281.4
+L119
1948
v.2

THE GENERAL THEOLOGICAL
SEMINARY LIBRARY
CHELSEA SQUARE, NEW YORK 11, N. Y.

281.4
+L119
1948
v.2

THE GENERAL THEOLOGICAL SEMINARY LIBRARY

CHELSEA SQUARE, NEW YORK 11, N. Y.

281.4

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII OPERA OMNIA:

EDITIO NOVISSIMA,

QUÆ OMNIUM INSTAR ESSE POTEST : AD LXXX. & ampliùs MSS. codices, editoſque XL. collata & emendata, atque Notis uberioribus illuſtrata;

CUI MANUM PRIMAM

Adhibuit JOANNES-BAPTISTA LE BRUN, *Rothomagenſis;*

EXTREMAM

Impoſuit NICOLAUS LENGLET DUFRESNOY, Preſbyter ac Theologus Pariſienſis.

TOMUS SECUNDUS.

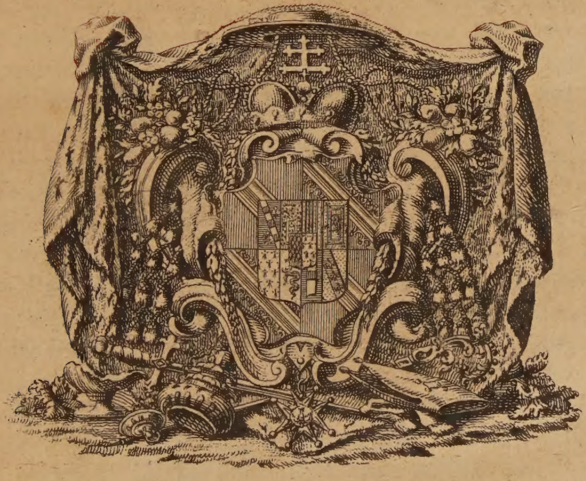

GEN. THEOL. SEM. LIBRARY. PROT. EPISC. CH.

LUTETIÆ PARISIORUM,

Apud JOANNEM DE BURE, Bibliopolam, ad Ripam Auguſtinienſium.

M. DCC. XLVIII.

CUM APPROBATIONE ET PRIVILEGIO REGIS.

281.4
L119 1748
v.2
cop.1

10018

IN SECUNDUM VOLUMEN
PRÆFATIO.

ÆQUE ac primum Volumen, hoc alterum suâ Præfatione fruetur, ut in eâ quædam enodentur, quæ priori non fuerunt explicata. Ordinis rerum ac librorum Lactantii erat, ut editis Tomo I. Divinis ejus Institutionibus, primarium locum in hoc secundo occuparet harum Epitome. Id verò factum est, ut quo tempore Lector eruditus in grandius istud septem librorum opus assiduum collocaverit studium, eo ipso ferè percurrat, quæ breviori & contractiori volumine ab eodem scripta sunt Auctore. Quis non miretur, libellum magnâ sui parte deperditum initio quinti seculi, post annos trecentos supra mille, idque nostris temporibus fuisse repertum? Id porrò debemus singulari diligentiæ summoque Litterarum amori, quo à primâ juventute cum Doctorum omnium existimatione floruit Matthæus Pfaffius, hodiè Tubingensis Academiæ Cancellarius. Opusculum istud in suâ Litterariâ peregrinatione nactus est Taurini, cùm Regiæ Bibliothecæ manuscriptos evolveret codices ab incendio & flammis liberatos. Codex sanè vetustissimus, atque, testante scripturâ, cujus specimen exhibemus, quinti, aut saltem sexti seculi. Hic autem, præter Lactantii Epitomen, continet quosdam alios Tractatus Theologicos, fuitque olim Monasterii S. Columbani de Bobio, ad amnem Trebiam, in Mediolanensi Ducatu, non longè à ditione Parmensi. Quem ut iterùm publici juris faceremus, sat nobis non fuit exscribere editum anni 1712. Habuimus præthereà apographum clarissimi Pfaffii, sicut in Præfatione prioris Voluminis annotavimus: undè non minimùm lucis affulget nostræ editioni. Nescio, undè ansam arripuerit doctissimus Walchius dubitandi, an Epitomes hujus auctor sit ipse Lactantius. Nunquid enim non sufficit testimonium S. Hieronymi, qui proximè Lactantianum tempus attingebat? Nunquid hujus libri stylus & oratio ubique non produnt ingenium & eloquentiam Lactantii? Verùm hæc ista dubitatio, nullo cùm fulta sit fundamento,

aut etiam leviſſimâ conjecturâ, Doctis ne minimum quidem injecit ſcrupulum.

Sequitur liber eximius, quem duplici titulo inſignitum repræſentant tum S. Hieronymus, tum manuſcripti codices, ſcilicet DE OPIFICIO DEI, VEL FORMATIONE HOMINIS. Id præcipuè curæ Lactantio fuit eo in opere, ut perverſa Epicuri convelleret dogmata, quibus omnis ſubvertitur Providentia. Deum equidem Epicurus nomine profeſſus eſt: at reipsà ſuſtulit. Verùm eo libro, quem primum eſſe ex indubitatis Lactantii operibus jam oſtendimus, demonſtrat Auctor eximius, ſummâ Providentiâ cuncta facta fuiſſe & elaborata, cunctaque eâ regi & adminiſtrari. Argumenta verò non à rebus extraneis, ſed ab ipſo petit homine; tum ab ejus ingenio & ratione, tum à partium ejus, totiuſque oris & corporis ordine, tum denique à membrorum compoſitione & conformatione lineamentorum. Hæc porrò neceſſaria exiſtimavit Lactantius eſſe declaranda Demetriano cuidam, olim auditori ſuo, quem fortaſsè ſuis hortamentis ad Religionem Chriſtianam adduxerat; Demetrianus enim non ità pridem Chriſto nomen dederat, atque negotiis adhùc ſecularibus & publicâ re implicatus tenebatur. Non igitur parùm erat verendum, ne oblectamentis divitiarum illicitus ad antiquas revolveretur opiniones. Idcircò noluit Auctor elegantiſſimus præceptor deeſſe Demetriano honeſtioris melioriſque doctrinæ, quem priùs informaverat in litteris nihil aliud, quàm linguam inſtruentibus. Idem prorsùs argumentum hiſce poſtremis, diverſis tamen temporibus, iiſdemque ferè ac Lactantius noſter rationibus pertractarunt, Ludovicus Granatenſis Hiſpanicè, in erudito ſuo Catechiſmo, atque Franciſcus Fenelonius, Cameracenſis Archiepiſcopus, in eleganti libro Gallicè ſcripto de Exiſtentiâ Dei.

Hunc librum ſcripſit in Aſiâ Lactantius, fervente perſecutione Diocletianeâ: at ſequentem in Galliis edidit, quem inſcripſit DE IRA DEI; in eoque rursùs Divinam aſſerit Providentiam. Opinio Epicuri ejuſque Sectatorum erat, Deum nec gratiâ propter hominum benefacta moveri, nec irâ tangi propter eorum malè perpetrata. Quæ doctrina cùm ſpem omnem remunerationis ob converſa in virtutes vitia eripiat hominibus: ſic tollat omnem religionem, neceſſe eſt. Illam ergò vanam eſſe & falſam rectè pronuntiat Lactantius: veram autem doctrinam non ratione ſolùm, ſed argumentis etiam undique conquiſitis probat; nec prætermittit Sybillarum verſus, quarum tunc temporis non apud Chriſtianos tantùm, ſed & apud Ethnicos maxima erat auctoritas.

Quis verò ſit ille Donatus, ad quem Lactantius hunc librum direxit, ſanè omninò ignotum eſt. Non videtur tamen idem eſſe, ac Donatus ille Confeſſor, cujus laudes, cujus vis ac fortitudo Chriſtiana celebrantur in eximio de Mortibus Perſecutorum libello. Is, quem alloquitur Lactantius in libro de Irâ Dei, nuſquàm ab eo Confeſſor appellatur: inter Philoſophos autem quandòque verſabatur, à quibus audierat ſæpiſſimè, Deum, utpotè bonum, beneficum quidem eſſe, at cuiquam nocere, vel iraſci, non congruere ſummæ ejus ac optimæ poteſtati; aut, ſicut alii quidam balbutiebant, Supremus univerſi Dominator nec eſt beneficus, nec pœnas

peccatis irrogare ejus est bonitatis. Ut autem Donato præstò essent argumenta, quibus istum coargueret errorem, quo facilè everteretur humanæ vitæ status, hunc ad ipsum scripsit Lactantius librum elegantissimum, ut illum eas rationes edoceret, ac illi subministraret momenta, quæ vix forsàn ex seipso excogitasset Donatus, vel quæ saltem non nisi titubans protulisset.

Liceat nunc quædam addere his, quæ scripta sunt in Præfatione prioris voluminis, quò noverint Lectores, qui sit, & ubi fuerit repertus libellus eximius DE MORTIBUS PERSECUTORUM. Aureolus iste liber ità confectus, tam syncerè elaboratus est, ut non solùm expressos videas in eo singulares Persecutionis eventus, id est, infaustum ejus initium, seriem atram atque felicem exitum; sed etiam ubique emineat Omnipotentis dextera vindex in Tyrannos, & quàm ubique se Deus præstet propugnatorem pietatis, propulsatoremque injuriarum, quæ cultoribus suis à malis Principibus inferuntur. Elucet econtrà, quantâ curâ quantoque studio Summa Divinitas foverit eos Principes, qui erant Fidelibus benevoli, qualis semper fuit Constantinus, vel eos, qui solummodò ità moderati fuerunt, ut liberam Christianis suæ Religionis citra molestiam colendæ facultatem dederint, qualis tunc temporis videbatur esse Licinius.

Mens mea est, librum hunc legitimum esse Lucii Cæcilii Firmiani Lactantii fœtum. Sic opinati sunt Doctiores quique, nec ab eorum sententiâ nostrum est recedere. Hunc reperit vir clarissimus Stephanus Baluzius in Bibliothecæ Colbertinæ manuscripto codice, qui fuit olim antiqui Cœnobii Moissiacensis in Diœcesi Cadurcensi. Jam à pluribus seculis ignotus delitescebat thesaurus ille in angulis hujusce Monasterii Bibliothecæ. Vixdùm in lucem prodiit, cùm statim non solùm exceperunt eum avidè cuncti diversarum gentium Litterati studiosè legendum; sed illum etiam iterùm excudendum curaverunt tum Angli, tum Sueci: quin & versus est in linguas Gallicam & Anglicam. Hunc notis eruditis illustrarunt Viri doctissimi sive Galli, sive Batavi ii sint. Anno 1710. rursùs eum publici juris fecit Domnus Nicolaus le Nourri, è Congregatione sancti Mauri Monachus Benedictinus: sed non dubitavit modò, imò & asseruit, hunc librum non esse Lactantii nostri, sed cujusdam LUCII, vel potiùs LYCII CÆCILII ignoti Scriptoris. Verùm paucos, id est, tres aut quatuor in suam Nourrisius adduxit opinionem. Quin & Doctiores quidam ejus errorem, acriùs quàm decet, redarguerunt, eumque ità exagitarunt, ut apertæ probabilique responsioni locus non supersit. Nec sanè difficilis fuit reprehensio; nam ubique Lactantii stylus, ubique ejus ingenium, ubique Lactantianæ, eæque singulares loquendi formulæ sparsim reperiunturin isto libello, cujus unicus superest codex manuscriptus, integer quidem & antiquus, sed ità ob amanuensis imperitiam & lacunas quasdam deformatus, ut sæpissimè in ipso explicanado dhibendæ sint vel conjecturæ, vel etiam divinationes. At cùm interesse putemus redarguere Nicolai le Nourry rationes, quamvis eæ sint exigui momenti, ideò hic excudi curavimus eruditam Dissertationem Viri clarissimi Nicolai de LESTOCQ, Doctoris & Socii Sorbonici, Decani Ecclesiæ Ambianensis, & Abbatis sancti Axeoli, quocum mihi

vetus ab annis quinquaginta & ampliùs intercedit necessitudo & summa familiaritas. Ne tamen existimet lector eruditus, huic editioni aliquid deesse, ob prætermissam à me Domni Theodorici Ruïnart è Congregatione sancti Mauri Benedictini Monachi Præfationem in Acta Martyrum vera & syncera ab ipso edita anno 1689. ac sæpiùs recusam aut Amstælodami, aut Venetiis, aut etiam Parisiis, eamque Gallicè versam. Hæc Præfatio eximia quidem est; sed quamvis excusa sit à Paulo Baudri ad calcem Lactantianæ suæ editionis, nihilominùs non putavi è re esse eam adhùc septimâ vice excudere, cùm ea olim paulò rarior, nunc vulgaris in omnium manibus versetur, nihilque, aut parùm conferat ad Auctorem nostrum intelligendum.

Sat diximus de libris à Lactantio promissis, sed nusquàm vulgatis; ac etiam de iis, qui sub ejus nomine editi fuerunt. Pauca tamen adjiciam de PHŒNICE. Hos Versus nollem omninò Auctori nostro abjudicare; certè hominis sunt acuti ingenii, in re poëticâ versatissimi. Illi etiam Lactantio tribuuntur in quatuor Vaticanis codicibus, in Regiis duobus, in uno Sangermanensi & in Vindobonensi, teste Lambecio. Hic censet, Carmen istud à Lactantio juvene & adhùc Ethnico exercitationis causâ fuisse elaboratum. Idem sunt opinati multi Doctiores, tum Nicolaus Heinsius, vir summi in re litterariâ judicii, tum Xystus Betuleius, Lactantii editor, tum Aubertus Miræus ac Joannes Albertus Fabricius, Barthius, Ittigius & alii plures, quorum judicio sine famæ dispendio stare possunt Eruditiores.

NOTÆ POSTERIORES, EXCERPTÆ EX EDITIONE LACTANTII VULGATA ANNO M. DCC. XXXIX. A V. C. JO. LUDOLPHO BUNEMANNO.

IN EPITOMEN.

Pag. 2. lin. 1. *IN angustum coarctanda.*] Seneca de Vitâ Beatâ, c. 4. *Exercitus modò latiùs panditur, modò in angustum coarctatur.* Lib. 7. Quæst. Nat. c. 27. extr. *Non in angustum conjecta & arctata.* Lact. libro VII. cap. 16. *Dies in angustum coarctabitur.* Si fides Anonymo Clerici, p. 342. verba *in angustum* non habet MS. Taur. Undè cancellis inclusi, & aliis typis exprimenda curavi, aliàs non indigna Lactantio.

Lin. 5. *Quid poterit utile, quid apertum.*] In MS. ità: *Quid poterit . . . quid apertum.* Vid. Clericus, pag. 342. 343. Loco vacuo Pfaffius posuit *utile*, ac *poterit* in *potest* mutavit. Sed majus est vacuum illud spatium, quàm ut illud implendo sufficiat verbum *utile.* Hæc Heumannus, cui verba, *Quibus sublatis videri*, glossema videntur. Fortè *quid poterit perspicuum, quid apertum utile*, legendum.

Lin. 6. *Diffusa substringere.*] Sic cap. 50. *Rem immensam paucis, ut potero, substringam.* Libenter talibus utitur. Institut. II. 10. *Strictim contingere.* De Opif. 1. *Summatim stringere.*

Lin. 8. *In lucem veritas protrahenda est.*] Lib. IV. Instit. cap. 27. *Qui error discuti potest, & in lucem veritas protrahi.*

CAPUT I.

Pag. 2. lin. 10. *Quoniam certum est esse providentiam.*] Ab his verbis incipio secundum caput. Post plures annos adeptus Davisii editionem, video idem ipsi placuisse. Undè haud necesse est cum Heumanno legere, *Quarè jam certè est.*

CAPUT II.

Pag. 2. lin. 2. *Ambiguitatis.*] In MS. *ambiguitas.* Pfaffius.

Pag. 3. lin. 4. *Summa.*] Pfaffius ediderat, *rerum summa.* Abest à MS. *rerum*, teste Anon. Clerici pag. 346. nec habent ipsæ Institutiones. Lib. I. 3. *non poterit summa constare*; ubi plura dedi. Conf. de Irâ, c. 11.

Lin. 9. *Obtineat.*] Id est, vincat, victoriam consequatur. Lact. lib. III. cap. 23. *Is utique obtineat, qui viribus vicerit.*

Lin. 11. *Pro moribus.*] Lego, *pro viribus.* Sic Epit. cap. 59. *Tunc sibi quisque consulens, jus in viribus computare.*

Lin. 13. *Nec condi quidem.*] Mallem, *ne condi quidem*; *c* ex sequenti voce repetitum. Emendavimus sæpè illud *nec* in aliis Lactantii locis, exempli gratiâ, lib. II. cap. 5. Conspirat Davisius.

Lin. 14. *Potuisset.*] Pfaffius, *omninò potuisset.* At, teste Anonymo Cler. à manuscript. abest *omninò*: undè induxi.

Lin. 18. *Non audebit.*] Ità MS. Pfaffius, *nec audebit*, ediderat.

Lin. 22. *Torquebit.*] Virgil. 4. Æn. 208.

Juppiter . . . cùm fulmina torquet.

Lin. 24. *Habendus.*] Sic MS. teste Anonymo Clerici, pag. 347. non, ut Pfaffius, *putandus.*

Ibid. *Qui potest totum, quàm qui de toto minimum.*] In ipso manuscripto legitur, *qui potest totum*, quàm *qui de toto minimum.* Rectissimè; subauditur *potiùs*, hoc modo: *Is autem Deus habendus est* potiùs, *qui potest totum, quàm qui, &c.*

CAPUT IV.

Pag. 4. lin. 13. *Majestatem Dei singularem infinitis adserens laudibus.*] Initiò: *Plato monarchiam adserit*; quæ idem valent, ac *sin-*

gularem, id eſt, *unum Deum defendit;* & iterùm cap. 55. ADSERENTES *& extollentes* SUMMA LAUDE *virtutem.*

CAPUT V.

Pag. 5. lin. 5. *Albunea.*] Sic in MS. teſte Anonymo Cler. pag. 350. Pfaffius *Albunea* edidit. *Heumannus.* Eſt dandi caſus *Albuneæ* elegantior. Sic ſolet; ut lib. I. cap. 11. *Agesilao, Urano,* in notis.

Ibid. *Cumanæ.*] MS. *Pfaffius;* & lectio MS. recta erat. Vide Daviſ. undè reſtitui.

Lin. 10. *Præter Cumæam.*] In MS. *Cymæam;* nam & ità dicunt. Vide Cellar. Notit. Orb. Ant. lib. 2. cap. 9. pag. 832. & Muncker. ad Hygin. Fab. 128. pag. 196. Plura Drackenb. ad Sil. Ital. lib. 8. 533. pag. 435. & ad lib. 13. 400. pag. 661.

CAPUT VI.

Pag. 5. lin. 4. *Ipſi ſexus.*] MS. *ipſi ſexus,* num. plur. qui non debebat mutari. Lact. lib. I. cap. 8. *Adparet, Herculem Jovemque . . . homines fuiſſe, quoniam ſunt ex* duobus *ſexibus nati;* ſæpiùs in plurali. Lib. I. cap. 6. *Duo ſexus generandi causâ inſtituti,* receptâ ſexuum diverſitate; & poſteà, *duos eſſe ſexus Deorum.* Adde lib. VI. cap. 23.

CAPUT VII.

Pag. 6. lin. 11. *Spolio Leonis.*] Id eſt, exuviis, pelle. Lucret. 5. 952.

Pellibus & ſpoliis corpus veſtire ferarum.

Conf. Lucr. lib. 4. 60. & Nonium Marcell. p. m. 484.

CAPUT VIII.

Pag. 7. lin. 3. *Gemitus ſuos inſcripſit in flore.*] Imitatur Ovidium Metam. 10. 215.

Ipſe SUOS GEMITUS *foliis* INSCRIBIT,
& Ai Ai
Flos habet inſcriptum.

De Hyacinto agitur, quem Apollo diſco ludens interfecit.

Lin. 14. *Formoſum adoleſcentem.*] MS. *formonſum aduleſcentem.* Pfaffius. Sæpè hæ voces in antiquioribus manuſcriptis ità ſcribuntur. Conf. not. meas ad Sympoſium Æn. XIII. ubì *formunſa;* & Monfauc. Antiquit. Explic. Supplem. Tom. V. f. 87.

CAPUT IX.

Pag. 7. lin. 8. *Exigeret ætatem.*] Pariſ. & Walch. editiones, *ageret:* ſed ex manuſcripto damus, auctore Pfaffio, *exigeret,* ut dixit ex Virgilio de eodem Hyppolito Lact. lib. I. cap. 17.

. . . . Solus ubi ignobilis ævum
Exigeret;

atque nemo neſcit Terentii & Ciceronis phraſim, *exigere ætatem.* Eâdem uſus Plinius lib. 7. Hiſt. Nat. cap. 43. *In quibus quærendis ſapientes* ÆTATEM EXIGERENT.

CAPUT X.

Pag. 8. lin. 2. *Pietatis.*] Ità certus correxi, ubi in Pfaffii & Walch. editionibus *poteſtatis* erat. Nam lib. I. cap. 1. *Nonne* (Jupiter) *à primâ ſuâ pueritiâ impius, cùm patrem regno expulit, & fugavit?* Docui & alibì, has voces in Lactantio confundi. Mecum faciunt Daviſius & Heumannus. Conf. ad Epit. c. 69.

Lin. 6. *Ad fœmineos uſus.*] Lib. I. c. 23. *Ad uſus impudicos.*

Lin. 12. *Maximus optimus.*] Ordine inverſo. *Optimus maximus* mavult Daviſ. motus auctoritate Ciceronis, de Naturâ Deorum 2. & ipſius Lactantii lib. I. cap. 10. atque idem contextus verborum ſequentium ſuadet.

CAPUT XI.

Pag. 8. lin. 9. *Catamitum.*] Id eſt, Ganymedem; Lact. lib. I. cap. 11.

CAPUT XIV.

Pag. 10. lin. 7. *In terram regnaſſe.*] Corr. *in terrâ,* ut c. 13. in fin.

CAPUT XX.

Pag. 10. lin. 3. *Larentinalia.*] MS. non *Laurentinali,* ſed *Larentali,* ex ſecundis Pfaffii curis; ex quo propiùs fingas *Larentalia.* Sic alii, & Ovidius 3. Faſt. v. 55.

Non ego te, tantæ nutrix Larentia gentis,
Nec taceam veſtras, Fauſtule pauper, opes.
Veſter honos veniet, cùm Larentalia dicam.
Acceptus geniis illa December habet.

CAPUT XXI.

Pag. 11. lin. 1. *Alios Deos.*] Sequuntur ſola fœminina; & tamen hìc & pauló poſt DEOS in maſcul. vocat. Nimirùm Latini, maximè Poetæ, DEAS ſæpè vocant DEOS.

Lin. 7. *Qui fimo pinguefacere.*] Ità adparet legendum eſſe, etſi ſcripſerit Librarius *fumo.* Pfaffius. Pariſ. & Walch. editiones *fu-*

mo malè retinuere. Lib. I. c.20. *Et Sterculus, qui stercorandi agri rationem primus induxit.* Eadem confusio vocum à me notata ad de Opif. c. 11. *fimum crassius.*

Lin. 13. *Capitoli immobile saxum.*] Sic correxi ex lib. I. cap. 20. ubi locus Virgilii indicatus à Cellario.

CAPUT XXII.

Pag. 12. lin. 2. *Et Picum patrem tanquam Deum coli voluit.*] Hæc verba in Paris. Walch. Davis. Heuman. editionibus non comparent: dedimus ope Pfaffii ex manuscripto.

Lin. 13. *Omnia ficta.*] Sic correxi, ubi Paris. & Walch. editiones *picta*; ut antè: *Sic isti omnia* FICTA *vera putant*; nec aliter Lactantius lib. I. cap. 22. Idem vidit Davisius, additque rectè, *ficta*, non *picta*, veris opponi.

CAPUT XXIII.

Pag. 12. lin. 4. *Etiam antè Saturno . . . dejiciebantur.*] Scriptura manuscripti Taurin. *antè Saturno*, quod, pace clarissimi Pfaffii dixerim, non debuit mutari in *ante Saturnum* in Paris. editione, neque enim ullus unquàm tradidit, ante Saturnum sexagenarios de Ponte in Tiberim dejectos esse; ad ipsum enim Saturnum hæc pertinent, & *antè* significat adverbialiter h. m. *Saturno etiam anteà homines in Tiberim pro sacrificio dejiciebantur.* Ita Lact. lib. I. cap. 21. *Saturnus in Latio eodem genere sacrificii cultus est: non quidem ut homo ad aram immolaretur; sed uti in Tiberim de ponte Milvio mitteretur, quod ex responso quodam* (Apollinis) *factitatum Varro auctor est, cujus responsi ultimus versus est talis:*

Καὶ κέφαλας κρονίδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα;

quod quia videtur ambiguum, & fax illi, & homo jaci *solet.*

Lin. 6. *Infantes prosecrabant.*] Servo, *prosecrabant*. Confer cap. 37. Plura ad Lact. lib. III. c. 20. & lib. IV. c. 27. & hîc Davisius.

Pag. 13. lin. 8. *Tunsis pectoribus.*] Lact. lib. I. Institut. cap. 21. *Sacerdotes ejus* (Isidis) *deglabrato corpore sua pectora tundunt.* Lamprid. in Commodo, cap. 9. *Sacra Isidis coluit, ut & caput raderet, & Anubin portaret. Bellonæ servientes verè exsecare brachium præcepit studio crudelitatis; Isiacos verò pineis usque ad perniciem* pectus tundere *cogebat.*

Lin. 13. *Tædarum jactatione.*] Lib. I. cap. 21. *Sacra ejus ardentium tædarum jactatione celebrantur.*

Lin. 17. *Injuriam suam conviciis ultus.*] Lib. I. cap. 21. *Injuriam* SUAM (sibi illatam) *maledictis ultus est.* Passivè ita voce *injuria* sæpè utitur, exempli gratiâ, lib. II. cap. 4. *Saviunt, ne si* Deorum injuriam *non vindicaverint, ipsos expetant pœna.* Lib. V. cap. 20.

Lin. 18. *Sanctum est.*] Cic. de Leg. 2. *Quæque ità composita* sanctaque *essent, eas Leges nominarunt*; pro Balbo: *Quâ lege videmus satis esse* sanctum. Tacitus Annal. lib. 6. *Duodecim Tabulis* sanctum.

Lin. 25. *Exaudiat.*] Eleganter, pro *audiat*.

CAPUT XXIV.

Pag. 13. lin. 3. *Melissea.*] Manuscriptum habet *Mellisea*. Pfaffius.

Lin. 5. *Lacte ac melle.*] His enim primis infantes erant nutriti. Vide J. B. Coteleri-um ad Barnabæ cap. VI. *Davis.* Adde quæ dixi ad lib. I. Inst. c. 22.

Lin. 6. *Et primùm Diis . . . Vestæ.*] Malim: *Et Diis sacrificasse, id est, Vestæ*, & postmodùm *Deûm matri*. Sic enim, opinor, sententia rectè procedet, & ordine; alioquì verò perturbatior videtur. Vide Lact. Div. Inst. lib. I. c. 22. *Davis.*

Lin. 7. *Poëta.*] Virgil. Æn. 7. 136.

Lin. 9. *Isti.*] *Hospites* innuit. Pfaffius.

Ibid. *Isti.*] Non *Hospites Jovis*, ut Pfaffius, sed ipsum Jovem & Melissea denotari puto. *Davis.*

Ibid. *Fuerint.*] Id est, vixerint, ut apud Ciceronem. Sic sæpè in Lact. h. l. c. 7. pr. *Hercules per quæ tempora fuerit, quis ignorat?* Lib. I. Inst. cap. 9. *Undè quo tempore fuerit* (Hercules) *adparet.*

CAPUT XXV.

Pag. 15. lin. 2. *Furto sublabi.*] Ità volente Pfaffio, legendum, qui notam suam in Parisiensi deletam voluit: undè in Paris. Walch. Davis. editionibus pravè, *sublati*.

CAPUT XXVII.

Pag. 16. lin. 5. *Quos.*] Id est, *in quos*. Pfaffius; quod approbat Heumannus. At præpositio solet in ejusmodi verbis interdùm omitti. Sic Lact. Placid. Narr. Fabul. lib. 1. fab. 10. *Ne puella Junonis iram incideret;* lib. 14. fab. 1. *Amorem incidit.* Notavit plura Munckerus ibid. pag. 175. & pag. 282. Vulcat. Gallic. in Avid. Bass. cap. 2. *Ipse spontè sine nostrâ crudelitate fatales laqueos inciderit*; & Lips. sec. ad Lact. lib. III. c. 18. *Incide-*

runt veritatem. Plura ad Lact. lib. II. cap. 7. & lib. V. cap. 7. adnotavi.

Lin 10. *In quâ posuerat ei.*] Pronomen *ei* deletum vult Davisius. Certè sine hoc pronomine lib. II. cap. 12. *In quâ posuerat intelligentiam boni & mali.*

Pag. 17. lin. 5. *Tum secuta est.*] *Tum* est ex manuscripto additum, monente Pfaffio.

Lin. 12. *Livore.*] Ità rectè correctum. Confer lib. II. cap. 8. *Suâpte invidiâ, tanquàm veneno infectus est . . . Undè adparet, cunctorum malorum fontem esse* livorem.

Lin. 25. *Solatium perditionis suæ.*] Lib. II. cap. 14. *Sic eos Diabolus ex Angelis Dei suos fecit satellites ac ministros . . . Hi . . . perditi per omnem terram vagantur, &* solatium perditionis suæ *perdendis hominibus operantur.*

Ibid. *Converterunt.*] In manuscripto *se* non habetur; rectissimè: undè denuò ejeci. *Vertere* enim & *convertere* sæpè absolutè ponuntur.

CAPUT XXVIII.

Integrum hoc caput egregiè illustrat Augustini Tractatus de Divinatione Dæmonum, Operum Tom. VI. ed. Venet. f. 505.

Pag. 17. lin. 2. *Hesiodus.*] Oper. & Dier. v. 122. φύλακας θνητῶν ἀνθρώπων appellat.

Pag. 18. lin. 17. *Deludant.*] Rectiùs *deluderent*, ne in temporum peccetur rationem. *Davis.*

Lin. 20. *Irrepunt corporibus.*] Lib. I. cap. 14. *Insinuant se corporibus, & occultè valetudinem vitiant, morbos* citant, *somniis animos* terrent, *mentes* furoribus *quatiunt.*

Lin. 21. *Placati.*] Rectè correxit Pfaffius. Lib. II. cap. 16. *Videri volunt id* PLACATI *avertisse;* & infrà: *Quæ pericula . . . sacrificiis placati averterunt.*

Lin. 22. *Planè terrores.*] Nihil felicius emendatione Davisii, *plena terroris* legentis; nam lib. II. cap. 14. *Somniis animos terrent.* Ità sequentia benè fluunt.

Lin. 27. *Veniret.*] Davisius, approbante Anonymo Britanno, *venerit.* Servo cum Heumanno *veniret.*

CAPUT XXIX.

Pag. 18. lin. 1. *Sed dicit.*] Lege, *sed dicat*, vel *dicet.* Davisius. Heumannus *dicet* edidit. Nam lib. II. cap. 17. *Dicet aliquis: Cur ergò Deus hæc fieri patitur?*

Pag. 19. lin. 1. Ἀρχήν.] MS. *Archen.* Pfaffius.

Ibid. Δαιμονιάρχην.] Omninò cum Davisio legendum, *ipse* Δαιμονιάρχην, vel *Dæmoniarchen*, ex lib. II. cap. 14. *Undè Trismegistus* δαιμονιάρχην *vocat;* & cap. 16. Anonymus Britannus & Heumannus *ipsum* δαιμονιάρχην legunt.

Lin. 11. *Agellius in libris Noctium Atticarum.*] Ex lib. 6. cap. 1. Gratulamur Lactantio & clarissimo Pfaffio, quorum operâ nunc Gellii locus, in omnibus adhùc scriptis & editis ἀκέφαλος, integritati est restitutus.

Lin. 16. *Deus.*] Quia non extat in manuscripto, neque in Gellii libris legitur, rectiùs abest, & subauditur *providentia.*

Lin. 19. *Ibidem.*] Forsàn legendum est *itidem.* Pfaffius. Nihil mutandum. *Ibidem* Gronovius ex manuscripto ad Gellium restituit; etiam Davisius servat. Anonymus Britannus & Heumannus, *itidem.*

Lin. 25. *Ex intemperantiâ.*] In Gellio est, *ex intemperantia*, scilicet oppositione: quòd si MS. *nisi* retinetur, repeti debet, *intelligi potest*, satis rectè.

Lin. 28. *Felicitas & importunitas.*] Libentissimè Docti ultimam vocem, tanquàm veram, à Lactantio accipient, cùm in Gellio in omnibus adhùc editionibus regnet vox insolens, *infortunitas*, ab alio, qui vim vocis *importunitas* non noverat, subornata.

Lin. 31. *Quod sæpè dixi.*] Id non *sæpè*, sed semel tantùm dixit. Lege minimâ mutatione, *quod* suprà *dixi.* Davisius.

Lin. 33. *Deus materiam virtutis in malis posuit.*] Quæ hîc & in toto hoc capite disputat de origine & necessitate mali benè refutavit Pfaffius in Diss. prælim. §. 19. & 20.

CAPUT XXXI.

Pag. 21. lin. 4. *Videamus, an rectè sapientia est.*] Ità malè Pfaffius, Walch. & Davisius ediderant. Sine ullo dubio ità hæc verba sunt distinguenda: *Videamus, an rectè. Sapientia est.* Priora verba sunt referenda ad Socratem & Zenonem, h. m. *Videamus, an rectè*, scilicet scientiam Socrates, opinationem sustulerit Zeno.

CAPUT XXXII.

Pag. 21. lin. 7. *Philosophis invicem oppugnantibus.*] Lege, *Philosophis se invicem oppugnantibus.* Idem visum Davisio. Vide lib. III. c. 4. integro.

CAPUT XXXIII.

Pag. 23. lin. 2. *Non sunt in hominis potestate.*] In manuscripto, *in hominis potestatem.*

tem. Non recedendum ab manuscripti fide; est enim ipsius Ciceronis, cui Gellius lib. 1. Noctium Att. cap. 7. indicavit, *in prædonum fuisse potestatem.* Qui plura vult, adeat Gronovium ad Liv. lib. 2. cap. 15. & Vorstium ad Val. Max. lib. 1. c. 6. p. 46.

CAPUT XXXIV.

Pag. 24. lin. 6. *Ultima fames.*] Id est, gravissima, maxima. Seneca Tranquill. c. 3. *Ultimum malorum est, ex vivorum numero exire, antequàm moriaris.*

Lin. 20. *Sustinentia.*] Est hæc vox ejusdem generis, ac illæ, quas in Lactantio notavimus lib. III. c. 11. cujus in Lexicis nulla, nisi ex Vulg. Interp. auctoritas.

CAPUT XXXV.

Pag. 24. lin. 3. *Mala . . . . sapientissimè perfert.*] Davisius corrigit, *patientissimè perfert.* Sic interdùm voces *patientia* & *sapientia* in libris confundi, paulò antè monui. Confer lib. III. cap. 12. Iterùm Lact. lib. VI. cap. 4. *Omnia gravia patienter ferenda.* Ipse tamen Cicero, de Senect. cap. 1. SAPIENTER *ferre onus*, scilicèt malum, *senectutis, sicut omnia.* Tacitus Annal. lib. 16. *Indignissimum casum* SAPIENTER *tolerans.*

Pag. 25. lin. 3. *Virtutis est. Tantùm ad hanc dirigimur.*] Davisius sic distinguit: *Virtutis est tantùm. Ad hanc dirigimur.*

Lin. 5. *Non mortalitate.*] Hoc est, *immortalitate.* Sic Cicero Fam. IV. 12. *non jucundissimum nuncium*, pro *injucundissimo* dixit; & *non corpus*, pro *incorporeo*, Acad. Quæst. lib. 1. cap. 11.

Lin. 7. *Non in sermonis ornatu.*] Logicæ tribuit *sermonis ornatum.* Nam, secundùm Lactantium lib. III. c. 13. *In* LOGICA *tota Dialectica* & omnis loquendi ratio *continetur.*

CAPUT XXXVII.

Pag. 26. lin. 6. *Idem &c.*] Hæc Pfaffius ex manuscripto adjecta voluit: absunt à Paris. Walch. Davis. & Heuman. editionibus.

Lin. 8. *Dicebat.*] Post *dicebat* supplendum forsàn, *quòd nihil sciret.* Pfaffius.

CAPUT XXXVIII.

Pag. 27. lin. 1. *Deum Philosophorum Tullius.*] Lib. 2. N. D. c. 12.

Lin. 23. *Pietatem.*] Nempè *pietatis nomen etiam in operibus misericordiæ frequentabatur, & εὐσέβειαν pro misericordiâ Græcorum etiam vulgus usurpat*, ut monet Augustinus C. D. lib. 10. c. 1.

CAPUT XXXIX.

Pag. 28. lin. 12. *Conquirere.*] Nihil hìc mutandum. Lib. II. Inst. c. 12. *Ut victum sibi labore conquirerent.*

Lin. 15. *Palàm cum conjugibus.*] *Posteà tamen*, Augustino teste lib. 14. C. D. cap. 20. *à Cynicis fieri cessatum est, plusque valuit pudor . . . quàm error, &c.*

Lin. 31. *Scelerati ergò & nefarii.*] Ediderat Pfaffius, *scelerati ergò sunt*, quod facilè subauditur, cùm absit à manuscripto.

CAPUT XLI.

Pag. 29. lin. 4. *Id est, nec aliud quidquam, quàm sapientiam.*] Legendum: IDEM *est, nec aliud quidquam, quàm sapientiam.* Davis. Ita verò Anonymus Britannus & Heumannus: *Nam Deum verum colere, id est, nec aliud quidquam, sapientia.* Vide lib. IV. cap. 3. *Sapere nihil aliud est, quàm Deum verum justis ac piis cultibus honorare.*

Lin. 6. *Deus.*] Verbum *est*, quod addidit Pfaffius, delendum; *Deus* cum verbo *dedit* construendum: undè ab Heumanno *qui* non fuit ejiciendum. Lætatus sum, ubi posteà vidi, Davisium idem sentire.

CAPUT XLII.

Pag. 30. lin. 8. *De suis spiritibus.*] Heumannus, Lege, inquit, *de suo spiritu.* At nihil hìc mutandum, uti patet ex lib. IV. c. 8. *Et alios spiritus suos in Angelos figuravit.* Spiritus hìc sunt spirationes.

Lin. 18. *In libris.*] Scilicèt Just. lib. 4. cap. 6. Mox, ut clarissimus Pfaffius ipse in aliquot locis novæ nostræ editionis correxit, sic & hìc in manuscripto *Solomon* haberi puto.

CAPUT XLIII.

Pag. 32. lin. 5. *Creatus ex solo Deo, sanctus.*] MS. *Creatus est ex solo Deo sanctus.* Lego cum Davisio: *Creatus ex solo Deo, sanctus Spiritus factus est.*

Ibid. *Sanctus Spiritus factus est.*] Explicat Pfaffius in Diss. prælim. §. 27. & 28. Addo, & explico ex ipso Lactantio lib. IV. cap. 6. *Deus . . . antequàm opus mundi ordiretur*, SANCTUM, *& incorruptibilem, & irreprehensibilem* SPIRITUM GENUIT, *quem* FILIUM *nuncuparet.* Reliqua confer lib. IV. c. 8. *Cùm sit & ipse spiritus*, & c. 12. Hùc refer Cyprianum, de Idolor. Vanit. Edit. Ox. f. 15. *Carne Spiritus sanctus induitur.*

CAPUT XLIV.

Pag. 22. lin. 7. *Eum.*] In manuſcripto pro *eum*, extat *Deum*. Pfaffius. Sed rectiùs *eum*. Lib. IV. c. 16.

CAPUT XLV.

Pag. 33. lin. 7. *Surdos inauribat.*] Notanda vox *inaurire*, vix & aliis ante noſtrum nota. Heumannus putat, eſſe fortaſsè Afrum vocabulum, ipſique nullo alio loco occurrit.

Lin. 11. *Super mare.*] Priores *ſupra* ediderunt. Lego cum Heumanno, *ſuper mare*, ex Vulgato Interp. Matth. XIV. 26. Sic Hyginus fab. 14. ed. Munckeri, pag. 40. *Hic* SUPER AQUAS *ſicco pede concurriſſe dicitur.*

Lin. 25. *Gloriatur patrem Deum.*] Ita legendum, ut dixi & reſtitui lib. IV. Inſtit. cap. 16. Idem Daviſius hîc cenſuit.

Lin. 26. *Contumeliâ & tormento.*] Ita faciliùs ex manuſcripto, *contumeliâ & tormento*, quàm *contumeliis & tormentis* corrigi potuit. Prius cum Daviſio recepi; poſterius eſt Pfaff. Walch. Heuman. Vide quæ noto ad lib. IV. c. 16.

Pag. 34. lin. 2. *Vocibus flagitarent.*] Denotat eorum vehementiam, & in petendo importunitatem, more Ciceronis, & Lactantii de Opif. c. 3. *Magniſque* clamoribus *conditionem priſtinam flagitent*; & lib. IV. cap. 18. *Succlamare cœperunt, & crucem ejus* VIOLENTIS VOCIBUS FLAGITARE.

Lin. 8. *Addixerunt cruci.*] Lego, *adfixerunt eum cruci.* Nam priùs jam addixerant, quàm flagellis *& palmis verberarent*. Vide lib. IV. c. 18.

Lin. 12. *Patibulo atque adfixerunt.*] Heumannus ſcribit, *patibuloque adfixerunt*. Ita lib. IV. c. 30. *Atque execrabili patibulo figeretur.*

CAPUT XLVI.

Pag. 35. lin. 12. *Et in improperium.*] Manuſcriptum, *Et in improperium*; quod licèt minùs elegans, rectum tamen, & alibi in verſione antiquâ uſitatum. Cyprian. ad Demetrian. n. 21. *Hi ſunt, quos aliquandò habuimus in deriſum, & in ſimilitudinem improperii.* Irenæi Interp. lib. 4. c. 66. f. 364. *Improperium paſſa eſt.*

Lin. 13. *Qui tranſiet per illam.*] Sic MS. nec poſſum clariſſimi Pfaffii conjecturæ hîc accedere. *Tranſiet* poſitum, pro *tranſibit*; atque in hoc ipſo loco Gotzanus codex præfert *tranſiet*: quam formam pluribus confirmavi ad lib. IV. c. 18. Notatum quoque Lactantii aliorumque *exiet*, lib. IV. cap. 13. & *prodient* ex lib. VII. c. 16.

CAPUT XLVIII.

Pag. 37. lin. 2. *Dedi te.*] Has duas voces poſt *confirmabo te*, hîc primùm ex manuſcripto damus, Pfaffii juſſu.

CAPUT XLIX.

Pag. 37. lin. 3. *Nulla igitur alia ſpes homini propoſita eſt, niſi . . . fuerit ſecutus.*] Si priorem partem ita poſuit noſter, in ſequentibus repræſentare debuit: NISI UT *veram religionem* SEQUATUR. Sic lib. IV. Inſtit. cap. 18. *Adparet, nullam aliam ſpem vitæ homini eſſe propoſitam*, NISI UT DEO SERVIAT. Mihi ergò reponendum videtur: *Nulla igitur* vitæ, *vel* ſalutis *ſpes homini propoſita eſt, &c.* Daviſius hactenùs. Nihil muto: pari modo dixit lib. IV. Inſtitut. cap. 19. *Nulla igitur ſpes alia . . . homini datur*, NISI *crediderit in eum, & ſuſceperit.*

CAPUT L.

Pag. 37. lin. 2. *Habere.*] Daviſius legit, *habuiſſe*, ut antè, *fuiſſe*.

Pag. 38. lin. 3. *Fidem derogabit.*] Uſitatiùs quidem dicunt, *præceptis fidem detrahere*: ſed hoc juris verbo uſus eſt; & *neque diſputationi, neque auctoritati cujuſquam* FIDEM DEROGARI *oportuiſſe*, dixit Celſus Medic. lib. 1. Præf. pag. 8. *Daviſius.* Non adeò inuſitatum, ut Daviſio viſum eſt, phraſis *fidem derogare*. Ità Quintil. lib. 9. Inſtitut. cap. 3. *Cùm cura verborum* DEROGET *affectibus* FIDEM.

Lin. 7. *Factis adimpletur.*] Cyprianus de Bono Patient. ad Ghryph. pag. 355. *Nec Dominus tantùm verbis docuit, ſed* ADIMPLEVIT *&* FACTIS.

Lin. 11. *Non poſſet.*] Pfaffius ediderat, *non potuiſſet*: ſed MS. Daviſius tuetur; nec rarum imperfectum pro pluſquamperfecto in Scriptoribus: undè revocavi.

Lin. 13. *Hæc ſunt . . . virtutes.*] Anonym. Britan. tentat, *Hæ ſunt virtutis*; Heumannus, *Hæ ſunt virtutes.* Uterque ſatis benè: ſed neutrum ſervo, & refero ad præcedentia; *Hæc* (ſcilicèt τὸ non iraſci, τὸ non cupere divitias, τὸ mortem contemnere) *ſunt virtutes.* Sic lib. VII. Inſtitut. cap. 8. *Quid voce clarius . . . vento fortius . . . odore violentius?* HÆC *tamen non cernuntur, &c.*

Lin. 14. *Corporatus eſt.*] Sic Pfaffius corre-

ctum voluit ex manuſcripto. In editione Pariſ. & Walch. & Heuman. eſt, *incorporatus eſt*, quod & ipſum Patribus inuſitatum: ſed meritò Lactantii ſcriptura præfertur, qui ubivis utitur ſimplici. Vid. lib. IV. c. 26.

CAPUT LI.

Pag. 38. lin. 5. *Humillimis.*] Infimæ ſortis hominibus.

Pag. 39. lin. 3. *Omnis dæmonum cohors hoc ſigno expellitur.*] Jam ita Lactantius, lib. IV. Inſtitut. cap. 27. ITA NUNC SIGNO PASSIONIS *excludunt.* Add. lib. V. Inſtitut. c. 21.

Lin. 5. *Ejuſdem.*] Accedo Anonymo Britanno, pro *ejuſdem*, acutè *ejus iidem* legenti. Ità lib. IV. Inſtitut. cap. 27. *Nam ſicut ipſe ... ita nunc ſectatores* EJUS EOSDEM *ſpiritus ... ſigno Paſſionis excludunt.*

Lin. 6. *Irrepſerint.*] Pfaff. Poterat *inrepſerint* ſervari.

CAPUT LII.

Pag. 40. lin. 3. *Simplici morte.*] Lib. V. cap. 12. *Adeòne apud vos perit innocentia, ut ne morte quidem ſimplici dignam judicetis?*

Ibid. *Irrationabiliter.*] Vox in Scriptoribus Eccleſ. & Amm. Marcellino, & Mart. Capellâ non raró obvia.

CAPUT LIII.

Pag. 40. lin. 14. *Miſerabiles exitus.*] Apparet Lactantius ex lib. II. cap. 24. *Miſerabiles exitus audiebat.*

Lin. 15. *Habuit impunè.*] Cap. 55. pr. notavi ad librum de Mortibus Perſecutorum, cap. 2.

Lin. 22. *Si bonum eſt.*] Ità rectè Daviſius corrigit, cùm priores editiones Pfaffii, Walch. & nuper Heuman. *ſi bonum non eſt* haberent. Probatur emendatio ex lib. V. cap. 20.

Pag. 41. lin. 5. *Aut præcipitio retraxeris.*] Heumannus, præpoſitione additâ, *à præcipitio retraxeris.*

CAPUT LIV.

Pag. 41. lin. 3. *Atquin.*] MS. *Atquin.* Pfaffius. Pro Pfaffii & reliquorum *Atqui*, reſtitui Taurin MS. *Atquin*, quod in antiquis MSS. ferè perpetuum. Vide cap. 55. & quæ notavi ad lib. I. Inſt. c. 4.

Lin. 14. *Fortem.*] Nihil mutandum: FORTEM ſcripſit Lactantius. Patet ex lib. V. c. 11. *Vidi ego in Bithyniâ Præſidem gaudio mirabiliter elatum, tanquàm barbarorum gentem aliquam ſubegiſſet., quòd unus, qui per biennium* MAGNA VIRTUTE *reſtiterat, poſtremò cedere viſus eſſet.* Sequentia ſatis produnt, in hoc noſtro capite repeti, quæ in lib. V. c. 11.

Pag. 42. lin. 6. *Exercentes.*] Ob ingratum ſonum *innocentes ... exercentes*, & quia in MS. *exercent* legitur, Daviſius corrigit: *Et* DUM *hanc adversùs innocentes carnificinam exercent.*

CAPUT LV.

Pag. 42. lin. 5. *Stultitiam.*] Manuſcriptum non habet *ſtultitiam.* Pfaffius. Mavult Daviſ. ſupplere, *religiones*, ex initio capitis; cui adſentio.

Lin. 8. *Cur de diis ipſis (mimi) aguntur.*] Pfaffius correxerat, edideratque cum Walchio: *jocantur.* At in MS. *cur de diis ipſis aguntur.* Optimè. Supplendum, MIMI, ex libro V. Inſtitut. cap. 20. *Eos* (deos) *publicè turpiterque derident*, DE QUIBUS *etiam* MIMOS AGI *cum riſu & voluptate patiuntur.*

Lin. 11. *Differunt.*] Lege, *aſſerunt.* Pfaffius. Mox ſequitur alio ſenſu, *aſſerentes*; ſed quia in MS. ſervatur, *differunt*, & præceſſit, *aiunt*, aſſerenda eſt Taurin. ſcriptura, ex lib. V. cap. 20. ubi in eâdem re, *aiunt*, *differunt*, *differuntur.*

CAPUT LVI.

Pag. 44. lin. 3. *Juſtos quidem.*] Utraque 1478. 93. 97. *juſtos dicemus equidem.* Pariſ. *juſtos eſſe dicemus equidem.* Parrh. Iunt. Ald. *juſtos dicemus quidem.* At concinniùs Bon. Taur. Pfaff. & ſqq. *juſtos quidem.*

CAPUT LVII.

Pag. 45. lin. 15. *Æſtimant.*] Editi ferè omnes, *exiſtimant*: ſed præfero cum Daviſio ex Taur. MS. *æſtimant.* Eodem ſenſu noto ad lib. V. cap. 21. *deorum ritus* æſtimant *veros.*

CAPUT LVIII.

Pag. 46. lin. 5. *Diiſque fictilibus.*] Cellarius cum pleriſque editis, *aliiſque fictilibus*; ſed *diiſque fictilibus* ex MSS. Iſæus, & eum ſecuti Gall. & Spark. & ex Taurin Pfaff. &c. præferunt. Seneca epiſt. 31. extr. *Cogita illos* (deos) *cùm propitii eſſent, fictiles fuiſſe.* Ad Helviam cap. 10. *Tunc per fictiles deos religiosè jurabatur.*

Pag. 47. lin. 6. *In usum hominis.*] Pro editorum ab 1478. - 1698. & Cellarii, *in usum hominibus*, rectiùs Taurin. & ex eo editi, *in usum hominis*. Sic undè hæc sumpta, lib. VI. cap. 2. *Qui in usum* HOMINIS *tam claram, tam candidam lucem dedit;* & de Irâ cap. 13. ex MS. Reimm. *in usum hominis à Deo facta*.

CAPUT LIX.

Pag. 48. lin. 9. *Utrique.*] Sic ex Bonon. Isæus jam monuerat legendum, & ipse receperat rectè, non auditus tamen à Gall. Spark. Cellario. Rectum esse *utrique*, patet ex L. VI. Institut. cap. 3. Minùs rectè igitur Pfaffius & Walchius, *utique*. Rectiùs Davis. Heuman. *utrique*.

CAPUT LX.

Pag. 50. lin. 5. *Primum ... proximum.*] Hic locus adhùc in omnibus edd. corruptus fuit. Plures, neque primùm Marian. Tuccius, utì Heumanno visum, sed priùs Parrhas. 1509. tum Ald. Crat, Gymn. Gryph. Betul. Torn. legebant: *Primus .... non nocere proximo, sed officiosè prodesse*.

Lin. 6. *Et sicut.*] In MS. Taur. *sed*, sicut Pfaffius in curis secundis.

CAPUT LXI.

Pag. 50. lin. 6. *Inferi.*] Sic meliùs Taur. MS. Pfaff. & seqq. quàm priores, *feri*. Vide cap. 60. fin. & not. ad L. VI. Institut. cap. 3. *virtutes inseras .... virtutes inseri*.

Lin. 7. *Neque in totum detrahi.*] Ex MS. restituit Pfaffius, *in totum*. Rectissimè. Delectatur maximè hâc formulâ Lactantius, quam scioli hinc indè corruperunt. Lib. II. Institut. cap. 10. *Potest occidere in totum, quia per partes occidit;* L. IV. cap. 1. *Sed adeò in totum sapientia occiderat;* L. VII. cap. 20. *Si non exstinguibiles in totum.*

Lin. 10. *Integris abutendum.*] Sic Thysius, Spark. Gallæus, in meliorem partem sumpto verbo, ut in Terentii prologo Andriæ. Betul. *utendum;* Parrh. tamen & Aldus, *adutendum;* & solet Lactantius more Ciceronis pro *uti*, ponere *abuti*. L. I. Institut. cap. 6. *Sicubi testimoniis earum fuerit abutendum;* de Irâ, cap. 11. *Licèt diversis nominibus fuerint abusi*.

Ibid. *Rationabiliter.*] Vossius de Vitiis S. L. lib. 4. cap. 35. *ne barbarum sit*, inquit, *metuo*. Probata vox jam est ex Hieronymo: sed noster locus præstat. Suprà, cap. 52. oppositum, *irrationabiliter*.

Pag. 51. lin. 14. *Erupere.*] Ex scriptis ad me Pfaffii notis pro 1. ed. *eruperunt;* & sic multi editi, ubi edd. vett. *erumpent*, pravè.

Lin. 18. *In viam rectam dirigendi.*] Sic rectè Isæus in margine conjecit, ut Taur. MS. habet. Ità Lact. L. VI. Institut. cap. 16. *dirigetur impetus* (adfectus) *in viam rectam;* & L. VI. cap. 17. *adfectus .... dirigamus in rectum*.

CAPUT LXII.

Pag. 52. lin. 3. *Aut furto.*] Absunt à Taur. Bonon. MSS. Thomasio, & eum secutis, & Cellario; habent Torn. Betul. Paris. At *aut furore*, Ven. 1478. 93. 1497. Pier. Parrh. Paris. perperàm.

Lin. 4. *Creandis liberis.*] Id est, gignendis. Confer not. ad L. IV. Institut. cap. 4. *pater, qui creavit*. Adde Davisium ad Minuc. Fel. cap. 23. p. 138. Burmann. ad Phædr. 1. 16. 9. p. 19. *si crearit liberos*.

Lin. 8. *Sibi quis putet.*] Rectè ex MS. Taur. *quis* additum à Pfaffio. *Quis*, pro *aliquis*.

Lin. 19. *Sensus intimos.*] Rectissimè *intimos* addiderunt ex Bonon. Thomasius, Isæus, &c. Cell. & ex Taurin. MS. Pfaffius, &c. Sic L. I. Institut. cap. 20. *sensibus intimis*. Esse elegantiam Tullianam ad Minuc. Fel. cap. 1. *intimis sensibus*, Gronovius ostendit. Iterùm Lact. L. VI. cap. 21. *Ne capiamur iis, quæ ad sensum intimum penetrant*.

Lin. 20. *Statum mentis furore perturbent.*] Cell. & alii, *ut etiam statum mentis furore perbetur.* Priorem lectionem præstant Bonon. Taurin. Isæus, Pfaffius & seqq. rectissimè.

CAPUT LXIII.

Pag. 53. lin. 2. *Et cavenda sunt totaliter.*] *Dictionem* TOTALITER *expulimus, quæ nec Lactantiana est, nec Latina, nec in Bon. aut aliis MSS. recepta.* Isæus. Benè. Non agnoscit eamdem Sparkius.

Pag. 54. lin. 1. *Admissor.*] Hanc vocem in antiquioribus non legi: inveni verò in August. de Civit. Dei L. 7. cap. 3. *seminis admissor*, admissor scilicet facinoris.

Lin. 2. *Cruore perfunditur.*] Pfaff. & Walch. *cruore profunditur.* At non dicunt ità Latini; lege igitur cum Bon. & editis, *cruore perfunditur.* L. VI. cap. 20. *Ne conscientiam perfundat ullus cruor;* L. VII. cap. 1. *sancto cruore perfusi;* Ovid. 1. Metam. 157. *perfusa sanguine terra;* Tacit. Agric. cap. 45. *Nos innocenti sanguine Senecio perfudit.* *Profundere cruorem*, est *effundere*.

Lin. 16. *In mortis plagas incidamus.*] Editi, *in laqueos;* ut L. II. cap. 1. *in laqueos mortis incurrunt;* & L. IV. cap. 26. *in laqueos æternæ mortis incurrunt;* L. IV. cap. 30. *Ne quandò in laqueos & fraudes adversarii incideremus.* Pro Taurin. est L. III. cap. 1. *ipsi se in plagas . . . induxerunt;* L. II. cap. 16. *plagas tendunt.*

CAPUT LXIV.

Pag. 54. lin. 3. *Ei, qui desit.*] Deest in MS. Pfaff.

Ibid. *Labor est ei, qui sit Dei.*] Verba, *ei, qui sit*, non leguntur in manuscripto Taur. Forsàn ità distinguendum: *labor est, Dei veritatisque sectator non maledicet unquàm.* Anonymus Britannus, adprobante Heumanno: *labor est Dei veritatisque sectatori.*

Pag. 55. lin. 1. *Unquàm.*] Ed. *inquam.* Pfaffius.

Lin. 9. *Si quem.*] Ex Taurin. *si qui sit quem*, Davisius optimè facit, *si qui sit, quem.*

Ibid. *Coget.*] *Coget*, pro *cogit*, est ex secundis curis Pfaffii.

Lin. 16. *Periculum . . . inferre.*] In manuscripto Taur. est, *periculum mortis inferre;* habet quoque Bonon. & secuti sunt Isæus, Gall. Spark. Cell. Labitur Heumannus scribens, *mortis* omissum in manuscripto Taurinensi.

Pag. 56. lin. 8. *Adulatio.*] Isæus vitiosè, *adulterio.*

CAPUT LXV.

Pag. 56. lin. 7. *Ficti.*] Sæpè hæ voces in Lactantio confusæ, & sæpè id monui; vide, ex. gr. L. II. Institut. cap. 10. in not. Hîc *ficti* cum Davisio & Heumanno præfero, quia repetita ex L. VI. Institut. cap. 10. *quem* (hominem) *Deus finxit;* & infrà: *à Deo fictus est;* Epit. cap. 67. *in fingendo homine.*

Pag. 57. lin. 8. *Impertiamus.*] Meritò hæc terminatio ex Taurin. à Davisio ob elegans homœoteleuton præfertur; *impertiamus, vestiamus, eruamus:* in editis solus Gymnicus ita dedit, posteà Davisius, Heumannus.

Ibid. *Si quis nudus . . . vestiamus.*] Hæc ex Bonon. Jam Thomas. Isæus, Gall. Spark. Cellarius addiderant rectè: sed pro *occurret*, editi ex Bonon. *occurrerit;* Davisius mallet in præsenti, *occurrit*, ut *indiget . . . sustinet.*

Ibid. *Si quis à.*] Non extat in manuscripto. *Pfaffius.*

CAPUT LXVI.

Pag. 58. lin. 15. *Ut qui sciamus.*] Taurin. Pfaff. *cùm scimus.* Mallem cum Davisio, *cùm sciamus.*

Pag. 59. lin. 4. *Solidavit.*] Sic omnes. Num *sociavit, copulavit?* Vide L. VI. c. 23.

Lin. 6. *Illud quoque ad consummandam pudicitiam jungitur.*] Davisius corrigit, INJUNGITUR. At nullibì *injungere* in sensu *præcipiendi* posuit: hinc mallem, ADJUNGITUR, id est, *additur.* Ità enim, undè hæc breviata, L. VI. cap. 23. ex MS. Bonon. ADDUNTUR illa: *non tantùm adulterium esse vitandum, sed etiam cogitationem.*

Lin. 8. *Quamvis inani cupiditate.*] Ità editi; Pfaffius legendum censet, *quàvis inani cupiditate.* Respice ad L. VI. c. 23.

Lin. 11. *Emaculetur.*] Ed. *evacuetur.* Pfaffius. Longè aptiùs hîc Taurinensis & Isæus ex Bonon. exhibent, EMACULETUR. Sequitur enim, LABE. *Labem* Latini *emaculare, eluere*, non *evacuare dicunt.* Contrarium, *labe maculari.* Epit. cap. 27. *Ne quâ* labe maculati *honore angelico mulctarentur;* & L. VI. cap. 23. *Etsi corpus nullâ sit* labe maculatum.

CAPUT LXVII.

Pag. 59. lin. 1. *Sed enim hæc.*] Hoc ordine in MS. legi, Pfaffius in curis secundis monuit.

Lin. 9. *Illa portus salutis.*] Confer L. VI. cap. 24. Cicero Orat. 12. Philipp. cap. 2. *Optimus est portus pœnitenti mutatio consilii.*

Pag. 60. lin. 1. *Pro delictis.*] Plures edd. etiam Cell. *debitis.* At elegantiùs Bonon. & Isæus, adsentiente Davisio, *pro delictis.* Dicit noster peccata, crimina, delicta, vulnera, errores, &c. at *debita*, quod sciam, nusquàm.

Lin. 8. *In aram Dei.*] Rectissimè correxit Pfaffius. Sic L. VI. cap. 25. *Itaque* IN ARAM DEI . . . *justitia imponitur, patientia, fides, innocentia, castitas, abstinentia.*

Lin. 23. *Nullâ providentiâ generatum.*] MS. Taur. *nullâ providentiâ generatum.* Eleganter; & ità vult vox sequens, *generari*, aut, ut Isæus vult, *generatum*, iterùm. *Generare* verò est idem ac *creare, facere*, ut multis Lactantii locis, ad L. III. Institut. cap. 14. docuimus.

Pag. 61. lin. 2. *Alii.*] Sc. Stoïci.

Lin. 4. *Sed cùm vera sentirent, hujus tamen divini.*] Sic optimè Taurin. Pfaffius & seqq.

CAPUT LXVIII.

Pag. 61. lin. 9. *Continebantur. Bona igi-*

L. 2. Institut. cap. 9. *præbere se docilem.*

Lin. 4. *Philosophi.*] Immemor hîc Erasmus fuit, etiam à Justino Martyre, Clemente Alexandrino & aliis *doctrinam Christianam* philosophiam, & *doctores Christianos* dici Philosophos. Demonstravit hoc multis Kortolt. in Comment. ad Justin. Mart. ad p. 33. fol. 9.

Ibid. *Nostra secta.*] Alibì noster sectam in malam partem sumpsit, ex. gr. lib. IV. Institut. cap. 30. & de Irâ, cap. 2. Hîc sumit in bonam partem; quomodò Tertullianus in Apolog. cap. 1. 21. & 40. *Christianæ sectæ origo.*

Lin. 9. *Vitâ . . . cum præceptis congruente.*] Lib. I. cap. 21. *quorum religio cum moribus congruit.*

Pag. 73. lin. 3. *Et repetens iterùmque iterùmque monebo.*] Lips. 2. & nonnulli editi, ex. gr. Ven. 1493. 97. *& repetens iterùm iterùmque moneo*, in præsenti, ut vult Cellarius. Parrh. Ald. Crat. Fas. Gryph. Torn. Thomas. Thys. Gall. *repetens iterùmque monebo.* Ven. 1471. & Rost. hæc omnia omittunt.

Lin. 4. *Habere te credas.*] Aptè Seneca Ep. 8. *Ad omne fortuitum bonum suspiciosi pavidique subsistite. Munera fortunæ putatis? insidiæ sunt.*

Lin. 10. *Pedetentim.*] Id est, cautè. Præcessit, *Summa ergò prudentia est.* Donatus ad Terentii Phorm. 3. 3. 19. *Pedetentim, cautè, à pedibus & tentando.* Cicero in Ver. Act. 1. cap. 7. *Pedetentim cautèque*; pro Cluentio, *cautè pedetentimque.*

Lin. 11. *Latenter.*] Vocula Ciceronis & Ovidii. Adpositè Cyprianus de Unitate Ecclesiæ edit. Oxon. & Brem. fol. 804. *Plus metuendus est & cavendus inimicus, cùm latenter obrepit, cùm per pacis imaginem fallens occultis accessibus serpit . . . Ea est ejus semper astutia, ea est circumveniendi hominis cæca & latebrosa fallacia. Sic ab initio . . . verbis mendacibus rudes animas incautâ credulitate decepit: sic Dominum ipsum . . .* latenter *accessit.*

Lin. 17. *Ratio ità comparata.*] Editi omnes, *ideò comparata.* Scripsi ex Goth. *ità comparata.* Ità quoque Heumannus conjecit rectè. Ad rem confer lib. II. cap. 12. lib. VI. cap. 1.

CAPUT II.

Pag. 75. lin. 1. *Artifex ille.*] Sæpè *ille* eleganter additur, ut cap. 1. *à summo illo . . . artifice Deo*; lib. VI. Institut. cap. 23. *adversarius ille noster.*

Ibid. *Sensum.*] Id est, mentem, intellectum. Vide not. ad cap. 1. *percipi sensu.* Confer lib. VI. cap. 2. Apuleius lib. 11. Met. pag. 279. *Ac dum religiosum scrupulum apud* sensum *meum disputo.*

Lin. 16. *In eam sunt relegata regionem.*] Erasmus in ed. Frob. 1529. Gymn. Torn. Betul. Paris. 1561. *in eam relegata sunt regionem.* Rost. vitiosè, *religata.* Goth. Lips. Reimmann. 1465.-1524. Thomasius & seqq. *in eâ relegata regione.* *Relegare* valet *amandare*, *ablegare*, *segregare.* Sæpiùs cum dativo jungitur. Sic ex Virgilio Lact. lib. I. c. 17.

— — *Secretis alma recondit*
Sedibus, & nymphæ Egeriæ nemorique relegat, &c.

CAPUT III.

Pag. 76. lin. 1. *Nimis imbecillum . . . nasci, quàm.*] Sparkius quoque hanc loquendi formam vocat inusitatam. Reiherus quidem in suo Theatro Plauti, *nimis quàm cupio*, exponit *plus quàm cupio*: sed significat potiùs *valdè, admodùm.* Plura etiam de formulâ *nimis quàm*, Gronovius ad Gell. lib. 5. cap. 14. pag. 328. & Burmann. ad Quintil. lib. 4. Inst. cap. 2. p. 336.

Lin. 2. *Ut sunt edita . . . protinùs.*] Eleganter *ut . . . protinùs*, sicut in Cicerone, Cæsare & Livio: *ut . . . statim; ut . . . confestim; ut . . . continuò; ut . . . extemplò; ut . . . subitò.* Vide Tursell. de Part. ed. 2. Schwartz. p. 1099. seq.

Pag. 77. lin. 1. *Statim ... idonea esse, quòd.*] Subl. Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78.-1515. Paris. Crat. Frob. & Gymn. *statim . . . idonea esse, quàm. Iterùm novè*, inquit Erasmus, *usurpavit hanc vocem* statim quàm, *pro* simul atque. Non adspernarer, *quàm* Erasmo *novè usurpatam* dictam voculam, memor, nostrum dixisse lib. VII. Institut. cap. 5. *non* statim, quàm *natus est.*

Lin. 4. *Ubi effusus est.*] Partus eleganter dicitur *fundi*, *effundi.* Lib. III. Inst. c. 19. *locus, in quo quisque est* effusus *ex utero.*

Lin. 23. *Fœtum ediderint.*] Ut inf. Lips. tert. Reimm. *fœtum emiserint.* Arnob. lib. 2. p. 54. *Ex alvis fundimur atque* emitttimur *matrum.*

Pag. 78. lin. 10. *Sed id, quod.*] Ven. 1443. 97. Parrh. Ald. Crat. Fasit. Gryph. Torn. Betul. Thomas. & seqq. *sed quod.* Pleniùs Anglicani septem, Goth. Lips. Reimm. Subl. Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78. Paris. Erasm. Frob.

Frob. 1529. Gymn. *sed* id., *quod.* Heumannus ex *id quod* effingit *ovum.*

Pag. 79. lin. 11. *Vim cœli.*] Conf. cap. 2. *vim pruinarum.*

Lin. 20. *Ut veriùs loquar.*] Pro plurimorum *loquamur*, scripsi ex Bonon. Tax. Pen. Lipf. 2. 3. Reimm. Ven. 1472. utrâque 1478. *loquar.*

Lin. 21. (*Quod & ipsum . . . ponderare.*)] Inclusi cancellis hæc verba, quippè aliena à MSS. Erasmi, Goth. Lipf. 1. 2. Reimm. Ven. 1471. & Rost. 1476. Heumanno mihique videntur spuria.

Lin. 22. *Quantò . . . qui sensit.*] In præterito, ob præcedens *egit.* Similis formula lib. II. cap. 5. Quantò *igitur Naso* prudentiùs, *quàm illi, qui sapientiæ studere se putant*, qui sentit, *&c.* Præsentis ibi alia est ratio.

Lin. 24. *Maluerint.*] Bon. Tax. Cauci, Rost. Ven. 1472. utraque 78. - 1510. Paris. Iunt. *maluerunt.* Goth. Lipf. Reimm. Aldus, Crat. Erasmus in Frob. Gymn. Fasit. Gryph. Torn. Bet. Thomas. & seqq. *maluerint.* Conjunctivum hîc cum Heumanno congruentiorem puto; reipsà enim id non maluerunt.

Ibid. *Fortè.*] Hoc rectum; non *forte*, ut in Goth. est.

CAPUT IV.

Pag. 80. lin. 11. *Sequela.*] Noto ad lib. VII. cap. 5. *Ergò immortalitas non sequela naturæ.*

Pag. 81. lin. 1. *Mortem recipiat.*] Id est, mortis capax sit, ut mori possit.

Ibid. *Quandòlibet.*] Id est, ut infrà, *in quâlibet ætate*, unâ voce legendum. Cujus generis cap. 5. *utrolibet.*

Lin. 2. *Stultissimi ergò sunt.*] Edd. ferè omnes *sunt* addunt; quod nonnulli MSS. & Cell. omiserunt.

Lin. 10. *Ab altero victu.*] Nodum in scirpo Erasmus, Gallæus, Io. Cauci hîc quæsierunt. Ortus hic lapsus ex falsâ constructione. Omnia plana, si rectè ità construas: *Sed si homo ab altero* (alio homine) *potest victu prohiberi*; sive, ut statim sequitur, *si* ab altero, sc. alio, *ei ciborum alimenta subtrahi possunt*, poterit mori.

Lin. 23. *Quadrat.*] L. VII. c. 3. & c. 5. not.

Pag. 82. lin. 2. *Plagas.*] Ità constanter omnes libri, nihilque hîc emendandum. *Minutorum seminum plagæ* sunt *atomorum impulsiones.* Cicero de Fato hîc expressus, cap. 10. *Epicurus declinatione* atomi *vitari fati necessitatem putat. Itaque tertius quidam* MOTUS oritur extra pondus & plagam, cùm *declinat* atomus *intervallo* minimo. Lucretius, L. 2. v. 531.

Undique pro telo plagarum *continuato*;

& lib. 4. v. 188. - 190.

Quæ quasi truduntur . . .

. . . sequenti concita plagâ.

Lin. 7. *Ratio claudicare.*] Id est, *deficere.* Sic ubi Lucretius, *claudicat ingenium.*

Lin. 9. *Ut.*] Valet *exempli gratiâ.* Vide de Irâ cap. 10. not.

Lin. 23. *Imbecilliora & timidiora quæque.*] Rariora sunt exempla, ubi *quisque* comparativis jungitur. Iterùm cap. 14. *placidiora quæque.* Ad sectionem integram, confer lib. III. cap. 13.

Lin. 26. *Suppetens robur.*] Abest *suppetens* à Lipf. 2. Valet, *sufficiens*, ut lib. VI. Institut. cap. 5. *Nisi conatus ac vires suppetant ambulandi.*

Pag. 83. lin. 3. *Per se.*] Sequentia, *sine homine*, priora explicant. Epit. cap. 31. *Divina certè per se scire non potest . . . non potest igitur per se scire homo divina.*

Lin. 15. *Nunc loquimur.*] Rectior, nî fallor, respectu præcedentium est indicandi modus; determinat enim & explicat his verbis distinctiùs propositionem sive thema libri hujus, & ipsam demùm tractationem de corpore hominis suscipit cap. 8.

CAPUT V.

Pag. 84. lin. 2. *Ad faciendum tenendumque.*] Sic de Opif. cap. X. *Manus . . . plano ac modicè concavo sinu fictas, ut si quid tenendum sit, aptè possit insidere, in digitos terminavit*; & paulò post: *Ne in* tenendo *cederet*; & posteà: *Unus* (digitus) *omnem tenendi faciendique rationem . . . præcipuè possidet.*

Lin. 8. *Perpetuo.*] Id est, continuo. Sæpè Cæsar & alii hoc sensu. Conf. Epit. cap. 67. not.

Lin. 10. *Clementer curvatis.*] Cap. 10. *Deductum clementer à genis mentum*; cap. 13. *Suris clementer exstantibus.* Confer Cell. ad Plin. lib. 5. ep. 6. 14. & ad Sil. Ital. lib. 1. 274.

Lin. 12. *Solidæ cratis.*] Virgil. 12. Æn. 508.

Transadigit costas *&* crates *pectoris ensem*;

Ovid. lib. 8. Met. 806.

Pectus & à spinæ *tantummodò* crate *teneri.*

lib. 12. Met. 370.

Quæ (hasta) *laterum* cratem *perrupit*.

Lin. 30. *Informavit*.] Compositum scitè pro simplici posuit, ut cap. 8. *Noluit Deus* (aures) *mollibus pelliculis* informare ; cap. 12. *Utraque coagulata* informari ; c. 19. *Corporis* informatio.

Pag. 85. lin. 4. *Curvari membra oportebat*.] Ven. 1472. utraque 78. 93. 97. Pier. Parrh. Paris. Iunt. malè interserunt, *curvari membra* in omnes partes *oportebat*, incommodè ex prioribus repetita, quibus repugnat *tantummodò*.

Lin. 11. *Immanissimâ*.] Frequens epitheton de elephantis : hinc cap. 8. dixit, *Boves lucas cum immanissimis corporibus*.

CAPUT VI.

Pag. 85. lin. 2. *Quæ delirat Lucretius*.] Lib. 5. à versu 833.

Lin. 3. *Sed (ut solet)*.] Omnes libri, *sed, ut solet* ; ità solet. Lib. I. Institut. cap. 12. *Stoïci, ut solent* ; lib. VII. cap. 7. *Ut Academici solent*. Posui cum ed. Paris. 1513. in parenthesi (ut solet).

Pag. 86. lin. 1. *Ut atomis suis locum faceret*.] Vulgò addunt nonnulla verba, quæ nec in MSS. insunt, neque in ed. Rom. Et mox recentiores, *in quibus nascendi ratio cessasset*. Sed neque *nascendi* in vet. libris est. *Cell*.

Lin. 2. *Per infinitum & inane volitantibus*.] Hæc respondent stylo Lactantii lib. III. cap. 17. *Non est providentiæ opus. Sunt enim semina per inane volitantia* ; de Irâ cap. 10. *Siquidem per inane atomi volitant*. Heumannus, *Per infinitum inane*.

Lin. 4. *Quæ, malum, vanitas erat*.] Ità Cicero Orat. 1. Philipp. cap. 6. *Quænam*, malum, *est ista voluntaria servitus* ; lib. 2. Offic. cap. 15. *Quæ te*, malum, *inquit, ratio in istam spem induxit* ; adde pro Roscio Comœdo, in fine. Livius lib. 5. cap. 54. *Quæ, malum, ratio est* ? Seneca ad Marciam, cap. 3. *Quæ enim*, malum, *amentia est* ?

Lin. 10. *Adjugatis corporibus*.] Sic omnes. Verbum alii ex Pacuvio & Plinio probarunt ; rariora ex Glossis antiquis, *abjugassere, abjugare, abjugus*.

Lin. 14. *Magni operis*.] Bon. apud Isæum pravè, *magnum oneris* : sic modò infrà, *perfecto operi* ; lib. VII. cap. 1. *Fundamenta firma & idonea . . . operi perferendo*. Seneca ep. 55. *speluncæ . . . magni operis*. Plura Gronov. ad Liv. lib. 21. cap. 57.

Pag. 87. lin. 4. *Vereor, ne . . . non minùs ineptum . . . videatur*.] Lips. tert. Reimm. perperàm, *Vereor ne . . . non nimis*. Erasmus, *Sermo*, inquit, *videtur imperfectus, nisi addas*, quàm dicere, *aut simile quippiam*. Sed salva & integra hîc omnia. Pari modo de Irâ, cap. 10. *Vereor, ne* non minùs *delirare videatur, qui hæc putet refellenda ; respondeamus tamen, &c*. Conf. lib. VII. cap. 12.

Lin. 11. *Tam ordinatè*.] Confirmo ex lib. III. Institut. cap. 17. Quomodò *tam ordinatè, tam dispositè mundus effectus est*.

Lin. 13. *Aves . . . feras ad sæviendum, &c*.] Videtur respexisse ad illa Quintil. lib. 1. Inst. cap. 1. *Sicut aves ad volatum, equi ad cursum, ad sævitiam feræ gignuntur : ità nobis propria est mentis agitatio atque solertia*.

Lin. 21. *Positionis*.] Id est, situm, statum. Lib. III. Institut. cap. 17. *Vario ordine ac positione conveniunt*.

Ibid. *Nullum genus positionis expertum relinquunt*.] Malè, inquit Cellarius, vulgò *inexpertum*. Nollem, ità vir clarissimus pronuntiasset. Confirmo ex libro de Irâ, cap. 10. *Atomi . . . .* nullam positionem *relinquunt*, *quam non* experiantur. Ut verò *nihil expertum relinquere* vix dici potest, ità sæpissimè alterum occurrit. Virgilius lib. 4. Æn. 415.

> Ne quid inexpertum *frustrà moritura* relinquit.

Ovidius Heroïd. ep. 20. v. 42.

> *Ardor* inexpertum nil sinet *esse meus*.

Sæpè ità Curtius, lib. 3. cap. 6. Nec *Philippus* quid*quam* inexpertum omisit.

Lin. 23. *Universa quoque membra*.] Ità rectiùs plurimi scripti & omnes editi, quàm Bonon. *Universæ quaque membra*.

CAPUT VII.

Pag. 88. lin. 1. *Solidamenta*.] Non ex antiquioribus mihi innotuit ; Lexica addunt Augustinum. Nostri præceptor Arnobius, lib. 2. p. 84. ed. 8. dixit, *solidata ossa*.

Lin. 3. *Resistere*.] Id est, *subsistere*, oppositum præcedentis *excurrere*. Vide not. ad lib. de Irâ, cap. 4. *In extremo gradu restitit*.

Lin. 4. *Nutu*.] Lib. VII. Inst. c. 11. *Sine nutu & adminiculo animi*.

Lin. 7. *Venas . . . rivos*.] Lib. VII. Inst. cap. 12.

Lin. 11. *Setis adoperuit*.] Reimm. pravè, *satis adaptavit*. Betul. *operuit*. Lib. VII. c. 27. *adoperta*.

Pag. 89. lin. 9. *Nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aspectum*.] Lactan-

tius sæpè ejusmodi adjectiva ità ponit. Hoc libro, cap. 8. *Ad speciem nullus est perfectior numerus;* Ibid. *Quo nihil ad speciem fœdius, ad usum inutilius;* cap. 10. *Ad usum digitorum tractabilis;* cap. 10. *Illud ad usum miris modis habile;* de Irâ, cap. 10. *Quo nihil potest esse nec dispositius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec majus ad molem.*

Lin. 12. *Exigebat.*] Sic edo ex Bon. Tax. Isæo, quod Spark. & Heumann. comprobant. Reimm. & reliqui, *exhibeat*, quod valeret idem, quod suprà, *præferat.*

Lin. 13. *Squamarum lævitate subfulti.*] Cellarius dubitat, an sincerè. Sic verò omnes, in quibus meliori orthographiâ Parrh. Betul. & Torn. 1587. squamarum lævitate, per *æ*. Sic de Irâ, cap. 10. *Lævitudo*, ut hîc, *lævitate* ... *in lubricos tractus.* Sic Plinius, lib. 2. cap. 3. *Lævitate lubricum corpus* serpentibus tribuit. Nec *subfulti* debet esse suspectum. Noster cap. 2. *Subfulta ungulis.*

Lin 16. *Acuminavit.*] De hâc voce consule Savaronem, qui plura exempla collegit ad Sidon. lib. 7. ep. 13. p. 435. & ad lib. 8. ep. 1. p. 260.

Pag. 90. lin. 3. *Summum ædificii culmen.*] Ità cap. 10. *Caput totius divini operis quasi culmen est.* Sic cap. 8. caput vocat *summum fastigium;* & libenter noster & alii vocabulis *culmen, fastigium*, addunt *summum*. Ità Livius lib. 1. cap. 34. vocat caput SUMMUM CULMEN *hominis*; & Lactantius lib. VI. cap. 13. *Ad summum culmen*; lib. VI. cap. 24. *Summum fastigium.*

Lin. 6. *Vallata.*] Editi omnes, *vallata*, ut cap. 10. *Palpebræ* . . . *pilis in ordine stantitibus vallatæ.*

Lin. 9. *Incredibile, quantùm conferat.*] Lips. 2. malè, *confert*. Addo ex Cic. 2. de Naturâ deor. cap. 59. *Incredibile est* . . . *quanta opera machinata natura sit.*

CAPUT. VIII.

Pag. 90. lin. 5. *Rigidum erectum.*] Vide lib. II. cap. 1.

Pag. 91. lin. 2. *Corpore in humum projecta.*] Lib. IV. Institut. cap. 19. sic emendo: *In terram toto & corpore & ore projectum, ventri . . . & pabulo servit.*

Lin. 3. *Hominis* . . . *recta ratio.*] Id est, erecta conditio, rectus status corporis humani. Lib II. cap. 1. *Cùm ratio corporis recta sit.* Vide not. ad lib. II. cap. 1. & ad lib. VII. cap. 9.

Lin. 4. *Vultus Deo patri communis, aut proximus.*] Reimm. *Vultus* . . . *communis ac proximus.* Goth. *Communis ac proprius.* Lib. VII. Institut. cap. 5. *Homo* . . . *solus ità formatus est, ut oculi ejus ad cœlum*, facies ad *Deum spectans*, vultus *cum suo parente* communis *sit.* Conf. not ad Epit. cap. 70.

Lin. 7. *Tanquàm in arce.*] Sic cap. 16. *Tanquàm in arce corporis.* Expressit Ciceronem lib. 1. Tusc. cap. 10. *Rationem in capite*, tanquàm in arce, *posuit natura.*

Ibid. *In arce sublimi.*] Sic edo ex Reimmann. & Paris. 1513. itaque Heumannus conjecit. Editi, *sublimis*, scilicet mens. Puto, litteram sibilantem ex primâ in *speculatur* ortam.

Lin. 13. *Et instruxit pariter, &c.*] Sic omnes. Vide not. ad lib. IV. Institut. cap. 1. Hîc addo Ovidii lib. 4. Trist. 2. 13.

> ET PARITER *matres*, ET *quæ sine crimine castos*
> *Perpetuâ servant virginitate focos.*

Sulpicius Sever. Vit. Martin. cap. 9. ET *ostensus* PARITER ET *destructus est inimicus.*

Lin. 17. *Duplicitas.*] Iterùm cap. 10. *Duplicitate.* Walchius, *quis*, inquit, *præter Lactantium vocem hanc posuerit, nescio.* Ego quidem illam legi in Tertull. lib. 5. adv. Marcion. cap. 11. *Cùm* duplicitas *earum intercedit.*

Lin. 21. *Inobsepta.*] Reimm. pravè, *inobcepta*. Ven. 1497. *inobscepta*. Nondùm hoc adjectivum *inobseptus* ex aliis observatum.

Pag. 92. lin. 3. *Foramina ipsa combiberent.*] Optimè sanè convenit cum sequentibus vocibus, compleri, HAURIENDIS auribus, hausi; & eleganter dicitur, *auris bibere*, *aure bibere.* Plautus ex MS. Vatic. & Camerar. in Mil. Glor. 3. 3. 10. *Postquàm* ADBIBERE AURES meæ *tuam moram orationis.* Horat. lib. 2. Carm. 13. v. 32.

> *Densum humeris* bibit aure *vulgus.*

Lin. 10. *Quæ pulchritudinem.*] Gryph. pravè, *Ut pulchritudinem.* Thomasius, Isæus, Gall. Sparkius, ne *pulchritudinem.* Non malè, utì mox eâdem ratione, ne . . . *inhabiles essent.*

Lin. 15. *Videndi.*] Repete *officium.* Eleganter Cicero lib. 1. de divin. 32. *Si sine oculis non potest exstare officium & munus oculorum.*

Lin. 20. *Quæ sunt foris, transpicit.* Lips. 2. *perspicit.* Nihil muto. Imitatur Lucretii lib. 4. v. 272. - 279. *foris* . . . *transpiciuntur.*

Pag. 93. lin. 9. *Speculari lapide.*] Lapis hic pellucidus in tenuissimas bracteas scissus fenestris indebatur. De hoc plenâ manu Pitiscus in Lex. Ant. Rom. T. 2. f. 826.

Lin. 20. *Ad usum inutilius.*] Sic Cicero lib. I. Fin. cap. 4. *Quod . . . ad usus civium non inutile.* Res eòdem redit.

Lin. 22. *Ut si quis velit . . . cernat.*] Omnes editi, *si quis vellet.* Vide similia à me adnotata ad lib. de Irâ, cap. 18. *Ut, si quis . . .* VELIT . . . *non sinat.* *Ut* verò his locis valet *exempli gratiâ.*

Pag. 94. lin. 3. *Orbes.*] Hinc oculi eleganter ità vocantur. Conf. suprà & mox. Alia exempla dant Savaro ad Sidon. Apoll. lib. I. ep. 2. p. 8. Barthius ad Statii Theb. I. 53. p. 20. Pari modo apud Sophoclem Oed. v. 1294. κύκλοι dicuntur oculorum orbes. Vide Spanhem. ad Callimachi Pallad. v. 87. p. 607.

CAPUT IX.

Pag. 94. lin. 8. *Duplex videbitur.*] Apud Virgilium Æn. 4. 470. demens Pentheus *videt*

Et solem geminum, & duplices se ostendere Thebas;

ad quem locum consulatur Taubmannus.

Lin. 11. *Diducitur.*] Ven. prima pravè, *ducitur;* Ven. 1493. 97. pejùs, *dicitur;* in Sparkio omittitur hoc verbum vitiosè. At rectum, *diducitur.* Vide not. lib. IV. cap. 5. *diduci.* Diducere h. l. idem quod infrà, *disjungere.*

Pag. 95. lin. 1. *Quia aut.*] Sic edo ex Reimm. & sic Heumanno visum. Editi, *qui.* Posset esse, *quippè qui.*

CAPUT. X.

Pag. 95. lin. 8. *Et obarescere.*] Cellarius ex Goth. & Lipf. ediderat, *& arescere;* & sic in Reimm. MSS. inveni. Parrh. Parif. Iunt. Ald. Crat. Erasm. Gymn. Fasit. Gryph. Torn. Bet. Thomas. Isæus, Gall. Spark. præferunt, *&* OBARESCERE. Putavi, hoc compositum esse genuinum, nec ausus sum priora minùs antiqua MSS. tot editionibus æquè ferè antiquis, & ex antiquissimis MSS. sumtis præferre.

Lin. 9. *Superciliorum fastigia . . . ne quid . . . incidat.*] Apuleius lib. I. Habit. Doctr. Plat. p. 16. *Superciliorum sepes præmuniunt oculos, ne desuper proruat, quod teneras visiones mollesque perturbet.*

Pag. 96. lin. 7. *Quàm mirabili, quàm divinâ.*] Intelligo, QUAM . . . QUAM, in sensu *admirandi.*

Lin. 11. *Dualis numerus.*] Fabri Thesauro vox *dualis* addenda, quâ usus Quintilianus lib. I. Inst. cap. 5. *Fuerunt qui nobis quoque adjicerent* dualem . . . *quod vocant* DUALE.

Pag. 97. lin. 2. *In . . . mundo summa rerum . . . de duplici simplex.*] Hæc de Deo Patre & Filio interpretantur Thysius & Heumannus; quæ mihi videntur sumenda de DUOBUS PRINCIPALIBUS elementis IGNI & AQUA, ex quorum DISCORDI CONCORDIA MUNDUM CONSTARE ostendit uberiùs lib. II. Institut. cap. 9. Adde ex lib. II. cap. 8. locum dubium in notis: *Quorum misturâ & temperatione mundus, & quæ in eo sunt, universa constarent.* Certè non memini, Deum à Lactantio alicubi SUMMAM RERUM vocatum esse.

Lin. 4. *Indissociabilem.*] Vox ex atiquioribus mihi ignota.

Lin. 13. *Ad infantiam revoluti.*] Lipf. 3. & Reimm. *Ad infantiam resoluti*, malè. Lib. VII. Institut. cap. 15. *Quasi ad alteram infantiam revoluta.* Lib. VII. cap. 22. *Denuò ad uterum revolvi atque ad infantiam regredi.*

Lin. 25. *Mirabili modo per ordinem fixos.*] Licèt recentiores scripti Angl. Goth. Lipf. Reimm. & ab 1465. - 1566. excusi hæc verba non habeant, & Cell. & Walch. denuò proscribant; tamen germana hæc est lectio Lactantii, quam præstant duo antiquissimi codices Bononienses & Taxaq. ex quibus Thomas. Isæus, Gall. Sparkius, Heumannus rectè judicarunt recipienda. Simili ratione noster c. 5. *Pennæ* PER ORDINEM FIXÆ.

Pag. 98. lin. 17. *Rigidum.*] Id est, rectum, erectum. Notavi ad lib. II. Institut. cap. 1. *Rigidis ac stantibus.* Lib. II. cap. 17. & de Opif. cap. 8.

Pag. 99. lin. 14. *Inter cæteros.*] Heumann. credit, Lactantium scripsisse, *præter cæteros*, id est, præ cæteris; ut lib. I. Institut. cap. 6. *Erythræa, quæ celebrior* inter cæteras *& nobilior habetur.*

Lin. 15. *Ternos.*] Servo TERNOS. Videtur nostro observatus Plinius lib. 11. cap. 43. sect. 99. *Hominis digiti articulos habent* ternos, *pollex binos, & digitis adversus universis flectitur, per se verò in obliquum porrigitur.*

Pag. 100. lin. 3 *Nam pectoris.*] JAM, ità ut Betuleius, Isæus, Thys. Gall. Heumann. volunt, solet ponere; ut cap. 7. *Jam barbaratio, &c.* Lib. III. Institut. cap. 10. *Jam illa, &c.* Placere veteribus particulam JAM in

connectendo, docuit Gronovius ad Macrob. lib. 2. Somn. Scip. cap. 16. pag. 180.

Lin. 12. *Maribus ad . . . decus.*] Cicero lib. 3. Fin. cap. 5. *Quasi ad quemdam ornatum, ut . . . viris mamma atque barba.*

CAPUT XI.

Pag. 101. lin. 10. *Vocamus, eumque.*] Erasmus in Frob. Gymn. Fasit. Gryph. Torn. Bet. Thomas. &c. addunt: Vocamus, *in quod spiritus reciprocâ vicissitudine commearet*; quæ genuina credo: sed, ut Heumannus monet, post *rarum* ponenda.

Pag. 103. lin. 15. *De loquentibus.*] *De*, pro *ex*. Frequens hoc Lactantio, & aliis, Ovidio, Floro, Justino, quorum loca indicavit Burmannus ad Ovid. lib. 1. Amor. 10. 8. p. 373.

Et quidquid magno de Jove fecit amor.

CAPUT XII.

Pag. 106. lin. 1. *Circumplicantur.*] Verbum in Fabro ex solo Prudentio probatum, præter in nostro, observavi quoque in Gell. lib. 17. N. A. c. 9.

Lin. 7. *Informari.*] Explico, *in formam coïre*, formam suscipere, scilicet semina.

Pag. 107. lin. 4. *Sumat exordium.*] Ut lib. I. Institut. cap. 2. *Principium sumere.* Macrob. Somn. Scip. lib. 1. cap. 18. *Ab uno sumamus exordium.*

Lin. 12. *Æqua.*] Id est, *Æqualis*, ut not. ad lib. II. Institut. cap. 8. Livius lib. 11. c. 3. fin. *Vivere æquo jure cum cæteris.*

Pag. 108. lin. 23. *Hinc virtus nomen.*] Cicero 2. Tuscul. cap. 17. extr. *Adpellata est ex viro virtus . . . à viris virtus est mutuata.*

CAPUT XIV.

Pag. 111. lin. 12. *Placidiora quæque.*] Ità omnes jungunt h. l. ut cap. 4. *Imbecilliora & timidiora quæque.* Cyprian. lib. 3. 10. *Adversarius fortiorem quemque magis aggreditur.* Valla Lactantium reprehendit ob pronomen *quisque* comparativo junctum: sed defendit nostrum ex Cicerone & aliis Vossius de Construct. cap. 16. p. 373.

CAPUT XV.

Pag. 113. lin. 15. *Sic tamen multa esse.*] Subaudi, *fatendum est.* Undè Reimm. pravè, *Scit tamen.*

Pag. 114. lin. 2. *Spatium, quo . . . decurrimus.*] Omninò mallem cum Heumanno, spatium, *quod*, ut lib. VII. cap. 27. aut *in quo . . . decurrimus.* Sed libri constanter, *Spatium, quo.*

CAPUT XVI.

Pag. 114. lin. 10. *Tum quòd ad.*] Heumannus supplet ex prioribus: *Tum quanto miraculo dignum est, quòd.*

Pag. 115. lin. 4. *Nec quidquam esse.*] Reimmann. *Nec quidquam est sublimius*, perperàm. *Nec quidquam esse*, intellige ex prioribus, *oportuisse.*

Lin. 7. *Ministra membra.*] Eleganter formâ adjectivâ, *ministra*, ut Ovid. ep. 21. Heroïd. 114.

Lumina propositi facta ministra sui.

Seneca ep. 92. pr. *partes ministras*; & ad Marciam, c. 24. *ministras manus.*

Lin. 22. *Tantæ celeritatis.*] Ovid. lib. 4. Trist. 2. 57. sqq.

Submotis . . . mente videbo.
Illa per immensas spatiatur libera terras,
In cœlum celeri pervenit illa fugâ.

Pag. 116. lin. 7. *Ullo modo.*] Sic Goth. Lips. Reimm. Editi ante Cellarium, *ullo pacto.* Prius hîc præfero, quia modò infrà sequitur, *quo pacto.* Amat verò copiam. In Ven. 1471. 493. 97. Pier. *nullo.*

Pag. 117. lin. 5. *Duxerit vitium.*] Notior phrasis est, *facere vitium.* Cicero Topic. 3. *Si ædes eæ corruerunt, vitiumque fecerunt.* Vide cap. 4. & Rhellican. Glandorp. & Brant. ad Cæsar. B. Hispan. cap. 19. *Turris ab imo vitium fecit.*

Lin. 12. *Sine tractatu artificis.*] Sic edo ex Bonon. & Taxaq. adstipulante Heumanno. Parrh. & seqq. *sine tactu*, notiori voce pro rariori substitutâ. *Tractare, tractabilis, tractatus* interdùm idem, quod *tangere, tangibilis, tactus.* Vide Pierium ad Virg. lib. 3. Georg. v. 302. ex cod. Longobardico.

Pellis & ad tractum tractanti dura resistit.

Conf. not. ad Lact. lib. VII. Institut. cap. 21. & ad lib. V. Institut. cap. 21. *Oculis manuque tractabile.*

CAPUT XVII.

Pag. 117. lin. 4. *Nondùm inter Philosophos convenit.*] Lege Gatakerum ad Antonin. Philos. lib. 4. §. 21. pag. 140. seq.

Lin. 6. *Sanguinem.*] Critiæ & Empedocli hoc tribuunt.

Ibid. *Alii . . . ventum.*] Exempli gratiâ, Anaxagoras & Anaximenes.

Pag. 118. lin. 11. *Sensu aucta.*] Id est, sensu prædita; præcessit oppos. *sensu indiget.* Vide not. ad lib. II. Institut. cap. 5. *Sensibile esse, quod* sensu præditum *gignat, &* HABERE SENSUM, *cujus pars* SENSU AUCTA *sit.*

Lin. 12. *Animam ... Deo simile.*] Scitè Augustin. in Psalm. 62. *Cùm Deus sit vita animæ, anima verò vita corporis, sicut corpus vivere non potest absque animâ, ità non nisi Deo præsente anima vivere valet.*

Lin. 15. *Defervefactus in pulmone, temperatus in corde.*] Subl. Rost. Ven. 1471. 93. 97. - 519. Torn. Bet. Thomas. Isæus, Thys. *Defervefactus in pulmone*, tepefactus *in corde.* Cùm verò Vossius lib. 2. de Idolatr. Gent. 83. *naturâ rei sic postulante, legendum censeret:* tepefactus *in pulmone*, fervefactus *in corde*, talis viri auctoritate moti Gallæus & Sparkius eam emendationem in textum receperunt; & Heumannus, *Ego quoque*, inquit, *adsentior, ipsâ re huic scripturæ patrocinante.* Ego cum viris doctis anatomiæ & rerum physicarum peritis nihil certi hîc definientibus tutiùs putavi exhibere scripturam Bon. Tax. Pen. Ultr. Bodl. Cott. Mert. Ball. C. C. C. Emman. Guelf. Goth. Lips. trium, Reimm. Ven. 1472. utriusque 1478. & Cellar. DEFERVEFACTUS *in pulmone*, TEMPERATUS *in corde.*

Lin. 17. *Hujusmodi rerum.* [Abest à Lips. 2. Goth. Reimm. Cauc. Rost. Ven. 1493. 97. Parrh. Ald. Gryph. Torn. RERUM: sed addunt Bon. Taxaq. utraque 1478. Erasm. in Frob. Gymn. Thomas. &c.

Pag. 119. lin. 1. *Ità illud scio.*] *Scribendum*, inquit Heumannus, *necessariò:* ITA NEC ILLUD SCIO. Sed omnes libri, *ità illud scio*, & rectè. Sensus est: *Hoc nescio, ex quâ materia sit, illud verò scio, non esse cœlum æneum, aut vitreum.*

Lin. 5. *Necessitas divina.*] Not. lib. VII. cap. 5.

Lin. 6. *Crebris pulsibus gestiat emicare.*] Id est, exsilire, prosilire ex utero. Anna Fabri ad Flor. lib. 1. cap. 18. *Hostem rati*, EMICANT, propriè, inquit, de piscibus, qui corpora saltu in aëra subjiciunt, undè ad alia transfertur. Sic eleganter dicitur, *cor micare, emicare*, id est, salire, ut Heinsius ad Ovidium & Helmenhorst.

Lin. 14. *Quàm videri.*] Rectissimè Heumannus supplet, *quam* non potest *videri:* undè confirmantur dicta ad lib. VII. Institut. cap. 9. *Sic vita sine luce.*

CAPUT XVIII.

Pag. 120. lin. 4. *Quid faciat.*] Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78. - 1515. Paris. Iunt. Crat. Gryph. Thomas. Isæus, Gallæus, Spark. *quid* FIAT, Heumanno adprobante. At Emm. Cant. Goth. Lips. Reimm. *quid faciat.*

Lin. 10. *Donec membra ... vegetentur.*] Id est, de Irâ cap. 17. DUM *membra saturentur ac vigorem capiant.*

Lin. 12. *Vibrat.*] Id est, hùc illùc movetur. Sic de linguâ cap. 10. *Vibrata certis motibus lingua.*

Pag. 121. lin. 4. *Qui duas portas.*] Goth. Lips. 2. *qui duas partes:* at vera lectio, *portas.* Virgil. 6. Æn. 894. seqq. *Sunt geminæ somni portæ.*

CAPUT XIX.

Pag. 121. lin. 3. *Nihil ex his tribus verum est.*] Vides, in toto hoc capite negari animæ per traducem propagationem: undè falsum est, quod Ruffinus apud Hieron. lib. 2. adv. Ruffinum, fol. 214. scripsit: *Legi quosdam dicentes, quòd pariter cum corpore per humani corporis traducem etiam animæ diffundantur, & hæc, quibus poterant, adsertionibus confirmabant, quod puto inter Latinos Tertullianum* sensisse, *vel* Lactantium fortassè, *& nonnullos alios.* Rectiùs Hieronymus f. 215. refutat Ruffinum: *Quantùm memoria suggerit, nisi tamen fallor, nescio, me legisse,* Lactantium συναπιεϱμένην (al. *ex traduce factam*) *animam dicere.* Cæterùm *qui legisse te scribis, dic, in quo libro legeris, ne, ut me dormientem, sic illum mortuum calumniatus esse videaris.* Lactantii opinionem cognoscas ex cap. 17. lib. VII. Institut. cap. 5. & lib. II. Institut, c. 10.

Lin. 7. *Decedere.*] Reimm. *decidere.* Vide lib. I. cap. 3. *Cui nihil decedere ... possit.*

Pag. 122. lin. 9. *Informatio.*] Id est, formatio, fictio.

Pag. 123. lin. 5. *Nam ipse homo.*] Rem conficiunt loca gemina. Lib. II. cap. 3. *Cùm ipsæ hominem quidem videant, quem videre se credunt.* Hoc enim, *quod oculis subjectum est; non* homo, *sed* hominis receptaculum *est;* & paulò post: *Qui colunt simulacra, corpora sunt* hominibus *carentia;* lib. V. Institut. cap. 21. *Animus, in quo solo est homo;* de Opif. cap. 1. (Corpus) *vas est quodammodò fictile, quo animus, id est*, homo ipse verus *continetur.* Nec aliter Macrobius lib. 2. Somn. Scip. cap. 12. *Anima*, qui verus homo est, *ab omni conditione mortalitatis aliena est.*

Pag. 124. lin. 1. *Merebitur.*] Id est, adipiscetur.

CAPUT XX.

Pag. 124. lin. 4. *Et planiùs, & veriùs.*] Heumann. ejecto priori ET, scribit itâ: *Pleniùs & uberiùs.* Receptam reperio in omnibus MSS. & editis; de hoc & similibus locis disputavi ad lib. IV. Institut. cap. 30. Cicero lib. III. ad Famil. epist. 11. junxit *planiùs* & *uberiùs.*

Lin. 7. *Ad perturbandam veritatem.*] Goth. Lipf. 2. *ad turbandam;* satis benè, ut lib. III. Institut. cap. 1. *Philosophis . . . turbantibus eam* (veritatem) *potiùs, quàm illustrantibus.*

Lin. 15. *Ineloquentibus.*] Alibi vocabulum *ineloquens* non inveni. Quæ Krebsius p. 27. de Stylo Lact. vitiosè citavit, Walch. æquè pravè in Diatrib. p. 61. reddidit.

Pag. 125. lin. 4. *Quam ipse non novit.*] Bonon. Tax. *Quod ipse non noverit.*

IN LIBRUM DE IRA DEI.

CAPUT I.

Pag. 128. lin. 17. *INscientiam.*] Reimm. *Justitiam,* pravè. Pierr. Parrh. *insaniam.* Rost. Ven. 1471. utraque 78. Parif. Ald. & hoc recentiores omnes, *inscitiam.* Lond. Reg. Goth. Ven. 1493. *inscientiam.* Recepi vocem Ciceroni & nostro gratam. Vide lib. V. Confer Gronov. ad Liv. 22. cap. 25.

Pag. 129. lin. 2. *Ex parte aliquâ veritatem.*] Lond. Reg. *ex parte aliquam veritatem.* Non malè. Reliqui, *ex parte aliquâ,* ut lib. III. c. 3 Potest fieri, ut omnes EX PARTE ALIQUA erraverint, *ex parte attigerint veritatem.* Idem ex Cicerone lib. 3. *aliquâ ex parte.*

Lin. 4. *Id ipsum pro summâ doctrinâ profitetur.*] Ut lib. VI. *Idque ipsum pro summâ scientiâ præferunt.*

CAPUT II.

Pag. 129. lin. 3. *Stabilem gressum tenere.*] Lucanus lib. 1.

Inconcussa tenens dubio vestigia cursu.

Seneca in Thiest. 5.

STABILEM *in plano figere* GRESSUM.

Conf. Not. infrà.

Lin. 5. *Cultus deorum humanâ manu fabricatorum.*] Voces *humanâ manu,* quæ sunt in omnibus, non puto sollicitandas: libenter Latini istas voces conjungunt. Noto ad Lact. lib. V. cap. 22. *non sacrificare lapidibus* HUMANA MANU factis; Lib. VII. cap. 11. *manibus humanis laboratum.*

Pag. 130. lin. 3. *Pedes inconcussâ stabilitate figantur.*] Cyprian. de Unit. Eccles. s. simpl. Prælat. in princ. *hos . . . immobili & inconcussâ firmitate solidatos.* Lact. lib. VI. cap. 25. *stabilis . . . inconcussus.*

Lin. 13. *Figuram . . . habere . . . Deum.*] Statuit quidem alibi, Deum esse incorporeum, e. g. lib VII. cap. 3. & aliàs; figuram tamen Deo tribuit. Confer cap. 11. & 18. in quo erravit cum aliis.

Lin. 18. *In quarto . . . libro.*] Cap. 10. 11. 14. 16.

Ibid. *Supradicti.*] Vide de hâc voce Not. lib. VI. cap. 5. Usus eâdem Vopiscus in Aureliano cap. 9. & 36. licèt satis commodè possint esse duæ voces.

Lin. 20. *Veritatem dum dissipant, perdiderunt.*] Idem toties inculcavit Lactantius: maximè de sectis, ad quas respicit, dixit lib. IV. cap. 30. *Dissidium facerent, & Ecclesiam* (in quâ veritas) DISSIPARENT; lib. II. cap. 10. *Ut* veritas . . . *solet variis sermonibus* dissipata *corrumpi;* lib. VII. cap. 22. *Opinio* veritatem *per diversa ora sermonesque varios* dissipatam *mutavit.*

Pag. 131. lin. 1. *Ut non maleficam, sic beneficam esse debere.*] Lond. Reg. Goth. Lipf. 2. Reimm. *Ut non maleficam* esse debere. Cant. id est, Subl. Rost. Ven. 1471. utraque 78. 93. 97. Parrhas. Et *non maleficam* esse debere. Parif. 1513. *Præstantem, non maleficam esse debere.*

CAPUT III.

Pag. 131. lin. 2. *Inconveniens Deo.*] Angl. etiam Lond. Reg. Goth. Guelf. memb. disconveniens *Deo.* Novi quidem Horatii, *Disconvenit;* & Tertulliani, *Disconvenientiam,* ab aliis observatam. Itâ lib. I. cap. 11. *Quantò id magis inconveniens est Deo.* Epit. Taurin. *Putant inconveniens fuisse.*

Pag. 132. lin. 1. *Nocere posse, prodesse non posse.*] Hanc lectionem veram esse, liquet ex col. præc.

Lin. 3. *Quod quia convenit.*] Id eſt, quia in eo conveniunt omnes; ſive noſtri verbis de Opif. cap. 17. Quod quia *inter Philoſophos convenit.* Ita Cicero lib. 1. Invent. cap. 9. *Quid factum ſit*, convenit. Lib. 1. de Naturâ deor. cap. 32. Conveniat *id quoque*.

CAPUT IV.

Pag. 132. lin. 3. *Malè facere.*] Reſtituo ex Bon. Tax. Lond. Reg. Goth. Lipſ. 2. 3. Reimm. Heumanno conſentiente, *malè facere*; ut cap. 3. *Cur, qui* malè facit, *notior* eſt, *quàm ille, qui* benè; cap. 5. *nec cuiquam malè faciat*; cap. 1. *ex maleficentiâ.* Ven. 1693-97. *malum, quod*; reliqui, *malum facere, quod.* Lib. III. cap. 17. ex ſententiâ Epicuri: *Sapientis eſt . . .* malefacere . . . *Deus non iraſcitur cuiquam.*

Ibid. *Atque nocere.*] Hæc, quippè haud neceſſaria, Emm. Cant. Lond. Reg. Lipſ. 2. 3. Reimm. Subl. Roſt. Ven. 1471. 72. utraque 78. 93. 97. Pier. Parrh. Pariſ. Iſæus delent; addunt verò Ald. Crat Gymn. Faſit. Torn. Betul. Thomas. Thyſ. Gall. Spark. Cell. Walch. Heumann.

Lin. 8. *Nec movetur.*] Vide infrà, *nullum motum.* Lact. lib. II. cap. 8. *Poteſtas faciendi aliquid non poteſt eſſe, niſi in eo, quod ſentit, quod ſapit, quod cogitat, quod* movetur . . . *Quod inſenſibile eſt, iners & torpidum ſemper jacet, & nihil indè oriri poteſt, ubi nullus eſt* motus *voluntarius.*

Pag. 133. lin. 1. *Immobilis torpet.*] Vide Notas ad lib. II. cap. 8. Conf. Not. lib. VI. cap. 17. *Immobilis ſtupor mentis*; de Irâ, cap. 17. *Qui Deum faciunt immobilem.*

Lin. 4. *Deo ſubſtantiam.*] Heumanno legendum videtur, *Dei.* Libri, *Deo.* Ità Salvianus lib. 4. cap. 9. *Nam qui nihil adſpici à Deo adfirmant, propè eſt, ut* cui *adſpectum adimunt, etiam* ſubſtantiam tollant; *& quem dicunt omninò nihil cernere, dicant etiam omninò non eſſe.*

Lin. 8. *Verbis illum deos relinquere, reipsà tollere.*] Cicero cap. 1. in fine: *Idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit Deos*; & lib. 1. de Naturâ deor. cap. 30. *Epicurum, ne in offenſionem Athenienſium caderet*, verbis reliquiſſe deos, re ſuſtuliſſe.

Lin. 9. *Quid eo fallacius?*] *Eo*, ſcilicet Epicuro, *quid fallacius? Quod* (fallacem eſſe) *à ſapiente . . . debet eſſe alienum.* Mox infrà Epicurum FALLENDI ſtudio iſta dixiſſe negat. Hinc Cicero lib. 1. de Nat. deor. cap. 31. pr. *Sunt qui exiſtiment, quòd ille planè inſcitiâ loquendi fecerit, feciſſe conſultò: de homine minimè vafro* (Lact. *non verſuto*) *malè exiſtimant.*

Lin. 15. *Inductus.*] Lib. III. cap. 17. *Cùm hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum velut iniquitate* inductus . . . *exiſtimavit.* Lipſ. 2. & Reimm. *Inductus enim . . . vero* legunt.

Ibid. *Unius ſententiæ.*] Ald. Crat. Gymn. Faſ. Gryph. Betul. Torn. Thomas. Iſæus, Thyſ. Gall. Spark. *unius* falſæ *ſententiæ.* Et erat omninò *falſa*: undè eam Lactantius refutat; at antiquiores libri non agnoſcunt.

Lin. 22. *Quæ in Deum cadere non poteſt.*] Scribit Lactantius hæc verba ex mente Epicuri, non ſuâ.

Lin. 26. *Sapientis hominis.*] Epicuri, per ironiam ſic dicti.

Lin. 28. *Quo efficitur.*] De Opif. cap. 3. *ex quo efficitur.*

Pag. 134. lin. 1. *Reſtitit.*] De Opif. c. 14. *Circa hoc opus homo reſiſtit*; & cap. 7. *Quibus mens ſi . . .* reſiſtere *velit, tanquàm* retinaculis *uteretur.*

CAPUT V.

Pag. 135. lin. 5. *Alternis.*] Eleganter *alternis* abſolutè dicitur, pro eo, quod fit per vices. Lucretius 1. 1010.

Ut ſic alternis *infinita omnia reddat.*

Plinius lib. 5. ep. 18. *Quæ interdùm* alternis; *& interdùm ſimul facio.*

Lin. 10. *Credibile ſit.*] Hæc videntur neceſſaria. Ut enim modò ſuprà dixit: *Quòd ſi hominem . . . non* deceat . . . *quantò magis Deum* non deceat; ſic in applicatione.

Lin. 15. *Communis omnium pater.*] Ut lib. V. cap. 8. *communem omnium patrem Deum.* Elegantia Terentiana. Vide Not. ad Lact. lib. III. cap. 18.

Lin. 26. *In parte.*] Lond. Reg. *in partem.* At prius eſt rectius. Lib. III. cap. 6. in parte *ſuſtulerant.* Lib. VII. cap. 22. in parte *corruperint* . . . in parte *conſentiunt.*

Pag. 136. lin. 8. *Naturâ iſta connexa ſunt.*] Lond. Reg. Reim. Goth. *Natura iſta connexa eſt*, quaſi *natura* eſſet nominativus: ſed eſt ablativus. Imitatur Quintilianum, ex quo citavit lib. VI. c. 23. *Quæ inter ſe naturâ connexa ſunt.*

Lin. 14. *Verberibus, nuditate, &c.*] Reſpexit ad Cyprian. ad Demetrianum: *Servum flagellis, verberibus, fame, ſiti, nuditate, frequenter ferro & carcere adfligis & crucias.* Conf. Lact. lib. V. cap. 18. lib. VII. c. 27.

Lin. 17. *Sunt qui odio.*] Elegantiùs *ſunt* repetitur,

repetitur, quàm Reimm. *& qui odio.*

Lin. 22. *Illi.*] Scilicet Stoïci.

Lin. 23. *Hi verò.*] Hîc malim *hi*, scilicet Epicurei, qui *utrumque detrahunt.*

Ibid. *Quos ratio & veritas argumenti hujus inducit.*] Id est, qui putant, *rationem* sui argumenti esse veram.

Lin. 24. *Ob falsa omninò suscepta.*] Ven. utraque 1478 - 1515. & recentiores omnes, *falsâ omninò sententiâ susceptâ.* Benè, si addicerent MSS. Conf. cap. 6. *sententia.* Iterùm Lactantius de Irâ, cap. 6. *quod à Philosophis nec susceptum est.* Lib. II. cap. 17. *Sic eum, qui in principio* falsum susceperat, consequentium *rerum necessitas ad deliramenta perduxit.*

Lin. 30. *Absurdum . . . ex incerto certum . . . subvertere, &c.*] Lib. II. cap. 9. *Sic . . . illud adsumpsit . . . cùm id multò esset incertius, quàm illud*, propter quod adsumptum est . . . *Ex falso maluit colligere quod falsum est, quàm ex vero, quod verum. Et cùm debeant* incerta de certis probari, *hic probationem sumsit ex* incerto ad evertendum quod erat certum. Cicero 4. Fin. 24. *Vos cùm perspicuis dubia debeatis illustrare, dubiis perspicua conamini tollere.*

CAPUT VI.

Pag. 137. lin. 3. *Unum illud extremum.*] De Irâ cap. 21. *Superest una & extrema quæstio.*

Lin. 6. *In eâ.*] Res eòdem redit, sive *in eo*, sive *in eâ* legas; elegi tamen *in eâ*, fidem antiquissimorum plurimorumque manuscriptorum secutus.

Lin. 7. *Cardo . . . versatur.*] Vindicavi ad lib. III. cap. 7. *In quo totius sapientiæ* cardo *versatur.*

Ibid. *Versatur, neque.*] Lond. Reg. Junt. Ald. Crat. Gymn. Fas. Gryph. Torn. Betul. Thomas. Isæus, Gall. Spark. versatur. *Nam neque honos ullus . . . nec.* Illud *nam* Cell. Walchius, Heumann. ut superfluum rejiciunt, quod priores nòminati, tanquàm rationem indicans, addiderunt.

CAPUT VII.

Pag. 137. lin. 2. *In errores ... inextricabiles.*] Vide quæ adnotavi ad lib. III. cap. 17. *In errores inextricabiles se ipse conjecit.*

Pag. 138. lin. 7. *Corporis status & oris figura.*] Lib. I. cap. 1. *Figura & status* Cyprian. ad Demetrianum: *Rectum te Deus fecit . . . cum* statu oris & corporis *animum tuum statue.*

Lin. 9. *Nec habet quidquam commune cum cœlo.*] Verbis lib. III. cap. 10. *Nulla ipsis ratio cum cœlo est.*

Lin. 11. *Confert cum Deo vultum.*] Walchii emendatio, *Confert* AD DEUM *vultum*, non admittenda in loco sano, maximè cùm Lactantius eâdem phrasi usus sit lib. II. cap. 2. *Corpus idcircò rectum accepistis, quo* oculos *atque mentes* cum eo, *qui fecit*, conferre *possetis.*

Ibid. *Rationem ratio cognoscit.*] Sensus est, *rationem* DIVINAM (sive DEUM, qui & ipse RATIO dicitur lib. I. cap. 5.) ratio HOMINIS (sive homo rationalis) cognoscit.

Lin. 13. *Ut ait Cicero.*] Vide Lact. lib. III. cap. 10.

Lin. 15. *Præcipua, vel sola distantia.*] Lib. II. cap. 3. lib. III. cap. 10.

Ibid. *Homini esse propria.*] Ità statim, *Proprius* homini *sermo*; posteà, *Risus . . . est* homini *proprius*; denique, *quid tam* homini *proprium*; & loco gemino lib. III. cap. 10. *quæ putantur esse* homini *propria.*

Lin. 17. *Similia.*] Seneca lib. de Irâ, c. 3. *Muta animalia humanis adfectibus carent: habent autem* SIMILES ILLIS *quosdam impulsus.* Adde reliqua, & Arnob. lib. 7. pag. 217. Vossium lib. 3. Idol. cap. 44.

Lin. 18. *Nam & dignoscunt invicem se vocibus; & cùm irascuntur, edunt.*] Lib. III. cap. 10. *Cùm enim* (animalia) *suas voces propriis inter se notis discernunt atque dignoscunt, colloqui videntur*; lib. VI. cap. 20. *Audiunt invicem seque dignoscunt, ut possint congregari.*

Lin. 21. *Nobis . . . voces eorum . . . inconditæ.*] Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78. 93. 97. Pier. Parrh. Paris. *incognitæ.* Betul. Thomas. Isæus, reliqui, *inconditæ*; ut Senec. 1. de Irâ cap. 1. *parùm explanatæ voces.*

Pag. 139. lin. 5. *Quæ latibulis . . . exitus pandant.*] Lib. III. cap. 10. *Latibula sibi parant in multos exitus dispatentia.*

Lin. 14. *Longum est, si exsequi velim.*] Non ineleganter. Sic Cicero lib. 2. de Nat. Deor. cap. 64. *Longum est . . . persequi.* Lactantius iterùm de Irâ, cap. 11. Longum est singulorum *sententias persequi*; Epit. cap. 4. *Longum est recensere*; Eâdem vi de Opif. cap. 4. *Infinita materia est.*

Lin. 19. *Quæ nullum aliud animal attingit.*] Rectissimè & elegantissimè, Lib. III. cap. 12. *Quæ* (immortalitas) *nec aliud animal, nec corpus attingit*; Epit. cap. 33. *Quia*

& pecudes attingit hoc duplex bonum? ibid. anteà: *Sed hoc bonum muta contingit.* Cicero lib. 1. de Nat. Deor. *Labor Deum non attingit*; lib. 3. de Naturâ Deor. cap. 15. *Quorum Deum nihil attingit.*

Ibid. *Homo enim solus impertit . . . conciliata sunt.*] Non quadrant, inquit Heumannus. Quarè credo, glossema hoc esse inferiùs adscriptum à quopiam ad hæc verba: *Homini cuncta subjecta sunt.* Genuinum verò esse hunc locum, liquidò constat ex Epit. cap. 55. ubì dicit, solam esse JUSTITIAM, quæ NEC SIBI TANTUM CONCILIATA SIT, nec occulta, sed foràs tota promineat, & ad BENE FACIENDUM PRONA sit, ut quamplurimis PROSIT.

Ibid. *Cætera sibi conciliata sunt.*] Lib. V. cap. 17. *In omnibus enim videmus animalibus, quia sapientiâ carent*, conciliatricem sui esse *naturam. Nocent aliis, ut sibi prosint.* Cic. 3. Fin. cap. 5. *Simul atque natum sit animal, ipsum* sibi conciliari *& commendari ad se conservandum*; lib. 1. de Nat. Deor cap. 27. *Non vides, quàm blanda* conciliatrix, *& quasi sui sit lena natura.* Illud *sibi conciliatum esse* vel deciès Seneca in unâ epist. 121. inculcavit.

Pag. 140. lin. 4. *In illis . . . nullus intellectus Dei.*] Vide not. ad cap. 12. *Divinitatis intellectus . . . quo differimus à belluis.*

CAPUT VIII.

Pag. 140. lin. 1. *Epicuro illa dicenti.*] Apud Lucretium L. 1. v. 57. *Cell.*

Lin. 12. *Templa ædificare, sacrificia facere, dona conferre, rem.*] Lact. Libro VI. cap. 25. *Apud* istos, *qui nullo modo rationem divinitatis intelligunt*, donum *est, quidquid auro argentoque fabricatur; item, quidquid purpurâ & serico texitur: sacrificium est victima, & quæcunque in arâ cremantur.* Confer L. VI. cap. 1. Epit. cap. 58. integro.

Pag. 141. lin. 7. *Vel etiam cum sanguine.*] Ad rem L. III cap. 17. *Auferamus clàm, dolo, vi . . . rapiamus, necemus.*

Lin. 9. *Quâ sublatâ, confusio ac perturbatio vitæ sequitur.*] *Sequitur*, in præsenti, rectè. Expressit illa Ciceronis L. 1. de Naturâ Deor. cap. 2. *Quibus sublatis, perturbatio vitæ sequitur & magna confusio.*

Lin. 11. *Quâ distamus à belluis, & justitiam.*] L. III. cap. 10. & 11. maximè de Irâ, cap. 11. *Diximus, religione sublatâ, nec sapientiam teneri posse, nec justitiam, dum divinitatis intellectus, quo differimus à belluis, in homine solo reperiatur*; quæ verba apertè nostrum locum respiciunt.

Lin. 24. *Conficta sunt.*] Ut Arnobius L. 7. pag. 273. in 8. *Religionibus artifex in comminiscendis Numa.* Lactantius imitatur Ciceron. L. 1. de Nat. Deor. cap. 52. *Quid ii, qui dixerunt, totam de diis immortalibus opinionem* fictam *esse ab hominibus* sapientibus.

CAPUT IX.

Pag. 142. lin. 18. *Præterita teneat.*] Expressit Ciceronem citatum cap. 10. *Et præterita teneat, &c.*

Pag. 143. lin. 2. *Defloruerat.*] Vide L. III. cap. 6.

Lin. 3. *Cyrenæus Theodorus.*] Ibidem ex ex Cic. L. 1. de Naturâ Deorum, cap. 1. & 23. *Cell.*

Ibid. *Theodorus.*] Epit. cap. 68. pr.

Lin. 6. *Tot seculis, tot ingeniis.*] *Tot seculis* sumo in auferendi, at *tot ingeniis* dandi casu, pro *à tot ingeniis.* L. IV. cap. 2. *Tot ingeniis totque temporibus summo studio & labore quæsita sapientia.* Epit. cap. 40. in fin. dixit, *veritatem* tot ingeniis, *tot ætatibus requisitam.*

CAPUT X.

Pag. 143. lin. 3. *Vim gignendi & minuendi.*] Pleniùs Cicero L. 1. de Nat. Deorum, cap. 13. *Nec audiendus . . .* Strato, *is qui Physicus appellatur, qui omnem vim divinam in naturâ sitam esse censet, quæ causas* gignendi, augendi, minuendi *habeat: sed careat omni sensu & figurâ.*

Pag. 144. lin. 7. *An solus Leucippus.*] Cicero de hoc lib. 1. de Naturâ Deor. cap. 24. tradidit: *Ista flagitia Democriti, sive etiam antè Leucippi, esse corpuscula quædam lævia, alia aspera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quædam, & quasi adunca; ex his effectum esse cœlum atque terram, nulla cogente naturâ, sed concursu quodam fortuito.* Cell.

Lin. 18. *Et rotunda, & angulata, & hamata.*] Recepi, quia ità magis conveniunt cum sequentibus, ubì hæc quinque repetuntur: *Si lævia & rotunda, aspera, &* angulata, *& hamata sunt.* Iterùm Epit. cap. 36. *Si hamata & angulata, ergò secabilia sunt.* Noster habet à Cicerone lib. 1. de Nat. Deor. cap. 24. *esse corpuscula quædam lævia, alia aspera, rotunda alia, partim autem* angulata, hamata.

Lin. 5. *Coagmentationem.*] Voce usus Cicero L. 1. de Nat. Deor. cap. 8.

Ibid. *Lævitudo.*] Bonon. Tax. Pen. Goth. Rost. *lenitudo*. At prius plurimorum aptius, ut suprà, *lævia*. L. III. cap. 17.

Pag. 145. lin. 4. *Ut si quis... velit ... non sinat.*] Simili modo de Opif. c. 8. *Si quis* velit *transpicere per cicutam, non plus profectò* cernat, *quàm cicuta ... capacitas* comprehendat.

Lin. 7. *Hamos .... & angulos eminere.*] Epit. cap. 36. *Hami enim & anguli exstant, & possunt amputari.*

Lin. 18. *Tanta vis.*] Id est, *tanta copia*, qui tantus numerus. Confer L. VII. c. 4.

Pag. 146. lin. 7. *Oriri, aut generari.*] Bon. Tax. Lipf. 1. Thomas. Gall. Spark. *Oriri augerique*. Præfert Heumannus: sed quod probare vult ex verbis, *vim gignendi & augendi*, id ejus conjecturâ nititur, non tamen incommodâ.

Lin. 10. *Denique Lucretius.*] L. 1. v. 160.

Lin. 15. *Item posteà.*] Eodem L. 1. v. 206.

Lin. 16. *Fieri de nilo.*] Lipf. 2. Reimman. Rost. Ven. 1471. *de nullo*. Bonon. Goth. Ven. utraque 1478. Betul. Torn. Walch. *Fieri de nihilo*. Posterius repugnat versui, prius *de nullo* Lucretii mori, qui libenter *nihilum* in *nilum* contrahit, exempli gratiâ,

.... *Ad* nilum *quæque reverti;*

& v. 674.

Ne tibi res redeant ad nilum *funditùs omnes.*

Lin. 19. *Habuisse cerebrum.*] Eleganter, ut Phædrus de Larvâ L. 1. 7. 2. *O, quanta species, inquit, cerebrum non habet.* Ubì vide Burmannum in novo Commentario, pag. 19. & seq. Iterùm Lactantius Epit. cap. 54. *Homines inanis cerebri;* De Opif. cap. 16. *Alii sedem ejus* (mentis) *in* cerebro *esse dixerunt.*

Lin. 23. *Ignis excutitur.*] Sic omnes scripti editique, præter Ven. primam 1478. *excutitur*, pravè. Mallem, si libri annuerent, *excuditur*, ut Virgil. 1. Æn. 174.

Ac primùm silicis scintillam excudit *Achates.*

Ità quoque Harduinus in Plinii L. 16. cap. 40. *Ad* excudendum *ignem non semper lapidis occasio est.*

Pag. 147. lin. 3. *Stipatur in nubem.*] Cic. L. 2. de Nat. Deor. cap. 39. *In nubes cogitur.*

Lin. 9. *Omnium partium .... descriptio.*] Cic. L. 1. de Nat. Deor. cap. 33. *Quid reliquâ* descriptione omnium corporis partium, *in quâ nihil inane, nihil sine causâ, nihil supervacaneum* est?

Lin. 16. *Tractabilia.*] Bon. *Tactilia*. Pro Bon. est Lucretius L. 5. v. 152.

Tactile nil nobis quod sit, contingere debet;

Lactantius de Irâ, cap. 15. *tenue &* intractabile opponit *comprehensibili.*

Lin. 24. *Extrema corporis lineamenta.*] Lond. Reg. Reimm. & omnes libri, *extrema*. Rectè ergò ex hoc loco D. Bouhier monet adversùs Davisium, etiam in Cicerone L. 1. de Nat. Deor. cap. 44. *lineamentis duntaxat extremis* servandum esse. Pari modo Lact. L. V. c. 11. *Lineamenta &* summam *figuram* dixit.

Lin. 30. *Passim.*] Id est, ut antecessit, *sine ratione, sine consilio*, sive *temerè*. Noto ad L. III. cap. 5.

Pag. 148. lin. 2. *Effectionem.*] Notata hæc vox in Walchii Diatrib ad Lact. pag. 60. est Ciceronis, jam aliis observata; occurrit quoque in Hygin. Poët. Astron. L. 4. cap. 3. pag. 465. *Ad circuli effectionem.* Augustin. de Civ. Dei lib. 12. cap. 7. *Nec illa causa effectio est.*

Lin. 8. *Cur non cætera eodem modò intelligamus?*] Repete, atomos effecisse.

Lin. 9. *Quæro, cur non ... ædificaverint.*] Rost. Ven. 1471. - 1515. & Paris. *Quæro ... cur non ædificaverunt*, haud malè, judice Heumanno, qui nec prius Lactantio indignum ex supradictis censet. Mihi prius solum Lactantio dignum videtur, qui, ubì non corruptus, semper post *quæro cur*, conjunctivum ponit. Sic lib. II. cap. 4. restitui: *Quæro cur illi ... sacrilegia non vindicaverint;* Lib. III. cap. 19. *Quæro ... cur ...* putaverit; de Irâ, cap. 13. *Solent quærere, cur ... reperiantur.* Cicero lib. 1. de Nat. Deor. cap. 9. *Sciscitor, cur mundi ædificatores repentè exstiterint ... quæro*, cur Pronœa *vestra cessaverit;* de Fato, cap. 8. Quæro ... *cur non possint.*

Lin. 11. *Per medium inane.*] Lib. VII. cap. 5. *Consistere in medio inani non poterat.*

Lib. 16. *Subtiliùs exiguis.*] Betul. Torn. 1587. - 1613. Genev. 1630. Walchius, *Subtilibus & exiguis*. Londin. Reg. & Goth. SUBTILIUS *exiguis*. Frequenter ità Arnobius, frequentiùs Minucius, ac vix semel atque iterùm ità Lactantius. Ità Goth. *minora, humilia*, ubì plures, *minora & humilia*: undè secutus sum Lond. & Goth. membranas: *Subtiliùs exiguis*, pro *subtilissimis*, minutissimis.

Lin. 19. *Epicurum ... de Leucippi fonte.*] Cap. 10. Lib. III. cap. 17. *Cur illa* (corpuscula) nemo, præter unum *Leucippum*, *somnia-*

vit, à quo Democritus eruditus hæreditatem stultitiæ reliquit Epicuro.

Lin. 20. *Sicut alii.*] In his Stratonem intellexit. Vide suprà, naturam *nec sensum habere ullum, nec figuram.*

Lin. 25. *Nisi fortè quis arbitretur.*] Solus Bonon. *arbitratur.* Vide lib. I. Institut. c. 13. *Nisi fortè aliquis existimet.*

Ibid. *Tam subtilem.*] Addunt vulgò, *tamque mirabilem*, cujus nulla vestigia in nostris manuscriptis sunt, neque in Rom. *Cell.*

Lin. 29. *Inquit Chrysippus.*] Lib. I. Institut. c. 5. & c. 6.

Pag. 149. lin. 7. *Cur . . . cœlum potuerit, urbem . . . non potuerit?*] Hæc similia illis Ciceronis lib. 2. de Nat. Deor. c. 37. *Quòd si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quæ sunt minùs operosa, & multò quidem faciliora.*

Lin. 9. *Atqui debuerant.*] Editi, *atqui potuerant.* Lond. Reg. Goth. Lipf. 2. 3. Reimm. *atqui non debuerant.* Tum *non*, pro *nonne* sumendum. Sed Bon. Tax. Pen. Emman. *Atqui debuerant.*

Lin. 10. *Nullam positionem.*] De Opific. c. 6. *Si primordia nullum genus positionis inexpertum relinquunt.*

Lin. 18. *Ad usus . . . necessaria.*] Ità jungit constanter. Lib. I. *Derelictis ad tutelam vitæ necessariis;* Epit. c. 56. princ. *Necessarium ad salutem.* Seneca ep. 8. *Multis ad quotidianum usum necessariis opus est.*

Lin. 23. *Animus . . . rector corporis.*] Lib. II. c. 12. lib. VI. c. 1. de Opif. c. 1. Sallust. Jug. 1. 3.
Dux & imperator vitæ mortalium animus est.

Pag. 150. lin. 2. *M. Cicero in Tusculanis & in Consolatione.*] In Tusculanis Quæstionibus, lib. 1. c. 27. ex libro suo de Consolatione, quæ sequuntur verba, produxit. Ait enim: *Hanc nos sententiam secuti, his ipsis verbis in Consolatione hæc expressimus: Animorum nulla in terris, &c.* Cell.

Lin. 6. *His enim in naturis.*] Eleganter Lond. Reg. Goth. Lipf. 2. cum Cicerone, *in naturis.*

Lin. 8. *Nec enim invenietur unquàm.*] Habebant, *inveniuntur unquàm*, plures libri; solus Betul. *nec enim inveniuntur usquàm.* Scripsi cum Cicerone, Isæo, Spark. Heum. *Nec enim invenietur*, scilicet origo; dixit enim suprà, *Animorum nulla in terris origo inveniri potest.*

Lin. 11. *Diagoræ Theodorique.*] Diagoræ Melii & Theodori Cyrenaïci, qui nullos omninò deos esse putaverunt. *Cic. de Nat. Deor. lib. 1. cap. 1. & Lactant. lib. I. cap. 2.* Cell.

Lin. 20. *In sapientem non cadit mendacium.* Isæus perperàm, *in sapiente;* rectiùs Londin. Reg. Goth. Lipf. 1. 2. Betul. Torn. Gallæus & seq. *In sapientem non cadit mendacium.* Lib. I. c. 4. *In quos cadere suspicio . . . fraudis non potest;* de Irâ, cap. 15. *In quem* (Deum) *nec egestas, nec injuria, nec dolor, nec mors cadit.* Seneca epist. 85. *Non cadit in sapientem hæc diversitas mentis.*

Pag. 151. lin. 4. *Natura est: sapiens verò sentiensque.*] Hæc verba absunt à Lond. Reg. Lipf. 2. & Reimmann. MSS. item Rost. Ven. 1471. utrâque 78. 93. 1497. ut ità cohæreant: *Ratio autem sentientis sapientisque natura nihil aliud potest esse.* Parrh. & Parif. *Ratio à sentientis sapientisque* naturæ *nihil aliud potest esse.* At Goth. Lipf. 3. Ald. Crat. Gymn. Fasit. Gryph. Torn. Bet. Thomaf. Isæus, reliqui, ut est editum; nisi quòd Torn. Betul. Walch. vocem *aliud* non habent.

CAPUT XI.

Pag. 151. lin. 1. *Constat.*] Londin. Reg. Goth. Lipf. Reimm. & editi omnes, *Constitit.* Emm. *Constat*, quod præfero: ità quoque Heumannus rescribit. Ità fert mos Lactantii. Confer c. 10. *Cùm constet;* & c. 13. lib. III. c. 11.

Lin. 12. *Nec in armento, aut grege.*] Reimmann. *armento & grege.* Heumannus rescribit, *nec in armentorum greges*, quia etiam in L. de Mort. Perf. c. 37. *armentorum greges.* In Epitome, c. 2. *Si plures in armento duces.* Minucius tamen distinxit ut in nostro loco, c. 18. *Rex unus apibus*, dux *unus* gregibus, *in armentis* rector *unus.*

Lin. 13. *Nec in uno examine.*] Verissima hæc lectio utriusque Bonon. Confirmo ex antiquissimo Taurinensi in Epit. c. 2. *Si multi sint in* examine *apum reges.*

Pag. 152. lin. 5. *Mundi habitatorem.*] Lipf. 2. & 3. *gubernatorem*, aptiùs, ut videtur, quia c. 10. *conditor* rectorque mundi *Deus.* Sed plurimorum *habitatorem* defenditur per sequentia verba, INCOLI. Ità L. IV. Institut. c. 29. *Hic mundus una Dei domus est, & filius ac pater, qui unanimes* incolunt mundum, *Deus unus.* Fortè legendum, *habitatorem & gubernatorem.*

Lin. 10. *Persuasione.*] Ingeniosè Heumannus, *persuasiove*, id est, *sive persuasio*, legendum putat. In Reimm. ductus litterarum ta-

les sunt, ut *persuasiove* legi possit. Sanè ablativus hîc malè quadrat, licèt sit in omnibus editis

Lin. 14. *Vitam excoluerant.* Vide Lactantium L. I. c. 9. ex Virgilio.

Ibid. *Immortalitatis memoriam.*] Sic Cicero pro Milone, c. 29. *Ad immortalitatis . . . memoriam consecrantur.*

Lin. 16. *Theologos nuncupant.*] Vide L. I. c. 11. Arnob. L. 4. p. 135. seq. 138. Augustin. L. 18. de Civ. Dei, c. 14. Clement. Alex. L. 5. Strom. f. m. 571.

Lin. 17. *Quorum præcipuè.*] Heumannus, *lege*, inquit, *sine dubitatione ; præcipui* scilicet sunt. Omnes libri, *præcipuè*. Iterùm de Opif. c. 8. *Quorum præcipuè inexplicabilis est ac mira subtilitas.*

Lin. 19. *Obitus, sepulcra.*] Confirmo ex L. V. Institut. c. 19. *Cùm deorum progeniem & res gestas*, & interitus, & sepulcra *de libris noverint ;* & in Epit. c. 13. *Euhemerus . . . de sacris inscriptionibus veterum templorum & originem Jovis, & res gestas, omnemque progeniem collegit ; item cæterorum parentes, patrias, actus, imperia*, obitus, sepulcra *etiam persecutus est, &c.* Et Cicero L. 1. de Naturâ Deor. c. 42. *Ab Euhemero & mortes, & sepulturæ demonstrantur.*

Lin. 22. *Adeò.*] Reimm. *Ideò.* Non malè.

Pag. 153. lin. 13. *Diffusa & intenta.*] Lact. de Opif. c. 16. *Divina mens Dei per universas mundi partes* intenta *discurrit . . . ubique* diffusa. Minuc. Fel. c. 19. *Pythagoræ Deus est animus per universam rerum naturam commeans &* intentus, *ex quo etiam animalium omnium vita capiatur.* Confer Lact. L. 1. c. 5. *Quamvis ipse per totum se corpus* intenderat.

Lin. 14. *Antisthenes autem in Physico.*] Respice ad L. I. Institution. c. 6. Ciceronis verba sunt de Nat. Deor. L. I. c. 13. *Antisthenes in eo libro, qui Physicus inscribitur, populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit vim & naturam deorum.* Cell.

Lin. 17. *Abusi.*] Id est, usi. Not. ad L. I c. 6. & Epit. c. 61.

CAPUT XII.

Pag. 154. lin. 3. *Sapientiam ; quia* (dum) *divinitatis intellectus, differimus à belluis, in homine solo reperiatur ; justitiam, quia nisi cupiditates.*] Corruptissimus hic locus in omnibus libris. Ità lego ; *Diximus, religione sublatâ, nec sapientiam teneri posse, nec justitiam ;* sapientiam (scilicet diximus teneri non posse) quia (alii, dum, cùm) *divinitatis intellectus, quo differimus à belluis, in homine solo* reperiatur ; justitiam (diximus teneri non posse) quia (al. quâ) *nisi cupiditates . . . Deus coercuerit, sceleratè ... vivemus.* Ità puto omnia plana. *Divinitatis intellectus*, æquè ut c. 7. valet idem, quod *notitia*, sive *cognitio Dei ;* c. 7. *quâ Deus intelligitur.*

Lin. 6. *Actus.*] Actiones alii dicerent. Noster sæpè *actus.* Lib. III. c. 19. lib. IV. c. 3. lib. V. c. 9. lib. VI. c. 9. c. 12. c. 24. de Irâ, c. 17.

Lin. 7. *Ad utilitatem . . . ad veritatem.*] Respicit verba c. 8. *Non veritatis gratiâ, sed utilitate*, quæ refutavit.

Lin. 8. *Detractâ.*] Bon. Tax. *detractis.* Putarunt librarii, pluralem requiri, quia *religione justitiâque* præcessit : sed sæpè ità optimi quique singularem addunt, quem Lond. Reg. Goth. Lips. Reimm. & reliqui habent.

Lin. 11. *Demto metu de superiore.*] Plerique scripti : editi verò omnes, *metu superiore.* Ità Cyprianus epist. ad Donatum, ed. Oxon. f. 7. *Nullus* de legibus metus *est ;* de *Quæsitore*, de *Judice pavor nullus.* Silius Ital. 17. 394.

. . . *Sævus magno* de *nomine* terror.

Lin. 12. *Timor Dei solus est, qui custodit.*] Vide Berneggerum ad Justin. L. 11. c. 7.

Lin. 13. *Per quem.*] Lond. Reg. Lips. 2. & Reimman. *per quam*, scilicet societatem. Goth. Lips. 3. & editi, *per quem*, scilicet *timorem Dei.*

CAPUT XIII.

Pag. 155. lin. 2. *Nostri causâ.*] Honor est habendus antiquitati codicis Bonon. ex quo Isæus recepit, *nostri causâ*, & Heumannus comprobavit.

Lin. 7. *Fructuum varietatem.*] Bon. Ultr. Isæus, adprobante quoque Heumanno, *fructuum varietatem.* Optimè, ne *ubertas* uno numero bis occurrat. Imitatur ità Ciceronem pro Leg. Maniliâ, c. 6. *Asia tam . . . fertilis, ut & ubertate agrorum, &* varietate fructuum *facilè omnibus terris antecellat.*

Lin. 9. *Lignorum, planis ad segetem.*] Licèt hæc verba, *planis ad segetem*, absint à scriptis Angl. &c. tamen genuina puto, non modò quia Thomasius & Isæus non memorarunt ea in suis antiquissimis MSS. desiderari, sed etiam quia sunt ultra captum glossatoris, & enumerationi partium aliquid deesset aliàs ; nam verba, *terra ad percipiendam fructuum varietatem*, pertinent tantùm ad *fructus* : PLANA verò eleganter dicuntur de CAMPIS, ut dixi

Lin. 8. *Non moveri*, *& insurgere.*] Id est, *non moveri & non insurgere*: *non* in ex priori altero subaudiendum.

Pag. 163. lin. 6. *Eos autem, qui sunt virtutis, id est, ira ... caritas ... miseratio.*] Itâ omnes scripti editique. Mihi ne tot voces corrigantur, duabus litteris mutatis, legendum videtur: *Eos autem, qui sunt virtutis*, ut *est ira ... caritas ... miseratio.* Ut & id ductibus parùm differunt, & sæpè confunduntur; prætereà in priori membro dixerat: Ut *libido... invidia.*

Lin. 8. *Digna.*] Heumannus, *lege*, inquit, DIGNI, subauditur enim *adfectus.* Nihil corrigo; neutrum *digna* respicit voces *ira ... caritas ... miseratio.* Frequentissimè itâ neutrum sequitur. Lib. III. Institut. c. 11. *Num voluptatem? ... divitias? ... potestates? At* ea fragilia ... caduca. ... *Num gloriam? ... honorem? ... memoriam nominis? At hæc omnia ... posita.* Lib. VI. c. 3. *Desidiæ, inertiæ, luxuriæ se tradere, quæ* suavia ... *videntur.*

Lin. 9. *Quæ profectò.*] Et hîc Heumannus corrigit, *Quos profectò*, scilicet adfectus. Sed qui priora salva cognoscet, nec hæc corriget.

Lin. 12. *Depopulabitur.*] Passivè. Confer Heusingerum ad Wechner. Hellenol. p. 114.

Lin. 14 *Sperant.*] Cùm verbum hoc etiam ad priora, *mali pœnam*, pertineat, & significet sæpè *timere*, *credere*, vide Quintil. lib. 8. Instit. c. 2. ed. Burm. p. 670. Vide & Daviſ. ad Epit. c. 65. p. 202. seq. *Spera & tibi accidere posse, quod alteri videas accidisse.*

Lin. 16. *Impunè vexantur.*] Scilicet ad tempus. Offendit vox *impunè* alios; hinc in Lipſ. 2. & 3. est omissa.

CAPUT XVII.

Pag. 163. lin. 3. *Quæ tanta est negligendi causa.*] Thom. in marg. ex Bon. citat. *Quæ tanta est negligentiæ causa*; eamque lectionem Heumannus vocat rectissimam. Lubens sequerer, nisi obstaret recentior collator Bononiensis codicis Isæus, qui legit in Bonon. & Tax. *Quæ tanta* negligente *causa est.*

Lin. 4. *Vilis.*] Lib. VII. Institution. c. 22. *Cùm ... justi tam viles habeantur.* Tacit. lib. 1. Annal. 40. *Si vilis ipsi laus.*

Pag. 164. lin. 1. *Avocatque se falsis.*] Reim. pravè, *Advocatque se à falsis*; idque Heumannus defendit, & exponit, *Avocat se à falsis imaginibus, id est, somniare cessat.* At Goth. Merton. C. C. C. Rost. Ven. 1471. 1493. 97. Parif. 1513. & Cellarius, *Avocatque se falsis.* Quæ lectio est unicè recta. Noster iterùm de Opif. c. 18. *Ut* mens *per diem* veris visionibus avocatur, *ne obdormiat; ità* falsis *nocte* (scilicet avocatur) *ne excitetur*; & ibidem antè: *Avocatur ergò* (mens) simulacris, *donec membra sopore irrigata vegetentur.* Est igitur sensus verborum, ut iterùm ibid. *Mens visionum imaginibus* occupata tenetur; & posteà, *Mens ad contemplandas imagines* ab intentione traducitur.

Lin. 2. *Vigorem capiant de quiete. Quies igitur.*] Thomasius, CAPERE VIGOREM DE QUIETE, inquit, *latinè non dicitur. Ex his autem* denique re *facilè potuit fieri* de quiete, *cui postmodùm addita est dictio* igitur, *ut aliquis sensus eliceretur.* Sequor nihilominùs lectionem Goth. Lipſ. Reimm. Ultr. Cauc. Anglic. Rost. Ven. 1471. 72. utriusque 78. 90. 93. 97. Pier. Parrh. Parif. Iunt. Aldi, Crat. Gymn. Fas. Gryph. Torn. Betuleii, *Vigorem capiant de quiete. Quies igitur.* (Emm. ergò.) Quis enim simpliciter dixerit, *membra saturari*, ac vigorem capere, non addito, undè saturentur ac vigorem capiant? Verba, *Dum membra saturentur ac vigorem capiant de quiete*, idem dicunt, quod illa de Opif. c. 18. *Donec membra* sopore *irrigata vegetentur*; & infrà, *Postquàm mens ad contemplandas imagines traducta est, tunc demùm corpus omne resolvitur* in quietem. Plinius lib. 23. H. N. c. 4. Oleo *mollitur* corpus, vigorem *& robur* accipit. *De quiete* valet, *ex quiete*, *ex sopore*, more Lactantio frequenti, ubì *de*, pro *ex* ponit. Utì verò *capere* fructum, utilitatem, voluptatem ex re dicitur; sic latinè dici *capere vigorem de*, vel *ex* re, nihil impedit.

Lin. 14. *Scelere convictos.*] Parif. *Scelere convinctos.* Cant. editio, *Scelere convicto*, vitiosè. Suetonii est, ut Lexica indicant, in Nerone c. 31. *Scelere convictus.*

Lin. 18. *Is autem est.*] Editi omnes, *Ipse autem est.* Bonon. *Is est autem.* Reimm. *Is autem est.* Etiam Heumanno IS rectum est.

Lin. 20. *Immobilem.*] Cap. 22. *Deum faciunt immobilem.* Conf. not. L. VI. c. 17. *Ad immobilem stuporem mentis perducere.*

Lin. 22. *Omnia ejus invaserint.*] Ex Lipſ. 2. 3. Reimm. Rost. Ven. 1472. utrâque 78. 93. 97. Pier. Parrh. Parif. Iunt. Isæo, Heumanno scribo, *Omnia ejus invaserint.* Cæteri *ejus* neglexerunt. Studio illud *ejus* ter repetiit.

Lin. 25. *Perfrui.*] Major vis in composito subinnuit securam impunitatem.

Ibid. *Quæ tanta.*] Cic. lib. 2. de Divin. c. 45. *Quæ tanta dementia est?*

Lin. 26. *Si tamen patientia.*] Est elegans corrigendi formula, ut Lib. III. cap. 26 *Hinc ... disciplina manavit, si tamen disciplina dici potest, &c.*

Lin. 27. *Stupor ... insensibilis.*] Lib. VI. c. 17. *Immobilis stupor*, eodem sensu. *Insensibilis* est *sensu carens.* Lib. II. c. 2. *Adorant insensibilia, qui sentiunt.*

Pag. 165. lin. 10. *Penitùs excidere.*] Lips. tert. *Occidere.* Torn. *Penitùs exscindere.* Sic sæpè variare dixi ad L. V. c. 3. Horatius L. 2. Sat. 3.

Denique quatenùs excidi penitùs vitium iræ,
Cætera item nequeant stultis hærentia.

Lin. 12. *Sexto libro.*] Cap. 15. exeunte c. 16. & seqq.

Lin. 15. *Ira est*, inquit, *cupiditas ulciscendæ injuriæ.*] Seneca lib. 1. de Irâ c. 3. *Primùm diximus, cupiditatem esse pœnæ exigendæ.* Ad verbum *Diximus*, commentatur ità Lipsius: *Nempè in iis, quæ è Lactantio reponimus.* Et Lib. 2. de Irâ c. 3. ait: *Ira est concitatio animi ad ultionem voluntate & judicio pergentis.* Cell.

Ibid. *Aut, ut ait.*] Goth. Lips. Reimm. & editi. *Alii, ut ait.* Pen. *Vel ut ait.* Bonon, *Aut, ut ait.* Hunc sequor. Posset tamen vox *Alii* quoque hîc locum habere; non tantùm enim Posidonius, sed etiam Zeno dixit, teste Laertio, ὀργὴν ἐπιθυμίαν τιμωρίας.

Lin. 16. *Cupiditas puniendi.*] Cicero Lib. 4. Tusc. c. 9. *Ut ira sit libido* puniendi *ejus, qui videatur læsisse injuriâ.*

Lin. 21. *Ad aliquod maximum malum prosiliat.*] Necessariò hîc substantivum addendum. Sic c. 18. *Hinc quotidiè ad immania facinora prosilitur*; & infrà: *Evadent ad majus* MALUM. Epit. c. 61. *Indè ad immania facinora prosilitur.* Ubique verò *ad* non *in*, ut in Parrh. dicitur; hinc bis L. VI. c. 5. & L. VI. c. 18. *Prosilire ad nocendum.*

Lin. 22. *Ille stabilis.*] Omnes editiones, *illæsibilis.* Etiam duo Guelferb. *illesibilis*, & sequitur *læsio.* Suspecta mihi dudùm visa vox *illæsibilis*, quâ alibì semper abstinuit; undè c. 15. *Nihil est, quod ei* (Deo) *vim possit inferre*; & c. 5. *Qui lædi non potest.* Optimè hæc ratio alteri sequenti, *quia* fragilis *est*, opponitur. Ità cap. 15. *In homine ... quia* fragilis *& mortalis est ... in Deo locum non habet, quia &* fragilitas *& interitus ab eo alienus est ... qui* semper futurus *est*, id est, *stabilis est.* Eadem oppositio Lib. V. Instit. c. 21. *Corpus ... imbecillum*, fragile, *mortale ... animus ...* stabilis, *& constans, & perpetuus.* Iterùm de Deo L. VI. Inst. c. 25. *Ut idem* (Deus) *sit semper &* stabilis, *& immutabilis, & inconcussus.* Nè tamen Lexica aliquid detrimenti capiant proscriptâ hâc voce, quam Walchius maximè *raram, nec alibì eam se potuisse reperire* dicit, in Lactantii locum sufficiam Tertullianum, qui dixit adv. Valentin. c. 27. *Soter inpassibilis, inlæsibilis.*

Lin. 23. *Inurit enim læsio dolorem.*] Optimè. Ità c. 18. *Ne majorem justo dolorem inureret.* Ubi plura.

Pag. 166. lin. 2. *Ut servi, liberi, ut conjuges, ut discipuli.*] Distributio & copulatio est manuscriptorum. *Cell.* Hùc pertinet Lib. VI. c. 19. *Iræ adfectus ad coercenda peccata eorum, qui sunt in nostrâ potestate, id est, ut arctiore disciplinâ minor ætas ad probitatem justitiamque formetur.* Nostis reliqua.

Lin. 5. *Surgimus ad vindictam.*] Cap. 16. *Insurgere ad ultionem*; c. 23. *Ne ... indignatio ejus insurgat.*

Lin. 8. *Sic utique in Deo.*] Sc. est necessaria. Reimmann. *Sit utique in Deo. Sicut ... sic* sæpè & eleganter se excipiunt in Cicerone & nostro.

Lin. 13. *Nam definitio Ciceronis.*] Stoïca, seu ex sententiâ Stoïcorum lib. 4. Tuscul. c. 9. producta. *Sic definiunt*, inquit, *ut ira sit libido puniendi ejus, qui videatur læsisse injuriâ.* Cell.

Ibid. *Definitio Ciceronis.*] Non ad illum, quem Cellarius indicat, locum respexit Lactantius, sed ad Lib. 4. Tusc. cap. 19. *Est enim ira ulciscendi libido.* Ubi conf. Davisium. Idem Cicero Lib. 3. Tusc. c. 5. *Sic enim definitur iracundia, ulciscendi libido.*

Caput XVIII.

Pag. 167. lin. 8. *Sibi ipse.*] Scripsi, pro plurimorum *sibi ipsi*, ex Goth. & Betuleio *sibi ipse.* Sæpè ità noster.

Lin. 9. *Cohibitio.*] Conf. infrà. De voce Lactantianâ hâc vid. Falster. suppl. L. L. p. 60. Inst. L. VI. c. 18. vocatur *sustentatio sui.*

Lin. 11. *Laudatur Archytas Tarentinus.*] Cicero Tusc. lib. 4. c. 36. *Ex quo illud laudatur Archytæ; qui qùum villico factus esset iratior, quo te modo, inquit, accepissem,*

nisi iratus essem! Adde Valer. Max. lib. 4. c. 1. *Cell.*

Lin. 12. *Miserum te.*] Ambrosius Lib. 1. Off. c. 21. ità: *O te infelicem! quàm te adflictarem, nisi iratus essem*! Seneca similia L. 1. de Irâ c. 15. de Socrate; & L. 3. de Irâ c. 12. de Platone.

Lin. 13. *Unicum hoc exemplum.*] Observat Heumannus, *unicum* hîc esse *planè singulare.* Aliquotiès ità ipse Lactantius; e. g. de Opif. c. 20. *M. Tullius eloquentiæ ipsius unicum exemplar.*

Lin. 21. *Residente . . . animi tumore.*] Eleganter dicta hæc omnia: *residente*, id est, composito, sedato. Cic. L. 3. Tusc. c. 12. *Quùm tumor animi resedisset.*

Lin. 23. *Differenda.*] Ea verò mens fuit Socratis, de quo Seneca Lib. 1. de Irâ cap. 15. extr.

Lin. 24. *Dolorem inureret.*] Videtur noster respexisse ad Cic. L. 3. Tusc. c. 9. *Proprium est* irati, *cupere à quo læsus videatur, ei quàm maximum* dolorem inurere.

Ibid. *Quæ tandem æquitas.*] Inseruit *tandem* eleganter adfectui loquentis. Vide exempla L. V. c. 1. c. 3. c. 12. c. 13. c. 15. L. VI. c. 9. & sæpiùs.

Pag. 168. lin. 1. *Ob exiguum delictum.*] Epit. c. 38. *Qui . . . nullam facit differentiam delictorum*, *aut* levia magnis *suppliciis adficienda censet, quod est crudelis judicis*, *aut* gravia parvis, *quod est dissoluti*; *utrumque reipublicæ incommodum. Si enim* summa *scelera* leviter *puniantur*, *audacia malis crescet ad facinora majora*; *& si* levibus delictis *pœna* gravior *irrogetur*, *multi . . . in periculum venient.*

Lin. 6. *Adfectus.*] Quæ his sectionibus disputat, similiter exsecutus est Lib. VI cap. 19.

Lin. 10. *Ad corruptelas.*] Ut L. VI. c. 19. & Epit. c. 61. in fine.

Ibid. *Irâ & adfectu.*] Id est, iræ adfectu, ἓν διὰ δυοῖν. Nisi & hîc malis legere *iræ adfectu*, utì L. VI. c. 19. bis *iræ adfectus* dicitur.

Lin. 12. *Aut etiam superioribus.*] Eleganter, *aut etiam*, ut c. 20. Cicero lib. 2. de Nat. deor. c. 3. *Cæteris rebus aut pares*, aut etiam *inferiores*. Vide sis adnot. ad L. I. c. 4. *aut etiam* reges. Ità L. V. c. 3. *vel paria, vel etiam majora*. Epit. c. 61. *Irascuntur paribus*, *aut etiam potioribus.*

Ibid. *Ad immania facinora prosilitur.*] Sic Epit. c. 61. in. fin. *Indè ad immania facinora prosilitur.* Etiam Ciceronis est pro Roscio Amer. c. 24. *Facinus immane.*

Lin. 25. *Ideò procedit.*] Cell. editio sola; IDEM *procedit*, sc. homo, quam lectionem in unico Emman. reperi.

CAPUT XIX.

Pag. 169. lin. 1. *Compactus est, ut diximus, è duobus.*] Cap. 15. *Sic & nos ex duobus æquè repugnantibus compacti sumus, animâ & corpore, &c.*

Lin. 2. *Repugnant invicem.*] Lib. VI. Inst. c. 3. *Sive . . . virtutes inferas, vitia suâ sponte decedent; sive vitia eximas, virtutes ultrò subibunt. Sic bonorum ac malorum constituta natura est*, ut se invicem semper oppugnent, *semper expellant*. Lib. VII. cap. 10. *Vitia virtutem semper impugnant.* Pro mediâ lectione sine pronomine sunt libri in loco gemino. L. VII. Inst. c. 5. *Ergò quia virtutem proposuit homini Deus, licèt anima & corpus consociata sint, tamen contraria sunt, & impugnant invicem.*

Lin. 5. *Repugnaverit voluptatibus.*] Alii, *Repugnaverit cupiditatibus*; idque Heumannus præfert. *Repugnaverit voluptatibus*, ea vox mihi hîc rectior videtur, quia eo vocabulo perpetuò hic utitur. L. IV. c. 17. *Utuntur libidine ad capiendas voluptates.* Epit. c. 61. pr. *Libido . . . adpetit voluptates.* Conf. infrà. Instar commentarii esse possunt, quæ disputat de voluptatibus Lib. VI. cap. 20. c. 21. cap. 22. & 23.

Lin. 6. *Easque compresserit.*] *Reprimere* parùm est, quùm sint comprimendæ. Distinctionem observo ex Cic. Orat. 1. in Catil. c. 11. *Hoc uno interfecto, intelligo hanc reipublicæ pestem paulisper* reprimi, *non in perpetuum* comprimi *posse.*

Ibid. *Verè Deo similis invenitur.*] Alii, *Erit verè Deo similis.* Satis benè. Thomas. Thys. Gall. Spark. *verè similis Deo invenitur.* Bonon. Tax. Isæus, *verè Deo similis invenietur.* Prætuli ob codd. antiquitatem, & quia ingratum aliquid habere videtur altera lectio, *compresserit, erit.* Aliàs res eòdem redit. De Opif. c. 19. *Hic beatus, hic . . . similis Deo sit necesse est.* Lib. II. Inst. c. 18. *Hic cœlo dignus judicabitur.* L. VI. c. 18. *Quia virtute . . . nihil homine dignius inveniri potest.*

Lin. 8. *Illecebra voluptatis.*] Cicero pro Milone, *illecebra peccandi.* Sat multa de singulari numero exempla ex Cicerone, Plauto, Gellio dedit Vossius L. 1. Analog. cap.

43. p. 616. Addo Cyprianum L. 2. ep. 2. ad Donatum : *Audientiæ popularis* illecebram. De habitu Virg. *Nonne ipsæ virgines illecebram præstant.*

Lin. 21. *Pater ac Deus universorum.*] Ità quidem omnes scripti editique; adsentio tamen Davisio ad Epit. cap. 70 p. 229. hîc emendanti, *Pater ac Dominus.* Sæpè has voces confundi monui ad Institutionum Lib. VI. cap. 15. cap. 18. ad Lib. de Irâ cap. 23.

Pag. 170. lin. 3. *Ut Aristides & Cimon cæterique philosophorum.*] Unâ litterâ mutatâ lego, *ut* Aristides *&* Cimon. Nam litteræ majusculæ C & T in MSS. antiquissimis Bonon. & Taurinensi ferè eamdem formam habent. De Aristide clarè Nepos in Aristide c. 2. *Memoria ejus* justitiæ *& æquitatis &* innocentiæ *multa.* Ejusdem justitiam Lactantius Lib. III. cap. 19. commendat. Add. Lib. VI. Inst. c. 6. Ut verò emendarem, CIMON, fecit planè geminus locus Lactantii Lib. VI. Inst. c. 9. Deum *qui ignorat*, *& ipsam justitiam ignoret necesse est. Sed putemus fieri posse, ut aliquis naturali & ingenito bono veras virtutes capiat, qualem fuisse* Cimonem Athenis *accepimus, qui & egentibus stipem dedit, & pauperes invitavit, & nudos induit : tamen quùm illud unum, quod est maximum, deest; agnitio Dei, jam bona illa omnia supervacua sunt & inania, ut frustrà in his adsequendis laboraverit. Omnis enim* justitia ejus *similis est humano corpori caput non habenti.* Vides nostrum hoc etiam loco de CIMONE & PHILOSOPHIS agere.

Lin. 5. *Fiduciâ integritatis.*] Lib. VI. c. 25. *Integritatis & innocentiæ fiduciam gerens.*

Lin. 9. *Ipse disceptator.*] Libi VI. cap. 8. *Deus, ille legis hujus inventor*, disceptator, *lator.*

CAPUT XX

Pag. 170. lin. 10. *Qui arguit felicitatem.*] Id est, demonstrat, probat. Minuc. Fel. c. 36. in fin. *Itaque ut aurum ignibus, sic nos discriminibus* arguimur. Hieronymus Epist. ad Paulam : *Humilitas vestium non tumentes animos arguebat.*

Lin. 11. *Habet . . . potestatem . . . præcipitare.*] Substantiva voluntatem aut *facultatem* notantia regunt interdùm infinitivum more Græcorum.

Pag. 171. lin. 7. *Nimiùm pauci.*] Seneca Epist. 65. *Aut nimiùm multa, aut* nimiùm pauca *comprehendit.*

Lin. 10. *Posteriùs.*] Exemplo Ciceronis pro *posteà*, aut, ut statim, *postmodùm.*

Lin. 23. *Maluerunt & pecudum more humi repere.*] Lib. II. cap. 18. *Quem suus* parens *non* humilem, *nec ad terram* more *quadrupedum abjectum, sed stantem potiùs & rectum agnoverit.*

Lin. 29. *Terrenis cultibus.*] Sc. deorum. Vid. not. ad Lib. V. c. 22.

Ibid. *Dei singularis.*] Lib. I. c. 8.

CAPUT XXI.

Pag. 172. lin. 10. *Iram felli hominis indidisset.*] Editi omnes, *iram jecori.* Scripsi ex Emman. *iram* felli. Suadent sequentia, *in humore fellis*; & L. VI. Inst. c. 15. *Adfectus iræ in* felle, *libidinis in jecore*; & de Opif. c. 14. *Adfectum iracundiæ . . . in felle constitutum . . . libidines rerum venerearum in jecore.*

Lin. 11. *Creditur caussa . . . contineri.*] Editi omnes, *creditur caussam.* Recepi lectionem elegantiorem ex Goth. & Reimm. *creditur caussa . . . contineri.*

Lin. 12. *In totum prohibet irasci.*] Ven. 1497. *totum irasci.* Vitiosè. De formulâ *in totum*, nostro frequenti, dico ad Epit. cap. 61.

Lin. 13. *Ira . . . mortalium debet esse mortalis.*] Cicero pro Rabirio c. 12. *Neque me verò pœnitet*, mortales inimicitias, *sempiternas amicitias habere.*

Lin. 16. *Præcepit.*] Psalm. 4. v. 5. Ephes. 4. v. 26.

CAPUT XXII.

Pag. 174. lin. 1. *Revincamus.*] Optimè. Lib. I. Inst. c. 16. *Quod genus probationis adversùs eos magis adhibere debemus, quàm ut eos deorum suorum testimoniis revincamus.* De Opif. c. 20. *Quos . . . armis . . . ex ipsorum inter se concertatione sumtis revincemus.* Et alibi sæpiùs.

Lin. 2. *Ut ostendimus.*] Cap. 12.

Ibid. *Stultitiâ pecudibus.*] Id est, ovibus, quæ præ cæteris pecudes dicuntur. Ovidius Lib. 15. Metam. 116. *Quid meruistis, oves, placidum pecus?*

Lin. 6. *Iis . . . non credunt isti.*] Lib. I. c. 5. *Sed omittamus testimonia Prophetarum*, ne minùs idonea *probatio videatur de his, qui-*

bus omninò non creditur.

Lin. 7. *Sapientiam capillis & habitu.*] Vide L. III. c. 25. & L. V. c. 2. *Cell.*

Lin. 8. . . . *Fuerant . . . refellendi.*] Heumann. legit, *fuerunt.* Libri *fuerant.* Similis locus L. V. c. 4. ubi, *quâ materiâ* (Cyprianus) non est usus, ut debuit. Non *enim scripturæ testimoniis, quam ille* (Demetrianus) . . . *commentitiam . . . putabat, sed argumentis & ratione fuerat refellendus.*

Lin. 14. *Apollodorus Erythræus.*] Laudatus etiam L. I. c. 6. *Cell.*

Ibid. *Varro & Fenestella.*] Eodem Lib. I. c. 6.

Lin. 15. *Præter cæteras.*] Id est, *præ cæteris.* Vid. not. ad L. I. c. 7.

Pag. 175. lin. 1. *Consules Curio & Octavius.*] Lipf. tert. Reimm. Rost. *Octavianus.* Pravè. Curio & Octavius fuere consules anno V. C. 678.

CAPUT XXIII.

Pag. 175. lin. 1. *Ut ostendi.*] Cap. 22. & L. I. Inst. c. 6. & seqq.

Lin. 4. *Fata.*] Reliqui *fata*, undè, quod commodè Heumannus hîc observat, libri Sibyllini dicti *libri fatales* Livio L. 5. c. 14. & 15. & L. 42. c. 2. Addo etiam Fulv. Sabinum in Vopisci Aureliano c. 19. *dixisse ex Aureliani litteris, ut inspiciantur fatales libri.* Etiam Suetonius in Cæsare cap. 79. hæc carmina dixit *libros fatales*; in Augusto c. 31. *libros fatidicos.*

Ibid. *In arcanis habentur.*] L. I. Inst. cap. 6.

Lin. 6. *Denuntians.*] De rebus gravissimis & minis. Conf. infrà Inst. L. II. cap. 16. Lib. VII. cap. 16. & 13. Cicero Lib. 2. Att. ep. 23. extr. *terrores jacit atque denuntiat.*

Pag. 176. lin 4. *Cataclysmum . . . ut malitia.*] Vid. L. II. Inst. c. 10.

Pag. 177. lin. 8. *Id ponunt, quod est inutilissimum, detrahentes ei, quod est rebus humanis maximè salutare, per quod constat ipsa majestas.*] Non ausus fui repudiare hanc codicum ex omnibus antiquissimorum, duorum scilicèt Bononiensium, & Taxaquetii & Peniæ, ex quibus Thomasius, Isæus, Thys. Gall. Sparkius & ed. Cantabr. in textum receperunt.

Lin. 22. *Ministri tantæ potestatis.*] Ego servo, TANTÆ, sc. *divinæ majestatis.* Nam dicit infrà; de hâc tantâ potestate: Qui rerum DOMINATOR habeat in omnes veram & æternam POTESTATEM. Conf. suprà. Dæmones hujus tantæ potestatis dicuntur *regni ministri.*

Pag. 178. lin. 5. *Vaniloquentiâ.*] In Reimm. *vana eloquentia* est correctum *vana loquentia.* Recepta est Plauti, Livii, Taciti vox.

Lin. 13. *Si Deum cogites.*] Ita quidem libri omnes: mallem cum Davisio ad Epit. c. 70. pag. 229. *si dominum cogites*; mox enim *domini & parentis.* Conf. L. I. c. 7.

Lin. 17. *Notionem.*] γνῶσιν. Vid. not. L. II. Inst. c. 15. & L. 5. c. 14.

Lin. 18. *Cœlestia & divina sempiterna.*] Sic omnes libri, mallem & ejecto: *cœlestia, divina, sempiterna*; nisi fortè *sempiterna* explicas, quæ sempiterna sunt.

Lin. 26. *Desciscere.*] L. I. Inst. cap. 21. *ab humanitate desciscunt.* Seneca de Otio Sap. c. 29. *desciscere à præceptis*; L. 4. Benef. 17. *à lege descivit.*

Pag. 179. lin. 5. *Ineluibiles maculas.*] Ciceronis est L. 5. in Verr. c. 46. & pro Sextio cap. 27. *maculas eluere.*

Lin. 15. *Tam immortales.*] Reimmann. *tam immortalis*, in singulari, non indoctè; ut statim, *mens & anima . . . adsequitur.*

Lin. 16. *Deus . . . in corde . . . consecratus.*] L. VI. Inst. cap. 25. *Secum . . . habeat Deum semper in corde suo consecratum, quoniam ipse est Dei templum.* Minuc. Fel. c. 32. *Nonne meliùs in nostrâ dedicandus est mente, in nostro imo consecrandus est pectore?*

Lin. 17. *Destructilia.*] Quinque syllabis, quod adjectivum tuetur versus Prudentii Peristeph. H. 10. 346. sqq.

> *Aedem sibi ipse mente in hominis condidit*
> *Vivam, serenam, sensualem, stabilem,*
> *Solvi incapacem posse, nec* DESTRUCTILEM.

Idem aliquotiès cum Vitruvio & Celso dixit, *structilis*; ut Tertullianus, *instructilis.*

Lin. 18. *Malis cogitationibus sordidatur.*] L. V. Inst. c. 20. *Quantò satiùs est mentem potiùs eluere, quæ malis cupiditatibus sordidatur.*

Lin. 19. *Non cereis ardentibus.*] Lib. VI. Inst. c. 2.

Lin. 21. *Cujus divinitati secreta mentis patent, ita vivemus.*] Ita L. VI. Inst. c. 24. *Deo . . . nihil potest esse secretum . . . patemus Deo . . . Dei* divinitas *nec visceribus submoveri potest.*

IN LIBRUM

DE MORTIBUS PERSECUTORUM.

Pag. 180. Titul. *De Mortibus.*] More Lact. L. I. c. 19. *& vulnera & mortes.* L. VI. c. 19. *mortes duæ.*

CAPUT I.

Lin. 4. *Pro fidei suæ meritis quæsierunt.*] Quærere hîc idem, quod adquirere, adipisci. Conf. L. VII. cap. 14. *Non immortalitatem sibi, sed mortem quæsierunt.*

Pag. 181. lin. 5. *Nunc, post tanta tempestatis violentos turbines.*] MS. *postat æ t. v.* . Lego: *Nunc post atræ tempestatis violentos turbines.* Adprobarunt meam emendationem Criticus Anonymus & Heumannus. Virg. 5. Æn. v. 693. *effusis imbribus atra tempestas sine more furit*

CAPUT II.

Pag. 183. lin. 4. *Comprehensionis.*] Notandus usus passivus. Lactant. Epit. c. 47. *Discipulos . . . quos metus in fugam verterat; congregavit.*

Pag. 184. lin. 1. *Dein officio repleto.*] In MS. *Dein officio repleto*, rectè.

Lin. 7. *Ecclesiæ fundamenta miserunt.*] *Quis*, inquit Nurrius p. 135. *bonæ latinitatis auctor unquàm dixit*, mittere fundamenta? *is certè non est Lactantius, qui meliùs scripsit*, FUNDAMENTA ECCLESIÆ UBIQUE JECERUNT. Phrasin verò, *fundamenta mittere*, Columbus rectè confirmavit. Hieron. in vitâ Hilar. f. 247. *Non priùs abire passi sunt, quàm futuræ* ECCLESIÆ LINEAM MITTERET; & Ambros. lib. 1. Offic. c. 29. *Ecce mitto lapidem in fundamentum Sion*, id est, *Christum in fundamentum Ecclesiæ*, quod mox exponit: *Paulus fundamentum posuit Christum.* Etiam Interpr. Iræneì lib. 3. c. 28. fol. 258. *Ego mitto in fundamenta Sion lapidem pretiosum.* Ità quoque Cyprianus Erasmi lib. 2. adv. Judæos c. 16. fol. 192. pro quo Pamelius fol. 405. *Immitto in fundamenta.* Etiam Curtius Lib. 5. sect. 4. *Triginta pedes in terram turrium* FUNDAMENTA DEMISSA *sunt.*

Pag. 185. lin. 3. *Ad religionem novam, damnatâ vetustate.*] Conf. Lact. L. IV. c. 21.

Lin. 7. *Nec tamen habuit impunè.*] Terent. Eun. Act. 5. sc. 2. v. 13. *Credin, te impunè habiturum*; & sc. 6. v. 18. *Siquidem istuc impunè habueris.*

Ibid. *Vexationem.*] Id est, persecutionem. Adparet & hîc Lactantii stylus. Lib. V. c. 23. *Populi sui vexationes . . . soleat vindicare.* Conf. L. V. c. 13.

Lin. 9. *Nusquàm repentè comparuit.*] Ut Lib. V. c. 3. *Repentè judicio non comparuit.* Lib. III. c. 18. *Quùm repentè non adparuisset.*

Pag. 186. lin. 1. *Credunt esse translatum ac vivum reservatum.*] Fabula, cujus origo non obscura. Plures enim Pseudonerones fuere. Primus in insulâ Cythno, *Tacit.* 2. *Hist. c.* 8. alter, cui nomen Terentio Maximo, *Zonaras in Tito*: tertius sub Domitiano, viginti annis post Neronis mortem, *Sueton. Neron. extr.* Nam varius super exitu ejus rumor, pluribus vivere eum fingentibus, credentibusque.

Lin. 5. *In ultimâ . . . initium Christi.*] In ultimâ ætate. *Initium Christi* videtur initium millenarii esse, quod Lactantius variis locis adstruxit. *Cell.*

Ibid. *In ultimâ . . . initium.*] Ibi duo aut tria verba abrasa sunt, teste Nurrio. Num de millenario hæc intelligenda sint, incertum, quia locus mancus; & dubitat Bauldr. quia sequitur *sempiternum.*

CAPUT III.

Pag. 187. lin. 13. *Boni Principes.*] Zozimus L. 1. c. 7. pr. *Ab hoc tempore viri boni* (ἐντεῦθεν ἄνδρες ἀγαθοὶ) *principatum adepti, Nerva, Trajanus, & post eum Adrianus, & Antoninus Pius & par illud fratrum Verus atque Lucius, multa vitiata correxerunt.* Lact. Lib. VII. c. 26. in notis habet egregium locum: *Quos tamen fama inter bonos numerat, non modò æquares, sed etiam, quod est maximum, præterires.*

Pag. 188. lin. 1. *Manus suas in Orientem Occidentemque porrexit.*] Quis non agnoscit Lactantium? L. VII. Inst. c. 15. *Manus suas in totum orbem terrâ marique porrexit.* Tertull. adversùs Jud. c. 7. *Christi regnum & nomen ubivis porrigitur, ubique cre-*

ditur, *omnibus gentibus suprà enumeratis* (eodem capite 7.) *colitur*, *ubique regnat*, *ubique adoratur*.

CAPUT V.

Pag. 189. lin. 2. *Manus in Deum intentavit.*] MS. *Manus in Deo intentavit.* Cap. 21. extr. c. 29. c. 39. Livius lib. 3. cap. 47. *Virginius intentans in Appium manus.*

Lin. 9. *Imposito pede super dorsum ejus*] In MS. *Supra.* Nurrius pag. 136. *Quis unquàm*, inquit, *phrasin huic similem in veris Lactantii libris animadvertit?* Ego verò dico, Lactantium non abhorrere ab stylo antiquæ versionis, & phrasin huic similem in veris Lactantii libris animadverti Lib. IV. Inst. cap. 14. *Imponite cidarim mundam super caput ipsius*; & ibid. *Et posuerunt cidarim super caput ejus.* Eodem modo Cypr. L. 2. ad Quirin. c. 13. Curt. lib. 9. cap. 7. PEDEM SUPER *cervicem jacentis* IMPOSUIT.

Pag. 190. lin. 6. *Nec omninò repetitus est.*] Doctiss. Nurr. hunc locum nimis extendit. Sed Pollio CONTRA Cecilii nostri opinionem tres nobis repræsentat epistolas, quibus Betsoldus & Artabandes Reges libertatem Valeriani à Sapore postulaverunt. Quamobrem hæ epistolæ Cecilio incompertæ omninò videntur; nisi probaveris, nihil aliud ejus verbis significari, quàm ipsum à NULLO nomine Romano aut Romanis subdito fuisse repetitum. Quid si simplicissimè exponas de filio, de quo unicè præcessit, ut subintelligatur pronomen, uti sæpè: non invenit ultorem (eum), nec (ab eo) repetitus est.

Ibid. *Posteà verò quàm.*] Eleganter, ut Lib. IV. c. 15. *Antè obierunt, quàm*; ibid. *Posteà verò animadversa sunt, quàm*, &c.

Lin. 13. *Singularis Dei.*] Et hîc se prodit Lactantius, cujus loca ad Lib. I. Inst. cap. 4. extr. collegimus.

CAPUT VI.

Pag. 191. lin. 2. *Crudelibus factis.*] Ut Lib. V. cap. 1. *Errores . . . crudelibus factis coacervánt.*

Lin. 4. *Cænofrurio.*] Scripsimus per æ, non œ, ut editi perperàm. Græcis enim καινὸν φρούριον, id est, novum castellum, significat Cænophrurium. Cell. Notit. Orb. Antiq. lib. 2. c. 15. p. 1315. & Nurr. p. 219.

CAPUT VII.

Pag. 191. lin. 1. *Malorum machinator fuit.*] Epitom. c. 8. *Dæmonum princeps auctor & machinator malorum.*

Lin. 10. *Provinciæ quoque in frusta concisæ.*] Ex hoc videmus originem multiplicationis provinciarum, quæ aliundè non clarè cognoscebatur. Numerum novum provinciarum exhibent Notitia Imperii utriusque, & alia notitia Episcopatuum, & Libellus provinciarum Schonovii, quem nuper cum Sexto Rufo edidimus, & in Occidentali imperio ipse Sextus Rufus, sive Rufus Festus. *Cell.*

Ibid. *Multi Præsides.*] Id est, provinciarum Rectores.

Pag. 192. lin. 4. *Nec quoque tolerari possunt.*] MS. *Hæc quoque.* Pro hâc lectione substituitur *Nec quoque.* At quorsùm illud? Annon jam in superioribus de indictionibus occasione militum locutus est? Clarum est quid velit, potuisse equidem hæc adhùc tolerari, si ejus animus insatiabilis hîc substitisset. Mieg. ad illustr. Van-Mastricht, qui Miegii sententiam adprobavit.

Lin. 6. *Opes . . . congerebat.*] Et hæc phrasis Lactantii, ut ad Epitomen notavi.

Lin. 15. *Hîc moneta.*] Ædificium, officina monetæ cudendæ & obsignandæ. Ammianus lib. 22. cap. 28. *Aram in monetâ, quam regebat, recèns locatam evertit.* Lege 3. C. Th. de falsâ monetâ: *In monetis tantùm nostris cudendæ pecuniæ studium frequentetur.* Cell.

Lin. 20. *Ità semper dementabat*, *Nicomediam.*] Tertull. Apolog. c. 13. *Ut aliter dementire videatur, qui sacras turres pervolat.*

CAPUT VIII.

Pag. 193. lin. 1. *Quid frater ejus.*] Ità Mamert. in Paneg. I. Maximiano Herculio dicto c. 1. *Reverà*, *Sacratissime Imperator*, *meritò quivis te tuumque* fratrem (Diocletianum) *Romani Imperii dixerit conditores.*

Lin. 3. *Æqua.*] Id est, æqualis. Vide indicem.

Lin. 10. *Effoderentur . . . lumina Senatûs*] De Româ Lact. L. VII. Inst. c. 25. *Ne tyrannus . . . lumen illud effodiat.*

Pag. 194. lin. 2. *Quàcumque iter fecerat.*] Eadem verba Lib. IV. cap. 15. & Lib. V. cap. 17.

Lin. 4. *Cupiditati.*] Id est, avaritiæ: more Lactantii Lib. I. Inst. cap. 20. Lib. V. cap. 6.

CAPUT IX.

Pag. 194. lin. 3. *Naturalis*].Sic Jul. Capitol. in Maximinis cap. 20. *Senatus Maximini & NATURALEM & necessariam CRUDELITATEM timens.* Vim τῦ *naturalis* Casaubonus ad Perſ. Sat. 2. pag. 225. illuſtrat.

Pag. 195. lin. 3. *Concitatus . . . exemplis.*] En Lactantium Lib. VI. cap. 23. *Exemplo ipſo concitata.*

Lin. 14. *In litteris ad ſe datis audiſſet.*] Audiſſet Diocletianus ex litteris Galerii. *Cell.* Imò Galerius audiſſet, ſive vidiſſet.

Lin. 16. *Ut ex Marte ſe procreatum.*] Imitatus Diocletianum, qui ſe Jovium; & alterum Maximianum, qui Herculium, quaſi à diis progenitoribus, adpellaverunt. De Galerio Epit. Victoris cap. 57. *Is inſolenter adfirmare auſus eſt, matrem more Olympiadis, Alexandri Magni creatricis, compreſſam dracone, ſemet concepiſſe.* Cell.

Lin. 19. *Poſteà enim quàm.*] Sic. cap. 5. *Poſteà verò quàm.* Lib. IV. Inſt. c. 15. *Poſteà verò animadverſa ſunt, quàm*

CAPUT. X.

Pag. 196. lin. 1. *Qùum ageret.*] Amat hanc locutionem hoc ſenſu Lact. Lib. IV. cap. 27. ubi eadem res, & Lib. IV. cap. 23.

Lin. 3. *Scientes Dominum.*] Lib. III. cap. 29. *Qui Deum ſciunt*; ut Lib. VII. Inſt. c. 20. *Qui Dominum ſcierunt*, id eſt, *Fideles.*

Lin. 4. *Impoſuerunt frontibus ſuis immortale ſignum.*] Vid. quæ notavi ad Lact. Lib. IV. c. 26. Nurrius ad hæc verba Cecilii p. 183. locum Lactantii planè pervertit. ☞ Ut ait, aut veriùs ſicut ſomniat Bunemannus. Miror quantùm hoc loco exagitentur Acatholici: hi enim nil non movent ut eliminent vim hujus Lactantiani teſtimonii, quod multùm facit in gratiam Orthodoxorum rituum Eccleſiæ Catholicæ. Iſtud enim immortale ſignum ad Chriſtum ſolum refert Bunemannus. Sed legat ipſe locum; legat attentè & videbit non tantùm à Chriſto per impoſitum frontibus Chriſtianorum ſignum fugatos eſſe Dæmones; verùm etiam miniſtros Diocletiani, qui fortaſſè cùm ſacrificiis aſſiſterent, tunc ab iis fugabantur Dæmones, ſtatim atque imponebant ipſi frontibus ſuis immortale ſignum, id eſt, ſignum Crucis, ſicuti eo tempore uſus erat in veteri Eccleſiâ. Vide quæ annotavimus ad hoc caput de Mort. Perſec. & ad caput 27. libri IV. Divin. Inſt. p. 346. Tom. I.

Lin. 6. *Non litaſſent.*] Vide not. ad Lib. IV. c. 27. *Sacra nullo modo litant*

Pag. 197. lin. 1. *Non eos tantùm . . . ſed.*] Ponit hîc, ut alibì, *ſed*, pro *ſed etiam*, ut c. 15. c. 26. c. 33.

Lin. 8. *Senem vanum.*] Sc. Diocletianum. Elucet Lactantii ſtylus. Lib. III. c. 18. *Videlicèt ſenex vanus . . . fingit.*

CAPUT XI.

Pag. 197. lin. 2. *Quæ quùm eſſet . . . epulas exhibebat.*] *Quæ quùm eſſet*, expono, *qualis quùm eſſet*, ſive, *quùm ità ſuperſtitioſa eſſet. Dapes* hîc *rem divinam* notant; *dapes* enim *erant deorum*, *epulæ* verò *hominum.*

Lin. 3. *Cum Gentibus.*] Id eſt, *Gentilibus*, ut Lact. Lib. II. c. 13. *Sic aberrantes à notitiâ Dei*, gentes *eſſe cœperunt.*

Pag. 198. lin. 3. *Libenter mori ſolere.*]Egregiè illuſtrat Kortholt. Pagan. Obtrect. L. 3. c. 10. & 11. Lact. lib.V. c. 17. Epit. c. 6.

Lin. 13. *In eamdem ſententiam congruerunt.*] Adparet Lactantius ex lib. I. cap. 4. *In unam ſententiam congruebant.*

Lin 14. *Ne ſic quidem.*] Ità rectè corrigunt Columb. & Cell. at Baluz. Nurr. reliqui, *Nec ſic quidem.*

Lin. 15. *Ad Apollinem Mileſium.*] Vide lib. IV. c. 13. *Cell.*

CAPUT XII.

Pag. 198. lin. 2. *Ut quaſi terminus imponeretur huic religioni.*] *Quis*, inquit Bauldrius, *cum auctore terminum imponere*, *pro finem imponere*, *uſurpavit*? Sed iterùm in hâc phraſi agnoſcitur Lactantius; ità enim invenio in lib. IV. Inſt. c. 19. *Et ideò Sibylla impoſiturum eſſe morti terminum dixit poſt tridui ſomnum.* Pari modo ſimplici uſus eſt Apulei. lib. 4. Metam. pag. 147. *Et ille quidem dignum virtutibus ſuis vitæ terminum poſuit.* Eutropius lib. 4. c. XI. n. 6. *Belloque terminum poſuit.* Et Lact. iterùm lib. VII. cap. 2. dixit: *Ut injuſtum hoc ſeculum . . . terminum ſumat*, pro *finem ſumat.* Sic terminum habere lib. VII. c. 5. & c. 10.

Pag. 199. lin. 5. *Ad Eccleſiam.*] Ædem Chriſtiani conventûs, templum Chriſtianum in urbe Nicomediâ. Atque ità non tantùm Scriptores Chriſtiani illorum temporum, ſed ipſi etiam de Chriſtianis Profani hoc vocabulo utuntur. Zoſimus lib. 5. cap. 24. λάθρα δὲ ἴνν φλόγα τῇ ἐκκλησίᾳ νυκτὸς ἐμβαλόντες . . . ἥτις τὸ ἘΚΚΛΗΣΙ´Α κατεφλέγετο πᾶσαν. Cell.

Ibid. *Profectus.*] In MS. *pfectus*, quod est *profectus.* Sed Spark. editor Cantab. Cuperus, Columbus, Allix, Burnetus, Gale, Bauldr. & Nurr. p. 134. etiam Heumannus consentiunt legendum, *præfectus.* Diocletianus enim cum Galerio Maximiano erat in palatio.

CAPUT XIV.

Pag. 200. lin. 5. *Christianorum nomen.*] Ità quidem lib. V. c. 4. *Contra religionem nomenque Christianum*; & iterùm de Mort. Pers. c. 46. *Christianorum nomen.*

Lin. 10. *Sedebat ipse.*] Ut judex, ex mente G. Van-Mastricht. Sic lib. V. Inst. cap. 9. *Si judices sedeant.* Lib. VI. c. 18. *Sedet . . judex.* Quintill. lib. 6. Instit. c. 2. *Judex sedens.*

Ibid. *Igne torrebat.*] Est ille frequens in torturâ, maximè tyrannis. Si ex disciplinâ nostrâ corrigendum, legerem, *terrebat.* Hoc erat judicum in contumaces, & qui confiteri nolebant, *terrere.*

CAPUT XV.

Pag. 201. lin. 1. *Sed.*] Id est, sed etiam. Not. c. 10.

Lin. 5. *Deducebantur.*] Ad supplicium; ut Plinius lib. 10. epist. 97. sect. 3. *Perseverantes duci jussi.* Vide quæ nos ibi; & adde nostrum c. 40. *Cell.*

Ibid. *Deducebantur.*] Meliùs, *ducebantur.* Conf. Lact. lib. IV. c. 18.

Pag. 202. lin. 1. *Aræ . . . pro tribunali.*] Doctè hæc illustravit M. Tob. Wagner in diss. de Aris in Curiis & pro Tribunali apud Romanos positis, Lips. 1732. p. 22. sqq. p. 35.

Ibid. *In secretariis ac pro tribunali.*] Hæc jungit, quoniam secretarium sive conclave, in quo judices reorum caussam expendebant, ac statuebant sententiam de tribunali pronuntiandam, erat tribunali proximum, imò velo sæpiùs tantùm disjunctum.

CAPUT XVI.

Pag. 202. lin. 1. *Præter Gallias.*] Quibus Constantius, miti ingenio princeps, tum præerat. *Cell.* *Præter*, id est, *exceptis Galliis.*

Lin. 5. *Nomina possim.*] MS. Colb. *possim*; atque ità Pierius in antiquis penè omnibus in Virg. reperit, quod non invenustum ipsi visum; nec aliter Hieron. ep. ad Pammach. ed. Erasm. f. 163. & ad Oceanum Epitaph. Fabiolæ f. 199. citat. Undè recepi.

Lin. 7. *Præter cæteros.*] Id est, *præ cæteris.* Ità sæpiùs Lactantius. Notavi ad lib. I. c. 7.

Pag 203. lin. 9. *Quàm jucundum illud spectaculum Deo.*] Minuc. Fel. c. 37. *Quàm pulchrum spectaculum Deo, quùm Christianus cum dolore congreditur.* Cypr. de Lapsis f. 277. *Repugnastis fortiter seculo, spectaculum gloriosum præbuistis Deo.*

Lin. 10. *Candidos equos.*] Albi equi curribus triumphantium jungebantur. Tibullus lib. 1. El. 7. v. 9.

At te victrices lauros, Messalla, gerentem,
Portabat niveis *currus eburnus equis.*

Ibid. *Potissimùm.*] Ità utitur Lactantius hâc voculâ lib. II. c. 3. & lib. I. c. 11.

Lin. 16. *Fidem ac devotionem.*] Has voces libenter jungit. Vid. not. ad lib. V. c. 19.

CAPUT XVIII.

Pag. 205. lin. 2. *Ut eum cogeret imperio cedere.*] Ità Baluz. correxit, quem omnes sunt secuti. In MS. *Ut eum cogeret imperium credere*; & iterùm MS. inf. *Si ipse credere noluisset.* Est suprà extr. . . . *imperium . . . tradidisset*; c. 19. *Imperium validioribus tradere.* Undè & hoc loco paullò propiùs legas, *Imperium . . . tradere*, nisi & *credere* tolerari potest.

Pag. 206. lin. 5. *Gubernaculum reipublicæ.*] Ut lib. I. cap. 1. *Gubernaculum reipublicæ . . . teneas.*

Lin. 8. *Jam spe invenerat.*] Ità ferè Sallust. Jugurth. c. 20. fin. *Totum ejus regnum jam animo invaserat.*

Pag. 207. lin. 1. *Annos quindecim, in Illyricum.*] Bauldr. *Annos quindecim* (*quibus*) (*quùm*) *in Illyricum*; quo duce Nurr. p. 306. post *annos quindecim*, in MS. prætermissum putat *ex quo* (non malè), vel *ex quibus* (at hoc illatinè), aut quid simile: sed posset posuisse more Poëtico.

Lin. 8. *Communi consilio omnium.*] Iterùm sibi fingit Nurrius ambiguitates. At uti sup. *Omnes Augusti nuncuparentur*, Galerius distinctè exponit per quatuor pares; ità sequentia docent, ne possem quidem aliter *communi consilio omnium* exponi, quàm, *communi consilio & Imperatorum & Cæsarum.* Notes quoque voces, *communis omnium*, libenter jungi à Lactantio bonorum exemplo: sic c. 23. *Communis luctus omnium*; & Epit. c. 55. *Commune omnium bonum.*

Pag.

Pag. 208. lin. 3. *Eratque tunc præsens.*] Submitto doctis meam opinionem, anne Anonymi Valesiani verba hunc admittant sensum: *Galerium ideò potiùs Severum fecisse Cæsarem, quòd esset ignobilis moribus & ebriosus, quùm Constantinus ejusmodi vitia non nosceret, sed longè ab iis esset, tanquàm sanctissimus adolescens & probis moribus.* Subjiciam ipsa Anonymi verba: (Galerius) *annos imperavit XIX. Severus Cæsar* IGNOBILIS & MORIBUS & NATALIBUS, EBRIUS, & OB HOC (ebrietatem maximè) *Galerio amicus. Hunc ergò & Maximinum Galerius Cæsares fecit, Constantino* NIHIL TALE *noscente*; & mox sequitur de Galerio apud Anonymum: *Galerius sic ebriosus fuit, ut juberet temulentus, &c.* Id enim nemo facilè negabit, *nosse, noscere, peritum esse*, non rarò de vitiis dici; atque hinc princeps Nurrii argumentum non minùs incertum, quàm ipse Anonymus auctor.

Lin. 15. *Cui nox pro die.*] Imitatur Cic. in Pison. cap. 22. *Nonne tibi nox erat pro die?*

Pag. 209. lin. 3. *Quis est.*] Ait Diocletianus.

Lin. 4. *Meus, inquit, adfinis.*] Galerii sororis filius, laxâ notione adfinitatis. *Epit. Victor. & Zosim.* 2. 8. 1. Cell.

Lin. 8. *Tu videris . . . non erit.*] Loquitur Diocletianus, cujus verbis Lactantius hoc colloquium concludit. In hoc verò colloquio doctiss. Nurr. tantas difficultates esse putavit, ut sine magnâ animi contentione, & singulis quibusque dialogi hujus verbis ponderatis, nemo facilè agnoscere possit, quæ à Diocletiano aut Galerio dicta sint; atque ob has tantas difficultates interpretes certas litteras colloquentium verbis diversis addidisse dicit: debuisse verò ipsum Scriptorem ejusmodi notas præfigere. Deindè interpretes, si res tam difficilis fuisset, forsàn in adsignandis personis hîc lapsi essent: sed quùm præter unum Bauldrium omnes verba Diocletiani & Maximiani Galerii rectè indicaverint, ea ipsa convenientia testatur de hujus colloquii perspicuitate; imò Baluzius, Columbus, Cuperus, alii nullas notas personarum colloquentium adposuerunt: quod ubi à Toinardo, Cellario, Walchio & nobis factum, non tantæ obscuritatis caussâ, sed eorum in gratiam est factum, qui aut festinant, aut hebetis nimìs ingenii sunt, aut in suâ sententiâ libenter ab aliis confirmari volunt. Si quædam videntur minùs clara, eò accidit, quod istud colloquium aliis Historicis omnibus ignotum est. Lactantius verò, ut rectè Baluzius censuit, qui Nicomediam à Diocletiano fuerat accitus, qui frequens erat in Palatio, meliùs hanc historiam scire potuit, quàm illi, qui posteà animum ad scribendas historias adpulerunt.

CAPUT XIX.

Pag. 209. lin. 5. *Maximianus ipse.*] Nurr. p. 258. & p. 279. cum nonnullis exponit de *Maxim. Herculio*: sed rectiùs videtur sumi de *Maxim. Galerio*; nam de eo hoc capite sermo infrà, & ità pronomen IPSE requirit, quod eodem modo de *Galerio Maximiano* c. 18.

Pag. 210. lin. 7. *Exutum vestem privatam.*] Spark. & Bauldrius malunt, *veste privatâ.* Sed fatua lectio MS. quod habet *exuto.* Noto ad Lact. lib. IV. c. 14. *Indutus vestimenta sordida.*

Lin. 13. *Orientem calcandum.*] Cic. 2. Philipp. c. 23. *Quùm Cæsar huic . . . conculcandam Italiam tradidisset.* Lact. lib. VI. cap. 18. *Dolorem mortemque calcamus.*

CAPUT XX.

Pag. 210. lin. 1. *Se . . . dominum esse ferebat.*] Bauldrius tentavit, *esse rebatur.* Certè MS. *se . . . esse ferebatur.* Columbus *esse* delet; ità enim Velleius lib. 1. c. 11. qui se Philippum *ferebat.* Tacitus Annal. lib. 1. cap. 2. *Consulem se ferens.* Idem Heumannus comprobat.

Pag. 211. lin. 7. *Nuncuparet Augustum atque fratrem.*] Ut suprà cap. 8. & in Legibus *divi fratres* Marcus & Lucius Antonini. Nec verò id perpetuum; nam & Augusti filios suos Augustos Imperatores fecerunt, ut Severus, Philippus, Theodosius. *Cell.*

Lin. 8. *Tunc verò ipse.*] Ipse Galerius, hoc consilio se oblectans. *Cell.*

Lin. 12. *Candidianus.*] Filius Galerii, tum novennis. *Cell.*

Ibid. *Inexpugnabili muro.*] Ità solet Lactantius. Lib. IV. c. 27. *Tanquàm inexpugnabilis murus.*

CAPUT XXI.

Pag. 211. lin. 6. *Sic agebat, ut & ipse.*] Heum. *Id agebat, ut reapsè.* Ego quidem mallem, *Sic agebat, ut* TACITE *libertatem hominibus auferret.*

Pag. 212. lin. 1. *Decuriones.*] Erant præfecti & principes cujuslibet ordinis, qui de curiâ vocabantur. At sicut varia illorum fuerunt genera, sic etiam munera & officia, quæ à

Gothofredo descripta invenies.

Lin. 10. *Artus dissiparentur.*] Lact. lib. V. c. 11. *Non tantùm artus hominum dissipat*; & Epit. c. 66.

Pag. 213. lin. 7. *Lecta ossa, & in pulverem comminuta, &c.*] Eòdem pertinent verba lib. V. Inst. cap. 11. *Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem potest pro merito describere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit, & non tantùm artus hominum dissipat, sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres furit, ne quis exstet sepulturæ locus, quasi verò id adfectent qui Deum confitentur, ut ad eorum sepulcra veniatur. Legere ossa* hîc est *conferre, colligere*

CAPUT XXII.

Pag. 213. lin. 4. *Domestici.*] Erant, qui varias in scholas divisi intra palatium familiariùs militabant, ità tamen, ut aliqui nonnunquàm mitterentur in provincias.

Lin. 6. *Illa his levia.*] Id est consequentia respectu priorum, quasi levia sunt habita. Vestigia veræ lectionis subesse patet ex lib. V. Inst. cap. 9. *Ut, quæ levia sunt atque usitata, dicamus.* Lib. VI. c. 23. *Hæc tamen apud illos levia & quasi honesta sunt.*

CAPUT XXIII.

Pag. 214. lin. 1. *Communis . . . omnium.*] *Communis omnium* eleganter junguntur. C. 18. *Communi consilio omnium.* Lib. III. Inst. c. 18. *Communis omnium pater.* Conf. de Irâ c. 5.

Pag. 215. lin. 6. *Alii super alios mittebantur . . . addentibus.*] Phrasis *alii super alios* multis frustrà suspecta est. Livius lib. 6. cap. 10. fin. *Tot super alia aliis bellis*; lib. 8. c. 38. *Alii super alios . . . vociferabantur*; lib. 26. c. 4. *Jacula . . . alia super alia emittunt*; lib. 33. c. 7. Alios *super alios nuntios mitterent*; c. 8. *Alii super alios recurrentes.* Plinius lib. 6. ep. c. 31. *Alia super alia*; lib. 7. ep. c. 8. *Aliis super alias epistolis.*

Lin. 16. *Contra . . . jus humanitatis.*] Eadem Lact. lib. V. cap. 19. *Qui contra jus humanitatis, contra fas omne lacerantur.* Conf. lib. V. cap. 22. & lib. VI. cap. 10. *Qui contra jus humanitatis & fas omne spoliant.*

CAPUT XXIV.

Pag. 216. lin 4. *Superiùs exposui.*] Etiam in levioribus agnoscitur Lactantius lib. IV. Inst. cap. 26. *Sicut superiùs exposui.*

Lin. 7. *Insidiis adpetiverat, &c.*] Illustrat Nurrius p. 322. 387. In MS. est, *In insidiis*; at IN meritò Boherell. Grævius, Tollius proscribunt.

Lin. 9. *Sub obtentu.*] Ut lib. II. Inst. cap. 4. & cap. 6.

Lin. 10. *Dei manus hominem protegebat.*] Sic quoque Lactantius lib. II. cap. 15. *Quos* MANUS DEI *potens & excelsa . . . protegit.* Lib. VII. cap. 26. de hoc ipso Constantino: *Te dextera Dei potens ab omnibus periculis protegit.*

Pag. 217. lin. 6. *Militibus commendato.*] Nam & patris voluntate, & militum unà consensu imperium est consequutus. *Julian. Orat.* 1. p. 13. *Cell.*

Lin. 9. *Sanctio.*] Heum. legit, *functio.* Nihil videtur corrigendum: sic cap. 48. *Hujus sanctionis* nostræ *benevolentiæ forma*; & denuò: *Hujus benevolentiæ nostræ sanctio.* Mox MS. *restituta.* Vitiosè.

CAPUT XXV.

Pag. 218. lin. 7. *Non Imperatorem, sicut erat factus.*] At Constantinum à patris morte ad nuptias Faustæ usque, non Imperatorem, sed Cæsarem fuisse, probatur tum ex nummis apud Cangium & alios, tùm ex Panegyrico utrique simul, Maximiano socero & Constantino, dicto, cap. 1. & 5. si quis Zosimo forsàn in hoc fidem nolit habere lib. 2. cap. 9. *Cell.*

Ibid. *Non Imperatorem.*] Variant Scriptores. Eusebius cum nostro consentit: quid de aliis & incerto auctore Panegyrici sentiendum, cum curâ docet Nurr. p. 393. seq. Mox MS. pro more suo, *cum Maximiano.*

CAPUT XXVI.

Pag. 218. lin. 8. *Nancti.*] Ità MS. quod defendit Columbus cum doctis nonnullis. Sic codex Florentin. in Pandect. lib. 1. tit. 2. de Orig. Juris, *Qui scientiam nancti sunt*; & Gloss. Cyrill. f. 437. δραξάμενος, *nanctus*; & Codex Petri Danielis in Val Max. lib. 4. cap. 4. n. 6. *Nancti.* Edit. Torren. p. 371.

Pag. 219. lin. 19. *Dedit sese ipse.*] MS. *Dedit de se ipse.* Hinc Heum. *Dedidit se ipse.*

Pag. 220. lin. 2. *Ab hoc cœpit suos persequi.*] MS. *Ab hoc capite suos persequi.* Cogitavi quoque legi posse, *Ob hoc suos cœpit persequi*, id est, ob Severum occisum Galerius suos, generum scilicèt & generi patrem, persequi cœpit.

CAPUT XXVII.

Pag. 220. lin. 4. *Et rebus cœptis inimicis diligenter instruens.*] Ego suspicabar ob litterarum similitudinem legendum : *Urbe munitâ, & rebus & copiis inimicis diligenter instructis*, id est, *paratis proficiscitur.* Eâ ratione sunt omnia plana. h. m. Postquàm urbs munita, & res copiæque inimicæ diligenter paratæ & instructæ essent, proficiscitur. Nemo enim nescit, *instructus* eleganter poni pro *paratus*; atque indè sæpè conjungi.

Lin. 11. *Civitates.*] Sæpè ponit Lactantius pro urbibus, ut ad lib. IV. Inst. notavi.

Ibid. *Detestantes.*] MS. *detestande*: forsitàn, *detestata.* Fortè legendum, *detestando.*

Pag. 221. lin 4. . . . *Opprimi potuit.*] Pro *potuisset.* Sic lib. VI. Inst. cap. 24. *Potuit esse verus Dei cultor, si quis illi monstrasset.* Conf. lib. II. cap. 4. *oportuit.*

Lin. 9. *Mulieres.*] Id est, uxores. Opponuntur his virgines, ut ad Lact. lib. I. c. 17. noto.

CAPUT XXVIII.

Pag. 221. lin. 3. *Quùm prior & major.*] Heumannus, *Quùm prior* esset *& major.* At alibi quoque omisit Lactantius præcedente *quùm* verbum substantivum. Conf. lib. VII. Inst. cap. 2.

CAPUT XXIX.

Pag. 222. lin. 2. *Quasi ut.*] Repete dicta ad lib. III. Inst. cap. 24. QUASI UT *ingenia ostentent.*

Lin. 3. *Per occasionem reconciliationis.*] Propositio PER hîc aliquid antiquæ elegantiæ continet, uti apud Livium & Senecam *per fidem*, quod Cæsari sive Hirtio quoque Davies ad lib. 8. Gall. cap. 48. n. 3. vindicavit.

Lin. 4. *Quòcumque venisset aderat.*] Criticus Anon. ità distinguit : *Exclusus à suo. Quò cùm venisset, aderat ibi Diocletianus.* Placet Heumanno & mihi.

Lin. 10. *Dolo malo.*] Doli vocabulo nunc tantùm in malis utimur : apud antiquos autem etiam in bonis rebus utebantur ; undè adhùc dicimus *sine dolo maximo* : nimirùm quia dici solebat *& bonus.*

CAPUT XXX.

Pag. 223. lin. 1. *Humilitatis impatiens.*] Id est, abjectæ & vilis conditionis impatiens. Ità more Veterum Cic. cap. 18. cap. 43. & lib. VI. cap. 4.

Lin. 2. *Machinatus est, quia semel habuit impunè. Vocat.*] Ità distinxi cum Galeo, Boherello, Critico Anon. & Heumanno. Anteà edebatur, *machinatus est; Quia semel abiit impunè, vocat.*

Pag. 224. lin. 2. *Supponitur quidam vilis.*] Iniquè factum, innocentis sanguine malitiam homicidæ manifestare. *Cell.*

Lin. 3 *Nocte intempestâ.*] Sic lib. III. Inst. cap. 15. *Se in specum intempestâ nocte dejecit.*

Lin. 4. *Vidisse somnium.*] Criticus Anonymus corrigit, *vidisse SE somnium.* Certum quidem, codices antiquissimos repetendam syllabam maximè SE omittere, id quod vel ex solis Pandectis Florentinis constat.

CAPUT XXXI.

Pag. 225. lin. 1. *Etiam in nomine vicennalium securem alteram.*] Inquinatissima verba ità Grævius purganda censet : *Quæ promiserat reddere, & inani nomine vicennalium securem alteram inflixit.* Videtur dici, novâ indictione, vicennalium proximè celebrandorum nomine provincias vexasse, ut adparatui & pompæ ludorum necessaria conquirerentur.

Ibid. *Etiam in nomine vicennalium.*] Lego, *Etiam nomine vicennalium*, id est, sub prætextu, sub obtentu vicennalium. Videtur *in* ex postremâ litterâ vocis *etiam*, aut primâ sequentis vocis ortum.

Lin. 15. *Violenter eripias.*] Lib. VI. cap. 6. *Aliis violenter ereptis.*

Lin. 16. *Bonis suis eversus.*] Ità sæpè Cicero, quem noster solet sequi. Pro Quintio cap. 31. *Bonis everti*; in Verr. cap. 42. *Aratores eversi bonis omnibus sunt.*

Lin. 17. *Quod non erat celebraturus.*] Non enim egit vicennalia Maximianus Galerius, sub tempus, quo celebraturus erat, aut paulò antè, fœdo morbo consumtus. *Cell.*

CAPUT XXXII.

Pag. 226. lin. 1. *Maximinus.*] MS. pro more, *Maximianus.* Cæterùm ex Eusebii Hist. Eccl. lib. 8. cap. 13. noster confirmatur; & iterùm hoc nostro libro cap. 44. primi nominis titulum sibi Maximinus vindicabat.

Lin. 10. *Maxentium & Constantinum filios Augustorum.*] Planè accedo Baluzio suspi-

canti *Maximinum* legendum esse, non *Maxentium*. Hunc enim ut hostem publicum odio Galerius prosequebatur, ut ejus hâc partitione rationem nullam habere posset, neque Maximinum præterire, qui quamvis non genitus Augusto patre fuisset, fuit tamen ab Augusto adoptatus.

Ibid. *Maxentium.*] Corrigit Granvillius, *Maximinum*, multisque illustrat in epist. de Numo Maximini, quæ adhæret Banduri Bibliothecæ Numar. ed. J. A. Fabricii p. 278-281. Add. Heumannum.

CAPUT XXXIII.

Pag. 227. lin. 3. *Vix tamen.*] *Rectè*, inquit Heumannus, Boherellus & Galeus rescribunt, *vix tandem*. Propertius lib. 3. El. 20. v. 7. VIX TAMEN *aut semel admittit, quùm sæpè negavit.* Ovidius Heroïd. Ep. Orestæ: *Vix equidem memini, memini tamen.* Phædr. lib. 4. fab. 5. ÆGRE (id est, *vix*) *recepti*, TAMEN *evaserunt necem.*

Lin. 11. *Medici . . . trahuntur.*] Cellarius exponit, *advocantur*. Rectè. Sic Lactant. lib. I. cap. 17. *Medicum . . . curando juveni* advocavit. Nurrius: *Non malè*, inquit p. 328. dixit, *trahuntur*, id est, nolentes & inviti. Nam, ut habet versio Eusebii lib. 8. cap. 18. extr. H. E. *Ex medicis alii, quùm nec ipsam odoris gravitatem sustinere possent, interficiebantur; alii, quùm nullum remedium adferre possent . . . ob id ipsum necabantur.*

Ibid. *Humana manus.*] Ipse Cicero non refugit hunc sonum, ut notavi ad Lact. de Irâ cap. 2. *humanâ manu.*

Lin. 12. *Confugitur ad idola . . . orantur.*] Sic lib. II. Inst. cap. 1. *Ad Deum confugitur . . . Deus . . . oratur.* De *Asclepio* conf. lib. I. Inst. cap. 17. *Asclepium . . . advocavit.*

Pag. 229. lin. 3. *Edictum misit hujusmodi.*] Præscripti sunt tituli Imperatorum, non Galerii tantùm, sed Constantini etiam & Licinii. *Cell.*

CAPUT XXXIV.

Pag. 230. lin. 1. *Ne quid contra disciplinam agant.*] Plinius lib. 10. ep. 82. (79.) *Si qui contra disciplinam gesserint*, id est, egerint.

Lin. 4. *Præstetur incolumis.*] Editi, *perstet.* At MS. *perstetur*: undè commodè, uti Critico quoque Anonymo & Heumanno visum, *præstetur*. Nam Eusebius vertit, παρέχεσθῇ. Si cui tamen placeat *perstet*, conferat c. 18. fin. *Respublica staret incolumis.*

CAPUT XXXV.

Pag. 231. lin. 1. *Nicomediæ . . . mensis ejusdem.*] In MS. legitur: *Idque cognitum Nicomedia mensis quidem, quùm futura essent vicennalia Kl. Mar. impendentibus.*

CAPUT XXXVI.

Pag. 231. lin. 1. *Pervolavit.*] Heum. *provolavit.* Benè; nisi *pervolavit* indicat diligentiam in accelerando itinere, ut *per* in compositis auget vim verbi: undè interpres Gall. *se rendit en diligence dans l'Orient.*

Lin. 5. *Diversas ripas.*] Littora freti Chalcedonii armati tenebant; in Bithyniæ orâ Maximiani, in Thraciæ, Liciniani. *Cell.*

Lin. 14. *Ministerio subnixi.*] Ex more Lactantii lib. IV. Inst. cap. 10. *Jurisdictione subnixi*; lib. IV. cap. 10. *Potestate subnixum*; lib. V. cap. 6. *Gladiorum potestate subnixi.*

Pag. 232. lin. 1. *Colerent.*] Mallem cum Galeo, Critico Anonymo, Heumanno, *coirent.*

Lin. 2. *Parùm hoc fuit, nisi etiam.*] En Lactantii stylum lib. I. cap. 10. *Parùm videbatur, nisi etiam*; lib. V. cap. 9. *Parùm habent . . . nisi etiam*; lib. VII. cap. 3. *Et hoc parùm est . . . nisi etiam.*

Lin. 3. *Superponeret.*] Hoc verbi, inquit Columbus, frequentissimum illo ævo; addit occurrere etiam apud Minucium Felicem. Lactantius ipse lib. II. cap. 2. *Quid capitibus vestris terram superponitis?*

CAPUT XXXVII.

Pag. 233. lin. 3. *Debita.*] Heumann. *tributa* legendum censet.

Ibid. *Hinc fames, agris ferentibus.*] Alii corrigunt, *agris non ferentibus*; alii, *agricolis non ferentibus.* Et rectè Nurrius: *Quamvis*, inquit, agri multos fructus ferrent, homines tamen fame enecabantur; quia Maximini satellites & vina cuncta, & fruges omnes, ac quæcumque agri ferrent, immani crudelitate auferebant, ut ea in fisci publ. gratiam aliis in regionibus venundarentur.

Lin. 8. *Aureis nummis expungeret.*] Quod est, *satellites pretiosis vestibus & aureis nummis. Rejiciendi genus est, protinus aliud invicèm*, Seneca lib. 4. Ben. c. 40. *mittere, & munus munere* EXPUNGERE.

Lin. 10. *Dabat, ut quisque.*] Priùs editi *dabat prout quisque.* In MS. teste Critico Ano-

nymo, *dabatur quisque* : hinc ille Criticus rectiùs fecit, *dabatur, ut quisque*. Addo, aliorum *prout* me nusquàm alibi in Lactantio observasse.

Lin. 11. *More clementium latronum*.] Qui clementes videntur, quandò aliorum bona, opes & pecuniam salvâ eorum vitâ detrahunt, ut rectè Nurrius pag. 352. Cicero lib. 2. Philipp. cap. 3. *Quod est aliud beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se dedisse vitam, quibus non ademerint*.

CAPUT XXXVIII.

Pag. 233. lin. 2. *Et tamen his verbis exprimere pro indignatione non potest*.] Puto excidisse MENS ob similitudinem prioris vocis. Hinc lego : *Et tamen* MENS *his verbis*, *&c*.

CAPUT XXXIX.

Pag. 235. lin. 6. *Luctûs tempore*.] Seneca ad Helviam cap. 16. *Majores decem mensium spatium lugentibus viros dederunt*.

Ibid. *Legatis primis*.] Editi omnes, *Legatis præmissis*. At MS. *primis*. Ad indicandam impudentiam videtur dixisse *legatis primis*, id est, *per primos jam legatos*.

Lin. 11. *Nominis ac loci*.] Id est, dignitatis. Lib. V. Inst. c. 1. *Non ignobilis . . . loci*. Spartianus in Antonino Getâ cap. 3. *Sed jam optimi in republicâ loci*. Lampridius in Alex Sever. cap. 5. *Non magni satis loci*.

Lin. 14. *Comites*.] *Observes*, inquit Heumannus, *fœminini generis esse*. Addo sic poni lib VI. Inst. cap. 21. *Quæ comes & socia*. Nam apud alios fœmininum hujus vocis est satis frequens.

CAPUT XL.

Pag. 236. lin. 14. *Duci jubentur*.] Sc. ad supplicium. Sic. Lact. lib. V. Inst. cap. 17. *Quum jam sponsor ejus duceretur*. Ubi plura.

CAPUT XLI.

Pag. 237. lin. 6. *Deprecetur*.] Valdè precetur. Cic. lib. 12. epist. 24. *Legatos Senatus non ad deprecandam pacem, sed ad bellum denuntiandum miserat*.

Ibid. *Deprecetur*.] MS. *deprecatur*. Illud prius rectius, pro *precetur*, ex indole Lactantii, cujus exempla indicavi ad lib. V. Inst. cap. 17.

Ibid. *Perfectâ legatione*.] Sic omninò cum Heinsio legendum, pro edd. ex MS *imperfectâ*; nisi malis, JAM *perfectâ legatione*.

CAPUT XLII.

Pag. 237. lin. 1. *Senis Maximiani statuæ . . . revellebantur*.] Confirmantur ab Eusebio H. E. L. 8. c. 13. L. 1. Vit. Constantin. c. 47. de quibus disputant Baluzius & Nurrius p. 289.

Lin. 10. *In odium vitæ deductus*.] Ità Grævius correxit. Lactantius lib. II. cap. 1. *Ad extremam mendicandi necessitatem deductus*; lib. II. cap. 1. *Deductus ad...cœcitatem*. Valerius Max. lib. 1. c. 1. Regulus ad captivi fortunam *deductus*. Ipsa phrasis vix invenietur.

CAPUT XLIV.

Pag. 238. lin. 5. *De Mauris atque Italis*.] Heuman. ingeniosè, *de Mauris ac Getulis*. Nempè enim hi vicini junguntur. Tolerari tamen potest MS. recepta lectio; nam vel maximè necessarium fuit, etiam ex Italis, quippè propinquioribus locis extractum exercitum Romam versus contrahere.

Pag. 239. lin. 1. *Maxentiani milites prævalebant*.] Aliter Eusebius H. E. 9. cap. 9.

Lin. 7. *Fecit*.] Scribo cum Critico Anonymo & Heumanno, *Facit*; nam sequitur, *notat*.

Lin. 10. *Neque his fuga nota, neque illis*.] Hæc Virgilii verba in antiquissimo Lactantii codice conservata confirmant à Pierio adserta, Lib. 10. Æn. v. 757. bis *neque . . . neque*, non verò, ut hodiè, *neque nec* legendum esse.

Lin. 15. *Inspici*.] Proprium quasi verbum de libris Sibyllinis. Vid. not. ad. lib. I. Inst. c. 6.

Lin. 18. *Proterretur*.] Id est, terrendo proturbatur. Conf. Barthium ad Statii 2. Theb. 644. sq. p. 587. Lambin. ad Cicer. pro Cæcinâ cap. 13. Emmeness. ad Virg. lib. 12. Æn. v. 291.

Pag. 240. lin. 9. *Adversus Imperatorem maximum*.] Imperatoris filium, qui Transalpinas provincias hæreditate, Italiam & Africam victoriâ tenebat. Non enim veri est simile, Senatûs illo decreto *Maximi* tum cognomen datum fuisse. Adi Cuperum. *Cell*.

CAPUT XLV.

Pag. 241. lin. 4. *Paucitate diffisi*.] Gale malebat, *paucitate defecti*. Nihil mutandum. Sic Tacitus lib. 2. Hist. cap. 23. *Diffisus paucitate cohortium*; uti Jac. Gronovius ex MS. Oxon. restituit. Contrario modo Livius lib. 6. c. 23. *Fidentes militum numero*. Lactantiana verò phrasis lib. VII. Inst. cap. 1. *Dum . . . cœlesti mercede diffidit*.

DISQUISITIO, DE AUCTORE LIBRI CUI TITULUS: LUCII CECILII DE MORTIBUS PERSECUTORUM, QUI FIRMIANO LACTANTIO TRIBUI SOLET;

Auctore Nicolao DE LESTOCQ, *Doctore ac Socio Sorbonico, Ecclesiæ Cathedralis Ambianensis Decano, Vicario Generali Episcopi Ambianensis, & Abbate Sancti Axeoli.*

REPERTUS est à doctissimo Viro Domino Stephano Baluze in codice manuscripto Bibliothecæ Colbertinæ, nunc Regiæ, Liber cum hoc titulo, *Lucii Cecilii liber de Mortibus Persecutorum.* Hunc Firmiano adscripsit, ac Parisiis anno *1679.* jussu Joannis Baptistæ Colbert typis mandari curavit, tomo secundo suorum Miscellaneorum, hâc inscriptione præfixâ: *Lucii Cecilii Firmiani Lactantii liber de Mortibus Persecutorum.*

Prodierunt posteà variis in Europæ partibus istius libri editiones aliæ, quibus summo consensu in titulo *Lucii Cecilii* seu *Cælii* vocibus præfixa sunt *Firmiani Lactantii* vocabula.

At Domnus Nicolaus Le Nourry, Ordinis S. Benedicti Monachus, vir utique eruditissimus, cujus studio & operâ anno millesimo septingentesimo decimo nova libri *de Mortibus Persecutorum* editio Parisiis adornata est, *Lucii Cecilii* nomina tantùm in titulo reliquit, nec *Firmiani Lactantii* voces addidit. Idque præstitit, tum quia manuscriptus ille codex *Firmiani Lactantii* nomina non habet, tum quia *infirma esse* existimavit argumenta, quibus hic liber Lactantio tribuitur, *aliaque*, ut sibi visum est, *suppetere censuit, nec minimi momenti, quibus ab eo abjudicetur.*

In eâ re D. Stephanus Baluzius & Domnus Nicolaus Le Nourry consentiunt, codicem manuscriptum, qui unus extat, & è quo typis expressus est liber hic *de Mortibus Persecutorum*, præter hiatus lacunasque nonnullas, mendis

mendis infectum esse plurimis. Ostendit prætereà Domnus Le Nourry, *plurima esse loca in eo codice, quæ non solùm Librarii, ut assolet, aut oscitatione ac negligentiâ, aut nimiâ scribendi festinatione, sed magnâ etiam,* ut ait p. 119. *linguæ Latinæ ignoratione depravata sunt, penitùsque corrupta.*

Quæ igitur in libro *de Mortibus Persecutorum* ignavè, crassè, obscurè & mendosè scripta sunt, atque à claritate ac nitore sermonis, aut etiam opinionibus Lactantii aliena occurrunt, ea scribæ, non autem auctori imputanda sunt; nec ob ejusmodi vitia liber *de Mortibus Persecutorum* Lactantio detrahendus est. Hinc tamen occasionem arripit doctus è Benedictino sodalitio vir Religiosus, ad probandum librum istum non esse Lactantii.

Hâc autem unicâ observatione præviâ, nonnulla argumenta, quibus opinionem illam, quæ librum *de Mortibus Persecutorum* Lactantio tribuit, convellere nititur Domnus Le Nourry, ruere ac solvi, vel leviter attendenti manifestum erit.

Jam ab anno 1715. duriùs, quàm par est, Domnum Nicolaum Le Nourry exagitaverat in Observationibus * Criticis, quas edi curaverat D. de la Crose Tomo VII. Diarii Litterarii, parte I. (*Journal Littéraire* anni 1715. *à la Haye.*) ubi doctè præcipua Nicolai Le Nourry momenta evertit: sed nostra Disquisitio erit multò pacatior.

His prænotatis, quæ communi de Auctore hujus libri sententiæ favent, simul & inter argumenta, quæ huic adversari Domnus Le Nourry putat, illa, quæ peculiari responsione indigere mihi visa sunt, expendam..

1°. Titulus libri *de Mortibus Persecutorum* præfert nomina LUCII, vel LYCII CECILII, quæ quidem videntur esse duo *Firmiani Lactantii* prænomina. Quamvis enim Lactantius vulgò dicatur Cælius, & desint in libro *de Mortibus Persecutorum* nomina *Firmiani Lactantii*; in pluribus tamen indubitatorum Lactantii operum manuscriptis nominatur *Lucius Cecilius*, & in quibusdam aliis manuscriptis *Lucii Cælii* nomina desiderantur, ut fatetur Domnus Le Nourry: de his agemus ad finem hujusce Disquisitionis. Insuper nullus Scriptores inter Ecclesiasticos præter Lactantium *Lucius Cecilius* recensetur; omninò ignotus est quivis alius ejusdem nominis, cui liber *de Mortibus Persecutorum* adscribi possit.

2°. Sanctus Hieronymus in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum memorat Lactantii *de Persecutione librum unum.* At liber iste *de Persecutione* non videtur alius esse à libro *de Mortibus Persecutorum.* Liber enim iste unus est, sicut & liber *de Persecutione*; ac in eo libro non agitur tantùm *de Mortibus Persecutorum*, verùm etiam de acerbâ in Christianos à diversis Imperatoribus excitatâ Persecutione: undè potuit utrumvis titulum præ se ferre. Minimum quidem duas inter istas inscriptiones discrimen est; qui enim de *Persecutione* verba facit, debet & de *Persecutoribus* agere: ea sanè inter se connexa sunt. Sic ea non discrevit Lactantius ipse, Epitomes cap. LIII. ubi de Persecutione, id est, suppliciis Christianorum, simulque de Mortibus Persecutorum conjunctim loquitur.

3°. Liber *de Mortibus Persecutorum* inscribitur *Donato*; inscripsit & La-

* Réflexions sur la nouvelle édition du Traité de la Mort des Persécuteurs, avec une Dissertation de Dom Nicolas Le Nourry, in-8°. Paris 1710.

ctantius *Donato* librum *de Irâ Dei.* Auctor utriusque libri *Donatum* appellat *charissimum.* Videtur ergò esse unus & idem *Donatus*, cui liber uterque nuncupatur: asserit tamen Domnus Le Nourry, Donatum, cui dicatur à Lactantio liber *de Irâ Dei*, diversum esse à *Donato*, cui inscribitur liber *de Mortibus Persecutorum*; quod ità probat. *Donatus, cui Lactantius librum de Irâ Dei dicavit, ab illo expressis verbis appellatur tyro implicatus seculi negotiis, Christianâ doctrinâ non satis imbutus.* Atqui cùm Lactantius scripsit librum de Irâ Dei, non potuit appellare Donatum tyronem implicatum seculi negotiis, nec satis Christianâ doctrinâ imbutum, si sit idem cum Donato, cui inscribitur liber *de Mortibus Persecutorum*; siquidem liber *de Irâ Dei* scriptus est multis annis post finitam Persecutionem, in quâ per sex annos *Donatus* fuerat catenis & carcere constrictus ob Christi nomen, noviès pugnaverat adversùs tyrannos, & invictus steterat, ut habetur in libro *de Mortibus Persecutorum.* Confessorem tam eximium posteà tyronem appellari potuisse, seculi negotiis implicatum, & Christianâ Religione non satis imbutum, quis credat?

Cap. 2. art. 4.

Sed non est tam explorata illa ratio, ad mentem atque opinionem, quam Domnus Le Nourry astruere nititur. Nullibì enim in libro *de Irâ Dei Donatus* à Lactantio *expressis verbis appellatur tyro implicatus seculi negotiis, & Christianâ Religione non satis imbutus.* Non solùm illud non habetur de *Donato* apud Lactantium *expressis verbis*: verùm etiam nihil omninò apud eum occurrit, quo quisquam illum de Donato ità sensisse suspicari possit.

Duobus tantùm in locis Lactantius orationem ad Donatum convertit in libro *de Irâ Dei*, nempè cap. 1. ubi sic habet: *Adverti sæpè, Donate, plurimos existimare non irasci Deum . . . quorum error, quia maximus est, & ad evertendum vitæ humanæ statum spectat, coarguendus est à nobis, ne ipse fallaris impulsus auctoritate hominum, qui se putant esse sapientes.* Alter locus legitur cap. 22. ubi sic loquitur Lactantius: *Hæc habui, quæ de Irâ Dei dicerem, Donate charissime, ut scires, quemadmodùm refelleres eos, qui Deum faciunt immobilem... Prophetæ universi divino Spiritu repleti nihil aliud, quàm de gratiâ Dei erga justos, & de irâ Dei adversùs impios loquuntur, quorum testimonia nobis quidem satis sunt: verùm iis quoniam non credunt isti, qui sapientiam capillis & habitu jactant, ratione quoque & argumentis fuerunt à nobis refellendi.*

Ex his locis liquet, consilium Lactantii fuisse, ità Donatum circa Dei providentiam erudire, ut posset ipsos Philosophos, qui eam tollebant, rationum momentis refellere. Sed adeò non appellat eum tyronem implicatum seculi negotiis, & Christianâ Religione non satis imbutum, ut ex verbis Lactantii colligatur, Donatum non ignorasse, quid Prophetæ universi dicerent de gratiâ Dei erga justos, & de irâ ejus adversùs impios, atque ità Donato eorum testimonia esse nota, ut ipsi satis essent, quemadmodùm ipsi Lactantio; *quorum testimonia*, inquit, *nobis satis sunt.*

Arbitror equidem, plurimos fuisse Martyres eximios Christianâ Religione satis imbutos, & etiamnùm esse nonnullos pietate conspicuos Christianos, qui tamen non possent ratione & argumentis, ut in eo libro *de Irâ Dei* præstare conatus est Lactantius, extricare se argumentis Philosopho-

rum adversùs Dei providentiam. Ejusmodi enim sunt ista argumenta, ut cap. 13. dicat Lactantius, his *plerosque Philosophorum, qui providentiam desfendunt, perturbari solere, & invitos penè adigi, ut Deum nihil curare fateantur.*

Videtur Domnus Le Nourry memoriæ lapsu tribuere Donato, quod Lactantius Demetriano dicit in libro *de Opificio Dei.* Demetriano scilicet librum istum *de Opificio Dei* inscripserat, & hunc velut tyronem sic alloquitur. *Præceptor*, ait capite primo, *etiam nunc, sed honestioris rei meliorisque doctrinæ . . . te moneo repetens, iterùmque monebo, ne oblectamenta ista terræ pro magnis aut veris bonis habere te credas.* Et capite ultimo: *Si Deus dederit*, inquit, *te ad veræ philosophiæ doctrinam & planiùs, & veriùs cohortabor.* Ista certè verba Lactantii præceptoris sunt tyronem Christianâ Religione non satis imbutum alloquentis: at hæc Demetrianum, non autem Donatum spectant.

4°. Lactantium auctorem esse libri *de Mortibus Persecutorum*, indè probatur, quòd Nicomediæ in Bithyniâ, sicut & auctor libri *de Mortibus Persecutorum*, commorabatur etiam Lactantius eo tempore, quo persecutio in Christianos grassata est, & Dei templum eversum est. Id ipsum de se testatur Lactantius libro V. Institutionum, cap. 2. ubi sic loquitur: *Ego cùm in Bithyniâ oratorias litteras accitus docerem, contigissetque, ut eodem tempore Dei templum everteretur.* Siluit urbis nomen, in quâ docuit Lactantius: sed Hieronymus non prætermisit; ait enim loco suprà citato, Lactantium Rhetoricam Nicomediæ docuisse. Auctor etiam libri *de Mortibus Persecutorum* Nicomediæ se, ipsâ persecutione sæviente, & cùm templum Dei solo adæquatum est, mansisse, reverà non dicit: sed rem totam ità narrat num. 12. ut in oculis ejus gestam esse intelligatur. *Repentè*, inquit, *adhùc dubiâ luce ad Ecclesiam . . . venit; & revulsis foribus, simulacrum Dei quæritur, Scripturæ repertæ incenduntur, datur omnibus præda: rapitur, trepidatur, discurritur. Ipsi* * *verò in speculis (in alto enim constituta Ecclesia ex palatio videbatur) diù inter se concertabant, utrùm ignem potiùs supponi oporteret. Vicit sententiâ Diocletianus, cavens, ne magno incendio facto, pars aliqua civitatis arderet. Veniebant igitur Prætoriani acie structâ cum securibus & aliis ferramentis, & immissi undique, tamen illud editissimum paucis horis solo adæquarunt.* Et num. 13. *Postridiè propositum est Edictum, quo cavebatur, ut Religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, tormentis subjecti essent. . . Quod Edictum quidam, etsi non rectè, magno tamen animo diripuit & conscidit . . . statimque productus, non modò extortus, sed etiam legitimè coctus, cum admirabili patientiâ postremò exustus est.* Præthereà quæ habentur num. 17. de morbo, quo Nicomediæ laboravit Diocletianus; & num 35. de Edicto Galerii Nicomediæ proposito, ac de die, quo cognita fuit Nicomediæ mors Galerii, illa auctorem istum libri *de Mortibus Persecutorum* aliquandiù Nicomediæ degisse abundè probant.

* Imperatores.

5°. Idem est auctoris libri *de Mortibus Persecutorum*, ac Lactantii stylus. Quod ut clariùs pateat, hîc descripsi tùm res, tùm sententias, tùm locutiones, easque singulares & Lactantio proprias, quæ in libro *de Mortibus Persecutorum*, & in aliis indubitatis Lactantii operibus similes reperiuntur, atque ob oculos è regione posui.

Hæc leguntur numero secundo libri *de Mortibus Persecutorum : Extremis temporibus Tiberii Cæsaris, ut scriptum legimus, Dominus noster Jesus Christus à Judæis cruciatus est post diem decimum Kalendarum Aprilis, duobus Geminis Consulibus.*

Hæc leguntur libro IV. Institutionum, c. 10. *Sub imperio Tiberii Cæsaris, cujus anno quinto decimo, id est, duobus Geminis Consulibus, ante diem septimum* (ità multæ editiones) *Calendarum Aprilium, Judæi Christum crucifixerunt.*

Et ejusdem libri cap. 22. *Mirari desinet; Deum ab hominibus esse cruciatum.*

Textus libri *de Mortibus Persecutorum* consentit cum duobus textibus è regione positis, eò quòd dicatur sub Tiberio Cæsare Christus à Judæis cruciatus, duobus Geminis Consulibus.

Sed duo sunt, in quibus textus libri *de Mortibus Persecutorum* pugnare videtur cum textu cap. 10. lib. IV. Institutionum.

Primum est, quòd juxta textum libri *de Mortibus Persecutorum*, cruciatus est Christus *extremis temporibus* Tiberii Cæsaris; & juxta textum libri IV. Institut. *anno quinto decimo* Tiberii Cæsaris. Cùm autem Tiberius imperaverit annis duobus & viginti, si Christus cruciatus est *anno quinto decimo* Tiberii, non fuit cruciatus *extremis temporibus* Tiberii.

Respondetur, Auctorem libri *de Mortibus Persecutorum* ità locutum fuisse, quia annus decimus quintus Tiberii vergit ad ejus imperii finem potiùs, quàm ad initium, nec ibi res est de accuratâ annorum computatione.

Alterum, in quo videntur pugnare isti duo textus, est, quòd in libro *de Mortibus Persecutorum* legatur Christus cruciatus *post diem decimum Kalendarum*; in libro autem Institutionum legatur, *ante diem septimum Calendarum.*

Respondetur in notis ad textum libri Institutionum editionis 1660. Lactantii, observatum esse in quibusdam manuscriptis haberi, *ante diem decimum Calendarum*; atque in eis notis proferri hæc verba Pauli Jureconsulti: *Ante diem decimum Calendarum, & post diem decimum Calendarum, utroque sermone undecimus dies significatur.* Si ità sit, omnis istorum textuum pugna evanescit. Negari tamen non potest, quin aliquod mendum circa numerum dierum in illos textus irrepserit: sed Librariis id est tribuendum. Quâ de re vide Notas Stephani Baluzii, infrà, pag. 281. & Tomo I. suprà, pag. 295. & 296.

Hæc leguntur eodem num. 2. libri *de Mortibus Persecutorum : Cùm resurrexisset die tertio, congregavit Discipulos, quos metus comprehensionis ejus in fugam verterat, & diebus quadraginta cum his commoratus, aperuit corda eorum, & Scripturas interpretatus est, quæ usque ad id tempus obscuræ atque involutæ fuerunt; ordinavitque eos & instruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ suæ, disponens Testamenti Novi solennem disciplinam. Quo officio expleto, circumvolvit eum procella nubis, & substractum oculis hominum rapuit in cœlum. Et indè Discipuli . . . dispersi sunt in omnem*

Hæc leguntur lib. IV. Institut. c. 19. *Tertio die . . . è sepulcro vivus egressus, in Galilæam profectus est, ut Discipulos suos quæreret.*

Et ejusdem libri c. 20. *Discipulis iterùm congregatis, Scripturæ sanctæ litteras, id est, Prophetarum arcana patefecit, quæ antequàm pateretur, perspici nullo modo poterant . . . quæ post resurrectionem ejus scripta sunt, Novum Testamentum nominatur.*

Et ejusdem libri c. 21. *Ordinatâ verò Discipulis suis evangelicâ ac nominis sui prædicatione, circumfudit se repentè nubes, eumque in cœlum sustulit, quadragesimo post passionem*

terram . . . & per omnes provincias & civitates Ecclesiæ fundamenta miserunt.	*die . . . Discipuli verò per provincias dispersi fundamenta Ecclesiæ ubique posuerunt.*

Textus ille libri *de Mortibus Persecutorum* aliis textibus Lactantii è regione positis similis est, tùm quoad res, tùm quoad verba. Attamen Domnus Le Nourry ex his verbis libri *de Mortibus Persecutorum*, *Ecclesiæ fundamenta miserunt*, concludit, hunc librum non fuisse à Lactantio scriptum. *Quis autem*, inquit, *bonæ Latinitatis Auctor unquàm dixit, mittere fundamenta? Is certè non est Lactantius, qui meliùs scripsit, fundamenta Ecclesiæ ubique jecerunt.*

Ut argumentum istud dissolvatur, observandum primò, in textu capitis 20. Institutionum lib. IV. Lactantii non haberi, *fundamenta Ecclesiæ ubique* JECERUNT, sed POSUERUNT; deindè à Cicerone has voces, *jacere* & *mittere* eodem sensu usurpari in libro, cui titulus *Orator*, ubi ait, Oratorem salibus uti *in jaciendo mittendoque ridiculo.* Præterea Horatius MITTERE, pro *jacere* ac *ponere* dixit Sat. 3. lib. 2.

—— *Mittere operto*
Me capite in flumen;

& ejusdem libri Sat. 1.

Mitteret in Pyrgum talos;

& in libro de Arte Poëticâ,

In scenam missos magno cum pondere versus.

Quinetiam ipse Lactantius *mittere*, pro *jacere* promiscuè utitur lib. I. Institut. cap. 21. ubi ait : *Saturnus in Latio eodem genere sacrificii cultus est; non quidem ut homo ad aram immolaretur, sed ut in Tiberim de ponte Milvio mitteretur . . . Verùm id genus sacrificii . . . dicitur esse sublatum, ritu tamen permanente, ut pro veris hominibus imagines jacerentur.* Quod confirmat ex Ovidio Lactantius, cujus hos versus refert, in quibus *mittere* & *jacere* indiscriminatim adhibentur eodem sensu :

Illum stramineos in aquam misisse *Quirites :*
Herculis exemplo corpora falsa jace.
Tum quoque priscorum virgo simulacra virorum
Mittere *roboreo scirpea ponte solet.*

Hæc, ut puto, satis superque probant, verba ista, *fundamenta miserunt*, non solùm esse bonæ Latinitatis, sed etiam Lactantii stylo congruere.

Hæc leguntur eodem numero 2. libri *de Mortibus Persecutorum : Discipuli . . . dispersi sunt per omnem terram ad Evangelium prædicandum, sicut ille* MAGISTER DOMINUS *imperaverat, & . . . per omnes provincias & civitates Ecclesiæ fundamenta miserunt. Cùmque jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit, & editis quibusdam miraculis, quæ virtute ipsius Dei, datâ sibi à Deo potestate, faciebat, convertit multos ad* JUSTITIAM,	Hæc leguntur lib. IV. Institut. cap. 21. *Discipuli verò per provincias dispersi, fundamenta Ecclesiæ ubique posuerunt, facientes & ipsi nomine* MAGISTRI DEI *magna, & penè incredibilia miracula; quia discedens instruxerat eos virtute ac potestate . . . Petrus & Paulus Romæ prædicaverunt . . . cùm eos Nero interemisset, &c.* Ex eodem libro cap. 14. *Apparet, Prophetas omnes denuntiasse de Christo, fore ali-*

Deoque templum FIDELE *ac stabile collocavit. Quâ re ad Neronem delatâ . . . prosilivit ad excidendum cœleste templum, delendamque* JUSTITIAM. *Et primus omnium persecutus Dei servos, Petrum cruci adfixit, & Paulum interfecit. Nec tamen habuit impunè . . . Dejectus itaque fastigio imperii, ac devolutus à summo tyrannus impotens nusquàm repentè comparuit, ut ne sepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ* BESTIÆ *appareret.*

Et numero 3. *Post hunc alter non minor tyrannus . . . diutissimè tutusque regnavit, donec impias manus adversùs Dominum tenderet. Postquàm verò ad persequendum* JUSTUM POPULUM *instinctu Dæmonum incitatus est, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas.*

Et num. 4. *Quis* JUSTITIAM *nisi malus persequatur?*

Et num. 9. *Maximianus . . . omnibus, qui fuerunt, malis pejor. Inerat huic* BESTIÆ *naturalis barbaries.*

Et num. 21. *Corpora jam cremata, lecta ossa, & in pulverem comminuta jactabantur in flumine ac mare.*

Et num. 32. *Dolet* BESTIA *& mugit.*

quandò, ut . . . constitueret æternum templum Deo, quod appellatur Ecclesia . . . . hæc est domus FIDELIS, *hoc* IMMORTALE TEMPLUM.

Et libro V. Institut. cap. 1. *Cultores Dei summi, hoc est, justos homines torquent.*

Et eodem libro cap. 2. *Eodem ipso tempore, quo justus populus nefariè lacerabatur.*

Et eodem libro cap. 7. *Justitia nihil aliud est, quàm Dei unici pia & religiosa cultura.*

Et eodem libro cap. 11. *Impietatem suam adversùs* JUSTOS *violenter exercent, nec immeritò à Prophetis* BESTIÆ *nominantur . . . Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hircania tam immanes, tam sanguinarias unquàm* BESTIAS *aluit . . . illa est vera* BESTIA, *cujus unâ jussione*

Funditur ater ubique cruor, crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago.

Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem potest pro merito describere, quæ uno loco recubans; tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit; & non tantùm artus hominum dissipat, sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet sepulturæ locus.

Et eodem libro V. Institut. cap. 23. *Injustissimi persecutores . . . non se putent impunè laturos . . . punientur enim judicio Dei . . . Proptereà vindicaturum se in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum* BESTIAS *malas de terrâ.*

Sensus & voces in his textibus consonant. Persecutores Ecclesiæ appellantur utrobique *bestiæ*; ossa Martyrum dicuntur in cineres *comminuta*. Prætereà attendendum ad istas locutiones utrinque similes, *Magister Dominus*, *Magister Deus*, *templum fidele* & *stabile*, *templum æternum*, *domus fidelis*, *Deo collocare*, *Deo constituere*: *populus justus*, *Justi*, pro veri Dei cultoribus; *justitia*, pro Dei singularis culturâ.

Hæc eodem num. 3. libri *de Mortibus Persecutorum* leguntur; *Ecclesia . . . secutis . . . temporibus, quibus boni Principes Romani Imperii clavum regimenque tenuerunt . . . manus suas in Orientem Occidentemque porrexit, ut jam nullus esset terrarum angulus tam remotus, quò non religio Dei penetrasset, nulla denique natio tam feris moribus vivens, ut non, suscepto Dei cultu, ad justitiæ opera mitesceret.*

Hæc lib. VII. Institut. cap. 15. leguntur: *Roma . . . sublatâ Carthagine, quæ tandiù æmula Imperii Romani fuit, manus suas in totum orbem terrâ marique . . . porrexit.*

Et libro V. Institut. cap. 13. *Cùm verò ab ortu Solis usque ad occasum Lex divina suscepta sit, & omnis sexus, omnis ætas, & gens, & regio . . unitis ac paribus animis Deo serviant.*

Juxta textus istos, nulla est gens, nulla natio, quæ non susceperit Dei

cultum ; & eisdem verbis Ecclesiæ & Imperii Romani magnitudo describitur.

Hæc num. 9. & 10. libri *de Mortibus Persecutorum* leguntur : *Diocletianus . . . quam verò causam persequendi habuerit, exponam. Ut erat pro timore scrutator rerum futurarum, immolabat pecudes, & in jecoribus earum ventura quærebat. Tum quidam ministrorum, scientes Dominum, cùm adsisterent immolanti, imposuerunt* FRONTIBUS *suis* IMMORTALE SIGNUM. *Quo facto, fugatis Dæmonibus, sacra turbata sunt. Trepidabant Aruspices, nec solitas in extis notas videbant ; & quasi non litassent, sæpiùs immolabant. Verùm identidem mactatæ hostiæ nihil ostendebant, donec magister ille Aruspicum Tagis, seu suspicione, seu visu, ait, idcircò non respondere sacra, quòd rebus divinis profani homines interessent. Tunc irâ* FURORIS, *sacrificare non eos tantùm, qui sacris ministrabant, sed universos, qui erant in palatio, jussit, & in eos, si detrectassent, verberibus animadverti.*

Hæc lib. IV. Institut. cap. 27. leguntur : *Cùm diis suis immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant ;*

Nec responsa potest consultus reddere vates.

Et hæc sæpè causa præcipua justitiam persequendi malis regibus fuit. Cùm enim quidam ministrorum nostrorum sacrificantibus Dominis assisterent, imposito FRONTIBUS *signo, Deos illorum fugaverunt, ne possent in visceribus hostiarum futura depingere. Quod cùm intelligerent Aruspices, instigantibus iisdem Dæmonibus, quibus prosecant, conquerentes profanos homines sacris interesse, egerunt principes suos in furorem, ut expugnarent Dei templum, seque vero sacrilegio contaminarent, quod gravissimis persequentium pœnis expiaretur . . . Sed quoniam neque accedere ad eos possunt . . . quos* SIGNUM IMMORTALE *munierit.*

In utroque textu eadem non tantùm persecutionis causa assignatur ; verùm etiam res eodem modo & iisdem penè verbis exponitur.

Hæc num. 16. libri *de Mortibus Persecutorum* leguntur : *Vexabatur ergò universa terra, & præter Gallias, ab Oriente usque ad Occasum tres acerbissimæ bestiæ sæviebant.*

Non mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possem,

quæ Judices per provincias justis atque innocentibus intulerunt.

Eodem libro num. 15. *Omnis sexûs & ætatis homines ad exustionem rapti . . . tormentorum genera inaudita excogitabantur.*

Lib. V. Institut. cap. 11. hæc leguntur : *Quæ autem per totum orbem singuli gesserint, enarrare impossibile est. Quis enim voluminum numerus capiet tam infinita, tam varia genera crudelitatis ? Acceptâ enim potestate, pro suis moribus quisque sævivit . . . Itaque dici non potest, hujusmodi Judices quanta & quàm gravia tormentorum genera excogitaverint.*

Et lib. VI. cap. 17: *Spectatæ sunt, spectanturque adhùc per orbem pœnæ cultorum Dei, quibus excruciandis nova & inusitata tormenta excogitata sunt.*

Persecutorum furor in textibus ex utrâque parte idem, eodemque ferè modo exprimitur.

Hæc num. 38. lib. *de Mortibus Persecutorum* habentur : *Illud verò capitale, & supra omnes, qui fuerunt, corrumpendi cupiditas, quid dicam nescio, nisi cæca & effrænata ; & tamen his verbis exprimere pro indignatione suâ non potest. Vincit officium linguæ sceleris magnitudo.*

Et lib. VI. Institut. cap. 23. *Quid dicam de iis, qui abominandam non libidinem, sed insaniam potiùs exercent ? . . . Quibus hoc verbis, aut quâ indignatione tantum nefas prosequar ? Vincit officium linguæ sceleris magnitudo.*

In his duobus textibus locutiones omninò similes occurrunt. Mendosus tamen est textus libri *de Mortibus Persecutorum* : sed si addatur vox ista

mens; quæ potuit amanuensis culpâ omitti, sic legendum erit: *Et tamen his verbis exprimere mens pro indignatione suâ non potest*; & sensus erit planus & apertus; ità emendarunt doctiores quique.

Hæc num. 5. lib. *de Mortibus Persecutorum* leguntur: *Nonne mirabile est, ausum esse quemquam . . . cogitare adversùs majestatem singularis Dei regentis & continentis universa?*

Hæc cap. 1. lib. I. Institut. leguntur: *Majestatem Dei singularis ac veri & cognovisti, & honorasti.*

Et num. 12. *Templum paucis horis solo adæquarunt.*

Et lib. IV. Institut. cap. 21. *Futurum esse dixerunt, ut . . . civitates eorum solo adæquaret.*

Et num. 15. *Constantius . . . conventicula, id est, parietes, qui restitui poterant, dirui passus est.*

Et lib. V. Institut. cap. 11. *Unus in Phrygiâ ... universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit.*

Num. 16. *Auctor & consiliarius ad faciendam persecutionem*; de Hierocle dicitur.

Lib. V. Divin. Institut. cap. 11. *Alius eandem materiam mordaciùs scripsit, qui erat tum è numero Judicum, & qui auctor in primis* FACIENDÆ PERSECUTIONIS *fuit.* Hæc etiam de Hierocle.

Eodem numero: *Seculum cum suis terroribus triumphasti.*

Lib. IV. Divin. Institut. cap. 26. *Mortem* CUM SUIS TERRORIBUS TRIUMPHARET; & lib. VI. cap. 23.

Eodem numero: *Nefandâ jussione contemptâ.* Jussio, vox Lactantiana.

Lact. Institut. lib. IV. cap. 15. eodem verbo *jussio* utitur, & lib. V. cap. 11. & 13.

Eodem num. *Nullus laqueus inducat.*

Lact. lib. VI. Divin. Institut. cap. 21. *In eosdem laqueos inducantur.*

Num. 18. *de Mortibus Persecutorum*: *Multorum sibi odia quæsisset*; verbum Lactantianum, pro acquisivisset.

Sic Lact. Divin. Institut. lib. I. cap. 20. lib. II. cap. 12. lib. IV. cap. 1. lib. V. cap. 1. lib. VII. cap. 11. 14. & 15. Epitom. cap. 4. 20. & 27. his omnibus in locis *quærere*, pro *acquirere*.

Eodem numero: *Ità planè.*

Lactant. Divin. Institut. lib. I. cap. 11. lib. II. cap. 2. *Ità planè*, eodem modo.

De Mortibus Persecutorum, num. 21. IN SERVITIUM *se addicant*; id est, in servitutem.

Lactant. Epitom. cap. 52. *Tradet* IN SERVITIUM *Gentes universas*; eodem sensu.

De Mortibus Persecutorum num. 23. *Contra omne jus humanitatis occidit.*

Lact. lib. V. Divin. Institut. cap. 19. & 22. *Contra jus humanitatis*; lib. VI. cap. 10. *Contra jus humanitatis & fas omne spoliant, cruciant, occidunt, exterminant.*

De Mort. Persec. num. 24. *Jam propinquavit illi judicium Dei.*

Lact. Divin. Institut. lib. VII. cap. 14. *Cujus judicii tempus appropinquare ostendam*; & cap. 24. *Et jam propinquare summum illum conclusionis extremæ diem.* Sic *propinquare* eodem modo utitur Lactantius in Epitome cap. 71. initio.

Eodem num. *Ei imperium per manus tradidit.*

Lact. Divin. Institut. lib. II. cap. 4. *Vixit usque ad senectutem, regnumque filio per manus tradidit.*

De Mort. Persec. num. 26. *Quærebat quatenùs. Quatenùs* eò loci, pro *quomodò*.

Lact. Inst. Divin. lib. II. cap. 21. *quatenùs* etiam eodem sensu accipitur, sicuti & lib. IV. cap. 27. lib. VII. cap. 6.

De Mortib. Persec. num. 27. *Inflammatum irâ*; sic & suprà num. 14. *Inflammatus irâ.*

Lact. Divin. Inst. lib. VII. c. 17. *Inflammatus irâ.*

De Mort.

De Mort. Persec. num. 28. *Tanquam superbus alter, exactus est.* Loquitur de Tarquinio.	Lact. Div. Instit. lib. IV. cap. 14. *Tarquinius superbus exactus est.*
De Mort. Persec. num. 30. *Habuit impunè.*	Lact. Epitome cap. 53. *Impunè habuit*; & cap. 55. *Impunè habens.*
Et num. 33. *Percussit eum Deus insanabili plagâ.*	Et lib. VII. Institut. cap. 15. *Percussit Ægyptum Deus insanabili plagâ.*
Eodem num. *Forinsecùs*; vox insolita.	Lact. de Opific. Dei cap. 2. *Forinsecùs*, eodem sensu.
Eodem num. *Inæstimabile scatebat examen.*	Lact. Divin. Instit lib. I. cap. 16. lib. de Irâ cap. 10. Epitomes cap. 72. *Inæstimabilis*, eodem sensu.
De Mort. Persec. num. 36. *Ad præsens.*	Lact. Divin. Instit. lib. VII. cap. 6. 10. & 15. & de Irâ cap. 22. *ad præsens* eodem sensu usurpatur.
Et num. 38. *Ingenuas virgines imminutas servis suis donabat.*	Et lib. I. Institut. cap. 10. *Omitto virgines, quas imminuit.*
Num. 44. libri *de Mort. Persec.* sic habetur: *Et quamvis se Maxentius Romæ contineret, quòd responsum acceperat periturum esse, si extra portas urbis exisset . . . commonitus est in quiete Constantinus, ut cœleste signum Dei notaret in scutis.*	Lib. II. Institut. num. 7. sic habetur: *Tiberio namque Attinio homini plebeio per quietem obversatus esse Jupiter dicitur.* Et posteà loquens de Augusto, sic habet: *Medico ejus Artorio Minervæ species obversata est; monens, ne propter corporis imbecillitatem castris se contineret Cæsar.*

Notentur in utroque textu locutiones istæ similes: *Se Romæ contineret, castris se contineret; commonitus est in quiete, per quietem monens.*

De Mort. Persec. num. 44. *Et suum proprium*; voces omninò Lactantianæ.	Lact. Divin. Inst. lib. III. cap. 10. lib. IV. cap. 14. lib. V. cap. 11. De Opific. cap. 2. ubi *suum proprium, suo proprio, sua propria* semper adhibentur.
De Mortibus Persec. num. 47. *Quiverunt*, verbum Lactantio frequens.	Lact. Div. Instit. lib. II. cap. 5. lib. V. cap. 22. ubi etiam *quiverunt* & *quiverint* usurpantur eâdem significatione.
Et num. 49. *Insustentabili dolore usque ad rabiem mentis elatus est.*	Et lib. VII. Institut. cap. 16. *Hic insustentabili dominatione vexabit orbem.*
Et num. 52. qui & ultimus est: *Deus gregem suum partim vastatum à lupis rapacibus, partim verò dispersum reficere ac recolligere dignatus est, & bestias malas extirpare.* Et num. 50. *Sic omnes impii verò & justo judicio Dei eadem, quæ fecerunt, receperunt.*	Et lib. V. Institut. cap. 23. *Punientur judicio Dei . . . vindicaturum se in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum malas bestias de terrâ . . . veniet, veniet rabiosis & voracibus lupis merces sua.*

Congruunt utrinque textus isti. Notandum, vocem hanc, *insustentabili*, fortè in nullo alio Auctore reperiri.

Has proculdubiò loquendi formulas, quæ unum eumdemque repræsentant Auctorem, sat diligenter non contulerat Domnus Le Nourry: alioquin in eam, ut puto, tam liberè non ivisset opinionem, à quâ discrepant omninò viri quique doctissimi. Hanc porrò si amplecti statuisset, non frigidis, non levibus, non vanis uti debuerat argumentis: sed firmas, imò & gravissimas ipsius erat adhibere rationes, quibus possent Eruditi à pristinâ suâ dimoveri sententiâ. Nec dicat Nourrysius, nonnisi

casu & fortuitò similes fuisse repertas in utroque Auctore locutiones. Id quidem potest fieri semel, aut bis, sed non ubique, ac quadragiès & ampliùs, sicuti evenit in libello sexaginta circiter paginarum; præcipuè verò cùm agatur de his formulis ità singularibus, vt vix eas in aliquibus reperias Scriptoribus.

Ex his ergò locis, quos non è libro tantùm *de Mortibus Persecutorum*, verùm etiam ex indubitatis Lactantii operibus exscripsi, stylum eundem esse libri *de Mortibus Persecutorum* ac Lactantii constat.

Disertum certè Scriptorem, in eloquendo facilem, comptum & apertum, quique bonarum artium Auctores pervolutaverit, quæ sunt quoque Lactantii dotes, liber *de Mortibus Persecutorum* exhibet.

Tandem librum *de Mortibus Persecutorum* Lactantio tribuendum suadet adhùc, quòd sicut docet libri istius Auctor num. 1. & 50. *universos* Christiani nominis *persecutores* à summo Deo debellatos, & dignâ ultione fuisse deletos: ità Lactantius lib. V. Institut. cap. 22. & 23. tradit, Deum in *malos Principes & injustissimos Persecutores* vindicasse populi sui vexationes, semperque *accidisse*, ùt *ultio consecuta* fuerit.

Has rationes qui contulerit in unum, non mirabitur, quòd, statim ac in lucem prodiit liber *de Mortibus Persecutorum*, judicium hoc omnium Litteratorum fuerit, eum Lactantio esse adscribendum.

Agamus nunc de præcipuo Nicolai Le Nourry argumento. Codex MS. inquit, DE MORTIBUS PERSECUTORUM, præ se fert nomen LYCII, vel LUCII CECILII; ergò non est Lactantii. Miror, doctum Editorem hîc non meminisse, quod ipse tamen fassus est, amanuensem hujus codicis Scriptorem, *vel oscitatione ac negligentiâ, aut nimiâ scribendi festinatione, atque etiam linguæ Latinæ ignoratione, multa in eo libro depravasse, penitùsque corrupisse.* Quæ cùm ità sint, numquid Librarius iste non potuit omittere ultima duo LUCII CÆCILII LACTANTII FIRMIANI nomina? At nusquàm reperire datur, ait Domnus Le Nourry, Lactantium LYCII CŒLII, sive LUCII CÆCILII prænominibus insignitum fuisse. *At id certè multò minùs*, verba sunt Editoris, *in alicujus libri ab eo scripti titulo poterit inveniri.* Quis non crederet viro summè religioso æquè ac erudito rem ità affirmanti? Jurarem ipse in verba docti Editoris, eum contulisse codices manuscriptos omnes, quotquot reperiri potuerunt apud nostrates, in iisque nusquàm legi prænomina Lucii Cœlii & Lucii Cæcilii Lactantio adscripta. Longè tamen aliter est. Domnus Le Nourry, cùm edidit librum *de Mortibus Persecutorum*, Parisiis tunc degebat. Quâ igitur ratione non perlustravit Regis Christianissimi Bibliothecam? Hoc in Regio Thesauro vidit ipse codices multos, eosque appellat in Apparatu suo ad Bibliothecam SS. Patrum Tomo II. Quidnì eos curiosiùs & attentiùs inspexit? Quod verò per incuriam non fecit Nourrysius, id ipsum accuratiùs exequamur.

Nourry Differt. p. 119.

Nourry Differt. p. 132.

Primus igitur codex nongentorum annorum, *numero 1662.* hæc habet verba, folio 25.

CECILII FIRMIANI de falsâ Religione liber primus explicit.

Incipit liber secundus Lactantii CÆCILII FIRMIANI *de Origine erroris ad Constantinum Imperatorem.*

Ad calcem septimi libri ità scriptum est : CECILII FIRMIANI *Institutionum divinarum de Vitâ beatâ explicit septimus liber.*

Folio 179. verso legitur : CÆCILII FIRMIANI *de Irâ divinâ liber VII. explicit.*

Folio 191. CÆCILII FIRMIANI *de Opificio Dei liber VIII. explicit.* Omissum equidem est his in locis prænomen LUCII.

Sic in codice MS. *numero* 1664. ad finem tertii libri, ità legas : *L.* CŒLI FIRMIANI, omisso Lactantii nomine.

In fine sexti libri extat : CECILII FIRMIANI LACTANTII *explicit liber VI. de vero Cultu.*

Codex 1663. sic habet : *Incipit liber* FIRMIANI *Institutionum divinarum.* At legitur ad oram codicis litteris uncialibus : CELII FIRMIANI *de Religione & rebus divinis ad Constantinum Imperatorem.*

In fine autem primi libri scriptum est : L. CÆLI FIRMIANI *Institutionum divinarum liber primus explicit feliciter.*

In fine quarti libri legere est : CÆLI FIRMIANI *Institutionum divinarum liber IV. explicit.*

Ad calcem quinti libri scribitur : L. CÆLII FIRMIANI *Institutionum divinarum liber V. de Justitiâ explicit.*

Manuscriptum Regium, *numero* 1673. sic habet : LUCII CÆLII LACTANTII FIRMIANI *divinarum Institutionum adversùs Gentes ad Constantinum Imperatorem liber primus.*

Ad calcem verò MS. codicis habetur : L. CÆLII LACTANTII FIRMIANI *divinarum Institutionum adversùs Gentes septimus & novissimus liber ad Constantinum Imperatorem feliciter explicit.*

Sic in codice 1671. ejusdem Bibliothecæ legitur : *L.* CELII LACTANTII FIRMIANI *divinarum Institutionum adversùs Gentes, de falsâ Religione libri primi Præfatio ad Imperatorem Constantinum.*

Codex Colbertinus, nunc in Bibliothecâ Regiâ *numero* 1667. cui præfixa est inscriptio his verbis : LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII *liber incipit contra Gentes.*

In codice Lactantiano, qui est in Bibliothecâ Majoris-Monasterii juxta Turones, initio libri primi sic habetur : LACTANTII FIRMIANI CÆCILII *de falsâ Religione Deorum, incipiunt Rubricæ libri primi.*

Ad calcem libri secundi legere est : *FIRMIANI LACTANTII CÆCILII.*

Tandem in fine sexti libri scribitur : *CECILII FIRMIANI LACTANTII, &c.*

His in locis per incuriam omissum est prænomen LUCII.

Quin & in antiquo Bononiensi codice, cui tamen duo priora desunt folia, legitur tamen ad calcem libri primi : *L. Firmiani Lactantii de falsâ Religione liber primus explicit*, omisso tunc scilicet Cælii, vel Cecilii nomine, quod nihilominùs in aliis libris legitur.

In fine librorum 2. 3. & 7. habetur : *L. CÆLII FIRMIANI LACTANTII, &c.*

Verùm, desinente libro IV. habes : *L. CÆLII LACTANTII FIRMIANI, &c.* inverso, ut vides, ordine.

Ad finem autem libri de Irâ Dei legere datur : *Lu. Cælii Lactantii*, prætermisso *Firmiani* nomine.

At cur Domnus Nicolaus Le Nourry non inspexit codicem MS. Lactantii, qui extat in Sangermanensi Bibliothecâ, ubi tunc degebat? In eo proculdubiò hæc legisset ad calcem libri de Opificio Dei : *L. CÆLI FIRMIANI LACTANTII de Ratione ad Demetrium explicit.* Attamen in libris Institutionum appellatur solummodò *FIRMIANUS LACTANTIUS* tribus aut quatuor vicibus.

Undè, quæso, tot Editores hujus Auctoris descripserunt prænomina & cognomina, scilicet LUCII CÆLII FIRMIANI LACTANTII? Nonne ex MSS. codicibus, quibus usi sunt? Non enim ea vel excogitarunt, vel ediderunt casu ac fortuitò. Sequitur ergò, negligentiùs atque confidentiùs, quàm par est, scripsisse Nicolaum Le Nourry, nusquàm Lactantium in codicibus MSS. Lucii Cælii, aut Lucii Cæcilii prænominibus insignitum fuisse. Imò constat, ità prioribus voculis appellari, ut æquè agnoscatur sub Lucii Cælii aut Cæcilii, ac sub Firmiani Lactantii nominibus.

Sublato igitur præcipuo Domni Le Nourry argumento, tota ejus corruit sententia; nec obstat, quominùs Lactantio adjudicetur libellus *de Mortibus Persecutorum*, quamvis tantùm præ se ferat nomina Lucii Cecilii : præsertim cùm sat rectè docuerimus, idque rationibus multis, soli Lactantio adscribi posse elegans ac perutile istud opusculum.

APPENDIX

DE DUOBUS LOCIS CODICIS MANUSCRIPTI libri de Mortibus Persecutorum, *quorum immutatæ sunt quædam voces in textu editionis Domni Le Nourry.*

I.

PRIMUS locus habetur numero 2. paginâ 6. (suprà verò pag. 185.) ubi in textu editionis Domni Le Nourry sic legitur de Nerone: *Primus omnium persecutus Dei servos Petrum cruci affixit, & Paulum interfecit: nec tamen habuit impunè; respexit enim Deus vexationem populi sui. Dejectus itaque fastigio imperii, ac devolutus à summo tyrannus impotens, nusquàm repentè comparuit; ut ne sepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ bestiæ appareret. Undè illum quidam deliri credunt esse translatum, ac vivum reservatum, Sibyllâ dicente, matricidam profugum à finibus esse venturum, ut quia primus persecutus est, idem etiam novissimus persequatur, & Antichristi præcedat adventum.*

Notavit Domnus Le Nourry, in manuscripto legi *deleri*, quæ vox cùm non cohæreat cum aliis, nec quid ibì significet intelligatur, ponendam duxit in edito textu vocem *deliri.* Verùm emendatio ista admitti non debet; omninò enim adversatur Auctoris menti. Non equidem Lactantius istam quorumdam de Nerone opinionem, existimantium eum esse translatum & vivum reservatum, suam esse dicit: sed hanc ità exponit, ut ab ipso minimè repudiari manifestum sit; siquidem istius quorumdam opinionis probabiles affert rationes. Primò enim hinc eam natam esse tradit, quòd Nero nusquàm repentè comparuerit, ne tam malæ bestiæ sepulturæ locus inveniretur. Deindè docet, hanc opinionem fulciri auctoritate Sibyllæ, quæ plurimùm tunc temporis valebat, cujus verba refert. Assignat etiam causam, propter quam reservatus putabatur; nempè ut præcursor Antichristi fieret, & qui primus persecutus fuerat, idem etiam novissimus persequeretur. Demùm duorum Prophetarum exempla recenset, qui vivi translati fuerunt.

Non ergò istius Auctoris mens fuit eos deliros appellare, qui ità sentirent. Idque eò minùs verisimile est, quòd hic Auctor nec occisum, nec mortuum Neronem dixerit; & hæc opinio eâdem ætate in animos Christianorum plurimorum & eruditorum, & sanctorum pervaserat, Neronem esse reservatum. Id testatur Severus Sulpitius lib. 2. Historiæ Sacræ, num. 40. agens de Nerone: *Qui non dicam regum*, inquit, *sed omnium hominum, & vel immanium bestiarum sordidissimus dignus extitit, qui persecutionem in Christianos primus inciperet; nescio, an & postremus explerit: siquidem opinione multorum receptum sit, ipsum Antichristum venturum;* & n. 42. *Interim verò... humanis rebus eximitur... certè corpus illius interemptum: undè creditur... curato vulnere ejus, servatus, secundùm illud, quod de eo scriptum est:* Et plaga Apoc. XIII. 3.

mortis ejus curata est, *sub seculi fine mittendus, ut mysterium iniquitatis exerceat.*

Idem Severus Sulpitius Dialogo 2. de Virtutibus Beati Martini, hoc habet eam in rem: *Cæterùm cùm ab eo*, nempè Beato Martino, *de seculi fine quæreremus, ait nobis, Neronem & Antichristum priùs esse venturos; Neronem in Occidentali plagâ, regibus subactis decem, imperaturum . . . & ipsum denique Neronem ab Antichristo esse perimendum.*

Sanctus Augustinus lib. 20. de Civit. Dei, cap. 19. hæc de variis opinionibus circa Neronem scribit: *Nonnulli ipsum resurrecturum, & futurum Antichristum suspicantur: alii verò nec eum occisum putant, sed substractum potiùs, ut putaretur occisus, & vivum occultari . . . donec . . . restituatur in regnum. Sed multùm mihi mira est opinantium tanta præsumptio.*

Quàm falsi autem essent omnes isti de Nerone rumores, liquet ex Suetonio lib. 6. de Cæsaribus, ubì & genus mortis Neronis, funeris rationem & expensas, tumuli locum & structuram narrat. *Ferrum*, inquit, *jugulo adegit, juvante Epaphrodito à libellis . . . nihil priùs ac magis à Comitibus exegerat, quàm ne potestas capitis sui cuiquam fieret: sed ut quoquo modo totus cremaretur. Permisit hoc Icellus Galbæ libertus . . . reliquias Ecloge & Alexandra nutrices cum Acte concubinâ gentili Domitiorum monumento condiderunt, quod prospicitur è campo Martio, &c.*

Licèt vocem *deliri* è textu libri *de Mortibus Persecutorum* tollendam putem, quid tamen eò loci significet vox *deleri*, prorsùs nescio; nec quod cum aliis ignoro, solus volo scire videri.

I I.

Alter locus, in quo immutatæ sunt quædam voces codicis manuscripti libri *de Mortibus Persecutorum* in textu editionis Domni Le Nourry, habetur num. 52. pag. 99. ubì legitur in textu præfatæ editionis (nostræ verò pag. 250.): *Quæ omnia secundùm fidem scientium loquor, ità ut gesta sunt, mandanda litteris credidi.* Notat Domnus le Nourry, in manuscripto haberi: *quæ omnia secundùm finem, scienti enim loquor, ità ut gesta sunt, mandanda litteris credidi.* Contendo, verba ista, *scienti enim*, immutari non debuisse. Sensum enim planum & apertum habent, qui certè Auctoris menti congruit. Ibì Donatum, cui librum *de Mortibus Persecutorum* nuncupaverat, alloquitur Lactantius, cùm ait, *scienti enim loquor.* Reverà vox ista, *finem*, cujus sensus statim non apparet, dedit locum suspicandi, aliquid esse in hâc phrasi immutandum. Sed si vox ista *finem* immutanda fuit, quia obscurior videbatur, non idcircò duæ sequentes voces, quarum apertissimus est sensus, immutandæ erant. Supponamus emendandam vocem istam *finem*, ut emendata fuit in textu edito, nihil prætereà immutari debuit; exhibet enim phrasim, quæ Tullii omninò stylum redolet, in hunc modum: *Quæ omnia secundùm fidem, scienti enim loquor, ità ut gesta sunt, mandanda litteris credidi.* Perindè ac si dixisset: *Quæ omnia secundùm rei veritatem, quod certè tu, Donate, nosti, ità ut gesta sunt mandanda litteris credidi.* Juxta Ciceronem, in Epistolâ quartâ libri tertii ad Quintum fratrem, *secundùm fidem loqui*, est dicere, loqui prout se res habent. En verba Ciceronis: *Mihi illud jucundum est, quòd cùm testimonium secundùm fidem & re-*

ligionem gravissimè dixissem, reus dixit, &c. Nemo est, qui non videat, *testimonium secundùm fidem dicere*, idem esse ac secundùm rei veritatem.

Jam verò sitne eò loci mutanda vox *finem*, expendendum est. Retinenda sanè est, si ex illâ idoneus quidam sensus affulgere possit. Hunc verò sensum, si retineatur, habere potest: *Secundùm finem*, id est, *propè mundi finem*; ità ut sensus sit: *Quæ omnia imminente mundi fine, quod tu ipse, Donate, nosti, quomodò gesta sunt, mandanda litteris credidi.*

Vocem *finis*, sumi aliquandò à Scriptoribus Ecclesiasticis pro mundi fine, constat ex Tertulliano cap. 39. Apologetici, ubi ait: *Oramus pro Imperatoribus, pro ministris eorum, ac potestatibus, pro statu seculi, pro rerum quiete, pro morâ finis.* Orare pro morâ finis in isto Tertulliani loco, est orare, ut mundi finis retardetur. Quod eò loci vocat *finem*, *clausulam seculi* nominaverat cap. 32. ejusdem Apologetici, his verbis: *Est & alia major necessitas nobis orandi pro Imperatoribus, etiam pro omni statu Imperii, rebusque Romanis, quòd vim maximam universo orbi imminentem, ipsamque clausulam seculi acerbitates horrendas comminantem, Romani Imperii commeatu*, (id est, diuturnitate) *scimus retardari. Itaque nolumus experiri, & dum precamur differri, Romanæ diuturnitati favemus.*

Antiquus Auctor Commentariorum in Epistolas Sancti Pauli, editus ad calcem operum Sancti Ambrosii, in hæc verba cap. 15. Epist. 1. ad Cor. v. 24. *Deindè finis, cùm tradiderit regnum Deo & Patri*, sic habet: *Deindè finis;* hoc dicit, quia, tradito regno, finis erit mundi.

Multos primis Ecclesiæ seculis Christianos in eâ fuisse sententiâ notum est, mundi finem propinquare. Hanc fuisse ipsius Lactantii, patet ex Institutionum lib. VII. cap. 16. ubi tradit, Romanum nomen brevi de terrâ tollendum; & in Epitome cap. 10. docet, interitum mundi expletis sex annorum millibus fieri necesse esse. *Quod*, inquit, *in proximo est, quantùm de numero annorum, deque signis, quæ à Prophetis prædicta sunt, colligi potest;* & cap. 25. libri VII. Institutionum suprà citati ait: *Omnis tamen expectatio non ampliùs quàm ducentorum videtur annorum, licèt varient historiæ circa numerum annorum ab exordio mundi.*

Id ipsum non minùs disertè affirmaverat ante eum Sanctus Cyprianus scribens ad Thibaritanos. *Scire enim debetis*, inquit, *ac tenere, diem pressuræ super caput esse cœpisse, & occasum seculi atque Antichristi tempus appropinquasse;* & in libro ad Demetrianum tradit, totum jam ipsum mundum *in defectione* esse & *in fine.*

Hoc etiam ità Beato Martino persuasum fuerat, ut, teste Sulpitio Severo, Dialogo 2. de Virtutibus Beati Martini, num. 16. Beatus Martinus de fine seculi disserens, dixerit, dubium non esse, *quin Antichristus esset in annis puerilibus constitutus, ætate legitimâ sumpturus imperium.* Subdit verò Sulpitius Severus: *Quòd autem hæc ab illo audivimus, annus octavus est. Vos autem æstimate, quo in præcipitio consistunt, quæ futura sunt.*

Nec mirum videri debet, si Lactantius in libri *de Mortibus Persecutorum* Epilogo ad Donatum orationem convertens, mentionem aliquam injecerit de fine seculi, quem imminere nec Lactantius, nec ille nobilissimus Confessor Donatus dubitabat.

HENRICI DODWELLI DISSERTATIO DE RIPA STRIGA.

Ad Lactant. de Mortibus Persecutorum, §. XVII.

RIPA hæc non *Maris* erat, sed *Fluvii*, §. I. *STRIGA* vox *Gromatica* & *Castrensis*, §. II. Castra *Romana*, ut plurimùm *quadrata*. Castrorum *fixorum* frons *Oriens*, *mobilium hostis*, §. III. *Frontem* itaque castrorum *STRIGAM* Veteres, latus *SCAMNUM* appellabant, §. IV. *Coloniæ Romanæ* pro *Castrensi* disciplinâ dispositæ. *Prætenturæ* Coloniarum *STRIGÆ*, §. V. *Agrorum*, *Castrorum*, *Provinciarumque* præcipuè *Romanarum* limites *Fluvii*, §. VI. Prætenturarum *Illyricianarum* limes *Danubius*. Provinciæ *Illyricianæ Ripenses* ab ejusdem *Danubii RIPA*, §. VII. Idem probatur è *Castris stativis* in *Danubii Ripâ* frequentissimis, & ab *Historiâ*. Pretenturarum *Romanarum* qualia *munimenta*. Explicatur adversùs *Rhenanum Tertullianus*, §. VIII. Idem ex *Attilæ* Provinciâ *Romanis* ereptâ, §. IX. *Ripam Danubii* egressi aliquandò, sed *rarò Romani*, §. X. Quo minùs sæpè egrederentur, impediebat opinio de *Fatalibus* Imperiorum *terminis*. Nullam tamen *Provinciam Transdanubianam* retinebant ætate *Diocletiani*, §. XI. Convenit hæc *RIPÆ STRIGÆ* mentio cum *consilio* atque *itinere* Diocletiani, §. XII.

§. I. SIC *æstate transactâ*, *per circuitum RIPÆ STRIGÆ*, *Nicomediam venit*, *&c.*] *RIPAM STRIGAM*, cujus meminit in *Diocletiani* à *Ravennâ Nicomediam* versùs itinere *Lactantius*, de mendo suspectam habet Cl. *Lactantii* Editor; vel, si verè sit *Lactantii*, de orâ *Propontidis*, quam legerit *Diocletianus*, putat intelligendam. Fallitur utrobique vir doctissimus. Maris *oram littusve* legi apud puros *Romanæ* Linguæ Auctores, facilè concedent eruditi; ne id quidem difficile, ut rarò forsàn maris etiam *ripam* aliquandò legamus, longè tamen esse illam in *fluviis*, quam in *mari*, frequentiorem. *Fluvii* itaque *ripam* fuisse verisimillimum est, quæ *Striga* appellatur, non *maris*, non *Propontidis*. Id verò restat prætereà difficile, quid *STRIGÆ* nomine intelligat *Lactantius*, utque ea possit in *fluvium* convenire, & *quem* ille *fluvium* denotare voluerit. Ità *Diocletiani* iter exploratissimum habebimus.

§. II. Est itaque *STRIGA* vox *Agrimensaria* seu *Gromatica*, à *Castrametatione* primùm; indè ad *Coloniarum* Agros, qui pro *Castrorum* normâ mensurari atque distribui solebant, traducta atque usurpata. *Castrense* esse vocabulum docet nos disertissimè (a) *Charisius*. Neque verò est quòd quis putet, hoc in eâ voce singulare. Idem de peritiâ *Gromaticâ* universâ sentiendum, deque *vocibus* illius Artis item universis. Ad introitum *Prætorii* locum *Gromæ* appellat (b) *Hyginus*; & quem scripsit de *Castrametandi ratione* librum, eundem etiam *Gromaticum* inscripsit. Idem *Hyginus* à *Gromâ* illâ, quam dixi, *Castrensi Professores* ejus *Artis* testatur *Gromaticos* fuisse cognominatos. Est itaque à *castrensi* hujus vocis usu de alio quovis usu secundario omninò statuendum.

(a) *Charis.* L. 1. (b) *Hygin.* Gromatic. p. 73. Edit. *Scriverii.*

§. III. *Castrorum* ergò figuram ut aliam nonnunquàm *Romani* adhibuerint, quàm *quadratam*, nemo tamen est qui dubitet, illam omnium fuisse longè frequentissimam. Non est quòd dubitemus, eodem ordine constitutos in *castris* milites, quo in *acie*. At *quadrato agmine* incessisse constat, quotiès immineret à propinquo hoste periculum. Illam scilicet credebant figuram munitionibus aptissimam. Numerum quaternarium ἄπ]ωτον habebant *Pythagorei*; invictæque constantiæ virum solent Philosophi τετράγωνον appellare. Rectè ergò illam pro *Gromaticæ* artis normâ statuemus. Est autem duplex *quadratæ* figuræ limes, in *longitudinem* alius, alius in *latitudinem*. Idque certum, horum alterum *STRIGAM*, alterum *Scamnum* appellasse. Duplex autem erat *castrorum* situs: alius pro re natâ & belli exigentiâ, incertus atque *mobilis*; *fixus* alius & immobilis, ut in *castris stativis*. In situ *fixo Orientem*, in *mobili hostem* respiciebat *porta Prætoria*. Ita scilicet (a) *Hyginum* intelligo atque *Vegetium*. Quòd *Orienti* castra obverterint, in eo, ut existimo, *salubritatis* rationem habebant. Situm enim illum commendant Scriptores *rei rusticæ*, ut omnium saluberrimum. Sed *hostis* procul dubio potior erat, quàm *Orientis* ratio. Ita tamen ut, quotiès nullum aliundè metueretur incommodum, *Orientem* aliis *cœli* plagis anteferrent. Id unum hoc in loco observare volui, idem valere apud *gromaticos* Scriptores in *stativo* situ *Orientem*, quod in *mobili hostem*; ut proindè quem limitem in *stativo* situ *Orienti* obverterent, eundem essent *mobilem hosti* obversuri.

§. IV. Ita intelligemus, quam posituram obtinuerint in *castrensi* disciplinâ *STRIGA* atque *scamnum*. Agrum illum *Strigatum* appellat (b) *Aggenus Urbicus*, *qui à Septentrione in longitudinem in Meridianum decurrit; scamnatum autem, qui eo modo ab Occidente in Orientem crescit*. Itâ dispositæ phalanges in *longitudinem* à *Septentrione* versùs *Meridiem*, vultus potiùs *Orienti*, quàm *Septentrioni* obversos habuerint. Itâ *aquilas* respexerint *portamque Prætoriam* in formâ *castrensi fixâ*. Nec aliter ipse Frontinus: (c) *Quicquid autem* (inquit) *secundùm hanc conditionem in longitudinem est delimitatum, per STRIGAS appellatur; quicquid per altitudinem, per scamna*. De *agrorum* divisione hæc *Frontinus*, non equidem *singulorum* colonorum *sortibus* atque portionibus, quarum limites poterant ab invicem esse diversissimi; sed eorum *agrorum*, qui *coloniæ* universæ fines includerent, seu quorum *modus universus civitati est assignatus*. Proindè non est quòd dubitemus, quin & uniusmodi limites ager istiusmodi complectatur, & cum *castrametatione* conformes. Constat autem, pro *castrametandi* disciplinâ, aciem in fronte longissimam, ne circuiri posset, hostibus opponi solitam. Accedunt denique & illa *Hygini* verba (d): *Quotiès per STRIGAS distribuimus, non plusquàm tripertiti esse debebunt*. Non aliam existimo tripertitam illam distributionem, quàm illam in *militiâ Romanâ* notissimam, *hastatorum*, *principum*, atque *triariorum*. Atqui triplex ista acies *hosti* erat opposita. Qui itaque limes in *sepulchrorum* inscriptionibus *IN FRONTEM* appellatur, illam *STRIGAM* appellant in *castrametatione Gromatici*; & vicissim quem *Scamnum Gromatici*, eundem solent *IN AGRUM* designare inscriptiones. Convenit & *scamni* significatio apud auctores *rei rusticæ*. Si qua enim inter arandum terra fuerat ab aratro prætermissa, illam pro *scamno* habebant. Situs ergò agri *secundo* sulco est *scamnatus*, situs sulcis *transversus strigatus* appellabitur. At *transversus* sulco situs *vultus* militum repræsentat in acie consistentium.

§. V. Jam verò quæ in *castris* vigebant leges, eædem in *coloniis* limitaneisque præsidiis etiam viguere. Nec enim illæ telluris *colendæ* modò sunt, sed finium etiam *propugnandorum* causâ deductæ. Id satis est ex ipsis *rei agrariæ* vocibus manifestum. (e) *Territorium* illis id omne dicitur, quod *hostis terrendi causâ constitutum est*. *Ager arcifinius* (inquit è *Varrone* (f) *Frontinus*) *ab arcendis hostibus est appellatus*. Erant itaque *coloniæ* limitaneæ magna quædam quasi *castra*, ut non sit utique quòd miremur, si pro *castrorum* more illæ atque disciplinâ disponerentur. Voces certè adhibent *castrorum* proprias, *centurias*, *perticas*, innumeras alias, ut intelligamus eodem modo respexisse invicem in *agrorum* distributione *colonos*, quo in *acie milites*. Formâ etiam *castrorum* quadratâ *colonias* repræsentant Scriptores *rei agrariæ*. Ipsa autem *prætenturæ* vox, quâ utitur in præsidiorum *limitaneorum* causâ *Ammianus*, facit omninò ut ne prorsùs dubitemus, tam *castrorum* vicem repræsentasse excubantes pro Reipub. salute *Colonias*, quàm etiam in magnis illis universæ Reipub. quasi *castris*

(a) *Hygin.* Grom. *Veget.* L. I. c. 23. (b) *Agg. Urb.* de lim. Agror. p. 46. *Goes.* (c) *Frontin.* de Agrorum qualitate p. 38. (d) *Hygin.* Gromat. p. 78. (e) *Frontin.* de lim. Agr. p. 42. vid. *Flacc. Sic.* de Cond. Agr. p. 3. (f) *Frontin.* ibid. p. 38.

eum præcipuè situm obtinuisse, quem in castris *STRIGÆ*. *Tendunt* enim apud *Gromaticos* Scriptores turmæ illæ, quæ alterutrum Prætorii *latus* occupant, *retendunt* fortasse illæ, quæ ponè; at *prætendunt* certè illæ, quæ *præ* Prætorio *hosti* objiciuntur, & *portæ Prætoriæ*. Sequitur itaque, ut quamcunque habuerint in *fronte* metam, ea etiam *STRIGA* appellanda sit.

§. VI. Porrò inter *agrorum* limites *rivos* numerat (a) *Siculus Flaccus*, *flumina Frontinus*, de *privatorum* colonorum præcipuè limitibus intelligendi. Id tamen longè potiori ratione in *castrametatione* erat *prætenturisque* limitaneis necessarium. Duplicem enim *castris* utilitatem præstabat *fluvius*, tam *aquæ* illam, quàm etiam *munitionis*. Proindè eam operam dederunt periti Imperatores, etiam in *castris tumultuariis*, ut unam saltem castrorum metam *fluvius* allueret. In *stativis* autem *castris* limitaneisque, quorum & locus posset eligi, quæque ipsa *defensionis* potiùs, quàm *oppugnationis* causâ conderentur, id observasse Veteres, est adhuc longè verisimiliùs. Sunt enim *fluvii* quasi *nativi* quidam provinciarum termini ab ipso Numine instituti, poteratque hostis in ipsâ *fluvii* transmissione opprimi faciliùs, quàm si cum illo in aperto esset liberoque campo congrediendum. Id certum Veteres, ut alia loca *impedita*, sic & *fluviorum* vada munire solitos. Et quò *major* erat *fluvius*, minùsque *vadosus*, eò *munitiorem* credebant, aptioremque hostibus arcendis, eò etiam, si hostis transisset, faciliorem suorum in munita loca receptum. Non est itaque quòd *Geographorum* scrinia compilemus de *fluviis* provinciarum *terminis*. Ubique enim occurrunt exempla. Ne longiùs abeamus, *Romani*, de quo agimus, imperii limites insignes habemus *fluvios*. *Galliam* defendebat adversùs *Germanos* terminabatque *Rhenus*, *Syriam* in *Parthos Euphrates*. Quidni itaque dicamus & *Illyricianarum prætenturarum* limitem fuisse *Danubium*; nec alium quærendum esse *fluvium*, cujus *ripam STRIGAM Lactantius* appellarit? Illum enim in *fronte* hostibus objectum habebant *prætenturæ Illyricianæ*.

§. VII. *Danubium* certè *Romani* imperii *limitem* Veteres plerique agnoverunt. *Strabo*: (b) Τελῶν δὲ ἠπείρων οὐσῶν, τὴν μὲν Εὐρώπην σχεδόν τι πᾶσαν ἔχουσι, πλὴν τῆς ἔξω τοῦ ΙΣΤΡΟΥ, καὶ τῶν μεταξὺ τοῦ Ῥήνου καὶ τοῦ Ταναΐδος παρωκεανιτῶν. Rex *Agrippa* apud *Josephum*: (c) Οὐ γὰρ ἐξήρκεσεν αὐτοῖς ὅλος Εὐφράτης ὑπὸ τὴν ἀνατολὴν, οὐδὲ τῶν προσαρκτίων ΙΣΤΡΟΣ, *&c.* Et nonnullis interpositis: Ἐν δὲ ΙΣΤΡΩ κατοικοῦντες, οἱ δυσὶ μόνοις τάγμασιν ὑπείκουσι, μεθ᾽ ὧν αὐτοὶ τὰς Δακῶν ἀνακόπτουσιν ὁρμάς. Tacitus: (d) *RIPAMQUE DANUBII Legionum duæ in Pannoniâ, duæ in Mœsiâ attinebant, totidem apud Dalmatiam locatis, quæ positu regionis à tergo illis.* Appianus: (e) Ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ ποταμοὶ δύο, Ῥηνός τε καὶ ΙΣΤΡΟΣ μάλιστα τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ὁρίζουσι. Sic & post *Diocletiani* tempora (f) *Festus Rufus Romani* imperii *metam* ad *Danubium* usque protendit, Provinciarumque limitanearum terminum ipsum semper *Danubium* designat. Indè tot habemus ex eâ parte provincias *RIPENSES*, ità scilicet cognominatas, ut ab aliis ejusdem nominis provinciis *mediterraneis* distinguerentur. *Ripensem Daciam* agnoscunt omnes, cui & *Valeriam Noricumque* accenset *Imperii Notitia* ipsas quoque *Ripenses*. Sed & *Saviam* sive *Pannoniam secundam Riparienſem*, à *præsidiis*, nî fallor, *Ripariis* ita cognominatam. (g) *Ripam* enim *Danubii* obsidebant illa præsidia. *Sub dispositione ducis Valeriæ Ripensis equites* legimus *Dalmatas* in loco, cui *Ripa alta* nomen, ab illâ proculdubiò *ripâ Danubii*. *Sub dispositione ducis Provinciæ Rhætiæ primæ & secundæ*: (h) *præfectum legionis tertiæ Italicæ partis superioris deputatæ Ripæ primæ Submontorio*. Ad illam certè *ripam* excubias egit sub *Diocletiano Galerius*. Ità enim queritur ille apud Lactantium, (i) *fluxisse annos quindecim* ex quo *in Illyricum*, *vel ad ripam Danubii relegatus*, *cum gentibus barbaris luctaret*, *cùm alii intra laxiores & quietiores terras delicatè imperarent*. Pro eâdem normâ & *Rheni ripæ præfectum* memorat (k) *Tacitus*. Idem *Tacitus* ostendit *duas* illas *legiones*, quibus limitum illorum tutelam creditam testatur tam ipse, quàm rex etiam *Agrippa*, in *Pannoniâ* fuisse collocatas. Ità non erit quòd miremur, *Pannonicos* præcipuè milites, utpotè vetustissimos illorum finium propugnatores, cognominatos esse *Riparios*. Indè *Riparienſis* audiebat *Pannonia* illa potiùs, quàm *Ripensis*.

§. VIII. Idem produnt & *stativa Castra* in nostrâ, de quâ agimus, *Danubii ripâ* longè frequentissima *Hostium* certè *limitibus* propinqua illa oportuit fuisse castra, quæ hostium arcendorum causâ instituerentur. Idem ipsæ etiam Historiæ. Pulsi ab *Hunnis Gothi Danubium* transf-

(a) *Flaccus*. p. 4. 22. *Frontin.* p. 38. (b) *Geogr.* L. XVII. p. 839. (c) *Joseph.* Bell. Jud. L. II. c. 28. *Græc.* div. (d) *Tacit.* Ann. IV. c. 5. (e) *Appian.* in Prooem. Sic & Augustus apud Julian. in Cæsarib. (f) *Fest. Ruf.* in Breviar. (g) Not. Imp. Sect. 47. (h) Notit. Sect. 59. (i) Ap. *Lactant.* de Mortibus Persec. Sect. 18. (k) *Tacit.* Hist. IV. 55.

mittere non audebant, nî veniam priùs à *Romano* Imperatore *Valente* impetrassent. Nempè id quò minùs auderent, in causâ erant *Præsidia limitanea*. Ταῖς ὄχθαις ἐπιτεταγμένους Ῥωμαίων appellat (a) *Eunapius*, quos *Ripæ Præfectos Tacitus*. Ità igitur *Ripam* eam obsidebant illa *Præsidia*, ut locum transmittendi nullum vacuum relinquerent. Sic enim *Imperii Romani* limites solebant *ambire* Prætenturæ. Id discimus ex Anonymi Libello *de rebus Bellicis*. Sic enim ille: (b) *Est præterea inter commoda Reip. utilis limitum cura ambientium ubique latus imperii, quorum tutelæ assidua meliùs castella prospicient, ità ut millenis interjecta passibus stabili muro & firmissimis turribus erigantur. Quas quidem munitiones possessorum distributa solicitudo sine publico sumptu constituat, vigiliis in his & agrariis exercendis, ut provinciarum quies circumdata quodam præsidii cingulo requiescat.* Eâ itaque *conditione* Agros *Coloniarum* distribuebant *Duumviri*, ut propriis *Colonorum* sumptibus, & *muniendi* essent Coloniarum *fines* atque *propugnandi*. Idem nempè illud *Romanorum* Colonorum ferè *jus*, quod apud *Turcas Timariotarum*; apud nostros, *servitii militaris*. Proprium autem id fortassè *Romanorum*, quòd imperii fines *universos* firmioribus præsidiis munirent, quàm nostri *castra*, in ipso etiam *Belli* procinctu, perpetuo nimirùm stabilique *muro*, *turribus* etiam, seu *castellis* validissimis per millenorum passuum singula intervalla. Id genus munimenta habemus in nostrâ hodièque *Britanniâ*, in muris *Hadriani*, *Antonini*, atque etiam *Severi*. Id etiam imitatus est recentior *Offa* noster in vallo illo, quod ejus retinet hodièque nomen, *Angliam* inter *Walliamque* limitaneo. Nec aliò retulerim *Tertulliani* illa: (c) *Maurorum gens & Getulorum barbaries à Romanis obsidentur.* De bello hæc nescio quo intelligit Doctissimus (d) *Rhenanus*, quod eo tempore viguerit, quo scripserit hæc *Tertullianus*. Atqui altum apud illius *seculi* Scriptores de *Bello* illo silentium. Nec *includendis* intra suos fines *hostibus*, sed verò potiùs ut è *Romanis* finibus *excluderentur*, omnis illa instituta est obsidio, *ne regionum* (inquit *Tertullianus*) *suarum fines excedant*; idcircò *legionum suarum præsidiis imperium suum muniisse* Romanos. *Prætenturarum* hoc in loco formam repræsentat, utì dixi, omninò *Tertullianus*, quæ tamen ipsa à *Castrorum obsidionalium* formâ non prorsùs abhorreret. Nempè duplicem, quem dixi, usum præstabant *Castra obsidionalia*, non modò hostes ut obsessos *includerent*, sed ut externorum quoque hostium auxilia *excluderent*. Sic enim *Castrorum* illorum *externum* quoque *limitem* solebant munire *Romani*, ut & indè *hostem*, etiam viribus alioqui parem, facilè repellerent. Ità ipsum quoque *Hannibalem* repulerunt in obsidione *Capuanâ*, & *Gallorum* exercitum numerosissimum *Cæsar* in obsidione *Vercingetorigis Alesiensi*. Nempè illum etiam *externum* limitem *vallo* munitissimum habebant, *turribusque* certo sibi invicem intervallo respondentibus. *Externum* itaque *Castrorum obsidionalium* limitem referebant *Prætenturæ*.

§. IX. Ità dum *Prætenturarum* disciplina illa vigeret, illæsi erant *Romanorum fines*, hostesque barbaros etiam ferocissimos sustinebant. Detraxit illas *Valens*, *Gothisque* credidit, & *Romanos Barbaris* facilem deindè prædam exposuit. *Veterum* tamen *limitum*, etiam in illâ, quæ secuta est, hostium eluvione, vestigia constabant. Provinciam ab *Attilâ Romanis* exceptam ità circumscribit *Priscus*: (e) εἶναι τὸ μῆκος αὐτῆς κατὰ τὸ ῥεῦμα τοῦ ἼΣΤΡΟΥ ἀπὸ τῆς Παιόνων ἄχρι Νόβων τῶν Θρακίων, τὸ δὲ βάθος πέντε ἡμερῶν ὁδόν. *Longitudinem* itaque Provinciæ *Romanæ* prætendebat *Danubius*, quam *Longitudinis* metam *STRIGAM* appellari diximus. Proindè & *commercii* locum mutavit *Attila*, eodem Auctore *Prisco*: καὶ τὴν ἀγορὰν, τὴν ἐν Ἰλλυριοῖς, μὴ πρὸς τῇ ὄχθῃ τοῦ ἼΣΤΡΟΥ ποταμοῦ γίνεσθαι, ὥσπερ καὶ πάλαι, ἀλλ' ἐν Ναΐσσῳ, ἣν ὅριον ὡς ἐπ' αὐτοῦ δῃωθεῖσαν, τῆς Σκυθῶν καὶ Ῥωμαίων ἐτίθετο γῆς. Ecquis est, qui non videat in ipsis *finibus* imperii constituta hæc fuisse *commercii* loca, cùm & ipsam *Naissum* propter eà huic commercio designarit *Attila*, quòd novæ suæ Provinciæ fuisset *finis*? Ecquis non proindè videat, cùm *antiquus* commercii locus fuisset *RIPA DANUBII*, id propter eà esse factum, quòd etiam *antiquus* fuisset imperii *limes*? Rectè itaque conjicit Pater *Oxoniensis* * in *Strigonii* urbis nomine *RIPÆ STRIGÆ* memoriam hodièque constare, quæ & ipsa ad *Danubii Ripam* sita est.

§. X. Hæc cum ità se habuerint, cautè tamen fateor ista subjunxisse *Appianum* (f): Ὅροι μὲν ἔστι κατ' ἤπειρον, ὡς ἐγγύτατα ἐλθεῖν τοῦ ἀκριβοῦς. Tam enim *Rhenum*, quàm *Euphratem*, quàm ipsum *Danubium*, superarunt aliquandò *Romani*. Provinciam *Transdanubiarum* Da-

* *Is est Joan. Fell Oxoniensis Episcop. in suâ Lactant. de Mortibus Persec. editione anni* 1680.

(a) *Eunap.* in Collect. *Porphyrogenet. Hæschel.* de Legationibus p. 11. eademque fere *Zosim.* L. IV. (b) De Reb. Bell. Ed. *Scriver.* p. 101. *Labbæi* p. 188. (c) *Tertull.* adv. Jud. c. 7. (d) In Præf. ad Lib. illum. (e) *Priscus* in Eclog. *Porphyrog.* περ. πρεσβ. *Hæschel.* p. 25. (f) *Appian.* Procem.

ciam tenebant, cùm illa scriberet *Appianus*, à *Trajano* nempè debellatam. Addidit *Marcomannos Quadosque Marcus*, quos & *præsidiis* occupaverat. *Marci* tamen illa *præsidia* detraxit statim (a) à *Marci* morte *Commodus*. *Trajani* erat Provincia longè diuturnior. Sed & illam *præsidiis* ultrò nudavit *Aurelianus* ante *Diocletianum*, traductis aliò colonis. Ità nihil erat quod obstaret, quominùs accuratissimè posset hæc *Ripa STRIGA* appellari sub *Diocletiano*. Et tamen rarò admodùm *Prætenturarum* jam *fixos* limites poterant superare *Romani*. Observavit id de suis *Afrorum* prætenturis, quo dixi loco, Tertullianus. (b) *Nec trans istas* (inquit) *gentes porrigere vires Regni sui possunt*. Id si etiam in *Africâ* verum fuerit, longè certè potiori ratione in *Ripâ Danubii*. Ità sensit procul dubio *Aurelianus*, quem tamen *victoriosissimum*, idque meritò, appellant *nummi* atque *inscriptiones*. Tantus Imperator, totque barbarorum spoliis triumphisque decoratus, credidit nihilominùs *Transdanubiana* ne quidem posse defendi. Nec enim ullibì *Barbarorum* impetus frequentiores fortioresve sustinuêre *Romani*, & quidem aleâ *belli* admodùm *incertâ*.

§. XI. Quid quòd eâ etiam ætate viguerit, *opinio* dicam, an potiùs *superstitio*? qualiscumque tamen, illa certè viguit: ut *fundorum*, ità & *imperiorum* terminos fuisse *sacros* atque *fatales*, quos nemo violare posset impunè. Proindè tactum fulmine *Capanea*, quòd sacros *Thebarum* muros auderet primus irrumpere; cæsum *Protesilaum*, quòd sacra *Neptuno* littora primus hostium insilire. *Piaculo* innexus credebatur, & sacram quandam *Nemesim* seu *Adrastiam* concitare, nec facilè placandam Numinis invidiam, qui metas generi humano præfixas transgrederetur. Eadem de *Romani Imperii* finibus sententia vulgò est recepta. *Carum* itaque Imperatorem fortissimum propterea *fulmine* petitum censuerunt, quòd *fatalem* illum imperii finem, *Euphratem* nempè, superasset. Pœnam enim illam *fulminis* habebant, pro manifestissimo læsi Numinis indicio. Id *Cari* exemplum, cùm in aliâ adversus *Persas* expeditione, seu *Galerii Maximiani*, seu potiùs fortasse *Juliani*, animos militum minùs alacres ad audendum redderet, eam proindè opinionem sibi refellendam censuit *Vopiscus*. Ea fuerit in causâ fortasse, quòd *boni* Imperatores imperii *limites* ne *vellent* quidem proferre. *Consilium coercendi intra terminos imperii* ab *Augusto* emanasse (c) *Tacitum* habemus auctorem. Nec aliâ mente *Hadrianum* fuisse probabile est, cùm jam debellatas à *Trajano* provincias sponte suâ liberas præsidiis, nec hoste ullo cogente, relinqueret. Nec me latet tamen aliò hæc referri ab *Historicis*, verùm ingenio potiùs id, quàm probatæ fidei monumento ullo teste, conjectantibus. Si quam igitur habuerint unquàm *Illyricianæ Diœceseos* metam aliam, quàm *Danubium*, rarò tamen id contigisse consentaneum est. Ità constans earum partium fixusque limes illa fuit, quam dixi, *Ripa Danubii*. In eâ *Prætenturæ*, & Prætenturarum perpetua *munimenta*. In eâ *vallum*, & certis valli spatiis sibi respondentia *castella*. Ut alia deessent, hæc sufficiunt abundè, ut rectè *STRIGA* possit hæc *RIPÆ* appellari. *Provinciarum* limitanearum *plurimarum* perpetua erat meta *Danubius*. Sed *Diocletiani* ætate *omnium* fuisse jam ostendimus.

§. XII. Porrò convenit ad amussim hæc *RIPÆ STRIGÆ* mentio cum consilio atque itinere *Diocletiani*. *Morbum* jam *levem* atque *perpetuum* ait contraxisse *Lactantius*, *Chronicum* planè illum, non *Acutum*. At *Chronicis* morbis, præcipuè *inclinatis*, *gestationem* tradit utilissimam esse (d) *Celsus*, qui tamen *febre careant*. Talis fuit noster ille *Diocletiani*. Inter *gestationis* autem genera tam illam numerat quæ esset in *lecticâ*, quàm aliam illam quæ in *navi*, vel in portu, vel in *flumine*, quam etiam pronunciat omnium esse *lenissimam*. Proindè *Româ Ravennam* usque *lecticâ plurimùm vehebatur* noster Imperator. Indè ad *Danubium* fortasse *lecticâ*, reliquum deindè iter in *navi*, & secundo *Danubii* flumine, per *Pontum Euxinum* usque ad *Nicomediam*. Tractus ille universus *infirmo* corpori erat sanè saluberrimus; nec alium ullum ità *tutum* possumus & *innocuum* reperire, aut in *itinere* tam *longo tædii* cum *salubritate* minoris. Cùm autem, pro more *fluviorum*, hùc illùc flecteretur sæpè *Danubius*; ideò *per circuitum Ripæ STRIGÆ Nicomediam venisse* dicitur. Nec verò *corpori curando* duntaxat hoc inserviebat iter; erat etiam *imperatorium*. Ità potuit lustrare *præsidia limitanea*, in illis præsertim partibus, quibus frequentissimum imminebat ab hoste periculum. Quàm illis partibus metuerit, testes sunt multæ in *Illyrico* datæ leges, & præfectus *Cæsar* omnium *pugnacissimus*.

(a) *Dio*, Eclog. *Const.* num. 73. *Ursin.* (b) Adv. *Jud.* c. 7. (c) *Tacit.* Ann. L. I. c. 11. vit. Agric. c. 13. Dio, L. LVI. (d) *Cels.* Med. L. II. c. 15.

HENRICI DODWELLI
CHRONOLOGIA PERSECUTIONUM;
ITEM
STEPHANI BALUZII
CHRONOLOGIA DIOCLETIANEA;

PROUT RATIO TEMPORUM EXEGIT, INTERMIXTÆ.
Additi ſunt inſuper cujuſque anni Conſules, aliique rerum eventus.

AN. LXIV.

ANNO Domini, ſecundùm Æram Vulgarem, LXIV.

Coſſ. { C. Lecanius Baſſus.
M. Licinius Craſſus. *Pagi.*

Perſecutio Neronis in Chriſtianos; ipſiſque imputat incendium ab ipſo Romæ excitatum; ex Tacito. *Dodwell.* [19. Junii SS. Gervaſius & Protaſius Mediolani Martyrio coronati.]

LXVI.

Coſſ. { C. Suetonius Paulinus.
L. Pontius Teleſinus.

SS. Petrus & Paulus morti addicti 29. Junii: ille per crucem, hic per gladium. *Lenglet.*

XCV.

Coſſ. { Domitianus Aug. XVII.
T. Flavius Clemens. *Pagi.*

Perſecutio Domitiani poſt Septembr. XIII. incœpit, ex Brutio. *Dodwell.* Quâ in Perſecutione morti addictus eſt à Domitiano T. Flavius Clemens Conſul ob Religionem.

XCVI.

Coſſ. { C. Fulvius Valens.
C. Antiſtius Vetus. *Pagi.*

Revocavit Chriſtianos ab exilio Domitianus paulò ante Septemb. XVIII. Necdùm enim redierant exules ante novum edictum Nervæ. *Dodwell.*

XCVII.

Coſſ. { M. Cocceïus Nerva III.
T. Virginius Rufus.

Nerva Imperator ſtatuas omnes Domitiani ſuſtulit. Accuſatos Chriſtianiſmi abſolvit; vetuitque quemquam eo nomine accuſari. *Lenglet.*

CVII.

Coſſ. { C. Soſius Senecius IV.
L. Licinius Sura III. *Pagi.*

Perſecutio ſub Trajano, quâ paſſus eſt Ignatius, ex actis ejus. S. Simeon Epiſcopus Hieroſol. martyrio afficitur. Pax reddita hoc ipſo anno. Plinii & Arrii Antonini perſecutiones hoc ipſo etiam fortaſsè anno. *Dodwell.*

C V I I I.

Coss. { Ap. Annius Trebonianus Gallus.
M. Atilius Metilius Bradua. *Pagi.*

Post Ignatii mortem, quæ Decembri mense die xx. anni superioris contigerat, cùm nuncium de morte in Asiâ accepisset, necdùm tamen *gesta Ignatii* haberet explorata, Epistolam scripsit ad Philippenses Polycarpus. *Dodwell.* Evaristus Papa martyrio coronatur.

C I X.

Coss. { A. Cornelius Palma.
C. Calvisius Tullus.

Onesimus, S. Pauli discipulus, Ephesiorum Episcopus, in carcerem conjicitur, & Romæ lapidibus obruitur. *Lenglet.*

C X V I.

Coss. { Æmilianus.
L. Antistius Verus. *Pagi.*

Passus Simeon Cleophæ, & extincta est familia Davidis. *Dodwell.*

C L I I I.

Coss. { C. Bruttius Præsens.
A. Junius Rufinus. *Pagi.*

Edictum Antonini Pii pro Christianis, si fortè fuerit Pii. *Dodwell.*

C L X I.

Coss. { M. Ælius Aurelius Verus Cæsar III.
L. Ælius Commodus II. *Pagi.*

Idem edictum, si Marco potiùs sit, quàm Pio tribuendum. *Dodwell.*

C L X V I I.

Coss. { L. Aurelius Verus Aug. III.
Quadratus. *Pagi.*

Persecutio Gallorum Lugdunensium Viennensiumque sub Marco. *Dodwell.*

C L X V I I I.

Coss. { L. Vettius Paulus.
T. Junius Montanus. *Pagi.*

Athenagoræ legatio pro Christianis post reditum Lucii. *Dodwell.*

C L X X.

Coss. { M. Cornelius Cethegus.
C. Erucius Clarus. *Pagi.*

Melitonis Sardensis & Apollinaris Hierapolitani apologiæ. *Dodwell.*

C C I I.

Coss. { L. Septimius Severus Aug. III.
Aurelius Antoninus Caracalla Aug. *Pagi.*

Post VIII. Id. April. ante Solstitium incœpit persecutio Severi. Annus XVII. ætatis Origenis. *Dodwell.*

C C I I I.

Coss. { L. Fulvius Plautianus.
P. Septimius Geta. *Pagi.*

Annus XVIII. Origenis, hujus persecutionis secundus. *Dodwell.*

C C I V.

Coss. { L. Fabius Cilo II.
M. Annius Libo. *Pagi.*

Anno *seculari* incunte, desiit hæc Severi persecutio. *Dodwell.*

C C X X X V.

Coss. { Severus.
Quinctianus. *Pagi.*

Sub finem anni persecutio Maximini. Persecutio in Asiâ. *Dodwell.*

C C X X X V I.

Coss. { C. Julius Verus Maximinus Aug.
Julius Africanus. *Pagi.*

Initio anni finis persecutionis. Defecerunt in Africâ Gordiani mense Maio, in Italiâ Senatus. *Dodwell.*

CCXXXVII.

Coss. { L. Ovinius Cornelianus.
P. Titius Perpetuus. *Pagi.*

Mense Junio occisi in Africâ Gordiani. Mense Julio *Augustum* imperium susceperunt Maximus & Balbinus; *Cæsareum* Gordianus tertius. *Dodwell.*

CCXXXVIII.

Coss. { Pius.
Pontianus. *Pagi.*

Ludis Capitolinis, ante Jun. XXII. occisi Maximus & Balbinus. *Augustum* imperium suscepit Gordianus. *Dodwell.*

CCXLVIII.

Coss. { M. Julius Philippus Aug. III.
M. Julius Philippus Aug. II. *Pagi.*

Persecutio Alexandrina in fine anni. *Dodwell.*

CCXLIX.

Coss. { Fulvius Æmilianus II.
Vectius Aquilinus. *Pagi.*

Sub finem anni incœpit cum imperio Decii persecutio. In Africâ saltem hucusque incruenta. *Dodwell.*

CCL.

Coss. { Cn. Messius Quintus Trajanus Decius Aug. II.
Annius Gratus. *Pagi.*

Initio Aprilis ad cædes progressa est persecutio in Africâ, confestim facta remissior. Persecutionis Alexandrinæ anni secundi maxima pars in hunc annum incidit. *Dodwell.*

CCLI.

Coss. { Cn. Trajanus Decius Aug. III.
Q. Herennius Etruscus Decius Cæsar. *Pagi.*

Tertius annus persecutionis Alexandrinæ. Remissa persecutio tam Alexandriæ, quàm etiam in Africâ. *Dodwell.*

CCLII.

Coss. { C. Vibius Trebonianus Gallus Aug. II.
C. Vibius Volusianus Cæsar. *Pagi.*

Lues sub Gallo, ejusdemque persecutio brevissima. *Dodwell.*

CCLVII.

Coss. { P. Licinius Valerianus Aug. IV.
P. Licinius Gallienus Aug. III. *Pagi.*

Sub initium Augusti persecutio Valeriani, sed sine martyriis. *Dodwell.*

CCLVIII.

Coss. { M. Aurelius Memmius Tuscus.
Bassus. *Pagi.*

Sub initium Augusti edictum Valeriani de pœnâ capitis. *Dodwell.*

CCLXI.

Coss. { Gallienus Aug. IV.
Petronius Volusianus. *Pagi.*

Purpuram arripuit in Ægypto Æmilianus. Revocata in reliquo imperio Valeriani persecutio à Gallieno. *Dodwell.*

CCLXII.

Coss. { P. Licinius Gallienus Aug. V.
Faustinus. *Pagi.*

Revocata à Gallieno eadem persecutio in Ægypto, capto jam Æmiliano. *Dodwell.*

CCLXXV.

Coss. { L. Domitius Aurelianus Aug. IV.
T. Avonius Marcellinus. *Pagi.*

Sub initium anni, sub finem Aureliani, emissa ab eo persecutionis edicta. *Dodwell.*

CCLXXXIV.

Coss. { Imp. M. Aurelius Carinus II.
Imp. M. Aur. Numerianus II. *Spark.*

Suffecti secundum Lidyati computum.

Kal. Maiis vel Octob. { Val. Diocletianus. Annius Bassus,
ac
Kal. Sept. vel Novemb. { M. Aur. Val. Maximianus. M. Junius Maximus. *Idem.*

Diocletianus levatur Imperator die XVII. Septembris. Hoc anno incipit æra Diocletianea; vel æra martyrum, die 29. mensis Augusti, quo incipit annus Ægyptiorum, qui etiam nunc eâ utuntur ærâ. *Lenglet.*

CCLXXXV.

Coss. { Valerius Diocletianus II.
Aristobulus. *Spark.*

Maximianus Herculius à Diocletiano creatur Cæsar,

CCLXXXVI.

Coss. { M. Junius Maximus II.
Vettius Aquilinus.

Kalendis Aprilis Augustus creatur Maximianus Herculius, ac proindè in consortium Imperii appellatur à Diocletiano. Maximianus Thebæam legionem Martyrio donat. *Lenglet.*

CCXCII.

Coss. { Annibalianus.
Asclepiodotus.

Kalendis Martiis Diocletianus & Maximianus adoptant Constantium cognomento Chlorum & Galerium Maximianum cognomento Armentarium, eosque nuncupant Cæsares. Constantius repudiat Helenam, ex quâ Constantinum, cui posteà Magno cognomen hæsit, susceperat, & Theodoram Herculii privignam ducit. Galerius, repudiatâ quoque conjuge, Valeriam Diocletiani & Priscæ Augustæ filiam accepit uxorem. *Baluzius.*

CCXCIII.

Coss. { Imp. Val. Diocletianus V.
Maximianus Herculius IV.

Constantius Chlorus ex Bataviâ & Belgio Francos pellit, quos mittit ad Suessiones & ad Rhemos, *Lenglet.*

CCXCVII.

Coss. { Maximianus Herculius V.
Galerius Maximianus Cæsar II. *Spark.*

Narseus Rex Persarum vincit ac fugat in Mesopotamiâ Galerium, ac posteà in Armeniâ.

Nisibim venit Diocletianus. Narseus victus fugatusque est à Galerio; & conjux filiæque ejus captæ, cum maximâ pudicitiæ custodiâ reservatæ sunt ad augendam triumphi pompam. Capta magna præda cum ingentibus manubiis. *Baluzius.*

CCCI.

Coss. { Postumius Titianus II.
Fl. Popilius Nepotianus. *Spark.*

Prima Diocletiani persecutio in milites. *Dodwell.*

Constantius vincit Germanos in Lingonibus, quò processerant,

CCCII.

Coss. { Fl. Val. Constantius Cæsar IV.
Galerius Max. Arment. IV.

Diocletianus è Nicomediâ, ubi tum regia sedes erat, in Orientem profectus, illic substitit

stitit usque ad hyemem. Tum verò Nicomediam redux, ibi cum Galerio consultavit de bello Christianis inferendo. *Baluzius.*

Victus à Galerio Narseus Persarum rex. *Dodwell.*

CCCIII.

Coss. { Imp. Val. Diocletianus VIII.
Maximianus Herculius VII. *Spark.*

Annus primus persecutionis inchoatus à Feb. XXIII. Nicomediæ. *Dodwell.*

Persecutio adversùm Christianos hoc anno commota, omnium quæ unquàm fuerunt atrocissima. Initium factum à civitate Nicomediensi, cujus Ecclesia eversa est VII. Kalendas Martias, ipso Terminalium die. Postridiè propositum est edictum Imperatorum & Cæsarum adversùs Christianos, ut per universum orbem sacrificare cogerentur. *Baluzius.*

Diocletianus Romam proficiscitur, illicque vicennalia celebrat & triumphum agit de Persis. Mox factâ pace, quæ in tempus Divi Constantini reservata duravit, Persæ Mesopotamiam cum Transtigritanis quinque regionibus reddiderunt, limite imperiorum super ripam Tigridis constituto. *Idem.*

Gothi, trajecto Istro, vicinam provinciam invaserunt, & indigenas expulerunt. *Idem.*

Diocletianus offensus nimiâ Romanorum dicacitate, statim post peracta vicennalia discedit, & XIII. Kalendas Januarias proficiscitur Ravennam. *Idem.*

CCCIV.

Coss. { Imp. al. Diocletianus IX.
Maximianus Herculius VIII. *Spark.*

Annus primus persecutionis absolutus; secundus inchoatus, sed primus Eusebio. *Dodwell.*

Diocletianus nonum Consulatum auspicatur Ravennæ. Posteà in difficilem morbnm incidit, cujus vi de statu mentis suæ demotus, demens factus est; ac post æstatem, Nicomediam pervenit. Circum illic dedicavit anno post vicennalia repleto, & Idibus Decembribus, intercepto spiritu, visus est expirasse. *Baluzius.*

Eodem tempore, quo Diocletianus nonum consulatum auspicatus est Ravennæ, Maximianus Herculius octavum iniit Romæ; & annum imperii vicesimum ingressus posteà est Kalendis Aprilis. Deindè æstate ejus anni fuit in Campaniâ. *Idem.*

Fine anni Galerius Maximianus Cæsar Nicomediam venit ad Diocletianum, ut eum compelleret ad deponendum imperium, quùm anteà idem persuasisset Herculio. *Idem.*

CCCV.

Coss. { Constantius Chlorus V.
Galer. Maxim. Arment. V. *Spark.*

Annus secundus persecutionis absolutus; tertius inchoatus, sed secundus Eusebio. Purpuram deposuerunt Diocletianus & Maximianus. Nova deindè & sævior persecutio instaurata in Oriente à Galerio & Maximino, omnium deinceps Christianorum, cùm anteà solorum fuisset Clericorum. Agon quinquennalis Cæsareæ. Desiit persecutio in Occidente. *Dodwell.*

Kalendis Martiis Diocletianus apud Nicomediam processit in publicum, ut se vivum esse probaret populo. *Baluzius.*

Kalendis Maiis Diocletianus prope Nicomediam, & Maximianus Herculius Mediolani purpuram deponunt, & Constantium Galeriumque Augustos nuncupant, Diocletianus Galerium, Herculius Constantium. *Idem.*

Eodem die Severus & Maximinus Daza facti sunt Cæsares, nominati quidem à Galerio, sed induti, à Maximiano Severus, à Diocletiano Maximinus. Tum Diocletianus in patriam suam, hoc est, Diocleam in Dalmatiâ revertitur, ubi præclaro otio consenuit. Herculius in Lucaniam concessit.

CCCVI.

Coss. { Constantius Chlorus VI.
Galer. Maxim. Arment. VI. *Spark.*

Annus tertius persecutionis absolutus, quartus inchoatus. Incœpit Cæsareæ nova illa persecutio Maximini, quæ omnes cogebat sacrificare. *Dodwell.*

Conſtantius Auguſtus filium ſuum Conſtantinum repetit à Galerio, apud quem velut obſes tenebatur. Is ergò in Galliam profectus, ad patrem in extremis agentem pervenit XII. Kalendas Auguſti. Quatriduò poſt Conſtantius extinguitur Eboraci in Britanniâ: cui ſucceſſit Conſtantinus, cùm patris ſupremâ voluntate, tum militum conſenſu, qui ei purpuram injecerunt. *Baluzius.*

Imago laureata Conſtantini defertur ad Galerium. Ille verò purpuram ad eum miſit; Cæſaremque nuncupavit VIII. Kalendas Januarias, quùm aut eodem die, aut paulò antè Severum Auguſtum dixiſſet. *Idem.*

Edictum emittit Conſtantinus in gratiam Chriſtianorum.

Interim, quùm imagines Conſtantini Romam allatæ eſſent, Maxentius Herculii filius, patre diù retractante; imperium invadit VI. Kalendas Novembris; & patrem, qui tum in Campaniâ erat, ad ſe vocans, eumque bis Auguſtum nominans, conſortem imperii facit. *Idem.*

Maxentius purpuram Auguſteam uſurpat; Romam ac Italiam ſibi ſubjicit die Octobris 28.

CCCVII.

Coſſ. { Maximianus Herculius IX.
Conſtantinus Cæſar. *Spark.*

Annus quartus perſecutionis abſolutus, quintus inchoatus. Cœperunt pro cædibus mutilationes. Mors Urbani Præfecti Paleſtinæ perſecutoris. *Dodwell.*

Galerius Maximianus Severum Auguſtum, cui Italiæ cuſtodia demandata fuerat, exercitum jubet ducere adversùs Maxentium. Ille verò ſtatim Romam obſidet, Ravennam fugit, (a) ad Tres tabernas extinguitur, ut videtur, circa menſem Aprilem.

Maximianus Herculius bis Auguſtus in Gallias proficiſcitur, ubi Conſtantinum, qui hactenùs Cæſaris appellatione contentus fuerat, Auguſtum nuncupat pridiè Kalendas Aprilis, & eidem in matrimonium locat filiam ſuam Fauſtam. *Baluzius.*

Intereà Galerius Maximianus immenſum exercitum ducit in Italiam, mortem Severi vindicaturus. Romam fruſtrà obſidet, & redit inglorius in Illyricum. *Idem.*

Tum verò Herculius è Galliâ redux, filium Maxentium denudare conatus in concione, convicia militum tulit; & urbe Italiâque pulſus, rursùs ad Conſtantinum pergit in Gallias. Illic aliquantulùm moratus, mox Carnuntum in Pannoniâ ad Galerium profectus, ibi Diocletianum invenit, interfuitque III. Idus Novembris nuncupationi Licinii Auguſti, quem Galerius Maximianus ſubſtituit in locum Severi. Cùm verò fruſtrà Diocletianum hortatus eſſet ad reſumendum imperium, ab eo repudiatus rediit in Galliam, ubi iterùm depoſuit imperium, ac poſteà illic reliquum vitæ ſuæ egit. *Idem.*

CCCVIII.

Coſſ. { Maximianus Herculius X.
Galerius Max. Arment. VII.

Annus quintus abſolutus, ſextus inchoatus. Conſtantinus Auguſtus declaratur. Firmilianus Palæſtinæ præſes mutilationibus, potiùs quàm cædibus, perſecutus eſt. Perſecutio remiſſa à menſe Auguſto ad Novembrem, rursùſque ſub hujus anni finem novo Maximini edicto inſtaurata, ità tamen, ut menſe Decembri redierint ad mutilationes perſecutores. *Dodwell.*

Maximianus Herculius X. & Galerius Maximianus VII. Conſules fuêre, conſtitutâ jam concordiâ inter eos & Maxentium. *Baluzius.*

20. Aprilis Maxentius Conſul Romæ declaratur; cum Romulo Herculius in Gallias fugit, ubi res novas molitur contra Conſtantinum.

(a) *Ad Tres tabernas.*] Id eſt, ſcribente Græcè in eâdem materiâ Zoſimo lib. 2. Hiſt. εἴς τι χωρίον ἐλθὼν ᾧ Τρία καπηλεῖα προσηγορία. Ad verbum igitur, *ubi ad quemdam locum veniſſet, cui Tres cauponæ nomen ſunt*, vel *erant.* Eſt enim unicè τὸ καπηλεῖον doctis omnibus, ſive veteribus, ſive recentioribus, quos potuerim videre, *caupona*, aut *popina.* Neque aliter vel hoc loco nuperus noſtras Diocletianeæ Chronologiæ Interpres, *meurt aux trois Tavernes*; vel Iſidorus Peluſiota & Grotius ad Act. XXVIII. 15. ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου φόρου καὶ τριῶν ταβερνῶν. Et ſolenne tamen Genevenſibus verſionibus Gallicis *tres* Lucæ *tabernas*, ſimpliciter per *trois boutiques*, non cum Lovanienſibus, & aliis, per *trois tavernes* interpretari: *ils vinrent au devant de nous au Marché d'Appius, & aux Trois boutiques.*

CCCIX.

Coss. { Licinius Aug. vel post Consulatum x. Herculii & vii. Galerii Maximiani.
Maxentius ii.
Romulus ii.

Annus sextus absolutus, septimus inchoatus. Martii VII. passus est Eubulus ultimus Martyrum Cæsareensium. Indè neglectu Gentilium rediit Christianis pax. *Dodwell.*

CCCX.

Coss. { Maxentius iii. sine collegâ. *Spark.*

Secundùm Lydiatum.

Coss. { Galerius Maxim. Arment. viii.
suffecto
Licinio Liciniano Augusto. *Idem.*

Annus septimus absolutus, octavus inchoatus. Nova rursùs, invidiâ Gentilium, orta Christianorum persecutio: verùm ea brevissima, & unius impetûs. *Dodwell.*

Quùm Franci turbarent statum Galliarum, & de eis reprimendis Constantinus cogitaret, Herculius semper inquietus, subdolus, & infidus, auctor ei fuit ne omnem exercitum secum duceret, posse barbaros à paucis debellari. Credidit Constantinus & seni & socero. Interim Herculius cupiditate imperii stimulatus, cùm putaret Constantinum longiùs abesse, milites largitionibus & promissis sollicitat ad defectionem, thesauros invadit, & purpuram tertiò induit in Belgicâ; & redeunte Constantino mirâ celeritate, timens quod meruerat, fugit in secundam Narbonensem, & se civitatis Arelatensis mœnibus includit. Dein adventante Constantini exercitu, Massiliam contendit; ubi obsessus à Constantino, captus est, & increpito vita donata. Verùm paulò pòst ejusdem Constantini jussu strangulatus est, quùm deprehensus esset in insidiis quas Constantino moliebatur, ut eum perimeret. *Baluzius.*

Eodem anno Galerius Maximianus in gravem ac periculosum morbum incidit, quo per annum perpetem afflictatus est; isque morbus eum invasit, quùm iniret decimum octavum imperii sui annum. *Idem.*

CCCXI.

Coss. { Gal. Maxim. Arment. viii.
Maximinus ii.

Annus octavus absolutus, nonus inchoatus. Edictum Galerii pro pace, inter Kal. Mart. & prid. Kal. Maias. Pax illa ne sex quidem mensium integrorum, ità ut sub finem Octobris redierit persecutio, sed & ea unius impetûs, sanguinolenta. Legationes primas urbium accepit Nicodemiæ Maximinus. *Dodwell.*

Galerius semper ægrotus, admonitus morbum illum evenisse sibi propter mala quæ Christianis intulerat, edicto proposito persecutionem quiescere jussit anno postquàm cœperat octavo. Tum apertis carceribus, Christiani qui illic detinebantur, abire permissi sunt. Paulò post Galerius moritur Sardicæ mense, ut videtur, Maio, quùm priùs Licinio Valeriam conjugem filiumque Candidianum commendasset, atque in manibus tradidisset. Sed hi quùm comitatum Maximini infeliciter prætulissent, miserandam sortem habuerunt, ut posteà dicetur. *Baluzius.*

Maxentius bellum Constantino indicit, quasi necem patris sui Herculii vindicaturus.

Bellum indè inter Licinium & Maximinum de imperio certantes. Sed conditionibus certis pax & amicitia componitur in Bosphoro Thracio, ubi constitutus est limes imperii utriusque. *Idem.*

Maximinus posteà indulgentiam communi Principum consensu Christianis datam tollit, subornatis legationibus civitatum, quæ peterent, ne illis intra civitates suas conventicula extruere liceret. Hinc acriùs in eos sævitum, donec Constantini litteris Maximinus deterreretur. *Idem.*

Hoc, vel sequenti anno crux in cœlo Constantino apparet.

CCCXII.

Coss. { Fl. Val. Constantinus Aug. II.
Licinius Aug. II. *Spark.*

Annus nonus absolutus, decimus inchoatus. Secundæ urbium legationes cum decretis adversùs Christianos. Maximini ad illas rescripta de pellendis ex illis urbibus Christianis, earumque urbium territoriis, post mensem Maium. Persecutio nova inchoata, sed mutilationum duntaxat, & statim minis litterisque Constantini sedata adversùs Maxentium moventis. Constantinus Alpes transcendit, atque copias Maxentii vincit fugatque in Taurinis, aliisque in locis. Tandem juxta Romam cœlitus 27. Octob. Crux signum victoriæ ipsi ostensa pridiè quàm pugnam committeret, in quâ profligatur Maxentius ipse 28. Octobris, ibique in Tiberi submergitur. Constantinus victor Urbem ingreditur: primi Augusti titulus Constantino à Senatu decretus. Primum Maximini edictum pro pace. *Dodwell.*

Valeria Galerii vidua in exilium jussu Maximini projecta cum matre Priscâ, & in desertas Syriæ solitudines relegata, patrem suum Diocletianum per occultos nuncios gnarum calamitatis suæ facit. Repetenti verò eam patri Maximinus negavit. *Baluzius.*

Eodem tempore Maximiani Herculii statuæ Constantini jussu revellebantur; & imagines quoque Diocletiani, quia cum Herculio pictus erat, detrahebantur. Hinc dolor Diocletiani, qui paulò post fame atque angore confectus interiit III. Nonas Decembris. *Idem.*

Maximinus legatos Romam ad Maxentium mittit occultè, & amicitiam cum eo facit. *Idem.*

Initium Indictionum aut 1. aut 24. die Septembris.

CCCXIII.

Coss. { Fl. Val. Constantinus III.
Licinius Augustus III. *Spark.*

Annus decimus absolutus, undecimus inchoatus. Victus à Licinio Maximinus in campo sereno die 30. Aprilis: edictum Constantini & Licinii pro pace Nicomediæ propositum Jun. XIII. quo tempore decennalem hanc persecutionem terminat Lactantius, num. 48. Secundum deindè Maximini pro Christianis edictum. *Dodwell.*

Rebus in urbe compositis, Constantinus circa XV. Kalendas Februarii Româ digressus, Mediolanum contendit, ibique nuptias Constantiæ sororis suæ cum Licinio celebravit. Eâ re peractâ, Constantinus in Gallias revertitur, Licinius in Illyricum. *Baluzius.*

Interim Maximinus exercitum movet è Syriâ, bellum Licinio illaturus, provincias ejus occupaturus. Occurrit ei Licinius in Thraciâ. Pugnatur pridiè Kalendas Maias in campo quem vocabant Serenum, inter Hadrianopolim videlicet & Heracleam. Victoria penès Licinium fuit. *Idem.*

Diocletianus moritur hoc anno, fortè Maio mense.

Maximinus summâ celeritate fugit Nicomediam, hinc in Cappadociam, postremò in Ciliciam, ubi miserando horrendoque mortis genere extinctus est apud Tarsum. *Idem.*

Fuso fugatoque Maximino, Licinius trajecit exercitum in Bithyniam; & Nicomediam ingressus, die Iduum Juniarum proponi jussit edictum de restituendâ Ecclesiâ, verboque etiam hortatus est, ut conventicula in statum pristinum redderentur.

Pax Ecclesiæ data post bellum decennale. *Idem.*

Licinius Valerium, Candidianum Galerii Maximini filium, Severi filium Severianum, liberos Maximini occidi jubet. *Idem.*

CCCXIV.

Coss. { Volusianus II.
Annianus.

Primum Constantini bellum adversùs Licinium ad Cibalim in Pannoniâ victum die 8. Octobris. Iterùm pugnatur ad Mardiam in Thraciâ, sed æquo marte.

Pax Constantinum inter & Licinium.

Valens à Licinio Cæsar eligitur, posteà mutuo Augustorum consensu expellitur, ac dignitate privatur.

CCCXV.

Coss. { Constantinus IV.
Licinius IV.

Valeria filia Diocletiani & uxor ejus Prisca Thessalonicæ capite truncantur.

Hoc anno Lactantius suum de Mortibus Persecutorum librum edidit.

CCCXVII.

Coss. { Gallicanus.
Bassus.

Crispus & Constantinus Constantini Magni filii Cæsares creantur, sicut & Licinianus filius Licinii.

Nascitur Constantius filius alter Constantini & Faustæ.

Hoc anno desinente, ut putamus, advocatur Nicomediâ in Gallias Lactantius.

CCCXVIII.

Coss. { Licinius Augustus V.
Crispus Cæsar.

CCCXIX.

Coss. { Constantinus Aug. V.
Licinius Junior Cæsar.

Hoc anno removet à suo Palatio Christianos Licinius Augustus.

Arius in hæresim prolabitur, damnaturque in concilio centum Episcoporum.

CCCXX.

Coss. { Constantinus Aug. VI.
Constantinus Cæsar II.

Persecutio Liciniana ex Eusebio in Chronico.

Crispus Cæsar Francos & Alamannos prælio vicit.

Hoc anno vel sequenti suas edidit Lactantius Institutiones.

CCCXXI.

Coss. { Crispus Cæsar II.
Constantinus Cæsar.

Nazarius Romæ Panegyricum Constantino dicit Kal. Martiis.

Donatistæ Româ ejecti.

Constantinus de feriando die Dominico Sanctionem edit.

CCCXXII.

Coss. { Petronius Probianus.
Anicius Julianus.

Constantinus Sarmatas in Pannoniâ debellat, & ibi Rex eorum Rausimondus cecidit.

CCCXXIII.

Coss. { Acilius Severus.
Junius (vel Vettius) Rufinus.

Alterum bellum Constantini adversùs Licinium: hic die 3. Julii ad Adrianopolim à Constanstino debellatur.

Iterùm Licinius terrâ vincitur à Constantino juxta Chrysopolim & Chalcedonem, & mari à Crispo Cæsare in Hellesponto.

Nicomediam fugit Licinius, atque veniam petiit in præteritum, exorante Constantiâ ejus uxore ac sorore Constantini. Cœnæ à Constantino adhibetur, atque exul Thessalonicam mittitur; ubi ejus post quosdam menses, ob res novas quas moliebatur, fauces laqueo innectuntur, atque Martinianus Cæsar à Licinio creatus in Cappadociâ trucidatur. *Vide Tillemont. tom. 4. Imperat. pag. 195.*

Constantius Constantini filius Cæsar eligitur.

CCCXXIV.

Coss. { Crispus Cæsar III.
Constantinus Cæsar. III.

Constantinus ad Arium litteras scribit, ut eum ab errore revocet.

CCCXXV.

Coss. { Anicius Faustus Paulinus.
P. Cejonius Julianus.

Synodus prima universalis Nicææ in Bithyniâ cogitur à 18. vel 19. Junii ad 25. Augusti; in quâ damnatur Arius.

25. Julii vicennalia celebrat Constantinus.

CCCXXVI.

Coss. { Constantinus August. VII.
Constantius Cæsar.

Constantinus Romam petit; atque circa Julium mensem trucidari jubet Crispum Cæsarem; qui falsi criminis reus agitur: morti similiter addicitur Fausta Constantini uxor.

CCCLXII.

Coss. { Fl. Mamertinus.
Fl. Nevitta.

Persecutio Juliani, cùm ageret Antiochiæ, sub finem Octobris, cùm flagrasset simulacrum Jovis Olympii, ut colligitur ex Ammiano XXII. *Dodwell.*

SUMMARIA CAPITUM LIBRORUM LACTANTII,

QUI IN SECUNDO HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

EPITOMES DIVINARUM INSTITUTIONUM.

PRÆFATIO totius Epitomes, ac Institutionum consilium & ratio. pag. 1
CAPUT I. *De divinâ Providentiâ.* 2
II. *Quòd Deus sit unus, nec possint esse plures.* ibid.
III. *De Deo uno testimonia Poëtarum.* 3
IV. *Quòd Deus sit unus, testimonia Philosophorum.* 4
V. *Quòd unum Deum vates, id est, Sibyllæ prædicant.* 5
VI. *Deus, cùm sit æternus & immortalis, sexu & successione non eget.* ibid.
VII. *De Herculis vitâ facinorosâ & morte.* 6
VIII. *De Æsculapio, Apolline, Marte, Castore & Polluce, atque de Mercurio & Baccho.* ibid.
IX. *De Deorum turpitudinibus.* 7
X. *De Jove, ac ejus vitâ libidinosâ.* 8
XI. *Varia emblemata, quibus Jovis turpitudines velarunt Poëtæ.* ibid.
XII. *Poëtæ ea, quæ ad Deos spectant, non omnia fingunt.* 9
XIII. *Narrantur facta Jovis ex Euhemero Historico.* ibid.
XIV. *Saturni & Urani gesta ex Historicis desumpta.* 10
XX. *De Diis Romanorum propriis.* ibid.
XXI. *De sacris deorum Romanorum.* 11
XXII. *De sacris introductis à Fauno & Numâ.* 12
XXIII. *De Diis & sacris Barbarorum.* ibid.
XXIV. *De origine Sacrorum & Religionum.* 13
XXV. *De aureo seculo, de simulacris & Prometheo, qui primus hominem effigiavit.* 14
XXVI. *De elementorum & astrorum cultu.* 16
XXVII. *De Hominis creatione, peccato & pœnâ; ac de Angelis, tum bonis, tum malis.* ibid.
XXVIII. *De Dæmonibus, ac eorum operationibus malis.* 17

XXIX. *De Dei Patientiâ atque Providentiâ.* 18
XXX. *De falsâ Sapientiâ.* 20
XXXI. *De Scientiâ & Opinatione.* 21
XXXII. *De Philosophorum Sectis, ac dissentione.* ibid.
XXXIII. *Quòd summum bonum sit in vitâ quærendum.* 22
XXXIV. *Quòd ad justitiam nati sint homines.* 23
XXXV. *Quòd immortalitas sit summum bonum.* 24
XXXVI. *De Philosophis, scilicet Epicuro & Pythagorâ.* 25
XXXVII. *De Socrate, ac ejus contradictione.* 26
XXXVIII. *De Platone, cujus doctrina ad veritatem propiùs accedit.* 27
XXXIX. *De variis Philosophis, ac de Antipodis.* 28
XL. *De Philosophorum insipientiâ.* 29
XLI. *De verâ Religione ac Sapientiâ.* ibid.
XLII. *De Sapientiâ religiosâ: Christi nomen nulli notum, nisi ipsi & Patri.* 30
XLIII. *De Jesu Christi nomine, & duplici nativitate.* 31
XLIV. *Duplex Christi Nativitas ex Prophetis probatur.* 32
XLV. *Christi virtus & opera probantur ex Scripturis.* 33
XLVI. *Probatur ex Prophetis, Passionem ac mortem Christi prænuntiatam fuisse.* 34
XLVII. *De Jesu Christi Resurrectione, Apostolorum missione, Servatorisque in cœlum Ascensione.* 35
XLVIII. *De Judæorum exhæredatione, & Gentilium adoptione.* 36
XLIX. *Quòd Deus non est, nisi unus.* 37
L. *Cur Deus humanum corpus assumpsit, ac mortem passus fuit.* ibid.
LI. *De Christi morte in cruce.* 38
LII. *Spes salutis hominum in veri Dei agnitione; & de odio Ethnicorum in Christianos.* 39
LIII. *Rationes odii in Christianos expenduntur & refelluntur.* 40
LIV. *De Religionis libertate in adorando Deo.* 41
LV. *Ethnici justitiam in sequendo Deo crimine impietatis infamant.* 42
LVI. *De Justitiâ, quæ est veri Dei cultus.* 43
LVII. *De Sapientiâ & Stultitiâ.* 44
LVIII. *De vero cultu Dei & sacrificio.* 46
LIX. *De viis Vitæ, & primis Mundi temporibus.* 47
LX. *De Justitiæ officiis.* 49
LXI. *De Affectibus.* 50
LXII. *De Voluptatibus sensuum coërcendis.* 51
LXIII. *Spectacula esse potentissima ad corrumpendos animos.* 53
LXIV. *Affectus sunt domandi, & à vetitis abstinendum.* 54
LXV. *Præcepta eorum quæ jubentur; & de misericordiâ.* 56
LXVI. *De Fide in Religione, & de Fortitudine.* 58
LXVII. *De Pœnitentiâ, animæ Immortalitate, & de Providentiâ.* 59
LXVIII. *De Mundo, Homine & Dei Providentiâ.* 61
LXIX. *Mundum propter hominem, & hominem propter Deum esse factum.* 62
LXX. *Animæ immortalitas confirmatur.* 64

LXXI. *De postremis Temporibus.* 65
LXXII. *De Christo è cœlo descendente ad universale Judicium, & de Regno Millenario.* 67
ÆPILOGUS. Spes salutis in Dei Religione & Cultu. 69

LIBRI DE OPIFICIO DEI.

CAPUT I. *PROŒMIUM, & adhortatio ad Demetrianum.* 71
II. *De generatione belluarum & hominis.* 75
III. *De conditione pecudum & hominis.* 76
IV. *De imbecillitate hominis.* 80
V. *De figuris animalium & membris.* 83
VI. *De Epicuri errore, & de membris eorumque usu.* 85
VII. *De omnibus corporis partibus.* 88
VIII. *De hominis partibus, oculis & auribus.* 90
IX. *De sensibus, eorumque vi.* 94
X. *De exterioribus hominis membris, eorumque usu.* 95
XI. *De intestinis in homine, eorumque usu.* 101
XII. *De utero, & conceptione, atque sexibus.* 105
XIII. *De membris inferioribus.* 109
XIV. *De intestinorum quorumdam ignotâ ratione.* 110
XV. *De voce.* 112
XVI. *De mente, & ejus sede.* 114
XVII. *De Animâ, deque eâ sententia Philosophorum.* 117
XVIII. *De Animâ & Animo, eorumque affectibus.* 119
XIX. *De Animâ, eâque à Deo datâ.* 121
XX. *De seipso, & Veritate.* 124

LIBRI DE IRA DEI.

CAPUT I. *DE Sapientiâ divinâ & humanâ.* 127
II. *De Veritate, deque ejus gradibus; atque de Deo.* 129
III. *De bonis & malis in rebus humanis, eorumque auctore.* 131
IV. *De Deo, deque ejus affectibus; Epicurique reprehensione.* 132
V. *De Deo Stoïcorum sententia; de Irâ & Gratiâ ejus.* 134
VI. *Quòd Deus irascatur.* 137
VII. *De Homine & Brutis, ac Religione.* ibid.
VIII. *De Religione.* 140
IX. *De Providentiâ Dei, deque sententiis illi repugnantibus.* 142
X. *De Mundi ortu, & rerum naturâ, & Dei providentiâ.* 143

XI. *De Deo, eoque uno, cujusque providentiâ mundus regatur, & constet.* 151
XII. *De Religione, & Dei timore.* 154
XIII. *De Mundi & temporum commodo & usu.* 155
XIV. *Cur Deus fecerit hominem.* 159
XV. *Undè ad hominem peccata pervenerint.* 160
XVI. *De Deo, ejusque irâ & affectibus.* 162
XVII. *De Deo, ejus curâ & irâ.* 163
XVIII. *De Peccatis vindicandis, sine irâ fieri non posse.* 166
XIX. *De Animâ & Corpore, deque Providentiâ.* 169
XX. *Do Peccatis, & Dei misericordiâ.* 170
XXI. *De Irâ Dei & hominis.* 172
XXII. *De Peccatis; deque iis recitati versus Sibyllæ.* 173
XXIII. *De Irâ Dei, & peccatorum punitione; deque eâ Sibyllarum carmina recitata: castigatio prætereà, & adhortatio.* 175

FINIS.

Specimen Manuscripti Bibliothecæ Regiæ Taurinensis.

NONCERESARTIUMPERITIAM· NECMINERUA
FRUGUM· NONARMAMERCURIUS· NECMARS
LYRAM· NONIUPPITERMEDICINAM· NECAS
CLEPIUSFULMEN· FACILIUSILLUT AB ALIOIACTŪ
SUSCIPIETQUAMIPSETORQUEBIT, SIERGO SIN
GULINONPOSSUNTOMNIAMINUSHABENT
UIRIUMMINUSPOTESTATIS· ISAUTEMDS̄PU
TANDUSESTQUIPOTESTTOTUMQUAMQUIDĒ
TOTOMINIMUM UNUSIGITURDS̄ESTPER
FECTUS· AETERNUS· INCORRUPTIBILIS· INPAS

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII EPITOME INSTITUTIONUM DIVINARUM AD PENTADIUM FRATREM.

PRÆFATIO.

Totius Epitomes ac Institutionum consilium & ratio.

QUANQUAM Divinarum Institutionum libri, quos jampridem ad illustrandam veritatem religionemque conscripsimus, ita legentium mentes instruant, ita informent, ut nec prolixitas pariat fastidium, nec oneret ubertas: tamen horum tibi Epitomen fieri, PENTADI frater, desideras; credo, ut ad te aliquid scribam, tuumque nomen in nostro qualicumque opere celebretur. Faciam quod postulas; etsi difficile videtur ea, quæ septem maximis voluminibus explicata sunt, in unum conferre. Fit enim

PRÆFATIO.] Hæc vox non extat in MS. uti nec Capitum divisio ac tituli, nec etiam summaria, quæ hîc addere visum est, ut lumen aliquid accedat Lactantiano huic operi.

Lin. 2. *Illustrandam.*] In MS. *inlustrandam*, idque more veteri. Sic in antiquis *vir inluster*, pro *vir illuster*.

Ibidem. *Religionemque.*] In MS. *regionemque*; quasi esset abbreviatio.

Ibidem. *Conscripsimus.*] MS. habet *conscribsimus.*

Lin. 6. *Aliquid.*] Deest in editis; legitur tamen in MS. Taurin. Sic enim habet autographum, quod ad nos summâ humanitate misit illustrissimus ac doctissimus Pfaffius.

Lin. 7. *Quæ.*] In MS. *que* more omnium ferè Manuscriptorum.

Lin. 8. *In unum.*] Adde *volumen.*

totum & minùs plenum, cùm tanta rerum multitudo in angustum coarctanda sit, & brevitate ipsâ minùs clarum, maximè cùm & argumenta plurima & exempla, in quibus lumen est probationum, necesse sit præteriri; quoniam tanta eorum copia est, ut vel sola librum conficere possint. Quibus sublatis, quid potest utile, quid apertum videri? Sed enitar, quantùm res sinit, & diffusa substringere, & prolixa breviare; sic tamen, ut neque res ad copiam, neque claritas ad intelligentiam deesse videatur in hoc opere, quo in lucem veritas protrahenda est.

Lin. 1. *In angustum coarctanda.*] MS. habet *coartanda*: fortè hæc ultima vox ab *artus* derivaretur, ut ait Doctiss. Pfaffius. Aiunt voces *in angustum* deesse in MS. attamen ea lego in viri Clariss. Pfaffii autographo.

Lin. 2. *Brevitate.*] MS. habet *brebitate*, facili permutatione *v.* in *b.* Sic infrà *breviare*, ubi MS. habet *brebiare.* Sic & sub fin. cap. V.

Lin. 3. *Præteriri.*] In MS. *preteriri.* Hoc vulgatum est in MSS. ubi *e* pro *æ.*

CAPUT PRIMUM.

De Divinâ Providentiâ.

Ad Lact. Div. Instit. lib. 1. c. 2.

PRIMA incidit quæstio, Sitne aliqua providentia, quæ aut fecerit, aut regat mundum? Esse, nemini dubium est; siquidem omnium ferè Philosophorum, præter scholam Epicuri, una vox, una sententia est, nec fieri sine artifice Deo potuisse mundum, nec sine rectore constare. Itaque non solùm à doctissimis viris, sed & omnium mortalium testimoniis ac sensibus coarguitur Epicurus. Quis enim de providentiâ dubitet, cùm videat cœlos terramque sic disposita, sic temperata esse universa, ut non modò ad pulcritudinem ornatumque mirabilem, sed ad usum quoque hominum, cæterorumque viventium commoditatem aptissimè convenirent? Non potest igitur, quod ratione constat, sine ratione cœpisse, quoniam certum est esse providentiam.

Lin. 2. *Esse.*] Subaudi *Providentiam.*
Lin. 7. *Ut.*] Non extat in MS.
Lin. 10. *Quoniam.*] Hoc verbum minùs aptè hîc dicitur; legendumque potius esset, *itaque certum est esse providentiam.* Quia ex mundi creatione & constanti regimine probatur non credentibus esse providentiam; non autem Epicureo dici potest: Providentia est, hinc fit ut omnia summâ sapientiâ regantur. Priùs ipsi probandum est esse Providentiam; quod fit optimè ex universi dispositione & temperatione.

CAPUT II.

Quòd Deus sit unus, nec possint esse plures.

Div. Inst. lib. 1. c. 3.

SEQUITUR alia quæstio, Utrùmne Deus unus, an plures? quæ quidem multùm habet ambiguitatis. Dissentiunt enim non modò singuli inter se, verùm etiam populi atque gentes. Sed qui rationem sequetur, intelli-

Lin. 2. *Ambiguitatis.*] In MS. *ambiguitas.* | Lin. 3. *Intelliget.*] In MS. *intelleget.*

get nec Dominum esse posse nisi unum, nec Patrem nisi unum. Nam si Deus, qui omnia condidit, & idem Dominus, & idem pater est, unus sit necesse est, ut idem sit caput idemque fons rerum. Nec potest aliter rerum summa consistere, nisi ad unum cuncta referantur, nisi unus teneat gubernaculum, nisi unus frena moderetur, regatque universa membra, tanquam mens una. Si multi sint in examine apum reges, peribunt aut dissipabuntur, dùm

Regibus incessit magno discordia motu:

si plures in armento duces, tamdiù præliabuntur, donec unus obtineat: si multi in exercitu Imperatores, nec pareri poterit à milite, cùm diversa jubeantur, nec ab iis ipsis unitas obtineri, cùm sibi quisque pro moribus consulat. Sic in hâc mundi Republicâ nisi unus fuisset moderator, qui & conditor, aut soluta fuisset omnis hæc moles, aut nec condi quidem omninò potuisset.

Prætereà in multis non potest esse totum, cùm singuli sua officia, suas obtineant potestates. Nullus igitur eorum poterit omnipotens nuncupari, quod est verum cognomentum Dei: quoniam id solum poterit, quod in ipso est; quod autem in aliis, nec audebit attingere. Non Vulcanus sibi aquam vindicabit, aut Neptunus ignem; non Ceres artium peritiam, nec Minerva frugum; non arma Mercurius, nec Mars lyram; non Jupiter medicinam, nec Asclepius fulmen: faciliùs illud ab alio jactum suscipiet, quàm ipse torquebit. Si ergò singuli non possunt omnia, minùs habent virium, minùs potestatis: is autem Deus putandus est, qui potest totum, non qui de toto minimum.

Lin. 8. *Regibus.*] Ex Virg. l. 4. Georg. v. 68.
Lin. 9. *Obtineat.*] In MS. *optineat;* sic infrà MS. habet *optineri* & *optineant.*
Lin. 11. *Moribus.*] Davisius legit *viribus.*
Lin. 12. *Republica.*] In MS. *re p.*
Lin. 13. *Omnis.*] Dicitur abesse à MS.
Lin. 21. *Illud.*] In MS. *illut.*
Lin. 24. *Non.*] Pro *non.* In MS. *quàm.*

CAPUT III.

De Deo uno testimonia Poëtarum.

UNUS igitur Deus est, perfectus, æternus, incorruptibilis, impassibilis, nulli rei potestati-vè subjectus, ipse omnia possidens, omnia regens, quem nec æstimare sensu valeat humana mens, nec eloqui lingua mortalis. Sublimior enim ac major est, quàm ut possit aut cogitatione hominis, aut sermone comprehendi. Denique, ut taceam de Prophetis unius Dei prædicatoribus, Poëtæ quoque, & Philosophi, & Vates testimonium singulari Deo perhibent. Orpheus principalem Deum dicit, qui cœlum

Div. Inst. lib. 1. *c.* 3.

Div. Inst. lib. 1. *c.* 5.

Lin. 1. *Impassibilis.*] In MS. *inpassibilis.*
Lin. 5. *Prophetis.*] De his agit cap. 2. lib. 1.
Lin. 6. *Et Vates.*] Dicitur abesse à MS.
Lin. 7. *Singulari.*] Sic legitur passim *singularis Deus* apud Lactantium. Vide not. ad caput 5. libri de Mortibus Persecutorum. Sic libro 2. cap. 17. circa finem, *veri Dei ac singularis,* & infrà sub finem cap. 4.

ſolemque cum cæteris aſtris, qui terram, qui maria condiderit. Item noſter Maro ſummum Deum modò ſpiritum, modò mentem nuncupat, eamque velut membris infuſam totius mundi corpus agitare; item Deum per profunda cœli, per tractus maris terrarumque diſcurrere, atque ab eo univerſas animantes trahere vitam. Ne Ovidius quidem ignoravit à Deo inſtructum eſſe mundum, quem interdùm opificem rerum, interdùm mundi fabricatorem vocat.

Lin. 2. *Summum Deum.*] Centies apud Lactantium has voces reperies

CAPUT IV.

Quòd Deus ſit unus teſtimonia Philoſophorum.

Ad lib. 1. Div. Inſtit. cap. 5.

SED veniamus ad Philoſophos, quorum certior habetur autoritas, quàm Poëtarum. Plato monarchiam adſerit, unum Deum dicens, à quo ſit mundus inſtructus & mirabili rationeperfectus. Ariſtoteles auditor ejus unam eſſe mentem, quæ mundo præſideat, confitetur. Antiſthenes unum eſſe dicit naturalem Deum, totius ſummæ gubernatorem. Longum eſt recenſere, quæ de ſummo Deo, vel Thales, vel Pythagoras & Anaximenes anteà, vel poſtmodùm Stoïci, Cleantes & Chryſippus & Zenon, vel noſtrorum Seneca Stoïcos ſecutus, & ipſe Tullius prædicaverint, cùm hi omnes, & quid ſit Deus, definire tentaverint, & ab eo ſolo regi mundum affirmaverint, nec ulli ſubjectum eſſe naturæ, cùm ab ipſo ſit omnis natura generata.

Hermes, qui ob virtutem multarumque artium ſcientiam Triſmegiſtus meruit nominari, qui & doctrinæ vetuſtate Philoſophos anteceſſit, quique apud Ægyptios ut Deus colitur, majeſtatem Dei ſingularis infinitis adſerens laudibus, Dominum & Patrem nuncupat; eumque eſſe ſine nomine, quòd proprio vocabulo non indigeat, quia ſolus ſit; nec habere ullos parentes, quia ex ſe & per ſe ipſe ſit. Hujus ad filium ſcribentis exordium tale eſt: Deum quidem intelligere difficile eſt, eloqui verò impoſſibile, etiam cui intelligere poſſible eſt; perfectum enim ab imperfecto, inviſibile à viſibili non poteſt comprehendi.

Lin. 2. *Plato.*] Vox *Plato* non extat in MS. ſed ea legitur in capite 5. libri primi circà finem.

Lin. 3. *Et.*] Deeſt apud Pfaffium, ſed reſtituit anonymus ex ipſo MS.

Lin. 4. *Antiſthenes.*] Hos eoſdem Philoſophos appellat eodem capite 5. Lactantius ut in iſto capite, nullâ habitâ temporum ratione, ſed prout ejus memoriæ occurebant.

Lin. 5. *Totius.*] MS. *utius* habet: rectè legit *totius* doctus hujus libri editor primarius; poſſet tamen legi *hujus*, quod æquè optimum efficeret ſenſum.

Lin. 9. *Et ab eo ſolo regi mundum affirmaverint.*] Septem hæc verba, quæ abſunt à Pfaffio, dicuntur ineſſe in MS.

Lin. 13. *Apud.*] In MS. *aput.*

Lin. 18. *Intelligere.*] In MS. *intellegere.*

CAPUT V.

Quòd unum Deum vates, id est Sibyllæ prædicant.

SUPEREST de vatibus dicere. Varro decem Sibyllas fuisse tradit; primam de Persis, secundam Libyssam, tertiam Delphida, quartam Cimmeriam, quintam Erythræam, sextam Samiam, septimam Cumanam, octavam Hellespontiam, nonam Phrygiam, decimam Tiburtem, cui sit nomen Albunea. Ex his omnibus Cumææ solius tres esse libros, qui Romanorum fata contineant, & habeantur arcani, cæterarum autem ferè omnium singulos extare haberique vulgò, sed eos Sibyllinos velut uno nomine inscribi; nisi quòd Erythræa, quæ Troïci belli temporibus fuisse perhibetur, nomen suum verum posuit in libro, aliarum confusi sunt. *Div. Inst. lib. 1. c. 6.*

Hæ omnes, de quibus dixi, Sibyllæ præter Cumæam, quam legi nisi à Quindecimviris non licet, unum Deum esse testantur, principem, conditorem, parentem, non ab ullo generatum, sed à seipso satum, qui & fuerit à seculis, & sit futurus in secula, & idcircò solus coli debeat, solus timeri, solus à cunctis viventibus honorari. Quarum testimonia, quia breviare non poteram, prætermisi, quæ si desideras, ad ipsos tibi libros revertendum est. Nunc reliqua persequamur.

Lin. 1. *Sibyllas.*] De Sibyllis vide notam nostram, cap. 6. lib. 1. pag. 28.

Lin. 2. *Cimmeriam.*] In MS. *Cimmeam*, quod Doctiss. Pfaffius interpretatur *Cumæam*: at J. B. le Brun putat esse *Cimmeriam*; quâ de re vide notam ultimam ad pag. 24. tom. 1. quæ nota est prima paginæ 25.

Lin. 3. *Samiam.*] In MS. *Sammaiam.*

Lin. 5. *Cumææ.*] In MS. *Cumanæ.*

Lin. 10. *Cumæam.*] In MS. *Cymæam.*

Lib. 16. *Revertendum.*] In MS. dicit anonymus legi *recurrendum est.*

CAPUT VI.

Deus, cùm sit æternus & immortalis, sexu & successione non eget.

HÆC igitur tot ac tanta testimonia liquidò perdocent, unum esse regimen in mundo, unam potestatem, cujus nec origo excogitari, nec vis enarrari potest. Stulti ergò, qui de concubitu natos putant deos esse, cùm ipse sexus & corporum copulatio idcircò mortalibus à Deo data sint, ut per sobolis successionem genus omne servetur. Immortalibus verò quid opus est aut sexu aut successione, quos nec voluptas nec interitus attingit? Illi ergò, qui dii putantur, quoniam & genitos esse tanquàm homines, & procreasse constat, mortales utique fuerunt: sed dii crediti sunt, quòd, cùm essent Reges magni ac potentes, ob ea beneficia, quæ in homines contulerant, divinos post obitum honores consequi *Lib. 1. c. 8. Div. Inst.* *Ibid.*

Lin. 4. *Cùm.*] In MS. *secum*: sed mendum est.

Ibidem *Ipse.*] In MS. *ipsi*: at rursùs mendum.

Lin. 6. *Voluptas.*] In MS. *voluntas.*

meruerunt, positisque templis atque simulacris, memoria eorum tanquàm immortalium retenta est atque celebrata.

Lin. 1. *Positisque.*] In MS. *positique.*

CAPUT VII.

De Herculis vitâ facinorosâ & morte.

Div. Inst. lib. 1. c. 9.

SED cùm sit omnibus ferè gentibus persuasum deos esse, res tamen eorum gestæ, quas tam Poëtæ quàm Historici tradiderunt, homines fuisse declarant. Hercules, per quæ tempora fuerit, quis ignorat, cùm idem & inter Argonautas navigaverit, & expugnatâ Trojâ, Laomedontem Priami Patrem ob perjurium interfecerit? Ab eo tempore paulò ampliùs quàm mille & quingenti computantur anni. Hic ne natus quidem honestè traditur, sed Alcmenæ adulterio genitus, & ipse vitiis genitoris addictus. Nec fœminis unquam, nec maribus abstinuit, orbemque totum non tam gloriæ, quàm libidinis causâ, nec tantùm ad necandas belluas, quantùm ad serendos liberos peragravit. Cùmque esset invictus, ab unâ tamen Omphale triumphatus est, cui clavâ & spolio leonis tradito, indutus ipse fœmineâ veste, atque ad pedes mulieris abjectus, pensa, quæ faceret, accepit. Idem posteà instinctu furoris elatus, parvos liberos & uxorem Megaram trucidavit. Postremò sumtâ Dejanyræ conjugis veste, cùm difflueret ulceribus, doloris impatiens, rogum sibi in Œtæo monte construxit, eoque se vivum cremavit. Sic efficitur, ut etiamsi ob virtutem Deus credi potuisset, ob hæc tamen homo fuisse credatur.

Lin. 6. *Computantur anni.*] Numerum annorum non apposuit Lactant. c. 9. lib. 1. verùm non longè à scopo hîc aberrat. Argonautarum enim expeditio suscepta est annis octoginta tribus ante eversam Trojam: à Trojâ captâ ad primam Olympiadem intercedunt anni quadringenti triginta tres, à primâ verò Olympiade ad tempus quo scripsit Lactantius, computantur mille ac sedecim anni; quæ omnia conficiunt annos 1532.

Lin. 7. *Alcmenæ.*] In MS. *Alcimenæ.*

Ibidem. *Genitus.*] Hîc & in aliis Lactantii libris agitur de Hercule Græcorum, de quo vide annotationem nostram ad caput 9. libri primi pag. 36. Tomi I.

Lin. 14. *Megaram.*] Eam non nominaverat Lactantius capite 9. libri 1.

Ibidem. *Veste, &c.*] Hæc non expresserat, Lactantius libri 1. capite 9.

Lin. 16. *Eoque.*] Legendum, *in eoque.*

CAPUT VIII.

De Æsculapio, Apolline, Marte, Castore & Polluce, atque de Mercurio & Baccho.

Div. Inst. lib. 1. c. 10.

ÆSCULAPIUM Tarquitius tradit ex incertis parentibus natum, & ob id expositum, atque à venatoribus collectum, caninis uberibus educatum, Chironi in disciplinam datum. Hic Epidauri moratus est,

Cynosuris, ut Cicero ait, sepultus, cùm esset ictu fulminis interemtus. Apollo autem pater ejus non dedignatus est alienum gregem pascere, ut acciperet uxorem; & dilectum puerum cùm peremisset imprudens, gemitus suos inscripsit in flore. Marti, viro fortissimo, adulterii crimen non defuit; siquidem catenis cum adulterâ vinctus spectaculo fuit.

Castor & Pollux alienas sponsas non impunè rapuerunt, quos Homerus non poëticâ, sed simplici fide mortuos sepultosque testatur. Mercurius, qui de stupro Veneris genuit Androgynum, Deus esse meruit, quia lyram reperit & palæstram. Liber Pater, debellatâ Indiâ victor, cùm Cretam fortè venisset, Ariadnem conspexit in littore, quam Theseus & violaverat, & reliquerat. Tum amore inflammatus, eam sibi in conjugium sociavit, & coronam ejus, ut Poëtæ ferunt, inter astra signavit. Mater ipsa post fugam & obitum viri cùm in Phrygiâ moraretur, vidua & anus formosum adolescentem in deliciis habuit; & quia fidem non præstiterat, ademtis genitalibus, effœminavit. Ideò etiam nunc Gallis sacerdotibus gaudet.

Lin. 1. *Cicero.*] Cic. de Naturâ deorum lib. 3. cap. 22.

Lin. 10. *Ariadnem.*] In MS. *Arianam.*

Lin. 12. *Mater ipsa, &c.*] Id est mater deorum, quæ est Rhea, vel alio nomine Cybeles. Hæc usque ad finem capitis referuntur ad caput 21. libri primi.

Lin. 14. *Adolescentem.*] In MS. *adulescentem*, more usitato in antiquis MSS. Hic fuit Attis de quo vide not. ad pag. 95. Tom. I.

CAPUT IX.

De deorum turpitudinibus.

CERES unde Proserpinam, nisi de stupro genuit? unde Latona geminos, nisi ex crimine? Venus deorum & hominum libidinibus exposita, cùm regnaret in Cypro, artem meretriciam reperit, ac mulieribus imperavit, ut quæstum facerent, ne sola esset infamis. Ipsæ illæ virgines Minerva & Diana, num castæ? Unde igitur prosilivit Erichthonius? Num in terram Vulcanus semen effudit, & inde homo tanquàm fungus enatus est? Aut illa cur Hippolytum, vel ad secretas sedes, vel ad mulierem relegavit, ubi solus inter ignota nemora ætatem ageret, & jam mutato nomine, Virbius vocaretur? Quid hæc significant, nisi incestum, quod Poëtæ non audent confiteri?

Div. Inst. lib. 1. cap. 17. & 21.

Lib. 1. c. 17. extr.

Lin. 3. *Regnaret.*] In MS. *regnat.* Sed legendum *regnaret*, ut conjicere licet ex capite 17. libri 1.

Lin. 6. *Semen.*] Non extat in MS. sed legitur in capite 17. libri 1.

Lin. 8. *Relegavit.*] Ità legendum profectò, non quidem ex MSS. ubi est *religavit*, verùm ex fine cap. 17. lib. 1. div. Institut. ubi legitur: *Quid secretæ sedes? quid relegatio vel tam longè, vel ad mulierem, vel in solitudinem?* Sic & Virgilius Æneid. VII. vers. 775. de eodem Hippolyto dicit:

— Et nympha Egeriæ nemorique relegat,
Solus ubi in sylvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.

CAPUT X.

De Jove, ac ejus vitâ libidinosâ.

Div. Inst. lib. 1. c. 11. HORUM autem omnium rex & pater Jupiter, quem tenere in cœlo summam credunt potestatem, quid habuit potestatis, qui Saturnum patrem regno expulit, & armis fugientem persecutus est? quid continentiæ, qui omnia libidinum genera exercuit? Nam idem Almenam Lædamque summis viris nuptas adulterio fecit infames; idem pulcritudine pueri captus, venantem ac virilia meditantem ad fœmineos usus violenter abripuit. Quid virginum stupra commemorem, quarum multitudo quanta *Lib. 1. c. 11.* fuerit, filiorum numerus ostendit? In unâ tamen Thetide abstinentior fuit. Erat enim prædictum, quòd is, quem paritura esset, major patre suo futurus esset. Pugnavit ergò cum amore, ne quis se major nasceretur. Sciebat ergò, se non esse perfectæ virtutis, magnitudinis, potestatis, qui, quod ipse Patri fecerat, timuit. Cur igitur maximus, optimus nominatur, cùm se & peccatis contaminaverit, quod est injusti ac mali, & majorem timuerit, quod est imbecillis ac minoris.

Lin. 4. *Almenam.*] Ità etiam est in MS. Sed legendum *Alcmenam*, Amphitrionis uxorem. *Leda* verò fuit Tyndari Laconiæ regis uxor.

Lin. 8. *Thetide.*] In MS. *Theude* : sed erratum est amanuensis.

Lin. 14. *Imbecillis ac minoris.*] In MS. *imbecillis à minoris* : sed nævum est.

CAPUT XI.

Varia emblemata, quibus Jovis turpitudines velarunt Poëtæ.

SED dicet aliquis, ficta hæc esse à Poëtis. Non est hoc poëticum, sic fingere, ut totum mentiare, sed ut ea, quæ gesta sunt, figurâ, & quasi velamine aliquo versicolore prætexas. Hunc habet poëtica licentia modum, non ut totum fingat, quod est mendacis & inepti, sed ut aliquid *Lib. 1. Div. Instit. cap. 11.* cum ratione commutet. In imbrem se aureum vertisse dixerunt Jovem, ut Danaën falleret. Quis est imber aureus? Utique aurei nummi, quorum magnam copiam offerens, & in sinum infundens, fragilitatem virginalis animi hâc mercede corrupit. Sic & imbrem ferreum dicunt, cùm volunt multitudinem significare telorum. Catamitum in aquilâ rapuit. *Ibid.* Quæ est aquila? Legio scilicet, quoniam figura hujus animalis insigne legionis est. Europam transvexit in tauro. Quis est taurus? Utique navis, quæ tutelam habuit, tauri specie figuratam. Sic Inachi filia, non utique bos

Lin. 2. *Ut.*] In MS. *aut.* Vid. not. 1. pag. 48. Tom. 1. ad lib. 1. cap. 11. *Nihil à Poëtis in totum fictum est.*

Lin. 5. *Jovem.*] Non extat in MS.

Lin. 11. *Quis est taurus.*] Hæc explicatiora sunt in Epitome, quàm in ipso lib. 1. c. 11.

bos facta transnavit: sed ejusmodi navigio iram Junonis effugit; quod habebat bovis formam. Denique cùm in Ægyptum delata esset, Isis est facta, cujus navigium certo quodam die in memoriam fugæ celebratur.

Lin. 2. *Bovis.*] In MS. *bobis*, *v* in *b* mutato.

CAPUT XII.

Poëtæ ea, quæ ad deos spectant, non omnia fingunt.

Vides ergò, non omnia Poëtas confinxisse, & quædam præfigurâsse, ut cùm vera dicerent, aliquid tale numinis adderent iis, quos deos esse dicebant; sicut etiam de regnis. Cùm enim dicunt Jovem Cœli regnum sorte tenuisse, aut Olympum montem significant, in quo Saturnum, & Jovem postmodùm habitasse veteres historiæ produnt, aut partem Orientis, quæ sit quasi superior, quòd inde lux nascitur; Occidentis autem velut inferior, & ideò Plutonem inferos esse sortitum; mare verò cessisse Neptuno, quòd oram maritimam cum omnibus insulis obtinuerit. Multa sic Poëtæ colorant; quod qui nesciunt, tanquam mendaces eos arguunt, verbo duntaxat. Nam re quidem credunt; quoniam deorum simulacra sic fingunt, ut cùm mares ac fœminas faciant, & alios conjuges, alios parentes, alios liberos fateantur, Poëtis utique assentiunt: hæc enim sine coïtu & generatione esse non possunt.

Lin. 1. *Confinxisse.*] In MS. *confixisse.*
Ibidem. *Et quædam.*] Lege *sed quædam.*
Ibidem. *Præfigurâsse.*] In MS. *præfugurâsse*: sed mendum est.
Lin. 2. *Tale.*] Heumannus putat legendum esse *tamen.*
Lin. 8. *Obtinuerit.*] In MS. *optinuerit.*
Lin. 9. *Poëtæ.*] In MS. *Potae*, scriptio mendosa.
Lin. 11. *Ac.*] Heumannus legit *tum.*
Lin. 12. *Utique.*] Heumannus legit *itaque.* Hæc omnia ex conjecturâ.

CAPUT XIII.

Narrantur facta Jovis ex Euhemero Historico.

Sed omittamus sanè Poëtas. Ad historiam veniamus, quæ simul & rerum fide, & temporum nititur vetustate. Euhemerus fuit Messenius, antiquissimus scriptor, qui de sacris Inscriptionibus veterum templorum & originem Jovis, & res gestas omnemque progeniem collegit; item cæterorum deorum parentes, patrias, actus, imperia, obitus, sepulcra etiam persecutus est. Quam historiam vertit Ennius in latinam, cujus hæc verba sunt: „ Hæc ut scripta sunt, Jovis fratrumque ejus stirps atque

Lib. 1. Div. Instit. cap. 11.

Lin. 3. *Scriptor.*] In MS. *Scribtor.*
Ibidem. *Inscriptionibus.*] In MS. *Inscribtionibus*; in utroque verbo *p* in *b* mutato.
Lin. 6. *Latinam.*] Lege *Latinum*, vel supple *linguam.*
Lin. 7. *Scripta.*] In MS. *Scribta*; sicut & infrà *scriptione*, in MS. *scribtione*. Ita semper legitur in MS. Taurin.

„ cognatio, in hunc modum nobis è sacrâ scriptione traditum est. " Idem igitur Euhemerus Jovem tradit, cùm quinquies orbem circumivisset, & amicis suis atque cognatis distribuisset imperia, legesque hominibus, multaque alia bona fecisset, immortali gloriâ memoriâque affectum sempiternâ in Cretâ vitam commutasse, atque ad deos abiisse, & sepulcrum ejus esse in Cretâ, in oppido Gnosso, & in eo scriptum antiquis litteris Græcis ZAN KPONOY; quod est Jupiter Saturni. Constat ergò ex iis, quæ retuli, hominem fuisse, in terramque regnasse.

Lin. 2. *Circumivisset.*] In MS. *circumisset.*
Lin. 3. *Hominibus.*] Adde *dedisset.*
Lin. 8. *In terramque.*] Heumannus legit *in terrâque*, ut habetur Instit. lib. 1. c. 13. & 14.

CAPUT XIV.

Saturni & Urani gesta ex Historicis desumpta.

TRANSEAMUS ad superiora, ut originem totius erroris deprehendamus. Saturnus Cœlo & Terrâ traditur natus. Hoc utique incredibile est. Sed cur ita traditur, ratio certa est, quam qui ignorat, tanquam fabulam respuit. Saturni Patrem Uranum fuisse vocitatum, & Hermes autor est, & sacra historia docet. Trismegistus paucos admodùm fuisse cùm diceret perfectæ doctrinæ viros, in iis cognatos suos enumeravit, Uranum, Saturnum, Mercurium. Euhemerus eumdem Uranum primum in terram regnâsse commemorat his verbis: „ Initio primus in terris impe„ rium summum Cœlus habuit: is id regnum unà cum fratribus suis sibi „ instituit atque paravit. "

Hic in Cod. MS. plura deficiunt, duo certè, ut arbitror, folia. Nec vox PARAVIT *tota extat, sed solùm* PARA *sub finem paginæ. Sequitur:*

hominum stultam benevolentiam & errorem divinitas attributa sit.

Lin. 12. *Sequitur.*] Deest itaque Epitome libri primi cap. XII. & cæterorum usque ad XX.

CAPUT XX.

De Diis Romanorum propriis.

Div. Inst. lib. 1. c. 20.

DIXI de Religionibus, quæ sunt communes omnium gentium. Dicam nunc de diis, quos Romani proprios habent. Faustuli conjugem Romuli Remique nutricem, cujus honori Larentinalia sunt dicata, vulgati fuisse corporis quis ignorat? Et idcircò Lupa nuncupata est, & in feræ speciem figurata. Faula quoque & Flora meretrices erant, quarum altera

Lin. 3. *Remique.*] In MS. *Rem. que.*
Ibidem. *Larentinalia.*] In MS. *Larentali.*
Ibidem. *Vulgati corporis.*] Id est, prostituti.
Vide not. ad cap. 17. & 20. lib. 1.
Lin. 5. *Speciem.*] In MS. *specie.*

Herculis fuit ſcortum, ſicut Verrius tradit, altera cùm magnas opes corpore quæſiviſſet, populum ſcripſit hæredem, & ideò in honorem ejus ludi Floralia celebrantur.

Tatius muliebre ſimulacrum in cloacâ maximâ repertum conſecravit, & deam Cloacinam nuncupavit. Obſeſſi à Gallis Romani ex mulierum capillis tormenta fecerunt, & ob id Veneri Calvæ aram templumque poſuerunt; item Piſtori Jovi, quòd eos monuerat in quiete, ut ex omni fruge panem facerent, & ſupra hoſtes jacerent, quo facto deſperantes Galli poſſe inopiâ Romanos ſubigi, ab obſidione diſceſſerant. Pavorem ac Pallorem Tullus Hoſtilius deos fecit. Colitur & Mens, quam, credo, ſi habuiſſent, nunquàm colendam putaſſent. Honorem atque Virtutem Marcellus invenit.

Lin. 3. *Ludi Floralia.*] Supple *dicti*, vel *quos appellant Floralia*, ut lib. 1. div. Inſtit. cap. 20.
Lin. 8. *Panem.*] In MS. *pacem.*

CAPUT XXI.

De ſacris deorum Romanorum.

SED & alios ejuſmodi commentitios deos Senatus inſtituit, ſpem, fidem, concordiam, pacem, pudicitiam, pietatem, quæ omnia, cùm in animis hominum eſſe vera deberent, intra parietes falſa poſuerunt. Hos tamen quamvis extrà hominem in nullâ ſint omninò ſubſtantiâ, mallem potiùs coli, quàm rubiginem, quàm febrem, quæ non ſacranda ſunt, ſed execranda; quàm Fornacem, cum ſuis Fornacalibus ſacris; quàm *Div. Inſt.*
Stercutum, qui fumo pinguefacere terram primus oſtendit; quàm deam *lib. 1. c. 20.*
Mutam, quæ Lares genuit; quàm Cuninam, quæ cunis infantium præeſt; quàm Cacam, quæ ad Herculem de furto boüm detulit, ut occideret fratrem. Quàm multa ſunt alia portenta atque ludibria, de quibus piget dicere? Terminum tamen non libet præterire, quia ne Jovi quidem Capitolino ceſſiſſe traditur, cùm lapis eſſet informis. Hunc finium putant habere cuſtodiam, eique publicè ſupplicatur, ut Capitolii immobile ſaxum Romani Imperii fines & conſervet & proroget.

Lin. 5. *Rubiginem.*] In MS. *robiginem.*
Lin. 7. *Stercutum.*] Vel *Sterculium*, ut in lib. 1. cap. xx. legitur.
Lin. 8. *Quàm.*] In MS. *qua.*
Lin. 14. *Et.*] Deeſt. In MS.

CAPUT XXII.

De ſacris introductis à Fauno & Numâ.

Div. Inſt. lib. 1. c. 22. HAs omnes ineptias primus in Latio Faunus induxit, qui & Saturno avo cruenta ſacra conſtituit, & Fatuam Faunam conjugem ſororemque inter deos conlocavit, ac Bonam deam nominavit. Deinde Romæ Numa, qui agreſtes illos ac rudes viros ſuperſtionibus novis oneravit, ſacerdotia inſtituit, & deos familiis gentibuſque diſtribuit, ut animos *Ibid.* ferocis populi ab armorum ſtudiis avocaret. Ideò Lucilius deridens ineptias iſtorum, qui vanis ſuperſtitionibus ſerviunt, hos verſus poſuit:

Terriculas Lamias Fauni, quas Pompiliique
Inſtituere Numæ: tremit has; hîc omnia ponit.
Ut pueri infantes credunt ſigna omnia ahena
Vivere, & eſſe homines; ſic iſti omnia ficta
Vera putant, credunt ſignis cor ineſſe in ahenis,
Pergula pictorum, veri nihil, omnia picta.

Tullius quoque de Naturâ deorum commentitios ac fictos deos queritur inductos, & hinc extitiſſe falſas opiniones, erroreſque turbulentos, & ſuperſtitiones penè aniles. Quæ ſententia eò debet gravior comparari, quòd hæc diſſeruit & Philoſophus & Sacerdos.

Lin. 2. *Fatuam.*] In MS. *Fentan.* Vide Div. Inſtitut. lib. 1. cap. 22. & not. ibidem.
Lin. 4. *Novis.*] In MS. *nobis*, modo ſcribendi uſitato in hoc MS.
Lin. 5. *Et.*] Deeſt. In MS.
Lin. 10. *Ahena.*] In MS. *aena.*
Lin. 11. *Sic iſti.*] Ità etiam legitur lib. 1. Div. Inſtitut. cap. 22. Vide ibi not.
Lin. 12. *In ahenis.*] In MS. *in hanis.*
Lin. 13. *Picta.*] Lege *ficta* ut c. 22. libri I.
Lin. 16. *Comparari.*] Daviſius putat legendum *computari*, nec ineptè.

CAPUT XXIII.

De Diis & ſacris Barbarorum.

Div. Inſt. lib. 1. c. 21. DIximus de Diis; nunc de ritibus ſacrorum culturiſque dicemus. Jovi Cyprio, ſicut Teucrus inſtituerat, humana hoſtia mactari ſolebat. Sic & Tauri Dianæ hoſpites immolabant; Latiaris quoque Jupiter humano ſanguine propitiatus eſt. Etiam ante Saturnum ſexagenarii homines ex *Ibid.* perſonâ Apollinis de ponte in Tiberim dejiciebantur. Et eidem Saturno Carthaginienſes non modò infantes proſecrabant, ſed & victi à Siculis,

Lin. 3. *Latiaris.*] Ità in MS. in editis erat *Latialis.* Utraque lectio recepta. Sequor Manuſcriptum.
Lin. 4. *Saturnum.*] In MS. *Saturno.*
Lin. 6. *Proſecrabant.*] Heumannus legit, *proſecabant.*
Ibidem. *Et.*] Non extat in MS. Heumannus putat & delendum eſſe.

ut piaculum solverent, ducentos nobilium filios immolaverunt. Nec illa his humaniora sunt, quæ fiunt etiamnunc Matri magnæ atque Bellonæ, in quibus Antistites non alieno sanguine, sed suo litant, cùm amputatis genitalibus à viris migrant, nec ad fœminas transeunt, aut sectis humeris detestabiles aras proprio cruore respergunt. Sed hæc crudelia.

Veniamus ad mitia. Isidis sacra nihil aliud ostendunt, nisi quemadmodùm filium parvum, qui dicitur Osiris, perdiderit & invenerit. Nam primò Sacerdotes ac Ministri, derasis omnibus membris, tunsisque pectoribus, plangunt, dolent, quærunt, affectum matris imitantes; postmodùm puer per Cynocephalum invenitur. Sic luctuosa sacra lætitiâ terminantur His etiam Cereris simile mysterium est, in quo, facibus accensis, per noctem Proserpina inquiritur, & eâ inventâ ritus omnis gratulatione ac tædarum jactatione finitur. Lampsaceni asellum Priapo mactant. Ea enim visa est aptior victima, quæ ipsi, cui mactatur, magnitudine virilis obscœni posset æquari.

Div. Inst. lib. 1. c. 21.

Ibid.

Lindos est oppidum Rhodi, ubi Herculis sacra maledictis celebrantur. Hercules enim cùm boves aratori abstulisset, atque immolasset, ille injuriam suam convitiis ultus est, eoque ipso Sacerdote postmodùm constituto, sancitum est, ut iisdem maledictis, & ipse, & alii posteà Sacerdotes sacra celebrarent. Cretici autem Jovis mysterium est, quomodò infans aut subtractus sit patri, aut educatus. Capella præsto est, cujus uberibus puerum Amalthea nutrivit. Idem etiam Matris deûm sacra demonstrant. Nam quia tùm Corybantes galearum tinnitibus & scutorum pulsibus vagitum pueri texerant, nunc imago rei refertur in sacris: sed pro galeis cymbala, pro scutis tympana feruntur, ne puerum vagientem Saturnus exaudiat.

Lin. 3. *Amputatis.*] In MS *jamputatis.*
Lin. 4. *Sectis humeris.*] In MS. *secuti sumeris.*
Lin. 5. *Crudelia.*] Clariss. Pfaffius judicat addendum esse *sunt.*
Lin. 16. *Rhodi.*] In MS. *Rhodii.*
Ibidem. *Celebrantur.*] In MS. *celebratur.*
Lin. 19. *Sancitum.*] In MS. *sanctum.*

CAPUT XXIV.

De origine Sacrorum & Religionum.

HÆc sunt mysteria deorum. Nunc etiam originem religionum requiramus, ut & à quibus, & per quæ tempora institutæ fuerint, eruamus. Didymus in iis libris, qui inscribuntur ἐξηγήσεως πινδαρικῆς, Melissea fuisse tradit Cretensium Regem, cujus filiæ fuerint Amalthea & Melissa, quæ Jovem nutrierint caprino lacte ac melle. Hunc novos ritus ac pompas sacrorum introduxisse, & primùm diis sacrificasse, id est Vestæ, quæ dicitur Tellus. Unde Poëta:

Div. Inst. lib. 1. c. 22.

Lin. 3. Ἐξηγήσεως.] MS. ἐξητήσεως. Latinè, *libri Expositionis Pindaricæ.*
Lin. 4. *Melissa.*] In MS. *Tellisa.* Vide libri 1. Institut. caput 22.

primamque deorum

Tellurem ;

& postmodùm : *deûm matri.* Euhemerus autem in sacrâ historiâ ipsum Jovem dicit, postquàm imperium ceperit, sibi multis in locis fana posuisse. Nam „ circuiens orbem, ut quemque in locum venerat, principes populorum amicitiâ sibi & hospitii jure sociabat. Cujus rei ut posset memoria servari, fanum sibi creari jubebat, atque ab hospitibus suis annua festa celebrari. Sic per omnes terras cultum sui nominis seminavit. " Quandò autem isti fuerint, facilè colligi potest. Scribit enim Thallus in historiâ suâ, Belum Regem Assyriorum, quem Babylonii colunt, quique Saturni fuerit æqualis & amicus, antiquiorem fuisse Troïco bello annis CCCXXII. & sunt ab Ilio capto anni M. CCCCLXX. Unde apparet, non ampliùs quàm M. DCCC. esse annos, ex quo novis deorum cultibus institutis, humanum genus inciderit in errorem.

Lib. 1. Div. Instit. cap. 23.

Lin. 3. *Historiâ.*] In MS. *storia.*
Lin. 5. *Quemque.*] Ita MS. sed lege *quemcunque.*
Lin. 7. *Jubebat.*] In MS. *Juvebat.*
Lin. 8. *Nominis.*] Heuman. legit *numinis.*
Lin. 9. *Isti fuerint.*] Id est *quandò, aut quo tempore isti hospites vixerint.*
Lin. 10. *Belum.*] In MS. *Bellum*, sed malè.
Lin. 12. *Annis.*] De his annis, vide lib. 1. cap. 23. paginâ 109. Tomi I.
Lin. 13. *Novis.*] In MS. *nobis ;* littera enim *v*, semper ferè per *b* exprimitur.

CAPUT XXV.

De aureo seculo ; de simulacris ac Prometheo, qui primus hominem effigiavit.

MERITÒ igitur Poëtæ commutatum esse aureum seculum memorant, quod fuerit regnante Saturno. Nulli enim tunc dii colebantur : sed unum & solum Deum noverant. Postquàm se terrenis ac fragilibus subjugaverunt, colentes ligna, & æra, & lapides, commutatio seculi facta est usque ad ferrum. Amissâ enim Dei notitiâ, & uno illo vinculo humanæ societatis abrupto, vastare se invicem, prædari, ac debellare cœperunt. Quod si sursùm oculos suos tollerent, ac Deum intuerentur, qui eos ad adspectum cœli suique excitavit, nunquam se curvos & humiles facerent terrena venerando, quorum stultitiam Lucretius graviter incusat, dicens :

Div. Inst. lib. 2. c. 3.

Et faciunt animos humiles formidine divûm,
Depressosque premunt ad terram,

qua reddunt. Nec intelligunt, quàm vanum sit ea timere quæ feceris ; aut ab his aliquod sperare præsidium, quæ muta & insensibilia, nec vident, nec audiunt supplicantem. Quid ergò majestatis aut numinis habere

Lin. 13. *Qua reddunt.*] Hæc verba quid sibi velint, divinare non possum. Locus enim valdè mendosus est. Verùm Heumannus putat legendum esse, *Quare nec intelligunt ;* idque, ut videtur, sat benè.

poſſunt, quæ & fuerunt in hominis poteſtate ne fierent, aut ut aliud fierent, & ſunt etiamnunc. Nam & violari, & furto ſublati poſſunt, niſi illa & lex ſepiat & humana cuſtodia. Num igitur mentis ſuæ compos videri poteſt, qui talibus optimas victimas cædit, dona conſecrat, pretioſas veſtes offert, quaſi uti poſſunt, qui motu carent? Meritò ergò Dionyſius Siciliæ Tyrannus deos Græciæ, cùm eam victor occupaſſet, ſpoliavit atque deriſit, & poſt ſacrilegia, quæ admiſerat, ad Siciliam proſperâ navigatione remeavit, regnumque tenuit uſque ad ſenectutem. Nec eum dii violati punire potuerunt.

Div. Inſt. lib. 2. c. 4.

Quantò ſatius eſt, ſpretis inanibus, ad Deum ſe convertere, tueri ſtatum quem à Deo acceperis, tueri nomen. Idcircò enim ἄνθρωπος, quia ſurſùm ſpectat, nominatur. Surſùm autem ſpectat, qui Deum verum & vivum, qui eſt in cœlo, ſuſpicit, qui artificem, qui parentem animæ ſuæ non modò ſenſu ac mente, verùm etiam vultu & oculis ſublimibus quærit. Qui autem ſe terrenis humilibuſque ſubſternit, utique illud quod eſt inferiùs ſibi præfert. Nam, cùm ipſe opus Dei ſit, ſimulacrum autem opus hominis, non poteſt humanum opus divino anteponi; & ſicut Deus hominis parens eſt, ita ſimulacri homo. Stultus igitur & amens, qui adorat quod ipſe fabricavit. Cujus artificii deteſtabilis & inepti autor fuit Prometheus, patruo Jovis Japeto natus. Nam cùm primùm Jupiter, ſummo potitus imperio, tanquàm Deum ſe conſtituere vellet, ac templa condere, & quæreret aliquem, qui humanam figuram poſſet exprimere, tunc Prometheus extitit, qui hominis effigiem de pingui luto figuraret, ita veriſimiliter, ut novitas ac ſubtilitas artis miraculo eſſet. Denique illum & ſui temporis homines, & poſteà Poëtæ, tanquàm fictorem veri ac vivi hominis prodiderunt, & nos, quoties fabrefacta ſigna laudamus, vivere illa & ſpirare dicimus. Et hic quidem autor fuit fictilium ſimulacrorum. Sequentes autem poſteri & de marmore ſculpſerunt, & ex ære fuderunt: deinde proceſſu temporum ex auro & ebore acceſſit ornatus, ut non modò ſimilitudines oculos hominum, verùm etiam fulgor ipſe præſtringeret. Sic illecti pulcritudine, ac veræ majeſtatis obliti, inſenſibilia ſentientes, irrationabilia rationabiles, exanima viventes colenda ſibi ac veneranda duxerunt.

Div. Inſt. lib. 2. c. 10.

Prometheus primus ſimulacrorum fictor.

Lin. 2. *Sublati.*] Forſan legendum eſt, *ſubtrahi.*
Lin. 4. *Optimas.*] Heumannus legit *opimas.*
Lin. 5. *Uti poſſunt.*] Lege *iis uti poſſint.*
Lin. 12. *Surſùm.*] In MS. *Suſum*: ſed mendum eſt.
Lin. 31. *Illecti.*] In MS. *inlecti.*
Lin. 32. *Rationabiles.*] Ità MS. at legitur in edit. Pariſ. *irrationabiles*, ſed malè. Vide præced. & ſeq.
Lin. 33. *Ac.*] In MS. *ad.*

CAPUT XXVI.

De elementorum & astrorum cultu.

Div. Inst. lib. 2. c. 5. NUNC refellamus eos etiam, qui elementa mundi tanquàm deos habent, id est, cœlum, solem atque lunam, quorum artificem non cognoscentes, ipsa opera mirantur & adorant. Qui error non imperitorum modò, verùm etiam Philosophorum est; siquidem Stoïci universa cœlestia in deorum numero habenda censent, quia certos & rationabiles motus habent, quibus succedentium sibi temporum vicissitudines constantissimè servant. Non est igitur in his voluntarius motus, quia præstitutis legibus serviunt, non proprio utique sensu, sed opificio summi conditoris, qui illa sic ordinavit, ut inenarrabiles cursus & certa spatia conficerent, quibus dierum ac noctium, æstatis & hyemis alterna variarent. Quòd si effectus eorum, si meatus, si claritatem, si constantiam, si pulcritudinem admirantur, intelligere debuerunt, quantò his pulcrior, & præclarior, & potentior sit ipse conditor, atque artifex eorum Deus. Sed illi divinitatem humanis visibus æstimaverunt, ignorantes nec æternum esse posse, quod veniat sub aspectum, nec quod sit æternum, posse oculis mortalibus comprehendi.

CAPUT XXVII.

De Hominis creatione, peccato & pœnâ; ac de Angelis, tum bonis, tum malis.

Div. Inst. lib. 2. c. 13. UNUM & ultimum restat, ut, quoniam plerumque accidit, sicuti in historiis legimus, ut majestatem suam dii ostendisse videantur per auguria, per somnia, per oracula, tùm etiam pœnis eorum, qui sacrilegia commiserant, doceam quæ ratio id effecerit, ne quis etiamnunc in eosdem laqueos incidat, in quos illi veteres inciderunt. Cùm Deus pro virtute majestatis suæ mundum de nihilo condidisset, cœlumque luminibus adornasset, terram verò & mare complesset animalibus, tum hominem de limo ad imaginem similitudinis suæ figuratum inspiravit ad vitam, posuitque eum in Paradiso, quem conseverat omni genere fructiferi ligni, & præcepit ei, ne unâ ex arbore, in quâ posuerat ei scientiam boni malique, gustaret, fore interminatus, ut vitam perderet, si fecisset; si verò mandatum servaret, immortalis permaneret. Tum serpens, qui erat unus ex Dei ministris, invidens homini quòd esset immortalis effectus, illexit eum dolo, ut mandatum Dei legemque transcenderet. Et hoc modo scientiam quidem boni ac mali accepit; sed vitam, quam perpetuam Deus tribuerat, amisit.

Ejecit

Lin. 5. *In quos.*] *In* deest in MS. | Lin. 13. *Illexit.*] In MS. *inlexit*, sicut priùs.

Ejecit ergò peccatorem de ſancto loco, & in hunc orbem relegavit, ut victum quæreret per laborem, ut difficultates & ærumnas pro merito ſuſtineret; ipſumque Paradiſum vallo igneo circumfudit, ne quis hominum ad diem uſque judicii ad locum illum perpetuæ beatitudinis conaretur irrepere. Tum ſecuta eſt hominem mors ex Dei ſententiâ; & tamen vita ejus, licèt temporalis eſſe cœpiſſet, in mille annis terminum ſumpſit, & id fuit humanæ vitæ ſpatium uſque ad cataclyſmi tempus. Nam poſt diluvium paulatim vita hominum breviata, & ad annos centum viginti redacta eſt. Serpens verò ille, qui de factis diabolus, id eſt, criminator ſive delator nomen accepit, non deſtitit ſemen hominis, quem à principio deceperat, perſequi. Denique eum, qui primus in hoc orbe generatus eſt, inſpirato lîvore, in cædem fratris armavit, ut de duobus primogenitis hominibus alterum extingueret, alterum faceret parricidam. Nec quievit deinceps, quominùs per ſingulas generationes pectoribus hominum malitiæ virus infunderet, eos corrumperet, depravaret, tantis denique ſceleribus obrueret, ut juſtitiæ jam rarum eſſet exemplum, & viverent homines ritu belluarum.

Quod Deus cùm videret, Angelos ſuos miſit, ut vitam hominum excolerent, eoſque ab omni malo tuerentur. His mandatum dedit, ut ſe terrenis abſtinerent, ne quâ labe maculati, honore Angelico mulctarentur. Sed eos quoque idem ille ſubdolus criminator, dum inter homines commorantur, illexit ad voluptates, ut ſe cum mulieribus inquinarent. Tum damnati ſententiâ Dei, & ob peccata projecti, & nomen Angelorum, & ſubſtantiam perdiderunt. Itâ diaboli ſatellites facti, ut haberent ſolatium perditionis ſuæ, ad perdendos homines ſe converterunt, quos ut tuerentur, advenerant. *Div. Inſt. lib. 2. c. 15.*

Lin. 1. *Sancto.*] In MS. *Sco*, quod poteſt & *ſancto* & *ſacro* intelligi.
Lin. 5. *Irrepere.*] Anonym. legit *irrumpere.*
Ibid. *Tum.*] Additum ex MS. Taur.
Lin. 12. *Livore.*] In MS. *libere.*
Lin. 15. *Eos.*] Non extat in MS.
Lin. 16. *Rarum.*] In MS. *rerum.*
Ibidem. *Et.*] In MS. *ſed.*
Lin. 22. *Voluptates.*] In MS. *voluntates.*
Lin. 23. *Sententiâ.*] In MS. *ſententiam.* Clariſſ. Pfaffius putat legendum eſſe *per ſententiam Dei.*
Lin. 24. *Haberent.*] In MS. *habeant.*
Lin. 25. *Se.*] Non extat in MS.

CAPUT XXVIII.

De dæmonibus, ac eorum operationibus malis.

HI ſunt dæmones, de quibus Poëtæ ſæpè in carminibus ſuis loquuntur, quos cuſtodes hominum appellat Heſiodus. Itâ enim perſuaſerunt hominibus illecebris atque fallaciis ſuis, ut eoſdem deos eſſe crederent. Denique Socrates habere ſe à primâ pueritiâ cuſtodem rectoremque vitæ ſuæ dæmonem prædicabat, ſine cujus nutu & imperio ni- *Div. Inſt. lib. 2. c. 15.*

Lin. 4. *Rectoremque.*] In MS. *rectorem qua.* Sed erratum eſt.

hil agere posset. Adhærent ergò singulis, & sub nomine Geniorum aut Penatium domos occupant. His sacraria constituuntur, his quotidiè libatur ut Laribus, his honos datur tanquàm malorum depulsoribus. Hi à principio, ut averterent homines à Dei veri agnitione, novas religiones & cultus deorum introduxerunt: hi memorias Regum mortuorum consecrari, templa constitui, simulacra fieri docuerunt; non ut honorem Dei minuerent, aut suum augerent, quem peccando amiserunt: sed ut vitam hominibus eriperent, spem veræ lucis auferrent, ne homines, undè illi exciderunt, ad immortalitatis cœleste præmium pervenirent.

Iidem astrologiam prodiderunt, & auguratum, & aruspicium; quæ cùm per se falsa sint, tamen ipsi, autores malorum, sic ea gubernant, sic temperant, ut vera credantur. Ipsi etiam magicæ artis præstigias ad circumscribendos oculos repererunt. Illorum adspiratione fit, ut quod sit, non esse, & quod non sit, esse videatur. Ipsi necromantias, ipsi sortes & oracula invenerunt, ut mentes hominum per ambiguos exitus mentitâ divinatione deludant. In templis verò & sacrificiis omnibus præsentes adsunt, & prodigiis quibusdam fallacibus editis ad miraculum præsentium, sic homines circumveniunt, ut inesse numen simulacris & imaginibus credant. Irrepunt etiam corporibus, ut spiritus tenues, vitiatisque membris, morbos conciunt, quos sacrificiis votisque placati postmodùm relaxent: somnia immittunt, aut planè terrores, ut ipsi rogentur, aut quorum exitus respondeant veritati, ut venerationem sui augeant. Nonnunquàm etiam in sacrilegos edunt aliquid ultionis, ut quisquis viderit, timidior ac religiosior fiat. Sic fraudibus suis obduxerunt humano generi tenebras, ut oppressâ veritate, summi ac singularis Dei nomen in oblivionem veniret.

Lin. 3. *Hi.*] In MS. *his.*
Lin. 7. *Aut.*] In MS. *haut.*
Ibidem. *Amiserunt.*] Heumannus legit *amiserant.*
Lin. 11. *Iidem.*] In MS. *idem.*
Lin. 13. *Circumscribendos.*] Id est, *circumveniendos*, vel *fallendos.*
Lin. 15. *Necromantias.*] In MS. *necyomantias*, *y* pro *r*, litterarum affinitate. Attamen Heumannus putat, non immutandam esse lectionem MS. ac remittit ad Fabri Lexicon.
Lin. 16. *Invenerunt.*] Hoc verbum non extat in MS.
Lin. 20. *Irrepunt.*] In MS. *inrepunt*, *n* pro *r*, quod non rarò in Manuscriptis.
Lin. 21. *Placati.*] In MS. *placatis.*
Lin. 22. *Aut quorum exitus respondeant veritati, ut venerationem sui, &c.*] At Heumannus legit, *ut quæ, cùm exitus responderit veritati, venerationem sui, &c.*

CAPUT XXIX.

De Dei Patientiâ atque Providentiâ.

Div. Inst. lib. 2. c. 18. SED dicit quispiam: Cur ergò verus ille Deus patitur hæc fieri? An potiùs malos vel summovet, vel extinguit? Cur verò ipsi dæmoni

Lin. 1. *An.*] Hîc idem est ac *cur non.*

ἀρχὴν à principio fecit, ut esset, qui cuncta corrumperet, cuncta disperderet? Dicam breviter, cur hunc talem esse voluerit. Quæro utrumne virtus bonum sit, an malum? Negari non potest, quin bonum. Si bonum est virtus, malum est igitur è contrario vitium. Si vitium ex eo malum est, quia virtutem impugnat, & virtus ex eo bonum est, quia vitium affligit, ergò non potest virtus sine vitio consistere, & si vitium sustuleris, virtutis merita tollentur. Nec enim potest ulla fieri sine hoste victoria. Ita fit, ut bonum sine malo esse non possit.

Vidit hoc Chrysippus, vir acris ingenii, de providentiâ disserens, eosque stultitiæ redarguit, qui bonum quidem à Deo factum putant, malum autem negant. Hujus sententiam interpretatus est A. Gellius in libris Noctium Atticarum, sic dicens: „ Quibus non videtur mundus Dei & „ hominum causâ institutus, neque res humanæ providentiâ gubernari, „ gravi se argumento uti putant, cùm ita dicunt: Si esset Providentia, „ nulla essent mala. Nihil enim minùs aiunt providentiæ congruere, „ quàm in eo mundo, propter quem homines fecisse dicatur Deus, tan„ tam vim esse ærumnarum & malorum. Ad ea Chrysippus, cùm in libro „ περὶ προνοίας quarto dissereret: Nihil prorsùs, inquit, istis insulsius, qui „ opinantur bona esse potuisse, si nôn essent ibidem mala. Nam cùm „ bona malis contraria sint, ûtraque necesse est opposita esse inter se, „ & quasi mutuo adversoque fulta nisu consistere. Nullum adeò contra„ rium est sine contrario altero. Quo enim pacto justitiæ sensus esse pos„ set, nisi essent injuriæ? aut quid aliud justitia est, quàm injustitiæ pri„ vatio? Quid item fortitudo sit, non intelligi potest, nisi ex ignaviæ „ adpositione? quid continentia, nisi ex intemperantiâ. Quo item modo „ prudentia esset, nisi foret contraria imprudentia? Proinde, inquit, ho„ mines stulti cur non hoc etiam desiderant, ut veritas sit, & non sit „ mendacium. Namque itidem sunt bona & mala, felicitas & infortuni„ tas, voluptas & dolor. Alterum enim ex altero, sicut Plato ait, verti„ cibus inter se contrariis deligatum, si tuleris unum, abstuleris utrum„ que. „ Vides ergò id, quod sæpè dixi, bonum & malum ita sibi esse connexa, ut alterum sine altero constare non possit. Summâ igitur prudentiâ Deus materiam virtutis in malis posuit; quæ idcircò fecit, ut no-

Div. Inst. lib. 2. c. 9.

Lin. 1. Ἀρχὴν.] In MS. *archen*, Litteris Latinis. Ἀρχὴν hic loci significat *potestatem*, *autoritatem*; sed putat Heumannus unico vocabulo Græco scribendum esse δαιμονιάρχην: de quo vide Lactantium libro 2. cap. 14.

Lin. 11. *A. Gellius.*] In MS. *Agellius.* Legendum *A. Gellius*, sicut lib. 6. cap. 1.

Lin. 16. *Deus.*] Non extat in MS.

Lin. 18. περὶ προνοίας.] Latinè, *de Providentiâ.*

Lin. 19. *Ibidem.*] Forsan legendum est *itidem.*

Lin. 21. *Adeò.*] In MS. *à Deo*; sed minùs benè, ut videtur Joanni le Brun.

Lin. 24. *Sit.*] Non extat in MS.

Ibidem. *Non.*] Non extat itidem in MS.

Lin. 25. *Adpositione.*] Davisius legit *oppositione*; idque sat benè.

Ibidem. *Nisi.*] Sic in MS. at in editione Parisiensi legebatur *non nisi.*

Lin. 26. *Foret.*] In MS. *fortè*: sed Davisius & Joan. le Brun putant esse legendum *foret.*

Lin. 28. *Namque.*] In MS. *nam qua.*

Ibidem. *Infortunitas.*] In MS. & in editis erat *importunitas.* Legendum profectò *infortunitas*, cui contraria est *felicitas*; nec aliter legitur apud Aulum Gellium suprà citatum, Noct. Atticar. lib. 6. cap. 1.

bis constitueret agonem, in quo victores immortalitatis præmio coronaret.

CAPUT XXX.

De falsâ Sapientiâ.

Div. Inst. lib. 1. c. 18. DOCUI, ut opinor, cultus deorum non modò impios, sed etiam vanos esse; vel quòd homines fuerint, quorum memoria post obitum consecrata sit; vel quòd simulacra ipsa insensibilia & surda sint, quia sunt ficta de terrâ, nec oportere hominem, qui debeat spectare cœlestia, terrenis se subjugare; vel quòd spiritus, qui eas religiones sibi vindicant, incesti & impuri sint, & ideò Dei sententiâ condemnati ceciderint in terram, nec fas esse in eorum ditionem venire, quibus potior sis, si Deum verum sequi velis. *Div. Inst. lib. 3. c. 2.* Superest ut, quoniam de falsâ Religione diximus, etiam de falsâ sapientiâ disseramus; quam Philosophi profitentur, homines summâ quidem doctrinâ & eloquentiâ præditi, sed longè à veritate summoti, quia nec Deum, nec sapientiam Dei cognoverunt. Qui licèt sint arguti ac diserti, tamen quia humana est eorum sapientia, etiam cum his congredi non verebor, ut appareat à veritate mendacium, à cœlestibus terrena facilè posse superari.

Div. Inst. lib. 3. c. 3. Quid sit Philosophia hoc modo definiunt: Philosophia est amor vel studium sapientiæ. Non est ergò ipsa sapientia; quia necesse est aliud esse, quod amat, aliud, quod amatur. Si studium est sapientiæ, ne sic quidem Philosophia sapientia est. Sapientia enim res est ipsa, quæ quæritur, studium verò, quod quærit. Ipsa igitur definitio, vel nominis significatio, declarat Philosophiam non esse ipsam sapientiam; dicam ne studium quidem esse sapientiæ, quo sapientia non comprehenditur. Quis enim studere dicatur ei rei, quam nullo modo possit attingere? Qui medicinæ, aut grammaticæ, aut oratoriæ studet, studiosus ejus artis, quam discit, dici potest: ubi didicit, jam Medicus, jam Grammaticus, jam Orator dicitur. Sic oportuit & studiosos sapientiæ, postquàm didicissent, sapientes nominari. Cùm autem studiosi sapientiæ, quamdiù vivant, vocentur, apparet illud studium non esse, quòd ad ipsam rem, quæ studio petitur, non potest perveniri; nisi fortè qui ad finem usque vitæ, ut sapiant, studens, apud inferos sapientes erunt. Omni autem studio subjacet finis. Non est igitur id studium rectum, quod non habet finem.

Lin. 3. *Quòd.*] In MS. *quot.*
Lin. 11. *Sapientiam.*] In MS. *sapientiâ.*
Lin. 16. *Non est ergò.*] Ante hoc verba Heumannus & anonymus putant aliquid excidisse atque legendum esse, *si amor est sapientia, non est ergò, &c.*
Ibidem. *Aliud.*] In MS. *aliut.* Sic infrà in hoc eodem capite. Atque alibi ubicumque hoc verbum reperias.
Lin. 18. *Enim.*] In MS. *autem.*
Lin. 26. *Vivant.*] Heumannus legit *vivunt.*
Lin. 29. *Omni.*] In MS. *omnia*, sed erratum est.

CAPUT XXXI.

De Scientiâ & Opinatione.

PRÆTEREA duo sunt, quæ cadere in Philosophiam videntur, scientia & opinatio; quæ si auferantur, tota Philosophia corruit. Atqui utrumque Philosophiæ ipsi philosophorum principes ademerunt. Scientiam Socrates, opinationem sustulit Zeno. Videamus an rectè sapientia est, ut Cicero definivit, » divinarum & humanarum rerum scientia. « Quæ definitio si vera est, non cadit in hominem sapientia. Quis enim mortalium hoc sibi possit assumere, ut divina & humana scire se profiteatur? Humana omitto; quæ quanquàm cum divinis connexa sunt, tamen quia sunt hominis, concedamus ut homo illa scire possit. Divina certè per se scire non potest, quia homo est: qui autem scit illa, divinus sit necesse est, ac propterea Deus. Homo autem nec divinus, nec Deus est. Non potest igitur perscire homo divina. Nemo ergò sapiens, nisi Deus, aut certè is homo, quem Deus docuit. Illi autem, quia nec dii sunt, nec à Deo docti, sapientes ergò, id est, divinarum & humanarum rerum scientes esse non possunt. Rectè igitur à Socrate atque Academicis scientia sublata est. Opinatio quoque non congruit sapienti. Id enim quisque opinatur, quod ignorat. Opinari autem scire te, quod ignores, temeritas ac stultitia est. Rectè igitur opinatio à Zenone sublata est. Si ergò scientia in homine nulla est, & opinatio esse non debet, Philosophia radicitùs amputatur. *Div. Inst. lib. 3. cap. 3. & 4.*

Lin. 2. *Atqui.*] In MS. *Ad quin.*
Lin. 12. *Perscire.*] Fortè legendum, *per se scire*, ut suprà. Ita etiam putat Heumannus.
Lin. 13. *Is.*] In MS. *his.*

CAPUT XXXII.

De Philosophorum Sectis, ac dissentione.

HUC accedit, quòd non est uniformis: sed divisa in sectas, & in multas discrepantesque sententias dissipata, statum non habet. Cùm enim singulæ alias omnes impugnent & affligant, nec sit aliqua ex iis, quæ non judicio cæterarum stultitiæ condemnetur, utique discordantibus membris, corpus omne Philosophiæ ad interitum deducitur. Hinc Academia postmodùm nata est. Nam cùm viderent ejus sectæ principes omnem Philosophiam, Philosophis invicem oppugnantibus, esse subversam, susceperunt adversùs omnes bellum, ut omnia omnium dissolverent, nihil ipsi asserentes, nisi unum, nihil sciri posse. Ita sublatâ scientiâ, Philosophiam veterem subruerunt. Sed ne ipsi quidem philosophorum no- *Div. Inst. lib. 3. c. 4.*

Lin. 3. *Impugnent.*] In MS. *impugnet.*
Lin. 8. *Susceperant.*] In MS. *subreperunt.*
Lin. 10. *Ne ipsi quidem.*] Heumannus putat legendum esse, *ne ipsum quidem.*

men retinuerunt, qui ignorantiam fatebantur, quia nescire omnia non modò philosophi, sed ne hominis quidem sit. Ita philosophi, quia nihil munimenti habent, mutuis se vulneribus extinguant, & ipsa tota Philosophia suis se armis consumat ac finiat. *Div. Inst. lib. 3. c. 7.* Atenim sola Physica labat. Quid illa Moralis? Num aliquâ firmitate subnixa est? Videamus an philosophi in hâc saltem parte consentiant, quæ ad vitæ statum pertinet.

Lin. 3. *Munimenti.*] In MS. *monimenti.* Ibidem. *Extinguant.*] Heumannus & anonymus putant legendum esse *extinguunt.*

Lin. 4. *Consumat ac finiat.*] Heumannus putat legi debere, *consumit ac conficit.* Ibidem. *At enim.*] Pro *At verò.*

CAPUT XXXIII.

Quòd summum bonum sit in vitâ quærendum.

QUOD sit in vitâ, summum bonum quæri necesse est, ut ad illud vita omnis & actiones nostræ dirigantur. Cùm de hominis summo bono quæritur, tale constitui debet, primùm, ut id ad hominem solum pertineat, deinde, ut animi sit proprium, postremò, ut virtute quæratur. Videamus ergò, an summum bonum, quod philosophi determinant, tale sit, ut nec mutum animal, nec corpus attingat, nec possit sine virtute conquiri.

Div. Inst. lib. 3. c. 7. Aristippus, Cyrenaïcæ sectæ conditor, qui summum bonum esse censuit corporis voluptatem, de numero philosophorum, deque cœtu hominum propellendus est, quia se pecudi comparavit. *Ibid.* Hieronymi summum bonum est, nihil dolere; Diodori, dolere desinere. Sed cæteræ animantes dolorem fugiunt, & cùm non dolent, aut dolere desinunt, gaudent. Quid igitur homini dabitur eximium, si bonum ejus summum commune cum belluis judicatur? *Ibid. c. 8.* Zeno summum bonum putavit, cum naturâ congruenter vivere. At hæc definitio generalis est. Omnes enim animantes cum naturâ congruenter vivunt, & est sua cuique natura.

Epicurus animi asseruit voluptatem. Quid est voluptas animi? nisi gaudium, quo plerumque luxuriat animus, ac relaxatur, vel ad lusum, vel ad risum. Sed hoc bonum etiam muta contingit, quæ cum pabulis saturata sunt, in gaudium & lasciviam resolvuntur. *Div. Inst. lib. 3. c. 7.* Dinomachus & Callipho honestam voluptatem probaverunt: sed aut idem dixerunt, quod Epicurus, ut corporis sit voluptas inhonesta; aut si corporis voluptates, alias turpes, alias honestas putaverunt, jam non est summum bonum, quod corpori adscribitur. Peripatetici ex bonis animi & corporis & fortunæ summum bonum conflant. Animi bona probari pos-

Lin. 2. *Dirigantur.*] In MS. *derigantur.*
Lin. 4. *Virtute.*] In MS. *virtutem.*
Lin. 8. *Cyrenaïcæ.* In MS. *Cyrinaïcæ.*
Lin. 10. *Quia.*] In MS. *qui.*
Lin. 11. *Dolere.*] In MS. *dolore.*

Ibidem. *Sed cæteræ.*] Heumannus putat legi debere, *Sed & cæteræ.*
Lin. 15. *At.*] In MS. *ad.*
Lin. 17. *Nisi.*] In MS. *si.*
Lin. 21. *Callipho.*] In MS. *Callifo.*

ſunt. Sed ſi auxilio indigent ad complendam beatitudinem, utique imbecilla ſunt: corporis verò atque fortunæ, non ſunt in hominis poteſtate; nec jam ſummum bonúm eſt, quod aut corpori, aut extrà poſitis aſſignatur, quia & pecudes attingit hoc duplex bonum, quibus opus eſt, ut & benè valeant, & victu non indigeant. Stoïci aliquantò meliùs ſenſiſſe creduntur, qui ſummum bonum virtutem eſſe dixerunt. Sed virtus non poteſt eſſe ſummum bonum: quoniam, ſi malorum laborumque tolerantia eſt, beata per ſe non eſt; ſed efficere aut procreare ſummum bonum debet, quia perveniri ad illud, ſine difficultate ac labore maximo, non poteſt. At verò Ariſtoteles longè à ratione aberravit, qui honeſtatem virtuti copulavit; quaſi aliquandò virtus aut ab honeſtate ſecerni, aut turpitudini poſſet adjungi. *Div. Inſt. lib. 3. c. 7.*

Eryllus Pyrrhonius ſcientiam fecit ſummum bonum. Hæc quidem, & hominis, & animi ſolius eſt: ſed poteſt ſine virtute contingere. Nec enim beatus putandus eſt, qui vel auditu aliquid didicerit, vel parvâ lectione cognoverit; nec eſt ſummi boni definitio, quia poteſt eſſe aut rerum malarum, aut certè inutilium ſcientia. Et ſi ſit bonarum & utilium, quam labore ſis aſſecutus, ſummum tamen bonum non eſt, quia non propter ſe expetitur ſcientia, ſed propter aliud. Nam idcircò artes diſcuntur, ut ſint nobis aut victui, aut gloriæ, aut etiam voluptati; quæ utique ſumma bona eſſe non poſſunt. Ergò ne in Ethicâ quidem philoſophi regulam tenent, quandoquidem in ipſo cardine, id eſt, in eâ diſputatione, quâ vita formatur, inter ſe pugnant. Nec enim poſſunt paria eſſe aut ſimilia præcepta, cùm alii forment ad voluptatem, alii ad honeſtatem, alii verò ad naturam, alii ad ſcientiam, alii ad quærendas, alii ad fugiendas opes, alii ad nihil dolendum, alii ad patientiam malorum; in quibus omnibus, ſicut ſuperiùs oſtendi, à ratione declinant, quia Deum neſciunt. *Div. Inſt. lib. 3. c. 8.*

Lin. 2. *Fortunæ.*] Heumannus addendum putat *bona*: ſic, *fortunæ bona non ſunt.*
Ibidem.] *Poteſtate.* In MS. *poteſtatem.*
Lin. 8. *Aut.*] Anonymus legit, *ac.*
Lin. 10. *At.*] In MS. *ad.*
Lin. 12. *Poſſet.*] Lege *poſſit.*
Lin. 15. *Parvâ.*] Heumannus putat legi debere *propriâ.*
Lin. 20. *Utique.*] In MS. *utiquæ.*
Lin. 21. *Ethicâ.*] In MS. *Hetica.*

CAPUT XXXIV.

Quòd ad juſtitiam nati ſint homines.

VIDEAMUS nunc, quid ſit ſummum bonum, quod ſit propoſitum ſapienti ſummum bonum. Ad juſtitiam naſci homines, non modò litteræ ſacræ docent, verùm etiam idem ipſi philoſophi nonnunquam fa-

Lin. 1. *Videamus, &c.*] Inverſus eſt ordo verborum in MS. ubi ſic legitur: *Videamus nunc, quod, quid ſit ſummum bonum, ſit propoſitum ſapienti ſummum bonum.* Sed rectiùs diſponit ea editiò Clariſſ. Pfaffii.
Lin. 2. *Summum bonum.*] Hæc duo verba redundare videntur, eaque delet Heumannus tanquàm inutilia.

tentur. Cicero sic ait: „ Sed omnium, quæ in doctorum hominum disputatione versantur, nihil est profectò præstabilius, quàm planè intelligi nos „ ad justitiam esse natos. “ Est hoc verissimum. Nec enim ad scelus nascimur, cùm simus animal sociale atque commune. Feræ ad sævitiam gignuntur. Aliter enim nequeunt quàm prædâ & sanguine victitare. Easdem tamen etsi ultima fames urgeat, nihilominùs generis sui animalibus parcunt. Idem faciunt & aves, quas aliorum visceribus pasci necesse est. Quantò magis hominem, qui cum homine, & commercio linguæ, & communione sensûs copulatus est, parcere homini oportet, eumque diligere! Hæc est enim justitia.

Div. Inst. lib. 3. c. 9.

Sed quoniam soli homini sapientia data est, ut Deum intelligat, & hæc sola hominis mutorumque distantia est, duobus officiis obstricta est ipsa justitia. Unum Deo debet, ut patri, alterum homini, velut fratri. Ab eodem enim Deo geniti sumus. Meritò ergò ac rectè dictum est, sapientiam esse divinarum & humanarum rerum scientiam. Oportet enim scire nos quid Deo, quid homini debeamus; Deo scilicet Religionem, homini charitatem. Sed illud superius sapientiæ, hoc posterius virtutis est; & utrumque justitia comprehendit. Si ergò constat ad justitiam nasci hominem, necesse est justum malis esse subjectum, ut virtutem, quâ est præditus, in usu habeat. Virtus enim malorum sustinentia est. Voluptates fugiet, ut malum; opes contemnet, quia fragiles sunt; &, si habuerit, dilargietur, ut miseros servet; honores non appetet, quia sunt breves & caduci; injuriam nulli faciet; si fuerit passus, non retribuet; & diripientem sua non persequetur. Nefas enim judicabit hominem lædere; & si quis extiterit, qui cogat desciscere à Deo, nec cruciatus, nec mortem recusabit. Ita fiet, ut eum necesse sit, & inopem, & humilem, & in contumeliis, aut etiam cruciatibus vivere.

Lin. 2. *Intelligi.*] In MS. *intellegi.*
Lin. 5. *Easdem.*] In MS. *eandem.* Alii putant legendum esse *eadem.*
Lin. 6. *Urgeat.*] In MS. *urgueat.*
Lin. 9. *Sensûs.*] Id est *rationis.*
Lin. 14. *Sapientiam.*] In MS. *sapientia.*
Lin. 18. *Et.*] Heumannus vult legi, *At.*
Lin. 21. *Et.*] In MS. *at*; & Clariss. Pfaffius putat legendum esse *aut.*
Lin. 24. *Judicabit.*] In MS. *judicavit.*

CAPUT XXXV.

Quòd immortalitas sit summum bonum.

QUIS igitur erit fructus justitiæ atque virtutis, si nihil habebit in vitâ nisi malum? Quod si virtus, quæ bona omnia terrena contemnit, mala universa sapientissimè perfert, ipsamque mortem pro officio suscipit, sine præmio esse non potest, quid superest, nisi merces ejus immortalitas sola sit? Nam, si cadit in hominem beata vita, ut philosophi volunt, in eo solo non diffidentes, cadit ergò & immortalitas. Id enim solum

Lin. 5. *Si cadit.*, *&c.*] In MS. *sic ait in homine.*

solum beatum est, quod incorruptum; id solum incorruptum, quod æternum. Immortalitas ergò est summum bonum, quia & hominis, & animi, & virtutis est. Tantùm ad hanc dirigimur, ad hanc capiendam nati sumus. Idcircò nobis Deus virtutem, justitiamque proponit, ut æternum illud præmium nostris laboribus assequamur. De ipsa verò non mortalitate suo loco disseremus. Restat λογικὴ philosophia, quæ ad beatam vitam nihil confert. Sapientia enim non in sermonis ornatu, sed in corde atque sensu consistit. Quòd si & Physica supervacua est, & hæc Logica; in Ethicâ verò, quæ sola necessaria est, philosophi erraverunt, qui summum bonum nullo modo invenire potuerunt. Inanis igitur & inutilis omnis Philosophia reperitur, quæ nec rationem hominis comprehendere, nec officium potuit munusque complere.

Div. Inst. lib. 3. c. 13.

Lin. 5. *Non mortalitate.*] Heumannus rectè monet legendum esse, *immortalitate*.
Lin. 7. *Vitam.*] Non extat in MS.
Lin. 8. *Consistit.*] Non extat in MS.
Ibidem. *Logica.*] λογικὰ extat Græcè in MS.
Lin. 9. *Ethicâ.*] In MS. *Heticâ*.

CAPUT XXXVI.

De Philosophis, scilicet Epicuro & Pythagorâ.

QUONIAM de Philosophiâ dixi breviter, nunc etiam de philosophis pauca dicam. Epicuri doctrina hæc est, imprimis nullam esse providentiam. Et idem deos esse non abnuit. Utrumque contra rationem. Nam si sunt dii; est igitur providentia. Aliter enim Deus intelligi non potest, cujus est proprium providere. Nihil, inquit, curat. Ergò non modò humana, sed ne cœlestia quidem curat. Quomodò igitur, aut unde esse illum affirmas? Exclusâ enim providentiâ curâque divinâ, consequens erat ut non esse omninò Deum diceres. Nunc eum verbo reliquisti, re sustulisti. Unde ergò rerum natura est, si Deus nihil curat. Semina, inquit, sunt minuta, quæ nec videri, nec tangi possunt, quorum coïtu fortuito & orta sunt omnia, & semper oriuntur. Si nec videntur, nec ullâ corporis parte sentiuntur, unde esse illa scire potuisti? Deinde si sunt, quâ mente conveniunt, ut aliquid efficiant? Si sunt lævia, cohærere non possunt; si hamata & angulata, ergò secabilia sunt. Hami enim, & anguli extant & possunt amputari. Sed hæc delira & inutilia. Quid quòd idem animas extinguibiles facit; quem refellunt non modò philosophi omnes & publica persuasio, verùm etiam responsa vatum, carmina Sibyllarum, ipsæ denique divinæ voces Prophetarum; ut mirum sit extitisse unum Epicurum, qui cum pecoribus ac belluis sortem hominis æquaret.

Div. Inst. lib. 3. c. 17.

Ibid.

Quid Pythagoras? qui primus est philosophus nominatus; qui animas

Lin. 3. *Et idem.*] Heumannus putat legendum esse, *at idem.*
Lin. 4. *Nam.*] In MS. *sed.*
Lin. 15. *Inutilia.*] Supple *sunt.* At Anonymus ab Heumanno citatus, putat reponendum esse *anilia.*

quidem immortales esse, in alia tamen corpora, vel pecudum, vel avium; vel bestiarum commeare statuit. Nonne satius fuerat eas cum suis corporibus extingui, quàm sic ad aliena damnari; satius omninò non esse, quàm post hominis formam, vel suem, vel canem vivere? Et homo ineptus, ut fidem dicto adderet, seipsum Trojano bello Euphorbum fuisse dixit, quo occiso, in alias figuras animalium transiisse, postremò Pythagoram factum. O felicem, cui soli tanta memoria concessa est! vel potiùs infelicem, cui translato in pecudem non licuit nescire, quid fuerit! Atque utinam solus delirasset! Invenit etiam, qui crederent, & quidem indoctos homines, ad quos stultitiæ transiret hæreditas.

Div. Inst. lib. 3. c. 18.

Lin. 2. *Statuit.*] Non legitur in MS.
Ibidem. *Nonne.*] In MS. *non.*
Lin. 4. *Suem vel canem.*] Putatur Lactantius ob oculos habuisse hæc Horatii verba 1. Epist. 2. v. 26.
Vixisset canis immundus, vel amica luto sus.
Lin. 6. *Postremò.*] In MS. legitur, *post rem:* sed erratum est.
Lin. 9. *Delirasset.*] In MS. *deliberasset.*
Lin. 10. *Indoctos.*] Heumannus putat rem fore meliorem, si legeretur *doctos.* At potius legerem *interdoctos.*

CAPUT XXXVII.

De Socrate, ac ejus contradictione.

Div. Inst. lib. 3. c. 18.

Post hunc Socrates Philosophiæ tenuit principatum, sapientissimus etiam oraculo dictus, quia se fatebatur unum scire, quod nihil sciret. Cujus Oraculi autoritate abstinere se physicos oportebat, ne aut quærerent ea, quæ scire non poterant, aut scire se putarent, quæ ignorabant. Videamus tamen an sapientissimus Socrates, sicut Pythius prædicavit. Usurpabat hoc sæpè proverbium, quod supra nos, nihil ad nos pertinere. Jam excessit sententiæ suæ terminos. Nam, qui unum se scire dicebat, aliud invenit quod tanquàm sciens diceret; sed id frustrà. Nam & Deus, qui utique supra nos est, quærendus est, & Religio suscipienda, quæ sola nos discernit à belluis: quam quidem Socrates non modò repudiavit, verùm etiam derisit, per anserem canemque jurando; quasi verò per Æsculapium non posset, cui voverat gallum? En sapientis viri sacrificium. Et quia eum prosecrare ipse non potuit, amicos moriturus oravit, ut post se solverent votum, scilicet ne apud inferos velut debitor teneretur. Hic profectò & pronuntiavit, quod nihil scierit, & probavit.

Div. Inst. lib. 3. c. 20.

Lin. 3 *Physicos.*] elegantiùs legerem *abstinere se Physicis.*
Lin. 9. *Et Religio.*] In MS. *ut Religio.*
Lin. 11. *Repudiavit.*] In MS. *repudiabit.*
Lin. 13. *Prosecrare.*] Idem est ac *consecrare*, ait Clariss. Pfaffius ad marginem MS. sui. Heumannus putat legi debere *prosecare.*
Lin. 16. *Probavit.*] In MS. *probabit.*

CAPUT XXXVIII.

De Platone, cujus doctrina ad veritatem propiùs accedit.

HUJUS auditor Plato, quem deum philoſophorum Tullius nominat, qui ſolus omnium ſic philoſophatus eſt, ut ad veritatem propiùs accederet; tamen quia Deum ignoravit, in multis ita lapſus eſt, ut nemo deteriùs erraverit, imprimis quòd in libris civilibus omnia omnibus voluit eſſe communia. De patrimoniis tolerabile eſt, licèt ſit injuſtum. *Div. Inſt. lib. 3. c. 21.* Nec enim aut obeſſe cuiquam debet, ſi ſuâ induſtriâ plus habet, aut prodeſſe, ſi ſuâ culpâ minùs. Sed, ut dixi, poteſt aliquo modo ferri. Etiamne conjuges, etiamne liberi communes erunt? Non erit ſanguinis ulla diſtinctio, nec genus certum, nec familiæ, nec cognationes, nec affinitates; ſed ſicut in gregibus pecudum confuſa & indiſcreta omnia, nulla erit in viris continentia, nulla in fœminis pudicitia? Quis eſſe in utriſque amor conjugalis poteſt, in quibus non eſt certus aut proprius affectus? Quis erit in patrem pius, ignorans unde ſit natus? Quis filium diliget, quem putabit alienum? Quin etiam fœminis curiam reſervavit, militiam, & magiſtratus, & imperia permiſit. Quanta erit infelicitas urbis illius, in quâ virorum officia mulieres occupabunt? Sed hæc aliàs latiùs.

Zeno Stoïcorum magiſter, qui virtutem laudat, miſericordiam, quæ ſumma eſt virtus, tanquàm morbum animi amputandam judicavit, quæ & Deo cara eſt, & hominibus neceſſaria. Quis eſt enim, qui aliquo in malo conſtitutus nolit eſſe miſerabilis, ac non deſideret auxilia ſuccurrentium, quæ ad opem ferendam non niſi miſericordiæ affectu excitantur. Hanc ille licèt humanitatem, licèt pietatem vocet, non rem, ſed nomen immutat. Hic eſt affectus, qui ſoli homini datus eſt, ut imbecillitatem noſtram mutuis adjumentis levaremus; quem qui tollit, ad vitam nos redigit belluarum. Nam, quòd dicit paria eſſe peccata, ex eâdem immanitate eſt, quâ miſericordiam veluti morbum inſectatur. Qui enim nullam facit differentiam delictorum, aut levia magnis ſuppliciis afficienda cenſet, quod eſt crudelis judicis, aut gravia parvis, quod eſt diſſoluti, utrumque reipublicæ incommodum. Si enim ſumma ſcelera leviter puniantur, audacia malis creſcet ad facinora majora; & ſi levibus delictis pœna gravior irrogetur, multi cives, quoniam nemo eſſe ſine delicto poteſt, in periculum venient, qui correpti poſſent eſſe meliores.

Lin. 14. *Putabit.*] In MS. *putavit.*
Ibidem. *Reſervavit.*] Heumannus legit *reſeravit.*
Lin. 22. *Affectu.*] In MS. *affectus.*
Lin. 30. *Incommodum.*] Supple *eſt.*
Lin. 32. *Irrogetur.*] In MS. *inrogetur.*
Lin. 33. *Correpti.*] Id eſt *caſtigati.*

CAPUT XXXIX.

De variis Philosophis, ac de Antipodis.

Div. Inst. lib. 3. c. 23. ILLA verò levia. Sed ex eâdem vanitate nascuntur. Xenophanes orbem lunæ decem & octo partibus dixit esse majorem, quàm hæc nostra sit terra. Itaque intra sinum ejus aliam terram contineri, quæ ab hominibus & omnis generis animalibus incolatur. *Div. Inst. lib. 3. c. 24.* De Antipodis quoque sine risu nec audiri, nec dici potest. Asseritur tamen quasi aliquid serium, ut credamus esse homines, qui vestigiis nostris habent adversa vestigia. Tolerabiliùs Anaxagoras deliravit, qui nigram nivem dixit. Quorumdam non modò dicta, sed etiam facta ridenda sunt. Democritus agrum suum à patre sibi relictum deseruit, & pascua publica fieri passus est. Diogenes cum choro canum suorum, qui virtutem illam summam & exactam rerum omnium contemtum profitetur, mendicare victum maluit, quàm honesto labore conquirere, aut habere ullam rem familiarem. Certè vita sapientis exemplum esse vivendi cæteris debet. Si horum sapientiam omnes imitentur, quomodò stabunt civitates? Sed forsitan iidem Cynici exemplum verecundiæ præbere potuerunt, qui palàm cum conjugibus suis cubitaverunt. Nescio quam possent virtutem defendere, qui pudorem sustulerunt.

Non melior his Aristippus, qui, credo, ut amiculæ suæ Laïdi placeret, Cyrenaïcam instituit disciplinam, quâ summi boni finem in voluptate corporis collocavit, ne aut peccatis autoritas, aut vitiis doctrina deesset. An illi fortiores magis sunt probandi, qui ut mortem contemsisse dicerentur, voluntariam necem sibi intulerunt? *Div. Inst. lib. 3. c. 18.* Zeno, Empedocles, Chrysippus, Cleanthes, Democritus, & hos imitatus Cato, nescierunt homicidii crimine teneri secundùm jus legemque divinam eum, qui se interfecerit. Deus enim nos in hoc domicilium carnis induxit; ille nobis temporale corporis habitaculum dedit, ut incolamus, quamdiu idem voluerit. Nefas igitur habendum est, sine Dei jussu velle migrare. Non est ergò vis adhibenda naturæ. Scit ille quemadmodùm opus suum resolvat. Cui operi si quis manus impias adhibuerit, ac divini opificii vincula diruperit, Deum conatur effugere, cujus sententiam nec vivus quisquam, nec mortuus poterit evadere. Scelerati ergò sunt & nefarii,

Lin. 3 *Itaque.*] Anonymus apud Heumannum legit, *atque.*

Lin. 4. *De Antipodis.*] Hâc de re vide suprà notam ad libri 3. Div. Institut. caput 24.

Lin. 6. *Habent.*] Heuman. legit, *habeant.*

Lin. 10. *Canum.*] Cynicos intelligit.

Lin. 11. *Contemtum.*] In MS. *contemtu.*

Lin. 12. *Conquirere.*] Heuman. vult, *eum quærere.*

Lin. 14. *Iidem.*] In MS. *idem.*

Lin. 18. *Non.*] Aliqui putant legi debere *Num.*

Lin. 21. *Ut.*] In MS. *&.*

Lin. 23. *Nescierunt.*] In MS. *nec scierunt.*

Lin. 27. *Migrare.*] Heuman. putat fore meliùs, si legeretur *emigrare.*

Lin. 28. *Adhibenda.*] In MS. *at hibenda.*

Lin. 30. *Vincula diruperit.*] In MS. *vincla dirrumperit.*

Lin. 31. *Sunt.*] Abest à MS.

quos ſuperiùs nominavi, qui etiam docuerunt, quas cauſas habere debeat mors voluntaria; ut parùm ſit ſceleris, quòd homicidæ in ſemetipſos extiterunt, niſi ad hoc nefas & alios erudirent.

CAPUT XL.

De Philoſophorum inſipientiâ.

INNUMERABILIA ſunt philoſophorum dicta factaque, quibus eorum inſipientia redargui poſſit. Itaque quoniam cuncta enumerare non poſſumus, pauca ſuffecerint. Satis eſt intelligi, philoſophos neque juſtitiæ, quam ignorabant, neque virtutis, quam mentiuntur, eſſe doctores. Quid enim doceant, qui ſuam ſæpè ignorantiam confitentur? Mitto Socratem, cujus eſt nota ſententia. Anaxagoras omnia circumfuſa tenebris eſſe pronuntiat. Empedocles anguſtas ad inveniendam veritatem ſenſuum ſemitas eſſe. Democritus in profundo quodam puteo demerſam veritatem jacere teſtatur, quam quia nuſquam reperiunt, idcircò adfirmant neminem adhuc extitiſſe ſapientem. Quoniam igitur nulla eſt (apud Platonem Socrates dicit) humana ſapientia, ſequamur ergò divinam, Deoquè gratias agamus, qui eam nobis, & revelavit, & tradidit, ac nobis gratulemur, quòd veritatem ac ſapientiam cœleſti beneficio tenemus, quam tot ingeniis, tot ætatibus requiſitam Philoſophiam nemo potuit invenire. *Div. Inſt. lib. 3. c. 28.* *Ibid.*

Lin. 3. *Intelligi.*] In MS. *intellegi*; ut ſuprà.

Lin. 6. *Nota.*] In MS. *mota.*

Lin. 11. *Humana ſapientia.*] In MS. *humanam ſapientiam Deo.* Vocem tamen *De* librarius rursùs delevit.

Lin. 12. *Revelavit.*] In MS. *revelabit.*

Lin. 14. *Philoſophiam.*] Heumannus putat meliùs legi *Philoſophorum.* *Nemo*, in MS. *Num.*

CAPUT XLI.

De verâ Religione ac ſapientiâ.

NUNC quoniam falſam religionem, quæ eſt in deorum cultibus, & falſam ſapientiam, quæ eſt in philoſophis, refutavimus, ad veram Religionem ſapientiamque veniamus. Et quidem conjunctè, quia cohærent, de utrâque dicendum eſt. Nam Deum verum colere, id eſt, nec aliud quidquam, quàm ſapientiam. Ille enim ſummus & conditor rerum Deus eſt, qui hominem velut ſimulacrum ſuum fecit. Idcircò utique ſoli ex omnibus animalibus rationem dedit, ut honorem ſibi tanquàm patri, & tanquàm domino referret, & hâc pietate atque obſequio immortalitatis præmium mereretur. Hoc eſt verum divinumque myſterium. Illis autem, quia vera non ſunt, nulla concordia. Neque in Philoſophiâ ſacrâ cele-

Lin. 3. *Conjunctè.*] In MS. *conjuncta.*

Lin. 6. *Eſt.*] Non extat in MS.

brantur, neque in sacris Philosophia tractatur; & ideò falsa Religio est; quia non habet sapientiam, ideò falsa sapientia, quia non habet Religionem. Ubi autem utraque conjuncta sunt, ibi esse veritatem necesse est, ut si quæratur ipsa veritas quid sit, rectè dici possit, aut sapiens religio, aut religiosa sapientia.

Lin. 2. *Sapientia.*] In MS. *sapientiam.*

CAPUT XLII.

De Sapientiâ religiosâ; Christi nomen nulli notum, nisi ipsi & Patri.

Div. Inst. lib. 4. c. 3. DICAM nunc, quid sit vel sapiens religio, vel sapientia religiosa. Deus in principio antequàm mundum institueret, de æternitatis suæ fonte, deque divino ac perenni spiritu suo filium sibi ipse progenuit, incorruptum, fidelem, virtuti ac majestati patriæ respondentem. Hic est virtus, hic ratio, hic sermo Dei, hic sapientia. *Div. Inst. lib. 4. c. 6.* Hoc opifice, ut Hermes ait, & consiliatore, ut Sibylla, & præclaram & mirabilem hujus mundi fabricam machinatus est. Denique ex omnibus Angelis, quos idem Deus de suis spiritibus figuravit, solus in consortium summæ potestatis adscitus est, solus Deus nuncupatus. Omnia enim per ipsum, & sine ipso nihil. Denique Plato de primo ac secundo Deo non planè, ut philosophus, sed ut vates locutus est, fortasse in hoc Trismegistum secutus, cujus verba de Græcis conversa subjeci: „ Dominus & factor „ universorum, quem Deum vocari existimavimus, secundum fecit Deum „ visibilem & sensibilem. Sensibilem autem dico, non quòd ipse sensum „ accipiat, sed quòd in sensum mittat & visum. Cùm ergò hunc fecisset „ primum, & solum, & unum, optimus ei apparuit, & plenissimus omnium „ bonorum. Sibylla quoque Deum dicit ducem omnium à Deo factum; „ & alia, Deum Dei filium esse noscendum, " sicut ea, quæ in libris posui, exempla declarant. Hunc Prophetæ divino spiritu pleni prædicaverunt; quorum præcipuè Salomon in libro Sapientiæ, item pater ejus cœlestium scriptor hymnorum, ambo clarissimi Reges, qui Trojani belli tempora CLXXX. annis antecesserunt, hunc ex Deo natum esse testantur. *Apocal. cap. 19. v. 12.* Hujus nomen nulli esse notum, nisi ipsi & Patri, sicut docet Johannes in Revelatione. Hermes ait non posse nomen ejus mortali ore proferri. Ab hominibus tamen duobus vocabulis nuncupatur, Jesus, quod est Sal-

Lin. 3. *Ipse.*] Deest in edito; legitur tamen in autographo Clariss. Pfaffii.

Lin. 8. *De suis spiritibus.*] Lege *De suo spiritu.*

Lin. 15. *In sensum mittat.*] Heuman. legit *sensum immittat.*

Lin. 20. *Præcipuè.*] In MS. *præcipua.*

Lin. 21. *Scriptor.*] In MS. *scribtor.*

Lin. 22. *Antecesserunt.*] Multùm hic errat Lactantius. David & Salomon vixerunt, non antè, sed post Trojam captam. Troja capta est 1209. ante vulgarem æram: David regnum iniit anno 1059. ante hanc æram, & Salomon annos tantùm 1019.

Lin. 23. *Nulli esse.*] Heumannus legit *nulli est.*

vator, & Chriſtus, quod eſt Rex. Salvator ideò, quia eſt ſanatio & ſalus omnium, qui per eum credunt in Deum. Chriſtus ideò, quia ipſe de cœlo in ſeculi hujus conſummatione venturus eſt, ut judicet mundum, & reſurrectione mortuorum factâ, regnum ſibi conſtituat æternum.

CAPUT XLIII.

De Jeſu Chriſti nomine, & duplici nativitate.

SED ne qua fortè ſit apud te hæſitatio, cur eum, qui ante mundum ex Deo natus ſit, Jeſum Chriſtum appellemus, qui ante annos CCC. natus ex homine eſt, rationem tibi breviter exponam. Idem eſt Dei & hominis filius. Bis enim natus eſt. Primùm de Deo in ſpiritu ante ortum *Div. Inſt.*
mundi, poſtmodùm in carne ex homine, Auguſto imperante; cujus rei *lib. 1. c. 8.*
præclarum & grande myſterium eſt, in quo & ſalus hominum, & Religio ſummi Dei, & omnis veritas continetur. Nam cùm primùm ſcelerati atque impii deorum cultus per inſidias dæmonum irrepſerunt, tum penès ſolos Hebræos Religio Dei manſit, qui tamen non lege aliquâ, ſed traditum ſibi per ſucceſſionem cultum patrio more tenuerunt uſque ad id tempus, quo de Ægypto exierunt, Moyſe duce, primo omnium Pro- *Div. Inſt.*
phetarum, per quem illis lex eſt à Deo impoſita, qui Judæi ſunt poſt- *lib. 4. c. 10.*
modùm nominati. Servierunt igitur Deo vinculis legis obſtricti. Sed iidem paulatim ad profanos ritus aberrantes, alienos deos ſuſceperunt, & derelicto patrio cultu, inſenſilibus ſimulacris immolaverunt. Propterea Deus Prophetas ad eos miſit divino Spiritu adimpletos, qui illis peccata exprobrarent, & pœnitentiam indicerent, qui ſecuturam ultionem minarentur, ac denuntiarent futurum, ſi in iiſdem delictis perſeveraſſent, ut alium mitteret novæ legis latorem, & ingrato populo ab hæreditate ſummoto, aliam ſibi plebem fideliorem de exteris gentibus congregaret. Illi autem non modò perſeverarunt, verùm etiam eos ipſos, qui mittebantur, interfecerunt. Itaque damnavit eos ob hæc facinora, nec *Div. Inſt.*
adjecit ulteriùs Prophetas mittere ad populum contumacem; ſed filium *lib. 4. c. 11.*
ſuum miſit, ut gentes univerſas ad gratiam Dei convocaret. Nec illos tamen, licet impios & ingratos, ab ſpe ſalutis excluſit: ſed ad ipſos potiſſimùm miſit, ut ſi fortè paruiſſent, non amitterent quod acceperant; ſi autem Deum ſuum non ſuſcepiſſent, tùm hæredibus abdicatis, gentes

Lin. 1. *Apud.*] In MS. *aput.*
Lin. 2. *Chriſtum.*] Deeſt In MS.
Ibidem. *Appellemus.*] In MS. *appellamus.*
Lin. 3. *Breviter.*] In MS. *brebiter.*
Lin. 5. *Carne.*] In MS. *carnem.*
Ibidem. *Homine.*] Hîc recentior manus in MS. pro *homine* poſuit *virgine.*
Lin. 10. *Succeſſionem.*] In MS. *ſucceſſiones.*
Lin. 12. *Qui.*] In MS. extat *hii qui.*
Lin. 13. *Iidem.*] In MS. *idem.*
Lin. 15. *Inſenſilibus.*] Manus recentior correxit *inſenſibilibus.* Verùm apud Lucretium lib. 2. cujus lectione gaudebat Lactantius, legitur bis *inſenſilibus.*
Lin. 18. *Iiſdem.*] In MS. legitur *iſdem.*
Lin. 19. *Et.*] In MS. legitur *ut.*
Lin. 27. *Deum.*] In MS. *Dm.* quod interpretari poteſt aut *Deum*, aut *Dominum.*

in adoptionem venirent. Jussit igitur eum summus pater descendere in terram, & humanum corpus induere, ut subjectus passionibus carnis, virtutem ac patientiam non solùm verbis, sed etiam factis doceret. Renatus est ergò ex virgine sine Patre, tanquàm homo; ut quemadmodùm in primâ nativitate spiritali creatus, & ex solo Deo sanctus Spiritus factus est, sic in secundâ carnali ex solâ matre genitus, caro sancta fieret, ut per eum caro, quæ subjecta peccato fuerat, ab interitu liberaretur.

Lin. 5. *Et.*] In MS. *est.*

CAPUT XLIV.

Duplex Christi nativitas ex Prophetis probatur.

Div. Inst. lib. 4. cap. 12. & 13.

HÆC sic futura, ut exposui, Prophetæ antè prædixerant. Apud Salomonem ita scriptum est: „ Infirmatus est uterus virginis, & accepit „ fœtum, & gravata est, & facta est in multâ miseratione mater virgo. " Apud Esaiam sic: „ Ecce virgo accipiet in uterum, & pariet filium, & „ vocabitis nomen ejus Emmanuel, " quod significat nobiscum Deus. Fuit enim nobiscum in terrâ, cum induit carnem; & nihilominùs Deus fuit in homine, & homo in Deo. Utrumque autem fuisse à Prophetis antè prædictum est. Quod Deus fuerit, Esaias ita dicit: „ Adorabunt te, & in „ te precabuntur, quoniam in te Deus est, & nos nesciebamus, Deus „ Israël. Confundentur & reverebuntur omnes, qui adversantur tibi, & „ cadent in confusionem. " Item. Jeremias: „ Hic Deus noster est, & non „ deputabitur alius absque illo, qui invenit omnem viam prudentiæ, & „ dedit eam Jacob puero suo, & Israël delicto sibi: Posthæc in terris „ visus est, & cum hominibus conversatus est. " Item, quod homo fuerit, idem Jeremias dicit: „ Et homo est, & quis cognovit eum? " Esaias quoque sic tradit: „ Et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos, & „ judicans sanabit eos. " Item Moyses ipse in Numeris: „ Orietur stella „ ex Jacob, & exurget homo ex Israël. " Idcircò igitur cùm Deus esset, suscepit carnem, ut inter Deum & hominem medius factus, hominem ad Deum magisterio suo superatâ morte perduceret.

Lin. 1. *Salomonem.*] Hic locus jam allegatur à Lactantio lib. 4. cap. 2. sed cum non reperiatur in Salomonis libris, conjicere licet eum fuisse desumptum ex scripturâ quâdam Salomoni attributâ, sed deperditâ.

Lin. 4. *Esaiam.*] In MS. *Eseiam.*

Lin. 7. *Autem.*] Post istud verbum additur in MS. *Deum.*

Lin. 8. *Esaias.*] Vide *Isai. cap.* 45. vers. 14.

Lin. 10. *Israël.*] In MS. *Israhel.*

Ibidem. *Reverebuntur.*] In MS. *reberebuntur.*

Lin. 11. *Confusionem.*] Ità legendum est ut in sacro textu, *Isai. cap.* 45. & in Lactantio ipso Institut. lib. 4. cap. 13. In MS. autem legitur *confessionem.*

Ibidem. *Jeremias.*] In MS. *Hieremias.*

Lin. 13. *Israel.*] In MS. *Istrael.*

CAPUT

CAPUT XLV.

Christi virtus & opera probantur ex Scripturis.

DIXIMUS de nativitate; nunc de virtute operibusque dicamus: quæ cùm magna inter homines ac mirabilia faceret, videntes illa Judæi, magicâ potentiâ fieri putabant, ignorantes ea omnia, quæ fiebant ab eo, prædicta esse à Prophetis. Ægros & vario morborum genere languentes non medelâ aliquâ, sed vi ac potestate verbi sui protinùs roborabat, debiles resanabat, claudos ad gressum erigebat, cæcis visum restituebat, mutis eloquium dabat, surdos inauribat, pollutos maculatosque purgabat, furiatis dæmonum incursu mentem propriam reponebat, mortuos aut jam sepultos ad vitam lucemque revocabat. Idem quinque millia hominum quinque panibus & duobus piscibus saturavit. Idem supra mare ambulavit. Idem in tempestate præcepit vento, ut conquiesceret, statimque tranquillitas facta est: quæ omnia, & in Prophetarum libris, & in carminibus Sibyllinis prædicta invenimus. *Div. Inst. lib. 4. c. 14.*

Ob hæc miracula cùm ad eum magna concurreret multitudo, &, ut erat, Dei filium, & à Deo missum crederet, repleti invidiâ Sacerdotes ac principes Judæorum, simul irâ concitati, quòd eorum peccata & injustitiam coarguebat, coïerunt ut eum occiderent. Quod futurum ante annos mille paulò ampliùs Salomon in Sapientiâ pronuntiaverat his verbis: *Sap. 2.* „ Circumveniamus justum, quoniam insuavis est nobis, & exprobrat „ nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei „ se nominat. Factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum; „ gravis est nobis etiam ad videndum, quoniam dissimilis est aliis vita „ illius, & mutatæ sunt viæ illius. Tanquàm nugaces æstimati sumus ab „ illo. Continet se à viis nostris, quasi ab immunditiis, & præfert no„ vissima justorum, & gloriatur patrem Dominum. Videamus ergò si „ sermones illius veri sunt, & tentemus, quæ eventura sunt illi. Con„ tumeliis & tormentis interrogemus eum, ut sciamus reverentiam illius, „ & probemus patientiam illius. Morte turpissimâ condemnemus eum. „ Hæc cogitaverunt, & erraverunt. Excæcavit enim illos stultitia eorum, „ & nescierunt sacramenta Dei. “

Harum igitur litterarum immemores, quas legebant, incitaverunt po-

Lin. 5. *Medelâ.*] In MS. *medellâ.* Vide *Matth. cap.* 4. *v.* 23. *cap.* 8. *v.* 16. *cap.* 9. *v.* 35. *Marc. cap.* 6. *v.* 56. & *cap.* 7. *Luc. c.* 4. *v.* 40. & 41. *c.* 7. *v.* 10.

Lin. 7. *Inauribat.*] Id est, audientes faciebat; verbum sanè obsoletum & peregrinum.

Ibidem. *Maculatos.*] Id est leprosos.

Lin. 10. *Quinque millia.*] Vide *Matth. cap.* 14.

Lin. 19. *Circumveniamus.*] Hâc voce etiam utitur Lactantius infrà cap. 64. & lib. 5. c. 1. ante finem.

Ibidem. *Exprobrat.*] In MS. *exprobat.*

Lin. 24. *Viis.*] In MS. *viris.*

Ibidem. *Præfert.*] In MS. *præferet.*

Lin. 26. *Contumeliis & tormentis.*] In MS. *Contumelia & tormenta.*

Lin. 27. *Ut.*] In MS. *&.*

pulum tanquàm adversùs impium, ut eum comprehensum ad judicium ducerent, mortemque ejus impiis vocibus flagitarent. Intentabant autem pro crimine id ipsum, quòd se Dei filium diceret, & quòd legem solveret, curando homines in Sabbato, quam ille se non solvere, sed implere dicebat. Cùmque Pontius Pilatus, qui tum legatus in Syriâ judicabat, perspiceret causam illam ad officium Romani Judicis non pertinere, misit eum ad Herodem Tetrarcham, permisitque Judæis, ut ipsi legis suæ disceptatores essent: qui acceptâ sceleris potestate, addixerunt eum cruci, sed priùs flagellis & palmis verberaverunt, spinis coronârunt, faciem consputerunt, in cibum & potum dederunt ei fel & acetum; & inter hæc nulla vox ejus audita est. Tunc carnifices sortiti de tunicâ ejus & pallio, suspenderunt eum patibulo atque adfixerunt, cùm postridiè Pascha, id est, festum diem suum celebraturi essent. Quod facinus prodigia secuta sunt, ut intelligerent nefas quod admiserant. Eodem namque momento, quo spiritum posuit, & terræ motus magnus, & deliquium solis fuit, ut in noctem dies verteretur.

Lin. 5. *Syriâ.*] In MS. *Syriam.*
Lin. 8. *Sceleris.*] Adde *puniendi*; id enim exigit Latina locutio.
Lin. 12. *Eum.*] Non extat in MS.
Lin. 15. *Namque.*] In MS. *nam quæ.*
Lin. 16. *Verteretur.*] In MS. *vertetur.*

CAPUT XLVI.

Probatur ex Prophetis, Passionem ac mortem Christi prænuntiatam fuisse.

Lib. 4. Div. Instit. cap. 18. Isai. 50.

QUÆ omnia Prophetæ sic futura esse prædixerant. Esaias ita dicit: „ Non sum contumax, neque contradico: dorsum meum posui ad „ flagella, & maxillas meas ad palmas; faciem autem meam non averti à „ fœditate sputorum. « Idem de silentio: „ Sicut ovis ad immolandum „ adductus sum, & sicut agnus coram tondentibus sine voce, sic non „ aperuit os suum. « Item David in Psalmo XXXIV. „ Congregata sunt „ in me flagella, & ignoraverunt: dissoluti sunt, nec compuncti sunt; „ tentaverunt me, & striderunt super me dentibus suis. « Idem de cibo & potu, Psalmo LXVIII. „ Et dederunt in escam meam fel, & in siti meâ „ potum mihi dederunt acetum. « Item de cruce Christi: „ Et foderunt „ manus meas & pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea: ipsi „ autem contemplati sunt, & viderunt me; diviserunt vestimenta mea „ sibi, & super vestem meam sortem miserunt. « Moyses in Deuteronomio: „ Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die & no- „ cte, & non credes vitæ tuæ. « Item in Numeris: „ Non quasi homo „ Dominus suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur. « Item Zacharias: „ Et intuebuntur in me, quem transfixerunt. «

Lin. 1. *Quæ omnia.*] Ità MS. in editione verò Parisiensi legitur *Hæc omnia.*
Lin. 2. *Posui.*] Deest in MS. sed supplendum ex Institut. lib. 4. cap. 18.
Lin. 9. *Psalmo.*] Deest in MS.
Lin. 16. *Minas.*] In MS. *Minans*: sed vide lib. 4. Institut. cap. 18.
Lin. 17. *Zacharias.*] In MS. *Zaccharias.*

De solis obscuratione Amos ita dicit: „ In illo die, dicit Dominus, „ occidet sol meridie, & obtenebrabitur dies lucis; & convertam dies „ festos vestros in luctum, & cantica vestra in lamentationem. " Item Jeremias de civitate Hierosolymâ, in quâ passus est: „ Et subivit sol ei, „ cùm adhuc medius dies esset, confusa est & maledicta, reliquos eorum „ in gladium dabo. " Nec frustrà hæc dicta sunt. Siquidem post breve tempus Imperator Vespasianus Judæos debellavit, & terras eorum ferro ignique depopulatus est, obsessos fame subegit, Hierosolymam evertit, captivos triumphavit, cæteris, qui reliqui fuerunt, terris suis interdixit, ne quandò iis ad solum patrium reverti liceret. Quæ à Deo, propter illam Christi crucem facta sunt; ut hoc in scripturis eorum Salomon antè testatus sit, dicens: „ Et erit Israël in perditionem, & in improperium po- „ pulo, & domus hæc erit deserta, & omnis qui transiet per illam, ad- „ mirabitur, & dicet: Propter quam rem Deus fecit terræ huic & huic „ domui hæc mala? & dicent, quia dereliquerunt Dominum Deum suum, „ & persecuti sunt Regem suum dilectissimum Deo, & cruciaverunt illum „ in humilitate magnâ; pro hoc importavit illis Deus mala hæc. " Quid enim non mererentur, qui Dominum, qui ad salutem ipsorum venerat, peremerunt?

Lin. 3. *Lamentationem.*] In MS. *lamentatione.*
Lin. 4. *Jeremias.*] Quæ sequuntur aliter leguntur libro 4. Divin. Institut. cap. 19.
Lin 5. *Confusa.*] In MS. *contusa.* Sed *confusa*, legendum est, ut l. 4. c. 19. Div. Instit.
Lin. 11. *Salomon.*] In MS. *Salomoni.* At Heumannus legit *Salomon.*
Lin 12. *Improperium.*] Sic MS. Ed. Paris. habet *opprobrium.* Vid. not. ad lib. 4. Divin. Institut. cap. 18.
Lin. 15. *Domui.*] In MS. *domi.*
Ibidem. *Dereliquerunt.*] In MS. *derelinquerunt.*
Lin. 18. *Mererentur.*] Ità MS. Fortè legendum, *merentur*, vel *merebantur.*
Ibidem. *Salutem.*] In MS. *salute.*

CAPUT XLVII.

De Jesu Christi resurrectione, Apostolorum missione, servatorisque in cælum Ascensione.

POST hæc detractum patibulo corpus monumento condiderunt. Verùm tertio die ante lucem, terræ motu facto, ac revoluto lapide, quo sepulcrum clauserant, resurrexit. In sepulcro autem nihil, nisi exuviæ corporis sunt repertæ. Ipsum verò resurrecturum die tertio jam olim Prophetæ fuerant prælocuti. David in Psalmo XV. Non derelinques ani- „ mam meam ad inferos, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. „ Item Osee: Hic est filius meus sapiens: propter quod nunc non resi- „ stet in contributatione filiorum suorum, & de manu inferorum eruam „ eum. Ubi est judicium tuum, mors, ubi est aculeus tuus? " Idem rursùs: „ Vivificabit nos post biduum die tertio. " *Div. Inst. lib. 4. c. 19.*

Profectus igitur in Galilæam post resurrectionem, discipulos suos rursùs;

Lin. 7. *Est.*] Non extat in MS.
Lin. 10. *Vivificabit.*] In MS. *Vivificavit.*

quos metus in fugam verterat, congregavit: datisque mandatis quæ observari vellet, & ordinatâ Evangelii prædicatione per totum orbem, inspiravit in eos Spiritum sanctum, ac dedit eis potestatem mirabilia faciendi, ut in salutem hominum, tam factis, quàm verbis operarentur; ac tum demùm quadragesimo die remeavit ad Patrem, sublatus in nubem. Hoc Daniel Propheta jampridem ostenderat, dicens: » Videbam in visu no-» ctis: & ecce in nubibus cœli ut filius hominis veniens usque ad anti-» quum dierum pervenit; & qui assistebant, obtulerunt eum; & datum » est ei regnum, & honor, & imperium; & omnes populi, tribus & » linguæ servient ei; & potestas ejus æterna, quæ nunquam transibit, & » regnum ejus non corrumpetur. « Item David in Psalmo CIX. » Dixit » Dominus Domino meo: sede ad dexteram meam, donec ponam ini-» micos tuos subpedaneum pedum tuorum.

Div. Inst. lib. 4. c. 21.

Lin. 5. *Quadragesimo.*] Ità leges ex libro 4. cap. 21. Divinar. Institut. quamvis in MS. Taurin. legatur *quinquagesimo.*
Lin. 7. *Usque.*] In MS. *& usque.*
Ibidem. *Antiquum.*] In MS. *anticum.*
Lin. 9. *Populi.*] In MS. *populis.*
Ibidem. *Et.*] Non extat in MS.
Lin. 10. *Servient ei.*] In MS. *servientes.*

CAPUT XLVIII.

De Judæorum exhæredatione, & Gentilium adoptione.

CUM igitur ad dexteram Dei sedeat, calcaturus inimicos suos, qui eum cruciaverunt, quandò ad judicandum orbem venerit, apparet nullam spem reliquam esse Judæis, nisi conversi ad pœnitentiam, & à sanguine, quo se polluerunt, abluti, sperare in eum cœperint, quem negaverunt. Ideò sic dicit Hesdra: » Hoc Pascha Salvator noster est, & refugium » nostrum. Cogitate, & ascendat in cor vestrum, quoniam habemus humi-» liare eum in signo, & post hæc speravimus in eum. «

Lib. 4. Div. Instit. cap. 20.

Exhœredatos autem esse Judæos, quia Christum reprobaverunt, & nos, qui sumus ex Gentibus, in eorum locum adoptatos, scripturis adprobatur. Jeremias ita dicit: » Dereliqui domum meam: dimisi hæreditatem meam » in manus inimicorum ejus. Facta est hæreditas mea mihi, sicut leo in » sylvâ: dedit ipsa super me vocem suam; idcircò odivi eam. « Item Malachias: » Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & sacrifi-» cium acceptum non habebo ex manibus vestris, quia à solis ortu usque » ad occasum clarificabitur nomen meum apud Gentes. « Esaias quoque sic: » Venio colligere omnes gentes & linguas; & venient, & videbunt » claritatem meam. « Idem alio loco ex personâ Patris ad filium: » Ego

Lin. 2. *Venerit.*] In MS. *venerat.*
Lin. 4. *Sanguine.*] In MS. *sanguinem.*
Lin. 6. *Humiliare.*] In MS. *humilare.*
Lin. 11. *Idcircò.*] Ità est in MS. Taurin. juxta Clariss. Pfaffii autographum: at in editione Parisiensi legitur *ideò.*
Lin. 13. *Malachias.*] In MS. *Malachiel.*
Lin. 14. *Acceptum non habebo.*] Ità ex autographo Clariss. Pfaffii; in editis legitur *non acceptum habebo.*

» Dominus Deus vocavi te in justitiam, & tenebo manum tuam, & con-
» firmabo te in testamentum generis mei, in lucem gentium, aperire ocu-
» los cæcorum, producere ex vinculis alligatos, & de domo carceris
» sedentes in tenebris. «

Lin. 1. *Vocavi.*] In MS. *vocabi.*

CAPUT XLIX.

Quòd Deus non est, nisi unus.

SI ergò Judæi à Deo rejecti sunt, sicut sacrarum Scripturarum fides indicat, Gentes autem, sicut videmus, adscitæ, ac de tenebris hujus vitæ secularis deque vinculis dæmonum liberatæ; nulla igitur alia spes homini proposita est, nisi veram Religionem veramque sapientiam, quæ in Christo est, fuerit secutus: quem qui ignorat, à veritate ac Deo semper alienus est. Nec sibi de summo Deo, vel Judæi, vel philosophi blandiantur. Qui Filium non agnovit, nec Patrem potuit agnoscere. Hæc est sapientia, & hoc mysterium summi Dei. Per illum se Deus, & agnosci, & coli voluit. Ideò Prophetas ante præmisit, qui de adventu ejus prædicarent, ut cùm facta essent in eo quæcumque prædicata sunt, tunc ab hominibus, & Dei Filius, & Deus crederetur.

Nec tamen sic habendum est, tanquàm duo sint dii. Pater enim ac Filius unum sunt. Cùm enim Pater Filium diligat, omniaque ei tribuat, & Filius Patri fideliter obsequatur, nec velit quidquam, nisi quod Pater, non potest utique necessitudo tanta divelli, ut duo esse dicantur, in quibus, & substantia, & voluntas, & fides una est. Ergò & Filius per Patrem, & Pater per Filium. Unus est honos utrique tribuendus, tamquam uni Deo, & ita dividendus est per duos cultus, ut divisio ipsa compage inseparabili vinciatur. Neutrum sibi relinquet, qui aut Patrem à Filio, aut Filium à Patre secernit.

Lin. 1. *Scripturarum.*] In MS. *Scribturarum.*

Lin. 7. *Qui Filium, &c.*] De hoc dicto Jesu Christi, vide Joan. 8. v. 19. & 14. v. 1. & 7.

Lin. 16. *Et substantia.*] *Et* deest in editione Parisiensi: at legitur in MS. Taurin.

Lin. 17. *Filium.*] Adde *est*, juxta Clarissim. Pfaffium.

CAPUT L.

Cur Deus humanum corpus assumpsit, ac mortem passus fuit.

SUPEREST respondere etiam iis, qui putant inconveniens fuisse, nec habere rationem, ut Deus mortali corpore indueretur, ut hominibus subjectus esset, ut contumelias sustineret, cruciatus etiam mortemque *Div. Instit. lib. 4. c. 25.*

Lin. 1. *Iis.*] In MS. *is.*

pateretur. Dicam quod ſentio, & rem immenſam paucis, ut potero, ſubſtringam. Qui aliquid docet, debet, ut opinor, facere ipſe quæ docet, ut cogat homines obtemperare. Nam ſi non fecerit, præceptis ſuis fidem derogabit. Exemplis igitur opus eſt, ut ea, quæ præcipiuntur, habeant firmitatem, & ſi quis contumax extiterit, ac dixerit non poſſe fieri, præceptor illum præſenti opere convincat. Non poteſt ergò perfecta eſſe doctrina, cùm verbis tantùm traditur: ſed tum perfecta eſt, cùm factis adimpletur.

Chriſtus itaque cùm doctor virtutis ad homines mitteretur, utique ut doctrina ejus perfecta eſſet, & docere, & facere debuerat. Sed, ſi corpus hominis non induiſſet, non potuiſſet facere, quæ docebat; id eſt, non iraſci, non cupere divitias, non libidine inflammari, dolorem non timere, mortem contemnere. Hæc ſunt utique virtutes: ſed fieri ſine carne non poſſunt. Ergò ideò corporatus eſt, ut cùm vincenda eſſe carnis deſideria doceret, ipſe faceret prior, ne quis excuſationem de carnis fragilitate prætenderet.

Lin. 4. *Derogabit.*] In MS. *derogavit.*
Lin. 11. *Potuiſſet.*] In MS. *poſſet.*
Lin. 13. *Hæc ſunt.*] Fortè legendum, *hæ ſunt utique virtutes.*
Ibidem. *Sed.*] In MS. *ſet.*
Lin. 14. *Corporatus eſt.*] Ità MS. Taurin. at in editione Pariſienſi legitur *incorporatus eſt.*

CAPUT LI.

De Chriſti morte in cruce.

Div. Inſt. lib. 4. c. 26. DICAM nunc de ſacramento crucis, ne quis fortè dicat: ſi ſuſcipienda illi mors fuerat, non utique infamis ac turpis, ſed quæ haberet aliquid honeſtatis. Scio equidem multos, dum abhorrent nomen crucis, refugere à veritate, cùm in eâ, & ratio magna ſit & poteſtas. Nam cùm ad hoc miſſus eſſet, ut humillimis quibuſque viam panderet ad ſalutem; ſe ipſe humilem fecit, ut eos liberaret. Suſcepit ergò id genus mortis, quod ſolet humilibus irrogari, ut omnibus facultas daretur imitandi. Prætereà cùm eſſet reſurrecturus, amputari partem corporis ejus fas non erat, nec os infringi, quod accidit iis qui capite plectuntur. Crux ergò potior fuit, quæ reſurrectioni corpus integris oſſibus reſervavit.

His etiàm illud accedit, quòd paſſione ac morte ſuſceptâ, ſublimem fieri oportebat. Adeò illum crux, & re & ſignificatione exaltavit, ut omnibus *Ibid.* majeſtas ejus ac virtus cum ipsâ paſſione notuerit. Nam quòd extendit in patibulo manus, utique alas ſuas in Orientem Occidentemque por-

Lin. 2. *Utique.*] In MS. *utuque.*
Ibidem. Poſt *turpis*, editio Pariſienſis addit verba *eſſe debuiſſet*, quæ non extant in MS. quæque expunxi ut inutilia; & vulgò ſubaudiuntur in eloquio Latino.
Lin. 4. *Cum in eâ.*] Id eſt, *cum tamen in eâ*, juxta Heumannum.
Lin. 7. *Irrogari.*] In MS. *inrogari.*
Lin. 10. *Reſervavit.*] In MS. *reſervabit.*
Lin. 11. *Accedit.*] In MS. *accepit.*

rexit, ſub quas univerſæ nationes ab utrâque mundi parte ad requiem convenirent. Quantùm autem valeat hoc ſignum, & quid habeat poteſtatis, in promptu eſt, cùm omnis dæmonum cohors hoc ſigno expellitur ac fugatur. Et ſicut ipſe ante paſſionem dæmonas verbo & imperio proturbabat, ſic nunc nomine ac ſigno paſſionis ejuſdem ſpiritus immundi, quandò in corpora hominum irrepſerunt, exiguntur, cùm extorti & excruciati, ac ſe dæmonas confitentes, verberanti ſe Deo cedunt. Quid ergò ſperaverint de ſuis religionibus cumque ſuâ ſapientiâ Græci, cùm videant, deos ſuos, quos eoſdem dæmonas eſſe non negant, per crucem ab hominibus triumphari.

Lin. 3. *In promptu.*] In MS. *promptum.*
Ibidem. *Expellitur ac fugatur.*] Lege *expellatur ac fugetur*, juxta Heumannum.
Lin. 5. *Ejuſdem.*] Heuman. cum Anonymo Britanno putat legendum eſſe, *ejus iidem.*
Lin. 6. *Irrepſerunt.*] In MS. *inrepſerint.*
Lin. 7. *Cedunt.*] In MS. *cædunt.*

CAPUT LII.

Spes ſalutis hominum in veri Dei agnitione, & de odio Ethnicorum in Chriſtianos.

UNA igitur ſpes hominibus vita eſt, unus portus ſalutis, unum refugium libertatis, ſi abjectis, quibus tenebantur, erroribus, aperiant oculos mentis ſuæ, Deumque cognoſcant, in quo ſolo domicilium veritatis eſt, terrena & de terrâ ficta contemnant, Philoſophiam, quæ apud Deum ſtultitia eſt, pro nihilo computent, & verâ ſapientiâ, id eſt, Religione ſuſceptâ, fiant immortalitatis hæredes.

Atenim repugnant, non tam veritati, quàm propriæ ſaluti; cùmque hæc audiunt, velut aliquod inexpiabile nefas deteſtantur. Sed ne audire quidem patiuntur; violari aures ſuas ſacrilegio putant. Si audierint, nec jam maledictis abſtinent, ſed quantis poſſunt, verborum contumeliis inſectantur: iidemque ſi poteſtatem nacti fuerint, velut hoſtes publicos perſequuntur, imò etiam plus quàm hoſtes, quorum, cùm bello victi fuerint, aut mors, aut ſervitus pœna eſt; nec ullus poſt arma depoſita cruciatus, quamvis omnia pati meruerint, qui facere voluerunt, ut inter mucrones locum pietas haberet.

Inaudita eſt crudelitas cum innocentiâ, nec victorum hoſtium conditionem meretur. Quæ tanta hujus furoris eſt cauſa? Scilicet, quia ratione

Lin. 1. *Hominibus vita eſt.*] Forſan legendum, *vita hominibus.*
Lin. 5. *Et.*] In MS. *ſed.*
Lin. 7. *Atenim.*] In MS. *Adenim.*
Lin. 8. *Sed ne audire quidem, &c.*] Locus depravatus, qui poteſt ita legi; *ſed ne audiunt quidem patienter: violari aures ſuas ſacrilegio putant, ſi audierint. Nec jam, &c.*
Lin. 11. *Iidemque.*] In MS. *idemque.*
Ibidem. *Nacti.*] In MS. *Acti.*
Lin. 13. *Ullus.*] In MS. *ullis.*
Lin. 14. *Voluerunt.*] Adde *ea mala nobis, aut fidelibus.*
Lin. 17. *Quæ.*] In MS. *que.*

congredi non queunt, violentiâ premunt, & incognitâ causâ tanquàm nocentissimos damnant, qui constare de ipsâ innocentiâ noluerunt. Nec satis putant, si celeri ac simplici morte moriantur, quos irrationabiliter oderunt: sed eos exquisitis cruciatibus lacerant, ut expleant odium, quod non peccatum aliquod, sed veritas parit, quæ idcircò malè viventibus odiosa est, quia ægrè ferunt esse aliquos, quibus facta eorum placere non possunt. Hos omni modo cupiunt extinguere, ut possint liberè sine teste peccare.

Lib. 5. cap. 9.

Lin. 1. *Et.*] Deest in MS.
Lin. 7. *Possunt.*] Heumannus putat legi debere *possint.*

CAPUT LIII.

Rationes odii in Christianos expenduntur, & refelluntur.

Div. Inst. lib. 5. c. 21.

SED hæc facere se dicunt, ut deos suos defendant. Primùm si dii sunt; & habent aliquid potestatis ac numinis, defensione hominis patrocinioque non indigent, sed seipsos utique defendunt. Aut quomodò ab iis homo sperare auxilium potest, si ne suas quidem injurias possunt vindicare? Stultum igitur & vanum, deorum esse vindices velle; nisi quòd ex eo magis apparet diffidentia. Qui enim patrocinium Dei quem colit, suscipit, illum esse nihil confitetur: si autem ideò colit, quia potentem arbitratur, non debet eum velle defendere, à quo ipse est defendendus. Nos igitur rectè. Nam cùm isti defensores falsorum deorum adversùs verum Deum rebelles, nomen ejus in nobis persequuntur, nec re, nec verbo repugnamus; sed mites, & taciti, & patientes perferimus omnia quæcumque adversùs nos potest crudelitas machinari. Habemus enim fiduciam in Deo, à quo expectamus secuturam protinùs ultionem. Nec est inanis ista fiducia: siquidem eorum omnium, qui hoc facinus ausi sunt, miserabiles exitus partim cognovimus, partim videmus. Nec ullus habuit impunè, quòd Deum læsit; & qui sit verus Deus, qui verbo discere noluit, supplicio suo didicit.

Vellem scire, cùm invitos adigunt ad sacrificium, quid secum habeant rationis, aut cui præstent, quod faciunt. Si diis, non est ille cultus, nec acceptabile sacrificium, quod fit ingratis, quod extorquetur per injuriam, quod eruitur per dolorem. Si autem ipsis, quos cogunt, non est utique beneficium, quod quis ne accipiat, etiam mori mavult. Si bonum non est, ad quod me vocas? cur malo invitas? cur non verbis, sed verberibus,

Lin. 2. *Aliquid.*] In MS. *aliquod.*
Ibidem. *Defensione.*] In MS. *defensionem.*
Lin. 3. *Defendunt.*] Fortè ex Heumanno legendum est, *defendent.*
Lin. 7. *Nihil.*] In MS. *nihilo*; fortè legendum esset *nihili.*
Lin. 15. *Videmus.*] Heumannus putat legi debere *Vidimus*, idque non malè.
Lin. 16. *Et.*] In MS. *set.*
Ibidem. *Qui sit.*] Ex Heumanno fortè; *Quis sit.*
Lin. 22. *Ne.*] In MS. *nec.*

tribus; cur non ratione, sed cruciatibus corporis? Unde apparet malum esse illud, ad quod non illicis volentem, sed trahis recusantem. Quæ stultitia est, consulere velle nolenti? An si aliquis, prementibus malis, ad mortem confugere conatur, num potes, si aut gladium extorseris, aut laqueum ruperis, aut præcipitio retraxeris, aut venenum effuderis, conservatorem te hominis gloriari, cùm ille, quem servasse te putas, nec gratias agat, & te malè secum arbitretur egisse, quòd mortem sibi prohibueris optatam, quòd ad finem, quòd ad requiem malorum pervenire non sinueris? Beneficium enim non ex qualitate rei debet, sed ex animo ejus, qui accipit, ponderari. Cur pro beneficio imputes, quod mihi maleficium est? Vis me deos tuos colere, quod ego mihi mortiferum duco. Si bonum est, non invideo. Fruere solus bono tuo. Non est quòd velis errori meo succurrere, quem judicio ac voluntate suscepi. Si malum, quid me ad consortium mali rapis? Utere sorte tuâ. Ego malo in bono mori, quàm in malo vivere.

Lin. 2. *Illicis.*] In MS. *inlicis.*
Lin. 4. *Conatur.*] In MS. *cogatur.*
Lin. 9. *Sinueris.*] Ità habet MS. pro *siveris.*

CAPUT LIV.

De Religionis libertate in adorando Deo.

HÆC quidem justè dici possunt. Sed quis audiet, cùm homines furiosi & impotentes minui dominationem suam putent, si fit aliquid in rebus humanis liberum? Atqui Religio sola est, in quâ libertas domicilium collocavit. Res est enim præter cæteras voluntaria, nec imponi cuiquam necessitas potest, ut colat, quod non vult. Potest aliquis forsitan simulare; non potest velle. Denique cùm metu tormentorum aliqui, aut cruciatibus victi ad execranda sacrificia consenserint, nunquam ultrò faciunt, quod necessitate fecerunt: sed datâ rursùs facultate, ac redditâ libertate, referunt se ad Deum, eumque precibus & lachrymis placant, agentes non voluntatis, quam non habuerunt, sed necessitatis, quam pertulerunt, pœnitentiam; & venia satisfacientibus non negatur. Quid ergò promovet, qui corpus inquinat, quandò immutare non potest voluntatem?

Atenim homines inanis cerebri, si quem fortem adegerint libare diis suis, incredibili alacritate insolenter exultant, & quasi hostem sub jugum miserint, gaudent. Si verò aliquis, nec minis, nec tormentis territus, fidem vitæ anteferre maluerit, in hunc ingenium suum crudelitas exerit, infanda & intolerabilia molitur; & quia sciunt, gloriosam esse pro Deo mor-

Lin. 2. *Si fit.*] Elegantius est legere, *si sit.*
Lin. 3. *Atqui.*] In MS. *ad quin.*
Ibidem. *Sola est.*] Id est; *sola res est.*
Lin. 4. *Collocavit.*] In MS. *Conlocavit.*
Lin. 9. *Placant.*] In MS. *placat.*
Lin. 14. *Atenim.*] In MS. *adenim*, pro *etenim.*
Ibidem. *Fortem.*] Heumannus legit *fortè.*

tem, & hanc nobis esse victoriam, si superatis tortoribus animam pro fide ac Religione ponamus, & ipsi enituntur, ut vincant. Non afficiunt morte: sed excogitant novos inauditosque cruciatus, ut fragilitas viscerum doloribus cedat; & si non cesserit, differunt, adhibentque vulneribus curam diligentem, ut crudis adhuc cicatricibus, repetita tormenta plus doloris immittant: & hanc adversùs innocentes carnificinam exercentes, pios utiquè se, & justos, & religiosos putant, (talibus enim sacris deorum delectantur) illos verò impios & desperatos nuncupant. Quæ ista est perversitas, ut qui torquetur innocens, desperatus atque impius nominetur, carnifex autem justus piusque dicatur?

Lin. 1. *Si superatis, &c.*] Præclarè admodùm, suprà dixit Lactantius lib. 5. Div. Institut. cap. 13. *Nostri autem (ut de viris taceam) pueri & mulierculæ tortores suos taciti vincunt; & exprimere illis gemitum nec ignis potest.*

Lin. 3. *Morte.*] In MS. *mortem.*

Lin. 6. *Exercentes.*] In MS. *exercent.*

CAPUT LV.

Ethnici justitiam in sequendo Deo crimine impietatis infamant.

SED rectè ac meritò puniri eos aiunt, qui publicas Religiones à majoribus traditas execrantur. Quid si majores illi stulti fuerunt in suscipiendis Religionibus vanis, sicut jam suprà ostendimus, præscribetur nobis quominùs vera & meliora sectemur? Cur nobis auferimus libertatem, sed quasi addicti alienis servimus erroribus? Liceat sapere, liceat inquirere veritatem. Sed tamen, si libet majorum defendere [stultitiam] cur impunè habent Ægyptii, qui pecudes, & omnis generis bestias pro diis colunt? Cur de diis ipsis aguntur, & qui eos facetiùs deriserit, honoratur? Cur audiuntur philosophi, qui aut nullos deos esse aiunt, aut si sunt, nihil curare, nec humana respicere, aut nullam esse omninò, quæ regat mundum, providentiam differunt?

Sed soli ex omnibus impii judicantur, qui Deum, qui veritatem sequuntur. Quæ cùm sit eadem justitia, eadem sapientia, hanc isti vel impietatis, vel stultitiæ crimine infamant; nec perspiciunt, quid sit, quod eos fallat, cùm & malo vocabulum boni, & bono mali nomen imponunt. Primuli quidem philosophorum, sed maximè Plato & Aristoteles, de justitiâ multa dixerunt, afferentes & extollentes eam summâ laude virtutem, quòd suum cuique tribuat, quòd æquitatem in omnibus servet; &

Lin. 3. *Præscribetur.*] Clariss. Pfaffius putat legendum esse, *num præscribetur*, vel *præscribeturne nobis.*

Lin. 6. *Stultitiam.*] Deest in MS.

Lin. 8. *Aguntur.*] Ità MS. pro quo Clariss. Pfaffius existimat reponendum esse *jocantur.* At Heuman. putat nil mutandum esse, idque probat ex Instit. Divin. lib. 5. cap. 20. ubi legitur *mimos agi*, verbum Comicorum.

Lin. 9. *Si sunt.*] Fortè legas *si sint.*

Lin. 11. *Providentiam.*] In MS. *providentia.*

Lin. 16. *Primuli.*] Arbitratur Heumannus hîc esse mendum Typographicum, loco verbi *plurimi.* At non rectè; nam *primuli* legitur etiam in autographo Clariss. Pfaffii.

eùm cæteræ virtutes quasi tacitæ sint, & intùs inclusæ, solam esse justitiam, quæ nec sibi tantùm conciliata sit, nec occulta, sed foràs tota promineat, & ad benè faciendum prona sit, ut quamplurimis prosit: quasi verò in judicibus solis, atque in potestate aliquâ constitutis justitia esse debeat, & non in omnibus.

Atqui nullus est hominum, ne infirmorum quidem ac mendicorum, in quem justitia cadere non possit. Sed quia ignorabant, quid esset, undè proflueret, quid operis haberet, summam illam virtutem, id est, commune omnium bonum paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, sed alienis tantùm commodis studere dixerunt. Nec immeritò extitit Carneades, homo summo ingenio & acumine, qui refelleret istorum orationem, & justitiam, quæ fundamentum stabile non habebat, everteret; non quia vituperandam esse justitiam sentiebat, sed ut illos defensores ejus ostenderet nihil certi, nihil firmi de justitiâ disputare.

Lin. 6. *Atqui.*] In MS. *Ad quin.*
Ibidem. *Infirmorum.*] Heumannus legit *infimorum.*
Lin. 7. *Quid esset.*] Subaudi *Justitia.*
Lin. 8. *Proflueret.*] In MS. *profluerent.*
Ibidem. *Commune.*] In MS. *communem.*
Lin. 11. *Refelleret istorum.*] In MS. *refellet storum.*

CAPUT LVI.*

*Olim erat 1. cap. libri acephali Epitomes.

De Justitiâ, quæ est veri Dei Cultus.

NAM si justitia est veri Dei cultus, (quid enim tam justum ad æquitatem, tam pium ad honorem, tam necessarium ad salutem, quàm Deum agnoscere ut parentem, venerari ut dominum, ejusque legi & præceptis obtemperare?) nescierunt ergò justitiam philosophi, quia nec ipsum Deum agnoverunt, nec cultum ejus legemque tenuerunt; & ideò refelli potuerunt à Carneade, cujus hæc fuit disputatio, nullum esse jus naturale, itaque omnes animantes, ipsâ ducente naturâ, commoda sua defendere, & ideò justitiam, si alienis utilitatibus consulit, suas negligit, stultitiam esse dicendam. Quòd si omnes populi, penès quos

Div. Inst. lib. 5. c. 16.
Ibid. c. 17.
Ibid. c. 16.

Lin. 1. *Nam, &c.*] Caput istud & sequentia jam edita fuerant: ea nos denuò damus recognita & emendatiora ad MSS. codices 1. Bonon. 2. Reg. Bodl. & ad 16. editos. Epitome tamen deest in quibusdam editis, videlicèt Venetiis 1472. & Rostochii 1476.
Lin. 3. *Agnoscere.*] Ità MS. Taurin. & alii; 1. Reg. rec. & editi *cognoscere.* Vide infrà.
Ibidem. *Dominum.*] Sic lego cum MSS. 1. Bon. 2. Reg. & editis. In Taurin. est, *Deum.* At sequentia l. 5. c. 18 lectionem nostram confirmant: *Deum in quem duo vocabula Domini & Patris æquè veneranda conveniunt;* & infrà, *qui & Dominus verus & Pater est.*
Lin. 5. *Nec cultum ejus legemque tenuerunt.*] Hæc verba absunt à MS. 1. Reg. rec. n. 3740. & à pluribus edit. vet. leguntur tamen in antiquo MS. Thomasii & in Taurinensi.
Lin. 6. *Nullum esse jus naturale, &c.*] Ex Cicerone hoc mutuatum est. Vide Ciceronem lib. 3. de Republicâ inter Fragmenta.
Lin. 8. *Consulit.*] Ità MSS. mille aut saltem 900. annor. Taurin. Bonon. Regio-Put. n. 3736. At in 1. Reg. & editis legitur, *consulet.* Apud Ciceronem loco citato *consulat.*
Lin. 9. *Negligit.*] 1. Reg. rec. & editi, *negliget;* Cicero, *negligat;* MSS. tres antiquissimi, *negligit.*

sit imperium, ipsique Romani, qui orbem totum possederint, justitiam sequi velint, ac suum cuique restituere, quod vi & armis occupaverunt, ad casas & egestatem revertentur. Quod si fecerint, justos quidem, sed tamen stultos judicari necesse est, qui ut aliis prosint, sibi nocere contendant. Deindè, si reperiat aliquis hominem, qui aut aurum pro aurichalco, aut argentum pro plumbo vendat per errorem, atque id emere necessitas cogat, utrùm dissimulabit, & emet parvo, an potiùs indicabit? Si indicabit, justus utiquè dicetur, quia non fefellit; sed idem stultus, qui alteri fecerit lucrum, sibi damnum. Sed facile de damno est. Quid, si vita ejus in periculum veniet, ut eum necesse sit, aut occidere, aut mori, quid faciet? Potest hoc evenire, ut naufragio facto, inveniat aliquem imbecillem tabulæ inhærentem; aut victo exercitu fugiens, reperiat aliquem vulneratum equo insidentem: utrùmne aut illum tabulâ, aut hunc equo deturbabit, ut ipse possit evadere? Si volet justus esse, non faciet: Sed idem stultus judicabitur, qui dum alterius vitæ parcit, suam prodit. Si faciet, sapiens quidem videbitur, quia sibi consulet; sed idem malus, quia nocebit.

Lin. 1. *Possederint.*] Sic MSS. Bon. Taurin. Regio-Put. Alter Reg. rec. editi, & Cicero, *possedere.*

Lin. 3. *Casas.*] Ità MSS. Bon. 2. Reg. & editi; nec aliter Lactantius ipse lib. 5. cap. 16. sub initium. At MS. Taurin. & Cicero vulgatus, *causas*, sed corruptè.

Ibidem. *Justos.*] Apud Ciceronem & in editis est, *justos dicemus quidem.* Tres veterrimi MSS. ut in textu.

Lin. 4. *Judicari.*] In 1. Reg. rec. & edit. *judicare*; in Taurin. & Regio-Put. *judicari.*

Lin. 5. *Contendant.*] Cicero, *contendunt.*

Lin. 7. *Cogat.*] In Taurin. MS. *coget.*

Ibidem. *Dissimulabit.*] In Taurin. MS. *dissimulavit.*

Lin. 8. *Indicabit.*] In MS. Taurin. bis *indicavit.* Deest, *Si indicabit*, in editis quibusdam.

Lin. 10. *Eum, &c.*] Editi legunt, *eum aliquandò necesse sit, &c.* quidam tamen codices, teste Gallæo, legunt *occupare aut mori*: sed minùs rectè in aliis legitur *occidere* in activâ significatione, quasi dicas *perimere.* Sed textûs nostri lectio aptior est atque accommodatior capiti XVII. libri 5. Institutionum.

Lin. 11. *Evenire.*] Ità MSS. Bon. 2. Reg. & editi; MS. Taurin. *venire.*

Lin. 16. *Prodit.*] In MSS. Reg. rec. & editis, *perdet.* Rectè quidem: at MSS. Taurin. & Regio-Put. *prodit.*

Lin. 17. *Sed.*] Ed. *sed &.*

Ibidem. *Nocebit.*] Quidam restituunt *alii nocebit*: vide Isæum ad istud caput Epitom.

CAPUT LVII.

De Sapientiâ & Stultitiâ.

Div. Inst. lib. 5. c. 17. Ibid. cap. 15. & 18.

ACUTA ista sanè: sed respondere ad ea facillimè possumus. Imitatio enim nominum facit, ut sic esse videatur. Nam & justitia imaginem habet stultitiæ, non tamen est stultitia; & malitia imaginem sa-

Lin. 1. *Acuta.*] Lib. 5. Div. Institut. cap. 17. legitur, *Arguta hæc planè.*

Ibidem. *Facillimè.*] MS. Reg. rec. & ed. *facilè.* At MSS. 3. antiq. *facillimè.*

Ibidem. *Imitatio.*] Ità MS. Reg. rec. & ed. Sed in Taurin. Bonon. Regio-Put. est, *Immutatio.*

pientiæ, non tamen ſapientia eſt. Sed ſicut malitia iſta in conſervandis utilitatibus ſuis intelligens & arguta, non ſapientia, ſed calliditas & aſtutia eſt; ità & juſtitia non debet ſtultitia, ſed innocentia nominari: quia neceſſe eſt, & juſtum eſſe ſapientem, & eum qui ſit ſtultus, injuſtum. Nam neque ratio, neque natura ipſa permittit, ut is qui juſtus eſt, ſapiens non ſit; quoniam juſtus nihil utiquè facit, niſi quod rectum & bonum eſt, pravum & malum ſemper fugit. Quis autem diſcernere bonum & malum, pravum & rectum poteſt, niſi qui ſapiens fuerit? Stultus autem malè facit, quia bonum & malum quid ſit, ignorat. Ideò peccat, quia non poteſt prava & recta diſcernere. Non poteſt ergò, neque ſtulto juſtitia, neque injuſto ſapientia convenire. Stultus igitur non eſt, qui nec tabulâ naufragum, nec equo ſaucium dejecerit, quia ſe abſtinuit à nocendo, quod eſt peccatum; peccatum autem vitare ſapientis eſt. *Div. Inſt. lib. 3. c. 17. & 18.*

Sed ut ſtultus primâ facie videatur, illa res efficit, quòd extingui animam cum corpore exiſtimant: idcircò omne commodum ad hanc vitam referunt. Si enim poſt mortem nihil eſt, utiquè ſtultè facit, qui alterius animæ parcit cum diſpendio ſuæ, aut qui alterius lucro magis quàm ſuo conſulit. Si mors animam delet, danda eſt opera, quò diutiùs commodiùſque vivamus: ſi autem vita poſt mortem ſupereſt æterna & beata, hanc utiquè corporalem cum omnibus terræ bonis juſtus & ſapiens contemnet, quia ſciet, quale à Deo ſit præmium recepturus. Teneamus igitur innocentiam, teneamus juſtitiam; ſubeamus imaginem ſtultitiæ, ut veram ſapientiam tenere poſſimus. Et ſi hominibus ineptum videtur ac ſtultum, torqueri & mori malle, quàm libare diis, & abire *Div. Inſt. lib. 5. c. 19.*

Lin. 1. *Sed.*] Non extat in MS. Taurin. eſt in cæteris.

Lin. 2. *Arguta.*] Editiones quædam pro *& arguta*, ponunt *intelligens redargui videtur, quia non.*

Lin. 4. *Et.*] Deeſt in edit. & in MS. Reg. rec. ſed legitur in cæteris.

Lin. 5. *Eſt.*] Taurin. MS. *eſſet.*

Lin. 8. *Poteſt.*] Taurin. Bonon. Reg. Put. MSS. 1. Reg. rec. & ed. *poterit.*

Lin. 10. *Non poteſt ergò, &c.*] MSS. Taurin. Bonon. Regio-Put. ut in textu. In Reg. rec. in ed. ita: *igitur neque ſtulto juſtitiam, neque injuſto ſapientiam convenire. Ergò ſtultus non eſt;* vel ut aliæ legunt editiones, qualis eſt Gallæi, quæ ſic habet: *non poteſt igitur neque ſtulto Juſtitia, neque injuſto Sapientia convenire. Ergò ſtultus, &c.*

Lin. 15. *Exiſtimant.*] In Taurin. MS. *æſtimant.* Cæteri MSS. & ed. *exiſtimant.*

Lin. 18. *Quò diutiùs commodiùſque.*] Rectè edit. Iſ. Spark. faventibus MSS. Taurin. Bon. & 5. editis, in quibus legitur *quod juſtiùs*, pro *quò diutiùs*; Regio-Put. *quod ius* per abbreviationem; al. Reg. rec. ed. Pariſ. 1525. & Graph. *quo juſtiùs*, manifeſto errore, qui repugnat ſententiæ. Reſtituendus itaque hic locus ex ipſomet Lactantio lib. 5. Inſtitut. cap. 19. ubi habetur: *Si enim poſt mortem nihil ſumus, profectò ſtultiſſimi eſt hominis non huic vitæ conſulere, ut ſit quàm diutina, & commodis omnibus plena; quod qui faciet, à juſtitiæ regulâ diſcedat neceſſe eſt. Si autem ſupereſt homini vita melior & longior.* In edit. Pariſ. 1525. Gymnic. Betul. Torneſ. & in orâ Plantin. poſitum eſt *jucundiùs*, atque in MSS. Heumanni; undè verò, mihi non compertum: ſed hoc ferè idem eſt quàm *commodiùs.*

Lin. 21. *Quia.*] MS. Taurin. *qui.* Cæteri, cum editis, *quia.*

Lin. 24. *Malle.*] MS. 1. Reg. rec. & editi, *velle.* Meliùs MSS. Regio-Put. & Taurin. *mori malle*, cum eodem Lactantio lib. 5. Inſtitut.

Ibidem. *Quàm libare diis, & abire ſine noxâ.*] Ità MS. Taurin. Optima lectio, cui favet MS. Regio-Put. in quo legitur, *quàm liberare dî, ſed abire ſine noxâ.* Hæc mendosè accepta ab auditore amanuenſi, pro *quàm li-*

ſine noxâ, nos tamen omni virtute omnique patientiâ fidem Deo exhibere nitamur. Non mors terreat, non dolor frangat, quominùs vigor animi, & conſtantia inconcuſſa ſervetur. Stultos vocent, dummodò ipſi ſint ſtultiſſimi, & cœci, & hebetes, & pecudibus æquales; qui non intelligunt eſſe mortiferum, relicto Deo vivo, proſternere ſe atque adorare terrena; qui neſciunt, & illos æternam pœnam manere, qui figmenta inſenſibilia fuerint venerati, & eos, qui nec tormenta, nec mortem pro cultu & honore veri Dei recuſaverint, vitam perpetuam conſecuturos. Hæc eſt fides ſumma, hæc vera ſapientia, hæc perfecta juſtitia. Nihil ad nos attinet, quid judicent ſtulti, quid homunculi ſentiant. Nos judicium Dei expectare debemus, ut eos poſtmodùm, qui de nobis judicaverint, judicemus.

bare dìs, & abire ſine noxâ. Alter MS. Reg. rec. *quàm liberam dicet abire ſine noxâ; dicet* malè intellectum pro *dis &.* Editi, *cùm liberè liceat abire ſine noxâ.* Sed & ſuprà cap. 54. *Si quem fortem adegerint libare diis ſuis.*

Lin. 1. *Tamen.*] MS. Taurin. *tam.* Cæteri cum editis, *tamen*, ut in textu.

Lin. 2. *Non.*] Edit. *nec.*

Lin. 3. *Sultos vocent, dummodò ipſi ſint ſtultiſſimi, &c.*] Ità edit. Iſ. cum MSS. Taurin. Bonon. Regio-Put. niſi quòd in Taurinenſi deeſt *ſtultiſſimi.* In Reg. rec. & editis, pro *vocent*, eſt *notent.*

Lin. 6. *Et.*] MS. Reg. rec. & ed. *ex illis*, corruptè. Cæteri MSS. *& illos.*

Lin. 7. *Venerati.*] MS. Taurin. *adorati.*

Lin. 8. *Cultu.*] MS. Taurin. *mortem pro cultui*; mendosè.

Ibidem. *Dei recuſaverint.*] Hæc lectio eſt MSS. Bon. 2. Reg. & editorum. MS. Taurin. *Dei non recuſaverunt;* malè.

Lin. 9. *Hæc eſt, &c.*] Hunc locum ſic reſtitui ex MSS. Taurin. Bonon. & 2. Reg. Primus habet, *Hæc eſt fides ſumma*, undè in Bononienſi & edit. Iſ. factum eſt *fidiſſima.* In Regio-Put. deeſt *fides;* in Taurin. *juſtitia.* In Reg. rec. & editis lego, *Hæc eſt illa fideliſſima;* cætera ut in textu. Fortè legendum *fidei ſumma*, quod accedit ad *fidiſſima* & *fideliſſima* aliorum codicum.

Lin. 10. *Quid judicent.*] Hæc duo verba deſunt in MS. Taurin.

Lin. 11. *Judicaverint.*] MS. ſolus Taurin. *judicant.*

CAPUT LVIII.*

* *Aliàs 2.*

De vero cultu Dei & ſacrificio.

Div. Inſt. lib. 6. c. 1. & 2.

DIXI de juſtitiâ, quid eſſet. Sequitur ut oſtendam, quod ſit verum ſacrificium Dei, qui ſit juſtiſſimus ritus colendi, ne quis arbitretur, aut victimas, aut odores, aut dona pretioſa deſiderari à Deo, à quo ſi fames, ſi ſitis, ſi algor, ſi rerum omnium terrenarum cupiditas abeſt, non ergò utitur his omnibus, quæ templis diiſque fictilibus inferuntur:

Lin. 1. *Quod ſit.*] Ità antiq. MSS. tres. 1. Reg. rec. cum editis *quid ſit.*

Lin. 2. *Qui juſtiſſimus.*] Sic MSS. Bonon. Regio-Put. In Taurin. *quis ſit;* perperàm repetitur *ſit*, quod mox præceſſit. 1. Reg. rec. & ed. *qui juſtiſſimus.*

Lin. 3. *Dona pretioſa.*] Ità 3. MSS. antiquiſſimi & 4. ed. & Lactantius ipſe lib. 2. cap. 4. & de Irâ Dei cap. 21. In Reg. rec. & cæteris vulgatis eſt *dona præſentia;* malè.

Ibidem. *A quo ſi fames.*] MS. Taurin. ſolus, *quòd ſi fames.*

Lin. 4. *Abeſt.*] Solus MS. Taurin. *adeſt.*

Lin. 5. *His.*] 3. edit. *iis.*

Ibidem. *Diiſque.*] Ità 3. MSS. antiq. In Reg. rec. & editis, *aliiſque.*

ſed ſicut corporalibus corporalia, ſic utiquè incorporali incorporale ſacrificium neceſſarium eſt. Illis autem, quæ in uſum tribuit homini Deus, ipſe non indiget, cùm omnis terra in ipſius ſit poteſtate: non indiget templo, cujus domicilium mundus eſt; non indiget ſimulacro, qui eſt & oculis, & mente incomprehenſibilis; non indiget terrenis luminibus, qui ſolem cum cæteris aſtris in uſum hominis potuit accendere. Quid igitur ab homine deſiderat Deus, niſi cultum mentis, qui eſt purus & ſanctus? Nam illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem ſunt, inepta, fragilia, ingrata ſunt. Hoc eſt ſacrificium verum, non quod ex arcâ, ſed quod ex corde profertur, non quod manu, ſed quod mente libatur. Hæc acceptabilis victima eſt, quam de ſeipſo animus immolat. Nam quid hoſtiæ? quid thura? quid veſtes? quid argentum? quid aurum? quid pretioſi lapides conferunt, ſi colentis pura mens non eſt? Sola ergò juſtitia eſt, quam Deus expetit. In hâc ſacrificium, in hâc Dei cultus eſt, de quo nunc mihi diſſerendum eſt, docendumque, in quibus operibus juſtitiam neceſſe ſit contineri.

Lin. 1. *Corporalia.*] MS. Reg. rec. & edit. *corporale.*

Ibidem. *Incorporali.*] MS. Reg. rec. & edit. *incorporalibus incorporale.*

Lin. 2. *Autem.*] Deeſt in MS. Reg. rec. & editis.

Lin. 3. *Cùm omnis terra in ipſius ſit poteſtate.*] Ità MSS. Bonon. Regio-Put. ed. Faſit. Iſ. Spark. (In Taurin. pro *in*, eſt *ſub.*) multò aptiùs & concinniùs, quàm illud quod in Reg. rec. & multis editis, *Et eſt omnis terra ſub ipſius poteſtate.*

Lin. 6. *Hominis.*] MS. Reg. rec. & editi, *hominibus.*

Lin. 9. *Inepta, fragilia, ingrata ſunt.*] Sic MSS. Taurin. Regio-Put. Bonon. Hæc quatuor verba à MS. Reg. rec. & editis abſunt.

Lin. 11. *De ſeipſo.*] In Taurin. MS. *ipſo.*

Ibidem. *Immolat.*] Ità MSS. Regii & editi; at in MS. Taurin. *immolaverit.*

CAPUT LIX.*

** Aliàs 3.*

De viis vitæ, & primis mundi temporibus.

DUAS eſſe humanæ vitæ vias, nec philoſophis ignotum fuit, nec poëtis: ſed eas utrique diverſo modo induxerunt. Philoſophi alteram induſtriæ, alteram inertiæ eſſe voluerunt: ſed hoc minùs rectè, quòd eas ad ſola vitæ hujus commoda retulerunt. Meliùs poëtæ, qui alteram juſtorum, alteram impiorum eſſe dixerunt. Sed in eo peccant, quòd eas non in hâc vitâ, ſed apud inferos eſſe aiunt. Nos utiquè rectiùs, qui alteram vitæ, alteram mortis, & hîc tamen eſſe has vias dicimus. Sed illa dexterior, quâ juſti gradiuntur, non in Elyſium fert, ſed in cœlum. Immortales enim fiunt. Siniſterior ad tartarum; æternis enim cruciatibus addicuntur injuſti. Tenenda eſt igitur nobis juſtitiæ via, quæ

Div. Inſt. lib. 6. c. 3.

Div. Inſt. lib. 6. c. 4.

Lin. 2. *Utrique.*] MSS. Taurin. Bon. Reg. Put. & ed. Iſ. At MS. 1. Reg. rec. & multi editi, *utiquè*, quod mox ſequitur.

Lin. 4. *Quòd eas ad ſola vitæ hujus, &c.*] MS. Reg. & editi *cùm eas ad ſolius vitæ.* Ed. Iſ. cum MSS. Taurin. Bonon. ut in textu.

Lin. 7. *Alteram vitæ.*] Deeſt in MS. Taurin.

Lin. 10. *Tenenda eſt.*] Ità MSS. 3. antiq. at in Reg. rec. & in ed. legimus; *Veneranda eſt nobis.*

Lib. 5. *Inst. c.* 19. *& in fine c.* 9. *lib.* 6.
Exod. 20. *Deuter.* 5. *Psalm.* 80.
Lib. 6. *Inst. c.* 10.
Lib. 5. *Instit. c.* 5. *& seqq.*

ducit ad vitam. Primum autem justitiæ officium est, Deum agnoscere ut parentem, eumque metuere ut dominum, diligere ut patrem. Idem enim nos genuit, qui vitali spiritu animavit, qui alit, qui salvos facit. Habet in nos non modò ut pater, verùm etiam ut dominus licentiam verberandi, & vitæ ac necis potestatem; undè illi ab homine duplex honos, id est, amor cum timore debetur. Secundum justitiæ officium est, hominem agnoscere velut fratrem. Si enim nos idem Deus fecit, & universos ad justitiam vitamque æternam pari conditione generavit, fraternâ utique necessitudine cohæremus, quam qui non agnoscit, injustus est. Sed origo hujus mali, quo societas inter se hominum, quo necessitudinis vinculum dissolutum est, ab ignoratione veri Dei nascitur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat, bonus esse nullo pacto potest. Inde est, quòd ex eo tempore, quo dii multi consecrari ab hominibus colique cœperunt, fugata est, sicut poëtæ ferunt, justitia. Sic diremptum est omne fœdus, dirempta societas juris humani. Tum sibi quisque consulere, jus in viribus computare, nocere invicem, fraudibus

Lin. 2. *Ut parentem.*] Hæc verba Davisius delenda esse existimat, nec malè, quamvis Clericus Tom. XI. Biblioth. antiquæ & novæ legat *ut præsentem.*

Ibidem. *Idem enim nos.*] In Reg. rec. & in ed. 5. *Is est enim, qui nos;* nec malè.

Lin. 5. *Et vitæ ac necis potestatem.*] Patria potestas erat olim summa apud Romanos; ità ut non minùs jus vitæ & necis in liberos patri esset, quàm dominis in servos. *Lib.* 11. *D. de suis, & leg. her. l. fin. C. de patr. potest. lib.* 2. *Cod. Theodos. de caus. liber.* Sopater. in Hermogen. Simplicius Com. in Epicteti Enchirid. Exactiùs hæc exequitur Dionys. Halicarnass. lib. 2. Addesis Dion. Chrysostomum Orat. 14. Hoc verò patris in liberos jus ab Atticâ lege migravit Romam; Athenis enim Solon legem tulit περὶ τῶν ἀκρίτων, quâ filium suum parenti necare permissum, ut autor Sextus Empiricus lib. 3. Pyrrhon. Hypoth. Et liberi sub patriâ potestate haud multùm à servientium specie differebant. Undè Libanius Declamation. 37. Κύριοι τῶν παίδων οἱ γονεῖς οὐχ ἧττον ἢ τῶν οἰκετῶν. Lactant. Divin. Instit. lib. 4. cap. 3. *Dominum verò eumdem esse, qui sit pater, etiam juris civilis ratio demonstrat. Quis enim poterit filios educare, nisi habeat in eos domini potestatem?* Et paulò post: *Ergò servus est, qui & filius; idem dominus, qui & pater.* Seneca pater Controvers. 19. lib. 3. *Ut vivis parentibus filius familiæ nulli potest servire, nisi patri, omni aliâ servitute liber est.* Sic quemadmodùm servus domino, ità Jure vetustissimo, id est, florente Republicâ, omnia filius patri acquirebat. Dionys. Halicarnass. lib. 8. Philo Judæus de Decalog. Verùm patria illa majestas, ut loquuntur Valerius Maximus lib. 7. cap. 7. §. 5. & Quintilianus Declam. 375. seu summa illa patris in liberos potestas, posteriorum legislatorum Constitutionibus multùm delibata est. Qui, ut quasi iracundiæ parentum frenum injicerent, certum modum ei statuerunt: *l. ult. C. de patr. potest.* Ità ut inauditum filium hodiè interficere patri non liceat. *lib.* 2. *D. ad leg. Corn. de sicar. lib.* 5. *de leg. Pomp. de parricid.* Extrà quam, si quid contra Reipubl. salutem filius moliatur. *lib.* 35. *D. de rel. & sumpt. funer.* Oiselius.

Lin. 11. *Dissolutum.*] In MS. Reg. rec. & editis, *dissolvitur ab ignorantiâ.* MSS. 3. antiquiss. ut in textu.

Ibidem. *Est.*] Deest in MS. Taurinensi.

Lin. 14. *Ferunt.*] Reg. rec. & editi, *aiunt.* Cæteri MSS. *ferunt.* Poëtæ illi sunt Hesiodus in operib. Virgilius in fine 2. Georg. Arat. in Phœn. Ovid. 1. Metamor. Senec. in Octav.

Ibidem. *Sic diremptum.*] Editi & MSS. 3. *direptum*, corruptè; dicitur enim, *dirimere fœdus*, non *diripere.*

Lin. 15. *Dirempta.*] MSS. *direpta;* sed malè.

Ibidem. *Tùm sibi quisque consulere.*] Ità editi, cum MS. Reg. rec. Mallem, *Cum sibi quisque consulere;* subaudi *cæpit.*

Lin. 16. *Jus in viribus computare.*] Ovid. Trist. *Cedit viribus æquum.* Francius.

bus aggredi, dolis circumscribere, commoda sua aliorum incommodis adaugere; non cognatis, non liberis, non parentibus parcere; ad necem hominum pocula temperare, obsidere cum ferro vias, maria infestare; libidini autem, quò furor duxerit, fræna laxare; nihil denique sancti habere, quod non cupiditas infanda violaret. Cùm hæc fierent, tum leges sibi homines condiderunt pro utilitate communi, ut se interim tutos ab injuriis facerent. Sed metus legum non scelera comprimebat, sed licentiam submovebat. Poterant enim leges delicta punire, conscientiam munire non poterant. Ita quæ antè palam fiebant, clam fieri cœperunt. Circumscribi etiam jura, siquidem ipsi præsides legum præmiis muneribusque corrupti, vel in remissionem malorum, vel in perniciem bonorum sententias venditabant. His accedebant dissensiones, & bella, & mutuæ deprædationes, & oppressis legibus sæviendi potestas licenter assumta.

Lin. 1. *Incommodis.*] Ità MSS. Bonon. Reg. Put. & editi. At MSS. Taurin. & Reg. rec. *commodis.* Hæc tamen ultima lectio non est omninò contemnenda.

Lin. 9. *Ita quæ antè palam fiebant.*] Sic lego cum MSS. Bonon. Regio-Put. & edit. Thomas. Is. In cæteris editis ac MSS. Taurin. & Reg. rec. legitur, *itaque quæ.*

Lin. 11. *Remissionem.*] MSS. 2. Reg. & 4. editi, *remunerationem.*

Lin. 12. *Bonorum.*] MSS. 2. Reg. & 4. editi, *justorum.*

CAPUT LX.

De Justitiæ officiis.

IN hoc statu cùm essent humanæ res, misertus est nostrî Deus, revelavit se nobis & ostendit; ut in ipso religionem, fidem, castitatem, misericordiam disceremus; ut errore vitæ prioris abjecto, simul cum ipso Deo nosmetipsos, quos impietas dissociaverat, nosceremus, legemque divinam, quæ humana cum cœlestibus copulat, tradente ipso Domino, sumeremus: quâ lege universi, quibus irretiti fuimus, errores cum vanis & impiis superstitionibus tollerentur. Quid igitur homini debeamus, eadem illa lex divina præscribit, quæ docet quidquid homini præstiteris, Deo præstari. Sed radix justitiæ, & omne fundamentum æquitatis est illud, ut ne facias ulli quod pati nolis; sed alterius animum Matth. 25. Job. 4. Luc. 6.

Lin. 3. *Ut*, usque ad *nosceremus.*] Est Manuscriptorum Taurin. Regio-Put. & Bonon. Non extat in Reg. rec. & 10. edit. Pro *nosceremus*, est in Bonon. Reg. rec. & supradictis editis 10. *disceremus*, quod mox præcessit.

Lin. 5. *Tradente.*] In Taurin. MS. *tradentem.* Cæteri, *tradente.*

Lin. 6. *Fuimus.*] In MS. Reg. rec. & edit. *sumus.* MSS. Taur. Bonon. Regio-Put. *fuimus.*

Lin. 7. *Igitur.*] In MS. Reg. rec. & edit. *enim.* Additum est lineâ 8. *divina* ex MSS. Regio-Put. Bonon. & editis 4.

Lin. 9. *Præstari.*] In MS. Reg. rec. & ed. *præstare.* MSS. Taur. Regio-Put. *præstari.*

Lin. 10. *Ut ne, &c.*] MSS. Bonon. & Reg. rec. *ut ne.* Taur. Regio-Put. *ut non.* Editi legunt, *ut ne facias ulli, quod.* Job. 4. Luc. 6.

de tuo metiaris. Si acerbum eſt injuriam ferre, & qui eam fecerit, videtur injuſtus, transfer in alterius perſonam, quod de te ſentis, & in tuam, quod de altero judicas; & intelliges tam te injuſtè facere, ſi alteri noceas, quàm alterum, ſi tibi. Hæc ſi mente volvamus, innocentiam tenebimus, in quâ juſtitia velut primo gradu inſiſtit. Primum eſt enim non nocere; proximum, prodeſſe. Et ſicut in rudibus agris priuſquàm ſerere incipias, evulſis ſentibus, & omnibus ſtirpium radicibus amputatis, arva purganda ſunt: ſic de noſtris animis priùs vitia detrahenda, & tunc demùm virtutes inſerendæ, de quibus ſeminatæ per verbum Dei fruges immortalitatis oriantur.

Div. Inſt. lib. 6. c. 3. ad finem.

Lin. 1. *Metiaris.*] Ità MSS. 3. antiqui; at Reg. rec. & ed. *metieris.*

Lin. 2. *De te.*] Ità MSS. Taur. Bonon. ed. Iſ. at MSS. 2. Reg. & ed. *in te.* Vide ſeq. *de altero.*

Lin. 4. *Volvamus.*] Sed MSS. Reg. rec. & ed. *volvemus.*

Lin. 5. *Primo gradu.*] Verùm MSS. 2. Reg. & ed. *in primo.*

Ibidem. *Inſiſtit.*] Ità MS. Taurin. ſed in MS. Reg. rec. & ed. *conſiſtit.*

Ibidem. *Primum.*] At in MS. Reg. rec. & ed. *primus.*

Lin. 6. *Nocere.*] Ità Regio-Put. & Taurin. At ed. *nocere proximo, ſed officioſè prodeſſe.* A Bonon. abeſt *officioſè.*

Ibidem. *Rudibus agris.*] Rudes agri dicuntur, qui nondùm fuere culturâ expoliti. Sic *vas rude* dicitur, quod nunquam fuit uſurpatum. *Barthius.*

Lin. 7. *Et omnibus.*] Ità MSS. Bon. Reg. Put. & ed. Iſ. In Taur. Reg. rec. & ed. *omnium.*

Lin. 8. *Sunt.*] In editis deeſt *ſunt.*

* *Aliàs 4.*

CAPUT LXI.*

De affectibus.

Div. Inſt. lib. 6. c. 19.

TRES affectus, vel (ut ita dicam) tres furiæ ſunt, quæ in animis hominum tantas perturbationes cient, & interdùm cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi ſui reſpectum habere permittant: ira, quæ vindictam cupit; avaritia, quæ deſiderat opes; libido, quæ appetit voluptates. His vitiis ante omnia reſiſtendum eſt; hæ ſtirpes eruendæ, ut virtutes inſeri poſſint. Hos affectus Stoïci amputandos, Peripatetici temperandos putant. Neutri eorum rectè: quia neque in totum detrahi poſſunt, ſiquidem naturâ inſiti certam habent magnamque rationem; neque diminui, quoniam ſi mala ſunt, carendum eſt etiam temperatis & mediocribus, ſi bona, integris abutendum eſt. Nos verò, neque de-

Div. Inſt. lib. 6. c. 14. 15. 16. 19.

Lin. 1. *Ita.*] Deeſt in MS. Taurin.

Lin. 3. *Reſpectum.*] MS. Taurin. & editi addunt, *aut curam*: quod gloſſema à MSS. 2. Reg. Bonon. & ed. Thom. & Iſ. abeſt.

Ibidem. *Ira.*] In Taurin. MS. *iram.*

Lin. 5. *Ante omnia.*] Sic in 3. antiq. MSS. totidemque editis eſt. *Ante omnia* deeſt in cæteris editis & in MS. Reg. rec.

Lin. 6. *Inſeri.*] At *ſeri* eſt in ed. & MSS. 2. Reg. Vide ſuprà in fine cap. præcedentis, *virtutes inſerendæ*, & lib. 6. Divinarum Inſtitut. cap. 3.

Lin. 7. *In totum.*] Non extat in editis.

Lin. 9. *Diminui.*] Sic MSS. 2. antiq. At edit. *minui.*

Ibidem. *Temperatis.*] Sic MSS. 4. & plerique editi: verùm deeſt in Regio-Put. & Bon. At in Reg. rec. eſt *temperandum.*

trahendos, neque minuendos esse dicimus. Non enim per se mala sunt, quæ Deus homini rationabiliter insevit: sed quum sint utique naturâ bona, quoniam ad tuendam vitam sunt attributa, malè utendo fiunt mala; & sicut fortitudo, si pro patriâ dimices, bonum est, si contrà patriam, malum: sic & affectus, si ad usus bonos habeas, virtutes erunt, si ad malos, vitia dicentur. Ira igitur ad coërcitionem peccatorum, id est, ad regendam subjectorum disciplinam data est à Deo, ut metus licentiam comprimat, & compescat audaciam. Sed qui terminos ejus ignorant, irascuntur paribus, aut etiam potioribus. Inde ad immania facinora prosilitur: inde ad cædes, inde ad bella consurgitur. Cupiditas quoque ad desideranda & conquirenda vitæ necessaria tributa est. Sed qui nesciunt fines ejus, insatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc venena, hinc circumscriptiones, hinc falsa testamenta, hinc omnia fraudum genera eruperunt. Libidinis autem affectus ad procreandos liberos insitus & innatus est: sed qui limites ejus in animo non tenent, utuntur eo ad solam voluptatem. Inde illiciti amores, inde adulteria & stupra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi sunt ergò isti affectus intrà fines suos, & in viam rectam dirigendi, in quâ etiamsi sint vehementes, culpam tamen habere non possunt.

Lin. 2. *Insevit.*] Ità MSS. Regio-Put. & Taurin. At editi legunt *inseruit.*

Lin. 4. *Fortitudo.*] Ità Regio-Put. Taurin. Bodl. Aliter hîc ed. cum MS. Reg. rec. *sicut si fortissimè pro patriâ dimices.* MS. Taur. *dimicemus;* malè. Vid. seq.

Lin. 5. *Habeas.*] Taurin. MS. *habeat.*

Lin. 7. *Est à Deo.*] Deest in Taurin. verùm legitur in MSS. Bon. 2. Regiis & edit.

Lin. 8. *Sed.*] Ità 3. MSS. antiq. At MS. Regio-Put. & edd. *&* pro *sed* habent.

Lin. 9. *Ignorant.*] At MS. Reg. & edit. legunt *Ignorat.*

Ibidem. *Irascuntur.*] In ed. *irascitur paribus aut fortioribus.* MSS. Taurin. Regio-Put. habent *aut potioribus.*

Lin. 13. *Testamenta.*] Ità Taur. Bon. Reg. Put. at Reg. rec. & ed. *testimonia* melius.

Ibidem. *Omnia.*] In edit. *omnium.*

Lin. 14. *Liberos.*] Sed in Reg. rec. & edit. *filios.*

Lin. 15. *In.*] Non extat in editis. Et Heumannus putat esse delendum.

Ibidem. *Utuntur.*] Sed in Taurin. MS. *ut in eo.*

Lin. 16. *Illiciti amores.*] Ità MSS. Bon. Regio-Put. & ed. Is. Taurin. MS. *inlicent amores;* Reg. rec. *illicitæ iam opes;* Editi, *illicitæ nuptiæ.*

Lin. 18. *In.*] Deest in MS.

Ibidem. *Dirigendi.*] Ita veterrimi MSS. At MS. Reg. rec. & ed. *redigendi*, quod jam mox præcessit.

Ibidem. *In quâ.*] Restitui ex 2. MSS. Reg. & ed. *In quâ*, deest in Taurin. & Bon. quorum ultimus habet *sunt*, ut editi.

CAPUT LXII.*

** Aliàs 5.*

De Voluptatibus sensuum coercendis.

COHIBENDA est ira, quum patimur injuriam, ut & malum comprimatur, quod ex certamine impendet, & ut duas maximas virtutes, *Lib. 6. Inst. c. 18.*

Lin. 2. *Ut.*] Deest in MS. Taurin.

Div. Inst. lib. 6. c. 12. ad fin. innocentiam patientiamque teneamus. Avaritia frangatur, quum habemus, quod satis est. Quis enim furor est, in his coacervandis laborare, quæ aut latrocinio, aut proscriptione, aut morte ad alios necesse sit pervenire? *Lib. 6. cap. 23.* Libido extra legitimum torum non evagetur, sed creandis liberis serviat. Appetentia enim nimia voluptatis, & periculum parit, & infamiam generat, & (quod est maximè cavendum) mortem adquirit æternam. Nihil est tam invisum Deo, quàm mens incesta, & animus impurus. Nec hâc solâ voluptate abstinendum sibi quis putet, quæ capitur ex fœminei corporis copulatione, *Div. Inst. lib. 6. c. 20. & seqq.* sed & cæteris voluptatibus sensuum reliquorum; quia & ipsæ sunt vitiosæ, & ejusdem virtutis est eas contemnere. Oculorum voluptas percipitur ex rerum pulcritudine, aurium de vocibus canoris & suavibus, narium de odore jucundo, saporis de cibis dulcibus: quibus omnibus virtus repugnare fortiter debet, ne his illecebris irretitus animus, à cœlestibus ad terrena, ab æternis ad temporalia, à vitâ immortali ad pœnam perpetuam deprimatur. In saporis & odoris voluptatibus hoc periculum est, quòd trahere ad luxuriam possunt. Qui enim fuerit his deditus, aut non habebit ullam rem familiarem, aut, si habuerit, absumet, & aget postmodùm vitam detestabilem. *Div. Inst. lib. 6. c. 21.* Qui autem rapitur auditu (ut taceam de cantibus, qui sensus intimos ita sæpè deliniunt, ut etiam statum mentis furore perturbent, compositis certis orationibus numerosisque carminibus, aut argutis disputationibus) ad impios cultus facilè traducitur. Indè est, quòd scriptis cœlestibus, quia videntur incompta, non facilè credunt, qui aut ipsi sunt diserti, aut diserta legere malunt: non quærunt vera, sed dulcia;

Lin. 1. *Frangatur.*] MSS. 3. antiq. At ed. *frangitur.*

Lin. 2. *Coacervandis.*] Ita MSS. Taur. Reg. Put. At Regius alter & editi, *congerendis.*

Lin. 3. *Latrocinio,* aut furto.] Hæc duo verba ut inutilia expunxi, quæ absunt à MSS. ac 6. ed.

Ibidem. *Necesse.*] Legitur *facilè* in editis. In MSS. Bon. Taur. Reg. Put. Bodl. *necesse.*

Lin. 6. *Infamiam.*] Sic lego ex veterrimis MSS. Bonon. & Regio-Put. non *insaniam*, ut ferunt MSS. Taurin. Reg. rec. & edit. nam ex Doctissimis Medicis quos consului, frequentior coïtus (ut aiunt) *insaniam* non generat. Hîc enim agitur de his, qui nimiâ voluptate illecti, non solùm uxores suas, sed & alienas quoque appetunt, &c. Vide Augustinum Serm. 278. de Sanctis n. 9.

Ibidem. *Adquirit.*] At ed. *incurrit;* MSS. Regio-Put. Taurin. Bonon. Bodl. *adquirit;* Reg. rec. *accurrit*, corruptè.

Lin. 8. *Quis.*] Non habetur in MSS. 2. Reg. & edit.

Lin. 11. *Aurium*, usque ad *suavibus.*] Deest in MS. Taurin. lego *suavibus* ex Regio-Put. Est & apud Ciceronem *vox suavis & canora.* In Bonon. *suavitatibus;* in Taurin. & Reg. rec. ac editis *suasionibus:* apud Lactant. lib. 6. cap. 21. *vocum suavitas*, & *suaves soni.*

Lin. 13. *Dulcibus.*] Ità MSS. Taur. & Reg. Put. At Reg. rec. & ed. *dulcioribus.*

Lin. 16. *Voluptatibus.*] Sic MSS. Reg. Put. & Taurin. At Reg. rec. & ed. *voluptate.*

Ibidem. *Luxuriam.*] Taurin. *luxuriem;* Bonon. Regio-Put. Taurin. *possunt;* Ed. *luxuriam poterit.*

Lin. 20. *Intimos.*] Non extat in ed. multis.

Ibidem. *Statum, &c.*] MSS. 3. antiq. ut in textu: hæc paulò aliter leguntur in ed.

Lin. 21. *Certis.*] Antiqui tres MSS. *certè;* Editi, *certis;* MSS. Reg. rec. *ceteris*, corruptè, pro *certis.*

Lin. 23. *Credunt.*] In ed. *creditur.* In MSS. Regio-Put. Taurin. Bonon. ed. Is. & Fasitel. *credunt*, rectè.

Ibidem. *Qui.*] In edit. *quia.*

Lin. 24. *Malunt.*] MS. Reg. rec. & edit. *volunt.* MSS. Regio-Put. Taurin. Bonon. & edit. Is. *malunt.*

imò illis hæc videntur esse verissima, quæ auribus blandiuntur. Ita respuunt veritatem, dum sermonis suavitate capiuntur. Voluptas verò, quæ spectat ad visum, multiformis est. Nam quæ percipitur ex rerum pretiosarum pulchritudine, avaritiam concitat, quæ aliena esse debet à sapiente atque justo: quæ autem capitur de specie mulierum, in alteram rapit voluptatem, de quâ jam superiùs locuti sumus.

Pag. 52. lin. 24. *Non.*] Omnes MSS. & quinque editi *non*. Cæteri impressi *nec*.

Ibidem. *Dulcia.*] Emendavi ex Regio-Put. & Bonon. Quod jam observaverat Rittershusius ad Isidor. Pelus. In MSS. Taurin. Reg. rec. & editis *dubia*, malè. Vid. seqq.

Lin. 2. *Suavitate.*] Sic MSS. Taurin. Reg. Put. Bonon. ed. Is. Alter Reg. & editi, *varietate*, sed mendosè.

Lin. 6. *Rapit.*] MSS. Bonon. & 2. Reg. *cadit*, malè. MS. Taurin. *capit*, mendosè. Editi, *rapit*, rectè.

CAPUT LXIII.*

* *Olim 6.*

Spectacula esse potentissima ad corrumpendos animos.

Div. Inst. lib. 6. c. 20.

SUPEREST de spectaculis dicere; quæ quoniam potentiora sunt ad corrumpendos animos, vitanda sapientibus, & cavenda sunt totaliter, quòd ad celebrandos deorum honores inventa memorantur. Nam munerum editiones Saturni festa sunt. Scena Liberi patris est. Ludi verò Circenses Neptuno dicati putantur, ut jam qui spectaculis interest, relicto Dei cultu, ad profanos ritus transiisse videatur. Sed ego de re malo dicere, quàm de origine. Quid tam horribile, tam tetrum, quàm hominis trucidatio? Ideò severissimis legibus vita nostra munitur; ideò bella execrabilia sunt. Invenit tamen consuetudo, quatenus homicidium sine bello ac sine legibus faciat, & hoc sibi voluptas, quod scelus vindicavit. Quòd si interesse homicidio, sceleris conscientia est, & eidem facinori

Lin. 1. *Potentiora.*] MSS. duo Reg. Taur. & multi editi *potentia*. MS. Bonon. & ed. Is. *potentiam*. Lactantius lib. 6. Div. Instit. c. 20. *ad corrumpendos animos potentissimè valent.*

Lin. 2. *Totaliter.*] 3. MSS. *tum*; MS. Reg. rec. *taliter*; omnes editi *totaliter*.

Lin. 4. *Munerum.*] Ità omnes MSS. præter Taurin. cui est *numerum*; sed corruptè.

Ibidem. *Munerum editiones Saturni festa sunt.*] Sic emendavi ex MSS. Bon. Reg. Put. Taurin. & edit. Is. Et quidem rectè. Nec immutanda fuit genuina Lactantii lectio. Non enim Saturno fiebant munera: sed in ejus festo, scilicet in Saturnalibus edebantur ludi, & amici sibi invicem munera mittebant, quæ *Saturnalia* dicebantur. Vide Rosinum Antiquitat. Romanar. lib. 4. cap. 16. & Macrobium lib. 1. Saturnal. cap. 7. In MS. Reg. rec. in 10. edition. & in novâ Parisiensi, *Saturno facta sunt*; in Fasitel. & Cellar. *Saturno facta sunt*, malè.

Lin 5. *Spectaculis.*] Sic MSS. Taurin. Reg. Put. Bonon. Bold. Et sic legendum esse patet ex fine cap. 20. lib. Divin. Institut. ubi constanter legitur ex omnibus tum MSS. tum edit. codicibus: *Si quis igitur Spectaculis interest, ad quæ Religionis gratiâ convenitur, discessit à Dei cultu, & ad deos se contulit, quorum natales & festa celebravit.* Legitur in uno MS. Reg. rec. & ed. *spectat vel interest.*

Lin. 8. *Munitur.*] MS. Reg. rec. & edit. *multatur.*

Lin. 9. *Invenit.*] MS. Reg. rec. & ed. *inventa.*

Lin. 10. *Faciat.*] Ed. *faciant & hoc ut scelus vindicent.* Taur. Regio-Put. *faciat.* Bon. Regio-Put. *vindicavit.* Taur. *vindicabit.*

Lin. 11. *Eidem facinori.*] Ed. *eodem faci-*

Lib. 6. Div. Instit. cap. 18. spectator obstrictus est, cui & admissor; ergò & in his gladiatorum cædibus non minùs cruore profunditur, qui spectat, quàm ille qui facit: nec potest esse immunis à sanguine, qui voluit effundi, aut videri non interfecisse, qui interfectori & favit, & præmium postulavit. Quid scena? num sanctior? in quâ comœdia de stupris & amoribus, tragœdia de Div. Inst. lib. 6. c. 20. incestis & parricidiis fabulatur. Histrionum etiam impudici gestus, quibus infames fœminas imitantur, libidines, quas saltando exprimunt, docent. Nam mimus corruptelarum disciplina est, in quo fiunt per imaginem, quæ pudenda sunt, ut fiant sine pudore, quæ vera sunt. Spectant hæc adolescentes, quorum lubrica ætas, quæ frænari ac regi debet, ad vitia & peccata his imaginibus eruditur. Circus verò innocentior existimatur: sed major hîc furor est; siquidem mentes spectantium tantâ efferuntur insaniâ, ut non modò in convitia, sed etiam in rixas, & prælia, & contentiones sæpè consurgant. Fugienda igitur omnia spectacula, ut tranquillum mentis statum tenere possimus. Renuntiandum noxiis voluptatibus, ne deliniti suavitate pestiferâ, in mortis laqueos incidamus.

nore spectator obstrictus est, quo & admissor. MSS. ut in textu. Lactantius ipse lib. 3. cap. 18. *Eidem sceleri obstrictus est.*

Lin. 1. *Et in his.*] Ed. *& his gladiatorum sceleribus;* Taurin. Regio-Put. *in his gladiatorum cædibus;* Bonon. & 2. Reg. cum editis, *perfunditur;* Taurin. *profunditur.*

Lin. 4. *Favit.*] Editi, *favet.*

Lin. 6. *Histrionum.*] Ità Taurin. & Regio-Put. At in MS. Reg. rec. & in editis, *Histrionici.*

Lin. 8. *Nam mimus, &c.*] Sic emendavi ex MSS. Regio-Put. Bonon. ac edit. Cantabrig. & Cellar. In MS. Taurin. & edit. Walch. *Nec minùs;* Reg. rec. *Non minùs;* edit. Crat. Graph. *An non minùs;* malè. Edit. sex, *An non minùs corruptela disciplinarum est.* Propiùs ad eam, quam restitui, lectionem accedit editio Juntar. quæ sic habet, *An non mimus corruptelarum disciplina est.* Nec secùs habet Lactantius lib. 6. cap. 20. *Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus disciplinam?*

Ibidem. *In quo fiunt.*] Ità omnes ferè editi cum MSS. Et rectè; refertur enim ad *mimus.* Edit. nova Parisiensis, & Walch. *in quâ*, malè.

Lin. 9. *Pudenda.*] Ità MSS. Taurin. & Reg. Put. At editi cum MS. Reg. rec. *quæ non sunt.*

Lin. 11. *Circus.*] MS. Reg. rec. & editi pro *verò* habent *non.* Cæterùm *Circus* sic dictus, *quòd circùm spectaculis ædificatus, ubi ludi fiunt, & quòd ibi circum metas fertur pompa, & equi currunt*, ut ait Varro de L. L. lib. 4.

Lin 13. *Et.*] MS. Reg. rec. & ed. *nec non &.*

Lin. 16. *Deliniti.*] MSS. Taurin. & Regio-Put. *deleniti.*

Ibidem. *Laqueos.*] MS. Taurin. solus *plagas.* Cæteri *laqueos.*

CAPUT LXIV.

Affectus sunt domandi, & à vetitis abstinendum.

Lib. 6. Instit. c. 18. PLACEAT sola virtus, cujus merces immortalis est, quum vicerit voluptatem. Superatis autem affectibus, & perdomitis voluptatibus, facilis in comprimendis cæteris labor est ei, qui sit Dei veritatisque

Lin. 1. *Placeat.*] Sic reposui ex MSS. Ed. *Placet.*

Lin. 2. *Superatis.*] MSS. Reg. rec. & ed. *suppositis.* Cæteri ut in textu.

sectator: non maledicet unquam, qui speravit à Deo benedictionem. Luc. 6. Jac. 3.
Non pejerabit; sed ne jurabit quidem, ne quandò vel necessitate, vel consuetudine in perjurium cadat. Nihil * subdolè, nihil dissimulanter loquetur; neque abnegabit, quod spoponderit, neque promittet, quod facere non possit: non invidebit cuiquam, qui se suoque contentus sit; nec detrahet, aut malè alteri volet, in quem forsitan beneficia Dei proniora sunt. Non furabitur, nec omninò quidquam concupiscet alienum: non dabit in usuram pecuniam, (hoc est enim de alienis malis lucra captare) nec tamen negabit, si quem necessitas cogit mutuari. Non sit asper in filium, neque in servum: meminerit, quòd & ipse patrem habeat & dominum. Ita cum his aget, quemadmodùm secum agi volet. Munera superabundantia non accipiet à tenuioribus; nec enim justum est augeri patrimonia locupletum per damna miserorum. Rom. 12. 1. Cor. 6. Rom. 13. Gal. 5. Jac. 4. Exod. 20. Matth. 5. Ephes. 4. Ephes. 6. Coloss. 3. Tob. 4. Luc. 6.

Vetus præceptum est, non occidere, quod non sic accipi debet, tanquàm jubeamur ab homicidio tantùm, quod etiam legibus publicis vindicatur, manus abstinere. Sed hâc jussione interpositâ, nec verbo licebit periculum inferre, nec infantem necare aut exponere, nec seipsum voluntariâ morte damnare. Item non adulterare: sed hoc præcepto, non solùm corrumpere alienum matrimonium prohibemur, quod etiam communi gentium jure damnatur, verùm etiam prostitutis corporibus abstinere. Job. 15. Psalm. 25. Prov. 15. Exod. 20. Matth. 5. Jac. 2. Rom. 13. 1. Cor. 6.

Lin. 1. *Speravit.*] MS. Reg. rec. *spectabit.* At editi *expectabit.*

Lin. 2. *Non pejerabit.*] Ità MSS. Taurin. Regio-Put. At Bon. *Hic pejerabit;* Reg. rec. *Hinc jurabit;* 6. edit. *Hinc vitabit.* *Deut.* 5. *Matth.* 1. *Tim.* 1.

Ibidem. *Sed ne jurabit quidem, &c.*] Temerè & in vanum, concedo: verùm in re necessariâ jurabit, ut docet B. Paul. Heb. 6. ℣. 16. juramenta vera, necessaria, de re magni momenti, & à magistratu postulata, ut omni controversiæ finis imponatur, omninò sunt licita, ut patet ex multis Scripturæ locis, & Sanctorum, qui jurarunt, exemplis, ut probari posset fusè, si instituti nostri hoc nunc esset: vide Act. 2. ℣. 30. ibi dicitur quòd Deus ipse Davidi juraverit; Apocal. 10. ℣. 6. Angelus jurat per viventem in secula seculorum. Etiam B. Paulus epist. 2. ad Cor. cap. 1. ℣. 23. *Matth.* 5. *Jac.* 5.

Lin. 3. * *Psalm.* 5. *Zach.* 8. *Ephes.* 4.

Lin. 4. *Spoponderit.*] At in Taurin. MS. *sponderit*, mendosè.

Lin. 5. *Se suoque.*] MSS. Bonon. Reg. rec. & ed. *de suo*, pro *se suoque*, quod est in Taurin. & Regio-Put.

Ibidem. *Sit.*] Non extat in ed.

Lin. 8. *In usuram pecuniam.*] Sic MS. Reg. Put. In Taurin. est *in usu;* MS. Reg. rec. & edit. *in usurâ.* Vide suprà lib. 1. cap. 15. & lib. 6. cap. 18. *Psalm.* 14. *Ezech.* 18.

Ibidem. *De alienis.*] Deest in MS. Taurin.

Lin. 9. *Captare.*] Sic MSS. & edit. præter Taurin. in quo est *capere.* *Deut.* 15. *Matth.* 5. *Luc.* 6.

Ibidem. *Si quem.*] Ità MS. Regio-Put. At in Taurin. MS. *si qui si quem;* ed. *si quidem.*

Lin. 10. *Sit.*] Ità MS. Reg. rec. at ed. *erit*, pro *sit;* quod est in MSS. Taurin. Regio-Put. & Bonon.

Lin. 11. *Aget.*] At MSS. Reg. Put. & Bon. *agat.* Vide præced. & seqq. *Eccl.* 7. & 33. *Ephes.* 6.

Lin. 12. *Volet.*] MS. Reg. rec. & ed. *vellet.* MSS. Taurin. & Regio-Put. *volet.*

Ibidem. *Accipiet.*] MS. Reg. rec. & ed. *recipiet.* MSS. Regio-Put. & Bonon. *accipiat.*

Lin. 15. *Vindicatur.*] Ità Taur. & Regio-Put. MSS. At ed. *jubetur.* Bonon. & ed. Is. *vindicetur;* Reg. rec. *videretur:* at corruptè, ut patet.

Lin. 16. *Sed hâc.*] Ità ex Bonon. & 3. editis restitui: ed. habent *sed nec*, pro *sed hâc.* Vide infrà, *sed hoc præcepto.*

Lin. 17. *Inferre.*] Restitui ex Taurin. Bon. Regio-Put. & Bodl. MSS. & 4. editis, *mortis inferre.* In cæteris deest *mortis.*

Lin. 19. *Prohibemur.*] MSS. Regio-Putean. Taurin. Bonon. At editi *prohibetur.*

Supra leges enim Dei lex est; ea quoque, quæ pro licitis habentur, vetat, ut justitiam consummet. Ejusdem legis est, falsum testimonium non dicere, quod & ipsum latiùs patet. Nam si falsum testimonium mendacio nocet ei, contra quem dicitur, & fallit eum apud quem dicitur, nunquàm igitur mentiendum est, quia mendacium semper aut fallit, aut nocet. Non est ergò vir justus, qui etiam sine noxâ in otioso sermone mentitur. Huic verò nec adulari licet, perniciosa est enim ac deceptrix adulatio: sed ubique custodiet veritatem. Quæ licèt sit ad præsens insuavis, tamen, quum fructus ejus atque utilitas apparuerit, non odium pariet, (ut ait Poëta,) sed gratiam.

1. Cor. 6. Lib. 6. Inst. c. 18. Matth. 5. Ezech. 13. Terent. Andr. act. 1. scen. 1.

Lin. 3. *Nam si falsum testimonium mendacio nocet ei, contra quem dicitur, & fallit eum apud quem dicitur.*] Ità restitui ex MSS. Bon. & duobus Regiis. Paulò aliter legitur in editis, scilicèt, *si mendacium nocet ei contra quem dicitur, &c.* in MS. autem Taur. desunt hæc, *& fallit eum, apud quem dicitur.*

Lin. 5. *Nunquam igitur mentiendum est.*] Non esse mentiendum omnes asseruere, ubi damnosum est, vel otiosum mendacium. Ubi verò est officiosum, Origenes secutus Platonem in 3. de Republicâ, cujus verba Clemens Alexandrinus refert lib. 6. Stromat. putavit licere mentiri, & deinde Chrysost. in fine lib. 1. de Sacerdot. Cassianus lib. 17. Collation. cap. 17. & seqq. Hieronym. in Comment. Epist. ad Gallat. Catholica veritas est, quam hoc loco docet Lactantius, & S. Augustinus in libro de Mendacio. Textus in cap. super eo. Tit. de usur. *Magister*, & omnes Theologi in 3. Dist. 38. videlicet nunquàm esse mentiendum, & ad autoritates Patrum contrà opinantium respondent Doctores ubi suprà. *Isæus.* Vide suprà Not. ad caput 18. lib. 6. Div. Institut. *Exod.* 20. *Deuter.* 5.

Lin. 6. *Non est ergò vir justus, &c.*] Sic MSS. nisi quòd in Bonon. *non* est proximè ante *etiam.* Edd. *non est vir justus, qui non sine noxâ vitioso sermone mentitur. Eccl.* 7. *Psalm.* 5. 1. *Timot.* 3.

Lin. 7. *Huic,*] Ità MSS. veterrimi. At MS. Reg. rec. & edd. *Hinc.*

Lin. 8. *Custodiet.*] Sic antiquissimi MSS. Sed Reg. rec. & edd. *custodiat.*

Lin. 9. *Insuavis.*] Ità & lib. 5. cap. 1. ac de Irâ Dei cap. 20.

** Aliàs 7.*

CAPUT LXV.*

Præcepta eorum quæ jubentur & de misericordiâ.

DIxi de iis, quæ vetantur: dicam nunc breviter, quæ jubentur. Innocentiæ proxima est misericordia. Illa enim malum non facit, hæc bonum operatur; illa inchoat justitiam, hæc complet. Nam, cùm imbecillior sit hominum natura quàm cæterarum animantium, quas Deus & instructas ad inferendam, & munitas ad vim repellendam figuravit, affectum nobis misericordiæ dedit, ut omne præsidium vitæ nostræ in mutuis auxiliis poneremus. Si enim ficti ab uno Deo, & orti ab uno homine, consanguinitatis jure sociamur, omnem igitur hominem diligere debemus. Itaque non tantùm inferre injuriam non oportet, sed ne illatam quidem vindicare, ut sit in nobis perfecta innocentia. Et ideò jubet

Lib. 6. Instit. cap. 10. & seqq. Osæ. 6. Matth. 12. Luc. 6. Coloss. 3. 1. Cor. 10. 2. Cor. 6. Coloss. 3. Deut. 32. Rom. 12. 1. Thess. 5. 1. Petr. 3.

Lin. 5. *Instructas ad inferendam.*] Sic MS. Reg. rec. at Taurin. MS. *ad ferendum;* & MS. Regio-Put. *structas ad inferendum.*

Lin. 6. *Affectum*, usque ad *dedit.*] Desunt in MS. Taurin.

Lin. 7. *Ficti.*] MS. Reg. & ed. *facti.*

jubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere semper. Ergò animal commune atque consors esse debemus, ut nos invicem præstandis & accipiendis auxiliis muniamus. Multis enim casibus & incommodis fragilitas nostra subjecta est. Spera & tibi accidere posse, quod alteri videas accidisse. *Matth. 5.*

Ità demùm excitaberis ad opem ferendam, si sumpseris ejus animum, qui opem tuam in malis constitutus implorat. Si quis victu indiget, impertiamur; & si quis nudus occurrerit, vestiamus; si quis à potentiore injuriam sustinet, eruamus. Pateat domicilium nostrum peregrinis vel indigentibus tecto. Pupillis * defensio, viduis tutela nostra non desit. Redimere ab hoste captivos magnum misericordiæ opus est, ægros pauperes visere atque refovere. Inopes aut advenas, si obierint, non patiamur insepultos jacere. Hæc sunt opera, hæc officia misericordiæ, quæ si quis obierit, verum & acceptum sacrificium Deo immolabit. Hæc litabilior victima est apud Deum, qui non pecudis sanguine, sed hominis pietate placatur: quem Deus, quia justus est, suâ & ipsum lege, suâ & conditione prosequitur; miseretur ejus, quem viderit misericordem, inexorabilis est ei, quem precantibus cernit immitem. Ergò, ut hæc omnia, quæ Deo placent, facere possimus, contemnenda est pecunia, & ad cœlestes transferenda thesauros, ubi nec fur effodiat, nec rubigo consumat, nec tyrannus eripiat; sed nobis ad æternam opulentiam, Deo custode, servetur.

Ezech. 18. Isai. 28. Matth. 25. Isai. & Matth. 25. Matth. 25. Lib. 6. Inst. c. 12. Osée 6. Matth. 9. & 12. 1. Tim. 4. Matth. 5. Mat. 18. Jac. 1.

Lin. 1. *Semper. Ergò.*] Rectiùs foret legere *semper ergò*, sine ullâ separatione; punctumque adhibere ante semper.

Lin. 3. *Accipiendis.*] MS. Reg. rec. & ed. *recipiendisque.*

Ibidem. *Multis.*] MS. Reg. rec. & ed. *in multis.*

Lin. 4. *Nostra.*] Non extat in MS. Taurinensi.

Ibidem. *Spera.*] Ed. *speres tibi accidere, quod alteri accidit.*

Lin. 7. *Opem tuam.*] Sic MSS. Bonon. & Regio-Put. At ed. *opem tunc.* 1. Reg. rec. *opem tamen.* Taurin. *operam.*

Lin. 8. *Impertiamur.*] Ità Reg. Put. & Bon. ac 7. edit. At Taurin. MS. *impertiamus.* Hanc ultimam lectionem bonam putat esse Heumannus, quia Lactantius alibi legit *impertit.*

Ibidem. *Si*, usque ad *vestiamus.*] In 7. ed. non extat, nec in MSS. Taur. & Reg. rec.

Ibidem. *Si quis à.*] Non extat in MS. Taurin. *Eccl.* 4. *Job.* 31. *Jac.* 1.

Lin. 10. * *Eccles.* 4. *Job.* 31. *Jac.* 1.

Lin. 11. *Magnum, &c.*] Multi editi, *magnanimi opus est, item ægros pauperes visitare atque fovere.* Omnes MSS. & editi sex ut in textu. Taur. addit *item* post *ægros.* *Eccles.* 7. *Matth.* 25. 1. *Thess.* 5.

Lin. 12. *Aut advenas.*] Ità vet. MSS. At pro *advenas*, editi habent *pauperes.* *Tob.* 1. 2. 12.

Lin. 14. *Obierit.*] Extat *perfecerit* in editis.

Ibidem. *Litabilior.*] In MSS. 2. Reg. est *letabilior;* & ità correxit in MSS. Taur. antiquissima manus. Cæteri MSS. & omnes editi, *litabilior.* Sic *litabilis victima*, suprà lib. 1. Div. Institut. cap. 21. circa medium.

Lin. 15. *Pecudis.*] At MS. Reg. rec. & ed. *pecudum.* Veteres MSS. *pecudis.*

Lin. 16. *Suâ & ipsum, &c.*] Editi cum MS. Taurin. *suam & ipsum lege suâ conditione;* Regio-Put. & Bonon. cum ed. Is. ut in textu.

Lin. 17. *Ejus,*] Ità MSS. veterrimi Taur. Regio-Put. At Reg. rec. & editi, *ei.*

Lin. 20. *Ubi nec fur.*] Ità MSS. codices. At ed. *fur non effodiet.* *Matth.* 6. *Luc.* 12. 1. *Tim.* 6.

Lin. 21. *Consumat.*] In ed. *consumet.*

Ibidem. *Eripiat.*] In ed. legitur *eripiet.*

Lin. 22. *Servetur.*] Sic omnes MSS. codices: sed editi, *servabitur.*

*Alias 8.

CAPUT LXVI.*

De fide in Religione, & de fortitudine.

FIDES quoque magna justitiæ pars est; quæ maximè à nobis, qui nomen fidei gerimus, conservanda est, præcipuè in Religione, quia Deus prior est & potior, quàm homo. Et si est gloriosum pro amicis, pro parentibus, pro liberis, id est, pro homine suscipere mortem, & qui hoc fecerit, diuturnam memoriam laudemque consequitur; quantò magis pro Deo, qui potest æternam vitam pro temporali morte præstare? Itaque quùm inciderit ejusmodi necessitas, ut desciscere à Deo, atque ad ritus gentium transire cogamur, nullus nos metus, nullus terror inflectat, quominùs traditam nobis fidem custodiamus. Deus sit ante oculos, sit in corde, cujus interno auxilio dolorem viscerum, & adhibita corpori tormenta superemus. Nihil tunc aliud, quàm vitæ immortalis præmia cogitemus. Ità facilè, etsi dissipandi aut urendi artus fuerint, tolerabimus universa, quæ in nos tyrannicæ crudelitatis amentia molietur. Postremò ipsam mortem non inviti, aut timidi, sed libentes & interriti subire nitamur, cùm sciamus quali apud Deum gloriâ simus functuri, triumphato seculo ad promissa venientes; quibus bonis, quantâ beatitudine brevia hæc pœnarum mala, & hujus vitæ damna pensemus. Quòd si facultas hujus gloriæ deerit, habebit fides etiam in pace mercedem.

Lib. 6. Instit. c. 23. 1. Cor. 6. Teneatur ergò in omnibus vitæ officiis, teneatur in matrimonio. Non enim satis est, si aut alieno toro, aut lupanari abstineas. Qui habet conjugem, nihil quærat extrinsecùs: sed contentus eâ solâ, casti & inviolati cubilis sacramenta custodiat. Adulter enim Deo est perindè atque in-

Lin. 2. *Religione.*] Ità MSS. omnes: at ed. *Religionem.*

Lin. 3. *Potior.*] At MS. Reg. rec. & ed. *potentior.*

Ibidem. *Quàm.*] Non est in MS. Taurin.

Lin. 7. *Desciscere.*] MS. Reg. rec. & editi, *discedere.* Omnes antiqui, *desciscere.*

Lin. 10. *Interno.*] *Æterno.* Ità correxit manus antiqua in MS. Taurinensi.

Ibidem. *Dolorem.*] Sed editi, *dolor*: at MSS. habent *dolorem.*

Lin. 11. *Superemus.*] Editi *superentur*; MS. Taurin. *superemus*, rectè; Regio-Put. *superabit.*

Lin. 12. *Aut urendi.*] Deest in MS. Taur.

Lin. 13. *Universa.*] Non extat in editis 7. & in MS. Reg. rec.

Ibidem. *Crudelitatis.*] *Dominationis*, pro *crudelitatis*, habent editi cum MS. Reg. rec.

Lin. 15. *Cùm sciamus.*] MSS. Regio-Put. Taurin. *cùm*; tres, *sciamus.* At ed. *ut qui*, pro *cùm.*

Ibidem. *Simus.*] Sequor MS. Taurin. In omnibus editis est *sumus.* In 2. Reg. Bon. & ed. Is. *sumus futuri.* Reperitur in 12. ed. *functuri*, etiamque apud Cicer. *prosperâ functus fortunâ*, de Cl. 24.

Lin. 16. *Triumphato*, usque ad *venientes.*] Non extat in MS. Taurin. Hîc desinit Reg. Put.

Lin. 21. *Aut.*] Non extat in editis.

Lin. 22. *Casti.*] Ità MSS. Taurin. Bonon. Reg. rec. Sed in edit. *carnem castiget.*

Lin. 23. *Cubilis.*] At Taurin. MS. *cubili. Casti... cubilis sacramenta*, hoc est, fidem conjugalem.

Ibidem. *Adulter*, *&c.*] Sequor MS. Bon. & 6. edit. In pluribus editis est, *Adulter enim*

cestus, qui abjecto jugo, vel in liberam, vel in servam peregrinâ voluptate luxuriat. Sed sicut fœmina castitatis vinculis obligata est, ne alium concupiscat: ità vir eâdem lege teneatur, quoniam Deus virum & uxorem unius corporis compage solidavit. Ideò præcepit, non dimitti uxorem, nisi crimine adulterii revictam, ut nunquàm conjugalis fœderis vinculum, nisi quod perfidia ruperit, resolvatur. Illud quoque ad consummandam pudicitiam jungitur, ut nonmodò peccatum absit, verùm etiam cogitatio. Pollui enim mentem quamvis inani cupiditate manifestum est; itaque justum hominem, quod sit secùs, nec facere oportere, nec velle. Purganda est igitur conscientia, quam Deus pervidet, qui falli non potest. Emaculetur omni labe pectus, ut templum Dei esse possit, quod non auri, nec eboris nitor, sed fidei & castitatis fulgor illustrat.

1. Cor. 7. *Matth. 5. & 19. Marc. 10.* *Matth. 5.*

Deo est proindè atque incestus. MS. Reg. rec. *Adulter enim Deo & perincestus*; Taurin. *Est enim Deo & incestus.*

Lin. 2. *Ne alium concupiscat.*] Sequor MS. antiquiss. Bonon. ed. Is. & Latinium. MSS. Taurin. Reg. rec. & edit. habent, *ne aliud.*

Lin. 3. *Quoniam.*] Ità MSS. Taur. in Reg. & ed. *quo Deus & viro uxorem*; Bonon. edit. Is. Spark. *quia Deus.* Fortè leg. *quâ*, ut in ed. Gymnic. *Genes. 2. Marc. 10.*

Lin. 5. *Revictam.*] Sic Taurin. Bonon. At *devictam* extat in editis ferè omnibus. *Ut nunquàm* est ex MS. Bonon. & ed. Is. Aliis est, *&.*

Lin. 7. *Absit.*] Verùm Taurin. MS. *obsit.*

Lin. 8. *Manifestum.*] Ità Bonon. & 6. ed. At Taurin. MS. *ità justum hominem quòd sit secùs nec facere*; MS. Reg. rec. & 7. ed. *Itaque... qui scit se.*

Lin. 11. *Emaculetur.*] Ità MSS. Taur. Bon. ed. Is. at MS. Reg. rec. & editi habent, *Evacuetur.*

CAPUT LXVII.

De Pœnitentiâ, animæ Immortalitate, & de Providentiâ.

SED hæc enim omnia difficilia sunt homini, nec patitur conditio fragilitatis naturæ, esse quemquam sine maculâ. Ultimum ergò remedium illud est, ut confugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimum locum inter virtutes habet, quia sui correctio est; ut quum fortè aut re, aut verbo lapsi fuerimus, statim resipiscamus, ac nos deliquisse fateamur, oremusque à Deo veniam, quam pro suâ misericordiâ non negabit, nisi perseverantibus in errore. Magnum est pœnitentiæ auxilium, magnum solatium. Illa est vulnerum peccatorumque sanatio; illa spes, illa portus salutis: quam qui tollit, viam vitæ sibi amputat, quia nemo esse tam justus potest, ut nunquàm sit ei pœnitentia necessaria. Nos verò, etiamsi nullum sit peccatum, confiteri tamen debemus Deo,

Lib. 6. Instit. c. 24. *Ezech. 18.*

Lin. 2. *Naturæ.*] Non extat in MSS. Taur. Bonon. & 6. editis. Est in cæteris. 3. *Reg. 8.* 2. *Paral. 6. Eccle. 7. Prov. 20.*

Lin. 5. *Ac nos.*] Ità MSS. Taurin. Reg. ac ed. Is. Grat. Cæteri editi, *aut.*

Lin. 7. *Perseverantibus.*] Sic Taur. Bonon. In MS. verò Reg. & ed. *perseverabimus.*

Lin. 11. *Deo.*] Non extat in ed. *Deo*: sed in ed. Is. & in MSS. invenitur., ut & *delictis*; in ed. est *debitis.*

& pro delictis nostris identidem deprecari, gratias agere etiam in malis. Hoc semper obsequium Domino deferamus. Humilitas enim cara & amabilis Deo est: qui quùm magìs suscipiat peccatorem confitentem, quàm justum superbum, quantò magìs justum suscipiet confitentem, eumque in regnis cœlestibus faciet pro humilitate sublimem.

Luc. 14. & 18. Jac. 4. 1. Petr. 5.

Hæc, sunt quæ debeat cultor Dei exhibere; hæ sunt victimæ, hoc sacrificium placabile: hic verus est cultus, quum homo mentis suæ pignora in aram Dei confert. Summa illa majestas hoc cultore lætatur: hunc ut filium suscipit, eique donum immortalitatis impartitur; de quâ nunc mihi disserendum est, & arguenda persuasio eorum, qui extingui animas cum corporibus arbitrantur. Qui quia nec Deum sciebant, nec arcànum mundi prospicere poterant, ne hominis quidem animæque rationem comprehenderunt. Quomodò enim possent sequentia pervidere, qui summam non habebant? Negantes igitur esse ullam providentiam, utique Deum, qui fons & caput rerum est, negaverunt. Sequebatur ut ea quæ sunt, aut semper fuisse dicerent, aut suâ sponte esse nata, aut minutorum seminum conglobatione concreta.

Lib. 6. Instit. c. 25.

** Aliàs c. 9. ib. 7. Div. Instit. c. 2. & 3.*

Semper fuisse dici non potest, quod & est, & visui subjacet; ipsum enim esse sine aliquo initio non potest. Suâ sponte autem nihil nasci potest, quia nulla est sine generante natura. Semina verò principalia quomodò esse potuerunt, quum & semina ex rebus oriantur, & vicissim res ex seminibus? Nullum igitur semen est, quod originem non habet. Sic factum est, ut quum putarent mundum nullâ providentiâ factum, ne hominem quidem putarint aliquâ ratione generatum. Quòd

Lin. 2. Post *Hoc.*] Paris. ed. addit *enim*, quod non extat in MSS. antiq. nec in 6. edit.

Ibidem. *Cara.*] *Tam chara*, in editis.

Lin. 3. *Qui quum magìs.*] Mutilus hic locus est in editis, *ut cum angelis suscipiat peccatorem confitentem, quem in regnis cœlestibus faciat pro humilitate sublimari.*

Lin. 5. *Sublimem.*] Ità MSS. Taurin. & Bonon. Editi verò cum Reg. rec. *sublimari.*

Lin. 6. *Debeat.*] Ed. *debet.*

Ibidem. *Hæ.*] Taurin. MS. *hæc.*

Lin. 8. *Aram.*] At Taur. MS. *iram.*

Lin. 9. *Suscipit.*] MS. Reg. & plurimi editi, *suscipit sibi, quia.*

Ibidem. *Eique donum.*] Ità MSS. Bonon. & ed. Is. Spark. Taurin. MS. *idoneum præmium*, pro *eique donum.*

Ibidem. *Impartitur.*] Ità MSS. Bonon. Reg. & editi: at Taurin. *impertit.*

Lin. 11. *Arbitrantur.*] Sic MSS. Taur. & Bon. Reg. & ed. *putaverunt.*

Lin. 12. *Prospicere.*] Taurin. MS. rectè. Alii, *perspicere.*

Lin. 13. *Sequentia.*] Sic MSS. Bonon. & Taur. At Reg. & ed. *sapientia providere.*

Lin. 14. *Qui summam non habebant.*] Ità correxi ex ed. Is. Spark. & Bon. MS. Taur. *tenebant*; Ed. *scientiam non habebant.*

Ibidem. *Summam.*] Peculiaris vox est Lactantio, ut *summam* appellet brevem, quandam & compendiariam divinorum mysteriorum collectionem atque notitiam: sic lib. 7. Div. Institut. cap. 6. & 7. *Isæus.*

Lin. 15. *Rerum.*] Reg. habet, *eorum.* Ed. *negantes ergò providentiam, utique Deum; qui fons & caput ejus est.*

Lin. 18. *Dici non potest.*] Ità 5. editi: at 10. alii *quia quidquid est, esse sine aliquo initio non potest.*

Lin. 20. *Sine generante.*] Ità Taur. Bonon. & ed. Is. Spark. At ed. *ratione.* Rectiùs fortassè legeris unius syllabæ additamento, *generatione.* Spark.

Lin. 21. *Ex rebus.*] Sic Taurin. Bonon. Is. Spark. ed. *exordiis.*

Lin. 23. *Habet.*] Ed. *habeat*, rectiùs.

Lin. 24. *Factum.*] Taurin. MSS. *generatum.* Cæteri, *factum.*

Ibidem. *Ratione generatum.*] Ità MS. Bon. & ed. Is. Spark. Cæteri, *generari.*

ſi nulla eſſet in fingendo homine ratio verſata, immortalem igitur animam eſſe non poſſe. Alii verò ex adverſo, & Deum eſſe unum, & ab eo mundum factum, & hominum cauſâ eſſe factum, & animas eſſe immortales exiſtimaverunt. Sed quum ea ſenſerint, hujus tamen divini operis atque conſilii nec cauſas, nec rationes, nec exitus perſpexerunt, ut omne veritatis arcanum conſummarent, atque aliquo veluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia veritatem perpetuò non tenebant, nobis faciendum eſt, qui eam cognovimus, Deo annuntiante.

Lin. 1. *Immortalem.*] Hæc paulò aliter leguntur in ed. In MS. Reg. deeſt particula negans.
Lin. 3. *Mundum.*] Ità MS. Bon. & 6. vulgati. Cæteri editi, *mundum & hominem eſſe factum, & animas immortales exiſtimavere. Sed cùm ea ſenſerunt, ii tamen divini.* MS. Reg. *ſed cùm ea ſenſerunt, hujuſmodi non tamen, &c.* Taurin. *vera ſentirent, hujus tamen.*
Lin. 6. *Aliquo.*] Non eſt in editis.

CAPUT LXVIII.

De Mundo, Homine & Dei Providentiâ.

CONSIDEREMUS igitur, quæ ratio fuerit hujus tanti tamque immenſi operis fabricandi. Fecit Deus mundum, ſicut Plato exiſtimavit: ſed cur fecerit, non oſtendit. Quia bonus, inquit, & invidens nulli, fecit quæ bona ſunt. Atqui videmus in rerum naturâ, & bona eſſe, & mala. Poteſt ergò exiſtere perverſus aliquis, qualis fuerit ἄθεος ille Theodorus, & Platoni reſpondere: Imò quia malus eſt, fecit quæ mala ſunt. Quomodò illum redarguet? Si quæ bona ſunt, Deus fecit, undè igitur tanta mala eruperunt, quæ plerumque etiam prævalent bonis? In materiâ, inquit, continebantur. Bona igitur & mala, aut nihil, fecit Deus. Si bona tantùm fecit, æterniora ſunt mala, quæ facta non ſunt, quàm bona, quæ habuerunt exordium. Finem igitur habebunt, quæ aliquandò cœperunt, & permanebunt, quæ ſemper fuerunt. Mala ergò potiora ſunt. Si autem potiora eſſe non poſſunt, ne æterniora quidem poſſunt. Ergò aut utraque ſemper fuerunt, & Deus otioſus, aut utraque ex uno fonte fluxerunt. Eſt enim convenientius, ut Deus omnia fecerit potiùs quàm nihil. *Lib. 6. Div. Inſtit. cap. 4.*

Ergò ſecundùm ſententiam Platonis, idem Deus & bonus eſt, quia bona fecit, & malus, quia mala. Quod ſi fieri non poteſt, apparet

Lin. 1. *Tamque.*] At in MS. Taurin. *tamquam.*
Lin. 3. *Fecerit.*] Ità Taur. Bodl. ed. Cellar. Cæteri editi *fecit.*
Ibidem. *Bonus.*] Plato in Timæo poſt init.
Lin. 5. *Ergò.*] Deeſt in MS. Taurin.
Lin. 6. *Theodorus.*] Vide lib. de Irâ Dei c. 9.
Lin. 9. *Bona.*] Taurin. MS. *Si mala, ergò & bona, ut aut nihil fecerit Deus, aut ſi bona tantùm.*
Lin. 12. *Quæ.*] Deeſt in MSS. Taurin.
Lin 15. *Convenientius.*] Ità Taurin. Bon. & ed. Iſ. In Reg. & cæt. ed. *conveniens.*
Lin. 17. *Idem.*] Sed ed. *ideò.* Minimè verò; nam quæ ſit philoſophi ſententia, liquet ex lib. 2. de Republ. ad finem.

non ideò factum esse à Deo mundum, quia bonum est mundus. Omnia enim complexus est bona & mala, nec fecit propter se quidquam, sed propter aliud. Domus enim ædificatur, non ad hoc solùm ut sit domus, sed ut suscipiat & tueatur habitantem. Item navis fabricatur, non ad hoc ut navis videatur tantùm, sed ut in eâ possint homines navigare. Vasa item fiunt, non ut vasa sint solùm, sed ut capiant, quæ sunt usui necessaria. Sic & mundum Deus ad usum aliquem fecerit necesse est. Stoïci aiunt causâ hominum factum esse, & rectè. Homines enim fruuntur his omnibus bonis, quæ mundus in se continet. Sed ipsi homines cur facti sint, aut quid in illis utilitatis habeat illa rerum fabricatrix providentia, non explicant.

Plato in Phæd. Phædon. Gorg. de Leg.

Immortales esse animas idem Plato affirmat: sed cur, aut quomodò, aut quandò, aut per quem immortalitatem assequantur, aut quodnam sit omninò tantum illud mysterium; cur ii, qui sunt immortales futuri, priùs mortales nascantur, deindè decurso temporalis vitæ spatio, atque abjectis fragilium corporum exuviis, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. Denique nec judicium Dei, nec discrimen justi & injusti explicavit: sed animas, quæ se sceleribus immerserint, hactenùs condemnari putavit, ut in pecudibus renascantur, & ità peccatorum suorum luere pœnas, donec rursùs ad figuras hominum revertantur; & hoc fieri semper, nec esse finem transmeandi. Ludum mihi nescio quem inducit, somnio similem, cui nec ratio ulla, nec Dei gubernatio, nec consilium aliquod inesse videatur.

Lin. 1. *Esse à Deo, &c.*] *Esse mundum, quia mundus bonus est. Quoniam complexus est.* Ità editi.
Lin. 2. *Fecit.*] Taurin. MS. *fiet.*
Lin. 3. *Enim.*] Deest in MSS. Taur. Bon. & 5. vulgatis.
Lin. 5. *Ad hoc.*] Ità MS. Reg. & 6. edit. *Ad hoc* deest in MS. Taurin.
Ibidem. *Tantùm.*] Sic Taur. & ed. Is. Sed *tantùm* deest in ed. cæteris.
Lin. 6. *Item.*] *Autem* ed. & MS. Reg.
Lin. 8. *Esse.*] Deest in MS. Taurin.
Lin. 10. *Utilitatis, &c.*] Hæc paulò aliter expressa sunt in ed.
Lin. 14. *Quodnam.*] Ità Bon. Taur. ed. Is. Cæteri ed. *quidnam tantùm.*
Lin. 15. *Temporalis.*] Ità Taur. Bon. Bodl. ed. Is. Cellar. At Reg. & cæt. ed. *temporis.*
Lin. 18. *Se.*] Non extat in MS. Taurin.
Lin. 19. *Immerserint.*] Sic Taurin. Bonon. Reg. ed. Crat. Is. In cæteris ed. *immiserint.*
Lin. 21. *Esse.*] Ità MSS. Taur. Bon. ed. Is. Cæteri editi *citrà* habent, pro *esse*; MS. Reg. *circà.*

---

* *Aliàs* 10.

CAPUT LXIX.*

Mundum propter hominem, & hominem propter Deum esse factum.

DICAM nunc quæ sit illa summa, quam ne ii quidem, qui vera dixerunt, collatis in unum causis atque rationibus connectere po-

Lin. 1. *Summa.*] Ità MSS. Bon. & Taurin. ac 3. editi; & sic passim loqui amat Lactantius. Reg. & 12. ed. *sententia.*
Ibidem. *Ne.*] Ed. *nec.*
Lin. 2. *Rationibus.*] Ità Taurin. Bonon. In ed. *fictionibus*; in MS. Reg. *factionibus.*

tuerunt. Factus à Deo mundus, ut homines nascerentur: nascuntur autem homines, ut Deum patrem agnoscant, in quo est sapientia; agnoscunt, ut colant, in quo est justitia; colunt, ut mercedem immortalitatis accipiant; accipiunt immortalitatem, ut in æternùm Deo serviant. Videsne, quemadmodùm sibi connexa sint & prima cum mediis, & media cum extremis? Inspiciamus singula, & videamus utrùmne illis ratio quoque subsistat. Fecit ergò Deus mundum propter hominem. Hoc qui non videt, non multùm distat à pecude. Quis cœlum suspicit, nisi homo? quis solem, quis astra, quis omnia Dei opera miratur, nisi homo? Quis colit terram? quis ex eá fructum capit? Quis navigat mare? Quis pisces, quis volatilia, quis quadrupedes habet in potestate, nisi homo? Cuncta igitur propter hominem Deus fecit, quia usui hominis cuncta cessere.

Lib. 7. Inst. cap. 5. & 6.

Viderunt hoc philosophi: sed illud quod sequitur, non viderunt, quòd ipsum hominem propter se fecerit. Erat enim consequens, & pium, & necessarium, ut quum hominis causâ tanta opera molitus sit, quum tantùm illi honoris, tantùm dederit potestatis, ut dominetur in mundo, & homo agnosceret Deum tantorum beneficiorum autorem, qui & ipsum fecit mundum propter ipsum, eique cultum & honorem debitum redderet. Hìc Plato aberravit; hìc perdidit quam primùm arripuerat, veritatem, quum de cultu ejus Dei, quem conditorem rerum ac parentem fatebatur, obticuit, nec intellexit hominem Deo pietatis vinculis esse religatum, undè ipsa Religio nominatur, & hoc esse solum, propter quod animæ immortales fiant. Sensit tamen æternas esse: sed non per gradus ad eam sententiam descendit. Amputatis enim mediis, incidit potiùs in veritatem, quasi per abruptum aliquod præcipitium; nec ulteriùs progressus est, quoniam casu, non ratione, verum invenerat. Colendus est igitur Deus, ut per Religionem, quæ eadem justitia est, accipiat homo à Deo immortalitatem, nec est ullum aliud præmium piæ mentis: quæ si est invisibilis, non potest ab invisibili Deo, nisi invisibili mercede donari.

Lib. 7. Instit. cap. 8. & seqq.

Lin. 2. *In quo*, usque ad *ut*.] Desunt in ed.
Lin. 4. *Æternùm.*] In MS. Taurin. *æterno.*
Lin. 5. *Sint.*] Taurin. MS. *sunt.*
Lin. 6. *Inspiciamus.*] MS. Reg. & ed. *Inspiciantur.*
Lin. 7. *Quoque.*] Deest in MS. Taurin.
Ibidem. *Ergò.*] Deest in MS. Taurin.
Lin. 9. *Omnia.*] Deest in ed.
Lin. 12. *Hominis.*] In ed. *hominum.*
Lin. 14. *Viderunt.*] In ed. *rectè ergò hoc viderunt philosophi.*
Lin. 16. *Tanta opera.*] Sic MSS. at editi, *tantam operam*; 1. Reg. *totam operam.*
Lin. 17. *Tantùm.*] Ità MSS. Taurin. Reg. & omnes ferè ed. In MS. Bonon. *tantos illi honores.*
Ibidem. *Tantùm dederit potestatis*] Editi legunt, *tantùm illi potestatis tribuerit.* Abest *illi* à MSS. Bonon. Reg.
Ibidem. *In.*] Deest in ed. & in MS. Reg.
Lin. 18. *Et.*] Deest in ed.
Ibidem. *Deum.*] In ed. *Dominum.*
Ibidem. *Et ipsum.*] Deest in ed.
Lin. 22. *Pietatis.*] MS. Reg. & ed. *potestatis.*
Lin. 23. *Esse.*] MS. Reg. & ed. *est.*
Lin. 24. *Quod.*] At in Taurin. MS. *quid.*
Lin. 25. *Incidit, &c.*] Ità MSS. Taur. Bon. & ed. If. Spark. Cæteri ed. *incidit in totius rei veritatem.*
Lin. 27. *Casu, non ratione.*] In MS. Reg. & ed. *casu ad eam non ratione pervenerat.*
Lin. 30. *Nisi invisibili.*] Deest in MS. Taurinensi.

CAPUT LXX.

Animæ immortalitas confirmatur.

Lib. 7. Div. Instit. cap. 12. 13. 20. 21.

PLURIMIS verò argumentis colligi potest, æternas esse animas. Plato ait, quod per seipsum semper movetur, neque principium motûs habet, etiam finem non habere: animum autem hominis per se semper moveri, qui quia sit ad cogitandum mobilis, ad inveniendum solers, ad percipiendum facilis, ad discendum capax, & quia præterita teneat, præsentia comprehendat, futura prospiciat, multarumque rerum & artium scientiam complectatur, immortalem esse; siquidem nihil habeat in se terreni ponderis labe concretum. Præterea ex virtute ac voluptate intelligitur æternitas animæ. Voluptas omnibus est communis animalibus; virtus solius est hominis: illa vitiosa est, hæc honesta; illa secundùm naturam, hæc adversa naturæ, nisi anima immortalis est. Virtus enim pro fide & pro justitiâ nec egestatem timet, nec exilium metuit, nec carcerem perhorrescit, nec dolorem reformidat, nec mortem recusat: quæ quia naturæ contraria sunt, aut stultitia est virtus, si & commoda impedit, & vitæ nocet; aut si stultitia non est, ergò anima immortalis est, & ideò præsentia bona contemnit, quia sunt alia potiora, quæ post dissolutionem corporis sui assequatur. Illud etiam maximum argumentum immortalitatis, quòd Deum solus homo agnoscit. In mutis nulla suspicio Religionis est, quia terrena sunt, in terramque prostrata. Homo ideò rectus aspicit cœlum, ut Deum quærat. Non potest igitur non esse immortalis, qui immortalem desiderat. Non potest esse solubilis, qui cum Deo & vultu, & mente communis est. Denique cœlesti elemento, quod est ignis, homo solus utitur. Si enim lux per ignem, vita per lucem, apparet eum, qui usum ignis habet, non esse mortalem, quoniam id illi proximum, id familiare est, sine quo non potest, nec lux, nec vita constare.

Sed quid argumentis colligimus æternas esse animas, quum habeamus testimonia divina? Id enim sacræ litteræ ac voces Prophetarum docent.

Lin. 1. *Plato.*] In Phædon. apud Ciceronem 1. Tuscul. & in Somn. Scip. & ad finem Caton. major.

Lin. 4. *Qui.*] Deest in editis.

Lin. 5. *Discendum.*] At in Taurin. MS. *dicendum.*

Ibidem. *Et quia.*] In ed. *ut qui.*

Lin. 8. *Ac.*] *An*, pro *ac*, habent ed. MS. Reg. *aut.*

Lin. 9. *Omnibus est communis.*] Ità Taur. Bonon. At Reg. & ed. *omnis communis.*

Lin. 12. *Et.*] Nec in ed. nec in MS. Taurin. extat.

Lin. 17. *Etiam.*] MS. Taurin. at MS. Reg. & ed. *autem.*

Lin. 19. *Quia terrena, &c.*] In ed. *quia terrena prospiciunt, homo.* Bonon. *terrena prostrata jacent.* Sic suprà lib. 7. cap. 9. *Quas pronis corporibus abjectas, in terramque prostratas.*

Lin. 20. *Non.*] In editis *an.*

Lin. 21. *Immortalem.*] Rectè. Vide præcedentia. Sed MSS. Bonon. & Reg. habent *immortalitatem.*

Lin. 22. *Qui cum Deo, &c.*] Heuman. ità legit *cui cum Deo & vultus & mens communis est.*

Lin. 24. *Habet.*] Sed Taurin. MS. *habeat.*

Lin. 25. *Id.*] Deest in MS. Taurin.

docent. Quod si cui parùm videtur, legat carmina Sibyllarum, Apollinis quoque Milesii responsa consideret; ut intelligat delirasse Democritum, & Epicurum, & Dicæarchum, qui soli omnium mortalium, quod est evidens, negaverunt. Confirmatâ immortalitate, superest docere, à quò, & quibus, & quomodò, & quandò tribuatur? Quum certa & constituta divinitùs tempora compleri cœperint, interitum & consummationem rerum fieri necesse est, ut innovetur à Deo mundus. Id verò tempus in proximo est, quantùm de numero annorum, deque signis, quæ prædicta sunt à Prophetis, colligi potest. Sed quum sint innumerabilia, quæ de fine sæculi, & conclusione temporum dicta sunt, ea ipsa quæ dicuntur, nuda ponenda sunt, quoniam ut testimoniis utamur immensum est. Si quis illa desiderat, aut nobis minùs credit, adeat ad ipsum sacrarium cœlestium litterarum, quarum fide instructior errasse Philosophos sentiat, qui aut æternum esse hunc mundum, aut infinita esse annorum millia putaverunt, ex quo fuerit instructus. Nondùm enim sex millia completa sunt, quo numero consummato, tunc demùm malum omne tolletur, ut regnet sola justitia. Quod quatenùs eventurum sit, paucis explicabo.

Lib. 7. Div. Inst. cap. 14.

Lin. 1. *Videtur.*] At MS. Reg. & ed. *videatur.*
Lin. 3. *Mortalium.*] Deest in MS. Taur.
Lin. 5. *A quo, &c.*] MS. Reg. & ed. *à quo ei tribuatur.*
Lin. 6. *Interitum.*] At in editis est *& interitum.*
Lin. 7. *Rerum.*] Non est in MS. Taurin.
Lin. 8. *Tempus.*] Ità Taurin. Bon. ed. Is. In MS. Reg. & in ed. *tempore.*
Lin. 9. *Prædicta.*] In Taurin. MS. *prædicata.*
Ibidem. *Sint.*] Deest in MS.
Lin. 10. *Conclusione.*] Sic lego cum veter. MSS. Taur. Bon. At Reg. & ed. *consommatione.*
Lin. 12. *Nobis minùs.*] Taurin. MS. *novissimus.*
Ibidem. *Ipsum.*] Deest in editis.
Lin. 13. *Instructior.*] Sic habent MSS. Bon. Reg. & ed. At Taurin. *instructus.*
Lin. 16. *Tunc.*] Sed *tum*, in ed. & MS. Reg. legitur.
Ibidem. *Tolletur.*] Taurin. MS. *Tollatur.*

CAPUT LXXI.*

Aliàs 11.

De postremis Temporibus.

HÆc à Prophetis, sed ut vatibus, futura dicuntur. Quum cœperit mundo finis ultimus propinquare, malitia invalescet, omnia vitiorum & fraudum genera crebrescent, justitia interibit; fides, pax, misericordia, pudor, veritas non erit; vis & audacia prævalebit; nemo quidquam habebit, nisi malè partum, manuque defensum. Si qui erunt boni, prædæ ac ludibrio habebuntur. Nemo pietatem parentibus exhibebit, nemo infantis aut senis miserebitur: avaritia & libido universa

Lib. 7. Instit. c. 15. Matth. 24.

Lin. 1. *Hæc à Prophetis, sed ut vatibus.*] At in editis *à Prophetis & à vatibus.*
Lin. 5. *Malè.*] At Taurin. MS. *manu.* Ex libro 7. Divin. Institut. cap. 15. hîc reposuimus *malè*; sic enim habet: *Nihil quisquam tunc habebit, nisi aut malè quæsitum, aut defensum manu.*
Lin. 7. *Et.*] Deest in editis.

corrumpet. Erunt cædes & sanguinis effusiones. Erunt bella, non modò externa & finitima, verùm etiam intestina. Civitates inter se belligerabunt: omnis sexus & omnis ætas arma tractabunt. Non imperii dignitas conservabitur, non militiæ disciplina: sed more latrocinii deprædatio & vastitas fiet. Regnum multiplicabitur, & decem viri occupabunt orbem, & * partientur, & vorabunt; & existet alius longè potentior ac nequior, qui tribus ex eo numero deletis, Asiam possidebit, & cæteris in potestatem suam redactis & adscitis, vexabit omnem terram. Novas leges statuet, veteres abrogabit; rempublicam suam faciet, nomen imperii sedemque mutabit.

Matth. 24. *Marc.* 13. *Luc.* 21.

Lib. 7. *Inst. c.* 16.

Tunc erit tempus infandum & execrabile, quo nemini libeat vivere. Denique in eum statum res cadet, ut vivos lamentatio, mortuos gratulatio sequatur. Civitates & oppida interibunt, modò ferro, modò igni, modò terræ motibus crebris, modò aquarum inundatione, modò pestilentiâ & fame. Terra nihil feret, aut frigoribus nimiis, aut caloribus sterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim amaritudine vitiabitur; ut nihil sit nec ad cibos utile, nec ad potum salubre. His malis accedent etiam prodigia de cœlo, ne quid desit hominibus ad timorem. Cometæ crebrò apparebunt. Sol perpetuo squalore fuscabitur. Luna sanguine inficietur, nec amissæ lucis damna reparabit. Stellæ omnes decident; nec temporibus sua ratio constabit, hyeme atque æstate confusis. Tunc & annus, & mensis, & dies breviabitur. Et hanc esse mundi senectutem ac defectionem Trismegistus elocutus est. Quæ cùm venerit, adesse tempus sciendum est, quo Deus ad commutandum seculum revertatur.

Matth. Marc. Luc. ubi suprà.

Matth. & Luc. ibid.

Trismeg. in Asclep. cap. 9.

Inter hæc autem mala surget Rex impius, non modò generi hominum, sed etiam Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret, cruciabit, vexabit, interimet. Et tunc erunt lachrymæ juges, lu-

Lib. 7. *Instit. c.* 17.

Lin. 3. *Tractabunt.*] Taur. MS. *tractabit.*

Lin. 5. *Vastitas.*] Ità MSS. Taur. Bonon. ed. Is. At MS. Reg. & cæteri editi *vastatio.*

Lin. 6. * *Et.*] Non extat in MS. Taurin.

Ibidem. *Vorabunt.*] Taur. MS. *devorabunt.*

Ibidem. *Et.*] Non extat in MS. Taurin.

Ibidem. *Alius.*] Non est in editis.

Lin. 7. *Ex eo numero.*] Deest in ed.

Ibidem. *Asiam.*] MS. Taur. *aliam*, malè: ad quid enim referetur *aliam?*

Ibidem. *Et.*] Non est in ed.

Lin. 8. *In potestatem suam.*] Ed. *in potestate suâ.*

Ibidem. *Adscitis.*] MS. Reg. *ascisis.* Ed. *abscissis vorabit omnem.* MS. Reg. etiam *vorabit.*

Lin. 11. *Quo nemini libeat vivere.*] Desunt hæc in MS. Taurin.

Lin. 12. *Ut vivos.*] Sic MS. Taurin & Bon. in Reg. & editis legitur *ut omnes vivos.* Sed vox *omnes* prorsùs est inutilis.

Lin. 15. *Frigoribus.*] In ed. *rigoribus.*

Lin. 16. *Amaritudine.*] At in MS. Taurin. *Amaritudinem.*

Lin. 17. *Potum.*] Taurin. MS. *potu.*

Lin. 18. *Accedent etiam, &c.*] Sed in Reg. & ed. *accident prodigia hominibus ad timorem.*

Lin. 19. *Squalore.*] Sic MSS. & editi, præter Taurin. qui habet *pallore.*

Lin. 20. *Luna, &c.*] At ità ed. *lunam color sanguinis obumbrabit.*

Ibidem. *Reparabit.*] At Taurin. MS. *reparavit.*

Lin. 22. *Confusis.*] In MSS. *confusi.*

Lin. 24. *Venerit.*] Sic MSS. Bon. Reg. & ed. at Taurin. MS. habet *evenerint.*

Ibidem. *Quo.*] In Taurin. MS. *quod.*

Lin. 27. *Prioris.*] In Taurin. MS. *priorib.*

Lin. 28. *Et.*] Addidi ex Bonon. & Reg.

Ibidem. *Erunt lachrymæ.*] Editi habent *nonnisi etiam lachrymæ;* Bon. & Taur. *erunt.*

ctus & gemitus perpetes, & ad Deum cassæ preces: nulla requies à formidine, nec somnus ad quietem. Dies cladem, nox metum semper augebit. Sic orbis terrarum penè ad solitudinem, certè ad raritatem hominum redigetur. Tunc & impius justos homines ac dicatos Deo persequetur, & se coli jubebit ut Deum. Se enim dicet esse Christum, *Apoc.* 11.
cujus erit adversarius. Ut credi ea possint, accipiet potestatem mirabilia *&* 13.
faciendi: ut ignis descendat à cœlo; ut sol desistat à cursu suo; ut imago, 2. *Thess.* c. 2.
quam posuerit, loquatur. Quibus prodigiis illiciet multos, ut adorent *Apoc.* 11.
eum, signumque ejus in manu aut fronte suscipiant. Et qui non adora- 2. *Thess.* 2.
verit, signumque susceperit, exquisitis cruciatibus morietur. Ita ferè *Apoc.* 13.
duas partes exterminabit, tertia in desertas solitudines fugiet. Sed ille vecors, irâ implacabili furens, adducet exercitum, & obsidebit montem, quo justi confugerint. Qui quum se viderint circumsessos, implo- *Lib.* 7.
rabunt auxilium Dei voce magnâ, & exaudiet eos, & mittet eis libe- *Instit.* c. 19.
ratorem.

Lin. 1. *Ad Deum.*] Ità Taurin. & Bonon. At Reg. & ed. *ad eum.*

Ibidem. *Formidine, &c.*] Sed MS. Reg. & ed. *ad formidinem, aut somnus ad quietem.* In Bonon. & Reg. est *ad quietem*; in Taur. *requiem.*

Lin. 2. *Metum.*] Taurin. MS. *tecum.* Sed in aliis MSS. & in editis est *metus* aut *metum.*

Lin. 3. *Certè ad raritatem.*] Deest in ed. Sed sumpsimus ex MS. Taurin.

Lin. 4. *Et.*] Deest in editis.

Ibidem. *Dicatos.*] Sic MSS. Taur. Bonon. Sed *deditos* est in ed.

Lin. 5. *Christum.*] Ed. *Deum*, pro *Christum*, habent; post *Christum*, addunt editi, *quum sit Antichristus.*

Lin. 7. *A cœlo.*] In ed. *de cœlo.*

Ibidem. *Desistat.*] Taurin. MS. *resistat.*

Ibidem. *Suo.*] Non extat in editis.

Lin. 8. *Illiciet.*] In ed. *alliciet.* Verbo *illicere* passim utitur Lactantius.

Lin. 12. *Vecors.*] Ità MSS. Taurin. Bon. & ed. Is. Cæteri ed. *protervià.*

Lin. 14. *Et exaudiet eos.*] Sic MSS. Taur. Bonon. ed. Is. Crat. Cæteri ed. *& audiet eos Deus, & immittet.*

CAPUT LXXII.

De Christo è cœlo descendente ad universale judicium, & de Regno Millenario.

TUNC cœlum in tempestate patefiet, & descendet Christus in virtute magnâ; & anteibit eum claritas ignea, & vis inæstimabilis *Psalm.* 69.
Angelorum; & extinguetur omnis illa multitudo impiorum, & torrentes *Isai. ult.*
sanguinis current; & ipse ductor effugiet, atque exercitu sæpè reparato, *Matth.* 25.
quartum prælium faciet, quo captus cum cæteris omnibus tyrannis, tradetur exustioni. Sed & ipse dæmonum princeps, autor & machinator

Lin. 1. *In tempestate.*] MS. Reg. & ed. *intempestâ nocte.*

Lin. 2. *Anteibit.*] Ità MSS. Taurin. Bon. At Reg. & ed. *antecedet.*

Ibidem. *Vis inæstimabilis.*] Ed. *virtus. Inæstimabilis* autem, pro *innumerabilis*, vox Lactantio peculiaris. Vide not. ad cap. 33. libri de Mortib. Persecut.

Lin 5. *Omnibus.*] Non extat in ed.

Lin. 6. *Tradetur.*] In MS. Taur. *traditur.*

Apoc. c. 20. malorum, catenis igneis alligatus, custodiæ dabitur, ut pacem mundus accipiat, & ut vexata tot seculis terra requiescat. Pace igitur partâ, compressoque omni malo, Rex ille justus & victor judicium magnum de vivis & mortuis faciet super terram: & viventibus quidem justis tradet in servitium gentes universas; mortuos autem ad æternam vitam suscitabit, & in terrâ cum iis ipse regnabit, & condet sanctam civitatem, & erit hoc regnum justorum mille annis. Per idem tempus, & stellæ candidiores erunt, & claritas solis augebitur, & luna non patietur diminutionem. Tunc descendet à Deo pluvia benedictionis matutina & vespertina, & omnem frugem terra sine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupibus: lactis & vini fontes exuberabunt. Bestiæ depositâ feritate mansuescent, lupus inter pecudes errabit innoxius, vitulus cum leone pascetur, columba cum accipitre congregabitur, serpens virus non habebit, nullum animal vivet ex sanguine. Omnibus enim Deus copiosum atque innocentem victum ministrabit.

Lib. 7. *Inst. c.* 20. — *Ibid. c.* 24. — *Apoc.* 11. — *Isai. c.* 30. — *Isai.* 11. & 65.

Peractis verò mille annis, ac resoluto dæmonum principe, rebellabunt gentes adversùs justos, & veniet innumerabilis multitudo ad expugnandam sanctorum civitatem. Tunc fiet ultimum judicium Dei adversùs gentes. Concutiet enim à fundamentis suis terram, & corruent civitates, & pluet super impios ignem cum sulphure & grandine, & ardebunt, & se invicem trucidabunt. Justi verò sub terrâ paulisper latebunt, donec perditio gentium fiat, & exibunt post diem tertium, & videbunt campos cadaveribus opertos. Tunc fiet terræ motus, & scindentur montes, & subsident valles in altitudinem profundam, & congerentur in eam corpora mortuorum, & vocabitur nomen ejus πολυάνδριον. Post hæc renovabit Deus mundum, & transformabit justos in figuras Angelorum, ut immortalitatis veste donati, serviant Deo in sempiternum. Tunc etiam impii resurgent, non ad vitam, sed ad pœnam.

Lib. 7. *Inst. c.* 26. — *Apoc.* 11. — *Ezech.* 39. *Apoc.* 19. *Ezech. d. c. apud LXX.* *Is.* 65. & 66. *Apoc.* 21.

Lin. 1. *Igneis.*] Deest in MS. Taurin.

Lin. 2. *Et ut vexata, &c.*] Hîc sequor MS. Bon. & 6. ed: *ut*, pro *&*, extat in editis cæteris.

Ibidem. *Partâ.*] In Taurin. MS. *paratâ.*

Lin. 5. *Servitium.*] Ità MS. Taur. at Sueton. ed. *servitutem.* Vide cap. 21. lib. de Mortibus Persecutorum.

Lin. 6. *Iis.*] At in MS. Reg. & ed. *his.* De falso regno Christi millenario, vide not. ad lib. 7. Div. Instit. cap. 14. & 24.

Lin. 7. *Hoc.*] Deest in editis.

Ibidem. *Et.*] Deest in MS. Taurin.

Lin. 15. *Ministrabit.*] Ità Taurin. Bonon. At MS. Reg. & ed. *dabit.*

Lin. 18. *Adversùs gentes.*] Sed MS. & ed. *delendamque sanctorum gentem. Concutiet.*

Lin. 23. *Fiet.*] MS. Reg. & ed. *fient.*

Ibidem. *Scindentur montes.*] At in MS. Reg. & ed. *scindent se montes, & subsident in latitudine vallis profunda.*

Lin. 25. *In eam.*] MS. Reg. & ed. *eâ.*

Ibidem. *Polyandrium.*] Πολυάνδρειον. Habebant Pagani Xenotaphia, in quibus peregrinos sepeliebant, quæ Polyandria etiam aliter appellabant quòd essent omnibus communia. *Suidas.* Polyandrium, monumentum, sepulcrum, quod à multis Xenotaphium vocatur. Vocatur etiam cæmeterium, quòd multos viros capiat, & eò ferantur.

Lin. 26. *Figuras.*] MS. Reg. & edd. *figuram.*

Lin. 27. *Immortalitatis.*] MS. Taurin. *immortali.*

Ibidem. *In sempiternum.*] Post verba hæc MS. Taurin. addit: *Et hoc erit regnum Dei quod finem non habebit.* Et sapit glossema; nec legitur in libri septimi Divinarum Institutionum capite 26.

Lin. 28. *Tunc etiam impii resurgent, non ad*

Eos quoque, secundâ resurrectione factâ, Deus excitabit, ut ad perpetua tormenta damnati, & æternis ignibus traditi, merita pro sceleribus suis supplicia persolvant.

vitam, sed ad pœnam.] In MS. Bonon. est *etiam*; in Regio *ēm*; in Taurinensi *&*; in editis est *enim*, pro *etiam*. Hæc Lactantius meliùs quàm suprà lib. 7. cap. 20. ubi contrarium docuit.

Lin. 1. *Eos quoque.*] Editi, *Eosque.*

Lin. 2. *Damnati & æternis.*] At in editis *damnet æternisque.*

Lin. 3. *Supplicia.*] Non extat in editis.

CAPUT LXXIII. *seu* EPILOGUS.

Aliàs 12.

Spes salutis in Dei Religione & Cultu.

QUARE quum hæc omnia vera & certa sint, Prophetarum omnium consonâ adnuntiatione prædicta, quum eadem Trismegistus, eadem Hystaspes, eadem Sibyllæ cecinerint, dubitari non potest, quin spes omnis vitæ ac salutis in solâ Dei Religione sit posita. Itaque nisi homo Christum susceperit, quem Deus ad liberationem misit atque missurus est, nisi summum Deum per eum cognoverit, nisi mandata ejus legemque servaverit, in eas incidet pœnas, de quibus locuti sumus. Proindè fragilia contemnenda sunt, ut solida consequamur; spernenda terrena, ut cœlestibus honoremur; temporalia fugienda, ut ad æterna veniamus. Erudiat se quisque ad justitiam, formet ad continentiam, præparet ad agonem, instruat ad virtutem; ut si fortè adversarius indixerit bellum, nullâ vi, nullo terrore, nullis cruciatibus à recto & bono divellatur: non se substernat insensibilibus figmentis; sed verum & solum Deum rectus agnoscat: abjiciat voluptates, quarum illecebris anima sublimis deprimitur ad terram: teneat innocentiam, prosit quamplurimis, incorruptibiles sibi thesauros bonis operibus acquirat, ut possit, Deo judice, pro virtutis suæ meritis, vel coronam fidei, vel præmium immortalitatis adipisci.

Lib. 7. Inst. c. ult.

Lin. 1. *Hæc omnia vera, &c.*] Sed in MS. Reg. & ed. *Hæc omnia vera; omnium consonâ administratione prædicta.* Legitur *consonâ* in omnibus editis & MSS. præter Taur. in quo est *consonanti*; in eodem & in Bonon. *adnunciatione.*

Lin. 3. *Hystaspes.*] Sic Taur. & Bon. MSS.

Ibidem. *Cecinerint.*] Ità Taur. Bonon. At edit. *concinuerint.*

Ibidem. *Quin spes.*] Sic Bon. Taur. Sed ed. *curæ spes omnes vitæ.*

Lin. 4. *Sit posita.*] Ità Taur. Reg. ed. Is. Cæt. ed. *sint posita.* MS. Bon. *sint posita.*

Lin. 5. *Christum.*] Non est in edit.

Ibidem. *Atque missurus est.*] Sic Bon. Reg. At multi ed. ista non habent, sed *nisi summum Deum per eum, qui missus est, cognoverit.*

Lin. 7. *Legemque.*] MS. Reg. & ed. *legesque.*

Lin. 9. *Honoremur.*] Ità MSS. sed editi, *oneremur.*

Lin. 10. *Veniamus.*] MS. Taur. *fugiamus*; quod mox præcessit.

Ibidem. *Formet.*] Ità MS. Bon. In Taurin. est *reformet*; in ed. *firmet.*

Lin. 11. *Præparet ad agonem.*] Deest in MS. Taurinensi.

Lin. 13. *Divellatur.*] MS. Taurin. *depellatur.*

Lin. 14. *Agnoscat.*] Sic MSS. Taur. & Bon. & ed. Is. Alii ed. *cognoscat.*

Lin. 18. *Immortalitatis.*] MS. Bonon. *immortalis*, mendosè.

ADMONITIO
DE
LIBRO LACTANTII
DE
OPIFICIO DEI,
VEL FORMATIONE HOMINIS.

LIBER *de Opificio Dei* eruditus & lectu utilissimus est, hoc fine ab Autore conscriptus, ut providentiam Dei ex mirandâ hominis structurâ comprobaret. Partibus absolvitur duabus; quarum *prima*, corporis humani anatomen Theologicam, *altera*, disputationem de animâ continet.

Prior pars rursùm duplex.

Primùm enim diluit ea, quæ Epicurei contra providentiam afferebant; querebantur hominem nimis imbecillum & fragilem nasci, eumdemque morbis & immaturæ morti esse subjectum, *cap.* 2. 3. 4.

Deinde singula hominis membra inspicit, & in iis divinæ providentiæ potestatem, quanta fuerit, ostendit *à cap.* 5. *usque ad* 17.

Reliquis tribus capitibus de animâ disserit, tandemque *cap.* 20. apostrophe ad Demetrianum institutâ perorat. *Scultetus.*

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII

DE OPIFICIO DEI, VEL FORMATIONE HOMINIS;

LIBER AD DEMETRIANUM AUDITOREM SUUM.

CAPUT PRIMUM.

Procemium & adhortatio ad Demetrianum.

QUAM minimè sim quietus, & in summis necessitatibus, ex hoc libello poteris existimare; quem ad te rudibus penè verbis, prout ingenii mediocritas tulit, Demetriane, perscripsi, ut quotidianum studium meum & nosses, & non deessem tibi, præceptor etiamnunc, sed honestioris rei meliorisque doctrinæ. Nam si te in litteris, nihil aliud quàm

De Opificio Dei, vel Formatione hominis.] Geminum hunc ad imitationem Platonicam titulum ex Hieronymo, Honorio Augustodunensi, Lactantii veteribus editis, ac plurimis MSS. codicibus restituimus. In quibusdam est solùm *de Opificio Dei;* in aliis *de Opificio hominis* dumtaxat; in duobus verò recentioribus, uno scilicet Oxoniensi, altero Colb. & lib. 2. cap. 9. Div. Instit. legitur *Opus mundi ac Opificium Dei.* De omnibus corporis humani partibus optimè etiam disserit Theodoretus Serm. 3. & 4. de Providentiâ. Vide prætereà, si lubet, Gregor. Nyssen. de Creat. hominis.

Ad Demetrianum auditorem suum.] Hunc

linguam instruentibus, auditorem satis strenuum præbuisti: quantò magis in his veris, & ad vitam pertinentibus, docilior esse debebis? Apud quem nunc profiteor, nullâ me necessitate vel rei, vel temporis impediri, quominùs aliquid excudam, quo philosophi nostræ sectæ, quam tuemur, instructiores doctioresque in posterùm fiant; quamvis nunc malè audiant, castigenturque vulgò, quòd aliter quàm sapientibus convenit vivant, & vitia sub obtentu nominis celent, quibus illos aut mederi oportuit, aut ea prorsùs effugere, ut beatum atque incorruptum sapientiæ nomen vitâ ipsâ cum præceptis congruente præstarent. Ego tamen, ut nos ipsos simul & cæteros instruam, nullum laborem recuso. Neque enim possum oblivisci mei, tum præsertim, cùm maximè opus sit meminisse; sicut ne tu quidem tui, ut spero, & opto. Nam licèt te publicæ rei necessitas à veris & justis operibus avertat: tamen fieri non potest, quin subinde in cœlum aspiciat

——— *Mens sibi conscia recti.*

Ego quidem lætor omnia tibi, quæ pro bonis habentur, prosperè fluere; sed ità, si nihil de statu mentis immutent. Vereor enim ne paulatim consuetudo,

librum Demetriano fuisse inscriptum indicant ipsemet Lactantius infrà initio capp. 1. & 20. ac lib. 2. Div. Institut. cap. 10. post medium, & Hieronymus. lib. de Scriptoribus Ecclesiasticis; nec abludunt omnes fermè editi & plures MSS. non ad *Demetrium*, nec ad *Donatum*, ut quidam viro erudito visum est.

Pag. 71. lin. 1. *Quàm minimè sim quietus.*] Quotiès auget *quàm*, eleganter præponitur nominibus superlativis, ut *quàm plurimis* sive *cùm plurimis*. Cæterùm cùm usurpatur pro *quantùm*, non memini apud castè loquentes Autores jungi nisi positivis. Hoc igitur loco dixissem, *quàm non sim quietus*, aut, *quàm nihil mihi sit quietis*. Erasmus.

Ibidem. *Et in summis necessitatibus.*] Monet Erasmus in quibusdam codicibus vitiosè legi *etiam*, pro *&*. Quod indicio est postremam particulam in aliis haberi. Quam hîc requiri indè arguit, quòd non novum sit hominem in summis necessitatibus, seu persecutionibus versatum, minimè quietum esse; cùm si conjunctio *&* retineatur, solùm repetetur quod anteà dictum est, hoc sensu, *& quàm sim*. Spark.

Itaque restituimus, *&*, postulante sensu, faventibusque editis Graph. Gymnic. Crat. If. ac MSS. Erasm. & 1. Colbertino, in quo à primâ manu legitur *&*, lineolâ recentiori ac nigriori atramento superscriptâ, sic indicante secundâ manu esse *etiam*, ut in plurimis MSS. & editis: nisi legere malis cum alio Colbertino *& jam*. In tertio Colb. est *et*.

Lin. 4. *Excudam.*] MSS. Regio-Put. & 3. rec. *extundam*; nec malè.

Ibidem. *Nostra secta.*] Eleganter quidem, sed parùm Theologicè adnotavit Christianos, quòd hunc libellum ferè contexuit stylo philosophico, quemadmodùm Boëthius librum de Consolatione Philosophiæ. Sectam autem usurpavit in bonam partem, quod facit aliquotiès Tertullianus, quum idem apud Græcos sonet *hæresis*, quod nobis *secta*; & pios appellat sapientes, pietatem sapientiam, novam professionem Christianismum. *Erasm.* Sed pullulantibus in Ecclesiâ extraneis dogmatibus, sectæ nomen odiosum fieri cœpit.

Lin. 6. *Castigenturque.*] Castigare dixit, non pro emendare; sed pro corripere, sive flagellare. *Erasm.*

Lin. 7. *Illos.*] Deest in MS. Bov. idque fat aptè.

Lin. 12. *Sicut.*] Ità restitui ex MSS. optimo Regio-Put. Goth. Em. Merton. Christ. 2. Colb. Brun. Bov. & editis Graph. & Cellar. approbante Walchio. In undecim MSS. rec. & omnibus ferè impressis erat, *sic*.

Lin. 14. *In.*] Deest in MS. Bov. & rectè.

Lin. 15. *Mens.*] Virg. 1. Æneïd. v. 608.

Lin. 16. *Prosperè fluere.*] Sic apud Ciceronem lib. 1. de Officiis, de Fortitudine. *Atque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus superbiam, fastidium, arrogantiamque magnoperè fugiamus.*

suetudo, & jucunditas earum rerum (sicut fieri solet) in animum tuum repat. Ideòque te moneo,

— Et repetens iterùmque monebo; *Virgil. Æneid. 3. v. 436.*

ne oblectamenta ista terræ, pro magnis aut veris bonis habere te credas; quæ sunt non tantùm fallacia, quia dubia, verùm etiam insidiosa, quia dulcia. Nam ille colluctator & adversarius noster scis quàm sit astutus, & idem ipse violentus, sicuti nunc videmus. Is hæc omnia, quæ illicere possunt, pro laqueis habet, & quidem tam subtilibus, ut oculos mentis effugiant, ne possint hominis provisione vitari. Summa ergò prudentia est, pedetentim procedere; quoniam utrobique saluti insidet, & offensacula pedibus latenter opponit. Itaque res tuas prosperas, in quibus nunc agis, suadeo ut pro tuâ virtute aut contemnas, si potes, aut non magnoperè mireris. Memento & veri parentis tui, & in quâ civitate nomen dederis, & cujus ordinis fueris. Intelligis profectò quid loquar. Nec enim te superbiæ arguo, cujus in te ne suspicio quidem ulla est: sed ea quæ dico, ad mentem referenda sunt, non ad corpus, cujus omnis ratio ideò comparata est, ut animo tanquàm domino serviat, & regatur nutu ejus. Vas est quidem corpus quodammodò fictile, quo animus, id est homo ipse verus continetur, & quidem non à Prometheo fictum (ut poëtæ loquuntur,) sed à summo illo rerum conditore atque artifice Deo; cujus divinam providentiam perfectissimamque virtutem, nec sensu comprehendere, nec verbo enarrare possibile est.

Tentabo tamen, quoniam corporis & animi facta mentio est, utriusque rationem, quantùm pusillitas intelligentiæ meæ pervidet, explicare. Quod officium hâc de causâ maximè suscipiendum puto, quòd M. Tul-

Lin. 2. *Repat.*] Pro *irrepat*, simplex pro composito, quod Lactantio est familiare: itaque perperàm substitutum *irrepat*, in sex MSS. rec. & *sensim* intrusum in quinque, & ex rec. edit. Expunxi, utpote adverbium inutile, siquidem mox præcessit *paulatim*, quod idem est. In MS. Bov. legitur *manum tuam repat*: sed est erratum. Ibi etiam sublatum est *sensim*, & rectè.

Lin. 4. *Habere te credas.*] Hîc loci Erasmus virgulâ censoriâ Lactantium notat, quasi durè hoc dixisset; eò quòd *habere te credas*, idem sonat quod *credere te credas*. At pace tanti viri puto Lactantium communi significatu verbum *habendi* usurpare, pro *possidere*. Sparkius.

Lin. 10. *Procedere.*] Sic ex MSS. optimis & vetustissimis Bon. & Regio-Put. Bov. aliisque undecim reposuimus. In 2. rec. & in vulgatis est *incedere*. In 4. MSS. rec. *ambulare*; in 2. aliis rec. verbum deest.

Ibidem. *Saluti insidet.*] Sic legunt MSS. 9. Bonon. Erasm. Em. & omnes ferè editi: quæ lectio bona est, & viris doctis placet. In 21. MSS. & 2. editis est *saltus insidet*. In 4. Reg. & Bov. & edit. Graph. *saltus incidet*.

Lin. 11. *Offensacula.*] Pro *offensa*, verbum insolitum: hîc activè sumitur.

Ibidem. *Prosperas.*] Ità emendavi ex MSS. 4. Oxoniensibus & Bov. & editis Crat. Graph. Gymnic. Tornes. & Walch. In 7. Reg. Clarom. & Brun. 4. Colb. & 7. editis est *proprias*. Vide seqq. sed & *prospera res* apud Ciceronem de Cl. 12.

Lin. 13. *In quâ civitate nomen dederis.*] Id est, baptismo initiatus fueris. In MSS. 2. Bonon. 2. Reg. rec. Tax. 2. Colb. & Baluz. *in quam civitatem*.

Lin. 18. *Vas est quidem corpus quodammodò, &c.*] Ità MSS. Bov. alii verò legunt *Vas est enim quodammodò fictile*, sed minùs benè.

Lin. 20. *Poëta.*] Ovid. init. Metam. Horat. carm. 1. Ode 16. Propert. 3. Eleg. 3. Hesiod. in Ergis. Vide lib. 2. Divin. Institut. cap. 11.

Lin. 24. *Pusillitas.*] Vox parùm trita apud probatos autores.

lius, vir ingenii singularis, in quarto de Republicâ libro, cùm id facere tentasset, nihil prorsùs effecit; nam materiam latè patentem angustis finibus terminavit, leviter summa quæque decerpens. Ac ne ulla esset excusatio, cur eum locum non fuerit executus, ipse testatus est, nec voluntatem sibi defuisse, nec curam. In libro enim de legibus primo, cùm hoc idem summatim stringeret, sic ait: » Hunc locum satis (ut » mihi videtur) in iis libris, quos legistis, expressit Scipio. « Posteà tamen in libro de Naturâ deorum secundo, hoc idem latiùs exequi conatus est. Sed quoniam ne ibi quidem satis expressit, aggrediar hoc munus, & sumam mihi audacter explicandum, quod homo disertissimus penè omisit intactum. Forsitan reprehendas, quòd in rebus obscuris coner aliquid disputare; cùm videas tantâ temeritate homines extitisse, qui vulgò philosophi nominantur, ut ea, quæ abstrusa prorsùs atque abdita Deus esse voluit, scrutarentur, ac naturam rerum cœlestium terrenarumque conquirerent, quæ à nobis longè remotæ, neque oculis contrectari, neque tangi manu, neque percipi sensibus possunt: & tamen de illarum omnium ratione sic disputant, ut ea, quæ afferunt, probata & cognita videri velint. Quid est tandem, cur nobis invidiosum quisquam putet, si rationem corporis nostri dispicere & contemplari velimus? Quæ planè obscura non est; quia ex ipsis membrorum officiis, & usibus partium singularum, quantâ vi providentiæ quidque factum sit, intelligere nobis licet.

Leg. lib. 1. cap. 9. cap. 54.

Lin. 1. *De Republicâ libro.*] Hic liber intercidit; quem Platonem imitatus scripserat Cicero. At idem argumentum cum Lactantio tractant Basilius magnus & Ambrosius in Exameron, & Theodoretus Cyri Episcopus in libris de Providentiâ; atque ultimis temporibus, Granatensis in Cathechismo, & Illustriss. Fenellonius archiep. Cameracensis in eximio de Existentiâ Dei Libello Gallico.

Lin. 2. *Nihil prorsùs effecit; nam.*] Sic reposui ex MSS. 2. Bon. 2. Reg. Tax. 2. Colb. Baluz. & Clarom. in marg. Illa verò absunt à 16. MSS. In omnibus ferè vulgatis, pro *nam*, est *&*.

Lin. 3. *Leviter summa quæque decerpens.*] Ità vulgati MS. & editi: at MS. Bov. legit, *leviter summatim quæque decerpens.*

Lin. 7. *Scipio.*] Hic, teste Cicerone lib. 1. de Legibus cap. 6. scripserat sex libros de Republicâ optimâ.

Lin. 15. *Oculis contrectari.*] Proba omnium editorum & MSS. lectio, si unum excipias Bononiensem, in quo legitur *contueri*, & editionem Cellarii, in quâ reposuit *conlustrari*, sine ullâ Manuscriptorum auctoritate. At contra hanc correctionem, seu potiùs depravationem, insurrexit erud. Heumannus, ostenditque ex variis priscorum Autorum locis, videlicet Taciti lib. 3. Annal. cap. 12. Ovidii Metamorph. l. 6. fab. 7. Augustin. epist. 3. Greg. Nazianz. Orat. 1. Theolog. Cicer. Quæst. Tuscul. lib. 3. Chrysostomi Homil. 3. ad pop. Antioch. probum esse, imò elegans hoc dicendi genus. Sed & nonmodò Latinis & Græcis acceptum est; verùm etiam nos Galli dicimus, *Faire toucher une chose au doigt & à l'œil.* Sed & idem loquendi modus est Lactantii Divin. Institut. lib. 5. cap. 21. ante finem. Vide notâ ibi.

Lin. 17. *Afferunt.*] Sic restitui ex veter. edit. & Cellar. cunct. MSS. præter recentes duos Colb. 1. Brun. & Bov. in quibus legitur *asserunt*, sicut & in rec. editis.

Lin. 19. *Dispicere.*] Ità reposui ex MSS. 2. Bonon. Tax. 2. Colb. 1. Reg. faventibus Reg. Put. itemque alio Regio, in quibus est *despicere.* In recentioribus undecim, sicut & in editis, est *inspicere.*

Lin. 21. *Quidque factum sit.*] Concinna lectio, quàm restitui ex editis quinque & MSS. 2. Bonon. 2. Reg. Tax. Pen. Cauc. Ult. 4. Colbert. Baluz. Clarom. Brun. accedentibus Regio-Puteano, Goth. & Em. in quibus legitur *quidquid factum sit.* In rec. 4. Reg. 2. Colbert. Marm. & editis octo *quisque factus sit.*

CAPUT II.

De generatione belluarum & hominis.

DEDIT enim homini artifex ille noster ac parens Deus sensum atque rationem; ut ex eo appareret nos ab eo esse generatos, quia ipse intelligentia, ipse sensus ac ratio est. Cæteris animantibus quoniam rationalem istam vim non attribuit, quemadmodùm tamen vita eorum tutior esset, antè providit. Omnes enim suis ex se pilis texit, quò faciliùs possent vim pruinarum ac frigorum sustinere. Singulis autem generibus, ad propulsandos impetus externos, sua propria munimenta constituit; ut aut naturalibus telis repugnent fortioribus, aut quæ sunt imbecilliora, subtrahant se periculis pernicitate fugiendi, aut quæ simul, & viribus, & celeritate indigent, astu se protegant, aut latibulis sepiant. Itaque alia eorum, vel plumis levibus in sublime suspensa sunt, vel suffulta ungulis, vel instructa cornibus; quibusdam in ore arma sunt dentes, aut in pedibus adunci ungues; nullique munimentum ad tutelam sui deest. *Vide infrà cap. 6. Anacreon. Od. 2.*

Si qua verò in prædam majoribus cedunt, ne tamen stirps eorum funditùs interiret, aut in eâ sunt relegata regione, ubi majora esse non possunt; aut acceperunt uberem generandi fœcunditatem, ut & bestiis, quæ sanguine aluntur, victus suppeteret ex illis, & illatam tamen cladem, ad conservationem generis, multitudo ipsa superaret. Hominem autem, ratione concessâ, & virtute sentiendi atque eloquendi datâ, eorum, quæ cæteris animantibus attributa sunt, fecit expertem, quia sapientia reddere poterat, quæ illi naturæ conditio denegasset, statuit nudum, & inermem, quia & ingenio poterat armari, & ratione vestiri.

Lin. 1. *Dedit.*] Caput istud cum sequenti totum est contra Lucretium, qui naturam in faciendo homine iniquitatis insimulat.

Lin. 4. *Rationalem istam vim.*] Ità legitur in novem editis, & in vet. ac opt. MSS. Reg. Put. Cauc. & Erasm. eamque lectionem probant Gallæus & Walchius. In 15. rec. & vulgatis septem est *vitam*; in uno Lipsiensi & Bov. *rationabilem istam vitam.*

Lin. 5. *Antè providit.*] Doctiss. Francius, pro *antè*, suspicabatur legendum esse, *aptè.*

Ibidem. *Omnes enim suis ex se pilis texit.*] Sic habent vet. & opt. MSS. Bonon. & Cauc. ac editi Graph. Crat. Spark. quod Erasmus probat: *pilis*, qui cum ipsis animalibus nascuntur. In 21. MSS. & in 9. editis, *pellibus*; in Em. & Bov. *ex suis pellibus texit.* Duriùs hîc usus est pronomine reciproco; neque enim *se* refertur ad Deum, sed ad animantes. Deindè non omne animal tectum est pilis, aut etiam pellibus; quædam enim muniuntur testâ, ut ostrea & testudines; quædam conchâ, quædam corio, alia squammis, alia pennis, alia setis, alia spinis, alia aculeis, alia villis, alia crustis, alia laminis. Hæc copiosè tractantur ab Aristotel. 4. de part. anim. cap. 10. Plin. præfat. 7. & Greg. Nyssen. de hominis Opificio c. 7.

Lin. 6. *Vim pruinarum ac frigorum sustinere.*] Sic reposui ex veterrimis & optimis MSS. 2. Bonon. Regio-Put. 3. al. Reg. 4. Colbert. Baluz. Clarom. Tax. Pen. Brun. & Bov. In rec. tamen 3. Reg. 2. Colb. & in vulgatis, *vim pruinarum ac frigora sustinere.* Ast apud Ciceronem est *frigoris vis.*

Lin. 16. *In eâ sunt relegata regione.*] Ità multi MSS. & editi. Et ità alibi Lactantius utitur sexto casu pro quarto, & contrà. Nonnulli habent *religata regione*; quidam *religata religione*, ut MS. Bov. sed malè.

Ea verò ipsa, quæ mutis data, & homini denegata sunt, quàm mirabiliter homini ad pulcritudinem faciant, exprimi non potest. Nam si in homine ferinos dentes, aut cornua, aut ungues, aut ungulas, aut caudam, aut varii coloris pilos addidisset; quis non sentiat quàm turpe animal esset futurum, sicut muta, si nuda & inermia fingerentur? Quibus si detrahas, vel naturalem sui corporis vestem, vel ea quibus ex se armantur, nec speciosa poterunt esse, nec tuta; ut mirabiliter, si utilitatem cogites, instructa, si speciem, ornata videantur: adeò miro modo consentit utilitas cum decore.

Hominem verò, quem æternum animal atque immortale fingebat, non forinsecùs, ut cætera, sed interiùs armavit; nec munimentum ejus in corpore, sed in animo posuit: quoniam supervacuum fuit, cum illi, quod erat maximum, tribuisset, corporalibus eum tegere munimentis; cum præsertim pulcritudinem humani corporis impedirent. Undè ego philosophorum, qui Epicurum sequuntur, amentiam soleo mirari, qui naturæ opera reprehendunt, ut ostendant, nullâ providentiâ instructum esse ac regi mundum; sed originem rerum insecabilibus ac solidis corporibus assignant, quorum fortuitis concursionibus universa nascantur, & nata sint. Prætereo quæ ad ipsum mundum pertinentia vitio dant, in quo ridiculè insaniunt; id sumo, quod ad rem, de quâ nunc agimus, pertinet.

Lin. 3. *Si in homine.*] Ità restitui ex vetustissimis & optimis MSS. 2. Bonon. Reg. Put. aliisque 2. Reg. Tax. 2. Colb. Baluz. In undecim rec. & in editis est, *si homini.*

Lin. 4. *Quis non sentiat.*] Sic reposui ex omnibus MSS. & vet. editis. Rom. Gymnic. Graph. In undecim recentioribus editis legitur, *sentit.* Prior lectio Lactantiana recta est.

Lin. 10. *Quem.*] Ità rescribendum est, teste Heumanno ex editionibus 1472. 1478. 1513. & 1515. in aliis legitur *quoniam*, quod minùs benè videtur.

Lin. 15. *Philosophorum.*] Scilicet Leucippi & Democriti, quos sequutus est Epicurus, atque Lucretii qui sequutus est Epicurum.

Lin. 17. *Insecabilibus, &c.*] Scilicet, atomis.

Lin. 18. *Nascantur & nata sint.*] Sic, idque optimè MSS. Bov. atque editiones 1472. 1476. 1478.

Lin. 19. *Quæ ad ipsum mundum pertinentia.*] Ità cum omnibus ferè editis, MSS. 2. Bonon. Regio-Put. Tax. Ultr. Em. Clarom. à primâ manu. At Erasmus in MSS. codice à se viso legit, *ad ipsum mundum pertinentia*, deleto *quæ*. In sex verò Colbertinis, Marm. Brun. ac in editis tribus deest *pertinentia*.

CAPUT III.

De conditione pecudum & hominis.

QUERUNTUR, hominem nimis imbecillum & fragilem nasci, quàm cætera animalia nascuntur; quæ ut sunt edita ex utero, protinùs in

Lin. 1. *Queruntur hominem nimis imbecillum & fragilem nasci.*] Scilicet Lucret. 5. sub initium, Plin. præfat. 7. immeritò tamen & fatuè, ut ait Aristoteles 4. de part. cap. 10. Senec. 4. de Benef. cap. 18, Gal. 1. cap. 2. & seqq. Plutarch. de Fortunâ, Basil. Homil. 10. in Hexameron. Gregor. Nyss. de hominis Opificio. *Isaus.*

Ibidem. *Nimis imbecillum... quàm cætera animalia.*] Id est, præ cæteris animalibus,

pedes suos erigi, & gestire discursibus, statimque aëri tolerando idonea esse, quòd in lucem naturalibus indumentis munita processerint: hominem contrà, nudùm, & inermem, tanquàm ex naufragio in hujus vitæ miserias projici & expelli; qui neque movere se loco, ubi effusus est, possit, nec alimentum lactis appetere, nec injuriam temporis ferre; itaque naturam, non matrem esse humani generis, sed novercam, quæ cum mutis tam liberaliter se gesserit, hominem verò sic effuderit, ut inops, & infirmus, & omni auxilio indigens, nihil aliud possit, quàm fragilitatis suæ conditionem ploratu ac fletibus suis ominari: scilicèt,

Cui tantùm in vitâ restet transire malorum. Lucret. 5. de Nat. rer.

Quæ cùm dicunt, vehementer sapere creduntur, propterea quòd unusquisque inconsideratè suæ conditioni ingratus est: ego verò illos nunquam tam desipere contendo, quàm cùm hæc loquuntur. Considerans enim conditionem rerum, intelligo nihil fieri aliter debuisse, ut non dicam, potuisse, quia Deus potest omnia; sed necesse est, ut providentissima illa majestas id effecerit, quod erat melius & rectius.

Libet igitur interrogare istos divinorum operum reprehensores, quid in homine deesse, quia imbecillior nascitur, credant? Num idcircò minùs educentur homines? num minùs ad summum robur ætatis provehantur; num imbecillitas aut incrementum impediat, aut salutem? quoniam quæ desunt, ratio dependit. At hominis, inquiunt, educatio maximis laboribus constat: pecudum scilicèt conditio melior, quòd hæ omnes, cùm fœtum ediderint, non nisi pastûs sui curam gerunt; ex quo efficitur, ut uberibus suâ sponte distentis, alimentum lactis fœtibus ministretur, & id cogente naturâ, sine matrum sollicitudine appetant. Quid aves, quarum ratio diversa est, nonne maximos suscipiunt in

formâ loquendi inusitatâ, quam vix apud ullum Autorem reperies.

Lin. 2. *Hominem contrà, nudum, &c.*] Tertullianus de Carne Christi: *Horres utique infantem cum suis impedimentis profusum & oblitum.* Seneca ad Marciam: *Quid est homo? imbecillum corpus & fragile, nudum, & suâpte naturâ inerme.* Pricæus.

Lin. 7. *Tam liberaliter se gesserit.*] Abest *se* à MSS. 7. Reg. 6. Colbert. Clarom. Christ. Merton. & editis Rom. 1470. & Graph.

Lin. 9. *Suis.*] Abest à MSS. teste Heuman. Abest etiam à MS. Bov. quod rectius videtur.

Lin. 13. *Nunquam tam desipere.*] Sic restitui ex MSS. 4. Reg. Bonon. Cauc. 2. Colb. bonæ notæ, Baluz. Eaque (ut opinior) genuina est Lactantii lectio, qui non uno in loco voculâ *tam* utitur cum verbo. Sic Divinar. Institut. lib. 1. cap. 7. *Tam non multùm à mutis animalibus differentes.*

Lin. 14. *Debuisse.*] Post hanc vocem, expunxi *quàm factum est*, ut glossema inutile, quod abest à melioribus MSS. 14. & à vet. editis Rom. Graph. & Cellar.

Lin. 16. *Ut providentissima illa majestas.*] Sic reposui ex decem antiquioribus & potioribus MSS. In Pen. est *prudentissima*; in 7. est *quod illa*, quæ voces in 5. desunt.

Lin. 19. *Provehantur.*] In MS. Bov. *provehentur.*

Lin. 21. *Dependit.*] Ità MSS. 5. Reg. Goth. Tornes. Colomes. Balliol. Em. Cant. 4. Colb. Lipf. Clarom. Brun. & edit. Rom. 1470. Crat. in marg. & Graph. id est, *rependit*, quod est in Regio-Put. seu *compensat*, ut in edit. Betul. In 3. Reg. 2. Colb. Baluz. & in novem vulgatis *deprehendit*, vitiosè; *reprehendit*, adhuc pejùs in Marm.

Lin. 23. *Gerunt.*] In MS. Bov. *Gerant.*

Lin. 25. *Sine matrum sollicitudine.*] Sic legunt MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. Bonon. 2. Colb. Erasm. Baluz. Cauc. Lipf. & cuncti ferè editi. Abest *matrum* à decem MSS. rec. & edit. Rom. 1470.

educando labores? ut interdùm aliquid humanæ intelligentiæ habere videantur: nidos enim, aut luto ædificant, aut virgultis & frondibus construunt; & ciborum expertes incubant ovis; & quoniam fœtus de suis corporibus alere datum non est, cibos convehunt, & totos dies in hujusmodi discursatione consumunt, noctibus verò defendunt, fovent, protegunt. Quid ampliùs facere homines possunt? nisi hoc solum fortasse, quòd non expellunt adultos, sed perpetuâ necessitudine ac vinculo caritatis adjunctos habent. Quid, quòd avium fœtus multo fragilior est, quàm hominis: quia non materno corpore ipsum animal edunt; sed quod materni corporis fotu & calore tepefactum, animal efficiat, quod tamen cùm spiritu fuerit animatum, id verò implume ac tenerum, non modò volandi, sed ambulandi quoque usu caret. Non ergò ineptissimus sit, si quis putet malè cum volucribus egisse naturam, primùm quòd bis nascuntur; deindè, quòd tam infirmæ, ut sint quæsitis per laborem cibis à parentibus nutriendæ. Sed illi fortiora eligunt, imbecilliora prætereunt.

Quæro igitur ab iis, qui conditionem pecudum suæ præferunt, quid eligant, si Deus his deferat optionem; utrùm malint humanam sapientiam cum imbecillitate, an pecudum firmitatem cum illarum naturâ? Scilicèt non tam pecudes sunt, ut non malint vel fragiliorem multò, quàm nunc est, dummodò humanam, quàm illam irrationabilem firmitatem. Sed videlicèt prudentes viri, neque hominis rationem volunt cum fragilitate, neque mutorum firmitatem sine ratione. Quod nihil est tam repugnans, tamque contrarium, quòd unumquodque animal, aut ratio instruat necesse est, aut conditio naturæ. Si naturalibus munimen-

Lin. 3. *Et ciborum.*] In MS. Bov. *Etiam ciborum.*

Lin. 5. *Discursatione.*] Ità reposui ex omnibus ferè MSS. codicibus & vet. editis Rom. Gymn. Graph. Tornes. Betul. necnon Cellar. & Walch. Et rectè, ut puto. Vide infrà ad finem hujusce Capitis, *avium per aërem libera discursatio.* In MS. 1. Colb. rec. & 9. editis est *discursione*; in 1. Reg. *conlatione.*

Lin. 9. *Quia non materno corpore.*] Hæc duo extrema vocabula absunt à MSS. 1. Bon. Cauc. & vulgatis quinque: extant autem in cæteris maximo numero, tum MSS. tum editis.

Lin. 10. *Fotu.*] In quibusdam rec. MSS. & vulgatis est *fœtu*, corruptè.

Lin. 11. *Id verò implume ac tenerum.*] Hæc verba Glossema videntur Heumanno; ac rectè.

Lin. 12. *Non ergò.*] Ità MSS. 5. Reg. 4. Colbert. Baluz. Marm. Clarom. Lips. Brun. Bov. edit. Rom. 1470. 1474. Graph. Cellar. Walch. In 1. Colb. rec. & novem editis est *Num ergò.*

Lin. 14. *Tam infirmæ.*] Adde *Nascuntur.*

Lin. 17. *Igitur.*] In MS. Bov. *ergò*; ac ferè semper, ubi in editis est *igitur*, MS. Bov. legit *ergò*.

Lin. 18. *Utrùm malint humanam sapientiam.*] Sic veteres editi & MSS. præter 1. Bonon. & 1. Colb. ac rec. edit. quibus est *humanamne sapientiam.*

Lin. 19. *Cum illarum naturâ.*] Irrationali scilicèt. In MSS. 6. rec. & edit. 2. Rom. est *illorum*; in 1. Colb. *eorum*. Expunxi spuria quatuor vocabula, *Quid optant, quid eligunt?* quæ absunt à 26. MSS. & à vet. editis. At extant in uno Bononiensi, & in 5. rec. vulgatis.

Lin. 20. *Scilicèt.*] Hîc sumitur, pro *certè*.

Lin. 21. *Quàm illam.*] In MS. Bov. *quàm vel illam.*

Lin. 23. *Quòd.*] Ità omnes MSS. & antiquiores editi. Rectiùs forsan *quo*, ut in editis Graph. & Crat. Plerique editi, *Quare.*

Lin. 24. *Quod unumquodque animal.*] MSS. 5. rec. & edd. 2. rec. *sed unumquodque animal*, MSS. 2. rec. Colb. *ut.*

Lin. 25. *Si.*] In MS. Bov. *Etsi.*

tis instruatur, supervacua ratio est. Quid enim excogitabit? quid faciet? aut quid molietur? aut in quo lumen illud ingenii ostendet, cùm ea, quæ possunt esse rationis, ultrò natura concedat? Si autem ratione sit præditum, quid opus erit sepimentis corporis? cùm semel concessa ratio naturæ munus possit implere: quæ quidem tantùm valet ad ornandum tuendumque hominem, ut nihil potuerit majus ac melius à Deo dari. Denique cùm & corporis non magni homo, & exiguarum virium, & valetudinis sit infirmæ, tamen quoniam id, quod est majus accepit, & instructior est cæteris animalibus, & ornatior. Nam cùm fragilis imbecilisque nascatur, tamen & à mutis omnibus tutus est, & ea omnia, quæ firmiora nascuntur, etiamsi vim cœli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta esse non possunt. Ita fit, ut plus homini conferat ratio, quàm natura mutis; quoniam in illis, neque magnitudo virium, neque firmitas corporis efficere potest, quominùs aut opprimantur à nobis, aut nostræ subjecta sint potestati.

Potestne igitur aliquis, cùm videat etiam boves lucas, aut equos, cum immanissimis etiam corporibus ac viribus servire homini, queri de opifice rerum Deo, quòd modicas vires, quòd parvum corpus acceperit? nec beneficia in se divina pro merito æstimat, quod est ingrati, aut (ut veriùs loquamur) insani. Plato, ut hos, credo, ingratos refelleret, naturæ gratias egit, quòd homo natus esset. Quod & ipsum quale sit, non est hujus materiæ ponderare. Quantò meliùs, & saniùs, qui sentit conditionem hominis esse meliorem, quàm isti, qui se pecudes natos esse maluerunt. Quos si Deus in ea fortè converterit animalia, quorum sortem præferunt suæ, jam profectò cupiant remigrare, magnisque clamoribus conditionem pristinam flagitent; quia non est tanti robur ac firmitas corporis, ut officio linguæ careas, aut

Lin. 16. *Boves lucas.*] Sic MSS. 1. Bonon. antiq. Reg. Put. & 2. alii Reg. 2. Vatic. Cauc. 1. Colb. Ultr. Pen. Nav. Vict. Goth. Gat. Em. Brun. Clarom. à 1ª. manu, edit. Antverp. 1570. Tornes. Soubron. 2. Paris. Spark. Cellar. Vera lectio, quæ placuit Cujacio & Petro Ciaconio. Et ità legitur semel & iterùm apud Lucretium lib. 5. paulò antè finem, qui ab Autore nostro confutatur. Elephantes autem vocantur *boves lucæ*, eò quòd primùm in Lucaniâ fuissent visi, teste Varrone de LL. lib. 6. *Luca bos, elephas.* Quod alii non intelligentes, *lucas* mutarunt, in *vaccas* ut factum est in 3. Reg. 3. Vatic. 3. Colbert. 1. Sorbon. 1. Clarom. à secundâ manu, in ed. Rom. 1468. 1470. Ald. Paris. 1525. Crat. Fasitel. Thomas. In 1. Vatic. est *Lucanos*; in 1. al. Vatic. & 1. Colb. *lucos*; in Lips. *lupos*; in Cant. Tornes. Marm. *equos*; in 5. rec. *equos*, *lupos*, *vaccas*. Sed quæ horum omnium immanissima corpora? aut quandò serviunt lupi? Ità Lucret.

Inde boves lucas turrito corpore tetros
Anguimanos belli docuerant volucra Pœni.

Lin. 17. *Etiam.*] Addidi ex MS. Bov.

Lin. 19. *Acceperit.*] Ità restitui ex veteribus editis & omnibus MSS. præter Reg. rec. in quo est *accepit*.

Lin. 20. *Plato.*] Quem ob hoc ipsum exagitat Lactantius lib. 3. cap. 19. contenditque *nunquam quidquam dictum esse in rebus humanis delirius.*

Ibidem. *Plato.*] In quinque MSS. rec. & nonnullis editis præmittitur *Meliùs igitur*, quod mox sequitur; & desideratur in cæteris MSS. & vetustior. editis cum Cellar. & Walch.

Lin. 21. *Quod &*, usque ad *ponderare.*] Hæc desunt in MS. Bov.

Lin. 23. *Sentit.*] MS. Bov. *sensit*, & ità etiam Heumannus.

Lin. 24. *Maluerunt.*] Ità omnes MSS. & vet. editi. In vulgatis octo est *maluerint*.

Lin. 25. *Cupiant.*] MS. Bov. *cupient*.

avium per aërem libera discursatio, ut manibus indigeas: plus enim manus præstant, quàm levitas usu sque pennarum, plus lingua, quàm totius corporis fortitudo. Quæ igitur amentia est, ea præferre, quæ, si data sint, accipere detrectes?

CAPUT IV.

De imbecillitate hominis.

IIDEM queruntur, hominem morbis & immaturæ morti esse subjectum. Indignantur videlicèt, non deos se esse natos. Minimè, inquiunt: sed ex hoc ostendimus, hominem nullâ providentiâ esse factum, quòd aliter fieri debuit. Quid si ostendero, id ipsum magnâ ratione provisum esse, ut morbis vexari posset, & vita sæpè in medio cursûs sui spatio rumperetur? Cùm enim Deus animal, quod fecerat, suâ sponte ad mortem transire cognovisset, ut mortem ipsam, quæ est dissolutio naturæ, capere posset, dedit ei fragilitatem, quæ morti aditum ad dissolvendum animal inveniret. Nam si ejus roboris fieret, ut ad eum morbus & ægritudo adire non posset, ne mors quidem posset, quoniam mors sequela morborum est. Immatura verò mors quomodò abesset ab eo, cui esset constituta matura? Nempè nullum hominem mori volunt, nisi cùm centesimum ætatis compleverit annum. Quomodò illis in tantâ repugnantiâ rerum ratio poterit constare? Ut enim ante annos centum mori quisque non possit, aliquid illi roboris, quod sit immortale, tribuendum est. Quo concesso, necesse est conditionem mortis excludi. Id autem ipsum cujusmodi potest esse, quod hominem contra morbos & ictus extraneos solidum atque inexpugnabilem faciat? Cùm enim constet ex ossibus, & nervis, & visceribus, & sanguine, quid horum potest esse tam firmum, ut fragilitatem repellat ac mortem? Ut igitur homo indissolubilis sit ante id tempus, quod illi putant oportuisse constitui, ex quâ ei materiâ corpus attribuent? Fragilia sunt omnia, quæ videri, ac tangi possunt. Superest, ut aliquid ex cœlo petant, quoniam in terrâ nihil est, quod non sit infirmum.

Cùm ergò homo sic formandus esset à Deo, ut mortalis esset aliquandò, res ipsa exigebat, ut terreno & fragili corpore fingeretur. Necesse est

Lin. 1. *Hominem morbis subjectum.*] In 8. MSS. *homines mortis subjectos.*

Lin. 4. *Quid si ostendero.*] MSS. 2. Reg. 2. Colb. & Brun. *Quid si ostendo.*

Lin. 5. *Vita sæpè in medio.*] MS. Bov. *vita sua in medio.*

Lin. 9. *Ad.*] Deest in Bov.

Lin. 12. *Matura.*] Ità MSS. Tornes. Erasm. Cauc. cum editis Graph. Crat. Betul. Thomas. & Spark. Quæ lectio optimè refertur ad illud, *immatura mors*, quod proximè præcedit. In 21. MSS. & 5. excusis *natura*, corruptè. Hæc vox deest in tribus Oxoniensibus.

Lin. 20. *Quid horum.*] Sic reposuimus ex omnibus MSS. & vulgatis, præter Clarom. & edd. tres in quibus est, *quod.*

Lin. 25. *Aliquandò.*] Post *aliquandò*, MSS. 2. Bonon. Tax. Bodl. 2. Reg. rec. 2. Colb. Clarom. in marg. & edit. 1472. 1478. & 1497. Trid. Florent. & Is. addunt, *& per se ipsum mobilis semper*, quæ in cæteris desunt, quæ verba sunt glossema.

est igitur, ut mortem recipiat quandòlibet, quoniam corporalis est; corpus enim quodlibet solubile atque mortale est. Stultissimi ergò, qui de morte immaturâ queruntur; quoniam naturæ conditio locum illi facit. Ita consequens erit, ut morbis quoque subjectus sit; neque enim patitur natura, ut abesse possit infirmitas ab eo corpore, quod aliquandò solvendum est. Sed putemus fieri posse, quemadmodùm volunt, ut homo non eâ conditione nascatur, quâ morbo morti-ve subjectus sit, nisi peracto ætatis suæ spatio, ad ultimam processerit senectutem. Non igitur vident, si ita sit constitutum, quid sequatur, omni utique cœtero tempore mori nullo modo posse: sed, si prohiberi ab altero victu potest, mori poterit; res igitur exigit, ut homini, qui ante certum diem mori non potest, ciborum alimentis, quia subtrahi possunt, opus non sit. Si opus cibo non erit, jam non homo ille, sed Deus fiet. Ergò (ut superiùs dixi) qui de fragilitate hominis queruntur, id potissimùm queruntur, quòd non immortales & sempiterni sint nati. Nemo, nisi senex, mori debet. Nempe ideò mori debet, quia Deus non est. Atqui mortalitas non potest cum immortalitate conjungi. Si enim mortalis est in senectute, immortalis esse in adolescentiâ non potest; nec est ab eo conditio mortis aliena, qui quandòque moriturus est; nec ulla immortalitas est, cui sit terminus constitutus. Ita fit, ut & immortalitas exclusa in perpetuum, & ad tempus recepta mortalitas, hominem constituat in eâ conditione, ut sit in quâlibet ætate mortalis.

Quadrat igitur necessitas undique, nec debuisse aliter fieri, nec fas fuisse. Sed isti rationem sequentium non vident, quia semel erraverunt in ipsâ summâ. Exclusâ enim de rebus humanis divinâ providentiâ,

Lin. 2. *Stultissimi ergò.*] Ità cum vetustioribus editis & Cellar. omnes MSS. præter 2. rec. & al. edit. in quibus additur *sunt.*

Lin. 5. *Quod aliquandò solvendum est.*] Sic restituimus ex MSS. 5. Reg. 3. Colb. Marm. Lips. Goth. Em. Cant. Clarom. & vetustioribus editis ac Cellar. in Walch. *sit;* accedentibus & faventibus 1. Reg. Vict. Nav. 1. Colb. Brun. in quibus est *quod aliquandò resolvendum est;* & respuunt, *idcircò non solidum firmumque natum est ut*, quod interjiciunt MSS. 2. Colb. 1. Sorbon. Clarom. in marg. multique editi inter hæc duo verba *quod aliquandò.*

Lin. 9. *Omni utique cætero tempore mori nullo modo posse.*] Ità emendavimus ex MSS. Regio-Put. aliisque 2. Reg. 2. Colbert. Goth. Brun. faventibus MSS. 3. al. Reg. 2. Colbert. Ultr. Em. Marm. in quibus est *omni.* Pen. & Clarom. *cætero:* sed in posteriore est *homini*, ut in 2. Colbert. & Baluz. In 7. MSS. est *certo*, corruptè. In 2. Bonon. Tax. & Lips. & in pravioribus vulgatis est, *hominem utique certo tempore mori nullo modo posse;* in Cauc. & 7. excusis, *hominem utique nisi certo tempore.* Vide seq.

Lin. 10. *Si prohiberi ab altero victu potest.*] Præter MS. Torn. & 7. edit. rec. in quibus est *altore*, scripti & edd. omnes habent *altero.* Sic etiam Betulei codex. Optima & genuina lectio. *Altero* enim non refertur ad *τὸ victu*, ut quidam putaverunt. Id est, si alter impedimento sit, quominùs victu utatur, aut alimenta subtraxerit. Et sic infrà loquitur Lactantius.

Lin. 13. *Fiet.*] Omnium MSS. est ac editorum, præter Thomas. Thys. Gal. Spark. in quibus est *fiat.*

Lin. 14. *Qui de fragilitate hominis queruntur.*] Ità emendavi ex omnibus MSS. & editis præter Gall. qui legit, *homines.*

Lin. 15. *Nemo.*] MSS. sex rec. totidemque editi addunt *enim*, quod cæteris deest. Objectio est ex adversariorum querelis nata, cui Lactantius subindè respondet.

Lin. 16. *Nempe*, usque ad *non est.*] Desunt in MS. Bov.

Lin. 23. *Fieri.*] Hoc verbum, quod est in omnibus editis præter Cellar. & in 2. MSS. Regiis, desideratur in cæteris.

necessariò sequebatur, ut omnia suâ sponte sint nata. Hinc invenerunt illas minutorum seminum plagas, & concursiones fortuitas, quia rerum originem non videbant. In quas se angustias cùm conjecissent, jam cogebat eos necessitas existimare, animas cum corporibus nasci, & item cum corporibus extingui. Assumpserant enim nihil fieri mente divinâ. Quod ipsum non aliter probare poterant, quàm si ostenderent esse aliqua, in quibus videretur providentiæ ratio claudicare. Reprehenderunt igitur ea, in quibus vel maximè divinitatem suam providentia mirabiliter expressit, ut illa, quæ retuli de morbis & immaturâ morte, cùm debuerint cogitare, his assumptis, quid necessariò sequeretur, (sequuntur autem illa, quæ dixi) si morbum non reciperet, neque tectis, neque vestibus indigeret. Quid enim ventos, aut imbres, aut frigora metueret, quorum vis in eo est, ut morbos afferant? Idcircò enim accepit sapientiam, ut adversùs nocentia fragilitatem suam muniat. Sequatur necesse est, ut quoniam retinendæ rationis causâ morbos capit, etiam mortem semper accipiat; quia is ad quem mors non venit, firmus sit necesse est: infirmitas autem habet in se mortis conditionem; firmitas verò ubi fuerit, nec senectus locum potest habere, nec mors, quæ sequitur senectutem.

Prætereà, si mors certæ constituta esset ætati, fieret homo insolentissimus, & humanitate omni careret. Nam ferè jura omnia humanitatis, quibus inter nos cohæremus, ex metu, & conscientiâ fragilitatis oriuntur. Denique imbecilliora, & timidiora quæque animalia congregantur, ut quoniam viribus tueri se nequeunt, multitudine tueantur: fortiora verò solitudines appetunt, quoniam robore viribusque confidunt. Homo quoque si eodem modo haberet ad propulsanda pericula suppetens

Lin. 2. *Minutorum seminum.*] Francius suspicatur legendum esse *segminum*; id est atomorum, de quibus lib. 3. Divin. Institut. cap. 17. & lib. de Irâ Dei cap. 10.

Lin. 8. *Divinitatem suam providentia.*] Haud secùs legitur in MSS. 5. Reg. vetustioribus, Cauc. 5. Colb. Ultr. Em. Cantab. Christ. Merton. Marm. Brun. Clarom. à primâ manu, & in cunctis fermè editis. At 2. Bonon. 6. alii, & 3. edit. rec. habent *divinitas suam providentiam.* Utraque lectio bona. Nobis firmior & verior visa est prior scriptura.

Lin. 9. *Ut illa.*] MS. Bov. *ut ea.*

Lin. 10. *His assumptis, quid necessariò sequeretur.*] Scilicet illa providentia. Hæc est lectio 2. Bononiensium, 2. al. Reg. Tax. 2. Colb. Baluz. in MS. Regio-Put. *quidem necessariò sequeretur*, malè. Nullus enim tunc phrasis integræ nexus. In 4. al. Reg. 4. Colbert. Em. Cantab. Clarom. Brun. & cunctis fermè vulgatis est, *quæ necessariò sequerentur.* In editis Ald. & Parif. 1525. *quæ necessariò sequentur.*

Lin. 11. *Si morbum non reciperet, neque vestibus indigeret . . . aut frigora metueret.*] Sic castigavimus ex MSS. Regio-Puteano tribusque aliis Reg. 4. Colb. Goth. Lipf. ac vetustioribus editis. Hæc enim referuntur ad hominem de quo suprà, *ut sit in quâlibet ætate mortalis*, & mox infrà *accepit sapientiam . . . muniat; morbos capit, etiam mortem semper accipiat.* In recentioribus MSS. 2. Reg. 2. Colbert. Clarom. Baluz. & edit. 4. plurativo numero *reciperent, indigerent, metuerent*; vitiosè.

Lin. 14. *Sequatur necesse est.*] Phrasis Lactantiana. Sic emendatum ex MSS. & vetustioribus editis. *Sequitur necessariò*, in vulgaribus libris. *Sed necesse est ut quoniam* in Clar.

Lin. 16. *Ad quem mors non venit.*] Ità emendavimus ex MSS. 5. Reg. 5. Colb. Goth. Lipf. Clarom. Em. Cant. Brun. Bov. & vulgatis Rom. 1470. 1474. Parrhas. If. Cellar. Walch. In recentissimis 2. Reg. 1. Colb. Baluz. & rec. edd. *morbus non venit.* V. seq.

robur, nec ullius alterius auxilio indigeret, quæ ſocietas eſſet? quæve ratio? quæ humanitas? aut quid eſſet tetrius homine? quid efferacius? quid immanius? Sed quoniam imbecillis eſt, nec per ſe poteſt ſine homine vivere, ſocietatem appetit, ut vita communis & ornatior fiat, & tutior. Vides igitur omnem hominis rationem in eo vel maximè ſtare, quòd nudus fragiliſque naſcitur, quòd morbis afficitur, quòd immaturâ morte multatur. Quæ ſi homini detrahantur, rationem quoque ac ſapientiam detrahi, neceſſe eſt. Sed nimis diù de rebus apertis diſputo, cùm ſit liquidum, nihil ſine providentiâ, nec factum eſſe unquàm, nec fieri potuiſſe. De cujus operibus univerſis, ſi nunc libeat diſputare per ordinem, infinita materia eſt. Sed ego de uno corpore hominis tantùm inſtitui dicere, ut in eo divinæ providentiæ poteſtatem, quanta fuerit, oſtendam his dumtaxat in rebus, quæ ſunt comprehenſibiles & apertæ; nam illa quæ ſunt animæ, nec ſubjici oculis, nec comprehendi queunt. Nunc de ipſo vaſe hominis loquimur, quod videmus.

Lin. 1. *Quæve ratio.*] Ità repoſui ex vetuſtioribus editis & MSS. multis, rejectis iis, quæ in recentioribus quinque & in vulgatis novem interſeruntur, *quæ reverentia inter ſe? quis ordò?* At in MS. Bov. *quæ ſocietas eſſet, quæ reverentia, quæve ratio, &c.*

Lin. 2. *Quid eſſet tetrius homine.*] Sic 23. MSS. & 6. editi; & apud Ciceronem lib. 2. Officior. n. 77. & lib. 3. n. 36. In cæteris vulgatis & ſeptem MSS. rec. legitur *deterius homine.* Sic infrà in fine capitis 5. *horribile atque tetrum.*

Lin. 3. *Sine homine.*] Supple, *altero aliquo.* Francius.

Lin. 15. *Loquimur, quod videmus.*] Ità reſtitui ex vetuſtioribus tum editis, tum MSS. 4. Reg. 2. Bonon. Tax. Pen. Cauc. Goth. 4. Colb. Baluz. Em. Cant. Brun. At in rec. 2. Reg. 2. Colbert. Clarom. & rec. excuſis eſt, *loquantur.* Thomaſiana editio *loquamur.*

CAPUT V.

De figuris animalium & membris.

IN principio, cùm Deus fingeret animalia, noluit ea in rotundam formæ ſpeciem conglobare atque colligere, ut & moveri ad ambulandum, & flectere ſe in quamlibet partem facilè poſſent: ſed ex ipsâ corporis ſummâ produxit caput; item produxit membra quædam longiùs, quæ vocantur pedes, ut alternis motibus ſolo fixa producerent animal, quò mens tuliſſet, aut quò petendi cibi neceſſitas provocaſſet. Ex ipſo autem vaſculo corporis quatuor fecit extantia: bina poſteriùs, quæ ſunt in omnibus pedes; item bina capiti & collo proxima, quæ varios animantibus uſus præbent. In pecudibus enim ac feris ſunt poſterioribus pe-

Lin. 5. *Producerent animal.*] Sic repoſui ex vetuſtioribus editis & omnibus MSS. codicibus, uno dempto recentiſſimo Colbertino, in quo, ſicut & in vulgatis, eſt *perducerent:* quod idem eſt. Eodem ſenſu *producere*, pro *perducere*, apud Terentium. Nec dubito, quin hæc genuina ſit Lactantii lectio. Eodem ſenſu *producere*, apud Columellam. Quis enim librarius in *producerent*, commutaſſet *perducerent*, vocem omnibus notam.

Lin. 9. *Enim ac feris.*] Deſunt hæc in MS. Bov.

des ſimiles, in homine autem manus; quæ non ſunt ad ambulandum: ſed ad faciendum temperandumque ſunt natæ. Eſt & tertium genus, in quo priora illa, neque pedes, neque manus ſunt, ſed alæ, in quibus pennæ per ordinem fixæ volandi exhibent uſum. Ità una fictio diverſas ſpecies & uſus habet. Atque ut ipſam corporis craſſitudinem firmiter comprehenderet, majoribus & brevibus oſſibus invicem colligatis, *Ovid.* quaſi carinam compegit, quam nos ſpinam dicimus, eamque noluit ex uno perpetuoque oſſe formare, ne gradiendi flectendique ſe facultatem animal non haberet. Ex ejus parte quaſi mediâ coſtas, id eſt tranſ- *Virgil.* verſa & plana oſſa porrexit in diverſum, quibus clementer curvatis, & in ſe velut in circulum penè conductis, interna viſcera contegantur, ut ea, quæ mollia & minùs valida fieri opus erat, illius ſolidæ cratis amplexu poſſent eſſe munita. In ſummâ verò conſtructionis ejus, quam ſimilem navis carinæ diximus, caput collocavit, in quo eſſet regimen totius animantis; datumque illi hoc nomen eſt, ut quidem Varro ad Ciceronem ſcribit, quòd hinc capiant initium ſenſus ac nervi.

Ea verò, quæ diximus de corpore, vel ambulandi, vel faciendi, vel volandi causâ eſſe producta, neque nimiùm longis, propter celerem mobilitatem, neque nimiùm brevibus, propter firmitatem, ſed & paucis, & magnis oſſibus conſtare voluit. Aut enim bina ſunt, ut in homine; aut quaterna, ut in quadrupede: quæ tamen non fecit ſolida, ne in gradiendo pigritia & gravitas retardaret, ſed cavata, & ad vigorem corporis conſervandum medullis intrinſecùs plena; eaque rursùs non æqualiter porrecta finivit: ſed ſummas eorum partes craſſioribus nodis conglobavit, ut & ſubſtringi nervis faciliùs, & verti tutiùs poſſent, undè ſunt vertibula nominata. Eos nodos firmiter ſolidatos leni quodam operculo texit, quod dicitur cartilago; ſcilicet, ut ſine attritu, & ſine ſenſu doloris aliquo flecterentur. Eoſdem tamen non in unum modum informavit: alios enim fecit ſimplices, & in orbem rotundos, in iis

Lin. 2. *Sed ad faciendum temperandumque.*] Vera, ut cum Cellario opinor, Lactantii lectio, quæ eſt Manuſcriptorum 4. Reg. Cauc. Goth. 3. Colb. Nav. Vict. Ult. Lipſ. 1. Brun. ac edd. Rom. 1470. 1474. & Betul. cum MSS. 1. Colb. & Marm. in quibus eſt *temperandumque*, omiſſis *ſed ad faciendum.* Ed. Rom. 1468. habet *reparandumque*, pro *temperandumque*; quod verbum non intelligentes plures librarii, ei ſubſtituerunt *tenendumque*, ut 2. Bon. 2. Reg. 2. Colb. Tax. Bold. 1. Sorb. Clar. Baluz. 1. Brun. quod idem eſt. Sed quid ſibi volunt cæteri editi complures, in quibus eſt, *ſed ad faciendum operandumque?* quaſi facere, non idem ſit ac operari.

Lin. 6. *Majoribus & brevibus oſſibus.*] MSS. Brun. & edit. Betul. *majoribus & brevioribus oſſibus.*

Lin. 12. *Mollia.*] MSS. 1. Bonon. 2. Reg. 2. Colbert. Baluz. *molliora.* Cæteri cum omnibus editis, ut in textu noſtro.

Lin. 18. *Vel faciendi.*] Additum ex cunctis MSS. & 14. editis: deeſt verò in Thyſ. & Gall.

Lin. 20. *Et paucis.*] Similiter additum ex 14. excuſis & omnibus MSS. dempto uno Colbertino, cui eſt *& parvis.* Deſideratur in edd. Thyſ. & Gall.

Lin. 25. *Finivit.*] In MS. Bov. *finirent.*

Lin. 30. *Informavit.*] Reſtitui ex vetuſtioribus editis cunctiſque MSS. demptis 2. Colb. rec. in quibus eſt *reformavit*, & uno Reg. item rec. in quo, ſicut & in vulgatis rec. eſt *formavit*, quod idem eſt. Sæpè enim Lactantius

dumtaxat articulis, in quibus moveri membra in omnes partes oportebat, ut in scapulis; quoniam manus utrolibet agitari, & contorqueri necessarium est: alios autem latos, & æquales, & in unam partem rotundos; & in his utique locis, ubi tantummodò curvari membra oportebat, ut in genibus, & in cubitis, & in manibus ipsis. Nam sicut manus ex eo loco, undè oriuntur, ubique versùs moveri, speciosum simul & utile fuit: sic profectò, si hoc idem etiam cubitis accideret, & supervacuus esset ejusmodi motus, & turpis.

Jam enim manus amissâ dignitate, quam nunc habet, mobilitate nimiâ proboscidi similis videretur, essetque homo planè anguimanus: quod genus in illâ immanissimâ belluâ mirabiliter effectum est. Deus enim, qui providentiam & potestatem suam multarum rerum mirabili varietate voluit ostendere, quoniam caput ejus animalis non tam longè porrexerat, ut terram posset ore contingere; quod erat futurum horribile atque tetrum, & quia os ipsum profusis dentibus sic armaverat, ut etiamsi contingeret, pascendi tamen facultatem dentes adimerent; produxit inter eos à summâ fronte molle ac flexibile membrum, quo prendere, quo tenere quodlibet posset, ne rationem victûs capiendi, vel dentium prominens magnitudo, vel cervicis brevitas impediret. *Lucret. lib. 2.*

verba composita usurpat pro simplicibus, & simplicia pro compositis: quæ recentiores emendare volentes perperàm immutarunt.

Lin. 6. *Ex eo loco, unde oriuntur, ubique, &c.*] Sic reposui ex vetustioribus editis & quamplurimis MSS. Quinque alii & vulgati rec. *eo* omittunt, & post *oriuntur* addunt, *à corpore;* quod superfluum.

Lin. 10. *Proboscidi similis videretur.*] Proboscis manus est elephantis, quâ obvia quæque sibi objecta submovere dicitur: quæ cum serpentis instar flexilis sit, ab hâc elephantum anguimanum dixit Lucret. lib. 2. & 5. De eâdem Cicero 2. de Nat. Deor. & Aristot. lib. 2. de Partib. anim. cap. 16. Isidorus lib. 12. cap. 2. Rostrum elephanti promuscis dicitur, quo ille pabulum ori admovet, & est angui similis. *Rittershusius.* MSS. septem habent *proboscidis similis;* octo cum ed. Rom. 1470. *promuscidis;* 2. Reg. rec. & Marm. *promoscidis.*

Ibidem. *Anguimanus.*] Notat Lucretium, qui elephantum *anguimanum* cognominat lib. 2. eò quòd proboscis, anguium instar, in omnes partes circumflectitur.

Lin. 11. *Deus enim, qui.*] Omnium MSS. & editorum est hæc lectio, si excipias 1. Reg. ac edd. Gall. & Spark. in quibus est *quod.*

Lin. 18. *Ne.*] Sic restitui ex 17. MSS. & edd. Betul. & Cellar. In 6. MSS. editisque multis est *ut.*

CAPUT VI.

De Epicuri errore; & de membris eorumque usu.

NON possum hoc loco teneri, quominùs Epicuri stultitiam rursùm coarguam; illius enim sunt omnia, quæ delirat Lucretius: qui, ut ostenderet animalia non artificio aliquo divinæ mentis, sed (ut solet) fortuitò esse nata; dixit, in principio mundi alias quasdam innumerabiles animantes mirandâ specie & magnitudine fuisse natas, sed eas permanere non potuisse, quòd illas aut sumendi cibi facultas, aut coëundi

generandique ratio defeciſſet. Videlicet ut & atomis ſuis locum faceret per infinitum & inane volitantibus, divinam providentiam voluit excludere. Sed cùm videret, in omnibus, quæ ſpirant, mirabilem providentiæ ineſſe rationem, quæ (malum!) vanitas erat, dicere fuiſſe animalia prodigioſa, in quibus naſcendi ratio ceſſaret?

Quoniam igitur omnia, quæ videmus, cum ratione nata ſunt, id enim ipſum naſci, efficere niſi ratio non poteſt, manifeſtum eſt, nihil omninò rationis expers potuiſſe generari. Antè enim proviſum eſt in ſingulis quibuſque fingendis, quatenùs & miniſterio membrorum ad neceſſaria vitæ uteretur, & quatenùs adjugatis corporibus elata ſoboles, univerſas generatim conſervaret animantes. Nam ſi peritus architectus, cùm magnum aliquod ædificium facere conſtituit, primò omnium cogitat, quæ ſumma perfecti ædificii futura ſit, & antè emetitur, quem locum leve pondus expectet, ubi magni operis ſtatura ſit moles, quæ columnarum intervalla, qui, aut ubi aquarum cadentium decurſus & exitus, & receptacula, hæc, inquam, priùs providet, ut quæcumque ſunt perfecto jam operi neceſſaria, cum ipſis fundamentis pariter ordiatur: cur Deum quiſquam putet in machinandis animalibus non antè providiſſe, quæ ad vivendum neceſſaria eſſent, quàm ipſam vitam daret? Quæ utique conſtare non poſſet, niſi priùs effecta eſſent quibus conſtat.

Videbat igitur Epicurus in corporibus animalium divinæ rationis ſolertiam: ſed ut efficeret, quod antè imprudenter aſſumpſerat, adjecit aliud deliramentum ſuperiori congruens. Dixit enim, neque oculos ad

Lin. 2. *Per infinitum & inane volitantibus.*] Hæc abſunt à 15. MSS. & ed. Rom. Extant autem in cæteris editis & MSS. 2. Bonon. 2. Reg. 3. Colb. Sorbon. Cauc. Tax. Pen. Ultr. Baluz.

Lin. 4. *Quæ (malum!) vanitas erat.*] Sic legunt MSS. codices 2. Bon. 2. Reg. Cauc. Eraſm. 1. Colb. Baluz. & typis vulgati Crat. Betul. Antverp. 1570. Torneſ. Soubron. 2. Pariſ. Iſ. Spark. Gall. eaque lectio probatur ab Eraſmo, hanc ſententiam Terentianæ illi ſimilem dicente, *qui, malum! alii.* Malum enim hîc interjectionis vim obtinet. Cæteri MSS. & editi habent, *quod malum vanitatis erat;* vitioſè, ut rectè ſenſit Eraſmus. In Lipſ. *quid malum vanitatis erat;* in 1. Colb. *quod multum vanitatis erat.* Lectio noſtra confirmatur ex autoribus Latinis. Sic Q. Curtius lib. 8. *Quæ, malum! amentia te coegit belli fortunam experiri;* ſic Plautus Menech. v. 242. *Quæ hæc, malum! impudentia eſt?*

Lin. 5. *In quibus naſcendi ratio.*] Malè omiſſa eſt hæc *naſcendi* dictio in MSS. 20. & pluribus vulgatis, quæ legitur in 1. Reg. 1. Bonon. Tax. 1. Colb. Baluz. aliiſque optimis, necnon in editis Thomaſ. Iſ. Thyſ. Gall. Spark.

Ibidem. *Ceſſaret.*] Ità emendavi ex MSS. 1. Bonon. antiq. 1. Colb. Marm. Clarom. Quæ lectio nobis melior viſa eſt, quàm in cæteris *ceſſaſſet.*

Lin. 8. *Antè enim.*] Sic repoſui ex MSS. 2. Bonon. 2. Reg. 4. Colb. multiſque aliis. In ſex ſcriptis totidemque vulgatis eſt *At enim;* in MS. Ultr. *Aut enim;* in 1. Reg. & 1. Colb. *Adeò enim.*

Lin. 14. *Ubi magni operis.*] MS. 1. Bonon. antiq. *oneris.*

Lin. 16. *Priùs providet.*] Sic reſtitui ex MSS. Bonon. 4. Reg. 5. Colb. Marm. Baluz. Brun. edit. Rom. Crat. Cellar. Et meliùs quadrat hæc lectio cum mox ſequentibus *antè providiſſe*, quàm 2. MSS. & 9. edit. *priùs prævidet.* In 10. editis eſt *priùs pervidet.*

Lin. 18. *In machinandis animalibus.*] *In* præpoſui ex omnibus MSS. & ed. Rom. Gymnic. Walch. Deeſt in vulgatis octo.

Lin. 24. *Dixit enim.*] Hæc ex Lucretio libro 4. De hoc jam loquitur Lactantius libro 3. Divinar. Inſtitut. cap. 3.

videndum esse natos, neque aures ad audiendum, neque pedes ad ambulandum, quoniam membra hæc priùs nata sunt, quàm esset usus videndi, & audiendi, & ambulandi: sed horum omnia officia ex natis extitisse. Vereor, ne hujusmodi portenta, & ridicula refutare, non minùs ineptum esse videatur. Sed libet ineptire, quoniam cum inepto agimus, ne se ille nimis argutum putet. Quid ais, Epicure? Non sunt ad videndum oculi nati? Cur igitur vident? Posteà, inquit, usus eorum apparuit. Videndi ergò causâ nati sunt; siquidem nihil possunt aliud, quàm videre. Item membra cætera, cujus rei causâ nata sunt, ipse usus ostendit: qui utique nullo modo posset existere, nisi essent membra omnia tam ordinatè, tam providenter effecta, ut usum possent habere.

Quid enim, si dicas aves non ad volandum esse natas, neque feras ad sæviendum, neque pisces ad natandum, neque homines ad sapiendum; cùm appareat ei naturæ, officioque servire animantes, ad quod est quæque generata? Sed videlicet qui summam ipsam veritatis amisit, semper erret necesse est. Si enim non providentiâ, sed fortuitis atomorum concursionibus nascuntur omnia, cur nunquam fortuitò accidit, sic coïre illa principia, ut efficerent animal ejusmodi, quod naribus potiùs audiret, odoraretur oculis, auribus cerneret? Si enim primordia nullum genus positionis inexpertum relinquunt, oportuit ejusmodi quotidiè monstra generari, in quibus & membrorum ordo præposterus, & usus longè diversus existeret. Cùm verò universa genera, & universa quoque membra leges suas, & ordines, & usus sibi attributos tueantur, manifestum est, nihil fortuitò esse factum, quoniam divinæ rationis dispositio perpetua servatur. Verùm aliàs refellemus Epicurum; nunc de providentiâ (ut cœpimus) disseramus.

Lin. 1. *Neque aures ad audiendum.*] Hæc quæ desunt in ed. Thys. & Gall. restitui ex cæteris excusis & omnibus MSS. Et quidem rectè. Vide paulò pòst, *usus videndi, & audiendi, & ambulandi*, quibus hæc tria membra respondent. In MSS. 1. Sorbon. 2. Colb. & Baluz. pro *neque*, est utrobique *nec*.

Lin. 6. *Non sunt.*] Ità omnes penè MSS. & vulgati. Expunximus *si*, quod præponunt MSS. 1. Bonon. Lips. & rec. 5. editi.

Lin. 9. *Cujus rei causâ nata sunt.*] Ex omnibus MSS. & veteribus editis restitui *sunt*. In vulgatis recentioribus est *sint*.

Lin. 11. *Ordinatè.*] Ità MSS. omnes; at Bov. habet *ordinata*.

Lin. 13. *Feras ad sæviendum.*] Videtur respicere ad Od. Anacr.

Lin. 15. *Ad quod est quæque generata.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & multis editis. In 7. vulgatis rec. legitur, *sunt quæque generata*, sed vitiosè; ad quid enim refertur? *ad feras? ad animantes?*

Lin. 16. *Summam ipsam veritatis.*] *Ipsam* addidi ex editis Is. & Cellar. & omnibus MSS. dempto uno Regio rec. in quo, ut & in 10. vulgatis, desideratur.

Lin. 20. *Odoraretur.*] Ità restitui ex MSS. 6. Reg. 1. Bonon. antiq. Cauc. 4. Oxon. 3. Colbert. Em. Clarom. Brun. ac editis Rom. & aliis sex. In MSS. 7. est *aut odoraretur*; in 1. Reg. 3. Colb. Cant. Marm. & in 8. vulgatis est *odoraret*.

Lin. 21. *Inexpertum relinquunt.*] MSS. 8. rec. *expertum*.

CAPUT VII.

De omnibus corporis partibus.

DEUS igitur solidamenta corporis, quæ ossa dicuntur, nodata & adjuncta invicem nervis alligavit atque constrinxit, quibus mens, si excurrere, aut resistere velit, tanquàm retinaculis uteretur; & quidem nullo labore, nulloque conatu: sed vel minimo nutu totius corporis molem temperaret ac flecteret. Hæc autem visceribus operuit, ut quemque locum decebat, ut quæ solida essent, conclusa tegerentur. Item visceribus ipsis venas admiscuit, quasi rivos per corpus omne divisos, per quas discurrens humor, & sanguis, universa membra succis vitalibus irrigaret; & ea viscera, formata in eum modum, qui unicuique generi ac loco aptus fuit, superjectâ pelle contexit, quam vel solâ pulcritudine decoravit, vel setis adoperuit, vel squamis munivit, vel plumis insignibus adornavit. Illud verò commentum Dei mirabile, quòd una dispositio, & unus habitus, innumerabiles imaginis præferat varietates. Nam in omnibus ferè, quæ spirant, eadem series & ordo membrorum est. Primum enim caput, & huic annexa cervix. Item collo pectus adjunctum, & ex eo prominentes armi, adhærens pectori venter. Item ventri subnexa genitalia. Ultimo loco femina, pedesque.

Nec

Lin. 2. *Nervis alligavit, &c.*] Vide Galenum, qui duo nervorum genera esse dicit, & Aristot. lib. 3. de Histor. animalium cap. 5.

Lin. 4. *Vel minimo nutu.*] Ità in MSS. 5. Reg. 4. Colb. Em. Brun. Clarom. cunctisque editis; in nonnullis deest, *vel.* In 7. MSS. est *motu.*

Lin. 5. *Visceribus operuit.*] Viscera non intestina magis, quàm quidquid carnium est in cute tectum. Sic utitur Ovid. in epist. Pen. *Viscera nostra tuâ dilacerantur ope.* Undè viscerationes, de quibus apud Cic. in Off. ab interpretibus dicitur. *Betul.*

Lin. 6. *Ut quemque locum decebat.*] MSS. 4. rec. & tres editi, *ut quemcumque, &c.*

Ibidem. *Ut quæ solida essent, conclusa tegerentur.*] Ità potiores & antiquiores MSS. decem, cum editis quatuor. MSS. decem rec. cum 7. editis ferunt, *utque solida ossa conclusa tegerentur;* tres edit. *tegerent.* MS. Lipf. *utique solida.*

Lin. 8. *Per quas.*] Sic reposui ex MSS. 2. Bon. 2. Reg. 2. Colbert. Tax. Baluz. Marm. Clarom. à secundâ manu, & editis quinque. Rectè ut puto, referendo ad *venas;* nec malè, *per quos* in decem vulgatis, si referas ad *rivos.* MSS. decem cum edit. Rom. *per quæ.*

Lin. 12. *Insignibus.*] Deest in MS. Bov.

Lin. 13. *Imaginis.*] MSS. 7. cum edit. Is. habent *imaginis.* 1. Colbert. *imagines*, mendosè. Cæteri MSS. & excusi *animantium.* Quid si legas, *innumerabiles imaginum præferat varietates.* In plerisque enim codicibus est *animantium*, fortè pro *imaginum;* & legitur infrà, *multiplex diversitas figuratorum est.*

Ibidem. *Præferat.*] Ità restitui ex 7. editis omnibusque MSS. dempto uno Regio, in quo, sicut in decem vulgatis, est *perferat;* in 1. Colbert. *proferat.*

Lin. 14. *Eadem series & ordo membrorum est.*] Phrasis est Lactantiana, quæ simili gaudet. Infrà cap. 10. *pedes duo & item manus.* Alius dixisset, *& idem ordo membrorum ..* *& duæ item manus.*

Lin. 17. *Subnexa.*] MSS. 2. Bon. *subnixa.*

Ibidem. *Femina.*] Nullus dubito, quin sic scripserit Lactantius: quis enim *femora*, vocem nulli non notam (quæ novem rec. MSS. & editorum est) mutasset in *femina*, quod est 3. Reg. 2. Bonon. Cauc. Tax. 1. Colb. Baluz. Brun.

Nec solùm membra suum tenorem ac situm in omnibus servant, sed etiam partes membrorum. Nam in uno capite ipso certam sedem possident aures, certam oculi, nares item, os quoque, & in eo dentes, & lingua. Quæ omnia cùm sint eadem in omnibus animantibus, tamen infinita & multiplex diversitas figuratorum est; quòd ea quæ dixi, aut productiora, aut contractiora lineamentis variè differentibus comprehensa sunt. Quid, illud nonne divinum, quòd in tantâ viventium multitudine, unumquodque animal in sui genere & specie pulcherrimum est? ut siquid vicissim de altero in alterum transferatur, nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aspectum videri necesse sit: ut si elephanto cervicem prolixam tribuas, aut camelo brevem; vel si serpentibus pedes, aut pilos addas, in quibus porrecti æqualiter corporis longitudo nihil aliud exhibeat, nisi ut maculis terga distincti, & squammarum lævitate suffulti, in lubricos tractus sinuosis flexibus laberentur. In quadrupedibus autem, idem opifex contextum spinæ à summo capite deductum longiùs extra corpus eduxit, & acuminavit in caudam, ut obscœnæ corporis partes, vel propter fœditatem tegerentur, vel propter teneritudinem munirentur, ut animalia quædam minuta & nocentia motu ejus arcerentur à corpore: quod membrum si detrahas, imperfectum fit animal, ac debile. Ubi autem ratio, & manus est, tam non est id necessarium, quàm indumentum pilorum: adeò in suo quæque genere aptissimè congruunt, ut neque nudo quadrupede, neque homine tecto excogitari quidquam turpius possit.

Sed tamen cùm ipsa nuditas hominis mirè ad pulcritudinem valeat,

Brun. In Marm. & Clarom. est *femoralia*, corruptè. Vide quoque *feminum* . . . *longitudo* infrà cap. 13. paulò post initium.

Lin. 1. *Solùm.*] At in MS. Bov. *sola*, idque satis aptè.

Lin. 3. *In eo.*] Scitè quamplurimi MSS. vetustioresque editi. In 5. MSS. rec. & editis 10. *in ore*, ingratâ repetitione, siquidem modò præcessit, *os quoque*.

Lin. 5. *Figuratorum.*] Ità ex MSS. 4. Reg. 6. Colbert. 4. Oxon. Goth. Lips. Clarom. Em. Cantab. Marm. Brun. vetustioribusque editis reposui; in 2. Reg. & Baluz. multisque vulgatis est *figurarum*.

Lin. 8. *In sui genere & specie.*] Restituimus *sui*, ex vetustioribus editis & MSS. 6. Reg. 5. Colbert. Cauc. Pen. Ultr. & 1. Bon. antiq. in quo est *in sui generis specie*. In 5. rec. & in cunctis fermè vulgatis, *in suo genere & specie*. Deest copula in 3. MSS. & 2. editis.

Lin. 13. *Maculis terga distincti.*] Græcismus est, *distincti* quoad *terga* attinet.

Lin. 19. *Si detrahas.*] Sic reposui ex omnibus MSS. & 5. editis. In undecim vulgatis est, *si detrahes*.

Lin. 21. *In suo quæque genere.*] Ità emendavi ex MSS. Bonon. 4. Regiis, Em. Brun. & edit. Rom. Graph. Betul. Tornes. Soubron. 2. Paris. Is. Cellar. Walch. approbantibus Betuleio & Francio. In cæteris legitur *quoque*.

Lin. 23. *Possit.*] Correxi ex MSS. & omnibus ferè editis. In 5. vulgatis rec. habetur *posset*.

Lin. 24. *Sed tamen cùm.*] Additum *Sed*, ex MSS. 2. Reg. 2. Bonon. Tax. 2. Colbert. Baluz. Clarom. à secundâ manu, & editis quinque. Cæteris deest. *Sed cùm tamen ipsa nuditas hominis, &c.* Hinc fortè, quòd statuæ nudæ Græcis placuerint, quia illi nihil velant. Plin. 34. 5. *Placuere*, inquit, *& nudæ, tenentes hastam ab epheborum è gymnasiis exemplaribus, quas Achilleas vocant. Græca res est nihil velare. Romana ac militaris thoracas addere.* Et hanc nuditatem in signo senis æreo à sese empto, Plin. Nepos lib. 3. epist. 6. non excusat solùm, sed & deprædicat, hoc modo: *Est enim nudum, nec aut vitia, si qua sunt, celat, aut laudes parùm ostentat.* Edmund. Figrellius.

non tamen etiam capiti congruebat; quanta enim in eo futura deformitas esset, ex calvitio apparet. Texit ergò illud pilo; & quia in summo futurum erat; quasi summum ædificii culmen ornavit: qui ornatus non est in orbem coactus, aut in figuram pilei teres factus, ne quibusdam partibus nudis esset informis, sed alicubi effusus, alicubi retractus pro cujuslibet loci decentiâ. Frons ergò vallata per circuitum, & à temporibus effusi ante aures capilli, & earum summæ partes in coronæ modum cinctæ, & occipitium omne contectum, speciem miri decoris ostentant. Jam barbæ ratio incredibile est quantùm conferat, vel ad dignoscendam corporum maturitatem, vel ad differentiam sexûs, vel ad decorem virilitatis, ac roboris; ut videatur omninò non constatura fuisse totius operis ratio, si quidquam aliter esset effectum.

Lin. 1. *Quanta enim in eo futura deformitas esset, ex calvitio apparet.*] Hæc absunt à MSS. Goth. 3. Colb. Lipf. Clarom. Brun. Bov. & edit. Rom. & quatuor aliis antiquioribus. Confer Theodoret. Serm. 4. περὶ προνοίας, & Historiam 51. 53. ab Isidoro Pelusiotâ narratam. *Pricæus.* Quod tamen hominis proprium est, nisi innatum sit. Plin. De calvitiei deformitate passim apud autores. Hinc Calvitii laus, ἄδοξον argumentum. Cæterùm de comæ decoro lege cap. XI. epist. prioris ad Corinth. Summam vel in pilis providentiam Dei adparere, vox ipsius Christi testatur, cùm ait, ne pilum quidem capitis sine voluntate Patris cadere. Videndus Theodoretus, magnus ille providentiæ admirator, Sermone de providentiâ Dei 4. pilorum rationem considerans. Posteà loquitur de capillorum usu & ornatu. Deinde multùm agit de calvitiei dedecore.

Lin. 4. *Aut in figuram pilei.*] Sic reposui ex MSS. 4. Reg. 4. Colbert. 4. Oxon. Marm. Brun. multisque editis; in 2. Bonon. 2. Reg. Tax. Erasm. Clarom. Baluz. *pila*, sed vitiosè. In 3. ed. rec. *pili.*

Lin. 5. *Alicubi effusus, alicubi retractus.*] Sic restitui ex 2. veterrimis MSS. 1. Bonon. Cauc. edit. If. & quibusdam aliis impressis. In cæteris bis *alibi*; in nonnullis *infusus.* Heumannus tamen putat esse legendum *alibi effusus, alibi retractus pro cujuslibet, &c.*

Lin. 6. *Cujuslibet.*] In MS. 1. Bonon. antiq. *cujusque.*

Lin. 11. *Totius operis ratio.*] Genuina lectio petita ex MSS. 2. Bonon. 2. Reg. 4. Colb. Tax. Ultr. Baluz. Brun. In 7. rec. & editis est, *corporis.* Verùm utraque lectio recta videtur.

CAPUT VIII.

De Hominis partibus, oculis & auribus.

NUNC rationem totius hominis ostendam, singulorumque membrorum, quæ in corpore aperta, aut operta sunt, utilitates & habitus explicabo. Cùm igitur statuisset Deus ex omnibus animalibus solum hominem facere cœlestem, cætera universa terrena, hunc ad cœli contemplationem rigidum erexit, bipedemque constituit, scilicet ut eòdem

Lin. 2. *Habitus.*] Id est, conditionem, rationem, formam. *Walchius.*

Lin. 4. *Cœlestem.*] De hoc vide Institution. Divin. lib. 2. cap. 9. ubi docet duo fuisse elementa, alterum Divinum, ex quo fictus sit animus hominis, alterum terrenum, unde corpus humanum formatum est.

Lin. 5. *Ut eòdem spectaret.*] Hæc lectio Manuscriptorum 2. Reg. 2. Colbert. bonæ notæ & Baluz. melior nobis visa est, quàm *ut eadem spectaret*, in 4. Reg. 4. Colbert. Marm. Clarom. Brun. & in vulgatis. Vide Divin.

ſpectaret, undè illi origo eſt; illa verò depreſſit ad terram; ut quia nulla his immortalitatis expectatio eſt, toto corpore in humum projecta ventri pabuloque ſervirent. Hominis itaque ſolius recta ratio, & ſublimis ſtatus, & vultus Deo patri communis ac proximus, originem ſuam, fictoremque teſtatur. Ejus propè divina mens, quia non tantùm animantium, quæ ſunt in terrâ, ſed etiam ſui corporis eſt ſortita dominatum, in ſummo capite collocata, tanquàm in arce ſublimis ſpeculatur omnia, & contuetur. Hanc ejus aulam, non obductam porrectamque formavit, ut in mutis animalibus, ſed orbi & globo ſimilem; quòd omnis rotunditas perfectæ rationis eſt, ac figuræ. Eo igitur mens & ignis ille divinus tanquàm cœlo tegitur: cujus cùm ſummum faſtigium naturali veſte texiſſet, priorem partem, quæ dicitur facies, neceſſariis membrorum miniſteriis & inſtruxit pariter & ornavit.

Ac primùm, quòd oculorum orbes concavis foraminibus concluſit; à quo foratu frontem nominatam Varro exiſtimavit; & eos, neque minùs, neque ampliùs, quàm duos eſſe voluit, quòd ad ſpeciem nullus eſt perfectior numerus, quàm duorum: ſicut & aures duas, quarum duplicitas incredibile eſt quantam pulcritudinem præferat, quod tum pars utraque ſimilitudine ornata eſt, tum ut venientes altrinſecùs voces faciliùs colligantur; nam & forma ipſa mirandum in modum ficta, quòd earum foramina noluit eſſe nuda, & inobſepta, quod & minùs deco-

Inſtit. lib. 1. cap. 5. & lib. 4. cap. 17.

Lin. 3. *Ventri, &c.*] Salluſtius princ. Cat.

Ibidem. *Recta ratio.*] MSS. 1. Bonon. ſolus & ed. rec. addunt *eſt*, quod expunximus, utpote inutile.

Lin. 4. *Communis.*] Francius leg. *confinis.*

Lin. 5. *Ejus propè divina mens.*] Quâ de re vide Platonem in Phædone, quem Cicero non ſemel, ſed iterùm, iterùmque expreſſit in libris Philoſophicis.

Lin. 8. *Ejus aulam.*] MSS. rec. 2. Reg. 2. Colb. Baluz. & 11. edd. rec. addunt *Deus*: quæ vox à cæteris deeſt.

Lin. 9. *Orbi & globo ſimilem.*] De hoc vide Platonem in Timæo.

Lin. 10. *Omnis rotunditas.*] Sic legere malo ex MSS. 2. Bonon. 2. Reg. Tax. 2. Colbert. Baluz. Sangerman. Clarom. in marg. quàm *orbis*, ex aliis 12. MSS. & edd.

Ibidem. *Eo igitur mens & ignis ille divinus, &c.*] Eo, ſubaudi capite. Nonnulli credidere animam eſſe igneam. Tertull. de Animâ cap. 5. *Animam effingunt Hipparchus & Heraclitus, ex igni; Hippon & Thales, ex aquâ, &c.* Cic. Tuſcul. lib. 1. *Zenoni Stoïco animus ignis videtur.* Et de Nat. deor. lib. 3. *Omnia Stoïci ad igneam naturam referre, Heraclitum, opinor, ſecuti.* Sic etiam Ennius in Epicharmo à Priſciano lib. VI. prolatus:

Terra corpus eſt; at mentis ignis eſt.

Virg. Æneid. lib. 6.

Igneus eſt ollis vigor, & cœleſtis origo.

Hinc etiam delirium illud, de quo Servius ad lib. 1. Æneid. *Grave eſſe perire naufragio, quia anima eſt ignea.* Gataker. Hinc veteres *extingui*, pro *mori*, dixerunt, & *extincto calore*, *occidimus ipſi*, ait Cicero de Naturâ deorum lib. 2. cap. 9.

Lin. 14. *Quòd.*] Rejicitur ab Heumanno juxta editiones 1472. 1478. 1497. 1513.

Ibidem. *Concluſit.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & Sangerm. *incluſit.*

Lin. 15. *A quo foratu.*] Ità MSS. & editi. Legere mallem cum Francio, *A quorum foratu.*

Lin. 18. *Pulchritudinem præferat.*] Id eſt, *præ ſe ferat*, quod in multis vulgatis eſt; in cunctis autem MSS. & vetuſtioribus editis *præferat*, ut apud Plinium lib. 1. epiſt. 22. *qui ſapientiæ ſtudium habitu corporis præferunt.* Ex Cellario.

Lin. 21. *Noluit eſſe nuda.*] Sic legunt Janus Guilielmi & Iſæus. MSS. 2. rec. cum editis Rom. & Pariſ. *voluit*, vitioſè. In cæteris *noluit.*

rum, & utile minùs fuiſſet, quoniam ſimplicium cavernarum anguſtias prætervolare vox poſſet, niſi exceptam per cavos ſinus, & repercuſſu retentam foramina ipſa cohiberent: illis ſimilia vaſculis, quibus impoſitis ſolent anguſti oris vaſa compleri.

Eas igitur aures, (quibus eſt inditum nomen à vocibus hauriendis; undè Virgilius:

— Vocemque his auribus hauſi;

aut quia vocem ipſam Græci αὐδὴν vocant, ab auditu, per immutationem litteræ, aures velut audes ſunt nominatæ) noluit Deus artifex mollibus pelliculis informare, quæ pulcritudinem demerent pendulæ atque flaccentes, neque duris ac ſolidis oſſibus, ne ad uſum inhabiles eſſent immobiles ac rigentes: ſed quod eſſet horum medium excogitavit, ut eas cartilago mollior alligaret, & haberent aptam ſimul & flexibilem firmitatem. In his audiendi tantùm officium conſtitutum eſt, ſicut in oculis videndi; quorum præcipuè inexplicabilis eſt ac mira ſubtilitas, quia eorum orbes gemmarum ſimilitudinem præferentes, ab eâ parte quâ videndum fuit, membranis perlucentibus texit, ut imagines rerum contrà poſitarum tanquàm in ſpeculo refulgentes, ad ſenſum intimum penetrarent. Per eas igitur membranas ſenſus ille, qui dicitur mens, ea quæ ſunt foris tranſpicit. Ne fortè exiſtimes, aut imaginum incurſione

Lin. 1. *Anguſtias prætervolare vox poſſet.*] MSS. 2. Reg. 3. Colb. Baluz. multique editi addunt *& ſpargi*, quas voces delevi, velut inutiles & ſenſum depravantes. Abſunt autem à cæteris MSS. ac vet. edit. Rom.

Lin. 2. *Exceptam.*] Ità reſtitui ex MSS. 2. Bonon. 2. Reg. Tax. Baluz. faventibus 1. Colbert. & 1. Clarom. in marg. in quibus eſt *inexceptam*, corruptè; in 1. Colbert. *perfecta*, mendosè; in cæteris MSS. & editis *perceptam.*

Ibidem. *Repercuſſu retentam.*] Sic emendavi ex 7. editis & omnibus MSS. præter 1. Colb. Clarom. Brun. in quibus, ut & octo excuſis, eſt *retenta*, mendosè.

Lin. 3. *Cohiberent.*] Ità correxi ex MSS. 1. Colb. & Baluz. accedentibus & faventibus Cauc. & Brun. in quibus eſt *coniberent*. 2. Bon. 1. Reg. 2. Colb. Sorb. Tax. Clar. *conbiberent*; Ultr. *comburent*; 1. Clarom. *roborent*; Pen. *coërcerent*. In 4. Reg. 3. Colbert. Marm. editiſque eſt *conveherent*.

Lin. 4. *Anguſti oris vaſa.*] Sic profectò cum Jano Guillelmi legendum ex MSS. 12. in quibus ſcriptum eſt corruptè *anguſtiores vaſa*: undè facilis mutatio in *anguſti oris vaſa*; in 14. ſcriptis & excuſis *anguſtiora vaſa*. Quæ verba cùm nullum habeant ſenſum, placet emendatio J. Guil. qui hoc pacto legendum putat, *anguſti oris vaſa*. Nam, ut inquit ille, in mente fuit Lactantio Quintiliani locus: *Ut vaſcula anguſti oris ſuperfuſam humoris copiam reſpuunt, ſenſim autem influentibus, vel inſtillantibus, complentur; ſic animi puerorum quantùm excipere poſſint videndum eſt.* Betul.

Lin. 7. *Vocem.*] Virg. 4. Æneïd. 359.

Lin. 10. *Quæ pulcritudinem demerent.*] Ità MSS. 4. Reg. Cauc. 1. Bonon. & 12. alii ac ſex editi. Eſt *ne* in 2. Colbert. Baluz. Bodl. Balliol. Clarom. à ſecundâ manu; & pleriſque editis; in Torneſ. Soubron. & Faſit. *ut pulcritudinem.* Veteres mediocres aures prætuliſſe videntur. Sueton. in Auguſt. cap. 79. *Mediocres aures habuit Auguſtus.* Aſpaſiæ etiam breviores aures tribuit Ælianus Variar. Hiſt. XII. ibi enim formam ejus deſcribens, addit inter alia, ὦτα εἶχε βραχύτερα. Opponuntur iis longæ aures apud Martial. 6. 39.

Hunc verò acuto capite, & auribus longis,
Quæ ſic moventur, ut ſolent aſellorum,
Quis morionis filium neget Cyrthæ.

Franc. FF. Junius.

Lin. 20. *Imaginum incurſione nos cernere.*] Sic legimus in omnibus editis & MSS. præter 1. Colbert. cui eſt *incurſiones*; MSS. 2. Bonon. 2. Reg. Tax. 2. Colbert. Baluz. Clarom. *concurſiones.*

nos cernere (ut philosophi dixerunt) quoniam videndi officium in eo debet esse quod videt, non in eo quod videtur: aut intentione aëris, cum acie aut effusione radiorum, quoniam, si ita esset, radium quem oculis advertimus, videremus, donec intentus aër cum acie, aut effusi radii ad id quod videndum esset pervenirent.

Cùm autem videamus eodem momento temporis, plerùmque verò aliud agentes, nihilominùs tamen universa quæ contrà sunt posita intueamur, veriùs & manifestiùs est mentem esse, quæ per oculos ea quæ sunt opposita, transpiciat, quasi per fenestras lucente vitro, aut speculari lapide obductas. Et idcircò mens, & voluntas ex oculis sæpè dignoscitur. Quod quidem ut refelleret Lucretius, ineptissimo usus est argumento. Si enim mens (inquit) per oculos videt, erutis & effossis oculis magis videret; quoniam evulsæ cum postibus fores plus inferunt luminis, quàm si fuerint obductæ. Nimirùm ipsi, vel potiùs Epicuro, qui eum docuit, effossi oculi erant, ne viderent, effossos orbes, & ruptas oculorum fibras, & fluentem per venas sanguinem, & crescentes ex vulneribus carnes, & obductas ad ultimum cicatrices nihil posse lucis admittere, nisi fortè auribus oculos similes nasci volebat; ut non tam oculis, quàm foraminibus cerneremus: quo nihil ad speciem fœdius, ad usum inutilius fieri potest. Quantulùm enim videre possemus, si mens ab intimis penetralibus capitis per exiguas cavernarum rimulas attenderet; ut si quis velit transpicere per cicutam, non plus profectò cernat, quàm cicutæ ipsius capacitas comprehendat. Itaque ad videndum membris potiùs in orbem conglobatis opus fuit, ut visus in latum spargeretur, & quæ in primori facie adhærerent, ut liberè possent omnia con-

Lin. 1. *Ut Philosophi dixerunt.*] MSS. 2. Colb. Em. Brun. ac edit. Betul. Cellar. *differunt.* Cæteri ut in textu.

Lin. 3. *Radium quem oculis advertimus, videremus.*] Ità 3. Reg. 2. Colbert. vet. edd. Rom. Tridin. Florent. Cæteri typis excusi & MSS. (præter 1. Bonon. antiq. cui est *oculos*,) habent, *tardiùs quàm oculis advertimus videremus.* At lectio nostra sensum multò clariorem habet.

Lin. 8. *Mentem esse, quæ per oculos ea, &c.*] Salvian. de Provid. lib. 3. cap. 7. *Sciens fenestras quodammodò esse nostrarum mentium lumen oculorum.* Alii oculos *animi portas* dixere; Origines Adamantius Physiognom. lib. 1. cap. 1. Cicero de Orat. *animi indices* vocat. *Gataker.*

Lin. 9. *Lucente vitro.*] MSS. 2. Bonon. & 4. alii *perlucente.* Sic etiam Heumannus amat scribere verùm cæteri habent lucente.

Lin. 11. *Lucretius.*] Hujus hi sunt versus.

Præterea si pro foribus sunt lumina nostra,
Jam magis exemptis oculis, debere videtur
Cernere res animus, sublatis postibus ipsis.

Lin. 18. *Nasci volebat.*] Sic à me ex omnibus MSS. & ed. Rom. aliisque antiquioribus est emendatum. In 14. vulgatis est *volebant.*

Lin. 20. *Ad usum.*] Ità restitui ex MSS. 2. Bonon. 5. Reg. 6. Colb. 3. Oxon. & 9. aliis; ed. Rom. 1470. & Cellar. Rectè juxta Thomasium. In 2. rec. & excusis 33. *ad visum.* Sequitur ubique, *fieri potest.* Francius suspicatur legendum *fingi potest.*

Lin. 22. *Si quis velit transpicere per cicutam ... cernat.*] Ex cunctis penè MSS. reposui *velit*, quod meliùs cohæret cum *cernat*, quàm *vellet*, quod est omnium editorum ac 2. Reg. & Em. in quorum postremo est *cerneret.* Cicutâ autem, quod juxta Servium est *propriè spatium inter cannarum sive fistularum nodos*, hîc pro fistulâ ipsâ, aut potiùs fistulæ foraminibus accipitur. Virgilius enim Eclogâ 2. dixerat,

Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula.

tueri. Ergò ineffabilis divinæ providentiæ virtus fecit duos simillimos orbes, eosque ita devinxit, ut non in totum converti, sed moveri tamen ac flecti cum modo possent. Orbes autem ipsos humoris puri ac liquidi plenos esse voluit, in quorum mediâ parte scintillæ luminum conclusæ tenerentur, quas pupillas nuncupamus, in quibus puris ac subtilibus cernendi sensus ac ratio continetur. Per eos igitur orbes seipsam mens intendit ut videat, mirâque ratione in unum miscetur & conjungitur amborum luminum visus.

Lin. 1. *Simillimos.*] At in MS. Bov. *similes.*

CAPUT IX.

De sensibus, eorumque vi.

LIBET hoc loco illorum reprehendere vanitatem, qui dum volunt ostendere sensus falsos esse, multa colligunt, in quibus oculi fallantur; inter quæ illud etiam, quòd furiosis & ebriis omnia duplicia videantur: quasi verò ejus erroris obscura sit causa. Ideò enim fit, quia duo sunt oculi. Sed quomodò id fiat, accipe. Visus oculorum intentione animi constat. Itaque quoniam mens (ut suprà dictum est) oculis tanquàm fenestris utitur, non tantùm hoc ebriis, aut insanis accidit, sed & sanis, ac sobriis. Nam si aliquid nimis propiùs admoveas, duplex videbitur; certum est enim intervallum, ac spatium, quo acies oculorum coït. Item si retrorsùm avoces animum, quasi ad cogitandum, & intentionem mentis relaxes, tum acies oculi utriusque diducitur, tunc singuli videre incipiunt separatim.

Si animum rursùs intenderis, aciemque direxeris, coït in unum quidquid duplex videbatur. Quid ergò mirum, si mens veneno, ac potentiâ vini dissoluta, dirigere se non potest ad videndum, sicut ne pedes quidem ad ambulandum, nervis stupescentibus debiles? aut si vis furoris in cerebrum sæviens concordiam disjungit oculorum? Quod adeò verum est, ut luscis hominibus, si aut insani, aut ebrii fiant, nullo modo possit accidere, ut aliquid duplex videant. Quare si ratio appa-

Lin. 1. *Illorum reprehendere vanitatem.*] Pro *illorum*, in solo Bononiensi antiquiore codice legitur *Archesilæ*.

Lin. 2. *Sensus esse falsos.*] Sicut Lucretius lib. 4. Hinc illud nonnullorum, *sensibus non est habenda fides*, de quo Cartesium disserentem vide.

Lin. 3. *Quòd furiosis & ebriis omnia duplicia videantur.*] Quâ de re Aristot. problem. 11. 17. & 18.

Lin. 8. *Et.*] Sic in MSS. Bov. & Sangerm. in aliis *etiam*.

Lin. 11. *Tum acies oculi.*] Reposui *tum* ex cunctis penè MSS. In rec. 2. Reg. & 1. Colb. est *cùm*, sicut & in editis 13. In Marm. *tamen*.

Ibidem. *Diducitur.*] MSS. 2. Bonon. & Brun. *deducitur*, corruptè.

Lin. 12. *Tunc singuli.*] Ità typis mandati & multi MSS. In 2. Colbert. & Baluz. *tum*; in 2. Bonon. & Tax. *& singuli.*

Lin. 18. *Nullo modo.*] Sic restitui ex vet. ed. Rom. nec non Cellar. omnibusque MSS. dempto 1. Reg. rec. in quo, sicut & in 14. vulgatis, est *nullo pacto*.

ret; cur oculi fallantur, manifestum est, non esse falsos sensus; qui aut non falluntur, si sunt puri & integri, aut si falluntur, mens tamen non fallitur, quæ illorum novit errorem.

Lin. 1. *Cur oculi fallantur.*] Ità emendavi ex vetustissimis Regio-Put. 2. Bonon. Cauc. Tax. Pent. Sangerm. edit. Cellar. approbante Francio, faventibus 5. Reg. 6. Colb. Baluz. Marm. Clarom. Brun. editisque 2. vet. Rom. in quibus est *cur oculi falluntur*; in 1. Reg. rec. & 14. vulgatis, *cur illi falluntur.*

Lin. 2. *Sunt.*] Ità MSS. Sangerm. & Bov. alii legunt *sint.*

CAPUT X.

De exterioribus hominis membris, eorumque usu.

SED nos ad Dei opera revertamur. Ut igitur oculi munitiores essent ab injuriâ, eos ciliorum tegminibus occuluit; undè oculos dictos esse, Varroni placet. Nam & ipsæ palpebræ, quibus mobilitas inest, & palpitatio vocabulum tribuit, pilis in ordine stantibus vallatæ, septum oculis decentissimum præbent. Quarum motus assiduus incomprehensibili celeritate concurrens, & videndi tenorem non impedit, & reficit obtutum. Acies enim, id est membrana illa perlucens, quam siccari & obarescere non oportet, nisi humore assiduo tersa purè niteat, obsolescit. Quid ipsa superciliorum fastigia pilis brevibus adornata? nonne, quasi aggeribus, & munimentum oculis, ne quid supernè incidat, & speciem simul præstant? Ex quorum confinio nasus exoriens, & veluti æquali porrectus jugo, utramque aciem simul & discernit & munit. Inferiùs quoque genarum non indecens tumor, in similitudinem collium leniter exurgens, ab omni parte oculos efficit tutiores; provisumque est ab

Lin. 2. *Eos.*] Abest à MS. Anglic.

Ibidem. *Occuluit.*] Solus MS. Bov. *operuit.*

Ibidem. *Unde oculos dictos esse; &c.*] Sequuntur Varronem reliqui etiam Grammatici, pugnante interim scriptionis & quantitatis ratione. Nam *oculus* simplici *c*, primam brevem habet: *occulere* verò eamdem geminato *cc* positione producit. *Betul.*

Lin. 4. *Palpitatio, &c.*] Id est, tremendo, interprete Perotto, qui tamen à palpando id est prætentando nomen ducit. Sunt autem palpebræ tunicæ, quæ tegunt oculos.

Ibidem. *In ordine.*] Sic MS. Sangerm. sic Virgilius Eclogâ 7.

— *Illos referebat in ordine Thyrsis.*

At MS. Bov. legit *in ordinem.*

Ibidem. *Vallatæ.*] Cic. de Naturâ Deorum lib. 2. *Munitæque sunt palpebræ tanquàm vallo pilorum, quibus & apertis oculis, si quid incideret, repelleretur, & somno conniventibus, quum oculis ad cernendum non egeremus, ut tanquàm involuti quiescerent.* Hic locus apud Nonium Marcel. falsò ex 2. de Oratore citatur. Hæc desumpta sunt ex Platone, atque similiter loquitur Galenus.

Lin. 13. *Leniter exurgens.*] Ità MSS. 3. Reg. 2. Bonon. 1. Colbert. aliique, cum cunctis fermè vulgatis. In MSS. Regio-Put. 3. al. Reg. 4. Colbert. 5. aliis, edd. Rom. 1470. ac Gymnic. legitur *leviter*; in 1. Colb. *lenis*; in Marm. *levis.* Malo legere *leniter* cum Cellario aliisque viris doctis, & hoc ex indole latini sermonis, ut apud Plinium lib. 5. epist. 6. *Villa in colle imo sita, ita leniter & sensim clivo fallente consurgit, ut cùm ascendere non putes, sentias ascendisse.* Et Calpurnius Eclog. 7. v. 25.

— *Et clivos lenè jacentes.*

Sic & Julius Cæsar lib. 2. de Bell. Gall. *lenè jugum montis.*

artifice summo, ut si quis fortè vehementior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Nasi verò pars superior usque ad medium solida formata est, inferior autem cartilagine adhærente mollita, ut ad usum digitorum possit esse tractabilis. In hoc autem, quamvis simplici membro, tria sunt officia constituta; unum ducendi spiritûs; alterum capiendi odoris; tertium ut per ejus cavernas purgamenta cerebri defluant: quas ipsas Deus quàm mirabili, quàm divinâ ratione molitus est, ut tamen hiatus ipse nasi oris speciem non deformaret. Quod erat planè futurum, si unum ac simplex foramen pateret. At id velut pariete per medium ducto intersepsit atque divisit, fecitque ipsâ duplicitate pulcherrimum. Ex quo intelligimus, quantùm dualis numerus, unâ & simplici compage solidatus, ad rerum valeat perfectionem.

Nam cùm sit corpus unum, tamen totum ex simplicibus membris constare non poterat, nisi ut essent partes vel dextræ, vel sinistræ. Itaque ut pedes duo, & item manus, non tantùm ad utilitatem aliquam usumque, vel gradiendi, vel faciendi valent, sed & habitum, decoremque admirabilem conferunt: sic in capite, quod totius divini operis quasi culmen est, & auditus in duas aures, & visus in duas acies, & odoratio in duas nares à summo artifice divisa est; quia cerebrum, in quo sentiendi ratio est, quamvis sit unum, tamen in duas partes membranâ interveniente discretum est. Sed & cor, quod sapientiæ domicilium videtur, licèt sit unum, duos tamen intrinsecùs

Lin. 1. *Eminentibus.*] Heumannus putat legendum esse, *eminentiâ.*

Lin. 2. *Usque.*] Deest in MS. Bov.

Lin. 3. *Inferior autem cartilagine adhærente mollita, ut &c.*] Sic emendavi ex MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. 2. Colb. Baluz. Clarom. Sangerm. Et hæc mihi omnium optima videtur lectio. Vide præcedentia. Accedunt alii MSS. 4. Reg. 4. Colbert. Goth. Em. Cant. Lips. Marm. Brun. edit. Rom. 1470. in quibus est, *cartilagine adhæret mollita*, mendosè. Vulgati ferè omnes dividunt *molli ita*, etiam vitiosè; Spark. *cartilagini adhæret molli, ita ut.*

Lin 6. *Ut per ejus cavernas.*] Ex MSS. & multis editis additum *ejus.*

Ibidem. *Quas ipsas Deus.*] Ità correxi ex MSS. 7. Reg. Ultr. Baluz. Brun. ed. Rom. 1470. Graph. Cellar. Walch. Optimè. Sic idem infrà, *hiatus ipse nasi*, & . . . *ipsâ duplicitate.* In MSS. rec. 1. Colb. Marm. Clarom. & 12. editis *quas ipse Deus.*

Lin. 7. *Quàm mirabili.*] Sic reposui ex MSS. 7. Reg. 5. Colb. Ultr. Baluz. Brun. ed. Rom. 1470. Graph. Cellar. Walch. Et rectè. Sic infrà Autor noster, *quàm utilis, quàm decens.* In scriptis rec. 1. Colb. Clarom. Marm. & 11. vulgatis *tam mirabili.*

Lin. 9. *Si unum ac simplex foramen.*] Ità præferunt veterrimi MSS. Regio-Put. 2. Bonon. & Tax. ac edd. Thomas. Is. Thys. Gall. eâdemque locutione mox utitur Lactantius, cùm ait, *unâ & simplici compage.* Desideratur *unum ac*, in 24. rec. MSS. & in 13. vulgatis.

Lin. 11. *Ex quo intelligimus.*] Sic restitui ex vetustioribus editis & ex omnibus MSS. præter 1. Reg. in quo, sicut & in octo impressis, est *ex quo intelligitur.*

Lin. 14. *Itaque.*] Deest in Bov. contra fidem aliorum MSS.

Lin. 20. *In duas partes.*] Κοιλίας, id est ventriculos nominavit Galen. Κοιλίας δὲ ἔχει ὁ ἐγκέφαλος δύο. Idem fatetur duas secundùm quosdam esse, ubi nimirùm animi principatus residet. Vesalius certè etiam tertium ventriculum addit figurâ 5. & 6. lib. 7. Aristoteles in 1. de Hist. animalium cap. 16.

Lin. 21. *Duos tamen intrinsecùs sinus.*] Plinius lib. 11. cap. 37. Prima domicilia intrà se animo & sanguine præbet sinuoso specu, & in magnis animalibus triplici, in nullo non gemino: ibi mens habitat, &c. Hipp. in lib. de Corde, hos sinus γαστέρας nominat; Jullius Pollux κόλπους appellat. *Betul.*

trinsecùs sinus habet, quibus fontes vivi sanguinis continentur, septo intercedente divisi; ut sicut in ipso mundo summa rerum vel de simplici duplex, vel de duplici simplex, & gubernat, & continet totum: ita in corpore de duobus universa compacta, indissociabilem prætenderent unitatem. Oris quoque species, & rictus ex transverso patefactus, quàm utilis, quàm decens sit, enarrari non potest: cujus usus in duobus constat officiis, sumendi victûs, & loquendi.

Lingua intùs inclusa, quæ vocem motibus suis in verba discernit, & est interpres animi; nec tamen sola potest per se loquendi munus implere, nisi acumen suum palato illiserit, nisi juta vel offensione dentium, vel compressione labiorum: dentes tamen plus conferunt ad loquendum; nam & infantes non antè incipiunt fari, quàm dentes habuerint, & senes amissis dentibus ita balbutiunt, ut ad infantiam revoluti denuò esse videantur. Sed hæc ad hominem solum pertinent, aut ad aves, in quibus acuminata & vibrata certis motibus lingua, innumerabiles cantuum flexiones, & sonorum varios modos exprimit. Habet præterea & aliud officium, quo in omnibus, sed tamen solo in mutis utitur, quòd contritos & commolitos dentibus cibos colligit, & conglobatos vi suâ deprimit, & transmittit ad ventrem. Itaque Varro à ligando cibo putat linguæ nomen impositum. Bestias etiam potu adjuvat; protentâ enim cavatâque hauriunt aquam, eamque comprehensam linguæ sinu, ne tarditate ac morâ effluat, ad palatum celeri mobilitate complodunt. Hæc itaque palati concavo tanquàm testudine tegitur; eamque dentium septis Deus quasi muro circumvallavit.

Dentes autem ipsos mirabili modo per ordinem fixos, ne nudi ac re-

Lin. 1. *Quibus fontes vivi.*] Ex hoc fonte duæ grandes venæ in priora & terga discurrunt, sparsæque ramorum serie per alias minores, omnia membra vitali sanguine rigant. Plin. Hi rami describuntur à Vesalio primâ & secundâ 15. capitis figuris lib. 3. *Betuleius.*

Lin. 10. *Nisi juta vel offensione dentium.*] Ità restitui ex MSS. 3. Reg. 1. Colb. Clarom. à primâ manu, Marm. Brun. & Bov. ac 2. vet. edd. Rom. & Cellar. accedentibus MSS. Goth. 3. Colb. & Lipsiensibus, in quibus legitur mendosè *vita*, pro *juta*. In MSS. 3. Reg. 2. Colb. Baluz. Clarom. & Sangerm. à secundâ manu, & edit. Ald. & Parrhas. *adjuta*, quos secuti sunt cæteri, fortasse quia usu magis tritum videbatur. Nec tamen insolens simplex; Tacitus enim lib. 14. cap. 4. initio ait: *Placuit solertia, tempore etiam juta.*

Lin. 17. *Quo in omnibus, &c.*] Sic legitur in vulgatis; & in MSS. Bov. & Sangerm. atque aliis multis. Verùm in Regio-Put. & uno Bonon. est, *quòd in omnibus*. MS. Erasm. *quo in hominibus*. Lingua utitur officio colligendi cibos in omnibus mutis animantibus, sed hoc solo, quum in homine geminum præbeat usum. *Erasmus.* Heumannus autem legit, *quo non in hominibus solùm, sed etiam in mutis utitur.*

Lin. 19. *Itaque Varro à ligando, &c.*] Isidor. lib. 11. Orig. cap. 1. refert, Varronem non à ligando cibo, ut ait Lactant. sed à lingendo cibo linguam dictam putavisse, alios verò à ligandis vocibus, quòd per articulatos sonos verba liget. *Isæus.*

Lin. 22. *Effluat.*] Ità reposui ex MSS. præter 1. Bonon. in quo *refluat*, 2. Reg. & vulg. in quibus est, *defluat*.

Lin. 24. *Eamque dentium septis Deus, &c.*] Sic restitui ex editis Rom. 1470. If. Cellar. Walch. & ex omnibus MSS. præter Cauc. in quo, sicut & in decem excusis, legitur; *eamque dentium ordine sepiens Deus.*

Lin. 25. *Mirabili modo per ordinem fixos.*] Has quinque voces rectè ex optimis codicibus MSS. 2. Bonon. & Tax. restituit Thomasius, quæ à cæteris MSS. & à vulgatis absunt, præter If. & Spark.

ſtricti magis horrori, quàm ornamento eſſent, gingivis mollibus, quæ à gignendis dentibus nominantur, ac deinde labiorum tegminibus honeſtavit, quorum durities, ſicut in molari lapide, major eſt & aſperior, quàm in cæteris oſſibus, ut ad conterendos cibos pabulumque ſufficerent. Labra ipſa, quæ quaſi anteà cohærebant, quàm decenter intercidit; quorum ſuperius ſub ipsâ medietate narium lacunâ quâdam levi, quaſi valle ſignavit, inferius honeſtatis gratiâ foràs molliter explicavit. Nam quòd attinet ad ſaporem capiendum, fallitur, quiſquis hunc ſenſum palato ineſſe arbitratur; lingua eſt enim, quâ ſapores ſentiuntur: nec tamen tota; nam partes ejus, quæ ſunt ab utroque latere teneriores, ſaporem ſubtiliſſimis ſenſibus trahunt. Et cùm neque ex cibo quidquam, neque ex potione minuatur; tamen inenarrabili modo penetrat ad ſenſum ſapor, eâdem ratione, quâ nihil de quâque materiâ odoris-capio decerpit.

Cætera quàm decora ſint, vix exprimi poteſt. Deductum clementer à genis mentum, & ita inferiùs concluſum, ut acumen ejus extremum ſignare videatur leviter impreſſa diviſio; rigidum ac teres collum; ſcapulæ velut mollibus jugis à cervice demiſſæ; valida & ſubſtricta nervis ad fortitudinem brachia; inſignibus toris extantium la-

Lin. 3. *In molari lapide, &c.*] Undè dentes molares, ad quos videtur alludere: eos etiam maxillares vocant.

Lin. 4. *Ut ad conterendos.*] Ità MSS. 2. Bonon. 7. Reg. 5. Colb. Tax. Pen. Clarom. Brun. & vet. edd. In nonnullis MSS. & 5. vulgatis legitur *aut*; in 1. Colb. & Marm. *&*.

Lin. 9. *Senſum palato, &c.*] Fallitur ergò Ariſtoteles, fallitur Plinius, fallitur cum his univerſa (& quidem docta) antiquitas. Namque hæc vox metonymicòs, ſicut etiam gulæ, pro voluptate ab autoribus crebrò uſurpatur; apud Ciceronem enim, ubi de Finib. lib. 2. de Lælii ſapientiâ verba facit: » Non ſequitur, ut cui cor ſapiat, ei non ſapiat palatus, « & Quintil. lib. 1. cap. 2. ægrè fert, quòd antè palatus puerorum, quàm os inſtituitur. Phavorinus apud Gell. lib. 15. cap. 8. reprehendit præfectos Popinæ, qui aiunt, eos palatum non habere, qui ſuperiorem partem avium atque altilium edunt. Hor. 2. Epiſt.

Tres mihi convivæ propè diſſentire videntur,
Poſcentes vario multùm diverſa palato.

Philoſophi tamen linguæ juxtà, palatoque, ſive gulæ, ſaporis ſenſum tribuunt. Ariſt. in Probl. ſect. 28. & apud Gell. lib. 19. cap. 2. *Betuleius.*

Lin. 13. *Nihil de quâque materiâ.*] Sic reſtitui ex veterrimis optimiſque MSS. 2. Bon. Regio-Put. & 3. al. Reg. Cauc. 2. Colbert. Baluz. Cæteri manu exarati & typis mandati habent *de quâcumque.*

Lin. 14. *Odoris capio decerpit.*] Ità MSS. 2. Bon. Regio-Put. & 2. alii Reg. Cauc. Baluz. 3. Colb. Clarom. in marg. edd. Graph. Thom. Iſ. Cellar. Quæ lectio, ut patet, minimè corrupta eſt; nam Lactantius hîc uſus eſt vocabulo raro, ſed proprio. *Capio capionis* enim nomen eſt, quo Jureconſulti ſæpè uſi ſunt, ut *uſus-capio*, *pignorum-capio*, in lib. 7. cod. Theodoſ. de exactionibus, & tit. de diſtract. pignorum. Gellius lib. 7. c. 10. docet Varronem ita *pignoris-capionem* dixiſſe, ut hîc *odoris.* In cæteris MSS. & in editis *capio* non extat, idque, ut videtur malè ad lumen orationis. In Thyſ. & Gall. eſt *captio*, corruptè.

Lin. 15. *Deductum clementer à genis mentum, &c.*] Menti non obeſi, ſed ſucculenti lacteam cutem requirit Sidonius; Apuleius quoque in deſcript. Bathylli, *modico mento facies.* Anacreon in picturâ amicæ poſtulat *delicatum ac molle mentum.* Varro apud Nonium *in Mollitudinem.* Arnob. lib. 3. *mentiones* dicuntur, quibus mentum plus juſto prominet. *Franc. F. F. Junius.*

Lin. 19. *Inſignibus toris extantium lacertorum vigens robur.*] Sic emendavi ex veterrimis & optimis MSS. 2. Bonon. Regio-Put. & 5. al. Reg. Cauc. Goth. 5. Colb. Baluz. Ultr. Lipſ. Em. 1. Sorb. Brun. & edit. Thomaſ. In 4. MSS. rec. multiſque editis eſt *extentum lacertorum ingens robur*; in Marm. *ex-*

certorum vigens robur; utilis ac decens flexura cubitorum. Quid dicam de manibus, rationis ac sapientiæ ministris? quas solertissimus artifex plano ac modicè concavo sinu fictas, ut si quid tenendum sit, aptè possit insidere, in digitos terminavit: in quibus difficile est expedire, utrùmne species, an utilitas major sit. Nam & numerus perfectus, ac plenus, & ordo ac gradus decentissimus, & articulorum parium curvatura flexibilis, & forma unguium rotunda, concavis tegminibus digitorum fastigia comprehendens atque firmans, ne mollitudo carnis in tenendo cederet, magnum præbet ornatum. Illud verò ad usum miris modis habile, quòd unus à cæteris separatus cum ipsâ manu oritur, & in diversum maturiùs funditur: qui se velut obvium cæteris præbens, omnem tenendi faciendique rationem vel solus, vel præcipuè possidet, tanquàm rector omnium atque moderator; undè etiam pollicis nomen accepit, quòd vi & potestate inter cæteros polleat. Duos quidem articulos extantes habet, non ut alii ternos, sed unus ad manum carne connectitur pulcritudinis gratiâ. Si enim fuisset tribus arti-

tantum; in Clarom. *extantium.* Vide paulò pòst, *duos articulos* [pollex] *extantes habet.* Præcipua Herculis commendatio à lacertis ejus petitur, ut Apollinis à comâ, juxta illud ex appendice Virgil.

Phœbus comosus, Hercules lacertosus.

Docti etiam *thoris* scribunt. Vesalius cap. 2. secundi libri, ubi de musculis agit, dicit Thorum simplicem carnem fibris obductam esse. Tori potissimùm in eâ parte brachii sunt, quæ ab humeris incipit, in cubitum desinit. Relinquitur ergò, contra Grammaticos, lacertos superiorem brachii partem esse. Observandum etiam vel ex locis superiùs jam citatis est, & tori & lacerti raro apud autores fieri mentionem, nisi robur significetur: sicut etiam brachii voce in Bibliis, quo nomine ὁ βραχίων apud LXX. est. *Betuleius.*

Lin. 1. *Quid dicam de manibus, &c.*] Aristænetus lib. 1. epist. XVI. Εἶδον χεῖρας ἄκρας καὶ πόδας τὰ λαμπρὰ τοῦ κάλλους γνωρίσματα. *Vidi summas manus ac pedes splendida formæ indicia.* Hìc à Lactantio patulæ laudantur, ut & à Sidonio: *teneras* quoque ac nonnihil proceras facit Apuleius Bathylli *manus*; manus ejus teneræ, inquit. Ovid. quoque Amor. lib. 1. Eleg. IV. non videtur molles manus improbare. Mollibus porrò ac teneris manibus opponuntur,

——— *Vellere Thusco*

Vexatæ duræque manus. Ex Juven. Sat. V.

Lin. 11. *Maturiùs funditur.*] Id est *dilatatur.* Ità correxi ex optimis MSS. 1. Bon. Regio-Put. 1. al. Reg. à secundâ manu, 3. Colb. Clarom. Marm. & Baluz. à primâ manu. Hoc est, pollex à manu suum quidem habet initium, sed maturiùs, seu citiùs quàm alii digiti *in diversum funditur.* MSS. rec. 3. Reg. Em. Cant. Brun. omnesque editi habent *maturiùs finditur*; 2. Reg. 1. Colb. Baluz. *manus finditur*; 1. Colb. & 1. Bonon. rec. & 4. vulgati rec. *manus funditur.*

Ibidem. *Qui se velut obvium, &c.*] Theodoretus sermone περὶ τῆς προνοίας 4. manuum structuram solertissimam, & usum multiplicem Græcè non minùs eleganter, quàm Lactantius Latinè descripsit.

Lin. 15. *Non ut alii ternos.*] Ex MSS. 1. Bonon. antiq. Regio-Put. 5. al. Reg. alter Reg. à secundâ manu, Goth. Tax. Lips. 6. Colbert. Clarom. & editis Rom. 1470. Betul. Tornes. Soubron. Cellar. Walch. sic reposui. In 1. Bon. rec. 1. Reg. à primâ manu, Brun. & 11. est *trinos.*

Ibidem. *Sed unus ad manum carne connectitur pulcritudinis gratiâ.*] Ità continuo tenore & sine ullo vocum compendio scriptum est in duobus antiquissimis codicibus Cauc. & Reg. Put. nisi quòd posterior habet *manus.* In 18. scriptis, *ad manum carne nectitur*; & sic legendum esse censet Hecquetius Doctor Medicus Parisiensis, suadente partis situ & positurâ. Gaudefridus Doctor Medicus Aurelianensis legi mallet cum sex MSS. & 9. editis, *sed unus ad manûs carnem nectitur pulcritudinis gratiâ*; isque illi videtur genuinus Autoris nostri sensus, quoniam Lactantius in hoc opere ad elegantiam ac pulcritudinem

culis & ipse discretus, fœda & indecora species ademisset manibus honestatem.

Jam pectoris latitudo sublimis, & exposita oculis, mirabilem præ se fert habitûs sui dignitatem. Cujus hæc causa est, quòd videtur hominem solum Deus veluti supinum formasse (nam ferè nullum aliud animal jacere in tergum potest) mutas autem animantes quasi alterno latere jacentes finxisse, atque ad terram compressisse. Idcircò illis angustum pectus, & ab aspectu remotum, & ad terram versus abjectum: homini autem patens & erectum; quia plenum rationis à cœlo datæ, humile, aut indecens esse non debuit. Papillæ quoque leviter eminentes, & fuscioribus ac parvis orbibus coronatæ, non nihil addunt venustatis, fœminis ad alendos fœtus datæ, maribus ad solum decus, ne informe pectus, & quasi mutilum videretur. Huic subdita est planicies ventris, quam mediam ferè umbilicus non indecenti notâ signat, ad hoc factus, ut per eum fœtus, dum est in utero, nutriatur.

corporis maximè attendit. Aliàs *ad manum connectitur* potiùs arrideret. Arrideret & Eustachio, Doctori item Medico Aurelianensi, qui tamen cum MS. Pen. legere mavult, *ad manum carne vestitur.* Is admonet errare Lactantium in eo, quòd duos duntaxat articulos extantes esse in pollice dicit, cùm tres habeat, quorum primus unum non est ex ossibus manûs; quibus non est sensibilis motus, dum articuli primi motus est manifestissimus. Itaque Firmianus noster (ut ex capitis quinti medio colligitur) agnovisse videtur duplicis generis articulos in pollice, duos scilicet extantes & visibiles, alterum ad manum nexum, & musculis tectum, qui sit tertius *Unus quidem ad manum carne vestitur;* Jo. Cauci, *carne convestitur.*

Lin. 3. *Jam pectoris latitudo sublimis.*] Aut *nunc*, vel leviori mutatione *Jam* legendum est, aut multa desunt, ut adnotarunt viri eruditi Betuleius, Francius, Isæus, Sparkius, Walchius. Aristoteles, item Galenus & Pollux manuum tractationi pectus subjiciunt, τὸ στῆθος. Cæterùm cur homini latum pectus Conditor tribuerit, Lactantii rationes longè quàm Aristotelis meliores sunt. Vide Aristotelem in 4. de Partibus. *Betuleius.*

Lin. 5. *Aliud.*] Deest in MS. Bon. Bov. in quibusdam editis, idque rectè.

Lin. 8. *Abjectum.*] Sic restitui ex MSS. 2. Bonon. Regio-Put. & 4. al. Reg. Cauc. 5. Colb. Tax. Ultr. Pen. Em. Cant. Clarom. Ed. Rom. 1470. Is. Cellar. Walch. faventibus 1. Reg. 1. Colb. & Brun. in quibus est *adjectum*, pro *abjectum*; Baluz. *objectum*; in 10. impressis *subjectum.*

Ibidem. *Homini.*] Ità legendum ex plerisque MSS. & editis, nec non ex præcedenti voce *illis.* In 12. scriptis & 4. excusis est *hominis.*

Lin. 9. *Patens & erectum.*] Hæc est lectio edit. Graph. & omnium MSS. præter 1. Reg. rec. in quo, sicut & in cæteris editis, est *rectum.*

Ibidem. *Plenum rationis à cœlo datæ.*] Sic restitui ex MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. 4. Colbert. Marm. Em. Merton. Clarom. à primâ manu, & ed. Graph. In alio Colb. est *è cœlo datæ;* in altero Colbert. *à cœlo datum;* 3. Reg. Baluz. 1. Colb. Clarom. à secundâ manu ac editi *à cœlo datum.*

Lin. 10. *Papillæ quoque leviter eminentes.*] MSS. 5. rec. & 4. edit. habent *leniter.* At *leviter* melior lectio quàm *leniter.* Hîc enim agitur de partis prominentiâ, nequaquam de cutis lenitate. *Hecquet* Doctor Medicus Parisiensis. Juvenalis Sat. 6. de Messalinâ Claudii Cæsaris conjuge. Martialis lib. 8. epist. 64.

Et talis tumor excitet papillas,
Quales cruda viro puella servat.

Lin. 13. *Huic subdita est planicies ventris, &c.*] Laudatur γαστὴρ ἀπίεστος, qualem junior Philostratus tribuit Meleagro. Præcipuum in ventre ut sit planus; *profundus umbilicus, planus venter.* Turpis est mollis venter. Horat. Epod. Od. 8. *Junius.*

Lin. 14. *Umbilicus non indecenti, &c*] Arist. lib. 7. de Hist. Animal. cap. 8. & lib. 2. de Generat. Anim. cap. 5. Hippocrates de Nat. Pueri.

CAPUT XI.

De intestinis in homine, eorumque usu.

SEQUITUR necessariò, ut de internis quoque visceribus dicere incipiam: quibus non pulcritudo, quia sunt abdita, sed utilitas incredibilis attributa est, quoniam opus fuerat, ut terrenum hoc corpus succo aliquo de cibis ac potibus aleretur, sicut terra ipsa imbribus ac pruinis. Providentissimus artifex in medio ejus receptaculum cibis fecit, quibus concoctis & liquefactis, vitales succos membris omnibus dispertiret. Sed cùm homo constet ex corpore atque animâ, illud quod suprà dixi receptaculum, soli corpori præstat alimentum: animæ verò aliam sedem dedit. Fecit enim genus quoddam viscerum molle atque rarum, quod pulmonem vocamus, in quod spiritus reciprocâ vicissitudine commearet; eumque non in uteri modum finxit, ne effunderetur simul spiritus, aut inflaret simul. Ideòque ne plenum quidem viscus effecit, sed inflabile, atque aëris capax; ut paulatim spiritum reciperet, dùm vitalis ventus per illam spargitur raritatem, & eumdem rursùs paulatim redderet, dum se ex illo explicat. Ipsa enim vicissitudo flandi & spirandi, respirandique tractus, vitam sustentat in corpore.

Lin. 8. *Receptaculum, soli corpori.*] Nam Platoni etiam ἡ ὠνομασμένη κάτω κοιλία ὑποδοχὴ nominatur: stomachus, sive ventriculus Latinis, Ciceroni alvus. Hujus officium est, cibi concoctio. *Betuleius.*

Ibidem. *Animæ verò.*] Id est, spiritui vitali. *Francius.*

Lin. 9. *Molle.*] Μαλακὴν, Plato. Ovid.

Cernis ut è molli sanguis pulmone remissus.

Ex levibus enim & asperis arteriis constat; & ut Plinius & Celsus inquiunt, spongiosus est.

Lin. 10. *In quod spiritus reciprocâ vicissitudine commearet.*] Hæc habent MSS. 2. Bon. 2. Reg. 2. Colb. Sorbon. Clarom. in marg. & 13. vulgati. At illa absunt à 19. MSS. & edit. 2. vet. Rom. & Cellar.

Lin. 11. *In uteri.*] Heuman. legit *in uteris.*

Ibidem. *Ne effunderetur simul spiritus, aut inflaret simul.*] In MSS. sæpè reperies *simul*, pro *semel*, & è converso. In 19. MSS. est *semel*, bis.

Lin. 12. *Ideòque ne plenum quidem viscus effecit.*] MSS. 2. Reg. omnesque editi præter ed. Rom. 1468. habent *ne*. Abest à 29. MSS. Sed profectò retinendum. *Ne plenum*, id est non compactum, ut moris est quibusdam visceribus, quæ Parenchymata vocantur, utpotè glandulis & vasculis arctè stipata densáve, cujus sortis est jecur. De pulmone secùs est; viscus enim est fistulis & vesiculis mille distinctum. Igitur *pulmonem ideò ne plenum quidem viscus effecit, sed inflabile, &c.* Inflari enim non potuisset, si fuisset plenum viscus, parenchymatis instar; ideòque loculis mille pervium esse debuit. *Hecquet.*

Lin. 15. *Vicissitudo flandi, & spirandi respirandique tractus, &c.*] Ob id folli confertur, vel potiùs humana industria naturalem solertiam imitata est. Vide Theodoretum Sermone 3. de Providentiâ Dei. Verbum *flandi* legitur in MSS. 2. Reg. 2. Bonon. 2. Colb. Baluz. & in omnibus ferè vulgatis. Abest autem à 15. MSS. nec non ab editis Rom. & Cellar. sed retinendum. *Flandi*, id est spiritu ductum aërem reddendi . . . *Spirandi*, id est spiritu ductum aërem admittendi; in hâc enim admissi redditique aëris reciprocatione consistit omnis *respirandi tractus*, id est totum respirandi negotium. Itaque legendum *vicissitudo flandi & spirandi*, abstinendo à virgulâ interjectâ inter *flandi & spirandi*, quam apponi præstabit post *spirandi*, utpotè cùm vicissitudo de quâ hîc agitur, non sit flandi tantùm, sed & spirandi. *Hecquet.*

Lin. 16. *Vitam sustentat, &c.*] Ità tamen, ut quidquid utile ac vitæ necessarium in pulmoni-

Quoniam ergò duo sunt in homine receptacula, unum aëris, quod alit animam, alterum ciborum, quod alit corpus, ut flecti cervix, ac moveri facilè possit, duas esse per collum fistulas necesse est, cibalem, ac spiritalem, quarum superior ab ore ad ventrem ferat, inferior à naribus ad pulmonem. Quarum ratio, & natura diversa est. Ille enim qui est ab ore transitus, mollis effectus est, & qui semper clausus cohæreat sibi, sicut os ipsum; quoniam potus, & cibus, dimotâ & patefactâ gulâ, quia corporales sunt, spatium sibi transmeandi faciunt. Spiritus contrà, qui est incorporalis, ac tenuis, quia spatium sibi facere non poterat, accepit viam patentem, quæ vocatur gurgulio. Is constat ex ossibus flexuosis ac mollibus, quasi ex annulis in cicutæ modum invicem compactis & cohærentibus; patetque semper hic transitus. Nullam enim requiem meandi habere spiritus potest, quia is, qui semper commeat, demissâ utiliter de cerebro membri portione, cui uva nomen est, velut occursu quodam refrœnatur, ne aut teneritudinem domicilii cum impetu veniens attractâ pestilenti aurâ corrumpat, aut totam nocendi violentiam internis receptaculis perferat. Ideòque etiam nares breviter sunt apertæ, quæ idcircò sic nominantur, quia per eas vel odor, vel spiritus nare non desinit, quæ sunt hujus fistulæ quasi ostia. Tamen hæc fistula spiritalis non tantùm ad nares, verùm ad os quoque interpatet in extre-

bus elaboratum est, ad sinistrum cordis ventriculum deferatur: quidquid inutile, illàc, quà inspiravimus, effletur. Adi de hoc Theodoretum cum admiratione differentem. *Betuleius.*

Lin. 1. *Quod alit animam.*] Non hìc rationalem intelligas, sed vitalem illam nobis cum brutis communem. *Isæus.*

Lin. 2. *Ut flecti cervix, ac moveri facilè possit.*] Hæc verba absunt à 19. MSS. atque editis 2. vet. Rom. ac Cellar. In 3. Colbert. & in Baluz. pro adverbio *facilè*, est *facillimè*.

Lin. 3. *Duas esse per collum fistulas .. cibalem, ac spiritalem.*] Quam cibalem Lactantius nominat, ea gula est, quæ οἰσοφάγος Græcis nominatur. Atque etiam quibusdam στόμαχος, & adeò ab ipso etiam Celso & Galeno. Spiritalis verò, Græcis τραχεῖα ἀρτηρία, aspera arteria, eò quòd cartilagineis annullis constat. Noster gurgulionem vocat. *Betul.*

Lin. 5. *Ille enim qui est ab ore transitus.*] Ità restitui ex omnibus impressis & MSS. si excipias unum Colb. rec. & edit. Gall. in quibus est, *Illi enim quà.*

Lin. 11. *In cicutæ modum.*] Virg. Eclog. 2. *Est mihi disparibus septem compacta cicutis Fistula.*

Lin. 12. *Patetque semper hic transitus.*] Ità MSS. in editis est *hinc.*

Lin. 17. *Nares, &c.*] Numerat Galenus spiritûs instrumenta, nares, os, fauces, asperam arteriam, & pulmonem: nutrimenti verò vasa, os, dentes, stomachum, ventriculum, jejunum & tenuia intestina. Cæterùm alia narium est, secundùm Festum, derivatio: nempè quòd per ea nasi foramina, odoris cujusque gnari simus. *Betul.*

Lin. 18. *Vel spiritus nare non desinit.*] Ità Festus & Isidor. Orig. lib. 11. cap. 1. qui pro *nare* habet *manare*; sed hinc restituendus. *Isæus. Nare*, hìc idem quod fluere.

Lin. 19. *Quæ sunt hujus fistulæ quasi ostia.*] Hæc restituenda fuerunt Lactantio ex Bonon. Tax. Pen. Lips. quæ in aliis desunt.

Lin. 20. *Ad os quoque interpatet.*] Sic emendavi ex MSS. 2. Bonon. Tax. Regio-Put. 3. al. Reg. 5. Colb. 4. Oxon. Goth. Pen. Lips. Em. Gat. Marm. Sorbon. Vict. Baluz. Clarom. ed. Cell. & Walch. meliori sensu, quàm hæc quæ in 4. rec. & in editis sunt verba *iter patet*, quæ cum syntaxi constare nequaquam possunt. *Interpatet* autem dixit, quia non rectà ad os tendit, sed ad nares. Aliquantulùm autem patet ad os, & meatum quoque ad illud habet. Vox autem hæc satis Latina. Ità pulmonem *interpatere* rimis dixit Macrobius lib. 7. Saturnal. cap. 15. Partim *ex Thysio.* Nec Lactantius noster vocis hujus autor est: extat quoque apud alios.

mis palati regionibus, ubi se colles faucium spectantes uvam tollere incipiunt in tumorem. Cujus rei causa & ratio non obscura est; loquendi enim facultatem non haberemus, si, ut gulæ iter ad os tantùm, ita gurgulio ad nares tantùm pateret, nec procedens ex eo spiritus efficere vocem sine linguæ ministerio posset.

Aperuit igitur viam voci divina solertia ex illâ fistulâ spiritali, ut posset lingua ministerio suo fungi, & vocis ipsius inoffensum tenorem pulsibus suis in verba concidere. Qui meatus, si aliquo modo interceptus sit, mutum faciat necesse est. Errat enim profectò, quisquis aliam caussam putat, cur homines muti sint. Non enim (ut vulgò creditur) vinctam gerunt linguam: sed ii vocalem illum spiritum per nares quasi mugientes profundunt, quòd voci transitus ad os aut nullus omnino est, aut non sic patens, ut plenam vocem possit emittere. Quod plerumque naturâ fit; aliquando etiam casu accidit, ut morbo aliquo hic aditus obseptus vocem non transmittat ad linguam, faciatque de loquentibus mutos. Quod cùm acciderit, auditum quoque obstrui necesse est; ut quia vocem emittere non potest, ne admittere quidem possit. Loquendi ergò causâ patefactus est hic meatus. Illud quoque præstat, ut in lavacris celebrandis, quia nares calorem ferre non possunt, aër fervens ore duca-

Lin. 1. *Colles faucium.*] Jo. Cauci & Isæus legendum putant *tolles;* quod in nullo reperi codice. In 1. Colb. rec. est *calles faucium;* in 2. Reg. rec. & ed. Rom. 1474. Venetâ 1490. Florent. Junt. Graph. *folles faucium.* At in MSS. 2. Bonon. Regio-Put. & 4. al. Reg. 7. Vaticanis, 5. Colb. Sorbon. Ultr. Cant. Em. Cant. Gat. Marm. Vict. Clarom. Baluz. Brun. & in 14. vulgatis est *colles faucium.* Perpendat lector, an pro *colles* & *folles*, *tolles* sit legendum. *Tolles* enim vocantur glandulæ ob quamdam glandis similitudinem. *Tolles* autem seu *toles* est (ut observat Festus) tumor in faucibus, quæ per diminutionem *tonsillæ* dicuntur. Plin. lib. 11. cap. 37. *Tonsillæ in homine, in sue glandulæ.* Sed & tolles, seu tonsillas, quas Celsus vocat glandulas, recentiores medici vocant amygdalas, Græci autem paristhmia. *Tolles* autem à tollendo, quia partem attollunt in tumorem. Legi autem fortè præstaret (inquit Hecquetius) *tolli*, quàm tollere. Undè sic restituendus veniret hic locus: *ubi se tolles faucium spectantes uvam tolli incipiunt in tumorem.* Et utinam huic lectioni faverent MSS. contra quorum fidem nihil mutare volui. Nihil enim obstat, quominùs tumor faucium collis appelletur, nec repugnant peritissimi Medici Gaudeffridus & Eustachius.

Lin. 3. *Si, ut gulæ iter.*] Ità reposui ex MSS. omnium vetustissimis optimisque 1. Bonon. & Regio-Put. necnon ex Isæanâ editione: quod meliùs fluit, quàm *si sicut gulæ iter* 12. Manuscriptorum rec. & edit. Favent etiam textui nostro 2. Colb. Baluz. Brun. in quibus solùm legitur *sicut gulæ iter*, deleto *si.*

Lin. 4. *Nec procedens ex eo spiritus efficere vocem sine linguæ ministerio posset.*] Hæc suppleta sunt ex MSS. 2. Bonon. 1. Reg. Tax. 3. Colb. Baluz. Sorbon. Clarom. in marg. atque editis Is. & Spark. quæ in aliis desiderantur.

Lin. 9. *Errat enim, &c.*] Errat igitur princeps medicorum Hippocrates, qui Aphoris. 59. libri 7. ait, eos quibus cerebrum aliquâ ex caussâ concussum fuerit, necesse esse statim mutos fieri; & Aphor. 5. lib. 5. ex ebrietate hoc malum etiam evenire subindicat, & id lethale adeò esse, si convulsus fuerit, nisi febri corripiatur. Vide ad hæc Vuilichium. *Betuleius.*

Lin. 11. *Nares quasi mugientes.*] Addidi *quasi* ex MSS.

Lin. 16. *Auditum quoque, &c.*] Experientia contrarium testatur. Imò qui surdi nascuntur, muti sint necesse est.

Lin. 17. *Ne admittere quidem possit.*] Ex 21. MSS. & 10. vet. ed. expunxi vocem *auditum*, quæ sat inutilis videtur, cùm hîc de voce emittendâ & de voce admittendâ agatur, quod non nemo intelligit. *Ne auditum admittere quidem possit* perperàm legitur in 2. Bonon. Tax. & 6. recentioribus vulgatis.

tur; item, si fortè spiramenta narium frigoris pituita præcluserit, per os auram trahere possimus, ne obstructâ meandi facultate, spiritus strangu-letur. Cibi verò in alvum recepti, & cum potûs humore permisti, cùm jam calore percocti fuerint, eorum succus inenarrabili modo per membra diffusus, irrigat universum corpus, & vegetat.

Intestinorum quoque multiplices spiræ, ac longitudo in se convoluta, & uno tamen substricta vinculo, quàm mirificum Dei opus est? Nam ubi maceratos ex se cibos alvus emiserit, paulatim per illos internorum anfractus extruduntur, ut quidquid ipsis inest succi, quo corpus alitur, membris omnibus dividatur. Et tamen necubi fortè obhæreant, ac resistant, quod fieri poterat, propter ipsorum voluminum flexiones in se sæpè redeuntes, & fieri sine pernicie non poterat, oblevit ea intrinsecùs crassiore succo, ut purgamenta illa ventris ad exitus suos faciliùs per lubricum niterentur. Illa quoque ratio subtilissima est, quòd vesica, cujus usum volucres non habent, cùm sit ab intestinis separata, nec ullam habeat fistulam, quâ ex illis urinam trahat, completur tamen, & humore distenditur. Id quomodò fiat, non est difficile pervidere. Intestinorum enim partes, quæ ab alvo cibum potumque suscipiunt, patentiores sunt quàm cæteræ spiræ, & multò tenuiores. Hæ vesicam circumplectuntur, & continent: ad quas partes cùm potus & cibus mista pervenerint, fimum quidem crassius fit, & trasmeat, humor autem omnis per illam teneritudinem percolatur, eumque vesica, cujus æquè tenuis subtilisque membrana est, absorbet, & colligit, ut foràs, quà natura exitum patefecit, emittat.

CAPUT

Lin. 2. *Auram trahere possimus.*] Ità restitui ex MSS. veterrimis 1. Bonon. Reg. Put. Cauc. Ultr. 3. Colbert. Baluz. Vict. Brun. ed. Rom. 1470. Et sic legendum esse patet ex præcedentibus. In 2. Reg. rec. 3. Colb. Clarom. excusisque multis *possumus*, malè.

Ibidem. *Spiritus stranguletur.*] Isæus & Gaudeffridus legendum esse censent *strangulemur*, quia strangulatio ad hominem, non ad aërem pertinet. Sed repugnant MSS. & editi præter Is. Et dici potest aërem strangulari, id est faucibus premi.

Lin. 4. *Eorum succus, &c.*] Non alvi hoc officium est, sed intestinorum, quæ exceptum ex ventriculo succum tantisper fovent, dum per venam meseraicam in jecur evectus, in sanguinem convertitur, indèque universa corporis membra nutriuntur. *Betuleius.*

Lin. 6. *Intestinorum quoque multiplices spiræ, &c.*] Maximè illius quod εἰλεοὶ vocatur, gracile nimirùm illud. Flexuosissimos orbes Plinius nominat: Celsus verò, sinus. *Betul.*

Lin. 7. *Et uno tamen substricta vinculo.*] Ità 15. MSS. quorum duo sunt veterrimi, & 8. editi. In 10. scriptis rec. & 7. impressis rec. *& uno tantùm.* Utraque lectio bona; & in idem recidit.

Lin. 10. *Et tamen necubi fortè obhæreant.*] Sic ex veterrimis & optimis MSS. 2. Bonon. Regio-Put. 1. al. Reg. 3. Colb. Baluz. Tax. emendavi *necubi*, quod est *ne alicubi*; in 7. rec. est *ne cui*; in sex rec. & in vulgatis *ne qui.*

Lin. 12. *Oblevit.*] Vera lectio, quam restitui ex MSS. Tornes. & Erasm. atque editis Graph. & Betul. eademque sententia, Erasmo teste, reperitur apud Aristotel. & Plin. In 9. MSS. & 6. excusis rec. est *opplevit*; malè.

Lin. 14. *Niterentur.*] Ex MSS. vetustissimis 1. Bon. Regio-Put. 4. al. Reg. Pen. Goth. 4. Colb. Vict. Gat. Marm. Clarom. Brun. editis vet. 3. Rom. Ald. 1515. Paris. 1525. Parrhas. Florent. Graph. Is. Cellar. sic emendavi; rectiùs quàm *mitterentur*, quod est 9. Manuscriptorum rec. & 6. vulgatorum.

Ibidem. *Vesica, cujus usum volucres, &c.*] Plin. Infra alvum à priore parte vesica, quæ nulli ova gignentium, præter testudinem (hactenus ex Arist.) nulli nisi sanguineum pulmonem habenti, nulli pedibus carentium, &c. *Betul.*

CAPUT XII.

De utero, & conceptione, atque sexibus.

DE utero quoque, & conceptione, quoniam de internis loquimur, dici necesse est, ne quid præteriisse videamur: quæ quanquàm in operto latent, sensum tamen atque intelligentiam latere non possunt. Vena in maribus, quæ seminium continet, duplex est, paulò interior quàm illud humoris obscœni receptaculum. Sicut enim renes duo sunt, ita testes, ita & venæ seminales duæ, in unâ tamen compage cohærentes; quod videmus in corporibus animalium, cùm interfecta patefiunt: sed illa dexterior masculinum continet semen, sinisterior fœmininum; & omninò in toto corpore pars dextra masculina est, sinistra verò fœminina. Ipsum semen quidam putant ex medullis tantùm, quidam ex omni corpore ad venam genitalem confluere, ibique concrescere. Sed hoc, humana mens, quomodò fiat, non potest comprehendere. Item in fœminis uterus in duas se dividit partes, quæ in diversum diffusæ ac reflexæ,

Lin. 1. *De utero, &c.*] Quæ hoc & sequenti capite, ait Cellarius, de hominis formatione in utero traduntur, multùm plebeiæ opinionis tenent, quæ satiùs fuisset Lactantio, & castiùs etiam tacuisse. Qui veriora rescire cupit, philosophos naturæ scrutatores adeat.

Lin. 3. *Sensum.*] Ità MSS. Sangerm. & Bov. editi verò minùs benè habent *sensus*: atque nostram lectionem veram putat Heumannus.

Lin. 4. *Quæ seminium continet.*] Ità restitui ex MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. Brun. ac ed. Betul. faventibus MSS. Bodl. Baluz. 3. Colb. Clarom. in marg. in quibus est *quæ seminum rationem continet*; in 3. Reg. 2. Colbert. à primâ manu, ed. Rom. 1470. *quæ semina continet*; in Marm. *quæ semina continent*; in 1. Colb. rec. & multis editis, *quæ semen continet.*

Lin 6. *Ita.*] Sic MSS. Bov. reliqui habent *itemque.*

Ibidem. *Venæ seminales duæ.*] Quæ sic in Medicorum definitionibus describuntur: Παραστάται (vasa assistentia Philippus transtulit) Observa obiter, quòd rursus dualem urget numerum. Sed ex Vesalii descriptione duos in pene seminis meatus non invenio. *Betul.*

Ibidem. *In unâ tamen compage.*] Sic emendo ex vet. MSS. 2. Bonon. Cauc. 6. Reg. 4. Colb. Tax. Pen. Ultr. Vict. Gat. Marm. Brun. & 2. vet. edit. Rom. Fasitel. Betul. In. 4. MSS. rec. & 9. excusis est *in unâ tantùm*; in 4. vulgatis rec. est *una tantùm*, absque præpositione.

Lin. 7. *Interfecta.*] Rectè Heumannus existimat legendum esse *intersecta*, quia hîc res est de Anatomiâ.

Ibidem. *Patefiunt.*] Id est, secantur. *Francius.*

Lin. 8. *Dexterior masculinum continet semen, &c.*] Plutarchus & Censorinus hujus sententiæ autores faciunt Anaxagoram & Empedoclem. Lege tu Arist. lib. 4. de Generat. animal. cap. 1. Aphoris. Hippocratis est, 48. *Betul.*

Lin. 9. *Et omninò in toto corpore.*] Sequor maximam MSS. vetustissimorum & optimorum partem, cum Isæo Grapheo & Cellario. Legitur *Et ideò* in scriptis 10. rec. & editis 13. Utraque lectio bona.

Lin. 10. *Quidam putant ex medullis tantùm, quidam.*] Sic ferunt MSS. Bonon. Regio-Put. 1. al. Reg. 2. Colb. 1. Sorb. & omnes fermè editi. At MSS. rec. 4. Reg. 4. Colbert. Goth. Lips. Em. Cant. Vict. Gat. Marm. Clarom. Brun. edit. 2. Rom. & Cellar. omissis quinque prioribus verbis, habent, *quidam aiunt ex omni corpore.* Cæterùm Platonis hæc sententia est in Timæo pauculis verbis delibata, nimirùm ab aliud agente. Censorinus Hipponi hoc dogma tribuit. *Betul.*

circumplicantur, sicut arietis cornua. Quæ pars in dextram retorquetur, masculina est; quæ in sinistram, fœminina.

Conceptum igitur Varro & Aristoteles sic fieri arbitrantur. Aiunt non tantùm maribus inesse semen, verùm etiam fœminis, & indè plerùmque matribus similes procreari: sed earum semen sanguinem esse purgatum, quod si rectè cum virili mistum sit, utraque concreta & simul coagulata informari: & primùm quidem cor hominis effingi, quòd

Lin. 1. *Sicut arietis cornua.*] De nominibus matricis priùs Plinium audiamus. » Fœminis, inquit, ea omnia, præterquàm vesicæ » junctus utriculus, undè dictus uterus, quod » alio nomine Locos appellant. Hoc in reliquis » animalibus vulvam «. Cæterùm de cornibus arietinis, adeòque de uteri formâ, præter alios lege Vesalium lib. 5. cap. 15. & ejusdem libri figuram 25. cum aliquot ordine sequentibus. *Idem.*

Lin. 3. *Varro & Aristoteles.*] Aristot. hæc non dissimulanter negat in primo de Generatione, cap. 20. Fuit de hoc olim inter autores controversum. Adscribam autem Censorini verba: *Illud quoque ambiguam facit inter autores opinionem, utrùmne ex patris tantummodò semine partus nascatur, ut Diogenes & Hippon, Stoïcique scripsere; an etiam ex matris, ut Anaxagoræ & Alcmæoni, nec non Parmenidi, Empedoclique & Epicuro visum est.* Pythagoras (inquit Plut.) Democritus, Epicurus, fœminam quoque semen emittere putarunt. Seminales enim meatus aversos habere (ἔχει γὰρ παραστάτας ἀπεστραμμένας) propter quod ab usu (inquiunt) coitûs appetentiam habet. Aristoteles Platoque materiam quidem uvidam (ὕλην ὑγρὰν) emittere, tanquàm sudorem à colluctatione, sed haud quaquàm seminalem. Hippo emittere quidem fœminas semen, non minùs maribus, sed quod ad generationem non conferat, ut quod citra vulvam excidat, διὰ τὸ ἐκτὸς πίπτειν τῆς ὑστέρας: undè nonnullas sæpenumerò citra coitum ullum semen emittere, præsertim quæ viduæ degant. Sunt qui à mare ossa, carnes verò à fœminâ esse contendunt. Hippocrates in libro de Geniturâ (sive is Polybis ipsius discipuli est) asserit, mulieres etiam semen generationi idoneum ejaculari. *Betul.*

Ibidem. *Aiunt non tantùm.*] MSS. 5. rec. & 14. editi, *Aiunt enim.*

Lin. 4. *Et indè plerùmque matribus similes procreari.*] Quid de prolis similitudine philosophi senserint, sigillatim referre longum foret; indicabimus saltem aliquot Autorum loca. Vide Aristot. lib. IV. de Gen. Anim. cap. III. & lib. VII. Hist. Anim. cap. VI. Plutarch. de Placit. Philosoph. lib. V. cap. XI. & XII. Stob. in Eclog. Phys. Galen. lib. II. de Semine, Plin. lib. VII. cap. XII. Solin. cap. V. Dionys. Halicarn. περὶ τῆς τῶν λόγ. ἐξετ. Strab. lib. XV. August. lib. V. contra Julian. cap. IX. Isidor. lib. II. Orig. cap. I. Pet. Messiam l. I. Variar. lect. cap. XLII. Lev. Lemnium lib. I. de Occult. Nat. mir. cap. IV. Johan. Riolan. lib. de Hominis Procreat. cap. XII. Franc. Bonamic. lib. de Aliment. cap. XXXIV. Balduin. Rons. lib. de Hum. vitæ primordio c. X. *Lindenbrogius.*

Lin. 5. *Sed earum semen sanguinem esse purgatum.*] Ità scribit Aristoteles, & ita scribo cum 5. vet. edd. & omnibus fermè MSS. sicque legendum esse censent tres peritissimi Medici quos consului. MSS. rec. 1. Reg. & 1. Colb. impressique 11. habent *sanguine*, malè. Sanguinem enim menstruum (ait Hecquetius) in partem hominis formaturæ venire putarunt Medici veteres.

Lin. 7. *Et primùm quidem cor hominis, &c.*] Addita conjunctio *&*, ex MSS. & editis, præter Gall. & Spark. in quibus desideratur. Censorinus de die Natali capite 5. multas multorum opiniones recensens, in hâc Empedoclis dogma fuisse sequutum Aristotelem ait. Aristotelis locus alius mihi non est in promptu, nisi ille fortassis, qui est in 3. de Partibus animalium, cap. secundùm Theodori demissiones 4. ubi quidem non primam partium corporis humani facit, ἀλλὰ ἔναιμον πρώτην γινομένην τῶν μορίων ἁπάντων. Probat id rationibus probabilibus; nempè quòd fons sanguinis sit, & ob hoc ipsum, quia corporis ferè meditullium in totum se corpus diffundat. Aristotelem fortassis etiam Plin. pro more secutus est. Ejus verba sunt: » Cor primùm nascentibus formari in utero tradunt, deinde » cerebrum, sicut tardissimè oculos «. Sed apud Plut. & Gal. ὀσφὺν, id est lumbos, sicut carinam navis, primùm formari Aristoteli tribuitur; cor autem, secundùm medicos, in quo

in eo sit & vita omnis & sapientia; denique totum opus quadragesimo die consummari. Ex abortionibus hæc fortasse collecta sunt. In avium tamen fœtibus primùm oculos fingi, dubium non est, quod in ovis sæpè deprehendimus. Undè fieri non posse arbitror, quin fictio à capite sumat exordium.

Similitudines autem in corporibus filiorum sic fieri putant. Cùm semina inter se permista coalescunt, si virile superaverit, patri similem provenire, seu marem, seu fœminam; si muliebre prævaluerit, progeniem cujusque sexûs ad imaginem respondere maternam. Id autem prævalet è duobus, quod fuerit uberius; alterum enim quodammodò amplectitur & includit: hinc plerùmque fieri, ut unius tantùm lineamenta prætendat. Si verò æqua fuerit ex pari semente permistio, figuras quoque misceri; ut soboles illa communis, aut neutrum referre videatur, quia totum ex altero non habet, aut utrumque, quia partem de singulis mutuata est. Nam in corporibus animalium videmus, aut confundi parentum colores, ac fieri tertium neutri generantium simile; aut utriusque sic exprimi, ut discoloribus membris per omne corpus concors mi-

videlicet venarum arteriarumque principium est. Sed Gal. in lib. de Fœtuum formatione post jecur formari ait, Chrysippi & Stoïcorum dogmata refellens. *Betuleius.*

Pag. 106. lin. 7. *Effingi.*] Ità ex 19. melioribus & antiquioribus MSS. & edit. Cellar. restitui. In 9. scriptis rec. & 15. vulgatis est *confingi cor hominis;* quâ de re vide Censorinum de Die Natali cap. 5. ubi Philosophorum de formatione hominis recenset opiniones.

Lin. 1. *Vita omnis.*] Sic reposui ex 21. MSS. potioribus, & editis Cellar. Walch. In 5. rec. descriptis & 14. excusis est *vita hominis.*

Ibidem. *Totum opus.*] MSS. 1. Colbert. & Brun. ac Betul. edit. *totum corpus.* Utraque lectio bona; eademque lectionum varietas infrà cap. 13. *Totum opus quadragesimo die consummari.* Plutarch. lib. 5. de Placit. Philos. Hippocrat. masculi conformationem 30. diebus, fœminæ 42. fieri existimavit. At Aristoteles libro 7. de Hist. Animal. cap. 3. longius tempus statuit, nimirùm in masculis XL. dies, in fœminis tres menses. *Lindenbrogius.* Dispar est tamen in utroque sexu ratio. Nam Plinius lib. 7. cap. 6. masculis motum in utero quadragesimo die tribuit, femellis, nonagesimo. Hæc fortassis ex Arist. (ut pleraque) transtulit, amputatis tamen quibusdam, vel mutatis. Vide etiam Plut. lib. 5. Placit. c. 13. *Betul.*

Lin. 3. *Primùm oculos fingi, &c.*] Hoc experientiæ repugnare egregiè demonstrat Guiliel. Harveus in doctissimo, quem de Generatione animalium, conscripsit, libello: hunc consulere de hâc re ne pigeat; egregiæ enim sunt ipsius observationes. *Gallæus.* Et Aristoteles de Generat. 2. ait, omnium animantium oculos serò nasci, nullo excepto.

Lin. 6. *Similitudines, &c.*] De hoc lege præcipuè Hippocratem περὶ τῆς γονῆς: Galen. de formatione fœtuum: Aristotelem lib. 4. de Generatione animalium, capite tertio. Philosophorum de hâc re dogmata quære apud Censorinum, Plutarchum & Galenum, locis jam suprà citatis. *Betul.*

Lin. 7. *Si virile superaverit, &c.*] Non semper hæc locum habent. Vide Hippocrat. Galen. Aristot.

Ibidem. *Patri similem provenire.*] MSS. rec. 1. Reg. 1. Colb. Gat. Brun. *pervenire.* Marm. 1. Colb. rec. edit. Is. *provehi.* Cæteri maximo numero ut in textu.

Lin. 11. *Fieri.*] MSS. Gat. Marm. & editi multi perperàm addunt *solet*, quod respuunt cæteri MSS. & editi 2. Rom. ac Cellar.

Lin. 12. *Prætendat.*] Sic à me ex vet. editis 5. & Cellar. omnibusque MSS. emendatum, præter 1. Colb. cui est *prætendant.* Gat. *pertendat.*

Ibidem. *Ex pari semente.*] Ità scripsisse Lactantium probant melioris notæ MSS. Reg. Put. 2. al. Reg. 2. Colb. Clarom. Brun. edit. Rom. 1470. Graph. favente 1. al. Colb. qui habet *sementa.* In 3. Reg. 3. Colb. Marm. Baluz. & 13. editis *semine*, quod ut usitatiùs substituerunt recentiores librarii.

ſtura varietur. Diſpares quoque naturæ hoc modo fieri putantur. Cùm fortè in lævam uteri partem maſculinæ ſtirpis ſemen inciderit, marem quidem gigni opinatio eſt: ſed quia ſit in fœmininâ parte conceptus, aliquid in ſe habere fœmineum, ſuprà quàm decus virile patiatur; vel formam inſignem, vel nimium candorem, vel corporis levitatem, vel artus delicatos, vel ſtaturam brevem, vel vocem gracilem, vel animum imbecillum, vel ex his plura. Item, ſi partem in dextram ſemen fœminini ſexûs influxerit, fœminam quidem procreari: ſed quoniam in maſculinâ parte concepta ſit, habere in ſe aliquid virilitatis, ultrà quàm ſexûs ratio permittat; aut valida membra, aut immoderatam longitudinem, aut fuſcum colorem, aut hiſpidam faciem, aut vultum indecorum, aut vocem robuſtam, aut animum audacem, aut ex his plura.

Si verò maſculinum in dexteram, fœmininum in ſiniſtram pervenerit, utroſque fœtus rectè provenire; ut & fœminis per omnia naturæ ſuæ decus conſtet, & maribus tam mente, quàm corpore robur virile ſervetur. Iſtud verò ipſum quàm mirabile inſtitutum Dei, quòd ad conſervationem generum ſingulorum, duos ſexus maris ac fœminæ machinatus eſt; quibus inter ſe per voluptatis illecebras copulatis, ſucceſſiva ſoboles pareretur, ne omne genus viventium conditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributum eſt, quò faciliùs ad patientiam jugi maritalis fœminæ cogerentur. Vir itaque nominatus eſt, quod major in eo vis eſt, quàm in fœminâ; & hinc virtus nomen accepit. Item mulier (ut Varro interpretatur) à mollitie, immutatâ & detractâ litterâ, velut mollier; cui ſuſcepto fœtu, cùm partus appropinquare jam cœpit,

Lin. 15. *Rectè provenire.*] Sic reſtitui ex 20. MSS. & vet. editis octo ac Cellar. In ſex rec. ſcriptis totidemque vulgatis eſt *rectè pervenire.*

Lin. 17. *Quàm mirabile inſtitutum Dei!*] Juxta omnes fermè MSS. expunxi poſt *Dei* verbum *eſt*, quod erat in 11. vulgatis. In 13. ſcriptis & editis vet. 2. Rom. legitur *conſtitutum Dei;* in edit. Graph. *conſtitutum Deo.*

Lin. 19. *Succeſſiva ſoboles.*] Ità cum cunctis impreſſis MSS. 3. Reg. 1. Colb. Vict. Brun. & rectè In 2. Bonon. Pen. Tax. Cauc. *ſucciſiva ſoboles;* in 3. Reg. 3. Colb. Gat. 1. Sorbon. Clarom. à ſecundâ manu, *ſubſiciva;* alii 5. mendosè *ſubſicina*, *ſubvicina*, *&c.* 1. Reg. Put. *ſicut ſoboles;* corruptè. *Succeſſiva ſoboles pareretur:* vera lectio tribus doctiſſimis Medicis probata. Scriptis 6. eſt *pararetur;* nec malè.

Lin. 22. *Vir itaque, &c.*] Idem etiam affirmat Cic. Tuſculanarum quæſtionum ſecundo. Viri, inquit, propria maximè eſt fortitudo: cujus munera duo maxima ſunt, mortis dolorïſque contemptio. Utendum eſt igitur his, ſi virtutis compotes, vel potiùs, ſi viri volumus eſſe; quoniam à viris virtus nomen eſt mutuata: ſic etiam Græcis ἡ ἀνδρεία, ἀπὸ τοῦ ἀνδρός. *Betul.*

Lin. 23. *Item mulier (ut Varro interpretatur) à mollitie.*] Sex MSS. rec. & 12. vulgati addunt *eſt dicta;* ſed fruſtrà. Vide præcedentia. Hæ duæ voces abſunt à vet. & opt. MSS. 1. Bonon. Regio-Put. 4. al. Reg. 4. Colbert. Pen. Vict. Gat. Marm. Clarom. Brun. & 7. vet. editis. Ad Varronem omnes hanc derivationem referunt; major tamen uſus iſtius vocis eſt, ut viro potita, à virgine diſcernatur, præſertim apud Jureconſultos. Eadem ferè differentia, quæ eſt apud Græcos, qui παρθένον dicunt eam quæ virum non geſtavit; νύμφην, quæ geſtavit quidem, ſed ex eo non peperit; γυναῖκα, quæ etiam peperit; ſed γραῦν, quæ jam parere deſiit: quæ differentia eſt apud Iſacium Tzetzam in Lycophronis commentario. In Sacris litteris ἡ γυνὴ ferè ἀντὶ τῆς ἀλόχου uſurpatur. *Idem.*

turgescentes mammæ dulcibus succis distenduntur, & ad nutrimenta nascentis fontibus lacteis fœcundum pectus exuberat. Nec enim decebat aliud, quàm ut sapiens animal à corde alimoniam duceret. Idque ipsum solertissimè comparatum est, ut candens ac pinguis humor teneritudinem novi corporis irrigaret, donec ad capiendos fortiores cibos, & dentibus instruatur, & viribus roboretur. Sed redeamus ad propositum, ut cætera, quæ supersunt, breviter explicemus.

Lin. 1. *Ad nutrimenta nascentis fontibus lacteis.*] Sic emendavi ex veterrimis MSS. 2. Bonon. Cauc. Regio-Put. al. 3. Reg. 6. Colb. Tax. Pen. Ultr. Em. Vict. Gat. Marm. Clar. Baluz. Brun. edit. Betul. accedente 1. Sorbon. in quo est *ad nutrimenta nascentibus fontibus lacteis*; in 2. Reg. & 14. vulgatis *nascentis fontibus lactis*; in 3. al. editis *nascentibus fontibus lactis.* Editi annorum 1472. & 1478. habent etiam *fontibus lacteis.*

CAPUT XIII.

De Membris inferioribus.

POTERAM nunc ego ipsorum quoque genitalium membrorum mirificam rationem tibi exponere, nisi me pudor ab hujusmodi sermone revocaret: itaque à nobis indumento verecundiæ, quæ sunt pudenda, velentur. Quod ad hanc rem attinet, queri satis est, homines impios, ac profanos, summum nefas admittere, qui divinum & admirabile Dei opus, ad propagandam successionem inexcogitabili ratione provisum & effectum, vel ad turpissimos quæstus, vel ad obscœnæ libidinis pudenda opera convertunt; ut jam nihil aliud ex re sanctissimâ petant, quàm inanem & sterilem voluptatem. Quid reliquæ corporis partes, num carent ratione, ac pulcritudine? Conglobata in nates caro, quàm sedendi officio apta! & eadem firmior, quàm in cæteris membris, ne premente corporis mole ossibus cederet. Item feminum deducta, & latioribus toris valida longitudo, quò faciliùs onus corporis sustineret; quam paulatim deficientem in angustum genua determinant, quorum decentes nodi flexuram pedibus, ad gradiendum sedendumque aptissimam, præ-

Lin. 3. *Indumento verecundiæ, quæ sunt pudenda, &c.*] Vide Paulum Ephes. 5. ℣. 4. Præclarus est locus apud Aristot. lib. 7. Polit. cap. ult.

Ibidem. *Quæ sunt pudenda, &c.*] Pudenda, virilia, ad imitationem Græcorum, qui αἰδοῖα nominant. Arist. in 1. de Hist. animalium, virilia propria sic vocari ait: fœminina autem, ὑστέραν. Sed Medicorum schola differentiam hanc non observat, utriusque sexûs pudenda αἰδοῖα nominans, ut & Julius Pollux.

Lin. 9. *Sterilem voluptatem.*] Id est, sine spe prolis. *Francius.*

Ibidem. *Quid reliquæ corporis partes?*] Ità reposui ex MSS. 2. Bonon. Regio-Put. & 3. al. Reg. 6. Colb. Tax. Pen. Lips. Em. Marm. Clarom. Baluz. In 6. MSS. & editis Rom. 1468. & 1470. *Quæ reliquæ*; in 2. Reg. & 12. impressis, *Quæ reliqui.*

Lin. 11. *Et eadem.*] Heumannus legit *est eadem.*

Lin. 13. *Valida.*] Deest in MS. Bov.

Lin. 15. *Flexuram pedibus, ad gradiendum sedendumque aptissimam, præbent.*] Sic legunt omnes fermè MSS. & edd. At MSS. 2. Bon. & rec. 1. Reg. Tax. 2. Colbert. Clarom. habent, *flexuram in pedibus ad gradiendum sedendumque aptissimum usum præbent.*

bent. Item crura non æquali modo ducta, ne indecens habitudo deformaret pedes, sed teretibus suris clementer extantibus, sensimque tenuatis, & firmata sunt & ornata.

In plantis verò eadem quidem, sed tamen longè dispar, quàm in manibus ratio est: quæ quoniam totius corporis quasi fundamenta sunt, mirificus eas artifex non rotundâ specie, ne homo stare non posset, aut aliis ad standum pedibus indigeret, sicut quadrupedes, sed porrectiores, longioresque formavit, ut stabile corpus efficerent planicie suâ; undè illis inditum nomen est. Digiti æquè totidem, quot in manibus, speciem magis, quàm usum majorem præferentes, ideòque & juncti, & breves, & gradatim compositi: quorum qui est maximus, quoniam illum sicut in manu discerni à cæteris opus non erat; ita in ordinem redactus est, ut tamen ab aliis magnitudine, ac modico intervallo distare videatur. Hæc eorum speciosa germanitas, non levi adjumento nisum pedum firmat; concitari enim ad cursum non possumus, nisi digitis in humum pressis, soloque nitentibus, impetum saltumque capiamus. Explicasse videor omnia, quorum ratio intelligi potest. Nunc ad ea venio, quæ vel dubia, vel obscura sunt.

Lin. 2. *Sed.*] Hæc vox & quatuor sequentes desunt in MS. Bov.

Ibidem. *Suris clementer extantibus.*] Id est leniter prominentibus. Eodem enim sensu adverbiis clementer, leniter, molliter utitur Lactantius. *Sura* est pars posterior cruris, eaque carnosior.

Lin. 3. *Et firmata sunt & ornata.*] Sic reposui ex editis Betul. Cellar. Walch. omnibusque MSS. præter 2. Reg. rec. cæterosque typis excusos, quibus est *& firma sunt & ornata.*

Lin. 5. *Corporis.*] Ità MSS. 2. Colb. Claromont. Brun. Bov. & alii. Reliqui multi habent *operis.*

Lin. 10. *Quàm usum majorem præferentes.*] Ità cum edit. Rom. 1470. & Cellar. cuncti MSS. præter 1. Reg. rec. & 11. vulgatos, quibus deest, *majorem.*

Lin. 14. *Germanitas.*] Hoc est fraterna societas. Sic apud Salvianum libro 2. contra avaritiam cap. 6. legitur *Apostolorum germanitas.* Heumannus.

Ibidem. *Nisum.*] MS. Bov. *Nixum.*

CAPUT XIV.

De intestinorum quorumdam ignotâ ratione.

MULTA esse constat in corpore, quorum vim, rationemque perspicere nemo, nisi qui fecit, potest. An aliquis enarrare se putat posse, quid utilitatis, quid effectûs habeat tenuis membrana illa perlucens, quâ circumretitur alvus, ac tegitur? Quid renum gemina similitudo?

Lin. 3. *Tenuis membrana illa perlucens.*] Græcè Περιτόναιος: Pollux. Hujus nomenclatione Latini carentes, Græco nomine ut suo utuntur, nisi quòd aliqui abdominis membranam nuncupant: à circummuniendo videtur nomen esse deductum; potissimus enim hic istius usus est. Gallis etiam dicitur *peritoine.* Ex Betulejo.

Lin. 4. *Quâ circumretitur alvus.*] Ità restitui ex veterrimis & optimis MSS. 2. Bonon. Regio-Put. 3. al. Reg. Cauc. Tax. Pen. 6. Colb. Em. Ultr. Sorbon. Vict. Gat. Marm. Baluz. Clarom. Brun. & edit. Betuleii. Id est, membranâ illâ sicut reti involvitur alvus. In

quos ait Varro ita dictos, quòd rivi ab his obscœni humoris oriantur: quod est longè secùs, quia spinæ altrinsecùs supini cohærent, & sunt ab intestinis separati. Quid splen? quid jecur? quæ viscera quasi ex conturbato sanguine videntur esse concreta: quid fellis amarissimus liquor? quid globus cordis? Nisi fortè illis credendum putabimus, qui affectum iracundiæ in felle constitutum putant, pavoris in corde, in splene lætitiæ. Ipsius autem jecoris officium volunt esse, ut cibos in alvo concoquat amplexu & calefactu suo: quidam libidines rerum Venerearum in jecore contineri arbitrantur.

Primum ista perspicere acumen humani sensûs non potest; quia horum officia in operto latent, nec usus suos patefacta demonstrant. Nam si ita esset, fortasse placidiora quæque animalia, vel nihil fellis omninò, vel

MSS. rec. 2. Reg. Cantabrig. 1. Colbert. à secundâ manu, & in quamplurimis excusis est *circumnectitur alvus*. Membrana autem illa, seu peritonium, complectitur ventriculum, intestina, omentum, mesenterium, jecur, lienem, renes, utramque vesicam, uterum, & vasa demùm quæcumque inter septum transversum & crura situm habent. Et licèt Lactantium latuerit usus hujus membranæ, medicos tamen minimè latuit, quorum haud spernendos aliquot enumeras Andreas Vesalius in præclaro de Humani corporis fabricâ opere, lib. nempè 5. cap. 2. Ex *Betuleio*.

Lin. 1. *Quòd rivi.*] *Quòd* sensus postulat: id reposui ex præcipuis MSS. viginti suprà laudatis, & editis Graph. & Gymnic. In 2. Colb. Baluz. Brun. est *quos rivi*; in uno Reg. recentiore & 15. vulgatis, *quasi rivi*. Ἀπὸ τοῦ ῥέειν fortassis, si Grammaticorum deductioni credimus. Sed mihi parùm placent derivationes ex Græcis, ubi ipsi alias istius rei nomenclationes habent: sicut ipsis ῥὴν ovem, Latinis *ren* idem quod illis νεφρὸς significat. *Betul.*

Lin. 2. *Quia spinæ, &c.*] Aliter Arist. sub finem primi de Hist. Animalium.

Lin. 3. *Quid splen?*] Cùm in splene multæ sparsæ sint arteriæ, calorem recipit à corde, quo illum feculentum & limosum sanguinem magis coquit, & aliquid assumit indè quo nutritur. *Betul.*

Ibidem. *Quid jecur?*] Quid, Lactanti? Nescis hoc membrum esse generosum? nescis hoc inter organa nutritivæ potentiæ præcipuum esse? nescis officinam esse sanguinis? nescis hepar in hoc ipso cordi tradere mutuas operas? nescis id quod Plato dicit, ὅτι τὸ ἧπαρ πέφυκε χάειν τῆς μαντικῆς? Rectè interim facis, quòd agnoscis, quòd juvat concoctionem in ventriculo, virtute nimirùm caloris. *Betul.*

Ibidem. *Ex conturbato sanguine.*] Verùm hoc quidem est, quòd jecoris substantia sit sanguini nuper concreto simillima. *Betul.*

Lin. 4. *Quid fellis, &c.*] Flava bilis (cujus vesicula bilis folliculus Latinis, Græcis χοληδόχος appellatur) incredibiliter quidem sanitatem infestat: habet tamen etiam sua commoda. Nam ut sanguis purificetur, opus est derivari aliquò flavam bilem copiosiorem. Est enim, ut inquit Plin. fel nihil aliud, quàm purgamentum pessimi sanguinis. Est igitur opus receptaculo, in quo bilis & calefacit hepar, & conservat ne putrescat. Pellit item nutrimentum intestinis, & abstergit intestinorum fordes. Vide de hoc Vesalium copiosè disserentem c. 8. lib. 5. Plin lib. 28. cap. 9. medicinas ex animalibus enumerans. Inter omnia, inquit, animalium fel præstantius in effectu. Est enimvis ejus excalfacere, mordere, scindere, extrahere, discutere, &c. *Betuleius.*

Lin. 5. *Quid globus cordis.*] Post hæc verba, manu exarati codices septem, scilicet 2. Bon. 1. Reg. 1. Sorbon. 1. Colbert. Tax. & Baluz. addunt, *qui vivus sanguinis fons est*; in 1. Colbert. & Clarom. ad marg. *unius*; in 15. excusis *qui unus sanguinis fons est*. Unus, id est solus. At hæc 5. verba absunt ab antiquissimis MSS. Cauc. 2. Reg. & 22. aliis, nec non ab edit. 2. vet. Rom. eaque expunxi ut Glossema. Apud Platonem in Timæo, paulò antè finem, *cor* dicitur *venarum origo, fonsque sanguinis per omne corpus impetu quodam manantis*; quo in loco non est *vivus*, nec *unus*.

Lin. 7. *Concoquat.*] Ità MS. Bov. *coquat*, idque rectè.

Lin. 11. *Patefacta.*] Scilicet, cùm aperiuntur.

Lin. 12. *Placidiora quæque, &c.*] Quæ animalia fel habeant, docet Arist. lib. de Hist.

minùs haberent, quàm feræ; timidiora, plus cordis, ſalaciora, plus jecoris, laſciviora, plus ſplenis habuiſſent. Sicuti igitur nos ſentimus, audire auribus, oculis cernere, naribus odorare: ita profectò ſentiremus, nos felle iraſci, jecore cupere, ſplene gaudere. Cùm autem, undè affectus iſti veniant, minimè ſentiamus, fieri poteſt, ut aliundè veniant, & aliud viſcera illa, quàm ſuſpicamur, efficiant. Nec tamen convincere poſſumus, falſa illos, qui hæc diſputant, dicere. Sed omnia, quæ ad motus animi animæque pertineant, tam obſcuræ altæque rationis eſſe arbitror, ut ſupra hominem ſit, ea liquidò pervidere. Id tamen certum & indubitatum eſſe debet, tot res, tot viſcerum genera, unum & idem habere officium, ut animam contineant in corpore. Sed quid propriè muneris ſingulis ſit injunctum, quis ſcire, niſi artifex, poteſt, cui ſoli opus ſuum notum eſt?

Animal. 1. cap. 18. lib. 2. cap. 17. Item lib. de Partibus Animal. 4. cap. 2. Plin. in Cherſoneſo, fel non omnibus datum animalibus eſſe ſcribit, in Eubœæ Chalcide nullum pecori, in Naxo prægrande geminumque, &c. Sed hæc, ut alia, ex Ariſtotele habet. *Idem.*

Lin. 1. *Timidiora, plus cordis, &c.*] Ironiæ genus eſt: quia cùm pavor tribuatur cordi, plus cordis, idem eſt ac plus pavoris haberi. *Hecquet.* In MS Regio-Put. eſt *timidiora plus jecoris;* malè. Siquidem Autor noſter in jecore nonniſi virtutem coctionis ciborum, & libidines rerum venerearum locat.

Ibidem. *Timidiora plus cordis, &c.*] Imò ob id cervi maximè timidi. Plin. Cæteris corruptis vitalitas in corde durat. Bruta exiſtimantur animalium, quibus durum riget; audacia, quibus parvum eſt; pavida, quibus prægrande. Maximum autem eſt, proportione omnibus, lepori, aſino, cervo, pantheræ, muſtelis, hyenis, & omnibus timidis, aut propter metum maleficis, &c. *Idem.*

Ibidem. *Salaciora, plus jecoris.*] Hæc deſunt in MS. Bov. ſicut & in multis aliis.

Lin. 4. *Jecore cupere.*] Galenus non dicit nos jecore cupere: ſed hepar facit ſedem τῦ ἐπιθυμητικῦ, ſicut cor τῦ θυμοειδῦς, ſicut ἡγεμονικῦ in capite. Et Democrit. ad Hippocratem ſcribens, καρδίαν dicit βασιλίδα ὀργῆς τιθῶσιν.

Lin. 10. *Tot viſcerum.*] MS. Bov. *tanta viſcera. Tanta* hîc numerum ſignificat: ſic libro 1. Divin. Inſtitut. cap. 3. circa finem, *Tantarum rerum gubernationem*, pro *tot rerum.*

Lin. 12. *Muneris.*] MSS. 3. rec. *numeris*, corruptè: ſcripti ſex & quinque editi, *nervis.*

CAPUT XV.

De Voce.

De voce autem quam rationem reddere poſſumus? Grammatici quidem ac philoſophi vocem eſſe definiunt, aërem ſpiritu verberatum,

Lin. 2. *Vocem eſſe definiunt.*] Rectiùs & elegantiùs legeres delendo *eſſe*. Sic etiam legendum eſſe putat Heumannus.

Ibidem. *Aërem ſpiritu verberatum, &c.*] Seneca in 2. Natur. quæſt. de tonitruis agens: » Præter hæc, inquit, naturâ eſt aptus aer ad » voces. Quidni? cum vox nihil aliud ſit, quàm » ictus aër «. Idem paulò ſuperiùs: » Quid enim » eſt vox, niſi intenſio aëris audiatur, linguæ » formata percuſſu «? Hæc philoſophus, & quidem Stoïcus. Ex Grammaticis Diomedes lib. 2. » Vox eſt (ut Stoïcis placet) ſpiritus tenuis, » auditu ſenſibilis, quantùm in ipſo eſt. Fit » autem vel exilis auræ pulſu, vel verberati » aëris ictu «. Priſcianus: » Philoſophi definiunt, » vocem eſſe aërem tenuiſſimum ictum. *Betul.* De Vocis formatione lege Cordomæſium (*Cordemoy*) in oratione Phyſicâ de loquelâ.

tum : undè verba sunt nuncupata , quod perspicuè falsum est. Non enim vox extra os gignitur , sed intrà ; & ideò verisimilior est illa sententia , stipatum spiritum , cùm obstantiâ faucium fuerit illisus , sonum vocis exprimere : veluti cùm in patentem cicutam , labroque subjectam demittimus spiritum , & is cicutæ concavo repercussus ac revolutus à fundo , dum ad descendentem occursu suo redit , ad exitum nitens , sonum gignit , & in vocalem spiritum resiliens per se ventus animatur. Quod quidem an verum sit, Deus artifex viderit. Videtur enim non ab ore , sed ab intimo pectore vox oriri. Denique & ore clauso , ex naribus emittitur sonus qualis potest. Præterea & maximo spiritu , quo anhelamus , vox non efficitur , & levi , & non coarctato spiritu , quotiès volumus , efficitur. Non est igitur comprehensum , quomodò fiat , aut quid sit omninò. Nec me nunc in Academiæ sententiam delabi putes , quia non omnia sunt incomprehensibilia. Ut enim fatendum est multa nesciri , quæ voluit Deus intelligentiam hominis excedere : sic tamen multa esse , quæ pos-

Lin. 1. *Undè verba sunt , &c.*] Lactantio subscribunt Priscianus & Diomedes , inter Latinos Grammaticos coryphæi. Sed Quintilianus exsibilat. Varro à veritate deduci mavult. Græci τὸ ῥῆμα ἀπὸ τοῦ ῥέειν deducunt. Undè Epicurei , teste Gellio , vocem ῥεῦμα λόγον dixerunt. *Betul.*

Ibidem. *Non enim vox , &c.*] Hæc ratio huic definitioni confutandæ non sufficit ; nam hæc verberatio non extra os , sed intra fauces fit. Neque enim illa verberatio in auribus audientis , sed est in gutture loquentis. *Betul.*

Lin. 4. *Demittimus spiritum.*] Ità reposui ex MSS. 2. Reg. 2. Colbert. Brun. & edit. Betul. Cæteri vulgati & decem scripti rec. ferunt *dimittimus*. In optimo & vetustissimo Regio-Put. est *mittimus* , quod magis placeret. Versio enim latina Platonis in Timæo ante finem sic habet : *Pulmo distillatione occlusus , libera & expedita spiracula nobis non exhibet , & hinc quidem nullus* MITTITUR *spiritus.*

Lin. 5. *Cicutæ.*] Fistulæ , ut apud Virgil. in Ecl.

Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula. ——

Theodoretus in Serm. 3. de Providentiâ Dei , artem naturæ vel ipsius adeò sapientiæ divinæ imitatricem esse dicit in eo , quòd organa musica , ad vocis humanæ modulationem exprimendam , industria humana effinxerit.

Lin. 6. *Dum ad descendentem occursu suo redit.*] In pluribus editis deerat *dum* , quod restitui ex 22. MSS. ex quibus novem habent *redit ;* alter *reducit.* Decem MSS. & 14. excusi , *descendentem occursu suo reddit ;* malè.

Lin. 8. *Deus.*] Deest in MS. Bov.

Ibidem. *Ab intimo pectore , &c.*] Sic Homerus Ulyssem , virum sapienti facundiâ præditum , vocem mittere ait , non ex ore , sed ex pectore , Il. γ.

Lin. 9. *Vox oriri.*] Abest *vox* ab uno Reg. rec. & edit. Ald. Paris. 1525.

Ibidem. *Ex naribus.*] Ità restitui ex quampluribus impressis , & omnibus MSS. præter 2. Reg. & edd. 6. in quibus est *& naribus.*

Lin. 10. *Et maximo spiritu.*] Ità omnes ferè MSS. At editi *ex.*

Lin. 11. *Et levi.*] Heuman. legit *ex levi.*

Lin. 12. *Non est igitur comprehensum , &c.*] Imò satis comprehensum. Nam animalium vox , quæ ἔμψυχος dicitur , aut est ἐγγράμματος : atque hæc est sermo , vel loquela , διάλεκτος Galeno ; aut est ἀγράμματος , quam homo cum animantibus pulmonem habentibus communem habet. Utraque fit respiratione , ut nos Aristotelis definitio docuit. διαλεκτικὰ , hoc est , sermonis instrumenta Galenus de locis affectis primùm assignat linguam , quam κυριώτατον ὄργανον nominat ; deinde nares , & labra & dentes. Hæc enim suis illisionibus vocem alioquin hiantem consonantibus stridere facit , & reddit ἔναρθρον καὶ ἐγγράμματον. Arist. guttur & pulmonem respirationis instrumenta facit. *Betul.*

Ibidem. *Omninò.*] Hanc vocem , quæ extat in veterrimis optimisque MSS. Regio-Put. Bonon. aliisque , & in cunctis ferè editis , retinui in textu , licèt absit à 15. MSS. rec. & 2. edd. Rom.

ſint & ſenſibus percipi, & ratione comprehendi. Sed erit nobis contra philoſophos integra diſputatio. Conficiamus igitur ſpatium, quod nunc decurrimus.

Lin. 2. *Spatium.*] Cicero de Amicitiâ cap. 12. *ſpatium curriculumque* ſimul conjungit.

Ibidem. *Quod nunc decurrimus.*] Sic repoſui ex vetuſtiſſimo & optimo MS. Regio-Puteano, approbante Doctiſſimo Francio. Cæteri codices habent *quo.*

CAPUT XVI.

De mente, & ejus ſede.

MENTIS quoque rationem incomprehenſibilem eſſe, quis neſciat; niſi qui omninò illam non habet; cùm ipſa mens quo loco ſit, aut cujuſmodi, neſciatur? Varia ergò à philoſophis de naturâ ejus, ac loco diſputata ſunt. At ego non diſſimulabo, quid ipſe ſentiam; non quia ſic eſſe affirmem (quod eſt inſipientis in re dubiâ facere,) ſed ut expoſitâ rei difficultate, intelligas, quanta ſit divinorum operum magnitudo. Quidam ſedem mentis in pectore eſſe voluerunt. Quod ſi ita eſt; quanto tandem miraculo dignum eſt, rem in obſcuro ac tenebroſo habitaculo ſitam, in tantâ rationis atque intelligentiæ luce verſari? tum quòd ad eam ſenſus ex omni corporis parte conveniunt, ut in quà-

Lin. 4. *At ego.*] Ità MSS. & plerique edd. Vulgati 5. *Ac ego*, minùs aptè; & proximè præceſſit.

Lin. 7. *Quidam ſedem mentis in pectore, &c.*] Parmenides & Epicurus, videlicet ἐν ὅλῳ τῷ θώρακι: Stoïci ad unum toto in corde. Diogenes in arteriaco cordis ventriculo, qui animalis, id eſt, ſpiritalis eſt Plutarcho. Et in hâc ſententiâ fuiſſe apparet eos, qui prudentes cordatos appellarunt. De quo audiamus Ciceronem in 1. Tuſcul. quæſt. diſſerentem. » Quid ſit porrò ipſe animus, aut ubi, » aut undè, magna diſſenſio eſt. Aliis cor ipſum » animus videtur: ex quo excordes, vecordes, » concordeſque dicuntur. Empedocles autem » animum eſſe cenſet, cordi ſuffuſum ſangui- » nem. Aliis pars quædam cerebri viſa eſt animi » principatum tenere. Aliis nec cor ipſum pla- » cet, nec cerebri quamdam partem eſſe ani- » mum: ſed alii in corde, alii in cerebro dixe- » runt animi eſſe ſedem & locum, &c. « Plurimæ ſunt paſſim apud Autores locutiones, quibus conſilium & cogitatio in pectore & corde ponuntur. Sed miſſis illis, videamus quid Sacræ litteræ dicant, in quibus vocabulum νοῦς variè uſurpatur. Paulus etiam utitur pro animi principatu, quem ἡγεμονικὸν appellant, Rom. 7. v. 23. Mentem Chriſtus Matth. 6. v. 22. lumen appellat. Anima non ſemel & ſpiritus mentem ſignificat, ut in hoc divæ Virginis apud Lucam cap. 1. v. 46. & 47. νοῦς pro intellectu ponitur 1. Cor. 14. v. 15. Cæterùm quòd Scripturæ phraſis cor mentis ſedem, & cogitationum conſiliorumque quaſi officinam quamdam faciat, minimè obſcurum eſſe poteſt iis, qui in eâ non oſcitanter verſantur. Corde creditur ad juſtitiam, inquit Paulus. Credere autem mentis officium eſt, & quidem defecatæ, & per Spiritum S. illuminatæ. Foret infiniti negotii, hujus rei teſtimonia colligere; ſufficiat ergò unum hoc, quòd Dominus καρδιογνώστης appellatur Act. 1. & 15. Obtrudenda itaque & objicienda Scripturæ autoritas iis eſt, qui rationibus nixi, dogmatibus inter ſe pugnant. Theodoret. Serm. 3. de Providentiâ, cordi totius corporis imperium, ſeu regimen aſſignat; & Hieronymus multis in locis hoc aſſerit. Atqui non deſunt Scripturæ teſtimonia, quibus demonſtrari poteſt, cor affectuum ſedem eſſe. Nam Dominus non minùs renes, quàm cor ſcrutatur; & cùm cor explorat, probat an contritum ſatis & humiliatum ſit, an æſtuet livore ſeu odio. Nam hîc majori ex parte dominatur lex carnis. *Betul.*

libet regione membrorum præsens esse videatur. Alii sedem ejus in cerebro esse dixerunt. Et sanè argumentis probabilibus usi sunt: oportuisse scilicet; quod totius corporis regimen haberet, potiùs in summo, tanquàm in arce habitare; nec quidquam esse sublimius, quàm id, quod universum ratione moderetur, sicut ipse mundi dominus & rector in summo est. Deinde quòd sensus omnis, id est audiendi, & videndi, & odorandi ministra membra in capite sint locata, quorum omnium viæ non ad pectus, sed ad cerebrum ferant: alioqui necesse nos esset tardiùs sentire, donec sentiendi facultas longo itinere per collum ad pectus usque descenderet. Ii verò aut non multùm, aut fortassè non errant.

Videtur enim mens, quæ dominatum corporis tenet, in summo capite constituta, tanquàm in cœlo Deus: sed cùm in aliquâ sit cogitatione, commeare ad pectus, & quasi ad secretum aliquod penetrale secedere, ut consilium, tanquàm ex thesauro recondito, eliciat ac proferat; ideòque cùm intenti ad cogitandum sumus, & cùm mens occupata in altum se abdiderit, neque audire quæ circumsonant, neque videre, quæ obstant, solemus. Id verò sive ita est, admirandum profectò est, quomodò id fiat, cùm ad pectus ex cerebro nullum iter pateat. Sin autem non est ita, tamen nihilominùs admirandum est, quòd divinâ nescio quâ ratione fiat, ut ita esse videatur. An potest aliquis non admirari, quòd sensus ille vivus atque cœlestis, qui mens, vel animus nuncupatur, tantæ mobilitatis est, ut ne tum quidem, cùm sopitus est, conquiescat; tantæ celeritatis, ut uno temporis puncto cœlum omne collustret, &, si velit, maria pervolet, terras, ac urbes peragret, omnia denique, quæ libue-

Lin. 1. *Sedem ejus in cerebro.*] Plutarch. Πλάτων, Δημόκριτος, ἐν ὅλῃ τῇ κεφαλῇ; Στράτων ἐν μεσοφρύῳ. Vide disputationem benè longam in Vesalii Anatomico lib. 6. *Betul.*

Lin. 4. *Tanquàm in arce habitare.*] Sic MSS. 2. Reg. & Cant. cum ed. penè omnibus. MSS. 25. inter quos sunt duo antiquissimi, habent *in arce corporis*: sed perperàm; siquidem vox *corporis* mox præcessit lineâ superiori.

Lin. 6. *Audiendi, & videndi, & odorandi ministra membra in capite sint locata.*] In tribus MSS. rec. & omnibus editis legitur *sunt.* In optimis MSS. Regio-Put. aliisque 13. *sint*; rectè. Vide præcedentia, *quòd haberet* .... *quòd moderetur.*

Lin. 12. *Sed cùm in aliquâ sit cogitatione.*] Ità restitui ex antiquissimis MSS. Regio-Put. Bonon. Cauc. aliisque 16. In 3. rec. & vulgatis est, *sed quandò in aliquâ sit cogitatione.*

Lin. 13. *Secedere.*] Sic reposui ex cunctis MSS. & veteribus editis. In 3. vulgatis rec. est, *cedere.*

Lin. 18. *Cùm ad pectus ex cerebro, &c.*] Ergò, Lactanti, tuâ censurâ Pythagoras longè aberravit, qui animæ imperio fines, seu terminos cor & cerebrum constituit. Deus spiritus est; mens divinum quiddam est. Undè sequitur, mentem seu animam esse ἀσώματον. Ergò circumscriptione locorum mens opus minimè habet. Taceo jam, quòd cerebrum mentis sedes, non modò spiritum animalem ità tenuem parat, ut rebus divinis exequendis sit idoneus: sed etiam sensuum instrumenta per nervos, veluti per funiculos distribuit. Utrilibet animæ parti non sensus modò parent dictanti: sed ad ipsarum nutum omnes corporis particulæ excubias agunt, jussum expectantes. Nam si voluntas, id est rectæ rationis dictamen aliquid videre jubeat, tunc in promptu oculorum officium est. Eadem ratio in cæteris quoque sensuum organis, artubus, & cæteris membris est. *Betuleius.*

Ibidem. *Sin autem non est ita,*] Ex vetustissimis MSS. Regio-Put. 2. Bonon. Cauc. septemque aliis ita restitui. In cæteris desiderantur duo extrema verba, in nonnullis ultimum dumtaxat: in vet. editis 4. *Sin autem non est ita, hoc tamen.* At MS. Bov. sat rectè habet, *Sin autem non est, nec tamen nihilominùs admirandum est.*

rit, quamvis longè latèque ſummota ſint, in conſpectu ſibi ipſe conſtituat?

Et miratur aliquis, ſi divina mens Dei per univerſas mundi partes intenta diſcurrit, & omnia regit, omnia moderatur, ubique præſens, ubique diffuſa; cùm tanta ſit vis ac poteſtas mentis humanæ intra mortale corpus incluſæ, ut ne ſeptis quidem gravis hujus ac pigri corporis, cui alligata eſt, coërceri ullo pacto poſſit, quominùs ſibi liberam vagandi facultatem, quietis impatiens, largiatur? Sive igitur in capite mens habitat, ſive in pectore, poteſtne aliquis comprehendere, quæ vis rationis efficiat, ut ſenſus ille incomprehenſibilis aut in medullâ cerebri hæreat, aut in illo ſanguine bipartito, qui eſt incluſus in corde? ac non ex eo ipſo colligat, quanta ſit Dei poteſtas, quòd animus ſe ipſum non videt, aut qualis, aut ubi ſit; nec ſi videat, tamen perſpicere poſſit, quo pacto rei corporali res incorporalis adjuncta ſit? Sive etiam mentis locus nullus eſt, ſed per totum corpus ſparſa diſcurrit, quod & fieri poteſt, & à Xenocrate Platonis diſcipulo diſputatum eſt, ſiquidem ſenſus in quâlibet parte corporis præſto eſt, nec quid ſit mens ipſa, nec qualis, intelligi poteſt, cùm ſit natura ejus tam ſubtilis ac tenuis, ut ſolidis viſceribus infuſa, vivo, & quaſi ardenti ſenſu, membris omnibus miſceatur.

Illud autem cave, ne unquàm ſimile veri putaveris, quod Ariſtoxenus dixit: Mentem omninò nullam eſſe; ſed quaſi harmoniam in fidibus, ex conſtructione corporis, & compagibus viſcerum vim ſentiendi exiſtere. Muſici enim intentionem concentumque nervorum in integros modos, ſine ullâ offenſione conſonantium, harmoniam vocant. Volunt igitur animum ſimili ratione conſtare in homine, quâ & concors modulatio conſtat in fidibus; ſcilicet, ut ſingularum corporis partium firma

Lin. 5. *Vis,*] In MS. Bov. *virtus.*

Lin. 7. *Alligata.*] Sic MS. Bov. alii *illigata*, minùs rectè.

Ibidem. *Ullo pacto.*] In MS. Bov. *ullo modo*, idque ſat benè.

Lin. 11. *Incluſus.*] In MS. Bov. *infuſus.*

Lin. 12. *Animus ſe ipſum non videt, &c.*] Purgatus & defecatus hoc ſecundùm Plotinum poterit: ſed juxta Catholicos, anima à corpore libera. *Betul.*

Lin. 15. *Quod & fieri poteſt.*] Sic reſtituo ex potioribus MSS. & ed. Graph. In aliis eſt *quod & etiam;* vel *& quod etiam.*

Lin. 16. *Xenocrate.*] Cicer. 4. Academ. quæſt. varias variorum ſententias enumerans: » An (inquit) ut Xenocrates, mens nullo corpore, quod intelligi quale ſit vix poteſt, &c. Cæterùm Xenocratis argumentum, ut à Nemeſio refertur, eſt hoc:

Omne corpus alitur: Anima non alitur;
Anima itaque corpus non eſt. Betul.

Lin. 17. *Nec quid ſit mens ipſa, nec qualis.*] Addidi *ipſa* ex vetuſtiſſ. & optimo MS. Regio-Pur. alio item Reg. 2. Colb. Em. Brun. & ed. Graph.

Lin. 20. *Quod Ariſtoxenus dixit, &c.*] Priora hujus dogmatis pars Dicæarcho magis attribuitur, quàm Ariſtoxeno: tribuitur tamen utrique. Cic. in 1. Tuſc. quæſt. » Dicæarchus » quidem & Ariſtoxenus, quia difficilis erat ani» mi, quid, aut qualis eſſet intelligentia, nul» lum omninò animum eſſe dixerunt«. Sed in eodem paulò antè: » Dicæarchum verò cum Ari» ſtoxeno, æquali & condiſcipulo ſuo, doctos » ſanè homines omittamus, quorum alter ne » condoluiſſe quidem unquàm videtur, qui » animum ſe habere non ſentiat; alter ità de» lectatur ſuis cantibus, ut eos etiam ad hunc » transferre conetur, &c. « *Betuleius.* De Ariſtoxeni opinione vide Lactantium lib. 7. Div. Inſtitut. cap. 13.

Lin. 21. *Omninò.*] Deeſt in MSS. Bov.

Lin. 26. *Scilicet.*] Reſtitutum ex omnibus MSS. & 8. vet. editis. In 5. vulg. leg. *id eſt.*

conjunctio, membrorumque omnium consentiens in unum vigor, motum illum sensibilem faciat, animumque concinnet, sicut sunt nervi benè intenti ad conspirantem sonum. Et sicut in fidibus, cùm aliquid aut interruptum, aut relaxatum est, omnis canendi ratio turbatur, & solvitur: ita in corpore, cùm pars aliqua membrorum duxerit vitium, destrui universa, corruptisque omnibus atque turbatis, occidere sensum, eamque mortem vocari. Verùm ille, si quidquam mentis habuisset, non harmoniam de fidibus ad hominem transtulisset. Non enim canere suâ sponte fides possunt, ut sit ulla in his comparatio ac similitudo viventis. Animus autem suâ sponte & cogitat, & movetur. Quòd si quid in nobis harmoniæ simile esset, ictu moveretur externo, sicut nervi manibus, qui sine tactu artificis pulsuque digitorum, muti atque inertes jacent. Sed nimirùm pulsandus ille manu fuit, ut aliquandò sentiret; quia mens ejus ex membris malè compacta torpebat.

Lin. 2. *Sicut sunt nervi benè intenti ad conspirantem sonum.*] Sic reposui ex MSS. veterr. Cauc. Regio-Put. 5. al. Reg. 4. Colb. Vict. Tax. Em. Cantabrig. Gat. Marm. Clarom. Brun. & 10. vet. impressis, & 2. rec. Cellar. Walch. In 7. MSS. & 6. vulgatis legitur, *sicut nervi benè intenti conspirantem sonum.*

Lin. 4. *Interruptum.*] Ità restitui ex supradictis MSS. & edd. Betul. ac Cellar. In 6. rec. scriptis & 14. vulgatis est *interceptum.*

Lin. 6. *Occidere sensum.*] Hoc est, mentem. *Franc.*

Lin. 7. *Non harmoniam.*] MSS. 9. ac Bonon. præcipuè à Thomasio inspecti, cum ed. Graph. *nunquam harmoniam.* Cæteri tam manu exarati, quàm impressi, ut in textu.

Lin. 9. *Similitudo viventis.*] Id est, *similitudo cum vivente.* Francius.

Lin. 12. *Sine tactu artificis.*] Sic undecim MSS. & 15. typis vulgati: in 7. scriptis cum ed. Rom. 1468. est *tractu;* in 6. aliis *tractatu.*

CAPUT XVII.

De Animâ, deque eâ sententia Philosophorum.

SUPEREST de animâ dicere; quanquàm percipi ratio ejus, & natura non possit. Nec ideò tamen immortalem esse animam non intelligimus; quoniam quidquid viget, movetur que per se semper, nec videri, aut tangi potest, æternum sit necesse est. Quid autem sit anima, nondùm inter philosophos convenit, nec unquàm fortasse conveniet. Etenim alii sanguinem esse dixerunt, alii ignem, alii ventum; undè anima, vel animus nomen accepit, quòd Græcè ventus ἄνεμος dicitur: nec illo-

Lin. 6. *Alii ignem.*] Zenon videlicet, ut suprà ex Cicerone citavimus: undè Stoïcis θερμὸν πνεῦμα. Sed apud Nemesium Democrito ignis est anima, apud Plutarchum Demetrio, apud Macrobium Hipparcho, sicut Hipponi aqua. Hinc illud Virg. in 6.

Igneus est ollis vigor & cœlestis origo.

Item in 4. *Betul. Æn.*

Lin. 7. *Quòd Græcè ventus* ἄνεμος.] Aliâ ratione, sive *spiritum*, sive *flatum animam* nos dicimus; non tanquàm aër quidam sit, qualis spiritus ille, quem spirando trahimus: sed *spiritum*, quia propriam quamdam habet *naturam corporis expertem*, & *mandanæ molis elementis omnibus excellentiorem substantiam*, ut Augustin. epistol. 28. *Flatum*, *quia Deo est insufflante* creata, ut ex Mose *lib.* 1. *cap.* 2. *vers.* 7. Idem de Civit. Dei lib. 13. cap. 24.

rum tamen quisquam dixisse aliquid videtur. Non enim, si anima sanguine aut per vulnus effuso, aut febrium calore consumpto, videtur extingui, continuò in materiâ sanguinis animæ ratio ponenda est: veluti si veniat in quæstionem, lumen quo utimur, quid sit, & respondeatur oleum esse, quoniam consumpto illo, lumen extinguitur; cùm sint utique diversa, sed alterum sit alterius alimentum. Videtur ergò anima similis esse lumini, quæ non ipsa sit sanguis, sed humore sanguinis alatur, ut lumen oleo.

Qui autem ignem putaverunt, hoc usi sunt argumento, quòd præsente animâ corpus caleat, recedente frigescat. Sed ignis & sensu indiget, & videtur, & tactu comburit. Anima verò & sensu aucta est, & videri non potest, & non adurit. Undè apparet, animam nescio quid esse Deo simile. At illi, qui ventum putant, hoc falluntur, quòd ex aëre spiritum ducentes, vivere videamur. Varro ita definit: » Anima est aër conceptus ore, tepefactus in pulmone, fervefactus in corde, diffusus in corpus. « Hæc apertissimè falsa sunt. Neque enim tam obscuram nobis hujusmodi dico esse rationem, ut ne hoc quidem intelligamus, quid verum esse non possit. An si mihi quis dixerit, æneum esse cœlum, aut vitreum, aut, ut Empedocles ait, aërem glaciatum, statimne assentiar,

Lactant. certè contrà planè quàm Stoïci, quia partu animam in corpus insinuari statuebant, quod & Lactantius monet; Aristoteles de Animâ lib. 1. cap. 5. Latinis etiam *animus* & *anima* παρὰ τὸν ἄνεμον. Serv. ad Æneïd. lib. 1. *Gataker.*

Lin. 5. *Consumpto illo.*] MS. Clarom. *consumpto oleo;* sicque legi malebat Francius.

Lin. 7. *Alatur.*] Ità MS. Bov. quod rectius juxta Heumannum ex editione 1472. In aliis *alitur*, sed minùs benè.

Lin. 12. *Animam nescio quid esse Deo simile.*] Sic ferunt quamplures & potiores MSS. septemque editi. In 4. scriptis rec. & 12. excusis est *similem*. Hæc sobriè intelligenda sunt.

Lin. 13. *Ventum putant.*] MSS. 9. & 5. rec. edd. addunt *esse;* sed perperàm. A cæteris abest. Vide suprà, *ignem putaverunt.*

Lin. 14. *Videamur.*] Ità tres MSS. rec. cunctique impressi. Vide suprà, *quòd . . . corpus caleat, recedente frigescat.* In 17. scriptis est *videmur;* in Cantabrig. *videantur.*

Ibidem. *Varro ita definit.*] Sic reposui ex vet. MSS. 2. Bonon. Cauc. Regio-Put. alio item Regio, 3. Colbert. Lips. Ultr. Clarom. Vict. Brun. ed. Betul. Cellar. MSS. 9. rec. *itaque diffinit.*

Ibidem. *Anima est aër conceptus ore, tepefactus in pulmone, fervefactus in corde.*] Vera lectio juxta Vossium, & tres peritissimos Medicos quos consului. Apud plures alios Autores, qui illum ex Varrone locum referunt, *Anima* dicitur *aër susceptus ore, tepefactus in pulmone, accensus in corde, diffusus in corpus.* Quod idem est. Tepor ad pulmonem pertinet, fervor ad cor; quod enim calidi habet pulmo, ascititium illi est, utpotè à corde profectum; cor enim Antiquis caloris vitalis promptuarium habebatur aut officina. Itaque vitiosè in MSS. 27. reperitur scriptum, *defervefactus in pulmone, temperatus in corde;* in Marm. *madefactus in pulmone, temperatus in corde;* in 2. Reg. & editis 16. *defervefactus in pulmone, tepefactus in corde.* Vide Vossium libro 2. de Idololâtriâ cap. 83.

Lin. 15. *Tepefactus.*] In MS. Bov. *Defervescens in pulmone, temperatus in corde.*

Lin. 17. *Hujusmodi.*] MSS. 6. & editi octo rec. perperàm addunt *verum*, quod abest à priùs cusis, & à MSS. Regio-Put. aliisque 4. Reg. Cauc. 4. Colb. Vict. Marm. Clarom. Brun. Bov. & ut inutile expunxi.

Lin. 18. *Aut vitreum, aut, ut Empedocles ait, aërem glaciatum.*] Ità MSS. 1. Bonon. antiquior, Cauc. Vict. & typis excusi Gymnic. Graph. Tornes. Soubron. Betul. 2. Paris. If. Thys. Spark. Gall. In 18. MSS. & 8. vulgatis est, *aut vitreum, ut Empedocles ait, aërem glaciatum;* in Cantabrig. & Em. *aut vitreum, ut Empedocles, aut aërem glaciatum;* minùs aptè ut puto.

quia cœlum ex quâ materiâ sit ignorem? Sicut enim hoc nescio, ita illud scio. Anima ergò non est aër ore conceptus, quia multò priùs gignitur anima, quàm concipi aër ore possit. Non enim post partum insinuatur in corpus, ut quibusdam philosophis videtur, sed post conceptum protinùs, cùm fœtum in utero necessitas divina formavit; quia adeò vivit intra viscera genitricis, ut & incremento augeatur, & crebris pulsibus gestiat emicare. Denique abortum fieri necesse est, si fuerit animal intùs extinctum. Cæteræ definitionis partes eò spectant, ut illis novem mensibus, quibus in utero fuimus, mortui fuisse videamur. Nulla ergò ex his tribus vera sententia est. Nec tamen in tantùm falsos esse dicendum est, qui hæc senserunt, ut omninò nihil dixerint; nam & sanguine simul, & calore, & spiritu vivimus. Sed cùm constet anima in corpore his omnibus adunatis, non expresserunt propriè quid esset, quia tam non potest exprimi, quàm videri.

Lin. 1. *Ita illud scio.*] Scilicet non esse id, &c. *Francius.*

Lin. 9. *Mortui fuisse.*] Ità MSS. 2. Bonon. 1. Reg. 2. Colb. Baluz. ac editi 16. At MSS. 16. cum edit. Rom. 1470. & Cellar. habent *mortui esse.*

CAPUT XVIII.

De animâ & animo, eorumque affectionibus.

SEQUITUR alia, & ipsa inextricabilis quæstio: idemne sit anima, & animus; an verò aliud sit illud, quo vivimus, aliud autem, quo sentimus & sapimus. Non desunt argumenta in utramque partem. Qui enim unum esse dicunt, hanc rationem sequuntur, quòd neque vivi sine sensu possit, neque sentiri sine vitâ; ideòque non posse esse diversum id, quod non potest separari, sed quidquid est illud, & vivendi officium, & sentiendi habere rationem. Idcircò animum & animam indifferenter appellant duo Epicurei poëtæ. Qui autem dicunt esse diversa,

Lin. 1. *Ipsa.*] Deest in MS. Bov.

Lin. 5. *Neque sentiri.*] Ità MS. Bov. editi habent *nec sentiri.*

Lin. 8. *Duo Epicurei Poëtæ.*] De Lucretio constat, cujus versiculos ex lib. 3. adscribam:

Nunc animum atque animam dico conjuncta teneri
Inter se, atque unam naturam conficere ex se:
Sed caput esse quasi, & dominari in corpore toto,
Consilium, quod nos animum mentemque vocamus.

Sunt qui Actianam hanc sententiam huc referunt: Sapimus animo, fruimur animâ: sine animo anima est debilis. Cicero prim. Tusc. quæst. philosophorum de animâ dogmata recitans, inter cætera sic scribit. » Animum autem animam etiam ferè nostri declarant nominari. Nam & agere animam, & efflare dicimus, & animosos, & benè animatos, & ex animi sententiâ. Ipse autem animus ab animâ dictus est «. Actianæ sententiæ similem Nonius Marcellus effert his verbis: Animus est quo sapimus, anima quâ vivimus. Cornelius Fronto: Animus qualitas viventis, anima causa vitæ. Sed audiamus ex Catholicis aliquem, & quidem Augustinum, diù in philosophicis studiis versatum. Is in libro de Spiritu & animâ cap. 34. sic scribit: Spiritus pro spiritali animâ, vel pro eo quod spirat in corpore. Item animum idem dicimus, quod animam:

sic argumentantur: ex eo posse intelligi, aliud esse mentem, aliud animam, quia incolumi animâ mens possit extingui, quod accidere soleat insanis; item, quòd anima morte sopiatur, animus somno, & quidem sic, ut non tantùm, quid fiat, aut ubi sit, ignoret, sed etiam rerum falsarum contemplatione fallatur. Quod ipsum quomodò fiat, non potest pervideri; cur fiat, potest. Nam requiescere nullo pacto possumus, nisi mens visionum imaginibus occupata teneatur. Latet autem mens oppressa somno, tanquàm ignis obducto cinere sopitus, quem si paululùm commoveris, rursùs ardescit, & quasi evigilat. Avocatur ergò simulacris, donec membra sopore irrigata vegetentur; corpus enim, vigilante sensu, licèt jaceat immobile, tamen non est quietum, quia flagrat in eo sensus, & vibrat, ut flamma, & artus omnes ad se adstrictos tenet.

Sed postquàm mens ad contemplandas imagines ab intentione traducta est, tunc demùm corpus omne resolvitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cæcâ, cùm cogentibus tenebris secum tantummodò esse cœperit: dùm intenta est in ea, de quibus cogitat, repentè somnus obrepit, & in species proximas sensim ipsa cogitatio declinat: sic ea, quæ sibi ante oculos posuerat, videre quoque incipit. Deinde procedit ulteriùs, & sibi avocamenta invenit, ne saluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam ut mens per diem veris visionibus avocatur, ne obdormiat: ita falsis nocte, ne excitetur. Nam si nullas imagines cernat, aut vigilare illam necesse erit, aut perpetuâ morte sopiri. Dormiendi ergò causâ tributa est à Deo ratio somniandi; & quidem in commune universis animantibus: sed illud homini præcipuè, quòd cùm eam rationem Deus quietis causâ daret, facultatem sibi reliquit docendi hominem

sed anima vitæ, animus consilii. Undè aiunt philosophi, & sine animo vitam manere, & sine mente animam durare, sicut in amentibus. Ad mentem enim pertinere videtur, ut sciat; ad animum, ut velit. *Betul.* Alterum poëtam Epicureum creditur à Lactantio Virgilium fuisse designatum. Virgilius enim in Ciris vers. 3. & 4. ipse se Epicureum profitetur. Hinc Fabricius lib. 3. cap. 33. Biblioth. Græcæ Virgilium retulit inter Epicureos. Alii tamen Horatium putant, quem inter Epicureos poëtas numerant, præcipuè ex Ode 3, libri 1. & Sermonum lib. 2. Satyr. 3.

Lin. 1. *Aliud animam.*] Sic MS. Bov. in editis verò minùs benè legitur *aliud esse animam.*

Lin. 4. *Fiat.*] In MS. Bov. *faciat.*

Lin. 6. *Nisi mens, &c.*] Est enim, ut Cicero alicubi docet, mentis incredibilis videndi veri cupiditas. Sed ea pars quæ φαντασία Græcis, Latinis imaginatio dicitur, erroribus obnoxia, mentem sæpè secum in errores trahit. Lactantius ait, animum rerum falsarum contemplatione falli, falli etiam insomniis. Phantasma Lactantius cogitationem cæcam nominat. *Betul.*

Lin. 10. *Sopore irrigata vegetentur.*] Quod caret alternâ requie, durabile non est; inquit Ovidius. Necesse est etiam mentem quiescere: quæ quies somnus dicitur, cùm somnus nihil aliud sit, quàm animi quies.

Hic reparat vires, fessaque membra novat.
Ovid. *Ex Betul.*

Lin. 15. *Mens cogitatione cæcâ.*] Scilicet phantasiâ.

Lin. 19. *Avocamenta.*] In MS. Bov. *adnotamenta.*

Lin. 22. *Necesse erit.*] Sic reposui ex MSS. Regio-Put. 3. al. Reg. 6. Colbert. Marm. Em. Baluz. Clarom. Brun. ed. Cellar. In 1. Reg. & cunctis penè vulgatis, *necesse est.*

Lin. 24. *Illud homini præcipuè.*] Heumannus putat legendum esse, *sed illud hominis præcipuum est*, juxtà hanc Ciceronis locutionem Orat. pro Ligario n°. 9. *Hoc certè præcipuum Tuberonis fuit, quod.*

minem futura per somnium. Nam & historiæ sæpè testantur, extitisse somnia, quorum præsens & admirabilis fuerit eventus; & responsa vatum nostrorum ex parte somnii constiterunt. Quare neque semper vera sunt, neque semper falsa, Virgilio teste, qui duas portas voluit esse somniorum. Sed quæ falsa sunt, dormiendi causâ videntur; quæ vera, immittuntur à Deo, ut imminens bonum aut malum hâc revelatione discamus.

Lin. 1. *Futura per somnium.*] Ut Josephus & Daniel somniorum interpretes fuerunt, & Dominus per Johelem hoc divinationis genus mortalibus promisit. Sed & in Gentilium historiis sæpè insomnia minimè vana occurrunt; qualia Valerius lib. 1. aliquot collegit, quanquàm Peripatetici omnem ferè divinationem ex somniis tollunt. Circumfertur Artemidori liber de somniorum interpretatione, meris refertus nugis. Macrobius cap. 3. lib. 1. de somnio Scipionis, quinque somniandi genera disertè & copiosè prosequitur. *Betul.*

Lin. 3. *Vatum nostrorum.*] Id est, Prophetarum. *Francius.*

Ibidem. *Ex parte somnii constiterunt.*] Ità omnes MSS. & editi Rom. 1470. 1474. Cellar. Walch. In cæteris impressis est *ex parte somniis constituerunt*: quod magis placeret si Manuscriptorum fulciretur autoritate; quasi diceret, Oraculorum nostrorum pars maxima, vaticinantium somnia fuerunt, sed quædam vera, & quædam falsa. *Hecquet.* Attamen editiones Aldi, Erasmi, Thomasii, Thysii, &c. habent *somniis constituerunt.*

Lin. 4. *Virgilio teste.*] Vide Virgil. Æneid. 6. circa finem: hanc somnii fictionem primus expressit Homerus Odysseæ lib. τ. ubi Penelopes describit insomnium.

CAPUT XIX.

De animâ, eâque à Deo datâ.

ILLUD quoque venire in quæstionem potest, utrùmne anima ex patre, an potiùs ex matre, an verò ex utroque generetur. Sed ego id in eo jure ab ancipiti vendico. Nihil enim ex his tribus verum est, quia neque ex utroque, neque ex alterutro seruntur animæ. Corpus enim ex corporibus nasci potest, quoniam confertur aliquid ex utroque; de animis anima non potest, quia ex re tenui & incomprehensibili nihil potest decedere. Itaque serendarum animarum ratio uni ac soli Deo subjacet.

Denique, cœlesti sumus omnes semine oriundi:
Omnibus ille idem pater est,

ut ait Lucretius. Nam de mortalibus non potest quidquam nisi mortale generari. Nec putari pater debet, qui transfudisse, aut inspirasse ani-

Lin. 2. *Sed ego id in eo jure ab ancipiti vendico.*] Ità MS. Bov. quasi dicas: *At ego in re dubiâ & ancipiti id judicandum puto, nihil ex his tribus verum esse.* Vulgati ita scribunt, *sed ego id meo jure ab ancipiti vendico*; quod nullum efficit sensum.

Lin. 4. *Seruntur animæ.*] MS. Cauc. & 10. editi addunt *corporibus*, quod cæteri respuunt, sicut & MSS. Francius fortè, *inseruntur.* MS. Lipf. *seruntur animæ & corpus.*

Lin. 9. *Denique cœlesti, &c.*] Præter Lucretium habes Arati autoritatem, quam Atheniensibus olim obtrusit Doctor gentium: Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν; *Ipsius enim & genus sumus.* Locus Lucretii est libro 2. vers. 990.

Lin. 12. *Pater.*] Subaudi *animæ.*

mam de suo nullo modo sentit; nec, si sentiat, quandò tamen, aut quomodò id fiat, habet animo comprehensum.

Ex quo apparet, non à parentibus dari animas, sed ab uno eodemque omnium Deo patre, qui legem rationemque nascendi tenet solus, siquidem solus efficit. Nam terreni parentis nihil est, nisi ut humorem corporis, in quo est materia nascendi, cum sensu voluptatis emittat, vel recipiat; & citra hoc opus homo resistit, nec ampliùs quidquam potest: & ideò nasci sibi filios optant, quia non ipsi faciunt. Cætera jam Dei sunt omnia, scilicet conceptus ipse, & corporis informatio, & inspiratio animæ, & partus incolumis, & quæcumque deinceps ad hominem conservandum valent; illius munus est, quòd spiramus, quòd vivimus, quòd vigemus. Nam præterquàm quòd ipsius beneficio incolumes sumus corpore, & quòd victum nobis ex variis rebus subministrat, sapientiam quoque homini tribuit, quam terrenus pater dare nullo modo potest. Ideòque & de sapientibus stulti, & de stultis sapientes sæpè nascuntur; quod quidam fato, ac sideribus assignant. Sed non est nunc locus de fato disserendi. Hoc dicere satis est, quòd etiamsi astra efficientiam rerum continent, nihilominùs à Deo omnia fieri certum est, qui astra ipsa & fecit, & ordinavit. Inepti ergò, qui hanc potestatem Deo detrahunt, & operi ejus attribuunt.

Act. 17. 28.

Hoc igitur Dei munere cœlesti atque præclaro, an utamur, an non utamur, in nostrâ esse voluit potestate. Hoc enim concesso, ipsum hominem virtutis sacramento religavit, quo vitam posset adipisci. Magna

Lin. 1. *De suo.*] MSS. 10. & edd. 5. *de suâ.* Utraque lectio bona.

Ibidem. *Quandò tamen, aut quomodò.*] Abest *tamen* à sex MSS. & 4. editis; in tribus est *quantùm*, pro *quandò;* in MS. Pen. *quâ ratione tamen.*

Lin. 3. *Non à parentibus dari animas.*] Certum est, Deum vocari patrem spirituum, quia ipse animas creat & corporibus infundit. Per generationem nullomodò potest produci anima rationalis; non enim virtus corporea, qualis est generatio, potest assurgere ad productionem rei spiritualis. Hoc etiam argumentum rem hanc evincit: quidquid fit, est vel ex aliquâ præjacente materiâ, vel fit ex nihilo, vel, secundùm illos, qui *modos* tanquàm medios inter ens & nihil ponunt, ex *modis rei.* Anima autem non est ex materiâ, quia ita esset corporalis, quod repugnat ejus actionibus, quas independenter à materiâ producit; neque ex *modis*, modi enim nihil producunt: saltem hoc certum est, non posse producere spiritum, qui etiam post corporis interitum subsistit. Restat itaque ut fiat ex nihilo: homo autem ex nihilo non potest producere aliquid, quia inter ens & nihil infinita est distantia, quæ non potest superari, nisi vi infinitâ. *Gall.*

Lin. 7. *Citra hoc opus homo resistit.*] Ità omnes ferè editi: quidam tamen MSS. hîc legunt *citra hoc opus humoris istum homo resistit.* At hæc ultima lectio mendosa est, etiam teste Heumanno. In 8. vulgatis est *& circa.* Post *opus* MSS. 1. Bonon. Regio-Put. & 6. al. Reg. 6. Colb. Vict. Gat. Marm. Baluz. Em. Brun. edd. Rom. 1470. Ald. Graph. Crat. addunt *humoris istius*, ut jam dictum est.

Ibidem. *Homo resistit.*] Id est, sistit, verbum compositum pro simplici; nihil ampliùs agit. Vel, hoc opere omisso, homo non nasceretur.

Lin. 12. *Incolumes sumus corpore.*] Ex MSS. & priscis vulgatis sex & 2. rec. reposuimus *incolumes;* in editis novem est *incolumi.*

Lin. 20. *An utamur, an non utamur.*] Posterius membrum, quod in MSS. 2. Bonon. Tax. & 4. rec. desideratur, hùc ex 21. scriptis & ex ed. Rom. 1468. Cellar. & Walch. revocavimus.

Lin. 22. *Religavit.*] Vide suprà lib. 4. Div. Institut. cap. 28. initio, id est, *obligavit.*

Ibidem. *Quo vitam posset adipisci.*] Post hæc verba, oratio posita in inferiore libri orâ extat in MSS. 6. Reg. 8. Vaticanis, 6. Colbert. 2. Sorbon. 4. Oxon. ac 15. aliis, in 8. vet.

est enim vis hominis, magna ratio, magnum sacramentum: à quo si quis non defecerit, nec fidem suam devotionemque prodiderit; hic beatus, hic denique (ut breviter finiam) similis Deo sit, necesse est. Errat enim quisquis hominem carne metitur. Nam corpusculum hoc, quo induti sumus, hominis receptaculum est. Nam ipse homo neque tangi, neque aspici, neque comprehendi potest, quia latet intra hoc quod videtur. Qui si delicatus magis ac tener in hâc vitâ fuerit, quàm ratio ejus exposcit, si virtute contemptâ, desideriis se carnis addixerit, cadet, & premetur in terram. Sin autem, (ut debet) statum suum, quem rectum rectè sortitus est, promptè constanterque defenderit, si

edit. Rom. in Ald. 1515. Paris. 1525. & 10. aliis. Quæ tamen cùm in antiquissimis optimisque MSS. Bononiensi, Regio-Put. Cauc. aliisque à Thomasio & Gallæo laudatis, & pluribus editis non reperiatur, multaque contineat Manichæismum redolentia, qualia plurima scriptis Lactantianis à veteratoribus istis inserta fuisse olim monuimus; idcircò tanquàm adulterinâ manu adjuncta, à textu in inferiorem libri oram à nobis rejecta est, ne nos malâ fide egisse videamur, qui ejusdem criminis eos insimulamus, qui tam indignis modis Lactantium acceperunt. Sic autem prodit isthæc Oratio: *Dedit ei & constituit adversarium nequissimum & fallacissimum spiritum, cum quo in hâc terrestri vitâ sine ullâ securitatis requie dimicaret. Cur autem Deus hunc vexatorem generi hominum constituerit, breviter exponam.* (Hîc incipit in vulg. caput 20.) *Antè omnia diversitatem voluit esse; ideòque vulgo non aperuit veritatem, sed eam paucissimis revelavit: quæ diversitas omne arcanum mundi continet. Hæc est enim, quæ* (5. Colb. & Bov. *facit etsi*) *faciat virtutem, quæ scilicet sine ipsâ non modò non esse, sed ne apparere quidem posset; quia virtus esse non poterit, nisi fuerit compar aliquis, in quo superando vim suam vel exerceat, vel ostendat. Nam, ut victoria constare sine certamine non potest: sic nec virtus quidem ipsa sine hoste. Ita*, (MS. Bov. *Itaque*) *quoniam virtutem dedit homini, statuit illi ex contrario inimicum, ne virtus otio torpens naturam suam perderet. Cujus omnis ratio in eo est, ut concussa & labefactata firmetur, nec aliter ad summum fastigium possit venire, nisi* (MS. Torn. *trudenti*) *prudenti manu semper agitata, se ad salutem suam dimicandi tenore* (1. Bonon. rec. *sudaverit.*) *fundaverit. Noluit enim Deus hominem ad immortalem illam beatitudinem delicato itinere pervenire. Daturus ergò virtutem, dedit hostem priùs, qui animis hominum cupiditates & vitia immitteret, qui esset autor errorum, malorumque omnium machinator; ut quoniam Deus hominem ad vitam vocat, ille contrà, ut rapiat & traducat ad mortem. Hic est, qui aut inducit, aut decipit eos, qui veritati student, aut si dolo & studiis non quiverit, virilem gerit animam, quo* (*quâ* MS. Bov.) *sublimium vigorem labefactare conetur, infanda dictu & execrabilia moliens: vexat, interficit; & tamen, ut prosternit multos, sic à multis victus prostratusque discedit.* Hæc sunt quæ alienâ manu huc inserta fuerunt.

Lin. 5. *Hominis receptaculum est.*] Videtur Lactantium naturam hominis in solâ animâ constituere, cùm tamen ex duabus hisce partibus essentialibus constet. Qui corpus hominis videt, videt etiam, & tangere potest aliquid hominis, Lactantius igitur nimis generaliter asserit, corpus tantùm hominis esse receptaculum. *Gallæus.*

Ibidem. *Nam ipse homo.*] MS. 1. Bonon. antiquior, *Nam mens hominis*: quam lectionem probat Thomasius. Ego à vulgatâ lectione, quæ est codicum MSS. 6. Reg. 8. Vatic. 6. Colbert. Tax. Pen. 1. Bon. rec. Clarom. Baluz. Brun. editorumque 19. non recedo. In illâ enim Lactantius permanet opinione, quòd mens hominis sit ipse homo, de quâ latè dictum est ad c. 3. l. 2. Div. Instit. *Isæus.*

Lin. 6. *Quia latet intra hoc.*] MSS. 4. rec. *in hoc.* Post hæc verba in 1. Lips. codice adduntur hæ duæ voces *animal homo*; in aliis MSS. desunt.

Lin. 7. *Qui si delicatus magis.*] Desideratur adverbium in 19. MSS. & ed. Rom. 1470.

Lin. 9. *Sin.*] In MS. Bov. legitur *si.*

Lin. 10. *Quem rectum rectè sortitus est.*] Hunc locum ità restitui ex 16. MSS. & 12. editis. Mirum quàm hîc varient tum scripti,

terræ, quam calcare ac vincere debet, non servierit, vitam merebitur sempiternam.

tum excusi codices. In aliis MSS. rec. 1. Reg. 1. Colbert. & Marm. pro *rectum*, est *rectus*; in Regio-Put. *quem rectum rectus*; in 1. Sorbon. & Brun. *quem rectum ratione*. A Baluz. abest *rectum*; à 2. Bonon. & Tax. editisque rec. quatuor *rectè*. Post *fortitus est*, 20. MSS. ac vulgati 5. addunt conjunctionem *&*, quam respuunt alii, quamque inutilem judicavi. Attamen voculam *rectè* Gallæus delevit, delendamque judicat Heumannus.

CAPUT XX.

De seipso, & veritate.

HÆC ad te, Demetriane, interim paucis, & obscuriùs fortassè quàm decuit, pro rerum ac temporis necessitate peroravi; quibus contentus esse debebis, plura, & meliora laturus, si nobis indulgentia cœlitùs venerit. Tunc ergo te ad veræ philosophiæ doctrinam, & planiùs, & veriùs cohortabor. Statui enim, quàm multa potero, litteris tradere, quæ ad vitæ beatæ statum spectent; & quidem contra philosophos, quoniam sunt ad perturbandam veritatem perniciosi & graves. Incredibilis enim vis eloquentiæ, & argumentandi disserendique subtilitas, quemvis facilè deceperit: quos partim nostris armis, partim verò ex ipsorum inter se concertatione sumptis revincemus; ut appareat, eos induxisse potiùs errorem, quàm sustulisse.

Fortassè mireris, quòd tantum facinus audeam. Patiemurne igitur extingui, aut opprimi veritatem? Ego verò libentiùs vel sub hoc onere defecerim. Nam si Marcus Tullius, eloquentiæ ipsius unicum exemplar, ab indoctis & ineloquentibus, qui tamen pro vero nitebantur, sæpè

Lin. 3. *Debebis.*] Sic reposui ex vet. MSS. 2. Bonon. Regio-Put. Cauc. aliisque octo & edd. quatuor, faventibus 4. aliis scriptis, in quibus est *debetis*, corruptè. In MSS. decem rec. totidemque editis legitur *debeas*.

Ibidem. *Meliora laturus.*] Ità MSS. 2. Bon. 4. Reg. 4. Colb. Vict. Gat. Marm. Christ. Em. Cant. Clarom. Brun. & alii, ac vet. edd. 7. In 6. scriptis & 10. impressis est *lecturus*.

Lin. 4. *Tunc ergo.*] Sic legunt editi à Thomasio, Thysio, & Gallæo, verùm in 16. MSS. & 7. vulgati: alii 2. scripti & 7. vet. edd. *Tunc & ego*; 4. MSS. *Tum ego*; plures editi, *Tunc ego*.

Ibidem. *Planiùs & veriùs.*] Ità omnes MSS. & impressi: Francius, fortè *pleniùs*.

Ibidem. *Et veriùs.*] Clarom. à primâ manu, *& meliùs*.

Lin. 5. *Quæ ad vitæ beatæ statum spectent, &c.*] Hinc constat, hunc librum priùs fuisse scriptum, quàm illos VII. libros contra Philosophos. *Thomas.* Pollicetur se quàm multa poterit litteris traditurum, quæ ad vitæ beatæ statum spectant; atque hoc munere defunctus fuit in VII. libb. Institut. ac præsertim *de Vitâ beatâ* libro 7. conscripsit: talis enim titulus illi libro dandus, ut constat ex ejusdem lib. cap. 5. non ille quem editi, *de Divino Præmio*, præ se ferunt. *Gall.*

Lin. 6. *Philosophos.*] Eos Hæreticorum Patriarchas vocat Tertullianus.

Lin. 7. *Incredibilis enim vis eloquentiæ.*] In scriptis 3. rec. & pluribus editis, *Incredibilis est enim*. In cæteris *est* non extat.

Lin. 15. *Qui tamen.*] Ità MS. Bov. & sic eruditi Francius & Heumannus suspicabantur esse legendum. Alii verò habent, *quia tamen*.

superatus est, cur desperemus veritatem ipsam contra fallacem captiosamque facundiam suâ propriâ vi & claritate valituram? Illi quidem sese patronos veritatis profiteri solent: sed quis potest eam rem defendere, quam non didicit, aut illustrare apud alios, quod ipse non novit? Magnum videor polliceri: sed cœlesti opus est munere, ut nobis facultas ac tempus ad proposita persequenda tribuatur. Quòd si vita est optanda sapienti, profectò nullam aliam ob causam vivere optaverim, quàm ut aliquid efficiam quod vitâ dignum sit, & quod utilitatem legentibus, etsi non ad eloquentiam, quia tenuis in nobis facundiæ rivus est, ad vivendum tamen afferat: quod est maximè necessarium. Quo perfecto, satis me vixisse arbitrabor, & officium hominis implesse, si labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos ad iter cœleste direxerit. *Cic. de Senect. c. 23.*

Lin. 1. *Captiosam.*] MSS. 3. Colbert. & Brun. *copiosam.*

Lin. 4. *Quod ipse.*] Ità restitui ex veterrimis & optimis MSS. Regio-Put. 2. Bonon. Tax. In 1. Regio, 3. Colb. & Clarom. est *qua ipse.* Plures rec. manu exarati & typis vulgati habent *quam.* Relativum deest in 2. Colbert. rec. & Vict.

Lin. 9. *Ad vivendum.*] Benè scilicet.

Lin. 12. *Homines.*] Rectiùs & elegantius est, si deleatur, juxta Heumannum. Hoc verbum, inquit, è margine in textum irrepsit.

ANALYSIS
LIBRI
DE IRA DEI.

QUÆSTIO hujus libri: *An Deus verè irascatur?*

Philosophi nonnulli negarunt, eò quòd Deum vel beneficam esse tantùm naturam, vel nihil omninò curare statuerent. Lactantius contrà, Deum verè irasci hoc libro demonstrat his argumentis:

I. Aut ira tribuenda est Deo, & gratia detrahenda; aut utrumque detrahendum: aut ira demenda est, & gratia tribuenda; aut utrumque tribuendum.

Primum falsum est, quia nemo de Deo unquam dixit, irasci eum tantummodò, & gratiâ non moveri. Alterum est Epicureum. Statuit enim Epicurus, nec iram in Deo esse, nec gratiam, ut qui nihil omninò curet: sed falsò; Deus enim non esset, nisi moveretur: nec dignior Deo administratio assignari potest, quàm mundi gubernatio. Nulla etiam beatitudo est rei immobilis. Tertium est Stoïcum, gratiam in Deo esse, iram non esse: falsum id quoque. Nam si Deus non irascitur impiis, nec pios diligit.

Relinquitur igitur quartum, quod est verum, nempè iram & gratiam Deo tribuendam, *cap.* 1. 2. 3. 4. 5. 6.

II. Quæcumque opinio tollit Religionem, vana est & falsa:

Opinio quæ Deo sive gratiam, sive iram, sive utrumque detrahit, tollit Religionem;

Igitur opinio illa vana est & falsa.

Majorem probat, *cap.* 7. Religionem nempè non posse dissolvi, quia sit propria hominis. Minorem confirmat, *cap.* 8. Si enim Deus nihil cuiquam boni tribuit, stultum est eum colere.

Excipiunt quidam: *Prodesse quidem hoc credere, sed utilitatis, non veritatis gratiâ, ut conscientiæ terreantur, quas leges punire possunt.*

Lactantius negat hoc; & Religionem, non utilitatis tantùm, sed veritatis gratiâ fuisse institutam, asserit *cap.* 9. 10. 11.

III. Si in rebus humanis sunt bona & mala, necesse est ad utramque partem moveri Deum, & ad gratiam, cùm justa fieri videt, & ad iram, cùm cernit injusta.

Verum prius, quod ostenditur *cap.* 13. 14. 15.

Igitur & posterius.

Objectio Epicuri: *Si est in Deo lætitiæ affectus ad gratiam, & odii ad iram, habebit igitur & timorem, & libidinem, & cupiditatem.*

Respon. Non sequitur: quia gratia, & ira, & miseratio habent in Deo materiam, id est, causam; reliqui affectus non habent: quibus vacat Deus, quia vitiorum affectus sunt; alios sicut hos habet, quia sunt virtutis, *cap.* 16.

Objectio alia: *Deus idcò beatus est, quia semper quietus. Igitur nec irascitur, nec gratiâ commovetur.*

Respondet Lactantius, Deum non esse quietum, quia nec dormiat, nec moriatur. Curare igitur eum hominum vitam, & vi consequentis irasci malis, favere bonis. Deinde, sicut crudelitatis est potiùs, quàm pietatis, si quis homo contumelias non vindicet: ita, inquit, non virtutis est in Deo, ad ea, quæ injustè fiunt, non commoveri, *cap.* 17.

Objectio: *Atqui Deus sine hoc affectu peccata potest corrigere.*

Respon. Ipse peccati adspectus indignus est. Nam qui non movetur, omninò aut probat delicta, aut molestiam castigandi fugit, quorum utrumque est vitiosum. Hoc loco reprehendit dictum Architæ Tarentini, qui cùm in agro corrupta esse omnia comperisset; villici sui culpam redarguens, miserum dixit, quem jam verberibus necassem, nisi iratus essem. Nam propter iræ magnitudinem pœnam non donandam, sed differendam fuisse docet *cap.* 18.

IV. Si Deus sanctissimam vivendi legem posuit, voluitque universos innocentes ac beneficos esse, utique non potest non irasci, cum videt legem suam contemni.

Verum prius;

Ergò & posterius.

V. Si est mundi administrator, non utique contemnit id, quod est in mundo vel maximum.

VI. Si est pater ac Deus universorum, certè & virtutibus hominum delectatur, & vitiis commovetur;

Ergò & justos diligit, & impios odit, *cap.* 19.

VII. Si potest ignoscere, potest & irasci:

Sed potest ignoscere, quia est legis suæ ipse disceptator & judex; Potest igitur & irasci, *cap.* 20.

Objiciebant: *Cur ergò qui peccant, sæpè felices sunt, & qui piè vivunt, sæpè miseri?*

Resp. Quia fugitivi & abdicati liberè vivunt, strictiùs autem & frugaliùs, qui sub disciplinâ patris sunt. Deinde quia virtus per mala probatur, vitia per voluptatem. Prætereà non est perpetua felicitas malorum.

Instantia: *Si irascitur Deus, statim debuit vindicare.*

Respon. Si id faceret, nemo superesset, nec ex peccatoribus aliqui converterentur, *cap.* 20.

Objectio: *Deus hominem irasci vetat in lege suâ;*

Igitur nec ipse irascitur.

Resp. Lex refrœnat iram hominis injustam; nec in totum prohibet irasci, quia is affectus necessariò datus est: sed prohibet in irâ permanere. Quin Deus præcepit irasci; Itaque & ipse irascitur, *cap.* 21.

VIII. Prophetæ universi divino Spiritu repleti nihil aliud, quàm de gratiâ Dei ergà justos, & de irâ ejus adversùs impios loquuntur.

IX. Sibyllæ & ipsæ iram Deo attribuunt, Apollo item Milesius, *cap.* 22. 23.

CONCLUSIO sequitur parænetica, quâ hortatur universos, ut Deum ament, quòd pater, eumdemque vereantur, quòd Dominus sit. *Scultetus.*

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII

LIBER DE IRA DEI, AD DONATUM.

CAPUT PRIMUM.

De ſapientiâ divinâ & humanâ.

ANIMADVERTI ſæpè, Donate, plurimos id exiſtimare (quod etiam nonnulli philoſophorum putaverunt,) non iraſci Deum; quoniam vel benefica ſit tantummodò natura divina, nec cuiquam nocere, præſtantiſſimæ atque optimæ congruat poteſtati; vel certè nil curet omninò, ut neque ex beneficentiâ ejus quidquam boni perveniat ad nos, neque ex maleficentiâ quidquam mali. Quorum error, quia maximus

LIBER de Irâ Dei, ad Donatum.] Ità ferunt plerique MSS. & editi. In MS. Bonon. antiquiore eſt *L. Cælii Firmiani Lactantii incipit de Irâ Dei liber* VIII. In Regio-Puteano, CELII FIRMIANI *Inſtitutionum Divinarum de Vitâ beatâ explicit ſeptimus liber, incipit de Irâ Divinâ liber* VIII. Legitur quoque *de Irâ Divinâ*, in 1. Oxononienſi. In 16. MSS. deeſt *ad Donatum.* Extat de hoc libro honorificum B. Hieronymi teſtimonium ad cap. 4. Epiſt. ad Epheſios, his verbis: *Firmianus noſter librum de Irâ Dei docto pariter & eloquenti ſermone conſcripſit, quem qui legerit, puto ei ad iræ intellectum ſatis abundèque ſufficere*, &c. Eumdem librum appellat *pulcherrimum* in libro de Scriptor. Eccleſiaſt. in Firmiano. Cavendum tamen à themate illius, quod eſt *de Irâ Dei*; nam toto libro

est, & ad evertendum vitæ humanæ statum spectat, coarguendus est à nobis, ne & ipse fallaris, impulsus autoritate hominum, qui se putant esse sapientes. Nec tamen nos tam arrogantes sumus, ut comprehensam nostro ingenio veritatem gloriemur: sed doctrinam Dei sequimur, qui scire solus potest, & revelare secreta. Cujus doctrinæ philosophi expertes existimaverunt, naturam rerum conjecturâ posse deprehendi. Quod nequaquam fieri potest, quia mens hominis, tenebroso corporis domicilio circumsepta, longè à veri perspectione summota est; & hoc differt ab humanitate divinitas, quòd humanitatis est ignoratio, divinitatis scientia.

Undè nobis aliquo lumine opus est ad depellendas tenebras, quibus offusa est hominis cogitatio; quoniam in carne mortali agentes, nostris sensibus divinare non possumus. Lumen autem mentis humanæ Deus est, quem qui cognoverit, & in pectus admiserit, illuminato corde mysterium veritatis agnoscet: remoto autem Deo cœlestique doctrinâ, omnia erroribus plena sunt. Rectèque Socrates, cùm esset omnium philosophorum doctissimus, tamen ut cæterorum argueret inscitiam, qui se aliquid tenere arbitrabantur, ait se nihil scire, nisi unum, quòd nihil sciret. Intellexit enim, doctrinam illam nihil habere in se certi, nihil veri; nec,

docet, iræ affectum & alios quosdam verè & propriè in Deo reperiri, & præsertim cap. 15. 16. & 17. quod etiam asseruit lib. 2. Div. Institut. cap. 18. Quem locum adi. *Isæus.*

Pag. 127. lin. 1. *Animadverti sæpè, Donate.*] Imitatio est Ciceronis, qui Paradoxa sua sic inchoat: *Animadverti sæpè, Brute.*

Ibidem. *Donate.*] Hunc nonnulli fuisse censent Donatum Confessorem, cui Lactantius suum *de Mortibus Persecutorum* dicavit *librum.* Alii volunt fuisse Donatum hæresiarcham Donatistarum, alteri verò Ælium Donatum Grammaticum S. Hieronymi præceptorem: quod cùm divinari magis, quàm certò sciri possit, penès lectorem remitto examen & judicium.

Ibidem. *Plurimos id existimare.*] Ità veteres 2. edit. Rom. & Betul. cum omnibus MSS. præter 2. Bonon. & Tax. in quibus est *æstimare.* Cæteri edit. *id* tanquàm inutile abjecerunt.

Lin. 1. *Coarguendus est à nobis.*] Abest præpositio à MS. 1. Bonon. antiq.

Lin. 2. *Ne & ipse fallaris.*] Additum *&* ex omnibus MSS. & vet. ed. Rom. an. 1470.

Lin. 3. *Nec tamen nos tam arrogantes sumus.*] *Tam* abest à 21. MSS. & 3. vet. editis.

Lin. 7. *Tenebroso corporis domicilio circumsepta.*] Platonicum hoc est, qui alibi τὸ σῶμα τῆς ψυχῆς σκῆνος, alibi ὄχημα nominat, alibi φυλακὴν: Cicero nunc vas, nunc receptaculum. De quo in Divinis Institut. plura dicta sunt. Pauli philosophia magnificentiùs de dignitate corporis humani sentit. Sic Corinthiis scribit 1. Cor. cap. 3. v. 6. *Nescitis, quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis.* Rursùs, *Nescitis, quoniam corpora vestra membra sunt Christi*, cap. 5. v. 15.

Lin. 8. *Longè à veri perspectione.*] Ità plures edd. & omnes ferè MSS. cum Thomasio. Et rectè. In 5. MSS. rec. & edit. Rom. 1470. *à veri perfectione*, malè; in 6. editis *à Dei perspectione*, vitiosè; non enim ibi de Dei cognitione sermonem instituere vult Lactantius, sed ostendere Deum esse autorem cognitionis veritatis. *Gallæus.* De hâc sententiâ vide libr. 11. Institut. cap. 9. pag. 153. lin. 22.

Lin. 9. *Humanitate.*] Humanitas hîc non notat illam virtutem, quam propriè homo alteri homini præstat, sed naturam humanam, ipsum hominem. Minutius Felix in Octavio: *Timorem omnem, quo humanitas regitur, penitùs sustulerunt.*

Lin. 12. *Nostris sensibus.*] MSS. 7. præmittunt *de.*

Lin. 16. *Rectèque Socrates.*] Francius, fortè *Itaque.* In Em. est *Rectè ergò.*

Lin. 18. *Se nihil scire.*] Apud Platon. in Apolog. Socrat. sub initium, & Cic. 1. Acad. quæst.

nec, ut putant quidam, simulavit ipse doctrinam, ut alios refelleret; sed vidit ex parte aliquâ veritatem. Testatusque est etiam in judicio (sicut traditur à Platone) quòd nulla esset humana sapientia: adeò doctrinam, quâ tum philosophi gloriabantur, contempsit, derisit, abjecit, ut id ipsum pro summâ doctrinâ profiteretur, quòd nihil scire didicisset. Si ergò nulla est sapientia humana, ut Socrates docuit, ut Plato tradidit, apparet esse divinam, nec ulli alii, quàm Deo veritatis notitiam subjacere. Deus igitur noscendus est, in quo solo veritas est. Ille mundi parens, & conditor rerum, qui oculis non videtur, mente vix cernitur. Cujus religio multis modis impugnari solet ab iis, qui neque veram sapientiam tenere potuerunt, neque magni & cœlestis arcani comprehendere rationem.

Lin. 1. *Putant.*] Ità MS. Bov. quam lectionem probat Heumannus; alii *putabant.*

Ibidem. *Simulavit ipse doctrinam.*] MSS. 7. *ipse.* Scripti 9. & 2. vet. edd. Rom. *dissimulavit ipsam.*

Lin. 2. *Testatusque.*] Abest *que* à Colbert. 1. & 9. editis. Plato scripsit pro Socrate Apologiam, quemadmodùm etiam Xenophon & Lysias. In eâ Plato Socratem causam suam contra calumniatores defendentem inducit, ac ut elevaret cujusdam sapientiæ titulo turgentis opinionem, pulcherrimâ & modestâ syncrisi sapientiæ illius suam præfert, quòd ipse de nullâ sapientiâ gloriaretur, ille verò cùm nihil sciat, sapiens tamen videre velit. Aristophanes Comicus, à Socratis æmulis pecuniâ corruptus, eum ludo scenico indignis modis prescindit, inter cætera calumnians, quòd μισθαρνοσοφιστής pro mercede æquum & iniquum doceat. hanc calumniam Commentator fideliter (ut cæteras quoque) retundit. *Betul.*

Lin. 3. *Platone.*] Plato in Apolog.

Ibidem. *Adeò doctrinam.*] Sic omnes MSS. & plerique editi. In 6. impressis est *adeòque.*

Lin. 8. *In quo solo veritas est.*] 1. Reg. rec. & 7. editi, *in quo sola.*

CAPUT II.

De Veritate, deque ejus gradibus, atque de Deo.

NAM cùm sint gradus multi, per quos ad domicilium veritatis ascenditur, non est facilè cuilibet evehi ad summum. Caligantibus enim veritatis fulgore luminibus, qui stabilem gressum tenere non possunt, revolvuntur in planum. Primus autem gradus est, intelligere falsas religiones, & abjicere impios cultus deorum humanâ manu fabricatorum. Secundus verò, perspicere animo, quòd unus sit Deus summus, cujus potestas ac providentia effecerit à principio mundum, & gubernet in posterum. Tertius, cognoscere ministrum ejus ac nuntium, quem legavit in

Lin. 5. *Fabricatorum.*] Scilicet deorum. Sic emendavi ex cunctis ferè MSS. & vulgatis Gymnic. Is. Cellar. Walch. multò meliùs quàm *fabricatos* 4. Manuscriptorum rec. & 11. editorum. Quid enim sibi vult *cultus deorum fabricatos?* Sed & suprà lib. 7. Div. Inst. *ad impios cultus manufactorum deorum.*

Lin. 8. *Cognoscere ministrum ejus ac nuntium, &c.*] Angelum nimirùm magni consilii. *Hæc est enim vita æterna*, inquit ipse Dominus Joan. 17. *ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti* JESUM *Christum.* Si missus, ergò legatus, nuntius, angelus, seu apostolus, salvâ tamen majestate divinâ. Item eâdem conditione *minister.* Rom. 15.

terram; quo docente, liberati ab errore, quo implicati tenebamur, formatique ad veri Dei cultum, justitiam disceremus. Ex quibus omnibus gradibus, ut dixi, pronus est lapsus & facilis ad ruinam, nisi pedes inconcussâ stabilitate figantur.

De primo gradu eos excuti videmus, qui, cùm falsa intelligant, tamen verum non inveniunt, contemptisque terrenis fragilibusque simulacris, non ad colendum se Deum conferunt, quem ignorant: sed mundi elementa mirantes, cœlum, terram, mare, solem, lunam, cæteraque astra venerantur. Sed horum imperitiam jam coarguimus in secundo Divinarum Institutionum libro. De secundo verò gradu eos dicimus cadere, qui cùm sentiant, unum esse summum Deum, iidem tamen à philosophis irretiti, & falsis argumentationibus capti, aliter de unicâ illâ majestate sentiunt, quàm veritas habet; qui aut figuram negant habere ullam Deum, aut nullo affectu commoveri putant, quia sit omnis affectus imbecillitatis, quæ in Deo nulla est. De tertio verò ii præcipitantur, qui cùm sciant legatum Dei, eumdemque divini & immortalis templi conditorem, tamen aut non accipiunt eum, aut aliter accipiunt, quàm fides poscit: quos ex parte jam refutavimus in quarto supradicti operis libro, & refutabimus posteà diligentiùs, cùm respondere ad omnes sectas cœperimus, quæ veritatem, dum disputant, perdiderunt.

Nunc verò contra eos differemus, qui de secundo gradu lapsi, prava de summo Deo sentiunt. Aiunt enim quidam, nec gratificari eum cuiquam, nec irasci; sed securum, & quietum, immortalitatis suæ bonis perfrui. Alii verò iram tollunt, gratiam relinquunt Deo; naturam enim

Lin. 1. *Implicati.*] MS. Bov.

Lin. 6. *Verum.*] At MS. Bov. legit *vera.*

Lin. 9. *Horum imperitiam jam coarguimus in secundo Divinarum Institutionum libro.*] Indè patet Divinarum Institutionum libros ante librum *de Irâ Dei* fuisse conscriptos.

Ibidem. *Secundo libro.*] Cap. 5. & seqq.

Lin. 11. *Qui cùm sentiant.*] Ità emendatum ex omnibus penè MSS. & edit. Rom. 1470. & Gymnic. Vide seq. Reg. 1. rec. & edit. Crat. *qui cùm sentiunt.* Multi impressi, *qui consentiunt.*

Lin. 13. *Qui aut figuram negant habere ullam Deum.*] Deum nemo vidit unquàm. Quæ ergò est illa figura, ad quam homo (inquies) creatus est? Sed ne ipsa quidem humanis oculis occurrit, quæ, ut ipse fateris, vix mente concipitur. Nos figuram Dei nullam cognoscimus. Vide Tertullianum adversùs Marcionem, & Basilium Homil. 10.

Lin. 14. *Aut nullo affectu commoveri.*] Sic lego cum MSS. 7. Vaticanis, Regio-Put. 2. al. Reg. 5. Colb. Marm. 1. Clarom. Brun. & 4. impressis. Mendum irrepsit in 3. Reg. 2. Vatic. 1. Colb. & multis editis, ubi pro *nullo* legitur *ullo*, quod res ipsa repudiat; nam Lactantius eos arguit, qui *nullo affectu Deum commoveri putant.*

Lin. 16. *Divini & immortalis templi conditorem.*] Templi vivis constructi lapidibus, 1. Pet. 2. Cujus templi dicatio divini Spiritûs opus est. Sacerdos verò idem qui & conditor, æternus ille nimirùm, secundùm ordinem Melchisedech, ut ad Hebræos scriptum est. *Betuleius.*

Lin. 18. *Quos ex parte.*] MSS. 2. *Quod.*

Lin. 19. *Et refutabimus posteà, &c.*] Videtur Lact. in animo habuisse ad omnes sectas tum in Christianismo ortas respondere. *Rivetus* in Notis MSS.

Lin. 20. *Quæ veritatem, dum disputant, perdiderunt.*] Sic legunt plerique MSS. sic etiam editi. At *Janus Guilielmi* mavult legere cum antiquis suis codicibus *dissipant*, quibus etiam similes sunt MSS. Ultr. Em. Br. 2. Reg. 3. Colb. Ratio ejus est, quòd veritas disputatione invenitur, non perditur. Sed ego nihil mutandum censui; elegans enim & scopo est apta lectio. *Gallæus.*

Lin. 24. *Alii verò iram tollunt.*] Ità legen-

summâ virtute præstantem, ut non maleficam, sic beneficam esse debere. Ita omnes philosophi de irâ consentiunt; de gratiâ discrepant. Sed ut ad propositam materiam per ordinem descendat oratio, hujusmodi facienda nobis, & sequenda partitio est, cùm diversa & repugnantia sint, ira, & gratia. Aut ira tribuenda est Deo, & gratia detrahenda; aut utrumque pariter detrahendum. Aut ira demenda est, & gratia tribuenda; aut utrumque tribuendum. Aliud ampliùs, præter hæc, nihil potest capere natura, ut necesse sit in uno istorum aliquo verum, quod quæritur, inveniri. Consideremus singula, ut nos ad latebras veritatis, & ratio & ordo deducat.

dum esse ex omnibus MSS. & 6. impressis textus ipse suadet, non ut in 12. editis, *Illi verò*.

Lin. 4. *Et sequenda partitio est.*] Sic lego ex antiquioribus & melioribus MSS. 2. Bon. Regio-Put. & 2. al. Reg. 3. Colb. multisque aliis. In scriptis 6. Reg. & editis est, *& exsequenda*, quod idem est; *sequi enim*, pro *exequi* legitur apud Ciceronem.

Lin. 6. *Utrumque pariter detrahendum.*] Ex omnibus MSS. & 13. vet. editis addidi *pariter*, quod cæteris impressis deest.

Lin. 7. *Aut utrumque tribuendum.*] Ità meliores & antiquiores MSS. In 1. Reg. rec. & multis vulgatis est *aut neutrum tribuendum*. Plurimi MSS. & editi 2. vet. Rom. & Betul. ferunt *aut neutrum detrahendum*.

CAPUT III.

De bonis & malis in rebus humanis, eorumque autore.

PRIMÙM illud nemo de Deo dixit unquàm, irasci eum tantummodò, & gratiâ non moveri. Est enim disconveniens Deo, ut ejusmodi potestate sit præditus, quâ noceat, & obsit, prodesse verò, ac benefacere nequeat. Quæ igitur ratio, quæ spes salutis hominibus proposita est, si malorum tantummodò autor est Deus? Quod si sit, jam majestas illa venerabilis, non ad judicis potestatem, cui licet servare ac liberare, sed ad tortoris & carnificis officium deducetur. Cùm autem videamus, non modò mala esse in rebus humanis, sed etiam bona, utique si Deus est autor malorum, esse alterum necesse est, qui contraria Deo faciat, & det nobis bona. Si est, quo nomine appellandus est? aut cur nobis, qui malè faciat, notior est, quàm ille, qui benè? Si autem nihil potest esse præter Deum, absurdum est & vanum, divinam putare potestatem,

Lin. 2. *Disconveniens Deo.*] MSS. 2. Bon. 1. Reg. rec. Tax. 1. Sorbon. 2. Colb. & ed. Betul. & Is. emendationis gratiâ præferunt *inconveniens Deo*. At vox *disconveniens*, quæ legitur in cæteris MSS. & 12. editis, est Ciceroniana, ut existimant Grammatici quidam.

Lin. 5. *Si malorum tantummodò autor est Deus?*] Theologi distingunt inter malum pœnæ & malum culpæ; prioris autor est Deus, culpæ non item. *Gallæus.*

Lin. 8. *Utique si Deus est autor malorum, esse alterum necesse est, qui contraria Deo faciat.*] Ità reposui ex MSS. 2. Bonon. 1. Reg. 3. Colbert. 1. Sorbon. Tax. edd. Thom. & Walch. In MSS. 11. & 5. editis legitur: *Utique si Deus est, autorem esse alterum necesse est, qui;* in 3. editis rec. *Utique si Deus non est, esse alterum necesse est qui;* in scriptis 9. & totidem impressis, *Utique si Deus non est, autorem esse alterum necesse est qui.*

quâ nihil est majus, nihil melius, nocere posse, prodesse non posse. Et ideò nemo extitit, qui auderet id dicere; quia nec rationem habet, nec ullo modo potest credi. Quod quia convenit, transeamus & veritatem alibi requiramus.

Lin. 1. *Nocere posse, prodesse non posse.*] Tria postrema verba absunt à 20. MSS. & 3. ed.

CAPUT IV.

De Deo, deque ejus affectibus; Epicurique repræhensione.

QUOD sequitur, de scholâ Epicuri est; sicut iram in Deo non esse; ita nec gratiam quidem. Nam cùm putaret Epicurus, alienum esse à Deo malefacere atque nocere, quod ex affectu iracundiæ plerùmque nascitur, ademit ei etiam beneficentiam, quoniam videbat consequens esse, ut si habeat iram Deus, habeat & gratiam. Itaque ne illi vitium concederet, etiam virtutis fecit expertem. Ex hoc (inquit) beatus & incorruptus est, quia nihil curat, neque habet ipse negotium, neque alteri exhibet. Deus igitur non est, si nec movetur, quod est proprium viventis: nec facit aliquid impossibile homini, quod est proprium Dei, si omninò nullam habet voluntatem, nullum actum, nullam denique administrationem, quæ Deo digna sit. Et quæ major, quæ dignior administratio Deo assignari potest, quàm mundi gubernatio, maximèque generis humani, cui omnia terrena subjecta sunt?

Lin. 3. *Malefacere.*] Sic Lactantius infrà cap. 5. & sic omnes MSS. duobus rec. demptis, in quibus est *malum facere*, ut in excusis.

Ibidem. *Atque nocere.*] Deest in MS. Bov.

Lin. 6. *Ex hoc inquit.*] Lucret. l. 1. v. 56.
Omnis enim per se Divûm natura necesse est,
Immortali ævo summâ cum pace fruatur,
Semota à nostris rebus, &c.

Versus sunt Lucretii: sed sententia est Epicuri. Lactantius enim nos admonet lib. de Opificio cap. 6. *Epicuri esse omnia quæ delirat Lucretius*; eumdemque errorem Epicuro adscripsit Cicero lib. 1. de Naturâ deorum. Hæc prima est τ̃ κυρίων δόξων: *Quanquam*, inquit Cicero, *video nonnullis videri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas habet, quas appellatis κυρίας δόξας, hæc (ut opinor) prima sententia est: Quod beatum & immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium, &c.* Adscribendus simul, notandusque Tertulliani de hâc re locus est, ex Apologetici cap. 46. *Alii incorporalem asseverant, alii corporalem, ut tam Platonici, quàm Stoïci; alii ex atomis, alii ex numeris, sicut Epicurus & Pythagoras; alii ex igne, qualiter Heraclito visum est. Et Platonici quidem curantem rerum, Epicurei otiosum & inexercitum, & (ut ita dixerim) neminem humanis rebus, positum verò extra mundum, &c.* In primo membro videri possent & Platonici & Stoïci Deum corporalem facere, cùm utrique incorporalem faciant. Nam Plato ἀσώματον Deum dixit. Sed cur Tertulliano sum iniquior, quòd Stoïcos dicit Deum corporeum facere, cùm hoc idem etiam faciat Origenes contra Celsum? Adde quòd Stoïci Deum ignem dicunt: ignis autem corpus. *Betuleius.*

Lin. 9. *Quod est proprium Dei.*] Ut suprà lin. præced. *quod est proprium viventis.* MSS. 3. rec. *Deo.*

Lin. 12. *Quàm mundi gubernatio.*] MSS. rec. & edd. addunt, *quàm cura viventium*, quod non cohæret cum aliis Lactantii verbis, & abest ab antiquioribus MSS. Regio-Put. Bonon. & Tax.

Quæ igitur in Deo poteſt eſſe beatitudo, ſi ſemper quietus, & immobilis torpet? ſi precantibus ſurdus, ſi colentibus cæcus? Quid tam dignum, tam proprium Deo, quàm providentia? Sed ſi nihil curat, nihil providet, amiſit omnem divinitatem. Qui ergò totam vim, totam Deo ſubſtantiam tollit, quid aliud dicit, niſi Deum omninò non eſſe? Denique Marcus Tullius à Poſidonio dictum refert, id Epicurum ſenſiſſe, nullos deos eſſe, ſed ea, quæ de diis locutus ſit, depellendæ invidiæ causâ dixiſſe: itaque verbis illum deos relinquere, re autem ipsâ tollere, quibus nullum motum, nullum tribuit officium. Quod ſi ita eſt: quid eo fallacius? quod à ſapiente & gravi viro debet eſſe alienum. Hic verò ſi aliud ſenſit, & aliud locutus eſt, quid aliud appellandus eſt, quàm deceptor, bilinguis, malus, & propterea ſtultus? Sed non erat tam verſutus Epicurus, ut fallendi ſtudio iſta loqueretur, cùm hæc etiam ſcriptis ad æternam memoriam conſignaret: ſed ignorantiâ veritatis erravit. Inductus enim à principio veriſimilitudine unius ſententiæ, neceſſariò in ea, quæ ſequebantur, incurrit. Prima enim ſententia fuit, iram in Deum non convenire. Quod cùm illi verum & inexpugnabile videretur, non poterat conſequentia recuſare, quia uno affectu amputato, etiam cæteros affectus adimere Deo neceſſitas ipſa cogebat. Ita qui non iraſcitur, utique nec gratiâ movetur, quod eſt iræ contrarium: jam ſi nec ira in eo, nec gratia eſt, utique nec metus, nec lætitia, nec mœror, nec miſericordia. Una eſt enim ratio cunctis affectibus, una commotio, quæ in Deum cadere non poteſt. Quòd ſi nullus affectus in Deo eſt, quia quidquid afficitur, imbecillum eſt; ergo nec cura ullius rei, nec providentia eſt in eo.

Hucuſque pervenit ſapientis hominis diſputatio; cætera, quæ ſequuntur; obticuit: ſcilicet, quia nec cura ſit in eo, nec providentia; ergò nec cogitationem aliquam, nec ſenſum in eo eſſe ullum: quo efficitur, ut non ſit omninò. Ita cùm gradatim deſcendiſſet, in extremo gradu

Lin. 3. *Sed ſi nihil curat.*] Id eſt in multis MSS. Extat autem in 1. Reg. 2. Bon. 2. Colb. aliiſque, & in omnibus ferè impreſſis. Vide infrà ſemel & iterùm, *ergò nec cura ullius rei, nec providentia eſt in eo.*

Lin. 4. *Divinitatem.*] In MS. Bov. *dignitatem.*

Lin. 5. *Denique Marcus Tullius, &c.*] Sub finem lib. 1. de Naturâ deor. » Verius eſt igitur, nimirùm illud, quod familiaris omnium noſtrûm Poſidonius diſſeruit in libro quinto de Naturâ deorum, nullos eſſe deos Epicuro videri.

Lin. 6. *Refert.*] Vide Cicer. lib. 1. de Nat. deorum circa finem.

Lin. 14. *Conſignaret.*] Ità reſtitui ex 9. impreſſis cunctiſque MSS. præter Lipſ. in quo eſt *conſignaretur.* In cæteris editis eſt *conſignemus.* Francius malebat, *conſignarit.*

Lin. 15. *Inductus enim,*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & octo editis veteribus. Et res ita poſcit. Cæteri impreſſi habent *indoctus.*

Ibidem. *Unius ſententiæ.*] Expunxi ut inutilem *falſæ* vocem, quam inſerunt quàmplurimi editi; reſpuunt autem omnes ſcripti, tres vet. edit. Rom. Parrhaſ. Cellar. Walch.

Lin. 16. *Iram in Deum non convenire.*] Hanc locutionem, quæ omninò Ciceroniana eſt, reſtitui ex omnibus propè MSS. codicibus. In tribus rec. eſt *in Deo;* in 13. editis eſt *Deo* ſine præpoſitione.

Lin. 18. *Conſequentia recuſare.*] Sic repoſui ex cunctis ferè ſcriptis. In tribus MSS. & 2. vet. edit. Rom. eſt *recuſari;* in 3. rec. manu exaratis & multis editis *reſecare.*

Lin. 20. *Nec ira.*] Ità omnes MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus eſt *non ira*, ut in editis.

restitit, quia jam præcipitium videbat. Sed quid prodest reticuisse, ac periculum dissimulasse? Necessitas illum vel invitum cadere coëgit. Dixit enim quod noluit, quia argumentum sic ordinavit, ut ad illud, quod evitabat, necessariò deveniret. Vides igitur quò perveniat, irâ sublatâ, & Deo ademptâ. Denique aut nullus id credit, aut admodum pauci, & quidem scelerati, ac mali, qui sperant peccatis suis impunitatem. Quod si & hoc falsum invenitur, nec iram in Deo esse, nec gratiam, veniamus ad illud, quod tertio loco positum est.

Lin. 1. *Restitit.*] MS. Goth. *perstitit*; 2. Reg. rec. & edd. *constitit.*

Lin. 4. *Quò perveniat.*] MSS. 3. habent *pervenias*; 2. *perveniret*; plurimi editi, *perveniatur.* Quamplurimi MSS. & 2. vet. edd. Rom. ut in textu *perveniat*, Epicurus scilicet.

Lin. 6. *Impunitatem*, *&c.*] Hanc sperare non potest, qui Deum novit omniscium, & justissimum. Nam & magistratus sæpè, & ludimagister, & pater suorum delicta sine irâ puniunt, promptiores ad veniam, nisi disciplina vel publica, vel domestica aliud flagitaret. Neque enim unus duntaxat finis puniendi, rativè castigandi est, sed plures: quæ, ut reipsà, ita nominibus quoque inter se distant. De quo lege Gell. l. 6. c. 14. *Betul.*

CAPUT V.

De Deo Stoïcorum sententia; de Irâ & gratiâ ejus.

EXISTIMANTUR Stoici, & alii nonnulli, aliquantò meliùs de divinitate sensisse, qui aiunt, gratiam in Deo esse, iram non esse. Favorabilis admodùm, ac popularis oratio, non cadere in Deum hanc animi pusillitatem, ut ab ullo se læsum putet, qui lædi non potest; ut quieta illa, & sancta majestas concitetur, perturbetur, insaniat, quod est terrenæ fragilitatis. Iram enim, commotionem mentis esse ac perturba-

Lin. 1. *Existimantur Stoïci*, *&c.*] Reprehendit Stoïcos, quòd Deo gratiam tribuant; clementem solùm sibi fingant Deum, non item severum, iracundiâ ipsum privantes. Argumentum potissimum quo nititur, est: Quòd omnia quæ moventur, moveantur in utramque partem. Deum itaque, si moveatur gratiâ, moveri etiam irâ. Hoc concederem, si sensus corporis utriusque affectionis oppositæ particeps esset: ut, Quidquid sentit calorem, idem frigus quoque sentit. Sed in Deum (quia incorporeus est) nulla passio cadit: Ira passio est, & ob id imbecillitas. Gratia verò non modò non passio est, sed virtus insuper, & virtus divina: quia χρηστότης pars quæ Deo soli rectè, non ut accidens, sed ut proprium ἀχώριστον tribuitur. Ex quibus apparet, gratiam & iram in Deo, non ut in magistratu, seu principe, contraria ex diametro esse. *Betuleius.*

Lin. 3. *Favorabilis admodùm.*] Ità antiquissimi & optimi MSS. Regio-Put. 2. Bonon. 3. Colbert. Tax. Pen. Autor noster *favorabilis* activè posuit, quod rarum est. *Admodùm* abest à 10. MSS. & à 13. editis.

Ibidem. *Popularis oratio.*] Id est, quæ populo grata est & accepta, quæ studet voluntati populi. *Walch.*

Lin. 4. *Animi pusillitatem.*] MSS. 6. rec. & 3. edd. *pusillanimitatem.*

Lin. 6. *Iram enim*, *commotionem mentis esse.*] Sufficiat semel monuisse, quotiès iram Deo tribuimus, eo id sensu nos intelligere, quo Durandus lib. 2. dist. 30. quæst. 2. ubi ait: Deus dicitur iratus, non secundùm *affectum*, sed *effectum*, in quantùm præparat alicui pœnam vel infligit. Duriusculè enim loquitur Lactantius, cùm iræ affectum ita Deo competere affirmet, quatenùs illi motum quemdam imprimat. *Sparkius.*

tionem, quæ ſit à Deo aliena. Quòd ſi hominem quoque, qui modò ſit ſapiens & gravis, ira non deceat (ſi quidem, cùm in animum cujuſquam incidit, velut ſæva tempeſtas tantos excitet fluctus, ut ſtatum mentis immutet, ardeſcant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes concrepent, alternis vultum maculet nunc ſuffuſus rubor, nunc pallor albeſcens:) quantò magis Deum non deceat tam fœda mutatio? Et ſi homo, qui habet imperium ac poteſtatem, latè noceat per iram, ſanguinem fundat, urbes ſubvertat, populos deleat, provincias ad ſolitudinem redigat; quantò magis Deum, qui habeat totius generis humani, & ipſius mundi poteſtatem, perditurum fuiſſe univerſa credibile ſit, ſi iraſceretur?

Abeſſe igitur ab eo tam magnum, tam perniciosum malum oportere. Et ſi abſit ab eo ira, & concitatio, quia & deformis, & noxia eſt, nec cuiquam malèfaciat, nihil aliud ſupereſſe, niſi ut ſit lenis, tranquillus, propitius, beneficus, conſervator. Ita enim demùm & communis omnium pater, & optimus maximus dici poterit; quod expetit divina cœleſtiſque natura. Nam ſi inter homines laudabile videtur, prodeſſe potiùs, quàm nocere; vivificare, quàm occidere; ſalvare, quàm perdere (nec immeritò innocentia inter virtutes numeratur;) & qui hæc fecerit, diligitur, præfertur, ornatur, benedictis omnibus votiſque celebratur, denique ob merita & beneficia Deo ſimillimus judicatur; quantò magis ipſum Deum par eſt, divinis perfectiſque virtutibus præcellentem, atque ab omni terrenâ labe ſummotum, divinis & cœleſtibus beneficiis omne genus hominum promereri? Speciosè iſta, populariterque dicuntur, & multos illiciunt ad credendum: ſed qui hæc ſentiunt, ad veritatem quidem propiùs accedunt; ſed in parte labuntur, naturam

Lin. 2. *Siquidem cùm in animum cujuſquam incidit, &c.*] Hieron. in Epiſt. ad Titum cap. 1. de irato homine: *Torvo vultu, trementibus labiis, rugatâ fronte, effrænatis conviciis, facie inter pallorem ruboremque variatâ.* Seneca de Irâ, lib. 1. cap. 1. *Multus ore toto rubor, exæſtuante ab imis præcordiis ſanguine: labia quatiuntur, dentes comprimuntur, horrent ac ſubriguntur capilli, ſpiritus coactus, ſtridens articulorum ſeipſos torquentium ſonus, gemitus mugituſque, & parùm explanatis vocibus ſermo præruptus, & comploſæ ſæpiùs manus, & pulſata humus pedibus, & totum concitum corpus, magnaſque minas agens, fœda viſu & horrenda facies depravantium ſe atque intumeſcentium.* Elmenhorſt.

Lin. 3. *Excitet fluctus.*] Francius, *excitat.*

Lin. 4. *Ardeſcant.*] Vide Senec. de Irâ, initio lib. 1. cap. 1.

Lin. 10. *Perditurum fuiſſe univerſa credibile ſit.*] Duas voces poſtremas addidi ex omnibus fermè MSS. & 12. vet. editis. Abſunt autem à MSS. 5. & totidem impreſſis.

Lin. 14. *Malefaciat.*] MSS. 3. *malefacit.* Clarom. *malefaciet.*

Ibidem. *Nihil aliud ſupereſſe.*] Sic lego ex MSS. 2. Bonon. 1. Reg. aliiſque & edit. Iſ. Et ſic legendum eſſe patet ex præcedentibus. In multis tum ſcriptis, tum impreſſis legitur *abeſt.*

Lin. 16. *Et optimus maximus.*] Ità MSS. 5. Reg. inter quos eſt antiq. Regio-Put. & ed. Rom. 1470. Cellar. Walch. Aliis eſt, *& verè maximus.*

Ibidem. *Maximus.*] In MS. Bov. eſt *maximuſque.*

Lin. 20. *Ornatur.*] Ità cum editis Rom. 1470. ac Cellar. omnes MSS. præter 2. rec. in quibus eſt *honoratur*, ut in impreſſis multis.

Ibidem. *Benedictis omnibus votiſque celebratur.*] Sic lego cum editis cunctiſque MSS. præter 2. rec. quibus eſt, *ornatur benedictis, votiſque omnibus celebratur.*

Lin. 26. *Naturam rei.*] Francius, fortè legendum *Dei.* MS. Clarom. *rerum.*

rei parùm considerantes. Nam si Deus non irascitur impiis & injustis; nec pios utique justosque diligit. Ergò constantior est error illorum, qui & iram simul, & gratiam tollunt. In rebus enim diversis, aut in utramque partem moveri necesse est, aut in neutram. Ita qui bonos diligit, & malos odit, & qui malos non odit, nec bonos diligit: quia & diligere bonos, ex odio malorum venit; & malos odisse, ex bonorum caritate descendit. Nemo est qui amet vitam sine odio mortis, nec appetat lucem, nisi qui tenebras fugit. Adeò naturâ ista connexa sunt, ut alterum sine altero fieri nequeat.

Si quis Dominus habens in familiâ servos, bonum ac malum, non utique aut ambos odit, aut ambos beneficiis & honore prosequitur; quod si faciet, & iniquus & stultus est: sed bonum & alloquitur amicè, & ornat, & domi ac familiæ suisque omnibus rebus præficit; malum verò maledictis, verberibus, nuditate, fame, siti, compedibus punit, ut & hic exemplo cæteris sit ad non peccandum, & ille ad promerendum, ut alios metus coërceat, alios honor provocet. Qui ergò diligit, & odit; qui odit, & diligit; sunt enim, qui diligi debeant, sunt qui odio haberi. Et sicut is, qui diligit, confert bona in eos, quos diligit: ita qui odit, irrogat mala iis, quos odio habet; quod argumentum, quia verum est, dissolvi nullo pacto potest. Vana ergò & falsa est sententia eorum, qui cùm alterum Deo tribuant, alterum detrahunt, non minùs, quàm illorum qui utrumque detrahunt. Sed illi, ut ostendimus, ex parte non errant, sed id quod melius est ex duobus retinent. Ii verò, quos ratio, & veritas argumenti hujus inducit, falsâ omninò sententiâ susceptâ, in maximum errorem cadunt. Non enim sic oportebat eos argumentari: Quia Deus non irascitur, ergò nec gratiâ commovetur; sed ita, Quia Deus gratiâ movetur, ergò & irascitur. Si enim certum & indubitatum fuisset, non irasci Deum, tunc ad illud alterum veniri esset necesse. Cùm autem magis sit ambiguum de irâ, penè manifestum de gratiâ; absurdum est, ex incerto certum velle subvertere, cùm sit promptius, de certis incerta firmare.

Lin. 4. *Ita qui bonos diligit, &c.*] Tres MSS. Reg. sequentia verba respuunt, *& malos odit, & qui malos non odit.*

Lin. 17. *Qui odit, & diligit.*] In quamplurimis editis est, *& qui odit, & diligit.*

Lin. 20. *Qui cùm alterum Deo tribuant, alterum detrahunt.*] In MSS. 11. deest *alterum Deo detrahunt.* Sex alii, *qui alterum Deo tribuunt.*

Lin. 21. *Non minùs, quàm illorum qui utrumque detrahunt.*] Sic legunt MSS. & edit. Thomas. atque hanc esse genuinam lectionem, censeo. Si editorum recipiatur lectio, *quàm illorum qui utrumque*, expuncto τὸ *detrahunt*, sensus erit obscurior, poteritque æquè ad *tribuunt* referri, quod scopo Lactantii repugnaret. *Ex Isæo.*

Lin. 23. *Sed id quod melius est.*] Francius, *& id.*

Lin. 24. *Falsâ omninò sententiâ susceptâ.*] Deest *sententiâ* in 11. MSS. rec. & in ed. Rom. 1470. & 1474. Pro *omninò*, 1. Clarom. habet *animo*; abestque *sententiâ*.

Lin. 29. *Penè manifestum.*] Francius, fortè *benè* aut *plenè*.

CAPUT

CAPUT VI.

Quòd Deus irascatur.

HÆ sunt de Deo philosophorum sententiæ. Aliud prætereà nihil quisquam dixit. Quòd si hæc, quæ dicta sunt, falsa esse deprehendimus, unum illud extremum superest, in quo solo possit veritas inveniri, quod à philosophis nec susceptum est unquàm, nec aliquandò defensum; consequens esse, ut irascatur Deus, quoniam gratiâ commovetur. Hæc tuenda nobis & asserenda sententia est. In eo enim summa omnis, & cardo Religionis pietatisque versatur. Nam neque honos ullus deberi potest Deo, si nihil præstat colenti, nec ullus metus, si non irascitur non colenti.

Lin. 6. *Sententia est.*] Additum *est* ex cunctis MSS. & compluribus editis.

Ibidem. *In eo.*] 3. Colbert. Clarom. à secundâ manu, & ed. Gymnic. *in eâ.* Clarom. à primâ manu, *in quâ.*

Lin. 7. *Nam neque honos ullus deberi potest Deo, &c.*] Simili modo in Hieremiam Origenes benignum Deum dicit, ne desperemus; severum, ne benignitatem contemnamus. Sed quemadmodùm Cicero in Officiis docet, virum bonum non peccare, etiam impunitate propositâ? Oderunt enim peccare boni virtutis amore; & contrà, oderunt peccare mali formidine pœnæ. Quid quòd Paulus etiam ait, Justis legem non esse positam? Benignitas Dei contemptum sui adeò non gignit, ut (si Paulo credimus) Deus suam erga nos caritatem tum maximè commendarit, cùm adhuc peccatores essemus. Porrò si hæc sive Lactantii, sive Origenis sententia rata esset, irrita fieret tota Pauli de prædestinatione disputatio. *Nam* deest in 12. MSS. & 4. editis. In Em. est *ulli.* Et Heuman. putat delendum esse punctum post *versatur.*

Lin. 9. *Si non irascitur, &c.*] Deum irasci testantur multa Scripturæ loca. At notandum, iram non esse passionem violentam in Deo, sed voluntatem puniendi, & Deo attribui effectivè, non affectivè, ut loquuntur; hoc est, Deum facere quod irati faciunt, non verò propterea affici aliquâ perturbatione animi, quemadmodùm homines irati. *Gallæus.*

CAPUT VII.

De Homine & Brutis, ac Religione.

CUM sæpè philosophi per ignorantiam veritatis à ratione desciverint, atque in errores inciderint inextricabiles (id enim solet his evenire, quod viatori viam nescienti & non fatenti se ignorare, ut vagetur, dum percontari obvios erubescit) illud tamen nullus philosophus asseruit unquam, nihil inter hominem & pecudem interesse; nec omninò quisquam, modò qui sapiens videri vellet, rationale animal

Lin. 3. *Ut vagetur.*] MSS. Ultr. Brun. *ut evagetur.* Edd. Ald. Fasitel. Tornes. *ut vagatur.*

Lin. 5. *Nihil inter hominem.*] Ità MSS. 2. Bonon. Tax. 3. Colb. totidemque editi. In aliis corruptè legitur *non nihil*, quod sententiæ Lactantii repugnat.

Lin. 6. *Rationale animal, &c.*] Non dissimilia sunt, quæ Aristoteles in primo de Animâ, Anaxagoræ dogmata fuisse refert; nem-

cum mutis & irrationabilibus coæquavit: quod faciunt quidam imperiti, atque ipsis pecudibus similes, qui cùm ventri ac voluptati se velint tradere; aiunt, eâdem ratione se natos, quâ universa quæ spirant; quod dici ab homine nefas est. Quis enim tam indoctus est, ut nesciat, quis tam imprudens, ut non sentiat, aliquid inesse in homine divini? Nondùm venio ad virtutes animi & ingenii, quibus homini cum Deo manifesta cognatio est. Nonne ipsius corporis status & oris figura declarat, non esse nos cum mutis pecudibus æquales? Illarum natura in humum pabulumque prostrata est; nec habet quidquam commune cum cœlo, quod non intuetur. Homo autem recto statu, ore sublimi, ad contemplationem mundi excitatus, confert cum Deo vultum; & rationem ratio cognoscit.

Propterea nullum est animal, (ut ait Cicero) præter hominem, quod habeat aliquam notitiam Dei. Solus enim sapientiâ instructus est, ut Religionem solus intelligat; & hæc est hominis atque mutorum, vel præcipua, vel sola distantia. Nam cætera, quæ videntur hominis esse propria, etsi non sint talia in mutis, tamen similia videri possunt. Proprius homini sermo est: tamen & in illis quædam similitudo sermonis. Nam & dignoscunt invicem se vocibus; &, cùm irascuntur, edunt sonum jurgio similem; &, cùm se ex intervallo vident, gratulandi officium voce declarant. Nobis quidem voces eorum videntur inconditæ, sicut illis fortasse nostræ: sed ipsis, quæ se intelligunt, verba sunt; denique in omni affectu certas vocis notas exprimunt, quibus habitum mentis ostendant.

pè universis tam majorum quàm minorum gentium animalibus mentem esse dicens, non tamen eam, cui prudentia tribuitur, quæ ne cunctis quidem hominibus insit. Hæc eadem ferè de Anaxagorâ Plutarchus in 5. Placitorum, cap. 20. *Betuleius.*

Lin. 1. *Coæquavit.*] Sic reposui ex MSS. & edit. vet. Rom. Florent. Junt. If. Cellar. Cæteri impressi habent *coæquaverit*; & pro *similes*, MSS. 2. Bonon. 1. Reg. rec. 1. Colb. & Tax. habent, *simillimi.*

Lin. 8. *Æquales.*] Expungunt *nos* plerique MSS. quorum sex, scilicet Regio-Put. 1. al. Reg. 2. Colbert. 1. Clarom. 8. Brun. habent, *oris figura declarat, non esse cum mutis pecudibus æqualis.*

Lin. 9. *Habet.*] MSS. 4. rec. *habet .... intuentur.* Francius, fortè leg. *habent .... intuentur.*

Lin. 10. *Homo autem recto statu.*] Lactantius suprà lib. 7. cap. 9. Divin. Instit. *Cujus corpus ab humo excitatum, vultus sublimis, status rectus* originem suam quærit. Quod autem dicit, *Confert cum Deo vultum*, intellige cùm meditatur de similitudine, quæ ei communis est cum Deo, ait Walchius.

Lin. 11. *Et rationem ratio cognoscit.*] Francius malebat, *& rationem ratione cognoscit.*

Lin. 13. *Cicero.*] Cic. 1. de Legib.

Lin. 18. *Tamen & in illis quædam similitudo sermonis.*] Francius, *tamen est.* Huic sententiæ similia habet Lucret. lib. 5. & Basil. Mag. Oration. 8. Hexam. & in 9. ubi similitudinem quandam ratiocinationis in canibus esse præclarè demonstrat; sicut & B. Ambros. lib. 6. Hexam. cap. 4. per ὑποτύπωσιν quamdam, proponit nobis canem venaticum συλλογιζόμενον in compito multifido: de quo præclarè disserunt & Franc. Vallesius l. 5. de Sacrâ Philosophiâ. Cl. Vossius in lib. de Idololat. pag. 961.

Ibidem. *Nam & dignoscunt invicem se vocibus; &, cùm irascuntur, edunt sonum.*] In MSS. 14. & 2. vet. edit. Rom. legitur, *Nam & dignoscuntur, edunt sonum.* Minùs benè, Sensus imperfectus.

Lin. 22. *Quæ se intelligunt.*] Rectè *quæ*; nam de mutis animalibus loquitur. Verùm error est in 8. editis & 12. MSS. ubi legitur *qui se intelligunt.*

Ibidem. *In omni affectu.*] Editi sex *effectu.*

Risus quoque est homini proprius; & tamen videmus in aliis animalibus quædam signa lætitiæ, cùm ad lusum gestiunt, aures demulcent, rictum contrahunt, frontem serenant, oculos in lasciviam resolvunt. Quid tam proprium homini, quàm ratio, & providentia futuri? Atqui sunt animalia, quæ latibulis suis diversos & plures exitus pandant, ut si quod periculum inciderit, fuga pateat obsessis; quod non facerent, nisi inesset illis intelligentia & cogitatio. Alia provident in futurum; ut

——— Ingentem formicæ farris acervum
Cùm populant, hyemis memores, tectoque reponunt;

ut apes, quæ

— Patriam solæ, & certos novere penates,
Venturæque hyemis memores, æstate laborem
Experiuntur, & in medium quæsita reponunt.

Longum est, si exequi velim, quæ à singulis generibus animalium fieri soleant humanæ solertiæ simillima. Quòd si horum omnium, quæ adscribi homini solent, in mutis quoque deprehenditur similitudo, apparet solam esse Religionem, cujus in mutis nec vestigium aliquod, nec ulla suspicio inveniri potest. Religionis enim est propria justitia, quàm nullum aliud animal attingit. Homo enim solus imperat; cætera

Lin. 2. *Aures demulcent.*] Id est, *demittunt.* Horat. lib. 2. Ode 13.

— Illis carminibus stupens
Demittit atras bellua centiceps.
Aures. Turnebus.

Lin. 4. *Providentia futuri.*] Et infrà, *provident in futurum.* Francius, fortè *prævidentia...* & *prævident.*

Lin. 8. *Ingentem farris acervum, &c.*] Virgilius hâc similitudine laborantium operas describit Georgic. primo:

Populatque ingentem farris acervum:
Curculio, atque inopi metuens formica senectæ.

Vide Horat. ad Mecœnatem Sat. 1.

——— Sicut,
Parvula nam exemplo est magni formica laboris,
Ore trahit quodcumque potest, atque addit acervo
Quem struit, haud ignara, ac non incauta futuri.

Quid quòd Salomon pigrum formicæ exemplo ad operas excitat, Proverb. cap. 6. & trigesimo colligit etiam industriæ animalium exempla. Cæterùm de formicarum industriâ Æsopi apologus est. De hujus naturâ consulendus est Plinius lib. 11. c. Deest, Ælianus lib. 8. Aristot. lib. 1. Hist. Animalium c. 1. *Betul.*

Lin. 9. *Cùm populant.*] Ex vetustissimo & optimo MS. Regio-Put. restitui *Cùm populant;* nec aliter legitur apud Virgilium 4. Æneïd. v. 403. & Georgic. 1. v. 185. *Populat,* per archaïsmum, cùm Veteres & *populo* activè posuerint, observante Servio. If. Nonium cap. 7. n. 26. Ex *Walchio.* In cæteris Lactantii MSS. & editis est *Comportant.* Aristotel. libro 1. de Hist. Animalium, cap. 1. *Betul.*

Lin. 10. *Ut apes, quæ patriam solæ, &c.*] Georg. quarto, quo libro apum regnum describit. Consule Plin. lib. 11. Naturalis historiæ, cap. 5. Varron. de re Rust. lib. 3. c. 16. Columellam lib. 10. à capite 11. usque ad fin. Palladium lib. 1. cap. 37. & lib. 6. cap. 8. Constantinum lib. 15. capitibus aliquot. Arist. de Nat. animal. lib. 5. cap. 21. & 22. & lib. 9. cap. 14. Lege ad hæc omninò Theodoreti Sermonem quintum, quo ex animalium industriâ providentiam probat, Sacrarum litterarum testimoniis ubique instructus. *Idem.*

Lin. 16. *In mutis quoque.*] Ità legendum esse ostendunt omnes propè MSS. & textus ipse. In 4. MSS. rec. & in editis Amanuensium errore legitur *multis.*

Lin. 18. *Religionis enim est propria justitia.*] Addidi *enim* ex MSS. antiq. Cauch. 1. Colb. & 3. Reg. necnon ex omnibus ferè impressis. Quod meliùs cohæret.

Lin. 19. *Quam nullum aliud animal attingit.*] Plerique MSS. & 3. editi habent *quæ.*

ſibi conciliata ſunt. Juſtitiæ autem Dei cultus adſcribitur; quem qui non ſuſcipit, hic à naturâ hominis alienus, vitam pecudum ſub humanâ ſpecie vivet. Cùm verò à cæteris animalibus hoc penè ſolo differamus, quòd ſoli omnium divinam vim poteſtatemque ſentimus, in illis autem nullus ſit intellectus Dei: certè illud fieri non poteſt, ut in hoc vel muta plus ſapiant, vel humana natura deſipiat; cùm homini ob ſapientiam & cuncta quæ ſpirant, & omnis rerum natura ſubjecta ſit. Quare ſi ratio, ſi vis hominis hoc præcellit & ſuperat cæteras animantes, quòd ſolus notitiam Dei capit, apparet Religionem nullo modo poſſe diſſolvi.

Lin. 2. *Vitam pecudum vivet.*] Sic cum quarto caſu *vivere*, dixit Lactantius Divin. Inſtitut. lib. 5. cap. 8. & lib. 7. cap. 24. In 7. editis pro *vivet*, legitur *vivit*.

Lin. 8. *Si ratio, ſi vis hominis.*] Ità reſtitui ex omnibus propè MSS. & 8. vet. editis. *Mentis vis ac ratio*, apud Cicer. 1. de Naturâ deorum 26. Alii *jus*.

CAPUT VIII.

De Religione.

DISSOLVITUR autem Religio, ſi credamus Epicuro illa dicenti:

Lucret. de Nat. rer. initio l. II.

Omnis enim per ſe divûm natura neceſſe eſt,
Immortali ævo ſummâ cum pace fruatur,
Semota à noſtris rebus, ſejunctaque longè.
Nam privata dolore omni, privata periclis,
Ipſa ſuis pollens opibus, nil indiga noſtri,
Nec benè pro meritis capitur, nec tangitur irâ.

Quæ cùm dicit, utrùm aliquem cultum Deo putat eſſe tribuendum, an evertit omnem Religionem? Si enim Deus nihil cuiquam boni tribuit, ſi colentis obſequio nullam gratiam refert, quid tam vanum, tam ſtultum, quàm templa ædificare, ſacrificia facere, dona conferre, rem familiarem minuere, ut nihil aſſequamur? Atenim naturam excellentem honorari oportet. Quis honos deberi poteſt nihil curanti & ingrato? An aliquâ ratione obſtricti eſſe poſſumus ei, qui nihil habeat commune nobiſcum? » Deus, (inquit Cicero) ſi talis eſt, ut nullâ gratiâ, nullâ

Lin. 6. *Nam privata.*] Ità quamplurimi MSS. & 8. editi, ac Lucretius ipſe. Scripti 9. rec. & ſex impreſſi, *Jam privata.*

Lin. 7. *Nil indiga noſtri.*] MSS. 6. & 2. edit. *nihil.*

Lin. 10. *Nihil cuiquam boni.*] Sic reſtitui ex MSS. 2. Bonon. 3. Reg. inter quos eſt Regio-Put. 3. Colb. Baluz Goth. Ultr. Lipſ. Em. Brun. & 5. edit. In MSS. Cauc. 1. Colbert. Pen. Clarom. eſt, *nihil unquàm cuiquam boni;* in rec. 3. Reg. 1. Colb. Cant. & 10. excuſis legitur, *nihil unquàm boni;* in 1. Colbert. pro *boni*, eſt *homini.*

Lin. 12. *Sacrificia facere, dona conferre.*] Hæc 4. verba deſiderantur in MSS. 20. rec. & in 3. ed. Rom. Sunt autem in antiquiſſimis Regio-Put. 2. Bonon. aliiſque multis, & 12. editis.

Lin. 16. *Cicero.*] Cic. lib. 1. de Naturâ deorum ad finem.

„ hominum caritate teneatur, valeat. Quid enim dicam, propitius ſit? „ eſſe enim propitius poteſt nemini “. Quid contemptius dici potuit in Deum? Valeat, inquit; id eſt, abeat & recedat, quandò prodeſſe nulli poteſt. Quòd ſi negotium Deus nec habet, nec exhibet, cur non ergò delinquamus, quotiès hominum conſcientiam fallere licebit, ac leges publicas circumſcribere? Ubicumque nobis latendi occaſio arriſerit, conſulamus rei, auferamus aliena, vel ſine cruore, vel etiam cum ſanguine, ſi præter leges nihil eſt ampliùs, quod colendum ſit.

Hæc dum ſentit Epicurus, Religionem funditùs delet; quâ ſublatâ, confuſio ac perturbatio vitæ ſequetur. Quòd ſi religio tolli non poteſt, ut & ſapientiam, quâ diſtamus à belluis, & juſtitiam retineamus, quâ communis vita ſit tutior; quomodò Religio ipſa ſine metu teneri aut cuſtodiri poteſt? Quod enim non metuitur, contemnitur: quod contemnitur, utique non colitur. Ità fit, ut Religio, & majeſtas, & honor metu conſtet: metus autem non eſt, ubi nullus iraſcitur. Sive igitur gratiam Deo, ſive iram, ſive utrumque detraxeris, Religionem tolli neceſſe eſt, ſine quâ vita hominum ſtultitiâ, ſcelere, immanitate completur. Multùm enim refrænat homines conſcientia, ſi credamus nos in conſpectu Dei vivere; ſi non tantùm quæ gerimus, videri deſuper, ſed etiam quæ cogitamus, aut loquimur, audiri à Deo putemus. At enim prodeſt id credere, ut quidam putant, non veritatis gratiâ, ſed utilitatis; quoniam leges conſcientiam punire non poſſunt, niſi aliquis deſuper terror impendeat ad cohibenda peccata. Falſa eſt igitur omnis religio, & divinitas nulla eſt. Sed à viris prudentibus univerſa conficta ſunt, quo rectiùs innocentiùſque vivatur. Magna hæc, & à materiâ quam propoſuimus aliena quæſtio eſt: ſed quia neceſſariò incidit, debet quamvis breviter attingi.

Lin. 3. *Quandò prodeſſe.*] Ità ferè omnes MSS. & editi pro *quandoquidem*, quod perperàm ſubſtituerunt ſcripti ſex & editi quatuor, ſeu pro *quoniam*, ut apud Ciceronem lib. 2. Offic. cap. 58. & lib. 5. Epiſt. Fa. 20.

Lin. 6. *Arriſerit, conſulamus rei.*] Hæc duo poſtrema verba abſunt à 15. MSS. & vet. edit. Rom.

Lin. 8. *Quod colendum ſit.*] Ità MSS. penè omnes & veteres editi. In 4. ſcriptis rec. & editis multis *verendum ſit.* Utraque lectio bona. 2. MSS. rec. leviſſimâ mutatione, *dolendum ſit.*

Lin. 9. *Sentit Epicurus.*] 2. Reg. & edit. Rom. 1470. *Sentit Lucretius.* Et quidem Epicuri echo eſt Lucretius.

Lin. 10. *Sequetur.*] Ità cuncti MSS. præter 2. rec. in quibus eſt ut, in editis, *ſequitur.*

Lin. 11. *Ut & ſapientiam, quâ diſtamus à belluis, & juſtitiam.*] Quatuor poſtrema verba deſiderantur in 26. MSS. & 7. editis.

Lin. 21. *Non veritatis gratiâ, &c.*] Sic enim Numam, Scipionem & alios Religionem ſimulaſſe Valerius exemplis docet. *Betul.* Idque ut moroſos populos timore deorum ad legum obſervantiam adigerent.

Ibidem. *Sed utilitatis.*] Regio-Put. *utilitati.* MSS. 13. *utilitate.*

Lin. 23. *Terror impendeat.*] Ità omnes fermè MSS. & 6. editi. Scripti tres rec. & 7. excuſi mendosè *impendat.* 2. Reg. rec. & ed. Rom. 1470. *impediat.* 1. Colbert. *tortor impendat.*

Lin. 24. *Conficta ſunt.*] Sic repoſui ex cunctis penè MSS. & 3. editis. In 10. ſcriptis & 12. impreſſis legitur *confecta ſunt.*

Lin. 26. *Quamvis breviter.*] Ità omnes propè MSS. & 6. vetuſtiores editi, ac Cellar. Walch. In 3. rec. MSS. & 10. impreſſis eſt, *quàm breviter.*

CAPUT IX.

De Providentiâ Dei, deque sententiis illi repugnantibus.

CUM sententiæ philosophorum prioris temporis de providentiâ consensissent, nec ulla esset dubitatio, quin mundus à Deo, & ratione esset instructus, & ratione regeretur: primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui sibi diceret non liquere, utrùm esset aliqua divinitas, necne. Quæ disputatio ejus adeò impia, & contra veritatem & Religionem judicata est, ut & ipsum Athenienses expulerint suis finibus, & libros ejus in concione, quibus hæc continebantur, exusserint. De cujus sententiâ non est opus disputare, quia nihil certi pronuntiavit. Post hæc Socrates, & auditor ejus Plato, & qui de scholâ Platonis, tanquàm rivuli diversas in partes profluxerunt; Stoïci & Peripatetici, in eâdem fuere sententiâ, quâ priores.

Posteà verò Epicurus Deum quidem esse dixit, quia necesse sit esse aliquid in mundo præstans, & eximium, & beatum; providentiam tamen nullam: itaque mundum ipsum nec ratione ullâ, nec arte, nec fabricâ instructum, sed naturam rerum quibusdam minutis seminibus & insecabilibus conglobatam. Quo quid repugnantius dici possit, non video. Etenim si est Deus, utique providens est, ut Deus; nec aliter ei potest divinitas attribui, nisi & præterita teneat, & præsentia sciat, & futura prospiciat. Cùm igitur providentiam sustulit, etiam Deum negavit esse. Cùm autem Deum esse professus est, & providentiam simul esse concessit. Alterum enim sine altero nec esse prorsùs, nec

Lin. 3. *Protagoras, &c.*] Vide Laërtium. De Protagorâ dictum est lib. 1. Institut. c. 2. Refertur etiam ab Arnobio lib. 8. adversùs Gentes. Similes catalogi sunt apud Cicer. de Naturâ deorum primo; & inter Ecclesiasticos scriptores, apud Epiphanium in Epitome, apud Eusebium de Præparat. Evangel. lib. 14. cap. 1. Irenæus lib. 2. cap. 19. Anaxagoram ἄθεον nominat, nisi lectio sit mendosa; quod non puto. *Betuleius.* Cicero lib. 1. de Nat. deor. c. 23. *Abderites Protagoras, sophistes temporibus illis vel maximus, cùm in principio libri sic posuisset:* De Divis neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere, *Atheniensium jussu urbe atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti.*

Lin. 4. *Temporibus Socratis.*] Teste Laërtio, floruit Olympiade 74. Sed hanc librorum exustionem Euseb. in Chronicis anno tertio Olympiadis 84. ponit, & floruit sanè tum Socrates, & eum Socratis fuisse synchronon testatur etiam Platonis Dialogus, qui Protagoræ nomine inscriptus fuit. Quanquàm de hoc quæstio est apud Macrob. lib. 1. Sat. cap. 1. *Betuleius.*

Lin. 7. *Et libros ejus in concione, &c.*] Vide quæ suprà diximus ad cap. 22. lib. 1. Ex hoc loco corrigendus locus Minutii Felic. ubi nonnulli legunt, *scripta ejus deriserint*, legendum *deusserint.* Patet hoc ex Lactant. etiam ex Diogene Laërt. qui de omni hâc re disserit. Vide & Ciceronem lib. 1. de Naturâ deorum.

Lin. 9. *Et auditor ejus Plato, &c.*] Quàm inconstanter autem is de rebus divinis disseruerit, non modò Velleius Epicureus apud Ciceronem objicit, sed etiam Euseb. de Præp. Evang. lib. 13. collatione scriptorum ipsius diligenti evidenter demonstrat. *Betul.*

Lin. 16. *Insecabilibus.*] Atomis scilicet.

Lin. 20. *Cùm autem Deum esse professus est.*] Additum *autem* ex omnibus MSS. & multis editis, quod in cæteris deerat. MS. 1. Bon. antiq. legit *confessus est.*

intelligi potest. Verùm iis posteà temporibus, quibus jam philosophia defloruerat, extitit Melius quidam Diagoras, qui nullum esse omninò Deum diceret, ob eamque sententiam nominatus est ἄθεος; item Cyrenæus Theodorus: ambo quia nihil novi poterant reperire, omnibus jam dictis & inventis, maluerunt vel contra veritatem id negare, in quo priores universi sine ambiguitate consenserant. Ii sunt, qui tot seculis, tot ingeniis assertam atque defensam providentiam calumniati sunt. Quid ergò? utrùmne istos minutos & inertes philosophos ratione, an verò autoritate præstantium virorum refellemus? an potiùs utroque? Sed properandum est, ne longiùs à materiâ divagetur oratio.

Lin. 2. *Defloruerat, &c.*] Diagoras tamen ab Eusebio eâdem Olympiade ponitur, quâ Protagoram suprà à Laërtio positum esse diximus; id est 74. Theodorus autem Olympiade 118. quum Epicurus vix paucis annis antiquior fuerit. Nam Laërtius ejus obitum in Olympiade 107. posuit: quamquàm Eusebius eum Olymp. 118. floruisse referat. *Betuleius.*

Ibidem. *Melius quidam Diagoras.*] Melius à patriâ, sicut infrà Cyrenæus Theodorus. MSS. 1. Reg. antiq. habet *Ætlius*; 1. Bonon. antiquior, & 8. alii, ac 2. vet. ed. Rom. *Alius*; Regio-Put. 1. al. Reg. 2. Colbert. Goth. Navar. Gat. Marm. Ultr. Pen. Brun. *Ælius*; MS. Tornesianus & ed. Genev. *Metius*, quod existimo vitiosè à librario scriptum pro *Melius*, sicut vocatur à Cicerone lib. 1. de Nat. deor. MS. Baluz. & 15. excusi, *Extitit Athenis quidam Diagoras*. Nec contemnenda hæc lectio; Suidas enim ad ℣. *Diagoras*, refert Diagoram post captam Melum [undè *Melius* dictus est] secessisse Athenas. MSS. 1. Reg. rec. Clarom. 1. Sorbon. 3. Colb. legunt *Extitit Atheus quidam & Diagoras*, nisi quod particula *&* à duobus prioribus abest. Cæterùm de hoc Diagora vide quæ notata sunt ad initium cap. 2. lib. 1. Divin. Institut.

Lin. 3. *Cyrenæus Theodorus.*] Meruit & hic τὸ ἄθεον epitheton, eodem Epiphanio teste. Et sic legendum censeo in Chronicis Eusebii, ubi *Theodorus Athenæus* legitur; nec mihi tempora refragantur. Augustinus contra litteras Petiliani Donatistæ libro secundo putat, in hunc Theodorum esse dictum hoc Psalmi: Dixit stultus, quòd non est Deus. *Betul.*

Lin. 5. *Maluerunt vel contra veritatem.*] *Vel*, quod hîc est pro *etiam*, Gallicè *même*, abest à 10. MSS. totidemque editis.

Ibidem. *Id negare.*] MSS. 2. Bonon. 1. Reg. rec. 2. Colb. Tax. Baluz. *id denegare.*

Lin. 6. *Qui tot seculis, tot ingeniis.*] Hæc lectio 4. vet. editorum, & omnium MSS. est, præter 1. Reg. rec. in quo, ut & in 15. editis, est *seculis & ingeniis.*

Lin. 9. *Autoritate præstantium.*] Hi erant *maximarum sectarum principes*, quos infrà adducit ante capitis 10. finem, & cap. 11. MSS. 12. cum edit. Rom. 1470. legunt *veritate*, alter *virtute.*

Ibidem. *Utroque.*] Ità MSS. & editi. Francius fortè legendum putat, *utraque.*

Lin. 10. *Divagetur.*] Ità MSS. propè omnes cum 7. editis; in cæteris vulgatis est *devagetur*; in 1. Reg. rec. *evagetur*; in 1. Colb. & Clarom. à primâ manu *dirigatur.*

CAPUT X.

De Mundi ortu & rerum naturâ, & Dei Providentiâ.

QUI nolunt divinâ providentiâ factum esse mundum, aut principiis inter se temerè coëuntibus dicunt esse concretum, aut repentè naturâ extitisse; naturam verò (ut Straton) habere in se vim gignendi &

Lin. 3. *Straton.*] Straton Lampsacenus, Arcesilaï filius, auditor Theophrasti, fuit præceptor Ptolemæi Philadelphi: vir acri ingenio, qui cum maximè necessariam philoso-

minuendi: sed eam nec sensum habere ullum, nec figuram, ut intelligamus, omnia quasi suâ sponte esse generata, nullo artifice, nec autore. Utrumque vanum & impossibile. Sed hoc evenit ignorantibus veritatem, ut quidvis potiùs excogitent, quàm id sentiant quod ratio deposcit. Primùm minuta illa semina, quorum concursu fortuito totum coiisse mundum loquuntur, ubi aut undè sint, quæro. Quis illa vidit unquàm? quis sensit? quis audivit? An solus Leucippus oculos habuit? solus mentem? qui profectò solus omnium cæcus & excors fuit, qui ea loqueretur, quæ nec æger quisquam delirare, nec dormiens posset somniare.

Quatuor elementis constare omnia philosophi veteres disserebant: ille noluit, ne alienis vestigiis videretur insistere. Sed ipsorum elementorum alia voluit esse primordia, quæ nec videri possint, nec tangi, nec ullâ corporis parte sentiri. Tam minuta sunt, inquit, ut nulla sit acies ferri tam subtilis, quâ secari ac dividi possint; undè illis nomen imposuit atomorum. Sed occurrebat ei, quòd si una esset omnibus eademque natura, non possent res efficere diversas, tantâ varietate, quantam videmus inesse mundo. Dixit ergò, lævia esse, & aspera, & rotunda, & angulata, & hamata. Quantò meliùs fuerat tacere, quàm in usus tam miserabiles,

phiæ partem, quæ posita est in virtute & in moribus, reliquisset, totum se ad investigationem naturæ contulit; undè Physici cognomentum assequutus est. Floruit Olymp. 123. Ejus vitam scribit Laërt. libro 5. Multa hujus mentio passim fit apud Ciceronem, undè etiam hæc transcripta sunt; hæc enim ferè ad verbum leguntur in primo libro de Naturâ deorum. *Betuleius.* Vide eumdem Ciceronem in Lucullo ad finem.

Lin. 5. *Concursu fortuito.*] Abest *fortuito* à 13. MSS. & à 2. vet. edit. Rom. Sed est in aliis, apud eumdem Lactantium Epitom. cap. 36. & apud Ciceronem lib. 1. de Nat. deor. cap. 24. seu n. 66.

Ibidem. *Totum coiisse mundum.*] Benè, ut patet ex præcedentibus & sequentibus. In 11. scriptis & ed. Is. *cohæsisse.* Bona utraque lectio.

Lin. 7. *An solus Leucippus oculos habuit?*] Francius,

— *Oculos an, Pari, solus habes?*

Licèt Laërtius in Leucippo nullam de atomis mentionem faciat, & Plutarchus eos ad Democritum autorem referat, Arist. tamen in primo τῆς Γενέσεως Democritum & Leucippum plerùmque in hoc dogmate conjungit. Atque item Cicero in primo de Naturâ deorum: Ista enim flagitia Democriti, sive etiam antè Leucippi; esse corpuscula quædam lævia, alia aspera, rotunda alia, partim autem angulata, & quædam pyramidata, curvata quædam, & quasi adunca: ex his effectum esse cœlum atque terras, nullâ cogente naturâ, sed concursu quodam fortuito. Hoc deinde dogma Epicurus etiam amplexus est: sicut nihil in Physicis Epicuri fuit, quod non habuerit à Democrito. Quanquàm, ut in 1. de Finibus idem Cicero scribit, quæ Democriti Epicurus corrigere vult, ea depravare videatur. Ità Democriti atomi motum ex æterno tempore habent, Epicurei declinationem. Cujus differentiæ etiam Augustinus meminit, ubi de inanibus & inutilibus quæstionibus scribit. *Betul.* Vide lib. 3. Div. Institut. cap. 17.

Lin. 9. *Posset somniare.*] Ità reposui ex 5. vet. edd. & omnibus MSS. præter 1. Colbert. cui est ut 12. editis *possit.*

Lin. 11. *Quatuor elementis, &c.*] Non quidem omnes philosophi in hoc consentiunt. Empedocles & Anaxagoras primi fuerunt, qui quatuor elementa asseruerunt: qui tamen illi constant & solvuntur concordiâ & discordiâ. Quod Aristotelis reprehensionem non evitat, qui & ipse quintam essentiam fovet. *Betuleius.*

Lin. 18. *Lævia esse & aspera, &c.*] Hæ sunt Particulæ Cartesianæ.

Lin. 19. *Et angulata, & hamata.*] Abest *& angulata* à recentioribus MSS. 4. Reg. 4. Colbert. Goth. Lips. Marm. 1. Sorbon. Clarom. & Brun. Sed adesse debet, ut legenti mox patebit.

miserabiles, tam inanes, habere linguam: & quidem vereor, ne non minùs delirare videatur, qui hæc putet refellenda. Respondeamus tamen velut aliquid dicenti. Si lenia sunt & rotunda, utique non possunt invicem se apprehendere, ut aliquod corpus efficiant; ut si quis milium velit in unam coagmentationem constringere, lenitudo ipsa granorum in massam coïre non sinat. Si aspera & angulata sunt, & hamata, ut possint cohærere; dividua ergò & secabilia sunt: hamos enim necesse est & angulos eminere, ut possint amputari.

Itaque quod amputari ac divelli potest, & videri poterit & teneri. » Hæc, inquit, per inane irrequietis motibus volitant, & huc, atque illuc » feruntur, sicut pulveris minutias videmus in sole, cùm per fenestram radios ac lumen immiserit. Ex his arbores, & herbæ, & fruges omnes » oriuntur: ex his animalia & aqua, ignis & universa gignuntur, & » rursùs in eadem resolvuntur «. Ferri hoc potest, quamdiù de rebus parvis agitur. Ex his etiam mundus ipse concretus est. Implevit numerum perfectæ insaniæ; nihil videtur ulteriùs dici posse: sed invenit tamen ille quod adderet. » Quoniam est omne, inquit, infinitum, nec potest quid» quam vacare; necesse est ergò innumerabiles esse mundos «. Quæ tanta vis fuerat atomorum, ut moles tam inæstimabiles ex tam minutis conglobarentur? Ac primùm requiro, quæ sit istorum seminum, vel ratio, vel origo. Si enim ex illis sunt omnia, ipsa igitur undè esse dicemus? quæ natura tantam copiam ad efficiendos innumerabiles mundos subministravit? Sed concedamus, ut impunè de mundis deliraverit: de hoc loquamur, in quo sumus, & quem videmus. Ait, omnia ex individuis corpusculis fieri.

Si hoc ita esset, nulla res unquam sui generis semine indigeret. Sine

Lin. 3. *Aliquid dicenti.*] MSS. 12. rec. & edit. Rom. 1470. *aliqua dicenti.*

Ibidem. *Lenia sunt & rotunda.*] MSS. 3. Reg. 4. Colb. & editi *levia*, malè.

Lin. 5. *Lenitudo ipsa granorum.*] Sic à me restitutum ex MSS. ferè omnibus & vet. edit. Rom. Scripti 4. rec. cunctique penè impressi *levitudo.*

Lin. 6. *Si aspera & angulata sunt & hamata, &c.*] Ità MSS. veterrimi 2. Bonon. & Regio-Put. Alii 12. & 2. edd. addunt, *inquit;* & cum eis alteri 8. scripti & impressi 10. expuncto *si.*

Lin. 7. *Hamos enim . . . & angulos.*] Sic restitui in quarto casu ex multis antiquioribus & melioribus MSS. & edit. vet. Rom. ac Cellar. In cæteris impressis & 5. scriptis rec. est *hamis . . . & angulis.*

Lin. 11. *Pulveris minutias.*] MSS. 7. *micas.*

Lin. 16. *Perfectæ insaniæ.*] MSS. 6. *pertectæ*; 1. al. *protectæ.*

Ibidem. *Nihil videtur ulteriùs dici posse.*] Rectiùs, ut puto, ex 2. MSS. Bonon. 1. Reg. 2. Colbert. Baluz. quàm *adjici* cæterorum; nam cum verbo *adjici* inutile esset *ulteriùs.*

Lin. 17. *Quod adderet.*] Sic reposui ex MSS. In editis est *quid.*

Lin. 18. *Vacare.*] Id est, vacuum esse. *Francius.*

Ibidem. *Innumerabiles esse mundos.*] Πολλοὺς κόσμους Philoni, ἀπείρους Laërtio & Plut. κόσμον ἄπειρον Epiphanio, Democritici mundi proverbio locum fecere. Plut. in Placitis libro 2. cap. 1. Democritus, Epicurus, eorumque discipulus Metrodorus, innumerabiles in infinito mundos per omnem ejus complexum in immensum exspatiantem dixerunt. *Betuleius.*

Lin. 20. *Ac primùm requiro.*] MSS. 8. *At primùm requiro.*

Ibidem. *Istorum seminum vel ratio, vel origo, &c.*] Τοὺς ἀτόμους etiam Virgilius & Lucretius semina nominarunt; Lucret. non longè ab initio libri primi.

ovis alites nascerentur, ac ova sine partu; item cætera viventia sine coïtu: arbores, & quæ gignuntur è terrâ, propria semina non haberent, quæ nos quotidiè tractamus, & serimus. Cur ex frumento seges nascitur, & rursùs ex segete frumentum? Denique si atomorum coïtio & conglobatio efficeret omnia, in aëre universa concrescerent; si quidem per inane atomi volitant: cur sine terrâ, sine radicibus, sine humore, sine semine, non herba, non arbor, non fruges oriri augerique possunt? Undè apparet, nihil ex atomis fieri; quandoquidem unaquæque res habet propriam certamque naturam, suum semen, suam legem ab exordio datam. Denique Lucretius, quasi oblitus atomorum, quas asserebat, ut redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumentis usus est, quæ contra ipsum valerent. Sic enim dixit:

Nam si de nihilo fierent, ex omnibu rebus
Omne genus nasci posset; nil semine egeret.

Item posteà,

Nil igitur fieri de nilo posse fatendum est;
Semine quandò opus est rebus, quo quæque creatæ
Aëris in teneras possint proferrier auras.

Quis hunc putet habuisse cerebrum, cùm hæc diceret, nec videret sibi esse contraria? Nihil enim per atomos fieri exindè apparet, quòd semen cujusque rei certum est; nisi fortè & ignis, & aquæ naturam ex atomis esse credemus. Quid, quòd durissimi rigoris materiæ, si ictu vehementiore collidantur, ignis excutitur? Num in ferro aut silice atomi latent? Quis inclusit? aut cur suâ sponte non emicant; aut quomodò semina ignis in materiâ frigidissimâ permanere potuerunt?

Omitto silicem ac ferrum. Orbem vitreum plenum aquæ si tenueris in sole, de lumine, quod ab aquâ refulget, ignis accenditur etiam in durissimo frigore. Num etiam in aquâ ignem esse credendum est? atqui de sole ignis ne æstate quidem accendi potest. Si ceræ inhalaveris, vel si vapor levis aliquid attigerit, aut crustam marmoris, aut laminam, paula-

Lin. 7. *Non herba.*] Sic reposui ex MSS. & editis vet. Rom. Gymnic. Cellar. In cæteris editis legitur, *non herbæ.*

Ibidem. *Augerique possunt.*] MSS. 14. & 13. edd. *aut generari possunt.*

Lin. 16. *Fatendum est.*] MSS. 2. Bonon. 1. Reg. rec. 3. Colbert. Pen. Clarom. *putandum est.* 1. Sorbon. *sciendum est.*

Lin. 19. *Quis hunc putet habuisse cerebrum?*] Sic ex MSS. ferè omnibus restitui; in 4. rec. & in editis legitur *putat. Habuisse cerebrum*, id est rationem & sanam mentem; nam veteres in cerebro dixerunt animi esse sedem. Cic. Tuscul. 1. cap. 9.

Lin. 22. *Credemus.*] 1. Colbert. *credimus*; 1. al. Colbert. & Brun. *credamus.*

Lin. 26. *Orbem vitreum, &c.*] Hæc crystalli natura est, quæ nihil aliud est, quàm aqua in lapidis duritiem frigore & vetustate congelata. Vide Marbodæum cum suis commentatoribus. De ignis naturâ Theophrasti liber extat. Sunt similes ignis eliciendi rationes apud Plin. & Lucretium ipsum, atque etiam apud Senecam in Natural. quæst. *Betul.*

Lin. 28. *Credendum est.*] MSS. 5. *credent.*

Ibidem. *Atqui de sole ignis, &c.*] Hallucinatur Lactantius: experientia contrarium testatur.

Lin. 29. *Ceræ inhalaveris.*] MSS. 1. Reg. rec. 3. Colbert. & Baluz. *Si ceræ in alveariis.*

Lin. 30. *Vapor levis.*] MS. Goth. *lenis*; 1. Bonon. antiq. *lene.*

tim per minutissimos rores aqua concrescit. Item de halitu terræ aut maris nebula existit: quæ aut dispersa humefacit quidquid texerit; aut collecta, in arduos montes in sublime vento rapta, stipatur in nubem, atque imbres maximos dejicit. Ubi ergò dicimus liquores natos esse? num in vapore? num in halitu? num in vento? Atqui nihil potest consistere in eo, quod nec tangitur, nec videtur. Quid ego de animalibus loquar, in quorum corporibus nihil sine ratione, sine ordine, sine utilitate, sine specie figuratum videmus; adeò ut solertissima, & diligentissima omnium partium membrorumque descriptio, casum ac fortunam repellat. Sed putemus artus & ossa & nervos & sanguinem de atomis posse concrescere. Quid sensus, cogitatio, memoria, mens, ingenium, quibus seminibus coagmentari possunt? minutissimis, inquit. Sunt ergò alia majora. Quomodò igitur insecabilia?

Deinde, si ex invisibilibus sunt, quæ non videntur, consequens est, ut ex visibilibus sint, quæ videntur; cur igitur nemo videt? Sed sive invisibilia quæ sunt in homine consideret, sive tractabilia, quæ veniunt sub aspectum, ratione utraque constare quis non videt? Quomodò ergò sine ratione coëuntia possunt aliquid efficere rationale? Videmus enim nihil esse in omni mundo, quod non habeat in se maximam mirabilemque rationem. Quæ, quia supra hominis sensum & ingenium est, cui rectiùs, quàm divinæ providentiæ tribuenda est? An simulacrum hominis & statuam ratio & ars fingit; ipsum hominem de frustis temerè concurrentibus fieri putabimus? Et quid simile veritatis in ficto, cùm summum & excellens artificium nihil aliud, nisi umbram & extrema corporis lineamenta possit imitari? Num potuit humana solertia dare operi suo aut motum aliquem, aut sensum? Omitto usum videndi, audiendi, odorandi, cæterorumque membrorum, vel apparentium, vel latentium, mirabiles utilitates. Quis artifex potuit, aut cor hominis, aut vocem, aut ipsam fabricare sapientiam? Quisquamne igitur sanus existimat, quod homo ratione & consilio facere non possit, id concursu atomorum passim cohæ-

Lin. 1. *Aut maris.*] MSS. 6. *& maris.*

Lin. 6. *Quid ego.*] Sic legendum ex vet. MSS. 1. Bonon. Cauc. Cæteri & edd. habent *ergò*; Brun. *igitur.*

Lin 14. *Deinde.*] Ità reposui ex omnibus MSS. præter 3. rec. in quibus est *Denique*, ut in editis.

Ibidem. *Si ex invisibilibus sunt, quæ non videntur, consequens est, ut ex visibilibus sint, quæ videntur; cur igitur nemo videt?*] Sic legendum ex utroque Bonon. 3. Colbert. Baluz. & Tax. non ut alii, *si ex invisibilibus sunt, quæ videntur, cur igitur nemo videt?* Utitur argumento à contrariis: si ea quæ non videntur, manant à corporibus invisibilibus; ergò quæ videntur, prodeunt ex visibilibus; ea igitur cur non videntur? *Isæus.*

Lin. 16. *Consideret.*] MSS. 7. *consideres.*

Ibidem. *Tractabilia.*] MSS. 16. inter quos est Regio-Put. habent *tactibilia*; Bonon. antiq. *tactilia*; 2. Colb. *tactabilia*; 2. Reg. rec. & ed. Rom. 1470. *intactibilia*; al. ed. Rom. 1474. *intactabilia*; altera Rom. 1468. cum cæteris impressis ac scriptis *tractabilia*, ut in textu. Undè liquet, sicut ex variis lectionibus aliis, tres Romanas editiones à se invicem diversas. Sed & alibi legimus apud Lactantium lib. 5. Divin. Institut. cap. 22. *oculis manuque tractabile*; ubi vide Not. ad lib. de Opificio cap. 1. *manu & oculis contrectare.*

Lin. 26. *Omitto.*] MS. 1. Bon. antiq. *Mitto.* Pro *usum videndi*, in edit. Venet. Trid. Florent. est *sensum videndi*, malè; mox enim vox *sensum* præcessit.

rentium perfici potuisse? Vides in quæ deliramenta inciderint; dum nolunt effectionem curamque rerum Deo dare.

Concedamus tamen his, ut ex atomis fiant quæ terrena sunt: num etiam cœlestia? Deos aiunt incorruptos, æternos, beatos esse; solisque dant immunitatem, ne concursu atomorum concreti esse videantur. Si enim dii quoque ex illis constitissent, dissipabiles fierent, seminibus aliquandò resolutis, atque in naturam suam revertentibus. Ergò si est aliquid, quod atomi non effecerint, cur non cætera eodem modo intelligamus? Sed quæro, antequàm mundum primordia ista generarent, cur sibi dii habitaculum non ædificaverint? Videlicet, nisi atomi coiissent, cœlumque fecissent, adhuc dii per medium inane penderent. Quo igitur consilio, quâ ratione de confuso acervo se atomi congregaverunt, ut ex aliis inferiùs terra conglobaretur, cœlum desuper tenderetur, tantâ siderum varietate distinctum, ut nihil unquàm excogitari possit ornatius? Tanta ergò qui videat & talia, potest existimare nullo effecta esse consilio, nullâ providentiâ, nullâ ratione divinâ; sed ex atomis subtilibus, exiguis concreta esse tanta miracula? Nonne prodigio simile est aut natum esse hominem, qui hæc diceret, aut extitisse, qui crederet? ut Democritum, qui auditor ejus fuit, vel Epicurum, in quem vanitas omnis de Leucippi fonte profluxit. At enim (sicut alii dicunt) naturâ mundus effectus est, quæ sensu & figurâ caret. Hoc verò multo est absurdius. Si natura mundum fecit, consilio & ratione fecerit, necesse est; is enim facit aliquid, qui aut voluntatem faciendi habet, aut scientiam. Si caret sensu ac figurâ, quomodò potest ab eâ fieri, quod & sensum habeat & figuram? nisi fortè quis arbitretur, animalium fabricam tam subtilem à non sentiente formari animarique potuisse; aut istam cœli speciem, tam providenter ad utilitates viventium temperatam, nescio quo casu, sine conditore, sine artifice, subitò extitisse.

„Si quid est, inquit Chrysippus, quod efficiat ea, quæ homo, licèt ratione sit præditus, facere non possit, id profectò est majus, & fortius, & sapientius homine.“ Homo autem non potest facere cœlestia; ergò illud, quod hæc efficiet vel, effecerit, superat hominem arte, consilio, prudentiâ, potestate. Quis igitur potest esse, nisi Deus? Natura verò, quam

Lin. 2. *Effectionem.*] Rara vox, quæ tamen reperitur apud Ciceronem lib. 2. de Finibus cap. 45. & lib. 3. cap. 24. *artis effectio.*

Lin. 6. *Si enim dii quoque ex illis constitissent.*] Sic restitui ex quamplurimis MSS. inter quos sunt antiquissimi 1. Bonon. & Reg. Put. In 6. scriptis & editis legitur, *deos quoque ex illis constituissent*; in 3. Reg. rec. Clarom. ed. Rom. 1470. *deos . . . constituisset.*

Ibidem. *Dissipabiles.*] Hæc vox vix occurrit apud alios scriptores: nihilominùs extat apud Ciceronem lib. 3. de Naturâ deor. cap. 12. *Aër naturâ cedens est maximè & dissipabilis.*

Lin. 7. *Revertentibus.*] MSS. 2. Bon. Tax. 1. Colb. *recurrentibus.*

Lin. 9. *Primordia ista generarent.*] 1. Bonon. antiq. *generassent.*

Lin. 10. *Non ædificaverint.*] MSS. 7. & 4. editi, *non ædificaverunt.*

Lin. 13. *Terra conglobaretur.*] Ità MSS. antiquiores & potiores Bonon. Regio-Put. aliique, & ed. Is. At scripti 12. rec. & editi, *terræ conglobarentur.*

Lin. 25. *Tam subtilem.*] MSS. 6. & 2. edd. addunt *tamque mirabilem*; Cauc. & 9. editi, *tam subtiliter à non sentiente naturâ formari.*

veluti matrem esse rerum putant, si mentem non habet, nihil efficiet unquàm, nihil molietur. Ubi enim non est cogitatio, nec motus est ullus, nec efficacia. Si autem consilio utitur ad incipiendum aliquid, ratione ad disponendum, arte ad efficiendum, virtute ad consummandum, potestate ad regendum & continendum; cur natura potiùs, quàm Deus nominetur? Aut si concursus atomorum, vel carens mente natura, ea, quæ videmus, effecit, quæro cur facere cœlum potuerit, urbem aut domum non potuerit? cur montes marmoris fecerit, columnas & simulacra non fecerit? Atqui non debuerant atomi etiam ad hæc efficienda concurrere; siquidem nullam positionem relinquunt, quam non experiantur. Nam de naturâ, quæ mentem non habeat, non est mirandum, quòd hæc facere oblita sit. Quid ergò est? Utique Deus, cùm inchoaret hoc opus mundi, quo nihil potest esse nec dispositius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulcritudinem, nec majus ad molem, quæ fieri ab homine non poterant, fecit ipse; in quibus etiam hominem ipsum, cui particulam de suâ sapientiâ dedit; & instruxit eum ratione, quantùm fragilitas terrena capiebat, ut ipse sibi efficeret, quæ ad usus suos essent necessaria.

Si verò in hujus mundi (ut ita dixerim) republicâ nulla providentia est, quæ regat, nullus Deus, qui administret, nec omninò sensus ullus in hâc rerum naturâ pollet; undè igitur mens humana tam solers, tam intelligens orta esse credetur? Si enim corpus hominis ex humo fictum est, undè homo nomen accepit; animus ergò qui sapit, qui rector est corporis, cui membra obsequuntur tanquàm regi & imperatori, qui nec aspici, nec comprehendi potest, non potuit ad hominem nisi à sapiente naturâ pervenire. Sed sicut omne corpus mens & animus gubernat;

Lin. 1. *Si mentem non habet.*] Cicero de Nat. deor. 2. diversas de naturâ sententias seu definitiones describit: unam eorum, qui naturam censent vim quamdam sine ratione cientem motus in corporibus necessarios; alteram eorum, qui definiunt vim rationis atque ordinis participem, tanquàm viâ progredientem, declarantemque quid cujusque caussâ res efficiat, quid sequatur, cujus solertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. *Betuleius.*

Lin. 2. *Nec motus, &c.*] Atqui natura Zenonis artifex, opifex, consultrix, & provida utilitatum opportunitatumque omnium mundi, omnes motus habet voluntarios, conatusque & appetitiones, quas ὁρμὰς Græcè vocant. Cic. de Nat. deor. lib. 2. *Betul.*

Lin. 3. *Consilio.*] MSS. 7. addunt *suo*, quod ab aliis & à vulgatis abest, necnon à cæteris periodi membris.

Lin. 7. *Effecit.*] MSS. 2. Colbert. Clarom. ed. Gymnic. & Spark. *efficit.*

Lin. 9. *Atqui non debuerant atomi.*] Itâ restitui ex MSS. antiquissimis & opt. 2. Bon. 3. Reg. 5. Colbert. Clarom. Baluz. Brun. faventibus 3. aliis à quibus abest negatio. In 3. scriptis rec. & 10. edd. pro *debuerant*, est *potuerant*; in aliis quatuor impressis *potuerunt.*

Lin. 17. *Quantùm fragilitas terrena capiebat.*] Sic restitui ex cunctis MSS. & 10. editis. Cæteri vulgati legunt *cupiebat.*

Lin. 18. *Ad usus suos.*] Sequor antiquiores & potiores MSS. 2. Bonon. Regio-Put. aliosque multos, & ed. Is. In cæteris editis & 10. scriptis rec. est *in usus suos.*

Lin. 22. *Corpus hominis ex humo fictum est.*] Cum vet. ed. Rom. sic ferunt omnes MSS. præter 1. Reg. rec. & Clarom. à primâ manu, quibus est, ut in editis, *factum est.* Vide infrà *fictum esse.*

Lin. 23. *Undè homo nomen accepit.*] Allusio est, non verum etymon, quod est ab Hebræo petendum. *Francius.* Vide Lactantium suprà lib. 2. Divin. Institut. cap. 11. & Vossii Etymologicon Linguæ Latinæ. In editis 7. deest *homo.*

ita & mundum Deus. Nec enim verisimile est, ut minora & humilia regimen habeant, majora & summa non habeant. Denique M. Cicero in Tusculanis, & in Consolatione, » Animorum (inquit) nulla in terris origo inve-» niri potest. Nihil est enim, inquit, in animis mistum atque concretum, aut » quod ex terrâ natum atque fictum esse videatur; nihil ne aut humidum qui-» dem, aut flabile, aut igneum. His enim naturis nihil inest, quod vim memo-» riæ, mentis, cogitationis habeat, quod & præterita teneat, & futura præ-» videat, & complecti possit præsentia, quæ sola divina sunt. Nec enim in-» veniuntur unquàm, undè ad hominem venire possint, nisi à Deo «. Exceptis igitur duobus tribusve calumniatoribus vanis, cùm constet, divinâ providentiâ mundum regi, sicut & factus est, nec sit quisquam, qui Diagoræ Theodorique sententiam, vel Leucippi inane commentum, vel Democriti Epicurique levitatem præferre audeat autoritati, vel illorum septem priorum, qui sunt appellati sapientes, vel Pythagoræ, vel Socratis, vel Platonis, cæterorumque philosophorum, qui esse providentiam judicaverunt; falsa igitur est & illa sententia, quâ putant terroris ac metûs gratiâ Religionem à sapientibus institutam, quò se homines imperiti à peccatis abstinerent.

Quod si verum sit, ergò derisi ab antiquis sapientibus sumus. Quòd si fallendi nostri, atque adeò totius generis humani causâ commenti sunt Religionem; sapientes igitur non fuerunt, quia in sapientem non cadit mendacium. Sed fuerint sapientes; quæ tanta felicitas mentiendi, ut non tantummodò indoctos, sed Platonem quoque, ac Socratem fallerent, & Pythagoram, Zenonem, Aristotelem, maximarum sectarum principes, tam facilè deluderent? Est igitur divina providentia, ut senserunt ii homines, quos nominavi; cujus vi ac potestate omnia, quæ videmus & facta sunt, & reguntur. Nec enim tanta rerum magnitudo, tanta dispositio, tanta in servandis ordinibus temporibusque constantia, aut olim

Lin. 2. *M. Cicero.*] Ut suprà l. 7. Inst. c. 8.

Lin. 4. *Nihil est enim (inquit.)*] In 12. MSS. rec. & 7. edd. desideratur *enim*, quod est in cæteris codicibus, & apud Ciceronem in fragmentis de Consolatione.

Lin. 5. *Atque fictum esse.*] Ità MSS. edit. Betul. ac Cicero ipse. In 2. Reg. rec. & editis *est factum.*

Ibidem. *Nihil ne aut humidum quidem.*] Ità Cicero. Accedunt MSS. 2. Reg. antiq. 5. Colb. Baluz. Brun. in quibus est *nihil ne humidum quidem;* in Bonon. antiq. & 4. aliis, *nihilve aut humidum quidem.*

Lin. 6. *Flabile.*] Id est, aërium. *Francius.*

Ibidem. *His enim naturis nihil inest.*] Ità MSS. cum vet. ed. Rom. 1470. Venet. 1490. In 2. Colb. Baluz. & in 10. impressis legitur, *His enim innatum nihil est.*

Lin. 7. *Quod &c.*] Sic cum MSS. 2. Bonon. Tax. 2. Colb. Baluz. Clarom. à secundâ manu, edit. Crat. Graph. Cellar. Walch. Cicero ipse. Cæteri, *quo &c.*

Ibidem. *Prævideat.*] Sic lego cum MSS. 1. à Bon. antiq. Pen. & ipso Cicerone. Clarom. primâ manu *pervideat.* Cæteri, *provideat.*

Lin. 8. *Nec enim inveniuntur.*] Ità constanter omnes MSS. & impressi, præter 4. edd. rec. in quibus est, *invenietur*, ut apud Ciceronem.

Lin. 15. *Cæterorumque Philosophorum.*] Ità cum omnibus fermè MSS. edit. Rom. 1470. At scripti recentissimi 1. Reg. 2. Colb. Baluz. & impressi interjiciunt *summorum.*

Lin. 19. *Commenti sunt.*] MSS. 13. rec. & ed. Rom. 1470. *commentati sunt.*

Lin. 21. *Sed fuerint sapientes.*] Vox *sapientes* deest in Colb. & Pen. In MS. Cauc. & 7. vulgatis legitur, *sed ut fuerint.*

Lin. 23. *Et Pythagoram.*] 1. Bon. antiq. *ut Pythagoram.*

Lin. 27. *In servandis ordinibus.*] MSS. 12. rec. *in conservandis.*

Ibidem. *Aut olim potuit.*] 2. Bon. Tax. 2. Colb. Baluz. *aut demum.*

potuit sine provido artifice oriri, aut constare tot seculis sine incolâ potenti, aut in perpetuum gubernari sine perito ac sentiente rectore: quod ratio ipsa declarat. Quidquid est enim, quod habet rationem, ratione sit ortum necesse est. Ratio autem sentientis sapientisque naturæ est: sapiens verò sentiensque natura nihil aliud potest esse, quàm Deus. Mundus autem, quoniam rationem habet, quâ & regitur, & constat; ergò à Deo factus est. Quòd si est conditor rectorque mundi Deus, rectè igitur ac verè Religio constituta est; autori enim rerum, parentique communi honos veneratioque debetur.

Lin. 2. *Sine perito ac sentiente rectore.*] Sic restitui ex veterrimis & optimis MSS. Regio-Put. Cauc. 2. al. Reg. 3. Colbert. Ultr. Clarom. Em. Brun. & edit. Betul. Vide infrà, *sentientis*, &c. *quàm Deus.* 2. Colbert. & Baluz. *ac sapiente;* 2. Bonon. 5. al. rec. & 6. editi *ac sciente:* quæ verba desunt in 7. impressis.

CAPUT XI.

De Deo, eoque uno, cujusque providentiâ mundus regatur & constat.

QUONIAM constitit de providentiâ, sequitur ut doceamus, utrûmne multorum esse credenda sit, an potiùs unius. Satis (ut opinor) ostendimus in nostris Institutionibus, deos multos esse non posse; quòd divina vis ac potestas si distribuatur in plures, diminui eam necesse sit: quod autem minuitur, utique & mortale est; si verò mortalis non est, nec minui, nec dividi potest. Deus igitur unus est, in quo vis & potestas consummata, nec minui potest, nec augeri. Si autem sunt multi, dum habent singuli potestatis aliquid ac numinis, summa ipsa decrescit; nec poterunt singuli habere totum, quod est commune cum pluribus: unicuique tantùm deerit, quantùm cæteri possidebunt. Non possunt igitur in hoc mundo multi esse rectores: nec in unâ domo multi domini, nec in navi unâ multi gubernatores, nec in armento aut grege duces multi, nec in uno examine multi reges. Sed nec in cœlo quidem multi

Lin. 2. *Multorum esse.*] MSS. 3. & edd. 4. interjiciunt *deorum*; MSS. 5. rec. *multorum credenda sit.*

Ibidem. *Ostendimus in nostris Institutionibus.*] MSS. 10. *docuimus.* Indè patet, Divinarum Institutionum libros à Lactantio conscriptos ante librum de Irâ Dei.

Lin. 3. *Quod divina vis ac potestas si distribuatur in plures.*] Ità omnes editi cum MSS. præter septem, quibus est *distrahatur.*

Lin. 4. *Diminui eam necesse sit: quod autem minuitur, utique & mortale est; si verò.*] Sic MSS. 2. Bonon. pluresque alii ac nonnulli editi; & concinnius quàm in cæteris; quibus est, *diminuitur utique, & mortalis est; si verò.*

Lin. 10. *Non possunt, &c.*] Argumento ab analogiâ ducto, & inductione quâdam Socraticâ statuit monarchiam divinam. Huic rei confirmandæ Philo Judæus Homerico utitur versu, quem non magis de politicis monarchiis, quàm de Cœlesti dictum credit.

Lin. 13. *Nec in uno examine, &c.*] Ità legendum ex omnibus ferè tum MSS. tum editis. Quia anteà posuerat exempla hominum, posteà descendit ad muta animantia: itaque intelligendum est omninò de examine apum, quarum singula examina regem suum habent. MSS. septem & 4. impressi *regimine.*

ſoles eſſe potuerunt, ſicut nec animæ plures in uno corpore: adeò in unitate natura univerſa conſentit. Quòd ſi mundum

Spiritus intùs alit; totamque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet:

apparet teſtimonio poëtæ, unum eſſe mundi habitatorem Deum; ſiquidem corpus omne niſi ab unâ mente incoli regique non poteſt. Omnem igitur divinam poteſtatem neceſſe eſt in uno eſſe, cujus nutu & imperio regantur omnia; & ideò tantus eſt, ut ab homine non poſſit, aut verbis enarrari, aut ſenſibus æſtimari.

Undè igitur ad homines opinio multorum deorum perſuaſione pervenit? Nimirùm ii omnes, qui coluntur ut dii, homines fuerunt, & iidem primi, ac maximi reges: ſed eos, aut ob virtutem, quâ profuerant hominum generi, divinis honoribus affectos eſſe poſt mortem; aut ob beneficia & inventa, quibus humanam vitam excoluerant, immortalem memoriam conſecutos, quis ignorat? nec tantùm mares, ſed & fœminas. Quod cùm vetuſtiſſimi Græciæ ſcriptores, quos illi θεολόγους nuncupant, tum etiam Romani, Græcos ſecuti & imitati, docent; quorum præcipuè Euhemerus, ac noſter Ennius, qui eorum omnium natales, conjugia, progenies, imperia, res geſtas, obitus, ſepulcra demonſtrant. Et ſecutus eos Tullius tertio de Naturâ deorum libro diſſolvit publicas religiones: ſed tamen veram, quam ignorabat, nec ipſe, nec alius quiſquam potuit inducere. Adeò & ipſe teſtatus eſt, falſum quidem apparere, veritatem tamen latere. Utinam (inquit) tam facilè vera invenire poſſem, quàm falſa convincere! Quod quidem non diſſimulanter, ut Academicus, ſed verè atque ex animi ſententiâ proclamavit: quia veritas humanis ſenſibus erui nunquàm poteſt, quod aſſequi valuit humana providentia, id aſſecutus eſt, ut falſa detegeret. Quidquid enim fictum, & commenticium,

Lin. 1. *Potuerunt.*] Ità MSS. Editi, *poterunt.*

Lin. 2. *Quod ſi, &c.*] Ab autoritate Maronis. Nam hi verſus ſunt ex Æneïdos ſexto verſ. 726. Sed Lactantius noſter libro 7. capite tertio, hos verſus aliò torquet; reprehendit enim Gentiles, quòd Deum mentem, Dei corpus mundum fecerint. *Betuleius.*

Lin. 8. *Aut verbis enarrari.*] Sic ante Lactantium Minutius Felix: *Hic nec videri poteſt, viſu clarior eſt: nec comprehendi poteſt, nec æſtimari; ſenſibus major eſt: Infinitus, immenſus, & ſibi ſoli, tantus quantus eſt, notus.*

Lin. 10. *Perſuaſione.*] Francius ſuſpicabatur legendum eſſe *perſuaſioque.*

Lin. 11. *Dii, homines fuerunt.*] Eadem penè habes lib. 1. Divin. Inſtitut. c. 15. Theophilus ad Autolicum: Καὶ τὰ μὲν ὀνόματα, ὧν φῂς, σέβεσθαι θεῶν, ὀνόματά ἐστι νεκρῶν ἀνθρώπων. Deinde longâ inductione ſylvam exemplorum adducit. *Betuleius.*

Lin. 12. *Quâ profuerant.*] Ità MSS. 2. Bonon. aliique multi. Vide infrà *quibus.* Scripti 12. & editi *quia.*

Lin. 14. *Immortalem memoriam.*] MSS. 7. *immortalitatis memoriam.*

Lin. 18. *Euhemerus.*] De hoc dictum eſt lib 1. cap. 11. Divin. Inſtitut.

Lin. 19. *Sepulcra demonſtrant.*] Ità MSS. 2. Bonon. aliique plures. Multi MSS. & editi legunt *ſimulacra*; quod parùm, aut nihil probaret.

Lin. 25. *Quia veritas.*] Francius, fortè, *quia autem veritas:* alioqui non cohæret.

Lin. 26. *Erui nunquàm poteſt.*] Sic multi MSS. inter quos ſunt antiquiſſimi 2. Bon. Reg. Put. Pro *nunquàm* 11. MSS. cum editis habent *non.*

Ibidem. *Aſſequi valuit.*] Voluit eſt in MSS. quamplurimis. Septem rec. ferunt, *potuit;* 2. rec. & editi *valuit.*

mentitium, quia nullâ ratione ſubnixum eſt, facilè diſſolvitur. Unus eſt igitur princeps, & origo rerum Deus, ſicut Plato in Timæo & ſenſit & docuit; cujus majeſtatem tantam eſſe declarat, ut nec mente comprehendi, nec linguâ exprimi poſſit.

Idem teſtatur Hermes, quem Cicero ait in numero deorum apud Ægyptios haberi, eum ſcilicet, qui ob virtutem multarumque artium ſcientiam Triſmegiſtus nominatus, & erat non modò Platone, verùm etiam Pythagora ſeptemque illis ſapientibus longè antiquior. Apud Xenophontem Socrates diſputans ait, „formam Dei non oportere conquiri;“ & Plato in Legum libris: „Quid omninò ſit Deus, non eſſe quærendum; „quia nec inveniri poſſit, nec enarrari.“ Pythagoras quoque unum Deum confitetur dicens, incorporalem eſſe mentem, quæ per omnem rerum naturam diffuſa & intenta, vitalem ſenſum cunctis animantibus tribuat. Antiſthenes autem in Phyſico unum eſſe naturalem Deum dixit, quamvis gentes & urbes ſuos habeant populares. Eadem ferè & Ariſtoteles cum ſuis Peripateticis, & Zeno cum ſuis Stoïcis. Longum eſt enim ſingulorum ſententias exequi, qui licèt diverſis nominibus ſint abuſi, ad

Lin. 2. *Sicut Plato, &c.*] Eadem Platonica verba citata ſunt libri primi capite octavo.

Lin. 5. *Cicero.*] Id eſt Cic. 3. Nat. deor. ut lib. 1. Inſtitut. cap. 6.

Lin. 7. *Triſmegiſtus nominatus.*] Edit. Gymnic. *nominatur. Triſmegiſtus*, id eſt *ter maximus*, ut habetur in tribus MSS. rec. interpretationis gratiâ. Triſmegiſtus apud Stobæum Serm. 80. de Diis.

Ibidem. *Et erat non modò, &c.*] Moſe dicitur multò recentior, ut Marſilius ex Auguſtino indicat. Nam quo tempore Moſes natus eſt, floruit Atlas aſtrologus, Promethei phyſici frater, ac maternus avus majoris Mercurii, cujus hic Triſmegiſtus filius fuit. *Betul.* Alii tamen hunc Triſmegiſtum Moſe multò antiquiorem fuiſſe non ſine causâ putant.

Lin. 8. *Apud Xenophontem, &c.*] Apud Xenophontem, ἀπομνημονευμάτων quarto, Socrates cum Euthydemo diſputans, non Deum modò τὸ οἰκονωμοῦντα ἀόρατον dicit, ſed etiam miniſtros deorum inviſibiles eſſe affirmat. Atque paulò inferiùs animas noſtras quiddam de divinitate participare docet. Hæc Xenophontea verba vide lib. 4. memorab. dictor. & factor. Socratis circa medium; vide lib. 7. Platon. de Leg. & Ciceron. lib. 1. de Nat. deor.

Lin. 10. *Et Plato in Legum libris, &c.*] In ſeptimo de Legibus ſic legimus, ſub perſonâ hoſpitis Athenienſis: Τὸν μέγιστον θεὸν, καὶ ὅλον τὸν κόσμον φαμὲν οὔτε ζητεῖν δεῖν, οὔτε πολυπραγμονεῖν τὰς αἰτίας ἐρευνῶντας. Sunt quædam ſimilia etiam in 10. ſed huc non referenda.

Lin. 11. *Pythagoras quoque, &c.*] Simile quiddam eſt apud Cic. in primo de Naturâ deorum; nempe Pythagoram cenſuiſſe, Deum eſſe animum per naturam rerum omnem intentum & commeantem, ex quo noſtri animi carperentur. Quæ tamen à Velleio etiam Epicureo reprehenduntur; neque immeritò. Craſſior eſt illa, quæ legitur apud Epiphanium, & planè ab hâc noſtrâ diſcrepans, ubi Epicurus Deum non mentem, ſed corpus facit. Sed ex Platone in 10. de Legib. Aſtra non deorum corpora facit idem Epicurus; ſed deos ipſos: Librum Platonis adeas. Hanc definitionem, quæ hîc citatur, produximus ſuprà libro 1. cap. 5. ſicut etiam Antiſthenis jamjam ſequentem. *Betul.*

Lin. 12. *Incorporalem.*] Pythag. apud Cic. lib. 1. de Naturâ deorum.

Lin. 14. *Antiſthenes.*] Apud Cic. ubi ſuprà.

Ibidem. *Phyſico.*] Liber fuit Antiſthenis.

Lin. 15. *Suos habeant populares.*] MSS. 9. addunt *deos.*

Ibidem. *Eadem ferè & Ariſtoteles, &c.*] Libro primo, capite 5. Lactantius eſt confeſſus, Ariſtotelem ſecum diſſidere; in ſummâ tamen, Mentem eſſe mundi præſidem. De illâ ipſâ verò diſſenſione lege Cic. in primo de Naturâ deorum. *Betul.* De Ariſtotel. & Zenone, vide Ciceron. lib. 1. de Nat. deor.

Lin. 16. *Et Zeno, &c.*] Vide omninò Lactantium ipſum & Ciceronem locis jam ſæpiùs citatis, ubi hæc, quæ hîc in medio ſuſpenſa relinquuntur, excutiuntur diligentiùs.

unam tamen potestatem, quæ mundum regeret, concurrerunt. Sed tamen summum Deum, cùm & philosophi & poëtæ & ipsi denique, qui deos colunt, sæpe fateantur; de cultu tamen & honoribus ejus nemo unquàm requisivit, nemo disseruit; eâ scilicet persuasione, quâ semper beneficum incorruptumque credentes, nec irasci eum cuiquam, nec ullo cultu indigere arbitrantur. Adeò Religio esse non potest, ubi metus nullus est.

Lin. 1. *Concurrerunt.*] Sic restitui ex multis editis & omnibus MSS. præter 1. Colb. rec. in quo, ut & in 5. excusis, est *concurrunt.*

CAPUT XII.

De Religione, & Dei timore.

NUNC quoniam respondimus impiæ quorumdam detestabilique prudentiæ, vel potiùs amentiæ, redeamus ad propositum. Diximus, Religione sublatâ, nec sapientiam teneri posse, nec justitiam; quia sapientia divinitatis intellectus est, quo differimus à belluis: in homine solo reperiri justitiam, quâ nisi cupiditates nostras Deus, qui falli non potest, coërcuerit, sceleratè impièque vivemus. Spectari ergò actus nostros à Deo, non modò ad utilitatem communis vitæ attinet, sed etiam ad veritatem; quia religione justitiâque detractâ, vel ad stultitiam pecudum amissâ ratione devolvimur, vel ad bestiarum immanitatem: imò verò ampliùs; siquidem bestiæ sui generis animalibus parcunt. Quid erit homine truculentius, quid immitius, si dempto metu superiore, vim legum aut fallere potuerit, aut contemnere? Timor igitur Dei solus est, qui custodit hominum inter se societatem, per quem vita ipsa sustinetur, munitur, gubernatur. Is autem timor auferetur, si fuerit homini

Lin. 1. *Detestabilique prudentiæ.*] Malebat Francius legere *impudentiæ.* At legendum cum MSS. Regio-Put. aliisque decem, & 2. vet. edd. Rom. ac Betul. *prudentiæ*, id est sapientiæ, vel scientiæ Gentilium Philosophorum, ut sumitur hâc notione apud Cicer.

Lin. 3. *Quia sapientia divinitatis intellectus est.*] Sequor lectionem antiquissimorum & opt. codicum MSS. 2. Bonon. 3. Colbert. Baluz. & ed. Plantin. probatam à Thomasio in notis suis, Is. Spark. Cæteri multifariàm legunt: alii *dum*; alteri *cùm divinitatis intellectus... reperiatur, justitiam;* alii *justitia:* hanc postremam vocem plures respuunt.

Lin. 5. *Reperiri justitiam.*] Ità MSS. 2. Bonon. 3. Colb. Baluz. In aliis est *reperiatur.*

Ibidem. *Quâ nisi cupiditates.*] Sic lego cum MSS. 2. Reg. 3. Colbert. Christ. Merton. Lipf. Ultr. Em. Brun. & ed. Fasitel. Basil. 1532. Egnat. Al. *quia.*

Lin. 6. *Impièque vivemus.*] Ità omnes MSS. & vet. edd. Rom. non ut in editis *viveremus.* Nam dixerat *coërcuerit.*

Ibidem. *Actus.*] Pro *actione* etiam infrà cap. 17. *singulorum actus animadvertit.*

Lin. 8. *Religione justitiâque detractâ.*] Hæc locutio Lactantii est, illamque in ejus scriptis frequenter reperies. In 2. MSS. Bonon. & 5. aliis rec. est *detractis.*

Lin. 9. *Devolvimur.*] Ex omnibus MSS. & vulgatis editis ita restitui, quod latinius & rotundius est, quàm *volvimur*, ut in pluribus editis.

Lin. 14. *Timor auferetur.*] Eadem superiùs locutio. Editi 4. *auferretur.* In 21. MSS. & 3. edit. Rom. Florent. Is. *timor aufertur.*

persuasum, quòd iræ sit expers Deus; quem moveri & indignari, cùm injusta fiunt, non modò communis utilitas, sed etiam ratio ipsa nobis & veritas persuadet. Rursùs nobis ad superiora redeundum est, ut quia docuimus à Deo factum esse mundum, doceamus quare sit effectus.

Lin. 2. *Ratio ipsa nobis & veritas.*] Abest *nobis* à multis MSS. & edd. Sed extat in antiquissimis & optimis MSS. Regio-Put. 2. Bonon. & vulgatis quinque.

CAPUT XIII.

De Mundi & temporum commodo & usu.

SI consideret aliquis universam mundi administrationem, intelliget profectò, quàm vera sit sententia Stoïcorum, qui aiunt nostrâ causâ mundum esse constructum. Omnia enim, quibus constat, quæque generat ex se mundus, ad utilitatem hominis accommodata sunt. Homo utitur igni ad usum calefaciendi & luminis & molliendorum ciborum, ferrique fabricandi: utitur fontibus ad potum & ad lavacra; fluminibus ad agros irrigandos terminandasque regiones: utitur terrâ ad percipiendam frugum varietatem; collibus ad conserenda vineta; montibus ad usum arborum atque lignorum; planis ad segetem; utitur mari, non solùm ad commercia & copias ex longinquis regionibus ferendas, verùm etiam ad ubertatem omnis generis piscium. Quòd si his elementis utitur, quibus est proximus, non est dubium, quin & cœlo, quoniam & cœlestium rerum officia ad fertilitatem terræ, ex quâ vivimus, temperata sunt. Sol

Lin. 2. *Quàm vera sit sententia Stoïcorum.*] Chrysippi maximè, ut Cicero in 3. de Finibus indicat, & in 3. de Naturâ deorum. Hanc rem longâ oratione prosequitur Q. Lucilius Balbus, qui (Cicerone teste) tantos progressus habet in Stoïcis, ut cum excellentibus in eo genere Græcis comparetur. Ex Ecclesiasticis scriptoribus, præter eos qui in sex dierum opera ex professo scripserunt, hoc negotium elegantissimè tractavit Theodoretus, duobus prioribus de Providentiâ divinâ sermonibus, atque item quinto: quibus præterquàm quòd divinam providentiam ex rerum universitate statuit, edocet manifestè, non solùm utilitatem quæ mortalibus indè nascitur, sed etiam jucunditatem; & noster Lactant. lib. 7. Divin. Instit. cap. 3. eamdem quæstionem attingit. *Betuleius.*

Ibidem. *Stoïcorum.*] Stoïci apud Ciceron. Lucull. ut suprà Institut. lib. 7. cap. 4. & 7.

Lin. 4. *Ad utilitatem hominis.*] MSS. 2. Bonon. & 4. al. rec. addunt *solius.* Vide infrà *in usum hominis à Deo facta.*

Lin. 5. *Molliendorum ciborum.*] Sic lego ex MSS. 1. Reg. 2. Colbert. Baluz. quæ vox τῷ *igni*, quod præcedit, meliùs convenit, quàm *molendorum*, 2. Bon. & Tax. Et quidem Latinius in sui Lactantii orâ scripserat *molliendorum* vel *moliendorum.* Lego apud Ciceronem 2. de Nat. deor. 134. *mollitur cibus.* Quod non intelligentes librarii in MSS. rec. & in editis mutaverunt in *coquendorum;* Ultr. & Brun. *decoquendorum.*

Lin. 8. *Frugum varietatem.*] MSS. 6. rec. *frugum ubertatem;* 1. Bonon. antiq. & Ultr. *fructuum varietatem.*

Lin. 9. *Planis ad segetem.*] In 15. MSS. & editis 3. deest *planis ad segetem.*

Lin. 10. *Ferendas.*] 1. Reg. rec. 2. Bonon. 2. Colb. Tax. Baluz. *perferendas.*

Lin. 11. *Ubertatem omnis generis piscium.*] Ità omnes ferè MSS. & editi, meliùs quàm 2. Bonon. & Tax. *ad varietatem.* Quid enim sibi vult *varietas omnis generis piscium?* Omne genus piscium nonne varietatem piscium significat?

irrequietis cursibus & spatiis inæqualibus orbes annuos conficit, & aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem superducit ad requiem: & tum abscessu longiùs ad meridiem, tum accessu propiùs ad septentrionem, hyemis & æstatis vicissitudines facit, ut & hybernis humoribus ac pruinis in ubertatem terra pinguescat, & æstivis caloribus, vel herbidæ fruges maturitate durentur, vel quæ sunt in humidis, incocta & fervefacta mitescant. Luna quoque nocturni temporis gubernatrix, & amissi ac recepti luminis vicibus menstrua spatia moderatur, & cæcas tenebris horrentibus noctes fulgore suæ claritatis illustrat; ut æstiva itinera, & expeditiones, & opera sine labore ac molestiâ confici possint. Siquidem:

Nocte leves stipulæ meliùs, nocte arida prata
Tondentur.

Astra etiam cætera, vel ortu, vel occasu suo, certis stationibus opportunitates temporum subministrant. Sed & navigiis, quominùs errabundo cursu per immensum vagentur, regimen præbent, cùm ea ritè gubernator observans, ad portum destinati littoris pervehatur. Ventorum spiritu attrahuntur nubes, ut sata imbribus irrigentur, ut vites fœtibus, arbusta pomis exuberent. Et hæc per orbem vicibus exhibentur, ne desit aliquandò, quo vita hominum sustineatur. At enim cæteras animantes eadem terra nutrit, & ejusdem fœtu etiam muta pascuntur. Num etiam mutorum causâ Deus laboravit? Minimè, quia sunt rationis expertia. Sed intelligimus, & ipsa eodem modo in usum hominis à Deo facta, partim ad cibos, partim ad vestitum, partim ad operis auxilia; ut clarum sit, divinam providentiam rerum & copiarum abundantiâ hominum vitam instruere atque ornare voluisse, ob eamque causam, & aërem volucribus, & mare piscibus, & terram quadrupedibus implevit. Sed Academici contra Stoïcos disserentes solent quærere, cur, si Deus

Lin. 2. *Superducit.*] MSS. 1. Reg. rec. & Clarom. *superinducit*

Lin. 15. *Temporum subministrant.*] MS. Cauc. & 7. edit. interserunt *planè.*

Lin. 17. *Pervehatur.*] Sic restitui ex omnibus propè MSS. & 5. vet. editis. In 2. Reg. rec. Cauc. totidemque excusis est *provehatur;* in 3. vulgatis *provehamur;* in quibusdam editis *provehantur*, teste Isæo, mendosè; in Egnat. Paris. 1525. & Graph. *provehat.*

Lin. 21. *Num etiam mutorum causâ.*] Immò illorum causâ Deus laboravit, sed tantùm secundariò, hominis verò primariò.

Lin. 23. *In usum hominis.*] Ità MSS. omnes præter 3. Reg. rec. qui habent *ad usum.*

Lin. 24. *Ad vestitum.*] Sic à me restitutum ex 6. vet. edit. cunctisque MSS. præter 1. Reg. rec. in quo est *vestium*, ut in cæteris impressis.

Lin. 28. *Sed Academici, &c.*] De hoc ex quarto Academicarum Ciceronis suprà lib. 7. cap. 4. dictum est. Augustinus contra Manichæos in Gen. lib. 1. cap. 16. respondet illis hominibus eidem errori obnoxiis, animantia omnia aut utilia esse, aut perniciosa, aut omninò inutilia & abjecta. De utilibus certa ratio est; perniciosa nos propter peccata exercent. Exemplis nec nostra tempora carent, nec Testamenti veteris libri; & in iis quæ videntur nobis ab omni usu aliena esse, materiam nobis existere, ut Deum etiam in formicarum humilitate laudemus. Et omninò hinc colligit, universitatis integritatem indè compleri. Basilius ad mores transfert. Possunt enim, vel Salomonis testimonio, nos ab inertiâ ad sedulitatem excitare: quanquàm suas naturales virtutes habeat etiam illud animal: & Christus serpentium exemplo sapientiam nobis commendat, &c. *Betuleius.*

omnia hominum causâ fecerit; etiam multa contraria, & inimica, & pestifera nobis reperiantur, tam in mari, quàm in terrâ. Quod Stoïci veritatem non respicientes ineptissimè repulerunt. Aiunt enim, multa esse in gignentibus, & in numero animalium, quorum adhuc lateat utilitas: sed eam processu temporum inveniri; sicut jam plura prioribus seculis incognita necessitas & usus invenerit. Quæ tandem utilitas potest in muribus, in blattis, in serpentibus reperiri, quæ homini molesta & perniciosa sunt? An medicina in his aliqua latet? Quæ si est, invenietur aliquandò, nempe adversùs mala, cùm id illi querantur esse omninò malum. Viperam ferunt exustam in cineremque dilapsam, mederi ejusdem bestiæ morsui. Quantò melius fuerat eam prorsùs non esse, quàm remedium contra se ab eâ ipsâ desiderari?

Breviùs igitur, ac veriùs respondere potuerunt in hunc modum. Deus cùm formasset hominem veluti simulacrum suum, quod erat divini opificii summum, inspiravit ei sapientiam soli, ut omnia imperio ac ditioni suæ subjugaret omnibusque mundi commodis uteretur. Proposuit tamen ei & bona & mala; quia sapientiam dedit; cujus omnis ratio in discernendis malis ac bonis sita est. Non potest enim quisquam eligere meliora & scire quid bonum sit, nisi sciat simul rejicere ac vitare quæ mala sunt. Invicem sibi alterutra connexa sunt; ut sublato alterutro,

Lin. 4. *Quorum adhuc lateat utilitas.*] Deest *adhuc* in 13. MSS. & 12. edd.

Lin. 6. *In muribus.*] Neque hoc animalculum tam vile est, quin celebrari etiam ab optimis scriptoribus meruerit. Ducentis nummis in obsidione Massilianâ venit, Strabone, Plinio & Valerio autoribus. Id etiam accidit in Parisiensi anni 1590. & in Rupellensi anni 1628. obsidionibus. Taceo salubritatem; nam murium capitum caudarumque cinerem oculis claritatem inducere tradunt, si ex melle inungatur. Plures ejus virtutes quære apud Plinium, cùm alibi, tum verò præcipuè l. 29. cap. 6. Sextum verò philosophum, qui Adriani temporibus floruit, cap. 21. *Betul.*

Lin. 7. *Blattis.*] Inter insecta & Aristoteles & Plin. numerant. Aristoteles suas πρασοκουρείδας nominat, sic enim Gaza transtulit: sed ex scarabeis natas, cùm Gaza ex alvearis nasci dicat; undè locus mihi suspectus est. Plinius suas ex humido vapore nasci ait. Virgilius in 4. Georg. & Columella lib. 10. lucifugas cognominant. Nam & Plinius eas lucem fugere ait, & earum vitam tenebrarum alumnam dicit. Est aliud genus, quod Græci μύλοχον vocant, vel (ut aliis placet) σίλφην, vermiculum infestum libris & studiosis. Ad prius genus referendam puto medicinam, quæ refertur à Plin. sub finem 29. ubi ait quamdam ejus esse, si caput avellatur. Hanc enim tritam unà cum rosaceo, auribus mirè prodesse, &c. Ergò blattarum etiam in medicinis salubris mortalibus usus aliquis est. *Betuleius.*

Ibidem. *In serpentibus.*] Unicuique notum est, ex illis theriacon, homini valdè utile, confici. *Gall.*

Lin. 10. *Viperam ferunt exustam, &c.*] Vide Plinium lib. 29. Natur. histor. cap. 4. Galenum in Therapeuticâ ad Pisonem.

Lin. 14. *Quod erat divini opificii summum.*] Abest *divini* à 16. MSS.

Lin. 17. *Et bona & mala, &c.*] Sæpè hæc & similia inculcat Lactantius: fallitur autem quàm maximè; omnia enim quæ Deus creavit, erant valdè bona, ut textus sacer innuit. Si igitur nonnullæ creaturæ homini noxias habent qualitates, non creatoris vitio, sed hominis peccato imputandum; illud enim totum hunc mundum vanitati obnoxium reddidit, ut innuit B. Paulus ad Romanos cap. 8.

Lin. 18. *Ac bonis sita est.*] Sic restitui ex MSS. omnibus præter 3. rec. in quibus est, ut in editis, *posita est*; MSS. quidam *sita sit.*

Lin. 20. *Invicem sibi alterutra connexa sunt.*] Ità ferunt veterrimi MSS. Regio-Put. & Cauc. aliique plures, ac Betuleii edit. In multis aliis, *alterutrum connexa sunt.*

Ibidem. *Sublato alterutro, &c.*] 1. Bonon. antiq. *altero.* Scripti Cauc. Ultr. *alterutrâ.* Huic quæstioni non satis appositè respondet

utrumque tolli sit necesse. Propositis igitur bonis malisque, tum demum opus suum peragit sapientia; & quidem bonum appetit ad utilitatem, malum rejicit ad salutem. Ergò sicut bona innumerabilia data sunt homini, quibus frui posset; sic etiam mala, quæ caveret. Nam si malum nullum sit, nullum periculum, nihil denique, quod lædere hominem possit, tollitur omnis materia sapientiæ, nec erit homini necessaria. Positis enim tantummodò in conspectu bonis, quid opus est cogitatione, intellectu, scientiâ, ratione? cùm quòcumque porrexerit manum, id naturæ aptum & accommodatum sit: ut si quis velit apparatissimam cœnam infantibus, qui nondùm sapiant, apponere, utique id appetent singuli, quo unumquemque, aut impetus, aut fames, aut etiam casus attraxerit, & quidquid sumpserint, id illis erit vitale ac salubre. Quid igitur nocebit, eos sicuti sunt, permanere & semper infantes ac nescios esse rerum? Si autem admisceas vel amara, vel inutilia, vel etiam venenata, decipiuntur utique per ignorantiam boni ac mali, nisi accedat his sapientia, per quam habeant malorum rejectionem, bonorumque delectum.

Vides ergò, magis propter mala opus nobis esse sapientiâ: quæ nisi fuissent proposita, rationale animal non essemus. Quòd si hæc ratio vera est, quam Stoïci nullo modo videre potuerunt, dissolvitur etiam argumentum illud Epicuri. Deus, inquit, aut vult tollere mala & non potest; aut potest & non vult; aut neque vult, neque potest; aut & vult & potest. Si vult & non potest, imbecillis est; quod in Deum non cadit. Si potest & non vult, invidus; quod æquè alienum à Deo. Si neque vult, neque potest, & invidus & imbecillis est; ideòque neque Deus.

Lactantius. Cùm enim Deus sui operis inspector, quæcumque totius naturæ complexu continebantur, proprio effato *bona* pronuntiaret, ita ut quæ deinceps *mala* acciderint, sibi homo necesse sit accepta referat; quippè quæ non naturæ, sed peccati humani sequela essent: tam longè abest, ut quod infrà asserit Lactantius, *sublato alterutro*, *utrumque tolli sit necesse*, ut cœli incolis nihil eo nomine decedat, quòd omni contrarietatis metu immunes, felici necessitate in alteram dumtaxat partem ferantur. Hæc itaque *pœnæ* mala consecuta sunt malum *culpæ*, quod in se Adamus admisit, securus alioqui à prioribus futurus, si innocens perstitisset. *Sparkius.*

Lin. 6. *Tollitur omnis materia sapientiæ.*] Falsum hoc esse patet in Adamo; fuit enim antequàm mala essent.

Lin. 8. *Cùm quòcumque porrexerit.*] Abest *cùm* à 10. MSS. totidemque editis.

Lin. 9. *Accommodatum sit.*] Sic restitui ex antiquiss. MSS. 1. Bonon. Regio-Put. 1. al. Reg. rec. 2. Colbert. Baluz. & Clarom. in marg. In aliis & editis *commodum*.

Lin. 12. *Vitale ac salubre.* Ità reposui ex 2. veterrimis & optimis MSS. Bonon. Regio-Put. Et rectè; respicitur enim ad *cœnam* suprà. Aliis est *utile*.

Lin. 18. *Opus nobis.*] Sic emendavi ex MSS. 2. Bonon. 1. Reg. 2. Colbert. Baluz. Tax. In cæteris libris legitur *bonis*, mendosè.

Ibidem. *Quæ nisi fuissent proposita.*] Scilicet mala. Vide præced. & in fine capitis. Ità correxi ex editis vet. Rom. Betul. Is. & omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. & 1. Colbert. in quibus legitur *fuisset*, ut in 15. vulgatis.

Lin. 19. *Rationale animal non essemus.*] An Adam utique in paradiso non fuit animal rationale? num homines hanc proprietatem in cœlis amittent, eò quòd ibi nulla sint mala? *Gallæus.*

Lin. 20. *Quam Stoïci nullo modo videre potuerunt, dissolvitur.*] MSS. 15. & edit. 2. vet. Rom. Parrhas. Tridin. Florent. *quam Stoïci posuerunt, dissolvitur;* non rectè, quia suprà dixerat Stoïcos repulisse quæstionem Academicorum, &c. *Isæus.*

Si vult & poteſt, quod ſolum Deo convenit, undè ergò ſunt mala? aut cur illa non tollit? Scio pleroſque philoſophorum, qui providentiam defendunt, hoc argumento perturbari ſolere & invitos penè adigi, ut Deum nihil curare fateantur, quod maximè quærit Epicurus. Sed nos ratione perſpectâ, formidoloſum hoc argumentum facilè diſſolvimus. Deus enim poteſt quidquid velit, & imbecillitas, vel invidia in Deo nulla eſt; poteſt igitur mala tollere: ſed non vult; nec ideò tamen invidus eſt. Idcircò enim non tollit, quia ſapientiam (ſicut edocui) ſimul tribuit, & plus eſt boni ac jucunditatis in ſapientiâ, quàm in malis moleſtiæ. Sapientia enim facit, ut etiam Deum cognoſcamus & per eam cognitionem immortalitatem aſſequamur; quod eſt ſummum bonum. Itaque niſi priùs malum agnoverimus, nec bonum poterimus agnoſcere. Sed hoc non vidit Epicurus, nec alius quiſquam; ſi tollantur mala, tolli pariter ſapientiam, nec ulla in homine virtutis remanere veſtigia, cujus ratio in ſuſtinendâ & ſuperandâ malorum acerbitate conſiſtit. Itaque propter exiguum compendium ſublatorum malorum maximo & vero & proprio nobis bono careremus. Conſtat igitur, omnia propter hominem propoſita, tam mala, quàm etiam bona.

Lin. 1. *Si vult & poteſt, quod.*] Ità antiquiſſimi MSS. 1. Bonon. 1. Regio-Put. 1. Colbert. & editi ferè omnes. In 14. MSS. rec. & impreſſis Rom. & Gymnic. legitur, *ſi & vult & poteſt, quod.*

Lin. 8. *Sicut edocui.*] Ità reſtitutum ex 4. Reg. inter quos eſt Regio-Put. aliiſque multis, accedentibus 2. al. Reg. 3. Colb. Clarom. & ed. Rom. 1470. quibus eſt *& docui.*

Lin. 9 *Et plus eſt boni.*] Ex Regio-Put. 3. Colbert. aliiſque addidi *eſt*, pro quo legitur *&* in 6. ſcriptis; deeſt autem in cæteris.

Lin. 10. *Sapientia enim facit.*] Ità lego ex vetuſtiſſimis MSS. 2. Bonon. Regio-Put. aliiſque 2. Reg. 6. Colb. ſexque aliis & ed. Betul. ac Iſ. non ut in MSS. 3. Reg. rec. & in quamplurimis editis *Sapientia etiam.* Nam cauſam affert, cur in ſapientiâ plus ſit boni ac jucunditatis, neque placet hîc & iterùm mox *etiam.*

Lin. 14. *Cujus ratio in ſuſtinendâ, &c.*] Præpoſitionem *in* addidi ex omnibus ferè MSS. & 6. editis. Abeſt à 2. Reg. & excuſis 8.

CAPUT XIV.

Cur Deus fecerit hominem.

SEQUITUR ut oſtendam, cur fecerit hominem ipſum Deus. Sicut mundum propter hominem machinatus eſt, ita ipſum propter ſe, tanquàm divini templi antiſtitem, ſpectatorem operum rerumque cœleſtium. Solus eſt enim, qui ſentiens, capaxque rationis, intelligere poſſit Deum, qui opera ejus admirari, virtutem poteſtatemque perſpicere; idcircò enim conſilio, mente, prudentiâ inſtructus eſt. Ideò ſolus præter cæteras animantes recto corpore ac ſtatu factus eſt, ut ad contemplationem parentis ſui excitatus eſſe videatur. Ideò ſermonem ſolus accepit, ac lin-

Lin. 7. *Recto corpore.*] Ità quamplurimi MSS. inter quos ſunt veterrimi Bonon. & Reg. At 14. rec. & totidem impreſſi *rectus corpore.*

guam cogitationis interpretem, ut enarrare majestatem domini sui possit. Postremò idcircò ei cuncta subjecta sunt, ut factori atque artifici Deo esset ipse subjectus. Si ergò Deus hominem suum voluit esse cultorem, ideòque illi tantum honoris attribuit, ut rerum omnium dominaretur; utique justissimum est & eum qui tanta præstiterit, amare & hominem, qui sit nobiscum divini juris societate conjunctus. Nec enim fas est, cultorem Dei à Dei cultore violari. Undè intelligitur, Religionis ac justitiæ causâ esse hominem figuratum. Cujus rei testis est Marcus Tullius in libris de Legibus, ita dicens: Sed omnium, quæ in doctorum hominum disputatione versantur, nihil est profectò præstabilius, quàm planè intelligi, nos ad justitiam esse natos. Quod si est verissimum, Deus ergò vult omnes homines esse justos, id est, Deum & hominem caros habere: Deum scilicet honorare tanquàm patrem, hominem diligere velut fratrem; in his enim duobus tota justitia consistit. Qui ergò aut Deum non agnoscit, aut homini nocet, injustè & contra naturam suam vivit, & hoc modo rumpit institutum legemque divinam.

Lin. 4. *Ideoque illi, &c.*] In MS. 1. Lipf. *Ideòque illi titulum tantum honoris.* In nullo alio, quod sciam, ità legitur, ideòque nihil mutare volui.

Ibidem. *Rerum omnium dominaretur.*] Per Græcismum; insolens enim constructio *dominari* cum gignendi casu. Apud Ciceronem jungitur quarto, vel sexto casui cum præpositione *in.*

Lin. 5. *Utique justissimum est & eum qui tanta præstiterit, amare & hominem, qui sit.*] Sic lego & emendo ex MSS. Regio-Put. 2. Bonon. Tax. Em. 1. Colb. quod rectius & purius est, quàm *Utique justissimum est & Deum colere, videlicet eum qui tanta præstiterit & amare hominem, &c.* quod glossam sapit, ut in MS. Cauc. in 3. editis *præstitit;* in 5. vulgatis, demptis conjunctionibus. 1. Reg. 2. Colb. & Baluz. ut in textu, nisi quòd pro *& eum*, habent *eum videlicet;* 1. Lipf. & 5. impressi, *& Deum colere qui tanta præstiterit & amare hominem qui, &c.* Vide infrà, *Deum & hominem caros habere.*

Lin. 7. *Undè intelligitur.*] MSS. 2. Bonon. 1. Reg. rec. 2. Colbert. Tax. Baluz. *intelligimus.*

Lin. 12. *Omnes homines esse justos.*] Ex omnibus MSS. & multis edd. addidi τὸ *homines*, quod à nonnullis impressis abest.

Lin. 14. *In his duobus.*] Matth. 22. Rom. 13. Gal. 5.

CAPUT XV.

Undè ad hominem peccata pervenerint.

HIc fortassè quærat aliquis, undè ad hominem peccata pervenerint, aut quæ pravitas divini instituti regulam ad pejora detorserit, ut cùm sit ad justitiam genitus, opera tamen efficiat injusta. Jam superiùs explanavi, simul Deum proposuisse bonum ac malum; & bonum quidem diligere, malum autem, quod huic repugnat, odisse: sed ideò malum

Lin. 4. *Simul Deum proposuisse bonum ac malum.*] Id est, *permisisse.* Hîc loquitur de malo culpæ. *Isæus.*

Ibidem. *Et bonum quidem diligere; malum autem, quod huic repugnat, odisse.*] Sic lego cum MSS. 1. Reg. & antiquissimis Cauc. & 1. Bonon. 3. Colbert. Clarom. & 14. vulgatis, nisi quòd pro *malum autem*, 7. editi habent *ac malum*

lum permisisse, ut & bonum emicaret, quod alterum sine altero (sicut sæpè docui) intelligimus constare non posse: denique ipsum mundum ex duobus elementis repugnantibus & invicem copulatis esse concretum, igneo & humido, nec potuisse lucem fieri, nisi & tenebræ fuissent; quia nec superum potest esse sine infero, nec oriens sine occidente, nec calidum sine frigido, nec molle sine duro. Sic & nos ex duobus æquè repugnantibus compacti sumus, animâ & corpore: quorum alterum cœlo adscribitur, quia tenue est & intractabile; alterum terræ, quia comprehensibile est: alterum solidum & æternum est, alterum fragile atque mortale. Ergò alteri bonum adhæret, alteri malum: alteri lux, vita, justitia; alteri tenebræ, mors, injustitia. Hinc extitit in hominibus naturæ suæ depravatio; ut esset necesse constitui legem, quâ possent & vitia prohiberi, & virtutis officia imperari. Cùm igitur sint in rebus humanis bona & mala, quorum rationem declaravi, necesse est in utramque partem moveri Deum, & ad gratiam, cùm justa fieri videt; & ad iram, cùm cernit injusta.

Sed occurrit nobis Epicurus, ac dicit: „si est in Deo lætitiæ affectus „ad gratiam, & odii ad iram, necesse est habeat & timorem, & libidi„nem, & cupiditatem, cæterosque affectus, qui sunt imbecillitatis hu„manæ“. Non est necesse ut timeat, qui irascitur; aut mœreat, qui gaudet: denique iracundi, minùs timidi sunt; & naturâ læti, minùs mœrent. Quid opus est de humanis affectibus dicere, quibus fragilitas nostra succumbit? Consideremus divinam necessitatem; nolo enim naturam dicere, quia Deus noster nunquàm creditur natus. Timoris affectus habet in homine materiam, in Deo non habet. Homo, quia multis casibus periculisque subjectus est, metuit, ne qua vis major existat, quæ illum verberet, spoliet, laceret, affligat, interimat. Deus autem, in quem nec egestas, nec injuria, nec dolor, nec mors cadit, timere nullo pacto potest; quia nihil est, quod ei vim possit inferre. Item libidinis ratio & causa in homine manifesta est. Nam quia fragilis & mortalis effectus est, necesse fuit alterum sexum diversumque constitui, cujus permistione soboles effici posset ad continuandam generis perpetuitatem. Hæc autem

malum; 4. scripti rec. *& malum*. In 1. Bon. antiq. & ed. Is. pro *huic*, est *bono*. Regio-Put. *& bonum quidem diligere, pugnat odisse*, omissis, *malum autem quod huic re*. MSS. 4. Reg. rec. 2. Colb. Ultr. Brun. & vet. edit. Rom. *& bonum quidem diligere, pugnas odisse*; Pen. & 1. Colb. *habent eligere, pugnas odisse*.

Lin. 2. *Intelligimus constare non posse.*] Cautè lege, quæ de mali origine & necessitate proponit Lactantius: in his enim non ubique sanus est.

Lin. 15. *In utramque partem.*] Ità omnes MSS. præter 2. Reg. rec. qui habent *ad utramque partem*.

Lin. 23. *Consideremus divinam necessitatem.*] Ità omnes ferè MSS. & editi. In scriptis 5. est, *Quòd si consideremus divinam bonitatem*; minùs aptè.

Lin. 24. *Noster.*] Deest in veterib. edition.

Lin. 30. *Et causa.*] Deest in 6. rec. MSS. & 9. editis.

Ibidem. *Nam quia fragilis.*] Ità corrigendum fuit illud librariorum erratum, 3. MSS. rec. & 8. edit. in quibus legitur, *Nam qui*.

Lin. 32. *Ad continuandam generis perpetuitatem.*] Sic restitui ex MSS vetustissimis 1. Bonon. Regio-Put. Cauc. Goth. 1. Colbert. 1. Lipf. Em. Brun. edit. Betul. Cellar. Walch. & Spark. in marg. meliùs quàm *ad continendam*, ut in 13 scriptis & 10. vulgatis.

libido in Deo locum non habet; quia & fragilitas & interitus ab eo alienus est, nec ulla est apud eum fœmina, cujus possit copulatione gaudere, nec successione indiget, qui semper futurus est. Eadem de invidiâ & cupiditate dici possunt; quæ certis manifestisque de causis in hominem cadunt, in Deum nullo modo. At verò & gratia, & ira, & miseratio habent in Deo materiam; rectèque illis utitur summa illa & singularis potestas ad rerum conservationem.

CAPUT XVI.

De Deo, ejusque irâ & affectibus.

QUÆRET quispiam, quæ sit ista materia? Primùm accidentibus malis afflicti homines ad Deum plerumque confugiunt, mitigant, obsecrant, credentes eum posse ab his injurias propulsare. Habet igitur causam miserandi; nec enim tam immitis est hominumque contemptor, ut auxilium laborantibus deneget. Item plurimi, quibus persuasum est Deo placere justitiam, eumque qui sit dominus ac parens omnium, venerantur, & precibus assiduis ac frequentibus votis, dona & sacrificia offerunt, nomen ejus laudibus prosequuntur, justis ac bonis operibus demereri eum laborantes. Ergò est, propter quod Deus & possit, & debeat gratificari. Nam si nihil est tam conveniens Deo, quàm beneficentia, nihil autem tam alienum, quàm ut sit ingratus: necesse est, ut officiis optimorum sanctèque viventium præstet aliquid, ac vicem reddat, ne subeat ingrati culpam, quæ est etiam homini criminosa. Contrà autem sunt alii facinorosi, & nefarii, qui libidinibus omnia polluant, cædibus vexent, fraudent, rapiant, perjurent; nec consanguineis, nec parentibus parcant; leges, & ipsum etiam Deum negligant.

Habet igitur ira in Deo materiam. Non est enim fas eum, cùm talia fieri videat, non moveri, & insurgere ad ultionem sceleratorum, & pestiferos nocentesque delere, ut bonis omnibus consulat: adeò & in ipsâ

Lin. 1. *Quæret quispiam.*] Sic MSS. Marm. & 1. Clarom. à secundâ manu. Et sic Cicero, & mox *inquiet*, cap. 20. Multi scripti, *quærit*; 1. al. *Quærat.*

Ibidem. *Accidentibus malis.*] MSS. 1. Bon. antiq. Pen. & ed. Rom. 1468. Torn. Soubron. Walch. *accedentibus.*

Lin. 2. *Mitigant.*] Quod verbum mutat Heumannus in *eumque obsecrant.*

Lin. 3. *Ab his injurias propulsare.*] Ità emendavi ex MSS. 2. Bonon. 1. Reg. ac sex aliis & edit. If. Alii, *ab his injuriis propulsare.*

Ibidem. *Habet igitur causam.*] MS. 1. Bon. antiq. & 6. editi interjiciunt *Deus*, quod à cæteris abest. In Lips. & ed. Cellar. *caussas.*

Lin. 4. *Nec enim tam immitis est hominumque contemptor.*] Sic vet. edit. Rom. & Gymnic. cum omnibus MSS. præter 3. Colbert. à quibus abest conjunctio *que*, ut à cæteris impressis.

Lin. 7. *Et precibus assiduis.*] Ità cum ed. Betul. & If. cuncti MSS. demptis 3. rec. quibus est *cum precibus*, ut in vulgatis cæteris.

Lin. 15. *Perjurent.*] Ità omnes ferè MSS. In 2. Bonon. 2. Reg. rec. & 1. Lips. est *pejerent.*

Lin. 19. *Adeò & in ipsâ irâ inest & gratificatio.*] Sic reposui ex antiq. Regio-Put. 2. al. Reg. 2. Colb. Clarom. & ed. Cellar. In 21. scriptis rec. *inest gratificatio*; in 2. rec.

irâ ineſt & gratificatio. Inania ergò & falſa reperiuntur argumenta, vel eorum, qui, cùm iraſci Deum nolunt, gratificari volunt, quia ne hoc quidem fieri ſine irâ poteſt; vel eorum, qui nullum animi motum eſſe in Deo putant. Et quia ſunt aliqui affectus, qui non cadunt in Deum, ut libido, timor, avaritia, mœror, invidia, omni prorsùs affectu eum vacare dixerunt. His enim vacat, quia vitiorum affectus ſunt: eos autem, qui ſunt virtutis, id eſt, ira in malos, caritas in bonos, miſeratio in afflictos, quoniam divinâ poteſtate ſunt digna, proprios, & juſtos, & veros habet. Quæ profectò niſi habeat, humana vita turbabitur; atque ad tantam confuſionem deveniet ſtatus rerum, ut contemptis ſuperatiſque legibus, ſola regnet audacia, ut nemo denique tutus eſſe poſſit, niſi qui viribus prævaleat. Ita quaſi communi latrocinio terra omnis depopulabitur. Nunc verò quoniam & mali pœnam, & boni gratiam, & afflicti opem ſperant; & virtutibus locus eſt, & ſcelera rariora ſunt. Atenim plerumque & ſcelerati feliciores ſunt, & boni miſeriores, & juſti ab injuſtis impunè vexantur. Conſiderabimus poſteà, cur iſta fiant. Interim de irâ explicemus, an ſit aliqua in Deo; utrùm nihil curet omninò, nec moveatur ad ea, quæ impiè geruntur.

eſt gratificatio. In Lipſienſibus *non ineſt;* in 2. al. rec. *non eſt;* utrumque malè.

Lin. 2. *Nolunt.*] Heumannus legit *nolint.*

Ibidem. *Quia . . . poteſt.*] Hæc octo verba eradenda putat Heumannus velut gloſſema.

Lin. 8. *Digna.*] Lege *digni*, ait Heumannus, ſubaudiendo, *affectus.*

Lin. 9. *Quæ profectò.*] Idem legit *quos profectò*, ſubaudiendo *affectus.*

Lin. 16. *Cur iſta fiant.*] 1. Colb. *Cur ita fiant;* Em. & Brun. *cur ita fiat.*

Lin. 17. *Utrum.*] Heuman. legit, *an verò.*

CAPUT XVII.

De Deo, curâ & irâ.

DEUS, inquit Epicurus, nihil curat; nullam igitur habet poteſtatem. Curare enim neceſſe eſt eum, qui habet poteſtatem; vel ſi habet, & non utitur, quæ tanta cauſa eſt, ut ei, non dicam noſtrum genus, ſed etiam mundus ipſe ſit vilis? Ideò, inquit, incorruptus eſt ac beatus, quia ſemper quietus. Cui ergò adminiſtratio tantarum rerum ceſſit, ſi hæc à Deo negligantur, quæ videmus ratione ſummâ gubernari? aut quietus eſſe quomodò poteſt, qui vivit & ſentit? Nam quies aut ſomni res eſt, aut mortis. Sed nec ſomnus habet quietem. Nam cùm ſoporati ſumus, corpus quidem quieſcit, animus tamen irrequietus agitatur: imagines ſibi, quas cernat, effingit, ut naturalem ſuum mo-

Lin. 3. *Quæ tanta cauſa eſt.*] Ex MSS. Reg. Put. & 3. al. Reg. Lipſienſibus, 4. Colbert. aliiſque pluribus expunxi, ut inutile, τὸ *negligendi*, quod eſt in 4. MSS. rec. & 13. editis; in 5. ſcriptis *negligentiæ;* in tribus *tantæ.*

Lin. 5. *Cui ergò adminiſtratio tantarum rerum.*] Sic in MSS. omnibus lego, & in editis vet. Rom. & Crat. Vide infrà *mundi adminiſtratio.* In cæteris impreſſis eſt, *Cui ergò miniſtratio.*

Lin. 9. *Tamen.*] Sic MSS. Thomaſii: alii plures legunt *autem*, minùs benè.

tum exerceat varietate visorum; avocatque se à falsis, dum membra saturentur, ac vigorem capiant de quiete. Quies igitur sempiterna solius mortis est. Si autem mors Deum non attingit, Deus igitur nunquàm quietus est. Dei verò actio quæ potest esse, nisi mundi administratio? Si verò mundi curam gerit, curat igitur hominum vitam Deus, ac singulorum actus animadvertit, eosque sapientes ac bonos esse desiderat. Hæc est voluntas Dei, hæc divina lex; quam qui sequitur, qui observat, Deo carus est. Necesse est igitur, ut irâ moveatur adversùs eum, qui hanc æternam divinamque legem, aut violaverit, aut spreverit. Si nocet, inquit, alicui Deus, jam bonus non est. Non exiguo falluntur errore, qui censuram sive humanam, sive divinam, acerbitatis & malitiæ nomine infamant, putantes nocentem dici oportere, qui nocentes afficit pœnâ. Quod si est, nocentes igitur leges habemus, quæ peccantibus supplicia sanxerunt; nocentes judices, qui scelere convictos pœnâ capitis afficiunt. Quod si & lex justa est, quæ & nocenti tribuit, quod meretur, & judex integer ac bonus dicitur, cum malè facta vindicat (bonorum enim salutem custodit, qui malos punit) ergò & Deus, cùm malis obest, nocens non est; ipse autem est nocens, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcit, ut pluribus noceat.

Libet quærere ab iis, qui Deum faciunt immobilem, si quis habeat rem, domum, familiam, servique ejus contemnentes patientiam domini, omnia invaserint, ipsi bonis ejus fruantur, ipsos familia ejus honoret, dominus autem contemnatur ab omnibus, derideatur, relinquatur: utrùmne sapiens esse possit, qui contumelias non vindicet, suisque rebus eos perfrui patiatur, in quos habeat potestatem? Quæ tanta in quoquam potest patientia reperiri? si tamen patientia nominanda est, & non stupor quidam insensibilis. Sed facile est ferre contemptum. Quid si fiant illa, quæ à Cicerone dicuntur? » Etenim quæro, si quis paterfa-
» milias liberis suis à servo interfectis, uxore occisâ, incensâ domo,
» supplicium de servo non quàm acerrimum sumpserit; utrùm is cle-
» mens ac misericors, an inhumanus & crudelissimus esse videatur? «

Lin. 1. *Avocatque se à falsis.*] Sic vetustissimæ editiones & MSS. 2. rec. & multi editi *falsis;* 2. al. rec. *de falsis.*

Lin. 2. *Capiant de quiete. Quies igitur sempiterna.*] Sic reposui ex antiquis MSS. Reg. Put. Cauc. al. 4. Reg. 6. Colbert. Ultr. Em. Brun. multis editis & 1. Clarom. nisi quòd habet *capiat.* 1. Bon. antiq. Cant. & 4. impressi *capiant. Denique requies sempiterna.* Hanc tamen veram esse scripturam existimat Heumannus.

Lin. 9. *Si nocet (inquit) alicui Deus.*] Abest *inquit* à quàmplurimis scriptis & impressis: at extat in antiquissimis MSS. Regio-Put. 1. Bonon. & editis Gymnic. Is. Gall. Thys. Spark.

Lin. 11. *Acerbitatis & malitiæ.*] Haud secùs veterrimi Regio-Put. & 1. Bonon. edd. Thomas. Is. Thys. Gall. Spark. In aliis deest *& malitiæ.*

Lin. 14. *Qui scelere convictos.*] Ità restitui ex quàmplurimis editis & omnibus MSS. præter 1. Reg. cui est corruptè *conjunctos*, pro *convictos.* In pluribus editis est *convicto*, mendosè.

Lin. 20. *Libet quærere.*] Manuscriptorum est & 9. vet. edit. In 7. vulgatis est *Licet.*

Lin. 30. *Supplicium de servo non quàm acerrimum sumpserit.*] In omnibus Lactantii MSS. & edd. est cum negatione hic locus; apud Ciceronem Orat. 4. in Catilinam c. 6. *quàm acerbissimum*, sine negatione in quibusdam editis: Lambinus verò, Hæus, aliique legunt *non quàm acerrimum.* Et ita apud Lactantium.

Quòd ſi ejuſmodi facinoribus ignoſcere, crudelitatis eſt potiùs, quàm pietatis; non eſt ergò virtutis in Deo, ad ea, quæ injuſtè fiunt, non commoveri. Nam mundus tanquàm Dei domus eſt, & homines tanquàm ſervi: quibus ſi ludibrio ſit nomen ejus, qualis aut quanta patientia eſt, ut honoribus ſuis cedat, prava & iniqua fieri videat, & non indignetur, quod proprium & naturale eſt ei, cui peccata non placeant? Iraſci ergò rationis eſt; auferuntur enim delicta, & refrænatur licentia, quod utique juſtè, ſapienterque fit.

Sed Stoïci non viderunt eſſe diſcrimen recti & pravi; eſſe iram juſtam, & injuſtam: & quia medelam rei non inveniebant, voluerunt eam penitùs excidere. Peripatetici verò non excidendam, ſed temperandam eſſe dixerunt: quibus in ſexto libro Inſtitutionum ſatis reſpondimus. Neſciſſe autem philoſophos, quæ ratio eſſet iræ, apparet ex definitionibus eorum, quas Seneca enumeravit in libris, quos de Irâ compoſuit. „ Ira eſt, inquit, cupiditas ulciſcendæ injuriæ. Alii, ut ait Poſidonius, „ cupiditas puniendi ejus, à quo te iniquè putes læſum. « Quidam ita definierunt: „ Ira eſt incitatio animi ad nocendum ei, qui aut nocuit, „ aut nocere voluit. « Ariſtotelis definitio non multùm à noſtrâ abeſt. Ait enim, iram eſſe cupiditatem doloris rependendi. Hæc eſt ira, de quâ ſuperiùs diximus; injuſta; quæ etiam mutis ineſt: in homine verò cohibenda eſt, ne ad aliquod maximum malum proſiliat per furorem. Hæc in Deo eſſe non poteſt, quia illæſibilis eſt; in homine autem, quia fragilis eſt, invenitur. Inurit enim læſio dolorem; & dolor facit ultionis cupiditatem. Ubi eſt ergò illa ira juſta adversùs delinquentes? quæ utique non eſt cupiditas ultionis, quia non præcedit injuria. Non dico de iis qui adversùs leges peccant, quibus etſi judex ſine crimine iraſci poteſt, fingamus tamen, eum ſedato animo eſſe debere, cùm ſubjicit pœnæ nocentem, quia legum ſit miniſter, non animi, aut poteſtatis

Lin. 9. *Sed Stoïci non viderunt.*] Perturbatio. πάθος, ut Cicero in 4. Tuſc. ex Zenonis ſententiâ definit, eſt averſa à rectâ ratione contra naturam animi commotio. Quidam appetitum vehementiorem, ὁρμὴν πλεονάζουσαν: iram autem ut formam libidini, τῇ ἐπιθυμίᾳ, libidinem verò perturbationi ſubjiciunt, ſic definientes: Ira eſt libido ejus, qui videtur læſiſſe injuriâ. Ergò Stoïci poſuerunt iram inter morbos & vitia. *Betuleius.*

Lin. 15. *Alii (ut ait) Poſidonius*] Sic lego cum Lambino, Gothofredo, Francio, aliiſque doctis viris; non *Poſſidonius*, ut in MSS. & editis noſtris. *Poſidonius*, fortè à Ποσειδῶν, Neptunus, ait Francius.

Lin. 19. *Iram.*] Ariſtot. 2. Rhetor. cap. 2. & apud Senec. ubi ſuprà.

Lin. 20. *Injuſta.*] Hæc vox deeſt in 8. vulgatis & 12. MSS. At extat in vetuſtiſſimis 1. Bonon. Regio-Put. 1. al. Reg. 2. Colb. Baluz. & Clarom. in marg. necnon in editis Thom. Iſ. Thyſ. Gall. Spark. Walch. eſtque neceſſaria, quia de *irâ juſtâ* poſt loquitur.

Lin. 21. *Ne ad aliquod maximum malum.*] Ità MS. Regio-Put. cum multis editis. In pleriſque deeſt *malum.*

Lin. 22. *Illæſibilis.*] Rara vox, quam nulliſbi reperire potui.

Lin. 23. *Inurit enim læſio dolorem.*] Sic reſtitui ex MSS. 4. Reg. aliiſque MSS. plurimis, vet. edit. Rom. & Cellar. In 6. ſcriptis & 14. excuſis eſt *Irritat.* Sed & infrà dixit, *dolorem inureret*, cap. 18. circa med.

Lin. 24. *Illa ira juſta.*] MSS. tres rec. addunt *quâ movetur*; 3. al. rec. *qua movetur*: quas voces utpotè inutiles expunxi, & abſunt à cæteris MSS. & vet. edit. Rom.

Lin. 26. *Quibus etſi judex.*] Ità cuncti ferè MSS. ac 2. vet. edd. In 3. ſcriptis rec. & aliis editis eſt *&c.*

suæ; sic enim volunt, qui iram conantur evellere. Sed de iis potissimùm dico, qui sunt nostræ potestatis, ut servi, liberi, conjuges & discipuli: quos cùm delinquere videmus, incitamur ad coërcendum.

Necesse est enim bono ac justo displicere, quæ prava sunt; & cui malum displicet, moveri, cùm id fieri videt. Ergò surgimus ad vindictam; non quia læsi sumus, sed ut disciplina servetur, mores corrigantur, licentia comprimatur. Hæc est ira justa, quæ sicut in homine necessaria est ad pravitatis correctionem, sic utique in Deo, à quo ad hominem pervenit exemplum. Nam sicuti nos potestati nostræ subjectos coërcere debemus: ita etiam peccata universorum Deus coërcere debet. Quod ut faciat, irascatur necesse est; quia naturale est bono ad alterius peccatum moveri & incitari. Ergò definire debuerunt: Ira est motus animi ad coërcenda peccata insurgentis. Nam definitio Ciceronis, Ira est libido ulciscendi, non multùm à superioribus distat. Ira autem, quam possumus vel furorem, vel iracundiam nominare, hæc ne in homine quidem debet esse, quia tota vitiosa est. Ira verò, quæ ad correctionem vitiorum pertinet, nec homini adimi debet, nec Deo potest, quia & utilis est rebus humanis, & necessaria.

Lin. 5. *Moveri.*] Sic lego ex præcedenti periodi membro, & ex MSS. Cauc. Baluz. aliisque ac multis editis. In quampluribus MSS. & 4. edd. est *movetur.*

Ibidem. *Cùm id fieri videt.*] Cauc. & 18. impressi, *videat.*

Lin. 13. *Ciceronis.*] Cic. 4. Tusc. circ. med.

Lin. 14. *Ira autem.*] Hæc verba quæ scriptis Bonon. Tax. Lipf. & 5. vulgatis desunt, addidimus ex MSS. 5. Reg. 6. Colb. 4 Oxon. 5. aliis & 4. excusis. In Cauc. Ultr. & 5. vet. editis est *Iram autem*, mendosè.

Lin. 16. *Quia tota vitiosa est.*] MSS. rec. 1. Reg. & 1. Colb. ac 13. edit. *qua.*

CAPUT XVIII.

De Peccatis vindicandis, sine irà fieri non posse.

QUID opus est, inquiunt, irâ, cùm sine hoc affectu peccata corrigi possint? Atqui nullus est, qui peccantem possit videre tranquillè: possit fortassè, qui legibus præsidet, quia facinus non sub oculis ejus admittitur, sed defertur aliundè tanquàm dubium, nec unquàm potest esse scelus tam clarum, ut defensioni locus non sit; & ideò potest judex non moveri adversùs eum, qui potest innocens inveniri. Cùmque detectum facinus in lucem venerit, jam non suâ, sed legum sententiâ utitur. Potest concedi, ut sine irâ faciat, quod facit; habet enim quod sequa-

Lin. 2. *Qui peccantem.*] Sic reposui ex 3. vet. edd. Rom. & omnibus MSS. præter Pen. in quo est *qui peccata*; in cæteris editis, *qui peccatorum.*

Lin. 4. *Sed defertur aliundè tanquàm dubium, nec unquàm potest esse scelus tam clarum, ut defensioni locus non sit; & ideò potest judex non moveri.*] Hæc retinenda fuerunt, ut in MSS. & in edd. Aldin. & Plant. quæ in 10. MSS. & editis 5. desiderantur.

Lin. 8. *Potest concedi.*] 1. Reg. rec. & 3. Colb. ac 7. editi præponunt *sed.*

Ibidem *Ut sine ira faciat, quod facit.*] Deest *quod facit* in 7. MSS. & 3. editis.

tur. Nos certè, cùm domi peccatur à nostris, sive id cernimus, sive sentimus, indignari necesse est; ipse enim peccati aspectus indignus est. Nam qui non movetur omninò, aut probat delicta, quod est turpius & injustius, aut molestiam castigandi fugit, quam sedatus animus & quieta mens aspernatur ac renuit, nisi stimulaverit ira & incitaverit. Qui autem cùm moveatur, tamen intempestivâ lenitate, vel sæpiùs quàm necesse est, vel etiam semper ignoscit, is planè & illorum vitam perdit, quorum audaciam nutrit ad facinora majora, & sibi ipsi æternam molestiarum materiam subministrat. Vitiosa est ergò in peccatis iræ suæ cohibitio.

Laudatur Archytas Tarentinus, qui cùm in agro corrupta esse omnia comperisset, villici sui culpam redarguens, Miserum te, inquit, quem jam verberibus necassem, nisi iratus essem. Unicum hoc exemplum temperantiæ putant: sed autoritate ducti non vident, quàm inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam si (ut ait Plato) nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur, apparet quàm malum vir sapiens proposuerit exemplum. Si enim senserint servi dominum suum sævire, cùm non irascitur, tum parcere, cùm irascitur, non peccabunt utique leviter, ne verberentur; sed quantùm poterunt gravissimè, ut stomachum ejus incitent, atque impunè discedant. Ego verò laudarem, si cùm fuisset iratus, dedisset iræ suæ spatium; ut residente per intervallum temporis animi tumore, haberet modum castigatio. Non ergò propter iræ magnitudinem donanda erat pœna, sed differenda; ne aut peccanti majorem justo dolorem inureret, aut castiganti furorem. Nunc verò quæ

Lin. 3. *Aut probat delicta, &c.*] Dilemma infirmum. Nam Sopater, ut est apud Stobæum, mediam quamdam rationem invenit, ut nec judex irascatur, nec impunitas subditis fenestram ad nequitiam aperiat. *Betul.*

Lin. 5. *Nisi stimulaverit ira & incitaverit.*] Ità MSS. 2. Bonon. & plures edd. In 7. scriptis & in ed. Rom. deest *ira & incitaverit.* In multis est *ira*: sed deest *& incitaverit.*

Ibidem. *Qui autem cùm moveatur, tamen, &c.*] Sic lego ex veterrimis MSS. 2. Bonon. Regio-Put. 4. aliis Reg. & aliis quinque, in quibus scriptum est *commoveatur* uno vocabulo, cùm sint duo *cùm moveatur.* Et sic legunt docti viri.

Lin. 6. *Lenitate.*] Ità edit. Rom. 1470. & 5. al. cum MSS. omnibus, præter Baluz. & Brun. quibus est *levitate*, ut 14. vulgatis.

Lin. 8. *Æternam molestiarum materiam subministrat.*] Æternam, id est perpetuam. MSS. 2. Bon. Tax. *æternam molestiam subministrat.*

Lin. 11. *Laudatur Archytas Tarentinus.*] Reperitur hæc chria, vel apophthegma etiam apud Ciceronem in 4. Tuscul. quæst. apud Valer. Max. lib. 4. cap. 1. de Animi moderatione, apud Plutarch. de Pueris educandis: atque rursùs apud eumdem de Serâ numinis animadversione.

Lin. 15. *Si (ut ait Plato) nemo prudens punit, &c.*] Rectè: vide seqq. At MSS. Cauc. 2. Reg. & 5. alii, necnon 19. edit. *Sicut.* Vide Plat. de Leg. 2. Similis locus est apud eumdem Platonem in Protagorâ, ad quem Lactantius veriùs respexisse videtur. Est rursùs alius locus Platonicus in quinto de Legibus, hisce pulchrè subserviens, & ad sequentem figuram explicandam mirè conveniens. Vide apud eumdem Platonem locum citatum ab A. Gellio lib. 6. Noct. Atticar. cap. 14. ex Gorgiâ; & apud Senec. in fine 1. de Irâ, & ad fin. 2. cap. 31.

Lin. 19. *Ut stomachum ejus incitent.*] MSS. 9. pro *ejus*, legunt *in his.* MSS. 2. Bonon. & 6. alii, *Ut stomachum perversi hominis incitent.* Quæ lectio arridet Isæo. MS. Ball. *perversi homines.*

Lin. 24. *Dolorem inureret.*] Sic suprà, *inurit læsio dolorem.* cap. 17. 1. Colb. *vinceret*, pro *inureret*, 3. Colb. Brun. *immitteret.* Cæteri, ut in textu.

tandem æquitas, aut quæ ſapientia eſt, ut aliquis ob exiguum delictum puniatur, ob maximum non puniatur? Quòd ſi naturam rerum cauſaſque didiciſſet, nunquàm tam importunam continentiam profiteretur, ut nequam ſervus iratum ſibi fuiſſe dominum gratularetur. Nam ſicut corpus humanum Deus multis & variis ſenſibus ad uſum vitæ neceſſariis inſtruxit: ſic & animo varios attribuit affectus, quibus vitæ ratio conſtaret; ut libidinem prodendæ ſobolis gratiâ dedit, ſic iram cohibendorum cauſâ delictorum.

Verùm ii, qui neſciunt fines bonorum ac malorum, ſicut libidine utuntur ad corruptelas & ad voluptates, ſic irâ & affectu ad nocendum, dum iis, quos odio habent, iraſcuntur. Ergò etiam non peccantibus iraſcuntur, etiam paribus, aut etiam ſuperioribus. Hinc quotidiè ad immania facinora proſilitur: hinc tragœdiæ ſæpè naſcuntur. Eſſet igitur laudandus Archytas, ſi, cùm alicui civi & pari facienti ſibi injuriam fuiſſet iratus, repreſſiſſet ſe tamen, & patientiâ furoris impetum mitigaſſet. Hæc ſui cohibitio glorioſa eſt, quâ compeſcitur aliquod imminens magnum malum. Servorum autem filiorumque peccata non coërcere, peccatum eſt; evadent enim ad majus malum per impunitatem. Hîc non cohibenda ira, ſed etiam, ſi jacet, excitanda eſt. Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominem ſimilem ſui fecit. Omitto de figurâ Dei dicere, quia Stoïci negant habere ullam formam Deum; & ingens alia materia naſcetur, ſi eos coarguere velimus: de animo tantùm loquor. Si Deo ſubjacet cogitare, ſapere, intelligere, providere, præſtare: ex omnibus autem animalibus homo ſolus hæc habet; ergò ad Dei ſimilitudinem factus eſt: ſed ideò procedit in vitium, quia de terrenâ fragilitate permiſtus, non poteſt id, quod à Deo ſumpſit, incorruptum purumque ſervare, niſi ab eodem Deo juſtitiæ præceptis imbuatur.

Lin. 1. *Quæ tandem æquitas, aut quæ ſapientia eſt.*] Ità quamplurimi MSS. & edit. Rom. 1470. & al. 5. In MS. Ultr. legitur, *quænam ſapientia eſt.* In Cauc. 1. Colb. Brun. & 8. vulgatis *aut ſapientia eſt*; in 2. Reg. rec. 2. Colb. & Baluz. *quæ tandem aut æquitas, aut quæ ſapientia eſt.*

Ibidem. *Ob exiguum delictum.*] Sic MSS. antiquiſſimi 2. Bonon. Regio-Put. & 1. al. Reg. rec. 2. Colbert. Clarom. ac 12. editi. Et rectè. Lege & expende quæ præceſſerunt, & ea quæ ſequuntur. In 12. ſcriptis rec. & 2. vet. edit. Rom. pro *delictum*, legitur *dolorem.*

Lin. 7. *Prodendæ ſobolis gratiâ.*] Ità repoſui ex omnibus MSS. demptis 2. Reg. rec. in quibus, ut & in editis, eſt *producendæ.* Ed. Rom. 1468. corruptè *perdendæ*, pro *prodendæ.*

Lin. 11. *Ergò etiam non peccantibus iraſcuntur, etiam paribus.*] In MSS. Lipſienſibus, 4. Reg. rec. 4. Colb. Clarom. 2. vet. ed Rom. deeſt *ergò etiam non peccantibus*; item in 8. al. editis, ubi *iraſcuntur aut paribus*; alia deſunt.

Lin. 12. *Ad immania facinora.*] Sic reſtitui ex MSS. 2. Bonon. Regio-Put. Cauc. 5. Colbert. & 10. aliis, & edit. Betul. Iſ. Spark. In 1. Reg. rec. 1. Colbert. & 13. editis eſt *ad maxima facinora.*

Lin. 20. *Omitto de figurâ Dei dicere.*] τὸ *Dei* non extat in 7. MSS. Contrarium videre eſt lib. 2. cap. 9. & lib. 6. cap. 25. ubi rectè de Deo ſenſit.

Lin. 22. *Materia naſcetur.*] MS. 1. Reg. & editi, *naſcitur.*

Lin. 24. *Hæc habet.*] Sic repoſui ex ed. Gymnic. & cunctis MSS. præter 1. Reg. rec. 1. Colbert. Cant. in quibus eſt, ut in editis, *hoc habet.*

CAPUT XIX.

De Animâ & Corpore, deque Providentiâ.

SED quoniam compactus est, ut diximus, è duobus, animo & corpore, in altero virtutes, in altero vitia continentur, & impugnant se invicem. Animi enim bona, quæ sunt in continendis libidinibus, contraria sunt corpori; & corporis bona, quæ sunt in omni genere voluptatum, inimica sunt animo. Sed si virtus animi repugnaverit cupiditatibus, easque compresserit, erit verè Deo similis. Undè apparet animam hominis, quæ virtutem divinam capit, non esse mortalem. Sed discrimen illud est, quòd cum virtus habeat amaritudinem, & sit dulcis illecebra voluptatis, vincuntur plurimi, & abstrahuntur ad suavitatem. Ii verò, qui se corpori rebusque terrenis addixerunt, premuntur in terram, nec assequi possunt divini muneris gratiam, quia se vitiorum labibus inquinaverunt. Qui autem Deum secuti, eique parentes, corporis desideria contempserint, & virtutem præferentes voluptatibus, innocentiam justitiamque servaverint: hos Deus ut sui similes recognoscit.

Cùm igitur sanctissimam legem posuerit, velitque universos, innocentes ac beneficos esse; potestne non irasci, cùm videt contemni legem suam, abjici virtutem, appeti voluptatem? Quòd si est mundi administrator, sicut esse debet, non utique contemnit id, quod est in omni mundo vel maximum. Si est providus, ut oportet Deum, consulit utique generi humano, quò sit vita nostra & copiosior, & melior, & tutior. Si est pater ac Deus universorum, certè virtutibus hominum delectatur, & vitiis commovetur; ergò & justos diligit, & impios odit. Odio (inquit)

Lin. 1. *Compactus est.*] Supple *homo.*

Lin. 2. *Impugnant se invicem.*] Abest *se* à 9. MSS. & ed. Rom. 1470. In Goth. & Lips. est *repugnant invicem.*

Lin. 5. *Repugnaverit cupiditatibus.*] Hæc lectio est antiquissimorum & opt. MSS. 2. Bonon. Regio-Put. Cauc. & 1. al. Reg. 2. Colb. Lips. Baluz. & 14. impressorum. In 13. rec. scriptis ac 2. vet. edd. Rom. & Is. est *voluptatibus.*

Lin. 6. *Easque compresserit.*] 1. Colb. *oppresserit*; 2. Bon. & Tax. *represserit.* Vide infrà cap. 21. initio, *temperari debuit furor ejus & comprimi.*

Ibidem. *Erit verè Deo similis.*] Ità antiq. MSS. Regio-Put. & Cauc. 2. al. Regii, Colb. aliique multi, necnon 13. editi. In 2. Colb. est, *erit vero Deo similis;* in 2. Bonon. Tax. Baluz. *verè Deo similis invenietur;* in 1. Reg. rec. 1. Colb. & 4. vulgatis *invenitur.*

Lin. 10. *Qui se corpori.*] In 6. MSS. & 2. edd. vet. Rom. est *quia*, quod mox sequitur.

Lin. 11. *Divini muneris.*] Sic reposui ex quamplurimis MSS. inter quos sunt veterrimi & optimi 2. Bonon. Regio-Put. Cauc. & edd. Betul. ac Cellar. In 3. Reg. rec. & 4. Colb. ac 13. vulgatis est *divini numinis;* in Clarom. *nominis*; malè.

Ibidem. *Inquinaverunt.*] Ità lego cum omnibus ferè MSS. & edit. Rom. 1470. Florent. Is. At cæteri vulgati codices cum MSS. 1. Reg. rec. 2. Colb. Clarom. habent, *inquinarunt.*

Lin. 17. *Quòd si est mundi administrator.*] 1. Bonon. recentior, *Qui.*

Lin. 19. *Si est providus.*] Ità cum veteribus editis omnes MSS. præter 1. Reg. rec. & Cauc. quibus est *providens*, ut 15. impressis.

Lin. 22. *Odio (inquit) opus non est.*] MS. Em. & edd. Cellar. Walch. (*inquit aliquis.*)

opus non est; semel enim statuit bonis præmium, & malis pœnam. Quòd si aliquis justè innocenterque vivat, & idem Deum nec colat, nec curet omninò, ut Aristides, & Timon, cæterique philosophorum, cedetne huic impunè, quòd cùm legi Dei obtemperarit, ipsum tamen spreverit? Est igitur aliquid, propter quod Deus possit irasci, tanquàm fiduciâ integritatis adversùs eum rebellanti. Si huic potest irasci propter superbiam, cur non magis peccatori, qui legem cum ipso pariter latore contempserit? Judex peccatis veniam dare non potest, quia voluntati servit alienæ. Deus autem potest, quia est legis suæ ipse disceptator & judex: quam cùm poneret, non utique ademit sibi omnem potestatem, sed habet ignoscendi licentiam.

Lin. 3. *Aristides.*] Nullus mihi restat ambigendi locus, quin hîc legendum sit *Aristides*, tum ex Cicerone, qui eum *de iracundiâ* citat, & Timonem *de odio*; tum ex antiquissimis & optimis MSS. 1. Bonon. Regio-Put. 1. Vatic. 1. Colbert. Bodl. & Clarom. in marg. quod recentiores MSS. & editi corruperunt in *Aristoteles*. *Aristides* autem Græcus Atheniensis erat, cujus virtutes, verba & exempla commemorat Cicero Tuscul. Quæst. lib. 5. n. 105. de Officiis lib. 3. n. 44. & Orat. 32. pro P. Sextio n. 141. *Si apud Athenienses homines Græcos Themistoclem illum conservatorem patriæ non deterruit... Aristidis fuga, qui unus omnium invictissimus fuisse traditur... propositis tot exemplis iracundiæ, &c.*

Ibidem. *Et Timon.*] Fuit Cicerone teste etiam Atheniensis, Laërtio vir frugi, solitudinis & hortorum amans, hominum osor. Ejus dicta refert Cicero Tuscul. Quæst. lib. 4. n. 25. & 27. ac de Amicitiâ n. 87. Abest *Timon* ab 11. MSS. & 3. edd. Alii volunt hunc fuisse Philigismum Pyrronis discipulum.

Ibidem. *Cæterique Philosophorum.*] MS. 1. Bonon. antiq. *Plerique Philosophorum.*

Lin. 6. *Rebellanti.*] Ità ferunt 13. MSS. inter quos est Regio-Put. In 2. Reg. rec. & ed. Rom. 1470. est *rebellati*; in 2. Bonon. & aliis 5. *rebellante*; in omnibus ferè editis est *rebellandi.*

CAPUT XX.

De Peccatis & Dei misericordiâ.

SI potest ignoscere, potest igitur & irasci. Cur ergò, inquiet aliquis, & qui peccant, sæpè felices sunt, & qui piè vivunt, sæpè miseri? Quia fugitivi & abdicati liberè vivunt, & qui sub disciplinâ patris, aut domini sunt, strictiùs & frugaliùs. Virtus enim per mala & probatur, & constat; vitia per voluptatem. Nec tamen ille qui peccat, sperare debet perpetuam impunitatem, quia nulla est perpetua felicitas:

Ovid. Metam. 3. v. 135.

> ——— *Sed scilicet ultima semper*
> *Expectanda dies homini; dicique beatus*
> *Ante obitum nemo supremaque funera debet;*

ut ait poëta non insuavis. Exitus est, qui arguit felicitatem; & nemo judicium Dei potest, nec vivus effugere, nec mortuus. Habet enim pote-

Lin. 1. *Potest igitur & irasci.*] Sic lego cum MSS. Regio-Put. 4. al. Reg. 2. Colb. Baluz. Clarom. In 2. Bonon. Tax. 1. Colb. & ed. Is. deest *igitur*; in vulgatis desideratur *&*. MSS. 1. Reg. 3. Colbert. 2. Lips. Brun. & edd. Rom. 1470. 1474. Tridin. Florent. legunt: *Si potest igitur irasci, cur ergò?*

Lin. 3. *Abdicati.*] Id est *repudiati.*

ſtatem, & vivos præcipitare de ſummo, & mortuos æternis afficere cruciatibus. Imò, inquit, ſi iraſcitur Deus, ſtatim debuit vindicare, & pro merito quemque punire. Atenim ſi id faceret, nemo ſupereſſet. Nullus eſt enim, qui nihil peccet; & multa ſunt, quæ ad peccandum irritent; ætas, vinolentia, egeſtas, occaſio, præmium. Adeò ſubjecta eſt peccato fragilitas carnis, quâ induti ſumus, ut niſi huic neceſſitati Deus parceret, nimiùm fortaſſè pauci viverent: propter hanc cauſam patientiſſimus eſt, & iram ſuam continet. Nam quia perfecta eſt in eo virtus, neceſſe eſt patientiam quoque ejus eſſe perfectam, quæ & ipſa virtus eſt. Quàm multi ex peccatoribus juſti poſteriùs effecti ſunt, ex malis boni, ex improbis continentes! quàm multi in primâ ætate turpes, & omnium judicio damnati, poſtmodùm tamen laudabiles extiterunt! Quod utique non fieret, ſi omne peccatum pœna ſequeretur.

Leges publicæ manifeſtos reos damnant: ſed plurimi ſunt, quorum peccata occuluntur; plurimi, qui delatorem comprimunt, aut precibus, aut præmio; plurimi, qui judicia eludunt per gratiam, vel potentiam. Quòd ſi eos omnes, qui humanam pœnam effugiunt, cenſura divina damnaret, eſſet homo aut rarus, aut etiam nullus in terrâ. Denique vel una illa cauſa delendi generis humani juſta eſſe potuiſſet, quòd homines contempto Deo vivo, terrenis fragilibuſque figmentis honorem divinum tanquàm cœleſtibus deferunt, adorantes opera humanis digitis laborata. Cùmque illos Deus artifex, ore ſublimi, ſtatu recto figuratos, ad contemplationem cœli & notitiam Dei excitaverit, curvare ſe ad terram maluerunt pecudum modo. Humilis enim, & curvus, & pronus eſt, qui ab aſpectu cœli Deique patris averſus, terrena, quæ calcare debuerat, id eſt, de terrâ ficta & formata, veneratur. In tantâ igitur impietate hominum tantiſque peccatis id aſſequitur patientia Dei, ut ſe ipſi homines damnatis vitæ prioris erroribus corrigant. Denique, & boni ſunt juſtique multi, & abjectis terrenis cultibus, majeſtatem Dei ſingularis agnoſcunt. Sed cùm maxima & utiliſſima ſit Dei patientia, tamen, quam-

Lin. 5. *Vinolentia.*] Ità emendavi ex omnibus ferè MSS. inter quos ſunt 2. Bon. Regio-Put. 2. al. Reg. 3. Colbert. 4. Oxon. Tax. Em. Cant. Brun. edit. Rom. 1470. ac Cellar. Et ita Joan. Cauci & Francius legendum eſſe ſuſpicabantur; quam lectionem probat Heumannus. At in 3. Reg. rec. 3. Colb. Marm. Clarom. editiſque 13. eſt *violentia.*

Lin. 14. *Quorum peccata occuluntur.*] Sic reſtitui ex ed. Gymnic. & Manuſcriptis, præter 2. Reg. rec. 3. Colb. in quibus eſt *occultantur*, ut in pluribus editis.

Lin. 18. *Aut etiam nullus.*] Ex omnibus propè MSS. & ed. Gymnic. additum *etiam*; quod cæteris impreſſis & 4. rec. ſcriptis deeſt.

Lin. 22. *Laborata.*] Francius, fortè *elaborata.* Eſt tamen *laboratus* eodem ſenſu apud Ciceronem 13. Attic. 3. & pro Cœl. 54.

Lin. 24. *Maluerunt pecudum modo.*] Ità repoſui ex veteribus edit. Rom. & 12. aliis impreſſis, Manuſcriptis Regio-Put. & 14. al. niſi quòd MSS. Cauc. Clarom. ac 12. impreſſi legunt *more*, pro *modo.* Regius unus, Bonon. Tax. Lipſ. addunt *humi repere*; ſcripti 5. *irrepere.*

Lin. 25. *Averſus, terrena, quæ calcare debuerat.*] Benè. Vide ſeqq. MSS. Regio-Put. & 1. al. Reg. edit. Rom. 1470. Ald. Faſit. Betul. habent, *averſus, terram quam calcare debuerat.* MSS. 13. & ed. Rom. 1468. *adverſùs terram quam calcare debuerat.*

Lin. 29. *Majeſtatem Dei ſingularis agnoſcunt.*] Sic & alibi paſſim Lactantius. Vide Not. ad lib. de Mortib. Perſecut. cap. 1. MS. Em. habet *Dei cœleſtis*; 2. Reg. rec. 3. Colb. Clarom. & 2. vet. edd. Rom. *cognoſcunt.*

vis serò, noxios punit, nec patitur longiùs procedere, cùm eos inemendabiles esse perviderit.

CAPUT XXI.

De Irâ Dei & hominis.

SUPEREST una & extrema quæstio. Nam dixerit fortasse quispiam; adeò non irasci Deum, ut etiam in præceptis hominem irasci vetet. Possem dicere, quòd ira hominis refrænanda fuerit, quia injustè sæpè irascitur; & præsentem habet motum, quia temporalis est. Itaque ne fierent ea, quæ faciunt per iram & humiles, & mediocres, & magni reges, temperari debuit furor ejus, & comprimi, ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret. Deus autem non ad præsens irascitur, quia æternus est perfectæque virtutis; & nunquàm nisi meritò irascitur. Sed tamen non ita res se habet. Nam si omninò prohiberet irasci, ipse quodammodò reprehensor opificii sui fuisset, qui à principio iram jecori hominis indidisset: siquidem creditur, causam hujus commotionis in humore fellis contineri. Non igitur in totum prohibet irasci, quia is affectus necessariò datus est: sed prohibet in irâ permanere. Ira enim mortalium debet esse mortalis; nam si maneat, confirmantur inimicitiæ ad perniciem sempiternam. Deinde rursùs cùm irasci quidem, sed tamen non peccare præcepit, non utique evellit iram radicitùs, sed temperavit; ut in omni castigatione modum ac justitiam teneremus. Qui ergò irasci nos jubet, ipse utique irascitur: qui placari celeriùs præcipit,

Lin. 1. *Superest una & extrema quæstio.*] Ità libri antiquiores, tum MSS. tum editi. Multi impressi post *una* addunt *maxima ;* 1. Colbert. *permaxima ;* scripti 4. rec. *una & maxima.*

Lin. 2. *Ut etiam in præceptis.*] Reposui *etiam* ex editis Cratand. & Cellar. cunctisque scriptis, præter 4. MSS. rec. in quibus, ut in cæteris impressis, legitur *& ;* in Em. *ipse.*

Lin. 6. *Debuit.*] Ità ex vet. edd. Rom. & Is. ac quamplurimis MSS. reposui. In Cauc. & in 8. impressis est *debuerat ;* in 5. scriptis & 4. vulgatis est *debuerit.*

Ibidem. *Ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret.*] MSS. 14. inter quos est Regio-Put. & unus Jano Guilielmi visus, editioque Romana 1468. habent, *ne mentis impossibile aliquod*, nullo sensu; undè Guilielmus & Gallæus legendum esse putant, *ne mentis impos à bile*, aut *in bile.* MSS. 2. Bonon. 1. Reg. rec. Tax. 2. Colb. 1. Sorbon. Baluz. Clarom. in marg. *ne post aliquod, &c.* 3. Colb. *ne post iram aliquod.*

Lin. 10. *Qui à principio.*] MSS. 14. & totidem editi *quia in principio.*

Ibidem. *Iram jecori hominis.*] MSS. 2. Reg. 4. Colbert. *iram jecoris hominis ;* Em. *felli hominis.*

Lin. 15. *Deinde.*] Ità restitutum ex edit. Bonon. 1470. Betul. Cellar. In 1. Reg. rec. & 12. excusis est *Denique.*

Ibidem. *Cùm irasci quidem, sed tamen non peccare præcepit, non utique.*] MSS. 3. rec. & 14. edd. *eum irasci...* scripti 3. rec. *præcipit.*

Ibidem. *Sed tamen non peccare, &c.*] Psal. 4. apud Septuaginta quidem est ὀργίζεσθε, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. Sed Hebræi transferunt *contremiscite ;* qui sensus est, ut abhorreamus à peccatis. *Betul.*

Lin. 18. *Qui placari.*] Ità correxi ex omnibus MSS. multisque editis: in nonnullis impressis est *placare.*

Ibidem. *Celeriùs præcipit.*] Sic lego ex MSS. quamplurimis antiquissimis & optimis, approbante Francio: quod superioribus respondet, ubi est *jubet.*

est utique ipse placabilis; ea enim præcepit, quæ sunt justa, & rebus utilia communibus.

Sed quia dixeram non esse iram Dei temporalem, sicut hominis, qui præsentaneâ commotione fervescit, nec facilè regere se potest propter fragilitatem; intelligere debemus, quia sit æternus Deus, iram quoque ejus in æternum manere: sed rursùm, quia virtute sit maximâ præditus, in potestate habere iram suam; nec ab eâ regi, sed ipsum illam, quemadmodùm velit, moderari: quod utique non repugnat superiori. Nam si prorsùs immortalis fuisset ira ejus, non esset satisfactioni aut gratiæ post delictum locus; cùm ipse homines ante solis occasum reconciliari jubeat. Sed ira divina in æternum manet adversùs eos, qui peccant in æternum. Itaque Deus non thure, non hostiâ, non pretiosis muneribus, quæ omnia sunt corruptibilia, sed morum emendatione placatur; & qui peccare desinit, iram Dei mortalem facit. Idcircò enim non ad præsens noxium quemque punit, ut habeat homo resipiscendi & corrigendi sui facultatem.

Lin. 1. *Ea enim præcepit.*] Sic restitui ex cunctis MSS. & vet. ed. Rom. In 12. impressis est, *siquidem præcipit.*

Lin. 4. *Nec facilè regere se potest propter fragilitatem: intelligere debemus, &c.*] Ità ferunt omnes Manuscripti & 5. editi. Atque vera & genuina est lectio Tridin. & Florent. Ven. 1490. Vitiosè in impress. aliis, *non ideò intelligere, &c.* quæ lectio scopo Lact. contraria est, ut benè observarunt Thomasius & Isæus.

Lin. 5. *Iram ejus in æternum manere.*] Id est, Ab omnipotentiâ aliisque Dei attributis illud necessariò fluit, ut eos odio habeat, quotquot adversùs ipsius majestatem *obstinato animo* deliquerint. Uti rursùs ab infinitâ Dei misericordiâ proficiscitur, quòd eos sinat secum in gratiam redire, qui (ut noster infrà loquitur) concessâ *resipiscendi & sui corrigendi facultate* benè utuntur. *Sparkius.*

Lin. 9. *Aut gratiæ post delictum locus.*] 1. Bonon. antiq. *aut gratiæ positus locus.*

Lin. 10. *Ante solis occasum, &c.*] Non Christi, sed Pauli vox hæc est, Eph. 4. Ergò tantùm autoritatis tribuit scriptis Pauli, ut oraculi loco habeat, quod à numine divino dictata sint.

Lin. 15. *Resipiscendi & corrigendi sui facultatem.*] Deest *& corrigendi sui* in 20. MSS. sed in 12. est *resipiscendi sui*, quamvis tamen *sui* cum casu *resipiscendi* componi nequeat. Edit. Betul. habet, *homo recipiendi sui facultatem.* Verùm hæc Lactantiana verba ex Cicerone sunt desumpta, ubi legas *Resipiscendi & corrigendi sui.*

CAPUT XXII.

De Peccatis; deque iis recitati versus Sibyllæ.

HÆC habui, quæ de irâ Dei dicerem, Donate carissime; ut scires quemadmodùm refelleres eos, qui Deum faciunt immobilem. Restat, ut more Ciceronis utamur epilogo ad perorandum. Sicut ille in Tusculanis de morte differens fecit: ita nos in hoc opere testimonia divina, quibus credi possit, adhibere debemus, ut illorum persuasionem

Lin. 2. *Refelleres.*] 1. Bon. antiq. *refellas.*

Lin. 5. *Illorum persuasionem revincamus.*] Ità reposui ex omnibus propè MSS. edit. Venet. Tridin. Florent. Is. Cellar. In MS. Brun. legitur *persuasione;* in 1. Colb. Marm. Clarom. *persuasiones;* in 1. Reg. rec. *persuasionem pervincamus;* in Cauc. 1. Colb. & 14. impressis *persuasionem vincamus.*

revincamus, qui sine irâ Deum esse credentes, dissolvunt omnem Religionem: sine quâ, ut ostendimus, aut immanitate belluis, aut stultitiâ pecudibus adæquamur; in solâ enim Religione, id est, in Dei summi notione sapientia est. Prophetæ universi divino spiritu repleti nihil aliud, quàm de gratiâ Dei erga justos, & de irâ ejus adversùs impios loquuntur. Quorum testimonia nobis quidem satis sunt: verùm iis quoniam non credunt isti, qui sapientiam capillis & habitu jactant, ratione quoque & argumentis fuerant à nobis refellendi. Sic enim præposterè agitur, ut humana divinis tribuant autoritatem, cùm potiùs humanis divina debuerint. Quæ nunc sanè omittamus ne nihil apud istos agamus, & in infinitum materia procedat. Ea igitur quæramus testimonia, quibus illi possint, aut credere, aut certè non repugnare.

Sibyllas plurimi & maximi autores tradiderunt; Græcorum, Aristo Chius & Apollodorus Erythræus; nostrorum, Varro & Fenestella. Hi omnes præcipuam, & nobilem præter cæteras Erythræam fuisse commemorant. Apollodorus quidem ut de civi ac populari suâ gloriatur. Fenestella verò etiam legatos Erythras à Senatu esse missos refert, ut hujus

Lin. 7. *Qui sapientiam capillis & habitu jactant.*] Nam promissum capillum gerebant, & palliis induebantur, qui sapientiam profitebantur, ut lib. 3. Institutionum cap. 25. diximus. *Isæus.* Vide etiam libro 5. cap. 2.

Lin. 9. *Ut humana divinis tribuant autoritatem, cùm potiùs humanis divina debuerint.*] Ità omnes ferè MSS. ex quibus sunt antiquissimi, & 7. vet. editi. In scriptis 5. & multis impressis mendosè legitur, *ut humanam divinis tr. aut. cùm potiùs humanis divinam debuerint;* 1. Colb. *tribuerint.*

Lin. 13. *Sibyllas.*] MSS. 4. rec. & edd. 16. addunt, *multas fuisse*: quæ duo verba à cæteris absunt. De Sibyllis lege quæ diximus tom. 1. pag. 28. Confirmant Lactantii sententiam, quæ plurima memorat Suidas, haud dubiè ex vetustissimorum Autorum monumentis collecta. Affirmat is, decem fuisse, diversis temporibus & locis. Verùm Sebastianus Castalio, quidquid Sibyllarum nomine fertur, ab unâ profectum affirmat; ac in suam me propemodùm traxit sententiam, argumentis non in speciem modò probabilibus, sed justis quibusdam rationibus roboratis. Sed interim vetustatis autoritas faciebat, ut rationes diligentiùs expenderem. Obstitit primùm incredibilis Sibyllæ, quam ex multis unam facit, longævitas, à Diluvio nimirùm usque ad Tarquiniorum tempora: quod spatium complectitur annos circiter 1770. Et quanquàm Sibyllæ vivacitas olim in proverbium abiit, fidem tamen excedit ætas ita prodigiosa, ut à nullo scriptore tanta commemoretur. Indè obstat nominum varietas, non ex gentibus variis variantium, sed propriorum maximè. Postremò adduci vix potero ut credam, Noæ tempore græcè eas scripsisse, & quidem numeris heroïcis, tam facilè ad Homeri, vel Hesiodi (vel si mavis antiquioris Orphei) suavitatem fluentibus. Et ut facilè credo decem non extitisse Sibyllas, ita malim subscribere illis qui duas solummodò posuerunt, aut quatuor. *Betul.* Sed quidquid hîc dicat Betuleius, vide quæ de Sibyllis diximus libro 1. cap. 6. pag. 28. Tomi I. hujusce editionis.

Ibidem. *Aristo Chius.*] Sic plures MSS. & omnes fermè editi; nec aliter dicitur Ciceroni lib. 1. de Legib. n. 78. ubi refert ejus dogmata, & Minutio Felici in Octavio. Itaque vitiosè scribitur in 2. Colbert. & ed. Rom. 1470. *Aristochius;* pejus in Regio-Put. Cauc. & 7. aliis *Aristonicus;* in Marm. *Aristo meus*, pro *Aristonicus;* 1. in Bon. antiq. *Aristo Stoïcus;* in 1. Reg. rec. 2. Colb. ed. Rom. 1468. *Aristoricus;* in nonnullis editis *Aristarchus.* Hic *Aristo* patriâ fuit Chius, Stoïcus Philosophus; de quo vide Diogenem Laërtium lib. 6. ad finem, & lib. 7. ad finem Zenonis.

Lin. 17. *Erythras.*] Ità plurimi MSS. & omnes editi. Variè alii. MS. Baluz. legit *Erythreas;* Regio-Put. *Erythrea à Senatu;* 2. rec. & ed. Rom. 1468. *Erithreos;* 1. Colb. *Erithros;* Bon. 1. Reg. Brun. *Erythro;* 1. Colb. *Erithreo;* 1. alter Colb. *Eritheo.*

Sibyllæ carmina Romam deportarentur, & ea Consules Curio & Octavius in Capitolio, quod tunc erat curante Quinto Catulo restitutum, ponenda curarent. Apud hanc de summo & conditore rerum Deo hujusmodi versus reperiuntur:

Ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων,
Τοῖς ἀγαθοῖς ἀγαθὸν προφέρων, πολὺ μείζονα μισθόν;
Τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Rursùs alio loco enumerans, quibus maximè facinoribus incitetur Deus, hæc intulit: *Sibyl. ser. 3. ad finem.*

Φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε.
Μοιχείας τε φύλασσε, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνήν,
Ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε;
Καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅς κεν ἁμάρτῃ.

Indignatur ergò adversùs peccatores.

Lin. 1. *Deportarentur.*] Vel *deportarent.*

Lin. 2. *Q. Catulo.*] Ità MSS. & plures editi; nec aliter Cicero lib. 2. & 3. de Oratore. Alii, *Catullo.*

Lin. 5. Ἄφθαρτος, *&c.*] Interpret. Lat.
Incorruptibilis conditor æternus in æthere habitans,
Bonis bonum proferens, multo majorem mercedem;
Malis autem & injustis iram & furorem excitans.

Lin. 6. Τοῖς ἀγαθοῖς ἀγαθόν.] 1. Reg. rec. 1. Colbert. & 7. editi, Τοῖς ἀκακοῖς ἀκακόν. Cæteri cum Autolyco ut in textu.

Lin. 9. *Hæc intulit.*] Ex cunctis MSS. & edd. Rom. 1470. Betul. sic reposui. Cæteris vulgatis est *retulit.*

Lin. 10. Φεῦγε δέ.] Latinè:
Fuge verò religiones impias, & Deo vivo famulare.
Ab adulterio te abstine, & à masculi commixtione impurâ.
Propriam generationem filiorum nutri, & ne occidas;
Etenim immortalis irascitur ei qui peccaverit.

Lin. 12. Ἰδίαν γενεάν.] MS. Lactantii Regio-Put. his majusculis litteris exprimit ΘΗΝΔΙΔΙΑΝ ΘΗΝΔΗ.

Lin. 14. *Indignatur ergò adversùs peccatores.*] Hæc addidi ex omnibus MSS. & vet. 3. edit. Rom. Florent. Betul. & Cellar. quæ in cæteris excusis non habentur.

CAPUT XXIII.

De Irâ Dei, & peccatorum punitione, deque eâ Sibyllarum carmina recitata: castigatio prætereà & adhortatio.

VERùM quia plures, ut ostendi, Sibyllæ à doctissimis Autoribus fuisse traduntur, unius testimonium satis non sit ad confirmandam, sicut intendimus, veritatem. Cumeæ quidem volumina, quibus Romanorum fata conscripta sunt, in arcanis habentur: cæterarum tamen ferè omnium libelli, quominùs in usu sint omnibus, non vetantur; ex quibus alia denuntians universis gentibus iram Dei ob impietatem hominum, hoc modo exorsa est:

Serm. 8. initio. Ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ,
Ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
Πᾶσι προφητεύσασα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι.

Alia quoque per indignationem Dei adversùs injuſtos cataclyſmum priore ſeculo factum eſſe dixit, ut malitia generis humani extingueretur.

Serm. 4. initio. Ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο
Αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν,
Γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.

Simili modo deflagrationem poſteà futuram vaticinata eſt, quâ rursùs impietas hominum deleatur.

Eod. Serm. ad fin. Καὶ ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκ ἔτι πραΰνοντα,
Ἀλλ' ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
Ἀνθρώπων, ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Undè apud Naſonem de Jove ita dicitur:

Eſſe quoque in fatis reminiſcitur, affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cœli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

Quod tunc fiat neceſſe eſt, cùm honor, & cultus Dei ſummi apud homines interierit.

Eadem tamen, placari eum pœnitentiâ factorum & ſui emendatione conteſtans, hæc addidit:

Serm. 4. Ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ νῦν, μὴ δὲ πρὸς ὀργὴν
Παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν.

Item paulò poſt:

Ibid. Οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον, εὖτ' ἂν ἅπαντες

Εὐσεβέειν

Lin. 1. Ἐρχομένης, &c.] Latinè:
Veniente irâ magnâ ad mundum pertinacem,
Poſtremum ad ſeculum Dei edicta pando,
Omnibus vaticinans oppidatim hominibus.

Lin. 6. Ἐξ οὗ, &c.] Latinè:
Ex quo irato ſupercœleſti Deo
Ipſis urbibus & hominibus cunctis,
Terram cooperuit mare diluvio erupto.

Lin. 7. Πολίεσσι.] Regii duo, πολίεσιν; 1. alter Reg. & edit. Rom. 1470. πολίεσι.

Lin. 11. Καί ποτε.] Latinè:
Et aliquandò Deum iram non ampliùs placantem,
Sed aggravantem, & perdentem genus
Hominum, ac totum id incendio depopulantem.

Ibidem. Πραΰνοντα.] MS. Regio-Put. πραΰνθεντα, paſſivè; malè.

Lin. 14. *Naſonem.*] Metam. 1. verſ. 256.

Lin. 22. Ἀλλ' ἐλέει, &c.] Latinè:
Sed miſericordiâ convertimini homines nunc, neque ad iram
Omnigenam adducite Deum magnum.

Lin. 25. Οὐκ ὀλέσει.] Latinè:
Non perdet, ſedabit autem iterum iram, cùm omnes
Pietatem pretioſam in præcordiis exercueritis.

Ibidem. *Pro* Εὖτ' ἂν ἅπαντες.] MS. Regio-Put. ἣν ἄρα πάντες; 1. Colb. & edit. Rom. 1470. ἔπαν ἅπαντες; alter Colb. ἐπειδὴ πάντες. Quidam MSS. & edd. περὶ θυμῷ. Libri Sibyllæ impreſſi περίψιμον; 1. Colb. περίθυμον. Sed omnium rectiſſimè Regio-Put. ἐρίτιμον, approbante Opſopœio.

Εὐσεβέην ἐρίτιμον ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.

Deinde alia Sibylla cœlestium terrenorumque genitorem diligi oportere denuntiat, ne ad perdendos homines indignatio ejus insurgat:

> Μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσῃ
> Πᾶν γένος ἀνθρώπων, βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδὲς,
> Δεῖ στέργειν γενετῆρα Θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.

Ex his apparet vanas esse rationes philosophorum, qui Deum putant sine irâ; & inter cæteras laudes ejus id ponunt, quod est inutilissimum, detrahentes ei, quod est rebus humanis maximè salutare, per quod constat ipsa majestas. Regnum hoc imperiumque terrenum nisi metus custodiat, solvitur. Aufer iram regi, non modò nemo parebit, sed etiam de fastigio præcipitabitur. Imò verò cuilibet humili eripe hunc affectum, quis eum non spoliabit? quis non deridebit? quis non afficiet injuriâ? Ita nec indumenta, nec sedem, nec victum poterit habere, aliis quidquid habuerit diripientibus; nedum putemus cœlestis imperii majestatem sine irâ & metu posse consistere. Apollo Milesius, de Judæorum religione consultus, responso hoc indidit:

> Ἣ δὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα πρὸ πάντων,
> Ὃν τρέμεται καὶ γαῖα, καὶ οὐρανὸς, ἠδὲ θάλασσα,
> Ταρτάρεοί τε μυχοὶ, καὶ δαίμονες ἐκφρίττουσιν.

Si tam lenis est, quàm philosophi volunt, quomodò ad nutum ejus non modò dæmones, & ministri tantæ potestatis, sed etiam cœlum, & terra, & rerum natura omnis contremiscit? Si enim nullus alteri servit nisi coactus, omne igitur imperium metu constat: metus autem per iram: nam si non moveatur quis adversùs parêre nolentem, nec cogi

Lin. 4. Μήποτε, &c.] Latinè:
Ne fortè iratus Deus incorruptibilis perdat
Omne genus hominum, vitam & gentem impudentem,
Oportet amare genitorem Deum sapientem qui semper est.

Lin. 8. *Sine irâ.*] Heuman. legit *sine irâ esse.*

Ibidem. *Id ponunt, quod est inutilissimum, detrahentes ei, quod est rebus humanis maximè salutare, per quod constat ipsa majestas.*] Sic habent uterque Bonon. Tax. Pen. In Lipſ. 2. Brun. Ultr. aliisque, mutilus est locus, & sic legitur: *id ponunt quod est contra ipsam majestatem. Regnum hoc.* Isæus. In veterrimo Regio-Put. est, *id ponunt quod est constat ipsa majestas.* Desunt verba intermedia à primo *quòd* usque ad tertium *quòd.* In quo patet fuisse Amanuensis erratum, ex prætermissâ lineâ. Videtur Lactantius respexisse ad ea, quæ habet sub finem cap. 17. suprà, ubi ait de Irâ, *quia utilis est rebus humanis & necessaria.*

Lin. 16. *Apollo Milesius.*] Suprà l. 4. c. 13.

Lin. 18. Ἣ δὲ Θεόν.] Latinè:
*Et Deum Regem & genitorem * omnium,*
Quem contremiscit terra, & cœlum, ac mare,
Tartareæque latebræ & dæmones horrescunt.

* MSS. Baluz. Brun. & ed. Rom. 1470. pro *omnium*, legunt *ante omnia*, juxta Græcum πρὸ πάντων.

Lin. 22. *Tantæ potestatis.*] Non inconcinnè legit Heumannus *Tartareæ potestatis*; quod exprimitur voculâ Græcâ ταρτάρεοι.

Lin. 24. *Metu constat.*] Id dicas de terreno imperio, quod legibus & metu constat: attamen dicit Livius lib. 2. *Imperia legum potentiora sunt quam Hominum.* Non idem est de cœlesti imperio, quod amor & spe potiùs quàm metu continetur. Lex pœnalis & metus in Religione non sunt nisi pro injustis, quia gratiâ & amore seu timore filiali justus ducitur.

poterit ad obsequium. Consulat unusquisque affectus suos: jam intelliget; neminem posse sine irâ & castigatione imperio subjugari. Ubi ergò ira non fuerit, imperium quoque non erit. Deus autem habet imperium; ergò & iram, quâ constat imperium, habeat necesse est. Quapropter nemo vaniloquentiâ philosophorum inductus ad contemptum se Dei erudiat; quod est maximum nefas. Debemus hunc omnes & amare, quòd pater est; & vereri, quòd dominus; & honorificare, quòd beneficus; & metuere, quòd severus: utraque persona in eo venerabilis. Quis salvâ pietate non diligat animæ suæ parentem? aut quis impunè contemnat eum, qui rerum dominator, habeat in omnes veram, & æternam potestatem? Si patrem consideres, ortum nobis ad lucem, quâ fruimur, subministrat: per illum vivimus, per illum in hospitium hujus mundi intravimus. Si Deum cogites, ille nos innumerabilibus copiis alit, ille sustentat, in hujus domo habitamus, hujus familia sumus; & si minùs obsequens, quàm decebat, minùsque officiosa, quàm domini & parentis immortalia merita poscebant: tamen plurimùm proficit ad veniam consequendam, si cultum ejus notionemque teneamus; si abjectis humilibus terrenisque tam rebus, quàm bonis, cœlestia & divina sempiterna meditemur. Quod ut facere possimus, Deus nobis sequendus est, Deus adorandus & diligendus est; quoniam in eo est materia rerum, & ratio virtutum, & fons bonorum.

Quid enim Déo aut potentiâ majus est, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius? Qui quoniam nos ad sapientiam genuit, ad justitiam procreavit; non est fas hominem, relicto Deo sensûs ac vitæ datore, terrenis fragilibusque famulari, aut quærendis temporalibus bonis inhærentem, ab innocentiâ & pietate desciscere. Non faciunt beatum vitiosæ ac mortiferæ voluptates, non opulentia libidinum incitatrix, non inanis ambitio, non caduci honores, quibus illaqueatus animus humanus, & corpori mancipatus, æternâ morte damnatur: sed innocentia sola, sola justitia, cujus legitima & digna merces est immortalitas, quam

Lin. 4. *Quapropter*, *&c.*] Hîc in MSS. 4. Colbert. Clarom. & edd. Rom. 1470. 1474. Parrhas. & Is. incipit *Caput XXIV.* quod cæteri superiori connectunt.

Lin. 8. *Utraque persona in eo venerabilis.*] Hoc est, venerari eum debemus, non solùm velut patrem beneficum, sed etiam tanquàm severum dominum. Id jam dixerat Lactantius Divin. Institut. lib. 4. cap. 4. initio, ubi ait: *Quoniam utramque personam sustinet (Deus) & patris & Domini, & amare eum debemus, quia filii sumus, & timere, quia servi.* Heumannus.

Lin. 10. *Habeat.*] Heuman. legit *habet.*

Lin. 15. *Officiosa.*] Subaudi *familia.* Heumannus.

Lin. 18. *Cœlestia & divina sempiterna meditemur.*] Ità MSS. & editi. Francius legebat, *& sempiterna*, sicut & Heumannus, qui omittendum putat *divina.*

Lin. 20. *Et diligendus est.*] Abest à 14. MSS. inter quos est Regio-Put. & à 10. vulgatis. Sed ex cæteris reponendum & retinendum, ut fiat ad tria sequentia relatio; & duo veterrimi MSS. Bonon. habent in textu ut scripsimus. Quam lectionem rectè propugnat Thomasius ex hoc ipso Lactantii loco. *Deus sequendus est*, quia in eo est materia rerum; *adorandus*, ob rationem virtutum; *diligendus*, quia est fons bonorum.

Ibidem. *Materia rerum.*] Id est, *causa rerum.* Spark.

Lin. 26. *Desciscere.*] MSS. 13. & edd. *discedere.*

Lin. 27. *Incitatrix.*] MSS. Bonon. *irritatrix.*

Tom. 2. pag. 179.

Specimen Manuscripti Colbertini.

LVCII. CECILII. INCIPIT LIBER AD DONA
TVM. CONFESSOREM. DE MORTIB; PSECVTORV

Audivit dns orationes tuas donate karissime quas in conspectu
eius cons   mr   ssim m   qui glosa
fessione sepu   pfidei   uittis que sier. Ecce adda&q
hs omib; aduersarius restituto p orbe tranquillitate pfligata nup
eccla. rursu exsurgu   maiore gla teplu di qd ab impus fuerat euer
su: mica dni fabricar. Excitauit eni ds principes qui tirannoru nefa
ria & cruenta imperia resciderr. humano generi puiderr. ut iam qua
si discusso tristi anno teporis nubilo: mentes omiu pax iocunda & serena
laetificet. Nunc post atrae tepestatis uiolentos turbines placidus aer:
& obtata lux refulsit. nunc placatus seruoru suoru ds. iacentes et afflic
tos celesti auxilio subleuauit. Nunc merentium lacrimas ex incta im
pioru conspiratione detersito. Qui illustrati erant do iacent. qui tem
plum scm euerterant ruina maioris ceciderr. Qui iustos excarni
ficauerant. celestib; plagis excruciatib; meritis nocentes animas
psuderr. Serum quide: sed grauit ac digne. distulerat enim poe
nas eoru ds. ut ederet in eos magna & mirabilia exepla quibus
posteri discerent & dm esse unum & eunde iudice digna uid
suplitia impus ac psecutorib; inrogare. De quo exitu
tificari placuit. ut omes qui pcul moti fuerr. ul
turi sunt scirent qten uirtute ac maiestate sua in e
dis delendisq; nominis sui hostib; ds sum ostenderet. Vnc ta
e: si a principio ex quo e eccla costituta. qui fuerint   cut res
i qb; penis in eos celestis iudicis seueritas uindicauerit expona

Extremis teporib; tiberii cesaris ut scriptu legimus dns nr ihc xpc
a iudeis cruciatus e. Post die x. kl. apr. duob; geminis consulib. cu
res surrexisset die tcio cogregauit

Hoc manuscriptum nunc est in Bibliothecâ Regiâ in 4°. N°. 2627.

statuit à principio Deus sanctis & incorruptis mentibus, quæ se à vitiis, & ab omni labe terrenâ integras inviolatasque conservant. Hujus præmii cœlestis ac sempiterni participes esse non possunt, qui facinoribus, fraudibus, rapinis, circumscriptionibus conscientiam suam polluerunt, quique injuriis hominum, nefariis commissis, ineluibiles sibi maculas inusserunt. Proinde universos oportet, qui sapientes, qui homines meritò dici volunt, fragilia contemnere, terrena calcare, humilia despicere, ut possint cum Deo beatissimâ necessitudine copulari.

Auferatur impietas, discordiæ; dissensionesque turbulentæ ac pestiferæ sopiantur, quibus humanæ societates, & publici fœderis divina conjunctio rumpitur, dirimitur, dissipatur: quantùm possumus, boni ac benefici esse meditemur; si quid nobis opum, si quid suppetit copiarum, id non voluptati unius, sed multorum saluti impartiatur. Voluptas enim tam mortalis est, quàm corpus, cui exhibet ministerium. Justitia verò & beneficentia tam immortales, quàm mens & anima, quæ bonis operibus similitudinem Dei assequitur. Sit nobis Deus non in templis, sed in corde nostro consecratus. Destructilia sunt omnia, quæ manu fiunt. Mundemus hoc templum, quod non fumo, non pulvere, sed malis cogitationibus sordidatur; quod non cereis ardentibus, sed claritate ac luce sapientiæ illuminatur. In quo si Deum semper crediderimus esse præsentem, cujus divinitati secreta mentis patent, ita vivemus, ut & propitium semper habeamus, & nunquàm vereamur iratum.

Lin. 3. *Qui facinoribus, fraudibus.*] Sic *facinoribus* restitui ex MSS. Regio-Put. 1. al. Reg. 2. Colbert. Baluz. Clarom. in margine. Deest in cæteris tum scriptis, tum impressis.

Lin. 5. *Ineluibiles.*] Ità MSS. quod vix in Scriptoribus Latinis reperias, nisi apud Lactantium libro 7. Divin. Institut. cap. 20. circa medium. Quædam editiones habent *indelebiles*, Cellarii scilicet & aliorum; sed maluimus sequi MSS. & editos.

Lin. 13. *Impartiatur.*] 1. Colb. *impartiamur.* Regio-Put. 4. Colb. Clarom. edit. Cantabrig. *impertiatur.*

Lin. 17. *Destructilia.*] Sic lego cum vetustissimis & optimis MSS. Bonon. 2. Reg. 2. Colb. Tax. Scripti recentiores & editi ferunt *destructibilia.*

Lin. 19. *Quod non cereis ardentibus.*] Vide Not. suprà ad lib. 6. Instit. cap. 6.

Ibidem. *Sed claritate ac luce sapientiæ.*] MS. Bodl. habet, *sed Dei claritate;* editi nonnulli *ac duce sapientiâ.*

Lin. 21. *Cujus divinitati secreta mentis patent.*] Hæc desunt in 19. rec. MSS. & edd. Rom. quorum vice legitur *ejus divinitatis potentiâ ita vivemus*; ita etiam habent vetustæ seculi XV. editiones. At in Bonon. multisque aliis est ut in textu; in Regio-Put. verò, *cujus divinitatis ita patentia vivemus.*

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII

LIBER AD DONATUM CONFESSOREM, DE MORTIBUS PERSECUTORUM.

I.

AUDIVIT Dominus orationes tuas, Donate cariſſime, quas in conſpectu ejus conſtanter fundis per dies omnes, & cariſſimorum fratrum, qui glorioſâ confeſſione ſempiternam ſibi coronam pro fidei ſuæ meritis quæſierunt. Ecce addetur his omnibus adverſarius; & reſtitutâ per orbem tranquillitate, profligata nuper Eccleſia rursùm exſurgit, & majore gloriâ

Ad Donatum.] Illuſtrem horum temporum Confeſſorem, qui novies tormenta varia pertulit pro nomine Chriſti, ſex annorum ſpatio detentus in carcere, undè emiſſus eſt extremis Galerii Maximiani temporibus, ut legitur infrà cap. 16. & 25. *Baluz.*

De Mortibus Perſecutorum.] Vide Diſſert. noſtram in lib. de Mortibus Perſecut. Ità & MORTES dixit Lactantius plurali numero ſuprà lib. 5. cap. 20. *Ex* MORTIBUS, lib. 7. cap. 10. *Ità* MORTES *duæ propoſitæ ſunt.*

Lin. 2. *Conſtanter . . . fratrum.*] In prioribus editionibus legebatur, *Ejus per omnes horas totâ die fundis, cæterorumque fratrum voſtrorum, qui &c.* Sed ex reliquiis litterarum conjicimus legendum eſſe, ut in textu inſinuavimus. Vide ſpecimen è regione poſitum.

Lin. 3. *Sempiternam ſibi coronam pro fidei ſuæ meritis quæſierunt.*] In MS. hæc ſolùm apparent; *ſepit. . . . pro fidei . . rittis quæſierunt;* itaque ex conjecturâ reliqua hæc ſcripta ſunt, *Sempiternam ſibi coronam pro fidei ſuæ meritis quæſierunt.* Similiter Lactantius ultimis ſuæ Divinarum Inſtitutionum Epitomes verbis ait: *ut poſſit Deo judice* PRO *virtutis* SUÆ MERITIS, *vel* CORONAM FIDEI, *vel præmium immortalitatis adipiſci;* & lib. 7. cap. 14. *non immortalitatem ſibi, ſed mortem peccatis ac libidinibus* QUÆSIERUNT.

Lin. 4. *Quæſierunt.*] Pro *acquiſierunt.* Ità & lib. 1. Divin. Inſtitut. cap. 20. lib. 7. cap. 14. & alibi Lact. Vide infrà Not. ad cap. 18.

Ibidem. *Addetur.*] Ità in MS. pro *additur;* atque ſic legendum eſſe in præſenti, præcedens præteritum *Audivit*, & ſequentia verba *exſurgit* & *fabricatur* confirmant. Verùm doc-

templum Dei, quod ab impiis fuerat eversum, misericordiâ Domini fabricatur. Excitavit enim Deus principes, qui tyrannorum nefaria & cruenta imperia resciderunt, humano generi providerunt; ut jam quasi discusso transacti temporis nubilo, mentes omnium pax jocunda & serena lætificet. Nunc post tantæ tempestatis violentos turbines, placidus aër & optata lux refulsit. Nunc placatus servorum suorum precibus, Deus jacentes & afflictos cœlesti auxilio sublevat. En nunc mœrentium lacrymas, extinctâ impiorum conspiratione, deterget; & qui illuctati erant Deo, jacent; qui templum sanctum everterant, ruinâ majori ciciderunt; qui justos excarnificaverunt, cœlestibus plagis, & cruciatibus meritis nocentes animas profuderunt; seriùs quidem, sed graviter ac dignè. Distulerat enim

tissimus Joan. Bapt. Cotelerius Ecclesiæ Græcæ Monumentorum tom. 2. pag. 528. legendum esse monebat *adteritur*, scitâ antithesi ex *adteritur*, & *exsurgit*; sed minùs benè.

Pag. 180. lin. 5. *Adversarius.*] Id est, diabolus; & ita vocatur à Lactantio lib. de Opificio Dei cap. 1. *Nam ille colluctator &* ADVERSARIUS *noster scis quàm sit astutus . . . qua illicere possunt, pro laqueis habet.*

Ibidem. *Et restitutâ per orbem.*] In MS. deest *&* sed locus hujus syllabæ remanet vacuus: deinde legitur *restituto per orbem*, *&c.* sed scriptoris errore, ubi *restituto*, pro *restitutâ* scriptum est.

Ibidem. lin. 6. *Profligata nuper Ecclesia.*] Sic Lactantius dicit Divin. Institut. lib. 5. c. 2. PROFLIGARE *sapientiam*; & cap. 4. *omnes . . . uno semel impetu* PROFLIGAREM.

Lin. 1. *Templum Dei, quod ab impiis fuerat eversum, misericordiâ Domini fabricatur.*] Templum Nicomediense, de quo Lactant. agit c. 13. & lib. 5. Instit. cap. 2. *Ego cùm in Bithyniâ oratorias litteras accitus docerem, contigissetque ut eodem tempore* DEI TEMPLUM EVERTERETUR. Viden eamdem locutionem? Attamen Cuperus & Baluzius in secunda editio. per *templum* intelligunt *Cœtum Christianorum*; Verùm non potest dici de fidelium Societate restaurandâ quod *fabricatur*. Verbum istud non intelligitur nisi de opere materiali, non de congregatione fidelium & unione Christo sub primario Pastore instauratâ.

Lin. 2. *Principes.*] Constantinum & Licinium. Horum diploma vide infrà n°. XLVIII.

Ibidem. *Qui Tyrannorum nefaria & cruenta imperia resciderunt.*] Lactantius lib. 5. Div. Institut. cap. 11. *Rescripta* PRINCIPUM NEFARIA; lib. 7. cap. 26. *Qui posses verâ pietate aliorum malè consulta* RESCINDERE.

Lin. 4. *Transacti.*] MS. Colb. *trisansaru.*

Lin. 6. *Precibus.*] Verbum istud addidimus, ut sensum clariorem eliciamus.

Lin. 7. *Et afflictos.*] At in MS. *ut afflictos.*

Ibidem. *Sublevat. En nunc.*] Aliæ editiones legunt *sublevavit. Nunc.* Sed propiùs & scrupulosiùs inspecto Manuscripto codice, legi *sublevat. En nunc*, quod sonat elegantiùs.

Lin. 8. *Deterget; & qui.*] Priores Editi habent *detersit*; sed admoto lumine, legimus *deterget, & luii, &c.* quod ultimum verbum rectè ab editoribus interpretatur *Qui.*

Ibidem. *Illuctati.*] In MS. legitur *illustrati*: at unius litteræ mutatione lego *illuctati*, quasi dicas *adversati*, quod ultimum verbum erat in prioribus editis *qui illuctati erant Deo, jacent.* Itâ igitur à me restitutum: sic apud Statium reperitur participium *illuctans.* Jam verò quòd ad hujusce verbi regimen attinet, infrà cap. 18. legitur quoque *luctari* cum tertio casu, etiamque *reluctari* cap. 11. & *obluctari* Virgil. 3. Æneid. Et Lactantius his vocibus *luctari*, *reluctari*, *luctatio*, *eluctatio*, *eluctari* sæpè utitur, lib. 2. cap. 20. lib. 3. cap. 11. bis, lib. 4. cap. 25. & 30. lib. 5. cap. 21. lib. 6. cap. 18. 23. 24. Porrò verbum *jacent*, præcedenti verbo *illuctati erant* optimè respondet. Autor noster eodem sensu lib. 7. Divin. Institut. cap. 26. dixit: *Qui cœlestis ac singularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati* JACENT.

Lin. 10. *Justos.*] Id est, Christianos. Sic eos vocat Lact. lib. 1. cap. 1. lib. 5. cap. 11.

Ibidem. *Excarnificaverunt.*] Sic in MS. aliæ editiones *excarnificaverant.* At nil mutandum esse putavimus.

Lin. 11. *Serius, &c.*] In MS. corruptè legitur *Seruit. . . Destulerat.* In primâ editione & in aliis deinceps, *profuderunt. . . Distulerat.* Cætera autem verba omissa erant; quæ Nourisius rectè primus ex MS. restituit.

pœnas eorum Deus, ut ederet in eos magna & mirabilia exempla; quibus posteri discerent, & Deum esse unum, & eumdem vindicem, digna videlicet supplicia impiis ac persecutoribus inrogare. De quorum exitu scripto testificari placuit, ut omnes qui procul amoti fuerunt, vel qui posteà futuri sunt, scirent, quatenùs virtutem ac majestatem suam in excindendis delendisque nominis sui hostibus Deus summus ostenderet. Hinc itaque utile est, si à principio ex quo est Ecclesia constituta, qui

Lin. 2. *Quibus posteri discerent.*] Sic habet MS. codex: itaque post *quibus*, expunxi *&*, quod est in omnibus editis.

Ibidem. *Et eumdem vindicem, digna videlicet supplicia, &c.*] Ità restituendum judicavimus; in MS. enim legitur, *& eumdē vicucē digna vid. . suplitia, &c.* Verùm primaria editio habebat, *& eumdem mortem dignâ ultione superbis & impiis:* sed hæc non concordant cum scripturâ Manuscripti. Maximè ergò depravatus est aliarum editionum textus, quem hîc ad MS. fidem accommodamus. Loco *Vicucē* supplevimus *Vindicem*, ex eo quòd lib. 5. Divinar. Instit. cap. 21. initio legitur, *Deus ipse* VINDEX *erit.*

Lin. 3. *De quorum exitu scripto testificari placuit.*] In MS. legitur, *de quo exitu . . . tificari placuit.* Sed cùm phrasis sit imperfecta, eam sic restituimus; *quorum*, loco vocis *quo*, atque post *exitu*, addidimus *scripto tes-*, quia Libellus iste tum exules vel remotos, tum posteros docere debebat. Nourisius restituerat *de quo exitu palam testificari, &c.* Sed *palam*, minùs aptè positum est: vox *scripto* eo loci aptior est. *Exitus* verò idem est ac *Mors.* Sic infrà cap. 50. circa medium, *exitu ejus audito, protinùs fugit.*

Lin. 4. *Procul amoti fuerunt.*] In MS. legitur tantùm *procul moti fuerunt*, id est, in exilium pulsi, vel relegati, undè supplendam esse judicavi litteram *a*, ita ut legatur *amoti;* hinc exurgit sensus clarior. Sic apud Tacitum *amoveri in insulam*, pro *in exilium pelli.*

Lin. 5. *Posteà futuri sunt.*] In MS. hæc solùm leguntur *p . . . . turi sunt;* supplevimus juxta spatium quod exhibet MS. alii legunt *post nos futuri sunt;* alii verò *post nos victuri sunt:* Sed elegimus verba simplicia, quæ sensum optimum juxta spatium MS. repræsentarent.

Ibidem. *Virtutem ac majestatem suam.*] Et infrà cap. 5. *Adversùs majestatem singularis Dei.* Lactantius Div. Institut. lib. 1. cap. 1. *Majestatem Dei singularis ac veri cognovistis &c.* l. 3. c. 4. lib. 2. c. 1. *Singularis Dei asserere majestatem*, bis, lib. 4. cap. 26. VIRTUTEM MAJESTATEMQUE DEI SINGULARIS *interpretari;* lib. 6. cap. 9. VIRTUTEM AC MAJESTATEM DEI SINGULARIS *enarrat.* lib. 5. cap. 15. & 22. lib. 7. frequenter. lib. 4. adhuc cap. 29. lib. 6. cap. 17. lib. de Irâ Dei cap. 20. *& abjectis terrenis cultibus*, MAJESTATEM DEI SINGULARIS *agnoscunt.* Epitom. cap. 3. & 4. Et alibi passim.

Lin. 6. *In excindendis delendisque, &c.*] In MS. legitur, *in e . . . . . dis delendisque:* post litteram *e* apparet pars media litteræ *x*; itaque supplevimus *excindendis*, quam vocem usurpat infrà Autor noster capite 2. circa medium hoc modo: *Prosilivit* (Nero) *ad excindendum Cœleste templum delendamque justitiam;* vel supple *extinguendis*: sic initio cap. 46. has voces ita jungit, *ut Christianorum nomen extingueret funditùsque deleret.*

Ibidem. *Deus summus.*] Et cap. 47. Hasce dictiones inter Lactantii scripta centies deprehendes, lib. 1. Divin. Institut. cap. 1. *Te* DEUS SUMMUS *ad beatum Imperii culmen evexit.* Ibid. cap. 5. cap. 6. lib. 2. cap. 1. lib. 3. cap. 11. lib. 4. cap. 4. bis cap. 6. cap. 10. cap. 13. cap. 16. lib. 7. cap. 27. Epitom. cap. 12. cap. 28. 43. 49. bis. lib. de Irâ Dei cap. 2. Et alibi passim. Quin hæc etiam epitheta *singularis* & *summus*, inter alia (ait Baudri) Lactantium istius quoque libelli parentem esse suadeant, dubitari non potest.

Ibidem. *Ostenderet.*] Fortè legendum *ostenderit*: vide præcedentia.

Lin. 7. *Hinc itaque utile est, si.*] In MS. legitur tantùm *Vinc ta . . . est, si*, undè sensum formavimus in hunc modum, *hinc itaque utile est, si, &c.* idque juxta spatium MS.

Ibidem. *Qui fuerint persecutores.*] In MS. est *qui fuerint . . . . ecutores . . . .* deficientibus 4. litteris ante *ecutores.* Hunc itaque locum sic restituendum esse existimo, *qui fuerint persecutores.* Parisiensis editio an. 1710. habet *fuerunt*, quod contrarium est MS. codici, & stare non potest cum *vindicaverit* quod sequitur. Hæc editio legit *fuerunt auctores*, sed malè. Namque in MS. clarè scriptum est *fue-*

fuerint persecutores, & quibus pœnis in eos cœlestis judicis severitas vindicaverit, exponam.

rint: deinde malè *auctores* scribit, cùm appareat pars inferior litteræ *p*, & superior litteræ *s*. Itaque legendum est *persecutores*. Vide specimen suprà positum.

Lin. 1. *In eos ... vindicaverit.*] Lactantius noster lib. 2. Divin. Institut. cap. 4. IN *sacrilegos* VINDICAVERUNT; & lib. 4. cap. 17. *Ego* VINDICABO IN *eum*.

II.

EXTREMIS temporibus Tiberii Cæsaris, ut scriptum legimus, Dominus noster Jesus Christus à Judæis cruciatus est, post diem decimum Kalendarum Aprilium, duobus Geminis Consulibus: cùm resurrexisset die tertio, congregavit discipulos, quos metus comprehensionis ejus in fugam verterat; & diebus quadraginta cum his commoratus, aperuit corda eorum, & Scripturas interpretatus est, quæ usque ad id tempus obscuræ atque involutæ fuerunt. Ordinavitque eos, & instruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ suæ, disponens Testamenti novi solen-

An. 29. vel potiùs anno 33.

Lin. 2. *Jesus Christus ... cruciatus est.*] Id est, cruci affixus. Eodem sensu utitur eâdem voce Lactantius Div. Institut. lib. 1. cap. 16. *Ab hominibus insigni supplicio affectum &* EXCRUCIATUM; lib. 4. cap. 18. & Epitom. Div. Instit. cap. 18. *Et* CRUCIAVERUNT *illum in humilitate magnâ*; lib. 4. cap. 22. *ut mortalis occisus... Deum ab hominibus esse* CRUCIATUM; & Epitom. cap. 18. *Cùm igitur ad dexteram Dei sedeat, calcaturus inimicos suos qui eum* CRUCIAVERUNT. Sic lib. 4. cap. 16. *cruciando*, eodem sensu.

Ibidem. *Post diem decimum Kalendarum Aprilium.*] MS. habet *Aprilium*, non *Aprilis*. Lactantius lib. 4. Div. Institut. cap. 10. *Duobus Geminis Consulibus ante* DIEM DECIMUM KALENDARUM APRILIUM *Judæi Christum cruci affixerunt*; quod idem est. Vide suprà Not. lib. 4. ad finem capitis 10. Est Ellyptica locutio, quam supplere possis, post exortum diem decimum Kalendarum Aprilium, sive post eum diem incœptum. Ita verba Christi, *Post tres dies resurgam*, Marc. 8. v. 31. à plerisque doctioribus exponuntur *die tertio*, vel *postquàm venerit dies tertius*. Partim ex *Joanne Columbo*.

Sed POST DIEM DECIMUM KALENDARUM APRILIUM, & ANTE DIEM DECIMUM KALEND. APRILIUM idem esse ac *die decimo Kalendarum*, posteà in nostrâ ad hunc librum Dissertatione abundè demonstrabimus, ex ipso Lactantio, aliisque. Eam consulere non te pigeat.

Lin. 3. *Duobus Geminis Consulibus.*] Hoc assignat Institutionum libro 4. cap. 10. anno Tiberii quinto-decimo. Id quidem convenienter Consulatui duorum Geminorum. At observa, Lector, quàm immaniter indè hallucinetur. Tiberius annum Imperii quintum decimum iniit anno 28. æræ vulgaris. Hoc ipso Tiberii anno Joannes Baptista, uti apud Lucam cap. III. 1. 2. 3. legimus, pœnitentiam prædicare cœpit. Erat is juxta nostrum Lactantium Tiberii annus quintus decimus... Baptizatus itaque Christus die 6. Januarii, *Consulibus duobus Geminis* anno æræ vulg. 29. & passus die 23. mensis Martii insequentis, nonnisi per duos menses ac dimidium ea omnia peregit, quæ ab ipsius baptismo ad mortem usque referuntur. Quod quidem portentosum est dictu, quamvis ab aliis multis Veterum inconsultè pronuntiatum fuerit, ac Fastis Idatianis infartum. Quid enim tandem fiet de quatuor Paschatibus, quibus Servatoris ministerium apud Evangelistas distinguitur? &c. Hæc Doctiss. Nic. *Toinardus* Aurelianensis.

Lin. 4. *Comprehensionis.*] Eâdem significatione bis offendes COMPREHENSI & COMPREHENDAT, Divin. Institut. lib. 7. cap. 17. & infrà cap. 15.

Lin. 7. *Ordinavitque eos, & instruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ suæ.*] Lactantius lib. 4. Divin. Institut. cap. 21. & Epitom. cap. 47. ORDINATA *verò discipulis Evangelii ac nominis sui* PRÆDICATIONE; vel juxta MSS. codices Jun. & Goth. ORDINATA *discipulis suis Evangelicâ* DOCTRINA; & mox, PRÆDICAVERUNT.

nem disciplinam. Quo officio repleto, circumvolvit eum procella nubis; & subtractum oculis hominum rapuit in cœlum. Et indè discipuli, qui
Act. 1. 26. tunc erant undecim, adsumptis in locum Judæ proditoris Matthiâ &
Act. 9. 15. Paulo, dispersi sunt per omnem terram, ad Evangelium prædicandum, sicut illis magister Dominus imperaverat; & per annos XXV. usque ad principium Neroniani imperii, per omnes provincias & civitates Ecclesiæ fundamenta miserunt. Cùmque jam Nero imperaret, Petrus
An. 54. vel an. 58. Romam advenit; & editis quibusdam miraculis, quæ virtute ipsius Dei, datâ sibi ab eo potestate, faciebat, convertit multos ad justitiam, Deoque templum

Lin. 1. *Repleto.*] Quod faciliùs in MS. legitur, quàm *expleto*, quod est in editis: igitur nil mutare debuerant editores.

Lin. 2. *Rapuit in cœlum.*] Lactantius Div. Institut. lib. 7. cap. 17. RAPIETUR IN COELUM.

Lin. 3. *Adsumptis in locum Judæ proditoris Matthiâ & Paulo.*] Ne ex his verbis inferas, Paulum unà cum Matthiâ fuisse Judæ ab Apostolis suffectum. Tantùm (incuriosiùs paulò scribens) Lactantius innuere voluit, loco Judæ alios duos Apostolatûs munere fuisse functos, Matthiam scilicet sorte lectum. (*Act.* 1. *v.* 26.) & Paulum ab ipso Christo assumptum. *Toinardus.*

Lin. 4. *Ad Evangelium prædicandum.*] Lactant. lib. 4. cap. 21. *Petrus & Paulus Romæ* PRÆDICAVERUNT.

Lin. 5. *Magister Dominus.*] Lactantius lib. 4. cap. 21. In nomine MAGISTRI DEI, & cap. 26. necnon lib. 6. cap. 8. Et alibi passim.

Ibidem. *Et per annos XXV. &c.*] A Consulatu duorum Geminorum, sive ab anno æræ vulg. Chr. 29. quo, ex Lactantii hypothesi Apostoli post Pentecosten prædicaverunt ubique Evangelium, anni quidem sunt 25. completi usque ad 13. diem Octobris anni Chr. 54. quo Nero successit Claudio: at ab anno æræ Chr. 33. quo reverà passus est Christus, ad 58. sunt anni 25.

Fortassis ex his viginti quinque annis, qui ad prædicationem omnium Apostolorum ex æquo pertinent, orta est opinio de 25. annis, quos quidam veteres, & innumerabile recentiorum agmen S. Petro Apostolo tribuunt in sede Romanâ... Si autem fas esset recedere à vulgari & in animis hominum insitâ opinione, ei Lactantianam lubenter præferrem, id est, Petrum quidem Romæ prædicasse Evangelium facilè concederem, non sub Tiberio Claudio, ut vulgò putant, sed sub Nerone Claudio. Quippe stabilitâ semel hâc verissimâ (ut puto) sententiâ, conquiescit statim omnis disputatio absque ullo incommodo autoritatis Romani Pontificis. Neque enim longa annorum series, quibus Petrus fuerit Episcopus Romæ, primatum illius Ecclesiæ stabilivit; sed persona Petri, qui cathedram suam ibi collocavit, & eam suo sanguine solidavit ac confirmavit. *Ex Baluzio.*

Lin. 7. *Ecclesiæ fundamenta miserunt.*] Id est, *posuerunt; mittere*, pro *ponere.* Ita usurpant passim Agrimensores, *limitem mittere, mettre une borne; mittere murum aut vallum*, apud Lampridium in vitâ Sept. Severi. Sed & apud Ciceronem 1. in Verrem *mittere in possessionem, mettre en possession;* apud Senecam legitur *mittere in Acta*, Gallicè *mettre dans les Registres*; apud Livium, *mittere urbes in servitutem, mettre les villes en servitude;* apud Statium, *corpus mittere sepulcro, mettre un corps dans le tombeau.* Apud Sidonium Apollinarem lib. 2. epist. 11. *jam semel missa fundamenta certantis amicitiæ.* Apud veterem Vulgatæ nostræ Interpretem *vinum novum in utres novos mittunt, &c.* Matth. cap. 9. v. 17. cap. 15. v. 26.

Ibidem. *Cùmque jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit.*] Multi duplicem Petri adventum ad urbem Romam sub Claudio & Nerone asserunt, alii tantummodò unum sub Nerone agnoscunt; nonnulli verò heterodoxi Apostolicæ & Romanæ Ecclesiæ inimici utrumque negant, quos solidè admodùm confutarunt ejusdem Religionis Joan. Pearsonius in *Operib. posthum.* & Samuel Basnagius Exercitat. Histor. ad an. 44. n. 25. *Toinard.*

Lin. 9. *Convertit multos ad justitiam.*] Sic infrà dicit *ad delendam* JUSTITIAM, id est, Religionem cultumque veri Dei. Lactantius eodem sensu dixit lib. 5. cap. 7. *Reddita quidem terræ, sed paucis assignata* JUSTITIA *est, quæ nihil aliud est, quàm Dei unici pia & religiosa cultura;* & lib. 5. cap. 12. *invalescente* JUSTITIA; lib. 7. cap. 16. & 26. in Epilogo ad Constantinum, *Te Deus summus ad restituendum*

templum fidele ac stabile collocavit. Quâ re ad Neronem delatâ, cùm animadverteret non modò Romæ, sed ubique quotidiè magnam multitudinem deficere à cultu idolorum, & ad religionem novam, damnatâ vetustate, transire; ut erat execrabilis ac nocens tyrannus, prosilivit ad excidendum cœleste templum, delendamque justitiam, & primus omnium persecutus Dei servos, Petrum cruci adfixit, & Paulum interfecit. Nec tamen habuit impunè; respexit enim Deus vexationem populi sui. Dejectus itaque fastigio imperii, ac devolutus à summo tyrannus impotens, nusquàm repentè comparuit; ut ne sepulturæ quidem locus in An. 68.

tuendum JUSTITIÆ *domicilium excitavit.* Et lib. 1. cap. 1. *Per quem* ... JUSTITIA *& sapientia restituta est.*

Pag. 184. lin. 9. *Deoque templum fidele ac stabile collocavit.*] Infrà de Nerone, *Prosilivit ad excidendum cœleste* TEMPLUM, *delendamque justitiam;* & cap. 15. *Nam Constantius ... verum* DEI TEMPLUM *quod est in hominibus, incolume servavit.* Lactantius lib. 4. Div. Institut. cap. 14. *Verum* TEMPLUM DEI, *quod non in parietibus est, sed in corde ac* FIDE *hominum, qui credunt in eum, ac vocantur* FIDELES; & cap. seq. *Æternum & immortale Dei templum;* & cap. 24. *Habeatque radicem & fundamentum,* STABILISQUE *apud homines & fixa permaneat.* Et lib. 4. cap. 10. *ut constitueret* DEO TEMPLUM, *doceretque justitiam.*

Lin. 1. *Templum fidele.*] Hîc & infrà lineâ 5. per *templum cœleste* intelligitur Religio Christiana, vel cœtus Christianorum; quod ex adjunctis vocibus *fidele* & *cœleste*, rectè interpretatur.

Lin. 4. *Execrabilis ac nocens tyrannus.*] Sic infrà cap. 4. *Execrabile animal Decius. Nocens* est, nefarius & impius. Vox *execrabilis* sæpè apud Lactantium. Vide lib. 1. cap. 21. lib. 3. cap. 18. lib. 6. cap. 17. & cap. 23. lib. 7. cap. 16. &c. Epitom. cap. 63.

Lin. 5. *Ad excidendum cœleste templum.*] Ità Lactantius noster lib. 3. Div. Institut. cap. 26. dixit EXCIDERE *vitia;* lib. 6. cap. 15. *vitia penitùs* EXCIDUNT; lib. 5. cap. 3. *veritatem penitùs* EXCIDERE; & lib. de Irâ Dei cap. 17. *voluerunt eam penitùs* EXCIDERE.

Ibidem. *Delendamque justitiam.*] Id est, Religionem Christianam, cultumque veri Dei.

Ibidem. *Primus omnium persecutus Dei servos.*] Sic Tertullianus Apolog. cap. 5. S. August. l. 2. contra litteras Petiliani c. 92. Sulpic. Severus lib. 2. de Nerone loquens; *dignus extitit qui persecutionem in Christianos primus inciperet.* A Lactantio post *omnium*, erat cum Eusebio addendum *Imperatorum;* vel *à constitutâ Ecclesiâ.* Præcesserant enim martyria SS. Joannis Baptistæ, Jacobi, & Stephani, quo tempore ex Actis cap. 8. fuit magna persecutio Jerosolymis. In MS. Colb. pro *persecutus*, est *persecutos;* mendosè.

Lin. 7. *Nec tamen habuit impunè.*] Ità MS. Colb. *habuit*, ut & infrà ad initium capitis 30. ubi pariter legitur in eodem MS. *habuit impunè.* In posteriore loco editio Parisiensis an. 1710. & in priore priscæ editiones substituerunt *abiit;* sed perperàm. Eâdem enim locutione utitur Lactantius in Epitome cap. 53. NEC *ullus* IMPUNE HABUIT *quòd Deum læsit;* & cap. 55. *Cur* IMPUNE HABENT *Ægyptii, qui pecudes & omnis generis bestias colunt? Habuit*, vox est inter lineas in MS. addita, sed eâdem planè manu.

Ibidem. *Respexit enim Deus vexationem populi sui.*] Suetonius: *Cùm à Senatu* [Nero] *quæreretur ad pœnam, è palatio fugiens, ad quartum Urbis milliarium in suburbano liberti sui, inter Salariam & Numentanam viam semet interficit anno ætatis suæ 32.* Quod contigit anno Christi 68. die 9. Junii. *Toinard.*

Lin. 9. *Nusquàm repente comparuit, ut ne sepulturæ quidem locus tam malæ bestiæ appareret.*] S. Augustinus de Civitate Dei lib. xx. cap. 19. *Nonnulli ipsum* [Neronem] *resurrecturum, & futurum Antichristum; Alii verò nec eum occisum putant: sed subtractum potiùs, ut putaretur occisus; & vivum occultari in vigore ipsius ætatis in quâ fuit, cùm crederetur extinctus, donec suo tempore reveletur, & restituatur in regnum.* Fuit illa plerorumque opinio tertio, etiamque quarto seculo, Neronem venturum ante seculi finem, & ipsum vel fore Antichristum, vel iisdem temporibus per Occidentem sæviturum, quibus ille per Orientem. Quæ fuit etiam opinio S. Martini Turonens. & Sulpic. Severi Dialog. 2. atque Historiæ Sacræ lib. 2. *Sed multum mira hæc opinantium præsumptio*, inquit Au-

terrâ tam malæ bestiæ appareret. Undè illum quidam deliri credunt esse translatum, ac vivum reservatum, Sibyllâ dicente matricidam profugum à finibus esse venturum; ut quia primus persecutus est, idem etiam novissimus persequatur, & Antichristi præcedat adventum. Itaque fas est credere, sicut duos Prophetas vivos esse translatos in ultima tempora, atque initium Christi sanctum ac sempiternum, cùm descendere cœperit, quod Sibyllæ futurum prænuntiant: eodem modo etiam Neronem venturum putant, ut præcursor diaboli ac prævius sit venientis ad vastationem terræ, & humani generis eversionem.

Sibyll. lib. 5. & 6.

gustinus, loco suprà citato. Contra Lactantii & Sulpicii opinionem facit, quod à Plutarcho refertur in vitâ Galbæ; maximè verò quod ait Suetonius lib. 6. cap. 50. *Funeratus est impensâ ducentorum millium, stragulis albis auro intextis, quibus usus Kalend. Januarii fuerat. Reliquias Ægloge & Alexandria nutrices cum Acte concubinâ gentili Domitiorum monumento condiderunt, quod prospicitur è campo Martio impositum colle hortorum. In eo monumento solium porphyretici marmoris superstanti Lunensi arâ circumseptum est lapide Thasio.* Toinard.

Lin. 1. *Tam malæ bestiæ.*] Eâdem locutione utitur de tyrannis scribens infrà cap. 4. Et cap. 9. de Maximiano Galerio: *Inerat huic* BESTIÆ *naturalis barbaries & feritas;* & cap. 16. 25. 32. 39. & 52. Divinarum autem Institut. lib 5. cap. 11. *Illa est vera* BESTIA, *&c.* Et cap. 23. *Postea vindicaturum se in eos* [Deus] *pollicetur, & exterminaturum* BESTIAS MALAS *de terrâ;* nec non lib. 6. cap. 9. BELLUAS etiam eos nominat, lib. 5. cap. 11. lib. 6. c. 17.

Ibidem. *Deliri.*] MS. *deleri.*

Lin. 2. *Sibyllâ dicente.*] Sic libros Sibyllinos laudare solet Lactantius, tametsi illos sciret non unius esse Sibyllæ, sed plurium. Ita ipse lib. 1. Divin. Institut. cap. 6. *Et sunt singularum singuli libri: qui quia Sibyllæ nomine inscribuntur, unius esse creduntur. Sed & nos confusè Sibyllam dicemus, sicubi testimoniis earum fuerit abutendum.* Hi loci videntur esse ex lib. 5. & 6. Sibyllinorum oraculorum. Vid. Not. Baluz.

Lin. 3. *A finibus.*] Doctissimus Janson ab Almeloven addendum esse ait *terræ*, quod excidisse putat.

Lin. 4. *Persequatur.*] Ita MS. sed litteris breviatis; quod meliùs convenit cum *præcedat.*

Ibidem. *Itaque fas est credere.*] Itâ restitui, apprimè observatâ Manuscripti scripturâ, in quo *fas* tantùm satis aptè legitur; spatium verò præcedit quinque vel sex litterarum, undè reposui *itaque.* Hæc vox spatium implere potest. Aliæ editiones habent, *nefas est credere.* Sed lectio quam sequimur, in textu consonantior mihi videtur cum MS. & cum sequentibus Autoris verbis.

Lin. 5. *Duos.*] MS. habet *duas*, sed malè.

Ibidem. *In ultima tempora, atque initium Christi.*] Post *ultima* abrasa sunt in MS. duo saltem verba. Sed cùm inspectâ diligenter scripturâ legantur tres ultimæ litteræ vocis *atque*, tunc supplendum putavi *tempora atque.* At duo Prophetæ quorum hic habetur mentio, sunt *Moses atque Elias.*

Lin. 7. *Quod Sibyllæ futurum prænuntiant.*] Post *cœperit*, desunt in MS. decem circiter litteræ, usque ad *um pronuntiant.* Has existimavi suppleri posse his verbis, quæ breviatis litteris istud spatium replere possunt. Cæteræ editiones habent *pronuntiant*, quod verbum breviatum legi potest *prænuntiant.* De his porrò Sibyllarum propheriis vide lib. 7. Institut. cap. 15. usque ad 20.

Lin. 8. *Ut præcursor, &c.*] Hîc in MS. legitur solùm *cursor*, atque ante vocem istam tres aut quatuor desunt litteræ, quas per istas *ut præcursor* supplevimus, vel per *qui præcursor.*

Lin. 9. *Humani generis.*] In MS. desunt litteræ duæ ultimæ *Humani*, ac priores duæ *generis*: itaque non difficile fuit iis supplere.

III.

POST hunc, interjectis aliquot annis, alter non minor tyrannus ortus

Lin. 1. *Aliquot.*] In MS. legitur *aliquod*, quod erratum frequens est in eo libro.

Ibidem. *Alter non minor tyrannus ortus est.*] *Ortus est*, id est, imperare cœpit; Domitia-

est, qui cùm exerceret injustam dominationem, subjectorum tamen cervicibus incubavit quàm diutissimè, tutusque regnavit, donec impias manus adversùs Dominum tenderet. Postquàm verò ad persequendum justum populum instinctu dæmonum incitatus est, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas. Nec satis ad ultionem fuit, quòd est interfectus: domi etiam memoria nominis ejus erasa est. Nam cùm multa mirabilia opera fabricasset, cùm Capitolium aliaque nobilia monumenta fecisset, Senatus ita nomen ejus persecutus est, ut neque imaginum, neque titulorum ejus relinqueret ulla vestigia, gravissimis decretis etiam mortuo notam inureret ad ignominiam sempiternam. Rescissis igitur actis tyranni, non tantùm in statum pristinum Ecclesia restituta est, sed etiam multò clariùs ac floridiùs enituit; secutisque temporibus, quibus multi ac boni principes Romani imperii clavum regimenque tenuerunt,

An. 81.

An. 95.

An. 96.

nus, duodecim Cæsarum postremus. *Toinard.* Domitianus *Calvus Nero* dictus à Juvenale, quem Tertullianus in Apologetico cap. 5. vocat *portionem Neronis in crudelitate*; & Eusebius lib. 3. Hist. Eccles. cap. 17. *Neronianæ impietatis & odii adversùs Deum successorem.* Baluz.

Lin. 1. *Injustam.*] Sic potest legi in MS. cæteræ editiones habent *invisam.*

Ibidem. *Subjectorum cervicibus incubavit.*] Lactantius Div. Institut. lib. 5. cap. 5. *Soli absconditis* INCUBARENT; & cap. 9. *In eos totis carnificinæ suæ viribus* INCUMBUNT; lib. 7. cap. 19. *Capto mundo, cum magnis latronum exercitibus* INCUBABIT.

Lin. 4. *Traditus in manus inimicorum luit pœnas.*] Domitianus mense Februario anni Chr. 94. sævire cœpit. Peremptus est anno Christi 96. XIV. Kalend. Octobris, (sive die 18. Septembris,) ut in confesso est apud omnes. *Toinard.* Neque aliter Lactantius Divin. Institut. lib. 7. de Antichristo: *Et captus, tandem scelerum suorum luat pœnas.* Idem Epitom. cap. 68.

Lin. 5. *Interfectus: domi.*] Sic legere maluimus cum Doctissimo Cupero, quàm cum cæteris *interfectus domi.*

Lin. 6. *Memoria nominis ejus erasa est.*] Et infrà cap. 52. *Et erasit de terrâ.* Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 12. *Octobrem verò suo nomine Domitianus invaserat: sed uti infaustum vocabulum ex omni ære vel saxo placuit eradi.* Baluz.

Ibidem. *Cùm multa mirabilia opera fabricasset.*] Suetonius in Domitiano: *Plurima & amplissima opera incendio absumta restituit, in queis & Capitolium, quod rursùs arserat, sed omnia sub titulo tantùm suo, ac sine ullâ pristini autoris memoriâ.* Baluz.

Lin. 8. *Neque imaginum, neque titulorum ejus, &c.*] Id ipsum scribit Eusebius lib. 3. cap. 20. Hist. Eccles. Suetonius: *Contrà Senatus adeò lætatus est, ut repletâ certatim Curiâ, non temperaret quin mortuum contumeliosissimo atque acerbissimo acclamationum genere laceraret, scalas etiam inferri, clypeosque & imagines ejus coràm detrahi, & ibidem solo affigi juberet, novissimè eradendos ubique titulos, abolendamque omnem memoriam decerneret.* Ex Baluzio.

Lin. 9. *Relinqueret.*] MSS. *relinquerent.*

Ibidem. *Gravissimis.*] In MS. est *gravissimè*, cum majusculâ initiali litterâ, præcedente puncto; malè.

Lin. 10. *Rescissis actis tyranni.*] Vide suprà Not. ad cap. 1.

Lin. 11. *Non tantùm.*] Sic MS. breviatis litteris *ttm*; at in editis est, *non modò*: malè.

Ibidem. *Ecclesia restituta.*] Narrat Dio apud Xiphilinum, Nervam omnes, qui impietatis in deos rei fuerant, absolvisse, exules in patriam reduxisse, edicto insuper vetuisse, ne cui liceret aut impietatis sive Judaïcæ sectæ (sic tum vocabant Religionem Christi) quempiam dehinc insimulari. Eâ porrò occasione Joannes Apostolus, qui in Patmon insulam à Domitiano fuerat relegatus, exilio solutus, Ephesum reversus est, ut ex Clemente Alexandrino recitat Eusebius lib. 3. cap. 23.

Lin. 13. *Ac.*] Hanc conjunctionem Heumannus putat esse delendam, ut meliùs fluat oratio.

Ibidem. *Boni Principes.*] Quamvis pagani, scilicet Nerva, Trajanus, Antonini, &c. qui edicta contra Christianos non promulgarunt. Lactantius in fine libri septimi Div. Institut.

nullos inimicorum impetus passa, manus suas in orientem occidentemque porrexit; ut jam nullus esset terrarum angulus tam remotus, quò non religio Dei penetrasset; nulla denique natio tam feris moribus vivens, ut non suscepto Dei cultu, ad justitiæ opera mitesceret. Sed enim posteà longa pax rupta est.

ad Constantinum: *Quoniam unus ex omnibus extitisti, qui præcipua virtutis & sanctitatis exempla præberes, quibus antiquorum* PRINCIPUM *gloriam, quos tamen fama inter* BONOS *numerat, non modò æquares, sed etiam, quod est maximum, præterires, &c.* De bonis Principibus, qui & libertatem credendi nostris hominibus permiserunt, & eorum ministerio in palatio & in provinciis usi sunt, eosque ad maximas dignitates evexerunt, videndus Eusebius initio libri 8. Histor. Eccles. *Baluzius.*

Lin. 1. *Nullos inimicorum impetus passa.*] Id est, ferè nullos, aut levioris momenti.

Ibidem. *Manus suas in Orientem Occidentemque porrexit.*] Lactantius lib. 7. Div. Institut. cap. 15. *Roma . . . sublatâ Carthagine,* MANUS SUAS IN *totum orbem terrâ marique* PORREXIT. Epitom. cap. 51. *Alas suas* IN ORIENTEM OCCIDENTEMQUE PORREXIT.

Lin. 2. *Nullus terrarum angulus tam remotus, quò non Religio Dei penetrasset.*] Lactantius lib. 4. Divin. Institut. cap. 26. *Crux potiùs electa est, quæ significaret illum tam conspicuum tamque sublimem futurum, ut ad eum cognoscendum pariter & colendum, cunctæ nationes ex omni orbe concurrerent.* DENIQUE NULLA GENS TAM *inhumana est, nulla regio* TAM REMOTA, *cui aut passio ejus, aut sublimitas majestatis ignota sit.* Baluz.

Ibidem. *Quò non.*] In MS. *co n.*

Lin. 3. *Denique natio.*] In MS. *denique di natio.*

Ibidem. *Nulla denique natio tam feris moribus vivens, &c.*] In MS. post *denique*, est *di natio.* Vel est *mundi*, vel est *Dei*: quam vocem, ut superfluam, expungendam esse dicit Baluzius.

IV.

An. 249. EXTITIT enim post annos plurimos execrabile animal Decius, qui vexaret Ecclesiam. Quis enim justitiam, nisi malus persequatur? Et quasi hujus rei gratiâ provectus esset ad illud principale fastigium, furere protinùs contra Deum cœpit, ut protinùs caderet. Nam profectus adversùs Carpos, qui tum Daciam Mœsiamque occupaverant, statimque circum-

Lin. 1. *Extitit post annos plurimos execrabile animal Decius, &c.*] Sæviisse Decium statim ac imperavit, docet quoque Chronicon Paschale his verbis: *Initio imperii Decii persecutione contra Christianos concitatâ . . . .* Constat Decium sub finem anni 251. ad Abrittum, sive Abrittum in prælio adversùs Carpos interiisse, & imperasse plus quàm duos annos; nempè ab illo temporis, spatio quod est intra diem 17. Junii & 19. Octobris anni 249. usque ad finem Novembris anni 251. atque adeò annos duos cum mensibus circiter quinque. *Toinard.*

Lin. 2. *Quis enim justitiam, nisi malus persequatur?*] Per *justitiam* hîc intellige justum populum, populum Dei, servos Dei.

Lin. 3. *Provectus esset ad illud principale fastigium,*] Et infrà cap. 18. *sublime fastigium*, Imperatoriam scilicèt dignitatem. Haud secùs Lactantius Divin. Institut. lib. 7. cap. 26. ad finem in Epilogo ad Constantinum Imperatorem: *Te providentia summæ Divinitatis* AD FASTIGIUM PRINCIPALE PROVEXIT. Viden' utriusque operis Autorem nostrum Lactantium? An ovum ovo similius esse potest?

Lin. 4. *Profectus adversùs Carpos, qui tum Daciam Mœsiamque occupaverant, &c.*] Carpos in hoc Lactantii loco, Francos in Chronico Paschali, Getas sive Gothos apud Jornandem, & Scythas apud Zosimum, eosdem esse ostendit Du Cangius in Notis, pag. 547. ad Chronic. Pasch. *Toinard.*

Ibidem. *Adversùs.*] In MS. *adversu.*

Lin. 5. *Carpos.*] Populos transdanubianos ex Ptolom. aut Gallos, juxta Cedrenum.

ventus à barbaris, & cum magnâ exercitûs parte deletus, nec sepulturâ quidem potuit honorari: sed exutus ac nudus, ut hostem Dei oportebat, pabulum feris ac volucribus jacuit. An. 251.

Lin. 1. *Deletus, nec sepulturâ quidem potuit honorari.*] Pro *nec*, mallem *ne*: sic suprà cap. 11. *Ut ne sepultura quidem locus... appareret.* Decii necem ultioni quoque divinæ tribuunt Cyprianus initio libri de Lapsis, & ad Demetrianum, pag. 282. nec non Hieronymus in Zachar. 14. Inter paludes enim victus, cum exercitu deletus est, ex Aurelio Victore.

Lin. 2. *Ut hostem Dei oportebat.*] Locutio Lactantiana lib. de Irâ Dei, cap. 19. *Si est providus*, UT OPORTET DEUM. Utrobique supple *esse*.

V.

NON multò pòst Valerianus quoque non dissimili furore correptus, impias manus in Deum intentavit; & multùm, quamvis brevi tempore, justi sanguinis fudit. At illum Deus novo ac singulari pœnæ genere adfecit, ut esset posteris documentum, adversarios Dei semper dignam scelere suo recipere mercedem. Hic captus à Persis, non modò imperium, quo fuerat insolenter usus, sed etiam libertatem, quam cæteris ademerat, perdidit, vixitque in servitute turpissimè. Nam Rex Persarum Sapor, is qui eum ceperat, si quandò libuerit aut vehiculum ascendere, aut equum, inclinare sibi Romanum jubebat, ac terga præbere, & imposito pede

An. 253.

An. 257.

An. 261.

Lin. 1. *Non multò post Valerianus.*] Post septem annos. Nam anno Christi 257. sæviit, Imperii sui 5. *Toinard.*

Mira sunt, quæ de modestiâ ac mansuetudine, reliquisque summis Valeriani virtutibus tradit Trebellius Pollio: quæ confirmantur etiam ab Eusebio, qui lib. 7. Hist. Eccles. cap. 10. illum vel ex eo maximè commendat, quòd mansuetissimus, ac benignissimus fuerit erga Christianos; additque, nullum superiorum Principum, ne illos quidem ipsos, qui palam Christiani fuisse dicuntur, tantâ humanitate ac benevolentiâ nostros complexum esse, quantam Valerianus præ se ferebat initio principatûs sui, totamque ejus familiam Christianis hominibus abundasse, ita ut Dei Ecclesia esse videretur. Sed posteà immensùm mutatus ab illo, crudelissimè sæviit in Christianos; ac mox secuta Dei manus, quæ illum graviter afflixit. *Baluz.*

Lin. 2. *In Deum.*] MS. *In Deo.*

Lin. 3. *Pœnæ*] MS. *Ppenè*; ac ideò Heuman. legit, *singulari prorsùs pœnæ genere.*

Lin. 4. *Ut esset posteris documentum.*] Vide suprà cap. 1. *Distulerat pœnas eorum Deus, ut ederet in eos magna & mirabilia exempla, quibus posteri discerent, & Deum esse unum, & eumdem vindicem digna videlicet supplicia impiis ac persecutoribus inrogare.*

Ibidem. *Adversarios Dei semper dignam scelere suo recipere mercedem.*] *Semper*, ita MS. legit, id est, dignam semper suo scelere mercedem Dei hostes recipere. Quamvis non de omnibus persecutoribus agat Lactantius, sed de multis, quos posteris in dignæ ultionis exemplum adducere ira divina voluit. Pro *semper* antiqui editi legunt *sæpè*, contra fidem MS.

Lin. 5. *Quo.*] MS. *Quod.*

Lin. 7. *Sapor, is qui eum ceperat.*] Ita MSS. Priscæ editiones habent *Sapores, qui*; malè.

Lin. 9. *Inclinare sibi Romanum.*] Non stratoris officium exhibebat Sapori Valerianus; sed planè vicem stapedis, aut scalæ illi in equum ascensuro præstabat, ut colligitur ex Actis S. Pontii Martyris, cap. 24. *Valerianus scilicet Imperator in captivitatem ductus à Sapore Rege Persarum, non gladio, sed ludibrio omnibus diebus vitæ suæ merita pro factis percepit; ita ut quotienscumque Rex Sapor equum conscendere vellet, non manibus ejus, sed incurvato dorso, & in cervice ejus pede posito, equo membra locaret.* Similia tradit Hugo Floriacensis in Chronico: *Valerianus Dei præsidio destitutus, à Rege Persarum Sapore captus... donec vixit, hanc infamis officii pœnam semper tulit, ut acclinis humi Regem ascensurum, non manu, sed dorso attolleret.* Baluz.

Ibidem. *Romanum.*] In MS. *Romanam*, mendosè.

Ibidem. *Imposito.*] In MS. *imposita* malè.

ſupra dorſum ejus, illud eſſe verum dicebat [triumphi genus] exprobrans ei cum riſu, non quod in tabulis aut parietibus Romani pingerent. Ita ille digniſſimè triumphatus, aliquandiù vixit, ut diù barbaris Romanum nomen ludibrio ac deriſui eſſet. Etiam hoc ei acceſſit ad pœnam, quòd cùm filium haberet Imperatorem, captivitatis ſuæ tamen ac ſervitutis extremæ non invenit ultorem, nec omninò repetitus eſt. Poſteà verò quàm pudendam vitam in illo dedecore finivit, direpta eſt ei cutis, & exuta viſceribus pellis eſt infecta rubro colore, ut in templo barbarorum deorum ad memoriam clariſſimi triumphi poneretur, legatiſque noſtris ſemper eſſet oſtentus, ne nimiùm Romani viribus ſuis fiderent, cùm exuvias capti Principis apud deos ſuos cernerent. Cùm igitur tales pœnas de ſacrilegis Deus exegerit, nonne mirabile eſt, auſum eſſe quemquam poſteà non modò facere, ſed etiam cogitare adversùs majeſtatem ſingularis Dei regentis & continentis univerſa?

Fortè an. 269.

Lin. 1. *Supra dorſum.*] Ita MS. ſed breviatis litteris. Hanc hiſtoriam Heumannus in dubium revocat. Priſcæ editiones habent *ſuper.*

Ibidem. *Triumphi genus.*] Hæc addidimus verba tanquàm neceſſaria, quamvis non legantur in MS.

Ibidem. *Exprobrans ei.*] Ità MS. *ei*, non *&*.

Lin. 2. *In tabulis aut parietibus.*] Mos olim fuit principum geſta in tabulis pingi & in parietibus illuſtrari. Sic Capitolinus in Maximino, cap. 12. *Juſſit tabulas pingi ita, ut erat bellum ipſum geſtum, & ante Curiam proponi, ut facta ejus pictura loqueretur*: vide etiam Herodianum, lib. 3. cap. 9.

Lin. 3. *Ille.*] MS. *Illa*, mendosè.

Ibidem. *Digniſſimè triumphatus.*] *Digniſſimè*, ſcilicet ut merebatur: *triumphatus* paſſivè. Itaque non mirum, ſi infrà *triumphare* junxerit cum quarto caſu, c. 16. *ſeculum cum ſuis terroribus triumphaſti.* Similiter Lactantius ſcribit, *catenatam mortem cum ſuis terroribus* TRIUMPHARET, lib. 4. c. 26. TRIUMPHATO SECULO, Epitom. c. 66. *captivos* TRIUMPHAVIT, c. 46. TRIUMPHARI *deos*, *Dæmonas*, c. 51. *terram* TRIUMPHABIT, Div. Inſt. l. 6. c. 23. Valeriani ſervitus fuit decem annorum.

Lin. 5. *Cùm filium haberet Imperatorem.*] Gallienum nempe ſeniorem, quem jam ab anno Chriſti 251. fecerat Imperii conſortem, quique capto patre, ſolus per multos annos ſummam rerum adminiſtravit; nec unquàm eum à perſecutore vindicare voluit, licèt *Bactriani*, *Hiberi*, *Albani* & *Tauroſcythæ auxilia fuerint polliciti, ad Valerianum de captivitate liberandum*, ut ſcribit Trebellius Pollio in Valeriano ſeniore.

Lin. 6. *Extremæ.*] MS. *extremamè*, malè.

Lin. 7. *Direpta eſt ei cutis.*] Ita MS. ſed malè. *Diripere* eſt expilare: *diripere agros*, *urbes.* Mallem hìc legere cum doctiſſimo Nic. Heinſio *derepta.* *Deripere* eſt detrahere, auferre, ut oſtendit in Notis ad Ovidium. Ex hoc verſu metamorph. v. 388.

Clamanti cutis eſt ſummos derepta per artus.

Lin. 8. *Eſt.*] Hæc vox non legitur in MS. ſed tantùm adeſt quædam virgula.

Lin. 9. *Clariſſimi triumphi.*] MS. *Kariſſimi.*

Lin. 10. *Oſtentus.*] Ita MS. at in editis eſt *oſtentui.*

Lin. 11. *Principis.*] MS. *principes*, malè.

Ibidem. *Apud deos ſuos.*] Id eſt, in templo deorum ſuorum.

VI.

An. 270.

AURELIANUS, qui eſſet naturâ veſanus & præceps, quamvis capti-

Lin. 1. *Aurelianus qui eſſet.*] Ita MS. Colb. Almelov. forte *quum eſſet*: ſat rectè.

Lin. 2. *Veſanus & præceps.*] Ex Flavio Vopiſco: *Aurelianus ſeverus, truculentus, ſanguinarius fuit princeps.* Ex Eutrop. lib. 9. de eodem: *Vir in bello potens, animi tamen immodici, & ad crudelitatem propenſioris. Et præceps* diſtinctè non legitur in MS. ſed virgula quædam cum voce *prebs*, quod æquè diceretur *Veſanus princeps.* Attamen non inconcinnè in editis eſt *præceps*; ſic Livius eleganter ait *præceps in avaritiam & crudelitatem animus.*

IMP NERO CLAVD·CAESAR AVG·GER·P·M·TR·P·
DOMIT COS III CAES AVG F
IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG
IMP C P LIC VALERIANO AVG.
IMP·C·L·DOM·AVRELIANVS·P·F·AVG·
IMP·C·DIOCLETIANVS·AVG·
CONSTANTIVS NOB CAES.
FL·HELENA AVGVSTA.
CONSTANTINVS AVG.
FL·MAX·THEODORA AVG.
FLAV·MAX·FAVSTA AVG
A·K·M·A·OYA·MAΞIMIANOC CE·
GAL·VAL·MAXIMIANVS·NOB·C·
GAL·VALERIA AVG.
FL·VAL·SEVERVS NOB·C·
IMP MAXIMINVS P·F·AVG.
MAXENTIVS P·F·AVG.
IMP·LICINIVS AVG.

vitatem Valeriani meminisset, tamen oblitus sceleris ejus & pœnæ, iram Dei crudelibus factis lacessivit. Verùm illi ne perficere, quidem quæ cogitaverat, licuit: sed protinùs inter initia sui furoris extinctus est. Nondùm ad provincias ulteriores cruenta ejus scripta pervenerant, & jam Cœnofrurio, qui locus est Thraciæ, cruentus ipse humi jacebat, falsâ quâdam suspicione ab amicis suis interemptus. Talibus & tot exemplis coërceri posteriores tyrannos opportebat. At hi non modò territi non sunt, sed audaciùs etiam contra Deum confidentiùsque fecerunt. An. 274.

Lin. 3. *Inter initia sui furoris extinctus est.*] Concitavit itaque persecutionem solummodò sub finem anni 274. vel initio insequentis. Interemptus est enim mense Aprili anni 275. quâ de re vide Euseb. Hist. Eccles. l. 7. c. 30.

Lin. 4. *Cœnofrurio.*] Medio itinere inter Heracleam & Byzantium ad mare. Flavius Vopiscus in D. Aureliano: *Sed cùm iter faceret, apud Cænophrurium mansionem, quæ est inter Heracliam & Byzantium, malitiâ Notarii sui & manu Mucaporis interemptus est.* Vide Eutropium lib. 9. *Baluz.*

Lin. 7. *Non modò.*] *Non* abest à MS.

Lin. 8. *Fecerunt.*] Id est, egerunt.

VII.

DIOCLETIANUS, qui scelerum inventor & malorum machinator fuit, cùm disperderet omnia, nec à Deo quidem manus potuit abstinere. Hic orbem terræ simul & avaritiâ, & timiditate subvertit. Tres enim participes regni sui fecit, in quatuor partes orbe diviso, & multiplicatis exercitibus, cùm singuli eorum longè majorem numerum militum habere contenderunt, quàm priores Principes habuerant, cùm soli rempublicam gererent. Adeò major esse cœperat numerus accipientium, quàm dantium, ut enormitate indictionum consumptis viribus colonorum, desererentur agri, & culturæ verterentur in sylvam. Et ut omnia terrore complerentur, provinciæ quoque in frusta concisæ, multi Præsides & plura Officia singulis regionibus, ac penè jam civitatibus incubare, item An. 284. An. 285. & 293.

Lin. 1. *Diocletianus.*] Qui (ex fine cap. 9.) *Diocles* ante imperium vocabatur.

Ibidem. *Malorum machinator.*] Ita Lactantius, lib. 7. Divin. Institut. cap. 24. *qui est* MACHINATOR *omnium* MALORUM.

Lin. 2. *Nec à Deo quidem.*] Mallem legere *ne*, ut legitur sub initium cap. 6. *Verùm illi* NE *perficere* QUIDEM, *quæ cogitaverat, licuit.*

Lin. 3. *Orbem terræ.*] Intellige immensam Imperii Romani amplitudinem.

Ibidem. *Avaritiâ.*] De quâ Vopiscus in Numeriano: vide infrà Baluzii notas ad istud caput.

Ibidem. *Timiditate.*] Quâ tres regni sui participes fecit, nempe Maximianum cognomento Herculium, anno Christi 285. Constantium cognomento Chlorum, & Galerium Maximinum, cognomento Armentarium, anno 293.

Lin. 4. *In quatuor partes.*] Orientem regebat Diocletianus; Italiam & Africam Maximianus Herculius; Transalpinas provincias Constantius Chlorus; Illyricum & Thraciam Galerius Maximianus. Nicomedia Bithyniæ Diocletiani sedes erat regia, Mediolanum Herculii, Augusta Trevirorum Constantii, & Galerii Sirmium in Pannoniâ.

Lin. 7. *Major esse cœperat.*] MS. *majores esse cœperant*; mendosè.

Lin. 8. *Enormitate indictionum.*] MS. *Inhormitate. Indictionum*, id est tributorum, extra ordinem ad arbitrium victoris, aut secundùm necessitates Reipublicæ. *Columbus.*

Lin. 11. *Officia.*] Id est, Præfecti, vel ii qui funguntur Officiis. De iis vide Pancirollum ad notitiam Imperii, cap. 9. & Vossium lib. 3. de vitiis Serm. cap. 30.

Ibidem. *Civitatibus incubare.*] Sic & Lactantius Divin. Instit. lib. 7. cap. 19. *Siquidem capto mundo cum magnis latronum exerci-*

Rationales multi, & Magistri, & Vicarii Præfectorum, quibus omnibus civiles actus admodùm rari, sed condemnationes tantùm & proscriptiones frequentes, exactiones rerum innumerabilium, non dicam crebræ, sed perpetuæ, & in exactionibus injuriæ non ferendæ. Nec quoque tolerari possunt, quæ ad exhibendos milites spectant. Idem insatiabili avaritiâ thesauros nunquàm minui volebat: sed semper extraordinarias opes ac largitiones congerebat, ut ea quæ recondebat, integra atque inviolata servaret. Idem cùm variis iniquitatibus immensam faceret caritatem, legem pretiis rerum venalium statuere conatus est. Tunc ob exigua & vilia multus sanguis effusus, nec venale quidquam metu apparebat, & caritas multò deteriùs exarsit, donec lex necessitate ipsâ post multorum exitium solveretur. Huc accedebat infinita quædam cupiditas ædificandi, non minor provinciarum exactio in exhibendis operariis, & artificibus, & plaustris omnibus, quæcumque sint fabricandis operibus necessaria. Hîc basilicæ, hîc circus, hîc moneta, hîc armorum fabrica, hîc uxori domus, hîc filiæ. Repentè magna pars civitatis exceditur. Migrabant omnes cum conjugibus ac liberis, quasi urbe ab hostibus captâ. Et cùm perfecta hæc fuerant cum interitu provinciarum: Non rectè facta sunt, aiebat; alio modo fiant. Rursùs dirui ac mutari necesse erat, iterùm fortassè casura. Ita semper dementabat, Nicomediam studens urbi Romæ coæquare. Jam illud prætereo, quàm multi perierint possessionum aut opum

tibus INCUBABIT; lib. 5. cap. 11. *uno loco recubans.*

Lin. 1. *Rationales.*] Id est, Fisci Regii Procuratores missi in provincias: sic Lampridius in Alexandro, cap. 45. *Procuratores, id est rationales.*

Lin. 3. *Non dicam crebra, sed perpetua.*] Sic & Lactantius Divin. Instit. lib. 3. cap. 22. NON DICAM *mutorum*, SED *pecudum & belluarum.* Et lib. 2. cap. 4. *Qui non furtum, sed palàm Deos ludibrio habuisse*; omissis *solùm* & *etiam.*

Lin. 4. *Nec quoque tolerari possunt.*] *Nec* præcedentia postulant, *injuriæ non ferendæ*, *&c.* In MS. est *hæc.* Doctissimi viri Almelov. & Baudri adnotaverunt legendum esse *Nec.*

Lin. 5. *Ad exhibendos milites.*] Vel ad suppeditandos ipsos militiæ homines ex quolibet pago, ut vulgò fit hodie; vel potiùs ad militibus præstanda stipendia, ac ministranda alimenta & cætera ad vitam necessaria. Sic Justin. 9. 2. *Alimentis exhibere*; & 11. 10. *Vitam exhibere.*

Ibidem. *Spectant.*] In MS. est *expectant.*

Lin. 10. *Metu.*] Heuman. legit *tum*, rectè.

Lin. 11. *Lex necessitate ipsâ.*] Baluz. *Quoniam leges eâ intentione latæ sunt, ut proficiant, non ut noceant*, ut ad Avitum Viennensem Episcopum scribit Papa Symmachus.

Lin. 15. *Hîc.*] Distributivè sumitur pro *alibi.*

Ibidem. *Moneta*,] Hîc sumitur pro ædificio, in quo nummi cuduntur.

Lin. 16. *Magna pars civitatis exceditur.*] Scilicet Nicomediæ, ubi habitabat Diocletianus, & quàm studebat urbi Romæ coæquare, ut statim dicet Lactantius. Huic locutioni similiter dicimus Gallicè, *toute la Ville est sortie, tout Paris est sorti*, &c. *Exceditur*, vel discedítur, id est, tam vastorum ædificiorum constructione coguntur cedere loco quamplurimi cives, & ex urbe migrare, alias sedes extrà quæsituri. *Exceditur* autem hîc dicit Lactantius, ut *acceditur* infrà initio capitis 47. Itaque admitti potest vulgata lectio. Heuman. loco *exceditur*, legit *exciditur.* Quasi dicas, veteres domus destruuntur, ut locus aperiatur novis ædificandis palatiis.

Lin. 19. *Aiebat.*] MS. *agebat*, sed malè.

Lin. 20. *Ita semper dementabat.*] Ità MS. codex; non *dementabatur*, nec *demutabat*, ut nonnullis doctis viris visum est. *Adeò stultè impendiosus erat.* Bauldri. Gallicus interpres Maucroix, *Ainsi sa manie* [*des batimens*] *n'avoit point de bornes. Dementabat*, id est, *insaniebat.*

Lin. 21. *Coæquare.*] MS. *quo equare*; malè.

opum gratiâ. Hoc enim usitatum & ferè licitum consuetudine malorum. Sed in hoc illud fuit præcipuum, quòd ubicumque cultiorem agrum viderat, aut ornatius ædificium, jam parata domino calumnia & pœna capitalis, quasi non posset rapere aliena sine sanguine.

Lin. 1. *Ferè licitum consuetudine.*] Comœdia Queroli: *Nam facilè intelligo perjurium joculare; quid putas? Tamen transeamus, quòd, ut video, consuetudo jam fecit leve.* S. Ambrosius epist. 66. *Numquid ideò licet, quia non est prohibitum?*

VIII.

QUID frater ejus Maximianus, qui est dictus Herculius? non dissimilis ab eo. Nec enim possent in amicitiâ tam fideli cohærere, nisi esset in utroque mens una, eadem cogitatio, par voluntas, æqua sententia. Hoc solùm differebant, quòd avaritiâ minori altero fuit plus, majori verò minùs; sed plus timiditatis, plus verò animi, non ad benè faciendum, sed ad malè. Nam cùm ipsam imperii sedem teneret Italiam, subjacerentque opulentissimæ provinciæ vel Africa, vel Hispania, non erat in custodiendis opibus tam diligens, quarum illi copia suppetebat. Et cùm opus esset, non deerant locupletissimi Senatores, qui subornatis indiciis, affectasse imperium dicerentur, ita ut effoderentur assiduè lumina Senatûs. Cruentissimus fiscus malè partis opibus affluebat. Jam libido in homine pestifero, non modò ad corrumpendos mares, quod est

293.

Ex Virgil. Æneid. lib. 3. v. 663.

Lin. 1. *Quid frater ejus Maximianus?*] Non naturâ, sed Imperatoriâ dignitate frater ejus, scilicet Diocletiani, de quo capite præcedenti egimus. Gallicè, *son associé à l'Empire.*

Ibidem. *Qui est dictus Herculius.*] MS. *quē dictus Irculius.* In hoc codice MS. sæpè omnes litteræ *h* omittuntur.

Lin. 2. *Fideli cohærere.*] MS. *fidele quo erere*; mendosè.

Lin. 3. *Mens una.*] MS. *mensura.* Sed littera *n* additur supra *r*, eâdem tamen manu, ac eodem atramento.

Lin. 4. *Avaritiâ minori altero fuit plus, majori verò minùs; sed plus timiditatis, &c.*] Hîc dicere videtur Lactantius, Herculium avariorem Diocletiano fuisse. Locus videtur corruptus. Nonnulli extrudere volunt vocabula *majori* & *minori*, ut ex margine in textum intrusa, & legere *avaritiâ.* Simillimus verborum positu & figurâ locus lib. 4. Div. Institut. cap. 3. invenitur; ex quo constare possit hæc quoque verè Lactantii esse: *In illâ priori parte ut periculi* MINUS, *sic* PLUS *difficultatis est*, quòd obscura rerum ratio cogit diversa sentire. *Hîc ut periculi* PLUS, *ita* MINUS *est difficultatis; quòd ipse usus rerum & quotidiana experimenta possunt docere, quid sit verius & melius.* Partim ex Columbo.

Doctissimus Almelov. expungebat *altero*; & post *timiditatis*, legebat, *alteri verò plus animi.*

Lin. 6. *Ipsam.*] MS. *ipsa*: sed malè.

Lin. 7. *Vel Africa, vel Hispania.*] Ità MS. codex. Aut *vel* est hîc pro *&*; aut ex margine in textum hæc fuerunt intrusa.

Lin. 8. *Et.*] Heumannus legi vult *At.*

Lin. 10. *Indiciis.*] Id est, *indicibus*, vel *delatoribus.*

Ibidem. *Ita ut effoderentur assiduè lumina Senatûs.*] Lactantius lib. 7. Div. Institut. cap. 26. de Româ: *Precandusque nobis & adorandus est Deus cœli, si tamen statuta ejus & placita differri possunt, ne citiùs quàm putemus tyrannus ille abominandus veniat, qui tantum facinus moliatur, ac* LUMEN *illud* EFFODIAT, *cujus interitu mundus ipse lapsurus est*; & lib. 5. c. 12. EFFODIANTUR OCULI. Et infrà cap. 36. *Itaque confessoribus* EFFODIEBANTUR OCULI. Et de Opif. cap. 8.

Lin. 12. *Pestifero.*] MS. *pestiphero.* Nonnulli legere mallent *pestifera*, referendo ad vocem *libido.*

Ibidem. *Ad corrumpendos mares.*] Et hoc etiam tradit Victor: *Quippe Herculius libidine tantâ agebatur, ut ne ab obsidum corpo-*

odiosum ac detestabile, verùm etiam ad violandas primorum filias. Nam quâcumque iter fecerat, avulsæ à conspectu parentum virgines, statim præsto. His rebus beatum se judicabat; his constare felicitatem imperii sui putabat, si libidini & cupiditati malæ nihil denegaret.

Constantium prætereo, quoniam dissimilis cæterorum fuit, dignusque qui solus orbem teneret.

ribus quidem animi labem comprimeret. Quod observavit erud. Cuperus. Posteà quis non videat *mares* legendum esse, non *mores*, ut in Manuscripto, cùm libido non *mores* hominum spectet, sed corporis usum. Adde antithesim, violationem filiarum. Adde quod dicit odiosum ac detestabile esse. *Almelov.*

Et licèt (inquit Burnetus) gradatio videatur minùs congrua à crimine Sodomiæ ad raptus virginum, apud Romanos tamen hoc crimen illo majus habebatur; fortè quia in raptu filiabus vis inferebatur, maribus minimè, qui prece, vel pretio, aliisque lenociniis fuerant allecti & conciliati.

Lin. 1. *Odiosum.*] MS. *otiosum*; malè.

Ibidem. *Violandas.*] MS. *volandas*; mendosè.

Lin. 2. *Quàcumque.*] MS. *quecũque te.*

Lin. 5. *Constantium.*] Chlorum scilicet, Constantini magni patrem, Principem optimum ac benignissimum.

Ibidem. *Quoniam.*] MS. *qm.* Elegantior porrò esset loquutio, si diceretur *quàm dissimilis, &c.* per admirationem.

IX.

ALTER verò Maximianus, quem sibi generum Diocletianus asciverat, non his duobus tantùm, quos tempora nostra senserunt, sed omnibus qui fuerunt, malis pejor. Inerat huic bestiæ naturalis barbaries, & feritas à Romano sanguine aliena. Non mirum, cùm mater ejus Transdanuviana, infestantibus Carpis, in Daciam novam transjecto amne confugerat. Erat etiam corpus moribus congruens, status celsus, caro ingens, & in

Lin. 1. *Alter verò Maximianus.*] Cui prænomen Galerio fuit, cognomen Armentario, quoniam armentorum fuerat pastor. Gener fuit Diocletiani, quia Valeriam filiam habuit uxorem, mulierem castissimam & infelicissimam. Sed de eâ posteà pluribus agemus. *Baluz.*

Ibidem. *Generum.*] Vide Eutropium lib. 9.

Lin. 3. BESTIÆ.] Sic vocat Galerium Maximianum, aliosque Christianorum persecutores. Vide suprà not. ad lin. 1. p. 186. Huic Galerio aptari posse putant ea, quæ scribit Lactantius Div. Instit. lib. 5. cap. XI. *Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam sanguinarias unquàm* BESTIAS *aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usque ad ventris satietatem fuerit, fameque sedatâ protinùs conquiescit. Illa est vera* BESTIA, *cujus unâ jussione funditur ater ubique cruor, crudelis ubique luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago. Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem potest pro merito describere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit; & non tantùm artus hominum dissipat, sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet sepulturæ locus.* Baluz. Ibid. cap. 24. BESTIAS *malas exterminaturum de terrâ.*

Ibidem. *Naturalis barbaries.*] Heumannus legit *natalis*, non malè.

Ibidem. *Et feritas.*] MS. *efferitas.*

Lin. 4. *Cùm mater ejus . . . confugerat.*] Hîc *cùm* est pro *quoniam.* Simili pacto cap. 17. ait: *Cùm libertatem populi Romani ferre non poterat, prorupit;* & cap. 18. *Cùm inde . . . sibi nihil præter nomen videbat accedere, respondit*, Terentii exemplo, qui scribit: *Cùmque huic veritus est optumæ adolescenti facere injuriam;* non *veritus sit.* Ex Paulo Bauldri.

Ibidem. *Transdanuviana.*] Ità MS. *v*, pro *b*, apud veteres Latinos, & apud recentiores Græcos.

Lin. 5. *Transjecto.*] MS. *trasjecto.*

Lin. 6. *Status celsus.*] Sic profectò scribi syntaxis & sequentia postulant, *caro ingens, &c. status celsus.* Si enim legas *statu celsus*;

horrendam magnitudinem diffusa & inflata. Denique & verbis, & actibus, & aspectu terrori omnibus ac formidini fuit. Socer quoque eum metuebat acerrimè. Cujus timoris hæc fuit causa. Narseus, Rex Persarum, concitatus domesticis exemplis avi sui Saporis, ad occupandum orientem cum magnis copiis inhiabat.

Tunc Diocletianus, ut erat in omni tumultu meticulosus, animique disjectus, simul & exemplum Valeriani timens, non ausus est obviàm tendere: sed hunc per Armeniam misit, ipse in Oriente subsistens & aucupans exitus rerum. Ille insidiis suis barbaros, quibus mos est cum omnibus suis ad bellum pergere, multitudine impeditos, & sarcinis occupatos non difficiliter oppressit; fugatoque Narseo Rege, reversus cum prædâ & manubiis ingentibus, sibi attulit superbiam, Diocletiano timorem. In tantos namque fastus post hanc victoriam elevatus est, ut jam detrectaret Cæsaris nomen. Quod cùm in litteris ad se datis audisset, truci vultu ac voce terribili exclamabat: QUOUSQUE CÆSAR? Exinde insolentissimè agere cœpit, ut ex Marte se procreatum, & videri, & dici vellet, tanquàm alterum Romulum; maluitque Romulam matrem stupro infamare, ut ipse diis oriundus videretur. Sed differo de factis ejus dicere, ne confundam tempora. Posteà enim quàm nomen Imperatoris accepit, exuto socero, tum demùm furere cœpit, & contemnere omnia. Diocles [sic] enim ante imperium vocabatur: cùm rempublicam talibus consiliis & talibus sociis everteret, cùm pro sceleribus suis nihil non mereretur, tamdiù tamen summâ felicitate regnavit, quamdiù manus suas justorum sanguine non inquinaret. Quam verò causam persequendi habuerit, exponam.

Ex Philippicâ 8. Cic.

An. 302.

ut in MS. ad quid refertur *celsus*? ad *corpus* neutrius generis? Sed pariter legimus apud Lactantium lib. 2. Div. Instit. cap. 1. STATUS CELSUS; & lib. 3. cap. 1. *status rectus*, ac lib. 9. & alibi. Quibus in locis *status* est, pro *statura*.

Almelov. Cicero in Orat. cap. 18. *status erectus & celsus*.

Lin. 2. *Metuebat acerrimè.*] Ex Virgilio lib. 1. Æneid. v. 366. *Aut metus acer erat.*

Lin. 6. *Animique disjectus.*] Ità in Manuscripto; non *dejectus*, quod melius. In hoc MS. sæpè videas in verbis compositis *dis* & *di*, pro *de*. Almelov. Columbus, & Tollius legebant *dejectus*.

Lin. 7. *Exemplum Valeriani.*] A Persis capti, & in servitutem abducti.

Lin. 9. *Insidiis suis.*] Tollius vult rescribi *Insidiis usus*.

Lin. 10. *Impeditos.*] MS. *imperitos*, *& sartinos occupatos*; corruptè.

Lin. 11. *Difficiliter.*] Rara vox; legitur tamen in Cicerone lib. 4. Academic.

Lin. 13. *Elevatus est.*] Heumannus existimat Lactantium scripsisse *elatus est*.

Lin. 14. *Detrectaret.*] Ità hîc MS. codex; alibi *detractaret*.

Lin. 15. *Quousque Cæsar?*] Ambiebat enim Galerius vocari & esse Imperator & Augustus, id est primum habere locum; *Cæsar* enim non erat, nisi secundo loco.

Lin. 17. *Romulam.*] Hæc erat Galerii mater, à quâ *Romulianum* oppidum fuit appellatum.

Lin 20. *Exuto socero.*] Id est; postquàm Diocletianus purpurâ exutâ se Imperio abdicavit, & Galerius Imperator factus est. Eadem est loquendi ratio apud nos Gallos; dicimus enim vulgò, *Cet homme s'est dépouillé pour son fils*. Sic & infrà cap. 10. Vel potiùs *exuto socero*, id est, postquàm Galerius Diocletianum coegit imperio cedere, ut infrà c. 18. initio, quod est rectius.

Lin. 21. *Sic.*] Hanc particulam supplevimus cum Cupero, sine quâ manca est oratio. Ita cap. 19. infrà: *Huic purpuram Diocletianus injecit suam, quâ se exuit; Diocles iterùm factus est.*

Lin. 24. *Persequendi.*] Adde eos, id est justos, quod nomen mox præcessit.

X.

Cum ageret in partibus Orientis, ut erat pro timore ſcrutator rerum futurarum, immolabat pecudes, & in jecoribus earum ventura quærebat. Tum quidam miniſtrorum ſcientes Dominum, cùm adſiſterent immolanti, impoſuerunt frontibus ſuis immortale ſignum. Quo facto, fugatis dæmonibus, ſacra turbata ſunt. Trepidabant aruſpices, nec ſolitas in extis notas videbant; & quaſi non litaſſent, ſæpiùs immolabant. Verùm identidem mactatæ hoſtiæ nihil oſtendebant, donec magiſter ille aruſpicum Tagis, ſeu ſuſpicione, ſeu viſu, ait idcircò non reſpondere ſacra, quòd rebus divinis profani homines intereſſent. Tunc irâ furoris ſacrifi-

Lin. 1. *Pro timore.*] Emenda *præ timore*, id eſt, *præ timiditate.*

Lin. 3. *Quidam miniſtrorum ... impoſuerunt frontibus ſuis immortale ſignum, &c.*] Et hic quoque locus apertè oſtendit librum iſtum eſſe Lactantii. Similia enim omninò ipſe habet in libro 4. Inſtitut. Divin. cap. 27. *Nam* CUM *diis ſuis* IMMOLANT, *ſi* ADSISTAT *aliquis* SIGNATAM FRONTEM *gerens*, SACRA *nullo modo litant*, NEC RESPONSA *poteſt conſultus reddere vates. Et hæc ſæpè cauſa præcipua juſtitiam perſequendi malis Regibus fuit.* CUM *enim* QUIDAM MINISTRORUM *noſtri* SACRIFICANTIBUS *dominis* ADSISTERENT, IMPOSITO FRONTIBUS SIGNO, *deos illorum* FUGAVERUNT, *ne poſſent* IN VISCERIBUS HOSTIARUM *futura depingere. Quod cùm intelligerent* ARUSPICES, *inſtigantibus iiſdem dæmonibus quibus proſecant, conquerentes prophanos homines ſacris intereſſe, egerunt Principes ſuos in* FURORE M, *ut expugnarent Dei templum.* Baluz.

Ibidem *Scientes Dominum.*] Ità Lactantius lib. 7. Div. Inſtit. cap. 20. *Judicabuntur ergò qui* DEUM SCIERUNT; ſcilicet Chriſtiani.

Lin. 4. *Immortale ſignum.*] Lactantius Div. Inſtitut. lib. 4. cap. 27. quos SIGNUM IMMORTALE *munierit tanquàm inexpugnabilis murus, &c.* Ubi miraculum fugatorum dæmonum ſigno Crucis iiſdem ferè verbis refertur à Lactantio. De hujus ſigni potentiâ S. Cyrillus Jeroſolymitanus Epiſcopus Catecheſ. 13. *Trophæum Jeſu ſalutare, Crux ... curat morbos, dæmones fugat, &c.* Eâdem Catecheſ. 13. *Cùm à Deo ſit hæc gratia, Signum fidelium, & timor dæmonum*; Et Catecheſ. 4. *Crucem ... tu palàm ad frontem obſignato, ut dæmones regium Signum intuentes, tremuli procul aufugiant. Signo autem iſto utere tum edens ac bibens, tum ſedens ac cubans, de lecto ſurgens, loquens, ambulans; & ut ſemel dicam, in omni re omnique negotio.* S. Ignatius Martyr: *Crucis Signum trophæum eſt contra principis mundi virtutem, quod videns expaveſcit, & audiens timet.* Vide S. Auguſt. Enarrat. 4. in Pſal. 30. & in Pſal. 50. n. 1. *Quòd ſi fortè Chriſtiani in ipſo circo aliquâ ex causâ expaveſcant, continuò ſe ſignant, & ſtant illic portantes in fronte, undè abſcederent, ſi hoc in corde portarent.* Et de Civitate Dei lib. 22. n. 3. Quin & Theodoretus ait lib. 3. Hiſt. Eccleſ. cap. 3. *Cùm iſti verò dæmones ſolitâ ſpecie apparuiſſent, coëgit Julianum timor imponere fronti Crucis Signum.* De Signo Crucis, ejuſque vi & efficaciâ vide prætereà Origenem, Tertullianum, Baſilium, Athanaſium de Incarnatione Verbi Dei, tom. I. pag. 73. Gregor. Nazianz. carm. 61. tom. II. pag. 142. & Orat. 3. adversùs Julianum pag. 206. Ambroſium, Paulinum, alioſque SS. Patres.

Lin. 8. *Tagis.*] Aliis eſt *Tages*, *etis.* Hic Thuſcus erat, & omnium Aruſpicum primus. Vide Arnobium lib. 2. adversùs gentes. *Tagis* porrò aut id nomen erat dignitatis ejus, qui præerat Aruſpicum diſciplinæ, aut, ut ait Baluzius noſter, Autor oratorio more loquitur, quia Tages Thuſcus fuit olim magnus Aruſpex & magiſter Aruſpicum, de quo præter Arnobium vide Ciceronem lib. 2. de Divinat. vel etiam, ut putat Heumannus, vox *Tagis* ex margine tranſlata fuit in textum.

Lin. 9. *Profani homines.*] Chriſtiani, qui à Gentilibus prophani, impii, & irreligioſi vocabantur.

Ibidem. *Irâ furoris ſacrificare non eos tantùm ... juſſit.*] Optima MS. codicis lectio: quam ob cauſam immutata fuerit in editis, etiamque priſcis codicibus, neſcio. Quid enim clarius hâc elocutione, & mox? *Hactenùs furor ejus & ira proceſſit.* In aliis editis extat *irâ furens;*

care non eos tantùm, qui sacris ministrabant, sed universos qui erant in palatio jussit, & in eos, si detrectassent, verberibus animadverti; datisque ad Præpositos litteris, etiam milites cogi ad nefanda sacrificia præcepit, ut qui non paruissent, militiâ solverentur. Hactenùs furor ejus & ira processit, nec ampliùs quidquam contra legem aut religionem Dei fecit. Deinde interjecto aliquanto tempore, in Bithyniam venit hyematum; eòdemque tum Maximianus quoque Cæsar inflammatus scelere advenit, ut ad persequendos Christianos instigaret senem vanum, qui jam principium fecerat. Cujus furoris hanc causam fuisse cognovi. An. 302.

sed MS. sequor. Nourrisius in margine inferiori suæ editionis habet, *irâ furori.* Sed *irâ furoris* habet MS. quasi dicas *irâ furoris plenâ*: sic apud Plautum *ætatis plenus*, & apud Livium *animi plenus.* Id porrò dicimus, ut non immutetur textus.

Lin. 2. *Si detrectassent.*] Heumann. rectè monet legendum esse *qui detrectassent.*

Lin. 3. *Præpositos.*] Hi fuerunt Militares Præfecti, qui erant post Tribunos, & tamen præerant cohorti perinde ac Tribuni, ut observat Henricus Valesius ad Ammianum Marcellinum. Lactantius cap. 46. Præpositos Tribunosque etiam simul commemorat. Ex eorum numero fuit S. Dorotheus ille, cujus encomium enarrat Euseb. lib. 8. Eccl. Hist. c. 1.

Ibidem. *Milites cogi, &c.*] Ab iis hanc persecutionem exortam præter Lactantium adnotat Eusebius lib. 8. cap. 1. neque tum ulteriùs processisse.

Lin. 4. *Hactenùs.*] MS. habet *ac tenus*: sed mendosè.

Lin. 6. *Interjecto tempore.*] MS. *interdicto*; mendosè.

Ibidem. *Bithyniam*] MS. *Bethaniam*; corruptè.

Lin. 7. *Maximianus Cæsar.*] Scilicet Galerius.

Ibidem. *Inflammatus scelere advenit.*] Ità Cicero 5. Accus. in Verrem: *Ipse inflammatus scelere ac furore in forum venit.* Sic Lactant. lib. 7. Institut. cap. 1. INFLAMMATI *amore potentiæ*; & cap. 17. *Impius Rex* INFLAMMATUS.

Lin. 8. *Senem vanum.*] Diocletianum intelligit.

X I.

ERAT mater ejus deorum montium cultrix, mulier admodùm superstitiosa. Quæ cùm esset, dapibus sacrificabat penè quotidiè, ac vicariis suis epulis exhibebat. Christiani abstinebant; & illâ cum Gentibus epulante, jejuniis hi & orationibus insistebant. Hinc concepit odium adversùs eos, ac filium suum non minùs superstitiosum querelis muliebribus ad tollendos homines incitavit. Ergò habito inter se per totam hyemem consilio, cùm nemo admitteretur, & omnes de summo statu reipublicæ

Lin. 1. *Mater ejus.*] Scilicet Galerii Maximiani, quam Romulam suprà vocavit.

Ibidem. *Mulier admodùm superstitiosa. Quæ cùm esset, &c.*] Locus contaminatus, aut confusus. An legendum inversione verborum *Quæ cùm esset mulier superstitiosa*, aut cum Tollio, *quæ cum esset Nicomediæ*, vel cum Columbo sic intelligendum, *Quæ cùm esset*, id est, *cùm ederet*, aut *cœnaret?*

Lin. 2. *Vicariis suis epulis exhibebat.*] Almelov. & Gall. fortè *epulas.* Hîc aliquod mendum subesse suspicor. Nonnulli volunt *vicanos epulis exhibebat; vicanos*, id est, inquiunt, ejusdem loci habitatores. Alii, *vicarios suis epulis exhibebat.* Et quidem proba esset lectio; legitur enim apud Justinum IX. 2. *Non patrimoniis ditet Scythas, sed vix alimentis exhibeat. Exhibere*, est *alere.* Vicariis, id est, ministris aulicis, vel domesticis.

Lin. 6. *Ad tollendos.*] Scilicet è medio, seu occidendos. Ità vulgata nostra Joan. cap. 19. v. 15. *Tolle, tolle, crucifige eum.* Sic apud Justinum histor. lib. 38. *tollendos*, pro *occidendos.*

Ibidem. *Homines.*] MS. habet *omines*: sed mendosè.

tractari arbitrarentur, diù senex furori ejus repugnavit, ostendens quàm perniciosum esset inquietari orbem terræ, fundi sanguinem multorum; illos libenter mori solere, satis esse si palatinos tantùm ac milites ab eâ religione prohiberet. Nec tamen deflectere potuit præcipitis hominis insaniam. Placuit ergò amicorum sententiam experiri. Nam erat hujus malitiæ, cùm bonum quid facere decrevisset, sine consilio faciebat, ut ipse laudaretur. Cùm autem malum, quoniam id reprehendendum sciebat, in consilium multos advocabat, ut aliorum culpæ adscriberetur quidquid ipse deliquerat. Admissi ergò judices pauci, & pauci militares, ut dignitate antecedebant, interrogabantur. Quidam proprio adversùs Christianos odio, inimicos deorum & hostes religionum publicarum tollendos esse censuerunt; & qui aliter sentiebant, intellectâ hominis voluntate, vel timentes, vel gratificari volentes, in eamdem sententiam congruerunt. Nec sic quidem flexus est Imperator, ut accommodaret assensum: sed deos potissimùm consulere statuit, misitque aruspicem ad Apollinem Milesium. Respondit ille ut divinæ religionis inimicus. Traductus est itaque à proposito. Et quoniam nec amicis, nec Cæsari, nec Apollini poterat reluctari, hanc moderationem tenere conatus est, ut eam rem sine sanguine transigi juberet, cùm Cæsar vivos cremari vellet, qui sacrificio repugnassent.

Lin. 1. *Senex.*] Diocletianus.

Ibidem. *Ejus.*] Scilicet Galerii Maximiani.

Lin. 2. *Orbem terræ.*] Id est, Imperium Romanum; ut suprà monui.

Lin. 3. *Palatinos.*] Id est, *Palatii proceres.*

Lin. 4. *Præcipitis hominis.*] Galerii. De quo jam initio capitis 6. suprà pag. 190. dicitur quòd *præceps* erat, id est, *inconsideratè agens ac temerè.*

Lin. 5. *Nam.*] In MS. *Non*: sed malè.

Lin. 8. *Aliorum culpæ adscriberetur.*] Sic de Diocletiano Eutropius habet lib. 9. hist. cap. 16. *Moratus callidè fuit, qui severitatem suam alienâ invidiâ vellet explere.*

Lin. 10. *Proprio adversùs Christianos odio.*] In MS. est *proprium odium*, mendosè. Lactantius lib. 5. Divin. Institut. cap. 11. de hâc ipsâ persecutione loquens: *Alii sui* PROPRIO ADVERSUS *justos* ODIO. Lactantio *justos*, idem est ac *Christianos.*

Lin. 12. *Qui aliter.*] MS. habet *qualiter*, malè.

Lin. 13. *Timentes.*) Lactantius ibidem lib. 5. cap. 11. *Alii præ nimiâ* TIMIDITATE *plus ausi sunt, quàm jubebantur.*

Ibidem. *Gratificari volentes.*] Idem ibid. *Nonnulli ut placerent, & hoc officio viam sibi ad altiora munirent.*

Lin. 14. *Imperator.*] Diocletianus.

Lin. 16. *Milesium.*] Vide suprà lib. 4. cap. 13. & Euseb. lib. 2. Hist. Constantini cap. 1.

Lin. 19. *Cæsar.*] Galerius.

XII.

An. 303. 23. Febr.

INQUIRITUR peragendæ rei dies aptus, & felix; ac potissimùm Terminalia deliguntur, quæ sunt ad septimum Kalendas Martias, ut quasi terminus imponeretur huic Religioni.

Lin. 1. *Terminalia.*] Dies festus erat Romanis ob Deum Terminum. De Termino Deo vide Lactant. lib. 1. Institut. cap. 20. Florum hist. lib. 1. cap. 7. Ciceron. lib. 6. Epist. ad Attic. initio.

Lin. 2. *Deliguntur.*] MS. *Deleguntur*, malè.

Ibidem. *Ad septimum Kalendas Martias.*] Id est 23. die Februarii an. Christi 303. Vide Tillemontium tom. 4. Histor. Imperatorum artic. 10. & ejusdem Histor. Ecclesiastic. tom. 5. artic. 8. & Not. 7. pag. 598. col. 2. nec non Baluzii Notam.

Ille dies primus lethi, primusque malorum
Causa fuit, *Virgil. 4. Æn. v.169.*

quæ & ipsis, & orbi terrarum acciderunt. Qui dies cùm illuxisset, agentibus Consulatum senibus ambobus octavum & septimum, repentè adhuc dubiâ luce ad Ecclesiam Præfectus cum ducibus, & Tribunis, & Rationalibus venit; & revulsis foribus, simulacrum Dei quæritur. Scripturæ repertæ incenduntur, datur omnibus præda. Rapitur, trepidatur, discurritur. Ipsi verò in speculis (in alto enim constituta Ecclesia ex palatio videbatur) diù inter se concertabant, utrùm ignem potiùs supponi oporteret. Vicit sententiâ Diocletianus, cavens ne magno incendio facto, pars aliqua civitatis arderet. Nam multæ ac magnæ domus ab omni parte cingebant. Veniebant igitur Prætoriani acie structâ, cum securibus & aliis ferramentis; & immissi undique, fanum illud editissimum paucis horis solo adæquarunt. *Ex Virgil.*

Lin. 5. *Ecclesiam.*] *Nicomediæ* scilicet: sic vulgò Christiani ædem rebus sacris destinatam vocabant.

Ibidem. *Præfectus.*] Sic legere cogimur. In MS. est *professus*, nullo sensu; cum illâ enim voce nihil est, quod conveniat.

Lin. 6. *Simulacrum Dei quæritur.*] A Paganis, qui putabant templa non posse sine simulacris esse. Lact. lib. 2. cap. 2. SIMULACRUM DEI *non illud est.*

Ibidem. *Scripturæ repertæ incenduntur.*] Indè ortum est *traditorum* vocabulum iis, qui pœnarum metu sacras Scripturas Judicibus Imperialibus tradiderant.

Lin. 8. *Ipsi.*] Diocletianus & Galerius.

Lin. 9. *Oporteret.*] Adde, *quàm dirui*, ut sensus clarior fiat.

Lin. 13. *Fanum illud editissimum.*] In MS. est *tamen*, quod nullum sensum præstat. Cum Doctiss. Tollio, Paulo Bauldri, aliisque, pro *tamen*, substituo *Fanum*, quod tot litterarum tractus habet. *Fanum* de templo, seu majori ecclesiâ dictum observat in Notis Paulus Bauldri suæ editionis, quem vide infrà.

XIII.

POSTRIDIE propositum est edictum, quo cavebatur, ut Religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, tormentis subjecti essent, ex quocumque ordine aut gradu venirent, adversùs eos omnis actio caleret; ipsi non de injuriâ, non de adulterio, non de rebus ablatis agere possent, libertatem denique ac vocem non haberent. Quod edictum quidam, etsi non rectè, magno tamen animo diripuit & conscidit, cùm irridens diceret, victorias Gothorum & Sarmatarum propositas. Statimque productus,

Lin. 3. *Adversùs eos omnis actio caleret.*] Ità constanter MSS. non *valeret.* Hîc *caleret* rectè Latinè dicitur à Lactantio; non ut quidam volunt, ex vocibus Græcis Latinas facit, ut *sophia*, pro *sapientia*, lib. 3. cap. 16. *anastasis*, pro *resurrectio*, lib. 7. cap. 23. *antitheus*, lib. 2. cap. 10. &c.

Lin. 5. *Quod edictum quidam diripuit & conscidit.*] Quis ille fuerit, non constat. Ex silentio Lactantii, qui tum Nicomediæ erat, satis datur intelligere, ignotum fuisse nomen hominis, quia haud dubiè de plebe erat. Perperàm alii dicunt, nominatum fuisse S. Joannem martyrio affectum die septimo mensis Septembris, alii S. Georgium martyrem passum 23. Aprilis; cùm ex Lactantio & Eusebio certò colligatur, virum hunc statim productum, statim morti traditum fuisse, adeòque expirasse exeunte Februario. *Ex Baluzio.*

Lin. 6. *Diripuit.*] Sic legendum, non *deripuit.*

Lin. 7. *Propositas.*] Sic viri docti malunt, quàm *præpositas*, quod est in MS.

non modò extortus, ſed etiam legitimè coctus, cum admirabili patientiâ poſtremò exuſtus eſt.

Lin. 1. *Extortus.*] Quo verbo utitur infr. c. 27.

Ibidem. *Legitimè coctus.*] Scilicet lento igne, quali carnes aſſari ſolent; primò coctus, indè exuſtus. *Ex Cupero.* Alii vellent, *lentiſſimè coctus*, ut infrà cap. 21. *datis legibus, ut poſt tormenta damnati lentis ignibus urerentur. Legitimè coctus*, id eſt, *ambuſtus.* Modus coquendi Chriſtianos vivos explicatur infrà cap. 21. *Deindè incenſæ faces, & extinctæ admovebantur ſingulis membris.... Quod poſtremò accidebat, cùm per multum diem decoctâ omni cute, vis ignis ad intima penetraſſet. Legitimè* autem *coctum* dixit, quia *coctus* erat ſecundùm leges quas Auguſti tulerant, ſicut lib. 5. Inſtitut. c. 11. lib. 6. cap. 9. eâdem ratione illa vox uſurpatur. *Ex Baluzio & Toinardo.*

Ibidem. *Cum admirabili patientiâ, &c.*] De eo Euſeb. lib. 8. Hiſtor. Eccleſ. cap. 5. *Lætitiam ac tranquillitatem animi uſque ad ultimum ſpiritum conſervavit.*

XIV.

SED Cæſar non contentus eſt Edicti legibus. Aliter Diocletianum aggredi parat. Nam ut illum ad propoſitum crudeliſſimæ perſecutionis impelleret, occultis miniſtris palatio ſubjecit incendium. Et cùm pars quædam conflagraſſet, Chriſtiani arguebantur, velut hoſtes publici, & cum ingenti invidiâ ſimul cum palatio Chriſtianorum nomen ardebat: illos, conſilio cum eunuchis habito, de extinguendis Principibus cogitaſſe, duos Imperatores domi ſuæ penè vivos eſſe combuſtos. Diocletianus verò, qui ſemper ſe volebat videri aſtutum & intelligentem, nihil potuit ſuſpicari: ſed irâ inflammatus, excarnificare omnes ſuos protinùs cœpit. Sedebat ipſe, atque innocentes igne torrebat. Item judices univerſi, omnes denique, qui erant in palatio magiſtri, datâ poteſtate,

Lin. 1. *Cæſar.*] Galerius: nondùm Auguſtus erat.

Ibidem. *Eſt.*] Heuman. voculam iſtam delendam putat.

Lin. 3. *Incendium.*] Cujus etiam meminit Euſebius lib. 8. Hiſt. Eccleſ. cap. 6.

Lin. 4. *Chriſtiani arguebantur, velut hoſtes publici, &c.*] Gentiles in odium Chriſtianorum illis falſa affingebant crimina, & omnes eis imputabant, quæ orbi univerſo eveniebant calamitates, quòd dii ſui (inquiebant) à noſtris non colerentur. Arnob. S. Cyprianus Tractatu 1. contra Demetrianum, & S. Auguſtinus lib. 1. de Civit. Dei acriter hâc de re Ethnicos reprehendunt: illos conſule, ſi lubet.

Lin. 5. *Invidiâ.*] In MS. *vidia*, malè, per errorem.

Ibidem. *Chriſtianorum.*] Heuman. ex Tertull. Apolog. cap. 5. legit *Chriſtianum nomen*, non malè.

Lin. 6. *Illos conſilio.*] MS. *illo conſilio*, mendosè.

Lin. 7. *Combuſtos.*] Videtur deeſſe verbum *ferebatur*, vel *dicebatur*. Almelov.

Lin. 9. *Irâ inflammatus.*] Apud Lactantium lib. 7. Divin. Inſtitut. cap. 17. INFLAMMATUS IRA *veniet cum exercitu magno.*

Ibidem. *Excarnificare omnes ſuos.*] Aulicos, ſeu domeſticos. MS. *excarnificari*, quod ſequens verbum *cœpit* non patitur.

Lin. 10. *Cœpit.*] Ità reſtitui ex MS. Editi, *præcepit.*

Ibidem. *Sedebat ipſe.*] Diocletianus.

Lin. 11. *Judices univerſi, omnes denique, qui erant in palatio Magiſtri, datâ poteſtate, torquebantur.*] Apud Diocletianum erant domeſtici maximo numero Chriſtiani. Ex iis non ſolùm *Magiſtri palatii, ſed & Judices univerſi torquebantur* ipſi, *datâ* aliis eos judicandi *poteſtate*; quippe ſi eam habebant Judices, nulla eos dari poteſtatem judicandi neceſſitas erat. Non video, quâ de causâ mutatum ſit *cœpit* in *præcepit*, *torquebantur*, in *torquebant*, quod alium omninò ſenſum exhibet; *cùm familiam Cæſaris Galerii nemo torqueret.* Hùc ſpectare videntur quæ ſcribit Lactantius Div. Inſtitut. libro 5. cap. 24. *Miniſtros furoris alieni, ſatellites impiæ juſſionis neceſſitas fecit. Non enim honor*

potestate, torquebantur. Erant certantes, quis prior aliquid inveniret. Nihil usquàm reperiebatur; quippe cùm familiam Cæsaris nemo torqueret. Aderat ipse, & instabat, nec patiebatur iram inconsiderati senis deflagrare. Sed quindecim diebus interjectis, aliud rursùm incendium molitus est. Id celeriùs animadversum, nec tamen autor apparuit. Tunc Cæsar medio hyemis profectione paratâ prorupit, eodem die contestans, fugere se, ne vivus arderet.

honor ille aut provectio dignitatis fuit... Quis voluminum numerus capiet tam infinita, tam varia genera crudelitatis? ACCEPTA *enim* POTESTATE, *pro suis moribus quisque sæviit, &c.*

Lin. 1. *Erant certantes, &c.*] Pro *certabant*, vel *certabatur, &c.* Gallicè, *On cherchoit à l'envi. Dici non potest quanta, & quàm gravia tormentorum genera excogitaverunt hujusmodi Judices. Itaque in excogitandis pœnarum generibus nihil aliud, quàm victoriam cogitant. Sciunt enim certamen esse illud & pugnam.* Lactant. lib. 5. Div. Instit. cap. 11.

Lin. 2. *Cæsaris.*] Galerii.

Lin. 3. *Aderat ipse.*] Galerius Maximianus.

Ibidem. *Iram inconsiderati senis deflagrare.*] Id est, defervescere, imminui, decrescere. Apud Livium lib. 40. *deflagrare iras vestras.*

Lin. 5. *Id celeriùs.*] Ità editio Aboensis & Heumann. reliquæ habent *sed.*

X V.

FUREBAT ergò Imperator jam non in domesticos tantùm, sed in omnes; & primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Priscam sacrificio pollui coëgit. Potentissimi quondam eunuchi necati, per quos palatium & ipse antè constabat. Comprehensi Presbyteri ac ministri, & sine ulla probatione ac confessione damnati, cum omnibus suis deducebantur. Omnis sexûs & ætatis homines ad exustionem rapti: nec singuli, quoniam tanta erat multitudo, sed gregatim circumdato igni amburebantur; domestici, alligatis ad collum molaribus, mari mergebantur. Nec minùs in cæterum populum persecutio violenter incubuit. Nam judices per omnia templa dispersi, universos ad sacrificia cogebant. Pleni carceres erant. Tormentorum genera inaudita excogitabantur; & ne cui temerè

Lin. 1. *Imperator.*] Diocletianus.

Lin. 2. *Filiam Valeriam, conjugemque Priscam sacrificio pollui coegit.*] Erant fortè Christianæ. Valeria nupta erat Galerio Maximiano Cæsari jam ab an. 292. Vide Euseb. Hist. Eccles. lib. 8. cap. 1.

Lin. 3. *Quondam.*] MS. *Cdã.* Scriptura mendosa.

Ibidem. *Eunuchi.*] Inter quos erat Petrus. Vide Euseb. Hist. Eccles. lib. 8. cap. 6.

Ibidem. *Palatium & ipse antè constabat.*] Quidam legunt *Per quos Palatium & ipse antè conflabat*: alii *per quos palatium rexisse antè constabat.* Sed lectio MS. magis arridet.

Lin. 4. *Ministri.*] Diaconi.

Ibidem. *Sine ullâ probatione ac confessione.*] In MS. est *ad confessione*, mendosè: lego *ac confessione*; id est, Gallicè, *sans aucune preuve de témoins, & sans être convaincus [d'aucun crime] par leur propre aveu.*

Lin. 7. *Sed gregatim circumdato igni amburebantur.*] Sic lego *sed*, pro *&*, quod ortum videtur in MS. pro *set.* *Circumdare* & *ambire* idem est: quid sibi vult cum *circumdato ambiebantur*, quod est in editis? Lege *amburebantur*: quo verbo Lactantius non uno in loco utitur, & præcipuè lib. 7. Div. Instit. cap. 17. *Procedet ignis de ore ejus, atque* AMBURET *illum*; & cap. 21. *perstringentur igni, atque* AMBURENTUR.

Lin. 11. *Ne cui temerè jus diceretur.*] Temerè, incogitantiâ, Gallicè, *par mégarde; sans y penser.* Ne fortè alicujus Christiani causam Judices imprudenter audirent, ac dijudicarent. Quâ de re vide Acta Crisp. apud Mabillon. Analect. Tom. 3.

jus diceretur, aræ in secretariis ac pro tribunali positæ, ut litigatores priùs sacrificarent, atque ita causas suas dicerent; sic ergò ad judices, tanquàm ad deos adiretur. Etiam litteræ ad Maximianum atque Constantium commeaverant, ut eadem facerent. Eorum sententia in tantis rebus expectata non erat. Et quidem senex Maximianus libens paruit per Italiam, homo non adeò clemens. Nam Constantius, ne dissentire à majorum præceptis videretur, conventicula, id est, parietes, qui restitui poterant, dirui passus est: verum autem Dei templum, quod est in hominibus, incolume servavit.

Lin. 1. *In secretariis.*] In Curiis Judicialibus. *Secretaria* enim fuerunt propriè loca, in quibus Judices de causis civilibus, vel criminalibus cognoscebant, sedebantque. *Bauldri.* De Secretariis vide Cod. lib. 3. titul. 24. l. 3.

Lin. 3. *Etiam.*] Sic MS. at Editi habent *& jam*, quod minùs benè putat Heumann.

Lin. 5. *Expectata non erat.*] Id est, non expectabatur. In MS. legitur *spectata.*

Ibidem. *Senex Maximianus.*] Scilicet Maximianus Herculius.

Lin. 6. *Non adeò clemens.*] De asperitate & sævitiâ Maximiani Herculii vide Eutropium libris 9. & 10.

Ibidem. *Constantius.*] Præerat Galliis & Magnæ Britanniæ.

Ibidem. *Dissentire.*] MS. habet *desentire.*

Lin. 7. *Majorum.*] Id est, Augustorum, qui Cæsaribus superiores erant.

Ibidem. *Parietes... dirui passus est.*] Itaque Ecclesias in nonnullis Galliarum locis dirui passus est, nullo jussit edicto. Sicque Eusebius Lactantio non contradicit, ut existimavit Baluzius. Vide Not. ejusdem.

Lin. 8. *Verum autem Dei templum.*] Id est, hominem Christianum. Vide Lactantium Div. Institut. lib. 5. cap. 8. & lib. 6. cap. 25. *Secum denique habeat Deum semper in corde suo consecratum, quoniam ipse est* DEI TEMPLUM.

X V I.

VEXABATUR ergò universa terra, & præter Gallias, ab oriente usque ad occasum tres acerbissimæ bestiæ sæviebant.

Non mihi si linguæ centum sint oraque centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim,

quas Judices per provincias justis atque innocentibus intulerunt. Verùm quid opus est illa narrare, præcipuè tibi, Donate carissime, qui præ-

Lin. 1. *Universa terra.*] Id est, Romanum Imperium.

Lin. 2. *Tres acerbissimæ bestiæ sæviebant.*] Ità apud Lactantium Div. Institut. lib. 6. cap. 6. *Dominationes* ACERBÆ; & lib. 7. cap. 9. ACERBI *census.* Istæ autem *tres acerbissimæ bestiæ* erant Diocletianus, Maximianus Herculius, & Galerius Maximianus. Constantium enim Galliis imperantem non ponit in numero Persecutorum. Lactantius lib. 5. c. 11. *Nec immeritò à Prophetis* BESTIÆ *nominantur... Aspernantur itaque corpora belluarum, quibus sunt ipsi* SÆVIORES. *Nam... quæ Hyrcania tam immanes, tam sanguinarias unquàm* BESTIAS *aluit? ... Illa est vera* BESTIA, *cujus unâ jussione funditur ater ubique cruor, &c.* Vide suprà Not. ad caput 9.

Lin. 3. *Non.*] Virgil. 6. Æneid. v. 625.

Lin. 5. *Possim.*] Sic restitui ex MS. Colbertino, & sic lego cum Virgilio, & quidem eleganter pro *possem*, quod ferunt omnes Lactantii editiones: exempli gratiâ, *hìc si sis, aliter sentias*, pro *hìc si esses, aliter sentires.*

Lin. 6. *Quas.*] MS. *Quæ*; malè; neque enim referri potest ad *nomina.* Legendum profectò *quas*, referendo ad τὸ *pœnarum.*

Lin. 7. *Donate.*] Donatus ille est Lactantii nostri amicus, illustris Christi Confessor, qui sub tribus Judicibus novies tortus, de diabolo triumphans è carcere liber dimissus est.

ter cæteros tempestatem turbidæ persecutionis expertus es? Nam cùm incidisses in Flaccinum Præfectum, non pusillum homicidam, deinde in Hieroclem ex Vicario Præsidem, qui autor & consiliarius ad faciendam persecutionem fuit, postremò in Priscillianum successorem ejus, documentum omnibus invictæ fortitudinis præbuisti. Novies enim tormentis cruciatibusque variis subjectus, novies adversarium gloriosâ confessione vicisti. Novem præliis zabulum cum satellitibus suis debellasti: novem victoriis seculum cum suis terroribus triumphasti.

Quàm jocundum illud spectaculum Deo fuit, cùm victorem te cerneret, non candidos equos, aut immanes elephantos, sed ipsos potissimùm triumphatores currui tuo subjugantem? Hic est verus triumphus, cùm dominatores dominantur. Victi enim tuâ virtute ac subjugati sunt; quandoquidem nefandâ jussione contemptâ, omnes apparatus ac terriculas tyrannicæ potestatis fide stabili & robore animi profligasti. Nihil adversùs te verbera, nihil ungulæ, nihil ignis, nihil ferrum, nihil varia tormentorum genera valuerunt. Adimere tibi fidem ac devotionem

Lin. 2. *Flaccinum præfectum.*] Scilicet Bithyniæ.

Lin. 3. *Hieroclem.*] Bithyniæ Præsidem.

Ibidem. *Autor & consiliarius ad faciendam persecutionem.*] *Persecutionem facere*, phrasis fuit illorum temporum. Lactantius lib. 5. Div. Institut. cap. 11. *Alius eamdem materiam mordaciùs scripsit, qui erat tum è numero Judicum, &* QUI AUTOR *in primis* FACIENDÆ PERSECUTIONIS FUIT.

Lin. 4. *Priscillianum.*] Bithyniæ præsidem ex menologio Græcor. ad diem 12. Junii.

Lin. 7. *Zabulum.*] Id est, *diabolum.* Nihil vulgatius in antiquis libris MSS. quàm vox *zabuli*, vel *zaboli*, pro *diaboli*; *zabolici*, pro *diabolici.* Ita passim apud SS. Patres. Vide Not. 2. ad novam Operum S. Paulini Nolani J. B. le Brun Editionem Paris. an. 1685.

Lin. 8. *Seculum cum suis terroribus triumphasti.*] *Triumphare* cum quarto casu etiam Lactantiana dictio est, lib. 4. Institut. *Mortem* CUM SUIS TERRORIBUS TRIUMPHARET; lib. 6. cap. 23. *Hic* TERRAM TRIUMPHABIT; Epitom. cap. 46. *triumphavit captivos*; Ibid. cap. 51. *cùm videant deos suos per crucem ab hominibus triumphari*; tandem c. 66. TRIUMPHATO SECULO.

Lin. 9. *Quàm jocundum illud spectaculum Deo fuit.*] Cyprianus epist. 9. *O quale illud fuit spectaculum Domino!*

Lin. 10. *Elephantos.*] Nam & elephantos ad currum junxerunt antiqui, ut patet ex Lampridio in Vitâ Antonini Heliogabali, & ex aliis locis. Autor est Flavius Vopiscus in triumpho, quem Aurelianus egit de Zenobiâ & Tetrico, elephantos viginti præcessisse. Vide Bulengerum in libro de Triumphis cap. 21.

Lin. 11. *Subjugantem . . . subjugati sunt.*] Hæc verba quæ eruditissimo Nic. Heinsio displicent, nihilominùs Lactantiana sunt; sic enim Div. Institut. lib. 7. ait: *Falsus igitur Aristippus, qui hominem voluptati, hoc est malo, tanquàm pecudem* SUBJUGAVIT.

Lin. 12. *Cùm dominatores dominantur.*] Hîc *dominari* est passivâ significatione, ut apud Ciceronem in libro 1. Officiorum: *O domus antiqua, heu quàm dispare dominare domino!*

Lin. 13. *Nefandâ jussione.*] Sic Lactantius Div. Institut. lib. 4. cap. 15. *Verbo ac* JUSSIONE *faciebat*; & lib. 5. cap. 13. *Non tyrannicas* JUSSIONES; & ejusdem cap. 11. *Illa est vera bestia, cujus unâ* JUSSIONE *funditur ater ubique cruor.* Et paulò pòst, *quos ministros furoris alieni, quos satellites impiæ* JUSSIONIS *necessitas aut invenit, aut fecit.* *Jussionis* vox, juxta Cangium, præceptionem notat maximè Principis.

Ibidem. *Terriculas.*] Id est, terrores Livius lib. 34. cap. 11. *Nullis minis, nullis terriculis se motos.* De hâc voce adi Nonium. *Columb.*

Lin. 15. *Nihil ungulæ.*] *Ungulæ*, genus quoddam ferreæ forcipis, inter tormenta olim adhibitæ. Formam vide apud Gallonium lib. de Cruciatibus Martyrum cap. 5. atque alios qui de Martyribus egerunt.

nulla vis potuit. Hoc est esse discipulum Dei: hoc est militem Christi; quem nullus hostis expugnet, nullus lupus de castris cœlestibus rapiat, nullus laqueus inducat, nullus dolor vincat, nullus cruciatus affligat. Denique post illas novem gloriosissimas pugnas, quibus à te zabulus victus est, non est ausus ulteriùs congredi tecum, quem tot præliis expertus est non posse superari. Et cùm tibi parata esset victrix corona, desiit ampliùs provocare, ne jam sumeres. Quam licèt non acceperis in præsenti, tamen integra tibi pro virtutibus tuis & meritis in regno Domini reservatur. Sed redeamus ad ordinem rerum.

Lin. 1. *Hoc est militem Christi.*] Ità MS. Mox præcessit, *Hoc est esse discipulum Dei:* hìc pro *est*, mallem *esse*; vel repeti, *hoc est esse.*

Lin. 3. *Nullus laqueus inducat.*] Eadem est locutio apud Lactantium Div. Institut. lib. 6. cap. 24. post medium, *in eosdem* LAQUEOS INDUCANTUR.

Lin. 8. *Domini.*] Sic in MS. *Dñi*; quandò verum ibi nomen *Dei* scribitur, *Dĩ* sic legitur. Cæteri tamen editi habent *Dei* contrà fidem MS.

XVII.

HOC igitur scelere perpetrato, Diocletiani cùm jam felicitas ab eo recessisset, perrexit statim Romam, ut illic vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad XII. Kalendas Decembres. Quibus solennibus celebratis, cùm libertatem populi Romani ferre non poterat, impatiens, & æger animi, prorupit ex urbe impendentibus Kalendis Januariis, quibus illi nonus consulatus deferebatur. Tredecim dies tolerare non potuit, ut Romæ potiùs quàm Ravennæ procederet Consul. Sed profectus hyeme, sæviente frigore atque imbribus verberatus, morbum levem, at perpetuum traxit; vexatusque per omne iter, lecticâ plurimùm vehebatur. Sic æstate transactâ, per circuitum ripæ Istricæ Nicomediam venit, morbo jam gravi insurgente. Quo cùm que se premi videret, prolatus est tamen, ut circum, quem fecerat, dedicaret anno post vicennalia repleto; deindè ita languore oppressus, ut per omnes deos pro vitâ ejus roga-

An. 303.

An. 304.

Ex Virgil. lib. 11 & 12. Æneid.

Lin. 1. *Diocletiani.*] Sic MS. editi verò habent *Diocletianus.*

Lin. 2. *Vincennalium.*] Magno sumptu *quinquennalia*, *decennalia*, *vicennalia* celebrabant Imperatores.

Lin. 4. *Cùm libertatem populi Romani ferre non poterat.*] Hìc *cùm* est pro *quoniam*; ideòque non regit subjunctivum. *Libertatem*: in MS. *libertate*; malè.

Lin. 8. *Morbum levem, at perpetuum traxit.*] Cum viris doctis criticis pro *ac*, quod est in MS. lego *at*. *Traxit*, est pro *contraxit*. Verbum simplex pro composito; ut solet Lactantius.

Lin. 10. *Per circuitum ripæ Istricæ.*] In MS. *ripæ Strigæ.* Multi viri docti mendum suspicantur in vocabulo *Strigæ* quod est in MS. Legunt *Istricæ*, id est, juxta ripam Istriæ Provinciæ, quam petere debebat Diocletianus, cùm relictâ Ravennâ Nicomediam iret. Ad quid enim longius iter carperet versùs Danubium, cùm brevius esset & facilius, id est, juxta ripam Istriæ, & Dalmatiæ ipsius Diocletiani patriæ: deinde per Illyrium ubi erant viæ militares, per quas Byzantium adiret, ac deinde Nicomediam præternavigaret? Dicit verò *per circuitum*, quia ut peteret ripam Istriæ, circuire debebat juxta partem Septentrionalem sinûs Adriatici. Qui plura desiderat, legat Henrici Dodwelli dissertationem de Ripâ Strigâ ad calcem hujus voluminis.

Lin. 11. *Quo cùm que se premi videret.*] Benè, per metathesim pro *quoque cùm se premi videret.* Idem, *fatis Deo fecerimus*, lib. 4. Divin. Institut. cap. 17.

Lin. 13. *Oppressus.*] Supple, *est*, quod Lactantius sæpè subaudit.

retur, donec Idibus Decembribus luctus repentè in palatio, mœstitia & & lacrymæ, judicum trepidatio, & silentium. Totâ civitate jam non modò mortuum, sed etiam sepultum dicebant, cùm repentè manè postridiè pervagari fama quòd viveret, domesticorum ac judicum vultus alacritate mutari. Non defuerunt qui suspicarentur celari mortem ejus, donec Cæsar veniret, ne quid fortè à militibus novaretur. Quæ suspicio tantùm valuit, ut nemo crederet eum vivere, nisi Kalendis Martiis prodîsset, vix agnoscendus, quippè qui anno ferè toto ægritudine tabuisset. Et ille Idibus Decembribus sopitus animam receperat, nec tamen totam. Demens enim factus est, ita ut certis horis insaniret, certis resipisceret.

An. 304.

An. 305.

Lin. 4. *Ac.*] MS. habet *ad*, mendosè.

Lin. 5. *Mutari.*] Heumann. legi vult *mutati.*

Lin. 6. *Donec Cæsar.*] Galerius Maximianus *veniret.*

Lin. 8. *Toto.*] MS. habet *totâ*, mendosè.

Lin. 9. *Sopitus.*] In editis præmissum est *morte*, quod deest in MS. alii malunt *morti*, alteri *morbo*; sed perperàm. Nam ut rectè adnotavit doctissimus Grævius, *sopiti* dicuntur, qui deliquio animi corporis quoque sensum ad tempus amittunt, ut pro mortuis jaceant. Liv. lib. 1. *Populum Tanaquil alloquitur, jubet bono animo esse: sopitum fuisse Regem subito ictu; ferrum haud altè in corpus descendisse, jam ad se redisse.* Qui locus ferè Lactantii geminus est. *Animam receperat*, idem est ac *ad se rediit.* Qui somno sopiuntur, aut vulnere, aut morbo, evigilant, & ad se redeunt; qui morte sopiuntur, somnum ferreum illum dormiunt, ex quo nunquàm excitantur in his terris. *Grævius.*

Lin. 10. *Insaniret.*] Hujus insaniæ testis est Eusebius lib. 8. Hist. Eccl. cap. 13.

XVIII.

NEC multis post diebus Cæsar advenit, non ut patri gratularetur, sed ut eum cogeret imperio cedere. Jam conflixerat nuper [cum] Maximiano sene, eumque terruerat injecto armorum civilium metu. Aggressus est ergò Diocletianum, primùm molliter & amicè, jam senem esse dicens, jam minùs validum, & administrandæ reipublicæ inhabilem, debere illum requiescere post labores. Simul & exemplum Nervæ proferebat, qui im-

Lin. 1. *Cæsar.*] Galerius Maximianus.

Ibidem. *Non ut patri gratularetur.*] Diocletiani erat filius adoptivus; atque etiam gener. cap. 9. Diocletiani enim filiam *Galeriam Valeriam* duxerat Galerius. *Toinard.*

Lin. 2. *Cogeret imperio cedere.*] MS. ut & infrà, *imperium credere.*

Ibidem. *Conflixerat [cum] Maximiano sene.*] Herculio scilicet. *Cum* deest in MS. sed Lactantium suspicor scripsisse, ac inde sensus fit clarior.

Lin. 3. *Aggressus est ergò Diocletianum, jam senem esse, &c.*] Hîc incipit dialogus inter Diocletianum & Maximianum Galerium, isto Socerum urgente ad deponendum imperium, altero repugnante. Quod valdè animadvertendum est. Hactenùs enim existimavimus spontaneam fuisse Diocletiani abdicationem, & longo tempore meditatam: quod certè evidentissimè colligebatur ex vetustis Autoribus, qui vulgatas tantùm historias scribebant, arcana rerum non noverant. At Lactantius, qui Nicomediam à Diocletiano fuerat accitus, qui frequens erat in palatio, meliùs totam hanc historiam scire potuit, quàm illi qui posteà animum ad scribendas historias appulerunt. *Baluz.*

Lin. 6. *Simul & exemplum Nervæ proferebat, qui imperium Trajano tradidisset.*] Id verò est longè falsissimum; neque enim Trajanus à Nervâ adoptatus imperavit, nisi eo demortuo. Observandum est autem, id non à Lactantio tanquàm Autore, sed apud Lactantium à Maximiano referri in rem suam.

perium Trajano tradidisset. Ille verò aiebat, & indecens esse, si post tantam sublimis fastigii claritatem in humilis vitæ tenebras decidisset, & minùs tutum, quòd in tam longo imperio multorum sibi odia quæsisset. Nervam verò uno anno imperantem, cùm pondus & curam tantarum rerum vel ætate, vel insolentiâ, ferre non quiret, abjecisse gubernaculum reipublicæ, atque ad privatam vitam rediisse, in quâ consenuerat. Verùm si nomen Imperatoris cuperet adipisci, impedimento nihil esse, quominùs omnes Augusti nuncuparentur. At ille, qui orbem totum jam spe invaserat, cùm sibi aut nihil præter nomen, aut non multùm videbat accedere, respondit debere ipsius dispositionem in perpetuum conservari, ut duo sint in republicâ majores, qui summam rerum teneant; item duo minores, qui sint adjumento: inter duos facilè posse concordiam servari, inter quatuor pares nullo modo. Si ipse cedere noluisset, se sibi

Ex Terent. & Tacit.

Hoc quippe exemplo volebat abuti apud Diocletianum, hominem illiteratum & historiæ rudem, sed etiam tum in angustiis positum, ut eum ad abdicandum Imperium induceret. *Toinard.*

Lin. 1. *Aiebat, & indecens esse.*] Restitui & ex MS. Et nullus dubito, quin Lactantius sic scripserit. Alioqui scripsisset *sibi*, ut infrà, non *ei*, ut in editis, *aiebat* Diocletianus.

Lin. 2. *Decidisset.*] In MS. *decidisse.*

Lin. 3. *Quæsisset.*] In MS. *quæsisse*, id est, *acquisivisset*, vel ex eo certum, quòd nemo sibi ultrò multorum odia conciliet, sed invitus semper sustineat. Item *quæsierunt*, pro *acquisierunt* suprà hujusce libri initio, & infrà cap. 31. post medium, *cibos labore quæsitos*, pro *acquisitos.* In Lactantii more est *quærendi* verbum in *acquirendi* significatione adhibere, simplex pro composito lib. 1. Div. Institut. cap. 20. & Epitom. cap. 20. *Flora cùm magnas opes ex arte meretriciâ* QUÆSIVISSET; lib. 2. cap. 12. *Per ejus divinum atque unicum nomen sibi misericordiam* QUÆRIT; lib. 4. cap. 1. *Mortem sibi perpetuam cum diis & cum bonis corporalibus* QUÆSIERUNT; lib. 5. cap. 1. ante finem loquens de S. Cypriano, *Magnam sibi gloriam ex artis Oratoriæ professione* QUÆSIERAT; lib. 6. cap. 12. *Perdamne rem familiarem meo aut majorum labore* QUÆSITAM? lib. 7. cap. 11. *Virtutis suæ nomen indelebile* QUÆSIERUNT; Ibid. cap. 14. *Suis meritis non immortalitatem sibi, sed mortem peccatis ac libidinibus* QUÆSIERUNT; Ibid. c. 15. *malè* QUÆSITUM, pro *malè acquisitum*; & Epitom. cap. 27.

Lin. 4. *Nervam imperantem . . . abjecisse.*] Ex omnium eruditorum consensu sic reposuimus, cùm esset in MS. codice & editis *Nervâ imperante . . . abjecisse gubernaculum Reipublicæ*, mendosè, ut cuivis præcedentia & sequentia legenti patebit.

Lin. 5. *Quiret.*] Vide infrà Not. ad capitis 37. initium.

Lin. 8. *At ille.*] Cæsar Galerius, scilicet.

Ibidem. *Orbem totum jam spe invaserat.*] Omnes ferè viri docti non aliter legendum esse censent; quidam *inhiaverat.* In MS. est, *ipse invenerat.*

Lin. 9. *Cùm sibi, &c.*] Ità MS. non *inde*, ut in editis.

Ibidem. *Aut non multùm.*] Negationem, quæ deest in MS. addidi, ut omninò necessariam, eamque sensus postulat. Vide idem lib. 1. Divin. Institut. cap. 8. *Almelov.*

Lin. 10. *Dispositionem.*] Formam constituendæ, seu regendæ Reipublicæ. Recepta tunc erat ea vox. Apud Lactantium, DISPOSITIONES *Dei*, lib. 2. Instit. cap. 6. & lib. 7. cap. 2. *In* DISPONENDO *vitæ statu, formandisque moribus*, lib. 3. cap. 7. Vide Jac. Gothofredum ad titulum Codicis Theodos. *De proximis.*

Lin. 11. *Majores.*] Id est, duo Augusti Imperatores. *Ex Terent. & Tacit.*

Lin. 12. *Duo minores.*] Id est, duo Cæsares, qui erant Augustis minores.

Lin. 13. *Cedere noluisset.*] MS. *credere noluissent.*

Ibidem. *Se sibi consulturum, ne ampliùs minor & extremus esset.*] Gal. Maximianus *minor* erat Augustis (Diocletiano & Maximiano Herculio) utpote tantùm Cæsar; atque erat extremus Cæsarum, quia Constantio inferior. Id verò jampridem ferebat molestissimè; nam

consulturum, ne ampliùs minor & extremus esset. Jam fluxisse annos quindecim, in Illyricum, id est, ad ripam Danubii relegatus, cum gentibus barbaris luctaretur, cùm alii intra laxiores & quietiores terras delicatè imperarent.

His auditis, senex languidus, qui jam & Maximiani senis litteras acceperat, scribentis quæcumque locutus fuisset, & didicerat augeri ab eo exercitum, lacrymabundus:

DIOCLET. Fiat, inquit, si hoc placet. Supererat ut, communi consilio omnium Cæsares legerentur.

GALERIUS. Quid opus est consilio, cùm sit necesse illis duobus placere quidquid nos fecerimus?

D. Ita planè. Nam illorum filios nuncupari necesse est. Erat autem Maximiano [filius] Maxentius, hujus ipsius Maximiani gener, homo perniciosæ ac malæ mentis, adeò superbus & contumax, ut neque patrem, neque socerum solitus sit adorare. Et idcircò utrique invisus fuit. Constantio quoque filius erat Constantinus, sanctissimus adolescens, & illo

fugato Narseo Persarum Rege [cap. 9.] *truci vultu ac voce terribili exclamabat: Quousque Cæsar?* Toinard.

Lin. 1. *Jam fluxisse annos quindecim.*] Lactantius Div. Institut. lib. 3. cap. 17. ex mente adversariorum, *nullum diem, nullum denique temporis punctum* EFFLUERE *nobis sine voluptate patiamur. Joan. Columb.* in Aboensi editione.

Lin. 2. *In Illyricum, id est.*] Sic MS. In omnibus ferè editis est *vel ad ripam.* In plerisque impressis est *vel*, pro *id est. In Illyricum*, lege *cùm in Illyricum*, juxta doctiores quosque Criticos.

Ibidem. *Relegatus.*] MS. *religatus.*

Lin. 3. *Luctaretur.*] Ità MS. Omnes fermè editi, *luctaret.*

Lin. 5. *Senex languidus.*] Diocletianus.

Ibidem. *Et.*] Legitur in MS. deest in editis omnibus.

Ibidem. *Maximiani senis.*] Herculii.

Lin. 6. *Locutus fuisset.*] Id est, *scribentis quæcumque sibi Galerius locutus fuisset.*

Lin. 8. *Fiat &c.*] Quoniam quod reliquum est hujus capitis subobscurum est & perplexum propter loquentium personarum mutationem, cum Thomâ Sparkio, in Dialogi formam cuncta digessimus, præfixis Diocletiani & Galerii litteris nominum initialibus, ut quæ alteruter dixerit faciliùs innotescat.

Ibidem. *Inquit.*] Diocletianus.

Ibidem. *Supererat.*] Pro *superesset*; ut *erat*, pro *esset*, apud Ciceronem pro lege Maniliâ.

Lin. 10. *Quid opus est.*] Hæc sunt verba Galerii Maximiani.

Lin. 12. *Ita planè. Nam, &c.*] Loquitur Diocletianus. Familiaris Lactantio phrasis: lib. 1. Div. Institut. c. 11. ITA PLANE. NAM *cùm idem neque virginibus neque maritatis unquàm pepercisset*; & lib. 2. cap. 2. ITA PLANE: *quemadmodùm vulgus existimat mortuorum animas circa tumulos & corporum suorum reliquias oberrare.* Et lib. 6. cap. 24. *Licet* PLANE. NAM, &c.

Lin. 13. *Filius.*] Abest à MS. & nullum est spatium vacuum.

Ibidem. *Maxentius.*] Homo *ferus*, inquit Aurelius Victor, *& inhumanus, nulli carus, ne patri, aut socero quidem Galerio.*

Ibidem. *Ipsius.*] Ità MS. At editio Nourrisii habet *ipse.*

Lin. 14. *Malæ.*] Bis repetitur in MS. per errorem.

Lin. 15. *Adorare.*] Id est, inclinare, incurvare se profundè, ut de Davide ante Jonathan legitur 1. Reg. cap. 20. v. 41. & 2. Reg. cap. 24. v. 21. &c. Eodem sensu etiam sæpè sumitur apud medii ævi Scriptores. Ità de Diocletiano dicit Eutropius lib. 9. cap. 16. *Regiæ consuetudinis formam invexit, adorarique se jussit, cùm ante eum cuncti salutarentur.*

Ibidem. *Constantio.*] At in MS. *Constantius.*

Lin. 16. *Sanctissimus adolescens.*] De eodem Constantino Lactantius in libri 7. Div. Instit. Epilogo cap. 26. SANCTISSIME *Imperator. Sanctissimus adolescens*, Paganorum elogium, id est, *integerrimus*; ità Cicero Philipp. 13.

faſtigio digniſſimus, qui inſigni & decoro habitu corporis, & induſtriâ militari, & probis moribus, & comitate ſingulari, à militibus amaretur, à privatis & optaretur. Eratque tunc præſens, jam pridem à Diocletiano factus Tribunus ordinis primi.

D. Quid ergò fiet?

G. Ille, inquit, dignus non eſt. Qui enim me privatus contempſit, quid faciet, cùm imperium acceperit?

D. Hic, verò & amabilis eſt, & ita imperaturus, ut patre ſuo melior & clementior judicetur.

G. Ita fiet, ut ego non poſſim facere quæ velim. Eos igitur oportet nuncupari, qui ſint in meâ poteſtate, qui timeant, qui nihil faciant, niſi meo juſſu.

D. Quos ergò faciemus?

G. Severum, inquit.

D. Illumne ſaltatorem, temulentum, ebrioſum, cui nox pro die, & dies pro nocte?

G. Dignus, inquit, quoniam militibus fideliter præbuit, & eum miſi ad Maximianum, ut ab eo induatur.

D. Eſto. Alterum quem dabis?

G. Hunc, inquit, oſtendens Daiam adoleſcentem quemdam ſemibarbarum, quem recèns juſſerat Maximianum vocari de ſuo nomine. Jam &

Octavianum Cæſarem dixit *Sanctiſſimum adoleſcentem*. Vide & Velleium lib. 2. cap. 53.

Lin. 1. *Decoro.*] In MS. *decore*. Mendum eſt.

Lin. 3. *A privatis & optaretur.*] Ità MS. Nota hîc obiter privatum à milite diſtingui.

Ibidem. *Diocletiano.*] Et ſic habet Manuſcriptus, non *Deciano*: extendatur membrana, MS. quæ hîc conſtricta eſt, & legatur.

Lin. 5. *Quid ergò fiet.*] Loquitur Diocletianus.

Lin. 6. *Ille.*] Scilicet Maxentius.

Ibidem. *Inquit.*] Galerius.

Ibidem. *Dignus non eſt.*] De Maxentio dicitur.

Lin. 8. *Hic.*] Conſtantinus. Verba ſunt Diocletiani ad Galerium.

Lin. 10. *Ita fiet.*] Verba Galerii.

Lin. 14. *Inquit.*] Galerius.

Lin. 15. *Illumne.* Loquitur Diocletianus.

Ibidem. *Temulentum.*] MS. *tumulentum*; mendosè.

Lin. 17. *Inquit.*] Galerius.

Ibidem. *Militibus fideliter præbuit.*] Nimirùm ſtipendia, annonam militarem, quam *præbendam* vocant autores varii. *Cuperus.* *Præbuit*, meliùs tamen eſſet *præfuit*.

Lin. 18. *Maximianum.*] *Herculium*, ſcilicet.

Ibidem. *Ut ab eo induatur.*] Purpurâ, quâ Cæſares inſigniebantur.

Lin. 19. *Eſto.*] Loquitur Diocletianus.

Lin. 20. *Inquit.*] Galerius.

Ibidem. *Daiam.*] Sive Dazam, filium ſororis Galerii, ob hoc ipſum *Galerium Maximianum* dictum in adoptione.

Lin. 21. *Juſſerat Maximianum vocari de ſuo nomine.*] Baluzius V. C. in Notis agnoſcit, hîc & ferè ſemper alibi legi in veteri codice *Maximianum*. Undè ſuſpicio mihi ineſt, Dazam à Gal. Maximiano de *pleno* ipſius nomine vocatum fuiſſe *Maximianum*, non *Maximinum*. Etenim in duabus Thermarum Diocletiani Inſcriptionibus apud Gruterum pag. CLXXXVIII. 2. & 7. poſt Conſtantium & Maximianum Augg. ac Severum Cæſ. recenſetur *Maximianus Cæſar*, qui alius eſſe nequit à Dazâ. Adde apud Græcos Scriptores eumdem promiſcuè appellari *Maximianum*. Exiſtimaverim itaque, quoniam jam duo erant Maximiani, (*Herculius* & *Galerius*,) apud vulgum obtinuiſſe, ut diſcriminis ergò, Daza non *Maximianus*, ſed *Maximinus* diceretur. *Toinard.*

& ipsi Diocletianus nomen ex parte mutaverat ominis causâ, quia Maximianus fidem summâ religione præstabat.

D. Quis est hic, quem mihi offers?

G. Meus, inquit, affinis.

D. At ille gemebundus: Non idoneos homines mihi das, quibus tutela Reipublicæ committi possit.

G. Probavi eos, inquit.

D. Tu videris, qui regimen imperii suscepturus es. Ego satis laboravi, & providi quemadmodùm, me imperante, Respublica staret incolumis. Si quid accesserit adversi, mea culpa non erit.

Lin. 1. *Diocletianus nomen ex parte mutaverat ominis causâ; &c.*] Toinardus legendum censet *nomen ex fratre mutuaverat, ominis causâ.* An enim (inquit) quispiam dicendus est alicujus nomen *ex parte mutare*, qui aliquod integrum illi adjicit, quale est istud *Maximiani* impositum Galerio per Diocletianum? *Mutuaverat* à Lactantio hîc usurpatum, pro *mutuatus fuerat.* Sic enim apud Priscianum lib. 8. de verbo, *Meto* & *Metor*, *Mutuo* & *Mutuor*; & apud Nonium cap. 17. n. 48. Ut verò correctionis istius ratio intelligatur, sciendum est, Maximianum Herculium fuisse à Diocletiano fratrem appellatum, Imperii nempè consortio. *Toinard.*

Ibidem. *Ex parte mutaverat.*] Hoc est, Galerium jusserat vetus prænomen abjicere, & posthàc nominari *Maximianum Galerium.* Ita non ex toto, sed ex parte nomen ejus mutaverat. Si hæc interpretatio in mentem Toinardo venisset, non tantum frustrà laborasset, ut probaret legendum esse, *nomen ex fratre mutuaverat.* Heumannus.

Ibidem. *Ominis causâ.*] MS. *hominis*, mendosè. Cum viris doctis Cupero, Toinardo, aliisque scribo *ominis.* Dicit autem *ominis causâ*, quia (inquit) sperabat eum sibi tam fidum futurum ac erat Maximianus, cujus nomen alteri dabat, Herculius.

Lin. 2. *Maximianus.*] Ità MS. Is erat senex Maximianus Herculius.

Lin. 3. *Quis est hic, quem mihi offers?*] Verba sunt Diocletiani.

Lin. 4. *Inquit.*] Scilicet Galerius.

Ibidem. *Affinis.*] Quia Galerii sororis filius erat.

Lin. 5. *Ille gemebundus.*] Diocletianus.

Ibidem. *Non idoneos.*] MS. habet *idẽos*, cum calami ductu sive lineolâ super *de.*

Lin. 7. *Probavi eos.*] Loquitur Galerius.

Lin. 8. *Tu videris.*] Formula improbantium. Hæc & cætera usque ad capitis finem, verba sunt Diocletiani.

Lin. 10. *Accesserit.*] Ità MS. Non, *acciderit;* quamvis Heumannus cum Galeo optaret legi *acciderit.*

XIX.

CUM hæc essent constituta, procedit Kalendis Maiis. Constantinum omnes intuebantur. Nulla erat dubitatio. Milites qui aderant, & priores militum electi, & acciti ex legionibus, in hunc unum intenti gaudebant, optabant, & vota faciebant. Erat locus altus extra civitatem ad millia ferè tria, in cujus summo Maximianus ipse purpuram sumpserat; & ibi columna fuerat erecta cum Jovis signo. Eò pergitur. Concio militum convocatur. Inquit senex cum lacrymis, alloquitur milites: se An. 305.

Lin. 1. *Kalendis Maiis.*] Hinc constat Kalendis Maii anni 305. Diocletianum & Maximianum Herculium purpuram deposuisse.

Lin. 2. *Priores militum.*] Ità MS. Quidam vellent legi *primores militum*, sicut *primores civitatum*, infrà cap. 21. At utraque lectio bona. Vide not. Cuperi, & Glossarium Cangii.

Lin. 4. *Extra civitatem.*] Propè Nicomediam.

Lin. 5. *In cujus summo Maximianus, &c.*] Galerius scilicet Armentarius.

Lin. 6. *Concio militum convocatur. Inquit*

invalidum esse, requiem post labores petere, imperium validioribus tradere, alios Cæsares subrogare. Summa omnium expectatio quid afferret. Tunc repentè pronuntiat Severum & Maximinum Cæsares. Obstupefiunt omnes in tribunali. Constantinus astabat susùm: hæsitare inter se, num Constantini immutatum nomen esset, cùm in conspectu omnium Maximianus manum retrorsùm extendens, protraxit à tergo Daiam, Constantino repulso, & exutum vestem privatam, constituit in medium. Mirari omnes qui esset, undè esset. Nemo tamen reclamare ausus est, cunctis insperatæ novitate rei turbatis. Huic purpuram Diocletianus injecit suam, quâ se exuit, & Diocles iterùm factus est. Tum descenditur; & rhedâ per civitatem veteranus Rex foràs exportatur, in patriamque dimittitur. Daia verò sublatus nuper à pecoribus & silvis, statim Scutarius, continuò Protector, mox Tribunus, postridiè Cæsar, accepit Orientem calcandum & conterendum; quippè qui neque militiam, neque Rempublicam sciret, jam non pecorum, sed militum pastor.

senex.] Locus, ut putant, mendosus. At MS. legit *inquit senex*. Quidam reponendum esse putant *in quâ senex*; alii *convocetur*, *inquit senex*. Sed vel legas *inquietus senex*, juxta editos, vel *inquit senex*, aut etiam *concio militum convocetur*, *inquit senex*, *cum lacrymis*, *&c.* idem ferè est.

Lin. 3. *Maximinum.*] Scilicet Daiam. In MS. semper dicitur *Maximianus*. Et Græci & Latini sæpè utrumque confundunt. Ubique reposuimus *Maximinum*, ne qua difficultas lectorem remorari posset.

Lin. 4. *Constantinus astabat.*] Ut Protectorum Tribunus, ac munia sua obiens; quâ enim ratione abfuisset à tam celebri actione?

Ibidem. *Susùm.*] Pro *sursùm*, est apud Plautum Cistel. Act. 2. Scen. 3. v. 78.

Ibidem. *Hæsitare.*] In MS. *stare*: sed in margine eâdem manu eodemque atramento *esitare*, quod non est aliud quàm *hæsitare*, quod rectum habet sensum. Editi verò habent *sciscitari*, bono etiam sensu. Doctiss. igitur Baluzius substituit *sciscitari*, pro *stare*, quod est in MS. & *esitare* in margine, pro *hæsitare*: at eruditus vir Paulus Bauldri, pro *susùm stare*, suspicabatur legendum esse *susurrare*: quod huic loco convenire potest, æquè ac *sciscitari*.

Ibidem. *Inter se.*] Intellige, *quærentes*.

Lin. 6. *Maximianus.*] Galerius.

Lin. 7. *Exutum.*] Daiam: ità emendavit inter Errata Baluzius, & ita poscit ratio syntaxeos, non *exuto*, ut in MS.

Lin. 9. *Insperatæ novitate rei.*] Sic fuit emendandum. In Manuscripto est, *inspiratæ novitatem rei*, mendosè.

Ibidem. *Huic purpuram Diocletianus injecit suam.*] Diocletianus suâ veste purpureâ Maximianum Daïam Cæsarem vestiit: undè colligi potest, easdem tunc fuisse Imperatorum & Cæsarum vestes.

Lin. 10. *Diocles iterùm factus est.*] Hoc est, privatam egit vitam, ut antequàm regendum suscepisset imperium.

Lin. 11. *Patriam.*] Salonas in Dalmatiâ; cujus ruinæ sunt è regione Spalatensis urbis, propè castellum de Clissâ. Spalato autem villa erat Diocletiani, ubi obiit. Sic de eo S. Hieron. in Chronico: *Diocletianus haud procul à Salonis in villâ suâ Spalato moritur.*

Lin. 12. *Scutarius.*] Id est, gregarius miles.

Lin. 13. *Protector.*] Id est, Stipator Imperatoris custodiæ inserviens.

X X.

MAXIMIANUS, postquàm senibus expulsis, quod voluit & fecit, se jam solum totius orbis dominum esse rebatur. Nam Constantium, quamvis

Lin. 1. *Maximianus.*] Galerius.

Ibidem. *Senibus expulsis.*] Diocletiano & Maximiano Herculio.

Ibidem. *Et fecit.*] Fortè *effecit*. Sic Lactant. l. 6. c. 14. *Videbimus an efficiant quod velint.*

Lin. 2. *Esse rebatur.*] In MS. *esse ferebatur*. Quidam legunt *esse se rebatur*: in editis *esse ferebat*, legitur.

priorem nominari esset necesse, contemnebat, quòd & naturâ mitis esset, & valitudine corporis impeditus. Hunc sperabat brevi obiturum; & si non obîsset, vel invitum exuere facile videbatur. Quid enim faceret, si à tribus cogeretur imperium deponere? Habebat ipse Licinium veteris contubernii amicum, & à primâ militiâ familiarem, cujus consiliis ad omnia regenda utebatur. Sed eum Cæsarem facere noluit, ne filium nominaret, vel ut posteà in Constantii locum nuncuparet Augustum atque fratrem; tunc verò ipse principatum teneret, ac pro arbitrio suo debacchatus in orbem terræ, vicennalia celebraret, ac substituto Cæsare filio suo, qui tunc erat novennis, & ipse deponeret: ita cùm imperii summam tenerent Licinius ac Severus, & secundum Cæsarum nomen Maximinus & Candidianus, inexpugnabili muro circumseptus securam & tranquillam degeret senectutem. Hoc consilia eis ostendebant. Sed Deus, quem sibi fecit infestum, cuncta illius cogitata dissolvit.

Lin. 2. *Valitudine.*] Ità MS. Consule Dausqueium in Orthographicis, voce *valitudo*; & *valetudo.*

Lin. 3. *Obisset.*] MS. *novisset*; malè.

Lin. 4. *A tribus.*] Scilicet à Galerio, Severo & Maximino.

Ibidem. *Ipse.*] Maximianus Galerius.

Lin. 7. *Vel.*] Post *nominaret*, in Manuscripto est vacuum spatium duarum litterarum, quas credidi fuisse *ũl*, propter ductam sursùm lineolam, ut hîc expressi. Quod si velis litteras fuisse *ẽt*, fuerit *etiam.*

Lin. 10. *Filio suo.*] Candidiano è concubinâ nato. Nullum enim suscepit filium ex suâ uxore Valeriâ, Diocletiani filiâ, quæ sterilis fuit, ut docet Lactantius infrà cap. 50.

Ibidem. *Ipse deponeret.*] Galerius etiam deponeret imperium, exemplo Diocletiani & Maximiani Herculii.

Lin. 13. *Hoc consilia eis ostendebant.*] Cum viris doctis lego *consilia.* In MS. est *consilio eis*; Galerio scilicet, & Licinio, cujus consiliis ad omnia regenda usum fuisse Galerium suprà vidimus. Editi habent, *consilia ei ostendebant.* Doctissimus Grævius legendum esse existimat, *Huc consilia ejus tendebant.*

XXI.

ADEPTUS igitur maximam potestatem, ad vexandum orbem, quem sibi patefecerat, animum intendit. Nam post devictos Persas, quorum hic ritus, hic mos est, ut Regibus suis in servitium se addicant, & Reges populo suo tanquàm familiâ utantur, hunc morem nefarius homo in Romanam terram voluit inducere, quem ex illo tempore victoriæ sine pudore laudabat. Et quia id apertè jubere non poterat, sic agebat, ut & ipse libertatem hominibus auferret. In primis honores ademit. Tor-

Lin. 1. *Adeptus igitur.*] Galerius.

Lin. 2. *Devictos Persas.*] Vide suprà c. 9.

Lin. 3. *In servitium se addicant.*] Hîc *servitium*, pro *servitute*, ut apud Lactantium Epitom. cap. 52. ad initium, *tradet* IN SERVITIUM *gentes universas*; Div. Institut. lib. 2. cap. 1. *Totos se libidinibus* ADDICUNT; lib. 6. cap. 20. & 23. *Quia se corpori* ADDIXERANT, *in quo habet mors potestatem.* De instituto seu consuetudine hâc Persarum legatur Brissonius.

Lin. 4. *Familiâ.*] Id est, famulis, servis, ut apud Persas. In MS. est *milia* tantùm, & deest *fa.*

Lin. 5. *Terram.*] In MS. *ẽrã.*

Lin. 7. *Torquebantur Decuriones.*] Jure civili Romanorum non licebat torquere Decuriones, ut patet ex Epistolâ Constantini ad Probianum Proconsulem Africæ. Posteà tamen Constantinus legem tulit, ut Decuriones torqueri liceret in crimine falsi. *Baluz.*

quebantur ab eo non Decuriones modò, sed Primores etiam civitatum; egregii ac perfectissimi viri, & quidem in causis levibus atque civilibus. Si morte digni viderentur, cruces stabant; sin minùs, compedes parati. Matresfamilias ingenuæ ac nobiles in gynæceum rapiebantur. Si quis esset verberandus, defixi in stabulo pali quatuor stabant, ad quos nullus unquàm servus distendi solebat. Quid lusorium, vel delicias ejus referam? Habebat ursos ferociæ ac magnitudinis suæ simillimos, quos toto imperii sui tempore elegerat. Quoties delectari libuerat, horum aliquem adferri nominatim jubebat. His homines non planè comedendi, sed obsorbendi objectabantur: quorum artus cùm dissiparentur, ridebat suavissimè; nec unquàm sine humano cruore cœnabat. Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit; & hæc ille primò adversùs Christianos permiserat, datis legibus, ut post tormenta damnati lentis ignibus urerentur. Qui cùm deligati fuissent, subdebatur primò pedibus lenis flamma

Lin. 1. *Civitatum*] In MS. *civitatis*, & apponitur *ũ*, supra ultimam syllabam.

Lin. 2. *Egregii ac perfectissimi viri.*] Dignitates honorariæ, de quibus vide Leg. 1. cod. Theod. de honorariis codicillis. Lactantius lib. 5. Div. Instit. cap. 14. *Nemo* EGREGIUS, *nisi qui bonus & innocens fuerit; nemo* CLARISSIMUS, *nisi qui opera misericordiæ largiter fecerit; nemo* PERFECTISSIMUS, *nisi qui omnes gradus virtutis impleverit.* Perfectissimatûs dignitas, ut ait Valesius ad librum 21. Ammiani Marcellini, minor erat clarissimatu; & ut Clarissimi apud Præfectum urbis conveniebant, sic Perfectissimi apud Vicariam Præfecturam.

Lin. 4. *Matresfamilias nobiles in Gynæceum rapiebantur.*] Gynæcea, ut vox ipsa loquitur, erant loca destinata operibus muliebribus, in quæ interdùm pœnæ loco dejiciebantur & viri & fœminæ. Vide Valesii annotationes ad Eusebium pag. 211. & Cangium in Glossario.

Ibidem. *Gynæceum.*] In MS. *Geniceum.*

Lin. 5. *In stabulo.*] Ità MS. non *sabulo*, ut quibusdam placeret. *Stabulum* hîc, non equorum, sed equuleorum, ejusque generis catastarum accipe, & ubi homines ad palos fixi & propè suspensi stabant. Sic *stabulum ferriterium* habes apud Plautum, Pers. act. 3. scen. 3. v. 13. ex emendatione Gronovii. *Columbus.*

Ibidem. *Ad quos nullus unquàm servus distendi solebat.*] Ità MS. nonnulli mallent legere, *nisi servus.*

Lin. 6. *Lusorium*] Theatrum, sive amphitheatrum, ubi ludi publici edebantur, ut pluribus ostendit Cangius. Salvianus lib. 6. pag. 123. secundæ editionis Baluz. Acta sanctæ Seraphiæ virginis & martyris. *Baluz.*

Lin. 7. *Ferociæ.*] MS. *ferocia*, mendosè.

Ibidem. *Ac magnitudinis suæ simillimos.*] *Similis* secundo casu gaudet apud Lactantium lib. 4. cap. 24. *hominum simillimum;* lib. 3. cap. 20. *suorum simillimus;* lib. de Irâ Dei cap. 18. *hominem* SIMILEM SUI *fecit;* & cap. 19. *hos Deus ut* SUI SIMILES *recognoscit;* de Opif. cap. 16. SIMILE VERI.

Lin. 8. *Elegerat.*] *Ursos*, aliis corpulentiores, immaniores, & ferocissimos.

Lin. 9. *Nominatim.*] Fortassè cuique urso nomen aliquod imposuerat Tyrannus.

Lin. 10. *Sed obsorbendi.*] Scilicet ursi lambere & sorbere sanguinem, & ita corpus consumere solent; undè αἱμοβόρεις θηρσὶν eos rectè accenset Eusebius Hist. Eccles. lib. 8. cap. 7. *Obsorbere* autem etiam apud Plautum Truc. 2. 3. 30. occurrit: *Quæ obsorbent quidquid venit intra pessulos;* & Mil. 3. 2. 21. *quia enim obsorbui.* Ex Virgilio 4. Georg. & 2. Æneid.

Ibidem. *Objectabantur.*] Pro *objiciebantur.*

Ibidem. *Homines... quorum artus cùm dissiparentur.*] Locutio Lactantiana lib. 5. Instit. cap. 11. *Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem potest pro merito describere, quæ... dentibus ferreis... non tantùm* ARTUS HOMINUM DISSIPAT, *sed, &c.*

Lin. 12. *Et hæc ille primò, &c.*] Sic lego cum doctissimo viro. In MS. legitur, *& exilii primò adversùs Christianos permiserat datis legibus.* An legendum *promserat?* Cicero de Legib. lib. 1. cap. 22.

Lin. 14. *Deligati.*] Idem quod *ligati.* MS. *delegati.*

tamdiù, donec callum solorum contractum igni ab ossibus revelleretur. Deindè incensæ faces & extinctæ admovebantur singulis membris, ita ut locus nullus in corpore relinqueretur intactus. Et inter hæc suffundebatur facies aquâ frigidâ, & os humore abluebatur, ne arescentibus siccitate faucibus, citò spiritus redderetur; quod postremò accidebat, cùm per multum diem decoctâ omni cute, vis ignis ad intima viscera penetrâsset. Hinc rogo facto cremabantur corpora jam cremata; lecta ossa, & in pulverem comminuta, jactabantur in flumine ac mare.

Lin. 1. *Callum solorum.*] De hâc pedum induratâ pelle loquitur Cicero lib. 5. Tusculanar.

Lin. 5. *Spiritus redderetur.*] Lactant. lib. 5. Institut. cap. 11. *Contendunt igitur ut vincant, & exquisitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud devitant, quàm ut ne torti moriantur.* Et paulò post: *Illi autem pertinaci stultitiâ jubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renoventur, & reparetur novus sanguis ad pœnam.* Baluz.

Ibidem. *Accidebat.*] MS. *Accedebat.*

Ibidem. *Cùm per multum diem, &c.*] Approbantibus omnibus viris doctis lego *cùm*, pro *tunc*, quod est in MS. totidem tractuum numero.

Lin. 8. *In flumine ac mare.*] Ità MS. nec aliter legendum. Nam olim, ut apud Nasonem & Varronem, scribebatur *mare* in sexto casu: quem cum propositione *in*, pro quarto positum non semel offendes apud Lactantium. Vide Columbi notam ad hunc locum. *Jactabantur*, pro *jaciebantur.* Heumannus tamen vult legi *in flumen ac mare.*

XXII.

QUÆ igitur in Christianis excruciandis didicerat, consuetudine ipsâ in omnes exercebat. Nulla pœna penes eum levis: non insulæ, non carceres, non metalla; sed ignis, crux, feræ, in illo erant quotidiana & facilia. Domestici & Administratores lanceâ emendabantur. In curiâ pœna capitis & animadversio gladii admodùm paucis quasi beneficium deferebatur, qui ob merita vetera impetraverant bonam mortem. Jam illa huic levia fuerant. Eloquentia extincta, causidici sublati, jureconsulti aut relegati, aut necati. Litteræ autem inter malas artes habitæ; & qui eas noverant, pro inimicis hostibusque protriti & execrati. Licentia rerum omnium, solutis legibus, adsumpta & judicibus data. Judices mi-

Lin. 2. *Nulla pœna penès eum levis.*] In veteri exemplari legitur, *nulla pœnis eum lèvis.* Pessima lectio bonam nobis indicavit. *Baluz.*

Ibidem. *Insulæ.*] MS. *insola.*

Ibidem. *Carceres.*] MS. *incarceris.*

Lin. 3. *Illo . . . quotidiana.*] MS. *illa . . . cotidiano.*

Lin. 4. *Facilia.*] Id est, facilè concessa. *Almelov.*

Ibidem. *Administratores.*] In aulâ *ministrantes.*

Ibidem. *In curiâ pœna capitis & animadversio gladii.*] Sic lego, approbante eruditissimo viro, nullâ aut levissimâ mutatione factâ. In Manuscripto enim legitur, *In cā pœna capitis & animadversia gladii*; mendosè. Editi habent, *In causâ capitis & animadversio gladii*, omisso *pœna.*

Lin. 5. *Quasi beneficium.*] Sic lego cum duobus doctis viris, pro *beneficii*, quod est in Manuscripto; nec opus est voce *loco* additâ.

Lin. 6. *Bonam mortem.*] Id est, non coactam vi tormentorum, nec in publico patibulo turpem scilicet ac ignominiosam: sed facilem, & privatim, ut est venarum profectio, vel venenum, sæpè ad libitum reorum. Vide infrà cap. XXVI. ad finem. In MS. *bonâ morte.*

Ibidem. *Jam illa huic.*] Reposui *huic*, scilicet Galerio, pro *his.* Vide præcedentia *didicerat, . . . exercebat, . . . in illo.*

Lin. 9. *Execrati.*] Passivè, ut infrà *metiebantur.*

litares, humanitatis litterarum rudes, sine adsessoribus in provincias immissi.

Lin. 1. *Adsessoribus.*] Id est, consiliariis.

XXIII.

At verò illud publicæ calamitatis & communis luctûs omnium fuit; census in provincias & civitates semel missus, censitoribus ubique diffusis, & omnia exagitantibus, hostilis tumultûs, & captivitatis horrendæ species erant. Agri glebatim metiebantur, vites & arbores numerabantur, animalia omnis generis scribebantur, hominum capita notabantur, in civitatibus urbanæ ac rusticæ plebes adunatæ, fora omnia gregibus familiarum referta; unusquisque cum liberis, cum servis aderant: tormenta ac verbera personabant, filii adversùs parentes suspendebantur, fidelissimi quique servi contra dominos vexabantur, uxores adversùs maritos. Si omnia defecerant, ipsi contra se torquebantur; & cùm dolor vicerat, adscribebantur quæ non habebantur. Nulla ætatis, valitudinis excusatio. Ægri & debiles deferebantur; æstimabantur ætates singulorum: parvulis adjiciebantur anni, senibus detrahebantur. Luctu & mœstitiâ plena

Lin. 1. *Omnium fuit.*] Ità MS. Duo viri docti suspicantur, pro *omnium*, legendum esse *initium*.

Lin. 2. *Semel missus.*] Illi duo eruditi, pro *semel*, mallent *simul*. Utrumque in MS. sæpè confunditur.

Lin. 4. *Glebatim.*] Ità in MS. Id est, de glebâ ad glebam. *Almelov.*

Ibidem. *Metiebantur.*] *Metiebantur*, passivè; ita quoque apud Arnobium, & apud Quint. Curtium lib. 3. In MS. *mitiebantur*.

Lin. 5. *Scribebantur.*] Id est, annotabantur; in tabulas eorum numerus & species referebantur, ut indè pro iis vectigal solveretur. Sic *scriptura* non semel apud Ciceronem pro vectigali sumitur.

Lin. 6. *Adunatæ.*] Quo vocabulo utitur etiam Lactantius de *Opificio Dei*, cap. 17. sub finem.

Ibidem. *Fora omnia.*] MS. *foras omnia*, mendosè.

Lin. 8. *Suspendebantur.*] Adde ex *Equuleo*.

Ibidem. *Fidelissimi quique servi contra dominos vexabantur.*] Contra regulam Juris, quæ vetat servos in dominorum caput interrogari.

Lin. 10. *Si omnia defecerant.*] Ità MS. Quidam viri docti legere volunt, *si tormenta*, vel *tormina defecerant*. Mallem, *si hæc omnia defecerant*.

Ibidem. *Ipsi contra se torquebantur.*] Id est, tormentis huc adigebantur, ut se ipsos accusarent, quasi & convincerent. Amat Lactantius tales argutias. Sic Divin. Institut. lib. 5. cap. 2. IPSE ADVERSUS SE *gravis censor*, *& accusator acerrimus*; lib. 6. cap. 6. *Et gradus per quos ascenderunt amputant, ne quis illos* CONTRA SE IPSOS *possit imitari*; lib. 1. cap. 18. & lib. 2. cap. 1. lib. 6. cap. 8. IPSE SE *fugiet*.

Lin. 11. *Adscribebantur.*] Id est, annotabantur possessiones etiam quæ non habebantur, ut eas vel earum pretium fisco addicerent.

Ibidem. *Valitudinis.*] Ità MS. Præmittendum est *nulla*, vel *aut*, quod excidit ex MS. Heuman. scribit, *vel valitudinis*.

Lin. 12. *Parvulis adjiciebantur anni, senibus detrahebantur.*] En tibi utriusque rei caussam ex Ulpiano de Censibus, Digest. lib. 50. Tit. 15. §. ubi ille. *Ætatem*, ait, *in censendo significare necesse est: quia quibusdam ætas tribuit, ne tributo onerentur; veluti in Syriis à quatuordecim annis masculi, à duodecim fœminæ usque ad sexagesimum quintum annum tributo capitis obligantur. Ætas autem spectatur censendi tempore.* Bauldri.

Parvulis adjiciebantur anni, ut possent torqueri, vel potiùs ut tributum penderent. Nam legibus Imperatorum cautum erat, ut qui verbi causâ annos decem non haberent, quique plus quàm sexaginta nati essent, tribu-

omnia. Quæ veteres adversùs victos jure belli fecerant, hæc ille adversùs Romanos Romanisque subjectos facere ausus est; quia parentes ejus censui subjugati fuerant, quem Trajanus Daciis assiduè rebellantibus pœnæ gratiâ victor imposuit. Post hoc, pecuniæ pro capitibus pendebantur, & merces pro vitâ dabatur. Non tamen hisdem censitoribus fides habebatur: sed alii super alios mittebantur, tanquàm plura inventuri. Et duplicabatur semper, illis non invenientibus, sed ut libuit addentibus, ne frustrà missi viderentur. Intereà minuebantur animalia, & mortales obibant, & nihil minùs solvebantur tributa pro mortuis, ut nec vivere jam, nec mori saltem gratis liceret. Mendici supererant soli, à quibus nihil exigi possit, quos ab omni genere injuriæ tutos miseria & infelicitas fecerat. Atqui homo impius misertus est illis, ut non egerent. Congregari jussit, & exportatos naviculis in mare mergi. Adeò hominem misericordem, qui providerit ne quis, illo imperante, miser esset. Ita, dum cavit, ne quis simulatione mendicitatis censum subterfugiat, multudinem virorum miserorum contra omne jus humanitatis occidit.

tum capitis solvere non tenerentur, uti patet ex L. 3. D. de Censibus: L. 4. & 6. Cod. Theod. eodem, ubi potest videri Jac. Gothofredus.

Lin. 1. *Quæ veteres.*] Scilicet Romani. Nullam invenio causam immutandæ hujus lectionis, quæ est in MS. & subsistere potest. Editores sequendo Baluzium substituerunt *victores.*

Ibidem. *Hæc ille.*] MS. *& ille*, malè ab Amanuensi.

Lin. 2. *Parentes.*] Id est, majores, propter matrem trans-danubianam.

Lin. 3. *Daciis.*] Ità MS. cum duplici *i.* Erat enim duplex Dacia, superior, & inferior; & apud Paulinum Nol. Episc. carm. 17. ad Nicetam v. 249.

Et uterque Dacus. Vides suprà, *census in provincias missus.* Ideòque nihil mutare volui. Utraque lectio bona.

Lin. 4. *Post hoc.*] Heumann. legit *post hæc.*

Lin. 5. *Hisdem.*] Lege *iisdem.*

Lin. 8. *Mortales.*] Hâc voce pro *homines* utitur Lactantius, lib. 1. Div. Institut. *Opus quod ipse ad propagandam sobolem* MORTALIBUS *tribuit*; lib. 7. cap. 15. *Mortalia sunt opera* MORTALIUM; ibid. cap. 14. MORTALES *quosdam*; & alibi passim. Item *mortalitas* eodem sensu, lib. 4. cap. 24.

Lin. 9. *Et nihil minùs.*] Almelov. Gal. & edit. Aboensis, *& nihilominùs.*

Lin. 11. *Quos ab omni genere injuriæ tutos miseria & infelicitas fecerat.*] Lactantius Epitom. cap. 59. ante finem, *se* TUTOS AB INJURIIS FACERENT. Attamen vir quidam eruditus volebat legere, ut in MS. *injuriâ ætatis*, seu temporum, Gallicè *par le malheur des temps.*

Ibidem. *Miseria & infelicitas.*] In MS. *miseriæ & infelicitatis*, mendosè.

Lin. 12. *Homo impius.*] Ità MS. Mallem cum nonnullis viris doctis legere *homo pius*, ironicè, propter vocabulum *misericordem* quod sequitur in Manuscripto, non *immisericordem.*

Lin. 14. *Ita, dum cavit.*] Quidam vellent legere *cavet*, propter *subterfugiat* quod sequitur in MS. vel legendum *subterfugeret.* Sic Tollius, Columbus & Heumannus.

Lin. 16. *Virorum miserorum.*] Ità MS. Mallem *verorum miserorum.*

Ibidem. *Contra omne jus humanitatis occidit.*] Ità & Lactantius Div. Institut. lib. 5. cap. 19. *In iisne mala mens est*, CONTRA JUS HUMANITATIS, *contra fas* OMNE *lacerantur*; & cap 22. *Nec alienum quidquam concupiscit, ne quem* CONTRA JUS HUMANITATIS *lædat oratio*; lib. 6. cap. 10. *Ergò pro belluis immanibus sunt habendi qui hominibus nocent, qui* CONTRA JUS HUMANITATIS *& fas* OMNE *spoliant, cruciant*, OCCIDUNT, *exterminant.* Vide etiam cap. 20. si lubet.

XXIV.

JAM propinquavit illi judicium Dei, secutumque tempus est, quo res ejus dilabi ac fluere cœperunt. Nondùm animum intenderat ad evertendum pellendumve Constantium. Dum est occupatus his rebus, quas superiùs exposui, & expectabat obitum ejus: sed tam celeriter non putabat obiturum. Qui cùm graviter laboraret, miserat litteras, ut filium suum Constantinum remitteret sibi videndum, & quidem jamdudùm. Ille verò nihil minùs volebat. Nam & in insidiis sæpè juvenem adpetiverat; quia palam nihil audebat, ne contra se arma civilia, &, quod maximè verebatur, odia militum concitaret. Sub obtentu exercitii ac lusûs feris illum objecerat: sed frustrà; quoniam Dei manus hominem protegebat, qui illum de manibus ejus liberavit in ipso cardine. Namque sæpiùs cùm jamdiù necare non posset, dedit illi sigillum, inclinante jam die, præcepitque ut postridiè manè, acceptis mandatis, proficisceretur, vel ipse illum occasione aliquâ retentaturus, vel præmissurus litteras, ut à Severo teneretur. Quæ cùm ille prospiceret, quiescente jam Imperatore, post cœnam properavit exire, sublatisque per mansiones

Lin. 1. *Jam propinquavit illi judicium Dei.*] Videtur Autor in mente habuisse illud 2. Machab. cap. 9. v. 18. *Supervenerat enim in eum justum Dei judicium.* Verbum autem *propinquare* poëticum est ex Plauti Truculento Act. 2. scen. 6. aut ex Virgilio; estque etiam infrà initio c. 46. Est & apud Lactantium Div. Institut. lib. 2. cap. 8. *Corruptibile incorrupto* PROPINQUARE *non potest;* lib. 7. cap. 14. *cujus* JUDICII PROPINQUARE *tempus ostendam;* & infrà eod. lib. 7. cap. 24. *Et* JAM PROPINQUARE *summum illum conclusionis extremæ diem;* & cap. 15. lib. 2. cap. 9. necnon Epitom. cap. 71.

Ibidem. *Illi.*] Galerio Maximiano.

Lin. 2. *Res ejus dilabi ac fluere.*] Respicit notum illud Virgilii Æneid. 2. v. 169.

Ex illo fluere, ac retrò sub lapsa referri
Spes Danaüm.

Lin. 5. *Laboraret.*] Adde *morbo.*

Lin. 6. *Et quidem jamdudùm.*] Approbante Doctissimo viro, pro *quem*, reponere malui *quidem* leviori mutatione, quàm addere duo verba *frustrà repetierat*, cùm nulla sit in MS. lacuna.

Lin. 7. *Nam & in insidiis.*] Præpositionem *in* habet MS. codex.

Lin. 10. *Dei manus hominem protegebat.*] Idem Lactantius Div. Institut. lib. 2. cap. 15. *Quos* DEI MANUS *potens & excelsa* PROTEGIT.

Lin. 11. *In ipso cardine.*] Id est, in ipso articulo, vel in ipsâ liberationis opportunitate; in ultimo & decretorio momento. *Bauldri.* Ex Virgil. 1. Æneid. v. 676.

In ipso cardine. Sic Lactantius Div. Instit. lib. 2. cap. 8. *Hic est ergò* CARDO *rerum, hìc vertuntur omnia.* Similiter lib. 3. cap. 7. & libro de Irâ Dei cap. 6. *In eâ enim summa omnis &* CARDO *Religionis pietatisque versatur.* Columb.

Ibidem. *Namque sæpiùs cùm jamdiù necare non posset.*] Nullum autumo vocabulum addendum; nec mutandum *diù* in *diutiùs*, *necare* in *negare*. *Jamdiù* illum clam *necare* voluisset, nec poterat, nullâ habitâ occasione aptâ; *palam* enim *non audebat;* suprà.

Lin. 12. *Sigillum.*] Id est, epistolam dimissoriam sigillo munitam. Vide Cangii Glossarium.

Lin. 13. *Acceptis mandatis.*] Quæ (ut existimo) ad patrem Constantium ferret.

Lin. 15. *Teneretur.*] Id est, retineretur à Severo. Quippe è Nicomediâ eunti in Galliam pergendum erat per Italiam, ubi Severus imperitabat. Fragmentum de Constantio Chloro pag. 471. *Qui ut Severum per Italiam transiens vitaret, summâ festinatione veredis post se truncatis Alpes transgressus, ad patrem Constantium venit apud Bononiam.*

Lin. 16. *Sublatis. . . equis publicis.*] Zosimus in libro 2. narrat, Constantinum veritum ne fortè fugiens apprehenderetur, equos stabularios quos Respublica alebat, cùm primùm aliquod stabulum attigisset, mutilasse & inutiles

nes multas omnibus equis publicis ; evolavit. Postridiè Imperator, cùm consultò ad medium diem usque dormîsset, vocari eum jubet. Dicitur ei post cœnam statim profectus. Indignari ac fremere cœpit. Poscebat equos publicos, ut eum retrahi faceret. Nudatus ei cursus publicus nuntiatur. Vix lacrymas tenebat. At ille incredibili celeritate usus, pervenit ad patrem jam deficientem, qui ei, militibus commendato, imperium per manus tradidit ; atque ita in lecto suo requiem vitæ, sicut optabat, accepit. Suscepto Imperio, Constantinus Augustus nihil egit priùs, quàm Christianos cultui ac Deo suo reddere. Hæc fuit prima ejus sanctio sanctæ religionis restitutæ.

inutiles reliquisse, cùmque id de loco in locum pergens faceret, exclusisse ab ulteriore progressione persequentes. Eadem fermè leguntur in Epitome Victoris.

Lin. 1. *Evolavit.*] Scribe cum Heumanno *avolavit*, quo verbo utitur Cicero lib. 1. Tusculan. cap. 43. *me hinc avolaturum*, inquit.

Lin. 4. *Nudatus ei cursus publicus.*] Ità MS. Id est, nulli erant in mansionibus equi publici cursuri, quia eos mutilaverat Constantinus.

Lin. 6. *Ei.*] In MS. *eis*, mendosè.

Ibidem. *Ei . . . imperium per manus tradidit.*] Lactantius lib. 2. Divin. Institut. cap. 4. *Vixit enim usque ad senectutem*, REGNUMQUE PER MANUS FILIO TRADIDIT.

Lin. 7. *In lecto suo requiem vitæ accepit.*] Fasti Idatiani Constantio VI. & Maximiano VI. Consulibus : *His Consulibus diem functus Constantius, & posteà levatus est Constantinus VIII. Kal. Augusti.* Chronicon Eusebii : *Constantius sexto-decimo imperii anno diem obiit in Britanniâ, Eboraci* ; ibidemque sepultus est, si vera sunt quæ de ejus tumulo narrantur à Doctissimo viro Guillelmo Camdeno, paginâ 572. Britanniæ. Contigit istud anno Christi CCCVI. ut rectè adversùs Petavium contendit Valesius in annotationibus ad Eusebium ; & quidem die 8. Kalend. Augusti. *Baluz.*

Lin. 8. *Nihil egit priùs, quàm Christianos cultui ac Deo suo reddere.*] Ità MS. per Hellenismum. Alioquin legendum esset, *quàm ut . . . redderet.* Lactantius in præfatione libri 1. Div. Institut. ad Constantinum : *Nam cùm ille dies felicissimus orbi terrarum illuxisset, quo te Deus summus ad beatum Imperii culmen evexit, salutarem universis & optabilem principatum præclaro initio auspicatus es, cùm eversam sublatamque justitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiasti.*

Lin. 9. *Prima ejus sanctio, sanctæ Religionis restitutæ.*] Sic MS. *restituta*, pro *restitutio.* Ita dicitur *missa*, pro *missio* ; *relata*, pro *relatio* ; *Ascensa*, pro *Ascensio* ; *defensa*, pro *defensio* ; *accessa*, pro *accessio* ; *exposita*, pro *expositio* ; *remissa*, pro *remissio*, apud Tertullianum & S. Cyprianum Lactantii populares.

X X V.

PAUCIS post diebus, laureata imago ejus adlata est ad malam bestiam. Deliberavit diù an susciperet. In eo penè res fuit, ut illam, & ipsum qui attulerat, exureret ; nisi eum amici ab illo furore flexissent, admonentes eum periculi, quòd universi milites, quibus invitis, ignoti Cæ-

Lin. 1. *Laureata imago ejus adlata est.*] *Ejus*, scilicet Constantini. Laureatam imaginem dixit Lactantius, quoniam qui res lætas & benè gestas nuntiabant, laureatas tabellas adferebant, ut pluribus explicat Salmasius in Notis ad Lampridium pag. 235. *Baluz.*

Ibidem. *Ad malam bestiam.*] Galerium Maximianum, qui ut crudelis persecutor à Lactantio vocatur MALA BESTIA. Vide suprà Not. ad capp. 2. & 16. ejusdem libri.

Lin. 2. *Res fuit.*] MS. *rex fuit.*

Lin. 3. *Amici.*] Id est, qui erant à consiliis.

Ibidem. *Flexissent.*] Pro *deflexissent* ; simplex pro composito, quod Lactantio, ut sæpè diximus, familiare est.

ſares erant facti, ſuſcepturi Conſtantinum fuiſſent, atque ad eum concurſuri alacritate ſummâ, ſi veniſſet armatus. Suſcepit itaque imaginem admodùm invitus, atque ipſi purpuram miſit, ut ultrò aſciviſſe illum in ſocietatem videretur. Jam turbatæ rationes ejus fuerant, nec poterat alterum extra numerum nuncupare, ut voluerat. Sed illud excogitavit, ut Severum, qui erat ætate maturior, Auguſtum nuncuparet, Conſtantinum verò non Imperatorem, ſicut erat factus, ſed Cæſarem cum Maximino appellari juberet, ut eum de ſecundo loco rejiceret in quartum.

Lin. 1. *Suſcepturi.*] MS. *ſuſcepturum.*

Ibidem. *Ad eum concurſuri alacritate ſummâ, ſi veniſſet armatus.*] MS. *ad eum concurſas alacritate ſummâ, ſi inveniſſet armatus.*

Lin. 4. *Turbatæ rationes.*] In MS. *turba rationes*, per errorem.

Ibidem. *Nec poterat alterum extra numerum nuncupare.*] Id eſt, præter quatuor, ne mutaret Diocletiani diſpoſitionem, quam ipſe tantoperè dixerat debere cuſtodiri, ſuprà cap. 18. *Baluz.*

Lin. 5. *Illud excogitavit.*] Lactantius de Opif. Dei cap. 3. *Quid enim* EXCOGITABIT? *quid faciet? quid molietur?*

Lin. 7. *Maximino.*] MS. ſemper *Maximiano.*

XXVI.

COMPOSITÆ ei res quodam modo jam videbantur, cùm ſubitò illi alius terror adlatus eſt, generum ipſius Maxentium Romæ factum Imperatorem. Cujus motûs hæc fuit cauſa. Cùm ſtatuiſſet cenſibus inſtitutis orbem terræ devorare, ad hanc uſque proſiluit inſaniam, ut ab hâc captivitate ne populum quidem Romanum fieri vellet immunem. Ordinabantur jam Cenſitores, qui Romam miſſi deſcriberent plebem. Eodem ferè tempore caſtra quoque Prætoria ſuſtulerat. Itaque milites pauci, qui Romæ in caſtris relicti erant, opportunitatem nacti, occiſis quibuſdam judicibus, non invito populo, qui erat concitatus, Maxentium purpu-

Lin. 1. *Quodam modo.*] MS. *quo modo.*

Lin. 2. *Adlatus eſt.*] Ità MS. Sed infrà eſt *allato*: ſequor MS.

Ibidem. *Maxentium Romæ factum Imperatorem.*] Erud. Toinardus vult legi ſeu intelligi Cæſarem, non Auguſtum. At multis eximiis rationibus, & ex Eutropio lib. x. Doctiſſimi viri Baluzius & Paulus Bauldri probant, eum à Prætorianis Auguſtum fuiſſe nuncupatum: quos autores adi ſi lubet.

Lin. 4. *Orbem terræ devorare.*] Lactantius lib. 7. Div. Inſtitut. cap. 16. *Diſperdent omnia, & comminuent*, & DEVORABUNT. Atque ſic etiam Epitomes cap. 11. *Decem viri occupabunt* ORBEM, *& partientur, &* VORABUNT; & mox, VORABIT *omnem* TERRAM, prout eſt in omnibus editis & MSS. codicibus, ſi excipias Taurinenſem, in quo eſt *vexabit.*

Ibidem. *Proſiluit.*] Ità MS. Et rectè. Plures editi, *proſiliit.* Utraque lectio bona; nihilque mutandum.

Ibidem. *Ab hâc captivitate.*] Id eſt, ab hoc tributo. Cenſus enim non fiebat, niſi ut vectigal imponeretur.

Lin. 6. *Deſcriberent plebem.*] Lactantius Divin. Inſtitut. lib. 1. cap. 22. *Deos per familias* DESCRIPSIT.

Lin. 7. *Caſtra Prætoria ſuſtulerat.*] Non omninò: ſed imminuerat. Alioqui quomodò Prætoriani, ſi nulli fuiſſent, Maxentium Imperatorem nuncupare potuiſſent? Rectè Aurelius Victor in libro de Cæſaribus: *Hinc etiam quaſi truncatæ vires urbis, imminuto Prætoriarum cohortium atque in armis vulgi numero.* Baluz.

Lin. 8. *Occiſis judicibus.*] *Abellio priùs interfecto*, inquit Zozimus, *quòd is Præfecti Urbis locum obtinens, horum molitionibus adverſari viſus eſſet.* Baluz.

Lin. 9. *Maxentium purpuram induerant.*] In MS. *Maxentius purpuram induerat*: utraque

ram induerant. Quo nuntio allato, aliquantùm rei novitate turbatus est, nec tamen nimiùm territus. Et oderat hominem; & tres Cæsares facere non poterat. Satis visum est semel fecisse quod noluit. Severum arcessit, & hortatus ad recipiendum imperium, mittit eum cum exercitu Maximiani ad expugnandum Maxentium; & mittit Romam, in quâ milites illi summis deliciis sæpissimè excepti, non modò salvam esse illam urbem, sed ibi vivere optarent. Maxentius tanti facinoris sibi conscius, licèt jure hæreditatis paternos milites traducere ad se posset, cogitans tamen fieri posse, ut Maximianus socer idipsum metuens Severum in Illyrico relinqueret, atque ipse cum suo exercitu ad se oppugnandum veniret, quærebat quatenùs se à periculo impendente muniret. Patri suo post depositum imperium in Campaniâ moranti purpuram mittit, & bis Augustum nominat. Ille verò & rerum novarum cupidus, & qui deposuerat invitus, libenter arripuit. Severus interim vadit, & ad muros Urbis armatus accedit. Statim milites, sublatis signis, abeunt, & se contra quem venerant, tradunt. Quid restabat deserto, nisi fuga? Sed occurrebat jam resumpto imperio Maximianus, cujus adventu Ravennam confugit, ibique se cum paucis militibus inclusit. Qui cùm videret futurum, ut Maximiano traderetur, dedit sese ipse, vestemque purpuream eidem, à

lectio non æquè bona. Indicat una Maxentium ex se ipso purpuram sumpsisse, rebus perturbatis per motus populares; altera, sed melior, Maxentium à militibus purpurâ donatum.

Lin. 1. *Turbatus est.*] Galerius Maximianus.

Lin. 2. *Nimiùm territus.*] *Nimiùm*, id est, *valdè*. Divin. Institut. lib. 5. cap. 10. *Si* NIMIUM *pii fuerint*. Et de Opificio Dei cap. 9. *Si aliquid* NIMIS *propiùs admoveas*.

Ibidem. *Tres Cæsares facere non poterat.*] Obstante dispositione Diocletiani. Vide suprà cap. 18. & 25.

Lin. 3. *Arcessit, & hortatus.*] Ità MS. Potest tamen legi *hortatus* vel *hortatur*. Lectionem sequuti sumus, quæ meliùs sonat.

Lin. 4. *Recipiendum.*] Id est, *recuperandum*.

Ibidem. *Maximiani.*] Herculii nimirùm.

Lin. 5. *Maxentium.*] MS. *Maximianum*, mendosè.

Lin. 7. *Ibi vivere.*] MS. *ut vivere*.

Ibidem. *Maxentius tanti facinoris sibi conscius.*] Hoc est, sumptæ sine senioris Augusti consilio purpuræ, usurpatique simul Italiæ Imperii, quod Galerius Severo cum Occidente cesserat. *Bauldri*.

Lin. 9. *Maximianus.*] Scilicet Galerius, cujus filiam Maxentius duxerat.

Lin. 11. *Quærebat quatenùs.*] *Quatenùs* est pro *quomodò*. Lactantius Divin. Institut. lib. 1. cap. 21. *Isidis Ægyptia sacra sunt*, QUATENUS *filium parvulum vel perdiderit, vel invenerit;* lib. 4. cap. 27. *Sciet qui viderit*, QUATENUS *adjurati per Christum de corporibus fugiant;* l. 7. c. 6. QUATENUS *aut quamobrem homines procreati*. Columbus. Lib. de Opificio Dei bis, cap. 6.

Ibidem. *Se à periculo impendente muniret.*] Lactantius Epitom. cap. 6. *Severissimis legibus vita nostra* MUNITUR; de Opific. Dei cap. 4. *Ut adversùs nocentia fragilitatem suam* MUNIRET; cap. 10. *Ut oculi munitiores essent ab injuriâ*.

Lin. 12. *Campaniâ.*] Eutropius lib. 9. circa finem, & Zozimus lib. 2. cap. 10. *Lucaniam* dixerunt: forsan villa in utriusque confiniis fuit.

Lin. 13. *Bis.*] Id est, iterùm.

Lin. 14. *Severus interim vadit.*] Haud secùs MS. non *Italiam invadit*, ut quidam suspicatur.

Lin. 15. *Et se contra quem venerant, tradunt.*] MS. *&*; non *ei*.

Lin. 17. *Ravennam confugit.*] Severus.

Lin. 19. *Maximiano.*] Herculio.

Ibidem. *Dedit sese ipse.*] MS. habet *dedit de se ipse*.

Ibidem. *Vestemque purpuream.*] Ità MS. nec aliter excudi debuit: aliæ editiones habent, *Vestemque & purpuram*.

Ibidem. *Eidem.*] MS. *& idem*. *Eidem*, id est Herculio, à quo acceperat. Vide c. 18. sup.

quo acceperat, reddidit. Quo facto, nihil aliud impetravit, nisi bonam mortem. Nam venis ejus incisis, leniter mori coactus est. Ab hoc cœpit suos persequi.

Lin. 1. *Bonam mortem.*] Quid hîc sit bona mors, vide id quod sequitur, & suprà ad caput 22.

Lin. 2. *Venis ejus incisis.*] Sic MS. at editio Baluz. *Venis ei incisis.* Contrà Zosimus lib. 2. & auctor Fragmenti de Constantio Chloro scribunt, ut paulò antè vidimus, Severum *fractis laqueo cervicibus* expirasse. *Baluz.*

Ibidem. *Cœpit.*] In MS. *cæpite.* De hoc loco, quem corruptum esse fatentur Interpretes, vide Baluzium infrà p. 316. & Doctiss. Columbi Not. Quinque ultima verba hujus capitis putat Heumannus esse delenda.

XXVII.

HERCULIUS verò cùm Maximiani nôsset insaniam, cogitare cœpit illum, auditâ nece Severi, inflammatum irâ, cum exercitu esse venturum, & fortasse adjuncto Maximino, ac duplicatis copiis, quibus resisti nullo modo posset: Urbe munitâ, & rebus cœptis inimicis diligenter instructis, proficiscitur in Galliam, ut Constantinum partibus suis conciliaret, suæ minoris filiæ nuptiis. Ille intereà, coacto exercitu, invadit Italiam, ad Urbem accedit, Senatum extincturus, populum trucidaturus. Verùm clausa & munita omnia offendit. Nulla erat spes inrumpendi: oppugnatio difficilis; ad circumsedendum mœnia non satis copiarum, quippe qui nunquàm viderat Romam, æstimaretque illam non multò esse majorem, quàm quas noverat civitates. Tunc quædam legiones detestantes scelus, quòd socer generum oppugnaret, & quòd Romani milites Romam, translatis signis, imperium reliquerunt. Et jam cæteri mili-

Lin. 1. *Herculius.*] MS. *Hirculius.*

Ibidem. *Maximiani.*] Galerii scilicet.

Lin. 2. *Inflammatum irâ.*] Ità & suprà cap. 14. Lactantius lib. 7. Div. Institut. cap. 17. INFLAMMATUS IRA; & eodem lib. 7. cap. 1. INFLAMMATI *amore potentiæ.*

Lin. 3. *Adjuncto Maximino.*] Dazâ. Editi *Maximino.* A Lactantio enim Daza indiscriminatim *Maximianus* & *Maximinus* fuit appellatus. Vide Not. ad caput 18. *Toinard.*

Lin. 4. *Et rebus cœptis inimicis diligenter instructis.*] Ità MS. Locus subobscurus: attamen nihil immutandum esse puto. Redderem Gallicè, *par des entreprises, qui annonçoient ou déclaroient la guerre.* Pro *cœptis*, quidam volunt *aptis.*

Ibidem. *Instructis.*] Quidam legunt *instruens.*

Lin. 6. *Suæ minoris filiæ nuptiis.*] MS. *sic minoris familiæ nuptiis*, quod editi rectè immutaverunt. Miror nullum ex eruditis viris inquisiisse, quænam esset Faustæ soror natu major, & an fuerit unquàm; nullam enim reperire mihi datum est apud Romanæ Historiæ Scriptores. Attamen lectio MS. meritò fuit immutata, nec prout jacet in Lactantio potuit conservari. Nullos Maximianus Herculius alios ex suâ uxore Eutropiâ habuit liberos, quàm Maxentium, de quo capite 26. & Faustam, de quâ cap. 30. Verùm Eutropia, priusquam nupta esset cum Herculio, filiam habuit Theodoram, quam uxorem duxerat Constantius Chlorus Constantini Pater. Theodoram verò Eutropiæ filiam, ut suam, procul dubio habebat Herculius. Itaque de Faustâ potuit Lactantius dicere, quòd Herculii filia minor esset.

Ibidem. *Ille intereà.*] Galerius Maximianus.

Lin. 9. *Circumsedendum mœnia.*] In MS. *circumsedendam*; mendum, pro *circumsedendum*: editi habent *circumsedenda mœnia.*

Lin. 11. *Quas noverat civitates.*] Sic apud Virgilium Tityrus:

Urbem quam dicunt Romam, Melibœe, putavi
Stultus ego huic nostræ similem.

Ibidem. *Detestantes scelus.*] MS. *detestande.* Fortè legendum est *detestata.*

Lin. 13. *Imperium reliquerunt.*] Galerii nimirùm. Fortè legendum *Imperatorem.* Vide

tes nutabant, cùm ille, fractâ superbiâ, dimissisque animis, & Severi exitum metuens, ad pedes militum provolutus orabat, ne hosti traderetur, donec promissis ingentibus flexit animos quorumdam, & retrò signa convertit, ac fugam trepidus capessivit; in quâ opprimi facillimè potuit, si cum paucis quispiam sequeretur. Quod cùm timeret, dedit militibus potestatem, ut dispersi quàm latissimè diriperent omnia, vel corrumperent; ut si quis insequi voluisset, utensilia non haberet. Vastata est igitur ea pars Italiæ, quò pestiferum illud agmen incessit: expilata omnia, mulieres corruptæ, virgines violatæ, extorti parentes & mariti, ut filias, ut conjuges, ut opes suas proderent. Abactæ tanquàm de barbaris prædæ pecorum ac jumentorum. Hoc modo se ad sedes suas recepit, cùm Romanus quondam Imperator, nunc populator Italiæ, hostiliter universa vexasset. Olim quidem ille, ut nomen Imperatoris acceperat, hostem se Romani nominis erat professus, cujus titulum immutari volebat; ut non Romanum imperium, sed Daciscum cognominaretur.

infrà, *quia milites erant, qui Severum reliquerant.*

Lin. 1. *Nutabant.*] MS. *mutabantur.*

Ibidem. *Dimissisque animis.*] Fortè legendum, *demissisque animis*, id est, abjectis. Ità Cicero variis in locis. *Almelov.*

Ibidem. *Et.*] Ex MS. sed omissum in editis.

Lin. 3. *Flexit animos quorumdam.*] MS. *felix animus quorum.* Editores reposuerunt *flexit animos eorum.* Ego ponendo *quorumdam*, perstiti in Manuscripti codicis lectione unam addendo syllabam; eamque vocem ac lectionem genuinam puto.

Lin. 7. *Utensilia non haberet.*] *Utensilia* sunt cibaria, copiæ victui necessariæ.

Lin. 8. *Quò.*] *Quà*, juxta Tollium & Heumannum.

Lin. 11. *Se ad suas sedes recepit.*] Maximianus Galerius.

Lin. 13. *Vexasset.*] Baluzius putat legendum esse *vastasset.* Attamen infrà num. XXXI. dicit Autor *vexationem generis humani.*

Lin. 15. *Daciscum.*] Sic lego cum Manuscripto, ut apud Vopiscum in Aureliano cap. 38. non *Dacicum*, ut habent plures editi. *Daciscum*, quòd ipse natus esset ex Daciâ.

XXVIII.

POST hujus fugam, cùm se Maximianus alter è Galliâ recepisset, habebat imperium commune cum filio. Sed juveni magis parebatur, quàm seni, quippe cùm prior & major filii potestas esset, qui etiam patri reddiderat imperium. Ferebat iniquo animo senex, quòd non posset liberè facere quod vellet, & filio suo puerili æmulatione invidebat. Cogitabat ergò expellere adolescentem, ut sibi sua vindicaret. Quod facile videbatur, quia milites erant [sui,] qui Severum reliquerant. Advocavit populum ac milites, quasi concionem de præsentibus Reipublicæ malis

Lin. 1. *Maximianus alter.*] Scilicet, Herculius.

Ibidem. *Galliâ.*] In MS. *Gallie*: sed mendosè.

Lin. 3. *Filii potestas esset.*] Addidi verbum *esset*, quod deest in Manuscripto, sed necessariò addendum.

Ibidem. *Qui etiam.*] In MS. codice est *&* *eã.*

Lin. 5. *Quod.*] MS. *quos*, mendosè; fortè *quæ vellet.*

Lin. 7. *Milites erant sui.*] Scilicet, Maximiani Herculii Imperatoris. Cum doctiss. viris Gisb. Cupero & Paulo Bauldri addo *sui*, & sensus omninò postulat, ut sic legatur; idque verum esse patet ex capite 44. & similitudo litterarum *sui*, & *qui*, vocem eam extricare potuit. *Ex Cupero.*

habiturus. De quibus cùm multa dixisset, convertit ad filium manus; & illum esse dicens autorem malorum, illum principem calamitatum, quas Respublica sustineret, diripuit ab humeris ejus purpuram. Exutus ille præcipitem se de tribunali dedit, & à militibus exceptus est. Quorum irâ & clamore perturbatus est senex impius, & ab urbe Româ, tanquàm Superbus alter, exactus est.

Lin. 2. *Autorem malorum, principem calamitatum.*] Item Lactantius Epitom. cap. 72. *Ipse dæmonum* PRINCEPS, AUTOR *& machinator* MALORUM.

Lin. 3. *Quas respublica sustineret.*] Lactant. Div. Institut. lib. 6. cap. 8. *Mala omnia* SUSTINERE; & cap. 18. SUSTINEAMUS *invicem, & mala hujus vitæ mutuis adjumentis perferamus.* Columb.

Ibidem. *Diripuit ab humeris ejus purpuram.*] Ità MS. Dicendum foret *deripuit*, id est, de corpore filii detraxit; cùm contrà *diripere* significet in frusta *concidere*. Ità Ovid. 4. Met.

——— *velamina Progne*
Deripit ex humeris. Ex Cupero.

Ibidem. *Exutus.*] In MS. *exsutus.*

Lin. 6. *Tanquàm Superbus alter, exactus est.*] Id est, Tarquinius Superbus, Rex Romanorum ultimus. Lactantius lib. 4. Instit. c. 14. *Tarquinius* SUPERBUS EXACTUS EST. *Baluz.*

XXIX.

REDIENS rursùs in Gallias, ubi aliquantùm moratus est, profectus ad hostem filii sui Maximianum, quasi ut de componendo Reipublicæ statu & cum eo disputaret; re autem verâ ut illum per occasionem reconciliationis occideret, ac regnum ejus teneret, exclusus à suo, quòcumque venisset. Aderat ibi Diocles, à genero nuper accitus, ut quod antè non fecerat, præsente illo imperium Licinio daret, substituto in Severi loco. Itàque fit utroque præsente. Sic uno tempore sex fuerunt. Quarè impeditis consiliis senex Maximianus tertiam quoque fugam moliebatur: redit in Galliam plenus malæ cogitationis ac sceleris, ut Constantinum Imperatorem generum suum, generi filium, dolo malo cir-

Lin. 2. *Ad hostem filii sui Maximianum.*] Id est, Herculius proficiscitur ad Galerium filii sui hostem.

Lin. 3. *Et cum eo disputaret.*] Sic MS. editi omittunt *&*, idque benè. *Disputaret*, id est, conferret, cum eo ageret. Sic apud Ciceronem 2. Famil. 8. & Orat. pro Cœlio.

Lin. 5. *Aderat ibi Diocles.*] Apud Maximianum Galerium generum suum, à quo nuper fuerat accitus.

Lin. 6. *Substituto.*] In MS. potest legi *substituto*, aut etiam *substituturo.*

Ibidem. *In Severi loco.*] Sic MS. Docti malunt scribere, *in Severi locum*: sed utraque lectio defendi potest.

Lin. 7. *Utroque præsente.*] Diocletiano nimirùm, & sene Maximiano Herculio.

Ibidem. *Sex fuerunt.*] Ità MS. Nonnulli mallent *præfuerunt.* Reipublicæ scilicet, seu Imperatores, seu Cæsares; nempè Herculius, Galerius, Maximinus Daza, Constantinus, Maxentius & Licinius.

Lin. 8. *Quarè.*] Ex Terent. Andr. Act. 3. Scen. 5.

Ibidem. *Maximianus.*] Scilicet *Herculius.*

Ibidem. *Moliebatur.*] Id est, parabat. Æneid. 2. v. 108.

Lin. 9. *Cogitationis.*] Ità MS. Et rectè. Priscæ editiones, *contagionis*: fortassè eò quòd libro 5. Div. Institut. Lactantii cap. 12. initio legitur, *pectus purum ab omni sceleris contagione præstare.*

Ibidem. *Constantinum Imperatorem generum suum.*] Faustam enim Maximiani Herculii filiam duxerat. *Toinard.* Legitur mendosè Constantium apud Toinardum.

Lin. 10. *Generi filium.*] Constantii Chlori; cui Flavia Maximiana Theodora, ejusdem Herculii privigna, nupserat. Ideò Constantius ductâ privignâ habetur vitrici gener. *Toinard.*

cumveniret; & ut posset fallere, deponit regiam vestem. Francorum gens in armis erat. Persuadet nihil suspicanti, ne omnem secum exercitum duceret; paucis militibus posse barbaros debellari; ut & ipse haberet exercitum, quem occuparet, & ille opprimi posset ob militum paucitatem. Credit adolescens, ut perito, ac seni; paret, ut socero: proficiscitur, relictâ militum parte majore. Ille, paucis diebus expectatis, cùm jam Constantinum æstimaret intrâsse fines barbarorum, repentè purpuram sumit, thesauros invadit, donat, ut solet, largè; fingit de Constantino, quæ in ipsum protinùs reciderunt. Imperatori properè quæ gesta sunt, nuntiantur. Admirabili celeritate cum exercitu revolat. Opprimitur homo ex improviso, nondùm satis instructus; milites ad Imperatorem suum redeunt. Occupaverat Massiliam, & portas obseraverat. Accedit propiùs Imperator; & in muro adstantem alloquitur, non asperè, nec hostiliter: sed rogat quid sibi voluisset, quid ei defuisset, cur faceret quod ipsum præcipuè non deceret. Ille verò ingerebat maledicta de muris. Tum subitò à tergo ejus portæ reserantur, milites recipiuntur. Adtrahitur ad Imperatorem rebellis Imperator, pater impius, socer perfidus. Audit scelera quæ fecit, detrahitur ei vestis, & increpito vita donatur.

Lin. 1. *Francorum gens in armis erat.*] De hoc fortè Francorum Bello loquitur Euseb. in vitâ Constantini lib. 1. cap. 25.

Lin. 2. *Persuadet.*] Id est, Herculius persuadet Constantino nihil suspicanti.

Lin. 4. *Posset.*] In MS. *Possit.*

Lin. 5. *Paucitatem.*] In MS. *paucitate*: fortè *paucitatẽ.*

Lin. 7. *Æstimaret.*] Legunt eruditi *existimaret.*

Lin. 8. *Fingit de Constantino, &c.*] Id est, fingit Constantinum oppressum esse ab hostibus, sicut ipse, paulò post, inopinato generi recursu opprimebatur. *Cellarius.*

Lin. 9. *Imperatori.*] Scilicet, Constantino.

Lin. 10. *Revolat.*] Lactantius Div. Institut. lib. 7. cap. 12. *Donec anima emissa corporis claustro ad sedem suam* REVOLET: quam vocem apud ullum autorem Christianum non reperies; & hausit à Cicerone & Virgilio Georgic. 1. v. 361. eorum imitator Firmianus noster.

Lin. 11. *Homo.*] Senex Herculius.

Lin. 15. *Non deceret.*] Quia Constantinus gener erat Herculii, quem quodammodò non decebat, ut Socer genero bellum inferret.

Lin. 16. *A tergo ejus.*] Id est, portæ quæ à tergo erant Herculii.

Ibidem. *Milites.*] Constantini.

Lin. 17. *Pater impius.*] *Pater*, scilicet Faustæ, quam uxorem duxerat Constantinus; impius, quia inhumanus.

Lin. 18. *Audit scelera quæ fecit.*] Eleganter de obnoxio. Sic Lactantius lib. 5. Divin. Institut. cap. 19. AUDIT QUÆ *illi Deus comminetur.*

Ibidem. *Detrahitur ei vestis.*] Imperatoria scilicet, id est, purpura.

XXX.

SIC amisso Imperatoris ac soceri honore, humilitatis impatiens, alias rursùs insidias machinatus est. Quia semel habuit impunè, vocat filiam Faustam, eamque nunc precibus, nunc blandimentis sollicitat ad proditionem mariti, alium digniorem virum pollicetur, petit cubiculum patens relinqui, & negligentiùs custodiri sinat. Pollicetur illa facturam,

Lin. 2. *Habuit impune.*] Nec aliter MS. & Lactantius Epitom. cap. 53. IMPUNE HABUIT; & cap. 55. IMPUNE HABENT. Hîc in editis est abiit.

& refert protinùs ad maritum. Componitur ſcena, quâ manifeſtò facinus teneretur. Supponitur quidam vilis eunuchus, qui pro Imperatore moriatur. Surgit ille nocte intempeſtâ: videt omnia inſidiis opportuna. Rari excubitores erant, & ii quidem longiùs; quibus tamen dicit vidiſſe ſomnium, quod filio ſuo narrare vellet. Ingreditur armatus, & ſpadone obtruncato, proſiliit gloriabundus, ac profitetur quod admiſerit. Repentè ſe ex alterâ parte Conſtantinus oſtendit cum globo armatorum. Profertur è cubiculo cadaver occiſi: hæret manifeſtarius homicida, & mutus ſtupet,

Quaſi dura ſilex, aut ſtet Marpeſia cautes;

impietatis ac ſceleris increpatur. Poſtremò datur ei poteſtas liberæ mortis;

Ac nodum informis leti trabe nectit ab altâ.

Ita ille Romani nominis maximus Imperator, qui per longum temporis intervallum cum ingenti gloriâ viginti annorum vota celebravit, eliſo & fracto ſuperbiſſimo gutture, vitam deteſtabilem turpi & ignominioſâ morte finivit.

Lin. 1. *Scena.*] In MS. *ſchena;* quaſi pronuntiandum eſſet *chena*, more ſcilicet Italorum.

Lin. 5. *Filio ſuo.*] Id eſt, genero ſuo, Conſtantino ſcilicet, quia erat Maximiani Herculii filiæ maritus.

Lin. 6. *Proſiliit.*] Melius foret *proſilit.*

Lin. 8. *Hæret manifeſtarius homicida.*] Lactantius lib. 1. Div. Inſtitut. cap. 7. *Quaſi ſubductis & conſumptis omnibus viis, ſubſiſtit*, HÆRET, *deficit.* Ex Plauto in Aulular. & Trinummo.

Lin. 10. *Quaſi.*] Virgil. 6. Æneid. v. 471.

Lin. 12. *Ac.*] Idem, lib. 12. v. 603.

Lin. 14. *Intervallum.*] In MS. *intervallo.*

Ibidem. *Viginti annorum vota.*] Id eſt, vicennalia, quæ cum Diocletiano Romæ celebravit. *Baluz.* Vide Valeſium in Euſebium de Vitâ Conſtantini lib. 4. cap. 47.

Lin. 15. *Turpi.*] In MS. *turbi*, *p*, in *b* mutato, quod ſcribenti ſæpè accidit.

Ibidem. *Ignominioſâ morte.*] De quâ Euſeb. Hiſtor. Eccleſ. lib. 8. cap. 13. Maſſiliæ ſcilicet ſtrangulatus eſt. Euſeb. in Chronico.

XXXI.

AB hoc Deus, religionis ac populi ſui vindex, oculos ad Maximianum alterum tranſtulit, nefandæ perſecutionis autorem, ut in eo etiam virtutem majeſtatis oſtenderet. Jam de agendis & ipſe vicennalibus cogitabat; & ut qui jamdudùm provincias afflixerat auri argentique indictionibus

Lin. 1. *Maximianum alterum.*] Id eſt, à Maximiano Herculio ad Maximianum Galerium, cognomento Armentarium.

Lin. 2. *Autorem.*] Id eſt, unum ex autoribus perſecutionis; de quibus vide ſuprà c. 2. *perſecutores:* non unicus erat *autor*, ſed plures.

Ibidem. *Etiam virtutem.*] Sic lego ex MS. in quo eſt *et . . . . em*, cum vacuo ſpatio 7. aut 8. litterarum; nec aliter legendum eſſe arbitror. In omnibus editis legitur *etiam vim*, quod cum reliquâ codicis ſcripturâ ſtare non poteſt; & quidem in hoc MS. *etiam* vulgò ſcribitur per quatuor litteras *etiã*. Lectio noſtra eâdem confirmatur locutione cap. 1. *Quatenùs* VIRTUTEM *ac* MAJESTATEM *ſuam in exſcindendis delendiſque nominis ſui hoſtibus* OSTENDERET. Ità & Lactantius lib. 4. Div. Inſtit. cap. 26. VIRTUTEM MAJESTATEMQUE *Dei ſingularis interpretari*; & lib. 6. cap. 9. VIRTUTEM *ac* MAJESTATEM *Dei ſingularis enarrat.*

Lin. 4. *Et ut.*] Poſt *cogitabat*, in MS. quatuor deſunt litteræ, quas ſupplendas eſſe duxi per *& ut.*

dictionibus factis, quæ promiserat redderet, etiam in nomine vicennálium securem alteram afflixit. Quâ vexatione generis humani exactio celebrata sit, maximè rei annonariæ, ecquis enarrare dignè potest? Officiorum omnium milites, vel potiùs carnifices, singulis adhærebant; cui priùs satisfieret, incertum: venia non habentibus nulla; sustinendi multiplices cruciatus, nisi exhiberetur statim, quod non erat: multis custodiis circumsepto nulla respirandi facultas; nullo tempore anni vel exigua requies; frequens super hisdem hominibus, vel ipsis judicibus, vel militibus judicum pugna: nulla area sine exactore, nulla vindemia sine custode, nihil ad victum laborantibus relictum. Quæ quanquàm intolerabilia sint, eripi ab ore hominum cibos labore quæsitos, tamen sustentabile aliquo modo vel spe futurorum. Quid vestis omnis generis? quid aurum? quid argentum? Nonne hæc necesse est ex venditis fructibus comparari? Unde igitur hoc, ô dementissime tyranne, præstabo, cùm omnes fructus auferas, universa nascentia violenter eripias? Quis ergò non bonis suis eversus est, ut opes, quæ sub imperio ejus fuerunt, conraderentur ad votum, quod non erat celebraturus.

Lin. 1. *Redderet.*] In MS. *rediret*, mendosè.

Ibidem. *In nomine vicennalium.*] Ità MS

Lin. 2. *Securem alteram afflixit.*] Ità MS. idem quod *inflixit.* Et sanè illud Ciceronis pro Cn. Plancio. cap, 29. Autor noster respexit: *Quam enim illi Judices graviorem potuerunt Reipublicæ infligere securim? &c.*

Lin. 3. *Ecquis enarrare dignè potest?*] MS. *& quis.* Levissimâ vel penè nullâ mutatione posui *ecquis;* cùm *t* & *c* in plerisque MSS. sint similes, aut penè similes.

Ibidem. *Officiorum omnium milites.*] Id est, *milites omnium magistratuum*, vel *milites qui magistratibus auxilium præstabant.*

Lin. 5. *Venia non habentibus nulla.*] Sic lego, ità ut sit, *venia nulla non habentibus* quod solverent. MS. habet, *veniam non habentibus nullas abstinendi multiplicis cruciatus.* Locus corruptus, qui tamen levi admodùm mutatione emendari potest. In dictione *veniam* est mendum, *m* redundat: item *s* in voce *nullas*, quàm litteram suspicor esse initium sequentis verbi *abstinendi;* ita ut sit *nulla substinendi*, vel *sustinendi multiplices cruciatus:* quæ omnia eximium sensum exhibent.

Lin. 6. *Exhiberetur.*] Adde vectigal, cujus solvendo pares non erant.

Lin. 10. *Quæ quanquàm intolerabilia sint, eripi ab ore hominum cibos labore quæsitos.*] Ità quibusdam viris doctis approbantibus hunc locum emendavi. In MS. est *Quæ quàm tolerabilia sint*, pravo sensu; id enim non tolerabile. Legendum etiam cum eruditis *ab ore*, pro *labore*, quod in MS. exceptum est ex voce *labore* mox sequente. Cæterùm verbum *quæsitos* hîc est pro *acquisitos*, ut suprà ostendi in Not. ad caput 18. illudque verbum simplex pro composito à Lactantio multoties usurpatum; Divin. Institut. lib. 6. cap. 12. *Perdamne rem familiarem meo aut majorum* LABORE QUÆSITAM; & lib. de Opificio Dei cap. 3. circa med. QUÆSITIS PER LABOREM CIBIS; & lib. de Irâ Dei cap. 23. QUÆRENDIS *temporalibus bonis.*

Lin. 11. *Sustentabile.*] Ità MS. Priscæ editiones *tolerabile*, quod idem est; sicut Lactantius Divin. Institut. lib. 7. cap. 16. dixit INSUSTENTABILI *dominatione*, pro *intolerabili. Sustentabile*, fortè legendum est *sustentabantur.* Pluralis numerus præcedit.

Lin. 12. *Spe futurorum.*] Erud. Paulus Bauldri volebat legere *spe fœturarum*, seu proventu animantium; fœtura enim (inquit) Latinis proventus animantium est, & ipsemet fœtus, *fœtura.*

Ibidem. *Quid vestis omnis generis?*] Adde *Exigitur*, vel *eripitur.* Paul. Bauldri aliquod verbum excidisse putabat, quale est illud quod damus.

Lin. 17. *Ad votum.*] Sic vocabant festa, in quibus vota concipiebantur pro incolumitate & diuturnâ Principum vitâ; atque sicut vicennalia celebrabant, sic deos exorabant ut tribuerent pariter eorum tricennalia celebrari. *Baluz.*

Pag. 225. lin. 17. *Quod non erat celebraturus.*] Hic locus est magni momenti, cùm ex eo certò colligâtur Galerium Maximianum non pervenisse ad vigesimum annum imperii sui; fœdo enim morbo antea extinctus est, ut notat Doctiss. *Baluz.*

XXXII.

NUNCUPATO igitur Licinio Imperatore, Maximinus iratus, nec Cæsarem se, nec tertio loco nominari volebat. Mittit ergò ad eum sæpè legatos: orat sibi pareat, dispositionem suam servet, cedat ætati, & honorem deferat canis. At ille tollit audaciùs cornua, & præscriptione temporis pugnat se priorem esse debere, qui prior sumpserit purpuram; preces ejus & mandata contemnit. Dolet bestia, & mugit, quòd cùm ideò ignobilem fecisset Cæsarem, ut sibi obsequens esset, is tamen tanti beneficii sui oblitus, voluntati ac precibus suis impiè repugnaret. Victus contumaciâ, tollit Cæsarum nomen, & se Liciniumque Augustos appellat, Maxentium & Constantinum filios Augustorum. Maximinus postmodùm scribit, quasi nuntians in campo Martio proximè celebrato Augustum se ab exercitu nuncupatum. Recepit ille mœstus ac dolens; & universos quatuor, Imperatores jubet numerari.

Lin. 1. *Maximinus.*] In MS. *Maximianus.*

Lin. 2. *Mittit ergò ad eum sæpè legatos.*] Galerius Maximianus ad Maximinum, ut eum placaret.

Lin. 4. *At ille.*] *Maximinus*, scilicet.

Ibidem. *Præscriptione.*] In MS. *præscriptionem.*

Lin. 6. *Contemnit.*] Sic emendo ex verbis præcedentibus & sequentibus, quæ sunt in tempore præsenti. MS. *contemsit.*

Ibidem. *Dolet bestia.*] Galerius Maximianus. Sic BESTIAS MALAS Lactantius vocat Imperatores, qui Christianos vexarunt.

Ibidem. *Et mugit.*] Ità MS. Nonnulli volunt, *rugit.*

Ibidem. *Quòd cùm.*] MS. fert *eum*, cujus vice scripsi *cùm*, quod infrà *is tamen* postulat.

Lin. 8. *Victus contumaciâ.*] Sensus est, Maximinum, vi contumaciæ suæ abreptum, non paruisse Maximiano æqua postulanti. *Toinard.*

Lin. 9. *Tollit Cæsarum nomen.*] Trium, id est, Maximini, tum Constantini, & Maxentii. *Toinard.*

Lin. 11. *In campo Martio.*] Campus Martius non est hîc nomen loci, qualis erat Romæ; sed potiùs, ut ita dicam, *Comitiorum militarium*, in quibus lustrabatur exercitus. An verò statis temporibus, vel quotiescumque juberet Imperator, celebraretur *Campus Martius*, non liquet. *Toinard.*

Lin. 12. *Nuncupatum.*] In MS. *nuncupato.*

Ibidem. *Universos quatuor, Imperatores jubet numerari.*] Adde virgulam post *quatuor*; & lege *nominari*, pro *numerari*. Hoc modo: *universos quatuor, Imperatores jubet nominari*, nempè Licinium, Maximinum, Constantinum, ac Maxentium. Hîc autem per Imperatores significantur Augusti. *Toinard.*

Lin. 13. *Numerari.*] Fortè leg. *nominari.* Attamen Heumannus ex Cicerone putat legendum esse *numerari*, ut est in MS.

XXXIII.

JAM decimus & octavus annus agebatur, cùm percussit eum Deus insanabili plagâ. Nascitur ei ulcus malum in inferiori parte genitalium,

Lin. 1. *Percussit eum Deus.*] Scilicet Galerium Maximianum. *Insanabili plagâ.*] Sic Lact. lib. 7. Instit. cap. 15. PERCUSSIT *Ægyptum* DEUS INSANABILI PLAGA.

Lin. 2. *In inferiori parte genitalium.*] Vide Eusebium lib. 8. Hist. Eccles. cap. 16. & lib. 1. de Vitâ Constantini cap. 57. Ruffinum lib. 8. cap. 18. Fragmentum de Constantio Chloro pag. 472. atque etiam Paulum Orosium lib. 7. cap. 28.

serpitque latiùs. Medici secant, curant. Sed inductam jam cicatricem scindit vulnus; & ruptâ venâ, fluit sanguis usque ad periculum mortis. Vix tamen cruor sistitur. Nova ex integro cura. Tamen perducitur ad cicatricem. Rursùs levi corporis motione vulneratur: plus sanguinis quàm antè decurrit. Albescit ipse, atque absumptis viribus tenuatur; & tunc quidem rivus cruoris inhibetur. Incipit vulnus non sentire medicinam: proxima quæque cancer invadit; & quantò magis circùm secatur, latiùs sævit, quantò curatur, increscit.

——— *Cessere magistri*
Phillyrides Chiron, Amythaoniusque Melampus.

Undique Medici nobiles trahuntur. Nihil humanæ manus promovent. Confugitur ad idola. Apollo & Asclepius orantur; remedium flagitatur. Dat Apollo curam. Malum multò pejus augetur. Jam non longè pernicies aberat, & inferiora omnia corripuerat. Computrescunt forinsecùs viscera, & in tabem sedes tota dilabitur. Non desinunt tamen infelices Medici, vel sine spe vincendi mali, fovere, curare. Repercussis medul-

Lin. 1. *Medici secant, curant.*] Ità MS. *Medici*, vulnerarii scilicet, nunc dicti Chirurgi. Nonnulli legere volunt ex Celso, *secant, urunt.* Attamen nihil infrà de ustione; estque tantummodò *secatur & curatur.*

Ibidem. *Inductam jam cicatricem scindit vulnus.*] Ità Celsus lib. 4. v. 26. *quo cicatrix inducitur.* Doctissimus Grævius legendum esse putat *rescindit*; nec malè. Lactantius enim Divin. Institut. lib. 6. cap. 24. ait, *perniciem* RESCISSIS VULNERIBUS *effundere.* Joannes Columbus, *scindit se*, quomodò apud Virgilium Æneid. lib. 1. v. 571. *Scindit se nubes.* Nonnulli, *inductâ jam cicatrice scinditur vulnus.* Item MS. præterquàm quod habet *scindit*; non *scinditur.*

Lin. 3. *Tamen.*] Mox præcessit. Mallem, *Tandem.*

Lin. 4. *Motione.*] Sic restitui: quippe post litteram initialem *m*, in MS. desunt 5. aut 6. litteræ. Editi ferunt, *motu*; quæ vox (cùm post *m*, tres duntaxat litteræ sequantur) hujus loci esse non potest.

Ibidem. *Vulneratur.*] MS. *vulneratus*, mendosè; non enim video ad quid referri possit. Quidam volunt *vulnerato*; nec rejicienda hæc lectio.

Lin. 5. *Albescit ipse.*] Id est, *pallescit*, quomodò *pallor* ALBESCENS dicitur à Lactantio libro de Irâ Dei cap. 5.

Ibidem. *Tenuatur.*] Id est, pinguedo evanescit; erat enim ut suprà cap. 9. dictum est *caro ingens... & inflata.* Ex Virgil. Georg. lib. 3. v. 129.

Lin. 7. *Proxima.*] In MS. *promaxima*: sed mendosè.

Lin. 8. *Sævit.*] Heuman. putat legendum esse *serpit.*

Lin. 10. *Phillyrides, &c.*] Hic versus ex Virgilio restitutus, cùm in MS. Colb. legatur corruptè omninò, *Phyllides Cirona, Metonius Melamphius* contra metri leges.

Lin. 11. *Trahuntur.*] Id est, advocantur.

Lin. 12. *Asclepius.*] Lactantium maluisse uti Græco nomine quàm Latino monuit Gronovius Observat. ad Script. Ecclesiast. p. 182. Quod & ipsum facere nonnihil videtur ad asserendum hoc scriptum autori suo, quippe in quo videamus vocem illam ASCLEPIUS recurrere, pro *Æsculapius*, lib. 1. cap 17.

Lin. 13. *Dat Apollo curam.*] Id est, docet remedium. *Dare* alicui, pro *dicere* alicui, *docere* aliquem, apud Virgilium Eclog. 1. v. 19. *Da, Tityre, nobis*, id est, doce nos. *Ex Grævio.* Heumann. tamen, loco verbi *dat*, putat legendum esse *negat*, vel potiùs *non dat.*

Lin. 12. *Jam non longè pernicies aberat... computrescunt forinsecùs viscera, & in tabem sedes tota dilabitur.*] Eodem sensu legimus apud Lactantium lib. 6. Divin. Institut. c. 24. PERNICIEM *rescissis vulneribus effundere.*

Lin. 14. *Forinsecùs.*] Hâc insolitâ voce usus est Lactantius lib. de Opificio Dei c. 2. *Non* FORINSECUS *ut cætera, sed interiùs armavit.*

Lin. 15. *Sedes tota.*] Pars corporis quâ sedetur. In MS. est *sedis*, mendosè.

Lin. 16. *Repercussis medullis.*] Id est, in-

lis, malum recidit introrsùs, & interna comprehendit; vermes intùs creantur. Odor it autem non modò per palatium: sed totam civitatem pervadit. Nec mirum, cùm jam confusi essent exitus stercoris & urinæ. Comestum à vermibus & in putredinem corpus cum intolerandis doloribus solvitur.

Clamores simul horrendos ad sidera tollit,
Quales mugitus fingit saucius taurus.

Apponebantur ad sedem fluentem cocta & calida animalia, ut vermiculos eliceret calor. Queis resolutis, inæstimabile scatebat examen; & tamen multò majorem copiam tabescendorum viscerum pernicies fœcunda generaverat. Jam diverso malo partes corporis amiserant speciem. Superior usque ad vulnus aruerat, & miserabili macie cutis lurida longè inter ossa consederat. Inferior sine ullâ pedum formâ, in utrium modum inflata discreverat. Et hæc facta sunt per annum perpetem; cùm tan-

quiunt nonnulli, affectis medullis. Fortè legendum, *Repercussum medullis*, aut *medelis*. Quis enim unquàm aut audivit, aut legit *Repercuti medullas?* Additâ itaque post *malum* virgulâ, scribe: *Repercussum medelis malum, recidit introrsùs.* Positum est enim *medelis*, pro *medicinis*. Ità suprà, *Incipit vulnus non sentire medicinam.* Partim *ex Toinardo.*

Lin. 1. *Malum recidit introrsùs.*] Hîc *recidere* est, reverti, redire; recidere introrsùs, *rentrer au-dedans.* Lactantius lib. 6. Div. Institut. cap. 17. *Neque enim capere videtur natura, ut aliquid in contrarium* RECIDAT. *Ex* Columbo.

Lin. 2. *Odor it autem.*] Sic lego cum doctissimis viris Vossio & Boherello, unius litteræ adjectione, pro *Odoritatem*, quod est in MS.

Lin. 4 *Comestum à vermibus & in putredinem corpus,*] Hæc vera nobis videtur lectio, *comestum* referendo ad *corpus*, quod mox sequitur. MS. *Comestus*, malè. Nonnulli malunt *Comestur*, id est, *Comeditur.*

Lin. 6. *Clamores*] Fortè hîc addendum *aram*, ut apud Virgilium; & sic legendi hi duo versus:

Clamores simul horrendos ad sidera tollit;
Quales mugitus, fugit cùm saucius aram
Taurus. Virgil. 2. Æneid. v. 222. & seqq.

Lin. 8. *Cocta & calida animalia.*] Ità MS. Vir eruditus mallet *incocta*, pro *viva.*

Lin. 9. *Eliceret.*] In MS. *eligeret*; mendosè.

Ibidem. *Queis resolutis.*] Animalia illa non apposita fuerunt vulneribus sine fasciis, quarum ope meliùs ulceratis partibus applicarentur, suoque loco insisterent. Obligabantur ergò cum vulneribus animalia; & quandò posteà fasciæ removebantur, ipsa quoque animalia resolvebantur. Est enim in mille locis *resolvere*, id quod ligatum fuerat dissolvere. Noster cap. 46. *Liciniani scuta deponunt, galeas resolvunt.* Lactantius Epitom. cap. 72. *Sed & ipse dæmonum princeps.... catenis igneis,* ALLIGATUS, *&c. Peractis verò mille annis ac* RESOLUTO *dæmonum principe.* Bauldri. Quam vocem sic acceptam in alio quovis Christiano scriptore vix (ut puto) reperies.

Ibidem. *Inæstimabile scatebat examen.*] Vermiculorum scilicet. *Inæstimabile*, pro *innumerabile*, vox Lactantio peculiaris; l. 1. Div. Institut. cap. 16. *Nam cùm hominum vix incredibilis numerus sit &* INÆSTIMABILIS, Gallicè, *une quantité innombrable*; lib. de Irâ Dei, cap. 10. *Atomorum moles tam* INÆSTIMABILES *ex tam minutis conglobarentur*; & Epitom. cap. 72. *vis* INÆSTIMABILIS *Angelorum.*

Lin. 10. *Tabescendorum viscerum pernicies.*] Ità MS. Nonnulli malunt *tabescentium*; quidam, *tabe exesorum*, Gallicè, *un ulcere dans les entrailles.* Eodem sensu Lactantius lib. 6. Div. Institut. cap. 24. PERNICIEM *rescissis vulneribus effundere*, ut mox notavimus.

Ibidem. *Fœcunda.*] Priscæ editiones, *secunda.*

Lin. 11. *Diverso.*] Heumann. legit *disperso.* Fortè legendum *adverso.*

Ibidem. *Amiserant.*] In MS. *Admiserant.*

Lin. 12. *Lurida longè.*] In MS. *luridè longè.*

Lin. 14. *Discreverat.*] Ità MS. *Discreverat* à *discresco*, non autem à *discerno.* Rarum ver-

dem malis domitus Deum coactus est confiteri : novi doloris urgentis per intervalla exclamat, se restituturum Dei templum, satisque pro scelere facturum. Et jam deficiens edictum misit hujusmodi :

bum. *Discresco*, pro *distendo*; *discrescere*, vel *distendere* aut potiùs distendi, Gallicè, *étendre davantage*. Plures volunt legi *increverat*.

Pag. 228. lin. 14. *Per annum perpetem.*] Id est, integrum, totum. Sic & Lactantius lib. 7. cap. 26. *Tunc per septem* ANNOS PERPETES *intactæ erunt sylvæ.*

Lin. 1. *Deum coactus est confiteri.*] Vide similem Antiochi historiam lib. 2. Machab. cap. 9. Ruffin. lib. 8. cap. 18. Oros. lib. 8. c. 28.

Ibidem. *Novi doloris urgentis.*] Heumann legit, *nam vi doloris urgente.*

Lin. 2. *Dei templum.*] scilicet Nicomediæ.

Ibidem. *Satisque pro scelere facturum.*] Ità & Lactantius lib. 5. Div. Institut. cap. 13. *Ut pro facinore suo satisfaceret*; lib 7. cap. 1. SATIS *& huic parti* FACIAMUS; & lib. 4. c. 17. *Si peccata nostra confessi*, SATIS *Deo* FECERIMUS. Nota divisa bipartitò verba.

Lin. 3. *Edictum misit.*] Id est, emisit. Extat apud Eusebium lib. 8. cap. 17. ex Latinâ Linguâ translatum ab eo in Græcum sermonem, & dein ex Græco versum in Latinum à Ruffino, ut ipse docet: *Hæc de Latino in Græcum versa nos rursùm transfudimus in Latinum.* Quod igitur hodiè legimus primùm Latinè, beneficium est Lactantii. *Baluz.* De tempore missi Edicti vide Not. ad initium c. 35.

XXXIV.

EDICTUM GALERII.

INTER *cætera quæ pro Republica semper commodis atque utilitate disponimus, nos quidem volueramus antehàc, juxta leges veteres & publicam disciplinam, Romanorum cuncta corrigere, atque id providere, ut etiam Christiani, qui parentum suorum reliquerant sectam, ad bonas mentes redirent. Siquidem eâdem ratione tanta eosdem Christianos voluntas invasisset, & tanta stultitia occupâsset, ut non illa veterum instituta sequerentur, quæ forsitan primùm parentes eorumdem constituerant : sed pro arbitrio suo, atque ut hisdem erat libitum, ita sibimet leges facerent, quas observarent, & per diversa varios populos congregarent. Denique cùm ejusmodi nostra jussio extitisset, ut ad veterum se instituta conferrent, multi periculo subjugati, multi etiam deturbati sunt; atque cùm plurimi in proposito perseverarent, ac videremus nec diis eosdem cultum ac religionem debitam exhibere, nec Christianorum Deum observare, contemplatione mitissimæ nostræ clementiæ intuentes & consuetudinem sempiternam, quâ solemus cunctis hominibus veniam indulgere, promptissimam in his quoque indulgentiam nostram credidimus porrigendam; ut denuò sint Christia-* An. 311.

Edictum.] De hoc edicto vide Eusebium lib. 8. Hist. Eccl. cap. 17.

Lin. 4. *Ad bonas mentes redirent.*] Ejurando scilicet Christianam Religionem in Paganismi gratiam, qui Galerio sola bona Relig o erat. *Bauld.* Lact. l. 5. c. 19. ad hoc fortassis Edictum respiciens: *Sed hæc ipsa ignoratio efficit, ut in persequendis sapientibus tam mali sint, fingantque se illis consulere, illos* AD BONAM MENTEM *velle revocare.*

Lin. 6. *Primùm.*] Priscæ editiones, *primi.*

Lin. 7. *Hisdem.*] Vel *eisdem* : apud Eusebium Ἕκαστοι; atque ideò legisse videtur, *cuique.*

Lin. 8. *Diversa.*] Adde, *loca.*

Ibidem. *Denique.*] Heumann. legit *proindè*, quia in Eusebio est τοιγαροῦν.

Lin. 10. *Deturbati.*] Apud Eusebium legitur ταραχθέντες παντοίους θανάτους ὑπέφερον. Proindè Lactantius scribere debuit, *perturbati & variis mortibus affecti sunt.* Heumannus.

Lin. 12. *Observare.*] Subaudi *palàm.*

Ibidem. *Contemplatione.*] Ità legendum. In MS. est verò *contemplationẽ.*

Lin. 13. *In his.*] Docti legunt tantùm *his.*

Lin. 14. *Credidimus.*] MS. *credimus.*

ni, & conventicula sua componant, ita ut ne quid contra disciplinam agant. Aliâ autem epistolâ judicibus significaturi sumus, quid debent observare. Unde juxta hanc indulgentiam nostram debebunt Deum suum orare pro salute nostrâ, & Reipublicæ, ac suâ, ut undiqueversùm Respublica perstet incolumis, & securi vivere in sedibus suis possint.

Lin. 1. *Conventicula sua componant.*] Hæc de reædificandis Christianorum Ecclesiis nonnulli intelligunt; alii de eorum cœtibus celebrandis, quod rectius est: sic Gallicè, *tenir leurs assemblées.*

Ibidem. *Aliâ autem epistolâ.*] MS. *Aliam autem epistolam*: aut præponendum *per*; aut legendum ut repositum est in textu.

Lin. 2. *Significaturi sumus.*] Malè Ruffinus, *indicavimus*, rem quasi jam peractam narrans, cùm ad futurum referatur. Neque istud tribuendum est errori typographorum, cùm hanc lectionem exhibeant tres vetusti codices Manuscripti Bibliothecæ Colbertinæ. Christophorsonus & Valesius rectè verterunt *significabimus.* Baluz.

Lin. 4. *Perstet.*] MS. *Perstetur*, mendosè.

Ibidem. *In sedibus suis.*] Ruffinus vertit *in laribus*, quemadmodùm legitur in uno codice Colbertino. Sed alii MSS. & editiones habent *in laboribus.* Christophorsonus vertit *in suis familiis*; Valesius, *in suis domiciliis.* Baluz.

XXXV.

HOC edictum proponitur Nicomediæ pridie Kalendas Maias, ipso octies, & Maximino iterùm Consulibus. Tunc apertis carceribus, Donate carissime, cum cæteris confessoribus è custodiâ liberatus es, cùm tibi carcer sex annis pro domicilio fuerit. Nec tamen ille hoc facto veniam sceleris accepit à Deo: sed post dies paucos, commendatis Licinio conjuge suâ & filio, atque in manu traditis, cùm jam totius corporis membra defluerent, horrendâ tabe consumptus est. Idque cogni-

Lin. 1. *Hoc edictum proponitur Nicomediæ pridiè Kalend. Maias.*] Cùm in titulo præfati Edicti *Galerius Maximianus* dicatur Tribunitiæ Potestatis xx. constat illud emissum esse post Kalendas Martias currentis anni [311.] quibus Tribunitiam Potestatem xx. auspicatus est idem Galerius. Post illum diem datum, ex Nummis etiam Græcis apud Goltzium certum redditur. Ultimus enim, in quo annus Augusti ejus Imperii notatur, exhibet hos caracteres L. Z. id est, *annus septimus.* Nam cùm, Lactantio teste, Kalendis Maii anni CCCV. Augustus renuntiatus fuerit, Kalendis Maii currentis Christi anni septimum Imperii Augustei annum incœpit. Quare cùm idem Imperator jam deficiens Edictum illud promulgarit, apparet Lactantii sententiam Galerii Maximiani Nummis corroboratam esse, perperàmque scripsisse Valesium in Notis Eusebianis, aliosque viros Doctos, Edictum illud ante mensem Martium datum esse. *Pagius in Critic. Baron. ad an. Chr.* 311. *num.* 12. & 13.

Prodiit tandem absoluto anno persecutionis VIII. ineunte IX. Edictum Galerii, quo persecutio penitùs extincta, inter Kal. Martias quibus xx. Tribunitiam Potestatem inchoaverat, & pridiè Kal. Maias, quod Nicomediæ dicit propositum fuisse Lactantius. *Dodwellus Diss. Cyprian. XI. num.* 82.

Ibidem. *Ipso.*] Nempè Galerio Maximiano. In MS. *ipsa.*

Lin. 2. *Ipso octies, & Maximino iterùm Consulibus.*] Anno scilicet 311. *Maximino*, in MS. *Maximiano.*

Lin. 3. *E custodiâ.*] In MS. *& custodia.*

Lin. 4. *Fuerit.*] Vel *fuisset.*

Lin. 6. *In manu.*] Pro *in manum*, in sexto casu pro quarto: infrà cap. 39. sub initium, *in matrimonio postulat*; & sæpè apud eumdem Lactantium; lib. 3. cap. 3. *Quæ* IN *rerum* NATURA *cadunt*; lib 4. cap. 17. IN TERRA *toto & corpore & ore* PROJECTUM; lib. de Opif. cap. 2. IN EA *sunt relegata* REGIONE.

Lin. 7. *Membra defluerent.*] Nonnulli mallent, *diffluerent*, ut est lib. 3. Div. Institut. cap. 1. *corruptum vanescit, ac* DIFFLUIT; & cap. 20. *Corpus relictum ab animâ* DIFFLUIT. Utrobique in MSS. rec. & omnibus ferè editis est DEFLUIT.

tum Nicomediæ Id. mensis ejusdem, cùm futura essent vicennalia Kalendis Martiis impendentibus.

Lin. 1. *Id. mensis ejusdem.*] Cùm hîc ante *mensis* in MS. sit vacuum duarum duntaxat litterarum spatium, nullam aliam vocem substituere posse credidi, quàm *Id.* pro *Idibus* mensis ejusdem Maii, quo mense Maio obiit Galerius anni æræ Vulgaris 311.

Ibidem. *Kalendis Martiis impendentibus.*] Scilicet sequentis anni 312.

XXXVI.

QUO nuntio Maximinus audito, dispositis ab Oriente cursibus pervolavit, ut provincias occuparet, ac Licinio morante, omnia sibi usque ad fretum Chalcedonium vindicaret. Ingressusque Bithyniam, quò sibi ad præsens favorem conciliaret, cum magnâ omnium lætitiâ sustollit censum. Discordia inter ambos Imperatores, ac penè bellum. Diversas ripas armati tenebant. Sed conditionibus certis pax & amicitia componitur, & in ipso freto fœdus fit, ac dexteræ copulantur. Redit ille securus, & fit qualis in Syriâ & in Ægypto fuit. In primis indulgentiam Christianis communi titulo datam tollit, subornatis legationibus civitatum, quæ peterent, ne intra civitates suas Christianis conventicula extruere liceret, ut suasu coactus & impulsus facere videretur, quod erat spontè facturus. Quibus annuens, novo more sacerdotes maximos per singulas civitates singulos ex primoribus fecit, qui & sacrificia per omnes deos suos quotidiè facerent, & veterum sacerdotum ministerio subnixi, darent operam, Christiani neque fabrica-

Lin. 1. *Maximinus.*] In MS. *Maximianus.*

Ibidem. *Pervolavit.*] Heumann. legit *provolavit*, quia apud Livium legitur, *infensis hastis provolant duo Fabii.*

Lin. 3. *Fretum Chalcedonium.*] Id est, Bosphorum Thracium, cui adjacet in Bythiniâ Chalcedon.

Ibidem. *Ad præsens.*] Lactantius Inst. l. 7. c. 6. *Et quæ alia non nisi* AD PRÆSENS *valent*; cap. 10. *Vitia omnia temporalia sunt* : AD PRÆSENS *commoventur*; cap. 15. *Quamvis* AD PRÆSENS *virtutem Dei hominibus ostenderet*; libro de Irâ Dei cap. 22. *Non* AD PRÆSENS *noxium quemque punit.* Columb.

Lin. 4. *Sustollit.*] Heuman. legit *sustulit.*

Lin. 5. *Discordia.*] MS. *Discordiam.*

Ibidem. *Penè.*] In MS. *pena*, malè.

Ibidem. *Diversas ripas.*] Id est, littora freti Chalcedonii.

Ibidem. *Armati.*] In MS. *armata.*

Lin. 6. *Freto.*] In MS. *fretu.*

Lin. 7. *Redit ille.*] Scilicet Maximinus.

Lin. 8. *Communi titulo.*] Ità legendum esse censent Doctissimi viri Cotelerius, Cangius, Cuperus & Columbus. Respicit enim Lactantius ad Constitutionem editam Cap. XXXIV. quæ pro more tum recepto inscripta erat nominibus Maximiani Galerii & Maximini Dazæ, id est, *communi titulo.* In MS. est corruptè *tutelo.*

Lin. 10. *Conventicula extruere liceret.*] *Conventicula*, id est, Ecclesias.

Ibidem. *Ut suasu coactus & impulsus facere videretur.*] Ità MS. Rectè quidem, ut puto. *Suasu* à *suadeo. Suadere* autem *legem*, est communibus suffragiis postulare legem. Gallicè dicerem, *porter tous son suffrage pour une loi.* Itaque, *ut suasu coactus*, est quasi diceret, *comme y ayant été porté par les suffrages de toutes les villes qui demandoient cette loi.*

Lin. 12. *Maximos.*] In MS. *Maximus.*

Lin. 13. *Deos.*] In MS. *dōs* : fortè etiam *domos suas*, quod bonum sensum efficit. Elige.

Ibidem. *Per omnes deos suos.*] Id est, per omnia deorum suorum templa, seu in omnibus templis.

Lin. 14. *Subnixi.*] In MS. *subnexi.*

Ibidem. *Darent operam, Christiani neque fabricarent.*] Subaudiendum *ut. Vellem faceres*, pro *vellem ut faceres. Quàm vellem domi mansisses*, pro *ut domi mansisses.*

rent, neque publicè aut privatim colerent: sed comprehensos suo jure ad sacrificia cogerent, vel judicibus offerrent. Parùmque hoc fuit, nisi etiam provinciis ex altiore dignitatis gradu singulos quasi Pontifices superponeret; & eos utrosque candidis chlamydibus ornatos jussit incedere. Facere autem parabat, quæ jamdudùm in Orientis partibus fecerat. Nam cùm clementiam specie tenùs profiteretur, occidi servos Dei vetuit, debilitari jussit. Itaque confessoribus effodiebantur oculi, amputabantur manus, pedes detruncabantur, nares vel auriculæ desecabantur.

Lin. 1. *Comprehensos.*] In MS. *comprehensus.*

Lin. 2. *Cogerent.*] In MS. *cogeret.*

Lin. 4. *Candidis chlamydibus, &c.*] Scilicet candidi coloris vestes induebant Sacerdotes, exceptis iis, qui inferis operabantur, utì notissimum est. Et sic in specie docet Porphyr. 4. 19. de Abst. προφήτας Jovis in Cretâ usos esse ejusmodi vestimentis. Silius lib. 3. Sacerdoti *vestem niveam* tribuit; Plinius Druidibus *candidam*, lib. 16. c. ult. & Apuleius Antistitibus sacrorum *candidum linteamen*, lib. 11. *Cuper.*

Lin. 5. *Quæ jamdudùm.*] Quod adverbium deest in priscis editis; legitur autem in MS.

Lin. 6. *Clementiam specie tenùs.*] Nihil frequentius his vocibus sic junctis apud Lactantium; nec attinet, opinor, exscribere. Inter *tam varia* autem *genera crudelitatis illud pessimum genus est, cui* CLEMENTIÆ SPECIES *falsa blanditur: ille gravior, ille sævior est carnifex, qui neminem statuit occidere.* Lactant. lib. 5. Div. Instit. cap. 11.

Lin. 7. *Debilitari jussit.*] Id est, mutilari; quemadmodùm illi, verbi gratiâ, Confessores, quibus candenti ferro *debilitati fuerunt sinistri poplites.* Vide Eusebium lib. 8. cap. 12. & lib. 1. de Vitâ Constantini cap. 58. ubi in Interpretatione Valesii irrepsit per errorem nomen *Licinii*, pro nomine *Maximini.*

XXXVII.

HÆC ille moliens, Constantini litteris deterretur. Dissimulavit ergò. Et tamen si quis inciderat, mari occultè mergebatur. Consuetudinem quoque suam non intermisit, ut in palatio per singulos dies sacrificaretur. Et hoc primus invenerat, ut animalia omnia, quibus vescebatur, non à coquis, sed à sacerdotibus ad aras immolarentur, nihilque prorsùs mensæ apponeretur, nisi aut delibatum, aut sacrificatum, aut perfusum mero; ut quisquis ad cœnam vocatus esset, inquinatus indè atque impurus exiret. In cæteris quoque magistri sui similis. Nam si quid reliqui,

Lin. 1. *Litteris.*] In MS. *litteras.* De his litteris vide Eusebium Histor. Eccles. lib. 9. cap. 9.

Lin. 2. *Mergebatur.*] In MS. *Mergebantur.*

Lin. 3. *Palatio.*] In MS. *Palatium.*

Lin. 6. *Delibatum.*] Erat particula cœnæ paratæ, quam decerptam diis offerebant. Solebant autem cibos etiam libare. Sil. Ital. lib. 7.

— Primum Vestæ detersit honorem,
Undique & in mediam jecit libamina flammam.

Quod Dionysius Halicarn. 4. Antiquit. Rom. dicit, *Cœnarum primitias libare.* Grævius.

Ibidem. *Sacrificatum.*] Est, quod ex victimâ diis oblatâ præcisum erat in epulas, ut solebant partem victimarum prosecare & adolere, partem sacerdotum & sacrificantium epulis reservare. *Grævius.*

Ibidem. *Perfusum mero.*] Scilicet quo solebant supplicare, ut hi cibi quasi sacrarentur. Quis enim ignorat thure & vino solitos veteres supplicare, etiam inter epulas? Horat. IV. Carm. 5. de Augusto:

Te mensis adhibet deum.
Te multâ prece, te prosequitur mero
Defuso pateris, & laribus tuum
Miscet numen. Grævius.

Lin. 8. *Magistri sui similis.*] Scilicet Gale-

qui, vel Diocles, vel Maximianus reliquerunt, hic abrasit, sine ullo pudore auferens omnia. Itaque horrea privatorum claudebantur, apothecæ obsignabantur, debita in futuros annos exigebantur. Hinc fames, agris ferentibus; hinc caritas inaudita. Armentorum ac pecorum greges ex agris rapiebantur ad sacrificia quotidiana, quibus eos adeò corruperat, ut aspernarentur annonam, & effundebant passim sine delectu, sine modo; quum satellites universos, quorum numerus ingens erat, pretiosis vestibus & aureis nummis expungeret, gregariis & tyronibus argentum daret, barbaros omni genere largitionis honoraret. Nam quòd viventium bona vel auferebat, vel dono suis dabat, [proüt] quisque petierat aliena, nescio an [non] agendas illi fuisse gratias putem, quòd more clementium latronum incruenta spolia detrahebat.

rii Maximiani. Ita suprà cap. 21. *magnitudinis suæ simillimos.*

Pag. 232. lin. 8. *Reliqui.*] Heumannus delet hoc verbum.

Lin. 2. *Apothecæ.*] Id est, cellæ vinariæ, de quâ voce Phædrus lib. 4. fab. 4.

Lin. 3. *Debita.*] Heuman. addit *tributa.*

Ibidem. *Hinc fames, agris ferentibus.*] Ità MS. nihil mutandum. *Agris ferentibus*, id est, licèt *agris ferentibus.* Vide præcedentia *abrasit... horrea privatorum claudebantur, &c.* Editi legunt *non ferentibus*, minùs benè.

Lin. 4. *Armentorum, &c.*] Hæc omnia valdè corrupta sunt tum in MS. tum in editis, ita ut vix intelligi queant. Ea verò sic legenda esse credidi. *Armentorum ac pecorum greges ex agris rapiebantur ad sacrificia quotidiana, quibus aulicos adeò corruperat, ut aspernarentur annonam; & effundebant passim sine delectu, sine modo, cùm satellites universos, quorum numerus ingens erat, pretiosis vestibus & aureis nummis excoleret* (id est, *demulceret*,) *gregariis & tyronibus argentum daret, barbaros omni genere largitionis honoraret.*

Lin. 5. *Eos.*] Vel *suos*, id est, *aulicos.*

Ibidem. *Corruperat.*] Quia jam mos invaluerat, ut in conviviis carnes præberentur, quæ Idolis oblatæ fuerant.

Lin. 6.] *Effundebant.*] Alii *effundebat.*

Lin. 7. *Satellites.*] In MS. *lites*, sine ullâ lacunâ: verùm cum doctiss. Toinardo & Tollio reposui *satellites;* nostraque correctio confirmatur tum ex sequentibus *dono suis dabat*, tum ex Ruffino lib. 8. cap. 17. *Undè & montes auri, ut ità dixerim, congregatos familiaribus suis ac satellitibus largiebatur;* & Lactantius infrà cap. 38. sub finem: *His satellitibus & protectoribus cinctus.*

Lin. 8. *Expungeret.*] MS. *Expungerent.*

Lin. 9. *Barbaros omni genere largitionis honoraret.*] MS. *Omni genere largitionibus.*

Lin. 10. *Proüt.*] In MS. desideratur.

Lin. 11. *Nescio an [non] agendas illi fuisse gratias putem.*] Lego cum Cupero *an non*, quod est ironia. *Non* deest in MS.

Ibidem. *More clementium latronum.*] Sic Salvianus: *Latrones hoc proverbio uti solent, ut quibus non auferunt vitam, dedisse se dicant.*

XXXVIII.

ILLUD verò capitale, & supra omnes, qui fuerunt, corrumpendi cupiditas, quid dicam nescio, nisi cœca & effrænata, & tamen his verbis exprimi pro indignatione suâ non potest. Vincit officium linguæ sceleris

Lin. 1. *Capitale.*] In MS. *Capitali.*

Ibidem. *Et.*] Ità MS. Aliis *ei*, pro *&.*

Lin. 2. *Quid dicam nescio.*] Lactantius lib. 1. cap. 21. *Nam de infantibus, qui Saturno immolabantur propter odium Jovis*, QUID DICAM NESCIO.

Ibidem. *Exprimi pro indignatione suâ non potest.*] In MS. *exprimere.* Quod si legas, deesse videtur *Mens*; atque sic esset legendum, *& tamen his verbis [mens] exprimere pro indignatione suâ non potest.* Sic Lactantius. Lib. 6. Divin. Institut. cap. 23. *Quibus hoc* VERBIS, *aut quâ* INDIGNATIONE *tantum nefas prosequar?* VINCIT OFFICIUM LINGUÆ SCELERIS MAGNITUDO.

magnitudo. Eunuchi, lenones ſcrutabantur omnia. Ubicumque liberalior facies erat, ſecedendum patribus ac maritis fuit. Detrahebantur nobilibus fœminis veſtes, itemque virginibus, & per ſingulos artus inſpiciebantur, ne qua pars corporis regio cubili eſſet indigna. Si qua detrectaverat, in aquâ necabatur; tanquàm majeſtatis crimen eſſet ſub illo adultero pudicitia. Aliqui, conſtupratis uxoribus, quas ob caſtitatem ac fidem cariſſimas habebant, quum dolorem ferre non poſſent, ſe ipſos etiam necaverunt. Sub hoc monſtro, pudicitiæ integritas nulla, niſi ubi barbaram libidinem deformitas inſignis arcebat. Poſtremò hunc jam induxerat morem, ut nemo uxorem ſine permiſſu ejus duceret, ut ipſe in omnibus nuptiis prægustator eſſet. Ingenuas virgines imminutas ſervis ſuis donabat uxores. Sed & Comites ejus ſub tali Principe imitabantur [hoc exemplum, & civium] ſuorum cubilia impunè violabant. Quis enim vindicaret? Mediocrium filias, ut cuique libuerat, rapiebat. Primariæ, quæ rapi non poterant, in beneficiis petebantur; nec recuſari licebat, ſubſcribente Imperatore, quin aut pereundum eſſet, aut habendus gener aliquis barbarus. Nam ferè nullus ſtipator in latere ei, niſi ex gente horum, qui

Lin. 2. *Nobilibus fœminis.*] Augebat indignitatem rei, quòd *nobiles* eſſent. Nam ſervile prorsùs, & liberis corporibus deteſtabile erat, ſic conſiderari. Servitia ſic ſolebant à mangonibus inſpicienda ſiſti licitantibus. *Columb.*

Ruffinus lib. 8. cap. 17. *Cui etiam inter cætera hoc etiam ſingulare ſtudium erat, ne ullam non dico urbem, ſed vel breve oppidum, abſque adulterio nobilium matronarum, quæ per loca fuiſſent repertæ, vel corruptione virginum præteriret.* Latinis *fœminæ* non ſolæ ſunt, quæ viris junctæ ſunt, ſed & virgines. Gloſſaria Labbei, *Fœmina*, θήλεια, quam vocem vulgò per *fœminea*, ſeu quæ fœminei ſexûs eſt, interpretantur, quod virginibus quoque proprium eſt. *Bauldri.*

Lin. 3. *Veſtes.*] In MS. *Vris*, malè.

Ibidem. *Per ſingulos artus inſpiciebantur.*] Caſaubonus notat, ut ſervos, ſic & ſervas nudas ab emptoribus fuiſſe inſpectas. Non abſimilis (inquit Tollius) olim Perſarum licentia, & hodiè Turcarum, atque item Perſarum.

Lin. 4. *Detrectaverat.*] MS. legit *detractaverat.*

Lin. 5. *Tanquàm majeſtatis crimen eſſet ſub illo adultero pudicitia.*] Itâ MS. Neſcio quo pacto dictio *pudicitia*, tam neceſſaria ad hujus loci intelligentiam, in nullâ editione reperiatur.

Lin. 6. *Caſtitatem ac fidem.*] In MS. *caſtitate ac fide.*

Lin. 8. *Monſtro, pudicitiæ.*] *Miniſtro* conſtanter legitur in MS. quod ferri non poteſt; dictio enim *miniſtri* non convenit *Principi.* egendum, *Sub hoc monſtro, pudicitiæ integritas nulla*; aut, *Sub hoc monſtro impudicitiæ, integritas nulla.* Almelov. & Bauldri.

Lin. 10. *Ut ipſe in omnibus nuptiis prægustator eſſet.*] Id eſt, novam nuptam *defloraret*; ſi hoc verbo uti licet.

Lin. 11. *Ingenuas virgines imminutas.*] *Imminutas*, id eſt corruptas, vel violatas. Proba MS. codicis lectio; nec mutanda, ſiquidem ipſemet Lactantius Div. Inſtitut. lib. 1. cap. 10. paulò ante finem, de ſpurco illo Jove Paganorum ait: *Reliquam ſuam vitam in ſtupris adulteriiſque conſumpſit. Omitto* VIRGINES *quas* IMMINUIT.

Lin. 12. *Comites.*] Id eſt, aulæ proceres, qui principem ſectabantur.

Ibidem. *Imitabantur* [*hoc exemplum, & civium*] *ſuorum, &c.*] MS. *Imitabatur*, mendosè. Per *hoc exemplum & civium*, quindecim litterarum lacunam Manuſcripti codicis ſupplevi. Aliter tamen legi poſſet, cùm propiùs inſpicienti appareant in MS. duæ litteræ *Tr.* quæ priores ſunt litteræ vocis *Tribuni.*

Lin. 15. *In Beneficiis.*] *Beneficium* eo loci ſignificat *remunerationem* conceſſam ob quædam munia rectè ſuſcepta & perfecta.

Ibidem. *Recuſari licebat.*] Itâ MS. Mallem, *recuſare licebat*, metu ſubmerſionis.

Lin. 17. *Stipator in latere ei.*] Sic repoſuerunt editores, pro *inlata rei*, quod eſt in MS. corruptè.

à Gothis tempore vicennalium terris suis pulsi, Maximiano se tradiderunt, malo generis humani, ut illi barbaram servitutem fugientes, in Romanos dominarentur. His satellitibus & protectoribus cinctus, Orientem ludibrio habuit.

Lin. 1. *A Gothis... pulsi.*] Ad Galerium Maximianum Cæsarem confugerunt, & posteà se Maximino, quem Galerius adoptaverat, adjunxerunt, & in numerum Satellitum ac protectorum ejus adlecti sunt. *Baluz.*

Lin. 3. *Protectoribus.*] Id est, corporis custodibus.

Ibidem. *Orientem ludibrio habuit.*] MS. pro *ludibrio*, habet *indibria*, corruptè. Hæc mirè conveniunt cum extremis verbis capitis 19. *Daïa verò ... accepit Orientem calcandum atque conterendum.*

XXXIX.

DENIQUE quum libidinibus suis hanc legem dedisset, ut fas putaret quidquid concupîsset, ne ab Augustâ quidem, quam nuper appellaverat matrem, potuit temperare. Venerat post obitum Maximiani ad eum Valeria, quum se putaret in partibus ejus tutiùs moraturam, eò maximè quòd habebat uxorem. Sed animal nefarium protinùs inardescit. Adhuc in atris vestibus erat mulier, nondùm luctûs tempore impleto. Legatis præmissis in matrimonio postulat, ejecturus uxorem, si impetrâsset. Respondit illa liberè, quæ sola poterat: primò non posse de nuptiis in illo ferali habitu agere, tepidis adhuc cineribus mariti sui, patris ejus; deindè illum impiè facere, quòd sibi fidam conjugem repudiet, idem utique facturus & sibi; postremò, nefas esse illius nominis ac loci fœminam sine more, sine exemplo, maritum alterum experiri. Nuntiatur homini quid esset ausa. Libido in iram furoremque convertitùr. Statim mulierem proscribit, bona ejus rapit, aufert comites, spadones in tormentis necat, ipsam cum matre in exilium relegat; nec in locum certum: sed huc atque illuc præcipitem cum ludibrio exturbat, & amicas ejus afficto adulterio damnat.

Lin. 2. *Concupisset.*] Sic & Lactantius, *audisset*, *quæsisset*.

Lin. 3. *Matrem.*] Propter Maximini adoptionem à Maximiano Galerio factam, cujus uxor & vidua erat Valeria.

Ibidem. *Ad eum.*] Scilicet Maximinum Daiam, in cujus aulam illa post mariti mortem concesserat, ibi se tutiùs moraturam esse putans, spreto Licinio, cui eam Galerius commendaverat. *Baluz.*

Lin. 7. *Præmissis.*] MS. *primis.*

Lin. 8. *Quæ sola poterat.*] Subaudi, *liberè respondere.* Non verebatur enim, ne ipsam vi stupraret, vel necaret Maximinus. Tantùm scilicet in Imperatoris uxorem viduam non audebat Tyrannus. *Heumannus.*

Lin. 9. *Ferali.*] MS. *fedali*, corruptè.

Ibidem. *Patris ejus.*] Scilicet Galerii Maximiani, qui erat per adoptionem pater Maximini.

Lin. 10. *Fidam.*] In MS. *fidem.* Fortè, *fidelem*, breviatis litteris.

Lin. 11. *Fœminam.*] In MS. *fœmina.*

Lin. 12. *Sine exemplo.*] Vix exemplum secundarum nuptiarum in Augusteis *fœminis* habemus, præter Lucillæ Lucii Veri uxoris, quam post viri mortem pater Marcus Antoninus Claudio Pompeiano seni, equitis Romani filio, invitam tamen tradidit. Vide *Capitolin. in Marco*, cap. 20.

Ibidem. *Homini.*] Pro *illi*, scilicet Maximino.

Lin. 14. *Comites.*] Hîc fœminini generis.

Lin. 15. *Ipsam cum matre in exilium relegat.*] Valeriam nempè cum Priscâ Diocletiani uxore, de quâ pluribus actum est ad cap. 15. *Ipsam*, in MS. *ipsa.*

Lin. 16. *Amicas ejus.*] Scilicet Valeriæ.

Lin. 17. *Afficto.*] MS. *afflicto*, corruptè.

X L.

ERAT clarissima fœmina, cui ex filiis juvenibus jam nepotes erant. Hanc Valeria tanquàm matrem alteram diligebat, cujus consilio negatam sibi suspicatur. Dat negotium Præsidi Eratineo, ut eam cum dedecore interficiat. Huic aliæ duæ adjunguntur, æquè nobiles, quarum altera Vestalem famulam virginem Romæ reliquerat, fugitivæ tunc Valeriæ familiaris. Altera virum habuit Senatorem, non nimis Augustæ proxima. Sed utraque ob eximiam pulchritudinem corporis ac pudicitiam necabatur. Rapiuntur subitò mulieres, non ad judicium, sed ad latrocinium. Nec enim quisquam accusator extabat. Invenitur quidam Judæus ob alia facinora reus, qui spe impunitatis inductus, adversùs insontes mentiatur. Judex æquus & diligens extra civitatem cum præsidio, ne lapidibus obruatur, protulit. Agebatur hæc tragœdia Nicææ. Inrogantur tormenta Judæo, dum quæ jussus [erat diceret; hæ ne] loquerentur, pugnis à tortoribus coërcentur: innocentes duci jubentur. Fletus & comploratio, non illius tantùm mariti, qui aderat benè meritæ uxori, sed omnium, quos res indigna & inaudita contraxerat. Ac ne impetu populi de carnificum manibus raperentur, promoti militari modo instructi velites & sagittarii prosequuntur. Ita mediæ inter cuneos armatorum ad supplicium deductæ. Jacuissentque insepultæ, domesticis in fugam versis, nisi eas furtiva amicorum misericordia sepelisset. Nec adultero impunitas promissa persolvitur: sed patibulo adfixus, aperuit omne

Lin. 3. *Suspicatur.*] Sic in MS. Editi verò *suspicabatur*. Maximinus scilicet *suspicatur*.

Ibidem. *Eratineo.*] Locus videtur corruptus: Præsidis nomen est. *Baluz.* Forsàn *Eratino*, ut sit Græcum ἱερατινόν, quod idem ac ἱεράσμιος. Attamen Heumannus loco *Eratineo* suspicatur legendum esse *protinùs*, quod verbum Lactantio est familiare, ut videtur hujus-ce libri capp. 29. 30. & 39.

Lin. 5. *Famulam.*] Nonnulli legere volunt jure ac meritò *filiam*.

Ibidem. *Fugitivæ.*] In MS. *furtivè*, malè.

Lin. 6 *Non nimis Augustæ proxima.*] Ità MS. Nonnulli legere volunt *non minùs*; alii *non nihil*.

Lin. 7. *Necabatur.*] MS. *necabantur*.

Lin. 9. *Invenitur quidam Judæus*, &c.] Non hoc primùm à Maximino inventum. Præiverat enim illi vir boni exempli Nero, cùm Octaviam uxorem repudiare vellet in gratiam Poppeæ. Vide Tacit. lib. 14. Annalium.

Lin. 10. *Judex æquus & diligens.*] Ironicè dictum.

Lin. 11. *Obruatur.*] Scilicet à civibus, qui earum innocentiam noverant; vel fortè, ne Judæus ipse ob falsum testimonium lapidibus obruatur.

Lin. 12. *Jussus erat diceret; hæ ne loquerentur.*] Sic restituit criticus Anonymus, qui MS inspexerat, in quo quatuordecim circiter desunt litteræ. Alii legunt *jussus clàm erat, palàm*, & sic legendum esse conjiciebat Doctissimus Nic. Heinsius. At in MS. legi *loquerentur & coercentur*, quæ nolui mutare.

Lin. 14. *Jubentur.*] Adde, ad supplicium.

Ibidem. *Tantùm.*] MS. *tanti*.

Lin. 15. *Contraxerat.*] Id est, advocaverat ad spectaculum

Lin. 16. *Manibus*] In MS. *manus*.

Ibidem. *Promoti.*] Vel *progressi*, vel ut volunt quidam, duces militares, qui ad ordines priores promoti sunt.

Lin. 17. *Instructi velites & sagittarii prosequuntur.*] Sic lego cum Baluzio inter suæ editionis Errata, cùm sit in MS. *instructibile mens essagittari*, nullo sensu, & sit idem litterarum numerus. Rectè enim hîc (inquit) conjunguntur *velites* & *sagittarii*, cùm utrique sint levis armaturæ milites.

Lin. 18. *Jacuissentque.*] Ità MS. & rectè. Deest *que* in priscis editionibus.

Lin. 19. *Adultero.*] Scilicet Judæo. *Adultero*, in MS. *adulterio*.

Lin. 20. *Aperuit.*] Heumannus legit *aperit*,

myſterium, & ſub extremo ſpiritu inquit omnibus, qui videbant, [ac] innocentes occiſas eſſe teſtatur.

Lin. 1. *Inquit.*] MS. *in quod.* Redundat hoc verbum, vel mutandum ut fecimus, cum additione conjunctionis *ac*, quæ deeſt in MS. quaſi diceret, *ſub extremo ſpiritu locutus eſt*, *vel ait omnibus qui videbant*, *ac innocentes occiſas eſſe teſtatur.*

X L I.

AUGUSTA verò in deſertas quaſdam ſolitudines Syriæ relegata, patrem ſuum Diocletianum per occultos gnarum calamitatis ſuæ fecit. Mittit ille legatos, & rogat ut ad ſe filiam remittat. Nihil proficit. Iterùm ac ſæpiùs obſecrat. Non remittitur. Poſtremò cognatum ſuum quemdam militarem ac potentem virum legat, qui eum beneficiorum ſuorum admonitum deprecetur. Is quoque, imperfectâ legatione, irritas preces renuntiat.

Lin. 1. *Auguſta.*] Valeria nempè, Galerii Maximiani vidua.

Lin. 2. *Gnarum.*] MS. *magnarum*, malè.

Ibidem. *Calamitatis.*] In MS. *calamitates.*

Lin. 6. *Deprecetur.*] MS. *deprecatur.*

Ibidem. *Imperfectâ legatione.*] Ità MS. Nonnulli eruditi legi volebant, *perfectâ legatione.*

X L I I.

EODEMQUE tempore ſenis Maximiani ſtatuæ Conſtantini juſſu revellebantur, & imagines cum quo pictus eſſet, detrahebantur. Et quia ſenes ambo ſimul plerùmque picti erant, & imagines ſimul deponebantur amborum. Itaque quum videret vivus, quod nulli unquàm Imperatorum acciderat, duplici ægritudine adfectus, moriendum ſibi eſſe decrevit. Jactabat ſe huc atque illuc, æſtuante animâ per dolorem, nec ſomnum, nec cibum capiens. Suſpiria & gemitus, crebræ lacrymæ, jugis volutatio corporis, nunc in lecto, nunc humi. Ita viginti annorum feliciſſimus Imperator, ad humilem vitam dejectus adeò, & proculcatus injuriis, atque in odium vitæ dejectus, poſtremò fame atque angore confectus eſt.

Lin. 1. *Eodemque tempore.*] Ità MS. Duo eruditi viri vellent, *eodem quoque tempore.*

Ibidem. *Senis*] In MS. *ſenex.*

Ibidem. *Maximiani.*] Herculii nempè.

Lin. 2. *Imagines cum quo pictus eſſet.*] Ità MS. abſque ullâ lacunâ. Poſt *imagines*, videtur deeſſe *illius.*

Ibidem. *Senes ambo.*] Diocletianus ſcilicet, & Maximianus Herculius.

Lin. 4. *Cùm videret vivus.*] Diocletianus, cujus viventis imagines deponebantur; quia conjunctæ erant cum imaginibus Herculii.

Ibidem. *Nulli.*] In MS. *nulla.*

Lin. 5. *Duplici ægritudine.*] Scilicet ob contumeliam tum filiæ, tum ſibi illatam. *Heum.*

Lin. 6. *Animâ.*] In MS. *animam.*

Ibidem. *Per dolorem.*] Id eſt, *præ dolore*, vel *propter dolorem.*

Lin. 7. *Suſpiria.*] Cuſpinianus in Diocletiano: *Quidam dicunt ſtupore mentis, & longâ ægritudine confectum, animam inter ſuſpiria efflaſſe.* Ex Cedreno.

Lin. 9. *Adeò.*] Viri docti legebant *à Deo.*

Lin. 10. *In odium vitæ dejectus.*] Ità MS. licèt mox præceſſerit *dejectus.* Quarè plures legere mallent *devectus*; alii *adductus*, ut Cicero *in odium, in invidiam adducere.*

Ibidem. *Fame atque angore confectus eſt.*] Alii eum morbo aquæ intercutis extinctum ferunt, alii veneno, Suidas ſuſpendio. Ut ut ſe res habeat, periiſſe eum conſtat anno 312. ante nuptias Licinii & Conſtantiæ. *Pagius.*

XLIII.

An. 312.

UNUS jam supererat de adversariis Dei, cujus nunc exitum ruinamque subnectam. Cùm haberet æmulationem adversùs Licinium, quia prælatus ei à Maximiano fuerat, licèt nuper cum eo amicitiam confirmâsset, tamen ut audivit Constantini sororem Licinio esse desponsam, existimavit affinitatem illam duorum Imperatorum contra se copulari. Et ipse legatos ad Urbem misit occultè, societatem Maxentii atque amicitiam postulatum. Scribit etiam familiariter. Recipiuntur legati benignè, fit amicitia, utriusque imagines simul locantur. Maxentius tanquàm divinum auxilium libenter amplectitur. Jam enim bellum Constantino indixerat, quasi necem patris sui vindicaturus. Undè suspicio inciderat, senem illum tam exitiabilem finxisse discordiam cum filio, ut ad alios succidendos viam sibi faceret, quibus omnibus sublatis, sibi ac filio totius orbis imperium vindicaret. Sed id falsum fuit. Nam id propositi habebat, ut & filio, & cæteris extinctis, se ac Diocletianum restitueret in regnum.

Lin. 1. *Unus supererat.*] Nimirùm Maximinus cognomine Daza vel Daïa, adhuc qui Orienti præerat.

Lin. 2. *Quia.*] In MS. *qui ad.*

Lin. 4. *Ut.*] In MS. bis repetitur *ut, ut.*

Ibidem. *Constantini sororem.*] Constantiam, quæ posteà sic Ario favit, ut etiam fratrem suum ad eum protegendum impelleret. *Baluz.*

Ibidem. *Desponsam.*] Id est, *desponsatam.*

Lin. 7. *Postulatum.*] In MS. legitur *postulatam;* editi habent *postulans.* Scripsimus *postulatum*, quod rectius videtur.

Ibidem. *Familiariter.*] Id est, amicè.

Lin. 10. *Necem patris sui.*] Maximiani Herculii, quem Constantinus strangulari jusserat apud Massiliam. Zosimus lib. 2. *Maxentius occasiones gerendi adversùs Constantinum belli quærebat, seque dolere propter obitum patris sui simulans, cui mortis causam Constantinus præbuisset.* Baluz.

Lin. 11. *Senem illum.*] Maximianum Herculium.

Ibidem. *Tam exitiabilem.*] Sic reposui, cùm in MS. sit *xtabilē*, cum defectu trium aut quatuor initialium litterarum. Potest etiam legi, si mavis, *detestabilem*, supprimendo *tam.*

Ibidem. *Finxisse discordiam.*] Eutropius lib. x. *Indè ad Gallias profectus est, dolo composito, tanquàm à filio esset expulsus.* Baluz.

Lin. 12. *Succidendos.*] In MS. *succedendos.*

XLIV.

JAM mota inter eos fuerant arma civilia. Et quamvis se Maxentius Romæ contineret, quòd responsum acceperat, periturum esse, si extra portas urbis exisset; tamen bellum per idoneos duces gerebatur. Plus virium Maxentio erat, quòd & patris sui exercitum receperat à Severo, & suum proprium de Mauris atque Italis nuper extraxerat. Dimicatum,

Lin. 1. *Jam mota inter eos fuerant arma civilia.*] Inter Constantinum & Maxentium, ab anno nempè 311.

Lin. 2. *Responsum.*] Ab Oraculo scilicet.

Lin. 3. *Duces.*] MS. *ducere.*

Lin. 5. *Et suum proprium.*] Locutio Lactantiana: lib. 4. cap. 14. SUUM PROPRIUM; lib. 3. cap. 10. & lib. 4. cap. 40. *suo proprio;* lib. 5. cap. 11. *Alii* SUO PROPRIO *adversùs justos odio;* & de Opif. cap. 2. *Singulis autem generibus ad propulsandos impetus externos* SUA PROPRIA *munimenta constituit.*

Ibidem. *Italis.*] Heum. putat, & quidem rectè, legend. esse *Getulis*, qui Mauris erant proximi.

Ibidem. *Dimicatum, &c.*] Heumannus legit *Dimicatum est.*

& Maxentiani milites prævalebant; donec posteà confirmato animo Constantinus, & ad utrumque paratus, copias omnes ad Urbem propiùs admovit, & è regione Pontis Mulii consedit. Imminebat dies, quo Maxentius Imperium ceperat, qui est ad sextum Kalendas Novembris; & quinquennalia terminabantur. Commonitus est in quiete Constantinus, ut cœleste signum Dei notaret in scutis, atque ita prælium committeret. Fecit ut jussus est, & tranversâ X litterâ, summo capite circumflexo, Christum in scutis notat. Quo signo armatus exercitus capit ferrum. Procedit hostis obviàm sine Imperatore, pontemque transgreditur. Acies pari fronte concurrit. Summâ vi utrinque pugnatur. Neque his fuga nota, neque illis. Fit in urbe seditio, & dux increpitatur, velut desertor salutis publicæ. Tumque repentè populus, (Circenses enim natali suo edebat) voce subclamat, Constantinum vinci non posse.

Quâ voce consternatus proripit se, ac vocatis quibusdam Senatoribus, libros Sibyllinos inspici jubet, in quibus repertum est, illo die hostem Romanorum esse periturum. Quo responso in spem victoriæ inductus procedit, in aciem venit. Pons à tergo ejus scinditur. Eo viso, pugna crudescit, & manus Dei supererat aciei. Maxentianus proterretur; ipse

Lin. 2. *Ad utrumque paratus.*] Eventum putà peremptorium, citam mortem, aut victoriam lætam. Apud Virgilium Æneidos l. 2. v. 61. *fidens animi, atque ad utrumque paratus.*

Lin. 3. *Pontis Mulii.*] Sequor MS. qui haud secùs habet. In editis est *Mulvii*, quod verum est nomen, hodiè *Ponte Mole.*

Ibidem. *Dies, quo Maxentius Imperium ceperat... 6. Kalend. Novemb &c.*] Maxentius, ut ex Lactantio liquet, 6. Kalend. Novemb. id est, 27. Octob. Imperator Romæ appellatus est. Maxentium vicit Constantinus 6. Kalend. Novemb. autore eodem Lactantio.

Lin. 5. *Commonitus in quiete.*] Proprium hoc verbum. *Moneri* enim dicuntur, quibus Deus aliquid per somnium imperat. Vide Inscript. Antiq. *Tollius.*

Lin. 6. *Cœleste signum.*] *Immortale signum* alibi vocat Lactantius lib. 4. cap. 27. id est, signum crucis. Iste porrò locus est magni momenti. Signat enim, & locum, & diem quo crux, in quâ vinceret, ostensa est Constantino. Nam cùm ex testimonio Eusebii, qui se id accepisse ait ab ore Constantini, constet visum ab eo crucis trophæum in cœlo horis meridianis, sole in occasum vergente; & addubitanti quidnam hoc spectrum sibi vellet, nocte sequenti Christum Dei dormienti apparuisse cum signo illo, quod in cœlo ostensum fuerat, præcepisseque, ut militari signo ad similitudinem ejus, quod in cœlo vidisset, fabricato, eo tanquàm salutari præsidio in præliis uteretur: certum est utramque visionem uno in loco, & intra spatium aliquot horarum contigisse.

Lin. 7. *Et transversâ X. litterâ, summo capite circumflexo, Christum in scutis notat.*] MS. *Christo.* Hæc ita intelligenda sunt, ut Christi Monogramma circumflexum fuerit in capite Labari, ut videmus in nummis veteribus.

Lin. 9. *Sine Imperatore.*] Sine Maxentio.

Lin. 10. *Concurrit.*] *Concurrere*, passim est ad pugnam, ad prælium procedere. Accipio autem hîc *pari fronte concurrere*, pro eâdem fiduciâ & alacritate, quâ contra te veniant hostes, obviam illis ire. Vel si mavis, *omnes æquali fronte concurrunt. Concurrit*, alii *concurrunt.*

Lin. 11. *Dux increpitatur.*] Maxentius.

Lin. 12. *Natali suo.*] Id est, die illo quo Imperator factus est.

Lin. 13. *Edebat.*] MS. *Cumque... & debita*, nullo sensu. Pro *& debita*, cum nonnullis viris doctis lego *edebat*, scilicet Maxentius. MS. *Cumque*, lego *tumque*; aliis *cunctus.*

Lin. 17. *Scinditur.*] De exciso ponte vide Euseb. lib. 9. Hist. Eccles. cap. 9. & Zozimum lib. 11. cap. 15.

Lin. 18. *Supererat aciei.*] Biblica hæc phrasis esse videtur: Exod. cap. 17. v. 11.

Fortè legendum *suberrat aciei* (inquit Baluzius) id est, sese huc & illuc per pugnantium ordines extendit, vim suam latenter contra Maxentii milites exerens. *Acies* enim sæpè

in fugam versus properat ad pontem, qui interruptus erat, ac multitudine fugientium pressus, in Tiberim deturbatur. Confecto tandem acerbissimo bello, cum magnâ Senatûs populique Romani lætitiâ susceptus Imperator Constantinus, Maximini perfidiam cognoscit, litteras deprehendit, statuas & imagines invenit. Senatus Constantino, virtutis gratiâ, primi nominis titulum decrevit, quem sibi Maximinus vindicabat: ad quem victoria liberatæ Urbis quum fuisset adlata, non aliter accepit, quàm si ipse victus esset. Cognito deindè Senatûs decreto, sic exarsit dolore, ut inimicitias apertè profiteretur, convicia jocis mixta adversùs Imperatorem maximum diceret.

pugna, seu prælium est. *Suberrare* autem *aciei*, ut apud Claudianum, *suberrare montibus*. Sed Heumann. ita legendum esse putat: *At manu Dei superante, acies Maxentiana proterretur*.

Pag. 239. lin. 18. *Maxentianus proterretur.*] Ità MS. Maxentianus scilicet miles. Alii volunt, *Maxentiana*, nempè *acies*. Nonnulli malunt, *Maxentiani proterrentur*. Si quid immutandum esset, mallem, *Maxentius proteritur*. *Proterrere* est terrendo fugare.

Lin. 1. *Ac.*] In MS. *hac*.

Lin. 2. *Tandem.*] MS. *tamen*.

Lin. 6. *Titulum.*] Scilicet *maximi*. Post mortem Galerii Maximinus, quia prior Cæsar, quanquàm postremò Augustus fuerat, primas sibi in titulis atque honoribus inter ejùs temporis Augustos vindicabat, ait *Eusebius*, Hist. Eccles. lib. 9. cap. 10. Jam verò Senatus decrevit, ut primus Augustorum Constantinus esset.

Ibidem. *Vindicabat.*] Fortè, *vindicarat*.

X L V.

CONSTANTINUS, rebus in Urbe compositis, hyeme proximâ Mediolanum contendit. Eòdem Licinius advenit, ut acciperet uxorem. Maximinus ubi eos intellexit nuptiarum solennibus occupatos, exercitum movit è Syriâ, hyeme quàm cùm maximè sæviente, & mansionibus geminatis, in Bithyniam concurrit, debilitato agmine. Nam maximis imbribus, & nivibus, & luto, & frigore, & labore jumenta omnis generis amissa sunt, quorum miserabilis per viam strages speciem jam futuri belli, & similem cladem militibus nuntiabat. Nec ipse intra fines suos moratus est: sed transjecto protinùs freto, ad Byzantii portas accessit armatus. Erant ibi milites præsidiarii, ad hujusmodi casus à Licinio conlocati. Hos primùm muneribus & promissis illicere tentavit: posteà vi &

Lin. 2. *Contendit.*] Verbum istud in MS. mancum est & propè detritum, ac vix legi potest.

Ibidem. *Uxorem.*] Scilicet Constantiam, Constantini sororem.

Lin. 4. *Quàm.*] Voculam hanc delendam putat Heumannus.

Ibidem. *Mansionibus geminatis.*] Id est, unâ die tantùm fecit itineris, quantùm duæ mansiones in viâ Regiâ distabant invicem. Nec in primâ, sed in secundâ quiescebat. *Cellar.*

Lin. 5. *In Bythiniam concurrit.*] Ità MS. Nonnulli volunt, *accurrit*; Almelov. *cucurrit*. Nam facilè *cu*, in *cũ*, & posteà in *con*, mutatum est.

Lin. 9. *Transjecto protinùs freto.*] Thraciæ nimirùm. Vulgò Bosphorus Thracius nuncupatur.

Lin. 10. *Ad hujusmodi casus.*] In veteri codice legitur, *ad hujusmodi causa Licinio conlocati*. Nostra emendatio bona est. Et sæpè in antiquis codicibus reperitur scriptum *causa*, pro *casus*; ut apud S. Ambrosium epist. 43. *In naturâ casus est, in electione judicium*; pro quo in vetustissimo codice MS. Ecclesiæ Bellovacensis scriptum est *causa*, quamvis non benè. *Baluz.*

Lin. 11. *Illicere.*] In MS. *illicire*.

& oppugnatione terrere ; nec tamen quidquam vis aut promiſſa valuerunt.

Jam conſumpti erant dies undecim, per quos fuit ſpatium nuntios litteraſque mittendi ad Imperatorem, cùm milites non fide, ſed paucitate diffiſi, ſeipſos dederunt. Hinc promovit Heracleam ; & illic eâdem ratione detentus, aliquot dierum tempus amiſit. Et jam Licinius, feſtinato itinere, cum paucis Adrianopolim venerat, cùm ille, acceptâ in deditione Perintho, aliquantò moratus, proceſſit ad manſionem millia decem & octo. Nec enim poterat ulteriùs, Licinio jam ſecundam manſionem tenente diſtantem millibus totidem ; qui, collectis ex proximo quantis potuit militibus, pergebat obviam Maximino, magis ut eum moraretur, quàm propoſito dimicandi, aut ſpe victoriæ. Quippè cùm ille ſeptuaginta millium armatorum exercitum duceret, ipſe vix triginta millium numerum collegiſſet. Sparſi enim milites per diverſas regiones fuerant, & adunari omnes anguſtiæ temporis non ſinebant.

Lin. 1. *Nec tamen quidquam vis aut promiſſa valuerunt.*] Ità MS.

Lin. 4. *Imperatorem.*] Scilicet *Licinium.*

Lin. 5. *Heracleam.*] MS. *Heracliam*, ſcilicet Thraciæ, quæ eſt & Perinthus infrà. Zozimus lib. 1. cap. 62.

Lin. 7. *Acceptâ in deditione.*] Ità MS. Legendum eſſet *in deditionem.* Sed ut jam ſuprà adnotavi, ſic loquitur Lactantius.

Lin. 8. *Perintho.*] MS. *Perentho.*

Lin. 9. *Licinio jam ſecundam manſionem tenente diſtantem millibus totidem*] Sic lego cum Voſſio & Baluzio. In Manuſcripto eſt, *ſecundâ manſione tenente deſtantum*, mendoſè omninò.

Lin. 10. *Qui, collectis.*] Cum Voſſio lego ; *Qui* ; ſcilicet Licinius. In MS. eſt *atque.*

Lin. 11. *Quantis.*] Pro *quot.*

Lin. 12. *Quippe cùm ille.*] Maximinus.

Lin. 13. *Ipſe vix.*] Licinius.

XLVI.

PROPINQUANTIBUS ergò exercitibus, jam futurum propediem prælium videbatur. Tum Maximinus ejuſmodi votum Jovi vovit, ut ſi victoriam cepiſſet, Chriſtianorum nomen extingueret, funditùſque deleret. Tunc proximâ nocte Licinio quieſcenti adſiſtit Angelus Dei, monens ut ocyùs ſurgeret, atque oraret Deum ſummum cum omni exer-

Lin. 1. *Propinquantibus.*] Verbum ex poëtis, ut jam ſuprà obſervavi ad initium capitis 24. eſtque apud Lactantium.

Lin. 2. *Si victoriam cepiſſet.*] Id eſt, reportaſſet. Quid aliud enim victoriam *capere* eſſe poſſit, quàm, ut vulgò Latini locuti ſunt, reportare, adipiſci, conſequi ? Sed quis interim, præter noſtrum, *victoriam capere* uſurpavit ? Nam nullum mihi uſpiàm exemplum obſervatum. Nihil uſitatius eo loquendi modo apud Lactantium, in cujus ſcriptis, & præcipuè lib. 7. frequenter legimus *capere virtutem*, *capere ſapientiam*, *capere originem*, *capere fructus*, *capere notitiam* ; lib. de Irâ Dei cap. 7. *capere morbos* ; lib. de Opific. cap. 4. *capere mortem* ibid.

Lin. 3. *Chriſtianorum nomen extingueret.*] Lactantius Div. Inſtitut. lib. 1. cap. 18. *magnam partem generis humani* EXTINXIT.

Lin. 4. *Quieſcenti.*] Id eſt, dormienti. Confer elegantiſſimum Lactantii locum libri de Opificio Dei cap. 18. *Corpus enim vigilante ſenſu licèt jaceat immobile, tamen non eſt quietum* ; . . . *ne ſaluberrimam quietem corporis interrumpat.*

Lin. 5. *Deum ſummum.*] Hoc epitheto, cùm de vero Deo agitur, vix quidquam frequentius in indubitatis Lactantii lucubrationibus ; & in hoc opere cap. 1. cap. 47. & alibi. Quin hæc etiam inter alia Lactantium iſtius quoque libelli parentem eſſe ſuadeant, dubitari non poteſt. *Bauldri.*

citu suo; illius fore victoriam, si fecisset. Post has voces, cùm surgere sibi visus esset, & cum ipso qui monebat, adstaret, tunc docebat eum quomodò & quibus verbis esset orandum. Discusso deindè somno, notarium jussit acciri, & sicut audierat, hæc verba dictavit: *Summe Deus, te rogamus. Sancte Deus, te rogamus. Omnem justitiam tibi commendamus, salutem nostram tibi commendamus, imperium nostrum tibi commendamus. Per te vivimus, per te victores & felices existimus. Summe sancte Deus, preces nostras exaudi. Brachia nostra ad te tendimus. Exaudi, sancte summe Deus.* Scribuntur hæc in libellis pluribus, & per Præpositos Tribunosque mittuntur, ut suos quisque milites doceat. Crevit animus universis, victoriam sibi credentibus de cœlo nuntiatam. Statuit Imperator prælium diei Kalendarum Maiarum, quæ octavum annum nuncupationis ejus implebant; ut suo potissimùm natali vinceretur, sicut ille victus est Romæ. Maximinus voluit præire maturiùs: pridiè manè aciem composuit, ut natalem suum postridiè victor celebraret. Nuntiatur in castra movisse Maximinum. Capiunt milites arma, obviamque procedunt. Campus intererat sterilis ac nudus, quem vocant Serenum. Erat jam utraque acies in conspectu. Liciniani scuta deponunt, galeas resolvunt, ad cœlum manus tendunt, præeuntibus Præpositis, & post Imperatorem precem dicunt. Audit acies peritura precantium murmur. Illi, oratione ter dictâ, virtute jam pleni,

Lin. 1. *Si fecisset.*] Lege potiùs, *id si fecisset*, ait Heumannus.

Lin. 3. *Notarium.*] Id est, unum à secretis.

Lin. 4. *Acciri.*] MS. *asciri.*

Lin. 5. *Omnem.*] Heumann. putat scribendum esse *nostram.*

Lin. 9. *Libellis.*] Id est, chartis brevioribus; ita post Gisbertum Cuperum Doctiss. Heumannus.

Ibidem. *Præpositos.*] Præpositi erant primarii, qui præerant legionibus, ut patet ex quibusdam Gruteri inscriptionibus.

Lin. 10. *Universis.*] Scilicet Licinii militibus.

Lin. 11. *Statuit Imperator prælium diei Kal. Maiarum.*] *Imperator*, ut videtur, Licinius. Kalendis Maii factus fuerat Cæsar Maximinus.

Ibidem. *Diei.*] Docti putant scribendum esse *in diem*; non malè.

Lin. 12. *Ejus.*] Scilicet Maximini.

Ibidem. *Implebant.*] MS. *Implebunt.*

Ibidem. *Ut suo potissimùm natali vinceretur.*] Videlicet Maximinus.

Lin. 13. *Sicut ille victus est Romæ.*] *Ille*, scilicet Maxentius.

Lin. 15. *Nuntiatur in castra movisse.*] Scilicet Licinii. Sic apud Ciceronem Orat. pro Milone *nunciatum esse in hortos*, & lib. de Claris orat. *in Tusculanum mihi nunciabantur gladiatorii sibili.*

Lin. 16. *Sterilis.*] MS. *sterelis*, mendosè.

Lin. 17. *Serenum.*] Circa Resiston, Thraciæ locum inter Hadrianopolim & Heracleam, contra Zosimum, qui pugnam hanc in Illyriis pugnatam refert. *Ex Baluzio.*

Ibidem. *Utraque acies.*] MS. *utroque.*

Lin. 18. *Galeas resolvunt.*] Id est, resolvunt nexus ligaminum, quibus galeæ capiti aptabantur, & constringebantur ne exciderent. Itaque milites nonnisi depositis galeis, nudoque proindè capite, quam edocti fuerant dixerunt precem, vel juxta præceptum Angeli qui dictaverat precem, vel juxta illud Apostoli 1. ad Corinthios cap. 11. cap. 4. & 7. *Omnis vir orans velato capite dedecorat caput suum .... vir enim non debet velare caput.*

Lin. 19. *Et post Imperatorem precem dicunt.*] Sic lego. In MS. est *p Imperatorē prc dicunt.* Prima littera *p* scripta est cum lineolâ subter transversâ, quam existimo significare *post*; deinde *Imperatorē* cum lineolâ transversâ super *ē* finalem; & tandem duæ lineolæ super *p* & *c*, ita ut sit *precem.* Sic & lib. 1. Divin. Institut. *Cùm* PRECEM ... *expromeret.* Attamen Cellarius scribendum putat *pro Imperatore*, sed minùs rectè.

Lin. 20. *Virtute.*] Id est, fortitudine bellicâ; sicut & infrà.

reponunt capitibus galeas, ſcuta tollunt. Procedunt Imperatores ad colloquium. Ferri non potuit Maximinus ad pacem. Contemnebat enim Licinium, ac deſertum iri à militibus exiſtimabat, quòd ille eſſet in largiendo tenax, ipſe autem profuſus; eoque propoſito moverat bellum, ut, exercitu Licinii ſine certamine accepto, ad Conſtantinum duplicatis viribus ſtatim pergeret.

Lin. 1. *Scuta tollunt.*] Id eſt, *attollunt.*

Lin. 2. *Ferri.*] In MS. *ferre*, parùm Latina locutio.

Lin. 4. *Tenax.*] Avarum fuiſſe Licinium multis exemplis probat Euſebius lib. 1. de Vitâ Conſtantini cap. 55. Fragmentum de Conſtantio Chloro pag. 474. *Licinius ſcelere, avaritiâ, crudelitate, libidine ſæviebat.* Baluz.

Lin. 5. *Exercitu.*] In MS. *exercitum.*

XLVII.

ERGÒ propiùs acceditur, tubæ canunt, ſigna procedunt. Liciniani, impetu facto, adverſarios invadunt. Illi verò perterriti, nec gladios expedire, nec tela jacere quiverunt. Maximinus aciem circumire, ac milites Licinianos nunc precibus ſollicitare, nunc donis. Nullo loco auditur. Fit impetus in eum, & ad ſuos refugit. Cædebatur acies ejus impunè, & tantus numerus legionum, tanta vis militum à paucis metebatur. Nemo nominis, nemo virtutis, nemo veterum præmiorum memor; quaſi ad devotam mortem, non ad prælium veniſſent, ſic eos Deus ſummus jugulandos ſubjecit inimicis. Jam ſtrata erat ingens multitudo. Videt Maximinus aliter rem geri, quàm putabat. Projecit purpuram, & ſumptâ veſte ſervili, fugit, ac fretum trajecit: at in exercitu pars dimidia proſtrata eſt, pars autem vel dedita, vel in fugam verſa eſt. Ademerat enim pudorem deſerendi deſertor Imperator. At ille Kalendis Maiis, id eſt, unâ nocte atque unâ die, Nicomediam aliâ nocte pervenit, cùm An. 313.

Lin. 3. *Quiverunt.*] Iſtud verbum amat Lactantius, & in multis ejus operum locis memini me legere, ut ſuprà cap. 18. poſt initium *quiret*; lib. 2. Div. Inſtitut. cap. 5. *intelligere* QUIVERUNT; lib. 5. cap. 10. poſt medium, *iram frenare* NEQUIVERIT; c. 22. *ſi id efficere non* QUIVERINT; lib. 6. cap. 2. *non* QUEAT *contueri.* Sic lib. 7. cap. 7. & de Opific. cap. 4. At in MS. *quieverunt*, vitioſè.

Lin. 6. *Metebatur.*] MS. *metuebatur.* Sed legendum eſt *metebatur.* Sic Silius Italicus lib. 4. v. 464.

— Metit agmina tectus
Cæleſti clypeo & ſternit, &c.

Sic Lactantius ipſe lib. 7. cap. 15. *Tunc peragrabit clades orbem, metens omnia.* Cellarius.

Lin. 8. *Ad devotam mortem.*] *Devota mors* hîc loci eſt *mors deſtinata*, quomodò apud Virgilium Æneid. 1. v. 716... Gallicè, *à une mort volontaire*, Maucroix. Hoc eſt ad mortem voluntariam, ſenſu feliciter declarato. Bauldri.

Ibidem. *Deus ſummus ſubjecit.*] Martyrium S. Baſilei Epiſcopi Amaſeæ: *Licinius igitur omnipotente Domini noſtri Jeſu-Chriſti manu adjutus victoriam de Maximino reportavit.* Baluz.

Lin. 10. *Putabat.*] Lege *putarat*, ex Heumanno.

Lin. 11. *Sumptâ veſte ſervili.*] Confirmat hanc narrationem Euſebius lib. 9. Hiſt. Eccleſiaſt. cap. 10. & lib. 1. de Vitâ Conſtantini cap. 58. *Baluz.*

Ibidem. *Fretum trajecit.*] Id eſt, Boſphorum Thracium, atque ex Europâ in Aſiam navigavit.

Ibidem. *At in exercitu.*] Cum Tollio lego *at*, pro *ac*, quod eſt in MS. & mox præceſſit. Almelov. legebat, *ac ita exercitûs pars dimidia proſtrata eſt.*

Lin. 12. *Pars autem.*] Adde altera.

Lin. 14. *Unâ die.*] Poſt hæc verba deeſſe

locus prælii abesset millia centum sexaginta; raptisque filiis, & uxore; & paucis ex palatio comitibus, petivit Orientem. Sed in Cappadociâ, collectis ex fugâ & ab Oriente militibus, substitit. Ita vestem resumpsit.

videtur juxta doctos nomen mansionis, quam petierat hâc die, cùm alterâ nocte Nicomediam petierit. Fortè deest *Melantiada.*

Lin. 1. *Locus prælii.*] Fortè propè Heracleam ad XIV. millia passuum versùs Occidentem.

Lin. 2. *Petivit Orientem.*] Zosimus: *Per Orientem in Ægyptum discedens, spe cogendarum copiarum, quantæ gerendo bello sufficerent.* Baluz.

Ibidem. *In Cappadociâ.*] MS. *ex Cappadociâ.*

Lin. 5. *Vestem resumpsit.*] Nimirùm purpuram, signum Imperatoriæ Majestatis.

XLVIII.

LICINIUS verò, acceptâ exercitûs parte ac distributâ, trajecit exercitum in Bithyniam paucis post pugnam diebus, & Nicomediam ingressus, gratiam Deo, cujus auxilio vicerat, retulit; ac die Iduum Juniarum, Constantino atque ipso ter Consulibus, de restituendâ Ecclesiâ hujusmodi litteras ad Præsidem datas proponi jussit.

An. 313.

LITTERÆ LICINII.

CUM feliciter, tam ego Constantinus Augustus, quàm etiam ego Licinius Augustus, apud Mediolanum convenissemus, atque universa, quæ ad commoda & securitatem publicam pertinerent, in tractatu haberemus, hæc inter cætera, quæ videbamus pluribus hominibus profutura, vel in primis ordinanda esse credidimus, quibus divinitatis reverentia continebatur, ut daremus & Christianis, & omnibus liberam potestatem sequendi religionem, quam quisque voluisset, quò quidem divinitas in

Lin. 1. *Distributâ.*] In suas legiones, ut indè supplementum esset legionibus.

Ibidem. *Trajecit.*] Per Bosphorum Thracium.

Lin. 2. *Pugnam.*] In MS. *pugna;* malè.

Lin. 3. *Die Iduum Juniarum.*] Ista non sunt intelligenda de die quo datum est Edictum, sed de die quo Licinii jussu propositum est Nicomediæ. *Baluz.*

Lin. 4. *Constantino atque ipso ter Consulibus.*] Id est, anno Christi 313.

Ibidem. *De restituendâ Ecclesiâ.*] Nicomediensi scilicet, cæterisque, quæ ante decennium per totam Bithyniam, cujus Nicomedia princeps erat civitas, fuerant eversæ. Nam Nicomediensis quidem prima omnium eversa fuerat, & solo adæquata, ut ex capite 12. certum est.

Lin. 5. *Litteras.*] Eas descripsit Eusebius lib. 10. cap. 5. sed è Romanâ linguâ in Græcum sermonem translatas ut ipse ait. Quòd ergò eas nunc habemus Latinè, uti editæ primò sunt, unius Lactantii diligentiæ debemus. Sed iste omisit præfationem, quam Eusebius habet. *Baluz.*

Litteras. Id est, ex utriusque Interpretis Versione, *edictum.* Et Pagius quidem exertè in hoc ipso argumento, *Epistolam*, inquit, *& Edictum hîc non distinguo.* Sed esse, accuratè loquendo, nonnihil discriminis inter edicta & litteras Imperatorum ad Præsides datas, jam antè, ni fallor, ostendit Paulus Bauldri notâ ultimâ ad has litteras infrà.

Lin. 7. *Tam ego Constantinus.*] MS. *tam ego quàm Constantinus;* malè. Vid. seq.

Lin. 10. *Credidimus.*] MS. *credimus.*

Ibidem. *Divinitatis.*] MS. *divinitas.*

Lin. 11. *Continebatur.*] Heuman. *continetur.*

Lin. 12. *Sequendi.*] In MS. *sequenti.*

Ibidem. *Quò quidem divinitas, &c.*] Quidam legunt *ut quidem divinitas;* nonnulli *quò*, pro *ut*, sicut infrà *quò scires.* Pronum fuit cum erudito Toinardo exscribere ex Eusebio lib. 10. cap. 5. & Nicephoro lib. 7. cap. 41.

sede cœlesti, nobis atque omnibus, qui sub potestate nostrâ sunt constituti, placata ac propitia possit existere. Itaque hoc consilio salubri ac rectissimâ ratione ineundum esse credidimus, ut nulli omninò facultatem abnegandam putaremus, qui vel observationi Christianorum, vel ei religioni mentem suam dederat, quam ipse sibi aptissimam esse sentiret; ut possit nobis summa divinitas, cujus religioni liberis mentibus obsequimur, in omnibus solitum favorem suum benivolentiamque præstare. Quarè scire Dicationem tuam convenit, placuisse nobis, ut amotis omnibus omninò conditionibus, quæ priùs scriptis ad officium tuum datis super Christianorum nomine videbantur, nunc verè ac simpliciter unusquisque eorum, qui eamdem observandæ religioni Christianorum gerunt voluntatem, citra ullam inquietudinem ac molestiam sui idipsum observare contendant. Quæ sollicitudini tuæ plenissimè significanda esse credidimus, quò scires, nos liberam atque absolutam colendæ religionis suæ facultatem hisdem Christianis dedisse. Quod cùm hisdem à nobis indultum esse pervideas, intelligit Dicatio tua, etiam aliis religionis suæ vel observantiæ potestatem similiter apertam, & liberam pro quiete temporis nostri esse concessam; ut in colendo quod quisque delegerit, habeat liberam facultatem, quia (nolumus detrahi *) honori, neque cuiquam religioni aliquid à nobis. Atque hoc insuper in personâ Christianorum statuendum esse censuimus, quòd si eadem loca, ad quæ anteà convenire consueverant, de*

quò quidquid est divinitatis & rei cœlestis, nobis & universis qui sub imperio nostro degunt constituti, propitium esse possit. Ego ut à Manuscripto minùs recedam, leviori mutatione lego cum Doctissimo Grævio, *quò quidem divinitas in sede cœlesti nobis, atque omnibus qui sub potestate nostrâ sunt constituti, placata & propitia possit existere.* Almelov. & Sparkius legunt, *Quod quidem divinitas... placatum & propitium possit efficere.*

Lin. 2. *Consilio.*] Lege *consilium*, deletâ virgulâ post *salubri*, ex Græco Eusebii.

Lin. 4. *Dederat.*] Ità MS. Priscæ editiones, *dederet*: lege potiùs *dederit.*

Lin. 5. *Summa divinitas.*] Nec aliter Lactantius Divin. Institut. lib. 7. cap. 26. in Epilogo ad Constantinum Imp. ante finem: *Te providentia* SUMMÆ DIVINITATIS *ad fastigium principale provexerit.* Et lib. 5. cap. 10. *Offensa* DIVINITAS *scelere hominum pravè religiosorum, gravi eos infortunio mactat.* Et suprà, *divinitatis reverentia.* Nota *divinitatem*, pro *Deo* à Lactantio usurpari.

Lin. 6. *Solitum favorem.*] MS. *solita fervorem.*

Lin. 7. *Dicationem.*] Id est, *Dignationem.* Vide, si lubet, Cangii Glossarium Lat. Apud Eusebium est, *Devotionem.*

Lin. 8. *Scriptis ad officium tuum datis.*] Pro *ad officium tuum*, apud eumdem Eusebium legitur, *ad Devotionem tuam.*

Ibidem. *Super Christianorum nomine videbantur, nunc verè ac simpliciter unusquisque.*] Supplenda & corrigenda ex Eusebii Græcis lib. 10. cap. 5. *Super Christianorum nomine continebantur, & quæ prorsùs lævæ, & à nostrâ clementiâ alienæ esse videbantur, eæ tollantur; & nunc liberè ac simpliciter unusquisque.* Vide ad hæc observationem erud. Pauli Bauldri ex edit. Ultrajectinâ, infrà.

Lin. 9. Pro *nunc verè.*] Apud Eusebium est *liberè*; in MS. *nunc cavere.*

Lin. 10. *Ullam inquietudinem.*] MS. *illam.*

Lin. 11. *Plenissimè.*] In MS. *plenissima.*

Lin. 13. *Hisdem.*] In MS. *isdem.*

Lin. 14. *Dicatio tua.*] Apud Eusebium, *Devotio tua.*

Lin. 15. *Ut in colendo quod quisque delegerit.*] Sic lego cum doctissimo Grævio, levi factâ mutatione. MS. habet, *ut in colendâ quod quisque diligeret, habeat liberam facultem, qui.*

Lin. 16. *Quia nolumus detrahi.*] In MS. est *qui*, cujus vice posui *quia*, & duo verba quæ desunt, ex Eusebio supplevi per *nolumus detrahi.*

Lin. 17. *In personâ.*] Heumann. ex Eusebio legit *in personam.*

Lin. 18. *Eadem.*] *Eorum*, juxta Heumannum.

Ibidem. *Ad quæ anteà.*] In MS. *ad quæ q. anteà.*

Ibidem. *Consueverant.*] Tollius legit *consueverunt.*

quibus etiam datis ad officium tuum litteris certa antehàc forma fuerat comprehenſa, priore tempore aliqui vel à fiſco noſtro, vel ab alio quocumque videntur eſſe mercati, eadem Chriſtianis ſine pecuniâ, & ſine ullâ pretii petitione, poſtpoſitâ omni fruſtratione atque ambiguitate, reſtituantur. Qui etiam dono fuerunt conſecuti, eadem ſimiliter hiſdem Chriſtianis quantocyùs reddant: etiam vel hi qui emerunt, vel qui dono fuerunt conſecuti, ſi petiverint de noſtrâ benivolentiâ aliquid, Vicarium poſtulent, quò & ipſis per noſtram clementiam conſulatur. Quæ omnia corpori Chriſtianorum protinùs per interceſſionem tuam, ac ſine morâ tradi oportebit. Et quoniam iidem Chriſtiani non ea loca tantùm, ad quæ convenire conſueverunt, ſed alia etiam habuiſſe noſcuntur, ad jus corporis eorum, id eſt, Eccleſiarum, non hominum ſingulorum, pertinentia, ea omnia lege, quâ ſuperiùs, comprehendimus, citra ullam prorsùs ambiguitatem vel controverſiam hiſdem Chriſtianis, id eſt, corpori & conventiculis eorum reddi jubebis, ſupradictâ ſcilicet ratione ſervatâ, ut ii qui eadem ſine pretio, ſicut diximus, reſtituerint, indemnitatem de noſtrâ benivolentiâ ſperent. In quibus omnibus ſupradicto corpori Chriſtianorum interceſſionem tuam efficaciſſimam exhibere debebis, ut præceptum noſtrum quantocyùs compleatur, quò etiam in hoc per clementiam noſtram quieti publicæ conſulatur. Hactenùs fiet, ut ſicut ſuperiùs comprehenſum eſt, divinus juxta nos favor, quem in tantis ſumus rebus experti, per omne tempus proſperè ſucceſſibus noſtris cum beatitudine noſtrâ publicâ perſeveret. Ut autem hujus ſanctionis benivolentiæ noſtræ forma ad omnium poſſit pervenire notitiam, perlata programmate tuo hæc ſcripta & ubique proponere, & ad omnium ſcientiam te perferre conveniet, ut hujus benivolentiæ noſtræ ſanctio latere non poſſit.

His litteris propoſitis, etiam verbo hortatus eſt, ut conventicula in ſtatum priſtinum redderentur. Sic ab eversâ Eccleſiâ uſque ad reſtitutam fuerunt anni decem, menſes plus minùs quatuor.

Lin. 2. *Aliqui.*] Ità reſtitui ex MS. Apud Euſebium eſt, *ſi qui aut à fiſco noſtro.* Omnes editi ferunt, *aliquid.*

Lin. 4. *Reſtituantur.*] Sic MS. Priſci editi habent, *reſtituant.*

Ibidem. *Fuerunt.*] Lege *fuerint*, ex Græco Euſebii.

Lin. 6. *Dono fuerunt.*] In MS. *donaverunt.*

Ibidem. *Si petiverint.*] Ità ſcripſiſſe Lactantium ex Euſebio pro certò habeo, non *putiverint*, quod eſt in Manuſcripto corruptè, ac nullum ſenſum præſtat. Et mox idem Euſebius, προσέλθωσι τῷ ἐπὶ τόπων Ε᾽πάρχῳ δικάζοντι, *adeant locorum Præfectum qui jus dicit.* Itaque hîc legendum profectò *Vicarium* per *V.* majuſculum. In editis eſt *putaverint*, corruptè.

Ibidem. *Vicarium poſtulent.*] Id eſt, *ad Vicarium noſtrum eant*, ex Græco Euſebii. Alii putant legendum eſſe, *ſi petiverint de noſtrâ benevolentiâ aliquid vicarium, poſtulent, quò & ipſis, &c. Vicarium*, id eſt, rem ejuſdem pretii.

Lin. 7. *Quò.*] In MS. *eo.*

Ibidem. *Corpori.*] Id eſt, *Societati.*

Lin. 9. *Iidem.*] MS. *idem.*

Ibidem. *Non ea loca.*] MS. *Non in ea loca.*

Ibidem. *Conſueverunt.*] MS. *conſuerunt*; ſicut nº. 7. *conſuerant.* Heumann.

Lin. 11. *Quâ ſuperiùs, comprehendimus.*] Vel juxta Græcum Euſebii, *ſicut ſuperiùs comprehenſum eſt.* Heumann.

Lin. 12. *Hiſdem.*] MS. *idem.*

Lin. 14. *Reſtituerint.*] MS. *reſtituant.*

Lin. 21. *Perlata.*] In MS. *P˜lata*, quod eſt *perlata*, non *prolata*, ut in editis; *pro* enim in hoc MS. exprimitur per *p*, cum lineolâ tranſversâ ad partem inferiorem litteræ.

Lin. 24. *Hortatus eſt.*] Licinius. *Eſt*, deeſt in MS.

Ibidem. *In.*] Deeſt in MS.

Lin. 26. *Anni decem, &c.*] Id eſt, à Kalendis, ſeu die 1. Martii anni 303. ad diem 13. menſis Junii 313. Sunt proindè anni decem, menſes tres & dies tredecim.

XLIX.

SEQUENTI autem Licinio cum exercitu tyrannum, profugus concessit, & rursùs Tauri montis angustias petiit: munimentis ibidem ac turribus fabricatis, iter obstruere conatus est; & indè dextrorsùm perrumpentibus omnia victoribus, Tarsum postremò confugit. Ibi cùm jam terrâ marique peteretur, nec ullum speraret refugium, angore animi ac metu confugit ad mortem, quasi ad remedium malorum, quæ Deus in caput ejus ingessit. Sed priùs cibo se infersit, ac vino ingurgitavit; ut solent hi, qui hoc ultimò se facere arbitrantur. Et sic hausit venenum. Cujus vis, referto stomacho repercussa, valere non potuit in præsens, sed in languorem malum versa pestilentiæ similem, ut diutiùs protracto spiritu cruciamenta sentiret. Jam sævire in eum cœperat virus; cujus vi cùm præcordia ejus furerent, insustentabili dolore usque ad rabiem mentis elatus est, adeò ut per dies quatuor insaniâ percitus, haus-

Lin. 1. *Sequenti, &c.... perrumpentibus.*] Quatuor has lineas sic legit Heumannus: *Sequente autem Licinio cum exercitu, Tyrannus* (Maximinus) *profugus recessit, & rursùs Tauri montis angustias petiit, munimentis ibidem ac turribus fabricatis iter obstruere conatus est. Sed undiquè versùm perrumpentibus omnia victoribus, &c* Igitur ex vocabulis *indè dextrorsùm*, facit Heumannus *undiquè versùm*, quâ locutione usus est Lactantius suprà num. 34. ad finem.

Ibidem. *Tyrannum.*] Maximinum.

Ibidem. *Concessit.*] Id est, loco cessit, vel abeundo locum illi dedit.

Lin. 2. *Petiit.*] Ità rectè. MS. *petit*, malè.

Ibidem. *Munimentis.*] In MS. *monumentis.*

Lin. 3. *Iter obstruere.*] Licinio nimirùm.

Ibidem. *Dextrorsùm.*] MS. *detrorsùm.*

Lin. 4. *Ibi.*] In MS. *Hibi*, mendosè.

Lin. 5. *Peteretur.*] Haud secùs Lactantium scripsisse credo cum doctissimo Grævio; neque prolixius verbum patitur vacuum MS. codicis spatium, quod vix est 5. aut 6. litterarum post primam litteram *p*, nec sine compendio, ita ut scriptum fuerit, *petētur*, loco *peteretur.*

Lin. 7. *Priùs cibo se infersit, ac vino ingurgitavit, ut solent hi, &c.*] Exempla sunt apud Florum l. 2. c. 18. & 4. 2. & 12. Ad hunc locum mirum in modum facit alter Lactantii de Vitâ Beatâ lib. 7. ult. *Quantò quisque annis in senectutem vergentibus appropinquare cernit illum diem, quo sit ei ex hâc vitâ demigrandum, cogitet quàm purus abscedat, quàm innocens ad judicem veniat; non ut faciunt quidam cæcis mentibus nixi, qui jam deficientibus corporis viribus, in hoc admonentur ultimæ necessitatis, ut cupidiùs, ut ardentiùs hauriendis libidinibus intendant.*

Lin. 8. *Et sic.*] Id est, *& deindè.*

Ibidem. *Hausit venenum.*] Non itaque periit morte simplici, ut tradit Epitome Victoris.

Lin. 9. *Repercussa.*] In MS. *repercussus*, mendosè.

Ibidem. *In præsens.*] Id est, tempore tunc præsenti.

Lin. 10. *Versa.*] In MS. *verso.*

Lin. 12. *Cujus vi, cùm præcordia ejus furerent.*] *Furerent*, in MS. *furens:* sed error, ut puto, Amanuensis, pro *furerent.* Editi verò habent, *cujus vis cùm præcordia ejus ureret:* fortè etiam satis benè. Nihil quantùm possumus mutamus, & quod fieri potest per parvam mutationem, id potissimùm eligimus, dummodò sensum optimum eliciamus. *Furerent vi morbi*, rectè dici potest, id est, *vi morbi adurerentur.*

Ibidem. *Insustentabili.*] Viri docti ignorare se fatentur, quis ità olim ante hunc Autorem nostrum fuerit locutus. Lactantius ipse est, qui Divin. Institut. lib. 7. cap. 16. ait: INSUSTENTABILI *dominatione vexabit orbem.* Porrò *insustentabilis*, est *intolerabilis.* Quis non sibi persuadeat, Lactantium istius quoque libelli esse parentem?

Lin. 13. *Insaniâ percitus.*] Ità nos emendavimus, cùm in codice veteri scriptum sit, *insaniâ percutis.* Lactantius lib. 1. Instit. cap. 9. *Idem furore atque* INSANIA PERCITUS, *uxorem suam cum liberis interemit.* Baluz.

tam manibus terram velut esuriens devoraret. Deindè post multos gravesque cruciatus, cùm caput suum parietibus infligeret, exilierunt oculi ejus de caveis. Tunc demùm, amisso visu, Deum videre cœpit candidatis ministris de se judicantem. Exclamabat ergò sicut ii, qui torqueri solent; & non se, sed alios fecisse dicebat. Deindè, quasi tormentis adactus, fatebatur, Christum subindè deprecans, & plorans ut sibimet misereretur. Sic inter gemitus, quos tanquàm cremaretur, edebat, nocentem spiritum detestabili genere mortis efflavit.

Lin. 2. *Caput parietibus infligeret.*] Hoc est unum ex detestabilibus, ut in tertiâ Tusculanâ Cicero vocat, generibus lugendi. Vide Casauboni Notas in Julium Capitolinum.

Ibidem. *Exilierunt oculi.*] Idem scribit Eusebius lib. 9. Hist. Eccles. cap. 10. & lib. 1. de Vitâ Constantini cap. 59. item Eutychius, Theophanes, & Anastasius. Meminit etiam D. Chrysostomus Oratione in S. Babylam, & S. Hieronymus in Zachariam; ut videbimus Not. 1. ad cap. 50. *Baluz.*

Lin. 4. *Candidatis ministris.*] Id est, *Deum circumdatum candidatis ministris*, sive, *angelis suis*. Vide Paulum Bauldri ad hunc locum.

Lin. 6. *Fatebatur.*] Adde, *se fecisse.*

Ibidem. *Plorans.*] Heuman. *Implorans.*

Lin. 7. *Nocentem spiritum detestabili genere mortis efflavit.*] Maximinus periit eo anno, quo pax data est Ecclesiæ, quo etiam Lactantius finem imposuit huic operi, atque persecutio cœpit anno 303. exeunte Februario. Luce igitur clarius est, Maximinum extinctum fuisse anno 313. qui decimus annus erat à cœptâ persecutione. *Baluz.*

L.

HOC modo Deus universos persecutores nominis sui debellavit, ut eorum nec stirps, nec radix ulla remaneret. Nam Licinius summâ rerum potitus, in primis Valerium, quem Maximinus iratus nec post fugam quidem, cùm sibi videret esse pereundum, fuerat ausus occidere; item Candidianum, quem Valeria ex concubinâ genitum ob sterilitatem adoptaverat,

Lin. 1. *Persecutores ... debellavit.*] Lactantius lib. 7. Institut. cap. 26. *Illi enim, qui ut impias Religiones defenderent, cœlestis ac singularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati jacent.* Eadem observant Eusebius in libro 1. de Vitâ Constantini cap. 3. Autor Fragmenti de Constantio Chloro p. 475. & Hieronymus in caput 14. Zachariæ. Adeatur, si lubet, Baluzius.

Lin. 2. *Stirps.*] MS. *stirpis.*

Ibidem. *Radix.*] In MS. *radis.*

Lin. 3. *Valerium, quem.*] Ità MS. Valerium scilicet Valentem, de quo anno 306. num. 15. sic loquitur Pagius. Eodem tempore quo Alexander, qui Præfecti Prætorii Africæ munere fungebatur, apud Carthaginem Imperator fit, *Valens Imperator creatur*, inquit Victor in Epitome, qui postquàm Maximini mortem narravit, subjungit: *Valens à Licinio morte mulctatur.* De hoc Valente loquitur Lactantius libro de Mortibus Persecutorum cap. 50. ut primus omnium observavit eruditiss. Abbas Ludovic. *du Four de Longuerue*, in litteris ad Pagium scriptis; ibi Lactantius de Maximini morte ait: *Licinius summâ rerum potitus, in primis Valerium, quem Maximinus iratus nec post fugam quidem, cùm sibi videret esse pereundum, fuerat ausus occidere, necari jussit.* Nec dubitari potest, quin Valerius ille idem sit cum Valente à Victore memorato, cùm Goltzius inter Nummos triginta Tyrannorum, qui Imperante Gallieno Rempublicam Romanam afflixere, hunc referat: ΑΥΤ. Κ. ΠΟΥ. ΟΥΑΛΕΡ. ΟΥΑΛΕΝΣ. CEB. L. A. id est, *Imperator Cæsar Publius Valerius Valens Augustus Anno primo.* Pagius. Attamen cum Doct. Cupero aliisque Criticis Baluzius secundis curis legit *Valeriam quam.*

Ibidem. *Iratus.*] Scilicet ob negatum sibi matrimonium, legendo suprà *Valeriam.*

Lin. 5. *Item Candidianum.*] MS. *idem Candidianum.*

adoptaverat, necari jussit. Mulier tamen, ut eum vixisse cognovit, mutato habitu, comitatui ejus se miscuit, ut fortunam Candidiani specularetur; qui quia Nicomediæ se obtulerat, & in honore haberi videbatur, nihil tale metuens, occisus est. Et illa, exitu ejus audito, protinùs fugit. Idem Severi filium Severianum, jam ætate robustum, qui fugientem Maximinum fuerat ex acie sequutus, tanquàm post obitum ejus de sumendâ purpurâ cogitâsset, capitali sententiæ subjectum interemit. Qui omnes Licinium jam pridem, quasi malum metuentes, cum Maximino esse maluerant, præter Valeriam, quæ volens Licinio in omnes Maximiani hæreditates jure suo cedere, idem Maximino negaverat. Ipsius quoque Maximini filium, tùm maximum, agentem in annis octo, & filiam septennem, quæ desponsa fuerat Candidiano, extinxit. Sed priùs mater eorum in Orientem præcipitata est. Ibi sæpè illa castas fœminas mergi jusserat. Sic omnes impii vero & justo judicio Dei eadem, quæ fecerant, receperunt.

Lin. 1. *Mulier tamen, ut eum vixisse cognovit.*] Ità MS. Vide Columbum & Paulum Bauldri. *Mulier*, id est, *Valeria.*

Lin. 3. *Qui quia.*] In MS. deest, *qui.*

Lin. 4. *Exitu.*] Id est, morte.

Lin. 9. *Præter Valeriam.*] MS. *præ Valeriâ.*

Ibidem. *Volens.*] Doctiss. Cuperus legendum esse censet *nolens.* MS. *volenti.*

Ibidem. *In omnes.*] MS. *in omnia.*

Lin. 11. *Maximini filium, tùm maximum.*] Pro *tùm*, est *suum* in MS.

Ibidem. *Maximum.*] Adde natu.

Lin. 13. *Mater eorum.*] Uxor Maximini, cujus nomen ignotum est.

Ibidem. *In Orientem præcipitata est.*] Ità MS. Plerique conjecerunt rescribendum esse *in Orontem*, quia constat fluvium in hoc loco designari: quod pluribus argumentis eruditè profectò ostendit clarissimus Cuperus. Quia tamen & ipse tradit, nonnullos veteres *Orientem* vocasse eum fluvium, quem reliqui vulgò dicunt *Orontem*, nolui textum immutare.

Ibidem. *Est.*] Deest in MS.

Ibidem. *Ibi sæpè illa.*] Ità MS. non, *ille.*

L I.

VALERIA quoque per varias provincias quindecim mensibus plebeio cultu pervagata, postremò apud Thessalonicam cognita, comprehensa cum matre pœnas dedit. Ductæ igitur mulieres cum ingenti spectaculo & miseratione tanti casûs ad supplicium; & amputatis capitibus, corpora earum in mare abjecta sunt. Ita illis pudicitia & conditio exitio fuit.

Lin. 1. *Plebeio cultu.*] Id est, *plebeio habitu.*

Lin. 3. *Cum matre.*] Priscâ scilicet, uxore Diocletiani.

Lin. 5. *Illis.*] In MS. *Illic.*

Ibidem. *Ita illis pudicitia & conditio exitio fuit.*] MS. *conditioni*, mendosè. *Exitio fuit*, quia & Licinio & Maximino Valeria nubere recusavit. *Tollius.*

Pars igitur pudicitiæ eo quoque seculo habebatur, verbi gratiâ, in mulieribus, unius tantùm viri fuisse uxores. Suo enim ævo Tertullianum cum Montanistis monogamiam in utroque sexu requisivisse, omnibus notum est ex ejus libro de Monogamiâ. Observandum interim, *conditionem* quam hic noster memorat, æqualiter quidem matri & filiæ, seu quod idem est, Priscæ & Valeriæ convenire: verùm addita *pudicitiæ* mentio specialiter pertinet ad Valeriam. *Bauldri.*

Miror Lactantium non dixisse, *fuisse Valeriæ exitio sacrificia, quibus cogente Diocletiano patre suo polluta fuerat*, Christiana cùm esset, cap. 15. *Toinard.*

L I I.

QUÆ omnia ſecundùm fidem (ſcienti enim loquor) ita ut geſta ſunt, mandanda litteris credidi; ne aut memoria tantarum rerum interiret, aut ſi quis hiſtoriam ſcribere voluiſſet, corrumperet veritatem, vel peccata illorum adversùs Deum, vel judicium Dei adversùs illos reticendo. Cujus æternæ pietati gratias agere debemus, qui tandem reſpexit in terram, quòd gregem ſuum partim vaſtatum à lupis rapacibus, partim verò diſperſum, reficere ac recolligere dignatus eſt, & beſtias malas extirpare, quæ divini gregis paſcua protriverant, cubilia diſſipaverant. Ubi ſunt modò magnifica illa & clara per gentes Joviorum & Herculiorum cognomina, quæ primùm à Dioclete ac Maximiano inſolenter aſſumpta, ac poſtmodùm ad ſucceſſores eorum tranſlata, viluerunt? Nempè delevit ea Dominus, & eraſit de terrâ.

Celebremus igitur triumphum Dei cum exultatione, victoriam Domini cum laudibus frequentemus, diurnis nocturniſque precibus celebremus; celebremus, ut pacem, poſt annos decem plebi ſuæ datam, confirmet in ſeculum. Tu præcipuè, Donate cariſſime, qui à Deo mereris audiri, Dominum deprecare, ut miſericordiam ſuam ſervet æternam famulis ſuis propitius ac mitis; ut omnes inſidias atque impetus diaboli à populo ſuo arceat; ut floreſcentes Eccleſias perpetuâ quiete cuſtodiat.

Lin. 1. *Fidem (ſcienti enim loquor) ita, &c.*] MS. habet *ſecundùm finem ſcienti enim loquor ita, &c.* Editi verò habent, *ſecundùm fidem ſcientium loquor, ita, &c.* ſed malè. Nil mutandum puto, niſi *finem*, cujus loco ſcribimus *fidem. Scienti enim loquor*, duas inter parentheſes. Hîc autem Donatum alloquitur Autor noſter ſub finem libri, ſicut initio fecit; & ita rectè procedit oratio. Donatus enim pars ipſe perſecutionis fuerat, cùm in eum per plures annos ſævierint perſecutores. Miror ergò hanc lectionem tam facilem, tam promptam, non fuiſſe ſubodoratam à prioribus hujuſce libri editoribus.

Lin. 2. *Interiret.*] In MS. *interire.*

Lin. 3. *Corrumperet veritatem.*] In MS. præmittitur *non*; ſed malè.

Ibidem. *Peccata.*] In MS. *ſpecta.*

Lin. 4. *Adversùs.*] In MS. *adverſos.*

Lin. 5. *Æternæ.*] Heuman. legit, *paternæ.*

Ibidem. *Pietati.*] In MS. *pietatis. Pietati* verò, id eſt, benignitati, clementiæ.

Lin. 7. *Beſtias malas.*] Tyrannos, Chriſtianorum perſecutores, de quibus ſuprà in Not. ad hujus libri caput 2. *Et beſtias malas. Et* deeſt in MS.

Lin. 9. *Magnifica.*] MS. *magnificentia*, vitiosè.

Lin. 11. *Viluerunt.*] A *vileſco.* In MS. *viguerunt*: ſed minùs benè.

Lin. 12. *Ea.*] In MS. *eam.*

Lin. 15. *Celebremus.*] Bis in MS. repetitur verbum iſtud: ideò bis illud ſcribimus; & eo loci non parùm ad elegantiam confert.

Lin. 17. *Æternam.*] Ità lego cum erud. Boherello aliiſque viris doctis, pro *&tam*, quod eſt in MS. Fortè primò ſcriptum erat *&nam*, quod breviatis litteris eſt *æternam.*

Lin. 19. *Ut floreſcentes Eccleſias perpetuâ quiete cuſtodiat.*] Sic lego hunc locum à Baluzio ipſo emendatum in Indice Erratorum ſuæ editionis, aliiſque poſt illum. In MS. eſt, *ut floreſcentes Eccleſiæ perpetuæ quietę cuſtodiat*, mendosè; vel rectè juxta Heinſium & Grævium legeres, *ut floreſcentis Eccleſiæ perpetuam quietem cuſtodiat.*

CÆLII FIRMIANI SYMPOSIUM*,

OLIM INSCRIPTUM SYMPOSII POETÆ ÆNIGMATA.

HOc quoque *Symposium* lusi de carmine inepto.
Sic tu, Sexte, doces: sic te deliro magistro.
Annua Saturni dum tempora festa redirent
Perpetuo semper nobis solennia ludo,
Post epulas lætas, post pocula dulcia mensæ*,
Deliras inter vetulas, puerosque loquaces,
Cùm streperet latè madidæ facundia linguæ;
Tum verbosa cohors studio sermonis inepti
Magno nescio quas passim de carmine nugas
Est meditata: diù sic frivola multa locuta est.
Nec mediocre fuit magni certaminis instar,
Ponere de versu, vel solvere quæque vicissim.
Ast ego ne solus fœdè tacuisse viderer,
Quò nihil attulerim mecum, quod dicere possem,
Hos versus feci subito de carmine. Voces
Insanas inter sanum non esse necesse est.
Da veniam, lector, quòd non sapit ebria Musa.

* Hinc patet hos versus nil aliud esse, quàm sermones convivales; proindèque Symposium nomen esse operis, non Poetæ.

ÆNIGMA I.
GRAPHIUM, sive STYLUS.

De summo planus, sed non ego planus ab imo,
Versor utrinque manu, diversa & munera fungor:
Altera pars revocat quidquid pars altera fecit.

* Primus, quod sciam, Christophorus Heumannus hos versus Lactantio tribuit, quorum quidem meminit S. Hieronymus. Hi priùs editi fuerant sub nomine *Cœlii Firmiani Symposii Poetæ* à Nicolao Caussino è Societ. Jesu, atque adjecti *Hieroglyphicis Hori Apollinis*. Jam ab anno 1533. publici juris fecerat hæc ænigmata sub nomine *Symphosii poetæ* Joachimus Perionius. Alii verò non *Symphosium*, sed *Symposium* vocarunt. Ansam verò arripuit haud dubiè Heumannus Lactantio tribuendi hæc ænigmata, quòd in quibusdam editionibus *Cœlii Firmiani* titulum præferant; & nomen Poetæ, qui *Symposius* dicebatur, putavit *Symposium*, id est, *convivium* inscribendum esse. Sic etiam recentiores quidam ediderunt *Sermones convivales*. Attamen eruditi omnes, ac præsertim Joan. Albert. Fabricius, non descenderunt in Heumanni sententiam.

I I.

ARUNDO.

Dulcis amica Dei, ripæ vicina profundæ,
Suavè canens Musis, nigro perfusa colore,
Nuntia sum linguæ, digitis stipata ministris.

I I I.

ANNULUS CUM GEMMA.

Corporis extremi non magnum corpus adhæsi;
Ingenitum dicas, ita pondere nemo gravatur:
Una tamen facies plures habitura figuras.

I V.

CLAVIS.

Virtutes magnas de viribus affero parvis.
Pando domos clausas; iterùm præcludo patentes:
Servo domum Domino: sed rursùs servor ab ipso.

V.

CATENA.

Nexa ligor ferro multos habitura ligatos;
Vincior ipsa priùs: sed vincio vincta vicissim.
Exsolvi multos, nec sum tamen ipsa soluta.

V I.

TEGULA.

Terra mihi corpus, vires mihi præstitit ignis,
Estque domûs tecto sedes mihi semper in alto;
Et me perfundit, qui me citò deserit, humor.

V I I.

FUMUS.

Funduntur lacrymæ: sed non est causa doloris.
Est iter ad cœlum: sed me gravis impedit aër;
Et qui me genuit, sine me non nascitur ipse.

V I I I.

NEBULA.

Nox ego sum facie: sed non sum nigra colore;
Inque diem mediam tenebras tamen affero mecum;
Nec mihi dant stellæ lucem, nec Cynthia lumen.

I X.

PLUVIA.

Ex alto venio, longâ delapsa ruinâ.
De cœlo cecidi medias transmissa per auras;
Et sinus, effudit qui me priùs, ipse recepit.

X.

GLACIES.

Unda fui quondàm, quod me citò credo futuram:
Nunc rigidi cœli duris connexa catenis,
Nec caltata pati possum, nec nuda teneri.

X I.

FLUMEN, & PISCIS.

Eſt domus in terris, clarâ quæ voce reſultat.
Ipſa domus reſonat: tacitus ſed non ſonat hoſpes:
Ambo tamen currunt hoſpes ſimul & domus unà.

X I I.

N I X.

Pulvis aquæ tenuis modico cum pondere lapſus;
Sole madens, æſtate fluens, in frigore ſiccus,
Flumina facturus, totas priùs occupo terras.

X I I I.

NAVIS.

Longa feror velox formoſæ filia Sylvæ,
Innumerâ pariter comitum ſtipante catervâ;
Curro vias multas, veſtigia nulla relinquens.

X I V.

PULLUS IN OVO.

Mira tibi referam noſtræ primordia vitæ.
Nondùm natus eram, nec eram tum matris in alvo:
Jam poſito partu, natum me nemo videbat.

X V.

VIPERA.

Non poſſum naſci, ſi non occidero matrem.
Occidi matrem: ſed me manet exitus idem.
Id mea mors faciet, quod jam mea fecit origo.

X V I.

TINEA.

Litera me pavit, nec quid ſit litera novi.
In libris vixi, nec ſum ſtudioſior inde.
Exedi Muſas, nec adhuc tamen ipſa profeci.

X V I I.

A R A N E A.

Pallas me docuit texendi noſſe laborem.
Nec pepli radios poſcunt, nec licia telæ.
Nulla mihi manus eſt: pedibus tamen omnia fiunt.

X V I I I.

C O C H L E A.

Porto domum mecum, ſemper migrare parata;
Mutatoque ſolo non ſum miſerabilis exul:
Sed mihi conchylium de cœlo naſcitur ipſo.

X I X.

R A N A.

Rauca ſonans ego ſum mediâ vocalis in undâ;
Cùmque canam ſemper, nullus mea carmina laudat:
Sic vox laude caret, quæ ſe laudaverit ipſa.

XX.

TESTUDO.

Tarda gradu lento, ſpatioſo prædita dorſo;
Viva nihil dixi: ſed ſævo perdita fato,
Docta fui ſtudio, quæ ſic modò mortua canto.

XXI.

TALPA.

Cæca mihi facies, atris obſcura tenebris:
Nox eſt ipſa dies, nec ſol mihi cernitur ullus,
Malo tegi terrâ: ſic me quoque nemo videbit.

XXII.

FORMICA.

Provida ſum vitæ, duro non pigra labori.
Ipſa ferens humeris ſecuræ præmia brumæ:
Nec gero magna ſimul, ſed congero multa viciſſim.

XXIII.

MUSCA.

Improba ſum, fateor; quid enim gula turpe veretur?
Frigora vitabam, quæ nunc æſtate revertor:
Sed citò ſubmoveor falſo conterrita vento.

XXIV.

CURCULIO.

Non bonus agricolis, non frugibus utilis hoſpes:
Non magnus formâ, non recto nomine dictus:
Non gratus Cereri, non parvam inſumo ſaginam.

XXV.

MUS.

Parva mihi domus eſt: ſed janua ſemper aperta.
Exiguo ſumtu furtivâ vivo ſaginâ.
Quod mihi nomen ineſt, Romæ quoque Conſul * habebat.

* Decius Mus.

XXVI.

GRUS.

Littera ſum cœli pennâ perſcripta volanti,
Bella cruenta gerens volucri diſcrimine Martis;
Nec vereor pugnas, dum non ſit longior hoſtis.

XXVII.

CORNICULA.

Vivo novem vitas, ſi non me Græcia fallit;
Atraque ſum ſemper nullo compulſa dolore;
Et non iraſcens vitro convicia dico.

XXVIII.

VESPERTILIO.

Nox mihi dat nomen primo de tempore noctis.
Pluma mihi non eſt, cùm ſit mihi penna volantis.
Deſideo in tenebris, nec me committo diebus.

XXIX.

ERICIUS.

Plena domus ſpinis: parvi ſed corporis hoſpes.
Incolumi dorſo telis confixus acutis,
Suſtinet armatas ſegetes habitator inermis.

XXX.

PEDICULI.

Eſt nova notarum cunctis captura ferarum:
Ut, ſi quid capias, id tu tibi ferre recuſes;
Et, quod non capias, tecum tamen ipſe reportes.

XXXI.

PHŒNIX.

Vita mihi mors eſt; morior, ſi cœpero naſci:
Sed prius eſt fatum, lætæ quàm lucis origo.
Sic ſolus Manes ipſos mihi dico parentes.

XXXII.

TAURUS.

Mœchus eram Regis*: ſed lignea membra ſequebar;
Et Cilicum mons ſum: ſed non hoc nomine ſolo
Et vehor in cœlis, & in ipſis ambulo terris.

* Minoïs Regis Cretenſium.

XXXIII.

LUPUS.

Dentibus inſanis ego ſum qui vinco bidentes;
Sanguineas prædas quærens victuſque cruentos
Multâ cum rabie: vocem quoque tollere poſſum.

XXXIV.

VULPES.

Exiguum corpus: ſed cor mihi corpore majus.
Sum verſuta dolis, arguto callida ſenſu;
Et fera ſum ſapiens, ſapiens fera ſi qua vocatur.

XXXV.

CAPRA.

Alma Jovis nutrix, longo veſtita capillo;
Culmina difficili peragrans ſuper ardua greſſu;
Cuſtodi pecoris tremulâ reſpondeo linguâ.

XXXVI.

PORCUS.

Setigeræ matris fœcundâ natus ab alvo;
Deſuper ex alto virides exſpecto ſaginas,
Nomine Numen habens, ſi littera prima periret.

XXXVII.

MULA.

Diſſimilis patri, matri diverſa figurâ,
Confuſi generis generi non apta propago,
Ex aliis naſcor; nec quiſquam naſcitur ex me.

XXXVIII.
TIGRIS.

A fluvio dicor, fluvius vel dicitur ex me;
Junctaque sum vento, vento velocior ipso.
Et mihi dat ventus natos, nec quæro maritum.

XXXIX.
CENTAURUS.

Quatuor insignis pedibus, manibusque duabus,
Dissimilis mihi sum, quia sum non unus, & unus.
Et vehor, & gradior, quia me duo corpora portant.

XL.
PAPAVER.

Grande mihi caput est: intùs sunt membra minuta.
Pes unus solus, sed pes longissimus unus:
Et me somnus amat; proprio nec dormio somno.

XLI.
MALVA.

Anseris esse pedes similes mihi nolo negare;
Nec duo sunt tantùm: sed plures ordine cernis;
Et tamen hos ipsos omnes ego porto supinos.

XLII.
BETA.

Tota vocor Græcè: sed non sum tota Latinè;
Ante tamen mediam cauponis scripta tabernam.
In terris nascor, lymphâ lavor, ungor olivo.

XLIII.
CUCURBITA.

Pendeo, dum nascor: rursùs, dum pendeo, cresco.
Pendens commoveor ventis, & nutrior undis.
Pendula si non sim, non sum jam jamque futura.

XLIV.
CEPA.

Mordeo mordentes: ultrò non mordeo quenquam;
Sed sunt mordentem multi mordere parati.
Nemo timet morsum, dentes quia non habeo ullos.

XLV.
ROSA.

Purpura sum terræ pulchro perfusa colore,
Septaque, ne violer, telis deffendor acutis.
O felix, longo si possem vivere fato!

XLVI.
VIOLA.

Magna quidem non sum: sed inest mihi maxima virtus.
Spiritus est magnus, quamvis in corpore parvo.
Nec mihi germen habet noxam, nec culpa ruborem.

XLVII.

XLVII.

THUS.

Dulcis odor nemoris, flammâ fumoque fatigor;
Et placet hoc Superis, medios quòd mittor in ignes,
Cùm mihi peccandi meritum natura negarit.

XLVIII.

MYRRHA.

De lacrymis & per lacrymas mea cœpit origo.
Ex oculis fluxi: sed nunc ex arbore nascor,
Lætus honor frondis, tristis sed imago doloris.

XLIX.

EBUR.

Dens ego sum magnus, populis cognatus Eois.
Nunc ego per partes in corpora multa recessi;
Nec remanent vires: sed formæ gratia mansit.

L.

FŒNUM.

Herba fui quondam viridi de gramine terræ:
Sed chalybis duro mollis præcisa metallo,
Mole premor propriâ, tecto conclusa sub alto.

LI.

MOLA.

Ambo sumus lapides; unà sumus ambo jacentes:
Quàm piger est unus, tantùm non est piger alter.
Hic manet immotus: non desinit ille moveri.

LII.

FARINA.

Inter saxa fui, quæ me contrita premebant;
Vix tamen effugi totis collisa medullis;
Et nunc forma mihi minor est, sed copia major.

LIII.

VITIS.

Nolo thoro jungi, quamvis placet esse maritam.
Nolo virum thalamo: per me mea nata propago est.
Nolo sepulchra pati: scio me submergere terræ.

LIV.

HAMUS.

Exiguum corpus, flexu mucronis aduncum,
Fallaces escas medio circumfero fluctu.
Blandior, ut noceam: morti præmitto saginam.

LV.

ACUS.

Longa, sed exilis, tenui producta metallo,
Mollia duco levi comitantia vincula ferro:
Et faciem læsis, & nexum reddo solutis.

L V I.

LINUM.

Major eram longè quondam, dum vita manebat:
Sed nunc exanimis lacerata, ligata, revulsa,
Dedita sum terræ: tumulo sed condita non sum.

L V I I.

CLAVUS CALIGARIS.

In capite ingredior, quia de pede pendeo solo:
Vertice tango solum; capitis vestigia signo:
Sed multi comites casum patiuntur eumdem.

L V I I I.

CAPILLUS.

Findere me nulli possunt, præcidere multi.
Sed sum versicolor, albus quandòque futurus.
Malo manere niger: minùs ultima fata verebor.

L I X.

PILA.

Non sum cincta comis, & non sum comta capillis;
Intùs enim crines mihi sunt, quos non videt ullus.
Meque manus mittunt, manibusque remittor in auras.

L X.

SERRA.

Dentibus innumeris sum toto corpore plena.
Frondicomam sobolem morsu depascor acuto:
Mando tamen frustrà, quia respuo præmia dentis.

L X I.

PONS.

Stat nemus in lymphis, stat in alto gurgite sylva,
Et manet in mediis undis immobile robur.
Terra tamen mittit, quod terræ munera præstat.

L X I I.

SPONGIA.

Ipsa gravis non sum, sed aquæ mihi pondus inhæret:
Viscera tota tument patulis diffusa cavernis.
Intùs lympha latet: sed non se sponte profundit.

L X I I I.

TRIDENS.

Tres mihi sunt dentes, unus quos continet ordo:
Unus prætereà dens est & solus in imo;
Meque tenet Numen, ventus timet, æquor adorat.

L X I V.

SAGITTA.

Septa gravi ferro, levibus circumdata pennis,
Aëra per medium volucri contendo meatu;
Missaque descendens nullo mittente revertor.

LXV.

FLAGELLUM.

De pecudis dorſo pecudes ego terreo cunctas;
Obſequio cogens moderati lege doloris.
Nec volo contemni : ſed contrà nolo nocere.

LXVI.

LATERNA.

Cornibus apta cavis, tereti perlucida gyro,
Lumen habens intùs divini ſideris inſtar,
Noctibus en mediis faciem propè reddo dierum.

LXVII.

SPECULAR.

Perſpicior penitùs, nec luminis arceo viſus;
Tranſmittens oculos intra mea membra meantes.
Nec me tranſit hyems, ſed ſol tamen emicat in me.

LXVIII.

SPECULUM.

Nulla mihi certa eſt, nulla eſt peregrina figura.
Fulgor ineſt intùs radianti luce coruſcans,
Qui nihil oſtendit, niſi ſi quid viderit antè.

LXIX.

CLEPSYDRA.

Lex bona dicendi, lex ſum quoque dura tacendi,
Do linguæ frenos avidæ ſine fine loquendi;
Ipſa fluens, dum verba fluunt, ut lingua quieſcat.

LXX.

PUTEUS.

Merſa procul terris in ceſpite lympha profundo
Nonniſi perfoſſis poſſum procedere terris,
Et trahor ad ſuperos alieno ducta labore.

LXXI.

TUBUS.

Truncum terra tegit, latitant in ceſpite lymphæ:
Alveus eſt modicus, qui ripas non habet ullas.
In ligno vehitur medio, quod ligna vehebat.

LXXII.

FOLLIS.

Non ego continuò morior, dum ſpiritus exit:
Nam redit aſſiduè, quamvis mihi ſæpè recedit.
Et mihi nunc magna eſt animæ, nunc nulla facultas.

LXXIII.

LAPIS.

Deucalionis ego crudeli ſoſpes in undâ,
Affinis terræ, ſed longè durior illà.
Littera decedat: volucris quoque nomen habebo.

LXXIV.

CALX.

Evasi flammas, ignis tormenta profugi.
Ipsa medela meo pugnat contraria fato.
Ardeo de lymphis: mediis incendor in undis.

LXXV.

SILEX.

Semper inest intùs, sed raro cernitur ignis;
Intùs enim latitat, sed solos prodit ad ictus:
Nec lignis, ut vivat, eget, nec, ut occidat, undis.

LXXVI.

ROTÆ.

Quatuor æquales currunt ex arte sorores.
Sic, quasi certantes, cùm sit labor omnibus unus,
Et propè sunt pariter, nec se contingere possunt.

LXXVII.

SCALÆ.

Nos sumus, ad cœlum quæ tendimus alta petentes,
Concordi fabricâ, quas unus continet ordo,
Ut simul hærentes per nos scandatur ad auras.

LXXVIII.

SCOPA.

Mundi magna parens, laqueo connexa tenaci,
Juncta solo plano, manibus comprensa duabus,
Ducor ubique sequens, & me quoque cuncta sequuntur.

LXXIX.

TINTINNABULUM.

Ære rigens curvo patulum componor in orbem:
Mobilis est intùs linguæ crepitantis imago.
Non resonat positus, motus quoque sæpè resultat.

LXXX.

CONDITUM.

Tres olim fuimus, qui nomine jungimur uno.
Ex tribus est unus, tres & miscentur in uno.
Quisque bonus per se: melior, qui continet omnes.

LXXXI.

ACETUM EX VINO.

Sublatum nihil est, nihil est extrinsecùs auctum:
Nec tamen invenio, quod in isto vase reliqui.
Quod fuerat, non est: cœpit, quod non erat, esse.

LXXXII.

MALUM.

Nomen habens Græcum, contentio magna dearum,
Fraus juvenis pulchri, multarum cura sororum,
Excidium Trojæ, cui bella cruenta paravi.

LXXXIII.
PERNA.
Nobile duco genus magni de gente Catonis.
Una mihi ſoror eſt, plures licèt eſſe putentur.
De fumo facies, ſapientia de mare nata eſt.
LXXXIV.
MALLEUS.
Non ego de toto mihi vindico corpore vires;
Sed capitis pugnâ nulli certare recuſo.
Grande mihi caput eſt: totum quoque corpus in illo.
LXXXV.
PISTILLUS.
Contero cuncta ſimul virtutis robore magno.
Una mihi cervix, capitum ſed forma duorum.
Pro pedibus caput eſt: nam cætera corporis abſunt.
LXXXVI.
STRIGILIS.
Rubida, curva, capax, alienis humida guttis,
Luminibus falſis auri mentita colorem,
Dedita ſudori, modico ſuccumbo labori.
LXXXVII.
BALNEUM.
Per totas ædes innoxius introit ignis:
Eſt calor in medio magnus, cui nemo ferendo.
Non eſt nuda domus: ſed nudus convenit hoſpes.
LXXXVIII.
TESSERA.
Dedita ſum ſemper voto, non certa futuri:
Jactor in ancipites variâ vertigine caſus,
Nunc ego mœſta malis, nunc rebus læta ſecundis.
LXXXIX.
PECUNIA.
Terra fui primò latebris abſcondita terræ:
Nunc aliud pretium flammæ nomenque dederunt.
Nec jam terra vocor, licèt ex me terra paretur.
XC.
MULIER GEMINOS PARIENS.
Plus ego ſuſtinui, quàm corpus debuit unum:
Tres animas habui, quas omnes intùs habebam:
Diſceſſere duæ, ſed tertia penè ſecuta eſt.
XCI.
MILES PODAGRICUS.
Bellipotens olim ſævis metuendus in armis
Quinque pedes habui: quod quanquàm nemo negavit,
Nunc mihi vix duo ſunt: inopem me copia fecit.

XCII.

LUSCUS ALLIUM VENDENS.

Cernere jam fas est, quod vix tibi credere fas est.
Unus *inest oculus: capitum sed millia multa.
Qui, quod habet, vendit, quod non habet, undè parabit?

XCIII.

FUNAMBULUS.

Inter luciferum cœlum terrasque jacentes
Aëra per medium doctâ meat arte viator:
Semita sed brevis est, pedibus nec sufficit ipsis.

XCIV.

Nunc mihi jam credas, fieri quod posse negatur.
Octo tenes manibus: sed me monstrante magistro,
Sublatis septem, reliqui tibi sex remanebunt.

RESOLUTIO.

Octo tenes globulos manu, vel etiam manibus, id est, singulis manibus octo. En tollo septem, vel septenos ex octo illis globulis. Nonne remanent sex, unus nempè globulus, & connumerandi ei quinque digiti manûs globum tenentis?

XCV.

UMBRA.

Insidias nullas vereor de fraude latenti.
Nam Deus attribuit talis mihi munera formæ,
Quòd me nemo movet, nisi qui priùs ipse movetur.

XCVI.

ECHO.

Virgo modesta nimis legem benè servo pudoris.
Ore procax non sum, nec sum temeraria linguâ.
Ultrò nolo loqui: sed do responsa loquenti.

XCVII.

SOMNUS.

Sponte meâ veniens varias ostendo figuras.
Fingo metus vanos nullo discrimine vero.
Sed me nemo videt, nisi qui sua lumina claudit.

XCVIII.

MONUMENTUM.

Nomen habens hominis, post ultima fata remansi,
Nomen inane manet: sed dulcis vita profugit.
Vita tamen superest multis post tempora vitæ.

XCIX.

ANCORA.

Mucro mihi geminus ferro conjungitur unco.
Cum vento luctor; cum gurgite pugno profundo:
Scrutor aquas medias; ipsas quoque mordeo terras.

C.

OLLA.

Mater erat tellus, genitor fuit ipse Prometheus:
Auriculæque regunt redimitæ ventre cavato.
Dum cecidi infelix, mater mea me divisit.

INCERTI AUCTORIS PHŒNIX* LACTANTIO TRIBUTUS.

EST locus in primo felix Oriente remotus,
Quà patet æterni maxima porta poli;
Nec tamen æstivos, hyemisque propinquus ad ortus;
Sed quà Sol verno fundit ab axe diem.
Illic planicies tractus diffundit apertos:
Nec tumulus crescit; nec cava vallis hiat.
Sed nostros montes, quorum juga celsa putantur,
Per bis sex ulnas eminet ille locus.
Hic Solis nemus est: stat consitus arbore multâ
Lucus perpetuæ frondis honore virens.

* CARMINA hæc, quæ in libris impressis Lactantio tribuuntur, in nullis antiquis codicibus inveni. [Ea tamen legimus in MS. Sangermanensi, etsi non antiquo] Phœnicis carmina Lactantii non creduntur, [saltem Christiani] quamvis sint ab elegantissimo aliquo poëtâ scripta, quem tamen certò credo non fuisse Christianum. Nam Phœnicem nominat Solis sacerdotem; & sic de nemore illo loquitur, & de Phœbo, tanquàm ille re verâ sit Deus, & habeat nemus illud charissimum, ac sibi dicatum. Carmina autem illa de resurrectione, sive de Paschâ, quòd ad elegantiam spectat, cum illis de Phœnice comparari non possunt; & ex ipsis apparet manifestè, non eumdem fuisse eorum auctorem. Hæc verò inter opuscula Venantii Fortunati, poëtæ Christiani, quæ sunt in bibliothecâ Vaticanâ, ab optimo & litterato viro Antonio Gironâ admonitus, inveni; de quibus postmodùm aliqua annotabo. Illius tertii poëmatis, de Passione Domini, nullum vestigium usquàm invenire potui: in quo tamen non multi errores reperiuntur, ut diligentia emendationis in eo non valdè fuerit necessaria. *Thomas.* Erasmus non inconcinna esse carmina Phœnicis judicat: sed nemo potest affirmare esse Lactantii; de iis enim non loquitur Hieronymus, ubi agit de Autoris nostri operibus. Nicolaus Heinsius Lactantii genuinum in eo fœtum agnoscit & prædicat.

Phœnix.] Tota hæc Phœnicis historia inter fabulas annumeranda est. Noluimus tamen omittere; ne aliquid desit huic nostræ Editioni; atque hæc Carmina contulimus cum MS. Sangermanensi.

Vers. 1. *Primo Oriente.*] Id est, in Arabiâ, ubi fabulantur Phœnicem habitare. Multi tamen apud Indos sedem statuisse Phœnicem dicunt: quâ de re Ausonius & Claudianus.

Vers. 2. *Quà patet.*] Lege apud Ovidium initio 2. libri Metamorphos. Regiæ Solis descriptionem elegantissimam.

Ibidem. *Maxima porta poli.*] Ità MS. Sangermanensis. Editi habent *Janua celsa poli*: sed minùs benè, ut videtur, propter *Juga celsa*, quæ leguntur vers. 7.

Vers. 4. *Sed quà.*] In MS. Sangerm. *In quo.*

Vers. 6. *Nec tumulus crescit, &c.*] Ergò plana sunt omnia, nec fraudi datur locus. Nam juxta Virgilium Æneid. 11. *est curvo anfractu valles accommoda fraudi.*

Vers. 9. *Stat.*] Sic legunt Nicol. Heinsius & Heumannus. Alii editi legunt, *&*.

Vers. 10. *Honore virens.*] Quia frondes sunt honor & pulcritudo arboris. MS. San-

Cùm Phaëthontæïs flagraſſet ab ignibus axis,
Ille locus flammis inviolatus erat.
Et cùm diluvium merſiſſet fluctibus orbem,
Deucalioneas exuperavit aquas.
Non huc exangues morbi, non ægra ſenectus,
Nec mors crudelis, nec metus aſper adit;
Nec ſcelus infandum, nec opum veſana cupido,
Aut Mars, aut ardens cædis amore furor.
Luctus acerbus abeſt, & egeſtas obſita pannis,
Et curæ inſomnes, & violenta fames.
Non ibi tempeſtas, nec vis furit horrida venti;
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla ſuper campos tendit ſua vellera nubes;
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.
Sed fons in medio eſt, quem vivum nomine dicunt,
Perſpicuus, lenis, dulcibus uber aquis.
Qui ſemel erumpens per ſingula tempora menſûm,
Duodeciès undis irrigat omne nemus.
Hic genus arboreum procero ſtipite ſurgens,
Non lapſura ſolo mitia poma gerit.
Hoc nemus, hos lucos avis incolit unica Phœnix:
Unica, ſed vivit morte refecta ſuâ.
Paret, & obſequitur Phœbo memoranda ſatelles:
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cùm primùm ſurgens aurora rubeſcit,
Cùm primum roſeâ ſidera luce fugat:
Ter quater illa pias immergit corpus in undas;
Ter, quater è vivo gurgite libat aquam.
Tollitur, ac ſummo conſedit in arboris altæ

Vertice,

german. & editi 1472. 1478. 1497. & alii legunt *virens;* editi vero vulgares legunt *viret.*

Verſ. 11. *Phaëthontæis.*] De hâc fabulâ vide Ovidium lib. 2. Metamorph.

Verſ. 14. *Exuperavit aquas.*] Quod falſum eſt, ſi intelligatur de Diluvio univerſali, quod exuperavit etiam altiſſimos montes. Attamen de ſolo Deucalionis Diluvio hîc agitur, quod univerſale non fuit.

Verſ. 15. *Huc.*] Itá editio Aldina: verùm editi 1472. 1478. 1497. & 1513. legunt *hunc.*

Ibidem. *Exangues morbi.*] Morborum vulgare epitheton. Sic Ovid. lib. 15. Metamorp. *Pallidaque exangui ſquallebant corpora morbo.*

Verſ. 18. *Aut Mars, &c.*] MS. Sangerman. legit, *aut metus, aut ardens cedit amore furor,* idque minùs benè; nam de metu jamjam loquutus eſt.

Verſ. 22. *Rore pruina tegit.*] De roris & pruinæ differentiâ vide Ariſtotel. in Meteorologicis lib. 1. cap. 10.

Verſ. 25. *Sed fons, &c.*] Hic fons multis nominibus illuſtratur; *vivus* enim eſt, *perſpicuus, lenis, dulcis.*

Verſ. 27. *Menſum.*] Pro *menſium.*

Verſ. 31. *Unica.*] Sic de Phœnice; undè proverbium, *Phœnice rarior.*

Verſ. 32. *Sed vivit.*] De hoc vide ſuprà Ænigma 31. ubi de Phœnice ait, *vita mihi mors eſt, &c.* De Phœnicis reſurrectione vide Ovidium in Metamorph. & Tzetzem in variâ hiſtoriâ.

Verſ. 33. *Obſequitur Phœbo.*] Credidit antiquitas Aves, ſicut & arbores, diis eſſe ſacratas: ſic Aquila Jovi; Columba Veneri; ita & Phœbo Phœnix.

Vertice, quæ totum deſpicit una nemus:
Et converſa novos Phœbi naſcentis ad ortus;
Expectat radios, & jubar exoriens.
Atque ubi ſol pepulit fulgentis limina portæ,
Et primi emicuit luminis aura levis;
Incipit illa ſacri modulamina fundere cantûs,
Et mirâ lucem voce movere novam:
Quam nec Ædoniæ voces, nec tibia poſſit
Muſica Cyrrhæis aſſimilare modis.
Sed neque olor moriens imitari poſſe putatur,
Nec Cyllenææ fila canora lyræ.
Poſtquàm Phœbus equos in aperta refudit Olympi;
Atque orbem totum protulit uſque means;
Illa ter alarum repetito verbere plaudit
Non errabilibus nocte dieque ſonis.
Atque eadem celeres etiam diſcriminat horas;
Igniferumque caput ter venerata, ſilet:
Antiſtes nemorum, & luci veneranda ſacerdos;
Et ſola arcanis conſcia, Phœbe, tuis;
Quæ poſtquàm vitæ jam mille peregerit annos,
Ac ſe reddiderint tempora longa gravem;
Ut reparet lapſum fatis urgentibus ævum,
Aſſueti nemoris dulce cubile fugit.
Cumque renaſcendi ſtudio loca ſancta reliquit;
Tunc petit hunc orbem, mors ubi regna tenet.
Dirigit in Syriam celeres longæva volatus;
Phœnicis nomen cui dedit ipſa venus;

Verſ. 40. *Deſpicit.*] Quia quodammodò aliæ arbores huic ſunt inferiores.

Verſ. 44. *Aura levis.*] Sic Ovidius: *& levis impulſos retrò dabat aura capillos.*

Verſ. 46. *Movere.*] Sic MS. Sangerman. Editi habent *ciere.* Variant tamen libri. Heinſius opinatur legendum eſſe *fovere.*

Verſ. 47. *Quam nec Ædoniæ.*] Locus corruptus. MS. Sangerman. habet *Idoneæ*: editi legunt *Iulææ.* At juxta Gallæum, Frideric. Gronovius & Heinſius emendaverunt *Ædoniæ.*

Verſ. 48. *Cyrrhæis.*] Id eſt, Caſtaliis modis Muſicis, vel Muſarum & Apollinis; *Cyrrha* ſiquidem oppidum eſt ad radicem Montis Parnaſſi.

Verſ. 50. *Cyllenææ.*] Quaſi dicat Mercurialis, quia Mercurius Cyllenæ natus eſt. Hinc Mercurius ipſe *Cyllenius* vocatur à Claudiano 1. libro de Raptu Proſerp.

Verſ. 51. *Poſtquàm Phœbus equos, &c.*] Hoc eſt, poſtquàm ſol ſupra horizontem aſcendit. De fabulâ Phaetontis vide Ovidium in Metamorph.

Verſ. 53. *Illa ter alarum, &c.* uſque ad *Antiſtes nemorum.*] MS. Sangerman. ſic legit quatuor iſta carmina:

Illa ter alarum repetito verbere plaudit,
Igniferumque caput ter venerata, ſilet.
Atque eadem celeres etiam diſcriminat horas
Non errabilibus nocte dieque ſonis.

Sed minùs benè, ut puto. *Celeres horas;* horas enim ſolis comites facit Ovidius.

Verſ. 59. *Jam mille peregerit annos.*] Sic etiam Claudianus ad mille annos vitam Phœnicis producit; Plinius verò tantùm ad 660. quamvis id fabuloſum putet: alii etiam breviorem ſtatuunt terminum.

Verſ. 61. *Lapſum fatis.*] Sic emendavimus cum Gallæo & ex MS. Sangermanenſi: editi habebant *laſſum ſpatiis*: ſed ſine ſenſu.

Verſ. 66. *Venus.*] Sic Heumann. legit. Ea culta erat in Syrophœnice. In editis eſt *vetus.*

Secretosque petit deserta per avia lucos;
Hîc ubi per saltus silva remota latet.
Tum legit aërio sublimem vertice palmam;
Quæ gratum Phœnix ex ave nomen habet;
Et quâ nulla nocens animans perrumpere possit,
Lubricus aut serpens, aut avis ulla rapax.
Tum ventos claudit pendentibus Æolus antris,
Ne violent flabris aëra purpureum;
Neu concreta Noto nubes per inania cœli
Summoveat radios solis, & obsit avi.
Construit inde sibi seu nidum, sive sepulchrum;
Nam perit, ut vivat: se tamen ipsa creat.
Colligit hinc succos & odores, divite silvâ
Quos legit Assyrius, quos opulentus Arabs;
Quos aut Pygmeæ gentes, aut India carpit,
Aut molli generat terra Sabæa sinu.
Cinnama dehinc, auramque procul spirantis amomi
Congerit, & misto balsama cum folio.
Non casiæ mitis, nec olentis vimen acanthi,
Nec thuris lachrymæ, guttaque pinguis abest.
His addit teneras nardi pubentis aristas,
Et sociat myrrhæ pascua grata nimis.
Protinùs in strato corpus mutabile nido,
In talique thoro membra quieta locat.
Ore dehinc succos membris circùmque suprà que
Injicit, exequiis immoritura suis.

Vers. 69. *Sublimem Palmam.*] Quam arborem inter eas quas fert Syria, Plinius numerat, scilicet lib. 13. cap. 4.

Vers. 71. *Et quâ nulla nocens animans, &c.*] Sic habet MS. Sangerman. Editi vulgares legunt, *Quam nec dente nocens animal perrumpere possit.* Heuman. verò, *In quam nulla nocens animans perrumpere possit*, cum editis 1472. 1478. 1513. & 1515. quod concordat cum nostrâ lectione.

Vers. 74. *Flabris.*] Id est, flatibus.

Ibidem. *Purpureum aëra.*] Fortè intelligit matutinas horas, quas auroram vocamus.

Vers. 75. *Noto.*] Ventus iste nubes colligit. Verùm à Plinio æstuosus appellatur.

Ibidem. *Per inania cœli.*] Id est, mediam aëris regionem.

Vers. 77. *Sepulcrum.*] De sepulcro quod sibi Phœnix condit, vide Claudianum in Epigram. his verbis:

Arentes tepidis de collibus eligit herbas,
Et cumulum texens pretiosâ fronde Sabæum,
Componit, bustumque sibi partumque futurum.

Vers. 80. *Opulentus Arabs.*] Sic de Arabibus Horatius, *otia divitiis Arabum liberrima cantat.* Id tamen intellige de Arabiâ felici.

Vers. 81. *Pygmeæ gentes.*] Quas veteres quidam ponunt in Indiâ, alii ultra Arabiam: sed quæ de hâc gente narrantur, fabulæ sunt.

Vers. 82. *Terra Sabæa sinu.*] Sic Virgil. lib. 1. Georg.

India mittit ebur, molles sua thura Sabæi.

Vers. 83. *Cinnama.*] Versum istum sic legit MS. Sangerm. *Cinnamum hic avisque procul spirantis amomi.*

Vers. 85. *Casiæ mitis.*] Casia veterum non eadem est ac recentiorum.

Vers. 88. *Et sociat myrrhæ.*] MS. Sangerm. *Et sociam myrrhæ vim Banachea tuam*; alii *Panathea thure.*

Vers. 89. *Mutabile.*] MS. Sangerm. *motabile.*

Vers. 90. *In talique thoro.*] Sic MS. Sangerman. Editi habent, *Vitalique thoro membra quieta locat.*

Tunc inter varios animam commendat odores;
Depositi tanti nec timet illa fidem.
Intereà corpus genitali morte peremptum
Æstuat, & flammam parturit ipse calor;
Æthereoque procul de lumine concipit ignem:
Flagrat, & ambustum solvitur in cinerem.
Quos velut in massam cineres in morte coactos
Conflat; & effectum seminis instar habet.
Hinc animal primùm sine membris fertur oriri:
Sed fertur vermi lacteus esse color.
Crevit in immensum subitò cùm tempore certo,
Seque ovi teretis colligit in speciem:
Indè reformatur, qualis fuit ante figura;
Et Phœnix ruptis pullulat exuviis.
Ac velut agrestes, cùm filo ad * saxa tenentur, * Al. taxa.
Mutari tineæ papilione solent.
Non illi cibus est nostro concessus in orbe;
Nec cuiquam implumem pascere cura subest.
Ambrosios libat cœlesti nectare rores,
Stellifero tenues qui cecidere polo.
Hos legit; his alitur mediis in odoribus ales,
Donec maturam perferat effigiem.

Vers. 95. *Genitali morte.*] Antithesis.

Vers. 96. *Æstuat.*] Verum non est, corpus mortuum ita æstuare, ut flammam generet; meliùs itaque Claudianus, qui flammam ad solis radios refert.

Fervet odoratus telis (id est radiis) *cœlestibus agger,*
Consumitque senem.

Vers. 97. *Æthereoque.*] Sic MS. Sangerm. editi verò habent *Aërioque.*

Vers. 99. *Quos.*] Ità MS. Sangerman. editi *Hos.*

Vers. 100. *Conflat.*] In MS. Sangerman. *constat.*

Vers. 102. *Vermi.*] Sic MS. Sangerm. editi *Vermis.* De Vermi loquitur Plinius, non verò Claudianus.

Vers. 103. *Crevit.*] Fortè *crescit.*

Vers. 104. *Ovi.*] Nil de ovo Claudianus.

Vers. 107. *Ac velut agrestes, cùm filo ad saxa tenentur, Mutari tineæ papilione solent.*] Admonuit Thomasium vir doctiss. Didacus Covarruvias, Episcopus Segobiensis, ut in secundo versu loco *pennæ*, scriberetur *tineæ*. quod valdè probandum est. Nam tineæ sunt vermes illi, ex quibus serici papiliones nascuntur Hoc verò in loco videtur poëta imitari voluisse Ovidium, libro ultimo Metamorph. qui de hâc eâdem mutatione sic ait:

Quæque solent canis frondes intexere filis
Agrestes tineæ, res observata colonis,
Ferali mutent cum papilione figuram.

Ac sanè non dubito, quin pro illo nomine, *pennæ*, legendum sit, *tineæ*, sed in priori versu, illa *filo ad saxa tenentur*, videntur mihi non satis cum re ipsâ convenire, cùm fila illa potiùs ad frondes, vel ad ramos ducantur, quàm ad *saxa*: propterea puto potiùs legendum *taxa*, quàm *saxa*. Hæc ait *Thomasius.*

Vers. 109. *Non illi cibus.*] De cibo Phœnicis vide Claudianum in Epigram. de Phœnice, versu 13. &c.

Vers. 111. *Ambrosios.*] Apud poëtas Ambrosia cibus, nectar potus deorum est: sic Martialis, *Jupiter Ambrosiâ satur est, & nectare vivit.*

Vers. 112. *Tenues.*] Id est, *rores tenues.* Ità MS. à Gallæo laudatus. Editi habent *teneri*, quod refertur ad *rores*, & sensum elegantem facit. *Polo*, id est, *cœlo.*

Vers. 113. *Alitur mediis.*] Sic MS. Sangerman. & editi 1472. & 1478. Vulgati legunt *mediis alitur*: sed malè.

Vers. 114. *Perferat.*] Ità codex Sangermanensis & alii. In editis verò *proferat*, sed minùs benè.

Aſt ubi primævâ cœpit florere juventâ,
Evolat ad patrias jam reditura domos.
Antè tamen, proprio quicquid de corpore reſtat,
Oſſaque, vel cineres, exuviaſque ſuas;
Unguine balſameo, myrrhâque, & thure ſoluto
Condit, & in formam conglobat ore pio.
Quam pedibus geſtans contendit ſolis ad ortus,
Inque arâ reſidens, ponit in æde ſacrâ.
Mirandum ſeſe præſtat præbetque videnti;
Tantus ibi decor eſt, tantus abundat honor.
Principio color eſt, qualis ſub cortice lævi,
Mitia quem croceum punica grana legunt.
Qualis ineſt foliis, quæ fert agreſte papaver,
Cùm pandit veſtes Flora rubente polo.
Hoc humeri pectuſque decens velamine fulgent;
Hoc caput, hoc cervix, ſummaque terga nitent.
Caudaque porrigitur fulvo diſtincta metallo,
In cujus maculis purpura miſta rubet.
Clarum inter pennas inſigne eſt deſuper, Iris
Pingere ceu nubem deſuper alta ſolet.
Albicat inſignis miſto viridante ſmaragdo;
Et puro cornu gemmea cuſpis hiat.
Ingentes oculos credas geminos hyacintos;
Quorum de medio lucida flamma micat.
Æquatur toto capiti radiata corona,
Phœbei referens verticis alta decus.
Crura tegunt ſquamæ flavo diſtincta metallo:
Aſt ungues roſeus pingit honore color.
Effigies inter Pavonis miſta figuram
Cernitur, & pictam Phaſidis inter avem.
Magniciem, terris Arabum quæ gignitur ales,
Vix æquare poteſt, ſeu fera, ſeu ſit avis.
Non tamen eſt tarda, ut volucres, quæ corpore magno

Verſ. 116. *Patrias domos.*] Sic MS. Sangerman. alii *primas domos.*

Verſ. 117. *Antè tamen, &c.*] Hâc de re vide Claudianum in Epgram. de Phœnice verſ. 72. qui concordat cum iis quæ hic dicuntur.

Verſ. 125. *Sub cortice lævi, Mitia quem croceum.*] Ità Heumannus ex emendatione Nicol. Heinſ. Editi verò habent *qualis ſub ſydere cœli.*

Verſ. 128. *Cùm pandit veſtes Flora rubente polo.*] Sic emendavimus partim ex MS. Sangerman. partim ex editis. MS. habet *Cùm pandit veſtes flore rubente polo*: at editi legunt, *cùm pendens veſtit ſole rubente polus.*

Verſ. 129. *Fulgent.*] MS. *Fulget.*

Verſ. 136. *Et puro cornu, &c.*] Roſtrum cornu quidem eſſe dicit, ſed ita lucidum, ut gemma eſſe videatur.

Verſ. 137. *Ingentes oculos credas, &c.*] Sic lege ex MS. Voſſiano.

Verſ. 139. *Corona Phœbei verticis.*] Id eſt, radii Solares.

Verſ. 142. *Roſeus.*] MS. Sangerm. *Roſeo.*

Verſ. 144. *Phaſidis avem.*] Id eſt, Phaſianam à Phaſide fluvio Colchidis nominatam, ad nos per Argonautas advectam. Martialis Epigram. lib. 13. 72.

Verſ. 145. *Magniciem.*] Quæ ſit hæc avis ignoratur, vel fortè pro *magnitudinem.*

Inceſſus pigros, pergrave pondus habent:
Sed levis & velox, regali plena decore.
Talis in aſpectu ſe exhibet uſque hominum.
Hùc venit Ægyptus tanti ad miracula visûs;
Et raram volucrem turba ſalutat ovans.
Protinùs exſculpunt ſacrato in marmore formam;
Et ſignant titulo remque, diemque novo.
Contrahit in cœtum ſeſe genus omne volantum;
Nec prædæ memor eſt ulla, nec ulla metûs.
Alituum ſtipata choro volat illa per altum;
Turbaque proſequitur munere læta pio.
Sed poſtquàm puri pervenit ad ætheris auras;
Mox redit iſta: ſuis conditur ille locis.
At fortunatæ ſortis filique volucrem,
Cui de ſe naſci præſtitit ipſe Deus!
Fœmina ſit, vel mas, ſeu neutrum, ſeu ſit utrumque,
Felix, quæ Veneris fœdera nulla colit.
Mors illi Venus eſt; ſola eſt in morte voluptas:
Ut poſſit naſci, hæc appetit antè mori.
Ipſa ſibi proles, ſuus eſt pater, & ſuus hæres,
Nutrix ipſa ſui, ſemper alumna ſibi.
Ipſa quidem, ſed non eadem, quæ eſt ipſa, nec ipſa eſt,
Æternam vitam mortis adepta bono.

Verſ. 151. *Hùc venit.*] Ità Sangerm. MS. editi verò *convenit.*

Verſ. 153. *Exſculpunt.*] Sic MS. Sangerm. & alii: editi verò legunt *Inſcalpunt.*

Verſ. 155. *Genus omne volantum.*] Quâ de re vide Claudianum verſ. 76. &c.

Verſ. 157. *Alituum.*] Pro *alitum*; ſic Virgil. Æneid. 8. *Alituum pecudumque genus ſopor altus habebat.*

Verſ. 158. *Munere læta pio.*] Id eſt, pietatis & reverentiæ officio erga tantæ dignitatis avem. *Munere*, Heinſius emendat malè, *murmure.*

Verſ. 160. *Mox redit iſta ſuis: conditur ille locis.*] Sic legimus in MS. Sangerman. alioque veteri à Gallæo memorato: in editis legitur *mox redit illa; ſuis conditur inde locis*, nec malè.

Verſ. 161. *At fortunatæ ſortis filique volucrem.*] Hæc eſt emendatio Heinſii, referentis *filum* ad Parcas,

Quæ diſpenſant mortalia fila ſorores:

verùm MS. Sangerman. legit, *At fortunatæ ſortis, felixque volucrum.* Gallæus putat legendum eſſe, *O fortunatæ ſortis, fatique volucrem*; editi habent *hæc fortunatæ ſortis, fatique volucris.*

Verſ. 163. *Fœmina ſit, vel mas, ſeu neutrum, ſeu ſit utrumque.*] Ità emendavimus ex MS. Sangerman. & editione Heumanni. Vulgati habent *fœmina vel mas hæc, vel neutrum ſit mage felix.*

Verſ. 169. *Quæ eſt ipſa.*] Ità MS. Sangerm. Editi habent *quia & ipſa.*

VENANTII HONORII CLEMENTIANI FORTUNATI*,

Presbyteri Italici, ad Felicem Episcopum, de Pascha.

Tempora florigero rutilant distincta sereno;
Et majore poli lumine porta patet.
Altiùs ignivomum solem cœli orbita ducit,
Qui vagus Oceanas exit, & intrat aquas.
Armatus radiis elementa liquentia lustrans,
Hâc in nocte brevi tendit in orbe diem.
Splendida syncero producunt æthera vultu;
Lætitiamque suam sydera clara probant.
Terra ferax vario fundit munuscula cultu,
Cùm benè vernarit; reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt violaria campum:
Prata virent herbis, & micat herba comis.
Paulatim subeunt stellantia lumina florum;
Floribus arrident gramina cuncta suis.
Semine deposito, latè seges exilit arvis,
Spondens agricolæ vincere posse famem.
Caudice deserto, lachrymat sua gaudia palmes:
Undè merum tribuat, dat modò vitis aquam.
Cortice de matris tenerâ lanugine surgens
Præparat ad partum turgida gemma sinum;
Subque hyemis tempus foliorum crine refuso,
Jam reparat viridans frondea tecta nemus.
Mista salix, abies, corylus, siler, ulmus, * acer, nux,
Plaudit quæque suis arbor amœna comis.
Constructura favos apis hinc alvearia linquens,
Floribus instrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus revocatur avis, quæ, carmine clauso,
Pigrior hyberno frigore muta fuit.
Hinc Philomela suis attemperat organa cannis;
Fitque repercusso dulcior aura melo.
Ecce renascentis testatur gratia mundi,
Omnia cum domino dona redisse suo.

* Acernus.

* In carminibus Resurrectionis, quia apertè invenitur, cujus illa essent, mutata est tota inscriptio, & ea ascripta est, quæ est in illis opusculis, Venantii Honorii, &c. quæ sunt in bibliothecâ Vaticanâ, ex quibus multa in libris impressis emendantur; multa tamen relicta sunt, quia melior visa est lectio vulgaris, quàm illa codicis Vaticani. Est enim ille codex valdè corruptus; tamen is est, qui eum juvare possit, qui eo cum judicio utatur. Et sanè sic faciendum est eis, qui hanc curam emendandi veterum auctorum libros suscipiunt, ut sæpè ex pluribus malis codicibus unicum optimum efficiant. *Thomasius.*

Namque triumphanti post tristia tartara Christo
  Undique fronde nemus, gramina flore favent.
Legibus inferni oppressis, super astra meantem
  Laudant ritè Deum lux, polus, arva, fretum.
Qui crucifixus erat, Deus ecce per omnia regnat;
  Dantque creatori cuncta creata precem.
Salve, festa dies, totò venerabilis ævo,
  Quâ Deus infernum vicit, & astra tenet.
*Mobilitas anni, mensum, lux alma dierum; *Nobilitas
  Horarum splendor, stridula * cuncta favent. *Puncta.
Hinc tibi sylva comis, hinc plaudit campus aristis;
  Hinc grates tacito palmite vitis agit.
Hinc tibi nunc avium resonant virgulta susurro;
  Has inter * nimio passer amore * canit. *Minimus. *Cano.
Christe salus rerum, bone conditor, atque redemptor,
  Unica progenies ex deitate patris,
Irrecitabiliter manans de corde parentis,
  Verbum subsistens, & * patris ore potens, *Al. penetrare.
Æqualis, concors, socius, cum patre coævus,
  Quo sumpsit mundus principe principium;
Æthera suspendis, sola congeris, æquora fundis;
  Quæque locis habitant, quæ moderata vigent.
Qui genus humanum cernens mersum esse profundo,
  Ut hominem eriperes, es quoque factus homo.
Nec nostro tantùm voluisti è corpore nasci,
  Sed caro, quæ nasci pertulit, atque mori.
Funeris exequias * patris novus * author, & orbis, *Pateris. *Auctor.
  * Intra mortis iter dando salutis opem. *Intras.
Tristia * cessarunt infernæ vincula legis; *Cesserunt
  Expavitque chaos luminis ore premi.
Depereunt tenebræ Christi fulgore fugatæ:
  * Æternæ noctis pallia crassa cadunt. *Et terræ.
* Sollicitam sed redde fidem, precor, alma potestas. *Pollicitam.
  Tertia lux rediit: surge, sepulte meus.
Non decet, ut vili tumulo tua membra tegantur;

Vers. 39. *Salve festa dies, toto venerabilis ævo, Quâ Deus infernum vicit, & astra tenet.*] Auctoritate codicis Vaticani mutatus est versus, ut esset post viginti disticha, quo sanè in loco esse debet. Nam antè nihil de Passione, vel Resurrectione Christi dicitur: sed ver ipsum ex multis propriis naturæ suæ bonis commendatur. Postquàm verò facta est mentio Resurrectionis, rectè illud additur: Salve festa dies, &c. cui disticho rectè etiam illud continenter adjungitur:
Nobilitas anni, mensum, lux alma dierum, Horarum splendor, stridula puncta favent.
Nobilitas enim legendum est ex codice Vaticano, ut laus aliqua illi diei, quem laudare vult, attribuatur; cùm ex mobilitate, ut erat antè, nulla laus ad diem aliquem accedere possit, quia hoc est omnibus commune. Legendum quoque est, *stridula puncta* in secundo versu, ut omnia ad diem referantur. Aliqua alia in his carminibus mutantur, quæ tamen meliora facta sunt: quod quivis hunc librum cum aliis conferens, intelligere poterit. *Thomasius.*

* Nec. * Non pretium mundi vilia saxa premant.
Indignum est, cujus clauduntur cuncta pugillo;
Ut tegat inclusum rupe vetante lapis.
Lintea tolle, precor; sudaria linque sepulcro:
Tu satis es nobis; & sine te nihil est.
Solve catenatas inferni carceris umbras,
Et revoca sursùm quicquid ad ima ruit.
Redde tuam faciem; videant ut secula lumen;
Redde diem, qui nos, te moriente, fugit.
Sed planè implesti remeans, pie victor, olympum:
Tartara pressa jacent, nec sua jura tenent.
Inferus insaturabiliter cava guttura pandens,
* Rapuit. Qui * raperet semper, sit tua præda, Deus.
Eripis innumerum populum de carcere mortis;
* Auctor. Et sequitur liber, quò suus * author abis.
Evomit absorptam pavidè fera bellua plebem;
Et de fauce lupi subtrahit agnus oves.
Hinc tumulum repetens post tartara, carne resumptâ,
Belliger ad cœlos ampla trophæa refers.
* In te. Quos habuit pœnale chaos, jam reddidit * iste;
Et quos mors peteret, hos nova vita tenet.
* Triumphi Rex sacer, ecce tui radiat pars magna * trophæi,
Cùm puras animas sacra lavacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus undis;
Atque vetus vitium purgat in amne novo.
Fulgentes animas vestis quoque candida signat;
Et grege de niveo gaudia pastor habet.
* Consors. Additur hâc Felix * concors mercede sacerdos,
Qui dare vult domino dupla talenta suo.
Ad meliora trahens gentili errore vagantes,
Bestia ne raperet, munit ovile Dei.
Quos priùs Eva nocens infecerat, hos modò reddit
Ecclesiæ pastor ubere lacte sinu.
Mitibus alloquiis agrestia corda colendo,
Munere Felicis de vepre nata seges.
Aspera gens Saxo, vivens quasi more ferino,
Te medicante sacer, bellua reddit ovem.

Centeno

Vers. 101. *Mitibus.*] Hi sequentes versus additi sunt ex codice Vaticano à Thomasio, cujus hæc verba sunt. In hoc poëmate ex illo codice addidi decem versus, qui optimè cum reipsâ conveniunt, & declarant cur illa carmina ad Felicem Episcopum Venantius scripserit, qui sanè Felix nullus est Romanorum Pontificum, sed fuit aliquis ex primis illis Saxonum Episcopis. Nam Saxones, cùm à Carolo Magno post bellum triginta annorum & ampliùs, victi essent, religionem Christianam susceperunt: ex Romanis verò Pontificibus ultimus, qui nomen hoc Felicis habuit, fuit Felix IV. qui multò antè Carolum Magnum vixit. Illos verò decem versus propterea judicavi addendos, quia optimè cum re, de quâ agitur, conveniunt, & quia in fine poëmatis additus erat numerus versuum cx. ita ut omninò decem ad explendum numerum deessent.

Centeno reditu tecum mansura per ævum;
  Messis abundantis horrea fruge reples.
Immaculata tuis plebs hæc agitetur in ulnis;
  Atque Deo purum pignus ad astra feras.
Una corona tibi detur, & tribuatur ab alto;
  Altera de populo vernet adepta tuo.

INCERTI AUCTORIS CARMEN, DE PASSIONE DOMINI.

QUISQUIS ades, mediique subis in limina templi;
Siste parùm, insontemque tuo pro crimine passum
Respice me; me conde animo, me in pectore serva.
Ille ego, qui casus hominum miseratus acerbos,
Hùc veni pacis promissæ interpres, & ampla
Communis culpæ venia, hic clarissima ab alto
Reddita lux terris, hic alma salutis imago,
Hic tibi sum requies, via recta, redemptio vera;
Vexillumque Dei, signum & memorabile fari.
Te propter vitamque tuam sum Virginis alvum
Ingressus, sum factus homo, atque horrentia passus
Funera; nec requiem terrarum in finibus usquàm
Inveni, sed ubique minas, sed ubique labores.
Horrida prima mihi in terris mapalia Judæ
Hospitia in partu, sociæque fuere parenti.
Hîc mihi fusa dedit bruta inter inertia primùm
Arida in angustis præsepibus herba cubile.
In Phariis primos vixi regionibus annos,
Herodis regno profugus; reliquosque reversus
Judæam, semper jejunia, semper & ipsam
Pauperiem extremam, & rerum inferiora secutus;
Semper egens, monitis humana salubribus almæ
Ingenia ad studium probitatis, aperta salubri
Plurima doctrinæ injungens miracula: quare
Impia Hierusalem rabidis exercita curis
Invidiæ, sævisque odiis, & cæca furore,
Insonti est pœnis letalibus ausa cruentam
In cruce terribili mortem mihi quærere. Quæ si
Latiùs ipse velim distinguere, sique per omnes
Ire juvet gemitus, mecum & sentire dolores;
Collige consilia, insidiasve, meique nefandum
Sanguinis innocui pretium, & simulata clientis
Oscula, & insultus, & sævæ jurgia turbæ.
Verbera præstereà, & promptas ad crimina linguas;

Fige animo, & testes, & cæci infanda Pilati
Judicia, ingentemque humeros & fessa prementem
Terga crucem, atque graves horrenda ad funera gressus.
Nunc me, nunc verò desertum, extrema secutum
Supplicia, & dulci procul à genitrice levatum,
Vertice ad usque pedes me lustra: en aspice crines
Sanguine concretos, & sanguinolenta sub ipsis
Colla comis, spinisque caput crudelibus haustum
Undique diva pluens vivum super ora cruorem.
Compressos speculare oculos, & luce carentes,
Afflictasque genas: arentem suspice linguam
Felle venenatam, & pallentes funere vultus.
Cerne manus clavis fixas, tractosque lacertos;
Atque ingens lateri vulnus: cerne indè fluorem
Sanguineum, fossosque pedes, artusque cruentos.
Flecte genu, lignumque crucis venerabile adora
Flebilis; innocuo terramque cruore madentem
Ore petens humili, lachrymis suffunde subortis,
Et me nonnunquàm devoto in corde, meosque
Fer monitus. Sectare meæ vestigia vitæ;
Ipsaque supplicia inspiciens, mortemque severam
Corporis, innumeros memorans animique dolores;
Disce adversa pati, & propriæ invigilare saluti.
Hæc monimenta tibi si quandò in mente juvabit
Volvere, si qua fides animo tibi ferre meorum,
Debita si pietas, & gratia digna laborum,
Surget: erunt veræ stimuli virtutis, eruntque
Hostis in insidias clypei, quibus acer in omni
Tutus eris, victorque feres certamine palmam.
Hæc monimenta tuos si labilis orbis amicos
Avertent sensus, fugiente decoris ab umbrâ
Mundani, efficient, ne spe captatus inani,
Mobilis occiduis fortunæ fidere rebus
Auseris, aut vitæ sperare fugacibus annis.
Sed te nimirùm sic ista caduca videntem
Secula, & exutum patriæ melioris amore,
Orbis opes, rerumque usus, & vota piorum
Moribus extollent sacris, vitæque beatæ
Spe, duras inter pœnas, te rore fovebunt
Cœlesti, pacique boni dulcedine pascent.
Purpuream donec, post ultima fata relicto
Corpore, sublimes animam revocabit ad auras
Gratia magna tibi. Tunc omnem exuta laborem,
Angelicos tunc læta choros, aciesque beatas
Sanctorum inspiciens, æternæ pacis amœnâ
Perpetuò felix mecum regnabit in aulâ.

STEPHANI BALUZII
TUTELENSIS
NOTÆ
AD
LACTANTII LIBRUM
DE
MORTIBUS PERSECUTORUM.

EX SECUNDA EDITIONE.

STEPHANI BALUZII
TUTELENSIS
NOTÆ
AD
LIBRUM DE MORTIBUS
PERSECUTORUM.

INTER multos ac varios codices manuscriptos, quos vir litterarum ac litteratorum amantissimus, & in omni genere laudis excellentissimus JOANNES-BAPTISTA COLBERTUS in publicam studiorum utilitatem ex omni Europâ, Asiâ, Africâ comparavit, repertus est unus auro contra æstimandus, in quo continetur Lucii Cæcilii Firmiani Lactantii liber de persecutione, sive de mortibus persecutorum, quo hactenùs caruerat Ecclesia. Non facit ille quod plerique solent; qui si veteris cujuspiam Scriptoris opus ineditum, quantumvis leve sit ac tenue, nacti fuerint, diligenter occultant, tanquàm in tenebris magis eluceat, ut gloriari possint se solos possidere, quod omnes habere vellent; caventque summoperè, ne in manus aliorum venire possit. Liberalior excelsiorque est animus illustrissimi viri, quàm ut falsâ illâ gloriâ teneri possit. Itaque cùm intellexisset hunc Lactantii librum extare inter antiquos codices manuscriptos bibliothecæ suæ, satisque compertum haberet, quantùm hinc utilitatis accederet Ecclesiæ, si vulgaretur, quanquàm anteà frequenter mandaverat, ut si quid ineditum videretur in eisdem antiquis codicibus, id totum prælo committeretur, tamen eâ occasione mandatum dedit speciale, & solitâ magnitudine animi statim jussit, ut hic Lactantii liber in clarissimam lucem ederetur.

Damus igitur illum ex codice 1297. Bibliothecæ Colbertinæ, (*nunc in Biblioth. regiâ, in-4°. num.* 2627,) qui octingentorum, aut circiter, annorum esse videtur, integrum quidem, sed ab imperitâ manu scriptum, adeòque pluribus mendis infectum. Atque ea quidem, quorum emendatio facilis & obvia erat, liberè nos emendavimus: sed ea intacta reliquimus, in quibus audacia corrigendi non vacabat periculo. Fortassis alii feliciores erunt. Compositus & absolutus est liber eo anno, quo post extinctos persecutores, dulcissimum & pulcherrimum pacis nomen auditum est in Ecclesiâ Christi, nostrisque hominibus tranquillitas, ac lo-

quendi scribendique libertas restituta. Quis enim historiam istiusmodi scriberet in medio atrocissimæ persecutionis? Sanè Lactantius libros divinarum Institutionum scripsit furente persecutione, in ipsis ejus initiis, ut ex capite secundo & quarto libri quinti colligitur: sed non emisit, impeditus videlicet rei & temporis necessitate, ut ipse loquitur in principio libri de Opificio Dei. At cum data esset pax, omnisque metus à pectoribus Christianorum depulsus beneficio Constantini M. Imperatoris, tum verò Ecclesiastici Scriptores indulgentiâ benignissimi principis usi, animum converterunt ad scribendum: quod anteà non erant ausi. Itaque tum Lactantius divinarum Institutionum libros, in quibus loca quædam sparsim reperiuntur, quæ manifestò constat scripta esse post bellum sedatum atque extinctum, recensuit, pleraque addidit, imprimis verò ea, quæ in initiis librorum, & in epilogo dicuntur ad Constantinum; quæ perperàm nonnulli judicant notha esse, ac supposititia, adeò ut eorum præjudicio fretus Josephus Isæus, qui postremam Lactantii editionem Romanam emisit, universa deleverit, quæ in aliis editionibus ad Constantinum scripta leguntur. Et tamen puto non posse verè dubitari, quin ea sint Lactantii, cùm & ejusdem sint styli cum cæteris ejusdem operibus, & phrases quædam, quæ illic habentur, eædem sint in variis locis istius historiæ, & reliquarum Lactantii lucubrationum. Sed haud dubiè duæ antiquitùs fuere divinarum Institutionum editiones, una fermè statim post datam Ecclesiæ pacem emissa, cùm adhuc Lactantius esset in Bithyniâ, altera post bellum Cibalense & Mardiense, cùm venisset in Gallias propter Crispum Constantini filium. Qui ergò priore editione usi sunt, ea profectò non habuerunt, quæ posteà de Constantino addita sunt; atque adeò mirum non est, eà desiderari in quibusdam exemplaribus. Sed ut redeamus ad librum de mortibus persecutorum, à quo nos abduxit occasio differendi de tempore, quo scripti sunt libri divinarum Institutionum, certum est eum ab Auctore scriptum Nicomediæ in Bithyniâ, ubi is habitavit per totum illud tempus, quo persecutio in Oriente grassata est, & absolutum fuisse post confectum bellum apud Campum Serenum in Thraciâ, post quod integra fuit Ecclesiæ pax, profligato, ac paulò post extincto Maximino, homine nostræ religionis inimicissimo. Colligitur illud ex pluribus ejusdem historiæ locis, sed præcipuè ex epilogo, in quo Auctor verbis apertissimis innuit, hæc scripta à se esse post datam pacem plebi Dei, quæ per annos decem partim vastata, partim dispersa fuerat. Adde quòd librum suum nuncupavit illustri regionum illarum Confessori Donato, quem etiam compellat in medio operis, & in fine. Hæc enim indicant, eos tum simul fuisse, aut certè non magno locorum intervallo disjunctos. Illud etiam diligenter observandum est, eum illa tantùm edicta, quæ pro Christianis data sunt, in hoc opere descripsisse, quæ proposita Nicomediæ sunt, aliorum mentionem non facere: quia nimirùm ea tantùm refert, quæ ipse proponi vidit, & quorum propterea copiam facilè habere potuit.

De patriâ Lactantii video varias esse sententias; quarum ea infirmior videtur, quæ Firmo Piceni oppido eum ortum contendit, quia Firmianus vocatur. Eam ego præfero, quæ Afrum fuisse censet. Nam & in Africâ præceptore usus est Arnobio; & Nicomediam accitus à Diocletiano, ut illic litteras oratorias doceret, ut ipse scribit, non aliundè venisse videtur, quàm ex Africâ, cùm apud Hieronymum, in libro de viris illustribus legatur, ὁδοιπορικὸν suum ab Africâ Nicomediam usque versibus hexametris descripsisse. Erat autem Nicomediæ tempore persecutionis, quæ sub Diocletiano universam commovit Ecclesiam; etiam cùm data pax est. Nam quæ in libro de mortibus persecutorum dicuntur, de propositâ Nicomediæ Constitutione Constantini & Licinii, deque adventu Licinii in eam urbem, ea profectò ab alio scribi non potuerunt, quàm ab eo, qui quæ scriberet oculis usurparet. Cùm verò posteà Constantinus, post bellum Cibalense, quod confecit anno Christi CCCXIV. VIII. Idus Octobris, in Thraciam ac Macedoniam profectus esset, tum haud dubiè Lactantius, ei fortè an olim cognitus, è Nicomediâ ad eum venit, & posteà jussu ejus Gallias petiit, ubi Crispum Constantini filium Latinis litteris erudivit. Putavit vir doctissimus Franciscus Chiffletius, Crispum à Lactantio institutum fuisse anno Christi CCCXII. eodem nimirùm tempore, quo primùm Constantinus, ut ille ait, mox mater ejus Helena Christum agnovere, fidei nostræ sacramenta edocti ab Eusebio Episcopo Vesuntionensi, & Crispum cum Helenâ & Lactantio relictum Vesuntione à Constantino, cùm is in Italiam profectus est adversùs Maxentium. Verùm narratio, ex quâ Chiffletius hanc historiam con-

texuit; posterioris ac sequioris sæculi scriptum est, & nullam fidem meretur. Præterea certum est, Lactantium adhuc in Bithynia fuisse, cùm bellum parabatur adversùs Maxentium, & aliquantò post. Venit ergò Lactantius in Galliam (quod etiam placuisse video clarissimo viro Jacobo Gothofredo) anno tantùm CCCXV. cùm pace post pugnam Cibalensem atque Mardiensem constitutâ inter Constantinum & Licinium, Magnus Gallias repetiit. Rediisse enim illum ad uxorem suam facilè colligitur ex Zozimo, & Epitome Victoris, ubi scriptum est, Constantinum Magni filium, *in Arelatensi oppido ante non multos dies editum*, factum fuisse Cæsarem cum Crispo, & Liciniano Licinii filio, quod contigisse anno Christi CCCXVII. Kalendis Martiis docent Fasti Idatiani. Nam cùm pugnatum in Pannonia sit anno CCCXIV. exeunte, & ineunte anno CCCXVII. natus in Gallia sit Constantinus Constantini filius, necesse est patrem medio temporis in Gallia fuisse, adeòque illuc rediisse post pacem factam cum Licinio. Quâ occasione verisimile est, Lactantium, virum omnium suo tempore eruditissimum, ut Eusebius ait, à Constantino adductum fuisse in Gallias, ut Crispum imbueret cognitione historiæ, & cæterarum bonarum litterarum. Et quidem facilè assentior doctissimis viris Christophoro Browero & Ægidio Bucherio, qui tanquàm rem certam tradunt, Lactantium Treviris senectutem extremam egisse, cùm erudiendo Crispo daret operam, & hìc verisimiliter libros divinarum Institutionum ad Constantinum Imperatorem contexuisse. At Chifflerius, honesto & decoro patriæ amore ductus, hunc honorem æquâ lance partitur inter Treviros & Vesuntionenses, sic Bucherio concedens Crispum Treviris eruditum à Lactantio fuisse, ut id tamen factum velit etiam Vesuntione. Sed conjectura illa nullum omninò fundamentum habet, præter bonam clarissimi & optimi viri voluntatem, & inclinationem in suos Vesuntionenses. Cæterùm Lactantium alibi, quàm in imperio Licinii fuisse, cùm is religioni Christi manifestò contrarius apparuit, adeòque tum in Gallia fuisse, docet ipse ad Constantinum scribens in initio libri primi divinarum Institutionum. *Nam malis*, inquit, *qui adhuc adversùs justos in aliis terrarum partibus sæviunt, quantò seriùs, tantò vehementiùs idem omnipotens mercedem sceleris exsolvet*. Cœpit autem Licinius aperte sævire in Christianos anno CCCXX. ut certis argumentis ostenderunt viri doctissimi. Undè colligi potest, Lactantium adhuc eo tempore in humanis fuisse. Imò ultra hunc annum eum produxisse ætatem docere ipse videtur in fine libri quarti divinarum Institutionum, ubi inter varias hæreticorum sectas numerat etiam Arianos. Nam cùm illi plenè orbi universo non innotuerint, nisi post habitam Synodum Nicænam, apparet Lactantium superstitem huic Synodo fuisse, si vera est lectio. Scio virum clarissimum & eruditissimum Michaëlem Thomasium sustulisse ab eo loco nomen Arianorum, in eâ quam curavit Lactantianorum operum editione, & habuisse sententiæ suæ suffragatorem Josephum Isæum. Sed cùm illi paucos veteres libros habeant istius suæ sententiæ assertores & vindices, & de novem Vaticanis, duobusque Vallicellanæ bibliothecæ, quòd hanc clausulam habeant, fidem faceret illustrissimus Cardinalis Baronius; cùm scirem præterea unum Bononiensem, quem & Thomasius, & Latinus Latinius viderunt, tum etiam quatuor bibliothecæ regiæ, sive Colbertinos, & veteres editiones, eas nimirùm, quæ Thomasianam antecesserunt, cùm scirem, inquam, tot veteres codices & editiones mentionem hìc facere Arianorum, & pauca admodùm exemplaria vetera proferri, in quibus hoc nomen non extet, præ multitudine eorum, quæ illud habent, non invitus assentiebar eidem Baronio Thomasium reprehendenti, quòd contra omnium ferè veterum exemplarium & editionum fidem, textum Lactantii corruperit, nullâ, vel levi additâ ratione cur id fecisset. Sed nunc, dum mecum repeto, codices qui Arianos commiscent hæreticis à Lactantio commemoratis, non esse admodùm veteres, duos verò bibliothecæ regiæ signatos 3735. & 3736. sanè vetustissimos, & optimos, tum etiam vetustissimum illum Bononiensem, quo Thomasius utebatur, nullam eorumdem Arianorum mentionem facere, dubitare cogor, num retinenda sit emendatio ejusdem Thomasii contra tot exemplarium manuscriptorum fidem, cùm certum sit in istiusmodi rebus multitudinem testium, qui per imperitiam temeritatemque Scriptorum falsi fictique esse possunt, cedere interdùm debere dignitati & auctoritati paucorum antiquiorum. Utcumque se res habeat, cùm constet Lactantium in extremâ senectute præceptorem Crispi fuisse, necesse est illum circa ea tempora mortuum, quibus Constantinus vicennalia sui imperii celebravit. Acciderit ne

illius mors Augustæ Trevirorum, an alibi, exploratum non est. Ego hùc valdè inclino, ut cum Bucherio sentiam, eum in civitate illâ & extinctum, & sepultum esse, cùm id extrema illius senectus, quam illum egisse in Galliâ docet Hieronymus, facilè persuadeat.

Ad pag. 180. LUCII CÆCILII] In veteri codice ita simpliciter conceptus est titulus istius operis: * *Lucii Cæcilii. Incipit liber ad Donatum confessorem, de mortibus persecutorum.* Quòd autem is sit Lactantius, cujus extant libri septem divinarum Institutionum, & alia quædam opuscula, tanta ac tam manifesta sunt argumenta, ut res extra omnem controversiam posita esse videatur. Nam & stylus omninò Lactantianus est, ut facilè periti rerum istarum æstimatores agnoscent; & versus interdùm Virgilianos huic operi interserit Auctor, ut solet Lactantius; denique pleraque, quæ illic leguntur, eadem ferè ad verbum in aliis ejusdem libris leguntur, ut suis infrà locis adnotabimus. Adde auctoritatem sancti Hieronymi, qui in catalogo virorum illustrium recensens opera Lactantii, inter ea commemorat librum de persecutione, nimirùm hunc nostrum. Neque movere quemquam debet, quòd in Lactantii editionibus, quæ manibus eruditorum feruntur, non Cæcilius, sed Cælius appellatur, tanquàm hinc colligi posse videatur, Lucium Cæcilium libri istius auctorem diversum esse à Lactantio. Nam licèt verum sit, eum semper vocari Cælium in editionibus, quæ prænomen ejus habent, ut sunt omnes posteriores, in Romanâ tamen anni MCCCCLXX. quam curavit Joannes Andreas Episcopus Aleriensis, vocatur simpliciter Lactantius Firmianus absque ullo prænomine; & in codice 1975. bibliothecæ Colbertinæ, in quo continentur vulgatæ Lactantii lucubrationes, disertè in titulo vocatur Lucius Cæcilius Firmianus Lactantius; in codice verò 3736. Bibliothecæ regiæ, Cæcilius Firmianus. Imò cùm videam eum appellari tantùm Firmianum in codicibus 3737. 3738. 3740. Bibliothecæ regiæ, & in codicibus 3573. 4095. & 4495. Colbertinæ, tum etiam in optimo & vetustissimo exemplari manuscripto Academiæ Oxoniensis, facilè adducor ut credam, pleraque vetera lucubrationum ejus exemplaria neque Cælii prænomen habere, neque Cæcilii, ac nihilominùs verum ejus nomen esse Cæcilium, cùm ita constanter vocetur in titulo istius historiæ in codice 3736. Bibliothecæ regiæ, & in codice 1975. Colbertinæ, ut monuimus. Quanquàm, fatendum enim est, L. Cælius Firmianus semper scribitur in codice regio 3735. quem diximus esse vetustissimum & optimum. Cur autem in titulo libri de mortibus persecutorum, & in codice illo regio prætermissum sit verum nomen Lactantii, quod est ultimum ex quatuor quæ illi tribuuntur, id (ut in simili causâ Sirmundus adnotavit ad Sidonium) librarii oscitantiâ evenisse credendum est: qui cùm omnia Scriptoris istius nomina brevitatis studio adscribere nollet, pro ultimo, quod proprium erat, id potiùs imperitè delegit, quod primo loco occurrebat.

* Vel potiùs *Lycii.*

Eâdem paginâ. AD DONATUM] Illustrem horum temporum Confessorem, qui novies tormenta pertulit pro nomine Christi, sex annorum spatio tentus in carcere, undè emissus est extremis Galerii Maximiani temporibus, ut legitur infrà, cap. XVI. & XXXV. istius operis. Eidem librum de Irâ Dei nuncupavit Lactantius, scriptum post datam divinitùs pacem.

Eâdem pag. DE MORTIB. PERSEC.] Apud Hieronymum legitur simpliciter, Lactantium scripsisse *de persecutione librum unum.* Sed nos retinuimus lectionem veteris exemplaris, quoniam manifestum est, consilium institutumque Auctoris fuisse, ut miserabiles exitus eorum describeret, qui persecutionem adversùs Christianos excitaverant. Mortes autem dixit, quomodò Cicero libro secundo de Finibus: *Præclaræ mortes sunt imperatoriæ.* Item in fine libri primi Tusculanarum Quæstionum: *Claræ verò mortes pro patriâ oppetitæ, non solùm gloriosæ rhetoribus, sed etiam beatæ videri solent.* Tacitus, lib. XI. annalium: *Multasque mortes jussu Messalinæ patratas.* Et lib. XIV. *Sequuntur virorum illustrium mortes.* Idem, lib. III. histor. *Variâ pereuntium formâ, & omni imagine mortium.* Item lib. I. *Laudatis antiquorum mortibus pares exitus.* Et Statius in libro nono Thebaïdos: *Desertasque tulit sine funere mortes.* Et paulò post: *Nil opus arma ultrà tentare, & perdere mortes.* Sanctus Augustinus, epist. LXVIII. *Insuper etiam, si quas mortes sibi ultrò ingerunt, nobis volunt esse invidiosas.* Idem, lib. I. contra Gaudentium, cap. VI. *Hæc est innocentia partis Donati, ut hoc faciatis, adjunctis mortibus vestris, quod etiam apud Carthaginem in invidiam nostram de basilicis, quæ vestræ fuerunt, sicut potuistis, & cum quibus potuistis, fecisse asseveramini sine mortibus vestris.*

CAPUT PRIMUM.

Pag. 181. *lin.* 2. EXCITAVIT DEUS PRINCIPES]

CIPES] Ut Constantinum & Licinium, qui tum cùm hæc scribebat Lactantius, pacem Ecclesiæ dederant, nondùm commotâ à Licinio persecutione adversùm nostros.

Lin. 8. QUI ILLUCTATI, vel QUI ADVERSATI] In veteri libro legitur *illustrati*, quod nos mutavimus, quia emendatio certa erat.

Lin. 9. TEMPL. SANC. EVERT.] In primâ editione scripsi ex capite XIII. istius libri, & ex libro V. Divinarum Institutionum, cap. XI. patere heic agi de templo Nicomediæ everso à Diocletiano & Maximiano. Posteà cùm viderem virum clarissimum & eruditissimum Gisbertum Cuperum aliam loci istius interpretationem adduxisse, quæ veritati videatur esse consentanea, illam lubenter amplexus sum. Putat ergò intelligi istic debere in genere Christianam religionem, cùm veteres, post Apostolum, corpus Christianorum vocare soleant templum Dei, ut observamus ad caput secundum.

Lin. 10. NOCENTES ANIMAS PROFUDERUNT] Diocletianus nimirùm, Maximianus Herculius, Galerius Maximianus, & Maximinus Daza, quorum horrendæ mortes describuntur in hoc libro.

Pag. 182. *lin.* 5. VIRTUTEM AC MAJEST.] Lactantius, lib. IV. Institut. cap. XXVI. *virtutem majestatemque Dei singularis interpretari.* Et lib. VI. cap. 9. *virtutem ac majestatem Dei singularis enarrat.*

CAPUT II.

Pag. 183. *lin.* 2. POST DIEM DECIMUM.] Hic in primis locus confirmat, librum istum verè esse Lactantii. Nam idem ipse libro quarto Divinarum Institut. cap. X. loquens de Judæis, ait: *Exindè Tetrarchas habuerunt ad Herodem, qui fuit sub imperio Tiberii Cæsaris, cujus anno quinto decimo, id est, duobus Geminis Consulibus, ante diem decimum Kalendarum Aprilium Judæi Christum cruci affixerunt.* Sic enim legitur in omnibus antiquis Lactantii exemplaribus manuscriptis, in editione Romanâ anni MCCCCLXX. in Venetâ anni MDXXI. & apud Paulum de Middelburgo in Paulinâ. Xystus tamen Betulejus contendit, in melioribus Lactantii editionibus legi, *ante diem septimum Kalendarum*, Romanamque illam sugillat, quæ *ante decimum* habet. Sed tandem anno MDCL. Josephus Isæus veterem lectionem huic loco restituit, auctoritate plurimorum veterum exemplarium, quæ nunc confirmatur ex istâ quoque Lactantii lucubratione. Vide porrò doctissimi viri Michaëlis Thomasii Notas ad locum illum ex Divinarum Institutionum libro quarto.

POST DIEM DECIMUM] In libro quarto Institutionum legitur *ante diem decimum.* Verùm hæc discrepantia nullam importat repugnantiam. Idem enim valet *post diem*, ac *ante diem*, ut monet Paulus in l. *Anniculus.* 132. Dig. de verbor. significat. *Anniculus amittitur, qui extremo anni die moritur. Et consuetudo loquendi id ita esse declarat, Ante diem decimum Kalendarum, Post diem decimum Kalendarum.* Sed hic locus Pauli non caret difficultate. Nam Marcellus Francolinus in tractatu de tempore horarum canonicarum, cap. LXXIII. contendit heic per verba *post diem* non posse intelligi aliquem dierum, qui sunt ante Kalendas, sed decimum post Kalendas, id est, nonum mensis diem; idque confirmare nititur pluribus exemplis. Frustrà. Nam cùm Lactantius eandem rem duobus in locis referens, in uno quidem dixerit, *ante diem decimum*, in alio verò *post diem decimum;* manifestum est, horum verborum eundem debere sensum esse. Præterea Romani nunquàm à Kalendis denominaverunt dies, qui sequuntur post Kalendas, sed eos tantùm qui antecedunt, ut nemini paulò erudito est obscurum.

Lin. 4. CONGREGAVIT DISCIPULOS] Lactantius lib. IV. Institut. cap. XX. *Discipulis iterùm congregatis, scripturæ sanctæ litteras, id est, prophetarum arcana patefecit, quæ antequàm pateretur, perspici nullo modo poterant.* Et cap. XV. *Sicut etiam voces Prophetarum, quæ cùm per annos mille quingentos, & eò ampliùs, lectæ fuissent à populo Judæorum, nec tamen intellectæ sunt, nisi postquàm illas Christus & verbo, & operibus interpretatus est.*

Lin. 7. ORDINAVIT.] Lactantius ibid. cap. XXI. *Ordinatâ verò discipulis suis evangelicâ ac nominis sui prædicatione, circumfudit se repentè nubes, eumque in cœlum sustulit.*

Pag. 184. *Lin.* 5. PER ANNOS XXV] Ait Lactantius Apostolos, & in his Matthiam & Paulum, qui post mortem Christi Domini reliquis adjuncti fuerant, evangelium per omnem terram prædicavisse per annos XXV. usquè ad principium Neroniani imperii, & Petrum Romam profectum, cùm Nero illic imperaret. Et hanc quidem fuisse tum communem de Petri ad urbem Romam profectione opinionem, tamen etsi aliter post nonnullos veteres senserit Eusebius, valdè probabile est, cùm Lactantius nullam de eâ re controversiam moveat. Fortassis ergò ex his

viginti quinque annis, qui ad prædicationem omnium Apostolorum ex æquo pertinent, orta est opinio de viginti quinque annis, quos quidam veteres, & innumerabile recentiorum agmen sancto Petro Apostolo tribuunt in sede Romanâ. Sanè licèt frustrà ac supervacaneè à nonnullis negari putem adventum ejus ad urbem Romam, qui clarissimis veterum testimoniis comprobatus est; de tempore tamen multùm ambigo, cùm videam tot tantasque difficultates habere eorum sententiam, qui illum Romam venisse volunt Claudio imperante, ut coacti sint duplicaret profectionem ejus in urbem, & duplex item ejus cum Simone mago certamen comminisci, primò quidem temporibus Claudii, dein principatu Neronis. Quæ res quàm absurda sit, cùm id à nullo veterum proditum sit memoriæ litterarum, pervident istarum rerum periti. Nam quod à recentiore auctore sine alicujus vetustioris auctoritate profertur, contemnitur, ut monuit illustrissimus Cardinalis Baronius. Itaque si fas esset recedere à vulgari & in animis hominum insitâ opinione, ei Lactantianam lubenter præferrem; id est, Petrum quidem Romæ prædicâsse Evangelium facilè concederem, non sub Tiberio Claudio, ut vulgò putant, sed sub Nerone Claudio. Quippè stabilitâ semel hâc verissimâ, ut puto, sententiâ, conquiescit statim omnis disputatio, absque ullo incommodo auctoritatis Romani Pontificis. Neque enim longa annorum series, quibus Petrus fuerit Episcopus Romæ, primatum illius Ecclesiæ stabilivit, sed persona Petri, qui Cathedram suam ibi collocavit, & eam suo sanguine solidavit ac confirmavit.

Lin. 7. FUNDAMENTA MISERUNT] Id est, posuerunt, ut ipse Lactantius scripsit in loco paulò antè laudato: *Discipuli verò per provincias dispersi, fundamenta Ecclesiæ ubique posuerunt, facientes & ipsi in nomine magistri Dei magna & penè incredibilia miracula.* Agrariæ rei Scriptores *mittere* dicunt pro *ponere*, ut pluribus ostendit vir clarissimus Nicolaus Rigaltius in Glossis.

Lin. 9. CONVERTIT MUL. AD JUSTITIAM] Id est, ad cultum veri Dei, ut loquitur Lactantius, lib. VII. Institut. cap. XVII. Idem, lib. V. cap. VII. *Reddita quidem terræ, sed paucis assignata justitia est, quæ nihil aliud est, quàm Dei unici pia & religiosa cultura.* Quâ voce passim ad significandam religionem Christi utitur Lactantius in hoc libro, & in reliquis lucubrationibus suis. Sulpitius Severus, lib. II. sacræ hist. loquens de Romanis ad audiendum Paulum convenientibus: *Qui veritate intellectâ, virtutibusque Apostolorum, quas tum crebrò ediderant, permoti, ad cultum Dei sese conferebant.*

Pag. 185. *lin.* 1. TEMPLUM FIDELE AC STABILE] Ecclesiam nimirùm, *quæ est verum templum Dei, quod non in parietibus est, sed in corde ac fide hominum qui credunt in eum, ac vocantur fideles*, ut ait Lactantius in libro quarto Institutionum cap. XIV. Et in capite sequenti Ecclesiam vocat æternum & immortale Dei templum: quod etiam repetit in capite secundo libri de Irâ Dei. Hinc infrà de Nerone in hoc ipso libro: *Prosilivit ad excidendum cæleste templum.* Et cap. XV. *Nam Constantinus, ne dissentire à majorum præceptis videretur, conventicula, id est, parietes, qui restitui poterant, dirui passus est, verum autem Dei templum, quod est in hominibus, incolume servavit.* Hinc libro quarto Institut. cap. X. ait, necesse fuisse *Dei filium descendere in terram, ut constitueret Deo templum doceretque justitiam.*

Eâd. pag. & lin. STABILE COLLOCAVIT] Lactantius lib. VII. Institut. cap. X. *Sibi domicilium stabile collocavit.*

Lin. 5. PRIMUS OMNIUM PERSECUTUS] Tertullianus in Apologetico cap. V. *Consulite commentarios vestros. Illic reperietis, primum Neronem in hanc sectam tum maximè Romæ orientem Cæsariano gladio ferocisse. Sed tali dedicatore damnationis nostræ etiam gloriamur.* Petilianus Episcopus Constantiniensis, sive Cirtensis, partis Donatistarum, apud Augustinum lib. II. contra litteras Petiliani cap. XCII. *Relinquam Neronem, qui primus persecutus est Christianos.* Sulpitius Severus lib. II. de Nerone loquens: *qui, non dicam Regum, sed omnium hominum, & vel immanium bestiarum sordidissimus, dignus extitit qui persecutionem in Christianos primus inciperet.*

Lin. 9. NE SEPULT. Q. LOCUS] Contrà Suetonius docet, eum funeratum esse impensâ ducentorum millium, & reliquias ejus Domitiorum monumento conditas, quod prospiciebatur è campo Martio impositum colle hortorum, & fuisse qui per longum tempus vernis æstivisque floribus tumulum ejus ornarent.

Pag. 186. *Lin.* 2. VIVUM RESERVATUM] Ea fuit quorundam veterum persuasio, Neronem non esse mortuum, sed adhuc vivere, & venturum ante seculi finem, & vel ipsum fore Antichristum, vel temporibus iisdem per Occidentem sæviturum, quibus ille per Orientem, ut observavit Casaubonus ad Sueto-

nium. Quâ de re vide etiam Annales ecclesiasticos illustrissimi Cardinalis Baronii. Sed alia mens Lactantio fuit, qui eos qui ita sentiunt, delirare pronuntiat. Quare falsa prorsùs est conjectura Josephi Isæi, qui in Notis ad librum septimum Divinarum Institutionum cap. XVI. suspicatur Lactantio eam sedisse sententiam, ut crediderit Regem illum potentissimum, qui in fine mundi princeps omnium constituetur, futurum Neronem; eoque nomine Lactantium arguit erroris.

Ibid. SIBYLLA DICENTE] Sic libros Sibyllinos laudare solet Lactantius, tametetsi illos sciret non unius esse Sibyllæ, sed plurium. Ita ipse libro primo Divinar. Institut. cap. VI. *Et sunt singularum singuli libri: qui quia Sibyllæ nomine inscribuntur, unius esse creduntur. Sed & nos confusè Sibyllam dicemus, sicubi testimoniis earum fuerit abutendum.* Duo autem sunt loca in vulgatis Sibyllarum oraculis, ad quæ respexisse hoc loco reor Lactantium. Primus habetur in libro quinto:

Ἥξει δ᾽ ἐκ περάτων γαίης μητροκτόνος ἀνὴρ
Φεύγων ἠδὲ νόον, ὀξὺ στόμα μερμηρίζων,
Ὃς πᾶσαν γαῖαν καθελεῖ, καὶ πάντα κρατήσει.

Quæ sic Latinè versa sunt à Sebastiano Castalione:

Matris & occisor quidam de finibus orbis
Vir fugiens veniet, spirans immane, fremensque,
Omnes qui terras vastabit, & omnia vincet.

Secundus locus ita habet in libro octavo Sibyllinorum oraculorum:

—— ἵν᾽ ὅταν γ᾽ ἐπανέλθῃ
Ἐκ περάτων γαίης ὁ φυγὰς μητροκτόνος ἐλθὼν,
Ταῦτ᾽ ἅπασι διδοὺς, πλοῦτον μέγαν Ἀσίδι θήσῃ.

—— *ut quandò redibit*
Extremo casor matris fugitivus ab orbe,
Omnibus has donans, Asiam locupletet abundè.

CAPUT III.

Pag. 186. *lin.* 1. ALTER NON MINOR] Id est, Domitianus, calvus Nero dictus à Juvenale, quem Tertullianus in Apologetico cap. V. vocat portionem Neronis de crudelitate; & Eusebius lib. III. hist. eccles. cap. XVII. Neronianæ impietatis & odii adversùs Deum successorem. Tertullianus: *Tentaverat & Domitianus, portio Neronis de crudelitate: sed quia & homo, facilè cœptum repressit, restitutis etiam quos relegaverat.* Ita veteres editiones, & duo vetusti codices Bibliothecæ Colbertinæ. Posteriores editores maluerunt *qua*: quàm benè, viderint alii. Cæterùm quod heic à Tertulliano dicitur de restitutis Christianis, quos Domitianus relegaverat, ita interpretatur Franciscus Zephyrus, ut intelligi velit Domitianum, quia non omnem exuerat humanitatem, neque dignos exilio aut aliâ mulctâ Christianos videret, repressisse impetum, & quos jam in insulam aliaque passim loca relegaverat, eundem ipsum restituisse. Istud verò ego olim falsum putavi, quia ex Dione & Clemente Alexandrino, tum etiam ex Lactantio constat, Christianos revocatos ex insulis non fuisse ante imperium Nervæ. Nunc verò existimo hanc repugnantiam sic posse conciliari, ut dicamus Domitianum quidem revocasse Christianos in insulas aliave exilia deportatos, sed illos indulgentiâ ejus potiri non potuisse ante imperium Nervæ, quia statim post illam datam Domitianus excessisse videtur è vivis. Hæc porrò conciliatio mea non est, sed Henrici Dodvvelli viri doctissimi.

Pag. 187. *lin.* 6. ERASA EST] Macrobius lib. I. Saturnal. cap. XII. *Octobrem verò suo nomine Domitianus invaserat: sed uti infaustum vocabulum ex omni ære vel saxo placuit eradi.*

Ibid. MUL. MIR. OP. FABRICASSET] Suetonius in Domitiano: *Plurima & amplissima opera incendio absumta restituit, in queis & Capitolium, quod rursùs arserat, sed omnia sub titulo tantùm suo, ac sine ullâ pristini auctoris memoriâ.*

Lin. 8. NEQ. IMAG. N. TITULOR.] Idipsum scribit Eusebius lib. III. cap. XX. Historiæ ecclesiasticæ. Suetonius: *Contrà Senatus adeò lætatus est, ut repleta certatim curia non temperaret, quin mortuum contumeliosissimo atque acerbissimo acclamationum genere laceraret: scalas etiam inferri, clypeosque & imagines ejus coràm detrahi, & ibidem solo affligi juberet; novissimè eradendos ubique titulos abolendamque omnem memoriam decerneret.* Vide etiam Xiphilinum in Nervâ, & Procopii Cæsariensis Historiam arcanam pag. 37. editionis Lugdunensis.

Lin. 11. ECCLESIA RESTITUTA] Narrat Dio apud Xiphilinum, Nervam omnes qui impietatis in deos rei fuerant, absolvisse, exules in patriam reduxisse, edicto insuper vetuisse, ne cui liceret aut impietatis, sive Judaïcæ sectæ (sic tum vocabant religionem Christi) quempiam dehinc insimulari. Eâ porrò occasione Joannes Apostolus, qui in Patmon insulam à Domitiano fuerat relegatus, exilio solutus, Ephesum reversus est, ut ex Clemente Alexandrino recitat Eusebius lib. III. cap. XXXIII.

Lin. 13. BONI PRINCIPES] Quamvis pagani. Lactantius in fine libri septimi Divinarum Institutionum ad Constantinum: *Quoniam unus ex omnibus extitisti, qui pracipua virtutis & sanctitatis exempla praberes, quibus antiquorum principum gloriam, quos tamen fama inter bonos numerat, non modò aquares, sed etiam, quod est maximum, praterires. Illi quidem naturâ fortassè tantùm similes justis fuerunt. Qui enim moderatorem universitatis Deum ignorat, similitudinem justitia assequi potest, ipsam verò non potest.* De bonis principibus, qui & libertatem credendi nostris hominibus permiserunt, & eorum ministerio in palatio & in provinciis usi sunt, eosque ad maximas dignitates evexerunt, videndus Eusebius in initio libri octavi Hist. eccles.

Pag. 188. *lin.* 2. NULLUS TERR. ANGULUS] Lactantius lib. IV. Institut. cap. XXVI. *Nam quoniam is qui patibulo suspenditur, & conspicuus est omnibus, & cateris altior, crux potiùs electa est, qua significaret illum tam conspicuum tamque sublimem futurum, ut ad eum cognoscendum pariter & colendum cuncta nationes ex omni orbe concurrerent. Denique nulla gens tam inhumana est, nulla regio tam remota, cui aut passio ejus, aut sublimitas majestatis ignota sit.*

Lin. 3. NULLA DENIQUE NATIO] In veteri codice legitur, *nulla denique Dei natio.* Sed nos vocem *Dei*, quæ heic omninò superflua erat, abjecimus. Et nostram emendationem confirmat Lactantii locus mox relatus.

CAPUT IV.

Pag. 188. *lin.* 3. PRINCIPALE FASTIGIUM] Lactantius in epilogo libri septimi ad Constantinum: *Te providentia summa divinitatis ad fastigium principale provexit.*

Lin. 4. ADVERSUM CARPOS] Constantinus in oratione ad sanctorum cœtum cap. XXIV. Getas sive Gothos vocat; auctor Chronici Alexandrini Francos; Zosimus libro primo historiarum Scythas, de quibus etiam interpretatur Cuspinianus. Ac sanè Constantinus in eâdem oratione scribit, Decium periisse in campis Scythicis. Res ista sic conciliari potest, ut quia Carporum Gothorumque eadem origo erat, & quia utrique propter Istrum fluvium sedes habebant, ut Zosimus docet, facilè eorum nomina permutarentur, & alius ad Gothos referret, quæ alibi de Carpis & Scythis leguntur. Quod de Francis quoque hominibus, qui ejusdem cum Carpis Gothisque originis erant, intelligi velim.

Pag. 189. *lin.* 1. NEC SEPULTURA] Epitome Victoris: *In solo barbarico inter confusas turbas gurgite paludis submersus est, ita ut nec cadaver ejus potuerit inveniri.* Rem multò aliter narrat auctor Chronici Alexandrini, qui scribit Decium ab uno aliquo principum mactatum unà cum filio fuisse in Abyrto. Eusebius in Chronico: *Decius cum filio in Abritto occiditur;* ubi vide Notas Josephi Scaligeri.

CAPUT V.

Pag. 189. *lin.* 1. VALERIANUS] Mira sunt, quæ de modestiâ ac mansuetudine reliquisque summis Valeriani virtutibus tradit Trebellius Pollio: quæ confirmantur etiam ab Eusebio, qui lib. VII. Hist. eccles. cap. X. illum vel ex eo maximè commendat, quòd mansuetissimus ac benignissimus fuerit erga Christianos; additque nullum superiorum principum, ne illos quidem ipsos qui palàm Christiani fuisse dicuntur, tantâ humanitate ac benevolentiâ nostros complexum esse, quantam Valerianus præ se ferebat initio principatûs sui, totamque ejus familiam Christianis hominibus abundasse, ita ut Dei Ecclesia esse videretur. Sed posteà immensùm mutatus ab illo, crudelissimè sæviit in Christianos; ac mox secuta Dei manus, quæ illum graviter afflixit.

Lin. 9. INCLINARE SIBI ROMANUM] Acta sancti Pontii martyris cap. XXIV. *Valerianus scilicet Imperator in captivitatem ductus à Sapore Rege Persarum, non gladio, sed ludibrio omnibus diebus vita sua merita pro factis percepit, ita ut quotienscunque Rex Sapor equum conscendere vellet, non manibus ejus, sed incurvato dorso, & in cervice ejus pede posito, equo membra locaret.* Non stratoris igitur officium exhibebat Sapori Valerianus: sed planè vicem stapedis aut scalæ illi in equum ascensuro præstabat, ut rectè ex hoc Actorum sancti Pontii loco, quorum auctorem facit Eutropium, observavit Salmasius ad Trebellium Pollionem pag. 276.

Pag. 190. *lin.* 5. FILIUM IMPERATOREM] Nimirùm Gallienum; de quo narrat idem Pollio, quòd *compertâ patris captivitate gauderet;* tantùm abfuit ab eâ vindicandâ. Addit paulò post Trebellius: *Et cùm plerique patris ejus captivitatem mœrerent, ille specie decoris, quòd pater ejus virtutis studio deceptus videretur, supra modum latatus est.*

Lin. 7. DIREPTA EST EI CUTIS] Id est, Valeriano. Confirmat hanc historiam Constantinus Imperator in oratione ad sanctorum cœtum cap. XXIV. *Tu quoque, Valeriane, cùm eandem crudelitatem in famulos Dei declarasses, justum Dei judicium omnium oculis subje-*

tisti, captus ab hostibus, & in vinculis circumductus cum chlamyde purpureâ & reliquo imperiali cultu, tandem verò à Sapore Persarum Rege, detractâ tibi cute, condiri jussus, sempiternum calamitatis tuæ tropæum spectandum præbuisti. Qui locus lucem accipit ex Lactantio. Vide porrò quæ illic adnotat vir clarissimus Henricus Valesius.

Lin. 9. AD MEMOR. TRIUMPHI] Hoc est illud tropæum, quod à Persis tantopere jactatum scribit ad Saporem eorum Regem Constantinus apud Eusebium lib. IV. de vitâ ejus cap. XI.

CAPUT VI.

Pag. 190. *lin.* 1. VÆSANUS ET PRÆCEPS] Flavius Vopiscus: *Aurelianus, quod negari non potest, severus, truculentus, sanguinarius fuit princeps.* Eutropius lib. IX. de eodem: *Vir in bello potens, animi tamen immodici, & ad crudelitatem propensioris.*

Pag. 191. *lin.* 3. EXTINCTUS EST] Eleganter idem Constantinus in eodem capite XXIV. *Tu item, Aureliane, fax omnium vitiorum, quàm præsenti & perspicuâ divini numinis vindictâ, dum furore percitus Thraciam percurreres, in medio viæ publicæ cæsus, sulcos aggeris publici impio sanguine complevisti.*

Lin. 4. COENOFRURIO] Inter Heracleam & Byzantium. Flavius Vopiscus in D. Aureliano: *Sed quum iter faceret, apud Cænophrurium mansionem, quæ est inter Heracliam & Byzantium, malitiâ Notarii sui & manu Mucaporis interemptus est.* Vide Eutropium lib. IX.

Lin. 5. FALSA SUSPICIONE] Eam historiam multis enarrat idem Vopiscus, quem consule.

CAPUT VII.

Pag. 191. *lin.* 3. AVARITIA] Idem Vopiscus in Numeriano: *Quum Diocletianus apud Tungros in Galliâ quâdam in cauponâ moraretur, in minoribus adhuc locis militans, & cum Druyde quâdam muliere rationem convictûs sui quotidiani faceret, ac illa diceret, Diocletiane, nimiùm avarus, nimiùm parcus es, joco non seriò Diocletianus respondisse fertur: Tunc ero largus, quum Imperator fuero.*

Ibid. TRES PARTICIPES REGNI] Maximianum, cognomento Herculium anno Christi CCLXXXV. Constantium cognomento Chlorum & Galerium Maximianum cognomento Armentarium anno CCXCIII. *Quatuor sanè principes mundi*, inquit Vopiscus in Carino, *fortes, sapientes, benigni, & admodùm liberales, unum in republicâ sentientes.* Sed hæc scribebantur de vivis principibus; & adulatio suberat, ut patet ex libro Juliani Imperatoris de Cæsaribus. In Chronico Alexandrino scriptum est, Diocletianum communicasse imperium cum Maximiano Herculio anno tertio imperii sui, & Maximianum Jovium & Constantium in consortium imperii adscitos Nicomediæ XII. Kal. Jun. anno nono imperii Diocletiani, id est, anno Christi CCXCII. ut interpretatur Baronius, seu veriùs anno CCXCIII. Sed posteà dicturi sumus de initiis Maximiani Herculii & aliorum. Nunc satis erit admonere, graviter errare auctorem Chronici Alexandrini, quum tradit Maximianum Jovium & Constantium factos fuisse Cæsares XII. Kalendas Junias, quos ad principale fastigium evectos esse Kalendis Martiis extra omnem est controversiam.

Lin. 8. ENORMITATE INDICTIONUM] Id est, tributorum. Salvianus libro quinto pag. 105. secundæ & tertiæ editionis nostræ: *Quibus enim aliis rebus Bacaudæ facti sunt, nisi iniquitatibus nostris, nisi improbitatibus judicum, nisi eorum proscriptionibus & rapinis, qui exactionis publicæ nomen in quæstûs proprii emolumenta verterunt, & indictiones tributarias prædas suas esse fecerunt?* Et pag. 107. *Decernuntur his nova munera, decernuntur novæ indictiones.* Item pag. 108. extremâ: *Nam sicut in onere novarum indictionum pauperes gravant, ita in novorum remediorum opitulatione sustentant: sicut tributis novis minores maximè deprimuntur, sic remediis novis maximè sublevantur.*

Lin. 9. DESERERENTUR AGRI] Idem Salvianus pag. 103. *Jam verò illud quale, quàm familiare Romanis, quòd se invicem exactione proscribunt.* Item pag. 104. *Inter hæc vastantur pauperes, viduæ gemunt, orphani proculcantur, in tantùm ut multi eorum, & non obscuris natalibus editi, & liberaliter instituti, ad hostes fugiant, ne persecutionis publicæ adflictione moriantur*, & reliqua.

Pag. 192. *lin.* 1. RATIONALES] Id est, procuratores Principum, quorum cura erat, ut in provinciis bona caduca & vacantia fisco vindicarent, quemadmodùm ad Ammianum Marcellinum & ad Eusebium observavit vir doctissimus Henricus Valesius. Rectè autem hoc tempore mittebantur Rationales, quia multa bona vacabant ob desertionem agrorum.

Lin. 5. AD EXHIBENDOS MILITES] Id est, ad præstanda stipendia militibus. Nam in jure civili, exhibere significat suppeditare alimenta & cætera ad vitam necessaria, ut in l. 1. Dig. *De off. Præf. urbi*, & l. 34. Dig. *De negotiis*

gestis. Sic etiam in jure canonico. Extat enim in libro tertio Extravagantium communium, in titulo *De censibus*, constitutio Benedicti XII. in quâ verbum *exhibere* sumitur pro *procurare*, ut heic notat glossa, id est, alimenta ministrare. Immò in capite octavo Actorum legitur eodem sensu: *In locis autem illis erant prædia principis insulæ, nomine Publii; qui nos suscipiens, triduò benignè exhibuit.*

Lin. 9. LEGEM PRET. RER. VENAL.] Apposité prorsùs ad hunc locum Ammianus Marcellinus lib. XXII. pag. 226. editionis Henrici Valesii, de Juliano Imperatore agens: *Inter præcipua tamen & seria illud agere superfluum videbatur, quòd nullâ probabili ratione suscepta popularitatis amore vilitati studebat venalium rerum, quæ nonnunquàm secùs quàm convenit ordinata, inopiam gignere solet & famem.* Vilitatem vocabant antiqui, cùm res parvo pretio constabant, ut pluribus ostendit idem Valesius ad hunc Ammiani locum. Arnobius in libro primo adversùs Gentes: *Sæpenumerò maximos annonæ fuisse proventus, vilitates, atque abundantias rerum tantas, ut commercia stuperent universa, pretiorum auctoritate prostratâ.*

Lin. 11. LEX NECESSITATE IPSA] *Quoniam leges eâ intentione latæ sunt, ut proficiant, non ut noceant*, ut ad Avitum Viennensem Episcopum scribit Papa Symmachus. L. Valerius apud T. Livium lib. XXXIV. loquens de abrogatione legis Oppiæ: *Cui non apparet ob inopiam & miseriam civitatis, quia omnium privatorum pecuniæ in usum publicum vertendæ erant, istam legem scriptam, tamdiù mansuram, quamdiù causa scribendæ legis mansisset?*

Lin. 16. MAGNA PARS CIVITATIS] Nicomediæ, ubi habitabat Diocletianus, quam verò studebat urbi Romæ coæquare, ut statim dicet Lactantius. Sic Constantinus M. Constantinopolim Romæ desideravit æquare. Fragmentum de Constantio Chloro & Constantino M. editum ab Henrico Valesio post Ammianum Marcellinum pag. 475. *Constantinus autem ex Byzantio Constantinopolim nuncupavit ob insigne victoriæ; quam velut patriam cultu decoravit ingenti, & Romæ desideravit æquari.* Eutropius lib. X. loquens de Constantino: *Primus urbem nominis sui ad tantum fastigium evehere molitus est, ut Romæ æmulam faceret.*

Pag. 193. *lin.* 1. LICITUM CONSUETUDINE] Comœdia Queroli. *Non facilè intelligo perjurium joculare quid putas. Tamen transeamus quod, ut video, consuetudo jam fecit leve.* S. Ambrosius epist. LXVI. *Numquid ideò licet, quia non est prohibitum?*

CAPUT VIII.

Pag. 193. *lin.* 1. FRATER EJUS] Ista non sic accipienda sunt, quasi Maximianus Herculius fuerit naturâ frater Diocletiani, sed *frater imperii*, ut eleganter loquitur Severus Imperator ad Albinum scribens apud Julium Capitolinum, ex more videlicet Regum, qui se fratres solent vocare, uti pluribus ad Annam Comnenam pag. 274. ostendit vir eruditissimus Carolus Dufresnius. Nam planum est ex panegyrico quem Mamertinus Herculio dixit, non naturâ illum Diocletiani fratrem fuisse, sed electione, ut verbis utamur sancti Ambrosii ex epistolâ LXIII. *Diversum sanguinem*, inquit Mamertinus, *affectibus miscuistis. Non fortuita in vobis est germanitas, sed electa.* Illud ipsum confirmat etiam Eumenius in panegyrico primo ad Constantinum M. ubi post laudatam Diocletiani constantiam in retinendo vitæ privatæ usu, addit: *Hunc ergò illum, qui ab illo fuerat frater adscitus, puduit imitari.* Denique Diocletianus erat Dalmata, iste Pannonius. Adde quòd nullus historicus tradit, eos naturâ fratres fuisse. Eodem porrò more Galerius Maximianus, quia Cæsar cum Constantio factus fuerat, ejus frater vocatur à Trebellio Pollione in D. Claudio: *Quæ idcircò posui, ut sit omnibus clarum Constantium, divini generis virum, sanctissimum Cæsarem, & Augustæ ipsum familiæ esse, & Augustos multos de se daturum, salvis Diocletiano & Maximiano Augustis, & ejus fratre Galerio.* Immò qui eodem aut pari magistratu fungebantur in republicâ, fratres vocabantur, ut patet ex epistolâ CLX. sancti Augustini. Cæterùm in constituendis Maximiani Herculii initiis, variæ ac multùm inter se discrepantes sunt eruditorum virorum sententiæ, quas in libro XI. de doctrinâ temporum cap. XXXI. enumerat Dionysius Petavius. Ipse ea ponit in anno Christi CCLXXXV. quo Tribunitiæ potestatis perindè ut Imperii secundum annum Diocletianus iniit. Id autem colligit vir doctissimus ex eo, quòd incertus auctor panegyrici Maximiano & Constantino dicti affirmet, Maximianum vigilias & curas imperatorias viginti annis expertum esse, & vicesimo anno Imperatorem, octavò Consulem fuisse; tum etiam quia Aurelius Victor tradit, ei anno minùs potentiam fuisse quàm Diocletiano. Sanè anni imperii Maximiani hanc certam, ut mihi videtur, regulam habent, quòd vigesimus annus imperii debet concurrere cum octavo ejusdem Consulatu. Cùm ergo certum sit octavum Consulatum ejus incidisse in annum Christi CCCIV. & ex Fastis Idatianis sciamus, ini-

tium imperii ejus fuisse Kalendas Apriles, consequens est illum à Diocletiano factum fuisse Imperatorem Kalendis Aprilibus anni CCLXXXV. cùm Diocletianus jam imperaret à mense Novembri proximè præterito. Nam & Eusebius in Chronico Maximianum dicit in consortium imperii adscitum anno secundo Diocletiani, non quidem in editione Scaligeri, sed in tribus antiquis exemplaribus manuscriptis bibliothecæ Colbertinæ, quorum unum est antiquissimum & optimum, tum etiam in veteri illâ editione Venetâ, & in eâ quam Arnaldus Pontacus Episcopus Vasatensis emisit ad veterum exemplarium fidem castigatam. Quod tamen non ita intelligendum est, ut Maximianus dicatur adscitus in consortium imperii, cùm jam Diocletianus imperasset per annum integrum: sed anno secundo ex quo Diocletianus levatus fuerat, incipiendo à Kalendis Januariis, ut tum auspicari solebant annum. Ad quam etiam regulam revocanda sunt verba Aurelii Victoris dicentis, Maximiano anno minùs potentiam fuisse quàm Diocletiano, inchoato videlicet, non completo. Nam, ut dixi, certa illa est regula, vigesimum annum imperii Maximiani non posse disjungi ab octavo ejus Consulatu. Referenda sunt autem verba panegyrici. *Te rursùs vicesimo anno Imperatorem, octavò Consulem, ita amplexu quodam suo Roma voluit detinere, ut videretur augurari jam & timere quod factum est.* Quæ verba sic interpretari oportet, ut dicamus Maximianum Romæ remansisse post discessum Diocletiani, & illic Consulem processisse Kalendis Januariis anni CCCIV. imperii sui XIX. exeunte; vigesimum inchoasse Kalendis Aprilibus, quæ in Consulatum ejus octavum inciderunt; deindè Româ digressum eo anno quo Consul octavùm erat, excitasse querelas & suspiciones civium Romanorum, quasi jam augurarentur & timerent quod factum est, id est, depositionem imperii, quæ anno sequenti post Consulatum ejus octavum evenit, cùm ipse inisset vigesimum primum imperii sui annum. Itaque Diocletianus imperium habuit mensibus tantùm quatuor & duodecim diebus plus quàm Maximianus. Imperavit autem per annos viginti, menses quinque, dies duodecim, Maximianus verò per annos viginti & mensem unum integrum. Heic rursùm sese offert alia difficultas, utrùm scilicet Maximianus à Diocletiano factus sit primùm Cæsar, & anno sequenti Augustus; an verò statim Augustus dictus & frater, omisso nomine Cæsaris. Controversiam hanc quidam moverunt argumento sumpto ex libro XXVII. Ammiani Marcellini cap. VI. ubi cùm dixisset, Gratianum puerum à patre Valentiniano factum esse consortem imperii, quod anno Christi CCCLXVII. contigit, addit id factum esse contra morem institutum antiquitùs, quia Gratianum non priùs Cæsarem fecerat Valentinianus, sed statim Augustum nuncupaverat. Ex quo collegerunt viri eruditissimi Maximianum, qui multò ante Valentiniani tempora evectus est ad dignitatem imperatoriam, primò Cæsarem factum à Diocletiano, præsertim quia sic eum videbant vocari ab Eutropio lib. IX. ubi agit de Bagaudis in Galliâ domitis. Addit deindè Eutropius, Diocletianum uno eodemque tempore Maximianum Herculium ex Cæsare fecisse Augustum, Constantium & Galerium Maximianum Cæsares. Sed vir doctissimus Henricus de Noris in dissertatione de numismate Diocletiani & Maximiani cap. II. vel ex eo capite contendit errasse Eutropium, quòd inauguratio Maximiani Augusti pleno quinquennio antecesserit designationem Cæsarum. Intellexit vir itidem istarum rerum peritissimus Antonius Pagius vim pondusque istius argumenti; & ut illud infringat, ait Eutropium gesta diversis annis brevi, ut assolet, summâ describere. Sanè responsio illa esset optima, si Eutropius isthic non observasset ordinem temporum. Sed cùm dicat Maximianum factum Augustum, postquàm Carausius Britannias occupaverat, Quinquegentiani Africam infestaverant, Narseus Orienti bellum intulerat, & Achilleus in Ægypto rebellârat, quæ contigisse per annos tertium, quartum, & quintum imperii Diocletiani docet Chronicon Eusebii, planum est designari tempus, quo Constantius & Galerius Maximianus facti sunt Cæsares. Et sic rectè à viro clarissimo observatum est, Eutropium errasse in hoc loco. Undè nos certò colligimus, locum illum nullius momenti esse ad adstruendam eorum opinionem, qui putant Herculium primò Cæsarem, deindè Augustum fuisse factum à Diocletiano. Augustum enim statim dictum esse probant plures leges latæ sub Consulatu Diocletiani & Aristobuli, quæ in titulo præferunt nomen Diocletiani & Aristobuli Augustorum; inter quas una est data Nonis Augusti. Cùm autem anno illo Maximianus in consortium imperii adscitus sit à Diocletiano, quo leges publicæ nomen ejus præferunt ut Augusti, non ut Cæsaris, videtur ambigi non posse de hâc illius dignitate. Neque verò accusandi negligentiæ aut erroris in hoc loco sunt, qui Codicem Justiniani, in

quo leges illæ referuntur, collegere: sed potiùs laudanda eorum diligentia, qui rectè ista distinxerunt. Nam, exempli causâ, legem à Diocletiano latam Carino II. & Numeriano Consulibus, qui fuere Consules anno quo Diocletianus levatus est Imperator, unius Diocletiani nomine inscripserunt: eam verò quæ Diocletiano V. & Maximiano IV. Coss. lata est, cùm Constantius & Maximianus Cæsares essent, ita: *Impp. Diocletianus & Maximianus AA. & Constantius & Maximianus nobilissimi Cæsares.* Eodem modo legem aliam à Constantio & Galerio Maximiano latam post abdicationem superiorum Augustorum, non illorum solùm nominibus inscribunt qui tulerant, sed Severi etiam & Maximiani sive Maximini nobilissimorum Cæsarum, qui eodem tempore ad fastigium illud evecti sunt, quo Constantius & Galerius Maximianus supremum gradum consecuti. Itaque leges illæ, quæ à Diocletiano & Maximiano Augustis datæ reperiuntur sub Consulatu Diocletiani & Aristobuli, cùm multæ sint, ostendunt Maximianum Herculium fuisse factum Augustum anno illo, quo eum Diocletianus fecit participem suæ dignitatis ac potestatis.

Lin. 3. IN UTROQUE MENS UNA] Id est, Diocletiano & Maximiano, quos notant antiqui pari in societate potentiæ fuisse concordes, & Maximianum Diocletiano in omnibus semper obsecundasse. Mamertinus in panegyrico quem dixit Maximiano: *Vestra hæc concordia facit, invictissimi principes, ut vobis in tantâ æqualitate successuum etiam fortuna respondeat. Rempublicam enim unâ mente regitis; neque vobis tanta locorum diversitas est, quò minùs etiam veluti junctis dexteris gubernetis.* Idem in Genethliaco: *Intelligimus enim, sacratissimi principes, geminum vobis, quamvis dispares sitis ætatibus, inesse consensum; neque tibi ille cunctatior, sed invicem vosmet imitamini, invicem vestros affectatis annos. Sic vos estis juniores, ambo seniores. Neuter plus suis moribus favet. Uterque se vult esse quod frater est.* Flavius Vopiscus in Carino, loquens de Diocletiano & Maximiano, Galerio Maximiano & Constantio: *Quatuor sanè principes mundi, fortes, sapientes, benigni, & admodùm liberales, unum in republicâ sentientes.* Aliter tamen sensisse video Julianum Imperatorem, qui in libro de Cæsaribus ait, Deos quidem admiratos esse illorum concordiam: sed unum eorum acerbè & intemperanter se gerentem, rerum novarum cupidum, & perfidiæ plenum, neque in omnibus tetrachordo concordem, à Sileno admissum non fuisse in convivium Imperatorum. Quo loco designari Maximianum Herculium satis apparet.

Lin. 4. AVARITIA MINORI ALTERO] Hæc sanè corrupta ac depravata sunt. Quippe heic dicere videtur Lactantius, Herculium avariorem Diocletiano fuisse, quem tamen paulò post scribit, non admodùm diligentem fuisse in conservandis opibus, quas ei Africa & Hispania, opulentissimæ provinciæ, subministrabant. Et infrà cap. XXIX. de eodem loquens, ait: *Thesauros invadit, donat ut solet largè.* Undè colligi potest, quanta fides habenda sit Actis sancti Mauritii & sociorum ejus ab Eucherio conscriptis, ubi Herculius describitur *ferus animo, avaritiâ crudelis.* Tentaverunt viri clarissimi emendationem hujus loci, Sparkius nimirùm & Columbus. Et Columbus quidem ita legendum censet: *Hoc solùm differebant, quòd avaritiæ majori altero fuit plus, sed & plus timiditatis, minori verò minùs, plus verò animi, non ad benè faciendum, sed ad malè.* Sparkius autem: *Hoc solùm differebant, quòd avaritiæ minori altero fuit plus, (Majori verò minùs, sed plus timiditatis) plus verò animi, non ad benè faciendum, sed ad malè.* Idem refert virum eruditissimum Episcopum Asaphensem existimare ita legendum esse: *quòd avaritiæ minori altero fuit plus, sed plus timiditatis, majori verò minùs, sed plus animi.* Harum emendationum neutra mihi satis probatur. Si tamen ulla earum admittenda esset, præferenda mihi videretur ea quam Sparkii esse diximus; sic tamen, ut ita simpliciter legamus uti nos edidimus, nisi quòd reponendum *avaritiæ* pro *avaritiâ*. Quo casu ita intelligendus esset hic locus. Diocletianus quidem fuit avarus adeò, ut insatiabili avaritiâ thesauros nunquàm minui vellet: sed semper extraordinarias opes ac largitiones congereret, ut ea quæ recondebat, integra atque inviolata servaret. Maximianus avarus quoque erat, sed non tam diligens in custodiendis opibus; ideòque avarior Diocletiano dici potest, quia cùm opes profunderet, novos quotidiè modos novasque artes exigendarum coacervandarumque pecuniarum invenire cogebatur, ob quam fortassis causam eum avaritiâ crudelem vocant Acta illa sancti Mauritii ab Eucherio conscripta. Timiditatem quoque isthic uni Imperatorum attributam in Diocletianum cadere debere perspicuum est. Huc usque omnia rectè convenire posse puto. Posteà desunt, ut existimo, nonnulla ad perficiendam comparationem.

paraționem. Quæ enim deinceps ſequuntur, ea profectò non pertinent ad Diocletianum, ſed ad Maximianum.

Lin. 9. LOCUPLETES SENATORES] Exemplo videlicet D. Aureliani, de quo hæc ſcribit Vopiſcus in vitâ ejus. *Dicitur prætereà hujus fuiſſe crudelitatis, ut pleriſque Senatoribus ſimulatam ingereret factionem conjurationis ac tyrannidis, quò faciliùs eos poſſet occidere.*

Lin. 10. EFFODERENTUR LUMINA] Lactantius lib. VII. Institut. cap. XXVI. de Româ: *Precanduſque nobis & adorandus eſt Deus cœli, ſi tamen ſtatuta ejus & placita differri poſſunt, ne citiùs quàm putemus tyrannus ille abominandus veniat, qui tantum facinus moliatur, ac lumen illud effodiat, cujus interitu mundus ipſe lapſurus eſt.* De eodem Senatu Romano agens Mamertinus in genethliaco Maximiani, ſic ſcribit: *Ipſa etiam gentium domina Roma, immodico propinquitatis veſtræ elata gaudio, lumina ſenatûs ſui miſit.*

Pag. 194. *lin.* 5. CONSTANTIUM] Cognomento Chlorum, Conſtantini M. patrem, principem optimum & benigniſſimum, uti jure meritòque vocatur in veteri inſcriptione Nicomedienſi nondùm editâ, quam in eâ urbe ante hos annos ex veteri lapide in areâ Moſcheæ novæ reperto deſcripſit vir clariſſimus Joannes Vaillant Antiquarius regius, & mecum humaniſſimè communicavit. Sic autem habet:

OPTIMO. BENIGNISSIMOQ.
PRINCIPI. FLAVIO. VALERIO.
CONSTANTIO. NOB. CAESARI.
GERMANICO. MAX. CONS. COLONIA.
NICOMEDIENSIUM. D. N. M. Q. EJUS.

Poſita eſt hæc inſcriptio poſt victoriam, quam Conſtantius reportavit de Germanis ſive Alamannis, poſt quam vocatus eſt Germanicus, anno Chriſti CCXCIV. cùm ipſe & Galerius Maximianus eſſent Conſules. De hâc victoriâ ſic loquitur Eutropius lib. IX. *Per idem tempus à Conſtantio Cæſare in Galliâ pugnatum eſt circa Lingones. Die unâ adverſam & ſecundam fortunam expertus eſt. Nam cùm repentè barbaris ingruentibus intra civitatem eſſet coactus tam præcipiti neceſſitate, ut clauſis portis, in murum funibus tolleretur, vix quinque horis mediis adventante exercitu, ſexaginta ferè millia Alamannorum cecidit.* Quòd ſi quis titulum Germanici additum Conſtantio velit poſt devictos Francos, poteſt & ea quoque ſententia bona eſſe.

CAPUT IX.

Pag. 194. *lin.* 1. MAXIMIANUS] Cui prænomen Galerio fuit, cognomen Armentario. Gener fuit Diocletiani, quia Valeriam filiam ejus habuit uxorem, mulierem caſtiſſimam & infeliciſſimam. Sed de eâ poſteà pluribus agemus.

Lin. 3. HUIC BESTIÆ] Sic perſecutores Chriſtianorum nominare ſolet Lactantius. Cujus appellationis hanc reddit rationem in libro quinto Divinarum Inſtitutionum cap. XI. *Nam quis Caucaſus, quæ India, quæ Hircania tam immanes, tam ſanguinarias unquàm beſtias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies uſque ad ventris ſatietatem furit, fameque ſedatâ, protinùs conquieſcit. Illa eſt vera beſtia, cujus unâ juſſione funditur ater ubique cruor, crudelis ubique luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago. Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem poteſt pro merito deſcribere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis ſævit, & non tantùm artus hominum diſſipat, ſed & oſſa ipſa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet ſepulturæ locus.* Hunc locum beneficio indicinæ noſtræ repertum intellexit vir illuſtris Ezechiel Spanheimius in annotationibus ad Cæſares Juliani Imper. pag. 52. ubi deſcribens Lactantii verba quæ iſthic illuſtrantur, addit eum alicubi rationem reddere, cur Imperatores illos beſtias appellet. Non abſurda autem conjectura fuerit, ſi quis hæc quoque dicta ſuſpicetur adversùs Galerium Maximianum, hominem crudeliſſimum, quem & Lactantius & cæteri vocant auctorem perſecutionis adversùm Chriſtianos excitatæ, ut obſervabimus infrà. Eâdem ratione Sulpitius Severus in libro ſecundo ſacræ Hiſtoriæ Neronem vocat immanium beſtiarum ſordidiſſimum; & Victor lib. V. de perſecutione Vandalicâ Hunericum Regem beſtiam quoque vocat.

Lin. 4. MATER EJUS] Romula, de quâ paulò poſt.

Lin. 5. DACIAM NOVAM] Id eſt, Daciam Aureliani, nimirùm eam Mœſiæ partem, in quam Aurelianus populos tranſtulerat, quos ex Daciâ Trajani abduxerat. Ea amiſſa fuerat ſub Gallieno: ſed ab Aureliano revocata ad Romanam ditionem, ac poſteà rurſùm ab eo intermiſſa, quia deſperabat poſſe retineri, abductique ex eâ Romani in mediâ Mœſiâ collocati ſunt, ut in libro nono tradit Eutropius. Flavius Vopiſcus in D. Aureliano: *Cùm vaſtatum Illyricum ac Mœſiam deperditam videret, provinciam trans Danubium Daciam à Trajano conſtitutam ſublato exercitu*

& provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri; abductosque ex eâ populos in Mœsiam collocavit, appellavitque suam Daciam, quæ nunc duas Mœsias dividit. Tum ergò haud dubiè Romula mater Galerii, quæ erat Transdanubiana, confugerat in Daciam novam.

Ibid. TRAJECTO AMNE] Id est, Danubio, ubi constitutus erat limes duarum Daciarum illius temporis.

Lin. 6. CARO INGENS] Consentanea Lactantio narrat Eusebius lib. VIII. Hist. eccles. cap. XVI. & libro primo de vitâ Constantini cap. LVII. nimirùm Galerio Maximiano totam corporis molem ob nimiam alimenti copiam in immensam quandam pinguedinem excrevisse, etiam ante morbum quo periit.

Pag. 195. *lin.* 8. PER ARMENIAM] Majorem, ut docet Sextus Rufus. Duæ itaque fuere Armeniæ, Euphrate fluvio invicem disterminatæ. Minor Cappadociæ juncta erat, major Persarum regno contigua. Itaque cùm bellum in Armeniâ majore parabatur, procul erant exercitus à Nicomediâ, adeòque Diocletianus tutus erat adversùs timorem de Persis. Narrat ergò Sextus Rufus Maximianum Cæsarem, cùm primâ congressione pulsus fuisset à Persis, à Diocletiano vix *impetrasse, ut reparato de limitaneis Daciæ exercitu eventum Martis repeteret. In Armeniâ majore ipse Imperator cum duobus equitibus exploravit hostes, & cum viginti quinque millibus supervenìens castris hostilibus, subitò innumera Persarum agmina adgressus ad internecionem cecidit. Rex Persarum Narseus effugit. Uxor ejus & filiæ captæ sunt, & cum maximâ pudicitiæ custodiâ reservatæ. Pro quâ admiratione Persæ non modò armis, sed etiam moribus, Romanos superiores esse confessi sunt: Mesopotamiam cum Transtigritanis quinque regionibus reddiderunt.* Insignis est hic locus, & qui merebatur à nobis describi.

Lin. 11. FUGATO NARSEO] Ista contigisse anno Christi CCXCVII. pluribus probat Henricus Valesius in Notis ad Eusebium pag. 170. quem consule. Quanquàm, fatendum enim est, victoriam Galerii de Persis contigisse anno XVII. Imperii Diocletiani disertè scriptum est in optimo illo & antiquissimo Chronico Eusebiano Bibliothecæ Colbertinæ: in veteri verò editione Venetâ revocatur ad annum XIV. Triumphus autem de Narseo victo actus est Romæ tempore vicennalium anno CCCIII. ut ostendemus infrà ad caput XVII.

Lin. 14. DETRECTARET CÆSARIS NOMEN] Non fuit ille solus, qui imperium habere quàm expectare mallet. Julianus Cæsar eum secutus est; qui Cæsaris nomine non contentus, Augustum se appellari & voluit, & passus est. Quod ubi ad Constantium Imperatorem perlatum est, ille Leonam Quæstorem suum, ut in libro XX. tradit Ammianus Marcellinus, in Gallias cum litteris datis ad Julianum pergere celeri statuit gradu, eum, si saluti suæ proximorumque consuleret, tumenti flatu deposito, intra Cæsaris se potestatem continere præcipiens. Sed Julianus restitit, sub nomine celsi se imperii multò officiosiùs pariturum asseverans, ut legitur in Epitome Victoris.

Lin. 21. DIOCLES ANTE IMPERIUM] Infrà cap. XIX. *Huic purpuram Diocletianus injecit suam, quâ se exuit, & Diocles iterùm factus est.* Epitome Victoris: *Diocletianus Dalmata, Anulini senatoris libertinus, matre pariter atque oppido nomine Diocleâ, quorum vocabulis, donec imperium sumeret, Diocles appellatus, ubi orbis Romani potentiam cepit, Grajum nomen in Romanum morem convertit.* Vide Valesium in Notis ad Eusebium pag. 165. Emendandus ergò Flavius Vopiscus in loco à nobis suprà relato ex vitâ Numeriani: ubi legendum, *Diocles nimiùm avarus*, pro eo quod ibi legitur, *Diocletiane*.

Lin. 23. SUMMA FELICITATE REGNAVIT] Vide quæ adnotamus infrà ad caput XVII.

CAPUT X.

Pag. 196. *lin.* 1. SCRUTATOR RER. FUTUR.] Aurelius Victor: *Namque imminentium scrutator, ubi fato intestinas clades &c.*

Lin. 3. QUIDAM MINISTRORUM] Et hic quoque locus apertè ostendit, librum istum esse Lactantii. Similia enim omninò ipse habet in libro quarto Institutionum cap. XXVII. *Nam cùm diis suis immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant, nec responsa potest consultus reddere vates. Et hæc sæpè causa præcipua justitiam persequendi malis Regibus fuit. Cùm enim quidam ministrorum nostrorum sacrificantibus Dominis assisterent, imposito frontibus signo deos illorum fugaverunt, ne possent in visceribus hostiarum futura depingere. Quod cùm intelligerent aruspices, instigantibus iisdem dæmonibus quibus profecrant, conquerentes prophanos homines sacris interesse, egerunt principes suos in furorem ut expugnarent Dei templum.* Quo loco, ut illud obiter admoneam, lapsus graviter est Josephus Isæus, putans heic agi de templo Jovis, Apollinis, vel cujusvis alterius dæmonis expurgato, cùm tamen hic

locus intelligendus sit de Ecclesiâ, sive de corpore Christianorum, ut rectè ista explicat laudatus suprà Cuperus. Nam eo tempore quo principes acti sunt in furorem ut expugnarent Dei templum, Diocletianus non erat apud Nicomediam, sed in Oriente, ut docet Lactantius : qui quod in libro quarto dixit de expugnato Dei templo, explicat de perniciosis & injustis Diocletiani jussis, qui non eos tantùm qui sacris ministrabant, sed universos qui erant in palatio sacrificare jussit, & milites etiam cogi præcepit ad nefanda sacrificia. Itaque prima illa militum persecutio incidit in annum CCCII. Neque certè furore, sed pietate potiùs opus est ad expurgandum templum : ad expugnandum verò templum sive corpus Christianorum, quòd Deus, qui in templo Christianorum colebatur, sacra turbâsset quibus Imperatores operam dabant, furor animum addidit. Meliùs Thomasius, qui vocem *expugnarent* heic retinuit, aliam rejecit : quoniam si legeremus *expurgarent*, per Dei templum esset intelligendum Apollinis vel alterius hujusmodi, quod Lactantius non templum Dei, sed dæmonis profanum domicilium nominâsset. Sed idem tamen hujus loci sensum assecutus non est. Existimat enim heic per templum intelligi viros illos Christianos, qui sacrificiis intererant, qui martyrio affecti sint ob querelas dæmonum & eorum sacerdotum, cùm certum sit heic agi de Ecclesiâ in universum. Errandi itaque occasio fuit vox *expurgarent*, quam quædam editiones habent, pro *expugnarent*. Porrò legendum esse *expugnarent*, docent sex vetusti codices Bibliothecæ regiæ, totidem Colbertinæ, item alii duo vetusti codices Bononienses, quos & Thomasius & Isæus viderunt, ut testatum fecit Latinus Latinius in orâ sui Lactantii, quem mecum pro amicitiâ nostrâ communicavit clarissimus & eruditissimus conterraneus meus Antonius Faure, Doctor Theologus Parisiensis, & Præpositus Ecclesiæ Remensis. Quo etiam modo Petrus Ciaconius legendum esse monuit in margine Lactantii sui, quem mihi utendum dedit idem vir clarissimus. Atque ita sanè habent vetus illa editio Romana, Veneta anni MDXXI. & Basileensis Xysti Betuleji.

Lin. 4. IMMORTALE SIGNUM] Lactantius lib. IV. Institut. cap. XXVII. *quos signum immortale munierit tanquàm inexpugnabilis murus.* Alibi dixit *cœleste signum.*

Lin. 8. TAGIS] Puto hæc oratorio more dicta esse, quia Tages Thuscus fuit olim magnus aruspex & magister aruspicum. Arnobius libro secundo adversùs Gentes : *Antequàm Thages Thuscus oras contingeret luminis, quisquam hominum sciebat, aut esse noscendum condiscendumque curabat, an fulminum casus aut extorum aliquid significaretur in venis ?* ubi vide observationes Gebharti Elmenhorstii. Hinc illud Ammiani Marcellini ex libro XVII. pag. 101. *In Tageticis libris legitur, Vejovis fulmine mox tangendos adeò hebetari, ut nec tonitrum, nec majores aliquos possint audire fragores.* Sic hunc locum emendavit Henricus Valesius, cùm anteà legeretur *Tagetis Thusci.* In veteri codice MS. Bibliothecæ Colbertinæ scriptum est *Tagetinicis.*

Pag. 197. *lin.* 3. PRÆPOSITI] Nomen id dignitatis militaris, & quidem post Tribunos, qui tamen præerant cohorti perindè ac Tribuni, ut observat Henricus Valesius ad Ammianum Marcellinum. Lactantius cap. XLVI. istius historiæ : *Scribuntur hæc in libellis pluribus, & per Præpositos Tribunosque mittuntur.* Ex eorum numero fuit Dorotheus ille, cujus encomium enarrat Eusebius lib. VIII. Hist. eccles. cap. I. ut ex Actis martyrum Indis & Domnæ collegit idem Valesius.

Ibid. MILITES COGI] Rectè itaque adnotat Eusebius in eodem capite primo libri octavi, orsam primùm persecutionem fuisse ab iis qui militabant. Neque tum illa processit ulteriùs.

Lin. 6. BITHYNIAM] In veteri codice legitur *Bethaniam*, manifesto errore. Certum quippe est ea quæ deinceps narrantur, peracta esse apud Nicomediam Bithyniæ metropolim.

CAPUT XI.

Pag. 197. *lin.* 1. MATER EJUS] Galerii Maximiani, quam Romulam suprà vocavit.

Ibid. DEOR. MONTIUM CULTRIX] Commodianus lib. I. cap. XXI. *Monteses deos dicitis.* Sic enim legitur in vetustissimo codice MS. sancti Albini Andegavensis, ex quo instructiones Commodiani descripsit Jacobus Sirmondus, cùm in utrâque editione Rigaltii scriptum sit : *Montes & deos dicitis.* Malè. Nam vel ipse titulus, qui *Montesianis* inscriptus est, admonebat retinendam esse lectionem veteris exemplaris. Difficile est autem interpretari, qui fuerint dii montenses. Nam vetus Inscriptio Romana, in quâ istorum deorum mentio extat, eorum explicationem reddit difficiliorem. Habetur apud Gruterum pag. XXI.

ARAM. JOVI. FULGERATORIS. EX. PRECEPTO. DEORUM. MONTENSIUM. VAL. CRESCENTIO. PATER. DEOR. OMNIUM. ET. AUR. EXUPERANTIUS. SACERDOS. SILVANI. CUN. FRATRIBUS. ET SORORIBU. DEDICAVERUNT.

Porrò alii fuere Monteses, qui commemorantur à Prædestinato lib. I. cap. LXIX. & in Constitutione Honorii Aug. editâ in Appendice Codicis Theodosiani titulo XII. quos sanctus Augustinus in Epistolâ ad Quodvultdeum vocat Montenses, ut & multi alii, quos recenset vir clarissimus Carolus Dufresnius in verbo *Montenses*. Hi fuere Donatistæ, ut satis notum est vel ex libro secundo Optati Milevitani.

Lin. 4. JEJUNIIS INSISTEBANT] Sic Maria ancilla Tertulli principalis, ut in Actis ejus legitur. *Natale itaque filii celebrante Tertullo, cùm impuris idolis vanisque simulacris hostias immolaret, Maria incumbebat jejuniis.*

Lin. 6. INTER SE] Id est, inter Diocletianum Aug. & Maximianum Cæsarem: quod sequentia docent.

Pag. 198. *lin.* 3. ILLOS LIBENTER MORI] Sulpitius Severus in libro secundo Hist. ecclesf. de hâc ipsâ persecutione loquens: *Quippe certatim tum gloriosa in certamina ruebatur.* Nihil vulgatius in actis martyrum, quàm voces illæ ultroneæ: *Christianus sum, Mori volo*, & cætera hujusmodi. Hinc sancta illa Christianorum invidia ergà defunctos, quòd digni non fuissent eorum mortis esse participes, ut Valerii in Actis sancti Pontii martyris. Hinc etiam quorumdam calidus zelus, ac pius, ut ita dixerim, furor sese ultrò morti ac tormentis offerentium; adversùs quos exarsit Mensurius Episcopus Carthaginensis, ut testatur sanctus Augustinus in Breviculo Collationum cum Donatistis lib. III. cap. XIII. ubi docet scriptam à Mensurio fuisse epistolam ad Secundum Episcopum Tigisitanum, in quâ legebatur, *eos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, & ultrò dicerent se habere scripturas quas non traderent, à quibus hoc nemo quæsierat, displicuisse Mensurio, & ab eis honorandis eum prohibuisse Christianos.* Quò etiam spectat Canon LX. Eliberitanus. Elegans autem est & cumprimis memorabilis locus Pontii Diaconi in vitâ sancti Cypriani, ubi loquens de fugâ ejus cùm ad martyrium quæreretur, ait: *Fuit verò formido illa, sed justa, formido quæ Dominum timeret offendere, formido quæ præceptis Dei mallet obsequi, quàm sic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, & fides divinis admonitionibus mancipata, credidit se, nisi Domino latebram tunc jubenti paruisset, etiam ipsâ passione peccare.* Hinc denique quorumdam preces ad martyres, orantium ut martyrii consortes esse mererentur; ut Eulampiæ in Menologio Græcorum ad diem decimam Octobris in tomo secundo antiquæ lectionis Henrici Canisii. Sufficiunt enim hæc exempla ex multis ac propè innumeris, quæ recitari facilè possent.

Lin. 8. ALIOR. CULPÆ ADSCRIBERET] Eutropius lib. IX. *Diocletianus moratus callidè fuit, sagax præterea, & admodùm subtilis ingenio, & qui severitatem suam alienâ invidiâ vellet explere.* Eadem de illo narrat Suidas, ingenio fuisse dicens vario & callido, sed singulari prudentiâ & acumine vitia naturæ sæpè celavisse, res omnes asperiores in alios conferendo.

Lin. 10. PROPRIO ADV. CHRISTIANOS ODIO] Lactantius lib. V. Institut. cap. XI. de hâc ipsâ persecutione loquens: *Alii suo proprio adversùs justos odio.*

Lin. 11. TOLLENDOS ESSE] Acta passionis sancti Savini Episcopi & Martyris: *Pars major populi clamabant, dicentes: Christiani tollantur, & voluptas constat.*

Lin. 13. TIMENTES,] Lactantius ibidem: *Alii præ nimiâ timiditate plus ausi sunt, quàm jubebatur.*

Ibid. GRATIFICARI VOLENTES] Idem ibidem: *Nonnulli ut placerent, & hoc officio viam sibi ad altiora munirent.*

Lin. 15. APOLLINEM MILESIUM] Hanc historiam narrat Eusebius in libro secundo de vitâ Constantini cap. I. sed non explicat ad cujus Apollinis templum pertineat. Tradit Pausanias in Arcadicis, Xerxem Darii filium Milesiis ademisse æneum Apollinem qui in Branchidis fuerat, quem multis post annis Seleucus iisdem remisit. Branchidæ porrò locus erat in agro Milesio supra Panormum portum, celebris Apollinis oraculo, quem Iones & Æoles olim consulere solebant, ut ex libro primo Herodoti observat Henricus Valesius ad Ammianum Marcellinum pag. 382. Lactantius lib. VII. Institut. cap. XIII. *Polytes quidam consuluit Apollinem Milesium.* Macrobius lib. I. Saturnal. cap. XVII. *Meandrius scribit, Milesios Ἀπόλλωνι οὐλίῳ pro salute suâ immolare.*

Lin. 16. UT. DIV. RELIG. INIMICUS] Nimirùm justos viros in terris degentes, id est, Christianos, obstare sibi quò minùs vera prædiceret, atque idcircò falsa ex tripode

oracula reddi, ut docet Eusebius in libro secundo de vitâ Constantini. Quæ verba transscripsit & sua fecit auctor Actorum sancti Georgii martyris apud Surium.

CAPUT XII.

Pag. 198. *lin.* 2. AD SEPT. KAL. MART.] Rectè. Hoc enim die signantur Terminalia in veteri Kalendario Romano, quod editum est tempore Constantini, & ab Herwarto & Bucherio factum publici juris. Sanctus Augustinus lib. VII. de Civitate Dei cap. VII. *Terminalia mense Februario celebrari dicunt, cùm sit sacrum purgatorium quod vocant februum.* Dies igitur primus istius persecutionis, quod notandum est, fuit VII. Kalendas Martias, ipso Terminalium die; quod probatur etiam ex capite XLVIII. ut illic observabitur.

Pag. 199. *lin.* 3. AGENTIB. CONS. SENIB. AMB.] Id est, Diocletiano & Maximiano Herculio, quos anno Christi CCCIII. Consules VIII. & VII. fuisse constat. Hæc porrò verba certò indicant tempus istius persecutionis, de quo tantâ contentione inter se digladiantur viri docti. Nam Onuphrius, Baronius, Petavius, ne singulos commemorem, contendunt eam cœpisse anno Christi trecentesimo secundo, Scaliger, Valesius, & alii multi, anno sequenti; quorum opinionem esse veram probat hic locus Lactantii. Nam prætereà apparet ex capite XVII. ista contigisse paulò antè quàm Diocletianus Romam pergeret. Atqui certum est eum Romam profectum esse anno decimo nono Imperii sui exeunte, ibique triumphasse de Narseo Rege Persarum, ut rectè notat Josephus Scaliger ad Chronicon Eusebii. Præthereà Lactantius infrà cap. XLVIII. historiam istius persecutionis colligens, cùm dixisset edictum Constantini & Licinii pro Christianis, quo pax data est Ecclesiæ, propositum fuisse Nicomediæ die Iduum Juniarum, Constantino & Licinio ter Consulibus, ait ab eversâ Ecclesiâ Nicomediensi usque ad restitutam fuisse annos decem, menses plus minùs quatuor. Atqui si à die septimo Kalendas Martias anni CCCIII. (quo diruta est Ecclesia Nicomediensis) usque ad diem Iduum Juniarum anni CCCXIII. colligas, invenies ab eversâ Ecclesiâ illâ usque ad restitutam fluxisse annos decem, menses tres, dies novemdecim. Denique persecutionem cœpisse anno CCCIII. hinc etiam probari potest, quòd Eusebius lib. VIII. cap. XVI. ait eam post octavum annum aliquantisper remittere cœpisse. Nam si tempora numeres à festis paschalibus anni CCCIII. usque ad mensem Aprilem anni CCCXI. quo Galerius Maximianus in extremis agens persecutionem quiescere jussit, facilè reperies annos octo integros effluxisse ab initio persecutionis, & initium noni fuisse. Itaque remittere cœpit post annum octavum, ut observavit Eusebius. Quare argumenta quæ Petavius in libro XI. de Doctrinâ temporum cap. XXXII. adducit ex Sulpitio Severo, ut probet persecutionem cœpisse anno CCCII. infirma esse constat, cùm eo fundamento nitantur, quòd ea desierit anno CCCXII. quam certum est nonnisi anno demum sequenti conquievisse.

Lin. 6. SIMULACRUM DEI QUÆRITUR] Nimirùm ut inter paganos, qui non putabant templa esse posse sine simulacris. Et tamen Plinius lib. II. cap. VII. dixerat: *Effigiem Dei formamque quærere, imbecillitatis humanæ reor.* Simulacris itaque carebant Ecclesiæ Christianorum, ut pluribus observat Desiderius Heraldus ad librum sextum Arnobii. Vide etiam Casaubonum in Notis ad Alexandrum Severum Ælii Lampridii.

Ibid. SCRIPTURÆ INCENDUNTUR] Narrat ista Eusebius lib. VIII. Hist. ecclef. cap. II. ac plures alii quos supervacaneum esset commemorare. Res enim est notissima. Hinc natum contumeliosum traditoris vocabulum adversùs eos, qui metu pœnarum libros divinos tradiderant judicibus imperialibus. Quâ de re consulendi in primis Africani scriptores, præcipuè verò Donatista ille, qui descripsit Acta sanctorum martyrum Saturnini, Dativi, & sociorum. Neque interim omittenda gesta purgationis Cæciliani Episcopi Carthaginensis & Felicis Episcopi Aptungitani.

CAPUT XIII.

Pag. 199. *lin.* 1. POSTRIDIE] Id est, sexto Kalendas Martias. Hoc igitur die propositum est Nicomediæ edictum Diocletiani & Maximiani adversùm nostros, cœptâ jam persecutione. Verùm Eusebius lib. VIII. cap. II. scribit propositum fuisse mense Martio, appetente die festo dominicæ passionis; & auctor Chronici Alexandrini propositum ait die XXV. Martii, ipso die Paschæ. Ista verò sic conciliari posse mihi videntur, ut primò quidem edictum illud propositum fuerit Nicomediæ, velut in civitate regiâ, VI. Kalendas Martias, deindè missum ad cæteras imperii civitates, mense quidem Martio propositum in eo loco ubi tum Eusebius habitabat, in Palæstinâ mense Aprili, Alexandriæ vel alibi ipso die Paschæ.

Lin. 2. CARERENT OMNI HONORE] Ista sic expressit Ruffinus apud Eusebium lib. VIII. cap. II. *Si quis inter nostros alicujus honoris prærogativâ muniretur, sublatâ hâc maneret infamis.*

Lin. 5. LIBERTATEM NON HABERENT] Hæc apertiùs explicantur ab Eusebio lib. VIII. cap. II. secundùm interpretationem Ruffini. Reliqui enim interpretes sensum legis non satis feliciter assecuti sunt. Sic ergò habet Ruffinus. *Si quis servorum permansisset Christianus, libertatem consequi non posset.* Primùm enim pœnæ constitutæ sunt adversùs honoratos, tum adversùs plebem, postremò adversùs servos; quibus adempta omnis spes libertatis, si permansissent in professione religionis Christianæ. Ut constet falli virum alioqui eruditissimum Henricum Valesium, qui in Notis ad Eusebium pag. 164. ait hanc Ruffini interpretationem ferri non posse. Longiùs etiam aberravit Nicephorus Callistus, qui lib. VII. cap. III. ita intellexit hunc locum edicti, ut putaverit servis libertatem datam esse, qui Christianismum abjurarent. Attamen vir clarissimus Gisbertus Cuperus putat, Lactantium heic non respicere ad servorum libertatem, & Valesii sententiam ita probat, ut de eâ ne dubitandum quidem existimet. Verùm cùm Ruffinus fuerit utriusque linguæ peritus, tum proximus temporum quibus ista fuerant constituta, valdè probabile est illum scisse & vim verborum Eusebii, & quonam modo res gesta fuisset in eâ persecutione Diocletiani. Præterea melior fuisset conditio servorum quàm honoratorum, si nullæ adversùs eos pœnæ fuissent constitutæ. Verisimilior videretur opinio clarissimi Dodwelli locum istum interpretantis de libertis. Sed ne ego eam amplectar obstat semper auctoritas ejusdem Ruffini.

Ibid. QUOD EDICTUM QUIDAM] Ex silentio Lactantii, qui tum Nicomediæ erat, satis datur intelligi, ignotum fuisse nomen istius hominis, quia haud dubiè de plebe erat. Nam si fuisset vir illustris & secularium honorum prærogativâ conspicuus, ut eum describit Eusebius, qui ita vel fando audiverat, vel ex traditione majorum acceperat, ejus nomen neque ignorasset Lactantius, neque tacuisset, & ad Eusebium quoque pervenisset. Intererat quippe rei publicæ Christianæ, ut nomen illius viri cunctis Ecclesiis innotesceret, qui magnum illud facinus fuerat ausus. Quare suspecta mihi valdè sunt, quæ in vetustis quibusdam martyrologiis leguntur ad diem septimam mensis Septembris; ubi descriptis Ruffini verbis Eusebium interpretantis, hæc facta dicuntur à quodam beato Joanne. Nam cùm ex Lactantio & Eusebio certò colligatur, virum hunc statim productum, statim morti traditum fuisse, adeòque expirasse exeunte Februario, quomodò fieri potest, ut natalis ejus dies incidat in mensem Septembrem, tam procul ab initio persecutionis? Ac sanè licèt illorum martyrologiorum auctoritas apud me vacillet, assentiri tamen non possum clarissimo viro Godefrido Henschenio, qui tomo tertio Februarii pag. 107. contendit hanc historiam intelligi debere de sancto Georgio martyre, quem passum ait Nicomediæ anno Christi CCCIII. die XXIII. mensis Aprilis, instante dominicæ & salutiferæ passionis solennitate. Præterquàm quòd enim certum est, persecutionem cœpisse exeunte Februario, & eum qui edictum diripuit ac conscidit, eodem mense extinctum fuisse, duobus videlicet mensibus ante diem vigesimam tertiam mensis Aprilis, Acta illa sancti Georgii, quæ Henschenius edidit, non id dicunt, & tot fabulis ac portentosis narrationibus plena sunt, ut planè constet nihil boni sanique ex illis posse colligi. Una Alexandræ Imperatricis historia, quæ cùm Christiana esset, capite damnata dicitur à Diocletiano ipso proferente sententiam, historia est quæ omnia poëtarum figmenta superat; cùm certum sit, ut dicemus paulò post, nullam aliam Diocletianum toto principatûs sui tempore conjugem habuisse, quàm Priscam. Præterea cùm ipse Henschenius scribat Pascha incidisse anno CCCIII. in diem XVIII. Aprilis, & dominicam passionem in diem decimam sextam, planum est hanc historiam non posse intelligi de sancto Georgio: qui si passus fuit anno quo Pascha incidit in diem XVIII. Aprilis, ut vult Henschenius, certè passus non est imminente solennitate Paschali, sed post transactos dies festos. Atqui hoc erat validius Henschenii argumentum sumptum ex præfatione libri Eusebiani de martyribus Palæstinæ, ubi scriptum est, edicta de destruendis Ecclesiis & comburendis sacris codicibus proposita fuisse in Palæstinâ mense Aprili, cùm salutaris passionis dies immineret. Quod ut verum esse potest ratione Palæstinæ, falsum est ratione Nicomediæ, ubi certum est edictum fuisse propositum XI. Kalendas Martias, prostridiè Terminalium.

Lin. 6. ETSI NON RECTE] Ruffinus apud Eusebium lib. VIII. cap. V. *calore nimio fidei ignitus*, tanquàm reprehenderet imprudentem & intempestivum illius ardorem pro fide Christi.

Lin. 7. VICTORIAS GOTHOR. ET SARMAT.] Quia Imperatores se in titulo edicti vocabant Gothicos & Sarmaticos, ut in veteri Inscriptione, quam refert Cuspinianus in libro de Cæsaribus pag. 135. In titulo autem edicti posita fuerunt non solùm nomina Diocletiani & Maximiani Imperatorum, sed etiam Constantii & Galerii Maximiani Cæsarum, ut facilè colligi potest ex historiâ passionis sanctorum martyrum Saturnini, Dativi, Felicis, & sociorum, & ex martyrio sanctarum Agapes, Chioniæ, & Irenes.

Pag. 200. *lin.* 2. LEGITIME COCTUS] Modus coquendi Christianos vivos explicatur infrà cap. XXI. Legitimè autem coctum dixit, quia coctus erat secundùm leges, quas Augusti tulerant; sicut lib. V. Institut. cap. XI. legitima sacra vocat ea, quæ secundùm veterem morem fiebant, quia mos vim legis obtinet. Eâdem ratione dixit lib. VI. cap. IX. injurias hostibus legitimè inferri, scilicet postquàm, servato belli jure, bellum per legatos denuntiatum & indictum est. Fallitur enim heic vehementer Josephus Isæus, qui vocem *legitimè* ironicè positam putat hoc loco esse, quia videlicet non intellexit veram ejus significationem.

Ibid. CUM ADMIRABILI PATIENTIA] Verba sunt Ruffini interpretantis & explicantis Eusebium. *Continuò omni in eum crudelitatis genere desævientes, ne hoc quidem solùm efficere quiverunt, ut eum mœstum aliquis videret in pœnis: sed læto atque hilari vultu, cùm jam viscera in suppliciis defecissent, spiritus tamen lætabatur in vultu. Ex quo tortores sui graviùs cruciabantur, quòd omnia suppliciorum genera consumebant in eum, quem ne tristem quidem ex his reddere poterant.*

CAPUT XIV.

Pag. 200. *lin.* 3. SUBJECIT INCENDIUM] Eusebius lib. VIII. cap. VI. agens de hoc incendio, nescire se fatetur quo casu excitatum fuerit. Alii palatium fulmine ictum conflagrâsse scribunt, ut Constantinus in oratione ad sanctorum cœtum, cap. XXV.

Lin. 9. OMNES SUOS PROT. PRÆC.] In veteri codice legitur, *omnes suos protinùs cepit.* Nos emendavimus.

Lin. 11. DATA POTESTATE] Lactantius lib. V. Institut. cap. XI. de hâc ipsâ persecutione agens: *Acceptâ enim potestate, pro suis moribus quisque sæviit. Alii præ nimiâ timiditate plus ausi sunt, quàm jubebatur. Alii proprio adversùs justos odio, quidam naturali mentis feritate, nonnulli ut placerent, & hoc officio viam sibi ad altiora munirent. Aliqui ad occidendum præcipites extiterunt, sicut unus in Phrygiâ, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit.*

Pag. 201. *lin.* 1. TORQUEBANT] Sic scriptum est in veteri libro: sed supra ultimam lineam, ut ferè fit, appositum est signum, quod ostenderet legendum esse *torquebantur*, manifesto sanè errore. Atque hunc esse fontem plurimorum erratorum, quæ in vetustis auctoribus occurrunt, nos sæpè deprehendimus in codicibus manuscriptis. Librarii enim primò describebant libros, qui deindè tradebantur emendatoribus. Isti verò frequenter bonam lectionem vertebant in malam per speciem emendationis.

Ibid. ERANT CERTANTES] Lactantius in loco paulò antè laudato: *Itaque in excogitandis pœnarum generibus nihil aliud, quam victoriam excogitant.*

Lin. 2. FAMILIAM CÆSARIS] Id est, Galerii. Hanc itaque placuit excipere, tanquàm abominabile esset ullum scelus adversùs Diocletianum suspicari de familiâ Cæsaris, & ne auctores incendii, qui ex domo ejus prodierant, detegerentur, si locus inquisitioni datus fuisset.

Lin. 23. PROFECTIONE PARATA] Bellum eâ tempestate nullum, quod sciam. Sed ità contumaciter & superbè egit homo væsani ac ferocis animi, ut hoc agendi modo Diocletianum vehementiùs impelleret ad excidium Christianæ Religionis, quem videbat molliter hactenùs tanto operi incumbere.

CAPUT XV.

Pag. 201. *lin.* 2. FILIAM VALERIAM] Nuptam Galerio Maximiano Cæsari, quæ miseram vitam traduxit post mortem mariti, & miserabili morte cum matre periit, sub imperio Licinii, ut docet Lactantius in fine hujus operis. Ex quâ narratione pessumdatur omninò conjectura illustrissimi Cardinalis Baronii, qui ad annum CCXCIV. scribit filiam Diocletiani, quæ conjugio juncta fuit Galerio Maximiano, haud diù post nuptias fuisse superstitem, cùm nulla ejus memoria extet in antiquioribus monumentis, sed nec ex eâ proles aliqua legatur esse suscepta. Addit deindè patrem, ut filiæ defunctæ memoriam consecraret æternitati, Pannoniæ partem ejus nomine institui atque cognominari voluisse; citatque in eam rem librum XIX. Ammiani Marcellini. Verùm id non dicit Marcellinus: sed tantùm eam Pannoniæ partem ad honorem Valeriæ Diocletiani filiæ & institutam, & ita cognominatam. Referam autem ipsa ejus

verba: *Valeriam venit, partem quondam Pannoniæ, sed ad honorem Valeriæ Diocletiani filiæ & institutam, & ita cognominatam.* Porrò nec institutam à Diocletiano, nec cognominatam, sed à Galerio Maximiano, docet Aurelius Victor in libro de Cæsaribus: *Provinciam uxoris nomine Valeriam appellavit.* His ità constitutis, tanquàm certa essent, addit Baronius Diocletianum, cùm Valeriæ morte resoluta esset affinitas quæ inter eum & Galerium contracta erat, quam in suâ cognatione haberet gradu propinquiorem virginem, eam illi fœdere nuptiarum conjungere festinàsse: Susannam nimirùm filiam Gabinii germani Caii Papæ; qui ambo Diocletiano sanguine conjuncti erant, utpotè nati ex fratre ejusdem Diocletiani, ut patet ex Actis ejusdem sanctæ Susannæ. Verùm tota hæc Historia ruit, ruente fundamento super quo posita fuerat, id est, morte Valeriæ, quam diù supervixisse Galerio constat. Adeò autem periculosi sunt magnorum virorum errores, ut hic Baronii lapsus plerosque viros doctos secum traxerit, Odoricum Reynaldum, Joannem Bollandum, & alios.

Ibid. CONJUGEM PRISCAM] Quæ posteà, vivo adhuc marito, in exilium cum filiâ Valeriâ projecta est à Maximino, & demùm jussu Licinii capite plexa, ut docebit Lactantius in fine hujus operis. Sed hîc se offert ingens difficultas. Nam in vetustis Actis sanctæ Susannæ virginis, quæ martyrium Romæ consummâsse scribitur sub imperio Diocletiani, mentio est Serenæ Augustæ uxoris ejusdem Principis, quæ occultè Christiana erat, ubi dies natalis ejus consignatus est ad diem XVII. Kalendas Septembres. Gravis sanè difficultas, si de Actorum illorum veritate & auctoritate constaret. Sed cùm illa multa eaque magna suppositionis indicia habeant, tum ex hoc sanè capite falsa esse probantur, quòd Serenam uxorem Diocletiani fuisse volunt. Quippè ostensurus sum, Diocletiano nullam aliam toto principatûs sui tempore uxorem fuisse, quàm Priscam. Etenim si ea mater Valeriæ fuit, ut sanè fuit, necesse est eam Diocletiano nupsisse antequàm is fieret Imperator, id est, ante annum Christi CCLXXXIV. cùm Valeria Galerio Maximiano juncta matrimonio sit anno CCXCIII. ætatis suæ ut minimùm duodecimo. Vixisse autem tum Priscam matrem ejus hinc certò colligitur, quòd diù posteà superstes fuit, & anno tantùm CCCXIII. extincta est post victoriam, quam Licinius reportavit de Maximino. Hæc monumenta non senserat illustrissimus Annalium Ecclesiasticorum conditor Cardinalis Baronius; & tamen suspicabatur futuros, qui eam de Serenâ Augustâ Historiam in dubium revocarent, quòd nulla penitùs de eâ mentio alibi habeatur, neque apud Scriptores ethnicos, neque in antiquis inscriptionibus; ac tanquàm ei difficillimæ quæstioni finem imposuisset, interrogat litteratulos, si his displiceat nomen Serenæ Augustæ, ut dicant quonam alio nomine Diocletiani conjux Augusta ab antiquioribus dicta inveniatur, & cùm non invenerint, non faciant de nomine controversiam. Satisfactum est igitur cumulatissimè interrogationi ejus. Rejectâ itaque suppositiâ illâ Diocletiani uxore, videamus an Eleutheria, quam vir clarissimus Hadrianus Valesius in defensione disceptationis suæ de Basilicis uxorem Diocletiani fuisse collegit ex vitâ Vigilii Papæ, quæ extat in Gestis Pontificalibus, quæ vulgò tribuuntur Anastasio Bibliothecario, verè Diocletiani uxor fuerit. Venerat Vigilius Constantinopolim ex præcepto Justiniani & Theodoræ; & cùm ad ea cogeretur, quæ facere nolebat, ait: *Ut video, non me fecerunt venire ad se Justinianus & Theodora piissimi Principes; sed hodiè scio, quòd Diocletianum & Eleutheriam inveni.* Ex hoc itaque loco collegit vir ille clarissimus, Eleutheriam Diocletiani uxorem fuisse, quòd certum sit illic comparationem institui inter Justinianum & Diocletianum; & inter Theodoram Justiniani conjugem & Eleutheriam, propterea Diocletiani uxorem. Verùm ex argumentis quæ adversùs Serenam allata sunt, efficitur etiam Eleutheriam, sive Lutheriam, ut est in vetustissimo codice manuscripto 417. Bibliothecæ Colbertinæ, aut Leutherem, quomodò scriptum legitur in codice 733. Bibliothecæ regiæ, non fuisse uxorem Diocletiani, cùm certum sit, ut anteà dixi, nullam aliam eum uxorem habuisse, quàm Priscam, toto principatûs sui tempore. Erravit ergò Vigilius in Historiâ, aut corruptus in hoc loco est Gestorum pontificalium liber. Sanè in codice 736. ejusdem Bibliothecæ Colbertinæ ità habetur: *Sed hodiè scio, quòd Diocletianum & Decium, vel Leutherium inveni.* Jam ergò fœmina illa in virum mutata est. Porrò ex his quæ hactenùs dicta sunt de Serenâ & Eleutheriâ, facilè colligere quivis potest, quæ fides adhibenda sit Historiæ sancti Georgii Martyris, in quâ scriptum est, Alexandram Imperatricem Diocletiani conjugem, viso quodam insigni miraculo in personâ Martyris perpetrato, veritatem agnovisse, id est, Christi fidem

eidem esse amplexam. Hæc nimirùm est Alexandra, Diocletiani conjux, mater conjugis Maximiani; ut refertur in vitâ ejusdem Georgii, cujus fragmentum in tomo tertio Aprilis pag. 103. edidit Godefridus Enschenius. Eandem defunctam ab inferis oratione solâ ejusdem Georgii revocatam, tradit Nicephorus Callistus lib. VII. cap. XV.

Lin. 3. POLLUI COEGIT] Ex hoc loco vir doctissimus Henricus Dodwellus collegit in dissertationibus Cyprianicis, Diocletiani uxorem Priscam & filiam ejus Valeriam fuisse Christianas; eamque sententiam confirmat auctoritate Eusebii, qui lib. VIII. cap. I. Hist. Eccles. commemorans ea, quæ persecutionem Diocletiani antecesserunt, ait uxores Imperatorum palàm ac publicè fuisse Christianas, & ea quæ religionis suæ erant, tam verbis, quàm factis liberè exequendi coram Imperatoribus potestatem ab ipsis habuisse. Nam quamvis Imperatores non nominet, qui hanc facultatem dederunt uxoribus suis, hæc tamen Lactantii verba innuere videntur, intelligi debere de Diocletiano & Galerio. Atenim si illæ verè Christianæ fuerunt, quomodò existimari potest sacrificio fuisse pollutas, etiam coactas? Quis enim credat, fœminas principes in edito loco constitutas non fuisse ausas refragari, cùm pueri & mulierculæ, ut in libro quinto Divinarum Institutionum cap. XIII. ait Lactantius, tormentis non cederent; Eunuchi verò necari maluerint, quàm negare fidem Christi, quàm impio sacrificio pollui? Præterea ubicunque de Priscâ & Valeriâ agitur in hoc libro, nullum illic vestigium religionis earum; cujus tamen mentionem fecisset Lactantius saltem cap. LI. ubi describens earum exitum, ait, illis pudicitiam & conditionem exitio fuisse.

Ibid. EUNUCHI NECATI] Et inter hos Petrus, cujus martyrium describit Eusebius lib. VIII. cap. VI. Item Indes, ut produnt Acta martyrii ejus.

Lin. 6. AD EXUSTIONEM RAPTI] Confirmat ista Eusebius ibidem, scribens imperiali jussu, quotquot Nicomediæ erant Dei cultores, acervatim cum suis familiis, alios gladio, alios flammis consumptos periisse.

Lin. 8. MARI MERGEBANTUR] Eusebius ibidem: *Alios quoque innumerabiles vinctos, & scaphis impositos, carnifices in profundum mare projecere.* Idem in libro de Martyribus Palæstinæ cap. VI. narrans martyrium Agapii, ait illum appensis ad pedes ejus lapidibus medio mari submersum esse.

Pag. 202. *lin.* 6. HOMO NON ADEÒ CLEMENS] Herculium Maximianum fuisse hominem asperum, crudelem ac inhumanum, tradunt vetusti Scriptores. Eutropius lib. 9. *Herculius autem propalàm ferus & incivilis ingenii, asperitatem suam etiam vultûs horrore significans.* Item lib. X. *Vir ad omnem asperitatem sævitiamque proclivus, infidus, incommodus, civilitatis penitùs expers.* Etiam Diocletianus, qui summum imperium cum eo communicaverat, ejus asperitatem reprehendere solitus erat, ut docet Flavius Vopiscus in D. Aureliano. Vide etiam Julianum Imperatorem in libro de Cæsaribus.

Lin. 7. PARIETES DIRUI PASSUS EST] Contrà Eusebius lib. VIII. cap. XIII. apertè scribit, Constantium neque Ecclesiarum ædes, sive conventicula, ut hîc dicit Lactantius, itemque Ruffinus in versione hujus loci Eusebiani, subvertisse, nec quicquam adversùs nostros esse molitum.

Lin. 8. VERUM DEI TEMPLUM] Id est, hominem Christianum. Lactantius lib. V. Institut. cap. VIII. *Cujus templum est, non lapides, aut lutum, sed homo ipse, qui figuram Dei gestat; quod templum non auro & gemmarum donis corruptibilibus, sed æternis virtutum muneribus ornatur.* Idem lib. VI. cap. XXV. *Non templa illi congestis in altitudinem saxis extruenda sunt: in suo cuique consecrandus est pectore.* Et infrà: *Secum denique habeat Deum semper in corde suo consecratum, quoniam ipse est Dei templum.* Idem lib. II. cap. II. & lib. VI. cap. X. ait hominem esse Dei simulacrum.

CAPUT XVI.

Pag. 202. *lin.* 1. PRÆTER GALLIAS] Libellus precum Constantino M. oblatus à Donatistis apud Optatum Milevitanum lib. I. *Rogamus te, ô Constantine optime Imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter cæteros Imperatores persecutionem non exercuit, & ab hoc facinore immunis est Gallia, petimus ut è Galliâ nobis judices dari præcipiat pietas tua.* Galliæ ergò fuerunt immunes ab hâc persecutione, quòd illic imperaret Constantius benignissimus Imperator, & qui, ut Eusebius tradit, persecutionis adversùm nos concitatæ expers omninò fuit, & cultores Dei sub ipsius imperio degentes ab omni noxâ & injuriâ immunes servavit, ac neque Ecclesiarum ædificia subvertit, nec novi quicquam adversùs nos statuit. Quin & Eutropius in initio libri decimi dicere videtur, Gallicum sanguinem non fuisse fusum in hâc persecutione. Loquens enim de Constantio, ita ait;

Hic non modò amabilis, sed etiam venerabilis Gallis fuit, præcipuè quòd Diocletiani suspectam prudentiam, & Maximiani sanguinariam temeritatem imperio ejus evaserant. Sed adversùs hæc reclamant historiæ nonnullarum Galliæ civitatum ac provinciarum, quæ suos martyres hâc persecutione ad Deum translatos prædicant, ita ut vix ulla civitas fuerit intra Gallias, quæ tum non dicatur maduisse sanguine Christianorum. Ista sic conciliari possunt, initio quidem Gallias à persecutione non fuisse prorsùs immunes, occupato videlicet Constantio contra barbaros, (ut illustrissimus Episcopus Monspeliensis Franciscus Bosquetus ait in libro quarto Historiarum Ecclesiæ Gallicanæ cap. XI.) ac pro consuetudine, & solito Gentilium furore, multos Christianos in Galliis cæsos fuisse. Confirmat hæc Eusebius in fine libri de martyribus Palæstinæ. *Nam quæ ulteriùs sitæ sunt regiones*, inquit, *Italia videlicet tota, & Sicilia, Gallia quoque, & quæcunque ad occasum solis porriguntur, Hispania, Mauritania, & Africa, cùm vix duobus primis persecutionis annis integris furorem belli expertæ essent, divini numinis præsentissimum auxilium & pacem brevi sunt consecutæ.* Hunc tamen locum ita intelligi vult doctissimus Dodwellus in Dissertationibus Cyprianicis, ut annum illum Occidentalis imperii tractum Eusebius præcipuis Provinciis nominatis designaret, nec ultra secundum persecutionis annum ipsum in toto illo tractu durasse indicaret, ac tamen interim Gallias ab eâ immunes fuisse. Ac fanè ejus argumentatio multam veri speciem habet, & in hanc ego sententiam facilè transirem, nisi constaret Eusebium nominatim Gallias exprimere voluisse.

Lin. 2. TRES BESTIÆ] Id est, Diocletianus, Maximianus Herculius, & Galerius Maximianus. Perstat itàque Lactantius in sententiâ, & Constantium Galliis imperantem non ponit in numero persecutorum.

Pag. 203. *lin.* 2. FLACCINUM PRÆFECTUM] Bithyniæ, in quâ præsidatum gessit Hierocles, antequàm præfecturam Ægypti, quâ eum ornatum fuisse in annotationibus ad Eusebium pag. 177. docet Henricus Valesius, administraret. Crudelem autem fuisse Flaccinum hinc colligitur, quòd eum Lactantius vocat non pusillum homicidam. Eâdem tempestate vixit Flavianus Præfectus Ægypti, cujus mentio extat in Menologio Græcorum ad diem octavam Julii, quod editum est ab Henrico Canisio in tomo secundo lectionis antiquæ.

Lin. 3. HIEROCLEM] Hic locus confirmat conjecturam illustrissimi Cardinalis Baronii, qui sequentia Lactantii verba, quæ nos descripturi sumus ex libro quinto Divinarum Institutionum, existimaverat esse intelligenda de Hierocle. Fuit autem Hierocles Præses Bithyniæ, uti jam dictum est, & multam carnificinam de Christianis exercuit.

Ibid. AUCTOR ET CONSILIARIUS] Lactantius lib. V. Institut. cap. II. *Alius eandem materiam mordaciùs scripsit, qui erat tum è numero judicum, & qui auctor in primis faciendæ persecutionis fuit.*

Lin. 4. PRISCILLIANUM] Bithyniæ Præsidem, ut legitur in Menologio Græcorum ad diem XII. mensis Junii. *Eodem die sanctæ martyris Antoninæ. Apud Nicæam Bithyniæ, Diocletiano & Maximiano Imperatoribus, Priscilliano Præside, Antonina in Chistianæ fidei confessione constanter perseverans, demùm gladio percussa, martyrio coronata est.* Eadem habentur in Martyrologio Romano.

Lin. 6. ADVERSARIUM VICISTI] Cyprianus epist. VII. ad Rogatianum & cæteros Confessores: *Quantùm dolemus ex illis quos tempestas inimica prostravit, tantùm lætamur ex vobis, quos diabolus superare non potuit. Hortamur tamen per communen fidem, per pectoris nostri veram circa vos & simplicem caritatem, ut qui adversarium primâ hâc congressione vicistis, gloriam vestram forti & perseveranti virtute teneatis.*

Lin. 7. ZABULUM] Id est, diabolum. Sic apud Commodianum lib. II. cap. XVII. *Cuncta de Zabuli pompâ;* & cap. XVIII. *aut tota Zabuli pompa;* Et lib. I. cap. XXXV. *Zabolicam legem omnes omninò vitate.* Rursùm lib. II. cap. XXXI. *Germine Zabolico ut faciatis turbè pronate.* Referimus autem hæc loca juxta fidem veteris codicis. Nam editio diversa est. Nihil vulgatius, quàm Zabuli vox in antiquis libris. Eâdem ratione scribebant *Zaritorum* pro *Diaritorum*, ut in collatione primâ Carthaginensi cap. 139. Quod cùm non animadverteret Papirius Massonus, heic pro *Hipponensium Zaritorum*, quæ est vera lectio, scripsit *Hyppensis Zaritorensis*: quam lectionem retinuit etiam Petrus Pithœus in suâ editione collationis Carthaginensis. Quare in veteri Notitiâ Africæ, quam Sirmondus edidit, & post eum Chiffletius, pro eo quod illic legitur, *Marianus Hippzaritensis*, scribendum est *Marianus Hipponensium Zaritorum*, id est, Diaritorum, sive Diarrhytorum, ut apud Plinium lib. V. Hist. naturalis cap. IV. Sic etiam apud Commodianum Zacones, pro

Diaconibus. Numiziam quoque pro Numidiâ legi in veteri codice MS. Bibliothecæ Colbertinæ.

Lin. 8. TRIUMPHASTI] Lactantius lib. IV. Institut. cap. XXVI. *Postremò etiam mortem suscipere non recusavit, ut homo illo duce subactam & catenatam mortem cum suis terroribus triumpharet.*

Lin. 9. JOCUNDUM SPECTACULUM] Cyprianus epist. IX. *O quale illud fuit spectaculum Domino, quàm sublime, quàm magnum, quàm Dei oculis sacramento ac devotione militis ejus acceptum!*

Lin. 10. ELEPHANTOS] Nam & elephantos ad currum junxerunt Antiqui, ut patet ex Lampridio in vitâ Antonini Heliogabali, & ex aliis locis. Auctor est Flavius Vopiscus, in triumpho quem D. Aurelianus egit de Zenobiâ & Tetrico, elephantos viginti præcessisse. Joannes Abbas Biclarensis ad annum IX. Justini Imperatoris adnotat, Justinianum Ducem Romanæ militiæ XXIV. elephantos Constantinopolim direxisse pro triumpho, qui de Persis devictis agendus erat. Vide Sirmondum in Notis ad panegyricum Anthemii apud Sidonium, & Bulengerum in libro de Triumphis cap. XXI.

Lin. 12. DOMINATORES DOMINANTUR] Passivâ significatione, ut apud Ciceronem in libro primo Officiorum: *O domus antiqua, heu quàm dispare dominare domino!* Virgilius in secundo Æneidos: *multos dominata per annos.*

Pag. 204. *lin.* 6. DESIIT PROVOCARE] Emissus est Donatus è carcere extremis Galerii Maximiani temporibus, ut legitur infrà cap. XXXV.

CAPUT XVII.

Pag. 204. *lin.* 1. FELICITAS AB EO RECESS.] Nimirùm à Diocletiano, quem per totos viginti annos imperii fuisse felicem, produnt antiqui historiarum scriptores. Neque opus est referre testimonia singulorum. Sufficiet unicus auctor panegyrici Maximiano & Constantino dicti in nuptiis Faustæ. Sic ergò ille. *Sed profectò exegit hoc ipsa varietas & natura fortunæ; cui nihil mutare licuerat dum vos imperium teneretis, ut illa viginti annorum continua felicitas intervallo aliquo distingueretur.*

Lin. 2. PERREXIT ROMAM] Diocletianus, duabus de causis, ut vicennalia celebraret, & triumphum ageret de Narseo Rege Persarum ante aliquot annos victo. Hoc enim anno actus est triumphus, non autem anno decimo octavo imperii, ut putavit Henricus Valesius, qui propterea cum triumpho conjunxit vilitatem annonæ, quam Imperatores jussisse docent Fasti Idatiani, tanquàm id ab eis post triumphum constitutum esset in gratiam populi Romani. Rectè igitur Scaliger in animadversionibus ad Chronicon Eusebii adnotat, triumphum à Diocletiano & Maximiano actum anno vicesimo imperii, aliquot mensibus antequàm purpuram deponerent. Sed postremum illud falsum. Nam retinuerunt adhuc imperium ferè per sesquiannum, ut posteà videbimus. Porrò triumphum actum esse tempore vicennalium, quod nobis incumbit probandum, patet ex capite decimo Lactantii: ubi, post narratam victoriam de Persis, ait Diocletianum in Orientem profectum, & annum illic egisse qui persecutionem antecessit, deinde hyematum venisse in Bithyniam, ac tum quidem captum consilium destruendarum Ecclesiarum, & mense Februario sequenti cœptam persecutionem. Igitur certum est Diocletianum non fuisse Romæ anno XVIII. imperii sui, quo eum triumphasse contendit Valesius secutus Eusebium, quem propterea reprehendit Josephus Scaliger. Sanè, quod negari non potest, in vulgatis Chronici Eusebiani editionibus, & in plerisque antiquis exemplaribus, triumphus ille notatur in anno XVIII. Diocletiani. Verùm in vetustissimo & optimo codice Colbertino, & in aliis antiquis quos Pontacus vidit, ponitur in anno XIX. sed præpostero ordine, cùm antecedat historiam persecutionis. Quæ fuit occasio errandi clarissimo Valesio. Probabile autem est dilatum tamdiù à Diocletiano triumphum de Persis, ut eum conjungeret cum festis vicennalium, & ea sic faceret clariora atque celebriora. Nunc referenda sunt Eusebii verba. *Diocletianus & Maximianus Augusti insigni pompâ Romæ triumpharunt, antecedentibus currum eorum Narsei conjuge, sororibus, liberis, & omni prædâ quâ Parthos spoliaverant.* Eadem habet Eutropius in fine libri noni, ubi ait, Diocletianum & Herculium deposuisse purpuram *post triumphum inclytum, quem Romæ ex numerosis gentibus egerant, pompâ ferculorum illustri, quâ Narsei conjuges, sororesque & liberi ante currum ducti sunt.* Sed emendandus heic est Eutropius, ubi de conjugibus Narsei ante currum ductis loquitur. Quippe Sextus Rufus in duobus locis, & Eusebius in Chronico, qui accepisse videtur ex Eutropio, de unâ tantùm Narsei uxore loquuntur. Igitur Diocletianus in Oriente fuit anno CCCII. eoque exeunte venit

Nicomediam; ineunte anno CCCIII. cœptâ persecutione, Romam posteà profectus est, ut triumphum ageret, & vicennalia celebraret.

Ibid. VICENNALIUM DIEM] Hæc agenda erant ineunte anno vigesimo imperii; & non uno solùm die agebantur, sed continuatis diebus, ut patet etiam ex his, quæ de Romano martyre narrat Eusebius in libro de martyribus Palæstinæ. Ad ista Diocletiani quod attinet, certum est ea Romæ celebrata fuisse per mensem integrum, cùm Lactantius dicat, illum iis solennibus celebratis, impatientem & ægrum animi prorupisse ex urbe, & tredecim dies tolerare non potuisse, ut Romæ potiùs quàm Ravennæ procederet Consul. Porrò Diocletianum eo ipso anno vicennalia celebrasse, quo cœpta est persecutio adversùs Christianos, vel hic locus evincit. Celebrata autem fuerunt eo anno, quo ipse Consulatum octavum agebat. Nam prorupit ex urbe paucis diebus ante Kalendas Januarias, quibus nonus Consulatus illi deferebatur.

Lin. 3. XII. KAL. DECEMB.] Quoniam imperium Diocletiani fundus est istius historiæ, res postulare videtur, ut ejus initia brevi sermone constituamus, ut finis tandem imponatur dissidiis, quæ ex eâ occasione emerserunt inter viros doctos. Ac de anno sanè quo is ad remp. administrandam accessit, non arbitror ambigi nunc posse, cùm eum fuisse annum Christi CCLXXXIV. luculenter probaverit in libro XI. de Doctrinâ temporum cap. XXX. vir istarum & multarum aliarum rerum peritissimus Dionysius Petavius. Denique si persecutio adversùs Ecclesiam commota est anno Christi CCCIII. ut certum faciunt plurima loca istius Lactantianæ lucubrationis, quæ nos suprà retulimus, commota autem sit anno imperii Diocletiani XIX. ut omnes consentiunt, negari non potest principatum ejus incipere ab anno CCLXXXIV. exeunte. Major itaque difficultas est in constituendo die, quo factus est Imperator. Ante Petavium persuasum erat hominibus eruditis, illum Palilibus ipsis, id est XI. Kalendas Majas, à militibus Imperatorem esse salutatum: quam sententiam, ut falsam, meritò refellit idem vir eruditissimus, & addit: *Resipiscant itaque deinceps Chronologi omnes, & hanc de primo Diocletianei imperii die πρόληψιν tam levi, imò nullo argumento subnixam, dediscant, ac meliore commutent. Gratiæ verò Alexandrino illi Chronico debentur, cujus auctor ex actis publicis diem nobis designat, quo primùm Chalcedone Diocletianus Imperator est appellatus, nimirùm XV. Kal. Octobres.* Si Petavius nunc viveret, certus sum eum, ut erat veri amantissimus, gloriam constitutæ illius diei, quam falsò tribuit auctori Chronici Alexandrini, redditurum Lactantio, & XV. Kal. Octobres mutaturum in XII. Kal. Decembres: quem diem Lactantius docet fuisse natalem imperii Diocletiani, quo vicennalia Romæ celebraturus erat. Atque eo modo solvitur difficultas, quam Valesius in annotationibus ad Eusebium pag. 175. indicavit, nimirùm ex eo quòd Eusebius dicit, Romanum die XVII. Novembris martyrium consummasse, cùm Diocletiani vicennalia agerentur, cùm, si illud verum est, sequi videatur primum diem imperii Diocletiani incidere in mensem Novembrem, non autem in Septembrem, ut tradit auctor Chronici Alexandrini. Incidit itaque in mensem Novembrem, sed posteriùs die decimâ septimâ ejusdem mensis. Sed adversùs hæc vir clarissimus Antonius Pagius opponit, XII. Kal. Decembrium diem à Lactantio tributum vicennalibus Diocletiani non esse natalem ejus, sed Maximiani Herculii: quod ex eo quoque probat, quòd in libro tertio Codicis Justinianei descripta sit lex Diocletiani data Idibus Octobris, Carino II. & Numeriano Consulibus, id est, eo anno quo nos quoque scripsimus illum fuisse factum Imperatorem, adeòque certum sit, eum ad principale fastigium fuisse evectum diù ante XII. Kal. Decembris. Sanè fateor istud esse magni momenti, si constaret certam esse lectionem. Verùm cùm in Codice Justinianeo unica tantùm istiusmodi lex reperiatur, quæ propterea auctoritatem ab aliis ejusdem temporis mutuari non potest, & in quatuor vetustis codicibus bibliothecæ regiæ, septem Colbertinæ, tum etiam in tribus qui fuere Petri Pithœi viri clarissimi, adscriptum non sit tempus quo data est, in uno autem regio, in uno Colbertino, & in tribus Pithœanis dicatur esse Diocletiani & Maximiani Augustorum & Cæsarum, patet nihil hinc boni firmique accipi posse ad constituenda initia imperii Diocletianei; adeòque etiam post illam Pagii observationem nobis liberum est existimare, veram esse quam ex Lactantio concepimus opinionem de die, quo idem Augustus ad imperium primò pervenit: præsertim cùm Fasti Idatiani doceant, Maximianum Imperatorem fuisse levatum Kalendis Aprilis, non verò XII. Kal. Decembris.

Lin. 4. LIBERT. P. R. FERRE N. POTERAT] Immoderatam videlicet, eò acriorem, quòd intermissa erat. Magnam enimverò oportuit fuisse populi Romani petulantiam &

loquendi libertatem, quæ Diocletianum, satis bonum alioqui Principem, si persecutionem adversùs nostros motam excipias, coëgerunt urbem relinquere sic præcipitanter. Eadem licentia Constantinum etiam movit, ut Romam relinqueret, & sedem Imperii aliò transferret, ut in libro secundo historiarum suarum narrat Zosimus. Quanquàm alia causa transferendi Imperii habetur in Donatione Constantini.

Lin. 5. PRORUPIT EX URBE] XIII. Kalendas Januarii, post terminata vicennalia. Nam vicennalium festa duraverunt per mensem integrum, ut jam diximus.

Lin. 6. NONUS CONSULATUS] Hæc etiam evincunt, persecutionem excitatam esse anno Christi CCCIII. cùm nonum Consulatum Diocletiano destinatum fuisse dicat ad Kalendas Januarias, quæ proximæ post commotam persecutionem fuerunt. Nonus enim Consulatus Diocletiani incidit in annum Christi CCCIV.

Ibid. DEFEREBATUR] A senatu nimirùm. Sed ista explicanda sunt. Nam certum est nominationem Consulum fuisse tum prorsùs in potestate Imperatorum. Itaque senatus non designabat quidem Consules, ut olim, sed eos declarabat, eis insignia Consulatûs tradebat, & sic quodammodò Consulatum deferre ac tribuere videbatur. Ita nos docet Valerianus Imper. in oratione ad Aurelianum, qui posteà fuit Imperator, apud Flavium Vopiscum: *Nam te Consulem hodiè designo, scripturus ad senatum, ut tibi deputet scipionem, deputet etiam fasces. Hæc enim Imperator non solet dare, sed à senatu, quandò fit Consul, accipere.* Itaque Diocletianus sibi Consulatum destinaverat in annum sequentem; & si mansisset Romæ, ejus insignia pro more Consulum accepisset à senatu. Sed tredecim dies tolerare non potuit ut sumeret, propter nimiam populi Romani licentiam.

Lin. 7. RAVENNÆ] Discedens igitur Româ Diocletianus profectus est Ravennam, quà rectum iter est in Illyricum & Bithyniam.

Ibid. PROCEDERET CONSUL] Ælius Lampridius in Heliogabalo: *Denique Kal. Januariis, cùm simul tum designati essent Consules, noluit cum consobrino procedere.* Fasti Idatiani Diocletiano II. & Aristobulo: *His Coss. occisus est Carinus Margo, qui ipso anno cum Aristobulo Consul processerat.* Chronicon Alexandrinum pag. 641. *Diocletianus Imperator* XV. *Kalendas Octobr. Chalcedone renuntiatus*, V. *Kalendas Octobres Nicomediam purpuratus intravit, & Kalendis Januariis Consul processit.* Antiquorum Consulum processio, ut ego quidem arbitror, & ut sunt omnia fermè initia, modesta erat & simplex. Posteà vanitas & ambitio multa addidit, quæ dein omnem modum excessere. Hinc illa querela Flavii Vopisci in D. Aureliano: *Vidimus proximè consulatum Furii Placidi tanto ambitu in Circo editum, ut non præmia dari aurigis, sed patrimonia viderentur, cùm darentur tunicæ subsericæ, lineæ paragaudæ, darentur etiam equi, ingemiscentibus frugi hominibus. Factum est enim, ut jam divitiarum sit non hominum Consulatus: quia utique si virtutibus defertur, editorem spoliare non debet. Perierunt casta illa tempora, & magis ambitione populari peritura sunt.* Profusa autem plurimorum liberalitas in editione Consulatûs varias extorsit Principum leges, quibus modum ponerent immensitati donorum, ut colligitur ex Novellâ CV. Justiniani, qui processiones Consulum enumerat per annum septem, & statuit quomodò illæ celebrandæ sint. De munificentiâ ejusdem Justiniani in editione primi Consulatûs sui vide Marcellinum Comitem.

Ibid. PROFECTUS HYEME] Henricus Valesius in Notis ad Eusebium pag. 168. disputans adversùs Josephum Scaligerum, qui contendit Diocletiani triumphum actum esse Romæ anno imperii ejus vigesimo, aliquot mensibus antequàm purpuram deponeret, adversùs eum, inquam, disputans Valesius, ait istam opinionem ferri non posse, quòd ex eâ sequatur, Diocletianum hyberno tempore triumphasse, & mediâ adhuc hyeme ab urbe Româ profectum Nicomediam venisse. *Quorum neutrum probabile est*, inquit, *cùm nec triumphi per hyemem agi solerent ab Imperatoribus Romanis, nec Diocletiani ætas ac valetudo tam longi itineris laborem hybernis mensibus sustinere valuerit.* Hæc tamen, quæ absurda visa sunt viro clarissimo, vera sunt, & ea pro veris agnovisset ipse, si hanc Lactantii lucubrationem vidisset. Nam & certum est triumphum actum eodem tempore quo vicennalia, & Diocletianum Româ profectum hyeme, sæviente frigore, & dein Nicomediam venisse, non quidem ipsâ hyeme, sed post æstatem sequentem. Neque verum est, quod paulò post subdit idem Valesius, morbum illum quo Diocletianus de statu mentis paululùm deturbatus est, primùm Nicomediæ eum corripuisse, paulò post excitatam ab eo persecutionem. Neque id dicit Constantinus. Is morbus eum corripuit post trium-

phum & vicennalia, cùm in itinere esset, ut heic scribit Lactantius.

Lin. 16. RIPÆ STRIGÆ] Quo tempore hunc Lactantii librum emisimus, monuimus aut locum hunc cubare in mendo, aut ripæ Strigæ nomine intelligi debere oram Propontidis circa Nicomediam. Conjecturam nostram non putavit vir clarissimus Thomas Sparkius esse veram; ideòque eruditam sanè & elegantem dissertationem edidit, ut ostenderet, ripæ Strigæ nomine quidvis potiùs intelligi, quàm oram Propontidis; & post longos circuitus de significatione vocis Strigæ & de ripâ Danubii, pronuntiavit isthic intelligi ripam Danubii, sive Istri, quo vectum ait Diocletianum ægrum usque ad Pontum Euxinum. Verùm Lactantius non ait, illum navigio peregisse iter suum, sed per circuitum ripæ: quod manifestè evincit, illud terrâ fuisse confectum, cùm secundùm Ulpianum lib. LXVIII. ad Edictum quod in ripâ fit, non videatur in flumine factum. Confecit ergò Diocletianus iter suum terrâ, nimirùm per ea loca, quæ in Itinerario Antonini describuntur *per ripam à Viminacio Nicomediam*, quæ est ipsa ripa Istri, cujus meminit etiam Ovidius lib. I. de Ponto eleg. IX. *Stat vetus urbs ripæ vicini nominis Istri*: quò loci poëta intelligit Istrum Antonini, seu Istropolim Plinii, Ptolemæi, tabulæ Peutingerianæ, & aliorum. Quin & legiones riparienses vocabantur, quæ locatæ erant in ripâ Istri, uti patet ex Notitiâ Imperii. Ister autem est idem fluvius, qui à jugo Abnobæ montis ortus Danubius dicitur, donec perventum est Axiopolim, ubi Danubium accipere nomen Istri tradit Ptolemæus. Axiopolim porrò sitam fuisse inter Sucidavam & Capidavam videre est apud eundem Ptolemæum, in Itinerario Antonini, & in tabulâ Peutingerianâ. Itaque Diocletianus, relictâ Ravennâ, post hyemem iter ingressus, per viam publicam, quæ in eodem Itinerario descripta est & in tabulâ Peutingerianâ, pervenit Nicomediam sub exitum mensis Novembris, id est, per Veronam, Altinum, Concordiam, Aquilejam, Sirmium, Taurunum, Viminacium, & hinc per ripam Strigam, sive Istricam, per Cuppas & cætera loca, usque ad Dorostolum, Sucidavam, Axiopolim, Capidavam, Istrum, Develtum, Burtudizum, Drisiparam, Heracleam, Byzantium, Pantichium, Libyssam, & hinc statim Nicomediam. Hæc loca nominavi, quia inter illa quæ ad ripam Istricam sunt majorem habent celebritatem, & quia eorum magna pars notata est in Constitutionibus quibusdam Diocletiani Codice Justinianeo comprehensis, quæ progressum itineris ejus demonstrare videntur. Nam ex eâ quæ data est Ravennæ XV. Kal. Aprilis anno CCCIV. colligitur, eum Ravennâ digressum non esse ante mensem Martium, eumque Veronæ fuisse XIV. Kal. Junias docet lex alia illic eo die lata. Hinc profectus est Aquileiam, Sirmium, Taurunum, Viminacium; ubi eum aliquandiù substitisse colligi posse videtur ex legibus ibidem datis, sive subscriptis, ab excessu mensis Augusti usque ad Kalendas Octobris. Dorostoli deindè eum fuisse liquet XII. & XI. Kal. Novembris. Tertio dein Kal. erat Develti, III. Non. Burtudizi, VI. Idus Heracleæ, V. Kal. Decembris Nicomediæ. Ista colligi possunt, ut dixi, ex legibus Diocletiani quæ extant in Codice Justinianeo. Nolim tamen contendere ista esse omni ex parte vera, cùm sciam illum iisdem diebus aliorum annorum potuisse esse in iisdem locis. Affero tantùm conjecturam meam, quæ satis mihi videtur esse probabilis. Si quis tamen eam non probaverit, potest eam rejicere ut falsam, & judicio suo frui, præsertim si non obscuras dissentiendi causas habeat.

Lin. 12. CIRCUM DEDICARET] Apud Nicomediam, quam vir ædificandi cupidissimus urbi Romæ coæquare studebat.

Ibid. ANNO P. V. REPLETO] Id est, ut ego arbitror, XII. Kalendas Decembres. Sic enim postulat sensus. Sanè posteà Lactantius cum aliquo intervallo memorat Idus ejusdem mensis. Non deposuit ergò purpuram Diocletianus anno Christi CCCIV. ut placuit viris eruditissimis, sed altero post actum triumphum & celebrata vicennalia, id est, anno Christi trecentesimo quinto. Meliùs igitur Scaliger, qui in animadversionibus ad Chronicon Eusebii ait, Diocletianum deposuisse purpuram aliquantò tardiùs, quàm vulgò censent viri docti, eo inter cætera argumento, quòd certum sit Diocletianum gessisse decimum Consulatum, & dici non possit eum fuisse Consulem post depositam purpuram. Nam Cassiodorus ait, Diocletianum & Maximianum deposuisse purpuram eo anno, quo Diocletianus decimum & Maximianus septimum Consulatum agebant. Quod etiam legitur in vetustissimo codice MS. bibliothecæ regiæ litteris uncialibus scripto, qui inscriptus est *Chronica Georgii Ambianensis Episcopi*. Quanquàm, ut verum fatear, decimus ille Diocletiani Consulatus mihi multùm suspectus est, & valdè huc inclino, ut existimem conflatum esse per errorem ex illis verbis Fa-

storum, *Item decies & Maximiano septimùm*, quæ referenda sunt ad Maximianum Herculium & Galerium Maximianum. Ista tamen non impediunt, quin abdicatio facta dicatur anno trecentesimo quinto, præsertim cùm res eadem aliis adhuc testimoniis probetur. Nam cùm Zosimus scribat, à Consulatu Chilonis & Libonis, quo Severus ludos seculares exhibuit, centum & unum annos effluxisse usque ad eum quo Diocletianus & Maximianus abdicaverunt, quem falsò notat incidere in Diocletiani IX. & Maximiani VIII. Consulatum,& Scriptorum omnium consensu ludi illi seculares anno Christi CCIV. celebrati fuerint, luce clarius est, rem quæ centesimo primo post anno gesta est, anno Christi CCCV. evenisse. Quod adeò verum est,ut cùm Joannes Fridericus Herwardus in capite CCXXX. suæ chronologiæ retulisset hunc Zosimi locum, in eâque sententiâ esset, ut Diocletianum abdicâsse anno CCCIV. censeret, centum & unum annos, qui à ludis Severi usque ad annum abdicationis fluxerant, sic interpretari coactus est,ut utrumque extremum eo numero includi assereret, CCIV. nimirùm, & CCCIV. Videbat enim quòd si inciperet ab anno CCV. ut par erat, numerus annorum centum & unius non congrueret cum anno abdicationis imperii, quam, ut dixi, putavit anno CCCIV. evenisse. At si scivisset eam sequenti tantùm anno peractam, non redactus fuisset in has angustias. Porrò abdicationem contigisse anno quo diximus, probatur etiam ex capite XLVI. Lactantii, in quo ille scribit, annum octavum nuncupationis Maximini cognomento Dazæ completum fuisse Kalendis Majis anni, quo ille pugnam commisit cum Licinio: quæ cùm pugnata fuerit anno CCCXIII. consequens est Diocletianum abdicâsse, & Maximianum fuisse nuncupatum Cæsarem anno CCCV. Kalendis Majis.

Pag. 205. *lin.* 5. CELARI MORTEM] Ut fieri olim solebat post mortem Principum. Nam id de Augusto narrat Tacitus in libro primo Annalium, de Constantino Ruffinus lib. I. cap. XI. Historiæ ecclesiasticæ. Possunt inveniri etiam alia exempla. Sed ista tanti non sunt.

Lin. 7. KAL. MARTIIS] Anni sequentis, id est, anni trecentesimi quinti. Nam cùm certum sit Diocletianum vicennalia celebravisse Romæ anno CCCIII. & hinc digressum medio Decembri, Nicomediam pervenisse post æstatem anni CCCIV.& Circum dedicavisse anno post vicennalia repleto, id est, mense Novembri, deinde ita ægrotâsse, ut mortuus crederetur Idibus Decembribus, manifestum est Kalendas Martias, quæ post Idus illas subsecutæ sunt, incidisse in annum CCCV. adeòque adhuc eo tempore Diocletianum fuisse Imperatorem. Sed paulò post eum visuri sumus cum Galerio deliberantem de abdicando imperio.

Lin. 10. DEMENS FACTUS EST] Eusebius lib. VIII. cap. XIII. rectè hunc Diocletiani morbum, cujus vi demotus est de mentis suæ statu, accidisse ait post acta vicennalia, & post motam adversùs nostros persecutionem. Rectè quidem. Sed idem tamen in eo castigandus est, quòd vicennalia ab eo expleta ait, antequàm bellum inferret Christianis, cùm ex Lactantio teste oculato constet motam primò persecutionem, vicennalia deindè acta exeunte anno. Meminit autem amentiæ Diocletiani & Chrysostomus Oratione in sanctum Babylam martyrem.

CAPUT XVIII.

Pag. 205. *lin.* 6. EXEMPLUM NERVÆ] Qui senio gravis, ac ideò se contemni videns, Trajanum adoptavit, eodemque die in senatu Cæsarem designavit, ut Xiphilinus tradit ex Dione. Eandem causam adoptionis affert Plinius in panegyrico. *O novum atque inauditum ad principatum iter! Non te propria cupiditas, proprius metus, sed aliena utilitas, alienus timor Principem fecit.* Et infrà: *Ut dare posset imperium Imperator qui reverentiam amiserat, auctoritate ejus effectum est cui dabatur. Simul filius, simul Cæsar, mox Imperator & consors Tribunitiæ potestatis.*

Pag. 206. *lin.* 1. INDECENS ESSE] Heic incipit dialogus inter Diocletianum & Galerium, isto socerum urgente ad deponendum imperium, altero repugnante. Quod valdè animadvertendum est. Hactenùs enim existimavimus spontaneam fuisse Diocletiani abdicationem, & longo tempore meditatam: quod certè evidentissimè colligebatur ex vetustis auctoribus, qui vulgatas tantùm historias scribebant, arcana rerum non noverant. At Lactantius, qui Nicomediam à Diocletiano fuerat accitus, qui frequens erat in palatio, meliùs totam hanc historiam scire potuit, quàm illi qui posteà animum ad scribendas historias appulerunt.

Lin. 9. INVASERAT vel INHIAVERAT] In veteri codice legitur *invenerat*.

Lin. 10. DISPOSITIONEM] Formam constituendæ, seu regendæ reipublicæ. Recepta tum erat ea vox. Epistolâ D. Aureliani ad Flavium Arabianum, apud Flavium Vopiscum:

Nunc tuum est officium, Arabiane jucundissime, elaborare ne meæ dispositiones in irritum veniant. Valeriani epistolâ ad Ragonium Clarum, apud Trebellium Pollionem in triginta Tyrannis cap. XVII. *Dispositionem Balistæ prosequere. Hâc in formâ remp. vides.* Vide Lactantium lib. II. Institut. cap. XVI. & lib. III. cap. VII. & X. & Jacobum Gothofredum ad titulum Codicis Theodos. *De proximis.*

Lin. 10. DISPOSIT. CONSERVARI] Ut quia ipse primus orbem Romanum in quatuor partes divisisset, quarum duas à duobus Augustis, reliquas duas à duobus Cæsaribus in spem imperii allectis teneri instituerat, jam & ipse hanc dispositionem non immutans, sed custodiens, cederet imperio cum sene Maximiano, & se Constantiumque, qui tum Cæsares erant, Augustos diceret, in istorum verò loco duos novos Cæsares faceret. Daret exemplum posteris, quomodò conservari oporteret immensum reipublicæ corpus.

Lin. 12. INTER DUOS CONCORDIAM] Proponebat tacitè Galerius exemplum Diocletiani & Maximiani Herculii, qui per tot annos mirâ concordiâ imperium tenuerant, ut ostenderet rem non esse difficilem. Re autem verâ res est difficillima concordia, præsertim ubi summa potentia est; rectèque Tacitus in libro quarto Annalium scribit, potentiam & concordiam eòdem loci esse vix posse. Idem lib. XIII. loquens de Senecâ & Burrho rectoribus juventæ Neronis Imperatoris adnotat, tanquàm rem difficilem & extraordinariam, eos pari in societate potentiæ fuisse concordes. Denique discordia quæ posteà fuit inter Constantinum & Licinium, qui Romanum Imperium æquâ potestate tenebant, probavit, concordiam difficilè servari inter duos Imperatores.

Pag. 207. *lin.* 1. MINOR ET EXTREMUS] Infrà cap. XX. *Nam Constantium, quamvis priorem nominari esset necesse, contemnebat.* Hæc loca ostendunt, priorem in adoptione locum datum esse Constantio, haud dubiè propter nobilitatem generis, quod referebat ad Claudium Imperatorem. Sed de hoc posteà.

Lin. 2. ILLYRICO VEL.] Codex vetus *Illyricum.* Idem autem valet in hoc loco vox *vel*, ac *id est.* Neque enim vera est observatio Cuperi, censentis Illyricum non fuisse ad ripam Danubii, sed ad mare Adriaticum. Nam Mœsia utraque, quæ est ad ripam Danubii, pertinebat ad Illyricum, ut satis notum est. Carpi verò & Bastarni, quos à Galerio victos posteà ait idem vir clarissimus, erant Transdanubiani.

Lin. 12. ITA PLANE] Familiaris Lactantio phrasis. Lib. I. divinar. Institut. cap. XI. *Ita planè. Nam cùm idem neque virginibus neque maritatis unquàm pepercisset.* Et lib. II. cap. II. *Ita planè: quemadmodùm vulgus existimat mortuorum animas circa tumulos & corporum suorum reliquias oberrare.*

Ibid. ILLOR. FILIOS NUNCUPARI] Æquum sanè ac rationi consentaneum erat, quod proponebat Diocletianus, ut filius Herculii Maxentius & Constantii filius Constantinus fierent Cæsares, ne Principum filii privati viverent. Sed contrà obtinuit pervicax Galerius, & alios Cæsares fecit, præsente etiam Constantino.

Lin. 14. NEQUE PATREM] Eadem de Maxentio referuntur in Epitome Victoris. *Is Maximianus* (Leg. *Maxentius*, ut patet etiam ex libro XI. Historiæ miscellaneæ) *carus nulli unquàm fuit, ne patri aut socero quidem Galerio.* Erat ille, ut vulgò scribitur, Herculii Maximiani filius. Sed tamen paulò antè in eâdem Epitome ista leguntur. *Genuit ex Eutropiâ Syrâ muliere Maxentium & Faustam conjugem Constantini, cujus patri Constantio tradiderat Theodoram privignam. Sed Maxentium suppositum ferunt arte muliebri tenere mariti animum laborantis auspicio gratissimi partûs cœpti à puero.* Hanc enim ego lectionem meritò, ut opinor, reliquis præfero. Historiam hanc confirmat incerti panegyricus Constantino dictus post victum Maxentium, cujus auctorem esse Nazarium putabat vir doctissimus Petrus Pithœus: *Ut enim omittam illa quæ non decet comparari, quòd erat ille Maximiani suppositus; tu Constantii pii filius: ille despectissimæ pravitatis*, (Leg. *parvitatis*) *detortis solutisque membris, nomine ipso abusivâ appellatione mutilato; tu, quod sufficit dicere, tantus ac talis.* Auctor fragmenti de Constantio Chloro & Constantino; *De cujus origine mater ejus, cùm quæsitum esset, Syro quodam genitum esse confessa respondit.*

Pag. 208. *lin.* 15. TEMULENTUM, EBRIOSUM] Idem auctor: *Severus Cæsar ignobilis, & moribus, & natalibus, ebriosus, & hoc Galerio amicus.* Censuit enim auctor hujus fragmenti Galerium fuisse ebriosum, quem tamen alibi non facilè reperias temulentiæ accusatum. Sic ergò ille: *Galerius sic ebriosus fuit, ut cùm juberet temulentus ea quæ facienda non essent, à Præfecto admonitus constituerit, ne jussu ejus aliquis post prandium faceret.* Confudit haud dubiè auctor fragmenti Galerium Maximianum cum Galerio Maximino;

ximino, quem narrat Eusebius lib. VIII. cap. XIV. temulentiæ & crapulæ eò usque obnoxium fuisse, ut in compotationibus insaniret & fureret, & ea imperaret ebrius, quorum postridiè sobrium pœnitebat. Et ita quidem verba Græca Eusebii verterunt Christophorsonus & Valesius. At Ruffinus alium sensum his dedit, dicens Maximinum adeò temulentum fuisse, ut insanus & mente captus vini furore putaretur, & ea ebrius fieri juberet, quæ die posterâ se jussisse nesciret. De eodem hæc habentur in Epitome Victoris, quæ magis congruunt cum interpretatione virorum clarissimorum. *Vini*, inquit, *avidior: quo ebrius, quadam corruptâ mente aspera jubebat, qui cùm pigeret factum, differri quæ præcepisset in tempus sobrium ac matutinum statuit.* Denique victus à Licinio, cùm Tarsum profectus esset, neque ullum speraret refugium, angore & metu confugit ad mortem, quasi ad remedium malorum, & priùs se cibo inferсit ac vino ingurgitavit, ut dicet infrà Lactantius cap. XLIX.

Lin. 17. EUM MISI AD MAXIMIANUM] Audax sanè nimiùm fuit Galerius, qui nondùm consulto Diocletiano, Severum miserat ad Maximianum, ut ab illo fieret Cæsar. Qui locus etiam ostendit, quàm præceps & væsanus fuerit Galerius, & quàm parùm libera ac spontanea Diocletiani abdicatio.

Lin. 18. UT AB EO INDUATUR] Purpurâ videlicet: quod erat insigne principalis fastigii. Itaque idem Severus ab Herculio posteà victus ad Ravennam, *vestem & purpuram eidem à quo acceperat reddidit*, ut ait infrà Lactantius cap. XXVI.

Lin. 20. OSTENDENS DAIAM] Sive Dazam, filium sororis Galerii, ob hoc ipsum Galerium Maximinum dictum in adoptione. Epitome Victoris: *Galerius Maximinus sorore Armentarii progenitus, veroque nomine ante imperium Daza dictus.*

Lin. 21. JUSSERAT MAXIMINUM] In veteri codice, & heic, & ferè semper legitur *Maximianum*, sueto Græcis Latinisque librariis errore, ut Maximiani & Maximini nomina persæpè confundant. Quoniam verò certum est istum, non Maximianum, sed Maximinum fuisse vocatum, nos ubique emendavimus, ne qua lectorem difficultas remorari posset.

Pag. 209. *lin.* 1. HOMINIS] Cuperus & Sparkius monent legendum esse *ominis*: quod ego valdè probo.

CAPUT XIX.

Pag. 209. *lin.* 3. PROCEDITUR KAL. MAJIS] Anno Christi CCCV. ut diximus. Mendum itaque est apud Zosimum & in Fastis Idatianis, ubi ista contigisse dicuntur Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Conss. die Kal. Aprilis. Alii abdicationem Imperatorum ponunt in die XI. Kal. Maji, ipsis Palilibus; Labbeus Kalendis Augusti, nescio quo auctore. Sed nunc neque de anno, neque de die disputare fas est, post tam luculentam & accuratam abdicationis istius historiam, quam nobis exhibet Lactantius.

Ibid. CONSTANTINUM O. INTUEB.] Ex hoc loco, & ex pluribus aliis veterum Scriptorum testimoniis probari potest, Constantinum apud Diocletianum fuisse eo tempore, quo ista agebantur. Quare necesse est mendum esse in fragmento de Constantio Chloro & Constantino pag. 472. ubi scriptum est, Severum & Maximinum Cæsares factos, *Constantino nihil tale noscente.* Ubi legendum est, *Constantio*, absque quo & abdicatio facta, & Cæsares suffecti, ut docet Lactantius.

Lin. 5. MAXIMIANUS IPSE] Galerius, cognomento Armentarius.

Ibid. PURPURAM SUMPSERAT] Magni momenti sunt hæc verba, neque leviter prætereunda. Signant enim locum, ubi Galerius Maximianus adoptatus est à Diocletiano, nimirùm prope Nicomediam. Quippe altum de eâ re silentium est apud antiquos historiarum scriptores, nisi quòd in Chronico Alexandrino scriptum est, Maximianum Jovium & Constantium in consortium imperii adscitos esse Nicomediæ. Sigonius in libro primo de Occidentali imperio putat, id factum esse in Illyrico. Sed errare illum evincit hic locus Lactantii. Rursùm heic adnotandum est, Diocletianus & Maximianus sicut uno eodemque die imperium deposuerunt, prior ad Nicomediam, alter apud Mediolanum, ita uno eodemque die Cæsares adoptatos ab illis fuisse, Galerium quidem à Diocletiano ad Nicomediam, Constantium verò ab Herculio in Italiâ, ac fortè an Mediolani.

Pag. 210. *lin.* 1. REQUIEM PETERE] Hinc haud dubiè orta communis opinio, Diocletianum semet volentem ac spontaneum imperio exuisse propter senium & infirmam valetudinem, & id ab eo factum post diutinam deliberationem: ut colligunt, & rectè, viri docti ex veteri panegyrico, qui Maximiano Herculio & Constantino dictus est post nuptias Constantini & Faustæ. Verùm Lactantius arcanum istius historiæ aperuit, quod se ignorare fassus est Eusebius in libro primo de vitâ Constantini cap. XVIII. ubi ait, seniores

Augustos *nescio quo pacto* imperio se abdicâsse. Ruffinus lib. VIII. cap. XV. ait, Diocletianum Augustum in id vanitatis atque amentiæ pervenisse, quò depositis cum collegâ pariter Augusto regni insignibus, privati & plebeii post imperium viverent. At Constantinus in oratione ad sanctorum cœtum cap. XXV. (cui adstipulari videtur Eusebius lib. VIII. cap. XIII.) disertè affirmat, Diocletianum ob mentis alienationem spontè se imperio abdicâsse: quem Valesius in annotationibus suis refellit, & meritò. Sed errat idem Valesius in eo, quòd ait consilium de abdicando imperio diu ante persecutionem cepisse Diocletianum, tunc scilicet, cùm de Persis aliisque barbaris nationibus Romæ triumphavit. Nam ex serie istius lucubrationis Lactantianæ constat, consilium de abdicando imperio captum fuisse post commotam persecutionem, post reditum Diocletiani ab urbe, post vicennalia repleta, adeòque post difficilem illum morbum, cujus vi demotum de mentis suæ statu visum fuisse Diocletianum tradit Eusebius. Prætereà triumphus actus non est ante persecutionem, ut suprà ostensum est.

Lin. 3. SEVERUM ET MAXIMINUM] Fasti Idatiani Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Consulibus: *His Conss. deposuerunt purpuram privati effecti Diocletianus & Maximianus, & vestierunt Severum & Maximinum;* Severum quidem Herculius apud Mediolanum, Maximinum Diocletianus ad Nicomediam. Sed malè apud Eusebium in Chronico, ubi scriptum est, Galerium solum biennio Augustum imperium tenuisse, & anno post seniorum Augustorum abdicationem Maximinum & Severum à Galerio Maximiano Cæsares factos. Ita quidem in plerisque editionibus. Sed in Venetâ anni MCCCCLXXXIII. & in antiquis codicibus manuscriptis à Pontaco laudatis, tum etiam in vetustissimo & optimo codice Colbertino, ea desunt, quæ de Galerio solo imperium per biennium obtinente illic dicuntur, & substitutio Severi & Maximini Cæsarum ponitur in eodem anno, quo facta est abdicatio. Petavius tamen vulgatam Eusebiani Chronici lectionem propugnat in libro XI. de Doctrinâ temporum cap. XXXIV. & verba illa de Galerii biennio sic interpretatur, ut is biennio solus, id est, nondùm creatis Cæsaribus, imperasse dicatur, Cæsares autem electos anno illo, quo Constantius excessit è vivis. Itaque in libro XIII. (qui est chronologicus) colligere se ait ex fragmento anonymi Scriptoris, qui post Ammianum Marcellinum Valesii editus est, Severum aliquantò anteà copiis in Italiâ præfuisse, quàm Cæsar fieret, neque tam citò eam dignitatem adeptum, sed eodem ferè tempore quo Constantinus Constantii filius. Quæ omnia falsa esse agnosceret sanè Petavius, si librum istum Lactantii videret.

SEVERUM ET MAXIMINUM] Certum est hæc acta Nicomediæ fuisse, ubi tunc erant Diocletianus & Galerius Maximianus. Et tamen Socrates in initio suæ historiæ, ut quidem verterunt Musculus, Christophorsonus, & Valesius, ait Galerium post abdicationem Diocletiani & Maximiani Herculii profectum in Italiam, duos Cæsares, Maximinum in Oriente, Severum in Italiâ constituisse. Aliter vertit Epiphanius scholasticus, & quidem congruentiùs ad veritatem historiæ: *Cùm Diocletianus & Maximianus Herculius privatam elegissent vitam, & Maximianus Galerius, qui cum eis imperaverat, tenens Italiam, duos Cæsares fecisset, Maximinum in Oriente, & Severum in Italiâ, tunc Constantinus in Britanniâ patre mortuo ordinatur Imperator.* Utcunque se res habeat, manifestum est Socratem existimasse, Maximinum & Severum factos fuisse Cæsares, postquàm Italia cessit in ditionem Galerii, quæ tempore abdicationis evenerat Constantio. Atque in eâdem sententiâ fuisse videtur etiam Eutropius in initio libri decimi; ubi scribit Galerium, cùm Italiam quoque sinente Constantio administrationi suæ accessisse sentiret, Cæsares duos creavisse. Errat ergò uterque, cùm ex Lactantio appareat, Cæsares factos esse apud Nicomediam eodem tempore, quo seniores Augusti deposuerunt imperium. Occasio illis errandi, ut arbitror, illa fuit, quòd cùm Maximianus Herculius abdicasset apud Mediolanum, præsente Severo, qui ab eo factus est Cæsar, & ab eo purpuram accepit, crediderunt haud dubiè utrumque Cæsarem in Italiâ factum esse à Maximiano, non distinguentes inter Maximianum Herculium & Galerium Maximianum, id verò fieri non potuisse, nisi post abdicationem. Vide Sigonium in libro secundo de Occidentali imperio.

SUSUM] *In superiori parte, in loco signato*, ut ait Papias. Veteres dicebant *susùm*, pro *sursùm*, ut pluribus ostendit in suo Glossario vir clarissimus Carolus Dufresnius. Et Rigaltius ad librum secundum Testimoniorum sancti Cypriani ad Quirinum cap. XXVIII. ubi legitur, *Vocavit cœlum sursùm*, adnotat, in Beneventano & Veronensi codicibus legi *susùm*.

Lin. 4. SCISCITARI vel HÆSITARE] In

veteri libro ſcriptum eſt *ſtare*, & in margine *haſitare*, per ſpeciem emendationis. Ego utramque lectionem puto falſam eſſe, & vocem *ſciſcitari* meliùs convenire huic loco.

Lin. 6. CONSTANTINO REPULSO] Vel unicus hic locus, quamvis alia argumenta non deſint, oſtendit Conſtantinum non fuiſſe factum Cæſarem cum Severo & Maximino. Illud ipſum probatur etiam ex ſilentio Scriptorum illius ævi, & ex quibuſdam antiquis Inſcriptionibus exaratis poſt abdicationem Diocletiani, & ante obitum Conſtantii; in quibus poſt Conſtantium & Galerium Auguſtos, Severi & Maximini Cæſarum nomina inſcripta ſunt, omiſſo nomine Conſtantini. Harum unam exhibet Onuphrius Panvinius in libro ſecundo Faſtorum, alteram Gruterus pag. CLXXVIII. Prætereà hæc erat diſpoſitio à Diocletiano introducta in adminiſtratione reipublicæ, quam in perpetuum conſervari debere contendebat Galerius, ut quatuor tantùm eſſent Principes, *duo majores, qui ſummam rerum teneant, item duo minores, qui ſint adjumento*, ut docet Lactantius cap. XVIII. hujus operis. Itaque cùm poſteà Galerius accepiſſet mortem Conſtantii, & Conſtantinum in loco ejus poſitum, cùm valdè cuperet imperium tenere ſolus, nec tamen vellet ordinem mutare in republicâ conſtitutum, maluit collegam Auguſtum aſſumere, quàm tertium Cæſarem *extra numerum nuncupare*, ut ait Lactantius in capite XXV. ejuſdem hiſtoriæ. Ex his quæ hactenùs dicta ſunt manifeſtè colligitur, Conſtantinum non fuiſſe factum Cæſarem cum Severo & Maximino. Et tamen in Epitome Victoris iſta leguntur: *Conſtantius Conſtantini pater atque Armentarius Cæſares, Auguſti appellantur, creatis Cæſaribus, Severo per Italiam, Maximino Galerii ſororis filio per Orientem; eodemque tempore Conſtantinus Cæſar efficitur.* Negari ſanè non poteſt, quin Conſtantinus fuerit Cæſar, cùm id nummi plures proferant, in quibus viſitur imago ejus laureata, cum hâc Inſcriptione: CONSTANTINUS NOB. CÆS. In uno verò & prænomina etiam Conſtantini leguntur hoc modo: FL. VAL. CONSTANTINUS NOB. C. Credidit vir eruditiſſimus, innixus auctoritati Aurelii Victoris, Conſtantinum à Maximiano Auguſto & ſocero conſecutum eſſe dignitatem Cæſaris eodem menſe, quo Conſtantius pater ejus Auguſtus eſt renuntiatus. Contrà Joſephus Scaliger in animadverſionibus ad Euſebium pag. 247. contendit, eum non fuiſſe Cæſarem ſub patre, ſed ſub Galerio, tametſi poſteà adnotat, nullam hiſtoriam referre eum Cæſarem à Galerio dictum. Si iſthæc Lactantii Hiſtoria viris doctiſſimis nota fuiſſet, haud dubiè ab his ſcribendis abſtinuiſſent, quæ veritati conſentanea non ſunt. Nam primò certum eſt, uti diximus, Conſtantinum non fuiſſe factum Cæſarem cum Severo & Maximino. Deindè non potuit eodem tempore fieri Cæſar à Maximiano Herculio, cùm apud eum non eſſet, ſed apud Diocletianum. Neque tum Herculius ſocer ejus erat, quandòquidem Conſtantinus Fauſtam Herculii filiam duxit tantùm poſt obitum Conſtantii, ut dicemus ſuo loco. Denique videbimus infrà Lactantium docere, Conſtantinum Cæſarem à Galerio dictum fuiſſe: quod apud nullum Hiſtoricum reperiebatur ætate Scaligeri.

Lin. 9. PURPURAM INJECIT] Ut eum veſte imperatoriâ indueret ac veſtiret, quem Galerius veſte privatâ exuerat. Veſtire enim eſt vocabulum, quo tum ſignificabantur inſignia ſummæ poteſtatis. Faſti Idatiani: *Veſtierunt Severum & Maximinum.* Et Lactantius in hoc capite loquens de Severo: *Miſſi ad Maximianum, ut ab eo induatur.*

Lin. 11. VETERANUS REX] Eleganter Diocletianum vocat veteranum Regem, quia regnaverat per annos viginti integros, tanquàm ſi proptereà meruiſſet privilegia ſimilia iis, quæ conceſſa erant militibus, qui per viginti annos in legione vel vexillatione militaverant.

Ibid. IN PATRIAM DIMITTITUR] Id eſt, Diocleam prope Salonas Dalmatiæ oppidum, ubi præclaro otio conſenuit.

Lin. 12. SCUTARIUS] Varia Scutariorum genera fuerunt in palatio Imperatorum Romanorum, de quibus agit Henricus Valeſius in annotationibus ad Ammianum Marcellinum pag. 33.

Lin. 13. PROTECTOR, MOX TRIBUNUS] Per eoſdem gradus, ſed non ita citò, ad imperium pervenerat Conſtantius. Fragmentum editum ab Henrico Valeſio pag. 471. *Conſtantius D. Claudii optimi Principis nepos ex fratre, Protector primùm, exin Tribunus, poſteà Præſes Dalmatiarum fuit.* Protectores autem dicti ſunt ex eo, quòd Principis latus protegerent, & ad cuſtodiam corporis ejus electi erant. Horum alii in comitatu manebant, alii in provincias cum Comitibus & Magiſtris militum mittebantur, quidam etiam ad cuſtodiam limitis ex eâ ſcholâ erant deputati. De his pluribus agit Henricus Valeſius in annotationibus ad Ammianum Marcellinum pag. 33. 46. 152.

CAPUT XX.

Pag. 210. *lin.* 1. SENIBUS EXPULSIS] Id est, Diocletiano & Herculio, quorum primus secessit in Dalmatiam, alter in Lucaniam, ut plerique tradunt.

Lin. 2. SOLUM ORBIS DOMINUM] Non quòd reverà esset solus Imperator, cùm collegam haberet Constantium, sed quia cùm istum contemneret, illum pro nullo habebat. Apud Socratem quoque lib. 1. Hist. eccles. cap. 11. scriptum est, Galerium Maximianum totius imperii clavum tenuisse. Quæ benignè intelligenda esse ait Henricus Valesius. *Neque enim*, inquit, *Galerius totius imperii reverà clavum tenuit, cùm duo alii eodem tempore essent Augusti, Constantinus in Galliis, & Maxentius Romæ. Verùm summam imperii nihilominùs administrasse dicitur, eò quòd ipse senior erat Augustus, & à junioribus Augustis instar patris colebatur.* Ista viri doctissimi observatio habet aliquid veri, sed non omnia. Nam quamvis concederem Galerium à Constantino, ut erat ille vir multæ civilitatis, cultum fuisse instar patris, certum est non ita cultum fuisse à Maxentio, quamvis socer ejus esset, immò nunquàm benè inter eos convenisse, etiam vivente Diocletiano, & bellum inter eos fuisse gravissimum ex eo tempore quo Maxentius sumpsit purpuram, usque ad imperium Licinii.

Pag. 211. *lin.* 1. PRIOREM NOMINARI] Suprà cap. XVIII. Galerius Maximianus alloquens Diocletianum ait, *si ipse cedere noluisset, se sibi consulturum, ne ampliùs minor & extremus esset.* Eusebius in libro primo de vitâ Constantini cap. XVIII. ait Constantium, cùm seniores Augusti imperio se abdicâssent, primum Augustum renuntiatum esse, & primum Augustum appellatum inter quatuor, qui postmodùm designati sunt. Idem semper priore loco nominatur in Fastis Idatianis, à Zosimo, Eutropio, in Codice Justiniani, in veteri Inscriptione de Consecratione Thermarum Diocletianarum, & in aliquot aliis Inscriptionibus, quæ apud Gruterum leguntur pag. LVIII. CLIX. CLXI. CLXVI. CCLXXIX. MLXIII. Et tamen Ælius Spartianus in Ælio Vero, & Flavius Vopiscus in Carino, Galerium Maximianum nominant ante Constantium, & id quidem tempore Diocletiani. Sanè æquum videbatur, ut is qui adoptabatur à Diocletiano, & qui filiam ejus Valeriam habebat uxorem, priorem locum haberet supra eum, qui adoptabatur à Maximiano secundi loci principe. Contrà, rationi consentaneum erat, ut vir magnæ nobilitatis, cujusmodi erat Constantius, non postponeretur homini agresti, pastori pecorum, atque illum post se haberet in administratione reipublicæ. Ego crediderim, Spartiani & Vopisci testimonia postponenda esse auctoritati veterum Inscriptionum, & eorum auctorum, qui disertè aiunt primum locum datum esse Constantio: præsertim cùm ii qui illum Galerio tribuunt, non tractaverint hanc historiam ex professo, sed per transennam, & aliud agentes. Quod etiam dicendum est de auctore vitæ sancti Procopii martyris, quæ habetur in tomo quarto Surii, ubi Galerius primo loco nominatur ante Constantium.

Lin. 4. A TRIBUS] Id est, à Galerio, Severo, & Maximino.

Ibid. LICINIUM V. C. AMICUM] Idem tradit Socrates lib. 1. cap. 11. ubi ait, Galerium Maximianum abiisse è vitâ, cùm Licinium priùs Imperatorem creavisset, veterem amicum, & contubernalem suum, qui ex Daciâ erat oriundus.

Lin. 6. NE FILIUM NOMINARET] Ego arbitror hunc istorum & sequentium verborum sensum esse. Cùm Galerius Licinium haberet veterem amicum & contubernalem, *bonum militiâ*, ut Taciti verbo utar, *& victoriæ socium*, cujus consiliis ad omnia regenda utebatur, noluit tamen illum facere Cæsarem, ne filium eum nominaret, cum quo per omnem vitam vixerat velut frater: sed destinata in longum jaciens, eum in locum Constantii, aut brevi morituri, aut certè per vim deturbandi, substituere cogitabat, ut sic Augustum & fratrem nuncuparet. Nam qui fiebant Cæsares, in filiorum numerum veniebant, & filii Augustorum dicebantur. Qui verò nuncupabantur Augusti, fratres Imperatorum appellabantur, ut suprà vidimus de Maximiano Herculio.

Lin. 9. VICENNALIA CELEBRARET] Ad exemplum Diocletiani, qui post emensos novendecim annos Imperii Romam veniens, initia vigesimi tanto apparatu celebravit, ut proptereà dixerit Sextus Rufus, notam esse pompam victoriæ, quæ sub Diocletiano Principe reportata de Persis est. Sed multùm eo tempore distabat Galerius à vicennalibus suis. Nam ex capite XXXV. hujus libri colligitur, ea celebrari debuisse Kalendis Martiis, quæ mortem ejus subsecutæ sunt. Igitur mortuus est anno ex quo Cæsar factus est decimo nono ineunte, cùm obierit mense Majo, qui fuit proximus ante diem vicennalium. Mortuus est autem cùm ageret octavum Consulatum, ut scriptum est in hâc Historiâ & in

Fastis Idatianis. At si ista vera sunt, quomodò fieri potest ut Galerius imperaverit annis uno & viginti? Tot enim numerantur à Consulatu Tiberiani & Dionis, quo Galerius dicitur factus Cæsar; usque ad Consulatum ejus octavum. Deindè ipse in hoc libro Lactantii cap. XVIII. docet, se eo tempore quo Diocletianum impellebat ad abdicationem, jam per annos quindecim in Illyrico ad ripam Danubii luctasse cum gentibus barbaris, interim dum alii intra laxiores & quietiores terras delicatè imperarent. Profectò si annos sex, quibus ille rempublicam administravit post secessum Diocletiani, addas ad quindecim qui effluxerant cùm hæc dicebantur à Maximiano, manifestum erit, illum mortuum esse *vicesimo primo imperii sui anno*, ut legitur in vulgatis editionibus Eusebiani Chronici. Quanquàm in vetustissimo & optimo codice MS. bibliothecæ Colbertinæ, & in variis antiquis exemplaribus quæ Pontacus testatur se vidisse, hæc tantùm leguntur: *Galerius Maximianus moritur.* Verùm cùm ea sit auctoritas Lactantii, ut ei contradici non possit, & Aurelius Victor scribat, Galerium potentiam Cæsaris annos tredecim gessisse, imperium quinquennio, tum Eutropius in initio libri noni & auctor Chronici Alexandrini pag. 651. doceant Constantium, qui Cæsar cum Galerio factus est, obiisse Eboraci in Britanniâ anno decimo tertio principatûs sui, in fragmento præterea de Constantio Chloro pag. 472. legatur Galerium imperasse annis novendecim, necesse est ut in eam sententiam concedamus, quæ potentiam ejus intra novendecim annos coërcet, & quindecim illos annos per quos cum gentibus barbaris luctavit, interpretemur partim de bellis quæ illic gessit cùm adhuc privatus esset, partim postquàm Cæsar factus est; & initia principatûs ejus revocemus ad Kalendas Martias anni CCXCIII. ut sic per annos XIII. Cæsar fuisse dici possit anno CCCV. quo Diocletianus deposuit imperium.

Lin. 10. CÆSARE FILIO SUO] Galerii, ut opinor. Infrà cap. XXXV. *commendatis Licinio conjuge suâ & filio.* Nusquam alibi legimus, Galerio filium fuisse. Sanè si habuisset, ex priore uxore habuisset. Quo casu, Cæsares duos extra suam familiam non quæsiisset: sed filium suum primo saltem loco nominasset. Ex Valeriâ non habuit. Sterilis enim fuit, ut docet infrà Lactantius in capite quinquagesimo. Hæc itaque intelligenda sunt de Candidiano, qui paulò post nominatur, & quem Lactantius infrà in eodem capite quinquagesimo adnotat ex concubinâ natum, à Valeriâ Galerii uxore adoptatum ob sterilitatem, ac desponsum filiæ septenni Maximini Augusti. Hunc ergò Cæsarem facere destinabat pater post celebrata vicennalia. Occisus est autem à Licinio Candidianus anno Christi CCCXIII. ætatis suæ XVI.

Ibid. IPSE DEPONERET] Imperium. Meditabatur ergò Galerius secessionem à republicâ post celebrationem vicennalium, ut fortunam Diocletiani imitaretur. Sed Deus cuncta illius cogitata dissolvit. Nam neque vicennalia celebravit, neque Candidianum fecit Cæsarem, nec consequi potuit otii dulcedinem.

CAPUT XXI.

Pag. 211. 212. *lin.* 7. TORQUEBANTUR DECURIONES] Rem istam adnotavit Lactantius tanquàm actam contra jus & morem. Nam jure civili Romanorum non licebat torquere Decuriones, ut patet ex Epistolâ Constantini ad Probianum Proconsulem Africæ. Quare Baronius ad annum CCCXIV. admonet, Acta purgationis Felicis Episcopi Aptungitani corrupta esse eo loco, ubi Ælianus Proconsul ait ad Ingentium: *Noli itaque tibi blandiri, quòd cùm mihi dicas Dei cultorem te esse, ac propterea non possis torqueri;* & *Decurionem* legendum heic esse pro *Dei cultorem.* Posteà tamen, ut illic observat Baronius, Constantinus legem tulit, ut Decuriones torqueri liceret in crimine falsi.

Pag. 212. *lin.* 2. PERFECTISSIMI VIRI] Lactantius lib. V. Institut. cap. XV. *Nemo Perfectissimus nisi qui omnes gradus impleverit.* Perfectissimatûs dignitas, ut ait Valesius ad librum XXI. Ammiani Marcellini, minor erat clarissimatu; & ut Clarissimi apud Præfectum urbi conveniebantur, sic perfectissimi apud Vicariam præfecturam. Vide etiam Notas Balduini in Eumenii Orationem de scholis instaurandis, Juretum in Notis ad epistolam XI. libri decimi Symmachi, & Jacobum Gothofredum ad Codicem Theodosianum tom. III. pag. 418.

Lin. 4. GYNÆCEUM] Gynæceæ, ut vox ipsa loquitur, erant loca destinata operibus muliebribus, in quæ interdùm pœnæ loco dejiciebantur & viri & fœminæ. Plura de istiusmodi gynæceis observavit vir clarissimus Carolus Dufresnius in suo Glossario, & nos etiam in notis ad Reginonem pag. 568, & ad Capitularia pag. 1009. Vide quoque Valesii annotationes ad Eusebium pag. 211.

Lin. 6. LUSORIUM] Theatrum, sive amphitheatrum, ubi ludi publici edebantur, ut

pluribus ostendit idem Dufresnius. Salvianus lib. 6. pag. 122. secundæ editionis nostræ: *Equidem quia longum est nunc dicere de omnibus, amphitheatris scilicet, odeis, lusoriis, pompis, athletis &c.* Acta sanctæ Seraphiæ virginis & martyris cap. III. *Præses verò post tertium diem paravit lusorium trans pontem super arcum Albini, ubi solebat fieri themela.* Aliud sunt lusoriæ apud Vopiscum, naves nimirùm, quas Romani habebant in fluminibus, quæ Romanum imperium disterminabant à barbaris, semper instructas & paratas ad arcendos eorum transitus & incursus, ut explicat Salmasius in Notis ad eundem Vopiscum pag. 475. De quibus etiam fusè agit Jacobus Gothofredus ad tit. Codicis Theodos. *De lusoriis Danubii.* Alibi lusorius idem valet ac derisorius, ut in libro XLIII. Digestor. l. ult. *Ne quid in loco publico fiat,* ubi ita legitur: *Qui adversùs edictum Prætoris ædificaverit, tollere ædificium debet. Alioquin inane & lusorium Prætoris imperium erit.* Item Seneca lib. v. de benefic. cap. VIII. *velut lusorium nomen statim transit.* Apud eundem epist. LXXX. *spectaculum non fidele & lusorium.* Et in epistolâ Gelasii Papæ ad Euphemium Episcopum Constantinopolitanum, ubi sic vulgò legitur: *aut ad veniam luxuriæ de me cognosceris ista jactare.* Pro quo in vetustissimis & optimis codicibus MSS. Ecclesiæ Bellovacensis & monasterii Corbejensis scriptum vidi: *aut, da veniam; lusoriè de me cognosceris ista jactare.* Neque insolens est hic error. Observat enim Salmasius in loco paulò antè laudato, pro eo quod ipse apud Vopiscum edidit, *Romanas lusorias barbari incendissent*, vulgò excudi solitum, *Romanas luxurias.* Et Jacobus Gothofredus in loco paulò antè laudato commemorat tria loca Codicis Theodosiani, ubi scriptum est *luxuriis*, pro *lusoriis.*

Pag. 213. *lin.* 5. SPIRITUS REDDERETUR] Lactantius lib. v. Institut. cap. XI. *Contendunt igitur ut vincant, & exquisitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud devitant, quàm ut ne torti moriantur.* Et paulò post: *Illi autem pertinaci stultitiâ jubent curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renoventur, & reparetur novus sanguis ad pœnam.*

CAPUT XXII.

Pag. 213. *lin.* 2. NULLA POENA PENES] In veteri exemplari legitur, *Nulla pœnis eum levis.* Pessima lectio bonam nobis indicavit.

Lin. 4. IN CAUSA CAPITIS] Emendatio quoque ista nostra est. Nam vetus codex habet: *In causâ pœna capitis & animadversio gladii admodùm paucis &c.* Scilicet vox *pœna* in hunc locum irrepsit ex superiore.

Lin. 6. BONAM MORTEM] Id est, non coactam vi tormentorum, sed facilem & absque cruciatibus: cujusmodi sunt profectiò venarum, strangulatio, & venenum. Infrà cap. XXVI. de Severo: *Quo facto nihil aliud impetravit, nisi bonam mortem. Nam venis ei incisis, leniter mori coactus est.* Et cap. XXX. de Maximiano Herculio: *Postremò datur ei potestas liberæ mortis, ac nodum informis leti trabe nectit ab altâ.* Sed in hoc Lactantius adversantem sibi Tacitum habet, quòd ait Severum leniter mori coactum incisis venis. Nam Tacitus lib. XVI. Annalium extremo agens de Petronio, qui eo genere mortis extinctus est, ait: *Mox lentitudine exitûs graves cruciatus afferente.*

CAPUT XXIII.

Pag. 214. *lin.* 2. CENSUS IN PROVINCIAS] Censualis professio duo continebat, modum agrorum, & numerum capitum, tam liberorum quàm servilium; ut pluribus eruditè suo more explicat Henricus Valesius ad Ammianum Marcellinum pag. 167. Cæterùm hic Lactantii locus confirmat conjecturam doctissimi viri Jacobi Gothofredi, qui ex l. 2. Cod. Theodos. *De censu*, collegit mutationem aliquam à Galerio Maximiano factam esse per Lyciam & Pamphyliam post abdicationem Diocletiani, nimirùm urbanam plebem capitationi sujectam. Quæ lex magnam profectò lucem accipit ex isto capite Lactantii.

Lin. 9. SERVI CONTRA DOMINOS] Regula juris est, ut Casaubonus ait ad Flavium Vopiscum, servum in caput domini non posse interrogari. Sed excepta sunt Constitutione Severi aliquot crimina, adulterii, fraudati censûs, & majestatis. Hanc igitur Constitutionem lege suâ antiquavit Tacitus Imperator. Galerius revocavit, nescio an lege latâ, certè in executione. Paulus lib. I. sentent. tit. XIII. *In caput domini patronive, nec servus, nec libertus interrogari potest.*

Pag. 215. *lin.* 1. QUÆ VICTORES] Primò, secuti vetus exemplar, edideramus: *Quæ veteres* Posteà emendatio se obtulit ingenio. Deindè reposuimus etiam *ea*, pro &

Lin. 3. TRAJANUS DACIS] Galerius enim Maximianus ortus erat è Daciâ ripensi, è loco quem ipse Romulianum ex nomine Romulæ matris appellavit, haud longè à Sardicâ, ut docent Eutropius & Eusebius in chronico. Duæ porrò Trajani expe-

ditiones in Dacos fuere, prima quarto ejus Consulatu, altera quinto, cùm sextum jam annum imperaret, ut ad Spartianum observavit Casaubonus. Et Xiphilinus quidem ex Dione commemorat utramque Trajani expeditionem in Dacos: sed nullibi meminit tributi eis imperati. Illud tantùm ait, Daciam factam fuisse provinciam; quod etiam tradit Flavius Vopiscus in D. Aureliano. Sed cùm ea fuerit certa ac constans regula apud Romanos, ut quæcunque gens quæ in provinciæ formam redacta fuerat, vectigalis esset, ac populi Romani magistratui obediret, quemadmodùm observat Sigonius in libro primo de jure Provinciarum, ambigi non potest quin Dacia tributaria fuerit, præsertim cùm Lactantius id expressis verbis affirmet.

Lin. II. INJURIÆ TUTOS] In veteri libro mendosè scriptum est *injurietatis;* atque ita nos primò edidimus. At in extremâ paginâ monuimus legendum esse *injuria tutos;* quam emendationem, quia certa est, nunc transtulimus in textum.

CAPUT XXIV.

Pag. 216. *lin.* 6. CONSTANTINUM REMITTERET] Zosimus, qui inimicus erat Constantino, historiam hanc aliter tractat quàm Lactantius, discessum ejus à latere Galerii non referens ad mandata Constantii, sed ad ambitionem & cupiditatem Constantini jam dudùm cum animo suo de imperio cogitantis, qui ex quo Severum & Maximinum Cæsares factos vidit, ea loca relinquenda statuit in quibus agebat, & ad patrem Constantium proficisci, qui apud nationes transalpinas erat, & in Britanniâ plerùmque vivebat. Eadem habet Aurelius Victor in libro de Cæsaribus, scribens Constantinum, cujus jamtum à puero ingens potensque animus ardore imperitandi agitabatur, cùm tolerare nequiret Severum & Maximinum factos fuisse Cæsares, se videlicet prætermisso, fugæ commento (quod apud Eusebium quoque legitur in libro primo de vitâ Constantini cap. xx.) in Britanniam ad patrem Constantium vitæ ultima agentem pervenisse, eoque mortuo, cunctis qui aderant annitentibus, imperium cepisse. Sed in Epitome Victoris, ubi eadem repetuntur, malè scriptum est, Constantinum juvenculum à Galerio in urbe Româ religionis specie obsidem tentum fuisse; quod post Epitomen illam scripsere etiam Baronius, Camdenus, & Morinus. Verùm Galerius Romam tum temporis non viderat, ut certò colligitur ex capite XXVII. istius operis, & nunquàm pedem in urbem intulit. Præterea constans est omnium Scriptorum opinio, eum obsidem apud Diocletianum & Maximianum fuisse, nimirùm in Bithyniâ, ubi Diocletianus habitabat. Atque id certè docet Praxagoras apud Photium cod. LXII. & colligitur etiam ex Politiâ sanctorum Metrophanis & Alexandri apud eumdem Photium cod. CCLXVI. & ex Eusebio in libro primo de vitâ Constantini, cap. XIX. Si vera essent quæ Nicephorus Callistus lib. VII. cap. XVIII. refert de Constantino, hæc discrepantia facilè conciliari posset. Ait enim Constantium, quem ille Constantem nominat, puerum Constantinum unà cum matre Romam adduci curavisse, veritum autem, ne illi absurdi quicquam à Theodorâ legitimâ uxore suâ, quæ Constantini noverca erat, per zelotypiam & conjugalem æmulationem accideret, eum Nicomediam ad Diocletianum, qui ibi cum Galerio Maximiano genero erat, misisse, ibique illum in palatio apud Imperatorem vixisse. Antequàm verò hinc recedam, admonendus est lector, hunc locum ex Epitome Victoris in alienum sensum à Baronio esse translatum, dum quæ illic dicuntur de Constantino *religionis specie* obside tento à Galerio, Baronius interpretatur de religione Christianâ: sive quòd juvenis Helenâ Christianâ matre natus, & patre Constantio erga Christianos propensiore, specimen aliquod edidisset, quo patrocinari videretur ei religioni; seu quòd cùm Constantius admodùm favorabilis esset nostris hominibus, apud Galerium de proditâ avitâ superstitione in suspicionem venerit. Quam ob causam censet Constantinum in custodiâ tentum Romæ à Galerio loco obsidis, ut obtentu religionis arrepto impediret, ne optimæ indolis juvenis patri succederet. Verùm hâc circuitione opus non erat ad explicandum hunc locum Epitomes, cujus simplex & aperta narratio est. Illud tantùm voluit auctor, Constantinum obsidem apud Galerium fuisse *religionis specie*, id est, specie amoris præcipui & officii, tanquàm si eum à patre petiisset erudiendum in re militari & in arte administrandæ Reipublicæ. Nam neque tum Helena Christiana erat, nec Christianismum Constantino objecit Galerius, homo superstitiosus, cùm Diocletianus censeret filios Herculii & Constantii creandos esse Cæsares. Aliis artibus juvenem à summo fastigio removere conatus est Galerius, insidiis nimirùm, exponendo eum variis periculis.

Ibid. JAM DUDUM FRUSTRA REPETIERAT]

Hæc verba non habentur in veteri codice. Quoniam verò sensus erat mutilus, & constabat heic aliquid deesse, nos hæc duo vocabula addidimus propter auctoritatem Fragmenti de Constantio Chloro, in quo ità legitur: *Constantinus obses apud Diocletianum & Galerium sub iisdem fortiter in Asiâ militavit; quem post depositum imperium Diocletiani & Herculii Constantius à Galerio repetiit: sed hunc Galerius objecit antè pluribus periculis.* Attamen si quis hiatum illum his verbis non posse suppleri existimat, pro his substituere potest *non viderat*, aut aliquid simile.

Lin. 7. INSIDIIS ADPETIVERAT] Idem Fragmentum: *Sed hunc Galerius objecit antè pluribus periculis. Nam & in Sarmatas juvenis equestris militans ferocem barbarum capillis tentis raptum ante pedes supplicem Galerii Imperatoris adduxerat. Deindè Galerio mittente per paludem, equo ingressus suo viam cæteris fecit ad Sarmatas, ex quibus plurimis stratis, Galerio victoriam reportavit. Tunc eum Galerius patri remisit.* Vide etiam Eusebium lib. I. de vitâ Constantini, cap. XX. & Annales Zonaræ.

Lin. 10. FERIS OBJECERAT] Praxagoras in libro de gestis Constantini ait, Galerium Maximianum insidias adolescenti tetendisse, & ad pugnam cum fero leone ineundam composuisse, illum verò feram superasse & occidisse. Eadem habet etiam Zonaras in imperio Diocletiani.

Lin. 12. SIGILLUM] Id est, epistolam missoriam sigillo munitam. Vide Glossarium Dufresnii.

Lin. 15. A SEVERO TENERETUR] Quippè è Nicomediâ eunti in Galliam pergendum erat per Italiam, ubi Severus imperitabat. Fragmentum de Constantio Chloro, pag. 471. *Qui ut Severum per Italiam transiens vitaret, summâ festinatione, veredis post se truncatis, Alpes transgressus, ad patrem Constantium venit apud Bononiam.*

Lin. 16. SUBLATIS EQUIS PUBLICIS] Zosimus in libro secundo narrat Constantinum veritum, ne fortè fugiens apprehenderetur, equos stabularios, quos Respublica alebat, cùm primùm aliquod stabulum attigisset, mutilasse & inutiles reliquisse; cùmque id de loco in locum pergens faceret, exclusisse ab ulteriore progressione persequentes. Eadem fermè leguntur in Epitome Victoris.

Pag. 217. *lin.* 4. CURSUS PUBLICUS] Vide Casaubonum in Notis ad Spartianum, ubi multa doctè & eruditè disserit de cursu publico & fiscali.

Lin. 5. PERVENIT AD PATREM] XII. Kalendas Augusti, ut ego quidem arbitror. Nam in veteri Kalendario edito ab Herwarto hæc ad eam diem scripta sunt: *Adventus Divi*; id est, Constantini, ut manifestum est. Quippè Kalendarium illud scriptum est eo imperante. Qui verò putant eum pervenisse ad patrem VIII. Kalendas Augusti, hinc decepti sunt, quòd Aurelius Victor in libro de Cæsaribus, & alii veteres scribunt, illum in Britanniam ad patrem Constantium vitæ ultima agentem pervenisse; quæ verba sic interpretantur, quasi necesse sit illum qui in extremis erat, mortuum fuisse statim post adventum Constantini. De ejus porrò adventu ad Constantium patrem, & de his quæ tum circa Constantinum gesta sunt, vide Eusebium in libro primo de vitâ ejus, cap. XXI. & Politiam sanctorum Metrophanis & Alexandri apud Photium. Pervenit autem ad patrem è Nicomediâ, non verò è Româ, ut falsò scripsit Camdenus in Britanniâ suâ, pag. 52. deceptus ab auctore Epitomes Victoris.

Lin. 6. IMP. PER MANUS TRADIDIT] Lactantius lib. II. Institut. cap. IV. *Vixit enim usque ad senectutem, regnumque per manus filio tradidit.*

Ibid. IMPERIUM TRADIDIT.] Idem scribit Eusebius in libro primo de vitâ Constantini, cap. XXV. Quare frustrà Josephus Scaliger in animadversionibus ad Chronicon Eusebii redarguit auctorem Politiæ sanctorum Metrophanis & Alexandri, quòd scripserit, Constantinum à Constantio moriente successorem in imperio designatum. Neque ille consensus militum, cui initia imperii Constantiniani assignat Scaliger, quicquam præjudicat adversùs ea quæ scribit auctor Politiæ. Probat hoc Eumenius in panegyrico Constantini; ubi cùm dixisset, Constantinum manifestâ sententiâ patris electum fuisse Imperatorem, mox subdit: *Dii boni, quantâ Constantium pium etiam in excessu suo felicitate donastis! Imperator transitum facturus in cœlum vidit quem relinquebat hæredem. Illicò enim atque ille terris fuerat exemptus, universus in te consensit exercitus, te omnium mentes oculique signarunt.* Item Julianus Imperator in oratione primâ ad Constantium: *Igitur quemadmodùm pater tuus post parentis sui obitum, non modò ipsius judicio, verùm etiam exercituum omnium suffragio imperium sit adeptus, quid est quod diligentiùs prosequamur?* Orosius lib. VII. cap. XXVI. *Constantius verò Augustus summæ mansuetudinis & civilitatis*

litatis in Britanniâ mortem obiit, qui Constantinum filium ex concubinâ Helenâ creatum Imperatorem Galliarum reliquit.

Lin. 7. REQUIEM VITÆ ACCEPIT] Fasti Idatiani Constantio VI. & Maximiano VI. Consulibus: *His Coss. diem functus Constantius, & posteà levatus est Constantinus* VIII. *Kal. Augusti.* Chronicon Eusebii: *Constantius sextodecimo imperii anno diem obiit in Britanniâ Eboraci;* ibidemque sepultus est, si vera sunt quæ de ejus tumulo narrantur à doctissimo viro Guillelmo Camdeno in paginâ 572. Britanniæ. Contigit istud anno Christi CCCVI. ut rectè adversùs Petavium contendit Valesius in Annotationibus ad Eusebium. Tum verò, ut Socrates ait, Constantinus creatus est Imperator in locum patris sui Constantii, qui ante diem octavum Kalendarum Augusti excesserat è vivis. Hic est itaque primus annus imperii Constantini. Undè in vetustissimo Kalendario ità legitur apud Herwartum & Bucherium: VIII. *Kal. Augusti. Nat. Divi Constantini.* Malè ergò in libro primo Historiæ tripartitæ, & in libro undecimo Historiæ miscellaneæ scriptum est, Constantinum factum esse Imperatorem VI. Kal. Augusti. Eumenius in panegyrico suprà laudato: *O fortunata & nunc omnibus beatior terris Britannia, quæ Constantinum Cæsarem prima vidisti.*

Lin. 9. CHRISTIANOS CULTUI REDDERE] Lactantius in præfatione libri primi divinarum Institutionum ad Constantinum: *Nam cùm ille dies felicissimus orbi terrarum illuxisset, quo te Deus summus ad beatum imperii culmen evexit, salutarem universis & optabilem principatum præclaro initio auspicatus es, cùm eversam sublatamque justitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiasti.*

Lin. 10. RESTITUTA] Puto reponendum *restitutio*, ità ut legatur: *Hæc fuit prima ejus sanctio, sanctæ Religionis restitutio.* Columbus reponit *restituta.*

CAPUT XXV.

Pag. 217. *lin.* 1. IMAGO EJUS ADLATA] Eumenius in panegyrico Constantini: *Et quanquàm tu ad seniores Principes de summâ republicâ quid fieri placeret retulisses, prævenerunt tamen studio, quod illi mox judicio probaverunt.* Vir clarissimus Hadrianus Valesius in libro primo rerum Francicarum, pag. 20. heic per seniores Principes intelligit Diocletianum, Maximianum Herculium, & Galerium Maximianum, quos ait comprobasse factum militum, qui Constantino purpuram injecerant. Patietur vir doctissimus me ab eâ sententiâ recedere, cùm certum sit nullas tum Diocletiani & Herculii partes in republicâ fuisse, adeòque nullum operæ pretium fuisse, ut ad eos Constantinus referret de imperio sibi delato. Seniores ergò Principes interpretor Galerium Maximianum Augustum, Severum & Maximinum Cæsares. Quanquàm hùc valdè inclinô, ut existimem relatum ad solum Galerium fuisse, qui tum solus erat rerum dominus: sed Eumenium pro more Oratorum ex formulâ locutum esse, & ad cunctos Principes retulisse, quæ de uno tantùm dici debuerant. Laureatam autem imaginem dixit Lactantius, quoniam qui res lætas & benè gestas nuntiabant, laureatas tabellas adferebant, ut pluribus explicat Salmasius in Notis ad Lampridium, pag. 235.

Pag. 218. *lin.* 3. PURPURAM MISIT] Insigne regiæ dignitatis, ut ait Lactantius lib. IV. Institut cap. VII. *Nunc Romanis indumentum purpuræ insigne est regiæ dignitatis assumptæ.* Non indigebat Constantinus purpurâ, quam ad eum Galerius mitteret, cùm illam in initio imperii accepisset à militibus. Eumenius in loco paulò antè laudato: *Purpuram statim tibi, cùm primùm tui fecit egressus, milites utilitati publicæ magis, quàm tuis affectibus servientes, injecere lacrymanti.* Sic Probus accepit purpuram. Auctor Flavius Vopiscus in libro de vitâ ejus: *Ornatus etiam pallio purpureo, quod de statuâ templi oblatum est.* Item idem in Saturnino: *Ibi tamen cùm cogitare cœpisset tutum sibi non esse, si privatus viveret, depositâ purpurâ ex simulacro Veneris, cyclade uxoriâ militibus circumstantibus amictus & adoratus est.* Quâ de re vide Casauboni Notas in Capitolinum. Verùm id decentiùs fiebat, cùm purpura tribuebatur à Principe. Ità Severus accepit ab Herculio, Maximinus à Diocletiano, rursùm Herculius à filio Maxentio Romæ imperante. Nam hinc ostendebatur consensus in novum Principem.

Lin. 5. EXTRA NUMERUM] Id est, præter quatuor, ne mutaret dispositionem Diocletiani, quam ipse tantoperè dixerat debere custodiri.

Lin. 6. SEVERUM AUG. NUNCUPARET.] Certum est Severum hunc nuncupatum fuisse Augustum, cùm id nummi doceant, qui apud Adolphum Occonem reperiuntur. De tempore quo titulum Augusti sumpsit, non adeò constat. *Sunt qui scribant*, inquit Panvinius in libro secundo Fastorum, *eum, cùm adversùs Maxentium cum exercitu veniret, se*

ipsum Augustum appellasse. Quam sententiam amplectitur Tristanus Santamantius. Dubitari non potest, quin id evenerit paulò antè quàm Romam proficisceretur adversùs Maxentium. Verùm id factum non est occasione sumpti à Maxentio imperii: sed eo tempore, quo Constantinus Cæsar à Galerio renuntiatus est post mortem Constantii, id est, anno Christi CCCVI. exeunte, ut arbitror. Quâ de re postea. Porrò hinc etiam colligi potest, Severum dignitate Augusti ornatum fuisse, quòd cùm Galerius imperium Licinio dedit, id est, Augustum creavit, eum Lactantius cap. XXIV. scribit substitutum fuisse in locum Severi. Quod planè verum non esset, si Severus non fuisset Augustus. Occo Cæsarem & Augustum à Galerio dictum tradit: sed tempus non adnotat.

Lin. 7. SED CÆSAREM] Jam anteà ostendimus, Constantinum non fuisse factum Cæsarem cum Severo & Maximino. Quia tamen ex nummis constat eum fuisse Cæsarem, & hactenùs viri docti frustrà quæsierunt tempus quo ad eam dignitatem evectus est, operæ pretium videtur heic aliquantisper immorari, ut istius nuncupationis initia constituamus. Nam cùm auctor panegyrici Maximiano & Constantino dicti post nuptias Faustæ doceat Constantinum, cùm ei pater imperium reliquisset, Cæsaris tamen appellatione contentum, expectare maluisse, ut idem illum declararet Augustum, qui patrem ejus Constantium eo titulo decoraverat, neque dicat quo tempore istud factum sit, res nobis integra est, tanquàm si vetusti illius Scriptoris auctoritate careremus. Itaque sic constituere debemus. Constantius obiit anno Christi CCCVI. VIII. Kalendas Augusti. Huic statim successit Constantinus; & cùm laureata imago ejus ad Galerium delata esset, is Constantinum Cæsarem nuncupavit, *ut eum de secundo loco*, quem obtinebat in locum patris suffectus, *rejiceret in quartum*, & sic postremum faceret. Constantinum porrò tum Cæsarem à Galerio nuncupatum fuisse, patet etiam ex capite sequenti; ubi scriptum est Galerium, cùm ad eum nuntius perlatus esset de Maxentio Romæ facto Imperatore, Severum arcessivisse, & quia *tres Cæsares facere non poterat*, eum hortatum esse ad rejiciendum imperium. Ex quo certissima conjectura colligitur, jam tum duos in imperio Cæsares fuisse, nimirùm Maximinum & Constantinum. Nam Severus nuncupatus erat Augustus post mortem Constantii, adeòque istic non computatur in numero Cæsarum. Confirmant hanc interpretationem verba quæ statim sequuntur. *Satis visum est*, inquit, *semel fecisse quod noluit*, id est, Constantinum nominasse Cæsarem. Alioqui enim nihil usque ad hunc diem fecerat, quod noluisset; imò cuncta fecerat quæ voluerat. Constantinum ergò puto declaratum à Galerio Cæsarem fuisse anno eodem CCCVI. exeunte. Nam in veteri Kalendario, quod eo imperante scriptum, ab Herwarto primùm, dein ab aliis quoque editum est, hæc leguntur: VIII. *Kal. Januarii. Natalis Invicti.* Qui locus non videtur ad alium diem referri posse, quàm ad eum quo Constantinus pronuntiatus est Cæsar. Nam quòd vir clarissimus Petrus Lambecius in libro quarto Commentariorum de Bibliothecâ Vindobonensi, pag. 298. hunc natalem refert ad Constantium auctoritate Fastorum Idatianorum, revincitur ex ipsismet eorumdem Fastorum verbis; ubi Vetranio quidem depositus dicitur VIII. Kalendas Januarii: sed Constantius levatus est Cæsar tantùm Idibus Martiis sequentibus; qui est dies natalis Constantii. Prætereà quoties in hoc Kalendario legitur simpliciter nomen *Divi* aut *Invicti*, absque alio nomine addito, certum est toties debere intelligi Constantinum Magnum. Cæterùm nova prorsùs est opinio viri clarissimi Petri Francisci Chiffletii, qui in Notis ad Vigilium Tapsensem, pag. 134. opinatur Constantinum à Galerio Maximiano creatum Cæsarem VIII. Kal. Augusti anno Christi CCCV. cùm in ejus aulâ tanquàm à patre datus obses versaretur, & deindè rursùs Cæsarem declaratum Eboraci in Britanniâ anno sequenti secundùm obitum Constantii patris. Sed hæc opinio veritate non constat. Posteà Constantinus nuncupatus est Imperator à Maximiano Herculio bis Augusto anno CCCVII. cùm ducturus esset uxorem Faustam Herculii filiam. Ità nos docet auctor panegyrici paulò antè laudati: *Dixerint*, inquit, *licèt plurimi, multique dicturi sint, ea quibus omnia facta vestra summarumque virtutum merita laudantur, sacratissimi Principes Maximiane, velis nolis, semper Auguste, & Constantine oriens Imperator; mihi tamen certum est ea præcipuè isto sermone complecti, quæ sunt hujus propria lætitiæ, quâ tibi Cæsari additum nomen imperii, & istarum cœlestium nuptiarum festa celebrantur.* Et paulò post: *Quid enim aut tu carius dare, aut tu carius accipere potuisti, cùm hâc affinitate vestrâ & tibi, Maximiane, per generum juventa renovata sit, & tibi, Constantine, per socerum nomen Imperatoris accreverit?* Ista quidem certa & manifesta sunt. Cæ-

terùm Labbeus in parte primâ Chronologiæ historicæ, pag. 223. laudat ejusdem rei testes Eusebium atque Zosimum, apud quos ego nihil istiusmodi reperire potui. Quatuor ergò, ut notatur in veteri Kalendario, fuere natales Constantini, III. Kalendas Martii, VIII. Kalendas Augusti, VIII. Kalendas Januarii, & pridiè Kalendas Aprilis. Primus, ut rectè observavit vir eruditissimus Carolus Dufresnius, pertinet ad genuinum Constantini natalem, quo nempè est in lucem editus; secundus ad eum diem, quo patri Constantio successit; tertius ad eum, quo Cæsar nuncupatus est à Galerio; quartus denique ad eum, quo Imperatoris & Augusti nuncupationem sortitus est. Quintum, quem in die III. Kalendas Aprilis locat Kalendarium Philocali, non puto diversum esse ab eo, quem aliæ editiones ponunt III. Kalendas Martias; & hinc arbitror emendandam esse Philocali editionem.

CAPUT XXVI.

Pag. 218. *lin.* 2. MAXENTIUM F. IMP.] Fragmentum de Constantio Chloro, pag. 472. *Subitò in urbe Româ Prætoriani milites Maxentium filium Herculii Imperatorem creârunt.* Eutropius lib. X. *Romæ intereà Prætoriani, excitato tumultu, Maxentium Herculii filium, qui haud procul ab urbe in villâ publicâ morabatur, Augustum nuncupaverunt.* Idem scribit Eusebius in Chronico. Fuit ille filius Maximiani Herculii, gener verò Galerii Maximiani, ut heic & suprà cap. XVIII. & paulò infrà cap. XXVII. docet Lactantius. Quod etiam in Epitome Victoris ità traditur: *Is Maximianus* (Leg. *Maxentius*) *carus nulli unquàm fuit, ne patri aut socero quidem Galerio.* Et Fragmentum de Constantio Chloro pag. 472. *Gener apud socerum, id est, Maxentius apud Galerium.* Quare miror doctissimum virum Josephum Scaligerum in Animadversionibus ad Chronicon Eusebii mirari, quòd cùm Maxentius fuerit Herculii Maximiani filius, in nummis tamen ejus ità legatur: IMP. MAXENTIUS DIVO MAXIMIANO PATRI SOCERO ÆTERNA MEMORIA. Nummus hic cusus non est in memoriam Maximiani patris, sed Galerii Maximiani soceri.

Lin. 7. CASTRA PRÆTORIA SUSTULERAT] Non omninò: sed diminuerat. Alioqui enim quomodò Prætoriani, si nulli fuissent, Maxentium Imperatorem nuncupare potuissent? Rectè Aurelius Victor in libro de Cæsaribus: *Hinc etiam quasi truncatæ vires urbis, imminuto prætoriarum cohortium atque in armis vulgi numero.* Ubi fortè legendum: *atque inermis vulgi.*

Lin. 8. OCCISIS JUDICIBUS] *Abellio priùs interfecto*, inquit Zosimus, *quòd is Præfecti urbis locum obtinens, horùm molitionibus adversari visus esset.*

Pag. 219. *lin.* 1. TURBATUS EST] Galerius Maximianus.

Lin. 2. TRES CÆSARES F. N. POTERAT] Obstante dispositione Diocletiani, qui duos Augustos esse debere instituerat, duos Cæsares; eamque dispositionem servaverat Galerius, cùm Augusti nuncupationem accepit. Posteà tamen tres Cæsares facti sunt à Constantino & Licinio anno Christi CCCXVII. Crispus nimirùm, Constantius Constantini filius, & Licinianus filius Licinii. Deindè victo occisoque Licinio, extinctis quoque Crispo & Liciniano, Constantius & Constans minores filii Constantini facti sunt Cæsares variis temporibus. Ad quæ tempora referenda est illa Eutropii observatio ex libro decimo: *Eo tempore res Romana sub uno Augusto & tribus Cæsaribus (quod nunquàm aliàs) fuit, cùm liberi Constantini Galliæ, Orienti Italiæque præessent.*

Lin. 5. MAXENTIUM] In veteri libro legitur *Maximianum*, sanè mendosè, sicut paulò antè vidimus eundem errorem commissum fuisse in Epitome Victoris.

Lin. 8. PATERNOS MILITES] Qui erant in exercitu Severi, ut dicitur paulò suprà.

Lin. 12. IN CAMPANIA] Alii omnes Maximianum Herculium tunc temporis in Lucaniâ, quò se contulerat post abdicationem, fuisse consentiunt, ut Eutropius, Zosimus, Suidas. Itaque sic constituenda res est, secessisse quidem Herculium in Lucaniam, cùm deposuisset imperium: sed tum cùm ista agebantur, in Campaniam venisse, ut indè, tanquàm è propinquo, militum Prætorianorum, qui Romæ tendebant, animos tentare ac sollicitare posset, &, si daretur, aut imperium resumeret, quod invitus deposuerat, aut Maxentio filio procuraret. Nam ista per longum temporis spatium tractata ab Herculio fuisse docet Aurelius Victor in libro de Cæsaribus: *Interim Romæ vulgus turmæque prætoriæ Maxentium, retractante diù patre Herculio, Imperatorem confirmant.* Miror autem celeberrimum in rei nummariæ cognitione virum Santamantium in contrarium omninò sensum traduxisse hunc locum, tanquàm si Maxentius *retractante*, id est, repugnante patre, fuisset factus Imperator; quod etiam placuisse video doctissimo viro Hadriano Va-

lesio. Sed eós decepit haud dubiè falsa Andreæ Schotti admonitio, scribentis heic vocem *retractante* idem significare, quod *detrectante*. Retractare idem significat, ac tractare. Lactantius lib. IV. Institut. cap. XXVIII. *Qui autem omnia quæ ad cultum deorum pertinent, retractarent, & tanquàm relegerent, ii dicti sunt religiosi.* Et paulò post: *Religiosos à relegendo appellatos, qui retractent ea diligenter, quæ ad cultum deorum pertineant.* Hinc libri Retractationum sancti Augustini. Sufficiunt enim hæc exempla. Postquàm ergò Maxentius factus est Imperator, statim Maximianus ab eo evocatus Romam profectus, paulò post Severum morti tradidit; ac mox in Galliam, illic filiæ Faustæ nuptias cum Constantino celebravit eâ æstate, quâ Galerius exercitum duxit in Italiam adversùs Maxentium, ut visuri posteà sumus. Quare mirum in modum deceptus est Petavius auctoritate anonymi Scriptoris, de Constantio Chloro res eo quo gestæ sunt ordine non referentis. Scribit ergò Petavius in libro XIII. de Doctrinâ temporum, pag. 713. Galerium Maximianum cum ingentibus copiis Romam advolasse anno Christi CCCVII. & contemptum, & à plerisque suorum destitutum abiisse in Illyricum, Licinium fecisse Cæsarem, & Sardicam regressum esse: tum Maximianum Herculium ad spem erectum resumendi fastigii, Romam advolasse è Lucaniâ, Diocletianumque ut idem faceret adhortatum esse; posteà Severum perjurio deceptum custodiæ tradidisse ac jugulasse: deindè, cùm insidias Maxentio strueret, pulsum Româ in Galliam ad Constantinum venisse, eique filiam Faustam collocasse, & eum Augusti appellatione donasse. Quæ omnia, non sanè contra fidem Historiæ, sed perturbato prorsùs temporum ac rerum ordine scripta esse, nullus est dubitandi locus. Fœdiùs aberravit Sethus Calvisius, Maxentium tum demùm imperium invasisse scribens, postquàm Constantinus à Maximiano Herculio creatus fuisset Augustus, & Maximianum à Romanis persuasum anno sequenti resumpsisse imperium. At quomodò Constantinum declarare potuit Augustum is, qui neque Imperator esset, neque Augustus?

Lin. 13. RERUM NOVAR. CUPIDUS.] Eadem de Herculio trâdit Julianus Imperator de Cæsaribus.

Ibid. DEPOSUERAT INVITUS] Constans est omnium Scriptorum sententia, si incertum Panegyristam excipias, qui Herculii Maximiani & Constantini laudes prosecutus est in nuptiis Constantini & Faustæ, omnium, inquam, Scriptorum sententia est, hunc Maximianum invitum deposuisse imperium. Verùm illi aliter hanc Historiam narrant quàm Lactantius. Hic enim cap. XVIII. docet Herculium abdicare coactum à Galerio, ab eoque territum injecto armorum civilium metu. Alii contrà scribunt Diocletianum, cùm ingravescente ævo, parùm se idoneum moderando imperio esse sentiret, auctorem Herculio fuisse, ut in privatam concederent, eique ægrè collegam obtemperavisse, sed tamen obtemperavisse.

Lin. 14. LIBENTER ARRIPUIT] Purpuram quam deposuerat. Incerti panegyricus paulò antè laudatus: *Fecit enim Roma ipsa pro majestate nominis sui, ut ostenderet posse se etiam Imperatoribus imperare. Abduxit exercitus suos, ac tibi reddidit; & cùm ad sedandos animos auctoritatem privati Principis attulisses, supplices tibi manus tendens, vel potiùs queribunda, clamavit: Quousque hoc, Maximiane, patiar, &c.* Et paulò pòst: *Imperasti pridem rogatus à fratre, rursùs impera jussus à matre.* Purpuram facilè resumebat Herculius, quippè qui ter sumpsisse invenitur. Atque hoc pessimum exemplum causa fuit mortis Licinii; quem cùm Constantinus vicisset, ac ei vitam concessisset, posteà *Herculii Maximiani soceri sui motus exemplo, ne iterùm depositam purpuram in perniciem Reipublicæ sumeret, tumultu militari exigentibus in Thessalonicâ jussit occidi;* ut legitur in Fragmento de Constantio Chloro, pag. 475. Bonifacius VIII. timens, ne si Cælestinus V. liberam vitam ageret, Pontificatum, quo se abdicaverat, resumeret, eum in custodiâ detineri jussit. Cui præiverat Callisti II. exemplum erga Burdinum.

Lin. 17. RAVENNAM CONFUGIT] Zosimus in libro secundo scribit, Herculium circumvento sacramentis Severo persuasisse, ut Ravennâ excedens, quò se contulerat, Romam veniret, eòque pergentem, ubi quemdam ad locum venisset, quem Tres tabernas vocant, ab insidiis quas eo loco Maxentius collocaverat, adprehensum, insertâ laqueo cervice necatum. Incerti panegyricus Constantino dictus post victoriam de Maxentio partam: *Duxerat magnum Severus exercitum, & hostem suum perfidiâ desertus armaverat.* Auctor Fragmenti de Constantio Chloro, pag. 472. *Desertus Severus à suis fugit Ravennam. Per Maxentium filium* (sic enim legendum) *evocatus illuc venit Herculius, qui per perjurium Severum deceptum custodiæ tradidit, & captivi habitu in urbem perduxit, & in villâ*

publicâ Appiæ viâ tricesimo milliario custodiri fecit. Posteà cùm Galerius Italiam peteret, ille jugulatus est, & deindè relatus ad octavum milliarium, conditus in Galieni monumento. Ex quo loco collegit Henricus Valesius, falli Eutropium & Aurelium Victorem, qui Severum Ravennæ occisum esse scribunt. De loco igitur ubi Severus vitam finivit, controvertitur inter eruditos. Nam Scaliger in Animadversionibus ad Eusebium ait, non dubitare se, quin illæ Tres tabernæ in agro Ravennate fuerint, neque aliter colligi posse ex verbis Zosimi. Contrà Valesius contendit, Tres illas tabernas fuisse in viâ Appiâ propè Romam. Parùm autem probabile est, id quod Sigonius in libro secundo de Occidentali Imperio collegit ex Zosimo, Severum Maximiani fidem secutum Ravennâ excessisse, atque ad Tres tabernas sese contulisse, haud dubiâ spe ductum urbem se Maximiani operâ recepturum. Quam Sigonii opinionem secutus est Hieronymus Rubeus in libro secundo Histor. Ravennatum.

Pag. 220. *lin.* 2. VENIS INCISIS] Contrà Zosimus lib. II. & auctor Fragmenti de Constantio Chloro scribunt, ut paulò antè vidimus, Severum fractis laqueo cervicibus expirasse.

CAPUT XXVII.

Pag. 220. *lin.* 3. ADJUNCTO MAXIMINO] Cognomento Daiâ vel Dazâ, qui Orientem administrabat.

Lin. 5. PROFICISCITUR IN GALLIAM]Huic narrationi fidem adstruit etiam Zosimus, tametsi in rerum erret ordine narrandarum, Herculium inquiens eo conatu frustratum, quo Diocletianum pertrahere nisus erat ad resumendum imperium, rursùm versùs Alpes contendisse, ut commorantem ibi Constantinum conveniret, & filiam ei Faustam promisisse, eoque promisso impleto, fallere conatum hominem. Errat, inquam, Zosimus. Nam ex capite XXVII. & XXIX. Lactantii patet, illum bis in Galliam profectum antequàm Carnuntum peteret, & Diocletianum non vidisse, nisi post nuptias Constantini & Faustæ. Atenim quod Lactantius & Zosimus aïunt, Herculium Constantino filiam promisisse, aliter legitur in panegyrico incerti auctoris dicto in nuptiis Constantini & Faustæ, ubi scriptum est Constantinum eam postulasse à Maximiano. *Sed profectò sicut tuo, Constantine, socero antè est conciliata divinitas, quàm ab eo pignus ipsi carissimum postulares: sic & nunc quoque in hâc gratulatione priùs illa dicenda sunt, quæ in te considerans tantus iste, & paterni, & tui auctor imperii, lætatus est quòd petîsti.* Ubi interim observandum est illud, quod aït Scriptor istius panegyrici, Herculium esse auctorem imperii Constantini. Quâ de re vide quæ suprà dicta sunt ad caput XXV.

Lin. 6. SUÆ MINORIS FILIÆ] Heic admoneri convenit, mendosè in veteri codice scriptum esse, *sic minoris familiæ.* Intelligit autem Faustam. Sed inquirendum est in tempus, quo nuptiæ Constantini & Faustæ celebratæ sunt. Certum est Severum Augustum extinctum fuisse anno Christi CCCVII. ineunte, quanquàm de mense non constat. Posteà Maximianus Herculius Faustæ pater in Galliam profectus est, ut Constantinum partibus suis conciliaret, promissis illi Faustæ minoris filiæ nuptiis; eoque promisso impleto, ut Zosimus aït, persuadere conabatur Constantino ut discedentem ex Italiâ Galerium Maximianum prosequeretur. Ex quibus verbis colligitur, nuptias fuisse celebratas eo tempore, quo Galerius erat in Italiâ, vel certè cùm in procinctu esset Italicæ expeditionis. Cùm autem ille in Illyricum ex Italiâ redux fuerit anno eodem CCCVII. ante mensem Septembrem, ut opinor, & ex capite XXVIII. istius libri Lactantiani constet, Herculium Romam iterùm profectum post fugam Galerii, ac cùm rursùm eodem anno rediisset in Gallias, ibi aliquantulùm moratum esse, & posteà in Illyricum ad urbem Pannoniæ Carnuntum venisse, ibique fuisse III. Idus Novembris, quo die Licinius à Galerio factus est Imperator, manifestum Constantini & Faustæ nuptias aliquanto tempore ante mensem Septembrem anni CCCVII. coïisse. Si certa essent quæ de Constantini initiis dicuntur à R. P. Petro Fr. Chifletio in Notis ad Vigilium Tapsensem, non opus esset eâ inquisitione in quâ nos hactenùs exercuimus. Is enim contendit nuptias Constantini cum Faustâ, & initium augustæ dignitatis in eum collatæ à Maximiano socero, evenisse VIII. Kalend. Augusti anni CCCVII. eâdem nimirùm auctoritate, quâ Constantinum scribit primò Cæsarem factum à Galerio anno CCCV. VIII. Kalend Augusti, & rursùm Cæsarem declaratum VIII. Kalendas Augusti anni CCCVI. secundùm obitum patris. Sed quia hæc à viro clarissimo non probantur, necessaria fuit ea cura, quam nos adhibuimus in investigando tempore istarum nuptiarum.

Ibid. ILLE INTEREA], Galerius Maximianus. Cæterùm totum hunc apparatum Galerii sic paucis perstringit Zosimus: *Cùm au-*

tem Maximianus Galerius haud æquo tulisset animo quæ in Severum Cæsarem designata fuerant, ab Oriente Romam eundum statuit, & admissorum nomine meritas Maxentio pœnas irrogandas. Ut in Italiam adpulerat, parùm fidos erga se militum animos sentiens, ad Orientem nullo commisso prælio rediit.

Lin. 7. POPULUM TRUCIDATURUS] Fragmentum de Constantio Chloro, pag. 472. *Dehinc Galerius cum ingentibus copiis Romam venit, minatus civitatis interitum, & castra Interamnæ ad Tiberim posuit. Tunc legatos ad urbem misit Licinium & Probum, per colloquium petens, ut gener apud socerum, id est, Maxentius apud Galerium precibus magis quàm armis optata mercaretur. Qui contemptus agnovit, promissis virorum Maxentii partes suas deseruisse. Quibus perturbatus, retrò versus est; & ut militi suo prædam quamcumque conferret, flamminia jussit auferri.* Quid sibi velit hoc loco vox *flamminia*, nescire se fatetur Henricus Valesius, & deesse heic nonnulla putat, quæ ad Maximianum Herculium pertinebant. Ego potiùs existimaverim, postrema hæc verba pertinere ad ea cum quibus conjunguntur, ut sensus sit, Galerium, *ut militi suo prædam quamcumque conferret*, id est, ut summam & nullis legibus coërcitam prædandi licentiam daret, etiam ea flammis tradi jussisse, quæ auferri non possent; *ut si quis insequi voluisset, utensilia*, id est, res ad victum necessarias, *non haberet*, ut mox dicet Lactantius. Itaque scribendum censeo *flammis omnia*, pro *flamminia*, ob vulgatum errorem Librariorum, qui frequenter primas vocabulorum syllabas omittunt. Et admissus fortassis error ab eo, qui cùm heic *flammonia* vel *flammomnia* vidisset scriptum, neque satis intelligeret quid hoc vocabuli esset, sciret porrò veteres flamonium dixisse pro flaminio, emendandam putavit hanc vocem, reducendamque ad suam originem. Nam & veteres glossæ Isidori & aliorum, tum etiam Sidonius, & duæ veteres Inscriptiones, quas ex Grutheri thesauro describit Jacobus Gothofredus ad l. XXI. Cod. Theod. De Decurionibus, & harum unam Savaro, & Sirmundus ad Sidonium, flamonium dicunt pro flaminio. Scio inelegantem prorsùs locutionem esse, neque dici solere flammis rem quampiam auferri. Sed in auctore excerptorum non requirimus elegantiam sermonis. Sed hanc conjecturam meam non esse veram facilè colligo ex eâ, quam mecum pro amicitiâ nostrâ communicavit vir istarum aliarumque plurimarum litterarum peritissimus Carolus Dufresnius Cangius, qui hîc, pro *flamminia*, legi debere putat *flammula*, id est, signa militaria; quibus erectis, necesse est milites stare in acie; cadentibus verò, facilè dissipantur. Vide Glossarum latinum ejusdem Dufresnii.

Pag. 221. *lin.* 3. FLEXIT ANIMOS QUOR.] Ità olim monuimus esse emendandum, cùm primò edidissemus *felix animus quorum.*

Lin. 4. FUGAM CAPESSIVIT] Hadrianus Valesius in libro primo rerum Francicarum scribit, Licinium creatum Cæsarem à Galerio fuisse anno CCCVIII. eique tutelâ Illyrici delegatâ, Galerium cum maximis copiis ingressum Italiam, Maxentium generum suum Romæ obsessisse, & arte Maximiani Herculii ab urbe repulsum esse. Ostensuri posteà sumus, Licinium factum Imperatorem post reditum Galerii ex Italiâ. Nunc verò id tantùm observandum, parùm probabile videri quod ait vir clarissimus, Galerium arte Maximiani Herculii ab urbe repulsum esse, cùm ex capite XXVII. & XXVIII. Lactantii certò constet, illum in Galliâ apud Constantinum fuisse per totum illud tempus, quo Galerius fuit in Italiâ: quod etiam colligi facilè potest ex verbis Zosimi.

Ibid. OPPRIMI POTUIT] Apud Zosimum Herculius dicitur persuadere voluisse Constantino, ut discedentem ex Italiâ Galerium prosequeretur. Sed cùm ille naturâ inquietus & infidus esset, non mirum si Constantinus ejus consilia sprevit.

Lin. 13. VEXASSET] Puto legendum esse *vastasset.*

Lin. 14. TITULUM IMMUTARI] Hæc alibi non leguntur. Et mirum est ab aliis Historicis prætermissa fuisse.

Lin. 15. DACISCUM] Quòd ipse natus esset ex Daciâ.

CAPUT XXVIII.

Pag. 221. *lin.* 1. MAXIMIANUS ALTER] Cognomento Herculius, qui resumpserat imperium, illudque habebat commune cum filio Maxentio.

Lin. 3. PRIOR FILII POTESTAS] Ratione nimirùm habitâ novi imperii. Nam pater deposuerat anteà imperium, & in privatam vitam concesserat. Posteà in consortium imperii adscitus fuerat à Maxentio, qui ad eum purpuram misit, & bis Augustum nominavit.

Lin. 7. MILITES E. Q. SEVER. RELIQ.] Id est, milites ex veteri Maximiani Herculii exercitu, à Galerio missi cum Severo ad expugnandum Maxentium, qui translatis signis,

Severum deserentes, se Maximiano tradiderant. Hos, quia sui olim fuerant, existimabat Maximianus sibi adhæsuros.

Pag. 222. *lin.* 3. DIRIPUIT PURPURAM] Eutropius lib. X. *Herculius tamen Maximianus post hæc in concione exercitûs filium Maxentium denudare conatus, seditionem & convitia militum tulit.* Incerti panegyricus Constantino dictus post devictum Maxentium: *Ipse denique, qui pater illius credebatur, discissam ab humeris purpuram detrahere conatus, &c.* Apud Socratem lib. I. cap. II. legitur, Herculium recuperandi imperii cupiditate raptum, conatum esse interficere, sive de medio tollere filium suum Maxentium. Ita quidem versiones Christophorsoni & Valesii, propter vocem ἀπολέσαι, quæ varias significationes habet. Meliùs, ut arbitror, Epiphanius scolasticus: *Hinc ejus pater imperandi cupidine voluit filium regno privare.* Nam ista interpretatio meliùs congruit cum narratione Lactantii & aliorum.

Lin. 6. SUPERBUS ALTER] Id est, Tarquinius superbus, Rex Romanorum ultimus. Lactantius lib IV. Institut. cap. XIV. *Tarquinius superbus exactus est.*

CAPUT XXIX.

Pag. 222. *lin.* 2. MAXIMIANUM] Galerium.

Lin. 5. ADERAT IBI DIOCLES] Aurelius Victor loquens de fugâ & exitu Severi: *Hoc acrior Galerius, adscito in consilium Jovio, Licinium vetere cognitum amicitiâ Cæsarem creat Augustum; eoque ad munimentum Illyrici ac Thraciæ relicto, Romam contendit.* Sed in hoc errasse convincitur Victor, quòd ait, Licinium creatum esse Augustum post mortem Severi, & antequàm Galerius exercitum in Italiam duceret adversùs Maxentium; cùm econtrà testimonio Lactantii & aliorum certum sit, Licinium factum esse Imperatorem in locum Severi post reditum Galerii ex Italiâ, & eam tum Galerio mentem fuisse, cùm imperium Licinio tribueret, ut eo uteretur in bello quod susceperat adversùs Maxentium. Zosimus: *Maximianus Galerius ex societate superiorum temporum familiarem sibi Licinium Imperatorem creat, quòd ejus operâ bello Maxentium persequi cogitaret.* Auctor Fragmenti de Constantio Chloro pag. 473. *Licinius itaque ex novâ Daciâ vilioris originis à Galerio factus Imperator, velut adversùm Maxentium pugnaturus.* Et tamen Victor eum ait in Illyrico relictum eo tempore, quo Galerius maximè cogitabat de bello Italico. Sed id quoque falsum esse necesse est, cùm auctor ejusdem Fragmenti pag. 472. scribat, Licinium fuisse in exercitu Galerii Romam obsidentis, & ab eo missum in urbem cum Probo, ut viam aliquam invenirent concordiæ inter socerum & generum. Quæ etiam evincunt privatum adhuc fuisse, adeòque nondùm Imperatorem. Ut mirum valdè sit, virum doctissimum Hadrianum Valesium sequutum in hâc Historiâ scribendâ fuisse Victorem potiùs, quàm cæteros auctori istius Fragmenti consentaneos.

Ibid. QUOD ANTE NON FECERAT] Nimirùm ut Licinium faceret Imperatorem. Quod facere jam tum poterat, cùm Severum & Maximianum fecit Cæsares: sed noluerat, propter rationes suprà allatas in capite vigesimo.

Lin. 6. IMPERIUM LICINIO DARET] Digladiantur inter se viri docti in constituendo anno quo Licinius factus est Imperator, quibusdam id evenisse censentibus anno Christi CCCVII. aliis sequenti. Ego utrorumque rationes adferam. Qui priorem sententiam tuentur, his argumentis aut utuntur, aut uti possunt. Anno Christi CCCVII. mota sunt arma adversùs Maxentium, qui fine anni superioris imperium invaserat; & Severus Cæsar Augustus, qui ad expugnandum eum Romam accesserat missus à Galerio Maximiano, repulsus, ac postremò miserabili mortis genere extinctus est anno secundo imperii sui, ut legitur in Chronico Eusebii, id est, anno Christi CCCVII. ante Kalendas Maias, quibus biennio anteà factus fuerat Cæsar ab Herculio Maximiano. Ita Onuphrius Panvinius in Commentario ad librum secundum Fastorum, ad annum V. C. MLIX. qui congruit cum anno Christi CCCVII. *Hoc anno circa Kal. Maii Severus, qui à Galerio Cæsar per Italiam & Africam creatus fuerat, cùm adversùm motum prætorianorum atque Maxentii Romam cum exercitu venisset, militum suorum scelere desertus, ipseque fugiens, altero imperii anno Ravennæ interfectus est.* Accensus eâ ignominiâ Galerius, in quem hoc dedecus recidebat ut in auctorem belli, incredibili celeritate ex Illyrico Romam cum immenso exercitu advolat, & ex Italiâ in Illyricum revolat inglorius, totum illud terrarum spatium bis emensus intra quinque, aut sex ut plurimùm menses, de castigando pellendoque Maxentio eò acriùs cogitans, quòd vincere suetus, nunc cum ingenti dedecore coactus erat terga vertere. Eâ de causâ Licinium post reditum ex Italiâ creat Imperatorem, destinans eum Italiæ adversùs Maxentium.

Acta hæc III. Idus Novembris, ut legitur in Fastis Idatianis & in Chronico Alexandrino. Sed quamvis hi duo libri consentiant de die, de anno tamen non conveniunt. Nam Chronicon Alexandrinum initia imperii Liciniani refert ad annum, quo Fl. Constantinus Augustus solus Consul fuit; Fasti ad annum sequentem, qui sic notatur: *Item decies & Maximiano* VII. Quo etiam modo, ut hoc obiter moneam, Græca illa, παλινδεκάτυ, quæ leguntur in Chronico Alexandrino, vertenda sunt, pro eo quod Raderus vertit *Palindecato*, coactus admonere in margine, hæc intelligenda esse de decimo Diocletiani Consulatu. In quo sanè lapsus est vir eruditissimus. Nam si Diocletianus decies Consul fuit, decimus ejus Consulatus incidit in annum Christi CCCV. ut suprà vidimus. Itaque hic locus intelligendus est de decimo Maximiani Herculii Consulatu, qui tum imperium resumpserat. Sed his omissis, ad quæ per transennam tantùm, & quasi aliud agendo animum advertimus, persequamur argumenta quibus probari potest, Licinium factum esse Imperatorem anno Christi trecentesimo septimo. Certum est Constantinum fuisse factum Imperatorem post mortem patris anno Christi CCCVI. mense Julio exeunte. Itaque primus imperii ejus annus finitus est eodem mense Julio anni sequentis. Cùm autem Eusebius in Chronico imperatoriam Licinii dignitatem ponat in anno secundo imperii Constantini, dubium non est, quin secundùm Eusebii testimonium ejus initia referenda sint ad annum CCCVII. exeuntem. Denique si Tribunitia potestas Imperatorum illius ævi numerabatur à die quo imperium adepti erant, ut placet viris eruditissimis, hinc etiam confirmatur, Licinium factum esse Imperatorem anno Christi CCCVII. cùm in edicto quod Galerius moriturus edidit anno CCCXI. in gratiam Christianorum, quod verò Nicomediæ propositum est pridiè Calendas Maias, adnotatus sit annus quartus Tribunitiæ potestatis Licinii apud Eusebium in editione Valesii, & apud Nicephorum. Atqui si annos Licinii colligas, & illos à mense Novembri anni CCCVII. incipias, nullo negotio reperies annum CCCXI. fuisse quartum Tribunitiæ ejus potestatis, adeòque etiam imperii. Et hæc sunt quæ dici possunt pro confirmandâ eorum opinione, qui arbitrantur, Licinium anno CCCVII. evectum ad dignitatem imperatoriam. Sed adversùs hæc reponi potest, magnam esse auctoritatem Fastorum Idatianorum, in quibus Historia illa refertur ad annum sequentem, & meritò. Primùm enim non potuisse Galerium Maximianum sic raptim & præcipitanter proficisci in Italiam cum ingentibus copiis, Romam obsidere, ac reducere exercitum in Illyricum, ut omnia facta dici possint intra quinque aut sex mensium spatium; adeòque probabilius videri, excessum Galerii ex Italiâ contigisse anno trecentesimo octavo. Præterea credibile non esse Maximianum Herculium, hominem senem, qui apud Carnuntum cum Diocletiano erat eo tempore quo Licinius factus est Imperator, intra sex mensium spatium Italiam Galliasque emensum esse, nuptias Constantini & Faustæ celebravisse, rursùm in Italiam rediisse post fugam Galerii, tum etiam iterùm in Galliam, & hinc in Pannoniam profectum ad Diocletianum. Denique in Epitome Victoris legi, Maximinum Dazam Cæsarem quadriennio fuisse, Augustum triennio. Cùm autem ille factus fuerit Cæsar anno CCCV. Kalendis Maiis, consequens esse, ut Cæsaris nomine contentus fuerit usque ad annum CCCVIII. exeuntem. Alioqui quadriennio Cæsar non fuisset, sed triennio, si Licinius factus fuisset Imperator anno superiore. Ista quidem magnum momentum habere statim videntur. Sed profectò si consideremus statum Reipublicæ illius temporis, ingenium Galerii ferox, iracundum, præceps & superbum, instabilitatem & perfidiam ac mobilitatem Herculii, quæ sanè vitia semper eos præcipitant, quibus inhærent, quia in animis hominum potentiora virtutibus sunt, ut ait Lactantius in libro primo divinarum Institutionum, facilè intelligemus, ea quæ primo intuitu ferè impossibilia videntur, fieri tamen potuisse ab hominibus inquietis & summum imperium retinere cupientibus. Nam, exempli gratiâ, Illyricum, ubi Galerius habitabat, Italiæ adjacet; adeòque facile illi fuit in Italiam venire, & dein recedere, etiam cum exercitu, intra illud sex mensium spatium quod diximus: præsertim cùm ex Zosimo & auctore Fragmenti de Constantio Chloro intelligamus, illum ex Italiâ discessisse nullo commisso prælio, hoc est, parvam ejus in Italiâ moram fuisse. Herculium verò, cupidum imperii, quod invitus deposuerat, quis miretur tantâ celeritate tot itinera fecisse, quem dubium non est illa fecisse abjectâ omni cunctatione & tarditate? Solvebat à Româ, & mare trajiciens, cùm Massiliam pervenisset, citò ad Augustam Trevirorum, ubi sedes erat Constantini. Quæ omnia itinera confici profectò possunt intra mensem ab homine diligenti. Posteà

Posteà aliquanto tempore apud Constantinum fuit occasione nuptiarum. Mense dein altero ei opus fuit ad redeundum in Italiam, undè brevi pulsus est. Adde alium mensem pro secundâ profectione in Gallias, ubi non multùm moratus est, & mensem pro itinere ab Augustâ Trevirorum usque ad Carnuntum in Pannoniâ. Patet jam, totum hunc numerum mensium satis congruere spatio temporis, quod fluxit à morte Severi (nam tum primò Herculius in Galliam profectus est) usque ad diem tertium Idus Novembris, quo die Licinius factus est Imperator. Imò suspicor, Severum diù ante Kalendas Maias occisum esse, nimirùm mense Februario. Nam in veteri Kalendario quod Herwartus edidit, natalis Constantini notatur pridiè Kalendas Apriles. Quod cùm de die quo factus est Cæsar interpretari debere putaverit vir eruditissimus, ego crediderim intelligendum esse de eo die, quo Maximianus Herculius eum nuncupavit Augustum; quod quidem evenisse anno CCCVII. nullus, ut opinor, dubitandi locus esse potest. Itaque si Maximianus exeunte Martio Constantinum dixit Augustum, jam pro sex mensibus, quos ab exitu Severi usque ad imperium Licinii numerabamus, habemus ferè novem, intrà quos utrique Maximiano facile fuit, hos cursus & has peregrinationes conficere, de quibus anteà diximus. Porrò natalem Constantini pridiè Kalendas Apriles non posse referri ad diem quo factus fuit Cæsar, hinc puto colligi, quòd aut factus est Cæsar cum Severo & Maximino, aut cùm pervenisset ad patrem, aut certè cùm Cæsar nuncupatus est à Galerio. Atqui jam ostendimus, factum non fuisse Cæsarem cum Severo & Maximino. Quod tametsi factum fuisset, tamen natalis ille non posset congruere, cùm constet, Severum & Maximinum fuisse factos Cæsares, non pridiè Kalendas Apriles, sed Kalendis Maiis. Non potest etiam congruere tempori quo patri successit, cùm id evenerit exeunte mense Julio. Congrueret ergò tantùm huic tempori, quo Constantinus à Galerio factus est Cæsar. Verùm ne illud quoque incidet in pridiè Kalendas Apriles. Quippè ambigi non potest, quin laureata Constantini imago ad Maximianum perlata sit statim atque ille in locum Constantii patris successit, id est, exeunte Julio, non secùs ac ejus imago Romam statim adlata est; quod quidem occasio fuit Maxentio invadendi imperii, ut Zosimus docet in libro secundo. At si exeunte Julio nuntius accepti à Constantino imperii perlatus est ad Galerium, cùm Lactantius non doceat, moram fuisse in mittendâ purpurâ ad Constantinum, par est credere, & Cæsarem factum; & purpuram missam intra eundem annum quo imago adlata est, atque adeò diù ante mensem Martium. Et certè rationi consentaneum est, ut dies accepti summi fastigii adnotatus sit in Kalendario: quem si non referas ad pridiè Kalendas Apriles, nullibi notatus reperietur dies, quo Constantinus Imperator & Augustus dictus est. Quod attinet ad auctoritatem ex Epitome Victoris allatam, ea non officit his quæ hactenùs dicta sunt. Nam multa sunt in hâc Epitome quæ non cohærent, nominatim verò in hoc loco, ubi septem tantùm imperii annos tribuit Maximino, quem certum est imperasse per annos octo integros & aliquot menses. Postremò redeundum nobis ad Tribunitiam potestatem, quæ magnum momentum habet in hoc negotio. Quod cùm intelligeret vir clarissimus Henricus Valesius, qui contendit Licinium anno tantùm CCCVIII. factum esse Imperatorem, hùc descendit in Annotationibus ad Eusebium pag. 171. ut fateatur, observationem de Tribunitiâ potestate incommodare sententiæ suæ de initiis Licinii, coactus etiam edictum illud, in quo quartus annus Tribunitiæ potestatis Licinii annotatus est, rejicere ad exitum anni CCCXI. ut sic inveniret annum illum quartum Tribunitiæ potestatis Licinii. Sed ruit conjectura illa, cùm ex Lactantio constet, edictum illud propositum fuisse Nicomediæ pridiè Kalendas Maias, & Galerium obiisse paulò post. Itaque etiam ex illâ eruditissimi viri observatione colligimus, verissimam esse illorum sententiam, qui Licinium anno Christi CCCVII. putant creatum fuisse Imperatorem. Hinc etiam puto confirmari posse, Licinium fuisse factum Imperatorem anno CCCVII. quòd Maximianus Herculius & Galerius Maximianus Consulatum simul gessisse reperiuntur anno sequenti, & quòd deinceps bellatum non fuit adversùs Maxentium Herculii filium. Concordiam enim, quæ posteà inter eos fuit, illo tempore constitutam fuisse oportet, quo Herculius & Galerius simul fuerunt apud Carnuntum, cùm videamus, Galerium tum maximè de bello adversùs Maxentium gerendo consilia agitasse, cùm Licinium provehere destinabat ad principale fastigium, & hunc ardorem statim deferbuisse post promotionem ejus. Quòd si Consulatus ab Herculio & Galerio, quod negari non potest, communi consensu susceptus est post amicitiam inter eos conglutinatam apud

Carnuntum, cùm is in annum Christi CCCVIII. inciderit, manifestum est, Licinium exeunte anno CCCVII. factum fuisse Imperatorem. His ità constitutis, reliquum est ut de aliâ difficultate quæ heic occurrit, an nimirùm Licinius primùm factus fuerit Cæsar, ac postmodùm Augustus, ut placuit quibusdam, an verò uno eodemque tempore Cæsar & Augustus, ut alii volunt, nonnulla dicamus. Res est, quæ facilè decidi potest vel unico Lactantii testimonio, qui imperium Licinio ac primum locum post Galerium datum fuisse scribit, etiam supra Maximinum; quod etiam confirmatur auctoritate Eusebii, ut ostendemus paulò post. Itaque difficultas illa non indiget ampliori examine. Orta autem est ex malè intellecto Aurelii Victoris loco, ubi agit de Licinio facto Cæsare & Augusto. Vide Scaligerum in Animadversionibus ad Chronicon Eusebii.

Ibid. lin. 7. UTROQUE PRÆSENTE] Nimirùm Diocletiano & Maximiano Herculio, ut mox dicemus. Venerat Herculius ad Diocletianum, ut Zosimus ait, id temporis Carnunti degentem, ut eum impelleret ad resumendum imperium: sed venerat è Galliâ, ut docet Lactantius, non verò ex Italiâ, ut putavit Cluverius, qui in libro de Vindeliciâ & Norico cap. V. scribit, auctore, ut ipse ait, Zosimo, Herculium è Lucaniâ Italiæ regione Carnuntum ad Diocletianum profectum fuisse, ac per Ravennam transiisse in eundo & redeundo. Quod utrumque procul dubio falsum est. Nam, ut dixi, Herculius è Galliâ profectus est Carnuntum, ubi reperit Diocletianum; & ab eo discedens, in Galliam reversus est, ut etiam colligi potest ex panegyrico quem Eumenius Constantino dixit, ubi varios Herculii errores recto ordine recenset, hoc modo: *Fati necessitas tulit, ut ille pietati tuæ hanc referret vicem, quem tu ab urbe pulsum, ab Italiâ fugatum, ab Illyrico repudiatum, tuis provinciis, tuis copiis, tuo palatio recepisti.* Rectè, inquam. Nam cùm filium Maxentium denudare ac regno privare vellet, exactus ab urbe, pulsus Italiâ, ad Constantinum confugit. Dein in Pannoniam Illyrici provinciam profectus est, ut Galerio strueret insidias; ibique Diocletianum, quem anteà per litteras frustrà tentasse colligi potest ex Eutropio, hortatus ad resumendum imperium, cùm nihil suis suasionibus effecisset, impeditis consiliis, ut Lactantius ait, tertiam fugam molitus, rediit in Galliam. Quæ ita ut in panegyrico leguntur gesta esse, probat Lactantius. Memorabilis autem in primis est vox Diocletiani imperium respuentis, cùm ad illud resumendum eum hortarentur Herculius & Galerius. Epitome Victoris: *Dum ab Herculio atque Galerio ad recipiendum imperium rogaretur, tanquàm pestem aliquam detestans, in hunc modum respondit: Utinam Salonæ possetis visere olera nostris manibus instituta. Profectò nunquàm istud tentandum judicaretis.* Itaque ex hoc Lactantii loco habemus, quem anteà nesciebamus, annum quo Herculius ad Diocletianum profectus est, eum nempe, quo Licinius factus est Imperator. Cæterùm heic observandum est, errasse Arnaldum Pontacum Episcopum Vasatensem in Notis ad Chronicon Eusebii pag. 678. & Josephum Scaligerum in libro quinto de Emendatione temporum pag. 497. postremæ editionis, ubi redarguentes Zosimum, qui dixerat Diocletianum conventum ab Herculio fuisse Carnunti Celtarum oppido, aiunt id falsum esse, cùm Diocletianus post abdicatum imperium nunquàm pedem posuerit in Galliâ, imò non extulerit Salonis Dalmatiæ. Prima pars observationis vera est, nempe Diocletianum nunquàm pedem posuisse in Galliâ post abdicatum imperium. Sed tamen fuit Carnunti in Pannoniâ, ubi eum Herculius convenit. Et pedem eum extulisse Salonis patet ex responso ejus, quod paulò antè retulimus: *Utinam Salonæ possetis visere olera.* Nam si tum cùm hæc dicebat, fuisset Salonæ, locus non erat huic exclamationi. Itaque longè aberat à Salonis. Graviùs etiam errat vir doctissimus Joannes Morinus in parte secundâ libri de Ecclesiâ per Constantinum liberatâ cap. I. pag. 126. 129. & cap. III. pag. 153. ubi scribit, Maximianum Herculium ea scripsisse ad Diocletianum, quæ dicta, non scripta, esse jam vidimus, & longam confingit epistolam ad eum scriptam, cujus nullum vestigium extat apud veteres, & Diocletianum, post acceptam epistolam illam, brevi eam responso dignatum esse, quod nos retulimus ex Epitome Victoris. His ita constitutis, videndum est an vera esse possint, quæ à viro clarissimo Hadriano Valesio in libro primo rerum Francicarum pag. 22. dicta sunt de profectione Maximiani Herculii in Illyricum, & de discessu ejus. Ait ergò Herculium, cùm videret omnes Romani imperii provincias teneri à Galerio, Maximino, Maxentio, & Constantino, adeòque nusquàm sibi locum consistendi esse, nec se sine provinciis & sine exercitu imperatoriam dignitatem tueri diutiùs posse, iterùm cessisse imperio, postquàm annos circiter duos insignia principatûs reti-

nuerat, cùmque se odio esse Maxentio & ejus militibus sciret, à Galerio petiisse sibi, ut per filium ex Urbe & Italiâ expulso in Illyrico reliquum vitæ agere privato liceret, repudiatumque ab Galerio, anno secundo post Consulatum suum decimum & Galerii septimum, sub specie officii, velut visendi Constantini generi sui gratiâ, in Galliam profectum, à Maxentio se pulsum simulantem. Hæc sunt enim omninò verba viri clarissimi. Primùm illud stare non potest quod ait, Herculium cessisse imperio antequàm proficisceretur in Illyricum, quandoquidem Lactantius docet id ab illo factum esse, postquàm ex Illyrico rediisset ad Constantinum. Deindè certum est, eum ad Galerium profectum intra primum annum resumpti imperii, non verò postquàm annos circiter duos insignia principatûs retinuerat. Nam purpuram resumpsit anno Christi CCCVI. exeunte, & sequenti profectus est in Illyricum mense, ut tardiùs, Octobri. Quod autem ait, eum petiisse à Galerio, ut sibi in Illyrico reliquum vitæ agere privato liceret, cùm id apud neminem alium reperiam, puto Valesium paraphrasticè traxisse ex illis Eumenii verbis, ubi legitur, Herculium ab Illyrico repudiatum, tanquàm si aliter repudiari non potuisset, quàm negatâ ei habitatione Illyrici. Verus autem verborum Eumenii, ut ego quidem arbitror, sensus hic esse debet, ut ab Illyrico repudiatus dicatur, quia illic, ut diximus, suasionibus suis efficere non potuit, ut Diocletianus resumeret imperium. Neque verò repudium illud contigit anno secundo post Consulatum decimum Herculii, id est, anno Christi CCCX. ut putat Valesius, sed statim post conlatam in Licinium dignitatem imperatoriam. Siquidem Lactantius de discessu ejus ab Illyrico sic scribit, tanquàm de fugâ desperatâ, adeòque de discessu subito & præcipiti profectione. Denique reditum Herculii ad Constantinum sic narrat Valesius, tanquàm si nondùm ille Constantinum vidisset post exactionem suam ab urbe Româ, adeòque apud eum conquestus non fuisset de filii sui crudelitate adversùm se; cùm tamen certò sciamus ex Lactantio, Herculium Româ profugum venisse primò in Galliam ad Constantinum, & hinc in Illyricum ad Galerium & Diocletianum, & ab isto repudiatum rediisse in Galliam ad Constantinum.

Ibid. UTROQUE PRÆSENTE] Diocletiano nimirùm & Maximiano Herculio. Unum heic occurrit examinandum, an istorum præsentia trahenda sit ad consensum, præsertim cùm ista agerentur à Galerio, homine admodùm pervicaci ac superbo, & qui stricto velut ense supplicare suetus erat; & an consensus ille trahendus rursùm sit ad cæteros, penès quos reipublicæ potestas erat. Nam id dicere videtur Eusebius lib. VIII. cap. XIII. Λικίνιος δὲ ἐπὶ τούτοις ὑπὸ κοινῆς ψήφου τῶν κρατούντων αὐτοκράτωρ καὶ σεβαστὸς ἀναπέφηνε. Hunc locum Interpretes in varios sensus traduxerunt. Et Ruffinus quidem ita vertit: *Sed & Licinius communi omnium sententiâ adscitus in imperium, Augustus pronuntiatur.* Musculus: *Licinius verò communi sententiâ potentatuum & ipse Imperator & Augustus creatur.* Christophorsonus: *Licinius deinceps communi eorum suffragio & consensu penès quos summa potestas erat, Imperator & Augustus declaratur.* Denique Valesius: *Licinius communi Imperatorum suffragio Imperator & Augustus declaratus est.* Ruffinus igitur in ambiguo relinquit, quos intelligi velit. Neque clariùs se Musculus explicat, quid potentatuum vocabulo significare velit, incertum relinquens. At Christophorsonus & Valesius apertè pronuntiant, id factum esse communi Imperatorum, sive eorum penès quos summa potestas erat, suffragio. Verùm ista interpretatio plurimùm habet difficultatis. Nam cùm istud consilium præcipitanter, ut palàm est, captum à Galerio sit, temporis angustiæ non permiserunt, ut Cæsarum, qui in provinciis erant, consensus expeteretur; & non erat hic mos Galerii. Prætereà certò colligi potest ex Eusebio & Lactantio, uti posteà dicemus, neque Maximinum, neque Constantinum interrogatos fuisse. Neque probabile item est, Maxentii consensum fuisse requisitum, adversùs quem bellum parabatur. Reliquum igitur est, ut hic Eusebii locus intelligatur de Imperatoribus, nimirùm de Diocletiano veterano Rege, de Maximiano Herculio, qui tum imperium resumpserat, & de Galerio Maximiano. Nam hi tres tum erant Carnunti, cùm Licinius factus est Augustus. Itaque verum non est omni ex parte, quod heic ait Eusebius, Licinium factum esse Imperatorem & Augustum communi eorum consensu, qui tum rempublicam possidebant.

Ibid. SEX FUERUNT] Nimirùm Maximianus Herculius, Galerius Maximianus, Maximinus cognomento Daia vel Daza, Constantinus, Maxentius & Licinius.

Lin. 10. GENERUM SUUM] Constantinum, qui Faustam, senioris Maximiani minorem filiam, paulò antè duxerat, eodem anno nimirùm, quo & Severus occisus,

& Licinius factus est Imperator. Incerti panegyricus Maximiano & Constantino dictus in nuptiis Faustæ : *O divinum tuum, Maximiane, judicium, qui hunc tibi jure adoptionis nepotem, majestatis ordine filium, etiam generum esse voluisti!*

Ibid. GENERI FILIUM] Nam Constantius Constantini pater, repudiatâ, ut jussus erat, Helenâ, Theodoram duxit, quam nonnulli tradunt Herculii filiam fuisse, alii privignam.

Pag. 223. *lin.* 1. DEPONIT REGIAM VESTEM] Id est, purpuram; & sic iterùm ad vitam privatam rediit. Factum istud ab Herculio scribit Hadrianus Valesius in libro primo rerum Francicarum, pag. 21. antequàm proficisceretur in Illyricum, id est, anno CCCVII. exeunte. Verùm repugnat Lactantius huic sententiæ, qui secundam Herculii abdicationem disertè revocat ad posteriora tempora : sed annum non indicat. Probabile tamen est, id factum non ità multò postquàm ad Constantinum rediisset ex Illyrico, id est, anno CCCVIII. ineunte, ipso decies & Maximiano septies Consulibus. Nam nulla deinceps facinorum ejus mentio habetur usque ad annum CCCX. quo interiit; & vir cupidissimus signando annos per Consulatus suos, Consul deinceps non reperitur fuisse.

Lin. 6. RELICTA MILITUM PARTE] In potestate soceri sui Maximiani. Sed homo perfidus eos sollicitavit ad defectionem. Testis, præter Lactantium, Eumenius in panegyrico quem posteà dixit Constantino, ubi cùm dixisset Maximianum genero suo pejerasse, statim addit : *Hæc est fides, hæc religio palatini sacrarii devota penetralibus, ut lentè & cunctanter, jam scilicet cum illis belli consiliis, itinere confecto, consumptis copiis mansionum, ne quis consequi posset exercitus, repentè intra parietes consideret purpuratus, & bis depositum tertiò usurparet imperium, litteras ad sollicitandos exercitus mitteret, fidem militum præmiorum ostentatione turbare tentaret, securè scilicet usurus exercitu, quem venales manus habere docuisset.* Istius loci sensum Livineius ait hunc esse, ut Maximianus Herculius intelligatur resumpsisse purpuram Arelati, cùm urbe pulsus, Italiâ fugatus, ab Illyrico repudiatus, à Constantino est exceptus. Rectè sanè, quantùm ad Historiam. Sed nescio ubi invenerit, acta hæc esse apud Arelatem. Neque enim id dicit Eumenius : sed tantùm se conclusisse in civitate Arelatensi, quò eum persecutus est exercitus Constantini, & indè Massiliam posteà fugisse. Mihi certum videtur, Herculium purpuram, quam bis deposuerat, resumpsisse in ipsâ civitate Trevirorum, aut non multò procul. Id mihi colligere videor ex his verbis Lactantii, ubi ait, eum paucis post diebus, quàm Constantinus profectus erat adversùm Francos, cùm thesauros publicos invasisset, purpuram repentè sumpsisse, cùm æstimaret, Constantinum intrâsse fines barbarorum. Nam Francorum limes erat circa Danubium. Et thesauri publici, quos tum invasit Herculius, non alibi potuerunt esse, quàm in palatio Imperatoris, id est, in civitate Treverensi. Itaque Herculius non potuit intra paucos dies purpuram resumere Arelati, quæ longo intervallo distat à Treveris.

Lin. 15. QUOD IPSUM NON DECERET] Eumenius in panegyrico Constantini : *Talibus te pro utilitate ac dignitate publicâ rebus intentum averterunt in se novi motus ejus hominis, quem successibus tuis maximè favere decuisset.*

CAPUT XXX.

Pag. 224. *lin.* 1. REFERT AD MARITUM] Eutropius lib. X. *Detectis igitur insidiis per Faustam filiam, quæ dolum viro enuntiaverat, profugit Herculius Massiliam; ibique oppressus, pœnas dedit justissimo exitu.* Fallitur Eutropius. Nam Herculius antè Massiliam profugerat, quàm hunc dolum componeret, ut patet ex Lactantio. Graviùs etiam erravit Zosimus aiens, Herculium, quòd Fausta conatum illius antevertisset, ac rem totam Constantino indicâsset, in desperationem rerum omnium adductum, apud Tarsum morbo extinctum esse. Confudit heic videlicet Maximianum cum Maximino, qui Orientem tenebat, & qui pulsus à Licinio, apud Tarsum postremò in Ciliciâ obiit, ut adnotabitur infrà. Sed neuter dolum explicavit, quem retulisse videntur ad invasionem imperii. Unus Eucherius, Episcopus Lugdunensis, in historiâ Martyrum Agaunensium adnotavit, Maximianum Herculium struxisse insidias Constantino, ut ei vitam auferret. *Cùm dispositis insidiis*, inquit, *genero suo Constantino tunc regnum tenenti mortem moliretur, deprehenso dolo ejus, apud Massiliam captus, nec multò post strangulatus, teterrimoque hoc supplicio affectus, impiam vitam dignâ morte finivit.* Rectè sanè, & consentaneè Lactantio. Meminit autem hujus Herculii perfidiæ, ac dein mortis, Eusebius in libro primo de vitâ Constantini, cap. XLVII. scribens, alterum eorum qui se imperio abdicaverant, cùm insi-

dias in necem Constantini pararet, deprehensum, turpissimo mortis genere interiisse. Hæc Eusebius, apertè designans Maximianum Herculium. Sed quoniam statim Eusebius tradit, ejus quem ità interiisse scribit, imagines & statuas omnes ubique terrarum dejectas esse, & hanc mortem describit longo intervallo post caput, in quo egit de profligato Maxentio, hùc descendit Valesius, in Annotationibus suis, ut putaverit, corruptum esse locum Eusebii, atque ità emendari debere, ut Maximinus heic intelligatur, qui unà cum Severo factus est Cæsar. Maximinus enim interiit post victoriam, quam Constantinus reportavit de Maxentio, & quidem mortis genere turpissimo, ut ex Eusebio libro octavo & nono colligi posse ait. Et hæc quidem vir doctissimus adnotavit ad hunc locum, quæ ego puto contra veritatem Historiæ pugnare. Nam primò certum est, Eusebium loqui de altero eorum, qui se imperio abdicaverant. Quod de alio, quàm de Maximiano Herculio intelligi non potest, qui secundum in imperio locum obtinebat, & cum Diocletiano se abdicavit. Id verò nullo pacto dici potest de Maximino, qui nullibi legitur abdicâsse. Deindè ille, de quo loquitur Eusebius, extinctus est, cùm deprehensus fuisset insidias parare in necem Constantini. Quam Historiam ad Herculium referendam esse nihilominùs certum est, quàm certum est, Constantinum insidiis appetitum ab Herculio fuisse; id quod & Lactantius in hoc libro, & reliqui Historici produnt uno consensu. Sanè utriusque imagines dejectæ post mortem eorum sunt, ut patet ex Eusebio. Narratio porrò de cæde Maxentii, quæ præcedit Historiam mortis Herculii, nihil huic sententiæ officit. Eusebius enim (ut observat Socrates in initio suæ Historiæ) in libris, quos de vitâ Imperatoris Constantini conscripsit, plæraque obiter tantùm perstrinxit: quippe cui, ut in encomiis fieri solet, Imperatoris laudes & panegyricam orationem contexere magis curæ esset, quàm res gestas accuratè commemorare. At in libro octavo Historiæ ecclesiasticæ, cap. XIII. ubi ordinem temporum sequitur, & ubi hæc eadem de Maximiano narrat, quæ leguntur etiam in vitâ Constantini, docet ea non posse, neque debere accipi de alio, quàm de Herculio; cùm statim initio sequentis capitis dicat, Maxentium ejus filium fuisse, de quo anteà loquutus est.

Ibid. COMPONITUR SCENA] In Manuscripto legitur *schena.* Facilis fuit emendatio. Apud Tacitum lib. XIII. Annal. Agrippina Neronis mater sic loquitur: *Nunc per concubinum Atimetum & histrionem Paridem quasi scenæ fabulas componit.* Acta purgationis Felicis Episcopi Aptungitani: *Semper sic falsum per terrorem, per scenam, per inreligiosam mentem actum est ab his, qui catholicæ religioni consentire noluerunt.*

Lin. 14. VIGINTI ANNOR. VOTA] Id est, vicennalia, quæ cum Diocletiano Romæ celebravit.

Lin. 15. ELISO GUTTURE] Epitome Victoris: *Maximianus Herculius à Constantino apud Massiliam obsessus, deindè captus, pœnas mortis genere postremo, fractis laqueo cervicibus, luit.* Orosius lib. VII. cap. XXVIII. *Herculius Maximianus in Galliam profectus est, ut Constantino genero æquè dolis junctus auferret imperium: sed per filiam deprehensus & proditus, deindè in fugam versus, Massiliæ oppressus & interfectus est.* Aberrant autem in hoc loco omnes Historici, qui in viam reducuntur à Lactantio. Pessimè Suidas, qui Diocletianum à Senatu jugulatum esse, Maximianum verò se suspendisse scribit. Ista porrò Maximiani Herculii mors dicitur in Fastis Idatianis evenisse *anno secundo post Consulatum decimum & septimum*, qui congruit cùm anno Christi CCCX. Non est autem occisus à Constantino Maximianus *ob purpuram tertiùm sumtam*, ut putavit vir doctissimus Hadrianus Valesius: sed quia post violatum jusjurandum, post bellum civile commotum, post sollicitatos milites, postremò Constantinum occidere voluerat, & occidisset, si Faustam sibi consentientem habuisset.

CAPUT XXXI.

Pag. 224. *lin.* 1. MAXIMIANUM ALTERUM] Galerium, cognomento Armentarium.

Lin. 2. PERSECUTIONIS AUCTOREM] Ità etiam Eusebius in libro primo de vitâ Constantini, cap. LVIII. Ruffinus lib. VIII. cap. XV. *Ille verò, qui ei secundus in honore, postmodùm etiam in primis successor fuit; qui & incentor ac signifer nostræ persecutionis extiterat.* Et cap. XXVIII. *Ipsum namque auctorem sceleris ultio divina corripuit.* Fragmentum de Constantio Chloro, pag. 472. *Tunc Galerius in Illyrico Licinium Cæsarem fecit. Deindè illo in Pannoniâ relicto, ipse ad Serdicam regressus, morbo ingenti occupatus sic distabuit, ut aperto & putrescente viscere moreretur, in supplicium persecutionis iniquissimæ ad auctorem scelerati præcepti justissimâ pœnâ redeunte.* Vide Lactantium suprà cap. X. & sequentibus.

Frustrà ergò Scaliger in Animadversionibus ad Chronicon Eusebii ait, Galerium Maximianum nunquàm persecutum esse Christianos, cùm bonus & laudabilis Princeps fuerit, eximius & fortis bellator. Atque heic eum meritò reprehendit Petavius in libro XI. de Doctrinâ temporum, cap. XXXIV. & lib. XIII. pag. 714.

Lin. 3. ETIAM VIM MAJESTATIS] In hoc loco desiderantur aliquot litteræ in veteri exemplari, in quo ità legitur: *ut in eo et . . . . im majestatis ostenderet.* Nos ex vestigiis litterarum, quæ perierunt, conjecimus ità legendum esse; sicuti se habet hæc editio. Et conjecturam nostram confirmat ipse Lactantius, cujus hæc sunt verba in libro primo divinarum Institutionum, cap. III. *Quid quòd summa illa rerum potestas ac divina vis ne semel quidem dividi potest.* Et lib. III. cap. XVII. *Vim majestatemque veri Dei non intellexerunt.* Alibi virtutem dixit pro vi; ut lib. IV. cap. XXVI. *Virtutem ac majestatem Dei singularis interpretari.* Et lib. VI. cap. IX. *Virtutem ac majestatem Dei singularis enarrat.*

Ibid. DE AGENDIS VICENNALIB.] Ad exemplum Diocletiani, cujus imitationem affectabat ità, ut etiam de deponendo imperio aliquandò cogitaverit. Sed tamen vicennalia non celebravit, extinctus antequàm eorum agendorum tempus adesset.

Pag. 225. *lin.* 5. VENIA NON HAB.] Primò edideramus: *Veniam non habentibus nullas abstinendi multiplicis cruciatûs.* Quanquàm autem ità omninò scriptum sit in archetypo, non dubito tamen, quin ea lectio vera sit, quam nunc constituimus.

Lin. 10. QUÆ QUAM TOL.] Hic locus ità habet in vetere codice: *Quæ quàm tolerabilia sint, eripi à labore hominum cibos labore questos.* Partem ultimam rectè, ut opinor, restituimus. Priorem convellere non sumus ausi, licèt olim existimaverimus reponi posse: *Quanquàm intolerabile sit.* Sparkius ità scribendum esse ait: *Quæ cùm intolerabilia sint.* Conjecturam nostram prætulit Columbus.

Lin. 17. VOTUM] Sic vocabant festa, in quibus vota concipiebantur pro incolumitate & diuturnâ Principum vitâ; ut sicut vicennalia, exempli causâ, celebrabant, sic dii tribuerent, ut tricennalia celebrarent. Sed opus non est, me plura dicere de hoc argumento, cùm nuper duo eruditissimi viri Carolus Dufresnius & Henricus Noris hanc materiam abundè tractaverint; ille in Dissertatione de numismatibus inferioris ævi, quæ post tomum tertium Glossarii edita est; alter in Dissertatione chronologicâ de votis decennalibus, quæ edita est cum Dissertatione de nummis Diocletiani & Licinii. Vide etiam Casauboni Notas in Spartianum.

Ibid. QUOD NON ERAT CELEBRATURUS] Hic locus est magni momenti, cùm ex eo certò colligatur, Galerium Maximianum non pervenisse ad vigesimum annum imperii sui.

CAPUT XXXIII.

Pag. 226. *lin.* 1. MAXIMINUS IRATUS] Eusebius lib. VIII. cap. XIII. cùm dixisset, Licinium & Imperatorem & Augustum factum fuisse, addit: *Quod quidem Maximinus ægrè admodùm tulit, qui hactenùs Cæsar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergò præ cæteris tyrannico ingenio præditus, Augustus à semetipso renuntiatus est.*

Lin. 2. MITTIT ERGÒ] Galerius ad Maximinum, ut eum placaret.

Lin. 3. DISPOSIT. SUAM SERVET] Quia Licinium veterem contubernalem & victoriæ socium fecerat Imperatorem secundi loci.

Lin. 4. DEFERAT CANIS] Dictum id propter Galerium, qui senex erat. Nam de Licinio non posse intelligi, hinc patet, quòd cùm interiit, nondùm erat sexagenarius. Epitome Victoris: *Hic Licinius anno dominationis ferè post quintumdecimum, vitæ proximè sexagesimum, occiditur.* In Fastis Idatianis occisus dicitur sub Consulatu Paulini & Juliani, qui in annum CCCXXV. incidit. Obiit autem sub finem anni. In Fragmento de Constantio Chloro dicitur regnâsse annos XIX. filio & uxore superstitibus. Quod verum ex omni parte non est. Nam ab anno CCCVII. exeunte usque ad annum CCCXXIV. quo ad vitam privatam mense Octobri rediit victus à Constantino, numerantur anni tantùm XVII. Quòd si anno CCCXXIV. cùm ageret decimumseptimum imperii sui annum, nondùm nactus erat annum ætatis suæ sexagesimum, jam constat, eum factum fuisse Imperatorem anno circiter ætatis suæ quadragesimo. Itaque quæ de canis heic dicuntur, ad eum referri non possunt.

Lin. 9. TOLLIT CÆSARUM NOMEN] Non quidem ut nomen Cæsarum aboleret, quod Imperatores semper retinuerunt: sed ut ab eo deinceps abstinerent illi, qui in spem imperii adoptarentur, & sic excluderetur Maximinus. Hunc puto hujus loci sensum esse. Contrà vir religionis & doctrinæ laude insignis Antonius Pagius in Dissertatione hypaticâ, pag. 138. putat, alium esse verborum Lactantii sensum, eaque ad Galerium Maximi-

num cognomento Daiam referenda esse, non verò ad Galerium Maximianum. At Joannes Columbus in Annotationibus ad hunc locum mirari se ait, Antonium Pagium hæc de Maximiano Daiâ accipere, cùm series verborum & res ipsa doceat, intelligenda esse de Galerio Maximiano: istum enim, qui jam veteranus erat, contumacem dici non posse in novitium Imperatorem Maximinum, cùm contumacia sit inferioris in superiorem. Ego verò arbitror, rectè in hoc loco reprehensum esse Pagium à Columbo.

Lin. 10. MAXENTIUM] Aut valdè fallor, aut Maxentii nomen istic, ut in Chronico Alexandrino, perperàm positum est pro Maximino. Nulla enim inter hæc mentio Maxentii, quem Galerius Maximianus socer ejus oderat, & ut hostem publicum paulò antè bello appetierat. At vir clarissimus Joannes Columbus retinet in hoc loco nomen Maxentii, addit verò Maximini Daiæ nomen, quod à dormitante Librario omissum esse putat, & quatuor Imperatores paulò post nominatos ait esse, Licinium, Maximinum, Maxentium & Constantinum. Mihi multò similius vero videtur, ità intelligendum esse hunc locum, ut quatuor illos, quos Imperatores nominari jussit Galerius, dicamus hos esse, ipsum videlicet primò Galerium, ut par erat, tum Licinium, deindè Maximinum, postremò Constantinum. Nam, ut anteà dixi, nulla tum mentio Maxentii; & certum est, Maximinum non potuisse præteriri. Habebat enim exercitum fortem.

Ibid. CONSTANTINUM FIL. AUG.] Ex hoc præcipuè loco colligo, consensum Constantini requisitum non fuisse, cùm Licinius factus est Imperator. Quippè probabile non est, eum, qui Imperator & Augustus dictus ab Herculio fuerat, qui filius & gener Augustorum erat, virum præterea spectatum militiâ, fortissimorum exercituum ducem, & victoriis multis insignem, passurum fuisse sibi præferri hominem novum. Et sanè nescio, an ista sic ex omni parte successerint. Nam in edicto anni CCCXI. ubi tres Imperatores nominantur, Galerii quidem nomen, ut senioris Principis, primo loco ponitur, tum Constantini, deindè postremò Licinii. Quod indicat, dignitatem istius passam esse aliquam contradictionem apud Constantinum, eamque non aliter sopitam, quàm rejiciendo Licinium in tertium locum.

Lin. 11. AUGUSTUM SE NUNCUPATUM] Singularis est, huicque Lactantii scriptioni planè conveniens locus Ruffini ex lib. IX. cap. V. ubi loquens de eodem Maximino, ait: *Et quamvis ei agere cuncta ex sententiâ liceret, quippè qui jam sibi etiam Augusti concessam præsumpserat dignitatem, videri tamen vult, quòd aliquibus justis hæc rationibus agat.* Confirmat Eusebius lib. VIII. cap. XIII. ubi cùm dixisset, Licinium Imperatorem & Augustum declaratum esse, addit: *Quod quidem Maximinus ægrè admodùm tulit, qui hactenùs Cæsar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergò præ cæteris tyrannico ingenio præditus, Augustus à semetipso renuntiatus est.*

CAPUT XXXIII.

Pag. 226. *lin.* 1. DEC. ET OCT. ANNUS] Is est annus Christi CCCX. ut ostendit tempus mortis Galerii. Nam cùm ille incœperit ægrotare anno XVIII. imperii sui, ægrotaverit autem per annum perpetem, & obierit anno CCCXI. mense Maio, planum est, annum octavum & decimum imperii ejus congruere cum anno Christi CCCX.

Lin. 2. INSANABILI PLAGA] Lactantius lib. VII. Institut. cap. XV. *Percussit Ægyptum Deus insanabili plagâ.*

Ibid. IN INF. PA. GENITALIUM] Vide Eusebium lib. VIII. Hist. eccles. cap. XVI. & lib. I. de vitâ Constantini, cap. LVII. Ruffinum lib. VIII. cap. XVIII. Fragmentum de Constantino Chloro, pag. 472. & Orosium lib. VII. cap. XXVIII.

Pag. 227. *lin.* 1. INDUCTAM JAM CIC.] In codice manuscripto legitur: *Sed inductâ jam cicatrice, scindit vulnus.* Ex quo nos primò confeceramus: *Sed inductam jam cicatricem scindit vulnus.* Nunc verò videmus, retinendam esse lectionem veteris libri, pro *scindit* tamen reponendum esse *scinditur.* Noster lib. VI. Institut. cap. XXIV. *Perniciem rescissis vulneribus effundere.* Paulò post lacuna, ut olim monuimus, sic fortè supplenda est: *Rursùm levi corporis motu vulneratus.* Ubi Columbus legi debere ait *vulnerato.*

Lin. 12. ASCLEPIUS] Sic etiam lib. III. Institut. cap. XIX. *Timuit videlicet, ne apud Rhadamantum reciperatorem voti reus fieret ab Asclepio.* Hæc est enim scriptura vetustissimorum Lactantii exemplarium, cùm in vulgatis legatur *ab Æsculapio.* Paulò suprà ibidem editum est *pro se sacrarent.* Meliùs, ut arbitror, codex regius 3735. *prosecrarent.* Ità etiam primò habuit codex 3736. ejusdem Bibliothecæ. Sed posteà syllaba *sæ* addita est supra lineam. Et sic constituta est editio vulgata. Infrà lib. IV. cap. XXVII. *Instigantibus iisdem dæmonibus, quibus prosecrant.*

Pag. 228. *lin.* 1. VERMES INTUS CREANTUR] Vide Eusebium lib. VIII. cap. XVI. & Orosium lib. VII. cap. XXVIII. Similem omninò historiam de Juliano, qui avunculus Apostatæ fuit, narrant D. Joannes Chrysostomus Oratione in sanctum Babylam, Sozomenus lib. V. cap. VIII. & Theodoretus lib. III. cap. XIII.

Lin. 2. ODORITATEM] Certum est, hunc locum esse mendosum. Itaque conjeceram sic restitui posse: *Odor teter non modò per palatium.* Sparkius deindè faciliori, ut ipse ait, emendatione legendum censet: *Odor autem.* Cuperus: *Odoritas tetra.* Columbus: *Odor ita teter.* Quid, si reponatur *Odoris diritas?*

Pag. 229. *lin.* 1. DEUM COACTUS EST CONFITERI] Memorabile est, quod hoc loco narrat Ruffinus lib. VIII. cap. XVIII. Referam autem ejus verba: *Denique plerosque medicorum*, inquit, *quòd nec morbo aliquid mederi, nec vim fœtoris tolerare possent, interfici jubet. In quibus cùm quidam jugulandus potiùs, quàm medicaturus assisteret, inspiratus à Deo: Cur, inquit, Imperator, erras, & quod Deus infert, ab hominibus putas posse revocari? Nec humanus est iste morbus, nec à medicis curatur. Sed recordare, quanta in servos Dei egeris, quàmque in religionem divinam impius & prophanus extiteris, & intelliges undè tibi sint poscenda remedia. Nam & ego quidem mori cum cæteris potero; tu tamen à medicis non curaberis. Tunc primùm se Maximianus hominem esse intellexit, &c.* Eandem historiam compendio perstrinxit Orosius lib. VIII. cap. XXVIII. & ex eo auctor Historiæ miscellaneæ lib. XI. At Eutychius in Annalibus tradit, Maximianum sponte sensisse ac dixisse, se ea pati, quia Christianos interfecerit, & litteras in omnes provincias suas dedisse, ut Christiani, qui in carceribus erant, dimitterentur. Sed idem tamen in hoc graviter errat, quòd eum ex hoc morbo convaluisse scribit precibus Christianorum, ac posteà ad majorem impietatis gradum, quàm anteà prolapsum, Christianos ubique jussisse occidi & penitùs extirpari. Qui error ei evenit ex confusione nominum Maximiani & Maximini, dum uni tribuit, quod à duobus factum esse constat. Fallitur etiam Sethus Calvisius, qui tum putat, persecutionem decennalem quievisse post edictum illud mortemque Galerii, cùm octavus tantùm persecutionis annus esset, ut suprà diximus.

Lin. 3. EDICTUM MISIT] Extat apud Eusebium lib. VIII. cap. XVII. ex Latinâ linguâ translatum ab eo in Græcum sermonem, & dein ex Græco versum in Latinum à Ruffino, ut ipse docet: *Hæc de Latino in Græcum versa nos rursùm transfudimus in Latinum.* Quòd igitur hodiè legimus primâ Latinâ, beneficium est Lactantii.

CAPUT XXXIV.

Pag. 229. *lin.* 4. AD BONAS MENTES RED.] Lactantius lib. V. cap. XIX. ad hoc fortassis edictum respiciens: *Sed hæc ipsa ignoratio efficit, ut in persequendis sapientibus tam mali sint, fingantque illis consulere, illos ad bonam mentem velle revocare.* Acta sanctorum Saturnini, Dativi & Felicis, cap. VII. *Debueras alios ad bonam mentem revocare, & non contra præcepta Imperatorum & Cæsarum facere.*

Lin. 5. UT NON VET. INST. SEQ.] Taxat Christianos, quòd à priscâ illâ parentum suorum simplicitate defecissent. Eusebius sanè lib. VIII. cap. I. calamitosum Ecclesiæ illius ævi statum describens, invidias, obtrectationes, quasi bella intestina inter Christianos, Antistitum adversùs Antistites certamina, & cætera, quæ iram Dei adversùs ipsos excitârunt, hinc ortam esse ait persecutionem Diocletiani & Maximiani adversùs Ecclesiam. Vide etiam Ruffinum lib. eod. cap. I. & Lactantium initio libri de Opificio Dei.

Pag. 230. *lin.* 2. SIGNIFICATURI SUMUS] Malè Ruffinus, *indicavimus*, rem quasi jam peractam narrans, cùm ad futurum referatur. Neque istud tribuendum errori typographorum, cùm hanc lectionem exhibeant tres vetusti codices manuscripti Bibliothecæ Colbertinæ. Christophorsonus & Valesius rectè verterunt *significabimus.*

Lin. 4. AC SUA] Hæc verba omisit Ruffinus, quæ rectè alii reposuerunt.

Ibid. IN SEDIBUS] Ruffinus vertit *in laribus*, quemadmodùm legitur in uno codice Colbertino. Sed alii & editiones habent *in laboribus.* Christophorsonus vertit, *in suis familiis;* Valesius, *in suis domiciliis.*

CAPUT XXXV.

Pag. 230. *lin.* 1. PROPONITUR NICOMEDIÆ] Absente nimirùm Galerio Augusto, qui apud Sardicam ægrotabat. Itaque verum esse non potest, quod ait vir eruditissimus Henricus Valesius in Annotationibus ad Eusebium pag. 171. hoc edictum emissum fuisse post initium anni CCCXI. ante mensem Martium. Nam anni Galerii Imp. consurgebant ex Kalendis Martiis.

Lin. 2. IPSO OCTIES ET MAXIMINO ITER. CONS. In Fastis Maximianus dicitur Consul VIII. solus. Quod etiam tradunt auctor ignotus de Consulibus, & auctor quoque de Pontificibus Romanis, à Cuspiniano citati. At heic additur Maximinus iterùm. Quod valdè mirum est, præsertim cùm de primo illius Consulatu nulla uspiàm mentio habeatur. Verùm dubitare non licet, quin is iterùm Consul fuerit, cùm luculentissimum de eo extet Lactantii testimonium.

Ibid. APERTIS CARCERIBUS] Ruffinus lib. IX. cap. I. *Judices verò per singulas civitates edicta mittentes, legemque præferentes relaxari cunctos, qui tenebantur in carcere, quique in metallis, aut quibuslibet vinculis asservabantur, omnes abscedere liberos jubent.*

Lin. 6. CONJUGE SUA] Valeriâ, Diocletiani filiâ. Hæc tamen non mansit in aulâ Licinii, ob ferociam ejus: sed ad Maximinum confugit, ubi pessimè habita est, ut videbimus infrà cap. XXXIX.

Ibid. FILIO] Candidiano, de quo dictum est suprà cap. XX.

Lin. 7. HORRENDA TABE CONSUMPTUS] Ruffinus lib. VIII. cap. XV. ait, Galerium tam multis variisque morbis, & corporis tabe atque insaniâ mentis affectum esse, ut *post longos atque inextricabiles languores, scelerum suorum furiis agitatus, spontè vitam nefariam proderet*, id est, ut Orosius explicat in capite XXVIII. libri septimi, *vim vitæ suæ attulit.* Sed hæc vera non sunt. Mortuus autem est anno Christi CCCXI. quo inierat nonum & decimum imperii sui annum. Ita enim colligitur in primis ex Lactantio teste luculentissimo. Nam cùm ex capite XXXIII. constet, Galerium ægrotare cœpisse anno decimo & octavo imperii sui, & morbum ejus duravisse per annum perpetem, ac posteà illum deficientem anno sequenti edictum misisse, ut Christianis liceret Deum publicè colere, mortuumque esse *cùm jam futura essent vicennalia, Kalendis Martiis impendentibus*, clarum est, eum non pervenisse ad annum vigesimum imperii sui: sed mortuum esse anno decimo nono. Consentit Lactantio Aurelius Victor in libro de Cæsaribus, ubi ait, Galerium potentiam Cæsaris gessisse annos tredecim, quinquennio imperium tenuisse. *Huic quinquennii imperium*, inquit, *Constantio annuum fuit, cùm sanè uterque potentiam Cæsarum annos tredecim gessissent.* Quod confirmatur auctoritate Eutropii in initio libri noni, & ex Chronico Alexandrino pag. 651. ubi scriptum est, Constantium, qui Cæsar cum Galerio factus est, & eodem die Augustus nuncupatus est, quo Galerius, obiisse Eboraci in Britanniâ anno decimo tertio principatûs sui, exacto videlicet, cùm ab aliquot mensibus iniisset decimum quartum. Atqui suprà cap. XVII. probavimus, Diocletianum & Maximianum deposuisse imperium anno Christi CCCV. Kalendis Maii. Itaque qui tum Cæsar erat ab annis tredecim, adoptatus fuerat anno Christi CCXCIII. Kalendis Martiis. Quod si addas quinquennium, seu potiùs sexennium imperii, facilè reperies, consurgere numerum annorum novendecim, quibus eum imperasse colligitur ex Lactantio. Nam & auctor quoque Fragmenti de Constantio Chloro, pag. 492. eundem Galerium tradit imperasse annos novendecim. Quod cùm videret vir clarissimus Henricus Valesius, persuasumque haberet, illum regnasse per annos viginti & unum, sic locum Fragmenti interpretatus est, ut diceret, annos quidem XIX. integros ac plenos imperasse Galerium, sed prætereà duos semiplenos, seu cavos. In Constitutione sanè, quam Lactantius suprà descripsit, quæ data est paulò ante mortem ejus, ipse se vocat Imperatorem XIX. apud Eusebium & Ruffinum. Scio, eundem virum eruditissimum, quem paulò antè nominavi, ista ita interpretari, ut hoc loco vox *Imperator* non significet dignitatem Augustam; aliud enim illam in titulis Imperatorum significare, cùm primo loco ponitur, aliud cùm subjungitur cæteris titulis. Nam vox *Imperator*, quæ secundo loco ponitur, designat victoriam Imperatorum; & quoties post partam victoriam Imperatores ab exercitu appellati sint, ostendit, ut docet Dio. Neque ego sanè disputare heic velim adversùs hanc interpretationem viri clarissimi. Illud tantùm volui monere, Galerium Imperatorem XIX. nominari in titulo illius edicti. Obiit autem Galerius, ut colligi potest ex Lactantio, mense Maio apud Sardicam. At Onuphrius Panvinius in Commentario ad librum secundum Fastorum tradit, eum obiisse circa mensem Septembrem. Meliùs Sigonius in libro secundo de Occidentali imperio, ubi scribit, Galerium vitâ excessisse non multò post XI. Kalendas Maias. In hoc tamen errat, quòd tum Licinium imperii consortem & Augustum nuncupatum apud Carnuntum putat à Galerio, *cùm se imperio gerendo ineptum conspiceret.* Quippè neque ea causa fuit assumendi Licinii in consortium imperii: sed quò pluribus munimentis insisteret, & ut eo uteretur in bello adversùs

Maxentium. Deindè illud factum non est extremis Galerii temporibus: sed quadriennio antè, ut suprà ostensum est. Committendi verò hujus erroris hæc occasio fuit, quòd plerique veteres Galerii mortem consecutam scribunt post conlatam Licinio dignitatem imperialem. Eutropius lib. x. *Per hoc tempus à Galerio Licinius Imperator est factus, Daciâ oriundus, notus ei antiquâ consuetudine, & in bello, quod adversùs Narseum gesserat, strenuus laboribus & officiis acceptus. Mors Galerii confestim secuta.* Zosimus lib. II. *Maximianus Galerius ex societate superiorum temporum familiarem sibi Licinium Imperatorem creat, quòd hujus operâ bello Maxentium persequi cogitaret. Posteaquàm Galerius hæc agitans consilia ex incurabili vulnere vitam cum morte commutasset, imperium Licinius quoque sibi vindicabat.* Orosius quoque lib. VII. cap. XXVIII. & auctor Fragmenti de Constantio Chloro, pag. 472. sic describunt hanc historiam, ut statim post levatum Licinium subsequatur mors Galerii. Et Aurelius Victor, qui Licinium Imperatorem factum ait antequàm Galerius iret in Italiam, scribit, eum paulò postquàm Italiâ decesserat, vulnere pestilenti consumptum esse. Et in Epitome Victoris: *Hic Licinius annum dominationis ferè post quintum decimum occiditur;* numerando videlicet ab excessu Galerii. Et Socrates lib. I. cap. II. ait, Maximianum abiisse è vitâ, cùm Licinium priùs Imperatorem creavisset. His igitur ducibus erravit Sigonius, quem secutus est Morinus.

Pag. 231. *lin.* 1. MENSIS EJUSDEM] Id est, Maii.

Lin. 2. KAL. MARTIIS] Eo enim die Galerius Maximianus factus fuerat Cæsar cum Constantio, adeòque Kalendis semper Martiis inchoabantur anni ejus imperii, & vicennalia celebrari debebant Kalendis Martiis impendentis anni, qui futurus erat vigesimus imperii ejus. Fasti Idatiani Tiberiano & Dione Consulibus: *Eo anno levati sunt Constantius & Maximianus Cæsares die Kal. Mart.* Eumenii panegyricus Constantio dictus: *O Kalendæ Martiæ, sicuti olim annorum voventium, ità nunc æternorum auspices Imperatorum!* Sed heic rursùm occurrit difficultas de annis imperii. Nam si verum est, Galerium factum fuisse Cæsarem sub Consulatu Tiberiani & Dionis, & illorum Consulatum congruere cum anno Christi CCCXI. ut vulgò putant, constabit eum mortuum fuisse anno imperii XXI. ineunte. Cùm autem contradici non possit argumentis ex Lactantio petitis, quærenda aliqua via est, quâ nos expediamus ex his difficultatibus. Et sanè optimos illos Fastos Idatianos certum est non carere nævis & erroribus, vt facilè probari posset.

CAPUT XXXVI.

Pag. 231. *lin.* 2. LICINIO MORANTE] Qui tum erat in Daciâ Mediterraneâ apud Sardicam, aut non multò procul. Nam illic mortuus erat Galerius.

Lin. 3. FRETUM CHALCEDONIUM] Hunc itaque limitem Orientalis Imperii constituere volebat Maximinus, ut intra illum esset etiam Bithynia usque ad Chalcedonem, provinciæ verò ultra fretum Chalcedonium pertinerent ad imperium Occidentale, ità ut sedes imperii, quæ tum erat apud Nicomediam, ad se, qui prior factus fuerat Cæsar, pertineret, non autem ad Licinium.

Ibid. BITHYNIAM] In veteri codice legitur *Bhyaniam*. Certam esse emendationem, probat primò iter Maximini, qui ex Oriente ad Chalcedonem properabat; deindè ipse Maximinus, qui in epistolâ sequenti anno scriptâ ad Sabinum, quam recitat Eusebius, docet, se anno præterito Nicomediæ fuisse. *Cùm anno præterito*, inquit, *Nicomediam feliciter essem ingressus; cives ejus urbis me illic degentem adierunt.* Quare rectè observatum est ab Henrico Valesio in Annotationibus ad Eusebium, pag. 185. & seq. Maximinum, mortuo Galerio, Asiam ac Bithyniam occupasse, quas Galerius unà cum Illyrico & Thraciâ sibi retinuerat.

Lin. 5. DIVERSAS RIPAS] Nimirùm Maximinus, ut palàm est, ripam Bithyniæ, Licinius adversam, in quâ Byzantium.

Lin. 6. IN IPSO FRETO FOEDUS] Haud dubiè in faucibus Bosphori Thracii, inter Byzantium & Chalcedonem. Et Bithyniam quidem cessisse in jus & ditionem Maximini, colligitur ex martyrio sancti Luciani Antiocheni, quod enarrat Eusebius lib. IX. cap. VI.

Lin. 8. INDULGENTIAM] Id est, pacem, cessationem à persecutione. Suprà cap. XXXIV. in edicto: *Indulgentiam nostram credidimus porrigendam*: quam vocem in suis versionibus rectè Ruffinus & Valesius retinuerunt, Christophorsonus malè omisit. Lactantius in libro de Irâ Dei, cap. XX. *Si nobis indulgentia cœlitùs venerit.* Acta sanctorum Saturnini, Dativi & Felicis, cap. XIII. *Qui vult ex vobis ad indulgentiam pervenire, ut salvus esse possit, profiteatur.* Optatus Milevitanus in libro primo: *Tempestas persecutionis peracta & definita est. Jubente Deo, indulgentiam mittente*

Maxentio, Christianis libertas est restituta. D. Augustinus frequenter hanc vocem usurpat adversùs Donatistas, cùm loquitur de Rescriptis Principum, quibus libertatem sui dogmatis dederant iisdem Donatistis.

Ibid. COMMUNI TUTELO] Certum est, heic agi de edicto, quod extremis Galerii temporibus editum est in favorem Christianorum. *Communi* autem *tutelo* dixit, pro communi consensu. Hanc vocem non reperi alibi. Fortassis est corrupta. Vir doctissimus & summus amicus meus Joannes-Baptista Cotelerius, quem magno rei litterariæ & ecclesiasticæ damno nuper amisimus, tom. III. Monumentorum Ecclesiæ Græcæ, pag. 662. censet, reponendum esse *titulo*. Eadem est sententia Cuperi & Columbi. Sparkius verò *tutelâ* rescribit; admonens interim, virum quendam doctum è suis existimare legendum esse *titulo*. Vir doctissimus Carolus Dufresnius Cangius putat, legendum omninò esse *titulo*: rectè. Respicit enim Lactantius ad Constitutionem editam in capite XXXIV. quæ pro more tum recepto inscripta erat nominibus Galerii Maximiani & Maximini Dazæ, id est, *communi titulo*.

Lin. 9. SUBORNATIS LEGATIONIBUS] Hæc pluribus explicat Eusebius lib. IX. cap. II. initium factum dicens ab Antiochensibus. *Sed & alios*, inquit Ruffinus, *per singulas civitates similiter deterrimos cives ad simile facinus impellit, & ex omnibus provinciis hujuscemodi legationem dirigi componit.* Quæ verba ideò retuli, quòd apertiora sint, quàm Græca Eusebii.

Lin. 12. SACERDOTES MAXIMOS] Hæc confirmantur ab Eusebio lib. VIII. cap. XIV. & lib. IX. cap. IV. Vide Valesii Annotationes ad eundem Eusebium, pag. 169.

Pag. 232. *lin.* 4. CANDIDIS CHLAMYDIB. ORNATOS] Eusebius in locis mox commemoratis annotat quidem, addita ornamenta sacerdotibus per provincias constitutis à Maximino, quæ coercet ad militare satellitium, id est, ad lictores & apparitores: quâ de re vide Annotationes Valesii. At Lactantius addit, illum jussisse, ut Pontifices illi, qui super provincias erant, incederent ornati candidis chlamydibus. Chlamydem autem heic accipio pro paludamento, ut apud Nonium, seu illâ albæ tunicæ specie, auro interdùm limbatæ, quâ utebantur soli ministri Imperatorum; de quibus plura Salmasius in Notis ad Lampridium, pag. 241. Itaque Maximinus vestes ministrorum palatinorum communicavit cum summis Pontificibus, quos per provincias ordinavit. Et hinc fortassis explicabitur locus ille Trebellii Pollionis in D. Claudio, *Chlamydes veri luminis limbatas duas*, ubi Salmasius verum lumen interpretatur de colore purpureo.

Lin. 7. DEBILITARI JUSSIT] Vide Eusebium lib. VIII. cap. XII. & in libro primo de vitâ Constantini, cap. LVIII. ubi in interpretatione Valesii irrepsit nomen Licinii, pro nomine Maximini.

Ibid. EFFODIEBANTUR OCULI] Non adnotassem ista, quæ ab Eusebio quoque commemorantur, nisi admonere voluissem, hanc crudelitatem à Suidâ referri ad Diocletianum & Maximianum, eumque hoc loco, ut sæpè solet in rebus historicis, lapsum esse.

CAPUT XXXVII.

Pag. 232. *lin.* 1. CONSTANTINI LITTERIS] Constantinus post partam de Maxentio victoriam, cùm apud Mediolanum convenisset cum Licinio, Constitutionem emiserat admodùm favorabilem Christianis, eamque miserat in Orientem ad Maximinum, ut is eam in provinciis suis proponi curaret. Auctor est Eusebius lib. IX. cap. IX. illum primùm quidem ad hæc graviter ingemuisse; posteà tamen, cùm nec videri vellet Constantino ac Licinio cessisse, nec rursùm id, quod jussum erat, supprimere, metu eorum qui jusserant, epistolam ad Sabinum Præfectum scripsisse, veluti suopte motu & ex propriâ auctoritate, in quâ eadem fermè de Christianis sancivit, quæ in illâ Constantini ac Licinii Constitutione continentur. Addiderat autem Constantinus litteras ad Maximinum, quarum mentionem facit Eusebius in postremâ parte ejusdem capitis.

Lin. 5. A SACERDOTIB. IMMOLAR.] Quod heic ait Lactantius de Maximino cibis immolatitiis quotidiè vescente, id ab eo publico edicto constitutum ait Eusebius in libro de Martyribus Palæstinæ, cap. IX. ità, ut cuncti tam viri, quàm mulieres, unà cum servulis & infantibus, sacrificare & libare diis immortalibus cogerentur, & immolatis hostiarum carnibus vesci, & ut cuncta in foro venalia sacrificiorum libationibus inquinarentur. Istud ipsum docent etiam Acta passionis sancti Luciani Martyris Antiocheni, quem idem Maximinus morte affecit. *Quin etiam ad tantam processit sævitiam, ut ne infantibus quidem parceret, sed ipsos quoque interimeret, quoniam nec poterat quidem eis persuadere, ut gustarent ea, quæ sacrificabantur dæmonibus.* Secutum in hoc fuisse Maximinum vestigia magi-

ſtri ſui Galerii, docent Acta ſanctorum Martyrum Agapes, Chioniæ & Irenes, quæ Theſſalonicæ martyrium conſummaverunt anno ſecundo perſecutionis, Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Conſulibus. In illis enim Actis legitur, Caſſandrum beneficiarium ità ſcripſiſſe ad Dulcetium Præſidem: *Scito, mi Domine, Agathonem, Agapen, Chioniam, Irenem, Caſiam, Philippam & Eutychiam nolle his veſci, quæ diis ſunt immolata.* Eadem habentur in Actis ſanctorum Sergii & Bacchi, qui ſub eodem Maximino paſſi ſunt: item in Actis ſancti Martyris Vari & ſociorum ejus, & in Actis Theodori Amaſeni cognomento Tyronis. Imò diù antè hanc ſuperſtitionem uſurpatam eſſe, reperio in Actis ſanctorum Terentii, Aphricani & ſociorum; ubi ſcriptum eſt, Decium Imperatorem in univerſas Romani imperii provincias edictum miſiſſe, ut omnes Chriſtiani ad immolandum & comedendum ea, quæ Idolis eſſent immolata, pertraherentur. Quare quod ait Lactantius, Maximinum hoc primum inveniſſe, ut animalia omnia, quibus veſcebatur, non à coquis, ſed à ſacerdotibus ad aras immolarentur, intelligendum non eſt de edicto ſeu generali lege, cùm multis antè annis id conſtitutum fuiſſet à Decio & Galerio Maximiano: ſed de privato palatinorum ciborum uſu. Porrò hunc uſum in regiones quoque extra limitem Romanum poſitas penetràſſe, docent Acta ſancti Sabæ Gothi, qui martyrium conſummavit in Cappadociâ pridiè Idus Aprilis, Modeſto & Arintheo Conſulibus id eſt, anno Chriſti CCCLXXII. Cæterùm ab iſtiuſmodi cibis immolatitiis, quos idolothyta vocabant, ſemper abhorruiſſe Eccleſiam, notius eſt, quàm ut neceſſe ſit veterum teſtimoniis comprobari.

Lin. 6. PERFUSUM MERO] Lactantius lib. VI. Inſtitut. cap. I. *Homines autem, neglectâ juſtitiâ, cùm ſint omnibus flagitiis ac ſceleribus inquinati, religioſos ſe putant, ſi templa ac aras hoſtiarum ſanguine cruentaverint, ſi focos odorati ac veteris vini profuſione madefecerint. Quin etiam ſacras dapes apparant, & exquiſitas epulas, quaſi aliquid indè libaturis offerant.* Et cap. ſeq. *Mactant igitur optimas ac pingues hoſtias Deo quaſi eſurienti, profundunt vina tanquàm ſitienti.*

Pag. 233. *lin.* 3. HINC FAMES] Crudelitatem iſtius famis deſcribit Euſebius lib. IX. cap. VIII. Videndus etiam Ruffinus, qui nonnulla habet, quæ apud Euſebium non leguntur. Meminit & hujus famis Eutychius Alexandrinus in ſuis Annalibus.

Lin. 10. DONO SUIS DABAT] Ruffinus lib. VIII. cap. XVI. *Undè & montes auri, ut ità dixerim, congregatos familiaribus ſuis ac ſatellitibus largiebatur.*

Lin. 11. MORE CLEM. LATRONUM] Salvianus in fine libri octavi de Gubernatione Dei, pag. 191. *Latrones quidem hoc proverbio uti ſolent, ut quibus non auferunt vitam, dediſſe ſe dicant.*

CAPUT XXXVIII.

Pag. 233. *lin.* 3. VINCIT OFFICIUM] Eadem omninò verba habentur in libro ſexto divinarum Inſtitutionum, cap. XXIII.

Pag. 234. *lin.* 2. NOBILIBUS FOEMINIS] Ruffinus libro VIII. cap. XVII. *Cui etiam inter cætera hoc ſingulare ſtudium erat, ne ullam non dico urbem, ſed vel breve oppidum, abſque adulterio nobilium matronarum, quæ per loca fuiſſent repertæ, vel corruptione virginum, præteriret.*

Lin. 11. PRÆGUSTATOR] Metaphora ducta à cibo & potu, quâ etiam uſus eſt Cicero in Oratione pro domo ſuâ: *Scilicet tu helluoni ſpurciſſimo, prægustatori libidinum tuarum, homini egentiſſimo & facinoroſiſſimo Sexto Roſcio, &c.* Prægustator itaque eſt, qui cibos potuſque guſtu explorat, apud viros principes præcipuè, ne fortè venenum cum cibo potuque hauriant. Eâ de causâ Antonius timens ſceleratam Cleopatræ ſolertiam, nonniſi prægustatos cibos ſumebat, ut docet Plinius lib. XXI. cap. III. Hiſtoriæ naturalis. Suetonius in Claudio cap. XLIV. *Et veneno quidem occiſum convenit: ubi autem, & per quem dato diſcrepat. Quidam tradunt epulanti in arce cum ſacerdotibus per Halotum ſpadonem prægustatorem.* Tacitus lib. XIII. Annalium: *Illic epulante Britannico, quia cibos potuſque ejus dilectus ex miniſtris guſtu explorabat.* Gregorius Papa XI. in epiſtolâ ſcriptâ ad Carolum V. Regem Francorum, & Johannam ejus uxorem, editâ in tomo quarto Spicilegii Dacheriani, pag. 306. *Et inſuper, ut hi, qui hujuſmodi ova, lac, butyrum & caſeum, ſeu fercula ex eis parabunt, & etiam illi, qui de eis vobis ſervient, duntaxat pro probâ faciendâ, guſtare de ipſis valeant, concedimus per præſentes.* Quod heic Gregorius dicit *pro probâ faciendâ*, nos dicimus hodiè, *pour faire l'eſſai.* Evodius Upſalenſis in libro ſecundo de Miraculis ſancti Stephani, cap. III. *Jubet illi prægustatori vini ſui.*

Ibid. IMMINUTAS] Putabam olim, hunc locum eſſe corruptum, & conjeceram reſcribendum eſſe *invitas.* Poſteà viri clariſſimi

Sparkius & Columbus admonuerunt, retinendam esse lectionem, quæ habetur in codice veteri, quia vox *imminutas* nihil aliud sonat, quàm prægustatas, seu præfloratas; quod exemplis aliquot ostendit idem Columbus, & isto præsertim Lactantii libro primo Institut. cap. x. *Omitto virgines, quas imminuit.*

Lin. 13. CUBILIA IMPUNE VIOLABANT] Ruffinus lib. VIII. cap. XVII. *Deliciis, luxu atque omni dissolutionum genere fluitans, turpissima suis militibus prabebat exempla. Denique quicquid lascivè, quicquid petulanter, quicquid luxuriosè gestum à rectoribus vel militum, vel provinciarum fuisset, inaltum cedebat ob Imperatoris exemplum.*

Pag. 235. *lin.* 1. A GOTHIS PULSI] Cùm Diocletianus Italiam petiisset vicennalia celebraturus, Gothi, sive populi ripam Istri fluminis incolentes, eâ occasione usi, aliquam partem vicinæ provinciæ invaserunt, & indigenas expulerunt. Hi verò pulsi sedibus suis ad Galerium Maximianum Cæsarem confugerunt, & posteà se Maximino, quem Galerius adoptaverat, adjunxerunt, & in numerum satellitum ac protectorum ejus adlecti sunt.

CAPUT XXXIX.

Pag. 235. *lin.* 2. NE AB AUGUSTA QUIDEM] Valeriâ, Galerii viduâ, quæ post mortem mariti in aulam Maximini concesserat, spreto Licinio, cui eam Galerius commendaverat.

Lin. 9. PATRIS EJUS] Galerii, qui Maximinum adoptaverat, & Cæsarem fecerat.

Lin. 15. IPSAM CUM MATRE] Diocletiani uxore, de quâ pluribus actum est ad caput XV. Eam Octavius Strada mortuam esse ait aliquot annis ante maritum. Sed errare Stradam, probat auctoritas Lactantii, qui dicet infrà, eam anno CCCXIII. capite plexam fuisse, cùm Diocletianus vitâ jam excessisset anno superiore.

CAPUT XL.

Pag. 236. *lin.* 3. ERATINEO] Locus corruptus. Præsidis nomen est. Quid, si Flaccini nomen heic reponatur, quem noster cap. XVI. non pusillum homicidam vocat?

Lin. 6. NON MINUS] Ea emendatio non est mea, sed Columbi. Nam vetus codex habet *nimis*. Certum est autem, sæpè voces illas consuesse permutari in antiquis libris.

Lin. 9. QUIDAM JUDÆUS] Non hoc primùm à Maximino inventum. Præiverat enim illi vir boni exempli D. Nero, cùm Octaviam uxorem repudiare vellet in gratiam Poppææ. Quâ de re videndus Tacitus in libro XIV. Annalium.

Lin. 17. INSTRUCTI VELITES] In veteri codice scriptum est *instructibile mens essagitari.* Certum mendum: sed non statim obvia certa emendatio, quæ tandem reperta est post absolutam editionem. Columbus tamen mavult *vigiles*, quàm *velites.*

CAPUT XLI.

Pag. 237. *lin.* 1. AUGUSTA VERO] Valeria. Ubi notandum est, nihil nunc de matre ejus dici, neque repetitam à Diocletiano, cùm Valeria repeteretur. Et tamen illa vivebat adhuc, ut patet ex capite LI.

CAPUT XLII.

Pag. 237. *lin.* 1. SENIS MAXIMIANI STATUÆ] Ruffinus lib. VIII. cap. XVI. ait, Maximianum Herculium turpiter deprehensum in insidiis, quas Constantino struebat, turpiùs periisse, *ità ut post interitum statuæ ejus atque imagines auferrentur, & in ædibus publicis vocabula ejus nominis mutarentur.* Apud Eusebium lib. VIII. cap. XIII. hæc historia sic describitur, tanquàm si Herculius primus fuisset, cujus statuæ & imagines disjectæ fuissent. Quod cùm falsum esse videret Christophorsonus, ità Eusebium vertit, ut velit, illum dixisse eam contumeliam irrogatam viventi. Quod non esse verum, patet ex sequentibus Lactantii verbis, ubi ait, nulli Imperatorum ante Diocletianum contigisse, ut imagines viventis dejicerentur. Itaque Henricus Valesius aliò se convertit, non quidem Herculium fuisse primum omnium Imperatorum, qui à primordio imperii fuerunt, cui infustum sit hoc dedecus: sed primum eorum, qui ætate illâ Rempublicam administraverant. Sic Trebellius Pollio in triginta tyrannis cap. XXVIII. ait, imaginem Celsi *novo injuriæ genere* sublatam esse in crucem: cùm tamen, ut heic annotat Casaubonus, soliti fuerint Græci Latinique damnatorum imagines dejicere, lutare, frangere, scalis Gemoniis inferre, omni denique contumeliæ genere afficere; quod probat etiam auctoritate Plutarchi.

Lin. 4. CUM VIDERET VIVUS] Diocletianus, cujus viventis imagines deponebantur, quia conjunctæ erant cum imaginibus Herculii.

Lin. 7. SUSPIRIA] Cuspinianus in Diocletiano: *Quidam dicunt, stupore mentis & longâ ægritudine confectum, animam inter suspiria efflâsse;* quod puto illum accepisse à Cedreno.

Lin. 10. FAME ATQUE ANGORE CONFECTUS] Alii Diocletianum alio mortis genere extinctum tradunt: quidam morbo aquæ intercutis, alii veneno, Suidas suspendio. Vide etiam quæ infrà dicuntur ad caput quinquagesimum. Obiit autem haud procul Salonis in Dalmatiâ, in villâ suâ Aspalato, ubi & sepultus est. Vide Henrici Valesii Notas ad Ammianum Marcellinum, pag. 112. Variæ porrò sunt doctorum virorum opiniones de anno, quo Diocletianus interiit, aliis censentibus id evenisse anno CCCXIII. aliis triennio seriùs. Istos in hanc sententiam impulit auctoritas Fastorum Idatianorum, in quibus scriptum est, Diocletianum diem functum esse in Salonâ III. Nonas Decembris, Sabino & Rufino Consulibus. Sed horum Fastorum auctorem falsò ea scripsisse jam constat, cùm Lactantius doceat, Diocletianum esse mortuum ante nuptias Licinii & Constantiæ, & ante Maximinum Dazam. Cùm ergò mortuus sit post Galerium & ante Maximinum, exeunte anno, manifestum est, decessisse anno CCCXII. exeunte. Nam Maximinus periit anno sequenti, ut ostendam. Itaque verum non est quod legitur in Epitome Victoris, Diocletianum annos propè novem egisse in communi vitâ. A Kalendis enim Maiis anni CCCV. usque ad III. Nonas Decembris anni CCCXII. sunt tantùm anni septem & menses septem cum aliquot diebus. Sed adversùs hæc dici potest, id quod quibusdam placuisse video, Diocletianum non potuisse dici mortuum anno CCCXII. cùm in l. 2. Cod. Theodos. *De censu*, quæ data est anno CCCXIII. Kalendis Juniis, Constantinus eum vocet dominum & parentem, divum vocaturus, si mortuus fuisset. Verùm eam argumentationem falsam esse, probat epistola Maximini Aug. ad Sabinum apud Eusebium, lib. IX. cap. IX. ubi is Galerium Maximianum, quem ab anno superiore mortuum fuisse constat, vocat tamen dominum ac parentem suum; qui tamen in edicto, quod ibidem apud Eusebium extat, eundem Maximianum & Diocletianum vocat divos parentes suos. Cæterùm cùm ex hoc Lactantii loco constet, Diocletianum mortuum esse ante nuptias Licinii & Constantiæ, consequens est, falsum esse quod legitur in Epitome Victoris, nimirùm eum morte consumptum esse, ut satis patuit, per formidinem voluntariam: *Quippè cùm à Constantino atque Licinio vocatus ad festa nuptiarum, per senectam, quominùs interesse valeret, excusavisset, rescriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio favisse ac Maximino favere, suspectans necem dedecorosam, venenum dicitur hausisse.* Parùm autem probabile est, qui noluerat iterùm accedere ad regimen Reipublicæ, & qui vitam privatam imperio anteposuit memorabili & sapientissimo apophtegmate, quod suprà pag. 73. ex eâdem Epitome retulimus, suspectum fuisse habitum, quòd Maxentio & Maximino faveret, præcipuè verò Maximino, à quo sciret, gravissimas contumelias irrogatas filiæ Valeriæ conjugique Priscæ, & à quo contemptum illum fuisse, dum Valeriam repeteret, recentius erat, quàm ut oblivisci tam citò potuerit.

CAPUT XLIII.

Pag. 238. *lin.* 1. UNUS SUPERERAT] Nimirùm Maximinus cognomento Daza. Adversarios Dei Lactantius appellat Diocletianum, Herculium, Galerium & Maximinum. In eodem numero non ponit Maxentium, quia, licèt crudelis ac sævus fuerit, visus tamen est favere Christianis. Inter eos item non numerat Licinium, quia tum cùm hæc scribebat Lactantius, ille videbatur esse amicus Christianorum. Posteà se prodidit.

Lin. 3. NUPER AMICITIAM] Id est, eo tempore, quo pax inter Licinium & Maximinum constituta est in Bosphoro Thracio, paulò post mortem Galerii.

Lin. 4. CONSTANTINI SOROREM] Constantiam, quæ posteà sic Arrio favit, ut etiam fratrem suum ad eum defendendum impelleret.

Lin. 6. MISIT OCCULTE] Eusebius lib. VIII. cap. XIV. istud ipsum commemorat, nimirùm Maximinum iniisse clam fœdus cum Maxentio.

Lin. 9. BELLUM CONSTANTINO INDIXERAT] Ex hoc loco & ex libro secundo Zosimi apparet, consilia agitandi belli à Constantino profecta non esse, sed à Maxentio; atque adeò Constantinum velut invitum ad arma prosiliisse, tum etiam invitatum posteà à Romanis tyrannidem Maxentii ægrè ferentibus. Et tamen vir clarissimus Hadrianus Valesius in libro primo rerum Francicarum pag. 23. bellum istud imputat arrogantiæ Constantini, qui statuas suas Romæ jussu Maxentii eversas adeò iniquo tulerit animo, ut eam injuriam armis vindicandam putârit; ejusque memoriam acriter ac contumeliosè sugillat, quòd cùm Maximiani soceri sui statuas subverti jussisset in Galliis, parem sibi à Maxentio ejus filio factam injuriam ferre non potuerit. Veri amor & magni principis memoria postu-

ſtant, ut heic obſervemus, immenſum eſſe diſcrimen inter hæc duo facinora. Conſtantinus everterat ſtatuas inimici ſui, ſed mortui, & qui propterea contumeliam ſibi irrogatam ulciſci non potuit. At Maxentius dejecerat venerandas, ut ait Nazarius, imagines principis viventis ac fortiſſimorum exercituum ductoris, qui propterea & potuit, & debuit eum caſtigare, à quo cum tantâ ignominiâ læſus eſſet. Sanè Diocletianus, ut infrà ſcribit Lactantius, adeò commotus eſt cùm videret ſtatuas ſuas everti, quæ cum ſtatuis Herculii conjunctæ erant, tametſi iſta adversùs eum non fierent conſilio, ſed neceſſitate, ut hinc acceperit magnum atque incredibilem dolorem, ac propterea moriendum ſibi eſſe decreverit. At Conſtantinus injuriam illam, quâ erat magnitudine animi, remittere Maxentio paratus erat, ſi is ad æquas pacis conditiones deſcendere voluiſſet. Sed ille Conſtantinum aſpernatus eſt: appetitum ejus (verba ſunt Nazarii) refugit, averſatus eſt, horruit; & cùm voluntas pacificandi alienata eſſet, eò dementiæ proceſſit, inquit idem Nazarius, *ut ultrò etiam laceſſeret, quem ambire deberet*. Undè conſtat, arrogantiæ immeritò argui Conſtantinum in hoc loco: qui ſi injuriam ſuam ultus non fuiſſet adversùs hoſtem ferocem ac bonitati ejus illudentem, profectò majorem ignominiam ex eâ injuriæ oblivione reportaſſet, quàm ut verbis ullis explicari poſſit.

Lin. 10. NECEM PATRIS SUI] Maximiani Herculii, quem Conſtantinus ſtrangulari juſſerat apud Maſſiliam. Zoſimus lib. II. *Maxentius occaſiones gerendi adversùs Conſtantinum belli quærebat, ſeque dolere propter obitum patris ſui ſimulans, cui mortis cauſam Conſtantinus præbuiſſet.*

Lin. 11. INTESTABILEM vel EXITIABILEM] Hoc in loco deſunt aliquot litteræ in veteri exemplari, ubi hæc tantùm leguntur, *xtabilem*. Ex quo nos collegimus reponendum eſſe *inteſtabilem*. Inteſtabilis autem idem valet, ac deteſtabilis & inviſus.

Ibid. FINXISSE DISCORDIAM] Eutropius lib. x. *Indè ad Gallias profectus eſt, dolo compoſito, tanquàm à filio eſſet expulſus.*

CAPUT XLIV.

Pag. 238. *lin.* 1. INTER EOS] Maxentium & Conſtantinum.

Lin. 2. RESPONSUM ACCEPERAT] Incerti panegyricus Conſtantino dictus poſt devictum Maxentium: *Stultum & nequam animal nuſquàm extra parietes egredi audebat. Ita enim aut prodigiis, aut metûs ſui præſagiis movebatur.*

Pag. 239. *lin.* 4. SEXTUM KAL. NOV.] Hic ergò dies primus Maxentium vidit Imperatorem; contrà quàm alii ſcribunt, qui ad diem VII. Kal. Octobris eum imperium invaſiſſe ſcribunt, pridiè extinctum: quorum neutrum verum eſt. Cæſus enim eſt die natali ſuo, ut docent Lactantius & auctor panegyrici paulò antè laudati. Sed iſte tamen in hoc fallitur, quòd ait, Maxentium diem natalis ſui cæde ſuâ ſignaſſe, ne ſeptenarium illum numerum ſacrum & religioſum vel inchoando violaret. Nam ſi cæſus eſt ipſo die natalis ſui, manifeſtum eſt, cæſum eo die, quo imperium inierat. Hunc quippe diem antiqui vocabant natalem Imperatorum. Occiſus eſt igitur Maxentius anno Chriſti CCCXII. VI. Kal. Novembris, ſexto imperii ſui anno exacto, in ipſis initiis ſeptimi. Atque ita intelligendi ſunt Aurelius Victor & auctor Chronici Alexandrini, cùm ajunt, eum periiſſe anno tyrannidis ſuæ ſexto. At Eutropius ait, Conſtantinum quinto imperii ſui anno bellum commoviſſe adversùs Maxentium. Commovit ſanè, ſed non perfecit. Itaque verba illa veteris Kalendarii à Bucherio editi: V. *Kal. Novembr. Evictio tyranni*, IV. *Kal. Ingreſſus Divi*, capienda quidem ſunt de Maxentio & Conſtantino, ut rectè cenſuerunt eruditiſſimi viri Petrus Franciſcus Chiffletius & Henricus Noris; ſic tamen, ut dies V. Kal. non referatur ad diem, quo Maxentius periit, ut illi arbitrati ſunt: ſed ad poſterum, quo corpus ejus inventum eſt, ut docet auctor fragmenti de Conſtantio Chloro, quo certa fuit victoria, IV. verò Kal. ad diem, quo Conſtantinus victor urbem Romam ingreſſus eſt. Et hæc quidem certa atque extra omnem omninò controverſiam poſita eſſe videntur. Et tamen vir clariſſimus Petrus Lambecius in libro quarto Commentariorum de Bibliothecâ Vindobonenſi, pag. 298. evictionem illam tyranni refert ad tempus illud, quo Licinius à Conſtantino pulſus Byzantio & Chalcedone, Nicomediam ſe recepit, ibique etiam obſeſſus, rebus deſperatis, ut Zoſimus ait, quòd ſciret, nullas ſibi reſtare juſtas & ſatis amplas ad dimicandum copias, egreſſus urbe, ſupplex Conſtantino factus eſt, & adlatâ purpurâ, Imperatorem & Dominum clamavit, veniamque præteritorum popoſcit. Quæ omnia contigere anno Chriſti CCCXXIV. Criſpo III. & Conſtantino III. Conſulibus, ut eſt in Faſtis Idatianis. Verùm hæc Lambecii ſententia vera eſſe non poteſt, cùm conſtet, verba illa veteris Kalendarii accipienda eſſe de Maxentio profligato. Præterea nullibi adnotatum eſt,

deditionem Licinii incidisse in diem quintam Kalendarum Novembrium. Quod in primis necessarium esset demonstrare. Immò eam factam aliquantò antè, colligi posse videtur ex eo, quod Zosimus ait, Licinium, fuso deditoque exercitu, cum equitibus reliquis & paucis peditum millibus Nicomediam se recepisse post captam Chalcedonem, id est, XIV. Kal. Octobris, ut legitur in Fastis. Quàm exiguo autem temporis intervallo victor exercitus pervenire potuerit Nicomediam, nemo est rei geographicæ vel tenuiter peritus, qui non satis intelligat. Quare profectionem Divi, quæ in veteri Kalendario notatur ad diem V. Kalendas Octobris, valdè suspicor accipi debere de Constantini digressu ab urbe Chalcedone, ut Nicomediam proficisceretur. Itaque cùm hinc via sit certa neque longa, non absurda conjectura erit, si dicamus, deditionem Licinii factam esse paucis post diebus, id est, sub initium mensis Octobris; cùm ex Zosimo liqueat, eum non tolerasse diù obsidionem Nicomediæ, & ex fragmento de Constantio Chloro, quod Henricus Valesius edidit, colligi possit, Constantiam uxorem Licinii in castra Constantini fratris venisse sequenti die post adventum ejus. Neque magnum momentum habet, quod idem vir clarissimus adnotat heic, ut in Codice Theodosiano, Licinium κατ' ἐξοχὴν, sive per excellentiam appellari tyrannum. Nam & Maxentium quoque tyrannum dictum legimus in panegyrico, quem Nazarius dixit Constantino; ubi agens de his, quæ post devictum Maxentium acta Romæ sunt à Constantino, addit: *Quarum rerum miraculo sic omnes devinciebantur, ut non tam omnes dolerent quòd illum tyrannum ita diù tulerant, quàm quòd tali principe tam serò fruerentur* Et suprà de eodem Maxentio: *Illum ipsum tyrannum non mors virilis, sed fuga turpis prodidit.* Item: *Sequebatur hunc comitatum suum tyranni ipsius teterrimum caput.* Fragmentum de Constantio Chloro pag. 475. *Intereà Constantinus apud Veronam, victis ducibus tyranni, Romam petiit.* Vetus Inscriptio posita Constantini memoriæ post victoriam de Maxentio: *Quòd instinctu divinitatis, mentis magnitudine, cum exercitu suo tam de tyranno, quàm de omni ejus factione uno tempore justis rempublicam ultus est armis.* Prudentius libro primo adversùs Symmachum: *Mulvius exceptum Tyberina in stagna tyrannum præcipitans.* Immò in Codice quoque Theodosiano per tyrannum intelligitur Maxentius in l. un. *De ingenuis, qui tempore tyranni servierunt*, & in l. 1. *De cohortalibus*.

Lin. 5. QUINQUENNALIA TERMINABANTUR] Certum est, Maxentium quinquennalia celebravisse. Manifesta est enim auctoritas Lactantii. Sed prætereà extat apud Occonem pag. 541. nummus Maxentii, in cujus aversâ parte hæc scripta sunt; VICTORIA DD. NN. AUG. ET CÆS. VOT. V. MULT. X. Quin ergò celebrata à Maxentio sint quinquennalia, & quidem post exactum annum quintum, ambigi non potest. Illud tantùm quæro, quomodò fieri possit, ut quæ secundùm morem acta sunt die primâ anni sexti, terminata fuerint in fine ejusdem anni. Scio, vota illa magno apparatu celebrata fuisse: festa hæc per multos dies durasse; & non solùm in urbe regiâ usurpata, sed etiam in provinciis. Verùm illa non solvunt difficultatem. Nisi si dicamus, hominem voluptarium & desidiæ amatorem, cujusmodi fuisse describitur Maxentius, voluisse novo more quinquennalia sua commendata facere, ac propterea per annum integrum ea continuasse: quod parùm probabile videtur. Vel fortassis, sicut primus anni dies, quo quinquennalia celebrabantur, ludis ac sacrificiis transigebatur, sic eadem solennia repetebantur in ultimo die ejusdem anni, ut sic quinquennalia eo modo terminarentur, quo cœperant, pari ferè modo, quo processiones Consulum septem erant per annum, ut patet ex Novellâ CV. Imperatoris Justiniani. Quid si natales Imperatorum festi erant, cùm per unumquemque mensem recurrebant? Nam in Actis sancti Marcelli Centurionis, qui passus est in civitate Tingitanâ sub imperio Diocletiani, reperio diem XII. Kalendarum Augusti fuisse festam in imperio Romano. *Jam die duodecimo Kalendarum Augustarum*, inquit, *apud signa legionis istius, quandò diem festum Imperatoris vestri celebrastis, publicâ voce respondi, me Christianum esse.* Diocletianus quippe factus est Imperator XII. Kal. Decembris. Sic quidam olim natali Epicuri vicesimâ lunâ sacrificabant, feriasque omni mense custodiebant, quas Icadas vocabant, ut Plinius ait libro XXXV. Historiæ natur. cap. 11.

Lin. 6. COELESTE SIGNUM] Immortale signum, ut alibi dicit Lactantius, id est, signum crucis. Iste porrò locus est magni momenti. Signat enim & locum, & diem, quo crux, in quâ vinceret, ostensa est Constantino. Nam cùm ex testimonio Eusebii, qui se accepisse ait ab ore Constantini, constet visum ab eo crucis tropæum in cœlo horis meridianis, sole in occasum vergente, & addubitanti quidnam hoc spectrum sibi vellet,

noctu

nocte sequenti Christum Dei dormienti apparuisse cum signo illo, quod in cœlo ostensum fuerat, præcepisseque ut militari signo ad similitudinem ejus quod in cœlo vidisset, fabricato, eo tanquàm salutari præsidio in præliis uteretur, certum est, utramque visionem uno in loco & intra spatium aliquot horarum contigisse. Quod si ita est, ut certè est, habent viri docti undè finem tandem imponant nobili controversiæ de loco, ubi signum crucis ostensum est Constantino, & undè fides adstruatur auctori vitæ sancti Artemii ex Duce Ægypti, cujus auctoritatem vir eruditissimus Petrus Franciscus Chiffletius circuitione & anfractu infringere & elevare conatus est. Hæc sunt verba Artemii memoriam Constantini defendentis coram Juliano Imperatore: *Ad Christum autem declinavit ab illo vocatus, quandò difficillimum commisit prælium adversùs Maxentium. Tunc enim ei in meridie apparuit signum crucis radiis solis splendidius, & litteris aureis belli significans victoriam. Nam nos quoque ipsi signum adspeximus, cùm bello interessemus, & litteras legimus. Cùm etiam totus quoque id est contemplatus exercitus, & multi hujus rei testes sunt in tuo exercitu.* Apud Surium die xx. mensis Octobris. Mirum verò fortassis cuidam videbitur quod heic ait Artemius, multos hujus rei testes tum fuisse in exercitu Juliani Imperatoris. Nam si ista dicebantur anno Christi CCCLXII. exeunte, effluxerant anni quinquaginta à morte Maxentii, & difficile est multos milites superfuisse ex eo exercitu, qui tum adversùs eum pugnarunt. Verùm id mirum nequaquàm videri debet. Nam in Dialogo de claris Oratoribus, cujus auctorem esse Quintilianum plerique censent, alii Tacitum, quidam Suetonium, in dialogo, inquam, illo, qui scriptus est anno sexto principatûs Vespasiani, testatur auctor vidisse se in Britanniâ senem, qui se fateretur ei pugnæ interfuisse, quâ Cæsarem inferentem arma Britanniæ arcere littoribus & pellere aggressi sunt: quod contigerat ante annos ferè centum viginti. Et sanctus Hieronymus in Dialogo adversùs Luciferianos (quem Baronius putat scriptum circa annum Christi CCCLXXXII.) ait tum superfuisse homines, qui synodo Nicænæ interfuerant, raros tamen propter antiquitatem. Itaque, ut ad rem nostram redeamus, ità constituendum est, visionem illam crucis Constantino ostensæ contigisse in castris, dum Romam obsideret, VII. Kal. Novembris anno Christi CCCXII. Audax enim verò nimium fuit Jacobus Oiselius, qui in Thesauro numismatum antiquorum pag. 463. ait, eum qui totum hoc negotium de cruce ostensâ Constantino ad pias veterum fraudes retulerit, parùm à rei veritate aberraturum. Quid enim deinceps verum censebitur, si historiam hanc, quæ Lactantii, Publii Optatiani Porphyrii, Eusebii, ac veterum etiam numismatum testimonio nititur, inter fabulas & pias, ut ille ait, veterum fraudes connumerare fas fuerit? Religiosiùs ista tractanda sunt, & irreligiosa illa temeritas procul abesse debet à pectoribus Christianorum.

Lin. 7. CIRCUMFL. CHRISTUM] Hæc ita intelligenda sunt, ut Christi monogramma circumflexum fuerit in capite Labari, ut videmus in nummis veteribus.

Lin. 15. LIBROS SIBYLLINOS INSPICI] Zosimus lib. II. *Maxentius inclusus diis hostias immolat, & extispices de belli eventu consulit, ipsis quoque Sibyllinis oraculis pervestigatis. Cùmque reperisset oraculum, quo significaretur in fatis esse, ut qui ad detrimentum populi Romani spectantia designaret, miserabili morte periret, de semetipso id oraculum accipiebat, quasi qui Romam adortos eamque capere cogitantes propulsaret. Eventus autem comprobavit id, quod verum erat.* Hæc verò prorsùs congruunt cum narratione Lactantii.

CAPUT XLV.

Pag. 240. *lin.* 1. HYEME PROXIMA] Id est, hyeme quæ mortem Maxentii statim subsecuta est. Atqui Maxentius periit anno CCCXII. VI. Kalendas Novembris. Igitur Constantinus Mediolanum profectus est eo anno exeunte, aut sub initium sequentis: quod magis credo. Quippè Nazarius in panegyrico quem Constantino dixit, sic de morâ, quam ille Romæ traxit, loquitur, ut planè constet, eum illic fuisse per duos menses. *Quicquid mali*, inquit, *sexennio totò dominatio feralis inflixerat, bimestris ferè cura sanavit.* Probabile autem non est, eum qui sic proximus erat Kalendis Januariis, Romam reliquisse illis impendentibus, ut alibi potiùs, quàm Romæ, procederet Consul. Prætereà extat in Codice Justiniani Imp. lib. XI. tit. 57. lex à Constantino data Romæ XV. Kalend. Febr. ipso & Licinio tertiùm Consulibus, id est, mense Januario, qui proximus fuit post extinctum Maxentium, ex quâ colligi posse videtur, Constantinum Româ digressum non esse ante diem, quâ lex illa data dicitur. Quod si ità est, sic accipienda videntur verba Nazarii, ut illa bimestris *ferè* cura, quam componendis rebus urbanis Constantinum impendisse tradit, eo modo intelligatur, quo sanctus Augustinus

in libro ad Donatistas post collationem cap. XXXIII. ait, Ælianum Proconsulem causam Felicis Episcopi Aptungitani audivisse XV. Kalendas Martias, *post menses fermè quatuor*, quàm Cæcilianus à Melchiade fuerat judicatus; cùm tamen à die VI. Nonas Octobris, quo ille judicatus est, usque ad XV. Kalendas Martias, quo causa Felicis audita est, intercesserint menses quatuor cum dimidio. Eâdem ratione sanctus Leo Papa in epistolâ quinquagesimâ secundâ ad Ravennium Arelatensem & cæteros Galliarum Episcopos scribens ait, synodum Chalcedonensem constitisse ex sexcentis *ferè* Episcopis, cui interfuisse DCXXX. Episcopos constans est omnium fermè Scriptorum sententia. Accessit ergò Mediolanum Constantinus sub finem mensis Januarii. Eò verò venit etiam Licinius, uxorem ducturus Constantiam Constantini sororem. Eadem commemorat & Zosimus, rectè adnotans, hæc acta post devictum Maxentium, & antequàm bellum esset inter Maximinum & Licinium. Quare lapsum esse patet virum doctissimum Joannem Morinum, qui in libro de Ecclesiâ per Constantinum liberatâ, pag. 328. scribit, Licinium venisse Mediolanum ad Constantinum post devictum extinctumque Maximinum, ibique Constantiam in matrimonium duxisse. *Eo peracto*, inquit Zosimus, *Constantinus ad Celtas revertitur*, Licinius in Illyricum, ut tradit auctor Fragmenti de Constantio Chloro, pag. 473. Sed antè quàm Mediolano discederent, legem pro Christianis ediderunt, quæ paulò post recitabitur.

Existimant viri quidam doctissimi, nuptias Licinii & Constantiæ celebratas fuisse Mediolani mense Martio, argumento petito ex lege primâ Codicis Theodosiani *De bonis vacantibus*, quæ scribitur data à Constantino VI. Idus Martias Mediolani, Constantino Aug. III. & Licinio Consulibus. Quanquàm mensem Martium in Majum esse mutandum in hâc Constitutione censet Morinus in libro de Ecclesiâ per Constantinum liberatâ, pag. 329. quia, ut inquit ille, Constantinus mense Martio illius anni adversùs barbaros pugnavit in Germaniâ. Sanè, quod semel heic observasse sufficiat, nihil certi colligi potest ex subscriptionibus legum Codice Theodosiano comprehensarum; adeòque ex eis concludi non potest, Constantinum eo tempore in iis locis fuisse, in quibus datæ dicuntur. Nam si id certum esset, certum quoque esset, eum intra sex dierum spatium fuisse Heracleæ in Macedoniâ, aut in Thraciâ, & Mediolani in Italiâ, cùm lex, de quâ diximus, data legatur Mediolani VI. Idus Martias, & lex prima *De actoribus* Heracleæ III. Non. Mart. sub iisdem Consulibus. Fortiùs urget exemplum, quod sumi potest ex l. 2. *De pœnis*, & ex l. 1. *Si petitionis socius sine hærede defecerit*: quarum prima data dicitur Cabilluno, altera Antiochiæ, utraque XII. Kal. April. Constantino Aug. IV. & Licinio IV. Consulibus. Vir doctissimus Jacobus Gothofredus vidit, difficultatem esse in subscriptione posterioris istius legis, & aut eam pronuntiavit tribuendam esse Licinio, qui Orientem, cujus vertex Antiochia, tenebat, aut reponendum esse nomen Antigoniæ prope Stopis in Macedoniâ, quæ Constantino cessit, cùm pax inter eum & Licinium constituta est post pugnam Cibalensem. Sed hæc non solvunt difficultatem. Nam semper difficile erit istam discrepantiam componere, cùm certum sit, Constantinum non potuisse uno eodemque die esse in Galliâ & in Macedoniâ. Rursùm quomodò fieri potest, ut idem, qui Cabilluno & Antiochiæ fuerit XII. Kal. Aprilis, eodem anno VIII. Idus Martias fuerit Thessalonicæ, & biduò post, id est, VI. Idus Martias, Romæ? Nam id colligitur ex subscriptionibus l. 1. *De diversis officiis*, & ex l. 2. *Ad l. Juliam de vi pub. & privatâ*. Idem deindè Idibus Septembris ejusdem anni censendus esset fuisse Romæ, & sexto post die apud Naissum in Daciâ. Quippè lex prima *De jure fisci* data dicitur Idibus Septembris Romæ, & lex prima *De Centonariis* XIV. Kal. Octobris Naisso. Denique idem Constantinus, si hæc regula certa esset, fuisset anno sequenti XII. Kal. Maias Sardicæ, Romæ verò ipsis Kalendis Maiis, intra spatium dierum duodecim, cùm id colligi possit ex subscriptionibus l. 2. & 3. *De donationibus*. Possent & alia exempla adferri. Sed ista sufficiunt. Undè colligi debet, id quod anteà dicebamus, ex subscriptionibus legum Codicis Theodosiani nihil colligi posse certi ad signanda loca, in quibus Constantinus habitavit per varia tempora imperii sui; adeòque infirma esse argumenta, quæ viri doctissimi hinc sumpserunt, ad confirmandas & constabiliendas conjecturas suas historicas.

Lin. 10. AD HUJUSMODI CASUS] In veteri codice legitur, *ad hujusmodi causa Licinio conlocati*. Nostra emendatio bona est. Et sæpè in antiquis codicibus reperitur scriptum *causa* pro *casus*, ut apud S. Ambrosium epist. XLIII. *In naturâ casus est, in electione judicium:* pro quo in vetustissimo codice MS. Ecclesiæ Bellovacensis scriptum est *causa*; quamvis non benè.

Pag. 241. *lin.* 8. PERINTHO] Id est, He-

racleâ. Sic enim vocatur Heraclea Thraciæ, ad differentiam aliarum ejuſdem nominis urbium, ut rectè notavit Henricus Valeſius ad librum XXII. Ammiani Marcellini. Menologium Græcorum ad diem decimam Maii: *Perinthum urbem Thraciæ, quæ nunc Heraclea dicitur.* Apud Caniſium to. II. antiquæ lectionis pag. 768.

Ibid. MILLIA DECEM ET OCTO] Circa Reſiſton, qui locus primus occurrit in Itinerario Antonini euntibus ab Heracleâ Hadrianopolim, quanquàm ibi dicitur abeſſe M. P. XXII. ab Heracleâ.

Lin. 9. SECUND. MANS.] Repræſentanda eſt rurſùm ſcriptura veteris exemplaris, quæ ſic habet: *Secundâ manſione tenente deſtante militibus totidemque collectis.* Nos olim conjeceramus legendum eſſe: *Secundam manſionem tenente diſtantem milibus totidem atque collectis.* Poſteà animadverti conjecturam Britannicam non ſolùm diſtinctiorem eſſe, ſed veram; ideòque illam tranſtuli in textum. Quanquàm Columbus non probat ex eâ emendatione quod à nobis prolatum fuerat.

CAPUT XLVI.

Pag. 242. *lin.* 4. SUMME DEUS] Vir clariſſimus Joannes Columbus putat, ad hanc orationem reſpicere Euſebium lib. IV. de vitâ Conſtantini cap. XIX. dum ſcribit, illum militibus, qui divinæ fidei doctrinam nondùm ſuſceperant, lege latâ præcepiſſe, ut dominicis diebus in campum purum procederent, & precationem, *quam anteà didiciſſent*, ſimul omnes ſigno dato ad Deum funderent. Et mox in capite ſequenti formulam ejus deſcribit. Verùm illa multùm diverſa eſt ab eâ, quam Angelus edocuit Licinium; & valdè probabile eſt, illam à Conſtantini militibus ſæpè anteà fuiſſe recitatam, cùm ex libro ſecundo de vitâ ejus cap. IV. & XII. conſtet, eum preces ſemper ad Deum fudiſſe, antequàm ad manus atque ad pugnam veniret.

Lin. 11. KAL. MAIAR.] Hoc enim die factus fuerat Cæſar anno Chriſti CCCV. ut ſuprà vidimus. Ex quo etiam confirmantur quæ à nobis dicta ſunt de anno, quo Diocletianus depoſuit imperium. Nam ſi Kalendis Maiis anni CCCXIII. complebatur annus octavus nuncupationis Maximini, ut ait Lactantius, neceſſarium eſt, illum nuncupatum fuiſſe Cæſarem anno CCCV. Kalendis Maiis. Errant ergò qui putant, eum per annos tantùm ſeptem imperium tenuiſſe, & quadrienniò quidem Cæſarem, trienniò Auguſtum per Orientem fuiſſe. Imperavit enim per annos octo integros & aliquam partem noni.

Lin. 13. SICUT ILLE] Id eſt, Maxentius, qui victus eſt ipſo die natali ſuo.

Lin. 17. VOCANT SERENUM] Circa Reſiſton, ut diximus, locum Thraciæ inter Hadrianopolim & Heracleam. Campus ſanè hâc pugnâ illuſtris, quæ pacem afflictæ Eccleſiæ peperit. Fallitur ergò Zoſimus, qui pugnam illam in Illyriis pugnatam putat. Hæc ſunt ejus verba: *Bellis civilibus inter Licinium & Maximianum accenſis, acrique facto prælio in Illyriis, ab initio quidem ſuperari viſus eſt Licinius: ſed confeſtim redintegratâ pugnâ, Maximianum in fugam vertit.*

Pag. 243. *lin.* 4. TENAX] Avarum fuiſſe Licinium multis exemplis probat Euſebius lib. I. de vitâ Conſtantini cap. LV. Fragmentum de Conſtantio Chloro pag. 474. *Licinius ſcelere, avaritiâ, crudelitate, libidine ſæviebat.*

CAPUT XLVII.

Pag. 243. *lin.* 8. DEUS SUMMUS] Martyrium ſancti Baſilei Epiſcopi Amaſeæ: *Licinius igitur omnipotente Domini noſtri Jeſu Chriſti manu adjutus victoriam de Maximino reportavit.*

Lin. 11. SUMPTA VESTE SERVILI] Confirmat hanc narrationem Euſebius lib. IX. Hiſt. eccleſ. cap. X. & lib. I. de vitâ Conſtantini cap. LVIII.

Ibid. FRETUM TRAJECIT] Pugnatum eſt igitur in eâ parte imperii, quam Licinius tenebat, id eſt, inter Heracleam & Hadrianopolim in campo quodam vocato Sereno, ut in capite ſuperiori dixit Lactantius. Aberat autem M. P. CLX. à Nicomediâ.

Pag. 244. *lin.* 2. PETIVIT ORIENTEM] Zoſimus: *Per Orientem in Ægyptum diſcedens, ſpe cogendarum copiarum quantæ gerendo bello ſufficerent.*

Lin. 3. VESTEM RESUMPSIT] Nimirùm purpuram, ſignum imperatoriæ majeſtatis.

CAPUT XLVII.

Pag. 244. *lin.* 2. NICOMEDIAM INGRESSUS] Meminit adventûs Licinii Nicomediam Joannes Presbyter Nicomedienſis in vitâ ſancti Baſilei Epiſcopi Amaſeæ, ex quo diſcimus, Conſtantiam quoque Licinii uxorem veniſſe cum eo Nicomediam poſt victum Maximinum. *Itaque poſt juſtam Maximini pœnam & divinitùs invectam iram Licinius, cùm totum Orientem ſub ſe haberet, magno cum apparatu ad noſtræ regionis urbem Nicomediam venit unà cum conjuge ſuâ, ut in regiâ domo habitaret, & Orientis imperium gubernaret. Jam verò primùm ſumma quædam pax repentè per totum regionis orbem, poſt vehementes illas inſanien-*

tis idololatriæ commotas fluctuationes ac pugnas, Licinii arbitrio atque operâ invecta est. Quanquàm sint, quibus hæc Basilei Acta videntur esse falsa & supposititia, in hoc loco sincera esse, satis manifestum est.

Lin. 3. DIE IDUUM JUNIAR.] Ista non sunt intelligenda de die, quo datum est edictum: sed de die, quo Licinii jussu propositum est Nicomediæ.

Lin. 4. CONSTANTINO ATQ. IPSO TER CONSUL.] Id est, anno Christi CCCXIII.

Lin. 5. LITTERAS] Eas descripsit Eusebius lib. X. cap. V. sed è Romanâ linguâ in Græcam sermonem translatas, ut ipse ait. Quòd ergò eas nunc habemus Latinè, ut editæ primò sunt, unius Lactantii diligentiæ debemus. Sed iste omisit præfationem, quam Eusebius habet.

Pag. 245. *lin.* 5. UT POSSIT NO. S. DIV.] Eusebius vertit ὅπως ὅ τί ποτέ ἐστι θειότης καὶ οὐρανίου πράγματος. Ait autem Valesius, hanc lectionem non esse sanam. Certè non congruit cum verbis Edicti.

Ibid. CUJUS R. L. M. OBSEQUIMUR] Hæc Eusebius non reddidit Græcè.

Lin. 7. DICATIONEM] Id est, dignationem. Hæc enim vocabula promiscuè & indifferenter usurpari video. Paulò post in hâc epistolâ legitur: *Intelligit dicatio tua.* Eadem vox reperitur in Collatione primâ Carthaginensi, cap. X. & XIX. & in Relatione Anulini Proconsulis ad Constantinum Augustum, in Collatione tertiâ, cap. CCXX. & apud sanctum Augustinum, epist. LXVIII. Plura exempla si quis requiret, consulat Glossarium Dufresnii.

Ibid. CONDITIONIBUS] Eusebius vertit τῶν αἱρέσεων. Quæ vox multùm laboris attulit hominibus eruditis, ut patet ex Valesii Annotationibus ad hunc locum. Nunc itaque facilis erit loci istius intellectus. Nam Juris-periti apud Græcos hæreses vocârunt, quas nos conditiones appellamus, ut videre est in variis locis Basilicorum, præcipuè verò in libro XLIV. tit. XIX. XXX. & sequenti, in Codice Juris Græco-Romani, & alibi. Constantinus Harmenopulus lib. V. tit. VIII. αἱ παράνομοι καὶ καταγέλαστοι αἱρέσεις περὶ αἱροῦνται τῶν ἐνστάσεων καὶ τῶν λεγάτων, καὶ χωρὶς αἱρέσεως ταῦτα παρέχονται. Quem locum sic rectè vertit Joannes Mercerus: *Conditiones, quæ contra leges vel derisoriæ sunt, in institutionibus & legatis pro non adjectis habentur, atque adeò hæc absque ejusmodi conditione præstantur.* In Codice Theodosiano l. 9. & 10. *De prædiis navicularior.* hæresis significat functionem, sive conditionem navalem. *Navalem hæresim in omnibus volumus custodiri, ut usque ante viginti annos quæcunque possessiones subhastariæ sorte distractæ sunt, & propter contractum publicum navali fuerant hæresi separatæ, si huic oneri antè eas subjacuisse constiterit, rursùs ad debitam functionem teneantur obnoxiæ.*

Lin. 16. QUIA . . . . . HONORI] Hæc corrupta sunt apud Eusebium, ubi sic legitur ex interpretatione Valesii: *Atque id à nobis eò factum est, ut ne cui divino cultui atque honori quidquam à nobis detractum esse videretur.* Meliùs sanè, quàm Musculus & Christophorsonus.

Pag. 246. *lin.* 1. DATIS LITTERIS] Loquitur de priore Constantini & Licinii Constitutione, quæ lata erat paulò post devictum Maximinum. Vide Annotationes Valesii.

Lin. 5. QUI EMERUNT] Hanc Constitutionem renovavit Constantinus post partam de Licinio victoriam, ut patet ex libro secundo Eusebii de vitâ ejus, cap. XLI. in editione Valesii.

Lin. 6. VICARIUM] Cùm Eusebius Græcè loqui vellet, nec verbum haberet, quo Vicarii dignitas significaretur, interpretatione & circuitione usus est. Deindè Eusebii interpretes Præfectum verterunt, qui in illâ provinciâ seu regione jus dicit.

Lin. 24. HORTATUS EST] Nempè Licinius.

Lin. 26. ANNI DECEM] Hic locus ostendit, et suprà diximus, persecutionem cœpisse die VII. Kalendas Martias, quo die eversa est Ecclesia Nicomediensis. Nam si numeres à die vigesimâ tertiâ Februarii anni CCCIII. usque ad diem tertiam decimam mensis Junii anni CCCXIII. quâ propositum est Nicomediæ edictum de restaurandis Ecclesiis, reperies effluxisse annos decem, menses tres, dies verò novendecim, id est, ut heic ait Lactantius, annos decem, menses plus minùs quatuor.

CAPUT XLIX.

Pag. 247. *lin.* 2. TAURI MONTIS ANGUSTIAS] Sive fauces, ut alii loquuntur. Sunt autem inter Cappadociam & Ciliciam. Nam Maximinum fugientem transiisse per Cappadociam, docet Lactantius cap. XLVII. Et certè venienti è Bithyniâ in Ciliciam rectum iter est per Cappadociam. Itaque angustias illas eò loci positas reor, ubi portæ Ciliciæ notantur in tabulis geographicis.

Lin. 4. TARSUM CONFUGIT] Lactantius in capite XLVII. testatur, Campum Serenum, ubi Maximinus victus ac fugatus est ab exer-

citu Licinii, abfuisse à Nicomediâ M. P. CLX. In Itinerario autem Burdegalensi notatum est, à Nicomediâ usque Ancyram Galatiæ numerari M. P. CCLVIII. ab Ancyrâ Tarson usque M. P. CCCXLIII. Fiunt M. P. DCCLXI. Scio, Maximinum fugisse cum summâ diligentiâ donec Nicomediam pervenisset. Sed posteà puto conquievisse aliquatenùs animum ejus, & deferbuisse aliquantisper ardorem fugiendi. Itaque cùm ei superfuerint peragranda M. P. DCI. ut Tarsum Ciliciæ urbem perveniret, collectis autem ex fugâ & ab Oriente militibus, in Cappadociâ primùm substiterit, dein in Tauri montis angustiis, ubi munimenta ac turres fabricavit, ad arcendos insequentium Licinianorum impetus, fieri non potuit, ut is, qui Kalendis Maiis pervenit Nicomediam, Tarsum pervenerit ante mensem Julium sequentem. Quod ideò heic adnotare visum est, quòd videam, plerisque placere, Maximinum hunc Junio mense extinctum fuisse, & virum alioqui eruditissimum Henricum Noris in Dissertatione de numismate Licinii cap. II. contendere, mortem ei evenisse anno CCCXIV. ineunte vere. Sed de anno posteà videbimus. Interim observare oportet, non statim mortuum esse Maximinum, ac Tarsum pervenit: sed aliquanto tempore supervixisse ignominiæ suæ, gravissimosque dolores perdiù sustinuisse ità, ut affirmare fas sit, non esse mortuum ante mensem Augustum.

Lin. 13. INSANIA PERCITUS] Ità nos emendavimus, cùm in codice veteri scriptum sit, *insaniâ percutis*. Lactantius lib. I. Institut. cap. IX. *Idem furore atque insaniâ percitus uxorem suam cum liberis interemit.* D. Joannes Chrysostomus in Oratione de sancto Babylâ, loquens de mortibus persecutorum, ait, uni ex illis adhuc viventi pupillas ex oculis exiliisse, id est, Maximino, alium furore percitum, alium alio oppressum incommodo mortem oppetiisse. Quod autem heic de furore dicitur, Henricus Valesius interpretatus est de Diocletiano, quem ex Eusebio & Constantino colligit dementem periisse. Verùm id non dicunt Eusebius & Constantinus: sed tantùm illum de mentis statu vi morbi deturbatum extremo anno imperii sui. Et sanè Lactantius, qui morbum ejus describit, nihil adnotat de dementiâ ac furore. Quòd si Chrysostomus se non explicâsset, facilè crederem, ea, quæ de Imperatore furore percito ab eo dicuntur, ad Maximinum referenda esse, propter hunc locum Lactantii.

Pag. 248. *lin.* 2. CAPUT PARIETIB. INFLIGERET] Hoc est unum ex detestabilibus, ut in tertiâ Tusculanâ Cicero vocat, generibus lugendi. Vide Casauboni Notas in Julium Capitolinum.

Ibid. EXILIERUNT OCULI] Idem scribit Eusebius lib. IX. Hist. eccles. cap. 10. lib. I. de vitâ Constantini, cap. LIX. item Eutychius, Theophanes, & Anastasius. Meminit etiam D. Chrysostomus Oratione in sanctum Babylam, & sanctus Hieronymus in Zachariam; ut videbimus paulò post.

Lin. 7. TANQUAM CREMARETUR] In Annalibus Eutychii scriptum est, Maximinum in morbum incidisse, quo adustum est corpus ipsius adeò, ut carbonis instar esset, & ità tostum fuisse, ut rumperentur viscera ejus præ calore, quem intùs sentiebat, & excidentes ipsius oculos in terram decidisse, adustamque carnem ab ossibus separatam esse. Sed ista meliùs explicat Anastasius Bibliothecarius in Historiâ ecclesiasticâ, his verbis: *Divina præveniens ira comprehendit eum. Flamma enim de medio viscerum & medullarum succensa cum dolore intolerabili pronum super terram anhelantem prostravit ita, ut uterque oculus ejus exiliret, & cæcus, ut reverà scelestus, relinqueretur. Porrò cùm carnes ejus putrefactæ præ innumerabili ossium incendio caderent, ipse impugnantem Deum projecit animam.* Sumpsisse autem ista Anastasium ex Theophane, manifestum est.

Ibid. NOCENTEM SPIRITUM EFFLAVIT] In Epitome Victoris scriptum est, illum simplici morte periisse, id est naturali, seu fato suo. Et Eutropius tradit, eum vicinum exitium fortuitâ morte prævenisse. Quod utrumque verum est. Communis doctorum virorum sententia est, eam mortem evenisse anno Christi CCCXIII. Petavius tamen lib. XI. de Doctrinâ temporum cap. XXXIV. scribit, auctore, ut ipse ait, Eusebio in Chronico, adstipulantibus Victore & Eutropio, Maximinum extinctum fuisse anno altero, quàm Galerius Maximianus periit, id est, anno Christi CCCXII. Verùm cùm certum sit, illum obiisse anno sequenti post cædem Maxentii, jure hoc loco Petavium reprehendit Henricus Noris. Sed ipse tamen in hoc errare convincitur, quòd secutus Baronium contendit, mortem Maximini contigisse anno CCCXIV. ineunte vere. Nam cùm ex postremis Lactantii capitibus constet, illum periisse eo anno, quo pax data est Ecclesiæ, quo etiam Lactantius finem imposuit huic operi, & persecutionem ostenderimus cœpisse anno CCCIII. exeunte Februario, luce clarius est, Maximinum extinctum fuisse anno CCCXIII. qui decimus erat à cœptâ per-

secutione. Nititur sanè vir doctus probabili in speciem argumento, iis nimirùm Maximini verbis ex Edicto, quod paulò ante mortem dedit in gratiam Christianorum apud Eusebium, lib. IX. cap. X. ubi ait, se superiore anno datis ad singulos provinciarum Præsides litteris statuisse eadem, quæ in Constantini & Licinii litteris continebantur. Cùm itaque ea Constantini ac Licinii Constitutio lata fuerit anno CCCXIII. ineunte, evidentissimè lucere istam, quæ sequenti anno data est, in annum CCCXIV. rejiciendam esse, adeòque eo anno tyrannum imperium cum vitâ amisisse. Gravis sanè argumentatio, si constaret, Maximinum numerasse annos suos à Kalendis Januariis. Sed cùm octavus imperii ejus annus impletus fuerit Kalendis Maiis anni CCCXIII. ut docet Lactantius, Edictum ab eo post aliquot menses datum ad sequentem, id est, nonum imperii ejus annum refertur: sed non ad annum Christi CCCXIV. præsertim cùm ex narratione Eusebii constet, datum esse paulò postquàm à Licinio victus erat. Itaque Baronius & victoriam Licinii, & exitum Maximini conjungens, ista contigisse scribit anno Christi CCCXIV. unius anni errore. Nam quæ de sexto anno Maximini Augusti addit ex nummis vir doctissimus Henricus Noris, ea sanè non officiunt opinioni eorum, qui anno Christi CCCXIII. assignant mortem Maximini, cùm is, qui titulum Augusti sumpserat exeunte anno CCCVII. aut sub initium sequentis, sextum imperii sui annum numerare potuerit anno CCCXIII. Quo anno mortuum esse illum, probari potest etiam auctoritate Aurelii Victoris, qui scribit, eum post biennii augustum imperium, id est, biennio post mortem Galerii, fusum fugatumque à Licinio, apud Tarsum periisse. Nam cùm Galerius extinctus sit anno CCCXI. mense Maio, Maximinus moriens anno CCCXIII. rectè scribitur biennium in Oriente regnasse; qui si anno tantùm CCCXIV. mortuus fuisset, excessisset biennium, quod illi tribuitur ab Aurelio Victore.

Ista ego putaveram vera esse, aut vero similia, quòd nullam aliam emergendi ex eâ difficultate viam invenirem præter rationem numerandi annos Maximini à Kalendis Maiis. Posteà vir plurimæ lectionis limatique judicii Henricus Dodwellus hanc meam explicationem censuit non esse bonam, eò quòd sæculi illius usu receptum non esset, ut anni Imperatorum arcesserentur ab eorum die natali, testatus tamen, se pronum esse in eam sententiam concedere, si idoneo aliquo probatæque fidei exemplo usus ille posset confirmari. Aliam ergò viam sequitur, Edictumque superioris anni commemoratum à Maximino revocat ad annum Christi CCCXII. exeuntem, argumento sumpto ex lege Constantini editâ in Codice Theodosiano, *quam Romæ edidit sub initium Decembris*, inquit, *sed Româ statim discessurus*. Itaque existimat, edictum Constantini & Licinii de pace Ecclesiæ datum Mediolani medium circiter Decembrem pervenisse eodem mense ad Maximinum, eumque prius illud edictum in secundo commemoratum emittere potuisse eodem anno. Addit deindè, non esse quòd quis miretur ista sic constitui, si veredariorum celeritatem, ipsiusque Maximini præceps ingenium exploratum habuerit.

Arbitror eam esse viri modestiam & æquabilitatem, ut non ægrè passurus sit, si heic adnotavero difficultates, quæ mihi occurrerunt ejus verba seriò examinanti, non quòd ei me præponere, aut æquiparare velim: sed ut per amicas velitationes veritatem quæramus invicem; qui esse debet unicus scopus studiorum nostrorum. Primò fateor, non fuisse tum in usu, ut anni numerarentur à die natali Imperatorum: sed à Kalendis Januariis, à processione Consulum, qui fastos signabant, & annis nomen imponebant, ut verbis Lactantii utar è libro sexto Institutionum, cap. IV. Quòd si quis tamen heic contendere vellet, afferrri adversùm ista posset observatio illustrissimi Cardinalis Baronii, qui in Annalibus ecclesiasticis adnotat, Diocletianum instituisse, ut anni deinceps numerarentur à primâ die sui imperii, eoque exemplo Maximinum, qui ei successerat, annos suos eodem modo numeravisse. Sed missa ista faciamus, quæ testimoniis veterum non fulciuntur. Ait vir clarissimus, Constantinum Romam ingressum esse die XXIX. Octobris, illicque duos menses non explevisse; quod accepit ex panegyrico, quem Nazarius Constantino dixit. At si sub initium mensis Decembris Romam reliquit, ut ex lege superiùs adductâ colligi posse putavit vir eruditissimus, perit illa bimestris cura, quam laudat Nazarius. Quippè eo modo Constantinus vix mense integro fuerit Romæ. Sed quod jugulum petit, extat, utì diximus, in Codice Justiniani Imp. lib. XI. tit. 57. lex à Constantino data Romæ declinante mense Januario, qui proximus fuit post extinctum Maxentium; quæ manifestè, ut reor, ostendit, Constantinum Româ digressum non esse ante mensem Januarium exeuntem. Prætereà immen-

ſum eſt ſpatium ab urbe Româ Mediolanum, quod exiguo temporis intervallo confici non poteſt, cùm M. P. DXXVIII. numerentur in Itinerario Antonini, à Mediolano autem Nicomediam quatuordecies centum & ſeptuaginta ſex millia paſſuum. Impoſſibile eſt, legem, quæ data eſt Mediolani circa medium Decembrem, perferri potuiſſe Nicomediam eodem menſe, quantumvis expediti curſores fuerint, aut equi celeres & veloces. Neque heic quicquam facit Maximini præceps ingenium, cùm econtrà tarditatem ejus in hoc negotio culpet Euſebius lib. IX. cap. IX. Hiſtoriæ eccleſiaſticæ. His ità ritè conſtitutis, puto ambigi deinceps non poſſe, quin redeundum ſit ad explicationem noſtram, cùm conſtet, primum Maximini edictum fuiſſe datum anno CCCXIII. menſe, ut videtur, Aprili; poſterius verò, in quo prioris velut anno ſuperiore dati meminit, emiſſum circa menſem Septembrem. Vel certè, quod probabilius videtur, dicendum eſt, Maximinum numeraviſſe annos Græco more, adeòque initium anni ipſi fuiſſe menſem Septembrem. Quæ explicatio ſi admittitur, jam difficile non erit intelligere, quomodò Conſtitutio data menſe Aprili anni Romani CCCXIII. dicatur data anno ſuperiore ab eo, qui annum inciperet à Septembri, ſecundùm morem Græcorum.

CAPUT L.

Pag. 248. *lin.* 1. PERSECUTORES DEBELLAVIT] Lactantius lib. VII. Inſtitut. cap. XXVI. *Illi enim, qui, ut impias religiones defenderent, cœleſtis ac ſingularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati jacent.* Eadem obſervant Euſebius in libro primo de vitâ Conſtantini, cap. III. & auctor Fragmenti de Conſtantio Chloro, pag. 475. Hieronymus in caput XIV. Zachariæ: *Legamus eccleſiaſticas hiſtorias, quid Valerianus, quid Decius, quid Diocletianus, quid Maximianus, quid ſæviſſimus omnium Maximinus, & nuper Julianus paſſi ſint; & tunc rebus probabimus, etiam juxta litteram prophetiæ veritatem eſſe completam, quòd computruerint carnes eorum, & oculi contabuerint, & lingua in pedorem & ſaniem diſſoluta ſit.* Scaliger in Animadverſionibus ad Euſebium, pag. 248. ſic interpretatur hunc locum, ut Hieronymum putet Maximinum inter eos poſuiſſe, quorum carnes computruerint. Sed ego puto, hunc non eſſe ſenſum verborum Hieronymi. Loquitur primò de miſerabili morte Valeriani & Decii: ſed mortis genus non explicat. Nam verba prophetiæ, quæ ſuſceperat interpretanda, non poterant trahi ad genus mortis, quo duo illi Principes perierunt. Deindè putredinem carnium refert ad Maximianum, tabem oculorum ad Maximinum, linguæ pedorem & ſaniem ad Diocletianum, ſi vera ſint, quæ de eo narrant Eutychius Alexandrinus & Georgius Cedrenus, nimirùm eum morti propinquum ex faucibus multitudinem vermium ipsâ cum linguâ, quæ computruerat, ejeciſſe.

Lin. 3. VALERIAM] Cùm viderem, disertè in veteri libro ſcriptum eſſe, *Valerium quem*, non auſus ſum mutare in primâ libri iſtius editione, veritus ſcilicet, fortaſſis aliquis homo iſtius nominis alicubi lateret. Poſteà verò animadverti, dubium non eſſe, quin vetus liber mendoſus ſit in hoc loco, & Valeriæ nomen heic reponendum eſſe. Itaque repoſui.

Pag. 249. *lin.* 1. UT EUM VIXISSE] Columbus ſuſpicatur, ſcribendum eſſe, *ut eum*, id eſt, Licinium, *edixiſſe cognovit.* Mihi autem videtur, nihil omninò eſſe mutandum. Senſus enim hic eſt. Licinius Candidianum necari juſſit. Quia verò non ſtatim mandato eſt ſatisfactum, Valeria, ut eum vixiſſe tum cognovit, cùm necari juſſus erat, comitatui ſe Licinii miſcuit, ut fortunam Candidiani ſpecularetur.

Lin. 13. MATER EOR.] Id eſt, uxor Maximini, cujus nomen ſe neſcire fatentur eruditi.

Ibid. IN ORIENTEM] Plerique conjecerunt, reſcribendum, *in Orontem*, quia conſtat, fluvium in hoc loco ſignari; quod pluribus argumentis eruditè profectò oſtendit clariſſimus Cuperus. Quia tamen & ipſe tradit, nonnullos veteres Orientem vocaſſe eum fluvium, quem reliqui vulgò dicunt Orontem, nolui textum mutare; licèt idem vir clariſſimus non dubitet, quin Lactantius ſcripſerit *Orontem*, & *Orientem* in locum veri nominis irrepſiſſe per librarios eâ ætate, quâ ità loquebantur.

CAPUT LII.

Pag. 250. *lin.* 3, CORRUMPERET VERITATEM] Lactantius lib. III. Inſtitut. cap. I. *Deus hanc voluit eſſe rei naturam, ut ſimplex & nuda veritas eſſet luculentior; quia ſatis ornata per ſe eſt, ideòque ornamentis extrinſecùs additis fucata corrumpitur.*

Lin. 19. JOVIOR. ET HERCULIOR.] Sic vocatæ familiæ Diocletiani, qui ſe Jovium dicebat, & Maximiani ſenioris, qui Herculius dictus eſt, tanquàm ſi à Jove & Hercule genus ducerent, ut obſervatum eſt à viris eruditiſſimis. Annotat Aurelius Victor, hinc mi-

litaribus auxiliis in exercitu præstantibus nomen impositum, id est, ut Herculiani vocarentur. Undè apud Ammianum Marcellinum lib. xx. & xxii. mentio Jovianorum & Herculianorum.

Atque heic tandem finis esto Notarum nostrarum ad librum Lactantii de mortibus persecutorum. Ejusdem argumenti opus, si vera fides, scripserat Aurelius Victor, historiam comprehendens persecutionum Ecclesiæ usque ad Diocletianum, quod in Bibliothecâ Vaticanâ extitisse suâ ætate, testatur Marianus Victorius ad epistolam xxi. Hieronymi, quæ inscripta est Paulo Monacho Concordiensi, à quo Hieronymus postulabat *Commentarios Fortunatiani, & propter notitiam persecutionum, Aurelii Victoris Historiam.* Multùm tamen ambigo, an verè dici possit, Aurelium Victorem, hominem minimè Christianum, scripsisse historiam istiusmodi, cùm locus ille Hieronymi corruptus sit in vulgatis editionibus, adeòque intricatus, ut virum doctissimum Andream Schottum in horrendas ambages impulerit, dum Aurelium Victorem persecutionum Ecclesiæ Scriptorem quærit, hùc descendere coactus, ut existimaret plures Victores Historiæ augustæ scriptores fuisse, & unum etiam Christo nomen dedisse. Nam si historia illa extitisset in Bibliothecâ Vaticanâ, quâ tempestate Victorius scholia sua scribebat in Hieronymum, certè non evasisset eruditas ac diligentes Baronii manus, neque tot doctissimorum & antiquitatis ecclesiasticæ amantissimorum hominum, qui post Pii V. Pontificatum & Mariani Victorii tempora Romæ vitam egerunt, & in edendis recensendisque ac emendandis Scriptorum, in primis verò ecclesiasticorum, lucubrationibus laudabilem operam posuerunt. Profectò concors illud ac perpetuum tot præstantissimorum virorum silentium de re tanti momenti, qui ne verbo quidem ullam istius Aurelii Victoris Historiæ mentionem uspiàm faciunt, me vel invitum ac reluctantem suspicari cogit, aut memoriâ lapsum esse Victorium, aut impositum illi fuisse; præsertim cùm ex verbis Hieronymi colligi non possit, Aurelium Victorem scripsisse Historiam persecutionum: sed tantùm ejus Historiam, in quâ tractatur de Vitâ Imperatorum usque ad Julianum, utilem esse ei, qui velit habere *notitiam persecutorum*, id est, eorum Imperatorum, qui persecuti sunt Ecclesiam Dei. *Persecutorum* enim heic legendum esse, non verò *persecutionum*, docent in primis codices 173. & 2789. Bibliothecæ regiæ, vetus alter codex ejusdem Bibliothecæ, qui fuit olim viri clarissimi Claudii Puteani, tum codex 305. Bibliothecæ Colbertinæ, prima editio Romana anni MCCCCLXVIII. Veneta anni MCCCCLXXXVIII. & Lugdunenses annorum MDVIII. MDXIII. & MDXVII. Primus omnium Erasmus reposuit *persecutionum*, auctoritate haud dubiè vetusti alicujus exemplaris, cùm in codice quoque 4110 ejusdem Bibliothecæ Colbertinæ ità legatur. Hunc secutus est Victorius. Sed profectò ex his, quæ dicta hactenùs sunt, satis constat, hanc lectionem non esse bonam, & eam retineri debere, quam veteres libri & editiones exhibent, cùm nullam habeat difficultatem. Agamus autem gratias immensæ Dei optimi maximi benignitati, qui istum Lactantii librum nobis post tot sæcula redonavit, eoque utamur ad majorem ipsius gloriam & sanctæ Ecclesiæ utilitatem, in cujus gratiam susceptus est hic labor.

STEPHANI BALUZII

EPISTOLÆ DUÆ,

In quibus explicantur & illustrantur duo loca ex libro Lactantii de Mortibus persecutorum.

Præfixa est initio Observatio viri doctissimi de altero eorumdem locorum.

Illustrissimi viri PETRI VALERI DIAZII, *Consiliarii Regis Hispaniarum in supremo Consilio Aragonum, sententia de quodam loco Lactantii corrupto.*

IN libro Lactantii de Mortibus Persecutorum, quem litteratus orbis restitutum nuper vidit studio & virtute illustrissimi Dom. Stephani Baluzii, locus est præ aliis valdè corruptus pag. 43. ubi sic editum videmus:

> Pag. 246. lin. 6. *Etiam vel hi, qui emerunt, vel qui dono erunt consecuti, si putaverint de nostrâ benevolentiâ aliquid, Vicarium postulent, quò & ipsis per nostram clementiam consulatur.*

Ego verò tribus emendationibus repurgandum esse hunc locum, & in hanc formam scribendum, censeo.

> *Et jam vel hi, qui emerunt, vel qui dono erunt consecuti, si optaverint de nostrâ benevolentiâ aliquid vicarium, postulent, quò & ipsis per nostram clementiam consulatur.*

Ac primùm quidem τὸ *etiam* non congruere huic parti, manifestum satis est, ac levi divisione substituendum *& jam*, quod idem significat, ac *tum*, vel *mox*, aut *postquàm*, ut Plautus in Truculenti scenâ ultimâ dixit: *Jam abis, postquàm aurum habes.* Mens enim Imperatorum in proposito edicto hæc erat, ut bona Christianis restituerentur sine ullo pretio quantociùs, ac deindè de indemnitate, ut posteà dicunt, tractaretur, si eam cuperent. Secundo loco illud *putaverint* facili errore inductum est ex permutatione transpositioneque litterarum *o* & *u*. Ratio autem sermonis optimè constat, legendo *optaverint*. Nam in eâdem Constitutione inferiùs dicitur, *de nostrâ benevolentiâ sperent*. Hæc verò duo optandi & sperandi verba conjuncta sæpè occurrunt, & Cicero Orat. 27. ad Quirites dixit: *Multa præterea à diis immortalibus optata consecuti sumus.*

Præcipua autem animadversio nostra est circa τὸ *Vicarium*, quod verbum Dominus Baluzius majusculâ litterâ initiali curavit imprimi, fortassis quia in manuscripto Colbertino exemplari sic repererat, vel, quod magis puto, de suo adscripsit, Vicarii dignitatem significari hoc loco existimans, secutusque Eusebii antiquam lectionem & sententiam; quam & priorem interpretem Christophorsonum, & novissimum, eumque longè doctiorem accuratioremque Henricum Valesium, suis versionibus expressisse viderat. Cæterùm erravit Eusebius (quod pace ejus dixerim) aliosque in errorem induxit, quem Lactantii locus hic nobis detexit. Nam in imperiali hoc edicto, quod Latinè, ut fuerat conceptum, transcripsit, non de Gubernatore, Vicario, aut Judice alio provinciæ mentio facta est: sed *aliquid vicarium*, valet *rem aliquam vicariam*, seu vice & loco illius, quæ restituta fuisset Christianis, reddendam ab Imperatoribus; id quod sequentibus rationibus evincitur. Nam Lactantius disertè dixerat has litteras imperiales ad Præsidem datas, non ad Vicarium; & illarum sermo totus directus est ad eundem, cui executio restitutionis faciendæ committebatur: ut absurdum planè esset, ad alium quempiam Præfectum, qui in illâ provinciâ jus diceret, verba Imperatorum converti.

Jam verò hæc loquendi ratio, *aliquid vicarium optare & postulare*, Latinè scribentibus eleganter usurpatur. Quin & aliquid vicarium reddere dictum legimus in sanctâ Scripturâ; Levitici cap. 24. versu 19. ibi: *Qui percusserit animal, reddet vicarium, id est, animam pro animâ;* & inferiùs versu 21. *Qui percusserit jumentum, reddet aliud.* Quo loco Cornelius à lapide, ut alios Criticos sacros omittam, interpretatur *animal vivum vice animalis à se occisi.* Lorinus verò ait: *Vicarium animal significat aliud, quod suppleat vicem percussi, sive occisi.* Ac deindè subjungit: *Hoc tantùm loco usum reperio interpretem nomine vicarii.*

Illustrissimo doctissimoque viro PETRO VALERO DIAZIO, *Consiliario regio*, STEPHANUS BALUZIUS *Tutelensis*,

S. P. D.

EX litteris à te superiore anno datis ad illustrem notique nominis Abbatem Camerarium intellexi, benè te agere, illustrissime Domine, & meî mentionem facere, nec injucundam, nec inutilem; quippè qui non solùm amicè & honorificè de me studiisque meis loqueris: sed etiam admones, quid tibi

videatur emendandum in quâdam Constitutione Constantini M. quæ extat in libro Lactantii de Mortibus persecutorum. Amplector utrumque cum eâ reverentiâ & cum eâ grati animi testificatione, quæ tibi à me debentur, eruditissime vir; ideòque officii mei esse putavi has ad te litteras dare, tum ut tibi gratias agam pro hâc animi tui in me propensione, tum ut per eam occasionem utar familiaritate ejus viri, quem is, cum quo meliorem vitæ meæ partem exegi, vir immortalis memoriæ Petrus de Marca, Archiepiscopus Parisiensis, plurimi faciebat, & cum Antonio Augustino conferre solebat. Revoco te, ut vides, ad scopulos Bresconis, illustrissime vir, undè initium commercii tui cum summo viro; quo in cœlum posteà sublato, & tu magno amico orbatus es, & ego optimo patrono.

Venio nunc ad locum Lactantii, cujus à te tentata emendatio est. Obscurum esse illum ac mutilum, satis constat, propter defectum nimirùm unius vocis; quæ si semel suppleta fuerit, nulla, ut ego quidem arbitror, difficultas remanebit. Quæ autem illa sit, ipsa quidem Lactantii verba satis indicare videntur, clariùs verò versio Græca Eusebii, ex quâ colligimus, vocem *poscendum*, aut aliquam similem addendam esse in hoc loco, & sic legendum: *Etiam vel hi, qui emerunt, vel qui dono erunt consecuti, si poscendum putaverint de nostrâ benevolentiâ aliquid, Vicarium postulent, quò & ipsis per nostram clementiam consulatur.* Hanc restitutionem confirmant verba Legis primæ Codicis Theodosiani de Officio rectoris provinciæ: *Si de civilibus causis quicquam putaverint esse poscendum.* Tu verò, vir eruditissime, censes, ità legendum & interpungendum: *Et jam vel hi, qui emerunt, vel qui dono erunt consecuti, si optaverint de nostrâ benevolentiâ aliquid vicarium, postulent, quò & ipsis per nostram clementiam consulatur.* Et conjectura quidem tua docto & erudito viro digna est, & plurimam habet veri similitudinem. Veteres quippè eleganter dicebant vicariam operam, manus vicarias, amorem vicarium, pœnam vicariam, mortem vicariam, & alia hujusmodi. Opinio tamen illa tua, si me permittis liberè loqui, non vacat difficultate. Nam præterquàm quòd tu non supples vocem, quæ illic deest, vocemque *putaverint* mutas in *optaverint*, quod non licet absque evidentissimâ necessitate, sensus postulare videtur, ut Princeps designet personam, cui provinciales spoliati porrigant preces suas. Cùm verò Vicarium totius conlationis ac transmissionis cura constringeret, ut legitur in titulo Codicis Theodosiani de Officio Vicarii, nihil alienum ab ejus officio fecit Constantinus, cùm jussit, ut qui putarent aliquid ab ejus benevolentiâ poscendum pro bonis, quæ coacti reddidissent corpori Christianorum, Vicarium adirent, nimirùm ut is ad Principem referret quicquid illud esset.

Sed tu, vir doctissime, ais, Lactantium disertè dixisse, has litteras imperiales ad Præsidem datas esse, non ad Vicarium, & totum illarum sermonem directum esse ad eundem, cui executio restitutionis faciendæ committebatur; absurdumque planè esse, ad alium quempiam Præfectum, qui in illâ provinciâ jus diceret, verba Imperatoris referri. Sed heic, nî fallor, observandum est, nomen Præsidis non fuisse positum in fronte Constitutionis, cùm Edicta generalia consueverint inscribi nominibus Præfectorum Prætorio, quamvis ad eum missa fuerit à Licinio. Hic enim, cùm manifesto divini Numinis auxilio victoriam de Maximino reportâsset, cùm primùm posteà Nicomediam ingressus est, gratiam summo Deo relaturus, litteras illas misit ad Præsidem, ut ejus curâ proponerentur in eâ urbe. Cùm autem Præsidis nomen generale sit, & ad omnes pertineret, qui provincias imperii Romani regebant, videtur Lactantius isthic per Præsidem intellexisse, aut Vicarium Ponticæ diœceseos, aut Consularem Bithyniæ, quam fuisse constat sub dispositione ejusdem Vicarii. Itaque cùm summus post Præfectum magistratus in eâ regione esset Vicarius Ponticæ, videretur censendum, servatam ei fuisse suam auctoritatem in Edicto, quod jussum est proponi in urbe Nicomediensi, adeòque retinendam lectionem vulgatam istius loci Lactantiani. Ego tibi, vir doctissime, mentem meam aperio, & conjecturas meas committo, facilè amplexurus opinionem, quam tu probaveris esse veram. Jamdudùm ausculto de epistolis Antonii Augustini, quas fama erat te vulgaturum. Magna est inter nos viri istius reverentia & auctoritas, lucubrationesque ejus avidissimè arripimus. Itaque si nondùm ea editio facta est, oro te, vir illustrissime, nomine eorum omnium, qui bonas litteras amant, ne diutiùs protrahas expectationem nostram. Non dubito autem, quin inter epistolas Latini Latinii plures legeris datas ad eundem Antonium, alias de eo loquentes, unam etiam ipsius ad Latinium. Cæterùm disquirendum est, verane sit suspicio Latinii ad Metellum

ſcribentis, alienatum nimirùm ab eo fuiſſe animum Antonii; quòd ad ipſum interdùm ſcribens, ampliſſimos illuſtrium reverendiſſimorumque titulos, quibus Hiſpani valdè delectarentur, ei non tribuerit. Ego enim Auguſtinum animadverti fuiſſe inanium contemtorem; ac proindè ſuſpicor, alias fuiſſe cauſas, ob quas ille interrupit litterarum commercium, quod ipſi erat cum Latinio. Tui judicii facio totum illud negotium, eruditiſſime vir, tibique longam ac felicem vitam opto.

Lutetiæ-Pariſiorum, Kal. Maiis MDCLXXXIII.

Clariſſimo viro HENRICO DE NORIS, *Auguſtiniano*, STEPHANUS BALUZIUS *Tutelenſis*,

S. P. D.

CUM ante hoc biennium vir tuî meîque ac communium ſtudiorum noſtrorum amantiſſimus, idemque doctiſſimus Antonius Magliabecus ad me miſiſſet opus tuum, eruditiſſime vir, quo Cenotaphia Piſana Caii & Lucii Cæſarum illuſtrâſti, conſtitueram ad te ſcribere de controverſiâ, quam video inter nos ortam eſſe propter verba quædam obſcura Pauli Juriſconſulti; ſic tamen ut totum illud negotium facerem tui judicii. Verùm quoniam eo tempore multùm occupatus eram in edendo primo tomo meorum Conciliorum, adeòque laborabam otii penuriâ, coactus ſum deſerere conſilium illud meum, aut ſaltem in aliud tempus differre. Interim magnus ille ſtudiorum meorum fautor & altor Joannes-Baptiſta Colbertus exceſſit è vivis; eoque cadente, fateor, ità mœrore abjectum ac profligatum eſſe animum meum, ut cùm in libris meis quærerem perfugium ac ſolatium, nihil minùs cogitaverim, quàm ut ludicri certaminis ſpeciem præberem; adeòque memoriam quoque ipſam perdidi iſtius noſtræ concertationis, de quâ paulò antè memoravi. Revocata eſt autem occaſione litterarum, quas amicus ille noſter ad me dedit XV. Kalendas Februarias hujus anni; quas accepi tardiuſculè, nimirùm XVIII. Kal. Aprilis. Mentionem quippè in illis faciens novæ lucubrationis à te emiſſæ, quam ſe miſſurum pollicetur, excitavit memoriam Cenotaphiorum Piſanorum, & tuæ mecum diſputationis. Accedo itaque tandem bonæ, ut reor, cauſæ qualiſcunque patronus, eam apud te acturus, vir eruditiſſime, te, inquam, judicem habiturus, quem antè expertus ſum adverſarium. Neque enim mihi metuendum eſt ſub tali judice; qui præterquàm quòd amicus meus eſt, juſtus & recti tenax, tres perſonas, ut Cicero de ſe aiebat, unus ſuſtinebit ſummâ animi æquitate, ſuam, adverſarii, judicis.

Igitur hæc ſunt verba Pauli in editionibus per typographos vulgatis, quæ manibus nunc eruditorum teruntur: *Anniculus amittitur, qui extremo anni die moritur. Et conſuetudo loquendi id ità eſſe declarat. Ante diem decimum Kalendarum, Poſt diem decimum Kalendarum. Neque utro enim ſermone undecim dies ſignificantur.* L. Anniculus, 132. D. de verbor. ſignific.

Hunc ego locum ſic interpretatus ſum in Annotationibus ad librum Lactantii de Mortibus perſecutorum, ut exiſtimaverim, eundem diem ſignificari duobus loquendi modis adductis à Juriſconſulto. Tu contrà, vir clariſſime, putas priore modo intelligi debere dies decem, qui Kalendas antecedunt, poſteriore, decem qui ſubſequuntur eaſdem Kalendas, id eſt, decimum diem menſis ſequentis. Quamvis autem Rebuffus ſcripſerit, hanc quæſtionem plus ſubtilitatis, quàm utilitatis habere, putaverintque Budæus & Alciatus, Paulum ludere potiùs & morari lectorem hoc grypho voluiſſe, quàm docere, adeòque inutile videri poſſit ultrà perſcrutari verum verborum illorum ſenſum; enitar tamen pro virium mearum modulo oſtendere, quid dicere voluerit Juriſconſultus, ſimulque confirmabo opinionem meam de verbis Lactantii.

Duplex antiquitùs fuit editio verborum Pauli, in quibus tota conſiſtit difficultas, & quæ crucem fixerunt viris eruditiſſimis. Quidam enim codices habent: *Æquè utroque enim ſermone undecimus dies ſignificatur*; alii contrà: *Neutro enim ſermone undecimus dies ſignificatur.* Prior editio, quam Paulus de Middelburgo, Valla, Budæus, Alciatus, Rebuffus & Dionyſius Gothofredus amplexi ſunt, nititur auctoritate veterum exemplarium manuſcriptorum, quorum unum eſt Bibliothecæ regiæ, reliqua Colbertinæ; cum quibus congruit etiam codex Germani Colladonii laudatus ab eodem Gothofredo. Altera, quam Cujacius, Antonius Auguſtinus, Marcellus Francolinus & Dionyſius Petavius ſequi maluerunt, ſuffragatores habet duos veteres libros Bibliothecæ regiæ, quorum unus fuit olim Æmari Ranconeti viri doctiſſimi; neque eam alibi reperi. An illam adjuvet auctoritas Pandectarum Florentinarum, videbimus

posteà. Interim expendamus utramque editionem, affirmativam videlicet, & negativam, ut eas quidam vocavere.

Affirmativam habent, ut dixi, octo vetera exemplaria Bibliothecæ regiæ & Colbertinæ. Et in regio quidem signato 4673. sic legitur: *Æquè enim utro sermone undecima dies significatur.* Codices verò Colbertini notati 524. 529. 2608. habent: *Æquè utroque enim sermone undecimus dies significatur.* Codex 743. *Æquè utroque sermone undecimus dies significatur.* Codices 397. & 461. *Utroque enim sermone undecimus dies significatur.* Codex denique 583. *Utroque sermone* XI. *dies significatur.* Contrà in codice regio notato 4672. scriptum est: *Neutro enim sermone undecima dies significatur.* In eo verò, qui fuit Æmari Ranconeti, sic: *Neutro enim sermone undecimus dies significatur.* Ubi illud admonendum est, supra lineam istius ultimi codicis scriptum esse antiquitùs alibi legi *utro* pro *neutro*; quæ lectio propiùs accedit ad eam, quam codex Florentinus exhibet, in quo sic legi etiam tu ipse testaris: *Neque utro enim sermone undecim dies significantur.*

Investigandum nunc est, utrùm illa codicis vestri lectio bona sit, & utrùm negativam, ut nonnulli putant, adjuvet, an potiùs revocari debeat ad eam, quam tot vetera exemplaria præferunt. Primâ sanè fronte codex ille vester, omnium, qui hodiè extant, sine controversiâ vetustissimus, videtur ostendere, neutro horum loquendi modorum, ut etiam scriptum est in libris regiis, & ut in vestro legisse se ait Antonius Augustinus, significari diem undecimum Kalendarum, atque ita confirmare censendus est lectionem, quam vocant negativam. At si consideremus, verissimum illud esse, quod vir doctissimus Nicolaus Rigaltius observavit ad Tertullianum, veterum librorum auctoritate falsissimas interdùm lectiones afferi, ac præterea ex adverso statuamus, consensum tot veterum codicum, qui lectionem affirmativam præferunt, dubitare jure meritòque licebit, an huic vestro exemplari insistendum sit, an verò amplectenda lectio, quam reliqui codices exhibent, quam negari non potest sumptam esse ex antiquioribus exemplaribus. Neque fortassis aberraverit, qui putabit, in vestro per errorem scriptum esse *neque*, pro *æquè*; sicut in Fragmento sancti Ambrosii relato in gestis primæ Synodi Ephesinæ, codices 1363. & 1600. Bibliothecæ Colbertinæ, & antiquissima exemplaria veteris versionis Latinæ ejusdem Synodi habent, *Nec ipsa littera*, pro eo, quod in editionibus Operum ejusdem sancti Ambrosii legitur, *Hæc ipsa littera*, & apud Marium Mercatorem, & in editione Contianâ ejusdem Synodi, *Et ipsa littera*, ut monui nuper, dum recenserem eandem antiquam versionem.

Præterea quis in animum inducere queat, virum gravem Paulum Jurisconsultum uti negatione voluisse ad eam rem confirmandam, quæ maximè egebat probatione affirmativâ? Probandum enim erat, eum censeri anniculum, qui extremo anni die moritur, sive incipiente, sive exacto. Similitudine igitur istud ostendere volens Jurisconsultus, ait eo modo, quo idem dies significatur, sive dicas ante decimum Kalendarum, sive post decimum Kalendarum, id est, sive ante absolutum, sive post absolutum diem, eodem modo anniculum esse censendum eum, qui extremo anni die extinguitur, sive dies ille sit absolutus, sive non sit absolutus. Porrò dum viri docti hæc verba, *Ante diem decimum Kalendarum*, sic interpretati sunt, ut significare docerent rem actam ante diem decimum absolutum & finitum, nobis documentum dederunt, ut ista, *Post diem decimum Kalendarum*, interpretemur de ipso die decimo Kalendarum, sed tamen exacto & finito. Quoniam autem hi duo loquendi modi promiscuè & indifferenter à populo usurpabantur, consuetudine factum est, ut utroque sermone idem dies ita intelligeretur, ut quicquid intra viginti quatuor horas diei & noctis actum esset, perindè existimaretur quasi quâvis horâ lucis actum esset, ut docet idem Paulus lib. XIII. ad Sabinum. *More Romano*, inquit, *dies à mediâ nocte incipit, & sequentis noctis mediâ parte finitur. Itaque quicquid in his viginti quatuor horis (id est, duabus dimidiatis noctibus & luce mediâ) actum est, perindè est quasi quâvis horâ lucis actum esset.* Confirmat Censorinus cap. XXIII. cujus verba transcribo. *Romani*, inquit, *à mediâ nocte ad mediam noctem diem esse existimaverunt. Indicio sunt sacra publica, & auspicia etiam magistratuum: quorum si quid ante medium noctis est actum, diei, qui præteriit, adscribitur; si quid autem post mediam noctem & ante lucem factum est, eo die gestum dicitur, qui eam sequitur noctem. Idem significat, quòd qui à mediâ nocte ad proximam mediam noctem in his horis quatuor & viginti nascuntur; eundem diem habent natalem.* L. More de Feriis.

Hinc colligi posse mihi videtur, Romanos, quamvis diem ordirentur à mediâ nocte, in vulgari tamen sermone diem dixisse

illud ſpatium, quod eſt inter ortum ſolis & occaſum, id eſt, diem naturalem, & quod agebatur ſummo mane, ſive ante lucem, ut ante me obſervavit Joſephus Scaliger, vocaviſſe initio ante Kalendas, quod poſt receſſum ſolis, poſt Kalendas: ſed deindè paulatim utroque loquendi modo idem tempus ſignificatum, quia tum populus, quem penès arbitrium eſt & jus & norma loquendi, non attendebat ad diſcrimen, quod olim ita loquendo ponebant inter diem incipientem & exactum. Itaque Cicero ad Tironem ſcribens, cujus tu locum, vir eruditiſſime, attuliſti ad confirmandam opinionem tuam, ait, ſe Nonis Novembris fuiſſe apud Alyziam, indèque ante lucem proficiſcentem, ante diem octavum Idus Novembris has litteras dediſſe; quod etſi de quâvis horâ diei capi poſſit, proclivius eſt, ut interpretemur de die incipiente, cùm Cicero ſcribat, ſe litteras illas dediſſe, cùm Alyziâ proficiſceretur, quod fuit ante lucem. Eodem modo Seneca Claudium Imperatorem, quem animam agere cœpiſſe ait, cùm ſol ad occaſum feſtinaret, horâ inter ſextam & ſeptimam, tradit mortuum eſſe ante tertium Idus Octobris, quem Suetonius ſcribit defeciſſe prope lucem, id eſt ſub initium diei naturalis. Quod confirmari quoque poteſt ex verbis Taciti; qui cùm docuiſſet, celatam aliquandiù fuiſſe mortem ejus, addit, Neronem egreſſum eſſe ad cohortem medio diei ejuſdem.

Scalig. lib. ... de Emend. ... pag. ... edit. an. ...9.

Cicero lib. ... ad Famil. ... 3.

Itaque ut ad id revertamur, undè digreſſi ſumus, cùm veteres dicebant, *Ante decimum Kalendas*, *Poſt decimum Kalendas*, utroque ſermone ſignificare volebant diem decimum Kalendarum, ipſis Kalendis numeratis. Hanc interpretationem ex lectione quoque codicis veſtri hauſit doctiſſimus conterraneus meus Simeo Boſius, qui in Animadverſionibus ad epiſtolam primam Ciceronis earum quæ datæ ſunt ad Atticum, ait, utroque loquendi modo diem ipſum decimum Kalendarum ſignificari. Contrà Cujacius exiſtimat quidem utroque loquendi modo ſignificari diem decimum, ſic tamen, ut decimum diem, qui vocatur poſt Kalendas, interpretetur de decimo die menſis, qui ſequitur poſt Kalend. Quo loco, ne quid diſſimulem, conſentaneam habet Cujacius veterem gloſſam interlinearem codicis 524. Bibliothecæ Colbertinæ; in quo ſupra hæc verba, *Ante diem decimum Kalendarum*, ſcriptum eſt, *ſcilicet Kalendas præcedentem*; ſupra verò iſta, *Poſt diem decimum Kalendarum*, itidem ſcriptum eſt, *Scilicet Kalendas ſequentem*. Verùm & vetuſtum hunc gloſſatorem, & Cujacium ipſum, aliosque, quia deſtituti erant exemplo ſimili, quod habetur apud Lactantium, ad hanc interpretationem adegit obſcuritas hujus loci; qui ſi exemplum illud Lactantii habuiſſent, attentèque conſideraſſent, veteribus Romanis in uſu poſitum non fuiſſe, ut dies, qui ſequuntur poſt Kalendas annecterent Kalendis, ſed Nonis, aut Idibus, nunquàm eo modo detorſiſſent ſenſum verborum Pauli. Nam ſi fas eſſet ita interpretari veteres, ex conjecturâ tantùm, abſque ullo exemplo, abſque auctoritate, mallem dicere, aut Paulum exiſtimaſſe utroque loquendi modo intelligi diem undecimum Kalendarum, ut habent pleraque vetera exemplaria, aut librarium, qui primus hunc locum reſcripſit, à quo cæteri acceperint, errore undecimum poſuiſſe pro decimo, potiùs quàm lectores in eam ſententiam trahere, cui omnis retrò antiquitas adverſatur. In obſcuris enim, ut docet idem Paulus, inſpici ſolet quod veriſimilius eſt, aut quod plerumque fieri ſolet.

Cujac. lib. ... D. de verb. oblig.

L. 114. D. de reg. jur.

Scio uti vos ſolere quodam loco Ciceronis, ſeu potiùs M. Cœlii ad Ciceronem ſcribentis, ex quo colligitis, eum tempora diviſiſſe in ante & poſt Kalendas, quia is refert, dixiſſe Pompeium, *ſe ante Kalendas Martias non poſſe ſine injuriâ de provinciis Cæſaris ſtatuere; poſt Kalendas Martias ſe non dubitaturum.* Verùm cùm locus ille ſit temporis indeterminati & indefiniti, nullo pacto juvat opinionem veſtram, neque eam labefactat, quam ego tueor. Nemo enim diffitetur, quin dici optimè poſſit, rem quampiam non poſſe agi ante Kalendas, poſſe agi poſt Kalendas. Sed iſtud non probat, dies qui ſequuntur poſt Kalendas, conſueſſe conjungi cum Kalendis, ita ut, exempli causâ, quæ acta ſunt IV. Idus Januarias, dici quoque poſſint acta poſt XI. Kalendas Januarias.

Cicero lib. 8. ad Famil. epiſt. 8.

At Plutarchus in vitâ Ciceronis ait, eum natum ἡμέρᾳ τρίτῃ τῶν νέων καλανδῶν, idque Franciſcus Fabricius vertit poſt diem tertium Kalendarum Januarii, quia ex Cicerone ipſo & A. Gellio conſtat, eum natum tertio Nonas ejuſdem menſis. Ergò dies tertius Nonarum eſt etiam tertius Kalendarum. Fateor, diem tertium Nonarum eundem eſſe cum tertio poſt Kalendas. Sed quamvis Fabricius locum Plutarchi ſic interpretatus ſit, ut dixerit, Ciceronem natum eſſe poſt diem tertium Kalendarum Januarii, iſtud cauſæ noſtræ non officit, quia Fabricius non habet auctoritatem antiquitatis, adeòque nullius momenti eſt ad oſtendendum, dies qui ſequuntur poſt

Kalendas, adjungi solitos Kalendis in computatione dierum. Plutarchus, homo Græcus, Græco more locutus est, Cicero & Gellius Latino; & Ciceronem Latinè de se scribentem sequi malo, quàm Plutarchum Græcè de Cicerone loquentem. Quanquàm nec ipsa Plutarchi verba admodùm favent vestræ opinioni, cùm ex ipsis nihil aliud colligi possit, quàm Ciceronem natum esse die tertio novarum Kalendarum, quæ cœperant, seu potiùs desierant primâ die mensis Januarii.

L. *Si cal.* 233. D. de verb. sign.

Objicitur etiam nobis auctoritas Caii Jurisconsulti, cujus hæc sunt verba: *Post Kalendas Januarias die tertio pro salute principis vota suscipiuntur.* Quo loquendi modo intelligi tertium diem Nonarum Januarii, tu rectè observas. Verùm huic objectioni jam satisfactum à me est in disputatione de die natali Ciceronis, & certum præterea est, hæc Caii verba non pertinere ad hanc nostram controversiam. Non dicit enim, *Post tertium Kalendas Januarias*, ut necesse esset eum dicere ad fulciendam opinionem vestram: sed *Post Kalendas Januarias die tertio.* Quod nos ultrò concedimus verum esse.

Antequàm huic disputationi meæ finem imponam, redeundum esse mihi video ad postremam partem loci Paulini, quam satis scio mihi posse opponi etiam post omnia illa, quæ à me dicta huc usque sunt. Nam tametsi mihi concedatis, his duobus loquendi modis, *Ante diem decimum Kalendarum*, *Post diem decimum Kalendarum*, unum eundemque diem demonstrari, semper tamen verum erit, neutro eorum significari diem undecimum Kalendarum; hincque colligetis, veriorem esse lectionem, quam vocant negativam. Fateor, hanc difficultatem esse magnam, eique facilè responderi non posse. Verùm cùm illa nullum detrimentum afferat causæ nostræ, sed illam potiùs confirmare videatur, in eam ultrà inquirere non est animus; cùm, si negativam lectionem ut veram assumimus, sic capienda putem verba Pauli, ut dicere voluisse videatur, hinc colligi posse, his duobus loquendi modis intelligi diem decimum Kalendarum, prout Romani numerare consueverant, quia neutro undecimus significatur. Et sic propositio negativa convertetur in affirmativam.

Abundè, ni fallor, ostendi, quænam sit verior explicatio verborum Pauli, quæ viros doctissimos exercuerunt. Ut verò probationes meas cumulem, afferam etiam auctoritatem Lactantii; & quemadmodùm testimonio Pauli usus olim sum, ut ostenderem discrepantiam verborum Lactantii nullam importare repugnantiam, ita nunc Lactantii verbis utar, ut evincam, nullam esse contradictionem in verbis Pauli. Nam cùm utriusque par omninò similisque sit sermo, manifestum est, eos lucem à se invicem mutuari, & quæ obscura in uno eorum sunt, alterius ope posse fieri clariora. Ait ergò Lactantius in libro quarto divinarum Institutionum, cap. x. Christum cruci affixum fuisse à Judæis *ante diem decimum Kalendarum Aprilium*; in libro verò de Mortibus persecutorum, eum cruciatum fuisse ab iisdem Judæis *post diem decimum Kalendarum Aprilis.* Tu verò, vir clarissime, censes horum loquendi modorum sensum esse diversum, & priore quidem intelligi debere diem vigesimam tertiam Martii, posteriore decimam Aprilis. Ego verò à te peto, utrùm probabile sit Lactantium, virum doctum & eruditum, sibimetipsi contraria & contradicentia scripsisse; præsertim cùm ejus ætate persuasum vulgò esset, Christum passum esse die decimo Kalendarum Aprilis, nullus hactenùs scripsisset, passum esse die decimâ Aprilis. Huic argumento non puto quemquam posse obniti, cùm sit robustissimum & validissimum; adeòque affirmari posse credo absque ullo periculo, Lactantium his duobus loquendi modis eamdem omninò rem exprimere voluisse, nimirùm Christum cruci affixum die vigesimâ tertiâ mensis Martii. Quod si ita est, ut certè est, jam constat, verborum quoque Pauli unum eundemque debere sensum esse, & priore posterioreque modo intelligi debere diem decimum, qui antecedit Kalendas, nullo modo decimum, qui subsequitur Kalendas.

Hæc apud te, doctissime vir, ad defensionem opinionis meæ peroravi quantâ potui brevitate. Tui deinceps, ut initio dicebam, judicii erit constituere, quid censendum sit de toto isto negotio; meque pro tuâ humanitate in viam revocabis, veriora monstrando, si fortè me limitem veritatis excessisse cognoveris. Interim vale, & me semper ama tui nominis studiosissimum.

Lutetiæ-Parisiorum IV. Idus Apr. MDCLXXXIV.

JOANNIS

JOANNIS COLUMBI

NOTÆ

IN

LACTANTIUM.

Perillustri & amplissimo Viro D. GISBERTO CUPERO, *ab Ordinibus Transisalaniæ ad illustrissimorum & præpotentium Fœderatorum Belgi Ordinum Generalium Conventum Delegato, inclytæ Reipublicæ Daventriensium Consuli*, JOANNES COLUMBUS

S. P. D.

LICET in patriâ quoque meâ gaudeam dari magnas & illustres animas, quæ bonas litteras ament & recipiant perbenignè, modisque multis conatus etiam meos foveant atque ornent; præsens tamen hoc opusculum suâ sponte ab hoc solo, trans mare nimirùm, & in sinus tuos, Vir amplissime, evolare dicam, an redire festinabat. Ego certè nisi hoc, quicquid est, tibi misissem primò, nomenque tuum illustrissimum frons ipsa ut præferret, curassem, gravia quidem crimina aliquot effugere vix posse mihi videbar. Nam aut plagiarius forem, qui debito tibi corpori injecissem manus; aut peculatu quodammodò tenerer, vel etiam sceleri quadruplatoris adfinis existerem, si tot præclaras res tuas, publicis destinatas usibus, privatum sub titulum avertissem. Animi quidem ingrati notam, bonis omnibus æquè invisam ac detestabilem, nequaquàm evitassem, tibi, operæque & auxilio tuo profectus hîc meos nisi referrem acceptos. Nondùm mihi satis certum fixumque erat editionis consilium, cùm tu modò scriptum hoc Lactantii laudans, modò emendationes meas, aliàs probans, aliàs regens & reducens in viam, observationes denique tuas communicans, quæ per se etiam ac solæ quantumvis editioni meæ conciliarent pretium, ut insisterem cœptis perfecisti. Atque hæc inter maximas curas & negotia, quibus populorum salus continetur, quibusque te muneris amplissimi partes plerumque distringunt, meî causâ facere non gravatus es. Denique editionis Britannicæ exemplum, diù, sed frustrà nostris à bibliopolis expectatum, à publico tabellario mihi ut afferretur, per consuetam tibi beneficentiam effectum est. Non mirum igitur, si nemini priusquàm tibi qualescunque has curas meas, imò & tuas multò feliciores, totumque adeò opusculum hoc constitui mittere: fas etiam & æquum fuit, primo ex aditu lectores, quid cuique debituri sint, ut cognoscerent. Cæterùm editio ipsa si minùs elegantiæ tuæ satisfacit, oro absentiæ meæ condones; per quam prætereà vereor factum esse, ut quædam seriùs missa dilata sint in tempus aliud. Hoc verò fore propediem, quo liceat & illa proferre in lucem, spei nonnihil superest. Nihil certè eorum vitio meo periisse, quorum me participem facere dignata est summa bonitas tua, dum vivam, notum testatumque facere, Deo benè juvante, laborabo. Vale, vir insignis, & conatus meos consule boni. Scrib. Upsaliæ, prid. Kal. Jul. ann. CIↃ IↃC LXXXIV.

LECTORI BENEVOLO S.

EX quo tempore vir quidam illustris hoc opusculum, cui Lactantium auctorem non dubiè videbatur inscribere, libros inter publicam in lucem tunc prodeuntes non gravabatur mihi indicare, arsisse me fateor studio non levi penitiùs illud cognoscendi. Cùmque tandem, ut unà cum cæteris à Cl. Baluzio editis voluminibus afferretur, perfecissem, res expectationi non malè respondere, nec à candido illo & terso orationis Lactantianæ filo scriptio hæc abhorrere visa est; multaque alia, præsertim verò raritas rerum, & cum narrationibus aliorum vel fida convenientia, vel discrepantia etiam minùs nonnunquàm suspecta, fidem aliquam faciebant, mercem non vanam tanto sub nomine venditari. Sed & genus hoc apud antiquos usurpatum reperisse me putabam; ut in tribus illis C. Fannii libris, quibus ille narravit exitus occisorum, aut relegatorum à Nerone, quos C. Plinius minor lib. 5. Epist. 5. subtiles, diligentes, & Latinos *vocat*, atque inter sermonem historiamque medios. *Idque genus Trebellius Pollio secutus etiam videtur, qui* scriptos sibi libros plures, non historico, nec diserto, sed pedestri eloquio *ait, satis quidem modestè. Agnovi prætereà quædam desumta ex libris Biblicis, secundo præsertim Macchabæorum (quem librum post Christi tempora confictum arbitror, temporibus persecutionum: fidem ejus certè in historiis laborare diù est, cùm notaverunt eruditi;) item ex B. Cypriano*

Patrumque aliis; quæ pro facultate meâ passim indicare studui. De eodem hoc opusculo, quod B. Hieronymus simplice titulo DE PERSECUTIONE *designat, quomodò & Tertulliani librum memorat, quem ipse paulò fusiùs* DE FUGA IN PERSECUTIONE *inscribit, agam, si* DEO *visum fuerit, prolixiùs olim; præsertim si meas in manus pervenerint subsidia, hactenùs quidem frustrà quæsita, uti Joannis Sarisberiensis opusculum argumenti ejusdem, de quo ipse Polycratici, seu de Nugis Curialium, lib.* VIII. *c.* XX. *p. m.* DCXLVIII. Libellus, *inquit*, qui de exitu tyrannorum inscriptus est, quid de tyrannis sententiam pleniùs poterit aperire, diligenti tamen compendio, *&c. Sed ille libellus an exstet, satis liquidò me non scire fateor; si exstat, spero indè lucis nonnihil accessurum huic præsenti. Contendenti mihi præterea hæc cum Lactantianis jam olim vulgatis pluscula fateor occurrisse, quæ convenire viderentur: ex quibus ea, quæ minùs operosè poterant excerpi, locis apposui (si quid video) aptis & perquàm similibus; ut horum sylvula, vel judicium ex collatione facere volentibus præstò esset, vel juventuti prodesset, unà cum rebus memorabilibus sermonis ubique purioris venanti vestigia. Nequeo tamen dissimulare, usquè & usquè oggessisse auribus sese veterem Epimarchi cantilenam,* Νᾶφε καὶ μέμνασ' ἀπιστεῖν. *Imprimisque optabam, uti me de manuscripto tantum servante thesaurum plura docuisset C. Baluzius; præsertim ubi latuerit antehàc, & cujus hominis, aut societatis armario relicto, in illustrissimi Colberti migraverit Bibliothecam. Obversabantur animo etiam cogitationes aliæ hùc ferè ducentes. Illam orationis Lactantianæ imaginem forsitan labore summo adumbratam; illos rerum insignes apparatus, quasi scenam quandam ad captandos adplausus, videri posse compositos. In ipso codice quædam arte sordidata, arrosa, pertusa, omnia ad ementiendum vetustatis habitum. Jam olim similes fabulas dedisse ambitionem illorum, qui otio abundantes, vel effingere aliena ingenia & facultates, vel sub eorum nominibus illudere aliorum credulitati gestiebant. Hæc & alia hujùs generis propè victa tamen fateor ab iis, quæ parti favebant adversæ. Videbam Cl. Baluzii fidem & candorem, non minùs quàm eruditionem, à viris emunctæ naris laudari. Viros dein laudis raræ hùc magis propendere deprehendi, ut ludos hîc tales fieri minùs credant. Plurimùm quoque valuit rerum alibi non temerè inveniendarum (de quibusdam loquor) præstantia, aliaque non levis momenti. Quibus fultus erectusque institi cœptis, & ut aliquid etiam his, quod haberent, darem; qui sublatas vetustatis maculas, & alia ejus generis, penè eodem loco ponunt, quo reduviarum & præsegminum curam. Verùm hæc celeriùs deproperata, postquàm illustrissimi D. Cuperi Epistolæ advenere, tandemque etiam Oxoniensis editio, saltem paucos, & harum rerum magis gnaros, criticas velitationes non rejecturos confisus, ea perfeci, quæ hîc vides. Fruere his, si videtur, mi Lector; majora autem & magis exquisita ab his expecta, quibus senescentiæ jam litterarum studia majore successu reducere ac reformare datum est. Quos inter celeberrimum Grævium habes, cujus in hoc opusculum emendationes promissas avidè & propè impotenter expecto. In memoratâ editione Britannicâ non tam doleo quædam D. Cuperi meisque conjecturis prærepta, quàm lætor, & his ipsis, concurrentibus magnorum hominum studiis, accedere robur & fidem, scriptoque ipsi auctoritatem. Emendationes illas nunc excerpere non vacat; fiet hoc, uti spero, propediem, alioque in schedio pluribus eas impertiar. Adolescentes verò ne quid erroris ex his imbibant, si quandò hic auctor nimiùm in studium armorum & militiæ, quod in Diocletiano necessarium fuit, invehitur, meminerint, Lactantium alibi gravissimo errore bella inter Christianos in totum damnare. Vide lib.* VI. *cap.* XX. *p.* DCXLVIII. *Quis igitur eum in re tam absurdâ sequi velit ducem? Sed de his fortassè alibi agam pluribus. Interim vale, mi Lector, & quam expectas ipse ab aliis, mihi, sicubi lapsus sum, veniam indulge.*

DE LIBRO HOC

TESTIMONIA
ET JUDICIA ALIQUOT.

Hieronymus in Ecclesiasticorum Scriptorum Catalogo.

Inter cætera Lactantii opera, memorat DE PERSECUTIONE LIBRUM UNUM. Sequuntur Hieronymum *Freculphus*, *Honorius Augustodunensis*, *Abbas Trithemius*, & alii.

Ex Litteris Nicolai Heinsii, datis Vianæ ad Leccam, anno 1680. *a. d.* 20. *Jan. ad J. C. Upsaliam.*

E Galliâ libros complures haudquaquàm contemnendos nuper accepi, atque in his elegantissimum Lactantii libellum de ferali ac violento exitu Cæsarum Romanorum, qui

ab imperio Neronis ad sua tempora Christianos essent persecuti. Hunc Cl. Baluzius Miscellaneorum suorum volumini insertum primùs publicavit.

Ex Litteris Gisberti Cuperi ad Constantinum Hugenium, Celsissimo ac Serenissimo Arausionensium Principi à Secretis, a. d. III. Cal. Jan. anno 1682.

Lactantii ille liber elegans admodùm est; & quia novitate rerumque clarissimarum diversitate mihi placebat mirum in modum, cœpi varia loca diligentiori examine excutere, &c.

Idem in Litteris ad J. C. scriptis Hagæ Com. V. Non. Oct. anno eodem.

Quòd de Lactantio edendo cogitas, rectè facis; est enim libellus ejus dignus qui ab adolescentibus legatur etiam, ut jam à teneris videant, CHRISTUM DEUM ter optimum & ter maximum, verum esse SOSPITATOREM, DEFENSOREM, PROPUGNATOREM, TUTATOREM & CONSERVATOREM (qui tituli ementitis Gentilium diis dantur immeritò) Ecclesiæ, quam sanguine suo redemit.

Stephanus Baluzius in Præfatione Miscellaneorum libri secundi.

Damus, Lector, secundum Miscellaneorum nostrorum librum, in quo primum jure meritòque locum obtinet liber Lactantii de Mortibus persecutorum, nunc primùm editus ex vetustissimo codice manuscripto Bibliothecæ Colbertinæ; de cujus libri præstantiâ non opus est plura dicere in præsentiarum, cùm abundè huic argumento satisfactum sit in Notis ad illum nostris.

Idem initio Notarum.

Inter multos ac varios codices manuscriptos, quos vir litterarum ac litteratorum amantissimus, & in omni genere laudis excellentissimus, JOANNES-BAPTISTA COLBERTUS, in publicam studiorum utilitatem ex omni Europâ, Asiâ, Africâ comparavit, repertus est unus auro contrà æstimandus, in quo continetur Lucii Cæcilii Firmiani Lactantii liber de Persecutione, &c.

Ludovicus Moreri in Lexico Historico, edito Gallicâ linguâ Lugduni, anno 1681.

M. Baluze a publié dans le II. Volume de ses Mélanges un Traité de Lactance, que nous avions perdu. C'est le livre à Donat Confesseur, *De Mortibus persecutorum.* Il y a ajoûté de très-belles Notes de sa façon.

Antonius Pagi in Dissertatione Hypaticâ, seu de Consulibus Cæsareis, hujus libri testimonia passim vocat ad partes, neque usquàm quin sit Lactantii dubitat.

Ex Præfatione ad lectorem, in editione Oxoniensi.

Exhibemus scilicet Lactantii nostri librum de Mortibus persecutorum, auro contrà æstimandum, quem per plus mille annos desideratum eruditissimi Baluzii studio nuperrimè recepimus. Eumque malè multatum, & lacunis sæpiùs hiulcum, partim ex nostris, partim doctissimorum virorum, Episcopi Asaphensis & Isaaci Vossii, conjecturis subindè restituimus, &c.

INCIPIUNT JOANNIS COLUMBI NOTÆ IN L. CÆC. LACTANTII FIRMIANI LIBRUM DE PERSECUTIONE, *SEU* DE MORTIBUS PERSECUTORUM.

IN TITULUM.

Pag. 180. L. *Cæcilii Lact. Firm.*] Secutus hîc sum, ut in plerisque cæteris, editionem Parisiensem, in quâ auctor non L. Cælius, quemadmodùm in vulgatis antehàc operibus, sed L. Cæcilius Lactantius Firmianus appellatur. Hoc ita mutatum est à Cl. Baluzio, vetusti illius codicis Bibliothecæ Colbertinæ auctoritate, qui scriptum hocce nobis servavit; titulum autem hunc præfert: *Lucii Cæcilii incipit liber ad Donatum Confessorem, de Mortibus persecutorum.* Suffragatur ejusdem Bibliothecæ codex alius, in quo cætera Lactantii, quæ quidem habemus, opera extant, ubi similiter vocatur L. Cæcilius Lact. Firmianus.

Ad Donatum Confessorem] Cui liber etiam de Irâ Dei, à B. Hieronymo impensè laudatus, inscribitur. Cæterùm quis hic fuerit ex tantâ multitudine eorum, qui memorantur hoc nomine apud veteres, difficile dictu est. Cùm tamen infrà cap. 16. & 35. novies tormenta cruciatusque varios ob cœlestem veritatem passus, sex item annorum carcere detentus, nec tamen victus dicatur, illustris temporum illorum Confessoris laude meritò eum à Baluzio celebrari constat. Confessores enim appellabantur eâ tempestate Martyres, ut Tertullianus vocat, designati; nempè qui diris vexati modis, in confitendo nomine Christi fortiter persistebant, nondùm tamen ad mortem rapti. Undè B. Cyprianus epist. 52. ad Antonianum, *Presbytero Moyse*, inquit, *tunc adhuc Confessore, nunc etiam Martyre subscribente.* Hodiè Pontifici Romano addicti *Confessores* vocant, nullis quidem persecutionum turbinibus agitatos, præ reliquis tamen mortalibus, ut isti quidem autumant, vitæ sanctitate conspicuos.

De Mortibus persecutorum] *Mortes* in numero multitudinis Tullio cæterisque notæ optimæ Scriptoribus esse frequentatum, Vossius de Analogiâ, lib. 1. c. 40. & Baluzius initio Notarum ad hunc librum, exemplis docuere plurimis. Quibus addi possent haud pauca, si foret opus; ut illud Prudentii περὶ στεφ. hymno V.

> *Nil ista vis exercita*
> *Tot noxiorum mortibus*
> *Agone in isto proficit;*
> *Ars & dolorum vincitur.*

Imò & illud Lactantii lib. 7. c. 10. *Nam sicuti duæ vitæ propositæ sunt homini, quarum est altera animæ, ac altera corporis, ita mortes duæ propositæ sunt.*

IN CAPUT PRIMUM.

Pag. 180. lin. 1. *Audivit Dominus orationes tuas*] Respexit, ut opinor, illud 2. Macchab. 1. v. 5. *Exaudiat orationes vestras, & reconcilietur vobis.*

Lin. 4. *Pro fidei suæ meritis*] Joan. Vorstius ad Sulpicii Severi sacram Historiam, quem librum Sulpicii rectè & utiliter lectitant adolescentes, lib. 1. c. 23. & quidem ad verba, *merito fidei noctem avertit*, hæc annotavit: Quod auctor Ep. ad Hebr. toties dicit, πίστει

fide, itemque διὰ πίστεως *per fidem*, id noster dicit, *merito fidei*. Et vox *merito* ferè παρέλκει, ut in illo cap. 12. *Benedictionis merito majorem minori præposuisset*; id est, *benedictione*, vel *per benedictionem*. Vide & Notas ejusdem in c. 47. Illud *fidei merito* usurpat Sulpicius etiam Dial. 2. c. 11. Nempè *mereri* sæpè accipitur pro nancisci, adipisci, sortiri, ita ut eventum potiùs, quàm jus & dignitatem, vel eventum etiam, non solùm jus & dignitatem notet, auctore magno illo Gronovio, Obs. ad Script eccles. c. 7. p. 76. ubi vide quæ ex Plauto, Terentio, Cicerone, aliisque adfert. Sic in precibus Ecclesiæ veteris, *Ut per ejus adventum purificatis tibi mentibus servire mereamur*. Nihil in scriptis horum temporum frequentius.

Ibid. *Addetur his omnibus adversarius*] Paganis, qui videbantur antehàc impunè grassari in Christi gregem, apponitur ultor, qui eos coerceat. Sic Virg. Georg. II.

An memorem portus, Lucrinoque addita claustra;

Et Æn. VI. in verbis Sibyllæ:

—— Nec Teucris addita Juno
Usquàm aberit.

Vide illic Servium, imprimisque Macrob. Saturn. 6. c. 4.

Lin. 6. *Profligata nuper*] Sic Lactantius Instit. 5. c. 2. *Quippè cùm sapientiæ professor* (Epicurus) *profligare sapientiam niteretur*. Cap. 4. *Ut omnes, qui ubique idem operis efficiunt, uno semel impetu profligarem*. Idem verbum Lactantio reddendum est lib. 6. c. 23. *Animas ad sanctitatem genitas, velut in cœni gurgite demersit, pudorem extinxit, pudicitiam profligavit*. Sic aliquot & scripti, & editi codices, teste Servatio Gallæo, cujus tamen editio habet, *flagitavit*: ipse mallet, *flagitiavit*; quorum neutrum sat firmis illic adstrui potest tibicinibus. De recto usu verbi hujus adeant adolescentes Gellium, lib. 6. cap. 23.

Pag. 181. lin. 6. *Nunc placatus servorum suorum Deus*] Excidisse videtur vox *precibus*, aut alia similis; quam si restituas, plenior sermo erit, multòque concinnior. Sic lib. de Irâ Dei, c. 21. *Itaque Deus non thure, non hostiâ, non pretiosis muneribus, sed morum emendatione placatur*. *Moysi precibus placatum Dominum cladem avertisse*, ait Sulp. Severus. Nonnihil dubitationis tamen injicit 2. Macch. 1. 2. Qui liber quo loco habeatur à doctis, haud nescio: assiduè tamen eum legisse videntur Christiani temporibus persecutionum, ob argumenti convenientiam. Hujus certè scripti auctorem aliquot locis ex illo quædam verba retulisse, satis constabit infrà. Obscurior est series verborum: sed ita jungenda tamen ea puto, ut *servorum suorum fidelium Deus* dicatur, quomodò & alibi in sacris Litteris frequentissimè Deus Abraham, Isaac & Jacob dicitur. Inspice sodes; & utrum putes eligendum, ipse, mi lector, statue.

Lin. 11. *Distulerat pœnas eorum Deus*] Graviter in argumento simili Gregorius Nazianzenus, Invect. III. in Jul. Πρότερον μὲν οὖν ἡνίκα ἔτι ἀνεῖχε, καὶ ἀνεβάλλετο τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ὀργὴν ὁ Θεὸς, καὶ οὔπω πάντα τὸν ἑαυτοῦ ζῆλον ἐξέκαυσεν, ἀλλ' ὑψηλὴν ἔτι κατὰ τῶν ἀσεβῶν εἶχε τὴν χεῖρα, καὶ τὸ τόξον ἐνέτεινε μὲν καὶ ἡτοίμασε· Κατεῖχε δὲ βίᾳ, καὶ ὥσπέρ τι νόσημα ὕπουλον καὶ κακόηθες ἠκραγῆναι πρότερον ὅλην αὐτοῦ πονηρίαν ἀνέμενεν· Ὅσπερ δὴ τῆς κρίσεως Θεοῦ νόμος, εἴτ' ἢ σώσῃ μετανοίᾳ, ἢ κολάσηται δικαιότερον. Verùm hanc doctrinam ex divinis Litteris, & fidelibus earum interpretibus antiquis novisve tradere, non est instituti mei. Præter eas tamen, undè præcipuè peti illa debet, non contemnenda sunt penitùs, quæ ducti lege conscientiæ datâ, aut ab aliis edocti pronuntiarunt οἱ ἔξω. Qualis illa interrogatio Andromaches ad Menelaum, apud Euripidem:

Τὰ θεῖα δ' οὐ θεῖ, οὐδ' ἔχειν ἡγῇ δίκην;

Item illa Chori, in aliâ ejusdem tragœdiâ:

Πρόσω μὲν, ἀλλ' ὅμως αἰθέρα ναί-
οντες ἐρῶσι τὰ βροτῶν οὐρανίδαι.

Quàm eximia etiam illa, quæ ex Antiopâ ejusdem conservavit nobis Stobæus:

Δίκα τοι δίκα χρόνιος.
Ἀλλ' ὅμως ὑποπεσοῦ-
σ' ἔλαθεν ὅταν ἔχῃ,
Τίν' ἀσεβῆ βροτῶν.

Hoc est, interprete Grotio, viro illustri;

Jus serò veniat licet,
Jus est; attamen impio
Pœnas quas decet, irrogans,
Tanquàm ex insidiis latet.

Ubi *Dice*, seu *Justitia*, Paganorum Deam notat; estque eadem quæ Astræa, Themis, Erigone, Nemesis, Adrastia, aut certè non valdè diversa. De quâ fusiùs agit vir eruditionis raræ prorsùsque copiosæ, Samuel Bochartus, Hierozoici part. 2. lib. 5. cap. 2. ubi præceps illud Melitensium de S. Paulo judicium, ὃν ἡ Δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν Act. 28. v. 4. doctè peritèque expendit & illustrat. Cujus notæ plura cùm & alibi, tam in diverbiis, quàm in choris, ubi partes suas agere solet poeta, passim apud Euripidem exstent, mirum non sine causâ videri possit, cur Plutarchus, & forsitan Sextus Empiricus, in versibus

quos emendatiores nobis dedit Petrus Petitus, vir doctissimus, impiam & sacrilegam sententiam, quam ex personâ Sisyphi protulit, ipsi Euripidi, tam solerti & perito rerum humanarum rimatori, tribuere non dubitent. Sed in hæc penitiùs nunc inquirere nihil attinet. *Vigilat utique, vigilat sempiternus ille justitiæ vigor, vigilat oculus arbiter & vindex rerum perpetuus; aliquoties serus, sed scrupulosus quæsitor rectè gestorum vel secius*, ut ferè ait Am. Marcellinus. *Quàm autem lento gradu ad vindictam sui procedit, tarditatem supplicii gravitate compensat*, ut habet Val. Maximus. Quâ de re clariùs & prolixiùs Theologi. Nec penitùs tamen contemnenda sunt, quæ scripsere de hoc argumento extranei, præsertim Seneca & Plutarchus; nec quæ ex diversis congessere eandem in sententiam varii, ut Erasmus in Adagiis, *Dii laneos habent pedes*: *Reperit Deus nocentem*: Mornæus de verit. Rel. Christ. c. 12. & 24. Lipsius de Constantiâ lib. 2. c. 13. 14. 15. Barthius Adverſ. p. 2907. Christoph. Ad. Rupertus ad Val. Max. p. 31. &c.

Pag. 182. lin. 3. *De quo exitu.*] Verba quæ exciderunt, ita fortè supplenda sunt, ait vir amplissimus Cuperus. *De quo exitu imperiorum testificari placuit, ut omnes qui procul moti fuerunt, vel qui post nos futuri sunt, scirent quatenùs virtutem ac majestatem suam in perdendis delendisque nominis sui hostibus Deus summus ostenderet.* Idem paulò post: *Auctores....* Excidit fortè, inquit, *tantorum scelerum*, vel, *persecutionis*. Ego de cæteris assentior viro amplissimo: pro eo autem quod subjicit *imperiorum*, commodiùs substitui arbitror *crudelium principum*, aut *tyrannorum*; quomodò & posteà librum edidit Joannes Sarisberiensis, *de Exitu Tyrannorum*; nec multò aliter vir illustris, Nicolaus Heinsius, ut ex verbis allatis colligere est, præsens hoc opusculum appellasse, aliisque forsitan appellandum putasse videtur. Paulò aliter etiam sequentia fateor me antehàc accepisse. Nam per *motos procul*, intellexi *procul à veritate motos*, sive *dimotos*; ut in Psalmis מוט & affinia verba solent reddi: quomodò etiam *lapsos* appellarunt Christiani, qui defecerunt in gravissimis illis persecutionum certaminibus, & vel penitùs rediere ad Paganismum, vel semel deliquerunt, thure in aram idolorum jaciendo. Et huic quidem conjecturæ si quid tribuendum, locus totus sic fuerit constituendus: *De quo exitu sævissimorum principum testificari placuit, ut omnes qui procul moti fuerunt, vel posthàc aberraturi sunt, scirent quatenùs virtutem ac majestatem suam in perdendis delendisque nominis sui hostibus Deus summus ostenderet. Rectè autem & ordine sermo meus processurus est, si à principio qui fuerint auctores persecutionis, & quibus pœnis, &c.*

Pag. 173. lin. 1. *Qui fuerunt auctores.*] Et ratio syntaxeos, & sequens verbum *vindicaverit*, ostendunt scriptum fuisse à Lactantio, *qui fuerint auctores*, non *fuerunt*.

Ibid. *In eos vindicaverit.*] Lactantius lib. 2. c. 4. *Atenim sæpè ipsi quoque in sacrilegos vindicaverunt.* Similiter idem c. 4. ejusdem libri, & lib. 4. c. 17. item Hegesippus (sive ille est Ambrosius, ut verè videtur collegisse vir quidam magnus, sive alius) & Ecclesiastici Patres Latini, nec non Vegetius, Gellius, Julius Capitolinus, aliique passim.

In Cap. II.

Pag. 183. lin. 2. *Cruciatus est*] Glossæ Labbæi *Cruciat & crucificat*, σαυροῖ. Lactant. Instit. 1. c. 16. *Ab hominibus insigni supplicio affectum & excruciatum.* Et mox, *impium consilium de eo tollendo cruciandoque ceperunt.* c. 18. *Et cruciaverunt eum in humilitate magnâ.* c. 21. *Mirari desinet Deum ab hominibus esse cruciatum.*

Ibid. *Post diem X. Kal. Apr.*] Elliptica locutio, quam supplere possis, post exortum diem decimum Kal. Apr. sive post eum diem incœptum. Ita verba Christi, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγέρθησομαι, à plerisque Doctioribus exponuntur, postquàm venerit dies tertius. Sic apud Marcum c. 9. v. 2. *post sextiduum*, valet, sexto die inchoato. Hæc & plura, post Antonium Augustinum & quosdam alios interpretes juris, ad legem CXXII. de verb. signif. Scioppius, Wisembachius, & nuper ad intelligenda veterum scripta utili opere de intercalatione Philippus Munckerus, quem ad lib. 1. c. 2. num. 4.

Lin. 3. *Duobus Geminis Consulibus.*] Problema Chronologorum de anno, mense, & die, quo Christus Dominus salutiferâ passione genus humanum redemit, mei quidem propositi non est explicare; hoc enim agere si quis instituerit, ut veterum pariter diversas excutiat sententias, & recentiorum etiam calculos subducat, opus est. Suffecerit in præsens monuisse, multorum è Patribus opinionem hanc fuisse, quam Lactantius sequitur; Tertulliani nempe, Julii Africani, Hieronymi, Augustini, nec non Sulpicii Severi, & Pauli Orosii, imò & recentiorum, Glareani atque Haloandri, uno tantùm anno Christum prædicasse Evangelium solenniùs, eoque

que peracto, proximo indè, C. Rubellio Gemino & Fusio Gemino Consulibus, passione ac morte functum esse. Eorum autem, qui hoc tempore cum curâ quæstionem hanc agitant, illis videtur præ cæteris accedendum, qui consentiunt quidem in hoc cum veteribus, quintodecimo anno Tiberii Imperatoris Christum baptisatum esse, cùm hoc dicat Lucas disertè, c. 3. nimirùm Appio Junio Silano & P. Silio Nervâ Consulibus: ex eo autem quatuor paschata egisse, aut certè ante quartum, ingens illud, & omnibus omnium temporum hominibus piis venerandum sacrum obiisse; atque adeò hoc Sergio Sulpitio Galbâ & L. Cornelio Sullâ Consulibus fuisse peractum. Et hæc sententia est Scaligeri, cui se adjungunt ex nostris, qui feliciùs horum temporum rationes componunt. His proximum assecuti videntur gradum, qui unum addunt annum, ante pascha quintum rati filium Dei mortem illam generi humano salutarem occubuisse: cæteri abeunt longiùs. Ad mensem & diem quod attinet, satis constat ex historiâ sacrâ, Christum passum & mortuum esse die quartâ decimâ mensis Nisan, primo post æquinoxium plenilunio; hoc est, si Scaligerum sequimur, Aprilis die tertiâ. Sin unum adjiciendum Scaligerianæ summæ putaverimus annum, lunarem nempè, (nam intercalatio ter in octaëteride fieri solita in illum annum incidisse non videtur] dies σαυρώσιμως fuerit, X. Kal. Apr. in quo, aut circa quem, plurium è veteribus vel computatio vel secuta priores narratio conquiescit. Sed hæc pleniùs ac limatiùs elaboranda lubens aliis relinquo.

Pag. 184. lin. 1. *Quo officio repleto.*] Eleganter officii voce utitur, pro administratione. Nihil notius aut usitatius de Comitibus palatii, Præsidibusque & judicibus provinciarum, imò & de Apparitoribus: afferam tamen nonnulla forsitan infrà. Græci quoque Patres ministerium Christi οἰκονομίαν vocant.

Ibid. *Procella nubis.*] Monet optimè perillustris Cuperus, à divinarum ductu litterarum non fuisse recedendum. Certè externas istas tenebras cum cœlesti luce temerè interdùm miscuisse, non parùm obfuit quibusdam Ecclesiæ priscæ Patribus. Ita hîc quoque vereor, ne ἐγγόημα istud, quasi Christus repentinæ interventu procellæ sit ereptus oculis suorum, obhæserit Lanctantio ex iis, quæ de Romulo apud Livium cæterosque Historicos Romanos leguntur: ut de Homeri aut Virgilii nubibus, quibus illi Deos suos aut heroas abscondunt, nihil dicam. Haud multò meliùs lib. 4. c. 21. nubem illam *repentè* se circumfudisse dicit; cùm tamen ex divinis Scripturis placidè ac leniter, ut pleraque Christi acta in terris, res gesta colligatur. B. Cyprianus prope finem libelli de Vanitate idolorum, paulò simpliciùs & rectiùs: *Tunc in cœlum*, inquit, *circumfusâ nube sublatus est.*

Lin. 7. *Fundamenta miserunt.*] Sidonius Apollinaris lib. 2. Epist. 11. *Neque jam semel missa fundamenta certantis amicitiæ, diversis honorum generibus exstruere cessarem.* Non multò secùs Agrariæ rei Scriptores dixerunt, *lineam* aut *limitem mittere*, *secundum fundi litterariam normam mittere*, & similia. *Radicem mittere* habes apud veterem Bibliorum interpretem 2. Reg. 19. *Murum aut vallum mittere*, apud Lampridium in vitâ Sept. Severi, c. 12. pro quibus vetustiores *agere radicem*, *ducere murum*, dixerunt.

Lin. 8. *Petrus Romam advenit.*] Historiæ illius veritas adhuc in dubio est, quà Petrum attinet.

Pag. 185. lin. 1. *Ac stabile.*] Solet ita etiam Lactantius ipse; ut lib. 4. c. 24. *Habeatque radicem & fundamentum, stabilisque apud homines & fixa permaneat*; & lib. 7. c. 10. *Cùm verò sibi domicilium stabile collocavit, &c. Fidele* verò quod vocat, idem est; alterum enim interpretatur. Existimo autem Hebraismum esse, & respici verba Dei, quibus per Ahiam Prophetam Jeroboamo, sub conditione si piè ageret, Deique legibus insisteret, firmam ac stabilem domum promittit, 1. Reg. 10. v. 38. *Ero tecum, & ædificabo tibi domum fidelem, quomodò ædificavi David domum.* Veram autem Dei Ecclesiam, ut annotavit ad superius Caput illustris Cuperus, sancti Patres passim *domum* aut *templum Dei* vocant, sacrarum nempe litterarum ductu. Et sic Lactantius quoque multis in locis: ut lib. 4. c. 10. ait, *Filium Dei descendisse in terram, ut constitueret Dei templum, doceretque justitiam.* Sic cap. 11. *Volens igitur Deus metatorem Templi sui mittere in terram, noluit eum in potestate & claritate cœlesti mittere*; cap. 13. *Ecclesia est verum templum Dei, quod non in parietibus est, sed in corde ac fide hominum, qui credunt in eum, ac vocantur fideles; illud verò Solomonium templum, quia manu factum est, manu cecidit.* Adde initium capitis 14. ubi multa & præclara. Item lib. de Irâ, c. 2. ubi similiter Christum vocat *divini & immortalis templi conditorem.* Ex aliis plura colligere vitandæ prolixitatis gratiâ supersedeo.

Lin. 3. *Ad religionem novam.*] Dicam hanc ubique Christianis impegisse homines è pago verum est; ac idem facit etiam Galerius in edicto, quod Græcè apud Eusebium & Nicephorum, Latinè infrà hujus libri capite 34. legitur. De sensu verborum Julii Capitolini, si omninò & mihi eundum est in partes, Casaubono me accedere fateor; alter vir summus in nodo, quem ipse fatetur difficilem, sic ad emendationem confugere videtur, ut Poëta non optimus ad machinam, Sed hoc amor veritatis excuset dictum de viro, quem alioquin, uti par est, admiror & suspicio.

Lin. 5. *Ad excidendum cœleste templum.*] Sic Lactantius lib. 5. c. 3. *Cùm veritatem penitùs excidere connixus esset.* Ita *excidere vitia* lib. 3. c. 26. quomodò illic duo vetustiores codices; item lib. 6. c. 15. & De Irâ Dei, c. 17.

Lin. 9. *Nusquàm repentè comparuit.*] Hoc ità ab auctore hujus opusculi paulò minùs mirabimur tradi, si meminerimus à Tacito lib. 2. Hist. c. 8. narrari, diù post mortem ejus vagatam de eo quasi vivo famam. *Sub idem tempus*, inquit, tenente scilicet rerum summam Vespasiano, *Achaja atque Asia falso metu exterrita, velut Nero adventaret: vario super exitu ejus rumore, eoque pluribus eum vivere fingentibus credentibusque.* Persequitur dein, quas turbas dederit Neronem se fingens vilis quidam homuncio; de quibus ipsum adi Historicum, aut Casauboni notas ad Suetonium. Firmatum verò falsis hisce rumoribus errorem, qui adhæsisse videtur multis temporum illorum Christianis, Neronem aut superstitem, aut novissimis temporibus revicturum, ut adversùs Christianum nomen omne sæviat, cum Lactantio nostro tangunt & refutant quidam Ecclesiæ veteris Patres; ut Hieronymus in c. 11. Danielis, Augustinus de Civit. Dei lib. 20. c. 119. Ambrosius ad 1. Cor. 4. v. 9. Alii & ipsi Neronem aut Antichristi typum, aut ipsum Antichristum fuisse ac futurum esse, suspicati sunt. Vide Chrysost. in 2. Thess. 2. Homil. 4. p. m. 1504. & serm. de Eleemos. Sever. Sulp. Sacr. Hist. lib. 2. c. 29. & Dial. 2. c. ult. &c.

Pag. 186. lin. 6. *Cùm descendere cœperit...*] Formulas veteres elegantiasque sermonis amare Lactantium vident, qui eum legunt; optimèque notat vir insignis, idem in voce *descensoris*, aut *descendere* factum. Adeantur insuper, si placet, Adr. Turnebus Adverf. l. 9. c. 9. Interpretes Virgilii ad Georg. 2. v. 326. & Torrentius ad illud Horatii Epod. 13. --*Et imbres nivesque deducunt Jovem.* In his, quæ ad pertusæ à blattis, aut vetustate læsæ paginæ defectus circa hunc locum supplendos spectant, nihil habeo quod adjiciam, nisi quòd existimem legi posse minori mutatione, *& in ultimâ ætate*; & sic porrò, ut præit Amplissimus Cuperus: aut *& in ultima sæcula, initium Christi sanctum ac sempiternum cùm descendere cœperit, redituros pronuntiant.* Enochum verò cum Eliâ reversurum, quidam veterum putavere, teste Augustino lib. 9. de Genesi ad litteram, cap. 6. Cujus verba attulere jam alii, qui quid Gregorius Magnus eâdem de re existimaverit, etiam ostenderunt. Inclinare hùc videtur etiam Andreas Cæsariensis, commentario in Apocalypsin, p. m. 45. quem edidit unà cum quibusdam Chrysostomi libris Sylburgius; ut jam his multò antiquioris Tertulliani verba omittam aliorum operâ item nota, quæ leguntur apud ipsum lib. de Animâ, c. 50. ubi plura ex eodem, propè ejusdem sententiæ, collegit Pamelius. Imò hoc ipsum è Syr. c. 44. v. 11. firmare quidam nostrorum temporum heterodoxi sunt conati, quibus non tam verba Syracidæ Græca, quàm Interpretis Latini versio favet. *Henoch placuit Deo, & translatus est in Paradisum, ut det gentibus pœnitentiam.* In Græcâ Hœschelii editione, quam ad vetustissima exemplaria emendavit, legitur: Ἐνὼχ εὐηρέστησε κυρίῳ, καὶ μετετέθη, ὑπόδειγμα μετανοίας ταῖς γενεαῖς. Verùm de his multò satiùs fuerit adire celebratissimi nominis Theologum Helmestadiensem D. Georgium Callixtum, Tractatûs de supr. Jud. parte eâ, quâ de signis agit decretorium illum diem præcessuris. Ab eo refutatum esse hunc errorem egregiè, judicium est Joan. Henr. Bœcleri, viri celeberrimi & doctissimi, Histor. Univ. pag. 210.

IN CAPUT III.

Pag. 186. lin. 1. *Non minor tyrannus*] Is fuit Domitianus, *quem dixit calvum sua Roma Neronem*, ut ait Ausonius. *Portionem Neronis de crudelitate* vocavit Tertullianus in Apologetico; & in lib. de Pallio, *Subneronem.*

Pag. 187. lin. 2. *Incubavit cervicibus*] Lactant. Instit. lib. 5. cap. 9. *Qui autem cultores Dei se non abnegaverint, in eos totis carnificinæ suæ viribus incumbunt.* L. 7. c. 19. Siquidem *capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit.*

Lin. 6. *Etiam memoria nominis ejus erasa est.*] Meminerunt hujus ritûs Dio Cassius, Herodianus, & Latini Scriptores Historiæ Augustæ, multis in locis. Imò & Lactantius hujus opusculi capite ultimo ad eum alludit.

Lin. 7. *Opera fabricasset*] Symmachus lib. 1. epist. 52. *Urbana opera summis fastigiis excitabam.* Spartianus in vitâ Hadriani, c. 19. *Cùm opera ubique infinita fecisset, nunquàm ipse, nisi in Trajani patris templo, nomen suum scripsit.* Sed hoc vulgatissimum est. Opera autem Domitiani recensentur à Suetonio, Eutropio, plenissimèque ab Eusebio in Chronico, num. M M C. Capitolium refectum, Odeum, Forum transitorium, Stadium, Horrea piperatoria, & plura: de quibus adi viros maximos, qui memoratos Scriptores illustrarunt notis.

Lin. 8. *Nomen ejus persecutus*] Tertull. de Patientiâ, c. 2. *Nomen cum familiâ ipsius persequentes.* Aur. Victor de Cæsaribus, c. 3. *Gentem omnemque affinitatem armati persequuntur.*

Pag. 188. lin. 1. *Manus porrexit*] Lact. lib. 7. c. 15. *Sublatâ enim Carthagine; manus suas in totum orbem terrarum terrâ marique porrexit.*

IN CAPUT IV.

Pag. 188. lin. 2. *Quis enim justitiam, nisi malus persequatur?*] Tertullianus Apologet. cap. 5. *Tales semper nobis insecutores, injusti, impii, turpes: quos & ipsi damnare consuestis, & à quibus damnatos restituere soliti estis.* Confer. lib. 1. adversùs Nationes, c. 7. & alia aliorum dicta hujus sensûs plurima. Nam pii quorumlibet temporum homines verè sic gloriantur, solis se malis odio esse: sed verba eorum afferre prolixæ foret operæ.

Lin. 4. *Profectus adversùs Carpos*] Auctor hujus libri Carpos nominat solos, cùm constet adfuisse cum Carpis populos alios multis partibus numerosiores; Boranos puta, Gotthos, Vrugundos, ut eos vocare solet Zosimus; imò & Astringos, Taphilos, & plures, quos recenset in hâc Historiâ Jornandes. Solos tamen Carpos Lactantius nominat, quippè qui crebris incursibus in Romana cæteris essent notiores. Idem Jornandes de rebus Geticis c. 16. *Sed & Carporum tria millia accessere, genus hominum ad bella nimis expeditum, qui sæpè Romanis infesti sunt.* Adde quæ notarunt eruditissimi viri, Cellarius ad Zosimum lib. 1. c. 28. & Baluzius ad hæc Lactantii. Factum verò esse non raro, ut à gente vixdùm victâ, nedùm perdomitâ, cognomen assumserint Imperatores, notum est; item tyrannos ab iis populis titulos habuisse, quos ne lacessivissent quidem bello. Verùm de his pluribus fortassè aliàs.

IN CAPUT V.

Pag. 190. lin. 1. *Illud esse verum dicebat*] Ambigebam nonnihil, excidissetne hîc vox aliqua, *jugum* videlicet, aut *tropæum*, aliave similis. Sed consultus eâ de re amplissimus & doctissimus Cuperus, hunc scrupulum mihi exemit. Quòd autem res suas per picturas, aut incisos lapides, memoriæ prodere solerent Romani, vitio vertendum non puto. Quot res pulcherrimas haberemus notiores, si studium hoc fuisset gentibus etiam aliis! Legantur, si lubet, quæ Plinius lib. 35. c. 4. de Messalâ, L. Scipione, Hostilio Mancino, imprimisque de Augusto narrat; item quæ Aur. Victor de L. Æmilio triumphum de Liguribus in tabulâ pictum proponente publicè, & alia apud alios passim. Nec pingebant modò: sed marmoribus item incidebant res gestas frequentissimè; quod ex tropæis marmoreis Marii, quæ supersunt etiam nunc, ex arcubus Constantini aliorumque triumphalibus, monumentisque aliis, docet Cæsar Bulengerus in Commentario de triumphis. Nummi quoque, ut jam monuit illustris Cuperus, ostendunt passim, victorias suas quanto studio posteris notas reddere laboraverint; in quibus non modò plurimi occurrunt, Cæsarum qui referant tropæa, sed nonnulli liberâ quoque civitate facti, in quibus victor premit victi cervicem, aut terga. Exemplo sit ille Pauli Æmilii apud Goltzium, in quo non multò secùs ac Sapores insultat victo victor.

Usque ad vitium tamen laborasse Romanos de suis omnibus picturâ similibusque exprimendis artibus, temporis præsertim eorum, qui hîc memorantur, Imperatorum, non dissimulat Casaubonus ad vitam Pescennii Nigri, cap. 6. quem velim adiri. Sed jam exigit (puto) Lector, ut laudata superiùs ab amplissimo Cupero Nazianzeni verba exhibeam. Νόμος ἐστὶ βασιλικὸς, οὐκ οἶδα μὲν εἰ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις παρ᾽ ὅσοις τὸ βασιλεύεσθαι, ῥωμαίοις δὲ καὶ τῶν σφόδρα (1) σπουδαζομένων, εἰκόσι δημοσίαις τιμᾶσθαι τοὺς βασιλεύοντας. οὐ γὰρ ἐξαρκοῦσιν οἱ στέφανοι, καὶ τὰ διαδήματα, καὶ τὸ τῆς ἁλουργίδος ἄνθος, οὔτε ἀριθμούμενοι νόμοι. καὶ φόροι, καὶ τὸ τῶν ἀρχομένων πλῆθος, συγκροτεῖν (2) τούτοις τὴν βασιλείαν. ἀλλὰ δεῖ καὶ προσκυνήσεως αὐτοῖς, ὑφ᾽ ἧς σεμνότεροι δόξουσιν οὐχ ἵν᾽ αὐτοὶ προσκύνωνται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν (3) ἐν πλάσμασί τε καὶ χρώμασιν, ἵν᾽ ᾖ τὸ σέβας αὐτοῖς ἀπληστότερόν τε καὶ τελειότερον (4) ταύταις ταῖς εἰκόσιν ἄλλοι μὲν ἄλλο τι τῶν βασιλέων προσπαραγράφεσθαι χαίρουσιν. οἱ μὲν τῶν πόλεων τὰς λαμπροτέρας δωροφορούσας, οἱ δὲ νίκας ὑπὲρ κεφαλῆς στεφανούσας, οἱ δὲ τοὺς ἐν τέλει προσκυνοῦντας, καὶ τοῖς τῶν ἀρχῶν τιμωμένους (5) συνθήμασιν. οἱ δὲ θηροφονίας καὶ εὐστοχίας, οἱ δὲ βαρβάρων ἡττημένων, καὶ ὑπὸ τοῖς ποσὶν ἐρριμμένων [ἢ κτεινομένων] (6) πολυειδῆ σχήματα. φιλοῦσι γὰρ οὐ τὰς ἀληθείας τῶν πραγμάτων μόνον, * ἀλλὰ καὶ (7) τούτων ἰνδάλματα. Ve-

(1) Ed. Gr. Lat. Par. 1630. habet λίαν, pro σφόδρα.

(2) Ead. συγκροτεῖν.

(3) Ead. τῆς, pro τῶν.

(4) Ead. τελεώτερον.

(5) Ead. τιμωμένοις.

(6) Desunt in eâdem Editione voces uncinulis inclusæ.

* Ead. addit hoc loco, ἐφ᾽ οἷς μέγα φρονοῦσιν.

(7) Ead. καὶ τὰ τούτων.

rè hæc sanctus ille Scriptor; foretque facillimum hæc omnia singulatim illustrare. Sed cùm quivis idem possit non nimiùm ignarus rerum Romanarum, contentus ero notasse in præsens, originem conculcandorum à victoribus collorum, aut tergorum, videri ab Oriente profectam, & perantiquam esse. Ità Josuæ ducis jussu, primores Israëlitarum colla Regum devictorum calcant pedibus, Jos. 10. 24. Ab hâc tam veteri, tam notâ consuetudine, phrasis illa videtur orta, συντρίβειν ὑπὸ τοὺς πόδας, sive *conculcare*: significare autem *subigere*, seu *domare*, aut in ordinem redigere hostem, modumque illi ponere, ne noceat in posterum. Habes eam Genes. 3. 15. Ps. 119. 118. Rom. 16. 20. Quibuscum aliquot alia dicta Biblica conveniunt. Quæ omnia licèt sanctissima sint, planèque mystica, consuetudinem tamen Orientalium ostendunt. Verùm de his alii pluribus.

IN CAPUT VI.

Pag. 190. lin. 1. *Vesanus & præceps*] Id inter alia satis ostendit usurpatus *Domini* ac *Dei* titulus, de quo vide illustr. Spanhemium in de Præst. & usu num. p. m. 729. De persecutione ab eodem institutâ, vide quæ collegit Ant. Pagius in Dissertatione eruditâ de Consulibus Cæsareis, p. 380.

Pag. 191. lin. 4. *Cænofrurio*] καινὸν φρούριον vocat Pæanius; ideòque per Æ scribendum esse, ne Scaligerum quidem monere piguit.

Lin. 6. *Ab amicis interemptus*] Amicos dici Regum, quos ad interiorem admissionem & consilia secretiora sibi habent proximos, & hanc esse illam Aristotelis, καθ' ὑπεροχὴν φιλίαν, docuerunt homines eruditionis laudatissimæ. Aureliani verò, sanguinarii principis, minas ut occuparet Mnestheus, unus libertorum ejus, (Zosimo dicitur Eros, & τῶν ἔξωθεν φερομένων ἀποκρίσεων μηνυτὴς τεταγμένος, lib. 1. c. 62. id est, Officiorum magister.) plures in necem ejus, partim veris, partim falsis terroribus concitavit: prorsùs ut posteà Commodus in se irritavit suos, apud Spartianum in Commodo, c. 9. Vide Vopiscum in Aurel. c. 36. Aurelium Vict. Cæs. c. 35. Epit. c. 50. Eutropium lib. 9. c. 9.

Lin. 8. *Contra Deum fecerunt*] Cælius apud Ciceronem ad Att. lib. 10. *Nunc te contra victorem Cæsarem facere, summæ stultitiæ est.* Ita indignus ille loco suó Antistes, seu Episcopus, apud Optatum Milevitanum: *Et hunc occidi, & quicunque contra me fecerit, occidam.*

IN CAPUT VII.

Pag. 191. lin. 1. Ut firmet id, quod suprà dixit, Christianos non nisi malis odio fuisse, de Diocletiano imperiique ejus participibus dicturus, multa eos perversè docet egisse; inque mores & instituta eorum graviter invehitur. Quanquàm verò tyranni isti sævissimâ & atrocissimâ Christianorum lanienâ omnis ævi, quod exindè fuit, & posthàc, si sic Deo visum, futurum est, odia meruerint; videant tamen gnari illorum temporum, serviatne hîc in nonnullis Lactantius proposito suo, idque sic, ut nonnunquàm ea carpat, quorum ratio diversa est, multòque secùs ab aliis narrantur & explicantur.

Ibid. *Scelerum inventor, & malorum machinator*] Lact. Div. Institut. 7. c. 24. *Princeps dæmonum, qui est machinator omnium malorum.* Ita *scelerum inventor* Ulisses Maroni, Ruffinus Claudiano appellatur.

Lin. 3. *Tres enim participes regni*] Idem Claudianus 2. in Ruf.

Increpat Augustum, scandat sublime tribunal,
Participem sceptri, socium declaret honoris.

Sic apud Am. Marcellinum lib. 26. dicitur Valentinianus fratrem Valentem produxisse *participem legitimum potestatis, sed in modum apparitoris morigerum.* Et auctor vitæ Sept. Severi, c. 8. *Cùmque Severum ad participatum vocaret* (Pescennius Niger,) *contemtus est.* Porrò ut de instituto hoc Diocletiani in adolescentiæ gratiam summatim aliquid dicam, nihil notius est illo Homerico, οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω. Hoc plurimis comprobatum est assensibus aliorum, ut Euripidis Androm. Act. II. choro:

Ἑνὸς ἁ δύναμις ἀνά τε μέλαθρα, κατά τε πόλιας.

Senecæ item, & Philosophi lib. 1. de Clementiâ, c. 4. & Poëtæ in Medeâ, Lucani lib. 1. & quorum ibi illustris Grotius meminit. Quin Hieronymi quoque ad Rusticum Monachum hæc sunt verba: *Etiam muta animalia & ferarum greges ductores sequuntur suos. In apibus principes sunt: grues unam sequuntur ordine litterato. Imperator unus, judex unus provinciæ*, & reliqua. Quibus adde Cyprianum, de Idolorum vanitate, p. m. 289. & ejus verba mutuantem Minucium Felicem, ex quo simul Fulvii Ursini emendatio firmatur, pro *discessit*, legentis *desiit*; ubi habes plures in hunc sensum laudatos à clarissimo doctissimoque Ouzelio, p. 139. Nec præterire decet Lactantium nostrum Inst. l. 1. c. 3. & 5. Horum aliorumque judicia ipsa probat veritas; fecissetque haud dubiè prudentiùs Imperator Diocletianus, si non tam æquando sibi paulatim Maximiano, cæterisque deinadjungendis, aperuisset in futura tempora

latam inteſtinis diſcordiis feneſtram, quàm legendis idoneis ubique miniſtris & vicariis; ſummâque imperii per omnes partes retentâ, quieti ſuorum ratione tutiore conſuluiſſet. Ita certè judicat Firmianus noſter, & rectè. Alios tamen quoſdam haud neſcio abire in alia omnia. Laudat profectò Valentinianum Ammianus, lib. 26. quòd *magnitudine urgentium negotiorum ſe ſuperari conſiderans, nihil morandum putaret, quin fratrem Auguſtum pronuntiaret.* Idem de Diocletiano pronuntiat Zonaras Annal. T. 2. Ἀπιδὼν δὲ πρὸς τὸ τῆς βασιλείας ὑπέρογκον, κοινωνὸν αὐτῆς προσλαμβάνεται κατὰ τὸ τέταρτον ἔτος τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ. ἢ καθ' ἑτέρους, κατὰ τὸ δεύτερον. At Mamertinus nimiùm πανηγυρικῶς: *Vos, qui imperium non terræ, ſed cœli regionibus terminatis, tantam vim, tantam poteſtatem mutuò vobis impartire, divinæ profectò immortaliſque fiduciæ eſt, quam cupiditas perturbet:* Paneg. ad Maximianum, c. 10. Quibus paria, aut etiam ampliora habes in Genethliaco, cap. 6. Quid dicemus igitur de tetrachordo hoc à Juliano Parabate aliiſque non parùm laudato? Reſpondet noſter etiam hic Scriptor, non fuiſſe ſinceram illam concordiam, ſed temporum cauſâ ſervatam utcunque ſocietatem: non amicitiam virtute matre natam & cultam, ſed qualis inter latrones & πονηροπολίτας in mutuam opem fit, conſpirationem. Nec profectò indignum eſt obſervatu, vultus quoque ſimillimos habuiſſe, (inſpice nummos utriuſque) quos natura ingeniis, fortunâ, ſorte, vitâ, inſtitutis & actionibus tam aptè comparaverat. At ſi cæteros duos ſpectamus, Conſtantius ob ingenii lenitatem ac comitatem, non probavit paris iſtius crudeliſſimi mores: ſed tulit utcunque, cùm emendare non poſſet. In Galerio autem tetrachordum nimis diſcrepabat, qui & aliàs terrori fuit duobus illis ſenioribus, & ad extremum coëgit imperio ſe abdicare ſocerum Diocletianum, quem & Herculius dein eſt imitatus. Sed hæc hactenùs; nam ſi quis ſeriâ paret operâ excutere, non injucundæ, fors nec inutili diſſertationi argumentum hinc naſcetur.

Lin. 8. *Indictionum*] Indictiones initio videntur extra ordinem factæ, ad arbitrium victoris, aut ad neceſſitates Reipublicæ; atque id ſenſiſſe videtur Aſconius, cùm has à *canone* & *oblatione* diverſas faceret. Poſtmodùm tamen & hæ tempori certo ſunt aſſignatæ. Sed vide Juriſconſultos. Etiam interpres Bibliorum, 2. Reg. 15. *Indixitque Manahem argentum ſuper Iſraël cunctis potentibus & divitibus;* & cap. 18. *Indixit Rex Aſſyriorum Ezechiæ Regi Judæ trecenta talenta argenti, & triginta talenta auri.* Adde capitis 23. partem extremam.

Lin. 10. *Multi Præſides*] Attingit hanc rem leviter Eutropius, lib. 9. c. 15. ſimulque oſtendit, quâ fuerit occaſione uſus ad hæc perficienda Diocletianus, bellis ſcilicet ac victoriis; his enim potitus, ſuo nutu & arbitrio provincias ſingulas temperavit compoſuitque. Exemplum eſt Ægyptus, proſtrato in eâ Achilleo. *Victoriâ*, inquit, *acerbè uſus eſt; totam Ægyptum gravibus proſcriptionibus cædibuſque fœdavit. Eâ tamen occaſione ordinavit providè multa & diſpoſuit, quæ ad noſtram ætatem manent.* Clariùs & magis appoſitè Pæanius: Καὶ αὐτὸς Διοκλητιανὸς ἐν Αἰγύπτῳ τὸν Ἀχιλλέα νικήσας, αὐτόν τε διεχρήσατο, καὶ διὰ πάσης ὠμότητος ἐπεξῆλθε τῇ νίκῃ, τοὺς μὲν κατασφάξας τῶν Αἰγυπτίων, τοῖς δὲ λοιποῖς φόρους τάξας ὡς μάλιστα βαρυτάτους. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς αἰτίας καὶ πᾶσι τοῖς βασιλευομένοις τὰς εἰσφορὰς ἐπέθηκε διαμετρησάμενος τὴν γῆν, καὶ εἰς ἀπογραφὴν ἀναγαγὼν ἅπαντα, ὅπερ καὶ εἰς τόδε ἐκράτησεν. Quare omnia cum his bellè conſentiunt; indèque apparet, non ita ἀνιστόρητα ſemper eſſe, quæ Metaphraſtes ille habet pleniora, ſive ea de ſuo adjecit, ſive Eutropio copioſiore uſus eſt, quàm utimur hodiè nos. Rei verò, quâ de hîc agitur, veſtigia obſervaſſe videor in legibus etiam iſtorum & ſequentium deinceps temporum: ſed ad ea colligenda nunc ſatis otii non eſt. Rectè autem *Præſides* noſter vocat, quia ab Imperatore miſſi conſtitutique erant. Vide Lipſ. Excurſ. ad Tacit. Annal. lib. 1. cap. 75. lib. 12. c. 60. Salmaſ. ad Spart. Hadrianum, c. 13. & 33. Spanhem de Præſt. & uſu numiſ. p. m. 572. Per *officia*, hoc quidem loco intelligit Præſidum Judicumque apparitores, minores nempè magiſtratus cum militibus; quo loco ferè fuerant, quos antiquior ætas *accenſos*, *ſtatores*, (quanquàm habuit & recentior ſuos *ſtatores*) &, ſi ſummis apparerent magiſtratibus, *lictores*, poſterior, communi nomine *officiales* appellabat. Nihil frequentius in Actis Martyrum, in Legibus illius ævi, in Notitiâ utriuſque Imperii, ſcriptiſque aliis. Imò & Suetonium in Veſpaſiano ſic locutum oſtendit ὁ πάνυ Gronovius in Obſ. ad Scriptores Eccleſiaſticos. Sic Orientis quidam Comes 10c homines habebat in officio: præfectus Prætorii Africæ, CCCXCVIII. alii plures, alii pauciores, prout res exigere videbatur. Vide quæ collegit de his Pancirollus ad cap. 9. Notitiæ Imperii Orientis. Sin contendat aliquis, hîc à Lactantio Præſides potiùs ipſos dici, ἓν ſcilicet διὰ δυοῖν, aut ipſis

paulò majores, pares, suppares ve, magnoperè quidem non repugnabo. Memini namquè hos etiam venire officiorum nomine; præsertim ipsorum contemplatione Imperatorum. Sic Trajanus Plinio scribit: *Diplomatibus quæ officio tuo dedi*, Epist. ult. lib. 10. Sic alii rursùm Bithyniæ Præsidi, hoc libro, cap. 48. Licinius, *datis ad officium tuum litteris*. Verùm hæc jam antè nota esse possunt.

Pag. 192. lin. 1. *Rationales multi*] Etiam *Rationales* in provinciis constituti officium, seu apparitionem habebant, ut ostendit ex Lege 7. de Cohortalibus, & Leg. 2. & 4. de Bonis vacantibus, in Cod. Theod. doctissimus Valesius. Hi autem damnatorum bona, & sententiâ Judicis proscriptorum occupabant. Inspice Valesium ad Am Marcell. lib. 28. Imò *Rationales* erant procuratores Principum, qui reditus provinciales quosvis ad Principes spectantes exigebant. Adde Dufresnium in Glossario.

Ibid. *Et Magistri*] Vocabulum *Magistri* latè patet; nam sic dicti quicunque vel homines moderantur, componuntque vitam eorum & mores, vel rebus præsunt. Ita Tullius ipse Consules Romanos vocat *magistros populi*. Ita Censores *magistri morum* audiunt passim. Ita *magistros operum* (nostris *Arbetes Fougtar*, Græcis ἐργοδιώκτας,) habes in veteri versione Bibliorum, *Exod.* 1. Ita *magistri* dicebantur, qui ex auctoritate Prætoris præerant dividendis bonis, aliique plurimi. Festus, & ex eo Gronovius ad Liv. lib. 34. c. 25. magis propriè dictos recensent *magistros pagorum, societatum, vicorum, collegiorum, equitum, ludorum*, præterea & *conviviorum*, denique *doctores artium;* quorum omnium dignitas *magisterium*, non *magistratus*. Posteà cœpit ea vox in aulis Imperatorum frequentari; erantque *magistri militum*, de quibus vide eundem Gronovium, Obs. in Script. Eccles. p. 217. Item *magistri officiorum*, de quibus adi Corippum Africanum, lib. 3. v. 172. ibique notata à doctis, præsertimque Salmasium ad Julii Capitolini M. Antoninum Philosophum, cap. 8. & Valesium ad Ammianum Marcell. lib. 26. Sed & *magistri epistolarum*, *memoriæ*, *libellorum*, *dispositionum*, *census*, *vestis lineæ*, *vestis privatæ*, & alii rerum aliarum; de quibus inspice Notitiam utriusque Imperii, & Notas virorum raræ eruditionis famâ illustrium ad Historiam Augustam.

Lin. 2. *Civiles actus*] *Actus* pro *actionibus* illâ ætate crebrum. Et sic etiam Lactantius de Irâ Dei, c. 12. *Spectari actus nostros à Deo;* Cap. 17. *Singulorum actus animadvertit.*

Lin. 3. *Exactiones*] Undè *exactores*, ἐπισάται, qui vel tributa, vel opera exigunt. Vide interpretes Mosis, Exod. 5. v. 6. & 14. *Flagellatique sunt, qui præerant operibus filiorum Israël ab exactoribus Pharaonis.* Sed de his passim etiam alibi in sacris extraneisque litteris. Exactiones verò has in Diocletiano nonnihil excusant creberrima bella, quæ imperante eo vexabant orbem terrarum. Nam ut initia ipsa omittam, Bagaudæ Gallias, Britanniam Carausius cum incolis ejus insulæ, Orientem Persæ, Ægyptum Achilleus, Africam reliquam Julianus & nationes Quinquegentanæ quatiebant. Undè & auctor hujus scripti infrà: *Hæc quoque tolerari possunt, quæ ad exhibendos milites spectant.* Porrò de censu, sive censitione hâc, imprimis de capitatione, vide Lipsium ad Taciti Annal. 1. c. 31.

Lin. 9. *Legem pretiis rerum venalium*] Olim quidem ab Ædilibus, quos ἀγορανόμους Græci appellant, vendentium coërcebatur rabies. Vide quæ ad Aristot. Polit. lib. 6. cap. 8. collegit Piccartus; nisi mavis & Romanorum, & reliquarum gentium tabularia excutere.

Lin. 11. *Donec lex necessitate ipsâ solveretur*] Imperatâ vilitate nimiâ, venditores *omnes de compacto rem gerunt, quasi in velabro olearii*, ut cum Plauto loquar, resque amotas frustrà desiderari faciunt. Hâc aliisque de causis *usus legum corrector multas experiendo arguit*, ut ait ferè Livius lib. 45. cap. 32. quod inter alia de iis vel maximè venit accipiendum, quæ ad pretii pertinent mensuram. Illa enim vernis est ventis incertior. Vide Bœcleri dissertationem de Mensurâ pretii, & quos ibi vir ille summus laudat.

Lin. 15. *Hìc moneta*] Glossæ veteres, *Moneta*, τόπος, τὸ χαραγεῖον. Item, *Moneta*, τόπος ἔνθα τὸ νόμισμα χαράσσεται. Sic Monetæ Trevericæ mentio fit in lapidis mutili inscriptione apud Grut. pag. 93. Num. 3. Sic ab Ausonio celebrantur, quæ Mediolani fuere *Templa, palatinæque arces, opulensque Moneta.* Cujus carminis versus aliquot in veteri marmore exstare docet Ferretius in Musis Lapidariis, lib. 4. mem. 21. Emendationem verò viri docti, qui in notis ad Ausonium reponit, *&* *lati mores*, ubi legebatur antehàc, *Antiqui mores*, marmor illud non comprobat. Et sanè notum illud Ennii, *Moribus antiquis*, à Plauto bis repetitum, laudatum etiam à Vespasiano Imperatore apud Tacitum lib. 3. c. 57. & à M. Antonino Philos. Imp. apud Volcatium Gallicanum in vitâ Avidii Cassii, c. 5. locum satis aptum in Ausoniano illo carmine habere videtur.

Lin. 20. *Ita semper dementabat*] Id est, insaniebat, furiosus & demens erat. Hincmarus de divortio Lotharii: *Alij autem potu, alij autem cibo à sortiariis dementati sunt.* Glossæ Lat. Gr. *Dementat*, ἐξίστησιν. *Dementire*, dixit Tertullianus lib. de Animâ, Lactantius ipse in Instit. aliique. *Cuperus.* Verba Lactantii, lib. 4. c. 27, hæc sunt: *Ecce aliquis instinctu dæmonis percitus, dementit, effertur, insanit.* Quibus gemina sunt ista, lib. 1. c. 21. *Sectis namque humeris, & utrâque manu districtos gladios exserentes currunt, efferuntur, insaniunt.* Hæc omninò retinenda est lectio, non illa quam invitis libris obtrudunt nobis Dempsterus & Gallæus, *& efferantur.* Ciceronem imitatur Lactantius, ut plerumque aliàs. Orat. pro Cœlio, c. 9. *Læsi dolent, irati efferuntur*; Contra Rullum, c. 35. *Sed certò continebuntur progredientur longiùs, efferentur.* Verùm ut ad præsentia redeamus, *dementare* sic positum est, ut apud Hegesippum *efferare. Ita efferaverat*, inquit, *Herodes in universos.* Vide Gronov. Obs. in Hist. Eccl. p. 71. Sic *ponere*, *mutare*, *movere*, *præcipitare*, aliaque multa, intransitivè interdùm, aut ellipticè potiùs, ita ut τὸ *se* subaudiendum sit. Adeant adolescentes ingenui Vossium, lib. 3. de Analogiâ, cap. 3.

IN CAPUT VIII.

Pag. 193. Lin. 1. *Frater ejus Maximianus.*] Max. Herculius frater fuit Diocletiani, non naturæ, sed imperii consortio: qui nominis ejus usus frequentatus est Historicis & Panegyristis illius ævi. Baluzium vide, aut ipsum potiùs, quem allegat, Mamertinum, cæterosque.

Ibid. *Herculius.*] Nempè ut Diocletianus Jovem, ita Maximianus Herculem patri opem contra hostes ferentem simulabat; undè & Joviorum & Herculiorum longiùs producta ad posteros nomina, de quibus hic scriptor infrà extremo hoc libro. Adi Mamertini Panegyricum, præsertim priorem, Maximiano dictum. Mirâ autem insolentiâ Deorum nomina & honores multi Principum invaserunt olim. Sic Antigonus, sic unus Grypi filiorum Antiochus, item Mithridates, & pòst eos M. Antonius, nec non & C. Caligula, Bacchum referre studebant; Menecrates Mercurium; Themiso, Alexander, Pyrrhus, Commodus, & hic Maximianus Herculem; imò & Maximinus superior eumdem. Augustus Apollinem egit, non refugiens tamen quandòque Jovis nomen; sic certè ab Ovidio aliisque vocatus non semel: quod & de cæteris legas aliquotiès. Fusiùs hoc ostenderunt Andreas Schottus lib. 3. c. 3. obs. Hist. & illustris Spanhemius de Præst & usu num. aliquot locis.

Lin. 4. *Quòd avaritiâ minori altero fuit plus, majori verò minùs, sed plus timiditatis, plus verò animi, non ad benè faciendum, sed ad malè*] Corrupta hæc & depravata esse fatetur clariss. Baluzius; nec dissimulat Amplissimus & Doctissimus Cuperus locum esse difficilem. Tentabo tamen, quà potero: existimo autem sic posse restitui. *Hoc solùm differebant, quòd avaritiæ majori altero fuit plus, sed & plus timiditatis; minori verò minùs; plus verò animi, non ad benè faciendum, sed ad malè.* Diocletianum timidum callidumque fuisse, eumdemque avarum, (& est sanè timidior qui non viribus, sed artibus dolosis, pugnat; rursùmque avaritiæ cum utroque vitio solet esse convenientia) talem, inquam, Diocletianum fuisse narrant Historici passim. Maximianum luxus, profundendique & temerè donandi libido ad rapinas & injurias alias instigavit; ut mirum non sit, & ipsum dici avarum, licèt altero minùs. Ejus nempè generis homines *rapta spargere*, *sparsa rapaci avaritiâ recolligere certant*, ut ait Seneca, l. 1. de Benef. sive, ut Ovidius:

Quærere ut absumant, absumta requirere certant;
Atque ipsæ vitiis sunt alimenta vices

Item Manilius, lib. 4. v. 25.

Luxuriamque lucris emimus, luxuque rapinas;
Et summum census pretium est, effundere censum.

Adde, si videtur, Aristotelem, Nicom. l. 4. c. 3. Sed ut redeam ad hæc Lactantiana, simillimus verborum positu & figurâ locus lib. 4. c. 3. invenitur; ex quo constare possit, aut hæc quoque verè Lactantii esse, aut auctorem scripti hujus eum esse studiosiùs imitatum. *In illâ priori parte, ut periculi minùs, sic plus difficultatis est: quòd obscura rerum ratio cogit diversa sentire. Hic ut periculi plus, ita minùs est difficultatis: quòd ipse usus rerum & quotidiana experimenta possunt docere, quid sit verius & melius.*

Pag. 194. lin. 2. *Statim præsto.*] Cic. de Nat. Deorum, l. 1. c. 38. *Quid, quòd simul ac mihi collibitum est, præsto est imago?*

Lin. 5. *Constantium prætereo*] Hæc ita nonæ sectioni, sive capiti, rectiùs videntur accessura.

IN CAPUT IX.

Pag. 194. lin. 3. *Efferitas à Romano san-*

guine aliena] Scribe *& feritas* : sic infrà, c. 40. *essagitarii*, pro *& sagitarii*. Amplecti se hanc, duasque sequentes emendationes meas, scribit perbenignè Amplissimus Cuperus.

Lin. 6. *Statu celsus*] Ita editio Parisiensis: sed legendum esse *status celsus*, docent Lactantii similia complura. Div. Instit. l. 2. c. 2. *Nobis autem status rectus, sublimis vultus ab artifice datus est*; Cap. 2. *Subjectam pedibus vestris terram contemneretis, corporis statu salvo*; C. 17. *Statum sublimem accepimus*. L. 3. c. 1. *Quorum status rectus est*; Lib. 7. c. 9, *Cujus corpus ab humero excitatum, vultus sublimis, status erectus, originem suam quærit*. De Irâ D. c. 7. *Recto statu, ore sublimi*. De Opif. c. 8. *Hominis itaque solius recta ratio est, & sublimis status*. Similiter Min. Felix, p. 138. & ex vetustioribus Plautus, Amphitrione, *Formam cepi hujus in me & statum*.

Pag. 195. lin. 6. *Animique dejectus*] Scribo, *dejectus*, ut apud Claudianum operâ viri magni nunc emendatiorem, l. 3. de Raptu Proserp. v. 297.

——— Supplex dejectaque vestris
Advolvor genibus.

Alibi quoque *dejectum clientem* dixit idem: quomodò & Statius, Silius, Prudentius, aliique. Etiam Glossæ, *Dejicio*, καταφέρω, καταβάλλω τὸ φρόνημα, καταβάλλω.

Lin. 9. *Cum omnibus suis ad bellum pergere*] De gentibus Orientis, quibus prælium ineuntibus,

——— Est acerrima nullo
Ordine mobilitas, insperatique recursus,

ut ait Claudianus, non est cur ea, quæ apud veteres novosque observata sunt scriptores, huc congeram. Videat qui volet Julium Cæsarem de B. Gall. lib. 3. c. 3. Herodianum lib. 4. c. ult. Senecam de Irâ l. 3. c. 3. Florum lib. 3. c. 3. Num. 5. &c. Servant majorum morem hunc etiam hodierni Turcæ.

Lin. 14. *Ut jam detractaret*] Ita apud Min. Felicem, p. 260. *insparsa mendacia*; apud Symmachum, l. 6. ep. ult. *commandare*; apud alios, *contractabilis, impartire, obaudire, circumsedere*.

IN CAPUT X.

Pag. 196. lin. 1. *Erat pro timore scrutator rerum futurarum*] *Præ timore*, aut *præ metu*, est equidem usitatius. Opinor tamen dici posse *pro timore*, ut apud interpretem Bibliorum, 2. Reg. 6. *Conturbatumque est cor Regis Syriæ pro hâc re*; & quomodò Sulp. Severus Sac. Hist. 1. c. 9. *Fratres, post patris obitum, pro conscientiâ paventes benignè habuit.* Eruditè verò dicit, divinationem superstitiosam profectam esse à timore & sollicitudine, quâ futura antevertimus. Arrianus in Epict. lib. 2. c. 7. τί οὖν ἡμᾶς ἐπὶ τὸ συνεχῶς μαντεύεσθαι ἄγει, ἡ δειλία, τὸ φοβεῖσθαι τὰς ἐκβάσεις. Lucianus in Pseudomanti: Κατενόησαν τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον ὑπὸ δυοῖν τούτοιν μεγίστοιν τυραννούμενον, ἐλπίδος καὶ φόβου ... ἐν ἀμφοτέροις γὰρ, τῷ τε δεδιότι, καὶ τῷ ἐλπίζοντι, ἑώρων τὴν πρόγνωσιν ἀναγκαιοτάτην τε καὶ ποθεινοτάτην οὖσαν, καὶ Δελφοὺς οὕτω πάλαι πλουτήσαντας.... καὶ Δῆλον, καὶ Κλάρον, καὶ Βραγχίδας, & reliqua, quæ apud ipsum rectiùs legentur. Suaviter etiam Valerius Flaccus, lib. 4.

Fidere sed mens cæca nequit; quantùmque propinquat
Phasis, & ille operum summus labor, hoc magis angunt
Proxima; nec vates sat jam mihi Mopsus & Idmon.

Lin. 1. *Magister aruspicum Tagis*] Existimo retineri posse *Tagis*, etiam in recto casu, more Græcorum, apud quos occurrit Tagis Pythagoricus, cujus Stobæus meminit; item Agis, Bacis, Betis, Datis, Lysis, Eupolis, & alia virorum nomina sic terminata. Sed ne quid dissimulem, suspecta mihi est vox *aruspicum*, ut glossema, cujus loco auguror fuisse *interpretum Tagis*, aut aliquid tale: quomodò in narratione simillimâ, & cum hâc utiliter conferendâ, Prudentius, Apotheos. v. 467.

Postremosque animæ pulsus in corde tepenti
Callidus interpres numeris & fine notabat.

Adjice his, quæ de eodem Juliano narrant Gr. Nazianzenus & Theodoretus; undè constare potest, impia illa Paganorum sacra Christianorum interventu sæpiùs fuisse disturbata.

Lin. 9. *Profani homines*] Quod impostor ille scelestissimus, de quo Lucianus, in re simulatâ, idem in seriis fecere alii, ut Christianos, solos verè pios, impietatis & sacrilegii accusarent. Sic Flavio Clementi (Fabium malè vocat editio Leunclavii) Consuli Romano, & uxori ejus Domitillæ, Domitiani conjugis cognatis, ἀμφοῖν ἀσεβείας καὶ ἀθεότητος ἔγκλημα ἐπηνέχθη: de quorum suppliciis Dionis librum 67. adire licebit; nisi quis ipsa consulere malit Christianorum Martyrologia. Adde Baluzium ad verba capitis tertii, *Ecclesia restituta*.

IN CAPUT XI.

Pag. 197. lin. 1. *Deorum montium Cultrix*] Cl. Baluzius, cujus non levi beneficio librum hunc respublica litteraria, ut vindici ac editori primo, debet, *Deos* hosce *montium*, quosque tangit Commodianus, *Deos montenses*, (sic enim legendum censet) nec non *Deos montenses*, quorum ex præscriptis Jovi dedicata

dedicata est ara illa apud Gruterum, cujus dabimus mox inscriptionem; non dubitat eosdem habere; qui tamen, aut quotum nominum illi sint, fassus sibi non liquere. Et certè res non caret obscuritate. Videamus tamen, quam hîc nobis viam præeat Cuperus noster, vir eruditionis pariter & dignitatis amplissimæ. Ex Notis suis ad Apotheosin Homeri, quod opus ad umbilicum nunc, ut audio, festinans cupidè à priscarum studiosis elegantiarum expectatur, hæc excerpta, pro reliquâ benignitate suâ, mecum communicavit vir humanitatis celebratissimæ. Postquàm de Homeri in monte summo positi picturâ agere cœpit, Montium, inquit, magna olim veneratio, inque iis extructæ aræ & templa, ut satis superque ex historiâ tam sacrâ, quàm profanâ patet, plerisque numinibus fuerunt. Undè apud Philostratum Indi Caucasum Θεῶν οἶκον vocant; Persæ apud Herodotum, ἐπὶ τὰ ὑψηλότατα τῶν ὀρέων ἀναβαίνοντες, Jovi hostias immolant. *Montinus*, qui montibus præest Deus, apud Arnobium occurrit: mater Galerii Maximiani *deorum montium cultrix mulier admodùm superstitiosa* Lactantio dicitur. DII MONTENSES in Inscriptione apud Gruterum, p. XXI. celebrantur; quæ quia Romæ inventa, videntur significari dii, qui septem montibus præsidebant, quorumque in honorem constitutum forsàn est sacrum *septimontium*, quod celebratur à *Montanis*, id est, qui montes inhabitabant, non autem à toto populo, utì apud Varronem lib. V. de L. Lat. legere licet: in septem quoque locis, teste Festo, faciebant sacrificium diis, ut opinor, præsidibus; ut apud eundem *palatualis flamen ad sacrificandum ei deæ constitutus erat, in cujus tutelâ palatium esse putabant.* Pergit dein de monte Argæo, de deo Penino, de Jove item in montibus culto disserere, quæ rectiùs ex ipso libro petentur, propediem in usus publicos prodituro. At in aliâ Epistolâ, quæ mihi attulit eas viri insignis Notas, quibus hîc fruuntur lectores, isthæc adjecit. Hâc de re anteà scripsi: sed cùm non solos *montes* ut deos venerati sint, vide an potiùs legendum sit *omnium*. Sic c. 36. *Qui & sacrificia per omnes deos suos quotidiè faceret.* Sed fortè præcipuè Elagabalum & alios Deos coluit, qui sub montis effigie colebantur. Nam Elagabalus ita dictus est, quasi *Deus mons*, vel *Deus montis*, utì pòst Fullerum docet Salmasius ad Hist. Augustam; & ex Herodiano nummisque patet, ejus simulacrum nihil aliud fuisse, quàm saxum ingens. Hùc pertinet Mater Deûm, vel Cybele, quæ *fera montium Dea* vocatur Mæcenati apud Diomedem, l. 3. p. 514. vel quia in montibus culta, vel quia lapis informis ex monte excisus. Atlantem certè montem ut Deum coluisse accolas, & Cappadocibus montem fuisse καὶ θεὸν, καὶ ὅρκον, καὶ ἄγαλμα, scribit Max. Tyrius Dissert. XXXVIII. Quam in rem plura notari possent: sed accipe occasione Matris Deûm duas emendationes, quas judicii tui facio. Strabo lib. 10. p. 469. scribit, Phryges eam à loco πυλήνην vocare: at πυλήνη est urbs Ætoliæ, teste Stephano & Statio. Scribo quapropter Σιπυλήνην, quod nomen datum fuit Matri Deûm; & ita in marmore Arundeliano Magnesii & Smyrnæi jurant per ΜΗΤΕΡΑ ΤΗΝ ΣΙΠΥΛΗΝΗΝ. Alter locus est Varronis apud B. Augustinum, lib. 7. c. 24. de Civitate Dei. *Eandem dicunt matrem magnam, quòd tympanum habeat; significari esse orbem terræ; quòd turres in capite, oppida; quòd sedes fingantur circa eam, cùm omnia moveantur, ipsam non moveri.* Ultima sic restitue: *quòd sedens fingatur, circa eam cùm omnia moveantur, ipsam non moveri.* Id est, ideò Dea sedens fingitur, utì ex nummis plurimis patet, quia ipsa, sive terra, non movetur, cùm tamen omnia circa eam moveantur. Non est hujus loci inquirere in placita Philosophorum, qui vel terram moveri, vel stare immobilem docuerunt. Rectè autem apud Lactantium, *Deorum cultrix*; & ita *Marticultores* in Inscriptione veteri apud Gruterum occurrunt. Quæ sequuntur, ita jam olim emendabam, *cùm interesset dapibus, sacrificabat penè quotidiè, ac vicariis suis epulas exhibebat.* Ex ultimâ litterâ vocis *cùm*, & brevi scribendi ratione, *ir* pro *inter*, omissa est hæc propositio; & *epulas* legendum esse ex ipsâ loquendi ratione patet. *Vicariis* igitur suis, sive ministris aulicis, Comitibus, Præfectis, qui circa eam erant, epulas exhibebat; iisque, ut sequitur, abstinebant Christiani. Scilicet cùm illa dapes exhibere volebat, etiam sacrificabat, atque sacrificiorum λείφανα mensis jubebat inferri. Hæc erant *idolothyta*, à quibus quomodò abstinere se Christiani debeant, Lucas & Paulus docent. Nonnulla, eaque non cuivis obvia, hâc de re notare possem: sed tempus non sinit; tantùmque monebo, eâdem adversùs Christianos fraude grassatum esse Maximinum, c. 37. infrà. Hæc amplissimus & doctissimus Cuperus; quæ cùm satis luculentam afferant huic loco explicationem, & elegantiâ suâ placeant plurimùm, meas cogitatiunculas de his in pauca contraham. Emendationes illæ duæ, verborum nem-

pè Varronis apud B. Augustinum, & Strabonis de Matre Idæâ, seu Sipylenâ, placent vehementer; nec dubitò, quin viris multò me doctioribus sese approbatum eant. Sed nec malè, pro *montium*, reponere videtur *omnium deorum* cultricem; & sanè *dis deabusque omnibus*, *Jovi ac diis omnibus*, *Silvano & dis omnibus*, similiaque complura, multæ olim dicatæ sunt aræ. Quia tamen tutius est insistere lectioni codicis antiqui, *montium deos* interpretor, deos à profanis cultos Gentibus; has enim Moses ipse ait, deos suos collocasse *super montes excelsos*, *& colles*, *& subter omne lignum frondosum*, Deut. c. 12. v. 2. Adde 2. Reg. 17. v. 11. & plura; qualia sacrarum Litterarum testimonia & formulæ Lactantio ob oculos fuisse videntur, consolatorium scriptum ad Christianos meditanti; cùm nihil ad consolationem iis efficacius, nihil ad leniendam acerbitatem rerum potentius existat: quare ad eas conformat stylum suum sæpiùs. Tamen aut *Septimontii* deos, quorum meminit etiam Tertullianus ad Nationes, lib. 2. c. 15. *Arquis*, *& Jani*, *& Montium septimontium*, (ubi fors legendum *septimontii*) aut *Montium Romanorum*, qui fuere in Piceno in regione Reatinâ, (de quibus Siculus Flaccus, & Rei Agrariæ Scriptores cæteri,) horum, dico, aut aliorum deos montium nulla vetat religio sub istis comprehendere: nisi quòd Sylvanus ille finium tutor Romulæ istius sacrificium non admisit; hunc enim à fœminâ sic coli nefas fuit. At à cœtu Montensium Deorum, de quibus Inscriptio loquitur, Sylvanum minimè excludendum puto, neque ex eorum catervâ, in quos intendit digitum Commodianus; Exuperantius enim iste Sylvani se jactat sacerdotem, & mihi quidem verisimile fit, sacrificulum illum, Sylvanum ejusque συμβώμυς καὶ συννάυς, Herculem putà Rusticum, Liberum patrem, Nymphas & similia monstra, hîc vel maximè innuere, utpote quorum & sacris operaretur, & monitis nocturnis, sibi, aut aliis factis, esset deditissimus. Sed en rudis illius aræ marmoreæ, in Quirinali colle repertæ, Inscriptionem.

ARAM. JOVI. FULGERATORIS.
EX PRECEPTO. DEORUM. MONTENSIUM. VAL. CRESCENTIO.
PATER. DEORU. OMNIUM. ET
AUR. EXUPERANTIUS. SACERDOS
SILVANI. CUN. FRATRIBUS. ET
SORORIBU. DEDICAVERUNT.

Ubi PATER, pro PATRI, vitio lapicidæ, aliaque, sed facilè deprehendenda, occurrunt. Forma autem vocis MONTENSES certos hîc designare videtur montes, quomodò Nemorensem Dianam Aricinam vocarunt, & ad eamdem formam Fretentes, Fabricenses, Comitatenses, apud Ammianum leguntur. Certius itaque dictu videtur, Deos quidem hos incertos, & in quorum numerum aut nomina inquirere non auderent, sic fuisse cultos, notis tamen in montibus; ut CAMPESTRES in Inscriptione aliâ apud Grut. pag. 1015. num. 2. aut ut Genium, Tutelam, Præsides locorum Deos passim venerabantur. Huc refer historiolam de Ajo Locutio; item formulas, SIVE DEUS SIVE DEA, DIS OMNIBUS, DIS PRAESENTIBUS, DEO GENIO TUTELAE HUJUS LOCI, DIS PRAESIDIBUS H. L. aliasque plures, in quibus sollicitè cavebatur, ne quem malè præterirent. Ut igitur certos intra fines sermo meus redeat, Lactantium quidem & Commodianum omnes Gentium Deos, Romæ præsertim coli solitos, aut illos septimontii, quos disertè *montium Deos* vocare vidimus Tertullianum, innuere arbitror: Inscriptionem verò illam aram præsentibus tantùm in illis montibus, ubi ara fuit sacrata, dicatam fuisse. Verba autem, *Qua cùm esset*, cum sequentibus rectè se habere auguror, modò distinctione juventur, hoc nempè modo: *Quare cùm esset, dapibus sacrificabat quotidiè. Cùm esset*, id est, *ederet*, aut *cœnaret*. Sic *ista non esses*, apud Val. Maximum, l. 4. c. 3. in fine; sic secundùm Hyginum, Fab. 139. rogabat Opem Saturnus, *ut esset quod illa peperisset*. Quæ duo loca indicavit mihi ad Ovid. Art. Am. l. 3. v. 757. illustris Heinsius. *Sacrificare* autem *dapibus*, ut apud Lact. 1. c. 21. *In quibus ipsi Sacerdotes non suo, sed alieno cruore sacrificant.* Et lib. 6. c. ult. *Verbo ergò sacrificari oportet Deo, siquidem Deus Verbum est. Si summo Jovi argento sacrificassem*, habes apud Plautum in Mostellariâ. *Vicarios* autem intellige in re sacerdotali. Sic M. Antoninus Imperator apud Capitolinum, c. 2. dicitur nullum sacrificium per Vicarium fecisse, nisi cùm æger esset.

Pag. 198. lin. 5. *Nam erat hujus malitia*] Eutropius l. 9. c. 16. *Diocletianus moratus callidè fuit; sagax prætereà, & admodùm subtilis ingenio, & qui severitatem suam alienâ vellet invidiâ explere.* Similia legas in Excerptis Joannis Antiocheni à Valesio editis. Simonidæ præceptum respexisse videtur Diocletianus, quod Hieroni dedit apud Xenophontem: verùm justo latiùs extendisse. Ἀνδρὶ ἄρχοντι τὸ μὲν ἀνάγκης δεόμενον, ἄλλοις προστακτέον εἶναι κολάζειν, τὸ δὲ ἆθλα ἀποδιδόναι, δι᾽ ἑαυτῦ ποιητέον.

Lin. 12. *Et qualiter sentiebant*] Legendum esse, *Et qui aliter sentiebant*, vidit in addendis Cl. Baluzius.

Lin. 15. *Apollinem Milesium*] De oraculo Milesii Apollinis, seu Branchidarum, vide Strabonem lib. 9. & quæ collegere eruditi ad Marmora Oxoniensia. Cumprimis autem adeundus Valesius ad Am. Marcell. l. 29. & pauca, sed præclara afferens Isaacus Vossius ad Melam, lib. 1. c. 17.

IN CAPUT XII.

Pag. 198. lin. 2. *Ad septimum Kal. Mart.*] Vide fueritne hîc ellipsis voculæ *diem* ferenda, quæ hodiè etiam vulgò frequens. Porrò non illud modò Kalendarium, cujus meminit Baluzius, Terminalia ponit a. d. VII. Kal. Mart. sed & alia nihilò minùs vetusta, inter quæ celebratissimum illud à Ciacconio, Paulo & Aldo Manutiis, aliisque deinceps editum sæpiùs: quòd autem quædam discrepare videntur, ab intercalatione est, quam eo factam mense notum. Rursùm nec illi magnoperè falluntur, qui dicunt, Ecclesias tempore Paschatos subversas. Nam persecutioni cœptæ in Terminalibus acriter vere proximo, imò toto anno, Tyranni institerunt.

Pag. 199. lin. 3. *Agentibus Consulatum senibus*] Hæc verba certò indicant tempus, de quo non levi certamine quidam eruditorum disquirunt, utì monet etiam benè Baluzius; tempus, inquam, cœptæ persecutionis, annum nempè Christi trecentesimum tertium, id quod Scaliger & Valesius verè existimarunt. Vide quomodò hoc colligant Baluzius, Pagius & alii, qui sibi hæc cum curâ sumserunt expendenda. Fuit autem hic annus, secundùm Scaligerum, Antiochenus CCCLI. Christi; Dionysianus, CCCIII. Numerus aureus XIX. Cyclus solis IV.

Lin. 5. *Ad Ecclesiam profectus*] Omninò scribendum est *Præfectus*, Prætorii nempè; alioqui series verborum hians & abrupta pendebit. Evincunt id etiam sequentia, in quibus Prætoriani memorantur Ecclesiam evertisse, Imperatores autem ambo fuisse in speculis.

Lin. 13. *Tamen illud editissimum*] Opinor scribendum *tutamen*. Hâc voce usi Virgilius, Livius, & Arnobius Lactantii præceptor, haud multò secùs, quàm ipse hoc loco. Sermo est de animalibus, lib. 2. pag. 55. edit. Lugd. Bat. *Nonne alia cernimus opportunissimis sedibus nidulorum sibi construere mansiones: alia saxis & rupibus tegere & communire suspensis: excavare alia telluris sola, & in fossilibus foveis tutamina sibimet ac cubilia præparare?* Et pag, 17. *Neque domorum, aut vestium tutamina sibi & velamina conquirerent.*

IN CAPUT XIII.

Pag. 199. lin. 5. *Libertatem denique ac vocem non haberent.*] Similis querela B. Gregorii Nazianzeni, Invect. 1. ταῦτα δ' ἦν πάσης μὲν παῤῥησίας ἀποστερεῖσθαι χριστιανοὺς, πάντων δὲ αὐτοὺς εἴργεσθαι συλλόγων, ἀγορῶν, πανηγυρέων, τῶν δικαστηρίων αὐτῶν. Μὴ γὰρ ἐξεῖναι κεχρῆσθαι τούτοις, ὅστις μὴ κατὰ τῶν βωμῶν θυμιάσειεν ἔμπροσθεν κειμένων, καὶ μισθὸν δοίη μέγαν οὕτω καὶ τοσούτου πράγματος. Quibus adjungi possunt ea, quæ infrà c. 15. à nostro narrantur.

Lin. 6. *Etsi non rectè*] Non est quòd existimet aliquis, hâc formulâ aliquid leviter tantùm improbari. Utitur eâ Bibliorum interpres vetus de iis, quæ longissimè abeunt à recto & pio, 2. Reg. 7. v. 9. *Non rectè facimus; hæc enim dies boni nuntii est.* Cap. 17. v. 8. *Et irritaverunt filii Israël verbis non rectis Dominum Deum suum.* 2. Paralip. 21. v. ult. *Ambulavitque non rectè.* Sap. 2. 1. *Dixerunt enim impii cogitantes non rectè.* Et cap. 6. *Quoniam cùm essetis ministri regni ipsius, non rectè judicastis.* Ita vetustiores quoque passim, ut Cic. pro Cn. Planco c. 6. *Iste potiùs, quàm ego? vel nescio, vel non dico; vel denique, quod mihi gravissimum esset dicere, sed impunè tamen deberem dicere, non rectè.* Quin etiam Lactantius ipse suprà, c. 7. sic locutus; alibi verò, *non piè, non perfectè, non integrâ conscientiâ*, dixit.

Ibid. *Magno tamen animo*] Sapientibus nihil magnum, nisi quod & bonum: sed hi sequuntur nonnunquàm vulgarem consuetudinem, duntaxat in sermone. Sic Tullius in Milone prædicat animi magnitudinem. Sic Livius reprehenditur à Senecâ, quòd virum animi boni à viro magni animi distinguat, lib. 3. de Irâ, c. ult. Et tamen ipse L. Seneca ad Marciam c. 16. *Gracchos*, inquit, *etiam qui bonos negaverit, magnos fatebitur.* Similia videor legisse apud Hegesippum de Excidio Jerosolymitano. Notum utique est illud Nasonis, *Magnis tamen excidit ausis.* Quod expressum videtur ex isto veteri senario, qui legitur apud Dionys. Longinum:

Μεγάλως ἀπολισθαίνειν, ἁμάρτημ' εὐγενές:

ubi viderint eruditi rectiùsne legant,

Μεγάλων ἀπολισθαίνειν.

Pag. 200. lin. 1. *Legitimè coctus*] Ego arbitror his verbis inesse quid, quale illis B. Laurentii apud Prudentium:

Converte partem corporis

Satis crematam jugiter;
Et fac periclum, quid tuus
Vulcanus ardens egerit.
Præfectus inverti jubet.
Tunc ille: Coctum est, devora;
Et experimentum cape,
Sit crudum, an assum suavius.

Legitimè, ait, *coctus*, id est, ut interpretandum puto, legitimo, sive consueto sacra paganica, aut etiam culinaria tractantibus more. Nostri dicerent, *Van bleff steekt van* ordinariè *vviis, eller som en annan Steek.* Sic *Legitimum sacrum*, in divinis humanisque libris sæpè. *Legitima verba* apud Nasonem:

Curio legitimis tunc Fornacalia verbis
Maximus indicit.

Legitima fossa, apud Vegetium lib. 1. c. 24. Hinc ipse Lactantius *legitima sacra* dixit lib. 5. c. 2.

IN CAPUT XIV.

Pag. 200. lin. 9. *Excarnificari omnes suos protinùs præcepit.*] Non *præcepit*, sed *cœpit*, in codice illo vetusto extare fatetur Baluzius. Existimo hoc relictum ab auctore in tyranni invidiam, *Excarnificare suos omnes protinùs cœpit.* Addit enim, *Sedebat ipse*, & reliqua. *Omnes suos* interpretare aulicos, qui ipsi serviebant; c. 15. *domesticos* vocat, uti benè monet amplissimus & doctissimus Cuperus. Nam proxima tempora *domesticos* peculiariter vocabant corporis imperatorii custodes equites peditesque, qui quidem domi excubabant; qui verò militiæ, *protectores.*

Pag. 201. lin. 1. *Erant certantes*] Figura est μακρολογίας, seu productionis, de quâ vide Buchnerum de commutatâ Ratione dicendi, l. 1. c. 21. In Græcis Latinisque Bibliis hoc genus est frequentissimum. Sed & Lactantius ita, lib. 2. c. 13. *Aberrantes à Dei notitiâ gentes esse cœperunt.* Cic. de Nat. deor. l. 2. c. 8. *Omnia enim hæc meliora sunt, quàm ea, quæ sunt his carentia.*

Lin. 5. *Sed celeriùs animadversum*] Loco τῦ *sed*, quod præcedebat, *id* non dubiâ conjecturâ videbatur reponendum.

IN CAPUT XV.

Pag. 201. lin. 8. *Alligatis ad collum molaribus*] Quid, igne ambusti iidemne, qui dein alligatis molaribus immergebantur mari? Imò verò alii. Sed & superiora minùs aptè cohærent. Corrigendum censeo, *Ne singuli; quoniam tanta erat multitudo: sed gregatim circumdato igni amburebantur: domestici, alligatis ad collum molaribus, mari mergebantur.* Sic lib. 7. c. 21. *Tunc quorum peccata pondere, vel numero prævaluerint, perstringentur igni, atque amburentur.* Cypr. de Opere, &c. *Et ibunt in ambustionem æternam.* Am. Marcell. l. 30. *Internis nimietate calorum ambustis.* Sic Inscriptio vetus apud Antonium Augustinum, Dialogo X. AMBUSTO CORPORE, id est, exusto. Et sic alii passim. Si quis tamen ideò quòd ignem multi præferrent suffocationi per aquas faciendæ, rati flammam animas sibi cognatas lustrare purgareque, aquam verò easdem elidere atque extinguere, ab ethnicis Imperatoribus hoc velut indultum dicat domesticis, ut igne consumerentur, cæteros aquis, ut nefarios & sacrilegos fuisse abolitos, non obnitar vehementer, quin legi posse concedam: *Gregatim circumdato igni amburebantur domestici; alii, ligatis ad collum molaribus, &c.* Sed eligo nunc priora, cùm ea non displiceant illustrissimo Cupero.

Pag. 202. lin. 1. *Aræ in secretariis*] Secretarium, seu secretum, locus est, in quo sedent Judices pro tribunali. Vide Hesych in Σέκρετον, & Suidam in Στήλη. Vales. ad Am. Marcell. lib. 15. *Ab hoc judicum secularium more manasse videtur, ut secretaria in Ecclesiis haberent Episcopi & Presbyteri, ubi audiendis fratrum negotiis vacarent.* Hæc Valesius. Meminit & Sulpicius Severus, Dial. 2. c. 1. Item Epist. 1. & 3. de vitâ Martini: ubi consule etiam Notas Vorstii. Aræ autem à Paganis insidiosè positæ memorantur non uno in loco in priscis Annalibus. Sic de arâ Victoriæ in Senatu ponendâ Symmachus vehementer laborabat. Sic donativum divisurus militibus Julianus præcepit, ut singuli aurum accepturi grana aliquot thuris in aras jacerent, adeò minuta, ut multos Christianorum falleret, ignaros quid agerent.

Lin. 3. *Commeant litteræ*] Symmachus L. 1. Epist. 91. *Meæ litteræ quoniam acceptæ sunt tibi, crebriùs commeabunt.*

Lin. 8. *Verum autem Dei Templum*] Lact. Epitome, cap. 8. *Evacuetur omni labe pectus, ut Templum Dei esse possit, quod non auri, non eboris nitor, sed fidei & castitatis fulgor illustrat.* Hieronymus ad Nepotianum: *Multi ædificant parietes, & columnas Ecclesiæ substruunt: marmora nitent, auro splendent laquearia, gemmis altare distinguitur; & ministrorum Christi nulla electio est.*

IN CAPUT XVI.

Pag. 202. lin. 2. *Tres acerbissimæ bestiæ*] Ita *veritas acerba*, Lact. 4. c. 26. *Dominationes acerbæ*, l. 6. c. 6. *Acerbi census*, l. 7. c. 9.

Pag. 263. lin. 2. *Deindè in Hieroclem*] Hic ille est Hierocles, qui posteà præfuit Ægypto; cùmque indignis modis in Christianos sæviret, ab Ædesio inter cæteros Martyres nomen professo verbis asperis exceptus & pugno cæsus est. Vide Euseb. Hist. Eccl. lib. 6. c. 5. Diversus autem ab hoc fuit, vetustiorque paulò Hierocles ille, de quo Dio Cassius in Excerptis Valesianis, fœdissimum Elagabali mancipium; & ab utroque rursùm diversus Hierocles philosophus, in Christianam veritatem nihilo æquior, sub Juliano Parabate virulentissima sparsit scripta. Consule Jonsium de Scriptoribus Hist. Phil. lib. 3. c. 18.

Lin. 4. *Priscillianum*] Præfectum Bithyniæ post superiores istos. Vide Notas Baluzii.

Lin. 6. *Noviès adversarium vicisti*] Tertull. Apolog. c. 27. *Et illos* (Dæmones) *nunquàm magis triumphamus, quàm cùm pro fidei obstinatione damnamur.* Similia occurrunt apud Cyprianum, Ambrosium, Prudentium; item in Martyrologiis.

Lin. 7. *Zabolum cum satellitibus*] Æoles Δ mutant in Ζ, ut ζαγυκτὸς, pro διαγυκτὸς; ζαβάλλειν, pro διαβάλλειν: undè ζάβολος, pro Διάβολος, quo & usi Cyprianus, Hilarius, alii. Imò Paulinus vix aliter unquàm, quàm *Zabolus* dicit. Simileque *zeta*, pro *diæta*. Hæc Vossius de Arte Gram. l. 1. c. 21. Gronov. Obs. lib. 4. c. 13. p. 208.

Lin. 9. *Quàm jucundum illud spectaculum Deo ...*] Cyprianus Epist. 9. ad Martyres: *O quale fuit illud spectaculum Domino! quàm sublime! quàm magnum! quàm Dei oculis Sacramento ac devotione militis ejus acceptum!* Adde quæ ex Minutio Felice, item quæ ex Epicteto affert Lipsius ad nota illa verba Senecæ, lib. 1. de Provid. c. 2. *Ecce spectaculum dignum, ad quod respiciat intentus operi suo Deus: ecce par Deo dignum, vir fortis cum malâ fortunâ compositus.*

Lin. 12. *Cùm Dominatores dominantur*] Cypr. Ep. 6. *Nunc est ut magis insidiantem adversarium metuant, qui fortiorem quemque magis aggreditur, & acrior factus hoc ipso, quòd victus est, superantem superare conatur.* Et Ep. 34. de Celerino Mart. *Jacuit inter pœnas pœnis suis fortior, inclusus includentibus major, jacens stantibus celsior, vincientibus firmior vinctus, sublimior judicantibus judicatus.*

Lin. 13. *Nefandâ jussione*] Sic lib. 4. Instit. c. 15. *Verbo ac jussione faciebat*; l. 5. c. 13. *Non tyrannicas jussiones, non præsidum gladios tremunt.* Plura Elmenhorsthius ad Arnob. lib. 2. p. 67.

Ibid. *Ac terriculas*] De hâc voce adi Nonium. Præterea è Nævio *cassam terriculam* afferunt, & è Senecæ deperditis, *Omnes ejus terriculas delude.* Imò habet & Livius lib. 34. c. 11. *Nullis minis, nullis terriculis se motos.*

Lin. 14. *Fide stabili*] Suspicor leviter excidisse vocem unam; ut fuerit, *fide stabili, & invicto robore animi.*

Lin. 15. *Nihil ungulæ*] Ungulæ, genus quoddam ferreæ forcipis, inter tormenta adhibitæ olim. Formam vide apud Gallonium, aut inter ea, quæ subjiciuntur libro Magii de Equuleo, pag. 176. & 81.

IN CAPUT XVII.

Pag. 264. lin. 2. *Vicennalium diem*] Solennium votorum, quinquennalium nempè, decennalium, & deinceps, quæ origo, quæque ratio fuerit, licèt traditum sit à doctis, repetam breviter tamen, in gratiam eorum, quibus hoc genus librorum non ita facilè esse potest ad manus. Cæsar Augustus, cùm Romanis rebus post motus & turbas maximas à se compositis & constitutis decennio præfuisset, sive tædio valetudinis diuturnæ, curisque ac laboribus imperii fractus, de reddendâ Republicâ seriò cogitaret, (quod affirmare videtur Suetonius in Aug. c. 28.) sive hoc tantùm præ se ferret ob causas à Dione prolixiùs expositas, convocato Senatu, rationem administrati imperii sic reddidit, ut tamen, quasi decernente eodem, in proximum quinquennium potestatem constituendæ Reipublicæ retineret. Verùm hoc elapso, rursùs aliud quinquennium, pòst decennium, ac eo finito, aliud iterùm decretum est; ita ut continuatis decenniis, per totam vitam imperii summam obtinuerit. Cujus exemplum quodammodò secuti successores, etsi non ad certum tempus, sed per omne vitæ spatium imperium delatum sibi haberent, singulis tamen decenniis festum pro renovatione ejus agebant. Hæc ferè Dio ita refert lib. 53. & ex eo recentiores. Id primò gestum Augusto septimùm, Agrippâ tertiùm Consulibus. Sequentes igitur Augusti singulis decenniis celebrarunt has πανηγύρεις, ob id δεκαετηρίδας dictas Xiphilino; quibus vota diis solvebantur, initio cujusque decennii solenniter postmodùm suscipi consueta; militibus donativum, & annonæ populo Circenses exhibebantur. Imò singulis etiam lustris, sive quinquenniis, res hæc dein repeti cœpta. Fiebant ergò vota quinquennalia primo anno initæ dignitatis: sed solvebantur exacto lustro; tùm decennalia nuncupabantur, lustro altero de-

mum completo solvenda. Vota vicennalia suscipiebantur anno quintodecimo imperii: festum verò ipsum agebatur vicesimo, quo munera etiam Imperatori mitti solebant; de quibus vide Symmachum, lib. 10. Epist. 26. Rei præterea carceribus eximebantur, Deo gratiæ agebantur, pecuniæ distribuebantur per civitates, & lætitia publica multis modis fiebat testatior. Hæc ex nummis pleniùs docent Adolphus Occo, Erizyus & Chalucius, firmantque, aut repetunt alii; ut Carolus Dufresnius Dissertatione de Numismatibus ævi inferioris, pag. 29. Magnâ itidem cum curâ argumentum idem tractarunt Henricus Norisius Dissertatione de Votis decennalibus, & Antonius Pagius Dissertatione Hypaticâ, seu de Consulatibus Cæsareis.

Lin. 3. *Ad XII. Kalendas Decembres*] Videndus est de hoc loco Antonius Pagius, jam dicti operis paginâ 90. 92. & 93. ubi tradit, non ideò celebrata à Diocletiano hoc die vicennalia, quòd is esset imperii ejus natalis: sed quia tunc Maximianus Herculius Cæsar esset nuncupatus. Idque factum aliquotiès, utique post Constantini Magni tempora, ut causâ quâpiam interveniente, non ipsius Imperatoris primi, sed participis ejus die natali, hoc est, quo particeps imperium auspicatus fuerat, festum hujus generis celebraretur.

Lin. 11. *Quodcunque se premi*] Lego, *Quo utcunque se premi.*

Pag. 205. lin. 9. *Animam . . . nec tamen totam*] Id est, vitam, aut vitales spiritus. Sic vetus Bibliorum Interpres 2. Sam. 1. v. 9. *Quoniam tenent me angustiæ, & adhuc tota anima mea in me est.* Martyrologium Usuardi, prid. Kal. Febr. *Ibique spiritum, qui in eo supererat, injecerunt.* Vide Barthii Adversaria, pag. 1682.

In Caput XVIII.

Pag. 206. lin. 1. *Aiebat ei indecens esse*] Scribe, *Aiebat & indecens esse*, ut hoc membrum sequenti, *& minùs tutum*, lepidiùs respondeat.

Lin. 3. *Multorum sibi odia quæsisset*] Lactant. l. 2. c. 12. *Per ejus divinum atque unicum nomen hominum sibi misericordiam quærit.* Et l. 4. c. 1. *Mortem sibi perpetuam cum diis & cum bonis corporalibus quæsierunt.* Adde Gronov. ad Sen. Herc. Fur. v. 285.

Lin. 4. *Nervâ verò uno anno imperante*] *Nervam verò uno anno imperantem* scribendum esse, ratio syntaxeos evincit.

Lin. 8. *Jam ipse inhiaverat . .*] Lego, *Jam spe inhiaverat, cùm indè sibi aut nihil præter nomen, aut non multùm videbat accedere.* Nihil, aut exiguum nimis, videbatur Galerio, si duo majores retinerent summam imperii, ipse contentus nomine Cæsaris, tertium, aut quartum teneret locum.

Pag. 207. lin. 1. *Jam fluxisse annos quindecim*] Lactant. l. 3. c. 17. ex mente adversariorum: *Nullum diem, nullum denique temporis punctum effluere nobis sine voluptate patiamur.*

Ibid. *Annos quindecim, in Illyricum*] Videtur respexisse verba Livii, lib. 7. c. 38. *An æquum esse dedititios suos illâ felicitate perfrui*; se militando fessos, in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari?*

Lin. 12. *Filios nuncupari*] Instit. l. 1. c. 8. *Quos imperiti & insipientes tanquàm deos & nuncupant, & adorant.* Sic lib. 4. c. 4. *Nuncupare patrem, nuncupare dominum*, sensu nonnihil diverso. Nam hîc nuncupare, est Cæsarem pronuntiare, atque adeò in hæreditatem & jus obtinendi olim imperii vocare.

Lin 16. *Sanctissimus adolescens*] Id est, vitæ integerrimæ & innocentissimæ. Sic de Paganis Lactant. l. 5. c. 10. *Qui licèt sanctis moribus vivant, in summâ fide atque innocentiâ, tamen quia deos colunt, à justitiâ & nomine veræ pietatis sunt alieni.* Symmacho hæc vox valdè frequens est, Christianos, ut opinor, æmulanti. Vel uno in quinto libro en quotiès eam repetat. Epist. 15. *Sancto Lampadio, germano tuo;* Ep. 20. *Sanctus Aurelius;* Ep. 29. *Sancti Asclepiadis philosophi;* Ep. 39. *Sanctus Sabius;* Ep. 49. *Ex tuo sanctissimo & luculentissimo ore.* Plura non congero.

Pag. 208. lin. 17. *Fideliter præbuit*] Omninò vera est prior hujus loci apud Cuperum interpretatio. Sic in Bibliis Latinis, 2. Paralip. 31. v. 18. *Sacerdotibus per familias & Levitis fideliter cibi de his, quæ sanctificata fuerant, præbebantur.* Ammianus Marc. lib. 28. *Quòd ipsi ad expeditionales usus præbere necessaria detrectarunt.* Sic dicebant, *præbere congrua, præbere justa, annua, diurna*, & similia. Lactantius Instit. l. 4. c. 8. *Ut generanti nos Deo justa & debita opera præbeamus.*

Lin. 18. *Ut ab eo induatur*] *Vestire* dixerunt alii, ut Ammianus Marcell. lib. 26. *Si tuos amas, Imperator optime, habes fratrem; si rempublicam, quære quem vestias.*

Lin. 20. *Dajam adolescentem*] Opinor sic dictum, quòd originem duceret è Daharum populo, non tam illo, proximè qui situs ad mare Caspium fuit, noto per Scriptores rerum Alexandri, quàm Europæo, & quidem

* Lug... 163... *tios ... ferti... que ... perfr...*

Germanico. Vide quæ de eo collegerunt Cluverius in Germ. Ant. Freinshemius ad Curt. Dausquejus ad Sil. Italicum.

In Caput XIX.

Pag. 209. lin. 1. *Kal. Maiis*] Annotavit Baluzius, Zosimum & Fastos Idatianos dicere hoc factum Kalendis Aprilibus, alios etiam longiùs recedere; cum Lactantio tamen Kal. Maias tenendas esse, Antonius Pagius etiam non ambigendum putat. Vide eundem pag. 239. Dissertationis memoratæ, & locis aliquot aliis.

Lin. 2. *Et priores militum*] Existimo legendum, *primores militum*, quomodò Livius, Tacitus, aliique frequentissimè. *Primores Judæorum* dixit etiam Lactantius, lib. 4. c. 16. Hegesippus de Excid. Jer. l. 2. c. 15. *Etiam quibusdam afflictis militiæ primoribus.*

Lin. 7. *Inquit senex*] Emendavi, *In quâ senex*, *concione* scilicet: *recipit*, quod suggerit vir quidam doctissimus, cum sequenti *alloquitur*, aptè hîc convenire non potest.

Ibid. *Alloquitur milites*] Propriè, ut ab aliis est annotatum; undè *allocutiones* in nummis sæpè.

Pag. 210. Lin. 4. *Omnes in tribunali*] Distingue, *Obstupefiunt omnes. In tribunali Constantinus adstabat susùm.* Non enim soli obstupuere, qui stabant in tribunali, sed & cæteri. *Susùm* habes apud Plautum, Cistell. Act. 2. sc. 3. v. 78.

Quid nunc supina susùm in cœlum suspicis?

Ita quidem duo vetusti codices, teste Paræo in Analect. quomodò & bis edidit Gruterus. Utitur & Cato de R. R. c. 157. sub finem. Sic in Decreto arbitro finium regundorum inter Genuates & Veiturios, quod legitur in Collectione Gruterianâ, p. CCIV. IBEI. TERMINUS. STAT. INDE. FLOVIO. SUSO. VORSOM. IN. FLOV. LEMURIM. INDE. FLOVIO. LEMURI. SUSUM. USQUE. AD. RIVUM. COMBERANE. INDE. RIVO. COMBERANEA. SUSUM. USQUE. AD. CONVALLEM. CÆPTIEMAM. Manet eadem vox in compositis, *sustollo*, *suspendo*, *suscipio*, *sustineo*, & si qua sunt similia. Plura Ducange in Glossario.

Lin. 12. *Statim Scutarius, continuò Protector*] Gradus hi sunt militiæ honoratæ, de quibus docti abundè egerunt. Cumprimis vide Valesium ad Am. Marcell. lib. 14. qui docet, Scutariorum Scholas, inter Palatinas, alias fuisse Sagittariorum; alias Clibanariorum: *Protectores* autem latus Principis protexisse, & alios in comitatu mansisse, alios cum Comitibus & Magistris militum missos in provincias. *Constantius Chlorus, divi Claudii, optimi Principis, nepos ex fratre, Protector primùm, exin Tribunus, posteà Præses Dalmatiarum fuit*, utì docent publicata à Valesio Excerpta.

In Caput XX.

Lin. 210. *Quod voluit & fecit*] *Effecit* ab auctore scriptum puto. Sic Instit. div. l. 6. c. 14. *Mox videbimus, an efficiant quod velint.* Inscriptio temporum eorumdem apud Ad. Occonem pag. 11. num. 3. in editione Commelini:

IMP. MAXIMIAN. HERCUL. CÆS. AUG.
CONSTANTIO IN OCCID. CÆS. EFFECTO.
ET. IMP. REIP. LONGE. LATEQUE. AUCTO.
ET. CUM. DIOCLETIANO. PRINCIPE. INVICT.
ETIAM. UNO. TEMPORE. COLLEGA. EFFECTO.

Lin. 2. *Dominum esse ferebat*] Illud *esse* suspicor à librario adjectum. Vellejus Paterculus l. 1. c. 11. *Qui se Philippum regiæque stirpis ferebat.* Tacitus Annal. 1. c. 2. *Consulem se ferens.*

Pag. 211. lin. 10. *Cæsare filio suo*] Candidiano, ex concubinâ nato, sed quem adoptaverat etiam Valeria conjux, utì narrabit noster infrà, c. 50. Hæc ita verè interpretatum arbitror Baluzium.

In Caput XXI.

Pag. 211. lin. 3. *Se addicant*] Div. Instit. l. 2. c. 1. *Totos se libidinibus addicunt.* Lib. 6. c. 20. & 23. *Quia se corpori addixerant, in quo habet mors potestatem.* De instituto, seu consuetudine hâc Persarum legatur Brissonius.

Lin. 6. *Sic agebat*] *Clam sic agebat*, aut *artibus sibi consuetis*, aut aliquid simile nisi adjeceris, nihil erit, quod præcedenti *apertè* respondeat.

Pag. 212. lin. 2. *Egregii ac perfectissimi viri*] Non Decuriones modò, qui quidem *egregii* ac *perfectissimi* viri non erant dicti, sed & his potiores, quales fuere Duumviri, & defensores civitatum, item Sacerdotes, Curiales, & si quis ex his, aut præter hos, codicillis ab Imperatoribus datis, honores & ornamenta *egregiorum* & *perfectissimorum* erant consecuti, eorumdem dignitatum nullâ ratione habitâ, atque sic iis amissis, subjiciebantur ab eo tormentis. Plura de his cæterisque titulis Pancirollus ad Notit. Imperii.

Lin. 5. *Defixi in stabulo*] Stabulum hîc non equorum, sed equuleorum, ejusque generis catastarum, accipe, & ubi homines ad palos fixi & propè suspensi stabant. Sic *stabulum ferriterium* habes apud Plautum, Pers.

Act. 3. sc. 3. v. 13. ex emendatione Gronovii.

Lin. 6. *Quid Lusorium*] Lusorium, id est, Amphitheatrum, si Salmasium ad Spartianum sequimur. Ex hoc loco tamen colligere possis, destinatum peculiariter oblectationi Imperatoris in spectandâ confectione ferarum, aut lanienis quæ per eas fiebant, ædificium intelligi hoc vocabulo. Scholiastes Juvenalis ad Sat. 4. v. 100. *In Lusorio Cæsaris juvenis iste ursos sæpè ut venator occidit.* Salvianus quoque Lusorium, ut ab amphitheatro diversum, recenset verbis à Dufresnio adductis, apud quem vide plura. Imò & Seneca, Epist. 80. *Cogito mecum quàm multi corpora exerceant, quàm ingenia pauci; quantus ad spectaculum non fidele & Lusorium fiat concursus; quanta sit circa artes bonas solitudo.*

Lin. 7. *Habebat ursos*] Non dissimilia de Valentiniano Marcellinus lib. 29. *Cùm duas haberet ursas, sævas, hominum ambestrices, Micam auream, & Innocentiam, curâ agebat enixâ, ut earum caveas propè cubiculum suum locaret, custodesque adderet fidos, visuros sollicitè, ne quo casu ferarum rumperetur lucificus calor. Innocentiam denique, post multas quas ejus viderat laniatu cadaverum sepulturas, ut benè meritam in sylvas abire dimisit innoxiam.*

Lin. 12. *Et exilii*] Locus est difficilis, & quem ab aliis restitutum videre malim, ac lubens: tentabo tamen & ipse. Puto compendium scriptionis *cros*, quod *cæteros* debuit notare, mutatum fuisse in *Christianos; exilii* verò ἀντὶ τοῦ *exilium*, fuisse scriptum, ut proximo capite *beneficii*, pro *beneficium*, & *imperii*, pro *imperium*, apud Aur. Victorem de Cæsaribus c. 35. ut benè conjectavit Schottus, subsidente videlicet nonnunquàm librarii manu. His observatis, scribo: *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit;* aut, si omninò videtur necessaria mentio Christianorum, quia de his maximè agitur: *Christianis dignitatem non habentibus pœna ignis fuit; exilium primoribus* (Romanis putà; nam de municipiorum decurionibus priùs est actum) *permiserat, adversùs cæteros datis legibus, ut post tormenta lentis ignibus urerentur.* Cyprianus Epist. 82. non planè dissimilem suppliciorum recenset seriem, quam illic rectiùs leges.

Pag. 213. lin. 5. *Cùm per multum diem*] Ita jam typis Aboæ fuerat descriptum, Doctissimi Viri, ut opinor, conjecturâ, qui illic non gravatus est præesse huic labori, ut opusculum istud rectè ederetur. Firmarunt posteà litteræ Amplissimi Cuperi. In Parisiensi fuit, *Quod postremò accedebat. Tunc per ...* Pro *in flumine ac mare*, item rectè forsàn est repositum, *in flumina ac mare;* sic enim scripsisse Lactantium facilè credam. Nec tamen planè novum est *jactabantur in flumine.* Nam & in Passione Savini Episcopi & Martyris habes, cap. x. *omnia jussit comminui & projici in flumine:* quomodò & Lactantius non raró, ut ostendam infrà. *Mare* pro *mari* Naso quoque locis aliquot, & ante eum Varro uterque dixerunt, ut ab aliis est observatum. Non repugnabo igitur, si quis retinendam contendat editionis primæ Lectionem.

IN CAP. XXII.

Pag. 213. lin. 2. *Nulla pœna penès eum levis*] Adsentior Cl. Baluzio, ex eo quod in manuscripto fuit, *pœnis*, facienti *penès.* Sed cùm vox *pœna*, teste ipso, legatur inferiùs, existimo hæc ita esse concinnanda, *Nulla penès eum levis pœna.*

Lin. 4. *Emendabantur lanceâ*] Arbitror speciem fustigationis hoc genus supplicii fuisse, quod & Cupero nostro est visum: lanceam verò loco fustis, ut minùs ignominiosam, adhibitam esse. Apulejus lib. x. c. 1. *Lanceam longissimo hastili conspicuam, quam scilicet non* DISCIPLINÆ *tunc quidem causâ, sed propter terrendos miseros viatores ---- composuerat. Emendare legibus res Romanas, emendare urbes judiciis;* habes apud Horatium, & Quinctilianum.

Lin. 5. *Beneficii loco*] Voce *loco* insertâ opus non esse, scribendumque *beneficium*, dixi ad caput præcedens. Dio lib. 58. p. m. 634. Καὶ τὴν ζωὴν τιμωρίαν ποιεῖ, καὶ τὸν θάνατον εὐεργεσίαν ἐποίει. Et sic alii.

Lin. 6. *Bonam mortem*] Id est, facilem, & cruciatûs carentem. Plin. lib. 2. Ep. ult. *Quousquè miserum cruciatis? quid invidetis bonam mortem, cui vitam dare non potestis?* Ubi adde quæ habent Gruterus & Buchnerus. P. Syrus:

Bona mors est homini, vita quæ tollit mala.

IN CAP. XXIII.

Pag. 214. lin. 2. *Censitoribus ubique diffusis*] Quæ de ratione censûs provincialis, sive censitionis, deque ejus ab urbano censu discrimine, commentatus sum, adferre non sinit festinatio. Augustum etiam sic descripsisse provincias nemini ignotum. Fecerunt & posteà Vespasianus, Constantinus Magnus, Arcadius, Justinianus, & alii, utì Leges disertè docent.

Lin. 6. *Fora omnia*] Sic emendavi, doctissimo

ſimo Cupero approbante. In Pariſienſi fuit, *foras omnia.*

Lin. 10. *Ipſi contra ſe torquebantur*] Id eſt, tormentis hùc adigebantur, ut ſe ipſos accuſarent quaſi, & convincerent. Amat Lactantius tales argutias. Sic Inſtit. Div. l. 1. c. 18. *Se ipſo minor aut deformior* ; cap. 22. *Sed cùm alios falleret, ſeipſum tamen non fefellit* ; l. 2. c. 1. *In gratiam ſecum ipſos reducere, ne ſe tantoperè deſpiciant* ; ibid. *ipſi ergò ſibi renunciant.* Magis etiam hùc faciunt iſta, Lib. 3. c. 27. *Tam incerti fuerunt, ſibique ſæpè contraria differentes* ; Lib. 5. c. 2. *Ipſe adversùs ſe gravis cenſor, & accuſator acerrimus* ; L. 6. c. 6. *Et gradus per quos aſcenderunt amputant, ne quis illos contra ſeipſos poſſit imitari* ; L. 7. c. 2. *Sibi contrariæ ſententiæ.* Similia etiam alii; quos inter Ovidius argutè:

Contra te ſolers, hominum natura, fuiſti ;
Et nimiùm damnis ingenioſa tuis.

Nec non & Cicero planè ſimiliter, & æquè in re judiciariâ. Orat. pro Roſcio Comœdo, c. 6. *Quid tu, Saturni, qui contra hunc venis, exiſtimas aliter ?* cap. 13. *Te te, inquam, Fanni, ab tuis ſubſelliis contra te teſtem ſuſcitabo.* Cap. 14. *Contra ſe nunquàm teſtimonium dicet.* Et alibi ſimilia. Eſtque vocula *contra* in judiciis uſitatiſſima, & formulam ſapit. Jul. Capitolinus in Ant. Pio, c. 6. *Contra Procuratores ſuos conquerentes libenter audivit.* Ita vetuſtiores etiam ſæpè; ut cùm Cicero ait, *contra alium patronum cauſam defendere, contra diſputare*, & ſimilia.

Pag. 215. lin. 1. *Quæ veteres adversùs victos*] Lege cum Baluzio in addendis, *Quæ victores adversùs victos.*

Lin. 4. *Pro capitibus pendebantur*] Capitationem non rejeciſſe veteres Romanos, apud quos capite cenſi pauperiores fuere, notum eſt. Conſtantinus ſolam Romanam plebem huic tributo exemit. Vide Franciſcum Balduinum de Legibus Conſtantini M. p. m. 154.

Lin. 10. *Nec mori ſaltem gratis*] Alludit ad proverbium κἂν ἀπὸ νεκροῦ φέρει, quod habes apud Ariſtotelem Rhetor. lib. 2. cap. 6. al. 14.

Lin. 12. *Atquin homo impius*] Alii mallent ubiquè ſeparatim ſcribere, *at quin.* Vide Briſſonium in Parergis, aut Iſæum ad Lactantium, lib. 1. c. 4. Idem Lactantius l. 4. c. 12. *Atquin Propheta utroſque adventus ejus paucis verbis comprehendit.* Sic codex Franc. Peniæ, teſte Servatio Gallæo. Magis neceſſaria eſt correctio, lib. 5. c. 9. ubi nunc legitur: *Æquè fieri non poteſt, ut ipſi qui errant in omni vitâ, & in religione fallantur.* Ubi legendum fortaſſè, *non & in religione fallantur.* Niſi ex veſtigiis libri Bononienſis, qui pro *æquè* habet *atquin*, ſcribendum, *At fieri non poteſt, quin ipſi, qui errant in omni vitâ, & in religione fallantur.* Senſus utiquè eſt, nec religionis iter rectum tenere poſſe, quos per omnem vitam error agit. Porrò cùm διασυρτικῶς hic traducatur tyrannus, veroſimile eſt, non *hominem impium*, ſed *pium* illum dictum, per ironiam. Notum enim eſt, pro miſericordibus aut propenſis illâ ætate *pios* dictos Principes, ut in illo Claudiani:

Sis pius in primis ; nam cùm vincamur in omni
Munere, ſola deos æquat clementia nobis.

Quo de modo loquendi videndus Auguſtinus de Civ. D. lib. 10. c. 1. & ex recentioribus Scaliger ad Auſonium. Similis ironia apud Terent. Andr. 5. 2. *ô Chreme, pietatem gnati !*

Lin. 13. *Adeò hominem miſericordem*] Lactant. Div. Inſt. l. 1. c. 21. *Tam barbaros, tam immanes fuiſſe homines, ut parricidium ſuum ſacrificium vocarent.* Cic. lib. 5. Epiſt. 11. *Hominem gravem & civem egregium.* Plura vide apud Gronov. ad Sen. Conſ. Marc. cap. 9.

Lin. 14. *Ita, dùm cavit*] Rectiùs *cavet* ; ſequitur enim *ſubterfugiat.*

Lin. 16. *Contra omne jus humanitatis*] Lact. Div. Inſtit. l. 5. c. 19. *In iisne mala mens eſt, qui contra jus humanitatis, contra fas omne lacerantur !* cap. 22. *Nec alienum quicquam concupiſcit, ne quem contra jus humanitatis lædat oratio.* De jure eodem agit pluribus lib. 6. c. 10. & 20.

IN CAPUT XXIV.

Pag. 216. lin. 1. *Judicium Dei*] Videtur in mente habuiſſe illud 2. Macchab. 9. v. 4. *Cœleſti eum judicio perurgente* ; & v. 18. *Supervenerat enim in eum juſtum Dei judicium.*

Lin. 2. *Res ejus dilabi ac fluere*] Reſpicit notum illud Virgilii, Æn. 2.

Ex illo fluere & retrò ſublapſa referri
Spes Danaûm.

Lin. 7. *Sæpè in inſidiis*] Deleretur forſitàn rectiùs τὸ *in.*

Lin. 10. *Dei manus hominem protegebat*] Lact. lib. 2. c. 15. *Quos Dei manus potens & excelſa protegit.*

Lin. 11. *In ipſo cardine*] Sic Inſt. Div. l. 2. c. 8. *Hic eſt ergò cardo rerum ; hìc vertuntur omnia.* Similiter lib. 3. c. 7. & de Irâ Dei, cap. 6.

Lin. 12. *Cùm jam diù necare*] *Negare* Baluzius curis ſecundis rectè emendavit. Ac forſàn prætereà pro *diù*, ſcribendum *diutiùs.*

Ibid. *Dedit illi ſigillum*] *Sigillum*, præ-

ceptum, epistola, diploma, literæ ipsæ sigillo munitæ, ut *Bulla*, diploma bullâ suâ instructum. Gloss. Gr. Lat. σύνθημα, *sigillum*, *evectio*. Hæc & plura Carolus du Fresne, vir harum litterarum eximiè gnarus. Nec diffitendum est, diplomata, quibus cursus dabatur publicus, Augusti tempore & proximorum Principum, ab Imperatore ipso, aut Proconsulum Præsidumve aliquo subnotata fuisse. Aliquo tamen ævo tesseras tantùm fuisse certas, cum sigillo Principis, non malè videtur statuisse Budæus; in cujus sententiam inclinare se fassus est Schefferus noster, vir in juvandis litteris, dum vita & vires erant, indefessi laboris, libro priore de Vehiculari re, c. 18. p. 264. *Synthema* vocat Hieronymus, epistolâ ad Julianum. *Jam demisso*, inquit, *synthemate, equus publicus sternebatur, & nobilem juvenem puniceâ indutum tunicâ baltheus ambiebat.* Συνθήματα etiam à Polybio memorata (quanquàm hæc ab istis haud dubiè diversa) *secretas notas, per quas mandata mittentis vera esse cognoscerentur*, vocat Livius. Adde Lips. ad Tac. Annal. 13. c. 2. Casaub. ad Æneam Tacticum, Salmas. ad Jul. Capitol. Pertinac. cap. 1. Nec absurdè quis dixerit, in his comparuisse notarum genus, quæ *sigla* dicuntur à Justiniano Imperatore, quibus utebantur σημειογράφοι, sive ταχυγράφοι. Nam hos, qui per *sigla* illa intellexere singulares litteras, de quibus Val. Probus, refellit Nicolaus Hensius, Vir illustris, in Epistolâ ad Socerum meum, τὸν μακαρίτην, jam olim ab hoc mecum benignè communicatâ, quæ, si res fuisset meæ spontis, jamdudùm donata foret publicæ luci. Quod & de aliis non paucis dictum velim, quæ nunc in scriniis B. Soceri delitescunt, me quidem prorsùs nolente & invito.

Pag. 217. Lin. 7. *Requiem vitæ, sicut optabat*] Elegantissima ejus verba refert auctor Politiæ Metrophanis & Alexandri apud Photium. Νῦν δὲ θάνατός μοι τῆς ζωῆς ἡδύτερος, μέγιστον ἐντάφιον λαβόντι τὴν σὴν ἡγεμονίαν, υἱέ μου. τὸ γὰρ καταλιπεῖν ἐπὶ γῆς βασιλέα, τὰ χριστιανῶν δάκρυα περιμάξαι δυνάμενον, καὶ στῆσαι τὸν ἄδικον φόνον, ὃν Μαξιμιανὸς οὐ λήγει κατὰ τῶν χριστιανῶν παλαμώμενος, ἤδη μοι τὴν μακαρίαν δίδωσι λῆξιν.

Lin. 9. *Deo suo reddere*] *Deo suo ut redderet*, forsàn concinnius.

Ibid. *Sanctæ Religionis restitutæ*] Sic rectè emendari puto, cùm in Parisiensi sit *restituta*. Sic infrà c. 48, *hujus benivolentiæ nostræ sanctio*. Utitur ætas ea frequentissimè etiam hoc modo. Posset tamen (si cui brevitas hæc non satis placeat) legi, *Hæc fuit prima ejus sanctio, sanctitas religioni restituta.* Cic. 1. de Naturâ Deor. cap. 4. *Sanctitas est scientia colendorum Deorum*; lib. 2. c. 2. *Deorum cultus & Religionum sanctitates*, itidem conjunxit. Imò Lactantius ipse similiter initio divinarum Instit. *Per quem rebus humanis justitia & sanctitas restituta est.* Eidem *Sancta religio*, *Homo sanctum animal*, *Sanctæ litteræ*, & similia, satis crebra.

In Caput XXV.

Pag. 217. lin. 1. *Laureata imago ejus*] Multiplex fuit *laureatarum*, seu, ut posteà dicebantur, *lauratarum* usus: sed præcipuus in Imperatorum inaugurationibus. Statim enim atque augustam erant adepti dignitatem, mittebantur in provincias eorum statuæ, in signum adeptæ dignitatis, & ut à populis exciperentur. Philostorgius lib. 12. c. 10. Αἱ δὲ τοῦ Κωνσταντίνου εἰκόνες, ὡς ἔθος ἦν τοῖς ἄρτι παρελθοῦσιν εἰς βασίλειαν πράττειν, ἀναπέμπονται πρὸς τὴν ἑῴαν. Hæc ferè & plura in eumdem sensum Du-Cange in doctissimo Glossario, quibus plusscula addi possent ex aliis, si foret opus. Vide infrà ad cap. 42.

Pag. 218. lin. 4. *Turbatæ rationes ejus*] Rationibus turbatis, seu conturbatis, opponuntur liquidæ & expeditæ. Sic *turbare censum*, *turbare peregrinas delicias*, apud Petronium; de quibus vide Gronov. Observ. 3. 11. Nisi mavis hæc ad turbatas *agrorum rationes* referre, de quibus Agrariæ rei Scriptores, & ad eos Rigaltius & Goesius, viri doctissimi.

Lin. 5. *Sed illud excogitavit*] Lactantius de Opif. Dei, c. 3. *Quid enim excogitabit? quid faciet? quid molietur?*

In Caput XXVI.

Pag. 218. lin. 4. *Orbem terræ devorare*] Interpres Esaiæ vetus, c. 24. v. 6. *Propter hoc maledictio vorabit terram.* Lactant. 7. c. 16. *Disperdent omnia, & comminuent, & devorabunt.* Atque sic etiam Epitomes cap. 11. bis loquitur, ut nunc vetustiores omittam.

Lin. 6. *Describerent plebem*] Lactant. Institut. l. 1. c. 22. *Deos per familias descripsit.* Usitatissimum verbum de censu, aut censitione; quomodò & apud Græcos, ἀπογραφὴ & ἀπογράφειν.

Lin. 8. *Opportunitatem nacti*] *Nancti*, quod est in editione Parisiensi, nollem mutatum. Atque sic in Livio Doctiores scribi curavere, *Sine arbitris Mericum nanctus*, lib. 25. c. 30. Glossæ, *Nanctus*, δεξάμενος. In veteribus libris comparet etiam apud alios.

Pag. 219. lin. 2. *Nimiùm territus*] *Nimiùm*,

id est, *valdè*, ἄγαν. Instit. Div. l. 5. c. 10. *Si nimiùm pii fuerint;* de Opif. Dei, c. 9. *Si aliquid nimis propiùs admoveas;* ubi legendum, *nimiò propiùs.* Sic Liv. 1. *Nimiò plus, quàm satis tutum esset accolis.* Horat.

Et tollens vacuum nimiò plus gloria verticem.

Nimiò satiùs, dixit Plautus, aliique non dissimilia.

Lin. 11. *Quærebat quatenùs*] *Quatenùs*, illo ævo, sæpiùs notat *quomodò*. Lact. Div. Instit. l. 1. c. 21. *Isidis Ægyptia sacra sunt, quatenùs filium parvulum vel perdiderit, vel invenerit;* l. 4. c. 27. *Sciet qui viderit, quatenùs adjurati per Christum de corporibus fugiant;* lib. 7. c. 6. *Quatenùs, aut quamobrem homines procreati.*

Ibid. *Se à periculo impendente muniret*] Lact. Epitom. c. 6. *Severissimis legibus vita nostra munitur;* de Opif. Dei, c. 4. *Ut adversùs nocentia fragilitatem suam muniret;* c. 10. *Ut oculi munitiores essent ab injuriâ.*

Lin. 14. *Severus interim vadit*] Oratio hæc elegantiæ Firmiani nostri minùs respondere videtur, *Severus vadit, & ad muros accedit.* Arbitror scribendum: *Severus interim Italiam invadit.* Nec officit, paulò post has voces repeti, nimirùm capite proximo. Videmus enim, Lactantium frequentare consuetas verborum formulas, duntaxat ubi hoc sine legentium tædio fieri posse videbatur.

Lin. 19. *Vestemque, & purpuram*] An est ἓν διὰ δυοῖν? Crediderim potiùs, & interiorem vestem, & exteriorem intelligi, cùm in utrâque Majestatis Imperatoriæ aliqua extiterint insignia.

Pag. 220. lin. 2. *Ab hoc capite suos persequi*] Verba hæc mutila quorsùm spectent, difficile pronuntiatu fatentur etiam viri doctissimi. Suspicor leviter, dicere auctorem hujus scripti, Max. Galerium à Severo suos persequendi fecisse initium, sive caput pro homine, sive pro initio accipias. Ita Ovid.

Hanc ego suspiciens, & ab hâc Capitolia cernens.

Curt. lib. 5. c. 2. *Post hos Antigonus, & ab eo Lyncestes Amyntas fuit.* Florus l. 3. c. 18. *Ut victrix Asiæ Europæque à Corfinio Roma peteretur.* Et sic alii non raro.

IN CAPUT XXVII.

Pag. 220. lin. 4. *Urbe munitâ, & rebus cœptis inimicis*] Mihi videtur fuisse, *urbe munitâ, & rebus cœptis inimicâ redditâ, bellum diligenter instruens, in Galliam proficiscitur. Rebus cœptis*, à Severo putà, ac occiso illo à Galerio: his rebus, id est, molitionibus inimicam urbem reddidit. *Instruere certamen* habes etiam apud Lactantium, lib. 6. c. 22.

Pag. 221. lin. 1. *Dimissisque animis*] Aptiùs, ut puto, *demissis.*

Lin. 3. *Promissis ingentibus felix animus*] Scribendum est cum Baluzio: *Donec promissis ingentibus flexit animos eorum;* aut, quod ego malim, *donec promissis ingentibus flexis animis quorumdam, retrò signa convertit.*

Lin. 15. *Sed Dacium*] In Parisiensi editione fuit *Daciscum*, quod non temerè velim mutatum. Nam *Daciscos*, pro Dacis, habes etiam apud Vopiscum in Aureliano, cap. 38. extremo; quomodò eos & *Hunniscos*, *Teotiscos*, *Mauriscos*, dixisse docet Salmasius.

IN CAPUT XXVIII.

Pag. 221. lin. 1. *Maximianus alter*] Herculius, qui ut suprà cap. 26. dictum, resumtum imperium commune habebat cum Maxentio filio.

Pag. 222. lin. 2. *Principem calamitatum*] Sic *princeps religionum Jupiter*, Div. Instit. l. 1. c. 21. & ibidem, *Principes intelligendi divina Curetes; Pythagorici, Stoici, Peripatetici, principes omnis disciplinæ*, lib. 2. c. 8.

Lin. 3. *Quas respublica sustineret*] Div. Inst. l. 6. c. 8. *Propter quæ tanti sit, & voluptates omittere, & mala omnia sustinere;* c. 18. *Sustineamus invicem, & mala hujus vitæ mutuis adjumentis perferamus.*

IN CAPUT XXIX.

Pag. 222. lin. 1. *Ubi aliquantulùm moratus est, profectus*] Distingue, *ubi aliquantulùm moratus, est profectus* ... aut *profectus est ad hostem filii sui* ... Infrà, *substituto in Severi locum* puto scriptum fuisse, non *loco;* quanquàm non immemor, exempla reperiri etiam alterius.

Lin. 5. *Quod antè non fecerat*] Τὸ *antè* accipit Antonius Pagius Dissertatione Hypat. p. 245. de tempore, quo Severum Augustum, vel Licinium Cæsarem renunciavit. Ego motus auctoritate eorum, quæ allegavit pro se amplissimus Cuperus, Licinium non puto sic declaratum Cæsarem, ut plenè adoptatus esset in proximam spem imperii. Quod tamen ab Aurelio Victore Schotti, c. 40. & auctore ignoto de Vitâ Constantii Chlori, ejusque filii Constantini Magni, dicatur à Galerio Cæsar factus, id tale esse auguror, quale quod de Maximino suprà dicitur, cap. 18. *Jam & ipse Diocletianus nomen ex parte mutaverat*, aliquem scilicet illi gradum factum per faventem adeò Galerium, non in totum Cæsarem declaratum.

Lin. 7. *Sic uno tempore sex fuerunt*] Undè colligere licet, Diocletianum, seu Dioclem, iis non accensendum esse; quem tamen Antonius Pagius autumat, ideò ab Aurelio Victore dici tenuisse imperium viginti quinque annis, quia hoc quoque anno publicis interfuerit consiliis, id quod ex hoc satis liqueat loco. Sine eo certè sex fuerunt, nempè ut eos recenset etiam Cl. Baluzius, Maximianus Herculius, Galerius Maximianus, Maximinus, Constantinus, Licinius. Herculius tunc equidem bonâ fide non imperabat: hunc tamen potiùs, quàm Dioclem numerum istum implere crediderim.

Lin. 9. *Plenus malæ contagionis ac sceleris*] Hoc genus loquendi in sacris extraneisque Scriptis frequens est. Sic Jos. 7. dicitur Israël *anathemate pollutus*, & Achan *scelere contaminatus. Inexpiabili scelere contaminari atque distringi* dixit Lactantius lib. 5. c. 1. & Epit. c. 6. Paulò aliter Salomo. Prov. 5. 22. *Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur.* Quod Græci pereleganter Παρανομίαι ἄνδρα ἀγρεύουσι, σειραῖς δὲ τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν σφίγγεται. Adde Salmasium ad Solin. p. 1091.

Pag. 223. lin. 10. *Cum exercitu revolat*] Lact. Div. Instit. l. 2. c. 12. *Donec emissa corporis claustro, ad sedem suam revolet.*

Lin. 18. *Audit scelera quæ fecit*] Eleganter de obnoxio. Sic lib. 5. Div. Inst. c. 19. *Audit quæ illi Deus comminetur.*

IN CAPUT XXX.

Pag. 223. lin. 2. *Vocat filiam Faustam*] Cujus imaginem in numismate habes apud illustrissimum Spanhemium de usu & Præst. Num. p. 639. Obiit hæc posteà balneo supra modum calefacto; quod mariti jussu factum criminati sunt Pagani. Sed hoc non immeritò suspectum habet clarissimus Cellarius in Notis ad Eutrop. lib. 10. c. 4. Num. 13. Amata verò plurimùm fausta illa, ut Tacitus vocat, nomina, non in viris modò, sed & fœminis. Hinc Felicitas, Fausta, Faustina, Faustilla, Fortuna, Felicissima, Tyche, Callityche, Profutura, & alia jam antè ab insignibus viris recensita.

Lin. 4. *Digniorem virum pollicetur*] Non malè prorsùs hoc de honorum dignitate acceperis. Sic Lactant. 3. 11. *At nihil virtute pulchrius, nihil sapientiâ dignius inveniri potest.* Usuardus in Martyrologio: *Sepultusque est ad Ecclesiam, ubi fuerat dignus minister constitutus.* Et sic cùm alii, tum Ecclesiastici frequentissimè. In nostro quoque sermone veteres similiter, ut & Rex Birgerus, qui in Præfatione Legum Uplandicarum, Archiepiscopum eleganter vocat *Baerdogan Verra.* In hoc tamen Lactantii loco rectiùs fortassè dignum interpretabimur hâc conditione conjugii: ut apud Tibullum lib. 4. Eleg. 7.

— Cum digno digna fuisse ferar.

Pag. 224. lin. 1. *Quâ manifestò facinus teneretur*] Quid sit *manifestò teneri*, Jurisconsulti docent. Vide Brissonium & alios.

Lin. 8. *Hæret manifestarius homicida*] Lactant. lib. 1. c. 7. *Quasi subductis & consumtis omnibus viis, subsistit, hæret, deficit.* Glossæ veteres, *Hæreo*, ἅπτομαι, ἐνέχομαι. *Manifestarius fur* occurrit apud Plautum in Aululariâ & Trinummo. Posteriores *manifestum* dicere malebant; Græci, ἐπαυτοφώρῳ.

Lin. 14. *Viginti annorum vota*] Contra Norisium docet Antonius Pagius Dissertatione Hypat. p. 157. non anticipasse Maximianum vicennalia sua, sed legitimo tempore celebrasse; quippè qui biennio Cæsar antequàm Augustus fuerit nuncupatus. Ipse videatur.

Lin. 16. *Morte finivit*] Admodùm consentanea his habent cùm alii, tum Zonaras præcipuè; adeò ut ea quoque, quibus factum putat ille, ut dissenserint inter se antiquiores, vera esse pateat, & ex hâc tam luculentâ narratione multò evadant clariora. Sed ea hùc afferre nimis foret prolixum negotium.

IN CAPUT XXXI.

Pag. 224. lin. 3. *De agendis & ipse vicennalibus*] Non quòd Galerio tum adesset eorum tempus: sed quòd apparatu sibi ad ea plurium annorum opus esse Imperatores putarent. Adi laudatum modò Ant. Pagium, diligenter hoc argumentum exequentem, Diss. Hyp. p. 188. Egregium hunc locum esse ad ostendendam impensarum magnitudinem, quas occasione istiusmodi faciebant, docet idem p. 247.

Lin. 4. *Qui jamdudùm*] In lacunulâ hâc arbitror deesse, *ut Diis suis*, nempè redderet quæ promiserat; quæ verba mox sequuntur.

Pag. 225. lin. 2. *Securim alteram afflixit*] *Securum alterum* legendum putat vir doctissimus, Imperatorem nempè; quod assequi me non fateor, cùm hîc non de Imperatore Diocletiano, sed de provinciis agatur. Nec mihi dubium est, quin Ciceronis illud pro Cn. Plancio respexerit, cap. 29. *Quam enim illi Judices graviorem potuerunt reipublicæ infligere securim, quàm cùm illum è civitate ejecerunt, qui Prætor finitimo, Consul domestico bello rempublicam liberârat?* Prætereà licèt usitatius multò sit quod nunc editum est,

mallem tamen ex istius ævi consuetudine retentum fuisset, quod est in editione Gallicâ, *securem*. Sic enim etiam Prudentius in Passione Martyris Prudentii, v. 328.

Adeon' securem publicam
Mollis retundit lenitas?

Etiam Ammianus lib. 30. p. m. 430. *Papirius Cursor eâ tempestate Dictator securem per lictorem expediri---- jussit.* Sed talia nostris adolescentibus non sunt imitanda; licèt etiam *sitem* legatur apud Prudentium & Boëthium, *cutem* apud Corn. Celsum, imò apud Maronem etiam *turrem*, si Charisium sequimur, & alia apud alios.

Ibid. *Exactio celebrata sit*] Optatus Milevitanus lib. 3. *Si quandò --- in judiciis publicis aliqua celebrata sit actio;* lib. 5. *Cùm videret à Filio Dei tantas celebrari virtutes*, id est, tanta divinæ potentiæ opera edi; lib. 7. *Nullum judicium celebratum est: sed sententia est operatus effectus.*

Lin. 5. *Veniam non habentibus, nullas*] Lege cum Baluzio ad umbilicum voluminis secundi: *Venia non habentibus nulla abstinendi multiplices cruciatus;* aut *Venia à non habentibus*, quod ego malim; ut sit sensus, non licuisse missis ad hoc magistratibus abstinere cruciatus à provincialibus, licèt non haberent quod præstarent.

Lin. 9. *Nullæ areæ sine exactore*] Veteres aliquandiù frumenta habebant in areis, donec extrita & purgata reconderent in horreis & apothecis. Vide Scriptores Rei Rusticæ. Etiam Liv. l. 34. c. 9. *Id erat fortè tempus, ut frumentum in areis haberent.*

Lin. 10. *Quæ quàm tolerabilia sint*] Emenda cum Baluzio: *Quanquàm intolerabile sit, eripi ab ore hominum cibos labore quæsitos;* nisi quòd *quæstos* κατ' ἀρχαϊσμὸν videatur ferri posse. Simile, quòd ad figuram orationis, est illud Lactantii, lib. 5. c. 9. *Hoc verò inenarrabile est, quod fit adversus eos, qui malefacere nesciunt;* quòd ad sententiam verò, illud Livii, lib. 21. c. 13. *Hæc quanquàm sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet.*

Lin. 14. *O dementissime*] Hic locus alterum revocat mihi in memoriam, qui nunc apud Lactantium haud dubiè corruptus exstat. Videlicet Div. Instit. lib. 5. c. 10. *Quid esse potest hâc pietate dementius? quàm mortuis humanas victimas immolare, & ignem cruore hominum tanquàm oleo pascere?* Hîc *pietati* primùm *dementia* malè opponitur; dein efficiunt hæ duæ voces, *hâc pietate*, ut sequens membrum, *quàm mortuis humanas, &c.* non habeat cui aptè possit respondere. Servatius Gallæus testatur, ἀντὶ τοῦ *dementius* in uno codice vetusto legi *inclementius;* undè veram lectionem hanc esse colligo: *Quid esse potest hâc pietate inclementius? quid dementius, quàm mortuis humanas victimas immolare, & ignem cruore hominum tanquàm oleo pascere?* ut hoc velit, Nihil inclementius, adeòque nihil Æneâ, qui pium se jactavit, indignius, (nam & clementia pietas dicta, uti priùs est ostensum) quàm cædere & exurere crudeliter innoxios homines; nihil inconvenientius duci perito & prudenti, quàm credere mortuos pasci cruore humano. Judicent alii, siccine scripsisse videri possit Lactantius.

Lin. 16. *Bonis suis eversus*] Ciceronem imitatur, qui & ipse similiter dicit, *evertere quempiam bonis, aut fortunis suis*, ut ab aliis est adnotatum.

In Caput XXXII.

Pag. 226. lin. 2. *Mittit ergò ad eum sæpè legatos*] Galerius nempè ad Maximinum. Vide Eusebium lib. 8. c. 13. cujus verba attulere jam alii complures.

Lin. 4. *Præscriptione temporis*] Quòd purpuram diù ante Licinium sumsisset Maximinus.

Lin. 8. *Victus contumaciâ*] Miror, Antonium Pagium hæc de Maximino Dajâ, sive Dazâ, accipere, cùm series verborum & res ipsa doceat, intelligendum esse Galerium. Quomodò enim Galerius, Imperator jam veteranus, contumax diceretur in novitium Dajam? Contumacia inferioris utiquè est in superiorem. Dein sanæ mentis nihil fuisset in Maximino Dajâ, si vivo Galerio Cæsarum nomen tollere, & unus omnia suo arbitratu turbare veriùs, quàm administrare tentasset. At Pagius instat: Quid ergò fiebat de Maximino? hunccine Galerius dejecit gradu omni? Primùm respondere possem, non eum nominatum in præsentiâ, quippè Galerio inimicum jam, penitùsque invisum; postmodùm ejus fieri mentionem, cùm ratio jam non posset non haberi. Dein si miraris, præteritum à Galerio Dajam, quantò magis mirabor ego, à Dajâ præteritum Galerium? an ideò tamen potuit eum è fastigio suo dejicere? Sed ut seriò magis agam, opinor, hîc omissum esse à dormitante librario Maximini Dajæ nomen, scribendumque, *Maximinum, Maxentium, & Constantinum, filios Augustorum.* Sic utiquè omnia erunt planissima, liquebitque verè hæc Baluzium interpretatum esse de Galerio. Firmant sequentia: *Omnes*, inquit Lactantius, *quatuor Imperatores jubet numerari:* Licinium scilicet, Maximinum, Maxen-

tium, & Constantinum: omnes hos quatuor pronuntiavit Imperatores; nam de ipso Galerio qui tot annos jam imperaverat, nemo ambigebat. Spero accessuros mihi in hoc diligentiùs hæc expendentes, teque cumprimis, Amplissime & Doctissime Cupere; quod si fiat, aliquos dissentire molestè non feram.

Lin. 10. *Filios Augustorum*] Sic apud Julium Capitolinum in Vero, cap. 3. *Nec aliud ei honorificentiæ adnomen adjunctum est, quàm quòd Augusti filius est appellatus.*

IN CAPUT XXXIII.

Pag. 226. lin. 1. *Jam decimus octavus annus*] *Annus decimus octavus Galerii Maximiani cœpit Kalendis Martiis anni* 309. *quo exeunte, vel circiter, eo morbo is afflictus est, usque ad anni sequentis finem, ac initium anni* 311. *quo post Kalendas Martias, ac Tribunitiam potestatem vicesimam susceptam*, (vide edicti, quod infrà habes capite proximo, Inscriptionem, apud Euseb. lib. 8. c. 17. Eccl. Hist.) *edictum in Christianorum gratiam emisit, & post Kal. Maias ejusdem anni, cùm futura essent Vicennalia Kal. Martiis anni* 312. *miseram efflavit animam.* Hæc & plura Ant. Pagius Diss. Hypat. p. 159. quem in hoc puto sequendum.

Ibid. *Percussit eum Deus insanabili plagâ*] In animo habuit illud 2. Macchab. c. 9. v. 5. *Sed qui universa respicit, Dominus Deus Israël, percussit eum insanabili & invisibili plagâ.* Sic de Herode Eusebius & Nicephorus: Θεήλατος αὐτὸν καταλαβοῦσα μάστιξ, εἰς θάνατον συνήλασεν. Atque hoc pronuntiarunt Herodi, qui ab eo de morbo consulebantur: Ποινὴν τῆς πολλῆς καὶ δυσσεβοῦς (dele particulam καὶ cum Nicephoro & aliquot libris, τὸ πολὺ δυσσεβὲς, *multa impietas*) ταύτην εἰσπράττεσθαι ὁ θεὸς (vide an fuerit, τὸν θεὸν) παρὰ τοῦ βασιλέως; *Hanc multiplicis impietatis pœnam Deum à Rege exposcere.* Docent hoc exempla plurima, solennem hanc esse, aut immanis sacrilegii & impietatis, aut aliorum atrocium scelerum pœnam. Aliquot ego nunc festinans recitabo. Pheretima, plus quàm fœmina in exigendis ab hostibus suppliciis, viva in vermes efferbuit, teste Herodoto, libro quarto in fine. Pherecydes Syrus, linguæ adversùm Deos incontinentissimæ impurissimæque, quàm fœdè perierit, seu pediculis, seu serpentibus è corpore ipso enatis, narrabit Ælianus Var. Hist. l. 4. c. 28. & Plin. 7. 51. Sulla, homo crudelitatis notissimæ, phthiriasi periit, utì tradit Plutarchus; eodemque morbo Eunus, servus præstigiator, dira fax atrocis servorum in Siciliâ belli adversùm dominos Romanos. Herodem magnum, de quo cœpi dicere, τοῖς ἥτρου φλεγμονὴ, καὶ αἰδοίου σηπεδὼν σκώληκας γεννῶσα, planè gemina his Galerii malis, è medio abstulere; de quibus Eusebius, & vetustior eo Josephus, adeundi. Occubuit & nepos ejus Agrippa σκωληκόβρωτος, qui & ipse Herodes dictus, Act. 12. 23. *Claudius Herminianus in Cappadociâ, cùm Christianos crudeliter tractasset, solusque, in prætorio suo vastatus peste, vivus vermibus ebulliisset: Nemo sciat, inquit, ne spe gaudeant Christiani. Posteà, cognito errore suo, quòd tormentis quosdam à proposito suo excidere fecisset, pœnè Christianus decessit*; narratio est Tertulliani, lib. ad Scapulam, c. 3. ubi plura videas licet. Caput Hæreticorum Arrius tetro correptus morbi genere, cùm ejus fœtorem ne ipsæ quidem cloacæ ferrent, disruptis effusisque intestinis, impuram animam eructatus est. Socr. Schol. Hist. Eccl. l. 1. His accensendus etiam Julianus, Parabatæ avunculus, de quo vide laudatos Baluzio. Plures dabunt, Plutarchus in vitâ Sullæ; Helladius apud Photium, p. 870. edit. Schotti; & Schottus ipse in Notis ad Aur. Victoris Sullam. Plures iterùm Sam. Bochartus ὁ θαυμάσιος, part. 2. lib. 4. c. 18. Hieroz. Has similesque historias gravi judicio prosequitur B. Hieronymus ad illud Zachariæ, cap. 14. v. 12. *Tabescent carnes eorum*, &c. *Nos autem dicemus*, inquit, *omnes persecutores, qui afflixerunt Ecclesiam Dei, ut taceamus de futuris cruciatibus, etiam in præsenti sæculo recepisse quæ fecerint. Legamus Ecclesiasticas Historias; quid Valerianus, quid Decius, quid Diocletianus, quid Maximianus, quid sævissimus omnium Maximinus, & nuper Julianus, passi sint; & tunc rebus probabimus etiam juxta litteram, etiam prophetiæ veritatem esse completam, quòd contabuerint carnes eorum, & oculi computruerint.* Unum his nunc addam illud B. Greg. Nazianzeni, Invect. 11. Νόσους μὲν δὴ τῶν ἀσεβῶν (miro errore editio Hervagii habet εὐσεβῶν) ἐνδίκους, καὶ ῥήξεις οὐκ ἀφανεῖς, καὶ πολυτρόπους ἄλλας πληγὰς καὶ μάστιγας, οἷς τετολμήκασι παραπλησίας, καὶ θανάτους οὐ κατὰ τὸ εἰωθὸς χαρήσαντας, καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς τοῖς δεινοῖς ἐξαγορεύσεις καὶ ἀνονήτους μεταμελείας, τάς τε δι' ὀνειράτων παιδεύσεις, καὶ τὰ καθ' ὕπαρ φαντάσματα, τίς ἂν ἀξίως ἐκτραγῳδήσειεν.

Lin. 2. *Ulcus malum*] Eusebius l. 8. c. 16. ait, primùm fuisse apostema, dein ulcus in imo fistulosum. Plura ipse.

Pag. 227. lin. 1. *Medici secant, curant*] Languidiora hæc sunt, nisi scripseris, *Medici secant, urunt, curant.* Corn. Celsus l. 6. c. 18.

num. 3. ubi de partium istarum malis hujus generis: *Si medicamenta vincuntur, hîc quoque scalpello, quidquid corruptum est, sic, ut aliquid integri secum trahat, præcidi debet. Illud quoque æquè perpetuum est, exciso cancro vulnus esse adurendum.* Adjice sequentia, ubi de motu, mananteque ex eo sanguine. S. Pacianus in Parænesi: *Prudentes ægri medicos non verentur, ne in occultis quidem corporum partibus, etiam secaturos, etiam perusturos. Meminimus quosdam remota etiam & verecunda corporum non erubescentes, in ferro, & cauterio, & gravissimâ illâ pulveris mordacitate, durasse. Et quantum est illud, quod homines præstiterunt? Peccator timebit? peccator erubescet perpetuam vitam præsenti pudore mercari? & offerenti manus Domino vulnera malè tecta subducet?* Inferiùs etiam eodem simili sæpiùs utitur.

Ibid. *Cicatricem scindit vulnus*] Baluzius testatur in veteri libro fuisse, *sed inductâ jam cicatrice, scindit vulnus*, ubi ille scribendum censet, *scinditur.* Ego malim, *scindit se*, quomodò Virg. *scindit se nubes.*

Lin. 4. *Levi corporis m***] *Motu* benè reponere videtur Baluzius: ampliùs vero requirit syntaxis, ut scribas, *vulnerato*; Galerio nempè *vulnerato plus decurrit sanguinis.*

Lin. 5. *Albescit ipse*] Id est, *pallescit*, quomodò *pallor albescens* dicitur lib. de Irâ Dei, cap. 5.

Ibid. *Tenuatur*] Ut Virg.

Ipsi autem macie tenuant armenta volentes.

Lin. 9. *Cessere magistri*] Ita se emendasse, commentario ad Apotheosin Homeri, scribit Ampliss. Cuperus, & hanc esse sententiam: Optimos magistros, qui aderant, non potuisse curare Galerium, & propterea ex aliis regionibus alios attractos fuisse. Sicque eumdem alibi sui temporis aruspicum magistrum, inventoris nomine, vel certè veteris aruspicis, *Tagem* appellasse. Fateor, & me primo intuitu Virgilianos istos versus agnovisse, qui leguntur prope finem libri tertii Georgicorum.

Lin. 11. *Undiquè medici nobiles trahuntur*] Lact. Inst. 6. c. 4. *Quos cupiditas, aut voluptas præcipites trahit.* Ammianus l. 28. *Ex præjudiciis variis plures à disjunctissimis regionibus trahuntur.*

Lin. 12. *Apollo & Asclepius*] Lactantium etiam in editis maluisse uti Græco nomine, quàm Latino, monuit ὁ πάνυ Gronovius, Observ. ad Script. Ecclesiast. p. 182. Quod & ipsum facere nonnihil videtur ad asserendum hoc scriptum auctori suo; quippè in quo videamus eodem modo vocem illam recurrere, *Asclepius, non Aesculapius.*

Pag. 228. lin. 1. *Malum recidit introrsùs*] Lact. 6. 17. *Neque enim capere videtur natura, ut aliquid in contrarium recidat.*

Lin. 2. *Odoritatem*] Mihi videtur fuisse apud Lactantium, *odor ita teter*, aut, *odoris fœtor.* Hegesippus lib. 5. c. 2. *Omnes artus cæsorum civium diro odore fœtebant.*

Lin. 4. *Comestus à vermibus*] Baluzius legit —— *& urinæ comesti à vermibus*, exitus nempè. At Amplissimus Cuperus, *comestus à vermibus est: & in*—— Mihi videntur aptiùs hæc jungi sequentibus, si scribamus *comestur;* hoc enim meliùs respondet verbis, *solvitur, & tollit. Comest* activum usurpavit etiam Cicero, teste Nonio, apud quem plura vide. Diomedes Grammaticus etiam passivum, quod nunc adhibui, docet fuisse in frequenti usu. *In passivo autem*, inquit, *declinatur edor, ederis, estur; item ambedor, & comedor.* Simplex *estur* occurrit apud Plautum, Ovidium, & Columellam.

Lin. 8. *Cocta & calida animalia*] Forsân legendum, *incocta & calida animalia* —— adhuc nempè viva, sed secando aperta, qualia memini à Medicis interdùm applicari. Sed pro hoc vehementer non pugno.

Lin. 9. *Inæstimabile*] Sic Lact. lib. 1. c. 16. *Cùm hominum vis incredibilis, numerus sit inæstimabilis.* Sic *inæstimabiles acervi, vulgus inæstimabile barbarorum*, & alia illius ævi Scriptoribus frequentissima, quibus interdùm *æstimare*, propè idem atque numerare, aut potiùs de numero conjecturam facere; ut Amm. Marcellino lib. 31. *Ita sunt cæsi, ut ex prædicto numero non plus, quàm quinque millia, ut æstimabatur, evaderent.*

Lin. 10. *Tabescendorum viscerum*] *Tabescendus* quâ ratione, aut quâ analogiâ dici possit, non video. Pro eo mallet aliquis forsân *tabidosorum*, quæ vox occurrit in Apologetico Tertulliani, cap. 14. Sed Lactantius dicendi artem diù professus in plerisque multò scripsit castigatiùs. Veriùs igitur *tabescentium* restitui posse auguror; quomodò & Cyprianus de Bono patientiæ: *Accedit vulnerum vastitas, & tabescentes ac fluentes artus edax quoque vermium pœna consumit.* Aut, si neque hoc satis placet, *tabe exesorum.*

Ibid. *Pernicies fœcunda*] Eleganter & propriè; nam *pernicies* à *pernecandis* aut partibus, aut corpore toto dicitur: undè conjungitur sæpè cum peste, saluti autem opponitur. Sic Div. Instit. lib. 6. c. 24. *Ergò satius est, aut effundere conscientiam, aut nos ipsos ultrò ape-*

rire animum, & perniciem rescissis vulneribus effundere.

Lin. 14. *Inflata discreverat*] Id est, decreverat, contractior, sive brevior facta. Glossæ veteres, *Discrescere*, ἀπομειοῦσθαι.

Ibid. *Annum perpetem*] Lactantius lib. 7. c. 26. *Tunc per septem annos perpetes intactæ erunt silvæ.* Habes etiam apud Sulp. Severum, Dialogo I. item Mamertinum in Panegyricis aliquotiès, & alios.

Pag. 229. Lin. 1. *Novi doloris urgentis*] Scribendum puto: *Novâ vi doloris urgentis*, aut, *urgente per intervalla.* Cyprianus ad Demetrianum: *Tunc torquendus fuissem, tunc ad confessionem criminis vi doloris adigendus.* Am. Marcell. l. 39. *Sensit immensâ vi quâdam urgente morborum, ultimæ necessitatis adesse præscriptum.*

Lin. 2. *Satisque pro scelere facere*] Lactant. l. 5. c. 13. *Ut pro facinore suo satis faceret;* lib. 7. c. 1. *Satis & huic parti faciamus.*

IN CAPUT XXXIV.

Pag. 229. lin. 6. *Primi.... constituerant*] Non quòd auctores exstitissent, aut conditores primi: sed quòd ea priùs firmaverant & sanciverant cum cæteris; id enim sæpè est constituere, si qua disjecta sunt, reponere, & firmiore statu roborare. Undè & Eusebius vertit, ὅπερ ἴσως πρότερον καὶ οἱ γονεῖς αὐτῶν ἦσαν καταστήσαντες.

Lin. 7. *Sibimet leges facerent*] Duo capita sunt criminis, quæ objicit. Primum, quòd in re divinâ suas quasdam leges sequerentur, rejectis & damnatis publicis. Alterum, quòd hetærias, sive cœtus facerent, in se quidem innoxios planè sanctosque, sed Imperatoribus tamen prorsùs invisos, quibus nihil magis suspectum, quàm injussu ipsorum facta collectio hominum, quocumque demùm ea titulo fieret. Assentior autem amplissimo Cupero, in præcedentibus agi de factâ secessione ab Ethnicis; in sequentibus verò, *nec Christianorum Deum observare*, ad hæreses respici.

Ibib. *Quas observarent*] Ad rem divinam spectat hæc vox. Cyprianus Epist. X. *Contemtâ Domini lege & observatione, quam iidem sancti Martyres & Confessores tenendam mandant.* Arnobius lib. 1. *Sine ullâ aliquâ sollicitâ observatione sacrorum.* Vide illic notata ab Heraldo, p. m. 41. & 42.

Lin. 9. *Multi periculo subjugati*] Eusebius: Τοιγαροῦν τοιούτου ὑφ᾽ ἡμῶν προστάγματος παρακολουθήσαντος, ὥστε ἐπὶ τὰ τῶν ἀρχαίων καταστάθεντα ἑαυτοὺς ταμιθήσαιεν; πλεῖστοι μὲν κινδύνῳ ὑποβληθέντες, πλεῖστοι δὲ ταραχθέντες, παντοίους θανάτους ὑπέφερον. Hîc οἱ ὑποβληθέντες κινδύνῳ non sunt objecti discriminibus, ut vertunt, sed ut Lactantius, aut potiùs ipse Galerius habet, *subjugati periculo*, id est, penitùs victi, deque constantiæ gradu dejecti, & turpiter subacti. Id enim est ὑποβάλλεσθαι interdùm, quod etiam ex Polluce liquet, qui conjungit ὑπωθεῖν, ταπεινοῦν, ὑποβάλλειν, lib. 4. c. 6. Exemplaque sic loquentium exhibita sunt ab aliis. Eodem modo utuntur verbo *deturbandi* veteres; quos inter Ammianus Marcellinus lib. 29. *Abcessit innocuus, Pasiphilo eximente philosopho; qui, ut eum mendacio injusto perverteret, crudeliter tortus, de statu robustæ mentis non potuit deturbari.* Cæteri vexati, afflicti & sollicitati, (τοὺς ταραχθέντας sic interpretandos puto) in statu suo manserunt: sive, ut ipse ait, παντοίους θανάτους ὑπέφερον; quod vertere simpliciter, ut opinor, licet, *diversas mortes*, aut si mavis, *supplicia varia subiere.* Cùm autem verosimile non sit, Eusebium, qui cætera hujus edicti tam aptè expresserit, in hoc uno procul recessisse, legendum, pro *deturbati*, arbitror, *indeturbati*, aut certè verba aliquot excidisse.

Lin. 12. *Contemplationem nostræ clementiæ*] Cyprianus Epist. 54. *Quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum.* Pacianus Epist. 1. *Nemo Episcopum hominis contemplatione despiciat honestatis meritò censetur.* Et sic illo ævo passim loquebantur.

IN CAPUT XXXV.

Pag. 230. lin. 2. *Et Maximino iterùm*] Ad hunc locum conciliandum cum Scriptoribus cæteris, quorum alii dicunt, Maximianum Galerium hoc anno solum fuisse Consulem, alii Licinium habuisse Collegam, nondùm quidem aliud quidpiam inveni aptius, quàm ea, quæ in hæc diligenter inquirens Antonius Pagius tradit. Illum igitur in hisce si placet sequi, initio quidem anni Galerius solus Consul processisse dicendus est; paulò post autem Licinium sibi adjunxisse Collegam; Kalendis Maiis Maximinum adscivisse; nempè quia Consulatus Imperatoriæ Majestatis esse quædam accessio deberet; & hunc adeò Consulatum non ordinarium, sed suffectum fuisse, quemadmodùm & antè Licinii. Imò & priorem Consulatum Maximini fuisse suffectum, gestumque post Constantium Chlorum & Maximianum Galerium novos Augustos, & anno 306. ordinarios Consules. Hæc, inquam, sive omnia, sive ex parte recipimus, manet tamen illud novum & propè singulare in hoc loco,

rationem

rationem suffecti Consulatûs ita haberi, ut ejus causâ Maximinus *iterùm Consul* dicatur. Verùm de his aliàs fortaßè operosiùs.

Lin. 4. *Carcer . . . pro domicilio*] Lactant. lib. 6. c 10. *Sed frondes & herbam pro cubilibus, speluncas & antra pro domibus haberent.*

Lin. 6. *In manu traditis*] In veteri Bibliorum versione Latinâ hoc genus est frequentissimum. Gen. 30. 35. *Cunctum autem gregem unicolorem tradidit in manu filiorum suorum;* cap. 39. *Qui tradidit in manu ejus universos vinctos, qui in custodiâ tenebantur;* 1. Sam. 24. v. 11. *Quòd tradiderit te Dominus in manu meâ;* 2. Paral. 34. 10. *Tradiderunt in manibus eorum, qui præerant operariis.* Notum verò est etiam Ciceronem dixisse, *veni in senatu*, & Varronem, *quâ in Cœlio monte itur;* qualia tamen adolescentibus non temerè sunt imitanda. Multò frequentiora hæc fuere posterioribus sæculis; observatque plusculа Vorstius in pereleganti Scriptore Sulpitio Severo. Undè nec Lactantius refugit, lib. 3. c. 3. *Quæ in rerum naturâ cadunt;* l. 4. c. 17. *In terrâ toto & corpore & ore projectum;* de Opif. Dei, cap. 2. *In eâ sunt relegata regione.*

Lin. 7. *Membra defluerent*] Instit. lib. 3. c. 1. *Mendacium verò specie placet alienâ; quia per se corruptum vanescit ac defluit, nisi aliundè ornetur;* cap. 20. *Corpus relictum ab animâ defluit.*

Pag. 231. lin. 1. *Nicomediæ mensis ejusdem*] Legendum, *Idque cognitum Nicomediæ medio mensis ejusdem.* Idem firmavit posteà per litteras suas illust. Cuperus.

Ibid. *Kalendis Martiis impendentibus*] Rectè Baluzius intelligi docet Kal. Martias anni sequentis, si modò hanc narrationem præstamus esse integram, quæ hoc capite exhibetur. Nam si mense Maio cognita fuit Nicomediæ mors horrenda Galerii, utique Kalendæ Martiæ non potuerunt eo anno ampliùs impendere. Quod ut adnotarem, factum est per dubitationem viri cujusdam politissimi, sed in hoc, ut ipse fatetur, festinantis. Ac fieri potest, ut necdùm mentem ejus satis perceperim.

IN CAPUT XXXVI.

Pag. 231. lin. 3. *Ad præsens*] Lactant. lib. 7. c. 6. *Et quæ alia nonnisi ad præsens valent;* cap. 10. *Vitia omnia temporalia sunt; ad præsens commoventur;* cap. 15. *Quamvis ad præsens virtutem Dei hominibus ostenderet;* de Irâ Dei, c. 21. *Non ad præsens noxium quemque punit.*

Lin. 4. *Sustollit censum*] Reponendum putavi, *sustulit*, cùm præcedat, *ut conciliaret.* Parùm tamen interesse nunc arbitror, cùm idem sit verbum Lactantio perusitatum; ut lib. 2. c. 3. *Itaque multi philosophorum religiones sustulerunt;* l. 3. c. 5. *Rectè ergò aliorum sustulit disciplinas.*

Lin. 5. *Diversas ripas armati tenebant*] Observa ripas dici Propontidis littora, præsertim ad angustias Bosphori. Sic Plin. 9. c. 15. *Thunni dextrâ ripâ intrant, exeunt lævâ.* Plura vide apud illust. Heinsium, add. Not. in Ovid. Epist. 6. v. 54.

Lin. 8. *Communi tutelo*] Baluzius ad hæc: *Hanc vocem non reperi alibi; fortaßis est corrupta.* Omninò corruptam esse & ego censeo, scribendumque pro eâ *titulo.* Nam communi Imperatorum nomine data Christianis hæc pax fuit, utì liquet ex edicto, apud Eusebium in fine libri octavi. Ovidius;

Te satis est titulum mortis habere meæ.

Et alibi:

Utilitas tua sit: titulus donetur amicæ.

Auctor elegiæ ad Liviam:

Et titulum belli dux duce fratre tulit.

Legum latarum titulos habes apud Corn. Tacitum, Annal. 1. c. 8. *Administrationis titulum* apud Symmachum lib. 10. Epist. 4. & similia apud alios.

Lin. 12. *Sacerdotes maximos*] Parabam ego, quinam fuissent illorum temporum, aut antecedentium Asiarchæ, qui στεφανοφόροι ἀρχιερεῖς, sive Sacerdotes maximi, paulò fusiùs exponere: sed non sinunt labores Academici alii, qui me nunc tenent districtum. Et præstiterunt in his multa jam antè viri longè doctissimi, Seldenus ad Eutychii origines, & ad recensionem Smyrnensium donariorum, aliique ad marmora Arundelliana, sive Oxoniensia; Dionysius Gothof. ad Leg. 8. D. tit. de Vacatione & Excusat. munerum; Pancirollus ad Notit. Imp. Orient. c. 105.

Pag. 232. lin. 3. *Provinciis superponeret*] Hoc verbum frequentissimum illi ævo; occurrit etiam apud elegantissimum Minuc. Felicem, p. 152. *Epicurus ille naturam tamen superponit.*

Lin. 6. *Specie tenùs*] Nihil frequentius his vocibus sic junctis apud Lactantium; nec attinet, opinor, exscribere. De genere autem hoc crudelitatis, *cui clementiæ species falsa blanditur*, plura idem lib. 5. c. 11.

IN CAPUT XXXVII.

Pag. 232. lin. 4. *Ut animalia omnia*] Signatè dixit *omnia.* Priores quoque technis usi talibus: sed admittebant tamen etiam alias carnes; hîc

nonnisi superstitione inquinatas. Hujus rei contemplatione primus hoc invenisse dicitur.

Pag. 233. lin. 2. *Apotheca*] Veteribus *Apotheca* fuit cella vinaria major, aut aliud penu capacius. *Apothecas frumenti, vini & olei*, habes 2. Paralip. 32. Utitur & Arnobius l. 8. Ex vetustioribus plura collegerunt alii.

Lin. 5. *Quibus eos adeò corruperat*] Lego, *quibus suos adeò corruperat*. Ego mox non dubitabam *milites* reponere, honoratiores nempè intelligens, sive palatinos, quomodò vocem eam tempore isto sæpè usurpatam esse, doctissimi viri jam ostendêre. Corruptos autem dicit milites sacrificiis quotidianis, propter epulas sacras, quibus saginati, viliores verèque militares cibos fastidiebant. Planè idem refert de Juliano Nazianzenus; nec mihi dubium est, quin desertor ille, sive transfugam dicere mavis, multa Diocletiani & συγχρόνων Principum sit imitatus; idque constat ex Invectivis sancti illius Patris, quem dixi. Porrò scribendum esse *expungeret*, (quomodò jamdudùm typis, me curante, expressum est) non *expugnaret*, vidit etiam illustrissimus Cuperus. Expungi autem nomina, seu debita, cùm solvuntur, & homines ipsos sic expungi, notum est ex Tertulliano, qui sic loquitur frequentissimè, aliisque etiam vetustioribus; docuitque ὁ πάνυ in Observatione ad Script. Eccles. Quomodò etiam S. Cyprianus, Epist. 38. *Cùmque ego vos pro me vicarios miserim, ut expungeretis necessitates fratrum nostrorum sumtibus; —— ille intercesserit, ne quis posset expungi, neve ea, quæ desideraveram, possent diligenti examinatione discerni: comminatus sit etiam fratribus nostris, qui primi expungi accesserant.*

IN CAPUT XXXVIII.

Pag. 233. lin. 2. *Quid dicam nescio*] Lactant. l. 1. c. 21. *Nam de infantibus, qui Saturno immolabantur propter odium Jovis, quid dicam nescio;* lib. 6. c. 23. *Quibus hoc verbis, aut quâ indignatione tantum nefas prosequar? vincit officium linguæ sceleris magnitudo.*

Lin. 3. *Exprimere pro indignatione*] Lego, *Exprimi ea pro indignatione*. *Cuperus*. Hæc conjectura, quæ vera certaque esse videtur, arridere quidem potest satis: sed obstant voces, *pro indignatione suâ*; nec enim satis commodè diceretur: *Cupiditas pro indignatione suâ non potest exprimi*, nisi forsàn pro *indignatione*, legamus *indignitate*. Sed mihi videbatur minore mutatione legendum, (dummodò pro *his*, meminerimus scriptum *ais*, id est, *animus*,) *Et tamen animus verbis exprimere pro indignatione suâ rem non potest:* aut, *animus his verbis;* & loco lacunulæ, *rem fœdissimam*, aut ejus generis quidpiam. Ita ego, antequàm advenissent litteræ optimi doctissimique hujus εὐεργέτου nostri. Nunc arbitrium totum ipsi & Lectoribus defero.

Pag. 234. lin. 2. *Nobilibus fœminis*] Augebat indignitatem rei, quòd nobiles essent. Nam servile prorsùs, & liberis corporibus detestabile erat, sic considerari. Servitia sic solebant à mangonibus inspicienda sisti licitantibus. Vide quæ ex Suetonio & Martiali protulit doctissimus & celeber D. Rappoltus ad Horatium, pag. 600. in hanc sententiam.

Lin. 11. *Virgines imminutas*] Emendat Baluzius lib. extremo, *invitas*, quod mihi non probatur. Nam & de spurco illo Jove paganorum Lactantius l. 1. c. 10. *Omitto virgines, quas imminuit;* reperiesque similia apud Plautum, & in jure Romano. Quin etiam ipse Cicero, *violare & imminuere jus & officium* dixit.

Lin. 12. *Sub tali Principe imitabantur*] Supple, *exemplum, & amicorum* (Cuperus) aut, *Domini mores, & suorum cubilia impunè violabant.* Sic de Jove eodem Lactantius, lib. 5. c. 6. deque ejus domesticis: *Quoniam mores ac vitia Regis imitari, genus obsequii judicatur, abjecerunt omnes pietatem; ne exprobrare Regi scelus viderentur, si piè viverent.*

IN CAPUT XXXIX.

Pag. 235. lin. 2. *Quam nuper appellaverat matrem*] Adoptaverat enim illum maritus Valeriæ Maximianus Galerius, ut suprà cap. 18. vidimus. Itaque speravit ea, sibi apud hunc tutius fore præsidium, quàm apud Licinium, cui commendata fuerat à Galerio. Imaginem hujus Valeriæ, Diocletiani filiæ, conservant nobis nummi, quorum unum exhibet illustrissimus Spanhemius in Opere de Præstantiâ & usu Numismatum; alium D. Patinus, inter Imperatorum Rom. num. in ære med. & min. p. 452. &c. In ejusdem honorem pars Pannoniæ Valeria cognominata est, Ammiano Marc. teste, lib. 19.

Lin. 7. *In matrimonio postulat*] Sic Sulp. Severus: *Eamque sibi in matrimonio à patre postulans, septem annorum servitio se mancipavit.* Ubi vir doctus *in matrimonium* reponit, fassus tamen alibi talia apud Sulpitium crebra esse. Vide quæ notavi suprà ad c. 35. *in manu traditis.*

Lin. 16. *Amicas ejus*] Ut *amicos* Principum, ita Augustarum *amicas* hîc dici licet

notare. Redi ad cap. 6. Eòdem spectant infrà memoratæ *comites*.

IN CAPUT XL.

Pag. 236. lin. 2. *Cujus consilio sibi neg.*] Rectè emendare videtur Amplissimus Cuperus, *Ejus consilio negatam*.

Lin. 3. *Præsidi Eratineo*] Forsàn *Eratino*, ut sit Græcum ἐρατεινὸν, quod idem ac ἐράσμιος.

Lin. 6. *Non minùs Augustæ proxima*] In exemplari Parisiensi mendosè, *non nimis*. *Proxima* autem, ut apud Lactantium, l. 1. c. ult. *Ulyxes eodem gradu proximus fuit*. Ita etiam Apuleio *oppido proxima humanitas*, & similia. Vide Soceri mei τοῦ μακαρίτου Notas ad Phædri versum, *Negabat illa se esse culpæ proximam*.

Lin. 12. *Dum quæ jussus*---] Exciderunt fortè, *jussus à malâ bestiâ erat, loqueretur*. Cuperus.

Lin. 16. *Promoti militari modo*] Ita putabam hæc jungenda esse, quasi diceret, eos ritu militari productos fuisse, haud secùs, ac solebant milites sub Tribuno, aut Centurione ducere damnatos. Nunc non adversabor, si quis malit, *militari modo instructi*, propter ea, quæ sequuntur.

Lin. 17. *Bile * mens essagitarii*] Prior conjectura Cl. Baluzii, *milites & sagittarii*, satis ipsa refutat se, cùm nihil attinuisset dicere, milites militari modo promotos, aut instructos fuisse in actu tali; hoc enim per se facilè intelligi posset. Alteram, *velites & sagittarii*, fateor me aliquandiù tenuisse; eò quòd & Pacatus in Panegyrico, cap. 35. & Am. Marcellinus locis pluribus eorum meminerint, ut quorum etiam illo sæculo in bello non exiguus fuerit usus. Præ cæteris huc facere videbatur, quòd Historicus ille lib. 24. p.m. 264. & 271. stipatores Juliani velites fuisse dicat. In præsens tamen placet magis, *militari modo instructi vigiles & sagittarii*, aut, *vigiles & Cretenses* (aliudve hujus loco) *sagittarii*. Colligebantur vigiles ex variis corporibus artificum, utì constat ex Legibus Romanis, quas habes apud Pancirollum ad Notit. Imp. Orient. cap. 27. & Consultos juris alios: aptè igitur dicuntur promoti, aut instructi militari more, cùm ipsi milites non essent, adjunctos tamen sibi haberent sagittarios. Et videor alibi legisse, dimidiam partem eorum, qui vigilias aut prætenturas in provinciis agerent, milites fuisse Romanos; reliquos collectos ex oppidanis, aut provincialibus aliis. Sed nunc festino ad alia.

IN CAPUT XLII.

Pag. 237. lin. 1. *Senis Maximiani*] Quemadmodùm imagines eorum, qui jam capessiverant imperium, mittebantur in provincias, & à Magistratibus populisque excipiebantur cum veneratione, quod suprà dictum ad cap. 25. possetque firmari pluribus: ut cùm dicit Zosimus lib. 2. c. 9. Romæ Constantini imaginem κατὰ τὸ σύνηθες δειχθεῖσαν, *pro more exhibitam*, Maxentio bilem movisse; narratque idem cap. 12. eundem, cùm sibi constabilitum putaret imperium, misisse in Africam, qui imaginem ejus circumferrent; quæque alia afferri possent ex aliis: ita à non paucioribus traditum, imagines eorum è signis militaribus detractas, & dejectas statuas fuisse, quorum res vehementer displicuere, damnataque post mortem fuit memoria. Hoc de Maximino Thrace, ejusque filio, narrat Herodianus lib. 8. c. 5. & ex eo Jul. Capitolinus in Maximinis, c. 23. & in Gordianis c. 9. De Maximiano Herculio refert id Eusebius lib. 8. c. 13. extremo, quasi primo huic ea contigisset ignominia: sed hoc accipiendum de Principibus eorum temporum putat Valesius. Eodem igitur modo licebit, opinor, tueri, quòd noster dicat, hoc Diocletiano primo evenisse, ut vivus imagines suas statuasque aboleri videret. Nam hoc simpliciter verum non esse, vel ex eo patet, quòd Tacitus lib. 3. Hist. c. 13. Vitellii imagines direptas, & c. 85. ipsum Vitellium inter cæteras contumelias cadentes statuas suas contueri subactum narret. Verùm ut hoc potiùs, quod instare videtur, agamus, verba hæc à blattis & carie non arbitror evasisse illæsa. Nam & bis dicitur idem, amborum imagines fuisse depositas, nec cætera satis apta & concinna videntur. Paulò meliùs se habebunt, si legerimus, *Imagines ejus, cùm quo pictus esset*; & pro, *Et quia*, *Etenim quia senes ambo simul plerumque picti erant*. Ac fortassis in principio etiam, pro *Eodemque tempore*, *Eodem quoque tempore*, scribendum.

Lin. 10. *In odium vitæ dejectus*] Utique Lactantius neutiquàm scripsit, *ad humilem vitam dejectus*, & *in odium vitæ dejectus*, uno eodemque in loco. Somnolenti librarii repetunt interdùm voces, cùm sequi debuit alia similis soni. Loco igitur posteriore *adductus*, aut *deductus*, repone; quomodò & Cicero *deducere aliquem in fletum inque misericordiam* dixit.

IN CAPUT XLIII.

Pag. 238. lin. 1. *Unus jam supererat*] Maximinum intelligi satis liquet ex sequentibus. Verùm an evidens ratio sit Antonii Pagii, Maximinum interiisse anno Christi CCCXIII.

non, ut alii dicunt, A. cccxiv. quia Lactantius nonnisi narrato Diocletiani exitu, de morte Maximini agit, quem Diocletiano constat fuisse superstitem, alios velim dispicere. Adi, si vacat, opus laudatum, paginâ 248.

Lin. 2. *Cùm haberet æmulationem*] Lactantius de Irâ Dei, c. 13. *Nisi accedat sapientia, per quam habeant malorum rejectionem.* Hieronymus ad Nepotianum: *Habeto prudentiam, justitiam, temperantiam, fortitudinem.* Spartianus in Hadr. cap. 5. *Tantum clementiæ studium habuit.*

Lin. 5. *Et ipse legatos*] Suspicor fuisse, *Ergò & ipse legatos ad urbem misit occultè. Et ipse*, putà, non secùs, ac amicè conspiraverant inter se Constantinus & Licinius.

IN CAPUT XLIV.

Pag. 238. lin. 5. *De Mauris atque Italis nuper extraxerat.*] Usitatius, *contraxerat.* Arbitror tamen & alterum alicubi locum habere.

Pag. 239. lin. 2. *Ad utrumque paratus*] Virgilii est: *Fidens animi atque ad utrumque paratus*, Æn. 2. v. 61. Alterum: *Neque his fuga nota, neque illis*, quod paulò post sequitur, habes Æn. lib. 10. v. 755.

Lin. 5. *Commonitus in quiete Constantinus*] Multa ad hunc locum Amplissimus Cuperus, quæ cum Lectoribus curiosis placitura esse non dubitem, tantò pauciora erunt, quæ à me nunc adjicientur. Ac de veritate hujus historiæ cum nemine serram longæ contentionis ducere velim, probè memor eorum, quæ se narrat Eusebius ab ipso Constantino audivisse; item eorum, quæ piè dicuntur ab his, qui monent satis probabile habendum, Deum, ut primam Christianæ religionis originem plurimis, ita ejusdem sub Constantino latissimè propagandæ progressum, saltem hoc uno, si non & pluribus miraculis adjuvisse. Verumtamen in talibus, non quid hominibus, sed quid Deo fuerit visum, unicè spectandum arbitror; adeòque quid verè factum in historiis non dubiæ fidei narretur; non quid humani judicii imbecillitas conveniens futurum fuisse arbitretur. Ergò si, bonâ cum pace secùs sentientium, licebit mihi in hoc aliquid autumare, existimo apparitiones duas, secundùm loca, modum & tempora multùm diversas, misceri in unam. Cùm Julianus cœlestis sacramenti desertor nefarius, gregem Dominicum vafritie pariter & crudelitate summâ vastaret, inque eum rabiem quoque Judæorum concitaret, non in vestimentis modò hominum, uti testantur plurimi, sed & in cœlo signum crucis, & hoc quidem splendidissimam in faciem emicuisse, narrant auctores non levis fidei. Ex quibus audiamus, si placet, unum, Nazianzenum nempè, notæ sanctitatis & constantiæ Patrem. Invectivâ in Julianum secundâ is ita loquitur: Ὃ δὲ ἔπ τέ. τυ (a) παραδοξότερον καὶ περιφανέστερον, ἔστη φῶς ἐν τῷ οὐρανῷ τὸν σταυρὸν περιγράφων, καὶ τὸ πρότερον ἐπὶ γῆς ἀτιμαζόμενον τοῖς ἀθέοις καὶ σχῆμα, καὶ ὄνομα, νῦν ἐν οὐρανῷ δείκνυται πᾶσιν ἐπίσης, καὶ γίνεται τρόπαιον τῷ Θεῷ τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν νίκης, τρόπαιον (b) παντὸς ὑψηλότερον. πρὸς ταῦτα τί φήσονται (c) οἱ τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοί. Hoc si reclamante veritate scripsisset Gregorius, eopse propemodùm tempore, quo facta ferebantur, quàm malè consuluisset pietati Christianæ! Mea igitur opinio est, vidisse quidem etiam Constantinum crucis figuram, in somnio nimirùm divinitùs profectò. Sin verò vidisset etiam in cœlo, vix tacuisset hoc loco tam opportuno Nazianzenus; vix omisisset Lactantius; aut certè clariùs & magis dilucidè narrasset. Posset etiam dici, satis visum Deo, pium Imperatorem, & ad fovendam religionem sanctam impigrè omnia facientem, apparitione gratiosâ per quietem monere atque instigare: Paganis verò & Judæis ad disturbandos impios conatus majore opus fuisse terrore. Sed veniam mihi dent altiùs hæc rimari atque excutere soliti, si non satis peritè videor in his versari. Eusebium fusiùs de viso isthoc disserentem cùm fortè legerem, videbar mihi tempus, quo contingeret illud Constantino, videre clarioribus ab Eusebio ipso verbis designatum, quàm visum id est Interpretibus, viris me partibus multis doctioribus. Ait Eusebius lib. 1. de Vitâ Constantini, c. 28. ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας, ἤδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινούσης, hoc Imperatori monstratum fuisse. Nec multò aliter vel Nicephorus, vel Socrates, Zonarasve. Pugnare videntur illis hæc duo, *de meridie*, sive *circa meridianas horas*, & *inclinante in vesperam die*, cùm sint eadem. Nam Isidorus lib. 20. c. 3. disertè ait, id etiam tempus *meridiem appellari*; *quod post medium diem est*; & Censorinus de Die nat. cap. ult. *de meridie* id factum dici, quod factum est ante supremam, id est, ut plurimi exposuere, ante occasum Solis. Nam & in XII. Tabulis scriptum erat, SOL OCCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO. Plætoria tamen Lex (alii legunt *Prætoria*) tempus jussit esse supremum, quo Prætor in Comitio *supremam* pronuntiavit populo, teste Varrone de L. L. Lib. V. Hinc dies *in meridiem vergere* dicitur Ammiano Marcellino, lib. 16. in Allocutione Juliani. Idem lib. 31. p. m. 455. *Exorsumque prælium*,

(a vox Ed. G A. 16

(b habet co τρο τρόπαι

(c φήσουσι

vergente in meridiem die, tenebræ occupavere nocturnæ. Ex his patet, Eusebium isthic non scripsisse pugnantia: sed meridiem dici apud veteres etiam horas occasum Solis propiùs antecedentes. Sed hæc eò tantùm spectare velim, ut quodnam tempus ab Eusebio designetur, declarent: de visione ipsâ pluribus in præsens agere nec vacat, nec forsitàn attinet.

Lin. 12. *Cùmque repentè populus*] Quæ notat Ampliss. Cuperus, fateor mihi venisse in mentem, antequàm advenissent litteræ ipsius: nisi quòd pro *Cùmque*, *cùm*, deletâ particulâ encliticâ, & loco τ8 *erant*, quod Vir ille doctissimus reponit, *dabat* mihi conjectura mea suggerebat, aut *edebat.* Quod posterius si cui probatum fuerit, pro *debitâ*, forsàn legendum *elatâ*, aut *sublatâ voce.* Circenses autem solenne munus natalibus Principum, sive eos Principes darent populo, sive Senatus populusque honori dicaret Principum. Jul. Capitolinus in Antonino Pio, c. 5. *Circenses natali suo dicatos non respuit, aliis honoribus refutatis.*

Lin. 18. *Manus Dei supererat aciei*] Biblica hæc phrasis esse videtur. Vide Ps. 38. (Lat. 37.) v. 2. Ps. 39. v. 11. &c.

Ibid. *Proterretur*] Opinor ego vocem *miles* hùc reponendam esse.

Pag. 240. lin. 5. *Primi nominis titulum*] Ex Amplissimi Cuperi ad hunc locum conjecturis amplector eam, quæ statuit Constantino nominique ejus primum inter Augustos illos locum.

IN CAPUT XLV.

Pag. 240. lin. 4. *Hyeme quàm cùm maximè sæviente*] Sæpiùs illo *quàm* remoto, aut subaudito, dicunt *cùm maximè*, quod valet, *in præsenti, hoc tempore*, ut volunt viri doctissimi. Ferri tamen posse etiam hanc lectionem puto, ἐλλειπτικῶς scilicet, prò *hyeme tam sæviente quàm cùm maximè.*

Ibid. *Mansionibus geminatis*] Id est, ita ut quotidiè tantùm itineris conficerent, quantùm aliàs biduò. Nam mansio sumebatur ut plurimùm, pro unius diei itinere, videlicet quia mutationes veredorum, ac diversoria, ubi manerent, ad certam stadiasmi rationem sic erant disposita, ut singulis mansionibus responderent singulorum itinera dierum; nisi quòd camelorum aquationes interdùm variarent. Sed vide pleniùs hæc explicantem Salmasium, Exercit. Plin. ad Solin. pag. 494. 495.

Pag. 241. lin. 1. *Vis aut promissa*] Suspicor scripsisse Lactantium: *Nec tamen quicquam aut vis, aut promissa valuerunt.*

Lin. 9. *Jam secundâ mansione tenente*] Mallet Clariss. Baluzius: *Jam secundam mansionem tenente, distantem.* Nequaquàm assentior; alterum enim, *Licinio secundâ mansione tenente*, sic dictum accipio, ut illud Livii, l. 32. c. 7. *Quà abscissæ rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat.* Quomodò & alibi locutum esse Livium docuit ὁ πάνυ Gronovius ad lib. 24. c. 3. In cæteris paulò felicior conjectura videtur Editoris primi; totumque hoc ita refingendum puto: *Nec enim poterat ulteriùs, Licinio jam secundâ mansione tenente, distante millibus totidem; hic itaque collectis ex proximo quantis potuit militibus, pergebat obviam Maximino.* *Quantis*, pro *quot*; quomodò non illâ tantum ætate dicebant frequentissimè, sed & suâ Propertius, lib. 1. Eleg. 5.

At tibi curarum millia quanta dabit?

IN CAPUT XLVI.

Pag. 242. lin. 3. *Notarium jussit*] Notarios tempestate illâ Augustorum, exceptores, Præsidum acta qui scriberent, fuisse dictos, accuratissimus Valesius docet ad Am. Marcell. lib. 14. apud quem plura vide.

Lin. 4. *Summe Deus*] Fallor, an hùc respicit Constantinus apud Eusebium, libro de Vitâ ipsius quarto, c. 19. cùm militibus, qui nondùm susceperant salutarem Christianæ fidei doctrinam, sancitâ lege præcepit, ut Dominicis diebus in campum purum procederent, & precationem, *quam anteà didicissent*, simul omnes signo dato ad Deum funderent. Sensus quidem formulæ precum non longè abit: Σὲ μόνον οἴδαμεν θεὸν, σὲ βασιλέα γνωρίζομεν, σὲ βοηθὸν ἀνακαλούμεθα, παρὰ σοῦ τὰς νίκας ἠράμεθα; Et reliqua.

Lin. 9. *In libellis pluribus*] Libelli sunt chartæ breviores; & hoc ævo ponebantur interdùm pro Epistolis, ut ab eodem Valesio observatum est ad Am. Marcell. lib. 16. secùs ac tempore Ciceronis usurpabant, monente ad Epistolas ejus (lib. 11. Epist. 11.) Paulo Manutio.

Ibid. *Per Præpositos*] Hos præfuisse cohortibus putant viri doctissimi, perindè ac Tribunos; Tribunis autem inferiores habitos, quod ex Veget. lib. 2. c. 12. colligunt. Josephus χιλιάρχους vertit; itemque Apuleius, *millenorum armatorum duces.* Plura alii.

Lin. 11. *Statuit Imperator prælium diei Kalendarum Maïarum*] Forsàn voluit *in diem*, aut *ad diem.* Quid si legerimus, *statuit Imperator prælio diem Kalendarum Maïarum?* Puto tamen ferri utcunque etiam posse, *sta-*

tuere illi diei prælium, ἀντὶ τοῦ *constituere in illum diem prælium.*

Lin. 17. *Quem vocant Serenum*] Id est, placidum, quietum, ventis carentem. Claudianus de Raptu Prof. lib. 3. v. 232.

— — — — — Cùm rore serenus
Albet ager.

Ubi similiter *serenus* à Gulielmo Pyrrhone *placidus* exponitur. Quomodò & Glossæ veteres; *Serenus*, νήνεμος.

Lin. 20. *Ter dictâ*] Ternarium numerum amasse in precibus videntur veteres Christiani, non tam imitatione pravâ Paganorum, quàm ad memoriam sanctissimæ in Deo Trinitatis; quod disertè ait Cyprianus de Oratione Dominicâ, videorque etiam apud alios legisse. Ter etiam cantari audivit puer ille, cujus meminit Nicephorus lib. 14. c. 46. post diros terrores terræ motuum, congregatis ad supplicationes Christianis, sublimis raptus, & paulò post redditus mortalium cœtui, sed eidem rursùs per mortem ereptus; ter, inquam, cantari audiverat hæc verba: Ἅγιος ὁ θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς. Quod ferè idem canitur etiam hodiè ab orthodoxâ Ecclesiâ, & in linguâ nostrâ. Habuit & Latina Ecclesia.

IN CAPUT XLVII.

Pag. 243. lin. 6. *A paucis metebatur*] Planè veram hanc lectionem esse censeo. Lactantius lib. 7. c. 15. *Tunc peragrabit clades orbem, metens omnia, & tanquàm messem cuncta prosternens.* Hieronymus ad Heliodorum: *Ecce bis acutus gladius, ex ore procedens Regis, obvia quæque metit.* Virg. Æn. X.

Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro.

Plura illustris Heinsius ad Ovid. Metamorph. lib. 5. v. 104.

Lib. 7. *Nemo nominis... memor*] Solebant in præliis duces, sicubi segniùs rem geri viderent, nominatim suos compellare, ut ostenderent quemlibet eorum sibi notum esse, nec defore laudes & præmia, prout cujusque virtus meritumque spectaretur. Sed hîc, omnibus immisso divinitùs terrore trepidantibus, ars illa nihil profecit.

Lin. 14. *Unâ nocte atque unâ die*] Subjice *fugiens;* nam sine illo, aut simili verbo, hæc cum sequentibus non cohærebunt, ubi dicitur pervenisse Nicomediam nocte aliâ, id est, alterâ seu proximâ.

IN CAPUT XLVIII.

Pag. 244. lin. 12. *Quod quidem divinitas*] Hæc sana non esse vel ex eo perspici potest, quòd non conveniunt: *Quod quidem divinitas placatum ac propitium possit existere.* Scribendum esse puto: *Quo quicquid demùm esset divinitatis in sede cœlesti.* In Eusebio nunc occurrit: Ὅπως ὅ, τι ποτέ ἐστι θειότης καὶ οὐρανίου πράγματος, ἡμῖν καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἐξουσίαν διάγουσιν εὐμενὲς εἶναι δυνηθῇ. Ubi videri legendum, ὅ, τι ποτέ ἐστι θειότητος, cùm indicassem Amplissimo Cupero, fassusque essem ambigere me, possetne ratione quâdam ferri in Lactantio, *quo quicquid esset divinitas in cœlo, hoc nobis esset propitium;* quasi diceret: *Sive cum his, sive cum illis, de naturâ numinis fuerit sentiendum, numen utique nobis propitium esset*, in hunc modum mihi respondit: »Rectè perspexisti, in verbis, *quo quidem di»vinitas*---ulcus latere. Et primò quidem »Eusebium non aliter scripsisse, quàm θειότη»τος, Græcæ linguæ persuadet genius; dein»dè apud Lactantium vestigiis tuis Eusebii»que verbis insistens repono, *quo quicquid »divinitatis in sede cœlesti.* Nam si τὸ *divini»tas* retineatur, ad nullam vocem potest re»ferri *placatum ac propitium;* & ita loquun»tur Imperatores, quia Christianorum Deum »& Ethnicorum deos intelligunt. Sic paulò »post: *Ut possit nobis summa divinitas, cujus »religione liberis mentibus obsequimur, in om»nibus solitum favorem benevolentiamque præ»stare.* Id est, tam Christus, quàm Genti»lium numina. Hæc ille. Sed scrupulum injicit alium Nicephorus, qui ut in cæteris plerisque sequitur Eusebium, ita in hoc quoque edicto, quod lib. 7. c. 41. refert, rariùs ab eo discedit. Is igitur hæc verba sic concipit: ὅ, τι ποτέ ἐστι θειοτάτου καὶ οὐρανίου πράγματος. Verùm hùc magis inclino, apud Nicephorum quoque legendum θειότητος; video enim plurimis in locis corruptum, haud dubiè descriptorum vitio; mirorque eos, qui tam splendidè illum edidere, non contulisse eum diligentiùs cum Eusebio, nec ea saltem in quibus manifesta sunt menda, correxisse. Verùm hoc levius damnum censendum, in Scriptore fidei non ubique optimæ. Redeamus igitur ad Lactantium. In quo notent juniores, vocem *divinitatis*, ex consuetudine istius ævi, pro Deo, sive numine usurpari. Hoc in Tertulliani libris, præsertim illis seriùs repertis, quos ad Nationes inscripsit, est frequentissimum. Sic in arcu triumphali Constantinus scripsit, se DIVINITATIS. INSTINCTU. DE. TYRANNO. OMNIQUE. EJUS. FACTIONE. JUSTIS. REMP. ARMIS. ULTUM. esse. Inter alios plurimos etiam Salvianus lib. 2. de Gubern. Dei, sic loquitur: *Aspe-*

ctus divinitatis propitiæ munus est conservationis humanæ. Adjiciam & illud modò memorati Tertulliani, Apologet. c. 34. quia ad rem quoque ipsam facit: *Videte, ne & hoc irreligiositatis elogium concurrat, adimere libertatem religionis, & interdicere optionem divinitatis, ut non liceat mihi colere quem velim, sed cogar colere quod nolim.* Idem judicium fuit Joviani Imperatoris apud Socratem, lib. 3. Hist. Eccl. ὡς τὸ ἐφεῖναι θρησκεύειν, ὡς ἕκαστοι βούλονται. Verùm hanc quæstionem pleniùs agitare aliorum est; itaque plura de eâ afferre supersedeo.

Pag. 245. lin. 7. *Amotis omnibus omninò conditionibus*] Conditiones hîc vocatæ, Eusebio αἱρέσεις dicuntur, ut egregiè observatum Baluzio, quem vide.

Lin. 9. *Nunc cavere ac simpliciter*] Hæc quoque corrupta esse facilè agnoscet attentus lector, imò & mutilata. Est autem hic eorum sensus: (nam de verbis præstare non ausim, cùm hoc eruditi omnes minimè probaturi sint, si quis paret sua pro veterum verbis obtrudere,) *Quarè scire dicationem tuam convenit, placuisse nobis, ut amotis omnibus omninò conditionibus, quæ scriptis priùs ad officium tuum datis super Christianorum nomine*, lævæ prorsùs, & à clementiâ nostrâ alienæ esse *videbantur*, *nunc cavere*, ut liberè *ac simpliciter*, & reliqua. Hîc ea tantùm diverso stylo, sive litterarum formâ aliâ; curavi edenda, quæ adjecta sunt ex Græcis. Quod ut constet meliùs, an opportunè sit factum, pluscula Græca exhibebo: Ἅτινα οὕτως ἀρέσκειν ἡμῖν ἀντιγράψαι ἀκόλουθον ἦν, ἵν' ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν αἱρέσεων, αἵτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι τοῖς πρὸς τὴν σὴν καθοσίωσιν ἀποσταλεῖσι περὶ τῶν χριστιανῶν ἐνείχοντο; καὶ ἅπνα πάνυ σκαιὰ, καὶ τῆς ἡμετέρας πραότητος ἀλλότρια εἶναι ἐδόκει, ταῦτα ὑφαιρεθῇ, καὶ νῦν ἐλευθέρως τε καὶ ἁπλαῶς ἕκαστος τῶν τὴν αὐτὴν προαίρεσιν ἐσχηκότων τοῦ φυλάττειν τὴν τῶν χριστιανῶν θρησκείαν, ἄνευ τινὸς ὀχλήσεως, τοῦτο αὐτὸ παραφυλάττοι.

Lin. 16. *Quas ---- honori*] Vel *quia*, &c. Fuisse auguror: *Quod à nobis factum est, ut neque honori cuiquam, neque religioni detractum aliquid, aut imminutum esse à nobis videatur*, aut certè ejus sententiæ quidpiam. Græca Eusebii: τοῦτο δὲ ὑφ' ἡμῶν γέγονεν, ὅπως μηδεμίᾳ τιμῇ μηδὲ θρησκείᾳ τινὶ μεμειῶσθαί τι ὑφ' ἡμῶν δοκοίη.

Pag. 246. lin. 2. *Priore tempore aliquid*] *Aliqui* scribendum. Eusebius, ἵν' εἴ τινες ἢ παρὰ τοῦ ταμείου

Lin. 5. *Quantocyùs reddant*] Inter voces non Latinas habuere τὸ *quantocyùs* duo viri summi, Vossius & Borrichius. Legitur tamen apud Sulp. Severum, Dialogo 3. c. 4. *Discede quantocyùs, ne me ob injuriam tuam cœlestis ira consumat.* Habet etiam Bibliorum vetus Interpres, Gen. 45. 9. Glossæ Labbei: *Quàm ocyùs*, τὴν ταχίστην scribe, *quantocyùs.*

Ibid. *Etiam vel hi, qui emerunt*] Distinguo à superioribus, & suis quæque locis ita repono --- *quantocyùs reddant. Etiam hi, qui vel emerunt, vel qui dono erant* (non *erunt*) *consecuti, si putaverint, de nostrâ benevolentiâ aliquid, Vicarium postulent; quò & ipsis* --- *Postulare* hoc sensu, est *desiderium suum, vel amici apud eum, qui jurisdictioni præest, exponere*, docente Ulpiano, l. 1. de Postulando. Vide Brisson. de Verb. Signif.

IN CAPUT XLIX.

Pag. 247. lin. 1. *Sequenti autem Licinio*] Necessarium videtur, ut mox legamus, *angustias petiit; munimentisque* ---

Lin. 12. *Insustentabili dolore*] Sic lib. 7. Div. Instit. c. 16. *Hic insustentabili dominatione vexabit orbem.* Luxuriat in talibus Lactantius, in quo similiter *inextricabilis*, *inexcogitabilis*, *illibabilis*, *inviolabilis*, *ineluibilis*, *incomprehensibilis*, *cruciabilis*, *dissipabilis*, *ineloquibilis*, & alia multa reperies, quorum quædam extant etiam apud alios.

IN CAPUT L.

Pag. 249. lin. 1. *Ut eum vixisse cognovit*] Inconcinnus sermo; *ut eum*, Candidianum, *vixisse cognovit, immiscuit se ejus comitatui, ut fortunam Candidiani specularetur.* Nam aliter, τὸ *vixisse* accipere non possis, quàm per εὐφημισμὸν, de Candidiano neci jam destinato: verùm cætera nimiùm reclamant. Rectiùs igitur, *ut eum*, Licinium, *hoc edixisse cognovit, immiscuit se ejus*, nempè Imperatoris, *comitatui.* Mox, *Qui quia se Nicomediæ obtulerat*, si legeris, erunt & illa expeditiora.

Lin. 11. *Agentem in annis octo*] Forsân legendum: *Agentem in Ciliciâ annis octo.* Sic certè solet Lactantius; ut lib. 5. cap. 22. *Qui in rebus prosperis agit, impatiens est;* lib. 6. 2. *Velut in tenebris agenti;* de Opificio Dei, c. 1. *Res tuas, in quibus nunc agis. Egit vitam tot annis*, habes in Inscriptione veteri:

TIGRINIANO. CONJUGI. BENEMERENTI. PROFUTURA. FECIT. QUI. VIXIT. MECUM. ANN. XXV. EGIT. AUTEM. VITAM. IN ANNIS. LVIII. IN. PACE.

Lin. 13. *In Orientem præcipitata est*] Ex Epistolâ illustrissimi Cuperi ad Virum item

suis suorumque decoribus fulgentissimum, Constant. Hugenium, Celsissimo Arausionensium Principi à Secretis. Cùm paucis abhinc diebus fruerer tuo fratrisque colloquio, & de variis antiquitatibus nos confabularemur, incidit, ut fieri amat, mentio libri Lactantii de Mortibus Persecutorum, quem tomo II. Miscellaneorum inseruit Stephanus Baluzius, vel hoc nomine plurimùm meritus de Historiâ Ecclesiasticâ. Litem viro motam in Galliis affirmabat doctissimus frater tuus ob hæc verba capitis L. *Sed priùs mater eorum in Orientem præcipitata est*, cùm ratio & sequentia planè suadeant, fluvium hîc signari, & legendum esse, *in Orontem*. Ego continuò ampliùs deliberandum esse censebam; & me legisse asseverabam, *Orontem* appellatum fuisse *Orientem*. Sed quia numeros tantùm tenebam, accipe quæ mihi ad locum istum domi annotata sunt. Nunquàm certè dubitavi, quin disertissimus Patrum Lactantius scripserit *Orontem*: verùm *Oriens*, in locum *Orontis*, per Librarios irrepsit eâ proculdubiò ætate, quâ ita loquebantur; nec tam malè fecit vir doctissimus, quòd repertam in membranis vetustis scripturam retinuerit. Unus enim idemque fluvius intelligitur; & Hegesippus lib. 3. c. 5. Excidii, ac Isidorus lib. 13. c. 21. Orig. testantur, fluvium hunc *Orientem* appellatum fuisse: undè & Eustathius Thessalonices Episcopus, ad Dionysii Periegesin *Orontem* interpretatur Ἀνατολικόν. Ἄλλοι δέ φασιν ὅτι Καῖσαρ Τιβέριος ἐκ Δράκοντος αὐτὸν Ὀρόντην μετωνόμασεν, ὃ σημαίνει Ῥωμαίοις τὸν Ἀνατολικόν. Verùm uti à veritate alienum, Tiberium Imperatoris Augusti successorem, (nisi tamen posterior aliquis intelligendus sit) hunc fluvium *Orontem*, cujus jam mentio apud Polybium occurrit, ex Draconte appellasse: ità respicit proculdubiò ille ad Orientis vocem; & cum aliis auctoribus excusat aliquo modo lectionem vulgatam, quæ clarè docet, non absque ratione Hegesippum & Isidorum tradere, *Orontem* dictum esse *Orientem*. Hæc ibi. In litteris verò superiore autumno ad me datis hæc adjecit vir doctissimus. Hoc de loco quid sentiam, misi antè. Propertius, ut hoc addam, celebrat Oronteam myrrham; quia illa ex Arabiâ Antiochiam, celeberrimum Syriæ, & ad Orontem fluvium positum emporium, deferebatur. Gaspar Hofmannus (lib. 3. c. 4. Var. lect.) myrrham non à fluvio Oronte, sed à Cypro, in quâ regnavit Cynyras, Myrrhæ pater, dictam esse putat; Cyprum prætereà fuisse Syriæ quondam partem, teste Plin. 2. 88. indèque se apud Ovid. Met. 10. rescribere:

> —— *Undiquè lecti*
> *Te cupiunt proceres, totoque Oronte juventus*,

pro *Oriente*; nec quemquam moveri debere, quòd prima in *Orontes* syllaba brevis sit: tandemque existimat, aroma hoc ab Arabibus semper fuisse petitum; *Orontes*, teste Plin. *6. 26.* populos Arabicos esse, & indè myrrham esse cognominatam. Non perdam tempus his refellendis. Sed Orontes non sunt populi in Arabiâ, verùm Gordiæis proximi in Mesopotamiâ. Et quanquàm eâ in regione Arabes vixerint, & interdùm Arabiæ nomen se eò usque extendat, tamen *myrrha* in eâ non gignitur. Columellæ l. 10. celebratur Achaïca myrrha, quia, teste Dioscoride, in Bœotiâ etiam provenit; quæ, uti nosti, Achaiæ nomine cum adjacentibus regionibus venit. Hæc amplissimus Cuperus. Ne quid autem desideret, quod in præsens queat afferri, studiosus Lector, afferam Hegesippi verba ex l. 3. c. 5. ubi describit Antiochiam: *Fluvius eam medius intersecat, qui à Solis ortu oriens, non longè ab Urbe mari conditur; quem de originis suæ tractu Orientem veteres appellavere, ut vulgò putetur locis nomen dedisse, cùm indè acceperit. Cujus fluentis ipso impetu frigidioribus, & Zephyris assiduò per ea loca spirantibus, tota civitas momentis propè omnibus refrigeratur, ut Orientis in partibus Orientem abscondat.* Eadem legas apud Isidorum lib. 13. c. 21. His igitur à Viro dignitatis amplissimæ copiosissimæque eruditionis præclarè explanatis, nihil habeo, quod addam, nisi applausum. Eustathii verba non dubiè corrupta esse censeo. Typhonem dictum Orientem narrat Strabo: Draconis verò nomen ei datum, usquàm, nisi hîc, legisse non recordor. Equidem suppetit conjectura, ἐξ Ὀρόντου αὐτὸν Ὀρόντην μετωνόμασε. Sed cùm credibile sit, hanc quoque facilè Cuperum vidisse, verùm ut audacem nimis repudiasse; rectiùs forsan ab aliis opem certiorem expectabimus. De nomine tractûs illius, cujus meminit Hegesippus, ex Constantino de Thematibus omnia possunt nota esse.

IN CAPUT ULTIMUM.

Pag. 250. lin. 3. *Non corrumperet veritatem*] Præcessit *ne*; quarè τὸ *non*, à Librario adjectum, delendum censeo.

Lin. 5. *Respexit in terram*] Non modò in extraneorum litteris, quod ostenderunt satis viri docti, elegans hoc loquendi genus est perusitatum, sed etiam in sacris. Deut. 26. 7. *Qui exaudivit nos, & respexit humilitatem nostram, & laborem, atque angustiam*; & v. 15. *Respice de sanctuario tuo, & excelso*

Cœlorum

cœlorum habitaculo, & benedic populo tuo sancto. Sic Virgo θεοτόκος in admirando illo hymno, Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ; ubi collegit plura Pricæus. Utitur & Eusebius de hâc ipsâ pace Ecclesiæ redditâ, de quâ Scriptor hîc agit, Hist. Eccl. lib. 8. c. 16. Ὡς γὰρ τὴν εἰς ἡμᾶς ἐπισκοπὴν εὐμενῆ καὶ ἵλεω ἡ θεία καὶ οὐράνιος χάρις ἐνεδείκνυτο Nisi mavis illic ab inspectione, seu visitatione, metaphoram duci, quam fecerunt οἱ ἁρμοστῆρες, sive qui ad res sociorum aut provincialium cognoscendas & constituendas missi erant. De quâ doctissimus & celeberrimus Buchnerus ad Hymnum natalitium, quem Christo Servatori cecinit Prudentius.

Lin. 19. *Ut florescentes ecclesiæ perpetuæ quiete*] Duo doctissimi viri legendum putarunt: *Ut florescentes ecclesias perpetuâ quiete custodiat.* Mihi magis ex consuetudine temporum illorum scribi posse videtur: *Ut florescentis ecclesiæ perpetuam quietem custodiat.* Non enim nisi de unâ illâ & verâ agit Ecclesiâ. Cætera quoque sic fuerint convenientiora stylo Lactantii; ut lib. 6. c. 10. *Ut quietem noctis tutam sibi faceret;* lib. 7. c. 2. *Piorum animis ad beatam vitam revocatis, quietum, tranquillum, pacificum, aureum denique, ut Poëtæ vocant, sæculum, Deo ipso regnante, florescat.* Amabile verò quietis nomen Romanis Romanorumque Principibus vehementer placuit, ut ex nummis liquet, aliique ostenderunt. Inter alios hoc amavit & Constantinus Magnus, (ne de Paganis dicam) qui in arcu triumphali nummisque, LIBERATOR URBIS, FUNDATOR QUIETIS vocatur, alibique PACIS, aut QUIETIS PUBLICÆ dulcissima exhibet nomina. Faxit DEUS OPT. MAX. ut omne Christianum nomen, pace & quiete solidâ ac diuturnâ, nominatimque ut cum REGE pio, forti, felice, Patria nostra jam dictis aliisque bonis propriis & perpetuis æternùm efflorescat.

NIC. TOINARDI MONITUM LECTORI.

Ex quo ea, quæ in his Notis ad caput IV. *de* Sabbato magno, *deque BB. Polycarpi ac Pionii Passionibus, ferè animi gratiâ scripsi, typis mandata sunt, operæ pretium duxi profiteri, probabiles admodum mihi videri sententias illas duas, quæ pluribus à me aliàs exponentur: nempè* Sabbato *ipso* magno Judaïco, *id est, quod decimam quartam Lunam Paschalem proximè præcedit, Polycarpum martyrium fecisse die* 26. *mensis Martii, (prout in Actis) & quidem anno Christi* 147. *Pionium autem comprehensum fuisse* Sabbato *quoque* magno, *die* 22. *Martii anni* 251. *& martyrio fuisse affectum die* 12. *septimi Asianorum mensis, qui supradicto* 251. *anno in Sabbatum, atque in* 5. *diem Aprilis incidit.*

Iis, qui hanc tuebuntur sententiam, nullà erit habenda Consulatuum ratio, utpotè Actis proconsularibus perperàm adjectorum.

NICOLAI TOINARDI AURELIANENSIS NOTÆ IN LACTANTIUM DE MORTIBUS PERSECUTORUM.

IN CAPUT PRIMUM.

PAg. 180. lin. 4. paulò post initium. *Ecce addetur his omnibus adversarius; & restitutâ per orbem tranquillitate, profligata nuper Ecclesia rursùm exsurgit.*] V. C. Joan. Bapt. Cotelerius *Ecclesiæ Græcæ Monumentorum*, Parisiis anno 1681. editorum, pag. 528. in Notis legendum jubet: *Ecce* adteritur *his omnibus adversarius;* aperto, ut ait, sensu, & scitâ antithesi ex *adteritur* & *exsurgit*. Eximiam Viri eruditissimi, mihique olim conjunctissimi, emendationem tum bono omine meas inter Notas principem hîc exhibendam duxi, tum ne in peregrino loco latens, Lactantii studiosis maneret ignota.

IN CAPUT II.

Pag. 183. lin. 1. *Extremis temporibus Tiberii Cæsaris, ut scriptum legimus, Dominus noster Jesus-Christus à Judæis cruciatus est*, post *diem decimum Kalendarum Aprilis, duobus Geminis Consulibus.*] His paucis in verbis error non unus. Primus quidem est ex librarii oscitantiâ, ita ut pro *ante*, irrepserit *post*. Hîc enim legendum puto, *ante diem decimum*, ut ipse Lactantius habet alio in loco, scilicet *Institutionum Lib. IV. c. X* ubi de Judæis ait: *Exindè Tetrarchas habuerunt usque ad Herodem, qui fuit sub Imperio Tiberii Cæsaris, cujus anno quinto decimo, id est, duobus Geminis Consulibus*, ante *diem decimum Kalendarum Aprilium Judæi Christum cruci affixerunt.*

Clarissimus Stephanus Baluzius, hujus tanti thesauri diligentissimus editor, Parisiis anno 1679. in Notis ad superius cap. 2. negat contrarietatem esse ullam inter duas istas loquendi formulas, POST & ANTE *diem decimum*, fretus auctoritate Pauli J. C. D. de Verb. Signific. L. Anniculus CXXXII. Ejus verba sunt:

» *Lin.* 2. POST DIEM DECIMUM] In libro » quarto Institutionum legitur, *ante diem* » *decimum*. Verùm hæc discrepantia nullam » importat repugnantiam. Idem enim valet » *post diem*, ac *ante diem*, ut monet Paulus » in L. Anniculus 132. Dig. de Verbor. signi» ficat. *Anniculus amittitur, qui extremo an*» *ni die moritur. Et consuetudo loquendi id* » *ita esse declarat: Ante diem decimum Kalen*» *darum, Post diem decimum Kalendarum.* Sed » hic locus Pauli non caret difficultate. Nam » Marcellus Francolinus in Tractatu de Tem» pore Horarum Canonicarum, cap. XXXIII. » contendit, heic per verba, *post diem*, non » posse intelligi aliquem dierum, qui sunt » ante Kalendas: sed decimum post Kalen» das, id est, nonum mensis diem; idque » confirmare nititur plurimis exemplis. Fru» strà. Nam cùm Lactantius eamdem rem » duobus in locis referens, in uno quidem » dixerit, *ante diem decimum*, in alio ve» rò, *post diem decimum*; manifestum est, ho» rum verborum eumdem debere sensum esse. » Prætereà Romani nunquàm à Kalendis de» nominaverunt dies, qui sequuntur post Ka» lendas: sed eos tantùm, qui antecedunt, » ut nemini paulò erudito est obscurum. « Hactenùs V. C. verba.

At clariss. Henr. Norisius ingentis *Cenotaphiorum Pisanorum* Operis Venet. anno 1681. editi, pag. 345. hanc sententiam confutat; atque ex ipso *Pandectarum* autographo, Flo-

rentiæ asservato, germanam verborum Pauli lectionem profert his verbis: *Ante diem decimum Kalendarum, post diem decimum Kalendarum; neque utro enim sermone undecim dies significantur.* Deindè ait:

» Ex hâc autem germanâ lectione textûs, » Riccioli opinio refellitur . . . Etenim illa » verborum Pauli recitatio optimum sensum » habet, & verissima est, quamvis non iis» dem Jurisconsulti verbis expressa. Idem » enim *Lib.* 134. *D. De Verbor. significat.* » ait: *Anniculus non statim ut natus est, sed* » *trecentesimo sexagesimo quinto die dicitur,* » *incipiente planè, non exacto die.* Itaque qui » inchoato extremo anni die moritur, ut in» quit L. 132. *anniculus amittitur;* quod pro» bat argumento à vulgatâ loquendi consue» tudine ducto, quâ dicentes, *ante diem deci*» *mum Kalendarum,* ipsum diem termini, nem» pè primas sequentes Kal. computamus, non » autem * diem undecimum, qui Kalendas » sequitur, nempè diem secundum mensis. » Quarè inquit Jurisconsultus, etiam annicu» lum amitti, qui ipso die ccc. sexagesimo » quinto *incipiente planè*, non exacto, amit» titur; neque necesse est amitti die primo » anni insequentis. Itaque constat, auctore » celeberrimo Jurisconsulto, eâ vulgatâ di» cendi formulâ, *Ante diem decimum Ka*» *lendarum*, non significari undecim dies, » sed tantùm decem, ipsis Kalendis compu» tatis.

Tandem, insequenti paginâ, post relatam utriusque loci Lactantii per clarissimum Baluzium conciliationem, idem Norisius subdit: » Verùm doctissimi Interpretes se» cùs Pauli textum intelligunt. Antonius Au» gustinus lib. 4. Emendat. ad laudatam Le» gem Pauli ait: *Ante diem tertium Nonas,* » *& tertio Nonas, & die tertio post Kalendas* » *idem esse deprehenditur.* Hæc Cujacii verba » in adversariis olim notavi: *Post diem X.* » *Kalend. significatur dies decima post Kalen*» *das, ut ipsæ Kalendæ computentur. Ergò post* » *diem X. Kalend. Januarii, id est, IIII.* » *Idus Januarii.* Rectè notat P. Manutius in » Epist. 12. lib. 3. Familiarium Tullii, *ante* » *diem tertium Nonas*, veteres Latinos dixisse, » id est, *tertio die ante Nonas;* nam cùm di» citur *tertio Nonas*, concisa locutio est; sub» intelligitur enim *die ante*, siquidem præpo» sitio tacita Kalendas in quarto casu regit. » Quarè *post decimum diem Kalend. Aprilis,* » idem est, ac *decimo die post Kalendas Apri*» *lis* . . . Neque Paulus memoratæ doctissimi » Baluzii opinioni suffragatur. Nam scribit, » neutrâ loquendi formulâ *ante diem decimum* » *Kalend.* & *post diem decimum Kalend.* diem » undecimam significari, sed decimam, non » quidem ejusdem mensis, sed tum decimam » diem ante, id est, præcedentem Kalendas, » tum decimam post, nempè posteriorem » Kalendis. Hinc Caius Jurisconsultus eo» dem D. lib. L. 233. ait: *Post Kalendas Ja*» *nuarias die tertio pro salute Principis vota* » *suscipiuntur;* nempè III. Nonas Januarias. » Hinc apparet, alium planè mensem signi» ficari hisce loquendi phrasibus: *Ante deci*» *mum Kalend. Aprilis*, ac *post decimum Kal.* » *Aprilis:* priori enim modo dicendi desi» gnatur dies 23. Martii; altero verò * dies » posterior decimo Kal. Aprilis.

» Quarè Lactantii verborum formula ne» minem veterum Latinorum auctorem ha» bet, ac doctissimis recentioribus improba» tur. Scio, Astronomos diem à meridie præ» cedentis ad meridiem insequentis diei nu» merare. Hinc dies 23. Martii post meridiem » ipsis dicitur, *post diem decimum Kalendas* » *Aprilis.* Lactantius ut designaret tempus » diei, quâ passus est Dominus, videlicet post » meridiem diei 23. Martii, scripsit juxta mo» dum loquendi Astronomorum. Hæc tamen » non quidem eruditissimo Baluzio opposita, » sed proposita, ac ejusdem censuræ suppo» sita velim. »

Hactenùs clarissimus Norisius, cujus locum ferè integrum ideò exhibui, tam ob ipsius præstantiam, quàm quia *Cenotaphia Pisana* omnium non sunt in manibus.

Norisii autem sententiæ omninò accedo, ita ut istis verbis, *post diem decimum Kalendarum Aprilis*, intelligatur *decimus dies mensis Aprilis*, computatis ipsis Kalendis.

Frustrà autem excusando, vel interpretando Lactantio celeberrimus auctor Astronomos in auxilium vocat; quid enim Lactantio cum Astranomis in re minimè Astronomicâ, ut ad istas subtilitates confugiatur, de quibus neutiquàm cogitaverit Lactantius?

Deindè si locum haberet iste loquendi modus Astronomorum, sequeretur ex eo, quòd dies decimus Kalendarum Aprilium juxta Astronomos exactus sit ad meridiem diei 23. Martii, atque adeò nonus incœperit,

* Nota. *Diem undecimum, qui Kalendas sequitur, nempè diem secundum mensis.* Pace eruditissimi Norisii dixerim, scribendum videri: *Diem decimum, qui Kalendas præcedit, nempè diem decimum ante finem mensis.*

* Nota. *Dies posterior decimo Kal. Aprilis.* Scribe: *Dies decimus posterior Kal. Aprilis*, nempè dies decimus mensis Aprilis.

Lactantium dixisse, Christum eo die post meridiem cruci fuisse affixum: siquidem, ipso auctore, *Cap. II.* hujus libri, *post decimum diem Kalendarum Aprilis cruciatus est*, quo vocabulo significatur, *cruci affixus*.

At verò Lactantius non scribit sigillatim de diei parte, sed solummodò universim de ipso die, in quo Christus crucem subiit: undè nihil quidquam expeditius est, quàm dicere, τὸ POST in isto loco esse librarii errore, ac pro eo reponendum ANTE. Idque eò magis, quòd Institut. *Lib. IV. Cap. X.* ubi *Ante decimum diem* rectè legitur, ibidem in nonnullis editionibus, quales sunt Lugdunensis anni 1548. in-12. & Antuerpiensis anni 1555. in-8. legere sit: *Ante diem septimam*, pro *Ante diem decimum*; utì est universim in compluribus antiquis codicibus & castigatis editionibus.

Quemadmodùm itaque in *Institutionum* loco positum est vocabulum *septimam*, pro *decimum*: ita planè in hoc *de Mortibus Persecutorum*, pro vocabulo *ante*, malè scriptum est, *post*.

Joannes Columbus, qui Notis Aboæ in Finlandiâ anno 1684. editis hunc eumdem librum illustravit, pag. 88. in hunc locum habet insequentia:

» Pag. 183. lin. 2. *Post diem X. Kal. Apr.*] » Elliptica locutiò, quam supplere possis post » exortum diem decimum Kal. Apr. sive post » eum diem incœptum. Ita verba Christi: » μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι, *post tres dies resur*»*gam* (*Marc.* VIII. 31.) à plerisque doctio» ribus exponuntur, *postquàm venerit dies ter*» *tius*. Sic apud Marcum *Cap.* IX. 12. *post sex*» *tiduum*, valet, *sexto die inchoato*. Hæc & » plura, post Antonium Augustinum & quos» dam alios Interpretes Juris, ad Legem » CXXIII. (*lege* CXXXII.) De Verb. signif. » Scioppius, Wisembachius, & nuper ad in» telligenda Veterum scripta utili opere *De* » *Intercalatione* Philippus Munckerus, quem » adi ad *Lib.* 1. *C.* 2. *num.* 4. «

Hactenùs Joannes Columbus, cujus sententia ex iis, quæ suprà à Norisio atque à me allata sunt, satis superque confutatur.

Præthereà Vir eruditus non advertit, in altero *Marci* IX. 12. exemplo, quod quidem est *Matth.* XVII. 1. neutiquàm posse *sextum diem inchoatum* intelligi, sed *exactum*. In loco enim parallelo apud *Luc.* IX. 28. numerantur ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτὼ, *ferè dies octo*. In Matthæo itaque & Marco *sex dies* censendi sunt *integri*, ut insequens *septimus* propiùs accedat ad *octo*, quot sunt in Lucâ.

Dixi suprà *Cap. II.* initio, complures esse in verbis Lactantii errores. Confectò itaque eo, qui librarii erat, nunc in ipsum Lactantium vertendus stylus.

Pag. 183. lin. 1. Ait, *Extremis temporibus Tiberii Cæsaris Christum cruciatum fuisse, duobus Geminis Consulibus.*] Extrema illa Tiberii tempora in altero Institutionum loco, sive *Lib. IV. Cap. X.* assignat anno Tiberii quinto decimo. Id quidem convenienter Consulatui duorum Geminorum. At observa, Lector, quàm immaniter indè hallucinetur.

Tiberius annum Imperii quintum decimum iniit anno 28. æræ vulgaris, die 19. mensis Augusti. Hoc ipso Tiberii anno Joannes Baptista, utì apud Lucam, *Cap. III.* 1. 2. 3. legimus, pœnitentiam prædicare incœpit. Erat is, juxta Lactantium, Tiberii annus quintus decimus *iniens*, siquidem, juxta eumdem, passus est Christus quinto decimo Tiberii anno, qui in cursu fuit usque ad 19. diem Augusti anni 29. æræ vulgaris.

Baptizatus itaque Christus die 6. Januarii, Consulibus duobus Geminis, anno æræ vulgaris 29. & passus die 23. mensis Martii insequentis, nonnisi per duos menses ac dimidium ea omnia peregerit, quæ ab ipsius Baptismo ad mortem usque referuntur. Quod quidem portentosum est dictu, quamvis ab aliis multis Veterum inconsultè pronuntiatum fuerit, ac Fastis Idatianis infartum.

Quid enim tandem fiet de quatuor omninò Paschatibus, quibus, ipso fatente viro clarissimo Harduino, in Indice *Antirrhetici sui*, Parisiis anno 1689. editi, Servatoris ministerium apud Evangelistas distinguitur? Quis Philolaus, vel Ptolomæus; quis Copernicus, vel Tycho, in illo 29. æræ vulgaris anno reperiet characteres diei Passionis Christi congruentes, Feriam, inquam, sextam cum die Paschatis concurrentem?

Et tamen ille ipse est Lactantius, qui cum aliis similibus Auctoribus, id est, Chronologiæ atque Evangelicæ Historiæ æquè incuriosis, obtruditur ab iis, qui negant Christum æræ vulgaris anno 33. & quidem mensis Nisan die 14. sive Aprilis die 3. cruci fuisse affixum.

Verùm absit, ut indè quidquam detractum velim Lactantii aliorumque Ecclesiasticorum Scriptorum auctoritati. Id unum contendo, eis, quantò magis ob vetustatem prædicantur, tantò minùs in rebus Chronologicis habendum esse fidei; cùm enim unum Christum scirent & docerent, eumque crucifixum, rerum gestarum ordinem non ita accuratè servabant.

Vir clarissimus Joannes Harduinus in *Antirrethico suo*, pag. 67. quæstionem hanc definit insequentibus verbis: *Deniquè passum esse Dominum Jesum anno æræ vulgaris* XXIX. *ex eo intelligimus, tertio Paschate post susceptum prædicandi munus, ut vetustissimi è Patribus unanimi consensione prodidere, duobus Geminis Consulibus.*

Deindè in *Addendis*, quæ sunt ad calcem libri, subdit: *Nam & Judæorum prætereà ritus, & Astronomicæ tabulæ in eum annum, ut aliàs dicemus, consentiunt.*

Tum adversùs virum clarissimum Joannem Vaillantium eâdem pag. 67. insurgens, ait: *Horum an tu quidquam es subodoratus? aut tibi aliquis ante nos indicavit?*

Hùc usque clarissimus Harduinus, à quo stabiliendæ huic sententiæ nescio equidem quid proferri possit. Neque enim Judaicorum rituum planè sum rudis, neque porrò Astronomicis ex tabulis ullâ unquàm machinâ eruentur *Feria sexta ac Paschatis dies*, in quibus conjunctim anno æræ vulgaris 29. passus sit Christus.

Pag. 184. lin. 3. *Assumptis in locum Judæ proditoris Matthiâ & Paulo.*] Ne ex his verbis inferas, Paulum unà cum Matthiâ fuisse Judæ ab Apostolis suffectum. Tantùm incuriosiùs paulò scribens Lactantius innuere voluit, loco Judæ alios duos Apostolatûs munere fuisse functos, Matthiam scilicet sorte lectum, (*Act. I. 26.*) & Paulum ab ipso Christo assumptum.

Lin. 5. *Et per annos* XXV. *usque ad principium Neroniani Imperii, per omnes Provincias & civitates Ecclesiæ fundamenta miserunt.*] A Consulatu duorum Geminorum, sive ab anno æræ vulgaris Christi 29. quo, ex Lactantii hypothesi suprà confutatâ Apostoli post Pentecosten, (*Act. II. 1. cum Marc. XVI. 20.*) prædicaverunt ubique Evangelium, anni quidem sunt 25. completi usque ad 13. diem Octobris anni Christi 54. quo Nero successit Claudio: at ab anno æræ Christi 33. quo reverà passus est Christus, non sunt, nisi 21.

Lin. 7. *Cùmque jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit*] In Indiculo Depositionis Martyrum, edito per Ægidium Bucherium Antuerpiæ 1634. in *Comment. De Doctrinâ Temporum*, legitur: *Octavo Kalendas Martii*, (sive die 22. Februarii,) *Natale Petri de Cathedrâ.* Id contigerit juxta Lactantii rationes, anno Christi 55. cùm primus Neronis annus in cursu esset à 13. die Octobris antecedentis.

Quòd si deindè Eruditiss. Virorum Godefredi Henschenii, initio *primi Tomi Sanctorum mensis Aprilis*, editi Antuerpiæ 1675. & Danielis Papebrochii, in *Propylæo ad Acta Sanctorum Maii*, edito ibidem 1685. sententia admittatur, quam eandem V. C. Ant. Pagius in *Criticâ Baronianâ*, Parisiis 1688. editâ, amplectitur, *Petrum tertio Kalendas Julias, Coss. Nervo Siliano & Vestino Attico*, id est, anno Ch. 65. Neronis 12. die 29. Junii, *martyrium fecisse Romæ*, non vixerit Petrus à constitutâ Romæ cathedrâ ampliùs quàm annos 10. & menses 4. cum diebus 8.

Ex Fl. Josepho, atque etiam ex Numismatis, prout in Tractatu *De Numismatis Herodiadum* ostensurus sum, constare debet, annum Ch. 43. Claudii Imp. 3. ac Senioris Agrippæ 7. postremumque extitisse, quandò Petrus Hierosolymis divinâ ope è vinculis ereptus est, ac deindè Agrippa ab Angelo percussus, [*Act.* XII. 3. 23.] obiit Cæsareæ Palæstinæ, ubi munus edebat in honorem Claudii Cæsaris, festo quodam pro ejus salute instituto. [*Joseph. Antiq. Lib.* XIX. *Cap. ult.*]

Si itaque, ut suprà, convenit *Natale Petri de Cathedrâ* diei 22. Februarii cujuscunque anni, ac Petrus anno Ch. 65. in crucem actus fuerit, necesse planè est, ipsum biennio ad minimum, priusquàm ab Agrippâ anno Ch. 43. in vincula mitteretur, Romam semel venisse, idque ineunte primo Claudii Imp. anno, ac labente mense post Caligulam anno Ch. 41. Januarii die 24. necatum, atque indè in Judæam rediisse, ut 25. annis ante suum obitum sedem Romæ constitueret.

Sin ista Petri excursio parùm probetur, quòd videatur non cohærere cum serie rerum in *Actis* usque ad *Cap.* XII. relatarum, tum primus ejus in Urbem adventus non fuerit quàm maximè citò, nisi anno Ch. 44. sub Claudio Imp. die quidem 22. Februarii, ut suprà, ex *Indiculo Depositionis Martyrum*, undè ad annum Ch. 65. & diem 29. Junii, quo, ex sententiâ Henschenii, Papebrochii, & Pagii suprà relatâ, Petrus Romæ sæviente Nerone peremptus est, nequeunt anni numerari ultra 21. cum mensibus 4. & diebus 8.

Et certè quoniam in Chronico Paschali, Parisiis denuò per V. C. Carol. Ducangium nuper edito, quod *Alexandrinum* anteà perperàm appellabatur, nihil de Petri & Pauli obitu in anno Ch. 66. neque deinceps scribitur, intelligere est, ejus Auctorem anno alicui superiori hunc eventum assignasse. Quis verò ille sit annus, elici non potest, propter lacunam, quæ 20. omninò annos in hoc

Chronico intra annos Ch. 45. & 66. occupat.

Non moror in Fastis Idatianis, ad calcem Chronici ejusdem Paschalis tertium editis Petrum & Paulum passos dici *Nerone III. & Messalâ Coss.* id est, anno Ch. 58. Quis enim sanus id ferat? etiamsi non esset ad manum Taciti locus, quem infrà referam, ex quo evincitur, Neronem non sæviisse, nisi anno Ch. 64.

Pag. 185. lin. 7. *Nec tamen abiit impunè. Respexit enim Deus vexationem populi sui.... ut ne sepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ bestiæ appareret*] Nero continuò post incensam Romam in Christianos sæviit. Id expressè Tacitus *Lib. XV. Annal. Cap.* 38. 44.

De hoc incendio Suetonius quoque, in Nerone *Cap.* 38. & Dio, *pag.* 708. quod, teste *ibidem* Tacito, *Cap.* 33. contigit *C. Lecanio Basso, M. Licinio Crasso Coss.* id est, anno Ch. 64. Ejus principium XIV. Kalend. Sextiles, *sive* 19. *die Julii*, finis, sexto demùm die, *sive Julii* 24. vel 25. ex Tacito, ibid. *Cap.* 44. ubi addit: *Ergò abolendo rumori Nero subdidit reos, & quæsitissimis pœnis affecit, quos per flagitia invisos vulgus Christianos appellabat.*

Demus itaque Neroni reliquos septem vel octo Julii dies capiendo consilio, ut incensæ Urbis invidiam in Christianos derivaret: consequens erit, Persecutionem cœpisse ineunte circiter mense Augusto anni Ch. 64. Annus autem Ch. 68. & dies 9. Junii insignes sunt Neronis nece. Intervallum divinæ vindictæ, anni 3. menses 10. ac dies circiter 9.

Ex his atque ex supradictis, Beati Apostoli martyrio fuerint affecti exeunte undecimo mense à concitatâ Persecutione. Ab initio enim mensis Augusti anni Ch. 64. ad finem Junii anni 65. undecimus mensis fluxit.

IN CAPUT III.

Pag. 186. lin. 1. *Post hunc, interjectis aliquot annis*] Nempè 30. præter 6. menses, ut dicetur infrà.

Ibid. *Alter non minor tyrannus ortus est.*] Domitianus, duodecim Cæsarum postremus.

Pag. 187. lin. 1. *Subjectorum tamen cervicibus incubavit quàm diutissimè, tutusque regnavit, donec impias manus adversùs Dominum tenderet.*] Tito, fratri suo, successit Domitianus anno Ch. 81. die 13. Septembris. Si sævire cœpit adversùs Christianos anno Ch. 94. mense circiter Februario, ut quidem existimo, tum verò imperaverit ante Persecutionem annos 12. cum mensibus 4. ac plusquàm dimidio.

Chronicon Paschale initium Domitianeæ Persecutionis annectit ann. Ch. 92. non autem 93. ut censet V. C. Ant. Pagius in *Dissertatione Hypaticâ*, Lugduni anno 1680. editâ, *pag.* 110. & in *Criticâ Baronianâ* ad annum Ch. 90. num. V. *pag.* 86. qui prætereà in *Criticâ* ibidem ait, hujus Chronici Auctorem *in putandis Olympiadibus Eusebianam rationem sequi*, sive uno anno eas antevertere, licet reverà duobus annis ab Auctore Chronici antevertantur. Earum enim initium ducit ab anno Periodi Julianæ 3936. cùm incœperint duntaxat anno 3938.

Horum nihil quidquam, sicut nec alia complura, vidit ille, cujus Chronologicâ operâ usus est Clariss. Ducangius in apponendis Chronico Paschali temporum characterismis.

In supradictâ istius Chronici editione tanta quidem est perturbatio, nata ex ignorantiâ dicam, an incuriâ, ut annus concitatæ per Domitianum Persecutionis fluctuans *pag.* 250. inter annos Ch. 93. & 94. relinquatur; neque porrò Olympiadis 218. primus annus, qui ibi Domitiani est 13. ullo omninò charactere notetur.

Jam verò inquirendum, quo primùm tempore Domitianus Ecclesiam vexaverit.

Ant. Pag. V. C. in *Dissertatione Hypaticâ*, pag. 110. & in *Criticâ Baronianâ*, *pag.* 85. *num.* IV. id ponit sub finem anni Ch. 93. ex Taciti loco, qui in fine *Vitæ Agricolæ* felicem prædicat Agricolam, quòd *Conlegâ Priscoque Coss.* anno scilicet Ch. 93. *decimo Kal. Septemb.* sive 23. die Augusti, *excesserit, atque* adeò *evaserit postremum illud tempus, quo Domitianus non jam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuò, & velut uno ictu, Rempublicam exhausit.* Undè infert Pagius, Persecutionem sub finem anni Ch. 93. incœpisse.

At, meo quidem judicio, indè tantummodò sequitur, Domitianum non sæviisse, nisi post obitum Agricolæ. Cùm autem incertum sit, quo posteà tempore id contigerit, ac prætereà videatur Respublica primò, ac deindè Ecclesia malè habita, nihil planè Taciti locus iste confert ad figendam Persecutionem anno Ch. 93.

Henricus Dodwellus Anglus, V. C. in *Dissertatione* XI. *Cyprianicâ*, Oxonii anno 1684. editâ, cui *De Paucitate Martyrum* Lemma affixit indignissimum homine utcumque Christiano, nedùm Auctore litterato, contendit ex Brutii verbis apud Eusebium, *Hist. Lib. III. Cap.* 18. nonnisi Ch. anno 95. Ecclesiam fuisse à Domitiano vexatam, quia

videlicet ejus principatûs anno xv. Flavia Domitilla, Flavii Clementis tum Consulis ex sorore neptis, ob confessionem Christi in Insulam Pontiam relegata est.

Sed à VV. CC. Anton. Pagio in *Criticâ Baronianâ* passim, & Theodorico Ruinartio, Monacho Benedictino, in Præfatione ad *Acta Martyrum sincera & selecta*, Parisiis anno 1689. edita, non modò tota illa Dodwelli *Dissertatio* egregiè confutata est: sed etiam huic argumento, pro asserendâ Persecutionis Domitianeæ brevitate adducto, responsum est, nihil indè confici, nisi Persecutionem istam anno Ch. 95. maximè efferbuisse.

Et certè in Chronico Paschali ad 14. Domitiani annum habentur hæc verba: Ἱστορεῖ ὁ Βροῦτος (lege Βρούτιος) πολλοὺς Χριστιανοὺς κατὰ τὸ ιδʹ. ἔτος Δομετιανοῦ μεμαρτυρηκέναι; *Memoria prodit Brutius, multos Christianos.* 14. *anno Domitiani martyrium fecisse.*

Ut autem ex isto Brutii loco aliquid eliciatur, cui inniti possimus, secernenda sunt certa ab incertis, ac statuendum:

Primò, Domitiani annum 12. iniisse anno Ch. 92. die 13. Septembris, cùm decurreret 217. Olympiadis annus 4.

Deindè, Olympiadem 218. incœpisse in Solstitio æstivo anni Ch. 93.

Tertiò, Domitiani annum 13. ductum fuisse à die 13. Septembris anni Ch. 93. cùm decurreret 218. Olympiadis annus primus.

Deniquè, eidem annum 14. fuisse incœptum anno Ch. 94. cùm ejusdem 218. Olympiadis annus alter esset in cursu.

Undè consequens est, bienniò errare Chronici Paschalis Auctorem, qui Domitiani 13. annum alligat primo 218. Olympiadis anno, & Indictioni 5. Nam juxta hujus Auctoris methodum & hypotheses, Olympias 218. & annus 13. Domitiani ortum habuissent anno Ch. 91.

Non moror, Consulatus in posterioribus Domitiani annis ab Auctore Chronici Paschalis perperàm fuisse affixos. Id enim ad rem præsentem non attinet. Assumo duntaxat quod ibi refertur ex Brutii historiâ, *multos Christianos anno* 14. *Domitiani martyrium fecisse.* Cùm enim inter Eruditos conveniat, Domitianum non vexasse Ecclesiam, nisi postquàm *defuncto Agricolâ die* 23. *Augusti anni Ch.* 93. (ex Tacito suprà laudato) *continuò & velut uno ictu Rempublicam exhausit*, mihi videor medio tutissimus iturus, si dixero, Domitianeam Persecutionem incœpisse mense Februario insequentis anni 94. atque adeò eodem anno, die 6. Maii mensis, Joannem Apostolum in dolium ferventis olei plenum fuisse immissum, ac deindè in Pathmon insulam relegatum: quod cum Hieronymo convenit, qui in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum ait, id contigisse *quartodecimo* [Domitiani] *anno, secundam post Neronem persecutionem movente Domitiano.*

Sic itaque à Neronianâ Persecutione, quæ, ut suprà ostendi, sub initium mensis Augusti anno Ch. 64. cœpit, fuerint ad Domitianeam anni 30. præter 6. menses, quot sunt nempè ab initio Augusti anni Ch. 64. ad finem Januarii anni 94.

Lin. 3. *Postquàm verò ad persequendum justum populum instinctu dæmonum incitatus est, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas.*] Domitianus mense Februario anni Ch. 94. ut proximè dictum, sævire cœpit. Peremptus est anno Ch. 96. XIV. Calend. Octobris, *sive die* 18. *Septembris*, ut in confesso apud omnes. Divinæ vindictæ intervallum, anni 2. & menses 7. cum dimidio circiter.

IN CAPUT IV.

Pag. 188. lin. 1. *Extitit enim post annos plurimos execrabile animal Decius, qui vexaret Ecclesiam. Quis enim justitiam, nisi malus, persequatur? Et quasi hujus rei gratiâ provectus esset ad illud principale fastigium, furere protinùs contra Deum cœpit, ut protinùs caderet.*] Sæviisse Decium statim ac imperavit, docet quoque Chronicon Paschale his verbis: *Initio Imperii Decii, persecutione contra Christianos concitatâ*, Φλαβιανὸς Flavianus, (lege Φαβιανὸς, Fabianus,) *Romanorum Episcopus martyrium fecit.* Jam inquirendum quo id tempore contigerit.

Decius successit Philippo, qui anno Ch. 249. *XV. Kal. Julias*, sive 18. die Junii, *Æmiliano & Aquilino Coss.* etiamtum imperabat, ex Cod. Justinianeo, *Lib. VIII. Tit.* 56. De Revocandis Donationibus, *L.* 1. Decii autem Augusti nomen *iisdem Coss. XV. Kal. Novemb.* sive 19. die Octobris, *ibid.* inscribitur, *Lib. IV. Tit.* 16. De Hæreditariis Actionibus, L. 2. Decius itaque Imperium adeptus est intra dies 17. Junii, & 19. Octob.

Quòd si demus, ipsum imperare cœpisse sub finem Junii, vel sub initium Julii, ut infrà dicetur, tum à Domitianeâ Persecutione, quam Februario anni Ch. 94. assignavi, erunt ad Decianam, præter quinque circiter menses, anni 156. quos Lactantius *plurimos* jure meritò appellat, quòd insequentes Persecutiones sibi invicem ferè contiguæ fuerint.

Quod autem Lactantius ait, *Decium protinùs cecidisse, postquàm vexavit Ecclesiam*, non omninò idem tempus æquat, quod fuit à concitatâ per Domitianum Persecutione usque ad ejusdem necem, nempè à mense Februario anni Ch. 94. ad annum Ch. 96. & diem 18. Septembris. Intervallum est enim annorum 2. ac mensium 7. cum dimidio circiter; quod aliquantò minus esse in Decio, ita ostenditur.

Decius ex antedictis imperavit anno Ch. 249. intra diem 17. Junii, & 19. Octobris. Imperare desiit anno Ch. 251. quo Cos. III. processit, Collegâ filio suo Decio Etrusco. Anno enim insequenti, sive 252. Trebonianus Gallus, amborum successor, Fastis *jam tum Augustus* nomen dedit, Collegâ Vibio Volusiano, filio suo, *jam tum Cæsare*.

Quânam verò anni tempestate Decii obierint, colligere est ex Trebellio Pollione in *Valeriano*, ubi hæc leguntur: *Duobus Deciis Coss.* anno Ch. 251. *VI. Kal. Novemb. die*, sive 27. Octob. *cùm ob Imperatorias litteras in æde Castorum (Romæ) Senatus haberetur, ireturque per sententias singulorum, cui deberet censura deferri, (nam id Decii posuerant in Senatûs amplissimi potestate,) --- absente Valeriano, (nam ille in procinctu suo cùm* Decio *agebat,) omnes unâ voce dixerunt, interrupto more dicendæ sententiæ: Valeriani vita censura est.... Quæ cùm essent sæpiùs dicta, addiderunt*, OMNES; *atque ita discessum est. Hoc Senatusconsultum ubi Decius accepit, omnes aulicos convocavit, ipsum etiam Valerianum præcepit rogari.* Hùc usque Trebellius Pollio.

Undè liquet, delatâ Senatui per Decios *absentes* eligendi Censoris potestate, Valerianum, *& ipsum absentem*, Censorem fuisse electum *Romæ*, die 27. Octobris.

Degebat Valerianus in limite Mœsiæ cum Deciis, qui ibi ante finem istius anni occisi sunt. Demus mensem circiter unum, tum renunciando in Mœsiam isti Senatusconsulto, tum deindè committendo prælio, in quo uterque Decius cecidit; Decii sub finem Novembris occisi fuerint.

Id contigit Abrutti, sive Abyrti, vel Abritti, ut testantur Victor De Cæsaribus, Dexippus apud Syncellum, *pag.* 376. Regiæ Editionis, anni 1652. & Chronicon Paschale anno Ch. 251. præter Jornandem *Libri* De Rebus Geticis *Cap. XVIII.* apud quem habetur: *Veniensque Adabritto* (sive abrupto) *Mœsiæ civitatem, circumseptus à Gothis & ipse extinguitur*; ubi legendum esse *Abrutto*, notavit V. C. Ant. Pagius *Criticæ Baronianæ pag.* 51. ad hunc 251. Ch. annum: sed meliùs legeris *ad Abrittum.* Lege quoque *Abrutti* apud Victorem De Cæsaribus, loco *Bruti.*

Victor De Cæsaribus ait simpliciter, Decium imperasse *exacti regni biennio;* Victor alter, *menses triginta.* At nequeunt *triginta* illi *menses* in imperio Decii reperiri, nisi admittamus, Philippum statim obiisse postquàm die 17. Junii anni Ch. 249. nomen ejus in Lege, de quâ suprà, inscriptum est; Decium verò sub finem anni 251. in prælio adversùs Carpos interiisse. Ita enim delibatus fuerit tricesimus mensis.

Intereà ex his constat, Decios imperasse plus quàm duos annos; nempè ab illo temporis spatio, quod est intra diem 17. Junii, & 19. Octobris anni 249. usque ad finem Novembris anni 251. atque adeò annos duos cum mensibus circiter quinque.

Et quidem tertium Imperii annum Decios attigisse, docent variæ Inscriptiones, in quibus Decio *Seniori* assignatur *Tribunitia Potestas* III. quarum altera Feltriæ apud Gruterum CCLXXXIII. 6. altera Vintiis in Provinciâ *Galliæ*, ubi etiamnùm extat, ac refertur à V. C. Ant. Pagio, *Dissert. Hypat.* Part. I. Cap. VII. pag. 64. & in *Criticâ Baronianâ* correctior ad annum Ch. 251. pag. 52.

Chronici Paschalis Auctor Decii Imperium intra unius anni spatium perperàm definit, ac Persecutionem cum anno 251. connectit. Rectè quidem, quantùm ad utriusque Decii Consulatum, sed adversùs ipsos, qui ibi producuntur, martyrii Pionii characteres.

Verba ipsa, in quibus duo menda cubare suspicabar, non abs re forsàn erit referre, ac eorum castigationem proponere. Ea sunt:

Καὶ ἐν Σμύρνῃ τῆς Ἀσίας Πιόνιος —— ἐπὶ Πρόκλου Κυντιλλιανοῦ Ἀνθυπάτου τῆς Ἀσίας, πρὸ δ' εἰδῶν * Μαρτίων, ὅ ἐστι κατὰ Ἀσιανοὺς, μηνὶ * ἕκτῳ, ιβ. σαββάτου ὥρᾳ δεκάτῃ.	*Et Smyrnæ Asiæ Pionius —— sub Proclo Quintiliano Proconsule Asiæ*, IV. *Idus Martias, quod est secundùm Asianos, mense sexto*, die XII. *Sabbati horâ decimâ.*

Venerat mihi in mentem, pro δ' εἰδῶν Μαρτίων, IV. *Idus Martias*, & μηνὶ ἕκτῳ, *mense sexto*, legendum esse, δ' εἰδῶν Ἰουλίων, IV. *Idus Julias*, & μηνὶ αὐτῷ, *mense ipso*, sive, *eodem*,

Quantùm ad primam castigationem, post δ' εἰδῶν, IV. *Idus*, loco Μαρτίων, *Martias*, reponebam Ἰουλίων, *Julias*, quia in toto Decii Imperio nullum Sabbatum, quod sit mensis dies XII. connectitur cum aliquo

die

die IV. Idus *Martias*: sed solummodò IV. Idus *Julias*, & XII. dies mensis in anno Ch. 251. conveniunt Sabbato; quod ita ostenditur.

Decius, ut dictum suprà, imperavit ad summum post diem 17. Junii anni 249. usque ad finem Novembris anni 251. His annis, & 250. intermedio, Sabbatum cum aliquo die IV. *Idus* cujusvis mensis se habuit ut in Diagrammate insequenti; in quo prætereà indicatur, quoto mensis die sit IV. *Idus*.

Anno Ch. 249. Litterâ Dominicali G.

IV. Idus Februarias, dies X. mensis.

IV. Idus Maias, dies XII. Id quidem corrigendo Chronico Paschali apprimè conveniret, quoniam facilis est mutatio τῶ Μαΐων, *Maias*, in Μαρτίων, *Martias*: at Decius in isto Maio mense nondùm imperabat, ut ostensum suprà.

IV. Idus Novembres, dies X.

Anno 250. Lit. Dom. F.

IV. Idus Augusti, dies X. mensis.

IV. Idus Octobris, dies XII. sed Ὀκτωβρίων, *Octobres*, nimiùm differt à Μαρτίων, *Martias*.

Anno 251. Lit. Dom. E.

IV. Idus Julias, dies XII. ejusdem mensis Julii. Sunt enim Idus die XV. Julii. Undè conjeceram Ἰουλίων, *Julias*, in Chronico Paschali legendum, pro Μαρτίων, *Martias*, ut IV. Idus & Sabbatum concurrerent cum XII. die mensis; adeòque Pionii Passionem anno Ch. 251. convenire.

Hactenùs de primâ castigatione.

Quantùm ad alteram, in quâ αὐτῷ, *ipso*, repositum pro ἕκτῳ, *sexto*, sensus esset, *diem* IV. *Idus* includi in eodem illo mense, cujus ibi significatur esse *diem* XII.

Videlicet quamvis apud Romanos dinumeratio retrograda ex ante Nonas vel Idus instituatur, sicut ex ante Kalendas, id tamen fit cum hoc discrimine, quòd dies numerati ex ante Kalendas sint in mense, qui designatas Kalendas antecedit, adeòque alio, quàm ipsæ Kalendæ: secùs ac dies, qui ex ante Nonas vel Idus putantur; sunt enim illi eodem in mense, ac Nonæ & Idus, ex quibus retroaguntur.

Auctor itaque Chronici Paschalis in Pionii Martyrio, supradictis verbis μηνὶ αὐτῷ, *in mense ipso*, die XII. innueret, IV. *Idus Julias esse ipsius mensis Julii diem* XII. *secundùm Asianos*: quoniam Asiani ordine recto à primâ die mensis dies mensium putant, non autem retrogrado à Nonis, vel Idibus insequentibus, uti faciunt Romani, apud quos quandò dinumeratio procedit ex ante Kalendas, tum designatus dies non eodem est in mense, ac Kalendæ.

Frustrà ergò deinceps juxta illas correctiones quæreretur in Chronico Paschali, atque in Actis Latinis Passionis Pionii, *sextus* aliquis *mensis in Martio*, ut ab aliis anteà factum est.

Tamen, ut verum fatear, audacior mihi videtur mutatio vocabuli Μαρτίων *Martias*, in Ἰουλίων *Julias*; maximè cùm adducar ut credam, Pionium anno Christi 250. passum fuisse, ut signatus in Actis Passionis ejus docet Decii Consulatus II. in quo Collegam habuit Gratum.

Itaque existimaverim, fuisse reverà ab Auctore Chronici Paschalis scriptum, πρὸ δ´ εἰδῶν Μαρτίων, id est, *ante IV. Idus Martias*: sed mensem *Martium* ibi intelligenduum esse *Xanthicum*, qui in *Asianorum Proconsularium* anno Solari *sextus* est, ductâ dinumeratione à mense *Dio*. Ut autem *Dius* iniit die 24. Septembris: ita Xanthicus die 22. Februarii.

Præthereà cùm S. Polycarpus, Smyrnæ Episcopus, passus sit *die secundo mensis Xanthici, ante diem VII. Kal. Martias, magno Sabbato, horâ octavâ*, ut ex Ecclesiæ Smyrnensis Epistolâ *De martyrio S. Polycarpi* ab Usserio editâ, & ex Græcorum Menologiis discimus, atque aliundè in Actis Passionis Pionii insequentia legantur: *Vicesimâ tertiâ mensis Februarii die, cùm Sabbatum magnum instaret*, id est, adesset, *Natalis scilicet Beati Martyris Polycarpi, urgente Decii Persecutione, Pionius Presbyter, & Sabina . . . comprehensi sunt*; quæ in ejusdem Pionii Actis à viro clarissimo Theod. Ruinartio editis, pag. 123. ita habentur: *Secundo itaque die sexti mensis, qui dies est quarto Idus Martias, die Sabbati majore, Natale Polycarpi celebrantes*, &c. Ex istis diei 23. & Sabbati characteribus necesse est, Pionium comprehensum fuisse anno Christi 250.

Ut verò passus est insequentis *Martii*, sive *Xanthici*, die XII. qui in Feriam III. eo anno incidit, nemo non agnoscet vocabulum σαββάτου, *Sabbati*, tum in Actis Pionii, tum in Chronico Paschali perperàm additum fuisse à sciolo aliquo, qui cùm memoriâ teneret, Pionium missum fuisse in carcerem die Sabbati, & quidem *magni*, ac martyrio fuisse affectum die XII. mensis *Martii*, sive *Xanthici*, præcipiti calamo *Sabbati characterem*, qui diei 23. Februarii conveniebat, affixerit diei XII. mensis *Xanthici*, nullo dierum, in quibus comprehensus & passus est Pionius, habito discrimine; quamvis eodem in anno

dies 23. Februarii & 22. Martii nequeant in Sabbatum incidere.

Supradicta omnia ob oculos ponuntur in Diagrammate insequenti.

MENSES ineunt	ANNI die	ASIANORUM. Xanthici, sive Martii Asian. dies	Feriæ
12. Hyperberetæus.	24. Aug.		
1. Dius.	24. Sept.		
2. Apellæus.	24. Oct.		
3. Audynæus.	23. Nov.		
4. Peritius.	24. Dec.		
5. Dystrus.	23. Jan.		
6. Xanthicus.	22. Febr.	1.	6.
* Dies Passionis Polycarpi, & Comprehensionis Pionii.	* 23	2	7.
	**	**	**
	24	3	1
	25	4	2
	26	5	3
	27	6	4
	28	7	5
	1. Mart.	8	6
	2	9	7
	3	10	1
	4	11	2
* Dies Passionis Pionii.	5	* 12	3

Ibi videre est, quomodò *Xanthicus*, sive *Martius Asianorum*, qui Februarii *Juliani* die 22. init, sit in anno Asianorum mensis *sextus*; ductâ videlicet dinumeratione à mense *Dio*. Esset autem *septimus*, si illa institueretur à præcedenti mense, sive ab *Hyperberetæo*, qui *duodecimus* ac postremus est, quandò *Dius* putatur primus.

Undenàm autem illud *Sabbatum*, quod erat die 23. Februarii *Juliani*, anno Christi 166. quandò Polycarpus martyrio affectus est, & anno 250. quandò Pionius comprehensus, appelletur *magnum*, nescio an quisquam hactenùs sit assecutus; neque verò me assecutum fuisse confido: at liceat id indagari, aliorumque indè excitare sagacitatem.

In duobus illis Christi 166. & 250. annis, Pascha in diem 7. Aprilis incidit, adeòque prima Quadragesimæ Dominica in 24. diem Februarii. Hinc *Sabbatum*, quod primam illam Quadragesimæ Dominicam præcedit, potuit *magnum* appellari ab Asianis Proconsularibus, quibus, utpotè Quartodecimanis, plurima erant, in rebus ad Pascha spectantibus, cum Judæis communia.

Judæis porrò *Sabbatum*, quod Paschati imminet, dicitur *magnum*. Cùm autem tempus ineundæ Quadragesimæ pendeat à Paschate insequenti, deque Paschate Christianos admoneat, ideò Smyrnenses *Sabbato*, quod est *ante primam Quadragesimæ Dominicam*, appellationem eamdem dederint, quæ à Judæis Sabbato, quod est *ante Pascha*, tribuitur.

Ad rem præsentem nihil attinet, Smyrnenses unà cum Quartodecimanis Pascha decimâ quartâ ipsâ Lunâ, id est, iis Christi 166. & 250. annis die 2. Aprilis, feriâ 3. celebrasse secùs, ac cæteros Christianos. Quartodecimanis enim idem erat, ac cæteris Christianis, Quadragesimæ initium.

Notavi suprà, vocabulum *instaret*, quod est in Actis Passionis Pionii post *cùm Sabbatum magnum*, significare *adesset*. Enimverò redditum est ex ἐνισταμένου malè accepto, quod erat post σαββάτου μεγάλου, quasi de *imminente* Sabbato magno diceretur, quamvis ibi Sabbatum, *quod jam advenerat*, indicetur.

Sæpè quidem Latinis Auctoribus *instans* appellatur illud tempus, quod medium est inter *præteritum* & *futurum*: at quoniam significatus est ambiguus, prava est similis interpretatio, quæ apud varios Auctores Lectoribus minùs eruditis nonnunquàm ansa fuit rerum malè intelligendarum.

Varia Latina Acta Passionis Pionii ex editis ac manuscriptis codicibus retulit vir clarissimus Theodor. Ruinartius, de quo suprà, inter *Acta Martyrum sincera & selecta*, pag. 138. ubi omisso die XII. qui est in Chronico Paschali, *IV. Idus Martias*, vel *Martii*, cum mense *sexto* plerùmque jungitur, præterquàm in uno Bollandino, in quo legitur: *Ante IV. Idus Martias, More Romanorum, Asiæ autem more, septimi mensis* undecimo, *die Sabbati horâ* septimâ.

Nescitur quidem, undè in isto codice Bollandino horâ *septimâ* legatur pro *decimâ*; neque divinare est; quomodò iisdem in Actis Latinis, & in Græcis Menologiis dicatur Pionius die undecimo passus. At suspicio mihi inest, *septimi* mensis positum fuisse deditâ operâ pro *sexti* mensis, quòd nempè mensium dinumeratio ibi ducta sit ab Hyperberetæo, qui variis gentibus & Auctoribus caput est anni civilis, ita ut *Xanthicus* hunc in modum ex *sexto* fiat *septimus*; licèt contrà aliàs sit *primus*, quandò cum Aprili committitur, sicut apud Chronici Paschalis Auctorem iis in lo-

cis, in quibus ipse Auctor loquitur.

Non moror, in locis suprà laudatis menses citra ullam aliam designationem appellari juxta ordinem, quem singuli in anno obtinent. *Xanthicus* putà dicitur *primus*, & sic reliqui. Sed abs re forsàn non erit ex Fl. Josepho, apud quem Judaïci menses Lunares nominibus mensium Syro-Macedonicorum appellantur, simile exemplum referre, in quo mendum cubat.

Illud est *Lib. V. de Bello*, *Cap.* κά, sive 25. in Græcis, vel III. in Latinis exemplaribus, pag. Gr. Lat. 888. D. ubi Vespasianus legitur Gadara intrasse τετάρτῃ Δύστρου μηνὸς, id est, die *quartâ Dystri mensis*; præcedit autem *Dystrus* Xanthicum. At paulò antè, nempè pag. 887. F. dicuntur Sicarii *Festo Azymorum*, quod medio mense *Xanthico* celebrabatur, invasisse oppidulum Engaddi. Lege itaque levi mutatione, δευτέρου, pro Δύστρου, quod erit, τετάρτῃ δευτέρου μηνὸς, die *quartâ* SECUNDI *mensis*; adeòque die quartâ mensis *Artemisii*, qui *Xanthicum* proximè sequitur, Vespasianus Gadara intraverit, direpto per Sicarios ante novendecim dies Engaddi. Artemisius simpliciter quoque 1. Macchab. 13. 51. appellatur Δεύτερος μὴν, secundus mensis.

Porrò iisdem in Actis Latinis Passionis Pionii Decius dicitur Consul fuisse diversimodè Collegâ *Vizeto Grato*, vel *Vicio Grato*, vel *Vitio Trato*: undè verum nomen illius *Grati* elici nequit.

Hîc obiter, datâ occasione, Jurisconsultos, vel alios quosvis Codicis Justinianei Lectores, accuratiori Chronologiæ minùs addictos, monitos velim; peccari anni anachronismo usque ad Diocletiani tempora in æræ Christi numeris, qui Legibus illis appositi sunt, in quibus Coss. notantur, v. g. suprà laudatis Legibus; quæ Coss. *Æmiliano & Aquilino* latæ sunt; annus enim æræ Christi 250. subjicitur pro 249.

Error autem primò commissus est ab illustri Fastorum parente, Onuphrio Panvinio, deindè ab ejus Exscriptore. Panvinius enim ratus Servatoris Nativitatem uno anno esse antevertendam, *ætatem* & *æram* Christi indiscriminatim acceptas suis Fastis intrusit; in quo imitatorem habuit illum, qui Christi annos Consulatibus in Codice designatis adjiciendos suscepit.

Panvinii errorem uno prætereà anno Eminentiss. Baronius in suis nunquàm satis prædicandis *Annalibus* auxit, uti à Chronologis passim animadversum. Sed, quod maximè stupendum, in illâ tantâ Chronologiæ luce, ad eumdem lapidem offendit V. C. Carol. Cointius, nuperus *Annalium Francorum* Scriptor. Nunc è diverticulo in viam.

In Ducangianâ Chronici Paschalis editione, *pag.* 270. eodem fato eodemque errore, ac annus Domitianeæ Persecutionis, de quâ suprà, annus quoque Decianæ Persecutionis nudus ac vagus inter annos Ch. 253. & 254. duplici errore relinquitur.

Primò quidem, quòd Decii Imperium nullis omninò characteribus insigniatur. Deindè verò, quòd connexo ibi Ch. 253. anno cum postremo Philippi Imp. necesse sit, Decianam Persecutionem ad summum cœpisse anno Ch. 254. cùm sit longè certissimum, Decium ante annum 252. obiisse, siquidem illo 252. anno, ut notavi suprà, successor ejus Trebonianus Gallus Cos. II. processit, *jamtum Augustus*, Collegâ Vibio Volusiano, filio suo, *jamtum Cæsare*.

In consignandis similibus eventibus passim hallucinatum fuisse Clariss. Ducangium, minimè miror, cui scilicet ut diffusissima inerat variarum reconditissimarumque rerum lectio, ita perexiguus ac propemodùm nullus Chronologiæ usus.

Lin. 4. *Nam profectus adversùm Carpos, qui tum Daciam Mœsiamque occupaverant.*] Carpos in hoc Lactantii loco, Francos in Chronico Paschali, Getas, sive Gothos, apud Jornandem, & Scythas apud Zosimum, eosdem esse ostendit V. C. Ducangius in Notis p. 547. ad supradictum Chronici Paschalis locum.

IN CAPUT V.

Pag. 189. lin. 1. *Non multò post Valerianus.*] Post 7. annos; nam anno Ch. 257. Imperii sui 5. Episcopos & Presbyteros exilio mulctavit, ut liquet ex Vitâ, Actis, & Epistolis Cypriani. Insequenti autem 258. Imperii sui 6. circa æstatem sæviit, ut docet laudatus Cyprianus Epist. ad Successum: undè hoc loco Lactantius ait, Valerianum *multùm, quamvis brevi tempore, justi sanguinis fudisse*, id est, intra unius anni spatium; nam captus est à Persis anno insequenti 259.

IN CAPUT VI.

Pag. 191. lin. 3. *Aurelianus — inter initia sui furoris extinctus est.*] Concitavit itaque persecutionem solummodò sub finem anni 274. vel initio insequentis. Interemptus est enim Martio anni 275.

IN CAPUT XI.

Pag. 198. lin. 15. *Misitque aruspicem ad*

Apollinem Milesium.] Coluisse Milesios Apollinem, docent præter Strabonem, *Lib.* XIV. pag. 634. & Pausaniam *in Atticis*, pag. 15. complura numismata, inter quæ unum est magni moduli in Gazâ Regiâ æreum Julii Veri Maximini Imp. in hunc modum:

ΑΥ. Κ. Ι. ΟΥΗΡΟC. ΜΑΞΙΜΙΝΟC.

Cap. radiato.

ΑΜΙCΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΑC ΕΤ. CΞΗ.

Apollo sedens, dextrâ lyram; Serapis stans, capite modiato, dextrâ spicas, sinistrâ lanceam.

Infrà, inter utramque figuram, globus.

In imo: ΑΜΙCΗΝΩΝ ΜΙΛΗCΙΩΝ;

Id est,

IMperator. Cæsar. Julius. *VERUS. MAXIMINUS.*

AMISI LIBERAE, ANno 268.

AMISENORUM MILESIORUM.

Ex hoc numismate intelliges, Serapidem cultum fuisse Amisenis, ut Apollinem Milesiis.

Ex notandis infrà de alterâ Amisenorum ærâ, cusum est in obsequium Maximini, anno Per. Jul. 4950. U. C. 990. Ch. 237. post obitum amborum Gordianorum.

Occasione litterarum numeralium in eo inscriptarum, paucis dicam, duas fuisse ad summum Amisenis æras.

Prima sumpta fuerit ab anno Per. Jul. 4667. U. C. 707. ante Ch. 47. quandò Jul. Cæsar Amisenos ἐλευθερίᾳ ἠμείψατο, *libertate remuneratus est*, teste Dione, *Lib. XLII.* pag. 207. quòd Pharnaces, Mithridatis filius parricida, virilitatem ipsis ademisset, ut docet Hirtius *Bell. Alexandr. Cap.* 41. & 70. cum Appiano *Lib. II. Bell. Civil.* pag. 484. & Dione *Lib. XLII.* pag. 206. apud quem, τούς τε ἡβῶντας ἐν αὐτῇ πάντας ἀπέκτεινε, *puberes in eâ omnes interfecit*, legendum ex duobus aliis Auctoribus ἀπέτεμε, *exsecuit*; quod apud Appianum, τομίας ἐποιήσατο. Hoc verò mendum demiror mansisse hactenùs inobservatum.

Istam primam Amisi æram exhibet Hadriani nummus, si modò genuinus est, qui à Jos. Scaligero, *Canon. Isagogic. Lib.* III. pag. 301. Edit. Amsteld. num. xc. laudatur:

ΑΥΤ. ΚΑΙC. ΑΙΛ. ΑΔΡΙΑΝΟC. CΕΒ. Π. Π. ΥΠ. Γ.

ΑΜΙCΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΑC ΕΤΟΥC. "ΡΠΓ. "malè, Γ;

Id est,

IMPerator. CAESar. AELius. HADRIANUS. AUGustus. Pater. Patriæ. *COnsul. III.*

AMISI LIBERAE, ANNO 183.

Ibi Scaliger ΥΠ. Γ. *Consul* III. non modò malè interpretatur *tertium*, quod est *ter*: sed etiam errat, cùm dicit, eos 183. annos desinere anno Periodi Julianæ 4833. quo tertium Hadriani Consulatum illigat; Hadrianus enim suum III. ac postremum Consulatum inivit anno Per. Jul. 4832. U. C. 872. Ch. 119. undè utrovis modo, citra omne fundamentum, repetenda esset æra ab anno Per. Jul. 4650. vel 4651. id est, ante Ch. 64. vel 63.

At vehemens mihi suspicio inest, eo in nummo legi debere, ΡΞΓ. 163. sicuti alius ejusdem Hadriani argenteus nummus in Gazâ Regiâ præfert:

ΑΥΤ. ΚΑΙ. ΤΡΑ. ΑΔΡΙΑΝΟC. CΕΒ. ΥΠ. Γ.

Cap. laureato.

ΑΜΙCΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΑC ΕΤΟΥC ΡΞΓ.

Pallas stans, dextrâ Victoriolam, sinistrâ clypeo innixâ.

Cusus est, ut ex insequenti ærâ videbimus, anno Per. Jul. 4854. U. C. 885. Ch. 132. Hadriani Imp. 15. Hadrianus enim, demortuo Trajano, anno Ch. 117. die 10. mensis Augusti Imperium adeptus est.

Altera æra, quæ litteris numeralibus CΞΗ. 268. in supradicti Maximini numismate signatur, ducenda est ab ipso initio anni Per. Jul. 4683. U. C. 723. ante Ch. 31. quandò Amiseni, necato, vel expulso Stratone Tyranno, libertatem sibi armis quæsiverunt. Quòd autem apud Strabonem *Lib.* XII. pag. 547. libertas eis *reddita* dicitur à Cæsare Augusto post Actiacam pugnam, intelligendum est, *confirmata*.

Illa eadem æra visitur in æreo medii moduli numismate Diadumeniani, quod in Musæo Eruditiss. atque Humaniss. Viri Fr. Dronii asservatur.

Μ. ΟΠΕΛ. ΑΝΤ. ΔΙΑΔΟΥΜΕΝΙΑΝΟC. ΚΑΙCΑΡ. *Cap. nudo.*

ΑΜΙCΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΑC ΕΤΟ. CΜΘ. *Aquila expansis alis*:

Id est,

Marcus. OPELius ANToninus. DIADUMENIANUS. CAESAR.

AMISI LIBERAE, ANNo 249.

Cusus est ante mensem Junium anni Ch. 218. siquidem Macrinus Imp. eo anno, unà cum filio Diadumeno, initio Junii, interemptus est.

Hîc verò monendus est Lector, Ælii Cæsaris numisma, quod V. C. Ant. Pagius sibi à me è Gazâ Regiâ transmissum laudat *in Addendis Criticæ Baronianæ* pag. 305. cum litteris ΡΞΕ. 165. non pertinere ad Ælium

Cæsarem, neque esse in Gazâ Regiâ. Id quidem ita memini me scribere V. C. uti ab ipso exhibitum est: sed priùs ita quoque ab amico per litteras, dolo non malo deceptus, acceperam.

Est autem hoc numisma Sabinæ, Hadriani uxoris, quod habetur pag. 307. *Thesauri Palatini* per L. Begerum Heidelbergæ anno 1685. editi. Indè ruit tertia Amisenorum æra, quam Ant. Pagius *ibid. in Addendis* falso isti numismati superstruxit.

Neque prætermittendum est, ab Holstenio quoque *in Notis ad Stephanum de Urbibus*, voce Ἀμισὸς, malè referri Caracallæ nummum Amisi cusum, in quo ait, esse litteras CNE. 255. quæ neutri æræ conveniunt. Sunt enim in eo CME. 245. prout leguntur in æreo maximi moduli nummo Gazæ Regiæ, in hunc modum:

AT. K. M. ATP. ANTΩNINOC. ΓΕΡΜ. *Cap. radiato.*

AMICOY ΕΛΕΥΘΕΡΑC. *Victoria in bigis, dextrâ coronam, sin. palmam.*

In imo, ET. CME. Id est,

*IM*perator. Cæsar. *M*arcus. *AUR*elius. *ANTONINUS. GERM*anicus.

AMISI LIBERAE

*AN*no 245.

Caracalla *Germanisi* appellationem non usurpavit, nisi decurrente sibi Tribuniciâ Potestate XVI. uti videre est in nummis apud Occonem *pag.* 377. & Mediobarbum *pag.* 293. Tribunicia autem Potestas tradita est Caracallæ anno Ch. 198. atque ita anno Ch. 213. Tribuniciam Potestatem XVI. inivit, cujus duntaxat in decursu *Germanicum* se inscripsit.

Cusus est itaque iste nummus anno U. C. 967. Ch. 214. non autem U. C. 961. Ch. 208. ut censet Clariss. Pagius eâdem pag. 305. *in Addendis*, ubi in errorem ab Holstenio inductus, litteras CNE. 255. à priori Amisi ærâ, sive ab anno U. C. 707. repetit.

IN CAPUT XIII.

Pag. 200. lin. 1. *Legitimè coctus.*] Id est, ambustus, ut *Cap.* XXI. *Deindè incensæ faces & extinctæ admovebantur singulis membris.--- Quod postremò accidebat, cùm per multum diem decoctâ omni cute, vis ignis ad intima penetrasset.*

IN CAPUT XV.

Pag. 201. lin. 1. *Furebat ergò Imperator jam non in domesticos tantùm, sed in omnes; & primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Priscam sacrificio pollui coëgit.*] Erant itaque Christianæ. Et fuisse quidem Christianas, nec semper ita malè habitas, discas ex hoc Eusebii loco, reddito ad verbum, *Hist. Eccles. Lib.* VIII. *Cap.* 1. statim initio.

Τί δεῖ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς λέγειν οἴκους, ἢ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων; οἳ τοῖς οἰκείοις, εἰς πρόσωπον ἐπὶ τῷ θείῳ παῤῥησιαζομένοις λόγῳ τε καὶ βίῳ συνεχώρουν, γαμεταῖς, καὶ παισὶ, καὶ οἰκέταις, μονονουχὶ καὶ ἐγκαυχᾶσθαι ἐπὶ τῇ παῤῥησίᾳ τῆς πίστεως ἐπιτρέποντες, οὓς ἐξόχως, καὶ μᾶλλον τῶν συνθεραπευόντων ἀποδεκτοὺς ἡγοῦντο: οἷος ἐκεῖνος ἦν Δωρόθεος, πάντων αὐτοῖς εὐνούστατός τε καὶ πιστότατος; καὶ πάντων ἕνεκα διαφερόντως παρὰ τοὺς ἐν ἀρχαῖς καὶ ἡγεμονίαις ἐντιμότατος, ὅ τε σὺν αὐτῷ περιβόητος Γοργόνιος.

Quid opus est de iis dicere, qui in Imperatorum erant *domibus; & iis qui omnibus imperabant? qui suis coràm circa rem divinam & sermone, & vivendi ratione liberè se gerere sinebant, uxoribus, & liberis ac famulis; tantùmnon & gloriari super liberâ professione fidei permittentes, quos eximiè, & præ* cæteris eorum *conservis acceptos habebant: qualis ille erat Dorotheus, omnium erga ipsos benevolentissimus & fidissimus; & propterea præ iis, qui in magistratibus & præfecturis* erant, *honoratissimus, & cum ipso celebratus Gorgonius.*

Liceat hujusce textûs duas alias subjicere versiones à Clariss. Viris editas, Joannis Christophorsoni alteram, atque alteram Henrici Valesii: ex quibus cum superiori illâ collatis intelliget Lector, quanta sit, quàmque vesana nonnullorum Interpretum libido, qui in reddendis Auctoribus omnia susdeque vertunt, atque innumera vocabula infarciunt, futilia illa pleraque & inutilia; etiam citra omnem characterum distinctionem. Talia ferè sunt, quæ in istis duabus versionibus curavi uncinis [ ] includi.

Illam, quæ Joan. Christophorsoni est, primo loco, utpotè antiquiorem, exhibeo. Est autem hujusmodi.

» Quid de his attinet dicere, qui [sunt] » in Imperatorum palatio [magnam dignitatem adepti;] deniquè [ipsis] Imperatoribus, qui domesticis [suis] pro sermone » divino propagando, & [piâ] vitæ ratione » [degendâ ipsi velut] inspectantes, copiam » fecerunt liberè [& ingenuè] dicendi; atque » [suis ipsorum] uxoribus, liberis & servis, » quasi [palàm] de [mirâ] fidei libertate gloriandi [exultandique] potestatem permiserunt? Quos certè chariores habuerunt, &

» magis eximiè dilectos, quàm [reliquam » servorum turbam.] Ut Dorotheum illum, » qui præter cæteros erga illos & benevolen- » tiam summam ostendit, & fidem non mino- » rem, ac propterea præ aliis, qui magistra- » tus & præfecturas in Imperio gerebant, » amplissimum honoris gradum adeptus est. » Ut Gorgonium, qui non dissimili famâ » [& celebritate] enituit. «

Hactenùs Christophorsonus, quem vides τῷ θείῳ accepisse tanquàm adjectivum; reddit enim, *divino*, & jungit illud cum λόγῳ, *sermone*. At malè; siquidem substantivè sumendum est, & interpretandum, *numen*, vel *res divina*: undè reddidit Valesius per, *ea quæ religionis suæ erant*. Hujus integra versio sic se habet.

» Quid opus est dicere de iis, qui in Imperatorum palatiis [versabantur,] quid de Imperatoribus [ipsis?] Qui domesticis [suis eorum] que uxoribus, liberis ac servis, ea quæ religionis [suæ erant,] tam verbis quàm factis liberè exsequendi coram [semetipsis] potestatem dederunt; ipsis ob [hanc] fidei [suæ] libertatem gloriari, [ac se ostentare] quodammodò permittentes, eosque præ cæteris [omnibus] ministris præcipuo [quodam] amore complectebantur. Cujusmodi fuit Dorotheus ille, qui summam erga ipsos benevolentiam ac fidem declaravit, eamque ob causam præ [cunctis] magistratibus provinciarum rectoribus magnum honorem promeruit. Huic adjungendus est celeberrimus ille Gorgonius.

Hactenùs Valesius. In ejusdem Notis hæc leguntur. » Γαμεταῖς: Hæc verba de Imperatorum conjugibus intellexit Christophorsonus, quibus scilicet Imperatores permiserint Christianam fidem liberè profiteri. Sed quæ sequuntur, sensum hunc apertè refutant. «

At Cl. Viro non quæ sequuntur, sed quæ præcedunt, erant advertenda. Deprehendisset enim vocabulo οἰκείοις, quod superiori loco occurrit, quodque reddidi per, *suis*, tanquàm generico, comprehendi tres personarum species, quæ in Imperatorum palatiis versabantur; nempè γαμετὰς, παῖδας, & οἰκέτας, *uxores*, *liberos*, *& famulos*, utiquè Imperatorum omnes: Dorotheum autem & Gorgonium nonnisi ad tertiam speciem, sive classem, immediatè præcedentem, pertinere, quæ est τῶν συνθεραπευόντων, *eorum qui simul ministrant*, quos unâ voce *conservorum* expressi. Dorotheus quippè erat eorum ex numero, quibus creditæ erant Imperii præfecturæ: undè ibidem ex Actis Martyrum Indis & Domnæ *Cap.* 23. notat Valesius, *fuisse illum civili dignitate insignem, ut qui Præpositus vocaretur ab Italis.*

IN CAPUT XVII.

Pag. 204. lin. 9. *Sic æstate transactâ, per circuitum ripæ Strigæ.*] Repone *Istricæ*, id est, *Danubianæ*, ab *Ister*, Danubius. Facilis enim fuit corruptio ex *Istricæ* in *Stricæ*, ac deindè *Strigæ*, demptâ ex usu per librarios primâ litterâ. Sic *Strix* ex *Histrix*. Undè *Striculus* apud Arnobium pro *Histriculus*. *Strionem*, pro *Histrionem*. Isidorus & Glossæ Veteres: *Strio*, *mimarius*, *scenicus*. Hæc exempla cum multis aliis subministrat Magnus Salmasius ad Spartiani *Cap.* 27. *in Hadriano.*

Henr. Dodwellus in Dissertatione *De Ripâ Strigâ*, Lactantii Operibus Oxonii anno 1684. editis subjectâ, delicias facit, cùm dicit, » STRIGAM in hoc Lactantii loco esse vocem *Agrimensariam*, seu *Gromaticam*, à Castrametatione primùm, indè ad *Coloniarum* Agros, qui pro *Castrorum* normâ mensurari atque distribui solebant, traductam atque usurpatam. « Quod postquàm Vir pereruditus multo conatu adstruxit, demùm ita concludit:

» Proindè Româ Ravennam usque lecticâ plurimùm vehebatur noster Imperator [*Diocletianus*.] Indè ad *Danubium* fortassè lecticâ, reliquum deindè iter in *navi*, & secundo *Danubii* flumine, per *Pontum Euxinum* usque ad *Nicomediam*. «

At verò quis sanus admittat, ægrum corpore atque animo Imperatorem per Danubii Cataractas, & Ponti Euxini brevia procellasque, longam ac periculosissimam navigationem suscepisse. Itaque satiùs diceretur Diocletianus lecticâ fuisse delatus ad Dravum vel Savum, eò loci ubi primùm navigiorum sunt patientes; atque indè secundo flumine, uti & Danubio, in illas appulisse partes, quæ Hadrianopoli sunt magis vicinæ, undè recto itinere, lecticâ iterùm, Nicomediam versùs iter instituisset.

At isti, quanquàm verisimiliori sententiæ, obstat æquè ac Dodwellianæ Lactantii textus, in quo Imperator conficiendo supradicto itineri neutiquàm legitur *secundis fluminibus usus*: undè aliundè petenda interpretatio, nempè ab Itinerario *Antonini* dicto, in quo videre est, *duo fuisse itinera à Viminacio*, quod in Mœsiâ situm, *Nicomediam usque.*

Diocletianus itaque Ravennâ *Viminacium* venerit, urbem sibi pridem caram, ut variæ

Leges ibi ab eo latæ docent; ubi duplex habuerit iter, quorum unum carperet.

Alterum quidem erat breviſſimum; nam in eo, *per Municipium & Hadrianopolim*, non recenſentur niſi xx. Manſiones uſque *Oſtudizum*, quo duo itinera in ſe recurrunt. Sed illud à Diocletiano vitatum fuiſſe exiſtimo, ac dextrorſùs relictum, quòd eſſet maximè arduum, & per hoc compendium plurimi montes, quos inter præcipuè Hæmus, eſſent ſuperandi.

Deſcribitur pag. 30. Itinerarii Antonini, anno 1600. Colon. editi; atque operæ pretium duxi oculis illud ſubjicere, citra locorum omnium recenſionem, vel intervallorum deſignationem, quòd neutrum ad rem præſentem ſpectet.

» VIMINACIUM.
» Municipium. M. P. XVIII.
» Idimum. M. P. XVII. &c.
| | |
» Burdipta.
» Hadrianopolim. M. P. XXIIII.
» * OSTUDIZUM. M. P. XVIII. &c.
| | |
» Byzantium,
» *Quæ & Conſtantinopolis.*
» Chalcedoniam.
» *Trajectus in Bithyniam*, M. P. IIII.
» Pantichium. M. P. XV.
» Libyſſam. M. P. XXIIII.
» Nicomediam. M. P. XXII.

Alterum verò iter, in quo notandum τὸ *per Ripam*, ab eodem *Viminacii* termino ad eundem *Oſtudizi* terminum, habetur pag. 49. atque ita inſcribitur.

» *Item per RIPAM à Viminacio Nicome-*
» *diam. xij.* M. P. LXXII. ſic.
» Cuppas. M. P. XXIIII.
» Novas. M. P. XXIIII.
| | |
» Ratiariam. *Leg.* 14. *Gemina.* M. P. XVIII.
| | |
» Oeſcon. *Leg. Mac.* M. P. XII.
| | |
» Novas. *Leg. I. Ital.* M. P. XVII.
| | |
» Trans Mariſcam.
» Candidianam. M. P. XIII.
» Teglicium. M. P. XII.
» Doroſtoron. *Leg. XI. Cl.* M. P. XII.
» Sucidavam. M. P. XVIII.
» Axiopolim. M. P. XII.
| | |
» Troſmin. *Leg. I. Jovia.*
SCYTHIA.
» Arrubium. M. P. IX.
» Diniguttiam. M. P. IX.
» Noviodunum. *Leg. II. Herculea.* M. P. XX.
| | |
» Iſtrum.
« Tomos. M. P. XXXVI.
| | |
» Sadame,
» Tarpodizon. M. P. XVIII.
» * OSTUDIZUM. M. P. XXXII.
| | |
» Byzantium.
» Pantichium. M. P. XV.
» Libyſſam. M. P. XXIIII.
» NICOMEDIAM. M. P. XXII.

Nota, in alterâ iſtâ recenſione omitti ab Auctore *Chalcedoniam*, cum *Trajectu in Bithyniam*, licèt ſint in primâ.

Erat quidem proximè deſcriptum iter longiſſimum, quippe LIII. Manſiones habens, uti numeranti in ipſo Itinerario patebit, ſed expeditiſſimum Imperatori malè habenti, quòd per plana fieret, legendo *Ripam Iſtricam*, id eſt, *Flexus Danubii inferioris*.

In Latinis enim Ptolemæi exemplaribus, eâ parte ubi Græca deſiderantur, pag. 57. Gr. Lat. Edit. Bertianæ, anni 1618. legitur: *Flexio juxta Axium civi.* id eſt Axiopolim, *& hinc uſque ad oſtia vocatur ISTER.* Adde ejuſdem Itinerarii pag. 53. *Iter* quod eſt *à Tauruno in Gallias ad Leg. XXX. uſque*, dici fieri *per Ripam Pannoniæ*, non per *Ripam* ſimpliciter, quia *Iſtro* iſta denominatio κατ' ἐξοχὴν, *pag.* 49. convenit.

Poſtremum hoc iter elegerit Diocletianus, non modò tanquàm commodius altero, quod erat per compendium: ſed etiam quòd per illud, ſi per valetudinem licuiſſet, Imperatoris partes eſſet adimpleturus; luſtrando ſcilicet identidem varias *Legiones* in limitibus Imperii ſuprà relatis collocatas, cùm nullæ eſſent alio in itinere; ac præcipuè *I. Joviam, in Troſmin*, ſive Troſmis, & *II. Herculeam*, *Novioduni*: quæ ambæ de Diocletiani Maximianique *Senioris* cognominibus nuncupatæ ſunt, atque ad Honorii uſque tempora perſtiterunt, Claudiano teſte in *Bello Gildonis*, his verſibus:

Herculeam ſuus Alcides, Joviamque cohortem
Rex dicit Superûm.

Jam, opinor, intelligis, Lector, quid sit apud Lactantium *circuitus RIPÆ* illius *Istricæ*, per quem *Diocletianus* Ravennâ *Nicomediam venit*, nempè pedestri itinere *per varios flexus Danubii inferioris*, usque ad ejus propemodùm ostia, ac deindè *Ostudizum*.

Palmariam hanc observationem accepi ab Illustriss. Abbate, in quo, præter stupendam eruditionem, ea est modestia, ut nomen suum celari velit.

Pag. 205. lin. 6. *Cæsar.*] Galerius Maximianus.

In Caput XVIII.

Pag. 205. *lin.* 1. Caput integrum hîc exhibeo, versiculis non modò, sed etiam nominum Diocletiani & Gal. Maximiani adjectione distinctum. In eo præterea, ad majus discrimen, verba amborum *charactere Italico* expressa sunt. Optandum autem esset, ut quorumvis Auctorum, ac præcipuè veterum, qui deinceps edentur libri, appositis similiter versiculis distinguerentur. Id fieret citandis eorum locis maximo Lectoris commodo.

» Cap. XVIII. 1. Nec multis post diebus » Cæsar advenit, non ut patri gratularetur, » sed ut eum cogeret Imperio cedere. 2. Jam » conflixerat nuper Maximiano sene, eum» que terruerat injecto armorum civilium » metu. 3. Aggressus est ergò Diocletianum, » primùm molliter & amicè, *jam senem esse* » *dicens, jam minùs validum, & admini-* » *strandæ Reipublicæ inhabilem: debere illum* » *requiescere post labores.* 4. *Simul & exem-* » *plum Nervæ proferebat, qui Imperium Tra-* » *jano tradidisset.*

» 5. Ille verò aiebat, *& indecens esse, si,* » *post tantam sublimis fastigii claritatem, in* » *humilis vitæ tenebras decidisset; & minùs* » *tutum, quòd in tam longo imperio multorum* » *sibi odia quæsisset. 6. Nervam verò uno anno* » *imperantem, cùm pondus & curam tantarum* » *rerum vel ætate vel insolentiâ ferre non qui-* » *ret, abjecisse gubernaculum Reipublicæ, at-* » *que ad privatam vitam redisse, in quâ con-* » *senuerat. 7. Verùm si nomen Imperatoris cu-* » *peret adipisci, impedimento nihil esse, quo-* » *minùs omnes Augusti nuncuparentur.*

» 8. At ille, qui Orbem totum jam spe in» hiaverat, cùm indè sibi aut nihil præter no» men, aut haud multùm videbat accedere, » respondit, *debere ipsius dispositionem in per-* » *petuum conservari: ut duo sint in Republicâ* » *majores, qui summam rerum teneant; item* » *duo minores, qui sint adjumento. 9. Inter* » *duos facilè posse concordiam servari: inter* » *quatuor pares nullo modo.* 10. *Si ipse ce-* » *dere noluisset, se sibi consulturum, ne am-* » *pliùs minor & extremus esset.* 11. *Jam flu-* » *xisse annos quindecim, cùm in Illyricum* » *vel ad ripam Danuvii relegatus, cum gen-* » *tibus barbaris luctaret, cùm alii intra laxio-* » *res & quietiores terras delicatè imperarent.*

» 12. His auditis senex languidus, qui jam » Maximiani senis litteras acceperat, scribentis » quæcunque locutus fuisset, & didicerat au» geri ab eo exercitum, lacrymabundus,

» 13. Diocl. *Fiat*, inquit, *si hoc placet.* » Sapererat ut communi consilio Cæsares le» gerentur.

» 14. Max. *Quid opus est consilio, cùm sit* » *necesse, illis duobus placere quicquid nos* » *fecerimus?*

» 15. Diocl. *Ita planè. Nam illorum filios* » *nuncupari necesse est.*

» 16. Erat autem Maximiano [filius] » Maxentius, hujus ipsius Maximiani gener, » homo perniciosæ ac malæ mentis, adeò su» perbus & contumax, ut neque patrem, ne» que socerum solitus sit adorare, & idcircò » utrique invisus fuit. 17. Constantio quo» que filius erat Constantinus, sanctissimus » adolescens, & illo fastigio dignissimus, qui » insigni & decoro habitu corporis, & indu» striâ militari, & probis moribus, & co» mitate singulari, à militibus amaretur, à » privatis & optaretur. 18. Eratque tunc » præsens, jampridem à Diocletiano factus » Tribunus ordinis primi.

» 19. *Quid ergò fiet?*

» 20. Max. *Ille*, inquit, *dignus non est.* » *Qui enim me privatus contemsit, quid faciet,* » *cùm Imperium acceperit?*

» 21. Diocl. *Hic verò & amabilis est,* » *& ita imperaturus, ut patre suo melior &* » *clementior judicetur.*

» 22. Max. *Ita fiet, ut ego non possim fa-* » *cere quæ velim. Eos igitur oportet nuncupari,* » *qui sint in meâ potestate, qui timeant, qui* » *nihil faciant, nisi meo jussu.*

» 23. Diocl. *Quos ergò faciemus?*

» 24. Max. *Severum*, inquit.

» 25. Diocl. *Illumne saltatorem, temu-* » *lentum, ebriosum, cui nox pro die, & dies* » *pro nocte?*

» 26. Max. *Dignus*, inquit, *quoniam mi-* » *litibus fideliter præbuit; & eum misi ad* » *Maximianum, ut ab eo induatur.*

» 27. Diocl. *Esto. Alterum quem dabis?*

» 28. Max. *Hunc*, inquit, ostendens » Dajam, adolescentem quendam semibar-

» barum,

» barum, quem recèns jusserat Maximinum
» vocari de suo nomine.

» 29. Jam & ipsi Diocletianus nomen ex
» fratre mutuaverat, ominis causâ, quia Ma-
» ximianus fidem summâ religione præstabat.

» 30. DIOCL. *Quis est hic, quem mihi*
» *offers?*

» 31. MAX. *Meus*, inquit, *affinis.*

» 32. At ille gemebundus:

» DIOCL. *Non*, inquit, *eos homines mihi das, quibus tutela Reipublicæ committi possit.*

» 33. MAX. *Probavi eos*, inquit.

34. DIOCL. *Tu videris, qui regimen Imperii suscepturus es. Ego satis laboravi & providi, quemadmodùm, me imperante, Respublica staret incolumis. Si quid acciderit adversi, mea culpa non erit.*

Sequuntur jam Notæ in hoc Caput.

Pag. 205. lin. 1. *Patri.*] Ejus erat filius adoptivus. Erat quoque gener. [*Cap.* IX.] Diocletiani enim filiam, *Galeriam Valeriam*, duxerat Gal. Maximianus.

Lin. 3. *Sene.*] Fortè legendum, *seni.*

Lin. 6. *Simul & exemplum Nervæ proferebat, qui Imperium Trajano tradidisset.*] Id verò est longè falsissimum; neque enim Trajanus à Nervâ adoptatus imperavit, nisi eo demortuo, quamvis post V. C. Henricum Dodwellum in *Appendice ad Dissertationes Cyprianicas*, *n. XL.* idem sentiat Illustriss. D. Guilielmus Loydius, S. Asaphi in Cambriâ Episcopus, ut docet ab ipso eruditissimè ac solertissimè scriptus Nervæ & Trajani Canon, quem curiosè apud me servo, intereà dum prodeat in *Opere Chronologico*, quod à tanto Viro omnes litterati in dies expectant.

Observandum est autem, id non à Lactantio tanquàm Auctore, sed apud Lactantium à Maximiano referri in rem suam. Hoc quippè exemplo volebat abuti apud Diocletianum, non modò historiæ rudem, sed etiam tum in angustiis positum, ut eum ad abdicandum Imperium induceret. Sed enim Diocletianus in illo rerum statu Gal. Maximiano fidem non audebat detrahere; atque idcircò inferiùs (*v. 6.*) sive ignoratione rei, homo illiteratus, sive potiùs ob Maximiani ferociam, senex meticulosus falsitatem exempli minimè redarguit.

Quomodò verò Nerva Imperium inierit, ac post adoptatum à se Trajanum, vivendi fecerit finem, paucis hîc expedire non omninò abs re fuerit.

Domitiano XIV. Kal. Octobris, *sive* 18. *die Septembris*, interempto, anno Ch. 96. imperavit Nerva; quâ eâdem olim die, anno scilicet 56. Ch. natus erat Trajanus, ut apud Plinium, *Lib. X. Epist.* 28. atque in veteri apud Bucherium & Lambecium Kalendario. Undè in ejus Panegyr. *Cap.* 92. ille dies dicitur *triplici gaudio lætus, qui Principem abstulit pessimum,* [Domitianum] *dedit optimum,* [Nervam] *meliorem optimo genuit* [Trajanum].

Deindè paulò post Trajanum absentem anno 97. Octobri exeunte adoptatum, Nerva moritur; nempè anno 98. die 27. Januarii. Neque enim ex Dione, pag. 771. B. imperavit ampliùs, quàm annum unum, menses quatuor, & dies novem.

Certè Nervam post Trajani adoptionem non fuisse diù superstitem, intelligimus ex Plinio, *Panegyr. Cap.* 10. ubi de Nervâ ait: *Quem dii cœlo vindicaverunt, ne quid post illud divinum & immortale factum mortale faceret; deberi quippè maximo operi hanc venerationem, ut novissimum esset, auctoremque ejus* STATIM *consecrandum, ut quandòque inter posteros quæreretur, an illud Deus fecisset.* Hactenùs Plinius Junior.

Porrò quoniam tempus, quod Nerva post adoptatum Trajanum exegit, ab Aur. Victore tribus mensibus in Epitome definitur, indè Trajani adoptio sub exitum mensis Octobris anni 97. convenienter assignatur; & quidem V. Kal. Novembris, id est, 28. *die Octobris.* Erat enim dies V. Kal. cujusvis mensis similibus Imperatorum actionibus sacra, ut docet V. C. Anton. Pagius in *Dissertatione Hypaticâ*, & in *Criticâ Baronianâ.*

Abdicatum autem fuisse Imperium à Nervâ, si reverà abdicatum fuisset, quis scire potuit meliùs, quàm Plinius Junior? At in ejus Epistolis, atque in ipso Trajani Panegyrico, non modò altum est eâ de re silentium: sed etiam contrarium planè ex iis asseritur.

Id verò scripsit Aurel. Victor *Libro De Cæsaribus*, in quo de Nervâ ista sunt verba: *Ubi prospexit, nisi à superioribus robustioribusque corpore animoque geri non posse* (Imperium) *mense sexto ac decimo semet abdicavit.*

Quo loco autem ponenda sit istius Scriptoris auctoritas de abdicato per Nervam Imperio, ipse prodit, cùm de eodem Imperium ineunte scribit: *Quid enim Nervâ Cretensi prudentius, magisque moderatum? qui cùm extremâ ætate apud Sequanos, quo tyranni defecit metu, Imperium arbitrio legionum cepisset*, &c. de quibus Jos. Scaliger num. 2113. Euseb. rectè ait: *Omnia falsa, & portentosa.*

Victori *De Cæsaribus* erroris ansa esse po-

tuit, vel iste Lactantii locus, ubi Gal. Maximianus hoc exemplum obtrudit Diocletiano; vel alius itidem malè acceptus ex Plinio eodem, qui *Panegyr. Cap.* 8. de Trajani adoptione loquens, ait de Nervâ: *Indè quasi deposito Imperio, quâ securitate, quâ gloriâ lætus, (nam quantulùm refert, deponas, an partiaris Imperium, nisi quòd difficilius hoc est,) non secùs ac præsenti tibi innixus, tuis humeris se patriamque sustentans, tuâ juventâ, tuo robore invaluit?* Ex quibus isti Auctori intelligendum erat, apud Plinium quidem oratoriè loquentem *deponere ac partiri Imperium* ferè idem esse: attamen Nervam non *deposuisse* illud, sed solummodò *esse partitum.*

Imò Eutropii de Diocletiano ipso loquentis verba sunt: *Solus omnium post conditum Romanum Imperium ex tanto fastigio ad privatæ vitæ statum civilitatemque remeavit.* Quod partim falsum; id enim ei fuit cum *Fratre suo*, Maximiano *Herculio*, commune: ambobus autem vi, non ex liberâ voluntate, ut discimus ex hoc Lactantii Libro, *Cap. XVIII. XIX. & XX.*

Pag. 206. lin. 1. *Ille verò aiebat.*] Diocletianus.

Ibid. *&.*] Ita reposui, loco articuli *ei*, præmonstrante Joanne Columbo, nisi malis *ei* idem esse, ac sibi.

Lin. 4. *Nervam verò uno anno imperantem.*] Ita legendum, pro *Nervâ verò uno anno imperante.* Porrò Nerva anno uno & sesquimense circiter imperaverat, cùm adoptavit Trajanum; quod temporis intervallum est à medio Septembri anni Ch. 96. ad 28. diem Octobris anni 97.

Lin. 6. *Ad privatam vitam rediisse, in quâ consenuerat.*] Ex antedictis patet, Nervam post Trajani adoptionem tres menses vixisse, atque imperasse.

Lin. 7. *Nomen Imperatoris.*] Quo significatu de solis Augustis dicebatur. Ita hujus libri *Cap. IX. Posteà enim quàm nomen* Imperatoris *accepit.* Tum *Cap. XXV. Constantinum verò non* Imperatorem, *sicut erat* factus, *sed Cæsarem.* Sic *Cap. XXVII. Olim quidem ille, ut nomen* Imperatoris *acceperat.* Deindè *Cap. XXIX. Constantinum* Imperatorem. Præterea *Cap. XXX. amisso* Imperatoris *honore.* Denique *Cap. XXXII. Nuncupato Licinio* Imperatore; & ibidem in fine: *Universos quatuor*, Imperatores *jubet nominari.*

Lin. 8. *Omnes.*] Alii duo, qui Cæsares, nempè Constantius & ipse Gal. Maximianus.

Ibid. *At ille.*] Maximianus.

Ibid. *Spe.*] Malè in autographo *ipse*, ut benè advertit Joannes Columbus.

Lin. 9. *Aut haud multùm.*] Addidi *haud* ante *multùm*, tanquàm necessarium; non autem *non*, quoniam *haud* potiùs absorptum fuisse videtur in præcedente vocabulo *aut.*

Lin. 13. *Se sibi consulturum, ne ampliùs minor & extremus esset.*] Gal. Maximianus *minor* erat Augustis, (Diocletiano & Maximiano *Herculio*) utpotè tantùm Cæsar; atque erat *extremus* Cæsarum, quia Constantio inferior. Id verò jampridem ferebat molestissimè; nam *fugato Narseo*, Persarum Rege, [*Cap. IX.*] *truci vultu ac voce terribili exclamabat: Quousque Cæsar?*

Pag. 207. lin. 2. *Quindecim, cùm in Illyricum.*] Post *quindecim* addidi *cùm*, erutum videlicet ex *cim*, postremâ præcedentis vocabuli syllabâ.

Lin. 8. *Fiat*, inquit, *si hoc placet. Supererat, ut communi consilio omnium Cæsares legerentur.*] Continua sunt ipsius Diocletiani verba, non autem (à Vocabulo *Supererat*,) intermedia Lactantii, ut primâ fronte videri possent. *Supererat* enim positum est, pro *superesset*; quemadmodum *erat*, pro *esset*, apud Cicer. in Orat. pro Lege Maniliâ: *Quòd si Romæ Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum* ERAT *deligendus atque mittendus.* Alia quoque occurrunt exempla.

Ibid. *Communi consilio omnium.*] Cujus nempè Maximianus *Herculius* Augustus, & Constantius Cæsar debebant esse participes.

Lin. 10. *Illis duobus.*] Maximiano *Herculio*, & Constantio,

Lin. 12. *Ita planè. Nam.*] Iterùm *Nam*, pro *Autem.*

Ibid. *Nuncupari.*] Cæsares.

Ibid. *Erat.*] Ab initio hujus v. 16. ad finem v. 18. una est sola parenthesis, complectens Lactantii verba.

Lin. 13. Post *Maximiano*, additum *filius*, ut est v. 17. post *Constantio.*

Ibid. Primus Maximianus, de quo ibi sermo, *Herculius* est; alter verò, *Galerius.*

Pag. 208. lin. 5. *Quid ergo fiet?*] Diocletiani verba sunt, quibus continenter excipiuntur ejusdem postrema, quæ v. 15. habentur.

Lin. 6. *Ille.*] Constantinus, quem ibi tunc v. 18. *præsentem* Maximianus contemptim ostendebat.

Lin. 18. *Induatur.*] Purpuram, quâ Cæsares insigniebantur.

Lin. 21. *Jusserat Maximinum vocari de suo*

nomine.] Baluzius V. C. in Notis agnoſcit, hîc & ferè ſemper alibi legi in veteri codice *Maximianum.* Undè ſuſpicio mihi ineſt, Dazam à Gal. Maximiano, de *pleno* ipſius nomine, vocatum fuiſſe *Maximianum*, non *Maximinum.* Etenim in duabus Thermarum Diocletiani Inſcriptionibus, apud Gruterum pag. CLXXXIII. 2. & 7. poſt Conſtantium & Maximianum Augg. ac Severum Cæſ. recenſetur MAXIMIANUS CÆS. qui alius eſſe nequit à Dazâ. Adde apud Græcos Scriptores eumdem promiſcuè appellari *Maximianum.*

Exiſtimaverim itaque, quoniam jam duo erant Maximiani, *Herculius & Galerius*, apud vulgum obtinuiſſe, ut diſcriminis ergò Daza, non *Maximianus*, ſed *Maximinus* diceretur, ſicut in Græcis Latiniſque nummis inſcribitur.

Porrò Gal. Maximianus cenſendus eſt eodem Dazam tempore adoptaſſe, quo eum juſſit vocari de ſuo nomine: ſiquidem *Cap.* XXXIX. Daza legitur *Valeriam*, *Gal.* Maximiani conjugem, appellaſſe *matrem*, atque ibidem *Gal.* Maximianus dicitur Dazæ *pater.*

Ibid. *Jam & ipſi.*] Gal. Maximiano *Armentario.*

Pag. 209. lin. 1. *Diocletianus nomen ex fratre mutuaverat, ominis cauſâ, quia Maximianus fidem ſummâ religione præſtabat.*] Ita repoſui, pro eo quod ſcriptum erat: *Ex parte mutaverat, hominis cauſâ*, &c. An enim quiſpiam dicendus eſt alicujus nomen *ex parte mutare*, qui aliquod integrum illi adjicit, quale eſt iſtud *Maximiani* impoſitum Galerio per Diocletianum?

Poſſet utcunque dici, Galerii nomen à Diocletiano fuiſſe *ex parte mutatum*, ſi Galerius adoptivorum nominum terminatione appellatus eſſet *Galerianus*, ut *Octavianus* ex Octavio, *Valerianus* ex Valerio, & ſimilia pleraque: at impoſito *Maximiani* nomine, nullum in Galerii appellationibus *mutati* nominis veſtigium, ſed planè *additi.*

Erit fortaſsè qui objiciet, immutatum fuiſſe *Galerio* nomen, quòd pro *Armentario* appellatus ſit *Maximianus*: ſed id parùm feliciter. Neque enim *Armentarii* appellatio nomen eſt, ſed cognomen joco impoſitum: qualia *Caligulæ*, *Caracallæ*, & *Tarantis*, quæ ore vulgi ſolummodò uſurpata, in monimentis publicis, edictis putà, lapidibus, ac numiſmatis, inſcripta haud reperias. Accedit non deſiiſſe Galerium, ex quo *Maximianus* appellatus eſt, *Armentarium* quoque appellari, ut videre eſt apud utrumque Victorem, & alibi.

Quivis Latinè utcunque ſciens intelliget, τὸ *mutuaverat* à Lactantio hîc uſurpari, pro *mutuatus fuerat.* Priſcianus enim *Lib.* VIII. De verbo: *Multa ſimiliter ancipiti terminatione in unâ eâdem ſignificatione protulerunt Antiqui, ut Partio & Partior, — Meto & Metor, Modero & Moderor*, MUTUO *&* MUTUOR. Hactenùs Priſcianus; cujus unius auctoritas plurium inſtar eſſe poſſit. Lactantius hoc ipſo libro cap. XVI. habet: *Hic eſt verus triumphus, cùm dominatores* dominantur; *victi enim tuâ virtute ac ſubjugati ſunt.*

Iſtius quidem uſûs exempla in verbo MUTUO mihi in præſentiâ non occurrunt, præter illud quod eſt Matthæi V. 42. *Volenti à te mutuare* (δανείσασθαι) *ne avertaris*; & aliud apud Nonium inter Auctores Linguæ Latinæ, *Cap.* XVII. *num.* 48. *pag.* 751.

Mutuet. mutuum ſumat. *Cæcil. Aſoto*:

Ad amicum curret mutuatum, mutuet meâ
cauſâ;

ubi legendum, *currat*, & *cauſâ meâ.*

His duobus exemplis adde, ſi voles, Plinium, *Lib.* II. *Cap.* IX. dicentem: *Solis fulgore reliqua ſiderum regi, ſiquidem in toto* mutuatâ *ab eo luce fulgere.*

Ut verò correctionis iſtius ratio intelligatur, ſciendum eſt, Maximianum *Herculium* fuiſſe à Diocletiano *fratrem* appellatum, Imperii nempè conſortio.

Ita hujus Libri *Cap.* VIII. ſtatim initio, ubi de Diocletiano ſermo eſt, legitur: *Quid* FRATER EJUS *Maximianus, qui eſt dictus Herculius?* Ita in Thermarum Diocletiani Inſcriptione apud Gruter. CLXXVIII. 7. poſt relata Diocletiani & Maximiani (*Herculii*) Conſtantii & Maximiani (*Galerii*) Severi & Maximini (*Dazæ*) nomina, legere eſt:

THERMAS. FELICES. DIOCLETIANI. AUG. FRATRIS. SUI. NOMINE. CONSECRAV. &c. ubi poſt vocabulum FELICES, vel quadratarii, vel exſcriptoris incuriâ omiſſum eſt, MAXIMIANUS AUG. id eſt, *Herculii* nomen, uti eſt in conſimili aliâ Inſcriptione, quæ ibid. num. 8. mutila exhibetur.

Eam in iis, quæ ad præſens inſtitutum pertinent, partim ſupplere conabor in hunc modum.

	SENIORES. AUGG.
* Lege, D. D.	* ↄ N. N. CONSTANTIUS
	ET MAXIM
	THERMAS. FELIC.
es. ſenior.	MAXIMIANUS. AUG.
..... ſuae.	pr AESENTIA: MAIE.
ſtatis.	f i ERI. JUSSIT: ET. DI
ocletiani.	NOMINI. CONSECRAVIT.

Ibi vides ꝰ MAXIMIANUS. AUG. quod desideratur in primâ Inscriptione, in istâ addi post THERMAS FELICES, quia nempè eas *Herculius* Diocletiano, *fratri suo*, consecraverat.

Præterea hujus ipsius Libri *Cap.* XX. Augustos fuisse invicem *fratres*, Cæsares autem fuisse ab Augustis *filios* appellatos, discimus his verbis: *Sed eum* (Licinium) *Cæsarem facere noluit, ne* filium *nominaret, ut posteà in Constantii locum nuncuparet* Augustum atque FRATREM.

Eamdem Diocletiani & Maximiani *Herculii* fraternitatem præfert Inscriptio in foro Tyri posita, quæ in Thalmude Hierosol. Codice *Havodah Zarah*, Cap. I. Fol. 39. verso, col. 2. v. 17. refertur in hunc modum:

Ego Diocletianus Imperator qui ædificavi hoc forum Tyri fortunæ Herculii FRATRIS MEI *octoginta diebus.*

Hæc ex Bombergii editione Venetâ, quæ longè elegantior & correctior Cracoviensi illâ anni Judaïci 367. sive Ch. 1706.

Significat itaque Lactantius, Diocletianum, cui *Maximianus* Herculius FRATER ERAT, nomen *Maximiani* Herculii, *fratris sui, mutuasse*, sive *mutuatum esse*, ut illud Galerio *Armentario* daret.

Dati nominis ratio subditur, nempè OMINIS *causâ, quia Maximianus* Herculius *fidem summâ religione præstabat.* Captaverat videlicet Diocletianus *omen* ex nomine, ratus Galerium, quem Cæsarem creabat, fidum sibi futurum, si Imperatoris *Maximiani* Herculii *fratris sui*, sibi fidi, nomen gereret. Apud Victorem quoque *De Cæsaribus* Maximianus *Herculius* legitur fuisse erga Diocletianum *fidus amicitiâ.*

IN CAPUT XX.

Pag. 216. lin. 1. *Maximianus, postquàm Senibus expulsis, quod voluit effecit, se jam totius orbis dominum esse ferebat.*] Censendus est tum voluisse Romani Imperii titulum immutare, [*Cap.* XXVII. in fine.] *ut non Romanum Imperium, sed Dacicum cognominaretur.*

Pag. 211. lin. 9. *Ac substituto Cæsare filio suo, qui tunc erat novennis.*] Natus est itaque anno Ch. 296. post Maium mensem, vel 297. ante eumdem mensem. Senes enim expulsi sunt Kalend. Maiis [*Cap.* XIX.] anni Ch. 305. qui nempè [*Cap.* XVII.] Consulatum IX. Diocletiani proximè excepit.

Lin. 12. *Candidianus.*] Nomen est filii *Galerii* Maximiani, quem ex concubinâ genitum [*Cap.* L.] Valeria *ejusd. Maximiani uxor* ob sterilitatem adoptaverat. Quoniam verò in Illyrico, vel *ad ripam Danubii*, pater ejus per XV. annos [*Cap.* XX. v. 11.] bellum gessit, non omninò ineptè dixeris, *Candidianam*, sive urbem, sive mansionem, quæ ex Itinerario Antonini pag. 63. suprà relato sita est inter *Transmariscam* & *Teglicium*, appellationem hanc accepisse, quòd in eâ vel natus esset, vel educatus Candidianus.

IN CAPUT XXIV.

Pag. 217. lin. 8. *Suscepto Imperio, Constantinus Augustus nihil egit priùs, quàm Christianos cultui ac Deo suo reddere.*] Statim itaque *Augustum* egit, nunquàm anteà *Cæsar*, ac secundum in Imperio locum obtinuit, ut Cap. XXV. in fine. Eusebius quoque De Vitâ Constantini lib. 1. cap. 22. ait, *Constantinum statim post Constantii mortem dictum fuisse Augustum*: nisi malis dicere, Constantinum à Lactantio *Augustum* per prolepsim appellari; neque enim hunc titulum sibi vindicavit, si qua fides Auctori Panegyrici Constantini & Maximiani, nisi postquàm illum accepit à Maximiano Herculio, qui, resumptâ purpurâ, in Gallias venit anno 307. ut filiam Faustam nuptui daret Constantino.

At undenàm tot varia numismata, aurea, argentea, ærea, in quibus CONSTANTINUS legitur CÆSAR? An id Constantini moderationi tribuendum, cùm nonnulla signata sint in provinciis, quæ penès ipsum erant? An verò maximam partem cusa fuerint in Gal. Maximiani potiùs, quàm in Constantini obsequium, iis in partibus, quæ Gal. Maximiano erant obnoxiæ, ut tot numismatis per Imperium sparsis nuncupatio *Augusti* Constantino detraheretur?

Sic autumandi ratio, quòd Gal. Maximianus *Constantinum, non* Imperatorem, *sicut erat factus, sed* Cæsarem *cum Maximino*, Cap. XXV. in fine, *appellari jusserit.* Id ipsum etiam eficias ex *Cap.* XXVI. in quo idem Maximianus legitur *tres Cæsares facere non potuisse*: nempè Maxentium, duobus aliis Maximino & Constantino adjunctum.

IN CAPUT XXV.

Pag. 218. lin. 8. *Ut eum de secundo loco rejiceret in quartum.*] Constantinus *Cap.* XXIV. sub finem, per patrem Constantium morti proximum commendatus militibus, factus fuerat *Augustus*; adeòque Gal. Maximiano par, atque in Imperio Romano *secundus.* Severus autem & Maximinus à Gal. Maximiano, *Cap.* XVIII. v. 24. & 28—34.

facti fuerant Cæsares, antequam Constantinus dignitatem ullam obtineret. Rursùs, Severo jam nuncupato Augusto, & Maximino tertium locum adepto, utpote facto pridem Cæsare, necesse erat, Constantinum ambobus de suo loco concedere, si fuisset duntaxat *Cæsar* appellatus; atque ita de *secundo* loco sibi post mortem patris sui à militibus dato, ut suprà notatum sub finem cap. XXIV. rejectus fuisset in *quartum*.

IN CAPUT XXVI.

Pag. 218. lin. 2. *Maxentium Romæ factum Imperatorem.*] Cave intelligas hoc *Imperatoris* significatu *Augustum*, utì deindè Cap. XXXII. in fine, ipse Maxentius factus est. Hîc nihil aliud est præter Cæsarem; infrà enim, computato Maxentio, legitur: *Et oderat Maximianus hominem, & tres Cæsares facere non poterat.*

Pag. 219. lin. 12. *Et bis Augustum nominat.*] Id est, iterùm, sive *denuò*.

IN CAPUT XXVII.

Pag. 220. lin. 3. *Adjuncto Maximiano.*] Id est, Maximino. A Lactantio enim Daza indiscriminatim *Maximianus* & *Maximinus* fuit appellatus. Vide Notam ad Cap. XVIII. v. 28.

Lin. 6. *Suæ minoris filiæ nuptiis.*] Faustæ.

Ibid. *Ille.*] Gal. Maximianus.

Pag. 221. lin. 3. *Felix animis quorum.*] Lege, *flexis animis eorum.*

IN CAPUT XXIX.

Pag. 222. lin. 7. *Sex fuerunt.*] In numerum non intrat Diocles, sed Maximianus *Herculius*, cui in Campaniâ moranti Maxentius filius purpuram miserat, ac bis, id est, *denuò*, Augustum, Cap. XXVI. nominaverat, ita ut commune pater ac filius, Cap. XXVIII. Imperium haberent.

Lin. 9. *Constantinum Imperatorem, generum suum.*] Faustam enim, Maximiani *Herculii* filiam, duxerat.

Lin. 10. *Generi filium.*] Constantii Chlori, cui Flavia Maximiana Theodora, ejusd. Herculii privigna, nupserat. Ideò Constantius, ductâ privignâ, habetur vitrici gener.

IN CAPUT XXX.

Pag. 224. lin. 5. *Filio suo.*] Ita in Inscriptione Constantiensi, quæ apud Gruterum pag. CLXVI. 7. Constantius dicitur Maximiani *Herculii* filius, etiam duntaxat privignæ ejus maritus, utì proximè notatum.

IN CAPUT XXXII.

Pag. 226. lin. 1. *Maximinus iratus, nec Cæsarem se, nec tertio loco nominari volebat.*] Indè intelliges, Maximinum priore se loco posuisse, quàm Constantinum. Si enim Constantinum *Augusti* loco habuisset, ut factus fuerat, Cap. XXIV. sub finem, tum ipse non fuisset nisi quarto loco nominandus. Sed hoc non repugnat iis, quæ notavi suprà ad Cap. XXIV.

Lin. 2. *Mittit ergò ad eum sæpè legatos.*] Id est, Gal. Maximianus ad Maximinum.

Lin. 3. *Orat sibi pareat, dispositionem suam servet.*] Illam nempè, quâ Imperium, Cap. XXIX. Licinio dederat, substituto in Severi loco.

Ibid. *Cedat ætati, & honorem deferat canis.*] Maximino enim provectior erat ætate Licinius factus Augustus, quem Gal. Maximianus *habebat*, Cap. XX. *veteris contubernii amicum, & à primâ militiâ familiarem.*

Lin. 6. *Dolet bestia.*] Gal. Maximianus. Ita quoque initio Cap. XXV. *mala bestia.*

Lin. 8. *Victus contumaciâ.*] Omninò adscribo sententiæ V. C. Ant. Pagii, qui in *Criticâ Baronianâ* ad an. Ch. 307. ait, hæc verba intelligi debere de Maximino; idque ostendit ex Eusebio, apud quem, *Lib.* VIII. *Cap.* 13. post Licinium à Gal. Maximiano nuncupatum *Augustum*, legitur *Maximinus seipsum renunciasse* Augustum.

Hæc vocabula, *Victus contumaciâ*, idem significant, ac *Impar contumaciæ*, non quidem *alienæ*, sed suæ. Sensus est, Maximinum vi contumaciæ suæ abreptum non paruisse Maximiano æqua postulanti; quem loquendi usum aliquot exemplis liceat illustrare, petitis præcipuè ex Fl. Josepho. Est enim hic Auctor mihi aliquantisper familiaris.

Plato *in Hipparcho*, statim initio, φιλοκερδεῖς, *cupidos lucri*, appellat ἥττους τοῦ κέρδους, ad verbum *minores*, id est, victos *lucro*. Apud Herodianum habetur, ἥττων ὀργῆς καὶ ἔρωτος, *minor irâ & amore.*

Antiquit *Lib.* XXII. *Cap.* 3. *pag.* 401. de Oniâ Pontifice legitur, χρημάτων ἥττων, *pecuniis minor*, id est, avarus: quod vitium Fl. Josepho ibidem est Φιλοχρηματία, *Cupiditas pecuniarum.* Deindè *Lib.* XVII. *Cap.* 10. *pag.* 600. de Herode, ὀργῆς μὲν ἥσσων, κρείσσων δὲ τῶν

δικαίῳ, *irâ quidem minor, melior autem jure.* Denique *Lib.* XVIII. *Cap.* 11. *pag.* 643. de Caio Caligulâ, ἥσσων μὲν τοῦ αἰσχροῦ, κρείσσων δὲ τοῦ βελτίστου, *minor quidem turpitudine, melior autem eo quod optimum est*, id est, honestate.

Porrò in istis Fl. Josephi locis, & *Lib.* XIV. *Cap.* 17. 484. ubi Sameas vir justus τοῦ δεδοιέναι κρείττων, *terreri melior*, id est, *terroribus superior* prædicatur, τὸ κρείσσων idem est ac *contemptor*. Apud Apuleium enim *Lib.* VII. *Metamorph.* verba sunt Tlepolemi phrasim Græcam Latinè usurpantis: *Avete, fortissimo Deo Marti clientes, mihique jam fidi commilitones; & virum magnanimæ vivacitatis volentem volentes accipite, libentiùs vulnera corpore excipientem, quàm aurum manu suscipientem, ipsâque morte, quam formidant alii,* MELIOREM.

Ut verò apud Tacit. Annal. *Lib.* XIII. *Cap.* 46. Poppæa legitur *Imparem cupidini se, & formâ Neronis captam simulans;* & in Victoris Epitome, Julianum *Apostatam cupido gloriæ flagrantior pervicerat*: ita contrà M. Porcius Cato dicitur Ti. Livio, *Lib.* XXXIX. 40. *Invicti à cupiditatibus animi;* Julianus idem *Apostata* Victori De Cæs. *Cibi omnis, libidinis atque omnium cupidinum victor;* Imp. Gratianus in Victoris Epitome: *Vini ac libidinis victor.* Denique apud Cicer. De Finibus legitur: *Et qui suum judicium retinent, ne voluptate victi faciant id, quod sentiunt non esse faciendum.*

Ex his liquet, vocabula ista, *Victus contumaciâ*, non dici hoc loco de contumaciâ *alienâ*, atque adeò hactenùs fuisse hallucinatos, qui ea Gal. Maximiano adscripsêre, cùm de Maximino dicantur.

Lin. 9. *Tollit Cæsarum nomen.*] Trium, id est, sui ipsius, tum Constantini, & Maxentii.

Lin. 10. *Maxentium & Constantinum filios Augustorum.*] Maxentius & Constantinus *naturâ* erant filii Augustorum, nempè Maximiani *Herculii* & Constantii: sed *dignitatis* fuit ea appellatio, quâ Maximinus ambos insignivit. Suspicandi verò locus est, eos appellatione istâ, *duntaxat honorificâ*, in classem redigere voluisse; nulla enim vel exigua erat in Imperio potestas eorum, qui *Filii Augustorum* dicebantur. Undè Capitolinus *Cap.* 3. de L. Vero Imperatore, Antonini Pii filio adoptivo, ait: *Nec aliud ei, antequàm imperaret, honorificentiæ adnomen adjunctum est, quàm quòd Augusti filius est appellatus.*

Addo, me prætereà suspicari numisma Constantini M. quod Mediob. *pag.* 459. exhibet, si modò genuinum est, cum epigraphe, CONSTANTINUS FIL. AUGG. id est, FILIUS AUGUSTORUM, nempè Constantii & Maximiani *Herculii*, fuisse deditâ operâ & jussu Maximini alicubi ejus in partibus percussum, ut numismatum ope sanctio illa vulgaretur, quâ Maximinus Constantinum nonnisi FILIUM AUGUSTI haberi volebat.

Lin. 11. *In Campo Martio proximè celebrato Augustum se ab exercitu nuncupatum.*] Campus Martius non est hîc nomen loci, qualis erat Romæ, sed potiùs, ut ita dicam, *Comitiorum militarium*, in quibus lustrabatur exercitus. An verò statis temporibus, vel quotiescunque juberet Imperator, celebraretur *Campus Martius*, non liquet.

Verisimile est Maximinum, qui Syriæ & Ægypto, *Cap.* XXXVI. præerat, harum provinciarum Legiones in castra coëgisse, ut ab ipsis militibus tanquàm auctoribus nuncupatus *Augustus*, securitatem sibi, propter appellationem, quam arripuerat, procuraret.

Neque verò solummodò apud Romanos, sed etiam eorum imitatione apud Francos *Campus Martius* celebrabatur. Audi Gregor. Turon. *Lib.* II. *Cap.* 27. de Clodoveo Rege dicentem: *Transacto verò anno, jussit omnem cum armorum apparatu advenire phalangem, ostensuram in* Campo Martio *suorum nitorem*: undè firmatur quod suprà dixi, *Campi Martii* celebrationem esse militarium copiarum recensionem. Illa autem Clodovei facta fuerit ineunte vere, quo exercitus ad bella educi solent.

Lin. 13. *Universos quatuor Imperatores jubet numerari.*] Adde virgulam post τὸ *quatuor*, & lege *nominari*, pro *numerari*, hoc modo: *universos quatuor, Imperatores jubet nominari:* nempè Licinium, Maximinum, Constantinum, ac Maxentium. Hîc autem per *Imperatores* significantur *Augusti*, ut ad *Cap.* XVIII. v. 7. notatum.

IN CAPUT XXXIII.

Pag. 227. lin. 16. *Repercussis medullis, malum recidit introrsùs.*] Quis unquàm aut audivit, aut legit, *Repercuti medullas?* Additâ itaque virgulâ post *malum*, scribe: *Repercussum medelis malum, recidit introrsùs.* Positum est enim *medelis*, pro *medicinis*. Ita suprà: *Incipit vulnus non sentire medicinam.* Hanc emendationem, Lector, si probas, acceptam refer Viro insigni, qui se ejus auctorem à me laudari vetuit.

IN CAPUT XXXVII.

Pag. 233. lin. 6. *Sine modo, cùm milites.*]

Lege, *satellites*. Ita in fine Cap. XXXVIII. *His* satellitibus *& protectoribus cinctus.*

IN CAPUT XXXIX.

Pag. 235. lin, 11. *Postremò, nefas esse illius nominis ac loci fœminam, sine more*, sine exemplo, *maritum alterum experiri.*] Hæc dicebat Valeria, vel reverà ignoratione rei, vel simulatione, ut Maximinus *insolentiâ exempli* à consilio suo averteretur. Similium enim nuptiarum vetus exemplum ante annos 142. suppetebat in Lucillâ Augustâ, M. Antonini Philosophi, id est, M. Aurelii filiâ, L. Veri Imp. viduâ, teste Capitolino in M. Antonino Philosopho *Cap.* 20. his verbis: *Proficiscens ad bellum Germanicum, filiam suam*, non decurso luctûs tempore, *grandævo Equitis Romani filio, Claudio Pompeiano dedit, genere Antiochensi, nec satis nobili, quem posteà bis Consulem fecit, cùm filia ejus esset* Augusta, *& Augustæ filia.*

Id contigit, inquam, ante annos 142. siquidem tot esse à luctu Lucillæ ad luctum Valeriæ, ita ostenditur.

Gal. Maximianus ipso Cos. VIII. obiit, mense Maio, *Cap.* XXV. adeòque Valeria anno Ch. 311. facta est vidua.

L. Verus vivendi finem fecit *mediâ hyeme*, ut testatur Galenus *Lib. De Præcognit. Cap.* 10. Hyems illa fuit, quæ finem anni Ch. 169. & initium 170. occupavit.

In præsentiâ non differo, an ante finem anni 169. an post initium insequentis L. Verus obierit: quanquàm existimo, id contigisse sub finem anni 169. utrovis enim modo consequens est, indè ad mensem Maium supradicti anni Ch. 311. quo obiit Maximianus, annum 142. decurrere.

L. Verum obiisse sub finem anni 169. vel ad summum vitam produxisse usque ad initium anni insequentis, agnoscere est ex initio & fine ejus Imperii.

M. Aurelius & L. Verus ambo, novo exemplo, Imperium adepti sunt post demortuum Antoninum Pium, qui anno Ch. 161. è vivis excessit; & quidem, juxta Tertullianum *Apologet. Cap.* XXV. & Dionem pag. 814. die 17. Martii.

Quo dato, cùm L. Verus decimum Imperii annum non attigerit, obiisse ipsum necesse est ante 17. diem mensis Martii anni Ch. 178. Secùs enim decimum Imperii annum attigisset.

Non attigisse autem nisi nonum annum, duobus potissimùm argumentis conficitur, quæ breviter expediam.

Primum suppeditant numismata, tam Græca, quàm Latina, quorum nulla omninò ultra L. Θ. id est, *annum IX.* vel ultra TR. P. VIIII. exhibent.

Alterum habetur in Chronico Paschali, ubi ad primum CCXXXVII. Olymp. annum, Indict. VI. Conss. Aproniano & Paulo, legitur Lucius Aurelius Commodus mortuus esse, ἄρξας ἔτη θ. *cùm imperasset annos IX.*

Neque verò ideò rejiciendum est Auctoris istius Chronici testimonium, quòd bienniò citiùs, quàm par est, anno nempè Christi 168. L. Veri obitum consignet; sibi enim ipsi in hoc anachronismo constat, quippè qui initium imperii ejusdem L. Veri in annum Christi 159. retroagat: quæ duo ex Indictionum numeris in hoc Chronico accuratè appositis palàm fiunt; sicut & alius, isque perpetuus, in figendis Olympiadibus ejusdem Auctoris biennii prochronismus, uti à me suprà notatum, *pag.* 151.

Si quis verò à me quærat, undenàm ergò apud Capitolinum *in L. Vero* dicatur L. Verus *imperasse cum fratre* (M. Aurelio) *annis undecim*, responsum accipiet, vocabulum *undecim* ibi natum fuisse ex duabus litteris numeralibus *XI.* quæ fuerint transpositæ ex aliis duabus *IX.* quibus *novem* significatur, ita ut ex τῶ *XI.* τὸ *undecim* plenè deindè scriptum universa Capitolini exemplaria, quæ in nostras manus hactenùs pervenerunt, inundaverit.

Porrò mirum nemini esse debet, apud Victorem Epitomatorem, Cassiodorum atque Eutropium similiter legi *undecim.* Ii enim omnes, corrupto semel fonte, idem virus hauserunt.

Apud Cedrenum facilior est ejusdem erroris correctio, ubi legitur pag. 250. Edit. Regiæ, anni 1647. Μάρκος Ἀντωνῖνος ἐβασίλευσεν ἔτη ιθ΄, μετὰ μὲν Βήρου [malè Σεβήρου] τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ ἔτη ι΄, καὶ μῆνας θ΄: *Marcus Antoninus imperavit annos* 19. *cum Vero quidem* [malè *Severo*] *genero suo, annos* 10. *& menses* 9. Loco enim ἔτη ι΄, καὶ μῆνας θ΄. vel legendum est simpliciter, ἔτη θ. *annos* 9. vel η΄ post ἔτη reponendum est, pro ι΄, id est, 8. pro 10. quoniam mutatum fuerit τὸ η΄, in ι΄, prono lapsu tum ex figuræ similitudine, tum ex eâdem utriusque litteræ apud nonnullos pronunciatione. Undè L. Verus, qui medio Martio anni Christi 161 imperare cœpit, obierit juxta Cedrenùm anno 169. antequàm, medii Decembris interventu, 10. mensem anni delibasset.

Maneat itaque, L. Verum nonnisi IX annos imperasse, & vivendi finem fecisse anno

Christi 169. exeunte, vel 170. ineunte: undè ad 311. quo Maximinus Valeriæ nuptias post Gal. Maximiani obitum ambivit, annus 142. fuit in decursu.

Addam, quoniam id quoque confert ad instituendam L. Veri Chronologiam, corrigendum esse præterea Capitolinum *Cap. II. in L. Vero*, ubi legitur: *Vixit annis quadraginta, duobus minus*, id est, *triginta octo;* quod optimè convenit cum *anno nativitatis L. Veri in præturâ patris sui, XVIII. Kalendas Januarias*, apud Capitol. *cap.* I. Sed de hoc aliàs.

Neque verò possum prætermittere asserendæ correctioni litterarum XI. in IX. egregium exemplum, quod vir clarissimus Joannes Harduinus in *Nummis antiquis illustratis*, Lutetiæ anno 1684. editis, pag. 316. voce ΜΑΣΣΑ. profert ex Plinio, apud quem *Lib.* XVIII. *Sect. 69.* permutatis annorum numeris, jubet legi, *Urbis an. DXVI.* pro *DXIV.*

Permulta non modò similium transpositionum, sed etiam litterarum numeralium malè acceptarum, ac deindè ipsorum numerorum plenè scriptorum exempla ex Græcis Latinisque Auctoribus congessi, quæ aliquandò loco haud alieno sum exhibiturus.

Inter illa unum est, si quod aliud insigne, apud Fl. Josephum, *Antiquit. Lib. XVII. cap. X.* pag. Gr. L. 600. E. v. 9. ubi Herodis funus dicitur *Hierichunte* processisse Herodium usque *στάδια ὀκτὼ, per stadia octo;* cùm in loco parallelo, *Lib.* I. de Bello *cap.* XXI. pag. 774. v. 3. à fine, legatur id factum *σταδίους διακοσίους, per stadia ducenta.*

Hujus utriusque loci conciliatio in devia abduxit tres Auctores aliàs sagacissimos, Wilhelmum Langium *Lib. II. De Annis Christi, cap. XVIII.* pag. 350. Edit. Lugd. Batav. 1649. Jac. Usserium, *Annal. parte posteriore*, anno Per. Jul. 4711. pag. 536. Edit. Londin. 1654. & Christ. Noldium, *Historia Idumææ* pag. 71. Edit. Franequeræ; quorum confutandis sententiis longiorem operam olim impendi. In præsentiâ tantummodò dicam, malè in *Antiquitatibus* legi ὀκτὼ, quod ex η', numeri octonarii indice, plenè scriptum; cùm τὸ η' ex σ', ducenarii numeri notâ perperàm effictâ, vel lectâ, exaratum esset. Observandum enim, *in Libris Antiquitatum* numeros compendiosè per litteras numerales ferè universìm exprimi, secùs ac *in Libris de bello*, ubi numeri ipsi integri scribuntur.

Accedit in illâ Herodianæ pompæ funebris recensione, *in Libris de Bello*, eamdem litteram η malè legi pro σ, nempè pag. 744. v. 6. à fine, in vocabulo Προῆγε, id est, *Præcedebat*, loco Πρόσγε, id est, *Præterea.* Sic enim locus se habet.

Προῆγε δὲ ἡ λοιπὴ δύναμις; *Præcedebat autem reliquus exercitus.* Quod est planè contra seriem narrationis, ut legenti patebit, & contra id, quod huic loco respondet in *Antiquitatibus*, pag. 600. E. v. 6. his verbis:

Τούτων δ' κατόπιν ἤδη πᾶς ὁ στρατός, *Post eos autem universus exercitus.*

IN CAPUT XLIV.

Pag. 238. lin. 1. *Jam mota inter eos fuerant arma civilia. Et quamvis se Maxentius Romæ contineret.*] Id anno Christi 312.

Pag. 240. lin. 5. *Senatus Constantino, virtutis gratiâ, primi nominis titulum decrevit, quem sibi Maximinus vindicabat.*] Titulus est *Maximi*, qui in fine hujus cap. & qui deinceps in Constantini numismatis observatur. Eum Constantinus anno præcedenti in Galliis acceperat, utì optimè advertit illustrissimus Mediobarbus, præstantissimi Operis sui pag. 462. ex numismatis, in quibus,

IMP. CONSTANTINUS MAX. P. F. AUG. SM. H. ER.

VOTIS V. MULT. X. VICTOR. AUG. P. TR.

Postremæ tres litteræ P. TR. significant *Percussa* TRéviris, supple *Moneta.*

Porrò *Maximi* titulum, *quem sibi Maximinus* ex Lactantio *vindicabat*, fuisse ab eo usurpatum, numismata vel Inscriptiones nondùm indicarunt. Undè sentiebat vir eruditus, hoc loco per *primi nominis titulum*, intelligi debere *primi Imperatoris nomen*, quod sibi *præscriptione temporis* Maximinus vindicabat, quoniam factus erat Cæsar (*cap.* XVIII) multò ante Constantinum.

IN CAP. XLVI.

Pag. 242. lin. 13. *Sicut ille victus est Romæ.*] Maxentius, ut *cap.* XLIV.

IN CAP. XLVIII.

Pag. 244. lin. 12. vel Edicti 6. *Quod quidem divinitas in sede cœlesti*] Lege: *Quo quicquid est divinitatis & rei cœlestis*, ex Eusebio, *lib.* X. *cap.* 5. & Nicephoro, *lib.* VII. *cap.* 41. ubi θειότητος legendum, pro θειοτης in Eusebio, & pro θειοτάτου in Nicephoro.

Pag. 245. lin. 8. *Super Christianorum nomine videbantur, nunc cavere ac simpliciter unusquisque.*] Supplenda & corrigenda ex Eusebii Græcis, lib. X. cap. 5. *Super Christianorum*

eorum nomine continebantur, *& quæ prorsùs læva*, *& à nostrâ clementiâ aliena esse videbantur*, *ea tollantur*; *& nunc liberè ac simpliciter unusquisque*.

IN CAPUT L.

Pag. 248. lin. 3. *Inprimis Valerium.*] Omninò is est, de quo Sextus Victor *Epitomes* num. 55. habet: *Valens Imperator creatur*; & num 56. *Valens à Licinio morte multatur*; cujus est apud Occonem, pag. 480. numisma:

ΑΥΤ Κ. ΠΟΥ. ΟΥΑΛΕΡ. ΟΥΑΛΕΝС. ΕΤ. СΕΒ. L. A.

Id est,

IMPerator. CAEsar. PUblius. VALERius. VALENS. PIus. AUGustus. Anno I.

Hunc nummum non benè ad Valentem sub Gallieno Tyrannum retulit illustrissimus Comes Mediobarbus pag. 387. Nam Valens iste, cujus Pollio num. XVIII. meminit; Valens Thessalonicus appellabatur, ut docet nos Ammianus Marcellinus lib. XXI. cap. XVI. non autem geminato nomine Valerius Valens. At potiùs ad eum pertinet alius apud Occonem nummus, pag. 528. in hunc modum:

ΑΥΤ. ΚΑΙ. Γ. ΙΟΥΛ. ΟΥΑΛΕΝС. СΕΒ. L. A.

Id est,

IMPerator. CAEsar. Caius. IULius. VALENS. AUGustus. Anno I.

Undè ibidem istum Valentem malè censet Occo *fuisse à Licinio morte mulctatum*; siquidem erat tempore Gallieni.

Porrò *Valerius Valens* in primo nummo inscriptus nequit esse Valens, quem Licinius, postquàm inter se & Constantinum bellum exarsit, *Cæsarem* creavit, non autem *Augustum*. Valens enim iste *Cæsar*, pace postmodùm inter ambos Imperatores factâ, in ordinem solummodò redactus est, non verò interfectus, ut testantur Sirmundi Anonymus in Valesianâ Ammiani editione, pag. 659. & Petrus de Legationibus in Excerptis Tomo I. Hist. Bysant. pag. 27. Neque audiendus Zozimus, osor Constantini infensissimus, cùm tradit, nec affirmat tamen, (ut vox Græca οἶμαι, id est, *arbitror*, quâ utitur, satis indicat) Constantino volente & jubente, Valentem istum *Cæsarem* fuisse occisum.

Alter Valens *Augustus* eodem ferè tempore interemtus est, quo periit Maximinus; & *his absumptis, Imperii jura penès Constantinum & Licinium devenere*, utì scribit Sextus Victor. Ad Constantinum autem & Licinium *Imperii jura devenere* anno Christi 313. Tunc itaque Valens, seu *Valerius Valens*, periit, cujus meminit Victor: nam *inprimis* necatus est à Licinio, ut scribit Lactantius.

Nec Valerius iste Valeria Augusta est, ut in Notis Oxoniensibus correctum; *postremò* enim, non verò *inprimis*, Valeria à Licinio interfecta est, utì disertis verbis habetur cap. 41.

Hoc, præter complura alia, docuerat me olim illustrissimus & eruditissimus Abbas Ludovicus Du Four *De Longuerue*, quod ab eo acceptum vir clarissimus Antonius Pagius nuper inseruit *in Criticâ suâ Baronianâ*, ad annum Christi 306. num. XV. pag. 20. professus, utì ingenuum hominem decet, à quo id didicerat.

IN CAPUT LI.

Pag. 249. lin. 5. *Ita illis pudicitiæ & conditio exitio fuit.*] Miror Lactantium non dixisse, *fuisse Valeriæ exitio sacrificia, quibus, cogente Diocletiano patre suo, polluta fuerat*, Christiana cùm esset, ut id *cap.* XV. disserui.

IN CAPUT LII.

Pag. 250. lin. 9. *Ubi sunt modò magnifica illa & clara per gentes Joviorum & Herculiorum cognomina, quæ primùm à Dioclete ac Maximiano insolenter assumpta, ac postmodùm ad successores eorum translata, viguerunt? Nempè delevit ea Dominus & erasit de terrâ.*] Hæc oratoriè & contra Historiæ fidem scripsit Lactantius, nisi dixeris, coronidem Libro *De Mortibus Persecutorum* fuisse ab eo impositam in intermedio quodam tempore post debellatos universos Persecutores nominis Dei, antequàm cusa essent insequentia numismata, in quibus Licinii ambo *Jovii* inscribuntur.

Primum cum typo exhibetur in *Familiis Byzantinis* viri clarissimi Caroli Ducangii Lutetiæ anno 1680. editis, pag. 25. in hunc modum:

D. D. NN. IOVII. LICINII. INVICTI. AVG. ET CAES.

Cap. gemmata.

Protomæ Licinii Augusti & Licinii Cæsaris, manibus Victoriam utrique lauream porrigentem tenentium.

Alia duo sunt apud Mediob. pag. 455. relata his verbis:

D. D. N. N. IOVII. LICINII. INVICT. AVG. ET CAES.

Capita cum Bustis, id est, cum effigie umbilico tenus, *Liciniorum Patris & Filii, laureata, se respicientia, dextris Victoriam sustinent, quæ expansis brachiis, singulis manibus singulam tenet lauream.*

Hoc numisma videtur idem esse, ac superius illud Ducangianum.

Sequitur postremum aliud ibid. apud Mediobarbum:

D. D. N. N. IOVII. LICINII. INVICT. AVG. ET CAES.

Capita Liciniorum laureata, dextris sustinent Fortunæ typum, Figuram scilicet calatro caput ornatam, dextrâ temonem, sinistrâ cornucopiæ.

Accedit Legiones, Alas equitum, & cohortes Joviorum Herculiorumque nominibus semper insignitas permansisse, etiam sub ipso Constantino, & usque ad Imperatorem Valentinianum III. ut passim videre est in Notitiâ Dignitatum Imperii.

Vale, Lector. Votis tuis Fortuna respondeat; mea sunt vota.

GISBERTI CUPERI

NOTÆ

IN

LACTANTIUM

DE MORTIBUS

PERSECUTORUM.

PRÆFATIO.

ANte annos aliquot, τȣ̃ μακαρίτȣ Joannis Columbi, viri eruditi rogatu, nonnulla in chartam tumultuariâ operâ conjeci, quæ inservire arbitrabar posse uni aut alteri aurei hujus opusculi loco illustrando. Edita illa sunt Aboæ, quæ urbs Finnorum caput est: sed quemadmodùm facilè credo, ea doctis non planè probata fuisse, ita me non alia tunc temporis publici juris facere voluisse, velim iidem persuasum habeant. Columbus me certiorem fecerat, multa sibi in Lactantium annotata esse; nolui propterea falcem in ipsius messem immittere: sed ut morem amico, præclarissimi Schefferi genero, & doctrinæ perelegantis viro, gererem, Notulas misi, quæ editæ in ultimo Septentrione sunt. Quid longiori vitâ Vir dignior præstiterit, palàm est; cùmque animadvertam, haud pauca relicta esse, quæ merentur illustrari pluribus, & cùm ipsi mihi nonnulla meorum, neque enim hoc diffiteri pudet, minùs placeant, cœpi diligentiùs elegantissimum opusculum excutere, & notas meas, quas cum suis edidit Columbus, ubi commodè id fieri potuit, hisce novis inserere, ut omnes eâ viâ sub unum quasi conspectum cadere queant, & ut qui sententiam meam cognoscere desiderant, non teneantur singulis momentis consulere Viri præstantis curas. Natæ hinc mihi sunt Annotationes longè auctiores: easque ut luce donem publicâ, facit Patrum disertissimus; faciunt res præclaræ, quas ille nos docet; & facit denique operis argumentum, quod hodiè renasci miramur, & stupemus, quodque caput est omnium confabulationum, saltem apud eos, qui vetera tempora, vulnera Ecclesiæ inflicta, & Persecutorum tragicos exitus secum animo revolvunt, quosque tangit ac cruciat Ecclesia Dei tam miseris, tam horrendis, & apud posteros fortè fidem non inventuris modis vexata. Quòd si aliquid dignum Lactantio, virisque doctis acceptum præstiterim, erit certè quòd læter serium in modum; secùs si accidit, sique morosi ingenii homines, quibus nihil, nisi quod ab ipsis proficiscitur, placet, multa invenire se posse putant, quæ ipsis displiceant, per me id fiat licet; quippè qui non litibus & commissionibus, sed veræ eruditioni & humanitati, idque animi, cui lusus aliquandò dari debet, relaxandi causâ, vacuum à negotiis publicis tempus impendam.

Valere te juberem, Lector, nisi manum injiceret Constantinus Magnus, decus & ornamentum libelli, quem à Lactantio compositum Notis illustro. Nam cùm is sæpè ad partes vocandus sit, cùm multa de eodem oblatâ occasione moneam, non abs re me facturum arbitratus fui, si in Illustrissimi Principis natalem inquirerem locum. Video eruditionis præstantis viros inter sese immane quantùm dissentire, aliosque in Thraciâ, alios in Britanniis, alios alibi existimare natum esse magnum illum Imperatorem, qui in nummis non absque ratione vocatur EXUPERATOR OMNIUM GENTIUM, PRINCEPS PROVIDENTISSIMUS, UBIQUE VICTOR, & FUNDATOR PACIS; cuique in iisdem tribuitur SÆCULI FELICITAS, BEATA TRANQUILLITAS, nec non SECURITAS REIP. Hunc igitur Principem Baronius, Pomponius Lætus, Archiepiscopus Armachanus in Britannicarum Ecclesiarum Antiquitatibus, atque nuper Ed. Stillengfleet in Originibus Britannicis censuerunt natum esse in Britanniâ; aliique Helenam, matrem ipsius, filiam faciunt Regis cujusdam Britanniæ, quod certè purum putum figmentum est. Cæterùm præcipuus prioris opinionis fundus est Panegyricus, quem Constantino Eumenius dixit: *O fortunata*, ait, *& nunc omnibus terris beatior Britannia, quæ Constantinum Cæsarem prima vidisti!* Illique addendus omninò est Panegyricus ab incerto auctore dictus Maximiano & Constantino, in quo hæc verba leguntur: *Liberavit ille Britannias servitute; tu nobiles illic oriundo fecisti.* Verùm, pace tantorum virorum quod fiat, alia ego omnia sentio; arbitrorque, Constantinum Magnum natum esse in Illyrico latè sumpto, vel in Daciâ Mediterraneâ, & quidem in urbe Næso. Constantinus certè Porphyrogeneta illud nos absque ambagibus docet lib. 2. Themat. 9. *Præfectura Daciæ Mediterraneæ sub Consiliario: urbes quinque, Pantalia, Germanus,* Ναϊσὸς, ἡ πατρὶς τȣ̃ μεγάλȣ Κωνσταντίνȣ: *Næsus, patria Magni Constantini.* Stephanus, vel Epitomator ejus Hermolaus Barbarus, idem in v. Ναϊσὸς testatur: Ναϊσὸς, πόλις Θρᾴκης, κτίσμα καὶ πατρὶς Κωνσταντίνȣ τȣ̃ βασιλέως: *Urbs Thra-*

cia, *opus & patria Constantini Imperatoris*; putoque idem tradere Julium Firmicum lib. 1. Matheseos, atque apud eum legi debere cum Valesio ad Amm. Marcellinum ex MSS. *Naïsum*, non autem *Tarsum*; id quod editi libri servant: *Apud Naïsum genitus Constantinus, à primo ætatis gradu gubernacula Imperii retinens.* Sed firmissimum argumentum nobis præbet Auctor Excerptorum de Constantio Chloro, & Constantino Magno; cujus hæc sunt verba: *Hic igitur Constantinus natus Helenâ matre vilissimâ in oppido Naiso.* Nihil certè clarius dici potest; transiremque ad alia, nisi conjecturam, quæ mihi commodè in mentem venit, cujusque etiam mentionem feci ad caput 26. supponere è Repub. litterariâ judicarem; non quòd illam aliis obtrudere velim, vel ipse etiam eam planè amplectar: sed ut diligentiores habeant, in quo sese exercere possint. Helenam ab aliis *concubinam* Constantii vocari notum est: verùm nemo, quod equidem sciam, inventus est, qui eam dixerit fuisse *vilissimam* fœminam, præter Auctorem Excerptorum, qui tamen fortè non ita scripsit, cùm non sit verosimile, Christianum ita locuturum de Piissimâ & Venerabili, quemadmodùm in nummis vocatur, Augustâ. Quid igitur? titubanter & dubius planè dico, scriptum fortè fuisse, *vilissimo in oppido.* Nam videtur hoc oppidum non valdè illustre, vel magnum fuisse; & certè mox in iisdem Excerptis sequitur, Constantinum illud *mirificè ornasse*: Stephanus ejusdem istud κλίσμα facit; & indè magnificè ornatum cùm fuerit, mirum non est, vocari Amm. Marcell. 21. 10. *copiosum oppidum.* Miror autem, eruditorum nonnullos hanc urbem eandem esse existimare cum *Nasto* & *Nesto*, (quarum illam Stephanus facit urbem Thraciæ, alioque modo scribi Νεστὸν addit; hanc verò urbem & fluvium Illyriæ;) eosdemque memoriæ mandare; Nesti urbis Illyriæ & fluvii neminem è veteribus meminisse: at Nestum, Thraciæ fluvium longè celeberrimum, memorare Melam, Plinium, Solinum. Nam ego quidem arbitror, Plinium 8. 16. non alium, quàm Illyriæ Nessum memorare, quandò notat, *in Europâ inter Acheloum tantùm Nestumque amnes leones esse*; & Scylax Caryandensis, vel qui ejus sub nomine editus est Geographus, in Illyriâ memorat κόλπον Νεσταῖον, & urbem, vel fluvium, neque enim adjicitur unum ex iis, Νεστόν. Quin imò Apollonius Rhodius 4. 1215. *Nestæos* etiam eidem regioni adscribit; & notanda sunt Scholiastæ verba: Τοὺς Νεσταίους Σκύλαξ φησὶν ἔθνος Ἰλλυρικόν. ἀπὸ τούτων περίπλους ἐστὶν εἰς τὸν κόλπον ἡμέρας μιᾶς; καὶ Ἐρατοσθένης ἐν γ. γεωγραφουμένων φησί: μετὰ Ἰλλυριοὺς Νεσταῖοι, καθ' οὓς νῆσος Φάρος, Φαρίων ἄποικος: id est, *Nestæos Scylax dicit esse gentem Illyriæ: ab his in sinum unius diei est navigatio; & Eratosthenes in tertio Geograph. libro ait: Post Illyrios Nestæi, prope quos insula est Pharus, Phariorum colonia.* Fuit igitur in Illyriâ urbs & fluvius Nestus; fuit Nessus, vel Nestus fluvius Thraciæ, & denique Naisus urbs patria Constantini, quam & Thraciæ urbem facit Stephanus, latè scilicet regionis hujus nomine sumpto: nisi cum Valesio quis rescribere velit Δακίας, & intelligere Daciam mediterraneam, de quo in Notis satis multa doceo. In oppido igitur Naiso natus Constantinus, à rerum gestarum gloriâ posteà Magnus dictus; videturque vile & parvum fuisse, quia Constantinus illud mirificè ornavit, ut scilicet natalem locum illustriorem redderet. *Vilissimum* indè dicitur Auctori Excerptorum, si tamen conjectura mea vera est, quam vel eo nomine premere diutiùs nolui, ut ab Augustâ Helenâ vilitas auferatur, quam etiam non memini ab ullo veterum illi objectam fuisse; nisi quòd Eutropius narret, Constantinum Constantii filium fuisse *ex obscuriori matrimonio*, quod certè respectu secundarum nuptiarum, quas Constantius celebravit cum Valeriâ Diocletiani Imp. filiâ, dici ab eo potuit. Sed ut pergam, nullo prætereà modo temporum ratio permittit, ut in Britanniâ Constantinus nasci potuerit. Natus enim est anno Christi 272. Coss. Aureliano & Basso, diù antequàm pater Cæsareâ dignitate fuit ornatus, quod factum est anno Christi 291. Neque enim insulam illam ingressus est, antequàm Cæsar foret, & anteà sine dubio ut plurimùm in Illyrico egit; ut enim Auctor Excerptorum loquitur, *Constantius D. Claudii optimi Principis nepos ex fratre, Protector primùm, exin Tribunus, posteà Præses Dalmatiarum*, ultimamque dignitatem accepit à Caro, qui regnare cœpit anno 282. vel certè eam sub eo gessit, uti patet ex Vopisco in Carino. Nec quicquam illustres viros juvat Eumenius; egoque arbitror, alium longè verborum, quæ adferuntur, sensum esse: nempè, *Constantinum primam Britanniam vidisse Cæsarem*, non quia ibi natus, sed quia, patre mortuo, ab exercitu Cæsar est factus; id quod verum esse patet satis superque ex iis, quæ in Notis observavi. Nec etiam quicquam alter Panegyrista evincit, qui dicit, Constantinum *Britannias no-*

biles illic oriundo fecisse. Nam *oriri* quidem dicuntur, qui nascuntur, & in vitam introeunt homines, iisdemque *ortus* tribuitur: sed eædem voces singulari elegantiâ etiam usurpantur de iis, qui Reges, Imperatores, vel Cæsares fiunt. Sic Cajus & Lucius ab Augusto adoptati, & principes juventutis designati, *Orientes juvenes* dicuntur Paterculo, 2. 99. & *exortum principis Vespasiani* dixit Plinius 33. 3. de initio imperii ipsius loquens; & de eodem, ut multis videtur, verba facit Curtius 10. 9. *Proindè jure meritòque populus R. salutem se Principi suo debere profitetur, cui noctis, quam penè supremam habuimus, novum sidus inluxit. Hujus herculè, non solis* ORTUS, *lucem caligantem reddidit mundo.* Neque aliter Panegyristæ loqui solent. Cap. 1. Paneg. Maximiano & Constautino dicti: *Sacratissimi Principes, Maximiane, velis nolis, semper Auguste, & Constantine ORIENS Imperator;* cap. 8. *Hic est, qui in ipso ORTU Numinis sui, Gallias priorum temporum injuriis efferatas reip. ad obsequium reddidit;* id est, simul ac factus fuit Imperator, initio imperii. Eumenius cap. 10. Panegyrici dicti Constantino: *Ignobilem credo aliquam Barbarorum manum repentino impetu, & improvisò latrocinio* ORTUS TUI AUSPICIA *tentasse;* idemque in alio Paneg. cap. 2. diem, quo Constantinus Cæsar est dictus, appellat *divinum* ORTUM *Majestatis suæ.* Adeò ut quandò Constantinus dicitur Britannias nobiles fecisse *illic oriundo*, nihil certè aliud evinci indè possit, quàm illum ibi purpuram sumpsisse, & Cæsarem, vel Imperatorem factum esse, quæ etiam sententia est Justi Lipsii in Admirandis, & Joh. Livineji; estque loquendi ratio desumpta à sole, vel sideribus, quibus Imperatores solebant comparari. Britannicus ab Octaviâ sorore vocatur apud Senecam *sidus orbis*: Antoninus Philosophus se senem vocat *solem occidentem*, Commodum verò *orientem*, ἀνατέλλοντα; & Geta atque Caracalla in rarissimo Ephesiorum nummo apud Sponium & Morellium vocantur ΝΕΟΙ ΗΛΙΟΙ.

Quid mihi porrò de *Actis Pilati* videatur palàm feci ad cap. 36. Incidi posteà in Opera posthuma Episcopi Cisterciensis; & animadverti, Virum Illustrem pag. 51. notare: » Acta Pilati plena impietatis adversùs Christum conficta ex mandato Maximini Tyranni, publicè tam in agris, quàm in civitatibus proposita, & à Ludimagistris addiscenda pueris tradita esse; his Romanos usos esse sub Diocletiano & Maximino, ad Christianos à Martyrio revocandos, ut testantur verba Maximini in Passione SS. Tarachi, Probi, & Andronici: *Iniquissime, non scis quem invocas, Christum hominem quendam factum, sub custodiâ Pontii Pilati positum, cujus acta reposita* (aliter legitur in editis) *sunt.* « Quòd si Illustris Antistes per *Maximinum* intelligit Galerium Maximinum, quo imperante Acta hæc conficta fuisse Eusebius testatur, certè illis sub Diocletiano & Maximino (vel *Maximiano* potiùs) uti non potuere Romani; quippè qui purpurâ sese exuerant, antequàm hæc Acta publicata sunt. Deindè Maximinus Imp. verba in Passione laudata non protulit, id quod videtur censere Episcopus; sed Numerianus Maximus Præses, qui in jus Martyres traxit Diocletiano & Maximiano Herculio (ex quibus, ut hoc obiter moneam, interpres Theodori Metochitæ malè tres Impp. facit, Diocletianum, Maximianum, & Herculium, cùm ipse scripserit, Διοκλετιανὸς καὶ Μαξιμιανὸς ὁ Ἑρκούλιος) iterùm Coss. uti Acta testantur, licèt non inveniam, eos simul secundum Consulatum gessisse. Præterea Eusebius hæc spurcissima Acta, ut monui, Galerio Maximino tribuit; undè & lib. 1. cap. 9. χθὲς καὶ πρώην illa inventa fuisse scribit. Vir doctus, qui Dissertationem de Legione Fulminatrice publicavit nuper, scribit Diocletianum & Maximinum hæc Acta cudisse, cùm tamen Diocletianus, jam imperio deposito, Salonæ ageret; arbitraturque, *Acta Pilati* laudata Justino Martyri, Tertulliano, & aliis, esse etiam supposititia: cui tamen opinioni adversatur Episcopus Cisterciensis; quam litem aliis relinquo examinandam.

Eodem capite 36. per *summum sacerdotem* apud Prudentium, non Pontificem Romanorum Maximum, sed Cybeles Sacerdotem intelligi debere doceo. Et proculdubiò is primus erat Sacerdotum Cybeles, & reliquorum caput; quomodò & Apulejus lib. 1. Isidis Sacerdotem maximum celebrat: *Ac cùm ad ipsum jam templum pervenimus, Sacerdos maximus, quique divinas effigies progerebant.... disponunt ritè simulacra.*

Notatu insuper dignum est, Lactantium cap. 4. narrare, Valeriano *direptam* vel *dereptam*, uti scribendum judico, cutim, & infectam rubro colore, in templo barbarorum deorum ad memoriam clarissimi triumphi positam, & legatis Romanorum semper fuisse ostentui. Nam auctor Chronici Alexandrini similia de Carino tradit; *eum* nempè

victum Carras profugisse, & à Persis captum, mox interfectum esse, pellemque detractam eos fecisse saccum, & σμυρνίσαντες, vel unguentantes servasse εἰς ἰδίαν δόξαν, gloriæ causâ. Undè hæc hausta sint, ignoro planè: nam nemo aliorum auctorum tale quid de Carino memoriæ mandavit; quippè qui victus & occisus fuit in prælio, quod cum Diocletiano habuit apud Nargum in Mœsiâ. Adeò ut Chronici illius auctor valdè cautè legendus sit; utì eo ipso loco Carum facit avunculum Carini, qui tamen illius, nec non Numeriani, fuit pater. Κάεινος ὁ βασιλεὺς ἀπιὼν πολεμήσας κατὰ Περσῶν κατὰ τοῦ θείου αὐτοῦ Κάρου: *Carinus in Persas profectus cum Caro avunculo suo.* Neque tantùm ex patre avunculum facit: verùm etiam scribit, Carinum patri in Persas proficiscenti comitem fuisse; cùm contrà Carinus Gallias rexerit, & Numerianus expeditionem cum patre in Orientem susceperit, teste Vopisco. Quòd si vox αὐτοῦ abesset, vel addita foret ab ignaris librariis, θείου Κάρου, reddi posset, *Divi Cari*; quomodò is non modò in nummis, verùm etiam à Nemesiano in Cynegetico, quod scripsit ad Carinum & Numerianum, appellatur:

> *Mox vestros meliore lyrâ memorare triumphos*
> *Accingar*, DIVI *fortissima pignora* CARI.

Ad cap. 16. notavi, humani aliquid Casaubonum V. Clar. pati, cùm scribit, Constantium bello Persas vicisse. Idem tamen etiam tradit Auctor Chronici laudati pag. 642. Πέρσαι, ait, κατὰ κράτος ἐκινήθησαν ὑπὸ Κωνσταντίου καὶ Μαξιμίνου Γοβίου; *Persæ maximo bello à Constantio & Maximino Jovio Cæsaribus devicti sunt.* Hæc gesta esse dicuntur Maximiano Herculio v. & Maximiano Jovio Cæsare II. Coss. qui annus U.C. est 1050. & Christi 297. quo certè Galerius Maximianus Narseum superavit: sed Constantius in Britanniis bellabat. Deindè Maximinus Jovius est Galerius Maximianus Jovius, cùm C. Valerius Maximinus illo tempore nondùm Cæsar fuerit factus.

Cap. XXIX. putabam, Aurelium Victorem corrigendum esse, interpositâ particulâ &: sed vulgata etiam scriptura declarat, Licinium simul factum esse *Cæsarem Augustum*; cùm aliàs primò Cæsarea dignitas, indè Augusti nomen daretur Principibus.

Cap. XXXIX. disserui de combustione cadaverum, putavique in binis Inscriptionibus hæc verba, CORPUS INTEGRUM CONDITUM, denotare corpus illud non crematum, verùm humi mandatum esse. Nondùm conjecturam illam damno: sed videant tamen eruditi, num potiùs significare illi, qui monumenta ista posuerunt, velint, corpora non mutilata, verùm integra humata esse. Nam illud ut fieret, magna Gentiles tenebat religio; magnumque ipsis solatium erat, si florentibus & integris membris, ultimum valere rebus humanis dicerent. Statius 2. Sylv. 1. 156.

> *Gratum est, fata tamen, quòd non mors lenta jacentis*
> *Exedit puerile decus, manesque subivit*
> INTEGER, *& nullo temeratus corpora damno,*
> *Qualis erat* ——————

Quò non incommodè refert Gevartius factum Augusti, *qui supremo die, petito speculo, capillum sibi comi, ac malas labentes corrigi præcepit*, Suetonio teste. Scilicet umbras ita apud inferos versari, ut corpora ex vitâ decedebant, habebant persuasum; utì vel Deiphobus apud Virgilium 6. Æn. & Laius apud Statium 2. Theb. ne alia exempla advocem, docent. Indè est, quòd tam graviter in Antonium invehatur Cornelius Severus apud Senecam Suas. VII. quòd Ciceroni caput & manum amputari jusserat:

> *Hæc nec in Emathio mitis victoria Perse,*
> *Nec te, dire Scyphax, non fecit in hoste Philippo;*
> *Inque triumphato ludibria cuncta Jugurthâ*
> *Abfuerant, nostrâque cadens ferus Annibal irâ*
> *Membra tamen Stygias tulit inviolata sub umbras.*

Et fortè hùc etiam respicit Nero, cùm apud Sueton. *nihil priùs ac magis à comitibus exigit, quàm ne potestas cuiquam capitis sui fieret, sed ut quoquo modo* TOTUS *cremaretur*: quanquàm ludibrium, & caput pilo infixum, utì fieri solebat, ante oculos habere potuerit. Integri igitur inferos adire exoptabant Gentiles, ut scilicet integris etiam membris in campo Elysio choreis & epulis operam dare possent. Hinc puto occisorum membra diligenter fuisse aptata, ut scilicet tanquàm integri conderentur. Statius 3. Th. 132.

> *Vulneraque alta replent lacrymis. Pars spicula dextrâ*
> *Nequicquam parcente trahunt; pars molliter aptant*
> *Brachia trunca loco, & cervicibus ora reponunt.*

Vulnera itidem obligabant; uti apud Euripidem Phœn. v. 1663. Antigone Creontem rogat, ut vulnera fratris Polynicis occisi obligare posset;

A'M

Α᾽λλ᾽ ἀμφὶ τραύματι ἄγελα τελαμῶνας βαλεῖν.

Capite eodem, de *Rege sæculi* nonnulla ad Tertullianum explicandum monui, suspicatusque posteà sum, scribi haud incommodè posse, *pro Diaboli scilicet æmulatione Regis sæculi;* nam Diabolus in Novo Fœdere, & quidem in Evangelio Joannis, Α᾽ρχων τȣ̃ κόσμȣ, & in Epistolâ ad Corinthios secundâ, ὁ θεὸς τȣ̃ αἰῶνος τȣ́τȣ, vocatur: vel vulgatam scripturam ita explicari posse, Pontificem Maximum esse ad Diaboli imitationem Regem sæculi. *

* *Furens se prodit hic hæresis ingenium.*

Adjiciendum tandem est, Freherum, vir. ampl. pereruditè de Tributorum variis generibus agere in Dissert. quam de Numismate Censûs composuit; & valdè illustrari Lact. caput tertium & vicesimum per verba ejus, quæ sequuntur. Tenendum est certè, ait, tributum soli, id est, agrorum, pro modo & latitudine eorum indictum fuisse, ut Ulpianus de Censibus docet; vel potiùs pro feracitate. Stipendium enim & tributum onera sunt fructuum, l. 7. D. de Usufr. l. *neque*, D. de Impens. in res dotales factis. Undè Mæcenas apud Dionem: Φόρον ἐπιτάξας πᾶσιν ἁπλῶς τοῖς ἐπικαρπίαν τινὰ τῶν κεκλημένων αὐτοῖς παρέχουσι. Nec agris solùm, sed cæteris etiam facultatibus, auro facto & infecto, pecuniæ numeratæ, mancipiis, gregibus tributa imponebantur pro eorum modo. Qui ut inter divites & inopes diversus: ita & tributi onus; neque hoc inopibus valdè formidandum. At capitis tributum in omnes peræquè unum, liberos modò (nam servorum nulla capita; sed pecudum instar pro pretiis suis à domino cum cæteris fortunis horum tributum dependebatur) divites & tenues, maritos & cælibes, parentes & orbos. Non dicam juvenes & senes, quòd ei rei modus datus, ut nec ante vigesimum annum capite obligaretur, & senectuti sua immunitas esset; nisi quòd in Judæâ hoc etiam aliquantulùm aggravatum Ulpianus auctor est d. l. 3. D. de Censibus.

Hîc cùm te iterùm relinquere, Lector, vellem, ecce affertur ex Italiâ Henrici Norisii, Viri certè celeberrimi, & cui plurimùm antiquitatis studium debet, Epistola Consularis, quam mihi ille dono mittebat. Ad caput Lactantii x. doceo, Cæsares in Augustorum planè fuisse potestate, nec propterea mirum esse, Galerium Maximianum ad carpentum Diocletiani concurrisse. Hæc mea & aliorum sententia valdè firmatur à Viro præstantissimo; quippè qui pag. 177. laudatæ Epistolæ docet, Cæsareum nomen nullius imperii indicium fuisse. Antonius Pagi, vir itidem pereruditus, *imperium Cæsareum* subindè commemorat; hoc alii explodebant, quos ita loquentes introducit: Nos planè, inquiunt, ignoramus, quidnam sit hocce imperium Cæsareum Domitiani ac Commodi, ut ille tuus fingit. Nam Dio lib. 53. differens de Titulis Imperator. testatur, appellationem Cæsaris *nihil peculiaris potentiæ* significare, sed tantùm *successionem stirpis*. Et ne à Domitiano discedamus, Tacitus in fine l. 3. Histor. scribit, Domitianum post necem Vitellii à frequenti milite Cæsarem consalutatum. Et initio lib. 4. ait: *Nomen sedemque Cæsaris Domitianus acceperat.* Eo autem titulo nullum eidem imperium collatum, patet ex iis, quæ statim subjungit: *Prætura Domitiano & Consulare imperium decernuntur.* Prætura nullum imperium, sed jurisdictionis tantùm potestatem Domitiano conferebat. Cæterùm ut Cæsar, idemque filius Vespasiani Augusti, quidpiam auctoritatis ac potestatis supra privatos Prætores haberet, eidem *Consulare imperium* S. C. decretum fuit, quòd nuda illa Cæsaris appellatio nullum eidem imperium tribuebat. Marcus Aurelius filios adhuc pueros Cæsares creavit, nullo cum eisdem imperio, cujus ob ætatem nondùm capaces erant, communicato. Idem verò post annum nonum imperium Proconsulare Commodo tradidit, ante quod sine ullo imperio Cæsar tantùm fuerat. Etenim Augusti potestatem atque imperium intra urbem sibi reservantes, filios Cæsares imperio Proconsulari extra urbem insigniebant. Itaque Commodus ac reliqui Cæsares, ante imperium Proconsulare, omnis imperii expertes censebantur. Hinc cùm anno 175. Senatus nuntium necis Avidii Cassii accepisset, inter festivas acclamationes absenti M. Aurelio factas dixerunt: *Commodo imperium justum rogamus, Commodo Tribunitiam potestatem rogamus.* Erat igitur Commodus sine imperio, quamvis jam indè ab anno 166. Cæsar esset, destinatus tamen ad imperium, quod unà cum Tribunitiâ potestate eodem demùm anno 175. accepit. Idem Commodus cùm Albinum Cæsaris nomine donasset, hic posteà Imperator pro concione dixit: *Commodum donantem me Cæsariano nomine contempsi.* Non imperium Cæsareum dixit, sed purum putum nomen Cæsareum. Horum auctor Capitolinus cap. 2. & 3. in Albino. Hæc apud Virum tam præclarum, & Fastorum correctorem & conditorem, cujus amicitiam, humanitatem & eruditionem maximi facio, leguntur; atque ex iis, Lector, perspicere

simul potes; non malè Julianum sese vocasse *Apparitorem fidum*; & Galerium Maximianum apud Lactantium cap. 9. causas habuisse, quarè detrectaret Cæsaris nomen, cùmque illud in litteris ad se datis audisset, exclamaret truci vultu ac voce terribili: *Quousque Cæsar?* & quarè tandem Galerius Maximinus c. 32. *nec Cæsarem se, nec tertio loco nominari volebat.*

Hæc commodùm digesseram, cùm ecce mihi litteræ à Viro præstantissimo afferuntur; quas quia Cæsaream dignitatem magis illustrant, non secùs ac annum, quo Constantius ac Galerius designati Cæsares fuerunt, adjicere, Lector, bonâ tuâ cum veniâ, visum fuit.

Illustrissimo Domino, eruditissimo ac clarissimo Viro D. GISBERTO CUPERO, *Præpotentium Ordinum Belgii Fœderati Senatori amplissimo.*

CUM Epistolam Consularem tibi, Vir illustrissime, mittere ausus sum, haud in votis mihi fuit, ut tu arduis, ac hoc præsertim armis Gallicis concussæ Europæ motu, Præpotentium Ordinum Belgii Fœderati negotiis implicitus, oculos ad eamdem deflecteres. Nam in supremum Provinciarum Belgicarum Senatum cooptatus, præsentia, ac quæ vario eventu contingere possunt, consilio ac providentiâ curare debes, non autem in elapsa retrò sæcula animum revocare. Verùm, qui tuus genius est, ubi in Senatu maximis de rebus consilia discutis, ac Conso publicè litas, domi posteà Minervæ Sacris operaris; quod utrumque cum laude exequi iis tantùm datum, quos æquus amavit Jupiter. Hinc victoris gentium populi Fastos à me emendatos laudas, qui ob præclara abs te edita volumina in litterariæ reipublicæ Fastis es laudatissimus. Lætor autem plurimùm, quòd aureum Lactantii librum novis supra Baluzianas Notis illustraturus sis; pleraque enim Majoribus nostris ignorata ibidem exponuntur, ac chronologia imperii Diocletiani, quæ Scaligerum, Panvinium, Baronium, aliosque latuit, rectissimè declaratur. Nicolaus Toinardus Aurelianensis dudùm meam sententiam rogavit de anno, quo, juxta Lactantium, Constantius ac Galerius designati Cæs. fuerint, cùm Baluzius id actum putet anno æræ Christi vulgaris 293. At rescripsi Baluzium anni metachronismum admittere. Nam Galerius Maximianus in titulo Edicti pro Christianis promulgati A. C. 311. quo & idem Augustus animam inter cruciatus projecit, inscribitur TRIB. POT. XX. COS. VIII. At si ille Tribunitiam potestatem accepisset A. C. 293. eadem Tribunitia potestas anno demùm 312. Kalendis Martiis viciès cœpisset multiplicari. Panvinius scribit, eos Cæsares designatos fuisse A. C. 291. quod anteà Idatiani Fasti tradiderant, eodem anno eclipsim etiam Solis advocantes. Sed cum Baronio ea Cæsarum designatio referenda est ad Kalendas Martias A. Christi 292. Etenim ubi Lactantius c. 33. de Galerio scripsisset: *Jam decimus & octavus annus agebatur, quo percussit eum Deus insanabili plagâ*, &c. addit: *Et hæc facta sunt per annum perpetem, cùm tandem malis domitus Deum coactus est confiteri, &c. & jam deficiens Edictum misit hujusmodi.* Itaque ægrotare cœpit postremâ parte anni imperii, sive TRIB. POT. XVIII. ac toto anno TRIB. POT. XIX. morbo vexatus fuit: initio verò TRIB. POT. XX. nempè post Kalendas Martias A. Christi 311. Edictum emisit. Jam verò si Edictum promulgasset anno eodem 311. ante Kalendas Martias, sub exitum TRIB. POT. XX. primùm initæ A. C. 291. utì putat Panvinius, idem ante Edicti promulgationem pleno biennio ægrotasset; nempè postremâ parte TRIB. POT. XVIII. ac rursùs TRIB. POT. XIX. ac XX. cùm Consul VIII. anno scilicet 311. Edictum emiserit. Consulendæ autem sunt Tabulæ Astronomicæ, si quæ eclipsis anno 292. contigerit, utì produnt laudati Fasti. Petavius anno Christi 291. ponit eclipsim die 15. Maii horâ tertiâ post meridiem. At Idacius eam eclipsim, ac illorum Cæsarum designationem perperàm eodem anno 291. recitavit, cùm creatio Cæsarum anno insequenti, si Lactantio fides, contigerit.

De imperio Cæsarum sub Augustis ita censeo. Quidam fuere puri puti Cæsares sine ullo imperio, utì Caius ac Lucius, Augusti filii, statim post adoptionem; utì & Nero, antequàm A. U. 804. imperio Proconsulari ornaretur. Ita etiam & Commodus ejusque frater Annius Verus, cùm essent parvuli. At quidam alii unà cum Cæsareâ dignitate imperium accipiebant. Ita Constantius ac Galerius cùm primùm Cæsares facti sunt, Proconsulare imperium acceperunt. Vopiscus c. 6.

de Vitâ Cari ait, hunc in animo habuisse, *ut Carino Cæsareum imperium abrogaret*, cùm, ut initio de Vitâ Carini scribit, *Cæsarianum teneret imperium*, quo nempè bellum in Occidente gerere poterat. Vide scripta mihi pag. 189. Cenotaph. Pisanorum. Cùm verò Constantius ac Galerius uti futuri bellorum administratores Cæs. dicti fuerint, imperium etiam Proconsulare unà cum nomine Cæsareo inierunt. Hinc in plurimis Rescriptis Codicis Justin. in titulis Legum Diocletiani & Maximiani, *Augg.* & *Cæsares* nominantur, nempè ob imperium Proconsulare extra urbem. Ita cum Valeriano & Gallieno Cæsar Valerianus etiam Rescriptis ibidem præponitur, uti & Philippus Cæsar cum Augusto patre. At in eodem Codice, ubi Divorum fratrum rescripta recitantur, nunquàm legitur additus M. Aurelius Cæsar: ex quo infero, hunc, vivente Antonino Pio, purum putum Cæsarem fuisse. Videsis lib. 2. Cod. tit. 1. 13. & 38. lib. 6, tit. 26. Nec item Commodus unà cum patre M. Aurelio ac L. Vero legitur lib. 3. tit. 31. lib. 5. tit. 25. lib. 6. tit. 26. Itaque existimo, quosdam Augustos imperium Proconsulare suis Cæsaribus tradidisse; alios verò nudam omni imperio dignitatem Cæsaream filiis sive naturâ, sive adoptione communicasse. At omnia hæc singulari tuæ eruditioni examinanda propono eâ mente, ut sim paratus tuam in sententiam, quæcunque illa fuerit, pedibus transire; es enim Senator, ac apud me primæ etiam, ut olim dicebant, sententiæ Consularis. Vale, Vir doctissime, ac litterariæ in Belgio rei decus & præsidium. Dabam Florentiæ x. Kal. Decemb. 1688.

Illustrissimæ Dominat. Vestræ

Humillimus & addictissimus servus.

Hæc Vir illustris doctrinæ ad me misit; quæ si tibi, Lector, tantùm quantùm mihi placent, placebunt certè plurimùm. Vale.

GISBERTI CUPERI NOTÆ IN LACTANTIUM.

Pag. 180. DE *Mortibus Persecutorum.*] Ex exemplis, quæ Baluzio & Columbo notata sunt, satis patet, Veteres frequenter *mortes* dixisse plurali numero. Neque aliter loquitur Manil. 1. 887.

Cesserat officium lacrymis: & funera deerant
Mortibus, & lacrymæ ----------

Sen. Suas. extremâ: *Juba & Petrejus mutuis vulneribus concurrerunt, & mortes fœneraverunt;* quibus addendus Prudentius 2. contra Symm. 675. Cæterùm id quod Columbus optabat, ut Joannis Sarisberiensis opusculum, quod *De Exitu Tyrannorum*, ipso in de Nugis Curialium teste, inscripsit, lucem aspiceret publicam, id certè & ego vellem summoperè. Arbitror enim eum Diocletiani, Maximiani, aliorumque Tyrannorum & θεομάχων mortes exitusque memorasse; & ut veteres auctores legere solebat, potuisse fortè consulere hunc ipsum Lactantii libellum, cùm sæculo vixerit XII. quo major longè MSS. copia supererat. Laus inventionis editionisque hujus opusculi Anglis, vel Gallis reservata est, quia in utroque regno vitam egit; & certè eruditione præstantes viri omnem movere lapidem deberent, ut ea Joannis Sarisberiensis cura in lucem prodeat tandem. Balæo teste, inscribitur *De malo Tyrannorum exitu.* In Bibliothecæ Bodleianæ manuscriptis laudatur ejusdem *Nero;* & arbitrabatur Grævius idem opusculum esse, quod à primo & sævissimo tyranno ac persecutore, *Nero*, & ab argumento, *De Exitu Tyrannorum*, fuerat inscriptum: quem morem libros inscribendi vetustum esse, ex Cicerone & Varrone constat.

CAPUT PRIMUM.

Pag. 180. lin. 4. *Addetur his omnibus.*] Fallor, aut intelligitur diabolus, qui præcipuus fidelium adversarius & hostis est, quemque dicit tandem etiam vincendum esse, non secùs ac instrumenta ejus persecutores superati fuerunt: cap. XIV. *Noviès enim tormentis cruciatibusque variis subjectus, noviès* ADVERSARIUM *gloriosâ confessione vicisti;* mox idem repetens, eum *Zabulum*, vel *diabolum* vocat: *Novem prœliis Zabulum cum satellitibus suis*, id est, persecutoribus, *debellasti.* Et quanquàm Maxentius c. 43. dicatur unus interesse *de adversariis Dei*, tamen ille aliique omnes eo, quo hæc scribebat tempore Lact. sublati fuere persecutores; undè cap. 50. *Hoc modo Deus universos persecutores nominis sui debellavit, ut eorum nec stirps, nec radix ulla remaneret.* Et tamen his omnibus addetur *adversarius*, id est, diabolus; id quod etiam indicat fine hujus libelli: *Ut omnes insidias atque impetus diaboli à populo suo arceat, ut florescentes ecclesias perpetuâ quiete custodiat;* quod si fit, diabolus certè victus est, & additur reliquis adversariis proculcatis. Atque ita diabolus dicitur Martyribus certamina parare. Passio SS. Perpetuæ & Felic. *Puellis autem ferocissimam vaccam, ideoque præter consuetudinem comparatam, diabolus præparavit, sexui earum etiam de bestiâ æmulatus.* Græci hunc adversarium similiter vocant ἀντικείμενον, quomodò Chrysost. in cap. 12. 2. ad Cor. Epistolæ, citans 3. Reg. 4. ὀυκ ἦν Σαλὰν ἐν ἡμέραις αὐτοῦ, explicat, τουτέστιν ἀντικείμενος; & ita ὁ ἀντικείμενος in Epist. ad Thessal. est Dei adversarius, vel Antichristus, qui semper & perpetuò Deum oppugnat.

Lin. 5. *Restitutâ per orbem tranquillitate.*] Ita eleganter loquebantur, quia bella tempestatibus, utì notissimum, & procellis comparabantur. Indè in nummo Antonini apud Tristan. T. 1. p. 576. TRANQUILLITAS. AUG. ut indicarent, Antoninum prudentiâ suâ & virtute pacem & tranquillitatem dedisse imperio Romano. In aliis numismatis occurrit SERENA TRANQ. & ita mox Lactantio *pax jocunda & serena* dicitur.

Pag. 181. lin. 1. *Templum Dei, quod ab impiis fuerat eversum.*] Hîc agi de templo Nicomediæ, quod à Diocletiano & Maximiano eversum fuit, utì patet ex cap. 13. putat doctissimus Baluzius. Verùm ego arbitror, intelligi in genere debere Christianam religio-

nem ; vel Christianos antè vexatos acerbâ persecutione , nunc verò per Constantinum paci & quieti redditos. Hinc mox nihil de ædificio extruendo sequitur , uti omninò necesse erat : verùm de *mentibus* , quas pax jocunda & serena lætificat ; hocque ad præcedentia respicere , patet ex particulâ *enim* satis superque. Neque aliter mihi interpretandum esse videtur , quod mox sequitur : *Qui templum sanctum everterant , ruinâ majore ceciderunt : qui justos excarnificaverant ;* nam hoc in genere ad Persecutores referendum est , qui certè non jusserant templum Nicomediæ deleri omnes. Quin & initio capitis *templum* illud, sive cœtum fidelium , *ecclesiam* vocat : *Restitutâ per orbem tranquillitate, profligata nuper ecclesia rursùm exsurgit ;* quanquàm non ignorem , cap. 12. eamdem vocem pro conventiculo poni. Solebant ad hæc Patres gentilium deorum ædes *templa* , & loca , in quibus Christiani conveniebant , *ecclesias* , vel *conventicula* , &c. vocare ; id quod facit ipse Lactantius , cap. 5. 15. 35. 36. patetque ex Aureliani Imperatoris Epistolâ apud Vopiscum , & docuerunt satis eruditionis præstantis viri. Atque ut fideles in novo Fœdere dicuntur ναὸς Θεοῦ : ita & Patres Latini eosdem vocarunt *templum Dei sanctum, fidele, stabile , cœleste ;* uti facit ipse Lactantius cap. 2. & 15. necnon 4. Institut. 25. *Conquerentes profanos homines sacris interesse , egerunt Principes suos in furorem , ut expugnarent Dei templum* : ubi nequaquàm respicere Lactantium arbitror ad templum Christianorum apud Nicomediam , verùm ad *fideles* , quos per totum Romanum imperium conati sunt *expugnare ;* & vox hæc non de everso conventiculo , licèt milites manus operi admoverint : sed de Christianis persecutione afflictis commodè potest usurpari. Sic lib. 5. Institut. 2. τὸ *Dei* additum indicare videtur , & ibi fideles debere intelligi , non secùs ac cap. 33. infrà , quia Edictum , quod mox sequitur , omnes Christianos respicit.

Lin. 3. *Humano generi providerunt.*] Hùc pertinent nummi , quibus inscribitur PROVIDENTIA AUG. & SAPIENTIA PROVIDENTISSIMI PRINCIPIS ; & per *genus humanum* solenne est intelligere imperium Romanum : undè in iisdem nummis SALUS GENERIS HUMANI occurrit.

Lin. 6. *Nunc placatus.*] Putabam τὸ *Deus* poni debere post *placatus* , & Lactantium *jacentes & afflictos servorum* posuisse , pro miseris & afflictis servis : sed nunc non displicet Columbi *precibus ;* quod & eruditis Anglis in mentem venit.

Pag. 182. lin. 3. *De quo exitu.*] Verba quæ exciderunt , ità fortè supplenda sunt : *De quo exitu impiorum testificari placuit , ut omnes , qui procul moti fuerunt , vel qui post nos futuri sunt , scirent quatenùs virtutem & Majestatem suam in perdendis delendisque nominis sui hostibus Deus summus ostenderet ;* mox , post *auctores* , puto excidisse *tantorum scelerum* , vel *persecutionis.* Angli aliter paulò supplent , atque etiam Columbus ; quorum conjecturas si quis meæ præferat , haud id feram gravatè.

CAPUT II.

Pag. 183. lin. 2. *Cruciatus est.*] Id est , cruci affixus , uti ex Lactantii Institut. docet Columbus ; neque aliter locutus est Hegesippus lib. 18. *Capiebantur innumeri ; quingenti fermè ad diem cruciabantur.*

Lin. 3. *Duobus Geminis.*] Quàm diversa alii sentiant , notum est : vide Scaligerum , Petavium , Bucherium , Onuphrium , Langium , Christmannum , Th. Lydiat & alios.

Pag. 184. lin. 1. *Procella nubis.*] Plus dicit , quàm in sacrâ Scripturâ ; ibi enim tantùm νεφέλης mentio , & ablatio ipsa exprimitur per ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανόν : quæ loquendi ratio procellam excludit planè , docetque placidè J. Christum D. N. in cœlum sublatum esse.

Lin. 7. *Petrus Romam advenit.*] Tradit hoc etiam Lactantius 4. Institut. 21. *Miracula* autem respiciunt proculdubiò fabulam , quæ fertur de Simone mago , quæque narratur Arnobio & aliis.

Pag. 185. lin. 1. *Ac stabile.*] Id est , firmum ; duraturum. Sic in nummis occurrit , TELLUS , vel TERRA STABILITA , apud Erizzum p. 386. quo significatur proculdubiò , Imperatores pacem duraturam & firmam dedisse orbi terrarum.

Lin. 3. *A cultu idolorum.*] Hoc Lactantius ut Christianus loquitur ; nam Ethnici dicebant *cultum deorum.* Inscriptio apud Gruterum :

DIOCLETIAN. CAES.
AUG. GALERIO. IN. ORI
ENTE. ADOPT. SUPER
STITIONE. CHRIST.
VBIQ. DELETA. ET. CVL
TV. DEOR. PROPAGATO.

Utque ex innumeris tam Græcis , quàm La-

tinis auctoribus; necnon ex Martyrologiis & Actis Martyrum patet, Gentiles statuas deos repræsentantes ipsis deorum nominibus designabant.

Ibid. *Ad religionem novam.*] Et hoc est, quod objiciebatur continuò Christianis, utì patet satis superque ex Arnob. lib. 1. pag. 34. lib. 2. pag. 92. 93. & 94. aliisque. Indè Asclepiades gentilis apud Prudent. Hym. 10. περὶ στεφ. v. 580. primò celebrat *sacra vetusta*, & indè *novellum dogma* Christianis objicit; & Baronium secutus Trist. Tom. 1. pag. 698. per *pueros & puellas novorum hominum* apud Capitol. in M. Ant. Philosopho, intelligit pueros Christianorum: quanquàm ego existimem, Casaubonum & Salmasium veriora tradere.

Lin. 5. *Primus omnium.*] Hoc uno ore narrant omnes; & quanquàm à Claudio Christiani videantur malè habiti, non secùs ac Judæi, quorum nomine primis Ecclesiæ nascentis temporibus etiam illi veniebant, (quam in rem extat locus elegans apud Sulp. Sever. 2. 99.) non tamen motus ille inter persecutiones numeratus est. Claudium Judæos Româ jussisse excedere, tradit B. Lucas in Apostol. Actis; ac de eâdem re ita loquitur Sueton. c. 24. *Judæos impulsore Chresto assiduè tumultuantes Româ expulit.* Per *Chrestum* proculdubiò *Christum* D. N. intelligit, eumque ita vocabant, quia *Chrestus* erat nomen Romanis usitatum, utì ex Inscriptionibus, & Cic. 2. ad Fam. 8. patet; & puto Gentiles errore nominis Dominum nostrum ita nominasse, non autem per contumeliam, id quod tamen eruditi existimant. Neque enim mihi ulla contumelia esse videtur, aliquem *Chrestum*, id est, bonum, suavem, benignum nominare; quanquàm erraverint satis superque Gentiles, quandò illud putaverunt Salvatoris nostri nomen esse. *Impellere* autem *Christus* Judæos non potuit, quippè qui imperante Tiberio cœlo redditus est: sed hoc ita mihi videtur esse interpretandum, nonnullos Judæorum nostrum Christum dixisse esse Messiam, alios contrà id negasse; atque indè tumultus inter ipsos tam privatim, quàm publicè ortos esse. Sed tamen Claudius nihil aliud fecit, quàm ut omnes Româ expelleret; illoque tempore absque dubio etiam Christianis eadem sors obtigit: & quia solum tantùm, fortunis religioneque salvis, mutare cogebantur, Claudius inter Persecutores numeratus non est.

Pag. 186. lin. 1. *Tam mala bestia.*] Ita Neronem, Diocletianum, & alios Persecutores nominat optimo merito Lactantius, utì monuit Baluzius. Videantur capita 4. 9. 16. 25. 32. & 39. in quibus, modò *execrabile animal*, modò *nefarium*, modò *mala bestia* occurrunt. Latinus Pacatus Maximum vocat *belluam furentem*; ubi similia ex Rutilio & Senecâ observat Livinejus. Neque aliter loquuntur de tyrannis & impiis Principibus Liv. 34. 39. Cic. lib. 1. & 3. Offic. Lucianus pag. 1015. 1016. 200. & 206. Ed. Bourd. Dion. Cassius lib. 77. extremo, Arnob. 5. p. 115. Asterius Homil. 1. quibus addi potest Rittersh. 4. 9. Lect. Sac. & in Passione Seraphiæ Helpidius *rabidissimus canis* vocatur. Scilicet interdùm non satis habebant generale nomen, ut *bestiæ*, *animalis* adhibere: sed quod eorum maximè fœdis hominibus conveniebat, vel convenire putabant, projiciebant. Ita Lycophron p. 20. Helenam propter impudentiam vocat κύνα; p. 170. Clytemnestram δράκαιναν διψάδα; hominesque moribus sævis & asperis præditos ὄφεις, δράκοντας, & *scorpiones* dictos esse, observavit Meurs. ad Lycophr. p. 125. Sic Asterius pag. 72. adulteram nominare nullus dubitat ἀσπίδα καὶ ἔχιδναν; & apud Livium 39. 11. Hispala, mulier non satis pudica, *excetra* vocatur. Sic Julianus Ep. 23. Constantinum appellat πολυκέφαλον ὕδραν; undè satis perspici potest, quo odio Apostata ille Christianos fuerit persecutus.

Lin. 4. *Adventum . . . nefas.*] Hæc sic suppleri posse existimo: *quod nefas est credere. Sicut duos prophetas vivos esse translatos; & in ultimo sæculo initium Christi sanctum ac sempiternum, cùm descendere cœperit, præcessuros pronunciant, eodem modo etiam Neronem venturum putant, qui futurus præcursor diaboli.* Et rectè primò dicit Lactantius, nefas esse credere Neronem rediturum, & Antichristi præcessurum adventum; eosque paulò antè *quosdam deliros* nominat. Hinc patet auctorem nostrum, id quod monere oblitus non est Baluzius, non accedere eorum opinioni, qui censebant Neronem non esse mortuum, sed adhuc vivere, & venturum ante finem sæculi, ipsumque vel fore Antichristum, vel temporibus iisdem per Occidentem sæviturum, quibus ille per Orientem; quam in rem plura videri possunt apud Casaub. ad Sueton. Commodianus Instruct. 41. canit, Neronem de inferno reversurum; ejusque versus supponendi sunt, quia libellus ille rarus est admodùm, & quia adventûs Heliæ

etiam facit mentionem:

Dixit Esaias: Hic Homo, qui commovet orbem
Et Reges totidem, sub quo fiet terra deserta:
Audite, quoniam propheta de illo prædixit:
Nihil ego compositè dixi, sed neglegendo.
Tum scilicet mundus finitur, cùm ille parebit;
In tres imperantes ipse diviserit orbem.
Cùm fuerit autem Nero de inferno levatus,
Helias veniet priùs signare dilectos.
Res quas Africa regio, & Arctoa natio tota
In septem annis tremebit undiquè terra:
Sed medium tempus Helias, medium Nero tenebit.
Tunc Babylon meretrix incinefacta favilla
Indè ad Jerusalem perget, victorque Latinus
Tunc dicet: Ego sum Christus, quem semper oratis.

Per Prophetas autem *vivos translatos duos*, intelligendi sunt Enochus & Elias, utì patet ex Jo. Damasceno 4. 27. de Orthod. Fide; quanquàm alii solius Eliæ reventuri meminerint, quod etiam facit, utì ex laudatis versibus patet, Commodianus. Prætereà respicere Lactantius videtur ad regnum Christi millenarium, de quo videri etiam potest l. 7. c. 1. extremo, & cap. 14. alibique Instit. Divinarum; illique addi potest Commodianus. Ut autem hoc loco *descendere* dicit Christum advenientem: ita etiam de ejus nativitate non aliter loquitur 4. Inst. 10. *Ut esset necesse, appropinquante sæculi termino, Dei filium descendere in terram.* Græci id vocant καλαβαίνειν, & Jupiter Καλαβάτης, vel *Descensor* occurrit in nummis; eoque nomine ad adulationem proni Athenienses honorarunt Demetrium Poliorcetem, tanquàm in eum mutatus Jupiter in terram descendisset. Non satis cautè, meâ ex sententiâ, Tristanus Tom. 2. p. 571. explicat, *in terram fulmen jaculantem Jovem.* Nam quamvis Jupiter fulmen jaculans, & cum pluit, καταβαίνειν, & *descendere* possit dici, ipsumque adeo fulmen, vel σκηπτὸς, Lycophroni p. 67. vocetur καλαιβάτης, & eidem p. 199. Ζεὺς καλαιβάτης dicatur fulmine hostium domos incendere; quamvis loca fulmine tacta consecrata fuerint eidem Jovi, teste Magni Etymol. Auctore in v. Ἐνηλύσια, nec non Polluce lib. 9. c. 5. puto tamen, Demetrium ita dictum fuisse, quia adulatores ipsum Jovem esse persuasum sese habere volebant videri. Sic & Jupiter *descendere* dicitur, quandò pluit. Virg. 2. G. 324.

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Conjugis in gremium latè descendit ——

& fortè hæc mythologia repræsentatur in nummo Antonini Pii apud Seguinum p. 197. in quo Jupiter in aëre suspensus, & alatum tenens fulmen unâ manu, alterâ ex cornucopiæ effundit vel rorem, vel pluviam.

CAPUT III.

Pag. 187. lin. 2. *Donec impias manus.*] Interpres Vulgatus Esaiæ 14. 26. *Et hæc est manus extenta super universas gentes;* Lactant. cap. seq. *Impias manus in Deum intentavit;* nihilque aliud illæ loquendi rationes significant, quàm aliquem oppugnare. Alio sensu in Inf. apud Grut. 1. DCCCXXX. PROCOPE dicitur MANUS LEVARE CONTRA DEUM, QUI INNOCENTEM SUSTULIT, addito duarum elevatarum manuum ectypo; nam illa se innocentem testatur obiisse, deumque ut crudelem accusat, quòd tam citò humanis sit erepta rebus.

Lin. 5. *Interfectus domi. Etiam memoria.*] Parùm abest, quin distinguam: *Interfectus. Domi etiam*, id est, Romæ, ex Senatûs decreto, utì patet ex seqq. & Suetonio. De more autem damnandi memoriam alicujus vide Lips. ad 6. Ann. Taciti; & Rad. Forner. 2. c. 17. & 18. Rer. Quotidianarum. Eòque pertinet nummos talium Impp. etiam abolitos & fusos fuisse, utì factum, Dione teste, mortuo Caligulâ; vel nihil eos valuisse, quemadmodum docet Arrianus de Nerone agens 4. 5. in Epictetum. At quantò melius cum bonis Principibus habere ἀγαθὴν μνήμην, quam iis tribuit Themistius Orat. nonâ! Quòd si distinctio hæc admittenda non est, per τὸ *domi* proculdubiò intellexit Lactantius, Domitianum in palatio suo occisum, idque à suis, fuisse; utì patet ex Suet. c. 17. & hoc mihi nunc præferendum esse videtur.

Lin. 11. *In statum pristinum.*] Lactantium sentire hoc sub Nervâ factum esse, non autem vivente adhuc Domitiano, satis puto patere ex verbis, quæ præcedunt, *rescissis igitur actis tyranni;* quod certè non nisi post mortem Domitiani evenire potuit. Non tamen ille diù Ecclesiam persecutus est; quin & meliori menti redditus, à persequendis Christianis destitit, & exules revocavit, utì haud obscurè ex Tertulliano patet: *Tentaverat & Domitianus, portio Neronis de crudelitate; sed quia & homo, facilè cœptum repressit, restitutis etiam, quos relegaverat;* qualia etiam tradit Hegesippus apud Euseb. 3. 20. Historiæ Eccles.

IN CAPUT IV.

Pag. 188. lin. 1. *Execrabile animal De-*

cius.] Si Martyrologiis habenda fides, proximi tamen ejus Christiani fuerunt, ut *Trosonia*, vel *Tryphonia*, vel *Tryphana*, filii ipsius Cæsaris uxor, cujus celebratur memoria in Martyr. German. nuper edito a. d. xv. Cal. Nov. iisdemque sacris imbuta fuit filia Cæsaris ejusdem *Cyrilla*, teste Adone in Martyr. p. 159. 174. & 178. Sed cum diligenti cautelâ ejusmodi libri legendi sunt.

Ibid. *Exstitit enim post eum execrabile animal Decius.*] Nullus ferè locus æquè notabilis in hoc toto libello est; nam indè discimus, Christianos temporibus Nervæ, Trajani, Antoninorum &c. promulgatis & propositis Impp. Edictis, atque adeò ipsorum jussu persecutionem passos non esse: undè & cap. præced. Lactantius eos nominat *bonos Principes*; quod certè non fecisset, si res Christiana tantum ab iis damnum accepisset, quantum Martyrologia præ se ferunt. Et observatione inprimis etiam dignum est, Prudent. lib. 2. contra Simm. v. 669. Neronianæ persecutioni subjungere Decianam, omissis non modò persecutionibus, quæ Antoninis aliisque bonis Principibus tribuuntur, verùm etiam illâ, quâ Domitianus in pios grassatus est:

Illius instinctu primus Nero, matre peremptâ,
Sanguinem Apostolicum bibit, ac me strage piorum
Polluit, & proprium facinus mihi sævus inussit.
Post hunc & Decius jugulis bacchatus apertis
*Insanam pavit rabiem: mox & * sitis arsit* * Al. *hac.*
Multorum similis. ———

Causas proculdubiò suas habuit Prudentius, cur Domitiani sævitiam silentio involvere, quàm enarrare, maluerit. Scilicet persecutio illa non diù duravit, & consilium ille mutavit in melius. Anno enim imperii quartodecimo incœpit sævire in Christianos; cùmque anno quintodecimo occisus sit, per multos utique annos id facere non potuit: id quod clariùs patebit indè, quòd, teste Tertulliano, *facilè cœptum repressit*, *restitutis etiam, quos relegaverat.* Nec omittendum, eumdem Tertullianum uti verbo *tentare*: *Tentaverat Domitianus*; & Lactantium cap. præced. scribere, Domitianum *subjectorum cervicibus incubasse quàm diutissimè, & tutum regnasse, donec impias manus adversùs Dominum tenderet*; & traditum esse in manus inimicorum suorum, cùm ad justum populum persequendum incitatus est. Nam hæ loquendi formæ satis indicant superque, Domitianum ultimo imperio suo persecutionem movisse: quin & vox *tentare*, eam emollire quodammodò, & incœptam esse, significare videtur. Prætereà Prudentius de cruciatibus & cædibus, quibus in Christianos sævierunt Nero & Decius, loquitur. At Domitianus eos tantùm neci dedit, qui se oriundos Judâ & cognatos Christi esse dicebant; reliquos autem relegavit, uti haud obscurè ex Euseb. 3. 20. patet: hinc etiam à Tertulliano dicitur *restituisse eos, quos relegaverat*; & Nerva redire in patriam eos permisit, qui ἄδικοι erant ἐξεληλαμένοι, vel expulsi. Henr. Dodwellus Differt. xi. in Cyprianum multus est in adstruendâ Martyrum paucitate; rejicitque, Lactantium secutus, persecutiones, quæ Adriano & Antoninis tribuuntur. Ejus sententiam refellere conatur Jo. Mabillonius in Itinere Italico, ope Prudentii Hymn. xi. περὶ στεφ. ubi *innumeros cineres* Martyrum celebrat; & duarum Inscriptionum, quarum prima Alexandrum quemdam sub Antonino, altera Marcum adolescentem, ducem militiæ sub Hadriano, martyrio affectos esse testantur. Verùm licèt genuinæ hæ Inscriptiones forent (id quod aliis fortè secùs videbitur) non tamen bini Martyres numerum eorum valdè augere poterunt; nec indicio erunt, Hadrianum & Antoninum tot Christianos Romæ neci dedisse, quot in Martyrologiis memorantur. Deindè non disputatur, num aliqui Christiani sub iis passi Romæ, vel in provinciis sint: (potuerunt enim id facere Præfecti, vel Præsides immitiores, & superstitioni gentili magis devoti) sed num talia jusserint boni illi Principes; id quod certè ego difficulter credere possum. Denique Prudentius post gravissimas Diocletiani aliorumque persecutiones scripsit, per quos certè Romæ plures martyrio affecti sunt; & donandum aliquid Poëtis, ubi rem exaggerare conantur.

Lin. 4. *Nam profectus adversùs Carpos.*] Cum his bellavit Philippus, qui ante Decium imperavit, &, si nummis fides, eosdem vicit; æreus enim ipsius vultu, teste illustri Spanhemio, signatus inscribitur VICTORIA CARPICÆ. Sed vel non benè domiti fuerunt, vel rebellarunt, quia Decius contra eos profectus est; inque ejus nummo apud Trist. T. 2. p. 578. legitur VICTORIA CARPICA VOTIS x. Et ex nuncupatis votis decennalibus patet haud obscurè, primo imperii sui anno prosperè Decium adversùs Carpos pugnasse; videturque per totum biennium cum Carpis, aliisque barbaris, bella gessisse. Et quidem Zosimus 1. 2. testatur, eum imperio admotum hostes coëgisse recedere ad ripam Tanaïs,

Tanais; eosque ex Mœsiâ & Daciâ, quas occupaverant, expulisse; undè in ejus nummis cernitur proculdubiò DACIA CAPTA, & DACIA FELIX. Neque tamen ita Carpi quieverunt; nam ab iis cæsus fuit, teste Lactantio, & Zosimo, qui longiori narratione utitur. Aurelianus ab iisdem devictis *Carpicus* dictus est, narrante Vopisco. Hinc Diocletianus posteà antiquis *excitos eos sedibus transtulit in Pannoniam*, teste Am. Marc. 28. i. Hieron. in Chron. p. 178. Eutropio 9. 15. Aur. Victore 39. aliisque. Et ab iis proculdubiò *Carporum vicus* in Mœsiâ nomen accepit, cujus meminit Ammianus 27. 5. ubi Valesius notat, Carpos à Galerio victos fuisse, & deditione factâ, omnes in Romanum solum translatos esse Tusco & Annullino Coss. Atque à devictis Carpis Galerius δὶς Καρπῶν μέγιστος dictus est apud Euseb. 8. 17. Histor. Eccl. Et hâc occasione eruditis illustrandas propono *urbes Carpias*, quas memorat Menander Rhetor, lib. 1. cap. 15. de Gen. Demonstrativo: τοῦ δὲ ἀναγκαίου, ὡς κατὰ τὰς πόλεις τὰς κατὰ τὸν ποταμὸν ὑπὸ Ρωμαίων κατοικισθείσας τὰς καλουμένας Καρπίας, ὡς μὴ διαβαίνοντες οἱ βάρβαροι κακουργεῖν; *Necessarii autem, ut quòd attinet ad urbes juxta flumen conditas à Romanis, quæ Carpiæ dicuntur, ne trajicientes barbari infestarent*, utì vertit Græca Natalis Comes. Examinent autem alii, quæ hæ urbes fuerint, numque illæ *Carpiæ*, vel *Carpicæ* dictæ sint, quas Romani contra Carporum excursiones in ripâ Danubii exstruxerunt; quod si verum, necesse est, multùm sibi ab his barbaris initiò metuisse Romanos. Ptolemæus oppidum Κάρπιν Danubio imponit.

Pag. 189. lin. 1. *Ne sepulturâ quidem.*] Et hoc inter pœnas Decio inflictas refert Lactantius. Gentiles maximè cadaverum, vel reliquiarum sepulturam exoptasse constat, quia persuasum habebant, insepultorum animas non quiescere, nec à Superis, vel Inferis diis recipi. Christiani etiam, quanquàm Augustinus dicat nihil interesse, humi quis, an alibi putrescat, sepulturæ admodùm studiosi fuerunt, illamque gentiles Judices sæpè Martyribus inviderunt, utì ex eorum historiis patet satis superque; adeò ut mirum non sit Lactantium hoc notare, præcipuè in Imperatore, cui Mausoleum cæteroquin erectum fuisset fortè.

CAPUT V.

Pag. 190. lin. 1. *Illud verum esse dicebat.*] Verba hæc optimè sese habent, nec quicquam, ut putabat vir eruditus, subauditur. Romani scilicet in parietibus, aut tabulis pingere solebant Imperatores calcantes hostium & Regum devictorum cervices & terga. Nummi certè moris illius indubitati testes sunt; & Impp. ita pictos fuisse, docet locus elegans Gregorii Nazianzeni Invectivâ I. in Julianum. Dicit igitur Persarum Rex, fictitias & imaginarias esse picturas Romanorum, in quibus Imperator calcabat Regum, & fortè ipsius Saporis cervices: verùm illud verum esse, quòd ille calcaret Valeriani terga. Ut autem clarè hic locus possit percipi, notandum est, veterum sellas caruisse stapedibus, vel instrumentis, quibus hodiè in ascendendis equis utimur, & quibus equites aliquo modo insistunt. Indè vel saltu equos ascendebant, vel aliorum operâ in eos levabantur, & subjiciebantur. Virgil. 12. Æn. 287.

Infrænant alii currus, aut corpora saltu
Subjiciunt in equos, & strictis ensibus adsunt.

Et Vegetii etiam ætate, quemadmodùm patet ex lib. 1. c. 18. *tyrones condiscebant non solùm à dextris, sed etiam à sinistris partibus & insilire, & desilire*: quò certè nihil pertinent *desultores* Livii aliorumque, nec *pares equi* Festi, quos advocat Stewechius. Hinc qui de equis descendebant, dicebantur *equis delabi, desilire, defluere*, utì ex Justin. l. 1. c. 10. Virgil. XI. Æn. v. 501. & Furio apud Macrob. 6. Sat. 14. patet. Et Græci eodem sensu ἀποπηδᾷν dixerunt, id est, *desilire*, utì ex Themistii Orat. 6. patet. Et quidem *desilire*, ut puto, est uno saltu sese equo liberare; *defluere* autem, lentè & trans corpus, ut sic loquar, equi descendere: undè Furius ita locutus est de vulnerato; idemque facit Liv. lib. 2. *Nec quicquam equitis vulnere retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit*: undè & Virgilius per τὸ *desilire* majorem agilitatem possit videri Camillæ tribuere, quàm turmæ ipsius, quam canit *defluxisse*. Alii, & quidem honoratiores, ab hominibus in equos sublevabantur; Liv. 6. 24. *Cùm Camillus subjectus à circumstantibus in equum, & raptim subsidiis oppositis: hæc est, inquit, milites, pugna, quam poposcitis.* Habebantque *Stratores*, à sternendis, vel insternendis equis ita dictos, qui dominos in eos levabant. Spart. Caracal. 4. *Denique cùm eum STRATOR ejus levaret, pugione latus ejus confodit*; Ammian. Marcel. l. 38. *Cùm eum elatus non susciperet equus, anteriores pedes præter morem erigens in sublime, dextram STRATORIS militis jussit*

abscindi. Ubi observa, milites id ministerium exhibuisse Imperatoribus; loquitur enim de Valentiniano. Ita 22. 1. de Juliano: *Lapso milite, qui se insessurum equo dextrâ manu erexit.* In Ins. apud Grut. 7. CI. occurrit MATERNIUS. PERLETUS. MIL. LEG. VII. PR. P. F. STRATOR. & in 2. CCCLXXXIX. SILIUS. HOSPES. HASTATUS. LEG. X. GEMINAE. STRATOR. EJUS. vel præsidis T. Cl. Candidi. Nescio, an eodem sensu hæc vox occurrat in Ins. apud Sponium pag. 233. Miscell.

DIOMEDES AP
STRATOR
FAUSTAE. HEDIAE.

Nam vir eruditus explicat *stratorem Appiæ*, qui viam sternebat eam, pavimentumque, ubi deficeret, restituebat. Quòd si Faustam Hediam in equum hic Diomedes levavit, illustre documentum haberemus, mulieres etiam suos Stratores habuisse: sed, ut verum fatear, *Appiæ viæ strator* magis placet, qui uxoris fortè suæ memoriam conservavit; & ita *strata* Virgil. & *straturam viarum* dixit Suetonius. Græcis homo, qui equum ascendentibus idem officium præstabat, dicitur Ἀναβολεύς; isque Suidæ exponitur ὁ ἐπὶ τὸν ἵππον ἀνάγων; idque exemplo ex nescio quo auctore sumpto firmat idem: ὁ δὲ βασιλεὺς τὸν ΑΝΑΒΟΛΕΑ προσκαλεσάμενος, καὶ ταχέως ἀναβὰς ἐπὶ τὸν ἵππον, ᾔτησε πιεῖν: *Rex Stratorem vocans, celeriter conscenso equo, potum petiit.* Neque aliter locutus est Plutarchus in Crasso: *Simul Crasso admotus est equus auratis frænis;* καὶ οἱ ἀναβολεῖς αὐτὸν ἀράμενοι παρεβίβασαν; *& stratores eum sublevantes imposuerunt*: undè simul patet, plures simul id officium uni eidemque homini præstitisse nonnunquàm. Persas quoque *stapedas* ignorasse, & stratores servos habuisse, patet ex Historiâ Tiribazi apud Xenoph. lib. 4. nec non ex ejusdem Hipparchico pag. 956. undè videor colligere, Stratores Græcis illo tempore adhuc incognitos, & morem à Persis deductum fuisse; nam scribit, juniores equites addiscere debere in equos insilire: ætate autem provectioribus haud parùm profuturum τὸν περσικὸν τρόπον ἀναβάλλεσθαι ὑπ' ἀλλήλων. Scythasque iis usos non fuisse, ex Hippocrate docuit Magius in Miscellaneis. Sapor igitur ut equum conscendere posset, Stratoribus usus non est, sed Valeriano, qui etiam ipsi Stratoris vicem non præstabat, verùm stapiæ: quia dorso ejus imponebat pedes, uti optimè observat Illustris Salmasius ad Histor. Augustam. Et hoc notare oblitus non est Auctor Passionis S. Pontii apud Baluzium: *Valerianus scilicet Imp. in captivitatem ductus à Sapore Rege Persarum, non gladio, sed ludibrio omnibus diebus vitæ suæ merita pro factis percepit, ita ut quotiescunque Rex Sapor equum conscendere vellet, non manibus* (ecce munus Stratoris) *ejus, sed incurvato dorso, & in cervice ejus* (qui sc. stapedæ loco erat) *pede posito, equo membra locaret*; similiaque tradit Hugo Florensis in Chronico: *Ad extremum autem ipse Valerianus Dei præsidio destitutus, à Rege Persarum Sapore captus, ignominiosâ apud eum servitute consenuit, & donec vixit, hanc infamis officii pœnam semper tulit, ut acclinis humi Regem ascensurum, non manu, sed dorso attolleret.* Cùm igitur stapedum usus antiquis fuerit ignotus, certè Alexandri Magni nummus, quem exhibet Laurenbergius in Græciâ Antiquâ, vel suppositititius, vel malè depictus est, quia ille pedes instrumentis istis habet impositos; & similis planè nummus cernitur apud Lazium lib. 1. Græciæ: sed stapedes ex lateribus equi non dependent.

Et rectè quoque propterea Sponius T. 2. p. 386. rejicit sellam, vel ephippium, quod Julio Cæsari attribuunt Helvetii. In originem tamen horum instrumentorum inquirendum est; & Carolus quidem Pagius pag. 333. ea valdè recentia facit. Scaliger quoque novitiam rem esse tradit; & eam ob caussam maximum Constantini Imperatoris nummum argenteum recentem esse judicat. Alii contrà, interque eos Magius, antiquum, licèt non antiquissimum morem esse contendunt, adducuntque Inscriptionem veterem, cujus hic finis est:

——— CASU. DESILIENS.
PES. HAESIT. STAPIAE. TRACTUS. INTERII.
IN. REM. TUAM. MATURE. PROPERA. VALE.

Sed primò nihil de ætate hujus monumenti constat; deindè varia sunt, quæ illud vel ultimi ævi, vel supposititium esse suadent: undè etiam Janus Gruterus illud spuriis Inscriptionibus inseruit. Negari tamen non potest, quin instrumenti hujus mentio sit apud Eusthatium, qui floruit Manuelis Comneni temporibus, circa annum Christi MCL. item sub Alexio Comneno & Andronico, ad Odyss. Ἀναβάλλειν καὶ τὸ εἰς ἵππον ἀνάγειν, ἔφιππον ποιεῖν, ὅθεν καὶ ἀναβολεὺς οὐ μόνον τὸ σιδήρεον ᾧ τοὺς πόδας ἐντιθέντες ἔφιπποι γίνονταί τινες, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος ὃς εἰς τοῦτο ἔργον καθυπουργεῖ; id est, Ἀναβάλλειν *significat in equum levare, & equo ut insideat eques facere: indè* ἀναβολεὺς *non modò ferrum notat, cui pedes inserentes equos nonnulli ascendunt, sed etiam hominem, qui*

eidem rei inservit. Ante Eustathium Suidas, qui vixit temporibus Alexii Comneni prioris, circa annum Christi 1080. idem instrumentum memorat: Ἀναβολεὺς καὶ ἡ παρὰ Ῥωμαίοις λεγομένη σκάλα. Idque adducto testimonio ex auctore anonymo firmare conatur: ὁ δὲ Μασσίας γηραιὸς ὢν, ἵππου χωρὶς ἀναβολέως ἐπέβαινεν. Salmasius in Epist. de Cruce, & Reinesius 3. Var. 2. rectè rescribunt Μασσανίσσας; illeque per ἀναβολέα non *scalam*, verùm *stratorem* intelligit, qui domino equum ascendenti manum commodabat. Polybii fortassè hoc fragmentum esse, putat vir illustris; ex eoque ῥῆσιν hanc desumpsisse Suidam, existimat Reinesius: sed rectè Lipsius notat, ejus auctorem esse Appianum, quippè qui lib. de Bellis Punicis p. 107. ed. ultimæ, ita de Masinissâ loquitur: *Corpore quoque magno & robusto* ἐς γῆρας πολὺ fuit; *usque ad mortem præliis interfuit*, ἵππου δὲ χωρὶς ἀναβολέως ἐπέβαινε, *& equum sine stratore* (pessimè redditur *sine ephippiis*) *ascendit.* Adeò ut Suidæ quidem ætate scalæ fuerint nonnullis in usu: sed illæ in verbis laudatis nequaquàm quærendæ sunt, cùm antiquioribus temporibus planè fuerint incognitæ. Leo Imp. cognomento Philosophus, qui imperium adiit mortuo patre Basilio Macedone, anno 886. lib. 1. Tact. c. 6. hæc instrumenta etiam memorat: εἰς δὲ τὰς σέλλας δύο σκάλας σιδηρᾶς, *ad sellas duas ferreas scalas*; imò ante eum Mauritius, quem vixisse volunt anno 491. iisdem verbis utitur lib. 1. cap. 2. Tacticorum. Quin & D. Hieronymi ætate, qui floruit anno 408. videntur hæ scalæ in usu fuisse; ita enim in Epistolis, teste Magio, loquitur: *Si memoria non labat, se cùm quasdam accepit litteras jumentum conscensurum, jam pedem habuisse in* BISTAPIA; imò Vossius 1. de vit. Serm. 7. fretus Inscriptione antiquâ antè à me laudatâ, fortassè paulò antiquiorem earum usum fuisse censet: sed leve hoc argumentum esse, ex iis, quæ monui, constat. Atque ex his constabit utique, Hugonem 1. de Mil. Equestri c. 5. malè existimare, nullam hujus instrumenti mentionem extare, quàm apud Eustathium Homeri interpretem. Notandum autem diligenter Eustathium dicere, *quosdam* id ferrum usurpasse; & illustrem Salmasium existimare, Leonis Imperatoris tempore equites istis scalis ferreis non habuisse impositos pedes, dum equitarent: sed eas tantùm usum præstitisse ad scandendum in equum, post subductas, & sub sellam fuisse reconditas; quod si verum, jam Leonis ætate absque illis scalis equitabant, & incognitus adhuc stapedarum nostrarum usus, quas tamen Hieronymi *bistapia*, ipsiusque Leonis *duæ ferreæ scalæ* (nam una suffecisset ascendenti) videntur agnoscere. Nam *bi* in *bistapiâ* proculdubiò numerum dualem denotat, non secùs ac in aliis compositionibus: sic apud Prudent. Hym. 12. *bisestius dies* est sacer duobus Apostolis Paulo & Petro; *bipalium* apud Varr. 1. 24. de R. R. *bicinium*, ubi duo canunt; *bilorus*, *biplex*; & *bisellium*, quod illustravit Chimentelius, quodque etiam occurrit in Colloquio Scholastico cum Glossis edito à Vulcanio: Δότε ὧδε θρόνους, δίφρους, βάθρον, διέδρον. *Date huic sedes, sellas, scamnum, bisellium*; & in Notis Tyronis p. 164. *Sella, sellarius, sellisternium, bisellium, subsellium, bidinium, tridinium*; ubi lege *biclinium, triclinium.* Quidquid sit, certa hujus moris origo difficulter potest ex tenebris in lucem protrahi. Casaubonus ad Ath. 6. 16. antiquissimos Rabinorum *stapedum* mentionem facere se scribit alibi docere; & si nummus à Tristano vulgatus genuinus, adscribendusque est Chosroi Persarum Regi, à Justiniani, cui ille fuit æqualis, tempore, & à Persis fortassè mos hic repetendus est. Nam insidet equo Chosroes instar Solis (cujus se & Lunæ fratres dicebant Persarum Reges) radiis ornatus, pedesque ejus stapedibus, quemadmodùm ex ectypo patet, insistunt. Cùm autem omnes homines Stratores non habebant, C. Gracchus, liberâ Repub. ut consuleret plebis commodis, conciliaretque Italorum sibi animos, vias stravit multas, columnas lapideas ad indicanda milliaria statuit, ἄλλους δὲ λίθους ἔλαττον ἀπέχοντας ἀλλήλων ἑκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ διέθηκεν, ὡς εἴη ῥαδίως τοῖς ἵππους ἔχουσιν ἐπιβαίνειν ἀπ' αὐτῶν ἀναβολέων μὴ δεομένοις; *alios lapides paulùm à se invicem divisos ab utroque viæ latere constituit, ut qui equos haberent, facilè eos ascendere possent absque operâ stratorum*, teste Plut. in ejus Vitâ; & quia tunc temporis scalæ non fuerint in usu, certè nulla causa est, cur Lipsius fluctuet, & ad instrumentum scansile verba illa trahi posse existimet. Idem autem quod Gracchus fecit, diù antè etiam memorat alicubi Xenophon.

Pag. 190. lin. 1. *Imposito pede super dorsum ejus.*] Variant auctores illius & posteriorum temporum in describendâ calamitate, quæ Valerianum exercuit, uti videre licet apud Barthium ad Claudianum & ad Statium, l. 2. Theb. v. 713. sed ipsi Saporem cervicem calcasse, præter Victoris Epitomen, Passionem S. Savini, testis omni exceptione major est Lactantius noster. Vir eruditus tam ex veteri Testa-

mento, quàm profanis auctoribus, illustrat morem calcandi devictorum cervices; atque ex Coryppo Imperatores Romanos ita pictos fuisse docet:

Ipsum autem in mediâ victorem pinxerat aulâ
Effera Vandalici calcantem colla tyranni.

Indè conatur evincere, hæc verba: *Nam quamdiù vixit Rex ejusdem provinciæ, incurvato eo, pedem cervicibus imponens solitus erat equum conscendere*, assuta Eutropio aliundè esse, quia in melioribus codicibus non inveniuntur, atque etiam à Græco interprete omissa sunt; & postquàm attulisset varias de Valeriani calamitate sententias, etiam Eusebium ad partes vocat, atque ex ejus lib 7. c. 8. Hist. Eccles. vel potiùs ex Dionysio, quem ille sequitur, docet Valerianum ita in imperio consenuisse, ut ipse affectus ætate tradiderit id regendum filiis; additque Eusebium rem Romano nomine indignam, reverentiâ suorum Principum, vel negligentiâ, vel aliâ de causâ, transire, eoque genere neminem nescire eum sæpiùs cum toto grege suo labi. Certè Valerianus duos filios habuit, Gallienum & Valerianum, eumque Augustum, hunc Cæsarem fecit, antequàm in Saporis venit potestatem: sed tamen apud neminem alium auctorem reperio, Valerianum ita in imperio consenuisse, ut ætate affectus id tradiderit filiis. Nam primò ille in imperio non consenuit, sed annos LXX. natus Imperator factus est; & cùm ætatem ferret optimè, multisque virtutibus præditus dignus esset imperio, non certè dici potest propter ætatem imperium filiis tradidisse, Gallienum licèt initio Principatûs Augustum, & alterum filiorum Valerianum Cæsarem *absens*, fortè ad bellum Persicum profectus, creaverit. Deceptus proculdubiò Barthius est à Christophorsono Eusebii interprete, quem rectè notat Valesius verba laudata intellexisse de Valeriano, cùm ad Macrianum, cujus proximè mentio præcessit, sint referenda; undè hodiè ita ille locus vertitur: *Macrianus verò imperandi cupiditate flagrans, tametsi imperio indignus, cùm regium imperium induere non posset, ipse corpore debilis, duos filios paterna in se translaturos crimina imperio præfecit.* Et quadrant hæc optimè cum iis, quæ narrat in ipsius Vitâ Trebellius Pollio. Nam quamvis ille non memoret *imperii cupiditatem*, tamen ex consilio, quod cum Balistâ habuit, (de quo idem videatur in Gallienis) & quia statim manus ipsi dedit, puto satis patere, hanc scenam ipsos communi consilio egisse, & ita Macrianum posse dici imperium concupivisse. Reliqua optimè etiam conveniunt; nam Macrianus dixit: *Sed non hoc in me ætatis est: senex sum, ad exemplum equitare non possum; lavandum est mihi frequentiùs, edendum delicatiùs; divitiæ me jamdudùm ab usu militiæ retraxerunt.* Cùm autem Balista intelligeret eum de filiis cogitare, dixit, *prudentiæ se ipsius Rempublicam tradere: daret liberos Macrianum & Quietum fortissimos juvenes;* atque ita factus est cum duobus filiis, cunctis militibus volentibus, Imperator. Sed quia Valeriani Cæsaris mentionem tam illustrem facit Lactantius, facere non possum, quin Epitomen Victoris examinem. *Licinius Valerianus, cognomento Colobius, imperavit annos quindecim, parentibus ortus splendidissimis, stolidus tamen & multùm iners, neque ad usum aliquem publici officii, consilio, seu gestis accommodatus. Hic filium suum Gallienum Augustum fecit, Gallienique filium Cornelium Valerianum Cæsarem.* Quod de ingenio Valeriani dicit ille, satis refellitur à Tristano initio Tom. 3. quem arbitror verissima monere; deindè Valerianus non regnavit per annos quindecim, sed ad summum per annos sex. Factus enim Imperator septuagenarius, teste Treb. Pollione, & quidem anno Christi 253. captusque à Persis fuit an. 259. Fulv. Æmiliano & Pomponio Basso Coss. notantque viri eruditi, eum crudelissimâ morte obiisse, à cervicibus cute ad imos pedes detractâ Saporis jussu anno ætatis 77. quæ certè tot imperii annos excludunt, licèt Chronicon Alexandr. eidem etiam quatuordecim annos tribuat. Erroris fons fortè petendus est ex iis Auctoribus, qui scripserunt, Valerianum & Gallienum totidem annos imperasse; quod cùm de Gallieno verum sit, (quippè qui cum patre sex, solus novem annos imperium tenuit) alii id etiam de Valeriano interpretati sunt. Trebell. Pollio ita loquitur in Gallienis: *De annis autem Gallieni & Valeriani ad imperium pertinentibus adeò incerta traduntur, ut cùm* XV. *annos eosdem imperasse constet, id est, Gallienum usque ad quintumdecimum pervenisse, Valerianus verò sexto sit captus, alii* IX. *annis, alii decem etiam Gallienum imperasse, in litteras mittant.* Neque aliam potuisse mentem esse Auctoris Epitomes, patet ex iis, quæ mox narrat: *Regnavit annos quindecim,* (nimirùm Gallienus) *cum patre septem, solus octo:* undè Gallienus in Epistolâ Dionysii apud Euseb. 7. 23. vocatur παλαιὸς ἅμα βασιλεὺς καὶ νέος. Quod autem addit,

Gallieni filium Cornelium Valerianum Cæsarem à Valeriano esse factum, id alii meliori jure ad Valerianum Valeriani filium referunt, qui aliâ, quàm Gallienus matre, vel Marinianâ genitus, à patre absente Cæsar est appellatus, teste Trebellio Pollione; cùm contrà P. LICINIUS CORNELIUS SALONINUS VALERIANUS Gallieni filius natu major, à patre sit factus Cæsar. Hic patre vivo mortuus & consecratus fuit: alter verò cum fratre Gallieno occisus est; adeò ut mirer Balerum Cadusiorum, & Artabasdem Armeniorum Reges in Epistolis ad Saporem missis apud Trebellium Pollionem, meminisse tantùm filii Valeriani & nepotis: *Valerianus & filium Imperatorem* (Gallienum) *habet, & nepotem.* Sed hæc aliis relinquo excutienda; nec te pœniteat, Lector, consulere illustrissimum Spanhemium Dissertatione 7. & Joannem Vaillant, virum doctissimum in Numismatis Imperatorum præstantiorum; necnon Notam Reinesii ad Ins. XLI. Classis III.

Pag. 190. lin. 1. *Imposito pede super dorsum ejus.*] *Athenæus lib. 6. pag.* 256. memoriæ mandat, Cariæ nonnullas fœminas accitas ab Artabazi & Mentoris uxoribus, Κλιμακίδας esse dictas, quia pro scalis ita se illis offerebant, ὥστε ἐπὶ τοῖς νώτοις αὐτῶν τὴν ἀνάβασιν γίγνεσθαι, καὶ τὴν κατάβασιν ἐπὶ ταῖς τῶν ἁμαξῶν ὀχουμέναις, *ut per earum tergum in currum, quo vehebantur, conscenderent, & ex eo ita descenderent;* observatque Casaubonus, Eustathium notare post adducta Athenæi verba, pag. 1669. suâ ætate id etiam factum esse, & cùm eques non facilè posset equum ascendere, aliquem sese inclinasse, & cervicem ejus loco scalæ, vel stapedis fuisse: qui locus nos insuper docet, ipsius ætate illorum instrumentorum usum non fuisse promiscuum. Cæterùm notanda est Persarum Orientaliumque gentium feritas; quippe qui tantum Imperatorem tam fœdo affecerunt ludibrio. Et huc referenda crudelitas Adonibesec, qui LXX. Regulis digitos pedum & manuum amputavit, eosque sub mensâ suâ colligere micas coëgit, teste Judicum libro. Huc pertinet arrogantia Sesostris, qui currui suo junxit Reges subactos, cùm templum, vel urbem ingrederetur, uti apud Diod. Sic. legimus; & denique Tamurlanis non minus sævum factum, qui Turcorum Imp. Bajazethem ferreæ caveæ inclusum ludibrii causâ circumtulit, queinque etiam currui adjunxit, si fides habenda Matthæo Palmerio in Chronico MS. quod mihi utendum dedit Henr. Copezius. *Temberlanis*, ait, *incredibilis potentiæ Imp. moritur. Fuerat apud Tartaros natus humili loco; & tantas vires adeptus, ut supra duodecies centena hominum millia haberet in castris. Quâ multitudine, attritis bello Teucris,* (ita & *Turcos* alibi vocat) *eorum Imperatorem catenis vinctum aureis currui, quo vehebatur, quasi triumphans adjunxerat.*

Lin. 4. *Quod cùm filium.*] Gallienum, qui Christianos persecutus non est: undè à Dionysio Alexandrino apud Euseb. 7. 23. Hist. Eccl. vocatur ὁ ὁσιώτερος καὶ φιλοθεώτερος, *religiosissimus, Deique amantissimus* Imperator.

Lin. 7. *Direpta est ei cutis.*] Mortuo scilicet; id quod etiam tradit Petrus Patricius in Excerptis Legationum, notante Valesio ad Eusebium, cap. 24. Orat. Constantini. Adeò ut malè Cedrenus narret, vivum Valerianum excoriatum fuisse: ὑπὸ Σαπώρου ἐκδαρεὶς ἐτελεύτησεν; & frustrà Barthius ad lib. 2. Thebaidos Statii v. 713. hanc historiam in dubium vocet. Valeriano vivo cutem fuisse detractam, tradit etiam Agathias lib. 4. Nam postquàm narrasset, Nachoragam à Chosroë eâ pœnâ fuisse affectum, & fabulis adscripsisset Marsyæ historiam, adjicit, Saporem, qui multo ante Chosroën tempore regnavit, hujus supplicii auctorem: eum valdè injustum, præcipitem ad iram & crudelitatem; & multas historias testari, Valeriano hanc pœnam ab ipso irrogatam fuisse.

Lin. 13. *Singularis Dei.*] Id est, unius, & qui solus Deus est. Lib. 5. c. 5. Inst. eum vocat *singularem rerum conditorem;* & cap. 14. libri ejusdem ita loquitur: *Qui justitiam veram defendere, Deoque singulari servire cœpissent.*

Lin. 14. *Continentis universa.*] Ita de mundo loquitur Cicero 2. de Nat. Deor. *Mundus omnia complexu suo coërcet & continet.*

CAPUT VII.

Pag. 191. lin. 3. *Tres participes regni fecit.*] Non simul, vel eodem tempore. Nam Maximianus Herculius assumptus est in consortium imperii, & Augustus factus an. 285. à Diocletiano; illique ambo an. 293. Constantium Chlorum & Galerium Maximianum Cæsares fecerunt. Puto enim errare Eutropium, cùm cap. 13. lib. 14. Herculium Cæsarem, & cap. 14. eumdem ex Cæsare Augustum creatum esse narrat, licèt illum sequantur Orosius 7. 25. & P. Diaconus. lib. 10. Histor. Miscellæ. Errat etiam Auctor Epitomes Temporum apud Scalig. p. 277. & non satis cautè scribit, Herculium factum esse βασιλείας κοινωνὸν ineunte tertio anno imperii Diocletiani, cùm illud factum sit Cal. Aprilibus an. 285. & Dio-

cletianus imperium adierit XII. Kal. Dec. 284. uti docet Baluzius in Chronologiâ.

Lin. 8. *Indictionum.*] Id est, tributorum, uti docet idem, pluribusque exemplis firmat Du Cange in Glossario. Infrà c. 31. *Indictiones auri & argenti;* videnturque initiò extra ordinem imperatæ fuisse. Tangit hanc rem Victor c. 39. De Cæsaribus: *Hinc denique parti Italiæ invectum tributorum ingens malum. Nam cùm omnis eâdem functione, morataque * ageret, quò exercitus atque Imperator, qui semper, aut maximâ parte aderant, ali possent, pensionibus inducta lex nova.* Asterius Homil. in Avar. p. 38. ἐπιτάγματα appellat.

* Al. *moderataque.*

Lin. 10. *Multi præsides.*] Notabilis valdè locus, quippè qui inservit multùm ad cognoscendum initium divisionis unius provinciæ in plures, quæ singulæ suos præsides habebant; & digna hæc verba sunt, quæ alius, cui plus otii est, diligenter illustret, quippè quæ proculdubiò lucem magnam accendent tam Ecclesiasticis, quàm profanis auctoribus.

Pag. 192. lin. 2. *Civiles actus rari.*] Id est, rarò hi judices litibus privatorum dirimendis operam dabant: sed de criminibus atrocibus cognoscebant, damnabantque ad mortem homines, vel proscribebant. Cap. 21. *causas leves atque civiles* dixit.

Lin. 15. *Hic moneta.*] Pro ædificio, in quo *moneta*, vel nummi signabantur, vox hæc sumitur. Amm. Marc. 22. 121. *Quòd aram in monetâ, quam regebat, evertisset.* Sidon. in carmine de Narbone:

> *Salve, Narbo, potens salubritate,*
> *Portis, porticibus, foro, theatro,*
> *Delubris, capitoliis, Monetis,*
> *Thermis, arcubus, horreis, macellis.*

Alii *monetum* dicebant, uti docet Du Cange. Diocletianum autem multa præclara exstruxisse opera, ex hoc loco, & ex thermis ejus Romæ constat, quæ absolutè *Diocletianæ* vocantur Scholiastæ Juvenalis, cujus verba laudat Ferrarius 1. El. 6. *Juxta aggerem primus posuit castra Sejanus, id est, super Diocletianas, quæ dicta sunt castra prætoria;* nam ultra has thermas fuere illa castra. Sic Vopiscus in Carino c. 19. testatur, Romæ Diocletianum scenam, quæ conflagraverat, magnificentiorem reddidisse.

Ibid. *Armorum fabrica.*] In quibus vel omnis, vel hujus sive illius generis arma fabricabantur. Sic in Notitiâ Imperii Magister Officiorum in Occidente præesse fabricis VIII. in Galliis dicitur: *Argentoratensi armorum omnium; Matisconensi sagittariæ; Augustodunensi loricariæ; Suessionensi balistariæ, & scutariæ, & clibanariæ.*

CAPUT VIII.

Pag. 193. lin. 1. *Quid frater ejus Maximianus.*] Nimirùm Herculius, qui à Diocletiano factus erat consors imperii & Augustus. Num Cæsaream dignitatem gesserit, magna inter eruditos lis est. Eutropius 9. 13. P. Diaconus in Histor. Misc. Hugo Floriac. in Chron. aliique, Tristan. T. 3. p. 349. & Anton. Pagi p. 157. memoriæ mandant & contendunt, Herculium Cæsarem factum esse, antequàm Augustus creatus est. Sed Victor narrat, Diocletianum, ubi comperit Bagaudas, *populatis agris, plerasque urbium tentare, Maximinianum* STATIM *Imperatorem jussisse.* At Bagaudas ab eo Cæsare superatos esse, eruditi scribunt; deindè *Cæsaris* dignitas in nullis ipsius nummis, quos collegit Mezzabarba, apparet. Franciscus quidem Angeloni unum recenset, cujus in anticâ parte cernitur MAXIMIANUS. NOB. CÆS. in alterâ verò PRINCIPI. JUVENTUT. sed fortè ille ad Galerium referendus est, cujus nummi talibus inscriptionibus ornantur. Sed & *Cæsarem* eum vocat Mamertinus cap. 6. Panegyr. quem Treveris dixit: *Vidimus te, Cæsar, eodem die pro Republ. & vota suscipere;* & mox: *Vidimus te, Cæsar, & in clarissimo pacis habitu.* Verùm oratio dicta est Maximiano Herculio Augusto: undè & eum cap. 4. *fratrem* Diocletiani vocat; & cap. 9. eos *virtutibus fratres* esse dicit. Sic cap. 1. *Revera enim te, sacratissime Imp. meritò quivis te, tuumque fratrem R. imperii dixerit conditores,* quæ certè nequaquàm Cæsari conveniunt; & cùm cap. 2. & cap. 5. narret varias Herculii victorias, & quidem de Burgundionibus, Alamannis, Chaibonibus & Erulis, non potuit nisi Imperatori & Augusto hic panegyricus dici, quia gentes illæ superatæ sunt anno 287. Diocletiano Aug. III. & Maximiano Aug. Coss. & quia Maximianus, ex sententiâ eruditorum, factus est Augustus anno 286. cùm Cæsar an. 285. foret creatus. Undè apparet τὸ *Cæsar* Auctori panegyrici non esse secundi fastigii, sed, more antiquo, primi vocabulum.

Ibid. *Frater ejus Maximianus.*] Optimè notat & verissimè Baluzius, Maximianum fratrem dici Diocletiani, non quia iisdem parentibus, vel eodem patre, eâdemve matre geniti erant: sed quia erant Imperii consortes, vel ambo Augusti. Atque ut illi dicebantur *fratres*: ita respectu Cæsarum dice-

bantur *patres*, & contrà hi *illorum filii*, quemadmodùm patet ex cap. 20. quo præclarum hujus moris vestigium continetur. Quin & Diocletianus atque Maximinianus respectu eorum, quos ex Cæsaribus fecerant Augustos, *patres* vocantur, uti patet ex Inf. 7. pag. CLXXVIII. apud Grut.

DD. NN. DIOCLETIANUS ET
MAXIMINIANUS. INVICTI. SENIORES
AUGUSTI. PATRES. IMPERATORUM
ET. CAESARUM. CONSTANTIUS. ET MAXI
MINIANUS. INVICTI. AUGG. ET. SEVERUS. ET
MAXIMINUS. NOBILISS. CAESARES. THERMAS
FELICES. DIOCLETIANI. AUG. FRATRIS
NOMINE. CONSECRAV. CAEPTIS. AEDIFI
CIIS. PRO. TANTI. OPERIS. MAGNITU
DINE. OMNI. CULTU. PERFECTAS
ROMANIS. SUIS. DEDICAVERUNT.

Quâ in Inscript. observandum prætereà, Diocletianum & Maxim. Herculium post depositum imperium etiam Augustos, & denique Diocletianum ab Imp. & Cæsaribus, quorum paulò antè dicitur *pater*, appellari FRATREM. Atque ut hæc loquendi forma illustretur post Baluzium pluribus, notandum est, Reges sese invicem *fratres* appellasse. Sapor apud A. Marc. 17. 5. Constantium Cæsarem nominat *fratrem suum*; idemque alios fecisse, tam ex sacris, quàm profanis auctoribus probat Valesius. Et tam Romani, quàm Græci res animatas, vel inanimatas, si modò ejusdem originis, vel similes forent, non aliter designare solebant. Noti sunt sacerdotes, *Fratres Arvales* dicti; & in Inf. occurrunt *fratres fabriles*, qui scilicet ex uno corpore fabrorum sunt. Carthaginienses & Philippus cum Macedonibus in fœdere apud Polyb. 7. 2. sese vocant φίλους, καὶ οἰκείους, καὶ ἀδελφούς; notumque est Æduos & Batavos à Romanis eo honore dignatos esse ex Panegyricis & Inscriptionibus: id quod & civitates alias fecisse, ex Aristide & Dione Prusæo notat Harduinus pag. 487. quomodò apud Polybium etiam cap. 25. Excerpt. Legat. Rhodii testantur, sese cum Solensibus oriundos Argis esse, & indè ἀδελφικὴν inter eos esse συγγένειαν; & Carthago atque Utica Tertulliano lib. de Pallio, *sorores* vocantur, quia ambæ à Phœnicibus conditæ ferebantur. Res inanimatas eodem consanguinitatis nomine descriptas esse, docet Mela i. 5. *Montes sunt alti, qui continenter & quasi de industriâ in ordinem expositi, ob numerum septem, ob similitudinem* FRATRES *vocantur.* Sic cùm veteres crediderint Euphratem & Tygrim eodem fonte nasci, ut vel patet ex Lucan. 2. 256. indè *fratres*, vel quod plus est, *gemini* dicti sunt. Mamert. in Genethl. c. 6. *Vobis Rhenus, & Ister, & Nilus, & cum gemino Tigris Euphrate.* Livinejus *geminum Euphratem* interpretatur, qui in Mesopotamiâ se cum Tigride conjungit, cæteroquin seorsim fluens: verùm *geminus* dicitur, quia iisdem fontibus oritur; undè Eumenius etiam c. 21. Orat. quam pro Scholis restaur. habuit, eos *gemina Persidos flumina* appellat. Quanquàm si quis hîc malit *duos fluvios* intelligere, quomodò Virgil. *geminos serpentes*, Manil. *geminum cardinem mundi*, & alia dixerunt, nullus repugnaturus sim. Apud Stephanum prætereà Euphrates & Araxes ἀδελφοὶ dicuntur, quia ex eodem Armeniæ monte oriuntur; & Auctor M. Etymol. ἀδελφὰ exponit ὅμοια; eoque sensu vox hæc usurpatur Ælian. 2. Var. 18. & 12. 1. Lucianus prætereà lib. de Calum. assentationem facit ἀδελφὴν calumniæ; Petron. paupertatem *sororem bonæ mentis*; Martialis *lodices sorores*; aliique plures ita loquuntur.

Ibid. *Qui est dictus.*] Hæc ita distinguo: *qui est dictus Herculius? non dissimilis ab eo; nec enim* ... translatâ interrogationis notâ. Maximianus autem frequenter in Paneg. & lapidibus vetustis vocatur *Herculius*; inque nummis ejus cernitur Hercules, & VIRTUTI HERCULIS, uti videre licet apud Tristan. Spanhemium & alios.

Lin. 10. *Effoderentur assiduè lumina Senatûs.*] Virgilium suum expressit:

Postquàm altos tetigit fluctus, & ad æquora venit,
Luminis effossi fluidum lavit indè cruorem.

Quanquàm hic propriè, ille metaphoricè loquatur; planè ut Velleius 2. 52. *Collisa inter se duo Reip. capita, effossumque alterum Romani imperii lumen*, i. e. Pompeius: ubi tamen Scioppius mallet *effusum*. Ut autem Lactantius præcipuos Senatores vocat *lumina Senatûs*: ita etiam Prud. Hymno 2. περὶ στεφ.

Ipsa & Senatûs lumina,
Quondàm Luperci & Flamines,
Apostolorum & Martyrum
Exosculantur lumina.

Cicero 3. Catil. *Lumina civitatis*, & Vell. 2. 99. Tiberium *alterum Reip. lumen* appellant. Latino Pacato c. 16. Paneg. bini Theodosii vocantur *spes oculique Reipub.* & cap. 46. præcipui Senatores, *Senatûs lumina*; & Agamemnon Euripidi Hec. 841. μέγιστον Ἕλλησι φάος; Amphiaraus Adrasto apud Pind. Ol. 6. p. 47. στρατιᾶς ὀφθαλμὸς ἐμᾶς. Quin & ad

res alias hæc loquendi forma translata est. Athenæ & Sparta Justino lib. 5. sunt *duo Græciæ oculi*; & Plutarchus in Polit. narrat, Athenas à Lacedæmoniis deletas non esse, ne Græcia fieret ἑτερόφθαλμος: quò pertinet Philonem Judæum alicubi scribere, Athenas id in Græciâ esse, quod pupilla in oculo, & in animâ ratio. Ciceroni lib. 3. de Nat. Deor. Corinthus & Carthago *duo oculi oræ maritimæ*; Pindaro 2. Olymp. Agrigentum Σικελίας ὀφθαλμός; & denique villa Catullo Carm. 27. dicitur *peninsularum insularumque ocellus*.

Lin. 12. *Ad corrumpendos mores.*] Rectè vidit, quemadmodùm ex versione patet, doctissimus Burnetus, scribi debere *mares*; & hoc etiam tradit Victor: *Quippè Herculius libidine tantâ agebatur, ut ne ab obsidum corporibus quidem animi labem comprimeret.*

Pag. 194. lin. 3. *Felicitatem imperii.*] Quæ in variis Impp. nummis occurrit; ut TEMPORUM FELICITAS, & PERPETUA FELIC. SÆCULI in nummis Commodi, Getæ, Caracallæ & aliorum: imò in uno perelegantер FELICIA TEMPORUM. Felicem igitur ita se & *beatum*, uti præcedit, fore putabat. Et sic *beatitudo publica* occurrit infrà c. 48. *beatissimi Cæsares* apud Nazar. cap. 1. & ult. Paneg. *beatissima victoria*, 32. *beatitudo urbis*, 33. & *beatissimum sæculum* apud Tac. c. 3. Agric. Quibus ex locis patet, alio sensu τὸ *beatus* Veteribus sumi, quàm hodiè fieri solet.

IN CAPUT IX.

Pag. 194. lin. 1. *Alter verò Maximianus.*] Nimirùm Galerius; ex quibus nominibus malè duos Cæsares facit Jornandes: *Ob quæ Constantius, & Galerius, ac Maximianus Cæsares assumuntur in regnum.*

Pag. 195. lin. 3. *Narseus, Rex Persarum.*] Diocletianus antè Persas vel vicerat, vel illi pacem cum ipso fecerant; nam Mamert. in Panegyr. quem Maximiano Herculio ante ipsius quinquennalia dixit, c. 7. ita loquitur: *Credo itidem, optimam illam fertilemque Syriam velut amplexu suo tegebat Euphrates, antequàm Diocletiano spontè se dederent regna Persarum*; rursus c. 10. *Hoc eodem modo Rex ille Persarum, nunquàm se antè dignatus hominem confiteri, fratri suo supplicat, totumque, si ingredi ille dignetur, regnum suum pandit*; & ipsum Herculium ad Euphratem bella gessisse, haud dubiè colligitur ex cap. 2. Undè & cap. 5. Genethl. *Prætereo Francos ad petendam pacem cum Rege venientes, Parthumque vobis munerum miraculis blandientem*: de quibus muneribus etiam in alio Panegyrico loquitur cap. 10.

Lin. 4. *Avi sui Saporis.*] Si alios sequimur, Sapor fuit atavus Narsei. Scilicet Sapori successit filius Hormisdates; hunc exigui temporis Regem excepit Vararanes, qui cùm tribus annis regnasset, reliquit filium ejusdem nominis, annorum septem & decem Regem: illum secutus est Vararanes tertius, cognomine Segansaa, quia pater Vararanes gentem eam devicerat, uti videre licet apud Agathiam lib. 4. Tertii Vararanis filium Eruditi Narsen faciunt, & ex eorum sententiâ proindè Sapor ejus atavus fuit. Sed tamen non narrat Agathias, Narsen Vararane tertio fuisse genitum, quamvis eum exceperit; & si vera Lactantius scribit, Saporque Narsei avus fuit, potuit esse genitus Hormisdate, ipsique propter infantiam avunculus, posteàque filii ipsius prælati sunt. Narses autem noster regnasse ab Agathiâ dicitur annos VII. menses V. quod certè verum esse nullo modo potest, si jam regnum Probi tempore obtinuit. Vopiscus c. 16. Vitæ ipsius ita loquitur: *Fertur etiam epistola illius, repudiatis donis, quæ Rex Parthorum miserat, ad Narseum talis esse.* Casaubonus notat, hunc Narseum fuisse Armeniæ regulum, jussum à Rege Persarum, vel Parthorum hæc ad Rom. Principem deferre munera, & mentionem de hoc facere Aur. Victorem in Diocletiano. Victori certè nullus alius Narseus in Dioclet. memoratur, quàm hic noster; qui Persarum Rex, & à Galerio Maximiniano victus fuit: undè satis patet superque, malè virum doctissimum & tempora, & personas confundere, & malè existimare, Narseum Vopisci laudari Victori in Diocletiano. Proptereà illum facit Armeniæ regulum, cùm tamen mihi etiam Rex Persarum videatur esse: sed confundi cum Vararane, qui Probi tempore regnabat, si vera monet Agathias. Nam si Narseus dona attulit ad Imperatorem Rom. & ita Legati munus obiit, non est verisimile, Probum ad ipsum præsentem epistolam daturum, nec posset dici *accepisse litteras*, nec *tertius esse*, & *pacem fecisse*; quæ omnia Regi Persarum, vel Parthorum conveniunt. Fortè Casaubonus ante oculos habuit, cùm hæc scriberet, Narseum, quem Sapor, Narsetis nostri nepos, misit ad Constantium anno 357. uti legimus apud Amm. Marcel. 17. 5. qui tamen non dicit, eum Armeniæ regulum fuisse. Eutropius prætereà Narseum, vel Narseten, vel Narsen nostrum facit *avum Ormisdæ & Saporis*; quod etiam examinandum est. Agathias narrat, post Narseum regnasse filium ipsius Hor-

misdatem (qui avi fortè nomen gessit) per totidem annos & menses, illumque excepisse Saporem, filium posthumum, qui imperavit per annos LXX. & post mortem ipsius imperium ad fratrem ipsius Artaxerxem esse delatum; quæ certè ego vix capere possum. Nam si uxorem gravidam Hormisdates reliquit, isque regnare debebat, quem regina esset paritura, uti Agathias memoriæ mandat, clarum utique est, nec plures Hormisdati filios, nec Sapori fratrem fuisse. Undè & Persæ cùm ex Magis intellexissent, Reginam filium & successorem daturam, cidarin utero ejus imposuerunt, & infantem necdùm natum Regem crearunt, qui fuit Sapor nepos nostri Narsei. Errat certè Chevræus lib. 4. c. 3. cùm Sapori, qui Valerianum vicit, & indignis adeò habuit modis, tam felix omen futuræ potentiæ nondùm nato accidisse scribit. Nam illud nequaquàm huic Sapori tribui potest: verùm ad alterum, qui vixit tempore Juliani, referendum est, uti vel Agathiam inspicienti patebit. Narratio hæc, ut dixi, fratrem planè excludit; & conciliari hæc non possunt, nisi dicamus, Artaxerxem concubinâ Hormisdati genitum, & plusquàm septuagenarium regno admotum esse. Sed mirum est, Sapori fratrem successisse, cùm *duos filios Regis*, id est, Saporis nostri, memoret Amm. Marcell. 25. 1. Quòd si ponamus, illos diem suum obiisse, nec Saporem posteros reliquisse, ita Artaxerxes frater ejus, licèt ex concubinâ genitus, succedere potuit, quia filii ex concubinis geniti à regno erant remoti, quamdiù justi & legitimi liberi superessent, uti ex Herodoto notavit Brissonius. Claris certè verbis testatur Agathias, post Saporem per quatuor annos fratrem ipsius Artaxerxem regnasse, & hunc exceptum fuisse à filio itidem Sapore dicto. Atque hinc etiam patere arbitror, *Hormisdam*, qui ad Constantinum Magnum fugit, non potuisse esse Saporis longævi fratrem; id quod tamen plerique Eruditi, & Henr. quoque Valesius ad Amm. 16. 18. tradit, qui eum *Regalem* dicit fuisse, ut Zosimus & Suidas *Regis filium*: sed nemo eum Hormisdate, Narsei filio, progenitum scribit. Scilicet Narses quatuor filios habuit, *Adanarsen*, *Hormisdam*, *anonymum & Hormisdatem*. Adanarses ob crudelitatem & sævum dictum (quod tamen aliud est ab eo, quod Hormisdas projecit) regno excidit; Hormisdas propter jactatam Marsyæ historiam, mortuo patre Narsete, & pulso Adanarse, in vincula conjectus est, quibus arte uxoris liberatus ad Constantinum Magnum aufugit: Hormisdati traditur regnum, qui alterum fratrem anonymum excæcavit, uti videre apud Zonaram licet. Videntur tamen Veteres censuisse, Hormisdam fratrem fuisse Saporis, nepotem Narsei, uti vel ex verbis Eutropii patet. Nec certè omnia in tantâ historiæ caligine liquidò satis elucidari possunt. Restant duo illustranda, cum quo nimirùm bellum intestinum gesserit Narseus, & num à Galerio captus sit. De priori re ita loquitur Mamert. c. 17. Genethl. *Ipsos Persas, ipsumque Regem, ascitis Saccis, & Russis, & Gellis*, (vel *Gethis*) *petit frater Ormies; nec respicit vel pro majestate quasi Regem, vel pro pietate quasi fratrem.* Livineius scribit *Ormisda*, & Eutropium notat Narseum facere avum Saporis & Ormisdæ. Sed si tempora inspicimus, patebit facilè, Eutropii Hormisdam locum hîc habere non posse. Dictus est Panegyricus, uti ex initio ejus patet, ante celebrata quinquennalia Herculii, quæ inciderunt in annum 288. vel sequentem. Nam si Narses per septem tantùm annos & aliquot menses regnavit, ut Agathias memorat, si obiit anno 302. uti Eruditi censent, sequitur necessariò, eum incœpisse regnare anno 295. ante quem Panegyricus ille pronuntiatus est; & deindè hoc bellum intestinum Narsetis avum, vel patrem exercuisse. Alterum, Narseum nimirùm cum uxore, liberis, sororibusque à Galerio captum fuisse, notant Eruditi; auctoresque sententiæ suæ faciunt Eusebium in Chronicis, & Eutropium. Sed Eusebius scribit, Galerium, *superato Narseo, & uxoribus, ac liberis, sororibusque ejus captis, à Diocletiano ingenti honore susceptum esse;* & Eutropius, Galerium, *pulso Narseo, castra ejus diripuisse, uxores, soceros, liberos cepisse:* undè certè evinci nullo modo potest, Narsea in potestatem Galerii venisse. Narrat id tamen Victor Aurelius, quem miror viris doctis præteritum esse: *Deniquè ibidem Narseum Regem in ditionem subegit, simul liberos, conjugesque, & aulam regiam.* Idemque tradit etiam Chevræus lib. 4. c. 3. Histor. Mundi. Verùm uterque erravit; & ex aliis omnibus Historicis, necnon Lactantio nostro, clarè patet, Regem fugâ elapsum esse.

Lin. 11. *Fugatoque Narseo.*] Primò tamen victus fuit Galerius, uti ex Victore, Rufo, necnon Hieronymo constat, quorum hic ita loquitur: *Galerius Maximianus victus à Narseo ante carpentum Diocletiani purpuratus cucurrit;* eamque ad historiam respicit Amm.

Marcell. 14. 11. ubi Galerius etiam non *Cæsar*, verùm *purpuratus* vocatur; quia scilicet illi, qui creabantur Cæsares, purpurâ induebantur, uti vel patet ex c. 19. Lactantii, & Amm. Marcell. lib. 15. undè Julianus apud eumdem 20. 5. milites alloquens Cæsar, sese *purpuratum* nominat. Sed si audimus P. Diac. 10. Hist. Misc. primum prælium Galerius secundum habuit; indè inter Callinicum & Carras congressus, pulsus est, postèaque feliciter in Armeniâ minore pugnavit, Narseumque vicit: si verò Hugon. Floriacensem, Galerius, cùm duobus jam præliis adversus Narseum conflixisset, tertio congressu victus, amissis copiis, ad Diocletianum refugit, posteà meliori fortunâ usus. Cæterùm notatu valdè dignum est, Diocletianum tam arrogantem & tam immanem fuisse, ut Cæsarem vel passus sit, vel jusserit ante carpentum purpuratum, id est; potestatis suæ insignibus ornatum currere. Similia exempla historiæ conservant. Eutropius 7. 5. narrat, *multos Reges ex regnis suis venisse, ut Augusto obsequerentur; & habitu Romano, togatos scilicet, ad vehiculum, vel equum ipsius cucurrisse*: sed hoc voluntatis erat, alterum pœna habebatur. Galba apud Suet. c. 6. ad *essedum Caii Imperatoris per* XX. *passuum millia cucurrit*, qui tamen erat nobili & veteri prosapiâ oriundus. Et hujus arrogantiæ exemplum etiam præbet Epictetus Episcopus, in Libello Precum, quem Faustinus & Marcellinus Imperatoribus Valentiniano, Theodosio & Arcadio obtulerunt. *Denique cùm pro fidei integritate persistit* (Rufinianus) *hunc Epictetus, atrox ille & dirus de Centumcellis Episcopus, ante rhedam suam currere coëgit; & cùm diù currit, sic in viâ, ruptis vitalibus, sanguinem fundens exspiravit.* Nec cuiquam mirum videri debet, Galerium paruisse Diocletiano; nam Cæsares in Augustorum planè erant potestate. Hi illis annonas, notarios, vehiculationem præbebant, officiaque domûs Cæsarum ex eorum nutu pendebant, uti ex variis Ammiani Marcell. locis patet, apud quem propterea Julian. Cæs. sese vocat ipse *apparitorem fidum*.

Lin. 12. *Cum prædâ ingenti.*] Eleganter de hâc, atque aliorum Imperatorum & Cæsarum victoriis loquitur Eumenius in Oratione, quam pro restaurandis Scholis habuit, cap. 21. *Ibi fortissimorum Imperatorum pulcherrimæ res gestæ per diversa regionum argumenta recolantur; dum calentibus semperque venientibus victoriarum nuntiis, revisuntur gemina Persidos flumina, & Libyæ arva sitientia, & connexa Rheni cornua, & Nili ora multifida; dumque sibi ad hæc singula intuentium animus affingit, aut sub tuâ, Diocletiane Auguste, clementiâ, Ægyptum furore posito quiescentem, aut te, Maximiane Invicte, perculsa Maurorum agmina fulminantem, aut sub dextrâ tuâ, Domine Constanti, Bataviam Britanniamque squalidum caput sylvis & fluctibus exerentem, aut te, Maximiane Cæsar, Persicos arcus pharetrasque calcantem.* Prædâ autem ingenti potitum fuisse Galerium, alii etiam omnes testantur; & notandum inprimis, Auctorem Συναγωγῆς ἱστοριῶν à Scaligero editum p. 395. narrare, eum reversum fuisse βαλάντια πεπληρωμένα ἔχοντα λίθων τιμίων καὶ μαργαριτῶν, Diocletianum tunc primùm veste & calceis λίθοις ἐντιμίοις καὶ χρυσῷ κεκοσμημένοις usum esse, & eumdem jussisse, ut spreto salutandi veteri more, adoraretur. Sed Eusebius initium hujus moris refert ad annum 295. victum verò Narsetem ad annum 303. Quin & ante Diocletianum Carinus *gemmas in calceis habuit*, *gemmatâ fibulâ usus est*, & *balteo sæpè gemmato*, teste Vopisco c. 17. Imò ante Carinum Aurelianus, *gemmis & auratâ omni veste, quod adhuc ferè incognitum Romanis moribus videbatur, usus est*, quemadmodùm in Victoris Epitome legimus; adeò ut hujus moris auctor non fuerit Diocletianus, qui tamen gemmas augere & omnibus vestibus addere potuit. Tristanus T. 3. p. 325. ex Eutropio notat, Diocletianum tibiarum tegumenta ex serico & purpurâ habuisse, *se chaussant même de bas de soye & de pourpre, ce dit Eutrope*; id quod tamen apud eum adhuc quæro.

Ibid. *Manubiis ingentibus.*] Præterea Persæ compulsi sunt Romanis cedere Mesopotamiâ & Transtigritanis regionibus quinque, teste Rufo Festo; quas, mortuo Juliano, Jovianus illis reddere coactus est, uti apud Ammianum 25. 7. ubi etiam Maxim. Galerii mentio fit, legimus. Notatu insuper dignum est, eumdem 23. 5. narrare, Juliano adversùs Persas bellanti oblatum fuisse leonem mortuum, non secùs ac antè Maximiano nostro oblati erant leo & aper; ubi quid portenderint hæc omina, disputat, Juliano scilicet mortem, Galerio victoriam.

Ibid. *Diocletiano timorem.*] Qui proculdubiò noluit regiones novas adjicere Romano Imperio, ne insolentior fieret Galerius. Victor: *Adeò victor, ut ni Valerius, cujus nutu omnia gerebantur, incertum quâ causâ, abnuisset, Romani fasces in provinciam novam ferrentur.* Causam, quam se nescire fatetur

Victor, ex Lactantio nostro discere licet. Sed tamen mirum est, Victorem talia tradere, cùm ex iis, quæ ad hoc ipsum caput notavi, pateat, Narsen Mesopotamiâ, & quinque gentium trans Tigridem constitutarum ditione cessisse. Quæ ut concilientur, statuendum est, Romanos nihil recepisse, nisi quod Trajanus in potestatem redegerat. Illius sub imperio *limes Orientalis super ripas Tigridis est institutus*; & sub Diocletiano *Mesopotamia est restituta, & super ripam Tigridis limes est reformatus ita, ut quinque gentium trans constitutarum ditionem Romani assequerentur: quæ conditio fœderis in tempus Divalis Constantii reservata duravit*, teste Rufo Festo. Nam *Transtigritanæ regiones* ita vocantur respectu Persarum, non respectu Romanorum, quemadmodùm docuit Valesius ad lib. 25. Ammiani Marcellini.

Lin. 16. *Ex Marte se procreatum dici.*] Voluit scilicet imitari Diocletianum & Maximianum, qui non tantùm dicebantur *Jovius* & *Herculius*, sed qui etiam Jovem & Herculem patres suos faciebant. Hinc Mamert. c. 1. Paneg. *Herculem* appellat principem generis Maximiani; & mox ita loquitur: *Quem similitudo ipsa stirpis tuæ, ac vis tacita naturæ ad honorandum natalem Romæ diem tam liberalem facit.* Idem Geneth. c. 2. *Siquidem vos Diis esse genitos, & Numinibus quidem vestris, sed multò magis virtutibus, approbatis*; c. 3. *Deindè præcipuè vestri parentes, qui vobis & nomina* (Jovii & Herculii) *& imperia tribuerunt, perpetuis maximorum operum actionibus occupantur*; & mox *Jupiter* vocatur *Diocletiani auctor Deus*, & ipse cum Hercule, *parentes dii* Auct. incertus Pan. Herc. & Const. dicti c. 8. non aliter de illo loquitur: *Hic est, qui nomen, quod accepit à Deo principe generis sui, dedit vobis; qui se progeniem esse Herculis, non adulationibus fabulosis, sed æquatis virtutibus comprobavit.* Sed miror, hanc Diocletiani & Maximiani arrogantiam non carpere Lactantium, cùm eamdem in Galerio reprehendat.

Lin. 17. *Romulam matrem.*] Ita etiam Galerii Maximiani matrem appellat Auctor Epitomes Aurelii Victoris, additque, eum *insolenter affirmare ausum fuisse, matrem more Olympiadis, Alex. Magni creatricis, compressam dracone semet concepisse*; quod licèt multùm à Lactantii narratione abeat, æquè tamen hominis arrogantiam arguit. Nomen autem hoc etiam aliis mulieribus datum est; & PETRONIA ROMULA occurrit in Insc. apud Reines. Nonnunquàm ea vox est adjectiva, occurruntque *Romula gens* apud Horat. *Romula sceptra* apud Prudent. & *Romula vox* apud Grammat. vet. in Catalectis Pithœi. In principio autem capitis mulier hæc dicitur fuisse *Transdanuviana*, & confugisse in *Daciam Novam*. Et primò observanda orthographia in voce *Transdanuviana*, cùm fluvius ille cæteroquin ferè *Danubius* scribatur. Sed similiter planè in Nummo Trajani apud Trist. 1. p. 393. DANVVIVS occurrit, non secùs ac in Inscriptione 3. CCCCXLVIII. apud Gruterum. Deindè nonnulla de *Daciâ Novâ* monenda sunt. Memoratur etiam illa Auctori Excerpt. Valesii: *Licinius itaque ex* NOVA DACIA *vilioris originis, à Galerio factus Imperator*; estque Dacia Aureliani, uti rectè docet Baluzius; & puto, hanc ante oculos habuisse Auctorem Expos. totius mundi à Gothofredo editum cap. 6. ubi scribit, *Dacas habitasse ab eâ parte Danubii, ubi Pannonia & Thracia sunt.* Epitome Victoris, quam P. Diaconus sequitur, narrat, Armentarium *ortum Daciâ Ripensi; ibique sepultum, locumque ab eo Romulianum ex vocabulo Romulæ matris appellatum esse.* Superioris sæculi Eruditi Daciam Transdanuvianam diviserunt in *Mediterraneam*, *Ripensem & Alpestrem*; quæ distinctio si vera, sequitur, Armentarium natum esse antequàm mater ejus in Daciam Novam, vel Cisdanuvianam migraret. Sed neminem ex Veteribus adhùc inveni, qui *Daciæ Alpestris* mentionem faciat. *Ripensis* & *Mediterraneæ* memorantur: verùm illæ fuerunt ab hâc parte Danuvii, & quidem in Mœsiâ & Dardaniâ, quâ de re pluribus ago ad c. 35. Hæ sunt duæ Daciæ, quas recenset Rufus Festus in Breviario: *Trajanus Dacos sub Rege Decebalo vicit, & Daciam trans Danubium in solo Barbariæ provinciam fecit, quæ in circuitu habuit deciès centena millia passuum. Sed Gallieno Imperatore amissa est, & per Aurelianum translatis exindè Romanis, duæ Daciæ in regionibus Mœsiæ ac Dardaniæ factæ sunt.* Una harum Daciarum vocata est *Ripensis*, quia Danuvio proxima; altera verò *Mediterranea*, quia indè remota & interior erat. *Daciam Novam* autem Istro proximam fuisse, patet ex Eutropio lib. 9. c. 9. *Abductosque Romanos ex urbibus & agris Daciæ in mediâ Mœsiâ collocavit; & est in parte dexterâ, Danubio in mare fluente, cùm antè fuerit in lævâ.* P. Diaconus lib. 10. Hist Misc. hoc sequitur, additque, *in Mœsiâ mediâ collocavit, appellavitque eam Daciam, quæ nunc duas Mœsias dividit*; quæ verba malè Eutropio tribuit vir illustris. Hausta hæc au-

tem sunt ex Vopisco c. 39. Aureliani, ubi illustris Salmasius *Daciam Ripensem* & *Mediterraneam* rectè interpretatur. Nec obstare debet, Aurelianum à Vopisco, Eutropio 9. 9. Jornande, aliisque, dici *ortum esse Daciâ Ripensi;* quia indè videtur sequi, jam ante ipsius imperium Daciam, ejusve partem, *Ripensem* fuisse appellatam. Nam Anachronismum committunt Auctores illi; & quæ, nascente Aureliano, *Mœsia* dicebatur, posteà appellata est *Dacia Ripensis;* indèque factum est, veterem quendam Auctorem tradidisse, eum *Mœsiâ esse genitum*: quod miror non intellexisse Vopiscum, cùm idem dicant, qui narrant, Aurelianum natum esse in *Daciâ Ripensi*, & alii, qui tradunt, eumdem genitum esse *in Mœsiâ*.

Lin. 20. *Exuto socero.*] Notanda est loquendi ratio elegans admodùm. Nam *exuere* aliquis, verbi causâ, *socerum* dicitur, qui soceri animum abjicit, seseque ut socerum adversùs generum non gerit. Ita *exuere hominem* dixerunt Statius & Quintilianus; id est, ab humanâ naturâ quasi desciscere, ferum & barbarum fieri: *exuere fœminam*, Seneca Ep. 95. *exuere principem*, & *induere rabidum tyrannum*, Haymo 8. 2. Histor. Eccles. *exuere patrem*, Val. Maximus; ἐκδῦναι τὸν ἄνθρωπον, Hesychius in Vitis Philos. & *induere proditorem & hostem*, Tacitus 6. Annal. Sed ita hoc loco non potest exponi loquendi ea ratio, quia Galerius non fuit socer, verùm gener Diocletiani. Quarè *exuto socero* nihil aliud est, quàm Diocletiano ab imperio remoto, vel postquàm Diocletianus, purpurâ exutâ, se imperio abdicavit, & Galerius Imperator, vel Augustus factus est, tunc demùm furere cœpit. Notum est, purpuram, vel paludamentum purpureum fuisse insigne tam Cæsareæ, quàm Augustæ dignitatis: hinc qui creabantur Cæsares, vel Augusti, dicebantur simpliciter *indui;* qui verò imperium deponebant, vel deponere cogebantur, *exui*. Lactantius cap. 18. *Et eum misi ad Maximianum, ut ab eo induatur;* & cap. 29. *Exutus ille præcipitem se de tribunali dedit.* Et ita optimè cohærebunt sequentia, in quibus Diocletianum, utpotè privatum, *Dioclem* nominat; quæque ita scribenda judico: *Diocles (ita enim ante imperium vocabatur) cùm rem publicam ....*

CAPUT X.

Pag. 196. lin. 1. *Cùm ageret in partibus Orientis.*] In Notitiâ Dignitatum ipso initio legitur: *Notitia in partibus Orientis;* ubi omnes Orientalis imperii provinciæ designantur, cujus imperii *Oriens* pars fuit. Ut autem Lactantius, ita etiam locutus est Treb. Pollio in Gallienis ex emendatione Salmasii: *Cùm Odenatus in Orientis partibus cepisset imperium;* & alibi: *Ergò Macrianus undiquè collectis exercitibus Orientis partes petiit;* nam his in locis Orientalis imperii pars, *Oriens* dicta, intelligi debet, quia eum, vel illius Orientis partem, in potestatem redegit Odenatus, ipsoque mortuo tenuit Zenobia. Et proculdubiò ea loquendi ratio indè exorta, quia primò Orientale imperium erat pars imperii Romani: deindè quia quot Cæsares, vel Imperatores erant, in tot partes illud erat divisum; & tertiò, quia Oriens etiam pars totius corporis erat. Infrà c. 39. *Venerat post obitum Maximiani ad eum Valeria cùm se putaret in partibus ejus tutiùs moraturam;* id est, in parte imperii Rom. quam regebat. Hoc autem capite *Bithyniam*, & cap. 9. *Armeniam* ab *Oriente* distinguit: undè dignum est, ut inquiratur, quæ provinciæ eo nomine venerint. Viri eruditi obscurum judicant, quæ Asiæ pars ita vocetur, putantque, illam versùs Parthiam, Assyriam & Armeniam minorem sitam fuisse. Ego existimo, si non omnes, at saltem plerasque regiones, eo nomine fuisse comprehensas, quæ in Notitiâ imperii recensentur; ut sunt *Palæstina, Phœnice, Syria, Cilicia, Cyprus, Arabia, Isauria, Palæstina Salutaris, Palæstina secunda, Phœnice Libani, Euphratensis, Syria Salutaris, Osrhoena, Mesopotamia, Cilicia secunda.* Ammian. Marcell. 15. 8. describit Orientales provincias, incipitque à Ciliciâ & Isauriâ: indè narrat, has regiones ab *orbe Eoo* monte Amano separari, & ORIENTIS *limitem in longum portentum & rectum ab Euphratis fluminis ripis ad usque supercilia Nili porrigi, lævâ Saracenis conterminantem gentibus;* limitique Orientis includit Commagenam, Euphratensem, Syriam, Phœniciam, Palæstinam, Arabiam & Cyprum: adeò ut in eo nomine ipsi non veniat Cilicia, Isauria & Mesopotamia. Meminit etiam *Orientis* Basilius lib. 1. de Vitâ Theclæ: Πόλις δὲ αὕτη Λυκαονίας, τῆς μὲν ἑώας οὐ πολὺ ἀπέχουσα; *Urbs ea* (Iconium) *est Lycaonia, ab Oriente non procul distans, Asiam tamen versùs magis accedens, & in ipso Pisidarum Phrygumque regionis aditu sita:* ubi per *Asiam* intelligenda est Asia minor ad Hellespontum sita, cui Iconium propior erat, quàm Orienti ultra Amanum montem remoto. Sed cùm Diocletianus cap. 9. dicatur in *Oriente substitisse*, videndum est ubi æstatem egerit. Aurel. Vi-

ctor scribit, *Jovium Alexandriam profectum esse, provinciâ creditâ Maximiano Cæsari;* ibique tunc temporis Achilleum, qui purpuram sumpserat, vicit, ut idem Victor, Eutropius & Suidas in verb. Διοκλετιανὸς memoriæ mandant. Lactantius c. 36. tradit, Maximinum ab *Oriente* cursus disposuisse, moxque eum factum esse, *qualis in Syriâ & Ægypto fuit*, undè nimirùm venerat; adeò ut per *Orientem*, in quo substitit Diocletianus, videatur debere intelligi Ægyptus, cujus ad fluvium Nilum Orientis limes sese extendit, teste Amm. Marcellino. Valesius ad ejusdem 14. 7. miratur, Ægyptum inter provincias Orientis recenseri, cùm ex Notitiâ & innumeris Auctoribus constet, Ægyptum ab Orientis provinciis sejunctam esse: sed mirari tandem se desiisse addit, postquàm didicit, Ægyptum & Mesopotamiam olim sub dispositione Comitis Orientis fuisse; idque docere veterem Inscriptionem, quæ sic habet: M. MAECIO. MEMMIO. FVRIO. BALBVRIO. CAECILIANO. PLACIDO. C. V. COMITI. ORIENTIS. AEGYPTI. ET. MESOPOTAMIAE. Certè *Ægyptum* ab *Oriente* separant Vopiscus in Probo, cap. 9. Libellus Precum à Faustino oblatus Valentiniano, &c. p. 20. Haymo 8. 2. Histor. Ecclesf. & proindè nondùm video, illam Orientis nomine fuisse comprehensam; quod si verum foret, certè in Inscriptione laudatâ etiam ab eo non distingueretur. Aliud igitur *Provinciæ Orientales*, aliud *Oriens* & *Provinciæ Orientis;* duplici sensu possunt usurpari, nempè vel pro provinciis in genere versùs Ortum remotis, vel pro provinciis, quæ *Oriente* propriè dicto comprehendebantur. Ammianus recensere se dicit *Orientales provincias*, quo certè nomine Mesopotamia & Ægyptus fuerunt comprehensæ, licèt illæ distinctæ sint ab *Oriente*, vel *Orientis* strictè sumpti *provinciis;* quod diligenter notandum est. Quia autem Lactantius disertè scribit, Diocletianum *substitisse in Oriente, & aucupatum esse rerum exitus*, potuit primò Antiochiæ (quæ Orientis caput erat) substitisse, & posteà Ægyptum petiisse; vel potiùs tempora distinguenda sunt, quia utrumque bello adversùs Persas accidere potuit, sed non eodem anno. Nam contra Persas bellatum est annis 294. 295. 296. & 297. & Achilleus victus est, uti Eruditi censent, anno 295. adeò ut anno ultimo, quo victus est victor antè Narses, Diocletianus in Oriente, & quidem Antiochiæ, videatur substitisse.

Ibid. *Scrutator rerum futurarum.*] Sic Diocletianus Aurelio Victori vocatur *imminentium scrutator;* cùmque propterea victimarum exta consuleret, & ita Gentilium diligenter Deos coleret, hinc puto, Zosimum 2. 10. narrare, eum noluisse resumere purpuram, quia prospiciebat perturbationem rerum: οἷα καὶ τῇ περὶ τὸ θεῖον ἀεὶ προσκείμενος, *ut erat vir religionis observantissimus;* id est, diligens deorum cultor & consultor. Atque ita Ammianus Marcell. 22. 1. narrat, Julianum *exta rimatum esse assiduè, avesque suspicientem præscire festinasse accidentium finem.*

Lin. 5. *Sacra turbata sunt.*] Id est, sacrificia ritè fieri non potuerunt; malum omen illis objectum est. Virgil. 3. Æn. 407.

Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum
Hostilis facies occurrat, & omina turbet.

Lin. 7. *Magister ille aruspicum Tagis.*] Certè ita appellat primum aruspicum, quia Tages artem eam dicitur invenisse, teste Cicerone & aliis; atque adeò *aruspicinam scripsisse*, si fides habenda Fulgentio, in Expos. Serm. Antiqui: quomodò sui temporis Medicos cap. 33. *Chironem* & *Melampum* antiquis nominibus designat. Nec insolitum est, Collegiorum sacrorum Præsides *magistros* vocare. In Inscript. occurrit *Magister collegii Fratrum Arvalium, Ordinis Sacerdotum Dei Solis Invicti Mithræ*, & *Saliorum.* Quin & ipse *Magister Aruspicum* in lapide apud Reines. v. 13. memoratur;

L. FONTEIVS FLAVIANVS
—
HARVSPEX. AVGG. CC.
PONTIFEX. DICTATOR
ALBAN. MAG. PVBLICVS
HARVSPICVM. ORDINI
HARVSPICVM. EX. D D.

Nescio an Græci hanc vocem nonnunquàm per Διδάσκαλος expresserint. Certè apud Euseb. lib. 7. c. 10. Hist. Ecclesf. celebratur ὁ διδάσκαλος καὶ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου μάγων ἀρχισυνάγωγος, qui Valerianum ad persequendos Christianos incitavit, & per quem nequaquàm Macrianum, qui posteà imperium arripuit, intelligi cum Valesio posse existimo. Nam is dicitur fuisse Καθολικὸς, id est, *Rationalis Imperatoris*, & αὐτοῖς, vel *ipsis*, nempè Valeriano & Archisynagogo, egregiam gratiam retulisse: saltem nisi alia præcesserint, uti hæc continuo ordine non narrantur; id quod etiam Valesii sententiæ non favet. Sed tutiùs est intelligere cum præstantissimo Francisco Spanhemio Judæum, quia Archisynagogorum & Magistrorum nomen illis proprium erat.

Lin. 9. *Profani homines.*] Christiani, quos propterea sacris suis arcebant Gentiles, quosque *atheos*, *impios & irreligiosos* vocabant, quia deorum cultum damnabant, uti ex Luciani Pseudomante, & Arnobio constat.

Pag. 197. lin. 3. *Milites cogi ad nefanda sacrificia praecepit.*] Rectè notat Baluzius, Eusebium 8. 1. idem memoriæ mandare, qui etiam malorum, quæ hoc Edictum secuta sunt, originem eleganter describit, quæque adjicere placet, ut unusquisque indè exemplum capiat. *Sensim ac moderatè in nos cœpit animadvertere (Deus) orsâ primùm persecutione ab iis, qui militabant. Cùm verò sensu omni destituti de placando Deo ne cogitaremus quidem, quin potiùs instar impiorum quorumdam, res humanas nullâ sollicitudine ac providentiâ gubernari rati, alia quotidiè crimina aliis adjiceremus; cùm Pastores, spretâ religionis regulâ, mutuis inter se contentionibus decertarent, nihil aliud, quàm jurgia, minas, æmulationes, odia, ac mutuas inimicitias augere studentes, principatum quasi tyrannidem quandam contentissimè sibi vindicantes; tunc demùm juxta dictum Jeremiæ, obscuravit Dominus in irâ suâ filiam Sion, &c.* Et milites Christianos militiâ motos fuisse, si sacrificare nollent, docet idem c. 4. ubi notandum στρατοπεδάρχην, quicunque is fuerit, milites primò persecutum esse. Hic procul-dubiò id jussu Diocletiani fecit, si Lactantium sequimur; si verò Eusebium, Maximiani Galerii: nam l. 8. p. 317. tradit, Galerium diù ante reliquos Imperatores, Christianos, qui in exercitu erant, & qui in palatio versabantur, persecutum, illumque miserandæ persecutionis auctorem fuisse. Ad sacrificia autem coacti sunt Christiani, quia nullum evidentius signum erat Deos colendi: undè & PIETAS in nummis cernitur cum instrumentis sacrificio adhiberi solitis, uti doceo ad Homeri Apotheosin pag. 288. quod quia facere recusabant Christiani, *athei* audiebant. Arnob. lib. 6. extremo: *Quoniam satis, ut res tulit, quàm inaniter fiant simulacra, monstratum est; de sacrificiis deinceps, de cadibus, atque immolationibus hostiarum, de mero, thure, deque aliis omnibus, quæ in parte istâ consiunt, poscit ordo quàm paucis, & sine ullis circumlocutionibus dicere. In hâc enim consuestis parte invidias nobis tumultuosissimas concitare, appellare nos* ATHEOS; *& quòd minimè attribuamus diis, pœnas etiam capitis belluarum crudelitatibus irrogare.*

CAPUT XI.

Pag. 197. lin. 1. *Deorum montium cultrix.*] Quid hoc de loco sentiam, patebit ex iis quæ ad Columbum τὸν μακαρίτην misi, quæ ex viri eruditi notis commodè hùc transferri non potuerunt. Persuasus autem nunc sum, lectionem hanc rectè sese habere, & Galerii matrem *montes* ut Deos coluisse; vel certè præcipuè adorasse Deos, quos in montibus, tanquàm sedibus suis, versari putabant: quales *Monteses Deos* in apographo Commodiani dici, notavit etiam Rigaltius; quamvis præferat,

Montes & Deos dicitis ———

illudque vel positum est pro *Montenses*, quomodò in Inf. 7. p. XLI. Gruteri NEMORESIS DIANA est *Nemorensis*; vel ita ex more loquendi illius sæculi scribitur. Sic *Dii montium* occurrunt apud vulgatum Interpr. 3. Reg. 20. 23. *Servi verò Regis Syriæ dixerunt ei:* DII MONTIUM *sunt dii eorum, ideò superaverunt nos: sed meliùs est, ut pugnemus in campestribus.* Interpretes LXX. singularem numerum servant: Θεὸς ὀρέων Θεὸς Ἰσραὴλ, καὶ οὐ Θεὸς κοιλάδων. Syri volunt significare Deos, vel Deum, quem Israelitæ adorabant, in montibus habitare, & dominari; quemadmodùm canit Ovidius:

Dii sumus agrestes, & qui dominamur in altis
Montibus, imperium est in sua tecta Jovi.

Neque tantùm *dii agrestes* vocari *montium dii* possunt: sed etiam illi, qui in montibus colebantur, & alii, qui in iis versari putabantur; ut Diana, quæ in montibus feras agitabat, *montivaga* propterea dicta. Quin & Cybele *dea montium* vocatur Mœcenati apud Diomedem lib. 3. p. 514.

Ades, inquit, ô Cybele fera montium dea.

Galerii igitur mater *deos montium*, vel *deos montes* coluit; quod ultimum si quis amplecti mavult, me certè haud fiet invito. Erat enim illa Daciâ oriunda, & fortè Dacis parentibus genita, ibique educata; undè nihil mirum esse debet, si eorum superstitionem secuta est. Nam constat, Getas, sive Dacos, *montem* quemdam instar numinis coluisse. Strabo lib. 8. παρὰ δὲ τοῖς Γέταις ὁ ἱερεὺς ὠνομάζετο θεός. Καὶ τὸ ὄρος ὑπελήφθη ἱερὸν, καὶ προσαγορεύουσιν οὕτως; *apud Getas sacerdos dicitur Deus, & mons sacer existimatur, atque ita appellatur*; & Statium *conjuratum verticem* celebrare censent Eruditi, quia Daci bella gesturi in eo monte conveniebant, & jurejurando sese obstringebant: quanquàm Strabonis mons ideò tantùm sacer haberi potuerit, quia in eo sacerdos habitabat, qui θεὸς, exemplo à Zamolxi sumpto, vocabatur; &

quia ἀντρῶδες illud χωρίον reliquis, Rege & famulis exceptis, esset ἄβατον, uti apud eumdem legimus: quæ res excludit Dacos sacramento se obstringentes; fortèque vox ἱερὸν verti debet *templum*, quomodò Max. Tyrius Diss. 38. scribit, Libyæ incolis Atlantem montem habitum fuisse ἱερὸν, καὶ Θεὸν, καὶ ὅρκον, καὶ ἄγαλμα; id est, *templum*, *Deum*, *jusjurandum & simulacrum.* Quicquid sit, vel *Dii montes*, vel *Dii montium* sunt intelligendi apud Lactantium. Dum autem hanc superstitionem ad animum revoco, facere non possum, quin primò doleam, humanum genus quòd digestas quidem, sed tamen rudes & informes moles instar numinum venerari potuit, quòdque eumdem honorem exhibuit informibus lapidibus, & dealbatis stipitibus, columnisque, quæ nullam hominis præ se figuram ferebant. Propter argumenti similitudinem, quæ eâ de re notavi, licèt longiuscula, nec omnia nova sint, hâc occasione adjiciam, ut fœda & vesana superstitio omnium clarissimè oculis pateat. LAPIDES igitur, vel SAXA à Gentilibus honore divino cultos, id est, unctos, coronatos, & adoratos fuisse, ex Arnobii lib. 1. constat: *Picturatas veternosis in arboribus tænias si quandò conspexeram, lubricatum lapidem, & ex olivi unguine sordidatum, tanquàm inesset vis præsens, adulabar, affabar, & beneficia poscebam nihil sentiente de trunco*; ubi videri possunt Interpretes. Lucianus in Pseudomante notat Rutilianum, si quandò λίθον ἀληλιμμένον ἢ ἐστεφανωμένον conspexisset, continuò in genua cecidisse, adorasse, vota fecisse, & prospera ab illo postulasse. Et puto, verè notare eruditione præstantes viros, superstitiosos homines imitatos esse Jacobum lapidem unguento perfundentem in Bethel Gen. 28. qui tamen, teste Augustino, more idololatriæ lapidem non perfudit oleo, velut faciens illum Deum, neque adoravit illum lapidem, neque illi sacrificavit. Certè Palæstinæ finitimi Arabes lapidem pro Deo coluerunt. Max. Tyrius Diss. 38. Ἀράβιοι σέβουσι μὲν, ὅντινα δὲ οὐκ οἶδα. τὸ δὲ ἄγαλμα ὃ εἶδον λίθος ἦν τετράγωνος. Apud eosdem sanguine, quem ex majoribus digitis, vel pollicibus fœdus percutientium eliciebant acuto silice, ungebantur septem lapides in medio positi, invocabanturque Bacchus & Urania, teste Herod. 3. 8. Deum autem, quem lapidis formâ colebant, Bacchus, ut reor, fuit alio nomine Δευσάρης dictus. Neque enim audiendus Suidas, qui illud mutat in Θεὺς, id est, Θεὸς Ἄρης, uti observatum Illustri Bocharto: sed tamen ille rectè simulacrum ejus describit: *Simulacrum autem est lapis niger quadratus*, ἀτύπωτος, *nullam figuram habens, altus quatuor, latus pedes duos, aureæ basi impositus.* Sic Tertulliano in Apol. Arabiæ Deus dicitur esse *Dysares*; & apud Hesychium legimus Δουσάρην τὸν Διόνυσον, Ναβαταῖοι: quin & Stephanus scribit, Δουσάρη *scopulum*, & κορυφὴν ὑψηλοτάτην esse Arabiæ, nomenque habere ἀπὸ τοῦ Δουσάρου, qui Deus ab Arabibus colebatur. Clarissimus Vossius 6. 39. Idol. Gentium putat, lapidem τετράγωνον Max. Tyrio laudatum fuisse loci excelsi verticem, vel cacumen, quod pro numine Arabes coluerunt; quia Stephanus σκόπελον καὶ κορυφὴν vocat, & mox addit, eundem, vel Hermolaum, clarè narrare, Δυσάρην esse dictum jugum, sive altissimum Arabiæ locum, proque numine habitum ab Arabibus pariter ac Dacharenis: in quibus notandis humani aliquid patitur vir doctissimus. Nam Stephanus tantùm narrat, cacumen, vel scopulum Δουσάρη, nomen habere à Deo Dysare; ejusque simulacrum, non montem, verùm lapidem quadratum fuisse, ex Suidâ edocti sumus. Et de hoc Arabum numine videtur explicandus esse Porphyrius lib. 2. de Abstin. Δουματηνοὶ δὲ τῆς Ἀραβίας κατ' ἔτος ἕκαστον ἔθυον παῖδα, ὃν ὑπὸ βωμὸν ἔθαπτον ᾧ χρῶνται ὡς ξοάνῳ; *Dumatii quoque, Arabiæ populi, puerum quotannis sacrificabant, quem sub arâ sepeliebant, quâ simulacri loco utebantur*; nam cùm Arabum Deus lapis fuerit quadratus, testibus M. Tyrio & Suidâ, cum eâ formâ plurimæ aræ sint; cùmque ara illa loco simulacri fuerit Arabibus, nihil certè causæ video, cur non ita Porphyrius explicari possit. Hæc autem superstitio videtur etiam ad Saracenos transiisse, licèt lapis, quem adorabant, habuerit lineamenta capitis, si quis accuratiùs illum inspiceret, teste Euthymio Zygabeno in Panopliâ à Sylburgio editâ. Quin imò & hodiè Mahumedani in parvo templo, quod ab Adamo fabulantur esse conditum, postquàm pulsus fuit Paradiso, & in quo Abrahamus, Ismaël, & Mahomet preces suas, si eos sequimur, fecerunt, colunt & osculantur lapidem *Al-hajar Al-Aswad*, quem vocant *Brachtan*, eumque ex Paradiso Gabrielem ad Abrahamum nugantur portasse, initiò nive & lacte candidiorem, atque ad instar Solis lucidum fuisse: sed nigrum factum propter peccata hominum, uti docet Chevræus in Historiâ Mundi. Et de hoc lapide nescio an loquatur Antoninus Martyr in Itiner. *In parte ipsius montis habent Sarraceni idolum suum positum marmoreum, quod est*

candidum sicut nix; ibi permanet sacerdos indutus dalmaticâ & pallio lineo. Quandò autem venit tempus festivitatis eorum, percurrente lunâ, antequàm sacerdos ingrediatur ad diem festum illorum, incipit marmor illud mutare colorem; & dum adorant idolum, fit marmor illud nigrum sicut pix; completoque tempore festivitatis, revertitur in pristinum colorem, undè & valdè admirati sumus; prout illa verba ab aliis laudantur. Atque ut Arabes, vel Ismaëlitæ, Patriarchas malè imitati sunt: ita Phœnices lapides consecrarunt, quos *Batulia*, vel *Batulos*, teste Damascio apud Photium, vocarunt; idemque nomen Græci dederunt lapidi, quem Rhea loco Jovis fingitur Saturno dedisse devorandum, quemadmodùm ex Hesychio, Prisciano, & aliis, docuerunt Seldenus, Vossius, Bochartus, Salmasius, & Reinesius: quam ad historiam respiciens Lycophron in Cassandrâ p. 70. Jovem appellat δίσκον μέγιστον, *lapidem maximum;* ut enim notat Tzetzes, Δίσκον ᾗ τὸν Δία λέγει διὰ τὸν λίθον τὸν ἀντὶ Διὸς ὑπὸ Ρέας σπαργανωθέντα καὶ ὑπὸ Κρόνου καταποθέντα. Prætereà *Divi Lapides* occurrunt apud Lamprid. in Heliogab. cap. 8. *Lapides, qui Divi dicuntur, ex proprio templo Dianæ Laodiceæ ex adyto suo, in quo Orestes id posuerat, afferre voluit.* Salmasius arbitratur, *divos lapides* fuisse in adyto Dianæ Laodicenæ; & Casaubonus notat, *lapides divos* appellari famosissimum illud simulacrum ab Oreste & Iphigeniâ è Tauricâ ablatum. Rubenius 2. Elect. 31. divos fratres, id est, Castoras intelligit, quorum templum Domitianus instauravit: sed simul fatetur, animum sibi pendere, ampliùsque esse deliberandum; & post τὸ *templo* finit sensum, interseritque τὸ *simulacrum* post *Laodiceæ.* Certè hi lapides non potuerunt esse in adyto Dianæ, neque quicquam commune habent cum deæ istius statuâ, nec ad Castores queunt ullo modo referri; quia disertè *proprium templum* Divis Lapidibus tribuitur, & quia Lampridius agit de novis diis, quos Romam ex aliis urbibus transferre voluit Heliogabalus. Hoc animadvertens Tristanus, T. 2. pag. 324. arbitratur, *divos lapides* nullos alios esse, quàm triginta lapides, formâ quadrangulari, qui Pharis in Achaiâ circa simulacrum Mercurii stabant, quibusque singulis nomina deorum erant imposita, teste Pausaniâ lib. 7. Sed quominùs & hanc explicationem amplecti possim, facit *proprium templum*, in quo *divi lapides* fuerunt positi. Templum quidem Pausaniæ auctoritate his Lapidibus tribuit Tristanus; verùm apud eum nihil tale reperio, quippè qui tantùm narrat, Pharis aquam esse Mercurio sacram, fonti nomen Hama; incolas piscibus parcere, quia eos sacros deo esse existimant, & propè ipsum illius signum lapides ferè triginta positos esse quadrangulâ formâ. Quid igitur? Puto hos lapides in Oriente & Syriâ quærendos esse; &, sive scribas, *divos lapides*, sive cum Illustri Salmasio *vivos*, intelligi debere *Batulos*, quos non modò ἐμψύχους λίθους vocarunt Græci: verùm de quibus etiam multa mira narrabant, utì videre licet apud Photium in Damascio, quibusque in Oriente, Heliogabali patriâ, alicubi, & fortè Hierapoli *proprium templum* fuit exstructum. Et excidisse, vel subintelligi (id quod Obrechtus arbitratur) τὸ *simulacrum*, sive *signum*, satis patet ex relativo *id*, quod cæteroquin ad nullum præcedens potest commodè referri; adeò ut ita Lampridii verba distinguenda meâ ex opinione sint: *Lapides, qui Divi dicuntur ex proprio templo, Dianæ Laodiceæ* (signum) *ex adyto suo, in quo Orestes id posuerat, afferre voluit.* Sed ut pergam, observandum diligenter, verbis disertis notare Dionem Chrysostomum Orat. 12. multos barbarorum paupertate, vel quia artem sculptoriam ignorabant, montes Deos existimasse, καὶ δένδρα ἀργὰ, καὶ ἀσήμους λίθους, sive *informes lapides;* & scribere Pausaniam in Achaicis, solenne fuisse antiquitùs Græcis ἀργοῖς λίθοις, *rudibus lapidibus*, ἀντὶ ἀγαλμάτων *exhibere* τιμὰς θεῶν; & in Corinthiacis eundem notare, ante ædem Dianæ Λυκείας jacere λίθον καλούμενον ἱερὸν, super quo novem Trœzenorum viri Orestem à matris cæde purgarunt. Plinius præterea 2. 58. memoriæ mandat, in gymnasio Abydi lapidem suo tempore cultum fuisse, modicum quidem, sed quem in medio terrarum casurum (è Sole nempè) Anaxagoras prædixerat: alium coli Cassandriæ, quæ Potidæa vocata est; & Anaxagoram alio tempore iterùm prædixisse, saxum è Sole casurum; idque factum esse interdiù in Thraciæ parte ad Ægos flumen, & lapidem istum ostensum fuisse vehis magnitudine colore adusto. Cùm talia igitur ferantur de Anaxagorâ, nihil utique mirum est, Amm. Marcell. 22. 16. scribere, illum prædixisse *lapides è cœlo lapsuros;* mirorque, Plinii verba non occurrisse doctissimo Commentatori, qui scribit, cum Ammiano facere Philostratum & Tzetzem, sed cæteros omnes narrare, Anaxagoram prædixisse, unum lapidem tantùm casurum. Nam bis id prædixit, & utramque historiam, vel fabulam conjungere potuerunt illi, qui scribunt,

bunt, *lapides casuros* prædixisse philosophum; vel si semel id factum esse habuerunt persuasum, potuerunt plurali numero pro singulari, more loquendi vulgatissimo, usi esse: quomodò etiam Amm. cap. 8. libri ejusdem, narrat, Anaxagoram Ægis-Potamis prædixisse, *lapides ex cœlo casuros;* qui tamen tantùm unus fuit. Offert insuper se *Mater Deûm*, quam *sacrum lapidem* scribit fuisse Liv. 29. 11. quamque ex inauditæ per omnia vastitatis petrâ, cui nomen Agdus, in finibus Phrygiæ, cum lapidibus à Pyrrhâ & Deucalione in orbem mortalibus vacuum jactatis informatam esse, atque animatam divinitùs, memoriæ mandat Arnob. lib. quinto. Mons igitur, cui ortum suum *Montana*, vel ὄρειος θεὸς, sive Rhea, debebat, *Agdus* fuit vocatus; quod vocabulum restituendum esse Isidoro, censet Reines. 3. Var. Lect. 17. apud quem in Glossis scribitur, *Agadir*, vel, utì Vulcanius edidit, *Abadir lapis.* Rectè quidem vir eruditissimus reprehendit Barthium, qui in Germaniâ hunc lapidem quærit: sed malè *Agdir*, *Agadir*, vel, si incorruptus Arnobius, *Agdum* lapidem esse, itemque Deam cultam in simulacro lapidis grandis nigri è Phrygiâ Romam transvecto, arbitratur. Nam *Agdus* non fuit lapis, verùm petra, vel mons inauditæ vastitatis: deindè *Abdir*, *Abadir*, *Abaddir* est lapis βαίτυλος, utì notatum est Eruditis ex Prisciano, qui ita loquitur lib. 1. *Abdir genus lapidis;* lib. 5. *Abadir Deus est: dicitur & hoc nomine lapis ille, quem Saturnus dicitur devorasse pro Jove, quem Græci* Βαίτυλον *vocant;* lib. 6. *Abdir quoque & Abaddir* ὁ βαίτυλος, *hujus Abaddiridis.* Lapis autem, qui Deûm mater esse existimabatur, lineamenta faciei muliebris videtur habuisse; quæ etiam Saracenorum lapidi tribuit Zygabenus. Prudent. Hym. 10. v. 155.

Lapis nigellus evehendus essedo,
Muliebris oris clausus argento sedet:

nisi hic sensus sit Poëtæ, capsam argenteam, cui lapis ille erat inclusus, retulisse faciem muliebrem; ita ut clausus fuerit *argento muliebris oris;* quod, rogo, Eruditiores examinent. Lapis etiam fuit Deus *Alagabalus*, cumque Herodianus lib. 5. facit λίθον μέγιστον κάτωθεν περιφερῆ λήγοντα εἰς ὀξύτητα; additque, κωνοειδῆ esse illi σχῆμα, & μέλαιναν χροίαν, ostendi in lapide eminentias nonnullas, & formas vel τύπους, Solis imaginem esse humanâ arte non fabrefactam, ac tandem è cœlo cecidisse. Deus hic cernitur in nummo Heliogabali, insignisque lapis est aquilâ & tribus stellis apud Illustrem Spanhemium ad Juliani Cæsares. In nummis præterea Seleucensium Pieriæ Syriæ, qui in honorem Trajani percussi sunt, repræsentatur mons, cujus cacumen foramen habet, vel lapis in medio templo positus, cum Ins. ZEYC KACIOC: undè non immeritò existimant eruditione præstantes viri, Jovem Casium exhiberi, vel montem hunc creditum esse Jovem Casium, quippè qui *tereti ambitu in sublime*, teste Am. Marcell. 22. 14. *porrigitur*, qualis planè in nummo exhibetur. In Philippi patris numismate cernitur quoque templum, & in ejus medio rupes, vel mons, cum Ins. ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΠΕΡΓΑΙΑΣ; quæ haud vanum indicium est, rupem illam, vel montem peculiari honore cultum, & Dianæ sacrum fuisse. In alio Caracallæ lapis rotundus & in acumen desinens templum medium occupat, cum Ins. ΚΟΙΝ. ΔΕΙΗΩΝ; quod Harduinus positum putat pro Δίων, refertque ad Dium, urbem Decapolitanæ regionis in Syriâ, cujus Plinius & Steph. meminerunt, Tristanus verò & Holstenius ad Diam Arabiæ urbem; repræsentarique putant Venerem, quam eâ formâ cultam fuisse ex Clemente Alexandrino, Maximo Tyrio, Arnobio, Dione Chrysostomo, & Pausaniâ docent. Sed Venerem non nominant Clemens, Maximus Tyrius, Arnobius, Dion; & celebrant tantùm λίθον, λίθον τετράγωνον, vel *informem lapidem;* potueruntque respicere ad lapidem quadratum ab Arabibus cultum, de quo antè memini me agere. Vidit id fortè etiam Tristanus; utque evinceret, lapidem hunc esse *Venerem Vraniam*, addit, Pausaniam lib. 1. narrare, Athenis templum esse Veneri Vraniæ dedicatum, quam ferebant Parcarum vetustissimam, *Dans lequel il y avoit une pierre faite en forme de Herme, ou borne, dont l'Inscription marquoit, que c'éstoit l'effigie de Venus Vranie.* Græca itâ sese habent: Οὐρανίας ἄγαλμα τετράγωνον κατὰ ταὐτὰ καὶ τοῖς Ἑρμαῖς: quibus in verbis ego nullum lapidem acuminatum invenio, sed Veneris statuam quadratam ad instar Hermarum; id est, eam caput habuisse, & reliquum corpus fuisse quadratum absque brachiis, &c. quomodò Hermæ fieri solebant. Hùc omninò pertinet Venus Paphia, cujus simulacrum, teste Tacito in Historiis, *non effigie humanâ, sed continuus orbis latiore initio, tenuem in ambitum metæ modo exurgens, & ratio in obscuro;* cujusque statuam nulli alii rei assimilari posse, quàm πυραμίδι λευκῇ, scribit Max. Tyrius Diss. 38. qualis & illa cernitur in nummo Drusi apud Patinum, Trajani apud Trista-

num, & aliis apud Jac. Gutherium 3. 5. de Jure Pontif. qui malè hæc numismata ad Dianam Paphiam refert. Eodem loco vir eruditus Lampridii paulò antè laudata verba emendat: *Ex proprio templo Dianæ Lycææ, illam Laodiceæ ex adyto suo, in quod Orestes posuerat, auferre voluit;* & intelligit lapidem qui, teste Pausaniâ, ante ædem Dianæ Lycææ jacebat, & sacer vocabatur; additque, Laodicenses Dianæ simulacrum Braurone avectum impetrasse à Seleuco, illudque signum deæ esse, quod olim è Tauricâ Orestes & Iphigenia sustulerant. Sed primò aliud sunt *divi*, vel *vivi lapides;* aliud lapis Træzene jacens ante templum Dianæ Licææ: illi suum sibi templum habuerunt; hic verò ne in templo quidem, sed ante ædem alterius numinis positus fuit. Deindè Pausanias non docet, statuam Dianæ, quæ ex Braurone in Persiam asportata, & à Seleuco Laodicensibus Syriæ data fuit, esse Dianam Tauricam; quin imò variis argumentis lib. 3. id refellit, docetque, Dianæ Orthiæ simulacrum, quod in Lymnæo, Laconicæ agro, colebatur, potiùs illud esse, quod ab Oreste & Iphigeniâ barbaris erat ablatum. Neque etiam mihi placet quod addit Gutherius, simulacrum prisci operis Praxitelis fuisse illius, qui marmore felix & clarus habebatur. Nam cùm Praxiteles tempore Cn. Pompeii Magni vixerit, utique Dianæ Tauricæ simulacrum facere non potuit; & Pausanias in Atticis scribit, Braurone esse Dianæ Brauroniæ sacellum, & simulacrum, Praxitelis opus: sed adjicit: καὶ τὸ ἀρχαῖον ξόανόν ἐστι ἐν Βραυρῶνι, Ἄρτεμις, ὡς λέγουσι, ἡ Ταυρική: undè patet, aliud antiquius longè signum ibi fuisse Dianæ Tauricæ; quæ cùm non distingueret vir doctus, in errorem lapsus est. Sed ut pergam, Seldenus ex Suidâ & Hesychio observat, Apollinis Ἀγυιέως statuam esse, lapidem basi circulari, in conum desinentem: verùm illi, non secùs ac Harpocration, Schol. Aristophanis, Stephanus, Auctor M. Etym. & Eustathius p. 166. uno ore tradunt: Ἀγυιέα aram esse ante fores ἐν σχήματι κίονος, vel κίονα εἰς ὀξὺ λήγοντα, ὃν ἱστᾶσι πρὸ τῶν θυρῶν, vel κωνοειδῆ κίονα *sacrum Apollini, vel Baccho, vel ambobus;* simulque ex iis patet, Apollinem Ἀγυιάτην & Ἀγυιέα dictum esse, id est, Ἐφόδιον, vel viarùm præsidem: sed nondùm discere ex iis auctoribus potui, Apollinem tali formâ cultum fuisse; quin potiùs contrarium planè tradit Macrob. 1. Sat. 9. *Etenim sicut Nigidius quoque refert, apud Græcos Apollo colitur, qui* Θυραῖος *vocatur; ejusque aras ante fores suas celebrant, ipsum exitûs & introitûs demonstrantes potentem. Idem Apollo apud illos &* Ἀγυιεὺς *nuncupatur, quasi viis præpositus urbanis. Illi enim vias, quæ intra pomœria sunt,* ἀγυιὰς *appellant;* nam disertè Apollo ab arâ distinguitur. Pausanias præterea lib. 1. Megaris scribit esse lapidem, παρεχόμενον πυραμίδος σχῆμα οὐ μεγάλης, illumque nominatum fuisse *Apollinem* Καρινόν; & in Corinthiacis memorat Jovis Μειλιχίου & Dianæ Πατρῴας simulacra nullâ arte facta, illius πυραμίδι, hujus verò columnæ, vel κίονι εἰκασμένα. Sic Auctor Phoronidis apud Cl. Alexandrinum Junonis Argivæ statuam, κίονα, vel columnam non aliam ob causam nominat, notante Scaligero ad Eusebium. Bacchus, eodem Clemente teste, columnæ etiam formâ cultus; quod Dickinsonus cap. x. Delph. Phæni. ad columnam refert, quæ in veteri Fœdere Mosi, ex quo Bacchum fecerunt, & Israëlitis præluxit; nec immeritò idem Clemens tradit, olim columnas pro simulacris cultas esse: πρὶν γ' οὖν ἀκριβωθῆναι τὰς τῶν ἀγαλμάτων σχέσεις κίονας ἱστάντες οἱ παλαιοὶ, ἔσεβον τούτους ὡς ἀφιδρύματα τοῦ θεοῦ. Et hùc etiam referri posset *discus*, quem pro Sole Pœonas coluisse in Harpocrate doceo; hùc Penates Lavinii, quorum formam & figuram scribit Timæus apud Dionys. Hal. lib. 1. esse κηρύκια σιδηρᾶ καὶ χαλκᾶ, καὶ κέραμον Τρωϊκόν, *caduceos ferreos & æreos, & testam fictilem Trojanam:* nisi quis τὸ κέραμον malit vertere *lucernam* cum Baudelotio De Dairual Tom. 1. p. 199. & hùc tandem pertinet Saxonum idolum *Irminsul*, de quo peculiari libro egit Meibomius. Hic autem informium lapidum saxorumve cultus diù duravit, ipsaque plebs Christiana in pagis eo infecta fuit. Ivo Carnotensis part. 11. c. 38. refert caput Concilii Nannetensis, quo *funditùs effodi jubentur lapides, quos in ruinosis locis & sylvestribus venerantur;* & cap. 57, caput Concilii Agathensis, quo statuitur, *perscrutandum esse, si aliquis vota ad arbores, vel ad fontes, vel ad lapides quosdam, quasi ad altaria faciat.* Atque ex his satis superque patere arbitror, Græcos, Syros, aliosque populos, lapides informes ut deos coluisse. Nunc dispiciendum est, num eò etiam vesaniæ progressus sit Romuli populus, & gens togata. Matrem deûm & Elagabalum eos coluisse, ut & lapides unxisse, notum est: sed id ago, ut examinem, num aliquod numen patrium eâ formâ venerati sint. Certè Tristan. T. 1. p. 427. notat, Jovem dictum esse ἐπάκριον, non solùm quia in summis montibus colebatur: sed

quia mons, vel rupes existimabatur Jupiter ipse, qui reverà erat Jupiter cognominatus *Lapis*, Ciceroni memoratus; ejusque vestigiis alii Antiquarii celebres insistunt. Sed nihil hùc pertinet Romanus *vetustissimus ritus*, uti Apuleio vocatur, *jurandi per Jovem lapidem*; vel *sanctissimum jusjurandum*, ut illud appellat Gellius 1. 21. Nam quemadmodùm docuerunt ex Festo, & Polybio, Turnebus & Sanctius, locutio est elliptica; & qui ritu illo jurabant, lapidem silicem tenebant, hæc verba dicentes: *Si sciens fallo, tum me Diespiter salvâ urbe arceque bonis ejiciat, ut ego hunc lapidem*; undè patet, Jovem lapidis formâ à Romanis cultum non fuisse. Habuerunt tamen illi lapidibus informibus honorem; uti *manali lapidi*, vel *petræ*, *quæ erat*, Festo docente, *extra portam Capenam juxta ædem Martis, quam cùm propter nimiam siccitatem in urbem protraherent, insequebatur statim pluvia, eumque, quòd aquas manaret, manalem lapidem dixere.* Et ut lapis qui, Anaxagorâ prædicente, è Sole decidit, cultus fuit: ita in agro Crustumino, teste Livio 41. 9. lapis, qui in lucum Martis cecidit, sacer habitus est; si modò de eodem, & non de alio loquitur idem cap. 13. *In Crustumino avem sangualem (quam vocant) sacrum lapidem rostro cecidisse.* Ut autem ad aliud membrum me convertam, notandum, Gentiles etiam stipites nudos ut deos coluisse; quò pertinent *hastæ*, de quibus ad Apotheosin Homeri egi. Simulacrum etiam Dianæ Ephesiæ cùm primùm ex cœlo decidit, vel ab Amazonibus consecratum est, fuit truncus acutus ulmeus, uti notat ad Eusebium Scaliger: quod si verum (alia enim sentit Petitus c. 30 politissimi libri De Amazonibus) non satis cautè Petrus Faber 1. Sem. 3. simulacrum Dianæ ab Amazonibus venatricis antiquâ & solitâ figurâ fuisse consecratum scribit; & æquè malè ostendere conatur, Dianam Ephesiam non fuisse multis mammis & verubus exstructam: quod tamen adeò clarum est, ut ne quidem probatione indigeat. Sed, ut ad rem redeam, audiendus est Arnob. l. 6. adv. Gentes: *Ridetis temporibus priscis Persas fluvium coluisse, memorialia ut indicant scripta, informem Arabas lapidem, acinacem Scythiæ nationes, ramum pro Cinxiâ Thespios, lignum Icarios* (alii legunt *Caryos*, & Caryam, vel Caryatydem Dianam à Laconibus cultam intelligunt) *pro Dianâ indolatum, Pessinuntios silicem pro Deûm Matre, pro Marte Romanos hastam, Varronis ut indicant Musæ; atque ut Aëthlius memorat, ante usum disciplinamque fictorum, pluteum Samios pro Junone; & abstinetis à risu, cùm pro diis immortalibus sigilliolis hominum, & formis supplicatis humanis?* Quæ verba clarissimè anilem hanc superstitionem nobis ob oculos ponunt. Sic Clemens Alex. Cinxiæ vel Junonis simulacrum, πρέμνιον ἐκκεκομμένον; Dianæ, ξύλον οὐκ εἰργασμένον; Junonis, σανίδα, uti eruditis observatum, appellat; neque aliter vel Junonem Samiam, vel Minervam Lindiam describit Callimachus apud Euseb. 3. 8. Præp. quemadmodùm eruditè docet Vossius ad Catullum. De hujuscemodi statuis eleganter loquitur Tertull. 1. 12. ad Nat. *Si de hoc differentia intercedit, quantò distinguntur à crucis stipite Pallas Attica, & Ceres Pharia, quæ sine formâ, rudi palo,* (ita enim cum Stephano le Moyne Viro doctissimo legendum) *& solo staticulo ligni informis repræsentatur.* Per *stipitem crucis* intelligit lignum crucis rectum, quod ὄρθιον ξύλον vocat Justinus; malèque hinc arbitratur Lipsius crucem aliquandò solo arrectario ligno constitisse, quia sensus est, non debere Gentes mirari, Christianis crucem in pretio esse, cùm ipsi sub formâ stipitis, vel staticuli, atque adeò recti pali, qui partem crucis facit, Athenis quidem colant Palladem, in Ægypto autem Cererem sive Isidem. Antè eodem capite dixerat Tertull. *Crucis qualitas, signum est de ligno: etiam de materiâ colitis penès vos cum effigie. Quanquàm sicut vestrûm humana figura est, ita & nostrûm sua propria: viderint nunc lineamenta, dum una sit qualitas; viderit forma, dum ipsum sit Dei corpus.* His doctissimus Gothofredus verbis componi posse æstum inquirentium existimat, utrùm Tertulliani tempore cruci superaddita sit imago crucifixi; additque, eum inter Nationum & Christianorum cruces apertè hoc discrimen ponere, illas nimirùm fuisse cum effigie humanâ, has suâ propriâ figurâ, non humanâ effigie, non lineamentis humanis, sed ἀπηγλαισμένας, simulacro nudas: quæ certè quid sibi velint, vix capio. Nam Ethnicos deorum suorum aliquem cruci affixum coluisse, vel cruci honorem (excipient alii fortè Ægyptios, quorum in Hieroglyph. notis figura instar crucis apparet) habuisse, non puto apud Patrum vel alium quenquam reperiri: nec certè illa est mens Tertulliani; verùm is ita argumentatur; Christianorum crucem signum de ligno esse; Gentiles etiam colere quod *de materiâ*, sive ex ligno factum est: atque ita amborum eandem esse qualitatem; Gentis

lium quidem ligna repræsentare figuras humanas, id est, statuas esse: crucem verò habere etiam figuram, non humanam, verùm suam & propriam; quò pertinet, scribere Minutium Felicem in Octavio: *Cruces etiam nec colimus, nec optamus. Vos planè qui ligneos deos consecratis, cruces ligneas, ut deorum vestrorum partes, forsitàn adoratis.* Indè addit Tertullianus, nullam rationem habendam esse lineamentorum, vel statuas præferendas esse cruci, cùm sint ex ligno; subjicitque, si demus esse hîc differentiam, nihil tamen à crucis arrecto stipite differre Palladem Atticam, quæ nescio an illa fuerit, quam è ligno Autochthonas posuisse refert Eusebius loco laudato. Frequens autem hæc superstitio in agris, in quibus Terminus formâ lapidis vel stipitis colebatur. Prius nos docet Prudent. 2. contra Sym. 1005.

Utimur & ruris reditu, & ratione colendi
Exercere manus non pœnitet; & lapis illic
Si stetit antiquus, quem cingere sueverat error
Fasciolis, vel gallinæ pulmone rogare,
Frangitur, & nullis violatur Terminus extis.

Alterum verò simul Ovid. 2. Fast.

Termine, sive lapis, sive es defossus in agro
Stipes, ab antiquis tu quoque Numen habes.

Tibullus i. i. vocat *stipitem desertum* (quem alii emendant, alii explicant, uti videre licet apud Scal. ad Varr. i. de Re Rust. Barth. 4. Adv. ii. Voss. 2. 7. 21. Harm. Evan. Giphan. in Ind. Lucret. Jac. Loënsem 2. Misc. 18. & Poëtæ Commentatores) & *deasciatum stipitem* Prudent. in Hym. Romani Martyris. Ejusmodi stipitem appellabant *delubrum*. Festus: *Delubrum dicebant fustem delibratum, hoc est decorticatum, quem venerabantur pro Deo.* Doctissimus Vossius putat, postrema verba esse Pauli, qui ubique hoc agit, ne Gentium religioni favere videatur; & licèt ab eâ opinione nequaquàm sim alienus, tamen videor nonnullos scrupulos movere posse. Nam cùm *delubrum* non usurpetur nisi de re sacrâ, vel loco religioso, nihil dixisset Festus, nisi ultimas adjecisset voces; & omnis fustis decorticatus, omnis stipes quocunque in loco, quâcunque de causâ defixus *delubrum* esset. Massurius Sabinus apud Servium 2. Æn. 225. *delubrum* interpretatur *effigiem, à delibratione corticis, quia antiqui felicium arborum ramos cortice detracto in effigiem deorum formabant.* Ipse Servius ad lib. 4. simulacrum *delubrum* dici notat à libro, hoc est raso ligno, factum, quod Græce ξόανον dicitur; & nonnulli apud Asconium tandem planè cum Festo (Servii enim loca etiam de statuis possunt exponi) faciunt. *Sunt etiam qui delubra ligna delibrata, id est decorticata, pro simulacris deorum more veterum posita existiment: sed malè;* ubi quod dicit, *more veterum*, Festus videtur exprimere per *venerabantur.* Hinc in Glossis *Delubrum* explicatur, Καθίδρυμα, ξόανον, ἀνάθημα, & alibi ξόανον, *delubrum.* Ad hanc superstitionem etiam pertinet *hasta* pro Marte Romanis culta, testibus Arnob. & Plutarcho; & nescio an indè sit explicandus Servius ad 2. Æn. 325. *Quos tamen Penates alii Apollinem & Neptunum volunt; alii Astatas esse, & in Regiâ positos tradunt.* Nam vel legendum *Hastatos*, quomodò *Penates* describit Dion. Halicarnasseus, vel *Hastas*, & *positas*; & intelligendæ sunt *Hastæ Martis*, quas in Regiâ collocatas esse testatur Jul. Obsequens. Et hæc quidem satis erunt ad fœdam illustrandam superstitionem, & nonnulla auctorum loca illustranda; speroque æquum lectorem hoc, qualecunque est, boni consulturum.

Ibid. *Deorum cultrix.*] Ita Statius 5. Sylv. 1. 193. Priscillam vocat, *propriam cultricem Cæsaris;* & in Inscr. apud Gruterum, *Cultores Herculis, Jovis, Larum*, aliorumque deorum, occurrunt, qui significant, sese illos deos præcipuâ religione venerari. Deos autem in summis montibus cultos, & Jovem indè Ἀκραῖον dictum esse, eundemque in Smyrnæorum nummo occurrere, docui ad Apotheosin; & rem tibi gratissimam fore, lector, spero, si communicem tecum Inscriptionem elegantem admodùm, Smyrnâ nuper ad me cum aliis præclaris missam, quæ ejusdem Jovis memoriam conservat:

ΕΚ. ΤΟΙ. ΕΙΣΑΧΘΕΝΤΟΣ
ΥΔΑΤΟΣ. ΕΠΙ. ΤΟΝ. ΔΙΑ ΤΟΝ
ΑΚΦΑΙΟΝ. ΕΠΙ. ΟΥΑΠΙΟΥ
ΤΡΑΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΑΝΘΥΠΑΤΟΥ
ΕΝ ΤΑΙΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΑΙΣ
ΤΑΙΣ. ΜΑΡΚΩΝ. ΙΟΥΝΙΩΝ
ΥΙΟΥ. ΚΑΙ. ΠΑΤΡΟΣ.

Pag. 198. lin. 15. *Ad Apollinem Milesium.*] Hujus oraculi videtur tunc temporis fama magna fuisse. Sic Licinius contra Constantinum bellaturus consuluit, teste Sozomeno, lib. 1. c. 7. τῷ Διδυμαίῳ Ἀπόλλωνος Mileti oraculum; quod auctor Histor. Tripartitæ ita vertit: *Dicunt eum tunc expertum divinationem Mileti Geminique Apollinis.* Cæterùm hinc atque ex A. Marcellino, qui 14. 6. narrat, Serenianum *familiarem*

suum ad templum fatidicum misisse, aliisque auctoribus patet, oracula eâ tempestate nondùm planè conticuisse; vel fraudes sacerdotum omnium adhùc oculis non patuisse.

CAPUT XII.

Pag. 198. lin. 1. *Dies aptus & felix.*] Qui scilicet non foret nefastus, ater, vel infelix rebus agendis. Notissimum est Gentiles diebus nefastis, ominosis, sive Ægyptiacis, nihil egisse: sed illos, si quid aggredi vellent, elegisse dies commodos atque felices; quam in rem nonnulla, eaque haud vulgaria, si id ageretur, in medium adferre possem.

Lin. 2. *Ad septimum Kal. Martias.*] Non monerem rem vulgatissimam, scribendum nimirùm esse diductis litteris, *a. d.* id est, *ante diem*, nisi viderem & idem vitium superesse cap. 17. & 44. Quàm variæ autem de initio Diocletianeæ persecutionis sententiæ sint, vide apud Velserum in Notis ad Conversionem S. Afræ.

Ibid. *Ut quasi terminus.*] Et sacra Termino fiebant mense Februario, qui habebatur ultimus anni antiquis temporibus. Ovid. 2. Fast. 47.

Sed tamen antiqui ne nescius ordinis erres,
Primus, ut est, Jani mensis & antè fuit.
Qui sequitur Janum, veteris fuit ultimus anni:
Tu quoque sacrorum, Termine, finis eras.

Et quidem Ovidius videtur significare, post Terminalia, vel sacra Termino peracta, nullum ampliùs eo anno diem deo alicui festum agitatum fuisse. In Calendariis certè, post Terminalia nulla memorantur festa, nisi quæ post prima illa tempora, de quibus loquitur Ovidius, introducta sunt. Neque tamen puto, ultimos quinque Februarii dies Termino sacros fuisse; nam illud si verum foret, quinque, imò sex dies Termino dicati forent. Quin & Dionysius Halicarnasseus *statum diem*, vel ἡμέραν τακτὴν lib. 2. pag. 133. Terminalibus tribuit; & Macrob. 1. Sat. 13. Romanos scribit, *non confecto Februario, sed post vicesimum & tertium diem ejus intercalasse, Terminalibus scilicet jam peractis, deindè reliquos Februarii dies, qui erant quinque, post intercalationem subjunxisse.* Et fictione quâdam, dies Terminalium dies anni ultimus habebatur. Varro lib. 5. L. L. *Terminalia, quòd is dies anni extremus constitutus. Duodecimus enim mensis Februarius; & cùm intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense*: ità ut hi quinque dies unà cum diebus intercalaribus Februario non fuerint annumerati.

Pag. 199. lin. 5. *Profectus.*] Optimè existimat Columbus, scribendum esse *Præfectus*; neque enim Imperator unà ad Ecclesiam ivit, uti patet ex seq. *ipsi verò in speculis*; & *Præfectum Prætorii* intelligendum esse, constat ex Ducibus & Tribunis, qui ipsum comitabantur, necnon indè, quòd milites Prætoriani templum diruerunt.

Lin. 12. *Acie structâ.*] Vel legendum *instructâ*, vel ut *strumentum*, pro *instrumentum*, uti docet Du Cange in Glossario, ita etiam *struere* pro *instruere* posuerunt. Sed & *struere aciem* dixit Virgilius alicubi, si benè memini.

Lin. 13. *Fanum illud editissimum.*] Initio Christiani privatis in ædibus ad colendum D. N. I. C. conveniebant, uti satis superque ex Novo Testamento patet, in quo & Paulus 1. ad Cor. c. ult. celebrat Ecclesiam, καὶ οἶκον Ἀκύλας καὶ Πρισκίλλας. Sed posteà non prohibentibus Imperatoribus vel Magistratibus ethnicis, propter multitudinem, quæ quotidiè Christo nomen dabat, in singulis urbibus exstruxerunt domos laxas & grandes, uti ex Euseb. lib. 8. c. 1. Histor. Eccles. constat, nec non ex hoc Lactantii loco, in quo Ecclesia vocatur *editissimum*, nimirùm *ædificium.* Quod autem paulò antè dixit, *multas ac magnas domos ecclesiam ab omni parte cinxisse*, ita videtur interpretandum, Ecclesiam undiquè cinctam fuisse à domibus privatorum, ita ut illa conspici non posset ab ambulantibus per plateas: quod proculdubiò factum ad evitandam Gentilium invidiam; quomodò & hodiè antiquiora monasteria undiquè cingi domibus videmus, ita ut eorum amplitudo conspici nequeat.

CAPUT XIII.

Pag. 199. lin. 2. *Tormentis subjecti essent.*] Ut enim ex jure Romano constat, omnes promiscuè torqueri non poterant: undè & cap. 21. veluti rem insolitam notat, *Decuriones & Primores civitatum egregios & perfectissimos viros* tortos fuisse.

Lin. 3. *Omnis actio caleret.*] Non improbo; quia *judicia calere*, *calere in agendo*, & *crimen calere* dixit Cicero: sed tamen valdè arridet *valeret*, ut Jurisconsulti loquuntur.

Lin. 5. *Libertatem denique ac vocem non haberent.*] Id est, de injuriâ, adulteriis, & cæteris contumeliis agere non possent, neque apud judicem queri. Nec puto Lactan-

tium respicere servorum libertatem, uti arbitratur Baluzius. Eusebium nunc quidem à Ruffino rectè interpretatum esse arbitror; nam οἱ ἐν οἰκετίαις proculdubiò sunt *servi;* & qui οἱ ἐν βασιλικαῖς οἰκετίαις alibi Eusebio dicuntur, nulli certè alii sunt, quàm Imperatorum ministri, qui in familiâ, in palatio erant, quique serviunt, quamvis servi non sint propriè ita dicti.

Lin. 7. *Victorias Gothorum & Sarmatarum.*] Quos scilicet vicerant: undè in nummis Dioclet. & Maximiani occurrit VICTORIA SARMATICA; & *Gothos* ab iis victos fuisse, patet ex Mamertini Genethliaco. Vult igitur Christianus ille significare, Imperatores ex Christianis pessundatis titulum sibi debere adsciscere, uti à Gothis *Gothici*, & à Sarmatis devictis *Sarmatici* dicebantur. Et quanquàm Eusebius videatur laudare hominem hunc, ego tamen arbitror, meliora sentire Lactantium, qui scribit, *illud non rectè factum esse.*

Pag. 200. lin. 1. *Legitimè coctus.*] Gallonius & Sagittarius in de cruciatibus Martyrum nihil monent de *legitimè coctis.* Ego nunc puto, eum lento igne, quali carnes assari solebant, primo coctum, indè exustum fuisse; quomodò in Christianos sæviisse Galerium patet ex cap. 21. ubi inter alia legitur, *per multum diem decoctâ omni cute;* necnon ex Euseb. 8. 6. qui significanter dicit, Petrum quendam *instar carnium, quæ ad cibos parantur, igne assatum*, vel, uti Lactantius loquitur, *coctum fuisse.* Et ita certè, *legitimè*, commodè explicari cum Columbo potest: quanquàm nec iis repugnaverim, qui exponunt, *secundùm leges*, quas Augusti tulerant; quomodò *legitimum oleum* Petronio est, quo luctatores ex lege & more palæstræ perfundebantur, uti docuit Gronovius, vir doctissimus, ad Statium.

CAPUT XIV.

Lin. 3. *Occultis ministris.*] Fortè positum est pro *per occultos ministros;* vel intelligendi sunt ministri & domestici Diocletiani, quibus insciis & non animadvertentibus, palatium incendi fecit.

Lin. 7. *Duos Imperatores.*] Atqui unus tantùm Imperator, alter Cæsar erat: quod notandum diligenter, quia ejusmodi loquendi ratio apud alios etiam occurrit, & quia similiter Eusebius eos appellat βασιλέας. Rectè cæteroquin hæc distinguit Lactantius cap. 18. ubi Diocletianus Galerium Maximinianum, qui Cæsar erat, alloquitur: *Verùm si nomen Imperatoris cuperet adipisci, impedimento nihil esse, quin omnes Augusti nuncuparentur.*

Lin. 9. *Omnes suos.*] Id est, aulicos, qui ipsi serviebant: cap. 15. *domesticos* vocat. Observandum autem, multos in palatio fuisse, qui Christo nomen dederant; eamque gratiam fecisse Dominum nostrum crudelissimorum persecutorum aulicis, atque adeò proximis. Ita D. Paulus epistolâ ad Philadelphenses extremâ memorat, τοὺς ἁγίους, τοὺς ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας; & notatu dignissima sunt Eusebii verba lib. 8. cap. 1. Hist. Eccles. *Argumento esse possit Imperatorum benignitas erga nostros, quibus regendas etiam provincias committebant, omni sacrificandi metu eos liberantes ob singularem, quâ in religionem nostram affecti erant, benevolentiam. Quid opus est dicere de iis, qui in Imperatorum palatiis versabantur? Quid de Imperatoribus ipsis, qui domesticis suis, eorumque uxoribus, liberis, ac servis, ea quæ religionis suæ erant, tam verbis quàm factis liberè exsequendi coram semetipsis potestatem dederunt, ipsis ob hanc fidei suæ libertatem gloriari, ac se ostentare quodammodò permittentes.* Atque ita idem 7. 10. scribit, Valerianum summoperè initio complexum Christianos, totamque ejus domum plenam fuisse θεοσεβῶν, ita ut ἐκκλησία θεοῦ videretur esse.

CAPUT XV.

Pag. 201. lin. 2. *Sacrificio pollui coëgit.*] Quid mihi hoc de loco videatur, doceo ad cap. 1.

Lin. 3. *Per quos palatium.*] Id est, qui maximâ auctoritate erant apud Imperatorem, cujus rei Historia Augusta satis multa exempla præbet, atque ita, *quondàm*, non capiendum est de longo temporis intervallo, sed brevi, quod scilicet edictum præcedebat.

Lin. 4. *Presbyteri ac ministri.*] Id est Presbyteri & Diaconi. Isidorus apud Gratianum: *Hi* (Levitæ) *Græcè Diaconi, Latinè ministri dicuntur.* Canon 18. Concilii Illiberitani agit *De Sacerdotibus & ministris, si mœchaverint.* Canon. 33. *De Episcopis & ministris, ut se ab uxoribus abstineant:* quam in rem plura videri possunt apud Gasp. Zieglerum lib. de Diaconis & Diaconissis Eccles. Veteris, & apud Du Cange in Glossario. Sulpicius Severus 2. 43. generaliter hâc voce utitur: *Equidem hoc exemplum non tacitus præterierim, legendumque* MINISTRIS *Ecclesiarum libenter ingesserim.* Sed quia Concilii Illiberitani mentio, illustrandus mihi, bonâ Lectoris veniâ, erit *Januarius Episcopus*

Sibariensis; vel, ut alii ex MSS. scribunt, *Salariensis*, in illo memoratus. Mendoza testatur in codice Ecclesiæ Toletanæ legi, *Januarius de Fiblariâ*, & *Fibulariâ*; lectionemque eam non temerè improbandam scribit, cùm Plinius testetur, Calagurrim *Fabulariam* à veteribus nuncupatam esse. Ego igitur judico, scribi debere *Fibulariensis*; quia Luitprandis Num. 226. Adversariorum id nomen disertè servat: *In faucibus saltûs Fibulariensis est Fabularia, quam Mauri vocant* Xergal, *sedes Episcopalis. Sic in Concilio Illiberitano* XIV. *loco confirmat Januarius Episcopus Fibulariensis: sic in quibusdam codicibus.* Et indè constat, vel alio ordine Episcoporum nomina in nonnullis codicibus posita fuisse, vel numerum XIV. mutandum esse in XVII. quo loco in editis Januarii illius nomen recensetur. Laudat etiam hunc locum Gonzalez in Notis ad illud Concilium: sed non animadvertit eum ad Januarium, qui memoratur, pertinere; malèque indè evincere conatur, ultra Episcopos relatos, etiam *Fibulariensem* interfuisse & subscripsisse Concilio.

Lin. 5. *Cum omnibus suis.*] Nimirùm domesticis, liberis, servis; quia mox sequitur, *nec minùs in cæterum populum.*

Lin. 10. *Pleni carceres erant.*] Notandum imprimis, Eusebium lib. 8. c. 6. scribere, initio persecutionis innumeros Christianos neci datos esse: sed mox edictum fuisse propositum, ut omnes Ecclesiarum Antistites vincti carceribus includerentur, quia alii in Militenâ, alii in Syriâ imperium arripiebant; & carceres Episcopis, Presbyteris, Diaconis, Lectoribus, atque Exorcistis fuisse repletos: posteà aliud edictum fuisse propositum, ut qui sacrificasset, liber abiret, qui verò id recusasset facere, tormentis gravibus afficeretur. Valesius ex Libanio notavit eum, qui in Syriâ Imperium arripuit, *Eugenium* dictum esse: sed ingens historiæ damnum est, ignorare nos quid in Melitenâ, vel Armeniâ Minore gestum sit; & utinàm huic rei succurrisset, qui omnia probè scire potuit, Lactantius!

Lin. 11. *Ne cui temerè.*] Id est, ne judices fortè darent sententias secundùm Christianos, quod legibus erat vetitum, uti patet ex cap. 13.

Pag. 102. lin. 7. *A majorum præceptis...*] Id est Diocletiani & Herculii, qui erant Augusti, cùm ipse tantùm & Galerius forent Cæsares: τῶν κρειττόνων posses dicere cum Eusebio, lib. 9. c. 1. Et certè Constantius Christianis valdè favit; & in Galliis, Britanniâ vicinisque locis, non videbatur contra legem, Christianum quenquam esse, uti testatur Cassiod. lib. 1. cap. 7. Hist. Tripart. Libellus Donatistarum apud Optatum Milev. Constantino oblatus: *Tuus pater inter cæteros Imperatores persecutionem non exercuit, & ab hoc facinore immunis est Gallia.* Nam Constantio Gallia & Britannia obvenerant. In Galliâ is fortiter circa Lingonas pugnavit, multosque Alamannos occidit, teste Eutropio 9. 15. undè & *Galliam Romanis legibus reddidisse* dicitur Vopisco cap. 18. Carini: ubi certè humani aliquid patitur Casaubonus, quandò notat, Constantium nostrum bello Persas vicisse.

CAPUT XVI.

Pag. 103. lin. 7. *Zabulum.*] Quem *adversarium* mox, & cap. 1. vocat, uti ibi docui. Solebant autem Martyres, qui fortiter tormentis resistebant, dici *diabolum vincere*, quia ille Dux & Imperator eorum est, qui Christi Ecclesiam persequuntur: quò pertinent visiones narratæ in Passionibus SS. Perpet. & Felic. quarum Perpetua cùm induere nollet habitum sacratarum Cereri, dicitur *caput jam Ægyptii*, id est diaboli, *calcasse.*

Lin. 10. *Non candidos equos, aut immanes elephantos....*] Scilicet & olim, & tunc *candidi equi* triumphantium curribus jungebantur. Ovid. 1. Artis:

Quattuor in niveis aureus ibis equis.

Undè iis *quadrigas niveas* tribuit Claud. v. 127. Belli Getici:

Qui captos Reges niveis egere quadrigis;

& Plautus Asin. 2. 2. 13. *quadrigas albas.* Exemplum à Camillo, cui tamen id factum invidiam conflavit, quia Jovem Solemque imitari velle videbatur, testibus Livio, Auctore de Vir. Ill. Plutarcho, & aliis. Nec audio Freinshemium V. Cl., qui ad Florum & Curtium commentatur, illud Camillo invidiam non conflasse, quia inter solennia triumphi fuere equi albi. Nam posteà illud quidem factum est: sed exemplum primùm à Camillo, resque insolita ipsi invidiam peperit. Neque accedo etiam Plutarcho narranti, nullum sequentium Imperatorum ità triumphasse; cùm ex historiâ Romanâ contrarium facili operâ evinci possit.

Ibid. *Non candidos equos.*] Quorum exemplum, ut monui, à Camillo; de quo ità loquitur Liv. 5. 23. *Maximè conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem ingressus; parùmque id non civile modò, sed humanum*

etiam visum. *Jovis Solisque equis* (Schefferus V. Cl. lib. 1. c. 18. de Re Vehic. rescribit *Jovi Solique equis*) *æquiparari Dictatorem, in religionem etiam trahebant; triumphusque ob eam unam maximè rem clarior, quàm gratior fuit*; & cap. 28. *Camillus multò meliore laude, quàm cùm triumphantem per urbem vexerant equi, insignis justitiâ fideque.* Jovi albatas hostias immolatas Varro (ne aliorum testimonia advocem) auctor est apud Gell. 10. 15. ejusdemque currum apud Persas ab albentibus equis tractum fuisse, Curtius 3. 3. tradit. Et ejus coloris equos Soli etiam sacrari solere, docet nos elegans locus apud Eratosthenem (quem, ut hoc obiter moneam, diligenter sæpè sequitur Scholiastes Germanici) cap. 13. Catasterismorum: *Hic est Erichthonius, Vulcani & Terræ filius. Hunc, ut aiunt, Jupiter, cùm vidisset primùm inter homines equos currui junxisse, admiratus est*, ὅτι τῇ τοῦ ἡλίου ἀντίμιμον ἐποιήσατο διφρείαν, ὑποζεύξας ἵππους λευκούς; *quòd currûs Solis simulacrum invenisset, jungens equos albos*; & hoc ad quadrigas refert Scholiastes laudatus, *hic primus currus homines equis junctis docuit similes quadrigæ Solis facere*: qualia etiam Hyginus tradit in Poët. Astronomico.

Lin. 13. *Terriculas tyrannicæ potestatis...*] Id est, terrores: ita cap. 47. etiam locutus est; & Lucilius apud Lact. 1. Inst. 21. si fides habenda Barthio ad Stat. 5. 68.

Terriculas, Lamias, Fauni quas Pompiliique
Instituere Numa ——

quas ille interpretatur idola, quæ terrorem injiciebant pueris, vel aliis. Verùm in editis circumfertur *Terricolas Lamias*; & Illustris Huëtius in Dem. Evang. rescribit, *Turricolas*, quia *Lamiæ turres & pectines Solis* dixit proverbialiter Tertullianus.

Lin. 15. *Ungulæ...*] Erant instrumenta ferrea, quæ ungues avium referebant, undè & id nomen acceperunt; quibus laniabantur homines ut plurimùm in eculeo extenti: de quibus præter Gallonium, Magium, aliosque, egit Ferrarius 1. c. 6. Electorum. Clarè Prudentius Hym. 5. περὶ στεφ. v. 337.

Ille ungularum duplices
Sulcos pererrat osculis.

Duplices dicit, quia unâ ungulâ duo sulci unâ vice ducebantur.

CAPUT XVII.

Pag. 204. lin. 6. *Nonus Consulatus...*] Zosimus 2. 7. hunc scribit incidisse in annum centesimum primum, postquàm Severus ludos seculares celebraverat: tempus verò quibus illi debebant celebrari, in Consulatum Constantini & Licinii tertium; iisque ludis neglectis, infelix fuisse Romanum Imperium. Qui locus diligenter propter temporis notam observandus est.

Lin. 7. *Procederet Consul.*] Vox propria, utì docuit Baluzius: indè in nummo apud Spanhemium Diss. 8. FELIX PROCESSUS COS. VI. AUG. vel AUG. COS. VI. cui adde Wilthemium ad Diptychon Leodiense, & Henr. Norisium in Dissert. de Votis Decennalibus. Solebant autem Imperatores, simul ac Imperium inibant, Consulatum sumere: undè fortè τὸ CONS. in Aureliani nummo *Consulem* notat, quanquàm aliter illum explicem in gemmâ Augustæâ; inque eodem Sol potest vocari DOM. IMP. ROM. quia Aurelianus Solem magnâ reverentiâ, teste Vopisco, prosequebatur. Atque hæc explicatio eò magis amplectenda videtur, quia τὸ CONS. in nummis interdùm *Consulem* denotat. Sirmondus ad Ep. 12. lib. 2. Sidonii hæc commentatur: *Antica facies Valentiniani vultum exhibet, cum solitâ inscriptione*: D. N. PLA. VALENTINIANUS P. F. AUG. *altera Maximum Senatorio habitu in sellâ sedentem, & volumen ejus in dextrâ, in lævâ scipionem cum aquilâ, nomine hinc adscripto*: PETRONIUS. MAXIMUS. O. C. CONS. quem nummum pluribus illustrat Wilthemius libro laudato. Vox autem hæc ferè usurpari solet, quandò cum pompâ & die solenni in publicum veniebant Imperatores: ità cap, 19. ubi narrat Diocletianum & Herculium imperium deposuisse, & novos Augustos atque Cæsares creasse: *Cùm hæc essent constituta, proceditur Cal. Maiis.* Diocletianus autem nonum Nicomediæ, & octavum Consulatum Romæ iniit Herculius; huncque ad an. 304. observat Baluzius per æstatem fuisse in Campaniâ. Et quidem Nolæ fuit, utì videor affirmare posse ex Passione S. Felicis: *post dies autem duodecim jussit eum Præfectus Prætorii post Imperatores navigare*; & mox: *Jejunus autem venit Nolam.* Nam licèt celebrentur *Imperatores*, Præfectusque eum ad ambos mittere voluerit, tamen Herculio soli oblatus fuit Felix, quia Diocletianus Nicomediæ agebat; rectèque Passionis auctor, proculdubiò vetustus, edictum, quo Christiani persequi jubentur, scribit promulgatum fuisse Diocletiano octiès & Maximiano septiès Coss. id est an. 303. non autem 304. utì in orâ libri notatur, quo ultimo gladii supplicium Felix obiit. Sed difficultas ingens

gens oritur, quòd Felix dicitur esse decollatus a. d. XVIII. Kal. Febr. quia an. 304. illo mense Herculius adhuc Romæ erat, ibique Aprili ingressus est annum imperii vigesimum, notante Baluzio: qui nodus quomodò solvi possit, vix video; nisi ponamus, initio anni 305. Herculium adhuc in Campaniâ hæsisse, & tunc neci datum fuisse Felicem: quod velim alii, quibus plus otii est, diligentiùs examinent.

Lin. 10. *Per circuitum ripæ strigæ.*] Heinsius, Vir Amplissimus & Doctissimus, me monuit olim scribi debere, *ripæ Histriæ*, vel *Histricæ*; quomodò *striculus* pro *histriculus*, *Spania* pro *Hispania*, & alia apud Salmasium ad Tertulliani Pallium inveniuntur: quæ emendatio si vera, non recta. Diocletianus Nicomediam petiit viâ: verùm circumivit littus illius regionis, vel Histriæ. Vel intelligenda erit ripa Danubii, qui *Hister* etiam vocatur, utì notissimum est. Certè circuitu usus est; & ita etiam Victor de Carino loquitur, qui in Galliis erat: *Illyricum properè Italiæ circuitu petit.*

CAPUT XVIII.

Pag. 205. lin. 2. *Conflixerat nuper Maximiano sene.*] Vel Græcos sequitur, vel excidit particula *cum*; vel scribi debet *Maximiano seni*, quomodò *certare alicui* dixerunt, Virgil. Ecl. 5.

Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas.

Apud Catullum legimus, *noli pugnare duobus*; & apud Am. Marcell. 15. 4. *Congredi barbaris*: quanquàm possit subaudiri particula *cum*.

Pag. 207. lin. 1. *Jam fluxisse annos quindecim ...*] Videtur excidisse *quibus*, ut scripserit Lactantius, *Jam fluxisse annos quindecim quibus in Illyricum* &c. Cæterùm nihil mutandum est cum Baluzio; nam Illyricum strictè sumptum non fuit ad ripam Danubii, verùm ad mare Adriaticum, quod & indè *Illyricum* dicitur: deindè non modò Illyricum, sed totus ille tractus usque ad Pontum Galerio commissus fuit. Aur. Victor: *Illyrici ora usque ad Ponti fretum Galerio commissa; atque Carpos & Bastarnas ad Danubium habitantes post debellatum Narsea vicit.* Scio quidem Illyricum sese longè latèque extendisse his, & maximè sequentibus temporibus; docetque id Illustrissimus Antistes Petrus de Marca in Dissert. de Constantinopolitano Patriarchatu, atque ita Baluzium emendationem suam defendere posse: sed quid opus præter necessitatem aliquid mutare?

Lin. 12. *Erat autem Maximiano filius Maxentius.*] Herculio igitur natus fuit Maxentius. Sed Trist. T. 3. p. 376. ex Juliani Orat. 1. pag. 9. notat, Eutropiam interrogatam, si Maxentius ipsius filius esset, respondisse, *illum sibi natum esse ex quodam Syro*: quod si verum, Maxentius non filius, sed privignus Herculii, vel Herculio suppositus fuit. Sed nihil ego quidem tale apud Julianum reperio; isque tantùm memorat, nonnullos Orientalium narrasse, sese aviam Constantii, Constantini Magni filii, avo materno, id est Herculio, conjugem dedisse; quia scilicet Eutropia erat Syra, & ex eâ Faustam sustulerat Herculius, Constantini Magni uxorem: quâ de re pluribus agam ad cap. 39.

Lin. 15. *Solitus sit adorare.*] Scilicet Diocletianus adorari sese primus voluit, cùm antè Imperatores salutarentur. Eutropius 9. 16. *Imperio Romano primus regiæ consuetudinis formam magis quàm Romanæ libertatis invexit, adorarique se jussit, cùm ante eum cuncti salutarentur.* Hieron. in Chron. *Primus Diocletianus adorari se ut Deum, & gemmas vestibus calceamentisque inseri jussit, cùm ante eum omnes Imperatores more judicum salutarentur; & chlamydem purpuream à privato habitu plùs haberent*: qualia etiam apud Jornandem, & alios legas. Diocletiani mores proculdubiò secuti sunt Herculius & Galerius; nec videtur culpandus esse Maxentius, quòd divinum honorem Imperatoribus reddere noluerit, non minùs scilicet ac Macedones, qui ità etiam adulari Alexandro Magno noluerunt: adeò ut non videam, quare *superbum & contumacem* illum hoc respectu vocet Lactantius; nisi fortè mos adorandi à Diocletiano incœptus in consuetudinem abierit, & Constantino aliisque etiam usitatus fuerit.

Ibid. *Utrique invisus.*] Idem traditur in Epitome Victoris: *Is Maximianus carus nulli unquàm fuit, ne patri aut socero quidem Galerio*: ubi legendum esse *Maxentius*, constat ex Paulo Diacono; notavitque Valesius ad Excerpta, quæ cum A. Marcell. edita sunt.

Lin. 16. *Constantinus...*] Nihil mirum, huic favere Diocletianum, quippè quem pater Constantius Nicomediam ad eum miserat παιδευθησόμενον, *erudiendum*, teste Praxagorâ apud Photium; vel ut in aulâ Imperatoris, & sub oculis quasi ejus, quem *diligentissimum & solertissimum Principem* vocat Eutro-

pius, addisceret, quæ ipsi quandòque ad imperandum futura essent necessaria. Alii eum *obsidem* narrant fuisse; & certè talis etiam haberi potuit. Excerpta Valesii: *Hic igitur Constantinus natus Helenâ matre vilissimâ in oppido Naiso, atque eductus, quod oppidum posteà magnificè ornavit, litteris minùs instructus, obses apud Diocletianum & Galerium, sub iisdem fortiter in Asiâ militavit.* Quod proculdubiò factum fuit, cùm Galerius adversùs Narsen bellaret, & Diocletianus Ægyptum rebellantem recuperaret. Nam comitem eum Diocletiano hæsisse, legimus in Politiâ Sanctorum patrum Metrophanis & Alexandri apud Photium p. 1406. *Se autem vidisse* (narrat) *Constantinum* ἐν τοῖς ἐφήβοις τελοῦντα *in Palæstinâ, cùm Diocletiano Ægypto bellum inferenti adesset; quod bellum moverat seditio*: id quod etiam tradit Paulus Diaconus lib. 10. nec non Euseb. lib. 1. cap. 19. de Vitâ Constantini, qui & eum à sese ibi visum fuisse memoriæ mandat.

Ibid. *Sanctissimus adolescens.*] Id est, integræ & probæ vitæ, qui servabat justitiam, & moribus bonis præditus erat. Apud Vell. 2. 53. eo sensu Pompeïus vocatur *sanctissimus & præstantissimus vir*; & cap. 29. *innocentiâ eximius, sanctitate præcipuus.* Plurima in medium tam ex Auctoribus, quàm Inscriptionibus afferri possent exempla: sed illud esset otio suo abuti. In his autem sæpè occurrunt *Sanctissimus maritus*, *Sanctissima uxor*; eoque elogio conjuges testantur mortuam, vel mortuum, continenter, sanctè, & pudicè vixisse. Neque enim erudito viro adsentior, qui in Inscript. Gratianopolitanis arbitratur, Valerium quendam Valerianam uxorem suam consecrasse, eamque propterea SANCTAM vocare. Nam nihil aliud hoc epitheton significat, quàm mulierem eam castè vixisse; quomodò Catullus Junonem nominat *sanctam conjugem Jovis.*

Pag. 208. lin. 6. *Qui enim me privatus contempsit.*] Atqui jam dignitate auctus, Tribunus ordinis primi, & simul filius Cæsaris erat; qualem certè nos hodiè *privatum* non vocaremus. Locus hanc in rem est elegantissimus apud Horat. Lib. 3. Od. 8. quem Viros eruditissimos non satis intellexisse arbitror:

Negligens ne quà populus laboret,
Parce privatus nimiùm cavere, &
Dona præsentis rape lætus horæ, &
Linque severa.

Martias Kalendas celebrat poëta, quia iis propè occisus fuerat ab arbore, uti patet ex 2. 13. hortaturque Mœcenatem, ut anniversario illo die sese propter sospitem amicum exhilaret, mittatque curas civiles super urbe; idque eò magis, quia Daci & Cantabri victi, Medi & Parthi inter se infestis armis concurrebant, & Scythæ parabant domuitionem. Hæc cùm ita sese habeant, adjicit, *parce privatus nimiùm cavere*: id est, ne nimis saluti urbis atque adeò imperii intentus sis; vel, ne nimiùm, ut alibi loquitur, *sollicitus urbi timeas*, cùm non sis Imperator, & penès quem sit summa rerum, sed *privatus*. Scilicet postquàm Romana res ad unum delata est, omnes alii, licèt maximis dignitatibus honoribusque ornati, respectu Principis *privati* dicebantur. Hoc est quòd Claudius apud Tac. 11. A. 31. identidem interrogat, *an ipse imperii compos? an Silius privatus esset?* id est, num nondùm esset factus Imperator? Sic *privata spectacula* apud Sueton. Ner. 21. optimè interpretantur Torrentius & Casaub. quæ ab aliis, licèt Magistratus forent, quàm Imperatore, edebantur; eodemque sensu Tac. c. 39. Agricolam *privatum* appellat, licèt cum imperio Britannias obtineret. Liberâ Rep. is *privatus* dicebatur, qui non erat cum imperio, vel illud deposuerat, licèt alios honores obtineret, uti ex Suetonio, Cæsare, Cicerone, & aliis constat; cùmque Cæsares vel Imperatores soli imperium obtinerent, reliqui *mandata signa ferrent*, uti eleganter canit Statius, atque adeò Magistratus jurisdictionem à Principe acciperent, rectè illi *privati* dicti sunt. Parce igitur, Mœcenas, cùm ad te cura imperii non pertineat, sed ad Augustum, tantâ semper curâ providere, ne quid detrimenti populus Romanus *negligens* accipiat. *Negligentem populum* interpretor, salutis suæ negligentem, otio, ludis, & desidiæ deditum. Notum est, Tacitum initio Annalium notare, *Augustum, ubi militem donis, populum annonâ, cunctos dulcedine otii pellexit, munia Senatûs, Magistratuum, legum, in se traxisse, nullo adversante*; & Juvenalem Sat. x. canere:

—— jampridèm ex quo suffragia nulli
Vendimus, effugit curas; nam qui dabat olim
Imperium, fasces, legiones, omnia, nunc se
Continet, atque duas tantùm res anxius optat,
Panem & Circenses. ——

Notandum insuper, *privatum* interdùm *militi* opponi; & tunc significare paganos, vel qui militiæ nomen non dederant. Ipse Lactantius hoc me docuit paulò antè: *probis*

moribus, & comitate singulari, à militibus amaretur, à privatis & optaretur. Hâc occasione facere non possum, quin Ciceronem simul illustrem. Illi, qui de Jure Pontificio scripserunt, quærunt, num Pontifex Max. veteris Romæ privatus sit; multusque est in hâc re explicandâ Muretus ad 1. Catil. in quâ Cicero ita loquitur: *An verò vir amplissimus P. Scipio, Pontifex Max. Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum Reip.* PRIVATUS *interfecit?* Ego, ut quæstionem Mureto, Gutherio, & Bosio relinquam, arbitror eum frustrà fluctuare, & Ciceroni nunquàm venisse in mentem dicere hoc loco, Pont. M. esse *privatum*: sed P. Scipionem, qui posteà factus est P. Maximus, seditionem Gracchi compescuisse, cùm adhuc esset privatus. Sic clarè eum, & absque ambagibus, *privatum* facit, i. de Offic. *Nec plus Africanus singularis, & vir, & Imperator in excidendâ Numantiâ Reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica* PRIVATUS, *cùm Tib. Gracchum interemit.* Et licèt Appianus 1. Bel. Civ. scribat, Romanis ducem fuisse Scipionem Pont. Maximum, καὶ πρῶτος αὐτοῖς ὁ μέγιστος Ἀρχιερεὺς λεγόμενος ἐξῆρχε τῆς ὁδοῦ Κορνήλιος Σκιπίων ὁ Νασικᾶς; & Gracchanos cessisse tanto viro, vel κατ' ἀξίωσιν ἀνδρὶ ἀρίστῳ; mihi tamen contrarium planè verum videtur, & major est Vellei auctoritas qui 2. 3. scribit: *P. Scipionem Nasicam privatum & togatum* hæc fecisse, *atque ob eas virtutes primum omnium Pont. Maximum absentem esse factum.* Compescuit igitur Scipio seditionem *privatus*, & propter tam egregium facinus Pontificatum Maximum meruit; & quia eam dignitatem paulò post adeptus est, Auctores tempora non satis ritè distinguentes, eum scripserunt Gracchum occidisse, cùm Pontifex Maximus foret. P. Licinius Crassus Dives Pont. Max. bello contra Aristonicum gesto periit. Epitome Livii 59. *P. Licinius Crassus Cos. cùm idem Pont. Max. esset (quod nunquàm anteà factum erat) extra Italiam profectus, prælio victus, & interemptus est.* Et quidem Coss. Appio Claudio & M. Perpennâ, teste Julio Obsequente cap. 87. id est A. V. C. DCXXIII. cùm anno priore Crassus fuisset Consul, eodemque in bellum esset profectus, quo ipso anno eum alii etiam periisse volunt. Nullo igitur modo potuit Scipio seditione Gracchanâ, quæ repressa est anno 620. vel 621. Pontificatum Maximum gerere: sed occiso Licinio Crasso, primùm is honor ipsi oblatus est, & quidem absenti, quippè qui, *ut invidiæ subtraheretur, per speciem legationis in Asiam ablegatus erat,* quemadmodùm testatur Auctor de Viris Illustribus.

Ibid. lin. 17. *Fideliter præbuit.*] Nimirùm stipendia, annonam militarem, quam *præbendam* vocant auctores varii. Dubitavi, fateor, num legi possit, *præfuit*: sed priorem explicationem me haud invito amplectitur Columbus; quanquàm loca, quæ laudat, sibi adjunctam habeant rem quæ præbebatur, qualia & apud Terent. Ciceron. Horat. aliosque occurrunt. Sed ut *præbere* hoc loco absolutè ponitur: ita & *Præbitores* in Codice Theodos. dicuntur provinciales, qui angarias & vehicula præbebant ad cursum publicum in certis provinciis, explicante Jac. Gothofredo.

Lin. 18. *Induatur.*] Nimirùm purpuram, quæ signum erat Imperatoriæ & Cæsareæ dignitatis. Ita c. 20. & 28. contrario sensu absolutè *exuere* dixit, pro imperium deponere.

Pag. 209. lin. 1. *Nomen ex parte mutaverat...*] Locus hic obscurus, &, si quid video, corruptus est; ita tamen, ut levissimâ mutatione in integrum restitui possit. Dicit igitur Lactantius, Galerium Maximianum affinis sui Daïæ vel Dazæ nomen mutasse, quia & ipsius nomen antè mutaverat Diocletianus: undè scribo, *quem recèns jusserat Maximinum vocari de suo nomine. Nam & ipsi Diocletianus nomen ex parte mutaverat ominis causâ, quia Maximianus fidem summâ religione præstabat.* Scilicet Galerius Maximianus antè dictus fuit *Galerius*, & cognominatus *Armentarius*, quia, ortus parentibus agrariis, pastor armentorum fuerat. Indè hoc illi cognomen tribuitur ab Aur. Victore in Cæsar. *His de causis Julium Constantium, Galerium Maximianum, cui cognomen Armentario erat, Cæsares creavit;* & in Epitome: *Constantium & Galerium Maximianum, cognomento Armentarium, Cæsares creavit.* Nam quamvis disertè non tradat, Galerium ante adeptam Cæsaris potestatem *Armentarium* fuisse appellatum, tamen illud affirmare non dubito; quia verosimile non est, aliquem ausurum fuisse eum ità cognominare, postquàm ad id honoris fastigium erat elatus: licèt non diffitear, mox in eâdem Epitome eum, jam Cæsarem, sic appellari. *Ex parte* igitur, id est, cognomen *Armentarii* mutavit Diocletianus, illumque, retento *Galerii* nomine, vocavit *Maximianum;* idque *ominis causâ*, quia sperabat, eum tam fidum sibi futurum, ac erat Maximianus, cujus nomen alteri dabat, Herculius, de cujus fidelitate ità loquitur Victor: *Maximianum sta-*

tim FIDUM AMICITIA, *quanquàm semiagrestem, militiâ tamen atque ingenio bonum, Imperatorem jubet.* In Epitome tamen, *carus nulli, ne patri aut socero quidem Galerio, fuisse* dicitur. Sed cùm Herculius non fuerit filius Diocletiani, nec Galerium habuerit socerum, legendum utiquè est: *Is Maxentius carus nulli unquàm fuit;* utì suprà memini me monere, docuitque non modò Valesius, verùm etiam Baluzius.

Ibid. *Hominis causâ.*] Corruptè, ut jam innuimus, pro *ominis causâ.* Idem autem vitium etiam est apud Schol. Juven. ad Sat. 2. v. 142. *Steriles mulieres februantibus Lupercis sese offerebant, & ferulâ verberabantur. Hoc homine, qui &c.* ubi scribe: *verberabantur, hoc omine; qui.* Reliqua absque MSS. ope non videntur sanari posse.

Lin. 4. *Meus est affinis.*] Laxo sensu hæc vox sumitur, pro sororis filio. Occurrit eadem in nummo, quem vulgavit Du Cange in Famil. Byzant. IMP. MAXENTIUS. DIVO. CONSTANTIO. ADFINI: erat autem Maxentius frater ex matre Flaviæ Maximianæ Theodoræ, uxoris Constantini.

CAPUT XIX.

Pag. 209. lin. 1. *Kalendis Maiis.*] Rectè notat Baluzius, hunc verum diem esse, quo Diocletianus & Herculius imperium deposuerunt. Firmat id aliquo modo Eusebius; nam cùm narrasset, Dionysium decollatum fuisse a. d. IX. Kal. April. addit, ἐν τούτῳ, id est, *per*, vel *circa idem tempus*, mutationem factam esse Imperatorum. Errat igitur Idatius in Fastis, qui illud accidisse scribit Kalendis Aprilibus: & potuit non satis benè intellexisse Eusebium, illudque ἐν τούτῳ, ad *Kal. Apriles*, utpotè proximas, retulisse: sed ex Lactantio patet, de longiori tempore hoc intelligendum esse. Zosimum idem narrare notavit Columbus, quod tamen nullibi apud eum exstat; & puto virum Cl. non cepisse Baluzii mentem, quippè qui scribit, mendum quidem esse apud Zosimum & in Fastis Idatianis, ubi ista contigisse dicuntur Diocletiano IX. & Maximiano VIII. Coss. die Kal. Aprilis. Sed puto virum præclarum innuere, Zosimum narrare, id accidisse Diocl. 9. & Maximiano 8. Coss. Idatium verò eosdem Consules & Kal. Apriles memorare. Præterea Maximianum octavo suo Consulatu sese imperio exuisse, testatur etiam Auctor Panegyrici ipsi & Constantino dicti, cap. 8. qui etiam mox nos docet, Diocletianum tunc valetudine & annis laborasse, Maximianum verò integris solidisque fuisse viribus.

Lin. 2. *Priores militum . . .*] Sic *prior civitatis* in Passione S. Mammarii apud Mabill. 4. Annal. p. 94. *priores scrinii* in Cod. Theod. & *prior loci*, *prior scholæ*, & similia apud Du Cange in Glossario occurrunt.

Lin. 6. *Columna cum Jovis signo.*] Solebant veteres in locis publicis, & celebritate aliquâ solennibus, columnas erigere, illisque vel deorum, vel Imperatorum statuas imponere. Multis id exemplis firmari, si id agerem, posset: sed monebo tantùm, Constantinopoli columnæ, quæ hodièque ibi exstat, fuisse impositam Marciani Imperatoris statuam, additâ hâc inscriptione, teste Sponio:

PRINCIPIS HANC STATUAM MARCIANI CERNE TORUMQUE
TEREIUS VOVIT QUOD TATIANUS OPUS.

Vir eruditus arbitratur, cor Marciani vasi, quod columnæ imponitur, quadrato inditum, & cadaver fortè sub columnâ fuisse positum: sed videant eruditi, num potiùs scribi debeat FORUMQUE. Hîc autem fortè Jovis statua fuit collocata, quia Diocletianus Jove genitus volebat videri, *Jovius* propterea dictus, utì notissimum. Tristanus T. 3. p. 332. videtur innuere, Diocletianum purpuram deposuisse in templo Jovis. Certè scribit, eum & Maximianum usos esse his verbis, cùm purpuram deponerent: *Recipe, Jupiter, quod optasti. Ce que Diocletian fit à Nicomedie, & Maximian à Milan, dans le temple de Jupiter, usans tous deux de ces termes, Recipe &c.* Sed Auctor Paneg. cap. 12. undè hæc petita sunt, ne *templi* quidem meminit; & deindè de Maximiano solo loquitur, nullâ mentione Diocletiani factâ. Eumenius tamen cap. 13. Panegyrici Constantino dicti, haud obscurè innuit, Herculium in Jovis, & quidem Capitolini, templo deposuisse imperium. Nam postquàm laudasset Diocletianum, quòd imperium resumere nollet, addit: *Hunc ergò illum, qui ab illo fuerat frater adscitus, puduit imitari: huic illum in Capitolini Jovis templo jurasse pœnituit: non mirum, quòd etiam genero pejeravit*, id est: Herculius non imitatus est Diocletianum, & ipsum pœnituit, se jurasse in templo Jovis Diocletiano, sese ipsius exemplo bonâ fide imperium deponere. Gesta autem hæc sunt ab Herculio Mediolani, ne quis fortè Romam intelligat; propter Jovis Capitolini mentionem. Nam, exemplo Romæ, etiam Capitolia in aliis urbibus fuerunt; quod de *Capuâ* testatur Suetonius in Tib. c. 40. de *Tolosâ*, Passio S. Saturnini apud Chifletium, & Ado in Martyr. p. 193. de *Ravennâ*, idem p. 118. de *Angu-*

ftoduno, Eumen. in Orat. de Reftit. Scholis; de *Corintho*; Paufanias: quam in rèm videri etiam poteft Velferus lib. 4. Rer. Aug. & in Commentario, ad Converfionem S. Afræ. Columna autem Græcis στήλη dicitur; quæ vox frequenter etiam *ftatuam* notat, id quod fæpè viri eruditi non obfervant: in Anthol. lib. 4. cap. 8. Tit. εἰς εἰκόνας &c. occurrit Epigramma Pofidippi εἰς στήλην Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος, quod malè vertitur *in columnam Alexandri*: id quod mirandum certè, quia poëta celebrat ftatuam Alexandri à Lyfippo factam. Sic στήλην Ἀμαζονίδα, quam celebrat Plato in Axiocho, non puto reddendam effe *columnam*, verùm *ftatuam Amazonis*; quod vitium etiam Interpretes Plutarchi committunt in vitâ Thefei: *Nam is Hyppolyten vocat eam, quam Thefeus hàbuit, non Antiopen. Quidam verò aïunt, hanc cum Thefeo pugnantem occubuiffe jaculo à Molpadiâ transfixam*: καὶ τὴν στήλην τὴν παρὰ τὸ τῆς γῆς ὀλυμπίας ἱερὸν ἐπὶ ταύτῃ κεῖσθαι; *eique ftatuam eam, quæ eft juxta Telluris Olympiæ ædem, pofitam effe*: malè vulgò *columnam impofitam effe*.

Pag. 210. lin. 9. *Huic purpuram Diocletianus injecit fuam.*] Nimirùm, Maximino Dazæ, five Daiæ. Verùm hîc interrogare eruditos libet, num inter purpuram Imperatoris & purpuram Cæfaris aliquam differentiam fuiffe exiftiment. Certè contrarium fuadet hic locus, quia Diocletianus Auguftus purpurâ fuâ induit Cæfarem Maximinum; & indè iterùm res quæfitu digna eft, quo infigni Imperatores à Cæfaribus fuerint diftincti. Nam tam Cæfares, quàm Imperatores etiam diademata geftaffe, ex nummis patet, docueruntque Illuftres Viri Spanhemius Differt. 8. & Du Cange, numero 16. Differtationis de inferioris ævi Numifmatis; ità tamen, ut interdùm Cæfarea dignitas daretur χωρὶς τοῦ διαδήματος, uti ex Chryfoftomo notat ille: quomodò Demetrius Rex Syriæ Myrmem Samium habuit κοινωνὸν ἔξω τοῦ διαδήματος, tefte Athenæo lib. 13. & quomodò Philoftratus lib. 7. extremo, ἐν Καίσαρος σχήματι, & ἐν διαδήματι opponit: ubi Julianum fcribit, *in habitu Cæfaris vixiffe annos quinque, poft Conftantium verò cum diademate duos & dimidium.* Undè clariffimè patet, illo tempore *Diadema* folis Auguftis fuiffe refervatum; quanquàm exftent nummi, in quibus Julianus diadematus cernitur cum Inf. D. N. JULIANUS. NOB. CAES. quos ex alterius partis Infcriptionis VOT. V. MULT. ultimo Cæfareæ dignitatis anno percuffos fuiffe conftat; cæteròquin in plerifque Cæfar Julianus abfque diademate vel coronâ laureâ cernitur. Undè & Julianus cùm vivo Conftantio à militibus Auguftus crearetur, diademate, vel torque, quia illud non aderat ad manus, coronatus fuit; *uti coronatus fpeciem faltem obfcuram fuperioris prætenderet poteftatis*, tefte A. Marcell. l. 20. c. 4. ubi etiam notandum, Cæfarem Julianum teftari, *fe nunquàm diadema habuiffe*: undè certè mirum eft, eum in nummis adhuc Cæfarem diadematum cerni; nifi ille fignatus fuerit eo ipfo tempore, quo dictus fuit Auguftus, quia, tefte eodem lib. 21. *quinquennalia jam Auguftus edidit*: vel potiùs hoc adfcribi debeat monetariis. Cæteròquin Conftantius Chlorus, Conftantinus, M. Licinius Junior, Crifpus, Conftantinus Junior, Conftantius & Decentius Cæfares, in nummis apud Du Cange occurrunt vel radiati, vel laureati, vel nudi capita; nifi quòd CONSTANTINUS JUN. NOB. CAES. etiam diademate, fed gemmis non ornato, cingatur in nummo uno. Diadema autem primus Romanorum Imperatorum fumpfiffe dicitur Caïus Cæfar, vel Caligula ab Aur. Victore: *Primus, diademate capiti impofito, Dominum fe juffit appellari*: fed major Suetonio habenda fides, qui fcribit, eum non multùm abfuiffe, quin diadema fumeret, fpeciemque Principatûs in regni formam converteret, cap. 22. Quin & oblitus fui Victor in Epitome, Aureliano hoc tribuit: *Ifte primus apud Romanos diadema capiti innexuit*; cùmque Cedrenus, aliique, moris hujus Conftantinum Magnum faciant auctorem, vel dicendum eft cum Valefio ad lib. 21. Amm. c. 1. Aurelianum non perpetuò ufum eo fuiffe, verùm in feftis duntaxat ac folennioribus diebus; Conftantinum verò primum perpetuum diadema geftaffe, idque exindè inter infignia Augufti imperii fuiffe habitum, nec Cæfaribus conceffum: vel Aurelianum diadema innexuiffe capiti abfque gemmis, Conftantinum verò illi gemmas addidiffe, quomodò certè in nummis ornatus occurrit. Aurelianus non confpicitur diademate cinctus; nifi quòd Trift. T. 3. p. 211. nummum laudet, cujus in unâ areâ confpicitur *Vaballathus*, in alterâ *Aurelianus*, ita ornati; putatque ille, nummum hunc percuffum effe in Oriente à Vaballatho, ut indicaret fe imperium Aureliano fubmittere, illudque fignificare *diadema*, quo Romani nondùm capita fuorum Imperatorum hoc tempore cingebant. In nummo, quem fimilem planè publicavit Pa-

tinus, Aurelianus coronâ laureâ cingitur, & Vaballathus diademate. Sed ante Aurelianum Antoninus Caracalla diademate usus est, si modò nummis Græcis fides haberi debet; Tristanus enim T. 2. pag. 215. edidit unum, in quo indè cernitur triremis, & ΑΝΤΩΝΕΙΝΙΑΝΗϹ ϹΕΥΗΡΑϹ, infrà ΤΑΡϹΟΥ ΜΗΤΡΟΠ. hinc verò Caracalla ex ejus sententiâ diademate cinctus, & ΑΥΤ. Κ. Μ. ΑΥΡ. ΕΥΗΡΟϹ. ΑΝΤΩΝΕΙΝΟϹ: nisi dicamus, hoc Tarsenses pro more Orientalium Regum fecisse, nec diademate Caracallam usum esse unquàm. Imò ante Caracallam Heliogabalus diadema, & quidem gemmatum usurpavit, utì notat illustris Salmasius p. 370. Exerc. Plin. *Diadema*, ait, *regium fascia erat candida & lata: tales erant sacerdotum infulæ... Diadema Romanorum Imperatorum tale fuit, quod primus Heliogabalus gemmatum usurpavit: diademate post Julium Cæsarem uti tentaverat Caligula; post Diocletianum verò omnes gemmato usi sunt.* Velim certè vir maximus hoc nos clariùs docuisset. Herodianus quidem Heliogabali caput lib. 5. scribit exornasse στέφανον λιθῶν πολυτελῶν χροιᾳ διηνθισμένον, *& coronam pretiosorum lapidum coloribus florentem*; & alibi, eundem habuisse impositum εἰς εἶδος τιάρης στεφάνην χρυσῷ καὶ λίθοις ποικίλην τιμίοις, *coronam ad tiaræ formam auro lapillisque pretiosis insignem.* Sed non fuit hoc propriè *diadema*: deindè gessit illud Heliogabalus, non ut Imperator, verùm ut Sacerdos Dei sui, utì vel Herodianum inspicienti patebit. Sed ut, diademate relicto, ad purpuram revertar, arbitror primùm constare, Diocletiani tempore nihil ad aliquem Augustum vel Cæsarem declarandum opus fuisse, quàm purpuræ injectionem; & si diadema etiam illi rei inserviisset, illud Lactantium silentio non præteriturum: deindè, *purpuram* insigne tanti fastigii fuisse. Indè Constantino, quem milites mortuo patre Augustum fecerant, Galerius *purpuram mittit, ut ultrò adscivisse illum in societatem videretur*, cap. 25. infrà; & Maxentius *patri suo, post depositum imperium in Campaniâ moranti, purpuram mittit, & bis Augustum nominat*, cap. 26. Hinc qui sese imperio exuebant, purpuram tradebant victori: ibid. *Dedit se ipse, vestemque & purpuram* (id est, purpuream vestem, purpureum paludamentum) *eidem à quo acceperat reddidit*; rursùs: *Non invito populo, qui erat concitatus, Maxentium purpuram induerunt*: nimirùm milites, qualia etiam videri possunt cap. 28. 29. 32. 47. & 50. Sed nota hæc sunt; & de hâc purpurâ videri nonnulla possunt apud. Rad. Fornerium 5. 30. Rer. Quotidianarum.

Lin. 11. *In patriamque dimittitur.*] Id est, Diocleam, propè Salonas Dalmatiæ oppidum, ubi præclaro otio consenuit, utì notat Vir Doctissimus. *Diocleam* certè patriam fuisse Diocletiani tradit Aur. Victor, eumque secutus Paulus Diaconus lib. XI. Verùm eum *Salonas* concessisse scribunt Eutropius lib. X. & Zonaras: adeò ut *in patriam* possit exponi, in Dalmatiam, vel Salonas, utì nunc equidem mihi videtur. Aur. Victor certè Diocletiano, Herculio, Galerio, & Constantio, Illyricum scribit fuisse patriam. Constantinus Porphyr. l. 2. Them. 9. Diocletianum oriundum facit ἀπό τινος χωρίου Σαλώνας; & vel Salonam vocat χωρίον, quia à Sclavis tunc temporis erat vastata & deleta, vel designat agrum Salonæ vicinum; vel χωρίον significat urbem, & ità Salonis ipsis natus esset. Zonaras enim ita loquitur: Διοκλητιανὸς ἐν Σάλωνι πόλει τῆς Δαλματίας διῆγεν ἥτις ἦν αὐτῷ καὶ πατρὶς, quæ nimirùm urbs erat ipsi patria. *Dioclea* autem, vel *Diocla*, versùs Epirum sita, & longè à Salonâ remota; nec puto plures eo nomine urbes fuisse. Salonam concessisse Diocletianum non modò patet clarissimè ex responso, quod Herculio & Galerio ad resumendum imperium eum hortantibus dedit: *Utinàm Salonæ possetis visere olera nostris manibus instituta! Profectò nunquàm istud tentandum judicaretis*; verùm etiam ex palatio Diocletiani, quod propè Salonas fuit, quodque hodiè *Spalato* dicitur, utì clarè docet Sponius ὁ μακαρίτης, nec non Georgius Wheler Eques Anglus, qui diligentissimè illud descripserunt. Quin & in hoc palatio, vel hâc villâ, mortuus est Diocletianus. Hieronymus in Chron. *Diocletianus haud procul à Salonis in villâ suâ Spalato* (aliis *Aspalato*) *moritur, & solus omnium privatus inter Deos refertur.* Quæ verba si ab Hieronymo omnia profecta sunt, certè ante plus quàm quadringentos annos palatium hoc *Spalatum*, vel *Aspalatum* dictum fuit. Sed mihi Latinitatem Hieronymiani temporis consideranti videbatur, nonnunquàm vocem eam oræ, ut loquuntur, libri adscriptam esse, & indè inter ipsa auctoris verba locum suum repperisse; atque id à vero alienum eò minùs videtur, quia Eutropius, à quo Hieronymum hæc hausisse non absque ratione suspicatur Scaliger, scribit: *Diocletianum privatum in villâ, quæ haud procul Salonis est, præclaro otio consenuisse.* Occurrit tamen &

eadem vox in Notitiâ Imperii. *Procurator Gynæcii Jovensis Dalmatiæ Aspalato*: adeò ut iis repugnare nolim, qui vocem hanc quadringentis annis vetustiorem faciunt; nisi eam quis censeat hîc etiam adjectam explicationis causâ fuisse. Habuit igitur Diocletianus propè Salonas villam vel palatium suum; ibi mortuus, ibique fortè etiam sepultus est. Amm. Marcell. 16. 8. sepulchri ejus meminit: *Velamen purpureum à Diocletiani sepulchro furatus quibusdam consciis occultabat.* Eruditissimus Valesius credit, fornices & cameras subterraneas eleganti opere structas Aspalathi Constantino Porphyrogenetæ descriptas, sepulchrum ipsum Diocletiani esse; quanquàm tutius mihi videatur esse censere, istas palatii totius esse reliquias, quod vastissimum fuisse ex Sponio constat. Neque modò Diocletianus ibi sepultus, verùm etiam inter Deos relatus fuit; & arbitratur Valesius, velamen purpureum in ejus sepulchro positum consecrationis certissimum indicium esse. Scio Eutropium atque Hieronymum narrare, nulli post natos homines præterquàm Diocletiano contigisse, *ut cùm privatus obiret, inter Deos tamen referretur*: sed non video, quale indicium *purpureum paludamentum* ejus honoris præbere potuit, cùm potiùs id vel lectulo ferali, vel sepulchro fuerit impositum, ad indicandum eum Imperatorem fuisse. Deindè mirum mihi admodùm videtur, neminem præter laudatos auctores de Diocletiani consecratione loqui; nec eam vel in nummis, vel marmoribus occurrere, cùm cæteròquin vivi Imperatores pietatem suam his monumentis in defunctos testari soliti sint. Quid reverà dicam hâc de re, vix habeo, cùm mihi verosimile non videatur, Constantinum vel Licinium hunc honorem Diocletiano habuisse; quippè qui putabant, eum Maxentio ac Maximino favisse, uti patet ex Victoris Epitome, & quorum Constantinus etiam passus est ipsius picturas unà cum Maximiani picturis detrahi, teste Lactantio c. 42. Galerius tamen Maximinus apud Euseb. 9. 10. Hist. Eccl. Diocletianum & Maximianum vocat θεοτάτους, quod non incommodè vertitur per *Divos*: quanquàm ità potuerit appellari à Christianorum itidem persecutore, honoris causâ, licèt consecratus non fuerit; qui honor tamen Maximiano Herculio, si modò is intelligitur, & non potiùs Galerius Maximianus, à Maxentio habitus fuit. Ut autem ad patriam Diocletiani revertar, arbitror eum natum esse Salonis, vel propè Salonas, sive in agro urbis illius suburbano; quia dicitur *in patriam suam* à Lactantio revertisse, & quia constat eum propè Salonis deposito imperio privatum vixisse. Sed tamen Victor *Diocleam* memorat, urbem Epiro proximam: *Diocletianus Dalmata, Anulini senatoris libertinus, matre pariter atque oppido nomine Dioclea, quorum vocabulis, donec imperium sumeret, Diocles appellatus.* Nullis ambagibus utitur Victor, clarèque dicit, Diocletianum vel Dioclem à matre & oppido, in quo natus erat, nomen suum traxisse. Quid tam veteri auctoritati opponam nescio ferè; nisi dicamus, cognatione nominis deceptum Victorem, vel verba luxata, & loco suo mota esse. Sanè hunc scrupulum de nihilo non esse, alii mecum, ut arbitror, sentient, qui Pauli Diaconi, qui ubiquè Victorem sequitur, verba inspicient: *Matre, oppido pariter atque nomine Dioclea, quorum vocabulis, donec imperium sumeret, Diocles est appellatus.* Longè hinc alius exoritur sensus; & Paulum si sequimur, Diocletianus non erit natus in urbe Diocleâ: verùm mater ibi edita in dias luminis oras idem nomen gessit, & ab eâ, ut & oppido, undè fuit oriunda, filius Diocles fuit appellatus; potuitque eum mater propè Salonas, vel in ipsâ eâ urbe parere, licèt oriunda foret Diocleâ.

Sed quoniam nova editio Lactantii adhuc sudat sub prælo, facere non possum, quin iis, quæ de urbe Diocleâ notavi, nonnulla addam, si fortè indè Diocletiani historia magis illustrari possit. Observo igitur, ex urbe illâ oriundam Diocletiani matrem, aliosque in eâ natum esse ipsum Diocletianum narrare. Sed intercedit Constantinus Imperator; isque cap. 29. de Administrando Imperio scribit, κάστρον Διοκλείαν, quod suo tempore παρὰ τῶν Διοκλητιανῶν habitabatur, à Diocletiano exstructum esse; & cap. 35. regionem Διοκλείαν nomen habere à castro ibi à Diocletiano exstructo, quod habitatoribus vacuum tunc etiam Dioclea vocabatur. Quin & cap. 31. necnon 35. testatur, Diocletianum Romanos multos Româ exitos in Dalmatiâ collocasse; & proculdubiò tunc etiam Diocleam exstruxit, vel potiùs eò coloniam traduxit, locumque, ex quo mater erat oriunda, ornavit ac ampliorem reddidit. Ut enim Constantinus cap. 30. scribit, Salonam castrum esse ἔργον Διοκλητιανοῦ βασιλέως, cùm tamen urbem eam constet longè vetustiorem esse, atque adeò eamdem à Diocletiano nonnisi ornari, augeri, vel muniri potuisse: ita etiam Diocleam ab eo-

dem Principe ornatam & auctam fuisse, existimo, quod per *condere* Latini, per κτίζειν & οἰκοδομεῖν Græci exprimebant. Sed & illud observandum, eodem in libro bis mentionem *Aspalati* fieri. Nam cap. 29. Imperator memorat, *Diocletianum* τοῦ Ἀσπαλάτου κάστρον, ὅπερ παλάτιον μικρὸν ἑρμηνεύεται, *exstruxisse; habuisse veluti domum illud, propriam aulam & palatia ibi ædificasse, pleraque eorum periisse; superesse* ἐπισκοπεῖον τοῦ κάστρου, *& templum S. Domni, quod fuerat cubiculum Imperatoris; subter esse rotundos fornices, eosque fuisse custodias, in quas Sanctos immaniter à se cruciatos conjiciebat; castrum hoc non exstructum esse ex latere, neque enchorego* (materia quædam est) *sed ex lapidibus quadratis inter se ferro ac plumbo liquefacto coagmentatis; esse ibi columnas complures cum epistyliis, inque iis voluisse Diocletianum exstruere fornices, & tegere oppidum, superque illos fornices domos binarum aut trinarum concamerationum* (nam ità puto Græca verba reddenda esse) *mœnia autem urbis non habuisse* προπύλαιον, *neque propugnacula, sed muros solùm altos* (καὶ τοξικὰς φωταγωγοὺς) in quibus foramina erant ad emittenda. Capite 30. iterùm scribit, *Salonam & Aspalathum à Diocletiano exstructa, & hìc ejus palatium fuisse.* Horum ego certè nonnulla fabulis annumeranda esse, existimo. Nam primò totam urbem fornicibus tegere, & iis domos imponere Diocletianum voluisse, vix est verisimile: deindè quæ de Martyrum cruciatibus narrantur, vana sunt, cùm nemo Veterum memoret, Diocletianum, postquàm Salonas depositâ purpurâ concessit, in Christianos sævìisse; & tandem dubito valdè, num *Aspalathum* significet *parvum palatium*. Prætereà observandum, Constantinum Porphyrog. cap. 30. Diocleam facere propinquam oppidis Dyrrachii regionis, nullum illi aliud eo nomine memorari, & proindè unam tantùm sic dictam urbem proculdubiò in eo tractu fuisse; & tandem Constantium, Constantini Magni patrem, cap. 53. *Constantem* perpetuò appellari; ibidemque narrari, eum, cùm esset Τριβοῦνος, contra Sarmatas ad Halyn fluvium jussu Diocletiani exercitum duxisse, atque adeò ipsum, antequàm Cæsar, vel Augustus fieret, in Asiâ militasse.

Lin. 13. *Orientem calcandum.* [Id est, vastandum, perdendum, conculcandum. Et ita loquebantur de gente victâ, cui proptereà in nummis Imperatores pedum plantas imponunt. *Calcare gentem*, Justinus lib. 12. extremo; *calcare tyrannos*, Corippus; *calcare mortem*, Jul. Firmicus, (apud quem duriore metaphorâ etiam *calcare undas sub remis* legitur) dixerunt. Hùc respicit Ovid. 4. Trist. 2.

Crinibus en etiam fertur Germania passis,
Et Ducis invicti sub pede mœsta sedet.

Et l. 2. El. 2. ex Ponto:

Nec dedignata est abjectis Illyris armis
Cæsareum famulo vertice ferre pedem.

Prudent. lib. 1. contra Sym. v. 462. & lib. 2. v. 748. similiter loquitur; & quomodò Maximinus Orientem perdiderit & vastaverit, docet Lactantius c. 38.

CAPUT XX.

Pag. 211. lin. 1. *Naturâ mitis esset.*] Quod & indè patuit, si Orosio fides habenda, 7. 25. quia Galerio cessit Italiâ & Africâ, contentusque fuit Hispaniâ & Galliâ. Sed undè hæc hauserit ille ignoro, cùm Diocletianus sibi & Galerio retinuerit Orientem latè sumptum, Constantio autem dederit Britannias, Hispanias & Gallias, Maximiano verò Herculio Illyricum, Italiam & Africam, utì commentatur illustris Antistes P. de Marca initio Dissertat. de Patriarchatu Constantin. Sed apud Socratem, quem laudat, nihil aliud reperio, quàm Diocletianum Nicomediæ τὰ βασίλεια, sive *regiam*, constituisse. Victor ità de hâc re loquitur: *Quasi partito imperio, cuncta, quæ trans Alpes Galliæ sunt, Constantio commissa; Africa Italiaque Herculio, Illyricique ora ad usque Ponti fretum Galerio: cætera Valerius retentavit;* quæ clarè docent, Orosium dormitasse planè cùm hæc scriberet.

Lin. 6. *Ne filium nominaret.*] Ità Cæsares vocabantur ab Augustis, utì docet Baluzius ad cap. 8. Incertus Auctor Panegyric. qui est dictus Maximiano Herculio & Constantino cap. 3. *O divinum tuum, Maximiane, judicium, qui hunc tibi jure adoptionis nepotem, majestatis ordine filium, etiam generum esse voluisti!* Scilicet Herculius adoptaverat Constantium, patrem Constantini, qui indè ipsius nepos erat factus; utì Majestatis ordine filius, quia Cæsar ab eo creatus, vel quia ab eo tunc temporis renuntiatus fuerat Imperator: quod interdùm factum fuisse ex Inscriptione veteri ad cap. 8. doceo. Maximinus apud Euseb. 9. 10. Historiæ Ecclesiasticæ, Diocletianum & Maximianum vocat θειοτάτους γονέας, quia ab iis erat factus Cæsar.

CAPUT XXI.

Ibid. lin. 4. *Tanquàm familiâ utantur.*]

Id est, tanquàm servis, qui per *familiam* designantur. Phæd. Fab. 58.

Æsopus domino solus cùm esset familia;

id est, cùm nullum alium servum haberet, quàm Æsopum; Fab. 46. *frusta jactat familia.* Sed nota hæc sunt. Reges autem Persarum omnes subditos ut servos existimasse, docet multis exemplis Brissonius lib. 1. de Regno Persarum.

Lin. 7. *Honores ademit.*] Fortè ideò, ut torqueri possent; cùm cæteròquin Decuriones & honorati viri legibus Romanorum à torturâ forent exempti, utì notat ad hunc locum Baluzius. Indè Amm. Marcell. 28. 1. de Valentiniano: *His ille cognitis efferatus, ut erat vitiorum inimicus acer magis, quàm severus, uno proloquio in hujusmodi causas, quas arroganter proposito Majestatis imminutæ miscebat, omnes quos juris prisci justitia, Divorumque arbitria quæstionibus exemere cruentis, si postulasset negotium, statuit tormentis affligi.* Verùm cùm posteà legati Nobilitatis decreto missi orarent, *ne delictis supplicia sint graviora, neve Senator quisquam inusitato & illicito more tormentis exponeretur, emendatum est crudele præceptum*, utì idem loquitur; tortique Honorati tantùm sunt in crimine Majestatis, quemadmodùm docet Valesius, & ante eum Fornerius 3. 8. Rer. Quotid. Sic Lampadio ablata priùs fuit dignitas Præfecturæ, antequàm tortus est, teste Amm. Marcell. lib. 15. quam in rem plura possunt videri apud Langlæum lib. 13. c. 1. Semestrium. Et hùc pertinet aliquo modo locus elegans, qui exstat in Libello precum Faustini: *Sed Clementinus, licèt non esset Christianus, tamen exhibens reverentiam nomini Episcopatûs, in eo maximè homine, quem videbat rationabiliter & fideliter obtinere, respondit Osio: non audeo, inquiens, Episcopum in exilium mittere, quandiù in Episcopi nomine perseverat: sed da tu prior sententiam, eum de Episcopatûs honore dejiciens, & tunc demùm exequar in eum quasi privatum, quod ex præcepto Imperatorum fieri desideras.*

Pag. 212. lin. 6. *Lusorium.*] Scilicet *lusus* habebatur, cum ursis aliisque feris bestiis pugnare; eratque illud inter juvenum exercitia. Infrà c. 24. *Sub obtentu exercitii ac* LUSUS *feris illum objecerat.* Et fortè *lusorium* hinc nomen habet, quia homines ad id exercitati cum feris quasi ludebant, & eas irruentes saltibus aliisve modis frustrabantur, utì clarissimè patet ex Diptycho Leodiensi, & iis, quæ ad illud notat Wilthemius; cui addi potest Buleng. c. 29. de Ven. Circi.

Lin. 9. *Adferri nominatim jubebat.*] Nomina scilicet sua habebant hæ feræ, quomodò apud Marcell. l. 29. una ursarum, quas Valentianus alebat, vocabatur *Mica aurea*, altera *Innocentia.* Est gemma apud Leonardum Augustinum, præcipuum Urbis Antiquarium, part. 2. N. 32. in quâ cernitur homo flagellum tenens, eoque demulcens ursam ipsi adsilientem, cum hâc Inscriptione in circuitu, ΕΥΤΥΧΙ ΜΑΡΚΕΛΛΕ, & suprà dorsum bestiæ, ΕΙΡΗΝΗ, quorum hoc nomen proprium esse ursæ, altero verò homo bestiam circumducens bonam fortunam videtur exoptare. Et ita *equos* nomina singulos sua in Circo habuisse, ex Suetonio, Dione, Inscriptionibus vetustis tam à Grutero, quàm Sponio editis constat.

Ibid. *Non planè comedendi, sed obsorbendi.*] Scilicet ursi lambere & sorbere sanguinem, & ita corpus consumere solent: undè αἱμοβόροις θηρσὶν eos rectè accenset Eusebius 8. 7. Hist. Eccl. *Obsorbere* autem etiam apud Plautum Truc. 2. 3. 30. occurrit: *Quæ obsorbent quicquid venit intra pessulos*; & Mil. 3. 2. 21 *quia enim obsorbui. Nam nimis calebat, amburebat gutturem.* Sed quia *ursorum* mentio, tentabo explicare unum & alterum Passionis SS. Perpetuæ & Felicitatis locum, qui elegantes admodùm, nec satis, quod sciam, explicati sunt. Commodum Imperatorem Xiphilinus ex Dione narrat venationibus & confectionibus ferarum operam diligentem dedisse, atque inter cætera his verbis utitur: Διείληπτο γὰρ τὸ θέατρον πᾶν συμπήκτοις τισὶ διαμέτροις τήν τε στέγην περίδρομον ἔχουσι, καὶ διχῆ τέμνουσιν ἄλληλα, ἵν' ἐξ ὀλίγου πανταχόθεν τετραχῇ τὰ θηρία μεμερισμένα ῥᾷον ἀκοντίζηται; *Erat enim divisum theatrum omne connexis quibusdam diametris tectum habentibus, circa quod inambulari poterat, ac sese bifariàm secantibus, quò faciliùs undique ex angusto loco belluæ divisæ in quatuor partes jaculis trajicerentur.* Lucas Holstenius, vir paucis comparandus, censet, Xiphilinum loqui de PONTIBUS AMPHITHEATRI, quorum mentio in Passione SS. Perpetuæ & Felicitatis, ad quam hæc notat: » Quòd paulò antè PONTIS est mentio, videtur instituto Commodi factum, » ut in Amphitheatro pontes essent. Refert » enim Xiphilinus in Commodo, hunc Imperatorem per Amphitheatri arenam PONTES struxisse, ut indè feras conficeret. « Sed Institutum Commodi nihil commune cum his pontibus habere, persuasus sum, speroque, id alios mecum existimaturos, qui Dionis & Passionis antiquissimæ verba

conferre atque examinare velint. Commodus enim Amphitheatrum divisit *συμπήκτοις τισὶ διαμέτροις*, id est, inter se junctis, & in altum erectis tabulis, quæ Amphitheatri arenam in quatuor æquales partes ad hunc modum secabant. Has namque machinas ex ligno fuisse satis indicat *τὸ πήγνυμι*, quia ea vox de eâ materiâ ferè semper & propriè usurpatur. *Πήκτη δωματῶν*, *compactitia ædium*, sunt fores, quæ ex pluribus tabulis compinguntur; *πῆγμα*, *pegma*, machina lignea in Amphitheatro, de quâ multa satis monuerunt Eruditi. Diametri insuper cingebantur *στέγῃ περιδρόμῳ*, quo significat Dio, in orbem Amphitheatri porticum esse tectam factam, per quam circumire, & ex quâ bestias jaculis commodissimè conficere poterat Imperator. Malè Interpres tectum diametris tribuit, illudque planè à mente Auctoris alienum esse sequens schema palàm faciet.

A. Amphitheatrum. B. *περίδρομος*. C. D. primus diameter. E. F. Alter diameter, qui ambo se invicem in angulos rectos secant.

Firmat hoc planè Herodianus lib. I. de eâdem re verba faciens: *τῷ δὲ Κομμόδῳ* ΠΕΡΙΔΡΟΜΟΣ ΚΥΚΛΩ *κατεσκεύαστο, ὡς μὴ συστάδην τοῖς θηρίοις μαχόμενος κινδυνεύοι, ἄνωθεν δὲ καὶ ἐκ ἀσφαλοῦς ἀκοντίζων εὐστοχίας μᾶλλον ἢ ἀνδρείας παρέχοιτο δεῖξιν*; id est, interprete Angelo Politiano, *Ubi cùm spectaculi dies adfuit, pleno Amphitheatro exædificatus Commodo peridromus fuerat, per quem decurrere in orbem posset, ne cominùs cum bestiis pugnans periclitaretur, sed supernè ac de tuto loco tela jaciendo, jaculandi potiùs scientiam, quàm fortitudinem ostentaret*; & paulò post ait, ipsum in orbem currentem supernè jaculis confodisse nobilissima animalia: *περιθέων ἄνωθεν κατηκόντιζεν*. Peridromum, seu porticum, etiam Herodianus narrat: sed addit præterea Dio, *καὶ διχῆ τέμνουσιν ἀλλήλας*, *ac sese bifariàm secantibus*; vel, ut ego redderem, *ac sese æqualiter secantibus*. Sic enim locutus est Aristoteles lib. VI. Politic. *Ἐὰν δίχα γένηται δικαστήριον*, *si judicium æqualiter in duo dividatur*. Neque certè alia sectio potest intelligi, cùm paulò post dicat, animalia quadrifariàm fuisse partita, & diameter vix usurpetur, nisi cùm totum in duas partes dividitur æquales, ut facili operâ patet ex diametro globi terrestris, aliorumque circulorum, per quorum centrum ductus binas partes æquales facit. In hoc Amphitheatro duplex diameter est: unus in latitudinem, alter in longitudinem ductus; undè factum, ut moles illa divideretur in IV. partes æquales; quod fieri in figurâ propositâ liquidò apparet. Rationem autem reddit Dio: *ἵν' ἐξ ὀλίγου πανταχόθεν τετραχῆ τὰ θηρία μεμερισμένα ῥᾷον ἀκοντίζηται*: *quò faciliùs undique ex angusto loco belluæ divisæ in partes quatuor jaculis trajicerentur*; vel, ut vertendum censeo, *quò faciliùs undique brevi tempore*. Cæterùm meritò quæri potest, quâ tandem ratione spectatores confectionem ferarum videre potuerint, si peridromus à summo ad imum ex tabulis fuerit compactus. Nam si ea forma fuit, nullo modo spectaculo homines frui potuere. Puto igitur, vel hunc peridromum atque diametros non adeò altos, & inferiora sedilia vacua relicta fuisse; vel diametros quidem in altum erectos, peridromi verò partem inferiorem visui perviam, eumque tantùm in superiore parte fuisse factum, ità ut Commodus circumire, & bestias jaculari, spectatores verò omnia oculis haurire possent. Cum hoc Commodi instituto PONTES, qui laudantur in Passione, nihil commune habent; aliumque eorum usum fuisse luce meridianâ clariùs docebo, eâ tamen lege & conditione, ut de eorum origine, quæ planè ignoratur, nihil in medium allaturus sim. PONTES igitur fuerunt tabulata allevata in modum pontium, ita ut una pars terram tangeret, altera verò pedibus ligneis, ex aliâve materiâ factis, allevaretur, in quibus damnati ad bestias statuebantur vel constringebantur, ut majore impetu feræ in eos ferrentur, & dilaceratio seu *vexatio*, ut loquebantur, ab omnibus posset conspici. Nullatum erat Amphitheatri divisio: sed in ipsâ arenâ patente, omniumque oculis expositâ, PONTES erant exstructi ad hunc fermè, ut opinor, modum. Firmat certè explicationem hanc Passionis auctor: *Et cùm ad ursum substrictus esset* in PONTE, *ursus de caveâ prodire noluit*; id est, cùm Martyr vinctus in ponte deponeretur, ut ursus in eum impetum facere & sævire posset, quod paulò antè, *apro subligare & subministrare* dixit: *Itaque cùm* APRO SUBMINISTRARETUR, *venator potiùs, qui illum* APRO SUBLIGAVERAT, *suffossus ab eâdem bestiâ post dies muneris obiit*; id est, dum in ponte, vel certè arenâ deponeretur vinctus, & offerretur apro dilaniandus. Atque hîc PONS in eâdem Passione PULPITUM appellatur: *Itaque in commissione spectaculi revocatus, leopardo expertus, etiam* SUPER PULPITUM *ab urso erat vexatus*: sive, in pulpito vel ponte positus, primum à leopardo, indè ab urso fuit vexatus; id est, morsus, laceratus; quo sensu hæc

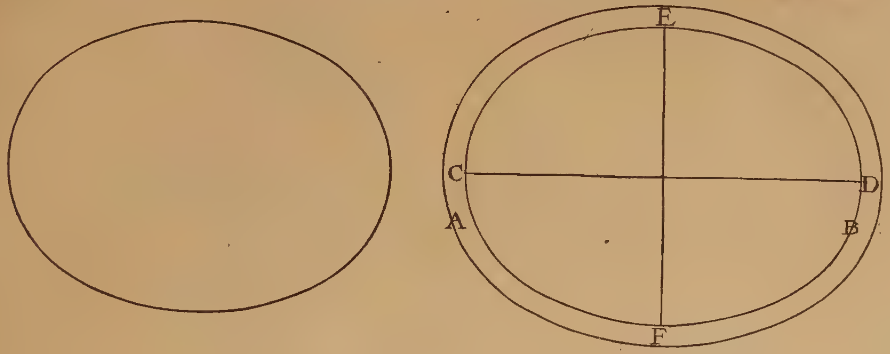
E
C
D
A
B
F

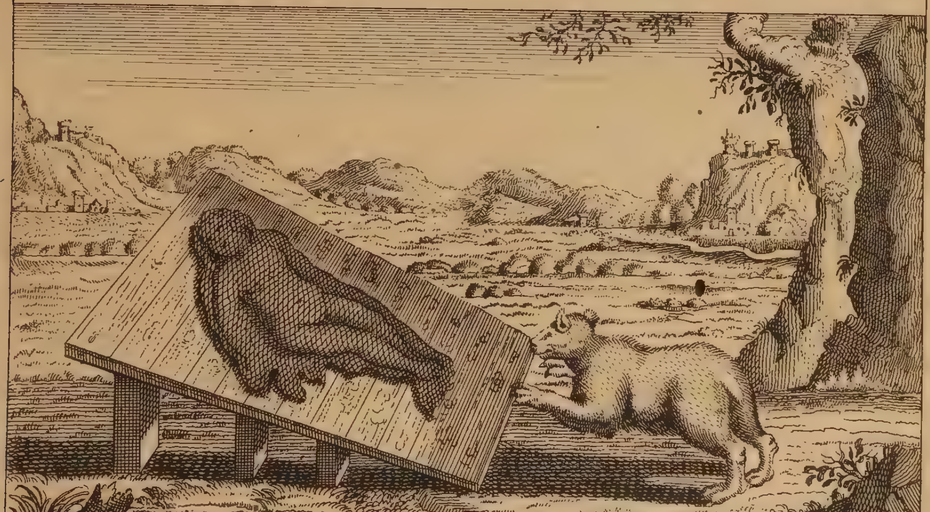

vox solet usurpari. Nam Arnobius atque Lactantius lib. 7. Instit. *vexationes* bestiis tribuunt, Græcique eam rem ἑλκυθμὸν τῶν θηρίων appellant. Quin & *ascendere* respectu horum pulpitorum, vel pontium, Martyres dicuntur, utì patet ex eâdem Passione: *Cæteri quidem immobiles & cum silentio ferrum receperunt, multò magis Saturus, qui ut prior ascenderat, prior reddidit spiritum*: ascenderat scilicet in pulpitum, vel pontem. Quanquàm inficiàs ire nolim, posse etiam spoliarium hoc loco intelligi; quod cùm fuerit instar cavernæ subterraneæ, (Cassius Severus *specum*, Plinius *scævum receptaculum* vocant) cùmque Saturus ex eo per gradus pervenerit in theatrum, non incommodè *ascendisse* dicitur. Hæc mea hâc de re sententia; quam tamen mutare paratus sum, si quis meliora doceat.

CAPUT XXII.

Pag. 213. lin. 4. *Lanceâ emendabantur.*] Ut gladii pœna honoratior, quàm securis: ita lanceâ emendari videtur honoratius fuisse, quàm fustibus castigari; arbitrorque, & gladium & lanceam militiæ suam originem debere. Non puto tamen apud Apul. lib. 10. hujus moris mentionem fieri, utì arbitratur vir doctus; & per *disciplinam* ibi intelligo disciplinam militarem, cujus ex præscripto exercitus ambulans ità sarcinas suas componere debebat. In Passione SS. Perpetuæ & Felicitatis scala miræ magnitudinis in visione conspicitur à Perpetuâ, *cujus in lateribus omne ferramentorum genus erat infixum, gladii, lanceæ, hami, machæræ*: sed hæ lanceæ ideò memorantur hîc, ut puto, quia iis Martyres nonnunquàm transfigebantur. Postquàm autem hæc vox ab Hispanis desumpta est, teste Gellio 15. 30. frequens ejus usus esse cœpit; militesque nonnulli, qui ità armati erant, *Lancearii* dicebantur, utì patet ex Notitiâ Imperii, & Inscript. 3. p. CCCCXCV. Gruteri, in quâ *præfectus Lanciariorum* videtur memorari. Meminit & eorum Libellus precum Faustini: *Et primùm quidem vexat per publicas potestates: ità ut aliquotiès solum intempestâ nocte raptum per* LANCEARIOS *de urbe sustulerit.* Et ante tentorium Præfecti castrorum *lancea* figebatur, teste Obsequente lib. extremo de Prodigiis; fortè, ut illud ab aliis internosci posset.

Lin. 6. *Bonam mortem.*] Occurrit & hujus mentio in P. Syro: sed in editione ejus ultimâ malè scribitur,

Bona mora est homini, vitæ quæ extinguit mala.

Nam vel legi debet *hora*, vel *mors*; & in genere Syrus mortem bonam vocat, quæ aliquem miserum & infelicem è vitâ tollit. Clarissimus Baluzius etiam inter bonas mortes recenset *strangulationem*, quia homines, qui ità vitam finiunt, absque cruciatibus & tormentis moriuntur. Lactantius c. 30. appellat *informe letum*, exemplo Virgilii, & *turpem atque ignominiosam mortem*, respectu dedecoris, quod ejusmodi exitum sequebatur; & ævi medii scriptor Witichindus, *malam mortem* libro tertio: *Tres Duces gentis Ungariæ capti, Ducique Henrico præsentati, malâ morte, ut digni erant, multati; suspendio namque crepuerunt*; nam strangulationem, & talem suspensionem, uno eodemque loco habendas esse, unusquisque facilè concedet. Et jam olim Homerus extremâ Odysseâ X. μὴ καθαρὸν θάνατον vocavit, quandò quis suspensus strangulabatur; notatque Eustathius, καθαρὸν θάνατον existimari τὸν διὰ ξίφους, μιαρὸν verò, vel detestabilem, τὸν ἀγχονιμαῖον; quam in rem idem omninò videri debet ad Od. Λ. pag. 1678. Ante Eustathium eandem differentiam observavit Hesychius, eundem Homeri locum explicans: Μὴ μὲν δὴ καθαρῷ θανάτῳ δι' ἀγχόνης. θάνατος οὐκ ἔστι καθαρὸς, ἀλλ' ὁ διὰ ξίφους. ὅθεν οὐδὲ ἐναγίζουσι τοῖς ἀπηγξαμένοις; isque nos insuper docet, strangulatis ne quidem parentatum fuisse. Xenophon lib. 2. de Exped. Cyri extremo, cædem Menonis Thessali narrans, clarè testatur honestissimam mortem habitam fuisse, capita præcidere: *Sed necatis jam Ducibus cæteris, & ipse à Rege mortis pœnâ multatus est, non ille quidem ut Clearchus, & duces cæteri, quibus præcisa sunt capita*, ὅσπερ κάλλιστος θανάτων ἐδόκει εἶναι, *quæ mors esse videbatur honestissima: sed ut homo sceleratus, anno toto excruciatus vivus, tandem exspirasse dicitur.* Et Seneca alicubi testatur, *nullo genere homines molliùs mori, quàm gladio sectâ cervice.* At contrà strangulationem *mortem infamem & fœmineam* vocat Latinus Pacatus cap. 28. *Quorum alter post amplissimos magistratus, & purpuras Consulares, & contractum intra unam domum quendam honorum senatum, vitâ sese abdicare compulsus est; alteri manibus satellitum Britannorum gulæ domi fracta, & inusta fœmineæ mortis infamia, ut scilicet maluisse vir ferri amantissimus videretur laqueo perire, quàm gladio*; atque ex Tacito & Suetonio observat Clarissimus Schefferus, mulieres hoc genere supplicii affectas fuisse. Præterea notandum obiter, Tac. lib. 16. Annal. extremo, ubi narrat len-

titudinem exitûs graves cruciatus attulisse ei, qui venis incisis moriebatur, non de *Petronio*, ut arbitratur Baluzius, sed de *Pæto Thraseâ* loqui.

Lin. 6. *Bonam mortem.*] Id est, facilem, absque cruciatibus & tormentis; quo sensu venarum sectionem *bonam mortem* vocari cap. 26. observat Baluzius. Videtur etiam honestius habitum fuisse, gladio quàm securi percussum vitam finire. Extremâ Rep. nondùm gladii pœna in usu erat, utì rectè ex Lucano notat Casaubonus: sed sub Imperatoribus usurpari cœpta; utque lictores securi utebantur, ita milites gladio cervicem damnatis demebant; adeò ut hic mos ab iis videatur originem suam duxisse. *Miles decollandi artifex* memoratur Suetonio in Calig. cap. 32. & Antoninus Caracalla interfectorem Papiniani increpavit, quòd eum securi percussisset, non gladio, teste Dione, & Spartiano, cujus hæc sunt verba: *Papinianus securi percussus est, & à militibus occisus; quo facto percussori dixit; gladio oportuit te exequi meum jussum:* undè haud obscurè patet, militibus gladium fuisse ordinariè in usu, illiusque pœnam honestiorem habitam, quàm securis. Et licèt decollationem *bonam mortem* vocet Lactantius, quia mollior, tamen & illa potest cruciatus suos & dolores habere nonnunquàm; quandò scilicet miles, vel sector collorum, ut Cicero in Orat. pro Roscio loquitur, plures ictus infert. Lat. Pacatus cap. 41. *Nisi verò vel levior manus aliena, quàm propria, vel fœdior mors privata, quàm publica, vel longior pœna ferro incumbere, & corpore vulnus onerare, & recipere interitum statim totum, quàm supplicium dividere, poplitem flectere, cervicem extendere ad plagam fortassè non unam.* Hinc pecuniam dabant lictoribus damnatorum proximi, ut ictu uno, levandi cruciatûs gratiâ, ipsis caput auferrent, quemadmodum ex Ciceronis Orat. 5. in Verrem constat. Atque ex eo loco, non secùs ac ex Suetonio in vitâ Calig. c. 30. discimus, populum tela non sumpsisse in carnificem, si plures ictus damnato infligeret; imò posteà lege vel consuetudine sancitum fuit, ut carnifex post tertium ictum ferire ampliùs non auderet, si fides habenda est Historiæ Passionis B. Cæciliæ, Valeriani, Tiburtii, & aliorum, quam Bosius edidit, cujusque pag. 26. hæc verba leguntur: *Quam cùm spiculator tertio ictu percussisset, caput ejus amputare non potuit; sic autem seminecem eam cruentus carnifex dereliquit: nam apud veteres lex erat ei imposita, ut si in tribus percussionibus non decollaretur, ampliùs percutere non audebat.*

Lin. 7. *Causidici sublati, Jureconsulti aut relegati aut necati.*] Rectè hos distinguit, quia illi caussas in foro vel judiciis agebant; hi verò de jure respondebant, utì vel ex Cicerone patet, & Hotomanni libello, quem *Jurisconsultum* inscripsit.

Lin. 8. *Litteræ autem inter malas artes habitæ.*] Per *malas artes* intelligo *magicas*, quæ Imperatorum edictis erant vetitæ, quæ vocantur *artes malæ*, & *artes Dardaniæ*: utì doceo ad Homeri Apotheosin pag. 271. *Artes secretas* vocat A. Marcell. 23. 6. *artem Atraciam* Statius 1. Thebaidos. Putaveram olim, à Proclo in laudatione B. Chrysostomi magiam vocari *artem Midæ*: sed nunc amplector unicè quod mihi inter confabulandum suggessit spectatæ Nobilitatis Vir Joh. ab Haarsholten, tunc temporis Frisiorum nomine ad Consessum Præpotentium Generalium Ordinum delegatus; censeoque apud eum scribi debere, *Artemida nudavit*, vel *fugavit*.

Lin. 10. *Judices militares, humanitatis litterarum rudes, sine adsessoribus.*] Id est, Præsides, Proconsules, Duces, Comites, aliive, qui in provinciis militiæ præerant, dicebant jus provincialibus, non adhibitis assessoribus, vel Jureconsultis, utì antè fieri etiam ipsis ab Imperatoribus solebat, docente Fornerio lib. 4. Rer. Quot. cap. 10. Hi erant quasi consiliarii judicum; undè in Inf. veteri C. Calpurnius Asclepiades dicitur ADSEDISSE MAGISTRATIBUS POP. ROMANI: qui Asclepiades cùm dicatur fuisse *medicus*, videntur & alii, quàm Jureconsulti, esse adhibiti; nisi ponamus eum simul juri operam dedisse. Atque ex hoc tempore paulatim, ut opinor, consuetudo invaluit, ut judices ordinarii vel civiles negligerentur, & caussæ deferrentur ad judicium militare; quod legibus latis prohibuere Constantius, Arcadius, Honorius, & Marcianus, Imperatores, utì docet Gothofr. ad Tom. 1. Cod. Theol. p. 86. Suidas in V. Μαξιμῖνος tradit, eum factum Imperatorem, confestim amicos omnes, qui Alexandro familiares fuerant, quique σύνεδροι vel adsessores à Senatu vocantur, removisse; dumque in Oriente regnaret, multa nefaria facinora perpetrasse, Christianos persecutum esse, & tandem in gravissimum morbum incidisse, carnem instar ceræ liquefactam, corpus incendio quasi flagrasse, ità ut ipsa humana forma deleretur. Undè patet,

& illum *adsessores* removisse : quod tamen ita accipiendum est, ut eos tantùm removerit, qui Alexandri erant amici. Hausit priora hujus narrationis Suidas ex initio libri 7. Herodiani ; atque ex eo primùm legi debet, ἐπιλεχθέντες, vel *electi* : deindè respiciunt illa Maximinum, qui Alexandrum Severum excepit : sed quæ de morte illius sequuntur, referenda sunt ad C. Valerium Maximinum Dazam, de quo similia planè narrat Eusebius libro 9. extremo, & Lactantius cap. 49. vel ad Maximianum Galerium, de quo agitur cap. 33.

CAPUT XXIII.

Pag. 214. lin. 1. *Censitoribus ubique diffusis...*] Ita cap. 26. & cap. 6. *Non tamen hisdem Censitoribus fides habebatur.* Qui scilicet in provinciis censum agebant, *Censitores*, non *Censores* dicti : undè in Inscript. *Censitor provinciæ Hispaniæ citerioris*, & aliarum provinciarum in iisdem lapidibus *Censitores* occurrunt. Erant autem in urbibus, vel civitatibus, debebantque illi, qui in agris habitabant, cum liberis & servis eò venire : undè fiebat, ut fora omnia urbium, vel civitatum, plena essent servorum gregibus, utque *in civitatibus urbanæ ac rusticæ plebes fuerint adunatæ*, quemadmodùm mox loquitur Lactantius.

Lin. 5. *Animalia omnis generis scribebantur.*] Id est, annotabantur, in tabulis eorum referebantur ; & significanter atque propriè loquitur, nam vectigal, quod pro pecore pascendo dabatur liberâ Republicâ, *scriptura* appellatum fuit : indè *ager scripturarius* est pascuus, teste Festo ; & publicani vocantur *scripturarii*, uti notum est. Quod autem addidi olim, Judæos pro arboribus vectigal solvisse, uti hoc loco jussu Galerii *vites & arbores fuere numeratæ*, nunc muto, putoque, Juven. Sat. 3. v. 15. in genere perstringere Romanorum avaritiam, & religionis veteris contemptum, quippè qui Camænarum Sylvam locarent Judæis.

Lin. 8. *Suspendebantur...*] Nimirùm ex equuleo. Prudent. Hymno Romani Martyris :

Incensus his Asclepiades jusserat
Eviscerandum corpus equuleo eminùs
Pendere ———

Idem alibi :

Miserum putatis, quòd retortis pendeo
Extentus ulnis ———

Passio S. Tarachi : *Dispoliate eum, cingite, & suspendite.* Rursùs : *Cùm suspensus es, consenti, & sacrifica.* Quæ loca bina cum Lactantio planè conveniunt, non secùs ac alter Amm. Marcell. 14. 9. *Eusebius objecta fidentiùs negans*, SUSPENSUS *in eodem gradu constantiæ stetit* ; pro quo idem 19. 12. dixit : *Diù utiquè adhærens equuleo.* Corrupta vox, *Equuleus*, ut arbitror, est apud Adonem in Martyrol. pag. 38. *Dein catenatus & in exilium directus est, in quo rursùm diutiùs fustibus cæsus* ; sensus enim postulat, ut legatur, *equuleum.* Quâ ratione autem torti & suspensi sint Martyres noxiive in equuleo, videre licet apud Magium, Gallonium, aliosque.

Ibid. *Filii adversùs parentes suspendebantur, fidelissimi quique servi contra dominos vexabantur.*] Id est, liberi suspendebantur in equuleo, ut contra parentes testimonium dicerent ; eos nimirùm non rectè bona sua professos esse, eamdemque ob causam servi per alia & proculdubiò graviora tormenta interrogabantur : quod eleganter Lactantius exprimit per τὸ *vexabantur.* Vox enim hæc habet usum ingentis calamitatis ; & ut Gellius 2. 6. loquitur, *qui fertur & rapitur, & hùc & illùc distrahitur, is vexari propriè dicitur* ; cui addi potest Asconius in 2. Verrinam. Lactant. c. 27. *Nunc populator Italiæ hostiliter omnia vexasset*, id est, diripuisset, vastasset ; eoque sensu frequens ea vox est Justino, Floro atque aliis : quibus adde Servium ad Ecl. 6. Virgilii, & illustrem Salmasium pag. 787. de modo Usurarum. Verbum hoc arenæ commissionibus etiam fuisse accommodatum, eosque *vexatos* dici à bestiis, quos vel cornubus, vel ore lædebant, ita ut non occiderent, docuit Holstenius ad Passionem SS. Perpetuæ & Felicitatis ; & fortè per *vexationem* apud Sueton. Tib. c. 61. tormenta debent intelligi.

Lin. 13. *Parvulis adjiciebantur anni.*] Vel hoc factum est, ut possent torqueri, quomodò Lips. ad Tacit. 5. Annal. 9. notat, puerum quemdam à Triumviris in proscriptione jussum esse togam virilem sumere, ut justè posset interfici ; vel potiùs ut tributum penderet. Nam Legibus Imperatorum cautum erat, ut qui, verbi causâ, annos 10. non haberent, quique plusquàm LX. nati essent, tributum capitis solvere non tenerentur, uti patet ex L. 3. D. de Censibus, L. 4. & 6. Cod. Theod. eodem, ubi potest videri Jacobus Gothofredus.

Pag. 215. lin. 4. *Pecuniæ pro capitibus.*] Lactantius hoc capite valdè perstringit Galerium Maximianum, quòd Censitores ipsius jussu omnia perquirerent & exquirerent, re-

fertque, agros glebatim ab ipsis dimensos fuisse, &c. tanquàm illa omnia tunc primùm introducerentur; quod tamen longè aliter sese habet. Nam Ulpianus, qui Hadriani temporibus vixit, libro de Censibus scribit, *agros, arva, vineas, olivas, pratum, pascua, sylvas caduas, vitium numerum, servos, eorumque ætates, officia & artificia, lacus piscatorios, portus, salinas, inquilinos*, fuisse in tabulas censuales relata, adeò ut nihil novi introduxerit Galerius, & vel culpandus sit ob nimiam acerbitatem, vel quia rem intermissam repetiverit, vel quia hoc tributum in provincias introduxit, quæ antè illud non solverant. Propterea insolitum quasi narrat, *in civitatibus urbanas ac rusticas plebes fuisse adunatas*. In civitatibus Censitores, ut antè monui, tabulas censuales conficiebant, annotabanturque ibi agri, qui in territorio siti erant, uti patet ex L. 4. §. 2. D. de Cens. atque similiter etiam rusticorum fuere annotata capita, qui in territorio oppidi alicujus habitabant. Neque tamen video quid novi & insoliti introduxerit Galerius, nisi Lactantius narret, cives & rusticos coactos fuisse capitis censum promiscuè exsolvere, cùm antè ab hâc præstatione Honorati & Decuriones forent immunes, & in Orientalibus provinciis ipsa etiam plebs urbana, uti docet Valesius ad Amm. Marcell. 16. 5. cui addi potest Contarenus cap. 18. Variarum Lectionum.

CAPUT XXIV.

Pag. 216. lin. 10. *Feris illum objecerat.*] Leonem fuisse, rectè ex Praxagorâ notat Baluzius, hujusque rei memoriam in nummo conservari, cum Trist. sentio, T. 3. pag. 528. qui idem narrari à Pomponio Læto tradit, idque eum ab alio quodam Auctore, quàm Praxagorâ, hausisse putat, qui fortè fuit Zonaras, apud quem etiam eadem historia reperitur. Constantinum autem leonem vicisse *corps à corps*, ità ut eum comprimeret, nec armis foret instructus, apud Praxagoram non invenio; potuitque ità in nummis pingi, quia exemplo Herculis leonem vicit, quem fabularis historia tradit *leonem pectore pressisse*, uti Statius canit, vel brachiorum nexibus nudum elisisse.

Lin. 11. *In ipso cardine.*] In ipso puncto, quia ipsum manebant pericula, & quia patrem adhuc vivum visurus erat.

Lin. 13. *Acceptis mandatis...*] Quæ, ut puto, ad Constantium patrem ferret.

Pag. 217. lin. 4. *Nudatus ei cursus publicus...*] Id est, equos in iis nullos esse, quia præcedit, *sublatos per mansiones multas fuisse omnes equos publicos*. Flor. 2. 15. *Operis portus nudatus*. Cic. 13. ad Att. *Nuda præsidio*. Hâc de re ità loquitur Auctor Epitomes Victoris: *Hic cùm juvenculus à Galerio in urbe Româ religionis specie teneretur, fugam arripiens, atque ad frustrandos insequentes publica jumenta quaquà iter ageret, interficiens, ad patrem in Britanniam pervenit*; ubi malè Constantinum Romæ fuisse obsidem scribit. Errat etiam P. Diaconus, cùm lib. 10. narrat, Diocletianum dolo perimere Constantinum voluisse; quia scilicet eum intellectu animæ, & corporis robore, atque ingenio circa eruditionem proficere videbat, & deprehendebat, hunc futurum tyrannidis & ejus dogmatis destructorem. Nam hæc omnia Galerio conveniunt; nec credibile est, Diocletianum id agitasse, quippè qui eum Cæsarem facere voluit. Undè etiam errare arbitror Philostorgium 1. 5. ubi scribit, Constantinum fugisse τὴν ἐπιβουλὴν Διοκλητιανοῦ, *insidias Diocletiani*.

Lin. 5. *Vix lacrymas tenebat.*] Errat igitur Auctor Excerptorum Valesianorum, cùm scribit, Galerium Constantinum patri remisisse, postquàm causa fuerat victoriæ, quam de Sarmatis reportavit.

Ibid. *Pervenit ad patrem...*] Proculdubiò Eboraci in Britanniâ ex morbo decumbentem, & post quartum ab adventu ejus diem mortuum, uti arbitratur Baluzius. Sed abit indè multùm Auctor Excerptorum, scribitque, Constantinum *summâ festinatione veredis post se truncatis Alpes transgressum ad patrem Constantium venisse apud Bononiam, quam Galli priùs Gesoriacum vocabant; post victoriam autem Pictorum Constantium patrem Eboraci mortuum esse*. Errat is tamen proculdubiò, nec in Galliis, verùm in Britanniis patrem suum ægrum & morti proximum invenit Constantinus, uti alii uno ore testantur omnes. Deindè Constantius, ex sententiâ Eruditorum, anno Christi 305. trajecit in Britanniam contra Pictos bellaturus, & anno 306. a. d. VIII. Calendarum Augusti diem suum obiit Eboraci. Sed turbat hoc valdè Eumenius, vel alius Auctor Panegyrici Constantino dicti, cap. 7. *Jam tunc enim cœlestibus suffragiis ad salutem Reipublicæ vocabaris, cùm ad tempus ipsum, quo pater in Britanniam transfretabat, classi jam vela facienti repentinus tuus adventus illuxit: ut non advectus cursu publico, sed divino quodam advolasse curriculo videreris.* Nam & is haud obscurè innuit, Constantinum unà cum pa-

tre Constantio ex Galliis petiisse Britanniam, vel eum conspexisse patrem vela facientem; videturque talia non dicturus fuisse præsenti Constantino, si vera non forent. Narrat igitur eadem ferè Panegyrista, quæ Excerptorum Auctor: sed victoriam de Pictis posteà relatam planè rejicit, quia ex eodem & sequenti capite constat, haud multùm Constantium post filii adventum supervixisse, docentque illud præcipuè hæc verba: *Dii boni, quantâ Constantium Pium etiam in excessu suo felicitate donastis! Imperator transitum facturus in cœlum, vidit quem relinquebat hæredem.* Quæ aliis concilianda relinquo.

Lin. 6. *Per manus tradidit.*] In Politiâ SS. Patrum Metrophanis & Alexandri apud Photium pag. 1406. legimus, Constantinum sacris Christianorum à patre imbutum, Cæsarem ab eodem renuntiatum esse, & à moribundo βασιλέα, vel *Imperatorem.* Sed Photius scribit, se nescire, undè ista hausta sint; quia scilicet noverat, à veritate aliena esse. Narrant eadem Acta, quæ Constantius moribundus ad filium verba habuerit, quæ si reverà ità gesta sunt, lucem indè haud levem capiet *requies vitæ*, quam Constantium accepisse, nos docet Lactantius. Propterea ibidem traditur, Constantium mortuum esse anno tertio Persecutionis: quod tamen ità se non habet, si accuratam inimus computationem; nam initium persecutionis incidit in Terminalia, vel 23. Februarii diem anni 303. indè ad Martium anni 306. sunt anni tres: at Constantius obiit a. d. VIII. Kalendas Augusti anni 306. cùm jam ageretur annus persecutionis quartus.

Lin. 9. *Sanctæ religionis restituta.*] Vel scribendum est *restitutio*, vel cum Columbo *restitutæ*; adeò ut verè Constantinus *Restitutor Religionis Christianæ* possit dici. Ita *Restitutor orbis* vocantur Aurelianus & Carus; *Restitutor exercitûs* Probus; *Restitutor monetæ* Alex. Severus; & in alio Aureoli nummo occurrit LEGIO. I. MINERVA. RESTITUTA.

CAPUT XXV.

Pag. 217. lin. 1. *Laureata imago ejus.*] Quæ indè nomen accepit, ut puto, quòd laureâ cingebatur coronâ. Vide Meurs. in Gloss. Græco-barbaro v. λαβέλλον, & Du Cange in Gloss. Medii ævi, quomodò, *laureatas litteras*, *laureatos postes*, & alia dixerunt.

Pag. 218. lin. 6. *Constantinum verò, non Imperatorem, sicut erat factus, sed Cæsarem.*] Non conveniunt Auctores; aliique dicunt, eum Imperatorem, mortuo patre, alii verò eum Cæsarem tantùm à militibus esse factum. Priorem sententiam sequitur Lactantius, Eusebius lib. 8. cap. 13. Socrates lib. 1. c. 2. Sed Zosimus 2. 6. tradit, milites Constantino Καίσαρος ἀξίαν tribuisse; & Excerpta Valesiana testantur, eum *omnium militum consensu Cæsarem esse creatum*; neque alia tradit Eumenius cap. XI. Panegyrici, quem ipsi Constantino Augusto dixit: *O fortunata, & nunc omnibus beatior terris Britannia, quæ Constantinum Cæsarem prima vidisti!* Quæ certè non pronunciasset Eumenius (qui videatur etiam cap. præcedente) si res aliter sese habuisset. Idem sequitur, licèt posteriorum ætatum Scriptor, Hugo Floriacensis, isque narrat in Chronico, Constantium *ordinasse Licinium Cæsarem Hispaniarum, & filium suum Constantinum Cæsarem Galliarum*; quod prius tamen à veritate alienum est planè. Et Cæsarem fuisse Constantinum, res est certissima, nummique illud testantur, in quibus non modò CAESAR, verùm etiam FIL. AVGG. dicitur, quomodò Cæsares vocatos fuisse constat. Digna sunt Panegyrici Maximiano Herculio & Constantino dicti verba cap. V. *Quanquàm quid ego in te ætatis tuæ potiùs, quàm gravitatis nomen usurpo? cujus tanta maturitas est, ut cùm tibi pater imperium reliquisset, Cæsaris tamen appellatione contentus expectare malueris, ut idem te, qui illum, declararet Augustum. Siquidem ipsum imperium hoc fore pulchrius judicabas, si id non hæreditarium ex successione crevisset, sed virtutibus tuis debitum à summo Imperatore meruisses.* In quibus verbis nescio quomodò vir eruditus admodùm invenire potuit, *post nuptias Faustæ Constantinum, cùm ei pater imperium reliquisset, Cæsaris tamen appellatione contentum fuisse.* Neque enim ea mens Panegyristæ, neque hoc loco loquitur de iis, quæ post Faustæ nuptias acciderunt: sed narrat, Constantinum, cùm ipsi à patre Constantio esset relictum imperium, noluisse Augusti nomen accipere: sed Cæsareâ dignitate fuisse contentum; ut scilicet idem illum diceret Augustum, qui patrem illo honoris fastigio ornaverat; id est, Maximianus Herculius, qui etiam in ipsis filiæ Faustæ & Constantini nuptiis eum creavit Imperatorem. Idem initio Panegyr. *Sacratissimi Principes, Maximiane (velis nolis) semper Auguste, & Constantine oriens Imperator, mihi tamen certum est ea præcipuè isto sermone complecti, quæ sunt hujus propriæ lætitiæ, quâ tibi Cæsari additum nomen im-*

perii, *& istarum cœlestium nuptiarum festa celebrantur.* Constantinus igitur factus Augustus nuptiarum tempore; & observandum obiter, quàm gnaviter Panegyristes aduletur Imperatoribus, quandò dicit, Constantinum expectasse, ut ab eodem, qui patrem Constantium creaverat Augustum, etiam Augustus diceretur. Nam hoc in mentem venire non potuit Constantino, quia Maximianus Herculius, cùm Constantius moreretur, deposito imperio privatus vivebat in Campaniâ, vel, utì Eutropius narrat, in Lucaniâ. Quòd autem in Epitome Victoris, & apud P. Diaconum initio lib. XI. legimus, Constantinum Cæsarem esse factum eodem tempore, quo illa dignitas collata fuit in Severum & Maximinum, error certè est manifestus, utì etiam optimè notavit Baluzius ad cap. 19. & quòd Acta Metrophanis & Alexandri apud Photium narrant, Constantinum admodùm juvenem à patre creatum fuisse Cæsarem, antè à me refutatum fuit.

Lin. 7. *Sed Cæsarem...*] Non malè Baluzius veteris Kalendarii verba, VIII. KAL. *Jan. Natalis Invicti*, refert ad illud tempus, quo Constantinus à Galerio Cæsar est nuncupatus, licèt obstare videatur, quòd Constantius mortuus sit mense Julio anni 306. stastimque Constantinus more solenni laureatam imaginem miserit ad Galerium, & tamen primùm ab eo ut Cæsar agnitus sit mense Decembri anni ejusdem. Sed, ut dixi, non displicet hæc conjectura, præferrique illa debet explicationi Petavii; vir enim ille eruditissimus ad extremam Orat. IV. Juliani, intelligit ludos in honorem SOLIS INVICTI celebratos. Certè SOL INVICTUS sæpissimè in nummis occurrit, & in uno Victorini absolutè INVICTUS vocatur. Sed si maximè hoc locum habere posset, non tamen video, quo sensu *Natalis Solis* diceretur: deindè, si in hunc diem ludi in honorem Solis celebrati rejiciuntur; Saturnaliorum diem ultimum proximè ii sequentur, quibus Constantini temporibus octavum accessisse gratis equidem affirmatur. Nam ultimus Saturnalium dies est a. d. X. Kalendas Januarii: *Natalis Invicti* verò incidit in VIII. Kalendarum earumdem. Cùm autem eo Natalis Cæsaris Constantini fortè celebratus sit, sequitur, Solis ludos incidisse in IX. Kal. Jan. Hoc certè die in Kalendario notatur MUNUS CONSUMMAT, illoque indicari videtur, nulla gladiatorum munera ampliùs eo anno fuisse celebrata; & cùm Julianus dicto loco scribat, post agonem Solis in honorem celebratum nefas fuisse ullum σκυθρωπῶν θεαμάτων exhibere, suspicio mihi oborta est, ludos hoc die Soli sacratos fuisse ex instituto, vel Juliani, vel alterius Imperatoris; nam ultimum Saturnalium diem proximè illi sequebantur: Ἀλλὰ, ait, τοῖς Κρονίοις ὅσα τελευταίοις εὐθὺς συνάπτει κατὰ κύκλον τὰ Ἥλια; & paulò antè, πρὸ τῆς νεομηνίας εὐθέως μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Κρόνου ἡμέραν (ita legendum fortè) ποιοῦμεν Ἡλίῳ τὸν περιφανέστατον ἀγῶνα. Sed hæc velim alii diligentiùs examinent; optimèque id facere poterit dignitate & doctrinâ illustris Spanhemius, qui nobis Julianum emendatiorem promisit, & quantâ is eruditione præditus sit; docent satis superque in ejusdem Imperatoris Cæsares Notæ.

CAPUT XXVI.

Pag. 218. lin. 2. *Maxentium Romæ factum Imperatorem.*] Eutropius lib. 10. cap. 2. scribit, Maxentium haud procul ab urbe *in villâ publicâ* moratum fuisse. Fuit Romæ *villa publica* in Campo Martio; eratque domus ampla, in quâ exterarum gentium legatis lautia præbebantur, utì docent Nardinus & Donatus. Illa hîc non debet intelligi, sed prætorium, vel villa, quæ *publica*, ut reor, vocatur, quia ad Imperatores & Rempublicam pertinebat; quomodò *jumenta publica* dicuntur, quibus cursus publicus peragebatur. Nam Epitome Victoris nos docet, Maxentium fuisse *in villâ sex millibus ab urbe discretâ, ab itinere Labicano;* eademque verba reperias apud P. Diaconum, qui tamen & *villam* appellat *publicam.* Sic in viâ Appiâ fuit alia *via publica.* Auctor Excerptorum Vales. *pro Maxentio filio evocatus illùc venit Herculius, qui per perjurium Severum deceptum custodiæ tradidit, & captivi habitu ad urbem perduxit, & in villâ publicâ Appiæ viæ tricesimo milliari custodiri fecit.* Eutropius quoque 10. 2. narrat, Constantinum Magnum *Nicomediæ in villâ publicâ obiisse.* Interpres Græcus reddidit, ἐν Νικομηδικῷ χωρίῳ; non secùs ac scilicet Plutarchus cædem à Sullâ factam fuisse scribit ἐν χωρίῳ μικρῷ, id est, *in villâ publicâ;* quemadmodùm Latini loquuntur. Nam χωρίον significat non modò agrum, verùm etiam villam, vel domum in agro extra urbes exstructam; & quandò Constantinus Porphyr. 2. Them. 9. dicit, Diocletianum oriundum esse ἀπό τινος χωρίου Σαλῶνος, indicare potest, eum in agro, vel villâ prope Salonas, eo ipso in loco, ubi posteà exstruxit palatium amplum, natum fuisse; quâ de re videri possunt, quæ ad cap. 19. noto. Certè

sic

sic Maximianus Herculius haud procul Sirmio palatium exstruxit in loco, *ubi parentes ejus exercebant opera mercenaria*, teste Epitome Victoris, & P. Diacono; & Constantinus oppidum Naisum, in quo natus atque educatus erat, magnificè ornavit, quemadmodùm in Excerptis sæpiùs laudatis legimus: *Constantinus natus Helenâ matre vilissimâ in oppido Naiso, atque eductus, quod oppidum posteà magnificè ornavit;* ubi si quis rescribi debere judicaret, *Helenâ matre, vilissimo in oppido Naiso*, vilitatem certè generis ab Helenâ tolleret.

Ibid. *Romæ factum Imperatorem.*] Notatu dignum præcipuè est, Eusebium lib. 8. cap. 14. Historiæ Eccles. narrare, Maxentium initio simulasse se Christianum esse, ἐπ' ἀρεσκείᾳ καὶ κολακείᾳ τοῦ δήμου Ῥωμαίων, *ut morem gereret, blandireturque populo Romano.* Nam indè videor affirmare posse, Christianorum numerum ingentem hoc tempore Romæ fuisse, & fortè eos Gentiles superasse. Neque enim aliam causam invenire, quamcunque in partem hæc versem, possum, cur Christianorum gratiam captaverit novus Imperator, qui ethnicæ superstitioni erat devotissimus, & Christianos odio prosequebatur.

Lin. 7. *Castra quoque prætoria sustulerat.*] Ea diminuta fuisse à Diocletiano & Herculio, vel certè illo, docet nos Aurelius Victor. *Herculius libidine tantâ agebatur, ut ne ab obsidum corporibus quidem animi labem comprimeret; Valerio parùm honesta in amicos fides erat, discordiarum sanè metu, dum enuntiatoribus posse agitari quietem consortii putat. Hinc etiam quasi truncatæ vires urbis, imminuto Prætoriarum cohortium atque in armis Vulgi numero: quo quidem plures volunt imperium posuisse;* cujus loci hunc sensum esse puto, Diocletianum raròcum aliis Imperatoribus fuisse, quia discordias ex congressibus metuebat, nec iis habebat fidem; consortium posse coli censuisse per alios, quos sibi invicem mittebant; & imminuisse militum Prætorianorum numerum, quia timebat, ne illis alius uteretur ad ipsi bellum inferendum. Et nota ex Eutropio est Diocletiani *suspecta prudentia.* Per *in armis vulgus* fortè intelligi possent cohortes urbanæ, quæ tunc temporis ex vulgo lectæ videntur; vel cum Cl. Baluzio legendum est *inermis vulgi*, quia & vulgi magna multitudo seditionibus causam præbere solet. Quod autem hic Imperator fecit, adscribit Galerio Lactantius, nisi ille posteà etiam imminuerit Prætorianorum numerum. Nam licèt narret, eum *castra prætoria sustulisse*, non tamen illud ex omni parte verum est, quia id posteà fecit Constantinus Magnus, teste Zosimo 2. 17. atque ab eo imminutam valdè Præfectorum Prætorio potestatem fuisse, docet Valesius ad Amm. Marcell. 14. 9. Constantinus autem ea sustulit, quia milites Prætoriani jussu Maxentii Romæ certo tempore obvios quosque occiderant, & ingentem stragem ediderant, tradentibus Eusebio 8. 14. & P. Diacono lib. XI. & quia apti erant fovendis factionibus. Victor: *Quos* (Senatum & Plebem) *in tantum afflictaverat, uti Prætorianis cædem vulgi quondam annuerit;* mox: *Quorum odio Prætoriæ legiones ac subsidia factionibus aptiora, quàm urbi Romæ, sublata penitùs, simul arma atque usus indumenti militaris.* Non videntur autem multi Prætorianorum militum superfuisse, cùm Constantinus eos sustulit, quia ceciderunt magnam partem in prælio, quo victus Maxentius; ita enim mihi interpretanda videntur esse verba Panegyrici Auctoris incerti, cap. 7. *Hostes territi, fugatique, & angustiis Mulvii pontis exclusi, exceptis latrocinii illius primis Auctoribus, qui, desperatâ veniâ, locum, quem pugnæ sumpserant, texere corporibus;* nam Prætorianos intelligo, qui Maxentium fecerant Imperatorem, & qui cædibus in Romanos fuerant grassati.

Pag. 219. lin. 2. *Tres Cæsares facere non poterat.*] Obstante scilicet Diocletiani lege, uti optimè explicat Baluzius; cujus legis, vel dispositionis mentio c. 18. Quod autem sequitur, *Satis visum est semel fecisse quod noluit*, Constantinum respicit, quem invitus Cæsarem admisit.

Lin. 3. *Severum arcessit.*] Victor narrat, Severum *casu ad urbem* (nimirùm Romam) *fuisse*, & jussisse Galerium, ut *arma in hostem ferret properè.* Certè Severus Italiam obtinuit, potuitque ad urbem fuisse: sed indè videtur arcessitus in Illyricum à Galerio, qui eum tunc hortatus est ad recipiendum imperium.

Lin. 4. *Ad recipiendum imperium.*] Italiæ nimirùm, quod cum Occidente cesserat Severo Augusto, quodque occupaverat Maxentius à milite Prætoriano factus Imperator. At si Zosimum sequimur, Severus fuit tantùm Cæsar, non autem Augustus, quia 2. 10. narrat, Galerium ægrè tulisse τὰ ἐπὶ τῷ Καίσαρι Σεβήρῳ γενόμενα. Sed fallitur; & quia per breve admodùm tempus in summo fastigio fuit constitutus, eum proculdubiò Cæsarem vocat. Capite enim præcedente disertè Lactantius scribit, Severum Augustum esse creatum, & nummi ejus inscribuntur,

IMP. C. SEVERVS. P. F. AVG. Tristanus Tom. 3. p. 437. notat, eum factum fuisse Augustum consensu Constantii atque Galerii: verùm, utì ex Lactantio constat, mortuo demùm Constantio, Severus Augustus est factus à Galerio, cùm intellexisset, Constantinum purpurâ indutum fuisse à militibus in Britanniâ. Num autem, accepto hoc nuntio, statim Severum dixerit Augustum Galerius, an verò id primùm fecerit, postquàm Maxentii conatus intellexit, dubium est, stantibus pro utrâque sententiâ viris eruditis. Ex Lactantio constat, Severum Augustum esse creatum, cùm laureata imago Constantini ad Galerium esset perlata; & Zosimus testatur lib. 2. cap. 9. Maxentium Augustum esse factum, cùm Romæ talis Constantini imago esset exhibita: adeò ut hinc pateat, non multùm inter sese discrepare viros eruditos, & utrumque eodem ferè tempore potuisse accidere, licèt nihil necesse sit credere, Galerium scivisse res, quæ Romæ gerebantur, cùm Severum renuntiaret Augustum. Nummos observo *Severi Cæsaris* caput repræsentare laureatum, *Severi* verò *Augusti* galeatum, ad indicandum fortè, eum simul ac Augustus factus est, contra Maxentium profectum fuisse; quò pertinet Augusti Severi nummos inscribi, CONCORDIA, vel FIDES MILITUM, quæ in Cæsareis nequaquàm apparent.

Pag. 220. lin. 2. *Venis ei incisis.*] Errat igitur Politia SS. Patrum Metrophanis & Alexandri, in quâ apud Photium p. 1407. scribitur, *Severum morbo extinctum esse;* & fortè huic Severo tribuitur, quod Severo successori Nigri convenit. Si Excerpta Valesii sequimur, jugulatus fuit, idque non statim, sed posteà, utì patet ex verbis, quæ modò laudavi; quæque etiam nos docent, Herculium decepisse Severum, & jusjurandum violasse.

CAPUT XXVII.

Pag. 220. lin. 4. *Urbe munitâ, & rebus cœptis inimicis.*] Locus non modò difficilis, verùm etiam, si quid video, corruptus. Fortè legendum est, *rebus captis inimici*, id est, rebus, quas ab inimico Severo ceperat, diligenter instruens & muniens.

Pag. 221. lin. 7. *Utensilia non haberet.*] Id est, res ad persequendum necessarias. Petrus Damian. apud eruditissimum Du Cange in Glossario: *Calcaria, scutica, & si qua alia equitandi sunt utensilia*, id est, instrumenta.

CAPUT XXVIII.

Pag. 221. lin. 7. *Quia milites erant, qui Severum reliquerant.*] Sensus postulat omninò, ut legatur, *quia milites erant sui, qui Severum reliquerant;* idque verum esse patet ex cap. 44. & similitudo litterarum vocem eam extricare potuit.

Pag. 222. lin. 3. *Diripuit ab humeris purpuram.*] Si Latinè loqui volumus, dicendum foret *deripuit*, id est, de corpore filii detraxit; cùm contrà *diripere* significet in frusta concidere, utì doceo lib. 4. Observ. cap. 5. Ita Ovid. cap. 7.

— — — *Velamina Progne*
Deripit ex humeris — — —

Virgilius, *Tergora deripiunt costis.* Apud Socratem, ubi de hoc conatu Herculii agitur, legitur, ἀπολέσαι, quod commodissimè verti potest, *perdere.*

CAPUT XXIX.

Ibid. lin. 3. *Cum eo disputaret.*] Id est, sermocinaretur, dissereret, cum eo ageret. Cic. 3. Fam. 8. *Itaque me arbitror Synnadis pro tribunali multis verbis disputavisse;* Orat. pro Cælio: *Scitote, Judices, eas cupiditates, atque hæc studia de quibus disputo, non facilè in eodem homine esse posse;* & sæpiùs alibi.

Lin. 4. *Exclusus à suo.*] Quod nempè, antequàm secundò Augustus erat factus, Diocletiano etiamnùm imperante, habuerat; utì patet ex cap. 7. & 8. & ad quod regendum nunc vocatus erat à filio Maxentio, cap. 28.

Lin. 5. *Aderat ibi Diocles.*] Notat vir doctus, Herculium nunc equidem bonâ fide non imperasse; hunc tamen, potiùs quàm Diocletem, numerum senarium implere. Certè Diocles, vel Diocletianus, sex Principibus annumerari non potuit; quippè qui nunquàm purpuram resumpsit: quod tamen ut faceret, adhortati eum fuerant Herculius, & Galerius, testibus Zosimo & Eutropio. At contrà Herculius bonâ fide imperabat: nam Maxentius Augustus ipsi purpuram miserat; & Imperator secundò factus, dixit etiam Constantinum Imperatorem, qui Cæsar tantùm erat. Fateor vim imperii penès alios quàm Herculium fuisse: sed tamen illi hoc respectu comparari Diocletianus non potest.

Lin. 6. *Imperium Licinio daret, substituto in Severi loco.*] Ergò statim Licinius Augustus factus est; nam, utì constat ex cap. 25. Severus à Galerio nuncupatus fuit Augustus. Auctor anonymus de vitâ Constantini scribit, Galerium in Illyrico Licinium fecisse Cæsarem; eumque sequuntur Tristanus Tom. 3.

pag. 482. (ubi etiam notat, Licinium Imperatoris titulum post Galerii mortem sumpsisse primò, quod valdè à vero alienum est) Oiselius ad Tab. XIII. & Antonius Pagius in Dissertat. Hypaticâ. Verùm ex Lactantio, præsertimque ex cap. 20. (ubi disertis verbis narrat, Galerium *Licinium veteris contubernii amicum, & à primâ militiâ familiarem, Cæsarem facere noluisse, ne filium nominaret, ut postea in Constantii locum nuncuparet Augustum atque fratrem*) nec non ex iis quæ notat Henr. Norisius in Explicat. Nummi Diocletiani & Licinii pag. 38. contrarium videtur verum esse. In nummo tamen apud Stradam cernitur πρόσωπον Licinii patris laureata, cum epigraphe LICINIUS. NOB. CAES. ab alterâ parte, CONCORDIA. AVGG. DD. NN. AET. Et in alio apud Angelonum, caput ejusdem laureatum, & D. N. VAL. LIC. LICINIUS. NOB. C. Norisius loco laudato notat, Licinium unà simul Cæsarem & Augustum esse designatum, idque apertè satis ex Eusebio & ex nummorum Inscript. patere. Quòd si vera notat vir doctissimus, videri alicui posset, neminem Augustum esse illo tempore factum, quin antè fuerit creatus Cæsar; eosque qui Augusti creandi erant, dicis tantùm causâ, uno eodemque tempore, quo Augusti renuntiabantur, Cæsares esse dictos. Et ità Licinius, in Severi locum substitutus, factus erit Augustus: sed ut omnia ritè peragerentur, antè in eum Cæsarea dignitas fuit collata. Idem de Maxentio sentiendum esse apparet, cujus nummi etiam inscribuntur, M. VAL. MAXENTIUS NOB. CAESAR. Liciniani autem laudati nummi evincunt, Scaligerum non satis cautè notare, Licinium in nummis non dici NOB. CAES. Quin & Licinium simul Cæsarem atque Augustum esse factum firmat, si particula & interponatur, Victor Aurelius: *Hòc acrior Galerius, adscito in consilium Jovio, Licinium vetere cognitum amicitiâ Cæsarem creat & Augustum.* Particula & in editionibus, fateor, non apparet: absorpta tamen fortè fuit ab ultimâ syllabâ vocis præcedentis; nec puto Victorem obliturum fuisse antè memoriæ mandare, Licinium Cæsarem esse factum, si censuisset eum primò Cæsarem, tunc verò temporis Augustum esse creatum: deindè ratio loquendi exigit, ut scribere debuisset Victor, *Licinium Cæsarem vetere cognitum amicitiâ creat Augustum*, si indicare voluit, Licinium tunc temporis Augustum ex Cæsare esse factum.

Pag. 223. lin. 1. *Francorum gens....*] Doctiss. Baluzius notat, Francorum limitem circa Danubium fuisse. Sed illi propè Rhenum, quem proculdubiò trajecit Constantinus, habitarunt: indè latè diffusi, utì patet ex Tabulâ Peutingeri, & variis auctoribus; deindè si ad Danubium habitarunt, non potuit intra paucos dies fines eorum intrare Constantinus, id quod tamen ipsum fecisse constat ex hoc capite. Et hoc vel alio tempore Constantinus Francos vicit: undè in ejus nummo captivus sedet, additâ inscript. GAUDIUM ROMAN. & FRANCIA, apud Illustr. Spanhemium.

CAPUT XXX.

Ibid. lin. 2. *Quia semel abiit impunè.*] Similiter planè Phædrus Fab. 8.

Impunè abire deindè quia jam non potest;

neque aliter Terentius, Cicero, Catullus, & Seneca loquuntur.

Pag. 224. lin. 4. *Vidisse somnium...*] Propriè loquitur; undè frequenter in Inscript. EX VISU. Interpres Vulgatus 41. Gen. 1. *post duos annos vidit Pharao somnium.*

Lin. 15. *Eliso & fracto superbissimo gutture.*] Illustraturus mortem Herculii vir doctissimus notat, *pessimè Suidam scribere, Diocletianum à Senatu jugulatum esse, Maximianum verò se suspendisse.* Certè Diocletianus non est jussu Senatus jugulatus: sed tamen Herculius, permisso mortis genere, suspensionem elegit; utì clarissimè ex hoc Lactantii capite constat. Tradit idem etiam Suidas; adeò ut cur carpatur non videam: errat tamen, quòd Maximianum Herculium, qui suspendio vitam finivit, vocet γαμβρὸν, vel *generum* Diocletiani; quippè qui fuit Galerius Maximianus. Liberum autem mortis arbitrium multis olim permissum fuisse, satis superque ex Tacito, Suetonio, & aliis constat.

Lin. 16. *Morte finivit.*] Massiliæ scilicet; notatque rectè Zosimum Baluzius, quòd Maximinum & Maximianum Herculium confundens, hunc scribat Tarsi morbo extinctum fuisse. Idem vitium committit Socrates 1. 2. nec non Cassiod. 1. 4. Histor. Tripartitæ: *Hinc ejus* (Maxentii) *pater imperandi cupidine voluit filium regno privare, quod facere nequivit: post hæc autem Tarso Ciliciæ mortuus est.*

CAPUT XXXI.

Pag. 225. lin. 1. *Quæ promiserat, redderet.*] Locus hic admodùm difficilis est; & vix video quis sensus illi insit. Videtur dicere, Galerium exactiones graves fecisse, ut vicennalia, quæ promiserat, splendidè agere & celebrare posset.

Lin. 2. *Securem alteram afflixit.*] Et hîc mihi vix satisfacio. Si sensus est, ut existimat Columbus, Galerium *afflixisse*, vel *inflixisse securem alteram provinciis*, crediderim facilè, Lactantium novam exactionem designare, & ab eâ alteram, cujus mentio cap. 23. distinguere; & sic in nomine *vicennalium* nihil aliud erit, quàm quia vicennalia jam nominabantur, deque iis multus sermo esset, & præparabantur quæ ad ea celebranda erant necessaria. Lacuna fortè ità suppleri potest: *cogitabat, & ut is qui jamdudùm, &c.*

Lin. 3. *Officiorum omnium milites...*] Eo tempore *officium* significabat comitatum, vel homines, qui viro illustri parebant: undè in Notitiâ Dignit. *officium viri illustris Præfecti prætorio Orientis, Princeps, Cornicularius*; alibi, *officium Virorum Illustrium Præfectorum Prætorio per Illyricum.* Prætereà ipsæ etiam dignitates eo nomine veniebant: Suetonius, Ner. 15. *Præterito Quæstoris officio*, id est, Quæstore; Inf. I. CCCLXI. PERFUNCTO OFFICIO PRÆFECTURÆ PRÆTORIO; Infrà cap. 48. *ad officium tuum*, id est, ad te judicem. Undè *omnium officiorum milites* non malè exponi possunt, omnium magistratuum milites, quos mox vocat *milites judicum.*

Lin. 9. *Area...*] In quâ scilicet frumentum purgabatur, & discernebatur à paleâ. Videantur Rei Rusticæ Scriptores.

Lin. 12. *Spe futurorum.*] Nimirùm fructuum, qui in agris crescunt, & quibus sese alere poterant.

Lin. 14. *Præstabo.*] Id est, exhibebo, dabo. Ità *præstare certam summam* apud Sueton. Dom. c. 9. Cicero, *vix videor quod promisi præstare posse*: indè *præstatio* & *legatorum præstatio* in Jure. Videtur autem Galerius vestes omnis generis, tapetia, aurum etiam atque argentum exegisse ad ornandam vicennalium pompam. Indè eum interrogat Lactantius: Undè hoc tibi præstabo, vel dare potero, si tollis omnes fructus, ex quibus venditis talia mihi comparare debeo?

CAPUT XXXII.

Pag. 226. lin. 1. *Nec Cæsarem se, nec tertio loco...*] Ità ferè sese gerit Maximinus, utì antè fecerat Galerius ipse, quemadmodùm patet ex cap. 9. & aliquo modo observare possumus Talionis legem; id est, ità eum à Maximino Cæsare vexatum fuisse, utì ipse vexaverat Diocletianum & Herculium. Galerius Maximianus Augustorum primus erat, Licinius secundus; Cæsaresque habebantur Constantinus, Maximinus, & Maxentius; sed coactus tandem est Galerius, utì ex fine capitis patet, quatuor Imperatores numerare, ita ut quinque simul forent Augusti, Galerius, Licinius, Constantinus, Maximinus, & Maxentius. Sed quo loco Maximini nomen fuerit positum, nondùm certò constat; & ille nec Cæsar, nec tertio loco Augustus nominari volebat: undè clarum utique est, eum censuisse secundum locum sibi deberi, nomenque suum post Galerii nomen ponendum esse. Mortuo certè Galerio primus esse voluit, utì nos docet Euseb. 9. 10. Hist. Eccl. καὶ πρῶτον ἑαυτὸν ταῖς τιμαῖς ἀναγορεύειν: *primum locum in titulis atque honoribus vindicare*; rectèque notat Valesius, Maximinum sese in operum Inscriptionibus publicorum statuarumque primum nominasse, quia ante Constantinum & Licinium creatus erat Cæsar. Et hinc ad veram causam deveniri fortè posset, cur Maximini nomen in edicto apud Euseb. 8. 17. non reperiatur; quippè qui non tertio, sed secundo post Galerium loco nominari volebat. Quòd si tamen edictum hoc promulgatum est *communi titulo*, utì docet Lactantius cap. 36. id est, præscriptis nominibus Galerii, Constantini, Licinii, Maximini, & Maxentii, omissa fortè à Christianis sunt ultimorum nomina, quia non nisi parumper destiterunt eos persequi: vel illa omisere Galerius, Constantinus, & Licinius, quia non satis firma cum iis erat amicitia; & fortè, quia Maxentius etiam litem de loco movebat, quippè qui ante Constantinum, Maximinum, & Licinium, à Prætorianis erat factus Imperator. Potuit etiam edictum ad Maximinum & Maxentium mitti, ut illud præposito suo quisque nomine publicaret; & missum fuisse indè constat, quia Maximinus in Oriente, quem regebat, promulgare illud noluit, teste Eusebio 9. 1. qui potest videri.

Lin. 3. *Dispositionem suam servet....*] Id est, quod statuit, quod decrevit, quod quasi legem præscripsit; cap. 18. *Debere ipsius dispositionem in perpetuum conservari*; cap. 34. *Quæ pro Reip. semper commodis atque utilitate disponimus.* Ins. vetus: QUÆ. FORMA. INTERDICTI. ET. DISPOSITIONIS. SUB. GLADII. PERICULO. CUSTODIENDA. MANDATUR.

Lin. 4. *Tollit audaciùs cornua...*]. Majores animos sumit, audacior fit, atque superbior. Ovid. I. Artis, 239.

Tunc veniunt risus: tunc pauper cornua sumit.

Idem 4. Trist. 9.

Jam feror in pugnas, & nondum cornua sumpsi;
Nec mihi sumendi causa sit ulla velim.

Eodemque sensu Micyllo in Luciani Gallo dicuntur κέρατα ἔχειν.

Lin. 10. *Filios Augustorum.*] Verissima puto monere Columbum; & nullus alius victus contumaciâ Maximini dicitur esse à Lactantio, quàm Galerius Maximianus. Constantinus autem & Maxentius reverà filii erant Augustorum, undè & ita appellantur ab Eutropio, 10. 3. Maximinus autem Daza, novus homo; cui tamen puto hunc titulum etiam fuisse datum, quia nequaquàm est verisimile, Galerium eum, quem ipse Cæsarem fecerat, præteriturum planè.

Lin. 11. *In campo Martio proximè celebrato...*] Locus hic suas difficultates habet; nec capio, quid sit *celebrare campum Martium.* An significat habitas militum decursiones? an verò *armilustrium* fuisse factum? Sed hoc celebratum non fuit in campo Martio, verùm in Regione Urbis XIII. ubi à P. Victore memoratur, *Vicus Armilustri.* Deindè armilustrium non spectavit omnem exercitum, sed tantùm *ancilia*, quæ, uti in observationibus doceo, *arma* vocantur. Varro lib. 5. de L. Lat. *Armilustrio circumisse ludentes ancilibus armatos.* Prætereà, Maximinus non erat Romæ, verùm in Oriente, uti ex cap. 36. patet; undè discimus, alias urbes exemplo Romæ etiam *Campos Martios* habuisse. Puto igitur, milites omnes in unum fuisse collectos, vel exercitii, vel alterius rei gratiâ, diemque illum fuisse solennem; & proptereà Lactantium dicere, *Campum Martium fuisse celebratum.* Et ità ferè *celebrare asylum* legitur in Kalendario, quod cum Ovidii Fastis editum est: *Templum factum est Carmenti. Celebratur asylum;* quod Ovidius, si nonnullas editiones sequimur, ità expressit: *vicini lucus celebratur asyli;* pro quo Heinsius rescribit *Hylerni;* & *celebrare asylum* significat, diem illum colere, quo Romulus asylum aperuit; *celebrare lucum Hylerni*, celebrare statum diem in honorem numinis, quod luco illi præsidebat; & in celebrando campo Martio potuerunt etiam sacrificia Marti oblata fuisse.

CAPUT XXXIII.

Ibid. Lin. 1. *Percussit eum Deus...*] 2. Jobi 7. *percussit Job ulcere pessimo;* Exod. 9. 15. *percutiam te & populum tuum peste;* & Jerem. 30. 12. occurrit *insanabilis fractura & pessima plaga;* moxque sequitur, *plagâ enim inimici percussi te, castigatione crudeli.*

Pag. 227. lin. 7. *Cancer invadit.*] Gangræna, uti ex medicis Latinis Celso & Scribonio, iisque quæ in Lexico Scriboniano notat Rhodius, patet.

Lin. 9. *Cessere magistri....*] Petitum est ex Virgilio, scribique debet:

cessere magistri
Phyllirides Chiron, Amythaoniusque Melampus,

uti doceo pag. 4. Apotheoseos Homeri.

Lin. 13. *Dat Apollo curam.*] Id est, oraculo suo præscribit, quæ remedia debeant adhiberi; & consultos sæpè ab ægris deos, eorumve oracula fuisse, ut ipsis medicinam facerent, notius est, quàm ut probari debeat: tu vide Aristidem variis locis, & M. Anton. Philos. lib. 5. §. 8.

Lin. 15. *Sedes tota....*] Ita etiam infrà *sedem fluentem*, partem corporis, quâ sedemus, & per quam ejiciuntur excrementa, appellat. Græci similiter τὴν ἕδραν dixerunt, uti patet ex Hesychio in v. Γαφανιδωθῆναι.

Pag. 228. lin. 1. *Odoritatem...*] Nullus damno lectionem Baluzii, *odor teter*: sed minimùm à vulgatâ receditur scripturâ, si legimus, *odoritas tetra.* Sic occurrunt *prioritas*, *commodioritas*, *superioritas*, notata Meursio cap. 32. Avit. Philologici; nec abit UBERITAS in nummis obvia, & alicubi memini me legisse *differitas*, pro differentiâ.

Lin. 9. *Inæstimabile...*] Id est, innumerabile.

Lin. 11. *Corporis amiserant speciem.*] Ita planè Suidas: Λαυροτέρως δὲ φλογιζομένῳ καὶ αὐτὰ συνεφρύγησαν τὰ ὀστᾶ, ὥστε ἐξαφανισθῆναι καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς: *Cum autem incendio magno flagraret, ipsa etiam ossa tosta sunt, ita ut humanæ formæ figura planè deleretur;* nam hæc verba de Maximino, vel Galerio Maximiano, non Maximino Alexandri Severi successore, intelligenda esse, docui ad cap. 22.

Lin. 14. *Annum perpetem.*] Id est, integrum, totum; eoque sensu vox hæc occurrit apud Plaut. in Amph. Justin. 5. 7. Ins. 2. CLXIV. adeò ut non satis cautè notet Festus, illâ solos poëtas usos esse.

Pag. 229. lin. 1. *Novi doloris urgentis....*] Vel Græcos imitatur, qui genitivum pro dativo absoluto ponere solent; vel aliquid vitii latet, quod non incommodè tollit Columbus per, *novâ vi doloris.* Cæterùm Haymo, 8. 2. scribit, etiam *Maximinum* (ita Galerium Maximianum vocat) *subitò inflatis visceribus distentum, putrefactisque postmodùm vulneribus vermes ebulliisse, fœtoremque into-*

lerabilem exhalasse ; & fine capitis sequentis, Maximinum Dazam, *vehementi ægritudine & doloribus internorum viscerum correptum, amissis quoque morbo luminibus, & tunc magis quid adversus Christum commiserit videntem, vivendi finem fecisse, latâ prius lege pro libertate Christianorum.*

CAPUT XXXIV.

Ibid. lin. 1. *Atque utilitate ....*] Quæ etiam in nummo occurrit, cujus in unâ areâ cernitur Imp. laureatus & MAXIMIANUS P. F. AUG. in alterâ mulier stolata, singulis manibus tenens singulos globos, &, UTILITAS PUBLICA, apud Andream Morellium in pererudito specimine Universæ Rei Nummariæ Antiquæ; & nota est sententia Cassii apud Tac. 14. An. 44. *Habet aliquid ex iniquo omne magnum exemplum, quod contra singulos utilitate publicâ rependitur.*

Lin. 2. *Juxta leges veteres & publicam disciplinam...*] Id est, juxta leges olim latas, ritusque usu receptos, vel præcepta quæ hoc tempore observantur. Plin. 10. 82. *Si qui autem se contra disciplinam meam gesserint, statim coërceantur.*

Lin. 4. *Ad bonas mentes redirent.*] Ii dicuntur *redire ad bonam mentem*, qui sententiis pravis relictis, meliores amplectuntur, & de errore in viam redeunt: quales Ciceroni in epist. ad Famil. dicuntur *redire ad sanitatem*, id est, ad meliora consilia; & *bona mens* etiam occurrit apud Petron. *bonæ mentis soror est paupertas*: quo verbo significat, divitibus raro sanam mentem inesse, quia plerùmque corrumpuntur luxu, aliisque vitiis.

Lin. 8. *Et per diversa varios populos congregarent...*] Eusebius vertit, *καὶ ἐν διαφόροις διάφορα πλήθη συνάγειν*; quod interpretantur, *& in diversis sectis atque sententiis diversos cogerent cœtus*: cùm ego reddere malim, *& in diversis locis*: putoque etiam Lactantium *diversa*, nimirùm loca, vel oppida, similiter dixisse.

Lin. 9. *Multi periculo subjugati.*] Id est, multi tormentis & pœnis, quæ ex legibus nostris tolerare debebant, subjugati, Christo nuntium remiserunt: multi etiam absque tormentis illud fecerunt; si modò *deturbare* eo sensu, quo putat Du Cange, usurpatur. Loca enim quæ adfert, potiùs notant *disjicere*, *turbam collectam segregare*, quàm *detourner*. Prius expressit Eusebius per *κινδύνῳ ὑποβληθέντες*; alterum verò per *ταραχθέντες*, id est *deturbati*; vel qui metu tormentorum se ad Gentiles contulerunt. Nam *ταράττειν*, ut notissimum, significat *terrere, consternare, percellere*, & *deturbare, dejicere*. Cic. 5. Fam. 7. *Sed hoc scito, tuos veteres hostes, novos amicos, vehementer litteris perculsos, atque ex magnâ spe deturbatos jacere*. Alibi: *Suum quemque scelus de sanitate ac mente deturbat.*

Lin. 11. *Nec Christianorum Deum observare.*] Aut fallor, aut hæc respiciunt planè hæreses hoc sæculo, vel præcedentibus natas; de quibus post alios præclarè agit Frid. Spanhemius, Theologus apud Batavos celeberrimus, Introd. ad Chronol. & Historiam sacram, cujus nunc secunda pars magno cum fructu & voluptate ab Eruditis evolvitur. Nam inter alias fuere multæ, quæ Christum, vel Christianorum Deum, habebant ludibrio; & nescio quæ portenta religionum sibi fingebânt, uti ex Augustino, Epiphanio, Damasceno, Thimotheo Presbytero, aliisque patet. Edictum autem hoc difficultates suas habet: undè breviter quid mihi de uno & altero loco videatur, supponam. Per hæc verba igitur, *qui parentum suorum reliquerant sectam*, intelligi debere puto Christianos, qui gentilium parentum & Majorum suorum superstitionibus nuntium remiserant: indè addit, *eos se revocare voluisse ad bonam mentem*, sive facere, ut iterùm Deos colerent, & relictam sectam amplecterentur; additque rationem, quia scilicet tanta *ἄνοια*, vel *stultitia*, sive *dementia* eos invaserat, ut pro arbitrio sibi quisque religionem & cultum fingeret, & relinqueret instituta primorum Christianorum, qui scilicet uno ore, unoque corde Deum colebant. Hinc adjicit, se jussisse, *ut ad veterum se instituta conferrent;* id est, ut relictis tam discrepantibus sententiis, deos Gentilium colerent. Hunc puto verum horum locorum sensum esse; & licèt antè suspicatus sim, hæc verba, *ut non illa veterum instituta sequerentur, quæ forsitàn primi parentes eorum constituerant*, respicere etiam ad Gentilium superstitionem: tamen, re diligentiùs perpensâ, muto sententiam, & arbitror cum Baluzio, præstantis eruditionis viro, taxari Christianos, quòd defecissent à priscâ illâ parentum suorum simplicitate, & in plurimas sectas essent divisi. At quod sequitur, *ut ad veterum se instituta conferrent*, de Gentilium superstitione capio, ad quam Christianos reducere tentaverat Galerius.

Lin. 14. *Indulgentiam nostram...*] Vox propria, atque in ipsis nummis obvia; significat autem clementiam benevolentiamque

Imperatorum, sive in remittendis reliquis, sive in largiendis & concedendis rebus, quæ petebantur. Meursius eam putat natam Ammiani Marcellini temporibus, quia is lib. 16. ita loquitur: *Denique id eum usque ad imperii finem & vitæ scimus similiter observasse, ne per* INDULGENTIAS, *quas appellant, tributariæ rei concederet reliqua.* Sed nihil tale indè doceri posse existimo, quia Ammianus Marcellinus tantùm dicit, reliqua tributorum si remitterentur ab Imperatoribus, rem illam *indulgentias*, uti reverà erant, dictam fuisse. Est enim vox hæc apud longè vetustiores Auctores obvia; & notat gratiam, vel remissionem, quam Imperatores largiebantur. Sic in nummo Caracallæ legitur, INDULGENTIÆ FECUNDÆ, apud Tristan. Tom. 2. p. 169. qui potest videri: in alio Severi, INDULGENTIA AUG. IN CARTHA. Hinc Eumenius in Paneg. Imperatores sæpè vocat *Indulgentissimos Principes*; & Ambrosius Orat. in obitum Theodosii, *annonarum exigendarum relaxationem* ab eo promissam, sed morte prævento non præstitam, vocat *indulgentiarum hæreditatem.*

Pag. 230. lin. 1. *Conventicula sua . .*] Ita cap. 15. & 36. & 49. ubi vocantur loca, *ad quæ convenire consueverant.* Cicero Orat. pro Domo & pro Sestio utitur hâc voce, pro cœtu & congregatione.

Ibid. *Aliâ autem epistolâ judicibus, &c.*] Vel significat, se Christianis per Judices certa loca adsignaturum, in quibus conveniant, vel mandaturum, ut observent quid in iis agatur, & ut provideant, ne quæ contra Rempublicam consilia ineant. Eâ enim lege ipsis hæc libertas datur, uti patet ex illis verbis, *ita ut ne quid contra disciplinam agant;* id est, contra præcepta Imperatorum, contra imperium, contra leges. Apud Euseb. est, ὥστε μηδὲν ὑπεναντίον τῆς ἐπιστήμης αὐτοὺς πράττειν, quod non satis benè reddi credo, *ita ut nihil contrarium disciplinæ suæ deinceps facere cogantur;* cùm eâ conditione libertas Christianis conceditur, ne quid in leges & constitutiones peccent. In principio eodem sensu dixit, τὴν δημοσίαν ἐπιστήμην τὴν τῶν Ῥωμαίων; quod Lactantio est, *juxta leges veteres & publicam disciplinam Romanorum.*

Lin. 3. *Deum suum . . .*] Liberâ Republicâ, Romani deos suos rogabant pro salute Reipublicæ, uti vel patet ex lib. 1. c. 10. & 22. Velleii, aliisque Auctoribus. Primus fuit Cn. Pompeius Magnus, pro cujus salute universa Italia vota suscepit, teste eodem 2. 48. Postquàm imperii vis ad unum fuit delata, pro ejus etiam salute deos rogabant, uti docet idem lib. 2. extremo, & Sen. 1. Consol. ad Polyb. Plinius fine Panegyrici, Aristides Tom. 1. pag. 50. & Julius Firmicus lib. 1. Mathes. Christiani idem imitati optimo merito; & Christum etiam pro salute Imperatorum, licèt gentiles forent, precati sunt, idque ex præcepto D. Pauli 1. Thimoth. 2. 2. quod confirmatur v. 7. c. 29. Jeremiæ. Atque hoc eos fecisse, docent Theophilus ad Autholicum lib. 7. pag. 76. Athenag. Legatione pro Christianis extremâ, Passio S. Cypriani pag. 11. Passio S. Victoris Massiliensis à Colomesio, viro erudito, edita, Tertull. c. 30. Apologetici, & denique Dionysius apud Euseb. lib. 7. Hist. Eccles. cap. 1. ubi narrat, Gallum occidisse τοὺς ἱεροὺς ἄνδρας τοὺς περὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ καὶ τῆς ὑγιείας πρεσβεύοντας πρὸς τὸν θεόν; qui etiam videatur cap. 11. libri ejusdem. Sic hodiè idem faciunt pro Imperatoribus Turcorum Patriarchæ Græcorum & Armeniorum, teste Ricautio in Vitâ Mahumetis IV. Veterem consuetudinem etiam retinere Ægyptios nunc Christianos, & Orthodoxos pro Imperatoribus Arrianâ hæresi infectis Deum precatos esse, constat ex Liturgiis Copticis, necnon ex Cyrillo Catech. 4. & litteris Ariminensis Synodi ad Constantium missis; quod utinàm hodiè nonnulli, qui se Christianos primi ordinis & loci volunt esse, observarent!

CAPUT XXXV.

Pag. 230. lin. 7. *Horrendâ tabe . . .*] Quæ qualis fuerit, patet ex cap. 33. rectèque ibi notat Baluzius, similem historiam de Juliano, qui avunculus Apostatæ fuit, narrare Joann. Chrysostomum. Idem de eodem Juliano tradit Philostratus 7. 10. sed *vermes* omittit; quos tamen recenset Auctor Passionis Theodoriti Presbyteri Antiochiæ apud Mabill. Tom. IV. Annal. p. 133. Cæterùm observandum, Maximiani hujus, licèt crudelissimi Principis, statuam tempore Juliani Antiochiæ adhuc visam fuisse. Amm. Marcell. 25. 10. *Nam & Maximiani statua Cæsaris, quæ locata est in vestibulo Regiæ, amisit repentè sphæram æream, formatam in speciem poli, quam gestabat;* quæ vel ibi semper mansit, vel reposita fuit ab infensissimo Christi hoste Juliano.

Ibid. *Consumptus est.*] Obiit autem *Serdicæ*, vel prope eam urbem in Daciâ mediterraneâ, uti notat Baluzius ad cap. sequens. Verùm nulla in Daciâ Serdica, & illa urbs Thraciæ adscribenda est. Neque tamen errant Auctores, qui Galerium vel *natum in Daciâ*

non longè à Serdicâ, id quod facit Eutropius, vel mortuum Serdicæ fuisse, scribunt. Nam, uti antè docui, Dacia ultra Danubium sita fuit provincia Romanorum à Trajano facta; postquàm illa defendi non poterat, Aurelianus provinciales in alteram Danubii ripam transtulit, & regionem illam *Daciam* vocavit, cujus pars Danubio vicina dicebatur *Ripensis*, interior verò *Mediterranea.* Sic Amm. Marcell. 21. 10. scribit, summitates Æmi & Rhodopes *Illyrios interscindere & Thracas, hinc vicinas mediterraneis Dacis & Serdicæ, indè Thracias despectantes & Philippopolim, civitates amplas & nobiles;* quæ certè non nisi de Mœsiâ, vel vicinâ regione, exponi possunt. Idem 26. 5. *Æquitium* scribit *relationem accepisse Antonii Tribuni, agentis in Daciâ mediterraneâ militem*; quæ itidem in Thraciâ, vel Mœsiâ, uti ex sequentibus patet, quærenda est. Macedoniæ urbem SERDICAM dici ab Ammiano lib. 31. extremo, Ortelium secuti alii censent: sed nihil tale apud eum reperitur, uti ex ipsis verbis patebit. *Obsessi verò apud Hadrianopolim .... egressi mediâ nocte, vitatis aggeribus publicis, per nemorosa & devia, pars Philippopolim, exindèque Serdicam; alii ad Macedoniam currebant.* Nam tantùm abest, ut Serdicam Macedoniæ adscribat, ut contrarium potiùs planè affirmet; & si alii petierunt ab Hadrianopoli Macedoniam, alii verò Philippopolim, & indè Serdicam, certè Serdica ab Ammiano Macedoniæ adscribi non potuit: quin imò ab Hadrianopoli Philippopolim, & indè ad Serdicam nostram versùs Occidentem rectissima via est, cùm Macedonia ad Meridiem sita fuerit. Notant etiam Eruditi, Nicetam Choniatem Serdicam memorare ad Istri ripam positam, & proindè à mediterraneâ nostrâ diversam: sed ego tantùm invenio apud eum pag. 19. *Hunnos, superato Istro, Branitzobam vastasse, & Sardicam spoliasse:* undè certè evinci nequaquàm potest, Istro illius nominis urbem fuisse impositam, cùm notum sit, quàm multùm itineris gentes illæ brevi temporis spatio facere solitæ sint, quippè quæ nulli alii rei, quàm agendis prædis intentæ essent. Illyrico Serdicam adscribit Socrates 2, 20. Histor. Eccles. Sed nec hæc à nostrâ diversa est, quia Illyrici nomen tunc longè latèque patebat. Nam Appianus usque ad Thraciæ montes Illyricum extendit, includitque illi Mœsias, & alias regiones; & ex Notitiâ Imperii patet, per Illyricum octo Præsides fuisse, Thessaliæ, Epiri veteris, Epiri novæ, Daciæ Ripensis, Mœsiæ primæ, Prævalitanæ, Dardaniæ & Macedoniæ Salutaris; & Rufus Festus *decem & septem provincias* illi adscribit: adeò ut mirum non sit, illius temporis Auctores urbem hanc Illyrico adscripsisse. Imò, si consideramus Præfectum prætorio Illyrici præsedisse *duabus Diœcesibus Macedoniæ & Daciæ, & Daciam complexam fuisse quinque provincias, Daciam Mediterraneam, Daciam Ripensem, Mœsiam primam, Dardaniam, Prævalitanam, & partem Macedoniæ Salutaris*, apparebit facilè, Serdicam etiam in Illyrico latè sumpto fuisse. Constat prætereà, atque à viris doctis annotatum est, Illyricum dividi in Orientale & Occidentale: illud complexum fuisse partes duas, Mœsiam & Thraciam; provincias undecim, Mœsiam primam, sive superiorem, Prævalin, Dardaniam, Daciam Ripensem, Daciam Mediterraneam, Mœsiam secundam, sive inferiorem, Scythiam, Thraciam, Hœmimontum, Rhodopen & Europam: Illyricum verò Occidentale comprehendere partes quatuor, Rhætiam, Noricum, Pannoniam & Illyrin; provincias novem, Rhætiam, Vindeliciam, Noricum Mediterraneum, Noricum Ripense, Pannoniam primam, Pannoniam secundam, Saviam, Valeriam; & in Illyride populos Japodas, Liburnos & Delmatas. Sic excusari poterit Zosimus, qui scribit, Licinium & Maximinum acie decertasse in *Illyriis*, cùm tamen ex Lactantio & aliis constet, pugnam eam pugnatam fuisse prope Perinthum, vel Heracleam Thraciæ. Notant prætereà Eruditi, ex Cedreno & Curopalate videri, imò ex his vetustiore Procopio lib. 4. Ædif. *Serdicam* juxta Nessum Serviæ esse; & Sigonium lib. 5. Occidentalis Imperii cis Istrum in Daciâ Mediterraneâ inter duas Mœsias eam constituere. Priores Auctores consulere nequeo: sed Sigonius non alia à me sentit, quia urbem eam cis Danubium collocat, & ita Daciam Transdanuvianam excludit; & Dacia Aureliani fuit inter utrasque Mœsias, & complectebatur etiam Dardaniam, vel Serviam, & fortè Thraciæ partem; nisi dicamus, Dardaniam Thraciæ etiam nomine venisse. Nam ego unam tantùm *Serdicam* agnosco in Thraciâ positam: undè in lapide apud Grut. 2. p. DXL. NATIONE THRAX. CIVITATE. SERDICA; & quia Thraciæ fortè pars Daciæ posteà Mediterraneæ accessit, vel, ut dixi, Dardania etiam Thraciæ fuit annumerata, indè in Thraciâ & Daciâ Mediterraneâ; & quia Illyricum longè latèque sese extendebat, indè in Illyrico dicitùr fuisse sita; existimaruntque Eruditi, plures eo nomine

mine urbes celebrari; quod tamen à ratione alienum est planè. Sic latè *Illyrici* voce utitur Victor, cùm scribit, Diocletiano, Herculio, Constantio & Galerio *Illyricum patriam fuisse;* quia Galerius in Daciâ prope Serdicam, Diocletianus in Dalmatiâ, Herculius prope Sirmium, nati sunt; & quanquàm Constantii natalis ignoretur locus, proculdubiò tamen in iisdem regionibus genitus fuit, quippè qui ex Helenâ etiam in urbe Naiso procreavit Constantinum, testibus Excerptis Valesianis. Hæc ita commentatus fueram, cùm incidi in Tabulam Geographicam Sansonis, in quâ vir harum rerum peritus admodùm Illyricum delineavit. Animadverti autem, eum *Sardicam* collocare ad fluvium Cebrum à parte Hæmi montis, quæ versùs Dardaniam & mare Adriaticum est; cùm contrà in Tabulis Ptolomæi illa conspiciatur ab eâ parte montis ejusdem, quæ versùs Propontidem jacet. Et sententia firmari videtur per Ammianum Marcell. quem dicentem audivimus, summitates Æmi & Rhodopes *hinc vicinas esse Mediterraneis Dacis & Serdica*: indè *Thracias despectasse & Philippopolim;* & ita nulla Thraciæ pars contineretur Daciâ Mediterraneâ. Quicquid sit, una tantùm *Serdica* fuit. Et Ptolomæus disertè lib. 3. c. 11. eam Æmo monte includit; nam primò scribit, in provinciâ esse στρατηγίας πρὸς μὲν ταῖς Μυσίαις καὶ τὸ Αἷμον τὸ ὄρος ἀρχομένοις ἀπὸ δυσμῶν; *præturas juxta Mœsiam utramque, & circa montem Æmum incipientibus ab occasu;* & inter eas numerat *Sardicam;* & mox inter civitates Thraciæ Mediterraneas recenset *Deultum Coloniam, Orcelin, Carpudænum, Bizyam, Sardicam, Tertam, Philippopolim, & alias.*

Pag. 231. lin. 1. *Nicomedia mensis ejusdem...*] Nullus dubito, quin scribendum sit, *Nicomedia medio mensis ejusdem*, sive Maii; neque enim citiùs commodè potuit proponi Edictum Nicomediæ, cùm Serdicæ ægrotaret Galerius, illudque ibi propositum fuit ante hunc nuntium acceptum, pr. Kal. Maias.

CAPUT XXXVI.

Pag. 231. lin. 3. *Fretum Chalcedonium...*] Quod etiam fuit limes imperii Maximini, uti patet ex cap. 45.

Lin. 8. *Communi tutelo...*] Scribendum omninò est *titulo*, utì olim miseram ad Columbum. Nam communi Imperatorum nomine data hæc libertas fuit Christianis; & indè sequitur, Maximini etiam atque Maxentii nomina Edicto fuisse præposita, quæ tamen hodiè non apparent; quâ de re vide quæ noto ad cap. 32. Post hoc Edictum Christianis pacem datam esse, non modò ex Lactantio, verùm etiam ex Euseb. c. 9. de Martyribus Palæstinæ, ubi Maximini sævitia multis describitur, patet. Notandum autem, Maximinum vix sex integros menses abstinuisse à persequendis Christianis, & Edictum in Oriente, cui præerat, non promulgasse: sed ducibus tantùm suis mandasse, ut à persecutione Christianorum abstinerent; Præfectumque prætorio Sabinum scripsisse sententiam Imperatoris ad provinciarum Præsides; primum denique quod fecit, fuisse, Christianos à conventibus, qui ἐν τοῖς κοιμητηρίοις fiebant, arcere. *Tituli* autem comprehendebant nomina & honores. Suet in Tib. c. 50. scribit, *titulis Tiberii adjiciendum esse, Augusti & Liviæ filius;* & apud eumdem in Dom. c. ult. Senatus decrevit, *eradendos ubique titulos, & abolendam omnem memoriam* ejus.

Lin. 12. *Sacerdotes maximos...*] Rectè ad Euseb. 8. 14. notat Valesius, ante hæc tempora ἀρχιερέας & sacerdotes provinciarum fuisse; idemque multis docet Spanhemius in Dissert. nec omittendus insignis locus, qui exstat in Chronologiâ Monachi Altissiod. p. 39. *Erant etiam tunc*, tempore Commodi, *in Britanniâ viginti octo Flamines, id est, Pontifices Paganorum, necnon & tres Archiflamines, quorum potestati cæteri judices morum atque phanatici submittebantur. Hos denique ex præcepto Apostolico idololatriæ eripuerunt; & ubi erant Flamines, Episcopos, ubi Archiflamines, Archiepiscopos posuerunt.* Quanquàm ignarus non sim, quàm difficulter fides talibus Monachorum narrationibus adhibenda sit, vestigia tamen ibi reperiuntur, Gentiles habuisse sacerdotes provinciis, vel urbibus impositos. Per *phanaticos* autem intelligo sacerdotes, vel homines diis consecratos; quomodò in Inscript. *Fanaticus ab Isis Serapis; Fanaticus ex vico Bellonæ, & de æde Bellonæ*, occurrunt.

Lin. 13. *Per omnes deos suos facerent...*] Id est, omnibus diis sacrificarent. Mira locutio, quæ nescio an alibi sit obvia: cap. seq. dixit, *per singulos dies sacrificare.*

Pag. 232. lin. 1. *Jure suo...*] Liberè, nemine impediente, ex suo arbitrio. Cic. 2. ad Att. 2. Flor. 1. 17. & 3. 17. non aliter loquuntur.

Lin. 3. *Ex altioris dignitatis gradu singulos quasi Pontifices superponeret...*] Sacerdotes Maximi ex primoribus civitatum

erant lecti, præerantque reliquis ejusdem civitatis sacerdotibus: at toti provinciæ impositus erat *Pontifex;* isque eligebatur ex viris majore dignitate, uti erant Præsides, quàm quâ *primores* erant, præditis: id quod etiam clarè docet Euseb. 8. 14. & 9. 4. ubi *sacerdotes maximos* ἱερέας, *Pontifices* verò ἀρχιερέας appellat. Per *primores* autem commodè intelligi possunt Decuriones, vel Magistratus municipales; quomodò *primores civitatis* occurrunt in L. 16. D. de Usu & Usuf. Sed observandum, *Pontificem* provinciæ impositum etiam sæpè vocari *Sacerdotem provinciæ*, quemadmodùm patet ex Leg. 46. Cod. Theod. De Decurionibus, quâ Imperatores constituunt, *à solis Advocatis, eorumque consortio, dari debere provinciæ Sacerdotem;* ubi videatur Gothofredus, non secùs ac Tom. 6. ejusdem Codicis p. 254. Et huc pertinent *Asiarchæ*, de quibus consuli possunt Salmasius ad Solinum, Spanhemius in Dissertationibus, Ant. Augustinus ad Modestinum de Excusat. Gothofredus de Interdictâ Christianis Gentilium communione, Grotius ad N. Test. Rubenius de Urbibus Neocoris, & denique Harduinus pag. 422. Nummorum Illustrat. qui omnes viri eruditissimi multis hâc de re agunt. Iisque addendi sunt *Galatarchæ*, qui Communi Galatarum præerant, & ludos solennes curabant. Exstat eorum mentio in Inscript. apud me inedità, & Ancyræ inventâ.

Γ. ΑΙΛ. ΦΛΑΟΥΙΑΝΟΝ
ΣΟΥΛΠΙΚΙΟΝ. ΑΙΣ. Τ...
ΛΑΤΑΡΧΗΝ. ΤΟΝ
ΓΝΩΤΑΤΟΝ. ΚΑΙ. ΔΙ
ΚΑΙΟΤΑΤΟΝ
ΦΛΑΟΥΙΑΝΟΣ
ΕΥΤΥΧΗΣ
ΤΟΝ. ΓΛΥΚΥ
ΤΑΤΟΝ. ΠΑ
ΤΡΩΝΑ.
ΔΙΕΥΤΥΚΥ.

Et apud Gruterum 3. cccc x. & 1. ccccxv. *T. Flavius Caius Antonius* (ea enim nomina vir ille tulit, ut ex integrioribus Inscriptionibus alibi docebo) dicitur fuisse Γαλατάρχης & Σεβαστοφάντης. Sed quia Galatarum metropolis fuit *Ancyra*, non ingratam me Lectori rem facturum spero, si aliam, eamque elegantissimam ineditam Inscriptionem, quæ ejus mentionem facit, supponam.

ΚΑΛΠΟΥΡΝΙΟΝ
ΠΡΟΚΛΟΝ. ΕΚ. ΣΥΝ
ΚΛΗΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΥΠΑΡ
ΧΩΝ. ΚΕΙΛΙΑΡΧΟΝ
ΕΝ. ΔΑΚΙΑ. ΛΗΓΙΩΝΟΣ,
ΙΓ. ΓΕΜΙΝΗΣ. ΔΗΜΑΡ
ΧΩΝ. ΣΤΡΑΤΗΓΟΝ. ΡΩ
ΜΕ. ΕΠΙΜΕΛΗΘΕΝΤΑ. Ο
ΔΩΝ. ΗΓΕΜΟΝΑ. ΛΗΓΙΩ
ΝΟΣ. Α. ΑΘΗΝΑΣ...
ΑΝΤΥΠΑΤΟΝ ΓΑΛ....
ΑΣ. ΠΡΕΣΒΕΥΤΗΝ. ΚΑΙ. ΑΝΤΙΣΥΡ
ΤΗΓΟΝ. ΒΕΑΤΙΚΗΣ. Η ΜΗΤΡΟΠΟ
ΛΙΣ. ΤΗΣ ΓΑΛΑΤΙΑΣ ΣΕΒΑΣ
ΤΗ. ΤΕΚΣΑΓΩΝ ΑΝ
ΚΥΡΑ. ΤΟΝ. ΕΑΥΤΗΣ· ΣΩΤΗ
ΡΑ. ΚΑΙ. ΕΥΕΡΓΕΤΗΝ

Verùm ut pergam, mulieres etiam provinciarum Sacerdotes fuere creatæ. Inscript. 8. pag. cccxxi.

PORCIAE. M. F.
MATERNAE
O. SACER. DESI
P. H. C. ET. POSTEA
O. SACERD. CAESAR. M
TARRAC. PERPETUAE
L. NUMISIUS
MONTANUS
VXORI.

Nam Siglas P. H. C. explicant Docti *Provinciæ Hispaniæ Citerioris.* Et notatu dignum est, hos provinciæ Sacerdotes non videri fuisse omnium, qui in eâ provinciâ colebantur, deorum Sacerdotes: sed unius, cui tota provincia sacra faciebat; & maximè quidem Augustorum, quemadmodùm docet Rubenius: undè Inscriptio 10. p. cccxxi. interpretanda est:

C. SEMPRONIO. SPERATO. FLAMINI. DIVORVM AVGG. PROVINCIAE. BAETICAE.

quæ insuper videtur docere, Speratum fuisse Flaminem omnium Imperatorum, qui inter Divos erant relati, vel qui ibi colebantur; similiterque apud Victorem, *per Africam decretum fuisse Sacerdotem Flaviæ genti;* quia scilicet Constantinus *Flavius* vocabatur. Huc pertinet *Flamen Augustalis in Bæticâ perpetuus*, *Flamen Provinciæ Hispaniæ Citerioris*, & similes, qui in iisdem lapidibus occurrunt, quique nos docent, provinciis impositos *Flamines*, vel *Sacerdotes* fuisse. Fateor tamen, aliam esse eorum rationem, quos Maximinus, teste Lactantio, instituit, quippè qui reliquis omnibus præfuerint, cùm alii tantùm provinciæ Flamines, vel Sacerdotes possent esse appellati, quia commune provinciæ sacrum curabant. Sed restat *Sacerdos maximus* explicandus. Quemadmodùm igitur ex Lactantio, & iis, quæ annotavi, patet, *Sacerdos maximus* dictus est, qui relquis in civitatibus singulis Sacerdotibus, veluti ca-

put erat impositus; nam per *veteres Sacerdotes* intelligendi sunt, qui ante constitutos maximos Sacerdotes in urbibus, vel civitatibus illis sacra faciebant. Imperatores PONTIFICES MAXIMOS dictos esse, notius est, quàm ut vel monere necesse sit: præter eos, *Pontifices*, vel *Sacerdotes maximi* raro occurrunt, licèt apud Græcos Α'ρχιερεῖς frequentissimi sint, & nonnunquàm eo vocabulo designent Pontificatum Maximum Imperatorum, & aliorum, uti docuit præclarè illustris Spanhemius Dissert. 6. Apud Reinef. Inf. 58.Cl. 5. servat memoriam mulieris sacerdotis maximæ:

LABERIA. FELICIA
SACERDOS. MAXIMA
MATRIS. DEVM. M. I.

Sed arbitror, eam ita vocari, quia ætate reliquas superabat; vel quia prima in Collegium erat adoptata. Festus certè ultimam rem Romæ in usu fuisse, testatur. *Minorum Pontificum maximus dicitur, qui primus in id collegium venit; item minimus, qui novissimus*; quomodò & Virgo Vestalium vetustissima, *Maxima* fuit appellata, uti docuit Lipsius, vir certè eruditissimus, & qui plurimùm Antiquitatis studia illustravit: quanquàm ejusmodi Pontifex, Sacerdos, & Virgo Vestalis, reliquos etiam absque dubio dignitate atque auctoritate antecesserit. In Cephaledio, parvo Siciliæ apud Himeram fluvium oppido, etiam *Sacerdotem Maximum* fuisse, docet nos Cicero Act. 2. in Verrem: *Cephaledi mensis est certus, quo mense* SACERDOTEM MAXIMVM *creari oporteat*; & ex sequentibus patet, eum annuum ex civibus, & in Comitiis populi electum fuisse; isque ita non ab ætate, verùm ab auctoritate, dictus fuit: quomodò Festus testatur, alios putare *Prætorem Maximum* dici, qui maximi imperii sit, alios verò, qui ætatis maximæ. Eidem *Curio Maximus* dicitur, *cujus auctoritate Curiæ, omnesque Curiones reguntur*; ejusque fortè respectu alii dicti *Curiones minores*, qualis celebratur in Inscript. 4. pag. CCCV. apud Gruterum. *Augurem Maximum* etiam recenset Joannes Andr. Bosius in pereruditâ Dissertatione De Pontific. Maximo Romæ veteris, cap. 2. sed eum, ut verum fatear, nondùm vidi à veteri quoquam memorari; certè apud Festum in V. *Maximum Prætorem*, non reperitur. Atque ex iis quidem patet, *Maximi* titulum Sacerdotibus datum fuisse nonnullis: sed illud dignum est examine, num Romani præter Pontificem suum Maximum alios ita appellaverint, sive Romæ, sive extra Romam. Sentit id Gutherius, putatque, in Inscriptione veteri memorari *P. Vergilium Pontificem Maximum Sabinorum*: damnat hoc Bosius, & arbitratur, Reinesium secutus, hìc scriptum fuisse PONT. MAI. hoc est, *Majori*, vel MAR. id est, *Martis*. Sed ipse Reinesius posteà sententiam videtur mutasse, quia pag. 445. Inscript. notat, hunc Vergilium Pontificem Maximum dici inter suos, & in Collegio Pontificum municipalium, uti inter minores Pontifices, Romæ etiam maximum fuisse: quem tamen Bosius vel putat simpliciter *maximum* esse dictum, vel nomine scribæ (ita enim dici minores Pontifices notat) aliove quopiam adjecto. Quicquid sit, rarissime certè præter Romanorum Pontificem reverà Maximum, alii *Pontifices Maximi* memorantur. *Summum Pontificem* invenio apud Prudent. Hym. 10. περὶ στεφ. v. 223. ubi Romanus Martyr adloquitur Asclepiadem:

Spectator horum Pontifex summus sedes;

quem puto Pontificem Provinciæ fuisse; eidemque celebratur *summus sacerdos*:

Summus Sacerdos nempè sub terram scrobe
Actâ in profundum consecrandus mergitur,
Mitrâ infulatur .....

Quibus versibus Pontificem Maximum describi malè arbitrantur Bulengerus, Reinesius pag. 622. Epist. & pag. 77. Inf. Sylburgius ad Zosimum l. 4. c. 36. nec non eruditissimus vir pag. 172. Cenotaphiorum Pisanorum; cùm *summus* ille *Sacerdos* sit sacerdos Cybeles, vel matris deûm, primus, qui eo modo consecrabatur; & de his sacris Prudentium agere existimat etiam Illustris Salmasius ad Hist. Aug.

Ibidem. *Singulos quasi Pontifices ...*] Puto me docuisse, hos majores fuisse sacerdotibus in civitatibus constitutis; nihilque obstat illos *maximos*, hos verò simpliciter *Pontifices* appellari. Nam Pontificis nomen dignius semper habitum fuit, quàm Sacerdotis; illudque generale, hoc verò speciale est: undè non absque ratione Vellejus 2. 59. *Pontificatûs sacerdotium* dixit. Imò & Pontifex Maximus nonnunquàm *Pontifex* absolutè dicitur Latinis, & Græcis Α'ρχιερεὺς, omissâ voce μέγιστος, uti docet præclarè Illustris Spanhemius Dissert. 6. Sic Geta in nummis modò PONTIF. modò PONT. MAXIMUS dicitur; & in Plautillæ nummo Caracalla vocatur ANTON. P. AUG. PONT. TR. P. V. COS. apud celebrem Antiquarium & eruditum Joh. Vaillantium: & Ciceroni in Orat. de Arusp. Resp. P. *Lentulus Cos.* dicitur *Pontifex*, qui erat Pontifex Maximus. Et ut Eusebius La-

ctantii *Pontifices* appellat ἀρχιερέας, ità Pontifices non aliter appellat Plutarchus in Numâ. Νυμᾷ δ' καὶ τὴν τῶν Ἀρχιερέων, οὓς ποντίφικας καλοῦσι, διάταξιν καὶ κατάστασιν ἀποδιδόασι, καὶ φασὶν αὐτὸν ἕνα τούτων τὸν πρῶτον γεγονέναι: *Jam etiam Sacerdotum, quos Pontifices vocant, adscribunt institutionem Numæ; aiuntque ipsum inter eos Pontificem Maximum fuisse.* Torquet hic me locus, quia viri eruditi censent, Plutarchum narrare Numam Regem Pontificem Maximum fuisse; firmatque eorum opinionem Zosimus 4. 36. Sed mirari soleo illud memoriæ non mandasse Dionysium Halicarnassensem, Livium, aliumve auctorem Plutarcho & Zosimo vetustiorem; & suspicabar nonnunquàm, apud eum scribi debere τὸ πρῶτον, id est, *ipsum initiò unum ex iis fuisse.* Certè non video quomodò aliàs vox ἕνα locum habere possit; & Livius, quod apprimè huc facit, scribit 1. 20. Numam *ipsum plurima sacra obiisse, ea maximè, quæ nunc ad Dialem Flaminem pertinent*: idemque cum aliis testatur, Numam Marcium, Marcii filium, è Patribus lectum Pontificem, eique sacra omnia exscripta exsignataque attributa esse à Numâ Rege. Nequicquàm me movet Zosimi auctoritas, quippè qui & alia ibi malè narrat, & nomine *Numæ* deceptus esse potuit.

Lin. 4. *Candidis chlamydibus...*] Scilicet candidi coloris vestes induebantur sacerdotes, exceptis iis qui inferis operabantur, uti notissimum est. Et sic in specie docet Porphyr. 4. 19. de Abst. προφήτας Jovis in Cretâ usos esse ejusmodi vestimentis. Silius lib. 3. sacerdoti *vestem niveam* tribuit; Plinius Druidibus *candidam* lib. 16. c. ult. & Apuleius Antistitibus sacrorum *candidum linteamen* lib. 11. Atque ut *chlamys* hoc loco tribuitur sacerdotibus, ità & idem facit Apuleius libro laudato: *Et humeris dependebat pone tergum pretiosa chlamyda.*

Lin. 7. *Confessoribus effodiebantur oculi...*] Frequens hoc supplicium, ut & truncatæ manus, pedes, nares, in Historiâ Ecclef. Sed observatione dignum est, Euseb. 8. 12. narrare in rebus Diocletiani, Imperatores, postquàm judices tormentorum & sanguinis satietas ceperat, jussisse, *ut oculi Christianis eruerentur, & alterum crurium debilitaretur*: quin & idem memoriæ mandare Haymonem 8. 1. Hist. Ecclef. & Suidam illud referre ad Diocletianum & Maximianum ipsius generum, qui fuit Galerius, quemque, uti ex sequentibus patet, cum Maximiano Herculio confundit. *Victos*, ait, *multitudine Christianorum, qui occidebantur, edictum promulgasse, ut omnibus Christianis, quotquot invenirentur, dexter oculus effoderetur, non solùm propter acerbitatem doloris, sed etiam propter ignominiam*, τε καὶ πρόδηλον, καὶ τῆς Ῥωμαίων πολιτείας ἀλλότριον; *eamque conspicuam, & ob Romanæ Civitatis alienationem*, ut vertit Portus, cùm mihi videatur Suidas dicere, pœnam hanc fuisse *alienam à disciplinâ Romanorum*, vel *non usitatam in Rep. Romanâ*; id quod certè verum est: undè unusquisque statim cognoscere poterat, eos Christianos esse. In Politiâ SS. Patrum Metrophanis & Alexandri apud Photium legimus, Paphnutii, qui interfuit Concilio Nicæno, jussu Maximiani τοῦ μισοχρίστου *dextrum oculum erutum, & sinistri cubiti nervos incisos* fuisse; καὶ τὴν λαιὰν ἐνευροκόπησεν ἀγκύλην: sed hoc vertendum erat, *& nervos sinistri poplitis incidit*, quia ἀγκύλη tam flexum poplitis, quàm brachii, vel cubitum significat; & Eusebius post verba modò laudata disertè scribit, dextros Christianis oculos effossos, & τοὺς λαιοὺς πόδας κατὰ τῶν ἀγκύλων candente ferro fuisse debilitatos. Notatu insuper non indignum est, Euseb. 9. 5. & post eum Haymonem 8. 3. narrare, ubi de hâc Maximini persecutione agunt, *Simulacrorum Pontifices in odia & necem Christianorum concitatos esse: quod ut aliquâ justâ ratione videretur fieri, conficta esse acta quædam velut apud Pilatum de Salvatore nostro habita, in quibus adversùs Christianos omnis blasphemiæ conscribitur.* Undè sequitur ficta hæc Acta fuisse A. C. 311. extremo, quia post Galerii mortem, quæ incidit in Maium ejusdem anni, vix sex menses à persecutione Maximinus abstinuit. Sed eorum Actorum anteà fieri mentionem in Actis Præsidialibus Tarachi, Probi, & Andronici cap. 9. putat Valesius: *Inique non scis* (ait Maximus præses) *quem invocas Christum, hominem quidem fuisse, factum sub custodiâ Pontii Pilati, & punitum, cujus extant Acta passionis.* Gesta hæc sunt Diocl. IV. & Maximiano III. Coss. sive anno Christi 290. & si eadem Acta intelligi debent, certè illa præcesserunt persecutionem; utque tempora conciliet Valesius, scribendum putat, *Diocletiano* IX. *Maximiano* VIII. quia in illis Actis fit mentio præcepti Imperatorum, quo omnes jubebantur diis immortalibus sacrificare, & quia Præses cap. 9. dicit, *diuturnam & altam pacem* Principes præstitisse, quæ non erat Diocletiano quartùm Consule. Nonum ille Consulatum gessit an. 304. & sic quoque Pilati Acta ante Maximini

persecutionem fuere conficta ; cujus tamen initio Acta hæc supposititia edita fuisse disertè tradit Eusebius. Puto igitur in Actis Tarachi non respici ad illa Acta Pilati : sed vel præsidem Maximum innuere ipsam S. Scripturam ; *cujus*, non *Pilati*, sed *Christi*, ex historiâ litteris à Christianis mandatâ constat, eum cruci affixum esse ; vel ad Acta, quæ Pilatus ad Tiberium Imperatorem de passione, resurrectione, & miraculis Christi misit, & ad quæ provocant Tertullianus, Eusebius, aliique. Nam si nefaria, quæ ab impiis & scelestis illis Christo tribuuntur, scelera in Actis Pilati tunc lecta fuissent ab Ethnicis, proculdubiò ea Maximus non reticuisset, nec dixisset tantùm, Christum hominem & punitum fuisse.

Lin. 8. *Auriculæ...*] Id est, aures : Poëta, *Auriculas asini Midæ Rex habet* ; Arnob. lib. 6. p. 240. *Nunc verò, quia cernunt ora, oculos, capita, buccas, auriculas, nasos* ; notumque est illud Ciceronis, *auricula infima mollior*. Hæc autem suppliciorum genera apud Persas in usu fuisse frequenti docet Brissonius ; & Auctor M. Etymologici ἀκρωτηριάζειν indè deducit, quia facinorosis veteres τὰ ἄκρα τῶν ὤτων abscindebant.

CAPUT XXXVII.

Ibid. lin. 7. *Ut quisquis ad cœnam vocatus esset, inquinatus indè atque impurus abiret.*] Jam monui ad cap. 11. utì ex Columbi notis patebit, hæc ad *Idolothyta* referri debere ; eandemque ob rationem abstinuisse Christianos ab epulis, quas Galerii mater Romula exhibebat. Quid de his Apostolorum tempore statutum sit, quidque Paulus ad Corinthios scripserit, satis superque ex Novo Fœdere constat. Gentiles, cùm sacrificarent diis suis, victimas quidem integras ante aras statuebant, easque diis sacrabant : sed tamen non totas offerebant ; verùm pars earum inserviebat amicis excipiendis. Val. Flaccus 2. Argon. v. 347.

——— *Sacris dum vincitur extis*
Prima fames ———

id est, carnibus, quæ ex sacrificio superfuerant. Ipse deus, cui sacrum erat factum, existimabatur convivas pascere ; undè elegantissimè Aristides Tom. 1. p. 97. Sarapin vocat ἑστιάτορα, utì optimè explicat Salmasius in Observ. ad Jus Att. & Rom. Erant tamen homines parci, qui reliquias sacrificiorum sale condiebant domum relatas ; alii, qui eas macellariis vendebant, utì nos docet Theophrastus cap. 23. Characterum ; alii honestiores, qui, ad evitandos sumptus, victimarum partes amicis mittebant ; quemadmodùm ex Theocrito & Plauto docuerunt eruditi. Sed qui eas dividebat non fuit dictus Καλωκρέτης, utì arbitratur Castellanus in præfat. Syntagmatis de Festis Græcorum : verùm id ipse sacrificans per certum hominem, & servum fortè, fecit. Contrà Καλωκρέτης fuerit Quæstor pecuniæ publicæ ; & licèt expensarum, quæ in sacris publicis fiebant, curam habuerit, acceperitque talium victimarum pelles & reliquias non secùs ac sacerdotes, observante Scholiaste Aristophanis, tamen indè nequaquàm inferri potest, eum reliquias sacrificiorum divisisse, & ad sacrificantium amicos misisse. Porphyrius lib. 2. §. 8. de Abstin. testatur, suo tempore animalium nonnullas partes sacrificatas, cætera epularum loco fuisse : καθάπερ ἡμεῖς νῦν ἐπὶ τῶν ζώων ἀπαρξάμενοι γὰρ, τὰ λοιπὰ δαῖτα τιθέμενα ; & §. 27. putat homines, cùm antiquitùs fructuum primitias diis offerrent, & reliquos comederent, eodem exemplo de animalibus sacratis gustasse. Erant tamen sacrificia, in quibus nefas erat edere immolata. Idem Porph. 2. 44. *Omnes enim in hoc consenserunt Theologi*, ὡς ὅτι ἀπτέον ἐν ταῖς ἀποτροπαίοις θυσίαις τῶν θυομένων, καθαρσίοις τε χρηστέον ; *quòd in sacrificiis, quæ ad malum aliquod avertendum fiunt, ea quæ immolantur non sunt comedenda, sed expiatoriis utendum sit.* Abstinebant autem ab Idolothytis primi Christiani ; & præter exempla ab aliis allata, vide Adonem in Martyr. pag. 80. 142. 148. & 181. Analecta Mabillonii Tom. 4. pag. 132. qui locus singularis & elegans admodùm, & pag. 141. at contrà iis vescebantur Nicolaitæ, Valentinianique, utì testantur Epiphanius & Augustinus.

Lin. 8. *In cæteris quoque magistri sui similis.*] Arbitror designari Galerium Maximianum ; nisi quis putet scribi debere *magistris suis*, quia mox Diocles & Maximianus memorantur.

Pag. 233. lin. 3. *Hinc fames, agris...*] Hanc etiam memorat Haymo lib. 8. cap. 3. sed alias adfert causas.

Lin. 5. *Rapiebantur ad sacrificia quotidiana, quibus eos...*] Putabam anteà, τὸ *eos* referri debere ad *agros* : sed nunc illud damno, quia sequentia contrarium evincunt planè. Nec displicet Columbi *suos* ; ita ut aulicos intelligat Lactantius, vel domesticos Imperatoris, qui sacrificiorum reliquiis tam probè satiabantur, ut annonam vel victum, qui ipsis dabatur, tanquàm vilem spernerent. Pertinet & hic locus ad *idolothyta* ; illique

similis ferè invenitur apud A. Marcell. 22. 12. *Hostiarum tamen sanguine plurimo aras crebritate nimiâ perfundebat*, (Julianus) *tauros aliquotiès immolando centenos, & innumeros varii pecoris greges, avesque candidas terrâ quæsitas & mari: adeò ut in dies penè singulos milites carnis distentiore saginâ victitantes incultiùs, potûsque aviditate corrupti, humeris impositi transeuntium per plateas ex publicis ædibus, ubi vindicandis potiùs quàm sedandis conviviis indulgebant, ad sua diversoria portarentur.* Per *annonam* autem intelligere debemus, carnem, oleum, vinum, frumentum, utì discimus ex Cod. Theod. de Erogat. Militaris Annonæ; ad quem videatur Gothofredus, ut & Salmasius ad Histor. Aug. quibus addatur Zosimus 2. 9. ex quo patet, unum præfectum fuisse carni suillæ Prætorianis præbendæ.

Lin. 6. *Et effundebant passim* ...] Hæc ita scribenda esse judico: *annonam. Et effundebat passim sine delectu, sine modo, cùm divites universos ..... expungeret*, ita ut hæc omnia respiciant Maximinum. Eusebius certè 8. 14. narrat, Maximinum ditissimum quemque paternis & avitis bonis spoliasse, *πλοῦτος ἀθρόως καὶ σωροὺς χρημάτων τοῖς ἀμφ' αὐτὸν κόλαξιν* tribuisse. *Expungere* autem *vestibus & aureis nummis*, nihil aliud est, quàm aliquem rebus illis privare, ab aliquo eas auferre. Est tamen mira locutio, & nescio an alibi obvia. *Expungere nomen*, est debitum solvere; *expungi pauperes* dicuntur, quandò iis solvitur, quod gratuitum propter Christum debet Ecclesia, utì docet Clariss. Gronovius cap. 8. Observat. in Hist. Eccles. *expunctus manipulus*, qui in catalogo militum deletus, & sacramento solutus: *expunctæ rationes* abolitæ sunt & deletæ. Hæc omnia nihil commune cum Lactantianâ phrasi habent; & quanquàm alicui videri posset, legi debere *emungerent*, quomodò Terent. Phormione *senem emungere argento* dixit, tamen puto Lactantium scripsisse *expungerent*, quia similiter planè locutus est Papinianus in l. 15. D. de Re Milit. *Ex causâ desertionis notatus, ac restitutus, temporis, quod in desertione fuerit, impendiis expungitur.*

Lin. 11. *Nescio an agendas* ...] Lego, *an non agendas*, quod ironicè dicit Lactantius.

CAPUT XXXVIII.

Pag. 234. lin. 3. *Per singulos annos* ...] Augusto idem objicit Antonius apud Suet. cap. 69. *Conditiones quæsitas per amicos, qui matres-familias & adultas ætate virgines denudarent atque perspicerent:* ubi Casaubonus notat, servos servasque nudas ab emptoribus fuisse *inspectas*; quâ voce & Seneca lib. 1. Controv. utitur.

Lin. 5. *In aquâ necabatur: tanquàm Majestatis crimen esset.*] Non quòd pœna læsæ Majestatis esset submersio: sed quia crimen illud capitale erat, non quidem ex lege Juliâ, sed ex legibus posteriorum Imperatorum. Nam cùm lege Juliâ pœna talium foret exilium, seu aquæ & ignis interdictio, idque etiam ex Tacito pateat, Paulus tamen Juris-Consultus suo tempore scribit, *humiliores bestiis objici, vel vivos exuri, honestiores capite puniri*; & indè sequentibus temporibus (vixit Paulus sub Al. Severo) pœna capitis iis irrogata est, qui crimine læsæ majestatis tenebantur.

CAPUT XXXIX.

Pag. 235. lin. 2. *Quam nuper appellaverat matrem* ...] Intellige Valeriam Galerii Maximiani, qui Maximinum Dazam adoptaverat, viduam. Sed operæ pretium erit brevi quasi in tabellâ exhibere, quas uxores Diocletianus, Herculius, Galerius, aliique habuerint, quique ex his nati sint, ut ita lux clarior variis Lactantii locis affulgeat.

DIOCLETIANUM uxorem nomine *Serenam* habuisse testantur Ado in Martyr. p. 135. Tristanus, & alii. *Eleutheriam* eam appellat Valesius; *Alexandram* alii: sed vocatam fuisse *Priscam* docet Lactantius cap. 15. & priores omnes errasse videntur; nisi dicamus eam bina vel plura nomina habuisse. Genuit Diocletianus ex eâ *Galeriam Valeriam*.

GALERIUM MAXIMIANUM quod attinet, illi *Galeria Valeria* nupsit; hunc enim Diocletianus adoptatum jussit, repudiatâ priore uxore, eam ducere, indèque *gener Diocletiani* dicitur capite 29. Fuit sterilis: undè *Candidianum*, Galerio natum ex concubinâ, quemque Cæsarem facere voluit, utì patet ex cap. 20. adoptavit, quemadmodùm nos docet Lactantius cap. 50. *Idem* (Licinius) *Candidianum, quem Valeria ex concubinâ genitum ob sterilitatem adoptaverat, necari jussit.* Morti proximus Galerius eam cum filio Candidiano commendavit Licinio, atque in manus tradidit, cap. 35. Sed Licinium reliquit exacerbatum, ut arbitror, quia ipsi nubere nollet, & se cum matre credidit Maximino, cui tamen non satis benè cum marito convenerat, utì constat ex cap. 32. Causam autem relicti Licinii arbitror latere in his hujus capitis verbis: *Venerat post obitum Maximiani ad eum Valeria, cùm se putaret in partibus ejus tutiùs moraturam, eò*

maximè quòd habebat uxorem. Licinius scilicet erat innuptus; quippè qui posteà Constantiam, Constantini sororem, in uxorem duxit; & verisimile admodùm est, Valeriam ab eo de connubio fuisse appellatam, illamque eodem, quo Maximinum rejecit, argumento usam esse: *quia nefas erat illius nominis ac loci fœminam sine more, sine exemplo, maritum alterum experiri.* Neque enim video, quam aliam ob causam tam significanter dixisset Lactantius, eam se credidisse Maximino, *eò maximè, quòd habebat uxorem;* & rem, uti sese habebat, narrare ausus non est, quia inter Constantinum & Licinium firma erat amicitia, cùm hic libellus editus fuit. Cùm igitur Maximino etiam nubere nollet, pellitur ab eo in exilium cum matre, relegaturque in quasdam desertas Syriæ solitudines, nec precibus Diocletiani veniam consequi potuit, cap. 20. & 41. Tandemque Licinius illius matrisque Priscæ capita Thessalonicæ amputari jussit, cap. 51. cujus verba corrupta ibi emendabo. Notandum autem, Adonem Viennensem pag. 105. Martyrol. scribere, filiam Diocletiani Imperatoris à Dæmonio vexatam, atque à S. Vito oratione curatam: imò pag. 70. eamdem vocari *Artemiam*; & à Cyriaco liberatam dæmonio, ac baptizatam fuisse; moxque ipsum addere, *ipso tempore Maximinum interfecisse sororem suam Artemiam.* Quibus si quid veri inest, Diocletianus duas filias habuerit, necesse est; sique illa, quæ occisa dicitur, eadem cum priore Artemiâ, scribi debet *Maximianus*, nimirùm *Galerius;* quippè qui sororem ejus Valeriam habebat in matrimonio, suamque potest dici occidisse, interficiens uxoris suæ germanam. Sed ut verum fatear, haud magna fides ejusmodi Auctoribus adhiberi potest.

MAXIMIANUS HERCULIUS uxorem habuit *Valeriam Eutropiam*, quæ antè ex homine Syro genuerat *Theodoram*, vel *Flaviam Maximianam Theodoram*, quæ nupsit Constantio Chloro; Herculio autem nupta genuit *Maxentium.*

CONSTANTIUS CHLORUS, cùm Cæsar crearetur, repudiare coactus est Helenam, vel concubinam, vel conjugem, ex quâ natus ipsi erat *Constantinus*, posteà à rerum gestarum gloriâ *Magnus* dictus; & in uxorem duxit Herculii privignam Theodoram, quæ ipsi peperit Delmatium, Constantium, Anibalianum, Constantiam, Eutropiam, & Anastasiam; quarum una nupsit LICINIO, uti patet ex cap. 43. *Ut audivit, Constantini sororem Licinio esse desponsam; existimavit, affinitatem illam duorum Imperatorum contra se copulari.* Et quia Theodoræ vitricus erat Max. Herculius, indè Constantius Chlorus, c. 29. ejus *gener* vocatur: *Ut Constantinum Imperatorem generum suum* (propter Faustam uxorem) *generi filium, dolo malo circumveniret;* id est, Constantii Chlori filium, qui Theodoram, privignam Herculii, duxerat in uxorem, quæque, non mater, sed noverca erat Constantini.

CONSTANTINUS MAGNUS Herculii Maximiani filiam minorem, *Faustam* nomine, duxit in uxorem: ita cap. 27. Panegyricus incerti Auctoris, & alii; idque cùm prima illius uxor *Minervina* diem obiisset. Quos, & quot liberos habuerit, notum satis est, docetque præclarè illustris Du Cange.

MAXENTIUS filius fuit Maximiani Herculii atque Eutropiæ. Eum puerum valdè laudat Mamert. cap. 14. Panegyr. *Sed profectò maturè ille elucescet dies, cùm vos videat Roma victores, & alacrem sub dexterâ filium, quem ad honestissimas artes omnibus ingenii bonis natum felix aliquis præceptor exspectat, cui nullo labore constabit divinam immortalemque progeniem ad studium laudis hortari.* Eum tamen *suppositum fuisse Herculio arte Eutropiæ, tenere mariti animum laborantis auspicio gratissimi partûs cœpti à puero*, tradunt Epitomes Victoris, & Excerpt. Vales. Auctor, & P. Diaconus. Idem docet incerti Panegyrici, cap. 3. *Ipse denique, qui pater illius credebatur, discissam ab humeris purpuram detrahere conatus:* ecce *creditus;* ergò non verus pater: undè mox cap. 4. Maxentium *Maximiani suppositum* vocat; idemque Julianum tradere putabat Tristanus, quem tamen errare docui ad cap. 18. Cæterùm in Politiâ SS. Patrum Metrophanis & Alexandri apud Photium Maxentius vocatur ἀδελφιδοῦς Μαξιμιανοῦ. Adscribam totum locum, quia mihi valdè esse videtur intricatus. *Severo morbo extincto, Licinius, qui sororem Constantii conjugem habebat, imperavit, reliquam Orientis partem Maximianus tenuit.* Μαξέντιος δὲ τῆς κατὰ Ῥώμην ἦρχεν ἀδελφιδοῦς ὢν Μαξιμιανοῦ· καὶ γὰρ ὁ μὲν ἦν Μαξιμιανοῦ προτέρου, ὁ δὲ Διοκλητιανοῦ; *Maxentius verò Romæ imperabat, fratris Maximiani filius. Et hic quidem erat Maximiani prioris, alter verò Diocletiani filius.* Ego certè vix me hinc extrico, speroque alios inventos iri, qui nodum solvent; neque enim lectum mihi, Maxentium natum fuisse fratre, vel sorore Maximiani, cùm genitus sit Herculio & Eutropiâ Syrâ. Suspicabar non-

nunquàm locum corruptum; & verba transposita esse, & quidem initiò legi debere, Μαξιμίνος ἐπεῖχε ἀδελφιδοὺς ὢν Μαξιμιανοῦ; nam Maximinus Orientem tenuit, fuitque sorore Galerii Maximiani genitus: deindè Maxentius dicitur filius Maximiani, nimirùm *Herculii*; alter verò, vel Galerius Maximianus, filius Diocletiani, quia ab eo adoptatus, & filiam ejus habebat uxorem. Sed nihil certi definio, aliisque hæc relinquo excutienda. MAXENTIUS, si Tristano credimus, uxorem habuit *Magnam Urbicam*, filiam Galerii ex priore conjuge, ex quâ Romulum vivo patre mortuum consecratumque, & alium filium genuit, qui cum matre dicitur vixisse adhuc duobus ante cladem diebus: undè Panegyrista narrat, Maxentium *ante biduum palatio emigrasse, & cum uxore & filio in privatam domum spontè concessisse.*

SEVERUS filium habuit *Severianum*, uti constat ex cap. 50. Nomen uxoris & parentum incognitum. Tristanus arbitratur, eum genitum esse sorore Maximiani Galerii: sed Zosimus & Aurelius Victor, quos laudat, illud tantùm de Galerio Maximino, Dazâ ante imperium dicto, commemorant. Et si hoc fuisset verum, non puto, Galerium Maximianum illud silentio oblitteraturum, cùm alloqueretur Diocletianum, & cum eo de Cæsaribus creandis ageret, cap. 18. & 19.

C. VALERIUS MAXIMINUS, quem malè Haymo 8. 3. *Severum Maximinum* vocat, natus fuit sorore Galerii Maximiani. Epitome Vict. *Galerius Maximinus, sorore Armentarii progenitus, veroque nomine ante imperium Daza dictus*: indè Galerius Maximianus eum cap. 18. appellat *affinem suum*, & P. Diacono dicitur *filius sororis Galerii*, cui tamen malè *Maximus* vocatur. Tristanus scribit, Zosimum eam facere sororem Maximiani Herculii: sed apud eum nihil tale invenio, quanquàm idem tradant Hofmannus & Moreri in Lexicis suis. Uxoris nomen ignoratur cap. 39. & ipsa in Orontem præcipitata est c. 50. Sustulit ex eâ Maximinus filium & filiam Licinii jussu occisos, ibidem. Sed tamen cap. 47. *filios* illi, non filium & filiam, tribuit. *At ille Kalendis Maiis, id est, unâ nocte atque unâ die, Nicomediam aliâ nocte pervenit .... raptisque filiis, & uxore, & paucis ex palatio comitibus, petivit Orientem.* Quin & cap. 50. filius ejus *maximus* memoratur: *Ipsius quoque Maximini filium suum maximum agentem in annis octo, & filiam septennem, quæ desponsa erat Candidiano, extinxit.* Verùm si plures filios habuisset, non certè oblitus fuisset Licinius eos interimere: undè priore loco *filiorum* nomine fortè etiam *filia* venit, id quod factum fuisse, ex Jure Civili patet; & altero *Maximus* est nomen proprium, nisi dicamus, natu minorem in fugâ fuisse mortuum. Nam duos Maximinum filios habuisse, videtur clarè docere Eusebius lib. 9. Historiæ Ecclesf. extremo: τούτοις ἅπασι προσετέθειντο καὶ οἱ Μαξιμίνου παῖδες, οὓς ἤδη καὶ τῆς βασιλικῆς τιμῆς τῆς τε ἐν πίναξι καὶ γραφαῖς ἀναθέσεως πεποίητο κοινωνούς; *Adjecti sunt his omnibus Maximini liberi, quos ille jam imperii consortes, & titulorum atque imaginum participes fecerat.* Scio, παῖδας in genere liberos significare, & complecti posse filium filiamque Maximini: sed addit, eos in tabulis pictos, imperiique consortes esse factos; quæ, ut puto, in filiam non cadunt, nec quicquam ad hoc eludendum telum invenio, nisi dicamus, Eusebium plurali pro singulari numero usum esse. Atque hæc de Imperatoribus, eorumque uxoribus & liberis, monenda habui; judicavique, non ingratum lectori futurum, si & vultus illorum, aliorumque Persecutorum genuinos Lactantiani opusculi initio exhiberem, ut ita uno quasi intuitu unusquisque sibi ob oculos poneret horrendas persecutiones, quibus illi Ecclesiam, & meritas pœnas, quibus eos Deus afflixit. *Magnam Urbicam* non addidi, quia Eruditi dubitant, num Maxentii conjux fuerit. *Licinium* adjeci, quia à Lactantio memoratur; & quia posteà Ecclesiam persecutus est, locum suum inter Persecutores habet. Constantinum in medio tabellæ depingendum curavi cinctum patre, matre, novercâ & uxore; quia Constantius Chlorus favit Christianis, & quia Constantinus tyrannorum victor, unà cum Licinio pacem Ecclesiæ dedit, quam tamen hic posteà, ut monui, turbavit.

Lin. 5. *Inardescit.*] Id est, libidine accenditur: *inardescitque tuendo.*

Lin. 6. *Nondùm luctûs tempore impleto.*] Quod fuit decem mensium, posteàque ex Lege Gratiani, Valentiniani & Theodosii, factum est mensium 12. uti notarunt Eruditi; adeò ut hæc acciderint anno 311. exeunte, vel ineunte 312. quia mense Maio anni 311. obiit Galerius; & quia *nuper* scribit, eam appellatam à Maximino matrem, & tepidos adhuc mariti sui cineres esse queritur Valeria, me haud invito, hæc anno trecentesimo & undecimo adscribentur: undè simul patet, quandiù ferè illa apud Licinium morata sit.

Lin. 8. *In illo ferali habitu* ...] Id est, nigro: undè paulò antè, *adhuc in atris vestibus erat mulier*; quanquàm Lipsius ad Tacitum, & eum secutus Kirchmannus 2. 18. de Funer. existiment, sub Imperatoribus fœminas in luctu vestes albas induisse. Verum illud esse, patet ex Herodiano & Plutarcho: sed potuit hic mos Diocletiani tempore abolitus, vel non omnibus, imò & certis tantùm casibus observatus fuisse.

Lin. 9. *Tepidis adhuc cineribus mariti* ...] Ergò Maximianus Galerius rogo impositus, illoque tempore crematio adhuc in usu apud Gentiles fuit; nisi quis figuratam loquendi formam esse, censeat, velitque significare tantùm Valeriam, maritum suum nuper mortuum esse. Cremationem per Antoninos sublatam esse cap. 13. M. Ant. Philosophi Capitolinum tradere, probare olim conati sunt Eruditi: sed eorum error castigatus est; & nihil certè locus ille nos aliud docet, quàm Antoninos, maximâ pestilentiâ exortâ, de sepulcris extruendis aliquid cavisse: quod tamen quale fuerit, certant inter se harum rerum peritissimi viri, Salmasius, Casaubonus, Jac. Gothofredus, & Obreghtus, quorum Gothofredus mihi non planè aberrasse à vero videtur. Sed si Capitolini verba hanc opinionem non refellerent, certum utique est, eam admitti non posse propter sequentia exempla; quorum non minima sunt CONSECRATIO cum rogo in nummis L. Septimi Severi, Caracallæ, & Cæsaris P. Cornelii Salonini Valeriani, filii Gallieni Augusti, obvia; necnon Galerius Maximianus crematus. Ego persuasus sum, cremationem lapsu temporis abolitam; nec malè arbitror censere Eruditos, Christianos magnam hujus mutationis causam fuisse, qui, ut loquitur Felix Minutius, *nullum damnum sepulturæ timebant; sed ut veterem & meliorem consuetudinem humandi frequentabant.* Macrobius 7. 7. Saturn. scribit, *suo sæculo*, id est, imperante Theodosio Juniore, *urendi corpora defunctorum usum nullum fuisse.* Ipsam cremationem non fuisse veteris instituti, Gentisque Corneliæ primum Sullam Dictatorem crematum esse, Plinius & Cicero tradunt. Quin & Domitiani tempore humationem à nonnullis usurpatam, vel cadavera fuisse condita, patet ex Statii Sylvis, ubi Priscillæ funus describit. Cùmque in dies magis magisque accresceret consuetudo vetus, illaque humanior ipsis etiam Gentibus videretur, hinc puto factum esse, ut nonnunquàm in monumentis vetustis *corpus integrum conditum esse*, legamus.

D. M.
L. IVLII. EPIGONI
VIXIT. AN. XXVI. M. V. D. XII.
CORPVS. INTEGRVM. CONDITVM
M. IVLIVS. HAMVS
PATER. FILIO. PIISSIMO.

C. IVLIVS. HAMVS
DIS. MANIB.
L. IVLII. MARCELLI
NEPOTIS. SVI.
VIXIT. ANN. V.
DIEBVS. XXXXI.
CORPVS. INTEGRVM
CONDITVM. SARCOPHAGO.

Nec certè displicet doctissimi celeberrimique viri sententia, qui putat, *catacumbas* à Gentibus factas, inque iis cadavera posita fuisse: sed non ægrè eum saturum spero, si apponam, quid hâc de re sentiat Joannes Bapt. Donius in libro, quem *De Restituendâ Salubritate Agri Romani* inscripsit. *Arenariæ*, ait pag. 52. *Cryptæ antiquis temporibus ad extrahendam arenam in usum ædificiorum excavatæ (quod hodiè diversâ ratione faciunt supernè effossâ terrâ, ut in pastinationibus solet) tam multæ exstant non in proximo tantùm, ac sub vineis urbi propinquis, sed etiam longiùs, & in omnes ferè partes ad mare usque & montes Prænestinos; atque ab alio cœli cardine in Etruriam etiam longissimè (nec defuit quibusdam abditiora quædam, ac penitùs sepulta veteris ævi miracula rimandi studium) ut totus hic Latii ac Tusciæ suburbanæ tractus (cujus infimum solum unius naturæ est tophaceum & sabulosum) penitùs suffossus, ac propè pensilis existimari possit: undè fit, ut vix unquàm internis flatibus quatiatur; ita longi, & multiplices, ac multifariàm inter se impliciti subterranei meatus quoquoversùs patent, ut immensi cujusdam labyrinthi speciem præbeant. Hujusmodi cryptæ, sive cuniculi,* ARENARIÆ *etiam simpliciter dictæ, leguntur in veteribus SS. Martyrum Actis;* CATACUMBÆ *etiam, quòd sæviente tyrannorum persecutione, innocens Christi plebs subterraneis hisce locis interdiù potissimùm delitesceret, cubaret, cibum caperet, sacrosquè conventus haberet. Ab his, tanquàm à genere species, distant Cœmeteria, quæ Urbi ferè propinqua sunt, ac militaribus viis adsita (multa enim supersunt) laxioribus, sed brevioribus spatiis diffusa, sacellis, sepulchris, aris, atque id genus ædificationibus luculenter ornata; qualia fermè nonnulla quoque fuerunt apud Ethnicos subterranea monumenta, quæ & conditoria dicebantur, operæ*

lateritio parietibus in ambitum suffulta, in queis crebri loculi cum urnis, atque ossuariis ad unicam ferè familiam spectantibus. Hæc est viri eruditi admodùm de hisce cryptis & catacumbis sententia, quam examinandam relinquo Eruditis, qui Romæ habitant, & agrum ejus suburbanum inspicere possunt. Neque tamen arbitror, *Puticulos* cum his cryptis, vel cuniculis quicquam habere commune. Nam fuerunt primò extra portam Esquilinam in uno loco, cùm contrà catacumbæ & cryptæ illæ arenariæ reperiantur in ambitu Romæ: deindè verisimile nequaquàm est, tantis sumptibus excavatam fuisse terram, ut ibi viliorum hominum cadavera sepelirentur; & denique aliud *puteus*, cujus diminutivum *puticulus*, aliud *catacumba*: ille patet, hæ verò sub terrâ sunt; & in loco, qui dicebatur *puticuli*, plures puteos fuisse, clarè docent Varro & Festus, & ipsum *puticulorum* nomen non aliud videtur suadere. Festus notat, *puticulos antiquissimum genus sepulturæ appellatos esse, quòd ibi in puteis sepelirentur homines*, & illa verba nihil mihi aliud innuere videntur, quàm cadavera scrobibus imposita & terrâ obruta antiquitùs, scrobesque illas *puticulos* appellatas fuisse; indèque Varronem ejus nominis rationem redditurum scribere, *quòd ibi in puteis obruebantur homines;* nimirùm terrâ, ut hodiè solet. Si Ælium Gallum apud Varronem sequimur, *projecta ibi fuere cadavera, & locus à putiscendo* dictus; id quod etiam Festus docet verbis laudatis modò subjungens: *Qualis fuerit locus, quo nunc cadavera projici solent extra portam Exquilinam; quæ quòd ibi putescerent, nomen esse factum Puticuli.* Et tam Ælii Galli, quàm Festi verba docere videntur, cadavera ne quidem fuisse terrâ obruta, sed tantùm projecta, siccanda & consumenda per aërem. Certè hoc firmat planè Horat. lib. 1. Sat. 8. ubi hortos Mæcenatis, qui in Exquiliis & Puticulis fuerunt, describit:

Ast importunas volucres in vertice arundo
Terret fixa, vetatque novis considere in hortis.
Hùc priùs angustis ejecta cadavera cellis
Conservus vili portanda locabat in arcâ.
Hoc misera plebi stabat commune sepulchrum,
Pantolabo Scurræ, Nomentanoque nepoti.
Mille pedes in fronte, trecentos cippus in agrum
Heic dabat, hæredes monumentum ne sequeretur.
Nunc licet Exquiliis habitare salubribus, atque
Aggere in aprico spatiari; quomodò tristes
Albis informem spectabant ossibus agrum.

Nam indè discimus primò, servorum corpora ex arcis, quæ locabantur, ejecta: deindè, infimæ plebis ibi etiam fuisse sepulchra; & denique, ossa cadaverum dispersa in eodem loco jacuisse: quæ omnia suadent, multa cadavera eum in locum esse projecta, & nullâ, vel levi terrâ obruta, combustorumque fortè relliquias, ossa nempè & cineres, non fuisse condita, sed in agro relicta. Nam & ustrinæ publicæ ibi fuerunt. Porphyr. ad Od. 5. Horatii notat, *in regione aggeris, quæ est extra portas Esquilinas, solita fuisse pauperum corpora vel comburi, vel projici;* & Commentator à Cruquio editus, non modò puticulos vocat *fossas*, atque ità sententiam meam planè firmat: verùm etiam ibi fuisse scribit ustrinam publicam. *A puteis*, ait, *fossis ad sepelienda cadavera pauperum locus dictus est puticuli; hîc etiam erant ustrina publica.* Hos igitur *puticulos* arbitror nos posse appellare *scrobes*, *fossas*, vel Belgico idiomate *cuylen*, *groeven*. Quæ omnia si aliis displicuerint, ego certè continuò manus traditurus fum, si meliora fuero edoctus.

Lin. 12, *Sine more, sine exemplo...*] Nemo igitur Augusta, mortuo Imperatore marito, alteri ad hoc usque tempus nupsit; id quod ex Historiâ etiam patet satis superque: nec obstat Statilia Messalina, Neronis uxor ultima, quam quidem Otho matrimonio destinaverat, teste Suet. c. 10. vitæ ipsius: sed illud, morte interveniente, contractum non fuit. Verùm præcipuè notandum, Eruditos existimare, Tertullianum tradere Exhortat. ad pudicitiam cap. 13. Imperatores, utpotè Pontifices maximos, secundas nuptias ex Lege non potuisse adire. *Flaminica*, ait, *univira est, quæ & Flaminis Lex est. Nam duo ipsi Pontifici Maximo matrimonia iterare non licet, quod utiquè monogamiæ gloria est;* & lib. 1. ad uxor. c. 7. *Sacerdotium viduitatis & cælibatium est apud nationes. Pro Diaboli scilicet æmulatione, Regem sæculi Pontificem Maximum rursùs nubere nefas est.* Joannes Andreas Bosius cap. 2. Differt. de Pontif. Max. veteris Romæ priore loco rescribit, *jam cùm ipsi*, *&c.* ut ita scilicet relationem, quam τὸ *Nam* habet ad præcedentia, tolleret: deindè *Regem sæculi* explicat, qui summâ potestate inter Ethnicos erat, hoc est, Imperatorem, qui Pontificatu maximo fungebatur. Sed tot sunt Imperatorum exempla, qui plures uxores habuerunt, ut vel necesse sit dicere, eos Legem

ſpreviſſe, vel aliter hæc loca interpretari debere, maximè cùm nuſpiàm legatur Pontifici Maximo, liberâ Republicâ, ſecundas nuptias fuiſſe interdictas. Mallem igitur viros eruditos ſequi, qui per *Pontificem Maximum* intelligunt Flaminem Dialem, quem *maximum*, nempè Flaminum, quemque univirum fuiſſe, memoriæ mandat Gellius 10.15. Referri hoc etiam poſſet fortè ad Pontificem Cybeles, quem *ſummum* dictum fuiſſe ad cap. 36. docui. Nam & Tertullianus lib. de Præſ. adv. Hæret. non aliter loquitur: *Quid? quòd & ſummum Pontificem in unis nuptiis ſtatuit.* Quicquid ſit, nequaquàm veriſimile eſt, Imperatorem Romanum poſſe intelligi; & ſi vel *Flaminem Dialem*, vel alium Pontificem Tertullianus *Pontificem Maximum* appellavit, cùm dicere debuiſſet *ſummum*, uti fecit Prudentius, condonandum illud ipſi eſt. Hunc autem *Regem ſæculi* vocat, non quia Ethnicorum Princeps & Imperator erat: ſed quia caput quaſi ſuperſtitionis gentilis, quam puto per *ſæculum* deſignari; & nullus repugnabo, ſi quis intelligere velit Pontificem, vel Flaminem quendam, qui in Africâ erat impoſitus Sacerdotibus, vel qui Sacerdos, ſive Pontifex provinciæ erat.

CAPUT XL.

Pag. 236. lin. 4. *Veſtalem famulam virginem ...*] Eleganter *famula Deæ* vocatur, quæ illi conſecrata eſt; ut Hecatæ Medea apud Val. Flac. 6. 502.

— — — Meque ille magiſtram
Sentiet, & raptu FAMULÆ *doluiſſe pudendo.*

Idem 6. 643.

— — — Famulamque ferebant
Phaſidis intonſo nequicquàm crine parentes.

Rursùs 7. 366.

Mox famulæ monſtrata ſeges, quâ lampade Phœbes
Sub decimâ juga fœta metit — — —

Oenomao apud Euſebium 5. Præpar. Poëta vocatur Μουσῶν θεράπων, quia illis ſacratus quaſi eſt: imò Hyperborei, vel δᾶμος Ὑπερβορέων Apollinis θεράπων dicitur Pindaro Olympiad. 3. quia eum præcipuè colebat. *Gratiæ* ſunt *famulæ Veneris* apud Scholiaſt. Statii ad lib. 2. Theb. quod neſcio quarè mutatum eat Barthius; idemque nomen tandem datum eſt animalibus, quæ deorum juſſa exequebantur; uti aper Calydonius Ovid. 8. Metam. 287. *eſt infeſtæ famulus vindexque Dianæ.* Nec alio nomine veniebant animalia diis peculiariter conſecrata; quomodò cycni, περδικοθήραι, & ὠκυπτέρος, Apollinis θεράποντες appellantur Æliano 2. 32. 6. 19. & 12. 4. Hiſtor. Animalium.

Lin. 6. *Non minùs Auguſtæ proxima.*] Id eſt, quæ æquè familiaris erat Auguſtæ, ac altera, quæ ſemper cum eâ agebat. Neque enim puto, τὸ *proxima* reſpicere ad gradum aliquem conſanguinitatis, quomodò frequentiſſimè uſurpatur; quia voces *non minùs* reſpiciunt familiaritatem, cujus mentio præcedit.

Lin. 11. *Ne lapidibus obruatur ....*] Judæus nempè, cui populus, propter falſum, quod dicturus erat, teſtimonium, erat infeſtus; & hinc æquitatem ac diligentiam judicis ironicè laudat Lactantius, quia eum, qui teſtis in tam gravi cauſâ eſſe debebat, defendebat ab injuriâ populi.

Lin. 12. *Quæ juſſus ....*] Fortè hæc ità ſuppleri debent, *juſſus à malâ beſtiâ*, vel *à judice nefario*, vel ſimile quid; mox fortè etiam meliùs diſtingueretur, *coërcentur innocentes, & duci jubentur.*

Lin 13. *Coërcentur.*] Nimirùm duæ illæ nobiles fœminæ, quæ Judæum refellebant. Et ità apud Euſeb. 8. 3. milites legimus pugnis coërcuiſſe Chriſtianos, ne loquerentur, neque dicerent, ſe nec ſacrificaſſe, nec ſacrificaturos; quod etiam repetitur cap. 1. de Martyribus Palæſtinæ. Reos autem & damnatos propriè & abſolutè dici *duci*, quandò ad carcerem, vel locum ſupplicii deducebantur, notiſſimum eſt.

Lin. 15. *Benè meritæ ...*] Nihil frequentius in Inſcriptionibus vetuſtis, quàm maritum ab uxore, & uxorem à marito *benè merentem*, *benè meritum*, & *meritam* nominari; eâque loquendi formâ Gentiles teſtabantur amorem conjugalem.

Lin. 16. *Promoti militari modo ...*] Variè conantur Eruditi ſanare hunc locum; ego, uſque dum alii certiora proferant, eorum veſtigiis inſiſtens ſcribendum puto: *Promoti militari modo inſtructi, ut velites & ſagittarii, proſequuntur.* Neceſſaria mihi videtur inſertio particulæ *ut*; quia non dicit, milites proſecutos eſſe nobiles illas mulieres: ſed *Promotos* inſtar velitum & ſagittariorum armatos. *Promoti* ſunt officiales judicum, ad gradum aliquem promoti, uti patet ex l. 2. Cod. Theodoſ. ad l. Jul. de Ambitu; viderique poteſt Jac. Gothofredus ad l. 2. ejuſdem Codicis de Falsâ Monetâ. Quòd ſi præter *Promotos militari modo inſtructos* adfuerint velites & ſagittarii, commodè τὸ *ut* omitti, & pro *velites*

etiam legi *milites*, potest; quia id si sequimur, non milites dicuntur militari modo instructi, verùm *Promoti* fuisse.

Lin. 19. *Nec adultero ...*] Judæo nimirùm, qui falsò coram Judice per tormenta interrogatus, confessus fuerat, se cum nobilibus fœminis rem habuisse; atque ità sese ipse adulterum fecerat: & hæc verba docent verum esse, quod capite præcedenti narrat, *amicas Valeriæ affecto adulterio damnatas esse.* Cæterùm observanda pœna, quâ adulter & adultera affecti sunt; eam nempè capitalem esse. Lege Juliâ pœnam adulterii relegationem, & ex Lege Constantini gladio in eos animadversum fuisse, sentiunt doctissimi Jurisconsulti. Sed cùm Lex Constantini, quæ est 30. Cod. ad L. Jul. de Adult. lata sit anno Christi 326. hæc verò acciderint anno 312. sequitur, hanc pœnam tyranni Maximini ingenio adscribi debere; vel pœnam capitalem ante Constantini Legem in adulteros fuisse statutam.

CAPUT XLI.

Pag. 237. lin. 1. *In quasdam Syriæ solitudines ...*] Quâ in Syriæ parte hæ fuerint, difficillimum sanè dictu est, cùm regio illa longè latèque sese extenderit, & magna habuerit deserta. Auctor Vitæ Damasi unum eorum memorat: *Eo autem tempore, quo B. Damasus Ecclesiæ præerat, B. Hieronymus, vir fulgore scientiæ & sanctâ vitâ laudabilis, in eâ Orientalis plagæ solitudine, quæ Syriam juncta Barbariæ fine determinat*; ubi fortè *Barbariam* appellat Arabiam, vel regiones, quas Saraceni inhabitabant; ipse enim Hieronymus ità loquitur in Vitâ P. Eremitæ: *In eâ eremi parte quæ juxta Syriam Saracenis jungitur, vidisse me monachos; & solum Barbaricum*, atque adeò *Barbariam*, significasse eo tempore regiones Romano Imperatori non parentes, notum est.

Lin. 5. *Militarem ac potentem virum ...*] Id est, qui magnâ valebat auctoritate, magnisque honoribus vel dignitatibus erat ornatus; quo sensu etiam c. 15. *potentissimos* eunuchos dixit.

CAPUT XLII.

Ibid. lin. 1. *Senis Maximiani statuæ ...*] Id est, Herculii, qui, & Diocletianus, SENIORES AUGUSTI vocantur pag. CLXXVIII. Inscriptionum Gruteri; & ipsius Maximiani Herculii nummus inscribitur, D. MAXIMIANO. BEATISSIMO. SEN. AVG. Statuæ autem eorum, qui exuebantur imperio, dejiciebantur; undè hoc rebellionis initium frequenter. Vide A. Marc. 14. 7.

Lin. 2. *Et imagines cum quo pictus esset, detrahebantur.*] Mox idem narrat Lactantius: *Et quia senes ambo simul plerùmque picti erant.* Hinc suspicio mihi oborta, leve hîc ulcus latere, quod sublatum elegantissimum dabit sensum. Distinguit igitur Lactantius inter *statuas*, quæ ex marmore, ære, auro, argento, aliâve materiâ duriore erant factæ, & *imagines*, quæ in tabulis vel clypeis depictæ, in templis, curiis, aliisque locis publicis, dedicabantur: undè puto legi debere, *Et imagines, cum quoque pictus esset, detrahebantur.* Hæc ad Herculium pertinent: sed quod sequitur, ægrè habuit Diocletianum, *& quia senes ambo simul plerùmque picti erant*; indè etiam ejus *imagines*, non *statuæ*, quod notandum, deponebantur unà cum imaginibus Herculii. Sic cap. 44. inter statuas & imagines distinguit: *Constantinus Maximini perfidiam agnoscit, litteras deprehendit, statuas & imagines invenit*; & cap. 43. per Maxentii & Maximini *imagines simul locatas*, non videntur aliæ quàm pictæ in clypeis posse intelligi: quanquam probè sciam, ipseque adeò docuerim, vocem *imago* de signis etiam vel statuis ex marmore aliâve materiâ factis usurpari. Sic Eusebius de Herculio loquens 8. 3. scribit τὰς ἐπὶ τιμῇ γραφὰς καὶ ἀνδριάντας dejectas fuisse; & exstat hanc in rem locus elegans apud eundem 9. 11. Histor. Eccles. Γραφαί τε ὅσαι εἰς τιμὴν αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ παίδων κατὰ πᾶσαν ἀνέκειντο πόλιν: *Sed & imagines vel picturæ, quæ ipsi liberisque ejus* (loquitur de Maximino) *honoris causâ positæ per singulas propè urbes visebantur, aliæ è sublimi dejectæ confractæque sunt; aliæ inutiles redditæ, obliterato nigris coloribus vultu*: ἀνδριάντων τε ὁμοίως ὁπόσοι εἰς τὴν αὐτοῦ τιμὴν διανεστήκεσαν ὡσαύτως ῥιπτόμενοι συνετρίβοντο; *statuæ quoque quotquot honoris ejus causâ erectæ fuerant, dejectæ similiter atque contritæ.* Ut Lactantius *imagines* & *statuas*, ita Eusebius distinguit γραφὰς & ἀνδριάντας; imaginumque alias detractas & solo illisas, alias verò nigro colore obductas fuisse scribit; moxque narrat, Maximini liberos ultimo supplicio à Licinio esse affectos: οὓς ἤδη καὶ τῆς βασιλικῆς τιμῆς τῆς τε ἐν πίναξι καὶ γραφαῖς ἀναθέσεως πεποίητο κοινωνούς: *quos ille jam imperii, & dedicationis, vel consecrationis, in tabulis pictis fecerat consortes*, uti locus ille vertendus est. Haymo 8. 4. Histor. Eccl. priora ità reddidit: *Ipsius verò tyranni imagines sculptas, vel pictas, præcipitari jubentur, vel atro fuscari, aut coloribus obli-*

terari: quæ versio tamen, uti ex Græcis patet, non satis felix est. Ad picturas pertinent omninò *clypei*, in quibus depicti Imperatores. Suet. Dom. c. 23. *Senatus adeò lætatus est, ut, repletâ certatim curiâ, scalas etiam inferri, clypeosque & imagines ejus* (id est, imagines in clypeis depictas) *coràm detrahi, & ibidem solo affligi juberet*: qui locus nos docet, clypeos illos in parietibus curiæ, altiore loco, fuisse suspensos, & indè non immeritò Lactantium & Suetonium scribere, *imagines detractas* fuisse. Neque aliter loquitur Justinus 38. 9. *Tunc populus statuas & imagines ejus detrahit*: ubi similiter *statuæ* atque *imagines* distinguuntur; id quod etiam facit Venuleïus Saturninus Jurisconsultus l. 6. D. ad L. Jul. Maj. Modest. l. 7. §. 4. D. eod. & Suet. Ner. c. 24. quorum Venuleïus ità loquitur: *Qui statuas aut imagines Imperatoris jam consecratas conflaverint, aliudve quid simile admiserint, lege Juliâ Majestatis tenentur.* Hinc discimus, *imagines* conflari potuisse, id est, clypeos, in quibus Imperatores pingebantur, ex auro vel argento sæpè factos fuisse; quomodò *clupeum aureum* Claudio Senatum in Curiâ collocasse narrat Trebell. Pollio: deindè, statuas vel imagines Imperatorum solenniter collocatas & consecratas, eoque modo sacras ac religiosas factas esse; nam, teste Marciano lib. 7. D. ad L. Jul. Maj. §. 2. *Severus & Antoninus Poncio rescripserunt, non videri contra Majestatem fieri, ob imagines Cæsaris nondum consecratas venditas.* Sed hâc occasione interrogare eruditos placet, quam putent fuisse differentiam inter ἄγαλμα ἀνδριάντα, atque inter ἀγαλματοποιὸν & ἀνδριαντοποιόν. Polybius in Excerptis de Virt. & Vitiis pag. 1468. Ed. ult. ea distinguit, ubi de Prusiâ Nicephorium spoliante loquitur: Ἐσύλησε δὲ καὶ τοὺς ἀνδριάντας, καὶ τὰ λίθινα τῶν ἀγαλμάτων; *statuas deorum immortalium spoliare ac diripere cœpit*, uti vertit eruditissimus editor, qui tamen non interpretatur λίθινα τῶν ἀγαλμάτων, nec quæ differentia inter ἀνδριάντας atque ἀγάλματα fuerit, docet. Et certè ego nullam rationem invenire possum, cur Prusias spoliaverit tantùm, atque adeò abstulerit λίθινα τῶν ἀγαλμάτων, relictis argenteis, & fortè aureis; nisi dicamus statuas ex pretiosiore materiâ factas Pergamum fuisse deportatas, cùm hostis agros illorum invaderet; nam λίθινα τῶν ἀγαλμάτων indicare videntur, alia etiam simulacra eodem in loco fuisse. Distinguit igitur Polybius ἀγάλματα atque ἀνδριάντας; eorumque artifices quasi planè diversos nobis exhibet Scholiastes Theocr. ad Idyl. 5. v. 105. Δύο δέ φασι Πραξιτέλεις. τὸν μὲν ἀρχαιότερον ἀνδριαντοποιὸν, τὸν δὲ νεώτερον ἀγαλματοποιόν. Οὗτος δὲ ἦν ἐπὶ Δημητρίου τοῦ βασιλέως, περὶ οὗ φησὶν ὁ Θεόκριτος. Errabo forsan, si statuam, ἀγαλματοποιὸν Deorum, ἀνδριαντοποιὸν verò hominum signa fuisse. Sed tamen illud videtur aliquo modo affirmari posse. Nam non modò Suidas ἀγάλματα interpretatur τὰ τῶν θεῶν μιμήματα: verùm etiam has voces ita distinguit Pausanias lib. 1. p. 31. Καὶ θεῶν Εἰρήνης ἀγάλματα κεῖται καὶ Ἑστίας, ἀνδριάντες δὲ ἄλλοι τε καὶ Αὐτόλυκος ὁ παγκρατιαστής. Neque tamen asseverare velim, vel ipsum Pausaniam, vel alios Auctores Græcos, hanc semper differentiam observasse; sed nihilominùs arbitror illos, quandò has voces tam clarè distinguunt, etiam credidisse, eas significasse res à se invicem diversas; cùm cæteroquin satis fuisset memorare ἀγάλματα vel ἀνδριάντας. Herodotus etiam 1. 131. de Persis loquens, conjungit ἀγάλματα καὶ νηοὺς καὶ βωμούς; undè haud vanum argumentum duci fortè potest, ἀγάλματα diis fuisse attributa. Apud Suidam ἄγαλμα Ἀθηνᾶς, *Apollinis*, & *Dionysi*, occurrit in vocibus Ἄγαλμα Ἀπόλλωνος, & Αὐξέντιος; illaque omnia jungit in voce priore; ubi hæc verba, καὶ ἔστιν ἄγαλμα βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐν Ἀντιοχείᾳ, reddit Interpres, *Est etiam Antiochiæ simulacrum vastationis & solitudinis manifestum ac abominandum*: quod certè nequaquàm verum esse potest. Nam primò scribendum est ἐν Ἀντιόχεια, vel potiùs Ἀντίοχος; id est, in eâ voce occurrit illud simulacrum; & in voce Ἀντίοχος Suidas memorat, Antiochum ingressum esse Sanctuarium, atque in eo erexisse βωμὸν καὶ εἴδωλον βδέλυγμα ἐρημώσεως, id est, statuam alicujus dei, & proculdubiò Jovis Olympii, cui templum Hierosolymitanum sacrabat: quæ statua erat abominatio vastationis. Et ἄγαλμα ordinariè pro statuâ deorum vel heroüm poni solere, docet Eustathius ad Il. Δ. pag. 456. Παλαιὸς δέ τις γράφει οὕτως, ἄγαλμα οὐ συνήθως τὸ θεῶν ἢ Ἡρώων, ἀλλὰ κοινῶς: id est, *Antiquus quidam commentator ità scribit, ἄγαλμα hoc loco non significat, ut solet, deorum vel Heroum statuam, sed in genere usurpatur.* Aliam longè differentiam inter ξόανον, βρέτας, & ἄγαλμα, statuit Ammonius; illudque scribit esse τὸ ἐξεσμένον λίθινον ἢ ἐλεφάντινον, *sculptum, ligneum, vel eboreum*; alterum *mortali simile, æneum, vel ex simili materiâ factum*: ἄγαλμα verò *porinum*, sive *lapideum ex lapide poro* (cujus Plinius meminit) vel *ex alio marmore factum*

ſimulacrum ; adeò ut ἄγαλμα ad marmora reſtringat: quod ſi verum, poſſit videri Polybius λίθινα τῶν ἀγαλμάτων ſimpliciter poſuiſſe pro *ſtatuis marmoreis*, nullo reſpectu habito ad ἀγάλματα ex aliâ pretioſioreque materiâ facta; quod aliis, quibus plus otii eſt, diſcutiendum relinquo. Theocritus Praxiteli, qui ex Scholiaſtæ ſententiâ Demetrio Regi æqualis fiat, tribuit *craterem* :

---- ἔςι δὲ κρητὴρ

Ἔργον Πραξιτέλευς ----

qui crater cùm ſculptus & figuris exornatus fuerit, videant eruditi, num aliqua inter ἀνδριαντοποιὸν & ἀγαλματοποιὸν differentia hinc poſſit inveniri.

Atque ita ἀγαλματοποιὸς eſſet *cælator*, quia Scholiaſtes obſervat, Praxitelem juniorem craterem eum feciſſe. Praxiteles ſtatuarius & ἀρχαιότερος vixit Olympiade 104. teſte Plinio 34. 8. qui ejuſdem etiam opera recenſet 34. 8. & 36. 5. Sed num is Demetrii tempora, atque Ptolemæorum primorum, ſub quibus floruit Theocritus, attigerit, non utique conſtat; fierique potuit ut alius ab eo fuerit, quem Theocritus craterem cælaſſe canit. Atque ita ἀγαλματοποιὸς eſſet *cælator*; & ἄγαλμα ſignificat καλλώπισμα, πᾶν ἐφ' ᾧ τις ἀγάλλεται καὶ χαίρει: at contrà ἀνδριὰς de *ſignis* vel *ſtatuis* ſolis uſurpari ſolet; vel ſtatuendum eſt, Praxitelem vixiſſe uſque ad Demetrii regis tempora, cælaſſe etiam opera quædam; vel Comatam paſtorem illius mentionem facientem introduci à Theocrito, quia magna viri fama erat, & ut exprimeret paſtoris ſimplicitatem. A Praxitele autem veteri longè diverſus alius eſt, qui Pompeii tempore Romæ floruit, & quem male Loydius, Hofmannus, & Morerius confundunt cum ſtatuario nobili, & cui tribuunt opera memorata Plinio 36. 5. quæ vetuſtioris omninò ſunt. Deindè ille Praxiteles non fuit *ſtatuarius*, verùm *cælator argenti*, quemadmodùm patet ex eodem Plin. 33. 12. & Cicerone lib. 1. de Divin. qui eum tamen non appellat *argentarium*; utì non ſatis cautè facit nuperus Interpres, adducens mox Ciceronis verba, cùm magna inter *argentarium* & *argenti cælatorem* fuerit differentia.

Lin. 8. *Viginti annorum feliciſſimus Imperator.*] Aurel. Victor Diocletianum *imperaſſe viginti quinque annis* ſcribit: ſed proculdubiò fallitur; & annos, quibus imperio depoſito privatus vixit, etiam numeravit. Nam à Chriſti 305. purpurâ ſe exuit, mortuuſque eſt a. 312. utì clarè docet Baluzius; adeò ut audiendi non ſint Zoſimus 2. 8. & Suidas in voce Διοκλητιανὸς, qui ſcribunt, eum annis tantùm tribus poſt abdicatum imperium vixiſſe. Sed quid Triſtano fiet, qui Victorem ſecutus, Diocletianum poſt imperium depoſitum ſuperfuiſſe ſcribit annos novem, T. 3. pag. 325. Hoc ſi verum foret, jam idem Victor ſcribere debuiſſet, eum imperaſſe annos viginti novem. Hæc, ut opinor, verba ante oculos habuit vir eruditus, *Vixit annos ſexaginta octo, ex quibus communi habitu propè novem egit.* Locus certè hic difficultates ſuas habet; quia ſi totam Diocletiani vitam inſpicimus, plus quàm novem annos communi habitu, ſive privatus vixit. Putabam nonnunquàm ſcribi debere *quadraginta novem*, & extritam fuiſſe notam numeralem priorem; quibus ſi addantur viginti anni imperii, jam vixit annos octo & ſexaginta. Sed Victoris veſtigiis inſiſtens P. Diaconus lib. 10. extremo, memoriæ mandat, *Diocletianum vixiſſe annos ſexaginta octo, è quibus poſt imperium in communi habitu propè novem exegit.* Significanter addit, *poſt imperium*; adeò ut nonnulli videantur cenſuiſſe, Diocletianum per tot annos vixiſſe, poſtquàm ſeſe purpurâ exuit, quod tamen verum eſſe non poteſt. Noluit autem Diocletianus, licèt id ſuaderent Herculius & Galerius, imperium reſumere; undè eum egregiè laudat Eumenius cap. 15. Panegyrici Conſtantino dicti: *At enim divinum illum virum, qui primus imperium & participavit, & poſuit, conſilii & facti ſui non pœnitet, nec amiſiſſe ſe putat, quod ſponte tranſcripſit. Felix beatuſque verè, quem veſtra, tantorum Principum, colunt obſequia. Sed & ille multijugo fultus imperio, & veſtro tegitur lætus umbraculo, quos ſcit ex ſuâ ſtirpe creviſſe, & glorias veſtras ſibi juſtè vindicat. Hunc ergò illum, qui ab illo fuerat frater aſcitus, puduit imitari; huic illum in Capitolini Jovis templo juraſſe pœnituit: non mirum, quòd etiam genero pejeravit.*

Lin. 10. *Fame atque angore confectus eſt.*] Alios narrare, Diocletianum eſſe extinctum morbo aquæ intercutis, alios veneno, Suidam ſuſpendio; alios ipſi linguæ pædorem, & ex faucibus erumpentes vermes, ac ſaniem tribuere, notat ad hoc & ad cap. 1. præſtantiſſimus Baluzius. Sed ad cap. 30. obſervat idem, Suidam narrare, Diocletianum à Senatu jugulatum eſſe, Maximianum verò ſe ſuſpendiſſe, quod certè memoriæ vitio adſcribendum eſt. Undè autem hæc Suidas hauſerit, ignoro: ſed non memini, quenquam Veterum narrare, Diocletianum, vel Maximianum juſſu Senatûs jugulatum, ſive occi-

ſum fuiſſe : verùm conſtat, Herculium libero mortis arbitrio ipſi à Conſtantino relicto, ſuſpendio vitam finiviſſe; undè optimè ei convenit ὁ δὲ ἀπήγξατο. Alii memoriæ mandant, Diocletianum μανέντα, *furore percitum* obiiſſe, uti ex Euſebio, & Oratione Conſtantini apud eumdem, & Chryſoſtomo in Oratione de S. Babylâ, notat Henricus Valeſius. Euſebius 8. 13. ſcribit, Diocletianum poſt peracta vicennalia in difficilem morbum, νόσον οὐκ αἰσίαν, incidiſſe, & de mentis ſtatu dejectum fuiſſe : ſed non narrat, eum obiiſſe furibundum; & Conſtantinus c. 25. Orationis memoriæ mandat, Diocletianum διὰ τῆς ἀφροσύνης βλάβην, *ob vitium inſaniæ, vili quodam clauſum domicilio pœnas dediſſe* : quod oratoriè magis, quàm verè dictum eſſe, perſuaſus ſum; & quicquid ſit, Conſtantinus non memorat, eum furore correptum obiiſſe. Chryſoſtomus, fateor, teſtatur, Diocletianum μανέντα periiſſe : ſed potuit Rhetorum more rem exaggerare; potuit etiam ad morbum, cujus Euſebius mentionem facit, quemque deſcribit Lactantius c. 37. digitum intendere. Neque enim perſuaderi poſſum, Lactantium obliturum fuiſſe memoriæ & poſteritati conſecrare, Diocletianum furore percitum obiiſſe, ſi hoc verum foret; & ſcire ille rem omnem potuit, utpotè illorum temporum æqualis. At qui tragicos meritoſque Perſecutorum exitus deſcribit, narrat tantùm, Diocletianum *in odium vitæ dejectum, & proculcatum injuriis, fame atque angore confectum fuiſſe*; quæ verba nihil aliud ſonant, quàm, ut paulò antè loquitur, ægritudine duplici confectum moriendum ſibi eſſe decreviſſe; omniaque, quæ hoc capite narrantur, evincunt, Diocletianum dolore & angore, qui tantus fuit, ut & cibos reſpueret, vitam finiviſſe, atque adeò, quemadmodum Victor loquitur, *morte conſumptum eſſe per formidinem voluntariâ*; quia ſcilicet, ut ſequitur, ſuſpectabat necem dedecoroſam : undè & venenum hauſiſſe dicitur. Lactantius cap. 17. morbo, in quem poſt peracta vicennalia incidit Diocletianus, ſcribit, eum *dementem factum eſſe, ità ut certis horis inſaniret, certis reſipiſceret.* Sed hoc ità ſeſe habere potuit, dum morbo agitatus eſt, uti in multis hominibus obſervatur : potuit illud etiam per aliquod tempus, imò per omnem reliquam vitam duraſſe : ſed tamen variæ res, atque adeò mors ipſa, contrarium videntur ſuadere. Noluit enim reſumere purpuram, licèt Herculius & Galerius id eum rogarent enixè; illiſque ſapienter reſpondit : *Utinam Salonæ poſſitis viſere olera noſtris manibus inſtituta! Profectò nunquam iſtud tentandum judicaretis* : quod Carnuti accidiſſe, non abſque ratione exiſtimat Baluzius ad cap. 29. Scilicet eò à Galerio Maximiano accitus erat, ut quod antè non fecerat, præſente illo imperium Licinio daret, & cum eo de ſummâ Republicâ, & de creando Licinio Imperatore, id quod docet clarè Victor, conſilium haberet; quod utiquè non feciſſet, ſi ille de mentis ſtatu fuiſſet dejectus; quibus adde, Eutropium ſcribere, *præclaro eum otio conſenuiſſe.* Narratio autem Conſtantini, quamvis rem ſcire potuit, videtur cum micâ ſalis eſſe capienda. Nam non puto, eum de morte Diocletiani loqui : verùm innuere tantùm, hunc ex morbo dementem factum depoſuiſſe imperium, & incluſum vili domicilio pœnas dediſſe perſecutionis; & deindè non vile hoc fuit domicilium, vel εὐκαταφρόνητος οἴκησις : aſt ingens ſplendidumque palatium, uti ſatis ſuperque Sponius, longiori vitâ digniſſimus, in Itinerario oſtendit. Quòd ſi quis tamen Diocletianum poſt depoſitum imperium, modò ſanum, modò mentis non compotem, per totam vitam fuiſſe cenſeat, inſaniæque omnia adſcribat, quæ narrat hoc capite Lactantius, nullus quidem ego repugnabo. Videtur tamen mihi ſatis ingens pœna fuiſſe, æſtuantem, edere nolentem, ſuſpiria ducentem, & miſeram mortem timentem, angore, &, uti Euſebius lib. 8. extremo ſcribit, μακρᾷ, καὶ ἐπιλυπωτάτῃ τῇ τοῦ σώματος ἀσθενείᾳ, diem ſuum obire. Atque ità etiam Maximinus à Licinio victus ac fugatus, *angore animi ac metu confugit ad mortem.* Cæterùm neſcio, undè hauſerit Jornandes, Diocletianum in *Cappadociâ* defunctum eſſe; & puto etiam, non abſque ratione erudítiſſimum Baluzium redarguere Victorem, qui narrat, Diocletianum minaces litteras à Conſtantino & Licinio accepiſſe, & ideò ſuſpectantem necem dedecoroſam venenum hauſiſſe. Nam quamvis, ut ferè ſemper, Victorem ſequatur P. Diaconus lib. 10. extremo, non puto tamen, Lactantium præteriturum hiſtoriam, quæ maximè notabilis foret in narrandâ Diocletiani morte. Cæterùm ad cap. IX. obſervo, Diocletianum in Ægypto apud Alexandriam cepiſſe & interfeciſſe Achilleum, qui purpuram ſumpſerat. Addit Oroſius, eum crudeliter victoriâ uſum eſſe, Alexandriam direptioni dediſſe, Ægyptum totam proſcriptionibus cædibuſque fœdaviſſe. Quin inſuper Alexandriam videtur caſtello coërcuiſſe; nam Victor, Epiſcopus Tunnunenſis, ità loqui-

tur in Chronico : *Exilio mittitur* (nimirùm Victor) *& carceris castelli Diocletiani post Prætorianum carcerem traditur ;* & hoc Alexandriæ accidisse, patet ex sequentibus : *Victor & Theodorus, antè fati Episcopi Africani, de carcere ejiciuntur, & post disputationes in Prætorio continuas dierum* XV. *ad aliam custodiam Monasterii Tabenensiotarum, quod est apud Canopum* XII. *Mil. procul ab urbe Alexandriâ, mittuntur.* Hoc monendum esse operæ pretium duxi, quia hoc in libello totiès Diocletiani mentio occurrit ; putoque, scribendum apud Victorem esse, *carceri castelli Diocletiani post Prætorianum carcerem traditur* : quanquàm illius ætatis Auctorum Latinitas ad normam redigi nequaquàm possit.

CAPUT XLIII.

Pag. 238. lin. 4. *Constantini sororem . . .*] Undè Licinius apud Photium in Actis Metrophanis & Alexandri, pag. 1407. vocatur ἐπ' ἀδελφῆ γαμβρὸς Κωνςαντίνου.

Lin. 8. *Utriusque imagines simul locantur.*] Nimirùm in clypeis, non secùs ac Diocletiani & Maximiani Herculii, cap. præcedenti, ubi videatur Nota. Sic in nummorum variorum unâ parte binorum Imperatorum vultus sæpè junctos videmus.

Lin. 10. *Quasi necem patris . . .*] Rectè addit *quasi*, quia eum non amaverat vivum ; & Herculius ea fecerat, quæ certè amorem omnem & reverentiam sustulissent, uti patet ex cap. 18. & 28. Prætextus igitur armorum fuit pater ; nec aliam ob causam à Maxentio arbitror consecratum fuisse Herculium, uti Nummi testantur, qui inscripti sunt, DIVO. MAXIMIANO. SEN. OPT. FORT. neque enim puto, hoc alium, quàm filium fecisse.

Lin. 11. *Senem hunc intestabilem . . .*] Ità emendat, me haud invito, Baluzius ; alii *discordiam intestabilem* dici, malè existimant.

CAPUT XLIV.

Pag. 238. lin. 2. *Quòd responsum acceperat . . .*] Maxentius quidem initiò simulaverat, sese Christianum esse, teste Euseb. 8. 14. sed posteà satis superque docuit, se aniles Gentilium fabulas amplecti ; hocque etiam ex *accepto responso* ab oraculo absque dubio, & ex *consultis libris Sybillinis* patet. Sed mirum, imò plusquàm mirum, Lactantium nihil narrare de sceleribus ejus, libidine, magicisque artibus, quæ omnia graphicè depingit Eusebius 8. 14. illiusque vestigiis insistens Haymo 8. 2. P. Diaconus lib. undecimo, & Politia SS. Patrum sæpiùs laudata apud Photium. Quin & ipse Aurelius Victor leviter ista tangit : *Hujus nece incredibile quantùm lætitiâ gaudioque Senatus ac plebes exsultaverint, quos in tantum afflictaverat, uti Prætorianis cædem vulgi quondàm annuerit ; primusque instituto pessimo muninum specie patres aratoresque pecuniam conferre prodigenti sibi cogeret ;* ubi non malè Eruditi rescribunt, *munerum specie* : sed incautè advocant strenas Augusto & Caligulæ oblatas. Nam per *munera* intelligi debent ludi, spectacula, quæ edere destinaverat magnifica, eoque nomine pecunias corradebat & exigebat immensas. Multus est etiam P. Diaconus in narrandis crudelitatibus & libidinibus Maxentii ; additque, agros relictos esse, & omni studio arandi serendique cessante, magnam famem Urbem atque omnia loca invasisse ; quæ conveniunt iis, quæ Maximo Dazæ adscribit Lactantius c. 37. & 38. Nefarios insuper Maxentii mores depingit Auctor incertus Panegyrici Constantino dicti, c. 4. & c. 14. ubi eum *vilissimum hominem, stultum, ac nequam animal* vocat ; necnon Nazarius cap. 31. qui omninò videatur.

Ibidem. *Periturum esse, si . . .*] Tolerari potest : fortè tamen excidit τὸ *se*, & scribi debet, *periturum esse se, si . . .*

Lin. 5. *De Mauris atque Italis . . .*] Scilicet in Africâ Alexander imperium arripuerat : sed vicit eum Rufus Volusianus, Præfectus Prætorio, à Maxentio missus, testibus Aurelio Victore cap. 39. & Zosimo 2. 15. Hic autem Alexander videtur obsessus fuisse in urbe Cirtâ. Victor : *Tum per Africam sacerdotium decretum Flaviæ genti, Cirtæque oppido, quod obsidione Alexandri ceciderat, reposito exornatoque nomen Constantina inditum ;* id est, quod oppidum Numidiæ vastatum & direptum fuerat, cùm in eo obsideretur Alexander, qui purpuram sumpserat. Potuit etiam illa fida mansisse Imperatoribus, & obsessa atque eversa fuisse ab Alexandro, quia Zosimus scribit, eum primo congressu victum, captum, & mox strangulatum fuisse. Priorem tamen sententiam amplectitur Tristanus, T. 3. p. 440. uti ex his ejus verbis patet : *Lesquels (Volusianus & Zenas) étant descendus en Afrique, défirent Alexandre dès la premiére rencontre, & le poursuivirent fuyant de si près, qu'ils l'attraperent dans Cirta, qu'ils prirent de force, & soudain l'étranglerent.* Quicquid sit, urbs vastata resurrexit, & CONSTANTINÆ nomen accepit. Vir eruditus

tus ad Victorem Aurelium notat, eam etiam dictam fuisse *Nicephorium*, quòd ab Alexandro Magno ibi insigni parta victoria illustris esset; additque, eamdem *Nisibenam Constantinam* in Notitiâ Imperii appellari. Sed Alexander Magnus nunquàm Africam victoriis peragravit: deindè *Nicephorium* fuit in Mesopotamiâ prope Edessam, testibus Stephano & Plinio 5. 24. qui illud ab Alexandro Magno conditum fuisse, testatur 6. 26. *In viciniâ Euphratis Nicephorium, ut diximus, quod Alexander jussit condi propter loci opportunitatem.* Si *Nicephorium*, quemadmodùm Stephanus, & eum secutus Suidas scribunt, *Constantinæ* nomen tulit, videtur sequi, eam antè vocatam *Amidam* fuisse, & *Constantinæ* nomen accepisse à Constantio, Constantini Magni filio, cùm adhùc Cæsar esset; quia eum Amidam mutato nomine dixisse *Constantinam*, clarè testatur Ammianus Marcell. 18. 8. & 9. quod tamen eruditione præstantes viri non videntur animadvertisse. Sed ut non nego, *Nicephorium*, quia id tradit Stephanus, dici potuisse *Constantinam*: ita certè nihil commune habet cum *Amidâ*, vel *Constantinâ* laudatâ Marcellino. Nam *Nicephorium* situm fuit ad Euphratem, utì docent Plinius & Ptolomæus 5. 18. Sed *Amida*, vel *Constantina* Ammiani fuit vicina Nisibi, Tigri imposita, teste Procopio lib. 1. Persic. vel per fossam ex Tigri ad eam perveniri poterat, utì apud Ammianum legimus; quibus addi possunt quæ notat Bochartus, vir summus, pag. 21. Geograph. Sacræ: adeò ut Stephani verba nihil cum Ammiani narratione commune habeant. Nisibi vicinam esse hanc urbem, patet quoque ex Notitiâ, quippè in quâ vocatur *Nisibina Constantina*, fortè ad alterius, vel aliarum in eo tractu Constantinarum differentiam; quarum una, si Stephanum sequimur, fuit *Nicephorium* ad Euphratem sita; aliaque longiùs indè remota in Arabiâ Petræâ, utì patet ex subscriptione Concilii Constantinopolitani, quam cum Codice Canonum à Pithæo restituto edidit illustris Pelletierius, & in quâ *Provinciæ Bostron* Episcopi memorantur, *Elpidius Dionisiensis, Chilon Constantiniensis, Uranius Adratensis, vel Adranensis, & Severus Neapolitanus.* Et quanquàm Constantius nomen illius mutaverit, tamen vetus etiam retinuit; & Procopius apud Photium memoriæ mandat, Anastasii Imperatoris tempore *Amidam* à Persis fuisse obsessam; ejusque incolas fine Excerptorum vocari Κωνςαντιαῖες, persuasus sum. Nam *Nicephorium* hoc loco non posse intelligi, clarum certè est, quia indè Daras petiit Chosroës; quæ etiam fuit prope Nisibin, & ab Anastasio Imperatore dicta est *Anastasiopolis*: nisi tamen hæc oppida fuerint valdè vicina, & alterum *Amidæ*, alterum *Constantinæ* nomen tulerit. Nam in laudatâ Subscriptione recensentur Episcopi *Provinciæ Mesopotamiæ, Maras Amidensis, Jobianus Æmarensis, Bathes Constantinianensis*: quanquàm non diffitear, Bathen alterius urbis potuisse esse Episcopum, quæ *Constantinæ* nomen in Mesopotamiâ etiam tulit, utì Stephanus de Nicephorio memorat. Dio lib. 40. & Strabo lib. 16. meminerunt etiam *Nicephorii*; atque ex hoc patet, illud circa Carrhas fuisse, *Jovemque Nicephorium*, quem memorat Spartianus initio Hadriani, ab eâ urbe nomen habere, censent Eruditi; dubitavitque vir maximus, an alia urbs hoc nomine sit: Jovem tamen Nicephorium à loco dici, censet. Sed *Nicephorium* fuit etiam locus, vel vicus prope Pergamum, multis templis & statuis deorum illustris. Polyb. in Excerpt. de Virt. & Vitiis: *Postridiè verò* (Prusias) *copiis ad Nicephorium adductis, templa omnia vastare, delubra, ac statuas deorum, ac imagines spoliare ac diripere cœpit*; fuitque simul lucus consitus ab Eumene Rege: undè τὸ Νικηφόριον ἄλσος memorat Strabo lib. 13. Patet id etiam ex Regis Macedoniæ responso ad T. Flaminium apud Polybium lib. 17. Nam cùm Regis Attali Legati c. 2. petiissent, ut τὸ τῆς Ἀφροδίτης ἱερὸν ἀκέραιον καὶ τὸ Νικηφόριον, ἃ κατέφθειρε, restitueret, respondet ille cap. 6. *Nicephorium & Veneris templum, quæ sunt vastata, cùm nequeam aliàs in integrum restituere, plantas & hortulanos mittam, quibus locorum cultura sit futura curæ, & cæsarum arborum incrementum*; qualia narrat etiam Livius liv. 32. cap. 33. & 34. ubi *Veneris templum* similiter à *Nicephorio* distinguitur. Hinc videor affirmare posse, lucum à templo primario, quod potuit fuisse Jovis Νικηφόρου, nomen accepisse, & ambitu, vel περιβολῇ, complexum fuisse Veneris aliorumque deorum templa. Diodorus certè Siculus p. 294. Excerptorum memoriæ mandat, Philippum evertisse τὰ περὶ τὸ Πέργαμον ἱερὰ, τό τε Νικηφόριον πολυτελῶς κατεσκευασμένον, καὶ τ᾽ ἄλλα γλυφὰς ἔχοντα θαυμαζομένας; & iterùm pag. 337. Prusiam, Bithyniæ Regem, spe capiendi Attali frustratum, τὸ πρὸ τῆς πόλεως τέμενος τὸ καλούμενον Νικηφόριον, καὶ τὸν νεὼν corrupisse, καὶ τοὺς ἀνδριάντας, καὶ τὰ τῶν θεῶν ξόανα, καὶ τὸ περιβόητον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπίου, & denique ἱερὰ πάντα, *templa omnia* diripuisse. Quòd si quis igitur Jovem Ni-

cephorium hinc nomen habere, eumdemque ita appellari, quòd Victoriam manu teneret, qualis frequentissimè in Græcorum & Romanorum numismatis conspicitur, censeat, per me id certè licet. Sed ut ad Aurelium Victorem revertar, notat insuper vir eruditus, Straboni *Cirtam* per V. scribi, & *Virtam*, ab Alexandro conditum oppidum memorari Marcellino lib. 20. In editione Casauboni Κίρτα scribitur, quod leviusculum est: verùm *Virta*, ab Alexandro Magno condita, nihil cum *Cirtâ* nostrâ commune habet, nec fuit sita in Africâ, sed in extremâ Mesopotamiâ, uti vel Ammianum inspicienti patebit. *Cirta* autem Africæ, *Constantina* posteà dicta, fuit urbs olim celebris, *Regum quondàm domus*, *procul à mari sita*, teste Melâ lib. 1. cap. 6. Et Strabo lib. 17. eam etiam locat ἐν μεσογαίᾳ, urbemque scribit esse munitissimam, & optimè omnibus rebus instructam, maximè à Micipsâ, qui eò Græcos colonos deduxit. Eam posteà sub Arabibus floruisse, suo tempore celebrem fuisse, Constantinæque nomen retinere, tradit multis Leo Africanus in Descriptione Africæ; idemque mihi testatus est Legatus Imperatoris Marocci, qui non ita pridem ad Præpotentes Fœderatorum Belgarum Ordines missus fuit: urbem magnam, amplam, splendidis antiquisque ædificiis & monumentis, quæ inscripta sunt litteris incognitis (Græcis proculdubiò & Latinis) refertam, & longè à mari positam esse, identidem affirmans: quod ultimum etiam Strabonem & Melam narrare, modò vidimus. Sed situm turbat valdè Sallustius, urbemque mari vicinam facere videtur c. 21. B. Jugurth. *Interim haud longè à mari prope Cirtam oppidum utriusque consedit exercitus*: quæ quomodò conciliari queant, ego vix video, cùm & hodiè *Constantina* longè à mari sit remota, nec duplex *Cirta* in Africâ fuerit; licèt illud arbitretur Danæus ad Augustini cap. 69. de Hæresibus: quod miror etiam occurrere in Strabonis Indice, cùm apud eum nihil tale legatur. Et quia parùm hæc urbs cognita est, non ingratam me tibi, lector, rem facturum existimo, si ectypum ejus apponam, quem debeo Amplissimo Witzio Reip. Amstelodamensis Consuli, quemque cum Viro Illustri communicavit non nemo, qui per tres in eâ annos durâ, at posteà Tuneti splendidissimâ fortunâ, licèt Christianus foret, usus est.

Constantina igitur montis propè inaccessi vertici imposita, qui munitur insuper lapidibus 10. vel 12. pedes longis, 4. vel 5. latis, rotunda, & ejusdem ferè ac Roterodamum magnitudinis est. Ædificia pro gentis more & genio parvi momenti sunt: sed rudera & columnæ marmoreæ, quæ passim à fodientibus terram eruuntur, certissima indicia sunt, olim illa splendida & magnifica fuisse. Qualia etiam fuerunt Leonis Africani tempore. *Ædificia*, ait, *passim sumptuosissima videre licet: quale summum est templum, duo collegia, tria aut quatuor monasteria, aliaque id genus complura.* Et hic locus revocat mihi in memoriam, urbem eam fuisse olim metropolim Numidiæ. Canon Concilii Milevitani 86. *De Archivo & Matriculâ Numidiæ: Dein placuit omnibus Episcopis, qui in hoc Concilio subscripserunt, ut matricula & Archivus Numidiæ, & apud primam sedem sit, & in Metropoli, id est, Constantinâ*: de quo Canone multis disputat Sam. Petitus lib. 3. cap. 1. Var. Lection. cui addatur omninò Ludovicus du Pin, Vir certè eruditissimus, Dissert. Historicâ 1. de Antiquâ Ecclesiæ Disciplinâ. Distat Constantina Tuneto 45. vel 50. Bonâ 20. vel 25. & Algeriâ 70. milliaribus Germanicis; quibus faciendis ab ultimâ profectus urbe quatuordecim impendit dies is, qui hæc cum Witzio communicavit.

1. Turris alta, ex quâ de nocte lucernæ dependent ardentes.

2. Castellum ad tuendum exitum veteris viæ, per quam solam urbs adiri poterat, in mediâ urbe exstructum.

3. Via, vel introitus urbis rupi incisus, tam latus atque altus, ut equis & camelis per eum in urbem ascendere potuerint. Nunc sordibus repletus est, quia grave nimis onus incolis habebatur alimenta plurimis lucernis de die & nocte præbere; quippè sine quibus hic aditus nullius usûs esse poterat propter tenebras.

4. Castella, vel duplex potiùs murus turribus munitus, & defendendi aditûs causa extructus: in exteriori erant duæ portæ, quæ ducebant obliquâ viâ ad unam, quæ in interiori muro erat, portam; per quam portam ad introitum in urbem rupi incisum dabatur aditus. Fuisse duas vias ad urbem Leo Africanus tradit: *Suntque duæ tantùm viæ arctissimæ, quæ in urbem ducunt: quarum hæc ex Oriente, illa verò ex Occidente, patet. Portas quoque habet maximas, amplissimas, atque elegantes.* Sed αὐτόπτης noster suo tempore tantùm hanc memorat; & nisi situs obstaret, binæ hæ viæ ad binas exterioris muri portas ducere potuissent.

5. Hodiernus ad urbem aditus, quem

Turcæ ex ruinis veterum ædificiorum fecerunt; sed qui adeò difficilis est, ut pedibus tantùm uti, non autem equo quis vehi possit: adeò ut Turcæ & incolæ necesse habeant de camelis & equis descendere, eosque ducere.

6. Castellum, quo novus aditus defenditur.

7. Balnea aquæ calidæ corrupta ferè, & in quibus nunc pauperes corpora sua purgant, mulieresque ope certi generis terræ, quæ vim cinis lixivi obtinet, quamque *tofill* nominant, linea vestimenta, & alia, reddunt nitida. De his balneis loquitur proculdubiò Leo: *Ad flumen quibusdam gradibus descenditur rupi incisis; in ipso autem flumine domus quædam est rupi quoque sic incisa, ut tectum, columnæ, & muri, unam tantùm efficiant partem: hîc Constantinæ mulieres panniculos abluere solent. Est quoque huic oppido vicinum quoddam balneum aquæ calidæ, quæ inter rupes fluendo diffunditur.*

8. Molæ aquariæ, quas exstruxerunt Mauri à Carolo V. ex Andalusiâ & Granatâ ejecti.

9. Eorundem Maurorum horti & viridaria. Leo Africanus: *Habet fluvius, qui in eâ planitie præterfluit, hortos utrinque feracissimos, si rectè colerentur.*

10. Catarractes, quem facit fons prope urbem Orientem versùs exoriens, & multam vim aquæ ejiciens; qui urbem, quà Septentrionem spectat, cingit, & munimenti loco est, atque in profundam admodùm vallem magno cum strepitu sese effundit. Leo Afr. *Rupibus altissimis cingitur: huic fluvius Sufegmate subterfluit, qui & rupibus etiam clauditur, adeò ut fluvius profundissimus, unà cum rupibus utrinque positis, Constantinæ ceu fossam quandam præbeat.*

11. Rivus, vel fluvius, qui ex fonte prædicto oritur. Hæc omnia, utì patet, ferè conveniunt: sed mirum, Leonem non facere mentionem aditûs in urbem veteris; nisi fortè eum intelligat per *gradus rupi incisos*, per quos ad fluvium descendebatur. Sed hæc sufficiant.

Ibid. *Mauris*...] Illi etiam in exercitu Severi fuerunt, & proculdubiò cum reliquis militibus ad Maxentium transgressi sunt. Zosimus enim 2. 10. scribit, Severum διὰ τῶν Μαυρουσίων ταγμάτων venisse; nec mirum, quia exercitum Herculii habebat, qui, teste Eutropio, *bellum in Africâ profligavit, domitis Quinquegentanis, & ad pacem redactis*: & hos Mauros insuper auxit Maxentius; undè dicitur, *suum proprium de Mauris atque Italis exercitum nuper extraxisse.*

Pag. 239. lin. 1. *Maxentiani milites prævalebant.*] Haud obscurè indicat Lactantius, initiò non satis feliciter pugnasse Constantinum: at contrà Eusebius 9. 9. narrat eum primam, secundam, & tertiam aciem tyranni vicisse, & ita accessisse ad urbem Romam dimicaturum cum ipso Maxentio. Et, quemadmodùm ex Panegyrico Constantino dicto patet, primò dimicatum sub ipsis Alpium jugis, cap. 5. indè in campis Taurinatibus, c. 6. tertiò ad Veronam, c. 8. tandemque ad Pontem Mulvium; quam in rem etiam videri potest Nazarius cap. 17. 21. & sequentibus Panegyrici sui. Atque ita Orosius 7. 28. narrat, Maxentium *sæpè multis præliis fatigatum, ultimè ad pontem Mulvium victum & interfectum fuisse.* Neque tamen puto, talia memoriæ mandaturum Lactantium, si aliter se illa planè haberent. Et ipsi adstipulatur Politia SS. Patrum apud Photium p. 1409. quippè ubi disertè narratur, Constantinum, cùm permovere non posset Maxentium ut à persecutione abstineret, bello eum aggressum esse; & *primò haud procul absfuisse, quin succumberet*: καὶ συμπλακεὶς μάχῃ, τὰ πρῶτα μὲν ἐγγὺς γίνεται, τὸ λαβεῖν τὸ ἧττον, utì Græca sonant; & indè de cruce in cœlo visâ verba facit, quomodò rem ferè etiam narrat Lactantius.

Lin. 5. *Quinquennalia terminabantur.*] Quid de hoc loco sentiant eruditi viri Baluzius & Pagius, vide in notis ad hunc locum, Lector, & pag. 248. Dissert. Hypaticæ; & indè disces ambos censere, sexto imperii anno exacto, ineunte septimo, Maxentium occubuisse. Firmat illam sententiam Auctor Paneg. Constantino dicti cap. 16. *Et consumpto per desidias senio, ipsum diem natalis imperii sui ultimâ cæde signaret, ne septenarium illum numerum sacrum & religiosum vel inchoando violaret.* Et arbitror, non absque ratione censere eruditos, annum sextum imperii vocari *quinquennalia*, quia primo illius anni die celebrabantur. Sed non vacat hanc in rem diligentiùs inquirere; totamque hanc disputationem iis relinquo, qui tam in Galliis, quam Italiâ, summâ cum eorum laude illi incumbunt.

Ibid. *Commonitus in quiete*...] Lactantium si sequimur, certum est Constantinum vigilantem hoc signum non vidisse in cœlo: sed nolo materiam examinare, quæ à tot eruditis viris excussa est; tu vide Fred. Spanhemium, Antiquitatis Ecclesiasticæ peritissimum,

virum, in Introd. Chronologicâ, & Jac. Gothofredum ad lib. I. cap. 6. Philostorgii. Scribendum autem in sequentibus, uti monui obiter ad Dissertationem de Utilitate quam Principes ex nummis capere possunt, *Christum in scutis notat;* id est, Christi nomen, quod exprimebant per duas primas salutaris vocis litteras. Non aliter loquitur Prudentius contra Symm.

Christus purpureum gemmanti textus in auro
Signabat labarum ——

id est, Christi nomen, Christi monogramma. Et si Lactantium sequimur, fuit illud ad hunc modum compositum, quomodò sæculo IV. sequentibusque, Christianos signasse observat Baronius in Annalibus, & Gassendus in Notit. Ecclef. Diniensis. Nec aliter occurrunt primæ divini nominis litteræ in nummo Anastasii apud Arschotanum Ducem Tab. LXVII. Alii crucem, ego verò Christi nomen facio; quia Christus, non autem crux, mundi, qui per globum designatur, salvator est. Potuit etiam monogramma illud tale fuisse,

quia similiter in nummis Constantini exprimitur, & quia Eusebius lib. I. cap. 25. de Vitâ ejus scribit, primas Christi nominis litteras fuisse labaro intextas, χιασμένȣ τȣ̃ P κατὰ τὸ μεσαίτατον; quanquàm & hæc verba de priore figurâ, quam opinor Lactantium innuere, possint fortè interpretari, cùm littera Græca P, si eam mediam linea secat, fit decussata. Certè à rei veritate aberrat planè eruditus Dissertationis Historicæ de Visione Constantini Auctor, & malè arbitratur, vulgarem circumflexi accentûs notam adhibitam fuisse ad hunc modum,

quod non opus est multis refellere, cùm certus sim, virum illum sententiam suam relicturum, si nummos inspiciat, vel in hancce notam incidat. Finem hîc facerem, nisi adjicere placeret ea, quæ ad illustrandas crucium nonnullarum formas ad Columbum τὸν μακαρίτην miseram, quia notis ipsius inserta sunt. Illæ igitur ita sese habent.

A

B

C

D

Non immorabor iis examinandis, quæ notat Carolus Du Fresne in Dissertatione de Inferioris XVI. Numismatis, N. 23. sed monebo tantùm in cruce, quæ notatur litterâ A. superiorem lineam transversam denotare tabulam, cui inscriptum fuit βασιλεὺς Ἰȣδαίων; alteram verò lignum cui manus D. N. I. C. fuerunt affixæ: in eâ, quæ notatur litterâ B. supremam & mediam eodem planè sensu accipi debere; infimam verò lineam, significare locum, cui pedes affixi Salvatoris fuere: in tertiâ, quam designat littera C, eadem denotari: sed cruces decussatas, ut vocant, mediæ lineæ transversæ innuere loca, in quibus clavi Dominicas manus ob peccata nostra perforarunt; & denique ultimæ crucis, notatæ litterâ D. orbem summum referendum esse ad titulum, binos transversi ligni ad brachia, & infimum ad pedes transfixos. Ratio hæc omnia suadet, licèt tempus, quo talis effingendi cruces mos initium sumpserit, ignotum mihi sit planè; nec puto rem tanti esse, ut propterea nos cruciare vel tantillùm debeamus. De monogrammate autem Christi in nummis expresso agit illustris Du Fresne Num. 24. Dissertationis laudatæ; quæ ut elegantia sunt, ita tamen non puto eum satis rectè explicare gemmam, in quâ illud cernitur, & simul legitur SAL. DO. N. ALEX. FIL. LUCE. Neque enim illa ullo modo referri potest ad Alexandrum Mammææ filium: sed ad Alexium, quo nomine varii posterioribus temporibus Imperatores fuerunt, spectat; & LUCE æquè commodo sensu exponi potest LUCEBIT, ut ita simul quasi vota suscipiantur pro Alexio Imperatoris filio. Quanquàm nec LUGET respuam, quia illud in aliis nummis apud Choulium obvium est. Præterea in Maxentii nummis cernitur Christi monogramma pag. 277. apud eundem: sed, ut verum fatear,

mihi nequaquàm fit verisimile, ejus numismatis divinum characterem inditum vel impressum fuisse; & si rationem temporum inire placet, nullo id modo fieri potuit, cùm in ipsâ illâ acie, in quâ primò Constantinus signum hoc præcedere exercitum jussit, perierit. Puto igitur deceptum esse Choulium, & id *Maxentio* adscribere, quod fecit *Magnentius*, cujus nummos ita signatos fuisse constat, docetque satis illustris Mediobarbus, qui & alium nummum Magnentio tribuit, quem idem Choulius pag. 187. Maxentio adsignat. Putaveram ab illustri Du Cange etiam Deliorum nummum laudari insignem isto monogrammate, eumque suppositìtium esse censueram: sed nunc demùm animadverto, virum eruditum nihil aliud significare, quàm in gemmâ, quæ super caput Jovis exhibet Christi monogramma, cerni capita Jovis, Apollinis, & Dianæ, utì illa occurrunt juncta in nummo Deliorum apud Goltzium Tab. 18. quarè hîc me quidem properasse nimis libens lubens confiteor. Quî autem factum sit, ut divinum illud signum Jovis capiti sit impositum, difficile admodùm dictu est; nec certè hinc me extrico. Nam inscriptio addita VIVAS. IN. DEO. F. id est, *Feliciter*, clarè indicare videtur, hanc gemmam à Christiano sculptam fuisse: nisi dicamus, Deorum capitibus monogramma & Inscriptionem posteà adjecisse Christianum quendam, ignarum fortè quorum capita forent, vel ut rem profanam ita quasi in sacrum usum converteret. Notandum autem, monogramma in nummis occurrere, qui non modò ante Constantinum, verùm etiam ante Christi adventum salutarem, signati sunt. Nam Scaliger ad Eusebium, & Rupertus in Oratore Historico Ptolomæi Apionis laudant numisma, cujus in unâ areâ cernitur caput cornibus arietinis cum diademate; in alterâ verò aquila unguibus fulmen retinens: juxtà est cornu copiæ; infra pedes alitis hæc nota; in ambitu nummi, ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ; & illi hanc notam esse arbitrantur ΧΡΗΣΤΗΡΙΟΥ Oraculi Ammonis, Cyrenis, quarum ille Rex erat, vicini. Vellem equidem, ejusmodi ut nummum inspicere possem, quippè qui certè inter rarissimos habendus est; & ut illam interpretationem non respuo, ita memini, me alicubi legisse, notam hanc in nummis ante Constantinum percussis designare nomen monetarii: quod tamen, ut verum fatear, difficultates suas habet. X. & P. similiter sibi ferè junctæ occurrunt in nummo Decii apud Tristan. Tom. 2. pag. 595. in quo legitur

BA☧ATO.

Lin. 8. *Christum in scutis notat* . . .] Non, quemadmodùm monui, Christi effigiem, sed monogramma. Et tempore Prudentii nondùm illud etiam fiebat. Hym. 2. περὶ στεφ. v. 98.

Quod Cæsaris scis, Cæsari
Da; nempè justum postulo.
Nî fallor, haud ullam tuus
Signat Deus pecuniam.

Nisi hæc referenda sint ad tempora Laurentii, qui martyr obiit anno 254. Sed nec Prudentii ætate id factum est, quia primus Imperatorum Græcorum Justinianus Rhinotmetus, qui regnare cœpit anno 685. ita nummos signavit. Et rectè Du Cange in Dissertatione sæpiùs laudatâ rejicit Joannem Damascenum, qui scribit, Constantinum nummo indidisse τοῖς οὐρανοφανὲς σημεῖον τοῦ σωτηρίου σταυροῦ, καὶ θεανδρικὸν Χριστοῦ χαρακτῆρα μετὰ τοῦ ἰδίου; id est, *salutaris crucis, quod in cœlo viderat signum, Christique Dei hominis imaginem cum suâ*. Nec puto, Constantinum Sanctorum vultibus nummos signasse, licèt id tradat Andreas Mamora in Historiâ insulæ Corcyræ, Venetiis anno 1672. editâ. Exhibet enim nummum, cujus in unâ areâ cernitur Constantini caput, nec laureâ, vel aliâ coronâ cinctum; in alterâ verò *Corcyra* sancta virgo & martyr stans in templo, & palmam in victoriæ signum manibus tenens, cum Inscriptione ΚΟΡΚΥΡΑΙΩΝ: quam Corcyram faciunt filiam Cercillini, Principis Senatûs Corcyræorum, ad Christum conversam operâ Jasonis & Sosipatri, discipulorum S. Pauli. Sed nihil illa προτομὴ commune cum Constantini habet vultu; deindè sibi suaviter imponunt, qui talia credere animum inducere possunt, cùm à veritate aliena planè sint.

Ibid. *Quo signo armatus exercitus capit ferrum* . . .] Non hanc, sed aliam rem miram, animasse Constantinum ad instruendam aciem, & prælium ineundum narrat Zosimus 2. 16. noctuas nimirùm ἀπείρῳ πλήθει advolantes muros implesse, illudque conspicientem Constantinum jussisse πάττεσθαι τοῖς ὅπλοις, quod fingere potuerunt Ethnici, ut aliquid opponerent visioni, ἐν τούτῳ νίκα; & hinc etiam fortè est, cur in ejus nummis conspiciatur noctua basi insistens, cujus à lateribus sunt hasta, clypeus & galea, cum Inscriptione SAPIENTIA PRINCIPIS: quanquàm commodè hæc omnia ad Minervam, sapientiæ præsidem deam, possint referri.

Lin. 12. *Cùmque repentè populus* . . .] Hæc

sic distinguo : *Cùmque repentè populus (Circenses enim natali suo) & editâ voce . . .* ita ut subaudiatur *erant ;* neque tamen improbo τὸ *edebat* Columbi.

Lin. 14. *Vocatis quibusdam Senatoribus, libros Sibyllinos inspici jubet . . .*] Notum est, Sibyllinos libros inspectos esse à *Duumviris*, indè à *Decemviris*, & tandem à *Quindecimviris* sacris faciundis. Et *Quindecimviros* usque ad Theodosii tempora mansisse, eumque sacerdotium cum veteris superstitionis sacris abrogasse, ut & Sibyllinos libros sub Honorio per Stiliconem combustos esse, notarunt Eruditi. Hoc tamen loco Maxentii jussu, non *Quindecimviri*, sed *quidam Senatores* libros illos inspiciunt : undè fortè affirmari posset, vel tunc temporis *Quindecimviros* non fuisse ampliùs, vel libros Sibyllinos consultos fuisse ab illis, quos Imperator eligebat. Sed prius verum esse vix potest, quia, notante illustri Salmasio ad Hist. Aug. Constantini Magni temporibus id muneris etiam *Quindecimviris* tribuit ipse Lactantius 1. Institut. cap. 6. Vopiscus in Aureliano cap. 19. *Pontifices* Sibyllinos libros inspexisse ex decreto Senatûs & jussu Imperatoris docet. *Agite igitur, Pontifices, quà puri, quà mundi, quà sancti, quà vestitu animisque sacris commodi, templum ascendite, subsellia laureata constituite, veteranis* (alii legunt *veneratis*) *manibus libros evolvite, fata Reipublicæ, quæ sunt æterna, perquirite.* Atque arbitratur vir idem eruditissimus, *Quindecimviros*, cùm multi eorum etiam Pontifices essent, nobiliori nomine *Pontifices* esse vocatos ; eos tamen, non ut Pontifices, sed ut Quindecimviros curam inspiciendorum & servandorum librorum Sibyllinorum habuisse. Sed hoc loco Lactantius *quosdam Senatores* memorat : quæ quomodò conciliari possint, vix video, nisi vel amplectamur rationem à me allatam, alios nimirùm, quàm *Quindecimviros*, si Imperator juberet, libros illos inspicere potuisse ; vel nisi potiùs statuamus, hos Senatores etiam fuisse *Quindecimviros*, quomodò allocutio Ulpii Sullani apud Vopiscum etiam suadere videtur, Pontifices illos ex Senatorum numero fuisse. Nam antiquitùs ex Patribus *Decemviri* creabantur, & posteà etiam pars eorum dimidia ex plebe. Liv. 6. 42. *Refecti decimùm iidem Tribuni Sextius & Licinius de Decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. Creati quinque Patrum, quinque plebis ; graduque eo jam via facta ad Consulatum videbatur ;* quod ita interpretor, ut quinque *Quindecimvirorum* fuerint Patricii, quinque Plebeii Senatores ; neque enim mihi fit verisimile, hoc sacerdotium unicuique ex plebe datum fuisse. Et Senatores fuisse Pontifices, Sacerdotesque ut plurimùm, constat ; docetque vel unus Cic. 4. ad Att. 2. *Adhibentur omnes Pontifices, qui erant Senatores.*

Lin. 15. *Hostem Romanorum . . .*] Ambiguum est hoc, ut pleraque talia ; & si Constantinus fuisset victus, proculdubiò illum appellassent *hostem.*

Lin. 17. *Pons à tergo ejus scinditur.*] Mulvius, ut videtur, cujus antè meminit. Victor hâc de re ita loquitur : *Dum, casâ acie, fugiens sese Romam reciperet, insidiis, quas hosti apud pontem Mulvium locaverat, in transgressu Tiberis interceptus est ;* & arbitror, eum narrare, de alio, quàm Mulvio ponte in fluvium Maxentium cecidisse. Mulvius pons factus est à M. Æmilio Scauro, teste Auctore de Viris Illustribus, & proculdubiò lapideus fuit : quòd si per hunc fugâ sibi consulere voluit Maxentius, verosimile admodùm est, pontem fuisse injussu ejus scissum. Et quanquàm hoc à ratione alienum sit, tamen eâ viâ Maxentium conatum sibi consulere, mox tradit Lactantius : *Ipse in fugam versus properat ad pontem, qui interruptus erat, ac multitudine fugientium pressus in Tiberim deturbatur.* Celebrat etiam Prudentius 1. contra Sym. pontem eumdem :

Mulvius exceptum Tiberina in stagna tyrannum
Præcipitans — — —

Et Auctor incertus Paneg. cap. 17. scribit, milites Maxentii *ad primum impetum exercitûs Constantini territos fugatosque, & angustiis Mulvii pontis exclusos in fluvium abiisse præcipites.* Sed Euseb. 9. 9. testatur, Maxentium Tiberim scaphis junxisse, cùmque per pontem indè factum fugâ sibi consulere vellet, propriis insidiis periisse ; id quod etiam memoriæ mandat Praxagoras apud Photium, & pluribus narrat Zosimus 2. 15. & 16. qui possunt videri. Eusebium, ut solet, sequitur Haymo 8. 3. *Maxentiumque tyrannum congredi parantem cum universis navibus, quibus fluvium straverat, demergit in profundum.* Quin & Epitome Victoris, necnon P. Diaconus tradunt, hunc pontem *paulò superiùs à ponte Mulvio,* & Maxentium *lapsu equi in profundum demersum esse.* Sed quòd *lapsu equi* scribunt tyrannum cecidisse in flumen, id apud alios non reperitur ; nisi idem significare censeamus Excerpta Valesiana, in quibus legimus, *equo eum præcipitatum* fuisse. Zosimus

narrat, tigna pontis non potuisse sustinere multitudinem fugientium, & rupta fuisse; & Politia SS. Patrum apud Photium p. 1407. ruptum esse pontem fallacem, *διαῤῥαγείσης αὐτοῖς γεφύρας σκαφιομένης*. Atque hinc patet satis superque, quid sibi velint hæc Victoris verba, Maxentium nempè *insidiis, quas hosti apud pontem Mulvium locaverat, interceptum fuisse*. Ille igitur de Mulvio, vel de ligneo potiùs ponte in fluvium decidit; & fortè Mulvium pontem interrumpi fecit, ut Constantinum ad insidias pertraheret, si transire Tiberim, & inter pugnandum, vel ante pugnam, Romam occupare vellet. Non tamen statim submersus fuit tyrannus, sed equo vectus, conatus est evadere; quod quominùs facere posset, obstabat altior & abrupta ripa. Auctor Panegyrici c. 17. *Ipsum autem illum cum equo & armis insignibus frustrà conatum per abrupta ripæ ulterioris evadere idem Tiberis correptum gurgite devoravit.*

Lin. 18. *Proterretur.*] Lege *proteritur*, nimirùm exercitus, vel miles Maxentii, utì paulò antè *Maxentiani milites* occurrunt; nisi significare Lactantius velit, Maxentii milites primo impetu exercitûs Constantini territos fugatosque fuisse, utì loquentem audivimus modò Panegyrici Auctorem. Utuntur eâdem voce non modò Terentius & Plautus, verùm etiam Virgilius 12. Æn. quem imitari solet Lactantius.

Pag. 240. lin. 5. *Primi nominis titulum* ...] Variè fluctuabam antè; & licèt putaverim, hunc titulum τὸ *Maximus* esse potuisse, quia ita in nummis & Inscript. Constantinus vocatur, & quia mox Lactantius narrat, Maximinum *convicia jocis mixta adversùs Imperatorem* MAXIMUM *dixisse*, nunc tamen arbitror, nihil aliud indicari, quàm Constantini nomen ex Senatûs decreto primo loco positum fuisse, quia idem Lactantius scribit, *Maximinum primi nominis titulum sibi vindicasse*: quod etiam Eusebium tradere, doceo ad cap. 32. Et jure id Maximinus videtur facere potuisse, quia ante Constantinum Cæsar erat factus.

CAPUT XLV.

Pag. 240. lin. 4. *Quàm cùm maximè*...] Placet nonnunquàm ad minutias descendere. Particulæ *quàm cùm maximè* & tempus denotant, & simul frigoris intensionem; adeò ut dicat Lactantius, tunc temporis maximum frigus fuisse. Sæpè tamen additur τὸ *nunc*; & tunc nihil aliud, quàm intendit & auget. Cic. pro Cluentio: *Mater, quæ multos jam annos, & nunc cùm maximè filium interemptum cupit*; paulò aliter lib. de Senect. *Causarum illustrium, quascunque defendi, nunc quàm maximè conficio orationes.* Nazar. cap. 1. Paneg. *Jactat quippè se nunc cùm maximè*; & ante eos Terentius Phorm. *Atqui opus est nunc cùm maximè.*

Ibid. *Geminatis mansionibus*...] Id est, ut unâ die tantùm itineris faceret, quantùm duæ mansiones à se invicem distabant, nec in primâ, sed secundâ requiesceret. Viæ regiæ distinctæ erant in *Mansiones* & *Mutationes*: in *Mansionibus* pernoctabant, ita ut ab unâ mansione ad aliam diei iter esset; in *Mutationibus* verò equos mutabant, & de die reficiendi sese causâ subsistebant. Nam MANERE Veteribus significabat pernoctare. Sen. 3. de Ben. 16. *Quam invenies tam miseram, tam sordidam, ut illi satis sit unum adulterorum par? Nisi singulis divisit horis, & non sufficit dies omnibus; nisi apud alium gestata est, apud alium* MANSIT, id est, pernoctavit. Cic. 1. de Div. *Conclave illud, ubi erat* MANSURUS, *si ire perrexisset, primâ nocte corruit*; pro quo lib. 2. dixit: *In eo conclavi illi cubandum fuisset*; quomodò & loquitur Suetonius in Aug. 72. 78. & Calig. cap. 55. Hinc MANSIONES sunt loca, in quibus aliquis pernoctat. Eo sensu MANSIONES SALIORUM occurrere in Inscriptione veteri, doceo lib. 4. 2. Observationum. Hinc non modò *Mansiones* à *Mutationibus* distinguuntur in Codice Theodosiano, Itinerario Burdigalensi, & alibi: verùm etiam *Mansio* pro itinere totius diei usurpatur Plinio 12. 14. *Mansionibus octo stat thurifera à monte excelso.* Erant autem hæ Mansiones ædificia ampla, adeò ut Imperatores in ipsis cum comitatu suo nonnunquàm pernoctarent, utì constat ex Ambrosio in de Obitu Valentiniani, & Suet. Tito, & Vopisco cap. 35. Aurel. Verùm junctа ipsis fuere etiam horrea, vel horreorum usum præstabant, atque ibi recondebatur annona militaris, militibus dividenda euntibus viâ militari in expeditionem; quam annonam *copias Mansionum* vocat Eumenius. Sed longum nimis foret hæc verba elucidare; & monebo tantùm, similem loquendi rationem inveniri apud Justin. 13. 8. *Victus Neoptolemus ad Antipatrum & Craterum profugit, hisque persuadet, ut* CONTINUATIS MANSIONIBUS, *læto ex victoriâ, & securo fugâ suâ Eumeni superveniant*: deindè exstare Inscriptionem elegantem apud Spon. 302. Miscellaneorum, in quâ vox MANERE etiam occurrit:

MERCURIUS. HIC. LUCRUM.
PROMITTIT. APOLLO. SALUTEM.

SEPTIMANUS. HOSPITIUM.
CUM. PRANDIO. QUI. VENERIT.
MELIUS. UTETUR. POST.
HOSPES: UBI. MANEAS. PROSPICE.

Obscura illa, fateor, est; & si quid humani in eâ explicandâ patior, alios sequar meliora doctus continuò. Puto igitur, huic hospitio insigne fuisse Mercurium & Apollinem; & hinc Septimanum arripere occasionem homines invitandi in suum hospitium: quo tamen meliùs ii utentur, qui prandium secum attulerint, vel qui eâ horâ venerint, cùm prandium sumitur: at post prandium hospes prospicere debet, ubi *maneat*, id est, pernoctet.

Pag. 241. lin. 7. *Acceptâ in deditione Perintho.*] Rectè notant Eruditi, *Perinthum* esse *Heracleam*, quam paulò antè narravit fuisse obsessam; eamque urbem illud nomen tulisse, observat Ammianus Marcell. 22. 2. & 27. 4. necnon Procop. lib. 1. Hist. Vandal. quibus addatur omninò Tristanus Tom. 2. p. 80.

Lin. 10. *Distantem militibus...*] Aliorum conjecturis insistens lego, *millibus totidem, ibidemque collectis.* Vir doctissimus notat, hoc circa *Resiston* accidisse, huncque locum primum occurrere in Itinerario Antonini euntibus ab Heracleâ Hadrianopolim. Ego in Itiner. pag. 37. invenio, inter Trajanopolim & Heracleam recenseri *Apros & Resiston,* illumque locum à Trajanopoli abesse XXIII. millia passuum, hunc XXII. ita si prima mansio fuit *Resiston*, secunda certè erit *Apros*, quia utrique paria milliaria tribuit Lactantius. Sed ille non *Trajanopolim*, verùm *Adrianopolim* memorat; & Auctor Itinerarii alia longè loca inter Adrianopolim & Heracleam nobis describit; ut pag. 30. *Ostudizum, Bergulas, Driziparam, Izirallon;* pag. 51. eadem cum *Heracleâ* recenset; ut & pag. 73. *Hadrianopolim, Ostudizum, Burdidizum, Bergulas, Drusiparum, Tirallum, Perinthum, Heracleam;* at contrà pag. 75. iterùm nobis annumerat *Trajanopolim, Cypselam, Apros, Resiston, Heracleam;* adeò ut mihi quidem videatur, *Campum Serenum*, cap. seq. memoratum, alibì quærendum esse.

CAPUT XLVI.

Pag. 242. lin. 9. *Per Præpositos Tribunosque...*] Nomen *Præpositi* generale valdè est, uti docet Gutherius in lib. de Officiis Domûs Augustæ. Hîc præponuntur Tribunis: sed tamen Vegetius 2. 12. legionis primæ cohorti scribit præesse Tribunum, reliquas verò à Tribunis, vel Præpositis fuisse rectas. In Inscriptionibus apud Gruterum occurrunt *Præpositus cohortis expeditionis Germanicæ*, *Præpositus Legionis*, *Numerorum tendentium in Pontum*, & *Vexillationis Perinthi;* adeò ut nemo peccaturus sit, qui hoc loco *Præpositos* majores Tribunis faciat. Sic in Inscriptione apud me ineditâ:

D. M.
C. IVL. CANDIDO
P. P. LEG. XIII. GEM.
HEREDES. EX. TES
TAMENTO. FECE
RVNT.

Nam duplex P. P. significat Præpositum; & malè in Indice Gruteriano nonnunquàm exponuntur hæ siglæ per *Præfectus;* & pejùs in Inf. 6. p. CCLXXVII. *Pro Prætore*, cùm sit Imperatoris Cari titulus *pater patriæ*: quomodò & I. p. CCLXXVIII. explicari debet, in quâ quidem legitur & expressum est PRO. PR. sed non ad Imperatorem, verùm ad M. Aurelianum Valentinianum refertur. Sed hoc obiter.

Lin. 11. *Prælium diei Kal. Majarum...*] Vel *diei* positum est pro *die*, vel scribendum *diem*.

Lin. 16. *Campus ... quem vocant Serenum.*] Hunc ita dictum puto, non quia ventis, sed quia arboribus fruticetisque carebat, eratque planus. Talem campum καταρὸν πεδίον, *purum campum*, arbitror vocari ab Euseb. 4. 19. de Vitâ Constantini, qui jussit, ut milites nondùm Christiani facti singulis diebus Dominicis in eum procederent, & simul omnes signo dato preces ad Deum funderent. Nam hic campus proculdubiò fuit planus, nec arboribus aliisve rebus impeditus; in quo etiam milites armis sese exercuisse arbitror. *Purum ac patentem campum* dixit Livius 24. 14. Sed facit *serenus campus*, ut monere debeam, *serenam militiam* mihi etiam lectam esse apud Paulum Diac. lib. 10. Historiæ Miscell. *Qui* (Carausius) *vilissimè natus serenæ militiæ ordine famam egregiam fuerat consecutus.* Qualis militia *serena* sit, fateor me non capere, nisi quis existimet, respectu Imperatorum eam ita dici, qui *Sereni Domini* vocantur in columnâ, quæ adhùc hodiè Constantinopoli conspicitur. Et perpendant Eruditi, num potiùs rescribi debeat *strenuæ*, vel *severæ* militiæ: quod ultimum erudito amico in mentem veniebat; ita ut Carausius dicatur famam sibi acquisivisse ex diligenti observatione disciplinæ militaris.

Pag. 243. lin. 3. *In largiendo tenax...*

Victo

Victor: *Namque illi* (Constantino) *præter modum magna cætera; huic* (Licinio) *parcimonia, & ea quidem agrestis tantummodò inerat.* Et Auctor Epitomes scribit, eum *avaritiæ cupidine omnium pessimum* fuisse.

CAPUT XLVII.

Pag. 243. lin. 6. *A paucis metebatur.*] Id est, sternebatur, dejiciebatur, utì falce succidimus gramen. Exempla adfert Columbus; & exstat aliud apud Tertullianum in fine Apolog. *Nec quicquam profuit exquisitior crudelitas vestra; illecebra est magis sectæ: plures efficimur, quotiès metimur à vobis; semen est sanguis Christianorum.* Et apud Sil. Ital. lib. 13.

— — — Ruit obvia in arma
Scipio, & adversum metit insatiabilis agmen.

Lin. 8. *Deus summus...*] Optimo jure ita vocatur Deus noster: sed Gentiles etiam *summum* simpliciter de Deo Maximo, quem ignorabant, usurparunt. Stat. 4. Th. 516.

Et triplicis mundi SUMMUM, *quem scire nefastum est;*

ubi hæc notat Scholiastes: *Dicit Deum Demogorgona Summum, cujus nomen scire non licet. Infiniti autem Philosophorum Magorum, Persæ etiam confirmant, reverà esse, præter hos deos cognitos, qui coluntur in templis, alium principem, & maximè Deum, cæterorum numinum ordinatorem, de cujus genere sint soli Sol atque Luna;* ubi reliqua possunt videri, quæ elegantia sunt, & quæ emendare conatur Barthius in Notis; cui addendus Fr. de Cordouâ, qui cap. 25. Didascaliæ Multiplicis, pro *Demogorgona* rescribit *Demiurgum*, id est, opificem, Demogorgonemque Boccatio originem suam debere, existimat: sed malè dubitat, quis vetustior sit *Lutatius*, an verò *Boccatius*, cùm nihil certius sit, quàm illum ante hunc vixisse.

CAPUT XLVIII

Pag. 244. lin. 8. *Securitatem publicam...*] Quæ in variis apud Antiquarios nummis occurrit; utì Erizzum pag. 119. 413. 469. 497. 559. Tristanum Tom. 1. pag. 630. Tom. 2. pag. 469. Patinum pag. 73. Thesauri; Vaillantium, cujus librum de Coloniis avidè expectamus, aliosque. Apud Ammianum Marcell. 14. 6. etiam memoratur *Pompiliani securitas temporis.*

Lin. 9. *In tractatu haberemus...*] Id est, consultaremus, & deliberaremus. Vide hùc pertinentia in Glossario sæpiùs laudato.

Lin. 12. *Quod quidem divinitas...*] Scribendum puto, *quo quicquid divinitatis in sede cœlesti.* Vide Columbi, viri doctissimi, Notas. Et ita loquebantur Gentiles, quia quid propriè esset summum numen, quis Deus, dubitabant, atque inter sese disputabant.

Pag. 245. lin. 15. *Pro quiete temporis...*] Ut sub imperio meo quies & pax sit; mox: *Quò etiam in hoc per clementiam nostram quieti publicæ consulatur.* In nummo Maximiani Herculii apud Tristan. Tom. 3. pag. 372. conspicitur dea, unâ manu rudem, alterâ spicas tenens; & QUIES. AUG. illoque emblemate denotatur proculdubiò, quietem, seu pacem abundantiæ & annonæ causam esse. Amm. Marcell. 19. 11. *Et* QUIETEM *colentes tanquàm salutarem deam, Tributariorum onera subirent*, ubi potest videri Valesius.

Pag. 246. lin. 6. *Vicarium postulent...*] Nomen hoc generale est, adeò ut pro certo affirmari non possit, quod munus Vicarius hic gesserit. Sed tamen eum erraturum neutiquàm puto, qui Maximinum designare existimet quemcunque in suâ provinciâ Vicarium. Sic in partibus Orientis fuere Vicarii quatuor, Asianæ diœceseos, Ponticæ, Thraciarum, Macedoniæ, de quibus, ut & aliis aliarum provinciarum Vicariis, videri potest Notitia Imperii. In Inscriptionibus à Reinesio editis memoratur *Flavius Rufus Sabinus Volusianus Vicarius Asiæ*, & *Virius Nicomachus Flavianus Vicarius Africæ*; atque in libello Precum Faustini, pag. 14. occurrit *Vicarius Hispaniæ.* In genere autem *Vicarius* vocatur, qui alterius vicem gerit, vel alteri servit; ita *servus vicarius*, teste Ulpiano, servit servo ordinario. VICARIUS SUPRA COCOS in Inscript 12. DLXXX. qui coquis præest loco illius, qui in eos imperium habebat; & *Vicarii* nostri id nomen habent respectu Præfectorum Prætorio, vel Præsidum, quorum vicem administrabant: undè Sextilius Agesilaus Ædesius in lapide antiquo vocatur VICARIUS PRAEFECTURAE PER HISPANIAS; & cap. XVI. Lactantius memorat *Hieroclem ex Vicario Præsidem*, qui malè à Gallis redditur *Président.*

Lin. 10. *Ad jus corporis eorum...*] Hæc sunt *bona Ecclesiastica*; & locus hic clarè evincit, ante Constantini Magni Legem Ecclesias Christianorum bona, ut vocant, immobilia possedisse. Julianus id prohibuit; utì testatur Ado in Martyrol. pag. 108. illique certè adstipulati fuissent Faustinus & Marcellinus, quia in libello Precum pag. 21. ita loquuntur: *Sed ideò nominis istius etiam cum*

omni dedecore querebatur auctoritas; ne illis possessiones Ecclesiæ tollerentur; quas utinam nunquam possedisset Ecclesia, ut Apostolico more vivens fidem integram inviolabiliter possideret.

Ibid. *Jus corporis eorum ...*] Edictum hoc Maximini permittit unicuique deum colere quemcunque vellet; cùmque singuli ferè Gentilium dii haberent sibi devotos homines in unum corpus redactos, hinc similiter de Christianis loquitur, quippè qui Numini Majestatique D. N. J. C. erant devoti. In lapidibus vetustis occurrit COLLEGIUM AESCULAPII, ET HYGIAE NAUCLERUS, QUI ERAT IN COLLEG. SERAPYS, COLLEG. FABRUM VENERIS; de quibus alibi dabitur propediem disserendi locus. Atque uti hæc corpora arcas suas & agros, undè sumptus faciebant, habebant: ita etiam Christiani bona sua possidebant; qui tamen omnes reditus omnesque eleemosynas in pauperes erogabant, nec iis otiosos ventres alebant.

Lin. 19. *Beatitudine publicâ ...*] Et hæc vox solennis, atque adeò in ipsis nummis obvia est, ac notat tranquillum & felicem Reipublicæ statum. *Beatissimum sæculum* dixit Tacit. c. 3. Agric; *Beatissimos Cæsares* Nazarius cap. 1. & ultimo; *Beatissimam victoriam* cap. 32. & *beatitudinem urbis* cap. 33. Panegyrici.

Lin. 21. *Prolato programmate tuo ...*] Significat, Præsidem provinciæ scripto publicè proposito significare debere, se tale Edictum ab Imperatoribus accepisse, jussumque esse, ut istud affigeret. Locus hic certè mihi observandus esse videtur, quia nos docet, Imperatorum Edicta in provinciis non fuisse proposita, nisi simul testarentur Præsides, ejusmodi Edicta ab Imperatoribus ad sese missa esse; idque factu necessarium fuit, ut arcerentur suppositītia Edicta, quibus provinciales ad res novas incitari à turbulentis hominibus potuissent.

CAPUT XLIX.

Pag. 247. lin. 1. *Sequenti autem Licinio ...*] Putaveram, scribendum esse *sequente*: sed nunc arbitror, Maximinum *concessisse sequenti Licinio*, id est, eum non expectasse, sed fugisse, simul ac Licinium venire & appropinquare cum exercitu cognovit. Cicero 1. de Orat. *Quibus ego, ut de his omnibus rebus disseram, cùm concessero, illud tamen Oratori tribuam & dabo;* qui locus, si loquendi formam spectes, planè similis huic Lactantii.

Lin. 3. *Dextrorsùm perrumpentibus omnia victoribus ...*] Maximinus, post cæsas inter Heracleam & Hadrianopolim copias, aufugit primò Nicomediam, indè in Cappadociam, teste Lactantio c. 47. Quò cùm eum sequeretur Licinius, Tauri montis *angustias* occupat; & quia montes ejusmodi ubique non sunt pervii, crediderim facilè, certum locum designari, & quidem per quem adiri poterat Cilicia, cùm Tarsum Maximinus fugisse dicatur. Apud Liv. 35. 13. Antiochum legimus *Antiochiam se recepisse per Ciliciam Tauro monte superato.* Alexander apud Justin. 11. 8. *timens angustias* magnâ celeritate Taurum transcendit, & Tarsum pervenit; easque angustias optimè describit Curtius 3. 4. ex quo insuper discimus, Alexandrum etiam ex Cappadociâ Ciliciam petiisse, & illas *pylas*, sive *portas* (id quod & aliis exemplis firmari posset) fuisse appellatas. Licinius autem aliud iter tenuit, & versùs Pamphyliam Taurum superavit: undè metuens Maximinus, ne fugâ excluderetur, Tarsum se contulit, *Orienti* scilicet & *Ægypto* propior futurus.

Lin. 8. *Ut solent hi, qui hoc ultimò se facere arbitrantur ...*] Ita certè in prælium ruere voluerunt Numantini; cùmque id facere non possent, sese ipsi occiderunt, Flor. 2. 18. Juba magnificè epulatus, super mensas & pocula Petrejo se interficiendum dedit, 4. 2. & Cantabrorum nonnulli, postquàm extrema vident, certatim igne, ferro, inter epulas, venenoque præcepere mortem, 4. 11. Quin & hominibus sententiâ judicis damnatis, quò fortè respicit Lactantius, & gladiatoribus, dabatur ultima cœna miscellanea, ut varietate ciborum sese replerent, benèque poti formidinem mortis abjicerent. Juven. Sat. 11. *Sic veniunt ad miscellanea ludi*; ubi Commentator: *Miscellanea, cibi gladiatorum, id est, ultima cœna*; additque rationem: *Ideò miscellanea, quia omnia, quæ apponuntur eis, miscent, sic manducant*; quam Poëtæ interpretationem licèt alii, nec fortè immeritò, improbent, & licèt non verosimile sit omnes gladiatorum cibos in cœnâ, quam ultimam esse putabant, mistos fuisse, potiùsque varietate ciborum repleti sint, tamen Scholiastes morem illum videtur nobis conservare. Apud Athenienses damnatis, vel qui ἐπὶ θάνατον, *ad mortem* ducebantur, licebat se cibo vinoque replere, σίτου καὶ οἴνου πληρωθῆναι, teste Suidâ in v. εἴποις τὰ τρία, & Append. Vatic. Cent. 1. Prov. 75. Et *bestiariis*, vel ad bestias damnatis, datam fuisse *cœnam liberam*, eosque pridiè antequàm pugnarent, lautissimè cœnare consue-

visse, patet ex Passione SS. Perpetuæ & Felicitatis, necnon ex iis, quæ in Præfatione monet Henr. Valesius, vir celeberrimus. Quin & hùc videtur pertinere *militare prandium*, *dictum ab eo, quòd milites ad bellum*, id est, prælium, *paret*, teste Pollione in Gallienis.

Pag. 248. lin. 3. *Candidatis ministris* . . .] Lego, *cum canditatis.* In aliis alioquin loquendi formulis, illius ætatis Scriptoribus omittitur hæc particula. Ammianus Marcell. 15. 4. *congredi barbaris* dixit, utì doceo ad cap. 18. Sed quia Ammiani mentio, nonne apud eumdem 15. 7. *ad damnandum*, pro *ad amandum* scribendum est? *In disceptando justissimus, naturâ benevolus, licèt auctoritatis causâ servandæ acer quibusdam videbatur & inclinatus ad amandum.* Mihi certè illud videtur, quia *acer* & *amor* non benè hîc conveniunt; & ex eodem capite constat, Leontium absque moris homines damnasse; hancque emendationem necessariam & veram judicabat clarissimus Columbus.

Ibid. *Candidatis ministris* . . .] Ita scilicet fideles in Apocalypsi, alibique, idque optimo merito vestiuntur, ad indicandam vitæ puritatem atque integritatem. Prudent. Hym. 1. περὶ στεφ. v. 67.

Christus illic candidatis præsidet cohortibus,
Et throno regnans ab alto damnat infames deos.

Lin. 6. *Christum subindè deprecans* . . . .] Idem tradit Euseb. 9. 10. extremo. Insigne autem hoc exemplum nos docet, conscientiam sævissimorum etiam Persecutorum tantùm valere, ut ipsos illa reos faciat. Hùc pertinet Maximinum, postquàm victus esset à Licinio, libertatem Christianis concessisse edicto, quod ex Latinâ linguâ in Græcam translatum conservavit Eusebius loco laudato, cujusque etiam meminit Haymo lib. 8. c. 3. Hist. Eccl. Sed mirum hujus rei memoriam nullam Lactantium conservasse.

Lin. 8. *Detestabili genere mortis efflavit* . . .] Eum ἀγχίστῳ θανάτῳ obiisse scribit Eusebius 9. 9. & Auctor Epitomes Victoris, *simplici morte*: quod planè cum Lactantio & Eusebio pugnat. *Simplex mors* iis tribuitur, qui absque tormentis gravibusque cruciatibus neci dantur, utì patet ex Suet. Cæs. c. 74. Undè Prudent. Hym. 10. περὶ στεφ. V. 877.

Temptemus igitur antè partem quampiam
Truncare ferro corporis superstitis,
Ne morte simplâ criminosus multiplex
Cadat, vel unâ perfidus cæde obpetat;
Quot membra gestat, tot modis pereat volo.

Sed Maximinus gravissimos dolores, licèt ab alio non illatos, perpessus est; putoque auctorem illum *mortem simplicem* opponere illi, quâ quis ab alio tollitur, & idem hoc esse, ac si dixisset, non strangulatus, non capite truncatus est, verùm suâ morte obiit, utcunque illa fuerit cruciatibus plena. Victorem sequitur P. Diaconus, imò tam fideliter illud facit, ut etiam ipsius exemplo sævissimum hunc hominem laudet, eumque scribat fuisse, *ortu quidem atque instituto pastorali, verùm sapientissimi cujusque ac litterarum cultorem, ingenio quieto, avidiorem vini, quo ebrius quædam corruptâ mente aspera jubebat; quod cùm pigeret factum, differri quæ præcepisset in tempus sobrium ac matutinum statuisse.* Sed alia longè nos Lactantius docet; & pati possum religionis gentilis hominem laudare illius religionis propugnatorem fortissimum: sed talia nequaquàm Christiano condonanda sunt; & fortè Victor eum *cultorem sapientissimi cujusque ac litterarum* vocat, quia Ethnicis Philosophis & Sacerdotibus, quos Christianis longè sapientiores esse judicabat, favebat, eosque colebat.

Ibid. *Efflavit* . . .] Sepultus fuit in Ciliciâ, & prope eum casu conditum fuisse infensissimum Christi hostem Julianum, memoriæ mandat Philostratus 8. 1.

CAPUT L.

Pag. 248. lin. 3. *Valerium* . . .] Quis hic fuerit, ne divinando quidem assequi possum, cùm nemo alius ejus faciat mentionem: id quod etiam rectè observavit Baluzius. Nec puto hùc quicquam pertinere, quod post narratam Maximini mortem scribit P. Diaconus lib. 11. *Valens intereà in Oriente ab exercitu Imperator appellatus, ab eodem Licinio morte multatur. Deindè Alexander, qui apud Carthaginem Imperator est factus, à Constantini exercitu jugulatur.* Nam licèt *Valens* posset simul appellatus fuisse *Valerius*, tamen ille huic tempori non convenit; & plusquàm semel auctor iste in his narrandis humani aliquid patitur. Nam Valens eodem tempore neci non fuit datus: sed à Licinio, post cladem ad Cibalim per Constantinum acceptam, Cæsar est creatus, & occisus postulante Constantino, cùm pacem eidem daret, utì ex Victore & Paulo Diacono docet Tristanus T. 3. p. 472. qui tamen non satis cautè ex iisdem auctoribus notat, Valentem rebellasse contra Galerium Maximianum. Est enim hoc à veritate alienum; & Galerius Maximianus jam diem suum obierat, cùm

Valens à volente Maximino *Cæsar* est creatus, utì ex Excerptis Valesianis constat, licèt Victor & P. Diaconus eum *Imperatorem* appellent. Quod sequitur, *Alexandrum à Constantini exercitu jugulatum esse*, etiam fidei historiæ repugnat. Nam victus ille fuit à Maxentio per Præfectum Prætorii Volusianum & Zenam, utì videre licet apud Zos. 2. 14. adeò ut hi duo nihil commune cum *Valerio* nostro habeant; quem nusquàm inveniri arbitror, quemque solùm cognoscere possumus Metamorphoseos Ovidianæ remedio. Ut enim ille canit Iphidem virginem in marem esse mutatam ope Isidis: ita suspicio mihi nonnunquàm oborta est, *Valerium* in *Valeriam* ope Critices mutandum esse. Mirum hoc proculdubiò aliis videbitur, quia cap. sequente Lactantius Valeriæ mortem pluribus enarrat. Facit id, fateor, Lactantius: sed puto eum eadem illo capite, & in principio rerum quas post victum Maximinum aggressus est Licinius, obiter narrare; nihilque tam ardenter ille desideravit, quàm ut posset *Valeriam* è medio tollere. Nec video cui *iratus* potuerit fuisse, nisi Valeriæ, quæ ipsum spreverat, utì patet ex cap. 39. cuique ob injuriam illam infestus absque dubio erat. Atque hinc est ut suspicatus nonnunquàm sim, scribendum hoc loco esse, *in primis Valeriam, quam Maximinus* .... & conveniunt admodùm sequentia, quia narrat, *Valeriam Candidianum adoptasse*. Atque ut mox *Candidiani* mortem in specie describit, quem dixerat necatum fuisse: ita etiam capite 51. Valeriæ matrisque ipsius Priscæ interitum enarrat, licèt illæ cum Candidiano interfectæ non fuerint statim post obitum Maximini. Hæc commentatus fueram, cùm animadverti eruditos Anglos ita etiam hunc locum emendasse; quos à me antè inspectos non fuisse, liquidò testor.

Pag. 249. lin. 3. *Et in honore haberi videbatur* ...] Quippe qui filius esset Galerii Maximiani ex concubinâ susceptus, & adoptatus ab uxore ejus legitimâ Valeriâ, filiâ Diocletiani: quæ omnes res certè animos ipsi addere poterant. Undè cùm Nicomediæ, quæ sedes Imperatorum erat, sese efferret altiùs & supra privatum, jussu Licinii occisus est; quia in suspicionem, ut reor, veniebat rerum novarum, & de purpurâ sumendâ cogitabat fortè; id quod mox objectum fuisse legimus Severiano, Severi filio.

Lin. 9. *Præ Valeriâ, quæ volens Licinio in omnes Maximiani hæreditates jure suo cedere, idem Maximino negaverat* ...] Locus admodum intricatus; nam si Valeria voluit Licinio cedere in omnes Maximiani hæreditates, nequaquàm verisimile est, illam cum matre suâ eum relicturam, & se credituram Maximino, mariti sui si non inimico, at certè non amico, utì patet ex cap. 39. Certè hæc non cohærent; & locum depravatum esse propterea existimo. Licinium narrat Lactantius omnes, quos memorat, tanquàm malum metuisse, seque tutiores credidisse fore cum Maximino: sed excipit Valeriam, matremque ejus Priscam, quæ Licinium exemplo aliorum relinquentes, noluerunt etiam esse cum Maximino, cui tamen reliqui sese credebant. Puto igitur scripsisse Lactantium, *quæ nolens Licinio* ... & sic optimè quadrabit sequens, *idem Maximino negaverat;* quod certè verum non foret, si illa Licinio omnia dare voluisset. Noluit igitur Valeria Galerii Maximiani mariti sui hæreditates Licinio cedere; quem persuasus sum eam ante ductam Constantini sororem in uxorem petiisse, quia tam significanter Lactantius dixit antè, eam *putasse sese tutiùs moraturam apud Maximinum, quia uxorem habebat*. Et hanc meam sententiam firmat mirum quantùm ipse capite sequente, ubi scribit, *pudicitiam & conditionem ipsis exitio fuisse;* id est, periisse, quòd Prisca erat Diocletiani conjux, Valeria eorum filia, & Galerii Maximiani uxor; quòdque hæc Imperatoris vidua noluerit vel Licinio, vel Maximino nubere, & absque more, ac absque exemplo ad secundas nuptias transire. Laudat igitur illustrissimas fœminas à pudicitiâ Lactantius, ut licèt eas *pœnas dedisse* dicat, tamen videatur tam acerbum casum miserari: *Ductæ igitur mulieres cum ingenti spectaculo & miseratione tanti casûs ad supplicium, & amputatis capitibus, corpora earum in mare abjecta sunt*, cap. 51. Nullibi certè eas carpit, vel leviter indicat, Diocletianum vel Galerium Maximianum ad persequendos Christianos ab illis incitatos fuisse; id quod tamen non obliviscitur annotare de Romulâ Galerii Maximiani matre, cap. 11. quomodò etiam Maximini uxorem propter mersas Oronte castas fœminas hoc capite perstringit. Quin & ab impiis & persecutoribus eas separat; nam cùm cap. 50. narrasset, *omnes impios vero & justo Dei judicio recepisse eadem, quæ fecerant*, mox capite sequente Valeriæ, nec non matris ipsius Priscæ mortem describit. Quid igitur? Prisca & Valeria vel Christianæ fuerunt, vel iis faverunt; utque illud sentiam, facit ipse Lactantius cap. 15. ubi ita loquitur:

Furebat ergò Imperator (Diocletianus) *jam non in Domesticos tantùm, sed in omnes; & primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Priscam* SACRIFICIO POLLUI COEGIT. Neque enim Diocletianus eas coëgisset sacrificare, nec Lactantius scripsisset easdem sacrificio pollutas fuisse, nisi Christianæ fuissent, vel in eam suspicionem apud Imperatorem incidissent, licèt apertè eorum placita amplecti non auderent. Gentilis enim non cogitur ad sacrificium; nec talis propriè sacrificio pollui potest dici, verùm quidem is, qui Christo nomen dedit, & ad superstitionem ejuratam redit. Sic eodem capite *cogere* usurpatur de Christianis, quos in templa compulsos cogebant sacrificare: *Nec minùs in cæterum populum* (à quo scilicet discreverat presbyteros & ministros) *persecutio violenter incubuit. Nam Judices per omnia templa dispersi, universos ad sacrificia cogebant.* Et Prudentius Hym. περὶ ϛεφ. 2. v. 367. canit, Judæam plebem *inquinatam fuisse aureo bove;* & notius est, quàm ut probari debeat, ad amplectendam gentilem religionem nihil aliud necesse fuisse facere, quàm diis sacrificare, & aris thus injicere. Hæc mea opinio firmatur variis Actis & Historiis, quæ apud Baronium, Tristanum, aliosque, uxorem Diocletiani faciunt Christianam, licèt verum ejus nomen ipsis latuerit, & multa tradant quæ à veritate aliena sunt; id quod etiam observat Baluzius. Sed si Christianæ fuerunt, quid tandem causæ est, cur illud non tradat Lactantius claris verbis, cùm contrà Martyrologia a. d. XVII. Cal. Sept. narrent *Serenam* (id nomen dant Diocletiani uxori) martyrem obiisse. Martyrium, ut verum fatear, mihi videtur reliquis Martyrologiorum erroribus adscribendum esse; nec verosimile est Lactantium illud præteriturum, si tam illustres fœminæ propter Christum capite fuissent punitæ. Quin & illud planè rejicit sacrificium idolis oblatum; quod licèt coactæ fecerint, posteà ad bonas mentes fortè redierint, crimenque illud lacrymis, vitâ pudicâ, & verâ pœnitentiâ deleverint, tamen ut Christianæ occisæ non sunt, quia Licinius libertatem Christianis edicto dederat, & nondùm animum induxerat innoxiam lacerare gentem. Nam scriptus hic libellus fuit, antequàm bellum inter Constantinum & Licinium oriretur, cùm pace frueretur Ecclesia & tranquillitate, uti ex fine ejus clarissimè patet; nec non ex initio, ubi narrat Deum *excitasse Principes, qui tyrannorum nefaria & cruenta imperia resciderunt;* id est, Constantinum & Licinium. Hæc ita commentatus fueram, cùm posteà in mentem mihi venit verba, quibus tradit Valeriam & Priscam sacrificio pollutas esse, posse à Lactantio ut Christiano dici, & *cogi* eo sensu usurpari, ut cap. eodem *ad sacrificia cogebant;* quanquàm, ut verum fatear, hæ voces vim repugnantibus adlatam esse designent: *Nam judices per omnia templa dispersi, universos ad sacrificia cogebant.*

Lin. 13. *Sed priùs mater eorum in Orientem præcipitata est...*] Quæ mea hoc de loco sit sententia, vide sis, Lector, in notis Columbi; quæ ibi relinquenda esse censui, quia commodè hùc transferri non potuerunt. Ne tamen planè sterilis sim eo in loco, ubi celebris fluvii mentio occurrit, medicinam conabor facere Josepho fluminis Sabbatii mentionem facienti, lib. 7. Excidii cap. 24. Ῥεῖ μὲν γὰρ μέσος Ἀρκαίας τῆς Ἀγρίππα βασιλείας καὶ Ῥαφαναίας. ἔχει δὲ θαυμαστὴν ἰδιότητα. πολὺς γὰρ ὢν ὅτε ῥεῖ, καὶ κατὰ τὴν φορὰν ἐ σχολαῖος, ἔπειτα δὲ πᾶς ἐκ τῶν πηγῶν ἐπιλείπων, ἐξ ἡμερῶν ἀριθμὸν, ξηρὸν παραδίδωσιν ὁρᾷν τὸν τόπον, εἶθ᾽ ὥσπερ ἐδεμιᾶς γενομένης μεταβολῆς, ὅμοιος κατὰ τὴν ἑβδόμην ἐκδίδωσι, καὶ ταύτην ἀεὶ τὴν τάξιν ἀκριβῶς τετήρηται διαφυλάττων· ὅθεν δὴ καὶ Σαββατικὸν αὐτὸν κεκλήκασιν, ἀπὸ τῆς ἱερᾶς τῶν Ἰεδαίων ἑβδόμης, ἕτως ὀνομάσαντες; id est, interprete Ruffino: *Is fluit medius inter Arcas & Raphanaas Agrippæ regni civitates. Habet autem quoddam peculiare miraculum. Nam cùm sit, quandò fluit, plurimus, neque meatu segnis, tamen interpositis sex diebus à fontibus deficiens, siccum exhibet locum videre. Deindè quasi nullâ mutatione factâ, septimo die similis exoritur; atque hunc ordinem eum semper observare pro certo compertum est. Undè etiam Sabbaticus appellatus est, à sacro Judæorum septimo die sic denominatus.* Locus reverà intricatus, &, ex sententiâ Casauboni, jam ante Ruffinum corruptus, quia omnes Rabbini Josepho adversantur, & *Sabbaticum* fluvium dici contendunt, non quòd undas septimo exoneret, sed quòd eo quiescat die; quod & facit Plinius 31. 11. Hist. Naturalis: *In Judæâ rivus Sabbatis omnibus siccatur.* Spizelius in Dissertat. de Israëlitis Americ. arbitratur, fluvium illum nomen Sabbatici juxta Josephum non exindè accepisse, quòd quâvis septimâ die quiescat, sed quòd singulis Sabbatis insigni quâdam mutatione gaudeat. Manasse Ben Israël ita verborum sensum invertit, ut Plinio per omnia respondeat; Isaacus vero Casaubonus paucorum verborum trajectione, & nonnullorum omissione, corruptum restituit in Exerc. adv. Ba-

ronium. Verùm ego nulla verba omiſſa eſſe perſuaſus ſum; & ita reſtituebam illa: ὁ χωλαῖος ἐξ ἡμερῶν ἀριθμὸν: ἔπειτα δὲ πᾶς ἐκ τῶν πηγῶν ἐπιλείπων, ξηρὸν παραδίδωσιν ὁρᾷν τὸν τόπον. εἶθ᾽ ὥσπερ οὐδεμιᾶς γενομένης μεταβολῆς, ὅμοιος κατὰ (l. μετὰ) τὴν ἑβδόμην ἐκδίδωσι; id eſt, *feraturque impetu non leni per ſpatium ſex dierum: indè totus ab ipſis fontibus deficiens, ſiccum præbet ſpectandum alveum; & hinc, quaſi nulla facta eſſet mutatio, ſimilis poſt ſeptimum diem erumpit.* Nam dum ſcribit, fluvium Sabbaticum poſt ſextum diem ſiccum fuiſſe, & poſt ſeptimum, ſimilem, ut ante ſeptimum diem illum, erupiſſe, ſatis clarè docet, eum omnibus Sabbatis quieviſſe & ſiccum fuiſſe. Sed eruditi judicent, qui nobis jamdiù Joſephum promiſerunt emendatiorem longè.

CAPUT LI.

Pag. 249. lin. 1. *Valeria quoque per varias provincias quindecim menſibus plebeio cultu pervagata* ...] Videndum eſt, undè hujus vagationis epocha repetenda ſit. Licinius an. Chr. 313. Kal. Maji vicit Maximinum, à quo tempore ſi errores Valeriæ computamus, neceſſe eſt illam occiſam eſſe menſe Junio vel Julio an. 314. Quòd ſi verò eos numerare incipimus ab eo tempore, quo in exilium miſſa eſt à Maximino anno 312. ſequitur eam haud multò poſt victum Maximinum neci fuiſſe datam; quod certè à ratione alienum non eſt, quia *imprimis Valeriam*, ſi conjectura mea vera, *necare* cupiebat Licinius; & quia etiam Lactantius c. 39. disertè tradit, Maximinum ipſam *cum matre in exilium relegaſſe, nec in locum certum, ſed hùc atque illùc præcipitem cum ludibrio exturbaſſe*: quod infortunium dum illa ſubire cogitur, certè non niſi plebeïum cultum induta fuit: quanquàm non diffitear, τὸ *pervagata* videri ſignificare, eam non juſſu Imperatoris, ſed ſuâ ſponte, & ad evitandos perſecutores, modò in hanc, modò in aliam provinciam, ſeſe tranſtuliſſe. Quòd ſi libellus hic in lucem editus eſt ſtatim poſt victum Maximinum, & ante bellum quod anno 314. inter Conſtantinum & Licinium ortum eſt, commodè fuga hæc à Maximini decreto repeti poteſt. Illo bello victus fuit Licinius VIII. Id. Oct. ejuſdem anni, pacemque obtinet tradito Illyrico, & anno demùm 319. ad deos redit; vel potiùs ſe ſemper gentilem fuiſſe oſtendit, propoſito edicto, ne Epiſcopi haberent concilia, Chriſtianoſque perſequitur. Quòd ſi quis exiſtimet, poſt primum quod inter Conſtantinum & Licinium fuit bellum, hunc librum à Lactantio editum eſſe, videbit ille facili operâ, ejus natales adſcribi debere tempori, quod inter annos 314. & 319. intercedit. Nam pace fruebatur Eccleſia, cùm hæc memoriæ mandarentur.

Lin. 3. *Pœnas dedit* ...] Non opinor Lactantium velle ſignificare, eas ut noxias punitas eſſe, ſed tantùm morte periiſſe violentâ.

CAPUT LII.

Pag. 250. lin. 1. *Quæ omnia, &c.*] Hæc erunt planiſſima, ſi diſtinguas, *Quæ omnia (ſecundùm fidem ſcientium loquor) ita ut geſta ſunt mandanda litteris credidi.*

Lin. 9. *Clara per gentes Joviorum & Herculiorum cognomina, quæ primùm à Dioclete & Maximiano inſolenter aſſumta, ac poſtmodùm ad ſucceſſores eorum tranſlata, viluerunt?*] Alii igitur poſt Diocletianum & Maximianum *Jovii* atque *Herculii* cognominati ſunt. Sanè Galerius, Maximinus, & Licinius, *Jovii* fuerunt dicti, utì docet Valeſius ad Euſeb. 9. 9. Hiſtor. Eccleſ. & Triſtanus T. 3. p. 433. qui tamen nummum elegantiſſimum non ſatis benè explicat: id quod facit Henr. Noriſius, vir doctiſſimus, in Explicatione Nummi Liciniani, ubi ſimul docet, Conſtantium & Conſtantinum *Herculios* fuiſſe appellatos; quod etiam memorat Auctor Panegyrici Maximiano & Conſtantino dicti cap. 8. *Hic eſt qui nomen, quod accepit à Deo principe generis tui, dedit vobis* (Conſtantino) *qui ſe progeniem eſſe Herculis non adulationibus fabuloſis, ſed æquatis virtutibus comprobavit.* Atque in Epitome χρόνων pag. 277. *Maximinus Jovius* ἐπιφανέστατος Καῖσαρ occurrit; & Galerius Maximianus intelligendus eſt: quomodò vice verſâ, *Maximinus* nonnunquàm ab auctoribus nomina hæc confundentibus, vel librariorum vitio, *Maximianus* appellatur.

Lin. 12. *Delevit ea Dominus* ...] Rectiſſimè ita Deus noſter vocatur, quippè qui optimo jure omnium rerum Dominus eſt. Dederunt tamen & Gentiles tam ſplendidum & tam illuſtrem titulum Diis Deabuſque ſuis. Apud Gruterum, 6. LXVIII. occurrit ΚΥΡΙΟΣ ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ; & in nummo apud Harduinum, Θεὸς μέγας Κύριος Σάραπις, utì haud abſque ratione diductis litteris legendum eſſe ſuſpicatur vir eruditus. Solem DOMINUM Latinis, Græciſque Δεσπότην dictum fuiſſe, docui in Harpocr. pag. 113. & per DOMINUM INVICTUM apud Gruter. II. MLXVI. vel Sol intelligi debet, qui ſæpè *Invictus* vocatur, vel Deus, quem Commodia-

nus Instructione 13. *Invictum* absolutè appellat, qui *Agdestis* erat; cui *robur invictum* tribuit Arnobius; & quem cum Mithrâ vel Sole confundi observat Rigaltius: vel denique ita appellatur Deus eo in loco cultus. Nec Deæ caruerunt hoc titulo. Κυρία Ἄρτεμις, *Domina Diana*, occurrit in Inf. 13. pag. MLXVI. Gruteri; DOMINÆ in aliâ pag. 90. Albæ Juliæ repertâ, per quas fortè *Deæ Matres* designantur; & DOMINA HONOR in Inf. 3. pag. c. quod notandum, quia *Honor* est masculini generis, & is tamen DOMINA (si modò nullæ lineæ interierunt) vocatur, quia interdùm instar Deæ effingebatur, uti constat ex nummo Galbæ, qui inscribitur HONOS ET VIRTUS. Virgilio lib. 3. Æn. v. 113. non aliter Cybele, vel Deûm mater, vocatur:

Et juncti currum Dominæ subiere leones.

Et quanquàm nonnulli apud Servium arbitrentur, Cybelem *leonum dominam* dici, notat tamen idem, eam propriè *dominam* fuisse appellatam. *Dominas*, ait, *deas dicunt; ut alibi:*

Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.

Sanè Dominam propriè matrem Deûm dici Varro & cæteri affirmant; nam & ibi Proserpinam ideò à Virgilio DOMINAM *appellatam, quòd ipsa terra esse dicatur, sicut & mater Deûm*: mox addit, *Hanc eandem* (nempè Cybelen) *Eram appellari, hoc est Dominam.* Non aliter canit Germanicus in Arateis:

Dictæi exercent Dominæ famuli Corybantes;

id est, famuli Matris Deûm; idemque epitheton Junoni atque Dianæ dat Valerius Flaccus lib. 4. v. 355. & lib. 7. v. 181. Argonaut. Quin & Arcades Deam summâ veneratione coluerunt simpliciter Δέσποιναν dictam, uti ex Pausaniæ lib. 8. patet. Interpres pag. 499. eam facit *Proserpinam*; proculdubiò quia Cereri conjungitur, & quia pag. 516. ejus filia esse dicitur: sed tamen ibi simul clarè à Proserpinâ distinguitur, Neptunique & Cereris filia dicitur; & scribit insuper Pausanias, se non audere ἐς τοὺς ἀτελέστους γράφειν nomen hujus Deæ: quæ certè docent satis superque, eam Proserpinam non fuisse. Verùm licèt Gentilium dii ita cognominati sint, noster tamen Deus optimo jure Dominus est; qui ut eos dejecit & calcavit, ita spero eundem tandem respecturum populi fidelis atrocissimas calamitates, & pacem redditurum Ecclesiæ veræ per totum orbem terrarum. Imperatores etiam Romani Domini appellati sunt, uti est notissimum; nec illud monerem, nisi viderem Gasp. Gevartium ad lib. 1. Sylvarum Statii extremum non satis benè interpretatum esse Claudianum. Nam cùm docuisset Domitianum, Trajanum, aliosque, *Dominos* dictos fuisse, addit, se mirari, Claudianum lib. 3. de Laud. Stiliconis signatè scribere, Romanos primo omnium *Domini* appellationem Stiliconi tribuisse his verbis:

Publica sed nunquàm tanto se gratia fudit
Assensu; quis enim princeps hoc omnibus egit
Obsequiis, sese Dominum, Patremque vocari,
Quod tibi continuis resonant convexa diebus?
Macte novis Consul titulis: Mavortia plebes
Te Dominum Bruto non indignante fatetur,
Et quod adhùc nullo potuit terrore coacta
Libertas Romana pati, Stiliconis amori
Detulit. — —

Sed hanc Claudiani mentem fuisse vix puto: quin potiùs arbitror eum canere, populum coactum quasi & invitum ita Principes appellasse; id quod certè sequitur, si probabilem admodum Heinsii conjecturam admittimus, *Princeps non omnibus emit Obsequiis;* & eundem populum suâ sponte, atque ex adfectu Stiliconem *Dominum* vocasse: vel Stiliconem primum Consulum fuisse, qui *Dominus* à populo nominatus sit; quod certè firmant sequentia, quibus docet ipsum restitutorem libertatis Brutum id non ægrè laturum, quia scilicet Stilico, licèt *Dominus* appellaretur, parentem tamen populi agebat.

Amplissimo viro **PAULO VOET VAN WINSSEN,** *Celsis ac præpotentibus Trajectinæ diœceseos Ordinibus à Secretis,* **S. D. GISB. CUPERUS.**

SI nova Lactantii de Mortibus Persecutorum editio absoluta foret, hasce à me haud ferres fortè litteras, vir amplissime; nam cùm varii præstantis eruditionis viri præter Baluzium & me, (id quod vehementem in modum gaudeo) libellum hunc illustrare animum induxerint, vix dubito, quin eorum alicui in mentem venerit, quod præcipuum earum caput erit. Pauca verba sunt, & in quibus primâ fronte vix aliquid observatione dignum sese offert: undè & factum est, ut cùm Notulas meas digererem, non animadverterim, quod nunc ad te cognoscendi causâ mitto.

Constat igitur, Gentiles coëgisse Christianos, ut sacrificarent diis, nihilque ab iis exegisse aliud, quandò eos veræ religioni nuntium remittere cogebant. Plurima Historiæ Ecclesiasticæ, Passionum, Patrumque loca hoc testantur satis superque. Notum est quod Eulaliæ dictum esse canit Prudentius Hymno περὶ στεφ. 3.

Hæc [tormenta] *rogo, quis labor est fugere?*
Si modicum salis eminulis,
Thuris & exiguum, digitis
Tangere, Virgo, benigna velis,
Pœna gravis procul abfuerit.

Diocletianus apud Lact. cap. x. *Irâ furens, sacrificare non eos tantùm, qui sacris ministrabant, sed universos, qui erant in palatio jussit, & in eos, si detrectassent, animadverti; datisque ad Præpositos litteris, etiam milites cogi ad nefanda sacrificia, præcepit, ut qui non paruissent, militiâ solverentur.* Cap. xv. *Furebat ergò Imperator jam non in domesticos tantùm, sed in omnes; & primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Priscam sacrificio pollui coëgit.* Et mox: *Nam judices per omnia templa dispersi universos ad sacrificia cogebant.* Ultima hæc verba explicare obiter conatus fui ad cap. I. sed ut illa non damno planè, ita aliquid majus & annotatione dignius in iis videtur reconditum esse. Nam existimo, Christianos tam acerbâ persecutione pressos unà cum Gentilibus deorum templa frequentasse, non ut eos adorarent, iis sacrificarent, vel aliquâ re honorem ementitis numinibus haberent: sed ad evitanda tormenta & pœnas, quæ parata continuò erant iis, qui Christiani habebantur, Christoque ejurato, diis sacrificare nolebant. Diocletianus certior factus, quid rerum gereretur, jubet, omnes, qui in templis reperiebantur, sacrificare, id quod nequaquàm necesse erat statuere, si nulli alii, quàm Gentiles templa adibant; atque eâ viâ factum est, ut Christiani, qui cruciatus effugere conabantur, detegerentur: undè & mox sequitur: *Pleni carceres erant, tormentorum genera inaudita excogitabantur.* Et proculdubiò Christiani persuasum habuerunt, sibi illud licuisse facere ad evitandam persecutionem, & tamen fidem Christo datam se posse servare; quia nequaquàm consilium illis erat templa intrantibus idola colendi. Non jam dicam, Nicolaitas *multa docuisse absque discretione facere, & immolata idolis vesci, & in templis esse, & publicè omnia communiter agere*, quemadmodùm loquitur Auctor Indiculi de Hæresibus Judæorum, qui vulgò Hieronymo tribuitur: sed videor animadvertisse, Veteres distinxisse eos, qui templa idolorum colendorum causâ adibant, ab iis, qui eo animo eadem non frequentabant. Can. I. Concil. Eliberitani ita se habet: *Placuit inter eos, qui post fidem Baptismi salutaris, adultâ ætate, ad templum idololatrurus accesserit, & fecerit, quod est crimen principale, quia est summum scelus, placuit nec in fine eum communionem accipere.* Distinguuntur enim Christiani, qui templa adeunt animo idola adorandi, & qui illud faciebant, & sacrificabant; quod utrumque cùm Christiani, qui sese à persecutionibus liberare conabantur, non fecerint, videor haud immeritò affirmare, eos nihil cum aliis commune habuisse, nec de illis loqui Canonem Concilii. Sic Canone III. distinguuntur Flamines, qui munera, quæ in honorem deorum celebrabantur, dederint tantùm, & qui sacrificaverint simul: *Item Flamines, qui non immolaverint, sed munus tantùm dederint, eò quòd se à funestis abstinuerint sacrificiis, placuit in fine eis præstari communionem;* & Can. LV. *Sacerdotes, qui tantùm coronam portant, nec sacrificant, nec de suis sumptibus aliquid ad idola præstant, placuit post biennium accipere communionem.* Et exemplum elegans est apud Cyprianum Ep. XXI. ubi *Candidam* AECUSAM, ut Cestriensis rescribit, vocat, *quia pro se dona numeravit, ne sacrificaret.*

Sed

Sed tantùm ascendisse videtur usque ad Tria fata, vel *Dryphacta*, (uti rectè rescribendum censet J. F. Gronovius, præclaræ vir eruditionis, cap. XIV. Obs. in Scriptores Eccles.) *& indè descendisse*: ad *Dryphacta*, scilicet, ubi coram Præside sacrificare cogebantur Christiani, quòque licèt ascenderit Candida, excusatur tamen à Cypriano, quia sacrificio sese non polluit. Et quanquàm à peccato, meâ ex sententiâ, nequaquàm immunes sint, qui eam ob causam Gentilium templa intrant, aliquo tamen modo excusari posse videntur, quia id non faciebant animo idola colendi. Sic Canon XLI. Concilii laudati permittit, ut fideles idola in domibus suis habere possint. *Admoneri placuit fideles, ut in quantum possunt, prohibeant, ne idola in domibus suis habeant: si verò vim metuunt servorum, vel se ipsos puros conservent; si non fecerint, alieni ab Ecclesiâ habeantur.* Nec absque ratione est, quod notat Albaspinæus, verba ista haud dubitanter astruere, Concilium illud difficillimis persecutionum temporibus, atque adeò ante Constantinum convocatum; nam nominis delationem per servos suos fieri non exhorruissent, si impunitate propositâ potuissent ad arbitrium religionem quamlibet amplecti & tueri. Quemadmodùm igitur domi suæ fideles persecutionis tempore idola habere potuerunt, & permittere, ut servi ea adorarent, ne scilicet ab iis accusarentur: ita videntur persuasum habuisse, sese Gentilium templa frequentare potuisse ad evitandam persecutionem; nec poterant in iis facilè distingui, quia loca erant amplissima, porticibus exornata, aliisque operibus, in quibus ambulare poterant, nihilque earum rerum agere, quas Gentiles facere consueverant colentes numina sua, idque eò magis, quia hi sæpè templa adibant salutaturi tantùm deos, nec semper sacrificabant. Nolo jam disputare num rectè, an secùs fecerint Christiani, aut quàm grave peccatum hoc sit; nec etiam inquirere, quo piaculo teneantur, qui ex nostratibus, videndi tantùm gratiâ, eorum Christianorum templa intrant, in quibus statuæ & simulacra non ornatûs tantùm, sed cultûs etiam gratiâ disposita sunt. Verùm illud facere non possum, quin moneam, Gentiles nihil aliud exegisse à Christianis, quàm ut sacrificarent, nullâ tacti curâ, quo animo homines deos suos colerent. * Horum utinàm exemplum non imitarentur Pontificii, qui sacris suis initiatos esse existimant omnes, quos vi, metu, pœnis, tormentis cogunt eorum participes fieri,

* *Atrox ca-[...]mnia. Cor [...]primis exi-[...] ecclesiâ Ca-[...]olica; sed [...]ud scrutari*

cùm Julianus Apostata contraria senserit, vetueritque, *ne qui aliquem Christianorum aut injuriâ afficerent, aut contumeliâ*, μηδὲ ἄκοντας πρὸς θυσίαν ἕλκειν, *neque invitos ad sacrificandum traherent, sed ut qui suâ sponte ad aras accederent, priùs placarent deos* Ἀποτροπαίοις, *& expiationibus, quæ ipsis usitatæ sunt, purgarentur.* Nam meliorem partem nostrî, animum & mentem, non corpus sibi poscit Deus. Sed libet hâc occasione Inscriptionem veterem ad partes vocare, ex quâ videor affirmare posse, Judæos persecutionis tempore vel nuntium remisisse religioni suæ, vel etiam ejus evitandæ causâ fecisse nonnulla, undè Gentiles persuasum habere poterant, illos non ampliùs judæos esse. Inter marmora Oxoniensia, num. XXVIII. & apud Reinesium 3. num. LXVIII. exstat Inscriptio, quæ comprehendit eorum nomina, qui pecunias contulerunt ad exornandum, ut videtur, gymnasium Smyrnæ; & inter illos recensentur Judæi, οἱ ποτὲ Ἰουδαῖοι, M. A. id est, ex sententiâ virorum eruditorum, *qui nuper affuere Judæi, minam unam.* Verùm mihi videbatur nonnunquàm, reddi hæc verba debere, *qui quondàm fuerunt Judæi.* Hæc acta sunt Smyrnæ tempore Adriani Imperatoris, quo gravissimam Judæi excitarunt seditionem & rebellionem, duce Barchochebâ, pseudo-Messiâ. Illos vicit Adrianus, tota Judæa vastata, & occisa est miseræ gentis multitudo sine numero; cùmque persecutionem absque dubio passi sint per totum imperium Romanum, fieri potuit facili operâ, ut nonnulli Smyrnensium Deo nuntium remiserint, & Gentilium superstitionem fuerint amplexi, vel argentum ad ornandum Fortunæ fanum contulerint, ut putarent Gentiles, eos in ipsorum castra transivisse, atque ita sese à tormentis liberarent. Nam Judæos haud difficulter talia ex magistrorum suorum sententiâ facere potuisse, patet ex iis, quæ observavit Jacobus Capellus in libros Mosis, pag. 619. & sequentibus. Nec sanè video, cur minam darent in ornatum templi Judæi, *qui nuper affuere*, cùm non sit verosimile, Judæos, qui aliò habitatum concesserant, vel aliò sese contulerant, collaturos aliquid ad ædificandum Smyrnæ templum, vel idem præstaturos, si palàm profiteri auderent sese Judæos esse; cùm immunes nequaquàm ab idololatriâ forent, à quâ gens illa post captivitatem Babylonicam averso planè fuit animo. Hæc mea de Lactantii loco & Inscriptione veteri sententia, quam si approbaveris, rectè me huic scribendæ Epistolæ horu-

non potest. Neminem cogit. At principes ejus qui non sine causâ gladium portant, rebelles, discordiarum seminatores, contumaces, turbulentos, ut R. P. societati perniciosos, meritis afficiunt pœnis.

lam impendisse existimabo : sin secùs eveniat, & me mea fallat conjectura, nihilominùs lætabor me hoc egisse, quia dolor, quem ex charissimæ uxoris morte repentinâ cepi vix consolabilem, mitigari videtur, dum tecum colloquor ; atque hæc eadem causa non patitur, ut finem litteris imponam : sed jubet quasi, ut unam, aut alteram Notam adjiciam, quæ reliquis jungi debent.

Ad Caput IX. pag.442. b. versu 43.post *legimus*, addo : Atque huc respicit Augustinus lib. IV. pag. XXIX. de Civitate Dei, ubi Deum Terminum ridet. » Aliud est enim non cessisse, aliud undè cesseras redisse. « Quanquàm etiam posteà in Orientalibus partibus » Hadriani voluntate mutati sunt termini Imperii Romani. Ille namque tres provincias » nobiles, Armeniam, Mesopotamiam, Assyriam Persarum concessit imperio, ut » Deus ille Terminus, qui Romanos terminos secundùm istos tuebatur, & per illud » pulcherrimum auspicium loco non cesserat » Jovi, plus Hadrianum Regem hominum, » quàm Regem Deorum timuisse videatur. » Receptis quoque alio tempore provinciis » memoratis, nostrâ penè memoriâ, retrorsùs Terminus cessit, quandò Julianus deorum illorum oraculis deditus, immoderato ausu, naves jussit incendi, quibus alimonia portabatur, &c.

Ad Cap. XVIII. noto, Veteres dixisse, *certare alicui*, & similia ; atque hanc loquendi formam observo etiam in Inscrip. CCCXXXIX. Gruteri :

CERTASTI. MVLTIS. NVLLVM. PAVPER. TIMVISTI.

INVIDIAM. PASSVS. SEMPER. FORTIS. TACVISTI.

Et apud Apul. l. 4. pag. 143. *Cùm viderem canes & modo magnos, & numero multos, & ursis ac leonibus ad pugnandum idoneos.*

Ad cap. XXXIII. annotavi, *odoritatem*, *prioritatem*, *&c.* inveniri, quibus adde *indulgitatem*. Junius Philargyr ad 2. Georgic. *Novè indulgentia dixit. Veteres enim* indulgitatem *dicebant, ut Cælius in* VII. *Consuetudine uxoris indulgitate liberum.*

Ad Cap. XXXVI. p. 483. b. lin. 36. post *ad Hist. Aug.* adde : Ita Isidis Sacerdotum primus vocatur *summus*, vel *primarius*, vel *præcipuus Sacerdos*, Apulejo lib. 11. pag. 264. 266. & 267. Ed. Elm.

Ad Cap. XL. observo, quo sensu homines, vel animalia dicantur *famuli & θεράποντες deorum.* Psyche apud Apul. lib. 5. Metam. eamdem ob causam Cererem rogat *per famulorum draconum pinnata curricula* ; & Plato sese vocare solebat τοῖς κύκνοις ὁμόδουλον, teste Olympiodoro in ejus Vitâ ; quia cygni in tutelâ Apollinis, vel ipsi dicati erant, ipseque genitus putabatur eo Deo. Præterea sacrati diis, vel eorum sacris initiati *famuli* dicebantur. Apul. lib. 11. *Prohinc me quoque peti magno etiam Deo famulum sentire deberem, & servire iisdem* ; idem : *Teque jam nunc obsequio religionis nostræ dedica, & ministerii jugum subi voluntarium ; nam cùm cœperis deæ* SERVIRE, *tunc magis senties fructum tuæ libertatis.* In Inscript. 12. CCCXVIII. FAMULA BACCHI occurrit ; & Augustino lib. 4. cap. 10. de Civitate Dei, Vestales Virgines dicuntur *ancillæ Vestæ*, quod mirificè Lactantio convenit. Strabo lib. XII. 1. 557. scribit Ameriæ Templum Μηνὸς fuisse, πολλοὺς ἱεροδούλους habens ; & pag. 577. Antiochiæ ad Pisidiam ἱερωσύνην Μηνὸς Ἀρκαίου πλῆθος ἔχουσαν ἱεροδούλων, id est, *sacerdotium Luni, cognomine Arcæi* [alibi Ἀσκαῖος vocatur, & Salmasio ad H. A. Ἀρχαῖος] *multitudinem habens Hierodulorum*, sive *sacrorum famulorum*, quo nomine sacerdotes & sacrati venire possunt ; & pag. 559. Strabo ἱεροδούλους & ἱερέας distinguit. Verti autem μηνὸς, *Luni*, idque etiam pag. 580. faciendum arbitror ; nec puto, *Mensem* aliquem ab iis populis cultum fuisse, sed deum *Lunum*, qui in nummis Antiochiæ ad Pisidiam, ne quid de aliis urbibus dicam, cernitur, quique etiam in nummo Olbianorum, quorum urbs in Pamphiliâ fuit, equo insidet. Videri possunt quæ pag. 17. Harpocratis noto, ubi *Diospolin* voco Armeniæ urbem, quæ Straboni *Diopolis* dicitur, quod monendum duxi. Atque indè simul constabit, utique *Mensem* in Antiochensium nummo, uti existimant Eruditi, non memorari, sed rescribi debere *Antiochensis*, non autem *Mensis* COL. CÆS. ANTIOCH. id quod obiter in Harpocrate monui, & etiam placet Harduino in Antirrhetico. Atque, si fas est sacra miscere profanis, Christiani, ipsique Apostoli, δοῦλοι Χριστοῦ vocantur, & Episcopus in Inf. 9. MLIII. *Famulus Christi.*

Ad Caput XXXIX. & præcipuè in præfatione, ago de combustione cadaverum, necnon de corporibus integris conditis. Posteà observavi, Apuleji tempore humationem etiam in usu fuisse ; uti clarissimè patet ex historiâ pueri, quem veneno è medio sublatum putabant, cùm contrà potionem soporiferam ipsi miscuisset medicus, lib. Metam. 10.

Deindè magnam Gentiles religionem tenuisse, corpora integra ut sepulturæ mandarentur, vel indè patet, quòd cadavera in ædibus collocata servarent diligenter, ne magæ aliqua membra indè auferrent. Narrat id multis Apul. lib. 2. p. 124. & addit: *Ehem, & quod penè præterieram, si qui non integrum corpus mane restituerit, quidquid indè decerptum, diminutumve fuerit, id omne de facie suâ desectum sarcire compellitur.* Quod sive verum, sive fictum sit, innuit tamen curam quæ tenebat Gentiles, ut corpora integra conderentur, totique ad inferos venirent. Hinc lib. 3. illa Lucii tristitia, cùm in judicium ob cædem vocatus esset, & ritu Græciensi ignis & rota, tum omne genus flagrorum, quibus scilicet conscindendus foret, inferebantur. *Augetur oppidò, imò duplicatur mihi mœstitia, quòd integro saltem mihi mori non licuerit.* Hinc lib. 7. cùm in asinum transformatum castrare eum vellent, & ipse se præcipitem dare, vel ineditâ mori statuit: *moriturus equidem nihilominùs, sed moriturus integer;* & tandem hoc etiam patet ex pag. 199. libri ejusdem. *Cadaver disjectis partibus tandem totum repertum, ægrèque concinnatum, ibidem terra dedere.*

Ad idem Caput observo nullam Augustam, mortuo Imperatore marito, ad secundas nuptias transisse. Et extat hanc in rem locus elegans in Concilio Toletano XIII. celebrato anno Christi 683. Nam Titulus Capituli quinti ita sese habet: *Ne, defuncto principe, relictam ejus conjugem aut in conjugio sibi quisquam, aut in adulterio audeat copulare*, utì constat ex Notitiâ Conciliorum Hispaniæ, quam anno 1686. edidit Josephus Saenz de Aquire; quanquàm certum etiam sit, omnes reginas hanc regulam nec olim, nec nunc observasse: utì vel exemplum Pythodoridis nos docet apud Strabonem lib. 12.

Ad Cap. XLVI. addendum est, Apul. l. 10. Met. init. *præpositum memorare, qui mille armatorum ducatum sustinebat*, eundemque pag. 244. vocari *Tribunum*.

Notavi ad Caput L. Priscam & Valeriam, uxorem atque filiam Diocletiani, fuisse Christianas, vel certè Christianorum religioni favisse: posteà animadverti, præclaræ eruditionis virum Henr. Dodwellum Dissert. Cyprian. XI. Num LXVI. affirmare eas Christianas fuisse; utì ex ejus verbis, quæ sequuntur, patet. » Quin & in ipsis Imperatorum palatiis liberi versati sunt. Ipsæ eorum uxores, » & liberi, & servi erant Christiani. (Tales » fuisse constat Diocletiani uxorem *Priscam* » & filiam ejusdem *Valeriam*, Maximiani » autem Galerii uxorem) His ea, quæ religionis suæ erant, tam verbis, quàm factis, » liberè exequendi coram semetipsis potestatem dederunt. « Binis vir harum rerum callentissimus auctoribus nititur; illique faciunt, ut persuasum habeat, Augustas eas Christo nomen dedisse. Eusebius alter est, l. 8. c. 1. Hist. Eccl. alter Lactantius cap. XV. cujus verbis & ego veluti fundamento ad eandem rem probandam usus sum ad caput L. Sed tamen Eusebius mihi non videtur verba facere de Imperatorum conjugibus, sed de uxoribus domesticorum, vel aulicorum, vel eorum qui in palatio versabantur, utì haud dubiè patebit, si quis Græca consulere velit; undè ipse etiam iisdem verbis usus sum cap. XIV. ad probandum, in palatiis Imperatorum gentilium sæpè Christianos fuisse, & quidem eos primos honores gessisse. Christophorsonus putavit olim, Eusebium de Imperatorum conjugibus loqui: sed errorem illum castigavit Valesius in notis. Monendum autem censui, Dodwellum ante me animadvertisse Augustas illas fuisse Christianas, ne quis fortè existimet, me alterius inventa mihi vindicare. Testor enim me verba illa, cùm notulas meas digererem, non observasse, neque me aliàs omissurum fuisse, virum pereruditum eo nomine laudare.

Hæc sunt quæ mihi in mentem venerunt, quæque tecum ut communicarem fecit amicitia, fecit familiaritas, quæ mihi summa & suavissima tecum intercedit. Quòd si Typographus, vel eruditi potiùs, quorum, ut audio, notas expectat, longiores moras nectunt, fortè alteras longioresque litteras à me feres. Neque enim materiam omnem penitùs adeò exhausi, ut non de aliquibus rebus prolixiores dissertationes componere queam. Vale. Hagæ-Comitis, a. d. VII. Id. Jul.

Vix finita hæc erat epistola, cùm ecce ad me affertur Antonii Pagii, viri eruditissimi, & diligentis temporum restauratoris, Critica Historico-Chronologica in Annales Eminentiss. Baronii. Cùmque ille mirum quantùm Diocletiani & Imperatorum, qui cum eo regnarunt, tempora illustret, tuum erit judicare, an non benè rebus suis consulturus Typographus sit, si illa ex opere, quæ Lactantio elucidando inserviunt, excerpta editioni novæ adjiciat. Mihi certè istud videtur apprimè utile, atque eruditis acceptum fore; cùm quia liber ille non omnium manibus teritur, tum quia ita in unum cor-

pusculum collecta forent omnia, quæ ad meliùs aureum hunc intelligendum libellum necessaria sunt.

Defatigatus jam es lectione tam longæ & verbosæ epistolæ: sed tamen te missum facere nequeo, & veniam precor, si alteram æquè prolixam priori annectam. Virum igitur eruditionis præclaræ mecum ad annum Christi 306. sentire, summâ cum voluptate perspicio, Constantinum Magnum in oppido Naisso, non autem in Britanniis natum; ad an. 302. Priscam & Valeriam Christianas fuisse; & denique eundem ad an. 306. NATALEM INVICTI referre ad Solem. Nec certè ego nunc quidquam causæ video, cur non sententia Petavii, quam etiam Harduinus in Anthirretico amplectitur, sequenda sit, cùm dies ille natalis Solis non immeritò dicatur, quia Sol tunc primum ad Septentrionem ab Austro cedit, utì Julianus Orat. IV. ipse docet; & arbitratur Harduinus, in hunc diem natalem Christi Romæ primùm translatum esse, ut dum Gentiles profanis ritibus vacarent, sacris suis Christiani liberè operam darent. Sed commodius mihi videtur, ut alia, quæ mihi in libro Pagii observata sunt, quæque vel sententias meas probant, vel quæ ut examinentur digna sunt, ad ordinem capitum disponam, ut ita omnia faciliùs invenire, atque de iis judicare possis.

De Domitiani persecutione ago ad Caput Lactantii III. inque eâ sum opinione, eam nec longam, nec gravem fuisse. Pagius contrà existimat, Domitianum anno XIII. imperii decrevisse persecutionem adversùs Christianos, eam continuatam anno XIV. & auctam occasione Quinquennalium anno XV. quo occisus est in cubiculo, teste Suetonio, non autem in templo Jovis, ἐν τῷ ἱερῷ Διὸς, utì scribit auctor Chronici Alexandrini. Sententiam suam ut firmet vir eruditus, scribit, in Chronico laudato sub Coss. L. Nonio Asprenate, & M. Arretino Clemente legi: *Brutius narrat magnam Christianorum copiam ab* XIV. *Domitiani anno sublatam & martyrio affectam;* & deindè observat Eusebium, qui Brutii historiam legerat, in Chronico narrare, incœptam esse persecutionem anno Christi XCIII. idemque eum in Historiâ confirmare, & Cap. XVIII. lib. III. de persecutione sub Domitiano loqui, quæque habet posteà c. 18. ostendere tantùm, eam hoc anno auctam esse. Sed Chronici auctorem non esse ex accuratissimis Scriptoribus utique constat; nam hosce Coss. sequentes conjungit: *Domitianum* XIII. *& Flavium Clementem; Asprenatem & Lateranum;* *Domit.* XIV. *& Clementem;* denique *Valentem & Veterem.* Primis Coss. assignat persecutionis initium, illoque tempore scribit Apostolum Johannem in Patmum relegatum esse, & Domitianum statuisse Davidis genus è medio tollere: sequentibus, Brutii verba supponit; & reliquis binis annis ne persecutionis quidem mentionem facit. Similia judicare debemus de Eusebii Chronico. Et quanquàm, ut Brutii sequamur auctoritatem, persecutio potuerit anno XIV. incœpisse, illa æquè in exitum, quàm in principium anni illius rejici potest: quod si verum est, non multùm certè à cæterorum eruditorum sententiâ discrepabit. Sed quod Pagius ex cap. XVII. & XVIII. lib. 3. Hist. Eccles. Eusebii probare conatur, persecutionem incœptam an. XCIII. & auctam an. XCV. illud ego nequaquàm, quo sum stupore, capere possum. Nam Eusebius capita librorum per annos non disposuit; deindè scribit, τελευτῶντα Christianos persecutum esse Domitianum, id est, sub extremum vitæ tempus. Caput XVIII. ad hæc priori annectit his verbis, ἐν τούτῳ, nim. διωγμῷ, vel persecutione; & denique illa ipsa verba, quibus Pagius putat probari anno XV. persecutionem auctam esse, prioribus etiam junguntur, indicantque, eo anno Christianos persecutione vexatos fuisse; quod mihi firmum admodùm argumentum videtur, anno XV. in innoxiam gentem grassari Imperatorem cœpisse. Nam cùm dixisset, Scriptores etiam ethnicos non dubitasse memoriæ tradere Christianorum martyria, addit: ὅγε καὶ τὸν καιρὸν ἐπ' ἀκριβὲς ἀπεσημήναντο, *qui quidem etiam tempus ipsum persecutionis accuratè notaverunt.* At quod illud tempus fuit? non certè annus XIII. non XIV. sed quintus decimus: *scribunt enim, anno principatûs Domitiani quinto decimo, Flaviam Domitillam Flavii Clementis, ejus qui tunc temporis Romæ Consul fuit, ex sorore neptem, unà cum aliis plurimis ob confessionem Christi in insulam Pontiam fuisse deportatam.* Neque puto, Eusebium omissurum fuisse narrare, si iidem Scriptores memoriæ mandassent, persecutionem jam anno Domitiani XIII. incœpisse, vel decretam esse. Neque tamen, quemadmodùm antè dixi, illis planè refragari animus est, qui anno XIV. censent Domitianum jam in Christianos grassatum esse. Nam Dio Cassius lib. LXVIII. postquàm narrasset, Fabium Clementem ὑπατεύοντα, *Consulem*, & Flaviam Domitillam morte affectos esse, illato ambobus crimine ἀθεότητος, *Impietatis*,

(ita enim de Christianis loquebantur) adjicit, Domitianum τῷ ἑξῆς ἔτει, anno sequente, Coss. Cajo Valente & Cajo Antistio, occisum esse. Et anno præcedente alios etiam Christianos vel relegatos, vel neci datos esse, ex verbis, quæ Flaviæ Domitillæ historiam sequuntur, patet: ἐπηνέχθη δὲ ἀμφοῖν ἔγκλημα ἀθεότητος. ὑφ' ἧς καὶ ἄλλοι ἐς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἤθη ἐξοκέλλοντες πολλοὶ κατεδικάσθησαν. καὶ οἱ μὲν ἀπέθανον, οἱ δὲ τῶν γοῦν οὐσιῶν ἐστερήθησαν. *Illatum ambobus*, Clementi & Domitillæ, *crimen impietatis, quo crimine plures etiam alii, Judaicos ritus amplexi, damnati sunt: quorum pars occisa est, pars spoliata facultatibus*: ubi per *Judaicos ritus* intelligenda est Christiana religio, non modò apud Dionem, verùm etiam apud auctorem Olympiadum, qui scribit, illis illatum esse crimen Ἰουδαϊσμοῦ. Nam Judæi & Christiani confundebantur; & fortè ità Dio locutus est, quia Domitianus interfici jussit, qui ex Davidis stirpe oriundi erant. Et quamvis concederem tam citò incœpisse persecutionem, tamen non sequeretur indè, illam vel longam, vel gravem fuisse; mihique nullum ferè dubium, Domitianum crudeliùs in alios grassatum esse, eoque præcipuè sensu posse dici, *portionem Neronis de crudelitate*.

Ad Cap. IX. observo, ante victum à Galerio Maximiano Narseum, Persas etiam superatos fuisse à Diocletiano, vel eos cum illo pacem fecisse; & Herculium videri cum iisdem bella gessisse. Et Diocletianum quidem bellasse cum Persis probat ad annum 289. Antonius Pagius, secutus Norisium, præclaræ itidem doctrinæ virum, qui videatur cap. IV. Dissert. I. de numismate Diocletiani, quique ibidem observat, Maximianum Herculium nunquàm contra Persas pugnasse; id quod etiam Pagius ad an. 297. sequitur. Contrarium quidem tradit auctor Chronici Alexandrini, isque etiam malè Constantium scribit cum Persis bellum gessisse, quem in errorem incidisse quoque Casaubonum observavi ad Cap. Lactantii XV. Et fortè is auctorem Chronici secutus est, qui ita loquitur p. 642. *Persæ maximo bello à Constantio & Maximino Jovio Cæsaribus devicti sunt.* Imò Constantius nunquàm cum Persis bellavit, & Nicomediæ Cæsar creatus, statim Occidentem petiit; alter quoque Cæsar, non *Maximinus*, verùm *Galerius Maximianus* dictus fuit: quem errorem & alibi in eodem Chronico, vel ἐπιτομῇ χρόνων, uti Scaligero vocatur, occurrere, doceo ad Cap. LII. Lactantii. Sed tamen Mamertinus, cap. 2. Panegyrici Maximiano Augusto dicti, ita loquitur: *An tuas res gestas enumerare conabor, quæ te prima signa imperatoriis auspiciis inaugurarint, quæ castra dominum habitura susceperint, quæ bella deduxerint, quæ victoriæ auxerint? Ibo scilicet vestigiis virtutis tuæ colligendis per totum Istri limitem, perque omnem, quà tendit, Euphratem, & ripas peragrabo Rheni, & littus Oceani.* Hæc verba, fateor, mihi significare videbantur, Herculium ad Euphratem cum Persis bellasse; nec muto: sed id factum antequàm Imperator foret, & cùm in aliorum Imperatorum castris militabat; & Mamertinus his verbis breviter enarrat, quomodò vitam transegerit Maximianus, antequàm imperio admoveretur, & quæ virtutis suæ præclara specimina dederit. Nec quidquam evincunt *munera*, quibus Parthus, uti Cap. 5. Genethliaci legitur, *blandiebatur Diocletiano & Maximiano*, quia Narseus id fecit, postquàm fœdus cum Diocletiano percussit, uti patet ex Cap. 10. Panegyrici, quem laudavi: *hoc eodem modo Rex ille Persarum nunquàm se antè dignatus hominem confiteri, fratri tuo* (Diocletiano) *supplicat, totumque, si ingredi ille dignetur, regnum suum pandit, offert; interim varia miracula eximiæ pulchritudinis feras mittit, amicitiæ nomen impetrare contentus, promeretur obsequio.* Nam de iisdem proculdubiò muneribus loquitur. Nec obstat, Maximianum Herculium in Inf. vocari *Persicum Maximum*, quia illud cognomen ex Diocletiani victoriis obtinuit, qui à victoriis Herculei *Germ. Maximus* etiam dictus est, notante Norisio, cap. V. Dissert. I. de numism. Dioclet.

Ad Cap. XVIII. disputo, num Diocletianus consecratus sit. Animadverto nunc Ant. Pagium ad an. 316. ex loco Eusebii à me laudato adstruere, eum à Maximino inter Deos relatum esse.

Ad Cap. XLII. p. 494. examino, quot per annos Diocletianus, abdicato imperio, privatus vixerit; quæque ibi noto, ita refingenda sunt. » Significanter ait, *post imperium*, » & per totidem annos eum abdicatâ purpurâ, si annum, quo diem suum obiit, » illis annumeramus, Diocletianum superstitem vixisse in confesso est; nam anno » CCCV. privatum se ipse fecit, & an. CCCXIII. » obiit, illisque ambobus pro integris computatis, anni novem colligentur, uti docet Pagius ad an. Christi CCCXVI. Noluit » autem &c.

Ad idem Caput, Maximianum Herculium à filio Maxentio consecratum esse ob-

servo. Firmat eam sententiam Anton. Pagius ex nummo apud Mediobarbum, qui inscribitur, DIVO MAXIMIANO PATRI
MAXENTIVS AVG. F.
Et hanc ob causam, non autem quia à Constantino genero erat consecratus, Divus in lapide apud Nicol. Bergerum 3.23. à Constantino juniore vocatur, observante eodem alibi:

IMP. CÆS. FL. VAL.
CONSTANTINO. P. F.
AVG. NEPOTI. DIVI. CONS
TANT. AVG. PII. FILIO
XXXIII.

Nisi dicamus eâ voce nihil aliud tunc temporis designare voluisse Imperatores vivos, quàm quorum mentionem faciebant, mortuos esse; quo sensu existimabam ad c. XIX. Diocletianum & Maximianum vocari θεοπάτους à Galerio Maximino apud Eusebium.

Ad Cap. L. *Valerium* mutandum esse in *Valeriam* docui. Pagius ad an. 306. n. 15. & 314. 12. *Valerium Valentem* à Licinio interfectum fuisse scribit. Verùm vix dubito, quin vir raræ eruditionis sententiam suam mutaturus sit, si inciderit in ea, quæ de morte Valentis notavi. Quòd ad nummum attinet, qui apud Goltzium Græcè inscribitur ΑΥΤ. Κ. ΠΟΠ (apud Pagium legitur ΡΟΥ) ΟΥΑΛΕΡ. ΟΥΑΛΕΝΣ. ΣΕΒ. L. Α. dubium valdè est, num ad Valentem à Licinio occisum referri possit, quia alius eidem Goltzio recensetur nummus, in quo ex ejus opinione ille vocatur, ΑΥ. ΚΑΙ. Γ. ΟΥΑΛΕΝΣ. ΚΥ. ΣΕΒ. L. Α. Et, ut verum fatear, optarem summoperè, me illos nummos inspicere, & manibus tractare posse; suspecti mihi enim admodùm sunt, certè unus ex iis, quia Valens noster nunquàm Augustus, verùm Cæsar tantùm fuit. Quidquid sit, *Valentem* tunc temporis à Licinio non fuisse neci datum, sed post gestum cum Constantino primum bellum, quod incidit in annum Christi 317. apertissimè constat, cùm quæ capite illo narrat Lactantius, adscribenda sint anno 314. ipso Pagio hæc ita digerente. Quæ autem ad cap. L. de Valente notavi, ita, rogo, refingas; festinatione enim factum est, ut non satis mentem attentam habuerim ad ea, quæ Tristanus notavit. » Nam Valens dux limitis » (malè apud Pagium scribitur *militis*) Daciæ eodem tempore neci datus non fuit: » sed à Licinio, postquàm à Constantino ad » Cibalim victus fuit, Cæsar est creatus; & » cùm ambo pugnâ, quæ in campo Mardiense, qui inter Philippos & Hadrianopolim videtur fuisse, iterùm succumberent, » eâ conditione Constantinus pacem cum » Licinio fecit, ut Valens privatus fieret, & » occideretur, quemadmodùm ex Excerptis » de vitâ Constantini, Zosimo & P. Patricio, » notavit Tristan. T. 3. p. 472. qui etiam » rectè reprehendit Victorem, P. Diaconum, » & Occonem, quòd scribunt, Valentem » rebellasse contra Galerium Maximianum. « Nam, quamvis illud apud priores duos non inveniam, verum tamen utique est, Valentem non potuisse rebellare contra Galer. Maximianum, quia ille diem suum obierat, cùm Valens à Licinio Cæsar crearetur. *Imperatorem* eum vocant Victor & P. Diaconus; & si eum Augustum censent esse factum, errant utique: vel statuendum est, illâ ætate *Imperatoris* titulum promiscuè & Augustis, & Cæsaribus fuisse datum; quomodò, observante Pagio, Numerianus appellatur *Imp. C. M. Aur. Numerianus. Nob. C.* in nummo veteri. Putaveram tamen nonnunquàm, fuisse Numerianum tunc temporis non Cæsarem, sed Augustum, quia hic unicus foret nummus, in quo *Cæsar* appellaretur *Imperator*, quem titulum in aliis nummis, vel Inscriptionibus, non video Cæsaribus tribui, si excipias Inf. 7. CCLXXV.

IMP. Q. IVLIO. FILIO. GALLIENI.
AVG. ET. SALONINÆ. AVG.

Nam tantùm Cæsar fuit factus. Et qui apud Tristanum, Tom. 3. p. 466. inscribitur IMP. ROMVLVS, atque à Mediobarbo refertur ad filium Maxentii, qui reverà Cæsar obiit, à Tristano adscribitur Romulo Augustulo dicto, qui à patre Oreste Augustus, vel Imperator est factus. Nec videtur obstare, Numerianum appellari *nobilissimum Cæsarem*; nam eum titulum Augusti nonnunquàm servarunt, uti patet ex Inscript. 4. CCLXXVIII.

IMP. M. AVR.
CARINO
NOBILISSIMO
CAES PIO.
FELICI. INVICTO
AVGVST.
PONT. MA
XIMO. TRIB
POT. P. P.
COS. PROCOS.

Patetque hoc etiam ex nummo apud Mediobarbum, in quo C. Valens Hostilianus Messius Quintus dicitur *nobilissimus Cæsar & Augustus*: QVINTVS. NO. CAE. VALENS. HOSTIL. AVG. Sic Volusianus, P. Licinius Valerianus, Herodianus filius Odenati, Herennianus, Maxentius & Constantinus Magnus in num-

mis appellantur IMPERATORES AVGVSTI, & simul PRINCIPES JVVENTVTIS.

Ad idem Caput I. observo, Valeriam & Priscam Christianas fuisse, vel valdè Christianis favisse. Antonius Pagius idem censet, illudque etiam ex Eusebii firmare conatur libro 8. cap. i. Historiæ Eccles. præfertque ad annum 302. Christophorsoni versionem Valesianæ. Mihi iterùm iterùmque Græca Eusebii verba examinanti nondùm constare potest, eum de Imperatorum uxoribus verba facere, quia sequentia planè contrarium suadent, in quibus Dorothei & Gorgonii fit mentio, cùm certè ne dubitandum quidem videatur, quin Eusebius Augustas earumque liberos, pace jam Ecclesiæ datâ, fuisset nominatus, si per verba hæc γαμεταῖς ϰ̀ παισὶ eas intellexisset. Imò, ubi diligentiùs Eusebium inspicio, nescio quî fiat, ut existimem, nec Christophorsonum, nec Valesium horum verborum sensum percepisse, quamvis hujus versionem secutus sim ad cap. XIV. Lactantii. Proponam rationes meas, à quibus tamen abire paratus sum, si meliora alius doceat, vel si Eruditis videantur non satis validæ esse. Eusebius igitur narrat, Christianam religionem magnam gloriam & libertatem apud Græcos & Barbaros consecutam esse ante Diocletiani persecutionem: illud probari τῶν κρατούντων, id est, *Imperatorum*, benignitate erga Christianos, quippè qui illis dabant τῶν ἐθνῶν ἡγεμονίας. Postquàm ita de Imperatoribus disseruisset, ad alios transit: τί δεῖ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς λέγειν οἴκους ϰ̀ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων; quæ ultima verba Christophorsonus & Valesius interpretantur *de ipsis Imperatoribus*, Pagius, *de iis, qui omnibus imperant.* At ego illa ita vertenda censeo: *Quid opus est dicere de iis, qui in Imperatoris palatio versantur? Quid de iis, qui omnibus præfecti sunt?* Et intelligo per hos ἄρχοντας, Præfectos Prætorio, vel potiùs Præpositos cubiculi, similesve, qui reliquis, qui in palatio versabantur, & in comitatu Principis erant, præerant. Hos ait Eusebius fuisse Christianos, & domesticis, uxoribus, liberis & servis permisisse liberè profiteri religionem Christianam: talem fuisse Dorotheum, qui erat Præpositus cubiculi, uti docet Valesius, talemque Gorgonium, alium itidem in palatio Præfectum, & reliquos, qui cum ipsis propter τὸν τοῦ θεοῦ λόγον parem gloriam sunt consecuti; & tandem addit, τοὺς καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ἄρχοντας, vel Ecclesiarum antistites, magno in honore fuisse παρὰ πᾶσιν ἐπιτρόποις ϰ̀ ἡγεμόσιν, *apud omnes tam privatos, quàm provinciarum rectores*, ut vertunt, cùm interpretari hæc verba debeant, *apud omnes procuratores Augustorum & Præsides, vel rectores provinciarum*; quomodò in Inscript. II. DXCV. Aufidius Julianus vocatur ὁ κράτιστος ἐπίτροπος τῶν Σεβαστῶν, & CCCCLVIIII. T. Porcius Proclus Ἐπίτροπος Πρειουάτης διὰ Φλαμινίας, Αἰμιλίας, Λιγυρίας. Et ultima hæc Eusebii verba satis mihi equidem evincere videntur, eum non de Imperatoribus, sed de iis, qui primâ dignitate in eorum palatiis erant, & domesticos regebant, loqui; firmaturque idem cap. VI. ubi agit περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς οἴκους, *de iis, qui in palatio versantur*, recensetque ibidem τοὺς ἀμφὶ τὸν Δωρόθεον βασιλικοὺς παῖδας, id est, *Cubicularios*, similesve, quibus Dorothæus præerat: qui, tametsi summi honoris prærogativâ ab Imperatoribus ornati essent, nec minùs ab iisdem diligerentur, quàm filii, probra tamen & tormenta pro Christianâ religione pati voluerunt; & mox ait, Dorotheum atque Gorgonium strangulatos esse. Et accipe tandem quod mihi, dum hæc scribo, in mentem venit, quod si probas, lis planè omnis è medio sublata foret. Cap. 6. uti dixi, memorat βασιλικοὺς παῖδας, *Cubicularios Principis*; & tuum erit judicare, num cap. I. pro ἐπὶ πᾶσι, rescribi debeat ἐπὶ παισὶ ἀρχόντων; & subintelligi commodissimè potest βασιλικοῖς, quæ vox præcessit. Et quia capite 7. eumdem ordinem sequitur, narratque primò constantiam & martyria βασιλικῶν παίδων, indè ipsis Præfectorum Dorothei & Gorgonii, & denique Anthimi Episcopi, magis magisque confirmor in eâ opinione, ac puto, Gorgonium etiam Præfecturam in palatio gessisse, & fortè ejus sive filium, sive nepotem esse, qui tempore Constantii Augusti, teste Ammiano Marcell. 15. 2. *Gorgonius* etiam fuit vocatus, *cuique thalami Cæsariani cura commissa erat.* Nam duo fuerunt Præpositi sacri cubiculi, Augusti scilicet & Augustæ, uti patet ex l. 5. Cod. de Præpositis sacr. cubic. ac utrâque dignitate Dorotheus & Gorgonius potuerunt esse ornati: quanquàm nullus repugnaverim, si quis eos alios in palatio honores gessisse existimet; imò acquiescam etiam planè, si cui conjectura hæc, neque enim alio loco meas habeo emendationes, displiceat.

Hæc sunt, vir amplissime, quæ tecum communicare volui; tuumque nunc erit judicare, num digna illa sint otio meo, atque adeò tuo. *Vale plurimùm.*

Haga-Comitis, XV. Julii CIↃ IↃ CLXXXIX.

Amplissimo VOETIO, S. D. GISB. CUPERUS.

ID quod eventurum sæpè prædixi, si Lactantius diutiùs inter operarum manus hæreret, nunc factum est; & ecce tibi aliam notam, quam Typographus alicubi facili operâ cæteris adjicere poterit, si modò tu dignam eam judices, quæ publici juris fiat, vir amplissime.

Cap. XII. Repentè adhuc dubiâ luce ad Ecclesiam profectus.] *Monui, Christianos primò in privatorum ædibus convenisse, posteà eosdem, indulgentibus & conniventibus Imperatoribus, domos exstruxisse amplas, in quibus Christum D. N publicè quasi & palàm colebant. Euseb. 8. 1. scribit, Christianos propter innumerabilem fidelium multitudinem non contentos* τοῖς παλαιοῖς οἰκοδομήμασι, εὐρείας εἰς πλάτος ἀνὰ πάσας τὰς πόλεις ἐκ θεμελίων *extruxisse* ἐκκλησίας; *additque, lapsu temporis ea quotidiè, nemine invidente, in majus & melius ivisse: adeò ut per* παλαιὰ οἰκοδομήματα *haud incommodè intelligere possimus domos privatorum, vel certè Christianorum conventicula, quæ nihil à privatorum ædificiis differebant; & per* ἐκκλησίας εὐρείας εἰς πλάτος, *ædificia majora, quæ non tam longa, quàm laxa & ampla erant, & in quibus Christianos Deum suum colere unusquisque scire ferè poterat. De hoc genere ædificiorum loquitur ex meâ opinione Lamprid. in Al. Severo c.* XLIX. Cùm Christiani quendam locum, qui publicus fuerat, occupassent, contrà Popinarii dicerent, sibi eum deberi, rescripsit melius esse, ut quomodòcunque illic Deus colatur, quàm popinariis dedatur. *Nam quamvis clara ædificii mentio nulla fiat, verosimile tamen admodùm est, Christianos eo in loco conventiculum exstruxisse, cùm absque metu in unum convenire ex indulgentiâ Imperatoris possent; & indè hinc docemur, tunc Christianos loca habuisse, in quibus liberè conveniebant, & quæ omnium patebant oculis. Quin & hoc sub Hadriano ipsis concessum fuisse, alicui videri possit; quia idem Lampridius cap. 43. Vitæ ejusdem Imperatoris Severi ita loquitur:* Christo templum facere voluit, eumque inter deos recipere. Quod & Hadrianus cogitasse fertur, qui templa in omnibus civitatibus sine simulacris jusserat fieri, quæ hodiè idcircò, quia non habent numina, dicuntur ADRIANI, quæ ille ad hoc parasse dicebatur. *Nam cùm Hadrianus id agitaverit, ut pluribus probat magni nominis vir P. Daniel Huetius in Præparat. Evangelicâ, indè à ratione alienum non est, ipsum Christianis favisse, & concessisse, ut palàm quasi Christum colere & adorare possent. Quin & Ecclesias sub Trajano Principe exstructas fuisse, censent Eruditi confisi Eusebio lib. 3. c. 37.* Eâdem tempestate floruit etiam Quadratus, qui cum Philippi filiabus propheticâ gratiâ illustris fuisse memoratur. Præter hos alii quoque complures eodem tempore viguerunt, inter Apostolorum successores principem obtinentes locum; οἳ καὶ ἅτε τηλικοῦδε ὄντες θεοπρεπεῖς μαθηταὶ, τοὺς κατὰ πάντα τόπον τῶν ἐκκλησιῶν προκαταβληθέντας ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων θεμελίους ἐπῳκοδόμουν; qui utpotè discipuli tantorum virorum admirabiles planè ac divini, ecclesiarum fundamenta, quæ variis in locis Apostoli priùs jecerunt, additis ædificiis exstruxerunt. *Utuntur hoc argumento Pontificii, ut variarum ecclesiarum probent antiquitatem: sed mihi tempora Trajani consideranti verisimile nequaquam est, Eusebio tale quid in mentem venire potuisse. Trajanus nolebat, in urbibus* hetærias, *vel sodalitia, sive corpora constitui, propter factiones, quæ ab illis passim excitabantur, uti patet ex Epist. 42. & 43. lib. 10. Epist. Plinii. Eodem loco habebantur Christianorum conventus, quia Gentiles etiam collegia sacra & numini alicui devota habebant; & indè Plinius, & sine dubio etiam alii Præsides eos coire vetabant. Nam cùm Ep. 98. narrasset, Christianos carmen Christo quasi Deo dicere, sacramento se obstringere, ne latrocinia, ne adulteria committerent, cepisse cibum promiscuum & innoxium, addit:* Quod ipsum facere desiisse post edictum meum, quo secundùm mandata tua hetærias esse vetueram. *Deindè obstant ejusmodi ædificiis, vel Ecclesiis,* Christiani soliti stato die ante lucem convenire, *uti loquitur idem Secundus; & Imp. Trajani decretum,* conquirendos non esse Christianos: si deferantur & arguantur, puniendos. *Cùm enim Gentiles maximo odio prosequerentur Christianos, nullamque occasionem omitterent eos accusandi, illud utique commodissimè facere potuissent, si in oculis quasi civitatum convenirent; nec ego tam abjectè de prudentiâ & pietate veterum Christianorum sentio, ut credam, eos sese videntes volentesque gravissimis periculis objecisse. Prætereà monumenta veterum nos docent, ipsaque temporum conditio*

conditio affirmat; convenisse Fideles in privatorum ædibus, in cœnaculis, in porticibus, cryptis & cœmiteriis: quin & num sæculo tertio templa vel Ecclesiæ fuerint, adhuc sub judice lis est; quam in rem videri potest raræ vir eruditionis Frider. Spanhemius in Historiâ Ecclesiasticâ. Quid multis? ego persuasus sum interpretem Eusebii, quique eum sequuntur, viros præclaros, verba Græca nequaquàm intellexisse. Neque enim de ædificiis loquitur: sed commemorat eos, qui ex Apostolorum successoribus vivebant, ecclesiarum fundamentis ab Apostolis jactis, superstruxisse, vel Christianorum fidem confirmasse, multos Christianos fecisse, & eorum cœtum vel ἐκκλησίαν auxisse. Et petita hæc loquendi ratio est ab Apostolo Paulo Ephes. 2. 20. Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν Ἀποστόλων καὶ Προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ; Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu. *Quo sensu* ἐποικοδομέω *&* οἰκοδομὴ *sæpè in Novo Fœdere usurpatur; adeò ut mirer, hoc ne ipsi quidem sagacissimo Valesio in mentem venisse. Et quanquàm hæc ita sese habeant, censent tamen & affirmant Pontificii, sub Domitiano & Trajano constructas fuisse ecclesias, & similis molis opera, qualia hodiè cernimus. Minutius Felix ita loquitur in Octavio:* Cur etenim occultare & abscondere quicquid illud colunt magnoperè nituntur? cùm honesta semper publico gaudeant, scelera secreta sint. Cur nullas aras habent, templa nulla, nulla nota simulacra? *Notat ad hæc verba vir eruditus, qui nuper de verâ Senonum Origine Christianâ commentatus est pag. 40.* » *Quæ suo tempore vera fuisse, quantùm ad publicos conventus, cùm in Christianos cæde & incendiis cuncta ferverent, nullus ambigo: sed extinctis Nerone & Domitiano, sub quo figimus aram inaugurationis Ecclesiæ Senonensis, Saviniani sanguine Christò dicatæ, & pacatis tantisper rebus, nemini dubium, excitatis superiùs Impp. edictis, è latebris cryptisve Christianos emersisse; in quibus pro reverentiâ sacrorum suorum, & sui tutelâ tegi fas erat, & ecclesias variæ structuræ seu Basilicas nemini non notas suis usibus publicis erexisse.* «

Varia hîc observanda sunt; & I. quidem ætas, quâ Minutius dicitur vixisse. Illius quidem ætas incerta est, eumque scripsisse sub finem Marci Antonini censet pereruditus Dodwellus pag. 35. Dissertat. Cyprian. eundem Alex. Severo posteriorem facit Balduinus, & sub illo Imp. eum floruisse censet Cardinalis Bellarminus: at nemo, præter virum illum doctum, inventus est, qui eum Domitiani Neronisve temporibus adsignet. Neque enim video, si hæc non est ejus sententia, quo pacto ita argumentari possit: suo tempore Cæcilius vel Minutius verè dicit, Christianos nulla templa habuisse, quia persecutionibus Imperatores sæviebant in gentem innoxiam: at mortuis illis Impp. Nerone & Domitiano, illud verum non erat, quia ecclesiæ exstruebantur. Deindè si Ecclesia Senonensis inaugurata est Domitiano Principe, sique tunc scripsit Minutius, sequitur eundem errare, cùm tradit, Christianos templa vel Ecclesias (hæc enim eodem loco sunt viro docto) eodem Imperatore non habuisse, adeò ut hæc quidem ἀσύστατα sint.

II. Cautè addit, quantùm ad publicos conventus, *ut scilicet tacitè nobis simulacra & imagines illo sæculo obtruderet, quæ tamen certissimum Christianos tunc ignorasse planè; egoque nullus dubito, quin Gentiles mitiùs acturi fuissent cum Christianis, si simulacra coluissent, vel memoriæ causâ habuissent: quin & è re erat eorum non occultare imagines, sed per eas gratiam Gentilium aucupari, qui facilè illos admisissent, & publicè imagines coli passi fuissent, quia sibi finxissent eas similes deorum suorum simulacris esse, licèt alio colerentur modo, nec thus in aras injiceretur.*

III. Ecclesia Senonensis non potuit inaugurata esse sub Domitiano, quia Christiani, uti modò probavi, tunc temporis in privatis ædibus, posteàque in ædificiis à privatorum ædibus, aut non, aut parùm diversis conveniebant, quas à cœtu Christianorum in iis congregatorum vocabant Ἐκκλησίας, *ab iisdem & formâ* ἐκκλησιῶν οἴκους, *& à precibus* προσευκτηρίων οἴκους. *Posteà cùm jam liberior Christianis vita erat, Basilicas exstruxerunt: & quidem id faciebant viri primarii opibusque affluentes, quandò Christo nomen dabant; idque absque invidiâ Gentilium facere poterant, quia illorum etiam primores domos suas basilicis exornabant, uti docet Alexander Donatus, & quia in basilicis homines convenire solebant. Nam basilicæ erant ædificia magnifica, columnis multis suffulta, & plano tecto, in quibus mercatores non modò merces suas vendebant, verùm etiam judicia exercebantur, & fortè etiam nonnunquàm recitationes fiebant; nescio enim quàm valdè mihi placet ita Juven. Sat. 1. explicare:*

Frontonis platani, convulsaque marmora clamant
Semper, & assiduo ruptæ lectore columnæ.

Nam quamvis porticus *etiam possit intelligi,*

tamen non à ratione alienum esse ad basilicas privatorum decurrere, is, uti spero, judicabit, qui perpendere velit, quàm commodæ ad hanc rem illæ fuerint. Quicquid sit, constat in basilicis publicis, & fortè etiam privatis, magnam semper hominum multitudinem fuisse, sive in iis ambularent, sive sermones cæderent, sive aliud quid agerent; & indè est, uti reor, quòd in iis etiam conveniebant Christiani. A. Marcell. 27. 3. Constatque in basilicâ Sicinini, ubi ritûs Christiani est conventiculum, uno die centum triginta septem reperta cadavera peremptorum. *Fuit proculdubiò hæc basilica à Sicinino quodam constructa, & fortè ædibus suis juncta; in quâ Christiani ipso persecutionis tempore, aliud veluti agendo convenire potuerunt, & Christo carmen dicere, quamque alii* Basilicam Liberii *vocant, non tam quia Liberius Papa illic ecclesiam ædificasset, uti commentatur Valesius, quàm quia illam in ecclesiam convertit. Illa enim loquendi forma novum ædificium involvit, altera autem nequaquàm; & hoc factum fuisse patet ex Actis Serotini laudatis Hugoni Mathoud.* Urbis nobilis viri, qui fuerunt ejus parentes & propinqui, construxerunt mirifico opere basilicam super eum pulchræ ædificationis, quam B. Pontifex Potentianus postmodùm ecclesiam consecravit in memoriam martyris. *Et videor hinc affirmare posse, Christianos in locis, ubi martyres sepulti erant, primò basilicas, tanquàm ædificia publica sive privata fecisse, quia ejusmodi operibus urbem exornare licitum erat; & easdem basilicas in ecclesias fuisse conversas posteà, easque nomen habere ab ejusdem nominis operibus aliis, non autem ita dici, quia Christo Regi cœlorum dicatæ sunt, uti nonnulli censent. Cùm autem basilicæ Romanorum fuerint planæ, quemadmodùm patet ex nummo Lepidi, qui inscribitur, ÆMILIA N. Basilica, M. LEPIDUS REFECIT, & altero Trajani cum Insc. S. P. Q. R. OPTIMO. PR. BASILICA ULPIA, additis Basilicarum illarum formis, nec non ex Vitruv. lib.* 5. *cap.* 1. *aliisque auctoribus, eâdem formâ proculdubiò fuerunt etiam Christianorum basilicæ; potueruntque iis tecta fastigiata imponi, cùm ex illis ecclesias facerent, ut ita Gentilium templa, eorumque splendorem imitarentur.*

IV, Quia Christiani vel in privatis ædibus, vel conventiculis à privatorum ædibus nequaquàm diversis, exteriorem formam si spectes, convenerunt, & cùm templa Gentilium splendidissima forent, indè dicit Cæcilius, eos templa nulla habere. *Opponuntur enim* templa *&* conventicula; *& ita nihil obstat, quominùs Christiani, cùm hæc scriberentur, liberè convenire potuerint; nec necesse est Minutium ad Neronis vel Domitiani tempora referre. Sic Galerius apud Euseb.* 8. 17. *ea vocat* οἴκους ἐν οἷς συνήγοντο; *& apud Lactant. cap.* 48. loca ad quæ convenire consueverant; *idemque Lactantius* 5. 11. *Instit. Arnobius aliique* conventicula. *Atque* templa *&* ecclesias *opponunt frequenter Patres; & illa Gentilibus, has Christianis tribuunt, uti docuerunt eruditi.*

V. Quæ laudantur Imperatorum edicta, parùm argumento inserviunt, quæque Maximiani, illa longo tempore postquàm ecclesiam Senonensem conditam opinatur vir eruditus, condita & promulgata sunt; & quidem illo, quo Christiani extra dubium ampla editaque ædificia, uti ex Lactantio patet, & fortè etiam basilicas habuerunt.

Hæc mihi, Vir Amplissime, & in mentem venerunt; & faciendum mihi esse putavi, ut ea tecum, utpotè elegantioribus studiis valdè dedito, communicarem. Vale. Hagæ-Com. XIX. *Nov.* CIↃIↃCLXXXIX.

PAULI BAUDRI

NOTÆ

IN

LACTANTII LIBRUM

DE MORTIBUS

PERSECUTORUM.

P R Æ F A T I O.

Ecce tibi tandem, erudite Lector, editionem novam Libelli De Mortibus Persecutorum, quam testudineis passibus processisse non immeritò mecum dixeris. Nam quamdiù est, cùm incœpta est, parùm interest scire; ac multa operis loca rem non tacent. Sed audacter dicam, vix cœperam, cùm libens, si potuissem, paruissem consilio Horatii, *Nonum prematur in annum.* Neque hæc mihi tantùm ratio erat, quòd de primo ingenii partu ageretur, qui præ cæteris haud debeat temerè in lucem promi: sed quòd prætereà observassem, arduum esse inchoare, tum & difficile, ne festinantibus varia excidant, quæ refingi meliùs possint per otium; ut vel ipse sæpiùs expertus sum in hujus editionis curriculo, urgentibus contra spem & voluntatem Typographis. Accedebat maximè, quòd in libro, quem pro virili parte illustrandum susceperamus, plurima hinc indè loca erant obscurissima, quæ, ut ejusmodi alia, comparare soleo tenebricosissimis illis specubus, in quibus qui ea subeunt, nihil primò cernunt: sed aliquid tandem plùs minùs vident, si diutiùs immorentur, & intentis oculis patienter dispiciant. Gloriari equidem nolim me, ita lentè meditando, rem satis acu tetigisse, quod aiunt, seu, ut planiùs loquar, feliciter vidisse, quæ in tantis tenebris latitant. Apage sis. Perrarò nobis tantùm sumimus. Sed si non successit, & eapropter jure tritum illud frequentiùs usurpandum est:

Aut videt, aut vidisse putat per nubila lunam,

volebam omninò, studiose Lector, tui meique gratiâ succedere; & si minùs certa spes aderat prosperi eventûs, utique propter Petri exemplum, qui, testante piissimo cursûs comite Joanne (a), plura intuitus est in Christi sepulchro, quàm Joannes, qui præcucurrerat, nullum videbatur periculum esse in morâ. Eò magis, quòd sæpenumerò, dum hanc editionem videbar abjecisse, incidere me contingeret aliud agendo (nam ad alia quoque, ne nescias, sæpiùscule, &, ut amici ex parte norunt, seriò fuimus digressi) incidere, inquam, contingeret in improvisas Cæcilii narrationis confirmationes, aut explicationes. Sed nimis moramur in Veteribus remoris.

Aureum esse opusculum, ad quod tam multa, quæ hoc volumine continentur, scripta sunt, non omnes modò, qui scripsere, verùm etiam qui legerunt, sine ullâ propemodùm exceptione sunt confessi. Quàm jure autem, cùm res, quæ gravissimæ, tum Auctoris dictio, quæ ferè semper tersa & elegans, loquuntur. Sed nobilis in præsentiâ præ cæteris omnibus testimoniis, quoniam scilicet uno complexu pleraque ad rem pertinentia attingit, Præfatio editionis primæ Oxoniensis, quam idcircò paulò fusiùs describemus. *Exhibemus*, inquit, *Lactantii nostri librum de Mortibus Persecutorum, auro contrà æstimandum, quem per plus mille annos desideratum Eruditissimi Baluzii studio nuperrimè recepimus. Eumque malè multatum & lacunis sæpiùs hiulcum; partim ex nostris, partim doctissimorum virorum, Episcopi Asaphensis, & Isaaci Vossii conjecturis subindè restituimus. Hujus tractatûs interventu, tandem aliquandò ab inveterato errore liberamur de S. Petri 25. annorum Pontificatu. Insuper persecutionum in Ecclesiâ seriem & tempora distinguimus; & fictitia martyria, quæ Diocletiano hùc usquè ante octavum ejus Consulatum imputabantur, detergimus & explodimus. Demùm imperii Romani statum, per feralia illa tempora fide historicâ enarrata, nunc primùm obtinemus; & purpuram, quam spontè à tyrannis depositam vani credidimus, ægrè, nec sine lacrymis dimissam intelligimus.* Ubi nunc reapsè, præter aureum libri pretium & grave de pretio judicium, quæ dixeramus, ante omnia cernis, ut is Lactantio, politissimo sæculi tertii & quarti Scriptori, adjudicatus rotundè fuerit à Reverendissimo quondàm Oxoniensi Episcopo, Joanne Felles, Præfationis Auctore: tum quàm misera olim & ad hæc propemodùm tempora fuerit egregii fœtûs conditio in plurimis; tertiò porrò, in quas tandem felices manus & medendi peritas pervenerit; ac postremò, quid eximii bre-

(a) In Evang. cap. 20.

viter contineat. Nos quod attinet, & quantùm hîc licet agere de rebus, de quibus alibi suis locis egimus, vel erit paulò post opportuniùs dicendum, credimus quidem, propter auctoritatem Hieronymi ad Titulum laudatam, sed maximè propter Indicem, quem in proprium usum cœpimus concinnare, vocum, phrasium, rerumque, quas hic Auctor & Lactantius communes habent, non posse meliùs librum cuiquam ascribi, quàm Lactantio; nec audemus tamen ob alia, quæ ad eumdem Titulum notavimus, rem securiùs extra omnem dubitationis aleam constituere. Sed quòd ad errorem de diuturno illo S. Petri Pontificatu memoratum modò ut veterem, & quo tandem errore liberati simus subjecti operis interventu, operæ pretium est accipere, quid mihi novissimè evenerit. Posuit totidem syllabis in Chronologiâ suâ Technicâ ad annum Christi 33. Dionysium vir magni laboris Philippus Labbeus, *obscurationem Solis*, de quâ tres Evangelistæ Matthæus, Marcus & Lucas meminerunt *(a)*, *contigisse die* 3. *Aprilis illius anni*, sicut locum adeuntibus patebit; contenditque similiter disertissimis verbis in hâc ipsâ lucubratione clarissimus Toinardus (*b*), *Christum æræ vulgaris* 33. *& quidem Mensis Nisan die* 14. *sive Mensis Aprilis die* 3. *cruci fuisse affixum.* Ego verò nûdius tertius, cùm crederem valetudinem, quam ante tres ferè menses gravissimo morbo amisi, recuperari bellè integram non posse, si utilis lectio abesset, cœpi quærere, quis veterum dictas tenebras cum tertio die Aprilis, & emortuali simul Jesu Christi conjunxisset, utrùm pseudo-Dionysius Areopagita? vel illius annotator Maximus? vel ejusdem Paraphrastes Pachymeres? vel libertus Hadriani Phlegon? vel qui Phlegontem eâ de re citarunt Eusebius & Philogonus? vel qui illius Dionysii vitam scripserunt, Methodius & Metaphrastes? ac sic de aliis omnibus, qui quocunque nomine in mentem & manus venire poterant. Sed quid plura? quod unicè quærebam, nusquàm potui reperire hactenùs; & quod de primo Petri in urbem adventu quærebam, in martyrio Dionysii Areopagitæ per Methodium, aut, ut alii malunt, Methrodorum, contra spem, & secundùm ipsam Petri Lansselii Jesuitæ interpretationem, sic inveni. *Anno*, inquit, *octavo & octingentesimo post natam Romam, cùm imperium adeptus esset Nero Cæsar, quintus ab Augusto, B. Petrus Apostolus cum aliis etiam Apostolis missus, qui Evangelium universo orbi prædicaret. Is post multos annos prædicationis suæ, supremâ urbe Româ occupatâ & delectâ, ibi divinitùs prædicandi munus accepit, ut quasi vertex & Princeps sanctorum Apostolorum in ordine muneris Apostolici factus, primus Romæ in certaminibus, eorum quæ Christus perpessus erat, socius ac particeps fieret. Urbs enim illa, quemadmodùm in magnis erroribus versabatur, sic majoribus remediis egebat, ut corrigeretur; ut ubi gravissimus erat error, ibi etiam maxima gratia abundaret. Deindè tyrannus & impius Nero, qui se tyrannidi suæ terram & mare subacturum speraret, furore crudelitatis suæ, vique amentiæ in rabiem adactus, in Christi servos exarsit, ac* QUARTO DECIMO TYRANNICI IMPERII SUI ANNO BEATOS PETRUM ET PAULUM INIQUA MORTE CONDEMNAVIT. Qui certè locus, ut obiter sæpè alia alibi, non inexpectatò tantùm mirificèque confirmat, *Apostolum Petrum Romam, cùm jam Nero imperaret, advenisse*, ut inferiùs tradetur capite secundo: sed perspicuè ostendit, potuisse nos carere hoc libello de Mortibus Persecutorum ad illam contrariam opinionem abjiciendam, cùm jam eam Methodium secuti potuerimus damnare. Et verò si ex Methodio Apostolus Petrus, imperante jam Nerone, ad prædicandum per totum orbem Evangelium cum cæteris Apostolis missus est, & in urbe Româ anno tantùm Neronis XIV. post annuntiatam priùs alibi per multos annos Christianam veritatem capite plexus; quonam ille pacto potuit annos plures, quàm circiter sex, aut septem, Episcopum Romæ agere? Ad rem propiùs accedimus.

Plurimis placet, ut, cùm fortè novus aliquis liber Veterum, qualis nunc noster, ex unico, nec benè sano manuscripto codice imprimendus est, edatur per omnia sicut exstat exaratus, ne cui vel ullâ parte rei veritas occultetur, aut per publicatas in Auctoris verbis mendarum & lacunarum loco lectiones minùs liceat de novis cogitare; eventurum scilicet aliàs, uti totidem fermè litteris pronuntiavit Joannes Frider. Gronovius vir maximus (*c*), ut signa ad salutem & veram Auctoris manum idonea desint, futurumque non raro, ut prioribus aliquorum conjecturis meliores nequeant ab aliis proponi. Illius verba sunt: *Etsi non laudem au-*

(*a*) Matth. 27. 45. Marc. 15. 33. Luc. 27. 44. (*b*) P. 2. p. 348. (*c*) In Observatis ad Ecclesiast. Scriptores, cap. VII. p. 72.

daces conjecturas, quibus nonnulli veterem scripturam nimis transformaverunt, & membranis hærere tutissimum sit, tamen si quid illa asperi, & scabri, & senticosi exhibeant, id non tam malo, quia Minucii esse certum habeam, (agit quippè de Minucii Felicis dialogo contra Paganos) *quàm quia ex eo, quod Auctoris fuerit, faciliùs elici posse, non desperem. Non sunt enim codices antiqui sine mendis etiam prodigiosis; & præclarè nobiscum agitur, cùm signa ad salutem & veram Auctoris manum satis plana sunt ac certa: reliquum mens divina, plurimumque doctrinæ studium, & percognita Scriptoris indoles ac natura præstabunt.* Et quod continenter subjicit: *Atque in eo, quod nostrum est, evenit persæpè, fateor, ut fallamur, quicunque has litteras supra vulgum tractamus: sed & multa interim eruimus præclara; utque olim iniquas Censoris alterius Notas collega plerùmque levabat, & adversùs Tribunum pro intercessione vim intentantem alius auxilio erat Tribunus: ita si quæ malè conciliaverimus, exoritur atque existit ex hoc ipso ordine, qui nostra peccata emendet. Denique tempus agit rem; quod hodiè non est, cras erit: sic vita truditur.* Hæc, inquam, adeò non absterrere debent, ut Priscorum libri, nostro similes, cum cunctis suis vitiis bonâ fide repræsententur, ut palàm sit, debere eò magis repræsentari. Nunc autem, quia eadem prorsùs sentiebam, putaveram, opusculum non potuisse meliùs nostrâ curâ communicari cum doctis viris, quàm si proximè ad vetus exemplar cuderetur, revocatis ob eam rem in sua loca quibuscunque lectionibus, quas in Notis primus & clarissimus editor Baluzius testaretur abjectas à se fuisse ut corruptas; neque enim aliter manuscriptum codicem, qui Parisiis servabatur, fas erat consulere. At quid moror? Tantùm juris in alienum opus per litteras roganti concessum non est. Hinc tibi nunc ante omnia Parisiensem editionem puram putam, sicut primùm prodiit, aut in iis solùm, quæ Baluzius ipse mutavit, interpolatam, quantùm ad Auctoris contextum renovamus. Noli ergò, cùm verbi gratiâ in libri ferè limine pro scripturâ manuscripti, *qui illustrati erant Deo, jacent*, excusum de integro reperies ex doctissimi viri correctione, *qui adversati erant Deo, jacent*, rem aliò referre, quàm quò diximus. Jam de Notis.

Illarum, ut in toto opere videre est, infinitæ breviusculæ sunt, aut non saltem longiores, quàm ut commodè subjici possent *textui*, quem vocant. Contrà verò aliæ, nec omninò paucæ, inveniebantur, quibus nequibat idem locus assignari, sive quòd fusiores essent excursus Philologici, sive quòd, licèt aliquam Auctoris difficultatem pressiùs discuterent, ipsæ quoque prolixiores forent; sive denique quòd ex singulis ejusmodi disquisitionibus, vel pluribus simul, facile esse videretur, Cæcilianas Dissertationes ad instar Cyprianicarum, & Dodwellianæ *de Ripâ Strigâ*, in Prolegomenis, ac præsertim in secundâ libri parte conficere. Sed jam, ut id fieret, tria magna corpora, non probantibus viris gravissimis, nec probaturis etiam, opinor, Auctoribus, qui viverent, discerpenda erant in partes ac particulas: Notæ, dico, doctissimorum virorum Baluzii, Cuperi & Columbi. Quare mox, mutatâ sententiâ, singulas ut licuit integras, (jam enim suas amplissimus Cuperus ab illis Columbi sejunxerat,) imprimendas tradidimus Typothetis, nimirùm ut ex omnibus ac Dodwelli Dissertatione *de Ripâ Strigâ*, cunctisque similibus, quæ posteà inveniri possent, & quales deindè reverà prodierunt Parisiis (*a*) clarissimi Toinardi Notæ in nostrum libellum, ac doctissimi Ruinarti Præfatio in Acta Martyrum *sincera*, sicut ait, & *selecta*, non solùm posterior pars hujus editionis constaret, sed ad illam primo loco editam ea suo ordine debitâque ratione in priori tomo fierent, quæ Gallis singulari nomine dicuntur *des renvois*.

Neque verò nos tunc temporis ignorabamus, quanta indè talium seges postmodùm oritura foret. Sed præter quàm quòd jam proposueramus, ne nimis esset arida, aut importuna, aliquid semper, si quis daretur locus, præmittere, undè & nonnunquàm satis levia præmissa sunt, voluimus te citò ac facilè, priorem operis partem legendo, posse, verbi gratiâ, simul legere, si liberet, aut res posceret, Doctorum Notas, quæ ad libelli seriem, vel ad eadem Auctoris loca spectarent. Doctissimas porrò Observationes, quas hodiè primùm simul collectas edimus, non antiquum modò pretium commendat: sed hoc ampliùs superpondii de novo ad illas accedit, quòd, ut vulgò evenit in secundis editionibus, suas magnoperè doctissimi viri Baluzius, Cuperus, Toinardus, sive nova annotando, sive vetera reformando, sive denique aliter disponendo, prout conferen-

(*a*) Anno 1690.

tibus liquebit, adauxerint. Quînam enim tibi nunc cuncta meliùs indicaremus?

In alteram partem congessimus omnia, quæ ad Auctoris intelligentiam diversimodè cogitata, vel facientia, contextui subjicienda supererant. Ea autem sunt, primò, quæ eruditissimi & amicissimi pariter viri Joannes Georgius Grævius, illustris ille tot gravium & exquisitarum lucubrationum parens, ac Elias Boherellus, à quo eximia quoque in dies meritò expectaveris, è proprio penu nobis flagitantibus depromserunt: deindè, quæ à clarissimis Thomâ Gale, Petro Allix, & Paulo Colomesio per Boherellum nostrum, dum adhùc in Angliâ degeret, benignissimè impetrata, quin & maximam partem laboriosè descripta accepimus: tertiò, omnes Notulæ, quas idem Colomesius suâ quoque manu ex Vossiani exemplaris margine curiosissimè expressit, & ad nos iterùm pro suâ benevolentiâ per eumdem amicum transmisit; tum quæ aliundè seriùs ocyùs humanissimi Moinardi beneficio, aut Bibliopolæ nostri operâ, à doctissimis viris Jacobo Tollio, & Abbate à S. Hilario, Canonico Bellovacensi, habuimus: denique, quidquid ipsi potuimus proprio Marte, & ex jam editis aliorum laboribus conferre. Ac sanè, cùm inter illos, tam propter semetipsas, quàm propter additas Notas, Anglicæ tres editiones nullo pacto prætereundæ forent, eminerentque itidem propter talia Versiones duæ laudatissimæ, una Gallica clarissimi Maucroixii, Canonici Rhemensis, & altera Anglica Gisberti Burneti, Reverendissimi hodiè Episcopi Sarisberiensis, quin & postremò eruditissimæ Dodwelli Dissertationes Cyprianicæ, necnon doctissima Pagii Critica in Annales Baronii, plurima haberent, quæ ad certa sequentis opusculi loca commodissimè referrentur, quid aliud tibi, obsecro, in hujus generis libro erat expectandum, quàm ut identidem ea opera laudari, aut describi cerneres? Ad alia, quæ restant, festinamus. A nobis, non diffitemur, editæ sunt inconsultis prorsùs clarissimis Auctoribus, Dissertatio de Ripâ Strigâ, Præfatio in Acta Martyrum, atque singula insuper, quæ tot locis ex Dodwello & Pagio excerpsimus. Sed ne multis, quæ jam anteà facta fuerant separatim juris publici, & ad rem nostram quovis pacto spectabant, nullatenùs iniquum, aut inurbanum putavimus, etiam insciis, qui vulgaverant, recudere & adunare, licèt interdùm viros doctos non leviter inter se commissura sint; ita enim meliùs aliquandò ubi veritas lateat pateatve appariturum. Nec tacendum duco, primarium recudendæ Præfationis Auctorem fuisse amplissimum Cuperum, qui inopinantem Typographum de eâ re ad majorem veri disquisitionem monuerit. Atque nos quidem Titulum illi *de Multitudine Martyrum* penè imposuimus; præcipuè quòd (ob supprimenda studio suis locis nonnulla, in quibus Ruinartus singulariter rationem reddidit novissimæ suæ editionis Actorum Martyrum) superfutura essent tantummodò, quæ ad multitudinem Martyrum totis viribus asserendam facerent. Sed ne fortè videretur illius Præfationis ratio temerè à nobis interpolata, vetus Titulus servatus est, nec aliud quidquam, sanctè possum dicere, ex toto opere abjectum, quàm dura illa inter Eruditos, & ut minimùm, inter utriusque partis homines controversia, *hæretici* appellatio, quâ Ruinartus aliquotiès voluit adversarium infamare, & pro quâ nos humaniùs certissimam, nec invisam *doctissimi* nuncupationem substituimus, aut aliquid tale. Accipe nunc in hunc modum cum nobili vetustissimi Ecclesiæ Patris monumento amplissimam omnium collectionem, quæ ad illud quomodòcunque pertinebant; & si minùs diligentiam aliquam in eâ re, propter tantas procrastinationes quæ intervenerunt, memorandam esse existimas, audi saltem ampliùs, quantâ fide suum cuique tributum voluerimus. Primum omnium, cùm primæ partis animadversiones, quas ab aliis accepimus, non omnes simul in nostras manus venerint, sed quædam citiùs, quædam tardiùs, priores passim priori loco, nisi casu posteriorum censuræ essent, collocavimus. Posteà, singula quæ undecunque describenda erant, tantâ curâ descripsimus, ut ne ipsos quidem ablativorum circumflexos & adverbiorum graves omiserimus, quotiès adhibitos fuisse vidimus à doctis; nullos verò addiderimus, quotiès contrà ab aliis cum Jo. Frid. Gronovio *(a) elementariis, vel pueris, vel etiam senibus relicti fuerant*; servatâ nimirùm unicuique suâ scribendi methodo, etiamsi ex istâ accuratione duo plerùmque diversissima scripturæ genera, prorsùsque insociabilia in hoc libro conspicienda forent. Posteà rursùm, studiosè quoque Auctorum nomina suis Notis, cùm licuit, subjunximus. Ac denique, quoniam ex nullâ trium Anglicarum

(a) In Observatis ad Eccles. Scriptor. cap. 14. p. 152. & seq.

Anglicarum editionum sat perspicuè patebat, quos potiùs parentes Notulæ, quæ plerisque omnibus paginis subjectæ sunt, agnoscerent, editiones ipsas pro Notularum parentibus nominavimus. Tantò magis, quòd licèt in priore Oxoniensi, quæ cæterarum Anglicarum mater est, Reverendissimus Præfationis auctor anteà nominatus simpliciter scripserit, *sese Lactantii librum de Mortibus persecutorum, utpotè malè multatum, & lacunis sæpiùs hiulcum, partim ex suis, partim doctissimorum virorum Episcopi Asaphensis, & Isaaci Vossii, conjecturis subindè restituisse*, haud solùm v. gr. non suas accuratè distinxerit à Vossianis, sed Sparkianas aliquot, ut facilè esset probare, præter omnem expectationem admiscuerit; quin & complures, ut legitima mihi suspicio, Galeanas, cùm non paucas in Galei apographo, quo nos vir clarissimus per Boherellum nostrum beavit, haud aliter deletas invenerimus, quàm ut sua quisque solet damnare. Adde Cantabrigiensem editionem, etsi plures ei insint Notulæ quàm duabus Oxoniensibus, anonymi utiquè esse editoris, seu ἀδέσποτον.

De cætero, scio nos, quantacunque fuerit religio nostra in istis, parùm procul dubio religiosos visum iri in locis, ubi totiès Cæcilii verba suspecta reddere tentavimus, vel aliorum conjecturas ac sententias, prolatis confirmatisque pro virili nostris, in dubium vocare & evertere. Sed verbo dixero; ut in Religione, primorum Christianorum exemplo, *religiosi crucis* non sumus (a): ita nec crucium in auctoribus; & ut iterùm in Religione veritatem supra omnia sectamur: sic quoque semper in rebus Criticis & scientiis. Imitare tu, vel nostri laboris dispendio, si peccavimus. Nec enim nostra nobis ipsis oracula sunt, & uni omnes veritati debemus litare; atque ut sæpiùs nosmet liberè & candidè, occasione datâ, in musæo reprehendimus: ita per alios ab erroneo tramite in viam reduci, si candor & ratio benignè adsint, libentissimè patimur, & magnoperè gaudemus. Quin confide, si, allatâ modò potiori auctoritate vel ratione, cùr hîc aut illic aberraverim ostenderis, te tantam à me gratiam initurum, quantam à te initam vellem, si vel propter solas doctorum Notas, quas tanto numero partim recentes, partim veteres collegimus, & jam nunc demùm vulgavimus, feliciter tibi tutoque ab omni parte esset exclamandum:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Sed quàm verendum, quantùmcunque æstimandæ sint, ut id operis, nî novi suppetant MSS. codices, possit perfici! Vale; ac dum meliora, spero, molimur, animos adde, si potes. Nam ut nonnulla, quorum ratio divinatu facilis, non præloquimur: ita nec omnia nostra, denuò dicam, valdè commendabilia esse volumus; & amabimus semper, quæ meliora videbimus & probabimus, sequi. Nostris porrò, quod penè exciderat, Notulis, longioribusve animadversionibus, nomen nostrum non subjungimus. Sed vulgò figura crucis præfixa; eam enim Typographi plurimis locis omiserunt.

(a) Vid. Tertullian. in Apolog. cap. 16. TERTULL. *non dicit christianos religiosos crucis non esse, dicit, tales eos putari* (qui crucis nos religiosos putat) *nec refellit, sed explicat.*

Viro Perillustri atque Reverendissimo, D. EMANUELI A SCHELSTRATE, Eccl. D. Petri Canonico, & Vaticanæ Bibliothecæ primo Custodi, JACOBUS TOLLIUS *S.*

Laudem, quæ præclaris studiis Tuis, atque consummatissimæ in Eccles. Historiâ eruditioni, Vir Perillustris ac Reverendissime, debetur, in commodiora tempora occasionemque aptiorem differam. Nunc paucis animum tantùm meum ostendam Tuorum memorem meritorum. Plurimùm enim Tuæ me debere candidissimæ humanitati ac benevolentiæ lubens profiteor: dolere verò maximoperè, quòd nec Tibi, nec amicis cæteris, quorum cumulatissimum animi in me propensi affectum Itinere meo Italico expertus sum, meritissimas, ac tantas, quantas cupio, referre gratias non liceat. Sed de his post videro. Tuo verò nomini, Vir Perillustris ac Reverendissime, hoc, quidquid est, mearum in Lactantium de Mortibus Persecutorum notularum, inscriptum volui: tametsi vix dignæ illæ sunt, quæ conspectum Tuum subeant. Sunt enim operâ tumultuariâ raptim & absque libris in gratiam amici bibliopolæ breviter conscriptæ. Verùmtamen placituras credo, quia meæ sunt. Me enim amas: quod ut perpetuùm facias, rogo. Vale. Dabam Amstelodami, Anno cIↄ Iↄ c LXXXVIII. *postrid. Kal. Decembreis.*

PAULI BAUDRI
NOTÆ
IN LACTANTIUM.

Ad Pag. 180. LUCII CÆCILII.] Paulò aliter MS. codex Colbertinus. Neque enim ille *Cæcilii* per *æ*, quod Columbus perperàm ponebat (*a*), sed *Cecilii* cum *e* simplici, ut monuit disertis verbis clarissimus Baluzius, oculatus testis (*b*). Atque ita nos in primâ hujus editionis paginâ, & ab hàc deinceps in istis Notis, partim curiosæ cujusdam simplicitatis gratiâ, partim quò meliùs possint, qui volent, hoc opus Lactantio abjudicare; partim denique, quòd *Cecilii* scriptura per *e* simplex, quam vetus membrana suggerit, haud ea sit forsan, ex quâ *Cæcilii* per diphthongum debeat cudi.

Longino certè Rhetor ille, qui primus περὶ ὕψους scripsit, vocatur perpetuò Κεκίλιος, non Καικίλιος; & in singulis locis, quæ plurima sunt, Latinus illorum Interpres, quem clarissimus Tanaquillus Faber, vir olim, si quisquam alius, emunctæ naris, cæteris Tralatoribus præferebat, diligenter *Cecilium* sine diphthongo reddidit, non *Cæcilium* per primam diphthongum. Et, quò magis urgeam, apud Dionem Cassium, lib. 42. Κεκίλιος ὁ Μάρκος illi quoque Prætori Romano nomen est, qui primus omnium τοῖς τοῦ Καίσαρος, ut loquitur, resistere ausus, non autem Καικίλιος; quanquàm ibi loci, semperque alibi, Καίσαρος scripserit à Romanorum *Cæsare*, non Κέσαρος; itemque haud semel Αἰμίλιος, ab eorumdem *Æmilio*, non Ἐμίλιος, & Αἴλιος, ab eorumdem *Ælio*, non Ἔλιος. Imò, quod præcipuum, *Ceciliam Prognen*, *Cecilium Dexterum*, *Cecilium Saturum*, *Cecilium Felicem*, *Quintum Cecilium*, in ipsis Romanorum lapidibus sine diphthongo reperies apud Gruterum in Inscriptionibus (*c*). Utcunque sit, neutrum scribendi modum anonymus editor Cantabrigiensis secutus est: sed utrumque in *Cœlii*, aliquantò, opinor, confidentiùs mutavit: quod ideò dico, quia è duobus MSS. codicibus, iisque non vulgaribus, qui Baluzio pridem laudati fuerant (*d*), patet haud insolens esse, ut Lactantius *Cæcilius* vocetur, non *Cœlius*.

Ibid. FIRMIANI LACTANTII.] Ita editio Latina Paris. Oxon. & Aboensis, cum unâ atque alterâ Tralatione (*e*). Sed omnes tandem, nî paulò liberiùs & incautiùs, saltem ex meris conjecturis. *In veteri enim codice*, inquit Baluzius (*f*), *ita simpliciter conceptus est titulus istius operis*, LUCII CECILII INCIPIT LIBER AD DONATUM CONFESSOREM DE MORTIBUS PERSECUTORUM. Quam Lectionem si in fronte hujus quoque paginæ non vides, scito nos jam primogenitam, ut sic loquar, Baluzii editionem summâ fide repræsentare, aut quam utique in iis tantùm quæ ipse mutasset, cupiebat à nobis interpolari. At nulla nobis, quòd ad titulum, mutatio à viro docto missa. Et veterem illum Colbertinæ schedæ quòd spectat, habuisti superiùs à nobis, ubi licuit, ne in malas oras prorsùs ablegaretur (*g*). Vide nunc Columbum, P. 2. p. 266. sed multò magis Baluzium, p. 3. 5. 6. ubi varia doctissimè de Lactantio ipso, de ejus patriâ, & similibus, traduntur.

Ibid. AD DONATUM CONFESSOREM.] De quo plura cap. hujus libri 16. *Ed. Oxon. & Cant.*

Rectè. Sed plura adhuc cap. 35. & 52. Adde Bal. P. 2. p. 8. & Col. p. 266. Imò faciunt hujus Donati ante & post redditam Ecclesiæ pacem pietas, simulque Columbi ad istam tituli particulam observatio, ne hinc etiamnùm discedamus. Nam, *Hodiè* sanè, quod Columbus monebat (*h*), *Pontifici Romano addicti*, CONFESSORES *vocant nullis quidem persecutionum turbinibus agitatos*,

(*a*) *V. P.* 2. *p.* 266. (*b*) *V. P.* 2. *p.* 7. (*c*) *V. p.* 41. *Ins.* 9. *p.* 534. *Ins.* 3. *p.* 820. *Ins.* 4. *p.* 547. *Ins.* 3. *p.* 187. *Ins.* 2. (*d*) *V. P.* 2. *p.* 7. (*e*) *Anglica*, *p.* 55. *Gallica Traject.* *p.* 1. (*f*) *V. P.* 2. *p.* 7. (*g*) *Pag.* 1. (*h*) *V. P.* 2. *p.* 267.

præ reliquis tamen mortalibus, ut isti autumant, vitæ sanctitate conspicuos. Sed, quod tacuit vir doctus, vexatos illos veteris ævi Confessores ejusdem ætatis Ecclesia (*a*) non minore sanctitate cùm *in acie*, tum *in pace*, volebat esse præditos; ipsisque eâ de causâ coronas, *vel ex opere candidas, vel ex passione virtutisque consummatione purpureas* obtinendas proponebat. Sciunt qui Cyprianum legerunt, quò respiciam; & verba ipsa beati Martyris suo deinceps commodiore loco describentur. Interim, fuisse Donatum nostrum, dum in fide Christi viveret, unum è sanctioribus Ecclesiæ Confessoribus, clamant ipsummet Opusculi initium & finis. Principium enim est, *Audivit Dominus orationes tuas, Donate carissime, quas in conspectu ejus per omnes horas totâ die fundis:* clausula verò fermè extrema, *Tu præcipuè, Donate carissime, qui à Deo mereris audiri, Dominum deprecare.*

De cætero, Confessores, si Beckius ad Ecclesiæ Germanicæ Martyrologium esset audiendus (*b*), fuere propriè per ea tempora Christiani, *qui interrogati à Judice, Christum confessi erant; neque tamen vel carceres, vel tormenta, nedùm ipsum supplicium mortis senserant*, à solâ suâ igitur Jesu Christi confessione *Confessores* vocati. Sed hæc nimis καθόλȣ dicta; adeòque falli primò de carceribus virum doctum, manifestè ostendit caput 35. istius operis, ubi noster: *Tunc apertis carceribus, Donate carissime, cum cæteris confessoribus è custodiâ liberatus es, cùm tibi carcer sex annis pro domicilio fuerit.* En enim palàm, si nullæ aliundè suppeterent auctoritates, Confessores nonnunquàm in custodiam conjectos. Deindè verò de tormentis quoque errasse pari de causâ Beckium, apparet rursùs ex istis hujus auctoris verbis (*c*): *Verùm quid opus est illa narrare? præcipuè tibi, Donate carissime, qui præter cæteros tempestatem turbidæ persecutionis expertus es .... Noviès enim tormentis cruciatibusque variis subjectus, noviès adversarium gloriosâ confessione vicisti .... Nihil adversùs te verbera, nihil ungulæ, nihil ignis, nihil ferrum, nihil varia tormentorum genera valuerunt.* Cave igitur *Confessorem* vel *Confessores*, quandò in veterum libris nominantur, aliter accipias, quàm variæ rerum, temporum, & personarum περιςάσεις requirunt. Maximè cùm præter tria priscorum Confessorum genera, quæ ex antedictis colligere facile est, primum nempè *simpliciter interrogatorum*, secundum *conjectorum in carceres*, tertium *tormentis vexatorum*, duos insuper eorumdem ordines Cyprianicæ epistolæ nobis commodùm in memoriam revocent. Unùm illorum quibus, quòd in Christi confessione perstarent, exilii pœna solenniter indicta & inflicta fuerit à Judicibus; uti nuperrimè in nostrâ patriâ tot fortissimis fratribus nostris, seu Verbi Divini præconibus *, sive aliis. *Exulto lætus & gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres, cognitâ fide ac virtute vestrâ, in quibus mater Ecclesia gloriatur, gloriata & nuper quidem, cùm confessione perstante suscepta pœna est, quæ Confessores Christi fecit extorres*, Cyprian. Ep. 9. Alterum verò eorum, qui non à Judicibus quidem, sed à Deo tentati & probati, hoc est, ad id per Divinam Providentiam adducti, ut privatim & coram Deo deliberandum haberent, sua-ne desererent, an Dominum; Dominum sequi & sua relinquere malebant. *Sæculo renunciaveramus, cùm baptizati sumus: sed nunc verè renunciavimus sæculo, quandò tentati & probati à Deo, nostra omnia relinquentes, Dominum secuti sumus, & fide ac timore ejus stamus & vivimus*, Cypr. Ep. 7. è secessu datâ, quem ipse sibi, quò se simili pacto persecutioni subduceret, elegerat.

* *Seu potius persecutoribus, saltem in Eucharistiâ.*

Ibid. DE MORTIBUS PERSECUTORUM.] En summo cunctarum editionum cum MS. codice consensu quale sit hujus libri argumentum. Nisi quòd in Aboensi, p. 78. (*d*) Columbus ita ad suas Notas descendat, INCIPIUNT NOTÆ IN L. CÆL. LACT. FIRM. LIBRUM DE PERSECUTIONE, SEU DE MORTIBUS PERSECUTORUM; respiciens nempè ad illa Hieronymi, Freculphi, & aliorum loca (*e*), ubi scriptum esse à Lactantio *De Persecutione librum unum* legimus; undè statim Columbus (*f*) cæteraque doctorum turba (*g*) colligere non dubitavit, hujus titulum etiam pridem fuisse simpliciter *De Persecutione*, nec posse igitur hoc quoque argumento opus ipsum alii cuiquam legitimè tribui, quàm Lactantio. Sed infirmum satis præsidium. Non omnis liber *De Persecutione* con-

(*a*) *V. ex. gr. Epist. Cypr. Ad Clerum, de curâ pauperum ac Confessorum; itemque Ad Martyres & Confessores de Mappalico, quæ in Ed. Pamel. sexta & nona sunt.* (*b*) *Martyrol. Eccl. Germ. cap. 7. p. 69.* (*c*) *cap. 16.* (*d*) *Conf. infrà P. 2. p. 266.* (*e*) *V. v. g. Hieron. De Script. Ecclef. v.* Firmianus, *& Freculphum, to. 2. Chronic. l. 3.* (*f*) *V. P. 2. proximè ante p. 266.* (*g*) *V. Bal. P. 2. p. 7. & 8. & Præfat. Ed. Oxon.*

tinuò liber est *De mortibus Persecutorum.* Ille, v. gr. Tertulliani, quem idem & in eodem opere Hieronymus (*a*) tanquàm *De Persecutione* inscriptum laudabat, ne γρῦ quidem *de Persecutorum mortibus* differit, sed ex professo *De Fugâ in Persecutione*, qui & hodiernus libri titulus, & unicus. Quarè, strictè loquendo, nil prohibeat, quominùs *Lactantii liber De Persecutione* paulò post ab eodem Hieronymo commemoratus, vel *De fugâ* quoque *in Persecutione* cum Tertulliano tractaverit; vel *De causis persecutionum*, aut si quæ alia hujus generis in mentem venire possunt: minimè autem de illorum obitu, qui Ecclesiam Christianam ad Constantinum usque fuerint persecuti. Absit nihilominùs, ut ex istis conjecturis ullam velim egregiè asserendam suscipere, nedùm ut de singulis cogitem. Disputo tantùm, non esse in Hieronymi & aliorum verbis, *Habemus* [*Lactantii*] *De Persecutione librum unum*, undè liquidò eruditi ostendant quod volunt de genuino hujus libri auctore. Aliàs enim, sicut eum fuisse Lactantium haud inviti concedimus: ita pariter duplicem fuisse apud Veteres libelli titulum, non ausimus negare. Unum scilicet, *De Mortibus Persecutorum*, quoniam quâ ratione plerique ex primævæ Ecclesiæ persecutoribus vitam finierint, tetigit. Alterum verò, *De Persecutione*, ob persecutionem illam, ut ita dicam, κατ' ἐξοχὴν, seu decennalem, de quâ præ cæteris omnibus differere studuit, quamque adeò à capite 20. usque ad 52. seu ultimum, narratam videre est; quin & postremo illo capite perstrictam his verbis, *Victoriam Domini cum laudibus frequentemus, diurnis nocturnisque precibus celebremus, ut pacem post annos decem plebi suæ datam confirmet in sæculum.* Vel potiùs, *De Persecutione*, id est, *De* variis persecutionibus in priores Christianos usque ad auctoris tempora exortis: eo modo, quo *De Consolatione* apud Senecam plus semel, simili loco (*b*), pariterque *De Consolatione Philosophiæ* apud Severinum Boëtium (*c*), & *De Fugâ In Persecutione* apud Tertullianum, aptissimè *De consolationibus*, & *De fugâ in persecutionibus*, exponi queunt.

Quidquid sit, docent plurimis exemplis Baluzius P. 2. p. 8. Cuperus p. 123. & Columbus p. 267. quàm eleganter, & meliorum auctorum imitatione, noster in priore titulo posuerit *De mortibus*, numero multitudinis. Sed, quod viri doctissimi observare, nî fallor, obliti sunt, dixere simili pacto Græci εἴκοσι θανάτους (*d*), *viginti mortes;* θανάτους ἀλλοκότους (*e*); *mortes absurdas;* ἐν θανάτοις πολλάκις (*f*), *in mortibus sæpiùs:* Hebræi autem ממותי תחלאים (*g*), ad verbum, *mortes ægrotationum*, id est, *ægerrimas.* Planè ut alibi Græcos in contrariæ significationis vocabulo βίους (*h*), Latinos verò *vitas* (*i*) usurpasse certum est.

CAPUT I.

Lin. 1. *Audivit Dominus orationes tuas.*] Constans erat veterum Christianorum opinio, imò certissima persuasio, quidquid Confessores & Martyrii candidati à Deo petiissent, impetratum iri. Hinc noster extremo hoc libro, *Tu præcipuè, Donate carissime, qui à Deo mereris audiri.* Ergò & Lapsi, aliique, iis deprecatoribus utebantur: quâ de re inter epistolas Cypriani nonnullæ exstant notabiles, & in Historiâ Ecclesiasticâ complura occurrunt exempla. Quòd ad phrasin, eodem modo incipit & Horatius ad Lycen:

> *Audivere, Lyce, Dii mea vota: Dii*
> *Audivere, Lyce;*

estque ea inter animi exultantis characteres referenda, cujus gaudium plenissimè exprimit. *Tollius.*

Ibid. *Aud. Dom. orat. tuas.*] Loquendi genus haud dubiè è medio petitum. Vel, si mavis, è totâ veteri vulgatâ. Cur enim potiùs ex isto Macchabæorum commate, *Exaudiat* [*Deus*] *orationes vestras, & reconcilietur vobis*, quod Columbus suspicabatur (k), quàm ex infinitis ejusmodi locutionibus, quibus sacri codices referti sunt? putà ex istâ, *Longè est Dominus ab impiis, & orationes justorum exaudiet*, Prov. 15, 29. Imò, quàm è Psalmo nominatim 105. comm. 44. ubi in fine, per omnia fermè uti hîc, *Audivit* [*Dominus*] *orationem eorum?*

Quod autem modò vir clarissimus de Lapsis ponebat, illos usos fuisse efficacissimè Confessoribus tanquàm deprecatoribus apud Deum, & esse in eam rem notabiles aliquot

(*a*) *V. Hieron. De Script. Eccl. v.* Tertullianus. (*b*) *Is est reverà titulus trium Senecæ librorum; nempè, Ad Polybium, Ad Marciam, Ad Helviam Matrem.* (*c*) *V. p.* 1. *Edit. Basil.* 1522. *In sequentibus enim titulus est,* De Consolatu Philosophico. (*d*) *Aristoph. in Pluto.* (*e*) *Lucian. in De Hist. Scrib.* (*f*) *Paulus in* 2. *Ep. ad Cor.* XI. 23. (*g*) *Jer.* 16. 4. *Conf. Ezech.* 28. 10. *Esa.* 53. 9. (*h*) *Plato lib.* 1. *Polit.* (*i*) *Terent. And.* 3. 3. (k) *V. P.* 2. *p.* 267.

epistolas inter Cyprianicas; favent ei admodùm; non nego, vigesima secunda, decima tertia, & decima quarta editionis Pamelianæ.

Prima quidem, quoniam in eâ Confessor Lucianus de pace omnibus Lapsis ex Martyris Pauli præcepto datâ ad Celerinum scribens, *Omnes*, ait, *quos Dominus in tantâ tribulatione arcessire dignatus est, universi ex compacto universis pacem dimisimus.*

Altera autem, quoniam pariter in illâ secundùm meliores Cypriani editiones, Cyprianus ipse, post hunc titulum. » Ad Clerum, de Lapsis & Catechumenis, ne vacui » communione exeant«, *Occurrendum puto*, inquit, *fratribus nostris*, de Lapsis loquens, *ut qui libellos à Martyribus acceperunt, & prærogativâ eorum apud Deum* ADJUVARI POSSUNT......

Postrema verò, quatenùs in eâ quoque Cyprianus, quin & in totidem ferè verba desinens, rescribensque ad Clerum de eis qui ad pacem festinabant, *Quoniam significastis*, ait, *quosdam immoderatos esse, & communicationem accipiendam festinanter urgere, & desiderastis in hâc re formam à me vobis dari, satis plenè scripsisse me ad hanc rem proximis litteris ad vos factis credo; ut qui libellum à Martyribus acceperunt, & auxilio eorum* ADJUVARI *apud Dominum in delictis suis* POSSUNT.....

Sed, ut brevis sim, videant tamen sedulò eruditi, astipulentur-ne reapse Tollio ultima duo Cypriani loca, an tantùm in speciem. Multa enim sunt ob quæ rectiùs, nî fallor, in utroque *adjuvari poscunt* legatur, quàm *adjuvari possunt*, sicut paulò antè *desiderastis dari*, & infrà, *petierant dari*, *postulastis dari*; quod mox patebit. Agit certè Cyprianus de quibusdam Lapsis, qui non modò libellos à Martyribus acceperant, sed *immoderati erant*, & *communicationem festinanter urgebant*, seu *ad pacem festinabant*, ut loquitur epistolæ titulus; de quibusque adeò vix aliud quidquam statuendum videatur, quàm quod suggerimus, hoc est, eos sibi epistolas à Martyribus vel Confessoribus post perfidiæ suæ facinora omni arte seriùs ociùs comparasse, statimque flagitasse importunè ab Episcopis, aut aliis Ecclesiæ & reconciliationis Divinæ Ministris, ad quos illæ dabantur epistolæ, ut auxilio Martyrum Confessorum-ve, qui eas scripserant, *juvarentur apud Dominum in delictis suis*; id est, ut sibi eorum precibus abnegatio sua condonaretur, & ad sanctam simul Eucharistiam fideliumque pacem admitterentur, venturi etiam cum eâ pace suo tempore ad Dominum. Hoc ergò primum omnium dispiciat erudita doctorum cohors.

Deindè verò, si nostras fortè minùs probaverit emendationes, caveant nihilò seciùs quibus Cypriani lectio non multùm familiaris est, ne Tollii verba simpliciter intelligant ut sonant; hoc est, quasi Lapsi quidem usi sint apud Deum Confessoribus tanquàm deprecatoribus, sed non pariter apud Ecclesiæ Præfectos. Nam Lapsi ad Confessores quoque recurrebant, ut apud hos juvarentur. Nec Confessores Deum unicè Lapsorum causâ deprecabantur, sed sacros etiam Ecclesiæ & Pœnitentiæ Πρεσβύτας. Hinc in Cypriani epistolâ Ad Martyres & Confessores, qui Lapsis petierant pacem dari, (is enim titulus undecimæ in editione Pamelianâ) *Cùm vos*, infit, *ad me litteras direxeritis, quibus examinari desideria vestra, & quibusdam Lapsis pacem dari postulastis.* Et rursùm in 13. quam modò, ut Ad Clerum de Lapsis & Catechumenis, ne vacui communione exirent, conscriptam laudavimus, *Quoniam*, inquit, *video facultatem veniendi ad vos nondùm esse,.... occurrendum puto fratribus nostris,.... ut manu eis in pœnitentiam impositâ, veniant ad Dominum cum pace, quam dari Martyres litteris ad nos factis desideraverunt.* Imò, memoratus suprà Lucianus suam ad Celerinum epistolam claudens, *Ideò*, ait, *frater, peto, ut sicut hic, cùm Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare, secundùm præceptum Pauli, & nostrum tractatum expositâ causâ apud Episcopum, & factâ exomologesi, [Numeria & Candida] habeant pacem, nec tantùm hæ, sed & quas scis ad animum nostrum pertinere*; non obscurè orans, ut quam jam ipse pacem cum reliquo Confessorum cœtu Numeriæ & Candidæ dedisset, Celerinus ratam faceret; intercedentibus itaque quondàm, quotiès per tempus licebat, & ne in Ecclesiæ jura viderentur ultrò invadere, Confessoribus apud Episcopos, etiam cùm pax Lapsis à Confessoribus fuerat *dimissa*; quod notandum.

Ibid. *Donate carissime.*] Ita noster, quotiès hunc Donatum compellat in hoc libro, quod quater facit. Confer cap. 16. 35. & 52. Nec oblivíscere, ita quoque compellari à Lactantio, capite 22. De Irâ Dei, Donatum illum, cui id operis nuncupavit. Hoc enim Lactantium hujus auctorem esse, inter cætera suadere potest.

Pag. 180. lin. 3. *Qui gloriosâ confessione sempiternam sibi coronam pro fidei suæ meritis*

quæsierunt.] Hûc pertinent ultima verba Lactantii Epitomes, *ut possit Deo judice pro virtutis suæ meritis, vel coronam fidei, vel præmium immortalitatis adipisci.* Gale.

Ibid. *Gloriosâ Confessione.*] Non modò vera ad Confessores gloria ex illâ animi fortitudine, quâ intentata labefactandæ constantiæ suæ tormenta contemnebant, redibat: sed & inanis ac humana à nonnullis captabatur, quæ in Proteo falsè à Luciano deridetur. Eâdem voce utitur noster capite XVI. *Noviès adversarium gloriosâ confessione vicisti.* Opponitur autem *gloriosa confessio* illi, quæ magno animi impetu & ardore, sed inconsulto ac temerario suscepta, posteà in tormentis deficiebat. Undè *Lapsorum* triste in Ecclesiâ priscâ nomen, nec Origenis ignobile exemplum est. Sed & ideò *gloriosa* dicta videri possit, quòd eâ ὁ Θεὸς ἐδοξάζετο, uti est apud S. Joannem, Evang. cap. 21. 19. *Tollius.*

Firmat sanè ultimam expositionem Tertullianica ista interrogatio (*a*), *Quomodò martyria fieri possent in gloriam Domini, si tributo licentiam sectæ compensaremus?* Ne & hanc quoque Novæ Prophetiæ hortationem ex eodem Tertulliano (*b*) adducam, *Nolite in lectulis, nec in aborsibus, & febribus mollibus, optare exire, sed in martyriis, uti glorificetur qui est passus pro vobis.* Sed, ut quod res est dicam, vereor valdè ut Cecilii locutio, *qui sempiternam* SIBI *coronam quæsierunt*, significet *confessionem* Deo *gloriosam*, ac non potiùs, *ipsismet Confessoribus.* Mihi saltem posterior sensus magis probatur. Atque ita, meo iterùm judicio, noster infrà, cap. 16. quin & Sulpicius Severus lib. 2. Hist. Sacræ his verbis: *Quâ tempestate omnis ferè sacro Martyrum cruore orbis infectus est: quippè certatim gloriosa in certamina ruebatur, multòque avidiùs tum martyria gloriosis mortibus quærebantur, quàm nunc Episcopatus pravis ambitionibus appetuntur.* Quod & ideò exemplum præ sexcentis aliis afferre visum est, quia *Tempestas quâ*, secundùm Sulpicium Severum, *certatim in* GLORIOSA CERTAMINA *ruebatur, & martyria* GLORIOSIS MORTIBUS *quærebantur*, ea ipsa est de quâ hîc, *Audivit Dominus orationes tuas, Donate carissime, cæterorumque fratrum nostrorum qui* GLORIOSA CONFESSIONE, & quæ deinceps: quùm ista verè ad decennalem Diocletiani persecutionem recèns finitam pertineant, & ante allata Sulpitii verba, proximè apud Auctorem legatur: *Post* [*Valerianum*] *interjectis annis ferè quinquaginta, Diocletiano & Maximiano imperantibus, acerbissima persecutio exorta, quæ per X continuos annos plebem Dei depopulata est;* ut sint palàm ejusdem temporis, simulque significationis, Cecilio nostro ac Sulpicio Severo, *Gloriosa confessio*, *Gloriosa mortes*, *Gloriosa certamina*, de quibus hic, aut ille, suis locis.

Lin. 4. *Pro fidei suæ meritis.*] Columbus P. 2. p. 267. omnem planè meriti rationem conatur ab hujus loci sententiâ removere. Quàm rectè autem, discutiemus, Deo dante, alibi, & fusè; quandoquidem ad aliquot Veterum doctrinam de bonorum operum mercede & meritis bonâ fide intelligendam, verba hæc, cum cæteris quibuscum cohærent, verè insignia sunt.

Ibid. *Quæsierunt*] Ed. Oxon. & Cant. *quæsiverunt.*

Sed non opus fuit mutatione. Manuscripti codicis scriptura ipsa quoque recta est. Lactantius de Vitâ Beatâ, cap. 14. *non immortalitatem sibi, sed mortem peccatis ac libidinibus* QUÆSIERUNT; & similiter *quæsieris* (*c*), *quæsierat* (*d*), *quæsisse* (*e*), apud idoneos auctores occurrunt. Et noster infrà (*f*), denuò cum ipsis, *quæsisset.*

Quoad sensum, Reverendi Episcopi Sarisberiensis versio est, *who have acquired to themselves*, ad verbum, *qui sibi acquisiverunt.* Optimè. Non enim Cæcilius, *qui.... sibi.... quærunt*, tempore præsenti, ut de Confessoribus *adhùc quærentibus* in mentem nobis venire oporteat: sed, *qui.... sibi.... quæsierunt*, tempore præterito, ut de iis solùm deceat cogitare, qui *olim quæsiverant*, *nec ampliùs quærebant;* hoc est, *qui jam quod quæsierant, acquisiverant*, quoad jus saltem. Et non esse præter hujus auctoris morem, *quærendi* verbum in *acquirendi* significatione adhibere, testatur caput 18. ubi de Diocletiano: *Ille verò aiebat ei indecens* [*fore*] *si post tantam sublimis fastigii claritatem in humilis vitæ tenebras decidisset, & minùs tutum, quòd in tam longo imperio multorum sibi odia quæsisset.* Manifestè, pro *acquisivisset*, uti suo loco confirmabimus.

Ibid. *Addetur.*] Legendum fortè, *arcetur.* Vide sub finem, *Impetus Diaboli à populo suo arceat.* Eodem modo hîc, *arcetur adversa-*

(*a*) *V. Tertull. De fugâ in Persec. c.* 12. (*b*) *V. Tertull. ibid. c.* 9. (*c*) *Hor. l.* 1. *Carm. Ode XI.* (*d*) *Hor. l.* 1. *Ep.* 1. *Ep. & Liv. l.* 6. (*e*) *Cic. Or.* 3. *in Verr.* (*f*) *C.* 18.

rius; id eſt, *Diabolus*. Ita Boherellus noſter, vir nullo non præclaro elogio dignus, omniumque adeò cùm doctorum, tum bonorum, quibus notus eſt, deliciæ.

Ibid. *Additur his omnibus adverſarius.*] Non poteſt hoc de paganis dici, quorum nulla facta mentio: verùm ad orationes referendum eſt Donati & aliorum fratrum, quibus auditis additur à Deo adverſarius, id eſt, Diabolus Divinâ gratiâ coercetur, & ipſorum precibus devictus. Malim tamen hîc legere, *Ecce deditur*, vel *traditur*, *his omnibus adverſarius*. Tollius.

Ibid. *Ecce addetur his omnibus adverſarius.*] Credam legendum, *Ecce deturbatis his omnibus adverſariis*. Allix.

Ibid. *Ecce addetur.*] Corrigo, *Excidetur*, id eſt, deſtruetur. Eâ voce ſic alibi utitur Lactantius. *Gale.*

Quod de paganis generatim obſervat vir doctus, nullam factam eſſe eorum mentionem in toto antecedente libri contextu, ita ſpeciatim de Perſecutoribus verum eſt, ut ne in libri quidem titulo, qualem apud Hieronymum reperiri putant, vel tantillùm nominentur, quem ſuprà nempè vidimus eſſe ſimpliciter, *De Perſecutione*; quarè nollem ad eos hoc loco reſpici ab eruditis. Agitur proculdubiò de precibus Donati ejuſque ſimilium. Nec quidquam probabilius, quàm hunc auctorem ab exauditis frequentiſſimis eorum orationibus ſemel exorſum, [*Audivit Dominus orationes tuas &c.*] voluiſſe ſtatim oſtendere, quibus illæ in rebus fuiſſent exauditæ, *Ecce his omnibus adverſarius* .... Utinàm ſolùm exemplo aliquo Tollius oſtendiſſet, τὸ *addi*, ſeu *addi adverſarium*, ſumi poſſe pro *coerceri* & *devinci*! Nam quia nullum attulit, omninò non poſſumus, quin cum eo de iſtâ interpretatione diffidamus.

Ibid. *Addetur.*] Hæc eſt MS. codicis lectio, quam ſecutæ ſunt editiones omnes Latinæ, exceptâ Aboenſi, ubi, mutato ſeu de induſtriâ ſeu fortuitù tempore, *additur*, pro *addetur*, tam hîc, quàm in Notis (*a*) excuſum reperimus. Sed utrumque haud dubiè conſultò factum. Nam Columbi explicatio congruit: *Additur*, inquit, *id eſt*, *apponitur* (*b*). Nec aliter modò Tollius & Boherellus, ſuâ quiſque ratione, per præſens, quamvis indictâ quoque cauſâ, legebant. Prior ſcilicet *additur*, vel *deditur*, vel *traditur*; poſterior verò, *arcetur*. Laudo, ipſaſque etiam Tranſlationes, quæ per præteritum converterunt (*c*). Nam cùm libri initium ſit, *Audivit Dominus orationes tuas*, eo ipſo debuit multò potiùs afferri continenter ab auctore exemplum præſens vel præteritum iſtius exauditionis, *Ecce additur*, aut aliquid tale, quàm exemplum ejuſdem rei futurum atque incertum, *Ecce addetur*. Et prætereà, ſi ad ea quoque, quæ proximè ſequuntur, reſpicimus, proximè ſequentia ſunt, *& Eccleſia rursùm exurgit*, non *exurget*; itemque, *& majore gloriâ Templum Dei fabricatur*, non *fabricabitur*: quæ ambo haud minori indicio ſunt, adhibitum fuiſſe in principio periodi verbum quodpiam præſentis temporis, non futuri. Præſentis igitur verbum libentiſſimè prætulerimus. Tantùm, dum his indubiè de cauſis viri docti, quos honoris causâ ſuperiùs nominabam, ſupradictas correctiones velut vulgatæ lectioni ſufficiendas proponunt, aut ſufficiunt, nos pro ſymbolâ noſtrâ malumus legere *abditur*. *Ecce abditur his omnibus adverſarius*; id eſt, Ecce omnium illarum orationum efficaciâ Diabolus, cui ex abyſſo contra Chriſtianos prodire fuerat conceſſum, denuò in abyſſi tenebras detruditur & abditur. *Abdere*, pro *abſcondere*, *retrudere*, & *abditus*, pro *abſconditus*, *retruſus*, Ciceroni, inter alios, quovis conjugationis & conſtructionis genere frequentiſſima ſunt.

Audis-ne hæc, Amphiarae ſub terram abdite?

ait ille, v. gr. poſt Epigonem in Quæſt. Tuſcul. (*d*) & Orat. 2. in Verrem, *Simulacra Deorum jacent in tenebris, ab iſto retruſa atque abdita*, de Verre. Et, quod magis eſt, non ſolùm ex Evangelio didicimus, rogatum quondàm fuiſſe Dominum noſtrum ab integrâ Dæmonum legione, *ne in abyſſum ire juberentur* (*e*): ſed Joannes ſub finem Apocalypſis (*f*), *Deindè*, inquit, *vidi Angelum deſcendentem è cœlo, habentem clavem abyſſi, & catenam magnam in manu ſuâ, qui apprehendit ſerpentem illum antiquum, qui eſt Diabolus & Satanas, & vinxit eum ad mille annos*; CONJECITQUE IN ABYSSUM, QUAM OCCLUSIT *& obſignavit ſuper eum, ut non ſeduceret ampliùs gentes, donec conſummarentur* ANNI ILLI MILLE, POST QUOS OPORTET EUM SOLVI AD EXIGUUM TEMPUS; qui ergò permittitur interdùm terras & auras, carcere ſolutus,

(*a*) *Conf. infrà P. 2. p. 267.* (*b*) *V. ibid.* (*c*) *Gallica, Paris, Maucroixii, & Anglica* Rev. *Burneti.* (*d*) *Lib. 2. in fine.* (*e*) *V. Luc. 8. 31.* (*f*) *Apoc. c. 20. comm. 1. 2. 3.*

peragrare, interdùm verò abditur denuò in abyssum invitus. Planè, ut apud Velleium Paterculum, lib. 2. *Neque hic prioribus in occultando felicior fuit;* ABDITUSQUE CARCERI, *cum consciis facinoris mortem dignissimam vitâ suâ obiit.* Denique, potuisse hunc auctorem efficaciæ orationum, de quibus loquitur, omnia ista tribuere, *Ecce abditur his omnibus adversarius; & restitutâ per orbem tranquillitate, prostigata nuper Ecclesia rursùm exsurgit, & majore gloriâ templum Dei, quod ab impiis fuerat eversum, misericordiâ Domini fabricatur*, ipse libri colophon probat, ubi non minori pompâ, *Tu præcipuè, Donate carissime, qui à Deo mereris audiri, Dominum deprecare, ut misericordiam suam servet famulis suis propitius ac mitis, ut omnes insidias atque impetus Diaboli à populo suo arceat, ut florescentes ecclesias perpetuâ quiete custodiat.* Nec mirum, cùm multò antè Jacobus viam præivisset, testando (*a*), *orationem fidei salvare infirmum; & Eliam, licèt nostris affectibus similem, oratione oravisse, ut non plueret super terram, & non pluisse annos tres & menses sex; & rursùm oravisse, & cœlum dedisse pluviam.*

Lin. 5. *Adversarius.*] Quòd contra Columbi sententiam *adversarium* hoc loco incunctanter de Diabolo intelleximus, perpulere nos haud solùm doctissimorum virorum (*b*) exempla eodem modo accipientium, sed præcipuè gravissimarum rationum momenta, quæ in eam rem ex hujus Scriptoris stylo suppetunt. Prima nempè è cap. 16. desumpta, & allata jam à perillustri Cupero, P. 2. p. 124.

Altera autem, quòd alibi de Christianorum persecutoribus Cecilius noster differens, illos quidem *adversarios Dei* (*c*) numero multitudinis vocaverit, & Maximinum Dazam, cap. 43. *unum de adversariis Dei*: at nullum tandem uspiàm humanum persecutorem vocaverit ἁπλῶς *adversarium.* Tertia denique, quòd dum Columbus *adversarium*, non de ullo insigni fidelium persecutore intelligit, sed contrà de aliquo singulari persecutorum adversario eos coercente & puniente, reclament validè paucis post versibus hæc verba, *Excitavit Deus* PRINCIPES, *qui tyrannorum nefaria & cruenta imperia resciderunt*, cùm ibi non *Principem* hunc, aut illum, sed *Principes*, plurativo numero, habeamus; itemque, quòd nec capite 48. litteræ de restituendâ Ecclesiâ simpliciter inchoent, *Cùm feliciter ego Constantinus Augustus*, & quæ posteà: sed è contrario, *Cùm feliciter* TAM EGO CONSTANTINUS AUGUSTUS, QUAM EGO LICINIUS AUGUSTUS *apud Mediolanum convenissemus*, &c. adeò ut manifestò nullus humanus & singularis Persecutorum ultor per *adversarium* hoc loco sit intelligendus. Non, inquam, Constantinus, vel Licinius: sed, ut dictum est, magnus fidelium Persecutor, Diabolus; quod infrà optimè confirmat Cuperus, P. 2. p. 124. quem adi.

Ibid. *Restitutâ per orbem tranquillitate.*] Vide eundem ibidem.

Ibid. *Per orbem.*] Mirum quantùm inter se differre queant, accuratiùs pensitando, *per orbem*, quod hîc habes, & *per omnem terram*, quod capite proximo in alio argumenti genere occurrit; itemque *per omnes provincias & civitates*, quæ altera ejusdem capitis locutio, in eâdem materiâ.

Ibi enim, quoniam de Evangelio Christi *per omnes provincias & civitates* cum fidei obedientiâ spatio 25. annorum prædicati agitur, non modò nil vetat, sed è contrario, sicut suo loco patebit, locus ipse, & plurimæ Patrum auctoritates commonent, posse & debere, verbi gratiâ, per *omnem terram*, omnem terram habitabilem seu habitatam latè intelligi; hoc est, non solùm quidquid intra Imperii Romani fines continebatur, tum cùm amplissimum erat & in culmine suo, ut ab Augusto ad Trajanum: sed, exempli causâ, totam insuper Scythiam, Indiamque, quarum, citra omne dubium, neutra, ne quid aliud dicam, Imperii pars erat, cùm Nero imperare exorsus est.

Sed hîc, cùm de amissæ *per orbem* tranquillitatis restitutione sermo fit, nec ea tandem publicæ tranquillitatis amissio aliundè originem duxerit, quàm ex Imperatorum decretis contra Christianos, neque jam eorum Decretorum ulla vis fuerit extra Imperii Romani limites, idcircò sanè *Orbis* vocabulo *Orbem merè Romanum*, id est, Legibus Imperatoriis parentem, intelligere oportet, nequaquàm verò cunctas illius portiones Imperatoribus non subjectas. Et eo modo *totum orbem* videre licet à Julio Firmico ad *Orbem Romanum* restringi his verbis suprà quàm dici potest notabilibus, *Dominus & Augustus noster* TOTIUS ORBIS *imperator .... Constantinus scilicet Maximus, ...* ROMANUM ORBEM *salubri gubernationis moderamine*

(*a*) *Jac. c. 5. comm. 15. 17. 18.* (*b*) *Cup. Toll. Boh.* (*c*) *V. cap. 5.*

moderamine sustentat. Ne & adjiciam, haud aliud ad summum sonare πασῶν τὴν οἰκουμένην hoc Lucæ loco *(a)*, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πασῶν τὴν οἰκουμένην. Imò, sicut egregiè haud ità pridem observatum est, nullâ olim aliâ de causâ Conciliis *Oecumenicis* id nominis indebatur, quàm quia qui ad illa vocabantur & conveniebant, veniebant & cogebantur è singulis illis partibus generalioribus Orbis habitabilis, quæ Imperatorum potestati & jurisdictioni suberant *(b)*.

Lin. 6. *Profligata nuper.*] Vide Col. P. 2. p. 268.

Pag. 181. Lin. 1. *Templum Dei.*] Illud Templum Nicomediæ erat. *Maucroix.*

Nicomediæ scilicet, quod à Diocletiano & Maximiano eversum fuit. *Editio Oxon.* Eaque totidem ferè verba Baluzii in primâ editione *(c)*, quamvis ad alium locum, de quo infrà pag. 12. num. 18.

Nicomediæ scil. [ubi tunc agebat Lactantius,] quod à Diocletiano &c. utì modò. *Editio Cant.*

Aliter, nec immeritò, accipiunt Ampliss. Cuperus, P. 2. p. 124. & Baluzius ex illo, ibid. p. 8. quos vide.

Ibid. *Fabricatur.*] Verbum huic Scriptori familiare. Sic cap. 3. *Cùm multa mirabilia opera fabricasset;* & cap. 7. *quæcunque fabricandis operibus necessaria;* & cap. 36. *Ut Christiani neque fabricarent...*

Lin. 2. *Principes.*] Constantinum & Licinium. *Maucroix.* Rectè. Confer infrà caput 48. & Bal. P. 2. p. 8.

Lin. 3. *Humano generi providerunt.*] Pertinere hùc egregiè nummos, quos de *Imperatorum providentiâ* laudat doctissimus Cuperus, P. 2. p. 125. nemo qui locum adibit, negaverit. Quòd hic verò insuper, sive ex iisdem, sive ex aliis, *humanum genus* de *Imperio Romano* interpretatur, firmat quidem validè quæ nos paulò antè ad *restitutam per Orbem tranquillitatem* observavimus. Sed malè, puto, ad *vastationem terræ & humani generis eversionem*, de quibus in fine capitis 2. accommodarentur.

Ibid. *Humano generi providerunt.*] Videretur excidisse copula *que*, nisi sæpè ità noster loqueretur. *Tollius.*

Gaudere illum asyndetis constabit infrà ex dicendis ad caput 38. Sed hîc, ni fallor, ellipsis copulæ paulò durior est.

Lin. 5. *Placidus aer.*] Lucretius in primo:
Placatumque nitet diffuso lumine Cœlum.
Tollius.

Lin. 6. *Nunc placatus servorum suorum Deus...*] Deesse videtur *precibus*, vel *patientiâ*, seu verbum aliquod consimile. *Ed. Ox. & Cant.* Confer Columb. P. 2. p. 268. & Cuper. ibid. p. 125.

Ibid. *Nunc plac. serv. suor. Deus.*] Deest forsan vox *gemitibus*. Colomesius.

Locus, de quo, meâ sententiâ, non unicè dispiciendum, quid ei cum majore verisimilitudine desit & suppleri debeat; sed ante omnia, desit-ne ei reverà aliquid? an una potiùs littera redundet? Si enim ex fine vocis *placatus* litteram *s*, veluti ex sequente vocabulo *servorum* importunè, ut sæpè fit, prognatum extriveris, restabit integro sensu, *Nunc* PLACATU *servorum suorum Deus jacentes & afflictos cœlesti auxilio sublevavit;* id est, *Nunc servorum suorum* PLACATIONE *Deus*, & quæ posteà, quomodò apud Ciceronem *(d)*, *Quæ tam subitò facta Deorum tanta* PLACATIO; nisi quòd *placatum* noster, pro *placatione* adhibuerit. Sed ità infrà *tractatu* cap. 48. non *tractatione*. Et Tertullianus *conculcatu*, pro *conculcatione* usus est his verbis, *Tunc erit Hierusalem* CONCULCATUI *nationibus (e)*. Et apud meliores Scriptores *ejulatus* & *ejulatio*, *significatus* & *significatio*, *consolatus* & *consolatio*, *explicatus* & *explicatio*, ne plura congeram, promiscua sunt. Quarè possit forsitàn hic locus meliori jure censeri inter redundantes, quàm inter mutilos. Nil tamen affirmo.

Addo tantùm, si defectivis potiùs videbitur annumerandus, fortè etiam deesse potiùs *causâ*, vel *gratiâ*, quàm *precibus*, vel *gemitibus*, aut aliquid tale, ut sensus sit, *Nunc placatus servorum suorum gratiâ Deus.* Nimirùm, quod simillimâ ratione libro 2. Macchabæorum *(f)*, *Et meminerit* [*Deus*] *testamenti sui, quod locutus est* AD ABRAHAM, ET ISAAC, ET JACOB SERVORUM SUORUM FIDELIUM, positum fuerit evidenter, pro *& meminerit testamenti sui quod locutus est* AD ABRAHAM, ET ISAAC, ET JACOB, SERVORUM SUORUM FIDELIUM GRATIA; utì & in Græcis, πρὸς Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ τῶν δούλων αὐτοῦ τῶν πιστῶν, pro, πρὸς Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ,

(a) *Luc.* 2. 1. *(b)* *V. Biblioth. Univers. to.* XI. *p.* 336. *(c)* *V. To.* I. *Miscell. p.* 353. *Conf. inf. P.* 2. *p.* 8. 9. *(d)* *Lib.* 2. *de Nat. Deorum.* *(e)* *Tertull. lib. de Resurr. carnis.* *(f)* *Cap.* 1. *comm.* 2.

τῶν δούλων αὐτοῦ τῶν πιστῶν XAPIN. Neque aliud, opinor, volebat Columbus, cùm ad nostri Cecilii locum his verbis exorsus (*a*), *Excidisse videtur vox* PRECIBUS, *aut alia similis; quam si restituas, plenior sermo erit, multoque concinnior*, paulò pòst breviter annotabat (*b*), *Nonnihil dubitationis tamen injicit* 2. *Macchab.* 1. 2. Utcunque sit, habes quoque certò certiùs eâdem ellipsi apud Tertullianum libro De Fugâ in Persecutione, *Qui* MEI *confusus fuerit*, pro *Qui* MEI CAUSA *confusus fuerit*; moxque itidem, *Et ego confundar* EJUS *coram patre*, pro, *Et ego confundar* EJUS CAUSA *coram patre meo*: undè statim pleniore oratione exclamans, *Felices*, ait, *qui persecutionem passi fuerint* CAUSA NOMINIS MEI. Adde ex Latinis auctoribus Horatium in De Arte Poëticâ canentem:

Serpit humi tutus nimiùm, TIMIDUSQUE PROCELLAE;

id est, inquiunt docti (*c*), *timidus causâ procellæ*; ex Græcis verò, Homerum de Junone narrantem, Il. α. v. 56.

Κήδετο γὰρ Δαναῶν, ὅτι ῥα θνήσκοντας ὁρᾶτο,

ad verbum, *Sollicita enim erat* DANAORUM, *quandòquidem eos morientes videbat*; pro, *Sollicita enim erat* DANAORUM GRATIA. Quid? quòd recta & plana ratiocinandi methodus videtur omninò exigere, ut in difficillimo isto Pauli loco ad Galatas, Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῇ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς. γίνεσθε ὡς ἐγὼ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς, ἀδελφοὶ, δέομαι ὑμῶν (*d*), Apostolus simili ellipsis genere ΔΕΟΜΑΙ ΥΜΩΝ scripserit, pro, ΔΕΟΜΑΙ ΥΜΩΝ ΕΝΕΚΑ, seu XAPIN; hoc sensu, *Omninò*, *Fratres*, *propter vestras illas Legis Ceremonialis observationes ego vos mihi metuo. Ne scilicet inveniar tandem frustrà laborasse apud vos, seu ergà vos. Estote verò sicut ego. Id ipsum, inquam, vos quoque mihi timete; quia ego ipse qui meâ causâ vereor, ne incassùm apud vos evangelizaverim, illud etiam vobis, tanquàm vos ipsi, metuo, non meâ proindè causâ tantummodò sollicitus, sed vestrâ quoque. Par pari igitur referte; & ne mei Apostolatûs mercedem quoad vos amittam, meâ causâ veremini.* Scio δεῖσθαι Græcis longè frequentiùs esse *orare*, quàm *vereri*. Sed apud Plutàrchum utique non semel pro *vereri* reperitur; putà in hoc Apophthegmate, δεῖσθαι περὶ βίου, οὐ φοβεῖσθαι, *De vitâ vereri, non metuere.* Imò, quod magis ad rem, Hesychius apertè in vocibus δεῖσθαι & φοβεῖσθαι non distinxit inter φοβεῖσθαι & δεῖσθαι, sed ea, ut nunc nobis Paulus, pro iisdem habuit. Confer denique tot illa Novi Fœderis loca, ubi ἕνεκα, vel χάριν, relicta sunt subaudienda, quæ & quotidiè supplentur ab Interpretibus; exempli causâ, Matth. 11. 1. μετέβη τοῦ διδάσκειν, *Digressus est docendi* GRATIA; Luc. 24. 29. εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς, *Intravit manendi* CAUSA *cum eis*; & sic de reliquis, quæ infinita sunt.

Lin. 8. *Qui adversati erant* Deo *jacent.*] Ità editores omnes post Baluzium, cum non levi, utì mox patebit, securitate.

Ibid. *Adversati.*] Lege, *insultati.* Isaacus Vossius, ad marginem sui exemplaris.

Quia nempè à Baluzio didicerat, antiquam lectionem esse *illustrati* (*e*); quòdque eam quidem cum viro clarissimo mendosam existimans, aliter utique mutandam censeret, quàm cum eodem in *adversati.* Rectè sanè. Nam etsi suam Baluzius emendationem certam nuncupaverit (*f*), liquet tamen, Vossii conjecturam multò magis ad priscum codicem accedere, quàm Baluzianam, quæ sic incerta evadere incipit.

Ibid. *Qui adv. erant Deo jacent.*] Hæc est editoris Clarissimi conjectura. In MS. fuit, *Qui illustrati erant Deo jacent.* Propiùs aberit à vestigiis veteris codicis, si scribatur, *Qui insultaverant Deo, jacent.* Dicuntur aliis insultare, qui eos omni afficiunt contumeliâ, & habent indignissimè. Cæsar apud Suetonium, cùm gementibus adversariis adeptus esset quæ concupiisset, dixit, *ex eo insultaturum omnium capitibus.* Nicolaus Heinsius ὁ μακαρίτης conjiciebat, *Qui illusitaverant Deo, jacent.* Grævius.

Plurima profectò Veterum loca celeberrimi & eruditissimi Collegæ suspicionem confirmant. Minutius Felix (*g*), *Hoc insultare & illudere est, victis religionibus servire.* Claudianus (*h*), *insultant omnes profugo* .... Et similia insuper non pauca apud Vulgatum Interpretem reperias (*i*). Sed quid si nihilominùs ad simplicem aliquot syllabarum transpositionem recurramus? ut, pro *Qui illustrati erant Deo jacent*, legatur, *Qui illuserant Deo, strati jacent.* Certè sensus erit planissimus; & legendum esse alibi non dis-

(*a*) *V. P.* 2. *p.* 268. (*b*) *Ibid.* (*c*) *V. Nouv. Meth. de la L. Lat. p.* 422. (*d*) *Gal.* 4. 11. 12. (*e*) *V. P.* 2. *p.* 8. (*f*) *V. ibid.* (*g*) *In Octavio.* (*h*) *In De Sexto Honorii Consulatu.* (*i*) *V. Prov.* 25. 10. *Judith.* 5. 17. *Tob.* 2. 15.

simili methodo *cœpit*, pro *capite*, itemque *cogitationis*, pro *contagionis*, vir ipse magnus, quem modo laudabam, admonebit infrà cum Heinsio, vel pro Heinsio, ad cap. 27. & 29. quæ vide sis. Addo, ne forsàn, ut olim non nemini, sic tibi quoque nostra lectio ideò minùs arrideat, quòd aliquantò cæteris quæ subsequuntur locutionibus debilior sit, posse facilè in totâ periodo geminam quandam gradationem, tam quoad noxas Persecutorum, quàm quoad eorumdem pœnas, isto pacto agnosci:

Noxæ.	Pœnæ.	
1 *Qui illuserant Deo*, ...	*strati jacent*	1
2 *Qui templum sanctum everterant*, ...	*ruinâ majori ceciderunt.*	2
3 *Qui justos excarnificaverant*	*cœlestibus plagis & cruciatibus meritis nocentes animas profuderunt.*	3

Imò, facillimè etiam fieri potest, ut initio periodi non alium magno illo & κατ' ἐξοχὴν DEI nomine intellectum voluerit hic Scriptor, quàm Dominum nostrum Jesum Christum, de quo scilicet simillimâ prorsùs ratione Tertullianus (*a*), *Recita*, inquit, DEUM *dixisse*, *Qui capit capiat*, Christum citra omnem dubitationem hâc voce indigitans, cùm ex Matthæi Evangelio (*b*) Jesum dixisse semel, *Qui potest capere*, *capiat*, sit certissimum, & locus etiam Tertulliani integer ferat, *Serva* CHRISTO *virginem sponsam. Nemo quæstum de eâ faciat. Hæc tibi, frater, dura forsitàn & intolerabilia videntur. Sed recita* DEUM *dixisse*, *Qui capit*, *capiat*, *id est*, *qui non capit*, *discedat.*

Atqui, si rem ipsam spectemus, Ethnicos & Ecclesiæ Christianæ persecutores illusisse quondam in Christum, quotiès impium quid lubebat jocari, vel hæc ejusdem Tertulliani verba in Apologetico (*c*) ostendunt: *Sed nova jam Dei nostri in istâ civitate proximè editio publicata est, ex quo quidam in frustrandis bestiis mercenarius noxius picturam proposuit cum ejusmodi inscriptione:*

DEUS CHRISTIANORUM ONONYCHITIS.

Erat auribus asininis, altero pede ungulatus, librum gestans & togatus. Risimus & nomen, & formam.

De phrasi autem, ne de re ipsâ dicam ampliùs, habes, verbi gratiâ, Luc. 22. 63. *Et viri qui tenebant Jesum*, ILLUDEBANT EI, *cædentes*; & 23. 11. *Sprevit autem illum Herodes cum exercitu suo, &* ILLUSIT *indutum veste albâ.*

Quid? quòd loquendi genus, quo hunc auctorem usum esse suspicamur, indè ipsi fortè in mentem venerit, quòd post Judæ osculum, Pharisæorum Sacerdotumque satellites, qui eo osculo in Jesum de compacto illuserant, unicâ fermè voculâ in terram dejecti, aliquandiù humi strati jacuerint. Confer omninò Matth. 26. 28. & Luc. 22. 47. 48. cum Joan. 18. 3. 4. 5. 6. Manifestum saltem est, non repugnare sequentia ista, *qui templum sanctum everterant*, utpotè quæ per tacitam quoque, nec illepidam hujus Christi responsionis imitationem potuerint exarari, *Destruite templum hoc* (*d*), cùm de templo sui corporis, ut à Joanne observatum est (*e*), loqueretur. Confer suprà, pag. 8. num. 11. Nec nos denique quidquam cum nostrâ conjecturâ, *Qui illuserant Deo*, *strati jacent*, agimus vel proponimus, quod non pariter possibile sit cogitasse clarissimum Heinsium, cùm legeret, *Qui illusitaverant Deo*, *jacent*. Tantùm, si de tam vitiosæ transpositionis origine & causis quæstio sit, forsàn, dicimus non raròe, quòd Colbertinum codicem haud aliundè descriptum habeamus, quàm ab exemplari, in quo unus aliquis versus desineret in *Qui illus-*, sequens verò inciperet per *erant*, vox autem *strati* continuò post omissa fuisset in contextu, dein paulò negligentiùs in margine adscripta, verbi gratiâ è regione ferè τῷ *illus-*: adeò ut præceps & ineruditus librarius, pro *Qui illuserant Deo*, *strati jacent*, perperàm *Qui illustrati erant Deo jacent* exscripserit.

Lin. 9. *Qui templum sanctum everterant.*] Vide omninò Ampliss. Cuperum P. 2. p. 124. & Bal. p. 8. Confer quoque suprà, si libet, p. 8. num. 11.

Ibid. *Qui justos excarnificaverant.* Ità Cicero lib. 3. De Nat. Deor. *Anaxarcum Democriteum à Cyprio tyranno excarnificatum accepimus.* Et noster rursùs cap. 14. *Diocletianus* . . . . . *excarnificari omnes suos protinùs præcepit.*

(*a*) *V. lib. De Fugâ in Persec. sub finem.* (*b*) *V. cap.* 19. *comm.* 12. (*c*) *V. cap.* 16. (*d*) *V. Joan.* 2. 19. (*e*) *V. ibid. comm.* 21.

Lin. 10. *Nocentes animas profuderunt.*] Eorum, quibus id acciderit, nomina recenset infrà Baluzius, P. 2. p. 9. Et hic auctor porrò simili locutione in fine capitis 49. *nocentem*, inquit, *spiritum detestabili genere mortis efflavit*, sup. Maximinus. Noli autem utroque loco per *nocentes animas* & *nocentem spiritum* leve quid intelligere. Nam cap. 2. *execrabilis ac nocens* de tyranno Nerone conjunguntur.

Lin. 11. *Distulerat enim pœnas eorum Deus.*] De ejusmodi pœnis secundùm Theologiam, tam Gentilem, quàm Christianam, dilatis, vide Col. P. 2. p. 268.

Pag. 182. lin. 2. *Quibus & posteri discerent.*] Editio Aboensis, *quibus posteri discerent*, sine copulâ; quod melius.

Lin. 3. *Mortem impiis ac persecutoribus inrogare.*] Columbi editio *irrogare*: quomodò apud Arnobium (*a*) *irrogare pœnas capitis*; & apud Ambrosium, *irrogare injuriam*, *irrogare vim*, *irrogare arma suis principibus*, *irrogare sibi manus*, & sic de aliis à viro summo Jo. Frid. Gronovio ante nos observatis (*b*): ubique, ut patet, pro *inferre mortem*, *inferre pœnas capitis*, *inferre injuriam*, *manus*, & quæ reliqua sunt.

Ibid. *De quo exitu ..... testificari placuit.*] Quod hîc deest, eruditi hactenùs in vulgatis editionibus variè suppleverunt.

SUPPLEMENTA DOCTORUM.

De quo exitu { *eorum* (*c*) / *nobis* (*d*) / *imperiorum* (*e*) / *impiorum* (*f*) / *crudelium principum* (*g*) / *tyrannorum* (*h*) / *sævissimorum principum* (*i*) } testificari placuit.

Ibid. *De quo exitu ....*] Lege, *De quorum exitu* [*horrendo*] *testificari placuit.* Superborum scilicet & impiorum Principum, Christiani nominis persecutorum; quibus appellationibus superbiam cum maximè notat Diocletiani & Maximiani, cùm ob adscita cognomina Jovii & Herculii, tum ob indumenta aurata, coronam gemmatam, adorationem, &c. Sed & Galerii Maximiani ingens & intolerabilis fastus fuit post devictum Narsea, de quo noster infrà, cap. IX. Impietas autem omnibus communis fuit: nisi quòd Maxentius cæteros videtur superasse. *Tollius.*

Nos, primùm, cùm nulla sit lacuna in manuscripto post *De quo*, sed tantùm post *exitu*, nil necesse putamus ex *De quo* facere cum Tollio *De quorum.*

Deindè verò, quia illud Colbertini codicis vacuum non vidimus, nec scimus adeò quot litterarum sit capax, quæve litterarum vestigia in eo remaneant, non audemus quidem ex tot eruditorum supplementis ullum tanquàm indubitatum & genuinum præ cæteris eligere. Sed liceat interim animo nostro esse ad primum, aut simile, inclinatiori, sive quòd sit simplissimum, sive quia, cùm vox proximè præcedens sit *persecutoribus*, & huic auctori *exitus* alibi pro *morte* usurpetur, dixerit ità expletus, *De quo exitu eorum*, pro, *De quâ morte Persecutorum*, qui ipse fermè libri Titulus, & ad quem proindè Cecilium nostrum voluisse respicere plusquàm verisimile est; faciente præsertim mentionem Joanne Sarisberiensi opusculi à se *De exitu Tyrannorum* inscripti. Et quod superest, *exitum* hoc loco *mortem* significare, abundè, ut cætera taceam, adstruit alter iste capitis 50. *Nihil tale metuens* [*Candidianus*] *occisus est; &* [*Valeria*] *exitu ejus audito, protinùs fugit.* Ubi *exitu*, id est indubiè, *obitu*, *morte.*

Ibid. *De quo exitu testificari placuit.*] *De quorum exitu pauca testific.* Gale.

De quo exitu Persecutorum &c. Allix.

De quo exitu scripto hoc testif. Abbas à S. Hilario, Canonicus S. Petri Bellovacensis.

Lin. 4. *Ut omnes qui procul moti fuerunt.*]

(*a*) *V. Arnob. lib. 6. in fine.* (*b*) *V. Monobibl. Observ. in Script. Eccles. cap. 1. Confer Ambros. lib. 3. de Offic. cap. 6. & De Obitu Theodosii, atq. alibi.* (*c*) *Oxon. ad calcem, in Emendationibus quæ seriùs occurrebant, p. 108.* (*d*) *Ed. Cantabr. & ante eam Oxoniensis, pag. 2.* (*e*) *Cuperus quondàm, si Columbo credendum. V. infra, P. 2. p. 269.* (*f*) *Cuperus ipse, veriùs sine dubio & aptiùs. V. P. 2. p. 125.* (*g*) *Columbus, primâ conjecturâ. V. P. 2. p. 269.* (*h*) *Alterum Columbi Supplem. V. ibid.* (*i*) *Tertium ejusdem Columbi. V. ib. p. 270.*

Ità MS. codex, & universæ simul editiones. Oxoniensis tantùm & Cantabrigiensis, imâ paginâ, monent emendari posse, *ut omnes qui procul* [*remoti*] *fuerunt.* Aut si mavis, (addit in sequentibus posterior) lege, *ut omnes qui* [*persecuti*] *fuerunt*; quod & in priori ad Opusculi calcem (*a*) reperias, licèt minùs æquâ conditione propositum.

Ibid. *Qui procul moti*] Lectio turbata. Scribe, *qui procellâ moti.* Allix.

Ibid. *Moti.*] Lege, *nati.* Vossius.

Nati, inquam, non *noti*, ut quidem accuratissimus αὐτόπτης Colomesius curavit nos pro suo in bonas litteras studio fieri certiores; quod & volebat curiosiùs observari. Sed fallor, an receptam lectionem viri docti sine causâ sollicitant. Omninò, *Movere* apud Plautum, Ciceronem, & alios, *amovendi* vel *removendi* significatione occurrere, extra controversiam est, & esse debet. Plautus, v. gr. *Move abs te moram* (*b*), id est, *Remove*, vel, *Amove moram abs te.* Adhæc, quòd *procul moveri*, pro, *longè à suis sedibus moveri*, *removeri*, *relegari*, Latinissimè dicatur, vel soli sequentes Virgilii versus idonei testes sunt (*c*):

> *Atque ideò tauros* PROCUL, *atque in sola* RELEGANT
> *Pascua*;

Confer eodem libro:

> *Ipsa* PROCUL *nebulis obscura* RECESSIT.

Tertiò, quod multò gravius est, post cœptam semel decimam Persecutionem, magna pars fidelium proscripta & in exilium missa fuerat. Idque non testatur simpliciter epistola Maximini apud Eusebium (*d*), rescribentis inter alia ad Tyrios, *Quòd si qui in detestando suæ vanitatis errore adhuc perstant, ii* QUAM LONGISSIME A VESTRA URBE ET TERRITORIO SECLUSI, *sicut petiistis*, ABIGANTUR; [ἐν πόλλῳ πόῤῥωθεν τῆς ὑμετέρας πόλεως καὶ περιχώρου, καθὼς ἐξιώσατε, ἀποχωρισθέντες ἐξελαθήτωσαν:] sed firmat paulò post multò disertiùs Eusebius ipse his verbis: *Hujusmodi igitur litteræ in omnibus provinciis adversùm nos propositæ sunt*; ταῦτα δὴ καθ' ἡμῶν κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν ἀνεστηλίτευτο.] Præterquàm in De Vitâ Const. duas illius Imperatoris leges memorat idem Historicus (*e*), quibus, ab unâ parte, *Omnes, qui Dei cultum ac fidem proderé noluissent, & ideò crudelibus Judicum sententiis quocumque tempore damnati, patriam extraneo solo commutassent, patriis fundis restituerentur*; ab alterâ verò, *quotquot itidem in insulas fuissent relegati, ibique montium asperitatibus & circumfuso mari conclusi, seipsos suis propinquis & amicis redderent.* Et infrà denique noster ipse Cecilius: *Ut omnia*, inquit (*f*), *terrore complerentur, provinciæ quoque in frusta concisæ, multi præsides & plura officia singulis regionibus ac penè jam civitatibus incubare; item rationales multi, & magistri, & vicarii Præfectorum, quibus omnibus civiles actus admodùm rari, sed condemnationes... &* PROSCRIPTIONES FREQUENTES. Undè & capite 52. *Æternæ* [*Dei*] *pietati gratias*, ait, *agere debemus, qui tandem respexit in terram, quòd gregem suum partim vastatum à lupis rapacibus, partim verò dispersum, reficere ac recolligere dignatus est*; haud aliâ, ut liquet, de causâ Ecclesiam *Dei gregem partim dispersum & tandem recollectum* vocans, quàm eâ, de quâ mentionem injicere operæ pretium putavimus. Quarè non ad alios *procul motos*, si quid in me judicii, hic loci respexerit, quàm ad fideles illos, primùm proscriptos & relegatos, sed Constantini posteà edictis revocatos, quos diximus; quorumque adeò in gratiam scribere *De mortibus persecutorum* fuerit ante omnia aggressus, ut quæ Dei virtute & majestate, illis absentibus, contra Persecutores edita fuerant, rescirent. Vide tamen Columbum, P. 2. p. 269.

Ibid. *Vel qui p........... turi sunt.*] Nec uno modo docti secundam hanc lacunam compleverunt.

Vel qui p { *ost nos fu* (*g*) / *osthàc aberra* (*h*) / *rocul i* (*i*) / *ersecu* (k) / *osthàc fu* (*l*) } turi sunt.

Ibid. *Vel qui p........... turi sunt.*] *Vel qui post nascituri sunt.* Gale.

Vel qui posteà futuri sunt. Allix.

(*a*) V. *Edit. Oxon. p.* 108. (*b*) V. *Plaut. Captiv. Act.* 4. *Sc.* 2. *v.* 20. (*c*) *Georg. l.* 4. (*d*) V. *Eus. l.* 9. *Hist. Eccles. c.* 7. (*e*) V. *Eus. De V. Const. lib.* 2. *c.* 30. 31. (*f*) V. *cap.* 7. (g) *Cuperus*, *P.* 2. *p.* 125. *assentiente Columbo, ibid. p.* 269. (*h*) *Primæva Columbi conjectura, à quâ necdùm prorsùs discedit, p.* 270. (*i*) *Editio Oxon. & Cantabrigiensis, primo suo supplemento.* (k) *Alterum earumdem supplementum. V. Oxon. p.* 108. *& Cant. p.* 522. (*l*) *Vossius* ὁ μακαρίτης, *in margine sui exemplaris.*

Vel qui post nos venturi sunt. Abbas à S. Hilario.

Nos ex istis supplementis, nonnisi primum & ultimum digna quæ attendantur censemus. Sed possint fortè alia, utrique non dissimilia, postliminiò recipi; putà, *vel qui p[osteà vic] turi sunt.* Videant, quibus visendi MS. codicis potestas libera est. Pendet enim res tota ex superstitibus litterarum ductibus, si qui restant.

Lin. 5. *Quatenùs virtutem ac majestatem.*] Vide Baluzium P. 2. p. 9. Noster interim cap. 5. sub finem, *Majestatem Dei singularis* nominat, sine ullâ Divinæ virtutis mentione.

Ibid. *In........dis.*] Reparandæ hujus loci jacturæ una tantùm ratio hactenùs præ manibus eruditorum erat, *in [perden]dis (a).* At jam ecce plures in posterum non deerunt.

Ibid. *In......dis delendisque.*] Fortè *in [excinden]dis*, ut cap. 2. ubi *excindere* ac *delere* simul junguntur à Lactantio. *Colomesius.*

Ibid. *In......dis.*] *In puniendis.* Gale.

In exscindendis. Allix.

In plectendis. Abbas à S. Hilario.

Haud displicet methodus viri docti, quæ per se optima. Sed fortè etiam igitur *in [extinguen] dis delendisque* legere oportebit. Nam noster capite 46. *ut si victoriam cepisset, Christianorum nomen extingueret funditùsque deleret.* Vel fortè iterùm, *in [eraden] dis delendisque.* Nam idem capite ultimo, *delevit ea Dominus & erasit de terrâ.* Aut forsitàn denique, *in [expugnan]dis delendisque*, propter hæc Lactantii verba in Epitome *(b)*, *ad expugnandam delendamque sanctorum gentem.* Quidquid malueris, vel hinc obiter plus satis apparet, quàm periculosæ sit opus aleæ, hiulcis & mutilis veterum locis addere quæ meliori jure deesse videantur, cùm optima demùm methodus nequeat esse tutissima.

Lin. 6. *Ostenderet.*] Multò præstaret, opinor, legere *ostenderit.* Totum locum relegito.

Ibid. *Ostenderet...... est, si*] Quæ hîc in MS. codice desiderantur, editio Oxon. & Cantabrigiensis ità sufficiunt, *ostenderet. [Quod clariùs futurum] est, si (c).* Columbus verò in hunc modum *(d)*, *ostenderet. [Rectè autem & ordine sermo meus processurus] est, si*, & quæ posteà.

Videant, qui possunt, docti, annon scriptum fuerit à librario, *ostenderet. [Quod & meliùs succedere potest, si....*, aut aliquid tale.

Ibid. *Ostenderet...... est.*] *Ostenderit.....* Gale.

Ibid. *Ostenderet. Ad hoc opera pretium est.* Allix.

Ostendere dignatus est. Abbas à S. Hilar.

Lin. 7. *Si à principio ex quo est Ecclesia constituta qui........*] Distingue omninò cum Columbo, *si à principio, ex quo est Ecclesia constituta, qui fuerint auctores........* Quasi plenè scripserit noster Cecilius, *si à principio, id est, ex quo Ecclesia constituta est, qui fuerint*, &c. Voluit enim dicere, ut inferiùs patebit, se quidem usque à primordiis *Ecclesiæ*, per Apostolos tandem circa Neroniani Principatûs initia omnibus numeris *constitutæ*, repetiturum, quæ ad auctores persecutionum & illorum pœnas facerent: sed non pariter usque à primordiis *Ecclesiæ constituendæ*, cujus fundamenta Apostoli statim à Christi ascensu jacere cœperunt, & *per annos* xxv. *usque ad principium Neroniani imperii per omnes provincias & civitates miserunt*, ut capite proximè sequenti locutus est.

Ibid. *Qui fuerint.*] Hæc est MS. codicis, cunctarumque simul editionum Aboensi anteriorum constantissima lectio. Quapropter quid sibi velit infrà Columbus *(e)* cum istâ, *qui fuerint*, nullus capio. Nisi si, quod plusquàm verisimile, suæ ipsius editionis errorem typographicum per incogitantiam pro priscæ schedæ scripturâ acceperit.

Pag. 183. lin. 1. *Auctores .... &*] Post *auctores*, excidisse putat Amplissimus Cuperus *(f)*, *tantorum scelerum*, vel *persecutionis.* Assentitur suo loco *(g)* de alterutrâ restitutione Columbus. Sed prætulit tamen posteà *(h) persecutionis.* Supplent editio Oxoniensis & Cantabrigiensis, *Ecclesiæ persequendæ.*

Ibid. *Auctores......*] *Auctores persecutionum.* Allix: item Gale; & Abbas quoque à S. Hilario.

Supple, *faciendarum persecutionum.* Sic Lactantius lib. 5. de Justitiâ, cap. 2. de Hierocle, tacito licèt nomine: *Hic auctor*

(a) Ita editio Oxon. in Notis, p. 2. & Cant. p. 522. Cuperus infrà P. 2. p. 125. & Columb. p. 269. & 270. (b) *Cap. XI.* (c) *V. Oxon. p. 2. & Cantabr. p. 522.* (d) *V. P. 2. pag. 270.* (e) *V. P. 2. p. 270.* (f) *P. 2. p. 125.* (g) *V. Columb. ibid. p. 269.* (h) *Vid. ibid. p. 270.*

imprimis facienda persecutionis fuit. Colomesius.

Ibid. *In eos cœlestis judicis severitas vindicavit.*] Vide Columbum, P. 2. p. 270.

Ibid. *Et quibus pœnis in eos cœlestis judicis severitas vindicaverit exponam.*] Imò, *& quibus pœnis in eos cœlestis judicis se veritas vindicaverit, exponam.* Gale.

CAPUT II.

Pag. 183. lin. 1. *Extremis temporibus Tiberii Cæsaris.*] Latè dictum. Nam ab eventu, quem hic auctor subjicit, ad obitum usque Tiberii Cæsaris, anni octo integri, si pauculos dies exemerimus, effluxerunt; crucifixo scilicet, ex nostri Scriptoris sententiâ, Jesu Christo duobus Geminis Consulibus, mortuo autem Tiberio sub Consulatu Cn. Proculi Acerronii, & C. Pontii Nigrini. Imò, eò multùm inclinamus, ut hoc loco, per *extrema tempora Tiberii Cæsaris*, intelligenda potiùs dicamus *extrema vitæ Tiberii tempora*, quia ineunte duorum Geminorum Consulatu, annos jam totos sexaginta novem & ampliùs vixerat, quàm *extrema tempora ejus Imperii*, quia ejusdem Consulatûs initio Tiberius annum Imperii tantummodò decimum quintum fuerat ingressus, & imperavit adhùc posteà annos octo, quâ jam ratione dictum est. Aliter tamen Rever. Episcopus Sarisberiensis, & politissimæ Versionis Paris. auctor; quarè nil pronunciamus.

Ibid. *Ut scriptum legimus.*] Num Cecilius noster innuere vult illa, quæ narrare incipit, à se lecta apud Lactantium libro 4. Institutionum cap. x. his verbis: *Cujus* [*Tiberii Cæsaris*] *anno quinto decimo, id est, duobus Geminis Consulibus, ante diem decimum Kalendarum Aprilium Judæi Christum cruci affixerunt.* Profectò, vel ad ea ipsa Lactantii verba respexerit necesse est, quod contendent indubiè, qui hoc opus Lactantio abjudicabunt; vel ad alia cujusvis aliûs Scriptoris aut plurium, quod pertendet quoque sine dubio clarissimus Baluzius.

At si jam ad Lactantiana illa, ibi quidem lectum fuerit à nostro auctore, *ante diem decimum*, non *ante diem septimam*, quod non paucæ editiones & codices manuscripti præ se ferunt. Sed *Lucius* ergò *Cæcilius Lactantius Firmianus* non erit germanus hujus operis parens, sed quilibet alius solis *Lucii Cæcilii* appellationibus indigitatus.

Sin verò, quod mihi magis probabile, alia cujusvis Scriptoris verba & loca noster potiùs ob oculos, quàm superiora Lactantii, habuerit, tum sanè potuerit facilè Lactantius, & libros Institutionum, & hunc *De mortibus persecutorum* pariter composuisse, bisque adeò ejusdem rei in diversis operibus ex aliorum monumentis meminisse. Sed indè tamen, velimus nolimus, Baluzii argumentum ab utriusque loci συμφωνίᾳ desumtum manebit semper æquo infirmius, quòd si maximè *ante diem decimum Kalendarum Aprilium*, & *post diem decimum Kalendarum Aprilis* synonyma sint, non omnia tandem exemplaria manuscripta typisve excusa in superiori Institutionum περιοχῇ habeant *ante diem decimum*, sed bona pars *ante diem septimam*; putà, editio Basileensis, an. 1532. Autuerpiensis, An. 1587. Lugduno-Batavica, A. 1652. Cantabrigiensis, A. 1685. manuscriptus codex Emmanuelensis, in ejus Præfatione laudatus; & sic de reliquis.

Lin. 2. *Cruciatus est.*] Accipe non repugnanter pro *crucifixus est*; & gravissimis auctoritatibus, quas in eam rem Amplissimus Cuperus P. 2. p. 125. & Columbus p. 270. attulerunt, patere, non istam solùm ex libro 5. Hegesippi cap. 18. adjici: *Eorum quoque qui abierant proximi*, CRUCIABANTUR, *aut cruci affixa plerorumque cadavera suis, qui elapsi fuerant, ostentabantur;* sed hanc præcipuè Plauti in Milite glorioso, Act. 2. Sc. 3. v. 7. 8.

> SC. *Metuo* PA. *Quid metuis?* SC. *Ne herclè hodiè quantùm hîc familiarium est,*
> *Maximum in malum* CRUCIATUM *insiliamus.*

Ibi enim, sicut optimè Taubmannus observavit, *maximum in malum cruciatum*, illud est quod Plauto alibi *maximam in malam crucem* dicitur. Ostenditque adeò iste locus, purioris etiam Latinitatis fuisse dicere *cruciari*, pro *cruci affigi*, & *cruciare*, pro *crucifigere.* Alterum porrò huic Plauti geminum, si non etiam disertiorem, puto me olim vidisse in ejusdem Comœdiis. Sed nunc non occurrit ad manum.

Ibid. *Post diem decimum Kalendarum Aprilis.*] Libro verò Institut. 4. hæc habet Lactantius: *Ante diem decimum Kalendarum Aprilium Judæi Christum cruci affixerunt;* ità ut huic loco videatur è diametro adversari: quam tamen repugnantiam nullam esse, contendit Baluzius, citato è Pauli Jurisconsulti libris testimonio. Aliam verò non addit rationem, nisi quòd Romani nunquàm à Kalendis denominaverint dies, qui sequuntur post Kalendas. Quæ quidem ratio evoluta

magis & expoſita facilè has conciliabit dividuas. Siquidem iidem dies pro naturali quo procedunt ordine dici poſſunt ante Kalendas. Sin attendatur ad rationem illos numerandi, quæ ſecundùm Romanæ deſignationis computum à Kalendis auſpicatur, nihil obſtat, quominùs inter poſteriores recenſeantur, gradum retrò ferendo. Atque indè eſt, quòd citra omne contradictionis periculum juxtà haberi poſſit, utrùmvis dixeris. *Editio Oxon. & Cantabrigienſis ex eâ.*

Baluzii locus, ad quem noviſſimæ obſervationis Auctores reſpexerunt, extat infrà, P. 2. p. 9. Et certum eſt quidem, adduci ibi à Baluzio teſtimonium è ſupradicti Pauli monumentis ad probandum, *idem valere* ANTE DIEM KALENDARUM APRILIUM, *&* POST DIEM KALENDARUM APRILIS. Sed nec agit rectà & primariò vir clariſſimus de noſtri Cæcilii locutione, verùm de illâ Juriſconſulti Pauli, cùm aſſerit, *Romanos nunquàm à Kalendis denominaviſſe dies, qui ſequuntur poſt Kalendas, ſed eos tantùm, qui antecedunt*, ità nempè Marcellum Francolinum de induſtriâ refutans, qui contenderit, non poſſe in Pauli verbis per *poſt diem decimum Kalendarum* (verbi gratiâ Aprilium) intelligi *aliquem dierum menſis Martii*: ſed diſertè *decimum diem poſt Kalendas Apriles, id eſt, nonum menſis Aprilis.* Nec prætereà illa ſola ratio à Baluzio ad Francolini confutationem allata eſt: ſed hæc quoque de Baluzianis hypotheſibus bellè & ſponte manans, quòd cùm ſecundùm Baluzium Lactantius eamdem rem duobus in locis retulerit, & in uno quidem dixerit *ante diem decimum Kalendarum Aprilium*, in altero verò *poſt diem decimum Kalendarum Aprilis*, indè pateat, utriuſque dicti ſenſum debere eſſe eumdem; nec differre igitur à ſe invicem apud Paulum *ante diem decimum Kalendarum*, & *poſt diem decimum Kalendarum*, quæ contrà toto cœlo diſtare, Francolinus affirmavit. Hoc in gratiam veritatis putavimus non tacendum; ſimulque ne res per ſe controverſiis implicata, intricatior adhuc evaderet ex ſuperiori annotatione aliquantò minùs, quàm decuit, accuratâ. Vide nunc, ſi juvat, Baluzii locum, quem modò diximus (*a*): ſed maximè tamen pag. 114. & ſeq. ob illam ejus Epiſtolam ante quinque annos ad clariſſimum virum Henricum Noriſium conſcriptam, & hucuſque ineditam, in quâ ſtrenuè cum illuſtri adverſario de eâdem Quæſtione in arenam deſcendens videtur, noſtro judicio, causâ vincere; nec quidquam adeò ſcrupuli ſupereſſe, niſi quòd lectio capitis X. libri 4. Inſtitutionum Lactantii non ſit extra omnem planè controverſiam conſtituta, quòdque aliàs non ità rursùm per omnia conſtet, Lactantium hujus operis auctorem eſſe, ac ubique poſuit Baluzius. Vide ſuprà pag. 1. num. 1. 2. & p. 3. n. 4.

De reliquo, quòd ait, nec leviter probat Columbus (*b*), *poſt diem decimum Kalendarum Aprilis* locutionem eſſe ellipticam, quamque poſſimus ſupplere, *poſt* [*exortum* ſive *inceptum*] *diem decimum Kalendarum Aprilium*, in eâ, de quâ agitur, Doctorum diſputatione maximi momenti eſt; quia ſi reverà quandòque *poſt diem decimum Kalendarum* ſignificare poteſt, & debet, *poſt exortum diem decimum Kalendarum*, tum illud palàm nullatenùs intelligendum de die viginti quatuor horarum, ſeu civili, conſtante ex tenebris & luce, quique Romanis à mediâ nocte incipiebat: ſed ſtrictè de eâ parte diei civilis, quam Veteres à præcedente & conſequente nocte diſtinguebant, & modò *diem*, modò *lucem* appellabant; ac *diem* quidem, v. g. Martialis, cùm caneret:

Phoſphore, redde diem. Quid gaudia noſtra moraris?
Cæſare venturo, Phoſphore, redde diem (*c*).

Lucem autem, exempli quoque causâ, Cicero, cùm ſcriberet ad Lentulum, *Hæc ſcripſi ad* XVI. *Kal. Febr. ante lucem* (*d*). Sicque facili negotio habebimus, quomodò de uno & eodem die civili, putà decimo Kalendas Apriles, Romani propriè atque optimè dicere potuerint, *Ante diem decimum Kalendarum Aprilium*, & *Poſt diem decimum Kalendarum Aprilis.* Nimirùm *ante diem decimum Kalendarum Aprilium* hoc ſenſu, Die decimo civili ante diem integrum & civilem Kalendarum Aprilium, ipſomet die Kalendarum annumerato: *poſt diem* verò *decimum Kalendarum Aprilis* hoc altero ſenſu, poſt exortam lucem diei civilis decimi, diem integrum & civilem Kalendarum Aprilium, ipſo quoque Kalendarum die putato, anteeuntis; ſi nempè de re poſt Solis ortum factâ loqui accuratiùs vellent, qualis fuit proculdubiò huic Auctori Domini noſtri crucifixio, quam interdiù accidiſſe celebris ille, moriente Chriſto, Solis defectus, aliaque tam multa Evangelii loca dubitare non ſinunt.

Sed

(*a*) Vid. P. 2. p. 9. (*b*) P. 2. p. 270. (*c*) *Martial. Epigr. lib. 8. Ep. 20.* (*d*) Vid. *Cicer. Epiſt. ad Famil. l. 1. Ep. 1.*

Sed an fuerit igitur Jesus Christus die olim decimo Kalendarum Aprilium, id est, vigesimo tertio Martii crucifixus? Respondeo, aliud esse Scriptoris mentem aperire, vel saltem divinare quantùm possis, aliud verò eadem cum ipso sentire; & nos quidem fuisse hactenùs de priori sollicitos, sed velle nunc de posteriori hanc præcipuè ob causam ἐπέχειν, quòd licèt in præsentiâ maximè cum iis Veterum Recentiorumque faciamus, qui Christum duobus Geminis Consulibus crucifixum fuisse, existimant, tamen ipsissimi Patres, qui illius Passionem duorum Geminorum Consulatui allegarunt, haud eam omnes ad eumdem diem, vel eodem modo referant: sed noster, verbi gratiâ, ad *post diem decimum Kalendarum Aprilis*; Lactantius, pro editionum diversitate (*a*), interdùm ad *ante diem decimum Kalendarum Aprilium*, interdùm ad *septimum*; Victorius Aquitanus constanter ad *septimum* (*b*); Tertullianus (*c*) autem & Augustinus (*d*) suo quisque pacto ad *octavum Kalendas Apriles*. Ex quibus quis unquàm, qui probè cunctas rei difficultates attenderit, visurum se liquidò quid sit unicè verum, sperare audeat? Nos saltem hactenùs non vidimus. Et si Pagium ad annum Periodi suæ Græco-Romanæ 5525. num. 6. adiveris, erit etiam, opinor, cur vel sciri unquàm posse quid sit verisimilius, desperes.

Lin. 3. *Kalendarum Aprilis.*] Malim *Aprilium.* Sic enim Prisci loquebantur, & noster etiam alibì nomine plurali usus est. *Tollius.*

Vulgata lectio potest optimè servari. Nam utcunque frequentiùs hic Auctor, & cæteri forsàn Veteres, *Kalendarum Aprilium*, & hujusmodi alia scripserint, quàm *Kalendarum Aprilis*, *Maii*, *Februarii*, & sic de reliquis, Pompeius tamen olim in suâ ad Domitium Epistolâ *Kalendarum Martii* (*e*) usurpavit, non *Martiarum*. Et Cicero ter ad Pompeium pari pacto in unis iisdemque litteris, *Kal. Martii* (*f*), & ad Atticum, *Id. Maii* (*g*), *Id. Quintii* (*h*); imò alibì ad eumdem, & in unâ similiter Epistolâ, *Non. Maiis*, & *Kalend. Maii* (*i*) promiscuè, idque bis; & rursùs denuò in aliâ, modò *Id. Maias* (k), modò *Idus Maii* (k); ut appareat, utramque loquendi rationem fuisse ab Antiquis indiscriminatim adhibitam, nec esse hîc adeò quidquam temerè immutandum. Præcipuè cùm infrà capite 44. *Kalendas Novembris*, non *Novembres* legamus, obstentque haud leviter allata jam è Ciceronis operibus loca, quin & recepta nostri scriptura [*Kalendarum Aprilis*], ne quis capite illo 44. *Novembris* antiquum esse pluralem adjectivæ formæ accusativum, pro *Novembreis*, vel *Novembres*, in mentem inducat contendere, licèt alioquì Sallustiani istius exordii inter alia meminerim: OMNIS *homines, qui sese student præstare cæteris animalibus, summâ ope niti decet* ... Sed in re dispari dispar facilè ratio esse potest.

Ibid. *Duobus Geminis Consulibus.*] Ita ex aliorum Veterum numero, quos quidem in eam rem disertos viderimus, Tertullianus adversùs Judæos (*l*), Lactantius lib. 4. Institutionum (*m*), Sulpitius Severus lib. 2. Historiæ sacræ (*n*), Augustinus de Civitate Dei (*o*), Prosper Aquitanus in Chronico (*p*) ex *usitatiore*, utì loquitur, *traditione*, denique conterraneus ejus Victorius in Canone Paschali (*q*): quanquàm jure merito, ut de Prospero taceam, Bucherius (*r*), Labbæus (*s*), atque alii mirentur, *cur Victorius primum suæ Periodi annum, id est, Julianum septuagesimum tertium, Christi verò vulgarem vigesimum octavum, cum Geminorum Consulatu pariaverit, quem in sequentem primum incurrere, satis constet* (*t*). Sed & Christum duobus Geminis passum esse, inter Recentiores asseruit clarissimus Pagius in Dissertatione Hypaticâ, pag. 199. & nuperrimè in Criticâ Annalium Baronii, ad annum suæ Periodi Græco-Romanæ 5525. Imò, ait ille ibi loci num. 3. *veteres Patres, Augustinus, Hieronymus, aliique, cum Consulatu duorum Geminorum anno Æræ Christianæ* XXIX. *gesto illigarunt. Et Eusebius inter primos fuit, qui mortem Dominicam ab eo anno removerit, sed cui Epiphanius hæresi* 51. *aliique posteà adhæsere; adeò ut,*

(*a*) Vid. *sup. p.* 16. *nu.* 2. (*b*) V. *Edit. Antverp. p.* 15. 207. *&c.* (*c*) V. *Tertull. lib. contra Jud. cap. De Passione Christi &c.* (*d*) V. *Aug. De Civit. Dei, l.* 18. *c.* 54. (*e*) Vid. *lib.* 8. *Epist. ad Atticum. pag.* 256. *Ed. Rob. Steph. A.* 1543. (*f*) V. *ibid. pag.* 250. *&* 251. (*g*) V. *lib* 4. *p.* 124. (*h*) V. *lib.* 4. *p.* 125. (*i*) V. *lib.* 4. *p.* 121. (k) V. *lib.* 5. *p* 139. (*l*) *Sect. de Passione & vastatione Hierusalem.* (*m*) *Cap.* 10. (*n*) *Pag.* 366. *Edit. Lugd. Bat.* 1647. (*o*) *Lib.* 18. *cap.* 54. (*p*) *In principio.* (*q*) *Ipso etiam initio.* (*r*) *Cap.* 12. *Comment. in Victorii Canon. Pasch. p.* 208. (*s*) *Ad annum* 28. *seculi primi Æræ Christianæ.* (*t*) *Bucherii verba sunt p.* 208. *Comment. in Can. Pasch. Victorii.*

apertâ semel, ut pergit, *eâ portâ, alii Passionem in annum Æræ Christianæ trigesimum primum, alii in annum trigesimum secundum contulerint*: colligente etiam inferiùs totidem verbis Pagio (*a*), *ex eclipsi, quæ Christo patiente visa, annum Passionis determinari non posse alium, quàm annum Æræ Christianæ vigesimum nonum*, quo duo Gemini Consulatum gesserunt.

Nos quòd attinet, jamdudùm sanè eamdem, quàm Pagius, sententiam sequimur: sed nec propter laudatam ab illo Hieronymi auctoritatem, nec quòd rursùm ex iis, quas suæ de illâ eclipsi conclusioni præmisit, hypothesibus ratiocinationibusque adstrui posse credamus rem ita esse, ut ponit, de anno Christi emortuali.

Primò enim quoad Hieronymum, quomodò ei Passionem sub duobus Geminis Consulibus accidisse, potuit esse persuasum, qui in De Scriptoribus Ecclesiasticis (*b*), *annum post Passionem Domini vicesimum quintum* explicat per *secundum Neronis?* Omninò si annus demùm post Passionem Domini vigesimus quintus fuit Hieronymo secundus imperii Neroniani, non ergò Christus sub duorum Geminorum Consulatu mense Martio, vel Aprili, in crucem actus est, quia ab illo Consularis ipsorum Potestatis tempore usque ad annum imperantis Neronis secundum vel leviter initum anni sunt toti viginti sex, cum quinque, aut sex ampliùs mensibus. Sed ei contrà, cùm suo Eusebio in Chronicis, Christus palàm passus anno decimo octavo imperii Tiberii Cæsaris à morte Augusti, Consulibus Cn. Domitio Ahenobarbo & M. Furio Camillo Scriboniano; quandòquidem si quis ab illius anni Paschate annos, qui proximè ad Neronis usque secundum fluxerunt, numeret, annus reapsè vigesimus quintus post Passionem Domini cum secundo Neronis, aliquantulùm saltem provecto, decurrerit. Et indè est igitur, quòd cùm priscos opinionis, quam usque hodiè cum Pagio in hâc re tuemur, duces putemus, Hieronymum illis annumerare abstinemus. Quin nec eum modò, sed nominatim quoque Paulum Orosium, contra disertam Columbi sententiam (*c*), quia scilicet cùm Orosius lib. 7. in ipso capitis 4. primordio scribat, *Tiberium Cæsarem anno ab Urbe conditâ 767. imperium post mortem Augusti adeptum esse*, subjiciatque in sequentibus, *Christum anno* [imperantis] *Tiberii decimo septimo sese tradidisse Passioni, & fuisse suffixum patibulo*, ea nunquàm Passio cadere possit in Consulatum duorum Geminorum, hoc est, in annum vigesimum nonum Æræ Dionysii; sed in illam tantummodò ὑπατείαν, quâ, duobus post annis, Tiberius Cæsar, Collegâ Ælio Sejano, Consul quintùm processit; proindèque in annum ejusdem Æræ trigesimum primum.

De eclipsi verò, quæ sub Christi mortem conspecta, [nam Thallus (*d*), Phlegon (*e*), atque alii innumeri tenebras horribiles, quæ tunc temporis terræ incubuerunt, ἔκλειψιν ἡλίου nominarunt, iique nos post se, reclamante licèt Syncello (*f*), quoad loquendi genus rapient,] quinam pariter, si vel tria Africani loca, qualia laudat Pagius (*g*), alicubi Græcè apud Syncellum legantur, non poterit alius annus Passionis determinari, quàm Æræ Christianæ vigesimus nonus. Certè Pagii in eo argumento magnus Auctor, ne & unicus dicam, Julius Africanus est, qui cùm apud Syncellum, affirmante Pagio, dixerit in uno loco (*h*), *eam eclipsin anno 4. Olympiadis 202. accidisse*, in altero autem (*i*), *anno 2. Olympiadis 202.* tùm porrò in tertio (k), *anno 2. Olympiadis 202. eclipsin à Phlegonte numeratam contigisse*; in primo, inquit Pagius (*l*), mendum est, legendumque *anno 4. Olympiadis 201.* & communem Olympiadum dispositionem Africanus fuit secutus. In secundo verò & tertio nullus occurrit error, ait idem Pagius (*m*): sed Africano Olympiades annique Olympiadici bienniò citiùs, quàm aliis exordiuntur, ita ut annus 4. Olympiadis 201. ex vulgatâ methodo, & annus 2. Olympiadis 202. ex propriis Africano calculis, concurrerint, ac in mediam utriusque partem initium Consulatûs duorum Geminorum inciderit. Omnia planè, quò & ego, & res ipsa meliùs intelligamur, sicuti in diagrammate subjecto videre est:

(*a*) *V. ejus Critic. Ann. Bar. ad Ann. Per. Gr. Rom.* 5525. *num.* 14. (*b*) *Voce*, Paulus. (*c*) *Vide eam infra*, *P.* 2. *pag.* 270. (*d*) *Pag.* 322. *Chronogr. Georgii Syncelli.* (*e*) *In Chronico Latinò Eusebii*, *ad annum* 3. *Ol.* 202. (*f*) *In Chronographiâ*, *pag.* 322. (*g*) *In Criticâ Annal. Baron. ad ann. Per. Gr. Rom.* 5525. *num.* 13. *&* 11. (*h*) *Id est*, *pag. Syncelli* 308. *Pagio.* (*i*) *Ibidem*, *secundùm Pagium.* (k) *Id est*, *pag.* 323. *Syncelli.* (*l*) *In Crit. ad A. Per. Gr. Rom.* 5525. *num.* 11. (*m*) *Ibid. num.* 11. *& seq.*

Anni ab Urbe conditâ Varroniani.	An. Æræ Christianæ communes.	Qui Consulatum gesserint iisdem annis.	Africana annorum Olympiadicorum series ab anno 1 Olympiadis 201. hoc est, Julio Africano, secundùm Pagium, propria, seu, quâ pro suo more Africanus vulgarem toto biennio anticipabat.	Vulgata eorumdem & ab eodem anno series.
776	23	C. Asinius Pollio. C. Antistius Vetus.	Ol. 201. A. 1 incipit.	
777	24	Sex. Cornel. Cethegus. L. Vitellius Varro.	annus 2 incipit.	
778	25	Cn. Lentul. Isauricus. M. Asinius Agrippa.	annus 3 incipit.	Ol. 201. A. 1 incipit.
779	26	Cn. Corn. Lentul. Get. C. Calvisius Sabinus.	annus 4 incipit.	annus 2 incipit.
780	27	M. Licinius Crassus. L. Calpurnius Piso.	Ol. 202. An. 1 incipit.	annus 3 incipit.
781	28	Ap. Junius Silanus. P. Silius Nerva.	annus 2 incipit.	annus 4 incipit.
782	29	C. Fufius Geminus. L. Rubell. Geminus. †	† desinit.	† desinit.

††† *Ex tribus istis crucibus, prima Christi mortem ad duorum Geminorum Consulatum, altera ad annum secundum Olympiadis* 202. *tertia ad annum quartum Olympiadis* 201. *refert.*

At esto, inquio ego, futuros, qui nobis fortunatiores singula, de quibus agitur, Africani loca in Græcâ Syncelli Chronographiâ reperiant. Nos enim hactenùs nuspiam primum potuimus invenire, nisi in Latinâ versione paginæ 323. sed quæ evidenter sit mendosa, cùm pro Latinis istis, *ad Tiberii Cæsaris annum* 16. *qui Olympiadis* 202. ANNO QUARTO *æqualis est*, Græca habeant, μέχις ἕκτου καὶ δεκάτου Τιβερίου Καίσαρος, ὅπερ ἦν Ὀλυμπιάδος σβ' ΕΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ, ad verbum, *usque ad sextum & decimum Tiberii Cæsaris, qui fuit Olympiadis* 202. ANNUS SECUNDUS. Quinimò futuri sint posteà, quantùm libet, qui Pagii judicia de repertis semel Africani locis prorsùs approbent, tamen quid olim Epiphanius, nostroque sæculo Keplerus & Petavius de anno Passionis senserint, nullus ignorat; Christum nempè morte affectum fuisse eo anno, qui in Æra Dionysianâ trigesimus primus est. Et quid, si igitur ex illorum sectatoribus aliquis id ipsum volens, illùc quoque eadem Africani loca eatenùs pertinere affirmet, quòd ex vulgatis hypothesibus annus secundus Olympiadis ducentesimæ secundæ anno Æræ Dionysianæ trigesimo primo ex parte responderit, & idem tamen ex peculiaribus Africani supputationibus quartus ejusdem Olympiadis extiterit? Profectò ex illâ tunc eclipsi annus Æræ Dionysii alius, quàm vigesimus nonus constitutus fuerit annus Dominicæ crucifixionis; idque, quod magis est, sine ullâ verborum Africani correctione, & ipsum aliàs Pagium sequendo. Rem, si necdùm sat perspicua est, sequens diagramma claram & edissertatam dabit:

Anni ab Urbe conditâ Varroniani.	Anni Æræ Christianæ vulgares.	CONSULES eorumdem annorum.	Africana, secundùm Pagium, annorum Olympiadicorum series ab anno primo Olympiadis 202.	Vulgata eorumdem, & ab eodem anno series.
780	27	M. Licinius Crassus. L. Calpurnius Piso.	Ol. 202. A. 1 incipit.	
781	28	Ap. Junius Silanus. P. Silius Nerva.	annus 2 incipit.	
782	29	C. Fufius Geminus. L. Rubellius Geminus.	annus 3 incipit.	Ol. 202. A. 1 incipit.
783	30	L. Crassus Longinus. M. Vinicius.	annus 4 incipit.	annus 2 incipit.
784	31	Tiberius Augustus V. L. Ælius Sejanus. †	definit.	definit.

† *Christus ineunte hoc anno crucifixus, secundùm Petavium, & alios.*

Colligimus itaque, ni alia in subsidium vocentur, & ut maximè tria, quæ Pagius Africano tribuit loca, Africani sint, inefficax semper fore viri docti argumentum, quo ab extraordinariâ illâ Solis defectione desumpto liquere credidit, Passionem ad annum Æræ Dionysii vigesimum nonum propriè atque unicè pertinere.

Sed euge, ecce opportunè, si vel cætera, quæ in eam rem diù ante editum recens Pagii in Annales Baronianos volumen publicè differueramus, & per Tabulas etiam Chronologicas, quò major nostris disputationibus fax alluceret, digesseramus, quæque adeò fuisse ab ipso magnam partem confirmata gavisi sumus, & de quibus tamen ultimam nostram tandiù sententiam ferre supersedimus, donec præclaras aliquot Eruditorum lucubrationes (*a*) in contrarium plùs minùs facientes comparare & perpendere potuerimus, omnia & singula, quod non putamus, nihil forent, ecce, inquam, undè vel nunc obiter tota sua Pagii argumento efficacia postliminiò sarta tectaque servetur.

Apud Hieronymum (*b*), Julio Africano Christus non *anno* simpliciter *secundo Olympiadis ducentesimæ secundæ passus est*: sed *anno* simul *quintodecimo Tiberii Cæsaris*.

Et primùm igitur, inquio ego, ex eo quòd secundùm Africanum, Christus *anno quintodecimo Tiberii Cæsaris* fuit crucifixus, sequitur, velis nolis, Christum non anno Æræ Dionysianæ trigesimo primo, quod Keplerus ac Petavius volebant, & diagramma secundum in speciem evincebat, mortuum esse; sed vigesimo nono, quod Pagius posuit, & ex Pagio primum diagramma proponit ob oculos. Ratio est evidens, quia nempè nullus annus quintodecimus Tiberii Cæsaris in annum Æræ Dionysii trigesimum primum cadere potest: at cadit idem rectà in vigesimum nonum ejusdem Æræ, si à morte Augusti, ut vulgò solent, numeraveris.

Et rursùs ex eò quòd, secundùm Africanum, Christus *anno simul quintodecimo Tiberii Cæsaris, & secundo Olympiadis ducentesimæ secundæ passus est*, consequitur pariter invictissimè, pergo ego, Julium Africanum, ubicunque loci Christi mortem ad annum 2. Olympiadis 202. retulit, non putare, ut moris est, Olympiadas, sed modo sibi proprio & peculiari, eoque verè, quem primus Orbi

(*a*) *Epistolas v.gr. Ecclesiasticas Pompeji Sarnelli, Neapoli A. 1681. excusas, de quibus in Actis Eruditorum Lips. Mensis Maji A. 1687. p. 248. fit mentio; & Joan. Harduini Antirrheticum De Nummis &c. nuperrimè vulgatum.* (*b*) *Commentar. in cap. 9. Danielis, fol. 278. litt. F G H, edit. Bas. A. 1516.*

litterato indicavit Pagius, id est, quo Africanus receptum illius & cujuscunque aliûs Olympiadis initium bienniò solet antevertere. Ratio itidem manifesta, nimirùm, quòd nullus denuò quintodecimus annus Tiberii Cæsaris possit dici cum secundo Olympiadis 202. vulgariter numerando concurrisse. At contrà quintodecimus Tiberii ab Augusti obitu totus ferè concurrit cum anno 2. Olympiadis 202. ex ordinariis Africani anticipationibus Pagio observatis.

Quæ cùm ita sint, maneat, ut patet, contra Petavii & suî similium sententiam, necesse est, Christum ex genuinis Africani testimoniis inter se collatis passum esse anno Æræ Christianæ XXIX. duobus Geminis Consulibus. Nec committendum adeò, sicubi reverà inveniatur Africanus eadem apud Syncellum scripsisse, quæ Phlegon apud Eusebium in Chronico Latino, *Solis scilicet defectionem magnam, & inter omnes excellentem anno 4. Olympiadis 202. factam esse*, aut aliquid tale, ut non continuò recordemur corrigendum apud utrumque, Pagii imitatione, *anno 4. Olympiadis* 201. Alioquì nunquàm secum concordaret Julius Africanus, nec unquàm inter Julium Africanum & Phlegontem conveniret, aut, quod omnium pessimum foret, Africanus foret respuendus, dicereque haberemus ob Phlegontis, Josephi, Dionis, & aliorum loca, Christum anno ætatis XXXVII. labente fuisse crucifixum; quæ sententia semper erit absurdissima, utì alibì, Deo dante, ostendemus. Sequenda igitur indicata modò Pagii methodus, in Phlegontis, verbi gratiâ, loco apud Eusebium, itemque in cunctis Africani, quæ aliorsùm primo aspectu abeunt. Sed dum tu eâ de causâ Criticam Annalium Baronii pag. 27. num. 10. & pag. 28. num. 13. & 14., quandò voles, adibis, nos ad ampliorem iterùm totius rei elucidationem, tertium tibi diagramma, quo meliùs licebit loco, excudi, è re tuâ esse, censemus.

Et quod hîc porrò Cæcilio nostro, ne de aliis loquar, concisè *duobus Geminis Consulibus* dictum est, id apud Tertullianum (*a*) pleniùs extat his verbis: *Quæ passio perfecta est sub Tiberio Cæsare, Consulibus Rubellio Gemino & Rufio Gemino.* Et benè sanè, quòd isto modo Consulum cognominibus eorumdem nomina majoris perspicuitatis & accurationis ergò voluerit adjicere. Posteriorem tamen non *Rufium*, utì nec *Fusium*, sed *Fufium* fuisse appellatum, ex Familiâ quippè *Fufiâ*, nos hodiè viri doctiores (*b*) commonefaciunt; nec aliter forsàn scripserat Tertullianus. Pessimè utiquè Epiphanius, qui in Hæresi 51. (*c*) ex unico illo Consulum pari duplex fecerit, hoc est, unum ex *duobus Geminis*, alterum autem ex *Rufo & Rubellione*. Imò nec simpliciter Tertullianus, *Quæ passio perfecta est sub Tiberio Cæsare, Consulibus Rubellio Gemino & Rufio Gemino*: sed præthereà in sequentibus, *die* VIII. *Kal. Aprilium*; ut jam ideò quòd ita fert ejus locus, noster contrà *post diem decimum Kalendarum Aprilis*, liqueat, totam nostri περιοχὴν non fuisse descriptam à Tertulliano, sed ex alio quovis sæculi primi, secundi, tertii, quartive ineuntis Scriptore, seu pluribus. Vide suprà p. 16. num. 2. Infrà verò ab amplissimo Cupero (*d*) plurimi nominantur ex iis, qui de Christo sub duobus Geminis crucifixo non consentiunt, sed variè in contraria scinduntur; & Columbus, suo ordine, (*e*) unam atque alteram è præcipuis eorumdem opinionibus inter alia affert & exponit.

Ibid. ... *duobus Geminis Consulibus, cùm resurrexisset* . . .] Longè meliùs editio Aboensis, τελεία στιγμῇ post *Consulibus* positâ, ibique adeò primam hujus capitis periodum claudens, & secundam inchoans: *Extremis temporibus Tiberii Cæsaris, ut scriptum legimus, Dominus noster Jesus-Christus à Judæis cruciatus est post diem decimum Kalendarum Aprilis, duobus Geminis Consulibus. Cùm resurrexisset die tertio, congregavit discipulos, quos*, &c. Nam & post *discipulos* distinguit; quod fecit quoque Cantabrigiensis. Utraque non malè.

Lin. 4. *Congregavit discipulos.*] Dato scilicet duabus Mariis præcepto, utì discipulis resurrectionem suam indicarent, monerentque, ut in Galilæam abirent ipsum isthic visuri, Matth. c. XXVIII. 10. 16. Marcus enim jam congregatis supervenisse Christum refert cap. 16. 14. ut & Lucas cap. 24. 36. *Tollius.*

Habet aliquid tale Theodorus Metochita in libro Hist. Rom. (*f*), ubi scilicet καὶ πρῶτα μὲν, inquit; ὤφθη δυσὶ γυναιξὶν ἡνίκα καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ κρατήσασαι κατησπάζοντο. ἔπειτα τῇ Μαγδαληνῇ μόνῃ ὀπτάνεται. μετὰ δὲ ταῦτα τῷ κορυφαίῳ

(*a*) *Lib. adversùs Judæos, Sect.* De Passione Christi, *in fine.* (*b*) *Henr. Noris in Epistolâ Consulari, pag. 9. & 10. Pagius in Criticâ Annal. Bar. ad A. Per. Gr. Ro.* 5522. (*c*) *Num* 23. (*d*) *P. 2. pag.* 125. (*e*) *P. 2. pag.* 270. *&* 271. (*f*) Vid. *fol.* 50. *&* 51.

Πέτρῳ; *Ac primum quidem mulierculis* [Malim *mulieribus*] *duabus visus est, cùm pedibus illa comprehensum amplecterentur. Indè soli Magdalena est conspectus, posteà Petro illi summo*: quæ clarissimi editoris Joannis Meursii versio est. Sed cùm ab unâ parte, secundùm S. Joannis Evangelium (*a*), Maria Magdalena sola ad sepulchrum esset, quandò suam illi Christus resurrectionem manifestam fecit, & *Abi*, ait, *ad fratres meos; dic illis: Ascendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, & ad Deum meum & Deum vestrum*; ab alterâ verò, secundùm Matthæum (*b*), mulieres, quibus Christus suos pedes amplexatis, *Ite*, inquit, *ac fratribus meis renuntiate, ut in Galilæam me istic visuri proficiscantur*, à sepulchro jam longè, quandò id ad Discipulos mandati acceperunt, abessent; & denique secundùm disertissimam Marci affirmationem, (*c*) *Christus, cùm resurrexisset manè, primo post Sabbatum die, apparuerit primùm Mariæ Magdalenæ*; his, inquam, de causis dicenda illa mihi planè videtur & vidisse prima omnium, dum sola sepulchro adesset, Dominum nostrum è mortuis redivivum; & habuisse quoque prima omnium tunc temporis mandatum ab illo de suâ resurrectione discipulis indicandâ. Ad phrasin quòd attinet, Lactantianam esse, monet & probat infrà Baluzius, P. 2. p. 9.

Ibid. *Quos metus comprehensionis.*] Videntur Apostoli, recollectis post primam illam fugam animis, postridiè & tertio die convenisse in unum, & sollicitos tristesque tragœdiæ hujus expectasse catastrophen. Vide cap. xx. Joannis, & Lucæ xxiv. ubi Christus Hierosolymis ipso resurrectionis die, cùm Cleopas cum sodali apparitionem Christi discipulis xi. aliisque narrarent, ad ipsos in cœnaculum accessisse narratur, in quod se metu Judæorum contulerant, incluserantque, magnâ sanè & tantùm non inextricabili à Matthæi Marcique diversitate, quorum ille profectos in Galilæam discipulos ad illum montem tradit, quem Jesus indicarat, hic posteà Christum discipulis apparuisse tradit, quàm hi duo, quid sibi accidisset, ad alios retulerant. *Tollius.*

Qui ea cuncta, quæ antecedens viri clarissimi observatio complectitur, uno ut ipse intuitu, simulque tanquàm eventa trium dierum Julianorum respexerint, hoc est, diei Passionis, quo sub vesperam Jesus-Christus sepulchro conditus est; posteri, quo toto jacuit sepultus; & resurrectionis, quo illucescente revixit; næ illi priorem Tollii difficultatem, haud *magnam* modò, & *tantùm non inextricabilem*, ut eam vocavit, sed reverà insolubilem reperient. Ita quippè, ex Matthæo (*d*), Apostoli illo ipso die resurrectionis, quo primâ luce Angelus ad mulieres, *Citò*, inquit, *euntes dicite discipulis ejus, quia resurrexit, & ecce præcedit vos in Galilæam*; dein Jesus ipse paulò post ad easdem (*e*): *Abite, renuntiate fratribus meis, ut eant in Galilæam; ibi me videbunt*, profecti fuerint omnes in Galilæam, in montem, quem eis condixerat Christus, ibique Dominum viderint & adoraverint. At contrà, ex aliis Evangelistis, jam *vespera erat* (*f*), & *cœnabant Apostoli* (*g*), nî jam etiam cœnaverant (*h*), quandò se Christus eorum Collegio primùm exhibuit. Quandònam igitur profecti eo die in Galilæam, & Christum in condicto sibi monte conspicati & venerati? An post cœnam denique, quia non antè? Sed ante cœnam non alia ipsis eundi causa in Galilæam per mulieres significata fuerat, quàm ut ibi Christum conspicerent. Cur ergò post cœnam, quo jam eum tempore viderant, in Galilæam visendi gratiâ exivissent? Quorsùm, dico, tam intempesta profectio? Operæ pretium itaque, quoniam non ignobilis nodus est, ut eum, occasione datâ, pro virili solvamus.

Christus, si quid cernimus, die resurrectionis semel (*i*) atque iterùm (*k*) per alios mandari Apostolorum familiæ jussit, ut εἰς Γαλιλαίαν suî causâ videndi proficiscerentur; qui quoniam de ejus à mortuis suscitatione dubitabant, per totum diem dare se eò versùs in viam neglexerunt: quamobrem venit tandem ad ipsos Christus de nocte; neque illi ampliùs eo die, ullove è proximè sequentibus, ob dictum Christi jussum in Galilæam ire cogitaverunt, multò minùs contenderunt. Factum id ergò demùm ab iis post octo ad minimum dies; idque sive ex casu merè fortuito, ut vulgò loquimur, sive potiùs ex novo Christi mandatu. Confer Joannis xx. 19. 26. cum xxi. 1. & seq. Et Christus, dum id temporis in Galilæâ versarentur, injunxit illis, non absens & aliorum operâ, sed ipse & coràm, ut ad se in certum Galilææ montem certâ die, sive etiam horâ convenirent. Atque eâ vice Apostoli ma-

(*a*) Vid. *Evang. Joann.* xx. 11. & *seq.* (*b*) *Cap.* xxviii. *comm.* 8. & *seq.* (*c*) *Cap.* xvi. *comm.* 9. (*d*) *Bap.* xxviii. *comm.* 1. 2. 5. 7. (*e*) *Ibid. comm.* 10. (*f*) *Luc.* xxiv. 29. 33. *Joann.* xx. 19. (*g*) *Marc.* xvi. 14. (*h*) V. *Luc.* xxiv. 41. 42. (*i*) *Matth.* xxviii. 2. 5. 7. (*k*) *Ibid. comm.* 10.

gistri sui dictis obtemperantes *in montem Galilææ profecti sunt, quem eis præscripserat*, Matth. XXVIII. 16. & ad quem cæteroquì *cùm etiamnùm è longinquo accederent, plerique quamprimùm Jesum viderunt, adoraverunt*, comm. 17. *quidam verò abstinuerunt*, (ibidem) *quòd an is reapsè foret, hæsitarent*, visu nimirùm reliquis minùs pollentes, nec ejus resurrectionem, quam tot certissimis testimoniis confirmatam vidissent, in dubium denuò vocantes, sed solam ejus præsentiam, de quâ nî sibi planissimè constaret, nolebant ei ipsi homini, quem strictim oculis observarent, & alii coram se ut Jesum & Deum venerarentur, religiosum ullum exhibere honorem. Confer Joan. XXI. 4. & seq. Adeò ut illud jam nobis, quod totiès à Chronologis sacris usurpatum est, inculcandum veniat, *Distingue tempora, & conciliabis Scripturas.* Aliquatenùs utiquè in hocce argumento clariores futuras, fateor, si quemadmodùm apud Lucam XXIV. 36. legimus: Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν; *Hæc autem ipsis loquentibus, stetit* IPSE JESUS *in medio eorum*; ita verba Matthæi forent: οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς; *Undecim autem illi discipuli profecti sunt in Galilæam, in montem, ubi* JESUS IPSE *constituerat eis, ut adessent.* Verùm, ne quid aliud dicam, eòdem quoque facere hodiernam lectionem, nemo vel mediocriter Græcè doctus negabit.

De istâ autem alterâ questione, quî verum sit, Christum Hierosolymis ipso resurrectionis die ad discipulos in cœnaculum accessisse, *dum Cleopas & sodalis, quo pacto sibi Christus apparuisset, undecim Apostolis aliisque narrarent*, tradente in contrarium Marco, *Christum non antè discipulis apparuisse, quàm illi duo quid sibi accidisset, ad alios retulissent*, ecce istum etiam nodum, ne, cùm opus est & possumus, Historiæ sacræ desimus, sic extricamus. Ex Marco *(a) Christus duobus è fidelium cœtu rus euntibus apparuit aliâ formâ*, quàm ante mortem consueverat. Iidem autem, si ad Lucam nos conferimus *(b)*, vix Jesum ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου cognoverant, & è suo conspectu evanuisse viderant, cùm sine morâ Hierosolymam rediere, ubi congregatos invenerunt Apostolos, eorumque socios, qui dicerent: *verè surrexit Dominus, seque Simoni ostendit.* Atque ibi tum Cleopas & sodalis, quæ sibi quoque in viâ & in cœnâ contigissent, narrarunt, loquendique finem eo temporis articulo fecerunt. Sed jam si ad Marcum revertimur *(c)*, plurimi ex iis, quibus ista recitabantur, quique similia priùs ab aliis audiverant, nec crediderant, ne Cleopæ quidem ejusque comiti fidem habuerunt; indèque de istis omnes denuò ac magis magisque disserere ac colloqui. *Et dum ita illi*, inquit Lucas *(d)* [tam quos Cleopas ejusque socius convenerant, quàm ipsummet cum itineris comite Cleopam intelligens] *eadem loquebantur, stetit ipse Jesus in medio eorum;* ut simul Christus sat diù post primam Cleopæ & sodalis narrationem sese vivum conspiciendumque Apostolis repræsentaverit, & dum unà adhùc omnes de memoratis à Marco apparitionibus inter sese agerent & disceptarent. Quòd si pluribus opus est, tria sunt, quæ hanc totam solutionem comprobant. Unum, ταυτὰ, cum gravi accentu, non *hæc*, sed *eadem*, haud rarò apud idoneos Auctores sonare, pro τὰ αὐτὰ scilicet *(e)*. Alterum verò, nullos in antiquioribus Novi Testamenti manuscriptis codicibus occurrere accentus; ut proindè si loci sensus, vel veritatis commoda requirant, tam facilè in iis legere queas ταυτὰ cum gravi, quàm ταῦτα cum circumflexo. Tertium deniquè, neutiquàm verisimile esse, ut ad primam Apostolorum aliorumve incredulitatis significationem Cleopas, & qui cum eo rure redibat, ibique Christum suis ipse quoque oculis conspexerat, frigidè conticuerint, vel ad alia omnia, de sibi factæ apparitionis veritate & gravitate parùm solliciti, sermonem converterint. Potiùs itaque etiam atque etiam pro rei merito institerint, itemque qui ipsis in cœnaculum intrantibus, *Christus verè resurrexit, & à Simone visus est*, dixerant. Quamobrem vertere equidem, ut suprà, non dubitaverim, *Eadem autem illis loquentibus*, id est, agitantibus & disputantibus, *Christus ipse constitit in medio ipsorum.*

Verùm ista nos longiùs abduxerunt: ad Auctorem nostrum redimus, qui de Christi discipulis inquiens, *quos metus comprehensionis ejus in fugam verterat*, nullatenùs Apostolorum metum, ne Christus comprehenderetur, intellexit; nam eos nonnisi post ejus comprehensionem aufugisse, ex Evangelio certum est: sed metum sanè iisdem ex ipso comprehensionis eventu obortum. Vide Matth. XXVI. 50. 56.

(a) Cap. XVI. 12. *(b) Cap.* XXIV. *comm.* 13. 31. *& seq.* *(c) Cap.* XVI. 12. 13. 11. *(d) Cap.* XXIV. *comm.* 36. *(e)* Vid. *Thes. L. Gr. Henr. Steph. tom.* 1. *pag.* 604. *in* ὁ αὐτὸς

Adde quoque, quæ nos infrà ad num. 36. notabimus.

Lin. 7. *Fuerunt.*] Lege *fuerant.* Bohecellus.

Adeò in eâ re doctissimo amico non repugno, ut ita ipse semper putaverim emendandum, inductus scilicet tam præcedentibus verbis, *congregavit discipulos, quos metus comprehensionis ejus in fugam* VERTERAT, [tempore plusquàm perfecto, non tempore perfecto *vertit*] quàm istis maximè Lactantii, lib. 4. Inst. cap. 20. *Discipulis iterùm congregatis, Scripturæ sanctæ litteras, id est, Prophetarum arcana patefecit, quæ antequàm pateretur, perspici nullo modo* POTERANT. Nam neque etiam ibi reperias *potuerunt.* Sed istam fortè correctionem præripuit utrique nostrûm Columbus. Haud enim aliter excusum hoc loco in editione Aboensi, ac nostræ conjecturæ legendum ferunt, licèt rationem frustrà quæras in ejusdem Notis.

Ibid *Ordinavitque eos.*] Ordinati jam erant à Christo Matthæi c. x. sed restrictâ missione ad Judæos. Ut igitur & Gentibus verbum Dei prædicaretur, novâ rursùs ordinatione indigebant, quæ se ad πάντα τὰ ἔθνη extenderet, Matth. xxviii. 19. Lucæ xxiii. 47. *Tollius.*

Unicè probo, totusque, ita me Deus amet, posse gaudeo hinc agnoscere virum celeberrimum, me, quidquid hactenùs ab ipso dissentiens animadverterim, nullâ vel malignitate, vel invidiâ fecisse, absit: sed ex solo summoque meo erga veritatem studio & candore, ut Litteratis licet ac Criticis. Cæterùm, uti noster, *ordinavit eos*, indubiè pro eo, quod Paulus, *Christi Ministros Dispensatoresque mysteriorum Dei constituit*, dixisset, aut aliquid tale; [vide enim Epistolam priorem ad Corinth. cap. 4. comm. 1.] ita Suetonius in Vespasiano cap. 23. *Quendam è caris ministris dispensationem cuidam, quasi fratri, petentem cùm distulisset, ipsum candidatum ad se vocavit, exactâque pecuniâ, quantam is cum suffragatore suo pepigerat, sine morâ* ORDINAVIT, hoc est, ut patet, dispensatorem instituit, vel creavit. Et infrà apud Cuperum, P. 2. p. 193. Hugo Floriacensis narrat, *Constantium* ORDINASSE *Licinium Cæsarem Hispaniarum*: quod etsi vir summus alienissimum pronuntiet à veritate, exemplum tamen est certissimum locutionis, quam hîc habemus, licèt in recentioris ævi Scriptore. Tertium affert infrà è Lactantio Baluzius, P. 2. p. 10.

Lin. 8. *Testamenti Novi solennem disciplinam.*] Id est, Baptismum. Hujus enim collatio in veteri Ecclesiâ solennis erat tempore Paschatis; quâ de re nonnulla in Notis ad Ausonii Carmen Paschale. *Tollius.*

Accepit de *totâ novi Testamenti disciplinâ* clarissimus Interpres Gallicus (*a*). Sed, ut opinor, malè. Primò enim haud alia attingit hic Scriptor in antecedentibus, quàm quæ à Christo post resurrectionem facta sunt. At nequaquàm, verbi gratiâ, Eucharistiam post suî suscitationem à mortuis instituit, [id ante mortem præstiterat] sed Baptismum, saltem quoad omnes gentes, Matth. xxviii. 19. Et prætereà, cùm in nostro Auctore, post *Ordinavitque eos, & instruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ suæ*, rursùmque post proximum *disponens Testamenti Novi solennem disciplinam*, confestim sequatur, *Quo officio repleto, circumvolvit eum procella nubis, & subtractum oculis rapuit in cœlum. Et indè discipuli ... dispersi sunt per omnem terram ad Evangelium prædicandum, sicut illis Magister Dominus imperaverat;* quid primùm omnium manifestius est, quàm τὸ *Ordinavit eos, & instruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ suæ*, illud ipsissimum esse, quod apud Matthæum legimus: *Et accedens ad eos Jesus locutus est, dicens, Data est mihi omnis auctoritas in cœlo & in terrâ; profecti ergò discipulas facite omnes gentes* (*b*)? Posteà verò quid clarius, quàm τὸ dehinc *disponens Testamenti novi solennem disciplinam*, illud pariter esse, quod apud eumdem Matthæum proximè occurrit (*c*), *Baptizantes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritûs Sancti?* Ac deniquè quid hoc evidentius, quàm τὸ *Quo officio repleto, circumvolvit eum procella nubis, & subtractum oculis hominum rapuit in cœlum*, id ipsum quoque denuò esse, quod apud Marcum scriptum est (*d*), *Postquàm hæc locutus esset, assumptus est in cœlum*: apud Lucam autem in Actis (*e*), *Et cùm hæc dixisset, adspicientibus illis, elevatus est, & nubes susceptum eum abstulit ab oculis eorum.* Per illam itaque *disciplinam*, quæ hoc loco *solennis* & *Novi Testamenti* vocatur, haud videmus, quid aliud melius, non quidem propter Christi institutionem, vel praxin primulorum Christianismi temporum: sed ex usu sæculi, verbi gratiâ, quarti, quo noster Cæcilius scribebat,

(*a*) *Maucroix, Canonicus Rhemensis.* (*b*) *Matth.* xxviii. 18. 19. (*c*) *Ibid. comm.* 19. (*d*) *Cap.* xvi. 19. (*e*) *Cap.* 1. *comm.* 9.

scribebat, possit intelligi, quàm Baptismus.

Cave modò, etsi Burdegalensis Ausonii versus Paschales incipiant,

Sancta salutiferi redeunt solennia Christi,

& olim in Thessaliâ, teste Socrate (*a*), *solis diebus Pascha baptizarent*, & secundùm Zonaram (*b*), *soleret Ecclesia in magno Sabbato Baptismata celebrare*, nec postremò aliorsùm abeat Basilius, Homil. in S. Baptismum, ne ob ejusmodi loca Baptismi collationem existimes non alio anni tempore usitatam fuisse solenniter in priscâ Ecclesiâ, quàm tempore Paschatis. Plerisque enim in locis, qui in Paschate baptizabant, baptizabant etiam in Pentecoste, & alicubi die quoque Epiphaniæ, imò *numerosiùs in die Epiphaniæ, quàm in Paschali tempore*, ut ex Decretis Leonis I. Papæ discimus, Tit. 7.

Tantùm qui ita die *Epiphaniæ*, seu, ut aliàs loquuntur, *Epiphaniorum*, vel interdùm etiam *Epiphaniarum*, pro ritu sibi à prædecessoribus peculiari frequentiùs tingebant, à prædicto Pontifice damnati sunt, utpotè *qui irrationabilem novitatem usurparent*, ait ille, *& confuso temporis utriusque mysterio, nullam esse differentiam crederent inter diem, quo adoratus est Christus à Magis, & diem, quo resurrexit Christus à mortuis* (*c*). Quin imò, inquit Petrus Blesensis, *Ecclesia sub anathemate interdixit, ne aliquis die Epiphaniarum baptizet, si articulus necessitatis non intercidat* (*d*).

Eorum verò superstitio, qui Thessalis illis, de quibus paulò antè è Socrate, similes, nolebant nisi ἐν τῷ Πάσχα accedere ad Baptismum, à nullo quidem, quod noverim, Concilio, vel Ecclesiæ Romanæ Episcopo insigniter condemnata est: sed præstricta est tamen à Joanne Chrysostomo, Homil. 1. in Acta Apostolorum.

Qui autem diebus simul Paschatis & Pentecostes baptizare solebant, ii diem Paschatis altero solenniorem existimabant: undè & forsàn *solennis* nostri loci *disciplina* κατ' ἐξοχήν. Tertullianus (*e*): *Dein Baptismo* SOLENNIOREM *Pascha præstat, cùm ... Passio Domini, in quâ tingimur, adimpleta est ... Exindè Pentecoste ordinandis lavacris latissimum*, seu, ut alii legunt, *latissimum spatium est*.

Ac denique consuetudo, quâ uterque dies Baptismo consecrabatur, nobis videtur fuisse omnium usitatissima, recepta quippè ab Ecclesiis Africanis, secundùm Tertulliani testimonium antè allatum; & de quâ disertè Siricius in Epistolâ Decretali ad Himerium Episcopum Tarraconensem: *Sequitur*, inquit, *de diversis baptizandorum temporibus, prout cuique libitum fuerit, improbabilis & emendanda confusio, cùm hoc sibi privilegium*, ET APUD NOS, ET APUD OMNES ECCLESIAS, *Dominicum specialiter cum Pentecoste suâ Pascha defendat, quibus solis per annum diebus ad fidem confluentibus generalia Baptismatis tradi convenit Sacramenta.*

Pag. 184. lin. 1. *Quo officio repleto.*] Malim *impleto.* Ideò Christus à Patre in terras missus fuerat, πιστὸς τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ad Hebr. 11. 2. ubi & ἀπόστολος καὶ ἀρχιερεὺς τῆς ὁμολογίας ἡμῶν appellatur. *Tollius.*

Habet Lingua Gallica plurimas istiusmodi locutiones. Quapropter, & quia simul infinita dicendi genera Latinis accepta referre debemus, vix mendum equidem τῷ *repleto* subesse, assentiri ausim. De *officio* verò, quid hîc sonet, adi Columb. P. 2. p. 271.

Ibid. *Procella nubis.*] Ῥητορικώτερον hoc Lactantii, qui hîc artis, quam docebat, non oblitus est, respondetque aliquantulùm τῷ ἀνεφέρετο, quod est apud Lucam, c. 24. 51. *Tollius.*

Alias, nec iniquiores, hujus loci censuras habes infrà apud Cuperum, P. 2. p. 125. & Columbum, p. 271.

Lin. 4. *Dispersi sunt per omnem terram, ad Evangelium prædicandum, sicut illis Magister Dominus imperaverat, &c.*] Locus, si quid Auctor per *omnem terram*, moxque per *omnes provincias & civitates* intellexerit, curiosiùs, ut licet, & ob antè dicta (*g*) necesse est, scire velimus, valdè notabilis. Nam *dispersi sunt Discipuli per omnem terram*, incipit ille, *sicut eis Magister Dominus imperaverat.* Atqui Dominus non injunxerat Apostolis, ut per solas gentes Romanis subjectas Evangelii causâ dispergerentur, sed ut ad omnes sine ullâ limitatione populos eo nomine abirent. Hinc apud Matthæum, XXVIII. 19. *Profecti*, ait, *docete* OMNES GENTES: apud Marcum verò disertiùs (*h*), *Euntes in* MUNDUM UNIVERSUM, *prædicate Evangelium* OMNI CREATURÆ; Redemptor scilicet totius Mundi, non illius unicè portionis, quæ Romanis parebat. Et noster ergò, cùm dicit,

(*a*) *Lib. 5. Hist. Eccles. cap. 22.* (*b*) *Ad Canon. 45. Conc. Laod.* (*c*) *V. Decr. Leon. 1. Tit. 7.* (*d*) *Serm. 13.* (*e*) *Lib. de Baptismo, sub finem.* (*f*) *Tit. 2.* (*g*) *V. suprà, pag. 8. num. 9.* (*h*) *Cap. XVI. comm. 15.*

Apostolos jam indè ab Assumptione Domini *dispersos fuisse per omnem terram ad Evangelium prædicandum, sicut eis Magister imperaverat*, tum de iisdem continuò post, *& per annos* XXV. *usque ad principium Neroniani imperii per omnes provincias & civitates Ecclesiæ fundamenta miserunt*, omnem totius Orbis terram habitatam, omnesque pariter omnis terræ provincias & civitates lato sensu intellexit, non Imperium strictè Romanum, omnesve provincias & civitates Orbis simpliciter Romani. Atque ita prorsùs in διαλέξει *De Legibus* Theodoretus (*a*). *Nostri illi*, inquit, *piscatores ac publicani, sutorque ille noster* [ὁ σκυτοτόμος, Paulo hâc voce indigitato] *cunctis nationibus legem Evangelicam detulerunt. Neque solùm Romanos, quique sub Romano vivunt imperio*, [καὶ τοὺς ὑπὸ τούτων τελοῦντας] *sed Scythas quoque ac Sauromatas, Indos præterea, Æthiopas, Persas, Seras, Hyrcanos, Britannos, Cimmerios, & Germanos, utque semel dicatur, omne hominum genus, nationesque omnes induxerunt Crucifixi leges accipere.*

Adde, si paucis ad specialiora quædam descendimus, Scythiam, verbi gratiâ, atque Indiam nunquàm censas fuisse sub Neronis decessore Claudio inter Imperii Romani provincias, & esse è cæteris Patribus, qui utcunque ex parte Pseudonymi, non modò *Philippum post Ascensionem Salvatoris Evangelium per annos tantùm viginti & unum Gentibus per Scythiam prædicasse*, scripserint (*b*), indèque *per revelationem in Asiam reversum esse*: de Thomâ verò, *Evangelium fuisse ab illo prædicatum Parthis, & Medis, & Persis, Hircanisque, Bactrianis, & Indis, tenente* scilicet *Orientalem plagam, & interna Gentium penetrante* (*c*); [longè enim præferenda Freculphi lectio, quam sequimur, Isidorianæ (*d*):] sed quibus, quod magis est, *Philippus anno* XII. *Claudii crucifixus fuerit & lapidibus obrutus* (*e*); imò esse, qui sub Melitonis Sardensis nomine (*f*) tradiderint, *anno secundo ab Ascensione Domini Apostolos per Orbem divisos in externis Provinciis Evangelium promulgasse*: quorumque proindè omnium sententia, si non planè eadem, quæ hujus Scriptoris, saltem quàm simillima fuerit, necesse est, hoc est, Christi fidem fuisse ante principium Neroniani imperii longè ultra Romani fines annuntiatam. Jure, an injuriâ, longum esset disquirere; & quousque tandem tum temporis pervenisset, nemo unquàm forsàn paulò prudens definire audebit, ita res obscura est, & de illâ sibi invicem adversantur, exempli causâ, Cecilius noster, hîc loci, Eusebius, lib. 3. Hist. Eccl. cap. 1. collato cum ultimo libri secundi; Origenes, Tractatu 28. in Matthæum; Tertullianus adversùs Judæos, Sect. de Nativitate Christi, sub finem; ac denique Augustinus in Epistolâ ad Hesychium, quæ octogesima est, haud procul quoque à calce. Jam satis sit ergò Auctoris nostri mentem, capite tamen tertio meliùs adhùc declarandam, pro virili aperuisse.

Lin. 5. *Magister Dominus.*] De Christo, citra controversiam. Quarè maluit sine dubio Columbus utramque vocem litterâ majusculâ inchoari. Sed id nihili. Alicujus verò momenti est, quòd ita *Magister Deus* de eodem apud Lactantium (*g*) occurrat his verbis: *Discipuli per provincias dispersi fundamenta Ecclesiæ ubique posuerunt, facientes & ipsi in nomine* MAGISTRI DEI *magna & penè incredibilia miracula.* Sic enim firmantur, quæ à nobis suprà, pag. 11. num. 17. ad hujus conjecturæ fulcimentum allata sunt, *Qui illuserant Deo, strati jacent.*

Ibid. *Et per annos* XXV. *usque ad principium Neroniani imperii.*] Constat ratio. Nam huic Scriptori (*h*) *Jesus Christus post diem decimum Kalendarum Aprilis cruciatus est duobus Geminis Consulibus*; & sub iisdem, *commoratus cum Discipulis diebus duntaxat* 40. *post resurrectionem, fuit in cœlum raptus. Et indè*, secundùm eumdem, *Apostoli per omnem terram dispersi, per annos* 25. *usque ad principium Neroniani imperii Ecclesiæ fundamenta miserunt.* Atqui ab anni tempore, quo sub duorum Geminorum Consulatu Jesus Christus in cœlum receptus est, usque ad primordia Principatûs Neronis, anni tantùm sunt XXV. cum men-

(*a*) *Aliter, De curandis Græcorum affect. Serm.* 9. *p.* 125. *edit. Commel.* 1592. (*b*) *Abdias Babylonius, de Vitis Apostolorum, lib.* 10. *p.* 118. *&* 119. *edit. Bas.* 1552. (*c*) *Ita Freculphus, tom.* 2. *Chronic. lib.* 2. *cap.* 4. (*d*) *Isidoriana est* . . . . . . Hircanisque, ac Trajanis, & destinans Orientalem . . . . *Apud Isidorum Hispalensem scilicet, lib. De vitâ & obitu Patrum, num.* 75. (*e*) *Ita quædam exemplaria Chronici Eusebiani. Confer Centur. Magdeb. lib.* 2. *cap.* 10. *De vitis Doctor. pag.* 442. *in v.* Philippus, *cum Animadversionibus Jos. Scal ad annum* MMLXIX. *& Sabellico, Ennead.* 7. *lib.* 2. *pag.* 137. (*f*) Vid. *Baronii Annales ad An. Chr.* 44. *num.* 13. (*g*) *Lib.* 4. *Institut. cap.* 20. (*h*) *Initio hujus cap.*

sibus v. & aliquot diebus. Sed noster numerum, ut solet fieri, rotundavit. Distinguit porrò non malè post *per annos* XXV. editio Aboensis, habetque complura Baluzius, nec parvi momenti, ad eadem verba, P. 2. p. 10.

Lin. 6. *Per omnes provincias & civitates.*] Id est, si vernacula Maucroixii tralatio audienda sit, *per omnes provincias & civitates* IMPERII ROMANI. Nec dubitandum quidem, quin infrà, cap. 23. *Census in provincias & civitates semel missus*, de Censu in provincias & civitates Imperii Romani misso pari modo sit intelligendus, nec quin pariter, cap. 7. per *concisas in frusta provincias, singulasque regiones, ac propemodùm civitates multis Præsidibus & pluribus officiis oppressas*, intelligendæ quoque veniant Imperii Romani provinciæ, regiones & civitates. Sed quoad nos, hîc sanè, ob antè dicta num. 14. non possumus non supplere potiùs ex præcedentibus *omnis terræ*, latè loquendo, sicuti recèns observabamus; ita ut denique, quemadmodùm apud nostrum *Ecclesia constituta* uno modo c. 1. sub finem, & altero c. 12. circa medium, debet accipi: sic apud eumdem uno loco *per omnes provincias & civitates*, altero verò *ubique in provincias & civitates*, pro locorum naturâ res diversas connotent. Adde quæ hoc ipso capite, num. 21. & 31. ad vocem *justitiam*, itemque num. 41 & 47. ad *translatum* [*Neronem*] & *translatos* [*duos Prophetas*] dicemus.

Lin. 7. *Ecclesiæ fundamenta miserunt.*] Vide omninò & Lactantii verba, quæ suprà num. 15. exscripsimus; & Baluzium infrà P. 2. p. 10. Columbum verò, p. 271.

Ibid. *Cùmque jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit.*] En tibi, Lector, locum, quem contra Baronium, cæterosque innumeros & acriores diuturnæ S. Petri in urbe Româ Cathedræ defensores, verè pugnacem & invictum dicere possumus. Baronius enim in Annalibus ad annum Christi 44. num. 13. *Omnium*, inquit, *testimonio certum exploratumque habetur, jam anno secundo ejusdem* [*Claudii*] *Augusti Petrum, Apostolorum principem, venisse Romam.* At noster contrà, *Petrus Romam advenit, cùm jam Nero imperaret.* Hincque adeò, post repertum vulgatumve semel hoc opus, gravia illa doctorum tam Protestantium, quàm Pontificiorum judicia, quæ partim subjicere, partim indicare properamus.

» Hujus Tractatûs interventu, tandem aliquandò ab inveterato errore liberamur, de » S. Petri 25. annorum Pontificatu. » *Præfatio editionis Oxoniensis, seu veriùs piissimi & Reverendi, dum viveret, Oxoniensis Episcopi, Joannis Felles, cujus, uti morum sanctitas excellens, & effusissima in pauperes beneficentia, mirusque animi in promovendis melioribus litteris ardor, justam semper à me venerationem habuerunt: ita memoria sit æternùm precor benedicta.*

» The Account that he gives of Saint » Peter's coming to Rome, cuts of the Fa» ble of his being there for five and twenty » years.« *Præfatio, quam Reverendus ipse quoque jure meritissimo Episcopus Sarisburiensis, Burnetus, suæ olim vernaculæ Tralationi, necdùm Præsul, præfigebat. Quæ fermè sonant:* Quod Lactantius in hoc libro de B. Petri in urbem Romam adventu recitat, omnem serpendi ampliùs potestatem præcidit fabulæ, quâ ipsum Romæ XXV. annis sedisse nugabantur.

» Eusebius in Chronico Petri in urbem » Romam adventum refert anno secundo » Claudii, quam sententiam secutus est Ba» ronius. Sed, ut inquit Valesius in Notis » ad Eusebium lib. 2. cap. 16. sententia hæc » refelli videtur ex Actibus Apostolorum; ex » quibus constat, Petrum in Judæâ ac Syriâ » semper mansisse usque ad ultimum annum » Agrippæ Regis. Qui cùm Hierosolymis » Petrum in vincula conjecisset, paulò post, » divinâ eum insequente justitiâ, extinctus » est Cæsareæ, ut refert Lucas. Cùm igitur » anno quarto Claudii mortuus sit Agrippa, » ut inter omnes convenit, Petrus ante hunc » annum Romam proficisci non potuit. Sed » Auctor Chronici Alexandrini adventum » Petri in urbem Romam adhùc tardiùs re» fert. Scribit enim, Paulum venisse Hieroso» lymam ob controversiam de Circumcisio» ne anno sexto Claudii; eoque anno cele» bratum esse Concilium Hierosolymitanum, » Apostolis nondùm à se invicem disjunctis. » Itaque ex ejus sententiâ, Petrus non ante » annum VII. Claudii Romam profectus est. » Denique Lactantius lib. de Mortibus Perse» cutorum cap. 2. ait, Petrum, *cùm jam Ne» ro imperaret*, Romam venisse, quæ opinio » verosimilior videtur. Neque enim in Chro» nologiâ Pontificiâ Eusebio magna fides ha» benda, ut inferiùs ostendemus. Præstat » hîc Lactantii citati verba in medium af» ferre. Apostoli *per annos* XXV. *usque ad » principium Neroniani imperii* &c.... *Cùm» que jam Nero imperaret, Petrus Romam » advenit*, &c.... Ex his viginti quinque » annis, qui ad prædicationem omnium

» Apostolorum ex æquo pertinent, orta videtur opinio de xxv. annis, qui vulgò tribuuntur S. Petro in Sede Romanâ. Qui Claudio imperante Petrum Romam venisse volunt, coguntur duplicare profectionem ejus in Urbem, & duplex item ejus cum Simone Mago certamen comminisci, primò quidem temporibus Claudii, dein principatu Neronis; quod tamen à nullo Veterum proditum, ut ait Baluzius in Notis ad Lactantium. Hanc etiam sententiam tuentur Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum veterum Pontificum, & Ludovicus *Du Four* in Observationibus MSS. ad Chronologiam Pontificiam, quas mecum pro suâ benevolentiâ communicavit.« *Pagius, in Criticâ Annal. Baron. p.* 39. *&* 40. *ad ann. Per. Gr. Rom.* 5536. *num.* 3. *&* 4. Ubi utinàm pari accuratione locum Papebrocii, quem in animo habebat, indicasset. Nos enim nullum hactenùs in dicto Conatu, nec in ejus Appendicibus, potuimus reperire, in quo Papebrocius duplicem eam Petri in Urbem profectionem confutet, vel simpliciter neget. Et contrà, *Dicam igitur*, inquit ille pag. 12. num. 4. (*a*), *Petrum quidem Romam venisse 2 anno Claudii, (quæ res Eusebium deceperit) sed prævalente apud Imperatorem gratiâ Simonis Mâgi .... mox rediisse in Syriam, ibique mansisse, quoad Divino admonitu (si Metaphrasti credimus) vel suâ propriâ sponte, iterùm Romam revertit....... Itaque opinari volo, sub initium anni* 50. *Romam advolasse Apostolum, & mense Januario ibidem Cathedram sibi & successoribus suis constituisse*: duplicato proindè ibi loci à Papebrocio Petri in Urbem adventu, quemadmodùm moris est, quin & utroque ad tempora Claudii relato; imò, priore usque ad annum illius secundum, posteriore autem non inferiùs, quàm ad decimum. Ubinàm ergò Papebrocii consensus cum nostro Scriptore & Pagio, ponentibus Petrum Romam nonnisi Neronis principatu venisse? Sed in eo forsàn ex mente Pagii agnosci debet, quòd quidquid Papebrocius de geminâ Petri sub Claudio in Urbem profectione statuerit, non ideò Petrum Romæ 25. annis Pontificem sedisse cum vulgo agnoverit, sed *quindecim tantùm* (*b*), *integrumque* adeò, ut ipse locutus est (*c*), *decennium exorbitanti numero viginti quinque annorum subtraxerit.* At, si ita est, locutus ergò fuisset paulò aliter, quàm fecit, clarissimus Pagius. Notam porrò Baluzii, ad quam suprà respiciebat, extare obiter moneo, P. 2. p. 10. ad hæc verba, *Per annos* xxv. Et ob eandem, longè ante Pagium editiones Oxoniensis & Cantabrigiensis »: Ex hoc loco eos redarguit Baluzius, qui viginti quinque annos Petro assignant, quibus Ecclesiæ Romanæ præsideret, & cùm excussa sibi viderint omnia ferè subterfugia, eò redacti sunt, ut duplicem Petri profectionem in Romam comminiscantur, unam Claudii temporibus, principatu Neronis alteram, contra omnium fidem, qui de eâ aliquid litteris mandarunt.

Videantur nunc, si quid restat, Cuperus & Columbus suis locis (*d*): sed omnium maximè, quandò in rei veritatem penitiùs inquirere libebit, docta mehercule & laboriosa clarissimi Frider. Spanhemii de temerè creditâ Petri in urbem Romam profectione Dissertatio, nec non Illustris Salmasii Tractatus de Primatu Petri.

Ibid. *Petrus Romam advenit.*] Vide de eo Petri adventu Scaligerum ad Novum Testamentum. *Tollius.*

Scaligeri locus est ad istum Joh. XIIX. 31. ἡμῖν οὐκ ἔξεστι ἀποκτεῖναι οὐδένα. Ubi mirum quantâ, non dicam confidentiâ, sed εὐστοχίᾳ & sagacitate vir summus, cui nunquàm noster innotuerat, id ipsum ferè totidem verbis, quod noster olim dicturus erat, occupaverit sub finem in hunc modum: *A Christi in cœlum receptu ad* IV. *annum Neronis certo certiùs est, Petrum Romam non venisse.*

Lin. 8. *Et editis quibusdam miraculis quâ virtute ipsius Dei datâ sibi ab eo potestate faciebat.*] Meliùs ante omnia cum Aboensi editione distinxeris, *& editis quibusdam miraculis, quæ virtute ipsius Dei, datâ sibi ab eo potestate, faciebat....* Quæ hîc autem secundo loco debeant miracula intelligi, ingenuè dicam, non mihi constat. Sive quia quidquid Arnobius (*e*), Sulpicius Severus (*f*), Georgius Metochita (*g*), atque alii, de Petri miraculis apud Romanos patratis speciatim recitent, noster ad nil tale descendat: sed de quibusdam tantùm meminerit generatim, *editis quibusdam miraculis....*

(*a*) *Conatûs nempè Chronico-Historici &c. qui extat in Propylæo Sanctorum Maji.* (*b*) V. *Indicem Materiarum Tomi* 5. *Maji*, *p.* 178. (*c*) *Pag.* 12. *num.* 3. *Conatûs suprà dicti.* (*d*) *Cuperus*, *P.* 2. *p.* 125. *Columbus*, *p.* 271. (*e*) *Lib.* 2. *adversf. Gentes.* (*f*) *Lib.* 2. *Sac. Histor.* (*g*) *In Hist. Rom. p.* 78. *& seq.*

Sive posteà, quoniam dum Arnobius & Sulpicius Severus (*a*) *nonnisi Simonis Magi de cœlo in terram, orante Deum Petro, vel etiam Paulo* (*b*), *præcipitati*, mentionem faciunt, adjicit exertè Georgius Metochita (*c*), *fuisse in ejus præstigiatoris vestibulo canem catenâ alligatum, qui quosvis ad dominum injussu intrantes devoraret: voluisse autem aliquandò Petrum ad Simonem Magum adire; tuncque jussisse cani, ut prior intraret, & voce humanâ Magistro de Petro pro foribus stante nunciaret: id verò confestim factum fuisse à cane, cunctis, qui in ædibus erant, obstupefactis.*

Sive tertiò, quia cùm ista miracula fabulam merè redoleant, (undè & primum doctissimus Cuperus *fabulam* infrà (*d*), tametsi altero probabilius, appellabit) Christus autem miracula longè aliûs naturæ promisisset editum iri per Apostolos (*e*), quæque illi adeò ediderunt, imò quæ & Patres edita esse ab Apostolis crediderunt, sicut vel ex eorum Homiliis & Commentariis ad Acta Apostolorum liquet: idcircò, inquam, admodùm possibile sit, Cecilium nostrum respexisse potiùs ad aliqua melioris notæ miracula tanquàm Romæ per Petrum facta, quàm ad modò recitata, quæ mendacii suspicione non carent.

Sive denique, quòd etsi Patres solis variorum miraculorum narrationibus fidem habere debuerint, sæpiùs tamen quàm par fuit, etiam fabulosis accommodaverint, uti eadem exempla plus satis ostendunt.

Verumenimverò, quæcunque demùm miracula noster dicere voluerit, Patres certè, dum *dubia*, seu quis malit *apertè fabulosa*, pro veris sine malo dolo amplectebantur, eadem quoque, quod decuit, divinitùs edita credebant. Nec aliter de vero miraculo Petrus in Actis (*f*), id est, post celebrem illam pauperis cujusdam ab utero claudi sanationem: *Viri Israelitæ, quid miramini de hâc re? aut quid intentos oculos in nos habetis, quasi propriâ potentiâ vel pietate effecerimus, ut hic ambulet? Per fidem in nomen Principis vitæ hunc, quem conspicitis ac nostis, confirmavit nomen ipsius.* Et Orosius similiter (*g*) de cunctorum Apostolorum miraculis: *Pilatus .... ad Tiberium Imperatorem atque ad Senatum retulit de passione & resurrectione Christi, consequentibusque virtutibus, quæ vel per ipsum factæ fuerant, vel per discipulos ipsius in nomine ejus fiebant.* Imò, præ cæteris omnibus testimoniis, Præfatio Julii, ut ajunt, Africani in Historiam Abdiæ Apostolicam (*h*): *Verùm utrùm magna Apostoli ostendissent prodigia in populis, an minora, non hæc fragilitati humanæ sunt adscribenda, sed à nobis fideliter confitendum, quia operatur ea unus atque idem Dominus Jesus Christus, qui in eis per bonam voluntatem & sensûs puritatem habitat.*

Lin. 9. *Convertit multos ad justitiam.*] Locutio desumpta, ni fallor, ex istâ Gabrielis ad Zachariam de Joanne Baptistâ (*i*), *ut convertat ... incredulos*, vel, ut alii malunt, *rebelles ad prudentiam justorum.* Undè & erunt fortassis, qui primo intuitu censeant, *justitiam* nil hîc esse aliud, quàm eam ipsam *justorum prudentiam.* Sed meliùs proculdubiò quid nunc *justitiæ* nomine intelligere oporteat, docet infrà ex Lactantio & Sulpicio Severo Baluzius, P. 2. p. 10.

Ibid. *Deoque templum fidele, &c.*] Hoc est, Christianorum corpus. *Editio Oxon. & Cant.* Optimè. Confer Baluzium, P. 2. pag. 11. Item pag. 8. & 9. Columbum autem, pag. 272. §. 1.

Pag. 185. lin. 1. *Ac stabile collocavit.*] Vide Bal. P. 2. p. 12. Cuper. p. 126. & Col. p. 272.

Ibid. *Quâ re ad Neronem delatâ.*] Ita hîc agit Lactantius, ut bonam in eo fidem desiderem. Longè enim alia ratio fuit, quàm quæ hîc adfertur. Facta namque persecutio, ut incensæ urbis invidia in Christianos derivaretur. Sed nec tempora congruunt: imò, ut paucis dicam, manifestè hæc falsa sunt. *Tollius.*

Rectè sanè, quibus Cornelius Tacitus & Sulpicius Severus lecti fuerint, visique magni, aut soli auctores, ad quos liceat attendere. Tacitus enim (k) de Romæ incendio ad annum V. C. DCCXVII. quo C. Lecanius & M. Licinius Consules erant, differens: *Sed non ope humanâ*, inquit, *non largitionibus Principis, aut Deûm placamentis decedebat infamia, quin jussum incendium crederetur. Ergò abolendo rumori Nero subdidit reos, & quæsitissimis pœnis affecit, quos per flagitia invisos vulgus Christianos appellabat.* Parique modo

(*a*) *Ubi suprà.* (*b*) *Sulpic. Sever. ibid.* (*c*) *Ubi suprà, p. 78. item p. 77. ex versione ferè Joan. Meurs.* (*d*) *P. 2. p. 125.* (*e*) Vide *v. gr. Matth.* x. 8. (*f*) *Cap.* III. 12-16. (*g*) *Lib. 7. cap. 4.* (*h*) *Edit. Basil.* 1552. (*i*) *Luc.* 1. 17. (k) *In Annalib. lib.* 15.

Sulpicius Severus (*a*): *Abundante jam Christianorum multitudine, accidit ut Roma incendio conflagraret, Nerone apud Antium constituto. Sed opinio omnium invidiam incendii in Principem retorquebat, credebaturque Imperator gloriam innovandæ urbis quæsisse. Neque ullâ re efficiebat, quin ab eo jussum incendium putaretur. Igitur vertit invidiam in Christianos, actæque in innoxios crudelissimæ quæstiones; quin & novæ mortes excogitatæ, [ut ferarum tergis contecti, laniatu canum interirent. Multi crucibus affixi, aut flammâ usti. Plerique in id reservati, ut cùm defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur.] Hoc initio in Christianos sæviri cœptum.* Ita igitur ambo.

Sed vel indè primò plus satis liquet, Cornelium Tacitum & Sulpicium Severum non esse in hoc negotio nisi pro uno & eodem homine numerandos, quòd quæ in Sulpicii verbis uncinulis inclusimus, singula totidem ferè syllabis apud Tacitum, post illa quæ ex ejus Annalibus descripsimus, legantur; quod ideò ante omnia observatum volumus, ne quis nos nunc temporis propter utrumque geminâ propriè credat auctoritate premi, non unicâ.

Posteà verò, si maximè geminâ urgeremur, certè agnoscet, scio, ipse Tollius, nunquàm potuisse hunc auctorem in Historiam Sacram Sulpicii Severi incidere, eamque legere. Quid ita? Quia nempè ipsemet Tollius hoc quidquid est operis ubique Lactantio adscribit (*b*); nec ignorat quo tempore fuerit conscriptum, nimirùm, cùm nondùm Licinius sævire cœpisset in Christianos (*c*), id quod anno demùm Æræ Dionysii CCCXX. aggressus est (*d*): nec quousque pariter Lactantius ætatem ad summum produxerit, hoc est, ad annum circiter CCCXXVI. (*e*): nec postremò, post quem definitè annum Historiam suam Sulpicius Severus absolverit; id est, non ante quadringentesimum, Consulibus Stilicone & Aureliano (*f*), octoginta fermè annis post mortem Lactantii. Sicque nulla hactenùs in nostro Scriptore mala fides.

De Tacito autem, qui sub Adriano Principe Annales suos exarabat, næ illum legere potuit noster Cecilius. Sed quid, si eum tamen nunquàm viderit? aut legerit quidem, verùm ejus, cùm oportuit, non meminerit? aut etiam legerit, probèque illius meminerit, quandò ea, de quibus agitur, scriberet, verùm alios sequi maluerit auctores? An, quidquid ex istis tribus dicatur, jurè tandem bona fides desiderabitur in nostro, aut manifestè falsa erunt quæ hîc loci leguntur? Profectò dixerit cum viro docto qui volet, mihi, ut res esse video, religio est.

Primùm enim Suetonius, Scriptor æquè, ac quisquam alius, gravis & idoneus, ita incensam fuisse à Nerone urbem Romam, & Christianos sub eo persecutionem passos esse commemoravit, ut non modò non utriusque eventûs mentionem fecerit conjunctim in uno eodemque capite, vel prioris utique eventi alicubi ante posterius, & tanquàm ejus quod posteriori occasionem præbuerit, ut contrà posterioris capite decimo sexto meminerit in hunc modum: *Afflicti suppliciis Christiani, genus hominum superstitionis novæ ac maleficæ;* prioris verò capite demùm tricesimo octavo, his verbis: *Sed nec populo aut mœnibus patriæ pepercit. Dicente quodam in sermone communi,*

ἐμῦ θανόντ☉ γαῖα μιχθήτω πυρί:

IMO, *inquit*, ΕΜΟΥ ΖΩΝΤΟΣ; *planèque ita fecit: nam quasi offensus deformitate veterum ædificiorum, & angustiis flexurisque vicorum, incendit urbem tam palàm,* & quæ deinceps, Suetonio, ut breviter dicam, ne tantillulùm quidem innuente in alterutro loco, Christianorum persecutionem natam esse ex illâ Romæ conflagratione: sed tradente solùm generaliter in primo, *Christianos afflictos fuisse sub Nerone, ut hominum genus novæ ac maleficæ*, si Diis placet, *superstitionis.*

Deindè, quanquàm in Latino Eusebii, vel potiùs Hieronymi Chronico, uterque casus diverso ordine recitetur, incendium tamen Hieronymus haud aliò refert, quam ad annum X. Neronis hâc notulâ: *Nero, ut similitudinem Trojæ ardentis inspiceret, plurimam partem Romanæ urbis incendit.* Christianorum verò persecutionem quòd spectat, illam ad annum demùm ejusdem Neronis XIV, hâcque adeò simplicissimâ narratione posteritati traditam reperimus: *Primus Nero super omnia scelera sua etiam persecutionem inter Christianos facit, in quâ Petrus & Paulus gloriosè Romæ occubuerunt:* ut manifestò Hieronymus incendium & persecutionem tanquàm res planè disjunctas retulerit, quas-

(*a*) *Lib. 2. Sac. Hist.* (*b*) *Verbi gr. ad hunc locum, & suprà, num.* 13. (*c*) Vide *infrà, à cap. 48. ad finem libri.* (*d*) *Adi Baluz. P. 2. p. 6.* (*e*) Vide *eund. ibid. pag.* 6. 7. (*f*) V. *Sulpic. Sev. lib. 2. Hist. Sac. cum Notis Drusii, & aliorum.*

que nullam habuisse ad se invicem causæ & effectûs χέσιν existimaret. Quod meliùs tamen haud dubiè intelligemus, si nos jam à Latino, ut ita pergam dicere, Hieronymi Chronico ad Græcum Eusebii Chronicon, vel ejusdem etiam Eusebii Historiam Ecclesiasticam, in quâ fuisse eum *accuratiorem*, *quàm in Chronico*, viri eximiæ eruditionis (*a*) non injuriâ pronunciant, contulerimus, solius quippè Neronianæ persecutionis mentionem in Chronico primùm his verbis reperturi: Νέρων ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἀδικήμασιν αὐτοῦ τὸν πρῶτον κατὰ χριστιανῶν ἐνεδείξατο διωγμὸν, ἡνίκα Πέτρος καὶ Παῦλος οἱ θειότατοι ἀπόστολοι τῷ ὑπὲρ χριστοῦ μαρτυρήσαντες ἐστέφθησαν ἀγῶνι. Quorum modò versionem sat idoneam ex Hieronymo describebamus. In Historiâ autem Ecclesiasticâ, Ἐνέδει δ᾽ ἄρα τοῖς πᾶσι ... id est, interpretante Henrico Valesio, *Verùm hoc unum adhùc illi deerat, quod cæteris ejus in titulis adscriberetur, ut scilicet primus* [*Romanorum*] *Imperatorum hostis Christianæ Religionis diceretur fuisse... Sic igitur omnium divini Numinis hostium princeps & antesignanus Nero in ipsos Apostolos sævijt*, absque ullâ iterùm incendii commemoratione, undè ista Neronis persecutio exarserit.

Præterea, quid Orosius, quem utriusque cladis cum Hieronymo, & eodem quoque, quo Hieronymus, ordine, mentionem fecisse, certum est? An ei Nero ad persequendos fideles, ut incensæ Urbis invidia in Christianos retorqueretur, prorupit? Minimè gentium, sicut omnibus, quibus vel semel caput septimum libri septimi fuerit lectum, constabit; ubi nempè Orosius post longam Neronianorum facinorum enumerationem, (& in quorum extremo agmine *urbis Romæ incendium* ante omnia, tum *imperata Senatui vis ingens sestertiûm ad expensas*, mox *plurimorum Senatorum spoliatio*, dehinc *omnium Negotiatorum expilatio*, proximè autem *permultorum ex iisdem Senatoribus cædes*, dein porrò *integri ferè equestris ordinis destitutio*, ac deniquè *matris, fratris, sororis, uxoris parricidia, cæterorumque omnium cognatorum & propinquorum jugulatio* comparent & recensentur) statim subjungit: *Auxit hanc molem facinorum ejus* TEMERITAS IMPIETATIS IN DEUM. *Nam primus Romæ Christianos suppliciis & mortibus affecit, ac per omnes provincias pari persecutione excruciari imperavit; ipsum quoque nomen extirpare conatus, beatissimos Christi Apostolos, Petrum cruce, Paulum gladio occidit;* Orosio proindè totam Christianorum persecutionis causam culpamque ita apertè soli Neronis in Deum impietati assignante, ut si quis ex rerum serie, quam post illum exhibuimus, conficere vellet, Christianos fuisse secundùm Orosium ad vertendam in eos combustæ Urbis invidiam à Nerone vexatos, posset idem simili, imò meliori jure, illùc quoque Neronis parricidia trahere; de quibus scilicet propior in dictâ Orosii περιοχῇ mentio fit.

Adhæc, dum de causâ, propter quam Nero Christianos persecutus est, Tacitus & Orosius à se invicem tam diversi abeunt, aliò etiam Pseudo-Hegesippus (*b*) lectores suos ducit, Neronem quippè idcircò *adversùs Christianos insurrexisse*, tradens, quòd *Petrus & Paulus, Christianorum doctores, virtute suorum operum Neronem sibi adversum fecissent;* hoc est, ut posteà loquitur, *Simonem Magum, Imperatori utilem, & Reipublicæ necessarium, sustulissent.*

Postremò, quod magis est, è Theodoro Metochitâ (*c*), Nero longè etiam ante Romæ incendium Christianos fuerat insectatus. Accidit enim ea clades *C. Licanio & M. Licinio Consulibus*, ait Tacitus (*d*), quo tempore, monente Suetonio (*e*), Nero annum ætatis agebat XXVII. Atqui, secundùm Theodorum Metochitam (*f*), *post Claudium Nero ... imperium XIV. annos tenuit. Et hic impurissimus* ἐτῶν ὢν δέκα καὶ ἑπτὰ ὤν, πρῶτος τοῦ διωγμοῦ ἦρξατο, ANNOS SEPTENDECIM NATUS, PRIMUS PERSECUTIONEM INCHOAVIT. Nec quisquam tamen hactenùs, quod noverim, bonam horum omnium fidem (Suetonii dico, Eusebii, Hieronymi, Orosii, & sic de cæteris) desiderare se in hoc negotio testatus est.

Quæ cùm ita sint, absit, ut eam magis huic Auctori deesse suspicari velimus, multòque minùs affirmare; quanquàm fieri quidem facilè queat, ut non malâ fide malas merces ab aliis acceperit, easdemque posteà uti bonas in hoc ipso opere exposuerit. Quid plura? *Deliros & deliramenta* ipsemet strenuè explodit sub finem hujus capitis. Et initio quinquagesimi secundi: *Quæ omnia*, inquit,

(*a*) *Pagius in Criticâ Annal. Baron. ad an. Christi 90. num. 6. & ante eum Dodwellus in Dissertat. De Successione primorum Romæ Episcoporum.* (*b*) *Lib. 3. de Exc. Urb. Hierosf. cap. 1. & 2.* (*c*) *Pag. 76. & 77. Hist. Rom.* (*d*) *In Annal. lib. 15.* (*e*) *In Nerone cap. 6.* (*f*) *Ubi modò dictum.*

secundùm fidem scientium loquor, [*&*] *ita ut gesta sunt mandanda litteris credidi, ne aut memoria tantarum rerum interiret, aut si quis historiam scribere voluisset, non corrumperet veritatem, vel peccata illorum adversùm Deum, vel judicium Dei adversùs illos reticendo.* Ecquis verò meliora bonæ fidei indicia in ullo Auctore requirat?

Atenim *tempora non congruunt*, instat vir clarissimus. Esto verò, inquio ego. Num id perpetuò certum & indubitatum est argumentum malæ fidei, nec quandòque etiam non voluntariæ ἀνισορκίας? Omninò, haud minùs posterioris, quàm prioris. Sed prætereà, *non convenire tempora*, cur dabimus? cùm ne quidem quid ista sibi velit objectio, divinemus, & indè aliàs videantur non malè congruere, quòd quæ hîc quatuor ad doctrinam temporum pertinentia à nostro Cecilio ponuntur, (Petrum, quandò jam Nero imperabat, Romam venisse: eumdem posteà multos ibi ad justitiam convertisse: Neronem deindè primum omnium post Ecclesiam semel constitutam persecutum esse Dei Servos: denique, Servos Dei Petrum & Paulum fuisse Neronis jussu in eâ persecutione interemtos) haud solùm isto pacto inter se cohæreant quotquot sunt, verùm singula insuper talia sint, ut nullum ex iis ulli anno certo alligetur ab Auctore, possintque adeò, servatâ dicti ordinis ratione, tam benè, si sit opus, cum hoc, quàm cum illo anno connecti; id est, verbi gratiâ, Petri in urbem Romam adventus cum anno 4. imperii Neronis, si *à Christi in cœlum receptu ad quartum annum Neronis certo certius sit, Petrum Romam non venisse*, quod olim ponebat Josephus Scaliger (*a*); tunc quippè Petrus bellè huic Scriptori, cùm jam Nero imperaret, Romam advenerit, vel cum primo utique Neroniani imperii, si secundùm recentissimam Pagii sententiam (*b*), *primus Petri in urbe Româ sedentis annus cum primo imperantis Neronis inchoandus est*, quia tunc quoque egregiè à nostro: *Cùm jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit*, scriptum fuerit. Uno igitur verbo, nî, exempli causâ, luce meridianâ clariùs ostendatur, *Petrum nunquàm fuisse Romæ*, quod non videtur contendere Tollius, vel *nullam unquàm extitisse sub Nerone persecutionem*, quod Tollius non negat, aut *Petrum & Paulum nunquàm esse sub illâ martyrio affectos*, quod à nemine, opinor, potest probari, tempora, meo judicio, congruent semper hîc loci, quantùm satis est.

Pag. 185. lin. 3. *Idolorum.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 126.

Ibid. *Ad religionem novam.*] Vide eumdem ibidem, & Columbum p. 272.

Ibid. *Damnatâ vetustate.*] Non ut *vetustate* simpliciter, &, quod aiunt, sine addito: sed ut *vetustate erroris*, quomodò locutus est alicubì S. Cyprianus (*c*). Atque ita superiori sæculo Majores nostri, *damnatâ vetustate errorum Ecclesiæ Romanæ*, ad eampse *Religionem novam*, de quâ modò noster Cecilius, transiverunt. Eant ergò, qui nos Majoresve nostros *damnasse vetustatem* clamitant. Habemus, quorum exemplo, plaudentibusque purioris Ecclesiæ Patribus, gloriemur esse Novatores, Novatorumve filii. *

Lin. 4. *Ut erat execrabilis .... tyrannus.*] Sic cap. IV. *execrabile animal Decius*, de Imperatore Decio.

Ibid. *Ac nocens.*] Nil leve, nunc quidem, hoc epitheto significari, jam monuimus (*d*); nec immeritò, liceat dicere. Nam prætérquàm Tyranno, & omnium fortè Tyrannorum maximo Neroni tribuitur, præcedit de eodem elogium alterum *execrabilis*, id est, omnium elogiorum odiosissimum. Et denique: *Nec tamen*, ait Cicero (*e*), *ut hoc fugiendum est*, [*eloquentiam* scilicet *ad bonorum pestem perniciemque convertere*] *item habendum est religioni*, NOCENTEM *aliquandò*, MODO NE NEFARIUM IMPIUMQUE, *defendere*. Quo ex loco cùm *nocentem* quandòque *de nefario & impio* apud Romanos dictum esse, nemo non videat, & apud nostrum totiès *impii* (*f*), *impiæ manus* (*g*), *sacrilegi* (*h*), & similia de Persecutoribus occurrant, quid clarius, quàm hîc τὸ *nocens* idem esse, atque *nefarius*, *impius*, *sacrilegus*? En tamen, quominùs dubites, elegantissimum Martialis Epigramma, ubi apertissimè eadem vox *impium & sacrilegum*, quasi dicas *insigniter nocentem*, indigitat. Lege modò:

De piscibus Bajanis.
Bajano procul à lacu monemus,
Piscator, fuge, ne NOCENS *recedas.*
SACRIS *piscibus hæ natantur undæ,*

* *Ergo ... tibus i... vatore... & N... rum fi... stans Roma... logia Christ... constit... roris es... ter nes... vitaren... semper vit.*

(*a*) *Vide ejus Notas in N. Testament. Joann.* 18. 31. (*b*) *In Critic. Annal. Baron. ad ann. Christ.* 54. *num.* 3. (*c*) *In Epist. ad Pompeium, quæ est* 74. *edit. Pamel. an.* 1574. *p.* 1973. (*d*) *Suprà, p.* 12. *num.* 20. (*e*) *Lib.* 2. *de Offic. cap.* 14. (*f*) *Verbi gr. cap.* 1. *bis.* (*g*) *Ex. causâ, cap.* 3. *&* 5. (*h*) *Puta cap.* 5.

Qui norunt dominum, manumque lambunt
Illam, quâ nihil est in orbe majus.
Quid, quòd nomen habent, & ad magistri
Vocem quisque sui venit citatus.
Hoc quondàm Lybis improbus profundo
Dum prædam calamo tremente ducit,
Raptis luminibus repentè cœcus
Captum non potuit videre piscem;
Et nunc SACRILEGOS perosus hamos,
Bajanos sedet ad lacus rogator.
At tu, dum potes, INNOCENS recede,
Jactis simplicibus cibis in undas,
Et pisces VENERARE DEDICATOS (*a*).

Quarè sint igitur quoque, cap. 1. NOCENTES ANIMÆ, *quas, qui justos excarnificaverunt, cœlestibus plagis & cruciatibus meritis profuderunt*, animæ impiæ & nefariæ, quæ nec verum Deum, nec ejus servos veneratæ sint; itemque, cap. 49. NOCENS SPIRITUS, *quem Maximinus detestabili mortis genere efflavit*, spiritus impius & sacrilegus.

Lin. 5. *Excidendum.*] Editio Oxoniensis & Cant. *excindendum.* Sed stare manuscripti codicis lectio optimè potest. Vide Columbum, P. 2. p. 272.

Ibid. *Delendamque justitiam.*] Quid jam noster propriè per *justitiam* intelligat, interpretatur capite sequenti his verbis: *Postquàm verò ad persequendum* JUSTUM POPULUM, &c. quin & istis capitis 4. *Extitit post annos plurimos execrabile animal Decius, qui* VEXARET ECCLESIAM. *Quis enim* JUSTITIAM, *nisi malus*, PERSEQUATUR? *Justitia* itaque hîc loci *Ecclesia* est, seu *justus populus*, quem & mox, hoc ipso capite, *populum Dei & servos Dei* appellari videbis. Norunt Rhetorum filii, quâ orationis figurâ *scelus* pro *scelesto homine*, & similia sexcenta quotidiè in quibusvis Auctoribus offendantur. Sed hîc quidem vix ullum, opinor, isto Petri exemplo aptius est: *Cœlos novos ac terram novam secundùm promissum ejus expectamus, in quibus* JUSTITIA *habitat* (*b*); quippè cùm ibi quoque *justitia*, ut verba jacent, nil aliud sit, quàm *justus Dei populus.* At nunc ubinam, si non consummatam, tentatam saltem fuisse dicemus istiusmodi *justitiæ* deletionem à Nerone? An *Romæ solùm*, cum doctissimo Dodwello in Dissertationibus Cyprianicis (*c*)? Aut num verò *ubique per Imperium Romanum*, cum eruditissimo pariter Pagio, in suâ Annalium Baronianorum Criticâ (*d*)? Omninò, quin noster, ex Pagii sententiâ, *ubique per omnes Imperii Romani provincias* dicere voluerit, non dubitamus; ob hanc scilicet orationis seriem: *Quâ re ad Neronem delatâ, cùm animadverteret*, NON MODO ROMÆ, SED UBIQUE *quotidiè magnam multitudinem deficere à cultu idolorum, & ad religionem novam, damnatâ vetustate, transire, ut erat execrabilis ac nocens tyrannus, prosilivit ad excidendum cœleste templum, delendamque justitiam.* Ubi enim terrarum excidendum videri debuit Neroni templum cœleste, delendaque justitia, quàm ubi magnam quotidiè multitudinem à cultu idolorum deficere, intelligebat, & ad religionem novam, damnatâ vetustate, transire? Atqui, secundùm nostrum, Nero id *non modò Romæ, sed ubique* quotidiè accidere animadvertebat. Et *ubique* igitur, *non Romæ tantùm* Nero, secundùm eumdem, prosilivit per sua Edicta, & per Præfectos ad delendam justitiam.

« Sed enim, inquit Dodwellus (*d*), non » aliorum certè Christianorum illa potuit esse » persecutio, quàm eorum, qui Romæ ver» sarentur. [Nam] utcunque *iniquos* perse» cutores existimemus, qui Româ aberant, » in illos nulla erat vel specie tenùs verisimi» lis ratio, cur intentaretur *urbis incendium.* » Aliam itaque persecutionem comminiscan» tur, necesse est, quàm illam, cujus me» minit *Tacitus*, si quos *alios* præter quàm » *Romæ Christianos* in eâ passos comminis» cuntur. At quo illam tandem idoneo testi» monio fuisse confirmabunt?

Verùm ecce, ut hinc meritò exordiar, quæ Pagius ad ista nuperrimè responderit: » Dodwellus, inquit, num. XI. imò XIII. » Dissertationis Cyprianeæ XI. agnoscit qui» dem, ingentem multitudinem in persecu» tione Neronianâ passam, sed eorum tan» tùm Christianorum, qui Romæ versaban» tur; cùm qui Româ aberant, in illos nulla » esset vel specie tenùs verisimilis ratio, cur » intentaretur Urbis incendium. Sed levis hæc » ratio. Nero quippè, non verò Christiani, » auctor incendii; ideòque Edictum non tan» tùm ad Christianos Romæ agentes vexan» dos, sed ad universam sectam per Impe-

(*a*) *Martial. Epigram. lib. 4. Ep.* 30. (*b*) *V. Dissert.* XI. *sub hoc titulo, De Paucitate Martyrum, &c. num.* 13. (*c*) *Ad annum Periodi suæ Gr. Rom.* 5557. *num.* 4. (*d*) *In laudatâ modò Dissertatione* XI. *eodemque numero.* (*e*) *In eâdem Criticâ, & ad eumdem annum, num.* 4.

» rium Romanum abolendam emissum, ut » ex his Lactantii lib. de Mortibus Persecu- » torum cap. 2. verbis intelligimus: *Cùm* » *animadverteret* [*Nero*], *non modò Romæ*, » *sed ubiquè quotidiè magnam multitudinem* » *deficere à cultu idolorum* . . . *prosilivit ad* » *exscindendum cœleste templum*, *&c.* Hæc » itaque persecutio non localis; sed univer- » salis fuit. Nec refert, quòd Tacitus de iis, » quæ in provinciis adversùs Christianos ge- » sta, sermonem non habeat, cùm Sueto- » nius in Nerone cap. 16. persecutionem ad » urbem Romam non restringat. *Affecti sup-* » *pliciis Christiani, genus hominum supersti-* » *tionis novæ ac maleficæ*, inquit Suetonius. « Hæc ergò & totidem verbis Pagius in dictâ Criticâ, suo loco.

Imò, cùm subjectam Inscriptionem Gruterus (*a*) inter alios, & Josephus Scaliger (*b*), ipse tamen de ejus sinceritate dubitans, protulerint, eamdemque ille *in ruinis pagi Marquesiæ, in Lusitaniâ*, hic verò *in Hispaniâ, loco Pisvergæ vocato*, extare monuerint:

NERONI CL. CAIS.
AVG. PONT. MAX.
OB PROVINC. LATRONIB.
ET. HIS. QUI NOVAM
GENERI. HVM. SVPER
STITION. INCVLCAB.
PVRGATAM;

vel ut Scaliger edidit:

NERONI CLAVDIO
CÆSARI AVG.
PONT. MAX. OB
PROVINCIAM LA-
TRONIBVS ET HIS
QUI NOVAM GE-
NERI HVMANO
SVPERSTITIONEM
INCVLCARANT
PVRGATAM.

Pagius superioribus contra Dodwellum argumentis non contentus, haud simpliciter prætereà Scaligeri de dictâ Inscriptione dubitationem in eo vanitatis arguere, quòd nullam planè Scaliger suæ suspicionis rationem in medium attulerit: sed contendere simul, nunquàm etiam cum fundamento posse afferri. Quin & idem alibi (*c*) observare, in illâ sine dubio Inscriptione generalem, quam posuit, Neronis in omnes ubique Christianos crudelitatem idcircò tangi, quòd ibi Christiana Religio, quemadmodùm & à Suetonio recèns citato, & in antiquâ Inscriptione Diocletiano dictâ (*d*), SUPERSTITIO appelletur; & ex eâ itaque deducendum, non tantùm in Hispaniis ejusmodi de prostratâ Christi Religione trophæa fuisse erecta: sed & in aliis provinciis similiter factitatum esse. Præsertim, cùm Orosius [libro, ait Pagius, 9. verùm *septimo* dicendum erat, *cap.* 7. videndumque aliàs, cur subjecta ab ipso Orosii verba tantoperè à vulgatis editionibus initio & in fine differant (*e*)] de Nerone scripserit: *Denique omnibus flagitiis suis hoc etiam addit, quòd primus* ROMÆ CHRISTIANOS SUPPLICIIS ET MORTIBUS AFFECIT, AC PER OMNES PROVINCIAS PERSECUTIONE EXCRUCIARI IMPERAVIT, IPSUM QUOQUE NOMEN EXTIRPARE CONATUS, *beatissimos Apostolos Petrum cruci affixit, Paulum capite gladio secuit.* Ubi etiam denuò Pagius pro clausulâ: » Quod martyrium, ait, » anno sequenti contigit; ideòque persecu- » tio, quæ hoc anno Romæ cœpit, intra il- » lud tempus in alias provincias propagata: » nî, quod verisimilius, Edictum in omnes » statim provincias missum fuerit. «

Et nos jam, ut de nostro quoque aliquid cunctis istis addamus, [quatenùs nimirùm validè confirmant, Neronem ad excidendum ubique Dei populum prorupisse] ideò minùs habere Dodwellum, quæ iis regerat, arbitramur, quòd, dum pugnat, *nullam vel specie tenùs verisimilem fuisse rationem, cur Christiani, qui Româ aberant, Urbis incendio arguerentur*, securè ille ob Taciti auctoritatem ponit, primò id incendii Neronianæ Christianorum persecutioni præivisse, deindè autem eidem simul vexationi occasionem dedisse. At præterquàm hujus Scriptoris hypotheses manifestò ab illis Taciti diversæ sunt, mul-

(*a*) *Inscriptionum pag.* 238. *num.* 9. (*b*) *Lib.* 5. *de Emendat. Temp. pag.* 471. (*c*) *Hoc est, paulò antè, in eâd. Crit. ad an. Christi* 64. *num.* 4. (*d*) *Meliùs dixisset Pagius:* In antiquis Inscriptionibus Diocletiano dicatis. *Baronius enim, quem Pagius laudat, non unam tantùm, sed duas refert ad annum Christi* 304. *num.* 8. (*e*) *In meâ enim, verbi gratiâ, editione, quæ Moguntiæ anno* 1615. *prodiit, legitur:* Auxit hanc molem facinorum ejus temeritas impietatis in Deum. Nam primus Romæ. . . . beatissimos Christi Apostolos, Petrum cruce, Paulum gladio occidit. *Confer Pagium pag.* 55. *num.* 3.

ea paulò antè è Suetonio, Hieronymo, Orosio, atque aliis, adduximus, quæ vel Neronis persecutionem incendio anteriorem faciunt, vel posteriorem quidem, sed quam ab illo ortam non dicunt. Et, ut maximè anteriorem fuisse, non contendamus, haud videmus, fateor, quînam pulchrè & perspicuè ostendere quisquam valeat, impossibile esse, ut post Romæ incensionem Nero fideles ubique per Imperium Romanum solo Christianismi nomine fuerit persecutus; aut si non solo, Romæ tandem *ut incendii reos*, propter Taciti testimonium, ubique verò, è re natâ, *tanquàm homines malefica superstitioni addictos*, propter alia aliorum loca, licèt reapsè utriusque culpæ insontes. Prorsùs uti Susis Mardochæum *ob neglectum salutationis officium*, omnes autem Judæos, occasione datâ, per centum & viginti septem provincias Imperii Assueriani *tanquàm hominum nationem, qui leges ab omnium gentium legibus alienas haberent, neque regiis parerent Edictis*, Aman Assueri nomine decreverat interfici (*a*).

Notandum sedulò, quod superest, nostrum quidem de Nerone, *Prosilivit ad excidendum cœleste templum, delendamque justitiam*, dicere; neutiquàm verò, *excidit*, vel *delevit*. Voluit enim reverà excidere & delere. Imò, ut cum Orosio loquar, *ipsum quoque nomen extirpare conatus*: sed frustrà; quæ & sors posteà Diocletiani, nisi suum fortassis finem Nero in illâ assecutus sit Provinciâ, de quâ allatæ superiùs Inscriptiones meminerunt. Videant qui nuperrimè numismatibus & similibus Inscriptionibus de *Hæresi*, quam vocant, *extinctâ* gloriati sunt, annon incassùm quoque ad excidendum cœleste templum prosiliverint.

Ibid. *Et primus omnium* [*Nero*] *persecutus Dei servos.*] Rotundè dicam. Nil minùs verum, si res ipsa spectetur, & ad singularia, qualia hic Scriptor subjicit, exempla attendamus (*b*). Cur illi enim Nero *primus omnium*, non dico cum Eusebio (*c*) *Imperatorum*, nam id noster nuspiàm addidit, vel innuit: sed *primus omnium* simpliciter, adeòque *hominum, Dei servos persecutus est?* Quia, ut habetur in sequentibus, *Petrum cruci adfixit, & Paulum interfecit.* Atqui longè anteà, sub Tiberio, Herodes Antipas Joannem Baptistam iniquissimè decollaverat (*d*); & sub eodem, vel, ut alii volunt, sub Caligulâ, Judæi Stephanum lapidibus obruerant (*e*): sub Caligulâ autem, vel, ut rursùs aliis placet, sub Claudio, Jacobus, Joannis frater, ab Herode Agrippâ fuerat interfectus (*f*), & Petrus conjectus in vincula (*h*). Imò, si à singularibus istis quorumdam fidelium martyriis, aut vexationibus, ad generaliores Ecclesiæ persecutiones transierimus, Tiberii, vel Caligulæ certè, si quis cum vulgo malit, principatu, ipsoque die, quo Stephanus ille Protomartyr lapidatus est, *Facta est*, ait Lucas in Actis (*h*), *persecutio magna adversùs Ecclesiam, quæ erat Hierosolymis, & omnes dispersi sunt per regiones Judææ, & Samariæ, præter Apostolos*: undè Georgius Syncellus ad annum mundi 5537. Divinæ verò Incarnationis 37. imperantis autem Tiberii 20. aut 21. *Hoc anno*, inquit, *persecutione in Ecclesiam excitatâ, fidelium plerique dispersi sunt, ad quos, fidelium in dispersione constitutorum præfixo titulo, Catholicam Epistolam Jacobus frater Domini scripsit.* Quid? quòd infrà (*i*) perillustri Cupero, itemque Lipsio ad Taciti Annales (*l*), videntur non immeritò Christiani, qui sub Claudio Romæ degebant, Judæis illis accensendi, qui à Claudio malè habiti sunt, id est, quos Claudius, Lucâ (*m*) & Suetonio (*n*) testibus, Româ coëgit excedere. Cur ergò utrumque motum Cecilius noster non numeravit inter persecutiones, nec aliter tandem in speciem de Nerone locutus, quàm cùm de eodem Sulpicius Severus (*o*): *Qui, non dicam*, inquit, *regum, sed omnium hominum, & vel immanium bestiarum sordidissimus, dignus exstitit, qui persecutionem in Christianos primus inciperet.* Nempè quòd hic Auctor *nequaquàm Imperatorum aliorumve qualescunque persecutiones, eorumque pœnas jam indè ab Ecclesiâ post Christi Assumptionem constituendâ exponere fuerit aggressus*: sed tantùm *à principio, ex quo est Ecclesia constituta.* Vide caput primum sub finem, & ibi dicta num. 31. pag. 15. Ex hoc autem secundo Ecclesia Chri-

(*a*) *V. lib. Esthera, cap. 3. comm. 5. 6. 8. & seq.* (*b*) 2. *Petr.* 3. 13. (*c*) *Euseb. lib.* 2. *Hist. Eccl. c.* 25. ἀνέδει δ' ἄρα τοῖς πᾶσι καὶ τοῦτ' ἐπιγραφῆναι αὐτῷ [Νέρωνι], ὡς ἂν πρῶτος αὐτοκρατόρων τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας πολέμιος ἀναδειχθείη. (*d*) *V. Matth.* 14. 1. *& seq. usque ad* 10. (*e*) *V. Act.* 7. 57. *& seq.* (*f*) *V. Act.* 12. 1. 2. (*g*) *V. ibid. comm.* 3. 4. (*h*) *Vide Act.* 8. 1. (*i*) *V. P.* 2. *p.* 126. (*l*) *V. Justi Lipsii Commentarium ad lib.* 15. *Annal. Tacit. pag.* 455. *edit. Ant.* 1581. (*m*) *V. Acta Apost.* 18. 2. (*n*) *In Claudio, cap.* 25. (*o*) *V. lib.* 2. *Hist. Sac.*

ſtiana haud antè *conſtituta* fuiſſe cenſenda eſt, quàm *poſtquàm Apoſtoli per annos* xxv. *uſque ad principium Neroniani imperii per omnes provincias ac civitates fundamenta Eccleſiæ miſerunt.* Et noſtro igitur Scriptori *Nero* optimè, cæteris cæterorum perſecutorum per illos xxv. annos vexationibus de induſtriâ prætermiſſis, dicitur *primus omnium Dei ſervos perſecutus.* Supple, *poſt Eccleſiam ſemel conſtitutam.* Vin' auctoritate, quæ noſtrâ ſit major, urgeri? Extat apud Auguſtinum de Civitate Dei, libro 18. caput 52. cum hoc lemmate: *An credendum ſit, quod quidam putant, impletis decem perſecutionibus, quæ fuerunt, nullam ſupereſſe, præter undecimam, quæ in ipſo Antichriſti tempore ſit futura.* Lege illud; & an aliud, quàm quod jam monuimus, opus ſit facto, tecum cogita, cùm ad hæc veneris: *Primam* [*perſecutionem*] *computant à Nerone* ..... *Sed* ... *quid* ... *qui hoc ſentiunt, dicturi ſunt de perſecutione, quâ ipſe Dominus crucifixus eſt? In quo eam ſunt numero poſituri? Si autem, hâc exceptâ, exiſtimant computandum, tanquàm illæ numerandæ ſint, quæ ad corpus pertinent, non quâ ipſum caput eſt appetitum & occiſum, quid agent de illâ, quæ poſteà quàm Chriſtus aſcendit in cœlum, Hieroſolymis facta eſt, ubi beatus Stephanus lapidatus eſt, ubi Jacobus, frater Joannis, gladio trucidatus eſt, ubi Apoſtolus Petrus ut occideretur incluſus eſt, & per Angelum liberatus; ubi Saulus, qui poſteà Paulus factus, vaſtabat Eccleſiam; ubi ipſe quoque jam fidem, quam perſequebatur, evangelizans, qualia faciebat, eſt paſſus, ſive per Judæam, ſive per alias gentes, quàcunque Chriſtum ferventiſſimè prædicabat? Cur ergò eis à Nerone videtur ordiendum, cùm ad Neronis tempora inter atrociſſimas perſecutiones, de quibus nimis longum eſt cuncta dicere, Eccleſia creſcendo pervenerit? Quòd ſi à Regibus factas perſecutiones in numero exiſtimant eſſe debere, Rex fuit Herodes, qui etiam poſt aſcenſum Domini graviſſimam fecit.* Hactenùs ergò Auguſtinus, poſt quem nunc Baluzium infrà adeas licet, P. 2. 11. & Cuper. p. 126.

Ibid. *Et primus omnium* [*Nero*] *perſecutus Dei ſervos.*] Neque enim illud verum eſt, quod illi Martyrologiorum Menologiorumque Conſarcinatores putant, tam multos Imperatorum fuiſſe perſecutores. Qui ſcripſit ſub Conſtantino Lactantius, paucos ante Diocletianum in eo perſecutorum Albo recenſuit; Neronem duntaxat, Domitianum, Decium, Valerianum, atque Aurelianum. Convenitque, pro ætate ſuâ, cum Lactantio Tertullianus; nec enim alios ille ante ſe, quàm quos Lactantius, perſecutores Imperatores agnoſcit, Neronem atque Domitianum. *Dodwellus* (*a*).

Lin. 6. *Petrum cruci adfixit.*] Hoc in Petro ſupplicii genus Joannes c. xxi. 19. confirmare videtur, reſpiciens ad Chriſti verba, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου. Aliàs enim ἐκ τοῦ ζώννυσθαι καὶ τοῦ ἀπάγεσθαι ὅπου τις οὐ θέλει, genus mortis ſignificari non poterat, ſed quidem in carcerem & vincula conjectio, etiam abſque capitali ſupplicio. *Tollius.*

Ibid. *Et Paulum interfecit.*] Tria ſunt, ob quæ non injuriâ videri poſſit ſcriptum quondàm fuiſſe, *& Paulum gladio interfecit.* Unum, quòd Paulum gladio periiſſe, collo ſcilicet deciſo, communis ſit Veterum ſententia. Alterum autem, quia cùm noſter oratorias leges calluerit, & in antecedentibus martyrium Petri memorans inſtrumentum ſimul martyrii nominaverit, *Petrum cruci adfixit*, vix potuerit non continenter, *& Paulum gladio interfecit*, ſubjicere. Præſertim, cùm ex ejuſmodi regulis apud Sulpitium Severum (*b*) legamus: *Paulus ac Petrus capitis damnati, quorum uni cervix* GLADIO DESECTA, *Petrus* IN CRUCEM SUBLATUS EST; parique modo apud Oroſium (*c*): [*Nero*] *beatiſſimos Chriſti Apoſtolos, Petrum* CRUCE, *Paulum* GLADIO *occidit*; rurſùmque itidem apud Pſeudo-Hegeſippum (*d*): *Alter* CRUCE, *alter* GLADIO *necatus eſt*: Græcè autem apud Theodorum Metochitam (*e*): ὁ Νέρων τὸν Πέτρον ΕΣΤΑΥΡΩΣΕ, τὸν δὲ Παῦλον ΔΙΑ ΞΙΦΟΥΣ ἐτελείωσεν. Tertium denique, quoniam tantùm abeſt, ut Latinis Patribus *interficere*, vel *interficici*, curtâ locutione ſpecialiter & propriè *decollare*, vel *decollari* ſignificent, ut ii contrà quandòque, verbi gratiâ, interficere breviter, pro *crucifigere* poſuerint, nonnunquàm autem *interfici*, pro *præcipitari in flumen*, *& mergendo necari.* Tertullianus de Synagogâ, quæ Chriſtum, quod omnes norunt, ſecuri non feriit, ſed crucifixit: *Omnis*, inquit (*f*), *Synagoga filiorum Iſraël eum* [*Jeſum*] INTERFECIT, *dicentes ad Pilatum*, & quæ ſequuntur.

(*a*) *Diſſert. Cypr.* xi. *num.* 8. (*b*) *Lib.* 2. *Hiſt. Sac.* (*c*) *Lib.* 7. *cap.* 7. (*d*) *Lib.* 3. *de Excidio*, *&c. cap.* 3. (*e*) *In Hiſt. Rom. fol.* 80. (*f*) *Adverſus Judæos, Sect. de Paſſione Chriſti.*

tur. Latinum verò Eusebii Chronicon (*a*) de Quirino Martyre, quem totum, hoc est, non priùs decollatum, Ethnici in fluvium præcipitarunt, & hi posteà vel illi mergendo interemerunt: *Quirinus, Episcopus Sciscianus, pro Christo gloriosè* INTERFICITUR. *Nam manuali molâ ad collum ligatâ, è ponte præcipitatus in fluvium diutissimè supernatavit, & cum spectantibus collocutus, ne suo terrerentur exemplo, vix orans, ut mergeretur obtinuit.* Cogitent interim Eruditi, nî molestum est, an hoc ipso, quòd ita *interficere* in *crucifigendi* & *submergendi* significatione, manante nimirùm à generali, quâ pro *occidere* & *è medio tollere* ponitur, usurpatum invenimus, non potuerit quoque hic Auctor, neglectis rigidioribus Oratorum præceptis, *interfecit*, sine ullâ gladii mentione, de Paulo securi cæso adhibere.

Lin. 7. *Nec tamen abiit impunè.*] Simili phrasi noster infrà de sene Maximiano: *Quia semel abiit impunè, &c.* initio cap. xxx.

Ibid. *Respexit enim Deus vexationem populi sui.*] Pauci, credo, alludi hoc loco ad istum Exodi (*b*): *Vidi, vidi afflictionem populi mei*, si non jam ex sese intellexerunt, nunc à me admoniti negabunt. Eò magis, quòd cùm olim 70. Interpretes Hebræa verba reddiderint, Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου, Beza superiori sæculo illorum tralationem Act. VII. 34. expresserit in hunc modum: *Vidi, vidi* VEXATIONEM POPULI MEI, quæ & forsàn veteris editionis Italæ versio erat. Extare certè etiamnùm pluribus locis *vexationis* vocem in Vulgatâ, durioreque sensu, quod magis est; hoc est, pro *graviori afflictione & persecutione*, nemo nisi injuriâ dubitaret. Nam apud Jeremiam (*c*) v. c. de Sedeciâ ejusque Principibus, *Dabo eos*, inquit Dominus, *in* VEXATIONEM *afflictionemque omnibus regnis terræ.* Sicque alibì apud nostrum, vel Sulpicium saltem Severum, ne de aliorum testimoniis sim sollicitus, *vexatio* & *vexationes*, pro *persecutionibus*; itemque *vexare* & *vexari*, pro *persequi*, aut *persecutionem pati.* Sulpicius etenim ipse quoque libro I. Hist. Sac. (*d*): *Visum est mihi*, ait, *non absurdum, cùm usque ad Christi crucem Apostolorumque actus per sacram Historiam cucurrissem, etiam . . . excidium Hierosolymæ*, VEXATIONESQUE *populi Christiani, &c.* decem, quas vocant, persecutiones intelligens. Undè postquàm libro 2. de singulis dicere aggressus, & ad quartam usque progressus, *Quarta*, inquit, *sub Hadriano persecutio numeratur*; moxque similiter de quintâ: *Sub Aurelio, Antonini filio, persecutio quinta agitata*; sextam deindè *vexationis* nomine, tanquàm prorsùs synonymo, indigitat his verbis: *Sexta, Severo imperante, Christianorum* VEXATIO *fuit. Vexationis* aliàs vocabulum in istâ Tertulliani (*e*) Oratione *morbum* significare, non ignoramus: *Plerosque hoc opus [exomologeseos] ut publicationem sui aut suffugere, aut de die in diem differre præsumo, pudoris magis memores, quàm salutis; velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis* CONTRACTA VEXATIONE, *conscientiam medentium vitant.* Sed quid cuique loco conveniat, attendendum. Et de cætero, quin in eo, qui nobis verè præ manibus, noster *vexationem populi sui* passivo sensu, pro *vexatum suum populum*, idque de Ecclesiâ Dei Christianâ dixerit, nullus ambigendi locus est, tam ob hæc verba cap. 4. *Extitit enim execrabile animal Decius, qui vexaret Ecclesiam*, & ista simul Jeremiæ (*f*), *Ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum*, quæ certissimè ad novi fœderis fideles pertinent, quàm quòd de aliâ quâvis interpretatione, non dicam cogitare, sed vel somniare, foret absurdissimum. Et sic suprà (*g*) passivè quoque: *Quos metus* COMPREHENSIONIS EJUS *in fugam verterat*, pro *Quos, eo comprehenso, metus in fugam egerat.*

Lin. 8. *Dejectus itaque fastigio imperii.*] Cave, ne ob proximè sequentia, *ac devolutus A SUMMO tyrannus impotens*, legendum hîc pariter necessariò credas, *Dejectus itaque E FASTIGIO imperii.* Sæpiùs enim post id verbi in melioribus Auctoribus Latinis præpositio *de*, vel *ex*, eleganter relicta est subaudienda. Cicero in Oratione pro Murænâ: *His hœdinis pelliculis Præturâ dejectus est*; & 2. in Verr. *Pollicitus est quantùm vellent pecuniæ, si me Ædilitate dejecissent.* Ibidem alio loco, *dejicere honore* reperies, uti & apud Livium plus semel.

Lin. 9. *Nusquàm repentè comparuit.*] Fabulæ. Miror autem, Christianos veteres tam splendidè mentiri solitos, quorum mendaciorum si contexere catalogum luberet, tota iis plaustra impleri possent, atque unà cum Sibyllinis carminibus ad anus vetulas mitti. *Tollius.*

(*a*) *Ad annum* I. *Olymp.* 272. (*b*) *Cap.* III. 7. (*c*) *Cap.* XXIX. 18. (*d*) *Ferè initio.* (*e*) *In lib. de Pœnit. cap.* 9. (*f*) *V. cap.* XXXI. 33. (*h*) *Cap.* 2. *p.* 23.

Licet quæ hîc & proximè quoque de Nerone, non à nostro solùm Cecilio, sed à quibusdam præterea Christianis, ejus, utì nil ponere vetat, æqualibus dicuntur, talia sint, ut ea ego sine morâ fabulosissima esse, viro docto concedam; vellem nihilominùs, acrem istam in nostrum cæterosque antiquiores ecclesiasticos Scriptores censuram non strinxisset, aut in aliam saltem occasionem magis opportunam distulisset. Nam nunc quidem, si non undiquè, haud parùm tamen tam nostri, quàm quorumvis insuper veterum Christianorum candorem honoremque tuetur insignis Taciti locus, quem infrà (*a*) Columbus ex libro 2. Histor. cap. 8. [nobis *tertio*] adduxit. Res tota, quoniam non indigna est quæ paulò accuratiùs explicetur, sic habet.

Ex hoc Scriptore, *Nero*, seu, ut veriùs dicam, *Neronis à sese interfecti cadaver nusquàm repentè comparuit, ut ne sepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ bestiæ appareret.* Eaque reapsè & unicè ipsius sententia. Contrà autem, ex illis *quibusdam*, quos perstrinxit, Christianis, non Neronis cadaver jam extincti, sed *Nero ipse vivus vidensque nusquàm repentè comparuit, & certum in locum translatus, vivus ibi reservatus est.* Tacitus verò in laudatâ Pericope: *Sub idem tempus*, ait, [factâ non longè antè mentione sacramenti Othonis, quod uterque exercitus, hoc est, unus Vespasiani, alter Muciani, octavo circiter mense ab obitu Neronis acceperant] *Achaia atque Asia falsò metu exterrita, velut Nero adventaret, vario super exitu ejus rumore, eòque pluribus eum vivere fingentibus credentibusque.* Quarè primùm omnium, ex Tacito, post Neronis mortem sparsi fuerunt varii super illâ rumores, unusque aliquis inter cæteros hujusmodi, ut si cui ejus occasione vivere adhùc Neronem fingere liberet, posset facilè apud multos fidem invenire. Deindè, qui id fingerent, octavo, plùs, minùs, mense, quàm obierat, inventi sunt. Tertiò, complures simul reperti, qui non modò fabulam non respuerent & confutarent, sed fide adeò bonâ admitterent, ut miserrimè exterrerentur, velut Nero adventaret. Et denique, qui rem ita tum finxerunt & credere cœperunt, ii duplici de causâ nequaquàm Christiani, verùm manifestè Ethnici erant. Una, quoniam multorum quidem ex Ethnicis interesse poterat fingere, Neronem fuisse adhuc superstitem, non verò pariter Christianorum. Altera autem, quia Tacitus in allato loco nullam planè Christianorum mentionem facit, sed Achaiæ tantùm & Asiæ, in quibus plures Neronem post ejus exitum vixisse finxerint, crediderintque: undè palàm nonnisi Ethnicos debere intelligi, colligendum est. Quæ cùm ita sint, ubi jam noster, oro, vel deliri, de quibus mox loquetur, Christiani tam splendidè mentiti sunt?

Omninò si, ut decet, de fictionis auctoribus ante omnia quæstio est, nulla istius culpæ portio vel in hunc, vel in illos conjicienda: sed, ut liquet, Ethnicis imputanda tota quanta est. Sin autem posteà de fide, quæ fictioni habita, creditam certè; quin & cum insigni valdè ἐπιμέτρῳ admissam fuisse eam fabulam à delirantibus nostri Cecilii Christianis, agnoscimus.

Sed primò, noster nec fictionem, nec ἐπίμετρον admittebat; credensque, uno verbo, Neronis semel defuncti cadaver nuspiàm apparuisse, negabat aliàs, tam Neronem nunquàm priore Christi sæculo obiisse, quàm eum adhùc sæculo quarto alicubì terrarum superfuisse, adeò, dum utrumque negaret, ab omni splendido mendacio alienus, ut pro ipsissimâ veritate contra vanas nænias pugnaret.

Secundò verò, quòd ad ejus æquales utriusque fabulæ defensores, eorum sanè causa longè minùs favorabilis. Sed tamen quòd octo ferè post Neronis obitum mensibus plures in Achaiâ & Asiâ Ethnici, nimiâ quidem credulitate, sed nullâ utiquè egregiè mentiendi deliberatione, Neronem adhùc vivere, in animum inducebant, [id enim, puto, mentiri nullo pacto voluissent, ut falsò dehinc metu exterrerentur] quidni ita quoque ejus ætatis Christiani, & indè alii, in animum induxerint? Per errorem, inquam, potiùs quàm verâ ipsorum culpâ. *Credulitas error est magis, quàm culpa*, scribebat olim Plancus Ciceroni (*b*), *& quidem in optimi cujusque mentem facillimè irrepit*; ut vel hîc, ubi de Christianis sermo est, cavere sedulò oporteat, ne illos splendidè mentitos esse dicamus. Et quantò igitur ampliùs, ubi de isto Auctore agitur? Qui cùm fictionem, fictionisque appendicem sannis exceperit, id unum evidenter peccavit, quòd ei præ cæteris rumori fidem super Neronis exitu putaverit adhibendam, qui olim Neronem nusquàm subitò comparuisse sparserat in vulgus, quemque de Neronis cadavere sine dubio intelligendum Ethnici, quorum inter-

(*a*) *V. P.* 2. *p.* 272. (*b*) *V.* lib. 10. *Epist. Ciceronis ad familiares, Ep.* 23.

erat æquivocatione abuti, ad Neronem ipsum paulò post ejus mortem quasi etiamnùm vivum retulerant, & Christiani posteà eorum exemplo aliis de causis. Adde quòd, cùm etiam Romæ, è Suetonii loco plenè mox describendo, non defuerint, qui vel post Neronis funera *modò ejus imagines prætextatas in Rostris proferrent, modò edicta, quasi viventis & brevi magno inimicorum malo reversuri*, haud possent illi aliter Neronem in vivis adhùc esse dicere, quàm unà affirmando, eum, dum more majorum puniendus quæreretur, derepentè evanuisse, & justa, quæ nativo Neronis corpori soluta fuisse putarentur, nonnisi suppositio facta esse: neque porrò talia affirmare, quin viventibus victurisque posteà Christianis plus æquo facilioribus tales de Nerone fabulas credendi asserendique occasionem darent, quales in hoc capite noster ponit, aut oppugnat.

Ibid. *Ut ne sepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ bestiæ appareret.*] Contra Suetonium, qui docet, eum funeratum fuisse impensâ ducentorum millium. *Ed. Ox. & Cant.*

Ita dictæ editiones è Baluzio, ut videre est infrà P. 2. p. 11. Neque verò negandum, quin Suetonius in Nerone sub finem capitis 49. & initio quinquagesimi disertissimè habeat: *Nihil priùs ac magis [Nero] à comitibus exegerat, quàm ne potestas cuiquam capitis sui fieret: sed ut quoquomodò totus cremaretur. Promisit hoc Seius, Galbæ libertus .... Funeratus est impensâ ducentorum millium stragulis albis auro intextis, quibus usus Kalendis Januarii fuerat. Reliquias Ægloge & Alexandra nutrices cum Acte concubinâ gentili Domitiorum monumento condiderunt, quod prospicitur è campo Martio impositum colle hortorum;* nec quin pariter initio quinquagesimi septimi legamus: *Obiit secundo & trigesimo ætatis anno, die, quo quondàm Octaviam interemerat. Tantumque gaudium publicè præbuit, ut plebs pileata totâ urbe discurreret. Et tamen non defuerunt, qui per longum tempus vernis æstivisque floribus tumulum ejus ornarent.* Sed quid multa? Ista, quod quis fortè opinetur, Cecilium nostrum cum suo, *ut ne sepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ bestiæ appareret*, penitùs non jugulant; quippè cùm Suetonius uno tenore post hæc ultima: *Et tamen non defuerunt, qui per longum tempus vernis æstivisque floribus tumulum ejus ornarent*, addiderit, *ac modò imagines prætextatas in Rostris proferrent, modò Edicta, quasi viventis, & brevi magno inimicorum malo reversuri;* quos ergò Neronis tumulum pro mero Cenotaphio habuisse, perspicuum est. Undè ea nostri, quâ de agitur, narratio non solùm non perimitur, sed juvatur.

Pag. 186. lin. 1. *Tam malæ bestiæ.*] Orosius (*a*) simili modo de Tiberio Cæsare: *Ex mansuetissimo Principe* SÆVISSIMA BESTIA *exarsit.* Et Paulus ipse, quod jamdudùm à viris magni nominis dictum est, non alium innuebat leonem, quàm Neronem, in hoc loco secundæ Epistolæ ad Timotheum (*b*), *Ereptus fui ex ore leonis.* Hinc, ut cæteros prætermittam, Eusebius (*c*) ... ἐῤῥύσθην, φησὶν, ἐκ στόματος λέοντος ... τὸν Νέρωνα ταύτῃ ὡς ἔοικε διὰ τὸ ὠμόθυμον προσειπών; id est, interpretante Valesio, *Liberatus sum de ore leonis, Neronem scilicet ita designans propter animi crudelitatem.* Plura addere vetant nos, quæ infrà à Baluzio P. 2. p. 22. & Cupero p. 127. observata sunt, quos tu ergò suis locis consule.

Lin. 2. *Translatum.*] Quò? Mira enim hîc nostri breviloquentia, & ista se quæstio, velis, nolis, objicit attentis lectoribus. Respondeo *in fines terræ*, propter sequentia. Perge legere.

Ibid. *Vivum reservatum.*] Vide Baluzium ad hæc ipsa verba, P. 2. p. 11. Cuperum p. 227. ad istam periochen, *Adventum ... nefas;* Columbum deniquè, p. 272. & seq. ad hanc rursùm, *Nusquàm repentè comparuit.*

Ibid. *Sibyllâ dicente matricidam profugum.*] Nonnulli persuasum habuere, Neronem ipsum vel Antichristum fore, vel iisdem temporibus per Occidentem sæviturum, quibus ille in Orientem grassaretur. Ex Casaubono Baluzius. Sibyllini versus ab eodem citati sic se habent:

Ἥξει δ᾽ ἐκ περάτων γαίης μητροκτόνος ἀνὴρ
Φεύγων ἠδὲ νόον [Credo rescr. νέων] ὀξὺ στόμα μερμηρίζων,
Ὃς πᾶσαν γαῖαν καθελεῖ, καὶ πάντα κρατήσει.

Sic *editio Oxoniensis cum Cantabrigiensi;* nisi quòd vir doctus, qui posteriorem curavit, inclusam uncinulis conjecturam prætermisit prorsùs, memoratâque ejus loco aliâ, cujus auctorem non nominabat, nos verò jam indicabimus, & loquentem inducemus, eam sibi quoque displicuisse, testatus est.

Ἥξει δ᾽ ἐκ περάτων γαίης μητροκλόνος ἀνὴρ
Φεύγων ἠδὲ νόον ὀξὺ στόμα μερμηρίζων,
Ὃς ....

Lego secundo versu:

(*a*) *Lib. 7. cap. 4.* (*b*) *V. 2. Tim. IV. 17.* (*c*) *V. lib. 2. Hist. Eccles. cap. 22.*

Φεύγων Ἠριδανῦ ὀξὺ ςόμα μορμυρίζον.

Padus oritur ex Alpibus. Hunc cum Eridano eumdem faciunt Æschylus & Apollonius in Argon. & cum Rhodano quoque confundunt. Intelligoque oraculum de Julio Cæsare, qui ex Galliâ per Rhodanum & Alpes in Italiam descendebat: Μητεοκτόνος, Cæsar Julius. *Gale.*

Autumat vir reverendus, hoc oraculo designari Julium Cæsarem, quæ ultima vox Matricidam notat, & sic putat legendum:

Φεύγων Ἠριδανῦ ὀξὺ ςόμα μορμυρίζον.

Rationem conjecturæ suæ hanc affert, quòd Eridanus ab Æschylo & Apollonio in Argon. pro Pado, Padus itidem pro Rhodano usurpetur, quem Italiam petens Cæsar trajecit. Sed quanquàm hæc conjectura oraculi sensum fortè assequatur, cum Lactantii mente non congruit, qui disertè hæc de Nerone intelligit. *Anonymus Auctor editionis Cantabrigiensis.*

Lactantii mentem miramur contra viri reverendi emendationem appellari & urgeri. Quippè quia non Lactantius, vel noster, uti solemus dicere, Cecilius, sed, quos obiter castigavit deliri ii sunt, qui laudata Sibyllæ carmina de Nerone intellexerunt. Quarè non hæc proculdubiò fuerit præstantissimo Jamblichi Commentatori sententia, debere eos versus ex Sibyllæ nostrique simul Cecilii mente de Julio Cæsare accipi: verùm ista, Sibyllæ oraculum rectâ ad Julium Cæsarem pertinere, & fuisse tamen, secundùm hujus Scriptoris narrationem, quosdam deliros, qui quod Sibylla de Julio Cæsare vaticinata erat, ad Neronem perperàm retulerint; ut stare quidem possit optimè eatenùs conjectura, quam cum reliquis deinceps memorandis vir clarissimus è suo exemplari per doctissimum & communem simul utriusque nostri amicum Eliam Boherellum describi humanissimè passus est: sed quas deniquè seriùs ex Angliâ accepimus, quàm ut hactenùs nonnullarum ex iis mentionem in tempore & loco potuerimus facere; legendarum igitur, quandò semel nobis invitissimis suâ sede exciderunt, ad hujus tantùm libelli calcem. Gaudemus interim, posse virum celeberrimum ex recèns dictis intelligere, quàm rectè considerit non futurum, quin simus candidi, cùm oportebit, ipsius cogitationum interpretes.

Lin. 3. *A finibus.*] Excidit vox *terræ.* Est enim in Græco, ἐκ περάτων γαίης. *Tollius.*

A finibus terræ esse venturum. Gale. Nec aliâ, ut liquet, de càusâ.

Planè assentior. Nam non semel modò, quod ob præcedentia videri possit, sed bis vocem γαίης Græci Sibyllarum versus exhibent. Vide infrà apud Baluzium P. 2. p. 12.

Ibid. *Ut quia primus persecutus est.*] Malim, *Ut qui Ecclesiam persecutus est.* Tollius.

Ego vulgatam lectionem haud mutandam censeo. Nam licèt noster hoc ipso capite scripserit: *Primus omnium persecutus Dei servos;* & cap. 2. *Postquàm ad persequendum justum populum incitatus;* & iterùm paulò post: *Senatus ita nomen ejus persecutus est;* rursùmque cap. 4. *Quis justitiam, nisi malus, persequatur*, & si qua sunt alia deinceps hujusmodi exempla, id est, in quibus *τὸ persequi* cum subsequente vel præeunte proximè accusativo aliquo compareat: extat tandem in fine capitis noni locus alter ei, de quo nunc agitur, planè similis, hoc est, ubi idem verbum *absolutè*, quod aiunt Grammatici, positum reperitur; nempè hîc; *Quam verò causam persequendi habuerit, exponam*, ibique ne ipsi quidem Tollio aliud quidquam legere in mentem venit. Adde, huic Scriptori familiare fuisse, *Ecclesiæ persecutores* simplici *persecutorum* vocabulo indigitare. Hinc, verbi gratiâ, in libri titulo nil, nisi *De Mortibus Persecutorum;* & cap. 1. *mortem persecutoribus irrogare.* Imò, ut videbitur in sequentibus, solet noster ea verba sine accusativis adhibere, quæ sibi accusativos adjungi maximoperè postulant, putà *agere*, *facere.*

Lin. 4. *Adventum ... nefas est credere*

- *Adventum ... nefas* ESSE *credere.*
  Editio Cantabr. in verbis Auctoris: sed mendâ proculdubiò typographicâ.
- *Adventum* (QUOD *nefas est credere.*)
  Editio Oxon. & Cant. in Notulis, cum eâ, quam repræsentamus, parenthesi.
- *Adventum*: QUOD *nefas est credere.*
  Cuperus, P. 2. p. 127. sine parenthesi.
- *Adventum* NON *nefas est credere.*
  Abbas à S. Hilario.

Mallem

Mallem equidem, ut liberè dicam, *adventum.* ALII, QUOD NEC *fas est credere.* Ita quippè duas delirorum classes hic Auctor perstrinxerit. Unam eorum, qui crassâ & rudi Minervâ posuerint, Neronem jam olim, ut cum nostro loquar, translatum, vivumque ab eo tempore in terræ finibus reservatum, indidem ἐν τῇ τοῦ αἰῶνος συντελείᾳ venturum, ut Ecclesiam persequatur, & Antichristi præcedat adventum. Alteram verò illorum, qui rem totam præclarâ, quod quidem putarent, observatione, sed reverà futili, confirmatum iverint in hunc modum: duos quondàm Prophetas, hoc est, Enochum & Eliam transslatos fuisse vivos in ea loca, undè die Judicii reversuri sint ad epinicium Christi sanctum ac sempiternum in ultimâ tubâ, cùm descendere cœperit; inchoandum; nec aliter Diabolo, cùm ad vastationem terræ & humani generis eversionem veniet, Neronem præiturum, ejusque præcursorem fore. Agnosco, nos ita pluribus conjecturis necdùm suo loco propositis niti, nedùm ut jam illas extra controversiam pro virili statuerimus. Sed ad eas festinamus, & plenam interim cuique potestatem suas nostris symbolas præferendi libentissimè facimus.

Lin. 5. *Sicut duos Prophetas vivos esse translatos in ultima . . . initium Christi sanctum ac sempiternum, cùm descendere cœperit . . . . pronuntiant.*] Locus fœdè mutilus & obscurus, quemque adeò quinque columnis, ex aliorum & nostrâ quoque sententiâ suis locis explетum & illustratum, subjicere operæ pretium judicavimus, quò cujusque mentem de totâ pericope semel & faciliùs, Lector, percipias, simulque meliùs eligere queas, quam sequaris.

Ex editionibus Oxoniensi, p. 6. & Cant. p. 524.	Ex amplissimo Cupero, infrà, P. 2. p. 127.	Ex Columbo, infrà, P. 2. p. 273.	Ex eodem Columbo, ibidem, aliâ ratione.	Ex nostrâ sententiâ.
Sicut duos Prophetas vivos esse translatos in ultima SÆCULA PRÆCURSUROS *initium Christi sanctum ac sempiternum cùm descendere* SANCTIS SUIS COMITATUS, *pronuntiant.*	*Sicut duos Prophetas vivos esse translatos*, ET *in ultim*O SÆCULO *initium Christi sanctum ac sempiternum, cùm descendere cœperit*, PRÆCESSUROS *pronuntiant.*	*Sicut duos Prophetas vivos esse translatos*, ET *in ultimâ* ÆTATE *initium Christi sanctum ac sempiternum, cùm descendere cœperit*, PRÆCURSUROS *pronuntiant.*	*Sicut duos Prophetas vivos esse translatos*, Et *in ultima* SÆCULA, *initium Christi sanctum ac sempiternum cùm descendere *cœperit*, REDITUROS *pronuntiant.*	*Sicut duos Prophetas vivos esse translatos, in ultimâ* UT TUBA EP*ini*C*ium Christi sanctum ac sempiternum, cùm descendere cœperit*, INCHOENT vel PRÆCINANT, *pronunciant.*

Ibid. *Translatos.*] Non quidem *in terræ fines*, quomodò paulò antè *translatum* explicuimus: sed *è mundo*, sive *in cœlum*, aut, quod etiam eòdem debet redire, *in Paradisum*; vel si adhùc aliter mavis, πρὸς τὸ θεῖον. Quid enim de duobus, qui hîc sine dubio (*a*) intelliguntur, Prophetis Enocho & Eliâ Thesbite Scriptores sacri eorumve Interpretes, aliique homines id genus? De Enocho: *Translatus est in Paradisum*, verterunt Interpres Arabs & Latinus, ille Hebr. XI. 5. hic Syriac. XLIV. 15. *Translatus fuit in cœlum*, habet Vatablus, Gen. V. 24. ἀνεχώρησε πρὸς τὸ θεῖον, ὅθεν οὐδὲ τελευτὴν αὐτοῦ ἀναγεγράφασιν; *Discessit ad Deum, undè nec ejus mortem, seu finem conscripserunt*, inquit Josephus lib. 1. Ant. c. 4. Quòd ad Eliam verò Thesbiten: *Helias non ex decessione vitæ, sed ex translatione venturus est, nec corpori restituendus, de quo non est exemptus: sed mundo reddendus, de quo est translatus*, ait elegantissimè Tertullianus in libro de Animâ (*b*). Scriptura autem Sacra, 2. Reg. 2. 11. *Ascendit Elias per turbinem in cœlum*: undè & 1. Macch. 2. 58. Ἠλίας ἐν τῷ ζηλῶσαι ζῆλον νόμου ἀνελήφθη ἕως εἰς τὸν οὐρανόν.

Ibid. *In ultima . . .*] Quòd hîc neque *sæcula*, neque *ætate*, cum doctis modò laudatis, sed *ut tuba* supplendum putaverimus, causa sunt tam quæ proximè dicemus ad vocem *initium*, quàm iste in primis Apostoli locus: πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλα-

(*a*) *Vide loca Patrum, quæ Cuperus infrà, P. 2. p. 127. & Columbus p. 273. indicarunt.* (*b*) *Sectione mihi septimâ decimâ, cui titulus*, Ad Carpocratis opinionem.

γνησόμεθα ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ΕΝ ΤΗ ΕΣΧΑΤΗ ΣΑΛΠΙΓΓΙ. σαλπίσει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα; *Non omnes quidem obdormiemus, sed omnes mutabimur in momento, in ictu oculi*, IN ULTIMA, seu, ut vulgatus Interpres, IN NOVISSIMA TUBA. *Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur*; 1. *Cor*. xv. 51. 52. Ne etiam dicam, non infrequens fuisse Patribus ad eamdem *ultimam tubam* respicere in scribendo. Tertullianus, verbi gratiâ, in de Animâ (*a*): *Quò ergò animam exhalabis? In cœlum, Christo adhuc sedente ad dexteram Patris? Nondum Dei jussu per Tubam Archangeli audito? Nondum illis, quos Domini adventus in sæculo invenerit obviam ei, ereptis* [pot. *raptis*] *in aërem, cum his, qui mortui in Christo primi resurgent?* Ita enim hunc locum legimus & distinguimus.

At cur potiùs apud nostrum, *in ultimâ ut tubâ*, quàm *ut in ultimâ tubâ*? Partim, propter lacunam, cujus nulla pars ante *in ultimâ* videtur, quæque tota post occurrit: partim verò propter Latinæ linguæ indolem, cui ejusmodi metatheses usitatæ sunt. Sic eleganter Cicero contra Verrem (*b*), *verè ut dicam*, pro *ut verè dicam*; & in Epistolis ad Atticum, *Quod vereor, tibi ipsi ut probem*, similiter pro *Quod vereor, ut tibi ipsi probem*.

Ibid. *In ultima initium Christi.*] In Ultima & Judicium Christi. *Abbas à S. Hilario.*

Lin. 6. *Initium Christi sanctum & sempiternam.*] Id est, ut hi boni viri putabant, regnum Christi millenarium. Cujus inanis persuasionis opinio, quæ etiam apud plures Patrum obtinuit, ex his Pauli ad Corinth. xv. 23. 24. 25. fluxisse videtur: Ἀπαρχὴ [scilicet ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως] Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ. Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν, καὶ δύναμιν. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Præcedit enim ἡ παρουσία Christi τὸ τέλος, seu finem mundi, cùm traditurus est Deo & Patri regnum, atque ipse ei ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ut ait commate 28. Inter eam παρουσίαν & τὸ τέλος intercedit ἡ βασιλεία, id est, regnum Christi, cujus regni tempore καταργήσει πᾶσαν ἀρχὴν, &c. καὶ θήσει πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ; & erit adversarius ultimus ipsa mors: sic ut dein semper victuri sint electi, & mortem post victoriam Christi ignoraturi.

Ex hoc igitur loco Veteres illud regnum Christi in terris expiscati sunt. Tempus verò millenarium ex Apocalypsi Joannis c. xx. 3. ubi Diabolus ab Angelo vinctus dicitur χίλια ἔτη; & comm. 4. ubi sancti Martyres, & qui signum bestiæ non admisere, βασιλεῦσαι dicuntur μετὰ Χριστοῦ τὰ χίλια ἔτη, reliqui verò mortui minimè revixisse. Illa verò resurrectio sanctorum *prima* ibidem dicitur; *felix*que & *sanctus, qui ejus fuerit particeps*: quippè in quos mors altera potestatem non sit habitura. Quod apprimè convenit cum illis Pauli, ubi ultimò devictum subactumque iri mortem dicit. Duos illos Prophetas quòd attinet, Henochum & Eliam, præcursores Christi ad regnum millenarium de cœlo descendentis, hi mihi è cap. xi. Apocal. petiti videntur, ubi duo testes memorantur, qui potestatem habebunt claudendi cœlum, ne pluat, [quod Eliam præcipuè respicit] & aquarum in sanguinem mutandarum; quæ duo Lactantius noster lib. vii. cap. 17. Div. Institut. uni tantùm homini, seu Prophetæ magno tribuit. Sequitur tandem post devictum triumphatumque Diabolum, Principatus, Imperia & Potestates, de quibus Paulus, sive post Gog & Magog cœlesti igne absumtos, ut est apud Joannem c. xx. 8. 9. judicium extremum, sive secunda resurrectio, cùm terra, mare & infernum suos mortuos dabunt, iique dein, qui damnati fuerint, unà cum morte & inferno in lacum ignis conjicientur, quæ *secunda mors* est. Ex hoc Joannis viso tot enata sunt hominum vigilantium somnia, [& unum legisse libro vii. cap. 16. 17. Lactantium sufficit] ut non tam multa ex eburnâ inferorum portâ Æneidos Scriptor emiserit, aut Hermetis nostri filii per omnes gentes ac populos dispersérint. Sed de his aliàs uberiùs. *Tollius.*

Rectè, inquio ego, modò duas simul meminerit vir doctissimus enodare difficultates, quibus sententia, quam sequitur, laborat, quasque hactenùs intactas prorsùs reliquit. Unam, quâ ratione futurum illud regnum Christi millenarium, ad quod ipsi, viroque etiam amplissimo (*c*) hic Auctor respicere visus est, vocari queat commodè *initium Christi*, cùm jam per tot sæcula Christus in cœlo & terris ad dextram Patris semel elatus & considens regnaverit. Alteram verò, quînam verè pariter possit *initii sempiterni* appellatio bono sensu eidem regno congruere. Quid enim

(*a*) *Sect.* 52. *in quâ* De inferis, & An illuc omnes animæ compellantur. (*b*) *In* 3. *Verr.* (*c*) *Infrà B.* 2 *p.* 128.

sempiternum initium in eâ re, quæ non æternum initium habitura est: sed quales res reliquæ, hoc est, fluxum ac evanidum, finemque adeò post mille annos! Ego certè, qui me aliter in summo utriusque viri clarissimi de utrâque difficultate silentio extricare non possem, cœpi jamdudùm vitii aliquid in voce *initium* suspicari, &, quid si potiùs *epinicium* legatur, dicere; moxque quàm multa eò faciant, sigillatim aspectare in hunc modum.

Narrare primùm omnium Joannem in Apocalypsi (*a*), vidisse se olim post alia multa, quæ sæculorum lapsu eventura erant, *turbam multam, quam numerare nemo posset, ex omnibus gentibus, & tribubus, & populis, & linguis, qui ante solium & Agnum starent, stolis amicti candidis, palmas gestantes in manibus, & magnâ voce clamantes*, SALUS DEO NOSTRO, QUI SEDET IN THRONO, & AGNO. *Omnes autem Angelos, qui ipsi quoque tum temporis in circuitu throni, & Seniorum, & quatuor animalium starent, procubuisse ad ea verba ante solium in facies suas, & adorasse Deum, dicentes*: AMEN. BENEDICTIO, ET GLORIA, ET SAPIENTIA, ET GRATIARUM ACTIO, ET HONOR, ET POTENTIA, ET ROBUR DEO NOSTRO IN SÆCULA SÆCULORUM. AMEN.

Istas porrò utrorumque acclamationes, cùm palmæ à prioribus gestarentur in manibus, non minùs verum esse ἐπινίκιον, quàm cantica illa palmaria & laureata, quæ Veteres victoribus canebant, & ἐπινίκια vocabant.

Deindè, fuisse illa quidem plerùmque, ut vel è Suetonio in Julio Cæsare constare potest (*b*), impurissima, &, si non semper singula unius tantùm diei, ad summum certè paucissimorum: sed eas rursùm, de quibus agitur, acclamationes sanctum ab omni parte ἐπινίκιον esse, & verè eatenùs sempiternum, quod hominum sint, qui, sicut patet ex sequentibus (*c*), *Deum in omne ævum in ejus Templo colent*.

Adhæc, inter cætera, quæ Apostolus in priore ad Thessalonicenses (*d*) cum ipso Christi de cœlis descensu conjunxit, nominari disertissimè, κέλευσμα. Αὐτὸς ὁ Κύριος ΕΝ ΚΕΛΕΥΣΜΑΤΙ, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ, καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ; ad verbum, *Ipsemet Dominus* CUM CELEUSMATE, *cum voce Archangeli, & tubâ Dei descendet è cœlo*.

At allusisse sine dubio Apostolum, cùm ita scriberet, ad genus illud *Celeusmatum*, quod *Militare* vocare est, quodque à victricibus quondàm copiis cantabatur. *Super muros Babylonis levate signum, augete custodiam, levate custodes, præparate insidias, quia cogitavit Dominus, & fecit quæcunque locutus est contra habitatores Babylonis. Qui habitas super aquas multas, locuples in thesauris, venit finis tuus pedalis præcisionis tuæ. Juravit Dominus exercituum per animam suam, Quoniam replebo te hominibus quasi brucho, &* SUPER TE CELEUSMA CANTABITUR; Vulgata, capite 51. Hieremiæ, commatibus 12. 13. 14. Quanquàm si vel maximè Paulus ἀλληγορικῶς ad illa Veterum *Celeusmata*, seu hortamenta, quæ in uvarum calcatione, aliàs autem in remigatione adhibebantur, respexisset, certum sit legi alibi apud Vulgatum Interpretem de prioribus, CELEUSMA *quasi calcantium* CONCINETUR *adversùs omnes habitatores terræ*, Hier. cap. 25. commat. 30. & cap. iterùm 48. comm. 33. *Nequaquàm calcator uvæ solitum* CELEUSMA CANTABIT. Nautica verò, seu quæ quondàm remigibus dabantur, & speciali quodam usu κελεύσματα nuncupabantur, cani interdùm solita fuisse per Symphoniacos pueros, & per assam vocem, id est, voce prolatam, testis est Pædianus in libros Ciceronis de Divinatione (*e*).

Prætereà, vocem *epinicium*, licèt origine Græcam, usurpari quandòque Latinè à melioribus Scriptoribus profanis, dicente, verbi gratiâ, Suetonio in Nerone (*f*): *Affirmavit .... se ... sequenti die lætum inter lætos cantaturum* EPINICIA, *quæ jam nunc sibi componi oporteret*. Ob quam indubiè auctoritatem Laurentius Humfridus ad calcem Disputationis Origenicæ de Resurrectione, quam è Græcis interpretatus est (*g*), EPINICION, *seu Triumphalis Eutropii aliorumque, ut apparet, auditorum acclamatio in Adamantii victoris laudem celebrata*, O DIVINE, OMNIQUE SAPIENTIA ET INTELLIGENTIA ORNATE, &c.

Tum autem, post *initium Christi sanctum ac sempiternum*, sequi proximè in nostro Cæcilio, *cùm descendere cœperit*. At hæc ultima verba nunquàm posse idoneè, nisi ad futu-

(*a*) *Apoc. 7. comm. 9. 10. 11. 12.* (*b*) *Cap. 49.* (*c*) *Id est, Apoc.* VII. 14. 15. (*d*) *Cap. 4. comm. 16.* (*e*) *V. Budæi Annotationes in Pandectas, fol. 89. edit. 1527.* (*f*) *Cap. 4.* (*g*) *Extat illa in fine secundi tomi Oper. Orig. edit. Basil. 1571.*

rum Christi è cœlo descensum toties in novo Fœdere memoratum referri; nec quidquam jam meliùs cum gloriosâ illâ Christi descensione quadrare, quàm hinc *tubam ultimam*, cujus modò è Pauli Epistolis meminimus, illinc verò vocabulum *epinicium*, cujus tot litteræ in voce *initium* occurrant.

Deniquè, negari sanè ab Apostolo in priore ad Thessalonicenses, cap. IV. comm. 15. fore unquàm, ut ii, quos Christus die Judicii vivos deprehendet in terris, *præveniant illos, qui in Domino obdormierint*; hoc est, obviam ei priores, in cœlum rapti, eant: sed negari nuspiàm ab eodem, aut ab alio quovis Scriptore sacro, Enochum & Eliam, qui vivi olim in cœlos translati sunt, ex iisdem eodemque die in Christi comitatu descensuros, ut ejus sint prævii ac præcursores; & eò magis igitur deliris, quos hic Auctor suggillat, licuisse asserere rem ita futuram, addereque insuper, eosdem in *ultimâ tubâ* laudatum Christi epinicium, aut aliquod tale, præcenturos. Sicque nostra tandem de hoc loco conflata sententia est, interim dum meliora doceamur.

Ibid. *Cùm descendere cœperit.*] Sic lib. VII. 19. *Tunc aperietur cœlum medium intempestâ & tenebrosâ nocte, ut in orbe toto lumen descendentis Dei tanquàm fulgur appareat.* Et mox: *Cadet repentè gladius è cœlo, ut sciant justi ducem sanctæ militiæ descensurum, & descendet, comitantibus Angelis, in medium terræ.* Tollius.

Auctorem nostrum scilicet accipiens, quasi totidem verbis scripserit, *cùm Christus descendere cœperit.* Nil magis probo. Nam quid ista, verbi gratiâ, constructio Columbi (*a*), *cùm initium Christi sanctum ac sempiternum cœperit descendere?* Præsertim, si per sanctum ac sempiternum Christi initium Columbus nil aliud, ut verisimile est, quàm *regnum Christi millenarium* intelligebat. Non solent sanè regna, regnorumve initia hominum ritu moveri, descendere & ascendere.

Ibid. *Cùm descendere cœperit .... pronuntiant.*] *Cùm descendere cœperit, anteversuros pronuntiant.* Abbas à S. Hilario. Qui quem sensum ex hoc loco cum illis supplementis elicitum cupiat, vellem indicasset. Non enim assequor.

Lin. 7. *Venturum putant .... cursor diaboli ac prævius sit.*] En breviter, ut hæc lacuna expleta fuerit hactenùs à doctis viris:

Venturum putant { *ut qui præ-* (*b*) / *qui futurus præ-* (*c*) / *ut præ-* (*d*) } cursor diaboli ac prævius sit.

Lin. 9. *Humani generis.*] Non jam strictè & impropriè, ut suprà (*e*), pro *Imperio Romano* accepti, id est, pro *cunctis provinciis omnique Româ*, quemadmodùm definitur tacitè *Imperium Romanum* ab Aurelio Victore (*f*) his verbis: *Adeò cunctæ provinciæ omnisque Roma interitu ejus exultavit*: sed sumti citra controversiam latissimè & propriè pro *toto genere humano*, utì Florus lib. 4. Historiæ Rom. (*g*): *Ubique*, ait, *cuncta atque continua totius generis humani aut pax fuit, aut pactio*; cùm non omnes tantùm gentes intelligeret, quas olim Augustus ad occasum & meridiem pacaverat, itemque ad Septentrionem intra Rhenum atque Danubium, & ad Orientem intra Taurum & Euphratem, populique proindè Romani imperio subjectas: sed illas etiam reliquas, quæ, ut pergit, *immunes erant imperii*, Scythas, Sarmatas, Seres, Indos, Parthos, qui omnes in χέσει ad Imperium Romanum in pace erant. Vide locum, si vacat.

CAPUT III.

Pag. 186. lin. 1. *Post hunc.*] Neronem nempè. Undè rotundè, majorisque perspicuitatis gratiâ, Anglica Reverend. Episcopi Saris. versio, *After Nero*, ad verbum, *Post Neronem.*

Ibid. *Interjectis aliquot annis.*] Hoc est, tredecim. Anni enim totidem integri, quin & cum tribus insuper mensibus diebusque, à decimâ die Junii, quâ Nero anno Æræ Christi vulgaris sexagesimo octavo miserè periit, usque ad diem decimam quartam Septembris, quâ alter, de quo mox, tyrannus anno Christi Dionysiano octogesimo primo regnare exorsus est, lapsi sunt.

Ibid. *Alter non minor tyrannus.*] *Domitien.* Gallica Maucroixii tralatio, in margine. *Another Tyrant, Domitian, not much inferior to him.* Anglica recèns laudata, Domitiani nomine, commentarii vice, inserto Auctoris verbis.

(*a*) *V. suprà, pag. 46. num. 47. col. 4.* (*b*) *Edit. Oxon. & Cant.* (*c*) *Cuperus P. 2. p. 127.* (*d*) *Allix.* (*e*) *Vide pag. 9. num. 14.* (*f*) *In Epitome, de Nerone.* (*g*) *Sub finem.*

Domitianus; *calvum dixit quem Roma Neronem.* Editiones Oxon. & Cant. ex subjectis, credo, Ausonii versibus (*a*):

Et Titus imperii felix brevitate. Secutus
Frater, quem CALVUM *dixit sua Roma* NERONEM.

Favent omnibus Historia Ecclesiastica & profana, quippè cùm è proximis Neronis post Galbam, Othonem & Vitellium successoribus, putà Vespasiano, Tito, Domitiano, Nervâ, nullus sit præter Domitianum, cui quæ hoc capite narrantur, conveniant. Confer Baluzium, P. 2. p. 12. & Columb. p. 273. præcipuè verò Eusebii caput à Baluzio indicatum.

Ibid. *Tyrannus.*] Domitianum eodem elogio Aurelius Victor (*b*) sic infamavit: *Igitur metu crudelitatis* [*Domitiani*] *& conscientiæ suæ conjuravere plerique* . . . *adscitâ etiam in consilium tyranni uxore Domitiâ.*

Ibid. *Ortus est.*] Pro *imperare cœpit*, nostri scilicet Scriptoris locutionem de natali die Domitianei imperii accipiendo, non de nativitate Domitiani propriè dictâ. Atque ita facto opus esse, ex eo insigniter apparet, quòd tantùm abest, ut Domitianus post Neronis obitum fuerit in lucem susceptus, ut jam annum ætatis ageret decimum septimum, cùm Nero morte occubuit. Confirmatque adeò egregiè, si quid judico, hic locus, nescio quo fato ab amplissimo Cupero prætermissus, illius sententiam, quâ de natalitio Constantini solo disputans (*c*) contendit, voces *ortus* & *oriri* adhiberi non rarò singulari elegantiâ de iis, qui Reges fiunt, vel Imperatores, aut Cæsares.

Pag. 187. lin. 1. *Qui cùm exerceret invisam dominationem.*] Πολλὴν nimirùm εἰς πολλοὺς ἐπιδεικνύμενος ὠμότητα, οὐκ ὀλίγον τε τῶν ἐπὶ Ῥώμης εὐπατριδῶν καὶ ἐπισήμων ἀνδρῶν πλῆθος οὐ μετ᾽ εὐλόγου κρίσεως ἀποκτείνων, μυρίους τε ἄλλους ἐπιφανεῖς ἄνδρας ταῖς ὑπὲρ τὴν ἐνορίαν ζημιῶν φυγαῖς, καὶ ταῖς τῶν οὐσιῶν ἀποβολαῖς ἀναιτίως, ut loqui licet post Eusebium, lib. 3. Hist. Eccl. cap. 17. Hoc est, si Valesii versionem imitemur: *Multa in multos crudelitatis suæ specimina edendo, nec paucos nobilium atque illustrium virorum urbis Romæ injustè interimendo, alios præterea innumerabiles summæ dignitatis viros, tametsi insontes, exilio & bonorum proscriptione multando.*

Exercere autem *dominationem*, ut id obiter moneam, una est ex locutionibus illis, quas è Latinis majores nostri Gallicas fecerunt, & qualium infinitam esse apud nostrates multitudinem superiùs (*d*) ponebamus, ne facilè Tollio concederemus, debere *quo officio repleto* in *quo officio impleto* mutari.

Ibid. lin. 2. *Cervicibus incubavit.*] Sic c. 7. *Multi Præsides & plura officia singulis regionibus ac penè jam civitatibus incubare;* ad quæ verba vide Tollium. Confer capite xv. *In cæterum populum persecutio violenter incubuit.* Adi quoque Columbum, P. 2. p. 273.

Ibid. *Quàm diutissimè.*] Annis videlicet xv. & mensibus v. si Græcus Eusebii Canon Chronicus (*e*), Latinusque Hieronymi (*f*), & utroque opere longè posterior Jornandes (*g*) audiendi sunt. Ex priori quippè, verbi gratiâ, Ῥωμαίων ἐβασίλευσεν θ̄ Δομετιανὸς ἔτη ιε̄, μῆνας ε̄; id est, vertente & commonente Hieronymo, *Romanorum nonus regnavit Domitianus, Titi frater junior, ann.* xv. *mens.* v. Sed mirum, nî olim Eusebius pro ἔτη ιε̄, μῆνας ε̄, scripserit ἔτη ιε̄, ἡμέρας ε̄, *annos quindecim, dies quinque.* Xiphilinus enim è Dione in Domitiano, Ἐμονάρχησε δ᾽ [Δομετιανὸς] ἔτη πέντε καὶ δέκα, καὶ ἡμέρας πέντε; *imperavit annos quindecim, & dies quinque.* Ac præterea, ab Idibus Septemb. anni Æræ Christi Dionysianæ LXXXI. quibus Titus, Domitiani decessor, vivere & imperare desiit, usque ad XIV. Kalend. Octob. anni ejusdem Æræ XCVI. quibus Domitianus vitam & imperium cum morte commutavit, putandi tantùm veniunt anni xv. & dies v. sive ad summum, quod Petavio placebat (*h*), anni xv. dies VI. Imò, *Domitianum annos quindecim imperasse* Epitome Aurelii Victoris; *anno imperii decimo quinto occisum fuisse* Suetonius (*i*); πεντεκαίδεκα ἔτεσιν ἐπικρατήσαι, ipse quoque Eusebius quodam loco (*l*), sine ullâ mensium dierumve, qui excurrerint, mentione scripto reliquerunt. Sed numerum proculdubiò rotundabant. Confer Latinam Eusebiani Chroni-

(*a*) *In de Cæsaribus.* (*b*) *In Epitome.* (*c*) Vide *Cuperi Præfationem*, *fol.* 4. (*d*) Vide *suprà pag.* 27. *num.* 12. (*e*) *Ad annum* 1. *Olymp.* 215. (*f*) *Ad annum* 4. *Olymp.* 214. (*g*) *Lib.* 1. *de Regnorum ac temporum successione.* (*h*) *Lib.* 13. *de Doct. Temp. ad annum Ch.* 96. (*i*) *In Domitiano*, *cap.* 17. (*l*) *In Hist. Eccl. lib.* 3. *c.* 20. *in fine.*

ci editionem, in quâ ad an. Dom XCVII. cernitur decimus sextus Domitiani è regione notatus; quod is nempè iniverit, etsi permodicè. Addo, vel hinc numeri rotundationem in Aurelii Victoris loco, de quo agitur, patere, quòd pro disertis istis illius verbis, *Domitianus . . . imperavit annos quindecim*, extet alibì apud eumdem in libello de Cæsaribus: *Pœnas luit . . . anno . . . dominationis circiter quinto decimo*; quod non simpliciter pro *plus, minùs, quinto decimo* commodè accipi potest, sed pro *paulò plusquàm quinto decimo*, ob Xiphilini locum modò adductum.

Ibid. *Donec impias manus adversùs Dominum tenderet.*] De anno, quo Domitianus in Christianos sævire cœpit, magna est inter Chronologos opinionum diversitas, quorum alii ad annum Æræ Christi vulgaris nonagesimum (*a*), alii ad nonagesimum primum (*b*), alii ad nonagesimum tertium (*c*), alii ad nonagesimum quartum (*d*), atque alii deniquè ad nonagesimum quintum (*e*) illius persecutionis primordia quocumque modo referunt. Et eam quidem controversiam non infirmis, ut videbatur, rationibus dirimere hoc loco in gratiam Dodwelli contra Pagium & cæteros proposueramus, resque jam diù erat confecta. Sed quis erit finis, inquiunt, si ita perrexerimus ut cœpimus? Dandum igitur deinceps plurimis nostris ἐργοδιώκταις, ut quæ in hunc Auctorem fusiùs annotavimus, aut observare adhùc volebamus, in pauca, quantùm fieri poterit, contrahantur. Tractat infrà hoc argumentum Cuperus in priore ad magnum elegantiorum Musarum cultorem Voetium, pag. 9. & seq. Dodwellus verò in Dissertatione Cyprian. 11. num. 16. & post eum Pagius ad annos Christi 90. num. 5. 6. 91. num. 4. 93. num. 2. 94. num. 5. 95. num. 2. De phrasi autem, quam hic noster adhibet, Cuperum vide, P. 2. p. 128.

Ibid. *Tutusque regnavit, donec impias manus adversùs Dominum tenderet.*] Proximus post Neronem Christianos persecutus est Domitianus . . . . At sanè multi esse non poterant, qui in eâ [persecutione] coronati sunt. Erat enim ea persecutio brevissima, ut vix unum annum implere potuerit. Statim extinctum innuit Lactantius. *Tutus*, inquit, *regnavit, donec impias manus adversùs Dominum tenderet. Postquàm verò ad persequendum justum populum instinctu dæmonum incitatus est, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas.* Dodwellus (*f*).

Ibid. lin. 3. *Ad persequendum justum populum.*] Explicat quid suprà (*g*) per *delendam justitiam* intellexerit. Vertit illustris Interpres Anglicus *the holy seed*, id est, *Sanctum semen*, quomodò sese olim Judæi appellitabant. V. I. Esdr. IX. 2. & 3. Esdr. VIII. 71.

Ibid. lin. 5. *Luit pœnas.*] Ita de eodem Domitiano, & in eodem argumento apud Aurelium Victorem: *Pœnas luit quinto & quadragesimo anno vitæ.* Neque aliter Lactantius de Antichristo: *Et captus, tandem scelerum suorum luat pœnas*; De Vitâ beatâ c. 19.

Ibid. *Interfectus domi.*] Id est, in palatio. Vide dicta ad caput XIV. Domitianum autem fuisse occisum in palatio, quod ei in urbe Româ pro domo erat, & ubi adeò inter cætera cubabat, non est, meo judicio, quòd dubitetur: ita Eutropius, Jornandes, Suetonius & Xiphilini Dio rem unanimi consensu contra Alexandrini Chronici Auctorem narrant, secundùm quem, laudante ante nos Cupero (*h*), Domitianus ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Διὸς, *in fano Jovis* fuit trucidatus. E contrario enim *interfectus est suorum conjuratione in palatio*, ait, verbi gratiâ, Eutropius; nominantibus etiam specialiùs partim Suetonio, partim Zosimo, palatii locum, ubi cædes patrata, *cubiculum Domitiani* ad *domum Palatinam* pertinens (*i*), *in quo volebat interdiù, uti consueverat, requiescere* (*l*), & *ad cujus januam Parthenius* (*m*), tanquàm *cubiculo præpositus* (*n*) *aderat.*

Ibid. lin. 6. *Etiam memoria nominis ejus erasa est.*] Aurelius Victor in Cæsaribus: *Senatus gladiatoris more funus* [Domitiani] *ferri*, seu, ut in Epitome, *efferri*, RADENDUMQUE NOMEN *decrevit.* Quod quomodò factum fuerit, si videre & probè nosse cupis, en tibi insigne exemplum è Criticâ Historico-Chronologicâ Pagii cum viri doctissimi Annotatione:

A. P. R. C. DCCC. XLI.

: : : : : : : :
: : : : : : : :
: : : : : : : :
: : : : : : : :

EX. S. C. LUDI SÆCULARES. FACTI.

(*a*) *Baronius.* (*b*) *Drusius.* (*c*) *Pagius.* (*d*) *Hieronymus, & Cuperus quoque interdùm.* (*e*) *Dodwellus, & libentiùs cum eo Cuperus.* (*f*) *Ibid. num.* 16. (*g*) *V. pag.* 26. *num.* 31. (*h*) *In Epist. ad ampl. Voet. p.* 9. (*i*) *Sueton. in Domit. c.* 16. & 17. (*l*) *Zosimus in Domit. sub finem.* (*m*) *Zosimus, ibid.* (*n*) *Sueton. ubi suprà, cap.* 17.

Eo in marmore Domitiani nomen non legitur, quia, ut inquit Suetonius in Domitiano, cap. 23. Senatus Domitiani *eradendos ubique titulos*, *abolendamque omnem memoriam* decrevit. *Pagius* (*a*).

Adde Baluzium, P. 2. p. 12. Cuperum, p. 129. Columbum, p. 274. quin & nostrum cap. 52. exclamantem: *Ubi sunt modò magnifica illa & clara per gentes Joviorum & Herculiorum cognomina, quæ primùm à Dioclete ac Maximiano insolenter assumta, ac postmodùm ad successores eorum translata viguerunt? Nempè delevit ea Dominus, & ERASIT DE TERRA*; quanquàm id quidem alio sensu, quàm hoc loco.

Ibid. *Cùm multa mirabilia opera fabricasset, &c.*] Ecce, secundùm Cassiodorum in Chronico, non accuratissimam tantùm illorum operum recensionem post Eusebium, cujus similis Catalogus laudatur infrà Columbo, P. 2. p. 274. sed sub quibus etiam Consulibus singula facta fuerint; quod ab Eusebio prætermissum, seu, ut veriùs dicam, pessimè conturbatum.

Asprenas & Clemens.

His Consulibus multa mœnia & celeberrima Romæ facta sunt; id est, Capitolium, Forum transitorium, Divorum porticus, Isium, Serapium, Stadium, Horrea piperatoria, Vespasiani templum, Minerva Chalcidica, Odion.

Domitianus IX. & Clemens II.

His Consulibus insignissima Romæ facta sunt opera; id est, Forum Trajani, Thermæ Trajanæ & Titianæ, Senatus, Ludus matutinus, Meta aurea, Meta sudans & Pantheon.

Ibid. lin. 7. *Nobilia monumenta fecisset.*] Vellejus Paterculus de P. Scipione Æmiliano: *Fecit suæ virtutis monumentum, quod fuerat avi ejus clementiæ.*

Ibid. lin. 8. *Nomen ejus persecutus est.*] Vide Col. P. 2, p. 274.

Ibid. *Ut neque imaginum, neque titulorum, &c.*] *Senatus adeò lætatus est, ut repletâ certatim curiâ non temperaret, quin mortuum contumeliosissimo atque acerbissimo acclamationum genere laceraret, scalas etiam inferri, clypeosque & imagines ejus coram detrahi & ibidem solo affligi juberet, novissimè eradendos ubique titulos, abolendamque omnem memoriam decerneret.* Edit. Oxon. & Cant. è Suetonio, post Baluzium, apud quem plura vide, P. 2. p. 13.

Ibid. lin. 10. *Rescissis igitur actis tyranni.*] Quod sub Nervâ contigit. Καὶ ὁ Νερούας τοὺς τε κρινομένους ἐπ' ἀσεβείᾳ, hoc est, Christianos, ἀφῆκε καὶ τοὺς φεύγοντας κατήγαγε. *Editiones Oxon. & Cant.* ex Xiphilino scil. post Dionem in Nervâ.

Ibid. *Rescissis igitur actis tyranni, non modò in statum pristinum Ecclesia restituta est, sed etiam multò clariùs ac floridiùs enituit.... Sed enim posteà longa pax rupta est. Extitit enim post annos plurimos execrabile animal Decius, qui vexaret Ecclesiam.*] Si Lactantium audimus, à Domitiano ad Decium usque nulla erit omninò persecutio. Ita enim ille: *Rescissis igitur actis tyranni* [*Domitiani*] *non modò in statum pristinum Ecclesia restituta est; sed*, &c. Ex quibus conterranei sui verbis intelligimus, *longa Cypriani pax* quibus sit limitibus includenda. *Dodwellus* (*b*).

Omne quod [*Domitianus*] *constituerat, Romani irritum fecere*; Jornandes lib. 1. De Regn. Succ. Et quod hîc porrò noster de *actis tyranni rescissis* loquitur, id suprà, capite 1. non dissimili locutione, vel sensu, *tyrannorum imperia rescindere* dixerat.

Ibid. lin. 11. *In statum pristinum Ecclesia restituta est.*] Quàm citò id post Domitianum contigerit, habuisti modò duobus verbis ex editionibus Oxon. & Cant. num. 17. initio: tradunt verò fusiùs infrà Baluzius, P. 2. p. 13. & Cuperus, p. 129. & seq.

Ibid. lin. 13. *Multi ac boni principes.*] Nec hoc ex fide historiæ. Sed mentiendum erat, ut Persecutoribus omnibus tristem obtigisse mortem probaret; cùm Trajanus & Antonini tranquillissimè vitâ defuncti sint. Vide sis Sarisberiensis Polycraticum l. VIII, p. 646. & seq. *Tollius.*

Aliud virum doctum, cùm hæc scriberet, egisse, parùm abfuit quin dicerem. Sive quia multos ac *bonos principes* proximè post Domitianum Romani imperii clavum tenuisse, Zosimus, præter Eusebium & Lactantium, qui jam à Baluzio in eam rem laudati (*c*), testatus est his verbis: *Domitianus peremptus à Stephano liberto.... Ab hoc tempore viri boni* (ἄνδρες ἀγαθοὶ) *principatum adepti, Nerva, Trajanus, & post eum Hadrianus, & Antoninus Pius, & par illud fratrum, Verus atque Lucius.* Sive deindè quoniam, ut ut maximè Trajanus & Antonini tranquillâ morte defuncti sint, quod certè nollem negasse, haud id magis utiquè negavit noster Cecilius, qui ne γρῦ quidem de illorum morte, seu bona, seu tristis fuerit, meminit; quique proindè

(*a*) *Ad ann. Christi* 88. *num.* XI. (*b*) *Diss. Cypr.* XI. *num.* 17. (*c*) V. P. 2. p. 13.

nonnisi summâ injuriâ videatur dici posse mentitus, ut persecutoribus omnibus tristem obtigisse mortem probaret. Præsertim, cùm nec Trajanum, nec Antoninos, nec ullos alios à Domitiano usque ad Decium Imperatores Romanos in numero persecutorum posuerit, sicut sequentia firmabunt. At ecce id ipsum Tollio displicuisse nunc cogito, quòd noster, inquam, Trajanum & Antoninos, qui ab Eusebio & aliis inter Ecclesiæ persecutores censentur, *bonos* contrà *principes* vocaverit: haud inficiante nimirùm viro clarissimo, fuisse illos Romanis, cæterisque Ethnicis quibus imperarunt, bonos, sed negante fuisse tales Christianis; nec aliam sibi denique fingente præclari illius elogii causam, quàm malam hujus Scriptoris fidem, qui quòd iis tristem contigisse obitum ostendere non posset, mentitus sit fuisse bonos. Quasi verò probandum sumpserit, *magna* SEMPER *edi à Domino exempla in persecutores*; ac non potiùs, *adversarios Dei* SÆPE *dignam scelere suo recipere mercedem*, ut suo ipse loco loquetur. Aut quasi iterùm ex Eusebii scribendi methodo, apud quem Adrianus Imperator Justini verbis μέγιστος καὶ ἐπιφανέστατος, *maximus & illustrissimus* vocatur (*a*), quique aliàs eundem Adrianum, non cum Sulpicio Severo (*b*) *Dæmonum simulacra in templo ac loco Dominicæ Passionis, perimendæ Christianorum fidei causâ, constituentem* induxit, sed è contrario *Sereni Granii litteris in Christianorum gratiam datis commotum* (*c*); imò ita commotum, *ut statim Proconsuli* Asiæ scriberet, *non esse Christianos sine objectu criminum condemnandos*, quique postremò nullam quartam, Sulpicii ritu, persecutionem sub Adriano numeravit, sed quartam suam usque ad M. Antonini & L. Au. Commodi tempora memorare distulit (*d*), sequatur, mentitum esse in his omnibus Eusebium, nec nisi malâ mente res Adriani tractasse. Fuerint ergo potiùs & Cecilius noster, & Eusebius, bonæ in istis fidei Scriptores: sed quibus gravi aliquâ de causâ singulæ Christianorum vexationes non visæ sint in persecutionum catalogum referendæ, nec singuli etiam Imperatores, sub quibus & ex illorum quandòque imperio acciderunt, in persecutorum albo scribendi. Planè quemadmodùm ipsemet Sulpicius lib. 2. Historiæ Sacræ: *Sanè tum*, inquit, *Licinius, quia adversùm Constantinum de imperio certavit, milites suos litare* PRÆCEPERAT; *abnuentes militiâ rejiciebat. Sed id inter persecutiones non computatur; adeò res levioris negotii fuit, quàm ut ad Ecclesiarum vulnera perveniret.* Seu, ut meliùs dicam, quomodò, dùm Hieroymus in Chronico decem Ecclesiæ persecutiones usque ad Licinii tempora recenset, Sulpicius in Historiâ Sacrâ novem tantùm numerat, quin nec singulas easdem cum Hieronymianis, imò, illam Aureliani inter alias prætermittens, quam huic Auctori *cruenta Aureliani scripta* ab unâ parte, ab alterâ verò *crudelia ejusdem facta* insignem meritò reddiderunt; haud ea propter tamen malæ fidei accusatus, quòd ad brevem & irritum Aureliani impetum sine dubio respexerit, *cui ne perficere quidem quæ cogitaverat licuit, protinùs inter initia sui furoris extincto*, ut noster brevi loquetur (*e*). Adde Cup. p. 2 p. 129, ad hæc verba, *Extitit enim post, &c.*

Pag. 188. lin. 1. *Nullos inimicorum impetus passa.*] Non quòd nil prorsùs à Domitiani obitu ad Decium usque fuerit perpessa. Passa enim v. gr. sub Trajano, sub Adriano, sub Severo, sub Philippis, ut videre est apud Eusebium atque alios: sed quòd impetus in illam per ea tempora facti nulli fuerint, id est, inanes & levioris momenti; quique, ut cum nostro dicamus, non obstiterint, quominùs *Ecclesia ambas simul in Orientem & Occidentem porrigere posset manus*: sicut omninò in Philipp. 5. Tullius, *Nullæ istæ sunt*, ait, *excusationes*; non quòd nulli prorsùs excusationi occurrendum sibi esse videret, sequuntur enim continuò tres, *Meus amicus est. Sit patria priùs. Meus cognatus*: sed quòd, ipsius judicio, tres illæ vanæ essent ac nauci; & sicut idem iterùm Philipp. 13. *Quid est autem, scelerate, quòd gemas, hostem Dolabellam judicatum à Senatu, quem tu ordinem omninò esse nullum putas?* Non quòd pariter Antonius nullum esse crederet Senatum in urbe, vel in orbe; eam enim, ut sequitur, *sibi causam belli gerendi proponebat, ut Senatum funditùs deleret*: sed quòd nulla esset Senatûs auctoritas apud Antonium. De re ipsâ vide Dodwelli Dissert. Cyprian. XI. nu. 17. & seq. usque ad 25. Quid? quòd germana fortè nostri scriptura fuerit, *nonnullos inimicorum impetus passa*; id est, paucos, nec valdè graves.

Ibid. *Manus suas in Orientem & Occiden*-

(*a*) *Lib. 3. Historiæ Ecclesiast. cap. 8.* (*b*) *Lib. 2. Historiæ Sac.* (*c*) V. *Eusebii Chronicon ad annum Domini 127. & Historiam Eccles. lib. 4. cap. 8. & 9.* (*d*) *Euseb. Chron. ad ann. Dom. 168.* (*e*) *Cap. 6.*

tem

tem porrexit.] Eusebius lib. 4. Historiæ Eccl. cap. 2. de rebus ad Trajani imperium pertinentibus disserens: Καὶ τὰ μὲν τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας τε καὶ ἐκκλησίας, ὁσημέραι ἀνθοῦντα ἐπιμεῖζον ἐχώρει προκοπῆς; *Ac Servatoris quidem nostri doctrina atque Ecclesia magis ac magis in dies efflorescens, continuis incrementis augebatur.* Idem rursùs eod. lib. c. 7. sed jam de Adriani temporibus verba faciens: Ἤδη δὲ λαμπροτάτων δίκην φωστήρων τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἀποστιλβουσῶν ἐκκλησιῶν, ἀκμαζούσης τε εἰς ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος τῆς εἰς τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως . . . *Porrò Ecclesiis jam per universum orbem instar clarissimorum siderum fulgentibus, & vigente apud totum hominum genus fide in Dominum ac Servatorem nostrum Jesum Christum*, & quæ deinceps. Quòd ad locutionem, adi sis Columbum, P. 2. p. 274.

Ibid. lin. 2. *Ut jam nullus esset terrarum angulus, &c.*] Nolebat ergò superiùs (*a*) hic Scriptor, cùm de Christi discipulis statim post ejus in cœlum ascensionem dispersis mentionem faceret, illosque, Nerone necdùm regnante, Ecclesiam per omnes provincias ac civitates fundasse adderet, intelligi quasi de totâ terrâ habitabili sine ullâ limitatione loqueretur: sed aliquot, plus, minùs, terrarum angulos in Oriente & Occidente excipiebat, ad quos ne quidem sub toto Neronis imperio religionem Christi penetrasse putabat; nonnullasque itidem ferissimas nationes, quæ nonnisi diù post Neronem Dei cultum susceperint, & ad justitiæ opera mansuefactæ sint: undè & illæ nostræ suis locis restrictiones, *lato sensu*, *latè*, cùm ad Auctoris verba de omni terrâ ante Neronem εὐηγγελισμένῃ dissereremus.

Sed num saltem in Americâ generaliter sumptâ Apostoli ex nostri Cecilii hypothesibus Evangelium ante Neronis dominationem prædicaverunt? Affirmare debet Pagius, post illa, quæ in Criticâ suâ ad annum Domini 42. num. 2. tam in margine, quàm alibi, observavit. Sed ego quidem negare non dubitaverim; & negare aliàs debet ipsemet Pagius, quoniam Lactantius, quem omnes, & Pagius ipse cum cunctis verum hujus libri parentem esse censent, & nos quoque credimus, libro tertio Institutionum, cap. 23. doctrinam Antipodum asperè exagitat; ut sint proindè inter Veteres, ne jam Augustini & aliorum auctoritatem congeram, qui Pagio negitent, Apostolos ad extrema mundi climata perrexisse. Ut meo utar instituto, habet aliquid in hunc locum Baluzius, P. 2. p. 13.

Ibid. lin. 3. *Nulla denique natio, &c.*] Ὑπερβολικῶς hæc dicta sunt, & interpretatione lenienda. Cæterùm, non aliter ferè lib. 5. cap. XIII. loquitur, ubi: *Cùm verò*, inquit, *ab ortu Solis usque ad occasum lex divina suscepta sit, & omnis sexus, omnis ætas, & gens, & regio unitis ac paribus animis Deo serviant.* Tollius.

Ibid. *Nulla denique natio.*] Præstaret, opinor, ex veteri codice legere, *Nulla denique Dei natio*, ob hunc Apostoli locum ad Romanos III. 29. *An Judæorum Deus tantùm? Nonne & Gentium? Imò & Gentium.* Indè quippè nulla in mundo natio, quæ non sit *Dei natio.* Præter quàm quòd cùm perrexerit Paulus, *Quoniam quidem unus est Deus, qui justificabit circumcisionem ex fide, & præputium per fidem*, eo ipso nulla natio potuit tam feris moribus vivere, quæ non esset Evangelii prædicatione Deique cultu mitescenda ad justitiæ opera. Vide tamen Baluzium, P. 2. p. 13.

Ibid. lin. 4. *Suscepto Dei cultu.*] Tale est apud Lactantium de Vitâ beatâ, cap. 27. *Suscipere sapientiam cum verâ religione*; & de Justitiâ, cap. 13. *Suscipere Legem divinam*; & in Epitome, cap. ultimo, *Suscipere quem Deus misit.*

Ibid. *Sed enim postea longa pax rupta est.*] *Posteà*, id est, *sub Decio*, sicut patet ex sequentibus. *Longa* autem proindè est *annorum circiter centum & quinquaginta trium.* Cave tantùm, ut quæ suprà diximus sunt, ne hîc pacem ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ βαθεῖαν intelligas, hoc est, *altissimam in totâ Ecclesiâ*, qualis apud Eusebium (*b*) ponitur ab Hegesippo sub Nervâ extitisse. Nam noster contrà de pace, quam leves aliquot persecutiones quandòque turbarunt, loquitur, & cujusmodi adeò habebat ob oculos Sulpitius Severus, cùm scriberet (*c*): *Interjectis deindè annis VIII. & XXX. pax Christianis fuit; nisi quòd medio tempore Maximinus nonnullarum Ecclesiarum clericos vexavit*: ubi pacem triginta & octo annorum haud meram ac continuam, sed aliquâ vexatione interruptam vides, vocante etiam rotundè Hieronymi Chronico eam pacis sub Maximino interruptionem, *Sextam Ecclesiæ Persecutionem.*

CAPUT IV.

Pag. 188. lin. 1. *Extitit enim post annos plu-*

(*a*) *Cap. 2. p. 184.* (*b*) *Lib. 3. Hist. Eccl. cap. 32.* (*c*) *Lib. 2. Hist. Sac.*

rimos.] Id eſt, poſt annos plurimos tranquillitatis. *Maucroixius;* ut ſonat quidem Gallica ejus verſio.

Indubiè ob *longæ pacis* mentionem recèns factam, quam hic aliquatenùs ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendam putavit. Sed integra igitur locutio repetenda foret hoc modo: *Poſt annos plurimos longæ pacis*, ſeu *tranquillitatis;* quæ mera ταυτολογία, cùm qui *pacem* dicit *plurimorum annorum*, *longam* eo ipſo *pacem* extitiſſe ponat. Mallem itaque *poſt annos plurimos* ſimpliciter de *elapſis plurimis annis* accipere, quos jam porrò centum & quinquaginta tres fuiſſe diximus. Adde Cuperum, P. 2. p. 129.

Ibid. *Execrabile animal Decius.*] Haud aliâ arte Neronem tractabat noſter p. 185. Sed aliud planè diverſum Cuperus habet infrà de Decii proximis, P. 2. p. 129.

Ibid. lin. 2. *Quis enim juſtitiam, &c.*] Redit ad loquendi genus, quod antè (*a*) explicuimus, cujuſque ſimile apud Lactantium (*b*) his verbis: *Hæc ſæpè cauſa præcipua juſtitiam perſequendi malis Regibus fuit.* Videndus de reliquo Columbus, P. 2. p. 274.

Ibid. lin. 3. *Ad illud principale faſtigium.*] An quo ſenſu *principale* interdùm *primum & præcipuum eſt?* Seu quo, verbi gratiâ, Romanorum Imperatorum poteſtas vocata à Trebellio Pollione (*c*) *maximum in terris culmen*, & infrà à noſtro (*d*) *ſublime faſtigium?* Haud crediderim: ſed quo potiùs *principalis auctoritas* & *principalis notio* in Zenonis Lege *de Cauſis criminalibus* (*e*), propriè *Principis auctoritatem & notionem* ſignificant ſecundo paragrapho: *Hoc ſolummodò in hujuſmodi viros vice quoque Principis auditori licebit, ut intentatum apud ſe crimen ſi patefactum fuerit, ad principalem referat notionem: ultionis autem tantis inferendæ dignitatibus modus non niſi in Principis reſidebit arbitrio;* & rursùm paulò poſt: *In hoc namque caſu ſuper coërcendâ hujuſmodi accuſatoris calumniâ, non immeritò conſulenda erit principalis auctoritas.*

Ibid. *Furere protinùs contra Deum cœpit.*] Statim equidem à *ſuſcepto* imperio *incœptam* conſtat ab eo perſecutionem. Quaſi hujus rei gratiâ provectus eſſet ad illud principale faſtigium, furere protinùs contra Deum *cœpit*, *ut protinùs caderet*, inquit Lactantius. Et ad Alexandrinos unus idemque nuntius retulit, & ſucceſſiſſe in imperio Decium, & edidiſſe perſecutionis edicta, ut è Dionyſii Alexandrini Epiſtolâ (*f*) conſtat ad Fabium Antiochenum. Nempè Romæ fuit ipſe ſub finem A. D. CCXLIX. quo circiter menſem Julium imperare exorſus (*g*); & primi omnium capti ſunt cum ſociis Moyſes, & Maximus, & Celerinus, ipſo adhùc Romæ verſante Decio. *Dodwellus*, Diſſert. Cyprian. XI. num. 53., è quo & quinque proximis (*h*); cætera, quæ ad hanc Decii perſecutionem ſpectant, peti poſſunt.

Ibid. *Et quaſi hujus rei gratiâ provectus eſſet ad illud principale faſtigium, furere protinùs.*] Ita, narrante Ammiano Marcellino (*i*): *Cæſar Gallus ex ſqualore nimio miſeriarum, in ætatis indultæ* (aut *adultæ*) *primitiis, ad principale culmen inſperato cultu provectus, ultra terminos poteſtatis delatæ procurrens, aſperitate nimiâ cuncta fœdabat.*

Ibid. lin. 4. *Nam profectus adverſùm Carpos.*] Conſtantinus in Oratione ad Sanctorum cœtum *Getas* ſive *Gothos*, Zozimus *Scythas*. Quæ res ita conciliari poteſt, ut quia Carporum Gothorumque eadem origo erat, & quia utrique propter Iſtrum fluvium ſedes habebant, facilè eorum nomina permutarentur. *Editiones Oxon. & Cant.* è Baluzio, quem plura vide ſis annotantem in eam rem, P. 2. p. 13. Adi quoque Cuperum, p. 130. & Columbum, p. 274.

Ibid. lin. 5. *Statimque circumventus à barbaris, &c.*] Mortis modum ita narrat Zoſimus: Τοῦ δὲ Γάλλου διὰ τοῦ τέλματος ἐπ' αὐτοὺς, id eſt, Scythas, ὁρμῆσαι τῷ Δεκίῳ σημήναντος, ἀγνοίᾳ τῶν τόπων ἀπερισκέπτως ἐπελθὼν, ἐμπαγεὶς τε ἅμα τῇ σὺν αὐτῷ δυνάμει τῷ πηλῷ, καὶ πανταχόθεν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀκοντιζόμενος, μετὰ τῶν συνόντων αὐτῷ διεφθάρη, διαφυγεῖν οὐδενὸς δυνηθέντος. *Editiones Oxon. & Cant.*

Pag. 189. lin. 1. *Nec ſepulturâ quidem potuit honorari.*] Malim, *Ne ſepulturâ quidem*, nam hæc vulgata loquendi ratio; & ſic cap. VI. *Illi ne perficere quidem quæ cogitaverat licuit.* Fatendum tamen, capite VII. priori pacto occurrere: *Cùm diſperderet omnia, nec à Deo quidem manus potuit abſtinere;* itemque apud Lactantium, de Vitâ beatâ, cap. 1. *Qui verò ambitione inflati, aut amore potentiæ inflammati, omne ſtudium ſuum ad honores acqui-*

(*a*) *Pag.* 36. *num.* 31. (*b*) *Lib.* 4. *Inſtitut. cap.* 17. (*c*) *In Valeriano patre & filio.* (*d*) *Cap.* 18. (*e*) *Lib.* 3. *Cod. Tit.* 24. (*f*) *Apud Euſeb. Hiſt. Eccleſ.* VI. 41. (*g*) *Ex Pagii Criticâ, ad annum Criſti* 249. *num.* 5. (*h*) *Id eſt*, 52. 54. 55. 56. *&* 57. (*i*) *Lib.* 14. *initio.*

vendos contulerunt, nec si Solem quidem ipsum gestemus in manibus, fidem commodabunt; quin & apud Plinium, lib. 8. cap. 36. de ursis: *Procedunt verè, sed mares prapingues; cujus rei causa non prompta est, quippè nec somno quidem saginatis prater* 14. *dies.* Sed consultus à me de his, inter alia, magnus Grævius sic respondit. Rectè te vidisse puto, cùm rescribendum censes, *ne sepulturâ quidem;* & sic quoque rescribendum in cap. 7. & Plinio, & Lactantio de Vitâ beatâ. Sæpè Librarii confuderunt *ne* & *nec*, cùm tamen suus cuique locus sit proprius. Memini, Gronovium varia loca in Suetonio sic quoque correxisse. *Gravius.*

Alia in hunc locum Baluzius, P. 2. p. 14. & Cuperus, pag. 131. observarunt,

Ibid. lin. 2. *Ut hostem Dei oportebat.*] Supple, *esse.*

Ibid. lin. 3. *Volucribus*] *Des vautours.* Maucroix. Perindè atque scriptum fuerit à nostro, *vulturibus.*

CAPUT V.

Pag. 189. lin. 1. *Non multò post, &c.*] Id est, non multò post Decium Imperatorem. *Versio Anglica.*

Anno Æræ Christi communis CCLI. Decius Abruti, quæ Moesiæ civitas, periit; idque in fine Novembris, aut initio Decembris, ut è clarissimi Pagii Observationibus (*a*) constare potest. Anno autem ejusdem Æræ CCLVI. quod multi (*b*) volunt, vel ad summum, utì Pagius (*c*) maluit, CCLVII. Valeriani persecutio cœpta. Reverà igitur non multò post Decii interitum Valerianus simili persequendi furore fuit correptus.

Tantùm persecutionem, quam anno Christi CCLII. Gallus & Volusianus sub finem mensis Junii commoverunt (*d*), noster, qui aliquot alias tacuit, silentio quoque, utì patet, prætermisit. Sed *eam*, ut hîc meritò Pagium (*e*) exscribamus, *neque Eusebius in Chronico, neque Divus Augustinus lib.* 18. *de Civitate Dei, cap.* 51. [potiùs 52.] *neque Sulpitius Severus numerarunt*, localem quippè ac Romæ solùm excitatam; *neque Eusebius in Historiâ Martyres sub Gallo & Volusiano passos memoravit. Imò*, pergente eodem, *Orosius, qui lib.* 7. *decem persecutiones, quibus Ecclesia afflicta, cum decem plagis, quibus percussa est Ægyptus, confert, septimam plagam sub Gallo & Volusiano deducit ex pestilentiâ, quæ omne propemodùm genus hominum & pecudum neci dedit, non verò ex tormentis Fidelibus inflictis.* Hæc ergò *Pagius.*

Ibid. *Valerianus.*] Senior nempè, qui anno Christi CCLIII. statim post Gallum & Volusianum interfectos, ab exercitibus Noricis ac Rhæticis electus Imperator, & mox Augustus factus. Idem aliàs non solùm P. Licinii Valeriani pater, sed simul P. Cornelii Valeriani Salonini avus extitit. Vide Pagium ad annum Christi 259. num. 3. 4. & ad ann. 253. num. 8. 9.

Ibid. *Valerianus.*] Qui initio Principatûs sui erga Christianos se benignissimum præstitit, dein verò cum hâc indole fortunam etiam mutavit. *Edit. Oxon. & Cant.* Adde Baluzium, P. 2. p. 14.

Lin. 2. *Impias manus in Deum intentavit.*] Capite 3. *Donec impias manus adversùs Dominum tenderet.* Estque prior locutio apud Virgilium, & Tacitum, aliosque perfrequens.

Ibid. *Quamvis brevi tempore.*] Id est, spatio duorum circiter annorum, ex Pagii calculo (*f*), quem bonum putamus. Non quòd biennio tantùm Valerianus imperaverit; inchoaverat enim annum imperii septimum, quandò à Sapore captus est: sed quòd cum Reverendissimo Episcopo Sarisb. *breve*, de quo agitur, *tempus* accipiendum credamus de duratione persecutionis, potiùs quàm cum Maucroixio (*g*) de duratione imperii. Confer Dodwellum, Dissert. Cyprian. XI. num. 59. & 60.

Lin. 3. *Justi sanguinis.*] Multùm pro *temporis brevitate*, multùm pro *passorum qualitate* intellexit. *Dodwellus* (*h*).

Alii aliter, ut ex eodem patet, qui tibi adeundus. Sed quem, verbi gratiâ, sanguinem vir doctissimus fusum fuisse contendit in Ægypto *ultra Edicti modum*, quod Valerianus ad Senatum misit, & cujus summam Cyprianus nobis in Epistolâ ad Successum (*i*) conservavit, quidnì potiùs & propriè fusus

(*a*) *In Criticâ, &c. ad ann. Christi* 251. *num.* 29. (*b*) *Baronius, v. gr.* (*c*) *In eâdem Criticâ, ad ann. Christi* 256. *num.* 15. *&* 257. *num.* 4. (*d*) Vide *Pag. ibid. ad ann. Christi* 252. *num.* 7. 8. *& seq.* (*e*) *Ibid. num.* 14. (*f*) Vide *ejus Criticam, ad ann. Christi* 256. *num.* 15. 257. *num.* 4. *&* 259. *num.* 7. (*g*) *Son régne, quoique de peu de durée, coûta beaucoup de sang aux fidéles.* (*h*) *Dissert. Cyprian.* XI. *num.* 61. (*i*) *Quæ est* LXXXII. *edit. Pamel. &* LXXX. *edit. Oxon.*

dicetur ex speciali rescripto ad Ægypti Præfectum Æmilianum? Disputat enim ex solo Valeriani ad Senatum Edicto Dodwellus: at præter illud, imò & ante illud, quod urbi Romæ, seu ad summum Italiæ proprium fuit, quamplurima alia ad Provinciarum Præsides ab eodem Valeriano Imperatore missa fuerant, ut ex dictâ Cypriani Epistolâ certum est; in quâ, post descriptam Valerianei ad Senatum Edicti summam, sequitur: *Subjecit etiam Valerianus Imperator orationi suæ*, id est, Legi (*a*), *exemplum litterarum, quas ad Præsides provinciarum de nobis*, hoc est, in genere de Christianis, *fecit*. Et, quod magis est, non modò apud Eusebium Ægypti Præfectus Æmilianus τῆς τῶν Σεβαστῶν κελεύσεως, quasi ad verbum dicas, *Augustorum jussionis*, ad se missæ meminit: sed id rescriptum diversum fuisse ab eo, quod ad Senatum Valerianus misit, duæ res inter alias monent: una, quòd illud ad Senatum solius Valeriani fuerit, si Epistolam Cypriani non uno loco audiverimus; illud verò ad Æmilianum non solius Valeriani, sed Augustorum, id est, Valeriani & Gallieni: altera autem, quòd ex Augustorum κελεύσει ad Æmilianum missâ, debuerit ille ante omnia Christianos suæ Provinciæ in quendam Libyæ locum nomine Cephro relegare, quâ de re ne verbum quidem in Cyprianico Valeriani ad Senatum rescripto; nec injuriâ sanè, cùm ea res ad Ægypti Præfectum specialiter pertineret, non ad Senatum, & jam Valerianus de Christianis, qui in provinciis degebant, ad earum Præsides scripsisset. Acta publica Confessionis Dionysii & aliorum apud Eusebium: *Æmilianus Præfectus dixit: Video vos ingratos esse simul ac stupidos, qui clementiam Augustorum minimè sentiatis. Quamobrem non manebitis in hâc urbe: sed mittemini in partes Libyæ ad locum, qui dicitur Cephro. Hunc enim locum* ἐκ τῆς κελεύσεως τῶν σεβαστῶν ἡμῶν, *jussu Augustorum nostrorum elegi*; ad quem igitur singulare aliquod rescriptum allatum fuerat ab Imperatoribus, & qui proindè sanguinem, quem fudit posteà copiosè in Ægypto (*b*), fudisse meritò ex eodem Augustorum mandato censendus est. Plusque adeò sanguinis, ne nunc alia adferam, Valerianus fuderit, quàm Dodwello visum.

Lin. 4. *Ut esset posteris documentum, &c.*] Sic suprà, cap. I *Distulerat . . . pœnas eorum Deus, ut ederet in eos magna & mirabilia exempla, quibus & posteri discerent . . . Deum . . . mortem dignâ ultione superbis, & impiis, ac persecutoribus inrogare. . . . .*

Ibid. *Adversarios Dei sapè, &c.*] Audin' ut, ex hujus Auctoris hypothesibus, *dignam suo scelere mercedem Dei hostes*, non SEMPER, sed SÆPE *recipiant?* Firmat ergò validè hic locus quæ suprà à nobis (*c*) contra Tollium disputata sunt. Potuissetque adeò Trajanum & Antoninos noster, vel si maximè tranquillâ morte obierint, Ecclesiæ persecutoribus accensere, si quæ sub illis persecutiones contigerunt, ab eorumdem Edictis manassent: sed quoniam aliundè ortæ sunt, idcircò illi per nostrum in *bonorum Principum* catervam fuerunt relati. Quæ cùm ita sint, vellem τὸ *sæpè* clarissimi Interpretes non suppressissent.

Lin. 5. *Hic captus à Persis.*] Quo anno Valerianus à Sapore captus fuerit, hactenùs in controversiam vocatum . . . Certum est, currenti anno Christi 259. Valerianum *ad mancipii fortunam*, ut Zosimi verbis utar, redactum fuisse, inchoato septimo imperii anno . . . æstate circiter ineunte. *Pagius*, qui omninò videndus.

Captus est sub finem anni CCLXI. *Dodwellus*, Dissert. Cyp. XI. num. 59.

Valerianus, in Christianos persecutione commotâ, statim à Sapore, Persarum Rege, capitur. *Hieronymus* in Chronico, ad annum Æræ suæ Domini CCLVIII. secundùm Scaligeri editionem. Sed non unico errore. Vide suprà, num. 4. & Pagium suis locis.

Lin. 8. *Si quandò libuerit.*] *Si quandò libuerat.* Editio Abo. seu casu, seu consilio. Nihil enim eâ de re Columbus in suis Notis.

Latinum magis, *liberet*, vel, quod propiùs ad veteris libri scripturam, *libuerat*. Tollius.

Posteriorem malim conjecturam. Nam nec aliter ferè, cap. XXI. *Quotiens delectari libuerat.* Cogitavi etiam, pleniorem fortè nostri manum fuisse, non, *si quandò libuerat aut vehiculum ascendere, aut equum*, cum gemino *aut*, sed cum unico, *si quandò libuerat vehiculum, &c.*

Ibid. *Vehiculum ascendere, aut equum.*] Ita sine præpositione Terentius, *ascendere navem*; Cæsar, *ascendere jugum*; & uti hîc denique Livius ac Suetonius, *ascendere equum*: quamvis præpositio in talibus adhiberi soleat, & Livius ipse alibì *ascendere in equum* dixerit.

(*a*) Vide *Notas edit. Oxon.* (*b*) Vide *Euseb. Hist. Eccles. lib. 7. cap.* XI. (*c*) *Cap.* 3. *num.* 19.

Lin. 9. *Inclinare sibi*, *&c.*] Quam contumeliam ultrò dissimulat Treb. Pollio, qui aliam non memorat contumeliam, nisi quòd Sapores cum Romanorum Rege ut vili & abjecto mancipio loqueretur, quasi intra verba solùm stetisset hoc dedecus. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid. *Inclinare sibi ...*] Eutropius, in Vitâ Pontii manuscriptâ, ex Bibliothecâ doctissimi P. Puteani: *Valerianus scilicet Imperator in captivitatem ductus à Sapore, Rege Persarum, non gladio, sed ludibrio, omnibus vitæ suæ diebus merita pro factis percepit; ita ut quotiescunque Rex Sapor equum conscendere vellet, non manibus suis, sed incurvato dorso, & in cervice ejus pede posito, equo membra levaret.* Gale; & Baluzius infrà, P. 2. p. 14. cum variantibus tamen aliquot lectionibus non spernendis.

Ibid. *Romanum.*] *The Roman Emperour.* Id est, Romanum Imperatorem. *Versio Anglica.*

Ibid. *Romanum.*] Supple, *Regem*, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Quod ne dubitanter facias, vide ut jamdudùm Trebellius Pollio præiverit. [*Valerianus*] inquit, *victus est à Sapore, Rege Persarum .... quem cùm gloriosæ victoriæ successu minùs honorificè, quàm deceret, superbo & elato animo detineret, atque cum* ROMANORUM REGE *ut vili & abjecto mancipio loqueretur*, *&c.* Ut Græci ergò tam Augustos seu Imperatores, quàm Cæsares ab Augustis diversos sexcentiès βασιλέας vocarunt: ita Latini quoque non rarò post primi & secundi sæculi Imperatores, Augustis & Imperatoribus *Regum* nomen dederunt: quin & alterum in speciem multò minùs nobile, uti mox videbimus.

Ibid. *Imposito pede super dorsum ejus.*] Phrasis, cujus nulla nunc mihi occurrunt exempla, nisi apud Vulgatam, ubi, verbi gratiâ, 2. Reg. 12. 30. *Et* [*diadema*] *impositum est super caput David;* & Act. 15. 10. *Quid tentatis Deum, imponere jugum super cervicem Discipulorum?* Adde Cuperum, P. 2. p. 138. & seqq.

Pag. 190. lin. 1. *Illud esse verum dicebat.*] Loci sensum non assequor, nisi innuat Lactantius illud à Sapore exprobrati verum esse, Valerianum sibi esse Mancipii loco, utpotè qui scalæ vel stapedis vicem præstaret; non ea utiquè, quæ Romani in tabellis depingunt, hoc est, *devictos Persas triumphosque ab illis reportatos.* Edit. Oxon. & Cant. à quibus diversus non abit elegantissimæ versionis Parisiensis Auctor.

Malim, *Illud esse verum spectaculum dicebat;* quomodò capite XVI. *Hic est verus triumphus cùm, &c.* Gale.

Ibid. *Illud esse verum dicebat.*] Nimirùm, quòd pedem dorso Valeriani imposuisset, atque illud etiamnùm loquens premeret. Tota enim series orationis est, *& imposito pede super dorsum ejus, illud esse verum dicebat ...... non quod in tabulis aut parietibus Romani pingerent:* ut ad eum tandem utriusque corporis situm, non fictitium, sed reipsâ constantem, Cecilius noster post Saporem respexerit, quo Sapores Valeriani dorsum, inclinare se & terga præbere semel jussi, suo pede calcabat. *Inclina te mihi, ac terga præbe*, aiebat igitur imperiosiùs Rex Persarum Romano. Quod cùm dictum factum Valerianus præstaret, pedem illicò Sapores ejus dorso imponebat, *Hoc verum est*, inquiens, *non quod in tabulis aut parietibus Romani pingunt.* Quasi dixisset: Ausi sunt aliquandò Romani tui Persas sibi hoc pacto subjectos depingere. Sed illa ad libitum efficta erant, & merè imaginaria. At quod jam tibi, terga præbenti, pedem impono, id pura puta veritas, Valeriane. Sicque tota, meo judicio, hujus loci difficultas hinc orta, quòd Auctor non integra seu ipsissima Saporis verba, quæ jam, credo, attulimus, repræsentaverit, verùm interpolata, & quibus usus sit pro suis. Adde Cuperum, P. 2. p. 131. & Col. p. 274.

Ibid. *Exprobrans ei cum risu.*] Multùm, ni fallor, lucis & elegantiæ afferri possit his verbis, si cum proximè præcedentibus ac sequentibus connectantur in hunc modum: *illud verum esse dicebat, exprobrans, & cum risu, non quod in tabulis*, &c. Neque adeò dubito, quin ipsissima sit auctoris manus: ut haud, inquam, scripserit *Saporem Valeriano exprobrasse cum risu*; nam ista sanè locutio obscura, & minùs Latina: sed *id quod Valeriano Sapores dicebat, dictum illi fuisse exprobrando, & ridendo simul.*

Lin. 3. *Dignissimè triumphatus.*] Hoc est, ut meritus erat. Sic enim *dignus* & *dignè* veteribus. Noster capite 1. *Deum mortem dignâ ultione persecutoribus inrogare;* & hoc ipso, *adversarios Dei sæpè dignam scelere suo recipere mercedem.* Aliàs, *indignissimè* foret legendum. *Triumphatus* autem, propter sequentia, *ad memoriam clarissimi triumphi*, videtur omninò *per triumphum ductus* sonare. Nec aliò, opinor, Anglica versio referenda, *Being thus led about in triumph.*

Ibid. *Aliquandiù vixit.*] Vixit in eâ servitute Valerianus usque ad annum CCLXIX.

Auctore Chronici Alexandrini teste, cui hâc in re fides habenda: *His Coss.*] Claudio nempè & Paterno] *Valerianus Augustus à Persis oppressus periit.* Pagius.

Nimirùm, ad An. Chr. CCLIX· (*a*) quo Valerianum captum fuisse à Sapore, Pagio (*b*) certum est. Fuitque adeò Valeriani servitus decem annorum.

Lin. 5. *Cùm filium haberet Imperatorem.*] Seniorem scilicet Gallienum, quem jam ab anno Christi 251. consortem imperii fecerat, & qui, capto patre, summam rerum solus per multos annos administravit. Quò hæc Anglicæ Tralationis verba pertinent: *Tho he had a Son, upon whom the Empire had devolved by his missfortune.* Adde Baluz. P. 2. p. 14. & Cup. p. 138.

Ibid. *Servitutis extremæ.*] Eodem procul-dubiò sensu, quo *extremi ingenii homo* apud Livium, pro *homine ingenii infimi*, & *extremi homines*, pro *infimis ac humillimis*, occurrunt.

Lin. 6. *Nec omninò repetitus est.*] Id verissimum. *Et Bactriani tamen, atque Hiberi, & Albani, & Tauroscythæ, ad Romanos duces scripserant, auxilia pollicentes ad Valerianum de captivitate liberandum*, ut scripto reliquit Trebellius Pollio in Valeriano Seniore.

Lin. 7. *Direpta est cutis.*] Sententia Nicolai Heinsii fuit, scribendum esse, *derepta est ei cutis.* Aliud enim Latinis est *diripere*, ut *diripere agros, urbes*; aliud *deripere*, quod est *detrahere, auferre*, ut multis ostendit vir ille magnus in Notis ad Ovidium, idque probat fide & auctoritate vetustissimorum librorum. *Gravius.*

Confer Cuperi Præfationem, fol. 5. & eundem, P. 2. p. 138. & 197. itemque Baluzium, p. 14.

Lin. 8. *Infecta rubro colore.*] *Qu'ils peignirent de rouge.* Maucroix.

Tanquàm noster, *picta rubro colore* scripserit.

And both it and its being teinctuied mith a red colouring. Versio Anglica.

Perindè jam ac si apud nostrum *tincta rubro colore* legatur, nec de solâ Valeriani cute, verùm de ejus intestinis quoque agatur. Quod posterius vereor, ut facilè cum isto narrationis complexu conciliari possit, *& exuta visceribus pellis, infecta rubro colore, ut poneretur....* De cæteris, vix ausim quid potiùs sequar eligere. Credo tamen, secundam præstare interpretationem ob hunc Plinii locum (*c*): *Mulieribus etiam palpebræ* INFECTÆ *quodammodò: tanta est decoris affectatio, ut* TINGANTUR *oculi quoque.*

Ib. *Infecta rubro colore.*] Uti donaria ἀγάλματα solebant minio obduci. Quâ de re Servius ad Virgilium. Ruber enim color Diis sacer, propter igneam eorum naturam. *Tollius.*

Accederem libens viri docti sententiæ, nî proximè sequeretur, *ut in templo barbarorum deorum* AD MEMORIAM CLARISSIMI TRIUMPHI *poneretur.* Sed ex verbis, fateor, *ad memoriam clarissimi triumphi*, mihi ante omnia suspicio est, indutum fuisse purpureâ veste Valerianum eâ die, quâ de illo triumphavit Sapores; quò nempè asperiùs Valeriano insultaret, & se de Imperatore triumphum agere omnium oculis ostenderet. Nam nec aliter Christum purpureâ veste Romani milites, cùm ei impensiùs illudere vellent, induerunt (*d*). Deindè verò suspicor quoque, non aliâ de causâ placuisse Sapori, ut Valeriani, tandem mortui & corio exuti, cutis rubro colore inficeretur, quàm ut clarissimæ illius diei memoria in perpetuum duraret, quâ Valerianum in triumpho eduxerat purpuratum. Confer Baluzium ad eadem verba. P. 2. p. 15.

Lin. 10. *Cùm exuvias capti principis.*] Non quo igitur sensu apud Virgilium lib. 2. Æn.

.... exuvias indutus Achillei:

sed quo propriè apud eundem (*e*) *exuvias serpentis* habemus in his versibus:

Cùm positis novus exuviis, nitidusque juventâ
Volvitur.

Itemque apud Plautum (*f*) *exuvias bubulas*, pro corio, vel pelle bubulâ; & rursùs apud Actium in Bachiis:

Tunc pecudum exuvias lævo pictas
lateri accommodans.

Qui locus an quod jam præcessit, *infecta rubro colore*, aliquatenùs illustrare queat, judicent Docti: mihi non videtur, sed pertinere potiùs ad pictas veterum vestes. Et de reliquo, quem noster paulò ante Imperatorem tacitè *Regis* nomine donavit, expertè nunc *Principem* appellat: quod primâ, uti dixi, specie multò minùs habet nobilitatis. Sed id nolito Valeriani captivitati tribuere. Latinis maxima feliciorum Imperatorum dignitas & potestas nonnunquàm *principa-*

(*a*) *Num.* 6. (*b*) *Ad annum Christi* 259. *num.* 7. (*c*) *Lib.* XI. *cap.* 37. (*d*) *Matth.* XXVII. 28. (*e*) *Georgic. lib.* 3. (*f*) *In Mostell. Act.* 4. *Sc.* 1.

tus dicta, ipſique *Principes* nuncupati. Hinc noſter Capite 3. *Multi ac boni Principes Romani Imperii clavum regimenque tenuerunt.* Indèque mox eidem, Cap. 4. de illorum ὑπεροχῇ, *faſtigium illud principale.* Sed & ita apud Plinium & alios, *Claudii principatu*, & *Divi Auguſti principatu*, pro *Claudio & Divo Auguſto imperantibus.* Denique, de ipſiſſimo noſtro Valeriano, cùm jam captivus eſſet, Balerus Rex Caduſiorum ad Saporem ſcribens: *Captum*, inquit, *Valerianum principem principum, non ſatis gratulor* (*a*); ut vel indè pateat, quid ex cæcâ & pravâ Ethnicorum adulatione *Princeps*, cùm de Romano Imperatore dicitur, ſonet, idem ſcilicet, quod de Dei Filio in Apocalypſi (*b*), *Princeps Regum terræ.* Apage ſis.

Lin. 11. *Apud Deos ſuos cernerent.*] Sexcenta ſunt in Latinorum libris exempla, ubi *apud me*, & *in ædibus meis*, unum & idem prorsùs notant. Atque ita nunc *apud Deos ſuos*, & *in templo barborum Deorum*, quod recèns præceſſit, eòdem mihi redeunt.

Lin. 13. *Facere... adversùs majeſtatem Dei.*] En quod ſuprà (*c*) diximus, *facere* apud noſtrum abſolutè, hoc eſt, ſine accuſativo, quem regat, reperiri. Neque aliter in fine Capitis 6. *contra Deum fecerunt.* Quod ut minùs mireris, ſciendum τὸ *facere* in utroque exemplo nil aliud eſſe, quàm quod quotidiè neutraliter dicimus *agir*, Græci ferè πολιτεύεσθαι: quo & ſenſu hic Auctor, Cap. 11. de Maximiano loquens, *Exindè inſolentiſſimè agere cœpit.*

Ibid. *Singularis Dei.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 139.

Lin. 14. *Continentis univerſa.*] Vide eund. ibid.

CAPUT VI.

Pag. 190. lin. 1. *Aurelianus.*] Quintilli, ſeu, ſecundùm Hieronymi Chronicon, Quintilii Imperatoris, qui die imperii decimo ſeptimo interfectus eſt, ſucceſſor; idque anno Chriſti 270. menſe Novembri, aut inſequenti. Eundem aliquot locis *L. Domitium Aurelianum* Indiculi Conſulum nominant; modò etiam nonnullæ Inſcriptiones, *Valerium Aurelianum*, à familiâ Valeriâ, quæ ipſi erat gentilis. V. Hieronymum in Chronic. ad A. Dom. CCLXXI. Criticam Pagii ad A. Chr. CCLXX. nu. 3. & CCLXXI. nu. 1. Petavium denique De Doct. Temp. ad annos Chr. 274. & 275.

Ibid. *Naturâ veſanus, &c.*] *Aurelianus, quod negari non poteſt, ſeverus, truculentus, ſanguinarius fuit princeps.* Edit. Oxon. & Cant. ex Fl. Vopiſco. Adde Baluz. P. 2. p. 15 & Col. p. 276.

Ibid. *Quamvìs captivitatem Valeriani meminiſſet.*] Si quis, undè id noſter ſciverit, cogitet rogare, reſponſio in promptu. Potuit meminiſſe, quia res erat adeò recens & illuſtris, ut illius non poſſet non recordari; mortuo quippè noviſſimè Valeriano apud Perſas poſt annos decem captivitatis, ſeu, quod eòdem redit, anno demùm Chriſti 269. Vide ſuprà, cap. 5. p. 581.

Pag. 191. lin. 1. *Iram Dei crudelibus factis laceſſivit.*] Non *intentata* igitur duntaxat perſecutio ab Aureliano, quod clariſſimo Dodwello viſum eſt (*d*), ſed *executioni mandata*, ut loquitur & multis probat Pagius in Criticâ Hiſtorico-Chron. ad annum Chriſti 272. nu. 5. & 6. Conferantur inſuper tertius, quartuſque: quin & Baronius ad annum Chriſti 273. nu. 9. 10. & 275. nu. 4. 5. & ſeq. ubi, ſi non *innumera* illa *Martyrum millia* recenſentur, quos Leo Magnus in octavâ ſub Aureliano perſecutione paſſos eſſe poſuit (*e*), nominantur ſaltem plurimi, eorumque pœnæ, ex fide Martyrologiorum, & ſimilium Scriptorum auctoritatibus.

Ibid. *Aurelianus... iram Dei crudelibus factis laceſſivit. Verùm illi ne perficere quidem quæ cogitaverat licuit: ſed protinùs inter initia ſui furoris extinctus eſt.*] Edictum itaque *indulgentiæ* emiſerit Gallienus Ægyptiis An. Dom. CCLXII accuratiſſimè, inſtante ſolennitate Paſchali... Indè nemo eſt de perſecutione ſuſpectus uſque ad Aurelianum. Eum tamen ipſum prætermiſit Sulpicius Severus, vir alioqui fabulis addictiſſimus. Et meritò quidem ille. Intentata enim duntaxat erat ab Aureliano, non item executioni mandata. Id ſatis manifeſtè indicant Scriptores illis temporibus proximi Lactantius (*f*) & Euſebius (*g*). Ecquid illis Lactantii verbis clarius? *Verùm illi ne perficere quidem quæ cogitaverat licuit: ſed protinùs, &c.* Similiter Euſebius de eodem Aureliano... ἤδη ποι βουλαῖς ὡς ἂν διωγμὸν ἐγείρειεν ἀνεκινεῖτο· πολύς τε ἦν ὁ παρὰ πᾶσι περὶ τούτου λόγος. μέλλοντα δὲ ἤδη, καὶ σχεδὸν εἰπεῖν τοῖς καθ' ἡμῶν γράμμασιν ὑποσημειούμενον θεία μέτεισιν δίκη, μο-

(*a*) Vide *Trebell Pollion. in Valeriano.* (*b*) *Cap.* 1. 5. (*c*) *Pag.* 45. *num.* 5. (*d*) *In Differt. Cyprian.* XI. *num.* 64. (*e*) *Serm.* 2. *de Pentec.* (*f*) *De Mort. Perſec. cap.* 6. (*g*) *Lib.* 7. *Hiſt. Eccl. cap.* 30.

νουνεχὶ ἐξ ἀγχιφόνων τῆς ἐγχειρήσεως αὐτὸν ἀποδεσμοῦσι... Impulsus itaque erat duntaxat Aurelianus, ut persecutionem adversùs Christianos commoveret; & de eâ rumor solùm, quasi de re nondùm ad exitum perductâ ferebatur. Μέλλοντα etiam dixit, & edictis σχεδὸν εἰπεῖν ὑποσημειούμενον, à Deo esse occupatum. Nondùm igitur persecutionem excitaverat: vixdùm etiam subscripserat edictis, cùm à Deo punitus est. Constricto cubito Deus conatum ejus repressit. Nondùm igitur res erat ultra conatum perducta; nondùm etiam plagam inflixerat, quam fuerat elevato brachio minatus. *Dodwellus* (*a*).

Lin. 2. *Verùm illi ne perficere quidem, &c.*] Producit [hunc] Lactantii locum Dodwellus (*b*), aitque: *Si* [*Aureliano*] *perficere quæ cogitaverat non licuit, ut tradit Lactantius, nullos itaque ejus decreto factos Martyres fuisse necesse est.* Verùm, ex hoc ipso loco, & sequentibus, Dodwelli sententia jugulatur. Lactantius enim, qui istis temporibus fuit proximus, dicit quidem Aurelianum, quæ cogitaverat, perficere non potuisse, non verò ei illa inchoare non licuisse; persecutionem verò inchoasse statim subdit: *sed protinùs inter initia sui furoris extinctus est:* non itaque ante ejus initium, sed antequàm eam perficere & ad finem perducere posset, quod sequentibus verbis magis confirmat: *Nondùm ad Provincias ulteriores cruenta ejus scripta pervenerant, & jam cruentus ipse humi jacebat.* Pervenerant ergò ad Provincias viciniores Thraciæ, ubi interfectus est. Quibus etiam verbis Lactantius confirmat quod in Chronico Eusebii (*c*), & apud Orosium (*d*) traditur, inter decretum persecutionis & Aureliani cædem aliquod temporis spatium intercessisse. *Pagius*, apud quem plura in eam rem digna lectu (*e*).

Lin. 3. *Sed protinùs inter initia sui furoris extinctus est.*] Occisus Aurelianus uno aut altero mense, ut videtur, postquàm persecutionis edictum emisit. *Idem Pagius* (*f*).

Breviſſimæ igitur eatenùs, quo & illam nomine appellavit (*g*), duorumque ad summum mensium. Sed, pergente viro docto, eadem post Aureliani interitum per aliquot menses, id est, per sex mensium interregnum duravit; & quicunque Christiani martyrium tunc passi sunt, sub Aureliano in Martyrologiis passi dicuntur, quia videlicèt virtute ejus decreti occisi. Ita ergò rursùm *Pagius*.

Ibid. *Extinctus est.*] Vide Baluzium, Par. 2. pag. 15.

Lin. 4. *Ad Provincias ulteriores.*] Id est, ultimas. Thracia enim nondùm à nostro nominata est, ut possis cum Pagio *Provincias ultra Thraciam sitas* intelligere. Maucroixius, *Aux provinces les plus eloignées*, eodem nobiscum sensu.

Ibid. *Scripta.*] Hoc est, *Edicta*, quæ Maucroixii versio; vel, *Edicta contra Christianos*, quæ plenior Episcopi Sarisber. interpretatio. Scito tantùm videri, ejusmodi *Scripta* Cap. X. num. 22. alio nomine *litteras* vocari his verbis, *datisque ad Præpositos litteris, etiam milites cogi ad nefanda sacrificia præcepit;* ubi lege quæ notavimus.

Ibid. *Coenofrurio.*] *Sed cùm iter faceret, apud Coenophrurium, mansionem quæ est inter Heracliam & Byzantium, malitiâ notarii sui, & manu Mucaporis interfectus est.* Editio Ox. & Cant. ex Vopisco.

Adde Baluzium, P. 2. p. 15. & Col. pag. 276.

Lin. 5. *Qui locus est Thraciæ.*] Sed quis locus? *Un Bourg*, ait Maucroixius, id est, *pagus*. Præiverat Ferrarii Lexicon Geographicum: *Cænophrurium, Castelnovo, ut ipsum nomen Græcum significat, pagus Thraciæ, ad Propontidem, inter Byzantium... & Heracleam... ubi Aurelianus Imperator interfectus est, teste Eutropio.* Vopiscus *mansionem* vocavit in verbis modò allatis: de cujus vocis significatione dicetur suo loco in sequentibus.

Ibid. *Falsâ quâdam suspicione.*] Vide Baluz. P. 2. p. 15.

Lin. 6. *Ab amicis interemptus.*] Edit. Ox. & Cant. ex Vopisco: *Incidit autem, ut se res fataliter agunt, ut Mnestheum quem pro Notario secretorum habuerat, libertum, ut quidam, suum, infensiorem sibi minando redderet, quòd nescio quid de quodam suspicatus esset. Mnestheus qui sciret Aurelianum neque frustrà minari solere, neque, si minaretur, ignoscere, breve nominum conscripsit, mixtis iis, quibus Aurelianus verè irascebatur cum iis de quibus nihil asperum cogitabat, &c.*

Quem Vopiscus Mnestheum vocat, à Zosimo Ἔρος dicitur, τῶν ἔξωθεν φερομένων ἀποκρίσεων μηνυτὴς τεταγμένος, uti olim ad primum Zosi-

(*a*) *Diss. Cypr.* XI. *num.* 63. *&* 64. (*b*) *In Diss. Cypr. loco proximè laudato.* (*c*) *Ad annum Christi* 275. *&* 276. (*d*) *Lib.* 7. *cap.* 23. (*e*) Vide *ejus* *Criticam*, *ad ann. Chr.* 272. *num.* 6. (*f*) *Ibidem.* (*g*) *Ibid.*

mi librum

mi librum annotavimus. *Eædem editiones.*

Adde Columbum, P. 2. p. 276.

Lin. 8. *Contra Deum . . . fecerunt.*] Versio Anglica: *They acted against God.*

Ad verbum, *Egerunt contra Deum*; quod illa, quæ à nobis in fine Capitis V. num. 25. dicta sunt, firmat. Conferatur Columbus, P. 2. p. 276. Sallustius (*a*) non dissimili ratione de veteribus Romanis: *Optimus quisque facere, quàm dicere . . . malebat.*

CAPUT VII.

P.191.lin. 1. *Diocletianus.*] Qui anno Christi 284. malè enim Scaliger seriùs (*b*), Imperator renunciatus est; idque, non Palilibus, seu die 21 Aprilis, ut quamplurimis ante Petavii Doctrinam Temporum persuasum fuit, sed die 17 Septembris, si cum Pagio auctorem Chronici Alexandrini libeat sequi, vel XII. Kal. Decembres, id est, die 20 Novembris, si Diocletianeam Baluzii Chronologiam prætuleris. Vide infrà, P. 2. ad calcem; Petavium autem, lib. XI. de Doct. Temp. C. 30; denique Pagii Criticam in Annales Baronii ad annum Christi 284. nu. 3. & 4.

Ibid. *Qui scelerum inventor & malorum machinator.*] Maucroix: *Mauvais Prince, & aucteur de tous nos maux.*

Quasi postrema hujus loci verba sint, *& omnium nostrorum malorum machinator.*

Versio Anglica: *That was the Contriver of all our late miseries.*

Perindè etiam atque recepta lectio sit, *Inventor postremorum omnium nostrorum malorum.* Occurrunt, opinor, ambæ tralationes difficultati, quam ad caput IX. num. 38. tanget Tollius. Adde Col. P. 2. pag. 276.

Lactantius in lib. de Mortibus Persecutorum cap. 7. quibus moribus Diocletianus imbutus fuerit, nos edocet. . . . Diocletianum tamen prioribus Imperii annis Christianis favisse testatur Eusebius lib. 8. cap. 1. ubi quantam gloriam ante persecutionem anno CCCIII. excitatam Religio Christiana consecuta esset indicans, ait: *Argumento esse possit Imperatorum benignitas ergà nostros, quibus regendas etiam Provincias committebant, omni sacrificandi metu eos liberantes ob singularem, quâ in Religionem nostram affecti erant, benevolentiam. Quid opus est dicere de iis, qui in Imperatorum palatiis versabantur? Quid de Imperatoribus ipsis, &c.* quæ hùc referenda. *Pagius ad annum Chr. 284. nu. 9.*

Lin. 2. *Nec à Deo quidem.*] Vide dicta ad cap. IV. nu. 8.

Lin. 3. *Orbem terræ.*] Quem mox *Diocletiani regnum* appellari videbis, & qui proindè simpliciter de Imperio Romano intelligendus, utì & vox *Orbis* paulò post sine addito posita.

Ibid. *Avaritiâ & timiditate.*] Avaritiæ exemplar occurrit apud Vopiscum in Numeriano, cùm apud Tungros diverteretur. *Editio Ox. & Cant.*

Affert Vopisci locum Baluzius, P. 2. pag. 15. Vin' hîc verò insigne Diocletiani timiditatis argumentum? Perge quæ noster dicit legere. *Tres enim*, inquit, *participes regni sui fecit.* Ratio, si quæ ulla unquàm, peremptoria. Confer Aurelii locum mox adducendum num. 8. *Quoniam bellorum moles acriùs urgebat, &c.* Item clarissimum Grævium ad caput VIII. nu. 6. Postremò, quæ ad nonum dicimus, num. 39. & ad X. nu. 2.

Ibid. *Subvertit* [*orbem terræ.*] Acta Latina Passionis SS. Martyrum Tarachi, Probi, & Andronici (*c*), quos sub Diocletiano & Maximiano Herculio seriùs ociùs passos esse certum est: *Maximus dixit, Maledicis Principes, ô malum caput, qui diuturnam & almam pacem præstiterunt. Andronicus dixit, Ego maledixi & maledico potestates & sanguibibulos, qui* SÆCULUM EVERTERUNT. Quod cùm magno animo, viventibus iis Principibus, & apud Præsidem Romanum dictum fuerit, major sanè huic Scriptori, dum post utriusque mortem similia affirmat, fides est habenda.

Ibid. *Tres enim participes regni sui fecit.*] Maximianum cognomento Herculium anno Ch. 285. Constantium cognomento Chlorum, & Galerium Maximianum cognomento Armentarium, anno 293. *Editio Ox. & Cant.*

Adde Baluzium, P. 2. p. 15. Cuperum, p. 139. Columbum, p. 277. & Pagii Criticam ad annum Ch. 292. quo videlicèt secundùm Pagium, non sequente, Constantius Chlorus & Galerius Maximianus à Diocletiano Cæsares facti.

Lin. 4. *Regni sui.*] Tanquàm de *Regis* propriè dicti ditione & potestate agatur, non verò de Imperatore, qui *orbem terræ* administrabat.

(*a*) In Bello Catilinario. (*b*) Lib. 5. de Emend. Temp. pag. 467. (*c*) Cap. 9. p. 283. edit. Bigot. ad calcem Vitæ S. Chrys. per Palladium.

Sed quia, ut jam vidimus, Romani Imperatores, tertio saltem sæculo, *Reges* vocati, idcircò etiam quandòque illorum ditio ac potestas *regni* nomen sortitæ sunt. Aurelius Victor (*a*) de ejusdem Diocletiani Imperio: *Celebrato* REGNI *vicesimo anno, valentior curam R. P. abjecit.* Confer ex Hieronymianâ Eusebiani Chronici versione, *Tiberius Drusum consortem* REGNI *facit.* Item, *Philippus Philippum filium suum consortem* REGNI *fecit. Imperium* sine circuitione Interpretes nostro loco reddiderunt.

Ibid. *In quatuor partes orbe diviso.*] En quo pacto, ex Aurelii Victoris pericope (*b*) verè insigni: *Quoniam bellorum moles .... acriùs urgebat, quasi partito imperio, cuncta quæ trans Alpes Galliæ sunt, Constantio commissa;* [Hæc prima pars.] *Africa, Italiaque Herculio;* [Hæc secunda.] *Illyricique ora ad usque Ponti fretum, Galerio:* [Ecce tertiam.] *Cætera Valerius retentavit.* Hîc quartam habes. Vide an non itaque *Hispania* Valerio Diocletiano inter alia cesserit.

Lin. 6. *Quàm priores Principes habuerant cùm soli; &c.*] Tralatio Anglica: *The former Emperours.* Id est, priores Imperatores.

Optimus Commentarius. Promiscuæ enim apud antiquos *Imperatoris* ac *Principis* appellationes, etiam cùm de Imperatorum maximis loquuntur. Confer dicta ad caput XIV. num. 10.

Lin. 7. *Accipientium.*] Anglica Versio: *of those who received his pay.* Hoc est, eorum qui stipendia ab eo accipiebant.

Lin. 8. *Dantium.*] Eadem, *of those who payed his taxes.* Id est, illorum qui imperata sibi tributa solvebant.

Ibid. *Enormitate indictionum.*] Sic apud Spartianum in Caracallâ (*c*), *enormitas stipendii;* & in Vitâ S. Cypriani per Pontium, *enormitas spatii longioris;* & in Theodosii Novellis (*d*), *Palatinæ exactionis enormitas;* Denique, apud Jul. Capitolinum in Gordiano tertio, de Philippo Arabe, *qui se in novitate atque enormitate fortunæ non tenuit,*

Ibid. *Indictionum.*] Tributorum. *Edit. Ox. & Cant.*

Adde Baluz. P. 2. p. 15. Cup. p. 139. & Col. p. 278.

Lin. 9. *Desererentur agri.*] Vide Baluzium, P. 2. p. 16.

Ibid. *Et culturæ.*] Fortè scriptum, *& culta rura:* quanquàm nec vulgata lectio mala est. *Tollius.*

Lin. 10. *Provinciæ quoque in frusta concisæ.*] Reliquit Augustus Senatui imperii *Breviarium*, quod quale fuerit ex Strabone (*e*), & Tacito (*f*), & Plinio (*g*) intelligimus; nec ullus memoratur Imperatorum, qui provinciarum distributionem innovarit usque ad Hadrianum. Mutata equidem nonnulla ab Hadriano discimus ex Appiano. Sed quamcùnque tandem ille provinciarum distributionem reliquerit posteris, ea rursùs permansisse videtur usque ad Diocletianum. Novam enim ille cum suis Cæsaribus provinciarum partitionem fecit. Provincias, eo imperante, *in frusta concisas* tradit in aureolo de Persecutorum mortibus libello Lactantius. *Dodwellus, in Diss. Cypr.* XI. *num.* 23.

Ibid. *Multi præsides.*] Vide Cup. P. 2. p. 139 & Col. p. 278.

Lin. 11. *Officia.*] Pro, *officiarii.* Edit. Ox. & Cant.

Confer Cangii Glossarium, v. *Officium;* & Grævium infrà, capite VIII. num. 10.

Sed omninò debere hîc inferioris ordinis *officia* intelligi, ostendit, cùm antecedens mentio *Præsidum*, quibus scilicèt *officia* illa suberant, tùm collatus Pollionis locus in duobus Gallienis, ubi *palatinorum officiorum præfecti & magistri* sic commemorantur: *Cùm iret ad hortos nominis sui, omnia palatina officia sequebantur. Ibant & præfecti; & magistri officiorum omnium adhibebantur.*

Ibid. *Incubare.*] Sic & lib. VII. de vitâ beatâ, cap. 19. *Si quidem capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit,* & suprà cap. III. *Subjectorum tamen cervicibus incubavit quàm diutissimè.* Florus l. II. c. VI. de Scipione: *Sic factum est, ut inhærentem, atque incubantem Italiæ extorqueret Hannibalem.* Sed plura video clarissimum Columbum jam ad caput tertium, P. 2. p. 273. congessisse. *Tollius.*

Pag. 192. lin. 1. *Rationales.*] Procuratores principum, quorum cura erat, ut in provinciis bona caduca & vacantia fisco vindicarent. *Editio Ox. & Cant.*

Rationales eosdem reverà esse atque Principum procuratores, perspicuè ostendit Lampridius in Alex. Severo his verbis: *Ubi aliquos voluisset vel rectores provinciis dare, vel præpositos facere, vel* PROCURATORES, ID EST RATIONALES, *ordinare, nomina*

(*a*) *In Cæsaribus.* (*b*) *In Cæsaribus quoque.* (*c*) *Initio.* (*d*) *Tit.* 45. *in principio.* (*e*) *Lib. ult. Georg. in fine.* (*f*) *Lib.* 4. *Annal.* (*g*) *In Hist. Nat. lib.* 3. 4. 5.

eorum proponebat. De iisdem *Rationalibus* reperio in Codice (*a*), *ad fiscum pertinentes causas Rationalis decidat, omnibus concussionibus prohibendis*; & alio loco (*b*), *Rationalis noster, si res quæ à fisco occupatæ sunt, Domini tui esse probaveris, jus publicum sequetur.*

Ibid. *Magistri.*] Vide Columbum, P. 2. p. 279. itemque dicenda ad caput XIV. num. 18.

Ibid. *Vicarii Præfectorum.*] Non ea erat vicariorum Præfectorum urbium regiarum potestas, ut his idem quod Præfectis liceret quorum vicem tuebantur. Ergò amplior hîc nunc potestas data est, quò voluntatem Principis exsequerentur. *Tollius.*

Ibid. *Quibus omnibus.*] Legendum fortè, *sub quibus omnibus.* Gale.

Lin. 2. *Civiles actus.*] Id est, acta in civilibus causis decretoria; & ita mox *condemnationes* & *proscriptiones*, pro actis decretoriis condemnationum & proscriptionum. Qui ejusmodi *Acta* faciebant, *Actuarii* & *Actuales* dicti à veteribus. Aurelius Victor (*c*): *Tantùm* ACTUARIORUM.... *in exercitu factiones vigent.* Glossæ Philoxeni & aliorum, *Actuarius*, ὑπομνηματογράφος πρακτικός. *Actualis scientia*, πρακτική. Confer Cuperum, P. 2. p. 139. Col. p. 279. & Cangii Glossarium, v. *Actuarius.*

Ibid. *Sed condemnationes tantùm, &c.*] Quomodò *tantùm condemnationes & proscriptiones*? Id est, quomodò nil aliud, quàm condemnabant & proscribebant, si, ut sequitur, proscriptiones *frequentes* solùm erant? Et rursùs, quomodò *tantùm condemnationes & proscriptiones*, ubi *civiles actus* fuisse apparet, etsi admodùm raros? An legendum, *quibus omnibus civiles actus admodùm rari, sed condemnationes & proscriptiones frequentes*, sine *tantùm*? Abesset certè tota loci difficultas. Sed erunt, credo, quibus id adverbii videbitur potiùs παρέλκειν, ut in istâ Justini Perioche (*d*): *Ingrati civis officium existimans* [*Trogus*], *si, cùm omnium gentium res gestas illustraverit, de solâ tantùm patriâ taceat*; etsi loca haud perfectè similia sint.

Ibid. *Proscriptiones.*] Ea vox tam de hominibus in exilium ejectis, quàm de bonis eorum fisco addictis accipi potest. *Tollius.*

Lin. 3. *Exactiones.*] Vide Baluz. P. 2. p. 15. & 16. & Col. p. 280.

Lin. 4. *Hæc quoque.*] Legendum, *Haud quoque.* Allix.

Imò potiùs, *Nec quoque*, quod à veteri codice minùs recedit. Atque id jamdiù antequàm viri doctissimi conjecturam vidissem, mirabar, ut amici norunt, nemini in mentem venisse, adeò emendatio facilis erat & necessaria. Quænam enim ad Diocletianeam Reipublicæ gubernationem pertinentia nominantur & recensentur in antecedentibus? An res ullo pacto tolerabiles, ut noster catalogum pertexendo addere potuerit, *Hæc quoque tolerari possunt*? Minimè: sed res è contrario planè intolerabiles; putà *enormitas indictionum, perpetuæ rerum innumerabilium exactiones, & in exactionibus injuriæ* NON FERENDÆ: undè liquet, subjiciendum statim fuisse, *Nec quoque tolerari possunt.*

Lin. 5. *Ad exhibendos milites.*] Id est, ad præstanda militibus stipendia. *Pagius* (*e*). Item *Editiones Oxon. & Cant.* è Baluzio, apud quem alia etiam in eam rem, P. 2. p. 16.

Ibid. *Ad exhib. mil.*] *Exhibere* Latinis posteriorum temporum est *alere, sustentare.* Justin. lib. XI. 10. *miserè vitam exhibentem*; hoc est, *miserè se sustentantem.* Grævius, qui & tibi videndus eâ de re ad caput XI. num. 2.

Lin. 8. *Variis iniquitatibus.*] Sic Salvianus lib. 5. *Quibus enim aliis rebus Bacaudæ facti sunt, nisi iniquitatibus nostris, nisi improbitatibus judicum, &c.*

Lin. 9. *Legem pretiis rerum venal.*] Vide Baluz. P. 2. p. 16. & Col. p. 280.

Lin. 11. *Donec Lex necessitate ipsâ.*] Vide eosdem, ibid.

Lin. 13. *In exhibendis oper. & artif. & plaustris omnibus, quæcunque sint &c.*] Copulam excidisse puto. Videtur enim Lactantius scripsisse, *In exhibendis operariis, & artificibus, & plaustris, omnibusque, quæcunque sint fabricandis operibus necessaria.* Tò que absorpsit syllaba sequens in *quæcunque.* Non tantùm coacti fuerunt operarios, artifices & plaustra exhibere, sed & omne aliud instrumentum, quod requirebatur ad opera condenda. *Grævius.*

Lin. 14. *Omnibus quæcunque.*] Et hîc copula deest. Lege igitur, *omnibusque.* Tollius.

Lin. 15. *Hic basilica, hîc circus, hîc, &c.*] Pro *hîc*, legendum ubique credam *hinc.* Gale.

Ibid. *Hîc moneta.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 139. & Columbum, p. 280.

(*a*) *Lib.* 3. *Tit.* 26. *Lege* 5. (*b*) *Lib.* 4. *Tit.* 12. *Lege* 2. (*c*) *In Cæsaribus.* (*d*) *Lib.* 41. 3. (*e*) *Ad annum Christi* 284. *num.* 9.

Ibid. *Hic armorum fabrica.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 140.

Lin. 16. *Magna pars civitatis exceditur.*] Pro *magnâ parte civitatis exceditur.* Expulsi namque cives privatis ædificiis, quorum areæ in ædificationes Principis cessuræ erant, tanquàm urbe captâ, excedere cogebantur, & alias sedes quærere. *Tollius.*

Ibid. *Magna pars civ. exced.*] Lege, *magnâ parte civitatis exceditur;* aut *magna pars civitatis exciditur.* Allix.

Ibid. *Exceditur.*] *Exeditur.* Gale. Itemque Allixius, alio loco.

Ibid. *Civitatis.*] Nicomediæ, quam Diocletianus Romæ studuit æquare, ut infrà. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adstipulantur doctissimi Translatores, qui ne vocis quidem *civitatis* meminerunt, sed ejus loco *Nicomediam* posuerunt. Confer Baluz. P. 2. p. 17.

Lin. 20. *Ita semper dementabat.*] *So madly expenceful was he.* Versio Anglica.

Ad verbum, *Adeò stultè impendiosus erat.*

Ibid. *Dementabat.*] Insaniebat, infinitâ scilicet ædificandi cupiditate. *Tollius.*

Nec aliter ferè *Maucroixius* (*a*). Adde Cuperum, P. 2. p. 280. in Columbi Notâ ad hunc locum.

Ibid. *Dementabat.*] An *dementabatur*? Allix, qui alibi tamen rotundè, legendum *dementabatur.*

Mihi, quin noster compositum *demutabat*, pro simplici *mutabat*, ob adhibitum recèns *mutari* scripserit, non dubium est, in hunc sensum: *Quòd ita autem Diocletianus plus semel opera jam perfecta diruebat ac mutabat, indè ortum, quòd is Nicomediam studeret urbi Romæ coæquare;* ut primo loco frequentes Diocletiani circa sua ædificia mutationes memoraverit, dein porrò illarum causam attulerit, quam dixi, eamque valdè planam & idoneam. *Demutare* idem, quod *mutare*. Plautus (*b*):

> .... *aut si* DEMUTANT *mores ingenium tuum;*

pro *mutant*, vel *immutant*, ut è præcedenti versu apparet:

> *Sive immutare vis ingenium moribus.*

Sed & verbo *demutare*, ejusque verbali nomine *demutatione*, solutæ orationis Auctores usi sunt. Apuleïus (*c*), nisi quòd sensu ab eo, quem hîc sequimur, paulùm diverso: *Quanquàm*, ait, *teterrimum os tuum minimum à Thiestâ tragico* DEMUTET, hoc est, *differat.* Plinius verò *demutationem* in eâdem prorsùs significatione, quâ *mutatio* à Latinis usurpari solet, adhibens (*d*): *Nullum animal [Chamæleone] pavidius esse existimatur, & ideò versicoloris esse* DEMUTATIONIS, saltem secundùm vetustiores editiones (*e*); fatendum enim excusum fuisse in recentioribus (*f*) *mutationis*, propter insolentiam vocis forsitàn inter alia. Mirum certè, Editores nullam fecisse mentionem priscæ lectionis.

Pag. 193. lin. 1. *Licitum consuetudine.*] Vide Baluz. P. 2. p. 17.

CAPUT VIII.

Pag. 193. lin. 1. *Quid frater ejus.*] Nempè Diocletiani. *Pagius ad ann. Chr.* 291. *num.* 2.

Rectè, quanquàm id nomen usque ab initio capitis 7. sit repetendum.

Ibid. *Frater ejus Maximianus.*] Non naturâ, sed imperio; siquidem Diocletianus Dalmata, Maximianus Pannoniâ oriundus fuerit. *Diversum sanguinem*, inquit Mamertinus in Panegyrico, *affectibus miscuistis. Non fortuita in vobis germanitas est, sed electa.* Ed. Ox. & Cant.

Maximien son associé à l'Empire, Maucroix. Id est, Maximianus ejus in Imperii administratione socius; quocum Anglica concinit Translatio: *His Colleague in the Empire*, ejus in Imperio Collega. Confer Baluzium, P. 2. p. 17. Cuper. p. 140. & seq. & Columbum denique, p. 281.

Ibid. *Qui est dictus Herculius.*] Claudit hîc primam hujus capitis periodum Maucroixii versio: *Maximien son associé à l'Empire, quel rapport n'avoit-il pas avec lui?* Claudit quoque editio Aboensis isto pacto: *Quid frater ejus Maximianus, qui est dictus Herculius?* Sed hæc quidem ex optimo præmonstratore ampl. Cupero, quem vide sis, P. 2. p. 142.

Ibid. *Qui est dictus Herculius.*] Compendium Historiæ Romanæ à Pomponio Læto vulgatum (*g*), ubi & rem pluribus exequitur: *Cognomina sibi indidere (Diocletianus & Maxi-*

(*a*) Ainsi sa manie [des bâtimens] n'avoit point de bornes. (*b*) *In Trinum. Act.* 1. *Sc.* 2. *v.* 35. (*c*) *In Apolog. p.* 344. *edit. Raphel.* 1610. (*d*) *Lib.* 28. *Hist. Nat. cap.* 8. (*e*) *Unam, v. gr. in Folio, anni* M. D. XXIII. *apud Sanctam Ubiorum Coloniam Agrippinam, in ædibus Eucharii Cervicorni. Alteram, anni* M. CCCCC. *incerto loco, in formâ, ut loquuntur,* 8. (*f*) *Puta, Lugdunensi, anni* M. D. LXIII. *in Fol. & novissimâ Parisiensi Harduini, in* 4. *ann.* 1685. (*g*) *In Diocletiano.*

mianus). *Diocletianus* JOVIUS, *Maximianus* HERCULIUS *appellati sunt*, *velut ille Jovis, hic Herculis hæres.* Sed aliter, & magis credibiliter Aurelius Victor in Cæsaribus: *Huic* [*Maximiano*] *posteà cultu numinis*, HERCULEI *cognomentum accessit*, *uti Valerio* [*Diocletiano*] JOVIUM: *undè etiam militaribus auxiliis longè in exercitum præstantibus nomen impositum.* Adde Cuperum, P. 2. p. 142. ad *Qui est dictus*, & Columbum, p. 281. v. *Herculius.*

Ibid. *Non dissimilis ab eo?*] Dele interrogationis notam. *Gale.*

Eamdem meritò translatam hinc voluit Cuperus, loco recèns laudato; ut postquàm hic Scriptor ad Maximianum Herculium cum istâ interrogatione transiverit: *Quid frater ejus Maximianus, qui est dictus Herculius?* sibi ipsi breviter responderit: *Non dissimilis ab eo;* hoc est, non dissimilis fuit à Diocletiano.

Lin. 2. *Nec enim possent in amicitiâ tam fideli cohærere, nisi esset, &c.*] Oratoriè dictum, pro *Nec enim potuissent in amicitiâ tam fideli cohærere, nisi fuisset*, & quæ sequuntur. Illi enim non vivebant ampliùs; optimèque adeò versio Anglica: *Nor could thei ave been cemented into so entire a friendship, if thei had not been, &c.* Eòdem redit Maucroixiana (*a*).

Ibid. *Nec enim possent in amicitiâ.*] Notum illud Sallustii in Catilin. *Nam idem velle atque idem nolle, ea demùm firma amicitia est.* Tollius.

Lin. 3. *In utroque mens una.*] Vide Baluzium, P. 2. p. 20.

Lin. 4. *Hoc solùm differebant, quòd avaritiâ minori, &c.*] *Quòd avaritiæ minori.* Editio Aboensis, cum Oxoniensi anni 1684. & Cantabr. anni sequentis.

Legendum, *avaritiæ.* Vossius, cui mox adstipulabuntur alii.

Ibid. *Hoc solùm differebant, quòd avaritiâ minori, &c.*] Subesse hîc loci mendum cum Baluzio suspicor; luxata est enim verborum structura: sed assentiri non possum viro doctissimo, qui ideò corrupta hæc censet ac depravata, quòd aliàs secum pugnaret Lactantius, qui subindè scribit, non admodùm diligentem fuisse Maximianum in conservandis opibus, quas ei Africa & Hispania opulentissimæ provinciæ subministrabant. Quidnì enim rapacior Maximianus, tenacior Diocletianus haberi possit? Præsertim cùm Maximianus fuerit *ferus animo*, *avaritiâ crudelis;* atque hâc saltem parte consortem imperii vicerit. Locum itaque ita restituo, donec de illius sensu meliùs constiterit: *Hoc solùm differebant, quòd avaritiæ minori*, id est, Maximiano, *altero fuit plus* [*majori verò minùs, sed plus timiditatis*], *plus verò animi, non ad benè faciendum, sed ad malè.* Ita ut intermedia verba uncis inclusa, & à præcedentibus sejuncta, videantur mihi sensum illum suppeditare, quem hic locus postulat. *Editio Oxon. anni* 1680. à quâ Tralationem Anglicam non nisi verbis discrepare dici potest.

Episcopus Asaphensis legit: *Quòd avaritiæ minori altero fuit plus, sed plus timiditatis; majori verò minùs, sed plus animi, &c.* Quæ quidem lectio distinctior est: sed si admittatur, sibi non constabit Lactantius, quippè qui Diocletianum infrà describit tanquàm in omni tumultu meticulosum animique disjectum. *Sparkius* in edit. Oxon. anni 1684. itemque in Cantabr. post illa, quæ modò ex priore Oxoniensi repræsentavimus.

Locum hunc corruptum & luxatum esse, quicunque in hoc libello emaculando elaborarunt, vidêre, variisque usi sunt remediis. Fortè scripsit Lactantius: *Hoc solùm differebant, quòd avaritia major in altero fuit, sed plus timiditatis; in altero verò minor avaritia, sed plus animi, non ad benefaciendum, sed ad malè.* Non ausim præstare hanc manum esse Lactantii; non tamen longiùs aberrare ab eâ hanc lectionem mihi persuasi, si præcedentia inspicias, & quæ sequuntur. Diocletiani dicit fuisse majorem avaritiam, sed & majorem timiditatem. Indè in capite præcedenti dixit, *illum orbem terræ simul & avaritiâ, & timiditate subvertisse.* Propter illam timiditatem tres in consortium imperii adscivit, qui multiplicatis exercitibus exhauserunt Imperium Romanum; dein subjicit avaritiæ exempla. Maximianum autem minùs avarum fuisse, sed prodigum: animosiorem autem in agendo malè, nimirùm in locupletissimis Senatoribus interficiendis, & virginibus abducendis. Vidi posteà in eâdem ferè sententiâ doctissimum Columbum esse. *Grævius.*

Lego: *Hoc solùm differebant, quòd avaritiæ minori altero fuit plus, sed & plus timiditatis: majori verò minùs, plus verò animi, non ad benè faciendum, &c.* Gale.

Et nobis quoque liceat ad hujus loci intel-

(*a*) A moins que d'avoir les mêmes inclinations, les mêmes pensées, les mêmes désirs, auroient-ils vécu dans une si parfaite intelligence?

lectum ac restitutionem conjecturis indulgere. Quid si igitur *minori* & *majori* Notulæ antiquitùs fuerint, quæ ex orâ libri, ubi primulùm de more adscriptæ essent, posteà in Auctoris verba malo fato irrepserint? Auctor verò ab origine scripsisset: *Hoc solùm differebant, quòd avaritiæ in altero fuit plus, sed plus timiditatis; in altero minùs, plus verò animi, non ad benè faciendum, sed ad malè?* Tunc certè pronum fuerit prius *altero* de *minori*, scilicèt *fratre*, posterius autem de *majori*, pariter *fratre*, accipere; quòd agat citra controversiam hic Scriptor de Diocletiano & Maximiano Herculio tanquàm *fratribus*: pronum itidem posuisse confestim suis locis in margine *minori* & *majori*, modò certis Veterum fundamentis superstruens Annotator crederet, Diocletianum fuisse minorem natu, Herculium majorem. Fundamenta verò, quæ nunc potissimùm habeo ob oculos, duo sunt. Unum est, ex Cassiodori Chronico (*a*), Diocletianum & Maximianum Herculium eodem anno *ob ætatis defectum* purpuram deposuisse; postquàm videlicèt, narrante Eutropio (*b*), Diocletianus auctor fuisset Herculio, *ut in privatam vitam concederent, & stationem tuendæ Reipublicæ viridioribus junioribusque mandarent.* Alterum autem, quòd ex Zosimo (*c*), non tantùm Maximianus Herculius morte simplici obierit æquè ac Diocletianus, sed prior pluribus annis. Quàm frequenter porrò conquerantur Docti, marginales Notas in Auctorum verba perperàm irrepsisse, nemo nescit; & erit, credo, exemplum rei manifestissimum in proximè sequentibus. Scimus aliàs ex Victoris Epitome, *Diocletianum vixisse annos sexaginta octo; Maximianum verò Herculium ætate tantùm sexagenarium interiisse.* Addantur Baluzius, P. 2. p. 20. & Columbus p. 281.

Lin. 6. *Subjacerentque opulentissimæ provinciæ vel Africa, vel Hispania.*] Quid? si sola, verbi gratiâ, Africa subjacebat, subjacebantne plures ditissimæ provinciæ, ac non potiùs unica tantùm? Ferret ergò manuscriptus codex: *Subjacerentque opulentissimæ provinciæ Africa & Hispania*, sicut clarissimis Interpretibus contra illius, & Aurelii simul Victoris auctoritatem legere in mentem venit (*d*). Aut ferret saltem: *Subjacerentque opulentissimæ provinciæ vel Africæ, vel Hispaniæ*, in genitivo casu. Verùm vulgata lectio ejusmodi est, ut postquàm initiò, non unius, sed plurium provinciarum mentionem injecit, illæ subitò in unicam Africam, vel Hispaniam recidant. Deindè, cùm Aurelius Victor, qui de Cæsaribus sub Imperatore Juliano scribebat, probè noverit, *quasi partito imperio, cuncta quæ trans Alpes Galliæ erant, fuisse Constantio commissa*, AFRICAM ITALIAMQUE HERCULIO, *Illyricique oram ad usque Ponti fretum Galerio: cætera verò Valerium* [*Diocletianum*] *retentasse* (*e*), [& inter quæ igitur Hispaniam putare oportet] quis credat, nostrum Cecilium, qui Maximiani Herculii temporibus multò vicinior extitit, paria nescivisse; seu, quod idem est, non potuisse utrùm Africa, vel Hispania Herculio præter Italiam subjacuerit, invenire & dicere? Scripserat ergò simpliciter, ut res clamitat: *Nam cùm ipsam imperii sedem teneret, subjacerentque opulentissimæ provinciæ*, [Africæ scilicèt generalis, in quâ plures minores provinciæ continebantur] *non erat in custodiendis opibus tam diligens, &c.* Sed ad voces *opulentissimæ provinciæ*, nescio quis longè post nostrum natus, & qui, quas præcisè provincias noster intellexisset, ignorabat, aut non satis meminerat, & locum tamen sibi, vel aliis volebat obiter illustrare, notaverat per compendium ad marginem, *vel Africa, vel Hispania*, hoc est, *velut Africa, vel Hispania;* & indè posteà confecta & exarata in libri contextu lectio, ad quàm hæc annotamus. Aliter tamen, quod fatendum, viri docti, ut sequentia ostendent.

Dodwellus in Dissertatione XI. Cyprianicâ de Paucitate Martyrum, num 75. existimat, nullos Martyres in Hispaniis hoc tempore fuisse, quòd eas Constantius regeret. Victor enim de Cæsaribus, qui scribit, Italiam & Africam Maximianio Herculio paruisse, de Constantio ait: *Quasi partito Imperio, cuncta, quæ trans Alpes Galliæ sunt, Constantio commissa.* Quarè cùm Hispaniam aliis ditionibus Victor non accensuerit, putat Dodwellus vir eruditissimus, Hispanias, Britannias & Gallias Constantio Cæsari creditas fuisse; indèque infert, nullos in Hispaniis Martyres fuisse, cùm nullum accesse-

(*a*) *Ad decimum Diocletiani Consulatum, Collegâ Maximo* VII. (*b*) *Lib.* 9. *Hist. Rom. in fine.* (*c*) *Lib.* 2. *Histor. pag.* 674. *edit. Francof. anni* 1590. *Confer. pag.* 672. 673. *&c.* (*d*) *Maucroixius, verbi gratiâ*: Comme Maximien avoit établi le Siége de son Empire en Italie, & qu'il étoit maître de l'Afrique & de l'Espagne, provinces très-opulentes. (*e*) *Ex Aurelio Victore in Cæsaribus.*

rit Constantii Edictum, & Urbici Magistratus, cùm gladii potestate carerent, nullos martyrio coronare possent. Verùm Victoris verba citata tantùm ostendunt, Constantium Gallias rexisse: Hispanias autem Maximiano Herculio subditas fuisse, docet Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 8. *Nam cùm ipsam Imperii sedem teneret Italiam* [nempè Herculius], *subjacerentque opulentissimæ provinciæ vel Africa, vel Hispania, non erat in custodiendis opibus tam diligens, quarum illi copia suppetebat.* Pagius ad annum Christi 303. num. x.

Lin. 7. *Non erat in custodiendis opibus tam diligens.*] *He was not so careful in the management of his Treasure as was necessary.* Versio Anglica.

Id est, non erat in custodiendis opibus tanta, quanta oportebat, diligentia. Possit simpliciùs *tam diligens*, pro *valdè diligens* sumi. Haud rarò enim idonei Auctores eleganter *tam*, pro *valdè* posuerunt. Plinius lib. 7. Hist. Nat. cap. 49. *M. Cæcilius Rufus & C. Licinius Calvus eâdem die geniti sunt, Oratores quidem ambo, sed* TAM DISPARI *eventu;* ubi ne aliud quidem unquàm *tam dispari* queat esse, quàm *valdè dispari.* Plautus pariter in Mostell. Act. 4. Sc. 2. v. 9.

Ferocem facis, quia te herus TAM AMAT.

Ad quem versum jure merito Taubmannus, *tam, id est valdè*: quod & confirmat laudato Plinii loco, atque aliis.

Lin. 9. *Non deerant locupletissimi Senatores, &c.*] Artificium Aureliano satis notum, Vopisco referente. *Dicitur præterea hujus fuisse crudelitatis, ut plerisque Senatoribus simulatam ingereret factionem conjurationis ac tyrannidis, quò faciliùs eos posset occidere.* Edit. Ox. & Cant. Confer Baluz. P. 2. p. 21.

Ibid. *Qui subornatis indiciis, &c.*] Hæserat mihi aqua hoc loco, quem eapropter ex isto inter alios Livii (*a*) explicandum credideram: *Ad invidiam* [*Marco Fulvio*] *faciendam, legatos Ambracienses in Senatum* SUBORNATOS CRIMINIBUS *introduxit;* hoc est ad criminandum, prout *crimen* frequenter Ciceroni ipsa *criminatio* est, sive *criminum accusatio.* Sed nodus aliundè multò meliùs solvi potest, ut jam videbis.

Subornare indicia est *subornare indices.* Sic *conjugia*, pro *conjugibus*; *servitia*, pro *servis*; *officia*, pro iis, *qui funguntur officiis*, & mille talia, quæ facilè possunt congeri. Nihil certius. Suetonius, verbi gratiâ, in Augusto, *Consilia semestria*, pro *Consiliariis semestribus.* Grævius.

Astipulatur versio Anglica. *Accused by some Witnesses, that were suborned to swear against them, &c.* id est, accusati à subornatis aliquot testibus.

Lin. 10. *Effoderentur assiduè lumina senatûs.*] Justinus de Athenis à Lacedæmoniis captis eâdem ferè phrasi utitur. Et noster, l. 5. cap. 11. *Manus ei deniquè auferantur, effodiantur oculi.* Infrà cap. 36. *Itaque Confessoribus effodiebantur oculi.* Tollius.

Adde Baluzium, P. 2. p. 21. & Cuperum, p. 142.

Lin. 11. *Jam libido in homine pestifero.*] Rectè Heinsius legendum vidit: *Jam libido in homine pestifera, &c.* Grævius.

Lin. 12. *Non modò ad corrumpendos mores, &c.*] Sensus erit magis nitidus, si legeris *mares.* Et licèt gradatio videatur minùs congrua à crimine Sodomiæ ad raptus virginum, apud Romanos tamen hoc crimen illo majus habebatur. *Burnetus.*

Longè antequàm Sarisberiensis esset Episcopus, ac subjiciendam paulò post Colomesii Notulam cum cæteris accepissemus. Confer Cuperum, P. 2. p. 142.

Nihil certius conjecturâ pulcherrimâ doctissimi Burneti. *Grævius.*

Eò magis, liceat hoc addere, quia, si rem propiùs consideraverimus, Auctoris gradatio non simpliciter *à crimine Sodomiæ ad raptus virginum* procedit, quod aliquantò nimis innuit viri celeberrimi locutio, sed *à crimine corruptorum marium ad crimen violatarum nobilium filiarum*: ut his adeò Maximianus, rem cum eis habendo, vim inferret, maribus minimè, quos nempè sibi priùs vel prece, vel pretio, aliis-ve lenociniis conciliasset. *Corrumpere* certè eo sensu minùs est, quàm *violare*; præsertim, quandò de violatis primorum filiabus agitur, uti nunc. Neque aliter sine dubio distinguenda apud Aurelium Victorem, MATRIMONIA NOBILIUM CORRUPIT (*b*), de Carino, *qui militarium nuptas affectabat* (*c*); & CONSTUPRATIS VI PLERISQUE (*d*), de Victorino.

Pro *mores*, *mares* legendum esse sagacissimè odoratus est amicus noster Johannes Battely, Suffolciensis Archidiaconus, vir clarissimus, idemque Reverendissimo Archiepiscopo Cantuariensi à Sacris domesticis. A quo diversus non abit Reverendus Doctor Burnetus in

(*a*) Lib. XXXVIII. (*b*) Aurel. Vict. in Epit. (*c*) Idem in Cæsar. (*d*) Idem ibid.

Anglicâ suâ libelli hujus translatione. *Colomesius.*

Pag. 194. lin. 1. *Verùm etiam ad violandas prim. fil.*]Vir ergò reapse τὰ εἰς ἀφροδίτην παντοίως ἀσελγής, ut loquitur de illo Julianus Imperator in Cæsaribus.

In the debauching the daughters ... Anglica versio.

Auribus, opinor, parcens, cùm vox *violandas* hoc loco multò plus notet.

Lin. 2. *Statim præsto.*] Columbum adi, P. 2. p. 282.

Lin. 3. *Felicitatem imperii.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 142.

Lin. 4. *Si libidini, & cupiditati malæ nihil denegaret.*] Hi mores hominis, qui postea Ecclesiam persecutus est. *Pagius*, ad annum Chr. 291. nu. 2.

Ibid. *Si libidini.*]Cic. apud Nonium. *Graves enim dominæ cogitationum libidines infinita quædam cogunt, atque imperant; quæ quia expleri, atque satiari nullo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos, qui illecebris suis incenduntur.* Tollius.

Lin. 5. *Constantium.*] Intellige Constantium Chlorum, unum ex tribus illis, quos capite 7. num. 6. Diocletianus dicitur participes fecisse sui regni. *Tres enim participes regni sui fecit.* Ad quæ verba, quo id anno singulis post Christum natum contigerit, notavimus. Confer Baluz. P. 2. p. 21. & Col. p. 282.

Lin. 6. *Orbem.*] Eum nempè, quem capite 7. num. 8. Diocletianus narratur in quatuor partes divisisse; *in quatuor partes orbe diviso.* Vide notas.

The whole Empire. Versio Anglica.

Id est, *totum Imperium*: sensu optimè, si quid video, expresso. Accepit contrà de toto seu universo terrarum orbe Maucroixius, *Digne de commander à tout l'univers.*

CAPUT IX.

P. 194. Lin. 1. *Alter verò Maximianus, &c.*] *Pour ce qui est de Galerius, gendre de Diocletien.* Maucroix.

Latinè, De Galerio, genero Diocletiani. Non malè, si ad alios Historicos respexerimus: sed haud ita forsan, si ad nostrum. Quod ut explicem, fuit certè *alter ille Maximianus*, ad quem jam nostri properat narratio, vocatus sæpissimè *Galerius* ab Historicis Latinis, quò ipsum meliùs à Maximiano Herculio distinguerent; idque, sive nomen simul Maximiani adjunxerint, sive non. Priori modo, apud Eutropium libri IX. legimus: *Diocletianus* MAXIMIANUM HERCULIUM *ex Cæsare fecit Augustum .....* MAXIMIANUS GALERIUS *in Daciâ haud longè à Sardicâ natus*; & rursùs apud Aurelium Victorem (*a*) licèt diverso ordine, GALERIUM MAXIMIANUM, *cui cognomen Armentario erat, &c.* Posteriori verò ratione, apud eundem pauculis interjectis: *Illyrici ora ad usque Ponti fretum* GALERIO *commissa.* Sed, quod videtur Maucroixius non observasse, accidit nescio quo pacto, ut à *Galerii* appellatione hic Scriptor per totum librum abstinuerit; & vel alios distinctionis, de quâ agitur, characteres adhibuerit, putà in proximè sequentibus, *quem sibi generum Diocletianus* asciverat, capite autem X. *Maximianus Cæsar*, & sic de cæteris: vel nullos, ut cum capite XIX. *Erat*, inquit, *locus altus... in cujus summo Maximianus ipse purpuram sumpserat*, quod ad Galerianum Maximianum pertinet, ut ex reliquâ libelli serie patebit. Atque hoc ultimo modo de duobus simul Maximianis Julianus Imperator in Cæsaribus: *Deindè Diocletianus secum ducens* MAXIMIANOS DUOS, *& avum meum Constantium*; ubi nulla alia vides utriusque Maximiani nomina.

Adde Baluzium, P. 2. p. 22. & Cup. p. 143. Quo anno verò is, de quo nunc sermo, Maximianus, admotus fuerit Reipublicæ regimini à Diocletiano, & Cæsar factus, dictum suprà, quantùm satis est, ad caput VII. num. 7.

Ibid. *Quem sibi generum Diocletianus, &c.*] Eutropius, lib. 9. Hist. Rom. *Diocletianus Maximianum Herculium ex Cæsare fecit Augustum: Constantium & Maximianum Cæsares... atque ut eos etiam adfinitate conjungeret, Constantius privignam Herculii Theodoram accepit, Galerius, filiam Diocletiani Valeriam.*

Lin. 2. *Non his duobus tantùm, &c.*] Ordo & sensus sunt: *pejor* [*fuit*] *non tantùm his duobus malis* [*principibus*] *quos tempora nostra senserunt, sed omnibus qui fuerunt.* Confer doctissimos Translatores.

Ibid. *His duobus.*] Id est, Maximiano & ejus socero, prout explicare studuit in suâ versione *Maucroixius.*

Lin. 3. *Huic bestiæ.*] Vide Baluzium, P. 2. p. 22.

Ibid. *Efferitas.*] Legendum, *& feritas.* Editio

(*a*) *De Cæsaribus.*

Ox. & Cant. Item Vossius, Boherellus, Gale.

Adde etiam Columbum, P. 2 p. 282.

Lin. 4. *Cum mater ejus.*] *Ortus parentibus agrariis, pastor armentorum, undè ei cognomen.* Edit. Ox. & Cant. ex Epitome Aurelii Victoris.

Addendus Baluzius, P. 2. p. 22.

Ibid. *Transdanuviana.*] Cæteræ editiones, *Transdanubiana.* Vide omninò Cuperum, P. 2. p. 148. ad hæc verba, *Romulam matrem.*

Lin. 5. *In Daciam novam.*] Id est, Daciam Aureliani; nimirùm eam Moësiæ partem, in quam Aurelianus populos transtulerat, quos ex Daciâ Trajani abduxerat... *Ed. Ox. & Cant.*

E Baluzio scilicèt, apud quem reliqua vide, P. 2. p. 22. Videatur quoque Cuperus, p. 148.

Ibid. *In Daciam novam.*] Adi Anonymi Excerpta de Constantino, p. 659. lib. 1. *Gale.*

Ibid. *Amne.*] Legendum, *Amne Danubio.* Editio Oxon. anni 1680. p. 108. in Emendationibus quæ seriùs occurrebant.

Confer Baluz. P. 2. p. 22.

Ibid. *Confugerat.*] Lege, *confugerit.* Tollius.

Nil necesse. Terentius [a]:

Per castor, scitu' puer natus est Pamphilo.

Deos quæso, ut sit superstes: quandòquidem ipse est ingenio bono;

Cùmque huic veritus est optumæ adolescenti facere injuriam.

Ubi post *cùm*, à Lesbiâ ad reddendam sui voti rationem adhibitum, non *veritus sit*, sed, *veritus est* legis: quia nempè ibi loci *cùm* pro *quoniam* usurpatum. Noster alibi (b) simili pacto, *Cùm libertatem populi Romani ferre non* POTERAT, *prorupit:* quo in loco frustrà aliquis ex communi loquendi genere emendari vellet, *non* POSSET. Alibi rursùm (c), *Cùm indè... sibi nihil præter nomen videbat accedere, respondit, &c.* non, *videret.* Adi loca.

Lin. 6. *Statu celsus.*] Editio Aboensis, *Status celsus.* Confer Columbum, P. 2. pag. 282.

Rectiùs, *Status celsûs*, ut & alii vidêre. *Tollius.*

Ibid. *Caro ingens.*] Vide Baluz. P. 2. p 22.

Pag. 195. lin. 1. *Actibus.*] *Ses actions.* Maucroix.

Qui ità sine dubio illos corporis motus gestusque intelligebat, à quibus Donato in Terentium *Scena actuosa* dicta est, *quæ magis in gestu, quàm in oratione constituta.*

Lin. 2. *Metuebat acerrimè.*] Virgilius lib. 1. Æneid. *Aut metus acer erat.* Gale.

Lin. 3. *Narseus Rex Persarum.*] Vide Ampliss. Cuperum, P. 2 p. 143. & Epist. 1. ad Ampliss. pariter Voetium, p. 11.

Ibid. *Concitatus domesticis exemplis, &c.*] *Being encouraged by the success that his Grand father Sapores had against Valerian.* Versio Anglica.

Ad verbum ferè: animatus prospero successu expeditionis avi sui Saporis contra Valerianum; optimâ paraphrasi & sententiâ.

Lin. 4. *Avi sui Saporis.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 143. & seq.

Lin. 6. *In omni tumultu meticulosus.*] *Tumultus*, ex Ciceronis Philippicâ 8. *perturbatio tanta est, ut major timor oriatur, undè etiam nomen ductum est tumultûs.* Quæ verba non mediocriter illustrare incipiunt hunc locum, ubi Diocletiani *timiditas*, atque, ut ità dicam, *meticulositas*, non tantùm *cum omni tumultu juncta*, sed *ex omni tumultu orta* apparet. At potuitne Narsei expeditio, ad occupandum Orientem cum magnis copiis adventantis & inhiantis, *in tumultuum* numero poni? Probè, inquam, si non ex illo Romanorum usu, quo jam indè à Ciceronis temporibus *tumultus* vulgò aliquid minus quàm *bellum* & *prælium* significabat: (Florus enim l. III. 18. *Sed hic tumultus magis fuit, quàm bellum;* Curtius, VI. 5. *Tumultus magis quàm prælium fuit;* laudata Philippica, *Belli nomen ponendum in sententiâ quidam non putabant, tumultum appellare malebant.*) saltem ex eâ loquendi consuetudine, quâ vetustiores Romani gravissima sua bella, Italica scilicèt & Gallica, *tumultus* specialiter, ob *majorem timorem* qui ex iis populo Romano oriebatur, vocabant (d). Rationes sunt, quòd primùm Cicero in Epistolis ad Atticum (e), *maximum illud bellum Parthicum*, quod in

(a) *In Andriâ, Act. 3. Sc. 2.* (b) *Capite* XVII. (c) *Capite* XVIII. (d) *Cicero, Philipp. 8. Itaque majores nostri tumultum Italicum, quòd erat domesticus, tumultum Gallicum, quòd erat Italiæ finitimus, prætereà nullum tumultum nominabant.* (e) *Lib.* V. *Epist.* 21.

suo Ciliciæ Proconsulatu imminere Reipublicæ videbat, *tumultûs* nomine, priscam Romanorum loquendi consuetudinem ad alia bella quàm Italica & Gallica extendendo, appellaverit. Verba sunt: *Hodiè* [Parthi] *hyemant in Cyrrhesticâ, maximumque bellum impendet. Nam & Orodes, Regis Parthorum filius, in provinciâ nostrâ est; nec dubitat Dejotarus, cujus filio pacta est Artavasdis filia ... quin cum omnibus copiis ipse primâ æstate Euphratem transiturus sit. Quo autem die Cassii litteræ victrices in Senatu recitatæ sunt, eodem meæ* TUMULTUM *nuntiantes.* Deindè autem, si subjecta nostrî & aliorum loca vel levissimè conferantur, apparebit *Persicum* nostrî *tumultum*, hoc est, illam Narsei sub Diocletiano expeditionem, quam videtur hic Scriptor *meris tumultibus* annumerasse, ab Aurelio Victore modò *Persarum impetus*, modò *Persarum gravem Orientis concussum*, modò rotundè *bellum* nuncupari; & rursùm id, quod Eutropius videtur simpliciter *Persarum sub Caro tumultum* nominasse, appellatum fuisse ab eodem Aurelio *Persarum bellum, qui Mesopotamiam invasissent.*

Noster in loco quem præ manibus habemus: *Diocletianus, ut erat in omni* TUMULTU *meticulosus.*

Aurelius Victor in Cæsaribus: *Eodem tempore* ORIENTEM PERSAE, *Africam Julianus ac nationes Quinquegentanæ* GRAVITER QUATIEBANT... *Et quoniam* BELLORUM *moles, de quâ superiùs memoravimus, acriùs urgebat ... Illyrici ora ad usque Ponti fretum Galerio* [*commissa*] ... *provinciaque credita Maximiano Cæsari, uti, relictis finibus, in Mesopotamiam progrederetur, ad* ARCENDOS PERSARUM IMPETUS.

Eutropius lib. IX. *Dum* [*Carus*] *bellum adversùm Sarmatas gerit, nuntiato* PERSARUM TUMULTU, *ad Orientem profectus res contra Persas nobiles gessit.*

Aurelius Victor, denuò in Cæsaribus: *Quoniam, cognitâ Probi morte,* BARBARORUM QUIQUE OPPORTUNE INVASERANT, [*Carus*] *misso ad munimentum Galliæ majore filio, Numeriani comitatu in Mesopotamiam pergit protinùs, quòd ea* PERSARUM QUASI SOLENNI BELLO *subest.*

Noster denique, cap. 23. *Census*, ait, *in provincias & civitates semel missus, Censitoribus ubique diffusis & omnia exagitantibus, hostilis tumultûs & captivitatis horrendæ species erant;* ubi, dum cum *horrendâ captivitate hostilem tumultum* copulavit, vix aliud *hostilis tumultus* possit esse, quàm *hostile bellum.* Quarè nec dubitandum credimus, quin hoc etiam capite Narsei expeditionem *tumultûs* voce complectatur.

Ibid. *Animique disjectus.*] Rectè clarissimus Columbus, *dejectus.* Infrà scilicet P. 2. p. 282. Nam *animi disjectus* idem est, quod *dissolutus animi*, sine intentione animi, & curâ rerum necessariarum. *Tollius.*

Idem viderunt viri doctissimi *Boherellus*, *Gale.*

Lin. 7. *Non ausus est obviàm tendere: sed hunc, &c.*] Vellem, qui mox vix ullum unquàm *majoris animi Principem* Diocletiano extitisse, affirmabunt, probarent ex idoneis Scriptoribus, ausum id fuisse Diocletianum, quod noster negat. Nam si illud nequeunt ostendere, & constat contrà ex Aurelio Victore, rem, uti hîc narratur, abiisse, quidni Diocletianum *meticulosum* fuisse credemus & *animi dejectum*? *His tempestatibus*, ait (*a*) ergò Aurelius Victor, *interim Jovio Alexandriam profecto, provinciâ creditâ Maximiano Cæsari, uti, relictis finibus, in Mesopotamiam progrederetur, ad arcendos Persarum impetus*; & rursùm paulò post, indicansque verum tempus susceptæ à Galerio Persicæ expeditionis, *Quæ terræ*, inquit, *cùm acriùs reposcuntur, bellum recens susceptum est, grave admodùm perniciosumque*; per *terras*, quas dicit *acriùs repetitas fuisse*, Ægypti terras intelligens, quas Valerius Diocletianus haud aliter, post superatum semel Achilleum, repoposcit, quàm *Ægyptum totam proscriptionibus cædibusque fœdando*, ut infrà ex Eutropio audiemus: per *bel-*

(*a*) *Lib. 9. Hist. Rom.*

tum autem *grave admodùm perniciosumque, quod, dum illa repetebantur, susceptum est*, significans bellum Galerio contra Persas commissum, in eo grave admodùm & perniciosum, quòd *à Persis primâ vice Galerius graviter vexatus fuerit.* Ubi si quis regerendum credat, eâ ipsâ de causâ Galerium contra Persas missum fuisse à Diocletiano, quòd ipse adversùs Achilleum, qui Ægyptum invaserat, profectus esset: primò, insitum semper fuit à naturâ Principibus majoris animi, ut sibi majores hostes propulsandos debellandosque sumerent. Carus, ut jam ex Eutropio audivimus, *dum bellum adversùm Sarmatas gerit, nuntiato Persarum tumultu, ad Orientem profectus, res contra Persas nobiles gessit.* Et debuit omni tempore Diocletianus Ægyptiacam expeditionem ignobilem censere præ Persicâ. Ex Aurelio quippè Victore, bellum Persicum, *quod intereà dum acriùs Ægypti terra per Diocletianum reposcebantur, susceptum est*, fuit *bellum admodùm grave. Sed in Ægypto Achilleus facili negotio fusus.* Deindè verò, si ad laudata Victoris verba, simulque cum Pagio (*a*) ad Eumenii Panegyricum Constantio Cæsari post victoriam Britannicam dictum, itemque ad Idacium, & Auctorem Chronici Alexandrini, Libaniumque, ut oportet, attenderimus, vel Ægyptus jam tum planè, posito furore, quieverat, & eam tantùm Diocletianus, debellato Achilleo, proscriptionibus & cædibus polluebat, quandò provinciam credidit Maximiano Cæsari, ut, relictis finibus, in Mesopotamiam proficisceretur ad arcendos Persarum impetus: aut si necdùm penitùs quieverat, tota certè pacata fuerat longè antequàm verè superati fuissent Persæ à Galerio; & Diocletianus tamen *in Oriente substitit*, quo jam sensu dicemus.

Lin. 8. *Per Armeniam misit.*] Persæ Mesopotamiam, Imperii Romani provinciam, invaserant. Undè, narrante Eutropio, primum Galerii Maximiani prælium cum illis inter Callinicum Carrasque factum est. Jam autem, cùm Diocletianus tam sibi & Constantio, quàm duobus Maximianis quasi partiretur imperium, Galerio Illyrici oram ad usque Ponti fretum commiserat; ita ut Galerius non meliùs contra Persas exercitum movere posset, relinquendo fines, quàm per Armeniam, cui contigua erat Mesopotamia, in quam ii irruperant. Alia vide apud Baluzium, P. 2. p. 23.

Ibid. *Ipse in Oriente subsistens.*] Locutio haud dubiè valdè emphatica, sed quâ, ni admodùm fallor, huic Scriptori neutiquàm propositum fuit vel Armeniam, per quam Diocletianus Galerium adversùs Persas misit, vel Mesopotamiam, in quam illi irruptionem fecerant, ab Oriente distinguere. De istâ quippè expeditione Aurelius Victor, *Orientem Persæ quatiebant*; & Eutropius similiter, *Narseus Orienti bellum inferebat.* Nostro itaque propositum potiùs Diocletiani pusillanimitatem acriter arguere & ostendere, qui dum *Orientem Persæ graviter quatiebant*, (addidit enim id adverbii Aurelius) non moverit Alexandriâ, quò profectus erat, & quæ ipsa quoque *Orientis*, aut, si quis malit, *Orientalium Provinciarum* nomine comprehendebatur, legatum, uno verbo, contra Persas misisse contentus, cùm debuisset ipse obviàm ire hostibus: ut hoc denique loco *ipse in Oriente subsistens* idem sonet, quod *ipse in ipsissimâ sede belli Oriente pedem procul & immensum quantùm ab hostibus figens.* Credo tamen, ut ingenuè dicam, scriptum potiùs fuisse eo sensu, *ipso in Oriente subsistens*, quàm *ipse*, ut hactenùs editum. *Oriens* autem *in dispositione Imperii Romani, ne nos nimis Orientem extendere videamur, eas provincias omnes complectitur ab ipsius Vespasiani temporibus, quæ à Thraciâ per Ægyptum & Asiam minorem usque ad Euphratem & Tygrim pertinent*, inquit illustrissimus de Marcâ in Concordiâ, lib. 1. cap. 4. Confer Notitiam Imperii, in quâ inter provincias subjectas olim Præfecto Orientis, Ægyptus, & utraque Armenia, & Mesopotamia recensentur.

Ibid. *Aucupans exitus rerum.*] Idem hîc valet *aucupari exitus rerum*, quod initio capitis x. *scrutari* [*sacrificiis*], *res futuras, & ventura quærere:* Dodwellus Dissertatione Cyprianicâ XI. num. 68.

Malim τὸ *aucupans* simpliciter pro *observans* sumere, vel ob hæc Ciceronis verba: *Cùm præsertim tam multi occupationem* [*L. Syllæ*] *observent, tempusque aucupentur, ut, simul atque ille despexerit, aliquid hujusmodi moliantur.* Quo in loco quin *observent* & *aucupentur* synonima sint, vix ullus, credo, poterit dubitare

Lin. 9. *Ille insidiis suis.*] Præstare videtur, *insidiis usus.* Tollius.

Ibid. *Quibus mos est cum omnibus suis, &c.*] Nimirùm uxore, pellicibus, & familiâ regiâ. Mos hic antiquus Persarum, de quo vide

(*a*) Vide *ejus Criticam, ad annum Christi* 297. *num.* 4.

sis Curtium in Vitâ Alexandri. *Tollius.* Confer Columbum, P. 2. p. 282.

Lin. 11. *Difficiliter.*] Rara sunt forsàn hujus adverbii exempla. Non desunt tamen. Cicero lib. 4. Academic. *Cur non etiam ut valdè verisimile? Cur deindè non ut difficiliter à vero internoscatur?* Idem alibi, eodem libro: *Quomodò autem sumis, ut si quid cui simile esse possit, sequatur, ut etiam difficiliter internosci possit?* *Difficilè* ergò & *difficulter* frequentiora tantùm. Glossæ, verbi gratiâ, Polixeni & aliorum, *Difficulter*, δυσκόλως, δυχερῶς.

Ibid. *Fugatoque Narseo Rege.*] Primus tamen conflictus Galerio non adeò feliciter cessit. *Interim*, inquit Baptista Egnatius, *adversùs Narseum, Persarum Regem, Galerius infeliciter primò, mox reparatis copiis, irâ etiam animos illi faciente, quòd ad Diocletiani carpentum post cladem acceptam per mille passus pedes currere coactus est, egregiè vicit, Narseo fugato, & cæsis magnâ ex parte Persis, pellicibusque cum gazâ omni regiâ captis.* Edit. Oxon. & Cant.

Alii aliter. Nam Dodwello, verbi gratiâ, *Jam duobus præliis superatus fuerat à Narseo Galerius*, cùm Narseum Galerius vicissim superavit & fugavit. Cætera, quæ hùc pertinent, pete ex Cupero, P. 2. p. 145. è Baluzio, p. 23. & è Pagio denique, ad annum Christi 297. quo Persas à Galerio Cæsare victos fuisse, si nunc satis video, demonstrat.

Ibid. *Reversus, &c.*] Anno Christi CCCII. ut ponit quidem vir clarissimus in Dissertationibus Cyprianicis.

Sed, dum hunc Galerii reditum ex expeditione Persicâ Dodwellus in Dissertatione Cyprianicâ XI num. 68. [imò 70.] in annum trecentesimum secundum differt, à recto tramite deviat, ait *Pagius* in Criticâ suâ Historico-Chronologicâ; rejicitque ipse ad annum Christi 297. num. 4. quem adi sis.

Ibid. *Cum prædâ & manubiis ingentibus.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 146. & 147.

Lin. 12. *Sibi attulit superbiam, Diocletiano timorem.*] Metuenti scilicet, ne successu nimio elatus Galerius contumeliam sibi ab ipso factam aliquandò ulcisceretur, quòd eum, re malè contra Persas gestâ, ad carpentum suum per mille passus currere coegisset; uti & post accidisse, noster inferiùs docebit. *Tollius.*

Ibid. *Diocletiano timorem.*] Ab eâ potiùs, ni fallor, superbiâ, quam, ut modò legebas, *Maximianus sibi attulit.* Namque *illâ*, sicut proximè sequitur, *Galerius in tantos fastus post hanc victoriam elevatus est, ut jam detrectaret Cæsaris nomen;* & indè Diocletiano miserè timendum erat, ne brevì Galerius Augusti potestatem invaderet, eamque, propter memoratum Tollio curriculum, vel suo socero eriperet, quod posteà factum. Aliter etiam Cuperus, P. 2. p. 147.

Lin. 13. *Ut jam detractaret, &c.*] Ita quoque editio Aboensis, & noster iterùm capite X. *si detractassent.* Reliquæ omnes, *detrectaret.* Videndus, vel si nolis, Columbus, P. 2. p. 283.

Ibid. *Ut jam detractaret Cæsaris nomen.*] Qui hactenùs igitur neque in Epistolis ad ipsum missis, neque in aliis salutationibus, neque postremò in communi sermone *Imperator* vocari consueverat, quod valdè notandum. Nam ex Pagio (*a*), *Cæsares quidem anno Christi 197. nondùm Imperatores nuncupabantur . . . sed ab anno insequenti*, proindèque 198. *quo Severus Quinquennalia exhibuit, Getam, aliosque deinceps Cæsares, licèt nec Tribunitiâ potestate, nec imperio Proconsulari exornati essent, Imperatores appellatos fuisse, certum est*, inquit καθόλȣ vir doctissimus. At hîc contrà Cecilius noster de Galerio, qui Narseum anno Christi, secundùm Pagium, 297. superavit, *ut jam detractaret Cæsaris nomen*, quo se nimirùm Galerius ante eam victoriam per sex circiter annos non recusaverat appellari. Sed res aliundè ex hoc Auctore multò certior. Is quippè in proximè sequentibus: *Quod* [*nomen*, inquit, *Cæsaris*] *cùm* [*Maximianus*] *in litteris ad se datis audisset, truci vultu ac voce terribili exclamabat, Quousque Cæsar?* Et ex capite XVIII. Diocletianus Galerio socerum ad Imperii abdicationem cogere volenti respondens, *aiebat, indecens esse, si post tantam sublimis fastigii claritatem in humilis vitæ tenebras decidisset . . . Verùm si nomen Imperatoris cuperet adipisci*, qui illud itaque hactenùs non obtinuerat, *impedimento nihil esse, quominùs omnes Augusti nuncuparentur.* Imò, Galerium haud antè vocatum fuisse *Imperatorem*, quàm purpurâ socerum exuisset, disertissima hujus capitis affirmatio est sub finem his verbis: *Sed differo de factis ejus dicere, ne confundam tempora. Posteà enim, quàm nomen Imperatoris accepit, exuto Socero, tum demùm furere cœpit;* quorum indubiè genuinus or-

(*a*) Vide *ejus Criticam, ad annum Christi* 161. *num.* 7. *&* 198. *num.* 6.

do: *Posteà enim, quàm, exuto socero, nomen Imperatoris accepit, tum demùm, &c.* Quid? quòd si, ut operæ pretium est, singula capita, in quibus noster ante Diocletiani abdicationem de Galerio Maximiano jam Cæsare facto loquitur, cum illis, in quibus de eodem Galerio, post depositam à Diocletiano purpuram, mentionem facit, conferantur, patebit sanè, Galerium Maximianum plus semel *Imperatorem* nominatum fuisse à nostro post dictam Diocletiani abdicationem, uti capite, verbi gratiâ, XXIV. nunquàm verò ante eamdem: sed vel *alterum Maximianum, quem sibi generum Diocletianus asciverat*, ut hujus capitis initio; vel *Maximianum* simpliciter, ut semel capite XX. & in decimo nono bis; vel *Maximianum Cæsarem*, ut in fine capitis X. vel postremò simplicissimè *Cæsarem*, ut semel in singulis capitibus IX. XVII. & XVIII. bis ad calcem undecimi, ter denique in decimo quarto. Quæ cùm ita sint, videat clarissimus Pagius, quo pacto undequàque certum sit quod illimitatè posuit, *Cæsares ab anno Christi 198. licèt nec Tribunitiâ potestate, nec imperio Proconsulari exornati essent, fuisse Imperatores appellatos*, cùm tam multa in contrarium faciant apud nostrum de eo ipso Maximiano, qui, ex Pagii calculis (*a*), Cæsar creatus ann. Ch. 292. & Tribunitiâ simul potestate donatus. Nam nos quidem verba ista capitis XIV. ad Diocletianum & Galerium Maximianum adhùc Cæsarem pertinentia, *duos Imperatores domi suæ penè vivos esse combustos*, conciliabimus facilè suo loco cum iis, quæ hùc usque ex nostri locutionibus observavimus. Vide ergò quæ ad caput XIV. dicentur.

Lin. 14. *Cæsaris nomen.*] *César étoit le présomptif héritier de l'Empire.* Maucroix.

Quasi dicat: Qui Cæsar erat, futurus Imperii hæres censebatur. Adi, si plura cupis, clarissimum Baluzium, P. 2. p. 23. amplissimum Cuperum, p. 145. ad *Fugatoque Narseo*; eumdem in Præfatione, folio ultimo, doctissimi denique Norisii Epistolam memoratæ Præfationi subjectam.

Lin. 16 *Insolentissimè agere cœpit.*] Dictum jam suprà, quid hoc sit; id ipsum nempè, quod vulgò apud nostrates: *Il commença à agir très-insolemment.* Nec aliter ferè capite XXI. *Et quia id apertè jubere non poterat, sic agebat, ut & ipse libertatem hominibus auferret.* Est tantùm, ubi eodem sensu *se superbissimè agere* reperias. Julius Capitol. in Gordiano 3. *Suscepto igitur Imperio, cùm Philippus se contra Gordianum superbissimè ageret, &c.* Nec ab eodem dicendi genere recedunt ejusdem verba de M. Antonino Philosopho: *Præfectus feriarum Latinarum fuit. In quo honore præclarissimè se pro Magistratibus agentem ostendit.*

Ibid. *Ut ex Marte se procreatum.*] Paulò aliter, nisi quòd de insolentiâ idem ferat, Victoris Epitome: *His insolenter affirmare ausus est, matrem, more Olympiadis Alexandri Magni creatricis, compressam dracone semet concepisse.* Edit. Ox. & Cant.

Magis igitur ad rem faciant, quæ suprà ab eruditissimo Cupero ad hunc locum notantur, P. 2. p. 147.

Lin. 17. *Romulam matrem.*] Ab eâ Romulâ, tanquàm à proaviâ maternâ nomen fuit, secundùm Pagium, Romulo, alteri illi Maxentii filio, cujus nullibì, uti loquitur, mentio, & quem aliàs Constantini jussu occisum fuisse, existimat. Vide sis ejus Criticam, ad annum Christi 312. num. 5. Adi quoque de eâdem Romulâ Cuperum, P. 2. p. 148.

Lin. 20. *Exuto socero.*] Adiri & hîc debet Cuperus, P. 2. 149.

Ibid. *Et contemnere omnia.*] Uti consueverunt scilicèt, qui *insolentissimè agunt*; quod Galerii vitium fuisse, à nostro paulò antè ponebatur.

Ibid. *Omnia.*] Malim *nomen.* Gale.

Lin. 21. *Diocles enim ante imperium vocabatur. Cùm rempublicam, &c.*] Locus malè affectus. Maucroixii, ut ex ejus tralatione apparet, distinctio & emendatio est, *Diocles (ita enim Diocletianus ante imperium vocabatur) cùm rempublicam;* & quæ posteà: *Diocles (c'étoit le nom que portoit Dioclétien, quand il n'étoit qu'une personne privée) se servit de tels conseils.* Non damno. Sed potuit etiam Auctoris manus esse: *Diocletianus, Diocles enim ante imperium vocabatur, cùm rempublicam*, & quæ deinceps. Confer Baluzium, P. 2. p. 23.

Ibid. *Contemnere omnia. Diocles enim*, &c.] Ista non cohærere benè, viderunt docti viri; puto quoque rectè correxisse Galeum, *contemnere nomen.* Sic autem locus videtur constituendus; *Contemnere nomen Diocli. Sic enim ante imperium vocabatur. Diocli*, pro *Dioclis*; est quoque apud Ciceronem, Act. V. in Verr. ut apud Cornelium Nepotem, *The-*

(*a*) Vide *Criticam Pagii, ad annum Christi 292. num. 2.*

mistocles Neocli filius. Sic & *Aristoteli* dixerunt pro *Aristotelis*, *Ulyssi* pro *Ulyssis*, & sexcenta talia. *Gravius.*

Ibid. *Rempublicam talibus consiliis & talibus sociis everteret.*] Et hoc falsum. Vix enim melior, reipublicæ-ve utilior, ac prudentior, & majoris animi princeps Diocletiano fuit, exceptâ illâ motæ crudeliterque exercitæ persecutionis labe. *Tollius.*

Aliquid est sanè, Lector, quod hîc ultrò vir doctissimus concedit. Sed quia, quandò Diocletianum fuisse aliàs principem *optimum*, *Reipublicæ utilissimum*, *prudentissimum*, ac *maximi* denique *animi* asseverat, id unicè agit, ut omnem nostro fidem abroget, vide, oro, uter majorem mereatur Tollius, an hic Scriptor.

Diocletianus, testante totidem verbis Eutropio (*a*), *obsessum Alexandriæ Achilleum octavo ferè mense superavit, eumque interfecit. Victoriâ acerbè usus est: totam Ægyptum gravibus proscriptionibus cædibusque fœdavit.* Quibus quàm simillima legas apud Suidam, voce Διοκλετιανός, & inhumaniora etiam apud Baptistam Egnatium in Diocletiano & Maximiano Augustis. *Quid hoc esse dicam*, exclamat jam Vopiscus in Aureliano, *tam paucos bonos extitisse principes, cùm jam tot Cæsares fuerint?* Mox addens: *Nam ab Augusto in Diocletianum Maximianumque principes, quæ series purpuratorum sit, index publicus tenet. Sed in his optimi, ipse Augustus, Flavius Vespasianus, Titus, Coccejus, Nerva, divus Trajanus, divus Adrianus, Pius & Marcus Antonini, Severus Afer, Alexander Mammææ, divus Claudius, & divus Aurelianus. Valerianus enim, cùm optimus fuerit, ab omnibus infelix apparuit. Vides, quæso,* Terentiane, *quàm pauci sint principes boni.* At ibi, quod valdè notabile, non tantùm Diocletianus inter bonos non numeratur: sed manifesta ejus rei causa est, quòd ille, ut ex antecedentibus liquet, clementiâ, Imperatorum dote primariâ, fuerit destitutus. Nam *Aurelianum quidem* (pergit Vopiscus, ad divum suum Aurelianum, quem paulò antè inter optimos putaverat, rediens), *multi neque inter bonos, neque inter malos principes ponunt, idcircò quòd ei clementia, Imperatorum dos primaria, defuerit*; ut jam apertè non ea extiterit in Diocletiano bonitas, quam innuit Tollius, cùm solam motæ crudeliterque exercitæ persecutionis labem in Diocletiani vitâ excipit.

Deindè, ex illâ Imperii partitione, quâ suprà vidimus Diocletianum Africam & Italiam Herculio commisisse, INVECTUM PARTI ITALIÆ TRIBUTORUM INGENS MALUM, inquit disertissimè Aurelius Victor in Cæsaribus. *Nam cùm omnis eâdem functione, moderataque ageret, quò exercitus atque Imperator, qui semper aut maximâ parte aderant, ali possent, pensionibus inducta lex nova. Quæ sanè illorum temporum modestia tolerabilis* IN PERNICIEM PROCESSIT. Et ex Eutropio: *Herculius propalàm ferus, & incivilis ingenii, asperitatem suam etiam vultûs horrore significans, naturæ suæ indulgens*, DIOCLETIANO IN OMNIBUS EST SEVERIORIBUS CONSILIIS OBSECUTUS. *Talibus* igitur *consiliis, talibusque sociis*, ut noster loquitur, Diocletianus rempublicam reverà evertebat, perniciosus, inquam, reipublicæ cum illis, si vel maximè futurus fuisset utilis reipublicæ absque iisdem. Urgeri enim hîc loci societatem, ad quam respicio, apertissimum est; quod non videtur attendisse vir clarissimus. Confer Andronici responsionem ad Ægypti Præfectum superiùs allatam: *Ego maledixi, & maledico potestates & sanguibibulos, qui sæculum everterunt.*

Præterea, auctore rursùm Eutropio (*b*): *Hic* [*Constantius*] *non modò amabilis, sed etiam venerabilis Gallis fuit; præcipuè quòd* DIOCLETIANI SUSPECTAM PRUDENTIAM *& Maximiani sanguinariam temeritatem imperio ejus evaserant.* Nec erat itaque Diocletianus prudentiâ verè laudabili, cùm eam Eutropius *sanguinariæ Maximiani temeritati* conjunxerit, ac malo sensu *suspectam prudentiam* vocaverit, hoc est, suspiciosam; sive quæ semper nescio quid miserè suspicaretur & timeret; adeò ut qui eam evaderent, pro felicissimis haberentur.

Postremò, quòd Diocletianus tres regni sui participes fecit, id, si Aurelium Victorem (*c*) consulimus, idcircò factum, quia BELLORUM MOLES ACRIUS URGEBAT. Nec fuit igitur magno illo animo Diocletianus, quem laudabat v. gr. Horatius (*d*) in Augusto:

Cùm tot sustineas & tanta negotia solus,
Res Italas armis tuteris, moribus ornes,
Legibus emendes.

(*a*) *Lib.* IX. *Hist Rom.* (*b*) *In Breviario Hist. Rom. lib.* X. *initiò.* (*c*) *De Cæsaribus.* (*d*) *Lib.* I. *Epist.* 2. *Epist.*

ſed contrà mente verè puſillanimâ, & quæ impar eſſet oneri reipublicæ ferendo. Alterum infrà, quin & gravius, ad eam rem argumentum afferetur à nobis, Capite x. p. 600.

Lin. 22. *Cùm pro ſceleribus ſuis nihil non mereretur.*] Vide quid acerbitas odii, quid aſſentandi Principibus libido poſſit. Quarè in illis, quæ ſequuntur, pleriſque ea noſtro fides habenda eſt, quæ Euſebio in Vitâ Conſtantini, atque illâ parte Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, quæ Conſtantini tempora complectitur. *Tollius.*

Imò verò, vide potiùs quò præconcepta ſemel opinio ferat. Nam quòd, narrantibus Aurelio Victore (*a*), Eutropio (*b*), atque aliis, *Diocletianus*, multò ante perſecutionem, *ſe primus omnium Caligulam poſt Domitianumque Dominum palàm dici paſſus*, & ADORARI SE, APPELLARIQUE UTI DEUM JUSSIT; quòd etiam, ſecundùm Eutropium (*c*), debellato Achilleo, TOTAM ÆGYPTUM CÆDIBUS FOEDAVIT; quòd illi præterea, teſte Aurelio Victore (*d*), PARUM HONESTA IN AMICOS FIDES ERAT; denique, tot illa inhumana & aſpera, ob quæ Diocletianus, quandò ea facere decreverat, & *ſuam ſimul ſeveritatem alienâ invidiâ volebat explere*, Herculium præ cæteris in conſilium advocabat, quid cuncta, precor, eſſe poſſunt niſi ſcelera, & qualia hîc perſtringuntur, hoc eſt, Diocletiano propria, *cùm pro ſceleribus ſuis nihil non mereretur.*

Adde quòd, ſi vel noſter planiſſimè de Diocletiani ſceleribus eſſet mentitus, non omnem eapropter fidem amittere deberet in reliquis. Aut nulla certè in poſterùm debebitur Livio, Saluſtio, Cornelio Tacito, & ſimilibus. Quid ita? Quoniam, monente Vopiſco, nemo Scriptorum, quantùm ad hiſtoriam pertinet, non aliquid fuerit mentitus. *Me contrà dicente, neminem Scriptorum, quantùm ad hiſtoriam pertinet, non aliquid eſſe mentitum; prodente quin etiam in quo Livius, in quo Saluſtius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus manifeſtis teſtibus convincerentur.* Locus eſt in Aureliano, ſub initium ferè, iſque, ut vides, non ad rem tantùm, ſed valdè notabilis.

Lin. 23. *Summâ felicitate regnavit.*] Baluzium vide, P. 2. p. 37. ad hæc verba Capitis XVII. *Felicitas ab eo receſſit.*

Lin. 24. *Quam verò cauſam perſequendi habuerit.*] Firmantur quæ de conciſo iſto loquendi genere ſuperiùs (*e*) diximus, ſimili Tertulliani loco in libro ad Scapulam, cap. 4. *Arrius Antoninus in Aſiâ cùm perſequeretur inſtanter, omnes illius civitatis Chriſtiani ante tribunalia ejus ſe manu factâ obtulerunt.*

CAPUT X.

Pag. 196. lin. 1. *Cùm ageret in partibus Orientis.*] Fortè, Alexandriæ: ſed & fortè quoque alibi, ſeu in Ægypto, ſeu extra Ægyptum. Licèt enim, ex noſtrâ ſententiâ (*f*), Diocletianus Alexandriæ, aut ſi minùs forſàn in eâ Metropoli, alicubi ſaltem in Ægypto degeret, quandò Galerium juſſit per Armeniam exercitum ducere contra Perſas, non perpetuò utique poſteà Alexandriæ, vel in Ægypto commoratus eſt: quod patet, ut cætera omittam, primùm ex eo quòd poſtquàm, narrante Eutropio (*g*), Galerius primo prælio pulſus eſſet à Perſis, & ad Diocletianum profectus, Diocletiano *iter facienti* occurrerit. *Pulſus igitur & ad Diocletianum profectus, cùm ei* IN ITINERE *occurriſſet, &c.* Tùm ex eo etiam quòd, pergente eodem, locus, in quo poſt illa Galerius, pulſo viciſſim Perſarum rege, & in ultimas regni ſolitudines coacto, honore magno à Diocletiano exceptus eſt, fuerit in Meſopotamiâ ſitus. *Mox tamen... contractis copiis. . . rurſùs cum Narſeo... in Armeniâ majori pugnavit ſucceſſu ingenti... Pulſo Narſeo... ipſum in ultimas regni ſolitudines coegit: quarè à Diocletiano*, IN MESOPOTAMIA *cum præſidiis* TUM MORANTE, *ovans regreſſus, ingenti honore ſuſceptus eſt.* Sive jam ante alterum illud prælium Diocletianus in Meſopotamiam veniſſet; ſive, quod magis crediderim, poſt auditam Galerii victoriam, & intereà dùm Narſeum in ultimum regnum propelleret. Præſtiterit itaque, opinor, hìc loci *in partibus Orientis* cum clariſſ. Interpretibus (*h*) accipere generaliter de *Oriente*, quàm ullam ſpecialem Orientis partem divinare, ubi memoranda proximè ſacrificia, poſcente timido ſuperſtitioſoque Diocletiano, facta ſint. Nam & ita in Saracenicis, pag. 102. editionis, quam Sylburgius procuravit, ἕως Δαμασκοῦ, *uſque Damaſcum*; & ἐπὶ τὰ μέρη Δαμασκοῦ, *contra partes Damaſci*,

(*a*) *In Cæſaribus.* (*b*) *Lib.* IX. *Hiſt. Rom.* (*c*) *Ibid.* (*d*) *In Cæſar.* (*e*) *Pag.* 45. *num.* 45. (*f*) Vide *ſuprà*, *pag.* 594. & 595. (*g*) *Lib.* 9. *Hiſt. Rom.* (*h*) Dioclétien étant en Orient. *Maucroix.* While he was in the Eaſt. *Verſio Anglica.*

idem prorsùs, aut propemodùm valent. Vide tamen Cuperum, P. 2. p. 149.

Ibid. *Ut erat pro timore*, &c.] Nondùm ergò Narseum superaverat Galerius, vel eapropter fuerat honorificentissimè acceptus in Mesopotamiâ à Diocletiano, quandò quæ jam noster referet, in Orientis partibus contigerunt; id est, quandò Diocletianus ad tot pecudum immolationes recurrit, ut *ventura nosceret.*

Omninò maximo erat in metu Diocletianus, cùm jam duobus præliis superatus fuisset à Narseo Galerius, ut proindè ad nativam sibi superstitionem duxerit esse confugiendum. *Dodwellus*, *Dissert. Cyp.* XI. *num.* 68.

Ibid. *Pro timore.*] Possit & *præ timore* legi. Mirificè verò Lactantius cuncta Diocletiani facta in sequiorem pravamque partem detorquet. Quod Magnus Alexander, quod Cæsar Julius, quod optimi & fortissimi Principes ac duces ex more solenni fecerunt, id huic tanquàm timoris argumentum vitio vertit. Mihi sanè à timore alienissimus fuisse videtur Diocletianus, qui se virtute suâ ad ipsum summi imperii fastigium admovit, eoque non invitus & coactus, quod vix vero simile, licèt hoc Lactantius ita tradat, sed spontè ac volens, contemptâ rerum humanarum vanitate, quod maximi animi est, abdicavit. *Tollius.*

De viri docti emendatione, videndus suprà Columbus, P. 2. p. 283. Videat verò Tollius ipse, quòd ad reliqua attinet, quid occipiat. Contendit enim, Diocletianum *solenni more*, *non metu*, *fuisse imminentium scrutatorem*; eundemque *maximo animo*, *non timore*, *imperium abdicasse.* At contrà Aurelius Victor in Cæsaribus, Diocletianeam illam imminentium scrutationem, & imperii simul abdicationem cum metu consocians: *Neque tamen*, inquit, cùm hæc [*Herculius & Valerius Diocletianus*] *agerent, extra vitia fuerunt: quippè Herculius... Valerio parùm honesta in amicos fides erat, discordiarum sanè* METU, *dùm enunciationibus posse agitari quietem consortii putat.* HINC *etiam quasi truncatæ vires urbis, imminuto prætoriarum cohortium atque in armis vulgi numero.* QUO QUIDEM PLURES VOLUNT IMPERIUM POSUISSE. *Namque* IMMINENTIUM SCRUTATOR, *ubi fato intestinas clades, & quasi fragorem quemdam impendere comperit status Romani, celebrato regni vicesimo anno, valentior curam R. P. abjecit.* Quod, quidquid dicere possit Tollius, vel Aurelius ipse in sequentibus, meticulosi fuit animi, nec illius denique, quem Horatius in viro suo magnanimo requirebat, cùm caneret inter alia (*a*):

Justum, & tenacem propositi virum,
Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinæ.

Ibid. *Scrutator rerum futurarum.*] Baluzium vide, P. 2. p. 24. Cuperum, p. 151. & Columbum, p. 283.

Lin. 2. *Et in jecoribus eorum.*] Lege, *earum.* Boherellus.

Rectè, cùm præcesserit, *immolabat pecudes*; nec obstet per Ennii versum (*b*),

Pecudi dare viva una marito,

quin *pecus*, *pecudis*, ut nomen fœminini generis in usu fuerit apud omnes.

Lin. 3. *Tùm quidam ministrorum*, &c.] Ex hoc loco argumentum ducit Baluzius (suprà scilicèt, P. 2. p. 24.) genuinum hunc esse Lactantii librum, eò quòd similia occurrant libro Instit. 4. cap. 27. quæ sic habent: *Nam cùm diis suis immolant, si adsistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant, nec responsa potest consultus reddere vates. Et hæc sæpè causa præcipua justitiam persequendi malis regibus fuit. Cùm enim quidam ministrorum nostrorum sacrificantibus dominis assisterent, imposito frontibus signo, deos illorum fugaverunt, ne possent in visceribus bestiarum futura depingere. Quod cùm intelligerent aruspices, instigantibus iisdem dæmonibus, quibus prosecrant, conquerentes profanos homines sacris interesse, egerunt principes suos in furorem, ut expugnarent Dei templum.* Editio Oxon. A. 1680.

Quod tamen argumentum non est tanti roboris, ut suâ solùm vi hunc librum Lactantio asserat, siquidem, ut rectè monet vir doctus, alius quispiam hæc potuerit Lactantio mutuari. *Editio Oxon. A.* 1684.

Ibid. *Tùm quidam ministrorum.*] Locus haud parùm difficilis, si de supplemento, quo nunc opus est, cogitare attentè voluerimus; necessariò enim vel *aliqui ex Diocletiani ministris* intelligendi, quatenùs tales; vel *aliqui sacrificiorum ministri*, propriè loquendo; & alterutri quidem, *Dominum simul scientes*, seu *Christiani*. *Tùm quidam ministrorum scientes Dominum*, &c.

(*a*) *Lib.* 3. *Carm. Ode* 3. (*b*) *In Menalippâ.*

Si

Si prius, hoc est, si potiùs *quidam ex Diocletiani ministris*, vel aulicis, ut Interpretes acceperunt *(a)*, quàm *quidam ex veris sacrificiorum ministris*, non repugnant sanè allata modò Lactantii verba, *cùm* QUIDAM MINISTRORUM *nostrorum sacrificantibus* DOMINIS ASSISTERENT. Sed verò sequentia ista in hoc capite videntur graviter adversari: *Tunc irâ furens sacrificare non eos tantùm qui* SACRIS MINISTRABANT, *sed universos qui erant in palatio jussit.* Audis enim, *qui sacris ministrabant*; non, *qui Diocletiano ministrabant*: undè in superioribus, *quidam ministrorum scientes Dominum*, vix aliud quidquam esse queant, quàm nonnulli è sacrificiorum ministris propriè dictis, eò magis quòd ibidem cernuntur *adsistentes immolanti*; atque eàpropter Comico illi Pseudo-Sosiæ similes, cui Jupiter apud Plautum in Amphitruone *(b)*:

> . . . . *hæc curata sint*
> *Fac sis, proindè adeò, ut me velle intelligis,*
> *Atque ut ministres mihi, mihi cùm sacrificem.*

Sin verò jam de sacrificiorum ministris, eisque Christianis, hunc locum accipere oportet, quomodò impetrare à seipsis fideles potuerunt, ut ejusmodi sacris ministrarent? Sed de his rursùm, col. seq.

Ibid. *Scientes Dominum.*] Id est, qui quis esset Dominus Jesus sciebant, & in illum quoque credebant; *Christiani*, uno verbo, sicut rectè Interpretes. Atque ita apud Lactantium De Vitâ Beatâ, cap. xx. *Judicabuntur ergò qui Deum scierunt*: pro quo paulò antè, *qui sunt in Dei religione versati*; & contrariâ locutione, Cap. xxvi, *Qui Dominum mundi nescierunt.* Neque aliter in novo Fœdere, sive Græci fontes, sive vulgatus Interpres adeantur, Act. xix. 15. τὸν Παῦλον ἐπίσαμαι, *Paulum scio*; & Joan. 1. 31. 33. κἀγὼ ἐκ ᾔδειν αὐτόν. Vulgata denuò, *Et ego nesciebam eum.* Quæ & fortassis causa, cur noster eo, quo fecit, modo fuerit locutus. Certum sanè, quod hîc clarissimus Grævius observabat, pro, *Ego nesciebam eum*, dixisse cultiores Scriptores, *Ignorabam eum.* Cornelius Nepos in Aristide, *Respondit, se ignorare Aristidem.* Suetonius in Vitellio, *Sciscitantes quisnam esset. Nam ignorabatur.* Addo viri amicissimi exemplis Terentii locum ex Eunucho *(c)*:

> *Quid, isti te ignorabant. Postquàm eis mores ostendi tuos,*
> *Et collaudavi secundùm facta & virtutes tuas,*
> *Impetravi.*

Ibid. *Cùm adsisterent immolanti.*] Facinus sanè Christianis indignissimum: sed eò magis credibile, quòd ad Imperatoris aulam pertinerent, & odiosiora etiam adferre in promptu sit. Adriani Epistola apud Vopiscum in Saturnino: *Adrianus Augustus Serviano Cos. S. Ægyptum quam mihi laudabas . . . totam didici; levem, pendulam, & ad omnia famæ momenta volitantem. Illi, qui Serapin colunt, Christiani sunt; & devoti sunt Serapi, qui se Christi episcopos dicunt. Nemo illic archisynagogus Judæorum: nemo Samarites, nemo Christianorum presbyter: non mathematicus:* NON ARUSPEX: *non aliptes.* [Hoc est, qui non sit mathematicus, & aruspex, & aliptes.] *Ille ipse Patriarcha, cùm Ægyptum venerit, ab aliis Serapidem adorare, ab aliis cogitur Christum.* Origenes, Homil. vii. in Josue: *Sed & illi, qui (verbi causâ) cùm Christiani sint, solennitates Gentilium celebrant, anathemata in Ecclesias introducunt, Qui de astrorum cursibus vitas hominum & gesta perquirunt, qui volatus avium, & cætera hujusmodi, quæ in sæculo priùs observabantur, inquirunt, de Hiericho anathema inferunt in Ecclesiam, & polluunt castra Domini.* Vide nunc, oro, an qui de Christianorum grege licere sibi Diocletiani immolationibus adsistere arbitrati sunt, non licere sibi iisdem ministrare, in animum facilè induxerint. Noster certè non contradicit.

Lin. 4. *Imposuerunt frontibus suis, &c.*] Hoc est, interpretante Lactantio in Institutionibus *(d)*, *Signum sanguinis, id est, crucis, quâ sanguinem fudit, in suâ fronte conscripserunt*; aut si planiùs, & cum Tertulliano maximam partem, mavis, *frontem, imposito digito, signaculo crucis triverunt.* Tertullianus enim in Coronâ militis *(e)*: *Ad omnem, ait, progressum, atque promotum, ad omnem aditum & exitum, ad vestitum & calceatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quacunque* [seu, quod malim, *quæcunque*] *nos conversatio exer-*

(a) Quelques-uns de ses Officiers, qui étoient Chrétiens, *Maucroix.* But some of his Courtiers, that were Christians. *Tralatio Anglica.* *(b) Act.* 3. *Sc.* 3. *in fine.* *(c) Act.* 5. *Sc.* 9. *in fine.* *(d) Lib.* 4. *c.* 26. *(e) Cap.* 3.

cet, FRONTEM CRUCIS SIGNACULO TERIMUS. Ubi dum non ex unâ, sed multis, & antiquissimis, gravissimisque auctoritatibus hodiernam illam tot Christianorum consuetudinem, nemini non notam, jamdiù in Ecclesiâ obtinuisse vides, cave, Lector, ne qui nostrûm ab eo more abstinent, esse tibi eàpropter penitùs extra Ecclesiæ sinum putentur, vel dicantur. *Hujus quippè disciplinæ si legem expostules Scripturarum, nullam invenies*, pergit continenter Tertullianus. Et quod is porrò ad dicti ritûs defensionem denuò subjicit, *Traditio tibi prætendetur autrix, consuetudo confirmatrix, & fides observatrix*, id, inquam, si nostros, qui sibi frontem signo crucis non terunt, fidei renuntiasse evinceret, adversarios quoque convinceret ejusdem rei; quippè qui plures alias veteris Ecclesiæ disciplinas ibidem loci memoratas, atque eodem Tertulliani ratiocinio defensas non observent. Ubinàm enim ii hodiè *infantibus, vel adultis ter mergitatis, lactis & mellis concordiam prægustandam porrigunt*? vel *die Dominico de geniculis adorare nefas ducunt*? Et de his tamen ritibus Tertullianus non minùs disertè: *Harum & aliarum ejusmodi disciplinarum si legem expostules Scripturarum, nullam invenies. Traditio tibi prætendetur autrix, consuetudo confirmatrix, & fides observatrix.* Fateantur ergò vel ingratiis, qui se κατ' ἐξοχὴν *Catholicos* nominant, eos omnes non alienos esse necessariò à Christi fide, qui singularum primitivæ Ecclesiæ disciplinarum traditionumve nolunt esse observatores. Sed hæc obiter, & ut duobus verbis Auctori Gallico sic satis recenti (*a*) responderemus, * qui *Neophytos* illos, quos vocant, cæterosque Protestantes haud aliter posse *Catholicos* dici, autumat, quàm si *crucis signum frontibus suis imponere* didicerint. Utitur, quod superest, eâ ipsâ locutione Græcus Auctor Theodoretus, lib. 3. Historiæ Ecclesiasticæ, cap. 4. Verba sunt: Ἐκείνων δὲ (supple δαιμόνων) μετὰ τῆς συνήθους φαντασίας ἐπιφανέντων, ἠνάγκασε τοῦτον [Ἰουλιανὸν] τὸ δέος ἐπιθεῖναι τῷ μετώπῳ τοῦ σταυροῦ τὸ σημεῖον: *Cùm isti verò Dæmones solita specie apparuissent, coegit Julianum timor imponere fronti crucis signum.*

** Inanis responsio: quis enim discrimen non sentiat inter usus illos, quorum hi indifferentes, ille verò mysterium principale Religionis exprimens.*

Ibid. *Immortale signum.*] Hoc est, si Maucroixium adire voluerimus, *adorandum signum crucis.* Ita enim ejus versio: *Quelques-uns de ses Officiers, qui étoient Chrétiens, & qui assistoient à ces cérémonies profanes, marquerent leurs fronts du signe adorable de la croix.* Sed quis ferat? *Immortale est, quod per se non est capax mortis, aut quod procuratione alterius à morte defenditur*, inquit Macrobius in Somnio Scipionis. Glossæ autem Philoxeni & aliorum: I*mmortales*, ἀθάνατοι; *immortalia*, ἀθανάσια; *immortalis*, ἀθάνατος; *immortalitas*, ἀθανασία. A nemine verò uspiàm *immortalis*, vel *immortale*, per *adorandum*, seu προσκυνητὸν exposita *. Deindè, *Cruces* * *nec colimus, nec oramus*, ait exertè Minutius Felix in suo Octavio; & Ambrosius pariter (*b*): *Habeat Helena, quæ legat, undè crucem Domini recognoscat. Invenit ergò titulum*: REGEM ADORAVIT, NON LIGNUM UTIQUE, *quia hic gentilis est error, & vanitas impiorum. Sed adoravit illum, qui pependit in ligno, scriptus in titulo.* Quæ si verè Ambrosius de ligno crucis, Minutius autem de omnibus sine exceptione crucibus, ut dubitare non licet, pronuntiarunt, quantò magis de signo crucis vera sunt. Abstinuisset ergò à suâ tralatione Maucroixius, quam nemo paulò æquior infidam esse, & à nimio partium studio profectam diffitebitur, qui de motis jamdiù circa crucis adorationem controversiis vel per transennam audiverit. Sed ad rem propiùs. Ex Lactantio (*c*): *Futurum est in principio regni sancti, ut à Deo princeps dæmonum vinciatur. Sed idem, cùm mille anni regni, hoc est, septem millia cœperint terminari, solvetur denuò, & custodiâ emissus exibit; atque omnes gentes, quæ tunc erunt sub ditione justorum, concitabit, ut inferant bellum sanctæ civitati; & colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum, & obsidebit & circumdabit civitatem: tunc veniet novissima ira Dei super gentes, & debellabit eas usque ad unum; ac primùm concutiet terram quàm validissimè, & à motu ejus scindentur montes Syriæ, & subsident colles in abruptum, & muri omnium civitatum corruent, & statuet Deus Solem, triduò ne occidat, & inflammabit eum, & descendet æstus nimius, & adustio magna supra perduelles, & impios populos, & imbres sulfuris, & grandines lapidum, & guttæ ignis, & liquescent spiritus eorum in calore, & corpora conterentur in grandine, & ipsi se invicem gladio ferient; & re-*

** Inep... tiocinati...*
** Soli... sumptai.*

(*a*) *Libelli titulus est*: Les honneurs de la Sainte Croix justifiés par l'Ecriture & par les Peres, &c. pour la conversion des Protestans, pour l'instruction des nouveaux Convertis, & pour l'édification de tous les Catholiques. A Bourdeaux, 1636. (*b*) *Orat. funebris de obitu Theodosii Imperat.* (*c*) *Lib. 7. Inst. cap. 27. & lib. 4. cap. 26.*

plebuntur montes cadaveribus, & campi operientur ossibus. Populus autem Dei tribus illis diebus sub concavis terræ occultabitur, donec ira Dei adversùs gentes extremum judicium terminet. Tunc exibunt justi de latebris suis, & invenient omnia cadaveribus, atque ossibus tecta. Qui ita verò *in extremâ totius orbis necessitate ac plagâ tuti sunt futuri*, tantùm erunt, *qui signum veri & divini sanguinis in summo corporis sui notaverint;* quod jam signum Lactantius alibi (*a*) *immortale* cum nostro Cecilio appellavit. *Sed quoniam neque [dæmones] accedere ad eos possunt, in quibus cœlestem notam viderint, nec iis nocere, quos* SIGNUM IMMORTALE *munierit, tanquàm inexpugnabilis murus, lacessunt eos per homines.* Manifestum itaque, quid ambo, si non unus, sed duo sunt Auctores, per *immortale signum crucis* intellexerint; rem nempè, per quam, bonorum Patrum judicio, Dei populus contra mortem temporalem & æternam posset protegi. Id illis, fateor, * non credimus: sed cùm sine controversiâ nec ipsimet adversarii Lactantio de omnibus, quæ proximè è libro 7. Institutionum studiosè adduximus, fidem habeant, condonent nobis necesse est, si nec Lactantium, nec nostrum, nec similes de immortalis sui signi virtute audimus quantùm cupiunt.

[…]gò Pa- […]iam […] sæcu- […] quos […]eliosè […]patres […] idem […] ac nos; […]ibus, […]bis ce- […]iamur.

Ibid. *Quo facto, fugatis dæmonibus.*] De ejusmodi signi potentiâ videre possunt, qui talia amant, Theodoretum inter cæteros, libro 3. Historiæ Ecclesiasticæ, cap. 3. ubi Julianus ille Apostata dicitur simili pacto dæmones fugasse, postquàm à Divino quodam fuisset in idolorum templum perductus, atque ibi seductores dæmones ad arioli invocationem terribili, ut solebant, specie apparuissent. Videndus quoque, ne nunc plures nominem, Lactantius lib. 4. Instit. cap. 27. cujus bona pars suprà ab aliis est allata.

Lin. 5. *Sacra turbata sunt.*] Vide Cuperum, P. 2. p. 151.

Ibid. *Trepidabant aruspices.*] Hoc est, caput, manus, totum denique corpus circa victimam motitabant, & cum perturbatâ quâdam festinatione agitabant, ut solitas in extis notas viderent, quod mirè Galli dicerent unâ voce: *Les Aruspices se trémoussoient;* absque *discursitatione* tamen, sicut manifestum erit è sequentibus: quin nec necessariò cum *formidine*, ut ibidem ostendemus; quanquàm longè verisimilius sit, veritos fuisse Aruspices, ne quas in extis notas quærebant, non invenirent. Sed hîc quidem ad nativam vocis significationem attendimus. Palmericus (*b*): *Trepidare est festinare, & satis agere, ac ... circumagi.* Varro lib. 3. de Re rusticâ, cap. 16. *Eximendorum favorum signum sumunt ex ipsis, cùm plenas alvos habent, & cùm illas geminaverint, ex apibus conjecturam faciunt, si intùs faciant bombum, & cùm eunt, ac foràs* TREPIDANT; pro quo ultimo verbo cùm sit apud Aristotelem (*c*) ΚΙΝΕΙΣΘΑΙ, [κινεῖσθαι ἐξιούσας, καὶ εἰσιούσας] Græca vox eleganter per VERTIGINOSAM AGITATIONEM à Theodoro Gazâ reddita est, *exeundi, ingrediendique vertiginosa agitatio.* Accedat non levis confirmatio ex Festo, & etymologiâ. *Trepit, vertit*, inquit Festus (*d*): *undè trepido, trepidatio, quia trepidatione mens vertitur. Trepit* itaque à Græcorum τρέπω est, apud quos reverà milliès τὸ τρέπειν, pro Latinorum *vertere* offendimus. Quod cùm ita sit, quidnì indè quoque *trepido* & *trepidatio* tanquàm totidem frequentativa, hoc est, tanquàm *trepito* & *trepitatio*, & quasi Latinè dicas, *versito* & *versitatio*, orta sint? Ita ut, inquam, ab origine primâ *trepidare* per *d*, pro *trepitare* per *t* exaratum, nil aliud fuerit, quàm se hùc & illùc frequentiùs τρέπειν; quod quia perpetuò ferè meticulosi homines faciunt, itemque non raro qui aliquid festinantiùs agunt, hinc posteà Romani *trepidare*, pro *timere* & *festinare* usurpaverint. Sic certè Varroni ex usu Linguæ proprio, optimoque sensu, *foràs trepidant* dictum fuerit, pro *sese in omnes partes convertunt, vel motitant, ut foràs exeant.* Pulchrè etiam poterit apud nostrum τὸ *trepidabant aruspices* id, quod jam diximus, notare. Vide cap. XII. & XVII.

Ad Varronis locum de voce *trepidare* pertinet illud Phædri lib. IV. fab. 5.

> *Cùm victi mures mustellarum exercitu*
> *Fugerent, & arctos circum trepidarent cavos;*

ubi malè nuperrimus Interpres [illegible], *paverent prope cavernas obscuras*, cùm sit angustos cavernarum introïtus irrumpere festinantes. Sic & Sallust. Jug. 67. *Trepidare ad arcem oppidi, ubi signa & scuta erant.* Grævius.

At quid erunt *Aruspices*? Maucroixii enim versio sic habet: *Les Sacrificateurs étonnés s'écrierent;* id est, *Sacrifici attoniti exclama-*

(*a*) *Lib. 4. Inst. cap. 27.* (*b*) *De verborum signific. voce* Trepid. (*c*) *Lib. 9. de Animal. cap. 40.* (*d*) *In Martinii Lexico, voce* Trepido.

runt. Paulò post verò in eâdem, τὸ *Magister ille aruspicum Tagis* transfertur: *Tagis un des Augures; Tagis unus ex Auguribus;* & in Anglicâ denique neutro loco similem alterutri tralationem legas, sed hanc in ambobus, *The Diviners* (*a*), *Divini.*

Harjuga, auctore Festo, *dicebatur hostia, cujus adhærentia inspiciebantur exta. Aruspices* itaque, seu potiùs cum aspiratione, *Haruspices*, id propriè Divinorum genus fuerunt, qui ab *harjuga*, aut, ut alii scribunt, *haruga*, id est, hostiæ conspectu futura prædicebant: quod prorsùs cum iis, quæ sequuntur, convenit. Sed quoniam jamdudùm voces *Haruspicum* & *Haruspicina* apud populos obsoletæ sunt, maluerunt proculdubiò clarissimi Interpretes notiora vocabula, licèt minùs propria, adhibere, quàm barbara, de verbo ad verbum vertendo. Cuperem tantùm à vocabulo *Augurum* abstinuisset posteriore loco Maucroixius; quippè cùm nunquàm *Augures*, *Haruspicum* ritu, ex immolatarum avium extis futura prædixerint, sed ex illarum volatu, aut cantu, vel denique gustatu, quandò pullis gallinaceis è caveâ depromptis esca porrigebatur, ut indè tripudium solistimum foret. Cicero ad A. Cecinam (*b*): *Non igitur ex alitis involatu, nec è cantu sinistro oscinis, ut in nostrâ disciplinâ est, nec è tripudiis solistimis . . . tibi auguror.*

Ibid. *Nec solitas in extis notas videbant.*] Id est, exempli gratiâ, exta cum capite. Colligo ex hoc loco Ciceronis (*c*): *Cùm enim tristissima exta sine capite fuerint, quibus nihil videtur esse dirius, proxima hostia litatur sæpè pulcherrimè.* Eam verò notam præ pluribus, quas facile foret adducere, ideò attigi, quòd idem Tullii locus, qui ejus meminit, tacitè moneat; non litatum fuisse quotiès illa nota desiderabatur in immolatis hostiis. De *litatione* autem & *immolatione* agendum mox in sequentibus.

Lin. 6. *Quasi non litassent, sæpiùs immolabant.*] *Litare* ergò & *immolare*, si accuratiùs loqui velimus, à se invicem differunt. Firmat Plautus in Pœnulo, Act. 2.

> *Dî illum infelicent omnes, qui post hunc diem*
> *Leno ullam Veneri unquàm immolarit hostiam,*
> *Quive ullum thuris granum sacrificaverit.*
> *Nam ego hodiè infelix dîs meis iratissimis*
> *Sex immolavi agnos; nec potui tamen*
> *Propitiam Venerem facere utì esset mihi.*
> *Quoniam litare nequeo, abii illinc illicò*
> *Iratus.* . . . .

Idem paulò post, in eodem Actu:

> *Si herclè isthùc unquàm factum est, tum me Jupiter*
> *Faciat, ut semper sacrificem, nec unquàm litem.*

Cicero denique, lib. 2. de Divin. *Quid? cùm pluribus diis immolatur, quî tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur?* Et verò *immolare*, secundùm Festum, est *molâ, id est, farre mollito, & sale hostiam perspersam sacrare: litare* autem, *propititium facere*, utì recèns Plautus explicuit; vel, *facto sacrificio numen placare*, quæ Macrobii verba in Saturnalibus (*d*). Et tamen haud raró *litare* pro simplici *sacrificare* invenias apud Patres. Sulpitius Severus de libro Levitici, qui totus est in sacrificandi ritibus præscribendis: *Exin*, ait, *Leviticus liber sequitur, in quo litandi præcepta traduntur.* Idem alio loco, multòque disertiùs: *Rursùm* [*Hebræi*] *corrupti longa pacis malo, idolis litaverunt;* quod ita verè pro *sacrificaverunt*, absque ullâ propitiationis & impetrati voti notatione accipiendum, ut proximè sequatur, *moxque aderat pœna peccantibus*, præcedat autem paulò antè synonyma phrasis, *profano ritu populus idolis sacrificare occœpit.*

Lin. 7. *Magister ille aruspicum Tagis.*] Doctissimus Baluzius hæc autumat oratorio more dicta esse, eò quòd Tages olim apud Tuscos maximâ inclaruerit aruspicii famâ. *Edit. Ox. & Cant.*

Tages that was set over the Diviners; Tages, qui præpositus erat Divinis. *Versio Anglica.*

Adde Baluzium, P. 2. p. 25. & Cuperum, p. 151.

Ibid. *Tagis.*] Ita ambæ editiones Parisienses; Latina, dico, Baluzii, & Gallica Maucroixii; quibus addenda Aboensis. Cæteræ, *Tages.* Priorem lectionem tuetur Columbus, P. 2. p. 283. Secundam autem, si, ut censeo, ad antiquum illum Tuscorum Haruspicem pertinet, sequentia loca defendunt. Fulgentius (*e*): *Labeo, qui disciplinas Hetruscas* TAGETIS & *Bacchetidis quindecim volumi-*

(*a*) The diviners being likerwisse in discorder. *Id est*, turbatis pari pacto Divinis. *Alterum exemplum inferiùs exscribetur.* (*b*) *Libro 6. Epist. ad Familiares, Epist. 6.* (*c*) *Lib. 2. de Divin.* (*d*) *Lib. 3. cap. 5.* (*e*) *De prisco sermone, initiò fermè, voce* Manales.

nibus explicavit. Cicero, Lib. 1. de Divin. *Sed quid plura? Ortum videamus haruspicinæ.... TAGES quidam dicitur in agro Tarquiniensi, cùm terra araretur, & sulcus altiùs esset impressus, extitisse repentè, & eum affatus esse, qui arabat. Is autem TAGES, ut in libris est Etruscorum, &c.* Tum paucis interjectis: *Si autem homo ille TAGES fuit, quonam modo potuit terrâ oppressus vivere?*

Ibid. *Ait idcircò, non respondere sacra, quòd, &c.*] Idem Juliano Imperatori dixit Aruspex. *Gale.*

Magicis operationibus Christiani adversissimi habebantur. Ideò Alexander pseudomantis (*a*) Christianos à suis mysteriis summovendos curavit. Ideò Valerianum Macrianus Magus (*b*) ad persecutionem adegit. Ideò Diocletianum suus quoque, quem appellat Lactantius, Tages. Ideò Julianus (*c*) Babylam Martyrem è Daphne tollendum curavit, quòd Christianos invisos Diis suis censuerit, ut proindè nulla sua sacra possent, nisi sublatis Christianis, ritè procedere. *Dodwellus, Diss. Cypr.* XI. *num.* 30.

Lin. 9. *Profani homines.*] Pervulgata illa sacra facientium formula: *Procul hinc, procul ite, profani.* Tollius.

Adde Cuperum, P. 2. p. 152. & Columbum, p. 283.

Ibid. *Tunc irâ furens.*] Diocletianus nempè; etsi de Haruspicum Magistro agatur in proximè præcedentibus, & ne semel quidem hactenùs nominatus sit Diocletianus in hoc capite, quod satis notandum. Sed quid facias? Ita poscunt necessariò sequentia, uti nemo non fatebitur. Hincque meritò Maucroixius, quò omnem tolleret amphibologiam: *Dioclétien en fureur;* & post eum pariter versio Anglica: *Upon which Diocletian being enraged.*

Ibid. *Sacrificare non eos tantùm, qui sacris ministrabant, sed universos, &c.*] Maucroix: *Commanda non seulement à tous les assistans, mais encore à tous ceux qui se trouverent dans son palais, de sacrifier.*

Id est, *haud cunctos duntaxat, qui aderant, verùm etiam universos, qui in palatio reperti sunt, sacrificare jussit.*

At primò, cùm olim non quicunque Gentilium sacris aderant, sacris ministrarent, neque etiam hujus loci initium *de iis omnibus*, *qui sacris intererant*, loquatur, sed *de iis tantùm*, *qui sacris ministrabant*, jam hinc manifestè latiùs patet, quàm debuit, viri docti versio.

Deindè verò, cùm, ex eâdem, Diocletianus irâ semel accensus non omnes solùm, qui primò sacris adfuerant, sacrificare voluerit, sed, nemine dempto, universos, qui in palatio inventi sunt, appareat autem in contrarium è capite XV. Diocletiani furorem non in omnes, sed in solos domesticos sæviisse: *Furebat ergò Imperator jam non in domesticos tantùm, sed in omnes; & primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Prisiam sacrificio pollui coëgit*: indè rursùm perspicuum est, nostri loci sententiam extensam fuisse à Maucroixio longiùs, quàm oporteat.

Postremò, in universos illos, de quibus agitur, id est, qui Diocletianei sacrificii tempore in palatio erant, & à Diocletiano sacrificare jussi sunt, jussit idem, ut verberibus animadverteretur, si recusassent: sequitur enim: *& in eos, si detractassent, verberibus animadverti.* Atquì non omnes, seu non omnium ordinum homines flagris & verberibus excipi consueverant, cùm deliquerant; nec vel leviter verisimile, eam pœnam in Diocletiani, verbi gratiâ, filiam Valeriam, conjugemve Priscam, aut illos etiam Aulicorum, qui Imperatoris aulam officii causâ frequentabant, vel nobilioribus domesticorum turmis præerant, fuisse decretam. Quarè ob hæc omnia, & quia quoque in principio ferè hujus capitis mentio fit quorumdam ministrorum, qui immolanti Diocletiano adsistebant: *Tum quidam ministrorum, cùm adsisterent immolanti;* nequimus, fateor, quin nunc sequentia ista: *sacrificare non eos tantùm, qui sacris ministrabant, sed universos, qui erant in palatio jussit*, pertinere putemus ad omnes & solos Diocletiani ministros, hoc sensu: Tunc irâ furens Diocletianus non eos solùm è suis ministris, quorum alii Christum scientes, alii ignorantes adstiterant hactenùs immolanti, sacrificare voluit & coëgit: sed & reliquos omnes, qui ad eamdem ministrorum familiam pertinentes hìc illìc in palatio variis rebus occupati reperiri possent. Vide verò quam rectè, si hæc ita sumantur, scriptum posteà fuerit capite XV. *Furebat ergò Imperator jam non in domesticos tantùm, sed in omnes, primamque omnium filiam, &c.*

Pag. 197. lin 2. *Si detractassent.*] Eamdem exhibet lectionem editio Aboensis. Aliæ, *si detrectassent*, legunt. Vide suprà, cap. 9.

(*a*) *Apud Lucianum, in* Ἀλέξανδρος. (*b*) V. *Dionys. Alex. apud Euseb. lib.* 7. *Hist. Eccl. c.* 10. (*c*) V. *Socratem, lib.* 3. *Hist. Eccl. c.* 18. & *Sozomenum, lib.* 5. *c.* 19.

Ibid. *Verberibus animadverti.*] Maucroix: *Il condamna au foüet.*

Tanquàm Auctoris verba essent, *flagris*, seu *virgis cædi.* Nec aliter tralatio Anglica: *and ordered those to be whipped who shoud refuse to do it.* Idem prorsùs sentio, vel ob locum capitis XXI. ubi distensio cum verberatione conjuncta. Distensos enim de more fuisse servos, quandò flagris, aut virgis cædendi erant, quis, qui vel unum Plautum legerit, ignorabit? Adde, apud Eusebium, lib. 8. Hist. Eccl. cap. 3. in quo de variis certaminum generibus, quibus Martyres, sæviente Diocletiani persecutione, certarunt, disserit, mentionem fieri nonnullorum, qui flagellis concisi sint: ὁ μὲν μάστιξιν αἰκιζόμενος τὸ σῶμα. ὁ δ᾽, *&c.*

Ibid. *Datisque ad Præpositos litteris.*] Non uni itaque homini, quod apertè posuit Dodwellus (*a*), curam persecutionis illius, quæ in milites exercenda erat, commisit Imperator, sed pluribus. Eò magis, quòd cùm Eusebii verba, quibus vir doctissimus innixus est, ista sint: ὡς γὰρ ὁ στρατοπεδάρχης ὅς τις ποτε ἦν ἐκεῖνος, ἄρτι πρῶτον ἐνεχείρει τῷ κατὰ τῶν στρατευμάτων διωγμῷ, Eusebius quidem in iis ad verbum dicat, *Stratopedarcham nescio quem, cùm primulùm cœpisset milites persequi*, & quæ posteà; at non pariter, *eum Stratopedarcham solum fuisse Præpositum, ad quem Diocletianus litteras eâ de re miserit.*

Ibid. *Præpositos.*] Nomen id quidem dignitatis militaris, & post Tribunos, qui tamen præerant cohorti perindè ac Tribuni. *Ed. Ox. & Cant.*

Aux Généraux de ses armées. Maucroix.

Plura vide apud Baluzium, P. 2. p. 25.

Ibid. *Litteris.*] Hoc est, si quis velit, *Edictis.* Edicta enim, quæ à Diocletiano post has ad militares præpositos litteras quaquaversùm in Christianos missa sunt, & quorum primum plus semel in hoc opere *Edictum* vocatum est, Eusebius lib. 8. Hist. Eccl. cap. 2. nominavit simpliciter γραφὴν & γράμματα, vel ad summum βασιλικὰ γράμματα: quo fit, ut nec ultimo loco Valesius dubitaverit vertere: *Sed non multò post aliæ rursùs* LITTERÆ *supervenerunt.* Malim ipse aliquid discriminis ponere inter *litteras ad Præpositos*, de quibus noster hoc loco, & *Edictum*, de quo idem capitibus XIII. & XIV.

Lin. 3. *Etiam milites cogi, &c*] Primum persecutionis gradum in milites fuisse tradit Eusebius in Historiâ, ex Chronico omninò intelligendus. Ad annum [enim] Diocletiani XVII. num. Abrahami MMCCXVII. *Veturius*, inquit, *magister militiæ*, *Christianos milites persequitur; paulatim ex illo jam tempore persecutione adversùm nos incipiente.* Biennio anteriorem ponit editio Pontaci; triennio Prosper Aquitanus, & Acta Marcelli centurionis, si tamen sinceri sint illius anni in actis Coss. *Faustus & Gallus*; quod negat Antonius Pagi. Sed rectè omninò constituit editio Scaligeriana. Convenit enim Lactantius, qui omnia ordine temporis accuratissimo disposuit.... Quæ enim in contrarium profert ex actis Marcelli doctissimus Pagi, ea certè suspecta sunt, nec cum Lactantii fide ullâ ex parte conferenda. *Dodwellus (b).*

Persecutio adversùs Christianos à militibus cœpit, ut non tantùm Eusebius in Chronico de *Veturio* militiæ Magistro loquens, & in Historiâ lib. 8. capitibus 1. & 4. sed etiam Lactantius lib. de Mortibus Persec. capitibus 9. & 10. testantur... Cùm verò Veturius milites anno 298. persequi cœperit, ea persecutio ante eum annum non contigit. *Pagius ad An. Chr. 297. nu. 3.*

Persecutio adversùs milites anno CCXCVIII. inchoata, ut rectè Prosper in Chronico. *Idem Pagius, ad An. Chr. 298. nu. 2. & 302. nu. 3.* quos vide sis propter rationes, ob quas contra Dodwellum contendit, Martyrium S. Marcelli Centurionis non esse ab eo anno removendum.

Sed hîc occurrit aliqua difficultas; utrùm scilicet rectè scribere potuerit inter alios Eusebius (*c*), Diocletiani persecutionem orsam primùm fuisse ab iis qui militabant, ἐκ τῶν ἐν στρατείαις ἀδελφῶν καταρχομένου τοῦ διωγμοῦ, cùm ex nostro Cecilio, inchoaverit veriùs ab illis ministris Dominum scientibus, quos Diocletianus sacrificare jussit & adegit. Respondere facile est, cœpisse illam quidem ab iis Diocletiani ministris: sed Eusebium, quòd ea res tumultuariò & quasi intra privatos parietes, tùm & in paucissimos forsitan Christianos fuisset suscepta, tantùm enim *quidam scientes Dominum* Diocletiano sacrificare incipienti adstiterant, maluisse persecutionis initium arcessere à militum persecutione, quam vel solæ Diocletiani litteræ ad Præpositos datæ, & Edictorum naturam referentes, tantò alterâ illâ domesticâ

(*a*) *In Dissert. Cypr.* XI. *num.* 69. (*b*) *In Dissert. Cypr.* XI. *num.* 68. (*c*) *Lib.* 8. *Hist. Eccl. cap.* 1.

persecutione notiorem & omnibus modis memorabiliorem reddebant, quantò publicata Principum Edicta privatis eorumdem mandatis notiora & notabiliora sunt.

Adde Baluzium, P. 2. p. 25. & Cup. p. 152.

Lin. 4. *Ut qui non paruissent, militiâ solv.*] Ita, sicut antè è Sulpicio Severo (a) in aliâ re laudavimus: *Licinius, quia adversùm Constantinum de imperio certavit, milites suos litare præceperat; abnuentes, militiâ rejiciebat.* Sed, quæ nunc magna inter nostrum & Sulpicium Severum discrepantia, *id inter persecutiones non computatur*, pergit Sulpicius; *adeò res levioris negotii fuit, quam ut ad Ecclesiarum vulnera perveniret;* & è contrario, secundùm nostrum, sicut mox videbimus, ideò inter alia Diocletianus persequendi Christianos principium fecisse dicendus est, quòd datis ad Præpositos litteris, milites ad nefanda sacrificia cogi præceperit, ut qui non paruissent, exauctorarentur.

Ibid. *Ut qui non, &c.*] Emissa itaque sunt adversùs milites persecutionis Edicta, nondùm tamen sanguinaria. Ita enim sequitur: *Hactenùs furor ejus & ira processit, nec ampliùs contra legem aut religionem Dei fecit.* Passos tamen aliquos, licèt non pro Imperatoris Edicto, at pro ministri propriâ sævitiâ, docet Eusebius: sed ita docet, ut innuat omninò fuisse paucissimos. *Dodwellus, in Diss. Cypr.* XI. *nu.* 69.

Ibid. *Hactenùs furor ejus & ira processit, &c.*] Tunc temporis nempè, & in dictis litteris. Posteà enim longè graviora Diocletiani Edicta, nec in solos militantes Christianos, sed in omnes fideles condita sunt, & ad Provinciarum Præfectos missa: ita ut, si quandòque ex optimâ doctissimi viri Jo. Frid. Gronovii observatione (b), τὸ *hactenùs, non posthàc* valet, ea tandem significatio huic loco minimè possit convenire, sicut sequentia demonstrabunt.

Lin. 6. *Deindè.*] Post decretam scilicet militum persecutionem. *Pagius, ad An. Ch.* 302. *nu.* 4.

Ibid. *Interjecto aliquanto tempore.*] Annis nempè quatuor. Decepti enim viri doctissimi, qui autumarunt, Lactantium indicare, militum persecutionem anno 302. cœptam, sequentique adversùs omnes Christianos decretam fuisse. Nam in hâc Historiâ explicandâ Eusebius & Lactantius inter se conferendi, alterque ex altero explicandus; in paucissimis quippè dissentiunt. Cùm itaque Eusebius in Chronico militum persecutionem cum anno Ch. CCXVIII disertè conjungat, & in Historiâ indicet etiam, inter initium persecutionis adversùs milites, & persecutionis universalis, aliquot annos fluxisse, non dubium, quin hæc Lactantii de Diocletiano verba: *deindè* [, hoc est, ut jam dictum, post decretam militum persecutionem], *interjecto aliquanto tempore, in Bithyniam venit*, de intervallo aliquot annorum, non verò de intervallo aliquot mensium interpretanda sint. *Pagius, ad Annum Ch.* 302. *nu.* 3. & 4.

Ibid. *In Bithyniam venit hyematum.*] Diocletianus nempè; idque in urbem Nicomediensem, quæ sedes Regia erat, quò sub hujus anni finem [intellige 302.] se contulit, & ubi persecutio universalis adversùs Christianos destinata fuit. Quòd enim non tantùm Baronius, sed & Petavius in lib. de Doct. Temp. aliique plures viri docti persecutionis Diocletianeæ initium in hunc annum 302. contulere, liber Lactantii de Mortibus persecutorum controversiam tandem diremit, & Valesii sententiam certam esse ostendit. Is quippè in Notis ad librum 8. Eusebii eam anno tantùm 303. cœptam adeò solidè demonstravit, ut mirum mihi acciderit, post ejus Notas in lucem emissas, inventos fuisse qui contrarium senserint. *Pagius, ad An. Ch.* 302. *nu.* 3.

Adde Baluzium, P. 2. p. 25.

Lin. 7. *Maximianus quoque Cæsar.*] *Galerius Maximian.* Anglica versio.

Ibid. *Inflammatus scelere advenit.*] Sic Lactantius, lib. 7. Inst. cap. 1. *inflammati amore potentiæ.* Sic ibidem cap. 17. & apud nostrum, cap. 14. *inflammatus irâ*: sed sic præcipuè Cicero de Verre (c), *Ipse inflammatus scelere, & furore, in forum venit*; & alio loco, *Procedit iste repentè è Prætorio, inflammatus scelere, furore, crudelitate.*

Lin. 8. *Senem vanum.*] Id est, Diocletianum, ut antecedentia ostendunt: quem & deinceps modò *inconsideratum senem* (d), modò *senem languidum* (e), modò etiam simpliciter *senem* (f), appellari videbis.

Lin. 9. *Principium fecerat.*] Livius (g) simili phrasi: *Principium conjurationis factum ab Harmonia... nuptiis.*

CAPUT XI.

Pag. 197. lin. 1. *Erat mater ejus, &c.*] Lego:

(a) *Lib.* 2. *Hist. Sac.* (b) *In Observ. Eccl. cap.* 22. (c) *Lib.* 5. *Accus. in Verrem.* (d) *Cap.* XIV. (e) *Cap.* XVIII. (f) *Cap.* XIX. (g) *Lib.* 24.

Erat mater ejus mulier admodùm superstitiosa. Quæ cùm esset deorum montium cultrix, dapibus, & quæ deinceps. *Allix.*

Ibid. *Mater ejus.*] Id est, *Maximiani Cæsaris*, de quo noster paulò antè. Nam ut ad *senem vanum*, de quo idem posteà, referamus, obstat undique historiæ ratio & veritas. Confer dicta paginâ 605.

La mere de ce Prince. Maucroix. Hoc est, *mater ejus Principis, manente etiamnùm rei obscuritate & ambiguitate.*

Adde Baluzium, P. 2. p. 25.

Ibid. *Deorum montium, &c.*] Locus contaminatissimus. Scio quid viri docti afferant, sive ad illum emendandum, sive ad explicandum. Certum est, ut flumina, arbores, terram, sic & montes deos esse habitos & cultos. Notus est Deus Carmelus ex Tacito & Suetonio, de quo dissertationem pereruditam edidit illustrissimus vir Gaspar de Montoza, Marchio de Agropoli, qui inter summos Hispaniæ proceres dignitate variâque & diffusâ doctrinâ eminet. Notum promontorium in Syriâ, quod propter hanc causam dicebatur θεοῦ πρόσωπον. Valdè tamen dubito sic scripsisse Lactantium. Quis enim omnium montium deorum cultricem illam mulierem fuisse sibi persuadeat? Itaque censeo, scripsisse Lactantium *Deæ montium cultrix.* Sic Cybelen vocari à Mecœnate, jam antè Vir Amplissimus Gisbertus Cuperus annotavit; aut *Deorum matris cultrix.* Sequentia verba confusa sunt, ut multa alia hujus libelli. Sic verò mihi videntur refingenda, suoque restituenda ordini. *Erat mater ejus Deæ montium cultrix. Quæ cùm esset mulier admodùm superstitiosa, sacrificabat penè quotidiè, & dapibus ac epulis suis vicanos exhibebat.* Cùm veteres Gentiles sacra fecissent, ex parte, quam non adolebant, epulas instruebant, ad quas invitabant, quibus volebant benè: quod fecisse ferè quotidiè superstitiosam illam Cybeles cultricem, & ideò quasi his dapibus aluisse vicanos, cum quibus degebat, narrat Lactantius. Vicani sunt, qui in eodem vico habitant. Quæ vox apud Livium & Ciceronem legitur. *Exhibere* est alere. Justin. IX. 2. *Atheas inclementiam cœli, terræ sterilitatem causatus, quæ non patrimoniis dites Scythas, sed vix alimentis exhibeat*... Idem lib. XXII. *Vitam stupri patientiâ exhibuit.* Sic & locuti sunt veteres Jurisconsulti, ut exemplis ostendit ille dignitate & doctrinâ illustris Jacobus Bongarsius ad locum priorem Justini. *Grævius.*

Ibid. *Deorum montium cultrix.*] *Avoit une dévotion particuliére pour les Dieux des montagnes.* Maucroixii versio. Hoc est, *specialiter colebat deos montium*: in quem sensum tralatio quoque Anglica, *was particularly addicted to the devotion of the Gods of the mountains*; neutrâ proindè hunc locum de *diis montibus*, sed de *diis montium* intelligente: quâ de re atque aliis videndus suprà Cuperus, P. 2. p. 152. & sequentibus. Adde eundem, pag. 163. Baluz. p. 25. Columb. p. 283.

Ibid. *Mulier admodùm superstitiosa. Quæ cùm esset.*] Malim: *Quæ cùm esset mulier admodùm superstitiosa.* Gale.

Lin. 2. *Quæ cùm esset.*] Excidit nomen urbis. Fortè an ea *Nicomedia* fuerit. *Tollius.*

Ibid. *Quæ cùm esset dapibus sacrificabat penè quotidiè, ac vicariis suis epulis exhibebat.*] Locus est apud Julium Capitolinum in Antonino Pio, quem, quia forsan aliquid lucis afferre potest huic pericopæ, describam: *Convivia cum amicis & privata communicavit, & publica; nec ullum sacrificium per vicarium fecit, nisi cùm æger fuit.*

Ibid. *Dapibus.*] Legere malebat *Dæmonibus* clarissimus *Gale.* Quale quid etiam Maucroixio in animum venisse suspicandi locus est, cùm verterit: *Il se passoit peu de jours qu'elle ne sacrifiât à ces divinités fabuleuses.* Id est, *fabulosis illis Numinibus sacrificabat penè quotidiè.*

Ibid. *Vicariis suis epulis exhibebat.*] Subesse mendum suspicor, licèt illud vel dissimulaverit, vel ultrò prætermiserit Baluzius. Paulâ mutatione legi potest, *vicariis suis epulas exhibebat*: nisi si istud mavis, *vicarios suos epulis adhibebat*; alterutrum enim admittendum videtur. *Edit. Ox. & Cant.*

Ibid. *Vicariis suis, &c.*] Lege, *vicarios suos epulis exhibebat*; id est, in eodem vico habitantes excipiebat. Sarisberiensis in Polycratico l. VIII. cap. 22. *Quàpropter doce etiam collationes facere paganos ad talia ministeria, paganorumque vicos offerre primitias frugum. Vicani* igitur, qui in istiusmodi *vicis* habitabant. *Tollius.*

Ibid. *Vicariis suis.*] *à ses domestiques.* Maucroix. Id est, *suis domesticis.*

Her Officers. Anglica versio. Hoc est, si Salviani voce uti liceat, *suis Officialibus.*

Ibid. *Vicariis suis.*] Rescribo, *victimariis suis.* Gale.

Lin. 3. *Epulis exhibebat.*] Legendum, *epulas exhibebat.* Gale. Allix.

Ibid. *Christiani abstinebant.*] *Les Chrétiens évitoient sa table.* Maucroix. Hoc est, *Christiani*

Christiani abstinebant ab ejus mensâ.

Malim ego, ut antecedentia sunt, subaudire cum Anglicâ versione, *ab iis epulis. The Christians would not assistat those entertainments.* Sed cur, putas, abstinebant? An propter ipsamet idola, quæ crederent *esse aliquid*, uti Paulus in priore ad Cor. x. 19. locutus est? Aut num verò quoniam eorum judicio observari adhuc deberet in Ecclesiâ celebre illud Decretum Apostolicum de Idolothytis & similibus: *Visum est Spiritui Sancto & nobis nihil ultrà imponere vobis oneris quàm hæc necessaria, ut abstineatis vos ab immolatis simulacrorum*, &c. Act. xv. 28. 29. Difficile procul dubio rem divinare. Sed si prius, causa certè abstinentiæ necessaria fuit & æquissima. Nam si, ex Apostoli præceptis (*a*), propter alterius conscientiam, cui non benè persuasum est *Idola nihil esse*, debet aliquis abstinere ab Idolothytis, quantò magis propter suam propriam?

Sin autem posterius, adeò non tenebantur Seculi quarti *fideles* ab omni Idolothytorum esu propter Apostolorum Decretum temperare, ut quia jam per unum & alterum Seculum eversa fuerat Judæorum Respublica, neque ampliùs habuerat Moses, qui illum de more oppidatim singulis Sabbatis legerent & exponerent, cassum pridem eo ipso evasisset illud Decretum, nec Christianis in reliquum observandum, haud alio quippè innixum fundamento ab origine primâ, quàm isto, quòd Mosi ab ætatibus antiquis κατὰ πόλιν suppeterent, qui ipsum prædicarent, lectus nempè per singula Sabbata in Synagogis. *Symeon exposuit, quomodò primùm Deus respexerit Gentes, ut sumeret ex ipsis populum nomini suo; & huic rei consonant verba Prophetarum... Quamobrem ego censeo non esse obturbandos eos, qui ex Gentibus ad Deum se convertunt. Sed ad eos scribendum, ut abstineant à pollutis per simulacra, & scortatione, & suffocatis rebus, & sanguine. Moses enim ab ætatibus antiquis oppidatim habet qui ipsum prædicent, cùm in Synagogis per singula Sabbata legatur* (*b*). Quarè cùm post istam Jacobi sententiam pateat nunquàm futurum fuisse, ut interdicerentur Christianis Idolothyta, nî tot illæ Mosis lectiones & expositiones, quæ à priscis temporibus uno quoque Sabbato per omnes urbes & Synagogas usitatæ fuerant, adhuc post ipsam Christi in Cœlum Ascensionem sine ullo Divinæ Providentiæ obstaculo perseverassent, sequitur necessariò, licuisse Christianis ab interdictionis observatione abstinere simul ac desiit Moses ita habere, qui ipsum legerent & explicarent in Synagogis: quod longè ante Diocletiani Persecutionem contigit. Sublatâ scilicèt causâ, tollitur effectus. Quæ res utiquè, tam à Patribus, quàm à Græcorum Ecclesiis minùs animadversa, multiplices illos canones ususque produxit, de quibus breviter Suicerus in Thesauro Ecclesiastico voce αἷμα, & nos alibi forsan fusiùs, si vixerimus.

Lin. 4. *Jejuniis hi & orat. insistebant.*] Vide Baluz. pag. 292. col. 1.

Ibid. *Hinc concepit odium.*] Quia ei tacitè vanam superstitionem exprobrabant. Vide quæ nos ad Lucianum de Calumniâ in hanc sententiam congessimus. *Tollius.*

Lin. 6. *Ad tollendos homines.*] Brevis locutio, quales istæ Justini, XXXVIII. 1. *Mythridates parricidia nece uxoris auspicatus, sororis alterius Laudices filios cujus virum... insidiis occiderat, tollendos statuit*, id est, *occidendos*, mutato verbo, ne idem sæpiùs usurparet; & paucis interjectis, *per eundem, filium tolli posse*, hoc est, interfici, *per quem interfecerat patrem*, posterior e verbo jam priùs declarante. Plena phrasis fuisset, *ad tollendos è medio homines*, vel *de medio*, vel *ex rerum naturâ.* Livius enim, verbi gratiâ, lib. 4. Belli Punici, *Thrasone sublato è medio*; Cicero autem pro Roscio: *Demonstrant... perfacilè hun chominem de medio tolli posse*; & rursùs ibidem: *Nonne videntur hunc hominem ex rerum naturâ sustulisse?* Sed & alii quandòque simpliciter *tollere*, pro *è medio tollere*, seu *occidere* dixerunt. Vulgata, Joan. XIX. 15. *Tolle, tolle, crucifige eum*; & incertus auctor apud Suetonium (*c*) Neronis impietatem, qui matrem interemit, & Æneæ pietatem qui patrem humeris Trojâ extulit, eodem verbo notans:

> *Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.*

Quod hic Scriptor quasi imitatus, *scuta tollunt*, inquit capite 46. pro *attollunt*, seu *è terrâ attollunt*; & in nostro deinceps, *hostes religionum publicarum tollendos esse censuerunt*, id est, *interimendos.*

Ibid. *Habito inter se, &c.*] Solos hîc Diocletianum, & Galerium Diocletiani generum, meritò intelligunt Baluzius (*d*), &

(*a*) 1. Cor. x. 27. & seq. (*b*) Act. xv. 14. ac seq. (*c*) In Nerone, c. 39. (*d*) P. 292. col. 1.

ambo Interpretes, cùm, ut proximè de Romulâ, matre Maximiani Cæsaris, habuerimus, *illam è Christianorum à suis epulis abstinentiâ concepisse odium adversùs eos, ac filium suum ad tollendos homines incitasse*, certum sit tamen, ne Romulam quidem adhibitam fuisse ad id consilii capiendum, cujus nunc historia inchoatur: sed habitum esse reverà tantummodò inter *Senem*, seu *Imperatorem*, ab unâ parte, id est, Diocletianum, & *præcipitem hominem*, *Cæsarem*, ab alterâ, hoc est, Galerium Maximianum. Hinc paulò post, singulari numero: *Diù senex furori ejus repugnavit*, non *eorum*; & iterùm in sequentibus: *Nec tamen deflectere potuit præcipitis hominis insaniam*, absque ullâ *matris* mentione.

Quòd autem ita hic locus de consilio *per totam hyemem* inter Galerium & Diocletianum habito loquitur, indicio est, Maximianum Cæsarem in Bithyniam quamprimùm advolasse, cùm eò Diocletianum scivit venisse hyematum: quâ de re caput decimum sub finem.

Ibid. *Per totam hyemem.*] Anni scilicet 302. secundùm Pagium, cujus hæc verba ad dictum annum, num. 3. *Hoc anno* per totam hyemem *de Christianis persequendis actum.*

Pag. 198. lin. 1. *Senex.*] Id est, interpretante Maucroixio, *Diocletianus. Dioclétien résista long tems, &c.*

Rectè. Nam de Maximiano Herculio, altero sene ex Imperatoribus, nulla hîc loci quæstio esse potest. Erant enim per ea tempora in Imperio Romano *duo senes* κατ' ἐξοχὴν, Valerius Diocletianus, & Herculius Maximianus, uterque *Augustus* & *Imperator*. Hinc capite XII. *agentibus Consulatum* SENIBUS AMBOBUS *octavum & septimum*; & cap. XX. *Maximianus* [intellige, *Galerius*] *postquàm*, SENIBUS EXPULSIS, *quod voluit effecit.* Sed quoniam hoc loco de solis Diocletiano & Galerio Maximiano, cujus potissimùm ratione Diocletianus senex erat, sermo est, non dubitavit noster Diocletianum simpliciter *senem* vocare; quod & cap. XIX. simili de causâ iterabit. Confer quæ diximus, p. 608.

Ibid. *Ejus.*] Hoc est, *Maximiani.* Versio Anglica. Vide suprà, pag. 608.

Ibid. *Ostendens quàm, &c.*] Mirum non petiisse hoc loco, quibus hujus libri fides suspecta est, undè hæc auctori nostro nota fuerint, *cùm nemo*, quemadmodùm præcedentia monent, *admitteretur*, *& omnes de solo summo statu rei publicæ tractari arbitrarentur*, uti recentissimè positum. Sed parata erat responsio, si quæsivissent. Nam, quamvis Diocletianus & Galerius Maximianus neminem diù ad sua consilia admiserint, *admissi tandem judices pauci & pauci militares, quorum placuit sententiam experiri*, sicut patebit è sequentibus. Quo facto, non modò plus quàm probabile est Diocletianum, cujus animus à sanguinolentâ Christianorum persecutione abhorrebat, & cui etiam *severitatem suam alienâ invidiâ explere velle* solenne erat, cœpisse ante omnia exponere in eo cœtu, quibus, uti hîc, argumentis tentasset per totam hyemem Galerium à persequendi proposito deflectere, & quæ sibi constanter regessisset Galerius; dicerent ergò candidè, utrius rationes potiores esse crederent: verùm valdè etiam verisimile, extitisse posteà ex advocatis illis seu Judicibus, seu Militaribus, unum aliquem vel plures, qui ergà Christi populum benè affecti, (sentiebant enim nonnulli haud tollendos fuisse Christianos) rem totam nostro Cecilio, aut aliis suis denique familiaribus feriùs ociùs retulerint, à quibus deinceps ad hujus Scriptoris notitiam pervenerit.

Lin. 2. *Inquietari orbem terræ.*] Ut suprà, capite VII. *Hic orbem terræ subvertit*: quod utrobique Interpretes de *Imperio Romano* accipere, uti decuit, non obliti sunt.

Ibid. *Fundi.*] Pro, *& fundi*; uti sæpè alibi copula deesse videtur. *Tollius.*

Lin. 3. *Illos libenter mori solere.*] Hinc voces spontaneæ: *Christianus sum, mori volo.* Qui furor pius eousque incaluit, ut Mensurius Episcopus Carthaginiensis iis negandum censeret martyrii honorem, qui inconsultò se morti obtulerint. *Edit. Ox. & Cant.*

Ibid. *Illos libenter mori.*] Imò mortem, etiam non intentatam, appetere. Vide eâ de re Tertullianum adversùs Scapulam, aliosque illorum temporum Scriptores. *Tollius.*

Sabinum Ægypti præfectum cum assessoribus, cùm quidam [Christianus] cedere nonnihil cruciatibus sensimque remittere videretur de pristinâ animi firmitate, repressêrunt alii eodem tempore ad subsellium accurrentes, seseque Christianos, nemine interrogante, confessi (a). Idque ipsum Galerio ad persecutionem stimulanti opposuit Diocletianus, quòd Christiani *libenter mori solerent.* Dodwellus, Diss. XI. num. 92. Adde Baluzium, pag. 292. col. 1.

(a) *Euseb. Hist. Eccl. l. 6. c. 41.*

Ibid. *Si palatinos tantùm ac milites ab eâ religione prohiberet.*] *Omnes qui in palatio militant, possunt appellari Palatini*, inquit Scholiastes Juliani Antecessoris apud Cangium in Glossario, voce *Palatini*. Sed cùm hîc *Palatini* à *militibus* distinguantur, patet de aliâ significatione cogitandum esse.

« *Palatini*, pergit Cangius, *Proceres Optimates Palatii*, qui *primores Palatii* in » vitâ sancti Genulphi, *Palatini Principes* » apud Poëtam Saxonicum, an. 782. *Palatinus Senatus* apud Claudianum, de » quarto Honorii Consulatu, *Proceres Palatii* in Chartâ Roberti Regis Francorum, » an. 1029. appellantur; paulò post ad- » dens, *Palatini* dicti sub Impp. Romanis, » qui rei privatæ & largitionales titulos exi- » gebant, de quibus est titulus in utroque » Codice, *De Palatinis sacrarum largitionum*: quod & statim è Scholiaste Juliani Antecessoris confirmat, apud quem *Palatini* dicuntur, *qui pertinent ad Comitem rerum privatarum*, vel *ad Comitem sacrarum largitionum.* Verùm jam, si hoc loco per *Palatinos* nihil aliud quàm Palatii Proceres, aut ejusmodi Comites intellexerimus, quid illis fiet Magistris & Judicibus, quos infrà videbimus in palatio Diocletiani? Capite XIV. *omnes denique qui erant in palatio Magistri, datâ potestate, torquebant*; & capite XVII. *Luctus repentè in palatio, mœstitia, lachrymæ, judicum trepidatio & silentium.* An, inquam, nolebat eos Diocletianus ullo pacto à Christianâ Religione prohiberi, sed magnos tantùm Palatinos & milites? At hoc absurdum.

Et rursùm, si hîc loci *Palatinorum* nomine solos Palatii Proceres vel utriusque ordinis Comites intelligere debemus, ne minimùm quidem igitur cogitaverit ampliùs Diocletianus de domesticis & ministris, à quibus persecutionem inchoaverat; quæ non minor absurditas. In præsentiâ itaque per *Palatinos* denotari putamus, & omnes Diocletiani domesticos, tanquàm totidem Palatii incolas, & quotquot insuper dignitate aliquâ ad Palatium pertinente ornati erant.

Lin. 4. *Deflectere.*] Malim, *flectere*. Sic mox, *Nec siquidem flexus est Imperator ut accommodaret assensum*; & capite XXV. *Nisi eum amici ab illo furore flexissent*, ubi contrà *deflexissent* prætulerim. *Tollius.*

Ibid. *Præcipitis hominis.*] Id est, inconsiderati; pro quo sine circuitione Maucroixius *Galerium*, qui hîc certè perstringitur & intelligitur, interpretatus est: *Toutes ces raisons ne pouvant fléchir l'opiniâtreté de Galerius*: de quo interpretationis genere diximus paulò antè ad cap. IX. pag. 592.

Lin. 5. *Nam erat hujus malitiæ.*] Hînc apud Vopiscum in Numeriano vir audit *callidus, & consilii semper alti, nonnunquàm effrontis*. Edit. Oxon. & Cant.

Adde Columbum, pag. 370. col. 2.

Lin. 8. *In consilium multos advocabat.*] Sed si ita est, quarè noster post sex septem verba: *Admissi ergò Judices* PAUCI *&* PAUCI *militares?* Putamus scriptum primitùs fuisse, *in consilium alios advocabat*: id est, alios quàm seipsum. Favent proximè sequentia; *ut aliorum culpæ ascriberetur quicquid ipse deliquerat*; nec obstat purior Latinæ Linguæ genius. Cicero lib. I. Offic. *Nos autem quantùm in utroque genere profecerimus, aliorum esto judicium*: hoc est, aliorum quàm mei. Adde hujus locutionis elegantiam, *in consilium* ALIOS *advocabat, ut* ALIORUM *culpæ*, *&c.* Quid? quòd in *multos*, si prima littera, tanquàm ex fine præcedentis vocabuli *consilium* temerè repetita, abjiciatur, non obscura apparent vestigia lectionis, quam, nî fallor, restituimus, vel quam doctis saltem cum nostro scrupulo proponimus. Hactenùs enim nemini, quod videam, hærere hîc loci contigit.

Ibid. *Ut aliorum culpæ ascriberetur.*] Vide Baluzium, pag. 292. col. 2.

Lin. 9. *Admissi ergò Judices pauci, & pauci militares.*] Ut hîc meritò *judices* à *militaribus*, ita, quod eòdem recidit, *judices* à *militibus* capite XVII. distinguuntur his verbis: *Judicum vultus alacritate mutari. Non defuerunt qui suspicarentur celari mortem ejus donec Cæsar veniret, ne quid fortè à militibus novaretur.* Et ecce tamen è capite XXII. *Judices militares* conjunctim & elegantissimè de unis atque iisdem personis: *Judices militares, humanitatis litterarum rudes, sine adsessoribus in provincias immissi.*

Lin. 11. *Tollendos esse.*] *Qu'il falloit exterminer.* Maucroix.

Vide suprà, pag. 609. & Baluzium, pag. 292. col. 2.

Lin. 12. *Et qui aliter sentiebant.*] Ita omnes editiones præter primam, in quâ ex MS. Codice reperitur, *& qualiter sentiebant*: sed mendosè, utì primus vidit & monuit ipsemet Baluzius.

Confer Columbum, pag. 371. col. 1.

Ibid. *Hominis.*] Id est, Maximiani. *Versio Anglica.* Huc pertinent quæ diximus, p. 608.

Lin. 13. *Vel timentes.*] Vide Baluzium, pag. 292. col. 2.

Ibid. *Vel gratificari vol.*] V. eundem ibidem.

Lin. 14. *Imperator.*] Rotundè & clariùs ambo interpretes, *Diocletianus.*

Lin. 15. *Misitque aruspicem ad Apollinem Milesium.*] Hanc historiam narrat Eusebius in lib. 2 de Vitâ Constantini, capite 1. *Pagius, ad An. Ch.* 302. *num.* 3.

Adde Baluz. pag. 292. col. 2. Cup. p. 452. col. 1. & Columb. pag. 371. col. 1.

Lin. 16. *Traductus est itaque à proposito.*] Nimis concisè, ut optimè viderunt Interpretes; qui ambo, etsi non obscurum sit ad quem hæc debeant referri, tamen quia ultimo loco mentio facta est Apollinis Milesii, & proximè antè aruspicis ad eum missi, supplendum idcircò in suâ tralatione vel vocabulum Imperatoris, vel proprium *Diocletiani* nomen putarunt. *Ainsi l'Empereur fut contraint de céder.* Maucroix.

Upon this Diocletiani yelded. Tralatio Anglica.

Lin. 19 *Cùm Cæsar vivos cremari vellet, &c.*] Crudelissimus itaque Galerius, & de quo meritò, licèt aliis verbis, Dodwellus(*a*):

Nam si hîc mali est quidquam, hem
illic est huic rei caput.

Doctissimi viri verba sunt: « Successerunt » deindè anno CCCIV. si Eusebio (*b*) credimus, Edicta sæviora, quibus πάντας πανδημεὶ τοὺς κατὰ πόλιν θύειν τε καὶ σπένδειν τοῖς εἰδώλοις ἐκελεύετο. Quo tempore Timotheum tradit » Eusebius post innumera tormenta; tandem » tenui ac lento igni fuisse consumptum. » Planè hæc Edicta Galerium sapiunt auctorem, quem Lactantius ait *vivos illos cremari voluisse qui sacrificio repugnassent*, » etiamnùm imperium administrante Diocletiano. »

CAPUT XII.

P. 198. lin. 1. *Felix.*] *De bon augure.* Maucroix. Id est, boni ominis: *Auspicioux*, Versio Anglica; hoc est, auspicatus. Adde Cuperum, pag. 453. col. 1.

Ibid. *Terminalia.*] Terminalia, inquit Varro, quòd is dies anni extremus constitutus. Duodecimus enim mensis fuit Februarius; & cùm intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense. *Festus.* Terminus deus secundùm Varronem à T. Tatio consecratus est, secundùm alios à Numâ Pompilio: *ut Romani contenti propriis aliena non concupiscerent, Numa lege cavit de prædiis terminandis.* Edit. Oxon. & Cant.

Ibid. *Terminalia.*] *The Festivity of the God Terminus.* Tralatio Anglica. Id est, Festum Dei Termini.

Lin. 2. *Ad septimum Kalendas Martias.*] 23. *Janvier.* Maucroixii versio; id est, die XXIII. Januarii, errore manifesto Typothetarum, eoque prorsùs intolerabili, pro 23. *Février*, ut vel è sequentibus Doctorum observationibus constare potest.

Within five days of the end of February. Interpretatio Anglica: quasi dicas, sexto die ante finem Februarii.

Ibid. *Ad septim. Kal. Mart.*] Cœpit itaque persecutio die XXIII. Februarii, ut patet etiam ex cap. 48. ejusdem libri. Et certum hujus persecutionis non tantùm annum, sed mensem ac diem, Lactantius libro de Mort. Pers. post longam tot seculorum ignorationem nos docuit. *Pagius ad annum Ch.* 302. *num.* 5.

Confer Baluz. pag. 293. col. 1. Cup. pag. 453. col. 1. Col. pag. 371. col. 1.

Ibid. *Ut quasi terminus imponeretur huic religioni.*] Mens Auctoris apertissima. Sed quis cum eo *terminum imponere*, pro *finem imponere* usurpavit? Mihi enim exemplum deest.

Quamvis *terminum imponere* fortè nemo dixerit, ut *finem imponere*, patet tamen Lactantium hoc loquendi genere alludere ad vocem *terminalia*, quibus hæc persecutio cœpta est. Cùm videret autem id loquendi genus esse durius, ideò illud emolliit voculâ *quasi*. Grævius.

Adde Cuperum, pag. 453. col. 1.

Pag. 199. lin. 1. *Ille dies primus, &c.*] Ex Virgil. 4. Æneid. *Baluzius*, ad marginem primæ editionis.

Lin. 3. *Et ipsis & orbi terrarum.*] Id est, *Imperatoribus & omnibus Nationibus*, secundùm Maucroixium; hæc enim ejus versio, *aux Empereurs & à toutes les Nations.* Meliùs verò cum Anglicâ Tralatione acceperis, quasi Auctoris verba forent, *& ipsis & universo Imperio: not enly on them, but on the wgole Empire.* Quâ de re jam alibi satis diximus.

Ibid. *Agentibus Consulatum senibus ambobus octavum & septimum.*] Anno scilicèt 303. quo Diocletianus VIII. & Maximianus VII. Consules processere, quoque ideò per-

(*a*) *Dissert. Cypr.* XI. *num.* 74. (*b*) *De Mart. Pal. cap.* 3.

ſecutio certò cœpit. *Pagius ad An. Ch.* 302. *num,* 5.

En nonnihil lucis àmpliùs è Maucroixii verſione. *Sous le huitiéme Conſulat de Dioclétien, & le ſeptiéme de Maximien Herculius.* Hoc eſt, ſub octavo Conſulatu Diocletiani, & ſeptimo Maximiani Herculii, pro quibus Tralatio Anglica: *in the ſeventh and eighth Conſulate of the two Ancient Emperours*; hoc eſt, in ſeptimo & octavo Conſulatu duorum ſeniorum Imperatorum, mutato, neſcio quam ob rem, ordine quo noſter utrumque Conſulatum nominavit ac numeravit ſimul.

Ibid *Senibus ambobus.*] Rectè: ſed nondùm tamen decrepitis. Utrumque probo ex Caſſiodoro, qui ad decimum Diocletiani Conſulatum, id eſt, quem deinceps Diocletianus anno Ch. 307. inivit, hæc habet:

Dioclet. x. *& Maximus* VII.

His Coſſ. Diocletianus Nicomediæ, Maximianus Mediolani purpuram depoſuerunt ob ætatis defectum. Probo iterùm ex libro IX. Eutropii, cujus verba ſunt: *Cùm... ingraveſcente ævo, parùm ſe idoneum Diocletianus moderando imperio eſſe ſentiret, auctor Herculio fuit, ut in privatam vitam concederent, & ſtationem tuendæ Reipublicæ viridioribus junioribuſque mandarent, cui ægrè Collega obtemperavit.* Quid? quòd uterque non paucos annos poſt depoſitam purpuram vixerunt. Adde quæ ſuprà diximus, pag. 610. item Baluzium, pag. 293. col. 1. & Columb. pag. 371. col. 1.

Lin. 5. *Ad Eccleſiam.*] Fuit hic loquendi mos jam ſeculo quarto poſt Chriſtum natum inductus, ut *Eccleſiæ* nomen Latini Græcique Patres de æde Chriſtianorum ſacris dicatâ uſurparent. Noſter paulò poſt: *Eccleſia ex palatio videbatur.* Euſebius lib. 7. Hiſt. Eccl. Θεότεκνος ὁ τῆδε Ἐπίσκοπος ἀφέλκει [Μαρῖνον] προσελθὼν διὰ ὁμιλίας, καὶ τῆς χειρὸς λαβὼν ἐπὶ τὴν ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ προάγει. εἴσω τε πρὸς αὐτῷ στήσας τῷ ἁγιάσματι, &c. Hoc eſt, vertente Valeſio: *Theotecnus civitatis Epiſcopus ad Marinum accedens, & ſermocinando longiùs eum abſtrahens, prehensâ manu ad* ECCLESIAM *perducit. Cùmque interiùs ad ipſum altare eum ſtatuiſſet,* & quæ poſteà. Similia exempla in Euſebio, & ſeculi quinti Scriptoribus frequentiſſima ſunt. Tantùm, iiſdem ſeculis quarto & quinto, Chriſtiani ædes ſuas ſacras *Templa* quoque vocabant. Lactantius, libro 5. Inſt. cap. 2. *Ego cùm in Bithyniâ oratorias litteras accitus docerem, contigiſſetque, ut eodem tempore Dei* TEMPLUM *everteretur....* Auguſtinus, Serm. 255. De Temp. *Quamvis ſancta ſint* TEMPLA, *quæ vidimus de lignis & lapidibus fabricari, tamen plus apud Deum pretioſa ſunt templa cordis & corporis noſtri...* TEMPLA *de lignis & lapidibus humano ingenio componuntur; templa corporum ipſius cœleſtis artificis manu fabricantur.* Et promiſcuè Imperatores Theodoſius & Valentinianus Auguſti Antiocho PP (a): *Pateant ſummi Dei* TEMPLA *timentibus; nec ſola altaria & oratorium* TEMPLI *circumjectum, qui* ECCLESIAS *quadripartito intrinſecùs parietum ſeptu concludit, ad tuitionem confugientium ſancimus eſſe propoſita;* & ſic ſæpiùs in ſequentibus.

Ibid. *Profectus cum ducibus.*] Ita editiones omnes præter Oxonienſem anni 1684. & Cantabrigienſem anni ſequentis, in quibus, *ad Eccleſiam præfectus cum ducibus.* Imò qui illarum primam procuravit Sparkius, optimè ad hunc locum. Priùs, inquit, legebatur *profectus*, cum quâ voce nihil occurrit quod congruat.

Ibid. *Profectus cum ducibus.*] Nullus eſt ſenſus. Legendum ergò eſt, *præfectus, &c.* Rever. Epiſc. Sariſb. Burnetus, cujus adeò verſio, *the Prefect*, & quæ poſteà.

Ibid. *Profectus.*] Lege, *præfectus.* Sic cap. 16. mentio fit *Flaccini Præfecti.* Gale.

Lego, *Præfectus.* Allix.

Ibid. *Ad Eccleſiam Præfectus.*] Vide Plinii Epiſt. ad Trajanum, & Juſtinum Martyrem in Apol. *Tollius.*

Confer Cuperum, pag. 453. col. 2. & Columb. pag. 371. col. 1.

Ibid. *Rationalibus.*] *Les Officiers du fiſc.* Maucroix.

The Receivers. Tralatio Anglica.

Vide ſuprà, pag. 586. & ſeq.

Lin. 6. *Simulacrum Dei quæritur.*] Ut inter Paganos, qui putabant templa non poſſe ſine ſimulacris eſſe. *Editio Oxon. & Cant.*

Uti à Romanis ſub Pompeio, expugnatis Hieroſolymis. *Tollius.*

Ex hoc indubiè loco Taciti: *Romanorum primus Cn. Pompeius Judæos domuit, templumque jure victoriæ ingreſſus eſt. Indè vulgatum, nullâ intùs Deûm effigie, vacuam ſedem & inania arcana.*

Ib. *Simulacrum Dei quæritur.*] Epiſcopus Sa-

(a) *In Cod. Theod. lib. 9. Tit.* 45. De his, qui ad Eccleſias confugiunt, L. 4.

risberiensis: *Not that the Christians had any images in their Temples, as Lactantius himself testifies, de Origine Erroris, lib. 2. p. 65. 66. 67. 107. but the heathens having images in all their Temples were ready to conceive the like of them.* Id est, non quòd Christiani ullas haberent imagines in suis templis; testatur enim contrarium Lactantius ipse de Origine erroris, lib. 2. &c. sed quia cùm in cunctis Ethnicorum fanis imagines extarent, idem facilè Ethnici in animum de Christianis induxerint.

Ibid. *Simulacrum Dei quæritur.*] Benè: sed non invenitur; quod valdè notandum. Nullum enim nominatur proximè in catalogo rerum repertarum, sed solæ scripturæ. *Scripturæ repertæ incenduntur.*

Huc pertinent duæ Pagii conclusiones, haud illaudabiles certè, nec inutiles nostris hominibus, quanquàm necdùm utraque fidei candidissimæ. Una est: *Credibile itaque, imagines parùm à Christianis usurpatas fuisse primis ferè quatuor sæculis, per quæ nefanda dæmonum in idolis religio, & Christiani nominis crudelissima vexatio cursum suum tenuit.* Altera autem: *Quarè in controversiâ de imaginibus, citerioris Ecclesiæ potiùs exemplorum & institutorum, quàm antiquioris duci rationem oportet.* Qui priorem locum adibunt, videbunt, cur in isto quidem argumento aliquantò plus bonæ fidei voluissem in viro clarissimo repertum, qui gratìs scilicèt addiderit, *imagines tamen ante quintum sæculum in usu aliquo fuisse, quamvis non promiscuo ac frequenti*, quod nullo exemplo probavit.

Adde Baluzium, pag. 293. col. 2.

Ibid. *Simulacrum Dei quæritur.*] *On cherche l'idole du Dieu.* * Maucroix. Ad verbum, *Quæritur idolum Dei.* Benè habet. Nam *idolum* igitur etiam veri Dei simulacrum est. Quarè videant, qui ad tuendas Sacro-sanctæ Trinitatis imagines verti volunt in secundo Decalogi præcepto, *Non facies tibi idolum*, quomodò vel cum suâ interpretatione probare possint, illicita quidem esse idola, hoc est, rerum deorumve ἐκ ὄντων simulacra: sed probè licitas esse imagines veri Dei, cùm nostro loco Maucroixius *simulacrum Dei*, summi nempè & solius veri, per *idolum Dei* reddiderit, nec aliâ voce appellaverit ad marginem imagines, quas ait Paganos credidisse extare in Christianorum templis: *Ils croyoient que les Chrétiens avoient des* IDOLES *dans leurs Temples.* Hoc est, *Credebant, Christianos habere idola in suis Templis.* Quid? quòd quæ habebant idola Pagani, illa nequaquàm τῶν ἐκ ὄντων, sed τῶν ὄντων imagines esse, persuasi erant.

* *Loquitur in mente Paganorum, & appositè ad illorum systema. Undè infirmum prorsùs hinc eruitur argumentum.*

Ibid. *Scripturæ repertæ incenduntur.*] Undè natum est *traditoris* vocabulum adversùs eos, qui pœnarum metu S. litteras Judicibus imperialibus tradidere. *Editio Oxon. anni 1680.* item *Cantabrigiensis.* Confer Baluzium, pag. 293. col. 2. apud quem de eâ re plura.

Lin. 7. *Datur omnibus præda.*] Potiùs, *dantur omnia prædæ.* Tollius.

Ibid. *Rapitur, trepidatur, discurritur.*] *Trepidare* ergò eo sensu, quem suprà (*a*) tetigimus, aliquid à *discursitatione* diversum sonat, sicut ibidem observavimus; ut trepidetur adeò in uno loco, nisi si etiam quandòque circa eumdem locum, discurratur verò per plura. Firmat Terentii versus (*b*):

Trepidari sentio, cursari sursùm versùm;

quod manifestissimam invehit *trepidationis* distinctionem à *cursationibus*, tanquàm longè minoris motûs à majori.

Sed præterea, planissimè etiam *trepidatur* nonnunquàm sine ullâ formidine, quemadmodùm insuper ad caput decimum posuimus, p. 603. cùm iis, de quibus nunc noster, *rapitur, trepidatur*, data priùs fuerit Diocletiani nomine securissima prædandi rapiendique potestas. *Datur omnibus præda. Rapitur, trepidatur.* Firmat pariter antè laudata Varronis apium trepidatio (*c*), quas certò certiùs nullus magis metus incessit, cùm in alveis suis foràs trepidant, quàm cùm eosdem introeunt. Ne & ista Livii (*d*) eòdem referam: *Quid? quòd hostes per summum otium instruxerant aciem, reparaverant animos, stabant compositis suis quisque ordinibus; nobis tunc repentè* TREPITANDUM *in acie instruendâ erat.* Et iterùm paulò post: *At ne illo ipso quidem die, aut Consule, aut Rege optante, pugnatum est: Rege, quòd nec fessos, ut pridiè, ex viâ, neque* TREPIDANTES *in acie instruendâ, & vixdùm compositos aggressurus erat; Consule, &c.*

Rectè notas, *trepidare* sæpè accipi sine formidinis notione. Nam trepidare sæpè est tumultuari, & ab omni parte niti ad ingrediendum, aut egrediendum, aut invadendum, & magnâ vi aliquid infestandum. *Gravius.*

(*a*) *Cap.* x. *pag.* 603. (*b*) *In Hecyrâ, Act.* 3. *Scen.* 1. (*c*) *Eâdem pag.* 603. (*d*) *Lib.* 44. *sub finem.*

Confer dicta ad caput x. pag. 603.

Ibid. *Rapitur, trepidatur, discurritur.*] Maucroixius: *Les uns ravissent, les autres se pâment de crainte, les autres fuïent.* Quasi primùm Latina sint: *Alii rapere, alii terrore exanimari, alii diffugere;* & quasi deindè jam in templum Nicomediæ Christiani summo mane convenissent, atque eorum alii præ terrore, revulsis foribus, exanimati sint, alii verò in fugam hùc illùc acti, quò & reliquæ redeunt tralationes. Sed, ut præter illa, quæ antè adversùs istas hypotheses obiter notavimus, hoc ampliùs afferamus, Auctoris verba neutiquàm sunt: *Rapitur, trepidatur, diffugitur;* detur venia verbo: sed *Rapitur, trepidatur, discurritur*, ut haud propriè ad diffugientes homines pertineant, sed ad discursantes. Adde, quòd Nicomedienses Christiani adeò nondùm eâ die in Ecclesiam suam convenerant, ut necesse fuerit revellere fores, quòd necdùm fuissent apertæ. Dicere enim revulsas fuisse, quia intùs Christiani Religioni suæ, clausis januis, vacabant, absurdum foret; partim quoniam nulla repertorum intùs Christianorum mentio fit in nostro loco post forium revulsionem, sed Scripturarum tantummodò; partim autem quoniam, cùm Nicomediæ Christiani templum propalàm & permittente magistratu hactenùs habuissent, nil causæ erat, cur cœtus suos clausis foribus celebrarent; partim denique, quoniam apertissimè hæc tria, *Rapitur, trepidatur, discurritur*, non ad diversas, sed ad easdem personas pertinent, hoc est, ad illos omnes, quibus data fuerat præda; ut proindè multò potiùs vertendum credam Gallicè: *Les uns ravissent, les autres se tremoussent, les autres courent deça & delà*, quàm quomodò Maucroixio interpretari placuit. Doctorum tamen judicium esto.

Lin. 8. *In alto enim constituta Ecclesia.*] Fortasis casu, sed fortasis quoque consilio. Nam & olim consilio Judæi Synagogas suas in excelsis locis; etsi haud ita suevissent ab initio (*a*), construebant: Gentiles verò magnam partem suorum templorum. De Judæis, res certissima è permultis Juris, ut ita dicam, Rabbinici canonibus, quibus præscriptum, *ut in altissimo urbium loco Synagogæ ædificarentur, eæque cæteris ædificiis excelsiores* (*b*); ad imitationem nimirùm templi Hierosolymitani, quod in monte fuerat conditum. Gentiles autem quod attinet, Græci, verbi gratiâ, in excelsis ac puris locis Æsculapii templa, quem sanitati præfecerant, collocabant. *Cur Æsculapii fanum extra urbem est?* quærit Plutarchus in Quæstionibus Romanis. *An quia salubriùs extra, quàm intra urbem degi putant? Nam Græci quoque non absurdè locis puris & sublimibus posita habent Æsculapii sacraria.* Et Vitruvius (*c*): *Ædibus*, inquit, *sacris, quorum Deorum maximè in tutelâ civitas videtur esse, ut Jovi, Junoni, & Minervæ, in excelsissimo loco, undè mœnium maxima pars conspiciatur, areæ distribuantur.*

At incredibile, dicet aliquis, Christianos ullâ simili de causâ Ecclesiam, quâ de agitur, in alto constituisse. Fateor: sed potiùs igitur (si quid in eâ re volueris de industriâ factum) quoniam priores Christianorum cœtus ἐν ὑπερῴοις, hoc est, ut vulgò transferunt, *in cœnaculis*, ad verbum ferè, *in supernis*, celebrati fuerint. Vide Act. I. 12. & seq. item xx. 7. 8. Malim ego causam in incerto prorsùs relinquere, vel hoc ipso, quòd sicut non omni tempore Judæi Synagogas suas in excelsis locis, neque semper Gentiles sua fana in alto extruxerunt; Vitruvius enim, ut alios taceam, continuò post illa, quæ suprà laudavimus: *Mercurio autem*, ait, *in foro, aut etiam, ut Isidi & Serapi, in emporio; Apollini patrique Libero, secundùm Theatrum; Herculi, in quibus civitatibus non sunt Gymnasia, neque amphitheatra, ad circum; Marti, extra urbem, sed ad campum; itemque Veneri, ad portam:* ita nec Christiani perpetuò sua templa in cacuminibus montium, sed interdùm quoque in imis vallibus, interdùm quoque in littoribus maris & fluminum, aliisque locis collocarunt, quemadmodùm jamdiù monuit Hospinianus (*d*). Tantùm itaque constet, etiam ab Evagrio (*e*) mentionem factam fuisse τεμένους, seu νεὼ, id est, templi, quod sæculo quinto Simeoni Stilitæ, trecentis ferè stadiis à Theopoli, in ipso montis vertice conditum viserit.

Lin. 9. *Utrùm ignem potiùs supponi oporteret.*] *Potiùs* quàm quid? Videtur enim ea vis esse hujus adverbii, & communis usus loquendi apud Latinos, ut non potuerit hîc Auctor non scribere: *utrùm ignem potiùs supponi oporteret, quàm eam dirui;* vel, quod malim; *utrùm illam dirui, an ignem potiùs supponi oporteret;* quarè quin alterutro modo

(*a*) Vide *Burmanni Disput. de Synagogis.* (*b*) Vide *Mosen Maimon. Halac Thephillæ, cap.* XI. *&c. Item Burmanni Disp.* 2. *de Synag. num.* 10. *&* 12. (*c*) *Lib.* 1. *cap.* 7. (*d*) *De Origine Templor. cap.* 6. (*e*) *Lib.* 1. *cap.* 14.

aut consimili legendum sit, non dubitamus.

Lin. 10. *Incendio facto.*] Latinissimè dictum. Cæsar de Bello Gall. *Et tantùm in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus nocetur.* Alia quoque exempla in promptu.

Lin. 12. *Prætoriani.*] *A considerable Body of the Cuards.* Anglica versio. Id est, magna manus stipatorum & protectorum Imperatorii corporis.

Ibid. *Acie structâ.*] Phrasis Virgiliana; Æn. 9. *Colomesius.*

Adde Cuperum, pag. 453. col. 2.

Aciem instruere communiter prosaïcæ orationis est. Exempla vide complura, p. 614.

Lin. 13. *Tamen* (vel *fanum*) *illud editissimum paucis horis solo æquarunt.*] τὸ *tamen* ferri non posse hoc loco, qui Latina doctus est, non ignorat, ne dicam, *editissimum* desiderare nomen aliquod. Non probo *tutamen*, quod alii (*a*) substituendum censent. Cogitavi, scribendum esse *culmen illud editissimum*. *Culmina* enim sunt templa, & omnes ædes editiores, qualis erat hæc Ecclesia. Justin. XXIV. 8. *Advenisse Deum, eumque se vidisse desilientem in templum per culminis aperta fastigia.* Idem XXVIII. 3. *Ubi dies adventare cœpit, editissimisque culminibus urbis oriens splendere.* Statius in Genethliaco Lucani:

Dices culminibus Remi vagantis
Infandos Domini nocentis ignes.

Culmina Remi sunt templa, aliæque domus, quibus ignem immisit Nero, cùm Romam incenderet. Idem IX. Theb.

...... *seu jam sub culmine fixus*
Excubat, antiquo seu pendet gloria luco.

Hoc est, seu exuvias leonis capti suspenderunt in templo, sive in luco. Exempla sunt & alia in promptu. *Gravius.*

Templum Maucroixius, *ædificium* Burnetus in suâ quisque versione (*b*) suppleverunt.

Ibid. *Tamen illud editissimum, &c.*] Pro *tamen*, quin reponendum sit *templum*, nullus ambigo. Conjecturam meam stabilitum it Lactantius ipse, lib. 5. Instit. cap. 2. ubi ædificium à Christianis cultui divino dicatum *Dei templum* appellat. Sic etiam in limine hujus libelli. *Colomesius.*

Ibid. *Tamen illud editiss.*] Potest vulgata lectio defendi. Præferam nihilominùs *tandem*, pro quo *tamen* aliquandò positum usurpatumque memini. Sed & *templum illud editissimum* non incommodè legi possit, vel *fanum*. Nam τὸ *tutamen* vix hîc locum inveniat. *Tollius.*

Ibid. *Tamen.*] Legendum *culmen*, vel *cacumen*. Gale.

Ibid. *Tamen illud.*] Ibi est hiatus, aut corruptio. *Allix.*

Ita planè sentio. Incertum verò miris modis, utrùm potius. Mihi olim, quod posterius arrideret, non displicebat legi, *fanum*, quod & Tollio in mentem venit, aut Latinis litteris Græcum *temenos*, id est, templum; nec me hactenùs utriusque conjecturæ pœnitet. Nam quòd *Fanum pro Gentilium Templis Christianos proprio vocabulo usurpasse*, posuit Ducangius (*c*), id, quanquàm multa Veterum loca innuant, perpetuum non est. De Judæorum templo, Christianus Interpres libri 2. Macch. XIV. 33. pro Græcis istis, ἐὰν μὴ δέσμιόν μοι τὸν Ἰούδαν παραδῶτε, τόνδε τὸν τοῦ θεοῦ οἶκον εἰς πεδίον ποιήσω, hæc habet: *Nisi Judam mihi vinctum tradideritis, istud Dei* PHANUM *in planitiem deducam.* Et tam de templo corporis Christi, quàm de Hierosolymitano, Auctor Opusculi de montibus Sina & Sion adversùs Judæos conscripti (*d*): *In cujus, inquit, Templi* [*Salomonici*] *similitudinem Jesus carnem suam esse dixit, dicens Pharisæis: Destruite* FANUM *istud, & ego in tribus diebus excitabo illud. Et Pharisæi dicebant: Quadraginta sex annis ædificatum est* FANUM *istud, & hic in tribus diebus excitabit illud? Dicebat autem Jesus* FANUM *de corpore suo.* Adde ex Aldhelmo, seu veriùs ex Gronovii Observatis in Scriptores Ecclesiasticos (*e*):

Nescitis quòd templa Dei sint ilia vestra?

Membranæ:

Nescitis quòd fana Dei, &c.

De nomine autem *temenos*, quæ altera nostra τοῦ *tamen* emendatio est, non solet quidem id vocabulum nisi Græcis litteris & apud Græcos pro *templo* occurrere; putà, apud Dionem Cassium de Hierosolymitano, his verbis: ὑπὲρ τοῦ ΤΕΜΕΝΟΥΣ τοῦ θεοῦ ἀμυνόμενοι, *pro templo Dei sui propugnantes*; & apud Evagrium, de Templo Simeonis Stilitæ: Ἐπόθουν τὸ τέμενος τοῦτο δὴ τοῦ ἁγίου θεάσασθαι, *Cupiebam videre templum Sancti illius.* Sed, uno verbo, nil frequentius in scriptis Patrum,

(*a*) *Columbus scilicèt, pag.* 371. *col.* 1. (*b*) Quoique ce temple soit fort haut. *Maucr.* That lofty Building. *Burn.* (*c*) *In Glossario Mediæ & Inf. Latin. voce* Fanum. (*d*) *Apud Cyprianum, ad calcem ferè editionis Paris.* 1574. (*e*) *Cap.* XV.

quàm

quàm Græcas voces Latinis litteris exaratas reperire. Joannes Frideric. Gronovius, Observ. in Scriptores Ecclesiasticos (*a*): » Cerda, inquit, vetat *cyclus* scribi : vult autem » *ciclus*, quasi contractum sit ex circulis. » Miror rationem. An difficilius erat petere à » Græcis *cyclus*, quàm *orama*, & *protus*, & *tetra*, & hujusmodi innumera »? Lactantius lib. 7. Institut. cap. 23. *quâ de anastasi*, pro *quâ de ἀναστάσει*, id est, resurrectione ; & iterùm paulò post : *Anastasim mortuorum futuram esse consentiunt*, pro ἀνάστασιν, eodem sensu. Noster infrà, cap. 23. *Apollo & Asclepius orantur*, ex Græco Ἀσκληπιός, pro Latinorum *Æsculapius*. Idem apertissimè, capite 2. *epinicium sanctum & sempiternum*, pro ἐπινίκιον. Orosius lib. 7. cap. 7. de Nerone : *Cerices, citharistas, tragœdos & aurigas sæpè sibi superasse visus est* ; non pro *Ceritos*, vel *Scenicos*, quomodò primæ editiones ferebant : sed pro *Cerycas*, Græcis κήρυκας, ut germanus iste Hieronymiani Chronici locus ostendit : *Nero in Olympiade coronatur, cericas, citaristas, tragœdos, aurigas vario certamine superans*. Passio SS. Perpetuæ & Felicitatis : *Benè venisti tegnon*, pro τέκνον. Alibi in sequentibus: *Pridiè quàm pugnaremus, video in horomate*, pro in ὁράματι. Alibi rursùm : *& illum contra Ægyptium video in afâ volutantem*, pro in ἀφῇ ; atque iterùm deinceps : *audivimus vocem unitam dicentem : Agios, Agios, Agios, sine cessatione* ; pro ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος. Confer initium Orationis Cypriani pro Martyribus ; item ejus, quam sub die Passionis suæ dixit : ne jam equum Lucretii *durateum*, id est, δουράτεον seu *ligneum* ; Plinii *probata*, hoc est, πρόβατα seu *oves*, & sexcenta alia id genus laudem. Verùm hic locus potiùs forsàn mutilus, quàm corruptus.

Adde Cuperum, pag. 453. col. 2. & Columbum, pag. 371. col. 1.

CAPUT XIII.

Pag. 199. lin. 1. *Postridiè.*] Die videlicèt XXIV. Februarii. Eusebius tamen lib. 8. cap. 2. scribit, propositum fuisse Edictum mense Martio, appetente die festo Dominicæ Passionis. Auctor verò Chronici Alexandrini die XXV. Martii, ipso die Paschæ. Verùm hæc sic conciliat Baluzius vir clarissimus, ut primò Edictum illud propositum fuerit *Nicomediæ*, ubi agebat Lactantius, velut in civitate Regiâ, die XXIV. Februarii ; deindè missum ad cæteras Imperii civitates ; mense quidem Martio propositum in eo loco, ubi tum Eusebius habitabat, & in Palæstinâ mense Aprili ; *Alexandriæ*, vel alibì, ipso die Paschæ. Quam conjecturam certam esse, mox ostendo. *Pagius, ad Annum Christi* 302. *num.* 5.

Confer Baluzium, pag. 293. col. 2.

Ibid. *Propositum est Edictum.*] *Proponere* æquè ut *proscribere*, est, publicè affixo titulo, decreto, aut alio scripto, aliquid significare. *Symbolos proponere*, apud Justinum, lib. 2. est inscriptiones in publico loco ponere legendas in cippis. Sed quis hæc ignorat? *Grævius.*

On publia un Edit. Maucroix. Ad verbum ; & ut hodiè loquuntur, *publicatum est* ; quo & modo Versio Anglica, *An Edict was published.*

Proponere in publico, & *in publicum*, dixêre interdùm melioris ævi Scriptores (*b*), pleniùsque.

Ibid. *Ut Religionis illius homines.*] Quam noster scilicèt *divinam* in fine cap. XI. appellavit : *Respondit ille ut divinæ Religionis inimicus*, intellectis, uno verbo, *Christianis*, quos & ita ter paulò antè sine circuitione vocaverat ; undè etiam rotundè hoc loco Maucroixius : *Tous ceux qui faisoient profession de la Religion Chrétienne* ; quotquot profitebantur Religionem Christianam. Et simpliciùs adhùc tralatio Anglica, *The Christians*, Christiani.

Lin. 2. *Carerent omni honore.*] Adi Baluzium, pag. 294. col. 1.

Ibid. *Tormentis subjecti essent, &c.*] Anteà itaque, ut à *verberibus*, quod suprà tangebamus (*d*), sic à *tormentis* immunes erant varii hominum ordines & gradus. Confer Cuperum, pag. 453. col. 2.

Lin. 3. *Adversùs eos omnes actio caleret.*] Imò potiùs, *adversùs eos omnis actio caleret.* Gale.

Quæ emendatio non mihi tantùm prætereà, sed & clarissimo Auctori versionis Anglicæ in animum venerat, ut apparet ex his verbis : *All Actions were to be received against them.* Nî etiam insuper pro *caleret*, hoc est, acriùs urgeretur, legendum censuerit *valeret* cum amplissimo Cupero. Nam id quoque Anglica verba præ se ferunt. Fuit & cùm suspicarer, scriptum primitùs fuisse cum majore emphasi, *adversùs eos omnes omnis actio caleret*, vel *valeret.* Neque aliter sanè cun-

(*a*) *Cap.* 20. *pag.* 218. (*b*) *Cicero, verbi gratiâ, & Livius.* (*c*) *Ad Caput* X. *pag.* 605. *col.* 2.

ctis occurritur exceptionibus in verbis, quæ proximè præcedunt: *Carerent* OMNI *honore ac dignitate, tormentis subjecti essent, ex* QUOCUNQUE *ordine, aut gradu venirent.* Cuperum vide, pag. 453. col. 2.

Lin. 4. *De rebus ablatis agere.*] Supple *jure*; ut in notissimo versu:

Fastus erit, per quem JURE *licebit* AGI.

Alio enim sensu, quanquàm simillimâ phrasi, noster infrà, capite 39. *Respondit illa ... non posse de nuptiis in illo ferali habitu agere.* Sed ut hîc *agere*, pro *jure agere & in foro*, ita modò *actio*, pro *forensi actione* in istis, *adversùs eos omnes actio caleret.* Hincque meritò Versio Anglica, *might not sue for thefts or robberies.*

Lin. 5. *Libertatem denique, &c.*] Baluzium vide, pag. 294. col 1. Cuperum, pag. 453. col. 2. Columbum, pag. 371. col. 2.

Ibid. *Quod Edictum quidam, &c.*] Historia apud Eusebium occurrit lib. 8. Historiæ Eccles. cap. 6. (potiùs 5.) Nulla tamen magis, quàm hîc loci fit nominis mentio. *Edit. Ox. & Cant.*

Ibid. *Quidam.*] *Un particulier.* Maucr.

Quasi dicas: *Homo quidam privatus;* quod minimè cum Eusebii verbis convenit: τῶν οὐκ ἀσήμων τις, ἀλλὰ καὶ ἄγαν κατὰ τὰς ἐν τῷ βίῳ νενομισμένας ὑπεροχὰς ἐνδοξοτάτων. Sed videndus omninò de eâ re Baluzius, pag. 294. col. 1.

Lin. 6. *Etsi non rectè.*] Adeantur idem ibidem, & Columbus, pag. 371. col. 2.

Ibid. *Magno tamen animo.*] Columbum vide, ibid.

Ibid. *Diripuit.*] Lege: *deripuit;* ut infrà, cap. XXVIII. *Tollius.*

Adde dicta ad cap. 5. pag. 582. col. 1.

Ibid. *Diripuit & conscidit.*] Referri hùc non incommodè potest Simeonis Metaphrastæ narratio de Polyeucto, qui, imperantibus Decio & Valeriano, illorum contra Christianos Edictum è Nearchi manibus acceptum perlegit, inter legendum conspuit, & tunc demùm in frusta minuta confregit, ventisque mandavit.

Ibid. *Cùm irridens diceret, victorias Gothorum & Sarmatarum præpositas.*] Hoc est, nî fallor, Imperatores æquè barbaros esse, ac Gothos Sarmatasque, è quibus devictis sibi titulos compararunt. *Edit. Oxon. & Cant.*

En se moquant des surnoms de Gotiques & de Sarmatiques, que les Empereurs s'arrogeoient. Maucroix. Ad verbum, Cognomina Gothicorum ac Sarmaticorum, quæ sibi Imperatores arrogabant, irridendo.

And rallied the Emperours, who had put amond their Titles, that they had triumphed over the Goths and the Sarmatians, that they acted like those whom they pretended that they had subdued. Versio Anglica. Quasi dicas: Et Imperatoribus, qui in Edicti sui Præfatione se de Gothis & Sarmatis triumphasse inter alia gloriati fuerant, illudebat, quòd haud aliter agerent, quàm ii, quos à se subjectos esse jactitabant.

Ibid. *Præpositas.*] Lego: *propositas.* Ironicè dictum. Id est, Christianos, quamvis subditos, jam loco esse Gothorum & Sarmatarum debellandorum. *Boherellus.*

Firmare possit editio Aboensis, in quâ jam pridem non *præpositas*, sed *propositas* excusum. At, ne nescias, eximius & conjunctissimus Collega Grævius latere hîc loci putabat aliquid ὕπουλον gravioris momenti, quod sine emendatiore codice non possit elui, ut multa hujus scripti alia loca; idemque sentio.

Lin. 7. *Statimque productus.*] In jus scilicet, seu ad Magistratus. Interpretes simpliciter pro *captus est*, sumpserunt.

On le prit. Maucroix.

He was presently seised on. Tralatio Anglica.

Pag. 200. lin. 1. *Extortus.*] Id est, torquendo excarnificatus. Sic & capite XXVII. *Extorti parentes & mariti, ut filias, ut conjuges, ut opes suas proderent.* Tollius.

Ibid. *Legitimè coctus.*] Secundùm leges, quas Augusti tulerant, inquit Baluzius. *Editio Cantabr.*

ὡς ἂν μὴ συντόμως ἀπαλλαγείη, καταβραχὺ ἀνηλίσκετο, Eusebius loco citato, hoc est, lib. 8. Historiæ Eccl. cap. 6. pergunt *editiones Oxonienses;* etsi allata Eusebii verba neutiquàm ad eum, de quo agitur, Martyrem pertineant: sed ad alium nomine Petrum, τῶν βασιλικῶν παίδων ἕνα; id est, vertente Valesio, unum ex Imperatoris cubiculariis.

Ibid. *Legitimè coctus.*] *On le mit sur le gril.* Maucroix. Ad verbum, *impositus est craticulæ;* quod quomodò ferri defendive possit, non video.

Ibid. *Legitimè coctus.*] Potiùs, *lentissimè coctus.* Cap. XXI. *Datis legibus, ut post tormenta damnati lentis ignibus urerentur.* Gale.

Adde Baluzium, pag. 295. col. 1. Cup. pag. 454. col. 1. Col. pag. 371. col. 2.

Ibid. *Cum admirabili patientiâ, &c.*] Eusebius, lib. 8. Hist. Eccles. cap. 5. τὸ ἄλυπον καὶ ἀτάραχον εἰς αὐτὴν τελευταίαν διετήρησεν ἀναπνοήν; *Lætitiam ac tranquillitatem animi usque ad ultimum spiritum conservavit.* Adjiciendus Baluzius, ubi suprà.

CAPUT XIV.

Pag. 200. lin. 1. *Sed Cæsar.*] Brevior & obscurior personæ notatio; cui malo ita jam docti variè medicinam fecerunt.

But Maximian. Id est, *Sed Maximianus.* Versio Anglica.

Galerius Maximien César. Maucroix.

Ibid. *Sed Cæsar.*] *Galerius* nempè *Maximianus.* Pagius ad Annum Christi 302. n. 6.

Confer quæ nos suprà diximus, ad cap. IX. pag. 592.

Ibid. *Non contentus est.*] Eleganter atque oratoriè, pro *non contentus fuit;* cujus rei indicium certissimum proxima periodus: *Aliter Diocletianum aggredi parat*, non *paravit;* à quâ aliàs lectione vix licitum foret abstinere manum. Nec malè tamen utrobìque doctissimi Interpretes per verba præteriti temporis: *Galérius Maximien César ne se contenta pas de la rigueur de cet Edit. Il dressa*, &c. *But Maximian was not satisfied with the severity of this Edict, so he resolved...*

Ibid. *Edicti legibus.*] Erant in Edicto, de quo noster loquitur, si non variæ Sectiones, saltem varia genera & capita persecutionis contra Christianos instituendæ: putà, *ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate; ut tormentis subjecti essent, ex quocunque ordine, aut gradu venirent;* & sic de reliquis in præcedenti tmemate recitatis. Atque nunc singula ista capita hìc Auctor *Edicti leges* argutè, meo judicio, nominat. *Edicti severitatem & acerbitatem* laudatæ recèns Tralationes intellexerunt, sicut è superioris Notæ clausulâ apparet.

Ibid. *Aggredi parat.*] Ita cap. 36. *Facere autem parabat, quæ in Orientis partibus fecerat;* & Terentius in Phorm. Prologo:

Maledictis deterrere, ne scribat, parat.

Confer dicta modò, hâc eâd. col.

Lin. 2. *Ut illum ad propositum crudelissimæ persecutionis impelleret.*] An cum Interpretibus exponendum, ut illum ad decernendam & animo proponendam sævissimam persecutionem adigeret? *Afin que cette audace obligeât l'Empereur à jurer la ruine des Chrétiens.* Maucroix. *That so he migth engage him to an unrelenting persecution.* Tralatio Anglica. Malim equidem accipere, quasi noster planissimè scripsisset: *Nam Galerius Maximianus, ut ad crudelissimam persecutionem, quam ipse sibi primus proposuerat, Diocletianum induceret*, &c.

Lin. 3. *Occultis ministris palatio subjecit incendium.*] Credo, Lactantium scripsisse: *occultis ministeriis;* quod & Nicolao Heinsio in mentem venerat. *Grævius.*

Legendum esse cum minori post *ministris* distinctione censeam: *occultis ministris, palatio*, &c. Gale.

Ita quoque cogitaveram, in hunc sensum: Palatio subjecit incendium ministrorum operâ, quos eàpropter occuluerat; id est, quos sese diligenter occultare jusserat. Nec obstat quidquam, opinor, quominùs hìc loci *occultis* tam benè participium sit, pro *occultatis*, quàm vulgò censetur nomen ex participio.

Adde Cuperum, pag. 454. col. 1.

Ibid. *Occultis ministris palatio subjecit incendium.*] Eusebius lib. 8. cap. 6. nescire se fatetur, quo casu excitatum fuerit: Constantinus verò in Oratione ad Sanctorum cœtum, cap. 25. ait, palatium fulmine ictum conflagrasse. *Pagius, ad Annum Christi* 302. *num.* 6.

Confer Baluzium, pag. 295. col. 1.

Lin. 4. *Christiani arguebantur.*] Sicut sub Nerone, incensâ ab eo Româ. *Tollius.*

Præstiterit, nî fallor, ad Galerium Maximianum Cæsarem referre, quàm ad incerta urbis Nicomediæ ora; ut nempè Galerius, exustâ semel aliquâ palatii portione, Diocletianum, quò ipsum efficaciter ad propositum crudelissimæ persecutionis impelleret, convenerit, & Christianos illicò velut hostes publicos ad Socerum detulerit, magno impetu, utì mox audiemus, pergens, *illos, consilio cum eunuchis habito, de extinguendis Principibus cogitasse, duos Imperatores domi suæ penè vivos esse combustos.*

Lin. 5. *Et cum ingenti invidiâ*, &c.] Dele præpositionem. Simpliciter enim, *ardere invidiâ, irâ, odio*, Latini dixere. *Tollius.*

Certa est viri docti observatio. Livius enim, verbi gratiâ (*a*), *cùm arderent invidiâ ... patres.* Et similiter Cicero ad Quinctum fratrem (*b*), *Res ardet invidiâ.* Sed malim tamen ex præpositione, quam deleri vult Tollius, adverbium temporis *tùm* facere. *Et cùm pars quædam conflagrasset, Christiani arguebantur velut hostes publici; & tùm ingenti invidiâ simul cum palatio Christianorum nomen ardebat.*

Lin. 6. *Illos consilio*, &c.] Incipiunt

(*a*) *Lib.* 5. (*b*) *Lib.* 2. *Ep.* 14.

communis famæ verba, secundùm clarissimos Interpretes (a): mihi verò potiùs Galerii, sicut jam tetigimus, & sequentia confirmabunt. Melior autem distinctio editionis Aboensis: *Illos, consilio cum Euneuchis habito, de extinguendis principibus cogitasse*, & quæ deinceps.

Ibid. *De extinguendis principibus.*] Diocletiano scilicèt Augusto, & Galerio Maximiano Cæsare. Nam tunc temporis Galerius haud solùm Nicomediæ versabatur cum Diocletiano, sed in eodem simul palatio degebat, ut quamplurima ostendunt. Sique aliàs Galerius, ita loquendo, *Principis* nomen commune sibi faciebat cum socero Augusto, id ei primò per usum seculi licebat, quo Cæsares æquè *Principes* nuncupabantur ac ipsissimi Augusti. Et nobis deindè de eo Cæsare res est, qui Cæsaris appellationem jam ab aliquo tempore non poterat ferre; undè hæc illius in capite IX. interrogatio: *Quòusque Cæsar?* Nil miri igitur eatenùs; nî mirum fortè, de *extinguendis Principibus* sermonem ibi loci fieri, in quo de iisdem comburendis, quin & penè combustis, mentio fit. Verùm id facilè solvitur. Apud bonos Auctores *extinguntur, qui vitam amittunt*, quocunque modo amittant, morbo, incendio, aut aliâ re. Cicero in Somnio Scipionis, capite 3. *Quæsivi tamen, viveretne ipse & Paullus pater, & alii, quos nos extinctos arbitraremus*; id est, mortuos. Livius, lib. 8. *In alio tractu orbis [magnum Alexandrum] invictum bellis juvenem fortuna morbo extinxit*: quarè *extingui* pariter poterant nostri Principes, vel comburendo.

Lin. 7. *Duos Imperatores.*] *Two Emperours.* Versio Anglica, sine articulo; cùm integra sit, *aud that two Emperours wer well nihh burnt alive.*

Les deux Empereurs. Maucroix, cum articulo: *& que peu s'en étoit fallu qu'ils n'eussent bruslé tout vifs les deux Empereurs.*

Innuit, Lector, si nescis, ac velis nolis, memorata articuli adjectio, tam Diocletianum & Galerium Maximianum fuisse tunc ex Imperii Romani dispositione Imperatores, seu Augustos, quàm neminem præterea fuisse per idem tempus similis potestatis & tituli compotem. At contrà Galerius Maximianus necdùm propriè Augustus erat, sed Cæsar, uti monet amplissimus Cuperus, pag. 454. col. 1. Et qui duo tunc, secundùm recentiorem Imperii dispositionem, veri & soli Imperatores erant, hi Diocletianus & Herculius Maximianus fuerunt. Malè itaque Versio Gallica Parisiensis, & optimè è contrario Anglica. Verùm, inquis, accenset se Galerius Imperatoribus: *duos Imperatores domi suæ penè vivos esse combustos.* Rectè, accenset se. Allata enim verba non nostri Cecilii, vel vulgi Nicomediensium, sed Galerii reapse sunt. Cur verò, putas, se accensuit, nisi quia jam indè à superato Narseo Cæsaris nomen, ut ut Cæsar, detrectabat, & de se loqui volebat. Confer dicta, pag. præc.

Ibid. *Domi suæ.*] Id est, in palatio; tùm ob ea quæ ad caput tertium observavimus de Domitiano *domi interfecto*, & quem præstantissimi quique Historici occisum fuisse *Romæ in palatio* tradiderunt; tùm præcipuè ob iteratam ejus vocis interpretationem, quam in hoc ipso capite legere est; unam paulò antè, his verbis: *cum palatio Christianorum nomen ardebat*; alteram verò in istis, *Denique qui erant in palatio...* quæ disertissima *&* *domi suæ* explicatio est. Interpretes vel plusquàm ad verbum, *dans leur propre maison; in their own house*, hoc est, domi suæ propriæ.

Lin. 8. *Qui semper se volebat, &c.*] Talis à Terentio in Heautontim. Chremes describitur, derisus eàpropter à Menedemo. *Tollius.*

Usitatior loquendi ratio erat, *qui semper volebat videri astutus & intelligens.*

Lin. 9. *Nihil potuit suspicari.*] *Ne se douta pourtant point de cet artifice.* Maucroix; quasi dicas, ne vel minimùm quidem de subdolâ Galerii perfidiâ cogitavit.

Coula not he brought to give any credit to this. Anglica versio. Hoc est, adduci non potuit, ut his ullam fidem haberet.

Ibid. *Irâ inflammatus.*] Vide dicta capite x. pag. 607. col. 2.

Ibid. *Excarnificari omnes suos protinùs præcepit.*] Prætulerim cum Columbo, *excarnificare omnes suos protinùs cœpit.* Causas vide apud Baluzium, pag. 295. col. 1. & Col. pag. 272. col. 1.

Ibid. *Omnes suos.*] Id est, omnem suorum domesticorum familiam; quod patet, si hunc locum cum verbis paulò post sequentibus, & initio quoque capitis XV. contuleris. Nam quid ista primò: *Excarnificari omnes suos præcepit... cùm familiam Cæsaris nemo torqueret*, nisi Diocletiani familiam excarnificatam fuisse, cùm familia Galerii à nemi-

(a) L'on disoit, &c. *Maucroix.* It was given out. *Burnetus.*

ne torqueretur? *Omnes sui* itaque jam Diocletiani familia sunt.

Deindè verò, *Furebat ergò Imperator*, ait noster initio capitis XV. *jam non in domesticos tantùm, sed in omnes, primamque omnium filiam Valeriam, conjugemque Priscam sacrificio pollui coëgit.* Undè nunc haud simpliciter quàm multi primam illam Diocletiani carnificinam evaserint, apertissimum est; omnes nempè qui non erant è Diocletiani domesticis propriè dictis, puta *filia Valeria, conjux Prisca, Judices*, quod mox subjecturus est, *universi, item omnes qui erant in palatio magistri*: sed perspicuum simul, nostro loco *omnes suos* nil aliud esse, quàm omnem familiam domesticorum Diocletiani; eorumque, non magistrorum, sed inferioris ordinis: quo & modo antiquitùs *familia* vox propriè servos complectebatur, haud pariter sobolem seu liberos.

Adde Cuperum, pag. 454. col. 2. & Col. pag. 372. col. 1.

Lin. 10. *Sedebat ipse, atque innocentes igne torrebat.*] *De sa chaise il voyoit brusler ces innocens.* Maucroix.

Hoc est, ex cathedrâ suâ videbat innocentes igne torreri. Sed, ut Latina sonant, & sequentia sunt, non merè videbat torreri Diocletianus; torrebat ipse.

Lin. 11. *Omnes denique qui erant in palatio magistri.*] *Tous ceux qui avoient puissance de vie & de mort.* Maucroix. Ad verbum, Omnes qui potestatem vitæ ac necis habebant.

Non probo. Id enim apertè *magistros* cum *judicibus*, de quibus mentio præcessit, confundere est. Præter quàm quòd si, ut innuit Maucroixius, Magistris illis, ex suî institutione, vitæ necisque potestas erat, cur data iisdem extra ordinem potestas ut torquerent? Sequitur enim continuò, *datâ potestate torquebant*, cujusmodi itaque nullam priùs habuerant, undè *Magistri* dicerentur: quarè id *magistrorum* genus omninò malim intelligere, qui, verbi gratiâ, ab inferioris ævi Scriptoribus (*a*), *Magistri cubiculariorum, Magistri ostiariorum, Magistri servorum*, & sic de aliis, vocati sunt. Fateor difficultatis aliquid oriri posse ex Pollionis loco quem suprà laudavimus: *Cùm iret ad hortos nominis sui, omnia* PALATINA OFFICIA *sequebantur. Ibant &* PRÆFECTI; *&* MAGISTRI OFFICIORUM OMNIUM *adhibebantur*: quippè cùm in iis verbis intelligi, verbi gratiâ, non debeant *Magistri familia servorum*, quæ in Imperatoris palatio versabatur, sed *Magistri omnium palatinorum officiorum*; id est eorum, qui officiis fungebantur in palatio. Verùm respondendum credimus, vel palatina ipsa officia sub generali Imperatoriæ familiæ nomine comprehendi; atque ita Cecilium nostrum de iis quoque egisse, cùm de *Diocletianea familia ministris*, ut sequentia ostendunt, disserat: vel eum potiùs *minoris Imperatoria familia ministros* specialiter à *Palatinorum ministris* distinxisse. Neque ei tunc adversari poterunt Pollionis verba, cùm alter nonnisi palatinorum officiorum magistros intellectos voluerit; alter verò nonnisi magistros minoris familiæ Diocletiani, qui & ipsi in palatio vixerint. *All the Officers of his Household.* Versio Anglica. Quasi dicas, omnes familiæ suæ Præfectos. Confer suprà Cuperum, Epist. 1. p. 519. Elegantiùs porrò totum hunc locum ex Aboensi editione distinguere possis, si volueris, isto pacto: *Item Judices universi, omnes denique, qui erant in palatio magistri, datâ potestate, torquebant*: ad quæ ultima verba, videndus duobus locis Baluzius, pag. 295.

Pag. 201. lin. 1. *Erant certantes quis prior aliquid inveniret.*] Hoc est, aliquid exprimeret ex iis, qui torquebantur, quisnam auctor incendii esset. Sed nihil ex quoquam audiebant, quia familia Cæsaris non torquebatur, in quâ erant ii occulti ministri, quorum operâ palatio faces subjecerat Galerius, ut hujus facinoris invidiâ Christianos oneraret. *Gravius.*

Ibid. *Erant certantes.*] Pro *certabant.* Sic capite XV. *Eorum sententia in tantis rebus expectata non erat*, pro *non expectabatur.* Nec dissimili ratione Vitruvius, lib. 2. cap. 8. *De lateritiis verò* [*parietibus*] *dummodò ad perpendiculum* SINT STANTES, *nihil deducitur.*

Adde Baluzium, pag. 295. col. 2. & Col. pag. 372. col. 1.

Lin. 2. *Reperiebatur.*] Quo sensu nempè res aliqua dicitur *reperiri*, quandò palàm & comperta nobis est: ut haud ideò tamen ullum ejusmodi proprium discrimen agnoscere oporteat inter præcedens verbum *invenire*, & *reperire* hoc loco, quale nonnunquàm alibi à viris doctis jure vel injuriâ inter utrumque verbum fuit positum. Sunt hîc itaque synonyma; nec posterius noster usurpavit, quàm quia prius proximè adhi-

(*a*) Vide *Glossar. Cangii, voce* Magister.

buerat. Confer quæ ad caput VII. notavimus.

Ibid. *Cùm familiam Cæsaris nemo torqueret.*] Jactitantis scilicèt, Christianos mali caput certò certiùs esse; eorumque tam nullum unquàm à se admissum toleratumve fuisse inter suos domesticos, quàm magnus è contrario eorumdem numerus jam diù toleraretur, & tunc temporis extaret in familiâ Diocletiani. Nam quin per *familiam Cæsaris*, domesticos Galerii Cæsaris intelligere oporteat, non dubitamus. Ulpianus (*a*): *Familiæ appellatio servos continet: hoc est, eos qui in ministerio sunt, etiamsi liberi esse proponantur, vel alieni bonâ fide nobis servientes.* Et apud Terentium in Heaut. Act. 4. Sc. 3. Syrus:

> *Ancillas omnes Bacchidis traduce hùc ad vos properè.*

Chremes verò scenâ sequente:

> *Illanccine mulierem alere cum illâ familiâ?*

Adde dicta, pag. 620. & seq. & Baluzium, pag. 295. col. 2.

La maison de Galerius. Maucroix. Ad verbum, *domum Galerii*: positâ, utì liquet, *domo* pro *domesticis*; quod nostratibus haud infrequens.

Maximians family. Tralatio Anglica; hoc est, *Maximiani familia*, cum aliâ personæ designatione, sed necdùm satis, ut quod res est dicam, sufficienti, cùm per ea tempora non unus tantùm Maximianus celebris fuerit in Imperio Romano, sed duo; alter Cæsar, quem & ideò Maximianum Cæsarem, amplioris distinctionis ergò, vocare expediverit, alter Augustus.

Lin. 3. *Aderat ipse & instabat.*] *Il se trouvoit présent à tout.* Maucroix. Servatâ vi temporis imperfecti, & Maximianum Cæsarem jam antè præsentem fuisse palàm innuens.

He came and stood by Diocletian. Versio Anglica. Ad verbum, *Venit ille & Diocletiano adstitit*; ac si tunc demùm Galerius advenisset, nec adfuisset priùs, contrà quàm à nobis non uno loco superiùs positum est. Sed id ob nativam, inter alia, utriusque imperfecti indolem & significationem posuimus; nec quidquam videmus, cur ab illâ sit recedendum. Vide pag. 619. col. 2. & seq.

Ibid. *Iram inconsiderati senis deflagrare.*] Elegantissima hæc tralatio est. Tantò verò hîc loci suavior, quòd de incenso palatio; atque hinc accensâ irâ Diocletiani sermo est. *Inconsideratum* autem vocat, quòd ita turpiter sibi à Galerio imponi passus fuerit. *Tollius.*

Ibid. *Deflagrare.*] Quo videlicèt sensu id verbum quandòque pro *defervescere* occurrit; putà in his Philippi Macedoniæ regis, sedentis apud Livium (*b*) judicis inter duos filios: *Interdùm spes animum subibat* DEFLAGRARE IRAS VESTRAS, *purgari suspiciones posse. To be abated*, Anglica versio nostro loco; quasi dicas, *imminui*, *decrescere*, quod eòdem redit. Aliàs certè, ut multa Ciceronis loca ostendunt, *deflagrare*, *penitùs comburi* sonat. *Phaeton ictu fulminis deflagravit*, lib. 3. Offic. Et contra Antonium: *Illæ faces, quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit.*

Lin. 4. *Quindecim diebus interjectis.*] *A fortnight af ter.* Versio Anglica, singulari Linguæ idiotismo. Quasi dicas, *post quatuordecim noctes*, vel *post noctem decimam quartam.*

Ibid. *Incendium molitus.*] Sic capite 37. *Hæc ille moliens*; & 29. *fugam moliebatur.*

Lin. 5. *Sed* (vel *id*) *celeriùs animadversum.*] Editio Aboensis; *id celeriùs animadversum*: quæ Columbi emendatio; imò, secundùm virum doctum, *non dubia*, quia proximè præcessit *sed*. Verùm ea ratio levissima est. Amat noster hanc particulam, illamque multis locis identidem usurpavit. Capite 23. SED *alii super alios mittebantur, tanquàm plura inventuri. Et duplicabatur semper illis non invenientibus*, SED *ut libuit addentibus.* Capite 25. SED *illud excogitavit, ut Severum, qui erat ætate maturior, Augustum nuncuparet, Constantinum verò non Imperatorem, sicut erat factus*, SED *Cæsarem, &c.* Capite 27. sub finem, & initio simul sequentis, *ut non Romanum Imperium*, SED *Daciscum cognominaretur. Post hujus fugam, cùm se Maximianus alter è Galliâ recepisset, habebat imperium commune cum filio.* SED *juveni* ... Ita quoque alibi.

Ibid. *Tunc Cæsar.*] *And then Maximian.* Versio Anglica. Id est, *Tunc Maximianus.* Vide dicta suprà.

Lin. 6. *Medio hyemis profectione paratâ prorupit.*] At verò capite XI. dicitur Diocletianus per *totam hyemem* cum Galerio consilium habuisse: porrò capite 12. cœpit persecutio sub finem Februarii; post 15.

(*a*) Vide *Dig. lib.* 47. *Tit.* 8. *L.* 2. §. 14. (*b*) *Lib.* XL.

dies conflagravit palatium, ut proficisci non potuerit Galerius ante expletum ferè Martii mensem. *Sparkius, in edit. Oxon. An.* 1684. & ex illâ posteà. *Cantabrigiensis.*

Optimæ viri docti difficultates, non graviſſimæ tamen, utì nec mihi novæ, sed quarum frustrà solutionem quæras in versionibus, aut aliis eruditorum lucubrationibus. Maucroixius enim, verbi gratiâ: *César, quoiqu'au milieu de l'hiver, précipita son départ.* Id est, *Cæsaris, quamvis medio hyemis, subitus fuit discessus & præceps profectio*; & simili pacto tralatio Anglica: *Maximian, tho it was in the midstof winter, left Nicomedia on the same day in which this second firewas raised, protesting, &c.* Hoc est, *Maximianus, quamvis media ageretur hyems, Nicomediam eo ipso die reliquit, quo secundum illud incendium conflatum est.* Quæ, ut vides, propositos nodos potiùs stringunt, quàm expediunt. Distinguendum, quò evanescant: *Tunc Cæsar medio hyemis profectione paratâ, prorupit, eodem die contestans, &c.* Sensus est. Tùm Cæsar, qui per mediam hyemem omnia, quæ ad profectionem opus erant, pessimâ mente clanculùm parari curaverat, quasi de improviso prorupit: quin & hanc simul causam, cur erumperet, sceleratè afferens, quòd nollet vivus ardere, cùm jam ante illud incendium constituisset abire Nicomediâ. Adde dicta ad caput XVII.

Ibid. *Profectione paratâ.*] Baluzium vide, pag. 295. col. 2.

CAPUT XV.

P. 201. l. 1. *Imperator.*] Is nempè qui verè, imò & ἐξόχως Imperator erat; *Diocletianus*, uno verbo, sicut suo nomine in antecedenti capite nuncupatus est. Quod non monerem, nisi ibidem quoque præcessisset, *duos Imperatores domi suæ penè vivos esse combustos*: hoc est, nisi se quoque Maximianus Cæsar *Imperatorem* iis verbis vocasset. *Nec siquidem flexus est* IMPERATOR, *ut accommodaret assensum*, dixit pariter hic Scriptor de Diocletiano capite XI. etsi, secundùm eundem capite VII. jam tunc temporis *Diocletianus tres participes regni sui fecisset*, atque unum ex illis *Imperatorem*; Maximianum scilicèt Herculium. Sed is tandem non fuit nisi Diocletiani secundarius. Confer Episcopum Meld. ad initium cap. 13. Apoc.

Ibid. *Jam non in domesticos tantùm.*] Eusebius, lib. 8. cap. 6. confirmat quod scribit Lactantius, Diocletianum in domesticos sæviisse. *Pagius ad An.* 302. *nu.* 8.

Adde quæ nos suprà diximus, pag. 611. col. 1. & pag. 620. col. 2.

Ibid. *Sed in omnes.*] Hoc est, in omnia genera personarum, seu hominum, ut optimè Interpretes.

Lin. 2. *Filiam Valeriam conjugemque Priscam sacrificio pollui coëgit.*] Erant ergò Christianæ. Sic certè Acta sancti Marcelli & Passio sanctæ Susannæ, in quibus Diocletiani uxor *Serena* vocatur, filia verò *Arthemia.* Fuerunt forsàn binomines. De quo viderint eruditi. *Colomesius.*

Adeundus ergò eâ de re Baluzius, p. 295. col. 2. & seq.

Ex Lactantii verbis discimus, tam uxorem Diocletiani *Priscam*, cujus etiam nomen ignorabamus, quàm *Valeriam* ejus filiam & Galerii Maximiani conjugem Christianas fuisse . . . Atque id quidem Eusebius, lib. 8. cap. 1. indicarat, sed verbis obscurioribus, & ab ejus Interpretibus plerùmque non intellectis. Hæc ejus verba: Τί δεῖ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικοὺς λέγειν οἴκους, καὶ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχόντων οἳ τοῖς οἰκείοις εἰς πρόσωπον ἐπὶ τῷ θείῳ παῤῥησιαζομένοις λόγῳ τε καὶ βίῳ, συνεχώρουν γαμεταῖς καὶ παισὶ καὶ οἰκέταις, μονονουχὶ καὶ ἐγκαυχᾶσθαι ἐπὶ τῇ παῤῥησίᾳ τῆς πίστεως ἐπιτρέποντες. *Pagius, ad An.* 302. *nu.* 7. & 8.

Ibid. *Valeriam.*] Valeria, Diocletiani ex uxore Priscâ filia, Galerio Maximiano juncta fuit matrimonio anno CCXCII. ætatis suæ, ut minimùm, duodecimo. Quam diù supervixisse Galerio constat, ut observavit Baluzius vir doctissimus in Notis ad librum Lactantii de Mort. Persec. cap. 15... Imò tam *Valeria*, quàm *Prisca*, Maximiano Augusto anno CCCXIII. extincto superstites fuerunt, ut infrà ex eodem Lactantio, cap. 50. demonstrabo. *Pagius, ad an. Chr.* 294. *nu.* 2. & 3.

Ibid. *Priscam.*] Prisca Diocletiano nupsit antequàm is fieret Imperator: cùm Valeria, sicut jam dictum, Galerio Maximiano juncta matrimonio sit anno CCXCII. ætatis suæ, ut minimùm, duodecimo. Vixisse autem tùm Priscam, matrem ejus, hìnc certò colligitur, quòd diù posteà superstes fuit; & anno tantùm CCCXIII. extincta est, post victoriam quam Licinius de Maximiano reportavit. Certum quoque, Diocletianum toto Principatûs sui tempore aliam uxorem non habuisse, quàm Priscam, quidquid in contrarium ex nonnullis Sanctorum Actis posuerint Baronius, Henschenius, & Pape-

brocius; qui nempè librum Lactantii de Mort. Pers. non viderant. *Pagius ad an. Ch. 294. nu. 3.*

Ibid. *Filiam Valeriam conjugemque Priscam, &c.*] Illustrantur egregiè, quæ de duabus hisce Augustis illustris Cuperus ad cap. 1. notavit, illis Lactantii, lib. v. cap. 13. *Quoniam peccare homines & inquinari possunt: averti autem non possunt à Deo; valet enim vi suâ veritas.* Ubi & mox sequuntur, quæ huic loco quoque lucem adferunt: *Nam & in hoc quoque malitia illorum convincitur, qui evertisse se funditùs religionem Dei opinantur, si homines inquinaverint: cùm & Deo satisfacere liceat, & nullus sit tàm malus Dei cultor, qui datâ facultate ad placandum Deum non revertatur, & quidem devotione majori. Peccati enim conscientia, & metus pœnæ religiosiorem facit; & semper multò firmior est fides, quam reponit pœnitentia.* Ita ut Valeria & Prisca in hunc numerum referendæ videantur pœnitentiam agentium, quandòquidem eas Diocletianus vi ad thus aris imponendum coegerat. Egregia verò sunt, quæ ibidem statim noster subjicit: *Si ergò*, inquit, *ipsi, cùm deos sibi arbitrantur iratos, tamen donis, & sacrificiis, & odoribus placari eos credunt, quid est tandem, quòd Deum nostrum tam immitem, tam implacabilem putent, ut videatur is jam Christianus esse non posse, qui diis eorum coactus invitusque libaverit? nisi fortè contaminatos semel putant animum translaturos, ut suâ sponte jam facere incipiant, quod per tormenta fecerunt.* Vide infrà de novo Maximiani instituto cap. XXXVII. *Tollius.*

Adde Baluzium, pag. 295. & seq. & Cuperum, in Epistolâ, quam proximè ante nostras Notas reperies, pag. 519.

Lin. 3. *Eunuchi necati.*] Inter quos erat Petrus, qui ἀπαὶξ ἐχόμενος τῆς προθέσεως, ἐν αὐταῖς ταῖς βασάνοις νικηφόρος ἀπέδωκε τὴν ψυχήν. *Editiones Ox. & Cant.* ex Eusebio, lib. 8. Hist. Eccl. cap. 6.

Confer Baluz. pag. 297. col. 1.

Ibid. *Per quos palatium & ipse antè constabat.*] Locus obscurus. *Allix.*

Imò, si quid judico, corruptus; & legendum fortè, *per quos palatium, & ipse antè, conflabat*, eo sensu, quo nostratibus dicere familiare est: *Il ne respire que par lui*; ad verbum, *non respirat nisi per illum*: de homine scilicet qui non per se, sed per alium vivere videtur, tanta est illius ad alterum applicatio, &, ut ita dicam, *vivificatio* prioris per posteriorem. *Conflare* certè, propriè loquendo, *simul flare* est. Glossarium vetus, *Conflare*, συμπνέειν. Et *flare*, pro *animam eam, quà ducta est spiritu*, *respirare & efflare*, dixerunt Latini. Plautus in Mostellariâ (*a*):

Heus tu, si verbum hoc cogitare voles,
Simul flare sorbereque haud facile est.

Palatium, si hæc arrideant, fuerit pro *Palatinis*, seu hominibus ad Diocletiani palatium pertinentibus, positum; quomodò tot locis apud priscos *oppidum* pro *oppidanis*, *domus* pro *domesticis*, *regnum* pro *regni incolis*, & si quæ similia sunt.

Dont les conseils lui avoient été si utiles. Maucroix. Id est, quorum consilia fuerant ei adeò utilia.

By whose directions the whole affairs of the palace had been conducted before this Edict. Anglica versio. Quasi dicas, quorum operâ & moderamine ante illud Edictum cuncta palatii negotia administrabantur.

Adde Cuperum, pag. 454. col. 2.

Lin. 4. *Comprehensi Presbyteri ac Ministri.*] Ejusmodi *comprehensionis* meminit noster superiùs, capite. 3. ubi de Domino nostro Jesu Christo à Judæis, ut in ipsum animadverterent, comprehenso: *Congregavit*, inquit, *discipulos, quos metus comprehensionis ejus in fugam verterat.* Cicero Philipp. 2. *Cùm comprehensio sontium, mea: animadversio, Senatûs fuerit.*

On arrêtoit les Prêtres & les Ministres de l'Autel. Maucroix. Ad verbum: *Comprehensi Presbyteri ac Ministri Altaris.* Sed *Altaris* nulla mentio apud nostrum; & tam benè *mensa* supplere potuisset clarissimus Canonicus, si quo fuisset opus supplemento. Chrysostomus Homil. 3. in Epist. ad Ephes. Πῶς ἔμεινας, καὶ οὐ μετέχεις τῆς τραπέζης; *Quomodò mansisti, neque tamen* MENSÆ *sis particeps?* Imò, *interrogate eos*, (aiebat Basilius Magnus, Ep. 73. de illis loquens, qui se ante aliquot annos pro Orthodoxis gesserant) *si jam orthodoxus est Basilides . . . quarè cùm Dardaniâ redirent*, ALTARIA IPSIUS *in agro Gangrenorum subverterint*, MENSASQUE SUAS *substituerint.* Ἐρωτήσατε οὖν αὐτοὺς, εἰ ὀρθόδοξος νῦν Βασιλείδης, ὁ κοινωνικὸς Ἐκδικίου,

(*a*) *Act.* 3. *Sc.* 2. *v.* 104. *& seq.*

διὰ τὸ ἀπὸ Δαρδανίας ἐπανιόντες, ΤΑ ΘΥΣΙΑΣΤΗΡΙΑ ΕΚΕΙΝΟΥ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Γαγγρηνῶν κατέστρεφον, καὶ ΕΑΥΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ἐπέθεσαν. Ac si usus Seculo 4 invaluisset, ut sacræ Hæreticorum mensæ, θυσιαστήρια seu *altaria*, Orthodoxorum verò simpliciter τράπεζαι & *mensæ* vocarentur: quod nolim tamen à me affirmatum. Unicè volo, Maucroixium nullam habuisse causam, cur nomen potiùs *altaris* quàm *mensæ* suppleret in nostro loco, quin nec cur alterutrum, cùm *Ministri* de quibus agitur, sine controversiâ *diaconi* sint, & diaconi à Patribus modò *Episcopatûs & Ecclesiæ Ministri*, modò *Ministri Dei*, modò *Ministri Christi*, & quandòque etiam simplicissimo nomine *Ministri* appellati sint, ut mox patebit.

Ibid. *Presbyteri ac Ministri.*] *Presbyteris and Deacons.* Versio Anglica. Id est, Presbyteri & Diaconi.

Rectissimè. Vide Cup. p. 454. col. 2. & seq. & Cangium in Glossario, voce *Minister*, ubi inter cætera, quæ profert, exempla, hoc insigne è Commodiani carmine inscripto, *Ministris*:

> *Ministerium Christi Zacones*, (id est, *Diacones*, seu quod magis Latinum, *Diaconi*), *exercete castè*;
> *Idcircò* MINISTRI *facite præcepta Magistri*, *&c.*

Ibid. *Et sine ullâ probatione ad confessionem damnati.*] *Et sans preuve ni confession.* Maucroix. Id est, *& sine ullâ probatione aut confessione.* Quæ, uti liquet, emendatio non soli viro clarissimo, sed aliis quoque in animum venit.

Lin. 5. *Ad confessionem.*] Lege, *aut confessione.* Notum quid in jure sint *confessi rei*; & sine confessione damnari neminem solere. *Tollius.*

Emendo, *aut confessione.* Gale.

Cum bonâ doctissimorum virorum veniâ, mendum mihi alibi cubat; & pro *sine ullâ probatione*, legendum censeo *sine ullâ prolatione*: hoc est, procrastinatione, seu ἀναβολῇ. Plautus in Mil. Glor (*a*):

> *Facile est: trecentæ possunt causæ colligi;*
> *Non domi est, abiit ambulatum, dormit, ornatur, lavat,*
> *Prandet, potat, occupata'st, opera non est, non potest:*
> *Quantùmvis* PROLATIONUM, *dummodò nunc primâ viâ*
> *Inducamus...*

Ad quem locum meritò Taubmannus: *Quantùmvis prolationum, procrastinationum*, ἀναβολῶν. Nota etiam Ciceronis in Epistolis ad Atticum (*b*) *rerum prolatio*, pro negotiorum suspensione.

Sed quid erit tandem sine ullâ morâ vel procrastinatione *ad confessionem damnari?* Facilis responsio. Presbyteri, verbi gratiâ, qui comprehendebantur, statim atque se Presbyteros esse confessi erant, nullâ interpositâ morâ damnabantur. Hoc fuit *damnari ad confessionem.* Neque alio dicendi genere Christus apud Matthæum XII. 41. narrat Ninivitas εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ μετανοῆσαι; hoc est, *ad Jonæ prædicationem pœnituisse.* Vel si tu nunc fortè, quod olim cogitaveramus, & nobis jam minùs arridet, mavis, *Damnari ad confessionem*, est *damnari ad Martyrium*; quia, ut optimè monuit & variis auctoritatibus probavit Cangius: *Confessores* etiam *dicti olim, qui martyrio vitam pro Christo, quem palàm confessi & contestati sunt, finierunt.* Quod adeò verum, ut indè, secundùm cæremoniale Episcop. lib. 1. cap. 12. *locus qui in plerisque Ecclesiis sub altari majore esse solet, ubi Sanctorum Martyrum corpora requiescunt*, non MARTYRIUM duntaxat, sed & CONFESSIO vocetur. *Qui Martyrium*, inquit, *seu Confessio appellatur*, *&c.*

Ibid. *Cum omnibus suis.*] De simili phrasi diximus suprà (*c*) quid nobis videretur. Hîc verò latiùs patet illius significatio, quàm anteà. Ibi quippè non liberi, aut uxores, sed omnes ad summum domestici intelligendi erant: hîc autem, ut è sequentibus colligendum, domestici, & alii insuper; qui quid sint, nisi uxores & liberi?

Adde Cuperum, p. 455. col. 1.

Ibid. *Deducebantur.*] Meliùs, *ducebantur*, ut sæpè alibi. *Tollius.*

Favet in primis hic locus capitis 11. *Ductæ igitur mulieres cum ingenti spectaculo & miseratione tanti casûs ad supplicium.* Nam & ii, de quibus nunc noster loquitur, ad supplicium ducebantur, ut ex proximis liquet: *Omnis sexûs & ætatis homines ad exustionem rapti.* Sed cùm nihilominùs apud idoneos auctores *deducere in carcerem* (*d*), *deducere ad extremum casum* (*e*), & ejusmodi alia oc-

(*a*) *Act. 2. Sc. 2. v. 95. & seq.* (*b*) *Lib. 7. Ep. 12.* (*c*) *Pag. 620. col. 2. & seq.* (*d*) *Cicero.* (*e*) *Hirtius apud Cæsarem.*

currant, haud sollicitanda fortè lectio ordinaria. Propriè utique, si veterem nostram de toto loco sententiam præferendam duxeris, subaudiendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ante alterutram scripturam, *ad confessionem*, id est, ad Martyrium. Nec dissimili sensu Interpretes: *On les faisoit passer par les mains des bourreaux.* Maucroix. *vvere condemned and executed.* Versio Anglica. Sed nos quidem credimus hodiè, ipsummet *deducebantur* accipi rectè posse pro deducebantur ad supplicium. Vide dicta ad hæc verba, cap. 40. sub finem, *ita mediæ inter Cuneos, &c.*

Lin. 6. *Omnis sexûs & ætatis homines, &c.*] Locus, quantùm ad Historiæ seriem, intellectu difficillimus, nî quemadmodùm, secundùm eruditos (*a*), in isto commate Apocal (*b*), καὶ κτήνη, καὶ πρόβατα, καὶ ἵππων, καὶ ῥαίδων, καὶ σωμάτων, καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων; ἄνθρωποι, ad verbum *homines*, distinguntur à σώμασι, tanquàm liberæ conditionis homines à mancipiis: ita hîc, per *omnis sexûs & ætatis homines*, cunctas intelligamus personas conditionis liberæ, quæ ad familiam Presbyterorum ac Diaconorum, quorum noster cœpit mentionem facere, pertinebant, singulasque adeò à *domesticis*, de quibus idem paulò post, diversas: ut nunc nempè persecutionis historiam continuando, & quomodò Presbyteri ac Ministri ad martyrium cum omnibus suis ducti sint, accuratiùs explicando, inquiat, *Presbyteros ac Diaconos cum uxoribus suis, liberisque cujusvis sexûs & ætatis, ad exustionem raptos esse & catervatim combustos*; paulò post verò de eorumdem domesticis, *illos, ligatis ad collum molaribus, fuisse mari mersos*; deinceps autem de cætero Nicomediensium populo, *persecutionem in eum atque violenter incubuisse*; ac denique de Provinciis, quæ seni Maximiano parebant vel Constantio, sævitum quoque fuisse in illis, sive contra Christi servos, sive contra eorum conventicula, non minùs quàm Nicomediæ, jubente altero, altero tantùm connivente.

Ibid. *Ad exustionem rapti.*] Vide Baluz. p. 297. col. 1.

Lin. 7. *Et gregatim, &c.*] Ita videtur legendum: *At gregatim circumdato igni ambiebantur domestici, & alligatis, &c.* Edit. Ox. & Cant.

Lege, *sed gregatim*; & distingue post *ambiebantur*. Simile quid noster habet lib. V. c. XI. *Sicut unus in Phrygiâ, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit.* Tollius.

Ibid. *Et gregatim.*] Τὸ *&* ex *set*, pro *sed*, ortum credo; estque, meo animo, totus hic locus ita constituendus: *Nec singuli, quoniàm tanta erat multitudo, sed gregatim circumdato igni ambiebantur; domestici (alligatis ad collum molaribus) mari mergebantur.* Gale.

Ibid. *Domestici.*] *Their servants.* Versio Anglica. Ad verbum, *Eorum servi* aut *famuli*: quod quæ jam ponebamus in eo validè firmat, quòd neque vir doctissimus cogitandum esse hoc loco de Imperatoris domesticis putaverit. Videtur enim cæteroqui non Presbyterorum & Diaconorum, sed aliorum hominum domesticos intellexisse. *Some Presbyters and Deacons were seised on... Persons of all ages and of both sexes were burnt... and their servants were cast into the sea.*

Lin. 8. *Alligatis ad collum molaribus, mari mergebantur.*] Supplicio itaque, quod Palæstinis peculiare non fuit, uti falso posuit Hieronymus ad Matt. XVIII. 6. itemque post illum Casaubonus, saltem quòd ad καταποντισμοῦ modum: sed quod rectè vir doctissimus ostendit è Polybio, non fuisse inter gravissima putatum à Græcis. Hieronymi verba sunt: *Quod autem dixit: Expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, secundùm ritum Provinciæ loquitur, quo majorum criminum ista apud veteres Judæos pœna fuerit, ut in profundum ligato saxo demergerentur.* Locus verò Casauboni est:
» Matt. XVII. 6. Καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει.
» Quod notat D. Hieroynmus, peculiare Pa-
» læstinis supplicium hîc intelligi τὸν καταποντι-
» σμόν, non ita accipiendum est, quasi aliæ
« gentes eo supplicio non uterentur, sed ad
» καταποντισμοῦ modum potiùs referendum, qui
» hîc indicatur; nam fuisse usos Græcos
» hoc supplicii genere ergà sceleratissi-
» mos homines, apparet satis ex Historiis.
» Diodorus Siculus lib. 16. Ὁ δὲ Φίλιππος
» τὸν μὲν Ὀνόμαρχον ἐκρέμασε, τοὺς δ' ἄλλους ὡς
» ἱεροσύλους κατεπόντισε. Ratio verò & modus
» fuit alius, quàm apud Palæstinos. Non enim
» saxum collo alligabant Græci, sed fontem
» in plumbeum vas conjiciebant: quod ex
» Athenæi hoc loco didicimus, libr. 14.
» Πάτροκλος οὖν ὁ τοῦ Πτολεμαίου στρατηγὸς ἐν Καύνῳ
» τῇ νήσῳ λαβὼν αὐτὸν, καὶ εἰς μολιβδίνην κεραμίδα
» ἐμβαλὼν, καὶ ἀναγαγὼν εἰς τὸ πέλαγος κατεπόντισε.

(*a*) *Piscat. Cotter, &c.* (*b*) *Cap.* XVIII. 13.

» Non fuisse porrò habitum hoc supplicium » inter gravissima, docet Polybius, lib. 2. » Ἀλλ' ὅμως πιστὸς ὢν οὐδενὸς ἔτυχε δεινοῦ, πλὴν » τοῦ καταποντισθῆναι διὰ τῶν ἐν ταῖς Κεγχρέαις » πεπραγμένων. « Etiam Græci igitur, quod non putabat Hieronymus, & saxo ad collum alligato, contrà quàm credidit Casaubonus, sontes suos quandòque mari mergebant. Adde Baluzium, p. 297. col. 1. & Columbum, p. 372. col. 1.

Lin. 9. *In cæterum populum.*] *In all other places.* Versio Anglica. Hoc est, *in omnibus aliis locis.*

Malo de cætero Nicomediæ populo, qui Christum quidem coleret, accipere. Confer Cup. p.454. col. 1.

Ibid. *Incubuit.*] Vide suprà, pag. 586. col. 2.

Ibid. *Nam Judices per omnia templa, &c.*] Illustrem vide Cuperum, pag. 512. col. 1. ac seq. prioris Epistolæ ad amplissimum Voetium.

Lin. 10. *Pleni carceres erant.*] Iis nempè, quos ad sacrificia coegerant; id est, quos viderant magnoperè renuisse, & indè Christianæ fidei addictissimos esse cognoverant. *Les prisons étoient pleines de misérables.* Maucroix. Ad verbum, *Pleni carceres erant miseris.*

Adde Cuperum, p. 455. col. 1.

Lin. 11. *Ne cui temerè, &c.*] Hoc est, ne cui non perspecto & cognito jus diceretur. Et videnda hîc Acta Crisp. apud Mabillon. Annal. vol. 3. p. 423. *Gale.*

Edicto, cujus noster capite XIII. mentionem fecit, cautum inter alia fuerat, ut Christiani *non de injuriâ, non de adulterio, non de rebus ablatis agere possent.* Hinc illud, quod jam præ manibus habemus, ortum arbitror, *& ne cui temerè jus diceretur;* id est, & ne cujus fortè Christiani causam Judices imprudenter audirent ac dijudicarent. Assentitur planissimè Maucroixius: *De peur que sans y penser on ne leur rendît justice;* quin & obscuriùs Versio Anglica: *And that noman migth have the benefit of the Law that was not a Heathen.*

Pag. 202. lin. 1. *In secretariis.*] *In curiis judicialibus.* Ed. Ox. & Cant.

In the very Courts if Justice. Tralatio Anglica, eodem sensu.

Dans les Greffes. Maucroix.

Malè. *Secretaria* enim fuerunt propriè loca, in quibus Judices de causis civilibus, vel criminalibus cognoscebant, sedebantque; cùm ibidem ex altercantibus alii sederent, alii starent, pro personarum dignitate, aut vilitate. Codex, lib. 3. Tit. 24. l. 3. *Sedendi quoque in aliquâ* SECRETARII *parte, quæ Judicibus inferior, altercantibus verò superior esse videatur, habituro licentiam;* & §. ult. *Sedendi, cùm celebratur cognitio [querimoniæ criminalis] in* SECRETARIIS *judicantium jus consequantur.*

Ibid. *Ut litigatores priùs sacrificarent, atque ita, &c.*] Poscunt omninò cùm adverbium ordinis *priùs*, tum liquidi sensûs ratio, ut hîc τὸ *ita* non pro *eâ ratione, hoc modo*, vel similibus, sicutì vulgò solet, sumatur, sed pro *deindè*, Græcè εἶτα, vel ἔπειτα. Quid esset enim, *ut litigatores priùs sacrificarent, atque suas causas, ita sacrificando, dicerent?* Poterantne, inquam, causas suas sacrificando dicere? Et quorsùm etiam τὸ *priùs*, quod, ut jam dictum, adverbium ordinis est, inseruisse in hanc phrasin, *posita ara, ut litigatores priùs sacrificarent*, si vel inter sacrificandum dicendæ causæ fuerunt, ac non potiùs posteà? Positæ igitur manifestò, ut *priùs*, id est, *ante omnia*, litigantes falsis numinibus thus, aut aliud quidpiam sacrificarent, ac deindè causas suas, peractis jam sacrificiis, orarent. Neque aliter in fine capitis 47. *Ita vestem resumpsit*, pro *deindè vestem*, scilicèt purpuream, *resumere ausus est:* disertiùs verò capite 49. *Sed priùs cibo se infersit, ac vino ingurgitavit, ut solent hi, qui hoc ultimò se facere arbitrantur. Et sic hausit venenum;* hoc est, *& posteà*, vel *deindè venenum hausit.* Accedat, confirmationis ergò, Act. locus XXVIII. 14. qui & ipse ex istis illustrandus: ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους, οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς, παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτὰ, καὶ ΟΥΤΩΣ εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν. Id est, *Venimus Puteolos, ubi repertis fratribus, rogati sumus, ut maneremus apud eos diebus septem. Et* DEINDE *venimus Romam;* non ut vulgata: *Et* SIC *Romam venimus;* nisi τῷ *sic* vis quoque τοῦ *deindè* tribuatur. Accedat rursùm hoc comma prioris Epist. ad Cor. XI. 28. δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτὸν, καὶ ΟΥΤΩΣ ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω. Ubi pariter novâ ratione vertendum: *Exploret autem quisquis se, &* DEINDE *de pane illo edat.* Accedat denique, ne plura nunc adducam, istud quoque primæ ad Thess. IV. 17. Ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ ΟΥΤΩΣ πάντοτε σὺν κυρίῳ ἐσόμεθα. Hoc est, si rectè interpretari voluerimus: *Deindè nos vivi, qui reliqui erimus, rapiemur simul*

cum eis in nubes, in occursum Domini in aera; & POSTEA semper cum Domino erimus: quæ & vis versionis Æthiopicæ (*a*).

Lin. 3. *Et jam litteræ ad Maximianum atque Constantium commeaverant, ut eadem facerent.*] Verum itaque est, Edictum priùs in civitate Regiâ, quàm in aliis Imperii urbibus, imò priùs in Oriente, quàm in Occidente propositum fuisse. *Pagius, ad Ann. Christi* 302. *num.* 7.

Ibid. *Ad Maximianum.*] Mirum, nî noster, qui mox hunc ipsum Maximianum, distinctionis causâ, *senem Maximianum* nuncupabit, eumdem hîc, loco multò convenientiore, similis discriminis gratiâ, *senem* quoque cognominaverit, vel potiùs *Herculium*, aut *Augustum*. Non intelligitur certè alius quisquam Maximianus, nisi qui istis nominibus notus est.

Ibid. *Ad Maximianum.*] *To the other Emperour.* Versio Anglica. Id est, ad alterum Imperatorem.

Lin. 4. *Commeaverant litteræ.*] Vide Columbum, pag. 372. col. 2.

Lin. 5. *Expectata non erat.*] Hoc est, *non expectabatur*, utì jam dictum suprà ad similem locum. pag. 621. col. 2.

Lin. 6. *Homo non adeò clemens.*] Baluzium vide, pag. 297. col. 2.

Ibid. *Ne dissentire à majorum præceptis, &c.*] Breviter dictum, pro *ne videretur dissentire à præceptis majorum;* hoc est, ab iis, quæ Diocletianus Imperator, & Maximianus pariter Augustus [uterque Constantio, qui merè per ea tempora Cæsar erat, majores] præcipiebant fieri in provinciis sibi subjectis. Nam ut ea potiùs, quæ iidem Imperatores, vel Diocletianus Imperator, & Maximianus Cæsar, Constantio Cæsari præceperint, intelligamus, à rectæ rationis dictamine alienum est. Primò, quia nuspiàm legitur Maximianus Augustus Constantio mandasse per litteras, ut eadem secum faceret. Secundò autem, quia tantùm aberat, ut tunc temporis Maximianus Cæsar Constantio Cæsare major esset in Imperio Romano, ut contrà eo ipso, quòd erant ambo Cæsares, essent æquales. Interpretes difficultatem declinarunt (*b*).

Lin. 7. *Conventicula.*] *Conventiculi & Conventiculorum* vocabula, quæ nunc dierum odiosissima sunt, & *propriè olim de hæreticis dicta esse*, posuit incautè clarissimus Cangius (*c*), interdùm etiam loca cœtuum civilium, aut ecclesiasticorum melioris notæ, utì hîc, vel cœtus ipsos sonarunt. De civilibus, Cicero pro Domo suâ: *Quoniam plebi quoque urbanæ majores nostri* CONVENTICULA, *& quasi consilia quædam esse voluerunt.* Idem pro Sextio: *Qui primi virtute, & consilio præstanti extiterunt, ii, perspecto genere humanæ docilitatis atque ingenii, dissipatos unum in locum congregarunt . . . tum res communem utilitatem continentes, quas publicas appellamus, tum* CONVENTICULA HOMINUM, QUÆ POSTEA CIVITATES NOMINATÆ SUNT, *tum domicilia conjuncta, quas urbes dicimus, invento, & divino, & humano jure, mœnibus sepserunt.* De Ecclesiasticis verò, ne plures laudem, Lactantius lib. 5. Instit. cap. XI. *Aliqui ad* [*justos*] *occidendum præcipites extiterunt, sicut unus in Phrygiâ, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit.* Meritò itaque hîc loci Maucroixii versio: *quelques Eglises*, aliquot Ecclesias; Anglica autem: *the houses where the Christians held their Assemblies;* domus, in quibus Christiani suos cœtus celebrarunt.

Lin. 8. *Dirui passus est.*] A populo nimirùm, vel à Præfectis. Undè Lactantius cap. 24. de Constantino jam Augusto loquens: *Suscepto imperio, Constantinus Augustus nihil egit priùs, quàm Christianos cultui ac Deo suo reddere. Hæc fuit prima ejus sanctio sanctæ Religionis restituta.* Nam, ut rectè observat Dodwellus in Dissertatione XI. Cyprianicâ, quæ est de Paucitate Martyrum, num. LXXV. nihil habuit agendum Constantinus, si nihil fuisset à patre ejus Constantio in Christianorum causâ innovatum. Quarè verum est quod scribit Lactantius: *Constantius, ne dissentire à majorum præceptis videretur, conventicula, id est, parietes, qui restitui poterant, dirui passus est.* Pagius, ad Annum Christi 303. num. 7. & 8.

Adde Baluz. pag. 297. col. 2.

Ibid. *Verum autem Dei templum, quod est in hominibus, incolume servavit.*] Non accensendus ergò sævissimis primævæ Ecclesiæ per-

(*a*) *Ut licet quidem colligere ex editione Biblior. Polyglott. Londin.* (*b*) *Pour Constance, de peur qu'on ne crût qu'il n'approuvât la résolution des Empereurs.* Maucroix. *But Constance, that he might not seem to dissent from those that were in rank above him.* Versio Anglica.
(*c*) Verbo *Conventiculum.*

ſecutoribus, ſicut haud pridem à clariſſimo Epiſcopo Meldenſi Boſſueto ſæpiùs factum (*a*), cùm per ſeptem κεφαλὰς cap. XIII. Apocal. & ſeptem βασιλεῖς cap. XVII hanc Imperatorum Romanorum Pleiadem, uti Perſecutorum, hâc aut illâ de causâ notabilium, intelligendam eſſe ſcriberet, Diocletianum, Maximianum Herculium, Conſtantium Chlorum, Galerium Maximianum, Maxentium, filium primi Maximiani, & Licinium. Sed audiat, ſe à magno ſuarum partium Critico & Hiſtorico ſimul, ſub Baronii nomine, confutari.

Exiſtimavit Baronius, durante perſecutione, Gallias Martyrum ſanguine exundaſſe. Certum tamen videtur, eam in illis, ubi Conſtantius imperabat, locum non habuiſſe, Id enim diſertè affirmat Lactantius de Mortibus Perſecutorum, cap. XV. &c. *Pagius, ad Annum Chriſti* 303. *num.* 7.

Adde eumdem ibid. num. 8. in quo reclamantes in contrarium hiſtorias conciliat. Item Baluzium, pag. 297. col. 2. & ſeq. Cuperum, pag. 455. col. 1. & mox dicenda cap. XVI.

CAPUT XVI.

Pag. 202. lin. 1. *Univerſa terra.*] Id eſt, omnes Imperii provinciæ, ut rectè Maucroixius. Non enim ſæculo IV. totus Orbis, quantus quantus eſt, ab Oriente uſque ad Occaſum, à Meridie uſque ad Septentrionem, Auguſtis & Cæſaribus erat ſubjectus: ſed magna pars tantùm. Quarè ſi vel maximè, quæ jam excipientur Galliæ, in cenſum venirent, nil quidquam, præter *univerſum Imperium Romanum*, intelligendum foret. Alias hujus generis ὑπερβολὰς ſuis locis ſuperiùs tetigimus.

Ibid. *Præter Gallias.*] Quàm tunc felices, Deus bone! & quantis dignas gratulationibus de iſtâ, ſi non ſimplici & pleniſſimâ exceptione, ſaltem qualem noſter habebat ob oculos! Nam Conſtantius, ut paulò antè narratum, *conventicula, id eſt, parietes, qui reſtitui poterant, dirui paſſus eſt: verum autem Dei templum, quod eſt in hominibus, incolume ſervavit.* Quarè, ut hæc ſunt, expertæ quidem Galliæ perſecutionem, quòd ad templa attinet, furentibus nimirùm populis, nec obſtante Conſtantio: nullam verò, quòd ad ſanguinem, quia renitebatur idem Conſtantius.

Sed Euſebius in fine libri de Martyribus Palæſtinæ (*b*), inquiunt Docti, affirmat, *Italiam totam & Siciliam, quin* GALLIAM QUOQUE, *duobus primis perſecutionis annis integris* πόλεμον ὑπομεῖναι, *bellum* [ſupple *perſecutorum*] *ſuſtinuiſſe.* Fateor. Verùm facilè potuit Euſebius nullum aliud bellum intelligere, quòd ad Galliam ſpectat, quàm quod in eâ per biennium ſine ullo Conſtantii mandato, & præcipiti populorum licentiâ geſtum fuerit in ſolos ſacrarum ædium parietes, non in homines. Primò, quia etiam impetus contra Baſilicas & inanima templa facti, ſi ad hujus, aut aliorum loquendi rationem reſpexerimus, *bella* ſunt. Actus Martyrum Saturnini, Felicis & aliorum (*c*): *Placet igitur ... cauſam ipſius* BELLI *tractare .... Temporibus namque Diocletiani & Maximiani*, BELLUM *diabolus Chriſtianis indixit iſto modo, ut ſacroſancta Domini teſtamenta Scripturaſque divinas ad exurendum peteret,* BASILICAS DOMINICAS SUBVERTERET, *& ritus ſacros, cœtuſque ſanctiſſimos celebrari Domino prohiberet.* Et noſter, ſuprà, capite XII. primum Diocletianeæ perſecutionis impetum, qui merè in Templum Nicomediæ factus, referens, *Qui dies, ait, cùm illuxiſſet, repentè ... Præfectus cum Ducibus, & Tribunis, & Rationalibus venit, & revulſis foribus ... Scripturæ repertæ incenduntur, datur omnibus præda .... Veniebant igitur Prætoriani acie ſtructâ, &c.* Deindè autem, quoniam in libello Precum, quem ante nos clariſſimus Baluzius (*d*) ex Optato citavit, aſſerunt pleno ore Donatiſtæ: *Conſtantium nullam inter cæteros Imperatores perſecutionem exercuiſſe, & ab hoc facinore immunem fuiſſe Galliam.* Tertiò denique, quia apud Euſebium (*e*), quem ſibi ipſi conſtare neceſſe eſt, laudatur totidem verbis Conſtantius, ut Princeps, *qui concitati adversùs Chriſtianos belli particeps nuſquàm fuerit; qui veri Dei cultores ſub ſuo imperio viventes immunes ab omni noxâ & calumniâ ſervarit; poſtremò, qui* NEC ECCLESIARUM ÆDES SUBVERTERIT, *nec quidquam adversùs fideles molitus ſit;* τοῦτε καθ' ἡμῶν πολέμου μηδαμῶς ἐπικοινωνήσας, ἀλλά καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν θεοσεβεῖς ἀβλαβεῖς, καὶ ἀνεπηρεάστους φυλάξας, καὶ ΜΗΤΕ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΟΥΣ ΟΙΚΟΥΣ ΚΑΘΕΛΩΝ, μήθ' ἕτερόν τι καθ' ἡμῶν καινουργήσας: *paſſus itaque tantùm*, ut hîc meritò ad noſtri verba redeam, *templa dirui*, nihil ipſe circa eadem, vel Chriſtianos aggreſſus.

(*a*) *In libro nempè, cui titulus: L'Apocalypſe, avec une Explication, par, &c.* (*b*) *Cap.* XIII. (*c*) *Apud Baluz. tom.* 1. *Miſc. p.* 57. *num.* 5. *&* 2. (*d*) Vide *pag.* 297. *col.* 2. (*e*) *Lib.* 8. *Hiſt. Eccl. cap.* 13.

Scio, quàm multæ historiæ Gallicarum urbium provinciarumque à Baluzio memoratæ aliò prorsùs abeant. Sed illas, credo, pauci Eruditi dignas judicabunt, quæ præ hoc Auctore & Eusebio, qui tam commodè secum & cum nostro in concordiam adduci potest, audiantur. Adi nunc, si libet, Baluzium, pag. 297. col. 2. Dodwellum, Dissertatione Cypr. XI. num. 75. & 77. denique Pagium ad Annum Christi 303. num. 7. & 8.

Ibid. *Et præter Gallias ab Oriente, &c.*] Melior distinctio editionis Aboensis, *&, præter Gallias ab Oriente . . .* vel ista Galei, *& (præter Gallias) ab . . .*

Lin. 2. *Tres acerbissimæ bestiæ.*] Persecutorum, quos noster intelligit, nomina extant suprà apud Baluzium, pag. 298. col. 1. En hîc verò, quibus de causis veteres Christiani licitum sibi crediderint, ejusmodi maledictis invehi in suos cujuscunque gradûs persecutores. Lactantius lib. 5. Institut. seu de Justitiâ, cap. XI. *Iis igitur hominibus, qui Deorum suorum moribus congruunt, quia gravis est & acerba justitia, eamdem impietatem suam, quâ in cæteris rebus utuntur, adversùs justos violenter exercent. Nec immeritò à Prophetis* BESTIÆ *nominantur. Præclarè itaque M. Tullius: Etenim si nemo est, inquit, quin emori malit, quàm converti in aliquam figuram bestiæ, quamvis hominis mentem sit habiturus; quantò est miserius, in hominis figurâ animo esse efferato? Mihi quidem tantò videtur, quantò præstabilior est animus corpore. Aspernantur itaque corpora belluarum, quibus sunt ipsi sæviores; sibique adeò placent, quòd homines nati sunt, quorum nihil nisi lineamenta & summam figuram gerunt. Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam sanguinarias unquàm bestias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usque ad ventris satietatem furit, fameque sedatâ, protinùs conquiescit. Illa est vera bestia, cujus unâ jussione*

Funditur ater ubique cruor, crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago.

Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem potest pro merito describere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit, & non tantùm artus hominum dissipat, sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet sepulturæ locus; quasi verò id affectent, qui Deum confitentur, ut ad eorum sepulchra veniatur, ac non ut ipsi ad Deum perveniant. Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ insania est, lucem vivis, terram mortuis denegasse? Dico igitur, nihil esse miserius iis hominibus, quos ministros furoris alieni, quos satellites impiæ jussionis necessitas aut invenit, aut fecit. Non enim honor ille, aut provectio dignitatis fuit: sed hominis damnatio ad carnificinam, Dei verò ad pœnam sempiternam. Dicant nunc, qui nostrates de illâ piâ scilicèt *Bimachorum* expeditione scriptitantes ad primorum Christianorum patientiam ac moderationem revocant, eccui nostrûm tale quid uspiàm exciderit.

Adde Columbum, pag. 372. col. 2.

Lin. 3. *Non mihi, &c.*] Rescribe confidenter cum Galeo & tribus editionibus (*a*):

Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum.

Versus enim Virgilianus est è lib. 6. Æneidos, ut annotatum à Baluzio ad marginem, sed is quidem mutilus Librarii oscitantiâ, vel fortassis etiam ignorantiâ, qui nesciret, debere hîc esse versum. Habes certè in isto exemplo causam manifestissimam, cur non ad solas corruptas voces, quæ in hoc Auctore inveniri possunt, attendere illos oporteat, qui ipsum lectitant, sed & ad omissas.

Lin. 5. *Omnia pœnarum percurrere nomina possem, quæ judices intulerunt.*] Scribe *quas.* Neque enim *pœnæ nomen alicui inferre* potest esse Latini commatis, quanquàm vir doctissimus suprà laudatus juxtà habeat *pœnarum nomina & pœnas.* Sparkius in editione Oxon. An. 1684. & ex illâ Cantabrigiensis.

Pag. 203. lin. 2. *In Flaccinum Præfectum.*] Bithyniæ. *Ed. Ox. & Cant.*

Adde Baluzium, p. 298. col. 1.

Ibid. *Non pusillum homicidam.*] Μείωσις est, quam optimè sensit Maucroixius (*b*); & talis illa capitis XV. *homo non adeò clemens*, de Maximiano Herculio, quem Eutropius *propalàm ferum fuisse, & ad omnem asperitatem sævitiamque proclivum*, disertissimè tradidit (*c*). Similis illa quoque Matthæi (*d*), secundùm Vulgatum Interpretem: *Et Bethlehem terra Juda, nequaquàm minima es in principibus Juda.*

Ibid. *Deindè in Hieroclem, &c.*] Hinc

(*a*) *Oxon. An.* 1684. *Cant. & Aboensi.* (*b*) Ce fameux meurtrier. (*c*) *Lib.* IX. *&* X. (*d*) *Cap.* 2. *comm.* 6.

apprimè illustratur Lactantius Institut. lib. v. cap. 2. ubi Hieroclis, tacitè licèt, mentionem fieri vidit lynceus Præsul Joannes Pearson, ὁ μακαρίτης, Prolegomenis doctissimis in Hieroclem. *Colomesius.*

Imò viderat ante Pearsonium Baronius (*a*), ut ex Baluzio, pag. 298. col. 2. discere est.

Is Hierocles, Judex Ethnicus, dum Dei templum (Nicomediæ) everteretur, adversùs Christianos scripsit, & Bithyniæ Præsidatum gessit, antequàm Præfecturam Ægypti, quâ eum ornatum fuisse docet Valesius in Annotationibus ad Eusebium, in libro de Martyribus Palæstinæ, cap. 5. *Pagius, ad Annum Christi* 302. *num.* 9. 10. *&* 8. *sub finem.*

Adde Columbum, pag. 373. col. 1.

Lin. 3. *Auctor & consil. ad faciendam persecutionem.*] *Persecutionem facere*, phrasis fuit illorum temporum, ut constare potest ex Actorum loco, VIII. 1. *Facta est autem in illâ die magna persecutio in Ecclesiâ*; atque iterùm è Lactantii verbis à Baluzio allatis ad hunc locum, p. 298. col. 2.

Lin. 4. *Priscillianum.*] Vide Baluzium, pag. 298. col. 2. & Columbum, pag. 373. col. 1.

Lin. 5. *Noviès enim tormentis cruciatibusque variis subjectus.*] Quomodò noviès tantùm sub toto trium dictorum Præsidum magistratu, qui sibi invicem successerunt?

Præsides Romani illos præsertim suppliciis dies constituebant, quibus frequentissimi totius provinciæ conventus pro more essent expectandi. Hoc erant in numero dies, quibus *ludi* & *munera* essent *Circensia* edenda... Si qui igitur ad *bestias*, vel ad *munus gladiatorum* in se invicem damnati essent, illis ipsis ludis omninò proferebant. Nec alio ipsos, quàm ludorum ipsorum diebus, pati potuisse, ex Epistolâ Smyrnæorum de martyrio Polycarpi colligimus. Petebant Asiarcham Philippum Smyrnæi, ut Polycarpo leonem immitteret. Respondit Philippus, μὴ εἶναι ἐξὸν αὐτῷ, ἐπειδὴ ἐπληρώκει τὰ κυνηγέσια... Atque ut non admodùm frequentes redire poterant *publicorum ludorum* vices: ita nec frequentes redibant vices *suppliciorum publicorum*. Toto biennio, quo retentum in custodiâ tradit Eusebius (*b*) Agapium, à secundo nimirùm anno persecutionis ad quartum, ter duntaxat è carcere eductus, & cum maleficis solenni pompâ traductus in stadio. Et toto sexennio Donatus, & tribus Præsidibus sibi invicem succedentibus, Flaccino, Hierocle, & Priscilliano, noviès tamen, nec sæpiùs tormentis cruciatibusque variis subjectus est. *Dodwellus, in Diss. Cypr.* XI. *nu.* 89.

Lin. 6. *Adversarium glor. conf. vicisti.*] Baluzium vide, p. 298. col. 2. & Columbum, p. 373. col. 1.

Lin. 7. *Zabulum.*] Diabolum. Sic *Zacones* usurpari legimus, pro *Diacones* (*c*): quin & *Zeta*, si quid memini, apud Plinium juniorem occurrit, pro *Dieta*. Edit. Oxon. & Cant.

Adde Baluzium, p. 298. col. 2. Cup. p. 455. col. 2. & Col. p. 373. col. 1.

Lin. 8. *Seculum cum suis terr. triumphasti.*] Vulgata (*d*), *triumphans illos* [*principatus*] *in semetipso.* Aurelius Victor (*e*), *Achæos bis prælio fudit: triumphandos Mummio tradidit.* Denique Tertullianus (*f*), licèt quidem compositum verbum adhibens: *Illos* [*dæmones*] *nunquàm magis detriumphamus, quàm cùm pro fidei obstinatione damnamur.*

Lin. 9. *Jocundum illud spectac.* [Adeundi Baluzius, pag. 299. col. 1. & Columb. pag. 373. col. 1.

Lin. 10. *Non Candidos equos, aut immanes eleph.*] Vide Baluzium ibidem, & Cup. p. 455. col. 2. & seq.

Lin. 11. *Triumphatores currui tuo subjugantem.*] Hoc suspectum erat Nicolao Heinsio τῷ νῦν ἐν ἁγίοις, non modò *quia currui subjugare equum* apud Latinos Scriptores vix inveniatur, quamvis ratio Latinæ Linguæ non repugnet: sed & quia *subjugare* statim sequitur: *Victi enim tuâ virtute & subjugati sunt.* Malebat itaque vir ingeniosissimus, *triumphatores currui tuo subjungentem. Jungere* enim & *subjungere currui, vel ad currum jumenta*, Latinis dici quis ignorat? Virg. Eclog. v.

> *Daphnis & Armenias curru subjungere tigres*
> *Instituit.* Grævius.

Lin. 12. *Cùm dominatores dominantur.*] Lego, *cùm dominatores domitantur.* Gale.

Interpretes in eundem sensum, & propter similem proindè correctionem: *C'est un triomphe véritable, que de vaincre les vain-*

(*a*) *In Annal. ad Annum* 302. *num.* 44. 47. 51. *&* 58. (*b*) *In Martyr. Palæst. cap.* 6. (*c*) Vide *suprà, pag.* 625. *col.* 1. (*d*) *Coloss.* 2. 15. (*e*) *De Viris illustr. in Quincto Cæcilio Metello.* (*f*) *In Apolog. cap.* 27. *in fine.*

queurs des Nations. Maucroix. *This is true Victory, vvhen those that have conquered the Wold, subduer.* Rever. Episcopus Sarisb.

Aliter Baluzius, p. 299. col. 1. & Columb. p. 373. col. 1.

Lin 13. *Nefandâ jussione.*] *Jussionis* vox, secundùm Cangium (*a*), *præceptionem* notat, *sed maximè Principis* : quod verissimum, sicut exempla, quæ vir doctissimus attulit, stabiliunt, & nos istis confirmamus. *Proconsul Anulinus* ad Saturninum (*b*) : *Tu contra jussionem Imperatorum & Cæsarum fecisti* ; & Lactantius lib. v. Inst. cap. XI. *Illa est vera bestia, cujus unâ jussione*

Funditur ater ubique cruor.

Græci Patres in simili re, simili nomine κελεύσεως usi sunt. Eusebius, lib. 7. Hist Eccl. c. 11. ἐκ τῆς κελεύσεως τῶν Σεβαςῶν ἡμῶν. Et ut hîc porrò noster *Imperiale præceptum*, de quo loquitur suo nomine, *nefandam jussionem* appellavit : ita alibi veteres Christiani, ne recentiores bonorum exempla non habere putentur, *scapham, scapham* in ejusmodi negotio vocarunt. Actus Martyrum Saturnini & aliorum (*c*) *sacrilegam jussionem perhorruit* [*exercitus Domini Dei.*] Lactantius autem, loco proximè laudato, *Satellites impiæ jussionis.*

Adde Columbum, p. 373. col. 1.

Ibid. *Terriculas tyrann. pot.*] Vide Cup. p. 456. col. 1. & Columbum, p. 373. col. 2.

Lin. 14. *Fide stabili.*] Id est, firmâ, seu quâ olim, verbi gratiâ, Confessores & Martyres *in fide stabiles* erant. Cyprianus in Epistolâ de Mappalico (*d*) : *Istum nunc beatissimum martyrem & alios participes ejusdem congressionis & comites,* IN FIDE STABILES, &c. qui & paulò post ejusmodi fideles unicâ, sed notabili voce, STANTES nuncupavit. *Opto pariter, & exhortor ... ut lachrymas matris Ecclesiæ, quæ plangit ruinas & funera plurimorum, vos vestrâ* (malim, *vestri*) *lætitiâ tergeatis ; & cæterorum quoque* Stantium *firmitatem vestri exempli provocatione solidetis* ; & rursùs in Epistolâ VIII. *qui sint positi . . . inter numerosam languentium stragem, & exiguam* STANTIUM *paucitatem*: ortâ primùm, credo, locutione ex illâ *plurimorum, qui ruerant straiivè fuerant*, ideâ, quibus eleganter *Stantes* opponendos putavit ; tùm ex verbis prioris Epistolæ ad Cor. XVI. 13. ςήκετε ἐν τῇ πίςει ; *State in fide* : postremò, ex eo quòd in multis locis τὸ Latinorum *stare* & Græcorum ςήκειν vim resistendi impugnantibus denotant.

Mulciber in Trojam, pro Trojâ stabat
Apollo.

Paulus in Epistolâ ad Gal. v. 1. Τῇ ἐλευθερίᾳ ἐν ᾗ Χριςὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε ςήκετε ; *State igitur pro libertate, quâ Christus nos liberavit.* Ita enim hoc comma vertendum credimus, potiùs quàm ut vulgò, *State igitur in libertate*, & quæ posteà.

Adde Columbum, p. 373. col. 2.

Lin. 15. *Verbera.*] *Les fouëts:* Maucroix. Vide dicta ad cap. X. pag. 606. col. 1.

Ibid. *Ungulæ.*] Adeantur Cuperus, p. 456. col. 1. & Col. p. 373. col. 2.

Ibid. *Ferrum.*] *Svvords* : Anglica versio ; hoc est, *enses.*

Pag. 204. lin. 1. *Hoc est militem.*] Malim, *hoc esse militem*, supple *est*. Tollius.

Ita quoque legendum conjeceram ; vel saltem, *hoc & militem Christi.* Vulgata certè scriptura præ utrâque lectione parùm elegans videtur, & vix digna polito isto opere. Potuit tamen & antiquitùs fuisse exaratum, *Hoc est esse discipulum Dei, hoc est esse militem Christi.*

Lin. 3. *Nullus laqueus inducat.*] Potius videtur, *induat.* Tollius.

Prætulerim ego, *nullus equuleus inducat* ; hoc est, persuadeat, aut aliquid tale. Sequitur quippè, *nullus dolor vincat, nullus cruciatus affligat ;* quibuscum *equulei* notio optimè cohæret, non illa pariter *laquei.* Cicero pro Roscio : *Pretio, gratiâ, spe, promissis induxit aliquem ?* Id est, persuasit, pellexit ; & in Philip. 2. *Nihil queror de Dolabellâ, qui tùm est impulsus, elusus, inductus* : hoc est, persuasus. Nobis autem eò magis hæc emendatio arridet, quòd eam etiam doctissimo Galeo in mentem venisse aliquis sit suspicandi locus.

Lin. 5. *Non est ausus ulteriùs congredi tecum.*] Christianorum monstrosa fortitudo fregit plerùmque ferociam persecutorum, ne ultrà sævire auderent . . . Atque ut victoriâ supra modum efferebantur, ita vicissim spe victoriæ dejecti, oppugnatione omni abstinebant. Ita de Donato suo Lactantius : *Denique post illas novem glorisissimas pugnas, quibus à te Zabulus victus est, non est ausus*

(*a*) *In Glossar. voce* Jussorium. (*b*) *In Actibus Martyrum Saturnini, &c. apud Baluzium, tom. 2. Miscellan. cap. 7.* (*c*) *In Miscellaneis Baluzii, tom. 2. cap. 2.* (*d*) *Nona est editionis Paris. 1574.*

ulteriùs

ulterius congredi tecum, quem tot præliis expertus est non posse superari, &c. Dodwellus, in Diss. Cypr. XI. num. 92.

Ibid. *Congredi tecum.*] Sic suprà, pag. præc. in primis Cypriani verbis, *Istum nunc beatissimum martyrem & alios participes ejusdem* CONGRESSIONIS. Et alio loco (*a*), *Ipse* [*Dominus*] *luctatur in nobis, ipse* CONGREDITUR, *ipse in certamine agonis nostri, &c.*

Lin. 6. *Victrix corona.*] *The crovvn of victory.* Versio Anglica. Ad verbum, *corona victoriæ*, sensu planissimè expresso: eodem Actus Martyrum Saturnini Presbyteri, Felicis, & aliorum (*b*), *victricem palmam in passione gestantes*; & Cicero in Epistolis ad Atticum (*c*), *quo die Cassii litteræ victrices in Senatu recitatæ sunt*: Ambrosius denique Epistolâ XXIX. *Et huic vexilla committes victricia, huic labarum.*

Sed ne hînc citiùs quàm par est abeamus, quamnam coronam voluit noster Cecilius Donato suo *paratam* fuisse, postquàm tot præliis congressus esset cum diabolo? Utrùm *purpuream*, an *candidam*? Clarissimus enim Beckius de Sanctorum Martyrum & Confessorum Memoriis in genere disserens, posuit (*d*), *His strenuis Christi militibus atque Athletis coronam paratam esse, Martyri quidem de rosis purpuream, Confessori verò de liliis candidam, juxta Cyprianum, Epistolâ* VIII. *& Commentatorem ejus Rigaltium in Notis.* Verùm, ignoscat mihi quod jam dicam vir doctissimus, non videtur Cypriani Epistolam, quam laudat (*e*), legisse unquàm, vel saltem attendisse. In eâ quippè Cyprianus *candidam*, de quâ loquitur, *coronam* adeò non propriam fecit Confessoribus, adeò non solis Confessoribus proposuit tanquàm accipiendam specialiter *de confessione*, ut eam primum omnium proposuerit accipiendam *de opere*; deindè, *singulis fratribus*, seu Ecclesiæ membris; postremò, tanquàm illam, *undè jam tùm temporis Ecclesia fuerit candida, cùm necdùm per Decii persecutionem Confessores haberet aut Martyres, sed solùm fratres bonis operibus insignes.* Cyprianicus, de quo agitur, locus illustrior est, quin & hîc nimis necessarius, quàm ut, licèt paulò longior, non producatur. Sic habet: *Si vos acies vocaverit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter, dimicate constanter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis ejus ad ipsius gloriam pervenire: qui non sic est, ut servos suos tantùm spectet; sed & ipse luctatur in nobis, ipse congreditur, ipse in certamine agonis nostri & coronat pariter, & coronatur. Quòd si ante diem certaminis vestri de indulgentiâ Domini pax supervenerit, vobis tamen manet* [malim, *maneat*] *voluntas integra, & conscientia gloriosa. Nec contristetur aliquis ex vobis, quasi illis minor, qui ante vos tormenta perpessi, victo & calcato sæculo, ad Dominum glorioso itinere venerunt: Dominus scrutator est renis, & cordis; arcana perspicit, & intuetur occulta. Ad coronam Dei promerendam sufficit ipsius testimonium solum, qui judicaturus est. Ergò utraque res, fratres carissimi, sublimis est pariter & illustris. Illa securior, ad Dominum victoriæ consummatione properare; hæc lætior, accepto post gloriam commeatu, in Ecclesiâ laude florere. O beatam Ecclesiam nostram, quam sic honor divinæ dignationis illuminat, quam temporibus nostris gloriosus Martyrum sanguis illustrat! Erat antè in operibus fratrum candida; nunc facta est in martyrum cruore purpurea. Floribus ejus nec lilia, nec rosæ desunt. Certent nunc singuli ad utriusque honoris amplissimam dignitatem. Ut accipiant coronas* VEL DE OPERE CANDIDAS, VEL DE PASSIONE PURPUREAS. *In cœlestibus castris & pax, & acies habent flores suos, quibus miles Christi ob gloriam coronetur.* Mala itaque cœlestium coronarum divisio, quam è Cypriano suggerere & stabilire voluit clarissimus Beckius, in *purpureas de rosis Martyribus paratas, & candidas de liliis accipiendas à Confessoribus*: perindè ac si *candidas* illas Cyprianus tam proprias & peculiares censuerit esse *Confessoribus, qui à Judice interrogati, Christum confessi sunt, neque tamen vel carceres, vel tormenta, nedùm ipsum supplicium mortis senserunt*, quàm *purpureas* Martyribus, qui pro Christo sanguinem fuderunt: cùm è contrario in *candidas*, secundùm Cypriani mentem, vel strenuissimis Confessoribus nihil sit juris, nisi bonis operibus fulgeant; & in *candidas* rursùm tantùmdem juris competat quibusvis fratribus, modò eximiè sancti sint, quantùm vel gloriosissimis Confessoribus, quibus bona opera non defuerint.

Ibid. *Desiit ampl. provoc.*] Videndus Baluzius, p. 299. col. 1.

(*a*) *Epist.* IX. *editionis Paris.* 1674. (*b*) *Tom.* 2. *Miscell. Baluz. pag.* 57. (*c*) *Lib.* V. *Epist.* 21. (*d*) *Cap.* 7. *Commentarii in Martyrolog. Eccles. German.* §. 1. (*e*) *Ipsi octavam, mihi nonam editionis Paris.* 1574.

Lin, 7. *In præsenti.*] Quid ? *sæculo*, an *tempore* ? Possit certè τὸ *sæculo* deesse ex nimiâ librarii properantiâ ; & fatendum, majorem aliquam apparere oppositionem inter *præsens sæculum* & *Regnum Dei*, de quo proximè in sequentibus, *tamen integra tibi in Regno Dei reservatur*, quàm inter *præsens tempus* & idem *Dei regnum*. Sed quia sæpè Græci breviter & eleganter ἐν τῷ παρόντι, pro ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ dixerunt, atque itidem Latini *in præsenti*, pro *in præsenti tempore*, satiùs, nî fallor, fuerit similem hoc loco agnoscere locutionem. Cicero, verbi gratiâ, ad Cœlium (*a*), *Hæc ad te in præsenti scripsi, ut sperares te assequi id quod optasses.*

Tho it vvas not given to you then. Versio Anglica; quasi auctoris verba sint, *quam licet tunc*, vel *tempore tùm præsenti non acceperis.*

Lin. 8. *Integra tibi pro virtutibus tuis & meritis in regno Dei reservatur.*] De similis coronæ reservatione extat insignis locus in secundâ Pauli Epistolâ ad Timot. IV. 7. & 8. *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illâ die, justus judex : non solùm autem mihi, sed & iis qui diligunt adventum ejus.* De causâ verò seu ratione, quam noster tangit, illius reservationis, (*pro virtutibus tuis & meritis*) dicemus aliquandò, Deo dante, in dissertatione singulari, quòd ea res fusiùs tractanda sit,

CAPUT XVII.

Pag. 204. lin. 1. *Hoc igitur scelere perpetrato.*] De quo noster scilicet capitibus XIII. XV. & XVI. seu quo factum, ut *vexaretur universa terra*. Conferant, qui Anglicè sciunt, versionem Rever. Episcopi Sarisberiensis (*b*).

Ibid. *Cùm jam felicitas, &c.*] Baluzium vide, p. 299. col. 1.

Lin. 2. *Perrexit statim Romam.*] Anno nempè 303. *Pagius, ad dictum annum, nu.* 2. Adde Baluzium, p. 299. col. 1. & 2.

Ibid. *Vicennalium diem.*] Quæ agenda erant ineunte vigesimo imperii anno (*c*); à quibus Diocletianus, ut clariora fierent, triumphum de Persis hùc usque dilatum conjunxit. Rationem temporis ita subducit Baluzius. In confesso apud omnes esse, Diocletianum imperare cœpisse anno CCLXXXIV. exeunte, quod Petavius luculenter probavit ; commotam verò persecutionem anno CCCIII. ex plurimis Lactantii locis constare, ita ut incidat in annum Imperii Diocletiani XIX. uti fusiùs eadem differit vir doctissimus, statim ante acta vicennalia. *Edit. Ox & Cant.*

Vicennalia & id genus festa die natali Imperii celebrari solita. Quòd si contingeret, ea vel anticipari, vel differri, quod non rarò factum, dies similis denominationis cum die natali, quo susceptum fuerat Imperium, eligebatur, vel festum die natali Collegæ imperii assumebatur. *Pagius, ad an. Chr.* 284. *nu.* 7.

Vicennalia, observante Maucroixio ad marginem suæ versionis (*d*), festum fuerunt multorum dierum, ad celebrandum annum vicesimum regni Diocletiani.

Adde Baluzium, p. 300. col. 1. & Col. p. 373. col. 2. & seq.

Lin. 3. *Qui erat futurus ad duodecimum Kal. Dec.*] Hìnc Diocletianum tali die, id est, nostro putandi modo, vicesimâ Novembris, ante XIX. annos creatum fuisse Imperatorem, memorat tralatio Anglica ad hunc locum (*e*); & defendit Baluzius, P. 300. col. 1. & 2. Aliter verò Pagius, ut sequitur.

Positâ regulâ, quam in primâ parte Diss. Hypat. (*f*) statuimus ex Lactantio, lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 17. Decennalia nempè & id genus festa exhibita fuisse vel die natali Imperii, vel die natali Collegarum, vel saltem die ejusdem denominationis cum eo, in quem Natale Imperii inciderat, constat . . . Diocletianum, qui XV. Kal. Octobris Imperator dictus fuit, ideò anno CCCIII. *ad duodecimum Kalendas Decembres* Vicennalia distulisse, quia hoc anno eodem die Maximianum Herculium Imperio Cæsareo exornarat ; alioquin non XII. Kalendas Decembris, sed XV. Kalendas Octobris ea solennia exhibuisset.

(*a*) *Lib.* 2. *Epist. ad Familiares*, *Epist.* 10. *edit. Lambin.* (*b*) Diocletian being now engaged ento this wicked design, hand having succeeded so well in the execution of it. (*c*) *Eòdem pertinent ista verba tralationis Anglicæ* : That so he might celebrare there his entring upon the twentieth year of Empire. (*d*) Fêtes de plusieurs jours pour célébrer la vingtiéme année du régne de Dioclétien. (*e*) That so se might celebrare there his entring upon the twethietn year of is Empire, that he was to open upon the Anniversary of his coming to it, which was the twentieth of November. (*f*) *Cap.* 2. *num.* 8.

Certus itaque nunc dies natalis Imperii Cæsarei Maximiani Herculii, quem die vicesimâ mensis Novembris, seu XII. Kalendas Decembris, Cæsarem appellatum fuisse ostendi (*a*). *Pagius, ad an. Chr.* 284 *nu.* 7. *sub finem & initio.*

Videatur idem ad an. 298. nu. 2. ad an. 303. nu. 1. & ad an. 304. nu. 12. item Columbus suprà, p. 374. col. 1.

Lin. 4. *Cùm libertatem populi Romani ferre non poterat.*] Rectiùs, *quòd libertatem, &c.* Aliàs enim *posset* pro *poterat* legendum. *Tollius.*

Imò, sana veteris schedæ lectio; & hîc *cùm* pro *quoniam*, ut jam ad caput IX. pag. 593. col. 1. notatum est. Alia vide apud Baluzium, p. 300. col. 2. & seq.

Lin. 5. *Prorupit ex urbe.*] Paulò aliter suprà in fine capitis XIV. *Tunc Cæsar, medio hyemis profectione paratâ, prorupit*: quod nempè absolutè positum, & ut illud ferè Ciceronis in 2. Catilin. *Abiit, excessit, evasit, erupit.* Adde Baluz. p. 301. col. 1.

Ibid. *Quibus illi nonus Consulatus defer.*] Is gestus anno 304. *Pagius, ad eum annum, nu.* 2.

Confer Baluz. p. 301. col. 1. duobus locis; & Cup. p. 456. col. 1. & 2.

Lin. 7. *Ravennæ procederet Consul.*] Ravenna ad mare Hadriaticum erat; fuitque olim urbs ex primis Italiæ. Adde Baluz. p. 301. col. 1. & Cup. p. 456. col. 2.

Ibid. *Profectus hyeme.*] Vide Baluz. p. 301. col. 2.

Lin. 8. *Morbum levem ac perpetuum traxit.*] An sic Latini loquantur, *trahere morbum*, pro incidere in morbum, videant peritiores. *Trahere morbum* iis est morbum producere, protrahere, ut sit diuturnior; ut *trahere bellum, obsidionem, iter.* Mihi syllaba videtur excidisse, & secundùm emendatè scribentium consuetudinem scripsisse quoque Lactantium, *morbum levem ac perpetuum contraxit.* Grævius.

Ibid. *Morbum levem ac perpetuum traxit.*] Scribe, *morbum levem, ac perpetuum contraxit.* Boherellus. Tollius.

Ibid. *Ac.*] Lego, *at.* Gale.

Lin. 9. *Vexatusque per omne iter.*] Morbo scilicet, cujus mentio præcessit. Eò magis, quòd ipsum *vexationis* vocabulum usurpatum suprà (*b*) viderimus à Tertulliano pro *morbo*, his verbis: *velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis* CONTRACTA VEXATIONE, *conscientiam medentium vitant.* Quæ perioche, ne id taceam, antecedentem Doctorum mutationem τῷ *traxit* in *contraxit* plurimùm juvat.

Ibid. *Sic æstate transactâ.*] Anni nempè Christi 304. *Pagius, ad dictum annum, nu.* 2.

Lin. 10. *Per circuitum ripæ strigæ Nicom. venit.*] Mendo laborat hic locus. Baluzius tamen nescio quâ fretus auctoritate per *ripam strigam* intelligit oram Propontidis. Mihi autem, cùm conjecturis agendum sit, videtur verisimilior elici posse ex eo, quòd *Strigonium*, Pannoniæ urbs ad Danubium sita, quà fertur versùs Pontum Euxinum, paulâ mutatione depravato loco aliqualem saltem medelam præbeat. Cui conjecturæ illud imprimìs favet; quod Diocletianus non recto cursu, sed *per circuitum* Nicomediam venit. Scribendum itaque *ripæ Strigoniæ*, donec aliud sese offerat, cui loco cedat hæc conjectura. *Sparkius, in edit. Oxon. An.* 1680.

Locum hunc mendo laborare credideram. Jam autem meliora edoctus nihil mutandum censeo; cùm *Striga* sit vox gromatica, seu Agrimensorum propria, & ab iis, quod in latitudinem longius fuerit, *scamnum* appelletur, quod in longitudinem, *striga*. In re enim rusticâ, secundùm Festum, sulcum significat qui uno ductu peragitur. Idem *Sparkius, in Edit. Ox. An.* 1684.

Ibid. *Ripæ strigæ.*] Ripæ scilicet *Danubii*, ad quam ait Galerius, Sect. sequente, luctasse se per quindecim annos cum Gentibus barbaris. De vocis *Strigæ usu*, tam *gromatico*, quàm *castrensi*, vide luculentam doct. Dodwelli Dissertationem, ad calcem Edit. Ox. Lactantii editam, An. 1684. Hujus *Ripæ Strigæ* memoria hodiè constare videtur in *Strigonii* nomine, quæ urbs ad Danubii ripam sita est. *Edit. Cant.*

Ibid. *Per circuitum ripæ strigæ.*] Hoc est, per ripam Danubii, qui antiquus erat Imperii limes, ubi erant prætenturæ Illyricianæ, *Strigæ* dictæ, ut doctè ostendit Dodwellus in singulari Dissertatione de *Ripâ Srtigâ*. *Pagius, ad An. Chr.* 304. *nu.* 2.

Ibid. *Ripæ strigæ.*] Lego, *ripæ Istricæ*, sive de Istro fluvio, sive de Istris ad Sinum Adriaticum intelligas. Diocletianus enim, Ravennâ Nicomediam iter moliens, debebat navem conscendere: sed, qui æger esset, maluit, ut navigationis incommoda vitaret,

(*a*) *In* 1. *parte Dissert. Hypat. cap.* 2. *num.* 8. (*b*) *Pag.* 565. *col.* 2.

per circuitum Adriæ tendere in Venetos & Istros, aut ad ipsam etiam Istri, seu Danubii ripam. *Boherellus.*

Ibid. *Per circuitum ripæ strigæ.*] *Ripæ Istricæ* Heinsium verè emendasse censeo, ut significet illum per Illyricum, Pannnoniam, Daciam, venisse Constantinopolin, indèque, trajecto Bosphoro, Nicomediam. Ripa Istrica, undè *Dacia Ripensis.* Non rectà illum contendisse Nicomediam, vox *circuitûs* est indicio, quod significat, illum per ambages iter traxisse. *Gravius.*

Pro *strigæ*, malim, *Istricæ.* Gale.

Ibid. *Per circuitum ripæ strigæ.*] Norisius nullus dubitat, quin verba Lactantii exponi debeant ex Itinerario Antonini, in quo describitur iter Viminiaco *per ripam* Nicomediam: videlicet per ripam, ut addit, Danubii, in quâ stativa habebant legiones Joviæ & Herculeæ, ac ab ipso Diocletiano extructa fuerunt militaria castra adversùs barbaros, præcipuè Sarmatas. *Cuperus.*

Legendum: *Frigiæ.* Vossius.

Emendandum: *Phrygiæ.* Edit. Oxon. anni 1680. pag. 108. atque indè forsàn clarissimus Auctor Versionis Anglicæ: *Having come round the Coast of Phrygia.*

Adde Baluzium, p. 302. col. 1. & Cuperum, p. 457. col. 1 item Toinardum, pag. 406. col. 2. & seq.

Ibid. *Morbo jam gravi insurgente.*] Lege: *Morbo jam graviùs insurgente.* Antè enim *levis* erat. *Tollius.*

Levis erat, fateor; & videtur etiam viri docti emendatio non parùm firmari duobus Virgilii locis, quorum unus in lib. XII. Æn.

> *Ille manu raptum trepidâ torquebat in hostem*
> ALTIOR INSURGENS.

Alter verò in lib. XI.

> *Tum validam perque arma viro, perque ossa securim*
> ALTIOR INSURGENS *oranti & multa precanti*
> *Congeminat vulnus.*

Sed vel ob hunc tertium ejusdem libri:

> *Saucius at serpens sinuosa volumina versat,*
> *Arrectisque horret squamis, & sibilat ore*
> ARDUUS INSURGENS.

Servari potest optimè vulgata lectio, cùm præsertim, sicut in Virgilianis illis exemplis verus ordo verborum est, *insurgens altior*, *insurgens arduus*, ita quoque in nostro loco non de morbo gravi, eoque insurgente agatur: sed de morbo insurgente gravi, hoc est, qui è levi, quod erat priùs, evadebat gravis.

Lin. 11. *Quodcunque* (vel *Quocunque*) *se premi videret*] Hîc cubat mendum. *Allix.*

Ibid. *Quodcunque*] Lego: *utcunque.* Editio Oxon. anni 1680.

Lego: *Quo utcunque.* Editio Oxon. anni 1684. & Cantab. post illam.

Ibid. *Quodcunque se.*] Lege: *Quo cùm se.* Colomesius.

Emenda: *Quo cùm se*, vel *Quo utcunque se*; nam τὸ *Quo* retinendum est. *Boherellus. Gale.*

Ibid. *Quodcunque se premi videret.*] Hæc nihili sunt. Rectè olim Nicolaus Heinsius & Joannes Columbus viderunt legendum esse: *Quo utcunque se premi videret.* Aut fortè scripsit: *Quo cùm undique se premi, &c.* Græviius.

Columbi locus extat suprà, p. 374. col. 1.

Ibid. *Prolatus est.*] Scilicèt lecticâ in publicum. *Tollius.*

Lin. 12. *Ut circum, &c.*] Glossæ veteres: *Circus & circuitus*; κύκλος ἐν ᾧ ἱπποδρομίαι γίνονται. ἱππικὸς τόπος. Eædem alibì: ἱππικὸς τόπος, *Circus circensis*; ἱππικὸν, *Circum*; ἱππόδρομος, *Circus circensis*, *Circus*; ἱπποδρομία, *Circenses.* Atque hinc sine dubio in Anglicâ Versione, pro *Circo*, *the Mippodrome.* In circis tamen, ut id obiter dicam, non equi solùm, sed pugiles quoque exercebantur, & alia multa spectacula edebantur. Ovidius lib. 4. Trist. Eleg. IX.

> *Circus adhùc cessat; spargit tamen acer arenam*
> TAURUS, *& infesto jam pede pulsat humum.*

Idem lib. 4. Fast.

> *Proxima victricem cùm Romam inspexerit Eos,*
> *Et dederit Phœbo stella fugata locum:*
> *Circus erit* POMPA *celeber* NUMEROQUE DEORUM.

Et Onuphrius Panvinius (*a*) de Circo, verbi gratiâ, Maximo, qui Romæ erat: *In Circo*, inquit, *Maximo multa spectaculorum genera*

(*a*) *Lib.* 1. *de Ludis Circens.*

fieri ab antiquis consuevisse, veterum Annalium Commentaria perscrutanti manifestum erit. Quæ mihi ea accuratiùs ex iisdem monumentis contemplanti & disquirenti octo sese obtulerunt. Præcipuum & proprium, cursus, sive certamen Curule & Equestre; Gymnicum, seu Athleticum; Pompa; Ludus Troiæ; Venationes; Pugnæ Equestres & Pedestres; Naumachiæ; & aliquandò Ludi Scenici. Quarè meliùs, nî fallor, Maucroixius vocem *Circi* in suâ Tralatione retinuit. Adde Baluzium, pag. 302. col. 2.

Ibid. *Anno post vicennalia repleto.*] Anno itaque 304. post duodecim. Kal. Decembres, cùm, ut suprà vidimus, Diocletianus Imperii sui vicennalia anno 303. ad duodecim. Kalendas Decembres celebraverit. Ad id autem, quòd ille Circum, de quo agitur, non anno Vicennalium labente, sed jam elapso, dedicavit, ista doctissimi Pagii (*a*) observatio sic satis pertinet: *Thermæ, templa, atque alia opera publica quinquennii initio de more inchoabantur, eoque expleto dedicabantur, ut multis exemplis liquet.*

Ibid. *Repleto.*] Præferam, *expleto.* Tollius.

Lin. 13. *Ita languore oppressus.*] Supple, *est*, ex præcedentibus. *Boherellus.*

Ibid. *Per omnes deos.*] Id est, per omnia templa preces ad deos supplices funderentur. Vide Sueton. & Plutarchum de Pompeii morbo, atque item Velleium. Eâdem phrasi utitur Lactantius cap. XXXVI. *Qui & sacrificia per omnes deos suos quotidiè facerent;* id est, in omnibus templis. *Tollius.*

Mihi quoque, *per omnes deos*, in utroque loco, & *per omnia templa* in isto capitis XV. *Judices per omnia templa dispersi*, eòdem redeunt; ejusmodi scilicet figurâ, quâ in his Martialis versibus (*b*):

Quid petis à Phœbo? Nummos habet arca Minervæ.
Hæc sapit, hæc omnes fœnerat una deos;

per *omnes deos*, uti magnus monuit Gronovius (*c*), intelligenda *omnium deorum dona*, sapientia, pulchritudo, potentia, denique, quæcunque alii dii dare dicuntur; & singula *fœnerat*, id est, confert, tribuit *una arca Minervæ*. Sic nunc igitur, imò meliori jure, *omnes dii* omnia sunt templa deorum. Ratio est, quòd quotidiè non dissimili pacto innumera Sanctorum nomina, verbi gratiâ, *Sanctum Joannem*, pro templo S. Joannis; *Sanctam Mariam*, pro Ecclesiâ S. Mariæ, & sic de reliquis; imò & in Veterum lucubrationibus Μαρίαμ Θεοτόκον, atque etiam in Novo Testamento, secundùm Criticos celeberrimi nominis (*d*), τὸν Δία, pro Ecclesiâ Mariæ Deiparæ, & Templo Jovis usurpari videamus. Cyrillus in Epistolâ ad Clerum populumque Alexandrinum: Ἴστε τοίνυν, ὅτι κατὰ τὴν ὀγδόην καὶ εἰκάδα τοῦ Παυνὶ μηνὸς, ἡ ἁγία σύνοδος γέγονεν ἐν τῇ Ἐφέσῳ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς πόλεως, ἥτις καλεῖται Μαρία Θεοτόκος; *Itaque scitote, sacram Synodum in magnâ Ephesiorum Ecclesiâ, quæ dicitur* MARIA DEIPARA, *celebratam fuisse die 28. mensis Pauni.* Act. XIV. 13. Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, &c. *Sacerdos autem Jovis collocati ante illorum urbem.* Ad quæ verba videantur Critici infrà laudati.

Ibid. *Pro vitâ ejus rogaretur.*] Hoc loquendi genus malè reprehendi à Scioppio, hic quoque locus declarat, & Phædrum optimæ, aut quæ proxima erat optimæ ætatis Scriptorem absolvit barbariei & plebeitatis notâ, quam ei affricat, qui dixit: *Damnum haut recusant, tantùm pro vitâ rogant.* Lactantius enim supra suæ ætatis captum castigatus est Scriptor. Quid, quòd ipse Cicero sic loquitur in Oratione ad Quirites de reditu suo: *Denique ipse ad extremum pro meâ vos salute non rogavit solùm, verùm etiam obsecravit.*

Pag 205. lin. 1. *Idibus Dec.*] Anni scilicèt 204. *Pagius, ad eum annum, num. 2.*

Lin. 2. *Judicum trepidatio.*] Id est, *terror*, secundùm Interpretes (*e*). Malo ego de crebris illis motionibus & minoribus itionibus intelligere, quæ cùm quis moribundus est, vel recèns mortuus, & cujus mortem aliàs celari interest, extra illius cubiculum videri consueverunt. Confer quæ suprà diximus de nativâ τοῦ *trepitandi* notione, pag. 603. col 1. & 2.

Ibid. *Totâ civitate, &c.*] Sic Suetonius in Julio Cæsare, cap. 39. *Edidit spectacula varii generis: munus gladiatorium, ludos etiam regionatim urbe totâ.*

Lin. 5. *Celari mortem ejus.*] Vide Baluzium, p. 303. col. 1.

Ibid. *Donec Cæsar.*] Hoc est, Versionum supplementa (*f*), sicuti decet, conjungendo,

(*a*) *In Criticâ suâ, &c. ad An. 298. nu. 3.* (*b*) *Lib. 1. Epigr. 76.* (*c*) *Lib. 1. Observat. in Eccl. Script. cap. 1. pag. 11. & 12.* (*d*) *De Dieu, Beza, &c.* (*e*) De frayeur. *Maucroix.* The terrour. *Burn.* (*f*) Galérius César. *Maucr.* Maximian. *Burn.*

donec Maximianus Galerius Cæsar. Is nempè Cæsarum, propter quem, utpotè Diocletiani generum, magis verisimile erat conjecturalem illam Diocletiani mortem celari.

Lin. 7. *Kalendis Martiis.*] Anni nimirùm 305. *Pagius, ad an. Ch.* 304. *nu.* 2.

Adde Baluzium, p. 303. col. 1.

Ibid. *Prodisset.*] Ita capite sequenti per geminam contractionem, *quæsisset, redisse.*

Lin. 9. *Morte sopitus animam receperat.*] Quomodò *morte* sopitus animam recipere potest, nisi vi quâdam divinâ, ut Lazarus? Aut vocabulum hoc à sciolo, qui nesciebat vim vocis *sopire*, interpositum est perperàm; aut legendum, *pro mortuo sopitus*: hoc est, tanquàm mortuus esset, sopitus tantùm fuit; cùm pro mortuo haberetur, sopitus tantùm erat. *Pro mortuo*, ut apud Cæsarem, *nihil pro sano loqui.* Apud Justin. *Victor pro victo fugere visus est. Sopiti* dicuntur, qui deliquio animi corporis quoque sensum ad tempus amittunt, ut pro mortuis jaceant. Liv. lib. 1. *Populum Tanaquil alloquitur, jubet bono esse animo; sopitum fuisse Regem subito ictu; ferrum haud altè in corpus descendisse; jam ad se redisse.* Qui locus ferè Lactantii geminus est. Tarquinius dicitur sopitus fuisse ictu: sed Diocletianus vi morbi sopiebatur. Ille dicebatur, *ad se redisse*; hic verè *recipiebat animam*, quod idem est, ac ad se rediit. Idem Livius XLII. *Ad corpus Regis primò amici, dein satellites ac servi concurrerunt, tollentes sopitum vulnere, ac nihil sentientem. Vivere tamen, ex calore & spiritu remanente in præcordiis senserunt, victurum exigua ac propè nulla spes erat.* Qui somno sopiuntur, aut vulnere, aut morbo, evigilant & ad se redeunt; qui morte sopiuntur, somnum ferreum illum dormiunt, ex quo nunquàm excitantur his in terris. *Grævius.*

Ibid. *Morte sopitus, &c.*] Etsi Vulgata, Judic. IV. 21. soporem non ineleganter cum morte conjunxerit in his verbis: *Qui* [*Sisara*] *soporem morti socians defecit, & mortuus est;* mihi certum tamen, geminam hujus loci emendationem meritò propositam fuisse ab eruditissimo Collegâ. Sed quid, si interim aliquantò propiùs ad veterem scripturam legerimus: *Et ille Idibus Decembr. morti sopitus animam receperat?* Hoc est, sopitus, ut qui jamjam videretur morti prædæ futurus. Favent certè suspicioni nostræ cùm illi *debiti morti*, Sapientiæ XII. 20. *Si enim inimicos servorum tuorum, & debitos morti cum tantâ cruciasti attentione*; tum subjecti versus Æn.

> *Multa boum circà mactantur corpora morti (a).*
>
> *Ipse neque adversos dignatur sternere morti (b).*

Quid enim, quòd ad Syntaxim, imò quòd ad sensum quoque attinet, differre queant *morti sterni*, seu *sternere*, *morti mactari*, ac *morti sopiri*? Accedant aliæ locutiones Vulgati Interpretis, in quibus homines videas modò *morti destinatos (c)*, modò *morti fructificantes (d)*, & quæ insuper hujus generis.

Ibid. *Nec tamen totam.*] Elegans hoc & facetum. Sic *mente & animo imminuti* dicuntur, quibus integer illius usus morbo ereptus est. Vide sis Suetonium in Claudio. *Tollius.*

Confer Columbum, pag. 374. col. 1.

Lin. 10. *Demens enim factus est.*] Διὰ τὴν τῆς ἀφροσύνης βλάβην, μιᾶς εὐκαταφρονήτου οἰκήσεως καθειργμῷ ἐτιμωρήθη. Constantini Oratio ad Sanct. Cœtum, cap. 25.

Adde Baluzium, pag. 303. col. 2.

CAPUT XVIII.

Pag. 205. lin. 1. *Cæsar.*] Nempè Galerius Maximianus. *Pagius (e).* Item *Versio Anglica.*

Ibid. *Non ut patri gratularetur.*] Id est, sicut optimè Maucroixius *(f)*, *non ut socero gratularetur de restitutione valetudinis.* Diocletianus enim socer tantùm erat Galerii Maximiani, *quem sibi generum Diocletianus asciverat*, uti noster suprà, capite IX. locutus est. Undè idem paulò post: *Socer quoque eum metuebat acerrimè.* Potestque adeò hic locus, ubi qui merè socer erat, in historicâ narratione *pater* vocatur, solvendis variis Scripturæ sacræ difficultatibus commodè adhiberi, de quibus aliàs ex professo, Deo dante, agemus.

Lin. 2. *Jam conflixerat nuper Maximiano, &c.*] Sine dubio legendum, *cum Maximiano.* Neque enim Lactantium pro genio seculi sui, ac tam barbarè locutum esse, existimandum est. *Tollius.* Si, quod puto, prima manus extitit, *Jam conflixerat nuper Maximiano seni*, elegantia fuit Latinorum à Græcis desumpta. Græci enim non raró inter alia, ἀμφισβητεῖν τι τινι; ad verbum, *contendere aliquid alicui*, pro

(a) Lib. XI. *(b) Lib.* XII. *(c)* 1. *Cor.* IV. 9. *(d) Rom.* VII. 5. *(e) In Criticâ &c. ad annum Christi* 304. *num.* 3. *(f)* Non pas pour congratuler son beau-pere du retour de sa santé.

contendere cum aliquo de aliquâ re, dixerunt. Atque ita apud Propertium, lib. I. Eleg. 13.

Non tamen ista meo valeant contendere amori,

pro cum meo amore contendere; planè ut Ovidius in Metam.

——— *Antigonem ausam contendere quondam*
Cum magni consorte Jovis.

Adde Cuperum, pag. 457. col. 1. & pag. 514. col. 1. Epist. 1. ad amplissimum Voetium.

Lin. 3. *Eumque terruerat injecto armorum civilium metu.*] Simili metu, quemadmodùm suprà (*a*) ex Aurelio Victore audivimus, *Diocletianum quoque imperium posuisse plures olim voluerunt.* Imò, quæ diserta Aurelii Victoris sententia est: [*Valerius Diocletianus*] *imminentium scrutator, ubi fato intestinas clades, & quasi fragorem quendam impendere comperit status Romani, celebrato regni vicesimo anno, valentior curam Reipublicæ abjecit;* quod ea, quæ hîc & infrà à nostro narrantur, non leviter firmat. Aliam abdicationis utriusque Augusti rationem, sed eam sanè parùm verisimilem, affert Theod. Metochita in Historiâ suâ Romanâ, libro ferè extremo.

Lin. 4. *Jam senem esse dicens, jam minùs validum, & administrandæ reipublicæ inhabilem.*] Saturninus apud Vopiscum: *Adde, quòd omnis ætas in imperio reprehenditur. Senex est quispiam? Inhabilis videtur, &c.* Reliqua, quæ hîc monenda sint, superiùs diximus, pag. 607. col. 2.

Lin. 6. *Exemplum Nervæ proferebat, qui imperium Trajano tradidisset.*] Nervam Trajano imperium tradidisse, convenit omninò inter eruditos. Sed utrùm id Nerva semet prorsùs abdicando fecerit, an imperium duntaxat communicando cum Trajano, haud pariter consentiunt viri magnæ doctrinæ Dodwellus, Pagius atque alii. *Abdicavit tunc cùm Trajanum fecit αὐτοκράτορα*, inquit Dodwellus in Appendice ad Dissertationes Cyprianicas, num 40. & hoc loco clarissimi Interpretes: *Il lui allégua l'exemple de Nerva, qui se déchargea de l'Empire sur Trajan.* Maucroix. *He set before him Nerva's example, who resigned the Empire to Trajan.* Anglica versio. Contrà verò, *non abdicavit*, ait Pagius ad an. Ch. 97. nu. 3. Imò, *Ex Plinio Nervam non abdicasse liquet; & omnia quæ Victor de Nervâ scripsit, portentosa sunt; & Lactantius non dixit, Nervam Imperium deposuisse*, pergit idem Pagius, num. 4. & 5. quanquàm, quod notabile, Victor exertè scripserit in Cæsaribus: *Ubi* [*Nerva*] *prospexit Imperium*] *nisi à superioribus robustioribusque corpore animoque geri non posse, mense sexto ac decimo semet eo abdicavit;* & noster itidem hoc capite: *Simul & exemplum Nervæ proferebat, qui imperium Trajano tradidisset. Ille verò aiebat... Nervam... cùm pondus & curam tantarum rerum, vel ætate, vel insolentiâ ferre non quiret, abjecisse gubernaculum rei publicæ, atque ad privatam vitam redisse, in quâ consenuerat.*

Mihi nullâ ratione videtur meliùs dirimi posse ista controversia, quàm si hinc imperium, id est, ipsissimam rei publicæ administrationem, sedulò distinxerimus ab Augusti nomine, ab Imperatorii corporis Protectoribus, ab habitandi usu Imperatorum in Palatiis, & si quæ similia sunt; illinc verò Nervam diverso sensu *abdicasse* & *non abdicasse* posuerimus: abdicasse nempè, quantùm ad rei publicæ gubernationem, totum illius gubernaculum committendo Trajano, redeundoque eatenùs ad vitam privatam; quò allata modò Victoris verba pertineant, *semet eo abdicavit*: non abdicasse autem quantùm ad Imperatoris nomen, quia illud, vel post memoratam imperii depositionem, servaverit, istum Pliniani Panegyrici locum ad eam rem inter alia referendo: *Privatus tibi* [*Trajane*] *videbaris quandiù Imperator & alius esset*, Nerva nempè etiamnùm *Imperatoris* nomen gerens; neque rursùs quantùm ad vitæ genus imperatorium, quia illo uti Nerva perrexerit post eamdem Trajani adoptionem ad Imperium, vivendo putà cum Trajano in Augustorum Palatiis, ob istud alterius Victoris in Epitome: *Nerva Trajanum in liberi locum, inque partem imperii adoptavit: cum quo tribus vixit mensibus.*

Sed, objiciet forsàn clarissimus Pagius, si Nerva Trajanum in partem tantùm imperii adoptavit, quînam dici poterit Nerva sese toto imperio, hoc est, totâ rei publicæ gubernatione, abdicasse? Quoniam, inquio ego, nolebat, verbi gratiâ, purpurâ exui, neque Imperatoris nomen amittere, eàpropter, cùm de Trajani adoptione ageretur,

(*a*) *Pag.* 586. *col.* 1.

professus est Trajanum à se in partem solùm imperii adoptari; etsi integrum rei publicæ pondus in Trajani humeros deponere posteà decrevisset, & reverà post adoptionem deposuerit: in eo proindè à Diocletiano discrepans, quòd non omnia simul & semel, quemadmodùm deinceps Diocletianus, deposuerit, Imperii scilicet administrationem, purpuram, Imperatoris nomen, Palatia, & reliqua id genus, sed solas imperii curas & sollicitudines, honoribus retentis. Et verò Diocletianum Imperatorum purpuræ, Palatiis, & cæteris ejusmodi prærogativis, jam indè à primâ die abdicationis in perpetuum valedixisse, testes sunt, primò noster capite XIX. his verbis: *Huic purpuram Diocletianus injecit suam, quâ se exuit, & Diocles iterùm factus est*; tùm Eutropius, libro IX. in fine: *Diocletianus privatus in villâ, quæ haud procul à Salonis est, præclaro otio senuit; inusitatâ virtute usus, ut solus omnium post conditum Romanum Imperium, ex tanto fastigio spontè* AD PRIVATÆ VITÆ STATUM CIVILITATEMQUE *remearet. Contigit igitur ei, quod nulli post natos homines, ut cùm privatus obiisset, inter Divos tamen referretur.* Relatus certè Nerva quoque inter Divos, ut constat vel è solo Plinii Panegyrico. Sed quia Nerva cum Imperatoris titulo & statu, non similiter *privatus*, obierat; idcircò Eutropius: *Contigit igitur* [*Diocletiano*] *quod nulli post natos homines, ut cùm privatus obiisset, inter Divos tamen referretur.* Undè & quæcumque hactenùs ad istam distinctionem diximus, Nervam diverso sensu abdicasse, & non abdicasse, validissimè confirmantur. Sed de his rursùm in sequentibus. Adde Baluzium, p. 303. col. 2.

Aut sic loca Scriptorum in concordiam redigenda sunt, ut tu scitè facis, aut fatendum est, illorum sententias sic discrepare, ut alterutri sint hallucinati. *Gravius.*

Pag. 206. lin. 1. *Ille verò aiebat, &c.*] Nempè Diocletianus. *Pagius, ad An Chr. 297. nu 3. Item Interpretes.*

Ibid. *Aiebat ei indecens esse.*] Fallor, an potiùs noster scripserat, *aiebat & indecens futurum esse.* Ita jam certè correxit ante nos ex parte Columbus, p. 374. col. 1. Adde Baluzium ibidem, p. 303. col. 2.

Lin. 2. *Sublimis fastigii.*] De fastigio principum ac regum extat insignis locus apud Suetonium in Caligulâ, capite 22. *Nec multùm abfuit quin statim diadema sumeret, speciemque principatûs in regni formam converteret. Verùm admonitus*, ET PRINCIPUM ET REGUM SE EXCESSISSE FASTIGIUM, *divinam ex eo majestatem asserere sibi cœpit.* Ubi *principum & regum excessisse fastigium*, est, supra altissimam illam Regum dignitatem esse evectum. Sic & apud Curtium, *humanum fastigium exceditis*, est, supra summum illum verticem humanæ dignitatis estis elati; & apud Livium *ejusdem cives fastigii* sunt, qui in eâdem altâ dignitate sunt constituti. *Fastigium* itaque in his rebus dignitas est, ἐξοχὴ, ὑπεροχὴ, & alia hujusmodi. Trebellius Pollio in loco, quem antè laudavimus (a), summam Romanorum Imperatorum potestatem sublimeque fastigium simili voce *maximum in terris culmen* vocabat. Noster suprà (b) Decii *ad principale fastigium*, hoc est Augusteum, *provecti* meminit; & idem paulò post, hoc capite, Constantini, tanquàm *Cæsareo fastigio dignissimi*, mentionem faciet. Ab ejusmodi porrò fastigiis occurrunt *duo fastigatissimi Consulares* apud Sidonium, libro 1. Epistolâ 9. quasi *fastigiatissimi*; id est, ex optimâ Cangii interpretatione, ad suprema dignitatum fastigia educti; & *fastigatissima felicitas* apud eundem Sidonium, libro 2. Epistolâ 4. pro supremâ.

Lin. 3. *Minùs tutum, quòd, &c.*] Non incelebria sunt Syllæ & Augusti consilia & exempla. Adi & infrà, capite XX. extremum. *Tollius.*

Quamvis, ut hîc, sæpiùs periculosum fuerit purpuram deponere, etiam tamen quandòque minùs tutum fuit non sumere. Flavius Vopiscus de Saturnino: *Cùm cogitare cœpisset, tutum sibi non esse si privatus viveret, depositâ purpurâ ex simulacro Veneris, cyclade uxoriâ militibus circumstantibus amictus & adoratus est.* Ubi *depositâ*, pro demptâ & detractâ.

Ibid. *In tam longo Imperio.*] Annorum nempè viginti, & ampliùs.

Ibid. *Quæsisset.*] Id est, acquisivisset. Simplex pro composito; ut vel ex eo certum, quòd nemo sibi ultrò multorum odia conciliet, sed invitus semper sustineat. Confer quæ suprà diximus ad caput 1. p. 534. col. 2.

Lin. 4. *Nervâ verò uno anno imperante.*] Nervam ampliùs quàm uno anno imperasse, ad quemcunque duorum Victorum calculum

(a) *Pag. 578. col. 1.* (b) *Cap. IV. pag. 578. col. 1.*

respiciamus;

respiciamus, indubium est. *Imperavit* enim *Nerva menses tredecim, dies decem*, ait junior in Epitome. Senior verò de Cæsaribus, uti sanè jamdiù Codices editi & MSS. ferunt: *Quid Nervâ Cretensi prudentius, magisque moderatum? Qui cùm extremâ ætate ad Sequanos .... imperium arbitrio legionum cepisset, ubi prospexit, nisi à superioribus robustioribusque corpore animoque geri non posse, mense sexto ac decimo semet eo abdicavit.* Sed, ne multis, posteriore loco scripserat Victor, [*Nerva*] *mense* XIV. *semet eo abdicavit.* Librarius verò, notâ numerali loco mutatâ, posuit *mense* XVI. tandemque progressu temporis notæ numerales omissæ, scriptumque *mense sexto & decimo*, sicut totidem verbis monuit nonnuper doctissimus Pagius (*a*), ambos Victores secum eo pacto felicissimè concilians. Et deindè, licèt jam Nerva ex utroque Victorum loco menses, ut minimum, tredecim imperaverit, & decem dies, potuit tamen Diocletianus, quò suum meliùs generum refelleret, unius tantùm anni, numerum rotundando, mentionem facere. Præterquàm quòd, cùm locus, in quo nunc versamur, mendo manifestè laboret, nil obsit, quominùs auctoris manus fuerit: *Nervam nonnisi ferè uno anno imperasse, & cùm pondus, &c.*

Ibid. *Nervâ verò uno anno imperante.*] Lego, *Nervam verò uno anno imperantem.* Litteram M. sæpè omissam fuisse observare est. *Boherellus.*

Ibid. *Nervâ .... imperante.*] Rectè qui, *Nervam imperantem*, præferunt. *Tollius.*

Malim equidem, si nullâ sit opus majori mutatione: *Nervam verò uno anno imperasse, &c.* .. Adde Columb. p. 374. col. 1.

Lin. 5. *Quiret.*] Pro quo *cuiret* alicubì apud Lucretium per c. & τεκούμαβον, metri causâ.

Ibid. *Abjecisse gubernaculum reipublicæ.*] Quantùm ad curam scilicet, ac sustentationem ponderis tantarum rerum, de quibus noster proximè antè: non verò quantùm ad nomen & sedem Gubernatoris, prout nos in superioribus.

Lin. 6. *Ad privatam vitam redisse.*] Quatenùs nempè rem publicam non curabat ampliùs. Alioquin enim adeò istâ curarum depositione privatus factus non est, ut neutiquàm *privatus* obierit, sed Imperator, sicut p.639. col.2. ex Victoris Epitome ostendimus.

Lin. 7. *Si nomen Imperatoris cuperet adipisci.*] Quod necdùm igitur Galerius Maximianus adeptus erat, quemadmodùm antè colligimus, pluribusque adstruximus, p. 596. col. 2. & seq.

Lin. 8. *Augusti nuncuparentur.*] Quidni potiùs *Imperatores nuncuparentur?* Haud aliò enim oratio videbatur abitura. *Verùm si nomen Imperatoris cuperet adipisci, impedimento nihil esse, quominùs omnes Imperatores nuncuparentur.* Respondet duobus verbis Maucroixius ad marginem suæ editionis, *Augustum* & *Imperatorem* idem esse (*b*), vertente præterea eam ob causam viro clarissimo τὸ *si nomen Imperatoris, &c.* tanquàm auctoris verba sint, *si nomen Augusti cuperet adipisci* (*c*); similiterque tralatione Anglicâ τὸ *quominùs omnes Augusti nuncuparentur*, ac si noster, *quominùs omnes Imperatores nuncuparentur*(*d*), scripserit. Non negandum, quin in Codice sexcentæ hujusmodi Præfationes legibus anteeant.

Impp. Diocl. & Maxim. AA. (*e*)
Impp. Carus. Carinus & Numerianus AAA. (*f*).
Imp. Constantinus Aug. (*g*)

Sed id ipsum, quòd in illis Præfationibus seu Inscriptionibus Diocletianus, verbi gratiâ, & Maximianus non simpliciter *Imperatores*, sed *Imperatores* primùm, deindè etiam honoris causâ *Augusti* appellati sunt, maximo mihi argumento est, scriptum olim fuisse ab hoc auctore: *Verùm si nomen Imperatoris cuperet adipisci, impedimento nihil esse, quominùs omnes & Augusti nuncuparentur:* quasi dixisset Diocletianus, non modò per me non stat, quominùs vel Cæsaribus *Imperatoris* nomen tribuatur: sed non obstat etiam, quominùs iidem *Augusti* quoque dicantur.

Ibid. *Jam ipse inhiaverat.*] Malo, *jam spe inhiaverat.* Gale.

Ex conjecturâ *inhiaverat* viri Docti hic posuere, cùm testentur in MS. fuisse, *jam ipse invenerat*; à quibus minùs longè recess-

(*a*) *In Criticâ, &c. ad An. Christi 97. num.* 5. (*b*) Auguste & l'Empereur, la même chose. (*c*) Si Galérius affectoit le titre d'Auguste. (*d*) So that they should be all called Emperours. (*e*) *Lib.* x. *Cod. Tit.* XVI. *L.* 3. (*f*) *Ibid. Tit.* XI. *L.* 4. (*g*) *Ibid. Tit.* XIV. *L.* 1.

ſeris, ſi ſcribas, *jam ſpe invaſerat.* Pro *ipſe*, Lactantium *ſpe* ſcripſiſſe, ut Columbus vidit, perſuaſiſſimum habeo. Sic enim perpetuò loquuntur Scriptores, *ſpe Imperium affectare*, *invadere*. *Ipſe* ſanè quid hîc ſibi velit, nemo dixerit. Friget minimùm. *Gravius.*

Legendum, *jam ſpe invaſerat.* Voſſius; &, ex ejus indicatione, editio Oxon. An. 1680. p. 108. in emendationibus quæ ſeriùs occurrerant.

Prætulerim, fateor, partim ob veterem ſcripturam, partim ob commodiorem, ut videtur, ſenſum, *jam ſpe invenerat.* Proponebatur nempè Galerio merum Imperatoris nomen adipiſcendum. *Verùm ſi nomen Imperatoris cuperet* ADIPISCI, &c. At ille *jam totum orbem ſpe invenerat;* hoc eſt, ſperabat jam ſe totius orbis imperium inveniſſe, ſeu malis, viam quâ totius orbis compos fieret. Sic initio capitis XX. *Maximianus, poſtquàm ſenibus expulſis, quod voluit effecit, ſe jam ſolum totius orbis Dominum eſſe ferebat. Nam Conſtantium, quamvis priorem nominari eſſet neceſſe, contemnebat, quòd & naturâ mitis eſſet, & valetudine corporis impeditus. Hunc ſperabat brevi obiturum; & ſi non obiſſet, vel invitum exuere facilè videbatur.* Adde Baluzium, p. 303. col. 2. & Col. p. 374. col. 1. & ſeq.

Lin. 9. *Cùm indè ſibi aut nihil præter nomen, aut multùm, &c.*] Poſtulat ſenſus, ut legatur, *aut non multùm.* Editio Oxon. & Cant.

Ita quoque Tollius & Allixius. Voſſius verò, Colomeſio teſte, *cùm indè ſibi aut nihil, aut præter nomen haud multùm, videbat accedere.* Galeus denique, uti partim oculis cernere, partim animo conjicere eſt, *cùm indè ſibi nihil præter nomen & tumultum*, quæque poſteà. Primam ego correctionem, ut omnium ſimpliciſſimam, cæteris præferendam cenſeo: nî & hanc tamen potiùs, *cùm indè aut ſibi nihil præter nomen, aut haud multùm...*

Ibid. *Videbat.*] Lege, *videret.* Tollius.

Imò *videbat* ſat benè habet, ſicut jam dictum, p. 593. col. 1.

Lin. 10. *Ipſius diſpoſitionem, &c.*] Id eſt, ipſius formam regendæ rei publicæ. *Edit. Oxon. & Cant.*

Confer Baluz. p. 303. col. 2. & ſeq.

Lin. 11. *Ut duo ſint in re publicâ majores.*] Hoc eſt, ſicut rotundè verſio Anglica, *duo Imperatores*, iidemque Auguſti: *majores* autem cum majuſculo M. exarari volebat Gale.

Ibid. *Item duo minores.*] Id eſt, ut nunc ſine circuitione Maucroixius, *duo Cæſares*: addente prætereà viro docto in margine, ſi non Spartiani verbis, ſaltem ſecundùm Spartiani ſententiam in Ælio Vero, *Cæſares fuere deſignati Auguſtæ Majeſtatis hæredes. Céſars étoient les préſomptifs héritiers de l'Empire;* quod & antè ad caput IX. monuerat.

Lin. 12. *Inter duos.*] Supple ex ſequentibus, *pares*: *Inter duos pares facilè poſſe concordiam ſervari;* de *duobus* propriè *paribus Imperatoribus* intelligendo: cùm Diocletianus Galerio propoſuiſſet, ut in poſterùm *quatuor pares Auguſti* exiſterent, Galerius verò ſocerum ſuper eâ re confutaret. Adde Baluzium, p. 304. col. 1.

P. 207. lin. 1. *Ne ampliùs minor & extremus eſſet.*] Hoc eſt, ſicut præcedentia oſtendunt, non modò, *ne ampliùs minor & extremus minorum foret*, verùm, *ne ampliùs Cæſar & extremus Cæſarum:* unus quippè, non è majoribus qui Imperatores, ſed è minoribus, qui Cæſares erant; atque horum etiam non primus, ſed ſecundus, quartuſque adeò illorum, quos tunc temporis Orbis Romanus in principali faſtigio conſtitutos videbat. Vis teſtem locupletiſſimum? Euſebius libro VIII. Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, capite 5. edicti, quod Nicomediæ, jubente Diocletiano Auguſto, auctore verò Galerio Cæſare, propoſitum fuit, mentionem faciens: *Simul ac*, inquit, *Edictum contra Eccleſias propoſitum eſt, vir quidam minimè obſcurus ... Edictum illud ... tanquàm impium ac ſceleſtum manibus ſuis diſcerpſit*: δυοῖν ἐπιπαρόντων κατὰ τὴν αὐτὴν πόλιν βασιλέων, τοῦ τε πρεσβυτάτου τῶν ἄλλων, καὶ τοῦ τὸν τέταρτον ἀπὸ τούτου τῆς ἀρχῆς ἐπικρατοῦντος βαθμόν. Id eſt, *duobus Regibus in eâdem urbe commorantibus, quorum alter, aliorum reſpectu, antiquiſſimus erat*, nimirùm Diocletianus, *alter autem quartum ab illo Imperii gradum obtinebat*: nempè Galerius. Confer Baluzium, p. 304. col. 1.

Ibid *Jam fluxiſſe annos quindecim in Illyrico vel ad ripam, &c.*] Hæc Baluzii emendatio in hâc ſecundâ illius editione. Veteris enim Codicis, ut vir clariſſimus monuit, lectio eſt: *Jam fluxiſſe annos quindecim Illyricum vel ad ripam...* Quarè ita meritò excuſum in editionibus Pariſ. Oxon. Cantabrig. & Aboenſi, licèt locus utique ejuſmodi ſit, ut medicâ manu egeat, quam ſic eruditi variè adhibuerunt.

Jam fluxisse annos quindecim,	*quibus in Illyricum, vel (a)* *ex quo in Illyricum, vel (b)* *cùm in Illyricum, vel (c)* *in Illyrico, vel (d)* *in Illyrico, id est (e)* *in Illyrico, cùm (f)*	ad ripam Danuvii.

Et hæ porrò rationes, quas quidam ex illis de suis emendationibus reddiderunt.

Scribendum, *in Illyrico cùm ad ripam Danubii.* Scribit Baluzius *in Illyrico, id est, ad ripam*, non adeò liquidâ, ut videtur, verborum structurâ; neque enim, utì priùs dicit noster, *conflixerat Maximiano sene*, ita illud sustineri potest, *luctaret gentibus barbaris.* Siquidem particula *cùm* aut iteratò usurpanda est, quod nos facimus, aut præponenda saltem voci [*relegatus*] si semel. *Sparkius in Editione Oxon. & Cant.*

Ibid. *Annos quindecim in Illyricum.*] Corrige, *annos quindecim cùm in Illyricum*: quæ particula ob præcædentem syllabam exciderat. *Tollius.*

Adde Baluzium, p. 304. col. 1. Cuperum, p. 457. col. 1. Columbum, p. 374. col. 2. postremò subnexam Dodvvelli Dissertationem.

Lin. 2. *Danuvii.*] Quomodò suprà *Transdanuviana*, pag. 593. col. 1. Atque ita prima omnium editio, & Aboensis: reliquæ, *Danubii.* Vide Cuperum, pag. 443. col. 1. ad *Romulam matrem.*

Lin. 3. *Luctaret.*] Potiùs, *luctaretur.* Tollius.

Sanè sic capite XI. prope finem, *reluctari*, ut omnes loquuntur, non *reluctare*, quo nemo unquàm usus, quod sciam.

Lin. 6. *Scribentis quæcumque locutus fuisset.*] Nimis concisè, ut quod res est dicam, pro, *scribentis quæcumque sibi Galerius locutus fuisset*, aut aliquid tale; in eo nempè sermonis conflictu, de quo noster sub initium hujus capitis: apud quem alibi non pauca sunt vestigia vitiosæ brevitatis, quam noto.

Ibid. *Ab eo.*] Hoc est, à Galerio Maximiano, ut in Anglicâ versione licet legere, & vel modò dicta suggerere poterant.

Lin. 7. *Lacrymabundus.*] Et hîc ego tantam Lactantio fidem habeo, quantam qui minimam, vel omninò nullam. Totus enim in eo est, ut Diocletianum nobis tanquàm fœminam meticulosam describat, aut effingat. Sed undè hanc scenam accepit? Miror ego, esse tam credulum quemquam, atque Lactantius mendax est. Neque enim vero simile, hæc in publica acta relata esse, quæ soli inter se Imperatores agebant. Tum, si intra secretos cubiculi parietes hæc acta sunt, quis lacrymantem vidit Diocletianum? quis hunc mirificum, qui sequitur, dialogum audivit? Credo ego post tapetes Lactantium latuisse, atque ita in pugillares, quæ audiebat, retulisse. Nisi quis eum à servulo hæc accepisse semi-Christiano stultè velit suspicari. *Tollius.*

Bona verba, quæso. Quæ tunc Diocletianus Imperator, & Galerius Cæsar inter se agebant, non egerunt *soli*, utì placuit viro docto ponere: sed sive intra secretos cubiculi parietes acta sint, sive non, coram aliquot testibus contigerunt, Constantino certè & Daiâ, sicut patebit è sequentibus. Atqui illi vel procul distabant tum temporis à Diocletiano & Galerio, vel propè aderant. Si propè aderant, cur petit Tollius: *Quis lacrymantem viderit Diocletianum, & mirificum hujus capitis dialogum audiverit?* Viderunt enim duo illi Diocletianum lacrymabundum, & ejus cum Galerio colloquium audiverunt; & uterque exindè, vel alteruter, quæ viderant & audiverant, plus minùs narrarunt. Sin autem (quod, ut ingenuè dicam, verisimilius) procul distabant, nihilominùs tamen, cùm intra cubiculum fuerint, potuerunt Diocletiani lacrymas conspicere. Et ut denique rerum omnium, quæ à nostro commemorantur, ne γρῦ quidem viderint, vel audiverint, Tollium rogo, annon soleant, quibus semel talia facinora successerunt, gloriari & profiteri, saltem apud necessarios, quid admiserint, imò singula ad minutias usque narrare? Omninò non rarum est. Apud nostrum, exempli gratiâ, capite xxx. Maximianus Herculius spadone, quem Constantinum esse putabat, obtruncato, *prosiliit gloriabundus, ac profitetur quod admiserit.* Quarè ad hunc modum (dicere bellè poterunt Do-

(a) *Cuper. pag. 457. col. 1.* (b) *Boherellus, item Dodwellus.* (c) *Boherellus iterùm, necnon Gale, Allix.* (d) *Baluzius in exemplari ad nos misso.* (e) *Idem in Indice Erratorum editionis Paris.* (f) *Sparkius, ut suprà.*

cti, apud quos noster non amisit fidem) cùm Galerius Imperium tandem ab invito socero suis artibus extorsisset, amicis, utì illo senem emunxisset, narravit suaviter ridens, & utramque agens personam, undè posteà tota res ad nostrum perlata. De reliquo, Diocletianum reverà meticulosum fuisse, ostendimus alibì suis locis (*a*).

Lin. 8. *Supererat, ut communi consilio omnium Cæsares legerentur.*] Post illud, quod proximè præcessit, & annuentis ægrè Diocletiani est, *Fiat, si hoc placet*, perrexerat uno spiritu, quemadmodùm sequentia monent, Diocletianus, si non totidem verbis, saltem similibus: *Supererit, ut de communi omnium, id est, tam mei, & Herculii Maximiani, quàm tui quoque, & Constantii Chlori sententiâ, filius Herculii Maxentius, & Constantii filius Constantinus hìc præsens Cæsares legantur*; id est, eligantur (*b*). Ibique continuò Galerius: *Quid opus est consilio, cùm sit necesse illis duobus placere quidquid nos fecerimus? Ita planè. Nam illorum filios nuncupari necesse est.* Atque ad eam statim responsionem Diocletianus: *Quid ergò fiet?* Galerius verò sine morâ, & nominatum primo loco Maxentium intelligens: *Ille, inquit, dignus non est. Qui enim me privatus contempsit*, & quæ posteà. Hæc enim germana, integra, nec interrupta series colloquii, cujus partem hactenùs vidisti, Lector, & reliquæ deinceps succedent. Sed noster, ut meliùs intelligeretur, quos Diocletianus Cæsares eligendos proposuisset, primùm omnium longiusculam illam Diocletiani de novorum Cæsarum delectu propositionem in pauca contraxit, suisque potiùs, quàm Diocletiani verbis attingendam putavit, cùm si verè Diocletianea essent, ita forent: *Supererit, ut communi consilio omnium Cæsares legantur*; quod contrà, *Supererat*, inquit noster, *ut communi consilio omnium Cæsares legerentur.* Tum paulò post quinam intùs & in cute propositi essent, hâc multorum versuum observatione illustravit: *Erat autem Maximiano filius Maxentius, &c.* ita quidem semel atque iterùm hujus Dialogi seriem inopinatò, atque etiam, ne diffitear, parùm commodè intercidens. Sed quid facias? Rem ita esse manifestum est; idque, scio, non negabunt, qui aliò, quò se expediant, confugere voluerint. Adde, quòd non desunt exempla, cùm ejusmodi transitionum ab oratione directâ ad indirectam, vel vice versâ, tum similium quasi παρενθέσεων, elucidandis quidem rebus sæpissimè inservientium, sed & nonnunquàm satis incommodarum. Ordo, qui observatur super iis, qui à Saracenis ad Christianorum fidem se convertunt: *Tu ille, qui à Saracenis hodiè ad Christianorum fidem accedis, non vi aliquâ, vel necessitate, neque dolo, aut simulatione, sed toto animo, corde puro ac sedulo, Christum Christique fidem amante: Renuncio toti Saracenorum religioni, anathematizoque Moamedem* (*c*). Genes. IV. 25. *Cognovit autem Adam adhùc uxorem suam, & peperit filium, vocavitque nomen ejus Seth: quia reposuit mihi Dominus semen alterum, pro Hebel, quem occidit Caïn*; nec aliter capite XLI. comm. 51. & 52. ac rursùm I. Sam. I. 20. & sic de aliis.

Ibid. *Supererat, &c.*] Videtur omninò Maucroixius, quo pacto suam hujus loci versionem instituit, ex primâ voce *Supererat*, *Supererit* fecisse, & ex ultimâ *legerentur*, *legantur*, in hunc modum: *Supererit, ut communi consilio omnium Cæsares legantur* (*d*). Sed multiplici illâ correctione prætermissâ, si ita simpliciter perrexit Diocletianus, hoc est, absque vel minimâ Maxentii & Constantini designatione, Maxentii nempè, quoniam filius erat Herculii, Constantini verò, quoniam filius erat Constantii Chlori, quomodò potuit illicò Galerius regerere: *Quid opus est consilio, cùm necesse sit, illis duobus placere, quicquid nos fecerimus? Ita planè. Nam illorum filios nuncupari necesse est?* Hæc enim evidenter innuunt, Diocletiani de novorum Cæsarum delectu mentionem minimè vagam fuisse & generalem: sed certos certorum hominum filios indigitatos fuisse Galerio, eosque præcisè, qui jam à nobis plus semel suis nominibus appellati sunt, & à primo etiam editore nobiscum, sicut suo loco observabimus. Sit itaque hujus lectio, quod & Reverendissimo Episcopo Sarisberiensi visa est, integra; spectetur verò locus ipse, non tanquàm pars responsionis Diocletiani ad Galerium, sed tanquàm hujus Auctoris verba Diocletianeam illam propositionem suo modo repræsentantis. Præter quàm quòd admodùm possibile sit, ut proximè post istam periodum: *Supererat, ut communi consilio*

(*a*) *Verbi gr. p. 594. col. 1. & seqq.* (*b*) Legere, *pro* eligere, *Latinis frequentissimum.* (*c*) *Pag. 75. Saracenicorum, edit. Commel.* 1595. (*d*) Dioclétien ... lui répondit, que puisqu'il le souhaitoit, la chose se feroit : mais que d'un commun consentement il falloit élire des Césars.

omnium Cæsares legerentur, subnexum quondàm fuerit à nostro: *Id enim continenter tetigerat Diocletianus; quin & memoratis in eam rem Maxentio filio Herculii, atque Constantino filio Constantii. Sed alter repentè: Quid opus est consilio, cùm sit necesse, &c.* Deficiunt certè haud rarò in manuscriptis codicibus non voces solùm, sed quandòque versus, interdùmque plures, velut Docti norunt.

Ibid. *Communi consilio omnium.*] Firmantur, quæ jam ad has voces diximus, versione Anglicâ, *by the concurring advices of all the four, communi illorum quatuor consensu;* cùm non alios palàm intellexerit ejus Auctor, quàm quos Diocletianum, Herculium, Constantium, & Galerium vocitavimus. Confer Eusebii locum de Martyribus Palæstinæ (*a*), in quo Procopius à Præside jussus libare quatuor Regibus, τοῖς βασιλεῦσι τέσσαρσι σπένδειν, illi ipsi quaternioni libare jubetur.

Lin. 10. *Quid opus est consilio, &c.*] Galerii verba Diocletiani propositionem respuentis, sicut clarissimi Interpretes plus minùs explanare non obliti sunt (*b*).

Legendum: *Quid opus est, inquit, consilio* ... Gale.

Ibid. *Illis duobus.*] Maximiano Herculio & Constantio. *Tollius.* Item Versiones, aliis verbis.

Lin. 12. *Ita planè. Nam illorum filios nuncupari necesse est.*] Sequitur ergò perspicuè, (quod optimè vidit Baluzius: sed alii obscurant, propter quos hæc retractanda) propositum fuisse à Diocletiano, ut filius Herculii Maxentius, & Constantii filius Constantinus fierent Cæsares, ne Principum filii privati viverent. Et manifestum quoque, non esse igitur ea verba Diocletiani, sicut credidit Maucroixius (*c*), vel hujus Scriptoris, quod alter celeberrimus Interpres censebat (*d*), sed Galerii Diocletianeum illud consilium deridentis. Et verò nonne, ut Diocletiano possent tribui, oporteret, verbi gratiâ, præcessisse: *Quid opus est consilio, cùm futurum sit illis duobus gratissimum quicquid nos fecerimus?* Et nonne rursùs, ut huic Auctori cum aliquâ veri similitudine tribui possent, sic saltem esse deberent: *Atque sanè illorum filios nuncupari necesse erat;* cum verbo, inquam, temporis imperfecti, quod Historico suum de re præteritâ judicium interponenti conveniret. At habemus è contrario per præsens: *Ita planè. Nam illorum filios nuncupari necesse est:* quod jam nullâ ratione judicantis Historici queat esse, sed evidenter hominis alterum cum sannis excipientis sermo est. Adde Baluzium, pag. 304. col. 2. & Columbum, pag. 374. col. 2.

Ibid. *Erat autem Maximiano, &c.*] Seni nempè, ut rectè Interpretes suppleverunt. Confer Baluzium, pag. 304. col. 2. ad *Neque patrem;* Cuperum verò, pag. 457. col. 2.

Lin. 13. *Maxentius.*] *Ferus* audit apud Aurelium Victorem, & *inhumanus, nulli carus, ne patri, aut socero quidem Galerio.* Edition. Oxon. & Cant.

Ibid. *Hujus ipsius Maximiani gener.*] Hoc est, hujus gener ipsius Maximiani Cæsaris, de cujus cum Diocletiano conflictione nunc agitur, ait tacitè noster Cecilius. Qui quantò tamen meliùs scripsisset: *Erat autem Maximiano seni filius Maxentius, junioris Maximiani gener;* quæ vis Anglicæ Versionis. Vel, *Erat autem Maximiano seni filius Maxentius, Galerii gener*, quomodò Maucroixius interpretatus est.

Lin. 14. *Neque patrem.*] Vide Baluzium, pag. 304. col. 2.

Lin. 15. *Solitus sit adorare.*] Id est, vertente Maucroixio, *honorare.* Quam interpretationem, etsi nostrarum partium hominibus non inutilem, qui similem nimirùm jamdiù & meritò in multis Veterum locis proposuerunt, & contra adversarios defenderunt; hîc tamen nullo modo possumus admittere; ob delatum olim aliquot Imperatoribus adorationis honorem propriè dictæ. Aurelius Victor in Cæsaribus: *Diocletianus primus omnium Caligulam post Domitianumque Dominum dici passus, & adorari se appellarique uti Deum.* Vopiscus in Saturnino: *Cùm cogitare cœpisset, tutum sibi non esse, si privatus viveret, depositâ purpurâ ex simulacro Veneris, cyclade uxoriâ militibus circumstantibus amictus & adoratus est;* eâ vice scilicèt, cùm Diocletianus voluerit perpetuò adorari. Adde

(*a*) *Cap.* 1. (*b*) A quoi Galérius répartit, qu'il n'étoit pas nécessaire d'attendre les avis du vieil Maximien & de Constance. *Maucroix.* But the other rejected this, &c. *Anglica Versio, apud quam proximè loquitur Diocletianus.* (*c*) A quoi Dioclétien s'accorda encore, disant, qu'en effet ni son Collégue, ni Constance ne pourroient désapprouver que l'on donnât à leurs enfans la qualité de Césars. (*d*) And indeed, it seemed that there was no room for choice, but that the sons of the other two must have been named for Cesars.

Tralationem Anglicam: *he would not pay the wonted respect of adoration;* & Cuperum, p. 457. col. 2. Dubitavi aliquandò, annon vulgatæ lectioni *solitus sit*, præferri deberet hæc altera, *solitus esset*, eaque facilè ex *us* & *sit* eruenda. Judicent Docti.

Ibid. *Utrique invisus.*] Cuperum vide pag. 457. col. 2.

Lin. 16. *Constantinus, sanctissimus, &c.*] Elogium longè Christianismo antiquius. Cicero Philipp. XIII. *Ignorans* [*Antonius*] *quæcunque falsò diceret in sanctissimum adolescentem* [*Cæsarem*], *ea verè recidere in memoriam pueritiæ suæ.* Idem pro Flacco: *Quem vos modestissimum adolescentem, provinciæ maximæ sanctissimum virum ... cognoverunt.* Et ibidem rursùs: *Homines sunt totâ ex Asiâ frugalissimi, sanctissimi, à Græcorum luxuriâ & levitate remotissimi.* Quæ postrema exempla ideò magis afferenda mihi visa sunt, quòd cùm illa, quid per *sanctissimum* seu *virum*, seu *adolescentem* intelligere oporteat, non obscurè moneant, hominem nempè singulari virtute præditum, quod & propriè sonat Versio Anglica in nostro loco (*a*), in eodem tamen Maucroixius diversissimâ notione *adolescentem magnæ spei* verterit. Adde Cuperum, p. 458. col. 1. duobus locis, & Columbum, pag. 374. col. 2.

Ibid. *Illo fastigio dignissimus.*] Id est, alto illo Cæsareæ dignitatis gradu, in quem novos homines promoveri opus erat.

Pag. 208. lin. 3. *A privatis & optaretur.*] Imò potiùs, *à privatis exoptaretur.* Gale. Quod & ego jam pridem legendum conjeceram. Adde Cuperum, pag. 458. col. 1. & seq.

Ibid. *Eratque tunc præsens.*] Clarè audiat Tollius. Nam non soli ergò agebant inter se Imperatores quæ in eâ Galerii aggressione tractarunt. Scio, secundùm utramque Tralationem, Constantinum fuisse duntaxat alicubì præsentem *in aulâ Diocletiani* (*b*); hoc est, inter aulicos, in loco plus minùs distante ab eo, ubi de istis socer ac gener disceptabant, non verò in eodem cum illis. Sed quorsùm hâc, aut illâ verborum adjectione absentem facere Constantinum à colloquii loco, cùm ex Auctore nostro, si ut extat sumatur, fuerit manifestè in eo ipso præsens, neque ulla etiam afferri possit ratio, cur non æquè præsens extiterit ibi loci, ac Daia, quem mox Galerius indigitabit suo socero?

Lin. 5. *Quid ergò fiet?*] Diocletiani verba; nostro nempè, sicut antè monui, redeunte nunc ad reliquam cœptæ disputationis seriem, post prolixam satis digressionem, in quâ curiosè explicandum credidit, quos breviter Cæsares Diocletianus Galerio nominasset de communi omnium sententiâ legendos.

Lin. 6. *Ille, inquit, dignus non est.*] Hæc jam verba Galerii, per *illum*, de quo loquitur, Maxentium intelligentis.

Ibid. *Ille ... dignus non est.*] Scilicèt Maxentius. *Tollius.*

Rectè; optimèque etiam Interpretes, qui pronominis loco, nomen ipsum substituerunt. Quod cur Galerius itidem non fecerit, si quis roget, responsio est, non fuisse pariter necesse, quoniam cùm directa Diocletiani propositio, quam noster partim suppressit, partim in indirectam mutavit, hæc propemodùm fuisset: *Supererit, ut communi omnium consilio Herculii filius Maxentius, & Constantii filius Constantinus Cæsares legantur;* potuit paulò post Galerius super Maxentio sine ullâ sermonis obscuritate, *Ille dignus non est*, regerere, quia qui primus nominatus fuerat à Diocletiano, Maxentius erat.

Ibid. *Qui enim me privatus.*] Vide Cuperum, pag. 458. col. 1. & seq.

Lin. 8. *Hic verò, & amabilis est, &c.*] Responsio Diocletiani pugnantis jam tantùm pro Constantino, quem Diocletianus, quo tempore *Hic verò* & reliqua reponebat, digito monstrabat, præsentem quippè, sive propiùs adstaret, sive non. De illo certè Diocletianus ut præsente loquebatur, si non simul Constantinus ostendebatur. Quarè nollem, Interpretes Constantinum nominare maluissent, quàm vim pronominis servare & exhibere.

Ibid. *Ut patre suo melior & clementior judicetur.*] Id est, *ut vel suo patre melior, &c.* quod optimè explicatum à Maucroixio (*c*). Nam reverà Constantini pater Constantius bonus fuit Princeps ac mitis. Noster capite XX. *Constantium, quamvis priorem nominari esset necesse, contemnebat, quòd ... naturâ mitis esset, &c.*

Lin. 15. *Illumne saltatorem, temulentum, &c.*] Invidiosissima hæc, & à scenâ petita. Ita Clitipho apud Terentium Heautontim. extremo. *Tollius.*

(*a*) A most vertuous youth. (*b*) Il se trouva alors à la Cour de Dioclétien. *Maucroix.* He was then in Diocletian's Court. *Versio Anglica.* (*c*) Qu'un jour il surpasseroit son pere en bonté & en clémence.

Lin. 17. *Fideliter præbuit.*] Leg. *præfuit.* Editio Oxon. An. 1680. p. 108. in Emendationibus, quæ seriùs occurrerant. Item Gale, Allix. Aliter Cuperus, pag. 459. col. 2. & Columbus, p. 374. col. 2.

Ibid. *Misi ad Maximianum.*] Subaudi Herculium, vel senem, cum Interpretibus. Addatur Baluzius, pag. 302. col. 1.

Lin. 18. *Ut ab eo induatur.*] Juvenalis, *Dictatorem induit uxor.* Gale.

Cætera, quæ hìc opus sunt, petenda è Baluzio, pag. 305. col. 1. Cupero, p. 459. col. 2. & Columbo, p. 374. col. 2.

Lin. 20. *Ostendens Daiam.*] Qui tunc igitur ipse quoque præsens erat, & sub eorum oculis, si non manibus.

Ibid. *Daiam.*] Aurelius Victor: *Sorore Armentarii genitus, veroque nomine ante imperium Daza dictus.* Edit. Oxon. & Cant. Adde Baluzium, pag. 305. col. 1. & Columbum, p. 374. col. 2.

Ibid. *Adolescentem quendam semibarbarum.*] Inclinat multùm animus, ut credam, scriptum potiùs fuisse à nostro: *adulescentem quendam semibarbatum.* Noti *barbatuli juvenes* Ciceronis in Epistolis ad Atticum (*a*), & distinctio *barbatorum* à *barbatulis* apud eumdem in Oratione pro Cœlio. *Adulescens* autem, pro *adolescens*, occurrit sæpiùs in Veterum monumentis.

Lin. 21. *Maximinum.*] Vide Baluzium, pag. 305. col. 1. ad *jusserat Maximinum;* item ad *ostendens Daiam.*

Ibid. *Jam & ipsi.*] Legendum: *Nam & ipsi.* Gale: item reverendissimus Episcopus Sarisberiensis, ut ex hâc illius versione apparet, *For Diocletian, &c.* ad verbum, *Nam & ipsi Diocletianus.*

Pag. 209. lin. 1. *Nomen ex parte mutaverat hominis causâ.*] Legendum: *ominis causâ.* Edit. Oxon. & Cant. quas secutus est Galeus.

Loco horum verborum, *hominis causâ*, legendum cum editione Anglicanâ, *ominis causâ.* Quarè ex hâc emendatione, quæ certissima est, discimus, Diocletianum, quandò Galerium Armentarium hoc anno [292] Cæsarem renuntiavit, ei nomen ex parte mutasse, eumque Galerium Maximianum fausto, ut sibi videbatur, omine vocari præcepisse, quia Maximiani cognomento Herculii erga se fides nunquàm defecerat. Quo exemplo motus Galerius Maximianus anno CCCV. quo Daiam Cæsarem dixit, huic ex toto nomen mutavit, eumque de suo nomine Galerium Maximinum appellari voluit. Galerius enim Maximinus *sorore Armentarii progenitus, vero nomine ante Imperium Daza dictus*; inquit Victor in Epitome. Indèque factum, ut nec Armentarii, nec Dazæ nomina in Nummis, Inscriptionibus, cæterisve monumentis publicis unquàm legantur. *Pagius, ad annum Christi 292. num. 2. & 304. num. 3.*

Adde Baluzium, pag. 305. col. 1. & Cuperum, pag. 459. col. 2.

Ibid. *Quia Maximianus.*] Nempè Herculius. *Pagius, ad annum Christi 304. num. 3.*

Ibid. *Quia Maximianus.*] Fortè, *quia Maximiano, &c.* Boherellus.

Lin. 4. *Meus, inquit, est affinis.*] Vide Cuperum, pag. 460. col. 1.

Lin. 8. *Tu videris.*] Formula improbantium aliquid. Nil frequentius apud Tertullianum & hujus sæculi Scriptores. *Tollius.*

Lin. 10. *Accesserit.*] Potiùs, *acciderit.* Gale.

CAPUT XIX.

P. 609. lin. 1. *Proceditur, &c.*] Hoc est, cum magnâ pompâ, & quales, verbi gratiâ, in Consulum processibus spectari solebant, exierunt Nicomediâ Diocletianus & Galerius Maximianus primâ die Maii, versùs locum, de quo mox noster post paucula. Confer Cuperum, p. 456. col. 2. ad *Procederet Consul. Proceditur*, pro *procedunt;* Principes nempè modò nominati cum suis. Sic in sequentibus, *Eò pergitur*, pro *eò pergunt*, simili sensu; & sub finem capitis, *Tùm descenditur*, pro *Tùm descendunt*: quibus alia multa possent adjici.

Tout étant arrêté, le premier de Mai l'on en vint à l'exécution. Maucroix. Quasi dicas, Quod ita constituerant, Kalendis Maiis ad rem contulerunt.

All things bing thus concerted in secret, on the first of May this great affair came to be declared. Versio Anglica. Ac si nunc Latina sint, quæ cùm eâ ratione secretò constituta fuissent, Kalendis Maiis apertè ac palàm facta sunt. Quorum sensuum vereor valdè ut alteruter possit placere. Adde Baluzium, pag. 305. col. 1. & seq.

Ibid. *Kalendis Maiis.*] Anni CCCV. *Dodwellus* (*b*). Item *Pagius* (*c*).

Confer dicenda, p. 648. col. 1. Adde quoque Cuperum, p. 460. col. 1. & Columb. p. 375. col. 1.

Ibid. *Constantinum omnes intuebantur.*]

(*a*) *Lib. 1. Ep. 14. & 16. edit. Amstel. 1684.* (*b*) *In Dissert. Cypr. XI. num. 73. & 78.* (*c*) *In Criticâ, &c. ad annum Christi 306. num. 4.*

In ipso nempè processu, hoc est, dùm iter adhuc haberetur in locum proximè describendum, sparso in vulgus rumore, novos eâ die Cæsares creatum iri. Atque *omnes* hîc, ut alibi sæpiùs, sunt *plerique omnes*: nisi quòd nunc intelliguntur plerique omnes eorum qui comitabantur Principes, & illos eò, quò pergebant, deducebant.

Lin. 2. *Nulla erat dubitatio.*] Quin scilicet Constantinus fieret Cæsar; quod novum nimiæ brevitatis exemplum in hoc Scriptore, rectèque adeò vitatum ab Interpretibus. *Personne ne doutoit de son élévation.* Maucroix. *Not doubting but the nomination must fall on him.* Tralatio Anglica.

Ibid. *Priores militum.*] Imò, *primores militum*, ut capite XXI. *primores etiam civitatum, &c.* Gale; & suprà Columbus, p. 375. col. 1.

Aliter Cuperus, p. 460. col. 2.

Lin. 4. *Extra civitatem.*] Extra Nicomediam. *Maucroixii versio.* Quod subjectus Pagii locus firmabit. Confer dicta, pag. 650.

Lin. 5. *In cujus summo Maximianus ipse purpuram sumpserat.*] Id est, Maximianus Herculius, qui usque ad annum 286. Cæsar fuerat, & eo anno, rerum publicarum necessitate exigente, Augustus dictus, & Tribunitiâ Potestate exornatus, ut ex antiquis Lapidibus constat. Facta ea nuncupatio die Kalendis Aprilis, ut in Fastis Idacii legitur, idque Nicomediæ extra civitatem ad millia ferè tria, ut nos docet Lactantius, libro de Mortibus Persecutor. capite 19. ubi de abdicatione Diocletiani & ejusdem Herculii loquens, ait: *Erat locus altus extra civitatem ad millia ferè tria, in cujus summo Maximianus ipse purpuram sumpserat, &c.* Prope Nicomediam itaque ea nuncupatio facta, ut, antequàm liber de Mortibus Persecutorum lucem vidisset, collegerat clarissimus Norisius (a) ex L. 6. *De fide instrum. dat. Nicomedia* XIII. *Kalendas Februarias Maximo* II. *& Aquilino*: hoc nempè anno [286] quo Maximianum Kalendas Aprilis [Diocletianus] Nicomediæ in Hibernis morans, ac bellum adversùs Persas ibidem adornans, Augustum renunciavit. *Pagius, ad an. Chr.* 286. *nu.* 2.

Ibid. *Maximianus ipse.*] Id est, Armentarius. *Edit. Oxon. & Cant.* Quæ proindè non Maximianum Herculium cum Pagio & Norisio, sed Galerium cum Maucroixio intellexerunt. Vide, ut nostrî breviloquentia eruditos in contrarias partes egerit; quàmque adeò verè scripserit Horatius: *Brevis esse laboro; obscurus fio.* In Maucroixii reverà Tralatione ne nomen quidem *Maximiani* cernitur, verùm unica *Galerii* appellatio. *Au haut de laquelle Galerius avoit été honoré de la pourpre.* Adde Baluz. p. 305. col. 2.

Ibid. *Purpuram.*] Adjicit versio Anglica, *Imperatoriam*; *the Imperial purplem*, sive eo tantùm consilio, ut hîc loci de Herculio Maximiano Imperatore sermonem esse sciamus, non de Galerio Maximiano Cæsare; sive simul aliquid discriminis ponendo inter Imperatorum purpuram, & purpuram Cæsarum: quâ de re suprà amplissimus Cuperus, p. 461. col. 1. 2. & seq.

Lin. 6. *Cum Jovis signo.*] Id est, *cum Jovis statuâ.* Ambo Interpretes, à quibus meritò non alius abit Cuperus, pag. 460. col. 2.

Lin. 7. *Concio militum convocatur, inquit senex, &c.*] Locus indubiè mendosus, & cujus correctio multiplici ratione à viris doctis tentata, ut nostro modo exhibemus.

<table>
<tr><td rowspan="4">Concio militum</td><td>Convocatur. In quâ senex cum lacrymis alloquitur (b)</td><td rowspan="4">milites.</td></tr>
<tr><td>Convocatur. Recipit senex cum lacrymis. Alloquitur (c)</td></tr>
<tr><td>Convocatur. Consurgit senex cum lacrymis; alloquitur (d)</td></tr>
<tr><td>Convocetur, inquit senex cum lacrymis. Alloquitur (e)</td></tr>
</table>

Lin. 7. *Inquit senex.*] Alii (nimirùm Columbus, p. 375. col. 1.) *in quâ senex*, scilicet concione: sed verbum asyndeton desideratur, uti narratio postulat. Lege igitur, *Consurgit senex.* Tollius. Qui aliter, credo, pronuntiasset, si ultimam conjecturam vidisset.

Ibid. *Alloquitur milites se, &c.*] Potiùs, *Alloquitur milites, se invalidum esse* . . . Gale. positâ cæteroqui, quam nunc repræsentabamus, distinctione post *lacrymis.*

Pag. 210. lin. 1. *Requiem post labores petere.*] Elegantiùs, puto, fuisset, *se requiem*,

(a) *In Dissert.* 1. *De Numismate Imperatorum Diocletiani & Maximiani, cap.* 4. (b) *Editio Aboensis.* (c) *Anonymus apud Columbum, pag.* 375. *col.* 1. (d) *Tollius.* (e) *Gale.*

&c.

&c. mirumque ni τὸ *se* à postremâ præcedentis vocis syllabâ fuerit absorptum. Adde Baluz. p. 305. col. 2. & seq.

Lin. 2. *Summa omnium expectatio quid, &c.*] Distinguit editio Aboensis, *Summa omnium expectatio, quid afferret;* quo & pacto interpungebat clar. Galeus.

Lin. 3. *Pronuntiat Severum & Maximianum Cæsares.*] Severus & Maximinus anno CCCV. Cæsares nuncupati sunt, non verò anno currenti, [CCCVI.] ut ex iis, quæ anno CCCIV. diximus, certum redditur. Præterea ea creatio non in Italiâ, ut perperàm Socrates, quem Baronius sequitur, sed *Nicomediæ* facta, ut ibidem ex Lactantio lib. de Mortibus Persecutorum ostendi. Unâ itaque eâdemque die, scilicet *Kalendis Maiis* anni CCCV. *Diocletianus* & *Herculius* abdicarunt, & *Galerius* ac *Constantius* Augusti, *Severus* verò ac *Maximinus* Cæsares appellati, ut eo in loco demonstratum. Errarunt tam Socrates & Theophanes, quàm Eutropius, qui scribunt, Galerium utrumque non creasse, nisi postquàm in Italiam adventavit. Errat & Idacius in Chronico, dùm abdicationem anno CCCIV. Kalendis Aprilis factam dicit, quæ omnia ex iis, quæ jam in medium attulimus, certa sunt. *Pagius, ad an. Ch.* 306. *nu.* 4.

Adde eumdem ad an. 304. num 5. & 6. itemque Baluz. p.306.col.1.& 2. duobus locis.

Ibid. *Obstupefiunt omnes in Tribunali. Constantinus astabat susum.*]Meâ sententiâ, longè meliùs cum Columbo atque Anglicâ versione (*a*) post *omnes*, simul verò nobiscum post *astabat* distinxeris, in hunc modum: *Obstupefiunt omnes. In Tribunali Constantinus astabat. Sus...* Ratio prioris distinctionis videri ex parte potest apud Columb. p. 375. col, 1. ex parte autem, hujus capitis initio his verbis: *Constantinum omnes intuebantur . . . Milites qui aderant, & priores militum electi & acciti ex legionibus, in hunc unum intenti gaudebant, &c.* Posterioris rationem proximè subjicimus.

Lin. 4. *Susùm.* [In superiori parte. *Susùm* veteres dicebant, pro *sursùm*. Edit, Ox. & Cant. post Baluzium ex Dufresnio, V, p. 306, col. 2.

Ibid. *Susùm.*] An *sursùm*? Id probabile. *Allix.*

Ibid. *Susùm,*] Ita Veteres, pro *sursùm*. Pagius (*b*).

Mihi neque *astabat susùm*, neque *astabat sursùm* legi posse videtur. Quoniam si alterutrum, legeretur, adstitisset ergò Constantinus in superiori parte Tribunalis, uti explicant. At quomodò potuisset ibi obstaculo esse, ne Daja, qui Galerio Maximiano à tergo erat, in medium protraheretur? Repelli enim oportuit Constantinum, quò id fieret, pergente mox nostro: *In conspectu omnium Maximianus manum retrorsùm extendens protraxit à tergo Daiam, Constantino repulso, &c... constituit in medium.* Patet omninò, Constantinum nequaquàm in superiori parte Tribunalis, ut viri docti per suum *susùm* vel *sursùm* intelligunt, adstitisse: sed adstitisse propriè, id est, dextrum vel sinistrum Maximiani nostri latus clausisse; adeò ut Daia, qui à tergo aderat, non posset commodè in medium protrahi, nisi repulso priùs Constantino. Præter quàm quòd, cùm superiorem Tribunalis partem memorant, planissimè innuunt Tribunale fuisse declive, seu devexum, & in anteriori portione Diocletianum sedisse vel stetisse cum Galerio, à tergo verò Daiam. Quæ hypothesis non allatam tantùm difficultatem plurimùm auget, sed indè prorsùs improbabilis est, quòd, ut res sunt, palàm fit, Diocletianum non alibi purpuram deposuisse, quàm ubi Maximianus ipse sumpserat, de quocunque tandem Maximiano volueris intelligere. At, quod jam vidimus, *sumpserat illam* alteruter *Maximianus* in summo loci alti, tribus millibus à civitate distantis; eòdemque, ut novi Cæsares pronuntiarentur, perrectum est: ibidemque adeò Tribunale non declive sanè constructum, sed pro situ loci rectum planumque, absque omni parte superiori vel inferiori. Debet ergò τὸ *susum* schedæ veteris connecti, quale est, cum sequentibus, si quis ex illo sensus confici possit, quod non credo; vel in aliquid aliud mutari, secundùm exempla quæ mox, & post pauca iterùm, subjiciemus.

Ibid. *Susùm.*] Lego *confusus*, ut sit, *Constantinus astabat confusus.* Gale.

Ibid. *Sciscitari*, vel *hæsitare, &c.*] Legendum, *instare.* Vossius.

Sciscitari est à conjecturâ viri doctissimi, [Baluzii nimirùm, ut videre licet, p.306. col.2. & seq.] MS. *stare*, & in margine *hæsitare.* Scripturam quæ in margine habetur, non damnem. Est enim *hæsitare* Latinis dubitare.

(*a*) All people were amased; and since Constantine was standing by, &c. (*b*) *In Criticâ, &c. ad annum Christi* 304. *num.* 3.

Cùm *inter se*, hoc est apud se, in animis dubitarent. *Sciscitari* nimis longè à vestigiis veteris codicis abest. *Gravius*.

Ibid. *Sciscitari.*] Rectius illud, quod eruditissimus Baluzius in margine codicis reperit, *hæsitare*. Vix enim hîc sciscitationi locus est, ob Principum reverentiam silentium imperantem. Puto autem excidisse voculam *illi*, ut fuerit: *Hæsitare illi intrà se*. Tollius.

De sciscitatione quid vir doctissimus dicat, audio, nec contrà hisco. Sed si ob Principum reverentiam nullus erat locus *sciscitationi*, erat certè *susurrationi*. Quarè jamdiù ex duabus vocibus *susùm stare* conficiendum credimus *susurrare*. « *Tunc repentè* » *pronuntiat Severum & Maximinum Cæsa-* » *res. Obstupefiunt omnes. In Tribunali Con-* » *stantinus astabat. Susurrare inter se, nùm* » *Constantini immutatum nomen esset.* Quasi aliis verbis noster scripsisset, concionem totammiris modis ad Severi & Maximini nomina obstupuisse: cùm videlicet non Constantinum, in quem unum paulò antè intenti gaudebant, optabant, & vota faciebant, renuntiari Cæsarem audivissent, sed Severum, & nescio quem Maximinum; continenter verò, eo ipso quòd neminem, qui Maximinus appellaretur, cognoscerent, & Constantinum ad alterutrum latus Galerii adstantem viderent, in suspicionem venisse de mutato forsàn *Constantini* nomine in *Maximinum*, simulque susurrasse inter se: *Num Constantini nomen mutatum est, & ille deinceps Maximinus vocandus?* Favet egregiè Versio Anglica. *All people were amased; and since Constantine wos standing by, some began to ask vvhether he had changed his name into Maximin.*

Lin. 6. *Protraxit à tergo.*] Non dissimiliter Livius, libro 8. de Bello Punico, *Nudi in medium protrahebantur.* Sunt enim propriè in istis exemplis *protrahere & protrahi*, antrorsùm trahere & trahi; *tirer en avant*, inquiunt quotidiè nostrates. Nec alia vis ejusdem præpositionis *in progredi* apud Ciceronem (*a*), ubi post Quintum Fabium Labeonem, seu quem alium, dicit, *ut regredi, quàm progredi mallent*; vel inferiùs apud nostrum capite XI. in *promoti*: *Ac ne impetu populi de carnificum manibus raperentur, promoti militari modo, &c.* Locum vide & Notas.

Lin. 7. *Et exutum vestem privatam.*] Ita hodiè Baluzius, pro, *& exuto vestem privatam*, quæ veteris codicis lectio, eaque primâ vice à viro clarissimo repræsentata, & post illum à reliquis editoribus. Hinc natæ, quæ sequuntur, emendationes cum adjunctis Notulis.

Lege, *Exutum.* Hoc enim refertur ad Maximinum. *Baluzius, ad calcem edit. Paris.*

Lege, *Exutum.* Refertur quippè ad Maximinum sororis Galerii filium. *Editio Ox. An.* 1630. *item Cant. An.* 1685.

Lege, *Exutum veste privatâ;* refertur quippè, &c. ut modò. *Sparkius, in edit. Oxon.* 1684.

Sparkium omnium meliùs emendasse, indicant proxima ista, *purpuram ... quâ se exuit.*

Ibid. *Constituit in medium.*] Quidnî potiùs *constituit in medio*, sicut tot locis apud Ciceronem, & alios, *ponere in medio*, *proponere in medio*, & sexcenta id genus? Videtur sanè ultima littera vocis *medium* originem suam primæ litteræ sequentis vocabuli debere, quod *mirari* est.

Lin. 9. *Huïc purpuram Diocletianus injecit suam, quâ se exuit.*] Purpuram Nicomediæ deposuit Diocletianus ipsis Kalendis Maiis anni CCCV. teste Lactantio (*b*), cui etiam consentit suî oblitus Eusebius... Quanquàm autem instar omnium unus sit habendus Lactantius, sunt tamen & alia, quæ fidem ejus hâc in causâ commendant. *Dodwellus, Dissert. Cypr.* XI. *nu.* 73. Undè tu, quænam alia intelligat & afferat, debes petere: longiora quippè, quàm ut hùc transcribantur.

Ibid. *Huïc purpuram, &c.*] Purpuram diximus deposuisse Diocletianum A. D. CCCV. Aprilis I. si Idatium, Maii I. si Lactantium (*c*) audiemus. Eodem illo die factus est Cæsar Maximinus. Eâdem enim purpurâ, quâ se exuit, illum induit Diocletianus; quod factum etiam innuit Lactantius (*d*) in alio Cæsare Severo à Maximiano Herculio. Et tamen alium illi ab utrisque natalem tribuit Eusebius (*e*) Novembris XX. eundem scilicet, quem Diocletiano Lactantius; nisi fortè quid mysterii illis verbis subesse suspicemur, κατὰ τὴν λεγομένην αὐτῦ γενέθλιον ἡμέραν, quasi diceretur duntaxat, non item verè fuisset ejus natalis... Certum è Lactantio, uno eodemque non anno modò,

(*a*) *Lib.* I. *Offic. cap.* 10. (*b*) *De Mort. Pers. n.* 19. (*c*) *Ibid. c.* 19. (*d*) *Ibid. c.* 26. (*e*) *De Martyr. Pal. c.* 5.

ſed & die depoſuiſſe Diocletianum, ſuſcepiſſe Maximinum. *Dodwellus eâdem Diſſert. Cyp.* XI. *nu.* 78.

Adde Baluzium, p. 307. col. 2. & Cuper. p. 461. col. 1. & ſeq.

Lin. 10. *Diocles iterùm factus eſt.*] Redeundo nempè ad vitam privatam, quam ante Imperium, & cùm adhuc *Diocles* vocaretur, duxerat. Sed ſimulne Diocletianus, ut in Anglicâ verſione traditur (*a*), ad antiquum nomen rediit, adeò ut nollet ampliùs niſi *Diocles* appellari? Aut num etiam poſt imperii abdicationem à ſe vel ab aliis *Diocletianus*, ut in iſto Hieronymi loco (*b*), vocatus eſt: *Diocletianus haud procul à Salonis in villâ ſuâ Spalato moritur?* Digna res certè, in quam penitiſſimè inquirat clariſſimus Epiſcopus Meldenſis, Boſſuetus, qui uno loco (*c*), *fatalem numerum Beſtiæ Apocalypticæ in Diocletiani nomine reperiri poſuit*, alibi verò (*d*), eundem ex numeralibus litteris τῶ *Diocles Auguſtus* eduxit, atque oculis ſubjecit in hunc modum, *DIoCLes aVgVſtVs*, *DCLXVI.* Mihi conſtat, nullum unquàm fuiſſe proprium nomen Diocletiano, ſive dùm adhùc foret privatus, ſive poſtquàm imperio potitus eſt, ſive denique poſt imperii abdicationem, in quo, ſi ad numerales Latinorum litteras è celeberrimi Præſulis methodo reſpiciatur, fatalis, quem vocat, numerus inveniatur. Et verò ante imperium, ut noſter ſuprà ponebat (*e*), vocabatur *DIoCLes*: in quâ voce numerales litteræ, quas ideò majuſculas excudi curavimus, conficiunt duntaxat DCLI. Poſt imperium autem, hoc eſt, imperium adeptus, haud ampliùs *Diocles*, ſed *Diocletianus*, ut omnes norunt, appellabatur: cujus rei vel hic Scriptor eximius teſtis, apud quem quotiès de rebus ad imperium Diocletiani pertinentibus agitur, *Diocletianus* ubique nuncupatur, nuſpiàm *Diocles*. Vide capita VII. IX. XII. XIV. XVII. XVIII. & hoc ipſum paulò antè. Sed jam ex nomine *DIoCLetIanVs* nullo pacto numerus DCLXVI, verùm hic tantummodò DCLVII. emergere poteſt. Ac denique poſt depoſitam à *Diocletiano* purpuram, vel is iterùm priſcò more *Diocles*, vel adhùc ſecundùm recentiorem appellationem, *Diocletianus* nominabatur; quæ ambo, ſicut apparet è præcedentibus, nunquàm erunt explendo Beſtiæ numero ſufficientia.

Scio, ſi ex integris Meldenſis Epiſcopi hypotheſibus (*f*), addita ſemel fuerit privato nomini *DIoCLes* dignitatis vox *aVgVſtVs*, apparituram repentè, ſicut loquitur, numerum *DCLXVI.* Sed, ne multa, quis in hoc argumento ferre poſſit dignitatis vocem *aVgVſtVs* aliter conjungi & repræſentari litteratis hominibus, quàm ſit ex omnibus veterum monumentis copulanda & exhibenda, in quibus ſcilicet nuſpiàm, contrà quàm falsò innuit vir doctiſſimus, invenias de Diocle imperium adepto, *Diocles Auguſtus*, ſed vel *Diocletianus Auguſtus*, ut apud Spartianum: *In animo mihi eſt*, DIOCLETIANE AUGUSTE, *tot Principum maximè, &c.* quibus paria apud Capitolinum in fine Veri (*g*) & Macrini invenies; vel *Imperator Diocletianus Auguſtus*, quomodò ſemper in Codice Tituli Legum, quas Diocletianus, ſive ſolus, ſive cum Maximiano Herculio promulgavit. Codicis, verbi gratiâ, libro VIII. Titulo 7. *Imperator Diocletianus Auguſtus Camerio. Invitus agere vel accuſare nemo cogatur.* Et Titulo XI. libro I. *Imperatores Diocletianus & Maximianus Auguſti.* Sicque alibì millè locis. Atqui numerus, qui Latinis ex *DIoCLetIanVs aVgVſtVs* oritur, adeò non eſt DCLXVI. ut ſit DCLXXII. & qui pariter apud eoſdem ex *IMperator DIoCLetIanVs aVgVſtVs*, conſurgit, adeò

(*a*) He returned to his private name of Diocles, which upon his coming to the Empire he had changed to Diocletian. (*b*) *In Chron. ad an. Abrah.* MMCCCXXXII. (*c*) *In fronte nempè Explicationis capitis* XIII. *Apoc. his verbis*: Le nombre fatal de la Bête dans le nom de Dioclétien. (*d*) *In ipsâ Explic. ad comma* XVIII. (*e*) *Cap.* IX. (*f*) Le nom de Dioclétien avant qu'il fût Empereur, étoit Diocles. Il s'appelloit Diocles devant ſon Empire. *Lact. de Mort.* 9. Et enſuite il quitta la pourpre, & redevint Diocles. *Ibid.* 19. Pour en faire un Empereur, qui eſt ici ce que S. Jean a déſigné par la Bête, il ne faut qu'ajoûter, à ſon nom particulier Diocles, ſa qualité d'Auguſtus, que les Empereurs avoient en effet accoutumé de joindre à leur nom; auſſitôt on verra paroître d'un coup d'œil dans les lettres numérales des Latins, ainſi qu'il eſt convenable, s'agiſſant d'un Empereur Romain, le nombre 666. *DIoCLes aVgVſtVs*, *DCLXVI.* (*g*) *Cùm adhùc poſt Marcum præter Veſtram clementiam*, DIOCLETIANE AUGUSTE, *Imperatorem talem nec adulatio videatur potuiſſe confingere .... Quæ de pluribus collecta Serenitati tuæ*, DIOCLETIANE AUGUSTE, *detulimus.*

* Falli potest; non fallit: dicit enim, non vera forsin, sed vero simillima.

rursùm non est Apocalypticus, ut sit ferè triplo major, hoc est, MDCLXXIII. Fallit ergò, falliturque vir clarissimus. Actumque hoc ipso de toto fermè illius Commentario in Apocalypsin, qui confutatâ nunc hypothesi potissimùm nititur.

Ibid. *Tum descenditur.*] An *è monte*, sicut addidit Maucroixius? Præferam *è tribunali*. Proxima quippè mentio *tribunalis* est. Multòque verisimiliùs magnas illas, quas in eâ scenâ vidimus, personas, Diocletianum, Galerium, Daiam, præcipuè intelligi, quàm easdem cum cunctis insuper Spectatoribus, quod videtur Maucroixius innuisse: *On descend de la montagne.*

Lin. 11. *Per civitatem.*] Et hîc quoque Maucroixii versio pro appellativâ voce *civitatis*, proprium *Nicomediæ* nomen posuit; & ad ejus imitationem Anglica, *thro Nicomedia.*

Ibid. *Veteranus Rex.*] Utpotè qui per viginti annos regnaverat. Ex hoc capite constat, quæ Diocletiano fuerit causa imperio se abdicandi, cujus historiæ arcana primus aperuit Lactantius. Siquidem consilium illud ceperit post persecutionem commotam, reditum à Româ, & peracta vicennalia, cùm illum difficilis morbus mentis suæ statu demoverit. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluz. p. 307. col. 2.

Ibid. *In patriamque dim.*] Videatur Baluzius ibid & Cuperus, p. 462. col. 2.

Lin. 12. *Statim Scutarius.*] Glossaria Labbæi, *Scutarius*, ἀξίωμα στρατιωματικὸν φέρων. ἀσπιδοποιός. Vox itaque geminæ significationis, modò *scutorum fabricatorem* denotans, quod huic loco non convenit; modò *hominem militari dignitate præditum*, & quem sine dubio eædem Glossæ paulò post *Scutigerulum*, Græcè ὁπλοφόρον, nominant; quod jam ab hoc loco non alienum Interpretes de *gregario milite* acceperunt (*a*). Verùm contrà alibi eadem Glossaria, *Scutarium*, ἀξίωμα στρατιωματικόν. Adde Baluzium, pag. 307. col. 2. & Col. p. 375. col. 1.

Lin. 13. *Protector.*] Glossæ Basilicæ, Πριμοσκουτάριοι, ὑπερασπισταὶ, οἱ νῦν λεγόμενοι Προτήκτορες. Est autem Protector, Stipator Imperatoris. Institutus est hic ordo à Gordiano juniore. *Sparkius, in edit. Oxon. Anni 1684. idque, ut ipsemet adjecit, ex Suicero.*

Ibid. *Protector.*] Glossæ Basilicæ, Πριμοσκουτάριοι, ὑπερασπισταὶ, οἱ νῦν λεγόμενοι προτήκτορες; *Primoscutarii, defensores, qui nunc dicuntur Protectores.* Dicti autem sunt Protectores, eò quòd Principis latus protegerent. Institutus est hic ordo à *Gordiano Juniore.* Vide Gloss. Meursii; & Vales. Not. in Amm. Marcel. p. 34. Edit. Parisiensis 1681. *Anonymus Auctor editionis Cantabr.*

Videant verò Lectores φιλαληθέστεροι, an quod ita viri docti post Cedrenum ponunt, Protectorum ordinem institutum fuisse à Gordiano Juniore, (habet enim inter alia Suiceri locus: *Instituti sunt à Gordiano Juniore, ut Auctor est Cedrenus, p. 211.* Μετὰ δὲ τοῦτον ἐβασίλευσεν Γορδίαν μῆνας τρεῖς, ὃς πρῶτος ἐποίησε Κανδιδάτον, καὶ προτήκτορας; *Post hunc, nempè Pupienum, imperavit Junior menses tres. Is primus instituit Candidatos & Protectores*) non una sit ex iis rebus, quarum causâ Casaubonus de Gordianis agens exclamaverit: *Cedrenus verò quas nugas blaterat in Historiâ Gordianorum?* Spartianus enim in Caracallo, qui ante Juniorem Gordianum imperavit, *Protectores* Caracallo tribuit. Verba sunt: *Per Thracias cum Præf. Præt. iter feci. Indè cùm in Asiam trajsceret, naufragii periculum adiit, antemnâ fractâ, ita ut in scapham cum* PROTECTORIBUS *descenderet.*

Ibid. *Protector.*] *Garde du corps.* Maucroix. Qui ita propriam vim vocis nostratibus accuratè expressit. Adde Baluzium, p. 307. col 2. & Col. p. 375. col. 1.

Ibid. *Accepit Orientem calcandum.*] Possint hæc & similia plura juventuti velut exempla invidiæ concitandæ proponi. *Tollius.*

Simile apud Ciceronem Philipp. 2. *In eodem verò Tribunatu, cùm Cæsar in Hispaniam proficiscens, huic conculcandam Italiam tradidisset, quæ fuit ejus peragratio itinerum?* Adde Cuperum, p. 464. col. 1.

Lin. 15. *Jam non pecorum, sed militum pastor.*] Ita ferè Christus Discipulos allocutus est Petrum & Andream, Matth. IV. 19. Δεῦτε ὀπίσω μου, inquiens, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων. *Tollius.*

CAPUT XX.

Lin. 1. *Maximianus.*] Pro quo *Galerius* apud Maucroixium, ne qua, ut apparet, errandi foret occasio ex æquivoco nomine *Maximiani.* Vide suprà, p. 592. col. 1. & seq.

Ibid. *Postquàm senibus expulsis.*] Id est, explicante eodem Maucroixio, *post abdicationem Diocletiani & senis Maximiani.* Con-

(*a*) *Simple soldat.* Maucr. *A comm souldier.* Versio Anglica.

ter quæ antè diximus, pag. 610. col. 1. item Baluzium, p. 308. col. 1.

Ibid. *Quod voluit & fecit.*] *Maximian having now effected which he had projected.* Tralatio Anglica. Undè vel in eorum oculis, qui Anglicè nesciunt, stabilitur optima Columbi emendatio, τὸ *& fecit* in *effecit* mutantis, sicut videre est, p. 375. col. 2.

Ibid. *Se jam solum totius orbis, &c.*] Hoc est, *totius Imperii Romani*, secundùm Anglicam versionem, quam Maucroixianæ (*a*) præferendam esse sequentia ostendunt. Adde Baluzium, p. 308. col. 1. & nos suprà ad caput XVIII.

Lin. 2. *Esse ferebat.*] Vix credam ita primò fuisse exaratum. Malim *esse rebatur*: quod & videri possit Maucroixius legisse. *Galerius se crut maître de l'Univers.* Aliter Columbus, p. 375. col. 2.

Ibid. *Quamvis priorem nominari, &c.*] Vide Baluzium ibid, p. 308. col. 1.

Pag. 211. lin. 1. *Quòd & naturâ mitis esset.*] Elogium, quo mirum sanè foret Constantium Chlorum hîc loci cohonestatum esse, si, ut nuperrimè à clarissimo Apocalypseos Interprete, Meldensi Episcopo (*b*), ita ab hoc Scriptore is Constantius inter majores Ecclesiæ persecutores fuisset putatus. Quid enim minùs proclive, imò magis præter naturam, quàm ut eum, quem sese in persequendis Fidelibus nobilitasse credas, *naturâ mitem* fuisse cum laude memores? Potiùs igitur, quoniam nunc noster Constantio Chloro ejusmodi naturam non sine elogio tribuit, & disertè alibi (*c*) eundem *dissimilem fuisse Diocletiani amborumque Maximianorum* posuit, quin & *dignum qui solus orbem teneret* (*d*), quarè & ille *verum Dei templum, quod est in hominibus, incolume servaverit* (*e*), neque tandem miserè, ut reliqui omnes Dei adversarii, perierit, sed *in lecto suo requiem vitæ, sicut optabat, acceperit* (*f*): potiùs, inquam, visus sit ob ista omnia huic Auctori unus esse ex Ecclesiæ nutritiis & defensoribus, quàm propter nescio quas vanissimas exceptiones, censeatur unus è Christianorum hostibus ac persecutoribus.

Adde Cuperum, p. 464. col. 2.

Lin. 2. *Valitudine.*] Sic capite XXII. *valitudinis.* Cæteræ editiones, *valetudine.* Quâ de re consulendus Dausquius in orthographicis, voc. *Valetudo*, *Valitudo.*

Lin. 3. *Exuere.*] Supple, *purpurâ*, quomodò concisè anteà capite XVIII. *ut ab eo induatur*: ad quem locum pluribus quod oportuit notatum est (*g*).

Lin. 4. *Si à tribus.*] Suis scilicet imperii Collegis. Adde Baluzium, pag. 308. col. 2.

Ibid. *Ipse.*] Id est, explanante meritò versione Anglicâ, *Maximianus*: cùm non jam noster de Constantio, sed de Galerio Maximiano, ut sequentia ostendunt, loquatur.

Ibid. *Licinium vet. cont. amicum.*] Videatur loco proximè indicato Baluz.

Lin. 6. *Ad omnia regenda.*] Mihi, pro *regenda*, non displiceret vicina vox *gerenda.* Neque aliter, credo, apud Orosium, libro VII. capite 4. pro *regi*, emendandum *geri*, id est *fieri* (*h*), his verbis: *Itaque paulatim immutata est illa Tiberii Cæsaris laudatissima modestia, in pœnam contradictoris Senatûs. Nam regi, quæcunque voluntate faciebat, voluptas erat.* Confer Ciceronis locum ex Officiis (*i*), ubi cùm alii: *Ego autem quandiù Respublica per eos regebatur*, legant; alii contrà, inter quos vir gravissimi judicii Grævius: *Ego autem quandiù Respublica per eos gerebatur*, malunt.

Ibid. *Ne filium nominaret, ut posteà, &c.*] Præferam, *ne filium nominaret, & ut posteà in Constantii locum nuncuparet Augustum atque fratrem.* Adde Baluzium, p. 308. col. 2. & Cup. p. 464. col. 2.

Lin. 9. *Vicennalia celebraret.*] Videndus denuò ibidem Baluz.

Ibid. *Ac substituto Cæsare filio suo, &c.*] Locus nimiâ brevitate obscurus. Vult certè noster dicere, consilium fuisse Galerio Maximiano, postquàm illam semel vicennalium celebrationem absolvisset, Severum ante omnia ex Cæsareo gradu ad Augusteum promovere; tùm filium suum Candidianum, sic enim mox appellabitur, Cæsarem substituere, hoc est, Cæsareâ Severi dignitate donare; denique, his peractis, imperium, Diocletiani exemplo, deponere. Nondùm enim Candidianus, cùm hæc Galerius proponeret, potestate vel nomine Cæsaris gaudebat: sed erat olim Severo Cæsari suffi-

(*a*) De l'univers. (*b*) *Ad* 1. *comma capitis* XIII. *Apoc.* (*c*) *Cap.* VIII. (*d*) *Ibid.* (*e*) *Cap.* XV. (*f*) *Cap.* XXIV. (*g*) *Pag.* 647. *col.* 1. (*h*) *Cicero de Senectute*: A rebus *gerendis* senectus abstrahit: Quibus? An iis, quæ juventute *geruntur* & viribus? (*i*) *Lib.* 2. *cap.* 1.

ciendus; quare etiam fortaſsis legendum, *ac ſubſtituto Cæſari filio ſuo*, id eſt, in locum unius è Cæſaribus, quòd eum ſcilicet Galerius pater, non Auguſtum poſt vicennalia, alicujus Auguſti loco, ſed merè Cæſarem facere cogitaret.

Lin. 10. *Filio ſuo.*] E concubinâ nato. Nam ex Valeriâ, utpotè ſterili, nullum ſuſcepit. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid. *Filio ſuo.*] Uxor Galerii Maximiani erat Valeria Diocletiani filia... Nullum ex eâ Galerius Maximianus filium ſuſcepit; ſterilis enim fuit, ut docet Lactantius, capite 50. Loquitur itaque hîc de Candidiano, qui paulò poſt nominatur. *Pagius, ad An. Ch.* 305. *nu.* 6. & 311. *nu.* 12.

Reliqua ex Baluzio petenda, p. 309. col. 1. & ex Columbo, p. 375. col. 2.

Ibid. *Qui tunc erat novennis.*] Scilicet futurus. Ergò eâdem tunc ætate erat Candidianus, quâ Maximini filius, capite L. nempè annorum octo: ſiquidem ante vicennalia Maximianus diem ſuum obiit, capite XXXV. *Tollius.*

Meliùs ſine dubio Interpretes, uti & ſimpliciùs, *qui tunc annos tantùm novem natus erat* (*a*).

Ibid. *Et ipſe deponeret, ita cùm. &c.*] Diſtingue, *& ipſe deponeret. Ita cùm, &c...* Gale.

Primæva, opinor, ſcriptura fuerat, *& ipſe deponeret, & ita...* hoc ſenſu, *etiam ipſe deponeret, ac deindè, cùm Imperii ſummam*, & quæ poſteà. Adde Baluz. p. 309. col. 2. & nos ſuprà, pag. præc.

Lin. 11. *Secundum Cæſarum nomen.*] Quia nempè alterum primariumque erat; quod etiamnùm Imperatores, ad exemplum, verbi gratiâ, Imperatoris Octavii Auguſti Cæſaris, in Edictorum titulis uſurpabant, ut ex hoc Edicto, quod Galerius Maximianus Anno Chriſti 311. emiſit, manifeſtum eſt: IMPERATOR CÆSAR *Galerius Valerius Maximianus*... AUGUSTUS... *Et* IMPERATOR CÆSAR *Flavius Valerius Conſtantinus*... AUGUSTUS.. *Et Imperator* CÆSAR *Valerius Licinianus*... AUGUSTUS, &c. Ideò autem inter alia *Cæſarum nomen*, quandò illud ſibi ſumebant Imperatores, primarium dixi, quia non ſolitarium ſumebant: ſed, ſicut allatus titulus oſtendit, diſertis *Imperatoris & Auguſti* appellationibus conjungebant, utpotè *majores illi qui ſummam rerum tenerent;* cùm iidem è contrario, quandò ad *duos minores, qui è Diocletiani diſpoſitione, majoribus adjumento eſſe debebant*, litteras dabant, ſolitarium Cæſaris nomen Epiſtolis ſuis inſcribebant: undè noſter ſuprà capite IX. *In tantos namque faſtus poſt hanc victoriam elevatus eſt* [*Galerius Maximianus*] *ut jam detrectaret Cæſaris nomen. Quod cùm in litteris ad ſe datis audiſſet, truci vultu ac voce terribili exclamabat: Quouſque Cæſar?* Atque hinc ergò in præſentiâ *ſecundum Cæſarum nomen*, cum notione quâdam minùs nobili & ſecundariâ. Ad primariam verò iſtæc Theodori Metochitæ obſervatio non malè pertineat (*b*), *à Julio Cæſare omnes Romanorum Imperatores dictos eſſe Cæſares...* ἕως Ἰουλίου Καίσαρος, τοῦ μὴ γεννηθέντος. τῆς γὰρ μητρὸς αὐτοῦ θανούσης ἐν τῷ ἐννάτῳ μηνὶ τῆς ἐγκυμονίας αὐτῆς, τὴν κοιλίαν αὐτῆς ἀνατέμνουσι, καὶ σῶον αὐτὸν ἐκεῖθεν ἐκβάλλουσιν. ὅθεν Καῖσαρ ἐλέγετο. ἀφ᾽ οὗ καὶ πάντες Ῥωμαῖοι βασιλεῖς Καίσαρες προσηγορεύθησαν.

Lin. 13. *Hoc conſilia ei oſtendebant.*] Sic ſanè Lactantius non ſcripſit: ne rure quidem ſic loquebantur olim, qui Latinè loquebantur. Manus Lactantii fuit: *Huc conſilia ejus tendebant.* Ultima ſyllaba in *ejus* à priore vitio Scribæ avulſa adhæſit voci ſequenti *tendebant*, ut primò ſcriptum fuerit *ei uſtendebant*; indè *oſtendebant* natum. *Grævius.*

CAPUT XXI.

Lin. 1. *Adeptus igitur maximam poteſtatem.*] Nempè quia Auguſteam aſſecutus, quæ jamdiù omnium maxima erat inter humanas. Athenagoras, verbi gratiâ, initio Apologiæ, quam Chriſtianorum nomine Imperatoribus M. Aurelio & L. Vero, an. Chr. 166. obtulit, inſcripſitque, (ſequor enim in eâ re judicium Pagii ac Toinardi (*c*), virorum eruditiſſimorum) ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΣΙΝ, Μάρκῳ Αὐρηλίῳ Ἀντωνίνῳ, καὶ Λουκίῳ Αὐρηλίῳ Κομμόδῳ ἡ ὑμετέρα, ΜΕΓΑΛΟΙ ΒΑΣΙΛΕΩΝ, οἰκουμένη... Hoc eſt, interpretante Geſnero, IMPERATORIBUS, *M. Aurelio, &c...* *Qui veſtrum imperium*, MAXIMI REGES, *longè latèque per orbem terrarum agnoſcunt;* Vel potiùs ob ſequentia, IMPERATORIBUS *M. Aurelio Antonino & L. Aurelio Commodo... Quâ parte*, MAXIMI REGUM, *orbis veſter eſt:* legendo ſcilicet, non ἡ ſim-

(*a*) Qui n'avoit alors que neuf ans. *Maucroix.* Wo was now only nine years old. *Verſio Anglica.* (*b*) Vide *ejus Hiſtoriam Romanam, initiò.* (*c*) Vide *Criticam Pagii in Annal. Baron. ad annum Chriſti* 177. *num.* 8. & *ſeq.*

pliciter cum aspero, sed ᾗ cum circumflexo insuper, & ἰῶτα subscripto. Adeatur locus. Imò, quo tempore is, de quo hîc agitur, Maximianus è Cæsare Augustus factus est, (agitur autem, ut optimè supplevit Maucroixius *(a)*, de Juniore Maximiano seu Galerio), tunc, inquam, Augustorum potestas Cæsaream ex Diocletiani dispositione tantoperè superabat, ut *duo Augusti*, secundùm nostrum, capite 18. *summam rerum tenerent*, *Cæsares* verò *solùm essent adjumento*: utque deindè, si quandò *Augusti* & *Cæsares* communi vocabulo βασιλεῖς, id est, *Reges* vocarentur, quemadmodùm, exempli causâ, in istis Eusebii (*b*) de Procopio Martyre, ὡς δὲ καὶ τοῖς ΒΑΣΙΛΕΥΣΙ ΤΕΣΣΑΡΣΙ σπένδειν ἐκελεύετο, *Cùm verò* QUATUOR REGIBUS *libare juberetur*, ea demùm locutio, quatenùs ad *Augustos* pertinebat, Βασιλέας τελειοτάτους intelligendos relinqueret, hoc est, *Reges perfectissimos*, seu *summos*; at nonnisi imperfectos & inferioris ordinis, quatenùs spectabat ad *Cæsares*. Qui istam nobis suppeditavit distinctionem, Eusebius est in Historiâ Ecclesiasticâ, libro 8. capite 13. ubi narrans quomodò Constantinus Magnus per milites post patris obitum è Cæsaris loco, quem priùs occupabat, ad superiorem fuerit promotus, dicit, illum renunciatum fuisse ab eis Βασιλέα τελειότατον καὶ Σεβαστὸν, *Regem perfectissimum & Augustum*. Βασιλεὺς Κωνστάντιος... τέλος εὐδόκιμον καὶ τρισμακάριον ἀπείληφε τοῦ βίου... τελευτήσας. τούτου παῖς Κωνσταντῖνος εὐθὺς ἀρχόμενος, βασιλεὺς τελειότατος καὶ Σεβαστὸς πρὸς τῶν στρατοπέδων ... ἀναγορευθείς.

Ibid. *Ad vexandum orbem quem sibi patefecerat animum intendit.*] Locus, meâ sententiâ deteriori modo affectus, quàm ut satis sit illum cum Aboensi editione, nec non Pagio (*c*) & Galeo, in hunc modum distinguere, *ad vexandum orbem, quem sibi patefecerat, animum intendit.* Interpunges ergò, unàque, si mihi credes, emendabis, *ad vexandum orbem; quem ipsi patefecerat, animum intendit.* Hoc est, eum animum, quem toti orbi, (Persarum scilicet consuetudinem, de quâ mox, jam indè à reportatâ de illis victoriâ, palàm & ubique laudando) ita patefecerat, ut nullum esset dubium, quin cunctos olim vellet vexare, ad orbem reapse vexandum applicuit & contendit. Propera quæ sequuntur legere.

Lin. 3. *In servitium se addicant.*] *Servitium* nonnunquàm, & frequentiùs *servitia*, in numero multitudinis, sunt servi ipsi. Cicero Verrinâ 7. cùm interrogasset: *Nulline motus in Siciliâ servorum Verre Prætore?* Paulò post subdidit: *Et tamen cœptum esse in Siciliâ moveri aliquot locis servitium suspicor.* Idem contra Catilinam, Orat. 4. *Ad evertenda fundamenta Reipublicæ Gallos accersivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit.* Alibi rursùm: *Sollicitantur Allobroges, servitia excitantur, Catilina accersitur.* Nunc malim per *servitium*, servitutem intelligere, ob hunc Livii locum: *Rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset.* Ubi nempè, quod noster *addicere se in servitium* dixit, interpretante Livio est, *liberum corpus addicere in servitutem.* Adjiciendus Columbus, p. 375. col. 2.

Lin. 4. *Tanquàm familiâ.*] Quin hîc per *familiam* servi propriè intelligendi sint, dubitare non sinunt cùm præcedentia verba, *ut Regibus suis in servitium se addicant*, tùm quæ antè ad ista capitis 14. notavimus (*d*), *quippè cùm familiam Cæsaris nemo torqueret.* Adde Cuperum, pag. 464. col. 2. & seq.

Lin. 5. *Ex illo tempore victoriæ.*] Ad exemplum Alexandri M. post devictos Persas adorari se more Regum Persarum jubentis, in quorum mores desciverat. *Tollius.*

Antè & post *ex illo tempore victoriæ*, distingui non immeritò volebat *Galeus.*

Lin. 6. *Sic agebat.*] An potiùs *satagebat?* Gale.

Non credam ego. Nam, ut alibì vidimus & monuimus, haud nostro insolens est, ut duo ista verba *agere* & *facere* neutraliter, ac pro eo ipso, quod quotidiè Gallicâ linguâ dicimus *agir*, usurpet. Capite IX, verbi gratiâ, *Exindè insolentissimè agere cœpit.* Ad quem locum, hunc ipsum obiter explicuimus, p. 597. col. 1. & 2. Addo nunc, confirmationis ergò, simillimum è Cypriani Epistolis (*e*): *& in Actis Apostolorum legamus; Turba autem eorum qui crediderant, animâ ac mente unâ agebant.* Confer pag. 583. col. 1. pag. 585. col. 1. Denique Anglica etiam hujus loci versio pro nobis facit, *yet he behaved himself so as, &c.*

Ibid. *Ut & ipse.*) Repone, *ut & ipsam.* Tollius.

Miror quî istud viro docto factu necessa-

(*a*) Galérius, ou le jeune Maximien (c'est le même) étant parvenu, &c. (*b*) *De Martyr. Palæst. cap.* 1. (*c*) *Ad annum Christi* 305. *num.* 7. (*d*) *Pag.* 622. *col.* 1. (*e*) Vide *Epist.* 8. *edit. Pamel.* 1574.

rium visum fuerit, cùm vulgata lectio sensum planiorem commodioremque suppeditet: *ut & ipse*, hoc est, ut ipse quoque, Persicorum Regum exemplo, &c.

Lin. 7. *Honores ademit.*] Vide Cuperum, pag. 465. col. 1.

Ibid. *Torquebantur ab eo non modò Decuriones.*] Etsi posteà Constantinus legem tulerit, ut liceret Decuriones torqueri in crimine falsi. *Editiones Oxon. & Cant.*

Post Baluzium, ut inquiunt, ex Baronio: verùm, ut ipse quod res est dicam, nimis concisè, & vix ad rem, nî cætera, quæ illæ præterierunt, è Baluzio, p. 309. col. 2. adjungantur.

Pag. 212. lin. 2. *Egregii ac perfectissimi viri.*] Quas dignitates honorarias fuisse liquet ex Codice Theodos. libro 6. tit. 37. *Spectabilium* ordinem à Constantino additum olim diximus ad Zosimi lib. 2. Huic tamen loco præcipuè lucem dabit geminus alter Lactantii locus lib. 5. Instit. capite 14. *Nemo Deo pauper, nisi qui justitiâ indiget; nemo dives, nisi qui virtutibus plenùs est; nemo* EGREGIUS, *nisi qui bonus & innocens fuerit; nemo* CLARISSIMUS, *nisi qui opera misericordiæ largiter fecerit; nemo* PERFECTISSIMUS, *nisi qui omnes gradus virtutis impleverit.* Ut nemini possit in dubium venire, quin Lactantius has voces usurpaverit communi tunc sensu & vulgò recepto. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluzium, p. 309. col. 2. & Col. p. 375. col. 2.

Ibid. *Perfectissimi viri.*] Quos credendum sanè fuisse per ea tempora, de quibus noster loquitur, *ex primoribus civitatum*, sicut idem disertè pònit, *primores etiam civitatum egregii ac perfectissimi viri.* Sed adverte, quæso, ex subjecto Codicis Titulo *De perfectissimatûs dignitate* (*a*), ut posteà vel pistores, & ejusmodi homines, *Perfectissimatûs* Codicillos impetraverint, & edicendum propterea fuerit, ne fruerentur. *Imp. Constantinus A. ad Paternum Valerianum. Codicil lis perfectissimatûs fruantur, qui impetraverint, si abhorreant à conditione servili, vel fisco aut curiâ obnoxii non sint, vel si pistores non fuerint, vel non in aliquo negotio constiterint, nec sibi honorem venali suffragio emerint, nec rem alicujus administraverint.*

Ibid. *Et quidem in causis levibus atque civilibus, &c.*] Locus ab antecedentibus magis quàm debuit separatus, nec meliùs conjunctus cum sequentibus. Quânam enim ratione *in causis levibus* egregii illi & perfectissimi viri *videri morte digni* potuerunt? Torti ergò potiùs in causis levibus aque civilibus. In gravioribus autem & criminalibus, si morte digni viderentur, cruces stabant. Compedes verò parati, si pœnam morte minorem promeriti fuisse putarentur. Refingenda ergò omnia in hunc modum, tametsi receptam distinctionem ambæ tralationes secutæ sint: *Torquebantur ab eo, non modò Decuriones, sed primores etiam civitatum egregii ac perfectissimi viri; & quidem in causis levibus atque civilibus. Si morte digni viderentur, cruces stabant. Sin minùs, &c.* Statque pro nobis, ne nescias, & in singulis ferè clarissimus Galæ.

Lin. 3. *Sin minùs.*] *Pour le moins.* Maucroix (*b*). Quasi noster scripserit: *Si morte digni viderentur, cruces stabant, aut saltem compedes parati.* Sed cur *saltem compedes*, si morte digni? Cur non, inquam, semper cruces? Manifestò itaque non refertur τὸ *Sin minùs* ad verba proximè præcedentia, ut sensus sit, *Sin minùs stabant cruces*: verùm, prout antè tetigimus, refertur ad remotiora ista, *Si morte digni viderentur*; sensusque est: *Sin verò pœnam aliquam, quæ morte minor esset, crederentur meriti.* Neque aliud indubiè volebat Reverendissimus Episcopus Sarisberiensis, cùm verteret, *and for lesser transgressions he put them in Irons.* Et propter minores culpas in catenas, vel compedes conjiciebat.

Lin. 4. *In Gynecæum.*] *Gynecæa* ex vi vocis loca significare muliebribus destinata operibus, extra controversiam est. Sed hîc potiùs indigitari crediderim infame illud libidinis servitium, quale etiamnùm in publico suo lupanari à fœminis exigit Ottomannorum Imperator. Neque alia inibi opera præstari, quæ statim sequuntur de Maximiani libidine, satis indicant. *Edit. Oxon. & Cantab.*

Ego verò, cùm illa ne intrà trigesimum quidem caput invenire potuerim, quæ statim sequi dicuntur de Galerii Imperatoris libidine, videamque aliàs propositum propriè huic Auctori capite nostro ostendere, quo pacto Galerius, Augusti semel potestatem adeptus, *orbem terrarum vexaverit, & libertatem hominibus abstulerit*, longè probabilius censue-

(*a*) *Lib. 6. Cod. Theod. Tit. 37.* (*b*) Il y avoit des croix préparées, ou des chaînes pour le moins.

tum Gynecæum, de quo nunc agitur, & in quod noster *matresfamilias ingenuas ac nobiles raptas esse* memorat, textrinum fuisse aliquod publicum, quale jam nobis describet Du-Cangius, quàm publicum Galerii lupanar, ut laudatæ editiones locutæ sunt, seu, ut Anglica, *his Seraglio*. Du-Cangius itaque, inter cætera, voce *Gynæceum*, cum diphthongo in secundâ syllabâ, quæ sine dubio melior ratio scribendi: *Sub Imperatoribus Romanis, extitere* Gynæcea, *seu textrina publica, in quibus* Gynæciarii, *opifices ita dicti, vestibus texendis operam dabant, obnoxiæ cæteròquin conditionis: adeò ut vice pœnæ in ea interdùm loca noxii ac rei amandarentur; quod de viris testatur Sozomenus, lib.* I. *c.* 8. *de fœminis verò Joannes Chrysost. in Epistolâ ad Juniorem viduam, to.* 6. *p.* 300. Maucroixio, ut in suæ versionis margine annotavit (*a*), *Gynæceum locus fuit, in quem ad pœnam & ignominiam mulieres concludebantur.* Adde Baluzium, p. 309. col. 2.

Lin. 5. *In stabulo.*] Præferam, *in fabulo.* Gale. Confer Col. p. 375. col. 2.

Ibid. *Ad quos nullus unquàm servus distendi solebat.*] Id est, ex Maucroixii versione, ad quos ne ullus quidem servus distendebatur; *quoiqu'on n'y attachât pas même les esclaves.* Ob sequentia forsitàn, ex quibus videtur servorum pœna, quòd nullam haberent dignitatem, fuisse ignis. Malebat amicus noster David Martinus, vir reverendus: *ad quos nullus unquàm, nisi servus, &c.* quod nolim damnasse.

Lin. 6. *Lusorium.*] Amphitheatra, ubi publici ludi edebantur. *Edit. Oxon. & Cantab.* Theatrum seu amphitheatrum, ubi ludi publici edebantur. *Pagius* (*b*).

Ibid. *Lusorium.*] Lusorium hîc non est amphitheatrum, in quo ferarum pugnæ edebantur: sed locus in palatio domesticus, animi voluptati destinatus, & cœnationi, seu triclinio Maximiani subjectus. Sequitur enim: *nec unquàm sine humano cruore cœnabat.* Neminem fermè fugit abominabilis illa & fera Romanorum voluptas gladiatorum sanguine convivas pascentium; de quâ plura Lipsius in Saturnalibus. Maximianus autem pro his ursorum semet immanitate oblectavit: undè & *delicias ejus* hanc humani sanguinis effusionem noster appellat. Fortè an & in ipsum triclinium inductis ursis objecti damnati; quod hîc Lactantius diasyrticè *Lusorium* vocet. *Toll.*

Adde Baluzium, p. 309. col. 2. & seq. Cuperum, pag. 465. col. 1. & Columbum, pag. 376. col. 1.

Lin. 7. *Habebat ursos, &c.*] Vin' scire, cur *pedes bestiæ*, quam Joannes Apocal. XIII. 1. 2. recitat se vidisse, *fuerint ut pedes ursi?* Quoniam *Galerius Maximianus*, narrante nostro, *habebat ursos ferociæ ac magnitudinis suæ simillimos*, inquit ad dictum Joannis locum clarissimus Bossuetus (*c*); nisi quòd & istum in rem suam è superioribus (*d*) adducit: *Erat etiam* [*Galerio*] *corpus moribus congruens, statu celsus, caro ingens, & in horrendam magnitudinem diffusa & inflata.* Imò, si qua fides Præsuli, hic libellus quasi perpetuus Commentarius est Apocalypseos.

Ibid. *Habebat ursos, &c.*] Vide Ammianum Marcellinum, XXIX. 3. *Gale.*

Ad ea proculdubiò verba respiciens, quæ extant suprà apud Columbum, p. 376. col. 1.

Lin. 8. *Elegerat.*] Quid si *aluerat?* Gale.

Pauci, credo, admittent. Ursi toto imperii tempore electi, sunt ursi, non simpliciter undique per longum temporis spatium conquisiti ac comparati, sed plurimis aliis corpulentiores & immaniores, ideòque egregiè ab hujusmodi ferarum amatore delecti.

Lin. 9. *Adferri nominatim jubebat.*] Non debere *adducendi* & *adferendi* verba temerè, vel promiscuè adhiberi, ostendit liquidò Plautinus locus, an jocus dicam (*e*)? ubi Calidorus de Pseudolo, quem ad Charinum adducit, *Attuli hunc.* Pseudolus verò statim reprehendens, & succensens, *Quid? attulisti.* Tum Calidorus sese corrigens, atque hominem placans; *Adduxi, volui dicere.* Quod cùm utique constare debeat, spontaneum fuisse errorem Calidori, eumque malitiosum, & facetiæ ergo usurpatum, quæstio jam esse possit, quo animo usurpaverit; hoc est, utrùm Calidorus, non dicendo primâ vice *adduxi hunc*, sed *attuli hunc*, jocari vellet de Pseudolo tanquàm de puero; an potiùs, verbi gratiâ, tanquàm de vitulo, cùm vituli & ejusmodi pecudes adferri soleant humeris quadrupedes constrictæ. Nobis sanè in posteriorem partem inclinat animus. Sed, utcunque sit, ea erat ferocia & magnitudo ursorum Galerii, *ipsius* quippè *ferociæ & magnitudinis*, quemadmodùm paucis antè versibus ponebatur, *simillimorum*, ut nequaquàm probabile sit, voluisse Galerium ita ad se ursos quadrupedes constrictos afferri. An

(*a*) Gynecée, lieu de peine & de honte pour les femmes. (*b*) *Ad an. Ch.* 305. *nu.* 7.
(*c*) *In suâ Explic. Apoc.* (*d*) *Nim. ex cap.* IX. (*e*) *In Pseudolo, Act.* 2. *Sc.* 4. *v.* 21.

ergò *adferri* apud nostrum, pro *adduci*, sicut hodiè non paucarum linguarum idiotismus facilè pateretur? Haud crediderim: sed potiùs jussisse Galerium, ut, quo pacto, majorum nostrorum memoriâ, Tamerlanes Bajazetem ferreæ caveæ inclusum circunducebat: ita rursùs hic, aut ille nominatim in caveâ ligneâ, vel ferreâ apportaretur sibi. Tatianus certè de Alexandro Magno in Oratione ad Græcos differens: Ὅστις, inquit, Ἀριστοτελικῶς πάνυ, τὸν ἑαυτοῦ φίλον διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι αὐτὸν προσκυνεῖν καθείρξας, ὥσπερ ἄρκτον ἢ πάρδαλιν περιέφερε; *Qui prorsùs Aristotelicè amicum nolentem eum adorare*, TANQUAM URSUM AUT PANTHERAM INCLUSAM CIRCUMFEREBAT. Benè itaque Maucroixius ad verbum, *Quand il vouloit passer le tems, il ordonnoit qu'on en apportât quelqu'un.* Adde Cuperum, pag. 465. col. 2.

Ibid. *His homines, &c.*] Ita ad hunc locum disputat Ruinartus, p. 61. Præfationis, quam sinceris suis Actis Martyrum præfixit, quasi qui nunc *homines* dicuntur Galerianis ursis objecti fuisse obsorbendi, nunquàm ex Gentilium sinu, sed singulis vicibus è Christianorum cœtu sumti sint; idque tam frequenter, ut nullâ die sine humano *fidelium* cruore sævissimus Imperator cœnaret; & quasi iterùm Dodwelli in de Paucitate Martyrum sententia sit, agere quidem nostrum hâc pericope de solis Christianis, sed paucissimis. Et verò, postquàm semel Ruinartus hæc nostri verba suo modo in medium attulit: *Quotiès delectari* [*Galerio*] *libuerat, horum* [*ursorum*] *aliquem adferri nominatim jubebat. His homines non planè comedendi, sed absorbendi objectabantur, quorum artus cùm dissiparentur, ridebat suavissimè*, de suo statim subjicit vir doctus: » Nec id rarò fiebat, aut » diebus tantummodò festis, ut contendit » Dodwellus «. Proximè autem ex nostri verbis, *Nec* enim *unquàm sine humano cruore* [*Galerius*] *cœnabat.*

At primò, Dodwellum nonnisi Christianos intelligi voluisse per hujus loci *homines*, nusquàm invenias in totâ Dodwelli Dissertatione de Paucitate Martyrum, in quâ ne tantillulùm quidem vir clarissimus, fuerintne ii homines Gentiles, an Christiani, discussit vel attigit. Et deindè, quòd ipsos tantùm Christianos fuisse Ruinartus non simpliciter innuit, sed evidenter affirmat, hoc adeò ex Auctore nostro liquidum certumve non est, ut contrà constare possit ex iis, quæ paulò antè sub hujus capitis initium traduntur, fuisse illos multò verisimiliùs Gentiles, quàm Christianos. Quinam enim ibi loci ii *homines*, erga quos sic egisse dicitur Galerius, *ut & ipse libertatem hominibus auferret?* Num unicè, vel præcipuè Christiani? Nequaquàm: sed Romanæ terræ habitatores, proindèque, universè & veriùs loquendo, Pagani. *Nam, narrante nostro, post devictos Persas, quorum hic ritus, hic mos est, ut Regibus suis in servitium se addicant, & Reges populo suo tanquàm familiâ utantur, hunc morem nefarius homo* IN ROMANAM TERRAM *voluit inducere, quem ex illo tempore victoriæ sine pudore laudabat. Et quia id apertè jubere non poterat, sic agebat, ut & ipse libertatem hominibus auferret. In primis honores ademit*, quæque posteà. Nec propriè igitur Christiani, sed veriùs, utì dixi, Gentiles fuere ii *homines*, quibus ita sub Galerii principatu libertas & honores adempti. Aut si qui etiam forsitàn Christiani ejusmodi vexationes experti sunt, non certè quatenùs Christiani, sed quatenùs Romani soli incolæ, sicut & Pagani. Atquì ob id ipsum Gentiles pariter potissimùm censendi veniunt *homines*, quos jam noster recitat objectos fuisse Galerianis ursis absorbendos. Quarè videat Ruinartus, cujus judicio Dodwellus non parvâ veterum manu pro suâ Martyrum paucitate ex partium studio abusus est, an non ipse quoque præsenti loco contra Dodwellum ex simili studio sit abusus? Eodem certè nos non duci ostendere possunt, quæ in superioribus plus semel adversùs doctissimum Anglum, diùque antequàm laudata Ruinarti Præfatio lucem vidisset, observavimus (*a*). Sed omninò, in istâ, si quid video, de paucitate Martyrum controversiâ, *intra muros peccatur & extra*, ut ille aiebat; dumque minùs, quàm oporteat, admittit Dodwellus, plures æquo vicissim Ruinartus ingerit.

Lin. 10. *Obsorbendi.*] Editio Aboensis, & novissimè quoque Ruinartus (*b*), *absorbendi.* De quâ emendatione videndus amplissimus Cuperus, pag. 465. col. 2. & seq.

Ibid. *Objectabantur* (*his ursis homines.*)] Noster, c. XXIV. *Sub obtentu exercitii ac lusûs feris illum objecerat;* quo & modo Fragmentum de Constantio Chloro: *Hunc* [*Constantinum*] *Galerius objecit antè pluribus periculis.* Verumenimverò ipsius etiam frequentativi, quod vocant, in simili argumento adhibiti

(*a*) Vide *dicta, verbi gratiâ, ad caput* 2. *pag.* 561. *col.* 2. *& seqq. Item ad caput* X. *pag.* 606. *col.* 2. (*b*) *Pag.* 61. *Præfationis suæ in Acta Martyrum.*

exempla non rara sunt. Virgilius libro 4. Georg.

——— *Et corpora bello*
Objectant.

Idem lib. 2. Æneid.

——— *Et rursùs caput objectare periclis.*

Plura adferre brevitatis causâ supersedeo.

Ibid. *Quorum artus cùm dissiparentur.*] Locutio Lactantiana. Lib. v. Inst. c. 1. *Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem potest pro merito describere, quæ .... dentibus ferreis .... non tantùm artus hominum dissipat, sed, &c.*

Lin. 11. *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit, & exilii primò adversùs Christianos permiserat, datis legibus.*] Nisi rescribatur, *permissa*, quid de hujus loci sensu futurum sit, nescio. *Edit. Oxon. & Cant.*

Malè locum hunc affectum esse, nemo non videt. Sed post *fuit*, legendum est, ut quoque vidit Nicolaus Heinsius, *Id exitii primò adversùs Christianos.* Docet sequentis capitis initium, hanc pœnam primùm in Christianos, dein in alios exercuisse: *Quæ igitur in Christianis excruciandis didicerat, consuetudine ipsâ in omnes exercebat.* Sed nondùm est perpurgatus locus. Quis enim disertissimum Latinorum Ecclesiæ priscæ Doctorum scripsisse credat, *permisit id exitii adversùs Christianos*? Nec *legibus datis*, sed *latis*; & pro *permiserat*, Lactantium exarasse crediderim *promserat*. Totus itaque locus sic videtur refingendus esse: *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit. Id exitii primò adversùs Christianos promserat, latis legibus, ut post tormenta damnati lentis ignibus torrerentur. Promere exitium*, ut *sævissima promere* Tacito XII. Annal. 59. *At Claudius sævissima quæque promere adigebatur ejusdem Agrippinæ artibus.* Et Annal. IV. 57. *Sævitiam & libidinem cùm factis promeret, locis occultantem.* Grævius.

Ibid. *Dignitatem non habentibus, &c.*] An potiùs, *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit*, (*& exilium, quod primò adversùs Christianos permiserat*) *datis legibus*, quæque posteà? Aut num verò, *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit, non exilium (quod primò adversùs Christianos permiserat, &c.*? Malim: *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit,* (*non exilii, quod primò adversùs Christianos permissum erat*) *datis legibus*, & quæ sequuntur. *Gale.*

Ibid. *Dignitatem non habentibus, &c.*] Interpungendum, *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit, & exilii. Primò adversùs Christianos ...* Allix.

Ibid. *Et exilii primò adversùs Christianos permiserat.*] Nullus hîc *exilio* locus. Lego: *& exemplum primò adversùs Christianos præmiserat.* Hæc confirmantur primis verbis Sectionis 22. Quæ interjacent, debent omnia de Christianis intelligi. *Boherellus.*

Ibid. *Et exilii.*] Emendatiùs, *& illam*, legas, nempè pœnam ignis; neque enim hîc *exilio* locus, quod è principio capitis sequentis facilè probari potest. *Tollius.*

Præferam ego: *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit. Et ex illis, primò adversùs Christianos permiserat, latis legibus, &c.* hoc sensu. Atque hactenùs de eorum pœnis, qui dignitate aliquâ eminebant. Qui verò nullam habebant, omnes pariter, quandò puniendi erant, comburebantur; nisi quòd cùm istorum ignobilium duæ essent classes, una nimirùm è Christianis constans, altera autem è Gentilibus, Christiani primi fuerint, in quos Galerius cœperit igne animadvertere. *Videtur velle dicere, Galerium pœnam ignis primò adversùs Christianos permisisse*, inquit ad hunc locum amplissimus Cuperus; quod quid aliud, quàm ea ipsa ponere, quæ ponimus? Confer initium capitis proximè sequentis. Aliter porrò Columbus, suprà, pag. 376. col. 1. & Dodwellus in Dissertatione Cyprianicâ XI. num. 74. sed quorum conjecturæ nondùm nobis, ut ex dictis apparet, probatæ sunt.

Pag. 213. lin. 2. *Et extinctæ.*] Quantùm scilicèt ad flammantia priùs lumina, haud verò quantùm ad calorem, cùm non aliâ de causâ faces illæ accenderentur & extinguerentur, quàm ut continuò post extinctionem flagrantes singulis membris igne lento urendis admoverentur; quod quidem in Versione Anglicâ optimè explicatum (*a*), uti contrà pessimè suppressum in Maucroixianâ (*b*).

Lin. 5. *Spiritus redderetur.*] Vide Baluzium, pag. 310. col. 1.

Ibid. *Quod postremò accidebat. Tunc per multum diem, &c.*] Legendum: *Quod postremò accidebat, cùm per multum diem.* Pagius ad annum Christi 305. num. 7. & ante eum editiones Oxoniensis & Cantabrigiensis. Aboensis, *quod postremò accidebat, cùm per multum diem, decoctâ omni cute, vis ignis, &c.* quæ meliùs, credo, distinxisset, *cùm, per*

(*a*) Then *flambeaux* were lighted and put out, and while they were hot, they clapt them to all the parts of their body. (*b*) On appliquoit ensuite des flambeaux ardens à tous leurs membres.

multum diem decoctâ omni cute, vis ignis ad intima viscera penetrasset.

Quod postremò accidebat, cùm per multum diem... Ruinarti Præfatio in Acta Martyrum, pag. 61.

Lego: *Quos postremò occidebat, cùm*.... Gale.

Lin. 7. *Hinc rogo facto cremabatur. Corpora jam cremata, lecta ossa, &c.*] Legendum: *Hinc rogo facto cremabantur. Corpore jam cremato, lecta ossa.* Editio Oxon. anni 1684. item Cantabr. necnon, monente me clarissimo Grævio, Nicolaus Heinsius, denique Gale.

Ibid. *Corpora jam.*] Desideratur vox *ubi*, vel *postquàm*. Tollius.

Assentirer, nî longè probabilius foret, scriptum olim fuisse à nostro singulari elegantiâ: *Hinc rogo facto cremabantur corpora jam cremata.* Id est, cremabantur acerrimis & amplissimis ignibus corpora, quæ jam lento igne carnifices cremaverant. Præcessit namque proximè: *Quod postremò accidebat, cùm per multum diem, decoctâ omni cute, vis ignis ad intima viscera penetrasset;* paulò superiùs: *datis*, vel *latis legibus, ut post tormenta damnati lentis ignibus urerentur. Qui cùm deligati fuissent, subdebatur primò pedibus lenis flamma tamdiù, donec callum solorum contractum igni ab ossibus revelleretur.*

Scio, nullam disertam præire mentionem de corporibus *jam crematis*, & esse aliàs, rigidè loquendo, aliquid differentiæ inter *uri* & *cremari*, prout ista Minucii Felicis verba indicant: *Quot ex nostris non dexteram solùm, sed totum corpus* URI, CREMARI *sine ullis ejulatibus pertulerunt?* Sed primò non perpetuam esse rigidam illam inter *uri* & *cremari* differentiam, abundè, credo, testantur Glossaria Labbæi, ubi pag. 45. col. 1. & pag. 197. col. 4. legere est, *cremo*, καίω; *cremat*, φλέγει; *uro*, καίω.... φλέγω; hoc est, ubi quantoperè interdùm synonima sint *cremare* & *urere*, declarant Græcæ interpretationes, utriusque Latinæ vocis communes, καίειν, φλέγειν. Et deindè, etsi nulla diserta fiat mentio apud nostrum in antecedentibus de corporibus *jam crematis*, fit certè de corporibus, *ad quorum ima viscera vis ignis penetraverat;* & ita uri, non simpliciter *uri* est: sed, inter alia, *cremari*. Nam aliud quoque est *cremari* sine addito, & *cremari*, ut cum Plinio (*a*) loquar, *in cineres;* quod majoribus illis, verbi gratiâ, noxiis accidit, qui, rogo facto, cremantur, & quorum eàpropter tota corpora, exceptis vulgò paucis ossibus, in cineres abeunt. Tantùm igitur differunt propriè in hoc Auctore *cremari*, *rogo facto*, & *cremari lentis ignibus*, seu, quod idem est, *ita lentis ignibus uri, ut omnis tandem decoquatur cutis, & vis ignis ad intima viscera penetret.* Quarè primùm, si quid judico, insignem loci gratiam corrupit præpostera Librarii distinctio; & nunc Docti cum suo *corpore jam cremato* multò magis corruptum eunt. Sequi porrò possit deinceps per majusculam litteram, *Lecta ossa, & in pulverem comminuta, jactabantur, &c.*

Lin. 8. *In flumine ac mare.*] Editio Aboensis, *in flumina ac mare.* Item Gale.

Ibid. *Flumine.*] Fortè, *flumina.* Editio Oxon. anni 1684. & Cantabr. ex illâ.

Ibid. *In flumine ac mare.*] Rectiùs alii, qui, *in flumina, aut mare*, legunt. *Tollius.*

Adeundus hîc omninò Columbus, pag. 376. ad hæc verba, *Cùm per multùm diem.*

CAPUT XXII.

Pag. 213. lin. 2. *In omnes exercebat.*] Id est, *in omnes sibi subjectos*, secundùm Maucroixii versionem (*b*); simpliciter verò, *in alios*, secundùm Anglicam (*c*). Sed ego sanè, cùm propter notata ad caput præcedens, tum propter mox dicenda, interpretari malim: *in Gentiles & Christianos promiscuè, qui quidem puniendi essent, nec ullam haberent dignitatem, neque ex suâ essent familiâ, vel domesticis.*

Ibid. *Nulla pœna penès eum levis, &c.*] Ex emendatione Baluzii, inquiunt editiones Oxonienses & Cantabrigiensis, cùm in exemplari legatur, *Nulla pœnis eum levis;* quod suo loco (*d*) agnoscit & profitetur ipsemet Baluzius. Sed nonne posset æquè commodè, imò commodiùs altera ista lectio ex manuscripto codice erui, *Nulla è pœnis eorum levis*, referendo nimirùm ad Christianos, de quibus proximè anteà, *Quæ igitur in Christianis excruciandis didicerat?* Haud equidem possum, quin ita credam; quoniam isto pacto noster, qui sub finem præcedentis capitis per occasionem tantùm locutus est de Christianis di-

(*a*) *Plin. in Historiâ Nat. lib. 20. cap. 5. Purgamenta earum cremata in cinerem illinentes.* (*b*) Il se servoit contre tous ses Sujets de la science qu'il avoit apprise dans les supplices des Chrétiens. (*c*) He began to exercise them upon others. (*d*) *Vide pag. 310. col. 1.*

gnitatem non habentibus, qui Galerii Principatu combusti sunt, descenderit posteà ex professo ad universum Christianorum corpus, ponendo, si non totidem verbis, saltem æquipollentibus, non debere quemquam, ideò quòd nonnisi de gravissimo certorum Christianorum supplicio mentio injecta sit, colligere, actum longè aliter fuisse cum cæteris, ac si, putà, reliqui solummodò ad insulas relegati sint, vel in carceres conjecti, aut ad metalla damnati; nam *nullam è pœnis eorum fuisse levem, non insulas, non carceres, non metalla: sed ignem, cruces, feras.* Quæ cùm dici quidem verissimè potuerint ab hoc Scriptore de Christianis specialiter consideratis, nequit è contrario verum esse de Christianis & Gentilibus simul sumptis, nullâ in ipsos levi pœnâ animadversum fuisse à Galerio. Sunt quippè compedes & carceres ex minorum pœnarum genere; & noster præcedenti capite, de primoribus civitatum, quos nemo Christianos vulgò fuisse contenderit, verba faciens: *Si morte*, inquit, *digni viderentur, cruces stabant. Sin minùs*, COMPEDES PARATI; quæ pœna certè levissima est.

Addo, ne cui jam videatur oratio ad illos nullius dignitatis homines redire, de quibus antè breviter; *Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit*, eorum pœnam, ut vel indè patet, ignem fuisse: nostrum verò in præsentiâ ad ejusmodi homines venire, in quos non solo igne sævitum fuerit à Galerio, sed his tribus, *igne, crucibus, feris.* Meliùs itaque, quantùm judico, narratio de toto Christianorum corpore processerit, quàm de aliis quibusvis; quod si verum, tum palàm etiam melius fuerit legere: *Nulla è pœnis eorum levis*, quàm, ut vulgò, *Nulla pœna penès eum levis.* Juvat maximè, quòd cùm, ut de Poëtis taceam, haud rarò prisci solutæ orationis Scriptores *Deûm*, verbi gratiâ, pro *Deorum*, & *Januariûm*, pro *Januariorum*, & ferè perpetuò *nummûm*, pro *nummorum* usurpaverint: ita etiam facilè potuerint Librarii compendiosè *eûm*, pro *eorum* scribere. Mamertinus in Panegyrico Maximiani Herculii: *Bonâ veniâ Deûm dixerim, ne Jupiter quidem ipse, &c.* Ammianus Marcellinus lib. 22. *Allapso itaque calendarum Januariûm die, &c.*

Ibid. *Levis.*] *Lenis.* Ruinarti Præfatio ad Acta Martyrum; sive ita contra ipsius mentem fuerit excusum, sive certo consilio, ut alia alibi. Nolim nimis damnasse. Nec placet tamen, quia cùm noster paulò post, *Jam hæc illis levia fuerunt*, scripserit, clarè apparet, præcessisse potiùs *pœna levis*, quàm *lenis.* De quo nos iterùm aliquid suo loco. Adi nunc sis Baluzium, pag, 310. col. 1. & Columbum, pag. 376. col. 2.

Ibid. *Non insula, non carceres, non metalla, &c.*] Hoc est, sicuti jam post Versionem Anglicam tetigimus, non relegatio in insulas, non conjectio in carceres, non damnatio ad metalla, sed ad ignem, ad crucem, ad feras.

Ibid. *Non metalla.*] Id est, Metalli fodinæ, in quas relegati malefici, uti ab Dionysio tyranno in lautumias. *Tollius.*

Lin. 3. *In illo erant quotidiana.*] Præcessit paulò antè, *in omnes exercebat.* Atque ego libens simili modo scriptum primitùs crediderim hîc loci, *in illos erant quotidiana.* Hoc est, in Christianos, & cum puncto post *quotidiana;* cujus rei ratio proximè sequitur.

Lin. 4. *Et facilia.*] Quo bono sensu potuerit noster dicere, feras, verbi gratiâ, fuisse *in illo*, id est, in Galerio Augusto, *res faciles*, fateor mihi non liquere. Imò, ne quidem legendo, *ignis, crux, fera, in illos erant quotidiana & facilia*, concoquendum magis censeam, feras inter alia dictas fuisse faciles in Christianos. Quamobrem, & quoniam mentio insuper leviorum aliquot pœnarum de Galerii domesticis sumptarum mox occurret, legendum puto: *Ex familiâ, domestici, &c.* ut ita noster ab exterorum suppliciis ad domesticorum pœnas & emendationes transiverit. Cogitavi etiam de istâ correctione, *in illos erant quotidiana & familiaria.* Sed videtur paulò longiùs à veteri libro abesse.

Ibid. *Administratores.*] Glossaria Labbæi, *Administrator*, διοικητικός; *administro*, διοικῶ, διακονῶ; *administratio*, διοίκησις, οἰκονομία. Quarè hîc facilè *Oeconomi* & hujusmodi ministri intelligi possint. *Ses Officiers.* Maucroix. De iis verò, quibus negotia sua Galerius procuranda committebat, maluit accipere clarissimus Burnetus.

Ibid. *Lanceâ emendabantur.*] Supple, in causis, quæ capitis non erant, & quandò nil nisi mores corrigere opus erat. Sequitur enim: *In causâ capitis, &c.* Adde Cuperum, pag. 467. col. 1. & Columbum, pag. 376. col. 2.

Ibid. *In causâ capitis.*] Baluzium vide, pag. 310. col. 1. & seq.

Lin. 5. *Quasi beneficii* [*loco*] *deferebatur.*] Propiùs ad veterem scripturam emendaveris, *Quasi beneficium deferebatur.*] Gale.

Rectè. Est enim τὸ *loco* Baluzii supplemen-

tum. Confer Columbum, pag. 376. col. 2.

Lin. 6. *Bonam mortem.*] Adeantur Baluzius, pag. 310. col. 2. Cuperus, pag. 467. col. 1. & seq. Columbus, pag. 376. col. 2.

Ibid. *Jam illa his levia fuerant.*] Malim, *Jam illa hic, &c.* Boherellus.

Emendo, *Jam illa præ his.* Gale.

Vitium ego non in *his*, sed in *fuerant* latitare arbitror; pro quo adeò rescribendum credam, *fuerunt. Jam illa his levia fuerunt*, hoc sensu. Ita graves erant pœnæ, quibus Galerius Maximianus in omnes cùm Gentiles, tum Christianos, extra suam familiam censendos, & reapse censitos animadvertebat, ut quas de domesticis suis lanceâ emendando, sive etiam caput amputando sumebat, leves ab illis domesticis haberentur. Favent quæ proximè præcesserunt: *Animadversio gladii admodùm paucis quasi beneficium deferebatur.* Estque prætereà, quod antè tetigi, palpabilis oppositio inter superiorem istam veteris schedæ lectionem, quocunque tandem modo sit corrigenda, *Nulla pœnis eum levis;* & præsentem locum, *Jam illa his levia fuerant. Ce que je m'en vais dire n'est rien au prix.* Maucroix. Ac si Auctoris verba sint, *Jam verò hæc præ illis levia sunt. Eloquentia extincta, &c. Yet all these were small matters.* Versio Anglica. Quasi nunc nostri manus fuerit, *Jam illa levia fuerunt*, absque pronomine *his*.

Lin. 7. *Causidici sublati, &c.*] Cuperum vide, p. 468. col. 2.

Ibid. *Jureconsulti.*] Id est, ex Anglicâ versione: *Jurisperiti; All that were learned in the law.*

Lin. 8. *Litteræ autem inter malas artes, &c.*] Adeundus iterùm, ubi jam dixi, Cuperus.

Lin. 9. *Execrati.*] Passivè, ut mox, *metiebantur*; & suprà, *dominabantur.* Tollius.

Poterant & ex aliis, meliorisque notæ, Scriptoribus exempla benè multa afferri. Cicero, verbi gratiâ, in Antonium: *Attuleras domo meditatum.. scelus.* Horatius, libro 1. Carm. Od. 1. *bellaque matribus detestata.* Justinus libro 7. capite 3. *executo regis imperio.*

Lin. 10. *Judices militares, &c.*] Hoc est, fuere autem ii Judices, non togati, & legum periti; sed, contra omnem usum ac rationem, homines militaris ordinis, qui ne quidem scirent quid humaniores essent litteræ. Quod istos Ennii versus (*a*) in animum mihi inter alia revocat:

Pellitur è medio sapientia, vi geritur res.
Spernitur orator bonus, horridus miles amatur.
Haud doctis dictis certantes, sed maledictis,
Miscent inter sese inimicitias agitantes.
Non ex jure manu consertum, sed magè ferro
Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solidâ vi.

Adde Cuperum, p. 468. col. 2.

CAPUT XXIII.

Pag. 214. lin. 1. *Omnium fuit.*] Præferam, *initium fuit.* Gale. Quod mihi valdè placet.

Lin. 2. *Census in provincias, &c.*] Tertullianus libro De Fugâ in Persec. capite 12. *Tanta quotidiè ærario augendo prospiciuntur remedia censuum, vectigalium, collationum, stipendiorum:* ubi licèt quid is per singula intellexerit non clarè videas, vides tamen cum quibus noluerit census propriè dictos confundi. Maucroixius ad marginem suæ versionis: *Une imposition sur les personnes, sur les bêtes, sur les terres labourables, arbres fruitiers, vignes.* Quasi dicas: Impositum quidpiam hominibus, pecudibus, arvis, frugiferis arboribus, vineis.

Ibid. *Semel missus.*] Imò, *simul missus.* Gale. Quod iterùm maximè probo, vel ob præcedentia ista: *Illud* PUBLICÆ *calamitatis &* COMMUNIS *luctûs fuit;* ut si nunc cum editione Aboensi, aut etiam aliquantò plus quàm illa, post *missus* distinguas, habiturus sis locum, meâ sententiâ, præclarè constitutum, hoc pacto: *At verò illud publicæ calamitatis & communis luctûs initium fuit, census in provincias & civitates simul missus.* Tùm, *Censitoribus, &c.* Favet autem in singulis ferè versio Anglica: *He also took care to involve the whole Empire into a general calamity, and under a common grievance, by the new Tax that the laid both on the Cities and Provinces.*

Ibid. *Censitoribus, &c.*] Ulpianus, ne quos alibì sæpissimè nominatos *Censores* videre est, tu nunc mireris à nostro *Censitores* vocari, Ulpianus, dico, ipse quoque nostri

(*a*) *Ex lib.* VIII. *Annal.*

vocabulum, ab antiquo verbo *Censio* derivatum, non semel duntaxat, sed iterùm iterùmque usurpans, *Illam*, ait (*a*), *æquitatem debet admittere* CENSITOR, *ut officio ejus congruat relevari eum, qui in publicis tabulis delato modo frui certis ex causis non possit. Quarè etsi agri portio chasmate perierit, debebit per* CENSITOREM *relevari. Si vites mortuæ sint, vel arbores aruerint, iniquum, eum numerum inseri censui. Quòd si exciderit arbores, vel vites, nihilominùs eum numerum profiteri jubetur, qui fuit censûs tempore; nisi causam excidendi* CENSITORI *probabit.* Quem nos locum, ut ut longiusculum, eò magis hùc transferendum duximus, quòd alio nomine ad sequentium intelligentiam futurus sit utilis. Adde Cup. p. 469. col. 1. & Col. p. 376. col. 2.

Lin. 3. *Hostilis tumultûs & captivitatis horrendæ species erant.*] Sensus facilè esse possit, tunc uno eodemque tempore duæ diversæ rerum imagines sese oculis per totum Imperium Romanum ingerebant: una scilicèt *hostilis tumultûs*, id est belli, sicut antè (*b*) tetigimus ad hæc verba, *ut erat in omni tumultu meticulosus*; altera autem *horrendæ captivitatis.* Videat nihilominùs eruditus Lector, an non fortassis epithetum *horrendæ* pertineat potiùs ad nominativum pluralem *species*, quàm ad genitivum *captivitatis*, hoc ordine, *erant horrendæ species hostilis tumultûs & captivitatis.* Quidquid placuerit, noster rursùm capite XXVI. *Cùm statuisset censibus institutis orbem terræ devorare, ad hanc usque prosilivit insaniam, ut ab hâc* CAPTIVITATE *ne populum quidem Romanum fieri vellet immunem.*

Lin. 4. *Agri glebatim metiebantur.*] Quid sit *agros glebatim metiri*, neminem video qui dixerit. Imò Interpretum versio ita est, ac si vox *glebatim* hìnc prorsùs abesset (*c*); quam tamen in MS. Codice extare non modò certum est, sed plurimùm etiam ad enormitatem Galeriani censûs hoc aut illo pacto repræsentandam facere. Quid ergò sunt, vel verisimiliùs esse queant *agri glebatim mensi*? Nam primò sanè res ipsa factu impossibilis, neque omninò qualis illa, cujus mentio apud Jurisconsultum Paulum his verbis (*d*): *Quod autem diximus, & corpore & animo adquirere nos debere possessionem, non utique ita accipiendum est, ut qui fundum possidere velit, omnes glebas circumambulet: sed sufficit, quamlibet partem ejus fundi introire, dùm mente & cogitatione hâc sit, uti totum fundum usque ad terminum velit possidere.* Facillimum certè cuivis, qui vel amplissimum fundum cupiat emere, omnes illius glebas simul ac semel, in nullam fundi partem introeundo, sed per totum circuitum spatiando, circumambulare. At quis unquàm singulas cunctorum imperii Romani agrorum glebas potuit metiri? quæ diserta vis hujus loci, *Agri glebatim metiebantur.* Profectò nemo. Et jam, si quis id invidiosissimâ hyperbole scriptum fuisse existimet, simili igitur hyperbole subjecerit noster, *vites & arbores numerabantur*, cùm hæc ultima tam hyperbolen sapiant, quàm priora. Verùm in his ultimis nullam penitùs esse hyperbolen, ostendit *forma censualis*, jam indè ab Ulpiani temporibus inventa & præscripta, quâ, qui vineas aut olivarum jugera habebant, tenebantur quot in unaquâque vineâ vites haberent profiteri, itemque quot in singulis olivarum jugeribus arbores. *Formâ censuali cavetur, ut agri sic in censum referantur; Nomen fundi cujusque, & in quâ civitate & quo pago sit, & quos duos vicinos proximos habeat, & id arvum quod in decem annos proximos satum erit, quot jugerum sit; vinea quot vites habeat, oliva quot jugerum, & quot arbores habeat.* Dig. libro 50. Titulo 15. nu. 4. §. 1. Ne hîc iterùm quæ paulò antè (*e*) ex eodem Ulpiano descripta sunt, adferantur. Quocircà nec magis videtur noster potuisse in præsenti loco per hyperbolen, *Agri glebatim metiebantur* scripsisse; sed historicè potiùs id quod res erat narrasse; quâ de re ipsâ ego nunc sic conjicio.

Genus illud pensitationis, quod olim Senatores suarum possessionum causâ Principi præstabant, *glebæ* nomine inter cætera vocabatur; & *gleba Senatoria*, itemque *aurum glebale*, & *aurum oblatitium*, quia non *canonis* vel *indictionis*, sed quodam *oblationis* genere à Senatoribus exigeretur, sicut partim ex utroque Juris Codice, partim autem è Symmachi & Synesii Epistolis certissimum. Atque ego propterea facilè ante omnia crediderim, agros, pro quibus ita Senatores *glebam* pendebant, *glebatorum*,

(*a*) *Digest. lib.* 50. *Tit.* 15. §. 4. De eo, qui in publicis tabulis delato modo frui non potest. (*b*) *Pag.* 593. *col.* 2 *& seqq.* (*c*) On mesuroit les terres. *Maucroix.* All mens fields were measured. *Versio Anglic.* (*d*) *Digest. lib.* 41. *Tit.* 2. *De acquir. vel amitt. possess.* *L.* 3. §. 3. (*e*) *Col. præc.*

vel *glebaticorum*; aut fortassis etiam *glebatitiorum* cognomen esse sortitos. Eosdem porrò, quia dicta Senatorum gleba sub *oblatitii auri* nomine, id est, quasi ultrò in ærarium inferebatur, nequaquàm obnoxios fuisse mensuræ in pristinis censibus: sed in illo demùm Galerii cessasse veterem immunitatem, ut in posterùm scilicèt Senatores pro cujusque fundi quantitate & modo suam *glebam* solvere cogerentur; huncque tandem Scriptorem ob ea cuncta simul sumpta, specialiter verò ut, quam dixi, censûs enormitatem in quibuscunque posset, notaret, scripsisse quondam unâ litterâ minùs quàm vulgò, eâque valdè verisimiliter prognatâ lapsu temporis ex initio sequentis vocabuli, *Agri glebati metiebantur.* Nî & forsàn potiùs, *Agri glebatici*, aut *glebatitii.* Utcunque sit, tàm benè *glebatus* à glebâ, & à glebatus *glebaticus* seu *glebatitius* esse possint, quàm à barbâ *barbatus*, & ab oblatus, *oblatitius*; ab adscriptus, *adscriptitius. Aurum* enim *oblatitium* jam antè in hoc ipso argumento habuimus; & *servi glebæ adscriptitii* omnibus noti sunt. Quid? quòd ipsummet adjectivum *glebaticus* in Testamento Perpetui Turonensis Episcopi, qui sæculo quinto exeunte mortuus est, reperitur; ubi loci *servitutis glebaticæ & transmissibilis* mentionem fecit: ut si nunc proindè vice *agri glebatim*, *agri glebatici* legere volueris, non futura sit ultima vox sine exemplo. Hæcque mea de hoc loco symbola, interim dùm meliores à viris doctis expectamus. Primi enim scrupulum de receptâ lectione movimus.

Ibid. *Metiebantur.*] Passivè, aiebat suprà Tollius; quod sequentia exempla confirmabunt. Arnobius: *Orbe si sol amplior, an pedis unius latitudine metiatur?* Cato, capite 146. *Modio oleario mensum dato unguinis pondo X.* Curtius, libro 3. *Ex pecuniâ deindè Babyloniâ ... ducenis* [*denariis*] *pedestrium stipendium mensum est.*

Ibid. *Vites & arbores numerabantur.*] A Censitoribus nempè, contra veterem formam censualem, quâ, sicut qui quidpiam possidebant, ipsi pro jure res suas, putà vites & arbores, æstimabant deferendo, (*Omnia* enim *ipse qui defert, æstimet*, inquit suo loco Ulpianus) ita eorumdem erat suas quoque vites & arbores professionis gratiâ numerare, & numerum deindè profiteri, ut è sequentibus istis cognoscitur: *Quòd si exciderit arbores, vel vites, nihilominùs eum numerum profiteri jubetur, qui fuit censûs tempore* (a). Confer verba *Formæ censualis* præcedente paginâ allata.

Lin. 5. *Animalia omnis generis scrib.*] Cuperum vide, p. 469. col. 1.

Ibid. *Hominum capita notabantur, in civitatibus urbanæ, &c.*] Malim, *hominum capita notabantur in civitatibus*, cum duobus punctis. Tùm, *urbanæ ac rusticæ plebes adunatæ.* Gale.

Possit omninò uterque legendi modus suos invenire amatores ac defensores. Et primus quidem, quoniàm recepta distinctio eum ultrò sensum suggerit, quem ampliss. Cuperus sequitur suprà, p. 469. col. 1. ad hæc verba: *Censitoribus ubique diffusis*: altera verò, ob istam vicissim editionum, quæ Oxonii & Cantabrigiæ prodierunt, annotationem: » Hic Lactantii locus confirmat » Gothofredi conjecturam, qui ex libro 2. » Cod. Theod. *De Censu* collegit, mutationem » aliquam à Galerio factam esse per Lyciam » & Pamphiliam, nimirùm urbanam plebem » capitationi subjectam. » Vides enim, ut ea observatio priori membro Galeanæ distinctioni faveat, *hominum capita notabantur in civitatibus.* Dicam aliquid ampliùs. Præcessit in ipso hujus Sectionis initio: *Census in provincias & civitates semel missus*: quæ ipsa quoque pericope non leviter secundam Galei distinctionem stabilit, *urbanæ ac rusticæ plebes adunatæ.* Et vulgatam tamen sequi malumus cum Cupero, quàm Galeanam, propter dicenda notâ proximâ in fine.

Lin. 6. *Adunatæ.*] Tanquàm unum ac diversum corpus eodem modo censitæ. *Tollius.*

Ibid. *Adunatæ.*] Emendo, *adæquatæ.* Gale.

Quasi sententia sit, olim quidem ejusmodi discrimen inter urbanas ac rusticas plebes intercessisse, ut agricolæ censerentur, non urbium cives: sed id tandem discriminis, cùm in ipsis etiam civitatibus hominum capita notarentur, cessasse, & utrasque pari modo fuisse habitas; quod memoratâ distinctionis mutatione prorsùs niti, nemo non videt. Verùm, vel nil mutando, diversus ab isto sensus commodusque confici potest. *Adunari* quippè apud idoneos auctores dicuntur propriè res & personæ, quæ priùs sparsæ, in unum posteà fasciculum vel locum coguntur. Plinius, libro 19. capite 2. *Vulsum* [*spartum*] FASCIBUS *in*

(a) *Dig. lib. 50. Tit. 15. num. 4. §. 1.*

acervo

acervo ADUNATUM *biduo*, *tertio resolutum*; SPARGITUR *in sole siccaturque*, ET RURSUS IN FASCIBUS *redit sub tecta*. Justinus, libro v. capite 9. *Repletur Græcia Atheniensium exulibus : quod etiam ipsum auxilium cùm miseris eriperetur . . . omnes se Argos & Thebas contulere . . . Thrasybulus ...* ADUNATIS EXULIBUS, *castellum Phylen .. occupat.* Denique noster in fine capitis xv. SPARSI *enim milites per diversas regiones fuerant*, & ADUNARI OMNES *angustiæ temporis non sinebant.* Quò fit ut facilè noster, & ex optimo Latinitatis usu, tam de plebeiis urbium incolis, quàm de immensâ rusticorum multitudine, quæ à prisco tempore per campos sparsa, in urbes censûs causâ venerat, potuerit dicere, *urbanas ac rusticas plebes adunatas fuisse in civitatibus*; hoc est, coactas. Præsertim, cùm proximè alia loca nominentur, ubi per id tempus ruricolæ cum oppidanis miserrimo modo adunati sint: *fora* nempè *omnia*.

Ibid. *Foras omnia.*] Editio Aboensis, *fora omnia* : quæ & Galei emendatio, nostraque. Adde Col. p. 376. col. 2.

Ibid. *Gregibus familiarum.*] Non jam quomodò noster anteà *familiam* pro servis ponebat hâc pericope (*a*) : *Nihil usquàm reperiebatur, quippè cùm familiam Cæsaris nemo torqueret*; atque alibì (*b*) : *Hic mos* [*Persis*] *est, ut Regibus suis in servitium se addicant, & Reges populo suo tanquàm familiâ utantur* : sed quomodò nonnunquàm apud veteres vox *familia* unà patrumfamilias, sobolem & servos complectitur, quod sequentia ista clarissimè ostendunt : *Unusquisque cum liberis, cum servis aderant.*

Lin. 8. *Filii adversùs parentes suspend.*] Cuper. vide, pag. 469. col. 2.

Ibid. *Fidelissimi quique servi contra dominos vexab.* [Contra regulam Juris, quæ vetat servos in dominorum caput interrogari. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluzium, p. 310. col. 1. & Cup. rursùs, p. 469. col. 2.

Lin. 10. *Si omnia defecerant, &c.*] Locus obscurus & ambiguus. Aut vult enim noster dicere : Quòd si hæc omnia (filiorum nempè adversùs parentes suspensio, & fidelissimi cujusque servi contra dominos vexatio, uxorumque adversùs maritos) nullam tandem extorserant confessionem, tunc ipsi contra se, quoniàm cætera frustrà fuerant, torquebantur. Vel, ut malim, sensus est: Si qui essent contra quos, quia jam uxoribus, liberis, servis carerent, aut quòd nunquàm istorum quidpiam habuissent, nec uxores, nec liberi, nec servi possent torqueri, ipsi tunc contra sese adhibebantur, & gravissimis urgebantur tormentis.

Ibid. *Ipsi contra se torqueb.*] Vide Columb. p. 377. col. 1.

Lin. 11. *Adscribebantur quæ non habebantur.*] Id est, in tabulas censûs referebantur etiam illa, quæ tormentis coacti possidere se profitebantur, licèt ea reverà non haberent. Undè mox : *Et duplicabatur semper, illis non invenientibus, sed, ut libuit, addentibus, ne frustrà missi viderentur.* Tollius.

Ibid. *Quæ non habebantur.*] Præferam, *quæ non fatebantur.* Gale.

Sensui, quem nunc Tollius ex vulgatâ lectione eruebat, favet apertissimè Maucroixius, qui verterit : *Et quand la douleur avoit arraché quelque aveu de leur bouche, il passoit pour véritable.* Nec, ut ingenuè dicam, video cur debeat displicere.

Ibid. *Nulla ætatis, valitudinis excusatio.*] Videtur semel excidisse culpâ Librariorum *nulla*, & Lactantii manus fuisse : *Nulla ætatis, nulla valetudinis excusatio.* Malebat Nicolaus Heinsius : *Nulla ætatis aut valetudinis excusatio.* Grævius.

Ibid. *Nulla ætatis, valitudinis excus.*] Elegantius : *Nulla ætatis, valetudinis nulla excus.* Sic autem loqui noster amat, ut cap. xvi. *quem nullus hostis expugnet, nullus laqueus induat.* Et simili ferè ratione, capite xxi. *quorum hic ritus, hic mos est.* Tollius.

Ibid. *Valitudinis.*] Et hîc rursùm aliæ omnes editiones, *valetudinis.* Quod cùm ita pergant facere, ac si qui illas curarunt, crediderint scripturam veteris Codicis nullo pacto posse defendi, ecce contra quàm suprà constitueramus, quid in eam rem notatum sit à Dausquio in Orthographicis. » Promunt, inquit, ex Horatio, *dura valetudo.* Amplector. At cùm propè infinita » varient in Orthographiâ, cùm *Genitrix* » scribatur per i, ac per e *Genetrix*, cur » non etiam *valitudo*? Certè Supinum est » *Valitum*, undè *Valiturus* Livio, libro 35. » ne quod aliud per somnium nobis objiciant. Et observavi, Vulcanium edere semper in Apuleio *Valitudo* per i, Lipsium » scribere, itaque esse correctissimæ Justini » editioni Parisinæ. » Hactenùs Dausquius qui, si hodiè viveret, anè nollet alterum scri-

(*a*) Cap. XIV. (*b*) Cap. XXI.

bendi modum scientissimo Latinitatis Grævio magis placere; quem & ideò præferimus, nec dubitaret certè Dausquius ipse Lipsiano & Vulcaniano usui anteponere.

L. 12. *Ægri & debiles deferebantur.*] In sellis putà, aut lectulis, sicut ii de quibus, Act. v. 15. ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων. Beza: *Adeò ut in plateas efferrent ægrotos, & ponerent in lectis ac grabbatis.*

Ibid *Parvulis adiciebantur anni, senibus detrahebantur.*] En tibi utriusque rei causam ex Ulpiano, de Censibus *(a)*, ubi ille: *Ætatem*, ait, *in censendo significare necesse est, quia quibusdam ætas tribuit, ne tributo onerentur. Velutì in Syriis à quatuordecim annis masculi, à duodecim fœminæ usque ad sexagesimum quintum annum tributo capitis obligantur. Ætas autem spectatur censendi tempore.* Adde Cuperum, p. 469. col. 2.

Ibid. *Adiciebantur anni.*] Ita jam rursùs è veteri membranâ Baluzius, qui ex eâdem quoque in fine capitis 35. *ut eum de secundo loco reiceret in quartum.* Reliquæ omnes editiones, *adjiciebantur*, & *rejiceret*, suis locis. *Secunda in his verbis* [*adjicio, ejicio, injicio,*] *per duo* ji. *non per unum scribenda est*, inquit Gellius, libro 4. c. 17. Sed *Lapidum & Auctorum tenor non unus*, ait vicissim Dausquius in Orthographicis, *v. Adjicio.*

Imò, *Adicere* antiqua scriptio, pro *adjicere*, quam in omnibus optimæ notæ libris inventam viri docti testantur, ait anoymus Autor Notarum ad Dictyn Cretensem, pag. mihi 188.

Pag. 215. lin. 1. *Quæ victores adversùs victos jure belli fecerant, ea ille, &c.*] Sic hodiè Baluzius, iisque de causis, quas videre licet, p. 310. col. 2. Idem anteà cum MS. Codice: *Quæ veteres adversùs victos jure belli fecerant, & ille...* Neque aliter sanè cæteri editores, etsi, quod jam proximè videbitur, neutra emendatio sit recens.

Ibid. *Quæ veteres.*] Lege, *quæ victores.* Prima Baluzii editio in Addendis. Item Oxoniensis, an. 1680. ad calcem; atque suprà Columbus, p. 377. col. 1. Confer dicenda, col. seq.

Ibid. *Et ille.*] Legendum, *ea ille.* Edit. Oxon. & Cant.

Lin. 3. *Quem Trajanus Daciis.*] Sub quo [scilicet] post duas expeditiones (Dacia) in provinciam redacta est, & proindè vectigalis facta. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid *Pœnæ gratiâ victor imposuit.*] Rectè ergò paulò anteà vocabulum *victores*, pro *veteres*, quod in MS. legitur, viri docti substituerunt.

Lin. 4. *Pecuniæ pro cap. pendeb.*] Cup. vide, pag. 469. col. 2. & seq. Columb. verò, p. 377. col. 1.

Lin. 5. *Et merces pro vitâ dabatur.*] Quis hæc, ut sonant, intelligat? Corrige meo periculo: *Et merces pro vitâ dabantur. Merces* nempè à *merx, mercis*, non *merces, mercedis.* Sensus est: Et quia tanta erat capitatio, ut quidquid pecuniæ habebant pro capitibus penderent, cogebantur illi, quotiès ad victum necessaria comparanda erant, suas merces pro cibis dare. *Merces* itaque vox pluralis est, non singularis. Et quòd ad *vitam*, pro victu seu alimento, exemplum tibi, si requiras, suppeditabit Terentius in Phormione *(b)* his versibus:

> *Pauper, cui opera vita erat, ruri ferè*
> *Se continebat.*

Undè meritò novissimus Paraphrastes, *Pauper, qui labore rustico, atque operâ victum quærebat.* Quâ in re palàm Latinorum *vita* Græcorum Βίω, qui *vitam* & *victum* promiscuè notat, respondet. Maucroixius, si ipsum sequi malueris: *La liberté de respirer s'achetoit à prix d'argent.* Ad verbum, Respirandi libertas argento redimebatur. Versio autem Anglica, si & ipsa forsàn tibi magis placitura sit: *After that all men vvere thus listed, then so much money vvas laid upon every mans head, as if he had been to pay so much for is life.* Id est, postquàm ita omnes descripti sunt, tanta vis pecuniæ in cujusque caput fuit imposita, quanta si vel de redimendâ cujusque vitâ fuisset actum.

Ibid. *Hisdem Censitoribus.*] Sic capite 31. *super hisdem hominibus*; & capite 34. *ut hisdem erat libitum;* & capite 48. *cum hisdem à nobis indultum esse pervideas*; imò, postremo illo capite, *hisdem Christianis*, ter. Quod non observarem, nisi ita hic Auctor & Ennianum *isdem*, & Ciceronianum *eisdem*, & aliorum rursùs *iisdem*, videretur æqualiter damnasse, atque omnibus τὸ *hisdem*, ut πολλῶν ἀντάξιον ἄλλων, prætulisse; cujus tamen vocis nulla mentio apud Ciceronem in Oratore, quo ipse loco judicium suum de tribus prioribus loquendi modis interponens, sic

(a) *Digest. lib. 50. Tit. 15. §. 3.* (b) *Act. 2. Sc. 2. v. 16. 17.*

habet : « *In templis iisdem* probavit [Ennius (*a*) :] at *eisdem*, erat verius ; nec tamen *eisdem* opimius : malè sonabat *iisdem.* Impetratum est à consuetudine, ut peccare suavitatis causâ liceret. «

Lin. 6. *Et duplicabatur semper, &c.*] Nullo sensu, confidenter dicam, nisi sic distinxeris : *Et duplicabatur semper, illis, non invenientibus, sed ut libuit, addentibus, ne frustrà missi viderentur.* Hoc est : Et illi quidem tributa, & hujusmodi alia, sedulò semper duplicabant ; non quòd sanè plura, ob quæ pendenda essent, invenirent : sed quòd *plura* pro libitu adderent, ne viderentur incassùm missi. Præcessit quippè proximè, *alii super alios mittebantur tanquàm* PLURA *inventuri.* Undè mox τὸ *non invenientibus* breviter dictum, pro *non plura invenientibus*, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ; & mox rursùm, *sed, ut libuit, addentibus*, pro *sed plura, uti libuit, adjicientibus*, eodem pacto.

Lin. 9. *Et nihil minùs solvebantur.*] *Et nihilominùs.* Editio Aboensis. Item Gale.

Lin. 10. *Nec mori saltìm gratìs.*] Editio Cantabr. *saltèm* : de quo scribendi discrimine consulendus Dausquius in Orthographicis. Distinguebat porrò non malè totum hunc locum Aboensis, hoc modo, *ut nec vivere jam, nec mori, saltìm gratìs liceret.* Adde Columbum, p. 377. col. 1.

Lin. 11. *Ab omni genere injuriæ tutos.*] Veteris schedæ lectio est : *ab omni genere injuriâ & atis.* Ex quibus ultimis cùm in primâ editione Baluzius *injurietatis*, non sine vocis defensione, fecisset, sequentes omnes ad hanc usque similiter excuderunt. Idem tamen paulò post legendum esse, *injuriæ tutos*, monuerat in Addendis, delendamque priorem suam notam ad hunc locum: quarè nec illam notam suprà videas, sed aliam pro eâ, p.311. col.1. sicut nec hîc ampliùs vocabulum *injurietatis*, sed *injuriæ tutos.*

Ibid. *Injurietatis.*] Leg. *injuriæ tutos.* Vossius.

Ibid. *Injurietatis.*] Insolens hoc verbum juris Latini facere voluit Baluzius exemplorum aliquot auctoritate, sed vano conatu, uti & ipse fatetur, qui in emendationibus, quas ad calcem sui operis adjecit, fide indubitatâ legendum asserat, *injuriæ tutos.* Edit. Oxon. & Cant.

Lin. 12. *Atquin homo impius.*] Acerbius erit, si ironicè legas, *atquin homo pius* ; & sic Lactantium scripsisse arbitror. *Tollius.*

Nolim negasse, quanquàm mox non *misericordem*, sed *immisericordem* legendum esse sim conjecturus. Adde Columb. p. 377. col. 1.

Ibid. *Misertus est illis.*] Locutio hæc illorum temporum est. *Tollius.*

Nicolaus Heinsius emendabat : *miseratus est illos.* Grævius.

Distinguunt post *illis* Aboensis editio, & Galeus.

Ibid. *Ut non egerent.*] Mirum, nî sensus sit, ut nihil, hoc est, ut nullâ re indigerent ; quomodò nempè Vulgata in priore ad Corinth. XI. 22. *Pudefacitis eos, qui non habent*, pro, qui nihil habent.

Lin. 13. *Adeò hominem misericordem.*] Malim : *Video hominem misericordem.* Gale.

Sensus postulat, ut legamus, *O hominem misericordem !* Aliàs apud Terentium est, *Adeon' hominem esse invenustum & infelicem, &c.* Sed ea ratio loquendi locum hîc non habet. *Tollius.*

Meliùs, meo judicio, emendaveris : *At, ô hominem immisericordem, qui, &c.* Firmat præcedens lectio, *homo impius*, si sit servanda ; nec repugnat *homo pius* Tollii, si sit, ut credo, admittendus, quia postquàm noster Galerium ironicè *hominem pium* appellaverit, eumdem deinceps suo vero nomine, & quasi se castigans, vocaverit *immisericordem.*

Lin. 14. *Ita dum cavit,*] Lege : *Ita dum cavet* ; quod & clarissimus Columbus vidit. Aliàs *subterfugeret*, pro *subterfugiat*, reponendum. *Tollius.*

Putabam præterea, distinctione opus esse post *Ita*, in hunc modum : *Ita, dum cavet ne . . . .*

Lin. 16. *Virorum miserorum.*] Quid ? Nullæne tunc temporis *miseræ* erant inter *miseros*, ut noster tantummodò *miserorum virorum* fecerit mentionem ? Aut num verò *miseris mulieribus* pepercit Galerius, cùm *miseris viris* non parceret ? Sed nil istis opus est. Fuerat indubiè Auctoris manus : *Ita, dum cavet, ne quis simulatione mendicitatis censum subterfugiat, multitudinem verorum miserorum contra omne jus humanitatis occidit.* Opponendo scilicèt *veros miseros* miseris illis simulatæ mendicitatis, è quibus nolebat Galerius ut quisquam censum effugeret.

Ibid. *Contra omne jus humanitatis.*] Vide Columbum, pag. 377. col. 2.

CAPUT XXIV.

Pag. 216, lin. 1. *Jam propinquavit.*] Veri-

(*a*) *Probavit quoque post Ciceronis tempora Ovidius hoc versu* ; Iisdem sub dominis adspiciare domus.

bum, quod etsi noster iterùm capite 46. adhibuerit, necnon Vulgata quinquiès suis locis (*a*), ideò tamen libentiùs crediderim, magis Poëticum fuisse ab origine primâ, quàm solutæ orationis, quia unum, verbi gratiâ, exemplum in Plauti Truculento (*b*) occurrit, & apud Virgilium quatuordecim: nullum verò è contrario apud Ciceronem, vel Suetonium, aut Justinum.

Ibid. *Jam propinquavit.*] Lege: *Jam propinquabat.* Tollius.

Malè, credo, cùm proximè denuò per præteritum perfectum subjiciatur: *secutumque tempus est.* Maucroixius interim cum Tollio, ne cui sim fraudi: *Mais le tems de la Justice divine approchoit.*

Ibid. *Illi.*] Scilicèt Galerio Maximiano. *Pagius* (*c*).

Ibid *Judicium Dei.*] Columbum vide, pag. 377. col. 2.

Lin. 2. *Res ejus dilabi ac fluere.*] Virgilius 2. Æn.

Ex illo fluere, ac retrò sublapsa referri
Spes Danaum — Gale.

Adde Columbum, pag. 377. col. 2.

Lin. 3. *Dum est occupatus.*] Quidnì potiùs: *Dum esset occupatus?* Nam hæc certè malè invicem videntur cohærere: *Nondùm animum intenderat, dum est* . . . Sed omninò τὸ *nondùm animum intenderat, dum esset*, id est, quandò, vel interim dum esset, &c. ejusmodi est quale apud Virgilium initio Æneidos:

Multa quoque & bello passus, dum conderet urbem.

Lin. 4. *Et expectabat obitum ejus.*] Elegans in eo vocabulo jocus est apud Quintilianum, ubi, cùm filius parricidii cogitati reus dixisset, *se non expectare patris mortem*, pater facetè simul & severè respondit: *Imò malo expectes.* Tollius.

Lin. 5. *Qui cùm graviter laboraret.*] Hoc est, sicut optimè Versio Anglica, cùm graviter ægrotaret Constantius. Atque ita Cicero 2. Tuscul. *Artus vehementer laborant*, pro pessimè habent, valdè ægri sunt.

Lin. 6. *Constantinum remitteret.*] Vide Baluzium, pag. 311. col. 1. & 2.

Ibid. *Frustrà repetierat.*] Hæc verba in veteri codice non occurrere, testatur Baluzius: sed quoniam sensus imperfectus fuisset citra aliquod supplementum, commodius nullum addi potuit, quàm quod præbuit Fragmentum de Constantio Chloro, in quo ita legitur: *Constantinus obses apud Diocletianum & Galerium sub iisdem fortiter in Asiâ militavit, quem post depositum imperium Diocletiani & Herculii Constantius à Galerio repetiit. Sed hunc Galerius objecit antè plurimis periculis.* Edit. Oxon. & Cant.

Lin. 7. *Nam & in insidiis sæpè juvenem appetiverat.*] Dele *in*, quemadmodùm alibì quoque. *Boherellus.*

In perperàm repetitur. Lege: *Nam & insidiis, &c.* Grævius.

Ibid. *In insidiis.*] Tolle præpositionem, quæ hîc inepta. *Appetere* enim *insidiis* veteres, non *in insidiis* dixerunt. *Tollius.*

Ibid. *Juvenem.*] Atquì priùs *adolescens* dictus est. Capite enim XVIII. *Constantio quoque filius erat Constantinus, sanctissimus adolescens;* & idem rursùm capite XXIX. *adolescentis* voce significabitur: *Credit adolescens* [*Maximiano Herculio*] *ut perito ac seni.* Rectè. Sed nostro, quod nec apud alios rarum est, *juvenis* & *adolescens* synonyma sunt. Et, quod magis notandum, *juvenem jam annos 35. natum* intelligit, aut ad minimum, triginta quatuor plus minùs completos. Constantinus quippè anno Christi 272. natus, sicut ante nos Pagius observavit (*d*). Et, ex Cyprianicis Dodwelli Dissertationibus (*e*), anno Christi 306. Constantinum *juvenem* appellat in nostro capite Lactantius. Quod si verum, utì certè verum est, tum profectò etiam non solùm constat annorum numerus, quem diximus: sed possit prætereà ex hoc loco magna lux multis Historiæ difficultatibus affulgere. Adde Baluzium, pag. 311. col. 1. & 2. & Columbum, pag. 377. col. 2.

Lin. 8. *Ne contra se arma civilia, &, quod maximè verebatur, odia militum concitaret.*] Nemo igitur, sicut antè diximus, aliter sibi aliorum odia *quærit*, quàm *ingratiis acquirendo*, prout ibidem diversis verbis explicuimus. Repete locum, si tanti est, cap. XVIII. pag. 640. col. 2. Hîc cæteròquin, ne id nescias, operæ pretium meritò duxerunt viri clarissimi Galeus ac Pagius (*f*), & ante utrumque Editor Aboensis, distinguere post *civilia*, in hunc modum: *Ne contra se arma civilia, &, quod maximè verebatur*, quæque posteà.

(*a*) *Putà, Judic.* XIX. 9. *Esa.* XLI. 1. (*b*) *Act.* 2. *Sc.* 6. (*c*) *In Criticâ, ad annum Christi* 306. *num.* 5. (*d*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 337. *num.* 2. (*e*) *Undecima scilicèt, num.* 67. (*f*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 306. *num.* 5.

Lin. 9. *Sub obtentu exercitii.*] Vide Sallustium in Jugurthino, de Micipsâ vitæ Jugurthæ imminente. Deest autem hîc copula *&* à præcedente syllabâ absorpta; quarè lege: *& sub obtentu exercitii.* Tollius.

Postulant omninò quæ antecedunt, ut ita legamus. Præcessit quippè: *Nam & insidiis;* post quæ verba alterum *&* sequi necesse est. Jamque alibì duobùs locis (*a*) nos ipsi eamdem copulam simili modo absorptam fuisse suspicati sumus, & pro virili restituimus.

Lin. 10, *Feris illum objecerat.*] *Il avoit exposé Constantin à un lion.* Maucroixius.

Quasi noster non *feris*, sed *leoni*, vel *feræ* singulari numero scripserit; cùm contrà multitudinis numerum adhibuerit, & indè admodùm probabile fit, Galerium, qui non semel, sed *sæpè* Constantinum humanis insidiis adpetivit, eumdem quoque non semel, sed sæpiùs objecisse feris. Anglica Versio nobiscum, *he had engaged him to encounter with Wild Beasts.*

Ibid. *Feris illum objecerat.*] Vide Anonymum in fine Marcellini, fol. 658. *Gale.*

Adde Baluzium, pag. 312. col. 1. & Cuperum, pag. 470. col. 1.

Ibid. *Dei manus hominem protegebat.*] Adeatur Columbus, pag. 377. col. 2.

Lin. 11. *In ipso cardine.*] Virgilius Æn. 1.

— *Haud tanto cessabit cardine rerum.* Gale.

Ibid. *In ipso cardine.*] Id est, in ipso articulo, vel in ipsâ liberationis opportunitate. Servius ad præcedentem Virgilii versum: *Aut* ἑλληνικῶς *dixit, ne in tantum quidem, hoc est, brevi occasione cessabit. Aut simpliciter intelligendum est: Non poterit in tantâ rerum opportunitate cessare; ut sit de proverbio tractum, de quo dicitur: Res in cardine est, hoc est, in articulo.* Versio Anglica perquàm significanter: *In the last and critical moment;* ad verbum ferè, in ultimo & decretorio momento. Adde Cuperum, pag. 470. col. 1. & Columbum, pag. 377. col. 2.

Ibid. *Namque sæpiùs.*] Deest aliquod vocabulum post *sæpiùs;* verbi gratiâ, *rogatus*, aut *sollicitatus.* Boherellus.

Deest vox *repetenti*, nempè *Constantino.* Tollius.

Ibid. *Namque sæpiùs.*] *Sæpiùs* corruptum est. Non enim sæpè, sed semel tantùm sigillum dedit. Legendum: *Namque seriùs.* Grævius, item Gale.

Cum bonâ doctissimorum virorum veniâ, malebam, *etiamque sæpiùs*, annectendo scilicèt præcedentibus, in hunc modum: *Qui illum de manibus ejus liberavit in ipso cardine, etiamque sæpiùs.* Tum mox: *Cùm jam diù negare non posset;* ut, uno verbo, sicut noster posuit, Constantinum adpetitum sæpè fuisse Galerii, vel aliorum, quos in eam rem præfecisset, insidiis, itemque non semel feris objectum: ita quoque observaverit, Constantinum ereptum sæpiùs fuisse Galerii manibus, cùm in extremo versaretur periculo.

Lin. 12. *Cùm jam diù (tius) negare non posset.*] MS. liber, atque indè quotquot hactenùs editiones vulgatæ fuerant, *cùm jam diù necare non posset.* Nisi quòd in omnium primâ rescribendum, ut in hâc excusum vides, posuerat ad calcem operis Baluzius in Erratorum Indice. Sequuntur Doctorum judicia de veteris Schedæ lectione.

Ibid. *Cùm jam diù necare, &c.*] Legendum, *cùm clàm diù necare non posset.* Hînc paulò antè tradidit, *sæpè insidiis appetitum eum fuisse.* Grævius.

Lego, *cùm tamdiù negare.* Boherellus.

Emendo, *cùm jam denegare.* Gale.

Legendum, *cùm jam diutiùs negare:* quod & aliis animadversum. *Tollius.*

Præferebam, *Cùm jam diù negare non posset:* ut ordo & sensus sint, *cùm jam non posset diù negare*, Constantinum scilicet suo patri; hâcque de causâ, quòd anteà diutiùs negasset, quàm ut posset adhùc diù negare. Adde Columb. p. 377. col. 2.

Ibid. *Dedit illi..*] Constantino scilicet. *Tollius.*

Ibid. *Sigillum.*] Acceperunt diversâ ratione Interpretes. Maucroixius: *Galerius lui donna son congé, & le signa de sa main.* Quasi nostrî verba sint, *dedit illi libellum commeatûs suâ manu subscriptum.* Tralatio Anglica: *A pass, vvhich had the seal qut to it.* Hoc est, libellum commeatûs, sigillo munitum. Addendus Baluz. p. 312. col. 1. & Col. p. 377. col. 2. & seq.

Lin. 13. *Acceptis mandatis.* Cup. vide, p. 470. col. 1.

Lin. 14. *Retentaturus.*] *Retenturus.* Gale.

Quod sanè planissimum, & potuisset optimè à nostro adhiberi. Sed vel *retentandi* voce usus est, quòd illa interdùm pro simplici *retinere* usurpetur. Cicero, libro 1. de Divinat.

Namque omnes memori portentum mente RETENTANT.

(*a*) *Nimirùm cap. XX. pag. 653. col. 2. & 654. col. 1.*

Id eſt, retinent. Ammianus Marcell (*a*): *Nec meliora monente ullo, nec* RETENTANTE; hoc eſt pariter, retinente. Poſtremò, Aurelius Victor de Cæſaribus: *Quoniàm bellorum moles... acriùs urgebat, quaſi partito imperio, cuncta quæ trans Alpes Galliæ ſunt, Conſtantio commiſſa: Africa, Italiaque Herculio: Illyricique ora ad uſque Ponti fretum Galerio: cætera Valerius* RETENTAVIT; disertè, ſi quiſquam alius, pro retinuit. Vel quòd, cùm jam ſæpiùs Conſtantinum hoc aut illo pretextu Galerius retinuiſſet, quædam indè oriretur neceſſitas utendi potiùs frequentativo verbo, quàm alio. Vel quia denique ipſos etiam conatus, quibus perſonas à nobis abire contendentes, aut res quaſlibet ſervatu difficiles retinere tentamus, Latini non raró *retentandi* voce exprimunt. De perſonis, Plautus in Aſinariâ (*b*), *Cur me* RETENTAS *nunc?* Idem in Rudente (*c*), *Etiam* RETENTAS? De rebus autem, Antonii vita apud Athanaſium (*d*): *Ad ſummum, illud perſpicere debemus, quòd etſi noſtras velimus* RETENTARE *divitias, cum lege mortis ab ipſis divellamur inviti.* Addo obiter, quanquàm id ab hoc loco alienum eſſe non ignorem, *retentare* quoque apud veteres pro ſimplici *tenere* inveniri. Spartianus in Ælio Vero (*e*): *In animo mihi eſt, Diocletiane Auguſte, tot principum maximè, non ſolùm eorum qui principem locum in hâc ſtatione quam temperas,* RETENTARUNT, *&c.* id eſt, tenuerunt.

Lin. 15. *Ut à Severo teneretur.*] Vide Anonymum Marcellini. *Gale.*

Ibid. *Teneretur.*] Meliùs *retineretur*: ſicut paulò antè, *retentaturus*, legitur. *Tollius.*

Lin. 16. *Properavit exire.*] Ovidius, libro 6. Faſt... *quamvis properabis vincere, Cæſar.* Sulpicius Severus initio Hiſtoriæ Sacræ, *qui divina compendioſâ lectione cognoſcere properabant.*

Ibid. *Sublatiſque, &c.*] Vide Baluz. p. 312. col. 1.

Ibid. *Per manſiones multas.*] Quin *manſiones* & *ſtativa* multa habuerint communia, non poteſt negari. Primò enim, verbi gratiâ, equi erant publici in utriſque. Noſter hoc ipſo loco de prioribus: *Sublatiſque per manſiones multas omnibus equis publicis.* De *ſtativis* verò, ſeu *ſtationibus*, Thomas Magiſter apud Du-Cangium (*f*): σταθμοὶ οἱ κατὰ τόπους δημόσιοι ἄγεσι (Du-Cangius οἶκοι ἔνθα καὶ ἵπποι δημόσιοι ἐτρέφοντο. Deindè autem in utriſque pariter, qui privatâ de causâ iter quodpiam ſuſceperant, cibum vulgò ſumebant. Et poſtremò, uti jam è Lampridio conſtabit, in ipſis etiam expeditionibus bellicis *Manſiones* & *ſtativæ* per certa itinerum intervalla diſpoſitæ, excipiendis reficiendiſque copiis inſerviebant. Sed eædem aliàs, contra quàm videtur ſenſiſſe vir clariſſimus Du-Cangius, à ſe invicem differebant. Lampridius in Alexandro Severo: *Expeditiones bellicas habuit... Tacebantur ſecreta bellorum: itinerum autem dies publicè proponebantur; ita ut Edictum penderet ante menſes duos, in quo ſcriptum eſſet: Illâ die, illâ horâ ab urbe ſum exiturus, &, ſi Dii voluerint, in primâ manſione manſurus: deindè per ordinem manſiones, deindè ſtativa, deindè ubi annona eſſet accipienda.* In *ſtativis* itaque circa meridiem, nec per longum tempus, (undè illis *ſtationum* & *mutationum*, Græcis ἀλλαγῶν, vocabula) tam milites, quàm alii quilibet, qui vel Imperatorum juſſu, vel proprio nomine iter facerent, ſubſiſtebant, ac cibum capiebant: in *manſionibus* verò ſub veſperam, & per noctem totam. *Manſio*, inquit optimè in eam rem Du-Cangius, *Latinis Scriptoribus dicitur locus, ubi confecto itinere per noctem quieſcebant; undè ut plurimùm pro diei unius itinere ſumitur.* Firmat Archelai Epiſcopi Meſopotamiæ Diſputatio adversùs Manichæum (*g*) in cujus ferè initio: *Turbo... acceptam eam [epiſtolam] huic cui à Mane præceptum fuerat, pertulit, omni itinere diebus quinque tranſacto... in quo plurimùm... laboris ac moleſtiæ pertulit. Si quandò enim* AD VESPERAM *velut peregrinus ad hoſpitium perveniſſet... Turbonem etiam ipſi hoſpitiis detrudebant, ne aquæ quidem ipſi ad bibendum facultate conceſsâ. Quæ cùm ſingula quotidiè atque horum nequiora perferret ab his, qui per ſingula loca* MANSIONIBUS *atque hoſpitiis præerant, &c.*

Pag. 217 lin. 1. *Cùm conſultò ad medium diem uſque dormiſſet.*] Quî *conſultò*, qui volebat Conſtantinum perſequi? inquiebat olim, teſtante clariſſimo Collegâ Grævio, Nicolaus Heinſius; cujus adeò ſententia erat, ſcripſiſſe Lactantium *conſuetò*. Sed liceat viciſſim doctiſſimos Manes roga-

(*a*) *Lib.* 29. (*b*) *Act.* 3. *Sc.* 3. (*c*) *Act.* 3. *Sc. ult.* (*d*) *Tom.* 2. *pag.* 450. *edit. Commel.* (*e*) *In ipſomet initio.* (*f*) *In Gloſſar. Latin. voce* Manſio. (*g*) *Extat illa ad calcem Sozomeni, edit. Valeſ.*

re, quinam voluisset Galerius Constantinum persequi, qui prorsùs nesciebat Constantinum abiisse? Potiùs itaque Galerius *consultò* ad medium usque diem dormiverit, hoc est, in lecto jacuerit, & simulaverit se dormire, quia pridiè præceperat Constantino, ut postridiè manè acceptis mandatis proficisceretur: ita quippè dormiendo die posterâ ad meridiem usque, Constantinum, si non retentabat, quia pridiè post cœnam abierat, saltem retentare se credebat, ejus ignorans profectionem, & sibi dieculam addere cogitans. Proba igitur, nî admodùm fallor, vulgata lectio, & servanda.

Lin. 4. *Ut eum retrahi faceret.*] Spartianus in Caracallo, *fratrem in Palatio fecit occidi.* Neque fermè aliter Mamertinus (*a*): *Laurea illa devictis accolentibus Syriam nationibus, & illa Rhætica, & illa Sarmatica te, Maximiane, fecerunt pio gaudio triumphare.* Vulgata autem, Matt. v. 45. *Ut sitis filii Patris vestri ... qui solem suum oriri facit super bonos & malos.* Quibus similia quoque nonnulla apud Plautum in Persâ, & in Epidico, occurrunt.

Ibid. *Nudatus ei cursus publicus nunt.*] Zosimus, libro 2. Τοὺς ἐν τοῖς σταθμοῖς ἵππους, οὓς τὸ δημόσιον ἔτρεφεν, ἅμα τῷ φθάσαι τὸν σταθμὸν, κολούων καὶ ἀχρείους ἐῶν, τοῖς ἑξῆς ἑστῶσιν ἐχρῆτο. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid. *Nudatus.*] An potiùs *Truncatus*, vel, *Jam datus?* Gale: qui & addidit, Vide Ammianum, libro 30. Addo ego, & Baluzium, p. 312. col. 1. necnon Cuperum, p. 470. col. 1. & 2.

Lin. 5. *Vix lacrymas tenebat.*] Videatur rursùm, ibidemque loci amplissimus Cuperus.

Ibid. *Pervenit ad patrem.*] Et hîc etiam te meritò ad Baluzium, p. 312. col. 1. & Cup. p. 470. col. 2. remittimus.

Lin. 6. *Qui ei militibus commendato imperium per manus tradidit.*] Fallor, an sensus est: Qui Constantino (quem, antequàm advenisset, militibus, ut ab ipsis post suî mortem Imperator crearetur, commendaverat) purpuram, Imperatoriæ dignitatis insigne, tradidit ipse in manus? Possit omninò æquè benè ita res esse, ac in istis Estheræ (*b*): *Evenit autem die tertio, ut indueretur Esther regno*; (Sic enim Hebræa ad verbum sonant) sententia est: *Die autem tertio induta est Esther regalibus vestimentis*, ut optimè transtulit Interpres Vulgatus; vel, Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἐνεδύσατο ἡ Ἐσθὴρ βασιλικοῖς, ut Septuaginta verterunt. Nec obstant sanè quæ ex Dodwello pag. seq. col. 2. afferemus. Confer Baluz. p. 312. col. 2. & Cup. p. 471. col. 1.

Ibid. *Imperium per manus tradidit.*] Nimirùm *Augusteum*... Nec enim aliud *imperii* nomine solet denotare Lactantius. *Dodvvellus, Diss. Cypr.* XI. *nu.* 85.

Solet quidem: verùm ut *Cæsareum* quoque eodem vocabulo nonnunquàm in hoc opere significetur. Quod non ideò dico, quasi nunc nostrum de *Cæsareo* loqui existimem: sed quòd reverà capite 18. cùm de *legendis duobus Cæsaribus* ageretur, & Constantini, tanquàm *illo fastigio dignissimi*, injecta fuisset mentio per Diocletianum, Galerius sine morâ Cæsaream illam potestatem rotundâ *imperii* appellatione donaverit his verbis: *Dignus non est. Qui enim me privatus contempsit, quid faciet cùm* IMPERIUM *acceperit?* Non perpetua itaque ejus vocis usurpatio apud hunc Scriptorem de *Imperio Augusteo*: sed varius est illius usus.

Lin. 7. *Atque ita, &c.*] Hoc est, atque eo pacto. Neque enim hîc τὸ *ita*, pro *deindè*, sicut alibì (*c*). Sed Constantius Chlorus, qui filio suo purpuram propriâ manu tradere summoperè expetiverat, & se, verbi gratiâ, sine ullo vitæ desiderio, si id semel fecisset, obiturum dixerat, in lecto suo, postquàm reipsâ imperium Constantino per manus tradidisset, *requiem vitæ, sicut optabat, accepit.* Qui jam loquendi modus, ob id maximè quòd in hoc auctore invenitur, non parùm negotii clarissimo Meldensi Episcopo Constantium Chlorum inter magnos Ecclesiæ Persecutores putanti, facessere potest & debet. Nostro quippè, sicut ultima primi capitis verba indicant, haud merè propositum hoc opusculo de Persecutionum auctoribus agere, sed præcipuè, *quibus pœnis in eos cœlestis judicis severitas vindicaverit, exponere.* Undè suprà, capite 2. de Nerone: *Nec tamen*, inquit, *abiit impunè. Respexit enim Deus vexationem populi sui. Dejectus itaque fastigio imperii, ac devolutus à summo tyrannus impotens, nusquàm repentè comparuit, ut ne sepulturæ quidem locus in terrâ tam malæ bestiæ appareret*; & capite 3. de Domitiano: *Tutus ... regnavit, donec impias manus adversùs Dominum tenderet.*

(*a*) *In Genethl. Maximiani Augusti.* (*b*) *Cap.* V. *com.* 1. (*c*) *Cap.* XV. *pag.* 627. *col.* 2.

Postquam verò ad persequendum justum populum instinctu dæmonum incitatus est, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas. Nec satis ad ultionem fuit quòd est interfectus domi. Etiam memoria nominis ejus erasa est; & sic deinceps de reliquis. At, qui Constantium Chlorum *vitæ requiem, sicut optaverat, accepisse* ponit, quid ponit, obsecro, quod cœlestis judicis severitatem sapiat, ac non potiùs magnam Dei benignitatem & misericordiam? Non fuit itaque, ut palàm est, Constantini pater unus ex insignioribus Ecclesiæ Persecutoribus huic Scriptori. Sed nec magis Maucroixio, cujus nempè versio sic habeat: *Il expira doucement, comme il avoit souhaité*; ad verbum, *Placidè, prout optaverat, expiravit.* Quin & longè minùs Eusebio, qui Constantii mortem, τέλος τοῦ βίου εὐδόκιμον καὶ τρισμακάριον, *vitæ finem laudabilem terque beatum* vocaverit (*a*). Scio, ex quinto hujus libri capite, *Dei adversarios non semper dignam scelere suo recipere mercedem.* Sed nec noster, nec Eusebius, Constantium uspiàm inter *Dei adversarios* censuerunt. Quarè videat Doctissimus Præsul, quomodò Constantini patrem ipse meliùs noverit, quàm duo illi Constantii Chlori æquales noscitare potuerint, Nam quod inter alia post Eusebium (*b*) memorat Bossuetus (*c*), *Procoptum Martyrem jussum fuisse quatuor Regibus*, adeòque Constantio Chloro, illorum uni, *libare*, id, inquam, cum cæteris quæ pro suâ Persecutorum turmâ protulit, æquè benè Eusebio, ut omnes fatebuntur, innotuerunt, atque Meldensi Episcopo. Et Eusebius tamen Constantium Chlorum Persecutorum numero disertissimè exemit (*d*), eidemque *mortem ter beatam* tribuit. Confer omninò Col. p. 378. col. 1. ad *requiem vitæ, &c.* Imò vide, quod magis est, Ruinarti ad Acta Martyrum Præfationem, in quâ (*e*) *nullum sub Constantii principatu Martyrem extitisse* sat ingenuè concedit, sacra tantùm conventicula, quæ Constantius dirui passus est, & Diocletiani Edicta, quæ, ponente Ruinarto, sub eodem Constantio adhùc Cæsare in Galliis publicata sunt, nec ab illo, postquàm Augustus factus est, revocata, adversùs Dodwellum urgens. Quæ Principis quidem nimiùm facilis, nec persecutioni, ut oportuit, obsistentis, esse possunt, at non itidem persequentis. Quâ de re jam anteà plura diximus (*f*).

Cæterùm, Constantium Chlorum anno Chr. 306. VIII. *Kalend. August.* ut habent Idacius in Fastis & Socrates, vitâ functum esse, quæ in Dissert. Hypat. capite 2. nu. 19. in medium adduxi, evincunt. Neque, ut putarunt aliqui viri doctissimi, contrarius est Socrates in libro 1. capite 1. ubi ait, eum diem obiisse *primo ducentesimæ ac septuagesimæ primæ Olympiadis anno*, qui currenti Christi anno [306] mense Julio absolvitur. Nam Socrates, multorum Orientalium more, qui Æras omnes mense Septembri auspicantur, annum secundum Olympiadis 271. mense tantùm Septembri hujus Christi anni inchoat, ut alibi ostendo. Nam neque Scaliger, neque Petavius, neque Calvisius hunc nodum solvere potuere. Hankius in libro de Bysantinarum rerum Scriptoribus Græcis, parte 1. capite 1. num. 19. & seq. pluribus contendit, Constantium anno præcedenti è vitâ migrasse, eodemque Constantinum Imperatorem levatum esse. Sed ejus fundamenta in laudatâ Dissertatione à nobis eversa, licèt, cùm eam in lucem edidimus, librum illum non vidissemus. *Pagius ad an. Chr. 306. nu. 6.* Adde Baluz. p. 313. col. 1. in hæc verba, *requiem vitæ accepit.*

Lin. 8. *Suscepto Imperio, Constantinus Augustus, &c.*] Fecit illum *Augustum* Constantius pater (*g*) *Augustus* Galerio prior. Renunciavit etiam *Augustum* statim à patris decessu exercitus (*h*), cui, pro eorumdem temporum more, jus renunciandi competebat. Refragratus tamen est *Augusti* titulo Galerius, qui *Cæsaream* illi duntaxat dignitatem confirmavit. Quod enim excogitatum à Galerio scribit Lactantius (*i*), ut *Severum Augustum nuncupando, Constantinum, non Imperatorem, sicut erat factus, sed Cæsarem cum Maximino appellari juberet, ut eum de secundo loco rejiceret in quartum*, præposito nimirùm illi ipso quoque Maximino, id etiam fecisse constat è Fastis Alexandrinis Manuscripti Usseriani, Theone, nî fallor, Alexandrino Auctore, qui illos ad annum usque Dom. CCCLXXII. perduxit. Ibi enim pro anni CCCVII. Consulibus, quos agnovit *Imperium Orientale*, legimus Σευῆρον σεβαστὸν καὶ Μαξιμιανὸν Καίσαρα, nostrum nempè *Maximinum*, cujus primum consulatum reperire

(*a*) *Lib.* VIII. *Histor. Eccles. cap.* 13. (*b*) *De Martyr. Palæst. cap.* 1. (*c*) *Ad caput* 13. *Apocal.* (*d*) Vide *lib.* 8. *Hist. Eccles. cap.* 13. (*e*) *Pag.* 64. *edit. Paris.* (*f*) *Verbi gratiâ, pag.* 653. *col.* 1. (*g*) *Lact. de Mort. Pers. cap.* XXIV. (*h*) *Euseb. Hist. Eccl.* VIII. 13. (*i*) *Ibid. cap.* XXV.

non

non potuit Baluzius (*a*); sæpè enim hæc nomina inter se permiscent illorum temporum Scriptores. Temperavit itaque aliquantisper *Augusti* titulo Constantinus, ut è Panegyrico anonymi discimus coævi illorum temporum auctoris. *Doduvellus*, *Diss. Cyp.* XI. *nu.* 85.

Firmare possit egregiè locus iste Eumenii in Constantini Panegyrico: *O fortunata & nunc omnibus beatior terris Britannia, quæ Constantinum Cæsarem prima vidisti!* Veriùs tamen arbitror, quia ita meliùs tota nostrî narratio cohærebit, Constantinum primò creatum fuisse à patre *Galliarum Imperatorem*, sicut Orosius locutus est (*b*). Deindè eundem, jam patre mortuo, renunciatum fuisse à militibus βασιλέα τελεώτατον ϰ̀ σεβαςόν, quæ Eusebii verba sunt (*c*). Tertiò, eundem rursùs, pro summâ potestate, quam sibi à patre & ab exercitu delatam videbat, sanctionem sine morâ in gratiam Christianorum, qui in Galliis erant, cum præfixo *Augusti* titulo emisisse, quâ illos publico sui Dei cultui redderet; hæcque omnia, priusquàm ex Angliâ nuntium ullum Galerius de Constantini in patris locum successione accepisset, adeòque, antequàm id, quod sequenti capite narrabitur, potuisset comminisci: sed allatâ demùm post paucos dies laureatâ novi *Augusti* imagine ad malam bestiam, cœpisse tùm Galerium excogitare, ut Severum, qui erat ætate maturior, Augustum nominaret, atque ita de Imperatoriâ Constantini potestate Cæsaream faceret: Constantinum autem, Galerii mente aliquantò post intellectâ, ab *Augusti* titulo, quem priùs sumpserat, abstinuisse, donec idem Galerius nomen Cæsarum de medio tollens, Constantinum cum tribus aliis juberet vocari *Imperatores*, sicut in fine capitis 32. videbimus. Adde Toinardi notam in hunc locum.

Ibid. *Nihil egit priùs, quàm Christianos cultui ac Deo suo reddere.*] Quibus ergò cultum Christi publicum Constantius pater siverat interdici, quemadmodùm suprà explicuimus (*d*), & ante nos etiam viri clarissimi Dodwellus & Pagius collegerant (*e*). Adde Baluz. p. 313. col. 1.

Ibid. *Reddere.*] *Redderet.* Gale; item Toinardus ad hunc locum, in auctoris verbis. Quæ illi proindè accipi volunt tanquàm ordo sit: *Nihil priùs egit, quàm Christianos cultui ac Deo suo redderet.* Paulò aliter, atque sine dubio minùs benè Col. pag. 378. col. 1.

Lin. 9. *Sanctæ Religionis restituta.*] *Restituta.* Editio Aboensis, quo & pacto emendari volebat Boherellus. Confer Baluzium, pag. 313. col. 1. Cuperum, pag. 471. col. 1. & Columbum, pag. 378. col. 1.

Ibid. *Sanctæ Religionis restituta.*] Quid, si potiùs, *sanctæ Religioni sua restituta*, vel *templa restituta?* Gale.

Nihil respuo. Sed quid, si tamen nil sit mutandum, & hîc loci vox *restituta* substantivè *restitutionem* sonet, quomodò apud Apuleium editionis Raphelengianæ, in hoc titulo: *Hermetis Trismegisti de Naturâ Deorum ad Asclepium* ADLOCUTA, *Apuleio, ut quidam volunt, interprete*, vox *adlocuta* planissimè *adlocutionem*, quod & adeò vocabulum in nonnullis codicibus alterius loco legitur, significat? Et quomodò iterùm apud Tertullianum (*f*) *defensam*, pro *defensione*, seu vindictâ reperimus; & apud Cyprianum (*g*) *remissam*, pro *remissione*; & apud Joannem Gerundinensem (*h*) *relatam*, pro *relatione*, ac sic de aliis. Judicent Docti.

CAPUT XXV.

Pag. 217. lin. 1. *Laureata imago ejus adlata est.*] Constantini nempè, *Pagius* (*i*).

Ibid. *Laureata imago ejus.*] Id est, secundùm Tralationem Anglicam, imago ejus cum impositis Imperatoriæ dignitatis insignibus, aut, si ad verbum oporteat, characteribus; *His image, with the caracters of the Imperial digniti upon it.* Undè quid clarissimo Interpreti Constantinus à moribundo patre, vel saltem ab exercitu post Constantii obitum factus fuerit, *Augustus*-ne, aut solummodò *Cæsar*, nemo non potest colligere.

Ibid. *Imago ejus adlata est.*] Ex Herodiano discimus, ritum hunc ab Elagabalo profectum. *Tollius.*

Locus est in Herodiani libro v. pag. mihi 567. tomi 8. Scriptorum Hist. Rom. editionis Francof. anni 1595. Adde Baluzium, p. 313. col. 1. Cuperum, pag. 471. col. 1. & Columbum, pag. 378. col. 2.

Ibid. *Ad malam bestiam.*] Galerium scilicèt Maximianum. *Pagius* (*l*). Qui quod suo

(*a*) *Ad Lactantium, in Not.* (*b*) *Lib. 7. cap. 25.* (*c*) *Lib. 8. Histor. Eccles. cap. 13.* (*d*) *Pag. 628. col. 2.* (*e*) *Ibidem.* (*f*) *Lib. 2. contra Marc. cap. 15.* (*g*) *Epist. x. edit. Pamel.* (*h*) *In Eusebii Chronico, edit. Scaliger.* (*i*) *In Crit. Bar. ad annum Christi 306. num. 9.* (*l*) *Ibidem.*

modo Interpretes illustrationis gratiâ separatim fecerant, ita conjunxit. Maucroixii enim Versio pro *malâ bestiâ*, *Galerium*; Anglica verò *Maximianum* habet.

Lin. 2. *Deliberavit diù, an susciperet. In eo penè res fuit, ut illam, &c.*] Lectio quidem satis ferenda. Sed potuit tamen hæc altera à nostro æquè benè, nî & meliùs adhiberi: *Deliberavit diù, an susciperet, aut illam & ipsum, qui attulerat, exureret. In eo penè res fuit, nisi eum amici*, quæque deinceps.

Lin. 3. *Amici.*] *Ses Ministres.* Maucroix. Ac si noster scripsisset: *Ipsius in regendo Imperio Administri.* Rectè. Nam, ut ad Justinum 1. 5. clarissimus Collega Grævius observavit, *Amici Regum* dicebantur olim, qui eis à consilio sunt. Vide locum, ubi in eam rem plura exempla congeruntur.

Ibid. *Flexissent.*] Prætulerim, *deflexissent*, inquiebat suprà, pag. 611. col. 1. *Tollius.*

Lin. 4. *Ignoti Cæsares.*] Severus nimirùm & Maximinus Daia; quod ex his capitis XIX. certum ac perspicuum: *Tunc repentè [senex Diocletianus] pronuntiat Severum & Maximinum Cæsares. Obstupefiunt omnes.* Paucisque interjectis: *In conspectu omnium Maximianus manum retrorsùm extendens protraxit à tergo Daiam . . . & exuto vestem privatam, constituit in medium. Mirari omnes, qui esset, undè esset*, quæque posteà.

Pag. 218. lin. 2. *Imaginem.*] *The statue*, Versio Anglica; cujus Auctor, cùm priùs eamdem vocem hujus capitis initio ad verbum reddiderit *image*, *(imago)* ostendit, aut se nullum ponere discrimen inter statuas & imagines, aut sibi saltèm videri neutro loco sermonem esse de planæ picturæ imagine, quam Constantinus ad Galerium miserit, sed de statuâ, verbi gratiâ, fusili. At contrà, non debere apud nostrum statuas & imagines confundi, unus & alter locus commonebant, qui hujusmodi sunt. Capite 44. *Imperator Constantinus Maximini perfidiam cognoscit, litteras deprehendit*, STATUAS ET IMAGINES *invenit.* Ac similiter cap. 42. *Eodem tempore senis Maximiani* STATUÆ *Constantini jussu revellebantur*, ET IMAGINES, *cum quo pictus esset, detrahebantur.* Confer quæ ad hunc ultimum locum eruditissimè pro suo more amplissimus Cuperus annotavit, pag. 492. col. 2. & seqq.

Lin. 3. *Purpuram misit.*] Baluzium vide, pag. 313. col. 2.

Lin. 4. *In societatem.*] Imperii scilicèt, quemadmodùm meritò Interpretes suppleverunt.

Ibid. *Jam turbatæ rationes ejus.*] Quæ capite XX. enarrantur. *Tollius.*

Adde Columbum, pag. 378. col. 2.

Ibid. *Nec poterat alterum extra numerum nuncupare, ut voluerat.*] Voluisse unquàm Galerium *Cæsaris*, vel *Augusti* nomen potestatemque cuiquam extra numerum conferre, non modò nusquàm videmus apud nostrum, sed contrarium ter in antecedentibus planissimè videmus. Nimirùm capite 18. his verbis: *Respondit [Galerius] debere ipsius Diocletiani dispositionem in perpetuum conservari, ut duo sint in Republicâ majores, qui summam rerum teneant, item duo minores, qui sint adjumento;* ac deindè capite 20. duobus locis, ubi scilicèt, si primùm de tertio Augusto extra numerum creando agatur, Galerium expectantem reliquimus, dum obiret Constantius, ut eo semel mortuo, Licinium veteris contubernii amicum, & à primâ militiâ familiarem, tum & cujus consiliis ad omnia regenda utebatur, *Augustum* ejus loco nuncuparet fratremque; & ubi rursùs, si jam de tertio Cæsare extra numerum faciendo quæstio sit, ita pariter idem Galerius à nostro relictus est cogitans de conferendâ olim Cæsaris dignitate in filium suum Candidianum, ut non ideò tres Cæsares futuri essent tunc temporis in Imperio Romano, sed duo tantùm, quoniam simul Galerio consilium erat imperium deponere, & ex altero *Cæsarum* Severo secundum facere *Augustum*, *ut cùm Imperii summam tenerent Licinius ac Severus, & secundum Cæsarum nomen Maximinus & Candidianus, inexpugnabili muro circumseptus securam & tranquillam degeret senectutem.* Quæ cùm ita sint, & illùc verè consilia ejus omnia tenderent, quid ista nunc esse queant: *Nec poterat alterum extra numerum nuncupare, ut voluerat?*

Versio Maucroixii est: *Il ne pouvoit nommer un troisiéme César contre la disposition de Dioclétien;* ad verbum, Non poterat tertium Cæsarem contra Diocletiani dispositionem nominare. Sed nunquàm Galerium de tertio Cæsare nuncupando cogitasse, ex modò dictis certum est; & ex his denuò capitis 20. [*Galerius Licinium*] *Cæsarem facere noluit, ne filium nominaret, & ut posteà in Constantii locum nuncuparet Augustum atque fratrem.* Præterquàm quòd hæc duo manuscripti codicis vocabula, *ut voluerat*, nusquàm in Maucroixii Tralatione comparent.

Anglica fert: *Nor could he now make another Emperour supernumerary*; hoc est, nec poterat alterum Imperatorem extra numerum

facete. At neque jam semel Galerius ejusmodi Imperatorem fecerat, quod illa Versio innuit; neque is unquàm ullum talem creare cogitaverat, ut proximè ostendimus; neque postremò duas voces, *ut voluerat*, eadem Tralatio magis exhibet. Quid ergò? Suntne prorsùs eliminandæ, tanquàm malo fato à Librariis in hunc locum intrusæ? Aut num potiùs servandæ, & loci vitium alibì latet? Puto equidem alibì cubare. Meaque, uno verbo, conjectura est, veram olim totius loci scripturam fuisse: *Jam turbatæ rationes ejus fuerant, nec poterat alterum se intra numerum nuncupare, ut voluerat;* hoc est, Licinium, maximum suum amicum, quemque adeò pro altero se habebat. Decreverat enim anteà reàpse Galerius, utì jam è capite xx. meminimus, *Licinium veteris contubernii amicum, & à primâ militiâ familiarem*, in Constantii locum, statim atque Constantius obiisset, sufficere, atque Augustum nominare, & ita Diocletiani dispositionem per omnia servare. Sed, cùm res in eo statu essent, Constantinus in patris locum, præter Galerii expectationem, successit. Nec proindè poterat ampliùs Galerius Licinium, alterum se, intra numerum nuncupare, ut voluerat. *Alterum me* simili sensu, nec semel apud Ciceronem reperies in Epistolis. Verbi gratiâ, ad C. Cæsarem (*a*): *Vide, quàm mihi persuaserim, te me esse alterum, non modò in iis rebus, quæ ad me ipsum, sed etiam in iis, quæ ad meos pertinent;* & ad Atticum (*b*): *Hîc mihi ignoscas; me enim multò magis accuso, deindè te, quasi me alterum.* Rursùm alibì: *Ad omnia me alterum se fore dixit;* denuòque ad Brutum: *Ad te, tanquàm ad alterum me, proficiscens.* Quid? quòd ubi Ciceroni in Lælio *verus amicus, tanquàm alter idem* esse ponitur, *est enim is quidem*, inquit, *tanquàm alter idem*, nil possit unquàm illud *alter idem* sonare, quàm quod nos Galli quotidiè dicimus, *un autre soi-même.* Agnosco interim, haud leviter in præsentiâ differre vulgatam nostri loci lectionem, *alterum extra numerum*, ab emendatione, quam proponimus, *alterum se intra numerum.* Sed Auctor secum, ut vidisti, necessariò conciliandus erat; & conciliationem pro virili ex ipsomet opere eruimus, nec meliorem, si quis habeat, recusabimus.

Lin. 5. *Extra numerum.*] Quia servanda erat *dispositio* illa, de quâ suprà, cap. 18. *Editiones Oxon. & Cant.* Confer Baluzium, p. 313. col. 2.

Ibid. *Ut Severum, qui erat ætate maturior.*] Agebat Constantinus, quo anni tempore hæc acta sunt, annum ætatis trigesimum quintum. Acta enim post VIII. Kal. Aug. quo die Constantius Chlorus mortuus est; & Constantinus, ut anteà à nobis cum Pagio positum, natus fuerat anno Christi 272. III. Kal. Mart. vel, ad summum, pridiè Kal. Apr. Conjiciat indè, qui poterit, quot jam annos illo, de quo agitur, tempore vixisset Severus. Certè, si non plures, vix minùs triginta quinque completis.

Lin. 6. *Augustum nuncuparet.*] Adeatur Baluzius, pag. 313. col. 2. & seq.

Ibid. *Constantinum verò, non Imperatorem, sicut erat factus, sed Cæsarem, &c.*] Admodùm perstat noster, ut vides, in suâ sententiâ, Constantium filio suo Constantino *imperium per manus tradidisse.*, & *Augustum* fecisse. Eamque, quò magis cogito, illorum temporum administratio probabilem reddit, quâ qui primus erat Augustorum, omnia vulgò poterat in istis. Erat autem Constantius *senior Augustus*, ut ex initio capitis vigesimi certum est. Verba sunt: *Nam* [*Galerius*] *Constantium, quamvis priorem nominari esset necesse, contemnebat.* Quidnì ergò id, quod pro suo jure Constantius, senior Galerio Augustus, erga filium Constantinum fecerat, confestim Galerius, post Constantii mortem senior Constantino Augustus, licere sibi mutare crediderit, & illo reverà, qui jam recitatur, modo mutaverit? Aliter tamen, ne dissimulem, doctissimus Cuperus, pag. 471. col. 1. & 2.

Addo, cùm hîc noster plurimùm discriminis inter *Imperatorem* & *Cæsarem* ponat, inquiens, *Constantinum, non Imperatorem, sicut erat factus, sed Cæsarem cum Maximino appellari juberet*, stabiliri indè validè, quæ nos superiùs contra Pagium ex hoc ipso Scriptore, pag. 596. col. 2. notavimus.

Neque verò jam contrà, ex eo quòd idem Constantinus, qui in fine præcedentis capitis vocabatur *Augustus*, appellatur nunc in hujus clausulâ *Imperator*, evertuntur quæ anteà de utriusque vocabuli differentiâ tetigimus. Quoniam nempè, sicut quotidiè Christianis idem Deus diverso sensu modò *Optimus*, modò *Maximus*, & quandòque conjunctim *Optimus Maximus* nuncupatur: ita olim eidem quidem homini *Augusti* & *Imperatoris* appellationes tribuebantur, sed sub diversâ notione. Hîc autem, ne nescias, ideò potiùs *Imperatorem*, quàm *Augustum* de Constantino

(*a*) *Lib. 7. Epist. ad varios, Ep. 5.* (*b*) *Lib. 3. Ep. 15.*

habemus; quia in proximè præcedentibus *Augustum* de Severo habuimus, & amat noster phrases & vocabula, quantùm potest, variare.

Lin. 7. *Sed Cæsarem.*] Quæ viri doctissimi (*a*) de natali Constantini, ut ita dicam, Cæsareo hîc notarunt, sunt in promptu. Nolim de illo cum eis contendere. Hoc saltem mihi persuadere non possum, in Kalendario vetere Herwarti, in quo VIII. Kal. Januar. adscribitur *Natalis Invicti*, intelligi hunc Constantini natalem, non tantùm ideò quòd cùm trium natalium Constantini in illo Kalendario fiat mentio, semper dicatur *Natalis Constantini*, non *Invicti*: sed in primis, quòd VIII Kal. Januar. vulgò sit appellatus *Natalis Solis*, & *Sol novus*. Chrysostomus Homiliâ de Nativitate Joannis Baptistæ extremâ: *Quòd dicunt, Solis Natalem esse, & Sol Justitiæ, de quo Malachias Propheta dicit*, & quæ sequuntur. Credebant enim, hâc die VIII. Kal. Januar. quam habebant pro Christi natali, dierum lucem augeri, noctium tenebras minui, & propterea Solem ex Antichtonum hemisphærio ad nos remeare incipientem quasi renasci. Eucherius Lugdunensis, sive is sit Eusebius, Homiliâ II. de Nativitate: *Hodiè enim* (VIII. Kal. Januar.) *noctis damna in diei transeunt lucra. Hodiè nox deficientibus tenebris minoratur, & dies additus luci* (fortè legendum, *additâ luce*) *producitur, ut nascente lucis auctore, omni illâ, quæ totum mundum operuerat & texerat, infidelitatis nocte discussâ, fides nostra velut dies luceat.* Inferiùs: *Omnium sæculorum antecessor & conditor hanc diem sibi, in quâ nasceretur, elegit, ut sicut proficiebat luce, proficeret etiam dignitate.* Propter quam causam hæc dies quoque apud Gentiles erat in magnâ dignitate, ut & apud nonnullos Christianos, non solùm propter natalem Christi, sed & Solis. Leo Magnus Sermone II. de Nativitate Christi: *In fide, quâ fundati estis, permanete, ne idem ille tentator, cujus jam à vobis dominationem Christus exclusit, aliquibus vos iterùm seducat insidiis; & hæc ipsa præsentis diei gaudia suæ fallaciæ arte corrumpat, illudens simplicioribus animis, de quorumdam persuasione pestiferâ, quibus hæc dies solennitatis nostræ, non tam de Nativitate Christi, quàm de novi, ut dicunt, Solis ortu honorabilis videtur. Quorum corda tenebris obvoluta, & ab omni incremento veræ lucis aliena sunt; imbuuntur enim adhùc stultissimæ gentilitatis erroribus.* Dictum autem hunc diem *Solem novum*, Ambrosius Sermone XVI. docet; & Censorinus de die natali, cap. 21. *Aliis à novo Sole, id est, brumâ, &c. incipere annus naturalis videtur.* Brumam verò in hunc diem incidere, multi Veterum statuerunt. Plinius lib. XIIX. c. 25. *Omnes eæ differentiæ* (æquinoctiorum, solstitii & brumæ,) *fiunt in octavis partibus signorum. Bruma Capricorni ad* VIII. *Kal. Jan. ferè.* Servius ad I. Virgil. notavit, brumam finiri VIII. Kal. Jan. *Bruma*, inquit, *finitur* VIII. *Kalend. Januarii die.* Hoc igitur die Gentiles natalem Solis, quo Christiani plerique secundo & tertio sæculo epochæ Christianæ natalem Servatoris nostri celebrabant, quod etiam nunc faciunt. Hinc in illo vetere Kalendario dicitur *Natalis Invicti*, scilicèt Solis. Hoc enim perpetuum ejus epitheton, ut in antiquo lapide, qui penès me est, *Soli Invicto, Apollini.* Vide amplissimum Cuperum. *Gravius.*

Nimirùm pag. 472. col. 1. Confer quoque Pagii Criticam in Annales Baronii, ad annum Christi 306. num. 12. Maximè verò Joannis Harduini Antirrheticum de Nummis antiquis Coloniarum & Municip. ad Joannem Foy-Vaillant, pag. 65. & 66. rursùmque sub finem, in Addendis. Quin & denuò in Admonitione ad Lectorem, quam in paulò recentiori Opere (*b*) vir clarissimus post Embolum de Canone Turonensi subjecit.

Ibid. *Maximino.*] *Maximien.* Mauxcroix. Id est, *Maximiano.* Quod quidem mirarer, nî id potiùs typothetarum errori tribuendum foret, quàm consilio Interpretis. Agi namque de Maximino Daiâ, & veteris schedæ lectio, & caput XIX. atque alia plurima, partim indicant, partim evincunt.

Lin. 8. *Ut eum de secundo loco relceret, &c.*] Ita jam prima Baluzii editio. Aliæ omnes, *rejiceret*: quâ de re vide suprà, p. 666. col. 1. Adde quoque Toinardi Notas ad hunc locum.

CAPUT XXVI.

Pag. 218. lin. 1. *Composita ei res.*] Rectè. Nam ex capite XXV. *turbatæ priùs rationes Galerii Maximiani fuerant*; & inter alia, Latinis *componi* res dicuntur, quandò, postquàm uti hîc *turbata* sunt, cavetur ne in *perturbationem* incidant. *Turbari* enim, & *perturbari*

(*a*) *Baluzius nempè, pag.* 314. *col.* 1. *& seq.* (*b*) *Titulus est*: *S. Joannis Chrysostomi Epistola ad Cæsarium Monachum, cum Notis Joannis Harduini, & Dissertatione de Sacramento Altaris, Paris.* 1689.

non minùs à se invicem, quàm *purgare*, & *perpurgare*, quæque reliqua id genus, differunt. Cicero libro 1. Offic. *Cavere debemus, ne in perturbationem priùs incidamus, quàm animos nostros ratio* COMPONAT; & noster infrà, cap. XXIX. cùm in antecedente mentionem fecisset calamitatum, quas turbata res publica sustineret, *profectus*, inquit, [*Herculius*] *ad hostem filii sui Maximianum, quasi ut de* COMPONENDO *Reipublicæ statu cum eo disputaret.* Quibus locutionibus nec illæ veterum absimiles, ubi, sive de rebus suo loco motis & in pristinum restituendis agatur, sive de aliis, quæ ad hoc aut illud minùs ordinatæ, meliùs olim disponendæ essent, *componendi* verbum usurpatum videas. De priori rerum genere Virgilius Æn. 1.

> *Quos ego. Sed motos præstat* COMPONERE *fluctus.*

De posteriori autem, noster capite XLVI. *Pridiè manè aciem* COMPOSUIT. Et Livius: *Acrior impetu atque animis, quàm* COMPOSITIOR *ullo ordine pugna fuit.* Nisi quòd ibi quidem, non simpliciter *compositior*, sed *compositior ullo ordine* habemus; nec sine magno forsitàn indicio ablativum *ordine* subaudiri ubique proprio, vel metaphorico sensu in præcedentibus locis.

Ibid. *Illi alius terror adlatus.*] Hoc est, alius nuntius, qui illum terreret. Vix siquidem noster proximè, -ἐπεξηγήσεως causâ, subjecerit, *Maxentium Galerii generum Romæ factum fuisse Imperatorem;* rursùmque inferiùs, aliis quidem verbis, sed illius utique motûs rationem reddendo, *Maxentium fuisse purpurâ indutum*, cùm statim sequetur: *Quo nuntio allato. Terror* itaque manifestè hoc loco, pro nuntio terribili positus. Isque terror Galerio *alius*, id est, alter novusque supervenit, quoniam, ut jam vidimus, prior iste ad malam bestiam cum laureatâ Constantini imagine apportatus fuerat, *Constantium filio suo imperium per manus tradidisse.* Meritò igitur Maucroixius: *On apporta à Galérius d'autres nouvelles, qui le remplirent de terreur;* & breviter versio Anglica: *he received a new alarm.*

Lin. 2. *Maxentium Romæ factum Imperatorem.*] Cave, inquit ad ista verba clarissimus Toinardus, intelligas hoc *Imperatoris* significatu *Augustum*, uti deindè, cap. 32. in fine, ipse Maxentius factus est, statim addens: Nam hîc [*Imperator*] nihil aliud est præter Cæsarem; infrà enim [computato Maxentio] legitur: *Et oderat* [*Maximianus*] *hominem, & tres Cæsares facere non poterat.* Ego verò cautione, quam vir doctissimus præscribit, opus esse, fateor me non videre. Et è contrario, pauci illi milites, qui mox dicentur Maxentium Romæ, non repugnante populo, purpurâ induisse, mihi multò magis videntur *Augustum* è Maxentio, dum ita induerent, fecisse, quàm *Cæsarem.* Primò, quia cùm imperium, quod sic Maxentio tradebant, eriperent Severo, qui *Augustus* erat, non *Cæsar*, consequitur indè naturaliter, *Augusteam* dignitatem collatam potiùs fuisse per eos milites in Maxentium, quàm simpliciter *Cæsaream.* Illos enim ereptam reverà voluisse Severo, non portionem tantùm Imperatoriæ potestatis, quæ exindè à Maxentio cum mero Cæsaris nomine administraretur, sed potestatem integram, hæc verba, quæ paulò post sequuntur, indicant: *Severum* [*Galerius*] *arcessit, hortatur ad recipiendum imperium*, quod totum igitur Severo in Maxentii gratiam fuerat ablatum. Secundò autem, si laudati milites Maxentium solo Cæsaris imperio donassent, nullo jure potuisset Maxentius patrem suum Herculium *bis Augustum* nominare, cùm ejusmodi nuncupationes ad Augustos propriè, non ad Cæsares pertinerent. Atquì, sicut iterùm sequentia testantur, *Maxentius Herculio patri purpuram misit, & bis Augustum nominavit.* Postremò, ut ex capitibus XXVIII. & XXXII. inter se collatis discimus, necdùm Galerius Maxentium, eâdemque operâ tres alios, vocitari omnes *Imperatoris* nomine jusserat, cùm jam Maxentii potestas, ut ut novissimè *Augusteam* Herculio patri reddidisset, Augusteam illam sui patris excedebat; qui non proindè merus erat *Cæsar*, quandò eam Herculio restitueret, sed *Augustus*, ac quodammodò etiam plusquàm Augustus.

Totam itaque historiæ nostræ seriem evidenter turbat Toinardus, liceat dicere, dùm ex eo quod infrà legimus, *& oderat* [*Galerius Maximianus*] *hominem, & tres Cæsares* [computato Maxentio] *facere non poterat*, colligit, Maxentium nil aliud factum fuisse à memoratis militibus, quàm Cæsarem. Neque enim attingit noster vel tantillulùm iis verbis, quo potestatis genere donatus fuerit Romæ Maxentius in illâ Prætorianorum seditione: sed quid Galerio ad primum de illorum facto nuntium in mente venerit, & nequiverit tamen duabus de causis à seipso impetrare, ut aggrederetur vel faceret.

Ante omnia ergò, quoniàm rem integram ordine recitare operæ pretium est,

pauci illi milites, qui Romæ in castris relicti, & opportunitatem nacti, Maxentium purpurâ induerunt, non *Cæsarem*, sed *Augustum*, cùm ita induerent, fecerunt; disertusque est in eam rem Eutropius, libro x. his verbis: *Romæ intereà, Prætoriani excitato tumultu, Maxentium Herculii filium, qui haud procul ab Urbe in viâ publicâ morabatur*, AUGUSTUM *nuncupaverunt*. Neque pariter iidem Severo solam Imperii sedem, sed imperium integrum pro virili abstulerunt. Paulò post verò, allato semel hujus rei nuntio ad Galerium, cogitavit Galerius, utrùm quâ jam ratione de Constantino, quem Constantius *Augustum* moriendo creaverat, fecerat ipse pro senioris Augusti jure merum Cæsarem, facturus esset similiter merum Cæsarem de Maxentio, quem memorati milites Augustum constituerant. Sed istud tandem consilii postquàm plus minùs animo agitasset, duplici de causâ repudiavit. Una, quoniàm Maxentium valdè oderat, nec, præ eo odio, impetrare à se poterat, ut vel illum *Cæsarem* nuncuparet. Altera autem, quoniàm prætereà per venerandam Diocletiani dispositionem capite 18. laudatam, tres simul Cæsares nequibant esse in Republicâ. Quàpropter sese aliò convertens, Severum arcessivit, & hortatus ad recipiendum imperium, misit eum cum Maximiani Herculii exercitu ad expugnandum Maxentium, ut ab omni scilicet imperio Maxentius excluderetur. Ac denique cùm post illam Severi adversùs Maxentium expeditionem, non modò non expugnatus fuisset Maxentius, sed è contrà plusquàm duplicatæ fuissent Maxentii copiæ, periissetque Severus, & Maxentii etiam potestas ipsam Herculii Augusti potestatem recenter in pristinum locum restituti superaret, tunc temporis, inquam, Galerius, qui simplicem *Cæsaris* appellationem tantæ potentiæ homini tribuere velle, nec satis Maxentio, nec sibi ipsi sat tutum fore judicabat, & qui insuper omnem summi imperii spem Maximino Daiæ volebat adimere, se Liciniumque *Augustos*, Maxentium verò & Constantinum *filios Augustorum*, *Cæsarum* nomen de medio tollendo, nuncupavit; concesso tamen iisdem non multò post ipso quoque *Imperatoris* titulo, eâ occasione, quæ in fine hujus capitis memoratur.

Ibid. *Maxentium Romæ factum Imperatorem.*] Maxentius, ut ex Lactantio, capite 44. (imò 44.) liquet, VI. Kalendas Novembris, id est, XXVII. Octobris Imperator Romæ appellatus est; & teste eodem Lactantio, capite 46. (potiùs, 26. & 25.) Galerius Maxentium Imperatorem dictum non accepit, nisi postquàm Severum Augustum & Constantinum Cæsarem appellavit. *Pagius, ad An. Ch.* 306. *num. XI.*

Adde Baluz. p. 315. col. 1. & Cuper. p. 472. col. 2. & seq.

Lin. 3. *Cùm statuisset.*] Galerius nempè Maximianus. Quorum nominum prius à Gallicâ Parisiensi versione, posterius verò ab Anglicâ suppletum.

Lin. 4. *Orbem terræ devorare.*] Figuratarum locutionum συμπλοκή, quam feliciter tralatio novissimè laudata explicuit in hunc modum, totius Imperii opes exhaurire; *to exhaust the wealth of the whole Empire.* Possit & hic Ciceronis locus pro Domo suâ vice commentarii esse: *Non enim arbitror, cùm post meum discessum omnium locupletum fortunas, omnium provinciarum fructus, & Tetrarcharum ac Regum bona spe & avaritiâ devorasses, &c.* Adde Col. p. 378. col. 2.

Ibid. *Prosilivit.*] MS. liber, *prosiluit*; ut quidem ex primâ Baluzii editione, quam reliqui posteà editores secuti sunt, colligere est. Vellemque sanè id præteritum secundæ viri clarissimi curæ non mutassent. Quorsùm enim, cùm τὸ *prosiluit* haud minùs in usu fuerit apud Latinos, quàm *prosilivit*? Livius, libro 8. Belli Punici: *Asdrubal clamore equitum excitatus ... ex tabernaculo* PROSILUIT. Idem alibì: *Propè attonitus miraculo Rex cùm à sede* PROSILUISSET. Atque ante illum Virgilius, libro 5. Æneidos:

> —*finibus omnes,*
> *Haud mora,* PROSILUERE *suis.*

Quid? quòd si *prosiluit* nequivisset servari, mutandum, credo, potiùs fuisset in *prosiliit*, quod infrà tibi capite 30. occurret, quàm in *prosilivit*. Sed, utì jam dixi, veteris membranæ lectio proba est; habuitque verbum *prosilio* tria simul præterita, *prosilui*, *prosilivi*, & *prosilii*. Confer dicenda capitibus 30. & 49.

Ibid. *Ab hâc captivitate.*] Id est, ab hoc tributo, si Maucroixii versionem (*a*), vel

(*a*) *Galérius passa jusques à ce comble de fureur, de vouloir assujettir le Peuple Romain même à ce tribut.*

ab hâc indictione, si Anglicam (*a*) sequi voluerimus. Neque certè negandum, quin apud undecimi & duodecimi sæculi Scriptores, *captiones* & *captura* talia indigitent (*b*). Sed præter quàm quòd hæ voces ætatis infimæ sunt, differunt etiam plurimùm à vocabulo *captivitatis*. Quarè nunc quidem longè præstiterit, meo judicio, per *captivitatem*, captivitatis signum vel notam intelligere. Non quòd reverà captivus esset populus Romanus, sed quòd ut captivus tractaretur à Galerio. Noster suprà, capite 23. de iisdem censibus, atque apertè quæ nunc de hujus loci sententiâ dicimus, in antecessum firmans: *Census*, ait, *in provincias & civitates semel missus, censitoribus ubique diffusis & omnia exagitantibus, hostilis tumultûs & captivitatis horrenda species erant.* Possit autem, si in istis, *ad hanc usque prosilivit insaniam, ut ab hâc captivitate ne populum quidem Romanum fieri vellet immunem*, captivitatem rectè de captivitatis notâ vel signo accipimus, aliquid indè lucis loco Pauli ad Corinthios accedere, ubi vulgò Interpretes ἐξουσίαν pro potestatis indicio sumunt. Comma est, Ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, 1. Cor. XI. 10.

Lin. 6. *Describerent plebem.*] Col. vide, p. 378. col. 2.

Ibid. *Eodem ferè tempore castra quoque sustulerat.*] Locus variè acceptus à doctis.

Id est, *numerum militum prætorianorum valdè imminuerat.* Maucroixii versio, cujus verba sunt: *En même temps il avoit extrémement affoibli le nombre des soldats Prétoriens.*

Hoc est, *aliquot privilegia prætorianis cohortibus ademerat.* Tralatio Anglica, ut ex his patet: *He had also at the same time made an attempt upon some of the Priviledges of the Pretorian Bands.*

Ibid. *Sustulerat.*] Malim, *transtulerat.* Gale.

Ibid. *Castra ... prætoria sustulerat.*] Id est, ex parte. Neque enim eos penitùs dicendus sustulisse à quibus factus est Imperator. Siquidem secundùm Zosimum, προσλαβὼν ὑπηρέτας τῆς ἐγχειρήσεως οὓς Πραιτωριανοὺς καλοῦσιν. εἰς τὸν βασίλειον θρόνον παρὰ τούτων ἀνεβιβάσθη, μεγάλαις ἀμείβεσθαι δωρεαῖς τοὺς τοῦτο δούλας αὐτῷ κατεπηγγελμένος. *Edit. Oxon. & Cant.* Quibuscum faciunt Baluzius, p. 315. col. 1. & Cup. p. 473. col. 1. & 2.

Mea symbola est, omnia planissima fore, si pro *Eodem ferè tempore, &c.* alio tantùm ordine legerimus, *Eodem tempore castra quoque prætoria ferè sustulerat.* Ita autem faciendum esse, suadent primò quæ proximè sequuntur, *milites pauci qui Romæ in castris relicti erant.* Nam si reverà pauci milites relicti Romæ fuerant in castris, *ferè* ergò *castra prætoria sustulerat* Galerius, quæ nostra lectio est: non verò prorsùs sustulerat, quod recepta vocum dispositio innuit. Et deindè, cùm constet, nequaquàm nostrum numero multitudinis scripsisse in antecedentibus, *Cujus motûs hæ fuerunt causæ*, sed singulari numero, *Cujus motûs hæc fuit causa*, præstat certè duas res, è quibus seditio, quâ de agitur, nata est, eodem præcisè tempore accidisse, quia ita meliùs quasi unica fuerit causa illius motûs, quàm si diversis temporibus evenerint. Quarè ob id quoque legendum potiùs censeam, *Eodem tempore, &c.* quàm *Eodem ferè tempore.*

Lin. 8. *Nancti.*] Ita quoque prima Baluzii editio. Cæteræ, *nacti.* Vide omninò quæ de eâ re observantur suprà Columbo, p. 378. col. 2.

Ibid. *Occisis quibusdam judicibus.*] Inter quos Abellium interfecit τὸν τῆς πόλεως ὕπαρχον. *Edit. Oxon & Cant.* Idque, quod addunt, ex Zosimo. Confer Baluzium, pag. 315. col. 2.

Ibid. *Quibusdam judicibus.*] Judices hi non erant ordinarii & civiles, sed domestici Principum, & militares, de quibus suprà capite XXII. *Judices militares, humanitatis litterarum rudes, sine adsessoribus, in provincias missi.* Fit & eorumdem mentio, cap. XVII. ubi de morbo agitur Diocletiani. *Tollius.*

Lin. 9. *Qui erat concitatus.*] Id est, interpretante Maucroixio, *qui jam contra Galerium malè animatus erat* (*c*); & secundùm Versionem Anglicam, *qui erat valdè irritatus* (*d*). Ego verò explicare malim, *quem eo ipso tempore videre erat concitatum turbasque facientem;* ob illos nempè Censitores, quos audiverat ordinari, ut Romam missi describerent plebem. Gallicè, loquendique modo non minùs proprio quàm brevi, *soulevé.*

(*a*) *Maximian proceeded tho that pitch of Madness, that he would not so much as grant the City of Rome an Exemption from this Tax.* (*b*) Vide *Glossar. Latin. Du-Cangii.* (*c*) *Animé déja contre Galérius.* (*d*) *The People, who were now much irritaded.*

Ibid. *Maxentium purpuram induerant.*] Emendasse videtur, *Maxentium purpurâ induerant,* Galeus.

Pag. 219. lin. 1. *Turbatus est, &c.*] Galerius nempè, secundùm Maucroixium. Maximianus scilicèt, secundùm Tralationem Anglicam. Utrumque conjungit meritò Baluz. p. 315. col. 2.

Lin. 2. *Nec tamen nimiùm territus.*] Locutio sic satis notanda, sed cujus vim forsàn nulli meliùs hodiè senserint, quàm Galli, quibus (etsi, quod miror, aliter verterit Maucroixius,) familiarissimum est totidem verbis dicere, *& toutefois pas trop épouvanté.* Usurpamus autem propriè, quandò quis, utì hîc, mediocriter turbatur, nec ineptus redditur animus ad dispiciendum quid opus sit facto. Similique dicendi genere noster infrà, capite, XL. *non nimis Augustæ proxima*: ubi vide Notas. Confer quoque Col. p. 378. col. 2. & seq.

Ibid. *Hominem.*] Pro quo *Maxentium* in suâ versione posuit commentarii vice Maucroixius.

Ibid. *Et tres Cæsares facere non poterat.*] Id est, & prætereà Constantino Maximinoque Dajæ, quos jam ambos, licèt diversissimâ mente, Cæsares fecerat, tertium, evehendo extra ordinem Maxentium ad ejusdem Cæsareæ dignitatis apicem, addere non sinebat dispositio, de quâ loquuntur suprà Baluzius, p. 315. col. 2. & Cuperus, p. 473. col. 2.

Lin. 3. *Semel fecisse quod noluit.*] Quandò scilicet Constantinum *Cæsarem* fecit invitus: quæ Maucroixii interpretatio.

Ibid. *Severum arcessit.*] Cup. vide, pag. 473. col. 2.

Lin. 4. *Hortatur ad recipiendum imperium.*] Suum scilicèt. Est enim hîc *recipere*, non rem, quæ tibi demùm detur, accipere, quod Anglica versio suggerit (*a*), sed rem, quam jam antè habueris, recuperare, sicut optimè transtulit Maucroixius, & doctè tibi explicabit amplissimus Cuperus, p. 473. col. 2. & seq. Vellem tamen, ne quid dissimulem, Maucroixii Tralatio, quæ simpliciter est: *il l'exhorte à recouvrer l'Empire*, (hortatur ad recuperandum Imperium) possessivo nomine auctior esset; *il l'exhorte à recouvrer son Empire;*) hortatur ad recuperandum suum Imperium,) ne videatur nempè innuere Severum fuisse seniorem Augustum; quod certè non erat.

Ibid. *Mittit eum cum exercitu Maximiani.*] Herculii nimirùm, seu senioris, quod postremum lucis causâ supplevit Maucroixius in suâ versione; neque id quidem, ut mox patebit, incassùm, monente pariter ad sequentium intelligentiam Anglicâ, eundem Maximianum fuisse Maxentii patrem. Sed is porrò Maxentius, ut proxima ostendent, nesciebat quid contra se Galerius Maximianus moliretur, quandò ita Severus ab illo ad sese expugnandum cum patris sui Maximiani Herculii exercitu missus est.

Lin. 5. *Maxentium.*] Lectio de quâ videndus tibi Baluz. p. 315. col. 2.

Lin. 7. *Maxentius tanti facinoris sibi conscius.*] Hoc est, sumptæ sine senioris Augusti consilio purpuræ, usurpatique simul Italiæ Imperii, quod Galerius Severo cum Occidente cesserat.

Lin 8. *Licèt jure hæreditatis paternos milites traducere ad se posset.*] Sensus est, licèt sibi minimè impossibile videretur paternos milites, siquidem à Severo contra se adducerentur, in suas partes hæreditatis jure traducere. Sunt autem *paterni* illi *milites* iidem, qui paucis antè versibus *exercitus Maximiani* vocabantur. Vide dicta suprà, & Baluz. p. 315. col. 2.

Lin. 9. *Maximianus socer.*] Hoc est, Galerius; quod & maluit Maucroixius, illustrandæ narrationis gratiâ, suppressis auctoris verbis, ponere.

Lin. 11. *Quærebat quatenùs.*] De vi hujus adverbii Columbum consule, pag. 379. col. 1.

Ibid. *Se à periculo impendente muniret.*] Hanc phrasin idem vir doctus, ibidemque loci, variis tuetur exemplis.

Ibid. *Patri suo.*] Seniori nempè Maximiano, sicut additum à Maucroixio in suâ Tralatione.

Lin. 12. *Post depositum imperium in Campaniâ moranti.*] Ὑπὲρ τοῦ παιδὸς εἰκότως ἀγωνιῶν Μαξεντίου, inquit Zosimus, τῆς Λευκανίας ἐν ᾗ τότε ἦν ἐξορμήσας ἐπὶ τὴν Ῥαβένναν ἤει. Quæ ita conciliat Baluzius, secessisse quidem Herculium in Lucaniam cùm imperium deposuerat, sed tùm cùm ista agebantur, in Campaniam venisse. *Edit. Oxon. & Cant.*

Neque sanè aliter Baluzius suprà, pag. 315. col. 2. & seq. Sed verò hujus loci verbis, quomodò hactenùs sumpta sunt, longè aliud significari, res ipsa, & ambæ clarissimorum Interpretum versiones perspicuè ostendunt.

(*a*) *So he sent for Severus, and persuaded him to assume the Empire.*

Gallica;

Gallicâ, *Il envoie présenter la pourpre à son pere le vieil Maximien, qui après son abdication faisoit son séjour dans la Campagne.* Anglica autem, *So he sent the Purple tohis Father, vvho had lived in Campania ever since his Resignation of the Empire.* Quid si igitur in eo loco, ut alicubi apud Ciceronem (*a*), τὸ *post*, sequente commate, atque alibi aliter mille locis, *posteà* valeat? & in nostro rursùm, Ciceronis imitatione, qui, *Ego morabor te*, pro *Ego te expectabo*, in Epistolis ad Atticum usurpavit, *depositum imperium in Campaniâ moranti*, pro, *expectanti*, dictum fuerit? Tunc profectò nulla magis videbitur superesse difficultas, quàm si planissimè haberemus: *Patri suo posteà, depositum imperium in Campaniâ expectanti, &c.* In quam scilicet Herculius, audito semel quo pacto Romæ filium suum Maxentium Prætoriani *Augustum* nuncupassent, summâ quidem celeritate, nec sine magnâ spe recuperandi imperii advolaverit è Lucaniâ, ubi jam indè à depositâ ingratis purpurâ privatus consenescebat: sed ita tamen, ut intra Campaniæ limites sese tamdiù tenere voluerit, donec utrùm sibi filius resumendæ purpuræ potestatem faceret, rescivisset. Juvatque admodùm, quamvis singula minùs distinctè recitet, Eutropius(*b*), his verbis: *Romæ intereà Prætoriani, excitato tumultu, Maxentium Herculii filium, qui haud procul ab Urbe in viâ publicâ morabatur, Augustum nuncupaverunt. Quo nuncio Maximianus Herculius ad spem erectus resumendi fastigii, quod invitus amiserat, Romam advolavit è Lucaniâ, quam sedem privatus elegerat, in agris amœnissimis consenescens.* Placet itaque, quò sic desinam, hæc distinctio: *Patri suo post, depositum imperium in Campaniâ moranti, purpuram mittit.* Neque ista Ciceronis dissimilis est: *Hora post, Antiochum Gabinium nescio quem, &c. condemnarunt.* Confer Baluz. p. 315. col. 2. & seq.

Lin. 13. *Bis Augustum nominat.*] Explicat hanc locutionem Toinardus suo loco.

Ibid. *Et rerum novarum cupidus.*] Baluz. vide, p. 316. col. 1.

Ibid. *Et qui deposuerat invitus.*] Purpuram scilicet, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, eoque propiore. Præcessit enim & *imperium*, quod æque benè ratio Latinitatis pateretur subaudiri. Sed remotius est. Adde Baluzium, pag. 316. col. 1. & seq.

Ibid. *Et qui.*] Lego, *& quia.* Gale.

Lin. 14. *Libenter arripuit.*] Eandem nempè purpuram. Quâ de re multò plura Baluz. ibidem, col. 2.

Ibid. *Severus interim vadit.*] Vadere nonnunquàm de hostibus qui armati, præliandique animo, procedunt, dicitur. Virgilius, Æn. 2.

> — *Spoliis se quisque recentibus armat.*
> VADIMUS *immixti Danaïs, haud numine nostro,*
> *Multaque per cœcam congressi prælia noctem*
> *Congerimus*;

& Livius pariter, libro 3. VADUNT *igitur in prælium ab suâ parte omissum, & locum, ex quo cesserant, repetunt; momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu.* Imò quandòque etiam usurpatum videas de illis, qui sese hùc aut illùc, jam præliantes, conferunt. Ennius, lib. 8. Annal. versibus suprà laudatis:

> *Non ex jure manu consertum, sed magè ferro*
> *Rem repetunt, regnumque petunt*:
> VADUNT *solidâ vi*;

nec dissimili ratione Livius, libro 26. *Cùm inopinatò in castra Romana Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent, elephanti per media castra* VADENTES, *stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fugâ abrumpentium vincula jumentorum facerent.* Quarè omninò possis Columbi emendatione carere, quam proponit suprà, p. 379. col. 1.

Lin. 15. *Et se contra quem venerant tradunt.*] Corrige, *ei se contra quem, &c.* Gale.

Ita quoque emendaveram, quia mirè gaudet noster ἀσυνδέτως. Sed potuit etiam scripsisse, *& se ei*, vel *illi, contra quem venerant, tradunt*; aliaque id genus.

Lin. 16. *Sed occurr. jam resumpto imperio Maximianus.*] Senior nimirùm; quod non malè ambobus Interpretibus supplendum visum est.

Currenti anno [306.] *Maximianus Herculius*, qui post depositum Imperium in Lucaniâ morabatur, à Maxentio filio, dùm is in Campaniâ esset, Romam vocatus est, ab eoque iterùm Augustus nuncupatus, ut jam ex Lactantii capite 26. diximus: quod præsenti anno factum, non tantùm ex laudato Lactantii capite, sed etiam ex

(*a*) In Epist. ad Attic. lib. IV. 16. (*b*) Initio ferè libri X.

ejus Consulatu ordinario anno sequenti [307.] juxta primam Consulatuum Cæsareorum regulam assumpto colligitur. *Pagius*, *in Crit. Baron. ad An. Ch.* 306. *nu.* 13.

Lin. 17. *Cujus adventu Ravennam confugit.* [Zosimus ait, occisum fuisse ad tres Tabernas, ut captus fuerit Ravennæ. *Gale.*

Adde Baluz. p 316. col. 2. & seq.

Lin. 19. *Maximiano.*] Illi nempè, qui mox initio capitis XXVII. nominabitur simpliciter *Herculius*, & ita simul ab alio Maximiano distinguetur. Locus est, *Herculius verò cùm Maximiani nosset insaniam.* Judicet hinc obiter æquus Lector, quàm multis locis hic libellus sit non subobscurus tantùm, sed obscurus, quàmque satiùs Auctori nobisque fuisset Herculium ubique, verbi gratiâ, *Herculium*, & Galerium pariter ubique *Galerium* nominasse.

Ibid. *Vestemque & purpuram eidem, à quo acceperat reddidit.*] Locus non unâ de causâ notabilis. Nam quod primò suprà vidimus, Severum missum fuisse à Galerio ad Herculium Maximianum, ut eum Herculius purpurâ indueret, (sunt enim *senex Maximianus* Capitis 18. & *Herculius Maximianus* idem homo;) id hinc discimus fuisse factum, adeòque Severum ab Herculio purpuram accepisse. Et, quod jam secundum præcipuumque est, Severus qui ita purpuram ab Herculio acceperat, nonnisi *Cæsar* factus fuerat, cùm illam acciperet. Sed quandò eandem Herculio reddebat, recenter factus erat *Augustus* à Galerio, ut in fine capitis 25. traditum. Nec videtur proindè *Augustorum* purpura diversa à purpurâ *Cæsarum*, cùm quam Severus ut *Cæsareæ potestatis* insigne ab Herculio habuerat, eandem, jam *Augustus* factus, Herculio, à quo habuerat, reddiderit. Addo, quod eòdem pertinet, Diocletianum capite 19. cùm se purpurâ, quam hactenùs ut *Augustus* & *senior Augustus* induerat, exueret, velletque simul convocatæ militum concioni hominem, quem unà cum Severo novum Cæsarem pronunciare tantùm non desinebat, traditâ in eorum oculis purpurâ notum facere, haud diversam ab illâ, quâ se exuit, Maximino Daiæ injecisse, sed eandem. *Huic purpuram Diocletianus injecit suam, quâ se exuit, & Diocles iterùm factus est.* Nescimus porrò, an ita quod satis sit ad amplissimi Cuperi quæstionem superiùs memoratam responderimus. Sed vix certè quæ nunc à nobis observata sunt, prætermitti poterant; nec quidquam meminimus in contrarium, quod valeat præponderare.

Ibid. *Vestemque & purpuram.*] Quærit suprà Columb. p. 379. col. 1. an sit ἓν διὰ δυοῖν. Idque negat, credens potiùs *interiorem & exteriorem vestem* intelligi. Ego contrà ἓν διὰ δυοῖν esse existimo, eamque unicè vestem significari, quæ simul fuerit purpurea, & exterior, ob hæc nimirùm Auctoris nostri verba secum collata:

Senex Maximianus . . . ut posset [Constantinum] fallere, deponit REGIAM VESTEM. cap. 29.

Senex Maximianus . . . cùm jam Constantinum æstimaret intrasse fines Barbarorum, repentè PURPURAM *sumit*, eodem capite in sequent.

Sed nec manifestè alia mens fuit doctissimis Interpretibus; quorum Gallicus *vestemque & purpuram* simpliciter verterit, *la pourpre*, ad verbum, purpuram: Anglicus verò, *the Imperial purple*; Imperatoriam purpuram, in hoc etiam confirmante palàm ultimo, quæ nos modò de indiscretâ Cæsarum Imperatorumque purpurâ diximus, quòd *Imperatoriam* vocaverit eam purpuram, quam Severus, cùm ab Herculio *Cæsar* fieret, accepit: *and gave back the Imperial Purple to him from whom he had received it.* Celebre autem figuræ, quam hîc laudamus, exemplum est, si quis aliquod requirat, Virgilianum illud (*a*), *laticis*, *qualem pateris libamus & auro*, pro *pateris aureis*, inquit Servius; atque alibì (*b*),

Victori velatum auro vittisque juvencum,

pro *vittis* itidem *aureis*. Necnon in Actibus Apostolicis (*c*), ex meliori Doctorum sententiâ, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, id est, vertente inter alios Bezâ, *cùm tauros vittatos*, seu *coronatos*, *ad vestibula adduxisset.*

Pag. 220. lin. 1. *Quo facto, nihil aliud, &c.*] Præstat sine dubio cum Aboensi editione, & ambabus rursùm versionibus, distinctionem tollere post *facto*, atque uno spiritu legere in hunc modum: *Quo facto*

(*a*) *Lib. 2. Georg.* (*b*) *Æneid. 5.* (*c*) *Cap. XIV. com. 13.*

nihil aliud impetravit, nisi bonam mortem. Cette lâcheté ne put lui obtenir qu'une douce mort. Maucroix. *But all that he could obtain by this submission, was a gentle death.* Tralatio Anglica.

Ibid. *Bonam.*] Id est, lenem, ut modò Maucroixius: quod & proximè sequentia confirmant, *leniter mori coactus est.*

Lin. 2. *Nam venis & incisis.*] Fractis laqueo cervicibus, secundùm Zosimum. *Edit. Oxon. & Cant.*

Confer Baluz. p. 317. col. 1. & Cup. p. 474. col. 1.

Ibid. *Ei.*] Malim *sibi.* Gale.

Ibid. *Leniter mori coactus est.*] Anno scilicet Christi 307. *Pagius, ad An. Ch.* 306. *num.* x. *in fine.*

Ibid. *Ab hoc capite suos persequi.*] Lego, *ab hoc cœpit suos persequi.* Cùm anteà scilicet sæviisset in solos Christianos. *Boherellus.*

Ibid. *Ab hoc capite suos persequi.*] Vitio hujus mendosissimi loci facilè remedebimur, si cum Nicolao Heinsio legamus: *Ab hoc cœpit suos persequi. Ab hoc*, est post hoc. In *capite*, pro *cœpit*, ut multi scribebant, peccatum est litterarum transpositione. *Gravius.*

Ibid. *Ab hoc capite suos persequi.*] Adde, *cœperunt.* Sed fortè plura exciderunt. *Tollius.*

Ibi est hiatus. *Allix.*

Adde Col. p. 379. col. 1.

CAPUT XXVII.

P. 220. lin. 1. *Herculius verò cùm Maximiani nosset insaniam.*] Perioche in speciem perspicua, sed indè verè obscura, quòd is primùm, de quo nunc agitur, *Maximianus*, alius planè sit ab eo, qui hoc nomine indigitabatur in proximè præcedentibus. Tùm, quòd idem ille antecedentium *Maximianus* vocetur jam inopinanter *Herculius.* Huicque adeò obscuritati mederi volentes clarissimi Maucroixius & Burnetus, verterunt, ille quidem, tanquàm nostri verba sint: *Senex verò Maximianus cùm Galerii nosset insaniam.* [*Le vieil Maximien, qui connoissoit la fureur de Galerius.*] Hic autem, ac si recepta lectio esset: *Senior verò Maximianus cùm junioris Maximiani nosset insaniam.* [*But Maximian the elder knew vvel the madness of Maximian the younger.* [

Lin. 3. *Adjuncto Maximiano.*] Dazâ vel Dajâ.

Duæ editiones Oxonienses & Cantabrigiensis. Confer Baluz. p. 317. col. 1.

Lege, *adjuncto Maximino.* Editio Oxon. anni 1680. p. 108. in Emendationibus, quæ seriùs occurrerant.

Vulgatam scripturam secutus est Maucroixius in suâ versione, correctionem Burnetus. Vide tu, quid Toinardo de utrâque lectione pronuncietur suprà in Notis ad hunc locum, & ad caput XVIII.

Ibid. *Duplicatis copiis.*] Pro quo *duplicatis viribus* simillimo sensu reperies in fine capitis XLVI.

Ibid. *Quibus resisti nullo modo posset.*] Cum puncto & commate. *Gale.*

Emendandum puto: *Quibus cùm resisti*, *&c.* Boherellus.

Placet admodùm. Nisi quòd potuit etiam noster scribere: *Quibus resisti nullo modo posset; urbeque munitâ*, vel *& urbe munitâ;* adeò ut copula absorpta sit à præcedente voce. Sed ultimam, scio, legendi rationem teretes aures minùs amabunt.

Lin. 4. *Urbe munitâ, & rebus cœptis inimicis diligenter instruens.*] Hîc mendum cubat. *Allix.*

Locus depravatus, quique vix aliter videtur in integrum restitui posse, quàm si legatur: *Urbe munitâ, & rebus cœptis in itinere diligenter instans*, vel *insistens.* Edit Ox. & Cant.

Locus contaminatissimus. Quî purgari possit, incertum est. Heinsius conjiciebat: *Urbe munitâ, & se super ceptis inimicis diligenter instruens;* hoc est, diligenter rimans & inquirens quid consilii caperent inimici. *Gravius.*

Emenda: *Urbe munitâ, & rebus necessariis non minùs diligenter instructâ;* aut, si hoc non placet, *Et recentibus copiis non minùs diligenter instructâ.* Tollius.

Corrigo: *Urbe munitâ, & præceptis amicos diligenter instruens;* sive, *Et rebus contra inimicos diligenter instans*, vel *insistens.* Gale.

Malim ego: *Urbe munitâ, & rebus aptis inimicis diligenter instruens;* modò non *res aptæ inimicæ*, sed *res aptæ inimicis* intelligantur, id est, aptæ ad arcendos & propulsandos à muris inimicos; *des choses propres pour des ennemis*, inquiunt quotidiè Galli ad verbum, qualia olim erant scorpiones, catapultæ, & reliqua id genus. Hirtius lib. 5. *Scorpionum, catapultarum, cæterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat.* Adde Cuperum, pag. 474. col. 1. & Columbum, pag. 379. col. 2.

Lin. 5. *Proficiscitur in Galliam.*] Baluzium vide, pag. 317. col. 1. & 2.

Lin. 6. *Suæ minoris filiæ nuptiis.*] Maucroixii versio, seu veriùs paraphrasis est: *par le mariage de sa fille Fausta;* suæ filiæ Faustæ nuptiis. Rectè. Confer Baluzium, pag. 317. col. 2. ac Toinardum insuper ad hunc locum.

Ibid. *Ille intereà.*] *Galérius.* Maucroix. *Maximianus alter.* Tralatio Anglica. Adde Baluzium, pag. 317. col. 2. & Toinardum, suo loco.

Lin. 7. *Ad urbem accedit.*] Romam scilicèt, quod non immeritò Interpretes è sequentibus, & communi Latinitatis usu, simpliciter & rotundè in suis versionibus posuerunt.

Ibid. *Populum trucidaturus.*] Baluzium vide, pag. 318. col. 1.

Lin. 9. *Ad circumsedenda mœnia.*] Malebat, credo, vir doctus, cujus nomen, propter rei incertum, tacebo: *Ad circumdanda mœnia.* Sed nullâ mutatione opus est. *Mutinam circumsedere*, *Coloniam circumsedere*, *oppidum circumsedere*, aut, ut nonnulli codices habent, *circumsidere*, aliaque id genus, Ciceroni familiaria sunt in Philippicis, & alibì, pro *obsidere*, & similibus.

Lin. 10. *Æstimaretque illam.*] Virgilius Eclog. 1.

Illam ego huic nostræ similem, Melibœe, putavi,
Stultus ego huic nostræ similem, &c. Tollius.

Lin. 12. *Socer generum oppugnaret.*] Id est, Galerius Maximianus Maxentium; quod vel hæc capitis XXVI. ostendere possint: *Maxentius tanti facinoris sibi conscius ... cogitans ... fieri posse, ut Maximianus socer ... ipse cum suo exercitu ad se oppugnandum veniret.* Adjice tamen quæ ex Tristano memorat amplissimus Cuperus, pag. 474. col. 1.

Ibid. *Et quòd Romani milites Romam, translatis signis.*] Editio Aboensis, mutatâ, meo judicio, distinctione optimâ in pessimam: *Et quòd Romani milites, Romam translatis signis, imperium reliquerunt.*

Lin. 13. *Imperium reliquerunt.*] Galerii nimirùm; quod Maucroixio non supervacaneum visum est explicare: *Se révolterent contre Galérius.*

Pag. 221. lin. 1. *Dimissisque animis.*] Præstiterit *demissisque* legere. *Boherellus*, item *Gale*, à quibus nec diversus abit Columbus, pag. 379. col. 2.

Tam *dimissis*, quàm *demissis*, hîc legi, & commodè exponi potest. Sed prius melius. *Dimittere animos*, id est, omittere & abjicere superbiam. *Dejicere animum* potiùs, quàm *animos* dicitur. *Tollius.*

Ibid. *Dimissisque animis.*] Nihil veriùs Columbi correctione, *Demissisque animis.* Nam quàm demisso animo provolutus fuerit ad genua militum, sequentia docent. *Dimittere animum* quid sit, Latium ignorat. *Gravius.*

Lin. 3. *Donec promissis ingentibus flexit animos eorum.*] Hæc ex secundis curis Baluzii. Prima namque editio, quam & cæteræ postea imitatæ sunt, manuscripti codicis lectionem ad hunc modum in Auctoris verbis repræsentaverat: *Donec promissis ingentibus felix animus, quorum.* Undè natæ sequentes Eruditorum notulæ, aut illustrationes.

Ibid. *Felix animus, quorum.*] Hîc mendum latet. *Allix.*

Facilis emendatio: *Flexit animos eorum.* Edit. Oxon. & Cant.

Enfin la grandeur de ses promesses en toucha quelques-uns. Maucroix. Ex cujus proindè conjecturâ scriptum olim: *Donec promissis ingentibus flexit animos quorumdam*, vel *aliquorum.* Adde Baluzium, pag. 318. col. 2. Columbum, p. 379. col. 2. & Toinardum, pag. 413. col. 1.

Lin. 4. *Fugam trepidus capessivit, in quâ opprimi, &c.*] Videre denuò possis Baluzium, pag. 318. col. 2.

Lin. 5. *Si cum paucis.*] Variant hîc Interpretes, quorum alter de *paucis equitibus*, alter verò de *parvâ militum manu* accepit. *Si on eût envoyé de la cavalerie après lui.* Maucroix. *If he had been pursued by ever so small a body.* Versio Anglica.

Lin. 7. *Utensilia.*] Res ad victum necessarias. *Edit. Oxon. & Cant.* similiterque Interpretes (*a*).

Utensilia sunt cibaria, copiæ necessariæ victui. Tacitus 1. Annal. 70. *Pernoctavere sine utensilibus, sine igne.* Vide quæ ibi notavit vir summus, Joannes Fridericus Gronovius. *Gravius.*

Ibid. *Utensilia.*] Notabilis hujus hîc vocis notio. *Tollius.*

Adde Cuperum, pag. 474. col. 1.

Lin. 8. *Quò pestiferum.*] Lege: *Quà pestiferum.* Tollius.

Lin. 9. *Mulieres corruptæ.*] Nempè vi, quomodò in præcedentibus: *Dedit militibus potestatem, ut dispersi quàm latissimè diriperent omnia, vel* CORRUMPERENT. Sequitur mox synonymâ voce de virginibus: *virgines violatæ*; ut non proindè perpetua sit diffe-

(*a*) *Pour ôter le moyen de subsister à ceux qui le voudroient suivre.* Maucroix. *That it might not be possible for an army that might pursue him to find were upon to subsist.* Versio Anglica.

rentia, quam capite VIII. pag. 591. col. 2. occurrere posse credidimus & firmavimus inter *corrumpere* & *violare* in consimili argumento. *Women were forced*. Versio Anglica; quod non nisi de mulieribus vi corruptis, seu violatis in usu est.

Ibid. *Extorti parentes & mariti, ut filias, ut conjuges, ut opes suas proderent.*] *Extorqueri* vulgò, non de personis, sed de rebus usurpatur: *torqueri* verò de personis; ut, uno verbo, *res* communiter *extorqueantur*, *personæ torqueantur*. Priori pacto; *extorquere pecuniam*, *extorquere talenta Attica* 1. *extorquere ferrum*, *extorquere auxilium*, apud Ciceronem cum quàm plurimis aliis ejusmodi locutionibus occurrunt. Posteriori verò, noster suprà capite XIV. *Judices universi, omnes denique, qui erant in palatio magistri, datâ potestate, torquebant*; & paulò post rursùm: *Nihil usquàm reperiebatur, quippè cùm familiam Cæsaris nemo torqueret.* Item capite XXI. *Torquebantur ab eo non modò Decuriones, sed Primores etiam civitatum*; & pariter capite XXIII. *Si omnia defecerant, ipsi contra se torquebantur.* Quarè vel nunc compositum *extorti* pro simplici *torti* eâdem ratione habeamus, necesse est, quâ Latinis *territus* & *exterritus*, *pavidus* & *expavidus*, cæteraque hujus generis promiscuè ferè adhibentur. Vel sensus est, parentes & maritos adeò in illâ occasione tortos fuisse, ut ab eis tandem, ubi loci filias, conjuges, opes abscondissent, Galeriani milites extorserint; dicente nimirùm haud dissimili sententiâ Cicerone in Tusculanis: *Quoniam extorsisti, ut faterer.* Eligant Docti quod maluerint.

Lin. 11. *Hoc modo se ad suas sedes recepit.*] *C'est ainsi que Galérius regagna les terres de son obéissance.* Maucroix. Hoc modo se Galerius ad ditionis suæ terras recepit.

Lin. 12. *Hostiliter universa vexasset.*] Vera est ergò Vorstii ad Sulpicium Severum, primis Christianorum persecutionibus *vexationum* nomen in Historiæ Sacræ limine tribuentem, annotatio: » *Vexare*, ut Asconius do» cet, *ingentis calamitatis usum significat.* Et » passim Auctores id verbi jungunt talibus, » quæ ingentem calamitatem utique signifi» cant, scribuntque *vexare & perdere*, *diri» pere & vexare*, *populari & vexare*, *vexa» re & spoliare* «. Nam & hîc *hostiliter universa vexare* habemus; minùsque adeò necessaria emendatio, quam proponit suprà Baluzius, pag. 318. col. 2.

Lin. 14. *Cujus titulum immutari volebat.*] Eumdem ibidemque vide.

Lin. 15. *Sed Daciscum.*] Quippè qui ipse Daciâ oriundus fuerit. *Edit. Oxon. anni* 1580. Item *Oxon. anni* 1684. & *Cantab. anni* 1685. Nisi quòd hæ duæ legi insuper jubeant, *Dacicum*.

Ibid. *Daciscum.*] Alii legunt, *Dacicum*. Sed vulgata lectio illo Severi apud Hist. Aug. Scriptorem in Maximino defendi potest: *Thraciscum eum compellantis.* Tollius.

Adde Baluzium, pag. 318. col. 2.

CAPUT XXVIII.

Pag. 221. lin. 1. *Post hujus fugam.*] Id est; *Postquàm ita reliquisset Italiam Galerius Maximianus*, ut ex variis, quas Eruditi in hunc locum contulerunt, curis colligere est.

After that he had left Italy in this manner. Versio Anglica.

Après la fuite de Galérius. Maucroix.

Ibid. *Hujus.*] Nempè Galerii Maximiani. *Pagius* (*a*).

Ibid. *Maximianus alter.*] Is ergò, de quo suprà capite 8. *Quid .... Maximianus, qui est dictus Herculius?* quique alibì totiès *senex Maximianus* in hoc libello vocitatur, imò hoc ipso loco in Maucroixii Versione. Adde Baluzium, pag. 318. col. 2. & Columbum, pag. 379. col. 2.

Ibid. *E Galliâ recepisset.*] In Italiam nempè, undè se contrà paulò antè in Galliam receperat. Cap. ult. *Et ab urbe Româ tanquàm superbus alter exactus est.*

Lin. 2. *Habebat imperium commune cum filio.*] Nempè Maxentio. *Pagius* (*b*). Idque secundùm Tralationem Anglicam, *in thae part of the Empire*; hoc est, in eâ Imperii parte, quam eadem Versio paulò antè *Italiam* nuncupabat, & in quam noster hujus capitis initio tacitè posuit Maximianum Herculium sese è Galliâ recepisse, id est, rediisse.

Lin. 3. *Quippè cùm prior & major filii potestas.*] Subintelligi potest τὸ *esset*: commodius autem, & ad perspicuitatem aptius addi. *Tollius.*

Ibid. *Quippè cùm.*] Corrigo, *quippè quod*. Gale.

Mea conjectura est, emendandum esse, *quippè tùm*, ut hoc temporis adverbio Cecilius noster significaverit, fuisse olim cùm Maxentii potestas, quæ post redditum suo patri Herculio imperium prior & major erat sui patris potestate, non ejusmodi esset, sed

(*a*) *In Crit. Baron. ad annum Christi* 307. *num.* 5. (*b*) *Ibid.*

inferior & minor. Adde Baluz. pag. 318. col. 2.

Ibid. *Qui etiam patri reddiderat Imperium.*] Accipio quasi noster scripserit, *quam adeò exercens*, vel, *quâ etiam usus imperium patri reddiderat, illumque bis Augustum nominaverat.* Pro *etiam*, editio Aboensis seu casu, seu cujusvis consilio, divisim habet, *& jam.* Mallem, si quid foret immutandum, legere *quâ* pro *qui*, hoc pacto, *quâ etiam* (subaudi *potestate*) *patri reddiderat imperium.* Neque aliter fortè fuerat Auctoris manus.

Lin. 6. *Ut sibi sua vindicaret.*] Hoc est, si Maucroixii versionem paulò liberiùs interpretemur, ut quæ sua fuerant, sibi vindicaret, & reciperet: ad verbum autem, ut antiquam suam hæreditatem recuperaret: *De se mettre en possession de son ancien héritage*; quod mihi vel ob hunc Victoris locum, jam plus semel allatum, valdè blanditur, *quasi partito imperio, cuncta quæ trans Alpes Galliæ sunt, Constantino commissa. Africa Italiaque Herculio.*

Lin. 7. *Quia milites erant, &c.*] Ex veteri Herculii exercitu, quos in suas partes facilè se pertracturum existimavit. *Edit. Ox. & Cant.*

Rectiùs sine dubio, amplissimi Cuperi imitatione, legeris, *quia sui milites erant, qui Severum reliquerant*, hoc sensu: quoniam eam partem Maxentianorum militum, quæ paulò antè ab Imperatore Severo, sublatis signis, desciverat, & sese Maxentio, contra quem venerant, tradiderat, Herculius suam propriè esse reputabat, non filii Maxentii; adeò ut admodùm verisimile esset, illos, qui quoniam olim patris fuerant, ad filium relicto Severo defecerant, defecturos pariter à filio ad patrem, quamprimùm daretur occasio. Confer Baluz. p. 318. col. 2. & Cup. p. 474. col. 2.

Pag. 222. lin. 1. *Ad filium.*] Ad Maxentium. *Maucroixii versio.*

Lin. 2. *Illum principem calamitatum.*] Id est, Anglicæ versioni: *The Chief occasion of all the calamites, &c. præcipuam occasionem omnium calamitatum.* Maucroixio *auctor* & *princeps* non diversa hoc loco sonabant, qui ita nempè verterit, ac si posterius vocabulum hinc prorsùs abesset: *l'ayant appellé l'auteur des calamités publiques, il lui arrache la pourpre.* Certum est non multùm differre, si modò differant. Colligo ex istis Ciceronis locutionibus, *princeps belli, princeps necis, princeps atque architectus sceleris*; similiterque ex istâ Cæsaris, *princeps sceleris, & concitator belli*: in quibus haud tantùm optimo sensu *auctor* pro *princeps* possit ubique substitui, sed in quibus præterea videas *sceleris principem* & *sceleris architectum* synonyma esse, item, *principem belli* & *concitatorem belli.* Adde Col. p. 379. col. 2.

Lin. 3. *Quas resp. sustineret.*] Videndus rursùm, ibidemque loci Columbus.

Ibid. *Diripuit, &c.*] Propter quod *seditionem & convitia militum tulit.* Eutr. libro 10. *Edit. Oxon. & Cant.* Confer Baluz. p. 319. col. 1.

Ibid. *Diripuit.*] Lege, *deripuit.* Tollius.

Adde Cuperum, p. 474. col. 2. & quæ superiùs notata, p. 582. col. 1.

Ibid. *Purpuram.*] *The Imperial purple.* Versio Anglica, hoc est, Imperatoriam purpuram; quod optimè quidem convenit cum initio capitis XXVI. *Subitò illi alius terror adlatus est, generum ipsius Maxentium Romæ factum Imperatorem*: sed non ideò labefactant quæ superiùs, auctorem nostrum cum seipso conferentes, collegimus, pag. 682. col. 1. & 2.

Ibid. *Exsutus.*] Ita quoque editio Aboensis. Cæteræ, *Exutus.* Neque aliter suprà in fine capitis 4. *exutus ac nudus.*

Lege, *Exutus.* Allix.

Lin. 5. *Senex.*] Deest importunè ista vox in editione Aboanâ; quod propter illos moneo, qui eâ utuntur.

Lin. 6. *Tanquàm Superbus alter.*] Scilicet Tarquinius, Romanorum Rex ultimus. *Pagius*(a). Confer Baluz. p. 319. col. 1.

Comme un autre Tarquin. Maucroix. Hoc est, tanquàm alter Tarquinius. *As Tarquin the proud.* Versio Anglica: id est, tanquàm Tarquinius Superbus.

Ibid. *Superbus.*] Editio Aboensis, *Superbus*, cum majusculâ litterâ ab initio: quo etiam modo rescribi volebat Galeus.

Ibid. *Exactus est.*] Delendum hîc verbum substantivum, utpotè inficetum, & abundans. *Tollius.*

Imò servandum esse, neque ullum ipsi vitium inesse, quæ jam dicam, perspicuè, credo, ostendent.

CAPUT XXIX.

P. 222. lin. 1. *Rediens rursùs in Gallias.*] An. scilicet 307. circa mensem Augustum, ut

(a) *In Critic. Baron. ad annum Christi* 307. *num.* 5.

ex libello de Præfectis Urbis, à Cuspiniano primùm & Onuphrio, tùm à Bucherio in lucem edito, intelligitur. *Pagius* (*a*).

Ibid. *Ubi aliquantulùm moratus est, profectus ad hostem, &c.*] Elegantiùs verbum substantivum post *profectus* inferatur. *Tollius.*

Vel cum supplemento alterius *est* legere oportet, *ubi aliquantulùm moratus est, profectus est ad hostem*: vel distinguendum, *ubi aliquantulùm moratus, est profectus, &c.* Boherellus. Item, quòd ad posteriorem distinctionem attinet, Col. pag. 319. col. 2.

Ego, quin propter afferendas proximè rationes posterius priori longè præferendum sit, nullus dubito.

Ibid. *Profectus ad hostem filii sui Maximianum.*] Id est, *ad alterum Maximianum.* Versio Anglica.

Galerium scilicet. Pagius (*b*): cum quo conferendus Baluz. p. 319. col. 1.

Hoc est, *ad Galerium in Pannoniam*, utì transtulit Maucroixius.

Omnia admitto. Agi enim cùm de Galerio Maximiano (qui ab Herculio Maximiano diversus, verè indè *alter Maximianus* fuerit) tùm de eodem degente tunc temporis Carnunti in Pannoniâ, & ad quem Herculius profectus sit & pervenerit, è Zosimo atque aliis certissimum est. Quæro tantùm, quomodò potuerit Herculius, redeundo, ut fecit, ex urbe Româ in Gallias, Carnuntum proficisci? Qui enim ex Urbe in Galliam ibant, tergum prorsùs obvertebant Carnunto; Herculiusque non se tantummodò in viam versùs Gallias dedit, adeò ut cùm Mediolanum, verbi gratiâ, pervenisset, susceptum iter deseruerit, ibique cœperit in Pannoniam tendere: sed rediit reapsè in Gallias, quin & aliquandiù in Galliis post reditum fuit commoratus; nec nisi post eam commorationem ad Galerium filii sui hostem profectus est. *Rediens rursùs in Gallias, ubi aliquantulùm moratus est, profectus ad hostem filii sui Maximianum*: undè, vel si nolim, denuò rogandum, quî potuerit Herculius illo ipso tempore quo redibat ex Italiâ in Gallias, nec cessavit ad Gallias pergere, Carnuntum, Pannoniæ oppidum, cui dorsum vertebat, proficisci?

Hanc difficultatem eruditorum nemo, non dicam solvit, sed ne quidem tetigit. Solvet verò facilè, opinor, receptæ interpunctionis mutatio, paulò altiùs repetita, in hunc modum. *Quorum* [militum] *irâ & clamore perturbatus est senex impius, & ab urbe Româ, tanquàm superbus alter, exactus est rediens rursùs in Gallias, ubi aliquantulùm moratus, est profectus ad hostem filii sui Maximianum.* Ita quippè Herculius concionem, in quâ à Maxentii humeris purpuram deripuit, non in urbe Româ habuerit, sed extra urbem, & fortassis etiam procul ab urbe, & ad hoc vel illud Latii oppidum, Hernicorum putà territorii; *advocavit enim populum ac milites*, utì superiùs narratum. Idemque postea, irâ & clamore militum de ipsius facto gravissimè indignantium perturbatus, consilium subitò ceperit in Gallias per urbem Romam revertendi. Mox autem, Româ ipsâ, tanquàm superbus alter, fuerit exactus; idque, cùm suum illud consilium exequeretur, hoc est, dùm reapsè in Gallias per urbem Romam rediret, ad quas deindè pervenerit, & à quibus denique, in illis aliquantisper moratus, contenderit in Pannoniam ad Galerium Maximianum filii sui hostem. Vides, nî admodùm fallor, quàm parvo labore non parva historiæ series secum cohæreat; item, quomodò contra Tollii sententiam (*c*) τὸ *est* post *exactus* non ineptum sit & redundans; postremò, utì quoque nihil necesse sit alterum *est* post *profectus* supplere, sed tantùm distinguere, *ubi aliquantulùm moratus, est profectus, &c.*

Lin. 2. *De componendo Reipublicæ statu.*] Locutio valdè propria, sicut antè initio capitis 26. p. 676. col. 2. notavimus. Vide sis. Estque aliàs hæc Sulpicii Severi quàm simillima, *paulò post rebus domi compositis.* Locus integer, quò meliùs judices, sic habet (*d*). *Nec multò post Tirchac Rex Æthiopum regnum Assyriorum invadit. Quo nuncio Sennacherib ad sua tuenda conversus, fremens & clamitans, victori sibi victoriam eripi, bellum omisit, missis ad Ezechiam litteris, cum verborum contumeliis denuncians,* se paulò post, rebus domi compositis, *ad excidium Judeæ maturè rediturum.*

Lin. 3. *Cum eo disputaret.*] Non quo sensu vulgò *disputandi* sumitur, sed illo, quem ex Cicerone stabilitum suprà videas in Cuperi Notis, p. 474. col. 2. & in Maucroixii Burnetique versionibus feliciter expressum hoc pacto: *Sous pretexte de conferer avec lui des affaires de l'Empire.* Maucroix. *He pretended that the vvent to concert vvith him, &c.*

(*a*) *Ibid. num.* 6. *collato cum* 1. (*b*) *Ibid. num.* 6. (*c*) Vide *pag. præc. col.* 2. (*d*) *Lib.* 1. *Hist. Sac. cap.* 50. *&* 51. *edit. Vorst.*

Tralatio Anglica. Quæ in utroque Interprete Latinè sonant, *quasi ut de Imperii negotiis consilia conferrent & caperent.*

Lin. 4. *Regnum ejus.*] Id est, ut optimè versio Anglica, eam Imperii partem quæ Galerio obtigerat: *his share of the Empire. Regnum* enim propriè dictum non fuisse, certum est. Sed, ut illis temporibus Imperatores & Cæsares nonnunquàm *regis* nomine donabantur, ita quoque *regni* appellatione eorum ditiones.

Ibid. *Exclusus à suo, quòcunque venisset.*] Ex Aurelio Victore, quod nec noster capite VIII. negabat, Imperii portio, quam Diocletianus administrandam Herculio commiserat, Italiæ atque Africæ limitibus continebatur. Sed nuspiàm noster, postquàm semel capite XXVI. resumpti ab Herculio imperii mentionem fecit, vel tantillulùm Africam ut Herculii regnum, aut ut regnum ad quod fuerit profectus, & à quo undique, etsi suo, fuerit exclusus, nominavit, verùm unicè Italiam, quam sibi Herculius, ut suam, vindicare voluerit; tùm Galliam, in quam bis fugerit. Quarè non dubitamus, quin *regnum, à quo nunc, quòcunque venisset, exclusus fuisse* dicitur, intelligere propriè oporteat de Italiâ: sive non alia pars prioris imperii reddita fuerit Herculio per filium, quod satis crediderim; sive simul reddita sit Africa, quod videtur suprà præferre amplissimus Cuperus, p. 474. col. 2. nec negaret forsitàn Pagius, qui in Crit. Baron. ad annum Christi 336. nu 12. disertè ponit *Felicem* illum, *Prætorio Præfectum*, ad quem Lex 21. Codicis Theodosiani inscripta est, ita fuisse *Præfectum Prætorio* Italiæ, ut in eâ Africæ quoque Præfectura contineretur.

Ibid. *Quòcunque venisset.*] Nullum habet sensum, nisi dispescas à priori membro, & fiat initium sequentis periodi. *Allix.*

Putabam, sensum optimum sine receptæ distinctionis mutatione elici posse in hunc modum; nullam fuisse urbem in Italiâ, ad quam se Herculius recipere tentaverit, quæ non ei portas obseraverit, atque ita, quòcunque veniret, exclusum fuisse à suo regno, id est, à regno, quod sibi olim Diocletiani dispositione commissum solus rexerat, & habuerat posteà commune cum filio, quasi postliminii jure.

Lin. 5. *Aderat ibi Diocles.*] Hoc est, apud eum Maximianum, ad quem antè dictus est Herculius fuisse profectus, proindèque apud Galerium Maximianum, seu, quod eòdem redit, in aulâ Galerii, si cum Maucroixio ad sensum potiùs, quàm ad præcedentia vocabula volueris respicere: *Galérius avoit depuis peu fait venir à sa Cour Dioclès, &c.* Confer Baluzium, pag. 319. col. 1.

Ibid. *Diocles.*] Hæc prima occasio, quæ data sit nostro loquendi de Diocletiano post istam capitis XIX pericopen: *Huic purpuram Diocletianus injecit suam, quâ se exuit, & Diocles iterùm factus est.* Undè, cùm illum jam non *Diocletianum*, sed *Dioclem* nominari audimus, videtur sequi, Diocletianum, purpuram deponendo, ad pristinam suam *Dioclis* nuncupationem rediisse. Præsertim cùm pariter capite 37. legamus: *Nam si quid reliqui vel Diocles, vel Maximianus reliquerunt;* & iterùm capite 52. *Ubi sunt modò magnifica illa & clara per gentes Joviorum & Herculiorum cognomina, quæ primùm à Dioclete & Maximiano assumta?* Vide sis tamen, ne quid tale incautiùs colligas. Noster enim capite 41. non *Dioclem*, vel *Diocletem*, sed *Diocletianum* denuò appellabit his verbis: *Augusta verò in desertas quasdam Syriæ solitudines relegata; patrem suum* DIOCLETIANUM *per occultos gnarum calamitatis suæ fecit;* & Eutropius quoque (*a*) de eodem ad privatam vitam regresso: DIOCLETIANUS, inquit, *privatus in villâ, quæ haud procul à Salonis est, præclaro otio senuit.* Adde, ne nunc plures adducam, Hieronymi locum superiùs allatum, pag. 651. col. 1. Maucroixius, quasi nostrum corrigens, *Galérius*, aut quid potiùs eligeret ambigens, *avoit depuis peu fait venir à sa Cour Dioclès, ou Dioclétien son beau-pere;* ad verbum: Galerius Dioclem, seu Diocletianum socerum suum recenter in aulam suam acciverat.

Ego sanè quid potiùs eligendum sit, dijudicasse nolim. Sed quocunque tandem nomine Diocletianus post imperii abdicationem vocandus, aut reàpse vocitatus fuerit, erat certè tunc vel *Diocles iterùm*, sine alio addito, ut cùm noster suprà, *Diocles iterùm factus est*, scribebat; vel *Diocles*, seu *Diocletianus iterùm privatus*, si adjicienda sit simul mentio conditionis; vel *Diocles*, seu *Diocletianus secundùm privatus*, eo modo, quo qui olim secundum Consulatum apud Romanos agebant, *secundùm Consules* dicebantur; vel denique *Diocles*, seu *Diocletianus bis privatus*, sicut suprà Herculius capite 26. *bis Augustus*

(*a*) *Lib.* 9. *Hist. Rom. in fine.*

gustus

gustus nominabatur. Et jam harum omnium locutionum numerales litteræ nunquàm magis fatalem numerum bestiæ Apocalypticæ, si quis eâ de re Meldensis Episcopi exemplo cogitare velit, conficient, quàm in cæteris superiùs memoratis contigit; quod ideò addo, ne se forsàn aliquò elabi posse crediderit vir clarissimus. Vide notulas imâ paginâ subjectas (*a*).

Ibid. *A genero nuper accitus, ut, &c.*] Diocletianus, si vera essent quæ ab eodem Episcopo ad caput 13. Apocalypseos ponuntur, cæteros omnes Imperatores ad Licinium usque fecerat, fuitque cunctorum quasi pater & origo; quin & Diocli (postquàm is, abdicato Imperio, *Imperatoris* nomini valedixisset) conservata fuit quodam modo, secundùm Cl. Præsulem, potestas alios creandi. Hincque, pergente eodem, Diocletianum Galerius Maximianus ad se, cùm vellet *Augusti* titulum Licinio dare, accersivit. Sed primò, ut liquet ex cap. 24. Constantinum, non *Diocletianus*, sed *Constantius Chlorus* Augustum nominavit, eique imperium per manus tradidit. Neque item Severum *Diocletianus*, sed *Galerius* Augustum nuncupavit, cap. 25. in fine. Neque pariter Maxentium *Diocletianus*, sed *Prætorianorum manus* Imperatorem fecit, cap. 26. Neque magis Severum *Diocletianus*, sed *Galerius* ad recipiendum imperium hortatus est, & reàpse perpulit, ibidem. Neque iterùm magis Herculium *Diocletianus*, sed *Maxentius* bis Augustum nominavit, ibidem rursùs. Neque postremò in sequentibus *Diocletianus*, sed *Galerius* tres derepentè jubebit *Imperatores*, præter se & Licinium jam Augustos, sublatis Cæsarum nomine priscâque simul Diocletiani dispositione, numerari, cap. 32. Imò omnia ista non modò non præsente Diocletiano, sed ne quidem consulto facta esse, apparebit ex iisdem capitibus. Ne & addam, Severum etiam, insciente planè Diocletiano, missum fuisse à Galerio ad Herculium ante ipsam Diocletiani abdicationem, ut ab Herculio purpurâ indueretur. Quarè quæ ex laudati Episcopi in Joannis Apocalypsin Observationibus initio hujus Notæ retulimus, mera sint oportet somnia hominis causæ studio abrepti. Hâcque tandem simplici & propriâ de causâ accitus fuerit Diocletianus à Galerio, quandò, præsente illo, imperium Licinio dare voluit, ut solennior esset inauguratio.

Ibid. *A genero.*] A Galerio. *Maucroixius.*

Ibid. *Quod antè non fecerat.*] Vide Baluzium, pag. 319. col. 2. & Columbum, pag. 379. col. 2.

Lin. 6. *Imperium Licinio daret.*] Baluzius longam instituit hîc loci disceptationem de anno, quo Licinius factus est Imperator, aliis in annum 307. aliis verò in sequentem rejicientibus, quorum palmarium argumentum est, Galerium intra tam paucos menses tot terrarum spatia emetiri non potuisse; quibus tamen id reponi potest, inquietum & ferox Galerii ingenium, imperii præsertim retinendi cupiditate accensum, ea citò perrupisse repagula, quæ animis paulò sedatioribus obicem posuissent. *Edit. Oxon. & Cant.*

Licinium currenti anno (307.) Augustum appellatum, rectè scripsit Baronius, & nos in Dissertatione Hypat. demonstravimus. Quarè errat Idacius in Fastis, ubi hanc dignitatem anno sequenti ei collatam tradit. Rectè tamen uterque annotavit, eam nuncupationem *Carnunti* in Pannoniâ, idque *III. Idus Novembris* peractam. Sed Licinius priùs Cæsar, ac non multò post Augustus appellatus, ut ibidem ostendi. *Pagius, in Criticâ Baron. ad an. Ch.* 307. *num.* 14. ubi & plura in eam rem.

Adde Baluzium, pag. 319. col. 2. & Cuperum, pag. 474. col. 2. & seq.

Ibid. *Substituto in Severi loco.*] Rectè, qui malunt, *in Severi locum.* Tollius.

Rectiùs quidem crediderim. Nam sic, verbi gratiâ, Florus lib. 1. cap. 6. *Ergò inter Tarquinii mortem, annitente reginâ, substitutus* IN LOCUM *Regis (Servius Tullius).* Sed uno verbo, quod communiter *in manum tradere*, *in matrimonium postulare*, aliaque hujus generis innumera melioris ævi Scriptores dicebant, noster è contrario, & Sulpicius Severus, & Vulgatus Interpres Bibliorum non raro *in manu tradere*, *in matrimo-*

(*a*) *DIoCLeS IterVM*—MDCLVII.
DIoCLes IterVM prIVatVs—MDCLXVIII.
DIoCLetIanVs IterVM prIVatVs—MDCLXXIV.
DIoCLes seCVnDVM prIVatVs—MMCCLXXII.
DIoCLetIanVs seCVnDVM prIVatVs—MMCCLXXVII.
DIoCLes bIs prIVatVs—DCLXIII.
DIoCLetIanVs bIs prIVatVs—DCLXIX.

nio postulare, *in matrimonio accipere*, & sic de reliquis, dixerunt. Hinc inferiùs, capite 35. *commendatis Licinio conjuge suâ & filio, atque* IN MANU TRADITIS; & capite 39. *Legatis præmissis*, IN MATRIMONIO POSTULAT; & apud Sulpicium Severum, lib. 1. cap. 9. *Jacob . . . amore virginis conflagrabat*, *eamque sibi* IN MATRIMONIO POSTULANS, *&c.* ac rursùm, cap. 43. *Achab* ... *Jezabel* (id est, Jezabele) *filiâ Bazæ Regis ex Sidone* IN MATRIMONIO ACCEPTA, *Baali idolo aram lucosque constituit;* qui tamen alibi (*a*), *Moyses . . . apud Jethro . . . diversatus*, *filiam ejus Sephoram* IN MATRIMONIUM ACCEPIT; & alibi rursùm (*b*) *Saul . . . filiam Malchol . . . Faltim cuidam* IN MATRIMONIUM DEDIT; quibus & alia apud eumdem similia, ut quoniam ita quarto Christianismi sæculo politiores Patres promiscuè utrâque phrasi usi sunt, non debeat, meo judicio, hujus loci scriptura temerè interpolari. Confer quæ ad capita XXXV. & XXXIX. observabimus.

Lin. 7. *Itàque fit utroque præsente.*] Diocletiano nimirùm, & Maximiano sene, ut non malè tam ex antecedentibus, quàm è proximè sequentibus supplevit, vel explicuit Maucroixius. Mox enim sequitur *senex Maximianus*, & paulò antè præcessit *Diocles.*

Adde Baluzium, pag. 322. col. 1. & seqq.

Ibid. *Sic uno tempore sex fuerunt.*] Locus sine dubio corruptus, vel mutilus. Quid hoc enim, *sex fuerunt?* cùm nulla vox præcesserit, quæ jam plurali numero intelligi, &, quod aiunt, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ subaudiri possit. Additum autem supplementi vice vocabulum *Imperatores* ab ambobus Interpretibus. *Il y eut donc alors six personnes qui portoient le nom d'Empereurs.* Maucroix. *And now there were all at once six Emperours.* Versio Anglica. Miror, non propriè sanè, quòd id vocabuli neutro numero in toto hujus capitis initio, imò nec in toto superiori capite 28. legatur: sed quoniam qui tunc temporis rem publicam gerebant, nondùm omnes *Imperatores* erant, sed ex antiquâ Diocletiani dispositione per Galerium confirmatâ, partim *Imperatores*, partim *Cæsares.* Vide modò, si quid dubitas, totum caput XXXII. Intelliges, tantùm abesse, ut, Licinio semel *Imperatore* nuncupato, sex præfuerint reipublicæ *Imperatores*, ut contrà distinctio *Cæsarum* ab *Imperatoribus* obtinuerit adhùc aliquandiù, nec denique nomen Cæsarum verè sublatum fuerit è medio, nisi postquàm temporis lapsu scripsisset ad Galerium Maximinus, sese salutatum fuisse *Augustum* ab exercitu, &, acceptis iis litteris, jussisset demùm Galerius, ut qui quatuor, præter se, hoc aut illo jure & titulo Imperium Romanum administrabant, *Imperatores* quoque in posterum nominarentur, sicut suo loco firmabimus. Quæ cùm ita sint, quomodò horum verborum, *Sic uno tempore sex fuerunt*, sensus esse posset, *Sic uno tempore sex fuerunt Imperatores?* Potiùs ergò, detur conjecturæ venia, scripserit noster: *Sic uno tempore sex præfuerunt*; *Reipublicæ* nimirùm, cujus mentio in antecedentibus hâc perioche: *Quasi ut de componendo Reipublicæ statu cum eo disputaret.*

Ibid. *Sic uno tempore sex fuerunt.*] Herculius scilicèt, Galerius, Maximinus Daza, Constantinus, Maxentius & Licinius. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluzium, pag. 323. col. 2. Columbum, pag. 380. col. 1. & Pagium in Criticâ Baron. ad annum Christi 307. num. 6.

Lin. 8. *Impeditis consiliis senex Maximianus.*] *Maximien frustré de son espérance.* Maucroixius. Latinè, Maximianus, quem sua spes frustrata fuerat. Præstiterit sine dubio ex sequentibus Terentii versibus (*c*) explicare:

> P. *Ehodùm, bone vir, quid ais? Viden' me consiliis tuis*
> *Miserum impeditum esse?* D. *At jam expediam.*

Ubi vide, si vacat, aut opus est, Commentatores.

Ibid. *Tertiam quoque fugam moliebatur.*] Locus variè acceptus ab Interpretibus. Maucroixius per præsens, *se prépare à une troisième fuite.* Ad verbum, tertiam fugam parat. Non malè, cùm in ejusmodi locutionibus verba præsentis & imperfecti temporis eleganter idem valeant. Serviusque aliàs ad illud Æn. 1.

> *Sæpè fugam Danai Trojâ cupiere relictâ*
> *Moliri.*

Moliri, inquit, id est, *parare.*

Versio autem Anglica per præteritum: *Fled agaain for the third time;* se tertiâ vice in fugam dedit, inducto sic Herculio non fugam post plus minùs temporis parante, sed jam fugiente. Suspicabar, scripsisse nostrum, *Tertiam quoquò fugam moliebatur*, hoc est, aliquò fugiendi certus, in quem potiùs locum ex multis, qui in mentem veniebant,

(*a*) *Lib.* 1. *cap.* 13. (*b*) *Cap.* 35. (*c*) *Terent. in Andr. Act.* 3. *Sc.* 5.

abiturus esset, cogitabat, & res interim, quæ ad fugam necessariæ erant, parabat. Cicero 2. de Divin. *Ita quoquò se verterint Stoici, &c.*

Lin. 9. *Plenus malæ contagionis ac sceleris.*] Malebat Heinsius, *Plenus malæ cogitationis ac sceleris. Contagioni* hîc nullum esse locum putabat. Cogitationes has malas in verbis sequentibus prodit. *Gravius.*

Ibid. *Contagionis.*] Corrige meo periculo, & lege, *cogitationis. Contagio* sanè hîc locum non habet; nec juvant allata à clarissimo Columbo, pag. 380. col. 1. *Tollius.*

Ibid. *Contagionis.*] *Cogitationis.* Sic lib. 5. Inst. §. 12. de Justitiâ. *Gale.*

In laudato tamen Lactantii loco, non modò nuspiàm *cogitationis* vox ullo casu comparet in meis editionibus: sed videtur etiam recepta lectio, *purum ab omni sceleris contagione præstare*, sensum habere optimum. Judica tu. Locus integer talis est: *Adeòne apud vos perit innocentia, ut ne morte quidem simplici dignam judicetis: sed supra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, pectusque purum ab omni sceleris contagione præstare?*

Ibid. *Ut Constantinum Imperatorem.*] Quem necdùm tamen Galerii concessu licebat *Imperatorem* vocari, sed tantummodò *Cæsarem.* Verùm noster planè Constantii dispositionem, de quâ in fine capitis XXIV. antiquiorem habuit Galerianâ, de quâ pariter in fine capitis XXV. mentio est. Hincque, sicut is suprà statim à Constantii obitu, *Suscepto*, inquit, *imperio, Constantinus Augustus*, ita nunc idem post annum & ampliùs ab ejusdem Constantii excessu, *Constantinum Imperatorem* vocat. Cui locutioni mox similes plures hoc ipso capite videbis; ut eàpropter potuerit quidem aliquandò hic Scriptor *quinque*, ante sublatum Cæsarum nomen per Galerium, numerare *Imperatores*, sed non *sex*, quia eòusque Maximinus Daza mero *Cæsaris* nomine seu titulo gaudebat.

Lin. 10. *Generum suum.*] Utpotè qui Faustam Maximiani filiam in uxorem duxerit. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluzium, pag. 323. col. 2.

Ibid. *Generi filium.*] Id est, Constantii, qui, Helenâ repudiatâ, Theodoram, Herculii *filiam*, duxit, seu, ut alii malunt, *privignam.* Edit. Oxon. & Cant.

Confer Baluzium, pag. 324. col. 1.

Ibid. *Dolo malo.*] Qui *bonæ fidei* opponitur. Vide Brissonii formulas. *Tollius.*

Dolus malus est, cùm aliud agitur, aliud simulatur. Julius Paulus lib. Sentent. receptar. Tit. 9.

Pag. 223. lin. 1. *Regiam vestem.*] Quæ mox alio nomine *purpura* vocabitur. *Repentè* PURPURAM *sumit;* & à Lactantio similiter his verbis: *Romanis indumentum* PURPURÆ *insigne est regiæ dignitatis assumptæ*, lib. IV. Institut. cap. 7. ut indè validè firmentur quæ superiùs diximus, pag. 682. col. 1. & 2.

Les ornemens Impériaux. Maucroixius. Ad verbum, ornamenta imperatoria, multitudinis numero. *The Imperial habit.* Versio Angl. Id est, Imperatorium habitum, numero unitatis.

Adde Baluzium, pag. 324. col. 1.

Ibid. *Francorum gens in armis erat.*] Illud Francorum bellum, de quo Lactantius loquitur, non videtur ab eo diversum, de quo Eusebius in Vitâ Constantini, lib. 1. cap. 25. ubi ait, Constantinum adversùs *Britannicas* gentes trajecisse. *Pagius, in Criticâ Baron. ad annum Christi* 307. *num.* 7.

Sed jam igitur anno Æræ Christi Dionysianæ 307. Franci totam Galliam pervasissent, & in *Britanniâ Gallicâ* consedissent, quod me nuspiàm legere memini; contrà verò, diversissima apud Eginhardum & alios. Adde Baluzium, pag. 324. col. 1. ad hæc verba, *relictâ militum parte;* & quem sequi malim, Cuperum, pag. 475. col. 2.

Britannia Gallica hoc nomen accepit circa annum Christi 460. cùm Placidi Valentiniani tempore, Rivalus Anglorum dominationem fugiens, cum magnâ Britannorum multitudine trajecit in Galliam, & Venetorum, & Osismiorum fines occupavit, ac de suâ gente Britanniam appellavit. *Gravius.*

Lin. 3. *Barbaros.*] *Francos linguâ Atticâ Valentinianus Imperator à feritate & duritiâ atque audaciâ vocari voluit*, inquit Ivo Carnotensis initio Chronici de Regibus Francorum; quod hunc locum (ubi noster eandem gentem, quam paulò antè *Francos* nominavit, simpliciter *barbaros* appellat) valdè illustraret, nisi *Francorum* nomen utriusque Valentiniani temporibus antiquius esse, hic liber, plurimaque alia veterum monumenta, docerent & evincerent. Sed an ideò mollior olim huic auctori *barbarorum* appellatio, cùm de Gallis ageret? Minimè sanè. Nam ita Carpos odiosè capite 4. ita Persas capite 5. *barbaros* nuncupavit, haud aliâ mente alibi *barbaram libidinem, barbariem naturalem; barbarum aliquem generum, barbaram servitutem*, & hujusmodi alia nominans.

Lin. 5. *Credit adolescens.*] *Ce jeune Prince.* Maucroixius.

Haud malè, modò non de *Principe admodùm juvene* intelligas. Tunc enim Constantinus annum ætatis agebat circiter tricesimum sextum. Confer dicta ad caput 24. p. 668. col. 2.

Lin. 6. *Relictâ militum parte majore.*] Vide Baluz. p. 324. col. 1.

Lin. 9. *Imperatori.*] Constantino scilicet, quod meritò maluit Burnetus, perspicuitatis gratiâ, repetere, quàm cum nostro, variatâ appellatione, obscuriùs loqui. Adde dicta, pag. præc. col. 1.

Lin. 10. *Cum exercitu revolat.*] Columb. vise, p. 380. col. 1.

Lin. 11. *Opprimitur homo.*] Senex nempè Maximianus, quod ex parte Interpretes declararunt, idemque adeò, qui paulò antè opprimere ipse Constantinum cogitaverat. Præcessit enim: *Persuadet nihil suspicanti* (Constantino) *ne omnem secum exercitum duceret* . . . *ut & ipse* (Senex Maximianus) *haberet exercitum quem occuparet, & ille* (Constantinus) *opprimi posset ob militum paucitatem.*

Lin. 15. *Quod ipsum præcipuè non deceret.*] Quia & ipsius Constantini socer erat, & patris fuerat Constantii, & Imperator provectæ ætatis, quem omni honore exceperat, adeòque *patris* loco, quia Augusti *Cæsarum patres* dicebantur. *Tollius.*

Lin. 16. *Tùm subitò à tergo ejus portæ reserantur, milites recipiuntur.*] Planissimo sensu, modò neutrum strictius à tergo Herculii accidisse, sed in remotâ urbis parte, cui tergum vertebat, intelligas, cujus observationis ratio & necessitas per se patent.

Lin. 17. *Adtrahitur ad Imperatorem rebellis Imperator.*] Vide ut pergat noster ad aliorum potiùs dispositionem respicere, quàm ad Galerianam. Omninò, si vel locum istum capitis 26. *Patri suo post*, Herculio scilicet, *depositum imperium in Campaniâ moranti*, (Maxentius) *purpuram mittit, & bis Augustum nominat*, cum hoc capitis 32. contuleris: *Victus contumaciâ* (Galerius) *tollit Cæsarum nomen, & se Liciniumque Augustos appellat, Maxentium & Constantinum filios Augustorum*, intelliges adeò, non habitum fuisse per plus minùs temporis Herculium pro Imperatore à Galerio, ut in istâ ferè ultimâ Galerii dispositione nulla fiat Herculii mentio, nedùm ut Imperatoris.

Ibid. *Pater impius.*] Pater nempè, propriéque dictus, ratione filiæ Faustæ, quam Constantinus uxorem duxerat: *Impius* autem, id est, crudelis, inhumanus, immisericors, sicut contrà *pius pater* de patre benigno, humano, & misericorde usurpatur. Cicero: *Non secùs in me pius, quàm pater in filios*: ut non proindè solam filiorum erga parentes pietatem vel impietatem Latini memoraverint, sed parentum quoque in filios. Imò, *æternam Dei pietatem*, hoc est misericordiam *in gregem suum* laudabit noster sub finem hujus libri, capite 52.

Lin. 18. *Audit scelera quæ fecit, &c.*] Hoc est, quamprimùm verò ad Constantinum fuit adductus, exprobravit illi Constantinus, quomodò non se pro patre & socero gessisset, sed scelératè, impiè, perfidè. Tùm autem detracta ei vestis. Ac denique, postquàm ita fuisset increpitus, vitâ donatus est. Adde Col. p. 380. col. 1.

Ibid. *Vestis.*] Regia scilicet, ut noster, p. præc. col. 2. loquebatur. *Purpuram* Maucroixius, *Imperatoriam purpuram* Burnetus, rotundè transtulerunt.

CAPUT XXX.

P. 223. lin. 1. *Sic amisso Imperatoris ac soceri honore.*] Id est, Herculius autem Maximianus, amisso in eum modum honore, quem ei anteà Constantinus atque alii communiter ut *Imperatori*, Constantinus verò insuper ut *socero* exhibebant. Firmant tam sequentia verba, *humilitatis impatiens* (ex quibus liquet, Herculium deinceps non solâ purpurâ, sed cultu quoque & obsequiis aulicorum caruisse, atque ad humillimam denique vitæ conditionem fuisse redactum) quàm quòd in præcedentibus dicitur Constantinus Herculium, nullum ipsi honorem habendo, increpasse ut hominem *scelestum*, ut *patrem impium*, ut *socerum perfidum.*

Maximien privé du titre d'Empereur & de beau-pere. Maucroixius; ita simpliciter de amissis *Imperatoris* & *soceri* appellationibus sermonem esse existimans.

But Maximian having lost both the dignity of an Emperour, and the regard that was payed to him as a Gather-in Law. Versio Anglica; *amissum* jam *Imperatoris honorem* de Imperatoriæ dignitatis amissione, *amissum* verò *soceri honorem* de amissâ Constantini in socerum Herculium observantiâ explicans. Qui sensus à nostro minùs recedit, idemque ferè cum illo est.

Lin. 2. *Quia semel abiit impunè.*] Punctum quod est ante *Quia*, transfer post *impunè*, Boherellus. Item Gale.

Suſpicabar ego copulam *&*, quæ ſæpiuſculè alibì à præcedentibus vocibus abſorpta eſt, abſorptam pariter fuiſſe hîc loci ante *quia*, ubi proindè legendum putem: *Et quia ſemel abiit impunè, vocat, &c.* Adde Cup. p.475. col.2.& conſimilem locum ſuprà, p. 565. col. 1.

Ibid. *Vocat filiam Fauſtam.*] *Il flatte ſa fille Fauſta.* Maucroixius.

Miror, cùm tantùm ſit diſcriminis inter *vocare (appeller)* & *blandimentis ſollicitare, (flatter)*. Præter quàm quòd etiam ex proximè ſequentibus manifeſtum eſt, *blandimenta* nonniſi ſecundam Herculii machinam fuiſſe, quâ filiam ſuis partibus conciliare tentaverit. Vocavit ergò primum omnium; id eſt, illam ad ſe vocari curavit, effecitque ut veniret. Adde Columb. p.380. col. 1.

Lin.4. *Digniorem virum pollicetur.*] Videatur ibidem loci Columbus.

Ibid. *Petit cubiculum, &c.*] Paulò aliter editio Aboenſis: *Petit cubiculum patens relinqui, & negligentiùs cuſtodiri ſinat.*

Lin. 5. *Pollicetur illa facturam, & refert protinùs ad maritum.*] Περικαταλαβούσης δὲ Φαύστης τὸ ἐγχειρούμενον, καὶ τῷ Κωνσταντίνῳ τοῦτο μηνυσάσης, ἀπορούμενος ἐπὶ τῷ πάντοθεν ἐκπεσεῖν Ἑρκούλιος νόσῳ κατὰ τὴν Ταρσὸν ἐτελεύτησε. Rectè hæc de inſidiis Zoſimus: ſed utì olim annotavimus, confundit Herculium cum Maximino Dazâ, quem ſimplici morte apud Tarſum periiſſe teſtatur Epitome Victoris. Sed de hoc poſteà viderimus. *Editio Oxon. & Cant.*

Ibid. *Refert protinùs ad maritum.*] Ad Conſtantinum. *Maucroixius.*

Adde Baluz. p. 324. col. 2. & ſeq.

Pag. 224. lin. 1. *Componitur ſcena.*] Eumdem viſe, p. 325. col. 1. & 2.

Ibid. *Quâ manifeſtò facinus teneretur.*] Malim, *in facinore.* Tollius. Quod & Maucroixio videtur in mentem veniſſe. *On diſpoſe toutes choſes pour ſurprendre le perfide dans un attentat manifeſte.*

Præferrem, ſi quid eſſet emendandum, *quâ manifeſtò facinoroſus teneretur.* Sic enim Cicero 5. Verr. *Teneo... furem manifeſtò avertentem rem frumentariam omnem.* Sed quidnî bellè ſtare poſſit lectio recepta, cùm Cicero alibì in eâdem Verrinâ ſcripſerit: *Tenetur igitur jam, judices, & manifeſtò tenetur avaritia, cupiditas hominis, ſcelus, improbitas audacia*; & alibì rursùs pro Cluentio: *Exponam vobis Oppianici facinus manifeſtò compertum atque deprehenſum.* Adde Col. p. 380. col. 2.

Lin. 2. *Supponitur quidam vilis Eunuchus, qui pro Imperatore moriatur.*] Factum notabile, ſed cujus, ut verum dicam, æquitatem neceſſitatemve non ſatis video. Simile tantummodò exemplum ſcio eſſe in Hiſtoriâ Machabeorum, libro 3. initio ferè primi capitis, in hunc modum: Θεόδοτος δέ τις ἐκπληρῶσαι τὴν ἐπιβουλὴν διανοηθεὶς, *&c.* Latinè, *Theodotus autem quidam rem inſidiis peragere cogitans, cùm aſſumpſiſſet è commiſſis ſibi à Ptolemæo armatis validiſſimos, contulit ſe ad tabernaculum Ptolemæi noctù, ut eum interficeret incautum, eoque pacto finem bello imponeret. At Doſitheus... cùm hunc ſubduxiſſet, ignobilem quemdam ſuppoſuit in tabernaculo, quem pro illo multari contigit.*

Lin. 3. *Ille.*] Maximianus, quem & ideò Interpretes nominare maluerunt.

Ibidem. *Inſidiis opportuna.*] Hoc eſt, inſidioſo ſuo incœpto. Nimiùm enim ſimpliciter Maucroixius, *à ſon deſſein*, ſuo conſilio.

Lin. 4. *Vidiſſe ſomnium.*] Locutio, de quâ conſulendus tibi Cuperus, pag. 475. col. 2. & in quâ aliàs facilè deeſſe poſſit τὸ *ſe* poſt *vidiſſe*, abſorptum ſcilicet ab illo.

Lin. 5. *Filio ſuo.*] Vide ſis Toinardum, p. 413. col. 1.

Ibid. *Ingreditur armatus.*] Haud diſſimile fuit Darii facinus, patrem Artaxerxem noctù opprimere & interficere volentis, quòd ſibi Aſpaſiam negaſſet, nec alius exitus. *Tollius.*

Lin. 6. *Spadone obtruncato.*] Id eſt, ut rectè Interpretes, occiſo. Sequitur enim paulò poſt: *Profertur è cubiculo cadaver occiſi*; & Latinis *obtruncare*, quod propriè loquendo *corpus*; mutilatis, verbi gratiâ, capite & brachiis, *truncum reddere* ſignificat, nonnunquàm etiam *quomodòcunque occidere eſt.* Plautus in Aululariâ, Act. 3. Sc. 4.

> *Capio fuſtem, obtrunco gallum, furem manifeſtarium.*

Ubi vox *manifeſtarius* propter proximè ſequentia debet notari.

Ibid. *Proſiliit.*] Rectiùs, *proſilit.* Tollius.

Ibid. *Profitetur quod admiſerit.*] Lege *admiſerat*, vel, *quid admiſerit.* Idem.

Lin. 8. *Manifeſtarius homicida.*] Confer Plauti locum modò allatum. Adi quoque Columbum, p. 380. col. 2.

Lin.10. *Dura ſilex, aut ſtet Marpeſia cautis.*] Ex Virgilio libro 6. Æn. *Gale.* Item Paris. editio in margine.

Ibid. *Cautis.*] *Cautes.* Editio Aboana, & Pagius (*a*).

Lin 12. *Ac nodum informis leti trabe nectit ab altâ.*] Zosimus contrà, libro 2. Histor. ὁ Ἑρκούλιος νόσῳ κατὰ τὴν Ταρσὸν ἐτελεύτησε. Id est, *Herculius apud Tarsum morbo obiit.* Sed ad ea verba jamdudùm Sylburgius: *Sigonius*, inquit, *ex aliis tradit Massiliæ strangulatum, jussu Constantini.* Confer dicta, p. præc. col. 1. & mox dicenda, col. seq.

Ibid. *Ac nodum informis, &c.*] Virgilii versus è libro 12. Æneidos, quod primus monuit Baluzius ad marginem Editionis Parisiensis.

Ibid. *Leti.*] Editio Aboen. *Lethi*, cum spiritu; quem sanè scribendi modum Festus olim ac Varro, aliique posteà benè multi probarunt, voce nempè ἀπὸ τῆς λήθης, quæ Latinis *oblivionem* sonat, derivatâ. Sed Priscianus *letum* sine spiritu malebat exarare, & à prisco *leo*, pro *deleo*, deducebat: cujus opinionem cùm viri quoque inter recentiores magnæ eruditionis Manutius & Jos. Scaliger verisimiliorem judicaverint, non erat procul dubio, cur veteris schedæ Scriptura interpolaretur.

Lin. 14. *Viginti annorum vota celebravit.*] Hoc est, *Vicennalia.* Alludit enim Lactantius ad Romanorum morem, qui in hujusmodi solennitatibus, vota pro salute ac felicitate Principis concipiebant, ut patet ex Plinii Epistolis ad Trajanum. In nummis quoque veteribus, ejusmodi vota expressè leguntur, VOTIS XX. MULTIS XXX. In aliis verò nummis ita habetur, SIC X. SIC XX. Hoc est, *Sic Decennalia, sic Vicennalia.* Anonymus Auctor editionis Cant. idque, ut addit, ex Valesio in Eusebio de Vitâ Const. libro 4. capite 47.

Ibid. *Viginti annorum.*] Deest ante hæc verba vox *dominatûs.* Aliàs enim τὸ *per* in *post* mutandum foret in præcedentibus. *Tollius.*

Faciunt omninò pro priori aut simili aliquâ conjecturâ ambo Interpretes. *Ainsi ce grand Empereur, vingt ans durant le maitre du monde.* Maucroix. *Thus this great Emperour, that in the long course of 20 years Reign.* Anglica versio. Adde Baluz. p. 325. col. 2. & Col. p. 380. col. 2.

Lin. 15. *Eliso & fracto superbissimo gutt.*] Videatur rursùs Baluz. ibidem, & Cup. p. 475. col. 2.

Ibid. *Vitam detestabilem.*] Epithetum odiosissimum, ut hic Ciceronis locus indicat: [*Ea est*] *inter natos & parentes* [*caritas,*] *quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest.* In Lælio, seu de Amicitiâ.

Lin. 16. *Finivit.*] Massiliæ, ut Eusebius in Chronico, Victor in Epitome, & Orosius in Historiâ docent. *Pagius in Crit. Baron. ad An. Chr.* 307. *nu.* 8. Confer dicta superiùs, pag. præc. col. 1.

CAPUT XXXI.

P. 224. lin. 1. *Ab hoc.*] *Imperatore*, an *tempore?* Oratio enim elliptica est; neque res per se tantùm dubia ex præcedentibus usuve Latinæ Linguæ, sed ex hujus quoque loci versionibus, quæ palàm alterutro supplemento nituntur. *Après que Dieu eut vengé sa religion & son peuple sur le vieil Maximien.* Maucroixius. Ad verbum, ab hoc sene Maximiano, &c. *In the next place.* Versio Anglica. Planè jam quasi noster scripserit: *Secundùm hæc*, vel *Post hoc.* Præfero, cùm & ita τὸ *ab hoc* clarissimus Grævius in fine capitis 26. explicuerit (*b*); nec insolens sit Auctoribus Græcis, ἐκ τούτου similiter, pro ἐκ τούτου καιροῦ ponere. Joannes, verbi gratiâ, in Evangelio XIX. 12. Ἐκ τούτου ἐζήτει ὁ Πιλάτος ἀπολῦσαι αὐτόν. Ubi Beza: *Ex eo tempore studebat Pilatus eum dimittere;* Vulgata verò unâ voce: *Exindè quærebat Pilatus, &c.*

Ibid. *Ad Maximianum alterum.*] Id est, ex Maucroixii versione, *ad Galerium.* Rectè, cùm jam noster ad ultimos infaustosque *Galerii Maximiani* casus orationem convertat, *alterius* ideò *Maximiani*, quòd & Imperatori, cujus modò informe letum recitabatur, nomen fuerit *Maximianus.* Sed an rectè pariter editio prima Oxoniensis in Emendationibus, quæ seriùs occurrerant, legendum esse monuit *ad Maximianum alterum, Galerium?* Suspicor voluisse virum doctum, cui vulgata lectio displicebat, ut pro *ad Maximianum alterum*, *ad Maximianum Galerium* reponatur; quod ratione quidem non caret: sed ita tamen nuspiàm hic Auctor locutus est; & è contrario jam antè Galerius initio capitis 9. *Maximianus alter*, ut ab Herculio distingueretur, fuit vocatus: quarè nullâ nunc mutatione opus esse credimus. Adde Baluz. p. 325. col. 2.

Lin. 2. *Persecutionis auctorem.*] Unum ergò ex illis *auctoribus*, de quibus suprà in fine capitis 2. *Si à principio ex quo est Ecclesia constituta, qui fuerint ... AUCTORES... & quibus pœnis in eos cœlestis judicis severitas*

(*a*) *In Crit. Baron. ad an. Ch.* 307. *num.* 8. (*b*) *Pag.* 683. *col.* 1.

vindicaverit exponam. Quo loco, quin post *auctores* vocem *persecutionum*, aut si quis malit, *persecutionis* supplere oporteat, non dubitamus ob plenam hujusce phrasin, *persecutionis auctorem.* Addatur propter alia Bal. ibidem.

Ibid. *Ut in eo etiam vim majestatis ostenderet.*] Tale illud ejusdem capitis 2. *quatenus virtutem ac majestatem suam in . . . dis delendisque nominis sui hostibus Deus summus ostenderet.* Confer omninò Baluz. p. 326. col. 1.

Lin. 3. *Jam de agendis & ipse, &c.*] Quia nimirùm Vicennalia Diocletianus ante octo annos celebraverat. Maucroixius: *Ce Prince à l'exemple de Diocletien.* Vide caput XVII. & Baluzium quoque, p. 326. col. 1. item Col. p. 380. col. 1.

Lin. 4. *Qui jamdudùm, &c.*] Sic videtur supplenda hæc lacuna, *& qui jamdudùm, &c. ut quæ promiserat redderet.* Edit. Oxon. & Cant.

Ibid. *Ut, quæ promiserat redderet.*] Ita rectè emendatum. Promissa autem hæc ad milites spectant, quibus, instantibus vicennalibus, congiarium se, sive donativum daturum more solito promiserat, Hæc ut promissa præstaret, novis indictionibus opus erat. *Tollius.*

Lego, *&, ut qui jamdudùm Provincias afflixerat, auri argentique indictionibus factis, quæ promiserat redderet; etiam, &c.* Gale.

Malebam, *& qui jamdudùm provincias afflixerat, auri argentique indictionibus factis, is quò quæ promiserat redderet, etiam,* & quæ deindè, ut *is* à *factis*, & *quò* à *quæ* fuerint absorpta. Vel simpliciter, *& qui jamdudùm provincias afflixerat auri argentique indictionibus factis, quò quæ promiserat redderet, etiam . . .* Adde Cuperum, p. 475. col. 2. & Columbum, p 380. col. 2.

Ibid. *Auri argentique indictionibus factis.*] Livineius ad hunc Plinii locum in Trajani Panegyrico: *Nec novis indictionibus pressi ad vetera tributa deficiunt*, tria omninò genera pensitationum, inquit; *Canon*, certum & ordinarium tributum; *Oblatio*, quòd sponte præstetur; *Indictio*, quòd de novo imponatur. Meminit Asconius in Verrinam IV.

Pag. 225. lin. 1. *Quæ promiserat redderet, etiam in nomine vicennalium, &c.*] Labe multâ sunt hæc verba inquinata, quæ videtur dilui posse, si rescribamus: *Quæ promiserat reddere, & inani nomine vicennalium securem alteram inflixit. Reddere* nimirùm vicennalia, est agere, celebrare, edere. Sueton. in Domit. 4. *Collegium instituerat, ex quo sorte ducti magisterio fungerentur, redderentque eximias venationes & scenicos ludos.* Terent. Andr. III. 1. *Me si imparatum in veris nuptiis adortus esset, quos mihi ludos redderet?* Reddere enim sæpiùs est *dare*, ut *justa reddere* apud Columellam liv. 8. *Nulla est autem major vel nequissimi hominis custodia, quàm quotidiana operis exactio, ut justa reddantur, ut villicus semper præsto sit.* Et lib. XI. capite 2. *Curabit villicus ut justa reddantur;* hoc est, ut quæ eis injunguntur, agant, dent, præstent. Celsus libro XCIV. de v. s. *Verbum reddendi quanquàm significationem habet retrodandi, recipit tamen & per se dandi significationem.* Sic *exta reddere.* Virgil. *Fumantia reddimus exta;* & *vota reddere*, pro *facere*, solennis locutio. Posteà ex voce *inani*, ultimæ litteræ *ani* exciderunt, & adhæserunt præcedenti voculæ *&*. Indè natum *etam*, & deindè *etiam. Inane nomen vicennalium* dicitur, quòd vicennalia frustrà promittebat, & horum nomine pecuniam extorquebat, quæ tamen non egit. In fine non potest ferri *adflixit*, quia modò præcesserat, *jamdudùm provincias afflixerat;* ne dicam de insolentiâ locutionis, *securem affligere.* At *securim infligere*, ut in illo trito, *asciam cruri infligere.* Sententiam viderunt Oxonienses, qui exponunt, alterum vulnus inflixit. Nimirùm intelligit acerbissimam illam exactionem, de quâ in sequentibus agit. *Gravius.*

Ibid. *Etiam in nomine vicennalium.*] Deleo *in.* Gale.

Servari fortè posset, ut ut in speciem superfluum, nî alia obessent. Probo ex istis Hieronymi (*a*): *Et erat* [*Cain*] *ædificans civitatem, & cognominavit eam in nomine filii sui Enoch.* Ubi manifestè præpositio abundat.

Lin. 2. *Securem alteram afflixit.*] Nullo sensu. *Allix.* Locus corruptus. *Pagius* (*b*).

Id est, alterum vulnus inflixit. *Edit. Ox. & Cant.*

Ibid. *Securem.*] *Securim.* Editio Aboana. Quod, licèt rectius, meritò tamen improbat Columbus, p. 380. col. 2. Adde Cup. p. 476. col. 1.

Ibid. *Quâ vexatione.*] *Vexare*, sicut viri

(*a*) *In suâ Eusebiani Chronici Versione, haud procul ab initio.* (*b*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 311. *num.* 10.

Docti ex Gellio ad Passionem SS. Perpetuæ & Felicitatis (*a*) posuerunt, *Verbum leve est, & parvi incommodi.* Nec malè sanè, si id duntaxat de certis locis intelligatur; de isto putà memoratæ Passionis (*b*): *Pater motus hoc verbo, mittit se in me, ut oculos mihi erueret: sed vexavit tantùm.* At eam significationem minimè perpetuam esse non solùm jam antè (*c*) ostendimus, verùm quæ hîc proximè sequentur, declarabunt etiam & confirmabunt.

Ibid. *Generis humani.*] Pertinet hùc quod apud Florum, aut consimilem Historiæ Romanæ Scriptorem, in hæc ferè verba legere memini, *genus humanum, id est, populus Romanus.* Nam nunc quidem locum meliùs nequeo indicare, vel adducere.

Ibid. *Exactio celebrata sit.*] Col. vide, p. 381. col. 1.

Lin. 3. *Officiorum omnium.*] *All the Taxmasters.* Versio Anglica. Quasi dicas, omnium qui exigendis pecuniis præfecti erant, vel unâ voce, *exactorum*; quomodò noster paulò post: *Nulla area sine exactore*; & apud Cæsarem, libro 3. de Bello civ. *Erat plena Lictorum & Imperiorum Provincia, conferta Præfectis atque Exactoribus.* Sed aliter, & meliùs, credo, Cuperus in fine suæ ad hunc locum observationis, pag. 476. col. 1.

Lin. 4. *Cui priùs satisfieret incertum. Venia, &c.*] Sic adhibet in hâc secundâ editione Baluzius distinctionem correctionemque, quas in Indice Erratorum prioris proposuerat. In primâ quippè vir clarissimus ex MS. Codice excudi curaverat in Auctoris verbis: *Cui priùs satisfieret incertum, veniam*, quæque posteà. Undè nec aliter post aliquot annos editiones Oxon. & Cantabrig. Aboensis sola diverso pacto, *cui priùs satisfieret, incertum veniam non habentibus.* Quorum equidem verborum sententiam haud facilè assequor.

Emendo, *cui priùs satisfieret incertis.* Gale. Id quod egregiè cum antecedentibus cohæret.

Lin. 5. *Venia non habentibus nulla.*] Ita rursùm hodiè Baluzius, cùm is priùs, & cæteri post illum Editores, *veniam non habentibus nullas abstinendi*, & reliqua, edidissent; proindèque sine ullâ prorsùs distinctione post *nullas*. Quod subjectis Doctorum Notulis occasionem dedit.

Quanquàm vetus Codex exhibeat lectionem, quam nos dedimus, quia tamen constat eam non esse sanam, non vana fortassis conjectura fuerit, si putemus ita legendum esse: *Venia non habentibus nulla sustinendi multiplices cruciatus, nisi*, & quæ sequuntur. *Baluzius, in Indice Erratorum prioris suæ editionis.*

Ita emendat hunc locum Baluzius: *Venia non habentibus nulla sustinendi multiplices cruciatus.* Mihi sic videtur legendum: *Venia, non habentibus, nulla abstinendi, &c.* Edit. Oxon. & Cant.

Veniam non habentibus nullas; nullo sensu. *Allix.*

Corrige: *Quin etiam non habentibus via nulla, &c.* Nisi quis in singulari malit, *habenti*, quia mox *circumsepto* sequitur, quod tamen in *circumseptis* mutari malim. *Tollius.*

Putabam non posse meliùs legi & distingui, quàm vel hoc pacto: *Venia à non habentibus nulla se abstinendi. Multiplices cruciatus, nisi exhiberetur, &c.* Id est, severè injunctum fuerat exactoribus, ne se ab iis abstinerent, qui *Nihil habeo quod præstem*, affirmatè dicturi forent: undè quotiès id ex aliquibus audiebant, totiès multiplices adhibebant cruciatus, nisi statim exhiberetur quod non erat; vel, ut hodiè cum Baluzio: *Venia non habentibus nulla.* Supple, *dabatur*; hoc sensu: nunquàm qui nihil, quod exhiberent, habebant, impetrare poterant ab *Officiorum militibus*, ut id sibi condonaretur. Sequentia porrò neutri sensui repugnant, sed alterutrum potiùs firmabunt: utì & quod antè (*d*), allato Vulgatæ loco, ostendimus, *non habere* idem esse ac *nihil habere.* Pro posteriori faceret specialiter Quintiliani locus: *Peccavi, veniam peto*: ubi *venia*, culpæ seu peccati remissio est. Tùm & iste cap. 35. *Nec tamen* .... *veniam sceleris accepit à Deo.* Adde Baluz. pag. 326. col. 1. & Columbum, pag. 381. col. 1.

Ibid. *Sustinendi multiplices cruciatus.*] Prisca scheda: *Abstinendi multiplicis cruciatûs.* Quam lectionem non cunctæ tantùm, quæ hactenùs prodierunt, editiones bonâ fide repræsentarunt: sed quam etiam explicari commodè posse credebat Galeus.

Lin. 6. *Circumsepto.*] Vox Tollio, ut ipse modò testabatur, suspecta; & pro quâ

(*a*) *Pag. 6. edit. Oxon. an.* 1681. (*b*) *Ibid.* (*c*) *Ad caput 27. pag. 685. col. 1.*
(*d*) *Pag. 667. col. 2.*

utique

usque *circumseptis* mallet reponi. Suspicabar ego totius olim loci scripturam fuisse: *Sustinendi multiplices cruciatus, nisi exhiberetur statim quod non erat, aut erat multis custodiis circumseptum.* Dein proximè: *Nulla respirandi facultas, &c.* Relege tu, si num ita omnia secum aptè cohæreant necne dubitas, quæ præcesserunt.

Lin. 8. *Frequens super hisdem hominibus vel ipsis judicibus vel militibus judicum pugna.*] Distinguo, & suppleo: *Frequens super hisdem hominibus, vel ipsis judicibus militum, vel militibus judicum, pugna.* Gale.

Argutè prorsùs, meo judicio. Sed vel sine supplemento videbatur mihi Galei sensus ex receptâ lectione emergere. De *hisdem* porrò, pro *eisdem*, jam antè dictum, p. 666. col. 2. & seq.

Lin. 9. *Nulla area.*] Columbus suprà, casu potiùs, quàm consilio, *Nulla arca.* Adi locum, pag. 381. col. 1. nec non Cuperum, pag. 476. col. 1.

Lin. 10. *Quæ quàm tolerabilia sint.*] Locus luxatus. *Allix.*

Fortassè reponendum, *Quanquàm intolerabile sit, &c.* Baluzius ad calcem suæ primæ editionis, qui & tibi videndus suprà, p. 326. col. 1. cum Columbo, p. 381. col. 1.

Baluzius legit: *Quanquàm intolerabile sit*, sensu, ut mihi videtur, interrupto. Quarè sic scribendum: *Quæ cùm intolerabilia sint.* Edit. Oxon. & Cant.

Emendo: *Quæ quanquàm intolerabilia sint.* Boherellus, item Grævius ad totam periochen, his verbis:

Quæ quàm tolerabilia sint, eripi à labore hominum cibos labore questos, tamen tolerabile aliquo modo vel spe futurorum. Hæc, ut habentur in libris, quos adhùc vidimus, sunt intolerabilia, quia nihil ex iis sanæ sententiæ elici posse, non sanus jurabit Orestes. Vide, num saniora sint, si, ut Lactantium scripsisse vero simillimum est, legas: *Quæ quanquàm intolerabilia sint, eripi à labro hominum cibos labore quæsitos, tamen tolerabile aliquo modo vel spe futurorum.* Pro *labore*, *labro* reposui, nimirùm quo usuri erant. Notum illud: *Multa cadunt intra calicem supremaque labra.* Cibi labore *quæsiti* sunt acquisiti, ut milliès *quærere*. Horatius:

> *Non minor est virtus, quàm quærere, parta tueri.*

Hanc emendationem olim probavi Heinsio. *Grævius.*

Ibid. *Quæ quàm tolerabilia sint.*] Lego: *Quæ quanquàm intolerabilia sint.* Respicit enim & ab aratione, & à vindemiâ quæsitos & redeuntes cibos. Nam & vinum inter alimenta numeratur. Primo commate diversitatem respicit alimentorum; secundo factum ipsum, quod illâ sententiâ, *eripi ab ore hominum cibos labore quæsitos*, exprimitur. *Tollius.*

Corrigo: *Oh! quàm intolerabile fuit, &c.* Gale.

Quæ quantò intolerabilia sint. Pagius ad annum Christi 311. num. 10. sive de industriâ, sive errore typographico.

Præferebam his omnibus: *O nequam; tolerabilia sint*, quæque posteà, cum apostrophe nempè, & interrogatione. Primò, quoniam mox noster cum simili apostrophe & interrogatione: *Undè igitur hoc, ô dementissime tyranne, præstabo?* Tum, quòd ea emendatio omnium maximè ad veteris codicis lectionem accedat. Quantulùm enim distant, *Quæ quàm*, seu veriùs etiam, uti milliès scripserunt Librarii, *Que quàm*, & *O nequam*? Denique, quia cùm non de unico cibi genere erepto, sed de pluribus ereptis agatur, potuit optimo sensu hic Auctor exclamare: *O nequam! tolerabilia sint, cibos labore quæsitos ab hominum labro*, vel *ore eripi.* Hic enim verus ordo verborum. Pronuncient tamen alii de totâ re, non ego. Addo solùm haud dissimile Ciceronis ἐπιφώνημα in Epistolis ad Atticum (*a*): *O Sestii tabellarium hominem nequam!*

Lin. 11. *Eripi ab ore hominum cibos labore quæsitos.* [Ita jamdudùm ambæ editiones Oxonienses & Cantabrigiensis. Nisi quòd etiam præiverat conjecturâ suâ Baluzius in erratorum Indice sæpiùs laudato. Sed vetus tandem liber: *Eripi à labore hominum cibos labore questos*, per *e* simplex, atque indè Parisiensis editio cum Aboanâ: *Eripi à labore hominum cibos labore quæsitos*, per diphtongum, & aliquid ampliùs. Cave porrò, alios hoc loco cibos intelligas, quàm quos præcedentia *areæ* & *vindemiæ* vocabula suggerunt, panem scilicèt, vinumque, cibos reverà ab aratione & à vindemiâ redeuntes, ut paulò antè Tollius loquebatur; quin & pariter *ciborum* notione contentos, ut idem meritò observabat. Adde nunc Baluzium, pag. 326. col. 1. & Columbum, pag. 381. col. 1.

Ibid. *Tamen tolerabile* (vel *sustentabile*) *aliquo modo vel spe futurorum.*] Ignoscant mihi quod dicam doctissimi viri, qui hanc lectionem ferunt, & suo quisque ritu exponunt;

(*a*) *Lib. 16. ep. 14.*

ego illam ferri non posse judico, sed rescribendum: *Tamen tolerabile aliquo modo, vel spe foeturarum.* Qui in regionibus vini & frumenti feracibus terram colunt, famem vulgò triplici rerum genere sustentant, aut queunt saltem sustentare; pane, sive frumento, quod est *area* proventus; vino, quod proventus est *vindemiæ*, seu torcularis; ac denique fœturis, seu proventu animantium. Animantium enim proventus Latinis *fœtura* est; & ipsimet fœtus, *fœturæ*. Plinius: *Optima fœtura est post vernum æquinoctium*; & Virgilius Ecl. 7.

Si fœtura gregem suppleverit, aureus esto.

Ubi Servius: *Si tot agnos habuero, quot oves; hoc est enim gregem suppleri per fœturam. Fœtura enim est proventus, id est, ipse fœtus.* Undè & *superfœtare*, explicante Stephano, dicuntur quædam animalia, dum post unum fœtum ex coïtu conceptum, rursùm alium concipiunt à priore, qui etiam uno aut altero die, vel etiam pluribus post primum emissum, suo tempore emitti solet; quæ emissio secunda, & veluti novus quidam partus *superfœtatio* dicta est. Atqui Agricolis, quibus ordinarii cibi, panis & vinum, uterque magno labore ab aratione & vindemiâ rediens, si usque ab ore eripiuntur, factum illud, ut ut naturâ intolerabile, tolerabile tamen evadit, si spes sit, se cæteroquin ex animantium *fœturis*, id est, fœtibus victuros; quia nempè diversa est eo sensu *fœtura boum*, verbi gratiâ, à *fœtura ovium*. Facit hùc notabilis locus Cæsaris lib. 7. de Bello Gallico: *Summâ difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, . . . usque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, & pecore è longinquioribus vicis adacto extremam famem sustentarent.* Quòd si fallor, ecce quo pacto Interpretes verterint: *On les consoloit par l'avenir.* Maucroixus. Ad verbum ferè: Illis meliora in posterum speranda esse dicebant, sicque solabantur. *Yet all this was sofned by the hopes that were given of what the Emperour was to do in his twentieth year.* Tralatio Anglica. Id est: Sed ea tamen omnia leniebat injecta spes bonorum, quibus ipsos Imperator suo illo vicesimo anno esset affecturus. Adde Cuperum, pag. 476. col. 1.

Lin. 12. *Quid vestis omnis generis, quid aurum, quid argentum?*] Locus, ut vel ex Interpretum versione apparet, mutilus, aut mendosus. *Peut-on se passer de meubles, ni d'habits?* Maucroix. Quis supellectile vestibusve carere potest? *It was expected that men should appear in rich clothes, and bring much gold and silver along with them.* Burnetus. Quasi dicas: Tenebantur homines memorata vicennalia pretiosis vestibus induti, multoque auro & argento circum se posito decorati celebrare. Idque ita futurum expectabat Galerius.

Mihi videbatur verbum aliquod exigendis indictionibus proprium excidisse, quale est proindè *exigitur. Quid vestis omnis generis exigitur? Quid aurum? Quid argentum?* Ad vestiendos nempè & adornandos Imperatoris stipatores, milites, alios, agendorumque solenniùs vicennalium nomine. Sequitur certè: *Undè igitur hoc, ô dementissime tyranne, præstabo?* Id est, exhibebo, dabo; quod præcessisse aliquam rei præstandæ petitionem plusquàm innuit. Et posse nunc optimè de percipiendis indictionibus sermonem esse, clamant pariter hujus capitis initio hæc verba: *Qui jamdudùm provincias afflixerat auri argentique indictionibus factis . . . etiam in nomine vicennalium securem alteram* [novarum scilicèt auri argentique indictionum] *afflixit.* Præsertim si & finis capitis attendatur: *Quis ergò non bonis suis eversus est, ut opes, quæ sub imperio ejus fuerunt, conraderentur ad votum, quod non erat celebraturus?*

Lin. 14. *Undè igitur hoc, ô dementissime?*] Rectiùs *hæc*, ut proximè antè, *Nonne hæc.* De apostrophe jam dictum quod oportuit.

Ibid. *Præstabo.*] Cuperum vide, pag. 476. col. 1.

Lin. 15. *Quis ergò non bonis suis eversus est, ut opes, &c.*] Ex verbis istis liquet, quantâ pompâ Vicennalia & id genus festa ab Imperatoribus ederentur, cùm in eum finem ingentes exactiones fieri solerent. *Pagius* (*a*).

Adde Columbum, p. 381. col. 2.

Lin. 17. *Votum.*] Videatur Baluzius, pag. 326. col. 1.

Ibid. *Quod non erat celebraturus.*] Eò quòd non pervenerit ad vigesimum imperii sui annum. *Edit. Oxon. & Cant.* addente ultimâ, vide Sectionem 30.

Liquet ex iis verbis, Galerium Maximianum Imperii Cæsarei Vicennalia non celebrasse, licèt, si anno legitimo exhibita fuissent, currenti [311.] in quo sextus à celebratis Quindecennalibus incipiebat, edenda fuissent. In hunc enim annum Imperii Cæsarei Galerii Maximiani Vicennalia incidebant,

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 311. *num.* 10.

quæ tamen in annum ſequentem diſtulit, ut ex Lactantio, cap. 3. videbimus, Conſulatu interim ſuſcepto. *Pagius* (*a*).

CAPUT XXXII.

Pag. 226. lin. 1. *Nuncupato igitur Licinio Imperatore.*] Sublato Severo, imperium Licinio dedit Galerius ſubſtituto in Severi loco, *Auguſteum* nimirùm imperium; id enim Severo conceſſum probavimus . . . & eodem, ut videtur, conſilio Conſtantinum deprimendi, ut proindè Conſtantino illum anteponeret. *Dodvellus* (*b*).

Adde ex ſuperioribus, pag. 689. col. 2. Pagii locum, quo vix quidquam meliùs hùc pertineat.

Ibid. *Maximinus.*] Qui *vero nomine ante imperium Daza dictus.* Verba ſunt Victoris in Epitome.

Ibid. *Iratus, nec Cæſarem ſe, nec tertio loco nominari volebat.*] Non quòd ſanè tres tum temporis forent Cæſares in Imperio Romano, eſſetque tertius ex illis Maximinus; erant enim duntaxat duo, Maximinus ſcilicèt, ex communi Diocletiani & Galerii diſpoſitione, ac Conſtantinus, ex propriâ Galerii ultimam Conſtantii voluntatem improbantis: ſed quia, uno verbo, nolebat ampliùs Maximinus vocari *Cæſar*, verùm *Auguſtus*; quin nec *Auguſtus* tertio demùm loco in Edictorum titulis poſt Galerium & Licinium nominandus, ſed ſecundo, & Licinius poſteà tertio, hoc proindè inter ſeſe ordine: *Galerius Auguſtus—Maximinus Auguſtus—Licinius Auguſtus*—non autem, ut ex noviſſimâ Licinii per Galerium nuncupatione videbat conſequi, *Galerius Auguſtus, Licinius Auguſtus, Maximinus Cæſar.* Verſio Anglica breviter in eumdem ſenſum: *Maximin reſented it extreamly, and would neither be contented any longer with the title of Cæſar, nor allow Licinius the precedence.* Adde Baluzium, pag. 326. col. 2. Cuperum, pag. 476. col. 1. & ſeq. & Toinardum, pag. 413. col. 2.

Ibid. *Iratus.*] Anonymus editor Cantabrigienſ. Vide Euſebii Hiſtoriam Eccleſiaſticam, lib. 8. cap. 13. Edit. Valeſ.

Lin. 2. *Mittit ergò ad eum ſæpè legatos.*] Scilicèt Galerius Maximianus. *Pagius.* Conjunctis eo pacto diverſis Interpretum ſupplementis. Confer Baluzium, pag. 326. col. 2. Columbum, pag. 381. col. 2. & Toinardum, pag. 413. col. 2.

Lin. 3. *Diſpoſitionem ſuam ſervet.*] Quâ Licinius renuntiatus eſt Imperator. *Edit. Ox. & Cant.*

Addo: Et quâ olim Maximinus per Diocletianum, ſuggerente & *dante* hominem Galerio, pronuntiatus fuerat *Cæſar*. Vide caput XVII. Adjice quoque Baluzium, pag. 326. col. 2. Cuperum, pag. 476. col. 2. Toinardum, pag. 413. col. 2.

Ibid. *Cedat ætati, &c.*] *And to induce him to pay the reſpect that was due to Licinius, age and to his gray hairs.* Verſio Anglica; hoc ſenſu: Cedat ætati Licinii, & honorem deferat ejus canis. Conſentit Toinardus, pag. 413. col. 2. Sed aliter prorsùs Baluzius, p. 326. col. 2.

Lin. 4. *At ille tollit audaciùs cornua.*] Maximinus ſcilicèt, ut Interpres Anglicus explicuit. Cætera Cuperus, pag. 476. col. 2.

Ibid. *Præſcriptione temporis pugnat, &c.*] Topicum, hodièque celebre in rebus tam civilibus, quàm Eccleſiaſticis; quin & jam olim in utriſque, ut Hiſtoriæ ſacræ & profanæ Periti norunt. Adde Columbum, p. 381. col. 2.

Lin. 6. *Preces ejus & mandata contempſit.*] Lege: *contemnit.* Tollius.

Ibid. *Ejus.*] Maximiani. *Tralatio Anglica.*

Ibid. *Dolet beſtia & mugit.*] Fortè, *Dolet beſtia & rugit.* Nicolaus Heinſius.

Ibid. *Beſtia.*] Pro quâ voce, *Galerium* in Maucroixii Verſione, *Tyrannum* in Anglicâ legas. Multæ ſunt ſimiles locutiones in ſuperioribus, initio, putà, capitis 4. & 9. Conferatur Toinardus, pag 413. col. 2.

Ibid. *Quòd eum ideò ignobilem feciſſet Cæſarem, ut ſibi obſequens eſſet, is tamen, &c.*] Lego: *quod cùm ideò.* Boherellus, item Gale, Allix.

Niſi quis maluerit tranſpoſitione contentus eſſe, legendo: *quod ideò eum ignobilem* ... præſtiterit correxiſſe: *quod cùm eum ignobilem feciſſet Cæſarem.* Tollius.

Fortè: *quòd quem ideò ignobilem feciſſet Cæſarem, ut ſibi obſequens eſſet, is tamen tanti beneficii*, quæque poſteà. *Eum* non poteſt ferri, cùm *is* ſequatur. *Nicolaus Heinſius.*

Sequitur, fateor. At quid, ſi deſit copula & ante *is*, eaque præcedenti verbo [*eſſet*] abſumpta, ut totiès alibì? An necdùm etiam ferri poterit τὸ *eum*? Imò verò, plano & commodo ſenſui non obſtabit. Præcipuè, ſi ſimul pro *ideò*, *adeò* legeris, in hunc modum: *Do-*

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Chriſti* 311. *num.* 10. & 6. (*b*) *Diſſert. Cypr.* XI. *num.* 85.

let beſtia, & mugit, vel *rugit*, *quòd eum, adeò ignobilem, feciſſet Cæſarem, ut ſibi obſequens eſſet, & is tamen tanti beneficii ſui oblitus, voluntati ac precibus ſuis impiè repugnaret.* Contemptiſſimam Maximini ignobilitatem paucula iſta capitis 19. extra omnem controverſiam ponunt: *Daia ſublatus nuper à pecoribus & ſylvis.* Quarè nos Auctoris manum utrâque correctione reſtituiſſe credimus.

Lin. 8. *Impiè repugnaret.*] *Pietatem* & *impietatem* in filios cadere, diximus obiter in antecedentibus. Ab Auguſtis verò Cæſares *filii* vocabantur, ut ex capite xx. (*a*) Doctorumque ad illud obſervationibus (*b*) certum eſt. Hinc jam noſter de Maximino Cæſare, qui Galerii Auguſti mandata contemnebat, *is tamen voluntati ac precibus ſuis impiè repugnaret.*

Ibid. *Victus contumaciâ.*] Quis, & cujus contumacia? Nam de utrâque re eruditi viri in contraria abeunt.

Hoc eſt, *Victus contumaciâ ſuâ Maximinus*, inquiunt unus & alter. Toinardus nempè p. 413. col. 2. ubi vide ſis plura. Item Pagius in Diſſertatione Hypat. pag. 138. & in Criticâ Baron. ad annum Chriſti 307. num. 14. Niſi quòd poſteriore loco mendosè: *Victus contumaciâ* [*Maximianus*] pro *Maximinus* excuſum.

Id eſt, *Victus contumaciâ Maximini Galerius*, inquiunt duplò plures. Columbus ſuprà, pag. 381. col. 2. Baluzius, pag. 326. col. 2. ad hæc verba: *Tollit Cæſarum nomen.* Cuperus denique, pag. 477. col. 1. ad iſthæc: *filios Auguſtorum.*

Nos quod hactenùs fecimus, pergemus facere. Stamus à poſterioribus, idque tribus potiſſimùm de cauſis. Prima eſt, quòd hæc omnia, *nomen Cæſarum tollere*, tum *ſe & Licinium Auguſtos appellare*, poſtremò *Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum nuncupare*, naturâ ſuâ propriæ & genuinæ *Senioris Auguſti* partes fuerint, non *meri adhùc Cæſaris*, qualem neceſſariò ponunt fuiſſe Maximinum, cùm ſe Auguſtum pronuntiavit. Secunda autem, quòd adeò improbabile eſt, Maximinum tria illa ſuopte Marte unoque auſu aggreſſum eſſe diſponere, ut quanquàm, referente Euſebio, Maximinus *Auguſtum* ſemetipſe nuncupaverit, id tamen nunquàm velut à ſe factum auſus ſit nuntiare Galerio per litteras, ſed uti factum ab exercitu. *Maximinus*, dicet mox noſter, *poſtmodùm ſcribit quaſi nuntians, in campo Martio proximè celebrato Auguſtum ſe ab exercitu nuncupatum.* Tertia denique, quòd cùm, ex ejuſdem narratione, Maximinus Galerio tantùm ſcripſerit, fuiſſe ſe Auguſtum ab exercitu nuncupatum, nec addiderit, inquam, ſeſe exindè Cæſarum nomen ſuſtuliſſe, & Auguſtorum filios Maxentium Conſtantinumque vocaſſe, jam nequeant duo iſta, *Tollit Cæſarum nomen*, *Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum appellat*, referri, niſi vel ad eumdem exercitum, vel ad Galerium. At ut ad exercitum referantur, non ſinit, ne hîc epiſtolæ ſilentium urgeam, id quòd nulla ante præſentem locum Maximini exercitûs mentio apparet. Manifeſtè ergò ad Galerium retulit. His, opinor, nonnihil ponderis additur argumentis Doctorum, quos duces ſequimur.

Lin. 9. *Tollit Cæſarum nomen.*] Galerius nimirùm, ob modò dicta, ut ab eo [nomine] deinceps abſtinerent, qui in imperii ſpem adoptarentur, & ſic excluderetur Maximinus, aiunt ad hunc locum, ex Baluzio, Editiones Oxon. & Cantabrigienſis. Videantur apud Baluzium plura, p. 326. col. 2.

Ibid. *Tollit Cæſarum nomen.*] Quod etiamnùm igitur obtinebat, ut ex his verbis alibi non ſine causâ collegimus. Accedat Euſebius, libro 8. Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, cap. 13. Λικίνιος δ' ἐπὶ τούτοις ὑπὸ κοινῆς ψήφου τῶν κρατούντων Αὐτοκράτωρ καὶ Σεβαστὸς ἀναπέφηνε. Ταῦτα Μαξιμῖνον δεινῶς ἐλύπει, μόνον Καίσαρα παρὰ πάντων εἰσέτι τότε χρηματίζοντα. Id eſt, vertente Baluzio: *Poſt hæc Licinius communi Imperatorum ſuffragio Imperator & Auguſtus declaratus eſt. Quod quidem Maximinus ægrè admodùm tulit, qui hactenùs Cæſar duntaxat ab omnibus appellabatur.* Sed an is ſolus? Sic certè, ſecundùm noſtrum, à quo Maxentius, capite XXVI. & Conſtantinus plus ſemel, capite XXIX. atque aliis, *Imperatores* vocati ſunt. Verùm aliter Cæſarum & Imperatorum numerum inibat Galerius, & ex ejus mente computat ſuprà Toinardus, pag. 414. col. 1.

Lin. 10. *Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum.*] *By which Maximin was quite ſhut out.* Tralatio Anglica. Ad verbum: Quâre, ſeu quo pacto, Maximinus excludebatur prorsùs. Sed hunc locum in *Maxentii* nomine corruptum eſſe, ſuſpicatur Baluzius, p. 327. col. 1. Mutilum verò judicant Columbus, pag. 382. col. 1. & Cuperus, p. 477. col. 1. Adde Toinardum, pag. 414. col. 1.

Lin. 11. *Quaſi nuntians, &c.*] Notanda

(*a*) *Pag.* 653. *col.* 2. (*b*) *Baluz. pag.* 308. *col.* 2. *Cuper. pag.* 464. *col.* 2.

vis verborum, quæ sanè longè minor, quàm si noster *denuntians* scripsisset. Cautè itaque etiamnùm, nec sine aliquâ observantiâ Maximinus cum seniore Augusto agebat; minùsque verisimile, Maximinum in tam multis illis, de quibus paginâ præced. diximus, ausum esse ejusdem senioris Augusti jura simul & semel usurpare.

Ibid. *In campo Martio proximè celebrato.*] Putabat Nicolaus Heinsius, excidisse vocem *ludo*. *In campo Martio ludo proximè celebrato.* Mihi nihil excidisse videtur. Significat, *campum celebratum esse*, à magnâ hominum multitudine frequentatum, aut muneris, aut venationis, aut ludorum causâ. Sic & in vetere Kalendario, *celebratur asylum;* & apud Ovidium, *vicini lucus celebratur Hylerni*, id est, à plurimis aditur, ut solent loca sacra frequentari in solennibus festivitatibus. Non aliter dicitur celebrari campus Martius, ut janua Mutii apud Ciceronem: *Qu. Mutii janua maximâ quotidiè civium frequentiâ celebratur;* & Cicero ipse IV. ad Attic. I. *Similis & frequentia & plausus me usque ad Capitolium celebravit.* Potuit autem Maximinus etiam absens in campo Martio Augustus nuncupari, ut forsàn extra Romam non sit quærendus Martius campus. *Grævius.*

Ibid. *Campo Martio proximè celebrato.*] Phrasis illius temporis. Id est, die solenni, vel Comitiis, queis Consules creabantur. Factitatum id olim in campo Martio: dies autem hic fuit, quo ipse VIII. & Maximinus iterùm Consules declarati; quâ honoris sui occasione Maximinus ad invadendam Augusti dignitatem usus est. Cæterùm factum hoc in partibus Orientis, ut liquet è cap. XXXVI. *Tollius.*

Adde Cuperum. p. 477. col. 1. & Toinardum, pag. 414. col. 2.

Ibid. *Augustum se ab exercitu nuncupatum.*] Videatur Baluzius, pag. 327. col. 1. & seq.

Lin. 12. *Recepit ille.*] Quid? *Eum nuntium.* Maucroixius. *Id.* Versio Anglica; quod fortè absumptum à præcedenti *Recepit. Recepit id ille, &c.*

Ibid. *Ille.*] Nempè Galerius Maximianus. *Pagius* (*a*).

Ibid. *Universos quatuor Imperatores jubet numerari.*] Vide omninò Toinardum, pag. 414. col. 2. & Columbum, pag. 381. col. 2. ad *Victus contumaciâ.* Ab utroque porrò diversus abit Baluzius, pag. 327. col. 1. ad *Maxentium:* sed perperàm, nî fallor.

CAPUT XXXIII.

Pag. 226. lin. 1. *Jam decimus & octavus annus.*] Ejus regni. *Interpretes.* Imperii nempè Cæsarei Galerii Maximiani, Kalendis Martiis anni Christi CCXCII. (mendosè enim excusum CCCXCII.) initi. *Pagius*, in Criticâ Baron. ad annum Christi 311. num. XI. Item Columbus suprà, pag. 382. col. 1. A quibus dissentit Baluzius, pag. 327. col. 2.

Ibid. *Percussit eum Deus insanabili plagâ.*] Ideòque anno CCCIX. quo annum XVIII. inchoavit. *Pagius*, *ibidem.* Sed aliter Baluzius laudato loco. Consulantur super cæteris Cuperus, pag. 477. col. 1. & Columbus, pág. 382. col. 1. & seq.

Lin. 2. *Ulcus malum in, &c.*] Zosimus, τραῦμα δυσίατον. *Edit. Oxon. & Cantabrig.* addente solùm ultimâ: Vide Euseb. Hist. lib. 8. c. 16.

Ibid. *Ulcus malum.*] Cacoethes. *Tollius.*

Adjiciatur Columbus, pag. 382. col. 2. & Baluzius, pag. 327. col. 2. ad *In inferiori.*

Pag. 227. lin. 1. *Medici secant, curant.*] Primo aspectu legendum putaveram, *secant, urunt.* Nunc nihil mutandum videtur. *Bohe-rellus.*

Servari debere verbum *curant*, ostendit, paucis interjectis, hæc pericope, *Nova ex integro cura.* Vide verò, quid hîc loci insertum velit Columbus, pag. 382. col. 2. & seq.

Ibid. *Medici secant, curant.*] *Les Chirurgiens coupent, tranchent.* Maucr. Ad verbum, *Chirurgi secant, exsecant.* Neque certè negandum, quin noster per *Medicos* id propriè *Medicorum* genus intellexerit, qui vulnerarii sunt, & *Chirurgi* à manuum operatione vocantur. Sed quis unquàm *curare*, pro *exsecare* usurpavit? Addo, *fovere* & *curare* paulò post tanquàm synonyma conjungi hoc ipso capite, ubi certo certiùs *fovere*, *secare* non est.

Ibid. *Inductâ jam cicatrice scinditur vulnus.*] Baluzius anteà, & post illum quoque cæteri Editores: *Inductam jam cicatricem scindit vulnus;* nisi quòd quam hodiè præfert emendationem Baluzius, (utraque enim lectio aliquâ ex parte veteris libri correctio est) eam ipse dudùm proposuerat ad calcem primæ suæ editionis, & hâc etiam Notulâ disertè probaverat Oxoniensis editio an. 1680. Legendum: *Inductâ cicatrice scinditur vulnus.* Sequitur clarissimi Collegæ de alterâ Baluzii emendatione judicium.

Ibid. *Inductam jam cicatricem scindit vulnus.*] Latinè loquentium consuetudo po-

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 307. *num.* 14.

ſtulat, ut legatur, *inductam cicatricem reſcindit vulnus.* Simile mendum delevi in Epiſtolis ad Atticum. *Grævius.*

Ibid. *Vulnus.*] De ulcere, quod malè curatum, nec perſanatum, venulam aliquam eroſerat. Aliàs vulnus diviſio cutis eſt, & ſubjectæ carnis cum ſanguine: ulcus cum pure. *Tollius.*

Reliqua, quæ ad hunc locum pertinent, habes ſuprà apud Baluzium, p. 327. col. 2. & apud Col. p. 383. col. 1.

Lin. 3. *Vix tamen cruor ſiſt.*] Imò, *Vix tandem. &c.* Boherellus.

Corrigo *tandem.* Gale. Qui nihilominùs alibì, *Tamen*, inquit, pro *tandem*, ut ſæpè Marcellinus.

Ibid. *Tamen perducitur.*] Legendum, *tamen.* Edit. Oxon. 1684. item Cant.

Iterùm *tamen*, pro *tandem.* Boherellus.

Lin. 4. *Rursùs levi corporis m... &c.*] Sagaciter Nic. Heinſius, & poſteà Oxonienſes lacunam ſic ſupplendam viderunt: *Rursùs levi corporis motu vulneratus.* Grævius.

Supple *motu.* Edit. Oxon. & Cant.

Confer Col. p. 383. col. 1.

Ibid. *Vulneratus.*] Emendo, *vulneratur.* Gale.

Ibid. *Vulneratus.*] Mirum in tam facili conjecturâ hæſitatum. Lege: *Vulnere reſciſſo.* Tollius.

Parebunt imperio qui volent. Sed vereor equidem, ut talia aliis probare æquè facile ſit, ac audere. Aliter certè, tolerabiliùſque, Col. p. 383. col. 1.

Lin. 5. *Albeſcit ipſe.*] Interpres, Palleſcit. Adde Columbum, pag. modò laudatâ.

Ibid. *Tenuatur.*] Et hîc quoque te eòdem remittimus.

Lin. 7. *Cancer.*] Gangræna. *Tollius.*

Confer Cuperum, pag. 477 col. 2.

Lin. 8. *Increſcit.*] Potiùs, *ægreſcit.* Gale.

Favet nonnihil Gallica verſio. *Les remédes l'aigriſſent, loin de l'adoucir.*

Lin. 9. *Ceſſere magiſtri Phyllirides Chiron Amythaoniuſque Melampus.*] Ex 3. Georg. cùm priùs mendosè legeretur: *Phyllides, Cirona, Metonius, Melamphius.* Edit. Cant. item Ox. an. 1684.

Rectè. Sic enim prima Baluzii, & Oxonienſis anni 1680. Sed aliæ poſteà;

—— *Ceſſere magiſtri,*
Phillyrides Chiron, Amythaoniuſque Melampus,

ex ſequente, ſine dubio, Notulâ minoris editionis Oxon. ad antiquam lectionem.

» *Phyllides, Cirona, Metonius, Melamphius.* Corruptiſſimus locus, & interpunctio peſſima. Baluzius, quaſi integer eſſet, » nullum videtur mendum agnoſcere; quodque imprimìs mirandum eſt, priora nomina ſeparata legit, quæ tamen proculdubiò ſunt connectenda. Chironem enim » Phillirae filium fuiſſe, Poëtæ paſſim teſtantur; hìnc apud Virgilium Phillyrides dicitur: de eodem Heſiodus in Theog.

» —— τὸν δ᾽ ἔτρεφεν οὔρεσι Χείρων
» Φιλυρείδης ....

» Legendum itaque *Phillyrides Chiron.* Loco verò *Metonius*, *Melamphius*, quæ poſtrema nomina quaſi Medicorum fuiſſe agnoſcere videtur Baluzius, ſubſtitue, *Amythaoniuſque Melampus.* Virg. 3. Georg. *Edit. Oxon.* 1680.

Adde Cuperum, p. 477. col. 2. & Col. pag. 383. col. 1.

Lin. 11. *Undique Medici nobiles trahuntur.*] Nullus dubito, quin æque hîc legendum ſit *contrahuntur*, ut ſuperiùs legendum oſtendi, *contraxit morbum*, pro *traxit*, quod in libris habetur. *Grævius.*

Aliter Columbus, pag. 383. col. 1.

Lin. 12. *Confugitur ad idola.*] *On a recours aux idoles.* Quod omni quidem difficultate caret. Sed quia in antecedentibus (a) haud negligenter prætereundum putavimus, Maucroixium pro, *ſimulacrum Dei quæritur*, vertiſſe: *On cherche l'idole du Dieu*, addendo ſimul ad marginem: *Credebant Chriſtianos habere idola in ſuis Templis;* videri autem poſſet non nemini clariſſimus Remenſis Canonicus locutus potiùs fuiſſe utroque loco ex Paganorum ſententiâ, quàm ex ſuâ, addimus, ferente nunc occaſione, ſuam ſemper noſtro contra Maucroixium argumento vim permanſuram, donec is, aut alius quivis oſtenderit, *idola* interdùm apud Paganos fuiſſe ſimulacra Deorum, qui nuſpiàm in rerum naturâ exiſterent; quam rem, credo, nemo unquàm probabit: quæque res ſi reverâ ejuſmodi eſt, ut oſtendi nequeat, tùm validum contra celebrem idoli & ſimulacri, vel imaginis, diſtinctionem argumentum eſt, quod ubi noſter, de vero Deo agens, *Simulacrum Dei quæritur* ſcripſerat,

(a) *Pag. 614. col. 1.*

Maucroixius, uti jam dictum, transtulerit: *On cherche l'idole du Dieu.*

Ibid. *Asclepius.*] *Æsculapius.* Interpretes. Quod eòdem recidit. Vide Baluz. pag. 327. col. 2. & Col. pag. 383. col. 1.

Ibid. *Flagitatur.*] Potiùs, *flagitantur.* Gale.

Lin. 13. *Dat Apollo curam.*] Imò, *Non dat Apollo curam.* Idem.

Haud repugnant proxima, *Malum multò pejus augetur.* Sed vide tamen ut ex vulgatâ lectione, totoque loco, optimus sensus possit elici. *Apollon enseigne un reméde, on s'en sert, le mal en devient pire.* Maucroixius. Ad verbum: docet Apollo remedium; adhibetur; malum augetur.

Ibid. *Dat Apollo curam.*] Hoc est, docet remedium. Virgilius: *Da, Tityre, nobis.* Doce nos, æque ut *tradere.* Contrà, *accipere* est discere. *Gravius.*

Adde Cup. p. 477. col. 2.

Lin. 15. *In tabem sedes tota dilabitur.*] Id est, omnes inferiores partes corporis, quibus proluviem exoneramus, putredine diffluunt, ut paulò post: *majorem copiam tabescendorum viscerum pernicies secunda generaverat*; & capite 35. *Cùm jam totius corporis membra defluerent, horrendâ tabe consumptus est.* Sueton. Vitell. 10. *Abhorrentes quosdam cadaverum tabem, detestabili voce confirmare ausus est.* Exemplum non unum notamus alibi. *Gravius.*

Ibid. *Sedes tota.*] Cuperum vide, pag. 477. col. 2.

Lin. 16. *Repercussis medullis, malum recidit introrsùs.*] *Medullæ* hîc pro affluentibus humoribus ponuntur, qui introrsùm repellentibus remediis cohibiti, novum malum produxerunt putrescendo: undè enati vermes. *Tollius.*

Lego: *Repercussum medelis malum, recidit introrsùs.*] Boherellus, item Anonymus suprà, apud Toinardum, p. 414. col. 2.

Corrigo, *Repercussum medelis malum recedit introrsùs.* Gale.

Nicolaus Heinsius censebat legendum esse: *Repercussis medelis*, id est, cùm malum non admitteret medelam & remedia. Sed mihi videtur ex præcedenti verbo *curare* ultima syllaba bis ab oscitante librario esse repetita, scribendumque: *Percussis medullis.* Percusserat autem Deus insanabili plagâ genitalium inferiorem partem, ut loquitur in initio capitis; nunc percutiuntur medullæ, hoc est vitalia. Sicut *hærere in medullis* dicuntur, qui amantur *penito corde*, ut Comicus loquitur. *Gravius.*

Unicè amplector, etsi alia in mentem venissent, quæ ex veteribus potuissem defendere.

Ibid. *Malum recidit int.*] Columbum vise, p. 383. col. 2.

Pag. 228. lin. 1. *Vermes intùs creantur.*] Remitto te ad Baluzium, p. 328. col. 1.

Lin. 2. *Odoritatem non modò per palatium, sed totam civitatem pervadit.*] Baluzius legit: *Odor teter non modò, &c.* Facilior tamen emendatio est, *Odor autem.* Edit. Oxon. & Cant. quas secutus Pagius (*a*).

Lege, *Odor is autem*, vel, *Odor it autem.* Vossius.

Lego, *Odor it autem non modò per palatium, sed totam etiam civitatem pervadit. Tò etiam* confusum est cum *τὸ totam.* Boherellus.

Emendo: *Odor totum non modò per palatium, sed, &c.* Gale.

Nicolaus Heinsius suspicatur: *Odor it autem non modò per palatium, sed totam civitatem pervadit.* Quid si legamus? *Odor dirus autem non modò per palatium*, quæque posteà. *Gravius*

Adde Baluzium, p. 328. col. 1. Cup. p. 477. col. 2. & Col. p. 383. col. 2.

Lin. 3. *Cùm jam confusi essent exitus stercoris & urinæ comesti à vermibus.*] Veteris libri lectio, quam omnes hactenùs, præter Aboensem, editiones secutæ fuerant, sic habet: *Cùm jam confusi essent exitus stercoris & urinæ, Comestus à vermibus, &c.* Dudùm tantùm Baluzius emendationem, quam hodiè in Auctoris verbis adhiberi voluit, suggesserat ad calcem tomi 2. Miscellaneorum; & hæc insuper Doctorum de veteri scriptione judicia prodierunt.

Ibid. *Exitus stercoris & urinæ. Comestus à vermibus.*] Legendum: *exitus stercoris & urinæ comesti à vermibus.* Editio Oxon. anni 1660.

Legendum: *Exitus stercoris & urinæ comesti à vermibus.* Aut si mavis, *Comestus est à vermibus*, salvâ priore interpunctione. *Edit. Oxon. anni 1684. item Cantabr.*

Ibid. *Comestus à vermibus.*] *Comestur, &c.* Editio Aboensis, necnon Gale.

Unà mecum clarissimus Columbus *Comestur*, id est, *comeditur*, legendum vidit. *Tollius.*

Firmat Senecæ locus (*b*): *Sic estur apud illos, sic bibitur.* Adde Columb. p. 383. col. 2.

Lin. 6. *Clamores simul, &c.*] Editio Aboensis:

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 311. *num.* 21. (*b*) *Lib.* 3. *de Irâ, cap.* 15.

Clamores simul horrendos ad sydera tollit,
Quales mugitus, fugit cùm saucius aram
Taurus...

quam & restitutionem Galeus, aliæque duæ editiones (*a*) non proponebant modò in suis Notulis, sed ex 2. Æneidos firmabant.

Lin. 8. *Cocta & calida animalia.*] Ita rectè; nam & his, & lardo præcipuè vermes è corruptis membris eliciuntur. *Tollius.*

Non repugno. Sed, ne nescias, longè aliter Interpretes. Maucroixius nempè: *On lui appliquoit des animaux vivans, ou de la viande chaude.* Apponebantur animalia viva, aut calida caro. Alter verò in hunc modum: *Some living animals, and others that were boild.* Viva aliquot animalia, tum & alia elixa; quod ne nimis mireris, confer Columbum, pag. 383. col. 2.

Lin. 9. *Queis resolutis.*] Accepit Maucroixius, quasi noster scripserit: *Apponebantur ad sedem fluentem cocta & calida animalia, ut vermiculos eliceret calor. Sed postquàm ita perpurgata fuerant vulnera, ut nullus ampliùs vermiculus appareret, inæstimabile scatebat examen. Mais quand on en avoit nettoyé ses playes, il en ressortoit une fourmiliere.* At quid planius, quàm animalia illa non apposita fuisse vulneribus sine fasciis, quarum ope meliùs ulceratis partibus applicarentur, suoque loco insisterent? Obligabantur ergò cum vulneribus animalia; & quandò posteà fasciæ removebantur, ipsa quoque animalia resolvebantur. Est enim in mille locis *resolvere*, id, quod ligatum fuerat, dissolvere. Noster cap. 46. *Liciniani scuta deponunt, galeas resolvunt.* Et Ovidius 3. Fast. de raptis Sabinis:

Consilium dederat, parent, crinemque resolvunt;

undè, post paucos versus, de iisdem:

Ut medium campi passis tetigere capillis.

Lactantius in Epit. cap. XV. *Sed & IPSE DÆMONUM PRINCEPS, auctor & machinator malorum, CATENIS IGNEIS ALLIGATUS, &c. Peractis verò mille annis, ac RESOLUTO DÆMONUM PRINCIPE.*

Ibid. *Inæstimabile scatebat examen.*] In *resolutis* illis scilicèt animalibus, quæ eliciendis Galerii vermiculis apposita fuerant, & quibus cum successu istud examen adhæserat; contrà quàm modò ponebat Maucroixius. Adde Cuperum, pag. 477. col. 2. & Columbum, pag. 383. col. 2.

Lin. 10. *Tabescendorum viscerum.*] Rectiùs, ut alii, *tabescentium.* Tollius.

Columbum, quem innuit, imò & alias ejusdem conjecturas vide sis, pag. 383. col. 2.

Ibid. *Pernicies secunda.*] Emendo, *pernicies fœcunda.* Gale.

Plura ex dicto Columbi loco habere potes, si opus est.

Lin. 11. *Corporis amiserant speciem.*] Adeatur Cuperus, pag. 477. col. 2.

Lin. 13. *Inferior, sine ullâ pedum formâ, in utrium modum inflata discreverat.*] *Discreverat* mendosum esse, certo certius est. Nam primò inflata non discernunt. Dein, si *discreverat* ratione significationis locum haberet, scribendum fuisset: *Inferiorem . . . in utrium modum inflatam discreverat.* Licèt autem, ut vir doctus notat, [Columbus nempè, pag. 384. col. 1.] *discrescere*, pro *decrescere* accipiatur, quî tandem inflata decrescunt? Existimem igitur, Lactantium scripsisse: *Inferior, sine ullâ pedum formâ, in utrium modum inflata increverat.* Justin. XI. *Mirus animo increvit tumor.* Liv. 1. *Increscens audaciâ.* Grævius.

Lin. 14. *Discreverat.*] A *discresco*, non autem à *discerno.* Rarum hoc verbum. Significat autem, intumescendo dilatari. *Tollius.*

Ibid. *Discreverat.*] Corrigo, *discrepuerat.* Gale.

Ibid. *Per annum perpetem.*] Ab ultimis nempè mensibus anni Christi CCCIX. ideòque per annum & aliquot menses, quos Lactantius negligit. *Pagius, in Criticâ Baron. ad annum Christi* 311. *num.* XI.

Addantur Cuperus, p. 477. col. 2. & Columbus, pag. 384. col. 1. Item Norisius in Epistolâ, quam meritò amplissimus Cuperus suæ voluit Præfationi subjici.

Pag. 229. lin. 1. *Deum coactus est confiteri.*] Vide exemplum aliud in Antiocho apud Auctorem Historiæ Macchabæorum. *Tollius.*

Conferendus omninò Baluzius, pag. 328. col. 1.

Ibid. *Novi doloris.*] Legendum forsàn; *Novâ vi doloris.* Pagius, ubi modò.

Benè Columbus, *ac novâ vi doloris;* nisi quis *immani* maluerit, pro *novâ.* Tollius.

Paulò tamen aliter Columbus ipse, p. 384. col. 1. & ex illo Cuperus, p. 477. col. 2.

Ibid. *Novi doloris.*] Emendo, *& vi doloris.* Gale.

Lin. 2. *Dei templum.*] Pro quo Versio Anglica,

(*a*) *Oxon. anni* 1604. *& Cantabrig.*

glica, *the Church of Nicomedia;* templum Nicomediæ.

Ibid. *Satisque pro scelere facturum.*] Columbum vise, pag. 384. col. 1.

Lin. 3. *Edictum misit huj.*] Scribendum, *Edictum misit hujusmodi.* Nicolaus Heinsius, item Gale.

Nos dubitabimus alibi. Missum autem, vel emissum fuisse Serdicâ Nicomediam, idque non ante mensem Martium anni Christi 311. etsi ita Valesio aliisque viris doctis placuerit, sed post Kalendas Martias ejusdem anni, posuit probavitque ad eum annum Pagius in Criticâ Baron. num. 12. & 13. cui assentimur. Confer laudatam Norisii Epistolam. Adde quoque propter alia Baluz. p. 328. col. 1.

CAPUT XXXIV.

Pag. 229. lin. 1. *Inter, &c.*] Vide Eusebium libro 8. capite 17. *Edit. Oxon. An.* 1684. item *Cant.*

Rectè. Ibi enim præsentem Epistolam ab Eusebio ipso ἐπὶ τὴν ἑλλάδα γλῶτταν κατὰ τὸ δυνατὸν, uti loquitur, μεταβληθεῖσαν *habemus;* id est, Græcè, sicut fieri potuit, translatam. Sed quod hoc loco nequaquàm prætermittendum, ea Epistola, cui noster ne verbum quidem Præfationis adscripsit, notabilem longissimamque apud Eusebium habet, in hunc modum: Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Γαλέριος Οὐαλέριος Μαξιμῖνος, *&c.* Id est, vertente Valesio, *Imperator Cæsar Galerius Valerius Maximianus Invictus, Augustus, Pontifex Maximus, Germanicus Maximus, Ægyptiacus Maximus, Thebaïcus Maximus, Sarmaticus Maximus, quintùm Persicus Maximus, secundò Carpicus Maximus, sextò Armeniacus Maximus, Medicus Maximus, Adiabenicus Maximus. Tribuniciæ Potestatis* XX. *Imperator* XIX. *Consul* VIII. *Pater patriæ, Proconsul. Et Imperator Cæsar Flavius Valerius Constantinus, Pius, Felix, Invictus, Augustus, Pontifex Maximus. Tribuniciæ Potestatis* V. *Imperator* V. *Consul, Pater Patriæ, Proconsul. Et Imperator Cæsar Valerius Licinianus, Pius, Felix, Invictus, Augustus, Pontifex Maximus, Tribunitiæ Potestatis* IV. *Imperator* III. *Consul, Pater patriæ, Proconsul: Provincialibus suis salutem.*

Verè autem in eo Præfatio ista notabilis est, quòd ex quatuor Imperatoribus, quos ante trienniuni & ampliùs Galerius *Imperatores* secum numerari jusserat (*a*), duo tantùm in allatâ Præfatione nominantur, *Constantinus* scilicèt, & *Licinianus*, qui aliàs *Licinius*, omissis planè *Maxentio* & *Maximino Dajâ.* Nam quid indè sequitur? nisi illud ergò à veritate alienum esse, quod in suâ Apocalypseos explicatione (*b*) Cl. Meldensis Episcopus, ut ex Constantio Chloro *persecutorem* quâvis arte faceret, ἁπλῶς disertisque verbis posuit (*c*), *omnium Imperatorum nomina omnibus Actis publicis, ubicunque locorum conderentur ac prodirent, præfixa fuisse & inscripta.* Item, *mandata quoque generalia nomine Imperatorum omnium fuisse data.*

Addit, scio, Pagius suo loco (*d*), post descripta laudatæ Præfationis verba: *Ideò autem in eo edicto Galerii Maximiani, Constantini & Licinii nomina leguntur, quia eorum consensu datum fuit.* Sed, ne aliud dicam, undè, oro, probabitur unquàm, Diocletianum Constantii nomen unà cum suo edictis, quæ contra Christianos emisit, præfixisse, nisi ipsissima edictorum Præfatio in medium afferatur, quod, ut nunc recordor, impossibile est? Et, si maximè proferretur, quînam nobis edicta illa Constantii consensu proposita fuisse posset constare, cùm anteà ex nostro didicerimus, non *Constantii* tantùm, sed ne ipsius quidem *Herculii Maximiani* sententiam in tantis rebus fuisse expectatam? Verba sunt, capite XV. *Et jam litteræ ad Maximianum atque Constantium commeaverant, ut eadem facerent. Eorum sententia in tantis rebus expectata non erat.*

Ad hæc, quandò docti (*e*) nomina quatuor Imperatorum, quos tandem Galerius communi secum titulo frui voluit, recensent, vulgò illi Licinium ante Constantinum numerant; cùm è contrario dicta Præfatio Constantinum Licinio præponat: quod nec levi observatione dignum est.

Ibid. *Semper commodis.*] An unâ voce *semper-commodis* legendum? ut apud Terentium in Andriâ (*f*):

Mirabar, hoc si sic abiret; & heri semper-lenitas

(*a*) Vide *cap.* 32. *in fine.* (*b*) *Ad cap.* 13. *comm.* 1. (*c*) On sçait que les Empereurs, quoiqu'ils partageassent entre eux les Provinces, les gouvernoient néanmoins comme faisant un même corps d'Empire. Les noms de tous les Empereurs étoient inscrits à la tête de tous les Actes publics, en quelque endroit qu'ils se fissent; les ordres généraux se donnoient aussi au nom de tous. (*d*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 311. *num.* 4. (*e*) *Baluzius, verbi gratiâ, pag.* 327. *col.* 1. *Columbus, pag.* 381. *col.* 2. *Toinardus, pag.* 414. *col.* 2. (*f*) *Act.* 1. *Sc.* 2.

Verebar quorsùm evaderet; quibus alia apud alios similia sunt. Videtur profectò verborum ordo, quo noster usus est, id poscere. Hic quippè verus & naturalis erat: *Inter cætera quæ semper pro reipublicæ commodis atque utilitate disponimus.* Testis est, si mihi non credis, Maucroixii versio: *Quoique nous ayons toujours travaillé avec beaucoup d'application au bien & à l'utilité de l'Etat.*

Ibid. *Utilitate.*] Adi Cuperum, p. 478. col. 1.

Ibid. *Disponimus.*] *Disponere, dispositio, & dispositiones* fuere eâ ætate vocabula valdè familiaria, sive de augustioribus Imperatorum decretis & constitutionibus ageretur, sive de aliis eorumdem voluntatibus animique propositis minùs gravibus. Priore sensu, noster suprà, pag. 642. col. 1. *Debere ipsius dispositionem in perpetuum servari.* & pag. 699. col. 2. *dispositionem suam servet:* ad quæ loca repetantur Notæ, si opus est. Posteriore autem, Lampridius in Alex. Severo: » Itinerum dies publicè proponebantur, ita ut edictum penderet ante menses duos, in quo scriptum esset: *Illâ die, illâ horâ ab urbe sum exiturus; &, si dii voluerint, in primâ mansione mansurus...* & id quidem eòusque quandiù ad fines barbaricos veniretur. Jam enim indè tacebatur, & omnes ambulabant ita, ne DISPOSITIONEM Romanam barbari scirent. Certum est autem, eum nunquàm id quod proposuerat, fefellisse, cùm diceret: *Nolle ab aulicis suas vendi* DISPOSITIONES. « Tùm paucis interjectis: » Et quia de publicandis DISPOSITIONIBUS mentio contigit, ubi aliquos voluisset vel rectores provinciis dare, vel præpositos facere, vel procuratores (id est rationales) ordinare, nomina eorum proponebat, hortans populum, ut si quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus, si non probasset, subiret pœnam capitis; dicebatque, grave esse, cùm id Christiani & Judæi (N. B. distinctionem) facerent in prædicandis sacerdotibus qui ordinandi sunt, non fieri in provinciarum rectoribus, quibus & fortunæ hominum committerentur & capita. » Ubi obiter, Lector, quædam ampliùs ad veterem sanctioremque Paganorum, Christianorum, Judæorumque disciplinam, post hujus vel illius hominis ad has aut illas dignitates civiles & ecclesiasticas electionem pertinentia, observare potes non negligenda. Constat utique ejusmodi electiones, etiam cùm necdùm confirmatæ & omnibus numeris absolutæ fuissent, interdùm quoque vocatas esse *dispositiones.*

Lin. 2. *Juxta leges veteres, &c.*] Cup. vide, p. 478. col. 1.

Lin. 3. *Atque id providere, ut etiam Christiani, qui parentum suorum.*] Quasi dicat: Neque ita verò *cuncta juxta leges veteres & publicam Imperii Romani disciplinam corrigere* illorum simpliciter Christianorum respectu cogitaveramus, qui nullâ in re primævam suam sectam deseruerant, & quos proindè, ut præcipuos publicæ Romanorum religionis adversarios, nostrâ intererat ad bonas mentes ejurato Christianismo redire: sed idem quoque illorum Christianorum respectu providere volueramus, qui dictam veterum Christianorum sectam, in varias scissi hæreses, reliquerant, adeò non visi nobis eàpropter indulgentiâ aliquâ digniores, ut è contrario minùs digni viderentur. *Siquidem quânam, &c.*

Lin. 4. *Sectam.*] *Religionem.* Interpretes: qui cùm loquentem Galerium inducere haberent, meliùs, credo, *sectæ* nomen, ut ut odiosum, retinuissent.

Ibid. *Ad bonas mentes redirent.*] Ejurando scilicet ipsi quoque in Paganismi gratiam, qui Galerio sola bona Religio erat, totum suum qualemcumque Christianismum. Confer Baluzium, p. 328. col. 2. & Cup. p. 478. col. 1.

Ibid. *Siquidem quâdam ratione, &c.*] Putavi aliquandò, antequàm Eusebii versionem cum hoc loco contulissem, emendandum fuisse: *Siquidem quadam erat ratio, ne tanta eosdem Christianos voluntas invasisset,* quæque deinceps. Posteà verò propter hæc interrogantis Eusebii verba, Ἐπείπερ τινὶ λογισμῷ, &c. vidimus legendum potiùs esse: *Siquidem quânam ratione,* cum sequentibus, hoc sensu: Siquidem, dicebamus olim, quânam ratione voluntas tanta perversos illos Christianismi sectatores invasit, tantaque stultitia occupavit, ut non ea veteris sectæ instituta sequantur, quæ primi forsitàn istorum Pseudo-Christianorum parentes constituerunt, sed pro arbitrio suo, atque ita ut primis tandem Christiani cultûs conditoribus fuit libitum, sibimet leges faciant quas observent, & per diversa varios populos congregent. Tangit ergò obiter hîc loci Galerius, propter quas anteà rationes ipsos quoque primævæ Christianorum sectæ desertores noluisset ampliùs tolerari.

Lin. 5. *Ut non illa veterum instituta se-*

querentur, quæ forsitàn, &c.] Aut, *ut nec illa veterum instituta sequerentur, nec ea, quæ forsitàn...* legendum est: aut obscura valdè fit oratio atque ambigua, cùm *juxta leges veteres* præcesserit, (id est, priscas Gentilium) & mox sequatur, *ut ad veterum se instituta conferrent*: quod ad utramque cùm Gentilium, tum Christianorum religionem referri potest; quanquàm Maximianus, cæterique Imperatores Christianos non ad exactiorem veri Christianæ religionis cultûs rationem edictis suis compulerunt, sed ad ejusdem abjurationem, cultumque idolorum. Assentior verò perillustri Cupero in hujus loci explicatione; putoque hæc omnia de antiquo Gentilium numinum cultu capienda. *Tollius.*

Ibid. *Veterum.*] Christianorum scilicèt, à quorum simplicitate defecerant. Cui causæ persecutionem decimam acceptam refert Eusebius, cùm invidia passim glisceret, obtrectationes, & Antistitum inter se certamina, miserè distraherent Ecclesiam. *Edit. Oxon. & Cant.* addente tantùm postremâ: » Vide Eusebium, Ecclesiast. Historiæ libro 8. » capite 1. »

Confer Baluzium, p. 328. col. 2. & Cup. p. 478. col. 2. item quæ nos ipsi pag. præc. col. 2. diximus.

Lin. 6. *Quæ forsitàn primi parentes eorumdem constituerant.*] Quasi dicat, quæ nec fortè etiam veteres simpliciter Christianismi auctores, verùm ii ipsi à quibus suæ prosapiæ originem ducunt, præscripserunt: conjiciendo, verbi gratiâ, notissimos illos vel ipsis Gentilibus Apostolos potuisse olim ejusmodi progeniem habere, quæ per aliquot nepotum seriem heterodoxos, de quibus nunc agit Galerius, Christianos produxerit, ut cum Plauto loquamur.

Lin. 7. *Sed pro arbitrio suo, &c.*] Proculdubiò intelligit sectas & contentiones intestinas, in quas tùm diductus fuit Christiani nominis populus. *Gravius.*

Ibid. *Atque ut hisdem erat libitum, ita sibimet leges facerent, quas observarent.*] Locus ad hujus capitis intelligentiam verè notandus. Nam quis primò sensus est, nisi hic: Atque eodem modo sibimet leges, quas observarent, facerent, quo id anteà ab aliis pro libitu factum fuerat? Porrò autem, quosnam alios, qui ex merâ animi libidine sibimet leges ad religionem spectantes fecissent, intelligere potuit generaliter Galerius, quàm Christianos, cùm Romani suas de religione sanctiones nequaquàm ut humanæ libidinis placita, sed ut Egeriæ Deæ monita considerarent? Et jam denique, quosnam alios è Christianis specialiter perstringere potuit Galerius, dicendo: *Atque ut hisdem erat libitum*, quàm primos Christianæ Religionis auctores? pergendo verò proximè, *ita sibimet leges, quas observarent, facerent, & per diversa varios populos congregarent*, quàm ejusdem veteris Christianæ Religionis desertores? Conclusum esto igitur, nunquàm venisse anteà Galerio in mentem tales Christianismi Apostatas ad exactiorem veri Christianæ Religionis cultûs rationem edictis suis compellere, sed omnes omninò cujuscunque Christianismi, purioris, impuriorisve, sectatores ad illius abjurationem cultumque idolorum cogere vel adducere. Mihi aliàs aliquantulùm illustrari posse videbatur hic locus, mutando verborum ordinem in hunc modum: *Atque ita ut hisdem erat libitum, sibimet*, quæque posteà.

Ibid. *Sibimet leges facerent, quas observarent.*] Vide Columbum, p. 384. col. 1. duobus locis.

Lin. 8. *Per diversa.*] Suppleo, *loca*, vel, *conventicula*. Gale.

Eusebius tamen ipse quoque sine substantivo nomine, ἐν διαφόροις. Confer Cuperum, p. 478. col. 1.

Dans les Provinces. Maucroixius. Id est, in provinciis.

Ibid. *Nostra jussio.*] Nostra edicta. *Interpretes.*

Adde quæ suprà ad caput XVI. notavimus, pag. 632. col. 1.

Lin. 9. *Ut ad veterum se instituta conferrent.*] Perspicuè ostendunt quæ jam diximus, pag. præc. col. 2. & porrò ostendere pergent pag. seq. quæ dicemus, non posse omninò hæc verba ad utramque cùm Gentilium, tum Christianorum religionem referri, sed unicè ad veterum Romanorum religionem pertinere, contrà quàm ponebat modò Tollius. Sentit nobiscum amplissimus Cuperus, p. 478. col. 1. & 2.

Ibid. *Multi periculo subjugati.*] In quo nempè fuissent, si Galerii edicto non paruissent, propter additas eidem gravissimarum pœnarum comminationes.

A quoi plusieurs ont déféré par crainte. Maucroix. Id est, multi metu subjugati.

Confer Cuperum, p. 478. col. 1. & Col. p. 384. col. 1. & 2.

Lin. 10. *Multi etiam deturbati sunt.*] Conjicerem, nî Eusebii versio obstaret, auctoris manum non *deturbati*, sed *deturpati* fuisse,

intelligendo scilicet de Christianis, quibus edicente Galerio effossi fuerint oculi, amputatæ manus, pedes detruncati, nares vel auriculæ desecatæ. Primò, quoniàm similibus modis Maximinum Orientis Confessores accepisse videbimus in fine capitis 36. Deindè autem, quia quin tunc illi miserè *deturpati* sint, indubium est post istud Suetonii in Caligulâ (a): *Pulchros & comatos, quotiès sibi occurrerent, occipitio raso deturpabat.* Denique, quoniàm admissâ semel τῷ *deturpati* pro *deturbati* lectione, ea aptè occurreret differentia inter *deturpari* & *periculo subjugari*, quæ non itidem, ut opus foret, cernitur inter *periculo subjugari* & *deturbari*, cùm eòdem prorsùs videantur redire. Sed faciunt omninò Eusebiana ista, πλεῖστοι δ' ταραχθέντες, παντοίους θανάτους ὑπέφερον, ad verbum: *Plurimi verò turbati omnigenas mortes pertulerunt*, ut haud temerè mutandam esse hujus loci lectionem credamus. Præsertim cùm, ut ex iisdem Eusebianis apparet, non integer sit, sed mutilus. Eruatur ergò novus aliquis M S. codex, priusquàm quid hîc noster voluerit, ausim dicere. Maucroixius: *Plusieurs aussi n'y ayant pas voulu obéir, ont été punis.* Multi etiam, quòd parere noluerint, puniti sunt: ut nesciam, quid is legendum esse divinaverit.

Ibid. *Atque cùm plurimi.*] Corrigo, *atqui.* Gale.

Lin. 11. *Nec Christianorum Deum observare.*] Quid ita, si vetustioris & exquisitioris sectæ Christiani sua adhuc publica conventicula habebant, in quibus per Galerii edicta liceret Christum colere? Non habebant ergò; idque adhuc magis patebit è sequentibus. Sed, quod non negandum, aliò tamen abit amplissimus Cuperus, pag. 478. col. 2.

Lin. 12. *Contemplationem mitissimæ nostræ clementiæ intuentes.*] Quid quæso est *contemplationem intueri*? Procul dubio littera ultima perperàm bis fuit exarata. Scripsit enim Lactantius: *Contemplatione mitissimæ nostræ clementiæ, intuentes & consuetudinem sempiternam.* Grævius.

Nihil certius clarissimi Collegæ emendatione, quæ mihi quoque in mentem venerat. Eam multa veterum loca confirmant. Sulpicius Severus libro 2. Historiæ Sacræ, capite 25. *Tùm Demetrius, refecto cum Judæis fœdere, contemplatione cladis à Tryphone illatæ, &c.* Idem Dialogo 2. de virt. B. Martini, capite 13. *Verùm illa [virgo] fortissimi vincula propositi, ne Martini quidem contemplatione laxavit.* Justinus, libro 8. capite 8. *His ita gestis fortè evenit, ut eum fratres duo, Reges Thraciæ, non contemplatione justitiæ ejus, sed invicem metuentes, ne alterius viribus accederet, disceptationum suarum judicem eligerent.* Quibus similia apud Columbum videri possunt, pag. 384. col. 2. Observo tantùm, eosdem Veteres quandòque non simpliciter *contemplatione*, sed *in contemplatione* dixisse. Libellus Precum Faustini & Marcellini: *Deprecamur mansuetudinem vestram, piissimi Imperatores, Valentiniane, Theodosi, & Arcadi, ut hæc in contemplatione Christi Filii Dei, qui vestrum juvat Imperium, infatigabiliter legere dignemini.* Atque ita ad verbum Maucroixius hoc loco: *en contemplation de notre très-douce clémence.*

Lin. 14. *Indulgentiam nostram, &c.*] Cuperum vide, pag. 478. col. 2. & seq.

Ibid. *Ut denuò sint Christiani.*] Id est, ut qui clam ab aliquo tempore Christiani fuerunt, & anteà palàm Christiani erant, publicè denuò Christiani sint; quorum igitur cœtus ita anteà Galerii Edictis dissipati fuerant, ædesque sacræ dirutæ, ut nulli ampliùs Christiani, sive Orthodoxi, sive Heterodoxi apparerent, qui quemcunque Christianismum profiterentur. Maucroixius breviter: *C'est pourquoi nous leur permettons l'exercice de la Religion Chrétienne.*

Pag. 230. lin. 1. *Et conventicula sua componant.*] Hoc est, cœtus suos celebrent, secundùm Interpretes: *Et de tenir leurs assemblées.* Maucroix. *To hold their assemblies.* Versio Anglica.

Malim ego *conventicula* de cœtuum locis interpretari, & per *componant*, *ædificent* intelligere; quo sensu scilicèt Virgilius Æneidos 3.

Quàm tutâ possis urbem componere terrâ.

Firmat finis capitis XLVIII. *His litteris propositis, etiam verbo hortatus est, ut conventicula in statum pristinum redderentur. Sic ab eversâ Ecclesiâ usque ad restitutam fuerunt anni decem, &c.* Adde quod superiùs diximus, pag. 628. col. 2. item quæ Cuperus suprà, pag. 479. col. 1.

Ibid. *Contra disciplinam.*] Illam nempè, quam in ipso ferè hujus Epistolæ initio *publicam Romanorum disciplinam & leges veteres* vocavit. *Contrary to the established discipline.*

(a) Cap. 35.

Tralatio Anglica. Ad verbum, *contra stabilitam disciplinam;* quod non dubito quin eòdem debeat referri. Adde Cuperum, pag. 479. col. 1. ad verba *Aliâ autem.*

Ibid. *Aliâ autem Epistolâ.*] *Par une autre Déclaration.* Maucroix. *By another Ordinance.* Versio Anglica.

Epistolam & *Edictum* non distinguo, ait in consimili occasione Pagius (*a*). Neque certè videtur magis hic Auctor distinxisse, qui in fine capitis præcedentis id, quod nunc à Galerio *Epistola* dicitur, *Edictum* nuncupavit: *Edictum misit hujusmodi;* similiterque initio sequentis: *Hoc Edictum proponitur Nicomediæ.* Nos putamus, si res suo proprio nomine appellandæ sunt, hoc scriptum propter ultimam Præfationis portionem, ἐπαρχιώταις ἰδίοις χαίρειν, *Provincialibus suis salutem;* deindè verò propter hanc ipsam clausulam, *Aliâ autem Epistolâ significaturi sumus, quid debeant observare*, quæ non ita benè poterat Galerii Edicto inseri; denique propter ipsummet *Epistolæ* nomen, quod huic scripto tribuit Galerius, dicendum potiùs esse, & reverà fuisse *Epistolam*, rigidè loquendo, quàm *Edictum*, sed ex quâ tamen, pauculis demptis & mutatis, additoque Præsidum *programmate*, conficiendum confectumque fuerit paulò post Edictum propriè dictum. Vide, quæso, quantoperè eò faciant postrema verba Licinii litterarum ad Bithyniæ Præsidem datarum, quas habes infrà, capite XLVIII. & quibus vulgò *Licinii de restituendâ Ecclesiâ Edictum* nomen est. Verba sunt: *Ut autem hujus sanctionis benevolentiæ nostræ forma ad omnium possit pervenire notitiam*, PROLATA PROGRAMMATE TUO *hæc scripta & ubique proponere, & ad omnium scientiam te perferre conveniet, ut hujus benevolentiæ nostræ sanctio latere non possit.* Tum continuò post: *His litteris propositis;* proximè verò ante initium, *de restituendâ Ecclesiâ hujusmodi litteras ad Præsidem datas proponi jussit.* Confer similem locum Epistolæ Maximini Augusti ad Sabinum, quam integram refert Eusebius, lib. 9. H. E. cap. 9. ἵνα δὲ αὕτη ἡμῶν ἡ κέλευσις εἰς γνῶσιν πάντων τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἡμετέρων ἔλθῃ, διατάγματι ὑπὸ σοῦ προτεθέντι τὸ κεκελευσμένον ὀφείλεις δηλῶσαι. Hoc est, vertente Valesio: Porrò ut hoc præceptum Majestatis nostræ universis provincialibus nostris innotescat, Edicto abs te proposito jussionem nostram publicari curabis. Adde Cuperum, pag. 479. col. 1.

Lin. 2. *Significaturi sumus.*] Videatur Baluzius, pag. 328. col. 2.

Ibid. *Quid debeant observare.*] Quinam? Christiani, an Judices? Credebam, Christianos intelligi, ob præcedentia ista: *Ut denuò sint Christiani, & conventicula sua componant, ita ut ne quid contra disciplinam agant.* Maluit Maucroixius de Judicibus accipere: *Par une autre Déclaration nous ferons sçavoir à nos Officiers de justice la conduite qu'ils doivent tenir envers eux.*

Lin. 3. *Deum suum orare pro salute nostrâ.*] Cuperum vide, pag. 479. col. 1. & 2.

Lin. 4. *Ac suâ.*] Adeatur Baluzius, p. 328. col. 2.

Ibid. *In sedibus suis.*] Eòdem rursùm te remittimus.

CAPUT XXXV.

P. 230. lin. 1. *Hoc Edictum.*] Accipe de superiore illâ Galerii Augusti Epistolâ, postquàm in Edicti formam per Bithyniæ Præsidem, qui vulgò Nicomediæ habitabat, fuit redacta.

Ibid. *Proponitur Nicomediæ.*] Id est, ejusdem Præsidis programmate profertur in eo oppido. Adde Baluzium, pag. 328. col. 2.

Ibid. *Nicomediæ.*] Duæ primæ hujus libelli editiones, Parisiensis scilicèt, anni 1679. & Oxoniensis, anni 1680. *Nicodemiæ:* undè posterior in emendationibus, quæ seriùs occurrerant: Lege, *Nicomediæ;* quod & Allixius monebat.

Ibid. *Pridie Kalendas Maias.*] Trigesimo die mensis Aprilis. *Maucroixii Versio.* Ultimo die Aprilis. *Tralatio Anglica;* quæ tria eòdem redeunt.

Ibid. *Pridie Kalendas Maias.*] Si quid video, legendum erit, *pridie Kalendas Februarias.* Tollius.

Cùm in titulo (*b*) præfati Edicti *Galerius Maximianus* dicatur Tribunitiæ Potestatis XX. constat, illud emissum esse post Kalendas Martias currentis anni [311.] quibus Tribunitiam Potestatem XX. auspicatus est idem Galerius. Post illum diem datum, ex Nummis etiam Græcis apud Goltzium, certum redditur. Ultimus enim, in quo annus Augustei ejus Imperii notatur, exhibet hos characteres L. Z. id est, *annus septimus.* Nam cùm, Lactantio teste, Kalendis Maii anni CCCV. Augustus renuntiatus fuerit, Kalendis Maii currentis Christi anni septimum Imperii Augustei annum incœpit. Quarè cùm idem Imperator jam deficiens Edictum illud promulga-

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi 314. num. 10.* (*b*) *Vide suprà, pag. 705. col. 1.*

rit, apparet, Lactantii sententiam Galerii Maximiani Nummis corroboratam esse, perperàmque scripsisse Valesium in Notis Eusebianis, aliosque viros doctos, Edictum illud ante mensem Martium datum esse. *Pagius*, *in Criticâ Baron. ad annum Christi* 311. *num.* 12. *&* 13. ubi & ex quo alio errore error ille importunè profluxerit, eruditè indicat. Vide locum. Operæ pretium est.

Prodiit tandem absoluto anno persecutionis VII. ineunte IX. Edictum Galerii, quo persecutio penitùs extincta, inter Kalendas Martias, quibus XX. Tribunitiam Potestatem inchoaverat, & pridiè Kalendas Maias, quo Nicomediæ dicit propositum fuisse Lactantius. *Dodwellus*, *Dissert. Cypr.* XI. *num.* 82.

Ibid. *Ipso*, *&c.*] Nempè Galerio Maximiano. *Pagius* (*a*). Quin & suo quoque modo Interpretes, cùm alter vice pronominis nomen ipsum *Galerii*, alter verò *Maximiani* adhibuerit.

Ibid. *Ipso octiès*, *& Maximino iterùm Consulibus.*] Romæ... anno [311.] usque ad mensem Septembris, nulli Consules fuerant publicati .... At in Galliâ, Hispaniâ, cæterisque trans Alpes Provinciis, quæ ad Constantini Imperium pertinebant, Maximianus Galerius solus Consul eodem anno CCCXI. nominabatur. Ita legitur in Fastis Idacii & in Fragmento Consulari à Bucherio edito, pag. 250. MAXIMIANO VIII. SOLO ... In Græciâ, Macedoniâ, Daciâ, aliisque Provinciis Illyrici, in Thraciâ atque Bithyniâ, quæ partim Galerio Augusto, partim Licinio Imperatori parebant, dicebantur Consules Galerius Maximianus octiès, & Maximinus iterùm. Hæc nuper didici ex aureo Libello Lactantii Firmiani de Mortibus Persecutorum, à viro doctissimo Stephano Baluzio ex insigni illustrissimi D. Colberti ... Bibliothecâ evulgato; siquidem scribit cap. 35. Edictum pro Christianis à Maximiano Galerio paucis ante ejusdem mortem diebus *propositum Nicomedie pridiè Kalendas Maias*, *ipso octiès*, *& Maximino iterùm Consulibus.* Norisius apud Pagium in Criticâ Baron. ad dictum Christi annum 311. num. 3. idque ex quartâ Norisii Dissertatione de Cenotaphiis Pisanis, cap. 1. §. 1.

Sed, quod primum, Prosper in Chronico, Victorius in Canone Paschali, Cassiodorus, Auctor Chronici Alexandrini, aliique eo anno cum Maximiano octiès Licinium Collegam posuerunt, pergit in laudatâ Criticâ clarissimus Norisius, mox addens: Hic fortè in Pannoniis, Rhætiâ, ac Norico, ubi Licinius imperabat, idem semet Collegam Maximino addiderat. Deindè autem, quod longè gravius, nec ab ullo hactenùs observatum, Galerius eo ipso anno in Præfatione Epistolæ, ex quâ Edictum, de quo agitur, confectum est, non modò disertè eumdem Licinium Collegam sibi in Consulatu adjunxit: sed adjunxit insuper Constantinum, quem & ante Licinium nominat, tacito prorsùs secundo illo Consulatu Maximini. Eusebii verba Latinè reddita sic habent: *Imperator Cæsar Galerius Valerius Maximianus* ... CONSUL VIII... *Et Imperator Cæsar Flavius Valerius Constantinus* ... CONSUL ... *Et Imperator Cæsar Valerius Licinianus* ... CONSUL, *Pater Patriæ*, *Proconsul*; *Provincialibus suis salutem.* Quomodò itaque noster, *ipso* [*Galerio Maximiano*] *octiès*, *& Maximino iterùm Consulibus*; nec potiùs, secundùm memoratam Galerii Præfationem, *ipso* [*Galerio Maximiano*] *octiès*, *& Constantino Licinioque Consulibus?* Viderint Docti. Nihil ipse nunc, quod mihi satis faciat, reperio, aut ab aliis afferri comperio. Nam quantùm ad hasce clarissimi Pagii conjecturas, *Galerio Maximiano mense Martio anni* 311. *Collegam adjunctum esse Licinium Augustum*, *qui* CONSUL *appellatur in Edicto Galerii Maximiani*: *non multò post autem Maximinum Augustum* II. *ejusdem Galerii Maximiani Collegam fuisse*, *sicut liquet ex verbis Lactantii*, *ipso octiès*, *& Maximino iterùm Consulibus*; adeò ut tantùm Consulatus ille Licinii nequaquàm *ordinarius* extiterit, sed *suffectus*, rogo primò, cur Galerius, si ita res fuit, *Constantinum* in dictâ Præfatione secundo loco *Consulem*, nullo verò *Maximinum* similiter *Consulem* nominaverit? Rogo deindè, quomodò Licinium Galerius sibi ordinario Consuli mense Martio anni Christi 311. suffecerit, si, ex Norisio in præcedentibus, nulli Consules Romæ publicati sint anno Christi 311. usque ad mensem Septembrem, ante quem jam sat diù obierat Galerius? Non omnes ergò hujus loci difficultates per Pagium sublatæ. Sed eas fortè brevì feliciter enodatas videre licebit in ultimo clarissimi Norisii opere, quod ad amplissimum Cuperum ex Italiâ pervenisse audimus, & ex animo gaudemus.

Ibid. *Ipso octiès*, *& Maximino iterùm Consulibus.*] Versio Anglica, *in Maximian's*

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 311. *num.* 12.

eighth *Consulate*, *and Maximin's third.* Ad verbum, *in octavo Maximiani Consulatu*, *&* *tertio Maximini;* cujus utinàm emendationis, vera enim est τῦ *iterùm* in τὸ *tertiùm* mutatio, rationem reddidisset alicubì vir doctissimus, qui ad illam, utì necessariam facilèque tuendam, recurrendum putavit. Nos quippè, vel ob proximè sequentia, quibus incumbat fundamentis nescimus.

Ibid. *Maximino iterùm Conf.*] De cujus Consulatu secundo, utì & de primo, nulla est in cæteris fastis mentio, ita ut hîc solâ nitamur Lactantii auctoritate. Noster enim Lydiatus Galerium octavâ vice Consulem statuit sine Collegâ. *Edit. Oxon. & Cant.* adjiciente ultimâ: Vide Valesii Adnotationes in Euseb. lib. 9. cap. 11.

Ex Lactantio, qui id temporis Nicomediæ degebat, patet, Maximinum iterùm Consulem fuisse anno CCCXI. *Norisius*, *ubi suprà.*

Ex Græcis Dodwelli Excerptis, pag. 102. Appendicis ad Dissertationes Cyprianicas, editionis minoris Oxon.

Anni Dom.	Ὕπατοι	Ῥωμαίων.
305	Κωνσαντῖνος Καῖσαρ τὸ ε	ϗ Μαξιμῖνος Καῖσαρ τὸ ε.
306	Κωνσαντῖνος σεβασὸς τὸ ϛ	ϗ Μαξιμῖνος σεβασὸς τὸ ϛ.
307	Σεβῆρος σεβασὸς	ϗ Μαξιμιανὸς Καῖσαρ.
308	Διοκλιτιανὸς σεβασὸς τὸ ι	ϗ Μαξιμιανὸς σεβασὸς τὸ θ.
309	Λικίνιος σεβασὸς τὸ α	ϗ Κωνσάντιος τὸ α.
310	Ἀνδρόνικος	ϗ Πρόβος.
311	Μαξιμιανὸς	ϗ Μαξιμῖνος.

Anno CCCVII. Consules legimus Severum Augustum & Maximianum Cæsarem. *Maximinum* vult, quem *Cæsarem* appellat. Habemus itaque *primum* Maximini *Consulatum* frustrà alibì à clarissimo Baluzio quæsitum. Quanquàm & in libro de *Præfectis urbi* obscura etiam extent hujus Consulatûs vestigia. Anni enim CCCVII. usque ad mensem Aprilem, Consules ibi consignatos ita legimus. *Maximianus* VII. *& Maximian.* Secundus ille *Maximianus* non alius est à nostro *Maximino*. Nec enim recentiores modò, sed & illius sæculi coæva monumenta hæc nomina confundunt, cum *Maximino Maximianum*, & cum *Constantino Constantium*. Dodwellus in Append. ad Dissert. Cypr. num. 1.

Adde sis Baluzium, pag. 329. col. 1. Columbum, p. 384. col. 2. & laudatam Dodwelli Appendicem.

Lin. 2. *Tunc apertis carceribus*, *&c.*] *Per singulas* certè *civitates*, quod Ruffini locus à Baluzio, p. 329. col. 1. adductus testatur: sed mirum tamen, nî hîc *Nicomedia carceres* specialiter intelligendi sunt, ob præcedentia ista: *Hoc Edictum proponitur Nicomedia.*

Lin. 3. *Cum cæteris Confessoribus è custodiâ liberatus es*] Quid hinc contra clarissimum Martyrologii Ecclesiæ Germanicæ Editorem sequatur, jam suprà ostendimus, pag. 531. col. 1. & 2.

Ibid. *Cùm tibi carcer sex annis pro domicilio fuerit.*] Purpuram diximus deposuisse Diocletianum anno Domini CCCV. April. 1. si Idatium, Maii 1. si Lactantium (*a*) audiemus... Ab—anno [autem] quo imperium deposuit Diocletianus, perstitit Nicomediæ persecutio usque ad palinodiam Galerii, à Kalendis Maiis anni CCCV. usque ad pridiè Kalendas Maii anni CCCXI. Id colligimus è Lactantio, qui hoc tempore Donatum suum scribit *è carcere* fuisse *liberatum*, *cùm carcer illi sex annis pro domicilio fuisset*... Et toto [illo] sexennio Donatus, & tribus Præsidibus sibi invicem succedentibus, Flaccino, Hierocle, & Priscilliano, *noviès* tamen, nec sæpiùs (*b*), tormentis cruciatibusque variis subjectus est. Quia nempè, ut non admodùm frequentes redire poterant [sacrorum Imperii Romani] ludorum vices, ita nec frequentes redibant vices suppliciorum publicorum. *Dodvvellus*, *in Dissert. Cyprian.* XI. *num.* 78. 80. *&* 89.

Adde Columbum, pag. 355. col. 1.

Lin. 4. *Hoc facto.*] Id est, illâ memorati Edicti promulgatione, seu, ad verbum, *publicatione.* Versio Anglica.

Lin. 6. *Conjuge suâ & filio.*] Valeriâ Diocletiani filiâ, & Candidiano. *Edit. Ox. & Cant.*

Sa femme & ses enfans. Maucroix. Quasi nostri verba sint, *conjuge suâ & liberis suis*; quod valdè miror.

Uxor Galerii Maximiani, ait Pagius in loco, quem nos anteà levissimè tetigimus,

(*a*) *Cap.* XIX. (*b*) *Cap.* XVI.

erat *Valeria* Diocletiani filia, quæ ob ferociam Licinii ad Maximinum confugit, à quo pessimè habita... Nullum ex eâ Galerius Maximianus filium suscepit; sterilis enim fuit, ut docet Lactantius, cap. L. Hæc itaque intelligenda de *Candidiano*, quem ibidem Lactantius dicit ex concubinâ natum, à Valeriâ adoptatum, ac desponsum filiæ septenni *Maximini* Augusti. Hunc, ut tradit Lactantius, cap. xx. Cæsarem facere destinabat pater post celebrata Vicennalia. Sed occisus est à Licinio anno CCCXIII. ætatis suæ XVI. *Pagius*, *in Criticâ Baron. ad annum Christi* 311. *num.* 12.

Confer Baluzium, pag. 329. col. 1.

Ibid. *In manu traditis.*] Lege: *in manum.* Tollius, item Gale.

Ἔπεχε potiùs, cùm ob plurima receptæ lectionis exempla, quæ tibi suppeditabit Columbus, pag. 385. col. 1. tùm ob notata superius à nobis, pag. 689. col. 2. quibus nunc istam capitis XXXVIII. locutionem adjicimus: *Primaria, quæ rapi non poterant*, In BENEFICIIS PETEBANTUR.

Lin. 7. *Defluerent.*] Rectiùs, *diffluerent.* Toll.

Adde Columbum, pag. 385. col. 1.

Ibid. *Horrendâ tabe consumptus est.*] Facit hùc notabilis locus Anonymi Valesiani, quem Pagius in Criticâ suâ Baron. ad annum Christi 311. num. 12. produxit in hunc modum: Porrò Galerium Maximianum *Serdicæ* ægrotasse ac interiisse, discimus ex Anonymo Valesiano, qui postquàm de Licinio Cæsare creato locutus est, inquit: *Deindè illo in Pannoniâ relicto, ipse ad Serdicam regressus morbo ingenti occupatus sic distabuit, ut aperto & putrescente viscere moreretur.*

Addantur Baluzius, p. 329. col. 1. & 2. & Cuperus, pag. 479. col. 2. & seq.

Ibid. *Idque cognitum Nicomediæ* [...] *mensis ejusdem.*] De supplendâ manu scripti codicis lacunâ, quam nunc demùm Baluzius quo vides pacto repræsentandam curavit, viri docti planè hactenùs, quod non mirum, securi, tantummodò cogitaverant, quâ ratione aliquid huic loco, quem mutilum esse sentiebant, insererent: undè orta suspicio, de quâ Cuperus, p. 481. col. 1. & Columbus, p. 385. col. 1. legendum esse scilicet: *Idque cognitum Nicomediæ medio mensis ejusdem*; quod & nobis olim postrema pars nominis *Nicomediæ* fieri posse suggesserat, absorpto nempè, inquiebamus, τὸ *medio* librarii oscitantiâ à præcedente voce *Nicomediæ.* Nunc autem, cùm hujus loci defectus non librario, sed tempori rerum edaci sit tribuendus, possent certè æquè benè duæ voces *sub finem*, vel *in fine*, aut unica vox *idibus*, aliæve hujus generis deesse, atque *medio.* Videant qui MS. codicem consulere queunt, quid potiùs memoratæ lacunæ spatium vel litterarum ductus, si qui remanent, patiantur. Habet sanè Versio Anglica; *before the end of May*: quod ad verbum est, *ante finem Maii.*

Pag. 231. lin. 1. *Mensis ejusdem.*] Id est, Maii Kalendis. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid. *Mensis ejusdem.*] Scilicet, Maii. *Pagius* (*a*).

Confer Baluzium, p. 330. col. 1.

Ibid. *Kalendis Martiis impendentibus.*] Anni nempè Christi sequentis [312] quo Kalendis Martiis die Imperii ejus Cæsarei natali ea solennia, propter perpetem morbum dilata, edere decreverat. *Pagius* (*b*).

Adde Baluzium, p. 330. col. 1. & Col. p. 385. col. 1.

CAPUT XXXVI.

Pag. 231. lin. 1. *Quo nuntio.*] Mortis nempè Galerii Maximiani. *Pagius* (*c*).

Ibid. *Dispositis ab Oriente cursibus pervolavit.*] Tanquàm diceret, summâ celeritate equis, quos statim post id nuntii acceptum imperaverat, ut certis locis sibi suisque præsto essent, usus est; sicque maximum itineris spatium ab Oriente, ubi mortem Galerii didicerat, usque ad provincias quas occupare aggrediebatur, veluti perpete volatu confecit. Vis simile exemplum, nec dissimilem locutionem? *At ille incredibili celeritate usus pervenit ad patrem jam deficientem*, inquiebat noster capite 24. de Constantino, cùm paucis antè versibus de eodem dixisset: *Sublatisque per mansiones multas omnibus equis publicis, evolavit.*

Il prit la poste, & se rendit en diligence dans l'Orient. Maucroix. Cui ergò pro vulgatâ lectione, *dispositis ab Oriente cursibus pervolavit*, legendum potiùs visum est, *dispositis cursibus pervolavit in Orientem.* Sed vide tu, quæso, quantùm hæc capitis 19. repugnent: *Daia verò (qui & Maximinus) sublatus nuper à pecoribus & silvis ... accepit Orientem calcandum.* Nam *ab Oriente* igitur debuit evolare. Quod & finis capitis 38. postulat.

Lin. 2. *Ut provincias occuparet, ac Lici-*

(*a*) *In Crit. Bar. ad an. Ch.* 311. *num.* 12. (*b*) *Ibid.* (*c*) *Ibid. num.* 14.

nio

nio morante, omnia sibi usque ad fretum Chalcedon. vindicaret.] *A dessein de profiter de l'absence de Licinius, & de s'emparer de toute l'Asie jusques à la mer de Chalcedoine.* Maucroix. Quasi noster scripserit, *ut absente Licinio, Asiam totam sibi usque ad fretum, &c.* At primò, quid manifestius, quàm ita non duos, sed unicum Maximino sui cursûs finem tribui? invadendi scilicet, absente Licinio, totam Asiam usque ad fretum Chalcedonium; quandò contrà, secundùm nostrum, Maximinus animo suo non unicum finem, sed verè duos in illo præcipiti itinere proposuerat: unum nempè, certas sibi provincias, quidquid Licinius faceret, hoc est, si vel maximè festinaret, vindicandi; alterum autem non eas solas, sed cuncta ad fretum usque Chalcedonium, si fortè Licinio tantisper morari contingeret, occupandi: *Ut provincias occuparet, ac, Licinio morante, omnia sibi usque ad fretum Chalcedonium vindicaret.* Hic primus ergò Maucroixianæ Tralationis defectus. Secundus & tertius sint, liberiùs indubiè τὸ *provincias* per *universam Asiam*, *morante* verò per *absente* verti.

Ibid. *Ut provincias occuparet, &c.*] *To take into his possession all those Provinces: and as Licinius lingered, he possessed him self of al to the straits of Thrace.* Versio Anglica. Quasi jam nostri verba sint: *ut* [*omnes illas*] *provincias occuparet, ac, Licinio morante, omnia sibi usque ad fretum Thraciæ vindicavit.*

Malebam τὸ *vindicaret*, quod apertè vir Reverendiss. in *vindicavit* mutandum esse arbitratus est, retinere; & loco duarum vocum, quas idem ante *provincias* supplevit, & nos uncinulis includi curavimus, suspicabamur τὸ *propinquas* potiùs, vel *proximas* librarii culpâ deesse.

Ibid. *Licinio morante.*] Vide Baluzium, p. 330. col. 2.

Lin. 3. *Fretum Chalcedonium.*] Quod cùm ab unâ parte inter Thraciam, ab alterâ verò inter Bithyniæ oppidum Chalcedonem jaceret, indè modò pro *freto Chalcedonio*, *freta Thraciæ* in Anglicâ Tralatione habebamus. Adde Baluzium, p. 330. col. 2. & Cup. p. 481. col. 1.

Ibid. *Bithyniam.*] Videatur denuò ibidem loci Baluzius.

Ibid. *Ad præsens.*] Tempus scilicet: quomodò sæpè Græci ἐπὶ τοῦ παρόντος, & ἐν τῷ παρόντι, omissis substantivis χρόνου & χρόνῳ dicunt, pro *in præsenti tempore.* Confer Columbum, p. 385. col. 1.

Lin. 4. *Sustollit censum.*] Quem Maximianus Galerius instituerat, de quo c. 31. Vide Justinum, libro 1. de Magis eodem modo populum Persarum sibi conciliantibus. *Tollius.*

Ibid. *Sustollit.*] Editio Aboensis, *sustulit.*

Nollem factum, cùm *sustollendi* verbo Plautus, Lucretius, Catullus, usi sint. Postremus, ex gr. de Nuptiis Pelei & Thetidos:

> *Candidaque intorti sustollant vela rudentes.*

Neque adeò validè pugnabit suprà Columbus pro emendatione suâ, p. 385. col. 2.

Lin. 5. *Discordia inter.*] Lege, *Discordia indè inter, &c.* Tollius. Item ambo Interpretes, ut quidem verterunt.

Les deux Empereurs en vinrent presque à une rupture. Maucroix.

By this means the two Emperours were now in ill terms. Tralatio Anglica.

Ibid. *Diversas ripas arm. ten.*] Adeundi Baluzius, p. 330. col. 2. Columbus, pag. 385. col. 2.

Lin. 6. *Sed conditionibus certis pax, &c.*] Cùm... Maximinus in Epistolâ scriptâ ad Sabinum post mortem Galerii Maximiani doceat, se *anno præterito* Nicomediæ fuisse, ut videre est apud Eusebium, liquet *Maximinum* mortuo Galerio Asiam ac Bithyniam occupasse, quas Galerius unà cum Illyrico & Thraciâ sibi retinuerat. Et quidem Bithyniam cessisse in jus & ditionem Maximini, colligit Baluzius in Notis ad citatum Lactantii locum, (p. 330.) ex martyrio sancti Luciani Antiocheni, quod enarrat Eusebius, libro 9. capite 6. *Pagius* (*a*).

Ibid. *In ipso freto.*] Hoc est, in ipso freto Bosphori. *Maucroixii versio.*

Id est, in ipso mari. *Tralatio Anglica.*

Simplicius fortè sit subaudire ex præcedentibus *Chalcedonio.* Adde Baluzium, p. 330. col. 2.

Lin. 7. *Redit ille.*] Scilicet Maximinus. *Pagius* (*b*).

Consentiunt Interpretes, apud quos pronominis loco ipsummet *Maximini* nomen reperias. Notandum tantùm, cùm noster non præterito tempore *rediit*, sed præsenti *redit* utatur, neutiquàm nunc de consum-

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 311. *num.* 14. (*b*) *Ibid. num.* 15.

mato Maximini *in Orientem* reditu sermonem esse, sed simpliciter de suscepto & inchoato: quod mox confirmabitur.

Ibid. *Securus.*] Hoc est, sese jam securum esse confidens: *recokning that he vvas novv secure.* Versio Anglica.

Ibid. *Et fit qualis in Syriâ & in Ægypto fuit.*] Id est, & in provinciis, quas recenter imperio suo adjecerat, talis factus est, dùm per illas *in Orientem* revertebatur, qualis antè fuerat in Syriâ & in Ægypto. Nec dissimili sensu Maucroixius: *Et sa conduite fut pareille à celle qu'il avoit tenue en Syrie & en Egypte.* Dissimili verò Tralatio Anglica, *and so he governed Syria and Egypti just as he had done formely.* Ad verbum, atque eodem prorsùs pacto Syriam & Ægyptum moderari perrexerit, quo priùs inceperat.

Lin. 8. *In primis indulgentiam Christianis communi tutelo datam, &c.*] Idem, inquit Baluzius, quod *communi consensu.* Vocem alibì sibi non occurrisse testatur. Quidnî itaque pro corruptâ habeatur, & in ipsius vicem facili mutatione succedat *tutelâ*? siquidem *communis tutela* aliud temerè hîc loci non significaverit, quàm edicti nuper editi munimentum quoddam, quo freti securiores dehînc Christiano cultui vacare possent. Vir reverendissimus legit *titulo.* Edit. Oxon. & Cant.

Ibid. *Tutelo.*] Editio Aboensis, *titulo.*

Leg. *titulo.* Vossius. *Tutelo*, pro *titulo.* Allix.

And tho the Christians vvere novv received under the protection of the government, yet he broke all this. Tralatio Anglica. Ad verbum ferè: Indulgentiam, quâ Christiani in communem Magistratuum tutelam traditi fuerant, violavit.

Puto ego veterem lectionem fuisse, *In primis indulgentiam Christianis cum muri tutelâ datam tollit*; quod sic explico. Galerius, ut ex primâ illius epistolâ, seu, quod idem est, ut ex hujus libelli capite XXXIV apparet, promtissimam hanc in Christianorum negotio indulgentiam jam penè moriens porrexerat, *ut denuò Christiani essent, & conventicula sua componerent.* Atque istam in primis indulgentiam Maximinus, dùm à freto Chalcedonio rediens Orientem repeteret, in itinere sustulit. Sed jam aliâ epistolâ idem Galerius, ut ex eodem capite certum est, judicibus significaturus erat quid amplius observandum foret circa Christianorum negotia. Neque porrò postulabant simpliciter ejusmodi rerum occasio & necessitas, ut per eam epistolam in quibus potiùs locis Christiani apertè in posterum habitare, suaque etiam templa palàm condere haberent, judicibus significaretur: sed fieri nequibat, quin ea loca vel intra urbium muros assignarentur, vel extrà. Nunc autem vix quidquam probabilius, quàm Galerium posteriore epistolâ judicibus significasse, placitum sibi fuisse, ut quemadmodùm anteà Christiani . . . complures ecclesias suas Imperatorum permissu in civitatibus ædificaverant, & alioqui tutiùs semper habitaverant homines in urbibus, propter murorum inter cætera tutelam, quàm ruri, paterentur Christianos intra cujusque oppidi mœnia majoris securitatis ergo morari, sibique ibidem conventicula restituere.

Et verò Christianos ecclesias priùs intra urbium septa habuisse, vel unum Nicomediæ templum, cujus noster capite XII meminit, validissimo argumento est: uti quod jam proximè sequetur, *subornatis legationibus civitatum, quæ peterent ne intra civitates suas Christianis conventicula extruere liceret*, apertissimè rursùs indicat, his ergò licitum priùs fuisse per Galerii epistolas ad Judices scriptas templa intra Gentilium civitates condere; datamque proindè Christianis à Galerio, non meram de quâ superiùs diximus indulgentiam, sed & muri tutelam pro suis simul domiciliis & conventiculis: undè posteà Maximinus *indulgentiam Christianis cum muri tutelâ datam* sustulerit. Hæc mea saltem de hoc loco sententia, partim propter quas nunc attuli rationes, partim deindè, quia dùm ex doctis alii τὸ *communi tutelo* de communi Imperatorum consensu accipiunt, alii autem *communi titulo* emendant, id est, ut exponunt, præscriptis nominibus Galerii, Constantini, Licinii, Maximini, & Maxentii, neutri utiquè *communem*, quem oporteret, *Imperatorum consensum* præstare possunt: quatenùs nimirùm vel de verè communi illorum quinque consensu quæstio est, vel de communi tantùm eorumdem ex parte. At si de verè communi, extant quidem apud Eusebium tria priora nomina in Galerii Præfatione, cujus totiès meminimus, sed non itidem duo ultima, ut sic nequeat prorsùs de universali dictorum quinque Imperatorum consensione constare. Sin verò de communi trium duorumve duntaxàt ex illis, meminit quidem etiam ejusmodi consensionis laudato loco Eusebius, at neutiquàm noster, qui in antecedentibus non modò non *Maximini*, verùm ne vel unius Imperatoris mentionem fecerit, qui memoratæ indulgentiæ consenserit, sed solius

Galerii qui eam miserit; ut haud fermè quidquam locutione istâ durius queat concipi, *In primis indulgentiam Christianis communi sive tutelo, sive titulo, datam tollit Maximinus*, si quis tandem communis consensus, cujus ipse neque secundùm Eusebium, neque secundùm nostrum, ulla pars fuerit, intelligendus est. Accedunt, quod superest, ad *muri tutelam* de quâ loquimur, quatuor tutelarum, tutandi fundi ergo, genera, de quibus Varro. lib. I de re rusticâ: *Nunc de septis, quæ tutandi fundi causâ, aut partis fiant, dicam. Earum tutelarum genera quatuor. Unum naturale, alterum agreste, tertium militare, quartum fabrile.* Adde Baluzium, pag. 331. col. I. Cuperum, p. 481 col. I. Columbum, p. 385. col. 2.

Lin. 9. *Subornatis legationibus, &c.*] Ἀυτὸς αὐτῷ καθ' ἡμῶν πρεσβεύεται, inquit Eusebius lib. IX. cap. II. ubi vide Annot. Vales. *Editio Cantabrig.*

Prodiit ... absoluto anno persecutionis VIII. ineunte IX. edictum Galerii, quo persecutio penitùs extincta est, inter Kal. Martias [anni CCCXI.], & pridiè Kal. Maïas [ejusdem anni] ... Duravit hæc pax ne sex quidem integris mensibus. Indè ad novas artes prætextusque quærendos restaurandæ persecutionis se convertit Maximinus. Imprimìs arcuit Christianos à cœmeteriis. Tùm subornavit civitatum ad se legationes, magni quasi beneficii loco id à se petentium, ut Christiani pellerentur, imprimìs Antiochiæ, in quâ urbis curator *Theotecnus* egregius impostor novum *Jovis Philii* simulacrum magicis artibus consecratum erexit, ejusdemque commentus est oraculum, quo juberetur, Christianos urbe omnique urbis territorio esse exterminandos ... Legationes hæ eodem quo decessit Galerius anno, sed exeunte, Nicomediæ accepit, postquàm Galerii ditionem ad fretum usquè Chalcedonium occupasset, & pacem amicitiamque cum Licinio certis conditionibus composuisset. Hoc ex ipsius Maximini edicto constat in favorem Christianorum sequenti anno CCCXII finiente edito. Sed & *indulgentiam* Christianis à Galerio concessam hoc etiam anno revocatam necesse est, si non integris sex mensibus ea pax duraverit. *Dodwellus, Diss. Cyp. XI. nu. 82.*

Maximinus in litteris, quas anno sequenti [CCCXII.] ad Sabinum Prætorii sui Præfectum scripsisse dicemus, quasque Eusebius lib. 9. cap. 9. refert, ... *cùm anno*, ait, *præterito*, (anno scil. CCCXI.) *Nicomediam feliciter essem ingressus, cives ejus urbis me illic degentem adierunt cum Deorum simulacris, obnixè orantes, ne hujusmodi hominum genus in suâ civitate habitare omninò sinerentur*, & alia, quibus mirè illustrantur quæ suprà ex Lactantio retulimus; gesta enim hoc & sequenti anno in causâ Christianorum multis huc usquè tenebris circumfusa. *Pagius* (*a*).

Apud quem igitùr eo pacto insigne vides exemplum subornatarum istiusmodi legationum. Conferatur Baluzius, p. 331. col. I.

Lin. 11. *Novo more Sacerdotes maximos per singulas civitates singulos, &c.*] Quasi ergò aliis verbis scripserit, *novo more unum in unâquaque civitate Sacerdotem maximum fecit.* Hincque mihi facti novitas: cùm priùs scilicet Gentiles quidèm nonnunquàm habuissent ἀρχιερέας & Sacerdotes provinciis vel urbibus impositos, at non singulos per singulas civitates. Adde Baluz. pag. 331. col. I. Cuper. pag. 481. col. 2. Colum. p. 385. col. 2.

Lin. 13. *Qui & sacrificia per omnes deos suos quotidiè facerent.*] Mihi nemo persuaserit sic Lactantium scripsisse. Excidit vox *dies*, quæ *deos* præcessit, propter litterarum affinitatem, ut sæpè. Illâ omissâ, cùm nihil esset quod pertineret ad *omnes*, *diis suis* refinxerunt in *deos suos*. Scripsit Lactantius: *qui & sacrificia per omnes dies diis suis quotidiè facerent*, ut in capite sequenti, *per singulos dies sacrificaretur. Per omnes dies quotidiè* est pleonasmus, ut *nunc jam sæpè* apud Plautum, *post deindè* apud eumdem, *rursùm repetere* apud Suet. Cæs. 2. *vetus vetustum vinum* in Curculione. Sin cui hæc displicent, posset legi, *qui & sacrificia per omnes ædes diis suis quotidiè facerent.* Grævius.

Ibid. *Per omnes deos suos*] Hoc est, per omnia suorum deorum templa, seu in omnibus templis, inquiebat suprà Tollius, & nos cum ipso pag. 637. col. I. quod necdùm planè respuere possumus, sive propter geminam illam nostri locutionem capite 17. *per omnes deos pro vitâ ejus rogaretur*, sive propter hanc Livineii ad Panegyricos veteres (*b*) observationem, in quam posteà incidimus, & quâ, quæ laudato loco notavimus, videntur non mediocriter firmari. Cicero IV ad Attic. Ep. I. & pro P. Sextio, Nonas Sextiles *salutis natalem* appellavit, quòd eo die in Quirinali ædes ei consecrata; & eleganter Martialis, *Maïæ Mercurium creastis idus*, ob templum ei tùm dedicatum, ut Livius 2. & Festus scripserunt; sive deniquè quòd nondùm satis assueti simus huic pleonasmo, *per omnes dies sacrificia quo-*

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi 311. num. 16.* (*b*) *Ad Paneg. V. pag. 329.*

tidiè facerent. Posteriorem certè Clar. Collegæ conjecturam, cujus & ille optionem dat, præferendam credimus. Sed, quod non omittendum, vulgatam quoque lectionem, licèt alio atque nos modo, explicat Ampl. Cuperus, p. 481. col. 2.

Lin. 14. *Ministerio.*] Prætulerim, *magisterio.* Gale. *Ministerio, the assistance.* Versio Anglica; id est ope, auxilio.

Idid. *Darent operam [ut] Christiani neque fabricarent.*] Templa scilicet, uti quidem Maucroixius interpretatus est: *devoient empêcher les Chrétiens de bâtir des Temples.*

Emendo, *darent operam Christiani ne quid fabricarent.* Gale.

Erunt sine dubio quibus hic ordo magis placeret, *darent operam ne quid Christiani fabricarent.*

Pag. 232. lin. 1. *Colerent.*] Præfero, *coïrent.* Gale.

Ibid. *Suo jure.*] *Par son autorité.* Maucroixius; quasi dicas, pro suâ autoritate.

Adde Cuperum, p. 481. col. 2.

Lin. 2. *Parùmque hoc fuit, nisi etiam provinciis ex altiore dignitatis gradu singulos quasi Pontifices superponeret, & eos utrosque, &c.*] Locus, non difficilis tantùm, sed valdè, si quid video, mendosus, & cæteròqui contrariâ prorsùs ratione acceptus ab Interpretibus: censente nimirùm Maucroixio propter ultimam sine dubio vocem *utrosque*, Maximinum singulis provinciis non singulos, sed duos simùl præposuisse Pontifices: *Non content de cette Ordonnance, il établit encore en chaque province deux Pontifes pour avoir l'oeil sur les autres*; cùm contrà ex Reverendiss. Burneti versione non duo, sed unicus duntaxàt Pontifex unicuique provinciæ fuerit Maximini jussu præfectus. Verba sunt: *And not contented with this subordination that he had setled among the Priests, he ordered one in every Province to be over all the Priests of the Province.* Quorum sensus est: Neque ità contentus unum Sacerdotem maximum cæteris in unâquaque civitate Sacerdotibus subjecisse, unum præterea in unâquaque provinciâ ordinavit, qui cunctis provinciæ Sacerdotibus superior foret. Nos primò, propter disertas voces *& eos utrosque*, non possumus quin cum Maucroixio credamus, de duobus quibusdam hìc loci agi, qui ex Maximini mente singulis provinciis ad procuranda religionis negotia præpositi sint. Deindè verò, nec possumus quoque propter τὸ *quasi* in his verbis, *singulos* QUASI *Pontifices*, quin jam vicissim contra Maucroixium *duos* ejus propriè *dictos Pontifices* rejiciendos esse ponamus. Porrò autem, cùm noster in antecedentibus narraverit, Maximinum novo more in unum aliquem ex urbium primoribus dignitatem Sacerdotis maximi per singulas civitates contulisse, non magis ambigimus, quin idem Maximinus geminos hujusmodi dignitatis homines, sed qui interim singuli quasi Pontifices maximi forent, singulis provinciis imposuerit. Ac denique, quòd quis ingerat, verùm ubinàm binarii numeri vox *duo* comparet? respondeo, non latitare solùm in vocabulo *utrosque*: sed plusquàm verisimile esse, illam olim in hunc modum post ablativum *gradu* extitisse: *Parùmque hoc fuit, nisi etiam provinciis ex altiore dignitatis gradu duos, singulos quasi Pontifices, superponeret; & eos utrosque*, cum sequentibus. Indè ergò tandem ea vox malis avibus, præ nimiâ librarii ignorantiâ vel festinatione, simùlque istorum *dus* & *duos* affinitate, exciderit: aut potior aliqua suppeditetur conciliatio, quam amplecti queamus. Alias hujus loci difficultates enodant Cuper. p. 481. col. 2. & seqq. & Col. p. 385. col. 2.

Lin. 4. *Candidis chlamydibus.*] Paludamento sive albæ tunicæ specie auro interdùm limbatæ, quâ utebantur soli Imperatorum ministri, quas utiquè Palatinorum vestes cum summis Pontificibus communicavit Maximinus. *Edit. Oxon. & Cant.*

Non alio sensu versio Anglica: *he ordered them to wear that sort of vvhite habits edged about vvith gold, vvhich might only be vvorn by the Chiefs Officers of the Court.*

Ibid. *Chlamydibus.*] *Manteaux.* Maucroix; id est, palliis.

Confer Baluzium, p. 331. col. 1. & Cup. p. 484. col. 1.

Lin. 5. *Facere autem parabat quæ in Orientis partibus, &c.*] Hoc est, secundùm Tralationem Anglicam: Facere autem parabat contra Christianos in aliis provinciis, quæ jam in Oriente fecerat: interpretante verò Maucroixio, Quæ in Oriente fecerat, illa quoque facere parabat in Occidente.

Lin. 6. *Cùm clementiam specie tenùs profiteretur.*] In eo . . . ponebant hanc *clementiæ* laudem persecutores, de quibus agimus, Diocletianei, si cùm *vitæ* pepercissent, *oculos* tamen *dextros* eruissent, & *sinistros poplites* debilitassent candenti ferro. Ex quo itaque cœperunt hæ mutilationes, cùm *vitæ servandæ* causâ fuissent excogitatæ, exindè *rariora* fuisse *martyria* verisimile est. *Dodvvellus*, *Diss. Cyp.* XI. *nu.* 81.

Ibid. *Specie tenùs.*] Columb. vide, p. 385. col. 2.

Ibid. *Occidi servos Dei vetuit, &c.*] In Oriente scilicet. Nam, quantùm ad alias regiones, *facere* tantùm *parabat Maximinus, quæ in Orientis partibus fecerat*, ut noster modò loquebatur: undè & rursùs de eodem, in initio capitis 37. *Hoc ille moliens, Constantini litteris deterretur*: Sed, ne rem dissimulem, non video tamen quomodò scribi olìm bellè hoc loco potuerit, utì nunc dierum habemus; suspicorque adeò veterem scripturam fuisse, *occidi ibi servos dei vetuit*, quæque posteà, intellectis nimirùm per τὸ *ibi* Orientis partibus.

Lin. 7. *Debilitari jussit.*] Id est hoc loco, *mutilari*, prout quatuor, quæ sequuntur, exempla singula ostendunt. Neque enim omnis *debilitatio*, *mutilatio* est: sed interdùm, monente meritò Casaubono (*a*), *debiles* Latinissimè sunt, quibus membra facta sunt ἄχρηστα, seu qui vitio aliquo impediuntur, quominùs omnibus membris corporis sui uti possint: quemadmodùm illi, v. gr. Confessores, quibus candenti ferro *debilitatos fuisse sinistros poplites* aiebat modò Dowellus. Verùm hîc, sicut dixi, de veris mutilationibus sermo est. Firmatque alibì (*b*) idem Dodwellus sequentibus verbis: Itá rediit ad suprà dictas corporum mutilationes, quæ licèt confessores multos fecerunt, nullos tamen martyres. *Il les faisoit estropier.* Maucroix.

Adde Baluzium, p. 331. col. 1. & 2.

Ibid. *Itaque confessoribus effodiebantur oculi, &c.*] Verum quidem est, post edictum à Galerio Maximiano in gratiam Christianorum emissum, Maximinum, ubì illud accepit, mandasse judicibus, ut à Christianorum oppugnatione abstinerent, constitutione tamen Galerii suppressâ, & nudâ tantùm voce per Sabinum Præfectum Prætorii sui Provinciarum Præsidibus jussis, ut persecutionem adversùs eosdem inhiberent, utì narrat Eusebius lib. 9. cap. 1. ubi & epistolam ab eodem Sabino singularum Provinciarum Præsidibus scriptam recitat. Sed, ut habet idem Eusebius cap. 2. *ne sex quidèm integris mensibus passus est eum statum permanere*, & ad subruendam pacem Maximinus nihil non molitus est. Quam itaque Lactantius narrat, circa mensem Novembrem, (is enim mensis sextus est à morte Galerii,) ideòque circa Maximini Quinquennalia, quæ in eum mensem incidebant, persecutio adversùs Christianos instaurata. *Pagius* (*c*).

Confer Baluzium, pag. 331. col. 2. & Cuperum, pag. 484. col. 1. & 2.

Lin. 8. *Auriculæ.* Videatur ibidem loci Cuperus, pag. 485. col. 1.

CAPUT XXXVII.

Pag. 232. lin. 1. *Hæc ille moliens, Constantini litteris deterretur*] Jam pulcherrimam sibi invidiæ declinandæ nactus videbatur occasionem [Maximinus], ut quasi urbium legationibus [& θεσπίσμασι] coactus edictum pacis revocaret. Rescripsit enim ad illa civitatum decreta, pellendos esse Christianos.... Jamque persecutioni matura erant omnia, ni Constantinus illum deterruisset.... Cùm enim post mensem Maïum emissa illa probaverimus persecutionis edicta anno CCCXII. movente jam adversùs Maxentium Constantino, eo tamen ipso tempore, simul ac rescivit, litteris illum deterruit Constantinus, quibus ad dissimulationem eum adactum scribit Lactantius sect. 37. Meritò quidem ille. Erat enim *primus Augustorum* Constantinus, cui, pro illorum temporum administratione, parere oportebat reliquos *Imperatores* omnes, tam *Cæsares*, quàm etiam *Augustos*. Dodwellus, Diss. Cypr. XI. num. 83. & 85.

Ibid. *Hæc ille moliens, &c.*] *Les Lettres de Constantin réprimerent ces violences.* Maucroix. Ad verbum, Constantini litteræ violenta ista facta represserunt. Quasi jam, quo tempore Maximinus Constantini litteris deterritus est, eadem Maximini jussu in recentibus provinciis fierent, quæ priùs ejusdem imperio in Oriente facta erant; proindèque quasi jam Nicomediæ, verbi gratiâ, crudeli Præsidis aliorumque Ministrorum operâ oculos Confessoribus effoderet, manus amputaret, pedes detruncaret, nares vel auriculas desecaret; quod certè non est, vel ob ista nostri: *Hæc ille moliens*, id est, ut paulò antè præcessit, *facere parans, Constantini litteris deterretur. Dissimulavit ergò.* Adde Baluzium, pag. 331. col. 2.

Ibid. *Constantini litteris.*] Periere memoratæ litteræ: sed duplicem Constitutionem à Constantino & Licinio datam, alteram hoc anno [312.] alteram sequenti, prioremque currenti anno ad Maximinum transmissam, in dubium revocari non potest, licèt Baronius, aliique viri doctissimi unius tantùm Edicti meminerint. Nam, victo Maxentio, [cujus cla-

(*a*) In Notis ad Matt. XV. 30. (*b*) Dissert. Cyprian. XI. num. 84. (*c*) In Criticâ Baron. ad annum Christi 311. num. 15.

des & interitus ad hunc annum 312. pertinent] *Imperator Constantinus, & Collega ejus Licinius uno consensu legem pro Christianis absolutissimam & copiosissimam promulgarunt, partaque de Tyranno victoria nuntium, ipsamque adeò legem ad Maximinum, qui in Orientis partibus etiam tum imperabat, seque ipsis amicum esse simulabat, transmisere*, inquit Eusebius, lib. 9. cap. 9. . . . Et prætereà in posteriori Constantini & Licinii Constitutione ab Eusebio, lib. 10. cap. 5. relatâ, non semel prioris hoc anno 312. datæ mentio [est], ut doctè explicat Valesius in Notis ad illud Edictum, ubi & quod discrimen inter utrumque esset, ostendit. Secundum Edictum Mediolani . . . prius loco incerto datum; videtur tamen Romæ, ubi reliquo hoc anno Constantinus egit, promulgatum. De laudatis litteris locutum existimo Lactantium, lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 37. in quo, postquàm persecutionem à Maximino contra Christianos excitatam narravit, ait: *Hæc ille moliens, Constantini litteris deterretur.* Pagius in Criticâ Baron. ad annum Christi 312. num. 8. & præced.

Ibid. *Deterretur.*] Quo usquè nempè modo diximus, non per omnia; quia etsi Maximinus in Provinciis extra Orientem sitis absterritus quidem fuerit ab effodiendis, verbi gratiâ, sicut decreverat, Confessorum oculis, testatur tamen Eusebius libro 9. Historiæ Ecclesiasticæ, cap. 9. Maximinum post litteras ad Sabinum Præfectum Prætorii sui à se scriptas, non permisisse Christianis conventus agere, aut Ecclesias extruere, licèt Constantinus & Licinius litteris ad ipsum datis id se Christianis concedere significassent. Quæ postrema verba ejusdem Pagii sunt, laudato loco, num. 8.

Lin. 2. *Et tamen si quis inciderat.*] In eum nempè, vel Ministros; ut capite 16. *Nam cùm incidisses in Flaccinam Præfectum . . . . deindè in Hieroclem . . . &c.* Maucroixio posterius *Ministrorum* supplementum placebat. *Mais lorsqu'un Chrétien tomboit entre les mains des Ministres de sa cruauté.*

Ibid. *Mari occultè mergebatur.*] Non itaque audebat palàm, quod fecerat anteà, Christianos laniare: sed nec illos studiosè *quærere*. Nam *si quis inciderat*, inquit Lactantius; ut *paucissimos* fuisse necesse sit, qui in eum inciderent. *Doduvellus, Diss. Cypr.* XI. *num.* 87.

Ibid. *Mari occultè mergebatur.*] Simili locutione, cap. 50. *Ibi sæpè illa castas fœminas mergi jusserat.* Imò, totidem ferè syllabis capite XV. *Mari mergebantur.*

Ibid. *Occultè.*] *Secretly and in the night.* Versio Anglica. Hoc est, secretò noctùque.

Lin. 4. *Et hoc primus invenerat, ut animalia omnia, &c.*] Intelligit hæc Baluzius de privato ciborum Palatinorum usu. Siquidem Edictum generale de vescendis εἰδωλοθύτοις jam anteà constitutum fuerit sub Decio & Galerio Maximiano. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid. *Et hoc primus invenerat.*] Sicut in jure dicundo, suprà cap. XV. à Diocletiano & Maximiano excogitatum fuerat, ut litigatores priùs sacrificarent, atque ita causas dicerent. Eàpropter mox ait: *In cæteris quoque magistris suis similis*, ut illìc legendum cum perillustri Cupero. *Tollius.*

Adde Columbum, pag. 385. col. 2.

Ibid. *Ut animalia omnia, quibus vescebantur, non à coquis, sed à Sacerdotibus ad aras immolarentur.*] Affine est, nec enim omninò simile esse volumus id, quod apud Samuelem (*a*) legimus, Saülum, cùm aliquandò Israëlitæ Philisthæos fudissent, & populus ad prædam conversus accepisset oves, & boves, & vitulos, quibus cum sanguine humi priùs occisis vescerentur, confestim jussisse, quò populus haud ampliùs contra Jehovam sanguinem comedendo peccaret, ut ad se magnus lapis volveretur; tum continuò, ut quicunque deinceps ejusmodi pecudes jugulare haberent, illas ad se adducerent, mactandas nimirùm ad eum lapidem; adduxisse porrò usque ad noctem universum populum boves suos in manu suâ, qui ibi loci jugulati sint: extructam verò fuisse per Saülum aram Domino in eâ occasione, imò primam omnium, quas fecerit. Quid enim, cùm hæc ita sint, verisimilius, quàm Saülum ideò dici aram tum temporis extruxisse, quòd magnum illum lapidem, quem ad se volvi curaverat, erexerit illicò in altaris modum, ut ad ejus latera Israëlitæ pecudes suas mactarent, sicque animalia, quibus vesci avebant, fuisse ad aram immolata? Adde Baluzium, p. 331. col. 2.

Lin. 5. *Nihilque prorsùs mensæ apponeretur, nisi aut delibatum, aut sacrificatum, aut perfusum mero.*] *Delibatum* est ejus, quod cœnæ erat paratum, sed cujus particulam quamdam decerptam diis obtulerant. Solebant autem cibos etiam libare. Sil. Ital. lib. VII.

Distinxit dulces epulas, nulloque cruore
Pollutâ castus mensâ Cerealia dona

(*a*) Lib. 1. cap. 14.

Attulit, ac primum Vestæ detersit honorem

Undique, & in mediam jecit libamina flammam;

quod Dionysius Halyc. IV. Antiq. Rom. dicit, τὰς ἀπὸ τῶν δείπνων ἀπαρχὰς ἁγίζειν, *cœnarum primitias libare. Sacrificatum* est, quod ex victimâ diis oblatâ præcisum erat in epulas, ut solebant partem victimarum prosecare & adolere, partem Sacerdotum & sacrificantium epulis reservare. *Mero perfusum*, scilicèt quo solebant supplicare, ut hi cibi quasi sacrarentur. Quis enim ignorat, thure & vino solitos Veteres supplicare, etiam inter epulas? Horat. IV. Carm. 5. de Augusto:

Alteris
Te mensis adhibet Deum.
Te multâ prece, te prosequitur mero
Defuso pateris, & laribus tuum
Miscet numen. Grævius.

Lin. 6. *Aut perfusum mero.*] Quod frontibus invergebatur hostiarum. Vide Servium ad Virgilium. Libatio verò in focum, vel terram fieri solita, de quâ eruditissimus Baluzius, pag. 332. col. 1. alius ab hoc ritus est. *Tollius.*

Lin. 7. *Ut quisquis ad cœnam vocatus esset, &c.*] Ita & Julianus apud Sarisberiensem, lib. VII. cap. 21. *Idem.*

Adde Cuperum, pag. 485. col. 1. & 2.

Ibid. *Indè.*] Deest hoc vocabulum in editione Aboensi; & facilè quidem abesse posset ab omnibus. Sed cur tamen rejiceremus, cùm in manuscripto codice legatur, nec sit planè superfluum?

Lin. 8. *Magistri sui similis.*] Galerii nempè, ut Maucroixii Versio præivit: *Il s'efforçoit de ressembler à son Maître Galérius.* Id est, conabatur similis esse Magistro suo Galerio.

Confer Cuperum, pag. 485. col. 2. ubi & quam antè Tollius laudavit conjecturam proponit.

Pag. 233. lin. 2. *Horrea privatorum claudebantur, apothecæ obsignabantur.*] Locus notandus. Nam *horrea* itaque & *apothecæ* à se invicem, si propriè loqui oporteat, differebant, perperàmque adeò confudit Isidorus, lib. 15. cap. V. his verbis: *Apothecæ, vel horrea, à Græco, verbum ex verbo, repositoria, vel reconditoria dici possunt, eò quòd in iis homines elaboratas fruges reponunt. Undè & ἐνθήκην, Græco sermone, repositam rei copiosam substantiam appellamus.*

Ibid. *Apothecæ.*] *Boutiques.* Maucroix. Id est, officinæ, vel tabernæ.

Sed differunt plurimùm *officina*, *apotheca*, *taberna*, inquit Ger. Jo. Vossius in Etymologico (*a*), rem mox explicans in hunc modum: In *officinâ* res fit ab opificibus. Hinc custodienda defertur in *apothecam*, è quâ qui divendunt, dicuntur *mercatores*, & interdùm cum adjectione, *mercatores magnarii.* Ex apothecis res mittitur in *tabernas*, ut ibi prostet venalis: sed tantùm habent *tabernæ*, quæ minutatim vendant, quique iis præsunt, *institores* appellantur; ut id maximè videri possit vir doctissimus per *apothecam* intellexisse, quod Galli nominant *un magasin*, nî alibi (*b*) poneret, *apothecam* vocem esse generalem, quæ à Jurisconsultis & aliis tribuitur vinorum, olei, librorum, similibusque receptaculis.

Ibid. *Apothecæ.*] In queis vina condita. Adeantur Notæ ad Phædrum. *Tollius.*

Commodissima interpretatio. Quoniam sicut ex cap. XXXI. *nulla fuit area sub Galerio sine exactore, nec ulla vindemia sine custode*: ita posteà sub Maximino, in eodem rerum genere, *horrea clausa fuerint*, *vinorum* verò *apothecæ obsignatæ*: undè sequetur, Maximinum fuisse reipsà magistri sui Galerii similem, quod paulò antè positum. Addatur Columbus, p. 386. col. 1.

Lin. 3. *Debita in futuros annos exigebantur.*] Non æra sanè, sed frumenti & vini tributa, prout sequentia ostendunt: *Hinc fames agris, &c. hinc caritas inaudita.*

Ibid. *In futuros annos.*] *Of the year to come.* Anglica Versio; quasi dicas, in futurum annum.

Præferebam numerum multitudinis, cùm propter veteris libri fidem, tum quia si haud simpliciter in annum proximum, sed in futuros annos illa, quæ modò dixi, debita exigebantur, meliùs ex eorum solutione *inaudita caritas*, de quâ mox noster loquetur, oriri potuerit.

Ibid. *Hinc fames agris* [*non*] *ferentibus.*] Emendo: *Hinc fames agricolis non ferentibus.* Gale.

Cogitaveram ego, legi posse: *Hinc fames acris afferentibus*, memorata scilicèt *debita*, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Quæ cùm ex parte frumento solverentur, vix fieri poterat, quin qui anno Christi 312. imperata illa frumenti sub-

(*a*) *Voce* Taberna. (*b*) *Voce* Apotheca.

sidia Maximino in complures annos exhibebant, acri posteà fame laborarent. Terentius in Phorm. Act. 1. Sc. 1.

> *Amicus summus meus, & popularis Geta*
> *Heri ad me venit: erat ei de ratiunculâ*
> *Jampridem apud me reliquum pauxillulum*
> *Nummorum; id ut conficerem. Confeci; affero.*

Quod *allati debiti* exemplum est. Adde Baluzium, pag. 332. col. 1. & Cuperum, pag. 485. col. 2.

Lin. 4. *Armentorum & pecorum greges ex agris rapiebantur ad sacrificia quotidiana, &c.*] Deest aliquid. *Gale.*

Nonnulla hîc desunt. Non enim cohærent hæc cum sequentibus; pertinet enim ad milites ea, quibus annona jam sordebat; nimia copia carnium è quotidianis sacrificiis ipsis missarum. *Tollius.*

Pertinet sanè. Sed quid, si tamen hic locus mendosus sit potiùs, quàm mutilus, neque aliud ad proxima saltem cum præcedentibus rectè connectenda requiratur, quàm ut mox *suos*, pro *eos* cum pluribus Doctis sequenti Notâ nominandis emendemus?

Lin. 5. *Quibus eos adeò corruperat, &c.*] *With which he fed his Domestiks and his Souldiers so copiously, that they come to despise the corn, that was brought them for their provision, so that without any care they threw it often out of doors.* Tralatio Anglica, hoc sensu: Quibus [sacrificiis] suos domesticos suosque milites adeò corruperat, ut frumentum aspernarentur, quod ipsis in annonam afferebatur, & effunderent sæpè, nullâ curâ habitâ, extra fores.

Auctoris verba hoc loco corrupta sunt. *Maucroixius, ad marginem suæ Versionis.*

Ibid. *Quibus eos.*] Scribe punctum ante *quibus*, & lege: *Quibus suos.* Id est, Quibus rebus. *Boherellus.*

Adde Cuperum, p. 485. col. 2. & Columbum, pag. 386. col. 1.

Lin. 6. *Ut aspernarentur annonam.*] Merè scilicèt frumentariam; cùm ex antecedentibus appareat, illos neutiquàm armentorum ac pecorum carnes aspernatos esse: sed è contrario frumentum propter illarum copiam fastidivisse. Favet porrò non sola Versio Anglica, quam superiori Notâ descripsimus, verùm ea quoque rei *annonariæ* exactio, cujus noster capite XXXI. meminit; cùm ibi loci nulli armentorum pecorumve greges sub *annonæ* notatione contineantur, ut loca cum consulentibus patebit. Aliter tamen ad nostrum amplissimus Cuperus, pag. 486. col. 1.

Ibid. *Et effundebant.*] *Et effunderent.* Edit. Ox. & Cant.

Mihi, propter sequentia, præferendum videbatur, *Æs effundebat.* Militare scilicèt, seu pecuniam illam, quæ in stipendium militum de ærario à Tribunis ærariis adnumerari Quæstori solebat, ut locutus est Asconius, & quam denique non infrequenter *æs* sine addito dictam fuisse, ostendit notissima locutio, *ære dirutus miles*, de milite, cui stipendium ignominiæ causâ non dabatur, quodque adeò diruebatur in fiscum, non in militis sacculum.

Lin. 7. *Cùm lites* (vel *satellites*) *universos.*] *Cùm milites universos.* Edit. Aboensis.

Ibid. *Cùm lites.*] Ibi est mendum. *Allix.*

Ibid. *Lites.*] Lege: *milites.* Vossius.

Legendum: *milites*, vel *satellites.* Ed. Ox. & Cant.

Cùm satellites universos malim legere, quàm *milites*, quia *universis* illa contulisse dona Imperator dici nequeat, cùm gregariis & tyronibus, qui tamen & ipsi milites, argentum tantùm dederit. *Tollius.*

Confer Toinardum, p. 415. col. 1. & Versionem Anglicam, *his Guards.*

Ibid. *Cùm lites.*] Emendo: *dum comites.* Gale; quod eòdem recidit.

Lin. 8. *Expungerent.*] *Expungeret.* Editio Aboensis.

Subest hîc loci mendum, nec in ipso tantùm verbi numero, sed &, ut mihi videtur, in significatione. Scribendum itaque, *excoleret*, id est, *demulceret*; quam quidem conjecturam confirmat illud Ruffini cap. 17. lib. 8. à Baluzio citatum: *Undè & montes auri, ut ita dixerim, congregatos familiaribus suis ac satellitibus largiebatur. Expungere* enim militibus additum nihil aliud significat, quàm eos albo militum erasos *militiâ solvere.* Edit. Ox. & Cant.

Ibid. *Expungerent.*] Fortè *expleret.* Tollius.

Corrigo: *emungeret.* Gale.

Malebam Tertulliani verbum *expingeret*; id est, exornaret, aut aliquid tale. *Quantò autem blasphemabile est, si quæ Sacerdotes pudicitiæ dicimini, impudicarum ritu procedatis cultæ, aut expictæ*, inquit ille, lib. de Cultu fœmin. cap. 7. & paucis interjectis: *Thamar illa quia se expinxerat & ornaverat, idcircò Judæ suspicioni visa est quæstui sedere;* & sic

ſic ſæpiùs alibi. Imò idem capite extremo, quomodò nunc *pretioſis veſtibus & aureis nummis expingeret*, legi poſſe credimus, non diſſimili ratione *ſerico probitatis*, *byſſino ſanctitatis*, *atque purpurâ pudicitiæ pigmentari* dixit; his verbis: *Veſtite vos ſerico probitatis*, *byſſino ſanctitatis*, *purpurâ pudicitiæ. Taliter pigmentatæ Deum habebitis amatorem.* Intelligo autem per *aureos nummos*, aurea numiſmata è collo appenſa, qualia interdùm multi in aulis Principum geſtare cernuntur.

Lin. 9. *Nam quòd viventium bona*, *&c.*] Cui affine eſt illud Salviani: Latrones hoc quidem proverbio uti ſolent, ut quibus non auferant vitam, dediſſe ſe dicant. *Edit. Ox. & Cant.*

Lin. 10. *Dono ſuis.*] Benè itaque *ſuos*, pro *eos*, viri docti pag. præc. repoſuerunt. Adde Baluzium, pag. 332. col. 2.

Lin. 11. *Neſcio*, *an agendas illi fuiſſe gratias putem.*] *Je ne ſçai s'il ne mérite pas quelque loüange.* Maucroix. Cui ergò legendum potiùs eſſe, *an non agendas*, quàm *an agendas*, viſum eſt. Confer Cuperum, pag. 486. col. 1.

Ibid. *More clementium latronum.*] Videatur Baluzius, p. 332. col. 2.

CAPUT XXXVIII.

Pag. 223. lin. 1. *Illud verò capitale, & ſupra omnes qui fuerunt corrumpendi cupiditas, &c.*] Locus malè affectus, ſed facilè ſanandus. Lege modò; & diſtingue, *Illud verò capitale ei ſupra omnes qui fuerunt*, vel fortè etiam, *Illud verò capitale ei*, *& ſupra omnes qui fuerunt*, *corrumpendi cupiditas*, *quid dicam neſcio*, *niſi cœca & effrænata.* Hoc eſt, illud verò in Maximino, longèque ſupra omnes qui unquàm vixerunt mortales, capitale fuit, quòd cœcâ & effrænatâ corrumpendi ſequioris ſexûs cupiditate laboraverit. Nobiſcum porrò diſtinguebant poſt *fuerunt* editio Aboenſis & Galeus: ſed illa quidem peſſimè aliàs, nec uno pacto, in hunc modum, *Illud verò capitale*, *& ſupra omnes, qui fuerunt*; *corrumpendi cupiditas*, *&c.*

Lin. 2. *Quid dicam neſcio.*] Columbum vide, p. 386 col. 1.

Lin. 3. *Exprimere pro indignatione ſuâ*] Leg. *exprimi res*, *&c.* Edit. Oxon. & Cant.

Aliter apud Columbum Ampliſſimus Cuperus, pag. 386. col. 1. & Columbus ipſe ibidem loci.

Ibid. *Pro indignatione ſuâ.*] Id eſt, ſecundùm verſionem Anglicam, pro indignatione quæ indè debet concipi: *for the indignation vvhich this muſt give.*

Ibid. *Pro indignatione ſuâ.*] Emendo, *pro dignatione ſuâ.* Boherellus.

Ibid. *Pro indignatione.*] Lege, *pro indignitate.* Tollius, item Gale.

Confer Columbum, pag. 386. col. 1.

Ibid. *Vincit Officium*, *&c.*] Videatur Baluxius, pag. 332. col. 2.

Pag. 234. lin. 1. *Eunuchi*, *lenones ſcrutabantur omnia.*] Elegantiſſimum ἀσύνδετον, quale & iſtud Dictis Cretenſis lib. v. de Bello Trojano: *Itaquè ſinguli*, *plures*, *utì quiſque occurrerat*, *benignè adeunt.* Obſervo autem, ut ex utroque exemplo appareat nil obeſſe, quominùs apud Paulum, 1. Cor. VII. 22. pro vulgatâ diſtinctione: ὁ γὰρ ἐν κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελεύθερος κυρίου ἐστίν, altera iſta, quâ dudùm utor, uſurpetur, ὁ γὰρ ἐν κυρίῳ κληθεὶς, δοῦλος, ἀπελεύθερος, κυρίου ἐστίν; *Qui enim in Domino vocatus eſt*, *ſervus*, *libertus*, *Domini eſt.* Nam non obſtare certè totius loci ſententiam vel connexionem, ſed plurimùm è contrario favere, liquidò tota complexio ſic demonſtrat: *Unuſquiſque*, *in quâ vocatione vocatus fuit*, *in eâ maneat. Servus vocatus es? ne ſit tibi curæ*; *ſed ſi potes etiam liber fieri*, *potiùs utere. Qui enim in Domino vocatus eſt*, *ſervus*, *libertus*, *Domini eſt*: *ſimiliter & qui liber vocatus eſt*, *ſervus eſt Chriſti.* Quâ de re plura alibì, Deo dante.

Lin. 2. *Nobilibus fœminis.*] Quidnî potiùs *nobilibus matronis* cum Ruffino apud Baluzium pag. 332. col. 2. Hîc ſanè *fœminæ* diſtinguntur à *virginibus*: *Detrahebantur nobilibus fœminis veſtes*, *itemque virginibus.* At Latinis *fœminæ* non ſolæ ſunt, quæ viris junctæ ſunt, ſed & virgines. Gloſſaria Labbæi, *Fœmina*, θήλεια, quam vocem vulgò per *fœminea*, ſeu *quæ fœminei ſexûs eſt*, interpretantur, quod virginibus quoque proprium. Adde Columbum pag. 386. col. 2.

Lin. 3. *Per ſingulos artus inſpiciebantur.*] Non abſimilis olìm Perſarum licentia, & hodiè Turcarum, atque item Perſarum. *Tollius.*

Confer Cuperum, p. 486 col. 1.

Lin. 4. *Detractaverat.*] *Detrectaverat.* Edit. Oxon. & Cant. Sed jam noſter capite 9 *detractaret*, & in decimo ſimiliter *detractaſſent* uſurpavit, ſicut v. gr. pag. 596. col. 2. obſervavimus.

Lin. 5. *In aquâ necabatur*, *tanquàm majeſtatis*, *&c.*] Videatur Cuperus pag. 486. col. 2.

Lin. 6. *Adultero.*] Editio Ab. *adulterio.* Mendoſè.

Lin. 8. *Sub hoc ministro pudicitiæ integritas nulla, nisi, &c.*] *Sous ce monstre, la difformité étoit le seul azile de la pudeur.* Maucroix. *Under this monster, there was no other security for modesty, but uglineß.* Burnetus. Quos patet ergò pro primis verbis *sub hoc ministro*, *sub hoc monstro* legisse. Nec malè profectò, cùm vulgata lectio ferri nequeat. Quo enim bono sensu *sub hoc ministro* de eo homine dici posset, qui *Princeps* erat, & de quo reapsè noster post paucula, *sub tali Principe?*

Ibid. *Sub hoc ministro.*] Id est, Sacerdote, per ironiam. *Tollius.*

De *pudicitiæ Sacerdotibus*, si fortè τὸ *pudicitiæ* vir doctus pro genitivo casu ad τὸ *ministro* pertinente habuit, probè memini quid in antecedentibus ex Tertulliano adduxerim. *Quantò autem blasphemabile est, si quæ* SACERDOTES PUDICITIÆ *dicimini, impudicarum ritu procedatis cultæ, aut expictæ?* Sed quânam nunc ratione Maximinum noster per magnam ironiam *pudicitiæ ministrum*, id est, interpretante Tollio, *sacerdotem*, dicere potuerit, nec video equidem, nec capio. Partim, quia *pudicitiæ minister*, & *pudicitiæ sacerdos* non eædem sunt locutiones. Partim verò, quoniàm ut cætera hujus capitis admodùm seria sunt, vix hæc portio queat esse ironica. Putem itaquè, vel cum clarissimis Interpretibus legendum, *sub hoc monstro, pudicitiæ integritas nulla*; aut aliquantò ulteriùs eâdem viâ progrediendo, *sub hoc monstro impudicitiæ, integritas nulla, nisi, &c.*

Lin. 10. *In omnibus nuptiis prægustator esset.*] In quibus nempè nova nupta non esset insigniter deformis, ut antecedens exceptio postulat.

Ibid. *Prægustator.*] Notant per Africæ extrema & Indiam peregrinati morem illìc locorum pervulgatum esse, ut sponsarum virginitas à Regibus vel Sacerdotibus delibetur. Quin & in Africâ peregrini, si rectè memini, in regno Mosambique, ad id officium maritis, seu sponsis, præstandum multo cum verborum honore invitantur. Apud nos autem Trajectinæ portæ affixam proscriptionem nobilis dominii ante aliquot annos legi, quæ inter cætera jura & privilegia, jus etiam deflorationis novarum nuptarum continebat, quæ tamen pecuniâ à domino loci posset redimi. *Tollius.*

Adde Baluzium, pag. 332. col. 2.

Lin. 11. *Imminutas.*] Baluzius (in Indice scilicèt Errat rum suæ primæ editionis; in hâc enim planè aliter; pag. 332. col. 2.) legere malit *invitas*, nullâ, quod sciam, ratione. Siquidem cùm Maximinus *prægustator* fuerit in omnibus nuptiis, *imminutas* nihil aliud sonat, quàm *præfloratas.* Edit. Oxon. & Cant.

Confer Columbum, pag. 386. col. 2.

Lin. 12. *Comites ejus.*] *Les grands Seigneurs.* Maucroix; id est, Magnates. *His Courtiers.* Versio Anglica. Hoc est, ejus aulici.

Ibid. *Imitabatur . . . .*] *Imitabantur . . . .* Editio Abo. item Pagius.

Emendo, *initiabantur.* Gale.

Supple, *imitabantur exemplum et . . .* Edit. Ox. & Cant.

Corrigo & suppleo, *mœchabantur liberè, & civium.* Abbas à S. Hilario, Canonicus Bellovacensis.

Aliter etiam Cuperus cum Col. pag. 386. col. 2.

Lin. 13. *Suorum cubilia - - violabant.*] Elegans & modestum dicendi genus, ipsique adeò Scipturæ familiare, pro quo sine tantâ circuitione Maucroixius, *subjectorum suorum uxores ac filias cum eâdem insolentiâ tractabant.* Rectè tamen. Sic enim Gen. XLIX. 4. *Ascendisti cubile patris tui: polluisti stratum meum*, pro, concubuisti cum Bilhâ concubinâ meâ. Nec dissimili sensu Paulus in Ep. ad Hebr. XIII. 4. *Honorabile* [*sit*] *connubium in omnibus, & cubile impollutum*: vel cum Vulgatâ, *& torus immaculatus; fornicatores enim & adulteros judicabit Deus.* Adde Baluzium, pag. 333. col. 1.

Lin. 15. *In beneficiis petebantur.*] Vise quæ superiùs diximus, pag. 661. col. 2.

Ibid. *Ne recusari licebat.*] Leg. *nec recusare.* Vossius.

Concinit Versio Anglica, *The father durst not refuse it.* Ad verbum, *nec audebat pater recusare.*

Lin. 17. *Stipator in latere.*] Malim, *à latere*: undè & *latrones*, quasi *laterones*, milites à latere. *Tollius.*

Tous ses Gardes. Maucroix.

Domestiks or Guards. Tral. Anglica.

Pag. 235. lin. 1. *A Gothis.*] Qui ripam Istri incolentes, eâ occasione usi, partem vicinæ Provinciæ invaserunt, indigenis expulsis. *Edit. Ox. & Cant.*

Adde Baluzium, pag. 333. col. 1.

Ibid. *Tempore vicennalium.*] Diocletiani nempè. Quod meritò suppletur in versione Anglicâ, *in the twentieth year of Diocletians Reign.*

Ibid. *Maximiano se tradiderunt.*] Lege, *tradiderant.* Tollius.

Ibid. *Maximiano.*] Imò, *Maximino.* Maucroix. Prout ſaltem ex ejus verſione colligere eſt; *ſe donnerent à Maximin.*

Utrumque conciliat Baluzius, pag. 333. col. 1. §. *A Gothis pulſi.*

Lin. 3. *Protectoribus.*] Ut is ipſe ſcilicèt, cujus ita *ſatellites* erant, & *in latere*, vel *à latere ſtipatores*, *protector* quondàm fuerat. Cap. 19. *Daia verò ſublatus nuper à pecoribus & ſylvis, ſtatim ſcutarius, continuò Protector, &c.* Ad quem locum, quæ de *protectoribus* dicere habebamus, jam diximus. Adde tantùm, ſi tibi vacat, Gruteri inſcriptiones pag. CCCLXXI. Inſ. 6. & pag. DXLII. Inſ. 6. & 7. atque alibì.

Ibid. *Orientem ludibrio habuit.*] Benè. Nam ſanum eſt igitur, prout ſuprà arguimus, initium capitis 36. *Quo nuncio Maximinus audito, diſpoſitis ab Oriente curſibus pervolavit, ut Provincias occuparet;* mirèque ſimul conveniunt extrema verba capitis 19. *Daia verò - - accepit Orientem calcandum & conterendum*, cum hâc noſtri clauſulâ, *Orientem ludibrio habuit.*

CAPUT XXXIX.

Pag. 235. lin. 1. *Ut fas putaret quicquid concupiſſet.*] Reſpici hîc poterit Hiſtoria Juliæ & Caracallæ. *Tollius.*

Ibid. *Concupiſſet.*] Ciceronis imitatione, qui pro Quintio, *ſicut tu*, ait, *ſemper ſummè concupiſti;* & in Phil. *charitatem civium & gloriam concupiſſe;* licet idem alibì tam *concupierat*, quàm *concupiverunt*, & ſimilia multa, uſurpaverit. Quid? quòd noſtro *prodiſſet*, *obiſſet*, *dormiſſet*, *quæſiſſet*, *ſepeliſſet*, *rediſſe*, cæteraque id genus, familiariſſima ſunt, & propemodùm perpetua.

Lin. 2. *Ne ab Auguſtâ quidem, quam nuper appellaverat matrem, &c.*] Id eſt, ſecundùm verſionem Anglicam, ne ab Imperatrice quidem Valeriâ, quæ Maximiani vidua erat, & quam ſuam adoptione matrem agnoverat. *He had acknowledged the Empres Valeria, that vvas Maximians uviddovv, his adopted mother.* Quibus paria habent Baluzius pag. 333. col. 1. Cuperus, pag. 486. col. 2. & Columbus, pag. 386. col. 2.

Lin. 3. *Poſt obitum Maximiani*] Poſt obitum Galerii. *Maucroixii verſio.*

Ibid. *Ad eum*] Ad Maximinum. *Eadem.*

Lin. 4. *In partibus ejus.*] *In Orientis partibus* ergò, ſicut noſter locutus eſt in fine capitis 36, cùm de Maximino, & regionibus ubi Maximinus ante Galerii obitum vixit & imperavit, ageretur. Sed perrarum, opinor, ut regio, in quâ quis degit, *ejus partes* vocetur, niſi cùm ipſum coràm vel per literas alloquimur: *iter in tuas partes tenebo; adhùc in tuis partibus eram*, & hujuſmodi alia.

Lin. 5. *Animal nefarium.*] Ut capite IV. *execrabile animal Decius.*

Ibid. *Inardeſcit.*] Vide Cuperum, p. 488. col. 2.

Ibid. *Adhùc in atris veſtibus erat mulier.*] *Quoique la Princeſſe n'eût pas encore quitté le deuil.* Maucroix. Ad verbum, *Etſi nondùm Auguſta luctum depoſuiſſet.* Nec malè ſanè, cùm pro Latinâ locutione, *lugubrem veſtem deponere*, hæc quotidiè apud Gallos ambulet, *quitter le deuil;* id eſt, ut aliàs pleniùs loquuntur, *ſes habits de deuil.* In quâ itaque *luctum* pro veſtibus vel veſte luctûs, hoc eſt, luctui conveniente, luctûs teſte & indice, adhibemus. Mirum tamen, ut id obiter dicam, non vertiſſe potiùs Maucroixium, *Elle etoit encore en noir*, cùm quod interdùm iidem Latini, uti hîc, *in atris veſtibus eſſe*, alibì verò *atratum eſſe*, & alibì rursùm *pullatum eſſe*, dicere ſoliti ſunt, id vulgò & æque benè vocitetur à noſtratibus *être en noir* *, (in atro eſſe, vel in atris, ſubaudiendo *habitu*, vel *veſtibus*) atque *être en deuil*, eſſe in luctu, hoc eſt pariter, in habitu luctûs, ſeu veſtibus indutum lugubribus. Sed itane etiam aliæ gentes? Judæi certè, ſi non alii, quò rem propriè deductam volebam, propter ſubjecta Scripturæ loca, quibus, quæ jam poſuimus, lucem afferent. Ezechiel, VII. 27. המלך יתאבל ונשיא ילבש שממה, *Rex lugebit, & Princeps induetur mœrore.* Hoc eſt, veſtibus mœroris, mœrori conſentaneis, mœſtum Principem decentibus, qualis ille ſaccus v. gr. de quo apud Jonam III. 5. 6. *Crediderunt viri Ninivitæ in Deum, & prædicaverunt jejunium, & veſtiti ſunt ſaccis à majore uſque ad minorem. Et pervenit verbum ad Regem Ninivæ; & ſurrexit de Solio ſuo, & abjecit veſtimentum ſuum à ſe, & indutus eſt ſacco, & ſedit in cinere.* Ezechiel rursùm XXVI. 15. 16. *Hæc dicit Dominus Deus Tyro . . . Deſcendent de ſedibus ſuis omnes Principes maris, & auferent exuvias ſuas, & veſtimenta ſua varia abjicient*, וילבש חרדות, *ſtuporibus induentur, in terrâ ſedebunt, & attoniti ſuper repentino caſu tuo admirabuntur.* Id eſt quoque, veſtimentis, ſtupefacti animi indicibus, amicientur: quod contrà David, Pſalmo XXIX. 12. *Vertiſti*, inquit, *planctum*

* *Gothicè ſcilicèt, non Gallicè.*

meum in chorum mihi : solvisti saccum meum, & accinxisti me lætitiâ, שמחה ותאזרני, cùm dicere vellet, *& accinxisti me vestibus lætitiæ*, seu lætitiam præ se ferentibus, quæ cæteròquin id ætatis *candidæ* esse solebant in Judæâ. Eccles. IX. 7. 8. *Vade ergò, & comede in lætitiâ panem tuum, & bibe cum gaudio vinum tuum, quia* Deo *placent opera tua. Omni tempore sint vestimenta tua candida.* Confer, si vacat, insignem locum extremæ ferè Ciceronis Orationis in Vatinium, ubì Tullius inter reliqua : *Illud etiam scire ex te cupio, . . . quâ mente feceris, ut in epulo Qu. Arii, familiaris mei, cum togâ pullâ accumberes? . . . . quis unquàm cœnavit atratus? . . . cùm tot hominum millia accumberent, cùm ipse epuli dominus, Qu. Arius, albatus esset, tu in templum Castoris te cum C. Fidulo atrato, cæterisque tuis furiis funestum intulisti, &c.*

Lin. 6. *Mulier.*] Vox nonnunquàm contemnentis, ut quandò Chremes apud Terentium (*a*), uxorem suam Sostratam alloquens, *Oh! pergin', ait, mulier esse?* Eadem aliàs non raró irascentis est ; ut cùm Christus apud Joannem in Evangelio (*b*) matri suæ indignans, *Quid mihi*, inquit, *tecum rei est, mulier?* Hîc verò, ubì nulla contemptûs vel iræ Cecilio nostro occasio est, *mulier* manifestè vicem pronominis *ea*, vel *illa*, sustinet ; planè, ut in istis Horatii versibus :

> *. . . . . estne marito*
> *Matronæ peccantis in ambos justa potestas?*
> *In corruptorem vel justior? illa tamen se*
> *Non habitu mutatve loco, peccatve supernè,*
> *Quum te formidet* MULIER . . . .

ubi ultima verba nihil aliud, quàm *cùm ea te formidet*, sonant : quod à doctis ante nos observatum, imò, alibi *hominem*, pro *eo* vel *illo* similiter occurrere. Confer quæ p. seq. col. 1. & p. 726. col. 2. dicemus.

Ibid. *Mulier.*] *La Princesse.* Maucroix. *Augustæ* nomen, quod præcessit, repetens.

Ibid. *Nondùm luctûs tempore impleto.*] Cuperum vide, pag. 488. col. 2.

Lin. 7. *In matrimonio postulat.*] Leg. *in matrimonium.* Boherellus, Gale.

Sæpiùs hoc vitium errore librariorum in Lactantii hunc libellum irrepsit, ut ablativus pro accusativo scriberetur. Corrige igitur, & lege, *in matrimonium.* Tollius.

Defendunt receptam lectionem, Columbus suprà pag. 386. col 2. & quæ nos suprà diximus, pag. 689. col. 2. & seq.

Lin. 8. *In illo ferali habitu.*] Id est, mortuali, si hæc paucula veterum Glossarum conferantur : Νεκρικός, (sed lege potiùs, Νεκρικόν.) *Ferale*, Νεκρικόν, *Mortuale.* Mortuale autem est, quod ad mortuum pertinet, aut ob mortuum usurpatur. Adde Cuperum, p. 489. col. 1.

Lin. 9. *Tepidis adhùc cineribus, &c.*] Ita ferè Lucanus initio libri 3.

> *Conjuge me lætos duxisti, Magne, triumphos :*
> *Fortuna est mutata tori ; semperque potentes*
> *Detrahere in cladem fato damnata maritos,*
> *Innupsit* TEPIDO *pellex Cornelia* BUSTO. Cuperus.

Cùm inter cætera, quæ alibi vir amplissimus ad hunc locum pro summâ suâ eruditione notavit, simpliciter poni vidissem, veteres Romanos admodùm sollicitos fuisse, ne sua, vel aliorum cadavera mutila cremarentur inhumarenturve, recordarer verò Paulum Diaconum inter Festi fragmenta disertissimè scripsisse (*c*) : *Membrum abscindi mortuo dicebatur, cùm digitus ejus decidebatur, ad quod servatum justa fierent, reliquo corpore combusto*, credidi, quod evenit, in bonam partem accepturum virum doctissimum, si per litteras rogarem, quo pacto laudata Pauli verba concilianda putaret cum contrariis Apuleii, Statii, & reliquorum testimoniis à se adductis. Respondit haud multò post, quâ humanitate est, me non importunè de Pauli loco quæstionem movisse, sed ita sibi breviter, re perpensâ, conjiciendum censendumque videri. Primò, memoratam Paulo consuetudinem antiquissimam quidem fuisse, at non perpetuam, cùm præter Paulum nullus Scriptor exertam illius mentionem fecerit. Eam itaque, quantùm divinare liceat, in tantam olim desuetudinem lapsu temporis abiisse, ut obsolevisset prorsùs iis sæculis, quibus Statius, verbi gratiâ, & Apuleius vixerunt. Sed nec sibi deindè credibile esse, eumdem ritum, quantùmcunque temporis duraverit, ubique simul terrarum obtinuisse ; naturam enim, quotiès ita digitus mortuis abscindebatur, violatam fuisse aliquatenùs : undè ci-

(*a*) *In Heaut. Act.* V. *Sc.* 3. (*b*) *Cap.* 2. *com.* 4. (*c*) *Voce* Membrum.

tra dubium quamplurimi ab eo usu abhorruerint. Græcos certè nihil unquàm istiusmodi fecisse: Romanos autem longè minùs superstitiosos fuisse sub primis Imperatoribus, quàm anteà. Præter quàm quòd mira semper fuerit vis & potestas temporis in talibus superstitionibus immutandis. Postremò, Kirchmanno quoque vetustam, de quâ agitur, consuetudinem non diutiùs visam durasse, quàm sibi, quod hæc illius verba testentur: *Verosimile est etiam, membrum illud, quod familiæ purgandæ causâ exceptum fuisse, nec cum reliquo corpore in urnâ conditum suprà diximus, his ipsis feriis antiquitùs, quamdiù mos iste duravit, terrâ fuisse obtectum.* Atque ista sunt, Lector, quæ tuî gratiâ ex Gallico sermone in Latinum convertenda credidimus, ne te idem forsàn, qui nos stimulavit, scrupulus pungeret, ubi ad perillustris Cuperi Præfationem perveneris, p. 424. col. 1. & 2.

Ibid. *Patris ejus.*] Per adoptionem scilicèt, τὸ *ejus* ad subintellectum *Maximinum* referendo; quomodò rectè Maucroixius, *par adoption pere de Maximin.* Neque enim hîc *pater* eâ notione, quâ capite XXIV. Constantius Constantini *pater*, propriè loquendo, vocatus est; utì nec quâ capite XVIII. Diocletianus Galerii *pater*, id est, socer, nuncupatur: sed quâ verè, qui quempiam seu natum, seu necdùm natum adoptavit, appellari solet illius pater. Quò libens ipse Mariæ dictum refero: *Ecce pater tuus & ego dolentes quærebamus te*, Luc. 2. 48. Confer Tralationem Anglicam hujus loci, *his adopted father;* item Baluzium, p. 333. col. 1.

Ibid. *Deindè illum impiè facere, &c.*] *Que d'ailleurs il ne pouvoit sans injustice, &c.* Maucroix.

Cui ergò τὸ *impiè*, *iniquè* est. Mihi potiùs *inhumaniter*, vel *crudeliter* sonet; ut in fine capitis XXIX. *pater impius* patrem crudelem, inhumanum, immisericordem denotat.

Lin. 10. *Repudiet.*] Non quòd tum reàpse Valeriam repudiaret, aut jam anteà repudiasset; præcessit enim, *ejecturus uxorem, si impetrasset:* sed quòd repudiare cogitaret. *Repudiet* igitur, pro repudiare velit, aut aliquid tale; sicut proximo capite *necabatur*, pro neci destinabatur, ut tota loci series confirmabit.

Lin. 12. *Sine more, sine exemplo, maritum alterum experiri.*] Iis, quæ ad caput XXXIX. & in Epistolâ ad amplissimum Voetium de Augustarum secundis nuptiis noto, addere nunc possum, alias exemplum Valeriæ secutas non esse. Nam Eudocia, Constantini Ducæ, qui Imperator factus est anno Christi MLIX. conjux, licèt morienti Imperatori scripto esset pollicita, sese secundas nuptias non inituram, Romanum Diogenem Patricium, Sardicæ Ducem & Magistrum, in secundum sibi maritum adscivit, isque simul Imperator factus est. Galla Placidia, Theodosii Magni filia, Ataulphi Regis uxor, remissa à Walliâ, à fratre Honorio in uxorem datur Flavio Constantio Patricio anno Christi 418. etsi illum primò recusasset Placidia. Imò Faustina, Marci Antonini, cui Philosophi cognomen datum est, uxor, eo non fuit animo. Cum Cassio enim in maritum conspiravit, convenitque cum eo, ut, ἄν τι ὁ Ἀντωνῖνος πάθοι, καὶ αὐτὴν καὶ τὴν αὐταρχίαν λάβῃ; *si quid Antonino accidisset, ipsâ pariter & imperio potiretur*, utì apud Dionem legimus. Julia, L. Septimio Severo mortuo, Caracallæ, cujus erat noverca, nupsit, testibus Spartiano, Victore & Eutropio. Verùm Tristanus Tom. 2. multis docere conatur, hanc historiam fabulis accensendam esse, & Juliam non fuisse novercam, verùm matrem Caracallæ. Bina igitur hæc exempla parùm faciunt ad refellendam Valeriam: sed tertium, idque evidentissimum nobis præbebit Lucilla Augusta, Antonini Philosophi & Anniæ Faustinæ filia. Hæc enim in matrimonium data est L. Aurelio Vero, qui à patre Lucillæ particeps Imperii & Augustus factus fuit. Illam, marito mortuo, & luctûs tempore nondùm expleto, nubere fecit Marcus Claudio Pompeiano privato. Capitol. cap. 20. *Filiam suam, non decurso luctûs tempore, grandævo Equitis Romani filio Claudio Pompeiano dedit, genere Antiochensi, nec satis nobili; quem posteà bis Consulem fecit, cùm filia ejus Augusta esset, & Augustæ filia.* Sunt tamen nonnulla, quæ favent quodammodò hâc ipsâ in re causæ Valeriæ. Nam non suâ sponte, sed invita id fecit Lucilla. Capitol. *Sed has nuptias & Faustina, & ipsa, quæ dabatur, invitæ habuerunt.* Nisi quis censeat, Lucillam ideò ægrè patri obsecutam esse, quia Pompeianus erat grandævus, nec satis nobilis; cùm alioquin mulier procax, & à Veneris blanditiis nequaquàm aliena, non videatur recusatura fuisse nuptias, quæ magis dignitati illius convenirent. Deindè illud observandum, Galerium Maximianum, postquàm Seniores Augusti Diocletianus & Maximianus Herculius purpuram deposuerant, eorumdem cum Constantio Chloro locum occupasse: at L. Aurelium Verum Junio-

rem semper Augustum fuisse. Jam constat, Juniores Augustos magnâ reverentiâ prosecutos esse Seniores; adeò ut tanquàm Cæsares & Legati ipsorum forent, nec propterea tam amplâ auctoritate & potestate præditi, licèt iisdem titulis & insignibus uterentur. Imò hoc ipsum ex Historiâ M. Aurelii & L. Aurelii Veri patet, utì præclarè docet Henr. Dodwellus in Dissertatione eruditâ, *De Romanorum Pontificum primævâ successione*, c. 14. Cuperus.

Iniquus sim admodùm, si quàm doctè & curiosè hîc & alibì vir amplissimus de secundis Augustarum ante & post Valeriam nuptiis in utramque partem disseruerit, non ingenuè agnoscam, & planissimè profiteat. Sed superest tamen etiam nunc hæc difficultas: Cur Valeria adeò præfractè ullam anteà sui loci & nominis fœminam *alterum maritum expertam fuisse*, negaverit, cùm jam id ævi exempla aliquot in contrarium suppeterent? Ubi si quis dicendum existimet, ea fortè exempla ignota penitùs fuisse Valeriæ; vel non satis utique præsentia ejus animo, quandò Maximini Legatis respondebat, possit quidem alterutrum facilè verum esse. Vellem interìm, novus aliquis hujus libri manuscriptus codex reperiretur. Quid si enim vetus lectio fuerit, *maritum ex filiis alterum experiri*, ut apud Plinium; *memini tamen, me advocatum ex judicibus datum?* Habebat certè jam tum temporis filios duos Valeria, si non ex se natos, à se saltem & marito Galerio adoptatos; *Candidianum* scilicèt, quem ipsa *ex concubinâ genitum ob sterilitatem adoptaverat*, quæ verba sunt capitis 50. & deindè quoque *Maximinum*, qui, quamvis à Galerio propriè adoptatus, (undè paulò antè etiam Valeria: *tepidis adhùc cineribus mariti sui*, PATRIS EJUS) erat tamen eo ipso filius Valeriæ: undè noster de illo recentissimè, ne ab Augustâ quidem, quam nuper appellaverat MATREM, potuit temperare; ut omninò Valeria *maritum ex filiis alterum expertura* fuisset, si secundis nuptiis cum Maximino fuisset conjuncta. Eò magis, quòd cùm olìm Mævium, verbi gratiâ, alteruter conjugum nominatim adoptaverat, Mævius alterius simul conjugis filius nominabatur. Capite xxxv. *Post dies paucos*, [*Galerius*] *commendatis Licinio conjuge suâ & filio* (supple *suo, eoque Candidiano*) *atque in manu traditis*, &c. licèt, accuratè loquendo, Candidianus non adoptivus esset filius Galerii, sed Valeriæ. At hîc rursùs Juliæ exemplum; quæ post Severi mortem privigno suo Caracallæ, aut, ut alii malunt, filio nupsit, importunè negotium facessit. Quarè ubi pedem securè figam non video.

Ibid. *Homini.*] Pro quo Versio Anglica, *Maximino*: Maucroixius autem *Imperatori* habent. Possit commodè ex antedictis pro *illi* sumi.

Lin. 13. *Mulierem*, &c.] *Her*, Tralatio Anglica. Id est, eam; quod nostram præced. notulam ac pag. 724. col. 1. confirmat.

Lin. 14. *Spadones in tormentis necat.*] Supervacua hîc præpositio, & delenda est. *Tollius.*

Il fait mourir ses esclaves dans les tourmens. Maucroix. Ad verbum, curat illius servos necari in tormentis.

He tortured some of her Eunuchs. Versio Anglica. Id est, aliquot ex ejus Eunuchis ad mortem usque torsit.

Lin. 15. *Ipsam cum matre in exilium*, &c.] Nempè cum Priscâ, Diocletiani uxore. *Pagius* (*a*).

Adde Baluzium, pag. 333. col. 1.

Lin. 16. *Amicas ejus.*] *Leurs amies.* Maucroix. Hoc est, *amicas earum*, contra libri fidem; imò & contra totius ferè sequentis capitis auctoritatem, ubi non *Prisca*, sed *Valeria* tantùm amicæ recensentur & describuntur. Meliùs ergò clarissimus Interpres Anglicus, *such vvomen as vvere dearest to her.* Id est breviter, ejus amicas.

CAPUT XL.

Pag. 236. lin. 3. *Suspicabatur.*] Maximinus scilicèt, utì meritò suppleverunt Interpretes. Adde Columbum, pag. 387. col. 1.

Ibid. *Dat negotium Præsidi Eratineo, ut*, &c.] Cicero in Verrem: *Dat amico suo cuidam negotium . . . ut diligenter caveret.* Quam etiam phrasim Tullius alibì, atque unà cum illo Cæsar, Terentius, Sallustius usurparunt. *Dare negotium*, ut *provinciam tradere*, *in mandatis dare*, & si qua sunt similia.

Ibid. *Eratineo.*] Vide Baluzium, p. 333. col. 1. & Columbum, p. 387. col. 1.

Lin. 4. *Quarum altera Vestalem famulam virginem Romæ reliquerat.*] *Dont l'une avoit laissé à Rome une de ses filles de chambre pour Vestale.* Maucroix. Tanquàm noster scripserit: *Quarum altera unam ex famularum suarum numero Vestalem virginem Romæ reliquerat.*

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 312. *num.* 10.

Ibid. *Vestalem famulam virginem.*] Imò, *Vestalem filiam virginem.* Boherellus.

Concinit Versio Anglica in hunc modum: *The one vvas mother to one of the Vestal virgins of Rome;* altera mater erat unius ex virginibus Romanis Vestalibus. Sed adhùc aliter Cuperus, pag. 491. col. 1.

Lin. 6. *Non minùs Augustæ proxima.*] Ita quoque editio Aboensis. Cæteræ omnes cum manuscripto codice, *non nimis*: undè jam Docti in varia abiere.

Ibid. *Non nimis.*] Rescribendum puto: *nonnihil.* Anonymus in edit. Ox. & Cant.

Emendo, *non minùs.* Gale.

Ibid. *Non minùs Augustæ proxima.*] Sic rectè viri docti, utì & Heinsius legendum esse conjecerat. Dicitur autem *proxima Augustæ*, quæ erat inter interioris admissionis amicas Augustæ; ut *proximus epistolarum*, qui scrinio epistolarum præerat, *proximus memoriæ*, *proximus libellorum.* Illa dignitas dicebatur *proximatus* in Cod. Theod. De quibus multa doctè notavit Salmasius ad Alexandrum Severum Lampridii. *Gravius.*

And vvas the Empresses Kinsvvoman. Anglica Versio; id est, & erat, vel fuit ex Augustæ propinquis.

L'autre n'avoit pas grand commerce avec l'Impératrice. Maucroix. Ad verbum, Altera non magnum habebat commercium cum Augustâ.

Rectè, meo judicio, etsi meliùs adhùc vertere potuisset: *Mais elle n'approchoit pas trop de l'Impératrice.* Uno verbo, ex tribus Valeriæ amicis, quarum noster infelicem exitum hoc capite persequitur, Valeria primam, *tanquàm matrem alteram diligebat*, sicut modò vidimus, quæ illius ergò amica erat intimæ admissionis. Secunda autem, licèt non palàm, *furtivè* tamen *Valeriæ familiaris* fuit. Tertia verò, quanquàm & ipsa ex Valeriæ amicis, fuit interim longè minùs familiaris duabus aliis, adeòque nec propiùs ad Augustam accedebat; *non nimis* ergò *Augustæ proxima* eo nomine, sicut capite 26. *nec tamen nimiùm territus.* Adde Baluzium, p. 333. col. 1. Cuperum, p. 491. col. 2. & Columbum, p. 387. col. 1.

Lin. 7. *Necabatur.*] Id est, ut cum Ammiano loquar, urgebatur necari. *Sed quidquid Cæsaris implacabilitati sedisset, id velut fas jusque perpensum, confestim urgebatur impleri.* Ammian. lib. 14. initiò ferè. Confer quæ pag. 725. col. 1. notavimus.

Lin. 8. *Non ad judicium, sed ad latrocinium.*] Hoc est, interpretante Maucroixio, non ad judicem, sed ad latronem.

Vide Ammianum, lib. 14. *Gale.*

Lin. 9. *Invenitur quidam Judæus, &c.*] Quâ arte nempè duo olim falsi testes contra Nabothum inventi fuerant inter Judæos Isrehele, 1. Reg. 21. & quâ rursùm inventi posteà pariter Hierosolymis inter Judæos, qui se Stephanum impiè de Mose ac Deo loquentem audivisse, dicerent, Act. 6. Confer Matt. 26. & Baluzium, p. 333. col. 1.

Lin. 10. *Adversùs insontes mentiatur.*] Hoc est, mentiri velit in tempore & loco, affingendo scilicèt adulterium insontibus, & se ipsum cum illis rem habuisse, dicendo: undè paulò post: *Nec adultero impunitas promissa persolvitur.*

Ibid. *Judex æquus & diligens.*] Ironicè dictum. *Edit. Ox. & Cant.*

Eadem ironia, atque quâ Verrem Cicero sæpè laudat, ubi de singulari ejus injustitiâ agit, quâ innocentes opprimebat. *Tollius.*

Mihi vix dubium erat, quin olim *Judex acutus & diligens* legeretur.

Lin. 11. *Extra civitatem cum præsidio, ne lapidibus obruatur, protulit.*] Judæum illum videlicèt, cui Eratineus à populo lapidationem metuebat, si intra civitatem tam falsum contra honestissimas matronas testimonium dixisset. Sed aliter, fateor, clarissimi Interpretes, cùm non uterque solùm τὸ *ne lapidibus obruatur*, ad Judicem Eratineum, qui sibi timuerit, referant, verùm Anglicus insuper post τὸ *protulit*, pronomen *eas*, vel *illas* suppleverit, ad tres nimirùm Valeriæ amicas; imò quasi jam omnes intra civitatem damnatas respiciens, ducendasque duntaxat, quod superesset, ad supplicii locum extra muros. *Le Juge appréhendant d'être lapidé, s'il instruisoit ce procès dans la Ville, il en sortit accompagné de gens armés.* Maucroix. *The Judge vvho condemned them upon this evidence, carried them out of Tovvn to their execution vvith a Guard; for he vvas affraid that he should have been stoned by the people.* Versio Anglica. Quæ omnia vix equidem crediderim consistere posse cum sequentibus, ubi Judæo, nonnisi demùm extra civitatem posito tormenta inrogantur, quò dictæ mulieres reæ peragerentur ac damnarentur. Confer Cuperum, pag. 491. col. 2.

Lin. 12. *Nicææ.*] Editio Aboensis, *Niceæ*; quomodò scilicèt apud Justinum, XII. 8. pro *Nicæam*, quæ meritò vulgata lectio est, Juntæ *Niceam* legunt.

Ibid. *Inrogantur tormenta Judæo.*] Ut capite 1. *Mortem superbis inrogare.*

Ibid. *Dum quæ jussus . . . loqueretur, pugnis, &c.*] Vir admodùm reverendus lacunam hanc ita supplevit: *Dum, qua jussus erat, crimina inferret, mulieres, si qua pro se loqueretur, &c.*

Malim: *Dum, qua jussus fuerat, tanquàm invitus loqueretur, &c.* Abbas à S. Hilario.

Sic lacuna videtur expleri commodè posse: *Dum, qua jussus clàm erat, palàm eloqueretur.* Nic. Heinsius.

Distinguo, & suppleo: *Inrogantur tormenta Judæo, dum, qua jussus esset, loqueretur. Pugnis, &c.* Gale.

Suspicabar ego, veterem potiùs lectionem fuisse: *Inrogantur tormenta Judæo; dumque, qua jussus fuerat* (putà, *dicere*, *respondere*,) *loqueretur, pugnis coërcentur innocentes, duci jubentur.* Adde Columbum, pag. 387. col. 1. maximè verò Cuperum, pag. 491. col. 2. & seq.

Lin. 14. *Duci jubentur.*] Ad supplicium nempè: ut mox noster, *ad supplicium deducta*; & Justinus XII. 11. *tredecim correptos manu suâ ipse* [*Alexander*] *ad supplicia duxit.* Id enim sæpissimè *duci* & *deduci*, simpliciter posita, valent. Tertullianus ad Scapulam, capite ultimo: *Arrius Antoninus in Asiâ cùm persequeretur instanter, omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia ejus se manu factâ obtulerunt; cùm ille paucis* DUCI *jussis, reliquis ait*, ὦ δειλοί, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοὺς ἢ βρόχους ἔχετε. Plinius in epistolâ ad Trajanum (*a*): *Interrogavi . . . an essent Christiani: confitentes iterùm ac tertiò interrogavi, supplicium minatus: perseverantes* DUCI *jussi.* Et noster suprà, capite 15. *Comprehensi presbyteri ac ministri, & sine ullâ, &c. damnati, cum omnibus suis* DEDUCEBANTUR. Neque enim nunc aliud ejus loci supplementum, quod anteà ex præcedentibus elici posse credidimus, probamus. Confer Cuperum, pag. 491. col. 2. voce *coërcentur*; item Buchnerum ad laudata Plinii verba.

Lin. 15. *Benè merita uxori.*] Videatur rursùm vir Ampliss. pag. 491. col. 2.

Ibid. *Contraxerat.*] *Avoit attiré à ce spectacle.* Maucroix. Id est, attraxerat ad hoc spectaculum.

Had broughe together. Tralatio Anglica. Hoc est, congregaverat, vel adunaverat: quod melius. Omninò enim Ciceroni, Livio, & aliis, *contrahere viros, milites, auxilia, pecuniam*, eadem sunt atque congregare, adunare, colligere: sicut è contrario *distrahere*, nonnunquàm separare est. Florus lib. 1. cap. 3. *Tribus quippè illis* [*Curiatiis*] *vulneratis, hinc duobus* [*Horatiis*] *occisis, qui supererat Horatius, addito ad virtutem dolo, ut* DISTRAHERET *hostem, simulat fugam*; pro, divideret, separaret, aut aliquid tale.

Lin. 16. *Promoti militari modo instructi velites & sagittarii prosequuntur.*] Ita dudùm Baluzius ex conjecturâ, ad calcem suæ primæ editionis. Idem enim anteà cum MS. codice in Auctoris verbis, *promoti militari modo instructibile mens essagitari prosequuntur*; quæ & lectio primæ editionis Oxoniensis: undè brevi aliæ aliarum editionum lectiones, variæque simul doctorum observationes, quas jam proximè subjiciam, prodierunt.

Ibid. *Promoti militari modo instructi bile menses sagittarii prosequuntur.* Ed. Aboensis.

Ibid. *Promoti militari modo instructibile mens efflagitari prosequuntur.*] Ed. Oxon. an. 1684. item Cantabr. & Pagius in Crit. Baron. ad an. Chr. 312. nu. 11.

Ibid. *Promoti militari modo instructibile, &c.*] Ita legit Baluzius, *promoti militari modo instructi velites & sagittarii*, utpotè quòd utrique levis sint armaturæ milites. *Ed. Ox. & Cant.*

Legendum: *Promoti militari modo instructi, & Viennenses sagittarii prosequuntur.* Vossius.

Ibid. *Promoti militari modo instructibile mens essagitari proseq.*] Portentosè corrupta variè viri docti studuerunt emendare. Mihi videntur Lactantii hæc fuisse verba: *Promoti militari modo, instructi telis eas & sagittis prosequuntur. Promoti* sunt Duces militares, qui ad ordines sunt promoti per inferiores gradus. Lucanus:

Promotus Latiam gerit ordine vitem.

Grævius.

Corrigo, *Promoti militari modo instructi, collinientes sagittas, proseq.* Gale.

Emendo, *præcedunt militari modo instructi equites, & sagittarii prosequuntur.* Abbas à S. Hilario.

Ibid. *Instructibile mens essagitari.*] Nullo sensu. Legendum, *Instructi . . . enses sagittarii.* Allix.

Mea symbola erat, emendandum esse; *promoti militari modo instructi pilo & ense. Sagittarii prosequuntur.* Hoc sensu: Promoti sunt ante matronas illas, qui militari modo pilo & ense instructi, tanquàm prima acies procederent, sequente statim easdem acie alterâ

(*a*) *Lib.* 10. *Ep.* 97.

alterâ sagittariorum. Et verò, cùm proxima verba sint, *Ita mediæ inter cuneos armatorum ad supplicium deductæ*, manifestum indè est, Eratineum duas armatorum hominum catervas, ne dictæ matronæ de carnificum manibus raperentur, adhibuisse; unam, quæ illis ad supplicii locum ducendis anteiret; alteram autem, quæ subsequeretur. Et quod rursùm disertè Mamertinus in Gratiarum actione pro Consulatu, *Arma igitur*, ait, *& juvenes cum* GLADIIS ATQUE PILIS *non custodiæ corporis sunt, sed quidam Imperatoriæ majestatis solennis ornatus*, id, inquam, aperto pariter indicio est, potuisse rectè, secundùm nostrum, arma primæ turmæ *pila* esse & *enses*, cùm coævus Mamertinus *pila & gladios*, quod idem est, de Imperatoriis Protectoribus loquendo, conjunxerit; itemque Ammianus initio l. 17. in hunc modum, *Quocircà forati pilis & gladiis cecidere complures.* Addantur Baluzius, pag. 333. col. 2. Cuperus pag. 491. col. 2. & Columbus, pag. 387. col. 1.

Lin. 17. *Inter cuneos armatorum.*] Qui omnes ergò pedites erant, contrà quàm paulò antè vir doctus ponebat. *Cunei* enim ex peditum multitudine in cunei formam redactorum constabant, ut ejusmodi cuneus in acie primò angustior, deindè latior procederet, auctore Vegetio lib. 2.

Lin. 19. *Nec adultero impunitas promissa persolvitur.*] Id est: sed Judæus ille, qui se cum matronis adulterium commisisse mentitus fuerat, datâ sibi priùs fide ab Eratineo, non modò se nullas fictitii illius adulterii pœnas laturum, verùm omnia etiam flagitia, ob quæ meritò reus peragi plectique potuisset, falsi, quod dicturus erat, testimonii contemplatione condonatum iri, nequivit tamen promissâ eorum impunitate gaudere. Is enim reverà, quamvis omnis adulterii cum memoratis nobilibus fœminis admissi planè purus, (undè noster in fine præcedentis capitis, *amicas ejus afficto adulterio damnat*) *ob alia* utique *facinora*, sicut hoc capite positum, *reus* erat. *Ce misérable, qui s'étoit déclaré complice de leurs adultéres, ne jouit pas de l'impunité promise.* Maucroix. Confer Cuperum, p. 492. col. 1.

Lin. 20. *Aperuit omne mysterium.*] Hoc est, ut ista cum sequentibus cohæreant, aperire cœpit; mussitando v. gr. aliquid, quod, qui propiùs adstabant, audiverint, vel etiam exclamando, *Il découvrit tout le mystére*, inquiunt quotidiè nostrates de verbo ad verbum; ut omninò mirer, Maucroixium vocem integram, ne simpliciter verteret, de suo adjecisse, *il découvrit tout ce mystére d'iniquité.*

Ibid. *Aperuit.*] Leg. *aperit.* Tollius.

Pag. 237. lin. 1. *Sub extremo spiritu inquit omnibus qui videbant, innocentes occisas esse testatur.*] Scripsisse Lactantium censeo, *sub extremâ spiritu inquieto omnibus, qui videbant, innocentes occisas esse testatur. Sub extremâ*, scilicèt horâ. *Nic. Heinsius.*

Mihi videtur *inquit* delendum esse. *Gravius.*

Ibid. *Inquit.*] Hæc vox παρέλκει, nisi fortè legi debeat, *inquirentibus.* Ed. Oxo. 1684. item Cantabr.

Pro *inquit*, lego *iniquè.* Gale.

Ibid. *Sub extremo spiritu inquit.*] Fortè scriptum, *sub extremo spiritu linquente.* Malim tamen, *sub extremo spiritu, ingemiscentibus omnibus, &c.* Tollius.

Emendabam, *& sub extremo spiritu inquies* (vel *inquietus*) *omnibus, qui videbant, innocentes occisas esse testatur.* Ammianus certè lib. 29. *Procopius quidem inquies homo, &c.* & Justinus XLIV. 2. *Velocitas genti pernix; inquies animus.*

CAPUT XLI.

Pag. 237. lin. 1. *Augusta verò.*] Valeria nempè, Galerii vidua. *Pagius* (*a*).

L'Impératrice Valeria. Maucroix.

Adde Baluzium, pag. 333. col. 2.

Ibid. *In desertas quasdam Syr. solit.*] Cuperum vide, pag. 492. col. 1.

Lin. 2. *Mittit ille legatos.*] Diocletianus scilicèt ad Maximinum, quod ultimum ambo Interpretes suppleverunt.

Lin. 5. *Militarem ac potentem virum.*] Illustrat hoc Cuperus, pag. 492. col. 1.

Ibid. *Eum.*] Maximinum nempè: quod perspicuitatis causâ adhibitum in Anglicâ Versione.

Lin 6. *Is quoque imperfectâ legatione.*] Legendum, *perfectâ legatione.* Nic. Heinsius.

Corrigebam, *Is quoque illi, perfectâ legatione, &c.* ut τὸ *illi* lapsu temporis in *im*, servatis tamen utcunquè singulis litterarum ductibus, evaserit.

CAPUT XLII.

Pag. 237. lin. 1. *Eodemque tempore.*] Le-

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 312. *num.* 12.

ge: *Eodem quoque tempore.* Tollius.

Ità etiam legendum esse suspicatur Columbus, pag. 387. col. 2.

Ibid. *Senis Maximiani*] Herculii nempè. *Pagius* (*a*).

Ibid. *Senis.*] Quin & dudùm, ne tibi fortè sequentia imponant, mortui. Testantur ultima verba capitis XXX: *Ita ille Romani nominis maximus Imperator* [*Maximianus Herculius*] .... *eliso & fracto superbissimo gutture, vitam detestabilem turpi & ignominiosâ morte finivit.* Adde Baluzium, p. 333. col. 2. & Columbum, pag. 387. col. 2.

Lin. 2. *Et imagines cum quo pictus esset detrahebantur.*] Emendo, *& imagines loco, quo pictus esset, detrahebantur.* Gale.

Ibid. *Et imagines.*] Fortè deest *illius* propter sequentia. *Sparkius, in Edit. Oxon. an.* 1684.

Ibid. *Cum quo.*] Leg. *ubicumquè.* Vossius.

Vir reverend. rescribit *ubicumquè.* Editiones Oxon. & Cant. sive Vossium, sive alium intellexerint.

Suffragatur Versio Anglica, *any where set up.* Aliter verò, quodque malim, Cuperus pag. 492. col. 1.

Ibid. *Senes ambo.*] Herculius scil. & Diocletianus. *Pagius* (*b*).

Rectè. Sed Herculius quidem jam sat diù, ut tantùm quod monebam, fato functus: Diocletianus verò adhùc vivus vidensque. De ambobus porrò, pariter vivis, noster suprà cap. 12. *Qui dies cùm illuxisset, agentibus Consulatum senibus ambobus, octavum & septimum*: breviùs autem capite 20., *Maximianus* [*Galerius*] *postquàm, senibus expulsis, quod voluit, effecit, &c.*

Lin. 4. *Cùm videret vivus.*] Diocletianus nempè, initio præcedentis capitis nominatus, & cujus nomen hîc loci meritò repetitum ab auctore Tralationis Anglicæ ad hunc modum, *Diocletian seeing this affront.* Confer Baluzium, pag. 333. col. 2.

Ibid. *Quod nulli unquàm Imperatorum acciderat.*] Alias enim damnatorum principum imagines solenne erat dejicere, lutare, & scalis Gemoniis inferre, ut ex Plutarcho probat Casaubonus. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluzium, pag. 333. col. 2. §. *senis Maxim. &c.* item Columbum, pag. 387. ad eadem verba.

Lin. 5. *Duplici ægritudine adfectus.*] Mentis nimirùm & corporis. Corpus enim indubiè morbo aliquo laborabat, quandò tam irreverenter agi cœptum est cum communibus Diocletiano & Herculio imaginibus. Confer Cuspiniani verba, quæ Baluzius loco mox laudando protulit.

Ibid. *Jactabat se hùc atque illùc.*] Ad exemplum lugentis amicum Pelidæ; de quo Juvenalis. *Tollius.*

Lin. 7. *Suspiria*] Baluzium vide, pag. 333. col. 2. & seq.

Lin. 8. *Viginti annorum felicissimus Imperator.*] Locus cautè & benignè accipiendus; quoniàm vel jam ante decimum nonum planè affectum *felicitas à Diocletiano recesserat*; vel brevì utique post vigesimum inchoatum recessit. Recesserat quippè, non modò priusquàm Diocletianus vicennalia ageret, (quæ quidem primâ die vigesimi anni, aut ad summum post duos menses ejusdem anni recentissimè elapsos, celebrata sunt (*c*);) sed etiam antequàm ad eorum celebrationem Diocletianus ex urbe Nicomediâ Romam ire fuisset aggressus. Noster enim suprà (*d*) disertissimis verbis: *Hoc igitur scelere perpetrato Diocletianus, cùm jam felicitas ab eo recessisset, perrexit statim Romam, ut illìc vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad duodecimum Kalendas Decembres*: adeò ut cùm id itineris longissimum fuerit, & jamtùm felicitas à Diocletiano, quandò susceptum est, recessisset, Diocletianus manifestè felicissimus esse decurrente adhùc decimo nono Imperii anno desiverit. Quomodò ergò *viginti annorum felicissimus Imperator*, si strictè loquendum est? Adeatur de aliis difficultatibus Cuperus, p. 494 col. 1. & 2.

Lin. 9. *Ad humilem vitam dejectus adeò & proculcatus injuriis, atque in odium vitæ dejectus.*] Quis credat, eodem in versu bis disertissimum Scriptorem eâdem voce *dejectus* esse usum? Nic. Heinsius conjiciebat in priori loco scribendum esse, *ad humilem vitam redactus.* Sed cùm *in odium vitæ dejici* vix ferant aures Latinæ, cùm optimè dicatur *ad humilem vitam dejici*, censeo scribendum esse, *in odium vitæ deductus.* Grævius.

Ibid. *Dejectus adeò.*] Imò tribus vocibus, *dejectus à Deo.* Boherellus, item Gale; quæ & nostra jamdudùm erat conjectura.

Lin. 10. *In odium vitæ dejectus.*] Malim, *adductus.* Vox enim *dejectus* statim præcessit. *Tollius.*

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 316. *num.* 3. (*b*) *Ibidem.* (*c*) Vide *suprà*, *pag.* 634. *col.* 1. & 2. (*d*) *Pag. eâd. col.* 1.

Corrigo, *deductus*. Gale.

Emendo, *devectus*. Boherellus.

Præfero, tam quoniàm cæteris minùs distat à vulgato *dejectus*, quàm quoniàm, cùm de eo agatur, qui aliquandò Imperator extitit, elegans eo pacto fuerit oppositio, licet tacita, inter Diocletianum *provectum* olim *ad principale fastigium*, (nam sic noster, capite 4: *quasi hujus rei gratiâ* [*Decius*] *provectus esset ad illud principale fastigium*) & eumdem Diocletianum *usque ad odium vitæ devectum*. Adde Columbum, p. 387. col. 2.

Ibid. *Fame atque angore confectus est.*] Alii eum morbo aquæ intercutis extinctum ferunt, alii veneno, Suidas suspendio. Ut ut se res habeat, periisse eum constat anno 312. ante nuptias Licinii & Constantiæ. Ubi Victorem redarguit Baluzius, qui Diocletianum ad festivitatem illam vocatum venenum hausisse asserit, eò quòd mortem suspectaret dedecorosam. *Edit. Oxon. & Cant.* addente ultimâ, Vid. Valesii Annot. in Eccles. Hist. Socrat. lib. 1. cap. 2.

Creditum hactenùs, Diocletiani mortem hoc anno (316) contigisse; ita enim scriptum à Zosimo, Auctore Chronici Alex. & Idacio in fastis, qui sub hujus anni Consulibus habet, Diocletianum diem functum esse *in Salonâ* III. *Nonas Decembris*. Sed post librum Lactantii de Mortibus Persecutorum in lucem emissum, eum initio anni trecentesimi decimi tertii interiisse, non dubitandum, cùm Lactantius statim ac mortem ejus narravit, de interitu Maximini locuturus, capite XLIII. dicat: *Unus jam supererat de adversariis Dei, cujus nunc exitum ruinamque subnectam.* Diocletianus itaque ante Maximinum extinctus... Victor autem in Epitome, quoad annum mortis, Lactantio suffragatur, licèt in mortis genere discrepet: *Vixit*, inquit, [*Diocletianus*] *annos sexaginta octo, ex quibus communi habitu propè novem egit. Morte consumptus est, ut satis patuit, per formidinem voluntariâ. Quippè cùm à Constantino atque Licinio vocatus ad festa nuptiarum, per senectam, quominùs i teresse valeret, excusavisset, rescriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio favisse, & Maximino favere, suspectans necem dedecorosam, venenum dicitur hausisse.* Quod ultimum famâ tantùm à Victore narratum, valdè incertum. Sed quoad cætera, inter Lactantium & Victorem convenit, non solùm Diocletianum & Maximianum anno trecentesimo quinto abdicasse, ut suo loco ostendi: sed etiam Diocletianum anno CCCXIII. ante Licinii nuptias & Maximini obitum sublatum fuisse. Nam ab anno CCCV. ad annum CCCXIII. utroque extremo incompleto pro integro numerato, anni sunt novem, quibus Diocletianus privatam vitam duxit. *Pagius* (*a*).

Adde Baluzium, pag. 334. col. 1. & Cuperum, pag. 494. col. 2. & seqq.

CAPUT XLIII.

Pag. 238. lin. 1. *Unus jam supererat de adversariis Dei.*] Maximinus nempè, secundùm hanc adjectionem Anglicam, *Namely Maximin.* Maximinus Daza. *Edit. Oxon. & Cant.*

Rectè omnes; quanquàm, quod miraberis, in hoc toto capite, ubi ex professo, nec paucis de *Maximino* disseritur, ne semel quidem *Maximini* nomen cernatur. Sed quos noster utique *adversarios Dei* nuncupavit, Maucroixius non malè *adversarios Christianorum* interpretatus est. Et Baluzius porrò, cùm eorumdem *Dei adversariorum* catalogum texeret, nullo loco Constantium Chlorum cæteris accensuit, quod contra clarissimum Meldensem Episcopum observamus. Videatur Baluzius, pag. 334. col. 2. Adde quoque Columbum, pag. 387. col. 2.

Ibid. *Exitum.*] *Exitium.* Editio Aboensis, incertâ causâ, vel Auctore. Nihil enim de istâc emendatione Columbus in suis Notis. Certum est, undècunque veniat, non esse contemnendam, & *exitium* quoque optimè cum *ruinâ* conjungi. Sed quidnì interim vulgata lectio meliùs servetur, ob consimilem locum primi capitis: *Qui templum sanctum everterant*, RUINA *majori ceciderunt; qui justos excarnificaverant, cœlestibus plagis & cruciatibus meritis nocentes animas profuderunt... De quo* EXITU *testificari placuit, ut, &c.*

Lin. 2. *Cùm haberet æmulationem.*] Columbum vide, pag. 388. col. 1.

Ibid. *Quia prælatus ei à Maximiano fuerat, &c.*] Quandò scilicèt Galerius Maximianus, qui certò certiùs hujus loci *Maximianus* est, Licinium, præterito Maximino, *Imperatorem* nuncupavit. Undè noster initio capitis XXXII. *Nuncupato igitur Licinio Impera-*

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi 316. num. 3.*

tore, Maximinus iratus, nec Cæsarem se, nec tertio loco nominari volebat; paucisque interjectis: *& præscriptione temporis pugnat, se priorem esse debere, qui prior sumpserit purpuram.*

Ibid. *A Maximiano.*] *A Galerio.* Maucroix. *Quoiqu'il eût conçu de la jalousie contre Licinius, que Galérius lui avoit préféré.*

Lin. 3. *Licèt nuper cum eo amicitiam confirmasset.*] Illam nempè, de quâ noster capite XXXVI. *Sed conditionibus certis pax & amicitia componitur, & in ipso freto fœdus fit, ac dexteræ copulantur.* Confer Baluzium, p. 334. col. 2.

Lin. 4. *Constantini sororem.*] Videatur denuò Baluzius ibidem, & Cuperus, pag. 496. col. 1.

Lin. 5. *Et ipse Legatos, &c.*] Quid *& ipse* hoc loco sit, non assequor, cùm nulla de quoquam præcesserit mentio, qui prior Legatos ad urbem Romam miserit. Emendo igitur: *Eò ipse*, hoc est, *Ideò ipse;* vel *Eo ipso*, hoc est, *Ob id ipsum, Legatos*, & quæ deinceps; nec dissimili ratione Cicero in De Finibus: *Hoc ipso, quòd adest.*

Lin. 6. *Ad urbem misit.*] Romam misit. *Versio Anglica.*

Ibid. *Misit.*] Rectiùs, *mittit.* Tollius.

Ibid. *Occultè.*] Euseb. Hist. Eccles. lib. 8. cap. 14. Πρὸς τὴν ἐπὶ Ῥώμης φιλίαν κρύβδην ἀπεγδόμενος. *Edit. Cant.*

Adde Baluzium, p. 334. col. 1.

Lin. 7. *Scribit etiam familiariter.*] Id est, amicè; ut sensus sit, Maximinum non amicitiam tantùm Maxentii postulasse, sed verba simul amicissima in eam rem adhibuisse. Maucroixius: *avec beaucoup d'honnêteté.* Quasi Latina sint: Cum multo verborum honore, vel verbis honorificentissimis. Sed est certè τὸ *familiariter* in mille locis huic similibus *amicitiæ* vox, non *honorificentiæ.* Terentius, verbi gratiâ, in Heaut. Act. 1. Sc. 1.

> *Tamen vel virtus tua me, vel vicinitas,*
>
> *Quod ego in propinquâ parte amicitiæ puto,*
>
> *Facit, ut te audacter moneam, & familiariter.*

Cicero de Amicitiâ: *Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris.* Plinius denique in Epistolis: *Ipse sum testis, familiariter ab eo dilectus.*

Lin. 8. *Fit amicitia.*] Paucissimis nimirùm, uti solet, initiò consciis & participibus; adeòque, dicere liceat, intra privatos parietes.

Ibid. *Utriusque imagines simul locantur.*] Statim nempè post illius amicitiæ conciliationem, in publicum rei testimonium, simulque Maxentiani de re ipsâ gaudii. Addatur Cuperus, p. 496. col. 1.

Ibid. *Maxentius tanquàm divinum auxilium libenter amplectitur.*] Quid amplectitur? An *Maximini societatem*, sicut supplevit Maucroixius? *Maxence regardoit cette alliance comme un secours envoyé du Ciel.* Sed *Maximini* ergò *societas* nominata fuisset in præcedentibus, ut è communi posset repeti. At ibi solam *Maxentii* societatem memoratam videmus. An *Maximini Legatos?* vel, cum Anglicâ Versione, *oblatam Maximini amicitiam?* Verùm jam noster de Maximini Legatis & amicitiâ loquendi finem fecit in antecedentibus, & ad collocatas simul Maximini Maxentiique imagines transivit his verbis: *Recipiuntur Legati benignè, fit amicitia, utriusque imagines simul locantur.* Missas igitur Maximini imagines libenter & tanquàm divinum auxilium amplexus fit potiùs ex nostri mente Maxentius, quàm aliud quidvis, si verum præsentis loci sensum inquiramus: *Maxentius tanquàm divinum auxilium libenter amplectitur.* Præsertim cùm Romanis, verbi gratiâ, solenne esset *Pessinuntium simulacrum* tanquàm divinum auxilium respicere: undè Herodiano τὸ ἄγαλμα Διοπετὲς vocatum. Et missæ porrò Maximini imagines ad Maxentium, si quæ nunc posuimus benè vera sunt, utì olim Constantinus imaginem suam ad Galerium miserat, sed non pari modo acceptæ. Nam Galerius utrùm illam Constantini susciperet, deliberavit diù, sicut cap. XXV. vidimus, & *in eo penè res fuit, ut illam & ipsum, qui attulerat, exureret;* & suscepit denique *admodùm invitus.* Verùm Maxentius Maximianas è contrario *tanquàm divinum auxilium amplexus est.*

Lin. 9. *Jam enim bellum Constantino indixerat.*] Anno nempè 311. Nam bellum inter Constantinum & Maxentium, non anno 312. sed præcedenti inchoatum; cùm Auctor incertus Panegyrici Constantino dicti, cap. 21. testetur, *eam expeditionem annuam fuisse;* & Eutropius lib. 10. *Id bellum quinto Constantini anno commotum esse.* At quintus Constantini annus die XXIV. Julii, anno Christi 311. absolutus est, eoque proindè anno bellum Maxentianum inchoatum. Rectè autem Lactantius: *Jam enim [Maxentius] bellum Constantino indixerat;* licèt contrà laudato loco Eutropius: *Quinto Constantinus Impe-*

vit anno bellum adversùs Maxentium civile commovit. Nam bellum illud reverà à Maxentio indictum fuisse, etiam Zosimus, lib. 2. nos docuit his verbis: *Maxentius occasiones gerendi adversùs Constantinum belli quærebat, seque dolere propter obitum patris sui simulans, cui mortis causam Constantinus præbuisset . . . .* Et Nazarius in Panegyrico Constantino Aug. dicto, cap. 9. 10. 11. & 12. illud etiam bellum Maxentio imputat, & Constantini prudentiam ad illud evitandum pluribus laudat. *Ex Pagii Criticâ Baronianâ, ad annum Christi* 312. *num.* 2.

Adde Baluzium, p. 334. col. 2. & seq.

Lin. 10. *Quasi necem patris sui, &c.*] Videatur Baluzius, p. 335. col. 1. & Cuperus, pag. 496. col. 1

Ibid. *Senem illum.*] Id est, vertente Maucroixio, senem Maximianum, de quo certè agitur, & qui aliàs pater fuit Maxentii.

Lin. 11. *Intestabilem* (vel *exitiabilem*) *&c.*] Hoc est, *detestabilem & invisam.* Edit. Oxon. anni 1680. item Cant. ad *discordiam*, quæ proximè nominatur, referendo.

Hoc est, *Detestabilem & invisum.* Ed. Ox. anni 1684. quod, si menda non sit typographica, ad *senem illum* pertinet.

Ibid. *Intestabilem.*] Leg. *detestabilem.* Vossius; item Gale, ad instar, inquit, τῷ *detestabili*, in fine cap. XLIX.

Sed *intestabilis* quoque apud Sallustium (*a*), pro detestabili & execrando legitur. Locus est: *Nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ famâ potior fuit, improbus intestabilisque videtur.*

Ibid. *Intestabilem.*] Cùm in manuscripto sit *xtabilem*, legendum censeo: *inexpiabilem finxisse discordiam.* Grævius.

Adde Baluzium, pag. 335. col. 1. & Cuperum, p. 496. col. 1.

Ibid. *Finxisse discordiam cum filio.*] Artes istiusmodi jam à temporibus Tarquinii Superbi notæ fuere; nec dissimile, quod in Vitâ Augusti apud Suetonium legitur. *Tollius.*

Confer Baluzium, pag. 335. col. 1.

Lin. 13. *Sed id falsum.*] *Nec id falsum.* Gale.

Planè contra sequentia; quod non capio. Quînam enim *sibi* verè *ac filio totius orbis imperium vindicare voluit* Maximianus Herculius, si, ex sequentibus, *id propositi habebat, ut & filio, & cæteris extinctis, se ac Diocletianum restitueret in regnum*? Utinàm ergò mentem suam explicasset vir doctissimus!

CAPUT XLIV.

Pag. 238. lin. 1. *Jam mota, &c.*] Ab anno nempè 311. ut pluribus modò notatum (*b*).

Ibid. *Inter eos.*] Obscurè dictum; pro quo planissimè Interpretes: *Inter Maxentium & Constantinum.* Confer Baluzium, pag. 335. col. 1.

Lin. 2. *Quòd responsum acceperat, periturum esse, si, &c.*] Videatur Baluzius, ibid. & Cuperus, pag. 496. col. 1. & 2.

Lin. 4. *Patris sui exercitum receperat à Severo.*] Vide Constantini Orationem ad Sanctorum cœtum, cap. 25. & Valesii Annot. ibid. *Edit. Cantab.*

Ibid. *Patris sui.*] *Maximiani.* Maucr.

Lin. 5. *Suum proprium.*] Locutio melioris Latinitatis amatoribus non prætermittenda; quippè quorum nonnullos vel de istâ numismatis, quod ante triennium Profugorum, quos vocant, nomine in hâc Trajecto cusum est, dubitare viderim, OMNES. UT. PROPRIA. VISCERA. EXCEPTI. quasi nimirùm vitiosus inesset Gallicismus. Sed ne quidem apud Latinos, ut apparet, *suus proprius* loquendi genus vitiosum fuit. Firmant sequentia exempla. Julius Capitolinus in Antonino Pio: *In suis propriis fundis vixit variè ac pro temporibus.* Lactantius lib. 5. Instit. cap. XI. *Alii* SUO PROPRIO *adversùs justos odio.* Vopiscus in Firmo: *Marius Maximus . . . Avidium . . .* non SUIS PROPRIIS *libris, sed alienis innexuit.* Imò Cicero ipse de Oratore: *Crassus* SUA QUADAM PROPRIA, *non communi Oratorum facultate;* & ad Terentiam cum possessivo pronomine primæ personæ: *Ipsa calamitas communis est utriusque nostrûm: sed culpa* MEA PROPRIA *est.* Idem tamen alibì, quod non negandum, copulam interposuit. Sic in Tuscul. Quæst. PROPRIIS ET SUIS *argumentis quaque res tractanda.*

Ibid. *De Mauris atque Italis nuper extraxerat.*] Lege, *exstruxerat.* Sic suprà, cap. XII. *Acie structâ.* Tollius.

Emendo, *contraxerat.* Gale.

Adde Cuperum, pag. 496. col. 2. & seqq. item Columbum, p. 388. col. 1.

Pag. 239. lin. 1. *Maxentiani milites prævalebant.*] Colligebam non ita diù, ex sub-

(*a*) *In Bello Jugurth.* (*b*) *Pag. præc. col.* 2.

jecto Justini loco (*a*), ubi perpetua conspicitur oppositio inter superstites Alexandri *pedites & equites*, nunquam τὸ *militibus consentiunt* Justino aliud esse posse in ejus verbis, quàm *peditibus consentiunt*, adeòque Latinos interdùm *militum* vocabulo pedestres copias ab equestribus distinctas significasse. Idque multa Livii loca similiter adstruere, viri docti ante nos observarunt. Sed proculdubiò nihil est, quod hîc *Maxentianorum militum* notationem eo modo restringat. Intelligantur ergò potiùs Maxentii copiæ pedestres & equestres simul, ex usu vocis notissimo ac vulgatissimo. *Hortatur* [*Alexander*] MILITES *suis scribere*, inquit, verbi gratiâ, Justinus, lib. 12. cap. 5. cùm non solos pedites, qui de se duriùs opinarentur, cognoscere vellet Alexander, sed equites quoque. Idem Historicus alibi (*b*): *Inde*, ait, *hostem petens* [*Alexander*] MILITES *à populatione prohibuit;* intellectis citra controversiam non solis *triginta duobus mille peditibus*, qui in Alexandri exercitu erant, sed & ejusdem *quatuor mille equitibus*, ut sequentia ostendunt. Adde nostri locum, qui capite XLV. non procul ab initio legitur, simulque Cuperum, p. 499. col. 2.

Lin. 2. *Ad utrumque paratus.*] Eventum putà peremptorium, citam mortem, aut victoriam lætam, juxta illud Horatii:

. . . . Concurritur, horæ
Momento cita mors venit, aut victoria læta.

Firmat Justini locus, lib. 6. cap. 7. *Nam ut vidêre, inter quæ, & pro quibus starent, aut vincendum sibi, aut moriendum censuerunt.* Quin & ista Ciceronis Epistola (*c*) ad Toranium luculentus est hujus loci commentarius. *Etsi, cùm ad te scriberem, aut appropinquare exitus hujus calamitosissimi belli, aut jam aliquid actum & confectum videbatur, tamen quotidiè commemorabam, te unum in tanto exercitu mihi fuisse assensorem, & me tibi, solosque nos vidisse, quantùm esset in eo bello mali, in quo, spe pacis exclusâ, ipsa victoria futura esset acerbissima, quæ aut interitum allatura esset, si victus esses, aut, si vicisses, servitutem. Itaque ego, quem tum fortes illi viri & sapientes Domitii & Lentuli timidum esse dicebant, (& eram planè; timebam enim; ne evenirent ea, quæ acciderunt) idem nunc nihil timeo, &* AD OMNEM EVENTUM PARATUS SUM. *Cùm aliquid videbatur caveri posse, tum id negligi dolebam: nunc verò, eversis omnibus rebus, cùm consilio proficî nihil possit, una ratio videtur, quidquid evenerit, ferre moderatè*, PRÆSERTIM CUM OMNIUM RERUM MORS SIT EXTREMUM.

Constantin résolu à tout ce qui en pourroit arriver. Maucroix.

Having resolved to put all to hazard. Versio Anglica.

Confer Columbum, p. 388. col. 1.

Lin. 3. *Pontis Mulvii.*] Hodiè, *Ponte-Mole.* Maucroix.

Ibid. *Mulvii.*] *Milvii.* Pagius (*d*).

Leg. *Milvii.* Editio Cantabr.

Leg. *Mylvii.* Allix.

Lin. 4. *Ad sextum Kalendas Novembris.*] Scribe, *a. d. sextum*, *&c.* Tollius.

Maxentius, ut ex Lactantio liquet, VI. Kalendas Novembris, id est, XXVII. Octobris, Imperator Romæ appellatus est . . . Suspicatus aliàs fueram (*e*), locum mendosum esse, ac legendum, *ad quintum Kalendas Novembris.* Sed locus libelli de Præfectis Urbi, VI. *Kalendas Novembris, Annius Anulinus dies* 34. *P. V.* hanc suspicionem tollit. *Pagius* (*f*).

Maxentium vicit Constantinus VI. Kalendas Novembris, auctore Lactantio. Nec longè abit Kalendarium Constantii à Bucherio editum. In eo enim ad V. Kalendas Novembris habemus: *Evictio Tyranni;* ad IV. *Adventus Divi;* si tamen *Tyranni* nomine *Maxentius* potiùs, quàm *Licinius* sit intelligendus, ut est sanè verisimillimum. *Dodwellus* (*g*).

In veteri quidem Kalendario Constantio

(*a*) *Lib.* 13. *cap.* 3. Cùm equites quoque idem fecissent, pedites indignati nullas sibi consiliorum partes relictas, Aridæum, Alexandri fratrem, Regem appellant. Quæ cùm nuntiata equitibus essent, Legatos ad mitigandum eorum animos, duos ex Proceribus, Attalum & Meleagrum mittunt, qui potentiam ex vulgi adulatione quærentes, omissâ legatione, MILITIBUS CONSENTIUNT. Tunc ad delendum equitatum cuncti armati in regiam irrumpunt; quo cognito, equites trepidi ab Urbe discedunt, castrisque positis, & ipsi pedites terrere cœperunt. (*b*) *Lib.* XI. *cap.* 6. (*c*) *Lib.* 6. *Epist. ad Famil. Epist.* 21. (*d*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 312. *num.* 3. (*e*) *In Dissert. Hypat. pag.* 163. (*f*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 306. *num.* 11. *& ad annum* 312. *num.* 4. *&* 1. (*g*) *In Dissert. Cypr.* XI. *num.* 86.

Imperante scripto, ad v. Kalendas Novembris habetur: EVICTIO TYRANNI; ad IV. verò ejusdem mensis: ADVENT. DIVI: sed hæc verba non de Maxentio & Constantino, sed de Licinio & Constantino intelligenda, ut ex Libello de Præfectis Urbi manifestum fit. In eo enim ad annum Christi CCCXII. dicitur, v. *Idus Februar.* Aradium Rufinum Præfectum Urbi creatum esse, & VI. Kalendas Novembris Annium Anulinum. Quarè VI. *Kalendas Novembris* Maxentius devictus, & alter Urbi Præfectus à Constantino renuntiatus. Neque aliter locus ille explicandus. Falluntur ergò, quicunque verba laudata Kalendarii Constantiani de Maxentio interpretanda volunt. *Pagius* (*a*).

Adde Baluzium, p. 335. col. 2. & seq.

Lin. 5. *Quinquennalia terminabantur.*] Id est, notante Maucroixio, quintus annus regni Maxentii. *Cinquième année du régne de Maxence.* Quibus ista Versionis Anglicæ consentiunt: *The 27. of October vvas novv near, vvhich vvas the Anniversary of Maxentius's coming to the Empire: and novv his fith year vvas almost out.*

Ibid. *Quinquennalia terminabantur.*] Quæ solennia die Imperii natali celebrari mos erat. *Pagius* (*b*).

Lactantius nos docuit, diem sextum Kalendas Novembris, seu diem vicesimum septimum Octobris, Imperii Maxentiani Natalem fuisse, cùm Imperatores eo die Quinquennalia & id genus festa celebrarent, quo Imperium inierant. *Idem alibi* (*c*).

Adde Baluzium, p. 336. col. 2. & Cuper. p. 499. col. 2.

Ibid. *Commonitus est in quiete.*] Proprium hoc verbum. *Moneri* enim dicuntur, quibus Deus aliquid per somnium imperat. Vide Inscript. Antiq. *Tollius.*

Adjiciantur Cuperus, p. 499. col. 2. & seqq. & Col. p. 388. col. 1. & seq.

Lin. 6. *Cœleste signum Dei.*] Mira periphrasis crucis; nisi si ita explicare lubet, in cœlo visum Constantino signum, seu imaginem crucis, ut aliqui tradidêre *. Stratagema hoc Constantini non minùs scitum, quàm illud Philippi Macedonis, quo sacrilegos Phocenses protrivit. *Tollius.*

* *Vox hic impia, quitur, atio.*

Vide quæ cap. XLVI. ad *῀* *Crevit animus*, notabimus.

Ibid. *Cœleste signum Dei.*] *Le signe adorable de la croix.* Id est, adorandum signum crucis. *Maucroixius.* Liberiore profectò paraphrasi, & quæ interpretem partium studio nimis addictum spiret.

The Divine Marck, the Signe of the Cross. Tralatio Anglica; quasi dicas, Divinum insigne, Signum crucis.

Addatur Baluzius, p. 336. col. 2. & seq.

Ibid. *Atque ita prælium, &c.*] Id est, atque deindè, vel atque posteà. Non enim Christo mens fuit, ut Constantinus prælium eo ipso tempore, quo *cœleste Dei signum* notaturus erat in scutis, committeret, adeòque si planiùs loqui oportet, inter notandum: sed notaret ut primò; posteà verò, notatis semel dictâ litterâ clypeis, præliaretur. Confer quæ superiùs observavimus, pag. 627. col. 2. item istum Spartiani locum in Severo: *Cincium Severum calumniatus est, quòd se veneno appetisset, atque ita interfecit;* pro, deindè interfecit, uti res clamat, & pridem monuit Erasmus. Vide rursùm quæ ad verba capitis XLIX. *Et sic hausit venenum*, dicemus.

Lin. 7. *Et transversâ* X *litterâ summo capite circumflexo, Christo in scutis notat.*] Hæc, inquit Baluzius, ita intelligenda sunt, ut Christi Monogramma circumflexum fuerit in capite Labari, ut videmus in nummis veteribus. *Ed. Ox. & Cant.*

Ibid. *Et transversâ* X *litterâ.*] Malim, *Et transversam* X *litteram.* Boherellus.

Distinguo, *Et transversâ* X *litterâ, summo capite circumflexo, Christo in scutis notat.* Gale.

Optimè vir perillustris correxit: *Transversa* X *littera summo capite circumflexo Christum in scutis notat.* Tollius.

Lin. 8. *Christo.*] *Christum.* Editio Aboensis; quod ego quoque legendum conjeceram.

Et fit peindre sur ses boucliers un X *avec un accent circonflexe, qui signifie Jesus-Christ.* Maucroix.

Negligentiùs dictum. Accuratè enim loquendo, circunflexâ litterâ X non *Jesus Christus*, ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ, sed ΧΡΙΣΤΟΣ tantùm, Latinè *Christus* per compendium notatur.

And ordered the letter X *vvith the letters of the name of Christ mixed in a Monogramme, to be drovvn on all their shields.* Versio Anglica.

Ibid. *Quo signo armatus, &c.*] Videatur Cuperus, pag. 501. col. 2.

Lin. 9. *Sine Imperatore.*] Sine Maxentio. *Versio Anglica.*

Lin. 10. *Pari fronte concurrit.*] *Concur-*

(*a*) *In Criticâ Bar. ad an. Ch.* 306. *num.* XI. (*b*) *Ibid.* (*c*) *Ad an. Ch.* 312. *num.* 4.

rere in mille locis pugnare, seu præliari est. Horatius v. gr. in laudatis antè versibus:

> *Militia est potior. Quid enim? Concurritur: hora*
> *Momento cita mors venit, aut victoria læta.*

Et Justinus lib. 3. cap. 5. *Itaque tantis animis concursum est, ut rarò nunquàm cruentius prælium fuerit.* Sed tamen sæpè alibì eadem vox *simul aliquò currere*, vel *citato gradu iter emetiri* valet. Ita eodem libro & capite Justinus: *Lacedæmonii quoque eò conspiratiùs ad arma concurrunt.* Et noster cap. 45. *Maximinus exercitum movit è Syriâ hyeme quàm cùm maximè sæviente, & mansionibus geminatis in Bithyniam concurrit debilitato agmine.* Accipio autem hìc *pari fronte concurrere*, pro, eâdem fiduciâ & alacritate, quâ contra te veniant hostes, obviam illis ire: ut necdùm scilicèt de pugnâ utriusque exercitûs sermo sit, qui mox tantùm his verbis inchoabitur, *Summâ vi utrinque pugnatur*, verùm propriè de motu Constantini militum, qui ipsi quoque confidenter & festinanter contra Maxentianos ex adverso procedentes procurrerint; nec sit denique hìc loci minor differentia inter *concurrere* & *pugnare*, quàm apud Justinum lib. ix. cap. 8. inter *procurrere in hostem*, & *manum conserere*, hâc pericope: *Patri mos erat etiam de convivio in hostem procurrere, manum conserere*, &c. quæ duo certè plurimùm differunt.

Lin. 11. *Et dux increpitatur.*] *Et Maxentius increpitatur.* Interpretes.

Ibid. *Velut desertor salutis publicæ.*] Ut quisque scilicèt salutem partium, quas sequitur, vocare solet salutem publicam. Atque talis *desertor* fuit posteà justissimo Dei judicio dux ille, idemque persecutor, qui cùm in acie, cui intererat, aliter rem geri quàm putabat videret, projecit purpuram, & sumtâ veste servili fugit, ac fretum trajecit, ut in exercitu pars dimidia prostrata sit, altera verò vel dedita, vel in fugam versa, quòd deserendi pudorem desertor Imperator ademisset. Eum autem sequentia tibi capite 47. *Maximinum* nominabunt.

Lin. 12. *Cùmque repentè populus Circenses enim natali suo & debitâ voce subclamat.*] Aliqua verba desunt. *Pagius* (*a*).

Locus mutilus. *Allix.*

Ita supplenda & distinguenda sunt hæc verba, *Cùmque repentè populus*, [*Circenses enim natali suo celebraverat*] &c. Edit. Oxon. & Cant.

Ibid. *Cùmque repentè.*] Legendum: *Cùm repentè.* Boherellus.

Loco miserè corrupto sic sanitatem restitui posse censebat Nic. Heinsius, si legatur: *Cunctusque repentè populus; Circenses enim natali suo edebat, unâ voce subclamat.* Grævius.

Lege: *Cùm repentè populus* [*Circenses enim natali suo edebat*] *unâ voce subclamat.* Natalis hic est dies, quo imperium susceperat, quem paulò antè *imminuisse* dixit: ubi τὸ *imminere* de proximè sequenti die accipiendum est. Sic suprà cap. 35. *Kalendis Martiis impendentibus*, dixit; id est proximè sequentibus. Die verò illo natali *quinquennalia terminata* dicit noster, id est, primum imperii quinquennium finitum: quo exacto, ludi demùm fiebant ipso die natali, qui primus alterius quinquennii sequentis. Frustrà sunt, qui vocem *quinquennalia* aliter explicant, & pro ipsâ festi solennitate capiunt. *Tollius.*

Reponebam: *Tùmque*, vel *Tuncque repentè populus, Circenses enim natali suo dabat, editâ voce subclamat Constantinum vinci non posse*; ut ex duabus vocibus *dabat*, *editâ*, nullo sensu *debitâ* ab imperito & præcipiti librario factum fuerit. *Circenses dare*, ut *Natalia dare*, Ciceroni; & *munus dare magnificentissimum*, Plinio. *Editâ* autem *voce*, sicut idem Cicero lib. 2. Tusc. *Quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit?* Firmat nativa vis verbi *subclamandi*, seu, ut alii scribunt, *succlamandi*, quod propriè *acclamare* est. Livius lib. 6. ab urbe conditâ: *Obsecro vos, ... putate me ex mediâ concione unum civem succlamare.* Idem lib. 3. *Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos.* *Circenses* porrò (supple, *ludi*) ex Anglicâ Versione sunt Hippodromi spectacula: *tde spectacles of the Hippodrome.* Adde Cuperum, pag. 501. col. 2. & Columb. pag. 389. col. 1.

Lin. 14. *Quâ voce.*] Legendum: *Hâc* vel *Eâ.* Editiones Oxon. & Cant.

Retine, *Quâ.* Boherellus.

Ibid. *Vocatis quibusdam Senatoribus*, &c.] Cuperum vide, pag. 502. col. 1.

Lin. 15. *Libros Sibyllinos inspici.*] *Le livre des Sibylles.* Maucroix; id est, Sibyllarum

(*a*) In Criticâ Baron. ad annum Chr sti 312, num. 3.

rum librum, numero singulari, contrà quàm omninò oportebat. Adi, v. gr. Lactantium de Falsâ Religione, capite 6. Rectiùs ergò Versio Anglica: *The Sibylline books*.

Ibid. *Hostem Romanorum.*] Perplexa locutio, cujus mysterium aperit Cuperus pag. 502. col. 2.

Lin. 17. *Pons à tergo ejus scinditur.*] Quin & illius jussu, si Maucroixio credendum, ut vincendi necessitas animos suo exercitui adderet. *Il fit rompre le pont après lui, afin que la nécessité de vaincre donnât plus de courage à son armée.* Sed videntur sanè sequentia plurimùm adversari: *Ipse in fugam versus properat ad pontem, qui interruptus erat*; cùm nullo modo verisimile sit, Maxentium aliâ de causâ ad eum pontem, elabendi gratiâ, properasse, quàm quia non interruptum credebat. Quod si reverà probabile, non interrumpi ergò jusserat. Confer tamen disputantem in utramque partem Cuperum, pag. 502. col. 2.

Lin. 18. *Et manus Dei supererat aciei.*] Locus malè affectus: quod vel ipsæ liberiores Interpretum versiones non leviter monent.

Mais Dieu favorisoit Constantin. Maucroix. Hoc est, sed Deus favebat Constantino.

And the hand of God appeared over the Armies. Tralatio Anglica. Ad verbum, & manus Dei apparuit super exercitus.

Legendum fortè: *Et manus Dei suberrat aciei.* Id est, sese hùc & illùc per pugnantium ordines extendit, vim suam latenter contra Maxentii milites exerens. *Acies* enim sæpè pugna, seu prælium est. Cicero ad Torquatum (*a*): *Nam etsi quem exitum acies habitura sit, divinare nemo potest, tamen & belli exitum video.* Et 2. Tuscul. *Non sentiunt viri fortes in acie vulnera. Suberrare* autem *aciei*, ut apud Claudianum *suberrare montibus*, his versibus:

> *Indigetes fluvios Italis quicunque suberrant*
> *Montibus, Alpinasque bibunt de more pruinas.*

Adde Columbum, p. 389. col. 1.

Ibid. *Maxentianus proterretur.*] Scilicèt, miles. Malim tamen plurali numero, *Maxentiani proterrentur.* Tollius.

Ibid. *Maxentianus,*] Imò, *Maxentiana.* Acies nempè. *Boherellus.*

Ibid. *Proterretur.*] *Proteritur.* Gale.

Maxentius was beat. Burneti versio; ut planè videatur utramque Manuscripti vocem hoc pacto emendasse: *Maxentius proteritur.*

Addantur Cuperus, pag. 503. col. 1. & Col. p. 389. col. 1.

Pag. 240. lin. 4. *Litteras deprehendit.*] Inter Maxentii chartas scilicèt: *Among Maxentius es Papers he found Maximins letters.* Versio Anglica.

Lin. 5. *Statuas & imagines invenit.*] Imperatorias nempè, quas Maximinus Maxentio miserat. *Eadem.*

Adde quæ nos suprà de *statuarum & imaginum* discrimine partim diximus, partim indicavimus, pag. 674. col. 1.

Ibid. *Senatus Constantino virtutis gratiâ primi nominis titulum decrevit, quem sibi Maximinus vindicabat.*] Quòd Cæsar ante Constantinum creatus fuisset. *Pagius* (*b*).

The Senat did Constantine the honour to order his name to be put first in order, before the other Emperours. Anglica Versio, hoc sensu: Senatus in Constantini honorem decrevit, ut ejus nomen cæterorum Imperatorum nominibus præponeretur. Putà, in edictorum præfatione.

Non video ego, ut ingenuè dicam, quâ ratione eum sensum Latina verba ferant. Corrigerem igitur libenter: *Senatus Constantino, virtutis gratiâ, primi Numinis titulum decrevit, quem sibi Maximinus vindicabat*, hoc est, titulum, seu epithetum *Maximi*, quod à Maximino usurpabatur, & una semper fuit è præcipuis Jovis appellationibus; ut in posterum nempè Constantinus haud simpliciter *Imperator*, sed *Imperator Maximus*, & *Constantinus Maximus* vocaretur. Firmat finis capitis, ubi non, *Cognito deindè Senatûs decreto sic exarsit* [*Maximinus*] *dolore, ut inimicitias apertè profiteretur*, [*&*] *convicia jocis mixta adversùs Imperatorem Primum*, vel *Primi Nominis, diceret*, reperies, sed *adversùs Imperatorem Maximum.* Firmant secundò non paucæ inscriptiones Gruterianæ collectionis (*c*), quas Romani in Constantini honorem post debellatum Maxentium in publico proposuerunt. Ista, putà, Arcûs Constantini, qui etiamnùm Romæ visitur.

IMP. CÆS. FL. CONSTANTINO MAXIMO,
P. F. AUGUSTO. S. P. Q. R.

(*a*) *Epist. lib. 8. Ep.* (*b*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi 312, num. 13.* (*c*) *Pag.* CCLXXXII.

Firmat denuò, quòd non tantùm memorata appellatio, *Maximus*, unus ex Jovis titulis per ea tempora extiterit, ut Maximini rescriptum ad civitatum decreta contra Christianos (*a*), & innumeræ insuper Inscriptiones testantur, sed quòd iisdem etiam temporibus Jupiter primum Numen Romanorum fuerit, ut Inscriptiones quoque mille locis ostendunt. Firmat denique, quòd cùm in antecedentibus Galerium Maximianum noviès sibi *Maximi* titulum arrogare viderimus (*b*), *Germanicus Maximus*, *Ægyptiacus Maximus*, *Thebaïcus Maximus*, & sic de reliquis, nihil credibilius sit quàm Maximinum, Galerii exemplo, idem sibi epithetum tali aliquâ ratione vindicasse, vel simpliciter etiam *Maximi* titulum affectasse. Consulant eâ de re Numismata, qui possunt. Addantur prætereà Cup. p. 503. col. 1. & Col. p. 389. col. 1.

Ibid. *Senatus Constantino virtutis gratiâ primi nominis titulum decrevit.*] Indè pro auctoritate egit cum Maximino Constantinus. *Dodwellus* (*c*).

Postquàm Constantinus decreto Senatûs primi nominis titulum accepit, quem sibi Maximinus arrogabat, quòd Cæsar ante Constantinum creatus fuisset, pro auctoritate egit cum Maximino, qui ideò illas ad Sabinum litteras hoc anno (312) scribere coactus est, quas Baronius in annum sequentem perperàm confert. *Pagius* (*d*).

Lin. 6. *Ad quem victoria liberatæ urbis cùm fuisset adlata, &c.*] Id est, ni fallor, ad quem cùm liberatæ urbis Romæ nuntius, hactenùsque victricis, quòd quam victoriam Constantinus de Maxentio reportaverat, populus Romanus suam duxerat, fuisset allatus, haud aliter accepit Maximinus, quàm si ipse victus fuisset. Reverà enim eam victoriam gavisi tandem solidèque Romani, tanquàm ipsimet vicissent. Hinc in antecedentibus: *Confecto tandem acerbissimo bello; cum magnâ Senatûs populique Romani lætitiâ susceptus Imperator Constantinus.* Planum certè *adlatam victoriam*, allatum de reportatâ victoriâ nuntium eleganter significare; satisque agnoverunt Interpretes, etsi quomodò *liberatæ urbis victoria* afferri verè potuerit, cùm non verè ipsa, sed è contrario Constantinus adversùs illam & Maxentium pugnans vicisset, haud explicuerint.

La nouvelle de ce grand évenement ayant été portée à Maximin. Maucroix. Id est, cùm magni illius eventi nuntius allatus fuisset ad Maximinum.

who was as much struck with the news that was broughe to him of Romes being thus freed from tyranny, as of it had been a defeat given himself. Versio Anglica. Hoc est, qui [Maximinus] cùm ad eum nuntius de Româ Tyranni imperio liberatâ fuisset allatus, non aliter accepit, &c.

Lin. 7. *Non aliter accepit, quàm si ipse victus esset.*] Maximinus, postquàm nuntium de Maxentio debellato accepit, maximoperè doluit. *At ille*, inquit Eusebius lib. 9. cap. 9. *his rebus compertis, primùm quidem, utpotè Tyrannus, graviter ingemuit. Posteà verò, &c.* Pagius (*e*).

Lin. 9. *Adversus Imperatorem maximum diceret.*] Nota benè. Nam, ut antè collegimus, in Constantini igitur gratiam decretum verè novèque fuerat à Senatu, ut in posterum *Imperator Maximus* cognominaretur. Ita enim potiùs τὸ *Maximus*, cum majusculâ M ab initio, quàm, ut vulgò, cum minori scribendum putem. Cætera quæ hùc pertinere possint, jam recenter dicta sunt.

CAPUT XLV.

Pag. 240. lin. 1. *Constantinus rebus in urbe compositis, hyeme proximâ Mediolanum contendit.*] Maxentium vicit Constantinus VI. Kal. Novembr. auctore Lactantio, De mort. pers. cap. 44. [Is autem dies vulgò vigesimus septimus Octobris vocitatur.] Ita ut Romam Octobris XXIX. ingressus fuerit Constantinus. Indè duos menses Romæ non explevit. [Nam] de Maxentio & Constantino ita Nazarius (*f*): *Quicquid mali sexennio toto dominatio feralis inflixerat, bimestris ferè cura sanavit.* Convenit etiam lex Constantini in Codice Theodosiano, quam Romæ edidit sub initium Decembris, sed Româ statim discessurus. *Dodwellus* (*g*).

Cùm Nazarius in Panegyrico, quem Constantino dixit, cap. 23. scribat, quidquid mali factum fuisset, bimestrem ferè curam sanasse, patet, anni insequentis initio, rebus urbanis constitutis, Româ Mediolanum perrexisse, ut Licinio Constan-

(*a*) Ἐκεῖνος ὁ ὕψιστος καὶ μέγιστος Ζεύς; Altissimus ille & Maximus Jupiter. *Apud Eusebium, lib. 9. Hist. cap. 7.* (*b*) *Pag. 705. col. 1.* (*c*) *Diss. Cypr. XI. num. 6.* (*d*) *In Crit. Bar. ad an. Ch. 312. nu. 13.* (*e*) *Ibid.* (*f*) *In Paneg. Constantini.* (*g*) *Diss. XI. Cypr. num. 86.*

tiam sororem suam in matrimonium daret. Dico, sequentis anni initio, quia l. 1. Codic. Theod. *De censu*, dicitur: *Dat.* xv. *Kalend. Feb. Rom. Constantino A.* iv. *&* *Licinio* iii. *Coss.* anno sc. 313. Mense itaque Januario adhuc Romæ erat Constantinus, nisi loco *Dat.* legendum sit cum aliquibus editionibus *PP*. *Pagius* (*a*).

Constantinus rebus in urbe compositis, hieme proximâ (anni scil. cccxiii.) *Mediolanum contendit*, ponit idem Pagius alibi (*b*), eisdemque, ut apparet, insistens hypothesibus. Sed, quod primò notandum, non ideò tamen sibi ipsi perpetuo constitit vir clarissimus, ut hæc illius verba ad dictum annum, num. 2. testantur: *Constantinus sub finem anni præcedentis* (312) *vel currentis* (313) *initio Mediolanum venit, & Constantiam sororem Licinio in matrimonium collocavit*. Deindè verò, non ita tantùm, quo potiùs tempore Constantinus post reportatam de Maxentio victoriam Mediolanum profectus fuerit, dubitavit propriè Pagius: sed videntur omninò postulare, cùm victoria illa *ad sextum Kalendas Novembris* reportata, tum Nazarii locus, *Quicquid mali sexennio toto dominatio feralis inflixerat, BIMESTRIS FERE CURA SANAVIT*, atque ista denique nostri locutio *hyeme proximâ*, cujus facilè sensus esse possit, cùm hyems proximè instaret, ut statuamus, Constantinum medio circiter Decembri ex urbe Româ Mediolanum contendisse. Præsertim, cùm, verbi gratiâ, Parisiensis editio Codicis Theodosiani, apud Nivellium anno 1586. vulgata, nullo modo legem primam De Censu *datam* fuisse Romæ præ se ferat, sed simpliciter *propositam*, in hunc modum:

Imp. Constantinus A. ad populum. Quoniam tabularii civitatum per conclusionem potentiorum sarcinam ad inferiores transferunt, jubemus, ut quisquis se gravatum probaverit, suam tantùm pristinam professionem agnoscat, &c. PP. (id est, *Proposita*) xv. *Kal. Feb. Rom. Constantino A. III. & Licinio III. Coss.* Quod æquè certè fieri potuit absente Româ Constantino, & Mediolani versante, ac si reverà Romæ præsens fuisset. Adde Baluz. pag. 337. col. 2. & seq.

Ibid. *Mediolanum contendit.*] Sub hujus anni (313) Consulibus [Constantino Imp. 3. Licinio Imp. 7.] Constantinum [adhùc] mense Martio Mediolani fuisse, constat ex lege 1. De bonis *vacantibus*, ibidem vi. Id. Mart. datâ, quæ refertur in Codice Theodosiano. *Pagius* (*c*).

Lin. 2. *Eòdem Licinius advenit, ut acciperet uxorem.*] Constantiam nempè, quam Constantius Chlorus, Constantini pater, ex Herculii privignâ Theodorâ sustulerat, eamque proindè Constantini sororem ex patre; quin & Licinio jam antè desponsam, uti suprà capite 43 memoratum his verbis: *Maximinus tamen ut audivit Constantini sororem Licinio esse desponsam, &c.*

Decembri, ut existimo, ineunte, Mediolanum venit, nuptiarum causâ, Licinius. *Dodwellus* (*d*).

Id ego potiùs sequentis anni initio accidisse censuerim. Sed, utcunque sit, cùm semel feliciter, ut ex hoc capite & quadragesimo octavo discimus, Constantinus & Licinius apud Mediolanum nuptiarum ergò convenissent, universa illi obiter eo loco, quæ ad commoda & securitatem publicam pertinerent, in tractatu habuerunt; atque hæc, inter cætera quæ videbant pluribus hominibus profutura, ordinanda esse in primis crediderunt, ut darent & Christianis & omnibus liberam potestatem sequendi religionem, quam quisque voluisset.

Constantinus deindè Mediolano [labente adhùc anno 313] digressus, in Galliam & ad inferiorem Germaniæ limitem, ubi *Treveris*, reversus est, ac Francorum & Barbarorum ad Rhenum transitum inhibuit, repressitque, ut testatur Auctor incertus Panegyrici Constantino dicti cap. 21. . . . Hincque, ut observat Gothofredus in Chronologiâ Codicis Theodosiani, Treviris posteà datæ ab eo plures Constitutiones hoc anno mensibus Novembris & Decembris. Licinius verò Mediolano *ad Illyricum* reversus est, ut habet Anonymus Valesianus. *Pagius* (*e*).

Lin. 4. *Hyeme quàm cùm maximè sæviente.*] Fallor, an hæc lectio corrupta, & pro eâ legendum, vel simpliciter, *hyeme quanquàm maximè sæviente*; vel unâ voce ampliùs, quæque à MS. codice suggeritur, *hyeme, quanquàm cùm maximè sæviente*. Cogitent docti. Explicant ut benè sanam, Cuperus, pag. 503. col. 1. & Columbus, pag. 389. col. 1.

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 312. *num.* 13. (*b*) *Ibid. ad annum Christi* 314. *num.* 3. (*c*) *Ibid. ad annum Christi* 313. *num.* 2. (*d*) *Diss. Cypr.* xi. *num.* 86. (*e*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 313. *num.* 3.

Ibid. *Mansionibus geminatis.*] Quid olim *mansiones* fuerint, attigimus suprà, pag. 670. col. 1. & 2. & tradunt suprà pleniùs laudati modò viri clarissimi, pagg. 389. col. 1. & 503. col. 2.

Lin. 5. *In Bithyniam concurrit.*] Puto: *in Bithyniam accurrit.* Grævius.

Lege: *in Bithyniam procurrit.* Tollius. Sed à nostro τῷ *concurrere*, pro *in unius aut plurium comitatu procurrere, festinatoque plùs minùs gradu vel itinere progredi*, usurpatum esse, jam suprà (*a*), credo, evicimus. Et hic locus capitis 25 confirmare possit, *admonentes eum periculi, quod universi milites, quibus invitis ignoti Cæsares erant facti; suscepturi Constantinum fuissent, atque ad eum concursuri alacritate summâ, si venisset armatus.*

Lin. 9. *Transjecto protinùs freto.*] Thraciæ nimirùm, uti rectè supplevit Versio Anglica: *having crost the straits of Thrace.* Vulgò *Bosphorus Thracius* nuncupatur.

Lin. 10. *Ad hujusmodi casus.*] Baluzium vide, pag. 338. col. 2.

Pag, 241. lin. 1. *Nec tamen quicquam vis aut promissa valuerunt.*] Locus non malè forsàn pro mutilo habitus à Columbo, pag. 389. col. 1.

Lin. 3. *Per quos fuit spatium nuntios litterasque mittendi ad Imperatorem.*] Diverso modo acceperunt Interpretes. Gallicus nempè, ac si ita Cecilius noster scripserit: *per quos satis fuit spatii ad mittendum nuntios litterasque Licinio.* (*Il y avoit déja onze jours que la ville étoit assiégée, terme suffisant pour donner avis à Licinius des choses qui se passoient.*) Anglicus verò quasi Auctoris verba sint: *quos quidem dies Maximinus ad hoc obsessis præfiniverat, ut per eos Imperatorem de suo & Bysantii statu monerent.* (*they had eleven days assigned them, for advertising the Emperour.*) Eligant ex istis sensibus eruditi quem maluerint. Sed verius, opinor, est, quia apud nostrum ne minima quidem mentio istiusmodi spatii Bysantinis à Maximino concessi reperitur, sententiam esse, Bysantinos per undecim dies obsidionis, quâ undiquè Maximini exercitu circumfuso pressi sunt, haud simpliciter spatium habuisse nuntios litterasque mittendi ad Licinium, sed reverà viam invenisse, quâ id vel invito Maximino præstarent, ut se proindè post id temporis non præter omnem Licinii notitiam expectationemve Maximino dediderint.

Lin. 4. *Cùm milites non fide sed paucitate diffisi.*] Cujus *fide*, vel *paucitate*? Videtur vox *præsidii* deesse, vel aliquis tandem similis genitivus in hunc modum: *cùm milites non præsidii fide, sed paucitate diffisi.*

Pro *diffisi*, lego *defecti.* Gale.

Lin. 5. *Hinc promovit Heracleam.*] Maximinus scilicèt, quanquàm id nomen ab ipso ferè capitis initio sit repetendum. *Heracleam* autem, Heracleam Thraciæ intellige, quæ mox aliâ appellatione *Perinthus* vocabitur. Ptolemæus, Πέρινθος, ἤτοι Ἡράκλεια, *Perinthus, aut Heraclea.* Incertus Poëta:

> . . . *quæ magna Perinthus*
> *Antè fuit, priscum mutavit Heraclea nomen.*

Confer dicenda infrà.

Lin. 6. *Festinato itinere.*] Non absimili locutione Plinius in Panegyrico: *festinatis honoribus amplificat atque auget*; simillimâ verò Jo. Frid. Gronovius, vir summus, (*b*) *Usum ait necessariò magis quàm consultò festinatâ navigatione*, cùm videlicèt hunc locum Dictyos Cretensis ex ingenio & manu scripto simul codice emendasset: *Legati paucis diebus ad Trojam veniunt; neque tum Alexandrum in loco offendêre. Eum namque properatione navigii inconsultè usum, &c.* Quin videri haud immeritò possit Justinus ex plenâ phrasi, *festinato itinere*, concisè *festinatò* dixisse, his verbis (*c*): *Pœnitere deindè dimissi Demetrii* [*Phrahatem*] *cœpit: ad quem retrahendum cùm turmas equitum* FESTINATO *misisset, Demetrium, &c.* qui nempè alibì (*d*) eodem sensu *citato itinere miserunt*, scripserit.

Lin. 7. *Acceptâ in deditione Perintho.*] Id est, Heracleâ; sic enim vocata Heraclea Thraciæ ad differentiam aliarum ejusdem nominis urbium, ut notat Valesius ad lib. 22. Ammiani. *Pagius* (*e*).

Confer adstipulantes suprà, Baluzium, p. 339. col. 1. & Cuperum, pag. 504. col. 1. Adde quoque Maucroixii tralationem: *Cependant Maximin s'empare d'Heraclée.*

Ibid *Acceptâ in deditione.*] Corrige, ut suprà aliquotiès, *in deditionem.* Tollius; item Boherellus.

Suadent certè infinita exempla. Puta; hæc Justini. Lib. 12. cap. 6. *Dahas in dedi-*

(*a*) *Pag. 736. col. 1.* (*b*) *In Observ. Script. Eccl. cap. 25. pag. 274.* (*c*) *Lib. 38. cap. 10.* (*d*) *Lib. 5. cap. 8.* (*e*) *In Crit. Bar. ad an. Ch. 314. num. 3.*

tionem accepit. Ibid. cap. 7. *Omnes ejus loci gentes in deditionem accipit*; & cap. 9. *Hiacensanas Sileosque . . . . in deditionem accepit.*

Lin. 8. *Processit ad mansionem millia decem & octo.*] Id est, ordinante verba Maucroixio: *processit millia decem & octo ad mansionem*; [*Il s'avance six lieues au devant de l'ennemi*] quo etiam modo construenda esse judicaveram. Verùm dubitabam ampliùs, annon fortè post vel ante *mansionem*, adjectivum numerale *primam* in hunc aut similem modum supplere oporteat, *processit ad primam mansionem millia decem & octo.* Sequitur quippè proximè cum secundo numerandi adjectivo, *Nec enim poterat ulteriùs, Licinio jam secundam mansionem tenente.* Viderint eruditi viri: nihil affirmo.

Ibid. *Millia decem & octo.*] *Six lieues.* Maucroix; ad verbum, sex leucas: cui proindè singulæ leucæ ex tribus veterum milliaribus constant.

Ibid. *Milia.*] Ita ubique, quantùm quidem ex Baluzii editione colligere est, scheda vetus, non *millia*; quod iis favet, qui cum Varrone, Eutropio, & aliis, vocem *miles* à *mile* isto, v. gr. pacto deducunt: *Mile pugnatores delegit, quos à numero milites appellavit*; Eutropius lib. 1. de Romulo: clariùs autem Isidorus lib. 9. cap. 3. *Miles dictus, quia mile erant antè in numero uno, vel, quia unus est ex mile electus.*

Lin. 9. *Licinio jam secundam mansionem tenente distantem millibus totidem, qui collectis, &c.*] Ita hodiè post Vossium Baluzius, qui priùs scilicèt cum MS. codice in Auctoris verbis, *Licinio jam secundâ mansione tenente, destante militibus totidemque collectis*; nisi quòd idem pauló post, ex conjecturâ, in Erratorum Indice legendum monuerat: *Licinio jam secundam mansionem tenente distantem millibus totidem, atque collectis*; undè mox Sparkius in primâ editione Oxoniensi: » Legit vir reverendissimus [Vossius], *Licinio jam secundam mansionem tenente, distantem millibus totidem, qui, &c.* quæ emendatio Baluzianâ distinctior videtur. « Porrò Vossianam quoque Columbus in editione Aboensi secutus est; & quantùm ad veterem scripturam, en quid ampliùs viri docti ejus loco ediderint, aut ad eamdem notaverint.

Ibid. *Licinio jam secundâ mansione tenente.*] *Licinio jam secundam mansionem tenente.* Pagius (a).

Ibid. *Licinio jam secundâ mansione tenente.*] Lege: *Licinio jam secundâ mansione tendente*; hoc est, castra metante. Suetonius in Galbâ 12. *Cn. Dolabellæ, juxta cujus hortos tendebat, proniorem.* Virgilius:

> *Hîc Dolopum manus, hîc sævus tendebat Achilles.*

Notissima est hæc verbi notio, & maximè propria apud omnis generis Scriptores. Grævius.

Ibid. *Tenente, destante.*] Locus mutilus. *Allix.*

Ibid. *Destante militibus totidemque collectis, &c.*] Locus corruptus est. *Pagius* (b).

Ibid. *Militibus totidemque . . .*] Lego: *millibus tot, idemque collectis, &c.* Gale.

Adde Baluzium, pag. 339. col. 1. Cuperum, pag. 504. col. 1. & Columbum, pag. 389. col. 2.

Lin. 10. *Collectis ex proximo quantis potuit militibus.*] *Quantis potuit*, Græco more, pro *quantos potuit*; scilicèt colligere. *Tollius.*

Lin. 13. *Ille.*] *Maximinus.* Versio Anglica.

Ibid. *Ipse,*] *Licinius.* Maucroix.

Lin. 14. *Sparsi enim milites.*] Licinii nimirùm, supplentibus ambobus Interpretibus.

Lin. 15. *Adunari omnes.*] Ut suprà, pag. 664. col. 2. *In civitatibus urbanæ ac rusticæ plebes adunatæ*; quod ex Plinio & Justino illustravimus. Addimus nunc ex eodem Justino sequentia exempla. Lib. 2. cap. 12. *Adunatæ omnis sociorum classis.* Lib. 7. cap. 1. *Adunatis gentibus variorum populorum.* Lib. XI. c. 5. *Adunato deindè exercitu naves onerat.*

CAPUT XLVI.

Pag. 241. lin. 1. *Propinquantibus ergò exercitibus.*] Sic initio cap. 24. *Jam propinquavit illi judicium Dei*; ad quem locum vide sis Notas, pag. 668. col. 1.

Lin. 2. *Ut si victoriam cepisset.*] Hoc est, vertente Maucroixio, reportasset: *S'il remportoit la victoire.*

Optimè. Quid aliud enim *victoriam capere* esse possit, quàm, ut vulgò Latini locuti sunt, reportare, adipisci, consequi? Sed quis interim, præter nostrum, *victoriam capere* usurpavit? Nam nullum mihi uspiàm exemplum observatum.

(a) Ibidem. (b) In Criticâ Baron. ad annum 314. num. 3.

Lin. 4. *Quiescenti.*] *En songe.* Maucroix. Id est, in somniis. Quò hic Justini locus pertinet (*a*): *Post hæc (Cambyses) per quietem vidit fratrem suum Smerdim regnaturum. Quo somnio exterritus*, *&c.*

In his sleep. Versio Anglica. Hoc est, dormienti. Præferam. Non simpliciter, quia proximè sequetur, *Discusso deindè somno*: sed præcipuè, quoniam etsi multa per quietem videre soleant homines somniando, non indè tandem, propriè loquendo, quiescere, somniare est, sed dormire. Cicero, verbi gratiâ, Verr. 6. *Eò cùm venio, Prætor quiescebat.* Confer elegantissimum locum Lactantii (*b*): *Corpus enim, vigilante sensu, licèt jaceat immobile, tamen non est quietum, quia flagrat in eo sensus, & vibrat ut flamma, & artus omnes ad se astrictos tenet. Sed postquàm mens ad contemplandas imagines ab intentione traducta est, tunc demùm corpus omne resolvitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cœcâ, cùm cogentibus tenebris secum tantummodò esse cœperit, dum intenta est in ea, de quibus cogitat, repentè somnus obrepit, & in species proximas sensim ipsa cogitatio declinat. Sic ea, quæ sibi ante oculos posuerat, videre quoque incipit. Deindè procedit ulteriùs, & sibi avocamenta invenit, ne saluberrimam quietem corporis interrumpat.*

Lin. 5. *Deum summum.* Hoc epitheto, cùm de vero Deo agitur, vix quidquam frequentius in indubitatis Lactantii lucubrationibus. Hinc suis locis: *vim potestatemque summi Dei* (*c*); *hominem præclarâ quâdam conditione à summo Deo esse generatum* (*d*); *neque tamen ei debitum cultum tanquàm summo patri redditum* (*e*); *esse summi Dei filium, qui sit potestate maximâ præditus* (*f*); *Sibyllam Erythræam carmen suum à summo Deo fuisse exorsam* (*g*); *sic à principio processisse dispositionem summi Dei, ut esset necesse, &c.* (*h*); *Deum summum ad restituendum justitiæ domicilium, & ad tutelam generis humani Constantinum excitasse* (*i*); *illum providentiam summæ divinitatis ad fastigium principale provexisse* (*l*): denique, ne te nimia exemplorum satietas capiat: *hominem, ni summum Deum per eum, qui missus est, cognoverit, pœnas daturum* (*m*). At, quod aliquâ dignum est observatione, idem epithetum in hoc opusculo non minùs frequenter, si voluminis ratio habeatur, invenitur. Nam capite 1. *Scirent quatenùs virtutem ac majestatem suam in . . . delendis . . . nominis sui hostibus Deus summus ostenderet*; nostro verò, *oraret Deum summum*; & quadragesimo septimo, *eos Deus summus jugulandos subjecit inimicis.* Quin hæc enim, inter alia, Lactantium istius quoque libelli parentem esse suadeant, dubitari non potest.

Pag. 242. lin. 1. *Cùm surgere sibi visus esset, & cum ipso, qui monebat, adstaret, tunc docebat eum, quomodò & quibus verbis esset orandum.*] Hujus loci, qui à multis forsitàn pro benè sano habitus est, duas video proponi emendationes ab eruditis viris: unam unius tantùm litteræ; alteram verò, ex pluribus simul emendationibus constantem.

Corrigo: *Cùm surgere sibi visus esset, & cùm ipse, qui monebat, adstaret, tunc, &c.* Boherellus.

Lege: *Consurgere sibi visus est, & cum ipso, qui monebat, adstare. Tunc*, quæque posteà. *Tollius.*

Nos primam, vel eo nomine, quòd veteris codicis lectionem levissimè immutat, alteri longè præferendam esse, arbitramur.

Lin. 3. *Notarium, &c.*] Hoc est utrique Interpreti, unum ex iis, qui Licinio à secretis erant: *Un de ses Sécretaires.* Maucroix. *One of his Secretaries.* Versio Anglica. Adde Columbum, p. 389. col. 2.

Lin. 4. *Asciri.*] Id est, adhiberi. Aliàs & *accersiri*, vel *acciri* legi possit. *Tollius.*

Ibid. *Summe Deus, te rogamus, &c.*] Triplicem hujus orationis compellationem, *Summe Deus*, cæteris hujus tractatûs locutionibus, quæ ipsum Lactantio vindicare possunt, col. præc. non adjecimus, quoniam hæ compellationes ne hominem quidem propriè, sed Angelum Auctorem habuisse censendæ sunt, ut ex antecedentibus liquet. Addantur Columbus, pag. 389. col. 2. tum Baluzius, pag. 339. col. 1.

Lin. 9. *In libellis pluribus.*] Ut schedula nempè, quâ quis paucissimis verbis in foro, vel templorum valvis proponit se quidpiam invenisse, eique, cujus est redditurum, *libellus* vocatur ab Ulpiano in Digestis (*n*): *Solent plerique etiam hoc facere, ut libellum proponant continentem invenisse, & redditurum ei, qui desideraverit.* Neque verò multò amplior, aut non multò certè amplior hujus capitis oratione, *libellus repudii*, βιβλίον ἀποστασίου, de quo apud Matthæum Dominus noster

(*a*) *Lib.* 1. *cap.* 9. (*b*) *In de Opificio Dei, cap.* 18. (*c*) *Lib.* 4. *Inst. cap.* 4. (*d*) *Ibid.* (*e*) *Ibid. rursùm.* (*f*) *Ibid. cap.* 6. (*g*) *Ibid.* (*h*) *Ibid. cap.* 10. (*i*) *Lib.* 7. *cap.* 27. (*l*) *Ibid.* (*m*) *In Epitome, cap.* 12. (*n*) *Lib.* 47. *Tit.* 2. *L.* 43. §. 8.

cap. 19. comm. 7. quandòquidem *repudii libellus* duodecim tantùm versibus, haud pluribus, inquam, nec paucioribus debuit conscribi, ut ex Rabbinis à Lightfooto ad Matth. 5. 31. laudatis, cognoscere est. Adde Columbum, p. 389. col. 2.

Ibid. *Et per Præpositos Tribunosque mittuntur, ut suos quisque milites doceat.*] Audio. Sed ad quosnam mittebantur, qui postea & confestim ex acceptis memoratæ orationis exemplaribus suos quisque milites Deum summum orare docerent? Nam de hujusmodi hominibus altissimum in receptâ lectione silentium est. Omninò vel dicendum aliquid deesse, quale sit, verbi gratiâ, *ad Centuriones*, isto pacto, *& per Præpositos Tribunosque mittuntur ad Centuriones, ut suos quisque milites doceat*, si *per Præpositos Tribunosque mittere*, ex vulgatissimo loquendi usu, *Præpositorum Tribunorumque operâ mittere* significat. Vel, quod malim, ponendum, sicut Justino lib. 8. cap. 3. *per regna mittere*, & Latinis alibì, *per plateas & quadrivia mittere*, idem prorsùs, atque ad regna mittere, vel ad singulas plateas & singula pariter quadrivia mittere sonant: ita hîc loci *per Præpositos Tribunosque mittere*, propriè esse ad singulos cùm Præpositos, tùm Tribunos mittere, ut qui militum Præpositi Tribunique erant, eorumdem doctores, quòd ad illam precationem attinet, fierent. Neque sanè aliter Interpretes acceperunt.

Que l'on distribuë aux Colonels & aux Capitaines, pour l'apprendre à leurs soldats. Maucroix. Ad verbum, quæ [precationis exemplaria] Præpositis Tribunisque distribuuntur, ut eam suos quisque milites doceat. *Which were sent aboul to all the Officers, &c.* Anglica Versio. Ad verbum etiam, quæ quidem precationis exemplaria ad omnes Præfectos missa sunt.

De Præpositis porrò & Tribunis, quid differant, tum quid eorumdem nomina valeant, videantur Cuperus, pag. 504. col. 1. & Columbus, p. 389. col. 2.

Lin. 10. *Crevit animus, &c.*] Non minùs egregium hoc Licinii stratagema, atque illud, de quo suprà, Constantini. Eodem fermè astu usus est Sertorius, apud Plutarchum; nec Scipionis in templum Jovis secessus, aut Numæ ad Deam Egeriam aditus diversi sunt generis. *Tollius.*

Sed undè constat Tollio, neque Constantinum, neque Licinium ea verè somniasse, quæ professi sunt, ut pro meris stratagematibus habenda sint? Num ipse, ut olim Josephus in Ægypto, *Tzophnathpahaneach* est? Id est, vertente Mattathiade (*a*), κρυπτῶν εὑρετής? At Deum somnia vel ipsis Gentilibus immittere, agnoscebat Jacobi filius Josephus (*b*); quod non videtur Tollius admittere.

Lin. 11. *Statuit Imperator prælium diei Kalendarum Maiarum.*] Quis Imperator? Licinius, an Maximinus? Maximinum Versio Anglica disertissimè nominat: *Maximin resolved to give battel on the first of May.* Neque etiam de alio intelligendæ editiones Oxonienses & Cantabrigiensis in subjiciendâ paulò post annotatione. Sed quid planius, cùm de Licinianis militibus proximè præcesserit: *Crevit animus universis victoriam sibi credentibus de cœlo nuntiatam*, quàm rectà pertinere subsequentia verba, *Statuit Imperator*, ad eorum Imperatorem Licinium? Præcipuè, cùm quæ paucis abhinc versibus legentur, apertè ponant, Maximinum neutiquàm die ipso Kalendarum Maiarum pugnare voluisse, sed uno die citiùs, &, ut cum nostro loquar, *pridiè*. Fateor interim, rem, si aliundè spectetur, non omni prorsùs carere difficultate, sed quæ non sit insolubilis, ut patebit è sequentibus.

Ibid. *Diei Kalendarum Maiarum.*] Lege: *inire die*, seu potiùs *in diem Kalendarum Maiarum.* Tollius.

Quod putat in ipsâ suæ Notæ clausulâ Columbus, p. 389. col. 2. ferri utcunque posse, *statuere alicui diei prælium*, ἀντὶ τοῦ *constituere in illum diem prælium*, adeò mihi non displicet, ut valdè affine credam loco capitis XXXVIII. ubi Gothi Maximiano se tradidisse dicuntur *malo generis humani*, pro *in malum*, ut palàm est: *au grand intérêt de l'Empire.* Maucroix. Nil itaque hîc interpolandum censeam. Galli dicerent: *Il résolut la bataille pour le premier jour de Mai.* Aliorsùm tamen abire Cuperum, pag. 504. col. 2. & suæ quoque Notæ initio Columbum, p. 389. col. 2. dissimulare nec volumus, nec debemus.

Ibid. *Diei Kalendarum Maiarum.*] Quo die factus est Imperator anno 305. à quo cùm octo jam anni effluxerint, robur exindè accedit iis, quæ suprà dicta sunt de tempore, quo periit Diocletianus. *Edit. Oxon. & Cantabr.* addente etiam postremâ: Vide Annotationes Valesii in lib. 8. Eusebii Eccles. Hist. cap. ult.

(*a*) *Lib.* 2. *Ant. cap.* 3. (*b*) *Gen.* XLI. *comm.* 25. 28.

Sed malè certè, (vel si cætera, de quibus jam non ago, benè habeant) quòd memoratis editionibus, & Baluzio ipsi antè illas (*a*), *Imperator* in his verbis, *Statuit Imperator*, Maximinus est. Potiùs enim Licinium intelligendum esse, paulò antè probavimus, & porrò ostendemus.

Lin. 12. *Quæ octavum annum nuncupationis ejus implebant.*] Locus, de quo quid unquàm commodè fieri possit, non video, nisi cum supplemento legatur, *quæ octavum annum nuncupationis hostis ejus*, vel *inimici ejus implebant*, aut aliquid tale. Prima ratio est, quòd eo pacto hæc verba, *octavus annus nuncupationis ejus*, non videbuntur ampliùs ad eumdem Imperatorem referri, de quo noster proximè antè, *Statuit Imperator* [Licinius scilicèt, ex modò dictis] *prælium diei Kalendarum Maiarum.* Secunda autem, quòd reverà Kalendæ illæ Maiæ octavum annum nuncupationis Maximini, qui Licinii hostis erat, impleverint: at non itidem Licinii, quod quisquam, opinor, valeat ostendere. Ac tertia denique, quoniam eo ipso, quòd illæ Kalendæ dies natalis fuerunt imperii Maximini, potuit sanè optimè Licinius prælium in eum diem constituere, ut quemadmodùm anteà Maxentius natali die, non Constantini, sed suo proprio victus fuerat, Maximinus pariter propriis Imperii sui natalibus debellaretur. Verùm quomodò vicissim rectè dici posset Maximinus *prælium diei Kalendarum Maiarum statuisse, quæ octavum annum nuncupationis ejus implebant, ut suo potissimùm natali vinceretur, sicut Romæ victus fuerat Maxentius;* cùm, si, ut decet, non ex eventu, sed ex Maximini mente loquendum est, nequaquàm vinci voluerit Maximinus, sed vincere; neque id etiam ipsissimis Kalendis Maiis, verùm uno die maturiùs, ut mox tradetur? Putem itaque, hunc locum, non secùs ac alios multos hujus opusculi, mutilum esse, & supplemento aliquo, qualia suprà proposui, indigere.

Ibid. *Quæ octavum annum nuncupationis ejus implebant.*] Ideòque gesta hæc anno CCCXIII. quo Kalendis Maiis Imperii Cæsarei annus octavus complebatur. *Pagius* (*b*).

Ibid. *Ut suo potissimùm natali vinceretur.*] Maximinus nempè; quod, etsi jam satis alieno loco monitum, debet hîc denuò, vel ob Anglicam Versionem, quæ id nomen rotundè supplevit, observari.

Lin. 13. *Sicut ille victus est Romæ.*] Id est, Maxentius. *Pagius* (*c*).

Confer Tralationem Anglicam: *It happened, that as Maxentius was defeated at Roma, &c.* Item Baluzium, p. 339. col. 2. & Toinardum, p. 416. col. 2.

Ibid. *Maximinus voluit praire maturiùs.*] Corrigo, *prodire*, vel *perire*. Gale.

Posterius malebam, hoc sensu: Sed Maximinus uno die citiùs pugnare voluit, adeòque, rem ex eventu putando, perire maturiùs.

Only Maximin would needs anticipate his own ruin; for he would needs fight the day before it. Anglica Versio. Ad verbum: Tantummodò Maximinus noluit anticipare suam ruinam. Noluit enim eo die, qui illam præcessit, præliari. Ut appareat, clarissimum Interpretem pro *Maximinus voluit praire maturiùs*, inter alia legisse, *Maximinus noluit.* Plura enim divinare nequeo.

Lin. 15. *Nuntiatur in castra, &c.*] Fortè delendum *in*, ut alibi. *Boherellus.*

Ibid. *Capiunt milites arma, &c.*] Liciniani nempè, quomodò simpliciter post paucula nominabuntur. Neque in diversum abeunt Interpretes.

Lin. 17. *Quem vocant Serenum.*] Thraciæ locum inter Hadrianopolim & Heracleam, contra Zosimum, qui pugnam hanc in Illyriis pugnatam refert. *Edit. Oxon. & Cant.*

Adde Baluzium, pag. 339. col. 2. Cuperum, pag. 504. col. 2. & Columbum, pag. 390. col. 1.

Lin. 18. *Galeas resolvunt.*] Resolutis nempè nexibus ligaminum, quibus galeæ capiti aptabantur, & constringebantur ne exciderent. Cassides autem, monente Isidoro (*d*), de *laminâ* erant, galeæ *de corio*, cum hâc, secundùm Josephum Scaligerum (*e*) differentiâ, quòd quæ ex caninis pellibus fiebant, κυνέαι propriè vocabantur à Poëtis Græcis: quæ verò ex lupinis, λύκειαι; & quæ ex felinis, γαλέαι, *galeæ*; γαλέη quippè, in prosâ γαλῆ, *felis.* Sed hoc sine dubio præcipuâ observatione dignum, Licinii milites nonnisi depositis galeis, nudoque proindè capite, precem, quam edocti fuerant, dixisse. Sive quòd ita faciendum esse idem Dei Angelus, qui Licinium, quibus verbis orandum esset, monuerat, unâ operâ præscripsisset; præcessit enim: *Tunc docebat eum, quomodò & quibus verbis esset orandum*; sive quòd,

(*a*) *Suprà, pag.* 339. *col.* 1. (*b*) *In Criticâ Baronianâ, ad annum Christi* 314. *num.* 4. (*c*) *Ibid.* (*d*) *Lib.* 18. *c.* 14. (*e*) *Ad Varronem, lib.* 4. *de L. L.*

ipsâ

ipsâ docente naturâ, omnis vir, qui Deum suum velato capite orat, eo ipso suum Deum dedecoret. Paulus certè in priore Epistolâ ad Corinthios (a): *Omnis vir orans ... velato capite, dedecorat caput suum;* paucisque interjectis: *Vir enim non debet velare caput, εἰκὼν καὶ δόξα θεοῦ ὑπάρχων;* quod alibi, Deo dante, ut vulgò perperàm acceptum explicabo. Confer interim quæ superiùs, pag. 704. col. 1. notavimus: *Apponebantur ad sedem fluentem cocta & calida animalia, ut vermiculos eliceret calor. Queis resolutis, inæstimabile scatebat examen.* Item hunc Justini (b): *Jugum plaustri requisivit; quo exhibito, gladio loramenta cædit, atque ita resolutis nexibus, latentia in nodis capita invenit.*

Lin. 20. *Ter dicta.*] Columbum vide, pag. 390. col. 1.

Ibid. *Virtute jam pleni.*] Bellicâ illâ scilicèt, quæ vulgò *fortitudinis* nomine cognita, & *ignaviæ* contraria est. Neque quidquam Justino familiarius, etsi eam lib. 9. cap. 2. haud simpliciter *virtutem*, sed *virtutem animi* vocaverit his verbis: *Scythas virtute animi, & duritiâ corporis, non opibus censeri*, quàm ut alibi *virtutem* sine ullâ adjectione nominet. Sic ibidem paulò post: *Cùm virtute & numero præstarent Scythæ, astu Philippi vincuntur;* & sequenti capite: *Athenienses ... virtute Macedonum vincuntur;* & lib 5. cap. 11. *Per tanta itineris spatia virtute se usque terminos patriæ defenderunt;* & lib. 12 cap. 1. *Agis rex cùm suos terga dantes videret, dimissis satellitibus, ut Alexandro felicitate, non virtute inferior videretur, tantam stragem hostium edidit, ut agmina interdùm fugaret:* quibus plurima talia possint adjici. *the Soudiers being now wonderfully animated.* Anglica Versio. Id est, cùm jam milites mirè animati essent.

Pag. 243. lin 1. *Scuta tollunt.*] *They took up their Schields.* Eadem. Ad verbum, scuta attollunt. Sensu sanè optimè expresso, sed propter quem nil necesse sit ita legere *Tollere* enim non raro est de terrâ attollere, seu de plano. Cicero ad Atticum (c): *Quid si tu velis, inquis? Age, quis est, cui velle non liceat? Sed ego hoc ipsum velle miserius esse duco, quàm in crucem tolli:* quod, ut omnes norunt, haud aliter factum, quàm de terrâ attollendo. Idem lib. 3. Offic. *Sol Phaëtonti filio, ut redeamus ad fabulas, facturum se esse dixit, quicquid optasset: optavit ut in currum Patris tolleretur; sublatus est insanus:* ubi pariter *tolleretur*, pro de plano attolleretur.

Lin. 3. *In largiendo tenax.*] Baluzium vide, p. 339. col. 2. & Cuperum, p. 505. col. 1.

CAPUT XLVII.

Pag. 243. lin. 3. *Maximinus aciem circumire, &c.*] Suam-ne? an Licinii? Non suam certè. Nam, uti mox patebit, adeò procul à suis Maximinus, quandò aciem, de quâ agitur, circumibat, abierat, ut facto semel in ipsum per Licinianos impetu, coactus fuerit ad suos refugere: *Fit impetus in eum, & ad suos refugit*, qui suos ergò nequaquàm priùs circumibat, sed Licinianos, eosque cunctos. Quod ideò addimus, quia, ut res sunt, videtur omninò noster *aciem*, cujus meminit, à Licinianis militibus, de quibus proximè loquitur, apertè distinxisse: *Maximinus aciem circumire, ac milites Licinianos nunc precibus sollicitare, nunc donis. Acies* ergò, universus sit Licinii exercitus, tàm præfectos omnes, quàm omnes simul gregarios milites complectens: sint verò *Liciniani milites*, gregarii milites tantùm; ut universum quidem Licinii exercitum ex Præfectis & gregariis militibus constantem Maximinus circumiverit, sed solos gregarios milites, ut ad defectionem proniores, nunc precibus, nunc donis sollicitaverit. *Scribuntur hæc in libellis pluribus, & per Præpositos Tribunosque mittuntur, ut suos quisque milites doceat:* verba sunt superioris capitis; undè non parum roboris proposita modò distinctio mutuatur.

Maximin tournoit autour des bataillons de Licinius, & tâchoit à les ébranler par ses priéres & par ses promesses. Maucroix. Tanquàm vulgata lectio sit, *Maximinus aciem Licinii circumire, ac eam nunc precibus sollicitare, nunc donis.*

Lin. 6. *Tantus numerus legionum, tanta vis militum à paucis metebatur.*] Usus est alicubì simili translatione Justinus. Adde Cuperum, pag. 505. col. 1. & Columbum p. 390. col. 1.

Lin. 7. *Nemo nominis, nemo virtutis, nemo veterum præmiorum memor.*] Horatius de milite Crassiano, lib. III. Od. V.

> *Consenuit socerorum in armis*
> *Sub Rege Medo Marsus & Appulus,*

(a) *Cap.* XI. *comm.* 4. & 7. (b) *Lib.* XI. *cap.* 4. & 7. (c) *Lib.* 7. *ep.* 11.

Ancilorum, nominis, & togæ
Oblitus, æternæque Vestæ. Tollius.

Ibid. *Nemo virtutis.*] Id est, fortitudinis; proindèque eodem sensu, quo in præcedenti capite: *Illi, oratione ter dictâ, virtute jam pleni*; & quo rursùs in quadragesimo quarto: *Senatus Constantino virtutis gratiâ primi (nominis* dicam, an *Numinis*?) *titulum decrevit, quem sibi Maximinus vindicabat.* Adde Columbum, p. 390. col. 1.

Lin. 8. *Ad devotam mortem.*] *Devota mors* hîc loci, est *mors destinata*; quomodò apud Virgilium Æn. 1.

Præcipuè infelix, pesti devota futuræ,
Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo
Phœnissa:

pro, amori destinata, qui futurus erat Didoni pestiferus.

A une mort volontaire. Maucroix. Hoc est, ad mortem voluntariam, sensu feliciter declarato.

Ibid. *Deus summus.*] Ut suprà (*a*), *oraret Deum summum*: quod suo loco pro virili illustravimus. Plura tibi Baluzius, pag. 339. col. 2. & Cuperus pag. 505. col. 1. suppeditabunt.

Lin. 10. *Projecit purpuram.*] *Vestem* in fine capitis simplicissimo nomine appellabit: *Ita vestem resumpsit.* Sed utrobique *purpuream vestem* intelligendum esse, manifestum est. Eòque pertinet, quòd quam *vestem* Marcus semel atque iterùm in historiâ Passionis Christi πορφύραν, ad verbum *purpuream* nuncupavit, (καὶ ἐνδύουσιν αὐτὸν πορφύραν, Cap. xv. comm. 17. καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν πορφύραν, eodem capite, commate 20.) illam ipsam Johannes duobus pariter locis ἱμάτιον πορφυροῦν, id est, de verbo ad verbum, *pallium purpureum*, nominavit: ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτόν; Cap. 19. comm. 2. ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον καὶ τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον, ibid. comm. 5. Noster suprà, ferè uti hîc: [*Daïa*] *purpuram Diocletianus injecit suam, quâ se exuit.*

Lin. 11. *Sumptâ veste servili fugit.*] Confirmat Eusebius lib. 9. cap. 10. & lib. 1. de Vitâ Constantini cap. 58. *Pagius* (*b*).

Baluzium, quia priorem locum meliùs indicat, operæ pretium erit, conferre, p. 339. c. 2.

Ibid. *Fretum trajecit.*] Idem nempè, de quo in antecedentibus (*c*): *Sed* [*Maximinus*] *transjecto protinùs freto, ad Byzantii portas accessit armatus*: cùm hoc discrimine, quòd Maximinus, dum primâ vice fretum illud trajiciebat, contenderet ex Bithyniâ in Thraciam ad quascunque posset Licinii provincias urbesve occupandas; quandò verò secundâ, regrederetur è contrario ex Thraciâ in Bithyniam, ut se intra suos fines reciperet. Colligo ex capite 45. & ex his Eusebii verbis (*d*): οὕτω δῆτα αἰσχύνης ἔμπλεως ὁ τύραννος ἐπὶ τὰ καθ' ἑαυτὸν ἐλθὼν μέρη πρῶτον μὲν ἐμμανεῖ θυμῷ, &c. Hoc est, *Sic igitur tyrannus, cùm ad Imperii sui partes ignominiæ plenus* (ita enim Græca ad verbum) *venisset, primùm quidem animo furens*, quæque deinceps. Adde Baluzium, pag. 339. col. 2. & post illum quoque, si volueris, Pagium in Criticâ Baronianâ ad an. Ch. 314. num. 5.

Ibid. *Ac in exercitu, &c.*] Meliùs, *at in exercitu.* Tollius.

Lego: *Ac ita exercitûs pars dimidia prostrata est. Pars altera vel dedita, vel in fugam versa est.* Boherellus.

Accedit quàm proximè Versio Anglica in hunc modum: *for novv the one half of his Army vvas destroyed, and the other half either fled or rendered it self.* Jam enim ejus exercitûs pars dimidia prostrata fuerat, & pars altera dimidia vel dedita, vel in fugam versa.

Lin. 12. *Ademerat enim pudorem deserendi desertor Imperator.*] Deserendi quid? *his interests.* Eadem versio; quasi dicas, ejus partes, vel, ejus causam: cui contrà *desertor Imperator* desertorem sui exercitûs Imperatorem sonat. *And since the Emperour had deserted his Army, the Souldiers vvere not at all ashamed of deserting his interests.*

Malebam in commune vocem *prælii*, quæ præcessit, hoc pacto repetere: *ademerat enim pudorem deserendi prælium desertor prælii Imperator.* Quàm turpis verò & Imperatori, & militibus ea desertio esset, ostendit, cùm odiosissimum *desertoris* elogium, quo jam Maximinus notatur, tùm insignis ista Atheniensium, ut ut prœlio cæsorum, commendatio apud Justinum, lib. IX. cap. 3. *Non tamen immemores pristinæ gloriæ cecidere: quippè adversis vulneribus, omnes loca, quæ tuenda à ducibus acceperant, morientes corporibus texerunt.* Imò, quod memoriâ

(*a*) *Pag.* 742. *col.* 1. (*b*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 314. *num.* 5. (*c*) *Pag.* 740. col. 1. (*d*) *Lib.* 9. *Hist. Eccl. cap.* 10.

exciderat, eidem Justino, lib. XXII. cap. 8. *exemplum est flagitii singulare Rex exercitûs sui desertor.*

Lin. 13. *At ille Kalendis Maiis, id est, unâ nocte atque unâ die, Nicomediam aliâ nocte pervenit.*] Post *die*, deest aliquod vocabulum, quod sit nomen mansionis, ad quam Kalendis Maiis, id est, unâ nocte atque unâ die, venerit Maximinus, undè Nicomediam aliâ nocte pervenit. *Bohe-rellus.*

Post *die*, deest *ad fretum.* Tollius.

Lin. 14. *Nicomediam aliâ nocte pervenit.*] Lege, *altâ nocte.* Allix.

Quid si nec quidquam desit, nec aliud quidquam, præter ordinem verborum, sit corruptum; ut hic ordo scilicet genuinus olim fuerit: *At ille Kalendis Maiis, id est, unâ nocte, unâ die, atque aliâ nocte, Nicomediam pervenit.*

Adde Columbum, Pag. 390. col. 1.

Pag. 244. lin. 1. *Millia centum sexaginta.*] *Soixante lieues.* Maucroix. Id est, sexaginta leucas; cùm, si sibi constare voluisset, debuisset tantùm ponere, *cinquante-trois lieues*, leucas quinquaginta tres. Vise cur id dicamus, pag. 741. col. 1.

Ibid. *Raptisque filiis, &c.*] Hoc est, raptim, seu cum summâ festinatione captis. Livius in eundem sensum (*a*): *Propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam glorianti eam velut primam occasionem raptam.* Sed nec alio sensu forsitàn Christus apud Matthæum (*b*): Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν. Vulgata: *A diebus autem Joannis Baptistæ usque nunc regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.*

Lin. 2. *Petivit Orientem. Sed in Cappadociâ, &c.*] Id est, Primùm quidem in Orientem propriè dictum recipere se decreverat, adeòque Cappadociam prætergredi, & Syriam v. gr. petere, ex quâ haud multò anteà (*c*), tanquàm ad se pertinente, exercitum in Bithyniam ad vicinas Licinii provincias, si posset, invadendas moverat. Verùm cùm, iter faciendo, non paucos milites præter spem in Cappadociâ tàm ex fugâ, quàm ab Oriente collegisset, in Cappadociâ aliquandiù substitit. Quod dum limito, inter alia propter Zosimi locum facio, quem apud Baluzium invenies pag. 339. col. 2. Ex his autem, vel me tacente, intelligis Cappadociam huic Auctori non fuisse in notione Orientis specialiter dicti comprehensam.

Lin. 3. *Ita vestem resumpsit.*] *Ces légers secours lui donnerent le courage de reprendre encore la pourpre.* Maucroix. Hoc est, bre viter, *ita purpuram resumpsit.*

And there he took the Purple again. Versio Anglica: tanquam vulgata lectio sit, *Ibi purpuram resumpsit.*

Omninò, vel *ibi vestem resumpsit* legendum, vel, quod præferam, sensus est; Deindè vestem resumpsit; uti jam suprà (*d*) plus semel, τὸ *ita* idem esse atque *deindè*, vel *posteà* monuimus. Confer, si pluribus adhùc exemplis opus est, Justinum, lib. V. cap. 3. in fine; item lib. XI. cap. 7. in fine quoque; ne & alia rursùm indicem.

CAPUT XLVIII.

Pag. 244. lin. 1. *Acceptâ exercitûs parte ac distributâ.*] Sui-ne exercitûs? an hostilis? Nam variant Interpretes (*e*). Ego hostilem cum Maucroixio intelligo: quia si de acceptâ à Licinio sui proprii exercitûs portione, eâque simul in varias, putà, civitates distributâ sermo esset, nequaquàm proximè sequeretur, *trajecit exercitum in Bithyniam*, sed *trajecit alteram in Bithyniam*; cùm qui pone se sui exercitûs partem de industriâ relinquit, non ampliùs exercitum, sed solummodò partem alteram exercitûs trajiciendam habeat. Atqui diserta nostri narratio est: *Licinius, acceptâ exercitûs parte ac distributâ, *trajecit exercitum in Bithyniam paucis post pugnam diebus* Accedit, quòd cùm sub finem præcedentis capitis disertè de Maximini exercitu scripserit: *Pars dimidia prostrata est, pars autem vel Licinio dedita, vel in fugam versa*, optimè invicem cohæreant, partem aliquam Maximiani exercitûs voluisse se Licinio dedere: Licinium autem eandem primò libenter accepisse in deditionem; paulò post verò pru-

(*a*) *Lib. 7. Belli Pun.* (*b*) *Cap.* XI. *comm.* 12. (*c*) Vide *caput* 45. *initio.* (*d*) *Pag.* 627. *col.* 2. *& pag.* 735. *col.* 2. (*e*) Licinius, après avoir reçû une partie des troupes ennemies, & les avoir distribuées en des quartiers différens, &c. *Maucroix.* Licinius, after he had distributed a part of of his army into quarters, crossed the straits, and went over to Bithynia with the rest, *Versio Anglica.*

denter in diversas suorum militum seu turmas, seu catervas, distribuisse; ac tum denique exercitum, ita ex suis & Maximianis constantem, trajecisse in Bithyniam.

Lin. 2. *Nicomediam ingressus.*] Baluzium vide, pag. 339. col. 2.

Lin. 3. *Die Iduum Juniarum.*] Die quidem Iduum Juniarum Nicomediæ propositæ sunt litteræ de restituendâ Ecclesiâ ad Præsidem missæ, ut testatur Lactantius: sed datæ fuerant Mediolani eodem anno, Christi scilicèt CCCXIII, circa mensem Martium, ut Constantinus & Licinius in iisdem disertè asserunt. *Pagius* (*a*).

Ibid. *Die Iduum Juniarum.*] *Le treisiéme de Juin.* Maucroix. Id est, die decimo tertio Junii. *On the thirteenth of June.* Versio Anglica: quæ diversæ tantùm ejusdem rei notationes sunt.

Addatur Baluzius, p. 340. col. 1.

Lin. 4. *Constantino atque ipso ter Consulibus.*] Anno nempè Christi CCCXIII. *Pagius* (*b*).

Confer Baluzium, ubi modò.

Ibid. *De restituendâ Ecclesiâ.*] Nicomediensi scilicèt, cæterisque, quæ ante decennium per totam Bithyniam, cujus Nicomedia princeps erat civitas, fuerant eversæ. Nam Nicomediensis quidem prima omnium eversa fuerat & solo adæquata, ut ex capite XII certum est: at idem posteà multis aliis per amplum Bithyniæ tractum accidisse, vel hinc constat, quòd noster, descriptis in hoc capite Licinii ad Bithyniæ Præsidem litteris, continenter subjicit: *His litteris propositis, etiam verbo hortatus est, ut conventicula in statum pristinum redderentur*; plurium, uti vides, *conventiculorum*, seu, quod idem est, ecclesiarum, quæ restituendæ essent, mentione factâ, non unius Nicomediensis.

Lin. 5. *Litteras.*] Illas Eusebius lib. 10 [Hist. Eccles.] cap. 5. describit è linguâ Latinâ, quâ primùm editæ sunt, ut ipsemet docet. *Pagius* (*c*).

Confer Baluzium, pag. 340. col. 1.

Ibid. *Litteras.*] Id est, ex utriusque Interpretis versione, *edictum*. Et Pagius quidem exertè in hoc ipso argumento: *Epistolam*, inquit, *& edictum hìc non distinguo* (*d*). Sed esse, accuratè loquendo, nonnihil discriminis inter edicta, & litteras Imperatorum ad Præsides datas, jam antè, ni fallor, ostendimus; patebitque rursùm ampliùs ex dicendis ad ultima ferè verba hujus capitis.

Ibid. *Ad Præsidem datas.*] Sed quem *Præsidem*? *Nicomediæ*? an *Bithyniæ*? Nam utraque vox præcessit, *trajecit exercitum in Bithyniam . . . & Nicomediam ingressus, &c.* *Nicomediæ Præsidem* Maucroixius intellexit: *On l'adressa au Président de Nicomedie.* Sed huic supplemento graviter repugnat Justiniani Codex, ex quo liquet, *Præsides* fuisse *provinciarum Præsides.* Vide, verbi gratiâ, Lib. 1. Tit. 40. L. 1. & 2. Adde quoque Salmasium in Hist. Aug. Scriptores (*e*). Nec obstat quòd apud nostrum, capite 40. Eratineus, qui paulò post initium dicitur *Præses*, appellatur *Judex* in sequentibus. Nam ex eodem Codice (*f*), qui Provincias regebant, etiam Judices erant, seu, ut nobis Lactantius suggerit in Epitome, non simpliciter Provinciarum Præsides, sed unà quoque Præsides legum. Verba sunt (*g*): *Siquidem ipsi Præsides legum præmiis muneribusque corrupti.* Hincque meritò Galli, qui *Præsidem* simpliciter reddunt *Président*, reprehensi suo loco ab amplissimo Cupero (*h*).

Ibid. *Proponi jussit.*] At non sine Præsidis *programmate*, ut Licinius ipse in extremâ ferè subjectarum litterarum clausulâ imperabit, quo nempè de Licinii *litteris edictum*, secundùm data mandata, conficeretur, sicut Plinii epistola ad Trajanum inferiùs confirmabit.

Lin. 7. *Cùm feliciter, &c.*] Vid. Euseb. Ecclestastic. histor. lib. 10. cap. 5. *Editio Cant.*

Lin. 8. *Apud Mediolanum convenissemus.*] Quod non accidit, meo judicio, ante primum mensem anni Chr. 314. plùs minùs inchoatum. Partim primò, quia cùm, ex Nazario, *quidquid mali sexennio toto dominatio feralis* [Maxentii urbi Romæ] *inflixerat, bimestris ferè cura* [Constantini, statim à victoriâ de Maxentio ad VI. Kalend. Novembris, proindèque die 27 Octobris reportatâ,] *sanaverit*, indè apparet Constantinum Romæ, ut minimum, ad medium usque Decembrem moratum esse. Partim verò deindè, quoniàm cùm urbs Roma, undè Constantino ad condictum locum, Mediolanum, proficiscendum fuit, longissimo itineris intervallo dissita fuerit, vix potuit

(*a*) *In Crit. Bar. ad annum Christi* 314. *num.* 6. (*b*) *Ibid. num.* 6. (*c*) *Ibid. rursùm.* (*d*) *Ibid. num.* 9. *in fine.* (*e*) *Pag.* 36. *num.* 11. *edit. Paris.* 1620. (*f*) *Lib.* 1. *Tit.* 40. *L.* 14. (*g*) *Cap.* 3. (*h*) *Pag.* 455. *col.* 1.

commodè Constantinus Mediolanum ante initum Januarii mensem pervenire. Colligit, scio, Baluzius (a) ex Codice Justiniani Imperatoris, Lib. XI. Tit. 57. L. 1. Constantinum Româ digressum non esse ante mensem Januarium exeuntem, quòd vulgò legis subscriptio sit, *Datum* XV. *Kalend. Febr. Romæ, Constantino A.* III. *& Licinio Coss.* Sed jam anteà alios codices in hunc modum legere monuimus, *Proposita* XV. *Kal. Feb. Rom. Constantino A. IIII. & Licinio III. Coss.* undè, contrà quàm putavit vir clarissimus; adeò non causæ *jugulum petit* subscriptio, ex quâ adversus Dodvvellum, virum pariter clarissimum, argumentatus est, ut ex illâ nihil omninò possit legitimè inferri, propter variantem lectionem, quæ Constantinum non magis Romæ præsentem ponit, quàm alibi. Adde quòd si reverà ea lex data Romæ fuisset à Constantino XV. Kal. Feb. seu, quod idem est, die 18 Januarii, anni Christi 314. sequeretur, Constantinum non *bimestri ferè curâ quidquid mali sexennio toto dominatio feralis Maxentii inflixerat, sanavisse*, quæ diserta tamen Nazarii affirmatio est, sed propemodùm *trimestri*. Convenerint ergò Mediolanum, Constantinus quidem ab urbe Româ profectus, Licinius verò ab Illyrico, mense potiùs Januario anni 314 haud multùm decurso, quàm decurrente, v. gr. Februario ejusdem anni, aut Decembris superioris anni 313. Vide interim quid in utramque partem scripserint Dodvvellus in Diss. Cypr. XI. num. 86. & Baluzius suprà, pag. 337. col. 2. ac seq. Confer quoque, nî molestum est, quæ nos suprà diximus, pag. 739. col. 1.

Ibid. *Apud Mediolanum, &c.*] Ibi conditum decretum pro pace, quod nobis conservavit Latinè hodiè Lactantius cap. 48. Illud extemplò unà cum victoriæ nuntio mittunt Maximino. Ille verò μὴ δοκεῖν ἑτέροις εἶξαι βουλόμενος, novum, ut auctorem habemus Eusebium (b), ἐξ ἰδίας αὐθεντείας emisit edictum. Ægrè enim admodùm & invitus Senatus-consulto cessit, quo Constantinus primi tituli Augustus renunciatus est. *Dodvvellus.* (c)

Ibid. *Securitatem.*] *Tranquillitatem.* Maucroixius. Quasi nulla sit prorsùs differentia inter has voces; quod non ita esse, duo locorum genera apud Ciceronem ostendunt. Unum est illorum, in quibus *securitas* & *tranquillitas* tanquàm res à se invicem, etsi non multùm quidem, diversæ nominantur. Alterum verò eorum, in quibus diversam utriusque vocabuli definitionem Cicero tradit. Primi generis ista sunt: Lib. 1. de Offic. cap. 20. *Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ; ut* TRANQUILLITAS ET SECURITAS *adsit.* Lib. 5. de Finibus: *Democriti autem* SECURITAS, QUÆ EST ANIMI TANQUAM TRANQUILLITAS, *&c.* Pertinent verò sequentia loca ad secundum genus. Lib. 4. Tuscul. Qu. *Qui animum in duas partes dividunt, alteram rationis participem faciunt, alteram expertem: in participe rationis ponunt* TRANQUILLITATEM, ID EST, PLACIDAM, QUIETAMQUE CONSTANTIAM. Lib. 5. earumd. *Qui autem illam maximè optatam, & expetitam securitatem* (SECURITATEM AUTEM NUNC APPELLO, VACUITATEM ÆGRITUDINIS, IN QUA VITA POSITA EST) *habere quidquam potest, cui aut adsit, aut adesse possit multitudo malorum?* Adde Cuperum, pag. 505. col. 1.

Lin. 9. *In tractatu haberemus.*] Eundem, ibidemque vide.

Lin. 12. *Quod quidem divinitas in sede cœlesti nobis atque omnibus qui sub potestate nostrâ sunt constituti placatum ac propitium possit existere.*] Subesse mendum suspicor. Quare sic lego: *Quod divinitùs quidem, &c. propitium possit efficere.* Sparkius, credo, in editionibus Oxon. & Cant.

Pro *quod quidem divinitas*, legendum fortè, *quod quidem divinitùs, &c.* Boherellus.

Lactantii verba se malè habent. Curatio est anceps. Cogitabam tolerabiliora futura esse, si sic refingantur: *ut quidem divinitas in sede cœlesti nobis, atque omnibus qui sub potestate nostrâ sunt constituti, placata atque propitia possit existere.* Grævius.

* Lege, *quo numen divinitatis*, & mox *posset*, pro *possit.* Tollius.

Scribendum putem, vel, *quò quidem divinitas in sede cœlesti nobis, atque omnibus qui sub potestate nostrâ sunt constituti, placatum ac propitium possit existere*, ut neglexerit Syntaxin: vel, *quò quidem divinum numen in sede cœlesti, &c. Divinitas* certè in veterum libris divinum numen est. Marcellinus lib. 27. cap. 7. *Parciùs, inquit Eupraxius, agito, piissime principum; hos enim,*

(a) *Pag.* 337. *col.* 2. (b) *Histor. Ecclef.* IX. 9. (c) *Differt. Cypr.* XI. *num.* 86.

quos interfici tanquam noxios jubes, ut martyres, id est, divinitati acceptos, colit religio Christiana; & in Codice (*a*), Imperator Justinianus; *Cùm propitiâ divinitate*, ait, *Romanum nobis sit delatum imperium.* Gale.

Addantur Cuperus, pag. 505. col. 2. Columbus, p. 390. col. 1. & 2. & Toinardus, pag. 416. col. 2.

Pag. 245. lin. 5. *Ut possit nobis summa divinitas, cujus religioni liberis mentibus obsequimur, &c.*] Verba notatu digna; quoniàm si Licinius Jovem, ut certum esse debet, per *summam divinitatem*, de quâ loquitur, intelligebat, Jovi ergò, non Deo Christianorum, memoratam suprà (*b*) precem cum toto suo exercitu dicebat; *Summe Deus, te rogamus. Sancte Deus, te rogamus*, quæque posteà. Quò fit, ut si quid fraudis forsitàn in eâ re fuerit admissum, contextum dici nequeat in gratiam summi Christianorum Dei ab hoc Cecilio, aut ab aliis Scriptoribus. Adde Baluzium, p. 340. col. 1. & Cuperum, pag. 505. col. 1. §. *Deus summus.*

Ibid. *Liberis mentibus.*] *Volontairement.* Maucroix.; id est, ultrò, seu, ad verbum, voluntariè.

Rectè. Cuinam enim per *licenter* interpretari, in animum posset venire? Quàm mirum verò, * Summe Christianorum Deus, cùm per te Ethnico homini, qui non te, sed Deum nihili colebat, licuerit palàm, liberisque mentibus religioni divinitatis falsæ obsequi, non licere idem hodiè tot tuorum millibus, qui te verum Deum spiritu ac veritate adorare in propatulo gestiunt! Sed judicia tua sunt abyssus magna, Rex Sanctorum.

* *Adverte ridiculam furentis Heretici exclamationem.*

Lin. 7. *Dicationem tuam.*] Id est, dignationem. *Edit. Oxon. & Cant.*

Hoc est, te. *Interpretes.*

Lege, *dignationem.* Allix.

Confer Baluzium, p. 340. col. 1.

Ibid. *Amotis omnibus omninò conditionibus.*] Rectè explicuit cultissimi vir ingenii atque eruditionis Baluzius. Et hinc mox, *liberam iis atque absolutam colendæ religionis facultatem* à se concessam dicit. Conferatur Maximini edictum præcedens, ubi illa facultas certis legibus circumscribitur atque coërcetur; *ita*, inquiens, *ut ne quid contra disciplinam agant, &c.* quæ in epistolâ ad judices datâ continebantur. *Tollius.*

Addantur Baluzius, pag. 340. col. 1. & Columbus, p. 391. col. 1.

Lin. 8. *Super Christianorum nomine, &c.*] An eodem sensu, quo capite 14. *ingenti invidiâ simul cum palatio Christianorum nomen ardebat?* Aut num per περίφερον, pro *super Christianis*, quomodò breviter Interpretes acceperunt, & ante illos Eusebius hâc versione, περὶ τῶν χριστιανῶν, ad verbum, *de Christianis*? Mallem, *super Christianorum numine*: cujus rei rationem mox reddam, pag. seq. col. 1.

Supplenda & corrigenda [hoc loco Latina, inquit Toinardus, pag. 416. col. 2.] ex Eusebii Græcis, Lib. x. cap. 5. in hunc modum: *super Christianorum nomine continebantur, & quæ prorsùs læva, & à nostrâ clementiâ aliena esse videbantur, ea tollantur; & nunc liberè ac simpliciter unusquisque*, & quæ posteà.

Absit ut Eusebii verborum versionem, quam vir doctissimus uti huic loco convenientem proponit, aliâ de causâ minùs respondere Græcis censeam, quàm quòd incipiat, *super Christianorum nomine*, cùm Græca merè habeant περὶ τῶν χριστιανῶν, *super Christianis*, vel, *de Christianis.* Sed quid si interim ut eatenùs Eusebius Latina, quæcunque tandem fuerint, contractiora Græcè vertendo fecit quàm erant, sequentia è contrario contractiora Latinè fuerint, quàm Eusebius Græcè representavit? Suspicor, uno verbo, tam quia Græcis τὰ σκαιὰ facilè *nugæ* aut *tricæ* esse possunt, (σκαιὸς enim, inter alia, *ineptus, stolidus, turbarum plenus, difficilis*,) quàm quia simul certissimum est, ea quæ Latinis *severa* sunt, verti optimè posse ab homine Græco τετάτηλος ἀλλότρια. Suspicor, inquam, ob utrumque; unàque etiam propter istud tertium, quòd hæc lectio *videbantur nugæ ac severæ*, haud multùm recedat à veteri *videbantur, nunc cavere ac*, veterem fortè nostri loci scripturam, si paulò altiùs repetatur, fuisse: *Quarè scire dicationem tuam convenit, placuisse nobis, ut amotis omnibus omninò conditionibus, quæ priùs scriptis ad officium tuum datis super Christianorum numine videbantur nugæ ac severæ, simpliciter unusquisque eorum, &c.* aut aliquid deniquè istiusmodi, quale sit, *videbantur tricæ ac severæ.* Eusebii verba, quò meliùs tota res intelligatur, sic concepta sunt: ἅτινα ὅτως ἀρέσκειν ἡμῖν ἀντιγεγράφθαι ἀκόλουθον ἦν, ἵν' ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν

(*a*) *Lib. 1. Tit. 29.* (*b*) *Pag. 728. col. 1.*

αἱρέσεων; ἅτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι τοῖς πρὸς τὴν σὴν καθοσίωσιν ἀποσαλεῖσι περὶ τῶν χριστιανῶν ἐνείχοντο, καὶ ἅπινα πάνυ σκαιὰ καὶ τῆς ἡμετέρας πραότητος ἀλλότρια εἶναι ἐδόκει, ταῦτα ὑφαιρεθῇ, καὶ νῦν ἐλευθέρως τε καὶ ἁπλαγῶς ἕκαστος τῶν τὴν αὐτὴν προαίρεσιν ἐσχηκότων τοῦ φυλάττειν τὴν τῶν χριστιανῶν θρησκείαν, ἄνευ τινὸς ὀχλήσεως, τοῦτο αὐτὸ παραφυλάττοι.

Lin. 9. *Nunc cavere* (vel *nunc verè*) *ac.*] Legendum : *Nunc cavere* , *ut*. Edit. Oxon. & Cant item Allixius.

Corrigo : *Nunc caveres* , *ut*. Boherellus.

Ibid. *Nunc cavere*. Emendatiùs legas : *Nunc revocentur*. Tollius.

Adde Columbum , pag. 391. col. 1. & si adhùc opus est, Toinardum , p. 416. col. 2.

Ibid. *Qui eamdem observandæ religioni Christianorum gerunt voluntatem.*] Præferam cum editionibus Oxon. & Cantab. *Qui eamdem observandæ religionis* , *&c.*

Lin. 11. *Id ipsum observare contendant.*] Quid *id ipsum ?* Nihil enim , ut res sunt, præcessit, ad quod Grammaticè referri queat, quàm *Christianorum*. Absurdum verò est, voluisse Licinium Edicto statui , ut *Christiani Christianorum nomen observare* , si cuperent , *pergerent*. Quid potuit enim Christianis *Christianorum nominis observatio* esse ? Legendum ergò propterea in antecedentibus , ni admodùm fallimur , *super Christianorum numine*.

Ibid. *Contendant.*] Potiùs , *contendat*. Tollius.

Lin. 14. *Dicatio tua.*] Potiùs , *dignatio tua.* , ut suprà (*a*). *Boherellus* , item *Allixius*.

Lin. 15. *Pro quiete temporis nostri.*] Cuperum vide , p. 505. col. 2.

Ibid. *Ut in colenda quod quisque diligeret habeat liberam facultatem.*] Meliùs sine dubio laudandæ imâ paginâ editiones (*b*) : *Ut in colendo quod quisque* , *&c.*

Ibid. *Quod quisque diligeret habeat.*] Lege: *quod quisque deligerit habeat*. Grævius.

Lin. 16. *Quas* (vel *quia*) . . . . *honori* , *neque cuiquam religioni* , *aut aliquid à nobis.*] Sic supplendum : *Quia videri nolumus cuiquam honori* , *aut cuiquam religioni aliquid à nobis detractum.* Edit. Oxon. & Cant.

Sed id quoque , nec unâ ratione , emendare est. Favent cæteròquin allatis supplementis cùm Eusebii verba apud Columbum , pag. 391. col. 1. tùm isthæc capitis XIII. *Postridiè propositum est Edictum* , *quo cavebatur* , *ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate*. Confer Baluzium , pag. 340. col. 1.

Lin. 17. *In personâ Christianorum.*] εἰς τὸ πρόσωπον τῶν χριστιανῶν. *Eusebius*. Hoc est , vertente Valesio , in gratiam Christianorum : undè quis haud immeritò suspicetur, Auctoris manum fuisse, *in personam Christianorum*, non *in personâ*.

With relation to the Christians. Tralatio Anglica. Id est, quod spectat ad Christianos.

Lin. 18. *Eadem loca* , *ad quæ anteà convenire consueverant.*] Lege : *ea loca* ; nec aliter paulò infrà , ubi & *consueverunt* legitur : hîc autem *consueverant* , sed minùs rectè. *Tollius*.

Pag. 246. lin. 1. *Datis ad officium tuum litteris.*] Videatur Baluzius , p. 340. col. 2.

Lin. 2. *Priore tempore aliquid vel à fisco nostro* , *vel ab alio quocunque videntur esse mercati.*] Imò *aliqui*. Boherellus ; item Gale.

Rectè. Columbum vide , p. 391. col. 1.

Lin. 5. *Quantocyùs reddant.*] Appone punctum post *reddant*. Boherellus.

Omninò ita facto opus esse , cuncta evincunt , sed Eusebiana distinctio in primis ritè accepta , cui ista quoque editionis Aboensis suffragatur : *hisdem Christianis quantocyùs reddant. Etiam* , *&c.*

Ibid. *Quantocyùs.*] *Quantociùs* in Gemmâ est, pro citò , quamprimùm. Sed Auctorem requiro. *Ger. Jo. Vossius* (*c*).

Miror , cùm præter duos , quos jam ante nos Columbus partim rectè , partim mendosè laudavit è veteribus , Sulpicium nempè, Dial. 3. cap. 5. & Vulgatum Interpretem , Genes. XLV. 19. Mamertinus etiam , non ignobilis Scriptor , idem vocabulum hâc pericope adhibuerit (*d*) : *Licèt* , *maxime Imperator* , *publico judicio & nomine agere tibi gratias debeam* , *tamen illa* , *quæ pro summâ re domi forisque gessisti* , *nunc ex parte maximâ prætermittam* , *ut quantociùs ad ea* , *quæ propria sunt* , *perveniat oratio.* Ita enim , non *quantò totius* legendum esse , palàm est ; ne & Braulionem , septimi sæculi Auctorem , adducam , qui Præfatione in Vitam sancti Æmiliani , *ut posset* , ait , *in Missæ ejus celebratione quantociùs legi.* Sit itaque id adverbium , si non vox optimæ notæ , longè tamen melio-

(*a*) *Pag. præc. col.* 1. (*b*) *Oxoniensis* , *anni* 1684. *Cantabrigiensis* , *anni* 1685. *& Aboensis in Erratorum Indice* (*c*) *Lib.* 4. *de Vitiis Sermon. cap.* 35. (*d*) *In gratiarum Actione pro Consulatu* , *&c.*

ris, itemque sæculi, quàm credidit vir doctissimus. Maximè cùm & paulò post Licinius iterùm jubeat, *ut præceptum suum quantocyùs compleatur*. Adito nunc Columbum, p. 391. col. 1.

Ibid. *Etiam vel hi, qui emerunt.*] Suspicabar primo intuitu, corrupta hæc esse, legendumque: *Cæterùm vel hi, &c.* Sed nunc nihil muto. *Tollius.*

Ut libuerit. Sed jampridem mutavit clarissimus Gale τὸ *etiam* in *& jam*, ad marginem sui exemplaris, & infrà quoque cum eo vir maximæ dignitatis & eruditionis, Petrus Valerus Diazius, pag. 347. col. 1. Conjiciebam ego, nec unâ ratione inductus, veterem lectionem fuisse *& ita*, pro *& deindè*. Prima erat, quoniam eo pacto omnia aptè cohæserint: Qui Christianorum conventicula quocunque modo emerint, reddunto quantociùs. Qui eadem dono acceperint, reddunto pariter quantociùs. Ac deindè utrique de indemnitate, ut æquum sibi visum fuerit, cogitanto. Altera verò, nec minùs valida, quoniam non videtur omninò Eusebius aliter legisse, quàm emendamus. Quid hæc enim: ὅπως, εἰ τοῖς αὐτοῖς χριστιανοῖς τὴν ταχίστην ἀποκαταστήσωσιν, οὕτως ἢ οἱ ἠγορακότες τοὺς αὐτοὺς τόπους, ἢ οἱ κατὰ δωρεὰν εἰληφότες [εἰ] αἰτῶσί τι παρὰ τῆς ἡμετέρας καλοκἀγαθίας, προσέλθωσι τῷ ἐπὶ τόπων ἐπάρχῳ δικάζοντι; nisi ad verbum: *ut, si hisdem Christianis quantociùs restituerint, ita* (hoc est, deindè) *vel hi, qui eadem loca emerunt, vel qui dono fuerunt consecuti, si petiverint de nostrâ benevolentiâ aliquid, accedant ad locorum Præfectum, qui jus dicit.* Ostensum autem jam anteà à nobis (*a*), multiplicique exemplo, tam Græcorum οὕτως, quàm Latinorum *ita*, pro ἔπειτα, vel *deindè*, non insolenter usurpari. Et quòd nunc in Eusebii loco adverbium εἰ ante αἰτῶσι supplevimus, ita faciendum fuisse arguit haud solùm collatio cum nostro, *si putaverint*, sed quòd insuper non proximè sequatur apud Eusebium προσέλθωσί τι, aut aliquid tale, verùm sine ullâ copulâ, προσέλθωσι, ut pendeat manifestò à præcedenti ὅπως.

Lin. 6. *Vel qui dono erunt consecuti.*] Potiùs, *qui dono fuerunt consecuti*. Gale.

Aliter Columbus, p. 391. col. 2.

Ibid. *Si putaverint de nostrâ benevolentiâ aliquid, Vicarium postulent.*] Locus haud parùm difficilis, sive propterea quòd de ejus integritate & distinctione non convenit inter Doctos, sive quoniam per *Vicarium* alii cum Eusebio certum hominem intelligunt, alii verò non hominem, sed aliquid vicarium. Res tota sic breviter habet.

Scribendum censeo: *Si optaverint de nostrâ benevolentiâ aliquid vicarium, postulent.* Diazius, p. 347. col. 1. & 2.

Credideram anteà, hunc locum mutilum esse, legendumque: *Si putaverint de nostrâ benevolentiâ aliquid sperandum, Vicarium postulent.* Sed nunc nihil muto, & accipio τὸ *vicarium* pro eo, quod pro restitutione bonorum Christiani deberi sibi putabant, uti illustris fecit Diazius. Eam mox *indemnitatem* vocat. *Tollius.*

Sic legendum: *Si poscendum putaverint de nostrâ benevolentiâ aliquid, Vicarium postulent.* Baluzius, p. 340. col. 2.

Nil nisi distinguo: *Si putaverint, de nostrâ benevolentiâ aliquid vicarium postulent.* Gale; item Columbus (*b*).

Ibid. *Vicarium postulent.*] προσέλθωσι τῷ ἐπὶ τόπων ἐπάρχῳ δικάζοντι. Eusebius. Id est: *in Præfectum, qui in illâ Provinciâ jus dicit, adeant.* Valesius.

Ibid. *Vicarium postulent.*] Nempè, *qui jus dicat.* Edit. Oxon. & Cant.

Se pourvoiront pardevers les Vicaires. Maucroix. Quasi dicas: Vicarios, ut suis rationibus provideant, rogabunt, annotante eodem in margine suæ Versionis, *Vicarios* fuisse *Lieutenans du Préfet du Prétoire*; quod nequeo meliùs, quàm *Vicarios Præfecti Prætorio* vertere.

Shall go to some Magistrate. Tralatio Anglica. Ad verbum, aliquem Magistratum convenient.

Nobis liceat, vel post tot Eruditorum sententias de hoc loco allatas, judicium nostrum, qualecunque sit, interponere. Aut lectio, quam evidenter Eusebius secutus est: *Si petiverint de nostrâ benevolentiâ aliquid, Vicarium postulent*, germana est & genuina; & tunc non modò hodierna, *si putaverint*, apertè mendosa fuerit, verùm etiam τὸ *aliquid* non ad sequentem vocem *vicarium*, sed ad præcedens verbum *petiverint* pertinuerit, planè ut in Græcis, αἰτῶσί τι; eritque adeò per *Vicarium* homo aliquis, qualis ab amplissimo Cupero (*c*) indicatus est, intelligendus. Vel fuit olim in Licinii litteris uti hodiè habemus, quantùm ad vocabula, exaratum: *Si putaverint de nostrâ benevolentiâ aliquid vi-*

(*a*) *Pag. 627. col. 2. & pag. 735. col. 1.* (*b*) *Pag. 391. col. 2.* §. Etiam vel hi. (*c*) *Pag. 505. col. 2.*

carium

carium postulent; tuncque necessariò Columbi distinctionem sententiamque simul amplecti oportebit: *Si putaverint, de nostrâ benevolentiâ aliquid vicarium postulent*, cujuslibet generis *indemnitatem* intelligendo. Vel ista denique, de quâ nemo hactenùs cogitavit, interpunctio erit advocanda, *qui dono erant consecuti, si putaverint de nostrâ benevolentiâ*, (hoc est, si tamen ii esse possint, qui de rei pretio, quam ipsis pro merâ nostrâ benevolentiâ dedimus, rationes nobiscum velint putare,) *aliquid vicarium*, id est, quod priorum donationum vicem suppleat, *postulent.* Eligant, qui hæc lecturi sunt, quod maluerint. Verùm equidem Eusebii lectionem cæteris præferendam arbitror; quanquàm *putare de re aliquâ*, debuerit phrasis esse familiarissima apud Romanos, neque sit insolens, ut *benevolentia* non de ipso benevolentiæ affectu, sed de benevolentiæ signo, aut gratificatione usurpetur. Nam sic, verbi gratiâ, Spartianus in Caracallo (*a*): *Non ille in litteris tardus, non in* BENEVOLENTIIS *segnis.* Confer, si pluribus opus est, Diazium, p. 347. col. 1. & 2. Baluz. p. 340. col. 2. Cuperum, p. 505. col. 2. & Columbum, p. 391 col. 2.

Lin. 7. *Corpori Christianorum.*] *To the Christians.* Versio Anglica. Ad verbum, *Christianis.*

Rectè. Nam ut *Sabini* & *Sabinorum corpus* omninò confunduntur apud Livium in his verbis (*b*): *Oriundi ab Sabinis, ne, quia post P. Tatii mortem ab suâ parte non erat regnatum, in societate æquâ possessionem imperii amitterent, sui corporis creari Regem volebant*, (id est, qui esset ex Sabinis): ita Licinio in hâc Epistolâ, *Christianis & corpori Christianorum*, locutiones sunt synonima prorsùs & promiscuæ, quas tantùm, ne semper *hisdem Christianis* diceret, intermiscuit. Atque infrà tamen pro *Christianorum corpori*, videas uno loco in eâdem versione: *The Corporations or Assemblies of the Christians*, id est, *corpora*, vel *cœtus Christianorum*; & alibì rursùm: *The Bodies corporate of the Christians*; hoc est, collegia, vel societates Christianorum.

Lin. 9. *Non in ea loca.*] Dele *in*, Boherellus; item Gale.

Delenda hîc præpositio, utì & suprà faciundum monui. *Tollius.*

Ibid. *Consueverunt.*] *Had used.* Versio Anglica. Id est, *consueverant.*

Non improbo; vel ob præcedentia, *quòd si eadem loca ... ad quæ anteà convenire consueverant.* Neque improbabat, opinor, Tollius ad ea verba.

Lin. 10. *Ad jus corporis eorum . . . pertinentia.*] Hoc est, secundùm Tralationem Anglicam, pertinentia ad illos, tanquàm ad commune corpus: *That belonged to them as a Body corporate.* Quis enim *tanquàm ad corpus corporatum* de verbo ad verbum transferri ferat? Adde Cuperum, pag. 505. col. 2. & seq.

Lin. 11. *Ea omnia lege, quâ superiùs comprehendimus citra, &c.*] Scribe levem distinctionem post *comprehendimus*, quod eodem sensu explicandum, quo *comprehensum est*, in sequentibus. *Boherellus.*

Emenda: *comprehendimus, eaque citra, &c.* quæ vocula excidisse mihi visa; aliàs, *quam comprehendimus* legendum, quemadmodùm mox: *sicut superiùs comprehensum est.* Tollius.

Malebam, partim cum Boherello nostro, cui Aboensis quoque editio adstipulatur, partim mutato ampliùs, sed leviter, ordine: *Ea omnia, quâ lege superiùs comprehendimus, citra ullam prorsùs ambiguitatem, vel controversiam hisdem Christianis, id est, corpori & conventiculis eorum reddi jubebis.* Ita quippè facili operâ integra erit lectio, & optimè cohærens.

Lin. 18. *Sumus.*] *Summis.* Editio Aboensis. Mendosissimè.

Lin. 19. *Prosperè successibus nostris.*] Malim, *prosperis successibus nostris*, vel *prosperè fluentibus successibus nostris.* Tollius.

Ibid. *Beatitudine publicâ.*] Vide Cuperum, p. 506. col. 1.

Lin. 20. *Ut autem hujus sanctionis benevolentiæ nostræ forma ad omnium possit pervenire notitiam; prolata programmate tuo hæc scripta & ubique proponere, & ad omnium scientiam te perferre conveniet.*] Quod jam Licinius *sanctionem* suam, & *hæc scripta* nuncupat, id ipsum paulò antè *præceptum* suum, quin & tacitè *statutum* suum & *ordinationem* suam nominaverat. Sed, quod notandum, nuspiàm pariter *edictum appellavit*, utì nec noster, qui contrà semel atque iterùm mero *epistolarum* nomine ad hanc Licinii dispositionem indigitandam usus est. Primò nempè, in hujus ferè capitis initio, *de restituendâ Ec-*

(*a*) In ipso ferè initio. (*b*) Lib. 1.

clesiâ [*Licinius*] *hujusmodi litteras ad Præsidem datas proponi jussit;* atque denuò propemodùm in fine: *His litteris.* Undè nunc haud ingrata oritur quæstio, utrùm rectè hîc loci *edictum* ab utroque Interprete (*a*), atque alibi à multis, cùm veteribus, tum recentioribus vocentur; quod equidem non putaverim, si sit accuratiùs loquendum: sed veras esse è contrario *litteras* cum mandatis ad τῆν Δεῦρα Bithyniæ Præsidem datas, ex quibus ille confestim *mandata* excerpere, tum *edictum suum, secundùm ea mandata, addito programmate, conficere & proferre* debuerit. *Ut autem hujus sanctionis benevolentiæ nostræ forma ad omnium possit pervenire notitiam, prolata programmate tuo hæc scripta & ubique proponere, & ad omnium scientiam te perferre conveniet,* inquit nostro loco verbisque disertissimis ipsemet Licinius; multòque disertiùs ante ipsum Plinius ad Trajanum, libro 10. ep. 97. *Quibus peractis, morem sibi* [*Christianis*] *discedendi fuisse, rursùsque coeundi ad capiendum cibum, promiscuum tamen & innoxium; quod ipsum facere desisse* POST EDICTUM MEUM, QUO SECUNDUM MANDATA TUA *hetærias esse* VETUERAM: ubi non tantùm *Trajani mandata*, & *Plinii edictum*, tanquàm res diversas nominari vides, sed Imperatoris *mandata* materiam fuisse edicti Præsidis; quod & ideò non Trajani edictum, sed edictum suum appellavit, *post edictum meum.* Ingenuè autem agnoscere debemus, priusquàm hinc progrediamur, nos, quòd in hoc argumento laudata Plinii verba adduximus, debere Epistolæ amplissimi Cuperi ad clarissimum Grævium VII. Id. Apr. anni 1691. datæ, in quâ, ad suæ in hunc locum Notæ confirmationem: » Locus, ait, » hanc in rem elegans apud Plinium, lib. 10. » ep. 97. *Quibus peractis morem sibi discedendi fuisse, rursùsque coeundi ad capiendum cibum, promiscuum tamen & innoxium; quod ipsum facere desisse post edictum meum, quo secundùm mandata tua hetærias esse vetueram*; nam hinc, pergit, clarissimè patet, Præsidem publicè testatum esse, sese » ejusmodi edictum accepisse «. Atque hactenùs perillustris Cuperus. Plura vide, pag. 506. col. 1. ad *prolata*; item, quæ nos suprà diximus, p. 709. col. 1.

Lin. 24. *Etiam verbo hortatus est.*] Nempè Licinius. *Pagius* (*b*). Et sine ullâ circuitione: *When the Edict was published, Licinius did likewise by word of mouth entreat all persons, &c.* Confer Baluzium, pag. 340. col. 2.

Ibid. *Conventicula.*] *Les Eglises.* Maucroix. Hoc est, Ecclesias.

Lin. 25. *Sic ab eversâ Ecclesiâ.*] Nicomediæ nimirùm, secundùm Versionem Anglicam: *And from the destruction of the hurch of Nicomedia*: sed meliùs sine dubio Maucroixius, ut Latina sonant, *Ainsi depuis la ruine de l'Eglise.* Confer hæc capitis 3. *In statum pristinum Ecclesia restituta est.*

Ibid. *Ab eversâ Ecclesiâ.*] A die scilicèt XXIII. Februarii anni CCCIII. *Pagius.* (*c*).

Ibid. *Usque ad restitutam.*] *To be rebuilding of it.* Tralatio Anglica. Id est, usque ad restaurationem illius [Nicomediensis Ecclesiæ].

Ibid. *Usque ad restitutam.*] Usque ad diem videlicèt XIII. mensis Junii anni 313. quâ propositum est Nicomediæ edictum de restaurandis Ecclesiis. *Pagius* (*d*).

Lin. 26. *Anni decem, menses plus minùs quatuor.*] Cœpit itaque persecutio septimo Kalendas Martias, à quibus si subducatur numerus usque ad diem 13. mensis Junii, quâ propositum est edictum hoc, effluxisse constabit annos 10. menses tres, dies 19. id est, annos decem, menses plus minùs quatuor. *Edit Oxon. & Cant.*

Ibid. *Menses plus minùs quatuor.*] Nempè menses tres, dies novemdecim. Ideòque pax universæ Ecclesiæ anno tantùm CCCXIII. reddita. *Pagius* (*e*).

Adde Baluzium, p. 340. col. 2.

CAPUT XLIX.

Pag. 247. lin. 1. *Sequenti autem Licinio; &c.*] Corrige & lege: *sequente.* Tollius. Aliter Cuperus, p. 506. col. 1.

Ibid. *Tyrannum.*] Versio Anglica, *Maximinum*, quem certum est intelligi.

Ibid. *Profugus concessit.*] Malim *retrocessit.* Tollius.

Quid opus est mutatione? Terentius in Eunuch. Act. 1. Sc. 2.

Ego impetrare nequeo hoc abs te, biduum,
Saltem ut concedas solum.

(*a*) Vous ferez publier cet Edit, &c. *Maucroix.* And that the tenor of this out graciouz Edict, &c *Anglica Versio.* (*b*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi 314. num. 6.* (*c*) *Ibid.* (*d*) *Ibid. iterùm.* (*e*) *Ibid. quoque.*

Et in Hecyrâ, Act. 4. Sc. 2.

Hic video me esse invisam immeritò; tempus est concedere.

Latinis itaque τὸ *concedere* simpliciter positum, inter alia, loco *cedere*, seu *alicui locum abeundo dare* significat; quæ ultima phrasis à Terentio quoque usurpata in Heaut. Act. 4. Sc. 2.

.... SY. Jube hunc
Abire hinc aliquò. CL. *Quò ego hinc abeam?* SY. *Quò lubet; da illis locum.*

Abi deambulatum.

Lin. 2. *Petit.*] Præferam cum Columbo, p. 391. col. 2. *petiit.* Tollius.

Adde Baluzium, p. 340. col. 2.

Ibid. *Munimentis ibidem, &c.*] Potiùs, *munimentisque ibidem*, uti & clarissimus Columbus legendum putat. *Tollius.*

Columbum ipsum, si etiamnùm opus est, visere potes, p. 391. col. 2.

Lin. 3. *Iter obstruere.*] Licinio nimirùm; quod Anglica Versio, perspicuitatis causâ, addidit.

Ibid. *Et indè dextrorsùm perrumpentibus omnia victoribus.*] Distinguo, *& indè, dextrorsùm perrumpentibus.* Gale.

Adjiciatur Cuperus, p. 506. col. 1. & 2.

Lin. 4. *Tarsum postremò confugit.*] Videndus omninò Baluzius, p. 340. col. 2. & seq.

Lin. 5. *Perterreretur* (vel *peteretur*).] Scripsisse Lactantium credo, *peteretur.* Grævius.

Ibid. *Perterreretur.*] Suprà, *Maxentianus proterretur*; quod verbum etiam hîc rectius mihi videtur, quàm illud alterum. *Tollius.*

Ibid. *Refugium.*] *Effugium.* Gale.

Usi tamen etiam *refugii* voce idonei Auctores. Cicero (*a*): *Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatûs.* Suetonius (*b*): *Eos easque omnes, ne quod refugium in tali fraude cuiquam esset, exsilio affecit.* Neque noster à *refugiendi* verbo superiùs abhorrebat; cujus capite 47. verba sunt: *Fit impetus in eum, & ad suos refugit.*

Lin. 8. *Ut solent hi, qui hoc ultimò, &c.*] Exempla sunt apud Florum & Livium. *Gale.*

Mirum, quàm faciat ad hunc locum alter planè geminus Lactantii de Vitâ beatâ (*c*), quem nos hactenùs cum cæteris Commentatoribus prætermiseramus: *Quantò quisque annis in senectutem vergentibus appropinquare cernit illum diem, quo sit ei ex hac vitâ demigrandum, cogitet, quàm purus abscedat, quàm innocens ad judicem veniat; non ut faciunt quidam cæcis mentibus nixi, qui jam deficientibus corporis viribus, in hoc admonentur ultimæ necessitatis, ut cupidiùs, ut ardentiùs hauriendis libidinibus intendant.*

Confer Cuperum, p. 506. col. 2.

Ibid. *Et sic hausit venenum.*] Non itaque periit morte simplici, ut tradit Epitome Victoris. *Edit. Oxon. & Cant.*

Ibid. *Et sic.*] Id est, *& deindè*, quem sensum jam anteà indicatum voluimus. Conspirant Interpretes. *Après quoi il prit la boisson mortelle.* Maucroix. *And then he took poyson.* Versio Anglica. Sed nil fortè meliùs τὸ *sic* interdùm ordinis adverbium esse ostendere queat, quàm locus iste Vulcatii Gallicani in Avidio Cassio: *Mater mea Faustina patrem tuum Pium ejusdem in defectione Celsi sic hortata est, ut pietatem* PRIMUM *circa suos servaret*, SIC *circa alienos.* Verbum, cùm res ipsa loquatur, non addo. Audiatur solùm Cicero *primùm* & *posteà* simili ordine & significatu adhibens: *Ego incolumitati civium primùm, & posteà dignitati* [*consulo*].

Lin. 9. *Non potuit in præsens.*] Exemplum, quod, qui volent, iis adjicient, in quibus *præsens* neutiquàm de tempore nunc præsenti, sed de tempore tunc præsenti, adeòque, unâ voce liceat dicere, *præsenti præterito*, usurpatum; qualia exempla apud Ciceronem & alios occurrunt.

Lin. 11. *Cruciamenta.*] Nec hîc quoque Cicero exemplum quærentibus deerit. Philipp. XI. *Nec verò graviora sunt carnificum tormenta, quàm interdùm cruciamenta morborum.*

Lin. 12. *Insustentabili.*] Ignoro, ecquis ita olim ante nostrum fuerit locutus. Sed jam certè nequit hoc epithetum ex Cicerone defendi. Adde Columbum, p. 391. col. 2.

Lin. 13. *Insaniâ percitus.*] Videatur Baluzius, p. 341. col. 1.

Ibid. *Haustam manibus terram, &c.*] Id est, ut optimè Versio Anglica expressit, manibus effossam: *He eat earth, which he dug up with his hands.*

Pag. 248. lin. 2. *Cùm caput suum parietibus infligeret.*] Impatientiâ cruciatuum scilicèt. Nam jam quatuor insaniæ dies abierant. Neque aliter ferè Augustum *caput foribus* ex impatientiâ doloris amissarum Vari legionum

(*a*) Lib. 2. Offic. cap. 8. (*b*) In Tiberio, cap. 36. (*c*) Cap. ult.

illidentem inducit Suetonius in Octavio, cap. 23. Vide locum, & quæ ad illum Casaubonus notavit; item quæ Baluzius suprà, p. 341. col. 1.

Ibid. *Exilierunt oculi ejus de caveis.*] Ὡς τοῦ μὲν τὰς κόρας ἔτι ζῶντος αὐτομάτως ἐκπηδῆσαι τῶν ὀφθαλμῶν, Μαξιμῖνος οὕτως ἦν. Chrysost. in Oratione de S. Babylâ contra Gent. Vide Euseb. Eccl. Hist. lib. 9. cap. 10. *Edit. Cant.*

Adde Baluzium, p. 341. col. 2.

Lin. 3. *Deum videre cœpit candidatis ministris, &c.*] *Il vit Dieu environné de ses Anges.* Maucroix, quem apparet ergò voluisse emendari, *Deum videre cœpit circumdatum ministris.*

A Vision represented himself to his imagination, as standing to be judged by God, vvho seemed to have hosts of Ministers about him all in vvhite garments. Tralatio Anglica. Quasi jam potiùs prisca lectio fuerit, *Deum videre cœpit circundatum candidatis ministris de se judicantem.*

Aliter rursùm emendat Cuperus, pag. 507. col. 1. qui & ibì duobus locis videndus.

Ibid. *Candidatis ministris.*] De eodem Maximino Simeon Methaphrastes apud Surium Tom. 6. pag. 929. ait eum ab Angelis fuisse flagellatum. *Colomesius.*

Lin. 5. *Deindè quasi tormentis adactus fatebatur.*] *Se fecisse* nempè, repetendo ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, quomodò Interpretes acceperunt (*a*). Nisi cum clar. Gale malueris *Christum* supplere ex sequentibus, distinguendo, *Deindè quasi tormentis adactus fatebatur Christum.*

Lin. 6. *Christum subindè deprecans.*] Adeatur Cuperus, pag. 507. col. 1.

Lin. 7. *Tanquàm cremaretur.*] Vise Baluzium, pag. 341. col. 2.

Ibid. &c. *Nocentem spiritum . . . efflavit.*] Baluzius rectè in Notis observat, non statim mortuum esse Maximinum ac Tarsum pervenit: sed aliquanto tempore gravissimos dolores sustinuisse, sicque non videri, eum ante mensem Augustum periisse. Cùm enim ei peragranda fuerint aliquot milliaria, ut Tarsum Ciliciæ urbem pervenerit, in Cappadociâ primùm, dein in Tauri montis angustiis substiterit, ubì munimenta ac turres fabricavit, ad arcendos nempè insequentium Licinianorum impetus, fieri vix potuit, ut is qui Kalendis Maiis pervenit Nicomediam, Tarsum venerit ante mensem Julium sequentem; adeò ut Maximinus ante mensem Augustum non periisse videatur. *Pagius* (*b*).

Addantur Baluzius, pag. 341. col. 2. & seq. item Cuperus pag. 507. col. 1. & quæ nos suprà diximus, pag. 540. col. 1.

Lin. 8, *Detestabili genere mortis.*] Et hîc te ad Ampliss. Cuperum, pag. 507. col. 1. & 2. remittimus.

CAPUT L.

Pag. 248. lin. 1. *Univ. persecutores nomin. sui debellavit.*] Baluzium vide, pag. 343. col. 1.

Lin. 2. *Summâ rerum potitus.*] Anno nempè CCCXII. *Pagius* (*c*).

Lin. 3. *In primis Valeriam, quam, &c.*] Ita hodiè clariss. Baluzius, qui priùs cum veteri schedâ *in primis Valerium, quem* ediderat; undè paulò post Sparkius in Oxoniensi editione anni 1680. Scribendum, inquit, ex emendatione viri rever. *Valeriam, quam.* Ut frustrà sit Baluzius, qui Valerium quærit solicitâ indagine. Cui censuræ, iterùmque posteà in sequentibus editionibus (*d*) repetitæ, subscribit suprà, nec invitus, Baluzius, p. 343. col. 2. itemque Cuperus, p. 507. col. 1. nec non Versio Anglica in hunc modum: *for Licinius being novv setled in the Empire, gave oder to put both Valeria and Candidian to death.* Sed interim præter hanc editionem nulla est, quæ non cum MS. codice in Auctoris verbis habeat, *Valerium quem.* Et, quod magis notandum, stare optimè posse manu scripti lectionem ponit, pugnatque Pagius in Criticâ suâ Baronianâ, uti sequitur.

Ibid. *In primis Valerium.*] Valerium scilicèt Valentem, de quo anno CCCVI. num. 14. (imò, 15.) sic locuti sumus: Eodem ferè tempore, quo Alexander, qui Præfecti Prætorii Africæ munere fungebatur, apud Carthaginem Imperator fit, *Valens Imperator creatur*, inquit Victor in Epitome, qui postquàm Maximini mortem narravit, subjungit: *Valens à Licinio morte mulctatur.* De hoc Valente loquitur Lactantius lib. de

(*a*) Puis il avoüoit son crime. *Maucroix.* Yet afterwards he confesse his own guilt. *Versio Anglica.* (*b*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi* 314. *num.* 7. (*c*) *Ibid. num.* 12. (*d*) *Oxon. anni* 1684. & *Cant. anni* 1685.

Mortibus Persecutorum cap. 50. ut primus omnium observavit eruditissimus Abbas Ludovicus *du Four* in litteris ad me scriptis. Ibi Lactantius, Maximini morte recitatâ, ait: *Licinius summâ rerum potitus, in primis Valerium, quem Maximinus iratus nec post fugam quidem, cùm sibi videret esse pereundum, fuerat ausus occidere, necari jussit.* Nec dubitari potest, quin *Valerius* ille idem sit cum *Valente* à Victore memorato, cùm Goltzius inter nummos triginta Tyrannorum, qui imperante Gallieno Rempublicam Romanam afflixêre, hunc referat: ΑΥΤ. Κ. ΠΟΥ. ΟΥΑΛΕΡ. ΟΥΑΛΕΝC. CEB. L. A. id est, *Imperator Cæsar Publius Valerius Valens Augustus. Anno primo.* Nummus tamen ille ad Valerium Valentem Licinii jussu occisum, non verò ad Valentem, qui post Valerianum in Præsidem abductum tyrannidem arripuit, (ut testatur Pollio lib. de Triginta Tyrannis cap. 19.) omninò pertinet, licèt Mediobarbus huic Valenti, qui brevi in Macedoniâ imperitavit, attribuat. *Pagius, ubi suprà, ad an. Chr.* 314. *nu.* 12. & 306. *nu.* 15.

Confer nunc, primum omnium, assentientem propugnantemque Toinardum, p. 417. col. 1. & 2. tum nec dissentientem istam Maucroixii versionem: *Car premiérement Licinius fit mourir Valere*; in quâ scilicèt, ut sequentia & linguæ simul genius ostendunt, non *Valeria*, sed *Valerius* intelligitur: postremò Amplissimum Cuperum varia Pagio & sequacibus objicientem in epistolâ ad Perillustrem Voetium, pag. 519. col. 1.

Lin. 5. *Item Candidianum.*] MS. codex, quem cæteræ hactenùs editiones secutæ fuerant, *idem Candidianum.* Sed omninò, vel cum Baluzio *item Candidianum* corrigendum est; vel nobiscum, adverbium ordinis adhibendo, *indè Candidianum*; aut per meram ferè litterarum transpositionem, *dein Candidianum.*

Ibid. *Candidianum.*] Filium Galerii & concubinæ, observante Maucroixio ad marginem suæ versionis.

Candidian was her adopted Son, for his mother was à Concubine of Maximians. Tralatio Anglica. Ad verbum, Candidianus erat adoptivus [Valeriæ] filius: fuit enim ejus mater concubina Maximiani.

Ibid. *Valeria.*] Pro quo mulieris nomine, crassissimo errore Typographico, *Valerius* legitur in Pagii Criticâ Baronianâ, ad annum Chr. 314. nu. 12. ubi totum hocce caput describitur. Conferto modò eandem ad annum Chr. 305. nu. 6.

Pag. 249. lin 1. *Mulier tamen.*] Fortè, *Mulier statim*, vel, *Mulier namque* Tollius.

Emendo, *Mulier tandem.* Gale.

Ibid. *Ut eum vixisse cognovit.*] Quem, & quis sensus? De utroque enim miris modis dissentiunt Interpretes.

Cette Dame ayant appris que Candidianus n'étoit point mort. Maucroix. Id est, cùm mulier Candidianum non fuisse mortuum didicisset.

She had no sooner got the news of Maximins death, &c. Anglica Versio. Hoc est, Vix mulier nuntium de Maximini morte acceperat.

Mihi, primo loco, quod in bonam partem sumi velim, nullâ ratione videbatur sermo nunc esse posse de Maximino. Quid verò ampliùs cogitem, post pauca dicam.

Ibid. *Vixisse.*] Lego, *vicisse. Eum autem*, quod præcedit, intelligo de Licinio. *Boherellus.*

Ibid. *Vixisse.*] Repone, *vicisse.* Gale; nec non Colomesius.

Legendum *vicisse*, referendumque ad Licinium. Corrigendum quoque *cognoverat*, pro *cognovit*; & mox itidem *miscuerat*, pro *miscuit.* Tollius.

Arridebat magis *vi exisse*, vel simpliciter *exivisse*; ut, postquàm Candidianum necari jussisset Licinius, Candidianus, mandati gnarus, evadendi primâ vice è loco, ubi jugulandus erat, viam invenerit: Valeria autem, cognito eum indè feliciter erupisse, mutaverit habitum, & se adoptivi sui filii comitatui miscuerit, ut ejus fortunam specularetur. Adde Baluzium, pag. 343. col. 2. & Columbum, p. 391. col. 2.

Lin. 2. *Comitatui ejus.*] Hîc rursùs, & pro contrariis Interpretum hypothesibus, in contraria abeunt versiones; Gallicâ nimirùm de *Candidiani comitibus* explicante: Anglicâ verò de *Maximini*, novissimè defuncti, *aulâ*, hoc est aulicis. *She had no sooner got the news of Maximins death, then she came to his Court in disguise.*

Lin. 3. *Quia Nicomediæ.*] Scribo, *Qui cum.* Sparkius, in utrâque Oxon. à quibus haud diversa est Cantabrigiensis.

Ibid. *Quia Nicomediæ.*] Lege cum Columbo, [p. 391. col. 2.] *Qui quia Nicom.* Tollius.

Ibid. *Et in honore haberi videbatur.*] Cuperum vise, pag. 508. col. 1.

Lin. 4. *Et illa, exitu ejus audito.*] Id est, illustrante singula, licèt in re minimè obscurâ, Maucroixio: Cùm Valeria Candidiani mortem audivisset. Confer, si tanti est, quæ de vocabulo *exitu* notavimus, pag. 540. col. 2.

Lin. 7. *Qui omnes.*] Atqui duo tantùm suprà memorati sunt, *Candidianus & Severianus*. Tollius.

Imò tres; *Candidianus*, *Severianus*, &, ante utrumque, *Valerius*, seu, *Valeria*, prout initio capitis legere malueris: *Licinius, summâ rerum potitus*, IN PRIMIS VALERIUM... *fuerat ausus occidere*, vel, IN PRIMIS VALERIAM; mirumque hanc, aut illum, à Tollio, post tam diserta verba, prætermitti.

Lin. 8. *Quasi malum metuentes.*] Hoc est, Anglicæ versioni, quasi malum hominem: *looking on him as an ill man.*

Legendum: *quasi æmulum metuentes*. Grævius.

Fortè, *quasi iratum*. Tollius.

Suspicabar, *quasi malum metuentes* locutionem esse è medio petitam, qualis ista Gallorum, *Il le craignoit comme la peste.*

Lin. 9. *Præ Valeriâ*, (vel *præter Valeriam*) *quæ volens*, *&c.*] Sed hæc jam superiùs Licinium fugisse dicta est. Vide quæ viri docti ad caput XXXIX notaverunt. Ergò τὸ *volens* rectiùs in *nolens* cum Cupero mutaveris. Hinc liquet, Maximinum non magis libidine quàm avaritiâ accensum, matrimonium Valeriæ appetisse. *Tollius.*

Cuperi locus extat suprà, pag. 508. col. 1. & seqq.

Ibid. *Præ Valeriâ*, *quæ volens*, *&c.*] Ita per omnia Interpretes, ut, qui adibunt, statim intelligent.

Lin. 11. *Filium suum maximum agentem in annis octo.*] Dele *suum*. Boherellus.

Fortè rectiùs, *filium tum maximè agentem annos octo*. Tollius.

Emendo, *filium natu maximum agentem jam annos octo*. Gale.

Adde Columbum, pag. 391. col. 2.

Lin. 13. *Mater eorum.*] Uxor Maximini, de cujus nomine altum est apud eruditos silentium. *Edit. Oxon. & Cant.*

Confer Baluzium, pag. 343. col. 2.

Ibid. *In Orientem præcipitata est.*] *In Orontem.* Editio Aboensis.

In the River Orontes. Id est, in fluvium Orontem. *Versio Anglica.*

Ibid. *Orientem.*] Scribendum: *Orontem*, hoc est, fluvium Syriæ, vel *torrentem*, ex emendatione viri rever. suprà laudati. *Edit. Oxon. & Cant.*

Lege, *torrentem*: aut potiùs, *Orontem*. Allix.

Lege, *Orontem*. Vossius.

Maucroixius ad verbum: *On précipita leur mere dans l'Orient*: quod paucissimi procul dubio, probabunt. Adde Baluzium, pag. 343. col. 2. Cuperum, pag. 509. col. 2. Columbum, pag. 391. col. 2. & seq.

Ibid. *Ibi sæpè illa castas fœminas mergi jusserat.*] *Ibi mergi*, ut suprà, capitibus XV. & 37. *mari mergi*: quare equidem doctissimum virum τὸ *ibi* delentem, minùs audiendum esse crediderim.

Ibid. *Illa.*] Corrige, & lege, *ille*: scilicèt Maximinus. Respice cap. XXXVIII. & ita huic lege talionis evenit, ut ipsius uxor eodem supplicio interiret, quo ipse alienas conjuges necari jusserat. *Tollius.*

Ibid. *Illa.*] Secuti sunt hanc lectionem ambo Interpretes.

Lin. 14. *Sic omnes impii, &c.*] Sarisberiensis in Polycrat. lib. VIII. cap. 19. de Domitiano: *Et quia Ecclesiam Dei, imò & totum imperium, laceravit Domitianus, eodem in se Dei usus judicio & ipse laceratus est.* Tollius.

CAPUT LI.

Pag. 249. lin. 1. *Valeria quoque per varios, &c.*] Cuperum vide, pag. 510. col. 1.

Ibid. *Quindecim mensibus.*] *During the space of eighteen moneths.* Versio Anglica; quasi nostri verba sint, *octodecim mensibus*; cujus diversitatis rationem non assequor.

Ibid. *Plebeio cultu.*] *In the habit of a Peasant.* Eadem Versio. Ad verbum, in rusticorum habitu: quod paulò liberius.

Lin. 3. *Cum matre.*] Priscâ scilicèt. *Pagius* (*a*).

Ibid. *Pœnas dedit.*] Nullone prorsùs assicto crimine, quæ sententia viri Amplissimi, pag. 510. col. 2. Vix crediderim, cùm propter ipsum *pœnarum* nomen hîc adhibitum, tum propter sequentia, ubi ambæ mulieres *ad supplicium*, idque gravissimum, dicuntur *ductæ*. Amputatum enim caput u-

(*a*) *In Criticâ Baron. ad annum Christi 314. num. 12.*

trique ; & mox earum corpora in mare projecta. Accedit, quòd ne quidem Valeriæ amicas damnatas viderimus in antecedentibus, nisi *affictò* priùs *adulterio*, capite nimirùm XXXIX. in fine.

Lin. 5. *Ita illis pudicitia & conditio exitio fuit.*] Quia & Licinio & Maximino Valeria nubere recusarat. *Tollius.*

Sed pars igitur pudicitiæ eo quoque sæculo habebatur v. gr. in mulieribus, unius tantùm viri fuisse uxores. Suo enim ævo Tertullianum cum Montanistis *monogamiam* in utroque sexu requisivisse, omnibus notum ex ejus libro de Monogamiâ. Observandum interim *conditionem*, quam hîc noster memorat, æqualiter quidem matri & filiæ, seu, quod idem est, Priscæ & Valeriæ, secundùm Anglicam Versionem exitio fuisse : verùm additam *pudicitia* mentionem specialiter pertinere ad Valeriam. Verba sunt : *so fatal did their Dignity and Valeria's chastity prove to them.* Adde Toinardum, pag. 417. col. 2.

CAPUT LII.

Pag. 250 lin. 1. *Quæ omnia secundùm fidem scientium loquor, ita ut, &c.*] Post *loquor*, suppleo *&*, vel atque : *& ita ut gesta sunt mandanda litteris credidi.* Boherellus

Similiter Versio Anglica, *and i have thought fit to vvritte them just as they vvere transacted.* Aliter verò Cuperus, pag. 510. col. 2.

Lin. 3. *Non corrumperet veritatem.*] *Non* meliùs abesset. *Boherellus.*

Confer Columbum, pag. 392. col. 2. Adde quoque Baluzium, pag. 343. col. 2.

Lin. 5. *Pietati.*] Id est, clementiæ, benignitati. Vid. Not. ad Ausonium. *Tollius.*

Suprà etiam aliquid diximus in eam rem, pag. 692. col. 2.

Ibid. *Respexit in terram.*] Quomodò capite V. *Respexit enim Deus vexationem populi sui. Dejectus itaque fastigio imperii, &c.* Addatur Columbus, pag. 392. col. 2.

Lin. 9. *Ubi sunt modò magnifica illa & clara per gentes Joviorum & Herculiorum cognomina, quæ primùm, &c. viguerunt ?*] Notandum, ne id nimis Oratoriè & contra Historiæ fidem scriptum fuisse videatur, haud simpliciter quæri à nostro, *Ubi sunt modò Joviorum & Herculiorum cognomina*, ac si post mortuos semel Diocletianum & Herculium, à nemine ampliùs quocunque pacto usurpata sint : sed, *Ubi sunt modò* MAGNIFICA ILLA ET CLARA PER GENTES JOVIORUM ET HERCULIORUM COGNOMINA, QUÆ PRIMUM *à Dioclete ac Maximiano insolenter assumpta, ac postmodùm ad successores eorum translata*, VIGUERUNT ? ut neget tantùm fuisse æquè *magnifica & clara per gentes, vigentiaque adhùc*, dum hæc scriberet, atque *primùm* fuerant sub ipsis Diocletiano & Maximiano Herculio ; quod ab omni parte certissimum. Conferantur Baluzius, pag. 343. col. 2. Cuperus, p. 510. col. 2. & Toinardus, pag. 417. col. 2. & seq.

Ibid. *Joviorum & Herculiorum.*] Tanquàm si à Jove & Hercule genus ducerent. *Edit. Oxon. & Cant.*

Lin. 10. *Maximiano.*] Illo nempè, quem nunc *Herculium* cognominavimus. Alteri enim, sive *Galerio Maximiano*, *Jovius*, Diocletiani imitatione, cognomentum fuit ; & hîc præterea de eo agitur, qui sibi primus *Herculii* nomen indidit.

Lin. 11. *Nempè delevit ea Dominus & erasit de terrâ.*] Quatenùs nimirùm ipsimet Diocletianus & Maximianus, qui sibi primi, alter *Jovii*, alter *Herculii*, cognomen tam insolenter sumpserant, & per quos simul eadem tam clara & magnifica per gentes evaserant, deleti sunt divinitùs ex viventium terrâ & numero.

Ibid. *Dominus.*] Cuperum vide, pag. 510. col. 2. & seq.

Lin. 14. *Diurnis nocturnisque precibus celebremus.*] Præferrem, *obsecremus*. *Celebremus* enim paulò antè legitur. *Boherellus.*

Putabat vir doctus, qui Aboensi Editioni præfuit, aliquid ante *diurnis* deesse, quod asterisco voluit notatum.

Lin. 17. *Ut Misericordiam suam servet etiam famulis, &c.*] Lege, *ut misericordiam suam servet, & jam famulis suis propitius ac mitis omnes insidias, &c.* deleto τῷ *ut.* Tollius.

Pro *servet etiam*, rescribo, *servet æternam.* Boherellus.

Quid, si potiùs Auctoris manus fuerit, *ut misericordiam suam servet etiam atque etiam famulis suis propitius ac mitis ?* Tum deindè, *ut omnes insidias*, quæque posteà ; ac denique cum tertio *ut* eleganter sine copulâ repetito, *ut florescentes*, & quæ deinceps.

Lin. 18. *Diaboli.*] *Zabuli*, ut priùs. *Gale.*

Capite nimirùm XVI. duobus locis.

Lin. 19. *Ut florescentes Ecclesias perpetuâ quiete custodiat.*] Veteris codicis cunctarumque hactenùs editionum lectio est, *ut florescentes Ecclesiæ perpetuæ quiete custodiat.* Sed eamdudùm, uti nunc excusam vides, emendaverat clarissimus Baluzius in Indice Erratorum suæ primæ editionis, aliique posteà cum illo, vel aliter, ut subjicio.

Ibid. *Ecclesiæ perpetuæ quiete.*] Scrib. *Ecclesias perpetuâ quiete.* Edit. Oxon. & Cant. itèm Allixius.

Ibid. *Ut florescentes Ecclesiæ perpetuæ quiete custodiat.*] Nullus dubito legendum esse: *Ut florescentis Ecclesiæ perpetuam quietem custodiat*; quæ & Nicolai Heinsii fuit sententia, ut olim summi & amicissimi viri ore, cùm de hoc loco cum superstite agerem, intellexi. *Grævius.*

Conferatur Columbus, p. 393. col. 1. & 2.

FINIS.

INDEX AUCTORUM.

INDEX
AUCTORUM LIBRORUMQUE;
QUÆ IN OPERIBUS LACTANTII. ADJECTISQUE ANIMADVERSIONIBUS, CITANTUR, LAUDANTUR, ET EMENDANTUR.

NUMERUS ROMANUS TOMUM, ARABICUS paginam indicat; litteræ a *&* b *numero additæ primam aut secundam Notarum columnam demonstrant.*

A.

ABen-Esra, T. I. 174. a, 646. a.
Abbas à S. Hilario, T. II. 540. b, *& passim infrà.*
Acacius, T. I. 627. b. 653. a.
Acta SS. Agapes, Chioniæ & Irenes, Martyrum, T. II. 295. a. 332. a.
— Crispi, T. II. 201. b. 627. a.
— S. Georgii, Mart. T. II. 294. b. 296. b.
— SS. Indis & Domnæ, Mart. T. II. 291. b. 297. a. 406. b.
— S. Marcelli, Centurionis, T. II. 336. b. 623. b.
— Mariæ, Ancillæ Tertulli, T. II. 292. a.
— S. Mauritii & Sociorum, T. II. 288. b.
— Purgationis Felicis, Episcopi Aptungit. T. II. 309. b. 325. b.
— S. Pontii, Mart. T. 2. 284. b. 292. a. 434. b.
— S. Sabæ Gothi, Mart. T. II. 332. a.
— SS. Saturnini, Dativi, &c. Mart. T. II. 293. b. 295. a. 328. b. 330. b. 629. b. 632. a. 633. a.
— Savini, Episcopi & Mart. T. II. 292. b. 376. b. 435. b.
— Seraphiæ, Virg. & Mart. T. II. 212. b. 430. b.
— Sergii & Bacchi, T. II. 332. a.
— S. Susannæ, T. II. 296. a. 623. b.
— SS. Tarachi, Probi & Andronici, T. II. 423. b. 469. a. 484. b. 535. b.
— SS. Terentii, Aphricani & Sociorum, T. II. 332. a.
— Theodori Amaseni, T. II. 332. a.
— S. Vari, Mart. & Sociorum, T. II. 332. a.
Adamantius, T. II. 93. a.
Ado Viennensis, T. I. 296. b. 665. b. T. II. 432. a. 460. b. 469. b. 485. b. 486. b. 487. a. 505. b.
Adrianus Papa I. T. I. 620. a, b.
Adrichomius, T. I. 321. a.
Ælianus, T. I. 107. a. 126. b. 139. b. 383. b. 418. a. 560. a. 600. a. 607. a. 612. a. 615. a. 616. b. 623. b. 710. b. T. II. 92. b. 139. a 382. a 439. b. 491. b.
Ælius Spartianus, T. I. 65. a. 418. a. T. II. 308. a. 363. a. 364. a. 388. a. 433. b. 468. a. 497. b. 586. a. 642. b. 651. b. 652. b. 670. a. 735. b. 753. a.
Æsopus, T. II. 139. a.
Agathias, T. I. 562. b. 699. b. T. II. 437. b. 440. b. 441. a, b.
Agrariæ rei Sriptores, T. II. 282. a. 361. b. 370. a. 378. b. 381. a. 476. a.
Albaspinæus, T. II. 513. a.
Albertus magnus, T. I. 641. a. 665. a. 711. a.
Alciatus, T. I. 279. b. 296. a. 297. a. 610. a. 612. b. 655. b. T. II. 349. b.
Alcinous, T. I. 23. a.
Alexander Papa I, T. I. 688. a.
Alexander Alensis, T. I. 622. b. 628. a. b. 630. b. 638. b. 639. a. 640. a. 641. a. 654. a. 670. a. 671. a.
Alexander ab Alexandro, T. I. 23. b 65. a. 73. a. 85. a. 170. a. 279. b. 412. a, b.

494. a. 610. b. 612. b. 637. a.
Allix, T. II. 535. & passim infrà.
Almagesti, T. I. 195. a.
Almain, T. I. 670. a.
Almenoven (Janson ab) T. II. 186. a. 193. b. 195. a. 197. a. 200 a. 206. b. 213. a. 214. a. 215. a. 234. b. 240. a. 243. b. 245. a.
Alphonsus de Castro, T. I. 217. a. 354. a. 683. b 691. b. 704. a.
Ambrosius (S.) T. I. 37. a. 144. a. 152. b. 154. a, b. 168. b. 248. b. 255. a, b. 276. b. 294. a. 298. b. 348. b. 359. a. 377. b. 407. a. 418. b. 462. b. 471. b. 491. a. 501. b. 556. a. 599. a. 603. a. 627. b. 628. a. 630. b. 632. b. 636. a. 639. a, b. 653. a. 663. b. 667. b 671. b. 682. a, b. 688 a. 691. b. 698. b. 700. b. 703. b. T. II. 74. a. 138. b. 193. b. 196. b. 240. b. 286. a. 338. b. 362. a. 373. a. 479. a. 503. b. 540. b. 602. b. 633. b. 676. b.
Ammian. Marcellinus, T. I. 92. a. 175. b. 176. a. 328. a. 553. b. 560. a. 562. b. 699. b. T. II. 286. a. 287. b. 290. b. 291. b. 295. b. 344. a. 360. a. 364. b. 365. a. 370. b. 372. b. 374. b. 376. a. 381. a. 383. a, b. 384. a, b. 386. b. 387. a. 388. a, b. 417. a. 422. a. 433. a, b. 438. a. 439 a. 440. b. 441. a. 442. a, b. 444. b. 445. a, b. 448. b. 449. a, b. 452. b. 457. a. 461. b. 463. a. 465. a, b. 467. b. 469. b. 479. a, b. 480. a. 481. a. 486. a. 492. b. 497. a. 504. a. 505. a, b. 507. a. 519. b. 522. a. 578. b. 657. b. 661. a. 670. a. 561. a. 727. a. 729. a, b. 749. b.
Ammonius, T. I. 621. b. T. II. 493. b.
Amos Propheta, T. I. 327. 618. a. 667. a. T. II. 35.
Anacreon, T. I. 526. a. T. II. 98. b.
Anastasius Bibliothecarius, T. I. 665. b. T. II. 248. a. 341. b.
Anaxagoras, T. I. 9. b. 16. a. 18. 430.
Andreas Cæsariensis, T. II. 362. b.
Andreas Patricius, T. I. 79. b. 609. a, b. 611. a. 649. a. 651. a. 654. b. 686. a. 689. b. 692. b. 707. a.
Angeloni (Franciscus) T. II. 438. b. 475. a.
Ansbertus, T. I 700. b. 701. a.
Anselmus (S.) T. I. 276. b. 628. a. 644. b. 665. b. 666. a.
Anthologia, T. II. 461. a.
Antimachus, T. I. 24. a.
Antoninus (S.) T. 666. a. 702. a.
Antoninus Martyr, T. II. 447. b.
Antoninus Philosophus, T. I. 237. a. 239. b. 505. b. T. II 423. a. 477. b.
Antonius Augustinus, T. I. 385. b. 598. b. 603. b. 621. a. 685. b. T. II. 349. b. 350. a. 360. b. 372. b. 395. b. 396. a. 482. a.
Aphtonius, T. I 76. a.
Apollinarius, T. I. 632. b.
Apollodorus, T. I. 25. 38. b. 40. a. 75. b. 107. b. 603. b. 604. a, b. 605. b. 609. b. 614. a. 615. a. 616. b. 617. a. T. II. 174.
Apollonius, T. I. 38. a. 39. b. 44. b. 58. a. 246. b. 251. b. 605. b. T. II. 422. a.
Apollonii Scholiastes, T. I. 55. a. 58. a. T. II. 422. a.
Appianus, T. I. 129. b. 142. b. 156. b. 446. b. 616. b. 626. a. T. II. 404. a. 435. a. 459. a. 480. a. 586. b.
Apuleius, T. I. 9. b. 16. b. 19. b. 23. a. 27. b. 37. a. 45. a. 50. b. 52. a. 72. b. 125. a, b. 175. a, b. 179. b. 222. a. 309. a. 328. a. 347. a. 415. b. 462. b. 477. b. 509. a. 552. a 557. a. 567. a, b. T. II. 98. b. 99. a. 232. a. 376. b. 387. a. 389. b. 414. a. 433. b. 451. a. 466. a. 484. a. 514. a, b. 515. a. 588. b. 673.
Aquila, T. I. 20. b 668. a. 671. b.
Arabs Interpres, T. I. 106. a.
Aratus, T. I. 16. b. 158. a. 194. a. 372. b. 373. b. T. II. 48. b. 121. b.
Arboreus (Joannes) T. I. 700. b.
Archytas, T. I. 490. a.
Arethas, T. I. 703. b.
Aristides, T. I. 89. a. 359. a. T. II. 477. b. 479. b. 485. a.
Aristobulus, T. I. 276. a. 282. a.
Aristochius, T. II. 174.
Aristœnetus, T. II. 99. a.
Aristophanes, T. I. 40. b. 243. a.
Aristophanis Scholiastes, T. I. 688. b. T. II. 450. a. 485. b.
Aristoteles, T. I. 8. b. 17. b. 18. a, b. 19. & ibid. a. 37. b. 39. a. 44. a. 46. a. 47. b. 89. b. 157. a. 161. & ibid. a. 175. b. 193. b. 194. b. 202. a, b. 211. b. 229. a. 248. a. 250. a, b. 255. a, b. 281. a. 291. b. 294. a. 360. a. 383. b 398. a. 405. a. 420. a. 473. a. 487. b. 489. a. 495. b. 496. a. 497. a. 500. b. 515. & ibid. a. 519. a. 528. b. 551. a. 560. b. 565. b. 596. b. 599. b. 600. b. 603. a. 613. b. 622. a. 623. b. 632. b. 634. a, b. 640. b. 642. a. 644. a. 647. a.

b. 649. b. 651. b. 652 b. 653. a., b. 655. a. 661. b. 689. a. 690. a, b. 691. a. 692. b. 693. b. 694. a. 696. b. 697. a., b. 711. a, b. 712. a, b. T. II. 75. b. 76. a. 85. a. 88. a. 94. a. 96. b. 98. a. 100. a., b. 104. b. 105. b. 106. & *ibid.* b. 107. a., b. 109. a. 111. a, b. 113. b. 118. a. 137. b. 139. a, b. 144. a. 153. a. 157. a. 165. & *ibid.* a. 264. b. 364. a. 366. b. 367. b. 377. a. 466. a. 603. b.

Arnobius, T. I. 11. a. 17. a. 21. a. 36. a, b. 39. a, b. 40. b. 42. a, b. 46. b. 49. a, b. 50. b. 52. a., b. 53. a, b. 62. b. 71. b. 74. b. 75. a. 82. b. 85. b. 87. b. 90. b. 93. a. 95. b. 97. b. 102. b. 103. b. 104. a, b. 105. b. 109. b. 114. b. 116. a, b. 118. b. 127. b. 142. a. 163. a. 179. b. 182. b. 190. a. 245. a. 357. b. 383. a. 384. b. 392. b. 394. a. 395. a. 430. b. 491. b. 492. b. 494. b. 496. a. 525. a. 573. b. 603. a. 605. a, b. 607. a, b. 608. b. 613. b. 614. a, b. 615. b. 616. a, b. 617. b. 619. a, b. 620. a. 622. a. 623. a. 625. b. 637. b. 642. b. 643. b. 682. b. 710. b. T. II. 98. b. 142. a. 196. b. 200. a. 214. a. 286. a. 291. b. 369. a. 371. a. 384. a. 386. a. 406. b. 429. b. 430. a, b. 446. a. 447. a. 449. a, b. 451. a, b. 452. b. 466. a. 485. a. 511. a. 522. b. 540. b. 556. b. 664. a.

Arrianus, T. I. 41. a. 175. b. 347. a. 389. b. T. II. 160. b. 431. b.

Artemidorus, T. I. 97. b. 113. b. 125. b. 516. a. T. II. 121. a.

Asclepiades, T. I. 284. b. 526.

Asclepius, T. I. 178. 509. & *ibid.* a, b. 641. b.

Asconius Pedian. T. I. 481. a. 606. b. 642. b. 648. b. T. II. 365. a. 452. b. 469. b. 571. b. 695. a.

Asterius Amazenus, T. I. 36. a. 51. b. T. II. 430. b. 438. a.

Athanasius, T. I. 33. a. 35. b. 65. a. 93. a. 94. a. 134. a. 414. a. 432. b. 538. b. 632. b. 640. b. 670. b. 688. a. 696. a. T. II. 196. b. 670. a.

Athenæus, T. I. 83. b. 84. b. 104. b. 202. b. 227. a. 239. b. 246. b. 415. b. 417. b. 454. b. 457. a. 607. a. 608. b. 611. a. 637. b. 648. b. 650. b. 651. b. 712. b. T. II. 437. a. 461. a. 626. b.

Athenagoras, T. I. 7. b. 64. a. 93. a. 622. b. T. II. 419. b. 654. b.

Auctor anonymus de Vitâ Constantini, T. II. 474. b.

— Dissertationis Historicæ de Visione Constantini, T. II. 500. a.

— Epitomes Temporum apud Scalig. T. II. 437. b. 517. a.

— Etymologici magni, T. II. 431. a. 439. b. 450. a. 485. a.

— Expositionis Symboli Apostolorum, T. I. 683. a.

— Expositionis totius mundi, T. II. 443. b.

— Ignotus de Consulibus, T. II. 329. a.

— Notarum ad Dictyn Cretensem, T. II. 666. a.

— De Pontificibus, T. II. 329. a.

— Συναγωγῆς ἱστοριῶν, T. II. 442. b.

— Thesauri Linguæ Latinæ, T. I. 608. a.

— Vitæ S. Artemii, T. II. 337. a.

— Vitæ S. Damasi, T. II. 492. a.

— Vitæ S. Procopii Mart. T. II. 308. b.

— Vitæ Sept. Severi, T. II. 364. b.

Augustinus (S.) T. I. 5. b. 9. b. 10. a, b. 11. a. 14. a. 16. b. 17. a. 18. a, b. 19. a. 24. a. 39. a, b. 41. b. 42. a, b. 50. a. 51. a, b. 58. b. 61. a. 64. a. 65. b. 66. a. 70. a. 73. b. 74. a. 75. a. 76. a, b. 80. a, b. 82. b. 84. b. 85. a, b. 86. a. 87. b. 89. a. 90. b. 91. a. 95. a, b. 97. a. 102. b. 103. b. 105. b. 108. a. 116. a. 118. b. 122. a. 130. a. 131. b. 140. b. 141. b. 144. b. 150. b. 154. 161. a. 163. a. 165. a. 169. b. 171. a. 174. a, b. 175. a, b. 177. a. 178. a., b. 180. a. 181. a. 192. a. 193. b. 195. b. 201. b. 208. a. 212. a. 228. b. 238. a. 239. a. 240. a. 244. a. 245. a. 247. a. 252. b. 254. a, b. 263. b. 264. a. 266. a. 268. a, b. 276. a. 283. a. 284. b. 288 a. 290. b. 292. a, b. 294. a, b. 295. b. 297. a. 299 a. 303. b. 304. b. 310. b. 314. a. 316 b. 319. b. 322. b. 323. a, b. 325. b. 328. a. 332. b. 335. b. 339. a, b. 346. b. 348. b 350. a. 353. b. 354. a. 355. a. 459. a. 362. b. 366. a. 371. b. 374. a. 377. b. 389. b. 391. b. 395. a. 403. a. 430 b. 432. b. 438. b. 440. b. 452. 457. b. 467. b. 473. a. 477 a. 483 a. 490. b. 491. a. 492. b. 500. b. 501. b. 503. b. 504. a, b. 506. a. 508. b. 510. b. 519. a. 525. a. 537. b. 539. b. 549. a. 555. a. 556. a, b. 558. a. 560. b 561. a. 573 b. 580 a. 581. a. 599. a. 600. a. 601. a, b. 605. a, b. 607. a. 609. a. 611. a, b. 613. b. 614 a. 623. a. 625. b. 627. b. 628. a. 631. a. 632. a, b. 634. a. 636. a. 637. a, b 638. b. 640. a, b. 642. a. 643. a. 651. b. 653. a, b. 656. a. 658 b. 660. b. 662. a. 663. a, b. 664. a, b. 665. a, b. 666. a. 667. b. 670. b. 671. b. 681. a, b. 682. a, b. 683. a. 686. b. 688. a, b. 690. 694 a. 697. b. 698. a, b.

699. a. 700. a, b. 703. b. 704. b. 705. b. 706. a. 708. b. 709. a. T. II. 52. a. 56. b. 74. b. 106. b. 117. b. 118. a. 143. b. 144. b. 156. b. 185. a, b. 196. b. 200. a. 280. b. 282. b. 286. b. 292. a. 293. a. 331. a. 337 b. 340. a. 360. b. 362. a, b. 369. b. 377. b. 433. a. 447. a. 485. b. 514. a, b. 545. a, b. 554. b. 564. a. 613. b.

Augustinus Eugubinus, T. I. 659. a. 664. a.

Augustinus Steuchus, T. I. 14. a. 30. a. 212. b. 284. b. 598. b. 610. a.

Avicenna, T. I. 632. b.

Aul. Gellius, *Vide* Gellius.

Aurel. Victor, T. I. 54. a, b. 55. a. 75. a. 104. a. 635. a. T. II. 189. b. 193. b. 207. b. 217. a. 218. b. 247. b. 248. a. 279. a. 284. b. 286. b. 287. a. 289. b. 290. b. 296. a. 304. b. 305. a. 307. a. 309. a. 311. a. 312. a, b. 315. a, b. 319. a. 320. b. 321 b. 322. a, b. 325. b. 326. b. 329. a. 330. a. 334. a. 335. b. 341. b. 342. a. 343. b. 363. a, b. 364. a. 376. a. 379. b. 400. a, b. 409. b. 412. a. 414. a. 415. b. 417. a. 433. a. 435. b. 436. b. 438. a, b. 440. a, b. 441. b. 442. b. 443. a, b. 445. a, b. 457. a, b. 459. b. 461. b. 462. b. 463. a, b. 464. b. 470. b. 472. a, b. 473. a, b. 475. a. 481. a. 482. b. 487. b. 488. a. 494. a. 496. b. 502. b. 503. b. 505. a. 507. a. 518. b. 572. a. 573. a, b. 574. b. 586. a. 587. a. 589. a. 590. a, b. 591. b. 592. b. 694. b. 599. a. 600. a. 631. b. 639. a, b. 641. a. 645. b. 647. a, b. 670. a. 686. a. 694. b. 699. b. 731. a.

Ausonius, T. I. 17. a. 436. a. 584. b. 613. b. b. T. II. 263. b. 362. b. 366. b. 553. a. 573. a.

Aymo, T. I. 255. b. 639. b. 653. a. 700. b. T. II. 444. a. 445. a. 477. b. 484. a, b. 488. a. 492. b. 496. b. 502. b. 507. a.

B.

BACON (Rogerius) T. I. 666. a.

Balæus, T. II. 428. a.

Baldricus Niviomensis, T. II. 27. b.

Balduinus (Franciscus) T. II. 309. b. 377. a. 521. a. 689. b.

Baluzius, T. I. 5. a. 56. b. 93. b. 296. b. 354. 588. b. T. II. 180. a. *& passim infrà.*

Banierus, T. I. 49. a.

Bannes (Dominicus) T. I. 640. a.

Baronius, T. I. 354. b. 432. b. 607. b. 612. b. 665. a. 682. a. 684. b. 701. a T. II. 279. b. 282. a. 283. a. 285. b. 293. a. 295. b. 296. a, b. 298. b. 309. b. 311. a, b. 337. a. 342. a, b. 403. a. 421. b. 426. b. 430. a. 500. a. 547. a. 555. a. 583. b. 629. a. 631. a. 689. a.

Barthius, T. I. 3. b. 4. a. 57. a. 83. b. 104. a. 132. b. 320. b. 321. b. 342. b. 347. a. 462. a. 491. b. T. II. 50. b. 360. a. 374. a. 435. b. 437. b. 449. a. 452. a. 456. a. 505. a.

Baruch Propheta, T. I. 303. b. 671. b.

Basilicorum libri, T. II. 340. a.

Basilius (S.) T. I. 33. a. 36 a. 122. a. 144. a. 154. a. 234 b. 255. a. 300 b. 471. b. 525. b. 546. b. 617. b. 623. a. 627. b. 628. a, b. 630. b. 632. b. 636. a. 640. b. 643. a. 644. a. 653. a. 663. b. 667. a. 670. a. 688. b. 692. a. 694. a. 703. b. 711. a. 712. a, b. T. II. 74. a. 76. b. 130. a. 138. b. 156. b. 196. b. 144. b. 553. a. 624. b.

Basnagius (Samuel) T. I. 332. b. 333. b. T. II. 184. b.

Battely (Joannes) T. II. 591. b.

Baudelotius de Dairval, T. II. 450. b.

Bauldri (Paulus) T. II. 192. b. *& passim infrà.*

Bayle, T. I. 363. b.

Beckius, T. II. 633. a.

Beda, T. I. 255. b. 283. a, b. 295. a, b. 296. a. 556. a. 580. b. 627. b. 628. a. 630. b. 635. a. 636. b. 639. b. 653. b. 656. a, b. 658. a, b. 664. b. 665. a, b. 666. a. 698. b. 699. a.

Bellarminus, T. I. 432. b. 491. a. 507. b. 574. b. 704. b. T. II. 521. b.

Bellonius (Petrus) T. I. 160. b.

Bergerus (Nicolaus) T. II. 518. a.

Bernardus (S.) T. I. 173. b. 335. b. 414. a. 603. a. 638. a. 703. b.

Beroaldus, T. I. 73. a. 610. a, b. 692. b.

Bessarion Cardinalis, T. I. 599. a. 651. b.

Betuleius, T. I. 24. b. T. II. 88. a. *& utrobique passim infrà.*

Beza, T. I. 321. b. T. II. 565. a. 682. b.

Bion, T. I. 7. b.

Birgerus rex, T. II. 380. a.

Blanckardus, T. I. 82. b.

Blaucanus (Josephus) T. I. 256. a.

Blondellus (David) T. I. 24. a. 26. b. 27. a. 333. a.

Blondus, T. 412. b.

Boccatius, T. I. 573. b. 607. b.

Bocharthus (Samuel) T. I. 37. b. 41. b. 45. a. 49. a. 54. a. 58. a. 106. b. 172. a. 293. a. T. II. 359. b. 4. 382. b. 447. a. 448. a. 497. a.

Boeclerus, T. II. 362. b. 366. b.

Boethius, T. I. 399. a. 647. a. T. II. 381. a. 532. a.
Boethus, T. I. 669. b.
Boherellus, T. II. 228. a. 250. b. 535. a. & *passim infrà.*
Bollandus (Joannes) T. II. 296. a.
Bonamicus (Franciſcus) T. II. 106. b.
Bonaventura (S.) T. I. 574. a. 622. b. 627. b. 629. b. 630. b. 638. b. 639. a. 640. a. 641. a. 654. a. 669. a. 670. a. 681. b. 683. a. 703. a. 711. a.
Bongarſius (Jacobus) T. II. 608. a.
Borrichius, T. I. 100. b. T. II. 391. a.
Boſius, T. II. 351. a. 459. a. 483. a, b. 490. b.
Boſquetus (Franciſcus) T. II. 298. a.
Boſſuetus, Epiſc. Meld. T. II. 623. a. 629. a. 651. a. 653. a. 657. b. 673. a. 689. a. 705. b.
Boxhornius, T. I. 83. a.
Braſichellus, T. I. 32. b. 170. a. 173. a. 256. b.
Briſſonius, T. I. 19. b. 156. b. 598. b. 612. b. 616. b. 648. b. 686. b. T. II. 211. a. 375. b. 377. a. 380. b. 391. b. 441. a. 465. a. 485. a. 691. a.
Brodæus, T. I. 418. b. 603. b. 692. b.
Brouwerus (Chriſtophorus) T. II. 279. a.
Bucherius (Ægidius) T. II. 279. a. 280. a. 313. a. 397. a. 409. b. 429. b. 545. b.
Buchnerus, T. II. 372. a. 376. b. 393. a.
Bucholſerus, T. I. 282. b.
Budæus, T. I. 4. a. 25. b. 129. a. 148. a. 194. a. 198. b. 199. b. 279. a. 463. a. 605. b. 608. a. 615. a. 631. b. 632. b. 633. a. 648. b. T. II. 349. b 378. a.
Bulengerus (Cæſar) T. II. 203. b. 299. a. 363. b. 465. a. 483. b.
Bulteau (Ludovicus) T. I. 68. b.
Burchardus, T. I. 175. b.
Burnetus, T. II. 194. a. 440. a. 594. b. 661. b.

C.

CÆREMONIALE Epiſcop. T. II. 625. b.
Cæſar (Julius) *Vide* Julius.
Cæſarius, T. I. 255. a. 653. a.
Cajus Juriſconſ. T. I. 691. a. T. II. 352. a. 395. b.
Calcagninus (Cælius) T. I. 645. a.
Calepinus, T. I. 170. a.
Callimachus, T. I. 39. b. 43. b. 53. a. 606. b 650. b.
Callimachi Scholiaſtes, T. I. 419. a.
Callixtus (Georgius) T. II. 362. b.
Callixtus (Nicephorus) T. I. 620. b. T. II. 294. a. 297. a. 301. b.
Calpurnius, T. I. 104 a. T. II. 95. b.
Calviſius (Sethus) T. II. 316. a. 328 a.
Cambdenus, T. II. 217. b. 311. a. 312. b. 313. a.
Cangius (Carolus) T. II. 188. b. 203. b. 209, b. 212. a. 216. b. 231. a. 245. a. 286. b. 292. b. 306. b. 309. b. 312. a. 315. a. 318. a. 326. a. 331. a. 340. a. 366. a. 374. a. 375. a. 398. b. 403. b. 417. b. 438. a, b. 453. b. 454. b. 460. a. 461. a, b. 471. a. 474. a. 478. a. 487. b. 500. b. 501. a. 586. b. 587. a. 611. a. 616. b. 625. a, b. 628. b. 657. a. 670. b.
Caniſius, T. II. 298. a. 336. a.
Canterus (Guillelmus) T. I. 603. a. 604. b. 607. a, b. 608. b. 649. a.
Canterus (Theodorus) T. I. 651. a. 659. b.
Canterus (Thomas) T. I. 218. a. 260. b.
Capellus (Jacobus) T. II. 513. b.
Carion, T. I. 656. a.
Carrio (Ludovicus) T. I. 615. a, b.
Carteſius (Renatus) T. I. 194. a, b. 528. b. T. II. 94. a.
Caſaubonus (Iſaacus) T. I. 33. b. 41. a. 89. b. 98. a. 362. b. 434. b. 502. b. 548. a. T. II. 234. a. 248. b. 282. b. 293. b. 310. b. 311. a. 312. a. 313. b. 326. b. 333. b. 341. b. 362. a. 363. b. 378. a. 424. a. 430. a. 435. b. 437. a. 440. b. 455. b. 458 b. 468. a. 486. a. 489. a. 509. b. 517. a. 652. b. 717. a. 755. b.
Caſſianus, T. I. 175. b. 176. b. 627. b. 628. b. 638 b. 639. b. 641. a. 645. a. 672. b. 708. a. T. II. 56. a.
Caſſiodorus, T. I. 238. b. 642. b. 665. b. 671. b. T. II. 302. b. 415. b. 455. b. 475. b. 575. a. 590. a. 613. a. 626. b. 710. a.
Caſſius Juriſc. T. I. 692. a.
Caſſius Severus, T. I. 61. a. T. II. 467. a.
Caſtalio (Sebaſtianus) T. II. 274. a. 283. a.
Caſtellanus, T. II. 485. b.
Catharinus, T. I. 700. b.
Cato, T. I. 51. b. 415. b. 490. a. T. II. 375. a.
Catullus, T. I. 69. a. 604. b. 609. b. T. II. 440. a. 457. a. 458. a. 475. b. 713. b.
Cauſſinus (Nicolaus) T. II. 251. a.
Cebes, T. I. 435. b.
Cedrenus, T. II. 237. b. 333. b. 343. b. 415. b. 437. b. 461. b. 652. b.
Cellarius, T. I. 2. a. 25. b. 36. a. 56. b. 107. a. 113. a. 128. b. 141. b. 185. a. 199. b.

211.b. 214. a. 230. b. 273. b. 291. b. 297. a. 325. a, b. 376. b. 414. a. 424. b. 431. b. 468. a. 469. a. 470. a, b. 473. b. 531. b. T. II. 84. a. 91. b. 95. b. 105. a. 223. a. 242. b. 243. a. 263. a. 380. a.
Cellier (Pater le) T. I. 28. b.
Celſus, T. I. 341. a. 438. b. 480. a. 549. b. 610. a. 689. a. T. II. 101. a. 102. a. 103. a. 104. a. 227. a. 381. a. 382. b. 695. b.
Celſus Juriſc. T. I. 603. b.
Cenſorinus, T. I. 162. a. 169. b. 175. b. 176. a. 440. b. 441. b. 634. a. 637. a. 645. b. T. II. 105. b. 106. a. 107. a, b. 350. 388. b. 676. b.
Chalcidius, T. I. 17. a.
Chalucius, T. II. 374. a.
Chariſius, T. II. 301. a.
Chartarius, T. I. 51. b.
Chevræus, T. II. 441. a, b. 447. b.
Chiffletius (Franciſcus) T. II. 278. b. 279. a. 298. b. 314. b. 317. b. 335. b. 337. a.
Chimentelius, T. II. 435. b.
Choulius, T. II. 501. a.
Chriſtmannus, T. II. 429. b.
Chriſtophorſonus, T. II. 230. b. 305. a. 308. b. 319. a. 323. b. 328. b. 330. b. 333. b. 340. b. 347. a. 415. b. 430. a. 515. b. 519. a.
Chronica Georgii Epiſc. Ambianenſis, T. II. 32. b.
Chronicon Alexandrinum, *aliàs* Paſchale, T. II. 284. a, b. 285. b. 293. b. 300. b. 301. a. 305. b. 309. a. 320. a. 327. a. 329. a. 335. a. 397. b. 398. b. 399. a. 400. a, b. 401. a, b. 402. b. 403, b. 415. b. 423. b. 424. a. 436. b. 516. a. 517. a. 555. b. 574. b. 582. a. 617. a. 710. a.
Chronologia Monachi Altiſſiodorenſis, T. II, 481. b.
Chryſippus, T. I. 18. & *ibid.* b. 24. T. II. 148. a.
Chryſoſtomus (S.) T. I. 85. a. 144. a. 170. b. 171. b. 172. b. 178. b. 241. b. 248. a. 255. a, b. 295. b 298 b. 332. b. 334. b. 335. a. 423. a. 430. b. 438. a. 471. a. 508. b. 546. a. 628. a. 630. a, b. 635. b. 637. b. 639. b. 641. a. 644. a, b. 653. a. b. 663. b. 666. a. 667. a. 668. a. 670. b. 671. b. b. 688. a. 693. a, b. 703. b. 709. a. T. II. 56. a. 74. b. 248 a. 303. b. 328. a. 341. a, b. 362. a. 428. b. 479. b. 495. a. 553. a. 624. b 657. a. 676. a. 755. b.
Ciacconius (Petrus) T. I 22. b. 56. b. 202. b. 599. b. 600. b. 607. a. 608 a. 613. b. 645. a. 646. b. 711. b. T. II. 79. a. 291. a. 371. a.
Cicero, T. I. 4. a, b. 7. a, b. 8. & *ibid.* a, b. 9. b. 11. a. 14. a. 15. a. 17. a, b. 18. a, b. 19. & *ibid.* a, b. 21. a, b. 22. a, b. 23. b. 27. b. 33. b. 35. a. 37. a. 39. & *ibid.* a, b. 40. b. 42. a, b. 43. b. 44. b. 49. a, b. 51. & *ibid.* a, b. 52. a. 53. & *ibid.* b. 58. & *ibid.* a. 59. a. 62. b. 64. & *ibid.* b. 67. & *ibid.* b. 68. 69. & *ibid.* a. 70. a, b. 72. a. 73. b. 74. a. 75. b. 78. b. 79. & *ibid.* b. 82. a. 83. b. 85. b. 86. a. 87. a, b. 91. b. 95. b. 97. a. 102. a, b. 113. b. 117. b. 119. 123. & *ibid.* b. 126. b. 127. a, b. 128. a, b. 131. & *ibid.* a, b. 132. a, b. 134. a, b. 135. a. 137. & *ibid.* b. 138. b. 139. b. 140. a, b. 141. a, b. 142. a. 146. & *ibid.* a, b. 151. b. 152. a. 155. & *ibid.* a, b. 156. a. 160. & *ibid.* b. 162. a. 163. a. 164. a. 165. b. 166. a. 170. a. 175. a. 179. a, b. 180. b. 192. a, b. 194. a, b. 195. a. 197. b. 199. b. 200. a. 201. a. 202. b. 203. a. 204. b. 205. b. 206. a. 207. b. 209. a. 211. b. 212. a, b. 213. a, b. 216. a, b. 217. b. 220. & *ibid.* b. 221. b. 223. a, b. 224. a. 226. & *ibid.* b. 227. b. 228. b. 229. & *ibid.* a. 233. & *ibid.* b. 234. a. 236. b. 237. a. 239. b. 240. a, b. 241. a. 242. & *ibid.* a, b. 243. & *ibid.* a, b. 246. a. 247. a. 248. b. 251. a. 252. a, b. 253. b. 254. a. 257. & *ibid.* a. 258. & *ibid.* a, b. 261. a. 263. b. 264. a, b. 265. a, b. 266. a, b. 267. & *ibid.* a. 269. & *ibid.* b. 281. b. 288. a. 290. a. 291. a. 312. b. 313. b. 314. b. 319. b. 322. b. 339. a. 340. a. 342. a. 343. a. 345. a. 348. a. 352. b. 367. b. 373. a. 374. a. 375. a. 376. a, b. 380. b. 382. a. 383. a. 387. b. 388. b. 391. b. 394. a. 397. a, b. 398. b. 399. a. 402. a. 403. a. 405. a. 407. b. 408. a. 414. b. 416. a, b. 417. b. 418. a, b. 419. b. 420. a. 434. b. 435. b. 438. b. 442. b. 443. b. 446. b. 447. a, b. 448. a, b. 451. & *ibid.* b. 452. a. 454. b. 457. b. 459. a, b. 460. & *ibid.* a. 461. & *ibid.* a, b. 462. & *ibid.* a. 463. & *ibid.* b. 464. a. 465. & *ibid.* b. 466. & *ibid.* a, b. 473. a, b. 476. a. 480. b. 481. a. 482. & *ibid.* a. 484. a. 485. & *ibid.* a. 486. & *ibid.* b. 487. a. 488. b. 489. a. 490. a. 491. b. 502. & *ibid.* a. 505. & *ibid.* b. 506. a. 507. & *ibid.* b. 508. a. 513. a. 514. a, b. 518. a. 519. & *ibid.* a. 520. b. 521. a. 524. a. 525. a. 527. a, b. 528. b. 535. a. 536. b. 537. a, b. 538. b. 539. a, b. 540. & & *ibid.* a. 541. & *ibid.* b. 542. b. 544. & *ibid.* b. 545. & *ibid.* b. 549. b. 554. a, b.

555. & *ibid.* a, b. 558. a. 560. a. 565. b. 575. b. 578. & *ibid.* a. 592. b. 596. a. 598. b. 599. a, b. 602. a. 603. b. 604. a. 605. a, b. 606. b. 607. a, b. 608. b. 609. a, b. 610. a, b. 611. a, b. 612. a, b. 613. a. 615. b. 616. a. 621. b. 624. b. 625. a, b. 626. a. 634. a, b. 638. a. 640. a. 641. b. 642. a, b. 644. a, b. 645. a, b. 646. a, b. 647. a, b. 648. b. 649. b. 650. b. 651. b. 652. a, b. 654. b. 683. a. 686. a, b. 687. a, b. 688. b. 689. a, b. 690. a, b. 691. a, b. 692. a. 693. a. 694. a. 696. a, b. 697. a, b. 698. a. 711. a, b. 712. a, b. T. II. 7. & *ibid.* a. 12. 21. 24. 43. b. 44. a. 52. b. 58. b. 64. a. 72. b. 73. b. 74. & *ibid.* a, b. 75. b. 85. a. 88. a. 91. a, b. 93. a. 95. a. 98. a. 101. a. 108. a. 114. 116. a, b. 119. a. 120. a, b. 125. a. 128. a, b. 131. a. 132. a. 133. a. 137. a. 138. & *ibid.* b. 140. b. 141. a. 142. a, b. 143. a. 144. a. 146. a. 148. a. 149. a. 150. a. 152. a. 153. & *ibid.* a, b. 154. a. 155. a. 156. b. 160. & *ibid.* a. 162. a. 164. & *ibid.* b. 165. a. 166. a. 167. a. 170. a, b. 171. a. 173. b. 174. b. 175. a. 184. b. 195. a. 196. b. 197. b. 198. a. 203. b. 207. a, b. 212. b. 213. a. 214. a. 217. a. 221. a. 222. a. 223. a. 225. a. 237. b. 242. a. 248. a. 280. a. 299. a. 332. b. 341. b. 347. a. 349. b. 351. a, b. 358. b. 359. a. 364. a. 366. a. 367. a, b. 371. a, b. 372. a. 377. a, b. 378. a. 380. b. 381. b. 383. b. 385. a. 386. b. 410. b. 414. a. 428. a. 430. a, b. 437. b. 439. b. 440. a. 445. b. 451. a. 453. b. 458. b. 459. a, b. 468. a, b. 470. b. 474. b. 475. b. 476. a. 478. a, b. 479. a. 481. b. 483. a, b. 485. a. 489. a. 494. a. 502. b. 503. a, b. 506. a. 535. b. 537. b. 539. b. 544. b. 545. a. 565. b. 566. b. 570. a. 576. b. 592. a. 593. b. 604. a, b. 605. a. 607. b. 609. b. 611. b. 624. b. 628. b. 632. b. 633. a. 634. a. 635. a. 637. b. 646. a. 647. a. 650. a. 652. b. 653. b. 655. b. 662. a. 666. a. 668. a. 669. b. 675. a. 677. a. 678. b. 681. a. 685. a. 686. b. 691. a. 692. b. 693. a. 694. b. 697. b. 701. a. 715. b. 723. a. 724. b. 726. b. 732. a. 733. b. 734. a. 736. b. 737. a. 742. a. 745. a. 749. b. 755. a, b.

Ciriacus, T. I. 632. b. 635. a.

Claudianus, T. I. 42. b. 74. b. 99. a. 101. a. 108. b. 128. b. 132. b. 176. a. 424. a. 561. b. 572. a. 573. b. 608. b. 625. a. 637. a. T. II. 240. a. 263. b. 265 a, b. 266. b. 267. a, b. 268. a. 269. a. 364. b. 368. a. 377. b. 390. a. 407. b. 455. b. 511. b. 538. b.

Cleanthes, T. I. 8. a. 18. & *ibid.* b. 347. a.

Clemens Alexandrinus, T. I. 7. b. 14. a. 18. a, b. 21. b. 33. a. 36. b. 39. b. 50. a. 87. a. 92. b. 96. b. 105. b. 114. b. 127. b. 161. a. 170. a. 175. b. 276. a. 395. a. 401. a. 415. b. 418. a, b. 560. a, b. 561. a. 562. b. 598. b. 604. b. 605. a. 614. a. 639. a. 645. b. 658. a, b. 663. b. 665. a. 671. b. 699. b. 708. a. T. II. 55, a. 283. b. 449. b. 450. b. 451. b.

Clemens Romanus, T. I. 294. a. 332. b. 418. a. 419. a. 574. b. 601. a. 703. a.

Clemens Papa V. T. I. 622. b.

Clericus (Joannes) T. I. 113. a. T. II. 48. a.

Clusius, T. I. 35. a.

Cluverius (Philippus) T. II. 322. a. 375. a.

Coccius, T. I. 574. b.

Codex Juris Græco-Romani, T. II. 340. a.

Codex Justiniani, T. I. 43. b. 179. b. T. II. 202. a. 300. b. 301. b. 302. b. 308. a. 337. b. 342. b. 399. b. 403. a. 427. a, b. 651. b. 748. b. 749. a.

Codex Theodosianus, T. I. 42. a. 278. b. 612. b. 620. b. 645. a. T. II. 48. a, b. 98. b. 212. a. 215. a. 298. a. 334. a. 336. a. 338. a, b. 340. a. 342. b. 348. a, b. 459. b. 460. b. 469. b. 482. a. 486. a. 491. b. 503. b. 587. a. 613. b. 627. b. 656. a. 739. a, b.

Cœlius Rhodiginus, *Vide* Rhodiginus.

Cointius (Carolus) T. II. 403. b.

Collatio Carthaginensis, T. II. 298. b. 346. a.

Colomesius, T. II. 537. b. 541. a. 542. a. 543. a. 592. a. 616. a. 623. b. 636. b.

Columbus (Joannes) T. II. 183. a. & *passim infrà.*

Columella, T. I. 52. b. 87. a. 211. b. 264. b. 392. b. 633. b. 667. b. T. II. 139. b. 383. b. 392. b. 695. b.

Coluthus, T. I. 39. b.

Comestor (Petrus) T. I. 636. a.

Commodianus, T. II. 291. b. 298. b. 430. b. 625. a.

Concilium Agathense, T. II. 451. b.

—Anthiochenum, T. I. 671. b.

—Arausicanum, T. I. 708. b.

—Bituricense, T. I. 260. b.

—Bracharense, T. I. 260. b. 634. b.

—Carthaginense, T. I. 492, b. 529. b. 663. b. 688. b.

—Chalcedonense, T. I. 669. b.

—Constantinopolitanum I. T. I. 669. b.

—Constantinopol. IV. T. I. 621. a.

—Eliberitanum, *al.* Illyberit. T. I. 260. b. T. II. 292. a. 454. b. 512. b.
—Emeritanum, T. I. 260. b.
—Ephesinum, T. I. 688. a.
—Florentinum, T. I. 704. a.
—Francofordiense, T. I. 621. a.
—Gangrense, T. I. 618. a.
—Hispaliense, T. I. 669. b.
—Laodicenum, T. I. 492. b. 618. b.
—Lateranense, T. I. 628. a. 629. b. 641. a. 670. b. 688. a.
—Levomicense, T. I. 260. b.
—Mediolanense, T. I. 260. b.
—Milevitanum, T. I. 635. a. T. II. 498. b.
—Nannetense, T. II. 450. b.
—Nicenum I. T. I. 288. b. 300. b. 302. a.
—Nicenum II. T. I. 620. a. 621. a. 640. b.
—Romanum, T. I. 688. b.
—Toletanum, T. I. 634. b. 688. a. T. II. 515. a.
—Triburtinum, T. I. 260. b.
—Tridentinum, T. I. 621. a. 688. a. 704. a. 708. b.
—Turonense, T. I. 492. b.
—Viennense, T. I. 622. b.
Constantinus Harmenopulus, T. II. 340. a.
Constantinus M. Imp. T. I. 601. a. T. II. 139. b. 211. b. 284. a, b. 285. a. 295. a. 306. a. 309. b. 341. a. 463. b. 495. a. 578. b. 638. b. 661. a.
Constantinus Porphyrogeneta, T. II. 421. b. 462. b. 464. a. 472. b.
Copernicus, T. I. 194. b. 645. a.
Cordemoi, T. II. 112. b.
Cordouâ (Franciscus de) T. II. 505. a.
Corippus, T. II. 464. a.
Cornarius, T. I. 97. b.
Cornelins Fronto, T. II. 119. b.
Cornelius à lapide, T. II. 347. b.
Cornelius Nepos, *Vide* Nepos.
Cottelerius (Joan. Bapt.) T. II. 181. a. 231. a. 331. a. 394. a.
Covarruvias (Didacus) T. I. 701. a. T. II. 267. a.
Crassetius (Pater) T. I. 28. b.
Crinitus (Petrus) T. I. 607. a. 610. b.
Cujacius (Jacobus) T. I. 612. b. 686. a, b. 711. b. T. II. 79. a. 349. b. 351. a. 395. a.
Cunæus, T. I. 303. a.
Cuperus, T. II. 181. a. *& passim infrà.*
Cusa (Cardinalis de) T. I. 194. b. 645. a.
Cuspinianus (Joannes) T. II. 237. b. 284. a. 295. a. 329. a. 333. b.
Cyprianus (S.) T. I. 19. a. 23. a. 35. b. 39. a. 51. b. 64. a. 65. a. 70. a. 85. b. 86. a. 89. a. 116. b. 143. b. 144. a. 177. a, b. 178. a. 182. b. 205. b. 286. a. 292. a. 294. a. 297. b. 298. b. 304. a. 306. a. 307. b. 320. a. 325. a, b. 327. a, b. 328. a. 344. a. 354. a. 371. a. 379. b. 420. b. 430. b. 462. a. 487. b. 490. b. 492. b. 493. a. 530. b. 573. b. 604. a. 607. b. 608. a. 618. b. 626. b. 627. a. 639. a, b. 641. b. 659. a, b. 660. a. 662. a. 663. a, b. 664. 666. a, b. 667. a, b. 668. a, b. 669. a. 670. b. 671. a, b. 672. a. 681. a, b. 682. 683. a. 684. a. 688. a. 691. b. 706. b. 709. a. T. II. 200. a. 203. a. 217. b. 298. b. 299. a. 358. a. 361. b. 364. b. 372. b. 373. a. 376. a. 383. b. 384. a, b. 386. a. 390. a. 403. b. 512. b. 531. b. 533. a, b. 560. b. 579. b. 617. a. 632. a. 633. a. 655. 673. b.
Cyryllus (S.) T. I. 14. b. 15. b. 103. a. 159. b. 341. b. 276. b. 283. a. 289. a. 295. b. 303. a. 403. b. 556. a. 599. a. 602. a. 635. 639. b. 655. b. 658. a, b. 664. a. 665. a. 666. a. 667. a. 668. a. 669. a. 670. b. 671. b. 681. b. 688. a. 694. b. 698. b. T. II. 196. a. 479. b. 637. b.

D.

DALLÆUS (Joannes) T. I. 28. b.
Damascenus (Joannes) T. I. 35. a. 212. a. 238. a. 266. b. 600. a. 620. a, b. 621. a. 627. b. 632. b. 638. b. 640. a. 641. a. 669. b. 670. b. 681. a. 700. b. 708. b. T. II. 431. a. 601. b.
Danæus, T. II. 498. a.
Daniel Propheta, T. I. 242. a. 301. *& ibid.* a. 332. a. 388. a. 561. a. 562. a. 563. b. 566. a. 571. a. 618. a. 700. a. T. II. 36. a.
Davenantius, T. I. 230. a.
David Propheta, T. I. 9. b. 13. a. 20. b. 31. b. 59. b. 122. a. 127. a. 130. a. 164. b. 255. b. 290. b. 300. 301. 303. 305. 306. 307. *& ibid.* b. 310. a. 315. 316. 321. b. 323. 325. 326. 327. a. 329. 346. b. 411. b. 425. a. 438. b. 451. b. 466. b. 472. a. 477. a. 483. a, b. 505. b. 510. b. 525. a. 526. a. 536. a, b. 537. b. 546. a. 556. b. 558. b. 569. b. 571. a. 575. b. 622. a. 624. a. 636. a. 653. b. 664. b. 667. a. 671. a. 691. a. 693. a. 699. a. T. II. 30. 34. 36. 48. 55. *& ibid.* a, b. 56. b. 67. 364. a. 389. a. 532. b. 723. b.
Davisius, T. II. 3. a. 12. b. 19. b. 48. a.
Dausquius, *al.* Dausqueius, T. II. 211. a. 375.

375. a. 653. b. 665. b. 666. a. 667. a.
Decreta Pontificum, T. I. 452. a. 703. b.
De Dieu (Ludovicus) T. I. 322. a.
Demetrius, T. I. 282. a.
Demosthenes, T. I. 83. b. 452. a.
Dempsterus, T. I. 19. b. 24. a. 72. a. 75. a. 83. a. 86. a, b. 90. a. 91. b. 95. b. 98. a. 104. b. 139. b. 223. b. T. II. 367. a.
Dialogus de claris Oratoribus, T. II. 337. a.
Dickinson, T. I. 60. b. T. II. 337. a.
Dictys Cretensis, T. I. 258. b. T. II. 721. a.
Didymus, T. I. 106. 107. 632. b. T. II. 13.
Digesta, T. II. 295. b. 310. a. 663. b.
Dio Cassius, T. I. 20. b. 89. a. 176. a. 368. a, b. 415. b. 610. a. T. II. 48. a. 187. b. 283. b. 303. b. 329. b. 362. b. 368. b. 373. a, b. 376. a. 390. a. 404. a. 409. b. 415. a. 425. a, b. 430. b. 431. b. 465. b. 467. a. 497. b. 516. b. 530. a. 616. b. 725. b.
Dio Chrysostomus, T. II. 448. b. 449. b.
Diodorus Siculus, T. I. 36. b. 37. a. 38. a. 39. a, b. 41. a. 47. b. 54. b. 60. *& ibid.* a. 74. b. 75. b. 80. a, b. 81. b. 94. b. 96. a. 98. a. 103. a. 106. b. 125. a. 160. b. 172. b. 222. a. 254. b. 293. b. 418. a, b. 559. b. 560. a, b. 561. a. 603. b. 604. a, b. 607. b. 608. a. 611. a. 614. b. 615. a. 625. a. 634. a. 638. a. T. II. 437. a. 497. b. 626. b.
Diodorus Tharsensis, T. I. 637. b. 644. b.
Diogenes, T. I. 459. a. T. II. 114. a.
Diomedes. T. II. 112. b. 113. a. 369. b. 383. b. 446. b.
Dionysius Alexandrinus, T. I. 599. b. 620. b. 630. b. 641. a. 643. a. 670. b. 704. b. T. II. 437. b. 479. b.
Dionysius Halicarnasseus, T. I. 25. b. 26. a. 27. a. 54. b. 66. a. 71. a, b. 91. b. 93. a. 97. a. 101. b. 102. a. 103. a. 104. b. 138. b. 140. a, b. 141. b. 146. a. 368. b. 412. b. 453. b. 454. b. 601. a. 602. a. 607. a, b. 609. a. 611. b. 614. a. 625. b. 626. a. 642. b. 690. a. T. II. 48. a, b. 106. b. 232. a. 450. b. 452. b. 453. b. 719. a.
Dioscorides, T. I. 507. a. 693. a. T. II. 396. b.
Dodwellus, T. II. 204. b. 230. b. 283. b. 294. a. 297. a. 298. a. 342. a. 398. b. 406. b. 409. a. 432. b. 515. a. 521. a. 561. a. b. 575. a. 576. b. 578. b. 580. b. 583. b. 584. a. 586. b. 590. a. 600. a. 605. a. 606. b. 607. a. 612. a. 628. b. 631. b. 633. a. 635. b. 639. a. 650. b. 651. a. 658. a. 659. b. 668. b. 671. b. 675. a. 699. a. 710. a. 711. a, b. 715. a. 716. b. *& passim infrà.*
Donatus, T. I. 494. a. 507. a. T. II. 472. b. 521. b. 593. b.
Donius (Joannes-Bapt.) T. II. 489. b.
Dorotheus, T. I. 282. a.
Douza (Franciscus) T. I. 278. b. 384. b.
Drusius, T. I. 20. b. 170. a. 293. 294. a. 319. a.
Duarenus, T. I. 73. a. 610. b.
Du Cange, *Vide* Cangius.
Duns (Joannes) *Vide* Scot.
Dupin (Elias) T. I. 28. b.
Durandus, T. I. 639. a. 640. a. 654. a. 670. a.
Durantius (Jacobus) T. I. 684. a.

E

EGESIPPUS, *Vide* Hegesippus.
Elias Cretensis, T. I. 95. a. 255. a, b. 644. a. 653. a.
Elias Propheta, T. I. 207. 688. b.
Elmenhorsthius (Gebhartus) T. I. 7. a. 8. b. 16. b. 18. a, b. 35. b. 36. b. 38. a. 39. a. 41. a. 43. b. 75. a. 83. b. 103. b. 115. a. 310. b. 314. b. 359. b. 379. b. 491. b. 573. b. T. II. 135. a. 291 b. 373. a.
Empedocles, T. I. 165. 632. b. T. II. 118.
Ennius, T. I. 50. 52. 56. 61. 62. 69. b. 70. *& ibid.* b. 78. 94. a. 359. b. 385. a. T. II. 9. 91. a. 152. 366. b. 600. b. 667. a. 681. b.
Ephrem (S.) T. I. 700. b.
Epicharmus, T. II. 396. a.
Epictetus, T. I. 8. a. 16. b. 87. b. 249. a. 445. b. 506. a.
Epicurus, T. I. 7. 216. b. 232. a. 235. b. 261. 515. 553. 646. 650. a. T. II. 25. 114. a. 132. 161. 163.
Epiphanius (S.) T. I. 7. a. 16. a. 36. b. 42. b. 46. a. 47. b. 51. a. 53. a. 105. b. 127. b. 134. b. 165. b. 171. a. 177. a. 178. b. 195. b. 198. b. 202. a. 217. a. 238. a. 248. a. 250. b. 282. a. 298. b. 300. b. 304. a. 332. b. 339. b. 354. a. 365. a. 432. b. 520. a. 525. b. 558. b. 571. b. 605. a. 607. b. 621. a. 622. b. 627. b. 632. a. 641. b. 665. b. 672. a. 684. b. 688. b. 694. b. T. II. 142. a. 143. b. 153. b. 485. b. 547. a. 549. b.
Epiphanius Scholasticus, T. II. 306. b. 319. a.

Eraſmus (Deſiderius) T. I. 126. b 148. a. 199. b. 215. b. 246. b. 259. b. 261. b. 339. b. 473. b. 603. b. 610. b. 683. b. T. II. 72. a, b. 73. a. 86. 97. b. 104. b. 344. b. 360. a.

Eratoſthenes, T. I. 25. 195. a. 254. a. 652. b. T. II. 456. a.

Erizzus, T. II. 374. a. 429. b. 505. a

Eſaias Propheta, T. I. 13. a. 255. b. 276. b. 298 *& ibid.* a, b. 300. *& ibid.* a, b. 301. *& ibid.* a, b. 303. 304. 305. 311. 316. 318. 322. 323. 325. 331 351. b. 411. b. 412. a. 457. a. 467. b. 472. a. 503. a. 558. b. 569. b. 580. b. 581. a. 585. a. 618. a. 653. b. 667. b. 681. b. 705. a. 709. b. T. II. 32. 34. 36. 57. 67. 68.

Eſdras, T. I. 292. b. 297. 324. 558. a. T. II. 36. 574. b.

Eſſarts (Dominus Des) T. I. 591.

Eſtheræ Liber, T. I. 563. a. 671. a.

Eſtius, T. I. 144. a. 174. a.

Evagrius, T. I. 419. a. 620. a. T. II. 615. b. 616. b.

Eucherius, T. II. 324. b. 676. b.

Eugippius, T. I. 580. a.

Euhemerus, T. I. 49. 57. 76. 107. T. II. 9. 10. 14. 152.

Eumenius, T. II. 286. b. 312. b. 313. a, b. 322. a. 323. a. 324. b. 330. a. 421. b. 422. a, b. 423. a. 439. b. 442. a. 460. b. 461. a. 470. b. 471. b. 479. a. 494. b. 503 b. 595. a. 673. a.

Eunapius, T. I. 367. a. 596. a.

Evodius Upſalenſis, T. II. 332. b.

Eupolemus, T. I. 282. a.

Euripides, T. I. 24. b. 38, b. 39. b. 52. a. 76. a. 156. b. 197. b. 217. a. 242. b. 243. a. 252. a. 347. a. 399. b. 415. b. 458. a. 505. b. 609. b. 645. a, b. 651. a. T. II. 259. b. 364. b. 424. b. 439. b.

Euſebius, T. I. 5. a, b. 15. a. 17. a. 22. a. 25. b. 35. b. 47. a, b. 50. a. 61. a. 64. a. 82. b. 83. b. 93. a. 94. b. 96. a. 102. a. 108. a, b. 116. a, b. 125. b. 135. a. 136, a. 168. b. 174. a. 175. a. 211. a. 218. b. 247. a 248. a. 250. b. 276. a. 282. b. 283. b. 284. a. 290. b. 295. a, b. 298. b. 300. b. 304. a. 306. b. 308. a, b. 310. b. 317. b. 339. b. 346. b. 347. b. 353. b. 365. a. 390. a, b. 417. b. 432. b. 458. a. 515. a. 537. a. 558. a. 560. a. 579. b. 581. b. 588. b. 597. b. 599. a. 601. b. 606. b. 607. b. 612. a. 614. a. 615. a. 618. a, b. 619. a. 620. b. 623. a. 631. a. 639. a. 640, a. 655. a, b. 656. a. 658. a, b. 659. a. 663. a, b. 664. b. 665. a. 671. b. 672. b. 684. b. 686. a. 688. b. 692. b. 699. b. 704. b. 705. b. T. II. 142. a, b. 143. a, b. 187. a, b. 188. a. 189. a. 191. a. 197. a, b. 198. b. 200. a, b. 201. a. 202. b. 205. b. 212. b. 217. a. 223. a. 224. b. 226. b. 229. a, b. 232. a, b. 239. b. 240. b. 243. a, b. 244. a, b. 245. a, b. 246. a, b. 248. a. 279. a. 281. b. 283. b. 284. a, b. 285. a. 287. a, b. 290. a. 291. b. 292. b. 293. a, b. 294. a; b. 295. a. 297. a, b. 298. a. 299. b. 300. a. 303. b. 305. a, b. 306. a. 308. a. 309. a. 310. b. 312. a, b. 313. a. 315. a. 316. b. 319. a. 323. b. 324. b. 325. a, b. 326. b. 328. a, b. 329. b. 330. b. 331. a, b. 334. a, b. 336. b. 339. a, b. 340. a, b. 341. a, b. 343 a. 347. a. 348. a. 363 a. 373. b. 381. b. 382. a, b. 384. a. 387. b. 388. a, b. 390. b. 391. a. 393. a. 398. b. 405. b. 409. b. 412. b. 413. b. 416. b. 423. b. 431. b. 433. a. 436. a, b. 437. b. 441. b. 473. a, b. 476. a. 478. a. 479. b. 481. b. 482. a. 483. b. 484. a, b. 488. b. 491. a, b. 492. b. 495. a, b. 496. a. 497. b. 500. a. 502. b. 503. a. 504. b. 509. a. 515. b. 516. a, b. 519. a, b. 520. a, b. 522. b. 541. a. 554. b. 555. b. 559. a. 563. a. 565. a. 567. b. 573. a, b. 576. a. 577. a, b. 580. a. 583. b. 584. b. 585. a. 606. a, b. 607. b. 612. a. 613. a. 617. a. 618. a, b. 623. a, b. 624. a. 629. a, b. 631. a. 632. a. 642. b. 645. a. 650. b. 673. a. 691. b. 694. b. 699. a. 700. b. 701. b. 705. a. 706. b. 707. a. 708. a. 709. a. 713. b. 715. a. 717. a. 718. a. 732. a. 738. b. 746. a, b. 749. a. 750. b. 751. b. 752. a. b. 755. b.

Euſebius Cæſarienſis, T. I. 296. b. 665. b.

Euſebius Emiſſenus, T. I. 401. a. 644. b. 670. b.

Euſtachius, T. II. 100. a. 103. a.

Euſtathius, T. I. 72. b. 101. b. 645. b. T. II. 392. a. 434. b. 450. a. 467. b. 493. b.

Euthymius, T. I. 255. b. 653. a. 663. b. 664. a 681. a. 703. b.

Eutropius, T. I. 129. b. 182. b. 454. a. 477. b. 608. a. 655. b. T. II. 190. a. 191. b. 194. a. 198. a. 202. a. 207. b. 218. a. 219. b. 238. b. 285. a. 286. a. 287. b. 289. a, b. 292. b. 297. b. 299. b. 306. b. 308. a. 309. a. 310. b. 315. b. 319. a. 322. a. 324. b. 329. a. 330. a. 335.

a, b. 341. b. 363. a. 364. a. 365. b. 370. b. 401. a. 415. b 422. b. 433. a. 437. b. 438. b. 440. b. 441. b. 442. a, 443. b. 444, a. 445. a. 455. b. 457. b. 458. a. 462. b. 463. a. 472. a, b. 473. a. 474. b. 477. a. 480. a. 495. b 499. a. 574. b. 581. a 590. a. 592. b. 595. a, b. 599. a, b. 613. a. 630. b. 640. a. 649. a. 655. a. 678. a. 681. a. 686. b. 688. b. 732. b. 741. a.

Eutychius, T. I. 333. b. T. II. 248. a. 328. a. 332. a 341. b. 343. b.

Eutymius Zygabenus, T. II. 447. b.

Extravagantes, T. I. 704. a. T. II. 286. a.

Ezechiel Propheta, T. I. 41. b. 183. a. 298. a. 388. a. 457. a. 481. a. 483. b. 503. a. 507. a. 584. a. 585. a. 706. a. 710. b. T. II. 55. b. 56. 57. 59. 68. 723. b.

F

FABER (Petrus) T. I. 176. a. 340. a. 343. a. 504. a. 643. b. 652. a. T. II. 451. a.

Fabius Victorinus, T. I. 340. a.

Fabricius, T. I. 170. a. 333. a. T. II. 120. a. 251. b. 351. b.

Fasti Alexandrini, T. II. 673. b.

Fasti Idaciani, T. II. 217. a. 279. a. 286. b. 299. b. 300. b. 301. a. 305. b. 306. a. 307. b. 308. a. 309. a. 313. a. 314. b. 320. a. 325. b. 326. a. 329. a. 330. a, b. 334. a, 335. b. 336. a. 398. a. 426. a. 460. a. 595. a. 648. a. 649. a. 650. b. 673. b. 689. b. 710. a.

Faure (Antonius) T. II. 291. a.

Fenestella, T. I. 27. 412. b. 625. b. T. II. 174.

Fenellonius, T. II. 74. a.

Fernel, T. I. 641. a.

Ferrariensis, T. I. 627. b.

Ferrarius, T. II. 438. a. 456. a.

Ferretius, T. II. 366. b.

Festus (Pompeius) 43. b. 46. a. 50 a. 57. a. 82. a. 87. a. 101. a. 102. b. 118. a. 159. a. 223. a. 242. a. 507. b. 611. b. 613. b. 625. b. 632. b. 633. a. 642. b. 692. a. T. II. 102. b. 103. a. 366. a. 369. a. 441. b. 451. a. 452. a. 469. a. 477. b. 483. a. 490. a. 603. b. 604. a, b. 612. a. 635. b. 694. a. 715. b.

Festus Rufus, *Vide* Rufus.

Ficinus (Marsilius) T. I. 600. a. 670. a.

Firmicus (Julius) T. I. 75. a. 97. a. 132. a. 134. a. T. II. 422. a 464. b. 479. b. 536. b.

Flaccus Siculus, T. II. 370. a.

Flaminius de Nobilibus, T. I. 656. a.

Florus, T. I. 70. b. 91. b. 129. b. 136. b. 142. b. 197. b. 454. a. 461. b. 626. a. T. II. 118. b. 247. a. 368. a. 379. a. 469. b. 470. b. 481. b. 506. b. 572. a. 586. b. 593. b. 689. b. 728. b.

Fornerius (Guillelmus) T. I. 692. a.

Fornerius (Rad.) T. II. 431. b. 462. b. 465. a. 467. b.

Fourmont (Dominus) T. I. 22. a. 51. b.

Fragmentum S. Ambrosii, T II. 350. a.

Fragmentum de Constantio Chloro, T. II. 216. b. 220. a. 226. b. 243. b. 248. a. 286. a. 304. b. 305. b. 307. b. 309. a. 312. a. 315. a. 316. b. 318. a. 319. a. 320. b. 325. b. 326. b. 327. b. 329. b. 330 a. 335. b. 336. a. 338. a. 339. b. 343. a. 379. b. 422. a, b. 658. b. 668. b. 734. b.

Franciscus Floridus, T. I. 685. a.

Francius (Petrus) T. I. 3. b. T. II. 48. b. *& utrobique passim infrà.*

Francolinus (Marcellus). T. I. 296. a, b. 665. b. T. II. 281. b. 348. b. 394. b.

Freculphus, T. II. 356. b.

Freherus. T. II. 425. a.

Freinshemius, T. I. 108. b. T. II. 375. a. 455. b.

Frigellius (Edmundus) T. II. 89. b.

Frontinus (Julius) T. I. 613. b.

Fulgentius, T. I. 38. a. 40. b. 45. b. 46. b. 48. b. 58. b. 76. b. 158. b. 222. a. 430. b. 608. b. 688. a. T. II. 445. b. 604. b.

Fullerus, T. II. 369. a.

Fulvius Ursinus, T. I. 66. a. T. II. 364. b.

G

GABRIEL, T. I. 670. a.

Gæsius, T. II. 378. b.

Gale (Thomas) T. II. 534. a. *& passim infrà.*

Galenus, T. I. 18. a. 80. b. 150. b. 162. b. 194. a, b. 198. a. 216. b. 228. b. 234. b. 253. a, b. 263. a. 267. a, b. 550. b. 617. b. 623. a. 633. a. 692. a. 711. a. 712. a, b. T. II. 76. a. 83. a. 95. b. 96. b. 100. a. 102. a, b. 107. a, b. 112. b. 113. b. 157. b.

Gallæus (Servatius) T, I. 4. a. T. II. 44. b. *& utrobique passim infrà.*

Gallonis Constitutiones, T. I. 260. b.

Gallonius, T. II. 203. b. 373. b. 454. a.

456. a. 469. b.
Gassendus, T. I. 202. a. T. II. 500. a.
Gatakerus, T. I. 238. a. 244. a. 505. b. 506. a. 520. a. T. II. 91. b. 93. a. 118. a.
Gaudefridus, T. II. 99. b. 103. a.
Gaza (Theodorus) T. II. 157. a.
Gelasius Papa I. T. I. 260. b. 491. a, b. 669. b. 691. b. T. II. 310. a.
Gellius (Aulus) T. I. 4. b. 25. b. 26. a. 50. a. 51. b. 104. b. 118. a. 167. a. 199. b. 203. b. 213. a. 227. b. 235. b. 241. a. 247. b. 257. b. 258. a, b. 281. a. 359. b. 397. a. 440. b. 454 a. 463. a. 489. b. 494. b. 556. b. 590. a. 601. a. 611. b. 621. b. 633. b. 635. a. 645. b. 650. b. 654. a, b. 682. b. 686. b. 707. a. T. II. 19. & *ibid.* b. 98. b. 113. a. 134. b. 167. b. 351. b. 359. a. 360. b. 451. a. 456. a. 467. a. 469. b. 491. a. 666. a.
Genebrardus, T. I. 32. b. 81. b. 656. a, b.
Gennadius, T. I. 627. b. 635. b.
Gentilis (Scipio) T. I. 611. a.
Georgius, *al.* Gregorius, *vel* Theodorus Metochita, T. II. 556. b.
Georgius Trapezuntius, T. I. 599. a.
Germanicus Cæsar, T. I. 42. b. 46. a. 57. 97. a. 100. 373. a. b. 374. a. T. II. 511. a.
Germanici Scholiastes, T. II. 456. a.
Germanus Constantinopolitanus, T. I. 556. a. 698. b.
Gesta Pontificalia, T. I. 18. b. T. II. 296. b.
Gesta Purgationis Cæciliani & Felicis, T. II. 293. b.
Girona (Antonius) T. II. 263. a.
Glareanus, T. I. 290. b. 601. b. 617. b. 663. a. 699. b. T. II. 360. b.
Glossæ veteres, T. I. 46. b. 82. a. 362. a. 419. b. 639. a, b. T. II. 318. a. 360. b. 366. b. 367. a. 368. a. 378. a, b. 380. b. 384. a. 390. a. 391. b. 406. b. 452. b. 587. a. 602. b. 624. b. 636. b. 652. a. 724. b.
Glossaria Labbæi, *Vide* Labbæus.
Goltzius, T. II. 230. a. 248. b. 363. b. 501. a. 518. a. 709. b. 736. b.
Gonzalez, T. II. 455. a.
Gothofredus (Jacobus, *al.* Dionysius) T. I. 5. b. T. II. 165. a. 206. b. 215. a. 279. a. 304. a. 309. b. 310. a, b. 318. a. 338. a. 349. b. 386. b. 443. b. 451. b. 459. b. 467. b. 469. b. 482. a. 486. a. 489. a. 491. b. 500. a. 664. b. 739. b.
Grævius, T. II. 205. a, b. 211. b. 227. a, b. 232. a, b. 245. a, b. 247. a. 250. b. 428. a. 458. b. & *passim infra.*
Granatensis, T. II. 74. a.
Gratianus, T. I. 462. b. 491. a. 691. b.
Gregorius De Arimin. T. I. 622. a. 646. a.
Gregorius Magnus, T. I. 144. a. 430. b. 462. b. 471. a. 491. a. 506. a. 620. a. 621. a. 628. a. 630. b. 631. b. 640. a. 641. b. 688. a, b. 700. b. 703 a, b. T. II. 362. b.
Gregorius Nazianzenus, T. I. 35. b. 36. b. 105. b. 239. a. 255. a, b. 430. b. 614. a. 627. b. 632. b. 641. a. 653. a, b. 663. b. 670. b. 688. a. T. II. 74. b. 196. b. 359. b. 363. b. 368. b. 371. b. 382. b. 386. a. 388. b. 433. b.
Gregorius Nyssenus, T. I. 117. a. 152. b. 618. b. 622. a. 631. a. 708. b. 711. a. 712. a, b. T. II. 71. b. 75. b. 76. b.
Gregorius Papa XI. T. II. 332. b.
Gregorius Turonensis, T. II. 414. b.
Gronovius, T. I. 12. b. 25. b. 78. a. 79. b. 158. b. 451. b. T. II. 212. a. 227. b. 265. a. 359. a. 365. b. 366. a. 367. a. 373. a. 374. a. 376. a. 377. b. 378. b. 383. a. 386. a. 389 b. 486. a. 513. a. 526. b. 528. b. 540. b. 607. a. 616. b. 617. a. 637. a. 684. b. 740. b.
Grotius, T. I. 92. b. 159. a, b. 167. b. 337. a, b. 559. a. T. II. 359. b. 364. b. 482. a.
Gruterus, T. I. 66. a. 86. a, b. 90. a. 97. b. 463. b. 498. b. 611. a. T. II. 208. b. 242. a. 291. b. 307. a. 308. a. 318. a. 366. b. 369. a, b. 370. b. 375. a. 376. b. 400. b. 411. a, b. 413. b. 429. b. 430. b. 434. a. b. 439. a. 443. b. 446. b. 452. b. 480. b. 482. a. 504. b. 510. b. 514. a. 562. a. 723. a.
Guillelmus Parisiensis, T. I. 628. b.
Gutherius (Jacobus) T. II. 450. a. 459. a. 483. a. 504. a.
Gyraldus (Gregorius) T. I. 25. a. 51. b. 65. b. 66. a, b. 107. b. 170. a. 600. a, b. 606. b 609. a. 612. b. 614. b 637. a.

H

HADRIANUS, *Vide* Adrianus.
Haloander, T. II. 360. b.
Hankius, T. II. 673. b.
Harduinus (Joannes) 396. b. 397. a. 416. a. 439. a. 449. b. 482. a. 510. b. 514. b. 516. a. 676. b.
Harpocration, T. II. 450. a.

Harvæus (Guillelmus) T. II. 107. a.
Haymo, *Vide* Aymo.
Hecquetius, T. II. 99. b. 100. b. 103. a. 106. b. 112. a. 121. b.
Hegesippus, T. I. 95. a. 255. a, b. 644. a. 653. a. T. II. 360. b. 367. a. 371. b. 375. a. 383. b. 392. a, b. 429. b. 431. b. 543. b. 559. b. 564. b.
Heinsius (Nicolaus) T. II. 190. b. 203. b. 236. b. 250. b. 263. b. 265. a. 268. a. 269. a, b. 356. b. 360. a. 370. b. 378. a. 385. a. 390. a. 467. a. 511. b. 538. b. 582. a. 591. b. 631. b. 659, a. 660. a. 665. b. 667. b. 670. b. 683. a, b. 691. a. 699. b. 701. a. 702. a. 703. & *passim infra.*
Heliodorus, T. I. 389. a.
Helladius, T. II. 382. b.
Henschenius, T. II. 294. b. 297. a. 397. a.
Heraclides Ponticus, T. I. 26. 58. b. 475. a, b.
Heraldus (Desiderius) T. I. 44. b. 96. b. 115. a. 127. a. 190. a. 299. b. 314. a. 516. a. 625. a. T. II. 293. b. 384. a.
Hermannus (Conradus) T. I. 617. b. 656. a. 664. b.
Hermes, T. I. 23. a. 153. 160. 174. 178. 284. 286. 289. 524. 542. 552. T. II. 30. 153.
Hermias, T. I. 17. a.
Hermippus, T. I. 276. a.
Hermolaus Barbarus, T. I. 601. b. 608. a. T. II. 421. b.
Herodianus, T. I. 42. b. 65. a. 74. b. 140. b. T. II. 190. a. 362. b. 368. a. 369. a. 387. b. 413. b. 449. a. 462. a. 466. a. 469. a. 489. a. 673. b. 732. b.
Herodotus, T. I. 47. b. 69. b. 96. a. 108. b. 125. a, b. 131. b. 135. a. 238. a. 304. b. 417. b. 418. b. 419. a. 521. b. 548. a. 560. a, b. 604. b. 605. a. 615. a. 667. a. T. II. 292. b. 369. a. 382. a. 441. a. 447. a. 493. b.
Herwartus (Joan. Fredericus) T. II. 303. a. 312. b. 313. b. 314. b.
Hesiodus, T. I. 16. & *ibid.* a, b. 42. b. 44. b. 54. a. 59. a. 97. a. 103. a. 146. a. 174. 175. a, b. 178. a. 372. b. 435. a. 503. b. T. II. 17. 48. b. 73. b. 702. b.
Hesychius, T. II. 372. b. 444. a. 447. b. 448. a. 450. a. 467. b. 477. b. 538. b.
Heumannus, T. I. 15. a. T. II. 9. a, b. & *utrobique passim infra.*
Hierocles, T. I. 9. b.
Hieronymus (S.) T. I. 5. b. 6. a. 13. a. 16. b. 20. a, b. 36. b. 71. a. 75. a. 76. b. 83. a. 88. b. 125. b. 143. b. 144. a. 150. b. 170. a. 171. a. 173. b. 175. b. 183. a. 232. a. 238. a. 241. b. 246. a. 251. b. 252. a. 255. b. 276. a. 282. a. 288. a. 294. a, b. 295. b. 298. b. 300. b. 303. b. 306. b. 325. a. 327. a, b. 328. a. 329. b. 332. a, b. 344. a. 348. b. 354. a. 361. b. 362. b. 363. a. 367. a, b. 378. a. 418. b. 430. b. 432. b. 436. a. 438. a. 456. b. 490. b. 494. b. 500. b. 505. a. 506. a. 526. a, b. 556. a. 557. b. 558. b. 563. a. 568. a. 579. b. 596. a. 600. a. 613. a. 617. a. 627. a, b. 628. a. 630. a. 637. b. 639. b. 653. b. 658. a, b. 662. a. 665. a. 667. a, b. 668, a, b. 671. a, b. 672. b. 682. a, b. 685. a. 688. a. 694. b. 698. a, b. 700. a, b. 703. b. 704. b. 709. a. 710. b. T. II. 56. a. 72. a. 114. b. 127. b. 135. a. 248. a. 263. a. 278. b. 280. a, b. 337. a. 341. b. 343. a. 344. a. 356. b. 358. a. 360. b. 362. a. 364. b. 372. b. 378. a. 382. b. 388. a. 390. a. 396. b. 433. a. 435. a. 441. b. 457. b. 462. b. 463. a. 492. a. 512 b. 617. a. 626. b. 651. a. 688. b. 695. b.
Hilarius (S.) T. I. 276. a. 292. a. 298. b. 335. b. 556, a. 627. b. 659. b. 662. a. 664. b. 671. b. 698, a. 700. b. T. II. 373. a.
Hincmarus, T. II. 367. a.
Hippocrates, T. I. 37. b. 158. a. T. II. 96. b. 100. b. 103. b. 105. b. 106. a. 107 a, b.
Hirtius, T. II. 404. a. 683. b.
Historia Miscella, T. II. 313. a.
Historia Tripartita, T. II. 313. a. 452. b.
Hofmannus (Gasparus) T. II. 392. a. 488. a. 494. a.
Holstenius (Lucas) T. I. 363. b. T. II. 405. a. 449. b. 465. b. 469. b.
Homerus, T. I. 11. 31. b. 39. b. 40. & *ibid.* b. 41. a. 42. b. 44. b. 48. b. 66. a. 75. b. 76. a, b. 79. a. 80. a. 100. b. 103. a. 125. b. 158. b. 279. b. 287. & *ibid.* b. 292. b. 347. a. 366. b. 370. a. 538. a. 552. b. 572. b. 573. b. 604. a, b. 605. a. 633. b. 646. b. 654. b. 660. a. 667. b. 682. b. T. II. 7. 13. b. 131. b. 361. a. 364. b. 467. b. 538. a.
Homeri Apotheosis, T. II. 446. a. 451. a. 452. b. 467. b. 475. b.
Homeri Scholiastes, T. I. 40. a, b. 603. b.
Honorius Augustodunensis, T. I. 526. a. T. II. 356. b.

Horatius, T. I. 14. b. 41. a. 43. a, b. 46. a. 47. b. 65. b. 77. b. 97. a. 103. a, 123. & *ibid.* a. 126. b. 158. b. 176. b. 203. b. 250. a, b. 287. b. 343. a. 360. b. 363. b. 395. b. 406. b. 442. a. 443. b. 472. a. 506. a. 517. a. 524. b. 570. a. 576. a. 640. b. 650. b. T. II. 26. a. 73. b. 98. a. 100. b. 130. a. 139. a. 232. b. 266. b. 362. a. 376. b. 379. a. 443. b. 458. a. 459. b. 490. a. 525. a. 532. b. 538. a. 600. b. 648. b. 662. a. 665. b. 697. a. 719. a. 734. a. 736. a. 745. b.

Hornius, T. I. 200. b.

Hoſeas Propheta, T. I. 20. b.

Hoſpinianus, T. I. 118. a. T. II. 615. b.

Hotomannus, T. II. 467. b.

Huetius, T. I. 49. a. 150. a. 212. b. T. II. 456. a. 620. a.

Hugo Carenſis, T. I. 691. b.

Hugo Ferrarienſis, T. I. 609. a. 628. a.

Hugo Floriacenſis, T. II. 189. b. 434. b. 435. a. 438. b. 442. a. 471. b. 552. a.

Hugo à S. Victore, T. I. 171. a. 630. b. 632. b. 637. b. 641. a.

Hugolinus Martellus, T. I. 665. b. 666. a.

Humfridus (Laurentius) T. II. 571. b.

Hyginus, T. I. 36. b. 38. a. 39. a, b. 40. b. 44. a. 46. a. 52. b. 75. b. 76. a. 83. a. 97. a. 98. b. 222. a. 492. a. 611. b. T. II. 370. b. 456. a.

Hyppolytus Martyr, T. I. 700. a, b.

J.

JACOBUS Apoſtolus, T. I. 259. b. 466. b. 504. a. 573. a. 603. a. T. II. 55. & *ibid.* a. 57. 60. 736. a.

Jamblichus, T. I. 18. a. 212. a. 652. b.

Janſenius, T. I. 321. a.

Janus Guillelmius, T. I. 91. a. 205. a. 487. a. 601. b. 602. a. 610. a. 625. a. 645. a. 646. b. 647. a. 684. b. 691. a. T. II. 91. b. 93. a. 130. b. 172. a.

Janus Parrhaſius, *Vide* Parrhaſius.

Jeremias Propheta, T. I. 288. & *ibid.* a. 294. a. 296. & *ibid.* a. 298. & *ibid.* b. 303. 304. & *ibid.* a. 318. b. 321. b. 325. 328 330. 471. a. 472. a. 503. a. 658. a. 704. b. 710. b. T. II. 32. 35. 36. 477. a 479. b. 565. a, b. 571. b.

Ignatius Martyr, T. II. 327. a. 430. a. 641. b. 668. a. 687. b. T. II. 196. b.

Indiculus Depoſitionis Martyrum, T. II. 397. a.

Inſcriptiones Veteres, T. I. 412. a. 413. a. 424. b. T. II. 239. a. 307. a. 308. a. 318. a. 336. a. 369. a, b. 370. b. 372. b. 391. b. 400. b. 411. a, b. 432. b. 434. b. 443. a, b. 445. a, b. 446. b. 452. b. 458. a. 465. b. 467. a. 469. a. 475. b. 476. a, b. 477. a, b. 481. b. 482. a, b. 483. a. 489. b. 491. b. 492. a. 503. b. 504. b. 505. b. 506. a. 511. a, 513. b. 514. a, b. 518. a, b. 519. b. 520. a. 562. b. 737. b.

Joannes Abbas Biclarenſis, T. II. 299. a.

Joannes Andreas, T. I. 622. b.

Joannes Antiochenus, T. II. 370. b.

Joannes Apoſtolus, T. I. 30. b. 144. a. 166. a, b. 178. b. 197. a. 242. a. 268. b. 298. a. 310. a. 311. a. 312. a. 317. a. 320. a. 321. a. 325. b. 326. a. 328. b. 330. a. 341. b. 343. a, b. 348. a. 352. a. 378. b. 423. a. 425. a. 438. b. 471. b. 472. a. 483. a. 504. a. 510. a, b. 534. a. 537. a. 544. b. 562. a. 563. b. 564. b. 566. a. 568. a. 570. a. 571. a. 573. a. 575. b. 580. a, b. 584. a, b. 585. a, b. 618. a. 627. a. 629. b. 638. b. 647. b. 659. a. 661. a. 662. a. 700. a, b. 701. a. 702. a. 704. b. 705. a. 706. a, b. 710. b. T. II. 30. 37. a. 55. a. 67. 68. 129. b. 197. b. 425. a. 525. a. 534. a. 535. b. 539. b. 550. a, b. 551. a. 556. b. 564. b. 570. b. 571. a. 583. a. 601. a. 609. b. 657. b. 694. b. 722. a. 746. a.

Joannes Cauci, T. I. 182. a. 197. a. 375. a. 451. b. 459. a. 455. a. T. II. 100. a. 103. a. 171. a.

Joannes Damaſcenus, *Vide* Damaſcenus.

Joannes Gerardi, T. I. 335. b. 423. a.

Joannes Grammaticus, T. I. 631. a.

Joannes Lucidus, T. I. 656. a. 665. a. 666. a.

Joannes de Monte Regio, T. I. 666. a.

Joannes de Muris, T. I. 666. a.

Joannes Preſbyter Nicomedienſis, T. II. 339. b.

Joannes Sariſberienſis. T. II. 356. a. 560. a.

Joannes Theſſalonicenſis, T. I. 640. b.

Jobertus (Pater) T. I. 60. b.

Jobus, T. I. 20. b. 255. b. 466. b. 622. a. 630. a. 653. b. 794. a. T. II. 49. 55. 57. a. 477. a.

Joël Propheta, T. I. 327. a. 564. b. T. II. 121. a.

Jonas Aurelianenſis, T. I. 483. a. 631. a.

Jonas Propheta, T. II. 723. b.

Jonſius, T. II. 373. b.

Jornandes, T. II. 363. a. 400. a. 403. b. 440. a. 444. a. 457. b. 495. b. 573. b. 574.

b. 575. b.
Josephus (Flavius) T. I. 7. b. 50. a. 106. a 170. a, b. 171. a, b. 177. a. 238. a. 240. b. 276. a. 284. a. 293. b. 294. b. 298. a. 307. b. 618. a. 624. a. 635. b. 637. a, b. 639. a. 641. b. 656. a. 657. b. 658. a, b. 659. a. 664. b. 665. a. 669. a. 672. b. 682. a. 698. b. T. II. 382. b. 389. b. 397. b. 403. a. 413. b. 416. a. 509. b. 569. a. 743. b.
Iræneus (S.) T. I. 72. a. 144. a. 268. b. 286. a. 300. a. 330. b. 331. a. 332. b. 338. a. 354. a. 430. a. 530. b. 556. a. 563. a, b. 573. a. 574. b. 620. b. 687. b. 692. b. 698. a. 700. a. 703. b. 708. b. T. II. 142. a.
Isæus, T. I. 3. b. T. II. 566. b. *& utrobique passim infra.*
Isidorus Hispalensis, T. I. 82. b. 159. a. 194. b. 203. b. 223. a, b. 262. a. 441. a. 600. b. 601. 4. 608. b, 610. a. 613. b. 627. b. 628. b. 632. a. 633. a, b. 638. b. 640. a. 644. b. 653. a. 656. a. 658. a, b. 665. a. 667. a. 671. a. 682. a, b. 688. a. 700. b. 701. a. 711. b. T. II. 85. a. 90. a. 97. b. 162. b. 106. b. 388. b. 392. a, b. 406. 454. b. 719. a. 741. a. 744. b.
Isidorus Pelusiota, T. I. 8. b. 190. a. 496. a.
Isocrates, T. I. 66. a. 82. a, b. 244. a. 651. a.
Itinerarium Antonini, T. II. 302. a. 339. a. 343. a. 406. b. 407. a, b. 412. b. 504. a.
Itinerarium Burdigalense, T. II. 341. a. 603. a.
Julianus Imp. *al.* Parabates, T. I. 69. b. T. II. 285. b. 288. a. 297. b. 312. b. 316. a. 365. a. 430. b. 457. b. 461. b. 472. a. 516. a. 592. a. b.
Julius Africanus, T. I. 60. b. 172. a. 658. b. 665. a. T. II. 360. b. 557. b.
Julius Cæsar, T. I. 4. a. 11. a. 89. a. 92. b. 238. a. 402. a. 428. b. 480. a. 614. a. 689. a. T. II. 95. b. 368. a. 458. b. 546. b. 580. b. 616. a. 638. a. 686. b. 696. a. 698. a.
Julius Capitolinus, T. I. 41. a. 65. a. 343. a. 613. a. T. II. 190. a. 235. b. 286. b. 360. b. 362. a. 370. b. 377. a. 378. a. 382. a. 387. b. 389. a. 414. a. 415. a, b. 416. a. 425. b. 430. a. 489. a. 586. a. 608. b. 651. b. 725. b. 733. b.
Julius Obsequens, T. II. 452. b. 459. a. 467. a.
Julius Pollux, T. I. 89. a, b. 613. b. T. II. 96. b. 100. a. 109. a. 110. a. 431. a. 691. b.
Junilius, T. I. 255. a. 644. a. 653. a.
Junius, T. I. 317. b. 626. a.
Junius (Francisc. F.) T. II. 98. b.
Junius (Hadrianus) T. I. 97. a. 560. b.
Junius Philargyrus, T. II. 514. a.
Ivo Carnotensis, T. II. 450. b. 691. b.
Juretus (Franciscus) T. I. 83. a. 167. a. 490. b. 614. a. T. II. 309. b.
Justinianus Imp. T. I. 297. a. 467. a. 610. a, b. T. II. 336. b. 378. a.
Justinus Historicus, T. I. 30. a. 33. a. 37. a. 52. a. 83. a. 89. b. 93. a. 94. b. 99. a. 103. a. 159. b. 245. b. 290. a. 293. a. 603. b. 611. b. 613. b. 641. b. 698. b. T. II. 192. a. 197. b. 433. b 440. a. 464. a. 469. b. 477. b. 493. a. 503. b. 506. b. 587. a, b. 591. b. 608. a. 609. b. 613. a. 617. b. 638. a. 662. a. 665. a, 674. a. 704. b, 708. b. 713. b. 727. b. 728. a. 729. b. 734. a. 736. a. 740. b. 741. b. 742. a. 745. a. 746. b.
Justinus Martyr, T, I. 9. a. 14. a. 17. a. 18. b. 27. a. 117. a. 137. a. 175. b. 177. a, b. 255. a. 268. a. 284. a. 298. b. 304. a. 307. b. 324. b. 400. a, b. 416. a. 432. b. 556. a. 557. a. 558. a. 562. a. 573. a. 574. b. 600. b. 624. b. 639. a. 644. b. 653. a, b. 654. b. 659. a. 660. a. 670. b. 698. a, b. 699. b. 703. b. T. II. 613. b.
Justus Galilæus, T. I. 182. a.
Justus Lipsius, *Vide* Lipsius.
Juvenalis, T. I. 20. a. 38. a. 52. a. 72. a. 83. a. 85. b. 104. b. 125. b. 217. b. 223. b. 246. a. 269. b. 279. b. 312. a. 343. a. 368. a. 418. b. 432. a. 560. a, b. 647. b. T. II. 99. a. 100. b. 187. a. 458. b. 469. a. 506. b. 521. b. 647. a.
Juvenalis Scholiastes, T. I, 83. a. 98. a. T. II. 376. a. 438. a. 460. a. 506. b.
Juvencus. T. I. 16. b.

K.

KALENDARIUM Romanum vetus, T. II. 293. a. 312. b. 313. a. 314. b. 315. a. 321. a. 335. b. 336. a. 409. a. 676. a. 701. a.
Kempius (Martinus) T. I. 20. b.
Keplerus, T. II. 547. b.
Kirchmannus (Joannes) T. I. 60. a. 64. a. 65. a. 125. a. 126. a. 368. b. T. II. 489. a. 525. a.

L.

LABBÆUS (Philippus) T. II. 305. b. 315. a. 526. a. 545. b. 652. a. 660. a. 661. b. 721. b.
Laërtius, T. I. 7. a, b. 16. a. 17. a, b. 18. a, b. 120. a. 128. a. 150. b. 155. b. 156. a. 165. b. 175. a. 192. b. 194. a. 195. a, b. 196. a. 200. b. 202. a, b. 206. a. 209. a. 216. b. 222. b. 227. b. 235. b. 238. b. 239. a, b. 241. a. 244. a. 251. a. 252. a. 258. a, b. 259. a. 261. a. 275. a. 291. a. 433. a. 520. b. 537. a. 539. b. 551. b. 599. a. 644. a. b. 646. a. 647. b. 648. b. 649. b. 650. b. 652. a. T. II. 142. a, b. 143. a. 144. a. 145. b. 170. b. 174. b.
Lambecius (Petrns) T. II. 314. b. 335. b. 409. b.
Lambinus, T. I. 25.. b. 69. a. 222. b. 235. b. 385. a. 590. a. 611. a. 649. a. 650. a. 707. b T. II. 164. b. 165. a.
Lampridius (Ælius) T. I. 75. a. 95. b. 116. b. 618. b. T. II. 184. a. 192. a. 203. a. 299. a. 301. a. 361. b. 448. a. 520. a. 586. b. 670. b. 706. a.
Langius (Guillelmus) T. II. 416. a. 429. b.
Langlæus T. II. 465. a.
Latinus Latinius, T. I. 451. b. 527. b. 607. a. 613. b. T. II. 156. b. 291. a. 348. b.
Laurembergius T. II. 434. b.
Lazius, T. II 434. b.
Leo Africanus, T. II. 498. a, b. 499. a.
Leo Imp. T. II. 435. a.
Leo Magnus, Papa, T. I. 165. a. 335. b. 430. b. 640. a. 669. b. 688. a. T. II. 338. a. 553. a. 583. b. 676. a.
Leonardus Augustinus, T. II. 465. b.
Lestocq. (Nicolaus de) T. I. 5. b.
Levinus Lemnius, T. I. 641. a. T. II. 106. b.
Leunclavius, T. II. 568. b.
Libanius, T. II. 48. a. 455. a.
Libellus Precum Theodosio & Arcadio oblatus, T. II. 442. a. 445. a. 465. v. 467. a. 505. b. 629. b. 708. b.
Lindenbrogius, T. I. 176. a. T. II. 106. b. 107. a.
Lipomanus, T. I. 81. b. 632. b.
Lipsius (Justus) T. I. 4. a, 20. a. 49. a. 362. b. 463. a. 682. a. 684. a. 701. a. T. II. 360. a 365. b. 373. a 378. a. 423. a. 431. b. 435. a. 451. b. 469. b. 483. a. 489. a. 563. b. 657. a. 665. d.
Livineius (Joannes) T. II. 324. a. 423. a. 430. a. 439. b. 441. b. 695. a. 715. b.
Livius (Tius) T. I. 26. b. 55. b. 66. a. 70. a, b. 83. a. 85. b. 86. b. 87. a. 91. b. 92. b. 97. a. 101. b. 102. a. 103. b. 105. b. 125. b. 128. b. 138. b. 140. a. 141. a. 142. a. 158. b. 179. b. 182. b. 212. b. 217. b. 223. a. 247. b. 250. a. 342. a. 347. b. 368. a. 397. b. 412. b. 413. a. 454. a. 480. a. 493. b. 495. b. 545. b. 570. a. 601. a. 611. b. 613. b. 614. a. 615. b. 625. a, b. 626. a. 635. a. 642. a. 643. a. 647. b. 651. b. 682. b. T. II. 177. b. 184. b. 190. b. 197. a. 201. b. 203. b. 206. b. 231. a. 286. a. 361. a. 366. b. 371. a, b. 373. b. 374. b. 375. a. 378. a, b. 379. a. 381. a. 389. b. 414. a. 430. a. 433. b. 449. b. 451. a. 455. b. 459. a. 484. a. 497. b. 502. a. 504. b. 506. b. 565. b. 580. b. 582. a. 607. b. 609. b. 614. b. 638. a. 640. b. 650. a. 655 a. 665. a. 677. a. 678. b. 681. b. 704. b. 715. b. 736. b. 747. a. 753. a.
Loensem (Jacobus) T. II. 452. a.
Longinus (Dionysius) T. II. 371. b.
Longuerue (Abbas Ludovicus du Four de) T. II. 248. b. 417. b.
Lorinus, T. II. 347. b.
Loydius (Guillelmus) T. II. 409. a. 494. a.
Lucanus, T. I. 9. b. 14. b. 39. b. 43. a. 92. a, b. 95. b. 96. b. 107. a. 134. b. 172. a. 232. b. 327. b. 368. b. 553. a, b. 614. a. 617. a. T. II. 364. b. 439. b. 724. b. 728. b.
Lucas Apostolus T. I. 198. a. 295. b. 298. a. 305. a. 310. a, b. 311. a. 312. a. 313. a. 317. a. 320. a. 321. a. 326. a. 327. a, b. 328. a. 329. a. 340. b. 341. a, b. 345. a. 382. b. 400. b. 423 a, b. 438. b. 456. b. 464. b. 469. b. 470. b. 471. a. 484. a. 503. a. 510. a, b. 537. b. 545. b. 556. a. 558. b. 559. b. 563. a. 564. b. 571. a. 574. b. 603. a. 641. b. 656. b. 667. b. 687. b. 690. b. 691. b. 698. b. 704. a. T. II. 33. a. 49. 55. & *ibid.* a. 56. 57. b. 60. 66. 114. b. 122. 183. b. 286. a. 359. b. 361. a. 369. b. 396. a, b. 397. a, b. 430. a. 526. a. 537. b. 538. b. 539. a, b. 549. b. 550. a, b. 551. a, b. 552. a, b. 553. b. 555. b. 557. a, b. 563. b. 601. a. 609. a. 615. b. 627. b. 631. a. 666. a. 682. b. 725. a.
Lucianus, T. I. 36. b. 38. a. 39. b. 40. a. 42. b. 43. b. 44. a. 45. b. 47. b. 74. b. 75. a. 76. b. 101. b. 103. a. 125. a. 135. a. 159. b. 161. b. 177. b. 194. a. 228. b. 238.

238. b. 239. a, b. 241. b. 253. b. 259. a. 281. a. 417. b. 538. b. 560. a, b. 561. a. 573. b. 605. a, b. 606. a. 615. a. 618. a. 655. a. T. II. 368. b. 430. b. 439. b. 446. a. 447. a. 477. a. 534. a. 605. a.
Lucilius, T. I. 33. b. 105. 278. 384. 442. a. 446. a. 447. a. 483. b. 616. a. T. II. 12.
Lucretius, T. I. 71. & *ibid.* a. 95. & *ibid.* b. 101. 114. a. 121. & *ibid.* a. 156. a. 161. a. 162. & *ibid.* a, b. 194. a. 200. a. 221. 222. & *ibid.* a, b. 230. & *ibid.* a. 233. & *ibid.* a. 234. a, b. 235. b. 236. b. 239. b. 254. a. 262. a. 275. b. 310. a. 350. a. 359. b. 360. b. 385. a. 402. b. 433. a, b. 459. & *ibid.* a. 522. & *ibid.* a. 537. b. 546. & *ibid.* b. 547. & *ibid.* a. 548. a, b. 549. b. 551. & *ibid.* a. 573. b. 590. & *ibid.* a. 610. a. 614. b. 615. b. 622. b. 634. a. 644. a. 646. a. 649. b. 650. b. 652. b. 654. b. 683. a. 693. a. 694. a. 696. b. 697. a, b. 698. a. 711. a, b. 712. a. T. II. 14. 31. b. 76. a. 77. 79. a. 85. & *ibid* a. 86. b. 93. & *ibid.* a. 94. a. 119. a. 121. & *ibid.* b. 132. a. 138. b. 140. 145. b. 146. & *ibid.* b. 537. b. 641. a.
Luitprandus, T. II. 455. a.
Lycophron, T. I. 58. a. T. II. 430. b. 431. a. 448. a.
Lydiat (Thomas) T. II. 429. b.
Lyrâ (Nicolaus de) T. I. 254. a. 636. a. 652. b.
Lyranus, T. I. 168. b. 635. b. 657. a. 658. a.

M.

MABILLON (Joannes) T. II. 201. b. 432. b. 460. b. 479. a. 485. b.
Macarius, T. I. 176. b.
Macchabæorum Libri, T. II. 358. b. 359. a. 377. b. 382. a. 532. b. 537. b. 569. b. 616. b. 693. b. 704. b.
Macer, T. I. 198. a.
Macrobius, T. I. 15. b. 18. b. 39. b. 43. b. 51. a, b. 58. a, b. 59. a. 60. b. 83. b. 93. b. 94. a. 104. a, b. 105. b. 108. a. 133. a. 134. a. 155. a, b. 169. b. 174. b. 179. b. 194. a, b. 245. b. 246. a. 254. b. 258. a, b. 279. a. 347. b. 397. a. 418. a. 433. a. 458. a. 519. a. 520. b. 537. b. 538. b. 555. b. 556. b. 576. b. 607. a. 608. a, b. 611. b. 612. b. 613. b. 614. a, b. 615. b. 616. a. 626. a. 632. b. 637. a. 640. a. 644. a. 645. a. 652. b. 654. a. b. 681. b. 686. b. 696. a. 698. a. T. II. 53. a. 102. b. 117. a. 121. a. 142. b. 187. a. 296. b. 359. a. 433. b. 450. a. 453. a. 489. a. 602. b. 604. a.
Magister Sententiarum, T. I. 622. b. 628. a, b. 630. b. 634. b. 635. b. 637. b. 638. a, b. 639. a, b. 640. a. 656. a, b. 664. b. 667. a. 683. a.
Magius, T. I. 498. b. 690. b. 692. b. T. II. 434. a, b. 435. a. 456. a. 460. b.
Major, T. I. 641. a.
Malachias Propheta, T. I. 280. b. 297. & *ibid.* b. 330. a. 700. b. T. II. 36.
Malvenda (Thomas) T. I. 565. b. 568. b. 580. a. 583. a.
Mamertinus, T. II. 286. b. 288. a. 289. a. 367. a. 384. a. 438. b. 439. b. 440. a. 441. b. 443. a. 454. a. 487. b. 517. a, b. 588. b. 661. a. 671. a. 729. a. 741. b.
Mamertinus Episcop. Viennensis, T. I. 547. a.
Mamora (Andreas) T. II. 501. b.
Manilius, T. I. 14. b. 52. a. 65. a. 69. b. 134. b. 652. b. T. II. 367. b. 428. a. 439. b.
Manutius (Paulus) T. II. 371. a. 389. b. 395. a. 694. a.
Marbodæus, T. II. 146. b.
Marca (Petrus de) T. II. 457. a. 464. b.
Marcellinus, *Vide* Ammianus.
Marcellus Empyricus, T. I. 321. b.
Marcus Evangelista, T. I. 305. a. 310. a, b. 311. a. 312. a. 313. a. 317. a. 320. a. 321. a, b. 322. a. 326. a. 327. b. 328. b. 330. a. 332. a. 340. b. 345. a. 500. b. 559. b. 563. a. 564. b. 618. a. T. II. 33. a. 59. 66. 360. b. 382. b. 396. a. 526. a. 549. b. 550. a, b. 551. a, b. 552. b. 553. b. 746. a.
Marianus Victorius, T. II. 344. a.
Marius Mercator, T. II. 350. b.
Marmora Arundeliana, *al.* Oxoniensia, T. II. 369. b. 371. a. 513. b. 575. a.
Martyrologium Germanicum, T. II. 432. a. 531. a.
Martyrologium Romanum, T. II. 298. b. 374. a.
Marsilius (Theodorus) T. I. 231. a. 641. a. 704. a.
Martialis, T. I. 54. a. 72. b. 125. b. 203. b. 560. b. 610. a. T. II. 92. b. 100. b. 267. b. 268. b. 439. b. 544. b. 560. b. 637. a. 715. b.
Martianus Capella, T. I. 36. a. 56. b. 63. a. 80. b. 175. b. 194. a. 195. a. 599.

a. 600. a, b. 608. a. 640. a. 648. b. 652. b. 653. b. 667. b.
Martianus Jurifconf. T. I. 692. a. T. II. 493. a.
Martinus (David) T. II. 657. a.
Maffonus, *Vide* Papirius.
Maffurus Sabinus, T. I. 611. b. 682. b. T. II. 452. a.
Mathoud (Hugo) T. II. 522. a.
Matthæus Evangelifta, T. I. 166. a. 168. b. 178. b. 198. a. 242. a. 268. b. 277. a. 278. a. 305. a. 310. a, b. 311. a. 312. a. 313. a. 317. a. 320. a. 321. a, b. 322. a. 326. a. 328. b. 330. a. 332. a. 340. b. 341. a. 345. a. 378. b. 410. b. 416. b. 456. b. 457. b. 462. a. 465. b. 466. b. 469. b. 471. b. 484. a. 488. a. 491. a. 500. b. 501. a, b. 502. a. 503. a. 510. a. 537. a. 544. b. 556. a. 559. a, b. 563. a. 564. b. 566. a. 569. a, b. 636. b. 637. a, b. 639. a. 640. a. 642. a. 687. b. 698. b. 705. a. T. II. 33. a. 49. 55. & *ibid.* a, b. 56. 57. & *ibid.* b. 59. 65. 66. 67. 114. b. 160. b. 184. b. 396. a. 411. b. 526. a. 538. b. 539. a, b. 549. b. 550. a, b. 551. a, b. 552. a, b. 553. a. 563. b. 582. b. 625. b. 630. b. 652. b. 671. a. 727. b. 742. b. 747. a.
Maucroix, T. II. 192. b. 243. a. 537. a. & *paffim infrà.*
Mauritius Imp. T. II. 435. a.
Maurolicus (Francifcus) T. I. 666. a.
Maximus Tyrius, T. I. 175. a. 711. a. T. II. 369. b. 447. a, b. 449. b.
Mazzonius, T. I. 646. a.
Mediobarbus, T. II. 405. a. 414. a. 416. b. 417. a, b. 418. a. 438. b. 501. b. 518. a, b. 737. a.
Meibomius, T. II. 450. b.
Mela (Pomponius) T. I. 30. a. 53. a. 92. a, b. 128. a. 172. b. 198. a. 418. a. 607. b. 638. a. T. II. 422. a. 439. a. 498. a.
Melchior Cano, T. I. 656. a.
Melito Afianus, T. I. 282. a.
Menagius (Ægidius) T. I. 258. a.
Menander, T. I. 175. b. T. II. 433. a.
Mendoza, T. II. 455. a.
Menochius, T. I. 317. b. 344. a.
Menologium Græcorum, T. I. 620. a. T. II. 203. a. 292. b. 298. a, b. 339. a. 365. a. 401. b. 402. b.
Mercerus (Joannes) T. II. 340. a.
Merula, T. I. 17. b.
Metaphraftes (Simeo) T. I. 620. a. T. II. 618. a. 756. a.
Methodius, T. I. 539. b. 639. a. 640. b. 694. b. T. II. 526. a.
Meurfius, T. I. 7. b. 76. b. 91. a. 97. b. 104. b. 108. a. 159. a. 367. b. 616. a. 617. a. 652. a. T. II. 430. b. 471. a. 477. b. 479. a. 652. b.
Micheas Propheta, T. I. 317.
Minutius Felix, T. I. 7. b. 8. a. 14. a. 17. b. 19. a. 23. a. 50. a. 64. a. 85. b. 87. b. 91. a. 92. b. 94. a. 95. b. 96. a. 98. a. 177. a, b. 247. a. 267. b. 273. b. 310. b. 359. b. 395. a. 401. a. 456. a. 490. b. 492. a, b. 493. a. 496. b. 505. b. 508. b. 599. b. 604. b. 607. a, b. 608. a. 611. b. 614. a, b. 618. a. 625. b. 626. a. 640. a. 641. a, b. 703. a. T. II. 128. b. 142. b. 152. a. 174. b. 364. b. 368. a. 373. a. 385. b. 452. a. 489. a. 521. a. 538. b. 602. b. 660. a.
Modeftinus, T. I. 223. a. 500. a. T. II. 493. a.
Molanus (Joannes) T. I. 621. a.
Montozâ (Gafpardus de) T. II. 608. a.
Morellius, T. II. 423. a. 478. a.
Moreri (Ludovicus) T. II. 357. b. 488. a 494. a.
Morinus (Joannes) T. II. 311. a. 322. b 330. a. 338. a.
Mornæus (Du Pleffis) T. II. 360. a.
Mofes, T. I. 12. b. 54. a. 57. a. 80. a, b. 81. b. 106. a. 108. a. 117. b. 125. a. 152. b. 157. a. 164. b. 165. a. 167. a. 168. b. 170. b. 171. a. 172. a. 174. a. 289. b. 292. a, b. 293. a, b. 294. a, b. 303. a. 304. & *ibid.* a. 306. a. 318. 319. a. 321. b. 325. & *ibid.* b. 327. a. 330. a. 343. a. 344. a. 388. a. 425. a. 453. a. 466. b. 467. b. 483. b. 484. a. 491. a. 503. b. 508. b. 536. a, b. 548. a. 556. a. 558. a, b. 611. a. 618. a. 619. b. 622. a. 624. b. 634. b. 636. a. 664. b. 671. a. 682. a. 688. a. 689. a. 699. a. 708. a. T. II. 32. 34. 48. 55. & *ibid.* a. 56. & *ibid.* b. 59. a. 117. b. 239. b. 347. a. 364. a. 366. b. 370. a. 385. a. 391. b. 392. b. 447. a. 475. b. 477. a. 565. a. 644. b. 722. b.
Moyne (Stephanus le) T. II. 451. b.
Munckerus (Philippus) T. I. 97. a. T. II. 360. b. 396. a.
Muretus, T. I. 69. a. 148. a. 609. b. T. II. 459. a.
Mufæus, T. I. 100.
Mufculus, T. II. 306. b. 323. b. 340. b.
Mufonius, T. I. 37. b. 442. a.

Musurus, T. I. 323. b. 698. a. 701. a.

N.

NÆVIUS, T. I. 25. 55. a.
Nannius (Petrus) T. I. 440. b.
Natalis Comes, T. I. 51. b. T. II. 433. a.
Nazarius, T. I. 27. b. T. II. 304. b. 335. a. 336. a. 337. b. 342. b. 440. a. 496. b. 499. b. 503. b. 733. a. 738. b. 748. b.
Nehemias Propheta, T. I. 297. a. 666. b.
Nemesianus, T. II. 424. a.
Nemesius, T. II. 116. 117. a.
Nepos (Cornelius) T. I. 60. 227. & *ibid.* a. T. II. 601. a.
Nicander, T. I. 100. b. 525. b. 551. a.
Nicanor, T. I. 24. & *ibid.* b. 97. a.
Nicephorus, T. I. 3. 53. b. 620. a. 704. b. T. II. 244. b. 320. a. 382. a. 388. b. 390. a, b. 416. b.
Nicetas Choniates, T. I. 665. b. T. II. 480. a.
Nigidius Figul. T. I. 682. b.
Noldius (Christianus) T. II. 416. a.
Nonius Marcellus, T. I. 94. a. 136. b. 152. a. 235. a. 485. b. 488. b. 502. a. 616. a. 630. a. 633. b. 707. a. T. II. 96. b. 118. b. 203. b. 209. a. 331. a. 373. b. 383. b. 411. b.
Nonnus, T. I. 30. a. 89. b. 159. a. 278. a.
Norisius (Henricus) T. II. 287. b. 326. a. 335. b. 341. a, b. 342. a. 374. a. 394. b. 395. a, b. 425. a. 456. b. 475. a. 483. b. 510. b. 517. a, b. 648. b. 704. b. 710. a.
Notitia Africæ, T. II. 298. b.
Notitia Imperii, T. II. 302. a. 366. a. 418. b. 444. a, b. 463. a. 467. a. 476. a. 497. a. 505. b.
Nourry (P. Nicolaus le) T. I. 28. b. 239. a. 493. a. 505. b. T. II. 181. b. 182. a.
Numenius, T. I. 655. a.
Nummi, & Numismata, T. II. 313. b. 315. a. 336. b. 363. b. 369. a, b. 374. a. 393. b. 397. b. 404. a, b. 414. a. 415. b. 416. b. 423. a. 428. b. 429. a, b. 433. b. 439. b. 440. a. 443. b. 449. b. 454. a. 456. b. 461. a, b. 462. a. 471. a, b. 472. a. 474. a. 475. a, b. 478. a. 479. a. 483. b. 489. a. 492. a. 500. a, b. 501. a, b. 511. a. 518. a, b. 522. a. 694. a. 709. b.

O.

OBRECHTUS, T. II. 448. b. 489. a.
Obsequens, *Vide* Julius.
Occo (Adolphus) T. II. 313. b. 314. a. 336. b. 374. a. 375. b. 405. a. 417. a.
Ocham, T. I. 703. b. 704. b.
Oecumenius, T. I. 703. b.
Oenomaus Cyricus, T. I. 29. b.
Oiselius (Jacobus) T. I. 87. b. T. II. 48. b. 337. a. 364. b. 475. a.
Onuphrius Panvinius, T. I. 65. a. 600. a. 602. a. 665. a. 666. a. T. II. 293. a. 307. a. 313. b. 319. b. 329. b. 403. a. 426. a. 429. b. 636. b.
Opsopæius, T. I. 169. b. 285. a. 311. b. 570. b. T. II. 176. b.
Optatus Milevitanus, T. I. 59. b. 561. a. 699. a. T. II. 292. a. 297. b. 330. b. 364. a. 381. a. 455. b.
Oracula Sibyllina, T. I. 23. 25. a. 28. & *ibid.* b. 29. & *ibid.* a, b. 53. & *ibid.* a. 63. b. 67. & *ibid.* a. 158. & *ibid.* b. 164. & *ibid.* b. 169. 179. a. 285. a, b. 305. 311. 312. 313. 316. 318. 323. 324. 328. 329. 330. 536. 553. 561. a. 562. a. 564. 565. 568. 569. 570. 571. a. 578. 579. 580. 582. 584. 602. a. 607. b. 609. a. 634. a. 636. b. T. II. 30. 65. 175. 176. 177. 186. 283. a.
Origenes, T. I. 28. b. 76. b. 116. a. 172. a. 173. b. 175. b. 241. b. 268. b. 276. b. 298. a, b. 325. a. 574. b. 622. b. 627. b. 631. a. 638. a. 640. a, b. 644. b. 667. a. 703. b. T. II. 56. a. 132. b. 137. a. 196. b. 554. b.
Orosius (Paulus) T. I. 5. b. 41. a. 129. b. 283. b. 293. a. 454. a. 604. b. 665. a. T. II. 226. b. 229. a. 312. b. 325. b. 327. b. 328. a. 329. a. 360. b. 437. b. 464. b. 499. b. 546. b. 557. a. 559. a. 563. a. 564. b. 567. b. 584. a. 617. a. 653. b. 673. a. 694. b.
Orpheus, T. I. 14. & *ibid.* b. 15. a. 31. 34. b. 39. b. 55. a. 61. 160. b. 289. 488. a. 555. b. 639. b.
Ortelius, T. II. 480. a.
Oseas Propheta, T. I. 20. b. 329. T. II. 35. 56. 57.
Ovidius, T. I. 11. b. 14. b. 16. a, b. 17. 36. b. 37. a. 38. a, b. 39. b. 40. a. 42. a, b. 43. b. 45. a, b. 46. a, b. 47. b. 53. b. 55. b. 58. & *ibid.* a. 60. & *ibid.* a, b. 65. b. 66. a. 73. a. 74. b. 75. a.

b. 80. a, b. 81. a. 83. a. 84. a, b. 85. a. 86. b. 87. a. 88. b. 89. b. 90. a. 91. b. 93. b. 94. a. 95. a. 96. b. 97. a. 98. a, b. 99. a, b. 100. a, b. 101. a. 102. a. 115. b. 124. a. 125. a. 130. a, b. 133. b. 139. b. 140. a, b. 146. a. 152. 155. b. 156. a, b. 158. b. 159. a. 161. b. 172. b. 197. b. 203. b. 209. b. 222. a. 227. b. 232. b. 241. a. 373. a, b. 457. a. 459. a. 474. b. 475. a. 501. b. 507. b. 521. a, b. 528. b. 545. b. 573. b. 580. b. 581. a. 603. b. 604. a, b. 605. a. 606. a. 610. b. 611. a, b. 612. a, b. 613. a, b. 614. a. 615. b 625. b. 645. a. 652. b. T. II. 48. b. 73. b. 74. b. 84. 88. a. 99. a. 101. a. 120. b. 170. 176. b. 213. b. 222. b. 263. b. 264. a, b. 265. a, b. 267. a. 302. a. 367. a, b. 370. b 371. b. 372. a. 376. b. 377. a. 379. a. 383. b. 385. b. 392. a. 446. b. 452. a. 453. a. 455. a. 464. b. 474. b. 476. b. 477. a. 491. a. 508. a. 636. b. 639. a. 670. a. 701. a. 704. a.

P.

PACATUS, T. II. 387. a. 430. b. 439. b. 467. b. 468. a.
Pacianus, T. I. 355. a. 684. b. 703. a. T. II. 383. a. 384. a.
Pacuvius, T. I. 160. b.
Pæanius, T. II. 364. a. 365. b.
Pagius, T. II, 230. a. 237. b. 244. b. 248. a, b. 287. b. 300. b. 326. b. 357. b. 364. a. 371. a. 374. a. 375. a. 379. b. 380. a, b. 381. b. 382. a. 384. b. 387. b. 397. b. 398. b. 399. a. 400. a, b. 404. b. 405. a. 409. b. 413. b. 417. b. 425. b. 434. b. 438. b. 475. a. 516. a, b. 517. a, b. 518. a, b. 519. a. 545. a, b. *& passim infrà.*
Palæphatus, T. I. 606. b.
Palingenius, T. I. 436. b.
Palladius, T. I. 211. b. T. II. 139. b.
Palmerius (Matthæus) T. II. 437. a. 603. b.
Pamelius, T. I. 175. b. 627. a. 667. a, b. 668. a, b. 672. a. 684. a. T. II. 362. b.
Pancirollus, T. I. 399. a. T. II. 191. b. 365. b. 375. b. 385. b. 387. a.
Pandectæ Florentinæ, T. I. 4. b. 43. b. 635. a. 648. b. 690. a. T. II. 394. b.
Panegyricus Constantino dictus, T. II. 304. b. 319. a. 335. a. 473. b. 487. b. 496. b. 502. b. 503. a. 732. b.
Panegyricus Maximiano & Constantino dictus, T. II. 299. a. 305. b. 314. a, b. 316. a, b. 317. a, b. 324. a. 412. b. 421. b. 423. a. 443. a. 460. a. 464. b. 471. b. 510. b.
Pantinus (Petrus) T. I. 93. a.
Papebrochius (Daniel) T. II. 307. b. 556. a.
Papias, T. I. 168. b. T. II. 306. b.
Papinianus, T. I. 598. b. 625. b. T. II. 486. a.
Papinius Statius, *Vide* Statius.
Paræus, T. I. 10. b. 140. a. 152. b. 167. a. 168. b. 224. a. T. II. 375. a.
Pardiæus (Pater) T. I. 211. a.
Parmenides, T. II. 114. a.
Parrhasius (Janus) T. I. 440. b.
Passio SS. Cæciliæ, Valeriani & Tiburtii, T. II. 468. a.
— S. Cypriani, T. II. 479. b.
— S. Felicis, T. II. 456. b.
— S. Luciani Mart. T. II. 331. b.
— SS. Perpetuæ & Felicitatis, T. II. 428. b. 455. b. 465. b. 466. b. 467. a. 507. a. 617. a. 696. a.
— S. Pionii, T. II. 401. b. 402. b. 403. a.
— S. Saturnini, T. II. 460. b.
— S. Susannæ, *Vide* Acta.
— S. Victoris Massiliensis, T. II. 479. b.
Patinus, T. II. 386. b. 449. b. 505. a.
Patricius (Andreas) *Vide* Andreas.
Patricius (Petrus) T. II. 437. b.
Paulinus (S.) Nolanus, T. I. 392. a. 432. b. 439. a. 457. a. 508. a. 510. a. 574. a. 620. b. 688. b. T. II. 196. b. 199. b. 215. a. 373. a.
Paulus Apostolus, T. I. 8. b. 30. b. 52. a. 88. a. 122. a. 123. a, b. 135. a. 145. b. 158. a. 160. a. 166. a, b. 167. b. 168. b. 178. b. 183. a. 185. a. 191. a. 196. b. 215. a. 216. a. 230. a. 260. b. 269. b. 274. a, b. 276. a. 286. a, b. 287. b. 298. a. 299. a, b. 300. b. 302. b. 303. a. 307. a. 309. b. 321. b. 329. b. 330. a, b 331. a. 337. a. 339. a, b. 353. a. 359. b. 371. b. 378. b. 399. b. 400. b. 423. a. 425. a. 442. a. 443. b. 452. b. 465. b. 472. a. 483. a. 484. a. 486. b. 496. a. 498. b. 500. b. 502. a. 504. b. 523. b. 534. a. 536. b. 537. b. 545. a. 556. a. 561. a. 566. a. 573. a. 579. a. 618. a. 622. a. 627. a. 632. b. 664. b. 693. b. 696. b. 699. a. 702. a. 704. a. 705. a. T. II. 55. a, b. 56. 57. b. 58. 59. 67. 109. a. 114. a, b. 121. b. 128. b. 129. b. 137. a. 157. b. 160. b. 173. b. 242. b. 358. b. 364. a. 369. b. 425. a. 428. b. 453. b.

464. b. 479. b. 521. a. 538. a. 552. a. 553. b. 567. b. 569. b. 570. a. 571. a. 572. a. 577. b. 609. a. 627. b. 632. a, b. 634. a. 667. b. 679. a. 721. b. 722. b. 745. a.
Paulus Burgensis, T. I. 666. a.
Paulus Diaconus, T. II. 437. b. 438. b. 442. a. 443. b. 457. b. 458. a. 462. b. 463. b. 470. b. 472. a, b. 473. a, b. 487. b. 488. a. 494. b. 495. b. 496. b. 502. b. 504. b. 507. b. 518. b. 724. b.
Paulus Jurisc. T. I. 156. b. 491. b. 598. b. 625. b. T. II. 281. b. 310. b. 349. b. 350. b. 351. b. 394. b. 486. b. 664. a.
Paulus Middelburgensis, *al.* de Middelburgo, T. I. 295. a. 296. a. 665. b. 666. b. T. II. 281. a. 349. b.
Pausanias, T. I. 22. b. 36. a, b. 39. a, b. 40. a. 65. b. 66. a. 76. a, b. 83. b. 89. b. 97. a, b. 98. b. 227. b. 599. b. 601. b. 604. a. 612. a. 613. b. 618. a. 647. b. 710. b. T. II. 292. b. 404. a. 448. a, b. 449. b. 450. a, b. 461. a. 493. b. 511. a.
Pearsonius (Joannes) T. I. 333. a. T. II. 184. b. 631. a.
Pererius (Benedictus) T. I. 108. b. 301. a. 617. b. 635. b. 636. b. 658. a. 665. a. 671. a.
Perionius (Joachimus) T. II. 251. a.
Persius, T. I. 38. a. 118. & *ibid.* b. 126. a, b. 176. b. 250. b. 363. b. 434. a. 624. a.
Petavius (Dionysius) T. II. 286. b. 293. a, b. 300. a. 306. a, 316. a. 326. a. 341. b. 349. b. 426. b. 429. b. 472. a. 547. a. 573. b. 583. b. 585. a.
Petitus (Samuel) T. I. 500. a. T. II. 498. b.
Petitus (Petrus) T. II. 360. a. 451. a.
Petrarcha (Franciscus) T. I. 140. a. 600. a. 609. a. 631. a. 651. a. 654. b.
Petronius, T. I. 557. a. T. II. 439. b. 454. a. 478. a.
Petrus Apostolus, T. I. 204. b. 268. b. 269. a. 306. b. 353. a. 465. b. 472. a. 556. b. T. II. 56. 60. 130. b. 561. a.
Petrus Blesensis, T. II. 553. a.
Petrus Ciacconius, *Vide* Ciacconius.
Petrus Diaconus, T. I. 670. b.
Petrus de Legationibus, T. II. 417. a.
Petrus Messias, T. II. 106. b.
Peutingerus, T. II. 302. a. 475. b.
Pezeronius, T. I. 49. a. 283. a.
Pfaffius, T. II. 2. a. 5. a. 13. a. 17. b. 23. b. 24. b. 26. b, 42. a, b.
Phædrus, T. I. 20. a. 224. a. 431. a. 459. b. T. II. 233. a. 387. a. 465. a. 475. b. 603. b. 637. b.
Phavorinus, T. II. 98. a.
Philastrius, T. I. 122. a. 255. a. 624. a. 639. b. 653. a. 665. a.
Philelphus (Franciscus) T. I. 194. a, b.
Philo Judæus, T. I. 8. b. 30. b. 115. b. 127. a. 130. a. 152. b. 158. a. 170. b. 172. b. 279. b. 515. a. 521. a. 617. b. 618. a. 619. a. 631. a. 634. b. 635. b. 637. b. 638. a. 640. b. 644. b. 652. a. 688. b. 698. b. T. II. 48. b. 145. b. 151. a. 440. b.
Philocalus, T. II. 315. a.
Philostorgius, T. I. 5. b. 632. b. T. II. 378. b. 470. b.
Philostratus, T. I. 38. b. 82. a. 99. a. 135. a. 217. b. 241. a. 367. a, b. 389. a. 417. b. 435. b. 613. b. 650. b. 651. b. 652. a. 685. a. T. II. 100. b. 369. a. 461. a. 479. b. 507. b.
Phlegon, T. I. 326. b. 327. b. T. II. 546. b.
Photius, T. I. 276. a. T. II. 448. a, b. 457. b. 471. a.
Phrigio, T. I. 283. a.
Phurnutus, T. I. 98. a.
Piccartus, T. II. 366. b.
Picus (Joan. Franciscus) T. I. 179. a. 212. a. 334. b. 441. b. 644. a.
Pierius Valerianus, T. I. 609. a. 633. b. 683. a. 685. a, b. 686. a.
Pighius, T. I. 642. a.
Pimander, T. I. 23. & *ibid.* a. 33. a. 56. a. 160. b. 165. b. 178. b. 210. b. 291. b. 348. b. 398. b. 509. a. 599. b. 696. b. T. II. 66.
Pin (Ludovicus du) T. II. 498. b.
Pincianus, T. I. 610. b.
Pindarus, T. I. 39. a, b. 80. b. 100. b. 604. a. 605. b. T. II. 439. b. 440. a.
Pithæus (Petrus) T. I. 26. a. T. II. 298. b. 300. b. 304. b. 310. b. 443. b.
Pius (Baptista) T. I. 606. a. 685. a.
Plato, T. I. 8. a. 10. b. 11. a. 19. a. 23. a. 33. 35. b. 43. a. 46. a, b. 47. b. 58. b. 73. b. 80. b. 81. b. 82. b. 94. b. 103. a. 113. b. 115. b. 120. a. 131. a, b. 135. b. 153. b. 155. b. 158. a, b. 161. a. 166. a. 174. b. 175. a, b. 179. b. 190. a. 194. a, b. 195. a. 200. b. 222. a. 223. a. 237. b. 239. b. 243. 247. a. 248. a. 250. b. 257. a. 265. a. 267. b. 281. b. 360. a. 374. a. 398. b. 405. a. 416. b. 431. a.

434. a. 455. b. 442. b. 489. b. 492. a. 507. 508. a. 514. b. 515. a. 520. a. 522. a, b. 536. a, b. 537. a. 538. b. 539. 544. a. 547. a. 555. a. 565. b. 577. b. 599. a. 605. a. 612. a. 617. b. 621. b. 622. b. 623. a. 632. b. 633. b. 634. b. 640. a, b. 644. a. 645. a. 650. b. 651. a. a, b. 653. b. 687. a. 689. a. 691. a. 693. a. 694. a. 698. a. 710. a. 712. a, b. T. II. 30. 61. a, b. 62. 63. 64. a. 79. 91. a. 95. b. 101. a. 105. b. 111. a, b. 113. a. 128. a, b. 129. b. 132. b. 142. a. 153. a, b. 167. b. 413. b. 461. a.

Plautus, T. II. 14. a. 20. a. 33. b. 52. b. 76. a. 81. a. 97. b. 121. a. 162. a. 223. a. 314. b. 322. b. 375. a. 383. a. 385. a. 387. b. 392. a. 403. a. 461. a. 481. a. 610. a. 611. a. 616. b. 690. a. T. II. 86. a. 197. a. 210. a. 212. a, b. 216. a. 224. a. 347. a. 359. a. 366. b. 368. a. 370. b. 375. a, b. 379. a. 380. b. 383. b. 386. b. 455. b. 477. b. 503. a. 541. a. 543. b. 582. b. 588. a. 591. a. 601. a. 604. a. 624. b. 625. a. 657. b. 668. a. 670. a. 671 a. 693. b. 715. b.

Plinius, T. I. 8. b. 20. a. 24. a. 27. a. 29. a. 35. a. 37. a. 44. b. 50. a. 52. b. 57. b. 60. b. 72. b. 75. b. 80. a, b. 83. b. 84. b. 86. b. 87. a, b. 90. a, b. 92. b. 103. b. 104. b. 107. a. 108. a. 114. a, b. 126. b. 132. b. 133. a. 147. b. 155. b. 161. a. 169. b. 172. b. 176. a. 194. a, b. 197. a. 211. b. 233. b. 243. a, b. 244. b. 250. b. 254. a. 261. a. 267. b. 293. b. 299. b. 319. b. 341. a. 368. b. 370. a. 386. b. 388. b. 389. a. 397. a. 418. a. 433. a. 440. a. 453. b. 458. b. 475. a, b. 481. b. 490. a. 494. a. 497. b. 500. b. 507. a. 518. a. 520. a, b. 521. a, b. 525. b. 551. a. 552. b. 560. a. 564. b. 565. b. 601. a. 603. a. 608. a. 611 a, b. 612. a, b. 613. a, b. 616. b. 621. b. 623. a, b. 625. b. 632. a. 637. a, b. 638. a. 644. a. 645. a. 652. b. 653. a, b. 667. a, b. 671. a. 689. a. 692. b. 693. a. 694. a. 701. a, b. 702. b. T. II. 75. b. 76. a. 89. b. 91. b. 96. b. 97. a. 98. a. 101. a. 103. a. 104. a, b. 106. a, b. 107. a. 111. b. 112. a. 139. a, b. 146. b. 157. a, b. 232. a. 265. b. 266. a. 267. a. 293. b. 298. b. 302. a. 332. b. 336. b. 363. b. 376. b. 382. b. 385. b. 392. a, b. 411. b. 416. a. 422. a. 423. a. 448. a. 449. b. 455. a. 467. a. 478. a. 484. a. 489. a. 493. b. 494. a. 497. a. 503. b. 509. b. 519. a. 586. b. 588. b. 591. a. 660. b. 664. b. 676. b. 698. a. 736. b.

Plinius Secundus, T. I. 125. a. 447. b. 454. a. 625. b. 648. b. 651. b. 686. b. T. II. 89. b. 95. b. 303. b. 355. b. 361. a. 409. b. 410. a. 455. b. 459. b. 479. b. 502. b. 520. b. 613 b. 639. b. 694. a. 695. 728. a. 740. b. 754. a.

Plutarchus, T. I. 3. a. 7. a. 8. b. 9. b. 17. b. 18. a, b. 29. b. 30. a. 39. b. 43. b. 49. b. 50. a. 51. a. 60. b. 64. a. 66. a. 70. a. 72. b. 85. b. 86. b. 90. a. 91. b. 94. a, b. 97. a. 101. a. 102. a. 103. a. 104. b. 105. a. 107. a. 121. b. 122. a. 125. b. 129. a, b. 130. a. 133. b. 134. a, b. 138. a. 140. a, b. 141. b. 142. a, b. 149. b. 150. b. 155. b. 156. a. 162. b. 165. b. 169. b. 172. b. 175. a, b. 177. a. 194. a, b. 217. b. 222. a. 223. a. 232. a. 233. a. 234. b. 235. b. 240. a, b. 243. b. 245. b. 248. b. 253. b. 254. a. 259. b. 266. a, b. 293. b. 397. b. 398. a. 418. a, b. 419. a. 433. a. 441. a. 442. a. 446. b. 454. a. 458. a. 460. b. 473. b. 486. a. 492. a. 493. b. 515. a. 520. b. 523. b. 528. b. 537. b. 542. a. 559. b. 560. a, b. 571. b. 599. a. 604. b. 606. a, b. 607. b. 610. a. 611. a. 612. a, b. 614. a, b. 615. a, b. 616. a, b. 623. a, 624. b. 625. b. 626. a. 634. b. 637. a. 638. a. 642. a. 643. a. 644. a, b. 647. b. 649. b. 650. b. 652. a, b. 683. a. 690. a, b. 696. b. 698. b. 711. a. T. II. 76. b. 105. a. 106. a, b. 107. a, b. 114. a. 115. a. 117. a. 138. a. 144. a. 145. b. 167. b. 186. a. 333. b. 351. b. 359. b. 360. a. 382. a, b. 434. a. 435. 440. a. 452. a. 455. b. 461. a. 472. b. 484. a. 489. a. 538. a. 615. a.

Politia SS. Metrophanis & Alexandri, T. II. 311. b. 312. a, b. 378. a. 458. a. 471. a. 472. a. 474. a. 484. b. 487. b. 496. a, a. 499. b. 503. a.

Politianus (Angelus) T. I. 55. a. 279. b. 399. a. 607. a, b. 655. a. T. II. 466. b.

Polyænus, T. I. 41. a.

Polybius, T. I. 125. b. 254. a. 368. b. 652. b. T. II. 378. a. 392. a. 439. a. 451. a. 493. a. 497. b. 627. a.

Polydorus Virgilius, T. I. 80. b. 611. a.

Polydorus Urbinas, T. I. 458. a.

Pomponius Lætus, T. I. 24. a. 412. b. 454. a. 493. b. 633. b. T. II. 431. b. 588. b.

Pomponius Mela, *Vide* Mela.

Pontacus (Arnaldus) T. I. 666. a. T. II. 299. b. 306. a. 309. a. 322. b.
Pontanus (Joan. Jovianus) T. I. 93. b. 440. a.
Pontanus (Joan. Isaacus) T. I. 93. b. 561. b. 614. a.
Pontius Diaconus, T. II. 292. a.
Porphyrius, T. I. 23. a. 29. b. 88. b. 282. b. 613. a. 623. a. 639. b. T. II. 232. b. 447. a. 484. a. 485. b.
Prateius, T. I. 610. a. 612. b. 648. b.
Praxagoras, T. II. 311. b. 312. a.
Pricæus, T. I. 52. a. 64. b. 462. b. 501. b. 589. b. T. II. 77. a. 90. a. 393. a.
Primasius, T. I. 255. b. 653. a.
Priscianus, T. II. 112. b. 113. a. 209. a. 411. b. 448. I. 449. a. 694. a.
Probus Grammaticus, T. I. 97. a. T. II. 378. a.
Proclus, T. I. 9. b. 11. a. T. II. 467. b.
Procopius, T. I. 45. b. 255. a, b. 631. a. 632. b. 639. a. 644. a. 653. a. T. II. 243. b. 480. b. 497. a. 504. a.
Propertius, T. I. 20. a. 83. a. 86. b. 108. a, b. 126. a. 138. b. 158. b. 246. a. 493. b. 553. a. 576. a. 609. a. 611. b. 615. a. T. II. 389. b. 392. a. 639. a.
Prosper Aquitanus, T. I. 700. a, b. T. II. 545. b. 606. b. 710. a.
Protagoras, T. I. 7. a. 458. a.
Prudentius, T. I. 8. b. 37. a. 40. b. 71. b. 82. b. 86. b. 87. a. 92. a. 95. a. 113. b. 176. a. 177. a. 347. a. 362. b. 420. a. 553. a. 560. b. 579. b. 641. b. 703. b. T. II. 336. a. 368. a, b. 371. b. 373. a. 381. 428. a. 430. a. 432. a, b. 435. b. 439. b. 443. b. 449. a. 452. a. 456. a. 464. b. 469. a. 483. b. 500. a. 501. b. 502. b. 507. a. 509. a. 512. a.
Psellus, T. I. 639. b. 641. a.
Ptolomæus, *al.* Ptolemæus, T. I. 195. a. 255. b. 433. a. 625. a. 645. a. 653. b. T. II. 322. a. 407. b. 433. a. 481. a. 497. a. 740. b.
Publius Syrus, T. I. 73. *& ibid.* a. T. II. 376. b. 467. a.
Pyrrho (Guillelmus) T. II. 390. a.

Q.

QUEROLI Comœdia, T. II. 193. a. 286. a.
Quintilianus, T. I. 23. b. 60. a. 67. b. 126. b. 163. a. 190. a. 220. b. 281. a. 309. a. 378. 397. b. 480. a. 485. b. 500. b. 595. a. 596. a. 609. a. 613. b. 625. a. 633. b. 655. a. 685. b. 686. b. 711. b. T. II. 48. b. 92. b. 98. a. 113. a. 376. b. 444. a. 668. a. 696. b.
Quintus Curtius, T. I. 74. a. 94. b. 338. a. 521. b. T. II. 86. a. 214. a. 379. a. 423. a. 456. a. 506. b. 593. b. 640. b. 664. a.

R.

RABANUS, T. I. 354. a. 639. b.
Rabbi Salomon, T. I. 637. b. 658. a.
Raderus (Matthæus) T. II. 320. a.
Ranconetus, T. I. 29. b. T. II. 349. b.
Rappoltus, T. II. 386. b.
Rebuffus. T. II. 389. b.
Reinesius, T. II. 435. a. 437. a. 443. b. 445. b. 448. a. 449. a. 483. a, b. 505. b. 513. b.
Remigius (S.) T. I. 396. b.
Reynaldus (Odorius) T. II. 296. a.
Rhodiginus (Cælius) T. I. 55. a. 550. a. 606. b. 607. a, b. 633. b.
Rhodius (Joannes) T. I. 72. b.
Ribera (Franciscus) T. I. 700. a. 702. a.
Ricautius, T. II. 479. b.
Ricciolus, T. II. 395. a.
Richardus Victorinus, T. I. 255. a. 602. b. 653. a. 670. a. 700. b. 711. a.
Rigaltius (Nicolaus) T. II. 282. a. 306. b. 350. a. 378. b. 446. b. 511. a.
Riolanus (Joannes) T. II. 106. b.
Rittershusius, T. I. 360. a. T. II. 53. a. 85. b. 430. b.
Rivallus, T. I. 610. a.
Rivetus, T. I. 114. a. 171. b. 210. b. 262. b. 303. a. 343. 360. 423. b. 546. b. 549. a. 563. b. 564. a. T. II. 130. b.
Robertellus, T. I. 69. a. 609. b.
Robertus Stephanus, T. I. 685. b.
Robertus Titius, *Vide* Titius.
Romulus Amasæus, T. I. 36. a.
Rosinus, T. I. 85. a. T. II. 53. a.
Rubæus (Hieronymus) T. II. 317. a.
Rubenius, T. II. 448. a. 482. a.
Ruffinus, T. I. 97. a. 615. a. 624. a. T. II. 226. b. 229. a. 230. a, b. 233. b. 294. a, b. 295. a. 297. b. 303. a. 305. a. 306. a. 323. b. 325. b. 327. a, b. 328. a, b. 329. a, b. 330. b. 332. a, b. 333. a, b. 509. b. 720. b.
Rufus Festus, *al.* Festus, *vel* Sextus Rufus, T. II. 290. a. 299. b. 308. b. 442. b. 443. a, b. 480. b.

Ruinartus (Theodoricus) T. II. 399. a. 401. b. 402. b. 658. a. 660. a. 673. a.
Rupertus, T. I. 628. a. 630. b. 635. b. 636. a. 637. b. 639. b. 700. b. T. II. 360. a. 501. a.

S.

SABELLICUS, T. I. 73. a. 610. b.
Sabinus Jurisc., T. I. 692. a.
Sagittarius, T. II. 454. a.
Sallustius, T. I. 100. 101. a. 167. *& ibid.* a. 267. b. 380. b. 431. a. 643. b. 648. b. 711. b. T. II. 91. a. 498. a. 545. b. 585. a. 589. a 603. 669. a. 733. a.
Salmasius, T. I. 20. a, b. 25. a, b. 44. b. 50. b. 82. a. 91, a. 362. b. 374. b. 383. a. 400. a. 401. a. 406. b. 561. b. T. II. 217. a. 284. b. 310. a. 313. b. 331. a. b. 365. b. 366. a. 369. a. 376. a. 378. a. 379. b. 380. a. 389. a. 430. a. 434. a. 435. a. 444. a, b. 448. a. 457. a. 461. a. 469. b. 482. a. 483. b. 485. a. 486. a. 489. a. 502. a. 514. b. 556. b. 724. a. 748. b.
Salomon, T. I. 13. a. 35. b. 106. b. 117. a. 144. a. 213. a. 255. b. 258. *& ibid* b. 289. b. 291. a. 299. 305. *& ibid.* b. 306. b. 307. 315. 321. b. 326. 411. b. 423. a. 425. a. 438. b. 466. b. 471. b. 484. a. 504. a, b. 525. a. 536. b. 537. a. 630. b. 653. b. 659. a. 660. a. 663. b. 699. a. 700. b. T. II. 30. 32. 33. 35. 55. *& ibid.* a. 56. b. 57. a, b. 59. a. 139. a. 380. a. 532. b. 638. b. 724. a.
Salomon Jarchi T. I. 106. a.
Salvianus, T. I. 16. b. 18. a. 150. b. 359. a. 490. b. 501. b. T. II. 93. a. 110. b. 212. a. 233. b. 285. b. 310. a. 332. b. 376. a. 390. b. 587. b. 721. a.
Samuel Bochartus, *Vide* Bochartus.
Sanchoniathon, T. I. 22. a.
Sanctius, T. II. 451. a.
Santamantius, *Vide* Tristanus.
Saracenica, T. II. 644. b.
Savaro (Joannes) T. II. 318. a.
Scævola Jurisc. T. I. 606. b. 648. b.
Scaliger (Josephus) T. I. 19. a. 65. b. 82. b. 108. b. 172. a. 599. a. 609. a. 684. a. T. II. 284. b. 293. a. 299. b. 301. b. 302. b. 307. a. 312. b. 315. a. 317. a. 322. a, b. 326. a. 334. a. 351. a. 361. a. 371. a. 377. b. 404. a. 409. b. 429. b. 434. b. 450. b. 451. a. 452. a. 461. b. 475. b. 501. a. 557. b. 560. a. 562. a. 584. a. 594. a. 744. b.
Schedius, T. I. 88. b. 89. b. 92. b. 96. a. 106. b. 131. b.
Schefferus, T. I. 97. b. T. II. 378. a. 456. a. 467. b.
Schottus (Andreas) T. II. 316. a. 344. a. 367. b. 376. a. 379. b. 382. b.
Scioppius, T. II. 360. b. 390. a. 439. b.
Scot, T. I. 631. a, b. 638. b. 639. a. 641. a. 646. a. 648. a. 692. a.
Scriptor Anonymus post Ammian. Marcell. editus, T. II. 306. a. 457. b. 470. b. 471. a. 472. b. 473. a. 474. a. 502. b. 593. a. 669. a. 670. a. 712. a.
Scultetus, T. I. 320. b.
Scylax Caryandensis, T. II. 422. a.
Seguinus, T. II. 431. b.
Seldenus, T. I. 47. a. 94. a. 106. b. 278. a. 278. b. 418. a. T. II. 385. b. 448. a 450. a.
Seneca Philosophus, T. I. 9. b. 11. a. 13. a. 17. a. 19. 30. 36. b. 38. b. 52. b. 64. b. 72. a. 78. b. 79. a. 83. a. 87. b. 118. 134. b. 147. *& ibid.* b. 175. b. 186. a. 202. a. 216. 218. a. 223. a, b. 225. *& ibid* a. 230. 232. b. 246. a. 247. b. 251. a. 252. a. 253. 257. b. 281. a. 322. a. 327. a. 343. a. 359, b. 384. 396. a. 422. 431. a. 460. a. 461. b. 464. b. 469. b. 472. b. 482, 494. a. 504. 505. 506. *& ibid.* a. 508. *& ibid.* a 519. b. 537. b. 539. b. 561. 595. a. 596. a. 606. a. 610. a, b. 612. b. 616. a. 617. b. 624. b. 631. b. 643. a, b. 644. b. 646. a. 647. a, b. 649. a. 650. b. 652. a. 654. a. 655. a, 686. b. 687. b. 690. a, b. 691. a. 692. a, b. 693. b. 697. b. 711. a, b. T. II. 44. a. 76. a. 77. a. 135. a. 146. b. 165. 167. b. 184. b. 310. a. 351. a. 360. a. 364. b. 367. b. 368. a. 371. b. 373. a, b. 376. a. 424. b. 428. a. 444. a. 467. b. 475. b. 479. b. 486. b. 503. b. 532. a. 703. b.
Seneca Poëta, T. I. 14. b. 45. a. 91. b. 98. a. 415. b. 492. a. 603. b. T. II. 48. b. 364. b. 423. a.
Servius, T. I. 17. a. 18. b. 24. a. 25. b. 36. b. 38. b. 39. a. 43. b. 55. a. 64. b. 75. b. 76. a. 85. b. 87. a. 89. a. 97. b. 106. b. 134. a. 158. b. 175. b. 217. b. 246. a. 267. b. 350. b. 359. b. 436. b. 441. a, b. 494. a. 600. a, b. 601. a, b. 603. b. 613. b. 614. a. 682. b. T. II. 91. b. 93. b. 118. a. 139. b. 359. a. 452. a, b. 469. b. 511. a. 582. b. 662. a. 676.

676. b. 682. b. 686. b. 690. b. 698. a. 719. a.
Servius Sulpitius, T. I. 682 b.
Severianus, T. I. 255. 6, b. 653. a.
Sextus Claudius, T. I. 104.
Sextus Empyricus, T. I. 17. a. 278. b. 359. b. 607. a. 625. a. T. II. 48. a. 359. b.
Sextus Philosophus, T. II. 157. a.
Sextus Rufus, *Vide* Rufus.
Sibylla Cumæa, T. II. 175.
Sibylla Erythræa, T. I. 27. 30. a. 34. 63. 168. 179. 285. 314. 396. T. II. 175.
Sibyllina Oracula, *Vide* Oracula.
Siculus Flaccus, *Vide* Flaccus.
Sidonius Apollinaris, T. I. 39. b. 108. a. 328. b. T. II. 98. b. 99. a. 184. b. 318. a. 361. b. 438. a. 640. b.
Sigonius (Carolus) T. I. 440. b. 609. a, b. 613. a. 631. a. 648. a. 651. a. 686. a. 689 b. T. II. 305. b. 306. b. 311. a. 317. a. 329. b. 480. b.
Silius Italicus, T. I. 92. a. 124. b. 128. b. 182. b. 368. a. 538. b. 573. b. 600. b. 606. a. 609. a. 625. a. 667. b. T. II. 232. a. 243. a. 368. a. 484. a. 505. a. 718. b.
Simplicius, T. I. 278. b. T. II. 48. a.
Siricius, T. II. 553. b.
Sirmundus (Jacobus) T. II. 280. b. 291. b. 298. b. 299. a. 318. a. 456. b.
Sisinnius Capito, T. I. 182. a.
Sixtus Senensis, T. I. 491. a. 574. a, b. 627. b. 691. b. 705. b.
Smirnæns, T. I. 39. a.
Smyrnensis Ecclesiæ Epistola, T. II. 401. b.
Socrates Historicus, T. II. 306. b. 308. a, b. 313. a. 319. a. 325. a. 330. a. 382. b. 388. b. 391. a. 464. b. 471. b. 474. b. 475. a. 498. a. 553. a. 649. a. 673. b.
Solinus, T. I. 25. a, b. 29. a. 52. b. 53. a. 55. b. 72. b. 132. a. 135. a. 169. b. 418. a. 600. a. 601. a, b. 607. b. 616. b. 637. a. 667. b. T. II. 106. b. 422. a.
Sopater, T. I. 278. b. T. II. 48. a.
Sophocles, T. I. 492. a. 505. b.
Sophonias, Propheta, T. I. 388. a.
Soto (Dominicus) T. I. 627. b. 691. b. 692. a. 703. a.
Sozomenus, T. I. 219. b. 597. b. T. II. 328. a. 452. b. 657. a. 670. b.
Spanhemius (Ezechiel) T. II. 289. b. 364. a. 365. b. 367. b. 380. a. 386. b. 432. b. 437. a. 439. b. 445. a. 449. a. 456. b. 461. a. 476. b. 478. b. 481. b. 483. a, b. 499. b. 521. a. 557. b.
Sparkius, T. I. 106. b. T. II. 60. b. & *utrobique passim infrà.*
Spartianus (Ælius) *Vide* Ælius.
Spizelius, T. II. 509. b.
Sponius, T. II. 423. a. 434. a, b. 460. b. 462. b. 495. b. 503. b.
Stafilus (Fridericus) T. I. 705. a.
Stanleius, T. I. 202. a. 567. a.
Statius (Papinius) T. I. 38. a. 72. a. 91. a. 98. a. 217. b. 491. b. 492. a. 601. b. 647. b. T. II. 181. b. 184. b. 289. b. 368. a. 369. b. 424. b. 444. a. 446. b. 452. b. 458. b. 467. b. 470. b. 489. a. 505. a. 616. a.
Stenwechius, T. I. 612. b. 701. a. T. II. 433. b.
Stephanus Bysantinus, *al.* de Urbibus, T. I. 26. a. 57. b. 92. a. 107. a. 552. b. 599 b. 601. b. 616. b. 645. b. T. II. 369. b. 421 b. 422. a. 439. b. 447. b. 449. b. 450. a. 497. a.
Stillingfleet, T. II. 421. b.
Stobæus, T. I. 18. b. 131. b. 153. a. 165. b. 175. b. 232. a. 235. b. 243. a. 250. a. 442. a. 651. a. T. II. 106. b. 153. a. 368. b.
Strabo, T. I. 18. a. 29. a. 41. b. 49. b. 52. b. 53. a. 75. a. 83. a. 89. b. 92. a. 97. b. 98. a. 107. a. 124. a. 128. a. 138. b. 202. b. 239. b. 254. a, b. 304. b. 364. a. 370. a. 418. b. 458. b. 552. b. 560. a, b. 604. b. 606. a. 607. a. 608. a. 611. b. 613. b. 615. a. 616. b. 625. a. 646. a. 650. b. 652. b. 653. b. 672. b. 710. b. T. II. 106. b. 157. a. 167. a. 369. b. 371. a. 392. b. 404. a, b. 446. b. 447. b. 498. a. 514. b. 515. a. 586. b.
Strada (Octavius) T. II. 333. a. 475. a.
Suetonius, T. I. 57. a. 69. b. 70. a. 72. b. 85. a. 92. b. 124. b. 127. a. 142. b. 167. a. 182. b. 223. b. 240. b. 287. a. 362. a. 488. b. 494. a. 498 b. 610. a. 616. a. 626. a. 635. a. 648. b. 682. b. T. II. 92. b. 185. b. 186. a. 187. a, b. 282. b. 283. b. 332. b. 351. a. 363. a. 365. b. 373. b. 398. a. 424. b. 430. a. 431. b. 434. a. 442. a. 458. b. 460. b. 461. b. 465. b. 467. b. 468. a. 469. b. 475. b. 476. a. 481. b. 486. a. 490. b. 493. a. 503. b. 507. a. 516. a. 538. b. 558. b. 559. b. 563. b. 567. a. 571. a, b. 573. b. 574. b. 575. a. 580. b. 591.

b. 601. a. 609. b. 637. b. 638. b. 640. a. 695. b. 703. a. 708. a. 715. b. 741. b. 755. a, b.

Suicerus, T. I. 339. b. T. II. 609. b. 652. b.

Suidas, T. I. 7. a, b. 35. a. 36. b. 40. a. 107. a. 139. d. 202. b. 363. b. 441. b. 525. a. 537. b. 595. a. 600. a, b. 601. a, b. 607. b. 612. b. 613. b. 614. b. 615. a. 616. b. 628. b. 639. b. 646. a. 647. b. 652. a. 664. b. 665. a. 672. b. 684. b. 686. b. 688. b. 694. a. T. II. 68. b. 143. b. 174. a. 292. b. 315. b. 325. b. 331. b. 334. a. 362. b. 434. a. 435. a. 441. a. 445. a. 447. a, b. 450. a. 468. b. 475. b. 477. b. 484. a. 493. b. 494. a, b. 497. a. 506. b.

Sulpicius Severus, T. I. 169. a. 174. a. 557. b. 656. a. 658. a, b. 665. a. 700. a. T. II. 185. a, b. 282. a, b. 289. b. 358. b. 359. a. 360. b. 368. a. 372. b. 384. a. 385. a. 386. b. 430. a. 454. b. 534. a. 545. b. 556. b. 558. a. 563. b. 564. b. 565. a. 576. a. 577. b. 583. b. 604. b. 607. a. 670. a. 685. b. 687. b. 690. a. 708. a.

Sylburgius, T. II. 362. b. 483. b. 694. a.

Symmachus, T. I. 20. b. 27. a. 86. a. 176. a. 304. a. 330. b. 614. a. 668. a, b. 671. b. 672. a. T. II. 286. a. 363. a. 368. a. 372. b. 374. a, b. 385. b.

Syncellus, T. II. 400. a. 546. b. 563. b.

Synesius, T. I. 505. b. 712. b.

Syrus Interpres, T. I. 321. b. T. II. 362. b.

T.

TABULÆ XII. T. I. 554. a. T. II. 388. b.

Tacitus, T. I. 3. b. 10. a. 26. a. 42. a. 64. b. 108. b. 203. b. 209. a. 233. b. 287. a. 293. b. 320. a. 359. a. 368. a, b. 376. a. 548. a. 602. a. 605. a. 610. a. 615. a. T. II. 74. b. 97. a. 182. a. 206. 236. a. 280. b. 303. a. 304. a. 308. b. 310. b. 325. b. 332. b. 351. a. 362. a. 366. b. 375. a, b. 380. a. 385. b. 387. b. 398. a, b. 399. a. 414. a. 425. b. 440. a. 444. a. 449. b. 458. b. 467. b. 475. b. 478. a. 486. b. 506. a. 557. b. 559. b. 562. a. 566. a. 586. b. 613. b. 659. a. 684. b.

Tarquitius, T. I. 39. 604. a. T. II. 6.

Tatianus, T. I. 7. b. 14. b. 36. a. 39. b. 84. b. 95. a. 126. b. 239. a. 241. b. 604. b. 605. b. T. II. 658. a.

Taubmannus, T. II. 543. b. 615. b.

Terentius, T. I. 27. b. 46. a. 72. a. 106. b. 148. a. 158. b. 176. b. 186. a. 197. a. 220. a. 224. a. 241. *& ibid.* a. 259. *& ibid.* a. 265. b. 382. a. 383. b. 387. b. 419. b. 518. *& ibid.* a. 589. *& ibid.* b. 605. a. 616. b. 631. b. T. II. 56. 83. a. 86. a. 194. b. 206. 222. b. 359. a. 377. b. 459. b. 475. b. 486. a. 503. a, b. 580. b. 601. b. 614. b. 646. b. 666. b. 667. b. 690. b. 695. b. 705. b. 720. a. 724. a. 732. a. 754. b. 755. a.

Tertullianus, T. I. 9. a. 10. b. 17. a. 18. b. 39. a, b. 44. a. 55. a. 60. b. 65. a, b. 72. b. 76. b. 80. b. 82. b. 83. a, b. 85. a, b. 90. a, b. 92. b. 94. a, b. 95. b. 102. b. 104. a. 108. a. 114. b. 116. b. 118. b. 125. a. 132. b. 137. a. 142. b. 143. b. 168. b. 171. a. 175. b. 176. b. 177. a. 179. a. 182. b. 239. a. 241. b. 247. a. 251. b. 268. b. 280. a. 286. a. 287. a. 289. b. 294. a. 295. b. 297. b. 298. b. 305. b. 307. b. 319. a. 320. a. 325. a, b. 327. a, b. 330. a. 332. b. 342. b. 345. a. 346. a, b. 354. a. 375. 379. b. 383. a, b. 384. b. 385. b. 386. b. 392. a. 396. a. 400. a, b. 401. b. 403. a. 405. b. 415. b. 430. a. 463. a. 469. b. 471. a. 481. b. 487. b. 490. b. 491. b. 492. b. 493. a. 494. a. 496. b. 498. a. 503. a, b. 508. a, b. 529. b. 552. a. 553. b. 558. a. 560. b. 561. a. 573. b. 574. b. 586. a. 598. b. 604. b. 607. b. 608. a. 611. b. 612. a. 613. b. 614. a. 615. b. 617. a. 618. b. 620. a, b. 626. a, b. 627. a, b. 628. b. 630. b. 631. b. 634. b. 636. a, b. 639. a, b. 640. a, b. 641. a, b. 642. b. 643. b. 651. b. 659. a, b. 660. a. 662. a. 663. a. 665. a. 666., b. 667. a, b. 668. a, b. 669. a. 671. a, b. 672. a. 681. b. 682. a, b. 684. a. 686 b. 687. a. 688. a. 691. b. 696. a. 699. a. 700. b. 702. b. 703. b. 704. b. 708. b. T. II. 72. b. 77. a. 91. a. 124. b. 130. a. 132. a. 185. a. 187. a. 196. b. 217. b. 282. b. 283. a. 358. a. 360. b. 362. b. 363. a. 367. a. 370. a. 373. a. 382. b. 383. b. 386. a. 390. b. 391. a. 415. a. 431. b. 432. a, b. 439. a. 447. b. 451. b. 452. a. 456. a. 479. b. 490. b. 491. a. 505. a. 532. a. 534. a. 537. b. 538. a. 539. a. 545. a, b. 549. a, b. 553. a. 554.

b. 564. b. 565. b. 569. b. 570. a. 599. b. 601. b. 610. b. 631. b. 635. a. 662. b. 673. a. 720. b. 722. b. 728. a.
Thallus, T. I. 326. b. T. II. 546. b.
Thalmud Hierosolymitanus, T. I. 698. a. T. II. 412. a.
Themistius, T. II. 431. b. 433. b.
Theocritus, T. I. 40. a. 264. b. T. II. 494. a.
Theocriti Scholiastes, T. I. 175. b. T. II. 493. b. 494. a.
Theodoretus, T. I. 7. a, b. 29. b. 35. b. 50. a. 51. b. 64. a. 76. a. 80, b. 82. b. 105. b. 154. a. 172. a. 208. b. 227. b. 255. a. 288. b. 294. a. 332. b. 339. b. 432. b. 558. a. 563. b. 603. b. 607. a. 614. a. 620. b. 627. b. 632. b. 634. b. 635. b. 639. b. 653. a. 655. a. 658. a, b. 659. a. 681. b. 688. a. 700. b. 703. a. 712. b. T. II. 71. b. 90. a. 99. b. 101. a. 102. a. 113. a. 114. b. 139. b. 155. a. 196. b. 328. a. 368. b. 554. a. 602. a. 603. a.
Theodorus Cantarus, T. I. 282. a.
Theodorus Metochita, T. II. 549. b. 559. b. 564. b. 639. a. 654. b.
Theodotion, T. I. 20. b. 668. a, b.
Theon Alexandrinus, T. I. 98. b. 194. a. 312. b. 433. a. 694. b.
Theophanes Chronographus, T. I. 620. a. T. II. 248. a. 341. b. 649. a.
Theophilactus, T. I. 255. a. 508. b. 653. a. 664. a. 693. b. 703. b.
Theophilus Antiochenus, T. I. 7. a. 28. a. 33. a. 34. a. 50. a. 53. a. 65. a. 96. a. 108. 169. a. 284. a. 285. a. 396. b. 602. a. 607. a, b. 617. a. 636. b. 659. a. 663. b. 664. b. 698. b. T. II. 152. a. 479. b.
Theophilus Cæsariensis, T. I. 296. b. 665. b.
Theophilus Jurisc. T. I. 454. a. 651. b.
Theophilus Paraphrastes, T. I. 279. b. 616. b.
Theophrastus, T. I. 10. b.
Thomas Aquinas, T. I. 143. b. 165. a. 168. b. 173. b. 180. b. 183. b. 292. a. 462. b. 491. a. 508. b. 528. b. 561. a. 574. a. 595. a. 599. b. 602. b. 603. a. 619. b. 621. a. 622. a, b. 623. b. 624. b. 626. b. 627. a, b. 628. a, b. 631. a. 632. a. 634. b. 635. b. 636. a. 638. a, b. 639. a, b. 640. a, b. 641. a. 642. a. 643. a, b. 646. a. 647. a. 652. b. 660. a. 661. a, b. 662. a. 664. a, b. 666. a. 667. b. 669. b. 670. a, b. 681. a, b. 682. a, b. 683. a, b. 691. b. 692. a. 693. b. 696. a. 698. b. 699. a. 702. a, b. 703. a, b. 704. a, b. 709. a. 711. a.
Thomas de Argentin. T. I. 641. a.
Thomasius (Michael) T. I. 29. a, b. T. II. 93. b. *& utrobique passim infrà.*
Thucydides, T. I. 83. b. 245. b. 612. a.
Thysius, T. I. 24. b. 107. a. 159. a. 199. b. 373. b. 438. b. T. II. 102. a.
Tibullus. T. I. 25. b. 39. b 55. b. 104. a. 172. a. 370. b. 418. a. 553. a. 573. b. 601. a, b. T. II. 452. a.
Tillemontius, T. I. 5. a, b. 354. b. 526. b.
Tiraquellus, T. I. 610. a.
Titius (Robertus) T. I. 231. a. 649. a.
Tobias, T. I. 464. b. 466. b. T. II. 55. 57. b.
Toinardus, T. II. 183. b. *& passim infrà.*
Tollius, T. II. 195. a. 197. a. 199. b. 215. b. 221. b. 233. b. 234. a. 239. a. 243. b. 245. b. 249. a. 529. *& passim infrà.*
Torres, T. I. 683. b.
Torrentius, T. II. 362. a. 458. b.
Tostatus (Alphonsus) T. I. 293. b. 635. b. 636. a. 637. a.
Trebellius Pollio, T. I. 41. a. 101. b. T. II. 189. a. 190. b. 284. b. 286. b. 304. a. 331. b. 333. b. 355. b. 400. a. 436. a, b. 437. a. 444. b. 493. a. 507. a. 578. a. 581. a. 582. a. 583. a. 586. b. 640. b. 757. a.
Tristanus Santamantius, T. II. 314. a. 315. b. 428. a. 430. a. 431. a. 432. b. 435. b. 436. b. 438. b. 439. b. 442. b. 443. b. 448. a. 449. b. 450. b. 457. b. 460. b. 461. b. 462. a. 470. a. 474. a, b. 479. a. 486. b. 488. a. 494. b. 496. b. 501. b. 504. a. 505. a, b. 507. b. 510. b. 518. b.
Trithemius (Abbas) T. I. 705. a. T. II. 356. b.
Trogus, T. I. 53. a.
Turnebus, T. I. 69. a. 104. a. 433. b. 461. b. 472. b. 573. b. 609. b. 633. b. T. II. 139. a. 362. a. 448. a. 451. a.
Turrianus, T. I. 665. b.
Tyronis Notæ, T. II. 435. b.
Tzetzes, T. I. 14. b. 35. b. 37. a. 60. a. 80. b. 159. a. 217. b. 244. b. 254. a. 652. b. T. II. 108. b. 264. b.

V.

VADIANUS (Joachimus) T. I. 521. a.

Vaillant (Joannes) T. II. 289. a. 397. a. 437. a. 483. b. 505. a.

Valerius Flaccus, T. I. 38. a. 39. b. 75. a. 105. b. 156. a. T. II. 368. b. 485. a. 491. a. 511. a.

Valerius Maximus, T. I. 2. a. 25, a. 60. a. 70. b. 83. b. 85. b. 86. a. 102. a. 103. b. 108. a. 120. a. 125. b. 126. a. 127. a. 128. b. 139. b. 140. a, b. 141. a, b. 142. a, b. 182. b. 217. b. 223. a, b. 251. a. 252. a. 276. a. 359. a. 367. b. 397. a. 407. b. 454. a. 612. a, b. 624. b. 625. b. 626. a. 642. a. 647. b. 652. a. 686. b. 687. b. T. II. 48. b. 121. a. 157. a. 167. a. 360. a. 370. a. 444. a.

Valerius Soranus, T. I. 14. a.

Valesius, T. II. 138. b. 197. a. 212. a. 217. b. 224. b. 230. b. 232. b. 285. a, b. 286. a. 291. b. 292. b. 294. a. 296. b. 298. a. 299. b. 300. b. 301. b. 305. a. 306. a, b. 307. b. 309. b. 310. b. 313. a. 315. b. 317. a. 318. a, b. 319. a, b. 321. b. 322. b. 324. a. 325. a, b. 328. b. 329. b. 330. b. 331. a. 333. b. 334. a, b. 336. a. 339. a. 340. a, b. 347. b. 366. a. 371. a. 372. b. 375. a. 387. b. 389. b. 406. a. 422. a, b. 433. a. 436. a. 437. b. 439. a. 441. a. 443. a, b. 445. b. 455. a. 457. b. 458. a. 460. a. 461. b. 463. a. 465. a. 470. a. 473. b. 476. b. 481. b. 484. b. 486. b. 495. a. 505. b. 507. a. 510. b. 515. b. 519. a. 555. b. 631. a. 652. b. 694. a. 711. b. 718. a. 731. a. 733. b. 740. b. 743. b.

Valla (Laurentius) T. I. 171. a. 194. a. 503. b. 598. b. 685. a. T. II. 349. b.

Vallinus, T. I. 37. b.

Vander-Linden, T. I. 78. b.

Varro, T. I. 13. 25. b. 49. a. 50. b. 61. 75. 84. a. 87. a. 93. 97. b. 104. 107. b. 156. b. 169. b. 299. a. 313. b. 319. b. 320. a. 412. b. 417. a. 481. b. 490. a. 493. b. 507. b. 525. a. 608. b. 609. a. 611. b. 612. b. 613. b. 614. a. 615. a, b. 636. a. 637. a. 667. b. 683. a. 711. b. T. II. 54. b. 79. a. 84. 91. 97. 98. b. 106. 108. 113. a. 118. 139. b. 174. 213. b. 369. a, b. 376. a. 385. a. 388. b. 428. a. 435. b. 453. a. 456. a. 477. a. 490. a. 603. b. 612. b. 694. a. 715. a.

Vatable, T. I. 658. a.

Vegetius, T. I. 89. a. 365. b. 414. b. 598. b. 613. a. T. II. 360. b. 372. a. 389. b. 433. b. 504. a. 729. a.

Velleius Paterculus, T. I. 67. b. 129. b. 142. b. 240. b. 317. a. 403. a. 607. a. 626. a. T. II. 208. a. 375. b. 423. a. 439. b. 458. a. 459. a. 479. a. 483. b. 536. a. 575. a.

Velserus, T. II. 453. a. 461. a.

Velutellius, T. I. 683. a. 685. a, b. 686. a.

Venuleius Saturninus, T. II. 493. a.

Vesalius, T. II. 96. b. 97. a. 99. a. 105. a. 106. a. 111. a, b. 115. a.

Vibius Sequester, T. I. 38. b.

Victor (Aurelius) *Vide* Aurelius.

Victor (Petrus) T. I. 202. a.

Victor Episc. Tunnunensis, T. II. 495. b.

Victorinus Lemovicensis, T. I. 666. a. 704. b.

Victorinus Pictaviensis, T. I. 558. a.

Victorius Aquitanus, T. II. 545. a, b. 710. a.

Victorius (Marianus) *Vide* Marianus.

Victorius (Petrus) T. I. 603. b. 646. a.

Vigilius, T. I. 101. b.

Vincentius Lirinensis, T. I. 5. b.

Virgilius Maro, T. I. 16 *& ibid.* b. 18. *& ibid.* b. 26. a, b. 33. b. 35. 39. a, b. 40. b. 41. b. 42. b. 43. b. 44. *& ibid.* a. 45. *& ibid.* a. 46. a, b. 47. b. 53. b. 54. b. 61. *& ibid.* a, b. 62. b. 63. a. 65. b. 66. *& ibid.* b. 67. *& ibid.* a. 70. b. 75. a. 76. b. 77. a, b. 81. *& ibid.* a. 83. a. 91. *& ibid.* a, b. 97. a. 98. b. 101. a. 105. b. 106. a. 107. b. 117. a. 121. b. 124. *& ibid.* a. 125. a. 141. a. 143. *& ibid.* a. 160. *& ibid.* b. 182. *& ibid.* b. 183. *& ibid.* b. 186. a. 197. a. 198. a. 204. a, b. 206. 211. b. 244. b. 247. b. 258. b. 264. a. 267. 275. b. 290. a. 293. a. 299. a. 310. a. 313. a. 327. a. 345. a. 347. a. 350. b. 359. b. 360. b. 368. b. 372. b. 373. b. 374. a, b. 381. b. 382. a. 384. a. 385. a. 386. a, b. 387. a. 388. b. 389. a. 413. b. 416. b. 417. a. 433. b. 436. b. 438. a. 488. a. 504. 506. b. 507. b. 516. a. 520. 538. b. 544. a. 552. b. 561. a, b. 572. 573. b. 575. 576. 577. 581. 600. b.

601. a,b. 605. a. 606. a. 608. 609. a. 610. a. 611. b. 615. b. 616. a. 623. a,b. 626. a. 643. a, b. 645. a. 667. b. 668. b. 690. b. 693. a. 699. b. T. II. 3. 7. b. 48. b. 72. b. 73. 84. 91. b. 92. 93. b. 95. a. 99. a. 102 a. 113. a. 117. a. 120. a. 121. 139. a, b. 145. b. 152. 157. a. 181. b. 193. 195. a. 199. 202. 212. b. 216. a, b. 220. b. 222. b. 223. b. 224. a. 227. a, b. 228. a. 239. a. 243. a. 263. b. 266. b. 269. a. 299. a. 355. a. 361. a. 362. 364. b. 371. a. 377. b. 383. a. 388. a. 390. a. 424. b. 431. a. 433. b. 434. a. 439. b. 445. b. 453. b. 457. a. 474. b. 477. b. 503. a. 511. a. 541. a. 582. b. 593. b. 616. a. 630. b. 631. b. 636. a. 638. b. 639. a. 668. a. 669. a. 677. a. 678. b. 681. b. 682. a, b. 690. b. 693. a, b. 694. a. 695. b. 698. a. 702. a. 703. a. 704. a. 708. b. 741. b. 746. a.

Vita S. Basilei Episcopi Amaseæ, T. II. 339. b.

Vitruvius, T. I. 17. a. T. II. 522. b. 615. b.

Vives (Ludovicus) T. I. 468. b. 476. a. 492. b. 600. a. 613. b. 655. b. 663. a.

Ulpianus, T. I. 72. b. 203. b. 279. a. 451. b. 498. a. 500. a, b. 603. b. 606. b. 610. a. 615. b. 625. b. 633. a. 689. b. 692. a, b. T. II. 214. b. 302. a. 391. b. 425. a. 470. a. 505. b. 662. b. 664. b. 666. a. 742. b.

Volaterranus, T. I. 642. b.

Volcatius, *al.* Vulcatius Gallicanus, T. II. 366. b. 755. b.

Vopiscus (Flavius) T. I. 618. b. T. II. 285. a. 288. a. 289. a, b. 290. b. 297. b. 299. a. 301. a, b. 303. b. 308. a. 310. b. 311. a. 313. b. 364. a. 379. b. 422. b. 424. a. 426. b. 429. a. 433. a. 438. a. 440. b. 442. b. 444. a. 445. a. 455. b. 456. b. 502. a. 503. b. 583. b. 584. b. 585. b. 591. a. 599. a. 601. b. 611. b. 639. a. 640. b. 645. b. 733. b.

Vorstius (Joannes) T. II. 358. b. 372. b. 385. a. 685. a.

Vossius, T. I. 7. a, b. 8. a. 9. b. 14. b. 15. a. 24. a. 28. b. 35. a. 45. a, b. 48. a. 49. a. 61. a. 65. b. 70. a. 75. a, b. 80. a. 81. b. 82. a, b. 84. a, b. 94. b. 95. b. 96. a. 100. a. 108. b. 131. b. 134. a. 176. b. 244. b. 278. b. 283. a. 561. a, b. 575. a. T. II. 118. b. 138. b. 149. b. 191. b. 228. a. 241. b. 358. b. 367. a. 371. a. 373. a. 391. a. 435. a. 447. b. 448. a. 451. b. 538. b. 541. a. 589. a. 593. a. 636. a. 642. a. 649. b. 667. a. 703. b. 714. a. 719. b. 720. b. 730. a. 751. b.

Usserius, T. II. 401. b. 416. a.

Vsuardus, T. II. 380. a.

Walchius, T. I. 2. a. 5. a. 25. b. 36. a. 44. a, b. 62. a. 71. a. 72. a. 103. a. 113. a, b. 138. b. 139. a. 191. a. 193. a. 202. a. 209. a. 227. b. 230. b. 276. b. 406. b. 438. b. 463. aa 465. a. 468. a. 470. b. 481. b. 485. b. 531. b. 586. a. T. II. 90. a. 100. a. 134. b. 138. a. 139. b.

Walfridus, T. I. 618. b.

Wandelbert, T. II. 666. a.

Weitsius (Joannes) T. I. 87. b. 399. b.

Wheler (Georgius) T. II. 462. b.

Vuilichius, T. II. 103. b.

Wilthemius, T. II. 456. b. 465. a.

Wisembachius, T. II. 360. b. 396. a.

Witichindus, T. II. 467. b.

Vulcanius, T. II. 435. b.

Wouwer (Joannes) T. I. 8. a. 33. a. 55. a. 401. a.

X.

XENOCRATES, T. II. 116.

Xenophon, T. I. 120. a. 169. b. 175. a. 200. a. 206. b. 245. b. 605. a. 637. a. 644. a. 647. b. 651. a. 688. b. 711. a. T. II. 153. a. 370. b. 434. a. 435. b. 467. b.

Xiphilinus, T. II. 283. b. 303. b. 311. a. 373. a. 572. b. 574 b. 575. b.

Xistus, T. I. 23. a. 170. b. 173. a.

Z.

ZACHARIAS Propheta, T. I. 307. *& ibid.* a. T. II. 34. 55. a.

Zarlinus, T. I. 666. a.

Zeno Imperator, T. II. 578. a.

Zeno Philosophus, T. I. 10. b. 18. 206. 291. T. II. 117. a. 153.

Zeno Veronensis, T. I. 667. b.

Zephirus (Franciscus) T. II. 283. b.

Zieglerus (Gaspardus) T. II. 454. b.

Zozimus, T. II. 216. b. 218. b. 219. b. 220. a. 238. b. 239. b. 241. a. 242. b.

244. a. 279. b. 284. a. 301. a. 303. a. 305. b. 308. a. 311. a. 312. a. 316. b. 317. a, b. 318. b. 319. a. 320. b. 321. a. 322. a. 324. b. 330. a. 334. b. 335. a, b. 336. a. 337. b. 338. a. 339. b. 364. a. 387. b. 403. b. 417. a. 432. b. 433. a. 441. b. 445. b. 456. a. 460. a. 471. b. 473. b. 474. a, b. 480. b. 484. a. 486. a. 488. a. 493. b. 499. a. 501. b. 502. b. 508. a. 574. b. 575. b. 578. b. 580. b. 584. b. 590. a. 671. a. 679. a. 680. b. 682. a. 683. a. 684. a. 693. a. 694. a. 701. a. 733. a.

FINIS.

INDEX

RERUM VERBORUMQUE NOTABILIUM, QUÆ IN HOC SECUNDO VOLUMINE CONTINENTUR.

Numerus Arabicus paginam indicat: littera a *vel* b *numero addita primam aut secundam Notarum columnam designant.*

Voces Lactantio peculiares eduntur Italico caractere.

A.

ABDERE, *Abditus*, pro *abscondere*, *absconditus*, 535. b.
Abdomen. Nomen ejus undè deductum, 110. a. Quæ intestina complectatur, 111. a.
Abellius, quis fuerit, & quomodò interfectus, 218. b. 315. b.
Abrittum, Aburtum & Abyrtum, eadem, 400. a.
Achilleus, purpuram sumit in Ægypto, 445. a. A Diocletiano quo anno victus, *ibid.*
Acies, pro pugnâ, seu prælio, 239. b. *& seq.* 737. a.
Acta S. Mauritii & Sociorum falsa, 288. b. Item S. Georgii, 294. b. 296. b. Acta Pilati quandò, & à quibus conficta, 423. a, b. 484. b.
Actio, pro actione forensi, 618. a.
Actuarii & Actuales, quinam dicti, 587. a.
Actus, pro actione, 154. b. 366. a.
Acuminare, 89.
Adferre & *Adducere*, non promiscuè adhibenda, 657. b.
Adicere, antiquè pro *adjicere*, 666. a.
Administratores, quinam fuerint, 213. a. 661. b.
Adolescens & juvenis, synonima, 668. b.
Adorare, pro incurvare se profundè, 207. b.
Adversarius, pro Diabolo, 180. 428. a, b. 536. a.
Adulescens, pro *adolescens*, 647. a.
Adulterii pœna, capitalis esse quandò cœperit, 492. a.
Adunari, quænam dicantur, 664. b. *& seq.* 741. b.
Ædiles, rabiem vendentium olim coërcebant, 366. b.
Ægyptus, quo sensu Oriens dici possit, 445. a. 595. b.
Æoles, Δ mutant in Z, 373. a.
Æqualis cum quo, 138.
Æs, sine addito dictum de ære militari, 720. b. Ære dirutus miles quis diceretur, *ibid.*
Æsculapius. De ejus ortu, vitâ & morte, 6. *& seq.*
Æsophagus, gula dictus, 102. Ejus natura & usus, *ibid.* Stomachus vocatus à quibusdam, *ibid.* a.
Æstimare, idem nonnunquàm ac numerare, seu de numero conjecturam facere, 383. b.
Æterniora, 61. bis.
Affectus. De tribus animi affectibus, & de iis dirigendis, 50. *& seq.* Quòd sint domandi, 54. *& seq.*
Ἀγάλματα & Ἀνδριάντες, Ἀγαλματοποιὸν & Ἀνδριαντοποιὸν, in quo differant, 493. a, b. *& seq.*
Agapius. Ejus in Diocletianeâ persecutione martyrium, 297. a.
Agere, pro *facere*, 597. a, b. 655. b. Pro *jure agere*, 618. a.
Agdir, vel Abdir, lapis, sive Dea culta in simulachro lapidis, 449. a. Idem cum lapide, quem Saturnus dicitur pro Jove devorasse, *ibid.*
Agdus Deus, lapis, 449. a.
Ἀγορανόμοι, quinam dicti apud Græcos, 366. b.
Alagabalus, Deus lapis, quâ formâ, 449. a.
Alamanni, cæsi à Constantio circa Lingonas, 455. b.
Albescere, pro *pallescere*, 227.
Albi equi, *Vide* Equus.
Alexander, Africæ Tyrannus, ubi victus, 496. b.
Alexander M. victoriis nunquàm Africam

peragravit, 495. a.
Alexandra. De ejus cum Diocletiano conjugio & Christianismo fabulæ, 296. b. 486. b.
Altrinsecus, pro alterâ ex parte, 91.
Ambrosia, cibus Deorum apud Poëtas, 267. b.
Amburi, *Ambustus*, 372. a, b.
America. Utrùm in eâ Evangelium Apostoli ante Neronis dominationem prædicaverint, 577. a.
Amici regum, quinam dicti, 364. a. 674. a.
Amiseni, Serapidem coluerunt, 404. a. De duplici illorum ærâ, *ibid.* & b. Libertate donati à Julio Cæsare, *ibid.* Libertatem quomodò sibi posteà quæsiverint, *ibid.* Tertia æra falsò ipsis adstructa, 405. a.
Ἀναβολεύς, Græcis quid esset, 434. a.
Anaxagoras, hominem belluis coæquavit, 137. b. & *seq.* Prædixit lapidem è sole casurum, 448. b.
Angeli. De iis & eorum lapsu, 17.
Anguimanus, Elephas cur dictus, 85. b.
Animam mortalem facit Epicurus, 25. Probatur ejus immortalitas, 64. & *seq.* Quinam igneam illam crediderint, 91. a, b. De ejus naturâ variæ opiniones, 117. & *seq.* Quomodò insinuetur in corpus, 119. Utrùm idem sit cum animo, *ibid.* & *seq.* Utrùm à parentibus generetur, 121. & *seq.*
Animalia. De eorum figurâ & membris, 83. & *seq.* Vide *Bellua.*
Animus, *Vide* Anima.
Anniculus, quinam dicatur, 349. b. 350. b.
Annona militaris. Per eam quid debeat intelligi, 486. a.
Ante diem decimum Kal. & *post diem decimum Kal.* an idem valeant, 281. b. 349. b. & *seq.* 360. b. 394. b. & *seqq.* 543. b. & *seqq.*
Ἄνθρωπος, homo quarè appellatus, 15.
Antisthenis de unitate Dei sententia, 153. & *ibid.* b.
Antoninus Pius, quo anno obierit, 415. a.
Apes. De earum intelligentiâ, & providentiâ futuri, 139. & *ibid.* b.
Apollo. Gregem pavit alienum, & Narcissum interfecit, 7. Undè præcipua illius commendatio, 199. a. Cultus à Milesiis, 404. a. Dictus Ἀγυιεύς & Ἀγυιάτης, 450. a.
Apostoli, quot annos Evangelium prædicaverint, 281. b. 554. b. & *seq.* Utrùm Evangelium disseminaverint per omnem terram, 553. b. & *seqq.* 555. a. 577. a.
Apothecæ, veteribus quid fuerint, 386. a. 719. b. Differebant ab horreis, officinis & tabernis, 719. a, b.
Arabes, lapidem pro Deo coluerunt, 447. a, b.
Aræ positæ insidiosè à Paganis in multis locis, 372. b.
Archytas Tarentinus. Illius irati apophtegma redarguitur, 167. & *seq.*.
Ardere cum invidiâ, utrùm Latinè dicatur, 619. b.
Areæ. In iis aliquandò frumentum habebant Veteres, donec in horreis reconderent, 381. a.
Aristides, quis fuerit, 170. a.
Aristo, quinam, 174. b.
Aristoteles, unitatem Dei agnovit, 153. & *ibid.* b.
Aristoxeni de mente, seu animâ opinio, 116. & *seq.*
Armenia. Duas fuisse, Euphrate fluvio distermінatas, 290. a.
Armilustrium, quid esset, 477. a. Ubi celebraretur, *ibid.*
Ἀρμοσταὶ, quinam dicti, 193. a.
Arrius, quàm fœdè perierit, 382. b.
Artaxerxes, frater Saporis regis Persarum, quo pacto ad regnum pervenerit, 441. a.
Artemia, utrùm Diocletiani filia, 487. a.
Arteria aspera, quomodò appellata à Lactantio, 102. De ejus naturâ & usu, *ibid.* & *seq.*
Artes malæ, de magicis artibus ab Imperatoribus damnatis, 468. b.
Aruspices, *Vide* Haruspices.
Ascendere navem, jugum, equum, sine præpositione, 580. b.
Asclepius, pro Æsculapius, 227. 327. b. 383. b.
Asiani, dies mensium quo ordine putarent, 401. a.
Asiarchæ. De iis Auctores, 482. a.
Astra. De illorum cultu, 16. Eorum ortus & occasus ad hominis utilitatem accommodatus, 156.
Astronomi, diem quomodò numerent, 395. b.
Athenagoras, apologiam pro Christianis quo anno scripserit, 654. b.
Atlas mons, cultus quasi Deus ab accolis, 369. b. 447. a.
Aves. Ipsis nascentibus utrùm oculi primùm formentur, 107. & *ibid.* a.
Augustæ. Utrùm olim mortuis maritis Imperatoribus, aliis viris nupserint, 235. b. 419. a. 515. a. 725. b. & *seq.*

Augusti

Augusti, fratres Imperatorum nuncupati, 308. b. juniores Augustos magnâ reverentiâ prosecutos seniores, 726. a. *Vide* Imperatores.
Augustus Imperator. Factum ipsius laudatum ab Auctoribus, 424. b. Quam fecerat imperii distributionem, ea quoûsque duraverit, 586. b.
Aurelianus, naturâ vesanus & præceps, 190. a, b. 285. a. 583. b. Persecutionem molitur in Christianos, 191. Ejus mors, *ibid.* 285. a. 364. a. 584. b. Persecutionem quo anno concitaverit *ibid.* a. 403. b. Ejus crudelitas, 289. a. Daciam novam recuperavit, *ibid.* b. Domini & Dei titulum usurpavit, 364. a. Quo anno sit interemptus, 403. b. Carpicus quarè dictus, 433. a. Undè oriundus, 444. a. Solem magnâ reverentiâ prosequebatur, 456. b. Cui successit in imperio, 583. a. Quandò ad illud evectus, *ibid.*
Aurelius Victor, historiam persecutionum utrùm scripserit, 344. a, b.
Aures. De iis, & quarè binæ à Deo factæ, 91. Undè dictæ, 92. Quænam laudatæ à Veteribus, *ibid.* b.
Axiopolis, urbs, ubi sita, 302. a.
Azyma. Eorum festum apud Judæos quandò celebraretur, 403. a.

B.

BACCHUS. Ejus amores cum Ariadne, 7. Δυσσάρης dictus apud Arabes, 447. a. Quâ formâ ab iis coleretur, *ibid.* b. Cultus aliquandò sub figurâ columnæ, 450. b.
Bætuli lapides apud Phœnices, 448. a. Ipsis templum extructum in Oriente, *ibid.* b.
Baptismus, quandò institutus à Christo, 552. b. Quo anni tempore in veteri Ecclesiâ solenniter administraretur, 553. a, b.
Barba. De Dei in ratione barbæ providentiâ, 90.
Barbaria, & solum Barbaricum, dicta de regionibus, quæ imperio Romano non subjacebant, 492. a.
Barbati, & Barbatuli, inter se distincti, 647. a.
Basilicæ, qualia ædificia fuerint, & quandò cœperint extrui à Christianis, 521. b. & *seq.* Undè nomen habuerint, 522. a.
Bastarni, populi Transdanubiani, 304. a.
Beati, vox sumpta alio sensu à Veteribus, quàm hodiè fieri solet, 440. a.
Beatitudo publica, beatissimi Cæsares, &c. in nummis, 440. a, 506. a.

Bella, tempestatibus ac procellis à Veteribus comparata, 426. b.
Belluæ. De Dei providentiâ in illarum creatione, 75. Utrùm iis mens insit, & quinam hanc ipsis tribuerint, 137. & *seq.* In quo differant ab homine, 138. Earum intelligentia & providentia futuri, 139. Illarum causâ utrùm Deus mundum effecerit, 156. & *ibid.* a. Sunt in usum hominis à Deo factæ, *ibid.* De utilitate etiam noxiarum, *ibid.* & *seq.*
Belus, Assyriorum rex, quo tempore vixerit, 14.
Benevolentia, pro benevolentiæ signo, aut gratificatione, 753. a.
Bestia, Bestiæ, dictum de Ecclesiæ Persecutoribus, 186. a. 202. a. 289. b. 567. b.
Bestiarii, seu damnati ad bestias. De cœnâ liberâ ipsis datâ, 506. b.
Bi, in compositione dualem numerum denotat, 435. b.
Bipalium, *Bicinium*, *Bisellium*, & similia, 435. b.
Bis, pro *iterùm*, 219.
Bistapiæ, quandò cœperint usurpari, 435. b.
Blattæ. De duplici earum genere, & Auctoribus de iis consulendis, 157. a. Salubris earum usus in medicinâ, *ibid.* b.
Bona caduca & vacantia, ad quorum curam pertinerent, 285. b. Bona immobilia Ecclesiis Christianorum quandò prohibita, quandò non, 505. b. & *seq.*
Bonifacius VIII. Papa, Cælestinum V. quarè in custodiâ detinuerit, 316. b.
Bonum summum in vitâ quærendum, 22. Quale sit, *ibid.* De eo variæ Philosophorum opiniones, *ibid.* & *seq.*
Boves lucæ, *Vide* Elephas.
Brachia. Eorum vox usurpata in Bibliis ad significandum robur, 99. a.
Branchidæ. Locus iste ubi situs, 292. b. Undè celebris, *ibid.* De ejus Oraculo Auctores, 371. a.
Britannia. Utrùm in eâ natus Constantinus Magnus, 421. b. & *seqq.* Hanc Constantius non attigit, antequàm Cæsar foret, 422. b. Quo sensu Constantinum Cæsarem prima viderit, eamque ille nobilitarit, 423. a.
Britannia Gallica, quandò, & undè nomen acceperit, 691. b.
Burdinus, detentus in custodiâ à Callisto II. 316. b.

C.

CÆCILIUM per *æ*, & Cecilium per *e*, facilè esse posse nomina non confundendenda, 530. a.
Cælestinus V. Papa, quarè detentus in custodiâ à Bonifacio VIII. 316. b.
Cæsares, minores Augusti appellati, 206. b. Eorum purpura eadem atque Imperatorum, 210. b. 461. a. 682. a, b. Vocati etiam filii Augustorum, 308. b. Quo tempore tres fuerint in imperio, 315. b. Fuerunt planè in potestate Augustorum, 425. a, b. 442. a. Nomen eorum nullius imperii indicium fuit, *ibid.* Diadema commune utrùm habuerint cum Imperatoribus, 461. a, b. *& seqq.* Utrùm aliquandò Imperatorum nomen gesserint, 596. b. *& seqq.* Augustæ Majestatis fuerunt hæredes, 642. b.
Calcare, pro vastare, perdere, conculcare, 464. a. Calcare gentem, Tyrannos, mortem, *ibid. &* b.
Callistus II. Papa, Burdinum in custodiâ detinet, 316. b.
Calvities. De ejus dedecore, 90. *& ibid.* a.
Campus Martius, quid fuerit, & quandò celebratus, 226. b 414. b. 477. a. Celebratus etiam apud Francos, 414. b. Villa publica in eo quid fuerit, 472. b.
Candidiana, urbs, ubi sita, & à quo fortè denominata, 412. b.
Candidianus, filius Galerii ex concubinâ, 211. *& ibid.* a. 309. b. 654. a. A Valeriâ Galerii uxore adoptatus, 249. 309. b. A Licinio quandò occisus, *ibid. & seq.* 309. b. Filiæ septenni Maximini desponsatus, *ibid.* Quo anno natus, 412. a.
Canis. Quinam in eo speciem quandam ratiocinationis admiserint, 138. b.
Canon, quid sit, & ab indictione quid differat, 365. a. 695. a.
Capio, *onis*, nomen Jurisconsultorum proprium, 98. b.
Capitatio. Huic urbana plebs à Galerio subjecta, 214. *& seq.* Quinam eam pendere Imperatorum legibus non tenerentur, *ibid.* b. 469. b 647. a. 666. a. Hanc Romani veteres non rejecerunt, 377. a. Huic sola Romana plebs à Constantino exempta, *ibid.*
Capitolia, in aliis urbibus extructa, quàm Romæ, 460. b. *& seq.*
Captivitas, dicta de signo vel notâ c ψ ptivitatis, 679. a.
Caput, orbi quarè & globo similis in homine, 91. De duali numero in eo, 96. Caput parietibus infligere, unum ex detestabilibus lugendi generibus, 341. b.
Caracalla, Germani appellationem quandò usurpaverit, 405. a. Quo anno tradita ipsi potestas Tribunitia, *ibid.*
Carinus, utrùm victus & captus à Persis, pellisque ab iis illi detracta, 423. b *& seq.* Quomodò perierit, 424. a. Cari filius fuit, *ibid.*
Carpi, quinam, 188. b. Ubinàm habitarent, 284. a. Populi Transdanubiani, 304. a. Romanis sæpè infesti, 363. a. Cum Francis, Gethis sive Gothis, & Scythis aliquandò confusi, 403. b. 578. b. Urbes Carpiæ, seu Carpicæ, 433. a.
Carus, quo annò cœperit imperare, 422. b. Carini pater fuit, non avunculus, 424. a.
Casia veterum non eadem ac recentiorum, 266. b.
Cassides, de quâ materiâ fierent, 744. b.
Castor & Pollux. De vitâ eorum flagitiosâ, 7.
Catacumbæ, quæ loca fuerint apud Veteres, 489. b. Undè dictæ, *ibid.*
Causa, scriptum sæpè in antiquis codicibus, pro *casus*, 240. b. 338. b *Causâ*, vel *gratiâ*, Græcis ἕνεκα, sæpè subauditum in Auctoribus, 537. b. *& seqq.*
Causidici, à jurisconsultis in quo differrent, 468. b.
Cedere impunè, 170.
Celebrare Campum Martium, asylum, &c. quid sit, 477. a. 701. a.
Censitores, à Censoribus quid differrent, 469. a. 662. b. *& seq.* Eos jam ante Galerium in tabulas omnia retulisse, 470. a.
Censualis forma, qualis fuerit, & quid continuerit, 310. b. 425. a. 663. a, b. Huic quænam, & quinam obnoxia, 425. a. 666. a.
Cerebrum. De ejus ventriculis, 96. *& ibid.* b. Mentis sedes est, 115. 146. a.
Cereris sacra quo ritu celebrarentur, 13.
Chalcedonium fretum aliquandò voluit Maximinus limitem esse Orientalis imperii, 330. b. 713. a. Ubi situm, *ibid.*
Chlamydes quid fuerint, 331. a. Candidæ quandò summis Pontificibus tributæ, *ibid.* 484. a. Iis Palatini utebantur, 716. b.
Chrestus, nomen Romanis usitatum, 430. a. Quid significet, *ibid.* A Gentilibus Christo Domino quomodò inditum, *ibid.*
Christiani. De odio Ethnicorum in eos, 39.

& seq. Justi vocati à Lactantio, 181. b. Erant maximo numero apud Diocletianum, 200. 454. b. Quo sensu revocati ab exilio per Domitianum, 283. b. Zelus eorum ultrò se morti pro fide offerentium, 292. a, b. 610. b. Carebant simulachris in suis Ecclesiis, 293. b. 521. b. Taxati à Galerio, quòd à priscâ parentum simplicitate deflexissent, 328. b. 478. b. Ab Idolothytis semper abstinerunt, 332. a. Novitatis sæpè à Paganis accusati, 362. a. 430. a. Ternarium numerum in precibus cur amarent, 390. a. Judæorum nomine veniebant primis Ecclesiæ temporibus, 430. a. Athei, impii & irreligiosi vocati à Gentilibus, 446. a. Conveniebant primò privatis in ædibus, 453. b. 520. a. Ecclesias posteà in urbibus ædificarunt, *ibid.* 714. b. Romæ fuerunt magno numero tempore Maxentii, 473. a. Rogabant pro salute Imperatorum etiam gentilium, 479. b. Ab iis Gentiles quid exigerent, cùm cogerent eos fidem ejurare, 512. a. Illorum templa ad vitandam persecutionem frequentabant, *ibid. &* b. Utrùm sub Domitiano & Trajano Ecclesias habuerint, quales hodiè cernimus, 520. b. *& seqq.* Basilicas quandò construxerint, 521. b. *& seq.* De more eorum crucis signum frontibus frequenter imponendi, 601. b. *& seq.* Magicis operationibus semper adversissimi, 605. a. Ecclesias suas in excelsis locis utrùm semper construerent, 615. b. In persecutores suos invehi licitum sibi crediderunt, 630. a, b. Monstrosâ suâ fortitudine plerùmque fregerunt illorum ferociam, 632. b.

Christus. De eo Sibyllarum & Prophetarum Oracula, 30. Illius nomen nulli notum, nisi ipsi & patri, *ibid.* Jesus & Christus quomodò dictus, *ibid. & seq.* De duplici ejus nativitate, 31. *& seq.* Virtus ejus & opera probantur ex Scripturis, 33. *& seq.* De illius resurrectione & in cœlum ascensione, 35. *& seq.* Corpus cur assumpserit, mortemque passus fuerit, 37. *& seq.* De ejus morte in cruce, 38. *& seq.* De eo descendente de cœlo ad vniversale judicium, & de regno ejus millenario, 67. *& seq.* Quo anno, mense & die sit à Judæis cruci affixus, 183. *& ibid.* a, b. 360. b. *& seq.* 545. a, b. *& seqq.* De missione Apostolorum ab eo post resurrectionem, *ibid.* In cœlum quomodò ascenderit, 184. Quo die passus putaretur tempore Lactantii, 352. b. Utrùm anno decimo quinto Tiberii, 396. b. *& seq.* Chrestus quomodò vocatus ab Ethnicis, 430. a. Deus κατ᾽ ἐξοχὴν aliquandò dictus, 539. a. Baptismum quandò instituerit, 552. b. Regni ejus in terris millenarii opinio undè desumpta, 570. a, b. Ejus monogramma quomodò expressum in nummis & labaris, 500. a. 735. b.

Cibalis, 102.

Cicero. Ejus de Diis fictis & commentitiis opinio, 12. Veram religionem attingere cur non potuit, 152.

Cicuta, quid sit, 93. b.

Cilium, 95.

Circenses, solenne munus natalibus Principum, 389. a. Erant Hippodromi spectacula, 736. b.

Circumsedere, pro *obsidere*, 684. a.

Circus, quarè ita dictus, 54. b. 636. b. Non equi solùm in eo exercebantur, 636. b.

Cirta Africæ, Nicephorium nunquàm dicta, 495. a. Nihil habuit commune cum Virtâ, 496. a. Constantina posteà dicta, & procul à mari sita, *ibid.* Olim Numidiæ metropolis, *ibid.* b. Ejus desciiptio, *ibid. & seq.*

Clarissimatus, honoraria dignitas major perfectissimatu, 212. a. 309. b. Clarissimi apud quem convenirent, *ibid.*

Claudius Imperator, Judæos Christianosque Româ expellit, 430. a. Inter persecutores non ideò numeratus, *ibid.*

Clypei. De iis in quibus Imperatores erant depicti, 493. a.

Codex Theodosianus. Ex ipsius subscriptionibus nihil certi colligi posse, 328. a, b.

Codices Manuscripti, fons plurimorum erratorum, quæ occurrunt in Antiquis, 295. b.

Cœna ultima, data damnatis à judice & gladiatoribus, 506. b. Cœna libera bestiariis concessa, *ibid.*

Cœnofrurium, quis locus, & ubi situs, 285. a. 584. b. Meliùs Cænofrurium, 364. a.

Collegium Æsculapii, Serapis, Fabrûm Veneris, &c. de hominibus numinibus illis consecratis, 506. a.

Collucłator, qui cum aliquo colluctatur, 73.

Columnæ, cultæ olim pro simulacris, 450. b. Erigi solitæ in locis publicis cum statuis Imperatorum aut Deorum, 460. b.

Coma. De ejus decore, 90. *& ibid.* a.

Commodus Imperator; ante Proconsulare imperium sine potestate Cæsar fuit, 425.

b. Venationibus & confectionibus ferarum indulgebat, 465. b.
Componere & *Componi*, de rebus anteà turbatis, 676. b. *& seq.* 687. b.
Concedere, pro cedere loco, locum dare alicui, 754. b. *& seq.*
Conceptio. De eâ, & ad illam fœminæ quid conferant, 106. *& seq. & ibid.* a, b. Prolis similitudo undè oriatur, *ibid.*
Concordia, res difficillima inter duos eâdem potentiâ præditos, 304. a. Concordia Burrhi & Senecæ in societate potentiæ, *ibid.*
Conculcare, pro *subigere*, *domare*, 364. a.
Concurrere, pro ad pugnam procedere, 239. b. 736. a.
Confessio, gloriosa quo sensu olim dicta, 534. a, b. Damnari ad confessionem, quid sit, 625. b.
Confessores, quinam primis Ecclesiæ seculis dicerentur, 358. a. 531. a. Oculi dextri illis quondàm eruti, 484. a, b. Tria illorum genera ad minimum, 531. a, b. Iis deprecatoribus lapsi apud Deum utebantur, 532. b. Imò & apud Ecclesiæ Præfectos, 533. b. His illi pacem quandòque dimittebant, *ibid.*
Conflare, idem aliquandò ac simul flare, 624. b.
Constantia, soror Constantini, despondetur Licinio, 238. Sic Ario favit, ut fratrem etiam ad protegendum illum impelleret, *ibid.* a. Ubinàm & quandò Licinio nupserit. 240. 338. a. b. 739. b.
Constantina, urbs, non unica apud Auctores 495. a, b. Hodiernæ in Africâ descriptio, 496. b. *& seq.* Vide *Cirta.*
Constantinus Magnus, quibus animi corporisque dotibus polleret adolescens, 207. *& seq.* Frustrà insidiis appetitus, & feris objectus à Galerio, 216. 312. a. Quomodò dimissus ab eo, *ibid.* Ad patrem quomodò pervenerit, *ibid. & seq.* 312. a. Accipit ab illo imperium, 217. 312. b. *& seq.* Laureatam imaginem suam mittit ad Galerium, *ibid.* Bellum gerit cum Maxentio, 238. Quo anno fuerit illud inchoatum, *ibid.* a. 416. b. 732. b. Quo successu confectum, 239. *& seq.* Quo die & loco crux ipsi ostensa in cœlo, in quâ vinceret, *ibid. &* a, b. Imperator maximus à Senatu salutatur, 240. 737. b. Ex Byzantio Constantinopolim quarè nuncupaverit, 286. a. Hanc Romæ æmulam facere studuit, *ibid.* Quænam ipsi causa fuerit transferendi illùc imperii, 301. a. Fuit apud Diocletianum tempore illius abdicationis, 305. b. Dignitatem Cæsaream utrùm aliquandò gesserit, 307. a. 412. a. 471. b. *& seq.* Ad quam potissimùm causam referri debeat discessus ejus à Galerio, 311. a. Utrùm juvenculus ab illo in urbe Româ obsidis loco detentus fuerit specie religionis, *ibid. &* b. Verius fortè, missum à patre ad Diocletianum, ut apud eum institueretur, *ibid.* 457. b. Militavit fortiter in Asiâ sub Diocletiano & Galerio 312. a. 458. a. Objectus fero leoni, quem vicit, *ibid.* 470. a. Quo tempore ad patrem pervenerit, *ibid.* b. Primus annus ejus imperii quis fuerit, 313. a. Ad quos seniores Principes retulerit de delato sibi imperio, *ibid.* a, b. Quandò & à quo Cæsar renuntiatus, 314. a, b. Ejus quatuor natales fuere, 315. a. Faustam in matrimonium utrùm acceperit, an postulaverit, 317. a, b. Consensus ipsius non requisitus, ad creandum Licinium Imperatorem, 323. b. 327. a. Mittit Mediolano ad Maximinum Constitutionem pro Christianis, 331. b. Utrùm Maxentio bellum ultrò intulerit, 354. b. *& seq.* Quandò Româ profectus fuerit Mediolanum, 337. b. *& seq.* 342. b. *& seq.* 738. b. *& seq.* 748. b. *& seq.* Natus ubinàm, 421. b. *& seqq.* Quo anno, 422. b. 668. b. Utrùm à Diocletiano insidiis appetitus, 470. b. Prætorianos cur sustulerit, 473. b. An nummos unquàm Sanctorum vultibus, aut imagine Christi crucisque signaverit, 501. b. Jovius quandòque appellatus, 510. a.
Constantius Chlorus, dignus qui solus orbem regeret, 194. Princeps optimus ac benignissimus, *ibid.* b. 289. a. 646. b. Qualis fuerit sub eo persecutio, 202. *& ibid.* b. 297. b. *& seq.* 455. b. 628. b. *& seq.* A Galerio cur contemptus, 211. Constantinum ab illo repetit morti proximus, 216. Huic imperium per manus tradit, 217. In lecto suo requiem vitæ accepit, *ibid.* Ubinàm sepultus, *ibid.* a. Quo anno obierit, *ibid.* b. 313. a. 470. b. 672. b. Quo die & anno Cæsar factus, 285. b. 422. b. 426. a, b. 437. b. Victoriam de Germanis reportavit, 289. a. 455. b. Non ponitur in numero Persecutorum, 298. a. 628. b. *& seqq.* Ubinàm purpuram induerit, 305. b. Utrùm primum locum in imperio gesserit, post abdicationem Diocletiani & Maximiani, 308. a. Maximiani undè gener, 324. a. 413. a. Verba ejus ultima deficientis,

378. a. Britanniam non attigit antequàm Cæsar foret, 422. b. Persas utrùm vicerit, 424. a. 455. b. 517. a. Jovius quandoque appellatus, 510. a.

Constituere, idem ac disjecta reponere, & firmiore statu roborare, 384. a.

Consules. Eorum designatio aut declaratio ad quos pertinuerit post Valerianum Imperatorem, 301. a. De eorum processionibus, & per annum quot essent, *ibid.* b.

Contemplatione & in contemplationem, locutiones Patribus familiares, 384. b. 708. a, b.

Contrà, vox in judiciis usitatissima, & quæ formulam sapiat, 377. a.

Contrahere vires, milites, pecuniam, &c. pro congregare, colligere, 728. a.

Contrectare oculis, 74.

Contumacia, inferioris est in superiorem, 381. b. Victus contumaciâ, utrùm dictum de homine qui contumaciæ suæ sit impar, 326. b. 381. b. 413. b. 477. a. 700. a.

Conventicula, olim dicta ea loca, in quibus Christiani conveniebant, 429. a. 479. a. 628. b. Dictum item de quocumque cœtu & congregatione, 479. a. 628. b. Eorum hodiè vocabulum odiosissimum, 628. b.

Cor. De ejus ventriculis, & variis eorum nominibus, 96. *& seq. & ibid.* b. De venis ejusdem, & illarum usu, 97. *& ibid.* a. Utrùm primum nascentibus formetur in utero, 106. *& seq. & ibid.* b. Quæ animalia maximum illud habeant, 112. b. Utrùm sit mentis sedes, 114. *& ibid.* a, b. Caloris vitalis officina Antiquis habitum, 118, b.

Coronæ. De purpureis & candidis, quænam post mortem Confessoribus & Martyribus sint paratæ, 633. a, b.

Corpus, ità comparatum ut animo servire debeat, 73. De omnibus ejus partibus, 88. *& seq.* Utrùm sit hominis receptaculum, 123. *& ibid.* b. 128. a, b. Mortuorum corpora non mutilata, sed integra servata à Veteribus, 424. b. 515. a. 724. b. *& seq.*

Corpusculum, pro corpus humanum, 123.

Credulitas, error magis quàm culpa, 566. b.

Cremari & Uri, rigidè loquendo differre, 660. a. Aliquandò synonima, *ibid.* Aliud esse cremari, & cremari in cineres, *ibid.* b.

Crematio corporum non sublata per Antoninos, 489. a. Lapsu temporis, & per Christianos abolita, *ibid.* Quandò cœperit, & desierit, *ibid.*

Crimen, pro criminatione, seu criminum accusatione, 591. a.

Cruciare, pro cruci affigere, 543. b.

Crura. De mirâ Dei in eorum conformatione providentiâ, 110.

Crux. Ejus signo fugati Dœmones à Fidelibus, 196. 290. b. De ejus potentiâ & efficaciâ, *ibid.* a, b. 603. a. Cœleste signum & immortale vocatum à Patribus, 239. 291 a. 336. b. 601. b. *& seq.* De cruce ostensâ Constantino in cœlo, in quâ vinceret, 239. *& ibid.* a, b. 336. b. *& seq.* 388. a, b. De crucis signo in vestimentis hominum & in cœlo viso tempore Juliani Apostatæ, 388. a, b. Utrùm Tertulliani tempore imago crucifixi cruci superaddita, 451. b. Crucium figuræ multiplices apud Veteres, 500. a, b. Mos veterum Christianorum crucis signum frontibus frequenter imponendi, 601. b. *& seq.*

Cùm, pro quoniam, 194. b. 204. 593. a. 635. a.

Cunei, ex quo militum genere constarent, 729. a.

Curio Maximus, Curiones minores, quinam dicti, 483, a.

Cybele. De ejus cum Aty amoribus, 7. Dea montium cur vocata, 369. a. 440. b. Item Πυλύνη, seu Σιπυλύνη dicta, *ibid.* Eadem lapis sacer, nomine Agdus, in finibus Phrigiæ, 449. a. Domina propriè dicta, 511. a.

Cyrilla, Decii junioris filia, Christiana credita, 432. a.

Cyrrha, oppidum ad radicem Parnassi, 265. a.

D.

DACI, aliquandò Dacisci appellati, 379. b. Montem coluerunt instar numinis, 446. b.

Dacia rebellans censui subjecta à Trajano, 215. a. 311. a. Duplex, superior & inferior, *ibid.* a. 443. b. Nova quæ fuerit, & quomodò divisa, 289. b. *& seq.* 443. b. Amissa à Gallieno, & ab Aureliano recuperata, *ibid.* Dacia ripensis, 310. b. 443. b. Undè dicta, *ibid.* Mediterranea quarè sic appellata, 443. b. Istro nova proxima, *ibid.*

Dæmones, ex Angelis quomodò tales effecti, 17. De eorum operationibus malis,

ibid. & *seq.* Crucis signo fugati à Fidelibus, 196. 290. b.
Danaë, quo sensu à Jove in imbrem aureum mutato decepta, 8.
Danubius, limes constitutus duarum Daciarum, 289. b. Idem atque Ister, 302. a. Danuvius quandòque dictus, 443. b. Limes antiquus Romani imperii, 635. b.
Dare, pro *dicere*, *docere*, 227. b. 703. a.
Daza, sive Daja, *Vide* Maximinus.
Debiles, Latinis quid sint, 717. a.
Debilitatio, non omnis mutilatio est, 717. a.
Decemviri, præpositi ad libros Sibyllinos inspiciendos, 502. a.
Decennalia. Eorum origo, 373. b. Quandò celebrarentur, *ibid.*
Decius, animal execrabile, 188. Christianos persequitur, *ibid.* Ejus interitus, *ibid.* & *seq.* Quot annos imperaverit, *ibid.* a. 400. b. Mors ejus ultioni Divinæ attributa, 189. a. Quo genere mortis perierit, 284. b. 578. b. Jussit ut Christiani cibis immolatitiis vescerentur, 332. a. 718. b. Cui successerit in imperio, 399. b. Quandò cœperit imperare, *ibid.* 400. a. 578. b. Quo anno & quâ anni tempestate obierit, 400. a. 579. a. Ubinàm occisus, *ibid.* Carpos vicit, 432. b.
Decuriones, jure Civili Romano torqueri non poterant, 211. b. 309. b. 465. a. Quandò posteà, & quâ de causâ id licuerit, *ibid.* 309. b.
Deflagrare, pro *defervescere*, 622. b.
Dejectus animi, 368. a.
Delibatum, quid propriè fuerit, 232. a. 718. b.
Delubrum dictum à Veteribus de stipite delabrato, 452. a. Non usurpatum nisi de re sacrâ, vel loco religioso, *ibid.*
Dementare & *dementire*, pro insanire, dementem esse, 366. a.
Demetrius Poliorcetes, Jupiter Καταιβάτης ab Atheniensibus quarè dictus, 431. a.
Demutare, *Demutatio*, pro *mutare*, *mutatio*, 588. a, b.
Dentes, plus ad loquendum conferunt, quàm lingua, 97. De mirabili illorum ordine & structurâ, *ibid.* & *seq.* Molares undè dicti 98. a.
Describere, ut Ἀπογράφειν apud Græcos, verbum usitatum de Censu, 378. b.
Desertio pugnæ Imperatori & militibus turpissima, 746. b. & *seq.*
Detractare, pro *detrectare*, 596. b. 721. b.
Deus, quòd sit unus, nec possint esse plures, 1. & *seq.* 151. & *seq.* De eo testimonia Poëtarum, 3. & *seq.* Sucessione & sexu non indiget, 5. Ejus providentia in constituendis bonis & malis, 18. & *seq.* Quòd non sit, nisi unus, 37. De vero ejus cultu & sacrificio, 46. & *seq.* Ejus providentia in creatione mundi & hominis, 61. & *seq.* Eadem in variâ animantium configuratione, 89. Ipsius muneris est, quòd vivimus, 122. Lumen est humanæ mentis, 128. Utrùm figuram aliquam habeat, 130. & *ibid.* a. Non est otiosus & nihil curans, 132. 163. & *seq.* Quo sensu ira ipsi tribuatur, 134. b. 137. b. 166. Nec mente comprehendi potest, nec linguâ enarrari, 153. & *seq.* De ejus unitate sententiæ Philosophorum, *ibid.* Timoris illius necessitas, 154. & *seq.* Quâ providentiâ bona & mala ordinaverit, 157. & *seq.* In eum non cadit neque timor, neque libido, neque invidia aut cupiditas, 161. & *seq.* Etiam cùm malis obest, nocens non est, 164. & *seq.* Ejus misericordia & patientia, 171. Ira ejus quomodò immortalis, 173. & *ibid*, a. *Deus summus*, locutio frequens Lactantio, 182. b. 742. a, b. 746. a. Domini nomine jure appellatus, 510. a.
Δευσάρης, nomen Bacchi apud Arabes, 447. a, b.
Diabolus, nomen undè acceperit, 17. Ejus in genus humanum livor & odium, *ibid.* Adversarius vocatus, 181. a. 428. a, b. 536. a. Dux & Imperator eorum qui Ecclesiam Christi persequuntur, 455. b.
Diaconi, vocati Ministri simpliciter, 454. b. 625. a. Item & Ministri Dei, Christi, &c. 625. a.
Diadema, utrùm Cæsaribus commune cum Imperatoribus, 461. a, b. Illud Imperatorum Romanorum primus quis sumpserit, *ibid.* b. & *seq.* Quale esset, 462. a.
Diagoras, ἄθεος quarè cognominatus, 143. Quo tempore vixerit, *ibid.* a. Melius undè dictus, *ibid.*
Diana. Sacra humana ipsi in Tauride oblata, 12. Nemorensis dicta & montivaga, 446. b. Tauricæ simulacrum ab Oreste sublatum ubi jaceret, 450. a.
Dicatio, pro Dignatione, 245. a. 340. a.
Dice, seu Justitia, Paganorum Dea, 359. b. Eadem quæ Astræa, Themis, &c. *ibid.*
Dies, apud Romanos qualis fuerit, & undè illum inciperent, 350. b. & *seq.* Quomodò numeretur ab Astronomis, 395. b. Dies mensium Asiani quâ ratione putarent, 401. a. De diebus nefastis & felicibus, 453. a. Quos præsertim dies suppliciis Romani

Præsides destinarent, 631. a.
Difficiliter, rara vox, sed Ciceroniana, 596. a.
Digiti. De illorum specie, usu, numero in manu, & ordine, 99. De eorumdem usu & formâ in pedibus, 110.
Dignè, *Dignissimè*, pro sicut erat meritus, 581. b.
Dii, fuerunt mortales, 5. *& seq.* Honores divinos quomodò adepti sint, *ibid. & seq.* 152. Eorum turpitudines, 7. De Diis Romanorum propriis, 10. & *seq.* De Diis Barbarorum, 12. *& seq.* Deorum cultus quandò incœperit, 14. Multi esse non possunt, 151. *& seq.* Montium Dii quinam, 370. a. 446. b. Omnes Dii, pro omnia Deorum templa, 637. a, b. 715. b.
Dioclea, Diocletiani mater, 462. b. *& seqq.* Item patria ipsius, ubi sita, *ibid.* Utrùm natus in eâ 463. b. *& seq.*
Diocletianus, scelerum inventor, & malorum machinator, 191. Quos, & quâ de causâ imperii fecerit participes, *ibid.* a, b. 285. a, b. 437. b. Orbem Romanum quâ ratione subverterit, *ibid. & seq.* 585. b. *& seq.* Ejus avaritia, 192. *& seq.* 285. a. 585. b. Diocles vocatus ante & post depositum imperium, 195. 210. 290. Ipsius timiditas, *ibid.* 585. b. 594. b. *& seq.* 598. a, b. Scrutator rerum futurarum, 195. 290. b. 600. a Ejus in Christianos persecutio undè orta, *ibid.* Illius in velandâ severitate suâ calliditas, 198. a, b. 292. b. 370. b. 598. a, b. 611. b. Incidit in dementiam, 205. An imperium spontè deposuerit, *ibid.* a, b. Imperatorum primus voluit adorari, 207. b, 457. b. Quo die & anno purpuram deposuerit, 209. *& ibid.* a. 302. b. *& seq.* 305. b. *& seq.* 460. a. 494. a. 649. a. 650. b. Veteranus rex eleganter dictus, *ibid.* 307. b. Vivus vidit imagines suas aboleri, 237. 333. b. Quo genere mortis sit extinctus, *ibid. &* b. 333. b. *& seq.* 494. b. *& seq.* 731. a. Quandò obierit, *ibid.* 334. a, b. 494. a. 731. a. Undè oriundus, 286. b. 290. a. 462. b. *& seq.* Quot annos imperaverit, 287. a. 494. a. Quo anno triumphum egerit de Narseo, 290. a. 293. a. 299. a, b. Nullam aliam uxorem habuit, quàm Priscam, 294. b. 296. a, b. Hanc quandò duxerit, 296. a. Quàm feliciter regnaverit, 299. a. Quo anno Vicennalia ipsius celebrata, 300. a. Ad imperium quo die & anno sit promotus, *ibid.* a, b. 585. a. 634. b. *& seq.* Nonus ejus Consulatus in quem annum incidat, 301. a. 635. a. De decimo quid sentiendum, 302. b. Memorabile dictum ipsius imperium resumere respuentis, 322. b. Consensus ejus utrùm expetitus ad creandum Licinium Imperatorem, 323. b. In vitâ communi quot annos egerit, *ibid.* 494. a, b. 517. b. 731. b. Vultu Maximiano simillimus, 365. a. Multa præclara opera extruxit, 438. a. Quâ superbiâ Galerium ad carpentum suum currere passus sit, 442. a. Utrùm primus Imperatorum gemmas adhibuerit in calceis, *ibid.* b. Post depositum imperium quò concesserit, 462. b. *& seq.* Utrùm post mortem relatus inter Divos, 463. a. Utrùm cum Persis bellum gesserit, 517. a, b. Favit aliquandò Christianis, 585. a. Quo ætatis anno sit mortuus, 590. a. Utrùm post depositum imperium servata illi potestas Imperatores alios creandi, 689. a.
Dionysius Tyrannus, Diis violatis inultus remansit, 15.
Diripere & *Deripere*, in quo differant, 190. b. 222. b. 474. b. 582. a.
Disciplina solennis novi Testamenti, quid sit, 552. b.
Discrescere, pro *decrescere*, 384. a. Item pro intumescendo dilatari, 704. b.
Discreverat, à *discresco*, pro *distendo*. *Discrescere*, Gallicè *étendre davantage*, 228.
Disjectus animi, idem quod animo dissolutus, 594. a.
Dispositio, *Disponere*, quo sensu receptæ voces tempore Lactantii, 206. a. 303. b. *& seq.* 706. a.
Disputare, idem ac conferrre cum aliquo, 222. a. 474. b.
Dissipabilis, rara vox, at Ciceroniana, 148. a.
Distrahere, pro *separare*, 728. b.
Divi lapides, quinam dicti, 448. a, b. *& seq.*
Divinatio superstitiosa, à timore proficiscitur, 368. a, b.
Divinitas, vox pro Deo usurpata, 245. a. 390. b. 749. b. *& seq.*
Dius mensis; in Asianorum Proconsularium anno solari quotus esset, 401. b. *& seq.* Undè inciperet, *ibid.*
Dolus malus, bonæ fidei opponitur, 691. a. Ejus definitio, *ibid.* b.
Domestici, quandòque dicti corporis Imperatorii custodes, qui domi excubabant, 372. a.
Dominari, cum gignendi casu, 160. a. Idem passivè positum, 205. b. 299. a.
Domini nomen ab Ethnicis Diis Deabusque inditum, 510. b. *& seq.*

Domitianus, non minor Tyrannus Nerone, 186. De longâ & felici ejus dominatione, 187. 573. b. *& seq.* Memoria ejus erasa, & acta rescissa, *ibid.* a, b. 283. b. 362. b. 574. b. *& seq.* Multa mirabilia opera fabricaverat, *ibid.* 283. b. 363. a. Duodecim Cæsarum postremus, *ibid.* a. Calvus Nero, & portio Neronis in crudelitate dictus, *ibid.* 282. a. 362. b. Quandò sævire cœperit in Christianos, & fuerit interfectus, *ibid.* 398. a, b. *& seq.* 574. a, b. Illos utrùm ab exilio revocaverit, 283. b. 431. b. Tito fratri quo anno successerit, 398. a. 573. b. Cæsaris appellatio utrùm illli potestatis aliquid attulerit, 425. b. Occisus à suis domi, in palatio, 431. b. 574. b. Ecclesiam non diù persecutus est, *ibid.* 432. a. Cur non numeratus à Prudentio inter Persecutores, 432. a. Utrùm sub illo habuerint Christiani Ecclesias, quales nunc cernimus, 521. a, b. *& seq.* A Nerone ad eum quot anni effluxerint, 572. b. Quo ætatis ejus anno Nero occubuerit, 573. a. Catalogus operum quæ fabricaverat, 575. b.

Domitiorum monumentum, ubi situm, 186. a. 282. b. In eo Neronis reliquiæ conditæ, *ibid.*

Donatistæ, iidem ac Montefes, seu Montenses, 292. a.

Donatus, cui libri de Irâ Dei & de Mortibus Persecutorum sunt inscripti, 128 a. 180. a. Noviès tormenta pro Christo pertulit, 180. a. 203. Sex annis detentus in carcere, *ibid.* Emissus extremis Galerii temporibus, *ibid.* 230. 280. b. 299. a. Ejus in fide constantia, 203. *& seqq.* Unus fuit è sanctioribus Ecclesiæ Confessoribus, 531. a.

Dorotheus, laudatus ab Eusebio, fuit ex numero Præpositorum sub Diocletiano, 291. b. 406. b.

Duci & Deduci, absolutè, pro duci ad supplicium, 491. b. 728. a.

Duumviri, præpositi ad libros Sibyllinos inspiciendos, 502. a.

Duplicitas, 91. 96.

E.

ECCLESIA Christiana, post mortem Domitiani restituta clariùs enituit, 187. *& ibid.* b. Ecclesiæ nomine ædem rebus sacris destinatam Christiani significabant, 199. a. Ecclesia, verum Dei templum, 282. b. 361. b. Ecclesiæ Christianorum primis seculis carebant simulachris, 293. b. Calamitosus Ecclesiæ Christianæ status quarto seculo, 328. b. Ecclesiis bona immobilia quandò prohibita, quandò non, 505. b. *& seq.* Utrùm sub Domitiano & Trajano ædificatæ quales nunc habemus, 520. b. *& seqq.* Ecclesia Christiana quandò constituta demùm censenda sit, 542. b. 563. b. *& seq.* Ecclesiæ utrùm in excelsis locis positæ, 615. b.

Edictum Diocletiani & Maximiani adversùs Christianos, quo die & anno promulgatum, 199. 293. b. 456. b. 617. a, b. Galerii pro Christianis quandò emissum, & propositum Nicomediæ, 230. *& ibid.* a, b. 705. a. 709. b. *& seq.* Constantini & Licinii in eorum gratiam quandò, & ubi emissum, aut promulgatum, 244. *& ibid.* a. 748. a. Quodnam discrimen inter edicta & litteras Imperatorum ad Præsides, *ibid.* b. 606. a. 709. a. 748. a, b. Edicta generalia quorum nominibus inscriberentur, 348. b. Non proponebantur in Provinciis, nisi Præsidum programmate munita, 506. a. 709. a. 748. b. 753. b. *& seq.*

Effectio, rara vox, at Ciceroniana, 148. a.

Elagabalus, Deus sub montis specie cultus, 369. a. Undè dictus, *ibid.* Quale illius simulacrum, *ibid.*

Elephas, Leuca bos undè dictus, 79. a. Dei providentia in ejus proboscide, 85. Elephanti ad currum juncti à Veteribus, 203. a, b. 299. b.

Eleutheria, utrùm uxor Diocletiani, 296. b. 486. b.

Elias & Enochus, an reversuri, & futuri in fine mundi Christi præcursores, 362. b. 569. a. Translati vivi in cœlum quarè crediti, 569. a, b.

Epicurus. Ejus de summo bono sententia, 22. Error illius circa membrorum officia, 85. *& seq.* Arguitur ejus opinio de visione, 93. Deos reliquit verbis, reipsâ sustulit, 133. Evertit omnem religionem, 140 *& seq.* Mundos dixit in infinito innumerabiles, 145. b. Ejus natalis à quibusdam olim quomodò celebraretur, 336. b.

Epinicion, & Epinicia, cantica olim victoribus dicata, 571. a. Qualia fuerint, *ibid.*

Epistola, *Vide* Litteræ.

Equo delabi, desilire, defluere, quo sensu dictum de iis, qui de eqno descendebant, 433. b. Desilire equo & defluere, in quo differant, *ibid.* Equi albi juncti curribus triumphantium,

triumphantium, 455. b. Iis primus quis usus fuerit, *ibid.* Jovi & Soli consecrati, 456. a. Equi singuli nomina sua in Circo habebant, 465. b.

Erant certantes, pro *certabant*, 101. a. 621. b.

Eratineus, nomen Præsidis, 333. a. Forsàn Eratinus, à Græco ἐραστεινός, 387. a.

Esses, *Esset*, pro *ederes*, *ederet*, 370. b.

Etsi non rectè, formula non leviter improbantis, 371. b.

Eudocia Imperatrix, secundas nuptias post mariti mortem contraxit contra fidem datam, 725. b.

Euhemerus, quis fuerit, 9. De Jovis fratrumque ejus stirpe & progenie quid memoret, *ibid.* & *seq.*

Evictio Tyranni, in veteri Kalendario, de quo potissimùm Imperatore intelligenda, 335. b. 735. a.

Europa, quo sensu à Jove in taurum mutato rapta, 8.

Eutropia Syra, uxor Maximiani, 304. b. Quos ex eo liberos habuerit, *ibid.*

Exactores, qui tributa vel operas exigunt, 366. b.

Exangues, morborum vulgare epithethon, 264. a.

Excarnificare, 200.

Execrabilis, vox Lactantio frequens, 185. a.

Exhibere, pro alere, 192. 197.

Exhibere, pro alimenta suppeditare, alere, 192. 197. 285. b. & *seq.* 587. b. 608. a.

Exitus, pro *morte*, 182. a. 249. a. 549. b.

Expingere, pro *exornare*, 720. b. & *seq.*

Expungere nomen, pro debitum solvere, 386. a. 486. a. Expungere nummis, vestibus, pro privare, 486. a. Expungere pauperes, expunctus manipulus, rationes expunctæ, quid sint, *ibid.* Expungere, pro militiâ solvere, 720. b.

Extorquere, pro torquendo elicere, 685. a.

Extremus, pro infimo, 582. a.

Exuere socerum, hominem, patrem, &c. pro abjicere animum soceri, &c. 444. a. Exuere & exui, dictum de iis, qui imperium vel deponebant, vel deponere cogebantur, *ibid.* 459. b.

Exuviæ, pro corio & pelle, 582. b.

F.

FABRICARE, vox Lactantio familiaris, 537. a.

Facere, absolutè positum, 583. a.

Familia, vox usitata ad servos significandos, 465. a. 622. a. 655. b. Nonnunquàm etiam dicta de patrumfamilias sobole & servis, 665. a.

Familiariter, idem quod *amicè*, 238. a. 732. a.

Famulus, Famula, &c. dictum de viris, virginibus, animalibusve Deorum ministerio aut cultui consecratis, 491. a, b. 514. b.

Fanum, de Templo, seu majori Ecclesiâ, 199. b. Non semper usurpatum à Christianis de Gentilium templo, 616. b. Dictum aliquandò de templo corporis Christi, *ibid.*

Fastigium, metaphoricè de summâ Imperatorum dignitate, 284. a. 518. a. 640. a, b. *Fastigatissimi* Consulares, *fastigatissima* felicitas, 640. b.

Fauces, pro montium angustiis, 340. b.

Faunus. De sacris ab eo in Latio inductis, 12.

Favorabilis, activè, 134.

Fausta, filia Maximiani, utrùm à patre Constantino oblata, an ab hoc postulata, 317. a, b. Quo tempore illi nupserit, *ibid.* b. Quandò obierit, & utrùm mariti jussu, 380. a.

Fausta nomina, putà Felicitas, Fausta, Faustina, &c. plurimùm amata à Veteribus, 380. a.

Faustina Imperatrix, in maritum quo animo conspiraverit, 725. b.

Fel. De ejus naturâ & usu, 111. & *ibid.* b. Ejus vesicula quibus nominibus appellata, *ibid.* Quæ animalia fel habeant, *ibid.* & *seq.*

Felicitas temporum, felicia temporum, in nummis, 440. a.

Ferale & mortuale, synonima, 724. b.

Ferè sexcenti, pro sexcentis & trigenta, 338. a.

Fermè quatuor menses, de mensibus quatuor cum dimidio, 338, a.

Fides. De eâ præcipuè in Religione conservandâ, 58. & *seq.*

Filii Augustorum, appellatio communis Cæsarum, 308. b. 382. a. 412. a. 439. a. 464. b. Ea aliquandò tantùm honorifica, 414. a, b.

Filius Dei. De ejus generatione, 30. *Vide* Christus.

Flaccinus, Bithyniæ Præfectus, non pusillus homicida, 203. Crudelis erga Christianos, 298. a.

Flamonium, pro Flaminio, 318. a.
Flare, idem ac animam spiritu ductam respirare & efflare, 624. b.
Flavia Domitilla, quo anno acta in exilium, ob Christi confessionem, 390. a. Ubi relegata, *ibid.*
Flavianus, Præfectus Ægypti quo tempore fuerit, 298. a.
Flavius Clemens, Consul, conjugis Domitiani cognatus, 368. b. Impietatis accusatur, damnaturque, *ibid.*
Floralia, undè dicta, 11.
Fœminæ, ad generationem quid conferant, 106. *&* *ibid.* a, b. Fœminæ Latinis non solæ quæ viris junctæ sunt, sed & virgines, 234. a. 721. b. Quali vestitu in luctu uterentur, 489. a. 723. b.
Fœtura, Latinis animantium proventus, 698. a. Fœturæ, fœtus ipse, *ibid.*
Fœtus. De fœtûs formatione in utero, 106. *& seq. & ibid.* b. Ad perfectam ejus conformationem quid temporis requiratur, 107. *& ibid.* a. Undè in fœtibus vel similitudo, vel naturæ dispares, *ibid. &* 108.
Foratus, substantivè, 91.
Forinsecùs, vox insolita, 227. b.
Formicæ. De earum naturâ & industriâ, 139. *& ibid.* a.
Franci, ejusdem cum Carpis Gothisque originis, 284. a. Eorum limes utrùm circa Danubium, 324. b. 475. b. Victi à Constantino, 475. b. Tempore Galerii Galliam totam nondùm pervaserant, 691. b. Eorum nomen antiquius temporibus utriusque Valentiniani, *ibid.*
Fratres mutuò se Reges solent vocare, 286. b. 439. a. Frater imperii, de Collegâ Imperatore, *ibid.* 308. b. 411. a. 438. b. Fratres, de iis qui eodem aut pari magistratu in Republicâ fungebantur, *ibid.* Item de rebus animatis vel inanimatis ejusdem originis, vel similibus, 439. a, b. Fratres Arvales, Fabriles, &c. *ibid.*
Frondes, honor, & pulchritudo arboris, 263. b.
Frons, undè dicta, 91.

G.

GALATARCHÆ. Quodnam eorum munus, 482. a.
Galeæ, de quâ materiâ fierent, 744. b. Quænam propriè sic dictæ., *ibid.* Γαλέη, galeæ ex felinis pellibus, *ibid.*
Galerius Maximianus, pejor malis omnibus qui fuerunt, 194. Ejus feritas ac barbaries, *ibid.* 212, *& seq.* Undè oriundus, *ibid.* 310. b. Bestia appellatus à Lactantio, *ibid.* 217. 226. Statu & aspectu terribilis, *ibid & seq.* Armentarius quarè dictus, *ibid.* a. 411. a. 459. b. 593. a. Diocletiano undè formidandus, 195. Narseum fugat deleto ejus exercitu, *ibid.* 596. a. Detrectat Cæsaris nomen, *ibid.* Ex Marte se procreatum dici & videri vult, *ibid.* 443. a. Diocletianum invitat ad Christianos persequendos, 197. Urget illum cogitque ad deponendum imperium, 205. *& seq.* Ejus cum illo eâ de re colloquium, *ibid.* Augusti titulum respuit imperante Diocletiano, 206. Minor Augustus quo sensu, & Cæsarum extremus, *ibid.* b. Ubi purpuram induerit, 209. 305. b. 648. a. Quo die creatus Augustus, 210. Constantium contemnit, 211. Ejus de ordinando & deponendo imperio consilia, *ibid.* 309. b. 653. b. Nullos suscepit liberos ex uxore Valeriâ, *ibid.* b. 309. a. De plebe urbanâ capitationi ab ipso subjectâ, 214. *& seq.* Parentes ejus censui subjecti, 215. Severum Augustum nuncupat, 218. Prætorianorum numerum minuit, *ibid.* 679. a, b. Severum mittit contra Maxentium, 219. Romam pergit, ibique à militibus deseritur, 220. Romanum imperium Daciscum voluit cognominari, 221. Tyrannus appellatus à Lactantio, 225. Non pervenit ad annum vigesimum sui imperii, 226. a, b. 308. b. *& seq.* 326. b. 329. a, b. Insanabili plagâ à Deo percutitur, *ibid. & seq.* Deum coactus confitetur, 229. 328. a. Edictum ejus pro Christianis, *ibid & seq.* Mortem quandò, & quomodò obierit, 230. *& seq.* 329. a, b. Erat per adoptionem pater Maximini Dazæ, 235. a. Quomodò frater foret Constantii, 286. b. Pulsus primò à Persis, 290. a. 441. b. *& seq.* 596. a. Narseum quo anno vicerit, *ibid.* 596. a. Utrùm ebriosus, 304. b. Præceps ac vesanus, 305. a. Benè nunquàm ei convenit cum Maxentio, 308. a. Cæsar quo anno creatus, 426. a, b. 437. b. Ad carpentum Diocletiani quâ occasione cucurrerit, 441. b. *& seq.* Statua illius tempore Juliani Antiochiæ adhuc visa, 479. b. Ubi obierit, *ibid. & seq.* Jovius quandòque appellatus, 500. b.

Galla Placidia, Theodosii Magni filia, bis nupta, 725. b.
Galliæ, immunes persecutionis sub Constantio Chloro, 202. 297. b. *& seq.* 455. b. 629. a, b.
Gallica Lingua, plurimas habet locutiones à Latinis acceptas, 553. b. 573. b.
Gallienus senior, quo anno à patre Valeriano adscitus in partem imperii, 190. b. 581. a. Compertâ ejus captivitate suprà modum lætatus est, 284. b. Daciam novam amisit, 289. b. Quot annos regnaverit, 436. b. Religiosissimus Deique amantissimus dictus, 437. b.
Ganymedes, quo sensu raptus à Jove in aquilam converso, 8.
Gemmæ, ante Diocletianum adhibitæ ab Imperatoribus in calceis, 442. b.
Genæ. De iis, & earum usu, 95.
Genitivi plurales contracti, ut Deûm pro Deorum, Januariûm pro Januariorum, &c. 661. a.
Genua. De mirâ eorum conformatione, 109.
Georgius (S.) Acta ejus martyrii falsa, 294. b. 296. b.
Germanitas, pro fraternâ societate, 110. b.
Gingivæ, undè dictæ, 98.
Gladii pœna honoratior habita, quàm securis, 467. a. 468. a. Quandò usurpari cœpta apud Romanos, 468. a.
Gleba Senatoria, aurum glebale, quid sint, 663. b. *& seq.* Agri glebati, glebatici, &c. 664.
Glebatim, quid significet, 214. a.
Gorgonius Christianus, apud Diocletianum quod munus obierit, 519. a, b.
Gothi, quæ loca incolerent, 284. a. 333. a. Sub Diocletiano vicinæ Provinciæ Romanæ partem invaserunt, 333. a.
Græcæ voces Latinis litteris sæpiùs exaratæ apud Patres, 617. a.
Gula, *Vide* Æsophagus.
Gurgulio, *Vide* Arteria aspera.
Gynæcea, loca destinata operibus muliebribus, 212. a. 319. a. 656. b. *& seq.* In ea interdùm pœnæ loco viri noxii mulieresque conjiciebantur, *ibid.* 309. b. 652. a.
Gynæciarii, dicti opifices, qui in Gynæceis laborabant, 657. a.

H.

HABERE æmulationem, prudentiam, justitiam, &c. 388. a. *Non habere*, pro nihil habere, 696. b.
Habitudo, 110.
Hadrianus Imperator, postremum Consulatum quo anno iniverit, 404. b. Imperium quo anno sit adeptus, *ibid.* Ejus voluntate mutati termini imperii, 514. a. 586. b. Hunc Christianis favisse probabile, 520. b. 576. a.
Hæreses, dictum à Jurisconsultis de conditionibus, seu functionibus, 340. a. 391. a. Hæresis navalis, pro conditione navali, *ibid.*
Hæsitare, idem ac *dubitare*, 649. b.
Hamata primordia, pro *atomi*, 144.
Harjuga, sive Haruga, quid esset, 604. a.
Haruspices, quinam dicerentur, 604. a. Ab Auguribus prorsùs differebant, *ibid.*
Hastæ, olim pro Diis cultæ, 451. a. Hasta pro Marte culta à Romanis, 452. b.
Helena, mater Constantini, undè oriunda, 421. b. *& seq.* Hanc repudiare Constantius coactus est, ut Maximiani privignam duceret, 487. a.
Heraclea Thraciæ, olim Perinthus dicta, 339. a. 740. b.
Hercules, quo tempore vixerit, 6. De ejus vitâ facinorosâ & morte, *ibid.* Ipsiús sacra Rhodi, 13. Undè præcipua illius commendatio, 99. a.
Herculius, cognomen Maximiani, quâ superbiâ assumptum, 250. 588. b. *& seqq.* Ad successores ejus translatum, *ibid.* 418. b. 510. a.
Hermes, unitatem Dei agnovit, 153. Trismegistus undè dictus, *ibid.* Quo tempore vixerit, *ibid. &* a.
Herodes Agrippa, quàm fœdè perierit, 382. b. Quo anno obierit, 397. b. Jacobum Apostolum, Joannis fratrem, interfecit, 563. b.
Herodes Antipas, Joannem Baptistam interfecit, 563. b.
Herodes Magnus. De funestâ ejus morte, 382. a, b.
Hîc, pro *alibì*, 192.
Hierocles, Præses Bithyniæ, auctor & consiliarius persecutionis Diocletianeæ, 203. 298. b. Multam carnificinam de Christianis exercuit, 298. b. Eo nomine quot

fuerint, 373. a. Scripsit adversùs Christianos, 631. a.

Hieronymus (S.) Ejus libri Lactantii de Irâ Dei honorificum testimonium, 127. b.

Hisdem, vox ignota Ciceroni, 666. b. & *seq.*

Homo, ἄνθρωπος cur appellatus, 15. De ejus creatione, peccato & pœnâ, 16. Natus ad justitiam, 23. & *seq.* De Dei providentiâ in ejus creatione, 61. & *seq.* 75. & *seq.* Ejus & pecudum conditio, quænam anteponenda, 76. & *seq.* Cur erectus creatus & bipes, 90. Solus habet aliquam notionem Dei, 138. Ex atomorum concursu fortuito non est effectus, 147. & *seq.* Undè nomen acceperit, 149. & *ibid.* b. Mundum ejus causâ esse factum, 155. & *seqq.* Fecit illum Deus propter se, 159. & *seq.* Undè ad eum peccata pervenerint, 160. & *seq.* 168. & *seq.* Hunc sola beatum facit innocentia, 178. Dei simulacrum, 297. b. *Homo*, positum loco pronominis, *is*, *ille*, 726. b.

Honor, domina vocatus, quamvis generis masculini, 511. a. Instar Deæ interdùm effictus, *ibid.*

Honorati viri, Romanis legibus à torturâ immunes, 465. a.

Honorificare, 178.

Hormisdas, Persarum rex, Sapori patri successit, 440. b. Non unus fuit eo nomine, sed plures, sæpè confusi, *ibid.* & *seq.* Hormisdas qui confugit ad Constantinum, quis fuerit, 441. a.

Horrea, ab apothecis differebant, 719. a. Cum iis tamen quandòque confusa, *ibid.*

Humanum genus, de Romano imperio, 429. a. 537. a. 696. a.

Hyperberetæus mensis, in Asianorum Proconsularium anno solari quotus esset, 402. a. Undè inciperet, *ibid.*

I.

JACOB, in Bethel lapidem non adoravit, nec illi sacrificavit, 447. a.

Jacobus Apostolus, Joannis frater, sub quo Principe interfectus, 563. b.

Jactare, pro *jacere*, 213. b.

Januarius, Fibulariensis Episcopus, Concilio Illiberitano interfuit, 454. b. & *seq.*

Idolothyta, quotidianus aliquandò cibus Maximini, 232. 331. b. Quandò primùm Christianis imperata, 332. a. Ab iis semper abhorruerunt, *ibid.* 485. b. Iis Nicolaïtæ & Valentiniani participabant, 485. b. Utrùm abstinere ab iis quarto seculo fideles tenerentur, 609. a, b.

Jecur. De ejus naturâ & usu, 111. & *ibid.* a.

Illæsibilis, rara xox, 165. b.

Illyricum, utrùm situm ad ripam Danubii, an ad mare Adriaticum, 504. a. 457. a. Quàm longè latèque patuerit 480. a, b. Divisum in Orientale & Occidentale, *ibid.*

Imagines Deorum, quàm vanæ, 14. & *seq.* Earum fictor quis primus extiterit, 15. Imago Dei, seu simulacrum, frustrà queritur à Paganis in Ecclesiâ Nicomediensi, 199. 293. b. Imaginum usus ignotus Christianis veteribus in Ecclesiis, 293. b. Imperatorum imagines missæ in Provincias in signum adeptæ dignitatis, 378. b. Cum veneratione exceptæ à populis & Magistratibus, 387. b. Aliquandò post mortem eorum dejectæ, & ignominiosè habitæ, *ibid.* Imagines distinctæ à statuis, 492. b. & *seq.* 674. a. Imperatorum imagines solenniter collocatæ & consecratæ, 403. a.

Imminere, dictum de die sequenti, 736. b.

Imminuere, pro *corrumpere*, 234.

Immolare, diversum à *litare*, 604. a, b. Propriè quid sit, *ibid.* b.

Immolatitii cibi, *Vide* Idolothyta.

Immortalitas est summum bonum, 24. & *seq.* Cadit in hominem, *ibid.* Probatur animæ immortalitas, 64. & *seq.*

Imperatores. Nullum discrimen fuit inter purpuram eorum & Cæsarum, 210. b. 461. a. 682. a, b. Vox *Imperator* in titulis eorum secundo loco posita quid significet, 329. b. Utrùm ab illorum natali anni numerarentur, 342. a, b. Patres Cæsarum dicti, 349. a. Consulatum solebant sumere, simul ac inibant imperium, 456. b. Quo insigni à Cæsaribus distinguerentur, 461. a, b. & *seq.* Utrùm diadema utrisque commune, *ibid.* Secundas nuptias adire utrùm per leges ipsis licuerit, 490. b. & *seq.* Domini appellati, 511. b. Ipsis regium nomen quandò inditum à Latinis, 581. a. 688. a. Imperatoris ac Principis appellationes promiscuæ, 582. b. & *seq.* 586. a. Eorum ditio regnum dicta, 583. b. & *seq.* Imperatorum nomen utrùm aliquandò Cæsaribus datum, 596. b. & *seq.*

Imperium, dictum tam de imperio Cæsareo, quàm de Augusteo, 671. b.

Impiè, pro crudeliter, inhumaniter, 725. a.
Impius, pro crudeli, inhumano, 223. 692. b.
Impunè cedere, 170.
In, cum sexto casu, pro quarto, 230. b. 385. a. 386. b. 689. b. *& seq. In præsenti*, pro in præsenti tempore, 634. a.
Inæstimabilis, pro innumerabili, 67. a. 145. 228. b. 477. b.
Inaurire, pro *auditum reddere*, 33.
Incendium Romæ quo anno contigerit, 398. a. Utrùm causa fuerit persecutionis in Christianos, 557. b. *& seq.*
Indes, Martyr in Diocletianeâ persecutione, 297. a.
Indicia, pro indicibus, 591. a.
Indictiones, idem ac tributa, 285. b. 438. a. Factæ initiò extra ordinem, quibus de causis, 365. a. 438. a. Diversæ à Canone & oblatione, *ibid.* 695. a.
Indissociabilis, 97.
Induere, *Indui*, dictum de iis, qui Cæsares vel Augusti creabantur, 305. a. 374. b. 444. a. 459. b.
Indulgentia, idem ac pax, cessatio à persecutione, 330. b. Sumpta item pro clementiâ & benignitate Imperatorum, 478. b. Ammiano Marcellino antiquior, 479. a.
Indulgitas, 514. a.
Ineluibilis, vox insolens, 179. a.
Ineptire, 87.
Infortunitas, pro *infelicitas*, 19.
Ingratus alicui, 77,
Ingressus Divi, in veteri Kalendario, de quo Imperatore intelligendus, 335. b. 735. a.
Inquies, idem ac *inquietus*, 729. b.
Inrogare, pro *irrogare*, & utrumque pro *inferre*, 540. b.
Insecabilis, 142.
Institutiones. Libri Divinarum Institutionum utrùm scripti ante librum de Irâ Dei, 130. a. 151. a. Quo tempore compositi & emissi, 278. a.
Instruere certamen, 379. b.
Insultare alicui, quid significet, 538. b.
Insustentabilis, vox Lactantiana, 247. b.
Interficere, *interfici*, dictum aliquandò specialiter de hominibus cruce vel submersione necatis, 564. b. *& seq.*
Interpretare, vox satis Latina, 102. b.
Intestabilis, idem ac detestabilis, execrabilis, 335. a. 733. a.
Intestina. De multiplicibus eorum spiris, & structurâ mirabili, 10.
Io, quo sensu in bovem conversa, 8. *& seq.*
Joannes Apostolus, quâ occasione ex insulâ Patmo revocatus, & Ephesum reversus, 187. b. 283. b. Quo anno Christi Imperii Diocletianei in dolium ferventis olei plenum immissus, 399. b.
Joannes Baptista, sub quo Principe perierit, 563. b.
Joannes (Beatus) edictum Diocletiani & Galerii de persequendis Christianis non conscidit, 294. a, b.
Jovius, Diocletiani cognomen, quâ superbiâ assumptum, 250. 460. b. 588. b. *& seq.* Ad successores ejus translatum, *ibid.* 417. b. *& seq.* 510. a.
Ira, quo sensu Deo tribuatur, 134. b. 137. b. 162. *& seq.* Illius variæ Philosophorum definitiones, 165. *& ibid.* a. Quænam in homine & in Deo debeat esse vel non esse, 166. Ejus vitiosa est in peccatis cohibitio, 167. In Deo quomodò sit immortalis, 173. *& ibid.* a. Sine eâ imperium cœleste non potest consistere, 177.
Isis. De ejus sacris, 13.
Ister, idem ac Danubius, 302. a.
Ita planè, locutio Lactantio familiaris, 207. b. 304. b. *Ita*, pro *deindè*, 627. b. *& seq.* 735. b. 747. b.
Judæi, quarè & quomodò à Deo reprobati, 31. De eorum exhæredatione, 36. *& seq.* Tempore persecutionis quomodò se gererent, 513. b. Cum Christianis confundi soliti, 430. a. 517. a. Synagogas suas olim de industriâ in locis excelsis construebant, 615. a.
Judices militares, rudes litterarum, 214. 468. b. 662. a. Quandò quasi instituti, & posteà prohibiti, 468. b. *& seq.*
Julia, uxor L. Septimi Severi, utrùm Caracallæ mater, & num illi nupserit, 725. b.
Jnlianus Apostata, quomodò titulum Augusti usurpaverit, invito Constantio, 290. b. Multa imitatus est de Diocletiano & coævis Principibus, 386. a. Quàm benè se Apparitorem fidum nominaverit, 426. a. 442. a.
Juno Argiva, sub formâ columnæ culta, 450. b.
Jupiter. De eo, & ejus vitâ libidinosâ, 8. Ejus historia ex Euhemero, 9. Jovi Pistori ara posita apud Romanos, 11. Sacra humana Jovi Cyprio & Latiari obla-

ta, 12. Jovis sacra in Cretâ, 13. Jupiter Καταβάτης, seu Descensor, 431. a. Ipsi loca fulmine tacta consecrata, *ibid.* Α'κραῖος undè dictus, 452. b. Huic albæ hostiæ immolatæ, 456. a. Nicephorius quarè dictus, 495. b.

Juramentum, quandò & quomodò sit licitum, 55. a.

Jurisconsulti, in quo differant à Causidicis, 468. b.

Jussio, quid significet, 203. b. 632. a.

Justitia. Ad eam homo natus est, 23. *& seq.* Ejus officia, 24. 48. *& seq.* De eâ Plato & Aristoteles quid senserint, 42. *& seq.* A Carneade eversa, 43. *& seq.* Quomodò stultitia sit, 44. *& seq.* Hanc solam Deus expetit, 47. Radix ejus & fundamentum, 49. *& seq.* Sola facit beatos, 178. Idem ac veri Dei cultus, 184. b. 185. a. 188. a. 282. a. Sumpta item pro justo populo, seu Ecclesiâ, 561. a, b. *& seqq.* 578. a.

Jutus, verbum non insolens, 97. a.

K.

KALENDÆ. His Romani nunquàm annectebant dies, qui Kalendas sequuntur, 351. b. Dies Kalendarum V. Imperatorum adoptionibus sacer, 409. b. Kalendæ Aprilis, Maii, &c. locutiones tam Latinæ, quàm Kalendæ Apriles, Maiæ, &c. 545. a, b.

Καλωκρέτης, non is qui victimas dividebat, 485. b. Quæstor fuit pecuniæ publicæ, *ibid.*

Κέλευσις, pro jussione, 580. a. 632. a.

Κέλευσμα & Κελεύσματα, non fuisse generis unius, 571. b. Quænam militaria, vindemiatoria & nautica, *ibid.* Nautica quomodò canerentur, *ibid.*

Κλιμακίδαι, mulieres quædam dictæ, 437. a.

Κρείοσων, seu Κρείττων, ad verbum *melior*, pro contemptore, 414. b. *& seq.*

Κυνέαι, Galeæ ex caninis pellibus, 744. b.

Κωμίον. Vox illa quid significet, 462. b. Dicta de villâ, vel domo in agro extructâ, 472. b. *& seq.*

L.

LABIA. De iis eorumque formâ & usu, 98.

Lacerti, quid sint in homine, 99. a. Dicti de robore, *ibid.*

Lactantius, verba composita usurpat sæpè pro simplicibus, & simplicia pro compositis, 84. b. *& seq.* Ejus error in assignando numero articulorum in pollice, 106. a. De bonorum & malorum ordinatione quid senserit, 157. b. 158. a. Ejus scopus in scribendo Libro de Mortibus Persecutorum, 182. Hallucinatur in assignando anno mortis Christi, 183. b. Amat argutias, 214. b. 377. a. Symposium utrùm scripserit, 251. a, b. Item carmen de Phœnice & de Paschâ, 263. a, b. 270. a. Liber ejus de Mortibus Persecutorum quo tempore compositus & absolutus, 277. b. *& seq.* Libros Divinarum Institutionum quandò scripserit & emiserit, 278. a. De ejus patriâ, *ibid.* b. Ubi & quandò Crispi, Constantini filii, educandi munus cœperit, *ibid. & seq.* Quo anno venerit in Gallias, 279. a. Ubi, & quandò mortuus, *ibid.* L. Cælius aliquandò appellatus, 358. a. Amat formulas veteres, elegantiasque sermonis, 362. a. Consuetas verborum formulas frequentat, 379. a. Duplex titulus apud Veteres ipsius libelli de Mortibus Persecutorum, 532. a.

Lancea, adhibita in emendationibus loco fustis, ut minùs ignominiosa, 376. b. 467. a. Nomen undè ejus desumptum, 467. a. Figi solita ante Præfecti Castrorum Prætorium, *ibid.*

Lancearii, *al.* Lanciarii, milites lanceâ armati, 467. a.

Lapides, à Gentilibus honore divino culti, 447. a, b. *& seq.* Lapis Al-Hajar Al-Aswad cultus à Mahumetanis, *ibid.* b. Lapides Bœtuli apud Phœnices, 448. a. Lapides Divi, quinam dicti, *ibid. & seq.* Ipsis templum extructum in Oriente, *ibid.* b. Cultus lapidum diù duravit, ipsamque plebem Christianam infecit, 450. b. Viguit etiam apud Romanos, 451. a.

Lapsi, quinam dicerentur primis Ecclesiæ seculis, 360. a. Triste illorum nomen in Ecclesiâ, 534. a.

Larentinalia, cujus honori dicata, 10.

Latrones clementes, 233. b. 332. b.

Laureatæ tabellæ, à quibus afferrentur, 217. a. 313. b. Imaginum laureatarum usus multiplex, sed præcipuus in Imperatorum inaugurationibus, 378. b.

Laurentius Martyr, quo anno obierit, 501. b.

Leges, eâ intentione latæ, ut proficiant, non ut noceant, 286. a.

Legiones, Ripariensſes quænam, 302. a.
Legitimè coqui, de Martyribus, qualis cruciatus fuerit, 200. a, 295. a. 454. a. 618. b. Legitima ſacra, injuriæ hoſtibus illatæ legitimè, 295. a. Legitima verba, foſſa legitima, 372. a. Oleum legitimum, 454. a.
Lethum, & *Letum*, variè ſcriptum pro variâ etymologiæ ratione, 694. a.
Leucippus, Atomos, & ex iis mundum generatum admiſit, 144. a, b.
Leviter, pro *ſenſim*, 95.
Libellus, de chartâ breviori, 389. b. 742. b. Acceptus interdùm pro epiſtolâ, *ibid.* Libellus repudii quot conſtaret verſibus, 742. b. *& ſeq.*
Liber, *Vide* Bacchus.
Liberi. De paternâ in eos poteſtate apud Romanos, 48. a, b.
Licinius, amicus vetus & contubernalis Galerii, 211. Illum Cæſarem poſt depoſitionem Diocletiani quarè hic non creaverit, *ibid.* Auguſtus ab eo nominatur, 222. Conſtantiam, Conſtantini ſororem, ubinàm & quandò duxerit, 240. 338. a, b. 739. b. 748. b. *& ſeq.* De viſione ipſi in ſomnis oblatâ in bello contra Maximinum, 241. *& ſeq.* In largiendo tenax, 243. *& ibid.* a, b. 339. b. 505. a. Maximinum vincit fugatque, quo anno, *ibid.* 510. a. Litteras proponi jubet in gratiam Chriſtianorum, 244. Quo anno promotus ad imperium, 319. b. *& ſeq.* 326. b. 689. b. Utrùm eodem tempore Cæſar & Auguſtus factus, 322. a. 474. b. *& ſeq.* 689. b. Quâ vitæ ætate, & quo anno occiſus à Conſtantino, 323. b. Quot annos regnaverit, *ibid.* Viſus aliquandò Chriſtianis favere, poſteà ſe prodidit, 334. b. Quo tempore dederit ſe Conſtantino, eique purpuram remiſerit, 335. b. *& ſeq.* Tyrannus κατ' ἐξοχὴν dictus, 336. a. Provectior ætate Maximino, 413. b. Jovius aliquandò dictus, 417. b. *& ſeq.* Quo anno Chriſtianis bellum indixerit, 510. a.
Lingua. De vario illius uſu, 97. Non ſola confert ad loquendum, *ibid.* Undè dicta, *ibid. &* b. Eâ ſapores ſentiuntur, 98.
Litare, diverſum ab *immolare*, 604. a, b. Quid ſit, *ibid.* b. Non raró ſumptum à Patribus pro ſacrificare ſimpliciter, *ibid.*
Litteræ Imperatorum ad Præſides, utrùm confundi debeant cum edictis, 244. b. 606. a. 709. a. 748. a, b. 753. b. *& ſeq.*
Lucilla Auguſta, Antonini Philoſophi filia, quibus & quomodò bis nupſerit, 415. a. 725. b.
Luctûs tempus olim decem menſium, poſteà duodecim, 488. b. In eo ſub Imperatoribus veſtes albas fœminæ induebant, 489. a.
Lumina Senatûs, civitatis, &c. 289. 439. b. Lumen verum, de colore purpureo, 331. b.
Luna. De eâ ad uſum hominis ordinatâ, 156.
Lunus Deus, à quibus cultus, 514. b.
Luſorium, idem ac theatrum, ſeu amphitheatrum, 212. a. 309 b. *& ſeq.* Luſorius, idem ac deriſorius, 310. a. Luſoriæ naves apud Romanos, *ibid.* Luſorium, deſtinatum etiam ædificium privatæ Imperatorum oblectationi, 376. a. 657. a. Undè fortè dictum, 465. a.
Λυκέαι, galeæ ex lupinis pellibus, 744. b.

M.

M, littera omiſſa ſæpè in libris manuſcriptis, 641. a.
Macchabæorum liber ſecundus lectus olim aſſiduè à Chriſtianis tempore perſecutionis, 359. a.
Macrinus Imperator, quo anno interemptus, 404. b.
Magiſter, dictum de Præſidibus Collegiorum ſacrorum, 445. b. Magiſter Deus, Magiſter Dominus, de Chriſto, 554. b.
Magiſtri. Nomen eorum latè patet, 366. a. Quinam ita dicti, *ibid.* Magiſtri populi, morum, opernm, &c. *ibid.* Eorum dignitas magiſterium, non magiſtratus, *ibid.* Magiſtri militum, officiorum, epiſtolarum, &c. in aulis principum, *ibid.* Magiſtri item cubiculariorum, oſtiariorum, &c. 621. a.
Magna Urbica, credita filia Galerii, uxorque Maxentii, 488. a.
Malum, interjectionis aliquandò vim obtinet, 86. a.
Manalis lapis apud Romanos, 451. a.
Manifeſtarius homicida, manifeſtarius fur, pro manifeſto, 380. b.
Manſiones geminare, quid ſit, 240 a. 389. a. Sumptæ ut plurimùm pro unius diei ſtatione, 389. a. 503. b. Quid eſſent, *ibid.* 670. a, b. In quo differrent à mu-

tationibus, *ibid.* Habuerunt communia multa cum ſtativis, 670. a, b. In quo diſcreparent, *ibid.* b.
Manus. De earum ſtructurâ & uſu, 99. *& ibid.* b. Quales laudatæ à Veteribus, *ibid.* a.
Mare, pro *mari*, 213. b. 376. b.
Mares, quarè fœminis fortiores, 108.
Mars. Ejus cum Venere adulterium, 7.
Marticultores, in Inſcriptione veteri, 369. b.
Martyres, qui fortiter tormentis reſiſtebant, dicti Diabolum vincere, 455. b. Quomodò laniandi beſtiis in amphitheatris exponerentur, 466. b. *& ſeq.* Baſilicæ primò extructæ in locis, ubi ſepulti erant, 522. a.
Martyrium, ſæpè quæſitum à multis, 610. b.
Mater Deûm, *Vide* Cybele.
Matthias Apoſtolus, utrùm cum Paulo fuerit Judæ ab Apoſtolis ſuffectus, 184. a. 397. a.
Maxentius, homo ſuperbus & contumax, 207. b. 304. b. 645. b. Ubi, & quandò Auguſtus proclamatus, 218. *& ſeq.* 315. a. 335. b. *& ſeq.* 413. a. 677. a, b. *& ſeq.* 678. b. 734. b. Patri ſuo Maximiano purpuram mittit, & bis Auguſtum nominat, 219. Quo pretextu, & quo anno contra Conſtantinum arma moverit, 238. *& ibid.* a. 416. b. 732. b. Quo pacto victus & ſubmerſus, 239. *& ſeq.* 502. b. *& ſeq.* 737. a. Quo die & anno perierit, *ibid* a. 335. b. 337. b. 499. b. 734. b. Nulli carus, ne patri quidem & ſocero, 304. b. Utrùm ortus ex Maximiano Herculio, *ibid.* 315. a. 457. b. Benè nunquàm ei convenit cum Galerio, 308. a. Ipſius gener fuit, 315. a. Chriſtianis favere viſus, initiò Chriſtianum ſe ſimulavit, 334. b. 473. a. Tyrannus dictus κατ᾽ ἐξοχὴν, 336. a. Quinquennalia utrùm celebraverit, *ibid.* b. Puer valdè laudatus, 487. b. De moribus ejus fœdiſſimis, 494. a, b.
Maximianus Galerius, *Vide* Galerius.
Maximianus Herculius, Diocletiano ſimillimus, & ab eo diſſimillimus 193. 365. a. Ejus libidines, *ibid. & ſeq.* Homo non adeò clemens, 202. *& ibid.* a. 297. b. Chriſtianos perſequitur, *ibid.* Quo die & anno purpuram depoſuerit, 209. *& ibid.* a. 305. b. *& ſeq.* 460. a. 649. a. Auguſtus iterùm à Maxentio filio renuntiatur, 219. 681. b. Ubinàm moraretur poſt depoſitum imperium, *ibid.* & b. 315. b. 680. b. *& ſeq.* Maxentium filium imperio privare fruſtrà aggreditur, 221. *& ſeq.* Româ pellitur, 222. Quibus inſidiis aggreſſus fuerit Conſtantinum, *ibid. & ſeq.* Denuò purpuram quandò depoſuerit, 223. 324. a. Hanc reſumit tertiò, *ibid.* 324. b. Maſſiliæ capitur, & exuitur, *ibid.* Conſtantinum tentat interficere, *ibid. & ſeq.* Mortem quomodò obierit, 224. 325. b. 475. b. 694. a. Ejus ſtatuæ & imagines poſt obitum dejectæ, 237. 333. b. Herculii nomen quâ ſuperbiâ aſſumpſerit, 250. 367. a. 588. b. *& ſeq.* Quo die & anno evectus ad imperium, 285. b. 286. b. *& ſeq.* 300. b. 437. b. Frater Diocletiani electione, non naturâ, 286. b. 367. a. 411. b. 438. b. 588. b. Undè oriundus, *ibid.* 587. b. In quem annum Octavus ejus Conſulatus inciderit, *ibid.* Quot annos imperaverit, 287. a. Utrùm Cæſar factus antequàm Auguſtus, *ibid. & ſeq.* 438. b. Diocletiano in omnibus ſemper obſecundavit, 288. 412. a. Rerum novarum cupidus, & perfidiæ plenus, *ibid.* Prodigus potiùs quàm avarus, *ibid.* b. 589. a, b. Ejus aſperitatem Diocletianus ſæpè reprehendit, 297. b. Filiam Fauſtam Conſtantino utrùm obtulerit, 317. a, b. Quo anno Diocletianum ad reſumendum imperium invitaverit, 322. a, b. Quæ cauſa fuerit Conſtantino ipſius interficiendi, 325. b. Primus non fuit Imperatorum, cujus ſtatuæ & imagines ſint dejectæ, 333. b. Utrùm bello Perſas vicerit, 517. b. Inter Deos relatus à Maxentio filio, 518. a. Quo ætatis anno obierit, 590. a.
Maximinus, Daia, ſive Daza appellatus, undè, 208. 374. b. Cur, & quandò nomen ejus mutatum à Galerio, *ibid.* 305. a. Undè oriundus, *ibid.* b. 209. b. 305. a. Maximinus & Maximianus promiſcuè dictus, *ibid.* 305. a. 411. a. Quo die & anno Cæſar creatus, 209. *& ibid.* a. 210. 242. *& ibid.* a. 303. a. 339. a. 649. a. 650. b. Nec rempublicam ſciebat, nec militiam, 210. Nec Cæſarem ſe, nec tertio loco nominari vult, 226. Auguſtus renuntiatur, *ibid.* Fœdus facit cum Licinio, Chriſtianoſque perſequitur, 231. *& ſeq.* Illius prodigalitas, 233. Item effrænata libido erga mulieres, *ibid. & ſeq.* 332. b. *& ſeq.* Connubium Valeriæ expetit, & repellitur, 235. Societatem jungit cum Maxentio, 238. Imperatoris maximi titulum

tulum sibi vindicat, 240. *& ibid.* 737. b. Bellum movet contra Licinium, *ibid. & seq.* Vincitur & fugatur, 243. Ubi, & quomodò miserrimè perierit, 247. *& seq.* 341. a, b. 507. a, b. Tyrannus dictus à Lactantio, *ibid.* Quo anno sit extinctus, 248. b. 339. a. 341. b. *& seq.* 756. a, b. Ejus uxor in Orientem præcipitatur, 249. Ipsius temulentia & crapula, 304. b. *& seq.* Purpurâ ubi indutus, 306. a, b. Quandiù imperaverit, 339. a. Edictum pro Christianis quandò emiserit, 342. b. *& seq.* Quo tempore à Galerio adoptatus, 411. a. Utrùm filios plures habuerit, 448. a, b. Ubi sepultus, 507. b. Quo anno victus à Licinio, 510. a. Valeriæ quomodò filius, 726. a.

Mâximus, unus è præcipuis Jovis titulis, 737. b.

Medietas, 98.

Megara, uxor Herculis, ab ipso cum liberis trucidata, 6.

Membra. De situ illorum in homine, 88. *& seq.* De singulorum pulchritudine & usu, 95. *& seq.*

Mendacium, utrùm sit licitum, 56. *& ibid.* a.

Mens, in capite collocata, 91. Ratio illius incomprehensibilis, 114. De ejus sede Philosophorum opiniones, *ibid. & seq.* De ejus excellentiâ, 115. *& seq.* Non potest esse nisi à Deo, 149. Corpus nisi ab unâ regi non potest, 152.

Mensa, & Mensæ, de mensis sacris Christianorum, 624. b. *& seq.*

Mensium septem Asianorum diagramma, 402. a.

Mentiones, quinam dicti à Veteribus, 98. b.

Mentum. De ejus pulchritudine & formâ, 98. Quale fuerit à Veteribus commendatum, *ibid.* b.

Mercurius, divinos honores undè meruerit, 7. Cyllenius cur dictus, 265. a. Ipsi Pharis in Achaiâ aqua sacra, 448. b.

Mereri, pro nancisci, adipisci, sortiri, 359. a.

Meridies, dictum etiam de horis postmeridianis, imò & serotinis, 388. b.

Merum, adhiberi solitum à Veteribus ad supplicandum, 232. b. 719. a. Eodem cibos suos quandòque perfundebant, & quasi sacrabant, *ibid.*

Metiri, passivè positum, 214. a. 505. a. 664. a.

Metus. Religio omnis metu constat, 141. 154. *Vide* Timor.

Milesii, Apollinem coluerunt, 404. a.

Milites, distincti à privatis, 458. b. *& seq.* Ære dirutus miles quis, 720. b. Milites dicti quandòque copiæ pedestres ab equitibus distinctæ, aliquandò equites simul & pedites, 734. a. Miles à *Mile* deductus diverso modo, 741. a.

Millia tria, pro leucâ, 741. a. Item aliter, 747. a.

Minervina, prima uxor Constantini, 487. b.

Ministri, sine addito dictum de Diaconis, 454. b. 625. a. Ministri Dei, Christi, Episcopatûs, &c. de iisdem, 625. a.

Minutius Felix, quo tempore floruerit, 521. a, b.

Misericordia. De eâ, 56. *& seq.*

Mittere, pro *ponere*, 184. b. 282. a. 361. b.

Mnestheus, Aureliani libertus, in eum conjurat, & illum occidit, 364. a. 584. b.

Moesia utraque ad Illyricum pertinebat, 304. a.

Moliri, idem quod *parare*, 222. b. 690. b.

Moneri, dictum de iis, quibus per somnium Deus aliquid imperat, 239. a. 735. a.

Moneta, pro ædificio in quo nummi cuduntur, 192. 366. b. 438. a.

Monogamia, pars pudicitiæ habita in mulieribus seculo quarto, 249. a. 759. a. A Tertulliano cum Montanistis in utroqne sexu requisita, *ibid.* b. 759. a.

Monogramma Christi circumflexum à Constantino in labaris, 239. *& ibid.* b. 337. b. Quale fuerit, 500. a. Illud minimè impressum in nummis Maxentii, *ibid.* b. *& seq.* Occurrit in nummis signatis ante Constantinum, imò & ante Christum, 501. a.

Montes, tanquàm Dii olim culti, 369. a. 446. b. 608. a. Extructa in iis templa & aræ, *ibid.* Montium Dii quinam, 370. a. 446. b.

Monteses, sive Montenses Dii, 291. b. 369. a, b. *& seq.* 446. b. Monteses, seu Montenses, iidem ac Donatistæ, 292. a.

Montinus, Deus qui montibus præest, 369. a.

Mortes, plurali numero, 180. a. 280. b. 358. b. 428. a. 532. b. Mors bona, idem ac facilis, non coacta, non turpis, 213. b. 310. b. 376. b. 468. a. Mors devota, id est destinata, 243. *& ibid.* a. 746. a. Mors simplex, quænam sit, 507. a, b.

Mortales, pro *homines*, 215. a.
Movere, pro amovere, removere. 541. a.
Mulier, undè dicta, 108. & *ibid.* b. In quo differat à Virgine, *ibid.* Mulieres etiam Provinciarum Sacerdotes factæ, 482. b. Mulier, vox aliquandò contemnentis, 724. a. Posita aliquandò loco pronominis, *illa*, 726. b.
Mulvius pons, à quo constructus, 502. b. Erat lapideus, *ibid.*
Mundus, non est æternus, 60. De Dei providentiâ in ejus creatione, 61. & *seq.* Propter hominem factus, 62. & *seq.* 155. & *seq.* De ejus fine, 65. & *seq.* Non fuit generatus ex Atomis, 144. & *seq.* Mundos infinitos qui dixerint, 145. b. Non est effectus à Naturâ, 148. & *seq.*
Mures. De illorum virtutibus, & à quibus celebratæ, 157. a.
Mutationes, quid essent, & in quo differrent à mansionibus, 503. b.
Muti. quarè quidam sint, 103. & *ibid.* b. Utrùm & surdi, *ibid.*
Mutuare, & *Mutuari*, promiscuè usurpata, 411. b.
Myrrha, Orontea & Achaïca undè dicta, 392. a, b.

N.

NÆSUS, seu Naïssus, patria Constantini, 421. b. & *seq.* Ubi sita, *ibid.* Ab eo exornata mirificè, 422. a. Diversa à Nasto & Nesto, urbibus Thraciæ & Illyriæ, *ibid.* & b.
Nanctus, antiquè pro *nactus*, 378. b.
Nares, undè dictæ, 102. & *ibid.* b. Earum forma & usus, *ibid.*
Narseus, Persarum rex, quam sub Diocletiano susceperit expeditionem, 195. Oppressus fugatusque à Galerio, quo anno, *ibid.* 290. a. Ductus à Diocletiano in triumphum, *ibid.* 293. a. 299. b. Sapor utrùm avus illius, an atavus, 440. b. & *seq.* Quot annos regnaverit, *ibid.* Quos filios habuerit, 441. a. Utrùm captus à Galerio, *ibid.* b.
Nasus. De eo, & ejus usu, 95. & *seq.* Tria illius officia, 96.
Natalis Invicti, quomodò intelligendus, 314. b. 472. a. 676. a, b. Constantini quatuor natales, 315. a. Natales Imperatorum festi per unumquemque mensem, 336. b. Utrùm iis Imperatorum anni numerarentur, 342. a, b.
Nates. De mirâ in formandis illis Dei providentiâ, 109.
Natura. Ab eâ mundus non est effectus; 148. & *seq.* De eâ variæ Philosophorum opiniones, 149. a. In unitate consentit universa, 152.
Ne, vel *Nec*, confusa sæpè à librariis, 579. a.
Nectar, potus Deorum apud Poëtas, 267. b.
Neque, pro *atque*; *Nec*, pro *hac*, vel &, 350. a, b.
Nero, tyrannus execrabilis, 185. Utrùm primus omnium à constitutâ Ecclesiâ Christianos sit persecutus, *ibid.* 282. b. 430. a. 563. a, b. & *seq.* Quâ occasione & quo anno in illos sævire cœperit, *ibid.* 398. a. 557. b. & *seq.* Quandò & quomodò perierit, *ibid.* b. An fuerit sepultus, *ibid.* & *seq.* 282. b. 566. a, b. & *seq.* De iis qui resurrecturum illum, & futurum Antichristum, vel Antichristi socium sunt opinati, *ibid.* 282. b. & *seq.* 362. a. 567. b. & *seqq.* Quo ætatis anno obierit, 567. a.
Nerva, Christianos exules revocavit, 187. b. 283. b. Utrùm post adoptatum Trajanum imperium retinuerit, 205. b. 409. b. & *seq.* 639. a, b. & *seq.* Hujus adoptionis quæ causa fuerit, 303. b. Quandò imperium sit adeptus, 409. a. Quo anno obierit, *ibid.* b. Quandiù imperaverit, *ibid.* 640. b. & *seq.*
Nervi. De iis, & eorum usu, 88. Quot sint illorum genera, *ibid.* a.
Nicæa, interdùm per *e* simplex, sed immeritò, 727. b.
Nicephorium. Cirta in Africâ eo nomine nunquàm dicta, 495. a. Nicephorium Mesopotamiæ, ubi situm, *ibid.* A quo conditum, *ibid.* Nicephorium, vicus prope Pergamum undè nobilis, *ibid.* b.
Nicephorius Jupiter undè dictus, 495. b. & *seq.*
Nicomedia. Hanc studuit Diocletianus Romæ coæquare, 192. Templum ejus evertitur, 199. Circum in eâ Diocletianus dedicat, 205. Sedes olim regia, 607. b.
Nigræ vestes ubi, & quandò in luctu usitatæ, 723. b. & *seq.*
Nimis quàm, locutio inusitata, 76. b. & *seq.*
Nimiùm, pro *valdè*, 219. a. 378. b. & *seq.*
Nocens, pro nefario, impio, sacrilego, 540. a. 560. b, & *seq.*
Notarii, quinam sub Augustis, 389. b. 742. b.

Notus, ventus nubes colligens & æstuosus, 266. a.
Nudari, metaphorico sensu, 470. b.
Nuditas, à Græcis in statuis usurpata, 89. b.
Numa. De sacris ab eo introductis, 12. Religionem quarè simulaverit, 141. b. Pontifex Maximus utrùm fuerit, 484. a.
Numerus dualis, quantùm ad rerum conferat perfectionem, 96. & *seq.* Numerus ternarius Christianis quarè usitatus in precibus, 390. a.
Numizia, pro *Numidia*, 299. a.
Nuncupare, pro creare, pronuntiare, 374. b.
Nuptiæ secundæ, *Vide* Monogamia.

O.

OBJECTARE, pro *objicere*, 212. b.
Oblatio, quid sit, 365. a. 695. a.
Observare, *Observatio*, voces ad divinam rem spectantes, 384. a.
Obsorbere, pro *sorbere*, 212. b.
Obtruncare, truncum reddere, 693. b. Dictum etiam pro occidere, *ibid.*
Octobrem mensem nomine suo Domitianus invasit, 283. b.
Oculi. De iis, & quarè bini, 91. Mira eorum forma, 92. & *seq.* Sunt veluti fenestræ animi, 93. & *ibid.* a. Quomodò falli dici possint, 94. Undè dicti, 95. & *ibid.* a. Oculi, dictum de viris Principibus, aut in Republicâ insignioribus, 439. b. Quin & de præcipuis quibusdam urbibus, 440. a. Oculi dextri Confessoribus quondam eruti, 484. a, b.
Odoris-capio, vocabulum rarum, sed proprium, 98. b.
Odoritas, *prioritas*, &c. 477. b.
Oecumenica Consilia, undè dicta, 537. a.
Officia, & Officiales, de Præsidum & Judicum apparitoribus, 366. b. Dictum etiam de comitatu omnis viri illustris, 476. a.
Officinæ. In iis quid fieret, 719. b. Ab apothecis & tabernis distinctæ, *ibid.*
Officium, pro administratione, 361. a.
Οἰκεῖοι, Latinè domestici, tres personarum species comprehendebant, 406. a.
Oiselius (Jacobus) nimiùm audax, in quo, 337. a, b.
Omnes, pro plerique omnes, 648. b.
Opinatio, à Zenone sublata, 21. Sapienti non congruit, *ibid.*
Oppidum, pro oppidanis, 624. b.
Orationum piarum efficacia, 532. b. & *seq.* 536. a.
Orbis, orbis terræ, totus orbis, de orbe merè Romano, 536. b. & *seq.* 585. b. 610 b.
Ordinare, pro constituere, seu creare, 552. a.
Oriens. Originem conculcatorum à victoribus collorum, aut tergorum, deberi Orientalibus, 364. a. Orientalis limes sub Trajano ubi constitutus, 443. a. Pars imperii Romani Orientalis Oriens dicta, 444. b. Quas provincias complecteretur, *ibid.* 595. b.
Oriri & Ortus, dicta de initio imperii, 423. a. 573. a. Undè desumpta hæc loquendi ratio, *ibid.*
Orontes fluvius, Oriens dictus aliquandò, 249. b. 343. b. 392. a, b. Draconis nomen utrùm acceperit, 392. a, b. Typho etiam vocatus, *ibid.*
Os, oris. De ejus formâ & usu, 97.
Ossa, sunt solidamentum corporis, 88.

P.

PADUS, undè oriatur, 568. a. Idem cum Eridano & Rhodano, juxtà quosdam, *ibid.*
Pagani, non putabant templa esse posse sine simulacris, 293. b. 613. b. Illorum sacra Christianorum interventu sæpè turbata, 368. b. Statuas Deos referentes ipsis Deorum nominibus insigniebant, 430. a. A Christianis quid exigerent, cùm cogerent eos fidem ejurare, 512. a. Templa sua in locis excelsis vulgò construebant, 615. a, b.
Palatini, quinam dicerentur, 611. a. *Palatium*, fortè pro Palatinis, 624. b. Candidis chlamidibus utebantur, 716. b.
Palatus. De ejus usu, 97. Utrùm saporis sensus illi tribuendus, 98. & *ibid.* a.
Palma, arbor Syriæ, 266. a.
Palpebræ, undè dictæ, 95 & *ibid.* a. De mirabili earum usu, *ibid.*
Pannoniæ pars à Galerio in honorem Valeriæ uxoris Valeria cognominata, 296. a.
Papillæ. De earum pulchritudine & usu, 100. & *ibid.* b.
Parenchymata, quid sint, & de eorum naturâ, 101. a.
Paulus Apostolus, utrùm unà cum Matthiâ fuerit Judæ ab Apostolis suffectus, 184. a. 397. a. A quo, & quomodò martyrio affectus, 185. 564. b.

Peccatum, undè ad hominem pervenerit, 160. *& seq.* 168. *& seq.* Sine irâ non potest coerceri, 166. *& seq.*

Pectus. De ejus formâ & dignitate, 100. Cur patens & erectum homini à Deo datum, *ibid. &* a.

Pedes. De mirâ in conformandis illis Dei providentiâ, 110.

Pegma, machina lignea in amphitheatro, 466. a.

Perfectissimatus, dignitas honoraria, 212. a. Ea minor clarissimatu, *ibid.* 309. b. Apud quos Perfectissimi convenirent, *ibid.* Ex quibus eligerentur, & constarent, 656. a.

Perinthus, nomen antiquum Heracleæ Thraciæ, 339. a. 740. b.

Περιτόναιος, *Vide* Abdomen.

Persæ, quando victi à Galerio, 195. De more eorum Regibus suis serviendi, 211.

Persecutio Aureliani, quandò concitata, 191. a. 403. b. Non intentata modò, sed & executioni mandata, 583. b. *& seq.* Quot annos duraverit, 584. a.

— Caligulæ, 563. b.

— Claudii, sive sub Claudio, 563. b.

— Constantii Chlori, sive sub Constantio Chloro, qualis fuerit, 202. 297. b. *& seq.* 628. b. *& seq.*

— Decii, quandò sævierit, 188. a. Ad illam quot anni à Diocletianeâ effluxerint, 399. b. 577. b.

— Diocletiani, quâ occasione concitata, 196. Usquequò primò processerit, 197. Quo die & anno incœperit, 198. *& ibid.* a, b. 291. a. 293. a. 340. b. 371. a. 606. b. 607. b. 612. b. Quòusque arserit, 201. *& seq.* 296. a. 455. a. Hujus auctor & conciliarius quis fuit, 203. Quandiù duraverit, 246 *& ibid.* b. 250. 754. b. Quandò remittere cœperit, 293. a, b. Non recensetur à Prudentio, 432. a.

— Domitiani, quo anno sævire cœperit, 187. a. 398. a, b. *& seq.* 516. a, b. *& seq.* 574. a, b Ad eam à Neronianâ quot anni effluxerint, 399 b. Non fuit diuturna, 431. b. 513. a, b. 574. a.

— Galerii Maximiani, undè orta, 197. Quo die & anno inchoata, 198. *& ibid.* a, b Quomodò recruduerit, 212. *& seq.*

— Galli & Volusiani, quo anno incœperit, 579. a. Localis fuit, *ibid.*

— Hadriani, 576. a, b.

— Jerosolymitana, magna fuit, & omnes præcessit, 185. b.

— Licinii, quo anno inchoata, 510. a.

— Maximini Dajæ, quandò orta, 231. 717. a, b. Quâ occasione deferbuerit, 717. b. *& seq.*

— Maximiani Herculii, ubinàm sævierit, 203.

— Neronis, quandò, & quâ occasione excitata, 185. 398. a. Omnesne antecesserit, *ibid.* a, b. 557. b. *& seqq.* Utrùm Romæ tantùm sævierit, 561. b. *& seq.*

— Philippi, sive sub Philippo, 576. b.

— Severi, 576. b.

— Trajani, 576. a, b.

— Valeriani, quo anno sævire cœperit, 189. a. 403. b. 579. a.

Persecutionem facere, phrasis temporum Lactantii, 203. 631. a. Persecutionem Christianos passos sub Nervâ, Trajano, Antoninis, &c. 432. a. *Persequi*, absolutè positum, 568. b. Persecutiones utrùm frequentes inter Domitianum & Decium, 575. b.

Persecutores, à Patribus bestiæ appellati, 186. 202. 250. 289. b. 567. b. Omnes debellati à Deo, 248. *& ibid.* a. 343. a, b. De funestâ illorum morte, 382. a, b. Dictum absolutè de Ecclesiæ persecutoribus, 568. a, b.

Pessinuntium simulacrum, quâ reverentiâ habitum à Romanis, 732. b.

Petrus Apostolus, Romam quandò advenerit, 184. *& ibid.* b. 282. a. 397. a, b. 526. b. 555. a, b. *& seqq.* De miraculis ab illo ibi editis, *ibid.* 556. b. *& seqq.* Utrùm viginti quinque annis illìc sederit, *ibid.* a. 282. a. 397. a, b. 526. b. 555. a, b. *& seqq.* A quo, & quomodò martyrio affectus fuerit, 185. Quo anno Jerosolymis è vinculis divinâ ope liberatus, 397. b.

Petrus Eunuchus, Martyr in Diocletiani persecutione, 297. a. 624. a.

Phanaticus, de Sacerdote, vel homine Diis consecrato, 481. b.

Phantasma, quid sit, 120. b.

Philippus Imperator, Carpos vicit, non debellavit, 432. b. Qualis sub eo persecutio, 576. b.

Philosophorum de Deo uno testimonia, 4. A veritate quarè longè aberrarunt, 20. De eorum sectis, 21 *& seq.* Variæ eorum de summo bono opiniones, 22. *& seq.* De Antipodis quid senserint, 28. Ad

perturbandam veritatem perniciosi sunt ac graves, 124. Hæreticorum Patriarchæ vocati à Tertulliano, *ibid.* b. De cultu Dei & debitis illi honoribus cur non differuerint, 154.
Philosophia nec sapientia est, nec studium sapientiæ, 20. Quibus rebus constet, 21.
Phœnix. Ubi fabulentur eum habitare, 263. Undè Proverbium, Phœnice rarior, 264. b. De ejus resurrectione Auctores, *ibid.* Phœbo avis sacra, *ibid.* De ejus ætate variæ sententiæ, 265. b. Cibus ejus quis, 267. b.
Pietas, pro clementiâ, seu misericordiâ, 381. b. 692. b.
Pilati acta, quandò & à quibus conficta, 423. a, b. 484. b.
Pionius (S.) quo die comprehensus, & martyrio affectus, 393. 400. b. *& seqq.*
Pius, pro benigno, humano, 692. b.
Placatus, *ûs*, pro placatione, 537. b.
Plato, solus Philosophorum ad veritatem propiùs accessit, 27. Quàm inconstanter de rebus divinis differuerit, 142. b. Agnovit Dei unitatem, 153. *& ibid.* a.
Pœnitentia. De eâ, & quàm sit homini necessaria, 59. *& seq.*
Poëtarum de Deo uno testimonia, 3. *& seq.* Non fingunt omnia, quæ ad Deos spectant, 9.
Pollex. De illius formâ & usu, 99. Undè dictus, *ibid.* Ejus articuli quo numero sint, *ibid. & seq.*
Pollux, *Vide* Castor.
Polyandrium, quid sit, 68. b.
Polycarpus (S.) martyrium quo die fecerit, 393. 401. b.
Polyeuctus, Martyr, edictum Decii & Valeriani contra Christianos quomodò tractaverit, 618. a.
Pontes, in amphitheatro quid essent, & ad quem usum structi, 465. b. *& seqq.* Ex ligno confecti, 466. a.
Pontifex Maximus utrùm privatus fuerit, 459. a. Pontifex toti Provinciæ impositus, 482. a. Ex quibus eligeretur, *ibid.* Vocatus etiam Sacerdos Provinciæ, *ibid.* Pontificis nomen dignius habitum, quàm Sacerdotis, 483. b. Pontifex Maximus dictus aliquandò Pontifex absolutè, *ibid.*
Portæ Ciliciæ, angustiæ Tauri montis ducentes in Ciliciam, 340. b. 506. b.
Post sextiduum, idem ac sexto die inchoato, 360. b. *Post deindè*, pleonasmus antiquus, 715. b. *Post diem decimum Kalendarum*, *Vide* Ante diem.
Potestas præcipitare, pro *præcipitandi*, 170. &c.
Præbenda. Annona militaris undè sic dicta, 208. a. 459. b.
Præbere, absolutè positum, pro præbere stipendium, vel annonam militarem, 208. *& ibid.* b. 459. b.
Præbitores, quinam, & undè dicti, 459. b.
Prægustator, apud Principes quis esset, 332. b. Prægustator libidinum, *ibid.* 722. a.
Præpositi, nomen dignitatis militaris, 197. a. 242. a. 291. b. 389. b. 504. a. 606. a. Tribunis utrùm inferiores, *ibid.* 504. a, b. 606. a. Præerant cohortibus perindè ac Tribuni, 389. b. 504. a, b. 606. a.
Præsens, *in præsens*, de tempore præterito, 755. b.
Præses, nomen generale, 348. b. Præsides cur ita dicti, 365. b. Præerant Provinciis, 748. b. Iidem judices, *ibid.*
Prætenturæ Illyricianæ, ubi sitæ, 635. b.
Praxiteles. Duo istius nominis artifices extitere, 494. a.
Precem, in singulari, 242.
Primores militum, militiæ, &c. 375. a.
Princeps calamitatum, religionum, belli, sceleris, pro auctore, 379. b. 686. a, b.
Principale fastigium, principalis auctoritas, &c. de Principis auctoritate, &c. 578. a.
Principes pagani quinam boni, & in Christianos propensi, 187. 284. a. 432. a. 575. b. *& seq.* 598. a. Principum quinam nomina Deorum & honores usurpaverint, 367. a.
Priores militum, 209. Prior civitatis, loci, scholæ, &c. 460. b.
Prisca, uxor Diocletiani, ab eo Idolis sacrificare jussa, 201. In exilium pellitur à Maximino cum filiâ Valeriâ, 235. Ubi, & quo mortis genere perierit, 249. Diocletiani uxor fuit unica, 294. b. 296. a, b. 486. b. 623. b. Ipsi quandò nupserit, 296. a. 623. b. Christiana utrùm fuerit, 297. a. 405. b. 515. b. 519. a, b. Ante maritum non obiit, 333. a. 623. b. Si non Christiana, Christianis favit, 508. b. *& seq.* Non est occisa ut Christiana, 509. a. Quo anno perierit, 510. a.
Priscillianus, Præses Bithyniæ, 298. b.
Privati, sub Imperatoribus etiam dicti, qui magnis dignitatibus ornati erant, 453. b. Privatus quis liberâ Republicâ, *ibid.* Militi quandòque opponitur, *ibid. & seq.* Privata spectacula quænam dicta, *ibid.*

Prometheus, primus simulacra effinxit, 15.
Promoti, dictum de Officialibus judicum ad gradum aliquem promotis, 491. b. Item de ducibus militaribus promotis ad ordines, 728. b.
Propinquare, verbum poëticum, 216. a. 668. a.
Proponere edictum, symbolos, quid significet, 617. b.
Proscriptiones, dictæ tam de hominibus, quàm de bonis, 583. a.
Prosilui, *prosilii* & *prosilivi*, à prosilire, 678. b.
Protagoras, quo tempore floruerit, 142. Ejus de Divinitate opinio, *ibid.*
Protectores, quinam, & undè dicti, 210. b. 307. b. 375. a. 652. a, b. Varia eorum genera, 375. a. A quo Imperatore instituti, 652. a, b.
Protrahere, antrorsùm trahere, 650. a.
Providentia, probatur tùm ex mundi creatione, & constanti ejus regimine, tùm ex creatione & configuratione hominis ac belluarum, 2. 18. *& seq.* 75. *& seq.* 89. Quinam Philosophi illam impugnaverint, 142. *& seq.*
Providentia, pro sapientiâ, seu scientiâ Philosophorum, 154. a.
Pudenda. De illorum usu, & variis eorum nominibus, 109. *& ibid.* a.
Pulmo. De ejus naturâ, formâ & usu, 101. *& ibid.* a, b. Quarè folli comparatus, *ibid.* b.
Purpura Cæsarum, eadem atque Imperatorum, 210. b. 461. a. 682. a, b. Insigne utriusque dignitatis, 444. a. 459. b. 691. b.
Purpuratus, dictum etiam de Cæsare, 442. a.
Pusillitas, vox rara, 73. b. 134.
Puticuli, nihil habuere commune cum catacumbis, 490. a. Genus sepulturæ antiquissimum, *ibid.* Undè dicti, *ibid.*
Pygmei. De iis Veteres quid fabularentur 266. b.
Pythagoræ metempsychosis refellitur, 26. Unum Deum agnovit incorporalem, 153. *& ibid.* b.

Q.

QUÆRERE, pro *acquirere*, 180. b. 206. a. 225. b. 534. b. 640. b. 697. b.
Quæsierunt, *quæsieris*, *quæsisse*, &c. apud Auctores idoneos, 534. b.
Quàm cùm maximè, 389. a. Hæ voces quid significent, 503. a.
Quandò, pro *quoniam*, aut *quandòquidem*, 141. a.
Quanti, *æ*, *a*, pro *quot*, 389. b. 741. b.
Quantocyùs, seu *Quantociùs*, vox melioris notæ, quàm quidam putant, 391. a, b. 751. b.
Quatenùs, pro *quomodò*, 219. a, b. 379. a.
Queat, *Quiret*, &c. verbum Lactantio familiare, 243. a.
Quiescere, idem ac dormire, 742. a.
Quietis nomen Romanis Romanorumque Principibus amabile, 393. b. Quies publica in nummis, *ibid.* 505. b.
Quindecimviri, præpositi ad Sybillinos libros inspiciendos, 502. a. Quo tempore abrogati, *ibid.*
Quinquennalia Maxentii, 336. b. Ea quandò celebrarentur, *ibid.* 373. b. 449. b. Quandò fierent & solverentur, 373. b.
Quondàm, de non longo temporis intervallo, 454. b.

R.

RAPERE, pro raptim & cum festinatione capere, 747. a.
Ratio. Nihil potuit homini majus ac meliùs à Deo dari, 79. *Rationes turbatæ*, & liquidæ, opponuntur, 378. b.
Rationales, Principum procuratores, 385. b. 366. a. 586. b. Eorum officium, *ibid.* 587. a.
Ravenna, ubi sita, 635. a. Olim una ex præcipuis Italiæ, *ibid.*
Reddere, pro agere, edere, celebrare, 695. b. Idem pro dare, præstare, *ibid.* Vota reddere, pro facere, *ibid.*
Refugium, vox usitata idoneis Scriptoribus, 755. a.
Reges. Eâ appellatione Imperatores quandò à Latinis donati, 581. a.
Regnum Christi millenarium, ex quibus Scripturæ locis desumptum videatur, 570. a, b. Regnum, dictum de Romano Imperio, 585. b. *& seq.* 688. a. Regnum, pro regni incolis, 624. b.
Religio. De falsarum religionum origine, 13. *& seq.* De verâ, 29. Religio omninò voluntaria est ac libera, 41. *& seq.* Solius hominis est propria, 139. *& seq.* Eâ sublatâ, sequetur confusio vitæ ac perturbatio, 141. 154. *& seq.* Sine metu non potest consistere, *ibid.*
Renes, undè dicti, 111.
Resiston. Locus ille ubi situs, 339. a.

Resolvere, quod ligatum fuerat dissolvere, 228. b. 704. a.
Restituta, pro restitutione, 673. b.
Retentare, pro *retinere*, 669. b. Pro *conari retinere*, 670. a. Item pro simplici *tenere*, *ibid.*
Revelatio, pro *apokalypsis*, 30.
Rhodanus, cum Pado confusus, 568. a.
Ripa Stryga, vox corrupta, & variè emendata, 304. a, b. 302. a, b. Idem atque ora Propontidis, 302. a.
Ripæ, pro maris littoribus, 231. 385. b.
Riparienses legiones quænam dictæ, 302. a.
Romani. De Diis eorum propriis, 10. *& seq.* Populi Romani petulantia & licentia quanta fuerit, 300. b. *& seq.* Lusoriæ naves apud Romanos quid essent, 310. a. Dies apud eos qualis fuerit, & undè illum inciperent, 350. b. *& seq.* De more eorum per picturas aut incisos lapides res suas mandandi memoriæ, 363. b. 433. b. Lapidibus informibus etiam honorem habuerunt, 451. a. Hasta pro Marte ipsis culta, 452. b. Quandò pro aliorum quàm Reipublicæ salute Deos rogare cœperint, 479. a. Sub Imperatoribus longè minùs superstitiosi, 725. a.
Romanus, quo die martyrium consummaverit, 300. b.
Romula, Galerii mater, undè oriunda, 194. 466. b. Mulier admodùm superstitiosa, 197. Filium incitat ad Christianos persequendos, *ibid.* Hujus nomen multis aliis mulieribus inditum, 443. a.
Romula, nonnunquàm adjectiva vox, 443. a, b.
Romulus, creditus filius Maxentii ex Magnâ Urbicâ uxore, 488. a.
Ros. De ejus & pruinæ differentiâ, 264. b.
Rursùm repetere, pleonasmus antiquus, 715. b.

S.

SABBATICUS fluvius, undè dictus, 509. b. *& seq.*
Sabbatum magnum, de quo dictum Sabbato apud Judæos, 402. b. Dictum apud Asianos Proconsulares de Sabbato, quod primam Quadragesimæ Dominicam præcedit, *ibid.*
Sabini & Sabinorum corpus, synonima, 753. a.
Sacerdos summus, utrùm de Pontifice maximo diceretur, an de primo Cybeles Sacerdote, 423. 483. b. Sacerdotes maximi ex primoribus civitatum lecti, 481. b. Præerant reliquis ejusdem civitatis Sacerdotibus, 482. a. Mulieres etiam Provinciarum Sacerdotes factæ, *ibid.* Sacerdotibus nonnullis Maximi titulus datus, 483. a. Pudicitiæ Sacerdotes, 722. a.
Sacra. De sacris Deorum Romanorum, 11. De iis à Fauno & Numâ institutis, 12. Sacrorum origo, 13. *& seq.*
Sacrificatum, quid propriè fuerit, 232. b. 719. a.
Salonæ, urbs Dalmatiæ, 210. b, 462. b. Utrùm illuc Diocletianus secesserit post depositum imperium, 462. b. *& seq.*
Sanctissimus vir, vel adolescens, dictum de homine virtute prædito singulari, 207. b, 374. b. 458. a. 646. a. Sanctissimus maritus, uxor sanctissima, quid significent, 458. a.
Sapientes. His nihil magnum, nisi quod & bonum, 371. b.
Sapientia, utrùm sit scientia rerum divinarum & humanarum, 21. In quo consistat, 25. De verâ sapientiâ, & de sapientiâ religiosâ, 29. *& seq.*
Sapor. Ejus sensus cuinam membro tribuendus, 98. *& ibid.* a.
Sapor, Persarum rex, Narsæi utrùm avus, an atavus, 440. b. *& seqq.* Non unus fuit istius nominis, sed plures sæpè confusi *ibid.*
Saturnalia. His octavus dies non accessit tempore Constantini, 472. a. Ultimus quis fuerit, *ibid.*
Saturnus. Ejus gesta ex Historicis, 10. Cœlo & terrâ genitus cur credatur, *ibid.* Sacra humana ipsi oblata, 12. *& seq.* Quo tempore vixerit, 14.
Scamnum, apud Scriptores Rei rusticæ, quid sit, 635. b.
Σκαιός, ineptus, stolidus, &c. 750. b. Τὰ σκαιά, nugæ, tricæ, *ibid.*
Scientes Dominum, pro Christianis, 601. a. Scire Deum, scire Paulum, *ibid.*
Scientia, à Socrate & Academicis sublata, 21. Sine virtute potest contingere, 23.
Scripta Imperatorum, pro eorum litteris ad Provinciarum Præsides, 584. b.
Scriptura Sacra. Quarè non facilè huic plurimi credant, 52. *Scriptura*, pro vectigali, 214. a. 469. a.
Scripturarius ager, quis, 469. a. Scripturarii, Publicani cur dicti, *ibid.*
Scutarius, de quo diceretur, 210. b. 652. a.

Varia Scutariorum genera, 307. b. 375. a. Dictum de scatorum fabricatore, 652. a.
Scutigerulus, Græcè ὁπλοφόρος, 652. a.
Secretaria, quid essent, 202. a. 372. b. 627. a, b.
Securem, *sitem*, *turrem*, &c. pro securim, sitim, turrim, 380. b. *& seq.*
Securitas publica, in nummis, 505. a. Securitas à tranquillitate discrepat, 749. a, b.
Sed, particula Lactantio frequentissima 622. b.
Sedes, dicta pars corporis quâ sedemus, 477. b.
Semen. De duabus venis, quibus continetur in corpore, 105. Undè oriatur, *ibid.*
Senatus, Consules declarabat, eisque tradebat Consulatûs insignia post Valerianum, 301. a.
Sensus, non sunt fallaces, 94. *& seq.*
Septimontium sacrum, in quorum honorem à Romanis constitutum, 368. a.
Sepulturæ cadaverum Gentiles & Christiani studiosissimi, 433. a.
Sequi, pro *exequi*, 131. a.
Serapis, cultus ab Amisenis, 404. a.
Serdica, urbs Thraciæ, non Daciæ, 479. b. *& seq.* Neque item Macedoniæ, 480. a. Eadem sita in Illyrico latè sumpto, *ibid.* & b. Una tantùm fuit, *ibid.* & *seq.*
Serena, uxor Diocletiani supposititia, 296. a, b. 486. b.
Serenus campus, locus Thraciæ, 242. b. 339. b. 744. b. Undè nobilis, *ibid.* Ejus à Nicomediâ distantia, 341. a. Undè dictus, 390. a. 504. b.
Serpentes. De usu eorum salubri in Medicinâ, 157. b.
Servi. Hos contra Dominos interrogari jure Romano nefas erat, 214. a. 310. b. Qui casus posteà sint excepti, 310. b. Novæ circa id constitutionis antiquatio & renovatio, *ibid.* His in Diocletianeâ persecutione libertatis spes adempta, si in fide permansissent, 294. a. Distenti de more quandò flagris aut virgis cædendi erant, 606. a.
Servitium, pro servitute, 211. a. Idem pro servis, 655. b.
Severianus, Severi Imperatoris filius, quandò & à quo occisus, 249.
Severus Imperator, saltator temulentus, ebriosus, 208. 304. b. A quo purpurâ indutus, *ibid.*. Augustus renuntiatus à Galerio, 218. 474. a. Pergit Romam contra Maxentium, 219. 473. b. Desertus à militibus fugam capessit, *ibid.* Dedit se, purpuramque exuit, *ibid.* Quo genere mortis perierit, 220. a. 317. a. 474. a. 683. a. Purpuram ubi induerit, 306. a, b. De tempore quo sumpsit Augusti titulum, 313. b. *& seq.* Ubinàm fuerit interfectus, 316. b. *& seq.* Quo anno obierit, 317. b.
Sexus. In diversis sexibus instituendis mira Dei providentia, 108. *& seq.*
Sibyllæ. Earum de uno Deo testimonia, 5. De iis Auctores, & variæ sententiæ, 174. *& ibid.* a, b. Illarum libri quo nomine laudati à Lactantio, 186. a.
Sibyllini libri, à quibus, cum opus esset, consulerentur, 502. a. Quo tempore combusti, *ibid.* Numero plurali semper appellati à Lactantio, 377, a.
Sic, quandòque adverbium ordinis, 755. b.
Sigla, notæ quibus utebantur Σημειογράφοι, seu ταχυγράφοι, 378. a.
Sigillum, de commeatûs libello, sive epistolâ dimissoriâ sigillo munitâ, 216. 312. a. 377. b. *& seq.*
Similis, cum gignendi casu, 212. b.
Simon Magus. Duplex ejus cum Petro certamen commentitium, 282. a. Ille Apostoli operâ de cœlo in terram præcipitatus, 557. a. De eo fabulæ, *ibid.*
Simulacrum, *Vide* Imago.
Σιπυλώνη, nomen matris Deûm, seu Cybeles, 446. b.
Societas, quarè ab homine appetatur, 83.
Socrates. De eo, & ejus contradictionibus, 26. Apologiam pro ipso quinam scripserint, 129. a, b. De Deo quid senserit, 153. *& ibid.* a.
Sol. Cursus ejus irrequieti & orbes inæquales ad usum hominis ordinati, 156. Horæ ejus comites, 265 b. Sol invictus in nummis, 472. a. 510. b. 676. b. Solis defectio, quæ sub Christi mortem conspecta, qualis fuerit, & quandò acciderit, 526. a. 546. b. *& seqq.* Sol novus, de Brumâ, sive de die VIII. Kal. Jan. 676. a, b.
Solidamenta corporis, 88.
Somnia, quâ de causâ homini à Deo data, 120. Utrùm veri aliquid habeant, 121.
Sopiti, quinam dicantur, 205. a, b. 638. a.
Sorores, de Carthagine & Uticâ, 439. a. Item de assentatione & calumniâ, de paupertate

pertate & bonâ mente, *ibid.* b. Sorores lodices, *ibid.*
Spalato, Villa Diocletiani, ubi obiit, 210. b. 462. b. *& seq.* Ubi sita, *ibid.*
Spectacula, quarè vitanda, 53. *& seq.*
Splen. De ejus naturâ & usu, 111. *& ibid.* a.
Stabulum equuleorum, 212. a. 375. b. Ferriterium, *ibid.*
Stapedes nullos habuerunt Veterum sellæ, 433. b. Quandò cœperint usurpari, 434. b. *& seq.*
Stativæ in quo convenirent cum mansionibus, in quo ab ilis differrent, 670. a, b.
Statuæ nudæ Græcis placuerunt, 89. b. Principum dejectæ, 237. 333. b. 387. b. 492. a. Ab imaginibus differunt, 492. b. *& seq.* 674. a.
Stephanus Protomartyr, sub quo Principe passus fuerit, 563. b.
Στήλη, Græcè columna, sæpè etiam statua, 461. a.
Stipites nudi, sæpè culti à Gentilibus, 451. a, b. Stipes crucis, lignum crucis rectum, *ibid.* b. Stipes deasciatus delubrum vocatus à Veteribus, 452. a.
Stoïci, cœlestia omnia in Deorum numero reponebant, 16. Illorum de summo bono sententiæ, 23 Utrùm Deum fecerint corporeum, 132. b. Opinio eorum de irâ in Deo refellitur, 134. *& seq.* De causâ cur mundus sit effectus quid senserint, 155. *& ibid.* a. Non distinxerunt iram justam ab injustâ, 165.
Stomachus. De eo, variisque ejus nominibus, 101. *& ibid.* a. Ejus officium, *ibid.*
Strangulatio, aliis bona mors, mala & lethum informe aliis, 467. b. Mulieres hoc supplicii genere affectæ, *ibid.*
Straton. Ejus de mundo opinio, 143. Quis fuerit, *ibid.* a, b. Physicus undè cognominatus, 144. a. Quo tempore floruerit, *ibid.*
Stratores, undè dicti, 433. b. Eorum officium, *ibid.* Ministerium illud à militibus Imperatoribus exhibitum, 434. a. Eorum mos undè deductus apud Græcos, *ibid.*
Striga, vox Agrimensaria, seu Gromatica, 406. b. 635. b. Quadratæ figuræ limes fuit in longitudinem, 635. b.
Strigonium, urbs, ubi sita, 635. b.
Suadere legem, quid sit, 231. b.
Suberrare aciei, montibus, 399. a. 737. a.
Summa, vox Lactantio peculiaris, 60. b. Quid significet, *ibid.*
Supererat, pro *superesset*, 207. a.
Superfœtare, undè dictum, 698. a.
Superponere, vox ævo Lactantii usurpata; 385. b.
Superstitionis odiosum nomen religioni Christianæ affixum ab Ethnicis, 562 b
Sura, quid sit, 110. a.
Susanna (S.) cujus filia & cognata dicatur in ejus Actis, 296. a. Ejus cum Galerio matrimonium commentitium, *ibid.*
Suspensio in equuleo, supplicium Martyrum, 469. a, b. Suspensus simpliciter, pro in equuleo suspensus, *ibid.*
Susùm, pro *sursùm*, 210. a. 306. b. 375. a.
Suus proprius, locutio Latina, 733. b.
Sylvanus, à Montensium Deorum cœtu non excludendus, 370. a.
Symposium, utrùm scriptum à Lactantio, 251. a, b.
Synthema, de commeatûs libello, seu epistolâ dimissoriâ, 378. a. Συνθήματα, notæ secretæ cujus generis, *ibid.*

T.

TABERNÆ, differunt ab officinis & apothecis, 718. b. Quis earum usus, *ibid.*
Tages, Aruspex olim celebris apud Tuscos, 196. b. 291 a, b. Oratoriè sumptus pro magistro ejusdem disciplinæ, *ibid.* Aruspicinam scripsisse existimatur, 455. b.
Tam, pro *valdè*, 591. a.
Tauri montis angustiæ, ubi sitæ, 341. b.
Τέμενος, semper pro templo à Græcis usurpatus, 616. b.
Templum Dei, sanctum, fidele, &c. de Christianorum corpore, seu Ecclesiâ, 292. b. 429. a. 557. b. Item de omni homine Christiano, 297 b. 429. a. Templa & Ecclesias sæpè Patres opponunt, 522. b.
Tempus instans sæpè dictum à Latinis medium inter præteritum & futurum, 403. b.
Tendere, nota vox pro castra metari, 741. b.
Terminalia, undè dicta, 198. a. 612. a. Quo die & mense celebrarentur, 293. a. 453. a. Fictione quâdam dies anni ultimus fuere, 453. a.
Termini imperii Hadriani voluntate mutati; 514. a.
Terminus Deus, formâ lapidis vel stipitis in agris cultus, 452. a. Sacra ipsi quandò fierent, 453. a. Non plures illi dies sacri,

ibid. A quo consecratus, 612. a.
Ternarium numerum veteres Christiani cur amarent in precibus, 390. a.
Terriculæ, pro terroribus, 373. b. 456.
Theodora, Maximiliani filia, vel privigna, 324. a. Constantio desponsata, *ibid.* 413. a.
Theodorus Philosophus, nullum esse Deum dixit, 143. Quo tempore vixerit, *ibid.* a. Cyrenæus undè dictus, *ibid.* Ἄθεος cognominatus, *ibid.* b.
Theotecnus, Curator Antiochiæ, egregius impostor in Christianos, 705. a.
Tiberius. Utrùm ejus imperii anno decimo quinto Christus passus fuerit, 396. b. & *seq.*
Timon, quis fuerit, & de ejus naturâ & indole, 170. b.
Timor Dei. Ejus necessitas, 154. & *seq.* Solus custodit hominum inter se societatem, *ibid.*
Tituli in inscriptionibus Edictorum nomina & honores comprehendebant, 481. b.
Tollere, pro è medio tollere, occidere, 609. b. Idem pro attollere, *ibid.* 745. a, b.
Tolles, quæ corporis partes dictæ, 103. a. Eædem ac tonsillæ, *ibid.* Undè vocatæ, *ibid.* Quomodò meliùs appellatæ à recentioribus, *ibid.*
Tonsillæ, *Vide* Tolles.
Tori, quid sint in homine, & de eorum situ, 99. a. Eorum usus ad significandum robur, *ibid.*
Traditoris nomen, undè ortum, 199. a. 293. b. 614. b.
Trahere morbum, pro morbum contrahere, 635. a. Trahere bellum, obsidionem, &c. Latinis idem ac protrahere, *ibid.*
Trajanus, adoptatus à Nervâ non imperavit, nisi illo mortuo, 205. b. 409, a. Dacias rebelles vectigales fecit, 215. 666. a. Duæ ejus expeditiones in Dacos, 310. b. & *seq.* Quo die & anno natus, 409. a, b. Quandò à Nervâ adoptatus, *ibid.* b. Orientalis limes sub eo ubi constitutus, 443. a. Utrùm sub illo Christiani Ecclesias habuerint quales nunc cernimus, 520 b. & *seqq.*
Tranquillitas, pro pace, 428. b. Differt à securitate, 749. a, b.
Transtigritanæ regiones, de quibus locis intelligendæ, 443. a.
Trepere, verbum obsoletum, pro *vertere*, 603. b. A Græco τρέπειν deductum, *ibid.*
Trepidare, pro hùc & illùc frequentiùs se vertere, 603. a. 614. b. A prisco *trepere* deductum, *ibid.*
Tributum soli, sive capitis, ad quos, & ad quid extenderetur, 425. a. 469. b.
Tribunitia potestas Imperatorum quarto seculo à quo die numeraretur, 320. a.
Trismegistus, *Vide* Hermes.
Triumphare, cum quarto casu, 203. a. 299. a. 631. b.
Triumphatus, passivè, 190. a.
Tryphæna, Tryphonia, vel Trophonia, Decii junioris uxor, Christiana credita, 432. a.
Tu videris, formula improbantium, 209. b. 647. b.
Tumultus, quomodò definitus à Cicerone, 593. b. Undè dictus, *ibid.* Aliquandò pro bello gravissimo usurpatus, *ibid.* & *seq*
Tutelarum tutandi fundi ergò quatuor genera apud Veteres, 715. a.
Tutelo, pro *titulo*, 231. 331. a.
Turbari, & *perturbari*, in quo differant, 677. a.

V.

VADERE, de hostibus qui præliandi animo procedunt, 681. b.
Valens Imperator, pronomine Valerius, utrùm à Licinio occisus fuerit, 248. a, b. 417. a, b. 756. b. & *seq.* Quo Christi anno, 417. a, b. 518. a.
Valens Thessalonicus, occisus non fuit à Licinio, 417. a. Cæsar ab illo quandò creatus, *ibid.*
Valentinianus Imperator. De ejus ursis, 376. a.
Valeria, Diocletiani filia, à patre idolis sacrificare jussa, 201. Galerio quo anno nupserit, *ibid.* a. 623. b. Sterilis fuit, 211. b. 486. b. 654. a. Maximini nuptias contemnit, 235. 487. a. Ab eo cum matre in exilium pellitur, *ibid.* A patre Diocletiano frustrà repetitur, 237. 487. a. Candidianum Galerii ex concubinâ filium adoptavit, 248. 486. b. Ubi, & quomodò miserè perierit, 249. 487. a. Perperàm credita brevi obiisse post nuptias, 295. b. Pannoniæ parti nomen dat, *ibid.* Christiana num fuerit, 297. a. 405. b. 515. b. 519. a, b. Si non Christiana, Christianis favit, 508. b. & *seq.* Non est occisa ut Christiana, 509. a. Quo anno perierit, 510. a. Maximinus quomodò ejus filius, 726. a.

Valerianus Christianos persequitur, 189. Victus & in servitutem à Persis redactus, *ibid.* Quo anno sævire cœperit in Fideles, *ibid.* a. 403. b. 579. a. Ejus primò in illos benevolentia & humanitas, *ibid.* 284. b. 579. b. Stapedis vicem exhibet Sapori regi Persarum, *ibid.* 284. b. 434. a, b. Quâ morte vitam finierit, 190. 284. b. *& seq.* 437. b. 582. a, b. Quot annos sævierit, *ibid.* a, 581. b. *& seq.* Quandò, & à quibus evectus ad imperium, 400. a. 579. b. Quo anno captus à Persis, 403. b. 436. b. 580. b. Utrùm consenuerit in imperio, illudque filiis tradiderit, 436. a, b. Quo ætatis anno Imperator factus, *ibid.* a. Quot annos regnaverit, *ibid.* b. Quo ætatis anno mortuus, *ibid.* Plus fudit Christiani sanguinis, quàm quibusdam visum, 579. b. *& seq.*
Valitudo, pro *valetudo*, 665. b.
Vaniloquentia, 178.
Venarum sectio, quale mortis genus, 468. a.
Venter. De eo, & qualis laudetur ab Auctoribus, 100. *& ibid.* b.
Venti. De illorum usu & utilitate, 156.
Venus, artem meretriciam instituit, 7. Ara templumque Veneri Calvæ apud Romanos, 11. Culta in Syrophœnice, 264. b. Venus Urania quâ formâ Athenis culta, 449. a. Paphia sub figurâ pyramidis, *ibid.*
Veritas, quid sit, 30. Gradus per quos ad eam ascenditur, 129. *& seq.* Humanis sensibus erui nunquàm potest, 152.
Verus (Lucius) Imperator, quo anno obierit, 415. a. Decimum imperii annum non attigit, *ibid. &* b. Quo anno ad imperium evectus, *ibid.* b.
Vesica, quâ ratione urinam trahat, 104. Quæ animalia usum hujus non habeant, *ibid.* b.
Vestire, idem ac summæ potestatis insignibus induere, 307. b. 374. b.
Veteranus rex, dictum eleganter de Diocletiano post depositum imperium, 307. b.
Vetus vetustum vinum, pleonasmus antiquus, 715. b.
Vexare, *Vexatio*, verba habentia usum ingentis calamitatis, 469. b. 565. a. Dictum etiam de suppliciis Martyrum, & persecutionibus, *ibid.* 565. a, b. 685. a. Vexatio, pro morbo, 565. b. 635. a.
Vicani, dicti qui in eodem vico habitant, 608. a, b.
Vicarium aliquid, pro re aliquâ vicariâ, 347. b. 752. b. *& seq.* Animal vicarium, *ibid.* Vicaria opera, manus vicariæ, &c. 348., a.
Vicarius. Quod ejus officium, 348. b. 752. b. Vicarii in re sacerdotali, 370. b. Vicarius in genere quis, 505. b. Vicarii Præfectorum, *ibid.* Illorum quæ potestas, 587. a.
Vicennalia, quandò, & quo pacto celebrarentur, 300. a. 374. a. 634. b. 696. b. Quandònam susciperentur, 374. a.
Victor, *Vide* Aurelius.
Victoriam capere, locutio rara, 241. a. 741. b.
Vigiles, legibus Romanis ex variis artificum corporibus collecti, 387. a.
Vilitas. Eo nomine Veteres quid notarent, 286. a.
Villa publica in Campo Martio Romæ quid esset, 472. b. Aliæ alibi extructæ, *ibid.*
Vinum, inter alimenta numeratum, 697. b.
Vipera. De salubri illius usu in Medicinâ, 157. *& ibid.* b.
Vir, undè dictus, 108. *& ibid.* a.
Virgilius, utrùm numerandus inter Epicureos, 120. a.
Virgines, Latinis fœminarum nomine comprehensæ, 234. a. 721. b. Virginem imminuere, quid sit, *ibid.* b.
Virtus, quid sit, 24. Quod ejus præmium, *ibid.* Undè appellata, 108. Per mala probatur & constar, 170. Virtus, dictum simpliciter de virtute bellicâ, 745. a. 746. a.
Viscera. De iis, & eorum usu, 88. 101. *& seq.* Quid sint, *ibid.* a.
Viscerationes, undè dictæ, 88. a.
Visio, quomodò fiat, 93. *& seq.* Quomodò furiosi & ebrii omnia videant duplicia, 94. *& seq.*
Vita. De duabus humanæ vitæ viis, 47. *& seq.* Per quid vita sustentetur, 101. De longâ vitâ quorumdam hominum, 337. a. Vita, pro victu, seu alimento, 666. b.
Vitam vivere, 140.
Vitellius Imperator, vivus vidit imagines suas aboleri, 387. b.
Umbilicus. De ejus situ & usu, 100. *& ibid.* b.
Ungues. Eorum pulchritudo & usus, 99.
Ungulæ, quale martyrii instrumentum, 203. b. 373. b. 456. a.
Universa terra, de Romano imperio, 202. 629. a.
Voluptas. De voluptatibus sensuum coercendis, 51. *& seq.* Non faciunt hominem beatum, 178. Tam mortalis voluptas, quàm corpus, 179.
Votum celebrare, de Festis in quibus vota

vota pro salute Principum concipiebantur, 225. b. 326. a. 694. a.
Vox, αὐδὴ cur dicta à Græcis, 92. De ejus origine & causâ, 102. *& seq.* 113. A Philosophis quomodò definita, 112. *& ibid.* a, b. Ejus instrumenta, 113. b.
Uranus. Ejus gesta ex Historicis, 10.
Ustrinæ publicæ, Romæ ubi sitæ, 490. b.
Utensilia, quid sint, 221. b. 684. b. Sumpta pro instrumentis, 474. a.
Uterus. De eo, & ejus formâ, 105. *& seq.* Varia illius nomina, 106. a.
Utilitas publica in nummis, 478. a.
Vulnus & Ulcus, in quo differant, 702. a.

X.

XANTHICUS mensis, in Asianorum Proconsularium anno Solari quotus esset, 401. b. *& seq.* Undè inciperet, *ibid.*
Xenocratis de mente, seu animâ, sententia, 116. *& ibid.* a.
Xenophanes, de Lunâ quid senserit, 28.

Z.

ZABULUS, pro *Diabolus*, 203. a. 204. 298. b. 631. b. Hæc vox frequens in libris antiquis, 298. b.
Zacones, pro *Diacones*, 298. b. 631. b.
Zaritorum, pro *Diaritorum*, 298. b.
Zeno, sustulit opinationem, 21. Ejus de summo bono sententia, 22. Illius errores, 27. Agnovit Dei unitatem, 153.
Zeta, pro *Diata*, 373. a. 631. b.
Zozimus, osor Constantini infensissimus, 311. a.

FINIS.

ERRATA in secundo Volumine deprehensa.

Præf. Pag. iij. lin. 42. *explicanado dhibenda*, lege *explicando adhibenda.*
4. a. lin. 9. *occurebant*, leg. *occurrebant.*
7. a. lin. 5. *Cybeles*, leg. *Cybele.*
32. lin. 27. *Moyfes*, leg. *Moyses.*
77. b. lin. 13. *feu*, leg. *seu.*
79. b. lin. 2. *docuerant*, leg. *docuerunt.*
112. a. lin. 9. *haberi*, leg. *habere.*
132, lin. 7. *reprahensione*, leg. *reprehensione.*
151. lin. 16. *constat*, leg. *constet.*
177. b. lin. 17. *amor*, leg. *amore.*
187. b. lin. 13. *MSS.* leg. *MS.*
204. a. lin. 3. *Vincennalium*, leg. *Vicennalium.*
213. lin. 22. *penes*, leg. *penès.*
318. b. lin. 4. *Glossarum*, leg. *Glossarium.*
356. a. lin. 29. *Epimarchi*, leg. *Epicharmi.*
360. a. lin 47. *Plalmis*, leg. *Psalmis.*
361. b. lin. 29, *alrerum* leg. *alterum.*
395. b. lin. 49. *Astranomis*, leg. *Astronomis.*
460. a. lin. 25. *Constantini*, leg. *Constantii.*
479. a. lin. 41. μηδῶ, leg. μηδὲν,
583. a. lin. 22. *barborum*, leg. *barbarorum.*
610. a. lin. 34. ἐξολῶ, leg. ἐξοχῶ.
751. a. lin. 43. *deligerit*, leg. *delegerit.*

LECTORI MONITUM.

Quoniàm incuriâ dicam, an oscitantiâ nostrâ factum est, ut in excudendis Pauli Baudri Notis, quotiès ille ad Notas sive Baluzii, sive Columbi aut Cuperi remitteret juxta suam Editionem, nos lectionem emendandam, numerosque Editionis nostræ paginis accommodandos seriùs animadverterimus, oramus veniam, Lector benevole, si quid humani in eo diligentia nostra passa est. Interim ne quid tibi pereat, quod conferre queat, tum ad perfectionem, tum ad usum faciliorem hujusce nostræ Editionis, en restituimus tibi in subjecto indice eadem loca emendata. Hunc consulas licet, quò faciliùs queas ad Notas indicatas recurrere.

EMENDANDA

IN NOTIS PAULI BAUDRI,

à pag. 530. *incl. ad pag.* 609. *excl.*

Pag. 530. *col.* 2. *lin.* 25. P. 2. p. 266. *leg.* p. 358. col. 1.
Ibid. lin. 26. p. 3. 5. 6. *leg.* 278. & seq.
Ibid. lin. 32. P. 2. p. 8. *leg.* 280. col. 2.
Ibid. p. 266. *leg.* p. 280. col. 1.
Ibid. N. (a) P. 2. p. 266. *leg.* p. 358. col. 1.
Ibid. N. (b) P. 2. p. 7. *leg.* p. 358. col. 1.
Ibid. N. (d) P. 2. p. 7. *leg.* p. 280. col. 1.
Ibid. N. (f) P. 2. p. 7. *leg.* p. 280. col. 1.
Ibid. N. (h) P. 2. p. 267. *leg.* p. 358. col 2.
Pag. 531. N. (d) infrà P. 2. p. 266. *leg.* suprà p. 358.
Ibid. N. (f) P. 2. proximè ante p. 266. *leg.* p. 356.
Ibid. N. (g) P. 2. p. 7. & 8. *leg.* p. 280. col. 2.
Pag. 532. *col.* 1. *lin. ult.* P. 2. p. 8. *leg.* p. 280. col 2.
Ibib. p. 123. *leg.* p. 428. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 1. p. 267. *leg.* p. 358. col. 2.
Ibid. N. (k) P. 2. p. 267. *leg.* p. 358. col. 2.
Pag. 534. *col.* 2. *lin.* 13. P. 2. p. 267. *leg.* p. 358. col. 2. & seq.
Pag. 535. N. (a) infrà P. 2. p. 267. *leg.* suprà p. 359. col. 1.
Pag. 536. *col.* 1. *lin.* 36. P. 2. p. 124. *leg.* p. 428. col. 1. & 2.
Ibid. col 2. *lin.* 12. P. 2. p. 124. *leg.* p. 428. col. 1. & 2.
Pag. 537. *col.* 1. *lin.* 26. P. 2. p. 124. *leg.* p. 428. col. 2, & seq.
Ibid. lin. 27. p. 8. *leg.* p. 281. col. 1.
Ibid. lin. 35. P. 2. p. 8. *leg.* p. 281. col. 1.
Ibid. lin. 39. P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 8. P. 2. p. 268. *leg.* p. 359. col. 1.
Ibid. lin. 9. p. 125. *leg.* p. 429. col. 1,
Pag. 538. N. (a) P. 2. p. 268. *leg.* p. 359. col. 1.

Ibid. N. (e) P. 2. p. 8.*leg.* p. 281. col 1.
Pag. 539. *col.* 2. *lin.* 23 p. 8. num. 11. *leg.* p. 537. col. 1.
Ibid. lin. 44. P. 2. p. 124. *leg.* p. 428 col. 2. & ſeq.
Ibid. p. 8. *leg.* p. 281. col. 1.
Ibid. lin. 45. p. 8. num. 11. *leg.* p. 537. col. 1.
Pag. 540. *col.* 1. *lin.* 3. infrà P. 2. p. 9. *leg.* ſuprà p. 281. col. 1.
Ibid. lin. 14. P. 2. p. 268. *leg.* p. 359. col. 2. & ſeq.
Ibid. N. (e) infrà P. 2. p. 269. *leg.* ſuprà p. 360. col. 1.
Ibid. N. (f) P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. N. (g) P. 2. p. 269. *leg.* p. 360. col. 1.
Ibid. N. (i) p. 270. *dele.*
Pag. 541. *col.* 2. *lin.* 36. P. 2. p. 269. *leg.* p. 360. col. 1.
Ibid. N. (g) P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. p. 269. *leg.* p. 360 col. 1.
Ibid. N. (h) p. 270. *leg.* p. 360. col. 1.
Pag. 542. *col.* 1. *lin.* 12. P. 2. p. 9. *leg.* p. 281. col. 1.
Ibid. N. (d.) P. 2. p. 270. *leg.* p. 360. col 2.
Ibid. N. (e) P. 2. p. 270. *leg.* p. 360. col. 2.
Ibid. N. (f) P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. N. (g) *&* (h) p. 269. & p. 270. *leg.* p. 360. col. 2.
Pag. 543. *col.* 1. *lin.* 4. P. 2. p. 270. *leg.* p. 360. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 23. P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. p. 270. *leg.* p. 360. col. 2.
Pag. 544. *col.* 1. *lin.* 13. infrà P. 2. p. 9. *leg.* ſuprà p. 281. col 1. & 2.
Ibid. lin. 49. p. 114. & ſeq. *leg.* p. 349. col. 2. & ſeq.
Ibid. col. 2. *lin.* 9. p. 1. num. 1. 2. & p. 3. n. 4. *leg.* p. 530. col. 1. & p. 532. col. 1.
Ibid. N. (a) P. 2. p. 9. *leg.* p. 281. col. 1. & 2.
Ibid. N. (b) P. 2. p. 270. *leg.* p. 360. col. 2.
Pag. 546. *N.* (c) infrà P. 2. p. 270. *leg.* p. 360. col. 2. & ſeq.
Pag. 549. *N.* (d) P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. N. (e) P. 2. p. 270. & 271. *leg.* p. 360. col. 2. & ſeq.
Pag. 550. *col.* 1. *lin.* 29. infrà P. 2. p. 9. *leg.* ſuprà p. 281. col. 2.
Pag. 553. *col.* 2. *lin.* 24. P. 2. p. 271. *leg.* p. 361. col. 1.
Ibid. lin. 31. infrà P. 2. p. 125. *leg.* ſuprà p. 429. col. 2.
Ibid. lin. 32. P. 271. *leg.* p. 361. col. 1.
Pag. 554. *col.* 2. *lin.* 30. p. 11. num. 17. *leg.* p. 538. col. 2. & ſeq.
Pag. 555. *col.* 1. *lin.* 5. P. 2. p. 10. *leg.* p. 281. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 36. num. 15. *leg.* p. 553. col. 2. & ſeq.
Ibid. infrà P. 2. p. 10. *leg.* ſuprà p. 282. col. 1.
Ibid. lin. 37. p. 271. *leg.* p. 361. col. 2.
Pag. 556. *N.* (d) P. 2. p. 125. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. p. 271. *leg.* p. 361. col. 2.
Pag. 557. *col.* 2. *lin.* 23. P. 2. p. 10. *leg.* p. 282. col. 1.
Ibid. lin. 26. P. 2. p. 11. *leg.* p. 282. col. 2.
Ibid. lin. 27. p. 272. §. 1. *leg.* p. 361. col. 2.
Ibid. lin. 30. P. 2. p. 12. *leg.* p. 282. col. 2.
Ibid. p. 126. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. lin. 31. p. 272. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. N. (d) P. 2. p. 125. *leg.* p. 361. col. 2.
Pag. 558. *N.* (d) P. 2. p. 6. *leg.* p. 279. col. 1.
Ibid. N. (e) p. 6. 7. *leg.* p. 279. col. 1.
Pag. 560. *col.* 2. *lin.* 6. P. 2. p. 126. *leg.* p. 429. col. 2.
Ibid. lin. 8. ibidem. *leg.* p. 430. col. 1.
Ibid. p. 278. *leg.* p. 362. col. 1.
Ibid. N. (d) p. 12. num. 20. *leg.* p. 540. col. 1.

Pag. 561. *col.* 1. *lin.* 25. P. 2. p. 272. *leg.* p. 362. col. 1.
Pag. 563. *col.* 2. *lin. penult.* num. 31. p. 15. *leg.* p. 542. col. 2.
Ibid. N. (i) P. 2. p. 126. *leg.* p. 430. col. 1.
Pag. 565. N. (h) p. 23. *leg.* p. 551. col. 2.
Pag. 566. N. (a) P. 2. p. 272. *leg.* p. 362. col. 1.
Pag. 567. *col.* 1. *lin.* 26. infrà P. 2. p. 11. *leg.* suprà p. 282. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 20. infrà P. 2. p. 22. *leg.* suprà p. 289. col. 2.
Ibid. p. 127. *leg.* p. 430. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 29. P. 2. p. 11. *leg.* p. 282. col. 2.
Ibid. lin. 30. p. 127. *leg.* p. 430. col. 2. & seq.
Pag. 568. *col.* 2 *lin.* 15. infrà P. 2. p. 12. *leg.* suprà p. 283. col. 1.
Pag. 569. N. (a) infrà P. 2. p. 127. *leg.* suprà p. 431. col. 1.
Ibid. p. 273. *leg.* p. 362. col. 2.
Pag. 570. N. (c) infrà P. 2. p. 128. *leg.* suprà p. 431. col. 1.
Pag. 572. N. (a) pag. 46. num. 47. col. 4. *leg.* p. 569. col. 4.
Ibid. N. (c) P. 2. p. 127. *leg.* p. 430. col. 2.
Ibid. N. (e) p. 9 num. 14. *leg.* p. 536. col 2.
Pag. 573. *col.* 1. *lin.* 13. P. 2. p. 12. *leg.* p. 283. col. 1. & 2.
Ibid. p. 273. *leg.* p. 362. col. 2.
Pag. 574. *col* 1. *lin.* 41. P. 2. p. 128. *leg.* p. 431. col. 2.
Pag. 575. *col.* 1. *lin.* 6. P. 2. p. 12. *leg.* p. 283. col. 2.
Ibid. p. 129. *leg.* p. 431. col. 2.
Ibid. lin. 7. p. 274. *leg.* p. 362. col. 2.
Ibid. lin. 21. P. 2. p. 274. *leg.* p. 263. col. 1.
Ibid. lin. 41. P. 2. p. 274. *leg.* p. 263. col. 1.
Ibid. lin. penult. P. 2. p. 13. *leg.* p. 283. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 29. P. 2. p. 13. *leg.* p. 283. col. 2.
Ibid. lin. 30. p. 129. & seq. *leg.* p. 431. col. 2.
Ibid. N. (c) P. 2. p. 13. *leg.* p. 284. col 1.
Pag. 576. *col.* 2. *lin.* 19. P. 2. p. 129. *leg.* p. 432. col. 1. & 2.
Pag. 577. *col.* 1. *lin.* 18. P. 2. p. 274. *leg.* p. 363. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 1. P. 2. p. 13. *leg.* p. 284. col. 1.
Ibid. lin. 23. P. 2. p. 13. *leg.* p. 284. col. 1.
Pag. 578. *col* 1. *lin.* 15. P. 2. p. 129. *leg.* p. 432. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 19. P. 2. p. 129. *leg.* p. 432. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 25. P. 2. p. 274. *leg.* p. 363. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 30. P. 2. p. 13. *leg.* p. 284. col. 1.
Ibid. lin. 31. p. 130. *leg.* p. 432. col. 2. & seq.
Ibid. lin. 32. p. 274. *leg.* p. 363. col. 1.
Ibid. N. (a) Pag. 36. num. 31. *leg.* p. 561. col. 1.
Pag. 579. *col.* 1. *lin.* 16. P. 2. p. 14. *leg.* p. 284. col. 1, & 2.
Ibid. lin. 17. p. 131. *leg.* p. 433. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 22. P. 2. p. 14. *leg.* p. 284. col. 2.
Pag. 581. *col.* 1 *lin.* 17. P. 2. p. 14. *leg.* p. 284. col. 2.
Ibid. lin. 45. P. 2. p. 138. & seqq. *leg.* p. 433. col. 1. 2. & seq.
Ibid. col 2. *lin.* 31. P. 2. p. 131. *leg.* p. 433. col. 1. 2. &. seq.
Ibid. p. 274. *leg.* p. 363. col. 1. 2. & seq.
Pag. 582. *col.* 1. *lin.* 16. P. 2. p. 14. *leg.* p. 284. col. 2.
Ibid. lin. 17. p. 138. *leg.* p. 437. col. 2.
Ibid. lin. 37. fol. 5. *leg.* p. 423. col. 2. & seq.
Ibid. lin. 38. P. 2. p. 138. *leg.* p. 437. col. 2.
Ibid. lin. 39. p. 14. *leg.* p. 284. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 28. P. 2. p. 15. *leg.* p. 284. col. 2. & seq.
Pag. 583. *col.* 1. *lin.* 36. P. 2. p. 139. *leg.* p. 437. col. 2.
Ibid. lin. 7. p. 276. *leg.* p. 364. col. 1.

Pag. 584. *col.* 2. *lin.* 3. P. 2. p. 15. *leg.* p. 285. col. 1.
Ibid. lin. 24. P. 2. p. 15. *leg.* p. 285. col. 1.
Ibid. p. 276. *leg.* p. 364. col. 1.
Ibid. lin. 38. P. 2. p. 15. *leg.* p. 285. col. 1.
Pag. 585. *col.* 1. *lin.* 2. P. 2. p. 276. *leg.* p. 364. col. 1.
Ibid. lin. 6. num. 25. *leg.* p. 583. col. 1.
Ibid. lin. 8. P. 2. p. 276. *leg.* p. 364. col. 1.
Ibid. lin. 35. num. 38. *leg.* p 598. col. 1. & p. 599. col. 1.
Ibid. lin. 36. P. 2. p. 276. *leg.* p. 364. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 5. num. 8. *leg.* p. 578. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 15. P. 2. p. 15. *leg.* p. 285. col 1.
Ibid. lin. 24. num. 39. *leg.* p. 596. col. 1. & 2.
Ibid. num. 2. *leg.* p. 600. col. 1.
Ibid. lin. 45. P. 2. p. 15. *leg.* p. 285. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 46. p. 139. *leg.* p, 437. col. 2. & ſeq.
Ibid. p. 277. *leg.* p. 364. col. 2. & ſeq.
Pag. 586. *col.* 1. *lin.* 49. P. 2. p. 15. *leg.* p. 285. col. 2.
Ibid. p. 139. *leg.* p. 438. col. 1.
Ibid. lin. 50. p. 278. *leg.* p, 365. col. 1.
Ibid. lin. 52. P. 2. p. 16. *leg.* p. 285. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 19. P. 2. p. 139. *leg.* p. 438. col. 1.
Ibid. lin. 20. p. 278. *leg.* p. 365. col. 2.
Ibid. lin. 24. num. 10. *leg.* p. 591. col. 1.
Ibid. lin. 42. P. 2. p. 273. *leg.* p. 362. col. 2.
Pag. 587. *col.* 1. *lin.* 8. P. 2. p. 279. *leg.* p. 366. col. 1.
Ibid. lin. 28. P. 2. p. 139. *leg.* p. 438. col. 1.
Ibid. lin. 29. p. 279. *leg.* p. 366. col. 1.
Ibid. lin. 52. P. 2. p. 15. & 16. *leg.* p. 285. col. 1.
Ibid. lin. 53. p. 280. *leg.* p. 366. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 22. P. 2. p. 16. *leg.* p. 285. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 27. num. 2. *leg.* p. 608. col. 2.
Ibid. lin. 33. P. 2. p. 16. *leg.* p. 286. col. 1.
Ibid. p. 280. *leg.* p. 366. col. 2.
Ibid. lin. penult. P. 2. p. 139. *leg.* p. 438. col. 1.
Ibid. lin. ult. p. 280. *leg.* p. 366. col. 2.
Pag. 588. *col.* 1. *lin.* 2. P. 2. p. 140. *leg.* p. 438. col. 1.
Ibid. lin. 20. P. 2. p. 17. *leg.* p. 286. col. 1.
Ibid. lin. 27. P. 2. p. 280. *leg.* p. 367. col. 1.
Ibid col. 2. *lin.* 17. P. 2. p. 17. *leg.* p. 286. col. 1.
Ibid. lin. 33. P. 2. p. 17. *leg.* p. 286. col. 2.
Ibid. lin. 34. p. 140. *leg.* p. 438. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 35. p. 281. *leg.* p. 367. col. 1.
Ibid. lin. 43. P. 2. p. 142. *leg.* p. 439. col. 2.
Pag. 589. *col.* 1. *lin.* 9. P. 2. p. 142. *leg.* p. 439. col. 2.
Ibid. lin. 10. P. 2. p. 281. *leg.* p. 367. col. 1.
Ibid. lin. 35. P. 2. p. 20. *leg.* p. 288. col. 1.
Pag. 590. *col.* 1. *lin.* 39. P. 2. p. 20. *leg.* p. 288. col. 2.
Ibid. lin. 40. p. 281. *leg.* p. 367. col. 2.
Pag. 591. *col.* 1. *lin.* 39. P. 2. p. 21. *leg.* p. 289. col 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 14. P. 2. p. 21. *leg.* p. 289. col. 1.
Ibid. lin. 15. p. 142. *leg.* p. 439. col. 2. & ſeq.
Ibid. lin. 28. P. 2. p. 142. *leg.* p. 440. col. 1.
Pag. 592. *col.* 1. *lin* 11. P. 2. p. 282. *leg.* p. 367. col. 2.
Ibid. lin. 14. P. 2. p. 142. *leg.* p. 440. col. 1.
Ibid. lin. 31. P. 2. p. 21. *leg.* p. 289. col. 1.

Ibid. lin. 32. p. 282. *leg.* p. 367. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 30. P. 2. p. 22. *leg.* p. 289. col. 2.
Ibid. p. 143. *leg.* p. 440. col. 1.
Ibid. lin. 52. P. 2. p. 22. *leg.* p. 289. col. 2.
Pag. 593. *col.* 1. *lin.* 3. P. 2. p. 282. *leg.* p. 367. col. 2. & seq.
Ibid. lin. 8. P. 2. p. 22. *leg.* p. 289. col. 2.
Ibid. lin. 12. P. 2. p. 148. *leg.* p. 443. col. 1. 2. & seq.
Ibid. lin. 20. P. 2. p. 22. *leg.* p. 289. col. 2. & 2.
Ibid. lin. 21. p. 148. *leg.* p. 443. col. 1. & seq.
Ibid. lin. 27. P. 2. p. 22. *leg.* p. 290. col. 1.
Ibid. lin. 49. P. 2. p. 282. *leg.* p. 368. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 3. P. 2. p. 22. *leg.* p. 290. col. 1.
Ibid. lin. 14. P. 2. p. 143. *leg.* p. 440. col. 1. 2. & seq.
Ibid. lin. 15. p. 11. *leg.* p. 517. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 24. P. 2. p. 143. *leg.* p. 440. col. 2. & seq.
Pag. 594. *col.* 1. *lin.* 32. infrà P. 2. p. 282. *leg.* suprà p. 368. col. 1.
Pag. 595. *col.* 1. *lin. ult.* P. 2. p. 23. *leg.* p. 290. col. 1.
Pag. 596. *col.* 1. *lin.* 2. P. 2. p. 282. *leg.* p. 368. col. 1.
Ibid. lin. 29. P. 2. p. 145. *leg.* p. 441. col. 2. & seq.
Ibid. lin. 30. p. 23. *leg.* p. 290. col. 1.
Ibid. lin. 45. P. 2. p. 146. & 147. *leg.* p. 442. col. 1. & 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 10. P. 2. p. 147. *leg.* p. 442. col. 2. & seq.
Ibid. lin. 14. P. 2. p. 283. *leg.* p. 368. col. 1.
Pag. 597. *col.* 1. *lin.* 42. P. 2. p. 23. *leg.* p. 290. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 43. p. 145. *leg.* p. 441. col. 2. & seq.
Ibid. col. 2. *lin.* 16. P. 2. p. 147. *leg.* p. 443. col. 1.
Ibid. lin. 24. P. 2. p. 148. *leg.* p. 443. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 26. P. 2. p. 149. *leg.* p. 444. col. 1.
Ibid. lin. 44. P. 2. p. 23. *leg.* p. 290. col. 2.
Pag. 599. *col.* 1. *lin. ult.* P. 2. p. 37. *leg.* p. 290. col. 2.
Pag. 600. *col.* 1. *lin.* 2. P. 2. p. 149. *leg.* p. 444. col 1. & 2.
Ibid. lin. 33. P. 2. p. 283. *leg.* p. 368. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 11. P. 2. p. 24. *leg.* p. 290. col. 2.
Ibid. p. 151. *leg.* p. 445. col 1. &. 2.
Ibid. lin. 12. p. 283. *leg.* p. 368. col. 1.
Ibid. lin. 22. P. 2. p. 24. *leg.* p. 290. col. 2. & seq.
Pag. 603. *col.* 1. *lin.* 43. P. 2. p. 151. *leg.* p. 445. col. 2.
Pag. 604. *col.* 2. *lin.* 40. P. 2. p. 25. *leg.* p. 291. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 41. p. 151. *leg.* p. 445. col. 1. & 2.
Ibid. lin. 46. P. 2. p. 283. *leg.* p. 368. col. 2.
Pag. 605. *col.* 1. *lin.* 27. P. 2. p. 152. *leg.* p. 446. col. 1.
Ibid. lin. 28. p. 283. *leg.* p. 368. col. 2.
Pag. 606. *col.* 1. *lin.* 37. P. 2. p. 25. *leg.* p. 291. col. 2.
Pag. 607. *col.* 1. *lin.* 5. P. 2. p. 25. *leg.* p. 291. col. 2.
Ibid. p. 152. *leg.* p. 446. col. 1.
Ibid. col. 2. *lin.* 33. P. 2. p. 25. *leg.* p. 291. col. 2.
Pag. 608. *col.* 1. *lin.* 12. P. 2. p. 25. *leg.* p. 291. col. 2.
Ibid. col. 2. *lin.* 8. P. 2. p. 152. *leg.* p. 446. col. 1. & seqq.
Ibid. lin. 9. p. 163. *leg.* ibidem.
Ibid. p. 25. *leg.* p. 291. col. 2. & seq.
Ibid. lin. 10. p. 283. *leg.* p. 368. col. 2. & seqq.

FINIS.

SACRÆ SCRIPTURÆ TESTIMONIA QUÆDAM,

QUÆ TUM PRIMO, TUM SECUNDO VOLUMINE CITANTUR A

LACTANTIO.

TOMO PRIMO.

Psalm. 1. B*EATUS est qui non abiit in concilio impiorum.* T. I. pag. 315.

Ibid. *Non resurgent impii in judicio.* T. I. pag. 571.

Psal. 44. *Eructavit cor meum verbum bonum; dico ego opera mea regi.* T. I. pag. 291.

Psal. 84. *Veritas de terrâ orta est.* T. I. pag. 300.

Psal. 93. *Captabunt in animam justi, & sanguinem innocentem condemnabunt; & factus est mihi Dominus in refugium.* T. I. pag. 325.

Psal. 109. *Ante luciferum genui te: juravit Dominus, & non pœnitebit eum; tu es Sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec.* T. I. pag. 307.

Eccli. 24. *Ego ex ore Altissimi prodivi ante omnem creaturam; ego in cœlis feci ut oriretur lumen indeficiens, & nebulâ texi omnem terram. Ego in altis habitavi, & thronus meus in columnâ nubis.* T. I. pag. 291.

Isai. 45. *Adorabunt te & in te precabuntur, quoniam in te Deus est, & non est alius Deus præter te.* T. I. pag. 351.

Verùm Tomo. II. pag. 32. hic locus sic legitur:

Adorabunt te & in te precabuntur, quoniam in te Deus est, & nos nesciebamus; Deus Israël. Confundentur & reverebuntur omnes qui adversantur tibi, & cadent in confusionem.

Ibid. 65. *Leones & vituli ad præsepe simul stabunt: lupus ovem non rapiet: canis non vorabitur; accipitres & aquilæ non nocebunt: infans cum serpentibus ludet.* T. I. pag. 581.

TOMO SECUNDO.

Q*UI filium non agnovit, nec patrem potuit agnoscere.* Hæc verba ex diversis Scripturæ locis eruta sunt, scilicèt ex Evangel. Joan. cap. VIII. v. 19. & cap. 14. v. 1. & 7. atque ex ejusdem Joan. Epist. 1. cap. II. v. 23. Tomo II. hujusce editionis pag. 37.

Apocalyp. XIX. v. 12. *Hujus nomen nulli est notum, nisi ipsi & patri.* T. II. pag. 30.

Id porrò est observandum, multa testimonia Sacræ Scripturæ quæ referuntur Tomo I. iterùm legi in Epitome Divinarum Institutionum.

Typis QUILLAU, 1748.

GEN. THEOL. SEM. LIBRARY. PROT. EPISC. CH.

10018 281.4 L119 Vol 2 1748 V. 2 copy 1
Lactantii
Opera Omnia.
10018 281.4 + L119 1748 v. 2